

Del S.r Ju.o del campo dela Vega.

F. LEANDRI ALBERTI
BONONIENSIS.

DESCRIPTIO TOTIVS ITALIAE.

QVA SITVS, ORIGINES, IMPERIA CIVITATVM & oppidorum cum nominibus antiquis & recentioribus, item mores populorum agrorúmq; conditiones edisseruntur: sed & præterea clari homines à quibus illustrata regio ipsa est, item montes, lacus, flumina, fontes, aquæ calidæ, metalla, cunctáque miracula atque opera naturæ quæ continet, dicuntur, ex italica lingua nunc primùm in latinam conuersa.

INTERPRETE GVILIELMO KYRIANDRO HOENINGENO I C.

Index locupletissimus adiectus.

IN COLONIA AGRIPPINENSI EXCVDIT Nicolaus Graphæus typographus iuxta D. Lupi.

Cum priuilegio Sacræ Cæsareæ Maiestatis Regumq; Franciæ ac Hispaniæ, quod exactius proxima docebit pagina.

Anno à C. N. M D LXVI. Id. Septemb.

PRIVILEGIA.

CAutum est Edicto Sacræ Cæsareæ Maiestatis, ne quisquam omnino quacunq; Sacri Imperij Romani ac suæ ditionis hæreditariæ fines patent, Descriptionem totius Italiæ, Leandri Alberti Bononiensis à Guilielmo Kyriandro de uernacula Italorum lingua in latinã conuersam, præter ipsius Guilielmi uoluntatem & consensum sex annis proximis ab editione prima uel imprimat, eiusdẽ aut diuersi characteris forma, uel alibi impressam atq; importatam distrahat, sub pœna X. marcharum auri puri, atq; insuper commißi, quemadmodum latiùs in ipsa Augustali forma comprehensum est. Data Augustæ Vindelicorum, die XXVII. Martij, anno post C. N. M D LXVI.

Et subscripta.

Maximilianus.

t.
V Zas.

Ad mandatum Sacræ Cæsareæ
Maiestatis proprium.
Haller.
Schonawer.

SImiliter indultum singulari gratia Philippi Regis Hispaniarum & cæt. Guilielmo Kyriandro, uti Descriptionem Italiæ totius eandem in Maiestatis eius prouincijs cismarinis omnibus solus imprimi atq; distrahi curet: ac proinde interdictum cunctis typographis & librarijs, ne uel ipsi præter illius uoluntatem id opus quibuscunq; typis edant, uel editum alibi & importatum distrahant annis sex primis. Pœna sancita si secus factum sit, ut codices ipsos commißo tollendi, ac simul aureum regalem in singulos apud quoscunq; iudices exigendi ius habeat Kyriander, quod pluribus ipsa testatur constitutio, Lata Bruxell. anno à C. N. M D LXVI. XVII. Cal. Septemb.

Et subscripta.

By den Cöninck in zijn Rade.
De la Torre.

Huiusmodi quoq; Francicum est priuilegium, ne quis ignorationem causari unquam poßit.

IMPERATORI CAESARI ELECTO MAXIMILIANO II. AVGVSTO PIO, FOELICI,

INCLYTO, RELIGIOSISSIMISQVE AC ILLVSTRISSIMIS PRINcipibus Sacri Romani Imperij Septemuiris Electoribus, Danieli Moguntino, Ioanni Treuirensi, Friderico Coloniensi Archiepiscopo, summis Præsulibus, Friderico Comiti Palatino Rhenano, Augusto Duci Saxoniæ, Ioachimo Marchioni Brandenburgio, Maximiliano Regi Boihemiæ, generosissimis Heroibus, Guilielmus Kyriander Hœningenus I C. S.

Taliam scripsit non pridem vernacula sua lingua Leander Albertus Bononiensis, dedicauit Henrico II. Regi Catharinæq; Reginæ Francorum, Maximiliane Cæsar Auguste, religiosissimi Præsules Principésque principum · ego nunc id opus ex italico translatum in sermonem latinum vobis offero, vobis dedico. Nam cum illustri gratia Rex atq; Regina Francorum italicè scriptam Italiam susceperint, eandem latinè conuersam vobis longè fore gratissimam equidem dubitare haud oportuit. Nec mea solum hæc fuit sententia, sed talium quoque plurimorum quos si quicquam à consilio discrepare meo cognouissem, & ob auctoritatem summã debuissem sequi, & si commemorem, propter nominis eorum celebritatem nemo herculè non fateatur prorsus fuisse audiendos. Quinimo cum præcipua laudatorum principum cura vti olim semper fuit, ita nunc quoque sit non solum in tuendis conseruandisq; literarum monumentis, quibus humano generi nihil quicquam à Deo datum est vel pulchrius, vel pretiosius, vel magis necessarium · sed etiam in prouehendis iuuandísque litterarijs laboribus, quorum beneficio maximè salubris & frugifera cognitio rerum constat, quantum apud te Cæsar gloriosissime, vósque laudatissimos Principes ineant gratiam, qui sponte sua priuatáque cura rebus communibus in hoc consulunt quis ignoret? Itaque quam publicè speramus inprimis fore vtilem, latinam tum exactissimam, tum pulcherrimam de-

(†) 2 scriptio-

ſcriptionem Italiæ Leandri, hanc tuæ Maieſtatis Cæſareæ, veſtrúmque ſacri Romani imperij Septemuirorum nomine atque gratię luce fulgentem in oculos omnium orbis terræ gentium prodire voluimus. Veſter eſt fundus in quo noſter operoſus labor exantlatus eſt: vos auguſtiſsimum hoc imperium Romanum ſuſtinetis, quod ipſa quidem inſigni virtute genuit Italia, ſed eadem ignobili ſocordia degenerans pridem penè corrupit, hoc verò in opere mirifica prorſus induſtria repetitum à primordio ſui vſque ad hanc memoriam non ſecus ac in tabella pictum expreſſúmque proponitur: vt hinc auctoritatis veſtræ fundamenta, dignitatis antiqua præſidia, ſplendoris ampliſsima teſtimonia, denique totum pene ius veſtrum in quo verſamini, diſcere atque intelligere poſsitis. Omnis etiam exempli documenta hìc videbitis, nimirum quibus momentis, quibus temporibus, ſub quibus viris ſacrum hoc imperium Romanum creuerit, deinde labi cœperit, tum quoque rurſum lacertos mouerit, & viciſsim decoxerit. Etenim præterquam quòd omnium Italiæ gentium, rerumpublicarum, vrbium, oppidorum, quæ ſunt quæque fuerunt, hoc in opere origines, & proxima originibus, & deinceps in hunc vſq; diem tempora, ſed & cætera quoque cuncta quæ numeris omnibus abſolutam Italiæ chorographiam concernunt, ex vniuerſo monumentorum veterum atque recentium pelago collecta luculentiſsimè perſcribuntur, hiſtoriam hìc totam imperij veſtri per ætates eius & proceres & annos mirabili ſerie atque ordine digeſtam cognoſcetis. Tantiſper autem dum enecta hæc & lacera veſtri regni membra reliquiáſque luctuoſas tota mente repetetis, quanquam tot miſeræ clades & tam magnæ viciſsitudines parum habebunt voluptatis, iuuabit tamen certè paſsim maieſtatem amplitudinémque dignitatis veſtræ veterem inſpicere, iuuabit antiquitatis monumenta tam illuſtria videre, iuuabit etiam per hæc admoneri gloriæ virtutíſque noſtræ Germaniæ, quæ quod cæteræ mundi nationes perdiderunt, ipſa quoque mater Italia quondam, nec vitia ſua ferens nec remedia, non modo ſuperbè ſpreuit, ſed etiam conficere niſa eſt, auguſtiſsimum hoc veſtrum imperium Romanum inſigni virtute collectum tot ſeculis in hunc vſque diem pietate ſumma fouit, conſtantia fidéque mirifica cuſtodiuit, inclyta fortitudine tutata eſt. Accipe nunc igitur Imperator Auguſte pro excelſo Tuæ Maieſtatis ſplendore, accipite quoq; vos glorioſiſsimi Præſules & Principes illuſtriſsimi pro luce dignitatis veſtræ ſumma benignè totius Italiæ deſcriptionem ea lingua, quæ ſimul cum florente Italia, florentéque veſtro imperio floruit, nec aliter euidenti quidem certè benefi-

cio

cio Dei nunc quoque mundo supereſt, ac ipſum quod diuinitus proculdubio conſeruatur ſacratiſsimum imperium Romanum. Quod ſi gratiam vti ſpero veſtram labores tenebunt noſtri, ſimul pia nobiſcum perpetuò de maieſtate, amplitudine magnificentiáq; veſtra grex literatorum totus vota faciet, ſimul neque nos tot lucubrationum bibiſſe fuliginem dum publicè ſtuduimus prodeſſe, pœnitebit, neque ſi quid decætero literaria res ab induſtria noſtra queat adiumenti capere, vnquàm ceſſauerimus. Aeternùm vale Imperator Cæſar Auguſte, & vos religioſi Præſules Principéſque principum valete. Ex Colonia Agrippina, Cal. Septembr. Anno à C. N. MDLXVI.

PRAEFATIO.

GVILIELMVS KYRIANDER IC.

LECTORI S.

ETVS illud verbum & vulgatum, candide lector, *Quam quisq; nouit artem, in hac se exerceat*, non minus equidem prudenter quàm frugiferè dictũ censeo. Quemadmodum enim æquè disciplinis bonis perniciosum nihil est, atq; si ab ijs tractentur qui rudes earum sunt, ita nullam profectò laudem sperare queas ex ea arte quam non plenè exactéq; didiceris. Quæ cum mihi nuper staret sententia, iactis in Germaniæ Galliæque scholis iurisprudentiæ fundamentis, in Italiæ quoq; celeberrimo Patauinorum gymnasio confirmatis auctísq; quanq̃ profectu forsan exiguo, labore quidẽ certè atq; studio non mediocri, quia languere propemodum per se disciplinam iuris, nisi cum vsu rerũ & actione ipsa coniungeretur animaduertebam, in florẽtissima vrbe Veneta versandi, forúmq; tum causis & iudicijs admodum ibi frequens, tum doctis ac facũdis viris abundans attingendi desiderium cepi. Et Nicolaus Crassus est Iureconsultus oratórq; inter primos eximius, scientia multarum rerum excellens, singulari prudentia, eruditione, facundia, sed incredibili candore animi, nec humanitate minori, liberalitate mirifica vir: apud quem cum & exemplis instituerer, & audiendo legendóq; discerem, cœpi tandem prorsus intelligere quod priùs quoq; senseram, vtcunq; totum hominem illud disciplinæ genus poscat in quo maximè cupiat excellere, nihil tamen ęquè frugiferum, nihil ęquè necessarium atq; dignum legitimę scientiæ alumno esse ac perpetuũ iurisprudentię studium haud indiligenti etiam lectione historiarum, monumentísq; rerum gestarum & omnis memorię cognitione non tam interrumpere, quàm exornare. Namq; mehercules vti maximum lumen præstat historiarum lectioni iuris scientia, quod nemo sanæ mentis negare quidem vel queat, vel velit: ita maximã ac præcipuam iurisprudentiæ partem quæ circa res & negotia publica consistit, & ad imperiorum, ciuitatum, munerum administrationem pertinet, absq; cognitione historiæ cæcam, illiberalem, atq; adeo ineptam esse haud dubitauerim asserere. Proxima cogitatio tenuit animum, quid ex tam magno historicorum veterum atque recentium numero legi potissimè deberet: quę tandem hìc in tam vasto monumentorum pelago nauigãti cynosura foret obseruanda. Neq; leuis sanè hęc deliberatio visa est, neq; repente atque haud difficulter ipse mihi satisfeci. T. Liuium sciebam omnium eruditorum calculo historiæ latinæ principem, maximè cum Sallustianum nihil extet præter duo fragmenta, Cæsaris autem Commentarij præclara quidem, sed exiguo annorum curriculo gesta contineant. Et Trogus Pompeius qui græcas ac totius orbis historias latino sermone composuit, & quatuor & quadraginta voluminibus omnium seculorum, regum, nationum, populorúmque res mandauit

dauit literis prorsus adhuc est amissus, nisi quòd ex eo Iustini breue veluti corpusculum florum habemus. Suetonius, Tacitus, Appianus, Q. Curtius, Aelianus, quique recentiores ijs plurimi, Eusebius, Orosius, Paulus Diaconus, Eutropius, & similium cohors tota, sed & alij recentioris memoriæ, Blondus, Antoninus, Sabellicus, Collenutius, Macchiauellus, Aretinus, Platina, Corius, Simoneta, Capreolus, Merula, item recentissimi Paulus Iouius, Sleidanus, Guicciardinus, nec libet iam recensere plures, haud illaudati quidē sunt historici tam latina quàm italica lingua, sed regum principúmue singulorum, aut temporis non longi, vel gentiū regionúmue certarum res scripserunt. Græci etiam quos habemus sanè præ cæteris optimos, etsi mutilos quosdā, Herodotus, Thucydides, Xenophō, Polybius, Dionysius Halicarnasseus, Dio, prætereáq; nōnulli, vti sanè legendi sunt, ita simul omnes cognosci nequeūt. Ecquis igitur in tam arduo & ancipiti proposito scopus eligi potuit? quale tandem in isto multiplici atq; vario monumentorum aceruo iudicium erat faciēdum? nam in tam inextricabilem historiarū labyrinthum si quis absq; filo improperet, exitum hercule inuenire nequeat. Repetere sanè non libet q̄ frugifera quámq; salubris sit cognitio rerū: cuius eximia quidem pars cōmemoratio tum antiquitatis, tum recentiū seculorū, hoc est, memoria temporum, locorū, hominū, rerum gestarum: at hoc tamen disertè iudicio profitebor meo, vti perexilis est captus hominis, cui nec ingenium satis fœlix obtigit, nec ad meliorem institutionem fortunæ nimis abundantes suppetunt, neq; etiam multarū rerum cognitionem vsus aut prouectior ætas adhuc cōparauit, maximè quidem esse operæpretium omnia cognoscere, cæterùm quoniam omniū ipsa sibi obstat magnitudo, rerúmq; diuersitas aciem intentionis obtundit abrumpítq;, longè melius atq; præstabilius habendū excellentia quæq; & præ cæteris illūstria quæ legantur cognoscantúrque deligere, quàm in immenso vagari, sine fructu, sine gloria, sine ingenio: & quod helluonum est, omnibus quidem se ingurgitare, sed nec satiari vnquam, nec vtilem corpori nutriendo concoctionis facultatem indulgere, cum quod auidè sit deuoratum, ipsa indigestum reijciat expellátque natura sano nunquam obruenda. Proinde cum doctissimos homines totius mundi curriculum in imperia distribuisse quatuor haud obscurū sit, Babylonicum, Persicum, Græcū, Romanum: & heroica prorsus illa priora mundi tempora, multísq; præclaris rebus, viris, factis illustria quin fuerint dubitare quidem non oporteat, monumētis tamen destituamur: ideóq; præter scripturam sacram de Babylonico vel Assyriorū imperio paucissima, de Persico vel Medorum plura quidem, sed de Græco seu Macedonico multa sanè & insignia nunc habeamus, Romanum autem certè vti cætera diuturnitate, gloria, magnitudine, potentia longè superauit, ita non modo materiam omnium ætatū atq; gentium scriptoribus & vberrimam & splendidissimā præbuerit, sed etiam nobilissima doctorum hominū ingenia sic fatigauerit, vt cum principis terrarū populi memoriæ pro virili quisq; parte sua vellet consultū, in paucorū tamen hominū aut annorū, vel certarū regionū vrbiúmue rebus memorandis pene succubuerit, equidem magnificentissimū hoc imperiū, quod & amplitudine maximū, et tempore diuturnū, & virtute fortunáq; inclytum, & exēplis virísq; copiosum ac illustre præ cæteris fuit, nobilissimósq; rerū ad se pertinentiū scriptores omnibus in terris ad hūc vsq; diem nactū est, qui cognoscere ante omnia gestiunt, simúlq; qui cōmunibus rebus in hoc cosulunt, vt quale illud quantúmq; fuerit, et quæ tempora, quas vicissitudines, quibus in locis primordium habuerit, quibúsq; momen-

momentis & partum & auctum sit, quibus labi atque præceps ire cœperit, ediſſerant, non modo operęprætiũ facere tandem mihi viſi ſunt, ſed etiam non poſſe non plurimo cum fructu agere, atque peroptimè de hominum vniuerſo genere mereri. Sed in cognoſcendis imperij Romani rebus equidem abſque controuerſia reor eſſe, quin caput atque adeo fundamentum cenſeri debeat cognitio Italiæ, qua regione maximum hoc atque auguſtiſsimum imperium & ortum eſt, & primùm coaluit, quáque populus fuit Romanus cunctarum gentium domitor, ipſa ſimul mundi domina vrbs Roma ſacri huius imperij nominiſque eius fœlicis mater adhuc quoque ſupereſt, quanquam deformis nunc teſtis calamitatum, itemq; vitiorum quæ poſterioribus ſeculis ſtatim cum ipſo monarchiæ primordio ſurrexerunt. Hac ego mente cum & Italiam in qua verſabar, ſcire cuperem, atque non modo diuerticulum aliquod amœnum, ſed etiam partem neceſſariam iuris ſtudio decreuiſſem adiungere, Leandri Alberti Bononienſis inſigne volumen deſcriptionis Italiæ vernaculo auctoris ſermone compoſitum auidè admodum mirificáq; cum voluptate legi. Et contigiſſe iam abundè profectò lætabar, quòd caput atq; fundamentum in cognoſcendis imperij Romani hiſtorijs arbitror: etenim aut me amor operis fallit, aut nihil quicquam in hoc genere magis elaboratum perfectúmque hominis vnius induſtria queat requiri. Qua de cauſa cum mirificè mihi tam inſignis placere liber cœpiſſet, mirabar ſummoperè nec ab ipſo auctore editum latinè, nec ab alio quoquam adhuc interpretatum: niſi quòd Italis ſuis ex profeſſo ſua lingua ſcripſiſſe Leandrum ſuccurrebat, alios autem qui à ſtudijs maioribus fuiſſent liberi, vel ignoratio tam præclari operis, quando nec ante multos annos primùm in lucem prodierit, vel præpoſteri ingenij vitium quo plerique nationibus exteris illuſtria quæq; & eximia ſolent inuidere, vel quiduis tandem aut peius aut melius abſtinuiſſe mihi videbatur: etſi quod tentata dein per me prouincia comperi, nunc vnum hoc verèſciam cunctos deterruiſſe, laboris difficultatem, operiſque magnitudinem ac moleſtiam. Sciunt etiam docti quidam ac integerrimi viri quod ego quoque ſcio, deſumpſiſſe ſibi ante annos aliquot hoc muneris quendam natione Italum, neque prorſus ineruditum aut ſine nomine hominem, neque ſanè in hoc interpretandi genere vel nouum vel inexpertum: ſed ita tamen illorum qui id ipſum oneris impoſuerant expectationi reſpondere haud potuiſſe, quin propemodum in limine ſtatim atque principio deſperare de ſe cogeret, imparémq; ſuis humeris molem deſerere planè iuberetur. Quæ res cum mihi deſiderium quo mea priùs ſponte ardebam haud mediocriter auxiſſet, cúmque non ſolum Italiæ totius eruditionis gloria principum, ſed externorum quoq; doctiſsimorum hominum ac perſpicatium tam magnificum de libro iudicium animaduerterem, inprimis & operæpretium me facturum arbitrari cœpi, ſi vires ingenij mei in tam laudato opere periclitarer, & apud cunctas orbis nationes publicè gratiam initurum ſi tam frugiferum & eximium volumen omnibus terris præberem cognoſcendum. Poterat obſtare conſilio non ſolum tempus, quod in tam prolixo munere haud ſanè curis alijs occupatum aut breue requiri intelligebam, & iuriſprudentiæ ſtudium detrahi ſibi pene non ferebat, ſed etiam maxima librorum multitudo, quos in tali re fœliciter, & probè peragenda deſiderari, verùm longè tunc infra meam fortunam eſſe cognoſcebam. Vtrámque tamen difficultatem ſummi optimíque viri Nicolai Craſsi humanitas & mirifica de bonis benè merendi voluntas ſuſtulit: etenim cum eius inſigni liberalitate

fouere-

foueremur in cognoscendo foro, succisiuas ad hoc pensum horas desumpsimus, & illius copiosa optimis voluminibus bibliotheca sumus vsi. Damus itaq; nunc omnibus gentibus industria quidem & labore nostro, sed Crassi potissimum munere Descriptionem Italiæ totius sermone latino, suis tantùm italicè compositam ab Leandro Alberto: quo quidem opere nihil quicquam legi queat hoc tempore vel absolutius, vel vtilius, vel iucundius. Chorographias Italiæ scripserunt ex veteribus tam græcis quàm latinis haud pauci· scripserunt etiam recẽtiores tum latina, tum italica lingua· plurimi quoq; situm regionis & imaginem in tabellis exhibuerũt, alius alio vel in scriptis, vel in pictura meliùs exactiùsq; sed mehercules nec ingenium, diligentiam, eruditionem, copiam Leandri quisquam adhuc vel superauit vel attigit, nec laboris tantundem subijt, nec item laudis atque gloriæ parem ea re cumulum assecutus est. Solam nominum varietatem, antiquorum scilicet atq; recentium si consideres, quæso quid est à quoquam adhuc certis argumentis traditum veriùs? quid solido iudicio animaduersum rectiùs? quid coniecturis assecutum fœliciùs? nam & Italiæ quidem eiusmodi fuisse tempora non est obscurum, vt nunc diuinandum potiùs in multis sit, quàm certa vestigatione cuncta liceat assequi. Nec in nominibus solum hoc præstitit Leander, sed etiam in situ, finibus, spatijs, naturis, migrationibus, originibus, cladibus, temporibus, breuiter omnibus in rebus quæ ad perfectissimam Italiæ chorographiam pertinent, ipsámq; terram adeo plenè exprimunt, vt tanquam in vna eadémq; tabella non solum eius imago vetus aut præsens, verumetiam omnium ætatum pictæ atque descriptæ mutationes appareant. Insignis hìc fides relationis, at contextus planè mirabilis historiarum, quæ tam de regione tota, quàm de certis partibus aut populis vrbibúsue, vel locis, rebus, hominibus, tum ex monumentis antiquorum, tum de recentium scriptorum libris conquisitæ seriem ita commodam obtinent, vt quot in vniuersa Italia res singulares sunt, veluti gentes, ciuitates, aquæ, animalia, cæteráq; id genus infinita pene, totidem vno in se redeunte circulo variarum historiarum aurea veluti catena inuicem connexa volumina videantur. Nihil adeo adducendorum prætermissum est vel ex historicis, vel ex poëtis, aut philosophis, aut medicis, aut grammaticis, aut rerum memorabilium naturaliúmq; scriptoribus, aut ex quibuscunq; tandem philologis siue græci latiníue seu italici nominis, quin percurrisse omnes & apum exemplo de cunctis studiosè collectum mel in aluearis sui fauos pulcherrimè fictos exacto ordine digessisse Leandrum fateri oporteat· ita vt profectò hoc in opere quicquam ad ingenium quod addas, nihil desideretur, ex labore quod demas, nihil redundet. Iam quales quantósq; possint ex eiusmodi opere fructus consequi legentes, cùm per se manifestò liqueat, pluribus commemorare nihil attinet. Nemo quisquam ex omni memoria sapientiæ doctrinæúe consecutus opinionem est vllam, quin aut ipse multum peregrinatus sit, aut saltem plurimum peregrinationi tribuerit. Nihil enim ęquè non modo commodum, sed etiam necessarium est ad multarum rerum scientiam comparandam ac varias obiuisse regiones, variarum gentium instituta, respublicas, mores cognouisse, hominum contraria studia, dissimiles animos & ingenia, dissimilimos etiam vultus & corporum habitus, item rerum omnium multplices atq; diuersas formas cõperisse. Pythagoras, Solon, Plato, aliíq; philosophi multi quid peregrinãdo consecuti sint vulgò scitur: Vlyssis inclyti errores summæ viri prudentiæ quam in illo tantopere celebrarunt veteres, mate-

riam dederunt: Apollonium Tianæum proximam diuinitati existimationem peregrinando assecutum tradidit Philostratus: quid verbis opus est? instrumentum prudentiæ, consiliorum thesaurus, magistra vitæ, lumen artium, schena eruditionis, deliciæ mentis peregrinatio dicenda. Nec tamen absq; magno discrimine peregrinari homines fatendum est: quid enim præclari consequuntur, qui per desertas incultásq; terras aut gentes barbaras & ignauas, aut quas vel ipsorum mores, vel ipsa loca efferarunt diuagantur? cœlum dixeris vt ille, non animum mutant: námq; nationes eæ demum adeundæ sunt vbi artes, vbi literæ vigeāt, vbi exempla possis ad tuum animum, vitam, atq; rempublicam formandam inuenire, præcepta regulasq; morum discere, sanctas item & salutares leges cognoscere. Verumenimuero neq; definijt hoc quisquam adhuc, neq; facilis profectò censura hìc fuerit, quas potissimum orbis terras adire, quas spernere oporteat: mihi tamen id pace gentium mūdi reliquarum dicere liceat, Italiam videre atq; cognoscere inprimis esse operæpretium. Nam si varias imperiorum formas, si benè, meliùs, atq; optimè constitutas respublicas, si leges diuersas, si præclaros homines & ingenia, disciplinarum etiam & artium omnium alumnos, si morum non modo optimorum, sed etiam pessimorum exempla, si corruptelas mentium & econtra virtutum incitamenta diuersa, si mortalium numerum, dissimiles vultus, exercitia pene innumerabilia, si regiones cultissimas, deserta quoq, montium asperrimáq; iuga, conditiones agrorum varias, facultates omniū rerum quæ terra continet, inexplicabiles, si portus nobilissimos & litora multorum mariū vndis circumfusa, ciuitates pulcherrimas, ædificia magnificentissima, nouarum vrbium res florentissimas, veterum miserandas reliquias, totius antiquitatis vestigia, virtutum cunctarum trophæa, vitiorum omnium monumenta, naturæ operum varietatem infinitam, breuiter quicquid excogitari queat si desideres, in Italia ni sit, extra Italiam haud quærendum crediderim. Ea tamen sors est mortalium vt in vnius hominis ætatem variæ mutationes, quæ reciprocantibus plerúmq; multis in se seculis eueniunt, haud ferè soleant incidere· sed cuiq; prouectioris etiam vitæ suorum temporum vnicam formam, vel in magnis paucas saltem spectare liceat. Qualis autem quantúsq; vir habendus ille foret, qui plurium hominum vitæ curriculum æquauisset? Prudentissimus ille Nestor Homeri celebratur, hominis ætatem tertiam agens, vel trecentesimum vitæ annum vti apud Nasonem ipse prædicat: eiusdémq; ex ore melle dulcior fluxisse oratio dicta est. Quantam porro veterum illorum quos monumenta sacra propter exactas ætates multas vsq; supra nouem, sempiternæ tradiderunt memoriæ, prudentiam, maiestatem, facundiam fuisse oportet? rectè nimirum Dij vocati, longéq; sapientissimi habiti sunt. Quid si quis vltra millesimum vitæ annum perueniat, quod nulli sanè mortalium putatur cōtigisse, nec animali quoq; vllo affingitur· & quid si vltra ter millesimum aut amplius? At verò hanc qui legat Italiæ descriptionem immensi profectò operis, pene ab ipsis magni diluuij temporibus & longè supra ter millesimum annum repetitam, qua tantus euentorum & casuum numerus, tot seculorum mutationes, tot ætatū variæ formæ, tam multæ rerum vicissitudines tanq̄ in tabella pictæ proponuntur vt ad stuporem adigaris, omnino herculè pauculis ijs diebus quos attentè cognoscendo libro dederit, æqualem se primis Italiæ principijs arbitrabitur, & vnà tot ætatum vixisse ac vidisse spatia: domíq; suæ maiores simul & vberiores longè fructus ceperit, multóq; plura & clariora ceu in illustri monumento omnis

nis

nis exempli documenta cõspexerit, quàm si peregrè ipse profectus Italiæ formam vnam, præterea verò solum, arbores, aquas, animalia, viros, fœminas, cautes, & id genus cætera spectauisset. Quicquid igitur est cur Italiam videre cupiat Hispanus, vel Gallus, vel Belga, vel Batauus, vel extremus ad Septentrionem accola maris, vel Germanus, vel Schyta, vel Pannonius, aut transmarinus Afer & Græcus, & orbe toto diuisus Britannus, & remotior Hibernus, aut quicunq; tandem orbis terrarum incola, quicquid inquam excogitari queat cur itinera tam longinqua, nauigationes tam incertas ac difficiles Italiæ cognoscẽdæ gratia suscipere cuiq; libeat, ecce tibi Leander omne in patriam mittit tuam, & copiosè tuis infert penatibus, tuis oculis obijcit. Peregrinari quoq; non licet absq; dispendio fortunarum, item nec absq; periculo vitæ: maiori etiam mortalium numero vel studiorum genus, vel ætas, vel valetudo, vel tempus, vel facultatum angustiæ, cæteráq; his similia domo procul abscedere non concedunt: ne quod mihi sanè cumprimis videtur animaduertendum, hoc quoq; repetam, perniciosissimas haud rarò pestes benè constitutas ciuitates trahere propter hominum peregrinationes. Ostẽdit quippe hoc vsus, pleró sque vitia magis quàm virtutes earum gentium quas adierint, in patriam referre: quósq; peregrinos mores suis longè deteriores animi quadam leuitate inbiberint, ijs dum in patria sibi placent (misceo quoq; priuata cum publicis) non tam decorum obtinere, quàm ignominiam sibi metere, cæteris corruptelam serere. Nimirum hoc est vnum quo maximè diuturnitas imperiorum stetisse omnes omnium ætatum historiæ perhibent, instituta sua colere atq; retinere, peregrina non facilè in rempublicam admittere. Fatebor hoc sanè semper, ex Italia gentes cæteras plurima virtutum exempla documentáq; salutaria posse percipere: sed vitiorum quæ solent animis præsertim adolescentium longè faciliùs hærere, cõtagium vix cauti quoq; possunt effugere: dum quicquid experimur nouum, idem quoq; pulchrum arbitramur. Atenim vitia quando priuatorum hominum mores occupant, nec in scriptorum ferè munus veniunt, nec si perscriberentur, æquè noxia lectu essent, quàm sunt aspectu & exemplo contagiosa. Vide nũc quæso quantum nobis Leander præstiterit, quanta verò sint conuerso hoc opere in latinum sermonem quo pene totum orbem terrarum, Europam quidem certè vniuersam adhuc vti scimus, cunctis gentibus hominibúsque commoda proposita, quanta moles incommodorum adempta. Sed maiores quoq; sunt vtilitatis summæ rationes, quæ tum per se legentibus apparebũt, tum referri paucis nequeunt. Qui Italiam obire malunt ipsi, neq; ducem fideliorem, neq; minus molestum comitem, neq; magistrum peritiorem, nec doctiorem indicem Leandro sanè vsquã repererint. Quotus enim quisq; est in ipsa nunc Italia, nec sanè tantùm de vulgo, qui monumenta vetustatis æquè teneat, qui tota regione passim iacentes antiquitatis reliquias tam rectè cognoscat, qui commutationes temporum & vicissitudines rerum inde ab diluuio pene ad hunc vsq; diem tam exactè didicerit, qui cunctas Italiæ dotes, opera naturæ omnia, claros homines, & quicquid omnino scitu dignum tota terra est, docere te queat ita breuiter & dilucidè ac Leander? Nemo herculè nemo est. Sed neq; poëtarum monumenta, nec disciplinæ propemodum vllius præcepta, nec medicorum scripta, multóq; minus Romanas historias intelligere quisquam possit absq; cognitione Italiæ. Quamobrẽ inprimis sanè grammatico, tum cæterarum quoq; disciplinarum studiosis, maximè verò omnium ijs qui sacri Romani imperij statum vel ignorare non debent vti Iureconsulti, quiq;

respublicas gerunt, vel ſcire ſaltem per ſe geſtiunt, non modo perutilis, ſed etiam neceſſaria prorſus huius operis lectio mihi videtur. Antiquitates & res Italiæ qui neſciunt, origines dico gentium, vrbium, imperiorum Italiæ, proximáq; originibus & media poſtremáq; tempora, migrationes quoq; & interitus, & clades, & mutationes, item regionis totius ſimúlq; partium ſingularum & montium, ciuitatum, oppidorum, lacuum, aquarum agrorúmq; ſitus, & conditionem, eorundem quoque omnium ac ſimul populorum, hominum illuſtrium, fluminum, fontium, aliarúmq; rerũ nomina tam priſcæ quàm poſterioris ac recentis memoriæ qui non cognouerunt, nullo ſanè cum fructu, magna cum iactura temporis, & tanq̃ denſa caligine circumfuſi vt in monumentis quorumcunq; ſcriptorum verſentur eſt neceſſe. Nec eget hoc verbis: etenim vbi pro ſe quiſq; diligenter hìc intenderit animum, quin idem fateri cogatur haud dubito. Sed nec vllus ita queat omnis expers eſſe ſenſus, vel adeo nulla re non permoueri, quin tam præclaras venerandæ antiquitatis reliquias, tot inſignia plurimarum ætatum monumẽta, quæ cunctis hoc in opere ponuntur ob oculos, ſumma cum voluptate atq; delectatione ſit lecturus. Quid memorem hiſtoriarum varietatem ac numerum? quid rerum memorabilium percommodè ac in loco inſertarum elegantiam? quid multitudinem hominum illuſtrium, qui vel ingenio & eruditionis gloria, vel manu armíſq; aut alia re quapiam eximia patriam nobilitarunt ſuam? equidem ita per Leandrũ æternitati traduntur, vti excellens illorum & inclyta virtus commeruit· & vt poſterioribus ſeculis documento eſſe queant præclarè actæ vitæ gloriam non tempore finiri, verùm ſempiternam eſſe· ſimúlq; viros egregios immortalitatem nominis manere· quo quidem nihil mihi videtur quicquam lectu eſſe poſſe iucundius. Cognoſcent hinc quoq; nationes cunctæ res à ſuis maioribus geſtas, ſua trophæa, ſuas colonias, ſuáſue memorias: quippe quia gentes orbis terrarum pene omnes Italiam vel inhabitandi, vel diripiendi oppugnandíq;, vel videndi gratia petiuiſſe literarum monumenta perhibent. Nec obſcurum eſt Epirotas & Macedones, Græciæq; populos innumeros, item Pannonios, & Sidones, & Longobardos, & Gothos Cimbróſq; & Theutones, adeóque Germanorum gentes omnes, tum Britannos quoq; & Gallos & Heluetios & Hiſpanos & Pœnos & Numidas & Saracenos, quid nomina perſequor? quicunq; tandem orbe toto ferè populus fuit, vel ſedes in Italia cepiſſe, vrbes condidiſſe, regnaſſe, vel geſsiſſe bella, vel egiſſe prædas, aut deniq; monumentum aliquod nominis effeciſſe ſui. Chronica qui ſcripſerunt & annales vrbium populorúmue magna ſolent cum voluptatẽ legi: præterea qui Romanum imperium per ætates ſuas ediſſeruere, quíq; tum initia, progreſſum, florem, tum mutationes eius & lapſum poſtremáq; hæc tempora perſecuti ſunt, in illuſtri apud omnes habẽtur gratia. Sed neq; cuiusq̃ ciuitatis aut gẽtis Italicæ res, nec vniuerſum imperij Romani curſum, vel breuiùs exactiúsq;, vel veriùs atq; commodiùs adhuc quiſquã ſcripſit quàm Leander: proinde quantam legenti ſuauitatẽ daturus, quámq; gratus ſit futurus eruditis, haud facilè profectò verbis aſſequar. Itaq; ſi quid accuratè perfectum & omnibus abſolutum numeris de tota Italia requiras, ſi tam græci quàm latini ac italici nominis ſcriptorũ vetera recentiáq; monumenta quæ ad chorographiam huius regionis ſpectant, vnum in opus aptiſsimè digeſta breuiter ediſcere cupias aut in ſinu gerere, ſi pelagus immenſum hiſtoriarum quæ tum ad cunctas Italiæ gentes ciuitatéſq;, tum ad imperium Romanum pertinent, in vnũ veluti lacteum flumen aureo conſtrictum

alueo

alueo desideres, si laborem herculeum quo ad stuporem adigaris, spectare, si diuinum ingenium, eruditionem insignem, iudicium memorabile hominis admirari libeat, ecce tibi hìc quod expetis. Nec scio quid tandem in hoc genere legi queat vnde plus emolumenti possis sperare. Nam qui documenta requirunt exemplorum, vnde sibi suæq; reipub. quod oporteat imitari capiant, vnde fœdum inceptu, fœdum exitu quod vitandum sit obseruent, quibus artes & disciplinæ cordi sunt, qui situs & conditiones terrarum mariúmq;, qui imperia, gentes, vrbes, claros homines, mortalium multitudinem, & quicquid excogitare liceat cognoscere gestiunt, quibus varias rerum, temporum, mundi formas didicisse cura est, quibus ob pericula molestiásq; peregrinatio displicet, vel ætas, valetudo, tempus, fortuna, foris agere non permittit, metus etiam contagiorum domi suadet consistere, quibus in obeunda Italia duce, magistro, comite opus est, quibus in monumentis quorumcúnq; scriptorum rectè & cum fructu versari stat sentẽtia, cunctorum simul hoc opere voto atq; desiderio consulitur, omnes hìc affatim habent quod queant exigere. Neq; profectò quicquam maiori voluptate legi possit. Etenim monumenta totius antiquitatis, reliquiæ superiorum ætatum, historiarum tanta copia, pulchritudo mirifica rerum quæ passim locis memorantur opportunis, hominum inclytorum memoria, res gestæ omnium orbis terræ gentium & migrationes, singularum vrbium Italiæ breuiter & eodem tenore confecti annales, omnis imperij Romani historia, cæteráq; hoc in opere sexcenta tum insigni fide, tum admirabili iucunditate ordinis perscripta quæso quem non maximopere delectent? Præfari autem hæc libuit, nõ quò perexili oratione mea dignitatem operis pulcherrimi conarer extollere: nam laudari impensiùs etiam ab ijs quibus rectæ laudationis adsit facultas nõ ferunt, quæ suam per se cõmendationem ipsa ostendunt: sed vt breui tanq̃ indicio libri totius argumentum & ordinem legentibus aperirem. Quanq̃ neq; summæ auctoritatis & præcipuæ doctrinæ virorum maxima desint præconia: cuiusmodi sunt, epistola Ioannis Antonij Flaminij, qua publicationẽ ab Leandro vrget, item Alciati I C. Ioannis Petri Ferretti, Lilij Gregorij Ziraldi, Sebastiani Corradi, & aliorum Italiæ luminũ præfixa epigrammata, quibus tum herculeus planè auctoris labor & ingenium diuinum, tum vtilitas & pretium operis nunq̃ satis laudati verè atq; meritò prædicantur. Pauca quoq; de nostro instituto dicere operæpretium putamus, ne quis fortè criticorum in nobis hoc carpat, de quo cum intellexerit causas, nihil queat nisi calumniari. Primùm haud ignorant ij qui typographicos sciunt labores, quanq̃ assiduus propemodum insistas operis, quod herculè mihi mea non indulsit professio, tamen non posse fieri quin errores committantur, præsertim vbi de manuscripto exemplari sumuntur exprimenda typis. Sed huic rei aliquo modo medemur adnotata in fine librariorum mendis plurimis ipsa correctione. Præterea verò quòd in plerísq; nõ vulgarem orthographiæ rationem secuti sumus, non est factum temerè: licet omnium causas referre nec huius loci putemus, neq; sanè paucis queat fieri. Si quis auctoris ipsius instituto vitæ magis quàm eruditioni & industriæ viri non æquus (quanq̃ prudentis sit doctrinam non contemnere vtcunq; cætera pro cuiúsq; captu & ingenio minus in homine probentur) effusiùs eum in sui ordinis sodalibus commemorandis versari notet: omitti etiã potuisse multa quæ opus augent præsulum nomina, veluti episcoporum, abbatum, vel alterius ordinis obscuri, item artificum quos sola nouit Italia, quiq; nullis scriptis innotuerunt, insuper haud

pauca tum eius generis, tum diuersi, nõ omnibus nimirum exulcerato hoc rerum temporúmq; statu, æquè grata fore censeat, nobis hanc semper placuisse sententiam nouerit, fidem ab interprete summam requiri, vt adeo nõ sua sed ipsius auctoris mente tantisper vtatur, dum incumbit versioni· præterea verò nec castrare auctores bonos oportere: licet etiam aliquando nec imperitorum hominum iudicio atq; auctoritate manus adferre Leandro iussi simus. Et quod exinde tædium sentient legentes, si tædium dicendum est quod plurimis summæ voluptati erit, id breuitas, & in reliquo totius operis vtilitas, exacta diligentia, varietas, pulchritudo, suauitásq; leuabit. Obscuriora quoq; nonnulla qui putabunt, nostram quidem certè summam fuisse curam ac industriam sciant in conferendis ipsis auctoribus quorum monumenta Leander ad suum institutum adhibet, nec tamen etsi maxima diligentia semper æquè fœliciter & ex voto nostro assequi cuncta potuisse: nam vel librariorum incuria, vel per se quædam obscuriora sunt, vti quæ ex Ioanne Annio Viterbino ferè spinoso hercules scriptore & in multis inepto citantur· quę propemodum ipsius Annij verbis referre visum fuit, ne auctoris interdum caligo vel vitium apponi nobis queat. Collatio verò auctorum non modo perutilis fuit, quippe quia non rarò planiùs & rudiùs tanq̃ Italicò vulgo pleraq; condidisse Leander videtur, quorum sensus & mens ideotis aperiri illa lingua vix poterat, latinè verò doctis facilè queat ita dici vt intelligant· sed etiam necessaria, quando non pauca hìc si legas ex græcis & latinis ab Leandro explicata italicè, dein autem ab alio interpretata latinè, frequenter esse à scriptoris mẽte diuersa videris· vbi si locum ipsum indages, nihil iam queas errare. Sed & luxa multa solidauimus, vbi Leandrum peioribus vsum codicibus, puta Liuij, Plinij, Virgilij, ac similium, quàm nos, item vbi veteres eum interpretes græcorum secutum, cum nunc multa rectiùs conuersa legantur, animaduertimus. In his tamen ita timidè sumus versati, vt relicta quoq; pleraq; sint intacta, quæ Leandrum studio & fortè certa ratione aliter quàm vulgò legantur, perscripsisse suspicari licuit. Dantis & Facij Vberti versus italicos ad verbum maximè transtulimus, quanq̃ obscurior inde nonnunq̃ resultet sensus: nam in eiusmodi metris mihi sanè videtur aliter nõ esse faciendum, nisi metricè quoq; transferantur. Analogiam in fingendis latinè vocabulis italicis, quæ nec vetera sunt, nec in antiquorum locum venerunt, certam, & latinæ linguæ conuenientiorem, quàm vulgi fortè in multis receptam vsũ seruauimus. Et ne hoc quoq; sileatur, italicè liber ante hunc diem editus est tertiùm· primò omnium Bononiæ typis maioribus, vbi tum ipse præsto fuit Leander· deinde Venetijs anno altero pòst, & ibidem tertiò quoq;, sed post obitum auctoris incremento aliquo maius. Nos porro editionem postremam quæ locis quibusdam auctior est ita secuti sumus, vt prior vtraq; iuxtà esset ob oculos posita· maximè verò primam vti emendatiorem inspeximus, & hìc in latinum sermonem conuersam, at vt posteriores sunt auctam quoq; damus. Fruere igitur labore nostro lector, eúmq; boni consule, quod vnicum operæ nostræ præmium petimus. Vale.

Io. AN-

IO. ANTONIVS FLAMINIVS FOROCORNELIENSIS, LEANDRO ALBERTO BONONIENSI S.

EGI tuam, mi Leander Italiam, opus ſanè laborioſum, ac multiplici rerum cognitione refertum. Qua quidem lectione adeo ſum delectatus, vt nihil attentiùs ac maiori cū voluptate iamdiu legerim. Non enim ſolummodo locorum deſcriptionem in eo complexus es, & admirabili ſerie diligentiam & fidem ſcribendorum oſtendiſti, ſed etiam plurima inter narrandum, quoties oblata eſt occaſio, adieciſti, quæ delectare mirificè legentem poſsint. Quid varietatem ac numerum hiſtoriarum, quas vel de veterum monumentis, vel de recentium ſcriptorum libris collegiſti, memorem? & omnibus in locis quæ digna cognitu intercidunt, pulchritudinem & copiam explicem? Quæ ſanè, præterquam quòd vberem legenti fructum pariāt, adeo iucunda, & ſic animo blandientia ſe offerunt, vt inuitus ab ijs lector abſcedat. Quid virorum multitudinem excellentium, qui vel armorum virtute, vel litteris, vel qui alijs fuere dotibus inſignes referam? quorum memoriam celebrando renouas, & ex illuſtribus adhuc illuſtriores efficis: dignus certè cui vnaquæq; per Italiam patria plurimum ſe debere fateatur. Scripſere Italiam alij quidem ex græcis & latinis non pauci, nec defuere qui pictam in tabulis illam oſtenderint, ſed tu vtrorūq; ſtudium ſic quidem conſecutus es, vt conſummati ſcriptoris diligentiā, & ſummi pictoris artificium æquaueris: vt qui te legat, non aliter quàm in tabella ſpectandam ſibi propoſitam eſſe Italiam putet, ſed vberiorē inſuper ex lectione fructum reportet. Ex qua quidem tam varia, tam diligenti, ac tam copioſa cōcurrentium rerum narratione, nō dubito futurum, vt quicunq; legerit, cum vtilitate (quæ quidem ex multiplici & varia cognitione non mediocris ſecutura eſt) incredibilem ſe voluptatem cepiſſe aſſerat. Reſtat igitur vt tam egregiū, támq; pręclarum opus iam publices, & in manus hominum venire ſinas, nec diutius efflagitantium amicorum ſtudia & expectationem differas. Ex quo quidem haud dubiè video tibi partam eſſe nominis immortalitatem. Vale ex ædibus. Calend. Maij. M D XXXVII.

Quòd populos, vrbes, fluuios, & geſta recenſes,
Egregium & tota quicquid in Italia eſt,
Debemus ſtudijs tantisq; laboribus omnes,
Laudamusq; tuum docte Leander opus.
Per freta Abydenus lychno eſt perductus amoris,
Tu lychnos nobis erigis hiſtoriæ.

Io. Petri Ferretti Rauen. Epiſcopi Milenſis.

Priſcorum è numero ſi quis numeroq; recentum
Deſcripſit miris egregijsq; modis
Italiæ effigiem, fluuios, loca ſingula, montes,
Vrbes, cumq; ſuis oppida nominibus,
Obtinet hos inter primas cum laude Leander
Albertus, veræ relligionis honos.
Cuius fama reor geminos penetrabit ad axes,
Viuet & æterna poſteritate decus.
Conuenit huic totum cum gloria magna per orbem
Eximium quando ſedulus egit opus.

Lilij Gregorij Ziraldi.

Italiæ qui noſſe ſitum finesq; requiris,
Et quot nominibus dicta ſubinde fuit,
Quot fora, caſtra, vrbes, regiones, oppida, pagos,
Et montes, ſyluas, flumina, ſtagna, lacus,
Vt triplici alluitur pelago, vt ſepta Alpibus ima eſt,
Cothones, portus, littora, ſaxa, ſinus.
Omnia ſunt cultis Leandri ſcripta libellis,
Et mira lector ſunt patefacta fide.
Roma armis olim Italiam illuſtrauerat omnem,
Nunc demum ſcriptis Felſina docta ſuis.

Eiuſdem.

Pauſaniæ quantum ſcriptori Græcia debet,
Leandro tantum terra Latina meo.

Georgij Iodoci Bergani.

Interijt Seſtæ Leander amore puellæ
Cum nequit ardori ponere frena ſuo.
Italiæ caſto genetricis tactus amore
Leander peragit clarius alter opus.
Europæ atq; Aſiæ iungebat littora nando
Is, quod vix Perſæ mille dedêre rates:

At veterum hic dicit populorum ab origine sedes,
Errores, ritus, nomina, fana, Deos.
Ille natans medijs Helles submersus in vndis
Audacis facti crimina morte luit:
Ast hic victuris sacrat sua nomina chartis,
Ingenij promit cum monumenta sui·
Cum claram, quam progenuit Saturnia tellus
Semideûm sobolem, magnaq; facta Ducum,
Turritasq; vrbes, piscosaq; flumina, colles,
Fontes irriguos, ardua saxa, lacus,
Et tandem quicquid geminum complectitur æquor
Ordine conspicuo digerit, atq; fide.
Nec mirum, fouit hunc studiorum Felsina mater,
Doctifluo præbens vbera plena sinu.
Desine liuor edax genuino rodere dente,
Quæ syncera fides, actaq; certa probant.

Scipionis Balbi.

Italiam, & populos, vrbesq;, situsq; locorum
Qui cupit, & fluuios noscere, quæq; libet,
Intret in hanc syluam rerum, camposq; peramplos
Currat, & vlteriùs quod nihil optet erit.
Omnia consequitur libro Leander in vno,
Omnia tanquam vni sit docuisse datum.

Eiusdem ad Leandrum.

Illa potens rerum mundi caput inclyta tellus
Itala, nunc scriptis surgit in astra tuis·
Gaudet & exultat quoniam tu lumina præfers,
Ponis & ante oculos quæ latuere diu.
Nunc facilis longè excurris, nunc inde vagaris,
Stant tamen interius limine quæq; suo.
Nec tibi barbaries vlla est, quæ dissona linguæ,
Auferat ornatu non reticenda suo.
Tu decus omne refers, tu fasces, tuq; trophæa,
Tu memoras claros marte togaq; viros.
Alter Abydenus validis freta nare lacertis
Ausus es, & dulci sistere membra vado.
Sic tua quam vigilans peperisti gloria viuet,
Debebitq; magis Felsina docta tibi.

Benedicti ex Mont. Reg.

Cui genus Albertum, patriæ cui Felsina nomen,
Relligio nutrix, Itala terra parens,

Venit

Venit ad Italiam à patria & nutrice Leander,
Triplicis auctorum maximus historiæ.
Prima nec indecorem ciuem, illustrem altera alumnum,
Reddidit indigetem tertia fama virum.

Io. Gab. ad Lectorem.

Quos sibi Leander famæ immortalis honores
Italia, patria, relligione, gerat.
Quale viri ingenium, quę virtus, otia quanta,
Non ego, nec cuiusq; nobile reddat opus.

Sebastiani Corradi Regien.

Italiam paruus liber hic dabit omnibus illam,
Quam petiere viri, quam petiere Dei.

Bartholomæi Ferini.

Inclusam Iliadem nuce non mirabere, quando
Vna manus totam continet Italiam.

Nicolai Acursini Caferoniani.

Historijs celebrata tuis pulcherrima tellus
Itala, te merito laudatam ad sidera tollo.

Eiusdem fingentis Bononiam alloqui Leandrum.

Non tantum timidus Seston dilexit Abydon,
Quantum te meritò Felsina docta colo.

Christian.

CHRISTIANISSIMIS PRINCIPIBVS HENRICO SECVNDO FRANCORVM Regi, & Catharinæ eius Coniugi. S.

CCE tibi ô rex Christianissime, regináq; sacratissima, Italiam, quæ à me vestro cliente postremò omniũ descripta iam in Franciam aduenit, Maiestatíq; vestræ ex æquo, haud alio ornatu quàm pura synceráq; animi erga vos affectione decorata se offert. Inuenietis in ea memoriam honestissimam earũ gentium quas imperio ditionéq; regitis· ac item regum quibus successistis. Vt se vobis offerret, ego animum addidi, tum quia superioribus regibus non solum placuerit semper, sed etiam ab illis expetita quæsitáq; fuerit· tum quia plurimis iampridem seculis tanta regij sanguinis Frãcici coniunctio cum nobili Italico non fuisse mihi videtur, ac est hoc tempore, Valesiorum regio cum magnifico Mediceorum copulato. Et id equidẽ cum Opt. Max. que Dei factum prouidentia censeam, ideo nec distrahi ac separari oportere nomina, quorum ille ipsa corpora mentésq; colligauit, existimaui. Age igitur ô copiosa magnanimitas, haud alienum à dignitate putato tua, causas Italiæ huic omnes præcidere, cur eam nostri consilij pœnitere queat· primúmq; vt ad Franciam peruenerit, pro exacto eius & veteri, tuo autem præsente splendore illam complectere. Et tu maximè ô regina perillustris, matrem suauissimam, nutricẽq; percharam agnosce tuam. Ita Deus Opt. Max. tua tuíq; coniugis inuicti honesta expleat desideria. Bononiæ XIIII. Cal. Feb. Anno à C. N. M D L.

Christianissimæ Maiestatis vestræ
cliens obseruantissimus
F. Leander Albertus
Bononiensis.

DESCRI-

DESCRIPTIO ITALIAE LEANDRI ALBERTI MONACHI PRAEDICATORIS.

COnſtituenti mihi apud animum ex omnibus orbis terris, quæ mortalium aptæ domicilio ſunt, particulatim vnam deſcribere Italiam, cunctis alijs præſtantem, & caput quondam principemq; mundi, ſatis equidem animaduerſum cogitatumque eſt, ingenium longè fœlicius, politum magis & elimatum iudicium, maiores inſuper eloquentiæ dicendiq; vires in me deſiderari: nempe pro dignitate ſplendoreq; ſummo rerũ, quę iã olim exactis longa ſeculorum ſerie temporibus in hac regione extiterunt, & etiamnum ætate noſtra ſunt. Cõſtat enim ex omni memoria, terrarum oram fuiſſe nullam in qua vt in hac (omiſsis interea dotibus ab ipſa natura præſtantiſsima cunctorum operum artifice collatis) tot tantaq; contigerint, digna quę perpetuam & immortalem ad poſteros commendationem habeant. Eius ſanè apertiſsima documenta præbent, ampliſsimaq; teſtimonia res veterum Romanorum, tum in literarum ſtudijs, tum in armis bellicisq; negotijs cum ſumma gloria virtuteq; coniunctæ: quarum equidẽ amplitudo facit, vt mihi prorſus idem euenturum animo prouideam, quod ij, qui proximis litoris inductus vadis mare pedibus animoſè ingreditur, vt quicquid procedat, in vaſtiorem altitudinem & veluti profundum inuehatur, ac tandem animo conſternatus hæreat atq; dubitet, an digrediendum porrò ſit, mareq; planè tranandum, iam prius citra periculum, ſummis tamẽ laboribus tentatum. Eodem enim ego mentis ardore iam in hos immenſos Deſcriptionis Italiæ Campos deferor, quãquam haud ignorem, laborioſum opus, ac difficultatis moleſtiæq; plenũ fore. At enim quam explicãdi mei (quanquam fortaſſe non pari cum multis fœlicitate atq; laude, quibus idem video fuiſſe datum, at ſic ne planè fluctibus demergar) ſpem ac fiduciam habeo, ea me ad tam ingens & eximium inſtitutum excitat atq; confirmat.

Iam primùm omnium, vt vela ventis pandamus, ſatis conſtat nobiliſsimam hanc terram, quæ nunc Italia dicitur, clariſsimis initijs & temporum & populorũ primùm excreuiſſe: principium enim traxit ab aureo ſeculo, pręclaris item & egregijs Heroibus Iano, Cameſe, Saturnoq; Phœnicibus & Sagis, quos pro dijs habuit antiquitas, quæq; prima omnino gens fuit, à qua poſt vniuerſale diluuium coloni per orbem terrarũ emiſsi, vt in originibus auctor perhibet Cato. Varijs autem ac diuerſis nominibus ex viciſsitudine commutationeq; rerum & temporum oram hãc appellatam fuiſſe non eſt obſcurum. In primis Ianicula à Iano dicta, ſeu Noë, quem & Oenotrium vocatum aliquos prodidiſſe Cato ſcripſit, ob vini & farris, quorum in ſacrificijs vſus, inuentionem: quandoquidem græcis vinum appellatur οἶνος. Hinc item Oenotriæ nomen ortum. Id tamẽ ab Oenotro Lycaonis filio, qui XVII ætatibus ante bellum Troianum è Græcia profectus Ionioq; mari delatus,

 latus,

latus, terram hāc tenuit, tum ab Ausonibus incolis Ausoniam vocatam, vbi pulsis barbaris ipse cum socijs domicilium ac sedem cepit, regioni ab se nomine parto, Dionysius Halicarnasseus in antiquitatibus Romanis tradit, probarūt Antiochus Xenophanis, Pherecydes, & Strabo. Sed & alijs placet argumento græcæ vocis de qua supra diximus, nomē hoc a generosis terræ vinis defluxisse: nec desunt qui scripserint ab Oenotrio Rege Sabinorum, ad cuius ditionē olim regio pertinuit, deriuatum· idq; Seruius ad hos a Virgilij versus annotat.

Est locus, Hesperiā Graij cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atq; vbere glebæ.
Oenotrij coluere viri, nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.

Animaduertendum verò est tres Oenotrios extitisse, primū Ianū ex sententia Catonis· alterū Lycaonis filiū, de quo Dionysius & Myrsilus Lesbius scripsere, quemadmodum pòst in Apulia dicetur plenius· tertium Sabinorum regem, a quo gentis eius regionem ante Italum Oenotriam dictam, & Varro testatur, & Seruius etiam apud Virgilium notat: quanquā antiquissimus omniū ille fuerit Ianus, a quo Latiū Hetruriaq; nomē Oenotrię desumpsisse Cato memorat. Ab his itaq; tribus Oenotrijs totidē Oenotriarū appellationes ortæ: prima veteris Italię quæ ab Iano profecta est: altera partis eius Apuliæ quàm tenebant Ausones, ab Oenotro Gręco Arcade: tertia regiōis Sabinorū, ab Oenotrio gentis rege. Sed & quartā insuper Oenotriam Antiochus descripsit, orā illam quæ à Lao fluuio Lucaniæ termino secundū inferū mare per Brutios ad Siculum fretum, inde ad Metapontinum agrum sternitur: ait enim tractum hunc omnem tribus lateribus mari conclusum, videlicet inter sinum Hipponiatem ac Scyllacæum, vti pòst in Brutijs & Magna Græcia cōmonstrabimus, Oenotriam Italiamq; fuisse dictam· incolas Oenotrios & Italos. Mihi certū est antiquissimæ nunc illius Oenotriæ tractationē suscipere, quæ Latium Hetruriamq; continet, à Iano nimirum Oenotrio denominatæ· qua in parte Hesperus Athlantis Itali frater (eius meminit Fabius Pictor de aureo seculo scribens) regnum instituit· primoq; nomen Italiæ cœpit, vti indicabitur· de qua etiam versibus paulò antè recitatis Virgilium loqui constat. Succedit aliud nomen Camesena, cuius auctorē Camesem Cato, itemq; Macrobius a ex Igini & Protarchi Tralliani sententia prodidit· pręterea Ioannes Annius in cōmentarijs ad Berosum, & quidā antiquissimus chronicorum liber multarum vrbium Italiæ primordia memorans, testatur. Eo in codice sic per scriptum legimus. *Post vniuersale diluuium ducentis uigintiquinque annis, maxima multitudo hominum in hunc tractum, nunc Italiam dictum sub Ducibus Bono, Tubal, Cambise, Hespero, Vesione, Ligone, & Circeo cum uxoribus & filijs adnauigauit.* Et Cambisem hunc eundē esse Camesem suspicari licet, quod tamen vtcumq; sit, iam non cōtendemus, Chronicorum sanè liber aliter nō habet. Insequētibus temporibus aliud a Saturno nomē, Saturniæ, natum, Cato ac Dionysius b produnt vnàq; Macrobius c. Addit Cato, Saleumbronæ, a gentilibus: idemq; Saturniæ nomen totidē ferme annis durauisse, quot antè aurea ætas, vsq; ad Apim Deorū Italiæ vltimum· sic Antiochū Syracusanū tradidisse scribit· a morte verò Saturni primū cœpisse Macrobius auctor est. Subiungit Dionysius, postquā id nominis inductum fuerat, locum quendā regionis Saturno dedicatū appellatumq; Saturniū, priusquam Hercules in Italiam venit. Saturno itaq; regio sacra quondā hæc erat quæ nunc Italia. Hoc Iustinus ex Trogo memorat inquiens. Italiæ cultores primi Aborigenes fuere· quorum Rex Satur-

a. lib. 1. c. 6.
b. lib. 1.
c. li. 1. ca. 6.

Saturnus tantæ Iustitiæ fuisse dicitur, vt neq; seruierit sub illo quisquã neq; quicquam priuatæ rei habuerit sed communia & indiuisa omnibus fuerint, veluti vnũ cunctis patrimonium esset. Ob cuius exempli memoriam cautum est, vt Saturnalibus exæquato omnium iure pasim in conuiuijs serui cum dominis recumbant. Itaq; Italia regis nomine Saturnia appellata est. Ita Trogus. Aliud hinc nomen ab Api Deorum Italiæ postremo secutum, Apinæ, Antiochus Syracusanus prodidit ac Taurinam interpretatus est, vt memorat Cato: quanquam id Græci quidam a bobus Herculis, vel quod eos opimos gignit Italia, quemadmodum Hellanicus scripsit, aut a vitulo de Herculis grege palato natum dixerint, vt Herodotus, & itẽ Hellanicum Lesbiũ scripsisse Dionysius perhibet [a], rem hanc tali narratione referens. Hellanicus ait, Herculem Geryonis boues abigentẽ Argos, per Italiam, cum iuuencus forte ab armẽto euagatus, peragrata vniuersa ora fretum tranauisset in Siciliam, rogitantem obuios eius regionis homines, quá iuuẽcum persequebatur, numubi eum vidissent, illis græcam linguam parum iutelligentibus, sed patria voce vitulum indicantibus, appellasse totam regionem quam obiuerat Vituliam. Hoc idem quod Taurina. Dionysius tamen addit verisimilius videri quod Antiochus dixit, id nominis ab Duce quodam profectum: at vtcunq; vel taurus vel dux auctor vocis fuerit, ex vtriusq; scriptoris sentẽtia constare, tẽporibus Herculis, vel paulò antè sic Italiam appellatam. Timæum & aliam vocis huius originem finxisse, quod Græci quidã Italos dixere boues Cato refert. Hinc nomen Hesperiæ succesit, vt auctor est Cato ac Dionysius ab Hespero Athlantis filio profectum, qui Hispania fratris iniurijs pulsus, cum huc commigrasset, regioni nomen peperit, sicut etiam Iginus testatur: eamq; propterea magnam Hesperiam a Virgilio dici, quó ab Hispania distinguatur, Seruius annotat in eo Virgilij versu: Est locus, Hesperiam Graij cognomine dicunt. Non defuere tamen qui Hesperiam ab Hespero sidere cui subiacet, appellatam scripserint. Ausoniam deinde vocatam a rege quodam, Seruius in hoc Virgilij versu annotat: Ecce tibi Ausonię tellus, hãc accipe velis. Id & Berosus in Antiquitatibus videtur cõfirmare, cum temporibus Aralij VII. regis Asyriorum Ausonem ab Aurono classe exceptum, sedesq; nactũ in orientali Italia memorat. Nonnulli initio solum Ausoniæ nomen habuisse tractum illum dicunt, in quo Beneuentum & Cales, cum ora Tyrrheni litoris ab Cãpania versus Siciliam. Plinius Italiæ frontem a Locris, qui Magna Græcia dictus, in tres incedentem sinus Ausonij maris, Ausones primum tenuisse scribit. Ijs de finibus in tempore a nobis tractabitur. Sed hanc auctorum varietatem ita coucili-ari posse putamns, vt Ausones initio circa Beneuentum & illa loca finitima, propterq; Tyrrhenum & Siculum mare, quod Ausonium inde dictum, in Latij descriptione prohibet Strabo [a], incoluisse, idem autem prolatis finibus ad Locros & Ausonium mare quod Plinius nominat, in Italiæ frontem effusos, postremò reliquum vniuersæ regionis, quæ nunc Italia, nomen adeptum Ausoniæ censeamus. Quod autem nonnulli Ausoniæ nominis originem ad Ausonem Vlysis & Calypsus filium retulere, fictum id commentitiumq; est quippe quia Diodorus [b] Siculus Ausones Barbaros in Italia inuentos perhibet ab Oenotrio, quingentis amplius annis, aut vt Myrsilus Lesbius ait, quindecim ætatibus, quæ CCCLXXV. colligunt annos, (nam ætatẽ annorũ esse XXV. Xenophon in Æquiuocis docet) aut vt Dionysius scribit, XVII. ætatibus ante bellum Troianũ. Nec valde me mouet is auctorum in tẽpore dissensus: certum enim est, vtcũq; sit Oenotriũ Arcadẽ

a. lib. 1.

a. lib. 5.

b. lib. 2.

cum fratre Peucetio multis seculis ante Troiam captam in hæc Loca delatum, Ausonibus tum eiectis sedes cepisse, prorsus vt verum esse nequeat, conditorẽ Ausones habuisse filium Vlysis· quoniam Oenotrium Arcadem tot ætatibus Vlysi superiorem supputatio temporum euidentissimè conuincit. Vltimum deniq; nomen exortũ, Italiç, cuius auctor vt & Polibius c, & ex Antiocho Xenophane Dionysius luculenter prodit, Italus, regionis huius rex· quem etiam prius in Arcadia regnauisse Thucydides d scripsit: Cato fratrẽ Hesperi dixit, à quo prius Hesperiæ nomen, vti supra memorauimus, ortum. Dionysius traditum ait ab Antiocho Syracusano, Italum hunc à quo denominata Italia, virum bonum & sapientem fuisse· ac propinquarum regionum hominibus partim oratione persuasis, partim vi coactis, eam terram ditionis suæ fecisse totam, quæ Napetino Scyllaçeoq; sinu cõtinetur. Hanc primùm Italiam dictam · dein autem non contentum ijs imperij finibus, vt esse solet ingenium illorum, qui propter animi sublimitatem semper ad excelsa maioraq; feruntur, appetisse finitimos, ac plurimas vrbes & gentes in potestatem redegisse. Natum eum Oenetria stirpe dixerũt quidam: at alij prius Siciliæ regem, dein huius terræ fuisse prodidere, veluti Antiochus Xenophanis, qui & Morgetum ab eo conditum in Sicilia, tradidit, & tanquam à Siculo ac Morgeti principe, variorum populorum imperium conflatum, vt qui priús Oenotrij erãt, postea Siculi, Morgetes, ac Itali nuncuparentur. Ad hæc Italiam, quæ nunc ita vocatur, olim Magnam Grçciam appellatam recentiores nonnulli dixerunt, vti Helias a Capreolus in historijs Brixianis, & Facius b Vbertus Florentinus Dictamundo, in hanc sententiam scribens:

c.lib.1. d.lib.6. a.lib.1. b.lib.3. Cant.8.

Dein ne tempus & ego & ille perderemus,
  Inter eundum ex eo quæsiui, an Italia vnquam
  Aliud vllo seculo nomen habuerit?
Tum ille ad me, si quæras, inquit, inuenies
  Quum à Græcis est occupata, Magnam Græciam
  Primis temporibus nominatam fuisse.

Sic Facius: at hercule cum omnibus qui idẽ sentiũt insigni in errore versatur. Nego enim ynquã hanc terrã, quç nũc Italia, Magnç Grçciæ nomẽ habuisse, quod solũ illius Italiç frõtis erat circa sinũ Tarentinũ· videlicet, vt quidã volũt, ab Tarẽto, vel vt alij, à Metapõto ad Alicẽ amnẽ Rheginorũ & Locrensiũ discrimen, queadmodũ in Magna Græcia plenius ostẽdemus. Animaduerti porrò debet quod ait Cato, nominibus his Ianiculæ, Oenotriç, Camesenç, Saturniç, Saleũ bronç, Apeninç, Taurinç seu Vituliç, Hesperiç, ac Italiæ principio nũcupatã regionẽ circa Tiberim, vt qui ex oĩbus Italiæ fluminibus in omniũ Deorũ ac Principũ tutela esset· ideoq; merito numine Deũm parẽs, Imperijq; sedes cõmunis sit electa, quç totius Italiç vti nũc dicitur, originem & primordiũ faceret. Cõfirmat id Fabius Pictor, Hespero rebus humanis exẽpto fratrẽ eius Italũ tutelã Iani ac Etruriæ suscepisse scribens, omnemq; circa Tiberim regionẽ, extinctis vltrocitroq: nominib. alijs, Italiã à se dixisse. Hęc igitur prisca est Italia · cuius appellatio sensim ab Alpiũ iugis ad fretum Siculum, & inter maria duo, superum ac inferum, tertiumq; sinum Ionium pòst diffusa: quanquã & priús Ausonia circa Tiberim, Apulos, & Beneuentum vt prędiximus, regio vocata sit. De nominibus Italiæ quæ tẽporum rerumq; mutatio peperit, hæc sufficere putamus· itaq; deinceps terminos cõmemorare aggrediemur. Eorum variam rationẽ apud auctores, postquam Italiæ nomẽ inuectum fuit, prçter ea quæ dicta sunt hactenus, inuenio

inuenio. Primos Italię fines Dionysius Halicarnasseus memorat, Neptuniam in litore Tyrrheni maris, & Tarentum. Strabo fretum Siculum & amnem Æsin, ac deinde Rubiconē: sed posterioribus seculis hi statuti: Flumen Varus: inde linea per Alpes Coctias, montem Adulam, Alpes Rheticas, adiunctaq; iuga porrò ad amnē Arsiam Histriæ terminum. Hoc vnum latus: cętera mare Adriaticum, Ionium, Siculum, Tyrrhenum & Ligusticum alluere, Polybius, Thucydides, Strabo, Dionysius Halicarnasseus, Dionysius Afer, Cato, Sempronius, Plinius, Mela, Solinus, Ptolemęus, reliquaq; cohors auctorum tota docet. Terminis Italiæ figuram eius annectere conueniens est. Peninsulam Ptolemæus depingit, quam maria tribus lateribus circūfundant, vno vallent Alpes, aliaq; culmina montium hoc modo. Lineam occidentali plaga ducit ab Adulæ montis cacuminibus per Alpes, quæ Galliam vlteriorem ab Italia submouēt, ad amnis Vari ostium, Gallię Narbonēsis, quæ nunc Prouincia, terminum: à septentrione Rheticas Alpes & Pœnas, Ocram, Carusadiumq; montes sub Norico, prętereà litus Adriatici maris ab Tiliauento flumine ad montem Garganum, inde Hydruntem vsq; locat: australe latus Adriatico sinu ab amne Tiliauento ad Illyriæ confinium claudit. Sed animaduertendum est, quòd ad meridiem Adria ponitur, id hac ratione fieri, quoniam si coniungas Histriam Italiæ, vti fit, tum ab Arsia Histriæ termino ad Forumiulium & Tiliauentum incedenti, partem Australem Adriaticum mare faciat. Nec difficulter ingenium cuiusquam hoc capiet, si quem totius continentis Italiæ terminum figit Ptolemęus, vti paulò antè diximus, inspiciat: ita namq; cognoscet hoc inter Arsiam & Tiliauentum litore, partis tantū Italiæ meridionalem oram cōfici: idēque melius ex tabula disci potest. At cum vniuersam Italiæ longitudinē animo metimur, dubiū hercule non est, quin australe latus mare Tyrrhenū alluat, non Adriati cū: quod tūc in septētriones conuersum magis videbitur. Nobis hanc Ptolemæi descriptionē sequi animus est. Plinius [a] Italiā per maria incedere, cœli regione, si quis id diligēter exigat, inter sextā horā primāq; brumalem scribit. Nos hoc inter meridiē & exortū solis hybernū dicimus: quoniā antiquis hora sexta meridies fuit. Ptolemęus eam inter septimū & quartum clima, gradu longitudinis XV, latitudinis plus septimo collocat. A Plinio Solinoq; folio, maximè querno assimilatur, vt proceritate sit amplior quàm latitudine, in læuum se flectens cacumine, & amasonicę figura desinens parmę, vbi à medio excursu Cynthos vocatur, per sinus lunatos duo cornua emittēs, Leucopetrā dextra, Laciniū sinistra: de qbus promōtorijs intempore dicemus. Recentiores eam integri cruris humani ab coxendice ad imum pedem effigie pingunt: quàm speciem nos conuenientissimam esse iam demonstrabimus. Ab Arsia Italiæ termino ad Alpes Rheticas, quæ septentrionem tenent, vt auctor est Ptolemęus, hinc per Carusadium & Ocram montes ad Adulę iuga, quod septentrionale latus est totum, inde linea recta Ptolemęi per Alpes in occasum cōuersas ad Vari fauces, quibus Ligustico mari is illabitur, & Italiam ibi finit, latitudinem summæ coxę describimus. Tum à Varo perorā Ligustici maris ad ostiū amnis Macræ, quod Liguriam claudit, flexus est, vbi excursu modico promontorium legitur Populonium, nunc Plombini dictum, usq; ad montē Argentarium. Hoc tuber litoris promontorio nonnihil diffusi genu figurat. Deinde leni recessu continentis vsq; Pyrgos, tibia conficitur, promontorio Posidoniate desinens, vbi nunc Policastrum. Hinc rursum excursu terrę ad Promontorium Palinurum gibbus fit, simæ specie superni pedis: inde circuitus per orā Tyrrheni

[a] li. 3. ca. 5

maris, fretumque Siculum, vsq; Rhegium, absoluere pedis figuram videtur. Mox à Leucopetra secundum Mare Adriaticum ad Lacinium promontorium, illa digitorum sub articulis incisura cauatur · ac tuberculum vti inter volam & digitos incipit: ipsam porrò plantæ volam sensim Tarentini sinus inflexio conficit· nimirum ab Lacinio Tarentum, indeque ad promontorium Iapygium, quod calcem pedis format. Deinceps ora litoris, quæ ad montem Garganum pertinet, leniter primò recedens Ionio litore, mox paulatim ad Adriaticum mare versus extuberans, suram effingit, quæ finiri Ancone videtur. Inde ad Rauennam sinuosus nonnihil continens interni genu curuaturam facit. Demum litoris egressus, vastusque circa Venetiam ambitus per intimum Adriæ angulum ad Arsiam vsque fit, vbi femoris exitus, & coxæ latitudinem incipere paulò antè dictum est, absoluiq; prorsus integrum videtur crus. Itaq; sic nobis huius terræ figura cōmodè satis est expressa: cui à Septentrione Alpes Rheticæ, montesque celsissimi alij vsque ad Adulam, adiacent, item Adriaticum mare affunditur, ab exortu sinus Ionius, mare Ausonium & Siculum, à meridie Tyrrhenum ac Ligusticum, ab occasu Alpes, quæ Galliam Italiamque separant, ab ostio Vari vsque ad Adulam montem, hærent· vti Dionysius Halicarnasseus, Strabo, Polybius, Mela, Sempronius, Ptolemæus, & omnes cæteri cosmographi geographique con sentiunt. Quod autem aliqui dixere Italiam ab oriente complecti Adria, manifestus error est: quippe quia litus Apuliæ præternauigantibus, apertè Septentrionem tenere sinum Adriaticum apparet· vti & nos ostendimus, & ratio situs in Ptolemæi tabula conuincit. Hæc de situ regionis in vnuersum · nunc ad partes eius trasnseundum est. Primùm igitur Apenninus dicendus. Montem hunc ita nominatum asseruere nonnulli, quòd media latitudine sua Pennini iuga contingat, vel ab Api prisco duce, qui totam Italiam deuicit, & à nobis supra commemoratus est cum Apeninæ regionis nomine. Plura de Apennino alibi adferemus · hæc in præsentia quo ad appellationis originem sufficiunt. Incipit, vti in Liguria demonstrabitur, ab Alpibus Liguriæ · perpetuisque iugis Italiam mediam intersecat vsque ad Anconem: inde paulatim vsque Venusiam reflexus, ibi per transuersum discurrit, vno cornu Brundusium, altero Veliam tendens, vt scribit Sempronius. Aliter paulo Ptolemæus ait, ad Anconem in latus digredi ad Adriaticum mare versus, idque pene contingere· ac dein ad Garganum explicatum, hinc in meridiem conuersum, ad Leucopetram procurrere, Rhe
a.lib.5. gioque Iulio finiri. Strabonis descriptio plenior est[a]. Montes Apennini, inquit, cum Arimini & Anconis loca contigerunt, Iapygiæ latitudinem à mari ad mare terminant · rursusque flexu totam regionem in longum secant, vsque ad Picentes & Lucanos · nec multum ab Adriatico distant sinu: cum vero Lucanis appropinquant, ad alterum inclinantur mare · dehinc per Lucanos & Brutios tendunt, ad Leucopetram agri Rhegini terminantes. Ita ferè Strabo. Perpetuum montis huius iugum instar est Italiæ dorsi, quod elatum per mediam regionem sensim incedens, tandem in duo cornua diducitur, alteroque Siculum, altero Ionium mare respicit, vt Solinus & Mela tradiderunt. Melius tñ situs Apēnini totus,
b.lib.2. quo Italia cōsurgit, in tabula spectari percipiq; potest. Polybius[b] Italiam hoc modo definit. Omnis, inquit, Italia trianguli figuram habet: latus quod orientem spectat, Ionio mari & sinu Adriatico terminatur · quod verò in meridiē & occasum vergit, Siculo & Tyrrheno clauditur pelago. Hęc latera inuicē copulata, triāguli apicem

apicem faciũt propositum Italię promontorium, quod Cocynthum incolæ vocāt, & meridianam regionem spectans, Ionium ac Siculum mare diuidit. Tertium latus, quod ad gelidißimum septentrionis axem, & mediterranea loca protenditur, cõtinuatio terminat Alpium, quæ à Maßilia, & locis supra Sardoum pelagus sitis, incipientes, vsq; ad intimũ Adriatici maris sinũ continuè extendũtur, exiguò quodam spatio in medio relicto. Sic fere Polybius. Apparet igitur Italiã Peninsulæ tribus lateribus mari circunfusæ speciem habere. Longitudinẽ eius Plinius & Solinus prodiderunt ab Alpino fine Prætoriæ Augustæ per vrbem Capuam, eoq; cursu meante Rhegiũ oppidũ in capite Apennini situm, decies centena & viginti millia passuum: multoq; fieret amplior mensura Lacinium vsq;, ni talis obliquitas in latus digredi videretur. Latitudinem variam ijdem auctores tradunt· maximã quadringentorum decem millium inter duo maria, superum & inferum, vel Adriaticum & Ligusticum, ac amnes Arsiam atq, Varum· mediam, quæ fere circa vrbẽ Romam ab ostio Aterni amnis, nũc Piscariæ, in Adriaticum influentis, ad Tyberina ostia in Tyrrheno, centum triginta senum· pauloq; minus à Castro Nouo Adriatici maris, ad Thuscum æquor· nec vllo in loco ducẽta excedere· sed arctißimam inter portũ Magnæ Græciæ, nunc Calabriæ, qui Annibalis castra dictus, & Tyrrhenum pelagus· etenim ibi nõ amplius quadraginta millia colligere, quemadmodum nos in loco docebimus. Vmbilicum Italiæ Varro designauit in agro Reatino. Circuitum vniuersum quidam prodidere M. P. XL. supra vicies quadragies septies centena nimirum ab Arsia ad Varum: alij vicies quadragies nouies centena: quo in ambitu primus Europæ sinus à Gadibus ortus aduersa fronte Locrensium definit: etenim secundus à Lacinio promõtorio incipit, qui Acroceraunijs Epiri, nunc Albaniæ, montibus finitur. Absunt terræ circuniectæ, Istria Lyburniaq; nunc Sclauonia, locis quibusdã M. P. centum· Epirus & Illyris quinquaginta M. Africa minus ducentis, vt Varronẽ affirmasse Plinius ait· Sardinia centum viginti M. Sicilia, mille quingentis· Corsica minus septuaginta. Hic Italię situs· hæc amplitudo: consequens est, vt populos aduenasq; gentes quas excepit, cõmemoremus. Earum tantam multitudinẽ ac varietatem inuenio, quanta nullã omnino totius orbis terram vel habitandi, vel prædandi causa petiuit. Appulêre huc Oenotrij, Aborigines, Lydi, Aurunci, Pelasgi, Ausones, Arcades, Gręci, Troiani, Veneti, Ligures, Ardeates, Rutuli, Siculi, Iapyges, Lacedæmonij, Salentini, Pelij, Aenianes, Achæi, Orepites, Pilij, Galli, Pœni, Heruli, Gothi, Ostrogothi, Hunni, Hungari, Gepidæ, Turingi, Auares, Lõgobardi, Saraceni, Britones, Cimbri, Teutonesq;· quemadmodum Cato, Myrsilus Lesbius, Berosus, Solinus, Polybius, Liuius, Procopius, alijq; plurimi scriptores perhibent. Ex his autẽ populis quidam hîc vrbes condidêre, veluti Oenotrij, Ausones, Græci, Troiani, Galli, ac alij pleriq;· nonnulli sedes ceperunt tantum· aliqui populationibus peractis ad sua reuersi sunt, vti nostra memoria præ cæteris Franci· quos magnificis auspicijs in hanc terrã nostrã iterùm & sæpius venisse, queadmodum itẽ Vascones, Heluetij, Germani, Hispaniq;· sed tandem vel internecione propemodũ deletos, vel haud diu cõmoratos vidimus, vti in nostris Ephimeridibus latinis sigillatim perscribitur. Argumentoq; est id præstantiæ soli summæ, ad quod totius penè orbis nationes vel poßidendi, vel diripiendi consilio aspirauêre· sicut haud vlli pariter orbis parti contigisse, si qua fides historijs, equidem negari nonnullo modo potest. Et hercule omnino talis est regio, tantamq; materiam suppeditat· vt lau-

dibus eius plenè dicendis nõ me solum haud sufficere, sed nullius cuiusquàm scriptoris ingeniũ & industriam posse arbitrer. Docent hoc historię plurimorũ nobilium tam Græci, q̃ Latini nominis auctorũ· qui texendis eius præconijs defatigati potius opere medio sunt, quã ad exitũ integrè id perducere potuerint. Nec tamẽ existimauimus adeo nos esse oportere timidos, ac segnis & ingrati erga patriã animi, in qua sumus in hanc lucem editi, educatiq;, nihil vt de summis eius laudibus attingere quicquã ac delibare conemur: quamobrẽ vti fuit à Græcis auctoribus celebrata, aliqua ex parte referemus, latinorũ notis laudibus & immensis, quibus ad sidera penè tollitur, omissis· quod externam, atq; adeò Latini nominis æmulorum cõmendationem, plus gloriæ, plus solidi honoris habituram arbitramur. Itaque iam spretis omnibus Latinis, veluti Plinio, Mela, Solino, Virgilio, qui multis locis in eius laudes effunditur, maximeq; secũdo Georgicorum, item & Petrarcæ tum alijs præconijs, tum eo Carmine, quod à Gallia reducem in culmine montis Genebræ summo, mirifica ex Italiæ prospectu lætitia hausta cecinisse constat,

Salue chara Deo tellus sanctissima, Salue
Tellus tuta bonis, tellus metuenda superbis.

Tellus nobilibus multum generosior oris· nec vltrà referre iam libet· his inquã cum aliorũ omniũ alumnorũ eius laudibus omissis, ad Græcos diuertemur· quod genus & ipsum admodũ honorificè regionem hanc celebrauit. Et inprimis à Strabone *a* tum describitur, tum magnificè laudatur in hunc modũ. Instar est insulæ, quam tuta in circuitu maria custodiũt, paucis exceptis partibus, quæ tamẽ inaccessis vti muro, montibus vallatæ. Litora plerunq; sunt inportuosa· quosq; portus habẽt, ij cum amplitudine, tum excellentia mirabiles, & aduersus externã vim tutissimi· nec minus ad excursiones opportuni, ac mercibus exportandis aduehendisq; cõmodi & frequentes. Aëris hîc in vniuersum mira tẽperies· cuius vitalis perẽnisq; salubritas, animalia, arbores, breuiter quicquid ad vsum humanæ vitæ cõmodũ ac vtile esse potest, siue necessitati, siue voluptatibus paratũ, varietate mirabili generat. Longitudine à Septentrione in Austrum maximè procurrit· additãq; Siciliam habet, eadem qua ipsa cõditione ac natura. Cœli temperiem & intemperantiam pro caloris ac frigoris vel raritate, vel vi, aut mediocritate patitur. Itaque cum tanta proceritate inter vtranq; cœli conditionem incedat, plurimum temperatæ regionis naturam obtineat, & plurifariam necesse est. Summa quoque fœlicitas eius alia ratione cõtingit, quod Apennini perpetuis iugis per mediũ tendentibus, assurgens, vtrinq; fructiferos colles, itemq; campos habeat· ideoq; nulla parte non simul & campestribus, & montanis fruatur bonis. Adde lacuum & fluuiorum amplitudinem ac numerum, frigidos calidosq; fontes, quos ad mortalium salutem munifica parens natura pluribus in locis comparauit. Quid, metallorum varietas? quid, alimentorum, pabuliq; mortalibus ac pecori parati copia? quid, fructuum vbertas generositasq;, quo tandem narrari queat opere? Nationes inter amplissimas & ipsam Græciam, Asiæq; partes excellentissimas consistens media, ob dotium & virtutum præstantiam, numine Deûm electa videtur, quæ sparsa terrarum congregaret imperia· facultatemq; ad id vicinitas dedit. Ita ferè Strabo: sed quod Italiæ longitudinem à septentrione ad Austrum incedere dicit, animaduertendum est hac ratione verum esse, si ab Adula monte directò pergas ad Leucopetram, quæ meridiem spectat: nam de Iapygiæ fine non potest existimari id dictum· quippe qui in ortum brumalem excur-

a.lib.6.

excurrit· vti cum ipse Strabo ac Plinius auctores sunt, tum nos & antea docuimus, & in Salentinis Iapygiaq; plenius dicemus. Dionysius Halicarnasseus principio antiquitatum Romanarum in Italiæ dotibus enarrandis amplissimè digreditur· at quia longior vberiorq; est, breuiter à nobis eius oratio perstringetur. Primum collatione perpulchra regionem hanc cum omnibus orbis terris, quæ memoria quid dignum habeant, ita confert, vt optimam præstantissimáq; dicat· quòd rerum cunctarum tam ad vsum ac necessitatem mortalium, quam ad voluptates & delitias vtilium affatim apud se habeat· rara omnino, & orbe toto singulari fœlicitate. Agri, inquit, hic opimi, arbores omne genus, & fructu, & materie munificæ· herbarum vbertas ad pabulum pecoris, ad odores & salutem hominum· aprici vitiferiq; colles generoso succo fœlices· pascua cum in montibus & collibus, tum in planitie pecuariæ rei commodissima, nobilitateq; vellerum fœcunda· plurimi nauigabiles amnes, deuehēdis mercibus apti· fontium calidorum scaturigines pâssim, tam salubritati mortalium, quàm voluptatibus idonei· metallorum omnium grauida terræ viscera· saltus innoxij, ferarumq; venatu opportuni· vndiq; propemodum affusa maria, piscium copiam prębentia: nec desunt variæ nobilissimi marmoris species, pretiosiq; lapides & gemmæ: breuiter, vt semel omnia complectar, innumeris præterea dotibus hæc regio fœlix & beata est: quicquid est, quo carere vita non debeat· quo item voluptates ac delitiæ pascantur, eo affluit: at his mirabilior & excellentior est cœli temperies· cuius eximia perennisq; salubritas nec æstu immodico, nec frigoris violentia fruges, aut animalia lædit: vt mirari debeat nemo, nobilissimam hanc terram Saturno sacram veteres existimasse, quam tanta vbertate ac abundantia rerum omnium, quæ profunda humani ingenij vota comminisci possint, beatam atq; copiosam aspiciebant· numineque hoc auctore mortalibus omnia tam largè suppetere rebantur. Huius etiam fœlicitatis, ac affluentiæ admiratio diuinitatis opinionem antiquis incussit·, vt quod gaudentis opus naturæ peculiariter cuiusq; numinis putarent, id illi dicatum sacratumq; vellent· ideoque montes ac nemora tutelæ Panis assignauerint, prata locaq; virentia nymphis, litora & insulas marinis numinibus, cæteraq; pariter cuncta suis dijs vel dæmonibus. Alia insuper tam multa Dionysius & Strabo in huius nobilissimæ regionis cōmendationem adferūt, vt nisi longissima narratione cōplecti haud possent. Polybium optimū ac luculentissimū auctorem Gręcū nō adduco, qui in historia [a] descriptiōi situs eius, ingentes etiā annectit laudes· *a. lib. 2.* vti quoq; multi pręterea Græci scriptores· quorū omnium præconia nunc gratia breuitatis reticemus. Itaq; prouidę naturę muneribus dotibusq; tam ornatā Italiā apparet, vt primatū omnium omnino terrarū orbis absq; cōtrouersia teneat· nec ab alumnis eius ingenio manuq; gentes quas cœli conuexitas ambit, pene oēs deuictas, & lingua scientiaq; nationes alias illustratas, & etiamnū in præsenti lucem accipere, mirari oporteat: quibus hercule vel animus vel vires ne nūc quidem etiā deessent· ni societatis humanæ cōmunis gratia, beneuolentiaq; perijsset: vnde nimirum pernitiosissimis eorū inuidiæ stimulis, & per indomitam dominandi libidinem, in tantas adducta miserias est, vt è principe mundi, rectriceq;, deteriorem abiecta famula factam, non queamus nunc absque summo animi dolore commemorare. Præconio hactenus ex parte relato, quod Græci Italiæ tribuunt, diuisionem eius porrò dicere aggrediemur. Varietas hic auctorum est maxima· quapropter hominum curiosiorum gratia, rationes quorundam diuersas

conge-

congeremus. Catonis & Sempronij partitio est huiusmodi: in Apenninum· in Cisapenninam regionem, quę ad inferum mare vergit, & in transapenninam, quę ad superum: & vt Sempronius adiicit, in Alpes à Rhetis ad Ligures. Idem dein Apenninum in Ligures Montanos, Apuanos, Vmbros, Sabinos, Sabellos, & Hetruscos diuidit: Cisapenninam porrò regionem vocat, quæ mari infero apposita· quippe quoniam in vrbe Roma diuisionem hanc peregit· ideoq; situs Cisapenninus illi erat, qui nobis apud Bononienses transapenninus: & rursum qui nobis est citra montes· ille transapenninum nominat· quod hoc in opere meminisse legentes oportebit. Regionem Cisapenninam ad inferum æquor in Ligures Montanos, Ligures Apuanos, Ligures Hetruscos Populonios, Ligures Hetruscos Turrhenos, hinc Lucanos, Picentinos, & Cumanos secat: transapenninam, quæ nobis vt diximus, citra montes est, in Galliam Cisalpinam· hanc in Transpadanam & Cispadanam· item in Galliam Togatam. Alpes inde trifariam scindit: in Alpes Ligurum, & quæ inter Pœninum Ocramq; montes, demum Taurisanas ab Ocra vsq; in Histriam. Plinius auctorem D. Augustum, descriptionemq; ab eo factam, in regiones vndecim, sequi se fatetur. & Liguriam, Hetruriam, Latium, Campaniam fœlicem, Samnium, Picenum, Vmbriam, Galliam, Italiam Transpadanam, Venetiam & Istriam ponit. Strabo regiones octo facit, Venetiam, Liguriam, Picenum, Lucaniam, Thusciam, Romam, Campaniam, & Apuliam. Ptolemæus alia ratione terram hanc omnem in populos quatuor & quadraginta partitur. Massilienses sunt circa Ligusticum mare, & Thusci, Latiniq;, & Campani, & Picentini, & Lucani, & Brutij. quorum aliqui ad Tyrrhenum æquor vergunt, nonnulli mediterranea tenent, vti quoq; Magnę Græciæ gentes & Salentinorum, tam in Adriatici ora, quàm intus· dein Apuli, Peucetij, Daunij propter Ionicũ sinum, & item Penitius in continenti: tum qui sequuntur, partim ad Adriam colunt, partim in mediterraneo, Frentani, Peligni, Marrucini, Piceni, Senones, Veneti, Carni, Histri, & in meditullio, Galli Boij, Cenomani, Becuni, Insubres, Salassi, Taurini, Lybici, Centrones, Lepontij, Caturiges, Segusiani, Nerusij, Surij, Vendeontij, Gallia Togata, Vmbri, Sabini, Aequicoli, Marsi, Prætutij, Vestinij, Caraceni, Sannites, Hirpini, & Calabri. Antoninus in Itinerario regiones facit denas senas, sic Campaniam, Thusciam cum Vmbria, Aemiliam, Flaminiam vbi Rauenna, Liguriam in qua Mediolanum, Venetiam, Istriam cuius Aquilea, Coctias Alpes, Samniam, Apuliam, Calabriam in qua Tarentum, Brutiam, Lucaniam, Rhetiam primam, & Rhetiam secundam: annectit insuper Italiæ Siciliam, Sardiniam, & Corsicam insulas, vti partes. Sed quod Mediolanum in Liguria censet, haud video quæ ratio sit, quando id trans Padum est, neq; Liguriæ nomen Padum excessisse vsquam inuenerim. De Aquileia, quam Istriæ tribuit, & Tarento, quod Calabris, vel antiquis, vel qui nunc ita vocantur, ferri aliquo modo potest, propter vicinitatem: etenim illa Istris, hoc Calabriæ propinquum: sed nos in tempore docebimus ad quas regiones vrbs vtraq; pertineat. In Sacro Codice Romano, vt Volaterranus auctor scribit, Italiæ diuisio recentior fit huiusmodi, in Marchiam Treuisanam, seu Venetiam, in Istriam, cui Foroiulienses annectuntur, Lombardiam, siue Galliam Transpadanam, Liguriam, Romandiolam, vel Galliam Cisalpinam, Ducatum Spoletinum qui Vmbria, Aprutium quod & Samnium, Campaniam siue Latium, Terram Laboris quæ Campania, itemq; Leboria, Calabriam vel Lucaniam, Apuliam, & Terram Hydruntinam, qui Salentini di-

cti

cti. Notandũ porrò est, hoc in libro neq; geographicum, neq; topographicum ordinem seruari, sed rationem solum Archiepiscopatuum, Episcopatuum, & Ecclesiasticorum beneficiorum haberi: vt si quid rudius quàm chorographiæ leges patiantur, hîc appareat, nemo miretur. Blondus Italiam regionibus decemocto partitur, in Liguriam, Etruriam, Latinam seu Campaniã maritimam, Vmbriam seu Ducatum Spoletinum, Picenum, quod nunc Anconitana Marchia, Romandiolam olim Flaminiam, Aemiliam, Galliam Cisalpinã, quæ & Lombardia, Venetiã, Italiam Transpadanam, quæ nũc Marchia Taruisina vel Aquileiensis vel Foroiuliensis, Istriam, Samnium, Terram laboris, quæ Campania vetus, Lucaniam, Apuliam, Salentinos quę Terra etiam Hydruntina, Calabriam, & Brutios. Has auctorum diuisiones, partim nos sequi decreuimus, partim commutare: & vt quam cõmodissimè partes fiant, Italiam cunctã in Regiones decemnouem distribuemus. Ad eas oẽs summo quidẽ labore persequẽdas ita venimus, vt cuiusq; fines, & prisca recentiaq; nomina dicantur: neq; solum ipsarum regionum, sed etiam vrbium, oppidorũ, montium, fluminũ, lacuum, fontium, vnaq; naturæ miracula edisseramus: & præterea res præclarè gestas hominũ illustrium quorũcunq; locorum, eorumq; nomina, & virtutes, quibus patriam quisq; suã nobilitauit, breuiter omnia quæ sunt in hac terræ parte memorabilia, dignaq; vt notentur, quantũ ingenij nostri facultas patietur, enarrabimus: quanquàm haud ignoro rem me polliceri immensi operis, & quę difficulter omnino præstari posse videatur: quippe cum ingenia rara nobiliaq; multa, frequenter in antiquis vrbium, oppidorum, locorumq; nominibus hæsitent, minusq; nunc sciant, vbi quondã extiterint, ob ingentes plurimorũ seculorũ ruinas quibus maximè ab initio inclinationis rei Romanæ, quod ab Imp. Arcadij & Honorij temporibus deductum, in hunc vsq; diem, quemadmodum Blondus Sabellicusq; scribunt, adeo miscuit omnia, subuertit, immutauit: vt iam nõ solum in antiquis locorũ nominibus summè laboretur: verumetiã ipsa loca, vbi ciuitates, oppidaq; quondã extiterunt, ignorẽtur: quas terras illa veteribus dicta flumina perfundant, qui mõtes, aliaq; id genus sint, nõ liqueat. Neq; solum calamitas temporum has nobis tenebras suffudit: sed etiam optimorum voluminũ immensa iactura. Quamobrem euenire nõ rarò scimus, vt in historijs legendis quũ eruditi ac prudẽtes homines vrbem aliquã, aut montem, aut amnem, vel alia loca memorari vident, eaq; iam vbi sint, flumina qua labantur, montes qui vocentur, indagare certò nequeant, tœdio ac indignatione perciti, & haustis prosperata voluptate molestijs, institutũ detestẽtur. Et tam immensę profectò clades ab Imp. Arcadij & Honorij tẽporibus, vt diximus, in hunc vsq; diem Italiam obruêre, quę nullius omnino terrę ruinas & miserias, nõ longissimo post se spatio relinquãt. Discimus hoc inde luculenter, quod Strabonis, Dionysij Halicarnassei, Plinij, Dionysij Afri, Liuij, Melę, Solini, Ptolemęi, Antonini, aliorumq; multorum qui scripsêre memoria lõgè plures in ea vrbes fuere, & pręsertim in Cãpania, Latio, Magna Græcia, alijsq; regionibus plerisq;, q̃ hoc seculo reperiãtur. Aelianus auctor affirmat, olim in Italia MCLXVI. vrbes extitisse: Guido presbyter Rauennas ex Igino, qui de vrbibus Italiæ scripsit, eius tẽporibus septingẽtas fuisse perhibet. Puto tamẽ eos oppida cũ vrbibus seu ciuitatibus vnà numerare: aliter q̃ nũc more ac instituto Ecclesiæ Romanæ fit, quo ciuitates illæ tãtum appellari solent, vbi p̃sideat Episcopus. Hac porrò ratione nostro seculo plus trecẽtas ciuitates Italiã habere censemus: quanq̃ diligens & acer harum rerũ indagator Blõdus,

se non

ſe non vltra ducentas ſexaginta quatuor inueniſſe ſcripſerit: etenim poſt eius memoriam aliquot oppida ciuitates effectas cõſtat, accepto recenter ex Decreto Romanorũ Pontificum Epiſcopo: veluti Caſale D. Euaſij, Salutium, Pientia, Burgũ Sancti Sepulcri, Vigleuanum, aliaq; nonnulla, quæ in loco memorabuntur. Euidentes autem Italiæ calamitates adeo ſunt, vt ſi maximè nunc oppida caſtellaq; momenti alicuius inter vrbes referas, ad antiquum tamen numerum haud ſis peruenturus. Intercidêre plurimæ tam prorſus: vt ab extrema clade ne veſtigia quidẽ minima ſuperſint: quodq; miſerius eſt, vbi quondam extiterint poſteritas ignorare cogatur, quemadmodum in operis proceſſu diſſeremus. Cæterum quod promiſimus antiquarum aliquot vrbium deletarum loca vbi extitere, nos inuenturos, oſtenſurosq;, magni hercule laboris, maximæ induſtriæ fiduciæq; negotium ſuſcepimus: & cum erit præſtitum, ſi modo ſuccedet, non tam mihi votis ſatisfeciſſe meis, quàm prudẽtibus aliorũ ac nobilibus ingenijs videbor. Quod ſi ad promiſmiſſa nõ ſatis aderit viriũ: iuuabit tamẽ cõmunibus ſtudijs cõſuluiſſe hactenus, vt aliorũ induſtria, quò certiús aliquid adferant ipſi, per nos excitetur. Pręfari autẽ neceſſe duximus: & ſimul obteſtamur æquitatem legentium, hominem me, ac humanis erroribus obnoxium meminerint: ideòq; ſi quid animaduerſum & æſtimatum ab ijs erit, in quo nos defecimus, id exactiore iudicio ſuo ſarciant: & excuſare voluntatem noſtram potius amicè, quàm ad iniurioſa iudicia deſcendere velint. Tantæ igitur ordiendæ rei, partium & regionum ipſarum cum antiquis recẽtibuſque nominibus ordinem præmittemus.

Regio prima, Ligura: nunc Italis, Ora Genuenſis.
Secunda, Hetruria: quæ & Thuſcia.
Tertia, Vmbria: nunc Ducatus Spoletinus.
Quarta, Latium: id nunc Campania Romana.
Quinta, Campania Fœlix: hæc Terra laboris.
Sexta, Lucania: nunc Baſilicata.
Septima, Brutij, nunc Inferior Calabria.
Octaua. Magna Græcia: hęc Calabria ſuperior
Nona, Salentini: nunc Terra Hydruntina.
Decima. Apulia Peucetia: iam Terra Bariana.
Vndecima, Apulia Daunia: nunc Apuliam planam vocant.
Duodecima, Samnites: hoc Aprutium.
Tertia decima, Picenum. hæc Anconitana Marchia.
Quartadecima, Flamminia: quæ Romanula nunc, vulgo Romandiola.
Quintadecima, Æmilia: nunc eſt Lombardia Ciſpadana.
Sextadecima, Gallia Tranſpadana: quę iam Lombardia Tranſpadana.
Septimadecima, Venetia: hæc Taruiſina Marchia.
Duodeuiceſima, Forumiulij nomen vulgo fere retinet: dicta & Patria.
Vndeuiceſima. Iſtria: quæ & ipſa, ſed prorſus incorrumptam appellationem pertulit.

LIGV-

LIGVRIA, ITALIAE REGIO PRIMA.

Væ in generali Italiæ descriptione promissa fecimus, nunc deinceps in edisserendis partibus singulis fidem à nobis flagitant. Itaq; principium occidentali regionis latere ducemus ab iugis Alpium, quæ Galliam Narbonensem, nunc dictam Prouinciam, submouet & per oram inferi maris, quod Ligusticum, itemq; Leoninum hæc ætas vocat, tendentes, sigillatim omnia cũ maritima, tum interiora loca memorabimus. Sed agris locisque dicendis, nominum regionis, & antiquorum, & recentium expositio, ipsique fines præmittentur quem in cæteris quoque partibus eundem ac perpetuum ordinem instituimus sequi. Liguriæ nominis originem in diuersum auctores trahunt: aliqui a legumine, nonnulli a Ligone, vno e ducibus Iapeti, qui huc venerit, quidam alijs ortum fabulosis pene initijs, nec libet referre, prodiderunt. Sed Cato, Sempronius, & Berosus Chaldęus in idem consentire vidētur, à Ligure Phaëthontis Ægyptij filio profectum, qui in has partes vnà cum patre habitatum concesserit, multis ante Gręcos tam Atticos, quàm Oenotrium Arcadem ætatibus & vt Ioannes Annius in Commentarijs ad Berosum colligit, annis centum septuaginta: nec abest ab hoc numero Dionysius Halicarnasseus. Et Ligurē tractũ eum omnē imperio tenuisse, q̃ inter ostia Tiberina, Nicęamq; Massiliensiũ patet, auctores ijdē affirmãt: vnde cõsequitur, olim amplissimos Liguriæ fuisse fines. Successit postremis tēporib9 Oræ Genuēsis nomē. De cuius origine priusquã dicere aggrediamur, finiũ tam priscorũ, quàm recentiũ indicãda ratio visa est. Iam primùm constat, longè admodũ antiquit9 patuisse Liguriã, vt pote cui Trogus *a* Pisas, auctores alij Ligures Apuanos agri Pisani gētem dēt, Cato q̃cquid est vt diximus inter ostia Tiberina, Nicęamq; Massiliensiũ olim tributum prodat qui tamen vltimis seculis conclusum Apuanæ Liguriæ nomen addit, inter Portum Ligurnum, & amnem Macram cui oppidum erat appositũ Apua, vnde Ligures Apuani dicebãtur. Sempronius aliter, Montanos Ligures Phaethontis prolem à Nicæa Massiliensium ad Macram tenuisse, ac deinceps ad Arnum vel Portum Ligurnum Hetruscos cognomento Ligures Apuanos, ait. Trogus Pompeius latè Massiliam in Liguria cõplexus est alij & Lucam nonnulli multò maioribus spatijs, partem etiam Italiæ Cisapenninæ, tota in Cisapēninos & Transapenninos gente Ligurum diuisa, quemadmodum Sempronius, Strabo, *a* Ptolemęus, itemq; Liuius *b* non vno in loco docet. Nobis Liguriam Transapenninam persequi tantum, in animo nunc est: ideoq; fines eius, vt sunt ab auctoribus luculentis iam inde à florentibus rei Romanæ temporibus in hunc vsq; diem descripti, & à Ptolemæo quoq; constituti, dicemus. Initium erit Nicęa, vel amnis Varus paulò vlterior: inde per oram ad flumē commeabimus Macrã, latitudine ab Apēnino ad æquor inferum, quod nunc Leoninum vocant, posita, Pliniũ, itemq; D. Augusti auctoritatem secuturi, quam is imitari se fatetur addens, inter Varum & Macram CCXI, M.P. oræ longitudinem patere. Termini igitur erunt, ab occasu

a. lib. 20.

a. lib. 4.

b. lib. 41. & 44.

Alpes quæ Galliam Narbonenſem ab Italia diuidunt, ab exortu Hetruria · me-
ridiem mare Liguſticum tenet· à Septentrione Apenninus cum Ciſapenninis Li-
guribus, Aemiliæque parte. His metis Liguriam Tranſapenninam definimus·
quam Strabo bifariam ſecat: ait enim Ligures partim Ingaunos eſſe, partim Inte-
melios, eorumque duas vrbes mari appoſitas, vnam Albium Intemelium quaſi
Alpium, alteram verò diuiſi maris Albingaunum vocari. Nos totidem partes,
ſed nomina diuerſa, quæ nunc vulgata ſunt ponemus, Oram Genuenſem orien-
talem, & occidentalem · quas plerique recentiorum etiam ab Genua metropoli,
vno Genueſatus nomine efferunt. A Monœco ad Hetruriæ confinia regio im-
portuoſa eſt tota · niſi quod exiguæ quædam iactandis anchoris aptæ ſunt ſtatio-
nes. Imminent vndique rupes immanes ac præcipites, quæ iuxta mare tran-
ſitus relinquunt peranguſtos. Intus omnia ferè montoſa, ſyluoſiſque ſalti-
bus horrida, vti oſtendemus·quos Strabo iam tum ſua ætate frequentiſsimam ædi
ficandis nauibus materiam, tamque vaſtas arbores habuiſſe ſcribit, vt in qui-
buſdam craſsitudinis diameter octonos æquaret pedes. Eas maximè fabrican-
dis menſis, & id genus operibus expetitas, Genuamque regionis Emporium
deportare montanos conſueuiſse, vnde viciſsim oleum & vinum ſibi com-
parabant, ait·quoniam fere lacte ac hordeacea tantum potione viuebant· quan-
quam & in aſpretis illis picati ac auſteri vini modicum legerent. Equimuli hîc,
Gygenij dicti, naſcebantur. Lingurium item, quod electrum aliqui vocarunt,
nonnulli ambram, abundabat. Genti equo militare vſus infrequens: pe-
deſtribus verò, maximeque tumultuarijs prælijs ſummè valebat, æreis græ-
corum more parmis vtens. Hinc etiam Sagulis liguſticis nomen fuit. Ligu-
a.lib.20. rum mentionem Liuius plurimis in locis facit· præſertim vbi *a* primùm à Ro-
b.li.29.41. manis bello petitos, item vbi *b* à C. Sulpitio Gallo deuictos, aliaque paſsim
42.& 49. quæ repetere omnia non libet, de ijs commemorat. L. Florus auctor eſt Po-
pulum Romanum à Punico bello primo vix breui ad recipiendum ſpiritum
requie frui potuiſſe, quum laceſſentibus inter alias gentes Liguribus, arma
ferrumque ſumere neceſſe habuit. Eos, inquit, imis Alpium iugis adhęrentes·
inter Varum & Macram flumen, implicitos dumis ſylueſtribus, maior aliquan-
to labor erat inuenire, quàm vincere. Tutum locis & fuga, durum atque ve-
lox genus, ex occaſione magis latrocinia quàm bella faciebat. Itaque cum diu
multumque eluderent, Salyi, Deceates, Oxybij, Euburiates, incognitas tan-
dem Fuluius latebras eorum ignibus ſepſit. Bebius in plana deduxit. Poſthu-
mius ita exarmauit, vt vix reliquerit ferrum quo terra coleretur. Obiter hîc di-
cere viſum fuit, Oxybios ſcribi oportere, non vt mēdoſi codices Pliniani habent
Meſſubios: errorē eñ conuincit tum Polybius, tū Strabo·quod etiā in caſtigatio-
c.lib.39. nib9 ab Hermolao Barbaro notatū eſt. Liuius *c* quoq; ſigillatim arduū huius regi
onis ſitū, rituſq; populorū memorat, cū Ligures hoſtē velocē, leuē, ac repētinū di
cit·in quo vincēdo difficultatis laboriſq; plurimū, p̄dę haud multū eſſet, ob aſpe-
ra mōtanaq; loca·quiq; ꝓpter domeſticā inopiā vicinos agros incurſaret. Alia p̄-
ter hęc multa cū ipſe, tum Strabo de Liguribus ſcribūt, quę iā repetere non puta-
d.lib.1. mus opę pretiū. Eandē gentē Dionyſius Halicarnaſſeus, & Myrſilus Lesbius *d* me
e.lib.11. morāt·itēq; Diodor9 *e* Sicul9 Themiſtoclis fugā à Molloſsis narrās, duos, ait eum
adoleſcētes inueniſſe, negotiatores Ligures, viarū gnaros, à quibus Lacedęmonē,
inde in Aſiam deductus ſit. Virgilius *f* durā eorū atq; laborioſam vitā haud obſcu-
re notat.

rè notat, inquiẽs: Assuetumq; malo Ligurẽ. Lucanꝰ a insuper hac de gente: Et nũc tonse Ligur quõdam per colla decora Crinibus effusis toti prælate comatæ. Hęc in vniuersum nomina, hic situs, hæ veterum auctorũ commemorationes Liguriæ· nunc singula deinceps loca dicenda sunt. Initiũ erit amnis Varus, ita Plinio, Lucano, Melæ, Ptolemæoque dictus. Oritur in Alpium capite ex monte Sallyo, supra Villam D. Stephani. Montem hunc Camelionum ætas nostra vocat, à Camellione vel Cemellione castello, quod hîc extitisse Plinius auctor est. Ptolemęus Antoninusq; Cemenelion à monte hoc Cemeno sic tum dicto, vocant, & Antoninus à Varo M. P. VII, à mari XXX. collocat. Varus rapidé pręcipitans, haud procul Nicęa Massiliensium mari illabitur, nulla re alia memorabilis, nisi quod Italiæ, Gallięq; Brachatæ discrimen fit, vt Plinius Ptolemæusq; docent, ac item Lucanus b hoc versu: Finis & Hesperiæ promoto milite Varus. Sallyi mõtis, siue Camelioni iuga, Sallyi Ligures habent, quos ita Strabo vocat, Plinius Salios. Vari dextra sursum oppida reperiri nonnulla Bracellius in huius regionis descriptione tradit· inter quæ Roccheta, Gileta, iuxta fontem amnis Busonium. Hinc in ora ciuitas est. Nicæa, quõdam à Massiliensibus condita, vt Plinius & Ptolemæus perhibent, dorso Alpibus innitens, partim in iuga, partim in planitiem porrecta. Plinius Nicęam appellat, Ptolemæus & Antoninus Niciam. Annius ad Berosum scribit, auctorem nominis Larthem Hetruriæ Nicium, qui colonos huc miserit, uti prius Athlas Italus Hetruriæ Larthes, eiusque successor Coritus in Galliam Bracchatam (quæ nunc Prouincia) propter Electræ nuptias. Hac tempestate Nicæa munitissimam & inuictam arcem habet in colle, ditionis Reguli Sabaudi. Venit huc anno post C. N. MDXXXVIII. Roma Paulus III Pontif. Max. pacis inter Imp. Carolum V, & Franscifcum. I. Galliæ regem conciliandæ gratia· qui tum hic cõgressi nouennales inducias pepigere. Non procul in montibus, agro Cimies, seu Cemeno, vestigia cernere est vrbis in tumulo quondam Cemella vel Cemelion dictę· qnanq̃ veteris esse Nicęæ putent aliq. Seqtur in ora secundo lapide Villa Franca, Portus Herculis Monœchi vocatus Straboni, Plinio, Ptolemæo, Tacitoque a. Strabonis seculo, quemadmodum auctor ipse est, nec multarũ, nec magnarum nauium capax statio fuit, cum templo in quo solus Hercules Monœchus colebatur. Diuerse tradit Ammianus b Marcellinus ædem Herculis Thebani esse, qui contra Gerionem tendens, arcem hîc memoriæ suæ gratia muniuerit. Alij vocis interpretatione nomen ab Ægyptijs ortum dixere· quoniam mon, & akos Latinis habitationem & municipium hamantiorũ. i. piscatorum ex Ægypto cum hamis, qui habitatum huc concessere, significet. Suo quisq; probabit arbitrio, quod verisimilius putabit: mihi prior sententia placet, quæ Seruium etiam assertorem in hoc Virgilij versu, c habet: Aggeribus socer Alpinis, atque arce Monœci, Descendes. Venisse huc à Gallia Iulium Cesarem in Italiã tẽdentem & Lucanus d memorat, inquiens:

f. 2. Georg.
a. lib. 1.
b. lib. 1.
a. lib. 10.
b. l. b. 14.
c. li. 6. Aen.
d. lib. 1.

Quaq; sub Herculeo sacratus nomine portus,
Vrget rupe caua pelagus· non Corus in illum
Ius habet, aut Zephyrus: solus sua littora turbat,
Circius, & tuta prohibet statione Monœci.

Succedit in ora tertio lapide Portꝰ Monœci, quẽ Monaci vocat Ptolemęus, loco munito in scopulo maris, ex auctoritate Friderici Ænobarbi à Genuensibus quõdã ædificatus. Puto nomen à vicino Herculis Monœchi portu traxisse· propte-

reaq; Monaci dictum pro Monœchi. Supra Monacum ad alterũ lapidem editis in montibus Torbida iacet, Ptolemæi Tropea Augusta, vt affirmat Bracellius, Imp. Ælij Pertinacis patria, quẽ in Apẽnino in Villa Martis natum, & ex cõtinuatione lignariȩ negotiationis, quod pertinaciter eam rem gereret, à patre Pertinacem dictum Iulius Capitolinus auctor est. Hinc dein propter litus, Mentonium, & Arx Bruna locis sterilibus siccisq; : mox quinto milliario Vintimilia: Ptolemȩ9 Albini
a.lib.17. miniũ, Strabo ac Plinius Albium Intemelium, Tacitus a & Antoninus Albintimi lium vocant. A Strabone Ligures in duas diuidi nationes prædiximus, Ingaunos, & Intemelios· quarum vnius colonia mari imminens, Albium, tanq̃ Alpium Intemelium vocabatur. Orientale latus eius flumen alluit Rutuba, Plinio memoratũ,
b.lib.2. itemq; Lucano b, sic: Rutubamq; cauũ. Mons hac parte mille hinc passibus assurgit Appius · vlteriusq; paulò Arx cernitur, à qua nõ procul Apẽnini primũ iugum incipit: etsi Strabo scribat, vti Alpes à Sabatijs, sic Apẽninum Genuæ principiũ habere: nam id de circumiecta Genuæ regione debet accipi. Nomen Apennini haudquaquam à Pœnis ortum, qui Annibale duce hac in Italiam penetrauerint, vti quidam antiquitatis & historiarum rudes arbitrati sunt · quoniam ante Pœnorũ aduentum viguit, auctore Sempronio: sed vel quia Pœninum montem latitudine contingit sua, vel ab Api duce denominatus, qui multis ante Romam cõditam seculis Italiæ potitus est imperio, quemadmodum in operis initio circa nominis, Apeninȩ, originem diximus. Pœninum tamẽ ab Annibalis trãsitu montem eum appellatum damus, quem is e Gallia Narbonensi in Italiam tendens, igne ferroque perruptum superauit, memoratque Iuuenalis inquiens: Et montem fregit aceto. Sed hunc ætas recentior Genebræ vocat· & nos in exitu Lombardiæ Traspadanæ describemus. De Apẽnino suprà, cum generatim de Italia disseruimus, vt eam diuidat, vt finiat, dictum est satis. Sequitur à Rutuba X. lapide D. Remi oppidum peramœno ac fertili agro, citris, palmis, medicis, limonibus, alijsq; fructiferis arboribus mirificè ornato, earumq; tum floribus suauissimè fragrante, tum fructibus nobilissimis nitente. Dein P.M. quinq;, duobus à mari, castellum Tabia, vinis apianis inclytum, ambitu quidem exiguo, sed nomine celeberrimum ob generositatem succi nec Maluatico Cretȩ, nec Cyprio, vel vlli tum Italico, tum exotico vino suauitate cedentis. Nobilitatum insuper fuit memoria nostra, Ioannis cognomento Tabiani, prȩdicatoris monachi, hominis doctissimi ortu· qui Summam casuum cõscientiæ, Tabianã vocãt, texuit, diem functus anno post C. N. M.DXXI. Bononiæ in D. Dominici. Succedit milliario decimo Portus Mauritius, nomine magis quàm re portus· altero dehinc Vallis Onelia, pagis vicisq; multis nitens· vlteriùs quarto Dianũ· antiqui Dianam dixere, P.M. à mari duobus. Ager olea cõnfertus vndiq;, ꝓuentu olei vberrimus· vt quãdoq; duodeuiginti, nonnunq̃ vicena millia reddat vrnarum, quas barilas vocant. Mox alterum post lapidem supremo e colle litori imminẽs Ceruum· hinc post quartũ, Andoria oppidum· subter quod amnis labitur Plinio Merula dictus, vallẽ quȩ ad M.P. VIII. iuxtà, percurrens, mariq; dein illabẽs vbi ꝓmontorio Merulæ nomẽ facit. Omnia circum Andoriam amœnis vitiferisque collibus splendent· insuper & pagis, ac vicis, quorum memoriam Augustinus Iustinianus Episcopus Nebiæ principio historiarum Genuensiũ lingua vernacula, sigillatim repetit. Itinere dehinc P, M. V, per orã Albingaunũ deuenitur, sic tanq̃ diuisi maris dictũ Straboni, itẽ Plinio, Melȩ, Antonino, sed Albitaunũ, Ptolemȩo. Ligurũ Ingaunorũ oppidũ vocat Strabo· quã gẽtem quoq; Liuius

Liuius [a] memorat, Ingaunis Liguribus, qui cum Epanterijs montanis bellũ gerebãt, Magonem Pœnum Amilcaris filium se coniunxisse, ac alibis, [b] pacem inter Ingaunos Ligures & Pub. Ælium Cõsulem factã, aliaq; locis [c] alijs de hac gente scribens. Cõditum Albingaunũ aliqui dixere Magni Pompeij temporibus: at quoniam, vt paulò antè retulimus, Strabo auctor affirmat, Ligures antiquitus in Ingaunos & Intemelios fuisse diuisos, hoc apud me haud magna dubitatione caret: vtcũque sit, antiquam esse vrbem satis apparet. Situ est plano, quingentis à mari passibus ædificata lautè, sed graui cœlo, prȩsertim ijs anni temporibus, quum in flumine vicino Centa, maceratur cãnabis: id enim tum odorem effundit teterrimũ vnde vitium aëris contractum humana corpora morbis pernitiosis infestat. Hinc vulgi dictum, Albingana plana, si esset sana, diceretur stella diana. Ciuitas est opulenta, rebusq; cũctis ad vitã mortalium vtilibus satis affluens. Captam, direptam, atq; crematam, abductis etiam ciuibus permultis, anno à C.N. MCLXXV. legitur, à Pisanis. Instaurata dein ope Genuensium, aliorumq; finitimorũ ab ijs, qui ex illa calamitate superstites fuerant, adeo paulatim ædificijs creuit vt nunc egregiè splendeat. Ciuitatem effectam ab Alexandro III. Pontif. Max. qui primus Episcopum dederit, eumq; Genuẽsi Archiepiscopo subiecerit, proditum est à quibusdam: sed hoc ad Innocentium III. alij referunt attributumq; prȩsulẽ ipsum Mediolanensi Archiepiscopo perhibent. Inclyta est ortu Proculi Imperatoris, quẽ Spartianus & Eutropius Albingauni natũ in Alpibus maritimis, domo nobili, sed maioribus latrocinãtibus, scripsere. Propter fluit amnis Centa, per amœnã lõgamq: vallẽ inter montes collesq; fructiferos in mare descendens. Centã vocatũ putauêre nonnulli, quod centum colligat torrentes. Aliqui Merulã esse Plinij putãt. Sed eam nos suprà descripsimus aliam. Post Albingaunum introrsum quingentis ferè passibus ad montis pedem lacus exiguus, Rauenna in quo circũiectis e iugis delabentes aquæ stagnant, piscibus optimis fœcundus. In ora dein quinto ab Albingauno lapide castellum est Ceriale: mox Burgetum: & alterũ post lapidem, Ouũ: totidem hinc Petra: inde ad Finarium nobile oppidum M. P. V. Iacet id à mari M. P, in faucibus vallis, vbi modica imposita colli arx munitissima tutelam eius tenet. Finariũ ab aëris tẽperie & excellentia dictũ putat Blondus. Olim à Genuẽsibus euersum historiæ perhibẽt, eiecta nobili familia Carretorũ, ꝗ ex ea loci Marchio Galeotus, Philippi Mariæ Vicecomitis, Mediolani ducis partes aduersus ipsos fouisset. Eum tamen Dux Philippus in ditionem postea restituit, & in principatum secutus filius prudentia virtuteq; animi summa prȩditus à quo diligentissimè refici oppidum cœptum, ac dein ad insignem nitorem perductũ. Filios ille genuit homines claros, Carolum Dominicum, qui ob virtutẽ à Iulio II. Pontif. Max. Cardinaliũ ordini allectus, Romæ fato cõcessit anno post C.N. MDXIIII. itẽ Fabricium, qui Magister summus sodalitatis equitũ Hierosolymariorum, Rhodi fœliciter animam edidit, anno post C.N. MDXXI, quum insequenti Solimanus Turcarum Imperator Rhodiorum potitus est tertium Alfonsum, qui tota vita principatum oppidi tenuit. Patriam Finarium Baptista Iudex, Albintemelius Episcopus, ex ordine prædicatorum, singulari eruditione nobilitauit, cuius argumenta præclara scriptis editis præbuit, maximèque pereleganti illo de Religione Dialogo. Sequitur in ora septimo lapide Naulum, à Genuensibus Sabatijsque conditũ. Ciuitatẽ fecit Innocẽtius IIII. Pontif. Rom. episcopo eius Genuẽsi prȩsuli attributo. Nõ desunt tñ qui ciuitatẽ effectã ab Alexãdro III. Pontif. max. dicãt. Portus

a. lib. 28.
b. lib. 30.
c. lib. 40.

hic eximius. Vrbem olim admodum frequentē opulentis negotiandi industria ciuibus fuisse constat: nunc haudquaquā est. Ferunt cum studio mercaturę gens, opibusq; mari quęrēdis summè esset dedita, neq; sanctionibus Ecclesiæ, quibus ferrū & id genus merces ad Christiani nominis hostes exportari vetātur, obtēperarēt, tū ab antistite suo sacrorū, admonitam correptamq; sępius, non modo eum nō audiuisse, sed etiā insuper affecisse ludibrio· pręsulē ea propter obtestatū numen, vt vindictæ documēto edito, resipiscere nefariū genus cogeret· ita deinceps ire rē ciuitatis pręcipitē cœpisse, donec ad hāc calamitatē peruenit. Accessere quoq; mox ad maiorē faciliorēq; lapsum discordię ciuiles Genuensiū: etenim quotiescūq; vel Fregosa factio, vel Adurnia pellebatur, Genua exacti huc summo cū vrbis detrimēto recipere se solebāt. Nec minorē cladē Alfonsi Arragonij Neapolis & Hispaniæ regis persępe in terrā hîc effusa direptò etiā loco, classis intulit· vt plusquā euidenter execrationis ab Episcopo inflictę vis & auctoritas tot malis apparuerit. A Naulo millib. duobus in ora, Vicus Spotron⁹· inde tribus, Vada, portus, vadū Sabatiū Plinio dict⁹, Straboni Vada Sabatia, Antonino Vada Sabatis. Strabo hęc vada paludes ait esse. Millia hinc. V. Sauona ciuitas, quam ita Liuius vocat, Strabo Melaq; numero plurali, Sabatia, Ptolemęus Sabata, Sabatiūq;. Cōditā aliq tradūt vti Italię multas insup alias à Gallis Senonib⁹: vtcūq; sit, antiqſsimam esse satis cōstat. Mentionē ei⁹ facit Liuius,[a] Magonē Pœnū Amilcaris filiū, cū ex minore Baleariū insula, vbi hybernarat, iuuētute lecta in classē imposita, in Italiā XXX. rostratis nauib⁹, & multis onerarijs, XII. M. peditū, duo fermè eqtū, traiecisset Genuāq; nullis pręsidijs orā tutātibus, repentino aduentu cœpisset, Sauona oppido Alpino pręda deposita, & X. lōgis nauibus in stationem ad pręsidiū relictis, cęteras Carthaginē misisse, scribēs. Vrbs est perhonesta, circuitu M.D. Passuū, ędificijs ornata magnificis, pręcipueq; nobilissima domo Iulij II. Pontif. Rom. Variorū principū ditionis superioribus seculis fuit, Genuensiū, Vicecomitū, Sfortiarumq; Mediolani regulorū, item Gallorū: quandoq; etiā in suo iure ac potestate egit. Nunc à Genuēsibus imperio tenetur, & quidem tali, vt anno post C.N. MDXXVIII multas ob causas portū corruperint, quū anni insequētis die VII. Id. Augusti Carol. V. Imp. classe nauiū cētū, partim rostratarū, partim onerariarū ex Hispania huc appulit, ad Pōtif. Max. iturus, q tū mox illi Bononiæ coronā augustalē posuit. Nobilitarunt Sauonā ortu multi pręclari hoēs, interq; cęteros Gregorius VII. Pontif. Rom. vir sapientia, iustitia, virtute inclytus, vti tum Platina, tum cęteri scriptores perhibēt. Is decreta sanctionesq; plurimas, & summè vtiles, & valde necessarias Ecclesiæ conscripsit. Diem Salerni obijt. Nostra quoq; memoria Sixtus IIII. ex familia minorū, itēq; Iulius II. ambo Rom. Pontif. summū huic natali suo solo splēdorē attulere. Prior apprimè doctus, ingenioq; sagacissimo fuit· alter eius nepos amplitudine rerū gestarū, quibus conferta nūc ingentia volumina, Iulij nominis auspiciū exęquauit. Libertatis ecclesiasticę, nec minus Italicę propugnator hercule maxim⁹ erat. Vrbes plurimas, oppida, agros, in Æmilia, Flaminia, Vmbria, Picenoq;, queādmodū in Ephimeridibus sigillatim perscripsimus, in Ecclesiæ ditionē subiūxit: Gallos ope Venetorū & Heluetiorū ex Italia deturbauit: Maximilianū Sfortiā Ludouici filiū in Mediolani ducatū restituit. Bellis cōtinuò gestis, nec tn̄ tributum clero vnquā, minusq; popularib. imposuit· sed qcqd etiā erat oneris ademit. Cōciliū habuit apud Lateranū, quo de Cardinaliū in eligēdo Pōtif. ambitu legē sanxit. Opera tū Romę, tū alijs in locis magnifica incepit plurima· absoluit pleraq;. breuiter

[a] lib. 38.

uiter tãmulta præclarè gefsit,q̃bus & animi fublimitatẽ,& ingenij fummã indolẽ teftatã reddidit,vt omniũ in magnũ volumen exceffura cõmemoratio foret. Piè vita decedens Romæ,MDXIII. poft C. N. anno,fepulcrum in D.Petri Vinculani fplendidũ fibi poni,perficiq; manu Michaëlis Angeli Florentini,nobilifsimi tũ anaglyptæ,iufsit. Illuftrauere hanc quoq; patriam Petrus & Raphaël Riarij Cardinales,Sixti Pontif. Max. nepotes· quorũ poftremus ædes illas magnificentifsimas Romæ apud D. Laurentij in Damafo,vel fplendidifsimis Europæ totius cõferẽdas,ædificauit. Ludibrio fortunæ,vt vocãt,fuit,quanq̃ egregiè fapiens ac prudens homo. Vita concefsit anno poft C.N.MDXXI.apud Neapolim,delatufq; Romã,apud D. Laurentiũ in Damafo fepultus eft. Edidit quoq; Sauona Marcum Vgeriũ ex fodalitate minorũ item Cardinalẽ,apprimè doctũ,vti literarũ monumentis oftendit· infuper Auguftinũ Spinolã Cardinalẽ & Quæftorẽ Ecclefiæ Romanæ,quẽ annis fuperioribus fatũ rapuit· præterea Cæfarẽ Patriarchã Conftantinopolis· Octauianũ Epifcopũ Viterbinũ,& Sfortiam Lucẽfium, oẽs Hieronymo Riario Comite natos· qui Forocornelienfiũ Foroliuienfiũq; regulus fuit,& filium principatus hæredẽ reliquit Galeatium, Romæ nũc vitã fœliciter agentẽ. Ortum etiã ex hac vrbe traxit Ioannes Roboreus, Sixti Pontif. Max. nepos,vrbis Romæ Præfectus,& Senogalliæ Regulus· cui in imperio fuccefsit Frãcifcus Maria filius, Pifauri dein etiã Princpes,& Vrbini Dux,ingenij fingularis inclytæq; iuftitiæ vir, qui anno poft C.N.MDXXX præfectus Veneti exercitus è vita decedens, hæredem filiũ habuit Guidubaldũ. Res à Frãcifco Maria fortiter fœliciterq; geftas,nifi lõgifsima narratione cõplecti haud poffem: Iulij fe Pontificis fanguine fatum me Hercules quã euidenter oftendit. Alios præterea tam multos hæc vrbs illuftres homines in lucẽ produxit,vt fi memoriã omniũ perfequi vellemus, lõgifsimo ab inftituta locorũ defcriptiõe diuerticulo effet euagandũ. Itaq; vt ad loca reuertamur, à Sabatijs Alpes incipere,q̃ perpetuis hinc iugis porrò cõfurgunt, auctor affirmat Strabo. In ora pagi aliquot exigui, viciq; fequũtur,inter quos alterũ poft lapidem Albiffola· tũ inde tertio, Calle,cum alijs aliquot ab Epifcopo Nebiano recenfis. Ad Virgiũ tria millia· quod oppidũ & Viraginẽ,& Voragiũ appellauere nõnulli: nec defunt qui Viam virginis olim vocatũ diu,tradãt. Honeftũ eft fatis, itẽq; ortu Iacobi ex p̃dicatorũ ordine viri docti, Genuenfiũ Archiepifcopi,nobile, qui multa literarũ monumenta pofteritati reliq̃t,vti in libris hoĩm illuftriũ ordinis p̃dicatorũ legitur. Obijt anno à C.N.MCCXCIIII. Succedit Vutrũ cũ amne ex Apennino Chierufa: poft eã Segeftũ,quod vocatur occidentale· nã aliud eiufdẽ noĩs oppidũ,quod orientale,de quo in tẽpore dicemus. Hinc ad Cornelianũ infignẽ vicũ gẽtis ex Genua nobilis Spinolæ,millia duo. Noĩs auctorẽ Corneliũ Romanũ, qui hîc habitauerit,aliqui perhibẽt. Vlterius flumen eft Porcifera, Plinio memoratũ. Id Annius à Porco rege dictũ ait. Oritur Apennini iugis· curfuq; milliũ xv. mari il labitur,vti regiõis amnibus torrentibusq; cæteris maior,ita quoq; vi maiori,valli fumptuofis villis nitenti quã p̃currit, Porciferæ noĩe indito. Ager etfi haud valde fit fœcũdus,tñ amœnus & pulcher admodũ afpectu eft, ob citriarũ, limoniũ,medicarũ,& id genus fructiferarũ arborũ abũdantiã. Ora tota,q̃ ab D.Remi,ac etiã vlterius,ad Genuam pertinet,tot talibufque nobilibus arboribus, itemq; palmis fummæ proceritatis,vnde fructus admodũ generofi odoriferiq; percipiũtur,adeò ornata eft,vt tum afpectu,tum odoratu periucũda fit· hortique pafsim tam amœni, qui recreandis reficiendisq; mentibus afflictis omnem facultatem habeant.

Quingentis deinde paſsibus ad D. Petri Arenoſi peruenitur: hinc tertio lapide magnificentiſsima ciuitas Genua: ſed à Valle Porcifera ſecundum mare procedenti, inſignis primum vrbis portus offertur, ad Africam & Auſtrum patens, ingẽti mole, cauſa ſecuræ ſtationis opere facta, præmunitus. Impoſita illi potens ipſa ſuperbaq; ciuitas. Genuam Strabo, Cato, Sempronius, Plinius, Liuius, Antoninus Ptolemæus, cæteraq; nobilium ſcriptorum cohors omnis appellat, nemo Ianuam, vt qui claſsicorũ monumenta nõ cognouere, nonnulli recentiores. Situ eſt tali. Frõte meridiem ſpectat, ampliſsimè circa litus conſurgens, dorſo ſeptentrioni obuerſo, leniter in planitiem veluti ad quieſcendũ deſcendẽs mõtium innixa radicibus, quorum à tergo contra ſęuorum ſeptentrionum afflatum vallo munitur: non tota montoſa, nec viciſsim tota plana, ſed mixta ſpecie. Circuitu palmos colligere tricena quina millia, ſupra nongentos quinquaginta quinq; Nebianus epiſcopus tradit. Palmus haud multò minor antiquorum eſt pede· cuius etiã hac ætate plurimis in locis vſus: paſſum ſeni conſtituunt: at veterum palmi longè erant minores. Hinc menſura totius ambitus vrbis, ſi palmos ſeptenos paſſui des, milliariûm quinq; redibit: ſi vt fieri debet, ſenos ad paſſum referas, milliariorum erit ſenum, demptis quadraginta quinq; palmis. Nec moles, portusq; in hanc dimenſionem venit: neq; modicum vrbis ambitum exiſtimare hunc oportet· quandoquidẽ remotis ſuburbijs Pariſiorum Lutetiæ ſpatium triginta millia palmorũ haud multũ excedit, vti idem auctor Epiſcopus *a* Nebianus affirmat. Originem tum vrbis, tũ nominis eius variè prodiderunt auctores. Quidem à Iano Italiæ rege cœptã ædificari, ac dein à Iano rege Troianorum auctam, primoq; Ianum hîc Bifrontem cultum, ita Genuam eſſe dictam veluti Ianiam, aiunt. Alij cõditorem eius, auctoreq; nominis Ianum Genium Priſcum primum Italiæ regem perhibent· argumentoq; coniuncti promontorij nituntur, Calignani, perperam ita nunc pro Caryniano dicti· nam id Aramæa lingua vineam Iani ſignificare, partemq; adhuc vrbis ideo vineam vocari aſſerunt. Paulus Peruſinus hiſtoricus Genuinum ex Phaëthontis comitibus Aegyptium, quoniam hîc morbo laborauerat, valetudine recepta, memoriæ ſui cauſa vrbem à ſe Genuam dixiſſe prodit. Nec deſunt qui à Genuo Saturni filio denominatam, quiq; propter ſitum curuaturæ genu reſpodentem, ita dictam, præterea qui Ianuam, quod vti porta ſit orbis terrarũ, appellari debere ſcripſerint. Sed & alia tum de primordio ciuitatis, tum de nominis origine tradita reperimus, quæ quod propinquiora fabulis, quam rationibus ſolidis fulcita nobis ſunt viſa, prætermittimus. Enimuerò quod Blondus fidem eorum leuiter æſtimat, qui Genuam Punicis in Italia bellis antiquiorem faciunt, quoniam eius mentio nuſquàm apud ſcriptores ante illa tempora reperiatur, neq; credi queat, ſi tum extitiſſet, vel momenti fuiſſet vllius, aut à L. Floro, aut à Iordano in deſcriptione Ligurum omitti debuiſſe: talia nobis hæc eſſe videntur, quæ neceſſariò concludant nihil· quando non raro quid ab altero ſcriptore prætermiſſum in eodem argumẽto cernimus, quod alteri ad rem adducere viſum eſt: quamobrem cum oppidum forte modicum Genua fuerit, Pop. Romano aduerſus Ligures bella gerente· nec etiam ijs fortaſſe res Genuenſium eſſet obnoxia, non ſine ratione Florus eius memoriam haud vſurpauit. Quin, ſi diligenter id exigas, Flori inſtitutum eas tantum gentes Ligurum memorandi, eſſe animaduertes, quæ iugis ac rupibus Alpium adhærentes, ſyluestribus implicitæ dumis, incognitisq; latebris potius erãt abditæ, quã habitabãt· cuiuſmodi Eburiates, Oxubij, Deciates. Nego iam veriſimile eſſe

a. lib. I. hiſtor. Genu.

tum

tum temporis hac regione, præsertim circa oram, oppida extitisse nulla: sed nullum tam Florus nominat, vtpotè quia nō erāt hostilia. Quid? Liuius, an nō disertè Genuam Sauonāq; principio secūdi belli Punici cōmemorat? Genuam, vt in Sauona retulimus, aduentu repentino Magonē Pœnum cepisse, p̄damq; cum decem rostratis nauibus p̄sidij causa reliquisse Sauonæ scribit. Ergo si capta deiectaq; tū Genua, vt extiterit necesse est, vtq; ditionis Romanæ fuerit. His occurri Blondo posse censeo, deq; Iordano pariter illi ac de Floro satisfieri: nimirum omissam ab Iordano Genuæ memoriam propter obscuritatem, vel ignorationem. Hæc hactenus. Ego cum Bracellio, multisq; scriptoribus alijs Genuam æstimo antiquissimæ originis: & vel à Iano Genio Prisco ædificatam, vel à Genuino, Genuoúe, ac nomen ab horum alterutro accepisse. Captam à Magone Amilcaris filio, Liuius a his verbis prodit. Eadem æstate Mago ex minore Balearium insula, vbi hybernarat, iuuētute lecta in classem imposita, in Italiam XXX. ferme rostratis nauibus, & multis onerarijs XII. M. peditum, duo ferme equitum traiecit, Genuamq; nullis præsidijs oram tutantibus repentino aduētu cepit. Hoc P. Cornelio Scipione, P. Licinio Crasso Coss. accidit, anno mundi MMMDCCLVII. ab vrbe Roma condita DXLIX. centesimæ quadragesimæ quartæ Olympiadis primo, ante C. N. CCIIII. Ita deinde biennio deiecta vrbs iacuit, donec à Romanis Lucretio Spurio negotium eius reficiendæ datum: quod idem auctor b Liuius in hæc verba tradit. Lucretio prorogatum imperium est, vt Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum, exædificaret. Id in consulatum Cn. Seruilij Cœpionis, Cn. Seruilij Gemini recidit: vnde manifestus fit eorum error, qui dirutam à Magone scripserūt, anno ab vrbe Roma cōdita DXXXIIII. restitutam à Lucretio DXLV. quæ tempora belli Punici secundi initia, Magonisq; in Italiā aduentū præcessere. Docent hoc tū ab Henrico Glareano & Georgio Haloādro Cōsulum ordinati Catalogi, tum Ioannis Lucidi temporū & annorū à mundi primordijs ad nostrā memoriā vsq; supputatio. Postq̄ à Lucretio refecta Genua fuit, quanq̄ nō vt cæteræ, Romanorū Colonia deducta legatur, ob agri tenuitatē, quod etiā Blondus sentit, colonos tn̄ Romanos aliquot accepisse par credere est: & constanter exin in fide noīs Romani stetit. Ita diuitijs populoq; p̄petuo crescens ad annū à C. N. DCLX. peruenit, quo à Rhotare Longobardorū rege direpta fuit. Post hāc cladē sese denuo paulatim erigēs, Desiderio rege Longobardorū à Carolo Magno Ticini capto, ad imperiū & ditionē Pipini venit, Caroli filij, quē Italiæ regē pater dederat: ab hoc ad filiū Bernardonū cōmeauit: demū ad Imperatores, qui Carolo successere. Cum horū leni & æquo admodū imperio haberetur, potestatē etiā est adepta p̄fectos sibi ipsi legendi, q̄ Rempub. gereret. Ex his Ademarus fuit, q̄ ex auctoritate ciuitatis cū numerosa classe Corsis auxilio p̄fectus, quos tū suæ ditionis Saraceni fecerāt, tāta virtute fortitudineq; rē gessit, vt p̄fracta hostili classe tota victoriā adipisceretur, quāuis & ipse caderet. Ita tū debellatis Saracenis, Corsorū Genuenses potiti: & nauibus hostiū XIII. abductis, eā insulam exin imperio tenuere. Successit tn̄ annus à C. N. CMXXXV. summè luctuosus vrbi & infaustꝰ: quo nomē Imperatoris Romani Berengario tertio in Italia vsurpāte, Stephano VII. Pontif. Max. Saraceni Carthaginēsibus fœdere iuncti in Italiam traiecerunt, & vrbe hac capta direptaq;, maximis cædibus editis, quotquot insuper assequi virilis iuxta ac fœminei sexus potuere pueros, vnà in Africā inducta prorsus solitudine abduxerunt: quos tamē oēs haud diu pòst receptos, patriæq; restitutos Andreas Dandalus Venetorū

a. lib. 28.

b. lib. 3.

Dux

Dux tradidit. Inde tantis incrementis tum populi ac ædificiorũ, tum opum denuo creuit, vt nomen adepta sit Genuæ superbæ: quanq̃ & insignem passa cladem anno post C.N. MDXXII. quum à Prospero Columna socialis exercitus Leonis X. Pontif. Caroli V. Cæsaris & Florentinorũ, Imperatore, exactis Italia Gallis expugnata, captoq; Octauiano Fregoso ex Galliæ regis Frãcisci auctoritate vrbis Rectore, cũ Petro Nauarra Comite, Vasconũ quos Gallus Fregoso auxilij causa miserat, præfecto, p̃ter aliam belli iniuriã triduo direptioni militibus cõcessa est. Incredibile profectò videtur tantã vrbem ea facilitate capi diripiq; potuisse. Sed ab hac clade non mediocriter refecta dein anno post C. N. MDXXIX. Imperatoris Caroli V. trãsitu˙ qui tum à Barcellona solenniũ Imperij à Clemente VII. Pontif. Max. capiendorũ gratia in Italiã adueniẽs, iter hac egit˙ insup̃ anno MDXXXVI. quum idẽ Imperator legionibus è Gallia Narbonensi huc reductis, vrbẽ pecunia locupletauit, quã miles hìc tum reficiẽdi sui causa reliq̃t. Pace nũc ciuitas fruitur, mercaturæ ac negotiationi vacans˙ q̃bus studijs ex omĩbus penè mundi partibus ingentes trahit quæstus: nec affirmare dubitauerim, nullum omĩno esse emporiũ, quod Genuenses nõ adeant: tanta eorum negotiãdi industria˙ tãta quæstus auiditas: idq; regionis & agri sterilitas, vrbis frequẽtia, facit. Hinc quoniã sterilitas domestica nauos esse cogit, ciuitas omĩbus rebus nõ tam ad vsum humanæ vitæ, necessarijs, q̃ ad delitias vtilibus, affluens & copiosa redditur. Rem quoq; Genuensium mari summè viguisse cõstat: nec minus hoc tẽpore floret˙ insignibusq, victorijs, opibus maximis inde auctã & ornatam haud est obscurũ. Id vt ipsis rerum gestarum exemplis doceamus, quædam ex historijs eximia cõmemorabimus. Anno MLX. post C.N. vt Iacobus Voragius a tradit, vel vt Augustinus Iustinianus Nebiæ Præsul, MCI. magnam classem Genuenses Balduino Hierosolymarũ regi aduersus hostes Christiani nominis auxilio misere˙ quę spectabili pugna hoste victo, Tripolim & Cæsaræã in potestatẽ redegit: quas vrbes deinde cum Balduino reddidisset, is vt gratia meritum & insignẽ operam rependeret, pretiosum catinum ex Smaragdo vicissim dedit, quo Seruatori Christo postrema in Cœna cum discipulis agnus Paschalis fuit appositus, prætereaq; cinerum corporis D. Ioãnis Baptistę partem. Nos tamẽ ob auctorũ in tẽpore variationẽ neutri hic fidẽ addimus: etẽm anno post C.N. MLX. Christiani Hierosolymarũ adhuc potiti nõ erant˙ & MCI. captas à Gothifredo primùm constat, eumq; regẽ tum appellatum: nisi forte Voragium de MCLX. anno loqui cẽseamus˙ nã circa illa tẽpora Balduinũ regnasse p̃ditur. Eugenij quoq; III. Põtif. Rom. hortatu classe nauium centũ sexaginta triũ in Armeniã aduersus eundẽ hostem profecti, maxima strage edita, magnoq; hostium numero capto victores rediere. Iuxta hæc Pisanis Plumbinum ademerũt˙ ipsas Pisas annali obsidione pressas ijs demum cõditionibus astrinxere, vt recusaretur nihil, interq; leges pacis cæteras hæc perscripta sit, ad primùm vsq; tabulatũ omnia vrbis ædificia deponi. Iterum deinde cum ijsdem ad Lamellum insulã nauibus rostratis CXXX. congressi, classem Pisanam XLVIII. triremibus captis, magnoq; triumpho Genuam abductis, deuicere. Tertiũ quoq; Pisanos debellarunt˙ quo tẽpore Portum Ligurnum corrupere, munitissima etiam illius arce deiecta, quã postea Pisani accepta pace refecerunt. Sæpe præterea cũ Venetis, alijsq; potentissimis Populis, & cum regibus ita dimicarunt, vt spectabiles adepti victorias nec paucas sint. Talibus successibus ad Tanaim flumen in septentrionem versus, imperium extulère, Theodosia etiã in Taurica Chersoneso suæ ditionis effe-

a lib. 2. histor. Genu.

cta.

cta. Cypru insulam, item Lesbon, Chion, & Peram, aliasq; tam multas vrbes ac loca ditionis suæ fecerunt, vt breui omnino narratione complecti omnia nō possent. Formā Reipublicæ diuersam ac variā habuere. Cum in suo iure primum Genua, (sub auctoritate tn Romani Imperij) fuit, consulum annali magistratu à populo creatorū imperio rectam diu, Georgius Merula [a] perhibet. Sic ad annum à C. N. MCI. peruentum: biniq; tum consules addi cœperunt, qui pro tempore postea vel dempti, vel iterum adiuncti, vsq; ad annum à C. N. MCXXIX: etenim tum anno insequenti, instituto illo mutato, tres lecti Cōsules, cum XIIII. viris rerum ciuiliū. Is magistratus annis XII. exin durauit: posteà X. Consules annali potestate Reipublicæ præfecti: Sed exactis IIXX. annis iterum mutatus eorum numerus, vt quini tantum vel seni essent. Ita ventum ad annum post C.N. MCXC. Tum Prætor institutus, qui vnà cum Coss. præesset iussu Friderici Aenobarbi: quemadmodum aliæ quoq; ciuitates Italiæ illo imperante fecerūt. Notare operæpretium est quod Nebianus Episcopus scribit, annis CX. qui inter MLXXX. & MCXC. effluxere, suorum ciuium magistratu Rempub. gestam: at hinc insecuta dissimilitudo vsq; ad annum MCCXVII. magna: nonnunquàm enim interea Prætor externus accersitus, interdum omissus: quādoq; Consiliarij pro ratione temporum Prætori attributi. Demum anno post C. N. MCCLVII. Præfectus populi creatus, & in societatem gubernationis Prætori est additus. Hoc institutum annis sex stetit: deinde rursum Præfectus creari desijt annis nouem, omnisque Reipub. auctoritas Prætori concessa. Post hæc bini Præfecti ex patritijs Prætori coniuncti. Sic ad annum à C. N. MCCXCI. deuentum. Exin Præfectus & Prætor externi à populo acciti: quibus Abbas, seu Custos populi additus. Hæc forma ciuitatis ad annum MCCCXVIII. stetit: quo populus in Ioannis XXII. Pōtif. Rom. & Roberti Neapolitani Regis potestatem concessit. Horum imperio vrbs habita vsq; ad annum MCCCXXXV. Inde rursus Prætorem, binosq; Præfectos ciues, Abbatē, & Antianos ciuitas sibi legit: sub quibus anni exacti quatuor. Hoc tempore discordijs ciuilibus enatis, pulsi vrbe sunt Spinolæ cum Aurijs: & exin odijs atq; cōtentionibus intestinis indies gliscentibus, post clades plurimas noui magistratus perpetui speciem inuehere primoribus visum, si forte hac ratione pax & otium ciuitatis parari conseruariq; posset. Ducem appellant Simonem Boccanigram, qui annus à C. N. MCCCXXXIX. fuit, vt auctor Nebianus Episcopus tradit: quanq̄ Volaterranus Dominicum Fregosum Ducē creatum anno MCCCXXVII. scripserit. Simon annis sex Repub. gesta, successorem nactus est Ioannem Mortanū. Is quinquennio Ducatū tenuit: secutus Ioannes Valens, qui cū tribus annis imperio esset functus, per dissentiones ciuiles anno post C. N. MCCCLIII. ditionis suæ Genuā fecit Ioānes Vicecomes Archiepiscopus & Princeps Mediolani. Sub huius, eiusq; nepotū dominatu triennio peracto, tędiū alieni imperij subortū: ideoq; Dux iterū creatus est Simon Boccanigra. Post septimū annū Gabriel Adurnius ei sublectus: huic itē exacto septēnio Dominicus Fregosus: qui Ducatu potitus est annis octo. Successit hinc anno à C. N. MCCCLXXVIII. Antoniottus Adurnius, qui paucis tantum horis ab sexta diei ad vesperū imperium tenuit, successorem mox adeptus Nicolaum Guarcum. Illum quinto anno pòst Leonardus Montaldus excepit: qui annum ducatu potitus erat, quum is iterum Antoniotto Adurnio delatus anno à C.N. MCCCLXXXIIII. Ita tum Antoniottus summa commendatione virtutis sex annos imperium gessit: deinde Iacobus Fregosus annum vnum

[a] lib. 6. histor. Vicecom.

hinc

hinc totidem Antoniottus Adurnius tertium· qui annus à C. N. MCCCXCI. fuit. Insequenti Dux appellatus Antonius Montaldus annos natus XXIII. cui per seditionem pulso, Franciscum Iustinianũ Garibaldum anno MCCCXCIII. populus sublegit: & hoc eodem anno exacto, Antonius Montaldus iterùm successit. Proximo anno Ducatus insignia ex populi auctoritate cepit Nicolaus Gonglius, paucosq; post dies Nicolaus Guardus· & interuallo haud multorũ mensiũ Antoniottus Adurnius quartum. Ita biennij curriculo duces terni creati. His tẽporibus factiones Guelforum & Gibellinorũ adeò vigere cœperant, vt Guelfis externa viderentur auxilia petenda. In Caroli VII. Francorum regis clientelam se contulere. Is Rectorem vrbi dedit Bucicaldum Gallum vasta gigantæaq; statura hominem· qui annis tredecim imperio superbè gesto, ad Mediolanũ eius potiundi causa profectus, cum re infecta reuerteretur, portis occlusis vrbe prohibitus, & imperio spoliatus est anno à C. N. MCCCCIII. Comitijs dein habitis ciuitas in fidem Ioannis Mariæ Vicecomitis Mediolani Ducis concessit· à quo legatus extemplo missus Theodorus Paleologus Montisferrati Marchio, annis quatuor vrbi præfuit. Occiso dein Ioanne Maria, Dux Genuæ appellatus Georgius Adurnius anno à C. N. MCCCCXIII. pòst alterũ annum Barnabas Goanus· paucosq; statim post dies Thomas Fregosus. Hinc anno sexto in Philippi Mariæ Angli Mediolanensium Ducis fidem & clientelam concessum· in eaq; trãquillè anni exacti XV. Deinde cum Philippus Maria Neapolis & Arrogoniæ regem Alfonsum, aliosq; proceres à Genuensibus captos, & maximis honoribus excepisset, & ipsis inconsultis liberè dimisisset, hac iniuria cõmota ciuitas ab eius fide desciscens, octo libertatis præsides creauit, ijsq; non diu pòst magistratu abire iussis, Isnardũ Guarcum annos natũ LXX. Ducem dixit, anno à C. N. MCCCCXXXVI. Hoc quia per ætatem curis reipub. non sufficere videbatur, paucos item pòst dies ab imperio deposito, Thomas Fregosus Petri filius iterum dux est appellatus· quem anno Repub. gesta cum frater Baptista vi magistratu deturbasset, ipseq; principatum rapuisset, eum non vltra denas senas horas tenere potuit: Thomas enim vt erat ingenio vir summo, magnaq; auctoritate, mox contractis amicorum auxilijs Baptistam in palatio Ducali obsidere cœpit, & pòst horas sexdecim desperantem rebus fugere coëgit. Itaq; tertiùm sic Thomas Dux factus, principatum exin annis quinq; gessit. Hunc ciuitatis statum Ioannes Antonius Fliscus non ferens, vtpotè quem iuxta seruitutem esse iudicabat, libertatis restituendæ consilijs initis effecit, vt Præfecti legerentur octo· quibus creatis extemplo Thomæ Duci vincula imperio noui magistratus apposita fuère. Postquam ne hac quidem ciuitatis forma res esse tranquillę potuerũt, Ducatus restitutus. Ita MCCCCXLIII. à C. N. anno Raphaël Adurnius Antoniotti olim ducis nepos Dux salutatur. Eum quarto principatus anno popularium seditio abire magistratu compulit: sublectusq; est Barnabas Gentilis eius consobrinus. Hunc cum mense primo nondum impleto Ianus Fregosus ope Ioannis Antonij Flisci exegisset, ipse Ducatum inuasit· eoq; per annũ gesto, successorem habuit Ludouicum fratrem· quem altero anno principatus Petrus Fregosus exegit, à C. N. MCCCCL. Petrus ducatum triennio fermè habuit· nec administratione rerum populi gratiam tenens, ope Caroli VII. Frãcorum regis vrbe profugere coactus est. Ita deinde ciuitas in fide Caroli mansit ad annum à C. N. MCCCCLXI, quo per seditionem pulsis Gallorum præsidijs, Prosper Adurnius, eoq; paulò pòst ab imperio rursum deposito, Spinetta Fregosus,

ſus,illo item elapſo triduo repudiato, Ludouicus Fregoſus iterum dux appellatus,eodem anno.Carolus Francorum rex eiecta præſidia ſua moleſtè ferens, Ioanne Rainerij quondam Regis filio cum inſtructa claſſe, ac ſeptem millibus armatorum ad Genuam miſſo,vt eam in ditionem retraheret agebat: tum populus depoſito à Ducatu Ludouico,Paulum Fregoſum vrbis Archiepiſcopum illi ſuffecit anno à C.N.MCCCCLXII. Is inita poteſtate extemplo armis ſumptis, tãta virtute Gallum inuaſit,vt magno cum detrimento fugere cõpelleret. Annum deinde geſto Ducatu à Ludouico Fregoſo ſpoliatus eo eſt· qui ſic tertiũ Dux factus, at haud diu pòſt à Paulo recuperatis viribus exactus vicisſim,ipſi Paulo recipiendi imperij facultatem dedit anno à C.N.MCCCCLXIII. Eodem tẽpore Fregoſis & Adurnijs pace reconciliatis,viſum ciuitati eſt Caſtelletum,quod Galli captum muniuerant,expugnare:ſed quia nõ ſatis ad id adeſſe ſibi virium putabãt, auxilijs à Franciſco Sfortia Mediolani regulo acceptis, quum ita potiti hoſtium eſſent, quò gratiam beneficij Sfortiæ referrent,per legatos inſignia imperij ſuæ ciuitatis, ſceptrum, vexillum, claues, ſigillumq; vrbis Mediolanum illi miſere, ac Principem eum nominauere,poſt C. N. MCCCCLXIIII. anno·vti quoq; tum Corius, tum alij ſcriptores tradunt. Frãciſco Sfortiæ Galeatius Maria filius ſucceſsit· huic Ioannes Galeatius vſq; ad MCCCCLXXVIII. annum· vt Sfortias tunc Genua potitos annis XIIII. appareat. Deinde cum Fliſcis auctoribus ſeditione contra Ioannem Galeatium excitata,populares Caſtelletum eiectis eius præſidijs cepiſſent, Dux appellatus eſt Baptiſta Fregoſus· qui Rempub. annis quinque mirifica humanitate, iuſtitia, paceq; rexit: & quanquàm ſæpius ab Obietto Fliſco turbaretur· Pauli tamen patrui Cardinalis ope ſe tutatus eſt. Inde cum anno à C. N. MCCCCLXXXIII. Paulus ipſe tertium Dux ſucceſsiſſet,is imperium Ioanni Galeatio Sfortiæ reſtituit MCCCCLXXXVIII. anno. Tum oratores ad eum miſsi deni ſeni,expoſitis ſuorum mandatis,ſceptrum,vexillum D. Georgij,claues, & ſigillum vrbis tradidere,fidemq; contacto ſacro miſſæ libro quod in manibus erat Ducis Sfortiæ,iureiurando addixerunt. Ita rectorem vrbi Sfortia mox dedit Ioannem Auguſtinum Adurnium, Genuenſesq; deinceps in poteſtate Ioannis Galeatij,ac Ludouici Sfortiæ annis vndecim ſtetere, vſq; ad Ludouici XII. Francorum regis aduentum: qui cum anno à C.N.MCCCCXCIX. Ludouicum Sfortiam Mediolani imperio deturbaſſet,Genuenſes item in deditionem accepit. Hæc rerum conditio annis octo fuit: deinde cum arreptis armis plebs patritios exegiſſet,Paulũq; Nouiũ infectorẽ pannorum,hominem priſcum & minimè malũ, renitentẽ priùs,at deinde coactũ, Ducis inſignibus ornaſſet,ſimulq; à Rege defeciſſet,ad quem cuncta nobilitas in patriam reduci flagitans profugerat, is ad vrbem maximis copijs admotis,& plebem in ditionem retraxit, & patritios ſuis penatibus reſtituit,Paulo plebeio Duce ſecuri percuſſo. Caſtellum hinc portui impoſuit,cuius præſidio ciuitas in officio contineretur,Briliamq; nominauit,id eſt,frenum,quo ferocem hunc & temerarium equum,ne deinceps reluctari domino poſſet,conſtricturum ſe dictitabat. Hanc tamen arcem poſt annos aliquot arte ac ſumptu ingenti ciuitas æquauit ſolo,quod nos in Ephimeridibus Latinis ſcribimus. Quinto pòſt anno quàm potitus vrbe Gallus erat, vtpote à C. N. MDXII. pulſis Italia tota,Iulij II. Pontif. Max. ac Venetorum opera,bello Heluetico Gallis,tum & Genuenſes libertate recepta Ianum Fregoſum Ducem appellarunt. Is cum deinde Iacobus Triuultius Galli legatus exercitu XL. millium armatorũ in

Italiam adducto, Mediolani Ducatum, in quem Maximilianus Sfortia restitutus fuerat, totum ferè iam recepisset, ne in hostium potestatem veniret, pauens vrbe profugit· quæ sic in Gallicum imperium reuersa, tantisper in eo stetit, donec haud diu pòst Heluetij Gallos ad Nouariam fuderunt: tum enim & Maximilianus Sfortia Mediolani dominatum recepit· & hîc populi auctoritate Ducatum inijt Octauianus Fregosus, anno à C. N. MDXIII. Nulla prorsus in eo viro virtus deerat: humanitate, prudentia, vitæ integritate, insigni militiæ vsu, multisq; litteris clarebat. Rempub. cum biennio gessisset, & Franciscus Francorum rex Ludouici successor Mediolani recuperasset imperiũ, qui à C.N.MDXV. annus fuit, deposito principatu his cõditionibus cum illo depactus est, vt ex regis auctoritate deinceps vrbis administratione fungeretur. Ita præfuit vsq; ad annũ MDXXII. & quãq̃ interea varijs multisq; modis ab Antonio Fregoso Albintimeliensi Episcopo turbaretur· animosè tñ & prudenter in imperio se cõseruauit. Tũ pulsis Italia Gallis à Prospero Columna socialis belli Leonis X. Pontif. Caroli V. Cæsaris, & populi Florentini duce, captaq; Genua, in potestatẽ Prosperi venit, ac Neapolim ablegatus, ibi annis aliquot in vinculis exactis, tandẽq; dimissus in insula Prochyta paucos post dies piè supremum spiritum edidit. Vir talis fuit, qui perillustribus memoriæ nostræ cuiuscunq; virtutis cõmendatione hominibus conferri iure debeat. Capto eo Dux creatus extemplo est Antoniottus Adurnius, anno nẽpè MDXXII. Hac tempestate ciuitas Briliam arcem infestam non ferens, & multis aditis laboribus, & ingenti facto sumptu, redemptam tandem ad fundamenta deiecit. Opus me Hercules erat admirabile, totamq; ad vrbem compescendam idoneum: quapropter sapientissimo consilio excisum libertatis conseruandæ gratia fuit. Antoniottus Rempublicam gessit vsq; ad annum MDXXVII. quo pellendis Italia Cæsarianis militibus cum Francisco Galliarum rege Pontif. Clemens VII. Veneti, Florentini, peneq; cuncti Italiæ proceres fœdus icerant· & Gallus per Odettum Lotrechium XL. millium armatorum ducẽ, ac Andream Auriam eximiæ classis præfectum, vrbẽ mari terraq; obsessam, annonæq; difficultate cõflictatam deditione cepit· concedentibus in Gallicum imperium ciuibus, & Antoniotto magistratu deposito abeunte. Sic tum Gallus præfectum vrbi imposuit Theodorũ Triuultium: sed cũ anno insequenti legatione pernobili ad Regem missa, vt veteri libertatis iure ciuitas vteretur impetratum fuisset, octouiri deinde cum Duce creati hoc instituto sunt. Duodetriginta gentes (ipsi albergos vocant) patritias habet Genua, quæ nobiles dicuntur. Ex his quadringentorum Consilium nobile, Ducẽ vnum, Gubernatores octo, totidẽ Procuratores, quinq; Syndicos legi decretum est· quorum omium cœtus arbitrium ac potestatem imperij referret. Additũ, vt haud absimili more, quo Veneti magistratus creant suos, sortes ducantur: vt Dux biennio præsit: tum sorte succedat alius, & superior inter Procuratores tota reliqua vita sit: vt semestri tempore bini de Gubernatoribus ad Procuratores mutentur· paribusq; temporibus totidem Procuratores varient, & à cura vacent: vnde consequitur Gubernatores singulos in eo magistratu biennio detineri, moxque alterum biennium Procuratores esse, ac annis omnino quatuor publicam potestatem habere. Ab his Respublica geritur. Primus hac lege Dux creatus anno MDXXVIII. post C. N. Albertus Acianus, sapiens vir & priscus. Eo potestatem publicam tenente, sequenti anno Carolus V. Imper. huc classe ab Andrea Auria suo Amirante vectus aduenit, capiendæ

piendæ ab Clemente VII, Pontf. Max. coronæ gratia· legemq; ciuitatis hanc nouam, multis additis prerogatiuis ratam æternamq; esse iussit. Proximo anno qui à C.N. MDXXX. fuit, Dux factus est Baptista Spinola: biennio pòst Baptista Laumellinus: pari hinc interuallo Christophorus Rubrius Grimaldus, excellens medicus: de cætero Ioannes Baptista Auria, Leonardus Catanæus, Andreas Iustinianus, Andreas Petrasancta, Ioannes Baptista Furnius, Benedictus Gentilis, q anno MDXLVI. Ducatum cepit, quum sequenti, Nonis Ianuarij Ioannes Augustinus Comes Fliscus adolescens lingua manuq; ac ingenio promptus Ducatum vi affectans, vna iam porta vrbis occupata, classeq; Principis Auriæ direpta (quo certamine Ioannes Auria Principis Andreæ nepos ceciderat) cũ victoriam propemodum in manibus haberet, saltu in aliam triremem armatus trãsilire nisus, tenebris nocturno tẽpore fallentibus, pelago haustus extinctusq; est, eoq; casu vrbs in fide Caroli Imper. tranquillè mansit. Dux itaq; secutus ex more MDXLVIII. post C.N. anno Gaspar Grimaldus Bracellius, cuius principatus alter nũc annus agitur. Hæc præsens Reipub. forma, qua pax & otium viget, magnisq; indies operibus vrbis mœnia tam egregiè prouehuntur, vt munitissimam fore ac inuictam credatur, ni defensores, & ad tutelam necessariæ res desint. Superioribus etiam annis vt certior expeditiorq; sit libertatis conseruatio, Castelletum excindi soloque æquari placuit. Viros illustres, Genua, quorum claritate lumen ac splendorem ipsa summum adepta est, plurimos edidit· inter cæteros Innocentium V. & Adrianum V. Pontifices Romanos ex nobili familia Flisca· quæ eadem plus XXX. Cardinales genuit, multosq; Præsules alios, vti Archiepiscopos Episcoposq;. Cibonum è gente magnifica fuit Innocentins VIII. Pontif. Max. è Fregosia Paulus cum Friderico· è Flisca Nicolaus· ex Saulia Bendinellus, Cardinales omnes. Viuunt adhuc Innocentius Cibo, nepos Innocentij VIII. Pont. Max. Hieronymus Grimaldus, & Hieronymus Auria Cardinales. Aliorum Præsulum tam multos hæc vrbs tulit, vt longissima omnium futura commemoratio esset. Nec tamen silentio præterire queo Philippum Saulium antistitem Brugnatinum doctum hominem· qui opera quædam de Græcis latina fecit, nominatim Eutimij commentationes in Psalmos Dauidicos· item Augustinum Iustinianũ Episcopum Nebiæ, sodalitatis prædicatorum eximium Theologum, Græcis, Hebræis, Arabis, Chaldæisq; literis ornatum· qui ex Græcis Hebraicisq; Latinitati plurima donauit· ingensq; volumen historiarum Genuensium lingua vernacula, cum insulæ Corsicæ descriptione condidit· præterea Marcum Catanæum Archiepiscopum Rhodi, ex prædicatorum ordine concionatorem facundum. Iuxta hos etiam literatos homines Genua magno numero protulit, vti Ioannem Balbum ex ordine prædicatorũ, qui librum de anima & corpore reliquit, itemq; vocabulariũ Catholicon· quod opus etsi tãto viro indignum pleriq; censeant, habenda tamẽ illi est gratia: quippe quoniam ijs quæ iecit fundamentis, qualiacunq; sint, ædificia videmus inædificata nobilia· resq; tum antiqua tum vulgata sermonibus habeatur, inuentis facile esse addere. Genuenses etiam fuerunt Andalotius Niger Ioannis Boccatij præceptor, curiosus astrologus, Iacobus Cepa, Iacobusq; Bracellius ambo docti viri· quorum postremus situm locaq; regionis huius diligenter persecutus est, itẽ Gothardus Stella latinarum literarũ summè peritus, Baptistaq; Fregosus, qui lingua vernacula, Valerium Maximum imitatus, librum exemplorum scripsit, opus eximium· quod deinde Latinum fecit Camillus Gilinus Mediolanensis vir doctissi-

mus. Alia insuper ingenia præclara fuere multa, quæ splendorem huic patriæ monumentis pepererunt· & etiamnum hac memoria sunt· quorum è numero Stephanus Bracellius, Antonius Gallus elegans historicus, Iacobus Furnius tum Græcè, tum Latinè doctus, Hieronymus Palmarius, Bartholomæus Iustinianus, Nicolaus Brignalius, Bartholomæus Facius, qui de reb9 gestis Alfonsi primi Neapolis regis libros duodecim, contra Laurẽtium Vallam de immortalitate animæ vnum, & de Cludiano bello vnũ edidit, Franciscus Marchio Iurisconsultus, Sperindeus Palmarius, Aloysius Spinosa, qui de Repub. librum scripsit, aliaque tam multa ingenia, quæ nisi longissima narratione dici nõ possent, maximeq; si in laudibus Dominici Saulij velimus commorari, non solum publicorum negotiorum vsu instructi hominis, sed etiam multis litteris latinis· cuius memoriam in alium locum reseruamus. Clarissimi quoq; ac fortissimi Duces classium multi vrbem hanc ortu illustrarunt suo· nominatim verò Philippus Auria qui summa prudẽtia militari, virtuteq; Venetis insulam Chion ademit, ditionisq; suorũ ciuium fecit, à quibus in hunc vsq; diem possidetur. Paganus Auria spectabilem de Constantinopolitani Imperatoris classe, cui & Veneta & Hungarica erant coniunctæ, victoriam habuit apud Bizantium. De Veneta quoq; classe iuxta Peloponnesum rupta triumphauit, capto ac Genuam abducto Nicolao Pisano imperatore, cum quinq; millibus militum· eaq; victoria nõ solum vrbe Genua, sed & Græcia periculo liberata. Lucianus Auria quotiescunq; cum Venetis certauit mari, certauit autem sæpissimè, semper abscessit victor. Postremoq; captis eorũ duodeuiginti nauibus, iam parta victoria, cum galeam fortè vt oculos in re fœliciter gesta pasceret deduxisset, ictus sagitta caput, interijt: captorum tamen priusquàm excederet è vita, Venetorum duo millia Genuam misit. Petrum Auriam quoque frequentes ex hostibus triumphos egisse Nebianus Episcopus in historijs tradit. Vir is prudens ac strenuus, omnibusq; in rebus insigni fiducia fuit, quamobrem Dux optimus est habitus. Et hos duces nobilissimos vna genuit omnes Auria domus: qua de mihi videtur idem plane dici posse, quod de Scipionum gẽte scriptores antiqui perhibent, eam fuisse stirpem, vt ipsi loquuntur, fatalem ad hostes patriæ mari vincendos: nec desunt huius rei in hac familia nostris etiam temporibus argumenta insignia, quemadmodum paulò pòst dicemus. Blasius Assaretus fortissimè oppugnata classe Arragonia, tandem fauente quod aiunt fortuna victor exitit, & Alfonsum Arragoniæ Neapolisque regem, item Nauarreorum regem, Principem Infantem, magnumq; D. Iacobi Magistrum, & plurimos proceres captos Genuam auexit. Insuper tam multi insignes fuere Imperatores, qui vrbis huius potentiam non solum Europæ, verumetiam Africæ ac Asiæ probauerunt, vt omnes referre longum foret: quos si quis planè cognoscere cupiat, abundè Iacobus Voragius, Blondus, Corius, Sabellicus, Volaterranus, Platina cum Augustino Nebiæ præsule satisfacient. Nostro seculo eximijs plurimisq; victorijs Magnus Andreas Auria Melphitanus Princeps, meritò à rerum gestarum amplitudine Magnus appellandus, Genuam mirificè decorauit. Primùm senis triremibus, binis myoparonibus, biremes viginti, triremem vnam Maurorum apud Corsicam vicit, biremesque senas cum vna illa trireme, quam Iulius II. Pontif. ædificauerat, Mauri sub Leone X. Pontif. rapuerant, triumphantis specie Genuam deduxit, anno post C. N. M D-XIX. die Pentecostes festo. Præterea verò tot victorias temporibus nostris

egregius

egregius hîc Dux habuit, vt insigni volumine perscribi possent, quemadmodum in Ephimeridibus latinis docemus. Nec plura nunc dicenda de tanto viro visa sunt, quoniam silere potius esse, quam imperfectè, ac tanq̃ in trãscursu aliqua cõmemorare duximus: hoc tamen dicam solum, nauali eum re tam excellere, vt pręstantiorem, aut etiam æqualem habeat omnino neminem. Vita superioribus annis concessit Philippinus item Auria, qui admodum adolescens Imperatoris Caroli V. classem apud Salernum vicit, anno MDXXVII. post C. N. occiso Vgone Moncata Hispano eius præfecto, captisq; Ascanio Columna & Marchione Vastio, cùm multis magni nominis viris ac præfectis. Alia quoque plurima præclarè gessit, quibus haud inferiorem Andrea patruo indolem est testatus. Neq; nũc etiã adolescentes animosi ac nobiles hac in vrbe desunt, qui iam editis ingenij ac virtutum documẽtis, ijs se maioribus ortos ostendêre, continuoq; ostendunt, à quibus tot, tamq; præclaris patria ornata victorijs fuit: horumq; in numero item ex Auria gente sunt, Antonius Vicecomes, & Cicala præstantissimi viri: quorũ virtus clara iam nũc, & insuper in dies terra mariq;, bellica re magis ac magis elucessit. Semper Genua tum in negotiãdo mirificè industrios, & nauos, tum ad res summas vel terra, vel mari gerendas promptissimos viros genuit: vnde nobis in vsu est dicere, longè maius imperium tam maritimum, quàm terrestre certò habituram, si ciuibus ipsis inter se pax & concordia cõstaret: imperiaq; daturam illis fuisse par credere est, quibus ipsa quandoq; seruiuit. Hoc Facius Vbertus in Dictamundo *a* tali sententia perhibet. *a. Canto. 6.*

Nobilis & magna est ciuitas Genua,
Plusq; foret adhuc nisi contingeret
Quemq; sua discordia rem minuere.

Plura nunc de hac potentissima vrbe nõ dicemus: quippe q̃ satis multis ab Episcopo Nebiano in historia memoratur: addemus tamen principium antiquissimæ cuiusdam ex ære tabulæ, quam in Porcifera valle paganus terrã fodiendo reperit anno post C. N. MDV. & Genuenses in vrbem delatam memoriæ vetustatis suæ causa summo in templo collocarunt. Est autẽ huiusmodi. Q. M. Minutieis. Q. F. Rufeis de cõtrouersieis inter Genuateis & Veiturios in re presente cognouerunt & coram inter eos controuersias cõposuerunt: & qua lege agrum possiderent: & qua fineis fierent: dixerunt eos fineis facere terminos quæ statui iusserunt, vbei ea facta essent, Romani coram venire ioufserunt, Rom. coram sententiam ex Senati Consulto dixerunt, eidib. Decemb. L. Cœcilio Q. F. Q. Minutio Q. F. Coss. Qua ager priuatus Casteli Veituriorum est, quem agrum eos vendere, hæredéq; sequi licet. Is ager vectigal nei fiet. Langatium fineis agri priuati: ab riuo infimo, qui oritur ab fonte in Mamcelo, ad Flouiũ Lemurum, inde Flouio Lemuri susum vsq; ad riuom Comberane. Descripsissem totam vt habet, nisi ab Episcopo Nebiano in historia Genuensium referretur, vnde peti reliquum poterit: dignum hercule quod notetur monumentum. Facta est anno primo centesimæ sextæ Olympiadis, ab vrbe Roma condita DCXXXVII. ante C. N. CXVI. quemadmodũ Henricus Glareanus & Haloander supputant, vel CXV. vt Lucidus, L. Cœcilio Metello Diademate, Q. Mutio Sceuola Coss. Genua partem oræ Ligusticæ, quam diximus Genuensem occidentalem vocari, finiemus: simulq; hinc incipiemus alteram, quæ orientalis. Ea itaq; regio ab Genua ad Macræ fluminis ostiũ ꝑtinet, quo tota quoq; Liguria terminatur. Orientalem oram nominant, quoniam in exortum incedit: vti in occasum altera. Primum

mum à Genua per orã orientalem incedenti, flumen occurrit, Bisamnis Georgio Merulæ [a] dictũ tanq̃ ex duobus amnibus cõstet, Ferisano nempe, ac alio quodã vt Blondus & Bracellius scribũt. Ego Plinij Feritorẽ esse autumo: quẽ etiam Antoninus in Itinerario memorat, Genuam inter Porsinam & Feritorẽ ponens: legendũq; Porcifera pro Porsina eo loco arbitror. Octauo hinc lapide Neruiũ sequitur: inde altero Buliascum: exin totidẽ Saulum, modici oẽs vici. Post duo millia Recca: hinc pari interuallo Camolium. Tractus is litoris vniuersus magnificis ædificijs cum in collibus tum vallibus ita frequenter sitis ad XX. amplius millia nitet, vt oram nauigio legentibus, vna perpetuaq; videatur ciuitas potius, quã villæ viciq; discreti. Incipit hæc agri species ab vrbe Genua: pertinetq; ad Camoliũ, vbi Caput Montis incipit, quod antiqui Sumarium Promontorium dixere. Mons est saxosus, ascẽsuq; perdifficilis, mare spectans, D. Fructuoso sacer, qui in intimo iugo circa finem, augusto in fano colitur. Ex altis eius rupibus asperisq; saxis, claræ pcipitant aquæ, mox per angustas fauces mari illabẽtes. Portus hîc Delphinus, quẽ Plinius memorat: hæc ætas dempta priori syllaba Finum vocat, haud alia vt puto ratione quàm pstantiæ stationis apertius denotandæ causa. Memoriam eius apud antiquum scriptorem, excepto Plinio, inueni nemine: fortasse quod priscis tẽporibus haud frequentaretur. Abest à D. Fructuosi M.P.IIII. perpetuo inter arctas & saxosas rupes descensu: quanq̃ via secundũ litus cõmodior pateat. Sequitur paulò supra secundũ lapidem ad D. Margaritæ: postea sinus incipit Rapallinus, vnde flexu in latus inter asperos montes Vallis Rapallina cernitur peramœna iucundaq; tota, passim citris, medicis, limonibus, oleis, alijsq; fructiferis arboribus exornata. Nomen vti & sinus, à Rapallo habet, nobili vico iuxta litus, M D. à D. Margaritæ passibus. Senis hinc millibus inter cõfragosos horridosq; saxis mõtes Claueriũ est, ita Merulæ [a] dictũ, & Danti [b] Clauerũ. Id annis ante se natũ CL. muro cinctũ non fuisse Blondus scribit: at antistes Nebiæ conditũ à Genuatibus phibet anno post C.N.MCLXVII. ac deiectũ quondã instauratumq;, vt Blondus auctor ait. Nundinario mercatorũ cõuentu certis anni tẽporibus ob summã loci opportunitatẽ frequẽtatur. Nostra memoria Pauli ex ordine pdicatorũ viri docti ortu, qui in Chio fatis cõcessit illustratũ summè est. In ora dein ad primũ fermè lapidẽ via satis plana, flumen ex Apennino in mare iactũ Lauania, succedit, quod Entellã Ptolemæus nominat, alij scriptores Laboniam. Eius in dextra sunt Ripa Rubra, Mulinũq;, ac iuxta fontẽ quo nascitur, Arx cæsa. Plurimum torrentibus augetur, Graueia, Olo & Sturla. Tum descensu ad mare per dextram amnis ripam vicus inuenitur Lauania, nomen à fluuio tenens. Hunc aliqui Libarnũ, quod Ptolemæus in mediterraneis Liguriæ sub Apennino collocat, dixere: quod equidẽ miramur: quippe quia Libarnũ à Ptolemęo designatũ trãs Apenninũ est, vti in tẽpore docebimus, Lauania verò citra montes iacet. Vicum ego nouũ, nec Ptolomæi æuo extitisse, vel momentũ habuisse vllum arbitror. Originem huic loco nõnulli attribuunt illustris familiæ Genuensis Comitum Fliscorũ, qui & Lauaniæ Comites dicuntur: ex quibus duos Põtifices Romanos, Cardinales, Archiepiscopos, Episcoposq; plurimos fuisse paulo ante memorauimus. Læua dein amnis Lauaniæ sunt, States Procionasci, Graueia, Viniolũ Garibaldorum, & Frelum: iuxta caput quo surgit, Russa. Rursus ab ostio Lauaniæ ad Segestũ orientale (Sisterium Dantes vocat) vicum, millia quatuor asperæ admodum & montosæ, saxosæque viæ. Teguliam hîc ex Ptolemæi descriptione fuisse videtur, quam tamen Plinius penitius in medi-

a. lib. 10. histor. Vicecom.

a. lib. 10. histor. Vicecom.
b. in purg.

mediterraneo cū Segesta Teguliorū ponit: vt què Ptolemę⁹ vnum locum, ille duo facere diuersa videatur. Sed existimari posse autumo, partē hanc regionis Teguliā fuisse dictā, insuper aūt aut vicum, aut pagū, aut oppidum certū extitisse nominis eiusdem: ęuoq; Plinij hoc Segestū Teguliorum ideo cognominatū ab agro, in quo erat. Nūc orientale dicitur ꝓpter alterū quod in occidētis Genuę plaga prius cōmemoratū est. Annius in Cōmentarijs ad Itinerarium Antonini Segestum hoc Entelliā Antonini esse scribit: at eū haud mediocriter puto falli: quippe quoniā Entella, nō aūt Entellia flumen Lauania est, vt diximus. Cōtra Segestum insula iacet parua, modico ab continēte freto disiuncta, rupibus altissimis & pręcipitosis instar murorū, natura munita, binos omnino habens aditus, dextro sinistroq; latere, qui portus sunt: tutiorq; videtur altero is, q̄ in orientē obuersus. Itaq; perquā securè incolitur, ꝙ aduersus omnem vim prędonum, tam marinorū quā terrestriū egregiè locū natura muniuerit. Non procul hinc montes bini vitibus vndiq; conuestiti, Monelia vernaculum nominat vulgus, pro monilibus seu prætiosis torquibus, ob fructiferorum collium, qui locum cingunt, nobilitatem. Vicum hunc nostra memoria Paulus ordinis p̄dicatorū summus Theologus illustrauit. Altiùs apparēt castella Bancalesiorum, Matuscum, & Matalana. Moneliorū fines tangit Framula, sic vt auctor affirmat Blondus, ab accolis dicta, propter asperam, mōtosam, saxosamq; viā, quò admoneantur iter hac agentes, vt mulos equosq; ferratos ꝓbè esse curent, si tutò iter conficere velint. Modico pòst spatio nobile succedit opidum Orientis, splendidè admodum ædificatum: vndiq; peramoeni apriciq; colles nitidęque valles circumiectæ. Recenter videtur conditum, quia nullam apud antiquos eius mentionem inuenimus. Iuxta sunt castella quatuor, paribus pene discreta interuallis, Mons Ruber, Vulnetia, quam vulgus perperam dicit Vernatiam, Manariola, Riuusq; maior. Hęc Gallis Anglisq; celeberrima esse propter nobilitatē vini, quod hinc eas in partes exportatur, Blōdus perhibet. Admirationē ꝓfecto habet ingentē, qui in tam excelsis pręruptisq; montiū iugis, ad quæ vix, vt dicemus, accedere volucres posse videantur, quæque tam perpetuas habent cautes, nulla ne terræ mica propemodum appareat, tanta queat esse copia vitium, vt cum æstate vestiuntur pampinis, hederaceo tegmine murum obductum referant. Hinc tamen suauissima vina, hinc nobilis ille succus percipitur. De Plinio mirari satis nequeo, celebrata illi hęc vina non esse: nisi forte cum Lunensibus, quæ laudauit, quæq; agro gignuntur finitimo, æstimat. Deinde Riuus Maior portum Lunæ stringit, nunc parum frequentem, etsi opportunus sit, antiquisq; magno in vsu & quæstuosus fuerit vti Romanorum immodicum pecuniæ studium leniter notans Persius, hoc versu indicare videtur: Lunai portū opæ est cognoscere ciues. Amplis eius faucibus insula modica quam commemorauimus, obiecta, vim Austri Africiq; prohibet. Tantæ est magnitudinis, vt omnem omnium nauigiorum varietatē commodè queat excipere. Flumen in eum se exonerat Macra, contra quod in ostio portus binæ iacēt insulę aliæ modicæ, Tinus, & Tinettus. Memorat hūc portum Liuius, [a] M. Portium Cons. Oppia lege abrogata, mox portū Lunæ cū XXV. lōgis nauib⁹, inter quas sociorū erāt quinæ, petiuisse scribēs. Prioris insulæ in vertice tēplū apparet D. Venerei, quondā Veneri sacrū, vnde port⁹ dicebatur Veneris vt Ptolemę⁹ ꝓdit: ꝙ nomē etiānūc manet. Latere tū ꝙ insulā hāc spectat ab occasu, oppidum est, Portus Veneris, colonia Genuensium, admodum frequens & perhonestum. Deiecere id Genuates bello Pisano à C. N. M. C.XIX. anno, & Portum

a. lib. 34.

Lunę appellarũt·vti quoq; prius à Strabone Liuioq; nominatus fuerat. Quanquã autem nonnulli·Veneris Portum perperam pro Venerij dictum tradiderint, postquam huc à Genuensibus D. Venerij Lucensium Episcopi ossa fuere deportata, cuius sententiæ astipulator etiam Blondus videtur esse·nos tamen id iuxta fabulam censemus·quippe quia Portum Veneris etiam à Ptolemęo vt diximus, vocatum, eiusdemq; partem, quæ cis Macram, pariter ac alterã quę vlterius in Hetruria, Portum Ericis, ab oppido quod imminet, moxq; memorabimus, Erice, appellatum Antonino videmus. Erix oppidum e regione oppidi Portus Veneris est: & vti hoc olim imperij Genuensium terminus, sic illud Pisanorum erat. Circa medium huius Portus Lunæ, seu Veneris, seu Ericis (quandoquidem à Strabone, Ptolemæoque ac Silio *a* Italico sinus totus Ericis dicitur) castellum est nouum, Spedia, muris cinctum ante annos ducentos. Blondus Teguliam ad hunc sinum fuisse auctor est·aitq; se vetustam Italiæ descriptionem & tabulam inspexisse, quę id doceret. Illustrauit Spediam æuo Blondi eximia doctrina Bartholomæus Facius. Ab oriẽte, quæ pars Luniana dicitur, portum mons claudit in mare procurrens·subter quem amnis Macra labitur, ita Straboni ac Plinio dictus, itemq; Ptolemęo·licet recentiores quidam codices eius, Marcellę Florustia, mendosè habeant. Profluit ex Apennino. Liguriamq; ab Hetruria diuidens, in hunc sinum euoluitur. Tanto cum impetu pręcipitat, vt nauigari nõ possit, quod à Sulpitio in his Lucani versibus est notatum: Culta siler, nullasq; vado qui Macra moratus Alnos, vicinæ percurrit in ęquora Lunę. Macrã vocari ad eosdẽ versus scribit Om̃ibonus Vicentinus, quod ab aquis maceat: ideoq; tum quia rapidior, tum quia vadosus, haud nauigabilis est. Læua eius ripa sursum, Vetianum, Arbianum, Potentianum, Riconium, Luciolum, & Mulatium, à quo nomen tenet illustris familia Marchionum Mulatiorum. Plinius auctor est inter Macrę ac Vari ostia millibus P. CCXI oram patêre. Ptolemęus hoc spatium quatuor graduum esse tradit: gradus singuli. M. P. XLIIII. continent: hinc mensura redit milliariorum C. LXXVIII, à qua nec multũ abscedit Blondus, binis millibus superans. Mare quod hanc oram alluit, Ligusticum, & vulgò quoq; Leoninum vocatur·insulasq; habet exiguas tres, scopulos pene rectius dixeris·quorum vnus ex aduersum Albingauno sępe refugium & stationem tutam nautis trepidis, ac fluctuum irati maris violentia iactatis præstat·alter e regione Nauli est·tertius iuxta montem, qui ab occasu Lunę portum claudit, propemodum continenti hęrens, vt prædiximus. Hic Transapenninæ Liguriæ, quæ nunc ora seu ripa Genuensis Orientalis occidentalisq; dicitur, finem faciemus: alteram enim partẽ Cisapenninã commodius in Lombardia Cispadana persequemur.

a. lib. 8.

THVSCIA

THVSCIA REGIO ITALIAE SECVNDA.

VONIAM ad amnem Macram, Liguriæ Thusciæque discrimen superius est peruentum · nunc Tuscia nobilissima regio annectenda. Primùm itaque hominum varietatem, deinde terminos, postremò loca singula simili vt in præcedenti factum, ordine dicemus. Diuersa omnino priscis seculis, & multa huius Italiæ partis nomina fuisse reperio: nec mirari satis possum, quòd eam Blondus scribit, appellationem mutauisse nunquam, cum tanta nominum eius apud antiquos scriptores inueniatur varietas, vti statim docebimus. Primum nuncupatam Comaram à Comero Gallo Iapeti primogenito Annius in Commentarijs ad Berosum testatur, vbi is ita scribit. Anno à salute humani generis ab aquis centesimo trigesimo primo cœpit regnum Babilonicum sub nostto Saturno, patre Iouis Beli, qui imperauit annis LVI. Anno huius decimo Comerus Gallus posuit colonias suas in regno quòd pòst Italia dictum est, & regionem suam à suo nomine cognominauit, docuitq; illos legẽ & Iustitiam. Hęc Berosus. Ergo Comaræ nomen peperit Comerus in hanc regionem profectus post vniuersale Diluuium annis CXXXI: quod etiam antiquus Chronicorum liber, quo vetustissimæ origines Italiæ perscriptæ sunt, testatur. Aliud nomen Ianicula, vel Ianigena, ab Iano ortum Fabius Pictor memorat. Nos antea cum in vniuersum de Italia diximus, eam à Iano Ianiculam vocatam ostendimus, qui hunc in continentem delatus, hîc sedes cepit, regionique primùm à se nomen Ianiculæ dedit. Razenuam quoq; dictã à Razenuo, tum e Berosi monumẽtis, tum ex Dionysio Halicarnasseo colligi potest. Vmbriæ nomen gens Vmbrorum genuit, quàm his in locis habitasse, Plinius, alijque scriptores tradunt. Hos qui pepulere Pelasgi, Pelasgiam, qui eos vicissin Lydi, Tyrrheniam ab suo rege Tyrrheno dixere·simulque gens ipsa Tyrrheni vocati. Diuersi tamen hîc auctores sunt, noménne ab rege Tyrrheno cœperit Tyrrheniæ, vel ab gente Tyrrhena? Berosus Caldæus, cum Herodoto, Strabone, Plinio, ac Trogo [a] consentit, nominis huius auctorem esse Tyrrhenum Atus Męoniæ regis filium, qui fame conflictato paterno imperio cum magna multitudine hominum domo profect⁹, in hæc loca venit, anno Ascatatis Assyriorum regis vltimo·& à Cybele Coribantoque comi hospitio exceptus, quod erat è nobili Herculis stirpe, Razenuaque insuper ciuitate donatus ab ijsdem fuit: qui deinde constituta apud Ianigenas duodecim Ducum populorumue Dynastia, in Phrygiam concesserunt. Myrsilus *a. lib. 20.*

b.lib.1. Lesbius & Dionysius b Halicarnasseus Tyrrheniam dictã à gente Tyrrhena contendunt, non Tyrrheno rege· quoniam & eum cùm prius appellaretur Torybus, postquam huc domicilium transtulit, ab regionis incolis Tyrrhenum etiam vocari mutato primo nomine cœpisse. Varijs id astruere rationibus conãtur: adduntq; Tyrrhenis nomen peperisse genus ædificiorum munitum, quo habitare solebant, turres· & eiusmodi firmas ac modicas ædes Græcos nominasse Tyrsos: vnde videlicet primò Tyrsenam, regionem dictam pro Tyrrhena, vetustatis etiã more, quæ pro.r.litera frequenter s. vsa est, Annius scribit. At idem tamen Dionysius cũ Manethone Tyrrhenos fortasis ab Duce aliquo suo sic vocatos ait ·subijcitq; deinde cum Myrsilo, Thyrrhenos antiquæ originis ex aureo seculo esse, nec Lydorũ coloniam se arbitrari, quòd argumenta id conuincant, diuersitas linguæ, varius numinum cultus, variæ leges, varij literarum characteres, aliaq; multa, quibus ab Lydis manifesto differebant· proinde potius existimandum, eos non aduenam fuisse gentem, sed antiquam Italiæ indigenam. Notare operæpretium est· cum Tyrreniç nomini originem Hetruscam damus, tum absq; aspiratione scribendum, quoniam à turribus seu Tyrsis venit, non à Tyrrheno· Tyrrenaq; gens, vt ex Myrsilo ac Dionysio commemorauimus, annis ætatibusque plurimis Tyrrheno & eius patre auoque vetustior fuit: verum si Græca origine vocem hanc censeamus, tum aspiratione addita scribendum, Tyrrhenia· denotaturq; sic Torybus auctor, qui Atus filius, & castellis aliquot circa Tiberim modicis, vbi sedes cepit, Tyrrheniæ nomen fecit. At enim hę tam insignium auctorum sententiæ sunt pugnantes: nec satis scio cui potius accedere oporteat: tamen si quod Myrsilus scripsit, cùm de primordijs populorum oriuntur controuersiæ, tum primùm antiquis auctoribus ex illa ipsa gente profectis, deinde propinquioribus credendum magis, quàm externis ac remotis· hoc inquam, si animo perpendamus, ante omnia quod ipsi Tyrrheni, deinde, quod eorum finitimi Romani tradunt, inspiciendum erit. Perhibent autem cũ Myrsilo ac Dionysio priscam originem esse suam· nec à Lydis se, quod alij scriptores volunt, descendisse· sed alias ipsos condidisse gentes. Id quoque propinqui Romani confirmant: quamobrem ob rationes quas adduxi, nationem hanc ego quidem arbitror antiquissimam esse censendam ex aureo seculo· nomenq; ab Tyrsis seu turribus, domiciliorũ genere quo primũ vsa, traxisse· nec stirpe genitã Lydorũ. Tyrrhenos dein à Romanis Hetruscos dictos addit Dionysius, vnaq; Strabo, ab regione quam habebant Hetruria, nec non à peritia & vsu quem habebant diuini cultus· qua in re cæteras olim omnes vincebãt gentes: ideoq; se voce, vt Græci, primùm integra θυοσκόυς appellabant: quanquam idem Dionysius iam tum æuo suo studium id diuinorum adeo apud eos exoleuisse scribat· vt cunctarum nationum vni haberentur sacrorum negligentissimi. Hetruriæ nomen cum aspiratione scribi quum originis est Græcæ, Seruius testatur: fit enim ἀπὸ τῶ ἑτέρου ὄρου Hetruriaq; dicitur, tanquam ἑτερορία, quod ab altero Liguriæ fine, qui Macra est, ad alterum Volturrhenorum, qui Tiberis, pertineat, hisque limitetur terminis vt
a.Instit.2. Comment. Annius a docet. Ergo cum Hetruriam, & Hetruscos aspiratè scribimus, vniuersam regionem ac populos eius denotamus· cum verò leni spiritu, Etruriam, primogenium vocis capimus Hetruscum, id est Tyrsos, ciuitatemq; significamus, quę à Dionysio memoratur, vti postea docebimus. a qua & regio ipsa primùm Etrusia cũs, littera pro .r. vocata fuit. Vltimò nomen regionis accesit, Tuscia· cuius auctorem Berosus, & Festus Pompeius perhibent Tuscum primum eius regem, Hercu-

lis &

lis & Araxæ filiũ, à patre ex Tanaide regiõe euocatũ, creatũq; Ianigenis Coritũ, ac postea regẽ. Sed & confirmatũ dein id nominis ab insigni sacrifico ritu gentis, Plinius, Manetho, Festusq; Pompeius tradunt: scribendumq; nonnulli hac ratione Thusciã cum aspiratione volũt quippe quoniã à græco verbo θύω, quod sacrificare atq; haruspicium facere significat, & futuri vocem θύσω habet, deriuetur & sacrificam haruspicemq; significet. Additur autem c littera, Romanorũ more, qui in efferendo, vocalitatis gratia frequenter solent c, vocibus inserere. Sententiam hanc Facius Vbertus quoq; probat his [a] versibus. a.lib.3. Canto.10.

A Thure, Thusciæ pulchrum nomen impositum fuit,
Quoniam prisci illi temporibus exactis
Sacrificabant Dijs religiosè ac frequenter.

Hactenus de nominum varietate: consequẽs est, vt parem ferè finium dissimilitudinem edisseramus. Ab initio cũ regio Tyrrhenia dicebatur seu Italia Ianigena, termini fuere ab Horta vrbe circa Naris in Tiberim influẽtis ostiũ, ad agri Aretini fines, vbi caput Tiberis attollit: vt sic à septẽtriõe Tiberi clauderetur Vmbriæ termino vsq; Hortã, & ad Naris cõfluentẽ: erantq; in hac Septentrionali parte Aretini & Thrasimeni quorũ capita Cortona ac Perusia. Hæc Tusciæ pars Italia Ianigena Beroso est: hæ gentes in septentrionali Tiberis sunt plaga, quò Tyrrhenus habitatum concessit. Primas etiam hîc Vmbrorum fuisse sedes, tum Dionysius ex auctoritate Herodoti perhibet, tũ Cato probat, Ianum cum Dyrim & Gallis progenitoribus Vmbrorum venisse scribẽs, rateq; cum colonis Tiberi subuectum, ad læuam eius Etruriam tenuisse locũ, colonijs ibi primùm in continentem expositis & ipsum Deum simul habitũ simul que Vaticanum dictum, regionem verò Vaticanam, quasi vagicanam, quòd ibi Ianus quasi in cunis natam, primumque vagientem Italiam exceperit: Primi igitur ij quos diximus, huius regionis fines fuere. Diodorus [b] Siculus tamen b.lib.5. Tyrrhenos primùm circa Telamonis portum ait consedisse: ac alio [b] deinde loco terminos eis ipsum portum & iuga Cymini describit. Tanta hîc veterum varietas: conciliari verò sic posse videntur, vt Ianum dicamus omnium primò circa Tiberim & Vaticanum habitasse, deinde Tyrrhenos ad portum Telamonis in terram egressos, inter eum & Cyminia iuga fines habuisse, Ianum posteà prolatis sedium terminis, vti Cato tradit, colonias circa Tiberim & Arnum, itemque inferum mare, quod posteà dictum Tyrrhenum, duodenas collocasse, nimirũ ad Tiberim Ianiculum & Arinianũ, ad Arnum Phesulas, & item Arinianum, ad litus Hetruscum quatuor, Phregenas, Volcen, Volaterras, Carariam, quæ Luna Latinis, in mediterraneo totidem, Ogygianum, Aretium, Rosellas, Volsinium. Postremò Hetruriam longè latioribus terminis descriptam Strabo, Polybius, Plinius Cato, Mela, Solinus, Ptolemæus, alijque multi scriptores docent: nimirum inter amnes Macram & Tiberim: inter Apenninum & inferum mare. Quamuis autem ad Hetruriam olim pertinuisse quoque constet eas gentes, quæ trans Apenninum vsque ad mare superum & Spinam, ac vlteriùs etiam pertinent: quandoquidem olim Bononiam, Parmam, Mantuam, Veronam, cum alijs vrbibus plurimis vltra citraq; Padum, insuper & Alpes Rhetias, sic à Tusco duce denominatas vti in tẽpore dicemus, Hetruria tenuit: nos tñ nũc ea de regione tantũ agere instituim⁹, quã pdicti auctores Hetruriã vocant, iteq; nostrũ adhuc æuũ: cuius fines ponimus ab oriente Tiberim amnem cũ

c.lib.6.

Latio

Latio.à meridie, mare Tyrrhenum quod nunc Tuſcum vocatur, & ad Sardiniam vergit· à Septentrione montem Apenninum, vbi Vilumbri, & Vmbria, Galliæque Togatæ pars· ab occaſu amnem Macram cum Liguria. Plinius inter Macram & Tiberim CCLXXIX. M.P. eſſe tradit, Blondus Hetruriæ longitudinem CLXX. M.P, Strabo ſtadiorum bis mille quingentorum, quæ ſi milliario des octona ſtadia, ſummã milliarũ efficiunt. CCCXII & ſemis. Ptolemæ9 tres gradus lõgitudinis ponit, ſingulos milliũ paulò amplius XLVII ·qui menſurã paulò maiorem milliũ paſſuũ CXLI. faciunt: verùm hęc longitudo inter Macram & Tiberim recta eſt: quod ſi litoris flexus emetiare, longe maior redibit· nec admodum à cæteris Ptolemæus aberit. Attamen haud paruam inter auctores de lõgitudine Tuſcię diſsimilitudinem reſtare videmus: quamobrem ita cenſeo, diuerſas eos vti numerãdi, ſic menſuræ rationes ſequi: quoſdam enim ſpatium longitudinis exigere, quod nauigatio propter oram habet· alios per litus ipſum extremum & ſinus incedere· nonnullos per mediterraneum· aliquos ſitum ad poli noſtri rationẽ ęſtimare, quẽadmodum facit Ptolemæus. Hoc apertè Strabo probat, quum per mediterranea minus dimidio ſpatij oræ metiri adijcit. Menſuram circa litus hoc modo colligit. E Luna Piſas ſtadia plus CCCC. Piſis Volaterras CCLXXX: Volaterris Populoniam CCLXX: Populõnia Conſam DCCC ferme· ſed alios hic DC. munerare ait tantum. Summa ſtadiorum hęc M.DCCL: vel poſteriori modo demptis ducentis M D L. Iam ſtadia MDCCL, paſſuum millia faciunt CCXIX. minus ſtadijs duobus: ſtadia verò M D L, millia paſſ. CXCIIII. minus item ſtadijs duobus. Ea Strabonis menſura: Polybiumq; ſtadia colligere addit vix M CCCCXXX, quæ P. M. reddunt CLXXIX, minus ſtadijs duobus. Ergo ſi diuerſam metiendi rationẽ inſpicias, haud magnam inter hos auctores nobiliſsimos varietatem inuenies: etenim Strabonem & Plinium oræ nauigationem ſumere arbitror, nec ita multum differre; Blondus autem per mediterranea longitudinem M.P. CLXX, Strabo medij oræ ſpatij nimirum M.P. paulò amplius CLXI. Polybius CLXXI minus ſtadijs duobus, eſſe ait· vnde ſatis apparet parum eos inter ſe differre. De ſitu Hetruriæ circuituque Facius Vbertus in hanc ſententiam ſcripſit.

a.Cant.6. lib.3.

Macram exire vidi ex faſcijs
    Iugi Apennini ruinoſi turbidiq;,
    Quod aquis eius paſcere ſe videtur.
Nolo inquit Solinus ignarum te pręterire,
    Hoc ab amne Thuſcia incipit.
    Quæ in mare vergit à monte Corui.
Scire te volo hanc prouinciam
    Ad XXV epiſcopatus ſtringere:
    Nec terram ſcio tam præſtantem à qua vincatur.
A meridie eam cingit, premitque
    Mare mediterraneum: dein Apenninus
    A Septentrione fines claudit.
Ab oriente it tanquam peregrinus
    In mare Tiberis, in Falterona ſurgens,
    Perficitq; Thuſciam ac omnem eius ambitum.
Circuitus eius, vt ferunt,
    Septingenta millia paſſuum colligit.

Et Ro-

Et Roma hîc eſt, decus quo exornatur. Ita Facius. Cato Hetruriam in tres gentes diuidit, maritimam, & mediterraneam, quæ rurſus duplex: prima circa mare inferum quod nunc Tuſcum, inter Macræ ac Tiberis oſtia fines habebat altera in mediterraneo à Tiberi ad iuga Cyminia, quã Larthenianã olim Thuſci; quos Romani dixere Veientes, cognominarunt, ab Lartheniano eorum metropoli: tertia gens à iugis Cyminijs ad Piſtorium diffundebatur. In his quondam vrbes plurimæ fuerunt, vt Cato refert, itemque Dionyſius [a] Halicarnaſſeus Brutum inducens apud ſenatum orantem, qui Hetruriam in duodenos principatus diuiſam, ſummèque & mari, & terra potentem dicit, ipſoſque mox populos memorat, Lucam, Piſam, Populoniam, Volaterras, Agyllinam, Feſulas, Ruſſelanos, Aretium, Peruſiam, Cluſium, Phaleriam, & Volſiniam: ex quibus nunc quatuor ſuperſunt tantùm, Piſæ, Volaterræ, Aretium, & Perùſia. Præterea vires & potentiam Hetruſcorũ copiosè memorat Diodorus [b] Siculus & Liuius, [c] qui in hanc ſentẽtiã de Tuſcis prodidit. Thuſcorum ante Romanum imperium latè terra mariq; opes patuere: mari ſupero inferoque, quibus Italia modo inſulę cingitur quantum potuerint, nomina ſunt argumento: quod alterum Tuſcum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum ab Adria Tuſcorum colonia vocauere Italicæ gẽtes: gręci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. In vtrumq; mare vergentes, incoluere vrbibus duodenis terras prius cis Apenninum ad inferum mare: poſteà trans apenninum totidem, quot capita originis erant: colonijs miſsis, quę trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui ſinum circumcolunt maris, vſque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque tangentibus ea haud dubiè origo eſt: maximè Rhetijs, quos loca ipſa efferarunt, nequid ex antiquo præter ſonum linguæ, nec eum incorruptum retinerent. Ita Liuius: nos deinceps in tempore duodenas gentis vrbes, totidemque trans Apenninum & Padum colonias ab ijs deductas oſtendemus. Alia quoque amplitudinis rei Hetruſcæ argumenta ſunt, quod populus Romanus in ſuos, mores ac ciuitatem inde multa mutuatus eſt. vti prætextam puerorum veſtem, qua vſque ad annum ætatis quintumdecimum vtebantur, quemadmodum Strabo, [a] Halicarnaſſeus [b] ac Liuius tradunt, item Regum ac Imperatorum trabeam, equorum phaleras, togam, virilem & grauem amictum, veſtes palmatas, præterea facium vſum, quos Regibus Cõſulibuſque lictores duodeni præferebant, quibuſque ſecuris illigata erat, facinoroſorum pœnę parata, inſuper vſum tubarum, ſellam curulem qua Conſules, Prætores, Iudiceſq; ſedebant, item ornamenta triumphalia, auguria, muſicen, inſignia, aliaque ornamẽta magiſtratuum. Primùm hæc omnia, mores inſtitutaque Romam à Tarquinijs delata Strabo pęrhibet, itemque Dionyſius Halicarnaſſeus, populi Rom. cum Hetruſcis fœdus memorans, per quod hæc primùm Romam deportaſſe P. Tarquinium Priſcum ſcribit. Idem teſtatur Silius. his verſibus [c]

Męoniæq; decus quondam Vetulonia gentis,
Bis ſenos hęc prima dedit præcedere faſces,
Et vinxit totidem tacito terrore ſecures:
Hæc altas eboris decorauit honore curules:
Et princeps Tyrio veſtem prætexuit oſtro:
Hęc eadem pugnas accendere protulit ære.

Tantam quoq; Romani de Tuſcis opinionem olim habuerunt, vt quod Liuius & Halicarnaſſeus tradidere liberos ſuos primùm in Hetruriam tum litteris, tum moribus imbuendos, vti

a. lib. 6.
b. lib. 6.
c. lib. 5.
a. lib. 5.
b. li. 3. et 4.
c. lib. 8.

pôst in Græciam amandare soliti fuerint. Iuxta hæc opes & potentiam Thuscorum inde ęstimare facile est, quòd tã sępe Dictatorem populo Rom. tuendi ab ijs sui caussa dicere necesse fuit, vt multis in locis tradit Liuius. Sed plurima post bella tamen anno ab vrbe Roma Cond. CCCCLXX. ad lacum Vadimonis cæsi deuictique quemadmodum à Liuio *d* perscriptum est, tum ditione Romana subacti ꝓrsus, exinde tranquilli in ea cõstiterunt vsque ad Annibalis in Italiã aduẽtũ: qua tẽpestate defectionem molitos, auctoribus ducibusq; Aretinis, ea narratione Liuius docet, quum *e* Aretinis à Cornelio Cõsule diem dictum ait, quod ad occasionem defectionis Magonem Pœnum expectassent. Temporibus etiam belli Marsici consilia defectionis iniere Aretini, Clusini, & Fesulani, qui coniurauerant: quamobrem tum Aretium Clusiumque diruta sunt. Post hæc rebus iterum pacatis constanter in populi Romani ac Imperatorum fide tota Hetruria stetit annis DCC, vsque ad Impp. Arcadij & Honorij tempora: sub quibus inclinationem rei Romanæ cœpisse Blondus docet: deinde verò calamitates à Gothis Longobardisque maximas passam idem auctor Blondus *a* tradit. Debellatis à Carolo Magno Longobardis, nonnihil vti Italia tota se refecit: diuisamque pòst à Ludouico Pio Caroli Magni filio ac imperij successore Blondus & Platina *b* scribunt hoc modo, vt partem vnam imperio Romano seruaret, in qua Clusium, Aretium, Florentia, Volaterræ, Luca, Pistorium, Pisæ, & Luna: partem alteram, id est, reliquas vrbes agrosque ditioni Pontificis Max. concederet. Consecuta sunt Hungarica tempora, quibus anno à C. N. CMXL, Ioanne X. Pontif. Max. gens illa tanto furore ac rabie per hoc loca desęuiuit, vt quotquot assequi posset mares iuxta ac fœminas vel mactaret, vel iniectis vinculis in Hungariam abduceret: à qua clade tum diu regio pene deserta spoliataque colonis iacuit. Instaurata verò deinde paulatim adeo est, vt nunc admodum conferta frequensque sit: vnde in hodiernum vsque diem pars ad Imperium Romanum spectat, pars ditione Pontificum habetur. Terra pernobilis, pulchra lautaque est: indigenæ ad omnia summa pacis bellique temporibus ingenio promptissimi: nec minus ad studia litterarum, quàm negotiationes. Gentem cæremonijs & cultui diuino maximè semper addictam fuisse, ex antiquis auctoribus docuimus. Multa possent in regionis laudem atque commendationem adferri, quæ Dionysius Halicarnasseus, *c* Diodorus *d*, Strabo, nobilesque scriptores alij memorant: verùm ne tœdium verbositate legentibus efficatur, lõgiores esse nolumus, sed iam ad particularẽ locorũ descriptionẽ transire, quã ab amne Macra Liguriæ fine, ac Tuscorũ initio per oram primùm maritimam peragemus. Vt igitur ordinẽ instituti reliq̃ teneamꝰ in hac nobilissima regione dicẽda certum, à Macra primùm loca singula vsq; ad ostia Tiberina, deinde mediterranea persequemur. Orã Tyrrheni maris saltus maiori ex parte occupant hoc ęuo, quemadmodum & ętate Flauij Eutropij, vt ipse in Aureliani vita perhibet: maximè verò trans Arnum aliquanto, vsque vltra Plumbinũ. Nec tñijs in locis ędificia planè nulla sunt, vti in tẽpore demõstrabimꝰ. A Macra iuxta litꝰ primùm omniũ locus apparet antiq̃ ac nobilis vrbis Lunę, cuiꝰ ingẽtes ruinę supsunt, cũ aliquot piscatorũ casis. Lunã nominauit Strabo, Pliniꝰ, Mela in Liguribꝰ & Ptolemęꝰ. Hetruscis etiã Cariara vt auctor affirmat Cato, dicta: quo vocabulo itẽ Luna vrbis insigne denotatur: q̃ ꝓpter & à Gręcis vocata Σελήνη fuit, vt ꝓhibet Strabo. Portꝰ hîc ille admirabilis, quẽ amplitudine esse tanta Strabo testatur, vt omnibꝰ, quæ toto mari versantur nauigijs excipiẽdis sufficiat:

d. lib. 9.

e. lib. 28.

a. lib. 8. histor.

b. In uita Pascal. Pontif.

c. lib. 1.
d. lib. 6.

ſufficiat· nec ſolum latè vaſteq; patere· ſed etiam tutiſsimum eſſe, quod iugis montium precelſis vndiq; claudatur· ideoq; longiſsimum in omnes partes & vtrumq; litus ac Sardiniam proſpectum habeat: quamobrem ait *a* Silius. *a.lib.8.*

Tunc quos à niueis exegit Lunæ metallis
Inſignis portu, quo non ſpatioſior alter
Innumeras cepiſſe rates, & claudere pontũ.

Plura de hoc portu iam dicere non eſt operæpretium, quoniam in Liguria quoq; memoratus eſt. Lunam inter primas XII. totius regionis vrbes fuiſſe penes quas imperij Tuſcorum erat auctoritas antea docuimus: vnde fabuloſum id arguitur, quod tradidere nonnulli, à Troiano quodam conditam. Nec magis veri ſpeciem habet, quod quidam dixerunt, deletam olim ab Imperatore Auguſto quodam ex huiuſcemodi occaſione. Vrbis principatũ eximius cũ teneret adoleſcẽs, venireq; huc Imperatorẽ contigiſſet, imperatrix forma iuuenis capta, colloqȷs iterũ ac ſepius clã habitis, hãc eius potiũdi technã ſtruxit· ipſa mortuã ageret· amaſius ſepultã ex tẽplo à monumẽto reciperet. Res ex voto peracta· mulieremq; tumulo extractam iuuenis domum duxit: vterq; libidinis ſuæ compos factus. Id vt primùm Imperator reſciuit, ira doloreq; iuſto percitus, adulteros ſimul trucidari, ſimul deijci ac euerti ipſam vrbem iuſsit. Hoc Facius *b* Vbertus cõfirmat in hanc ſententiam. *b.lib.3. Cant.6.*

Cum hæc vt tempus ferebat, loqueremur
Regionem illam ſigillatim perluſtrauimus,
Viridem, Lauaniam, Vulnetiam, & Corneliam.
O Libido indomita, amens & importuna,
Dedecus ac perditio eius qui te colit,
Digni hercle ignominia reprehenſioneque
Lunæ fuimus vbi omnes te accuſant,
Quod tua cauſa tantummodo,
Ea poſtremò diruta fuerit, & ſubuerſa.

Sic Facius: at profectò nobis hæc anilis fictaque fabula potius, quam res vera videtur· nec vna quidem de cauſa, maximeq; quod antè Lucani tempora Lunam precipitem ire ac labi cœpiſſe ſatis ille euidenter his verſibus *a* indicat: *a.lib.1.*

Hæc propter placuit Tuſcos de more vetuſto
Acciri vates· quorum qui maximus æuo
Arnus, incoluit deſertę mœnia Lunæ.

Mendoſi codices mœnia Lucæ habent· ſed ſcribendũ eſſe, Lunæ, Omnibonus Vicentinus & Sulpitius interpretes notant· quanquã nõ aſsignent caſtigationis rationẽ, quæ eſt huiuſmodi, quod Luna ex duodenis Hetrurię primis vrbibꝰ vna fuit, vt diximꝰ, vbi diſciplina ſacrorũ & vaticinatiõis vigebat: Lucã verò deinde Lucumo Lukius XLV. Larthesà Iano, cõdidit, nec in ea diuinos vti in duodecim illis vrbibus cõſediſſe vnquam, reperio. Planũ igitur eſt, ſi ante Lucani tempora deſerta Luna fuit, eã ab Imꝑatore aliquo Cęſare deleri nõ potuiſſe: niſi qs refectã poſt Lucani ętatẽ dicat, iterũq; dein euerſam. Sed etſi veritatem hæc res haberet, ab ijs omitti omnibus debuiſſe, qui vitas Imperatorum, vt iam cæteros auctores omittamus, conſcripſere, vix credere par eſt: fidem tamen legentes vel addent vel dement. Lunæ mentionem nobiliſsimi ſcriptores plurimi faciunt · nominatim Liuius, *b* cum ex S. C. C. Calphurnium Conſulem ad portum Lunæ profectum ſcribit: item *c* cum huc triumuiros coloniam deduxiſſe tradit P. Aelium, L. Egilium, C. Sicinium· deducta *b.lib.39. c.lib.41.*

duo millia ciuium Romanorum accepisse iugera quinquaginta vnum & semis agrum de Liguribus captum fuisse qui Thuscos eiecerant. Antiquitus abundauit caseo quod testatur Martialis his versibus: Caseus Hetruscæ signatus imagine Lunæ Præstabit pueris prandia mille tuis. Plinius a in vinorum censura palmam Hetruriæ habere Lunam perhibet. Patria fuit Eutychiani Pontif. max. & martyris. Vrbs quanquam interciderit, memoriam eius tamen circũiectus adhuc seruat ager, Luniana vulgò dictus, nunc in Genuensium ferè ditione quem in mediterraneis commemorabimus. Sequitur in ora torrentis ostium Lauentię, moxq; Frigidi ac vlterius Ceruia palus itẽ in mare se exonerãs: dein Arx Motronis iuxta Versiliæ fluminis fauces, ꝓpugnaculum vetus, edito loco quod ademptum Florentinis, Carol⁹ Sicilię rex Lucẽsibus restituit anno à C.N. MCCLXXV. denuoq; postea Florẽtinos cepisse, Blondus scribit. Hinc ad ostiũ amnis Auseris, nihil inuenio quod dici mereatur & pariter inde ad Arnũ, prę̨ter Osarẽ amnẽ modicũ, q̃ exigua effecta palude mari mox illabitur. Haud procul Arni ostio Portus est Ligurnus, Ptolemęi in tabulis Liburnus appellat⁹. Labronẽ Marc⁹ Tulli⁹ epistola ad Quintum fratrẽ vocat in hæc verba scribens. Hominẽ conueni & ab eo petij, vt quàprimùm nobis rediret: statim, dixit: erat enim iturus, vt aiebat, ad III. Id Aprilis, vt aut Labrone, aut Pisis cõscenderet. Probat hanc sententiã Volaterranus quoq;: subijcit tñ hunc esse portum, quem Antoninus in Itinerario Salepronem nominat. Ego id vt conueniens esse queat, non video: quippe quoniam Antoninus iter Arelatẽse ab vrbe Roma describẽs Aurelia via, Saleproné ab lacu Aprili abesse M. P. XII. ostẽdit: at Ligurnus ab eo lacu supra L. millia distat Pisæ LXXVI. vt euidẽter ipsa locorũ ab lacu Aprili enumeratio ꝓbat, ita. Saleprone M.P. XII: Manliana M.P. IX: Populonio M.P. XII: Vadis Volaterris M.P-XXV: Ad Herculẽ M.P. XVII: Pisę M.P. XIII. Hinc itaq; Volaterran⁹ cõuincitur Saleꝓnem esse Portũ Ligurnũ haud posse quũ vicin⁹ sit Pisis. Ligurnũ dici debere, nõ Liburnũ, Cato ac Semꝓnius docẽt auctorẽq; nominis indicat Annius Ligurẽ Phaẽthõtis filiũ: Lyburn⁹ aũt port⁹ inter Istriã Dalmatiamq; situs. Muniuere hunc locũ olim Pisani magnis opibus q̃ capto portu Genuẽses anno à C.N. MCCXCVII. diruere: pace verò cũ ijs facta, rursus ad Pisanorũ ditionẽ redijt. Inde post annos aliquot cũ Florentini Pisarũ essent potiti, portũ quoq; tenuerũt, vsq; ad annũ à C. N. MCCCCXCIIII. quo Carol⁹ VIII. Frãcorum rex Pisanos ab impio Florentinorũ vindicauit. Exin itaq; Ligurn⁹ iterũ in potestate Pisanorũ fuit, donec vnà cũ Pisis anno post C. N. MDIX. ditionis Florẽtinorũ denuo effect⁹. Pręiacet in mari ad mille passus scopulo imposita Pharos excelsa turris e cui⁹ summo fastigio noctu fax ingẽs nauigãtib⁹ plucet, ad quã cursum dirigere tuto queãt. Int⁹ tertio ab ora lapide vetustissima nobilissimaq; vrbs Pisę, sic omnib⁹ auctorib⁹ dicta, nominatim Catoni, Straboni, Polybio, b Plinio. Melę, Liuio, Trogo, Solino, Dionysio Halicarnasseo, Virgilio, Antonino, Ptolemęo, Agathio, c Rutilio Numãtio, cęterisq; scriptorib⁹ omnib⁹ vti ostẽdetur, quanq̃ in mediterraneis à Ptolemęo ponatur Catoni tñ Hetrurię litoralis q̃ prima gẽs, referẽti vrbes, in maritimis est: ab Antonino varie nũc in ora, nũc int⁹ ponitur. Nos Catonẽ rationẽq; primã Antonini seqmur. De primordio ei⁹ diuersę sunt auctorũ sentẽtię. Cato, cui Halicarnasse⁹ d accedit, à Pisis Alpheis Pelasgis cõditã tradit Plini⁹ & Solin⁹ à Pelope Pisisq; aiũt, q̃ Pisa oppido Arcadię, q̃p Alphe⁹ amnis alluit, ꝓfecti, cognomẽ inde habuerint Alpheorũ vt & alio in loco Plini⁹ scripsit. Idẽ tñ & à Tenucanis Grȩca gẽte fortasis ortã ꝑhibet. De Al pheis

a. lib. 14. cap. 6.

b. lib. 2.

c. lib. 10. de bell. Gothir.

d. lib. 1.

pheis auctoribus cõsentit Virgilius cũ *a* ait: Hos parere iubent Alpheę ab origine *a. Aen.10.*
Pisę, Vrbs Hetrusca solo, sequitur pulcherrimus Astur. Idem seqtur Rutilius in I- *b.lib.1.*
tinerario, *b* inquiẽs: Alpheę veterem contẽplor originis vrbem Quam cingunt ge-
minis Arnus & Auser aqs. Trogus *c* quoq; Pisas à Græcis oriundas scripsit: at Stra *c.lib.20.*
bo ab ijs conditas Pisanis dicit, qui è Peloponneso cũ Nestore ad bellũ Troianũ
ꝓfecti, quũ exciso Ilio domũ rediret, erroribꝰ acti, per maria, partim Metapontũ,
partim Tyrrhenũ litus tenuerunt, Pylij oẽs vocati. Pylios igitur vrbis huius aucto
res facit. Ego a Pisanis Alpheis Pelasgis duce Pelope conditã potius censeo, q Pisa
oppido Arcadiæ orti, & ab Alpheo amne dicti Alphei fuere, vt Plinius scribit: qua
ratione nec magna inter eos scriptores varietas relinquitur. Pisas igitur ædificarũt
Græci multis ante Romam annis, auctore Catone, multisque præterea scriptori-
bus antiquis, à quibus inter primas XII. Hetruscas vrbes numerãtur. Probat hoc
quoque *d* Rutilius in Itinerario sic. *d.lib.1.*

Ante diu quàm Troiugenas fortuna penates
Laurentinorum regibus insereret,
E lide deductas suscepit Hetruria Pisas,
Nominis indicio testificata genus.

Iacet inter amnes Auserem & Arnũ, vt
Strabo Pliniusq; tradunt. Arnus ab Aretio magna cũ mole accedit. nec tñ integer,
quoniam in tria flumina diducitur. Auser, aut vt nunc vocant Serchius, ex Apẽni-
no profluit, quod in tempore docebimus. Strabonis æuo apud Pisas coniuncti, tã
latum amnem efficiebant, vt riparum inter se spatium vtrinque cõsistentes agno-
scere se inuicẽ non fineret. Hac memoria non confluunt: & vt Volaterranus ait, si
iũgebãtur antiqtus, aliũ Auseris alueũ quo in Arnũ ꝑtingeret, extitisse necesse est:
quoniã nunc ꝓpter Lucã haud modico ab Arno interuallo fluit. De Pisis Strabo in
hanc sententiã scripsit. Nauigationẽ à mari aduersã habet stadiorũ viginti: ciuitas
quondã fœlix ac beata fuisse videtur: nec hoc quoq; tẽpore vel ignobilis vel obscu
ra est, ꝓpter frugũ copiã, saxorum opera, naualemq; materiam, qua priscis annis
ad maritima vtebatur discrimina: nã inter Hetruscos belli gloria præcellebat. Irri
tabãt eam imꝓbi vicini Ligures, semper lateri in hærentes: sic Strabo. Memoriam
eiꝰ etiam honorificè Dionysius Halicarnasseus *e* vsurpat, vetustatem, nobilitatem *e.lib.1.*
que commemorans: item Liuius varijs in locis, at nominatim *f* vbi Consulem pro *f.lib.21.*
uectũ classe Pisas, inde celeriter ad Padum perrexisse scribit: & cùm *g* in hybernis *g.lib.4.*
hîc legiones tenuisse C. Bebium Proconsulem narrat: pauloq; pòst addens, Pisa-
nis agrum pollicentibus quo latina colonia deduceretur, gratiæ à senatu actæ: Tri *c.lib.1.*
umuiri ad eam recreati Q. Fabius Buteo, M. & P. Popilij Lenates. Insuper & *h* alio *h.lib.3.*
loco Pisas memorat: vti quoq; Lucanus hoc versu: Hinc Tyrrhena vado frangen- *Cant.6.*
tes æquora Pisę. Facius Vbertus etiam in hanc sententiam.

Post Motronem deinde venimus
Ad vrbem pulchram quæ pro insignibus habet
Signum Romanum, ac si ipsius esset proprium.
De nomine eius vnde sit ortum
Controuersia est: nam aliqui dicunt à Piso
Qui tempore Troianorum hîc regnauit:
Alij putant inditum hinc esse,
Quòd Roma priscis temporibus hic constituebat
Portum, causa census fui transmissi põderandi. (id pesare dicunt Itali.)

Nonnulli referunt Alpheam vocatam
Primùm à suis: verùm Solinus dixit
Pisam à Pelope nomen habere:

Visoq; supra Arnum templo summo haud diutius est moratus. Sic Facius. Alij prętereà tam multi scriptores vti ab initio diximus, Pisæ mentionem fecerunt, vt eorum monumenta nisi longissima narratione referri haud possent. Notare id operæpretium est, quòd plures Pisam vnitatis, quam Pisas, multitudinis numero dixere. Inter eos qui Pisam nominant est Liuius g. Vrbs olim fœlix admodum & beata, non solum ante rei Romanæ florem, sed etiam illa iam vigente ac item posteà, multis annis fuit. Docent id insignes victorię nauales quas habuit, & Leonardus Aretinus, Blondus, D. Antoninus, Sabellicus, Platina, Volaterranus, alijq; multi scriptores memorant: e quibus etiam aliquas hîc, at breuiter, repetere nobis visum, nempe ex ijs temporibus quæ rei Romanæ inclinationem consecuta sunt. Inter cætera à Pisanis pręclarè gesta est, quod insulam Sardiniam ditionis suæ fecerunt, denuoq; occupatam à Musato rege, maxima cõparata classe, ac Genuensium accitis auxilijs, in potestatẽ retraxerũt, Genuẽsib⁹ tũ cõcessa pda. Carthaginẽ quoque domuerũt, ei⁹ rege vincto ad Pontificẽ Rom. adducto, à quo is deinde baptisma suscepit anno post. C. N. MXXX. Panormũ Siciliæ diu à Saracenis occupatũ recepe, & ex eius belli spolijs tẽplũ maximũ qđ vocãt Domũ, Episcopiq; splẽdidas ædes ædificare cœperunt. Sæpe cum Genuẽsibus mari congressi extitere victores. Gallis ad bellũ sacrũ auxilia dedere. Rege maioris Baleariũ Saraceno occiso, reginã cũ puero vinctã abduxere Pisas, & pòst in regnũ restituerunt. Quadraginta nauibus rostratis Almerico Hierosolymarũ regi auxilio pfecti, cõtra Saracenos, à qbus Alexandria tenebatur, eos debellarunt. Gelasium III. Pontif. Max. vim Henrici III. Imp. fugientẽ honorificè recepe: nec minores Calixto II. à Burgundionib⁹ reuertẽti exhibuerũt honores, à quo tũ in Sardinię regnũ instituti. Parib⁹ officijs Pisam deduxere Innocẽtium II. vrbe Roma pulsum. In Siciliã vnà cum Impatore Cęsare iuere cõtra Rugerium, q regnum illud occupauerat: eoq; tẽpore Neapolim & alia loca multa septem annorũ spatio custodierunt. Ex Cõstantinopoli Pisas illud Pãdectarũ volumẽ quod nũc Florẽtię seruatur, attulere. Salernũ etiã obsidio pssere. Multis insup egregiè pro Ecclesia Romana gestis rebus, Pontifex Max. eorũ pspecta fide, quum bello Genuẽsiũ attererẽtur, pacis auctorẽ se prębuit, Episcopũq; tunc Pisanũ multis honorib⁹ ornatũ Archiepiscopi nomine auxit. Triremes duas instructas Gregorio II. Pontif. Max. dedere tuti e Gallia Romã traiectus causa. Friderico Ænobarbo cõtra Mediolanẽses adfuere: quo tempore Albingauno expugnato Genuenses in se cõcitarunt, anno à C. N. MCLXX. quamobrẽ leue tum inter vtramq; classem ad Rhodani ostium certamen factũ: triduo verò pòst, intercedẽte Gregorio VIII. Pontif. Max. q Pisam venerat, pax inita, nauesq; lõgę qnquaginta Lanfrãco Arhiepiscopo classis pręfecto, à Pisanis Ænobarbo ad bellũ sacrũ tendẽti, auxilio missę, quæ postquã in flumine perijt Frideric⁹, terra sancta cõpletæ redierũt, qua Cãpus Sanctus in vrbe effectus. Deinde cũ Friderici secũdi, hostis Romani Pontificis amicitiam maioris apud se momenti esse vellent, quam veterem erga Pontifices & clerum obseruantiam, hortãte Friderico Iacobum Episcopum Prænestinum & Odonem Cardinales, multosque pręsules, qui vnà e Gallijs Romam ad Lateranense concilium ibant, quod Gregorius IX. Pontif. aduersus Fridericum agebat, apud insulam modicam iuxta fauces Pisani portus, docti

g. lib. 45. & alibi.

auctore

auctore Platina a Lamellum vocant, ceperunt. Nec diu pòst eodem in loco numine poenas exigente scelus luere: quum ibi à Genuensibus XLIX. longis nauibus, XII. hominum millibus amissis, tanto vulnere cæsi victiq; sunt, vt ab ea clade nūquàm exinde se reficere, pristinasq; recuperare vires potuerint. Hinc tum res eorum labi, hinc præceps ire indies adeò cœpit, vt ad veterem florem postea redierit nunq̃. Eodem impetu fortunę cladisq; ad Lamellum, Genuenses Portū Ligurnū occuparunt, Gregorius Pontif. Max. Sardiniam ademit. Florentinis colūnas binas Porphyreticas, quæ pro Baptisterio Florētiæ cernūtur, dono dedere, q̄ Pisam ipsis domo procul agentibus contra Lucenses defendissent. Hæc de rebus à Pisanis donec fœlices beatiq; fuere gestis memorauisse satis sit: peruentumq; sic est ad annum post C. N. MCCXXVIII. quo patriæ tyrannidem cum nomine Comitis Pisani Vgolinus, infausto tamen exitu inuasit: etem̄ aliquandiu retento dominatu, cū tandem pulsus, ac ope Florentinorū in vrbē reuersus esset, in carcere demum vnà cum filijs supremum diem expleuit. Post hæc insignis etiā ab Imperatore Rudolpho clades accepta. Dein attollere caput Vgutio Phaseolus cœpit occupato principatu: & post hūc Ioānes Donarciaticus, Comes Facius, Petrus Gābacurta, Ioānes Agnellius, q Dux Pisanorū appellatus anno à C. N. MCCCLXIIII. item Iacobus Apianus cū Gerhardo filio successore, qui vrbē Ioanni Galeatio Vicecomiti, primo Mediolani Duci vendidit. Ioanni Galeatio diem functo nothus filius Gabriel succeßit. Is cū nō modica pecunia Florētinis imperiū ceßisset, Pisani rē Florentinā auersati, Ioanne Gābacurta reuocato p̄sidia Florentinorū eiecere, seseq; in libertatē vindicarūt. Hoc statu deinde Gambacurta mercede pacta Florentinos intra mœnia recepit, & patriā hosti ꝓdidit: ex quo tēpore illi hic imperio potiti vsq; ad MCCCCXCIIII. à C. N. annū, quo Carolus VIII. Galliæ rex ingentes copias ad bellū Neapolitanū per Hetruriā ducens, libertatē Pisanis restituit. Hāc quū exin ad annū post C. N. MDIX. retinuissent, tū in Abduæ Glareācæsis à Ludouico XII. Francorū rege Venetis, obseßi à Florentinis, ac om̄i auxiliorū spe destituti, rebus suis desperantes hosti deditionē fecere: maximaq; pars eorū qui arma ferre poterāt aliò, relicta in seruitute patria cōceßit: aliqui Panormū in Siciliam, alij diuersas in partes vbi se vitā tolerare posse cōmodius sperabant, hoc vno ducti cōsilio, potius vt liberi foris, q̃ domi in seruitute agerēt. Ita tū vrbs pene deserta: q tantis succeßibus olim fœlix potensq; fuit. Gymnasiū habet omniū disciplinarū anno post C. N. MCCCIX. institutū. Nobilitata quoq; Concilio Generali est, quod hîc anno à C. N. MCCCC. peractū causa schismatis ob duos. Pōtifices, Gregoriū XI. & Benedictū XIII. oborti: eoq; tū vtroq; à Pōtificatu deposito, Cardinales Alexandrū V. legisse Blondus, D. Antoninus, Platina, multiq; p̄terea scriptores tradūt. Inceptū insuꝑ hîc anno à C. N. MDXI. conciliabulū vt vocāt, aliquot Cardinaliū, aduersus Iuliū secundū Pontif. q res cū in publicū effluxisset, populus armis arreptis ꝓfugere coēgit oēs, qui ea de causa cōuenerant. Archiepiscopus Pisanus etiā Corsicæ Primas, & amplißimis Pontificū Max. p̄rogatiuis ornatus est. Viros claros Pisa multos in lucē edidit, q patriā splēdore illustrarūt suo: noīatim Eugeniū III. Pontif. Rom. sapientē ac bonū virū, Rayneriū & Bartholomęū doctos hoīes p̄dicatorū ordinis: quorū prior eximiū illud Pātheologiæ opus, alter Summā casuum vt vocant cōscientię, q Pisana dicitur, reliq̄t. Alij p̄terea tam multi maximæ virtutis & ingenij, gloriaq; militari illustres viri hac vrbe orti, qui non ipsi solum, sed Italiæ vniuersæ decori ac ornamento fuerunt, vt omnium

a. in uita Honorij IIII.

commemoratio longiſsima omnino futura eſſet. Extra Piſam, haud procul Ligurno portu, crebri lacuſculi, ac paludes magna hercule voluptate ſpectantur. Mox contra portum ferè Lamellum, modica in mari inſula Piſanorum clade nobilis, vt diximus. In ora ſequuntur Mons Niger, paulum à litore abſitus: inde Reſinianum: & vlterius Vada Volaterrana, Catoni Antoninoq; Vada etiam dicta: quæ Plinius populorum Hetruſcorum hoc tantum quondam in litore fuiſſe addit. Annius rationē nominis reddit, flexum litoris, qui hîc ad portū Ligurnum verſus fit: quoniā Hetruſci vado, dicant quod Latini verto: vadaq; propterea cōuerſionem oræ denotare. Raphaël Volaterranus olim hîc vrbem Etruriam Volaterranorum ditionis extitiſſe ſcribit: eamq; ob defectionē exciſam, ac denuo nonnihil refectā, Tuſsinatū vocari cœpiſſe: poſteaq; tēporis progreſſu mari hauſtam, & etiamnū æquore cōſiſtente, quibuſdam in aquis ædificijs ſe prodere. Mirari ego ſatis haud poſſum, quòd vrbē Etruriam hoc loco dicat olim fuiſſe: cum eam antiqui auctores, vt in tempore docebimus, ad Lacum Vadimonis deſcribant: præterea Plinius auctor ſit, Vada ſola, quondā Hetruſcæ gentis hoc in litore extitiſſe. Quæ tamē adhuc in aquis ædificia cernuntur, ea puto Vadorū eſſe partem, aut aliud opus Volaterranorum, quod Tuſsinatum dictum Raphaël ait. Sequitur oſtium fluminis Cæcinæ, ſic à Plinio Melaq; nominati: quod è Monteti radicibus haud procul Maſſa, per agrum Volaterranum, vt alibi demonſtrabimus, huc in mare defluit, Marulli Bizantini viri docti, ſed de Chriſtiana pietate haud ſanè ſentiētis, interitu illuſtratum. Nomē accepiſſe nonnulli dicunt à Cæcina Volaterrano, militiæ Romanæ præfecto, cuius memoriam Plinius [a] celebrat, equeſtris ordinis quadrigarū dominum appellans, qui cōprehenſas hirundines in vrbē ſecum afferens, illito victoriæ colore, in eundē nidum remeantes, victoriæ nuntias amicis mittebat. Annius tamen hunc Cæcinam nō Volaterranū, ſed Volturrhenum fuiſſe cōtendit ex Catone, qui Cæcinam Volturrhenum magiſtrum quadrigarum & augurum principem, patrem Menippi & auū Menodori nominat: ideoq; mendoſos hac in voce Plinij codices, & Cæcinam Volturrhenum, nō Volaterranū legi oportere Annius arbitratur. A Cæcina nonnihil interius ab ora Bulgarium oppidum ſuccedit frumenti ac fructuum copia mirè affluens, ſed aquarum dulcium ſummè inops. Iuxtà, Caſtanietū in colle: & ad litus, D. Vincētij Turris. Hinc continentis flexus procurrente in æquor ora, modo peninſulæ: vbi collis eximius occidentem, ſeptētriones, & exortum ſpectans, cum amœna poſtremū ad latus planitie. Quondam illi impoſita vetus vrbs Populonia fuit, Catoni, Sempronio, Straboni, Melæ, Liuio, Virgilio, Antonino, Ptolemæo, cæteriſq; ſcriptoribus Populonia Populoniumúe dicta. Ex duodenis Hetruſcorum primis vna erat, princepsq; rei naualis. Plinius [a] tradidit in vrbe Populonia Iouis ſimulacrum ex vna vite incorruptum multis æuis conſpectum. Sita erat vrbs hoc in promontorio, quod admodum præruptum in mare vergit vt ſcribit Strabo, in hanc ferè ſententiam pergens. Oppidum Syllanis temporibus obſeſſum, totumq; præter ſacras ædes, & modicas domos deſertum: at nauale ipſum frequentiores habet incolas, ad montis radices exiguum portum habens, & nauigiorum ſtationes: quo circa ſola hæc Thuſcarum vrbium ad litus poſita quondam mihi videtur. In cauſa eſt quod regionis huius tractus importuoſus ſit: ea propter enim conditores vrbium maritimas fugiebant oras: vel ante illas tuta iaciebant propugnacula, ne incurſantibus prędonum nauigijs opportuni ad prædam & rapinam eſſent. Sub vertice, quo Thyrnus, annotan-

[a] lib. 10. cap. 24.

[a] lib. 14. cap. 1.

notantium ſpecula eſt: ex vrbe autem procul, ægrè tamen, Sardinia cernitur· propius verò Corſica, quæ à Sardinia LX. ſtadijs abeſt: litoriq; multo propinquior Aethalia, quæ CCC. ſtadijs remota, pari ab Corſica interuallo diſtat. Commodiſſimus hîc conſcendendi locus eas in inſulas cogitantibus. Sic Strabo. Mentionem etiam Populoniæ Liuius haud ſemel facit· nominatim vbi *b* Populonienſium liberalitatem memorat ferrum pollicentium ad inſtruendam claſſem totam, qua traiecturus in Africam erat Scipio· prçterea quum *c* Claudium Conſulem ab vrbe profectum, inter Conſanum & Laurentinum portum atroci oborta vi tempeſtatis Populoniam impulſum, ibique donec æſtus ſedarentur conſtitiſſe narrat. Et Virgilius inquit: *d* Sexcentos dederat Populonia mater. Poſt cladem Syllanam, de qua paulo ante diximus, vrbs iterum exædificata, ſic ad Niceæ patritij Conſtantinopolitani tempora perſtitit· qui Imperatoris Bizantini claſsis præfectus, Bernardono Caroli Magni nepote in Italia regnante, totam adeo ſubuertit ac deleuit, vt exinde refecta ſit nunq̃· planeq; deſerta dein & deſolata fuerit, quemadmodum ſcribit Blondus. Iuxta Populoniæ litus Vandalos cum Genſerico rege deuictos à Baſilio, qui Imper. Leônis III. claſsis præfectus erat, Blondus, Sabellicusq; prodiderunt. Priuſquā ad alia loca dicenda pergamus, in gratiam ingeniorum veſtigia vetuſtæ huius vrbis, quæ adhuc ſuperſunt, vti nobis Zacharias Zachius Volaterranus excellens ſtatuarius, & ſummè antiquitatis ſtudioſus oſtēdit, ediſſerenda viſa ſunt. Circumiecta omnia ſaltus occupant. Ipſis in ſyluis ingentes craſsiq; muri cernuntur ex lapide quadrato quaqua verſum vaſto, arctè admodū & ſine calce vel bitumine cōferto. Circū hæc dirupta mœnia pauimentū latitudinis pedū XX. totū ex marmore ſummo artificio factum· plurimis tn̄ locis corruptū contectumúe terra, vel ab vrbis ruina, vel alio quouis caſu incerto. Intra muros amphitheatri pars, argumentis euidentibus ſplendorē magnificentiáq; totius operis adhuc indicās. Murus eius lapide formis amygdaliceis, alijsq, ſimilib⁹ cæſo, elegantiſsimè ſtructus: nec difficilis cōiectura totū ædificiū marmoreis intectū cruſtis fuiſſe. Nō procul, lacus inſignis prætioſi lapidis, & exacta ratione, mirabiliq; arte perfectus· vnde per rictū leoninū è ſaxo eximiè ſcalptū aquæ prorumpebant nitidæ ac dulces: quæ iam olim collapſa vrbe, nec curam gerente vllo, interciderunt. Iuxta hunc fontem murus ingens opere paganico grandibus ſaxis tam affabrè commiſſus, vt ſummam prorſus habeat admirationem. Hinc in vrbis antiquæ meditullio ciſterna maxima, cum canalibus quolibet ex latere ſingulis, qua pluuiæ huc aquæ confluebant. Præterea multi paſsim inueniuntur putei· quorum etiamnum aliqui aquis ſcatent, pleriq; oppleti terra ſunt, nonnulli integri, quidam ſemiruti. Alia inſuper ædificiorum veſtigia hîc vndiq; ſe produnt, ex quibus amplitudo ciuitatis vt olim fuit, haud obſcurè animaduertitur. Ad collis radices orientali occidentaliq; latere, pari ab deleta vrbe centum pedum interuallo vtrinque in planitie fundamenta ſuperſunt gemini propugnaculi· interq; collem & ipſa caſtella, latitudinis haud modicæ foſſa erat vrbem cingens, vt vnà cum colle modo inſulæ omnibus partibus ab continente diuideretur: conijcere licet hac foſſa immiſſum mare, nauigiaque ſubducta fuiſſe. Caſtellis vtrunque foſſæ caput erat munitum præſidij vrbis cauſa. Septentrionali regione planities M. P. X. à meridie mare. Medio in colle vbi quondam vrbs, copioſus largusque fons erumpebat· circa quem argentum quod Populonium à loco dicebatur olim, purgabant: eaque propter adhuc paſsim multa

b. lib. 28.

c. lib. 30.

d. lib. 10. Aeneid.

multa fabrilium officinarum frusta reperiuntur, quæ contusa decoctaq; flammis, argentum reddunt. De Populoniæ ruinis hæc a Rutilius.

a. lib. 1. itiner.

Proxima securum referat Populonia, littus
Qua naturalem ducit in arua sinum,
Non illic positas extollit in æthera moles
Lumine nocturno conspicienda Pharos:
Sed speculum validæ rupis sortita vetustas,
Qua fluctus domitos arduus vrget apex,
Castellum geminos hominum fundauit in vsus,
Præsidium terris, inditiumq; fretis.
Agnosci nequeunt æui monumenta prioris·
Grandia consumpsit mœnia tempus edax.
Sola manent interceptis vestigia muris·
Ruderibus latis tecta sepulta iacent.
Non indignemur mortalia corpora solui·
Cernimus exemplis oppida posse mori.

Vltra Populoniam M.P.IIII. cauernæ puteiq; multi sunt, vnde quondã elici argentum solebat, quod ad fontem prædictum in officinis repurgabatur. Eodem ex fonte canalibus subterraneis & vada subeũtibus, aquæ dulces spatio M.P.X. ad Portum Ferratum ductæ, qui medijs in vndis marinis situs, olim Populoniæ portus fuit. Aedificium est muris fortißimis & cochlidibus, id est, per gyros arte summa prouectis. Ea operis forma nauium, quæ sæuiente mari hic consistunt, securitatis causa excogitata. Redduntur aquæ medio in portu ex magno ac insigni arte facto castello, quod accessum aquationis causa cum libet, commodißimum nautis præstat. Circum portus mœnia duplex cellarum ordo, alter alteri impositus, muris eleganti lapide formis amygdaliceis cęso structis, clausus. Portus vnà cũ Populoniæ ruinis ad ditionẽ Plumbinensis reguli pertinet· qui vt frequentetur locus, plurimis ex Corsica familijs ob factiones domesticas insula profugis, incolenda hæc & exædificanda concesßit. Pergendum hinc per oram est: priùs tamen aliqua memoranda sunt visa, quæ inter promontorium in quo Populonia fuit, & Turrem D. Vincentij, tribus à litore passuum millibus, obsita implicitaq; syluosis saltibus inueniuntur. Est inter hos saltus ingens longusq; murus, spatium maximum amplectens, grandibus saxis pedum quatuor ad sex tam affabrè compositus, vt nulla calx aut bitumẽ videatur adhibitum, summaq; ex hoc opere veterum artificum eluceat industria. Crassus est pedes X. quibusdam tamen in locis integer, nonnullis semi rutus, aut vsq; ad fundamenta collapsus. Medio spatio fontes intus multi extant, id est, ædificia ipsa, quibus aquæ olim reddebantur, vti annotari potest· quæ nunc corrupta propemodum tota· quamobrem & aquæ intercidere. Putei quoq; cernuntur hic aliquot, partim oppleti prorsus terra, vel medij, partim cum aquis, vel sine· lithostrata item plurima, lapidibus prætiosis artificiosè admodum facta, pulchrisq; nobili ex marmore operibus distincta· quanquàm maiori ex parte labefactata sint. Amphitheatri quoq; splendidißimi pars superest, quæ amplitudinem & magnificentiam operis totius ac integri haud obscurè adhuc testatur. Apparet insuper hic ingens lapis, exactißimè litteris Hetruscis, vti antiquitatis indagatores affirmant, inscriptus: deniq; tam intra muri ambitum, quàm extra vicinis locis, inter nemora, tesqua, dumetaq;, frusta nobilium marmorum, capitula prærupta,

bases,tabulæ,abaci,epistylia, similiaq; vetustatis monumenta eximijs operibus perfecta passim inueniuntur, quæ conijcere est,vel nobilium ædificiorũ ornamẽta fuisse,vel templorũ,aut id genus operum· quando etiam ingentia hîc supersunt fundamenta,cũ maximorum mœniũ partibus. Ego quantum inuestigare animo possum, has tam ingentes vastasq; ruinas, Vetuliam accolæ vocant, nemorososq; saltus quos syluã Vetlettæ,locum eũ esse puto,quẽ Ptolemæus Vetulõniũ appellauit, a Annius Itulonium dicẽdum asserit· quippe quia Vetulonia regalis Tetrapolis pars fuerit iuxta Lacum Cyminũ & Veientes, Etruriæ finitimos, vt testatur b Liuius. Vetuliamq; Plinius in mediterraneis cum Tuscaniensibus ac Volturrenis collocet. His argumẽtis locũ hunc nõ procul ab ora,vbi à Ptolemæo Vetuloniũ describitur,Ituloniũ vocandũ,codicesq; Ptolemæi mẽdosos esse, Annius cõtendit. Ituloniũ porro ait amplissimum, vti nunc indicãt ruinæ,templũ,cum domibus sacerdotũ fuisse in agro Populoniensi, Pupio Deo Populoniorũ ac Principi sacrum· proinde manifestò apparere,has ruinas Ituloniũ appellandas,aut veterum more V.cõsonante præposita,Vituloniũ,non verò Vetuloniũ· quod altera deriuatio sit à Veijs, altera aũt ab Itu· ꝓptereaq; quoniã Vitulonium ædes fuit, vti dictũ· Vetulonia verò regia vrbs Hetruriæ,nomẽ à Veijs & Lomnimis Lucumonibus tenẽs. Sic Annius ferè. Nũc itaq; pro Vitulonio Vetuliam hunc locũ vocãt· & syluã Vetlettæ pro Vitulonia, parte ex antiquo & vero vocabulo seruata. Passim dein extra has ruinas diruti labefactatiq; cernũtur fontes. Vlterius secundũ colles syluosos ac dumis horridos incedenti,altero ab Vetulia lapide, ingens occurrit ædificiũ,vbi alumẽ conficitur·hinc tertio, ferri fodinæ, quod admodũ hîc crudũ extrahitur. Post mille passus eodẽ itinere per collem q̃ in austrũ spectat, ad eius radices palus est in mare se exonerãs, optimis fœcunda piscibus. Flumẽ recipit Corniã,quod à monte Rotũdo per agrũ Campilianũ profluens, hîc finit. Caldana palus nũc vocatur, qm̃ calidas effundit aquas. Memorari a Plinio arbitror, cũ Patauinorũ aquis calidis herbas innasci virentes, Pisanorũ ranas, ad Vetulonios in Hetruria nõ procul à mari pisces, scribit. Nec valde me mouet Annius, id ad Viterbinas aquas referẽs, q̃bus amnis Caldanus nomen facit· q̃a Vituloniũ mari ꝓpinquum iam docuimus· at Viterbũ haud modico ab ora spatio distet· insup & hæ in hodiernũ vsq; diem aquæ Caldanæ vocẽtur. Vlterius prope collem ciuitas Campilia, de qua nullã alibi mentionem, q̃ apud Annium in Cõmentarijs inueni: scribitq; Capyliam dicẽdum: ea em̃ voce nouam Pyliam significari, à Pylijs Nestoris comitibus post conditam Pisam inhabitari cœptam. Incipit hic Maritima regio Senę ab Cornia flumine ꝓdicto. Rursus in ora sub Promontorio q̃ Populoniam habuit, Portus Baratus: Promõtoriũ Populoniũ nominat Ptolemæus. Locus nunc est desertus, in maris hoc latere sinum vergens. Annius scribit iuxta Phaliscos & Plumbinũ esse Aratum,quẽ euphoniæ gratia B. littera præposita Baratũ accolæ nominant. Populoniam ad ostium Vmbronis amnis vltra Plumbinum extitisse Blõdus prodere videtur. Sed lapsus hercule est· qm̃ hoc in promontorio, quod modo descripsimus, citra Plumbinũ fuit, vti quoq; Ptolemęus ostendit. Altero huius Chersõnesi vel promontorij latere, maris sinus maior pãditur, è regiõe eius, qui ad portum Baratũ. Eo in promontorio cernitur Plumbinũ, ipsum sinum spectans, quẽ Ptolemæus Antoninusq; Portum Traianũ vocãt. Plumbinũ cõditũ est ꝓpter interitũ Populoniæ, à cuius ruinis P.M. tribus abest, vt testatur Annius: ideoq; Populinũ tanq̃ paruum Populoniũ deberet dici·sed vulgus corrupta voce

a.lib.2.cõment.& quæst.25.
b.lib.1.
a.lib.2.

voce Plumbinum effert. Ecclesia Romana Plumbinariam, vt auctor Blondus affirmat, diu vocauit. Ciuitas est nobilis ac lauta satis, mari apposita, quo latere vno alluitur: Septentrionem campi tenent amœni feracesq; ac vini, frumenti, olei, medicorum aliorũq; nobilium malorum ac fructuum fertiles, quorum superius in Populonia mentionem fecimus. Mare quoq; hoc piscium optimorũ vberi captura fœcundum. Fons hîc insignis & periucundus nitentium aquarum, ex quo canalibus quinis ad litus ducuntur latices dulces, in vsum commodumq; nautarum. Imperio hæc diu tenuit nobilis ac illustris Apianorum familia. Primus ex ea Iacobus Pisanorum à secretis scriba, Petro Gambacurta Tyranno Pisæ cum filijs occiso, dominatum sibi tum Pisæ, tum huius vrbis comparauit. Successor filius Gerhardus Pisa Ioãni Galeatio Vicecomiti, primo Mediolani duci vendita, Plũbinum cum Ilua insula retinuit. Huius hæres filius, Iacobus secundus absq; liberis decedens, Principatum vniuersũm Raynaldo Vrsino genero reliquit: quo item nulla prole suscepta, mortuo, populus Manetum Apianũ ætate iam grauẽ, Troia Apuliæ, vbi diu cum vxore priuatus vixerat, ad vrbis principatũ reuocauit. Is diu sapienter gesta republica fato concedens, filios nothos reliquit duos, ex quibus in Dominatum Iacobus tertius succeſsit: quo Iacobus quartus genitus, quẽ postea Cæsar Borgia Dux Valentinus, Alexandri VI. Pontif. Max. filius eiecit. Borgiæ tamẽ obitu accepto, mox in veterem imperij posseſsionẽ reuersus, exinde principatum trãquille, ac summa populariũ beneuolentia geſsit. Flexu hinc per orã fauces inueniuntur, q̃bus se Palus, de qua paulò antè dictum est, in mare exonerat. Inde per litoris sinum, paruo ab ora spatio ad Scarlinum deuenitur oppidum in colle, quondam Apianorum ditionis, agro fructuoso, ac vini, olei, cæterarumq; frugum copia vberi. Volaterranus Statones esse Plinij autumat. In exitu huius sinus insula Troiana, modico ab cõtinente discreta freto. Quondam huc pertinuere Phalisci: restatq; nomẽ etiam hoc æuo Phalescæ, vulgò corruptũ, pro Phaliscis, quos Cato Antoninusq; memorant, & in mediterraneis copiosius dicemus. Meminit

a. lib. 1. eorum & a Rutilius ita: Lassatum cohibet vicina Phaleria cursum, Quãquàm vix medium Phœbus haberet iter. Paulo vlterius Caput Hetruriæ est, quòd Cato & Antoninus nominant: quoniam hic Hetrusca Liguria Tiberinis definita ostijs incipiebat: quanq̃ ab Etruria Tuscorum metropoli hoc nominis profectum aliqui putarunt. Sequitur amnis ostium Almæ, ex collibus: deinde Castilio Piscaliæ oppidum, faucibus altæ cœno paludis quam Aprilem Lacum Antoninus vocat, appositum. Iuxta ipsam paludem de cætero Burianum: mox Columna: tum in lacus principio, fluminis ostium Bruni, ex montibus Massæ propinquis in lacum hunc defluentis. Plinius vocat Prilem: quapropter & Antoninus ipsum lacum Aprilem, ab fluuij Prilis nomine nuncupat. Hinc ad oram redeunti secundum paludem, modico ab ripa spatio in colle Mons Piscalus apparet, vnde Castilionem Pescaliæ cognomen traxisse puto, sic pro Castilione Piscaliæ dictum. In ora rursus ostium Vmbronis amnis ex montibus orientis inter Senam & Aretium, iuxta D. Gusmetij, Castellumq; nouum. Vmbronem Plinius nauigiorum capacem ait: memoratq; Rutilius his versibus.

Tangimus Vmbronem, non est ignobile flumen,
Quod tuto trepidas excipit ore rates.
Tam facilis pronis semper patet alueus vndis,
In pontum quoties sæua procella ruit.

Læua eius paulò altius ciuitas Grosse-

Groſſetum, Antonino, vt Annius docet, Roſetum dicta· ſed vulgus litteram G. addidit. Ditionis eſt Senenſium· Epiſcopumq; nunc habet virum doctum Marcũ Antonium Campegium Bononienſem. Ab Vmbrone Portus Telamonis in ora, cum eiuſdem nominis promontorio. Telamonem Cato, Plinius, Polybius, Antoninus, Mela, Ptolemæusq; vocant. Ortum nomen Cato perhibet ab Argonautarũ principe, quũ in Hetruriã ad Lucumones profectus Hercules Alcæus, Lacũ Cyminium effecit, & puella Faula ſubrepta ex fano, ad Euandrum perrexit. Volaterranus *a* aliter auctorem eius Teucrum aſſerit, qui pòſt bellum Troianũ amiſſo fratre huc delatus, ſpecieq; captus agri, eo ſubſtitit. Nobilitauit locum Gallorum clades, qua ſpectabili pugna cæſi ab Romanis L. Aemilio Lepido, C. Attilio Regulo Coſſ. vt Polybius *b* tradidit. Succedunt amnium ora, Oſæ· mox Albengiæ ſupra Sempronianum orientis. Deinde Lacus eſt Orbitellius, quibuſdam etiã faucibus in mare ſe exonerans. Nomen ab Orbitello oppido ripæ appoſito. Salſus hic ille lacus eſt, quem Strabo commemorat. Ante eum Cherrhoneſus ingens, ſeu promontorium in mare excurrit, Mons Argentarius· cui vno in latere D. Stephani oppidum, altero Portus Herculis, de quo poſteà dicetur. Annius montem Volcentarium appellandum contendit, ab vrbe Hetruſcorum Volce, quam Antoninus & Cato memorant, quæq; vicina ipſi promontorio fuit, nec procul Roſeto, vt Volaterranus perhibet· nunc propemodum extincta tota, Voceq; dicta, pro Volce. Addit Annius voculam vol, antiquiſsimum & priſcum ſignificare, ce verò vel cen, æs aut argentum· hinc montem Argentarium nunc pro Volce vocari, ſeu corruptione, ſeu interpretatione. Nos Volcen eum eſſe locum interpretamur, quem Plinius Volgentium dixit poſt Coſam. De monte Argentario Rutilius *c* ita.

a.lib.4. *b.lib.3.* *c.lib.1.*

Tenditur in medias mons Argentarius vndas,
 Ancipitiq; iugo cœrula rura premit.
Tranſuerſos colles bis ternis millibus effert.
 Circuitu ponti ter duodena patet.

Dubium non eſt quin Blondus in Italia ſua ſit allucinatus, quod de huius oræ locis in hæc verba ſcribit. Deinceps maritimo in ſinu Telamonis eſt portus Telamotoſa à Plinio appellatus, Senẽſis mercaturæ ſatisfaciens: nec obſcurè apparet corrupto illum Plinij codice vſum· etenim vera lectio eſt talis, Portusq; Telamon, Coſa: quas voces duas in Blondi libro vitioſè coniunctas fuiſſe, ac Telamotoſa ſcriptum, pro Telamon Coſa, ſimulque hinc eum in errorem deductum claro etiam argumento hoc diſcimus, quòd Coſæ mentionem fecit nullam, quæ tamen à Plinio cæterisq; ſcriptoribus eſt commemorata. Latere promontorij altero Portus Herculis antiquiſsimus eſt, Antonino ſic dictus. Auctorem nominis Annius tradit Herculem Alcæum. Circa montem Argentarium vrbs Coſa fuit, nec procul à mari poſt Populoniam, cum propugnaculo in hoc monte ſub quo portus Herculis, & Lacui ſalſo, qui Orbitellius, propinqua, vti à Strabone deſcribitur. Alijs tamen eo loco extitiſſe videtur, vbi nunc Orbitellum: videturq; depingi ibidem à Ptolemæo. Nos propinquam Lacui vrbem fuiſſe putamus, caſtellum autem in monte, quemadmodum deſignat Strabo. Coſæ memoriam vſurpant, Cato, Plinius, Mela, Antoninus, Ptolemæus, Liuius plurimis in locis, item Virgilius *d* cum inquit: Quiq; vrbem liquere Coſas, præterea Rutilius his *e* verſibus:

d.lib.10. Aeneid. *e.lib.1.*

Inuia caſtrorum veſtigia ſermo retexit

Sardoum, Lepido præcipitante fugam.
Littore namq; Cosæ cognatos depulit hostes,
Virtutem Catuli Roma secuta Ducis. Sunt qui Cosam ob multitudinem murium desertam dixerint, quemadmodum Aegei maris insulæ Smirnæ cõtigisse Plinius refert. Et hoc quoq; credit Volaterranus, quanquam fabula censeatur ab alijs, vti Rutilius c indicat, his versibus.

c. lib. 1.

Cernimus antiquas nullo custode ruinas,
Et desolatæ mœnia fœda Cosæ.
Ridiculum clades, pudet inter seria causam
Promere, sed risum dissimulare piget.
Dicuntur ciues quondam migrare coacti,
Muribus infestos deseruisse lares.
Credere maluerim Pygmeæ damna cohortis,
Et coniuratas in sua bella grues. Annius à Gothis euersam, & postea sub Desiderio Longobardorum rege refectam, à præfectis quibus exædificãdi eius cura fuerat data dictam Asidoniam ait. Nomen igitur Asidoniæ, quoniam à Sidonibus Germanis regi militantibus instaurata est, accepit. Sidones Germanam esse gentẽ ex Ptolemæi tabulis cognoscitur, vbi Longobardos à Rheno infra Sicambros, ad Trophæa Drusi & amnem Albin pertinere demonstrat, Sidones aũt vltra id flumen è regione ad Vistulam esse, qui nunc Poloni, regioq; Polonia. Postq̃ à Sidonibus restituta Cosa, dictaq; Asidonia fuit, iterũ deinde Caroli Magni tẽporibus deletã Volaterranus perhibet, cũ in ea se Lõgobardi operibus muniuissent, legatique Caroli oppugnationis difficultate animaduersa, magnis honoribus D. Anastasij capite ad mœnia delato, mox facta incursione potiti vrbis sunt: additq; vestigia etiamnum in Argentario monte, ac finitimis Orbitello locis circaq; portum qui nunc Fœnilia, superesse. Mentionem Asidoniæ in edicto suo facit Desiderius: facit & Facius d vti adiacentium quoq; locorum hac sententia.

d. lib. 3. Cant. 9.

Respice, inquit, ad mare· tum ego vidi planam
Cum cæteris collibus totam Maritimam regionem,
Quæ admodum amœna, sed parum salubris.
Ibi Massa, Rosetum, & destructa
Ciuitas vetus, ibi Populonia
Vix vt nunc appareat tam malè habita.
Ibi insuper locus quo fuit Asidonia,
Ibi cauerna in qua obuersari
Creditur malignus, seu mali dæmones. In Argentarij montis fine ad litus Taliata est· dein modico ab ora interuallo in colle Capalbium oppidum, Blondo Caput Aluei dictum, sed Annio Caput Abantium, ab Abante Tusco, quem ex Manethone Tuscos Abantes populos circa maritimã orã à Grauiscis vsq; ad hoc oppidũ fundauisse perhibet. Seq̃tur in ora, fluminis ostiũ Pisciæ. Patrimoniũ D. Petri in Tuscia, quod anno post C.N. MC. Romanæ Ecclesiæ Mathildis Comes donauit, vt Platina, Blõdus, alijsq; scriptores tradũt, hoc amne finitur, omnemq; tractum inter Pisciã & D. Quirici hac parte, item Apenninũ, mare, ac Ceparanũ patentem continebat. Idem amnis Hetruriæ antiquæ Tiberinis ostijs & Cosa, vt docet Strabo, inclusæ, terminus fuit· vti etiam est regionis, quam nũc Maritimam Senæ vocant, quæ ab Cornia flumine huc pertinet. Succedit amnis ostium Floris·

quo

quo transito, nonnihil interius ab ora, castellum in colle Mons altus, vbi pictura Ptolemæi Grauiscas prodere videtur, à Strabone, Catone, Plinio, Mela, Antonino noïatus, itemq; à b Virgilio sic: In tẽpestęq; Grauiscæ, & à Rutilio his c versibus. b.lib.10. Aeneid. c.lib.1.

Inde Grauiscarum vestigia rara videmus

Quas premit æstiuæ sæpe paludis odor,

Sed numerosa viret densis vicinia lucis

Pineaq; extremis fluctuat vmbra fretis. Grauiscas ab cœli intemperie grauitateq; dictas, auctor est Cato, & probat Rutilius. Mentionem earum persępe Liuius facit· nominatim verò cum d huc Coloniam Romanã deductã ita scribit. Colonia Grauiscæ eo anno deducta est in agrũ Hetruscũ de Tarquinieñsibus quõdam captũ: quina iugera agri data: Tresuiri deduxerũt C. Calfurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Hister: item alibi fulmine percussos muros & portam Grauiscarum narrat. Strabo Cosa Grauiscas stadia esse CCC. tradit. Plinius e in mari apud Grauiscas nasci coralliũ auctor est, quod retibus occupari euelliq; solebat, vti etiã adhuc fit. Sequitur hinc ostiũ amnis Marthæ, quẽ ita vocat Antoninus, nimirũ à lacu ex quo effunditur, Martha, quẽ Ptolemæus Osam nominat, & in mediterraneis posteà dicemus. Post hoc flumen interius paulò ab ora, Cornetũ ciuitas in colle, quo loco Castrũ nouum fuit, vti ex Plinij, Melę, Antonini, ac Ptolemæi discriptione liquet, tũ ratione situs, tum quia veteris appellationis pars superest. Annius hîc olim Grauiscas nouas extitisse asserit, veteres vbi nũc Mons altus fuisse, queãdmodum ostendimus. Et veterum Grauiscarum Silius f meminit inquiens: Et veteres misere Grauiscæ. Præterea quondam huius loci incolas Inuentinos appellatos idem Annius ait, à vicino decursu aquarum· insequenti verò tempore Cornuetanos ab insigni Cornus arboris· quandoquidem in more ac vsu vetustati fuit, ab suis insignibus, vrbes plerunq; denominare. Cornetum insuper olim Castrum Inui dictum, Seruius annotare videtur in hoc Virgilij g versu: Pomerios Castrumq; Inui, Bolamq; Coramq;: perhibet etiã Inui nomen esse Panos seu Fauni, propter salacitatem videlicet ab ineundo sumptum: porro quoniã cornutum esse Pana cõstat, mirari debet nemo, locum postea dictum Cornetum. Alij tamen Corneti nominis auctorẽ tradunt Coritum Dardani Iasijq; patrẽ: nos hæc legentium arbitrio permittimus probãda. Vrbs est Cornetũ in colle modico, tribus à mari P. M. insignis adhuc mœnibus antiquis eximijs, multisq; turribus, vnde satis euidenter colligitur olim honestissimã fuisse. Blondus eã propter veterrimæ vrbis Tarquinię propinquæ ruinas quondã creuisse autumat. Nobilissimis illustrata est ingenijs, nec paucis: interque cæteros quos genuit homines egregios Gregorius V. Pontif. Max. extitit· item Robertus eius Episcopus, qui rationem symphoniarũ & cantus ecclesiastici reformauit: præterea patrum nostrorũ æuo Ioannes Vitellescus fuit Cardinalis, militari potius virtute, quã religione insignis· cuius memoriã Blondus, Platina, Sabellicusq; celebrãt abundè, ac nominis æstimationẽ postea nõnihil refecit Bartholomæus nepos, Cornetinus episcopus. Nostra insuper ætate magna illustrãdæ patriæ principia iecerat Adrianus Cardinalis ex hac vrbe, cum litterarum studio, tum cæremoniarum· sed qui metu Leonis X. Pontif. Max. clam Roma profectus, exinde nunq̃ apparuit. Sequitur in ora Minio fluuius, de quo Virgilius: h Qui sunt Minionis in aruis: & Rutilius, Paulisper litus fugimus Minione vadosum, Suspecto trepidãt ostia parua solo. Nomen amni indidit Glaucus à Minoë patre· quanq; i. littera inserta Minio, inqt Annius, effe-

d.lib.40.

c.lib.32. cap.2.

f.lib. 8.

g.lib.6. Aeneid.

h.lib. 10. Aeneid.

ratur. Ex vicinis montibus recta huc in mare profluit· dictus etiã Cæres, ꝙ è montibus propinquis Cære nascatur. Dein est Ciuitas vetus, vbi Castrum vetus fuit, vti litteræ saxo inscriptæ iussu Pij II. Pontif. Max. testantur. Nunc Cincellas vocant pro Centũ cellis. Aliqui hîc extitisse Pyrgos volũt, quod nobis minimè probatur: etenĩ & Antoninus in Itinerario Pyrgorũ mentionẽ facit, itemq; Cellarũ, à qbus Centũcellæ vrbs hæc appellata est· & ratio spatij quod inter Pyrgos atq; Grauiscas ponit Strabo, nõ cõuenit. Annius verò nec Ciuitatẽ veterem Centũcellas esse putat· qm̃ sub amne Marcelliano vsq; ad Minionẽ regio Cellensis Hetruscis, Pyrgana Græcis per interpretationẽ dicta fuerit: etenĩ inquit quod Aramæis Cellæ, græcisq; πύργος est, Latini propriè turrim nominant. Omnes igitur huius tractus incolæ Cellenses vocabantur, & Pyrgi veteres à mari Celliano ad amnẽ Minionẽ· quos cõplexus his versibus est Virgilius: Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in aruis, Et Pyrgi veteres, intempestæq; Grauiscæ. Sic fere Annius. Cõmunis tamen antiquitatis curiosorum opinio est, Ciuitatẽ veterem iuxta eum locũ fuisse positã, vbi tutissimus Centũcellensis portus erat· quòd modicũ omninò inter hunc locũ & vrbem Centũcellas spatium videtur cõprobare. Centũcellas deletas à Saracenis tẽpore Ludouici Imper. auctor Blondus [b] tradit. Instauratæ posteà nomẽ accepere Ciuitatis veteris· quę dein ob aëris grauitatẽ pene deserta est. Munitissima hîc arx cernitur. Antoninus huic vrbi ꝓpinquas Forumcellas indicat, quod nũc Forcellũ vocant, circa litus. A Ciuitatis veteris portu, alijsq; locis illis ingentia fundamẽta, ruinæq; murorum ac ædificiorum inueniuntur, vbi D. Marinellæ est: ibique Pyrgos ego extitisse conijcio tam ex Strabonis mensura inter Pyrgos & Grauiscas, quàm ex cognomine, quod etiamnũ hîc ædes sacra retinet D. Mariæ Purgani agri, seu Vurgani, vt Castri veteris Coloni proferũt: etenim ea vox de Pyrgorum nomine aliquid adhuc retinet. Strabo inter Pyrgos & Grauiscas stadia esse CLXXX. scribit· vnde satis euidenter apparet hîc Pyrgos veteres fuisse, quos nominat Virgilius inqens: Et Pyrgi veteres, intẽpestæq; Grauiscæ· itẽq; Cato, Plinius ac Ptolemæus memorãt. Antoninus hunc locũ vocat Purganũ. Hetrusci Cararin dixere, quod est oppidũ oppidorũ, vt scribit Annius· qui & per v, latinũ hanc vocẽ efferendã, dicendũq; Purgos, ac Purganũ ait, vti quoq; nũc accolæ loquuntur, qui D. Mariæ fanum hic Purganũ, seu vt diximus Vurganũ, vocant. Sequitur in ora flumen Eris mari illabens, quem Plinij Cæretanum esse puto. Propter eum olim Emporium Cæretanorum fuit, ad quod à Pyrgis stadia XXX. erant, vt Strabo scribit· addens extitisse ibidem Lucinæ templum à Pelasgis conditum, olim opulentissimum, quod Dionysius Siciliæ Tyrannus in transcursu ad Corsicam spoliauit. Trans Erin cœnobium D. Seueræ est, in litore, instar arcis· vbi fortassis Emporium id Cæretanorum quondam fuit, aut Turres ab Antonino descriptæ. Interius hinc paulò, in colle Cære vetus, quod Virgilius memorat, inquiens: Qui Cærete domo. Festus auctor est ab hoc oppido ritus sacrorum diuinosq; cultus omnes, cæremonias appellatas, quod ijs admodum addicti Cæretes essent. Vrbem hanc nobilissimam olim fuisse Strabo perhibet· addens, post captam Romam Gallos Senones cum præda domum redeuntes, à Cæretanis fusos ac debellatos, prædamq; hosti ereptam Romanis restitutam, præterea virgines Vestales cum æterno igne Roma capta profugas ab ijsdem perhumaniter exceptas: quanq̃ beneficiorum gratiam, illorum scilicet malignitate qui tum Reipub. præerant, non dignam Romani rependerint· quum ciuitate quidem eos donauere, sed ius

[b] lib. 12. histor.

ſuffragiorum negarunt. Vrbs dein hac quoq; de cauſa Cære Seruatorũ dicta fuit,
quoniam Romanos ſeruauerat. Mentionem eius perſæpe facit Liuius, nomina-
tim quũm *a* Turnum Rutiloſq; diffiſos rebus, ad florentes opes Thuſcorum, & *a. lib.* 1.
Mezentium eorum regem, qui Cære opulento tunc oppido imperabat, confugiſ-
ſe: item cum *b* Cæretanos frumentum Scipioni in Africam traijcienti contuliſſe *b. lib.* 28.
ſcribit. Martialis pernam Cæretanam laudat inquiens: Cæretana mihi fiet, vel
Maſſa licebit. De Menapis lauti de petaſone vorent: itemq; vinum ſic: Cæretana
Nepos ponat, Setina putabis: Non ponit turbæ, cum tribus illa bibit. Vltra Cære
vetus in mediterraneo ad M. P. IIII. vt tradit Plinius, antiqua vrbs Agilla fuit: cu-
ius memoriam vſurpant Cato, Plinius, *c* Dionyſius Halicarnaſſeus, & *d* Trogus, *c. lib.* 1.
vnaq; cum Solino à Pelaſgis, qui Theſſalia oriundi litteras in Latium inuexere, *d. lib.* 20.
conditam aſſerunt, & Hetruſcis dictam Cære. Nominis occaſionem Dionyſius *e* *e. lib.* 3.
& Strabo produnt huiuſmodi. Lydis, qui & Tyrrheni vocabantur, Agillinos bel-
lo ac obſidione prementibus, cum quidam murum ſubiens nomen vrbis percun-
ctatus eſſet, ac è muro Theſſalus pro reſponſo ſalutem renuntians χαῖρε, id eſt, Sal-
ue, dixiſſet, Tuſci id pro fœlici omine arripuere poſteaq; captam vrbem, muta-
to veteri nomine Cære ſine aſpiratione vocarunt: quæ tam ſplendida, tamq; glo-
rioſa quondam ciuitas, inquit Strabo, vixdum hac ætate vrbis veſtigia retinet.
Inter Hetruriæ capita XII. antiquitus fuit, ſaxoſo in colle modico ſita, quemad-
modum indicat Virgilius, *f* Euandrum Æneæ dicentem inducens ita. *f. lib.* 8. *Aeneid.*

Haud procul hinc ſaxo incolitur fundata vetuſto
Vrbis Agillinæ ſedes: vbi Lydia quondam
Gens bello præclara, iugis inſedit Hetruſcis.

Tantarum olim opum viriũq;
fuit, vt Strabo teſtetur æuo ſuo Agillinorum ampliſsima dona in Apollonis tem-
plo adhuc viſa. Nomen hinc Agillini Mezentius adeptus eſt eiectis Pelaſgis. Nũc
admodum exigua vrbis tantæ veſtigia ſuperſunt. Vicina illi Cæretana balnea ſa-
luberrima Strabo dicit, quæ vt *g* Annius ſcripſit, Thermæ Stigianæ ſunt, & hoc *g. in Itine-*
æuo Balnea Sabatina dicuntur à Lacu Sabatino, qui & Bratianus. Cæretanorum *ra. Anton.*
nomen à Cære veteri acceperunt, haud multum diſtanti: ideoq; quanquàm in-
tus in mediterraneo ſint: tamen hîc eorum mentionem habere voluimus. In li-
tore rurſus ora fluminum Vacinæ & Sanguinariæ ſuccedunt: dein paulò interius
exiguo in colle Cære eſt, olim Alſium vocatum: quod primum Aborigenes, de-
inde Pelaſgi, poſtremò Tyrrheni tenuerunt vt ſcribit *h* Halicarnaſſeus: & nunc *h. lib.* 1.
formam exigui potius vici, quam oppidi habet. Olim à Cæretanis veteribus pro-
pinquis euerſum, ab ijſdem inſtauratum denuo, Cæreq; dictum, ſuam verò vrbem
differentiæ cauſa Cære vetus, Annius ſcribit. Et quanquàm Volaterranus aliquos
exiſtimare tradat Alſium vrbem, à qua Romam ducta aqua Alſietina diceba-
tur, iuxta lacum Bratianum haud procul Vicarello extitiſſe: Plinius tamen &
Strabo, Antoninus, Ptolemæusq; iuxta litus Alſium ponunt: & vt aliqui putant,
vbi nunc D. Seueræ eſt. Ego aliter hîc fuiſſe puto: quippe quoniam Antoninus
poſt Phregenas Alſium, deinde Turres, tum Pyrgos collocat. Alſium denomina-
tum ab Aleſo Argiuo Silius *i* indicat ita: Nec non Argolico dilectum littus Ale- *i. lib.* 8.
ſo Alſium. Virgilius hunc Aleſum aurigam, vel Agamemnonis filium dicere vi-
detur, cum inquit:

Hinc Agamemnonius Troiani nominis hoſtis
Curru iungit Aleſus equos.

Alſium tamen vrbs poſteà dicta per ſynco-

 pen,

pen, inquit Annius: nũc Cære nouũ locus vocatur. Hinc in ora Palus est, vbi quõdam Phregenæ fuere, quas ita Cato, Plinius Antoninusq; nominãt, Strabo Phregenã, Silius [a] hoc versu memorat: Alsium & obsessæ campo squalente Phregenæ: cuius argumẽto Volaterranus Phregenas eo loco extitisse cõtendit, vbi nunc Bracianum· quoniã obsessas campo squalente Phregenas dicat Silius, vel ob aquarũ abundantiam quibus ager Phregenarum scatebat· vel propter lacum subiectum olim syluosis saltibus cinctum. Ego de Volaterrano valde miror, quod Bracianũ Phregenas existimet, cum id tam penitus in mediterraneo sit· Phregenas aũt Strabo, Plinius, Antoninus, alij q; scriptores tam euidenter in ora collocent, vt dubitandi de hoc locus relictus omnino videatur nullus. Versum Silij quem allegat, si diligenter situm huius loci ac naturam, in quo Phregenas fuisse dicimus, inspicias, optimè ad rem conuenire animaduertes. Phregenæ, inquit Cato, dictæ à Genio Iano, qui primus colonias ibi posuit, & Pheritone, id est, Phaëtonte, qui colonias adiecit· vel quod à Genio Iano conditæ essent. Vltra Palum amnis è lacu Bratiano ostium in ora: deinde Campus litori propinquus: hinc Salinum: deniq; Portus Romanus à Claudio Cæsare factus, vti in illius vita Suetonius scribit, inquiens. Portum Ostiæ extruxit, circumducto dextra sinistraq; brachio, & ad introitum profundo iam solo mole obiecta· quam quo stabilius fundaret, nauem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat aduectus· congestisq; pilis superposuit altissimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, vt ad nocturnos ignes cursum nauigia dirigerent. Sic Suetonius. Ab eo obelisco, qui lapis erat ingens, specie quadratus, latitudinis & proceritatis maximæ, paulatim ab imò gracilescens, & in angustum verticem desinens instar acus, ad hæc vsque tempora loco nomen Aguliæ vulgo mansit, quo significatur acus. Portum hunc deinde Traianus Imper. refecit, & vrbs apposita ciuitas Portuensis dicta· cuius Episcopus ex septem Cardinalibus Romano Pontifici assistentibus vnus est. Natus ea Formosus Pontif. Max. Insulam modicam hic scissus Tiberis efficit, media ex parte palustrem· quam vnum amnis cornu huc protentum, alterumq; ad ostium defluens, & mare, claudunt. Procopius [b] Insulam sacram vocat. Extra eam circum vrbem tot insignium ædificiorum ruinæ cernuntur, vt qui oculis non viderint, vix credere queant: & in ipsa insula tot marmorum apparent frusta, partim vrticis, virgultis, rubisq; vel terra conuestita, partim adhuc extantia passim pene contigua, quæ negotiatores impolita scabraq; per fœlicia Reipub. Romanæ ac Imperatorum tempora huc comportarunt, tantæ vastitatis, vt si videas, mirari omnino cogaris, qui tam ingentes obelisci, altissimæq; vsq; ad stuporem columnæ cum ex Aegypto, tum alijs longinquis partibus Romam deportari possent. Tanta est horum marmorum copia, tam vastæ moles, vt haud videatur assequi cogitatione posse, quibus artibus, qua ratione sint aduecta. Remanserunt hic labante Romani Imperij fortuna, numeralibus duplici latere litteris inscripta· quibus vti ex Plinio Blondus refert, pondus lapidis, & ordo frustorum vt à mercatore fuerunt missa, significatur. Trans insulam & alterum Tiberis brachium Hostia est ciuitas ad litus, qua de postea dicemus in Latio. Pyrgis Hostiam Strabo stadia esse CCLX. scribit. Hactenus ora Tusciæ tota, vsque ad regionis finem Tiberim dicta, consequens est vt mediteranea coniungamus.

[a] lib. 8.

[b] lib. 1 de bello Gothic.

MEDITERRANEA HETRVRIAE.

PRincipiũ huius instituti dextra Macræ fluminis sursum procedendo exordiemur:& quanquã interior regionis pars, quòd ferè montosa sit, difficultatis habitura plurimũ videatur, ordinẽ tñ descriptionis quàm fieri poterit, cõmodissimũ tenere conabimur. Ab ostio Macrę sursum dextra ripa, quarto ab ora lapide, ciuitas est Sarzana, propter interitum Lunæ condita, quemadmodum etiam Volaterranus *a* perhibet. Eam Nicolaus V. Põtif. Max. & doctus vir, & doctorum insignis *a.lib.5.* Męcenas illustrauit, sede Lunensis Episcopatus huc translata. Non procul in alto colle Sarzanellum, quod Castrucius Lucensium regulus primùm ædificauit. Sarzanellum tanquam arx Sarzanę dictum, vt Bernardinus *b* Corius in historijs per- *b.parte 2.* hibet. Propugnaculum hîc prius erat quoddam, Batisolis vt accolæ vocabant. Sarzanellum deinde Perinus Fregosus Genuensium Dux egregiè communiuit. Vlterius Macræ dextra sunt in collibus, Ad D. Stephani, Tendola, Capriola, cum alijs oppidulis, dein fluminis in Macram confluens Laulę: de cætero oppidum Laula, quo loco Teguliam aliqui extitisse putant: hinc Castilio, Forum nouum, & Villa Franca: mox amnis Bagnonus Macræ incola, cum oppido eiusdem nominis in dextra, Marij Querni viri docti, per humani, ac virtutibus perornati patria: dehinc Filaterra, Malgra, milleque passibus à Bagnono Graniola: tum fluminis in Macram illabentis ostium Graueiæ, pòst quod in Apennini radicibus pernobile ac opulentum oppidum Pontremulum, iuxta Macrę fontem, vbi vetus castrum Apua fuit, à Catone Antoninoque memoratum, vt Annius & Volaterranus *c* per- *c.lib.5.* hibent, cum & Cato Apuam in transitu Apennini esse ad fontes Macræ scribat, & id quoq; versus lapidi veterrimo hîc inscriptus testetur huiusmodi: Apua sum Marco quondam celebrata Catoni. Ligures hinc Apuani olim denominati, quorum tractus vniuersus inter Macram & Tiberim erat, quorumque mentitonem facit Liuius, *d* Sempronium à Pisis in Apuanos Ligures vastando vicos & castella *d.lib.10.* eorum aperuisse saltum vsque ad Macram flumen, & Lunæ portum, item alibi *e* *e.lib.39.* Q. Martium in Apuanos Ligures profectum scribens. Pontremulum Imper. Cæsar Henricus anno à C.N. MCXV deiecit, quòd oppidani transitum illi Romam eunti negauissent. Quando deinde refectum instauratumque fuerit, non inueni. Diu in ditione Mediolanensium regulorum fuit. Inclytum iuris scientia Ioannis Lucę Regij Lepidi antistitis, superioribꝰ annis defuncti. Rursus ab ora tertio lapide pręcelso in colle Ortus Nouus, Nicola, supraque Castellum Nouum, & Fossa Noua, quod castrum ob Fossę Papyrianę in mediterraneis à Ptolemæo positę interitum Volaterranus ædificatum arbitratur. Trans amnem Laulam dehinc inter montes Solera, vltraque Fiuitianũ, Comanum, Casulæ, Verrucula, altiusque Corsilianum. Denuo tum ab ora introrsum ad montes versus Massa: deinde Carraria, Plinij *f* Carrea Liguriæ Cisapenninæ, quemadmodum Volaterranus *f.li.3.ca.5.* censet, addens etiam marmor quod his montibus cæditur, Carrariensis ab hoc oppidulo accepisse nomen: quod tamen nobis haud probatur: putamus enim id appellationis ab Luna vrbe esse, quam Hetruscos vnà cum regione tota Cariaram dixisse, Cariaramq; significare Lunã, paulo superius in orę descriptione edisseruimus: quapropter & oppidi huius nomen à Luna desumptum arbitramur. Succedit Montoniũ, & altiùs alia quędã castella in mõtibus altissimis, q nũc Carrarienses Lunẽsesque vocantur, antiquis montes Violatũ, Teguliorũ, Segaunorũ, Apuanorũ, Ligurum dicti, ab Apennino ad litus inferi maris, transuerso ab oriente in meridiem tractu incedentes. Liuius per hos montes ad Lunam penetrasse Sẽ-

pronium ostendit. Strabo hîc candidi ac varij marmoris lucidissimi esse latomias perhibet ex quibus vnico solidoq; lapide tabulæ integræ columnęq; cædi solebant immensæ sumpta & hinc olim ea marmora quæ ad opera nobilissima cum Romæ, tum alijs in partibus expetebantur, tam ob insignem lęuorem, quam propter summam exportandi hinc facilitatem quippe quia vicinæ litori ipsæ lapicidinæ opportunitatem maximam haberent lapidum ad naues deferẽdorum quos à mari subuehendos excipiebat Tiberis. Columnæ hîc etiamnum peringentes aliaque marmorum rudia frusta cernuntur, quæ florentibus rei Romanæ temporibus excisa, dein autem ea labante derelicta nemo asportauit aut expoliuit. Importantur nunc quidem adhuc ex his locis marmora Pisas, Genuam, Florentiam, Romã, Bononiam & in vlteriorem Galliam. Sed haudquaquã eius magnitudinis, eaque copia, vt olim solebant Romam, vigente illius vrbis imperio. Meminit eorum Plinius, in Liguria lapidem album facile serra secari scribens a, quem prius b Lunẽse marmor dixerat. Iuuenalis quoque marmorum horũ mentionẽ facit inquiens; Procubuit veluti q saxa Ligustica portat, Axis & Facius c Vbertus hac sentẽtia:

a.lib.30. cap.10.
b.lib.30. cap.5.
c.lib.3. cant.6.

Vidimus Carrariam vbi mortales
Candidum marmor cædunt tanta copia
Quæ vel orienti vniuerso sufficeret:
Præterea montem & speluncam ipsam
Vbi vates considebat Aruns,
Cum eius Romę tanta fuit necessitas.

Transito amne cuius apud Arcem Motronis, ostium, eius in dextra ripa intus Petrasancta nobile est oppidum quo loco quidam arbitrantur Lucum Feroniæ extitisse à Ptolemęo nominatum alij verò Templum Herculis: maxima tamen auctorum pars consentit Fanum hîc Feronię, non Lucum aut ædem Herculis fuisse, quæ ambo Ptolemęus iuxta oram collocat, nec procul vt ego conijcio Arce Motronis, vbi etiam hoc æuo multa antiquitatis vestigia supersunt. Et Feroniæ fanum hîc, vbi Petrasancta, extitisse, probat Annius, oppidum hoc primò Caferonianum, id est, posterius Feronianum, deinde Petram sanctam à Desiderio Longobardorum rege abolendæ profanæ Deæ nominis causa dictum, omniaque insuper montana inter Petram sanctam & Lucam adhuc Caferonianæ appellationem seruare scribens, quamuis corruptam, qp pe quia Carfenianam seu Grafignanam vulgus effert. Quod autem Volaterranus ait Petramsanctam à Lucensibus exædificatam, denominatamq; sic in memoriam arbitrij, quo Iudex quidam inter ipsos & Genuates de hoc oppido disceptantes ab Imperatore Cæsare datus ex Mediolanensi familia Petrasancta, secundum ipsos pronuntiauerat id alij propter Regis Desiderij decretum, quo templum Feroniæ Petrasancta vocari manifestò iubetur, iuxta fabulam esse censent. Illustrauit locũ ortu Bartholomæus doctrinæ ac ingenij summi vir, Auditor nostra memoria Romanæ Rotę. Vlterius dextra Petræsanctæ in montibus Casa maior: deinde flumen Sercius, quem Strabo Esarem vocat, Plinius Auserem, Ptolemęus Boactum, vt ali qui censent quibus etiam nos accedimus: etenim cum in sexta Europæ tabula sic scribat: Liguriæ, apud Gręcos Ligusticæ, penes Ligusticum pelagus, post amnis Macrę ostia, fluminis Boacti scissio, pari longitudinis gradu, cum faucibus Macrę, latitudinis autem medio amplius: hinc certò mihi persuadeo Sercij ostiũ esse quod Boacti vocat, quanquam in pictura id non fuerit expressum. Insuper si Benedicti Bordonij picturam Italiæ diligẽter inspicias, & spatium inter Macræ ac Ser-

cij fau

cij fauces exigas, Sercium esse euidenter quē Ptolemæus Boactum vocat, animaduertes. Quod Blondus Sercium Liuio appellari Meram putat, cuius verba refert, Sempronium à Pisis per montes qui nunc Carrarię, saltum aperuisse vsq; ad Merā fluuiū & Lunæ portum, dicētis, hoc manifestò allucinatus est: quippe quia Liuiani codices integri non Meram, sed Macram habent: nec vllus hac regione fluuius inuenitur Mera, veteribus memoratus, sed Macra cum Sercio: quamobrē Liuius iter Sempronij referens eum ad Macram & Lunæ portum peruenisse scribit, vti etiam Volaterranus cōfirmat. Sercius ex Apennini montibus supra Syllanum haud procul à Curtiliano, profluens, per mediam Caferonianā & propter Lucam tandē mari illabitur, vt antè diximus. Tam subito intumescere solet, vt auctu exterreat. Deferuntur eo trabes ædificandis nauibus magna copia. Piscium optimorum capturam habet, maximeq; Truttarum & Carpionum, vti ad me Nicolaus Accursinus Castrinouanus cum eruditus vir, tum curiosus perscripsit. Sequitur in dextra Sercij, sursum, ad montes Librafacta. Quidam hîc Fossas Papyrianas fuisse arbitrati sunt: at nos eas vbi nunc Fossa noua, ex aliorū sententia paulò antè designauimus: cæterū huius rei iudicium in medio relinquimus. Hinc tum vallis Grafiniana est, vltra citraque flumen: nam id vt diximus, eam percurrit, quę vicis castellisque multis haud infrequentibus nitet: altiusque in amnis dextra Castellum Nouum cognomine Grafinianum, pernobile ac opulentum, & negotiatoribus frequens, olim cum alijs plurimîs huius tractus in ditione Bononiensium, nunc in principum Ateſtiorum Ferrariæ Ducum: à quibus præfecturam horum omnium locorum tenens Ioannes Baptista Pappazo Mirandulanus, Iureconsultus & Eques auratus ingenij summi vir hîc iam considet. Ornat Castellum Nouum egregiè Nicolaus Accursinus homo literatus. Altiùs dein est Grinianū cum amne Torrida, Sercio supra Castellū nouum illabente: item arx inuicta Verrucula, superiusq; Syllanū: quę loca maiori ex parte Malaspinæ principes tenet. Anni9 [a] inter Macrā & Lucā oppidum fuisse Tursenā scribit, quod nūc Cursena vocetur, exiguū Castellū. *a.lib.2. Instit.3.*
Trās Auserē mox Luca ciuitas, Romana quondā colonia. Lucā Plini9, Antonin9, Ptolemę9, cęteraq; veterū scriptorū cohors appellat. Causam nominis indiuersum auctores trahūt: aliq id acceptū ab scutis inauratis, q̄ summis imposita vrbis turrib9, splēdore solis illustrata valde lucebāt: nōnulli, cū pri9 Aringa diceretur, postea Lucā à duce quodā insigni denominatā, aiūt. Cato auctor est à Lukio Lucumone pri9 Lucumodiā, dein euphoniæ gratia Lucā vocatam: vnde adhuc loc9 est iuxtà, cōditoris ipsum nomen retinens. Alij Lucum oppidum in ora fuisse olim ferunt, eiusq; colonos Lucēses huc profectos, vrbē quā condiderāt, à se Lucā dixisse. Prę terea verò & de nominis originē, & de vrbis primordio varia narrātur, q̄ vti propinqua fabulis, aut exigui omnino momenti referre nō putauimus operæpretiū: vnāq; Catonis sententiā p̄ cęteris ꝓbam9: nimirū auctorē Lucæ, tā nominis, quā vrbis, Lukiū Lucumonē fuisse. Colonia deinde Romanorū deducta, pòst etiā à Desiderio Lōgobardorū rege aucta, murisq; ex lapide q̄drato cincta est. Iacet in planitie nō ꝓcul à collib9, ędificijs ꝑ honesta: gēs lauta, prudēs, ingeniosa, vt q̄ libertatē sibi diu sapientissimè cōseruauit integrā, etsi finitimorū bellis haud rarò fuerit petita. Lucā Strabo [b] memorat hac sentētia. Vrbs est ad mōtes Lunę incūbētes, vbi plerūq; vicatim habitāt: regio virorū ꝓbitate floret: magnūq; robur militare, magnā equitū multitudinē suppeditat: vnde Romani bellicas man9 accipe solebāt. Liui9 etiā eius memoriam vsurpat sępe: nominatim verò [c] cum Annibalem in Ligures, *b.lib.5.* *c.lib.21.*

Sempro-

Sempronium eodem tempore Lucam concessisse dicit. Frontinus T. Domitium Caluinum Lucam in Liguribus obsedisse scribit, non solum natura loci ac operibus, sed etiam valido militum præsidio munitam. Mētionem Lucæ & Agathius b fecit. Blondus c in historijs tradit à Gothis possessam, mensibus senis oppugnasse Narsetem Eunuchum priusquam capere posset. A Facio d Vberto in hanc sententiam describitur.

b.lib.1. bel li.Goth.
c.lib.12.
d.lib.3. cap.6.

Incedentes vidimus orbe in modico
Turribus frequentem Lucam, instar nemoris,
Et Prato Sercioq; allui.
Lauta est tota, specieq; iucunda,
Magisque foret, ni turparetur planctu
Qui annis iam amplius quadraginta pectus illi contraxit.
Vidi sanctam ciuitatem, & vultum sanctum,
Audiuiq; vt ad preces Fidriani
Sercius in latus se conuerterat.
Fui ad Glaream, vbi Pisanus
Florentinum deuicit, quum oppressus est
Ioannes Vicecomes belli præfectus.
Vrbs hęc qua de tibi loquor,
Aringa seu Fredią dicta creditur
Illo tempore quod antiquum æstimatur.
Sed quoniam illuminata fide
Prius fuit, quàm alia Tuscorum vlla,
Nomen immutatum, & Luca vocata.

Sic Facius, satis indicans postremis versibus, cum Lucam ait dictam, quòd prima ciuitatum Tusciæ, fidei Christianę lumen acceperit, Strabonem, Catonem, Liuium, Frontinum, aliosq; veteres scriptores qui Lucam sæpissimè nominarunt ante Christum Seruatorem natum, se nō vidisse. Luca quoq; vocatur in mediterraneis à Ptolemęo. Postquam à Narsete, vt diximus, capta fuit, exin Imperatorum Constantinopolis opibus collapsis, principatum eius Bonifacius occupauit· qui Beatricem Henrici Impera· filiā habuit vxorem, & ex ea Mathildē filiā suscepit. Ea Gotifredo marito superstes hęresque in amplissimū imperiū, & nominatim huius vrbis successit, vti alibi erit dicendi locus. Deinde tēporibus Honorij IIII. Pontif. Rom. suum ius & potestatem ab Imperatore Cęsare Rudulpho XII. millibus aureorum nummûm Lucenses redemisse Platina a tradit. Postea tyrannidem nactus est Vgutio Phaseolus· quo per seditionē populariū cum Nerone filio exacto, principatū mox adeptus est Castrucius Castracanus ab Vgutione carceri inclusus: vt ita vno momento simul ille pelleretur, simul hic vinculis solutꝰ ex carcere ad principatum eueheretur. Castruciū Galeatius Vicecomes, Azoq; eius filius Mediolani reguli, ꝑpter summā viri virtutē mirificè dilexerunt. Florentinis tota vita perquam infestus fuit· quorum copijs cęsis, ipsam quoq; Florentiam obsidio sic affecerat, vt expugnaturum omnino crederent multi, ni morbus ex quo decessit, impedimentum iniecisset. Pisam & Pistoriū ditionis suæ fecerat. Filios reliquit duos, qui ab Ludouico Bauaro Luca pulsi. Multa de Castrucio Blondus, D. Antoninus, Sabellicus, & Nicolaus Maciauellus Florētinus in eius vita vernaculo sermone scripta, prodidit. Eiectis Castrucij filijs, Germanica præsidia, quę Bauarus vrbi imposuerat, Lucā Gerhardo Spinolæ Genuensi

a.in uita Honorij 4.

nuēsi vēdiderunt: eādemq; deinde Ioannes Boihemiæ rex Petro Rubrio cōmisit, Rubrius Mastino Scaligero Veronę regulo cessit, is vendidit Florentinis · q tū mēsibus nouem ea poti. Hoc tempore quoniam Pisani plus sibi iuris ad imperium eius esse ex Henrici Imper. concessione putabant, vrbem obsidere, donec tandem est transactum. Postea cum Imper. Carolus IIII. in Italiā profectus legatum Lucensibus præfecisset Cardinalem quendam Gallum, is Imperatore digresso ciuitatem iuri ac potestati suæ restituit, accepto prætio XXV. milliûm aureorū nummûm. Ita tum extemplo deiectum Castellum, quod Castrucius ædificauerat, cōseruataq; libertas vsq; ad M. CCCC à C.N. annum, quo tyrannidē occupauit Paulus Guinisi9 Lucēsis. Hic dominatu annis XXX. fœlicissimè potitus, ingenti opū vi accumulata, auro, argento, gēmis, pecunia multa locuples, & numerosa ꝓle fœlix, gloria fortunaq; & existimatione apud Italiæ ꝓceres amplissimus, vt adeo nō sibi solū ipsi, verumetiā alijs beatus, stabileq; ac firmū fundatūq; imperium habere videretur, mutata subitò vagæ volubilisq; fortunæ aura spectaculū miserabile & exemplū mortalibus insigne factus est, quo euidenter apparuit in humanis rebus perpetui omnino esse nihil, oportereq; reuerenter & cū timore casus, fortunā benignam gerere. Tā igitur excelso in gradu fœlicitatis cōstitutus, quia Florētinis hostib9 fauebat, cū quinq; filijs impetu populariū vinctus, & Mediolanū ad Philippū Vicecomitē Ducē ablegat9, tandē in obscuro squalidoq; carcere cū liberis diē supremū expleuit, anno post C.N. MCCCCXXX, ac ita dignitatē, opes, imperiū, gloriā, liberos, tot annis parta parataq; simul cū anima ꝑdidit, Proflgatis Guinisijs vrbs varijs agitata motib9, tandē verò in libertate cōstitit, qua nunc tranquillè potitur. Multos genuit illustres & ꝓclaros hoēs, nominatim Luciū III. Pontif. Rom. Blondus *a* etiā Alexandrū II. Volaterranus *b* III. dixit· at vtrumq; falsò: nā ijdem *c* auctores alibi cū reliqua scriptorū cohorte primū ex ijs Mediolanēsem, alterum Senensem perhibent. Erroris occasionem Blondo præbuisse, quòd Alexander II. Lucensium Episcopus fuit, ideoq; Lucensis à quibusdam dictus est, non ob originem, sed præsulatum, Volaterrano autem vitium intulisse librarium arbitror, tertio I. numerali littera non rectè addita. Lucensis Episcopus fuit D. Fidrianus, quem D. Gregorius Pontif. in Dialogis, Sercium cohibuisse Lucēsem agrum infestantem, prodit· cuius rei adhuc supersunt vestigia, & Facius Vbertus etiam mentionem facit. Episcopum quoque Luca B. Anselmum habuit, qui Comiti Mathildi à confessionib9 fuit, & cuius in D. Benedicti Podalironis, agri Mātuani cœnobio diem functi, sancta ossa deinde Mantuā in ædē maiorē delata sunt. Nostra memoria Lucam ortu nobilitauit Sanctes Pagninus, ex ordine prędicatorum summus Theologus, & latinè, gręcè, hebraicè, Caldaicè, Arabiceq; doctissimus, vt instrumēti vtriusq; versio ex Hebræo græcoq; in Latinum, itē Isagoge ad mysticos scripturæ sensus, Grammatica hebraica græcaque, ac alia multa litterarū monumenta quæ reliquit, abundè testantur. Fato cōcessit anno à C.N. MDXXXVI, ætatis suę LXX. Lugduni in Gallia. Infra Lucam ad mare versus, non procul templum Herculis amplissimum erat. quod circa oram vt dictū est, Ptolemęus descripsit, & etiānum obscuris qbusdā vestigijs se ꝓdit. In dextra Lucę colles cū castellis aliquot· interq; cætera Collis. Deinde palus Bientina, quondam in lacum à Florentinis conclusa· cui oppidum imminet, Mons Carolus. Hinc Florentiæ vicinior Altus passus· supraq; Colodū flumē cū oppido: dein Piscia itē oppidū, cū amne q Mitiuolē fluuium vnà Arno infert sub Phocetio, è regione D. Miniati in altera Arni ripa siti.

a. in Italia hist.
b. li. 5. c. V.
c. Blond. li. 13. hist. Volat. lib. 22. c. V.

Phoce-

Phocetij nomẽ à conditoribus Tyrrhenis, Crotoniatis, & Phocensibus Pelasgis ortum: quamobrem & Cato Phocenses huius agri incolas vocat. Sunt etiam hoc situ Bugianum, Vegianumq; & ad prædicti lac⁹ ostium, quo se in Arnum exonerat, Bientina oppidum, à quo denominata Palus. Non procul his locis Volaterranus Feroniæ Lucũ ponit: ego eũ falli, Feroniæq; Lucũ in ora, vti paulò antè memorauimus, extitisse puto. Vltra Pisciã deinde pulchra planities, in qua ciuitas Pistoria, Catoni, Plinioq; Pistoriũ dicta, Ptolemęo, multisq; scriptorib⁹ alijs Pistoria, sed Antonino, Ad Pistores. Miletus primùm à Clodio Forum Clodij vocatã allucinatus est: quippe quia Plinius Forum Clodij Pistoriumque disertè, tanquam vrbes duas recenset. Aliqui nomen acceptum prodiderunt à pestilentia, quæ reliquias Catalinariarum legionum, ipso Catalina prælio cęso afflixit, dictumque Pistorium, veluti Pestorium, quod Facius Vbertus in hanc sententiam prodit.a

a.lib.3. cant.6

Sextium, Magianicum, & Garfanianam,
Lunamq; vidi, & incedens ad Pistorium,
Neuolam, Pisciam Lunensemq; regionem.
Dubium non est perscriptum esse multis paginis,
Propter ingentem pugnam quæ tum facta,
Quum Catilina vires gaudiumq; perdidit,
Multos vulneribus affectos, exulesq; multos
Nobiles homines ex vrbe Roma
Congressos, mutuo sibi ignouisse,
Et vti gentem malis fessam domitamq;
Hic consedisse, ac propter pestilentiam
Ab ijs vrbem hanc tum Pestorium vocatam.

Alij Pistorium etymi esse Græci putant, & compositum ex πίςις καὶ ὅρος, quibus tanquam fidelis terminus significetur. Hoc Vgutio sentit, & itemq; Annius, qui addit fidos viros hunc locum incoluisse, quòd clauis, ac vti claustrum Galliæ Cisalpinæ esset: veruntamen & antiquiorẽ inueniri originem, nimirùm vt ex pist, quod teste Samuele ostium, & ὅρος quod montem significat, conflatum sit Pistorij nomen quoniam ostium est transcendendi Apẽninum à Thuscia in Galliam: ideoq; hinc in Gallias Catilinam contendisse apud Salustium legi. sic Annius. Non desunt qui à pistorum frequẽtia nomen loco datum putauerint: ad quod alludere videtur Antoninus, vrbẽ ad Pistores vocans. Probabunt ex his arbitrio suo legentes, quod volent. Inscriptione sigilli Pistorienses huiusmodi vtuntur. Quæ volo tantillo Pistoria cælo sigillo. Mœnibus eam cinxit, auxitque plurimùm Desiderius Longobardorum rex, vti in eius edicto legitur: nec aliam post interitum Catilinę, veterem memoriam huius vrbis reperimus. Exinde cum Florentinorum opes augeri cœpissent, ab ijs varia ratiõe subacta est & nudata mœnibus: cõplanatæ quoq; fossę: ager inter ipsos & Lucenses, qui socij belli fuerant, diuisus: posteaq; discordijs enatis tota ditionis Florentinorum facta. Primam omnino hanc vrbem fuisse, quam Florentini imperio subegere, nimirum anno à C.N.MCCL, Leonardus Aretinus auctor est. Hinc in partes abijt Alborum & Nigrorum: inter quas magnis cædibus vulneribusq; dimicatum frequenter. His extinctis aliæ successerunt ęquè pernitiosę Cancellariorum & Panzadicorum, quæ vsq; ad hęc tempora durant: stragibusq; mutuis adeo cum sæuiêre, tum adhuc inuicem grassantur, vt vrbs per summam miseriam pene deserta nũc & colonis destituta videatur. Viros tamẽ eximios genuit non paucos: quorum

quorum è numero Sozomenus presbyter, homo doctus, quem Volaterranus perhibet historiam ab exordio mundi ad sua tempora scripsisse: item Cynus Sinibaldus Dini discipulus, qui de iure multa edidit in Codicem Digestumque vetus, & additiones ad Infortiatum, aliosque libros Iuris Cæsarij multas. Situs est eodem monumento cum Dino præceptore, Florianoque Sanpetrio in Dominici porticu apud Bononienses, vbi publico salario leges professus erat. Viuit hoc tempore Benedictus Conuersinus Pistoriensis, episcopus Aesinatium, vir prudens & integerrimæ vitæ: quem ob egregiam virtutem gubernationi Romæ Bononięq;, ac postea totius Romanulæ Paulus III. Pontif. Max. præfecit. Circa Pistorium via Bononiensi magnifica domus cernitur, Ignum, ab Antonio Pucio Cardinale, summoque Pœnitentiario ædificata, quum Pistoriensium esset Præsul. Sunt item hoc situ Summanum, Serauallis, Vitulinum: supraque, Mons Catinus apud historicos percelebris propter spectabilem Vgutionis Phaseoli victoriam de Florentinis, qua cęsi ad duo millia, captique plurimi, & ipsum etiam oppidum expugnatum, vt Blondus, [a] Leonardus Aretinus, D. Antoninus, & Nicolaus Maciauellus memoriæ prodiderunt. Iuxta Pistoriam insuper amnes bini, modico inter se disiuncti interuallo Stella & Vmbro: qui propter Carmanianũ confluunt, vnisque dein ostijs Arno exaduersum Monti lupo illabuntur. Annius scribit Stellatinos in Thuscia dictos à Stella vicino amne montãos populos circa Pistoriam vsque Phesulas: inde ad Tiberis fontes Clusentinos, qui nunc corruptè Casentini vocantur. Trans Vmbronem Mons Merlus oppidum ad collem, Bartholomæi Valoris Philippique Strozæ ac multorum Florentinorum exulum captura inclytum, quos hic Alexander Vitellius Cosmi Medicis Florentię ducis legatus viuos in potestatem redegit, & Florentiam deduxit, quam contractis quinque millibus armatorum vi inuadere decreuerant, anno post C.N. MDXXXVII, mẽse Augusto. Sequitur oppidum pernobile Pratũ, quod amnis ex Apennino Bisentius alluit, Arni incola. Conditum ab Imperatore Friderico II. Collenutius [b] auctor est. Inter castra quatuor Italiæ totius splendidissima propter amplitudinẽ elegantiamq; summam censetur vulgi verbo, quo hęc ea esse ferunt, Barulum Apuliæ, Fabrianũ Piceni, Cremã Lombardię, Pratũq; Tuscię. Facius [c] Vbertus Prati meminit his versib⁹.

a. lib. 29. hist.

b. lib. 4. histor. Neapol.

c. lib. 3. cant. 6.

Ita quęrentes per eos campos,
Pratum inuenimus, quod Bisentius alluit,
Vbi sacrosancta monstratur zona.

Seruatur hic vt Facius indicat magna religione cingulum D. Virginis Matris. Cladem ingentem oppido intulit anno pòst C.N. MDXII. Raymundus Cardona, Ferrandi Arragonij Neapolisque Regis legatus, Florentiam reducere Ioannem Medicem Cardinalem Bononiæque Legatum cum Iuliano fratre, & Laurenzino nepote cupiens: etenim vi tum occupatum ac direptũ: oppidani omnes pene capti: mulieres insigni cum scelere ac infamia constupratę: quam calamitatem in Ephimeridibus latinis abundè persequimur. Ditionis est Florentinorũ. Viros illustres plurimos genuit: inter alios Nicolaum ex pdicatorum sodalitate Cardinalem, multę doctrinæ, maximęq; prudẽtię virum: de quo D. Antoninus copiosè scripsit: vti nos etiam in libris [d] illustriũ hominum ordinis prędicatorũ. Fundauit ille hìc D. Nicolai cœnobiũ. Nobilitauere quoq; Pratũ ortu Arlot⁹, generalis antistes familię minorũ, qui scripta quædam erudita reliquit: itẽ Vgolinus ex prędicatorũ ordine cõcionator eloquentissimus. Marina hinc est torrens, qui à Calẽtiano paulo inferiùs, Bisentio influit.

d. lib. 3.

Vltrà sunt Campi· dein Tertiola torrens, & Munio fluuius ex Appennino Florentiam alluens, vbi Arno iungitur. Hic priusquam Florentia dicatur, aliqua de nobili amne Arno commemoranda sunt visa. Nascitur, vt Strabo perhibet, ex Apennini latere dextro: Falteronam vocari fontis locum auctores sunt Bocatius in libro flu minū, Christophorus Landinus Dantis interpres in Purgatorio, & Facius Vbertus
a.lib.3. Canto.6. hoc versu: a Tiberis ad mare(incedens) qui surgit in Falterona, Complet Thusciam. Modicis initijs principio tanquam riuulo inter rupes horridas præcipitesque conualles in occasum tendit: deinde collectis fontibus, torrētibus, amnibusq; plurimis, intumescit, Aretioq; ad lęuā relicto, Florentinū agrum ingreditur, & Florentiam ipsam intersecat: hinc Pisam quoq; diuidens, tandem mari illabitur, vti antea dictum est. Annius Arnum ab Herculis Aegyptij cognomine vocatum ait, quòd is paludes stagnaq; omnia circa Phesulas vnum hunc in alueum reduxerit· cuius rei iudicium apud legentes esse volumus. Mentionem Arni veteres auctores faciunt,
b.lib.21. maximè Cato, Strabo, Liuiusque Annibalis propter eum iter narrās b, vti postea memorabimus. Hîc iam ciuitas Florentia flumine Arno percurrente, quatuor eximijs coniuncta pontibus. De primis eius initijs varia scriptores prodiderunt. Leonardus Aretinus principio historiæ Florentinæ, conditam à Romanis Syllæ Dictatoris militibus ait, qui finito sociali bello in premium laborum acceptis Phesulis & earum agri parte, propter asperitatem montis in quo Phesulæ erant positæ, difficili ascensu descensuque offensi, paulatim relicto iugo, tecta domiciliaque subiecta in planitie iuxta ripas Arni & Munionis exædificare cœperunt, nullo tum hostis metu, quòd in flore res Romana esset, cuius augusta fortuna pauendi causam amouebat: ita cum iam instar vici frequens locus ędificijs esset, à finitimis Fluentiā seu Fluentinā cœpisse nominari, quòd inter fluxionē cursumq; duorū amniū Arni & Munionis erat situs: hinc gentem postea Fluentinos dictam· eaque nomina ciuitatis tamdiu durauisse, donec Florentiæ vicini item populi indidere, vel ob fœlicitatem repentinam qua flori videbatur similis, cito ad pulchritudinem formamque proficienti, vel ob florida excellentiaque colonorum ingenia, cunctis in rebus omnes populos excedentium, aut etiam hac vtraque de causa. Sic
c.lib.5. c.v. Aretinus: at Volaterranus c eum haud mediocriter ait errare, cum à Syllæ militibus vrbem conditam scribit, quoniam in Coloniarum libro colonia deducta legatur à Triumuiris in hæc verba: C. Cæsaris, M. Antonij, & M. Lepidi Pontific. colonia Florentia deducta à Triumuiris: assignata lege Iulia centuriæ Cæsarianæ iugera per cardines & decumanos. Termini rotundi pedales· & distant à se in pedes II MCCCC. Subijcit inde probari sibi Laurentij Vallæ sententiam, epistola quadam eius perscriptam, nempe Phesulanos, vrbis huius initia posuisse· iugisque relictis commodiorem hunc apud Arnum cœpisse habitandi locum. Annius in Comentarijs aliter ad Ianum Florentiæ primordium refert, Catonis verbis innixus, qui duas eum Colonias ad Arnum ex primis Hetruriæ XII. posuisse tradidit, Phesulas & Arynianum: & forte, inquit Annius, ad Arnum aliquis collis vel tumulus est, vbi Coloniam Arynianum id est, sublime Iani oppidum condidit· fortasseque: reperiretur, si quis spectet non procul transitu Arni, quem ętas hęc Pontem Arinianum vocat. Hi sunt Fluentini præterfluenti Arno appositi, nunc Florentini. Vrbs quidē Florentia noua est, sed gens Ianigena vetustissima, vna ex primis XII. colonijs Iani, à quibus vna pars vici Thusci Arniensis Romæ condita fuit. Hactenus Annius. Diuersitas hæc ita mihi non ineptè con-

ptè cōciliari posse videtur, vt Florentinos qui nūc sunt, ab ijs Fluentinis ortos censeamus, qui apud Arni ripam, vbi iam Ariniani pontem dicunt, pagum aliquem vnum, vel etiam plures (quippe quia primis ab vniuersali diluuio temporibus, vt auctor est Halicarnasseus [a] tyrsis, id est modicis ex materia domibus vicatim habitabatur) incoluere · primamque coloniam hîc posuisse Ianū, indito Ariniani nomine, quoad oppidum sublime Iani significabat, vtpote vicinis Arno collibus impositum · deinde paulatim eam gentem secus Arnum, aperto demum saxo quo retentæ eius aquæ passim antea stagnabant, omniaque hæc vbi nunc Florentia, demergebant, se extendisse · postea siccatis omnino agris etiam Phesulanos relictis iugis ad primos accessisse loci colonos · exin à militibus Syllanis, quibus datæ Phesulæ cum earum agri parte fuerant, plurimum incrementi vicos eos accepisse, ac munitos vrbis instar, Florentiæ nomine seu Fluentiæ, nimirum à Fluentinis populis indito · quæ cum per infœlicia tempora Marianarum & Syllanarum partium affecta pessimè esset, qua de re Florus [b] Municipia, inquit, Italiæ, splendidissima sub hasta venierunt, Spoletum, Interamnum, Præneste, Fluentia, tum coloniam huc deduxisse Triumuiros, vti coloniarum liber habet · hac inquam ratione non magna mihi videtur inter Aretinum, Catonem, ac Volaterranum diuersitas relinqui: quanquam prudentioribus afferētibusque certiora haud illibenter concessuri erimus. Vrbem hanc memorat Tacitus, [c] actū in senatu ab Arruntio & Atteio scribens, an ob moderādas Tiberis exundationes auerti flumina lacusque deberent, per quos augescit: auditæq;, inquit, municipiorum & coloniarum legationes, orantibus Florentinis, ne Clanis solito alueo demotus in amnem Arnum transferretur, idque ipsis pernitiem adferret. Procopius [d] quoque Florentiam nominat, vti & Agathius [e] inquiens, Florentiam Centumcellasque parua tunc oppida Tusciæ: pauloque inferius Florentinos ac Centumcellenses Narseti Eunucho Imperatoris Iustiniani legato se dedidisse scribit. Antoninus etiam in Itinerario Florentiam recenset. In Ptolemæi tabulis depicta quidem est, sed in gręcis codicibus desideratur · quod equidem valde miror quum à Tacito memorata sit, qui Ptolemæum annis ferè LXXV. præcessit. A Facio Vberto [f] suo alumno ac municipe hac sententia memoratur.

[a] lib. 1.
[b] de bello Mariano.
[c] lib. 1
[d] lib. 3. de bell. Goth.
[e] lib. 1.
[f] lib. 3. cāt. 7.

Initio haud dubium est quin Roma
  Primùm eam habuerit, murosque & pinnas fecerit.
Quapropter aliquandiu tum prius dicta
  Parua Roma · sed hoc nominis non tenuit,
  Quoniam id populis adhuc erat insolitum.
Cęsar expugnatis Phesulis huc profectus
  Vrbem à se nominari voluit.
  Verùm per Senatum hoc non obtinuit.
Dein à Florino, quem fata rapuerunt
  Phesulanum, dicta Floria fuit:
  Sed & hoc nomen ex parte pôst ablatum.
Ad extremum coloni propter memoriam
  Situs loci in florido prato,
  Nomen illi pulchrum quo claret indidere.

Sic Facius. Et sanè mihi non constat quem harum rerum auctorem habuerit. ideoque nec in illis vel approbādis vel cōuellendis immorabor. De cęteris quoq; ad vrbis primordia origineq;

nōis pertinentibus id quisq; quod sibi magis ꝓbabitur accipiet. Pręter hæc autē & Politian⁹ a aliqua prodidit epistola quadam ad Petrū Medicem· nec tamē quod à Florio seu Florētino Florentia sit dicta, sed quoniam à Triumuiris colonia deducta fuisset Romanorū, vti ab omniū vrbiū florentissima. Iacet ad Arnū, quo ipso vt paulò antè dixim⁹ secatur· ab oriēte ac septentrione collib⁹ amœnissimis, & vndiq; fructiferis arborib⁹ vestitis cincta medij theatri instar, occidentali latere pulchrā in planitiē incedēs cœli regione inter Aretiū & Pisam media· quarū vrbiū prior acutissima ingenia fert· altera crassiori aēre, homines memoria singlari: quāobrem ipsa vti mixta temperie, non solum ad omnes artes idoneos, sed etiam summè memores generat. Apennini aliquot brachijs contra vim externam & incursiones est munita· videturque ferè vmbilicum Italiæ tenere. Hac de causa facile sibi putant Florentini, (nimirum ingeniorum adiuti acumine) vires & robur Italię totius colligere ac dissipare. Nobili gente frequens perpetuò fuit: & si cui familias honestas hinc tanquā è seminario in alias vrbes Italiæ profectas cognoscere libebit, comentatiōes in Dantē Christophori Landini adeat: is enī opis ei⁹ initio multis hac de re tractauit. Postq̄ aucta Florētia, ciuitatisq; in formā redacta fuit, vt ingeniū erat gētis, animusq; excelsus, ex omni florū genere ꝓ insigni Liliū candidū in rubēti cāpo sibi legit qđ deinde Gibellinorū Guelphorūq; ꝑnitiosissimis factionibus in Italia enatis, vrbe pulsis Gibellinis, in Liliū rubrū niueo in spatio, mutatū est, cuiusmodi adhuc durat. Ex animalibus quoque leonem vti omnium regem in symbolum sumpsit· ex hominibus præclaris ad maximū vrbis signum, Herculem. Geminos habuisse muros auctor est Landinus. Prima mœnia fuere vbi adhuc vestigia cernuntur Capacij, tanquam aquæ caput, quoniam ibi aquæ ductus iungebantur, dicti: hinc per eam regionem vbi postea Vaccaria fuit, vsque ad ædes Hormannorum, qui nunc Ferabosci vocantur, incedebant· inde verò ad D. Martini, Vbertorum & Hormannorum ædibus complexis· à D. Martini porrò ad Turrim D. Reparatæ· tum exinde iuxta locum ubi pòst Adimariorum porticus extructa, vsque ad Tabernam Frascati· deinceps ad angulum Ferraueterum, eius spatij inclusa parte, vbi postea fuere Arrigutij, D. que Mariæ Capitolinæ: demum ab eo angulo, qui D. Petri Consultoris habet, rursus per D. Miniati forum inter turres, ad Capacium redibant. Continebantur hoc ambitu turres LXII, quas homines nobiles inhabitabant, & ferè vt multi perhibent, Romani. Maiores erant portæ quatuor: vna iuxta Capacium: apud Hormannos altera: apud D. Martini tertia: apud Ferraueteres, quartà. His totidem minores accedebant. Ea species vrbis olim euersa· nec tamen à Totila, quod aliqui dixere, inter quos etiam Facius a Vbertus inquiens,

a lib. 1. epist. 2.

a li. 3. cāt. 7.

Magna dignaque olim omni erat honore
Quum Totila crudelis per proditionem
Totam cremauit ac deiecit, intus forisq;.
Post hanc ingentem calamitatem
Ab optimo Carolo Magno refecta fuit,
Marsque ex Arno tractus, & ad auram collocatus.

Quanquam verò exarsisse Totilam constet desiderio vindicandæ cladis Gothorum, qua tam miserabili strage Radagasus eorum rex cum numerosissimis copijs apud Phesulas occidione occisus erat· tamen vrbem ille non euertit totam: etsi enim forte murorum aliqua pars deiecta, ciuiumque nonnullæ tum cædes editæ, quemadmodum

modum Leonardus Aretinus ait, ædificijs tamen eſt parcitum, nec laribus fociſque pulſi oppidani : quod etiam tum Landinus confirmat, tum ædes antiquæ permultæ, quæ vetuſtate ſumma Totilæ tempora vincere ſanè videntur· vti ſumptuoſiſsimum Baptiſterium, quod olim Martis fanum fuiſſe Politianus quoque ſcribit ad Petrum Medicem · aliaque id genus opera. Sentit hoc ipſum Blondus cum Volaterrano, qui omni quidem vi Totilam, vt Procopius [a] tradidit, funditus vrbem delere conatum ſcribunt, cæterum diuinitus, & benignitate numinis ſingulari ſeruatam. Landinus addit muros eius deiectos à Pheſulanis itemq; à Barbaris, qui per illa infœlicia tempora continuis irruptionibus Italiam vaſtabant · eaque propter ciues & à Pheſulanis, & à Barbaris variè tum vexatos, quia pene nudati mœnibus ad omnem iniuriam videbantur opportuni, deſerta vrbe paſsim in circumiecta oppida propugnaculaque, vt quiſque magis in tuto ſua fore ſperabat, conceſsiſſe: deſolatam ita vrbem ad annum poſt C. N. DCCCII. iacuiſſe, quo Carolus Magnus Roma, vbi tum Imperator Cæſar Auguſtus appellatus erat, in Galliam tendens, hîc dies aliquot conſtitit, captuſque loci conditione, mœnium nouorum fundamenta longè prioribus ampliora iuſsit inchoari· propoſito etiã edicto, vt paſsim diſperſi ciues ad inſtaurandã vrbem reuerterentur, cum ſic habitari denuo cœpiſſet, recreatis populi animis diſceſsit Itaq; noui muri hoc modo ædificati· Primùm ab orientali parte, vbi ædes erãt Belinciorũ, Bettorum, Rauinianorum, & vbi porta D. Petri cum ſuburbijs, vſque ad D. Petri Maioris : hinc ad D. Ioannis, & ad Epiſcopatum, vbi altera erat porta, Humana, extra quam D. Laurentij ſuburbia : dein ab Epiſcopatu ad D. Mariæ Maioris, & D. Pancratij, vbi porta tertia, Sancti dicta · quanquam eius fanum extra vrbem relinqueretur : inde vſque ad Arnum, excluſo Sanctę Trinitatis, quo templo non procul portula Rubra erat, à qua viæ nomen adhuc manet. Porta quarta D. Mariæ fuit. In hoc ſecundo orbe CL. fuere turres, altitudine amplius vlnarum C. Contentiones inter Florentinos & Pheſulanos continuæ plus quingentis annis durauere : ſed tandem auctis plurimum huius vrbis opibus, Florentini clam noctis obſcuro captas Pheſulas deleuere funditus, Epiſcopali tantùm domo ſeruata · tranſlatiſque Florentiam populariter colonis, inſigne quoque ciuitatis iũxere ſuo, & commune Symbolum ex candido lilio rubenti in campo quod ipſorum erat, cœruleaque Luna candenti in ſpatio, quod Pheſularũ effecere. Sic vnum partim album, partimq; rubens ſcutum ex duarum gentium ſymbolis conflatum deinceps inſigne Florentinis fuit : pariterque vario vſi vexillo, quod belli temporibus in Carotio deferebatur, & nunc, vt ait Landinus, ex Baptiſterij ſummo faſtigio dependet. Ea quæ diximus hac quoq; ſententia Facius Vbertus [b] expreſsit.

[a] lib. 3. de bell. Goth.

[b] lib. 3. Cant. 7.

At verò ſemper in maximis turbis fuit,
Quamdiu Pheſulę ſpiritum habuere·
Poſtea autem ijs deletis creuit.
Et ſi tum prorſus extincti omnes fuiſſent,
Nec vterq; ſanguis inuicem eſſet confuſus,
Fortaſſe aliquis caneret, qui modo luget
Rationem non eſſe qua coniungatur anguis
Homini, quoniam hęc tam ſibi ſunt contraria,
Vt tandem vtrumque languere oporteat.

Poſtquam inſtaurata,

 vt diximus

vt diximus fuit, sæpe varia difficiliaque habuit tempora, præsertim illud, quum cæsis ad Arbiam amnem eius copijs ab exulum manu, qui Pisanis & Senensibus erant coniuncti, hostes de victoria persequenda consilio habito, funditus vrbem delere constituerant: sed exulum è numero Farinata Vbertus, maiore salutis patriæ cura, quam suæ, vti optimus ciuis, eam se viuum quam non ædificasset euerti nullo modo passurum dixit· eaque virtute certo destinatam exitio seruauit. Partium etiam Alborum & Nigrorum, Guelphorum & Gibellinorum pernitiosissimis contentionibus frequenter conturbatam fuisse, Leonardus Aretinus, D. Antoninus, Nicolaus Maciauellus, à lijque plurimi scriptores abundè prodiderunt· ex quorum historijs equidem eam diu quiescere haudquaq̃ posse animaduerto, quin aut externa vi, aut motibus laboret suis: idque puto ingenia gentis peracria, magnasque diuitias efficere · quoniam hac de causa fiat, vt apud externos opum inuidia prematur· illa verò, vt domi tumultuetur inter se, cum maiores alios, aut æquales ferre plerique nolint. Vrbes agrosque multos imperio subegit, Pistoriam, Aretium, Cortonam, Volaterras, Pisam, Portum Ligurnum, Bibienam, agrum Clusentinum, Montem Politianum, aliaque plurima Tusciæ Romanulæque oppida. Splendore ac elegantia summa est· quamobrem iure vulgi dicto Florentia bella nominatur, vtpote quæ flos videatur Italiæ. Nobilissimis ædificijs tum diuino cultui, tum ciuium vsui paratis, vti ostendemus, nitet. In primis est admirabile fanum D. Mariæ Floridæ, totum ex marmore crustatum, cum hemisphærio stupendi operis, à Philippo Brunalitio Florentino singulari arte facto. Iuxtà turris stat eximia tintinnabulorum, tota item marmorea· modicoq; pòst interuallo veterrimum Martis templum forma rotunda, magno ingenio constructum, & nunc D. Ioanni Baptistæ sacrum· vbi lacus ex marmore prætiosissimi lapidis conspicuus, in quo pueri baptismate lauantur. Valuas habet ex ære, fusili opere, tam raro artificio factas, eas præsertim quæ contra fanum D. Mariæ Floridæ sunt, vt omnes omnino quibus ingenij vis adsit vlla, reliqua in Europa tota similes esse nusquam arbitrentur. Situs hac in æde Balthasar Cossà, quondam Pontifex Max. decretoque concilij Constantiensis à Pontificatu depositus, tymbo præclaro ex ære, cum statua, & epithaphio huiusmodi. Balthasar Cossa, olim Ioannes XXIII. De Baptisterio Turreque tintinnabulorum Facius Vbertus a in hanc sententiam memorat.

a.li.3.cat.7.

Loca diuitijs inclyta prætiosaq; uidi multa,
Verum supra cuncta mihi placuit Baptista,
Quo marmoreis crustis haud quicquam noui simile.
Et extrema manus addita si esset
Turri tintinnabulorum, uti opus institutum,
Nullam omnino aliam forma non vinceret.

Est item pernobilis ædes D. Mariæ Nouellæ, Sodalium prædicatorum, eximijs Italiæ cunctæ merito conferenda propter admirabilem structuræ rationem· adhæretq; sumptuosissimum ipsum cœnobium. Quid, Sancti Spiritus basilica, tam exactis architecturæ legibus facta, tot ingentibus excelsisq; columnis ornata, quam Eremitæ monachi tenent· quid item insigne fratrum minorum fanum? quid, artificiosum D. Laurentij? quo tandem narrari debent opere? Postremum hoc Medices condidere, Cosmus pater, & Laurentius filius, habetq; sepulchra quædam magnifica, non

non ſolum nobili marmore & ære decorata, ſed etiam mirabili opere perfecta, quorum unum ipſius eſt Coſmi, inſcriptum hoc elogio. Decreto Publico Patri Patriæ, alterũ Petri filij. Sacellum etiam hac in æde eſt ſplendidiſsimũ, cum bibliotheca ſumptuoſa Clementis VII. Pontif. Rom. voluminibus optimis, tum Grecis, tum Latinis conferta. Cœnobij D. Marci, item à Coſmo facti, amplitudinem ac elegantiam, cum bibliotheca raris pretioſisq; codicibus vtriuſq; linguæ plena, longiſsimè cõmemorare poſſemus. Eſt inſuper Annuntiatæ templum, ad quod perpetuo concurſu mortales, quibus per D. Virginis Matris patrocinium munera fuerunt à Deo peculiaria aliqua conceſſa, maiori frequentia confluunt, quã antiquitus ad Epheſiæ Dianę concurri ſolebat. Alia præter hęc inſignia paſsim vrbs fana habet, quæ niſi multis omnia recenſeri nõ poſſent. Loca item pia Xenodochiaq; ſunt memoratu digna, veluti Hoſpitalis domus D. Mariæ Noue, q̃ in omnibꝰ omnino pietatis officijs, tam copia rerum ægris neceſſariarum, quàm ordine ac lege ſeruientium cuncta Italiæ Xenodochia longè ſuperat. Expoſitorum bephotrophium, cæteraque loca pietatis ergo conſtituta prætereo, qualia tricena ſeptenaeſſe dicuntur. Aedes cenſentur plebanicæ XLIIII. prioratus XII. conuentus virorum mulierumque ſacri LXXVI. collegia puerorum nouem, quas Fraternitates vocant· virorum ſodalitates maximo numero. Aedificijs præterea nobiliſsimis, cum publicis, tum priuatis vrbs perornata eſt· inter quæ Curia ſenatus· ampliſsima domus Medicea, vel Imperatore & Pontifice Max. excipiendis opportuna, Coſmi opus· Strozarum ædes· item Pitorum, quæ tam magnificè vti aliæ quoque paſsim, ædificatæ ſunt omnes, vt admirationem planè ſummam habeant. Vrbis viæ latiſsimæ, maximisq; ſpatijs directæ, magnis ſtratæ lapidibus, & vndiq; præterea pulchris ædificijs ſumma cum voluptate ſpectantium nitentes. Munitiſsimum eſt Caſtellum, ab Alexandro Medice Clementis VII. Pontif. Max. nepote conditum: à quo ſplendore operum meritò Florentiæ bellæ cognomen vrbs adepta eſt, vt diximus. Pontes ſunt quatuor eximij, quibus Arni tranſitus coniungitur. Olim & ſuburbia quædam fuere haud ignobilia· quæ coniuncta inuicem, vrbem ferè alteram pari magnitudine erant effectura: deiecta verò ſunt anno poſt C. N. MDXXIX. omnia. Plurimæ tamen extra muros ſuburbanæ adhuc villæ magnificentiſsimæ paſsim apparent, quibus adiuncti horti peramœni & elegantibus ex myrto, lauro, gelſamino, roſa, buxo, topijs decorati cum varijs diuerſisq; figuris è buxo myrtoq; ſummam oculis delectationem præbentibus. Obſtrepit etiam vndiq; diſcurrentium aquularum murmur: & hercule tantus eſt horum circa vrbem locorum tum ab natura, tum ab hominum induſtria nitor & amœnitas, vt ſi commemorare ſingula velimus in volumina ſint exceſſura: quamobrem nunc ijs omiſsis, de cætero imperij formam, qua ciuitas in hunc diem vſq; eſt vſa, narrabimus. Poſtquàm à Carolo Magno, vt diximus, inſtaurata fuit, binos Conſules annali magiſtratu creauit, addito centum patrum ſenatu. Hæc Reipublicæ ſpecies dein mutata, Decemuiriq; creati, quos Antianos vocabant, anno à C. N. MCCXX. vt Volaterranus tradit· vel vt Blondus *a* MCCLIIII. Libertate poſteà MCCLXXXVII. anno ab Imper. Rodulpho ſenis aureorum nummûm millibus vt auctor eſt Platina, *b* redempta, Decemuiri ad Octouiros redacti, dictiq; Priores Artium, cum vno Iuſtitiæ Cõfalonerio· qui magiſtratus bimeſtris tantum erat· dein legebãtur alij. Hæc forma ciuitatis quãtum ex hiſtorijs colligere potui, tertiùm ad hunc diem immutata fuit. Primùm

a. lib. 17. hiſtor.
b. in uita Honorij. 4

anno à C. N. MCCCXLIII. quum Florentini Lucam L. millibus aureorũ nummûm à Maſtino Scaligero emerant· amiſsiſq; bello copijs auxilium à Roberto rege petere coacti, Gualterium Gallum Athenarum Ducem pręfectum accepere, qui magnis artibus ac fraude occupato vrbis Dominatu in curiã profectus, Priores cum cæteris magiſtratibus ab imperio depoſuit. Nec diu tamen retinere tyrãnidem potuit· etenim hortante Angelo Accieuolo prædicatorum ordinis, vrbis Epiſcopo populus arma ſumpſit, exactoq; Tyranno, Prioribus & Confalonerio magiſtratum reſtituit. Altera mutatio temporibus Alexandri VI. Pontif. Rom. euenit, cum eius filius Cæſar Borgia Dux Valentinus, Petrum, Ioannem, & Iulianum Medices, Laurentij filios exules reducere nequicquam conatus, demum id effecit vt Petro Soderino Confaloneriatus perpetuus daretur· qui vna cum Prioribus artium bimeſtri tempore pro veteri more creatis, prudentiſsimè Rempub. geſsit, donec à Raymundo Cardona Ferrandi Arragoniæ Neapoliſq; regis legato, Ioannem Cardinalem Medicem cum Iuliano fratre reſtituente pulſus anno poſt C. N. MDXII. redditaq; tum forma magiſtratuum prior, ad annum MDXXX. exinde durauit. Interea quanq̃ vrbs arbitrio nutuq; Pontificum Maximorum Leonis X. qui Ioannes Medices erat, & Clementis VII. qui Iulius Medices Iuliani primi filius nothus, regeretur, Cardinale Cortonenſe tutelam curãq; Hippolyti ex Iuliano ſecundo nati, & Alexandri filij nothi ex Laurenzino Petriq; ſecundi nepotis hîc gerente· nihilominus tamen veteres ex more magiſtratus creabantur. Eo igitur anno, quum libertatem ante triennium Romæ Clementem VII. Pontif. in Hadriani mole obſidentibus Cæſarianis, ciuitas arripuiſſet, & in ea retinenda perſeueraret, Philippus Auraniæ Princeps cum Imper. Caroli V. legionibus, poſtulante Clemente nepotem ſuum Alexandrum, quem iam antè Ducem Pennenſem appellauerat, in vrbem reduci, eam annonæ penuria conflictatam in Caroli ditionem compulit. Carolus ex voto Clementis Alexandrum mox Priorem perpetuum creauit. Ita magiſtratus Priorum & Confalonerij ſublatus. Deinde cum Imper. Carolus Alexandrũ etiam Ducẽ Florentinũ tradita illi in matrimonium filia notha Margarita, creauiſſet, anno à C.N. MDXXXV. biennioq; poſt ante diem VII. Id. Ianuarij Laurentius Medices, Petro Franciſco genitus, quò patriam, ut aiebat, in libertatem vindicaret, eum miſera cæde trucidaſſet, Dux illi ſuffectus eſt Coſmus, Ioanne Medice natus, qui nunc quadrageſimo nono ſupra MD anno rerum adhuc potitur. Vrbs Florentia perpetuò non ſolum apud Italiæ principes, genteſq;, verum etiam externos, cum ob alumnorum ingeniâ ſumma tum propter ampliſsimas negotiationes opeſq;, magna exiſtimatione fuit. Concilium hic Eccleſiæ Dei generale Pontif. Romanus Eugenius IIII. maxima Cardinalium, Archiepiſcoporum, Abbatum, aliorumq; præſulum frequentia peregit. Adfuit etiam Ioannes Paleologus Imper. Conſtantinopolis cum Patriarcha, plurimiſq; totius Græcię doctiſsimis primatibus, ad orientalis Eccleſię cum Latina conciliationem lectis. Per honorificè tum inter Græcos & Latinos diſceptatum eſt, maximè de Spiritus ſancti origine, deq; Purgatorio· ac tandem à Patribus ex auctoritate ſanctorum tam Græci quam Latini nominis Doctorũ decretum, æquè Spiritum ſanctum à patre & filio procedere, Purgatorium extare, aliaq; multa Eccleſiæ Catholicæ dogmata confirmata, quemadmodum in aureo diplomate legere eſt abundè, quod latinis græciſq; litteris exaratum, manuq; Pontificis Eugenij, Cardinalium omnium, Imperatoris & Patriarchæ Conſtentinopo-

nopolitani aliorūq; præſulum ſubſcriptum, cū ſigno Eugenij plumbeo, Imperatoris aureo, in archiuo noſtræ vrbis Bononiæ ſæpe vidimus, vbi aſſeruatur. Cæremonias etiam Eccleſiæ Romanæ, fidemq; totam Ieſu Chriſti ſeruatoris, hoc in concilio ſuſceperunt Armenij, Aethiopes, Georgiani, Iacobitæq; Lybiam & Aſiam incolentes· qui ad Chriſtianæ pietatis veram inſtitutionē accipiendam, & ineundæ cum Eccleſia Romana conſociationis cauſa tum huc venerant. Viros illuſtres qui non modo patriam, ſed omnem Italiam ſplendore exornarunt ſuo, multos Florentia genuit quorum aliquos tantum memorare inſtituimus. Fuit ex his D. Ioannes Gualbertus ſodalitatis Vallis vmbroſæ conditor, quem ob vitæ ſanctitatem in Diuos Eccleſia Romana retulit· item D. Bernardus Vmbertus, eiuſdem ordinis magiſter, inſignis homo virtutibus, & ab Vrbano II. Pontif. Max. in Cardinalium collegium adoptatus, quem anno poſt C. N. MCXXXIII. vita cōceſsiſſe Valaterranus auctor eſt. Patrum noſtrorum memoria D. Antoninus Archiepiſcopus, inſtituti prædicatorum, floruit, qui & multa litterarum monumenta reliquit, & ob ſanctitatem in Diuos ab Adriano VI. Pontif. Max. relatus eſt. Egregiè quoque natale hoc ſolum doctrina ſingulari, operibusq; ſanctis nobilitauit Ioannes Dominicus item ex ordine prædicatorum Cardinalis, vti ex eius vita cognoſcere abundè licet à Ioanne Carolo monacho prędicatore ſcripta. Fato conceſsit apud Hungaros Budæ, miraculisq; poſt obitum claruit. Florentinus fuit & Philippus, ordinis Seruorū reformator, bonus vir & pius. Noſtro æuo duos Florentia Pontifices Max. dedit ex Medicea pernobili familia, Leonem X. Laurentio genitū, & Clementem VII. Iuliano Laurētij fratre. Cardinales habuit plurimos, Albertū Albertū, in æde D. Mariæ Maioris Romæ ſitū· item Alemanū Aldimariū, Frāciſcū Soderinū, Laurentiū Puciū Epiſcopū Præneſtinū, ſummūq; Pœnitentiariū, magnæ integritatis virum, & plurimo vſu aulæ· cuius dolore haud vulgari ac detrimento fatis interceptus anno poſt C. N. MDXXXI, Nicolaum Pandulphinū, Aloyſiū Rubriū, quos tres poſtremos Leo X. Pōtif. in collegiū adoptauit, Antoniū Pucium Laurentij nepotē, ob eruditionē ſingularē & præclara facta à Clemente VII. Pontif. Cardinaliū ordini allectū, fatoq; raptū non pridē anno MDXLIIII. apud Bagnareā, ſermonibꝰ aliquot elegantiſsimis de ſacramēto relictis. Superioribus etiā annis Robertus Pucius Antonij patruus itē Cardinalis titulo Sanquatrenſis, maiorq; Pœnitentiarius diē obijt, & Nicolaus Ardingellus à Paulo III. quoq; Cardinaliū ordini allectus, inſuper Hippolytus Medices Iuliani ſecundi filius à Clemente VII. creatus, qui ad Itrum iuxta Caietā mortuus. Nunc adhuc patriā decorāt Ioannes Saluiatus, & Nicolaus Rodulphus, græcè latineq; docti, propter ſummā virtutē merito à Leone X. Cardinales facti· inſuper Nicolaus Gaddus, quē Clemens VII. legit. Præter hos alij quoq; Præſules Archiepiſcopi, Epiſcopi, Abbates, & id genus ſummi viri Florentia geniti tam multi, vt oēs referre longū foret· quorū è numero fuerūt Angelus Accieuolus antiſtes patriæ, Simon Saltarellus Orìueti, Aldobrandinus Caualcantes Archiepiſcopus Piſanus, oēs ordinis pdicatorū docti ſanctiq; viri, vt in eorū vitis Ioānes Carolus pſcripſit. Reliquos pſules illuſtres vrbe hac ortos breuitatis cauſa ptereo. Nati hic quoq; doctrina inclyti hoīes, Aloyſius Marſilius ſummus Philoſophus, Bartholomæus Lapacius ex ordine pdicatorū eximius theologus, Leonardus Statius eiuſdē ſodalitatis magiſter: quorū Lapacius in cōcilio Florentino pclaram eruditionē vtriusq; linguæ diſputationibus oſtendit, adactis ad confeſsionē Græcis Spiri-

tum

tum ſanctum pariter à patre ac filio procedere. Statium ob prudentiam doctrinamq; ſingularem Italos in Conſtantienſi concilio inter extraordinarios nominando Pontifice legiſſe hiſtorici tradunt. Florentini item fuere Robertus Bardus, Dinus Garbius, Theodoricus Turriſanus, Ianetus Manetus viri doctiſsimi, Leo Albertus ingenio vir admirabili, ac vti ad omnes omnino diſciplinas tam practicas, quàm theoricas nato: nam & Geometra perfectus, & Optices, Aſtrologiæ, Muſicæ, Picturæ, Toreutices, aliarumq; id genus artium omnium gnarus fuit: opera quoq; nonnulla reliquit haud uulgaria, nominatim librum præclaræ eruditionis indicem de architectura. Eius uirtutes quod pluribus dixerimus mirari debet nemo quippe quia dum in ea commemoratione verſor, mei gentilis memoriam celebrare mihi uideor: quanquam enim ille Florentiæ natus ſit, ego Bononiæ tamen ex vna eademq; familia, quæ Florentia quondam huc tranſlata, ducimus originem. Orti quoq; Florentia Paulus Mathematicus, Dantes Aligerus cum Franciſco Petrarca: quorum poſtremus apud Inciſam patre Florentino exule genitus, Arquato in vico agri Patauini anno ætatis LXX. deceſsit, Dantes Florentiæ in lucem editus, exul Rauennæ mortem obijt ætatis anno L VI. Doctrinam utriusq; ſummam eorum ſcripta ſatis indicant. Egregiè quoque ſolum hoc natale ſuum decorarunt, Guido Caualcantes, qui regulas elegantis ſtructuræ orationis vernaculæ ſcripſit, item Colutius Salutatus, Leonardus Datus, Donatus Accieuolus, qui vitas Annibalis & Demetrij pereleganter ex Plutarcho latinas fecit, commentariaq; reliquit in Ariſtotelis Ethica, Matthæus Palmerius, qui ſupplementum temporum Euſebio addidit, librosq; de vita ciuili quatuor conſcripſit, Lapus Caſtilionius, qui vitas aliquot Plutarchi de græco in latinum eleganter vertit, Nicolaus Nicolius, Pallas Stroza, qui ſupra græcæ latinæq; linguæ ſcientiam inſignis animi fortitudinis ac prudētiæ fuit exemplar, exilium ſtudio literarũ perpetuo traducens, Angelus Accieuolus, Andreas Floccus, Chriſtophorus Landinus, qui copioſè docteque Dantis comœdias & Virgilium enarrauit, Facius Vbertus inſignis Geographus & Poëta laureatus Dictamundi auctor, Ioannes Carolus ex ſodalitate prædicatorum, qui multas illuſtrium hominum ſui ordinis vitas candido iucũdoq; ſtylo condidit, Marſilius Ficinus meritò dictus Platonicus ob opera Platonis è græco in latinũ verſa, Alamanus Rinucinus, qui Phyloſtratum de vita Apollonij Tyanæi latinum fecit, Petrus Crinitus, qui libros de honeſta voluptate cum eruditè, tum eleganter ſcripſit, Bartholomæus Scala vir doctus, vt potius muſarum alumnus, quàm inter rotas molarum natus videretur, Zenobius Accieuolus ex ordine prædicatorum, qui de græcis opera quædam in latinum conuertit, nominatim Iuſtinum martyrem, & annis ſuperiobus bibliothecæ Vaticanæ magiſter exceſsit, Bernardus Rucellarius inſignis hiſtoricus, Lippus Raynutius, Beniuenus, itē Nicolaus Maciauellus, qui hiſtoriam Florentinam, Caſtrucij vitam, & de Principe, aliaque præclara ſcripta edidit. Longiſsimè quoque extra Italiam vrbis huius nomen protulit Albertus Veſputius excellens coſmographus, cui poſtulanti Emanuel Luſitanorum rex naues aliquot ad inueſtigandas per oceanum orbis incomperti terras conceſsit. Accurſius Florentinus haud vulgarem legum cognitionem habuit, totumque ius Cæſareum interpretatus egregiè eſt. Franciſcus etiam eius filius haud parum in legibus profecit vti quoq; Laurentius Rodulphus, qui tractatum de vſuris ſcripſit. Iotus etiā hic genitus is qui picturæ artis reductor fuit, cuius opera nobilia multis

tis adhuc Italia locis extant, & sectatores fuere Masus, Ioannes Camburius, Stephanus Scimia, Thadæus Gaddus, cum Ioanne monacho prædicatore, qui sacellum Nicolai Pontif. in D. Petri palatio Romæ depinxit. Nostra memoria fuere Philippinus Bartholomæus ex prædicatorum familia, Laurentius Vincius, qui in triclinio cœnobij prædicatorũ D. Mariæ gratiarũ apud Mediolanenses admirabilem effinxit Christi cœnam, Dominicus Girlandinus, Alexander Boticellus cum Philippo Brãdulano, pictores nobilissimi omnes. Vrbem eandẽ insuper optices arte illustrarunt Masius & Philippus Carmelitanus: item artificio viuas imagines exprimendi, Arion, Paulus Vcellus, Præselus Præselinus, Donatus, alijq; multi. Statuaria excelluêre Donatellus, Antonius Rosellus, qui portã nobilissimã ex ære Pontif. Eugenij IIII. tẽporibus in D. Petri Romæ fecit, Laurentius Cion, qui valuas hac in vrbe Baptisterij annis quinquaginta elaborauit, in q̃bus admirabili opere veteris ac noui Testamenti historia est effìcta, item Desiderius, Lucas Rubeanus, Andreas Verrucius, Antonius & Matthæus Pullarij, Andreas Sansouinus, qui inter alia opera insignia duo sepulcra splẽdidissima nobili ex marmore perfecit in æde D. Mariæ popularis Romæ, Iulij II. Pontif. iussu, alterum Ascanio Mariæ Sfortiæ, alterũ Hieronymo Sauonẽsi vtroq; Cardinali positũ. Primus omniũ is imagines in tymbis effinxit brachio tanq̃ innixas. Quid Antonius Põteseuæus? quid Michaël Angelus, nõ minus excellens pictor quã statuarius? Eorũ posterior pictura scalpturaq; tantam laudẽ & cõmendationẽ est cõsecutus, qua hercule veteribus illis summis in eo genere artificibus quos Plinius alijq; sctiptores præcipuè celebrarunt, conferri iure queat. Hæc in artibus excellentia ingenia: nec pauciores Florentia sapientes prudentesq; viros, & non solum vnius ciuitatis aut prouinciæ, sed vel regnorum imperijq; Romani gubernationi peridoneos edidit: in primis Cosmum Medicem, qui diu Rempublicam hanc gessit, magnificentia, comitate, liberalitate, prudentiaq; in congressibus singulari. Ciuitatem admirabili dexteritate ac sapientia rexit: loca pia plurima condidit, veluti cœnobium D. Marci ordinis prędicatorum, vbi nobilissimam illam, qua de paulo ante memoraui, bibliothecam posuit, item Abbatiam Phesulanam canonicorum regularium Frisonariæ: D. Laurentij templum incepit, quod absoluit Laurentius: ædes suas amplissimas, equidem regiam potius, quam priuati ciuis domum dixeris ædificauit, aliaq; insuper opera tam multa, vt breuiter omnia commemorari non possent. Tanta in ciuitate existimatione fuit, vt pro arbitrio de Repub. statuere quod vellet, posset: ea tamen erat modestia, nihil vt discerneret quicquam, nisi quod in commune ac publicè consultum videretur, priuatæ rationis commodis omnino neglectis, veluti bonum patrem familias de tota domo solicitum esse decet, quamobrem & ab ciuitate tota merito Pater Patriæ nominatus est. Alia de tam prudente, humano magnificoq; viro multa essent dicenda, quæ tum ob institutam breuitatem, tum quod abunde à Volaterrano, Maciauello, ac alijs plurimis sunt perscripta, omittimus. Fato concessit anno à C.N. MCCCCLXIIII. ætatis suæ LXXX. filijs superstitibus Petro, Ioanne, & Carolo. Ex his Petrus in administratione ciuitatis patri defuncto successit, priuatum potius ciuem se, quam principem gerens. Filios reliquit Laurentium & Iulianum: cæsoque per coniurationem Pacium & Saluiatorum Iuliano, Laurentius Rempub. acceptam tanta modestia sapientiaque rexit, vt admirationem summam efficeret omnibus. Nec solum Florentiam moderari, sed Italiam totam

tam videbatur· quippe quia non aliter ac ad Apollinis oraculum omnes ad eum gratia consiliorũ accurrebant. Vita decessit anno à C.N.MCCCCXCII. simulq; cum eo summo viro non solum huius vrbis, sed Italiæ totius pax & tranquillitas obijsse visa: nam haud diu pòst Carolus VIII. Francorũ rex aduenit· ex quo tempore perpetuis deinde malis tũ Italia ipsa vniuersa, vel potius orbis Christianorũ totus· tum maximè Florentia variè confecta vexataq; fuit. Ex magno Laurentio filij superfuere tres, Petrus II. Ioannes II. & Iulianus II. In primatum vrbis successit Petrus· at haud quaq̃ ijs auspicijs, eaq; fœlicitate qua pater· quippe quia neq; dexteritatem, nec prudentiam eius imitabatur: ideoq; cum modo iusti tyranni, omissis paterni instituti vestigijs, itemq; Petri aui, & Cosmi proaui, qui capitijs, vt ipsi dictitabant, & in priuatorum ciuium veste Rempublicam gesserant in ciuitate dominari vellet, vnà cum fratribus exactus est. Cõsultissimus quoq; vir fuit Petrus Soderinus, quem perpetuum Confalonerium ciuitas creauit. Alij præterea multi Florentia nati summi viri, quos prudentissimè Rempublicam administrasse cõstat, vti Maciauellus in historijs docet. Nec minor eorũ qui externa Imperia rexere, numerus. Ex his Nicolaum Accieuolum sub Ioanna prima Regina Neapolitanum regnum gubernasse Ioannes Carolus prodidit: nostra memoria Franciscus Guicciardinus nomine Leonis X. & Clementis VII. Pontificum Max. Mutinæ, Regij lepidi, Parmæ, Romanulæ vniuersæ, ac dein Bononiæ, cum summa cõmendatione iustitiæ ac solertiæ præfuit. Eo in viro promptissimũ ad imperia ingenium elucebat· itemq; iuris ac bonarum artium mirabilis sciẽtia· nec solum ad pacis negotia, sed etiam bellicis temporibus aptus & idoneus animus. Vita concessit anno post C.N.MDXL, Florentiæ, per elegante historia Italię sermone vernaculo relicta. Militares etiam viros plurimos vrbs hæc genuit· in primis Philippum Scalarem Imperatoris Sigismundi Ducem· Bonaguisum Bonaguisium, qui multarum Christiani nominis cohortium præfectus in expugnatione Damiatæ primus omnium cum sua manu in vrbem irrupit· item Ioannẽ Strozam Mantuani Marchionis cohortium præfectum· Petrum Caroli F. Strozam· Petrum Caponium· Ioannem & Ioanninũ Medices· Franciscum Ferutiũ, qui in certamine cum Philiberto Auraniæ Principe Caroli V. Imper. legato ni cecidisset, tantum auxilij patriæ laturus credebatur, vt exin facile libertatẽ arreptam conseruare ac tueri potuisset. Nunc Petrus Stroza militari virtute tota Gallia Scotiaq; vti per Italiã dudum inclytus, Florentiæ nomen præcipuè nobilitat. Præter hos insuper illustres homines permulti hîc in lucẽ editi, quos recensere oẽs, planè nimis longum foret· at ex Christophori Landini Cõmentarijs in Dantẽ, & Nicolai Maciauelli, Leonardi Aretini, Poggij, D. Antonini historijs, aliorũq; plurimorũ scriptis cognoscere licebit abundè. Rursus vt ad loca edisserenda reuertamur, extra Florentiam haud procul in Apennini colle vestigia cernuntur vrbis Phesularum, antiquis admodum celebratæ, præsertim Catoni, Polybio, [a] Plinio, Appiano [b] Alexandrino, Salustio, [c] Liuio, [d] Antonino, ac Silio [e] Italico sic: Et sacris interpres fulminis alis Phesula: quo in loco Petrus Marsus scribit, olim hîc augures & vates, qui prodigia, vocesq; & apparitiones volucrum exponebant, habitasse· confirmatq; hoc idem Angelus Politianus epistola quadam ad Petrum Medicem. De Strabone satis nequeo mirari mentionem eum huius antiquissimæ vrbis, & vnius ex primis XII. Hetruriæ, quas cæteri scriptores summè celebrarunt, fecisse nullam. Primordium eius, originemq; nominis diuerse auctores prodiderunt. Quidam à Iasio Darda-

a. lib. 2.
b. lib. 2.
c. in Catil.
d. lib. 32.
e. lib. 8.

Dardani fratre ter millesimo octingentesimo quadragesimo anno mundi conditam dixere: alij ab Athlante, quod Facius *f* Vbertus in hanc sententiam tradit. *f.li.3.cã.7.*

Transito à mari monte quodam,
 Solinus iter regens, incede, inquit,
 Nec ob progressum omitti sermonem volo.
Incipit hinc: post diluuium venit
 Athlas, cum vxore Æthra
 Ex Asia, montemq; illum eximium tenuit.
Primus ille fuit qui lapidem iecerit
 In Italia condendarum vrbium causa,
 Quemadmodum ex quadam historia prisca constat.
Idq; testatur nomen quanquam mutilum,
 Phæsolam enim dixit, quoniam sola
 Primùm hoc situ apparebat.

Ita Facius. confirmatq; hoc in epistola ad Petrum Medicem Politianus, addens tamen vrbis nomen ab Hyadum Athlantis filiarum & Bacchi nutricum vna sumptum, vti quoq; Volaterranus scribit. Annius aliter Phesulas Herculis Ægyptij temporibus conditas ait: nomenq;, inquit, à Phese, quod transcensum, & Vlai, quod paludem significat vt Samuel noster exposuit, & D. Hieronymus libro de interpraetationibus consentit: hinc Phesulai, prolatione Aramæa, & Phesulæ, prolatione Romana, transcensus à paludibus est: subiacens enim planities paludosa erat à Iani ætate usq; ad Herculem Ægyptium, qui plaustres aquas omnes vnum in alueum coëgit, eumq; suo cognomine vocauit Arnum. Hactenus Annius. Alibi quoq; scribit, quanquam paludes vno alueo collegerit Hercules, tamen Annibalis temporibus regionem hanc palustrem adhuc fuisse, quod nos in loco demonstrabimus, etsi aliqua parte infra Phesulas, & vbi pontem esse Ariniani diximus, habitatam tum quoq; arbitremur. Annius igitur vrbem hanc circa Herculem Ægyptium ædificatam perhibet: at vtcunque vel Athlantem eius auctorem accipiamus, vel Herculem Ægyptium, equidem dubiũ haud quaquam est, eam inter Hetruriæ primas XII. colonias fuisse. Erat in amœno apricoq; colle, fontibus eximijs abundante, quemadmodum Facius *a* Vbertus indicat his versibus. *a.li.3.cã.7.*

Hîc tibi dicere pergam illo de monte
 Vt diues optimis aquis & balneis fuit,
 Magnisq; ductibus, & omne genus pomis.

Et pòst

Proculdubio ille quem dixi
 Phæsolas condidisse, locum cognouit
 Cœli naturam obtinere temperatam.

Nunc vrbs intercidit. Causa interitus in Florentia dicta est. acciditq; à C.N. MXXIIII. anno, die quem Diuo Romulo festum Phesulani solenniter agebant, vti Nicolaus *b* Maciauellus in historijs Florentinis cum Blondo Sabellicoq; *c* tradidit. Ædificia omnino pauca supersunt tantæ ciuitatis, quæ tam potens olim fuit, ut Stilliconem nominis Romani Ducem Gothis cædendis præcipuè iuuerit. quorum hic supra centum millia trucidata, reliquos pessimè habitos Blondus & Sabellicus perhibent. Hac ætate passim in colle in quo extitit, villæ Florentinorum ciuium haud ignobiles apparent, itemq; cœnobia templaq; multa. quorum è numero sumptuosissima est Abbatia, vt vocant Phesulana, Cosmi Medicis opus. Est etiam hic amœnissimũ monasteriũ D. Dominici, sodaliũ prædicatorum. Nomen Phesularum locus adhuc

b. lib. 2.
c. lib. 2. Ennead. 2.

cum Episcopatu seruat. Circà passim intidissimi horti fructiferis arboribus omne genus consiti, septisq; perelegãtibus ex buxo, myrto, gelsamino, rosmarino ac rosa varia conclusi. Pergulæ in ijs præcelsæ ex omni specie vitiũ · pini miræ proceritis, & cupressi· opaca lauri nemora · fragrantes vndiq; plurima cum saluia herbæ, nec tam odoratu, quã aspectu iucundissimæ · suauissimũ item murmur aquularũ undiq; discurrentiũ obstrepit. Arbores hic medicæ variæ perpetuo simul fructu auriæ, simulq; flore vernantes: breuiter mirabilis omnino locorum amœnitas & ornatus. Iuxtà tum in collibus qui ad orientem vergunt, annis Munio caput tollit, procursu Florentiam alluens. Propter eum, sexto ab vrbe lapide, sacellum est ad Cruces dictum, quòd vt accolæ perhibent, hoc in loco Gothi iaceant, illa memorabili strage ad Phesulas cæsi. De cætero inter montes Apennini amœnissima vallis, tota villis vicisq; nobilibus nitens, Mugellum · coloni Mugellani, vt a Merula vocat. Origo hinc Dini, cognomento Mugellani, viri doctissimi præcipueq; iuris, qui in claustro D. Dominici apud Bononienses, cum Cyno Pistoriense Florianoq; Sanpetrio situs est. Mugellum medium amnis ex Apennino Seua, percurrit, Arni incola, quemadmodum in tempore demonstrabitur. Primum Mugellanæ regionis oppidum, via quæ Florentiam Bononia ducit, Scarparia est, anno post C.N. MCCCXIII. conditum à Florentinis, qui capta Pistoria, uti Blondus b in historijs prodidit, quò finitimum agrum tuto imperio tranquillum haberent, Actianum munitissimum propugnaculum ab Vbaldinis emptum euerterunt · oppidumq; hoc in planitie, indito ob situm Scarpariæ nomine, quod ad pedem, Scarpamue vt Itali vocant, Apennini seu collis, sit positum, ædificarunt. Terræ motu totum pene nuper concidit anno à C.N. MDXLII, miserabili planè ac horrendo casu. Nobilitauit locum ortu Iacobus Angeli filius, latinè græceq; doctissimus. Sequitur Nicolaum, cui nomen à duro Nicolai Picinini obsidio fortissimè tolerato, quod Blondus Sabellicusq; scribunt. Hinc amnis Seuæ, torrentisq; Rontæ confluens. Ad Rontam via quia itur Fauentiã, eiusdem nominis est vicus, sub quo D. Laurentij Burgum. Dein ad quintum lapidem torrẽs Ducaria Seuæ illabitur: profluit Apenini iugis à D. Gaudentij vico. Agrum qui inter eum & Arnum ad Aretinorum fines vsq; patet, Casentinum vocant: Annius Clusentinum ait dicendum ex Antonio, qui in Itinerario sic scribit. Clusentinum, transitus Annibalis à Clusio Nouo. Volaterranus a hanc putat esse Terram Passumenam à Strabone b descriptã · qui tractus erat longus, quo in Thusciam exercitus è Gallia penetrare solebant, & Annibal quoq; transijt: nempe cum duæ patetent viæ, vna hæc, alteraq; ab Arimino per Vmbriam, eaq; melior quidem ob iuga montium clementiora, sed præsidijs accurate esset munita, difficiliorem eligere coactus. Itaq; tractum hũc Strabo Terram Passumenam vocat, qui nunc Casentinus. Clusentinos nouos memorat Plinius. Historiam Merulæ corruptam arbitror in nomine Crescentinatum, quo regionis huius incolas nominat: Casentinates enim scribi oportere autumo. Casentinus ager vt ad Florentinam ditionem venerit, Blondus in Historia sigillatim narrat. Propter amnis Seuę & Arni confluentem, oppidum est, Pons Seuę, à vicino ponte, qui transitum fluminis iungit, denominatum. Ager est Casentinus peramœnus ac fertilis, vino, frumento cæterisq; rebus ad vsum mortalium vtilibus abundans, & castellis vicisq; frequentibus nitens totus. Supra Florentiam millia XV. ad Arni ripam oppidum perhonestum Incisa, Francisci Petrarcæ natale solum. Id Blondus nomen accepisse conijcit, ab inciso obice saxeo, qui cursum Arni quondam

a. li. 8. hist. Viceccom.

b. lib. 10.

a. lib. 5. Com. V.

b. lib. 5.

c. lib. 8.

dam sustinebat, & adhuc quibusdam vestigijs se prodit: quamobrē priscis temporibus hāc Arno profluenti appositā planitiē, paludes occupabāt, quæ post apertū ferro saxum exiccata, nunc exculta tota consitaq;, nobiliū hortorum instar est: Vallem Arni vocant. Mentionem eius facit Liuius, Annibalis iter hac memorans, & vt paludosa tum fuerit· vt Annibal ob intemperiē vernā humore nocturno, ac palustri cœno grauante caput, altero captus oculo sit· & elephante qui vnicus super fuerat, quò altiùs ab aqua extaret, vectus, quà fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat· vt in præaltis ac profundis fluuij voraginibus hausti pene fuerint duces· maximè tamen omniū cōfecerint vigiliæ per quatriduū iam & tres noctes toleratę, cū omnia obtinētibus aquis, nil vbi in sicco fessa sternerent corpora, posset inueniri. Ita de his locis Liuius ferè. Ad dextrā Arni post Incisam, eadem in valle Ficinum, castelli honesti instar, quod cum à Populo Florentino cum Guidone Nouello Comite et exulibus Florentinis bellū gerēte, subuersum fuisset, pace dein facta Comes idē instaurauit, anno post C.N. MCCXCVIII, vt Volaterranus prodidit. Nobile hinc oppidum D. Ioannis, vino inclytum, quod Tribianū vulgò vocatur in suauissimis herculè ac generosissimis quæ vsquā sint, censendū. Hoc vnà cum Castro Franco, de quo paulo post dicemus, Florentinos anno à C.N. MCCXCVIII. condidisse Blondus [a] & Platina [b] tradūt. Sequitur Mons Varcus, & Quārantanū. Trans Arnū, eius in læua Castrū Francū. Terraq; Noua, Poggij viri docti patria, qui nō pauca cum ipse scripsit, tū è græco latina fecit. Muro hoc oppidū cinxit Guido Petramala, Dominus & Episcopus Aretinorum. De cætero Laterina, Pons Nanus · supraq; inter mōtes altissimos cœnobiū Vallis vmbrosæ, quo in loco primus id institutū religiosæ vitæ, quod ab vmbrosa valle cognominatur anno post C.N. MLXX. D. Ioannes Gualbertus Florentinus est exortus. In Casentino insuper agro multa sunt castella, viciq;, quorū primaria censentur Romena, Burgū, Puppiū, olim in Comitū Guidonū ditione. Sub Arni fonte altera in ripa, Portianum · inferiusq; Stia · mox Pratum vetus, ortu Antonij viri docti, iurisq; tam Cæsarij, q̃ Pontificij periti, nobile, qui memoria patrū nostrorū apud Bononienses, vbi publico salario diu ius erat ꝓfessus fato cōcessit. Infra hoc oppidū Corsolana torrens Arnū auget. Dein altissimis in montibus Camaldulorum est cœnobiū, insignis religione locus, quòd inter hæc ingentia frigora tam austerā durāq; vitā cultui diuino mancipati agāt. Descensu hinc ad amnē deuenitur Archianū Arno illabentē iuxta Bibienā in mōte ꝓnobile oppidum, & origine Bernardi Cardinalis illustratum eruditi viri, aulicorūq; negotiorū vsu exerciti, qui Leonis X. Pōtif. Max. tēporibus Romæ decessit. Haud ꝓcul Bibiena modico in colle fanum eximiū. D. Mariæ Saxeæ, cum cœnobio sodalium ꝑdicatorū. In Archiani fluminis dextra sursum oppida modica Gelum Coretiūq;. Dein est Pistilio torrēs Arni incola, cuius alueus aduersus inter mōtes asperrimos ad Auerniam ducit, religiosum locum, vbi D. Frācisco, rarum equidē & singulare pietatis monumētum, stigmata Christi Seruatoris inflicta. Deinceps agrū Florētinū Aretino, Senēsi, Pisano, Volaterranoq; cōterminum descripturi, proximā ad vallē Piscianā, ab amne Piscia qui hac fluit, denominatā, transiemus. Primùm sic Lastra · deinde Mōs Lupus · tum Colina · supra quā & sub Piscię fonte Sābuca. Dextrā eiusdē amnis Mōs Iustus, Linariū, & D. Donati Castrum tenent. Sequitur flumē Elsa, qꝫ paulum supra oppidum Collis ad orientē versus loco quē Vncos accolæ vocāt vt Boccatius in libro fluminū perhibet, oriēs, modico procursu tātum incremēti sumit, vt tres ingētes frumētarias ful-

[a] lib. 19. histor.
[b] in vita Clementis. V.

lonicasq; molas voluat. Ad primum lapidē mox Senā excipit, exiguum torrentē post cuius accessum naturæ est talis, ut iniectū lignū saxeo cortice obducat. Claritate totus à fonte ad ostiū quo Arno illabitur, pcipua, nisi quū imbribus turbatur.

a.lib.3. Cant.8. Miraculum hoc aquæ Facius a Vbertus memorat his versibus.

Prætereundum non est aut silendum
De Elsa, quæ à Colle ad Hispaniam versus fluit,
Hoc quod absq; periculo minimè credidissem
Baculum illi iniici iussi
Longum ac tenuem, & ante mensem
Crassus, lapideusq; fuit cum ut reciperem veni.

Multas hac regione columnas faciunt. Ita Facius. Cochleas etiā albas cassasq; ac fere fractas in imo alueo flumē cursu eruit, quas vniuersali inundatione huc delatas Boccatius autumat: cæterum & generari forsan ipso in amne possunt, tali cōditione soli, quæ formā hanc operāte naturæ vi recipiat, vti metalla nasci perpetuò cōstat. Arno Elsa vt diximus, illabitur supra D. Miniati oppidū, quo de postea dicemus. Ad læuā habet Emporiū, Castrū Florentinum, & in colle Certaldū, vnde Boccatius originē sibi fuisse priusq̄ maiores eius Florentini ciues efficerentur, in libro fluminū scribit. Quātus ille vir fuerit opera literaria cum latino, tum vernaculo sermone scripta quæ reliquit, abunde testātur. Latine pręter cætera Genealogiā Deorū, de Fluminibus, de Fontibus, de Stagnis & Paludibus, de Montibus, & Bucolica scripsit: patria lingua Decameron quod cētum nouellas uulgus vocat, Philocalū, aliaq; similia. De Ameto & Amatoria visione, an officinæ Certaldicæ partus vterq; sit verus, an supposititius, varia hominū iudicia sunt: quamobrē & nos hoc in arbitrio legentium relinquimus. Vita concesit anno post C.N. MCCCLXXV, natus LXII, vt Volaterranus auctor est. Infrà, haud procul amne, Vicus altiusq; Barberinum, ortu Frācisci eximij Iureconsulti ac elegantis scriptoris obseruatorisq; vulgaris eloquētiæ, veluti editis operibus est testatus inclytum. Suprà sunt, ad D. Donati, & Castellina. Rursus altera in ripa Elsæ, sursum, D. Miniati cognomēto Teutonis, nobile oppidū, cuius paulò antè mentionē fecimus. Conditor Desiderius Longobardorū Rex, vt in eius Edicto legitur: cognomē à Teutonibus qui ædificarūt, Annius esse scripsit: arcē ab Imper. Cæsare Friderico II. factā Pandulphus Collenutius

a.lib. 4. in historia a Neapolitana perhibet. Nobilitatū ortu Recuperati Iureconsulti, Laurētijq; summi Astrologi, quē omniū primū iudicia in annos singulos scripsisse Volaterranus ait. Sequitur in Elsæ ripa iuxta fontē eius Casulū. Auget amnē Stagia torrens, vicinis oppido Stagiæ locis ortus, præterq; Poggibontiū nobile ac lautū oppi

b.lib.18. dū, olim Bonitiū, fluens. De Bonitio Blōdus b in historia memorat, eius excidium à Carolo primo Siciliæ rege Florētinis pretio venditum in contumeliā Pisanorū, qui id semel à Florētinis subuersum, instaurauerant. Ita tū Florētini hoc ad pedem collis, in quo summo prius oppidū Bonitiū extitit, haud pari tamē amplitudine cō

c. in uita Clementis. IIII. diderūt, Poggibōtium pro Poggio Bonitio dictū vt Platina c scribit. Volaterranus auctor est olim ditionis Senensiū fuisse. Paulo vlterius in collis specula valli imminēti murus apparet fortissimus, à Florētinis ad tutelam subiectæ vallis ædificatus, Poggiū Imperiale vocāt. Dein à tergo rursum, Elsæ dextra ad Sanminiatum versus, p honestū est oppidū D. Geminiani, Senēsium ditionis olim, at nūc Florentinorū, à Desiderio Longobardorū rege cōditum, vti alabastretica tabula Viterbi, Longobardicis inscripta literis, docet. Vinū hîc etiā q̄ vocant Tribanū ex Italię totius nobilissi-

bilissimis, gignitur. Ornauere locũ ortu Ioãnes & Vincentius ex ordine prædicatorum doctissimi viri, quorũ prior de rerum similitudine librum scripsit, alter sodalitis suæ procuratione in aula Romana gerens, vitam D. Antonij aliaq; opera cõposuit. Scriptor elegans fuit fatoq; concessit anno post C.N. MDXXVII. Romæ, cũ ab Imper. Caroli V. legionib9 vrbs capta direptaq; est. Illustrauit etiã hoc suũ natale solũ Dominicus, qui de iure Pontificio nõ pauca scripsit. Vltrà sunt, Gambasiũ, Mons Aionus, & Mons Topulus. Sequitur Era flumen, cuius transitum põs iũgit, vbi Pons Eræ, oppidũ prælio inclytũ, quo Pisani à Florentinis cæsi tribus hominũ millib. amissis, vt Aretinus in Historia tradidit. Erã amnẽ Facius[a] Vbert9 ita memorat. a. lib. 3. cant. 8.

Ad Eram cum essemus
Aqua mihi ostensa, simulq; à quodam
Sic dictum, quem propter nouitatem interrogabam.
Mos hîc est inter nos vt quisquis
Circulos vasorum faciat, ibi eos maceret,
Semperq; decimum ex ijs amittat,
Nec vllus animaduertere potest quis eum auferat:
Aliqui putant à dęmonibus subtrahi.
Quidam ab ipsis deglutiri aquis.

Ad lęuam Eræ, Plebs Sacci, Feciola, Calcinaria, cum alijs quibusdã oppidulis. Trans Eram, inferiùs, Cascina Pisani agri, cuius hîc mentionem facimus, quoniam cum Pisa non est dicta, quippe quod in mediterraneis sit. Hinc in Eræ dextra, Lari Terratiolaq; sequũtur & vlteriùs multa tum Pisani agri, tũ in Volaterrani finibus castella modica, præterea verò & Aquæ calidæ, quibus innasci ranas auctor affirmat Plinius, & à nobis in ora priùs commemoratũ fuit. Dein ciuitas antiquissima Volaterræ, difficilimo asperrimoq; iugo imposita, ex primis Hetruriæ XII, conditore Iano insignis vt Cato prodidit. Volaterras Strabo, Plinius, Liuius, Antonin9, Ptolemæusq; vocant. Annius ad Catonẽ etymõ nominis esse vocabulũ Ater, ꝓdidit, quod, inquit, vt Samuel dicebat, olim Schytica lingua latã plateã ante domus exitũ significauit. Ergò quoniam hoc vti Atriũ est, quod à Tuscis primùm venisse Varro de lingua latina testatur, argumentũ est Atrianos Tuscos esse Volaterranos, id est priscos Atrianos. Hæc igitur vrbs atriorũ inuẽtrix prima fuit. Sic fere Annius: nec planè discrepat Raphaël Volaterranus in Cõmentarijs[b] Vrbanis omnino eã XII, primarũ Hetruriæ vrbiũ vnã hãc fuisse contẽdit, sed nomẽ, Volaterræ, Vole Tyrrhenorũ significare, id est vrbẽ, vel oppidũ, seu propugnaculũ Tyrrhenorũ vt Volaterræ vox locũ natura munitũ denotet, à Tyrrheno Lydorũ Duce conditũ, qui, inquit, in has partes ꝓfectus XII. fundauit vrbes, ante bellũ Troianũ annis ferè centũ, ante Romã cõditam, quingentis. Ita Raphaël: ego Catoni potiús assentior. Vrbs igitur hæc in monte securitatis causa condita, quo latrocinantiũ incursiones ipse per se locus prohiberet: etenim vt Tucydides memorat, antiqui condendis vrbibus excelsa contraq; vim & iniuriã malorũ situ tuta plerũq; deligebant. Iam itaq; quin hæc antiquissima sit ciuitas dubitatio nulla est, cùm ob auctoritatẽ eorũ quos nominauimus, tũ propter monumẽta vetustatis plurima, statuas, epitaphia litteris Etruscis, tymbos, aliosq, lapides elaboratos, cuiusmodi hîc indies inueniuntur, itemq; muros, quibus adhuc vrbs est cincta, quemadmodũ ostẽdemus. Deinde coloniã Romanorũ deductã in libro coloniarũ legitur ita. Volaterræ lege Triũuirali colonia deducta: cẽturijs singulis iugera CC. decurianis & cardinibus assignata, q̃ omnẽ veterani in portionib9 diui b. lib. 5.

 sam

ſam pro parte habeant, in quos limites cepit interualla pedum CCCC. de quibus centurijs vnuſquiſq; miles accepit iugera XXV, & LXXXV, & LX. Facius Vbertus *a* olim hanc Antoniam appellatam prodere videtur his verſibus.

a. lib. 3. cant. 8.

Iuxtà deinde Volaterras inuenimus
Ingenti in monte tam vetuſtas,
Quàm in Hetruria, ſit vrbs vlla.
Antonia dicta quondam, & vt ferunt
Hinc Bonus ortus, qui pro Druſiana
Multos trans mare labores tolerauit.

Ego quē huius rei Facius auctorē habeat, equidē ignoro: quippe quoniā apud antiquos ſcriptores om̄es Volaterrarū nomē inuenio, aliud nō inuenio: Volaterras em̄ Cato cū Strabōe, Antonino Ptolemæoq; vocāt: Plinius Volaterranos recēſet. Et Liuius itē pſæpe mentionē Volaterrarū facit, nominatim *b* ad Volaterras Scipioni hoſtes Hetruſcos ſt ucto agmine occurriſſe ſcribēs, & pugnatū maiore parte diei magna vtrinq; cæde, donec incertis qua data victoria eſſet, nox interuenit. Alibi quoq; Volaterranos Scipionē in Africā euntē iuuiſſe ſcribit cōmeatu alijsq; rebus ad naues neceſſarijs. Cicero quoq; nō ſemel in epiſtolis nomē huius vrbis ita memorat, pſertim ea epiſtola, q̃ p municipibus Volaterranis Q. Valerio Proprætori Syllanā legē antiquā reſtituere molieti, ſcripſit. Oratione etiā p domo ſua Romā Volaterranis non ſolū vt ciuibus, ſed vt optimis ciuibus vti potuiſſe dicit. Quadā inſuper ad Atticū epiſtola gloriatur in Cōſulatu ſuo ſe Volaterranos & Aretinos in veteri poſſeſsione agrorū quos ademerat Sylla, nec diuiſerat, cōſeruaſſe. Patet itaq; cū ex his auctorib⁹, tū alijs vti Agathio, *a* ptereaq; multis Volaterrarū & Volaterranorū nomē antiquitatē vſurpaſſe ſemp alio non vſam quamobrē de Facio quod Antoniæ vetus memorat vt diximus, haud ſatis mirari poſsimus vti nec de eo, quod Bonū hac vrbe ortū ait, quē Antona Britanniæ genitū alij tradidere. Vtcūq; ſit, donec auctore carebimus, qui rationē aliquā ſolidiorē adferat, quæ ille de hac vrbe dixit, iuxta fabulā putabimus. Situ vt Strabo quoq; ſcripſit, eſt huiuſmodi. Profunda in valle ſublimis et pceps vndiq; collis aſſurgit, cui⁹ in vertice planities in qua vrbis mœnia poſita ſunt. Aſcenſus ad eam ſtadiorū XV. ab Cæcina flumine M. P. V. ab Era flumine IIII. altero latere: quanq̃ hoc iter multo aſperi⁹ difficiliusq; primo eſſe mihi Zacharias Zachius Volaterranus affirmauit addēs et murorū formā humanæ manus ſpeciē ſeq, q mōtis in quo ſiti faſtigiū quinis aſſurgat modicis collib⁹ inter ſe paruis itē vallib⁹ diſſociatis. Omnes tamē clauſi muro nō ſunt, ſed aliq tantū. Mœnia ipſa quadrato lapide lōgitudinis ſenū fere pedū tā affabrè abſq; bitumine cōpoſito, vt elegantiā habeat ingentē, maiori ex parte cōſtant. Quinis in vrbē portis adit⁹ datur: p ijs ſingulis fons eximius aquas nitidiſsimas iacit: intus in vrbe bini alij ingētes. Vndiq; veterrimas ex marmore ſtatuas cernere eſt, quaſdā integras, pleraſq; fractas magna varietate, vti & epitaphia multa tabulis marmoreis inſignib⁹ inſcripta. Fuit inter hæc antiqtatis monumēta caput ex marmore laurea redimitū corona, quondā in arcis vetuſtæ, quæ maximo quinq; colliū erat impoſita, fundamētis repertū, cū tabula marmorea his inſcripta litteris. A. Perſius A. F. Seuerus V. An. VIII. M. III. D. XIX. Id elogiū iuxta portā Angelicā extare Raphaël Volaterranus ſcribit. Perſius ille Perſij poëtæ fuit gentilis. Caput Romā poſtea delatū Alexādri VI, Pontif. Max. tēporibus, Thomæq; Phędrę Volaterrano muneri datū, nobis Zacharias Zachius narrauit. Vrbis medio veſtigia maximi theatri ſuperſunt & in via

b. lib. 10.

c. lib. 28.

a. li. 11. de bell. Goth.

quam

q̃ Cursum Martiũ vocãt, Martis signũ pnobile marmoreũ, cũ vrnis aliquot ex alabastrite, toreumatis insigni opere cęlatis, in quibus & ignotę quædã literæ, quanq̃ Hetruscas multi asserant. Iacet hîc itẽ statua ex marmore muliebris, amicta, puerũ inuolutũ vlnis tenens, in cuius pallæ manicarũ prægrandiũ vna minutæ admodũ incisæ literæ sunt, vt ferũt, Hetruscæ. Prętereа multæ insuper inscriptiones eiusmodi, ac itẽ Latinę cernuntur, quę nisi longa narratione cõmemorari omnes haud possent, & aperte vetustatem vrbis docent. Strabo hîc olim è Tyrrhenis quosdam constitisse scribit, itemq; ex proscriptis à Sylla, qui obsidione biennio presi, tandẽ p inducias discedẽtes, vrbẽ reliquere. Volaterranos tantũ potuisse quondã scribit Raphaël *a*, vt ciuitatẽ ad litus Etruriã imperio tenerẽt· hanc etiã ob defectionẽ postea deleuisse, nouo oppido Tusinato iuxtà condito· quo dein mari hausto, Vada Volaterrana sint ædificata. Sic Raphaël: at nos in oræ descriptione, quid de vrbe Etruria sentiamus, iam antea diximus. Volaterræ prima ciuitas Hetrurię Christi Seruatoris Euangeliũ suscepit, annuntiante D. Romulo, quem D. Petrus Apostolus miserat. Ea in fide constanter mãsit vsq; ad Arriana tempora· quorũ cum esset aspersa labe, Iusti Africani pręsbyteri virtute circa Leonẽ III. Imperat. rursus expurgata fuit. Is vir sanctus ab Africa & Vandalis cũ fratre Clemente ac Octauiano item pręsbyteris, & Regulo Episcopo huc profectus, vrbẽ obsidione Vandalorũ liberauit, eiusq; postea factus est antistes. Insecuta sunt Hũgarica tẽpora, quum pari cum cæteris vrbibus Hetruriæ fortuna ab Hungaris euersa est, quos Americus Tusciæ Comes auxilio contra Berengariũ primum, à quo oppugnabatur, acciuerat. Non diu tamen post ab Othone primo Imperat. Germano pulsis Italia tota Hungaris refecta fuit, & vti nũc est, muris arctius cincta. Diem functo Othone aliquot huc Germanicæ familiæ habitatũ vnà cum paucis Volaterranorũ, qui ab clade Hũgarica superfuerant, venêre. Dein Friderici II. temporib⁹ bini Cõsules, qui Cęsareo Legato in administratione ciuitatis adessent, creari cœpti. Iam tũ Hetruria Guelphorũ & Gibellinorũ partibus erat diuisa: Volaterrani, quod Gibellini nominis essent, Pisanis se coniunxêre, scuto nigro candida diuiso cruce pro insigni vtentes: at Friderico mortuo ditionis Florentinorũ facti sunt hoc modo, vt Blondus perhibet. A Florentinis prælio fusi, quod ad montis in quo sita vrbs radices committebatur, quum ad mœnia fugerent, insecutus Florentinus victor, pari impetu cum victo portas ingressus, vrbem cepit. Sic tũ eiectis Gibellinis introducti Guelphi, anno post C.N. MCCL. Reuocatis deinde Gibellinis, constitutaq; pace, geminus eius tuendæ magistratus à populo lectus, alter XII, alter XV. virorũ: primus XII. populi Defensorũ vocabatur, secũdus XV. viri vectigalium. Insigne captum albo in spatio crux rubẽs. Consiliũ quoq; creatũ sexingentorũ, qui rubro Codice descripti· nobilesq; familiæ XLIII. in albo annotatæ. Nec diu tamẽ hac reipu. forma pax esse potuit, indies partiũ odio gliscente. Sic ad Florẽtinos tandẽ vltro decursum, q pacatas aliquo tẽpore res ciuitatis Prętore ad tutelã pacis dato, reddiderũt. Postea cũ se iam exacto annorũ pluriũ spatio ditionis suæ vrbẽ effecisse Florentini existimarẽt, et tributũ imposuissent, Volaterrani taliũ insolẽtes, p seditionẽ aggressi Florentinum Prætorem, eum de summa fenestra præcipitant, anno à C.N. MCCCCXXX. Pax tamen denuo à Florentinis & imperium vt priùs, acceptum. Hic rerum status ad annum post C.N. MCCCCLXXI. perstitit· quo recenter in agro eorum alumine inuento, quũ eius vectigalis partem Florentini postularent, ad defectionẽ ventũ. Ea de causa tũ vrbẽ obsidentib. Florẽtinis, vicesimo die Volaterrani externa

a. lib. 5. c. V.

auxilia desperãtes, pacẽ legibus certis fecere· quorũ fide spreta hostis vrbẽ diripuit: nec solũ ædes priuatorũ, sed etiã sacrata numinib⁹ tẽpla, piaq; loca miles spoliauit. Post hæc deiecta Episcopi domo Florẽtinus ibi arcẽ erexit· agrũq; totũ vrbis inter se diuisit, municipibus ipsis in summa inopia relictis. Ab hac tamẽ insigni calamitate Volaterrani deinceps in fide Florẽtini nominis stetere cõstanter, tã Caroli VIII. Francorũ regis, cũ is numerosissimas in Tusciam copias adduxisset· q̃ Cæsaris Borgiæ tẽporibus· auxiliaq; Florentinis aduersus utrũq; miserũt. Hac cõstantia ꝑuentũ ad MDXXIX. à C.N. annũ, quo Florentiã obsidẽte Philippo Auraniæ principe, Caroli V. Imper. legato, vnà cũ Clemẽtis VII. Pontif. Max. exercitu, vt Alexander Medices alijq; multi exules reducerẽtur, Volaterræ, Cortona, & Aretiũ, Philippo se dediderũt: ipsaq; dein Florẽtia subacta, quẽadmodũ ante memorauimus, in Alexãdri Medicis Florẽtię posteà Ducis impio Volaterrę ꝑmãserũt· cui successit Cosmus. Illustres hoĩes plurimi hìc orti quorũ virtus patriã summé nobilitauit. Eorũ in numero Linus fuit Põtifex Roman⁹, Petri Apostoli successor prim⁹, ex familia Maurorũ, vt Raphaël Volaterranus ꝓhibet, addẽs hoc de eo peruetustũ adhuc scriptũ apud Volaterranos legi: Linũ Herculanũ à patre Herculano annorũ viginti duorũ, studiorũ gratia missum Romã, in cõtubernio tũ Q. Fabij amici paterni, deinde venientẽ eo tẽpore Romã Petrũ omissis omnibus secutũ fuisse, ac ob eius egregiã fidẽ simul ac eloquentiã Euãgelij coadiutorẽ illic ꝑmansisse. Sedit annis X. M. III. D. XII. martyr sub Saturnino Cõsule, cuius filiã lymphatã liberauerat. Sepultus in Vaticano: ab vltimo Neronis anno ad Vespasiani tẽpora peruenit. Is Pontifex apto capite mulieres in templũ ingredi vetuit: Res à Petro gestas, nominatimq; disceptationem· cum Simone Mago, perscripsit: Episcopos ordinauit XI, Sacerdotes XXIII. Nostra memoria ꝓcipuo Volaterris ornamento fuit sanctitate vitæ, fortitudineq; in asserenda libertate ecclesiastica inclytus Vgo ex nobili Saladinorum gẽte Agnani ꝓpinqui oppidi, Volaterranus Episcopus, qui ob Ecclesiasticã libertatẽ plurima ꝑpessus ætate admodũ grauis, anno pòst C.N. MCCCCLXXXII. de vita decessit, magna opinione sanctitatis· quamobrẽ ad diẽ decimũ cadauer summa cũ religione insepultũ absq; vllo fœtore habitũ, ob frequẽtẽ finitimarũ gentiũ cõcursum, quæ id visebãt, & pietatis intuitu cõtingere, ꝓpterq; merita viri, numinis ꝓmereri gratiã, vti quoq; factũ, gestiebant. Volaterranus fuit A. Persius poëta Satyricus, quẽ annos tantũ vixisse XXI, Eusebius auctor affirmat. Neronis tẽporibus Romæ cũ Cornuto Bassoq; Salijs floruit, secundũ inter Satyricos adeptus locũ. Nostro æuo nõ mediocriter vrbẽ hãc ornauit Iacobus Cardinalis dictus Ticinensis, ob excellentẽ virtutẽ ac eruditionẽ à Pio II. Põtif. quanq̃ obscuro loco natus in eũ ordinẽ allectus. Cõmentarios suorũ temporũ reliq̃t, cũ multis familiariũ epistolarum libris· in quibus supra suauitatẽ styli, haud vulgarem ostẽdit eruditionẽ, vt nõ minus iuuet, q̃ delectet. De Raphaële Volaterrano, quod mentionem tanti viri, suiq; popularis nullam fecerit, haud satis possum mirari, cum tamen aliorũ qui hac vrbe orti, illustrium hominũ memoriam celebrauerit, & nominatim Ioannis Baptistæ fratris, à quo nullũ ingenij monumentũ ad posteritatẽ venit· quanq̃ dicat si fata vitã illi concessissent, speratos ex floribus ætatis primæ, fructus haud ignobiles fuisse cõsecuturos. Volaterris quoq; genitus erat Thomas cognomẽto Phædra, Canonicus D. Petri Romæ, vir doctus & eloquẽs, quẽ Erasmus Roterodamus epistola quadã ad Iodocũ Cauerũ, Phædrã dictũ scribit, ab eius ꝑsona gesta in Hippolyto Senecæ Tragœdia, quũ ꝑ Cardinalis Sãgeorgij domo Romæ ageretur.

vnde

vnde tum maximam facūdiæ doctrinæq; opinionem sibi peperit. Nobis olim Romæ cognitus, & ibidem D. Petri sacerdos ætatis anno quinquagesimo diem obijt. Illustrauit etiam vrbem hanc ortu Raphaël Maffæus vtriusq; linguæ doctissimus, vt editis literarum monumentis ostendit, quæ quantam artium humanitatis, philosophiæ, ac theologiæ scientiam habuerit, abundè testantur. E græcis latina fecit plurima, nominatim opuscula quædam D. Basilij, item Oeconomicum Xenophōtis, Homeri Iliadem, & alia pleraq;. Decedens epitomata theologica reliquit pulcherrima cum Cōmentarijs Vrbanis. Ad beatiorem vitam, vti credere pium est, trāsijt, disciplinis optimis, optimisq; moribus abundās, ætate grauis, annis superioribus magno sui apud posteros desiderio relicto. Volaterranus insuper fuit Gaspar Zachius Auximi Episcopus, græcè latineq; doctus, olim Bessarioni Cardinali Romæ sito, à secretis. Superioribus etiā annis vrbem hanc maximè nobilitauit Zacharias Zachius excellens statuarius, vti opera quæ tum Romæ tum Bononiæ fecit, indicāt: nec solum eximius sculptor fuit, verumetiam antiquitatis & rerum singulariū curiosus indagator. Res patriæ memorabiles scripsit, vti metallorū fodinas, aquasque medicatas, quæ à nobis sigillatim memorabuntur, vtpote cū has eius lucubrationes viderimus. Diem supremū expleuit Romæ paucos antè annos, Ioanne filio relicto, non minori indole paterna, qui nunc cōtinuam statuariæ ac alijs id genus ingeniosis studijs operam Bononiæ exhibet. De cætero ager Volaterranus, finitimaq; sunt dicenda: quapropter vt ordinē sequamur certum, quē Zacharias tenuit, à tribus ex quinq; collibus, quos cum vrbe coniunctos diximus, nimirum Monte Brandonio, Portonio, & Vlimento, in quibus sepulcra vetera cernuntur plurima, exordiemur. Postremi horum radicibus è saxo fons prorumpit, cuius aquæ dierū XV spatio, quicquid immerseris, lapideo cortice tegunt. Hinc mille passibus Febianum vicus, vbi fons aquæ dulcis, potu vbertatē lactis intermissam nutricibus restituens. Abest D. passibus Mons Niger, cauernis frequentibus perfossus vnde ferūt olim erutum aurum: lapis item hîc ater ad opera insignia opportunus. Vltrà est Lescalia, vicus, alabastritæ copia abundans. Eius hîc duo genera, durū ac molle: prius è terra cæditur, dictum vitrinum. aliud supra terram inuenitur, & excoctū igne gypsum fit. E primo nobilia fabricātur opera, veluti illa quæ maximus quidā artifex Neapolitanus olim organa fecit, Leoni X. Pontif. Rom. muneri destinata, quo fatis intercepto priusquam absoluerentur, Friderico Gonzagæ primo Mantuæ Duci donata fuere. Profectò id est opus huiusmodi, quod inter rara mirabiliaq; nūc quæ vsquam sint, censeri debeat, visumq; nobis, & canere auditum. Ex alabastrite fistulæ moduliq; toti. Post alterum lapidem Mons Ventarius, arcis in vertice deiectæ vestigia seruans. Circa medium fons exilit insignis. Rursum à Volaterris ad amnē Cæcinā versus, millia tria, colles aliquot, vbi officinæ salariæ. Puteis in cretā effossis altitudine tanta, quæ ad gypsum penetret, aquas è gypso salsissimas oriētes plūbeis caldaribus paulatim in salem niueum igne coquunt. Periculū haustæ imis puteis aquæ artifices faciūnt ouo iniecto, cum bullat, nam id si non mergatur, aptissimam conficiendo sali esse affirmant. Quotidie solent hîc modij salis plerumq; XXIIII. coqui. Rubrum quoque sal quondam alia ex aqua fiebat, quæ res intermissa nunc est. Moias hæc salinarum loca vocant. Trans amnem Cæcinam in colle dein Marantium oppidum, à Volaterranis muro cinctū. Inde tria millia Libbianū in monte, vbi terra nigra foditur, magnaq; chalcitis vnde sutoriū atramentū fit copia. Fontē hîc quē Aquā vocant, acidum, acuti saporis & mordacis nulla gustāt.

anima-

animalia: ſalubris tamen eſt ad quoſdã morbos. Vlteriùs tertio lapide Mons Rufolus, qui olim in ſummo vertice arcẽ habuit. Ad pedem fons nitidus exilit aquæ dulcis, in qua nullo unquam tempore quicquam impuri cernitur, tantæ leuitatis, ut ad trutinam cũ cæteris huius ſitus aquis examinata, cunctis pondere cedat. Rurſum tertio à Volaterris lapide caſtellum eſt vbi mira effoditur chalcitis abundantia, Hinc aquæ riuulus, iuxta quem per conualles quaſdam modicas & depreſſa loca incedendo, porphyrites, ophites, achates, chalcedoniosq; & id genus pretioſos lapides alios varij coloris, inuenire eſt, quos plerunq; curſus aquarum eruit. Finitimis etiam locis terra eſt lutea, ſimilis auripigmento, fœtidiſsima quamobrẽ incolæ regionis, quam poſſunt ſtudioſè iter hac vitant: odorem enim tam grauẽ ac tetrum exhalat, vt ſuperuolantes aues mortuæ ſtatim cõcidant. Alia quoq; ſunt agro Volaterrano Marantioq; loca putida, quorum graueolentiã & fœtorem, ſulphuris nigri metallum quod hîc inuenitur, & haud procul ad id paratis officinis excoquitur, exhalare puto. Deinde M.P. à Marantio V. oppidum in mõte eſt Mons Cerberi: hinc quarto lapide Caſtrum Nouũ cognomine Volaterranũ, & vlteriùs Lecia. Maxima hoc ſitu naturæ miracula. Primùm quibuſdam in locis aquæ tãto ſtrepitu, tantaq; violentia bullientes, vt altitudine pedũ X. exiliant, nec minori cũ ſonitu rurſum cadant, quæſo quem non cogant aſpectu horrere? præterea tãti ſunt feruoris, vt iniecti animalis viui oſſa extemplo nudata carne ſurſum emergant. Riuulus ijs ex aquis efficitur, quo ſe exonerãt, cuius in ripis gummi ferreo, ſulphureo, atramentiq; ſutorij colore cernitur. Lapides qui circa ſunt omnes exuſti, pictoribus vmbris faciendis maximè expetiti. Propè eſt terra rubra, lutea, candida, nigra, cum pilis quibuſdam paruis inſtar globulorũ cœrulei ſilis optimi, quæ pictoribus in pretio maximè ſunt. Miraculũ etiam eſt in his aquis, quod pluuiã denſis vaporibus vſq; ad nubes magna vi emiſsis prænũtiant, cœlo ſereno fumũ rarũ humilẽq; & per vicina ſe diffundentẽ exhalãt. Alię hîc aquæ cernũtur claritatis pręcipuæ, quæ cũ bullire magna videantur vi, tamẽ ad tactũ rigent. Gũmi hæ generãt candidiſsimũ, aluũq; difficilẽ emolliunt. Præter has etiã agro Volaterrano multę medicatę ſunt aquæ, præſertim inter Caſtrũ Nouũ & Marantiũ vbi balnea morborũ nominibus certis inſignita, quoniã ad alios alia cẽſentur ſalutaria, quæ niſi longa narratione complecti haud poſſent. Nec tamẽ haud procul Lecia clariſsimas aquas ſilentio tranſmittã, quarũ hæc virtus vt ſalitæ ac affatim potæ, moxq; vel ore, vel alio naturę abſceſſu redditæ mirabilẽ in modũ corpora malis plurimis emũdent. Sterilitatẽ quoq; mulieribus auferũt, fœcunditate repoſita. Cæteras aquas vt dixi, præteribo. Tribus à Lecia P.M. Senẽſiũ Mons Rotũdus eſt. Hoc ſitu inter ſyluas ſpecus in altitudinem vaſtiſsimus è quo certis anni tẽporibus venti tanto cũ impetu ac vi prorũpunt, vt propinquos arborũ ramos conuellant, ipſasq; frequenter arbores ſolo eruãt. De cętero ad oram verſus, Iuſtinianũ vlteriusq; haud parũ, Saxeta oppidũ, fortaſsis à monte Saxoſo cui inſidet, denominatũ. Hinc vino, oleo, cæterisq; frugibus abundantiſsimũ oppidũ Soueretum, cuius incolas Plinio Seueranos eſſe Volaterranus autumat. Iuxtà quoq;, Segalariũ, aliaq; hoc ſyluoſo ſaltibus & dumetis tractu oppidula, quæ nunc prætermittimus. Itinere tunc ad Maritimã Senenſiũ regionẽ inter ſaltus q Senenſiũ, in colle Moſcona iacet, vel vt Facius appellat Guaſcona q ꝓpemodũ collapſa tota, et in paſtorũ ac pecudũ habitationẽ abijt, olim, vt Zacharias Zachius author eſt, perhoneſtum oppidũ. Muri nũc eius ſemiruti lapide quadrato magno facti, cum ingenti ciſterna. Superſunt etiam pauimento-

mentorum nobilium partes,opere tessellato, vel vt nunc vocant musiuo, lapillis prætiosis eximiè factæ. Passim item marmorum frusta insigni arte perfecta, vnde splendor ædium quæ superiori æuo hîc extitere satis intelligi potest: vndiq; cernuntur fractæ columnæ,capitula rupta,conuulsæ bases,abaci,tymbiq;, ac alia id genus partim elaborata,partim paganica varijs operibus facta,quibus amplitudo loci prisca demonstratur.Super hæc fontis extant eximij vestigia.Reperiuntur etiam indies hîc antiquitatis monumenta plurima,veluti statuæ ex ære,numismataq; ac id genus alia: è quibus Eremita quidam hæc incolens Zachariæ Zachio togatũ Iouem manu tenentem fulgur ex ære,semipedalem,cûm numismate cui Ianus vno latere,nauis altero inerat,præter alia item hîc reperta dono dedit.Secundum collẽ inde ad mare versus procedenti summo quodã in iugo mõtis arx apparet deiecta, quę Mosconæ fuisse creditur.Ex hac specula longissimus in circũiecta prospectus est,præcipuè tamẽ ad mare.Relicta tũ hac parte, rursus in via qua Volaterris itur Senam,quarto à Volaterris lapide Mons Miciuolus est oppidum: inde mille passibus Speciaiola:hinc tribus millibus Castrum Nouum D.Geminiani,Collis Elsanæ Vallis,ab Elsa flumine præterlabente dictus,elegans vicus,vbi propter opportunitatem aquæ clarissimæ,quæ mille ab hinc passibus oriens in Elsam modico riuo defluit,papyri magna fit copia. Collis in ditione Senensium est.Quarto inde lapide perhonestus vicus Abbatia,inter Florentinorum & Senensium fines.Bini hîc lacus interuallo iactus sagittæ disiuncti: vnus aquas habet clarissimas, at ut aiunt accolæ,fundũ non habet: alter paulo minor aqua nigra modo atramenti,pariterq; vado incomperto est,totus priori contrarius,quoniam iniectum lignum extẽplo in imum rapit vt porrò non appareat,piscibus omnino carens.Fama regionem tenet,cum hac D.Cerboni Episcopo Massano iter incidisset,& in tabernam,vbi nũc prior lacus,diuertisset, de cauponis flagitiosa vita certiorem factum sedulò eũ ad poenitentiam monendo reducere conatum.Sed quia proficere se videbat nihil,exitium postridie decedentem prænuntiasse repentinum,vt abysso hauriretur. Ita sancto viro paulum digresso,mox hiatu terræ simul tabernam cum domino absumptam,& hunc ibi remansisse lacum.De altero aiunt,cùm eo in loco cynoedus quidam perditissimus tam foedum aliquandiu flagitij genus exercuisset,diuina tandẽ vindicta haustum hiatu terræ cum tota domo,relictumq; lacum atrum illo spatio quantum eius habitatio patebat,alteri planè contrariũ natura: nec immeritò,nempè propter poenam abominandæ illius ac putidæ contra naturam luxuriæ.Rursus à tergo Volaterris Senam euntibus præcelso in iugo Syllanum apparet, oppidum permunitũ,hac in saxoso monte forma conditum.Quadrata loci species: angulos singulos munitæ tenent arces: quintaq; cæteris maior oppidi medio,quæ puteum aquæ viuæ præcipuæ altitudinis habet. Aditus ad oppidũ difficili, arcta, sinuosaq; via latitudinis haud supra pedes ternos opere saxo incisa,montem ambiens.Saxosum hunc collem murus cingit insignis,à medio colle per circuitum in vertice desinens. Inter eum & castellum familiæ multæ habitant.Syllani nominis originem ad Syllam conditorem ipsi incolæ referunt:sed Volaterranus aliter, oppidũ à Petronijs Senensibus ædificatum scribit,addens quũ Guelpha factio Volaterris Bonparentes exegisset,eos huc vti in tutũ concessisse: tãdem vero à cognatis Petronijs per dolum capto loco & hinc pulsos. Sic à Petronijs tum arcem tutelæ loci causa munitã,oppidumq; dein Florentinis prætio venditum. Cõciliari hæc fortassis nõ ineptè ita possent,ut primùm à Sylla castellũ aliquod hîc ædificatũ nomine Syllani creda-

credamus, quod postea collapsum, Petronij refecerint. A Syllano millia pass. VI. in amœnissimo ac periucundo colle oppidum est D. Armatij: extra quod insigne virginum cœnobium, è cuius nitidissimis hortis largus instar iusti fluminis exit fons, qui prolapsus inde gemino riuo diuiditur, quorum vterq; multis molis versandis idoneus esse possit. Insignium anguillarum hæc aqua copiam habet. Septimo dein lapide perelegans & lautum oppidum Casoli Volaterranæ diœcesis, quanquam ditione Senensium habeatur. Statua hic Syllæ Dictatoris marmorea cernitur, media superiori parte nobili opere facta. Totus ager amœnus & frugifer, aquisq; nitentibus abundans. Rursum altero à Volaterris lapide, Matola, Roncolaq; sunt oppida: versusq; mare X. à Roncola P.M. Guardistallum: & è regione millibus duobus Mons Scutarius. Regio nitens vniuersa est, & frumenti aliarumq; frugum fertilis, itemq; salubri cœlo. Dein octauo lapide Quarcetum: inde tertio Ripabella, haud indigno nomine propter amœnitatē ac elegantiā collis in quò sita. Passim hîc claræ per riuulos obmurmurāt aquæ: copiosus frumento, cæterisq; frugib. ager. Hactenus Volaterrani agri ac diœcesis dicta loca: nūc ad propinquiora litori, quæ Maritima Senēsium vocātur, accedemus. Eam regionem ab amne Cornia citra Soueretū, ad Pisciam ultra Capalbiū pertinere non pridem in ora demonstrauimus. In latum ac longum haud mediocriter patet: nam ut aliqui tradidere, M. P. ad LXX. longitudine colligit: infrequens tamen colonis propter grauitatem cœli. Primùm in ea ciuitas Massa peruetusta, Veibeni principis cognomine Massi, opus, ut Annius asserit. Volaterranus tamen hoc in loco Vetuloniam extitisse scripsit, errare contendens eos, à quibus iuxta Viterbum collocetur, quippe quoniam hîc Ptolemæi pictura designata fuerit. Ego Volaterranum allucinari puto, quandoquidem superiùs in ora Tusciæ Vetuloniam & Vitulonium differre docuimus: Vetuloniamq; Viterbo finitimam, Vitulonium autem hac in parte extitisse plurimis adhuc vestigijs ædificiorum se prodens, idq; Vitulonium, non Vetuloniam dicendum. Itaq; iam magis Annij sententiam probamus, nimirum si tam vetusta hæc vrbs sit, ut eo amplius Veibenum Massum auctorem & nominis & ortus habere credatur. Massanus Episcopus erat D. Cerbo, quem paulo antè memorauimus. Paucos ante annos hic aluminis inuentum metallum. Sequūtur loca quędam exigui momenti, Perola est et Tatti, & Mons Massus, & ad D. Fortini, & Strata, & Mons Vrsalus. Trans Vmbronem deinde Scantianum, Pereta, & Malianum: vltraq; ad flumen Albengiam Saturniana modicum nunc oppidum, Ptolemæo Saturnia colonia dictum, pariterq; Catoni & Appiano [a] Alexandrino. Plinius hos Saturninos antea vocatos Auruninos scribit, nimirum ab Auruno Lartheno Hetruriæ Principe: quod confirmat Berosus[b]. Saturnianam olim collapsam refecere nonnihil Senenses, in quorū est ditione. Præterfluit amnis Albengia, secundum quem vlteriùs ad Sempronianum deuenitur: nec procul eò oppido dextra in ripa, Suana ciuitas, sic dicta Ptolemæo: memoratq; Suanenses etiam Plinius. Originem hinc traxit Gregorius VII. Pontif. Rom. antè Ildebrandus monachus, vir bonus ac doctus, & Pontificatu nō indignus, ut apertè Platina, Petrarca, Blondus, Sabellicus, alijq; multi scriptores tradidere. Mentionem Suanæ Facius Vbertus facit inquiens: Ibi est Suana, cerniturq; Guasconia. Rursum à tergo, læua fluminis Vmbronis, Istia, Campaniaticum: altiùs Paganicum: deinde Balnea Petrioli, cum alijs item in agro Senense, quorū priscis temporibus & prætium, & usus fuit, vti in oratione pro Cœlio Marcus Tullius Senensium aquas memorans,

a. lib. 1.
b. lib. 5
c. lib. 3. Cant. 9.

morans,ostendit,prætereaq; Martialis ad Oppianum ita: Hetruscis nisi tremulus laueris, Illotus morieris Oppiane. Frequentantur etiamnum ægris. Supra est ad dextram D. Quirici oppidum. Annius in commentarijs cum alibi, tum ad Antoninum,vbi Vmbronem is describit inter mõtes, Vmbronem hunc esse locum asserit,& ab Vmbrone flumine radicibus collis in quo situm, nascente, sic appellatum. Ego eum in errore versari arbitror· quoniam amnis Vmbro, quanq̃ propter collis pedem fluat,tamẽ eo nequaq̃ oritur,sed altius multo supra Ascianum. E radicibus tamen ipsius collis exiguus exit amnis Assus, Vmbroni prope Saxum illabens,vbi Orcia dicitur,vt Hieronymi Bellarmati Chorographia docet. Libentius itaq; Volaterrano fidem addimus,qui hoc oppidum à Zenobio Landrici F. cõditum,idq; se marmori inscriptum apud Aretinos legisse perhibet. Attamen & Montem Vmbronem hunc esse,quem Cato Antoninusq; nominant,arbitror·sed oppidum quod nũc est,Zenobium condidisse,& à D. Quirici æde quam is posuerat,denominatum. Dein ad Senam versus alto in monte oppidum est,Mons Alcinoi Volaterrano dictum,vino quod amœnis ijs collibus gignitur,nobile. Non procul etiam hoc collino tractu, Mons Oliuetus, primordio instituti monachorum alborum inclytus,quod Montis Olìueti nominatur,& hìc Bernardus Ptolemæus Senensis anno post C. N. MCCCCVII. incepit, vt auctor est Volaterranus *a*. Succedit Arbia flumen,historijs Florentinis celebre,propter cladem Florẽtinorũ à Senensibus, Pisanis,& exulibus Florentinis Farinatæ Vberti temporibus ad id acceptam, qua de suprà diximus. Interius ciuitas Sena, quam Plinius Coloniam Senensem vocat,itemq; Tacitus in hæc verba scribens: Manlius Patritius ordinis prætorij pulsatũ se in colonia Senensi cœtu multitudinis, & iussu Magistratuum q̃rebatur· nec finẽ iniuriæ hìc stetisse. Et pòst: Additumq; S. C. quo Senensium plebes modestiæ admoneretur. Senam quoq; Cato, Antoninus & Ptolemæus in mediterraneis vrbibus Tusciæ memorãt. Et Volaterranꝰ scribit, quoniã pleriq; dubitarẽt,an hęc à Ptolemæo designata Sena fuerit· an verò ab interpretibus addita operi· quò scrupulũ oẽm eximeret, se græcas Ptolemæi tabulas,q̃ peruetustæ in Vaticana Bibliotheca cõseruãtur, inspicere voluisse,ac in ijs Senã quoque descriptã reperisse: quam Populi Romani Coloniam factã in libro coloniarum legitur,in quo colonia Saniẽsis vocatur. Polybius initiũ Senæ primũ ad Gallos Senones à populo Rom. deuictos referre videtur, cũ eos alterã vrbem Senam ædificasse p̃ter illam quæ Adriatico apposita mari, tradit. Hoc cõfirmat Gotifredus in libro memoriarũ,conditã à Gallis Senonibus Duce contra Romanos Brẽno scribens: idemq; dicit Polycarpus in Chronicis *b*, addens insuper habitationi veteranorũ vt hìc quiescerẽt ædificatam,ante Christũ natũ annis CCCLXXXII. De Blondo mirari satis nequeo,q̃ in Italia sua nouã hanc vrbẽ dicit, vtpote cuius in veterum monumentis memoria reperiatur nulla· sibiq; in D. Georgij Algani cœnobio apud Venetias,peruetusto in libro lectũ, Ioannem IIXX. Pontif. Max. acceptis de Perusina, Clusinensi, Aretina, Phesulana, Florentina, & Volaterrana diœcesi senis plebanatibus eã condidisse,q̃ & inde propter senos plebanatus Senarum adepta sit nomẽ. Hæc profectò nos iuxta fabulã æstimamus, veterũ auctorum à quibus Sena disertè memoratur,inspectis scriptis, vti ostendimus. De senis plebanatibns abundè Volaterranus Blondo satisfacit,verum q̃dem esse posse dicens, Ioannẽ Pontificem cum instituto Ecclesiæ Romanæ ciuitatẽ,episcopo dato Senam efficeret,eos illius diœcesi attribuisse plebanatus· at hinc minimè cõsequi

a. lib. 21. C. V.
b. lib. 6.

vt is Pontifex vrbis conditor fuerit. Hoc ait apertè quasdã ex marmore tabulas in Aretinorum æde cõuincere, quibus donatio Zenobij Tribuni prędiuitis viri ac potẽtis, Landrici Senatoris Rom. F. circa Damasum Pontif. Max. annũq; póst C. N. CCCLXX. Aretinæ Ecclesiæ facta perscribitur, mentioq; fit D. Mariæ ab Zenobio iuxta Senense castellũ ædificatæ: qui locus ad portã vrbis D. Marci apparet, vbi etiã nunc veteris castelli nomẽ durat, & muri deiecti cernuntur cũ cryptis specubusq; subterraneis. Ijsdem in tabulis castellum Senense à Romanis cõditum traditur: quod tñ intelligi ita debet, vt à Pop. Rom. instauratum, & habitationi nouæ coloniæ opportunum sit effectum: primos em̃ vrbis cõditores fuisse Gallos ostendimus: memorantur insuper templa cœnobiaq; multa ab Zenobio condita, nunc Senensium ditionis: quorum mentionẽ nos in tẽpore partim fecimus, partim adhuc faciemus. Alij Senam à Carolo Martello fundatam aiunt: sed quo tempore, quo modo, qua causa, non addunt. Alij aliter: quorum sententias quoniam infirmis subnixæ mihi videntur argumentis, nõ putaui operæpretium referre. Commemorat id genus quædam Facius Vbertus a his versibus.

a. lib. 3. cant. 8.

Ea via quæ planior erat,
　Ad vrbem deuenimus Senam,
　Quæ loco valdè salubri est sita.
Iucunditate ac moribus decoris plena,
　Mulieribus formosis virisq; ciuilibus,
　Aëre dulci, lucido, ac sereno.
Vrbem hanc, vt à quibusdam intellexi,
　Relictis hîc multis senibus Brennus
　Post cæsos captosq; à se Romanos
Primum incoluit: alij diuersæ sententiæ
　Quum bonus Carolus Martellus dicunt
　Hac transiret, eius veteranos eam condidisse.

Sic Facius. Mihi vt dixi videtur antiquorum potius auctoritas sequenda, qui vrbẽ hanc vetustã perhibẽt, vti etiã versiculus sigillo ciuitatis inscriptus habet, talis: Salue virgo Senam veterẽ quã cernis amœnã. Iacet in colle, præcelsis cincta crepidinibus tophinis, frequentia nobilium ædificiorũ nitens, e quibus ædes Maxima Diuæ Virgini matri sacra, splendidis ac sumptuosis, quę tota Europa sunt fanis annumeranda, siue pretium marmoris ex quo tota cõstat, siue excellentiã operis ac artificij quo facta spectes. Præterea sunt ędes amplissimæ quadrato lapide structę, Pij II. Pontif. Max. opus: aliaq; multa pernobilia magnificaq; ædificia, quæ nisi longissima narratione cõplecti omnia non possem. Est item amplissima domus Hospitalis, miserorum insigne ac periucundum refugium, quam præter ædium augustam formam magnus ordo ægrorum votis seruientium decorat. Spatiosi ornatiq; fori commendationem prætermittimus, cum insigni fonte Branda, semper nitentibus aquis copioso, de quo Dantes in Inferno b sic memorat: Per fontem Brandam dixerim vidit. Opera hæc & Facius c Vbertus celebrat ita.

b. cant. 30
c. lib. 3. cant. 8.

Forum eius vidi, quod perelegans,
　Et fontem vidi Brandam, Cameliamq;,
　Et domum Hospitalem quæ adhuc est noua.
Vidi ædem Diuæ Mariæ
　Cum crustis marmoreis: & his visis

Ad

Ad Aretium versus viam cepimus. Est Senæ quoq; Gymnasium omnium disciplinarum· quamobrem excellentes viri hîc plurimi extitere, qui non modo patriam, sed vniuersam Italiam illustrarunt, vti ex parte ostendemus. Gens Christianæ religionis cæremonijs admodum est addicta· ciuilitate, comitate, ac moribus elegantissimis insignis. Christi Seruatoris Euangelium ciuitati primus tradidit D. Ansanus Tranquilli Romani F. quẽ ad Arbiam amnem Calendarum Decembrium die Lysias Proprætor ob fidem in Christum securi percussit. Victorias habuere Senenses ex hostibus plurimas. De Florentinis primùm ad Arbiam quarto ab vrbe lapide, via qua itur Aretium, Pisanis tum & Florentinis exulibus coniuncti. Cæsi Florentinorum III. M. viui capti IIII. & Senam vnà cum eorum carrotio deducti: qua clade nuntiata tantus Florentinos incessit pauor, vt vrbi suæ diffidentes plurimi discederent· pars Bononiam, pars Lucam, aut aliò. Præterea MDXXVI. pòst C. N. anno, die qui D. Iacobo Apostolo festus agitur, spectabili victoria Florentinas item legiones, quæ diebus aliquot Senam, vt Fabium Petrutium cum alijs multis exulibus reducerent, obsidio presserant, eruptione facta fudêre, captis de hoste tormentarijs machinis ingentibus XV. plurimisq; paruis. Sed & alias insuper multas Sena victorias adepta est, quas breuitatis causa prætermittimus. Diu in suo iure ac potestate ciuitas fuit, sub auctoritate tamen imperij Romani: sed nostra memoria magnis artibus in dominatum Pandulphus Petrucius irrepsit, eumq; tota vita tenuit, haud absq; criminatione, qua fata præparasse nobilium aliquot ciuium ex suis cognatis amicisq; principatus obtinendi causa dicebatur. Eo morte intercepto, filios eius partemq; nobilitatis populus exegit arrepta libertate, quam in hunc vsq; diem sub imperij Romani nomine conseruauit· magnaq; fide, ac magnis semper honoribus Cæsareum præfectũ coluit. Conciliũ hîc generale Nicolaus II. Pontif. Max. egit centum & triginta Episcoporũ· quo statutum, quod in decretis patrũ tertia & vicesima distinctiõe legitur, Pontificis Romani eligendi ius penes Cardinalium collegiũ esse tantũ oportere. Viros illustres Sena, quorum virtute nõ solum per Italiã omnẽ, verumetiam alijs orbis partibus inclyta est, plurimos edidit. Ex his fuit D. Bernardinus minorũ instituti reformator, qui cõcionibus vehementissimis hominũ maximã multitudinẽ in verã ad Christũ viam cõpulit. Veræ vitæ beatitudinẽ petijt apud Aquilanos, vbi sancta eius ossa seruantur argenteo monumẽto. In Diuos à Nicolao V. Pontif. Max. relatus. Nata hîc quoq; D. Catharina tertij ꝑdicatorũ ordinis, quæ catholicã Ecclesiam vitæ sanctitate ac insigni doctrina plurimũ adiuuit· & vt Pius II. Pontif. Max. perhibet, Christi sacrosanctis cõpuncta stigmatibus, aliter tñ ac D. Franciscus fuit. Vita concessit Romæ· sitaq; in D. Mariæ Minerualis, Diuorũ à Pio secundo Põtif. inserta catalogo. Geniti etiam hac vrbe B. Ambrosius Blanconius ordinis ꝑdicatorum doctissimus sanctissimusq; vir, vt in eius vita quã Sebastianus Flaminius conscripsit in libris hominũ illustrium *a* nostri ordinis, legitur· item B. Ioãnes Columbinus auctor instituti Iesuatorũ, vitæ sanctitate ac optimis disciplinis perornatus, vt à Volaterrano *b* est traditum. Põtifices Romanos Sena dedit Alexandrum III. quẽ sanctitare vitæ, patientiaq; singulari pseudopontifices quatuor aduersum se à Friderico Aenobarbo suscitatos gloriosissimè superasse Platina, Blondus, & Sabellicus tradunt· præterea duos Pios, alterũ & tertium ex eadem Picolominea familia. Horum prior Aeneas Syluius antè dictus, vir eloquens & doctus fuit, excellentiq; virtute viam sibi ad illam dignitatẽ muniuit

a. lib. 5.
b. lib. 21. c. v.

niuit. Opera litteraria multa, cum elegantia, tum erudita reliquit: nominatim aliquot Epistolarum libros, orationes, opusculum quanquam imperfectum, quo de Cōstantini donatiōe disputat, cū descriptione Europæ, ac historijs qbusdā. Vitā eius Platina perscripsit, ac item alius auctor qdam admodū exactè. Posterior Pius huius nepos fuit, vir doctus ac prudēs: sed haud diu in Pontificatu superfuit, magno sui apud oēs desiderio relicto. Situs vterq; est in sacello D. Andreæ apud D. Petrū Romæ. Cardinales Sena plurimos habuit. Ex his primùm Alfonsus Petrutius, Pandulphi de quo suprà cōmemoratum est filius, qui auspicia dignitatis fœlicia lætaq; miserabili ac infausto exitu finiuit: etenim admodum adolescēns à Iulio II. Pontif. in Cardinalium collegium adoptatus, eo defuncto cum inter iuniores Cardinales ex se nouum Pontificem nominare conuenisset: id vbi succesit, iuniorumq; votis subleuatus Ioannes Medices esset, huius creationem ipse Alfonsus de more primus ad populum nuntians, ingenti cum lætitia sic fatus est: Pontificem habemus Ioannem Medicem prius Diaconum Cardinalem, nunc Leonem X. dictum: ac viuant vigeantq; Iuniores. At vti huius consilij iunioris creandi Pontificis ipse princeps fuerat, quo nimirum libertas esset maior, primusq; hac de re gratulatus erat: ita primus omnium quem eius pœniteret, ac dolor sequeretur, fuit: nam cum haud diu pòst Senenses fratrem Borgesum, qui dominari apud se videbatur, exegissent, idq; Leonis Pontif. factum voluntate diceretur, Alfonsus occasionem vindictæ contra Leonem cum non semel quæsiuisset, proditis consilijs Romam plurimis artibus, magnaq; simulatione illectus, tandem in Hadriani mole vinctus post ærumnas plurimas, & carceris squalorem miserrimè supremum diem expleuit. Ex Petrutijs etiam fuit Raphaël Cardinalis: ex Picolomineis Ioannes, Pij III. Pontif. nepos, quem ob eruditionem & integritatem Leo X. ordini Cardinalium allegit. Vterq; paucos ante annos obijt cum Hieronymo Ginutio item Cardinale, à Paulo III. Pontif. creato, qui Apostolicæ Cameræ Auditorem magna commendatione doctrinæ iustitiæq; diu egit. Præterea tam multi Ecclesiæ præsules alij, videlicet Archiepiscopi Episcopiq; hac vrbe orti, vt omnes memorare nimis longum foret. Eam & docti homines eruditionis insigni gloria multi nobilitarunt: inprimis Vgo summus Philosophus ac Medicus item Fridericus Petrutius eximius Iureconsultus, Thomas Domus, quem grex literarius veritatis doctorem nominat, Marianus Socinus varijs disciplinis excultus, geometricis, musicis, poëticis, oratorijs, philosophicis, item historiarum cognitione, ac iuris & agriculaturæ. In hoc viro naturam fuisse auaram creditur, quod ornatum staturę negasset: ac tam insigni ingenio corpusculū admodum deforme dedisset inhabitandum. Bartholomæus eius filius cognitione iuris patri haud inferior extitit: quem ego puer apud Bononienses maximo salario scholam habentem cognoui: & doctissimum fuisse virum monumenta litterarum quæ reliquit, abundè testantur. Talis erat & Bulgarinus, homo eloquens & insignis iureconsultus. Ambo auditores Alexandri Tartagni Imolani legum maximi luminis fuere. Patriam quoque hanc suam Augustinus Dathus mirificè illustrauit eloquentiæ gloria, cuius argumenta sunt amplissima, tum epistolæ ac orationes, tum alia opera quæ reliquit. Nunc Senam adhuc ornat Marianus Socinus alter iuris scientia, quem Patauio, vbi diu leges erat professus, magno salario Bononienses in suam scholam acciuêre. Insuper tam multa hæc vrbs ingenia genuit, vt omnium commemoratio longissima planè foret.

Agrum

Agrum habet bonum, amœnum, fructiferumq́; ac frumento cæterisq́; frugibus vberem. Qua in mare vergit, maritima regio dictus vulgò, copiam frumenti maximam præstat, quanq̃ infrequens colonis, pcipueq́; mensibus æstiuis & autūno, propter cœli vitiū: ijs enim tēporibus homines hîc frondiū prope virentiū colore sunt ꝓpter morbos corporū, qui maligno aëre generātur. Sed de maritimo Senēsium agro superius abundè dictum est. Extra Senam Arbia flumen, è montibus supra Castellinā hac in Vmbronē iuxta Bonconuentū defluens. Almam hāc Antonini esse Volaterranus scribit: ego Antonini Itinerario excusso nomen Almæ nusq̃ reperi. Trans Arbiam ad septentrionē, Mons Apertus. Dein itinere in orientē, Vmbrone transito, eius in dextra Ascianū: altiusq́; Rapolanū: & ad septentrionē, Mons Sansouinus, nostra memoria duobus Cardinalibus illustratus, Antonio viro docto, & aulæ Romanæ aliorumq́; principū negotijs exercito, quē ob ingenij præstantiam Iulius II. Pontif. Cardinalium ordini allegit, fata rapuere post C.N.MDXXXIII. anno: altero huius nepote Ioanne Maria, qui adhuc superest, & propter eruditionem virtutēq́; summam à Paulo tertio Pontif. Cardinalis factus. Multa de hoc viro ni adulationis forte calumniam metuerem, dicēda essent, quorum tamen in Bononia memoriam honorificā faciemus. Altius Ciuitella Batifoleque sunt: & altius ad orientem Clanis, Arni incola, quo de postea scribemus. Deinde iuxta Clanis ripam, Martianum, superiusq́; Folianum non inhonestum oppidum, à Benedicto nostra memoria pdicatorū ordinis docto facundoq́, cōcionatore nobilitatū. Dextra Foliani, Lucianū, à Zenobio Landrici Senatoris Romani filio conditū vt Volaterranus tradit, putare se dicens oppida ab hoc Zenobio constituta Romanis dicta nominibus fuisse, veluti Lucianū à Lucijs. Bello quod Florentini cum Ioanne Galeatio Vicecomite, primo Mediolani duce gesserunt, Bononienses cōmuniter à Senensibus & Florentinis arbitri sumpti, oppidū hoc Florentinorum ditioni attribuêre. Sed haud diu post ad veteres dominos Senenses redijt. Infrà dehinc Asina Longa, Turrita, Mons Fœlicianus, & Mons Politianus nobile oppidum frequensq́; amœno in colle, ac omni fructuum optimorum genere fœcūdo, pſertim verò generosis vinis albis & vermiculis ob suauitatē inter finitimos celeberrimis. Cōdidit hoc quoq́; Zenobius, vt à Volaterrano traditur. Nostra memoria cum in ditione Senensium esset, vti agri eorum pars à Pādulpho Petrutio vrbis principatū tenente Florentinis traditum fuit Iulio II. Pontif. cupiente, quia Florentinorum gratiā ille captabat. Paruo extra oppidum spatio in æde prædicatorū, B. Agnetis, ex Gracchiano veteri (is pagus est Montis Politiani) corpus integrū magnis honoribus colitur. Monacha instituti pdicatorū fuit: dictaq́; Politiana, quod hîc sita sit. Hoc cum ego sacratū corpus viserē, gens miraculum narrabat, sudore id calamitates oppidi si quæ fortè instarent, magna ꝑfecto res & rara, pnunciare. Nobilitauit locum nostris temporibus Angelus, singulari vtriusque linguæ scientia quam conditis versisq́; item ex græco in latinum operibus abundè est testatus. Ornat idem oppidum adhuc, virtutibus & prudentia summa Marcellus Ceruinus Cardinalis à Paulo III. Pontif. qui nunc est, creatus, Legatum Concilij Bononiensis agens. Non procul dein Chiancanum, vino nobile: mox Pientia ciuitas à Pio II. Pontif. Max. sic dicta, ciuitasq́; effecta propter memoriam ortus sui: nam hîc patre Syluio, qui per seditionem cum magna nobilitatis parte Sena pulsus erat, in prædijs suis exilium tolerante nasci eum contigerat. Loco antea nomen fuit Corsinianum, cuius auctorem Corsilianum

Corsi filium Volaterranus prodit. Ingentem ex terræmotu calamitatem accepit nuper anno à C.N. MDXLV. Hinc ad Clanem versus Sateanum est, Alberto ex Minorum ordine maximo cōcionatore inclytū. Vlterius in alto ac difficili monte vetustissima ciuitas Clusium ex XII. Hetruriæ capitibus. Clusiū nominant Cato, Strabo, Polybius, Plinius, Appianus *a* Alexandrinus, Procopius *b* & Ptolemæus, insuper Antoninus, qui & Comersolum dictum scripsit. Annius ait Clusium vetus à pugna nomē accepisse quoniam cluere veteres, vt Plinius *c* auctor est, propugnare dixerunt. Comersolum quidē prius Clusium hoc vocatum apertè Liuius *d* docet his verbis. Clusium quod antea Comersolum appellabāt. Id porro nominis à Duce ortum auctor Cato affirmat· cui quoq; cōsentit Berosus, quem Annius refert scribere *e*, Ianum Vetuloniæ regem instituisse Comerum cognomine Gallum, à quo regio & loca denominata: subijcit Annius, Vestigia ꝑmanent Clusij priscum nomen Comersol, id est, Comeri iugum· & in agro Volturrheno Vallis Comera, & Rycomeriū, id est, Regis Comeri amnis· item in Phaliscis Comersana insula. Præterea Clusij memoriam Silius *f* vsurpat inquiens.

a. lib. 1. *b. lib. 2. de bell. Goth.* *c. lib. 15. cap. 29.* *d. lib. 10.* *e. lib. 5.* *f. lib. 8.*

Et antiquus Romanis mœnibus horror
Clusinum vulgus cum Porsena magna iubebat
Nequicq̄, pulsos Romę imperitare Superbos.

Nobilitauit Clusium Porsena celebribus quibusdā operibus, inter quę Labyrinthus, quē verbis Varronis Plinius ita memorat. *g* Situs Porsena sub vrbe Clusio, in quo loco monumentū reliq̄t lapide quadrato· singula latera pedū lata tricenū· alta quinquagenūm, inq; basi quadrata intꝰ labyrinthū inextricabilē· quo si quis improperet sine glomere lini, exitū inuenire nequeat. Supra id quadratū pyramides stāt quinq;· quatuor in angulis, & in medio vna, in imo latæ pedū septuagenū quinū· altæ centū quinquagenū, ita fastigiatæ vt in summo orbis æneus & pegasus vnus om̄ibus sit impositus, ex quo pendeāt excepta catenis tintinnabula, q̄ vento agitata longè sonitus referant, vt Dodonæ olim factū. Supra quem orbē quatuor pyramides insuper singulæ extant altæ pedū centenū: supra quas vno solo quinq; pyramides, quarū altitudinē, inquit Plinius, Varronē puduit adijcere· fabulæ Hetruscæ tradūt eandē fuisse quā totius operis· adeo vesana dementia quæsisse gloriā impendio nulli profuturo. Hęc Plinius, nulla eius operis iam tū suo æuo vestigia extitisse addens. Alij quoq; multi scriptores mentionē Clusij faciūt, vti Liuius, *h* Porsenā cum exercitu ad vrbem Romā profectū vt Tarquinios in regnū reduceret, in Ianiculo consedisse narrans: quod etiā Plutarchus *i* tradit, itemq; Dionysius Halicarnasseus *K* Larthem vocās cognomine Porsenā. Insuper & Liuius alibi *l* tradit, quū ad Clusiū de pace agentibus populi Romani legatis, ad arma inter Gallos & Hetruscos ventū esset, legatosq; Romanos pro signis Hetruscorum pugnantes agnouissent Galli, eos omissa inde in Clusinos ira contendisse Romam, eamq; ꝑter Capitolium cepisse· quod etiam Plutarchus *m* memoriæ prodidit. Alijs ꝑterea locis Clusij mensionē Liuius fecit, nominatimq; cum *n* Syllæ victoriam de Carbone narrauit· vti quoq; Plutarchus *o* Syllā pulso ex Italia Carbone, reliquias hostilis exercitus ad Clusium haud procul amnē Clane, dein apud Saturniam vicisse, Carbonemq; in armis XXX. militum millia cum duabus Damasippi legionibus, & alijs aliquot, cumq; Carina & Martio ad Clusium habuisse scribens. Vrbem hanc etiam Virgilius memorat cum ait. *p* Qui mœnia Clusij. Nunc pene collapsa iacet tota. Iuxta est Cetona· & in altissimis asperrimisque montibus Apennino ipso non dissimi-

g. lib. 36. cap. 13. *h. lib. 2.* *i. in uita Publicol.* *K. lib. 5.* *l. lib. 5.* *m. in uita Camilli.* *n. lib. 88.* *o. in uita Syllæ.* *p. lib. 10. Aeneid.*

dissimilibus, haud modico interuallo Rodicofanum oppidũ, à Desiderio Longobardorũ rege sic dictum vti in eius Edicto legitur, & posteà muris egregiè munitum ab Adriano IIII, Pontif. Max. quemadmodũ Platina [a] tradidit. Vltimum id est ea parte castrum patrimonij D. Petri, à Mathilde Comite donati. Vltrà sunt altissima iuga Montuniata, quæ Montem Tuniatum Cato & Antoninus vocant. Duniata pro Tuniata dicuntur: & à Strabone [b] Tynni montes, cum post Populoniam & Cosam montium Tynnorum esse prospectum scribit: ex his namque iugis altissimis ad Portum Herculis, & eum locum vbi quondam Cosa prope lacum Orbitellium fuit, prospectus est. Addit Strabo glande montes hos esse copiosos: at hoc seculo non solum abundant glande · sed etiam ad radices coccum quod purpuram tingit, inuenitur. Sub his montibus oppidum Sanflorium quod olim Sfortia Attendulus Cotignolanus Dux fortissimus Bosio filio tribuit Comiti creato, quem anno post C. N. MCCCCXI natum Corius [c] auctor est. Ab hoc Bosio alter Bosius genitus Pauli III. Pontif. Max. per Constantiam filiam gener· ex qua liberos suscepit multos, interq; cæteros Guidonem Ascanium Diaconum Cardinalem & Quæstorem Apostolicę sedis summi ingenij iuuenem, amplissimæq; spei, si fata vitam largiantur. Inter Rodicofanum & illos præcelsos montes Balnea D. Philippi sunt, olim Rosellana dicta, si Annio creditur, ab vrbe vicina Rosellis, cuius etiamnum vestigia haud procul extant. Rosellas nominat Ptolemæus: Coloniamq; Rosellanam cum Senési Plinius recenset. Cato Rosellas inter capita XII. Hetruriæ ponit, vt diximus. Mentionem earum sępe facit Liuius· nominatim [d] cum M. Valerium Max. dictatorem in campos Rosellanos mouentem Hetruscos hostes insecutos· & inferius, quum legiones Romanas in agrum Rosellanum ductas, non modo eum vastauisse, sed ipsam insuper vrbẽ vi expugnasse, captaq; ex oppidanis supra duo millia hominum, occisis fere non paucioribus · item paulo pòst, vbi Rosellas, Perusiam, & Aretium Hetruriæ potentissimas vrbes pacem petijsse scribit. Rursum infra Rodicofanum ac montes illos præcelsos flumẽ oritur Palia, quod inde per cõualles descendens tantum colligit incremẽti, vt subiecta loca infestet, ac dein infra Oriuetũ fluens Glanẽ excipit, demũ Tiberi illabitur· aliter ac Blõdus vult, ꝗ Paliã à Glane effici scripsit, quanquã ab eo nõ mediocriter augeatur. Paliã Cato Peliã vocat: Volaterranus Plinio dici Prilẽ allucinatus est, quoniam amnis Prilis ab eo in ora describitur· at Palia penitus in mediterraneis est, nec in mare, sed in Tiberim exit. Nos in ora ꝗs Plinij Prilis sit ostẽdimꝰ. Secundũ Paliã, eius in dextra vicus est Recursus· in lęua Sentũ, vbi quondã oppidũ Sentina fuit, quod Cato memorat, & Ponti Sentino adhuc nomẽ hîc reliquit. Liuius agri Sẽtini Hetruscorũ diuersè ab Sentino in Phaliscis mentionẽ facit. Vlterius dextra item Paliæ inter montes, Procenum· infraq; Soranum: dein propter amnem incedẽti sursum in alto pręcipitiq; mõte ciuitas apparet Oriuetum Cato, ni Oropitũ dicta, Desiderio Longobardorũ Regi in Edicto, Orbitũ. Annius Oropitum scribendũ dicit, ab Oropito Pelasgorũ vrbe in Achaia, Desideriumq; Regẽ ꝑ Syncopen p. cõsonante in b. mutata, reiectaq; vocalio, dixisse Orbitũ· hinc cõsuetudine gręcorũ ꝗ b, ꝑ u, ꝓnuntiãt, vti etiã multi Italię populi, Oruitũ factũ· ac dein euphonię gratia vocali e, addita Oriuetũ, ꝙ latinis vrbs vetꝰ est. Leonardꝰ Aretinꝰ & Blõdꝰ aliter scribũt, vrbẽ hãc à Florẽtinis ortã, nec supra mille annos ante se natos eius memoriam inueniri vllam. Volaterranus Herbanũ esse Plinij iuxta Ortã censet, idq; multorũ auctoritate cõfirmat, qui non solum vicinitate locorũ, sed etiã no-

a. in eius uita.
b. lib. 5.
c. parte 4.
d. lib. 10.

minum similitudine ducti, ac si Oriuetum pro Herbano vel Herbana dictum sit, idem credidere: preterquam quod antiquum omnino ędificiũ esse patet, vnde quoque non difficilis cõiectura capi queat Herbanum esse, cum hoc situ æquè propinquũ Ortę oppidum sit nullum. Alij vrbem Veterem dictam aiunt, quod veteranis olim ad quietẽ reliquæ vitæ incolẽda fuerit assignata ꝓpter cæli salubritatem. Et
a.li.3.Cat. 10. hi etymõ nominis ad veteranos referũt, quorũ in numero est Facius a Vbertus inquiẽs.

Vrbs Oriuetum alta est & præceps,
Nomen à Romanis accepit veteranis,
Qui propter aëris temperiem eò concessere.

b.lib.1.et 2. de bell. Goth. Nos horum omnium iudicium in medio relinquimus. A Procopio *b* ciuitas Vrbeuetana dicitur, & Vrbibentum. Sita est in excelsi præcipitique montis spatiosa in vertice planitie, sine muris: quorum vice rupibus vndique præruptis altisque cingitur, natura hoc modo creatis, vt ex summa crepidine despectum in ima perquam horribilem habeant. Cælo est iucundissimo, præterquam autumnali tẽpore, quum in amne finitimo Palia cannabis solet macerari: tum enim aër eo fœtore corruptus colonis permolestus est. Templum hîc sumptuosissimum, cuius frõtem pernobiles ex marmore statuæ summorum artificum operis elaboratę decorant. Inter cætera est historia costę Adamo extractę ex qua summus cõditor Euam figurauit. Hęc tanto artificio facta sunt, vt haud putem humano ingenio vinci posse. Templi fenestrę alabastreticę sunt, non aliter ac vitrum perlucidæ. Seruatur hîc magnis honoribus linteum quod Bolsenæ magno miraculo sanguine intinctum ex hostia sacrosancta stillante dicemus. Id quotannis die qui corpori Christi festus agitur per vrbem ingenti cum religione deferunt, memoriæ tanti miraculi causa. Sunt hîc etiam ædes splendidissimæ ab Vrbano V. Pontif. Max. factæ MLXVII. post C.N. anno. Vrbs frequens olim admodum fuit: cæterũ auorum nostrorum memoria partibus Muffatorum & Marcolinorum pernitiosissimis desolata propemodum per plurimas illarum inter se cędes, expulsionesque: quanquam extinctis deinde factionibus paulatim inter res pacatas satis se tum populo, tum opibus refecerit. In planitiem hinc præcipiti via deuenitur ad Paliam, qui amnis à Catone vt diximus Pelia vocatur, & infra Oriuetum in Tiberim cadit. Iuxta Oriuetum, Mons Pelius, de quo sic Annius in Commentarijs. Pelij fuerunt incolæ montis Thessaliæ qui Pelion dicitur, vbi Chiron habitauit: & celebratũ conuiuiũ Thetidis & Pelij: à quo mons ipse Pelion, incolę Pelij vocati. Hi Pelasgi Enonij sunt: & incoluerunt in Thuscia montem iuxta Orpitum quem adhuc Peliam dicimus: sed eius amnem Peliam corruptè Paliam efferimus. Hæc ille. Trans Paliam, sursum, palus est Ciana, quam Plinius de Tibere scribens, Glanem vocat, Appianus
c.lib.1. *c* Alexandrinus Glanium fluuium. Instar habet lenti admodũ & pigri amnis: quãobrem paludem, vt dictum est, potius, quàm flumen appellari debere Boccatius in libro fluminum scribit: itemque Landinus Dantis interpres ad hos eius in Paradi
d.Cat.15. so *d* versus: Quantum supra motum Glanis, Cælum mouetur, quod omnia (celeritate) vincit. Accolis perquam noxius est aëris grauitate, quã ob cœnosa vada creat. Agri plurimum amplectitur, Perusinorum & Senensium discrimen efficiens. Sub Clusio Folianoque ac ijs in locis finitimis latè admodum diffusus, longo cursu in Paliam se exonerat. A Blondo Dana fluuius appellatur: sed corruptos eius codices arbitror: scriptumque D. pro Chi: nempe Dana pro Chiana. Dextra eius sursum, spacio ipsum inter & Tiberim, Garnaiolę, Mons Leoninus, Plebes: vlteriusq; ciui-

ciuitas Cortona, sic dicta Catoni, Polybio, *a* Dionisio Halicarnasseo, *b* Mirsylo, Silioque. *c* Plinius etiam Cortonenses memorat. Volaterranus antea dictam Coritum asserit ex his Virgilij verbis. *a.lib.3.* *b.lib.1.* *c.lib.8.*

Hunc illum Coriti Tyrrhena à sede profectum: & alibi
extremas Coriti penetrauit ad vrbes,
Lidorumq; man⁹ collectos armat agrestes. item alio loco, *d* *d.lib.10.*
Venerat antiquo Coriti de finibus Acron.

Sed præterea quoque Coritum memorat alibi: nec discrepare videtur Silius hoc versu: Areti muros, Coriti nunc diruit arcem. Annius autem in Cōmentarijs ad ea Catonis verba, Crotona à Crotone Herculis socio cōdita, itēq; alibi *e* sic scribit: Crotō mediterranea, tempore Dionysij Halicarnassei colonia Romanorū facta & dicta Cortonia, qđ ipse Dionysi⁹ in primo tradit. Ergo antiqtus neq; Cortona dicebatur, nec à Corito sic vocata· quoniā id nominis post Coriti excesū annis plus mille trecētis Romani in didere, sed Crotō mediterranea appellata, vt Dionysi⁹, Cato, alijq; ꝓhibent· & ab Herculis Ægyptij Comite Crotone originē traxit. Ita ferme Anni⁹· Neq; sanè versib⁹ illis quos ex Virgilio retulim⁹ Coritū ꝓ hac vrbe Cortona sumere oportet. Sed de Tyrrhena sede Coriti, q̄ de versus prior manifestè loqtur, Hūc illū Coriti Tyrrhena à sede ꝓfectum: vbi adhuc extāt vestigia Lidorū agrestiū, arciumq; & castellorum cum nominibus Coriti: ꝓinde iā ante Cęsares Crotonā, nec post à Corito ꝑ syncopē vt quidā existimant, Cortonā pro Coritona vocatā constat. Primùm dictā Crotonē Dionysi⁹ *f* apertè docet Pelasgorum in Italiā aduentum narrās, quos ait angustia sedium ab Aboriginibus acceptarum cōpulsos, Aboriginibus in expeditionis societatem accitis bello Vmbros petiuisse, ac eorum florentē & magnam vrbem Crotonem incursu repentino cepisse, eaq; mox pro arce belli contra hostē vsos, quòd & munita esset, & agrum circumquaque haberet aptum pascuis. Eandē postea cum diu retinuisset formam veterē, non multo ante suā ętatē colonos cum nomine mutauisse, Cortonā vocatam, factāq; populi Rom. coloniā scribit. Blondus igitur vti & Volaterran⁹, Dionysiū se nō legisse demonstrat, quū vrbē hanc à Pelasgis cōditam dixit: euidenter enim Dionysius ab Vmbris habitā diu ante Pelasgorum aduentum docet. Ab ijs tñ, vti ostensum, munita forte muris, fuit vt si de hac instauratione Blond⁹ Volaterranusq; sentiāt, haud quicquā à Dionysio discrepare videātur. Pelasgos dein Tyrrheni expulere posteriores incolæ. Liui⁹ *g* Cortoniam, vt vocat, vrbē hanc inter Hætrurię capita numerat. Post multum deinde tēporis Aretini captā muris nudauere· pessimeq; habitam duro imperio tenuerunt. Episcopū dedit Ioan. XXII. Pōtif. Max. partē illi ex diœcesi Aretina tributa. Principatū inde seu poti⁹ Tyrānidē inuasit Vgutio· quē cū ob flagitiosos mores, stupraq; p̄sertim inuisū, popul⁹ obtrūcasset, inq; Ladislai Regis Neapolitani ditionē cōcessisset, is vrbē Florētinis vēdidit, quorū in impio deinceps ad hūc diē cōstitit trāqllè. Nobilitauit eā nostra memoria Sylui⁹ Eccelsię Romanæ Cardinalis à Leone X. Pōtif. creat⁹· itē Iacob⁹ Perusinorū Episcop⁹, vir eximi⁹. Agro Cortonēse Petramala castellū est, origine nobilis familię Petramalarū Aretinę, de q̄ posteà dicem⁹ inclytū. Deīn est Ciuitella, Guidōis Petramalę op⁹. Secūdū Glanē, eo nō procul, alti⁹, ꝓ honestū oppidū populo freqūes, doctisq; viris & ingenijs abundās, Castilio, p̄ria Lapi, græcis latinisq; litteris eruditissimi hoīs, vt litterarū monumēta, q̄ edidit, testātur, noīatim vitę aliquot Plutarchi ex Gręco in latinū elegāter versę. Iuris cū Cęsarij, tū Pōtificij ꝑit⁹ fuit, ꝙ itē editis scriptis indicauit. Decętero antiqssima ci- *e.quæst.37* *f.lib.1.* *g.lib.9.*

ma ciuitas Aretiũ, vt omnes veteres appellant, Cato, Polybius, Strabo, Liuius, Antoninus, Ptolemęusq;. Plinius Arutinos veteres, Arutinos Fidentiores, & Arutinos Iulienses memorat. Inter prima Hetruriæ capita XII. annumeratur. Aretium denominasse Annius in cõmentarijs ad Catonẽ scribit Ianum, ab vxoris suę Vestę cognomine, idq; Catonem tradere, falli igitur q latinam voci etymologiam affingant˙ veluti ab aris, vel aratura, vel ariditate: quippe quoniam hoc nomen ab Hetruscis ante latinã linguam inditum fuerit originis Aramęæ, nimirum ab Vesta Iani vxore, quam Berosus ait Aretiam dictam, id est, terram. Successit tempus quo ciuitas hæc in Aretinos veteres & nouos diuisa, quemadmodum Leonardus Aretinus ex marmore veterrimo apud D. Mariæ Gradatæ fanum Aretij, priscis litteris Decretum Aretinorum veterum habente, se didicisse perhibet. Causam huius diuisionis hoc modo narrant. Marsici vel socialis belli tẽporibus, cum se hostibus Hetrusci furoris socios adiunxissent, L. Syllam deuictis Marsis ac socijs in Aretinos & Phesulanos desæuisse, adeo vt Aretio ciuibus proscriptis exinanito, nouam postea coloniam superinduceret: hinc veteres Aretinos qui exacti erant, nouos, qui recenter adducti, dictos. Aretinorum mẽtionem Liuius persępe facit˙ nominatim
a.lib.27. cum [a] Terentium Varronem obsides ab ijs Senatorum filios CXX. accepisse, clauesque ac seras nouas apposuisse portis scribit, quoniam Annibale tum Italiam p̃
b.lib.28. mente Hetrusci Ducibus Aretinis in rebellionem spectare videbãtur. Alibi [b] etiã Aretinos in classem Scipionis, q̃ ad Carthaginẽ itura erat, XXX. millia scutorũ, galeas totidem, pila, gessa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero, ac præter alia armorum genera, quantum in XL. longas naues opus esset, tritici centũ & viginti millia modiûm pollicitos scribit. Vrbs est Aretium perhonesta, iucundis amœnisq; in campis sita, fructuoso agro, ac frumẽti, vini, cæterarumq; frugum abũdè fertili. Calamitates varijs temporibus varias pertulit˙ & vt Syllanam seueritatem prætermittamus, pessimè à Gothis Longobardisq; affecta fuit, à quibus deiecta, bienniòq; muris nudata iacuit. Refecta dein & egregiè munita mœnibus ab episcopo suo Guidone Petramala, quem antea commemorauimus. Florentinorum quoq; bellis Aretini sępè vexati˙ quos & vicerunt aliquando˙ interdum & ipsi victi. Sic ad Imper. Friderici secundi tempora peruentum, quando Tarlati Vbertiniq; Gibellinarum partium à Guelphis, quorum nomen populus fouebat, antea pulsi, in vrbem rediere. Tum Guilielmus Vbertinus vrbis Episcopus dominatum sibi comparauit˙ qui cum Florentinis acie sæpius cõgressus, ac tandẽ cũ eorum duce Guidone Feltrano magni vsus bellici viro apud Bibienam dimicãs, interijt, amissis suorum trib9 millibus, captisq; ad duo millia. Successit illi Guido Petramala, quem modo nominauimus, tam in episcopatu, quàm vrbis im̃pio, Tarlatorũ factionis princeps, anno post. C. N. MCCCXVIII. qui etiam à Florentino dein auxilio Roberti Neapolitani Regis debellatus, cum eo hac conditione depactus est, vt vrbs in ditione Regis permaneret, ipse gubernationem retineret. Inde cum tam ferox ingenium quiescere haudquaquam posset, Tiphernumq; Pontificis Rom. oppidum cepisset, ea propter Episcopatum illi Ioannes XXII. Pontif. Max. ab rogauit, Cortonensibus recenter Episcopo dato, qui ex Vbertinorum gente erat. Hac contumelia Guido irritatus, Vbertinorum castellis vastatis, quo mentem Pontifici infestam prorsus ostenderet, nulla ex auctoritate coronã ferreã Mediolani Ludouico Bauaro Põtificis hosti posuit˙ eaq; re patrata cũ reuerteretur domum, febre in itinere correptus, apud Mõtem Nigrũ animã edidit.

edidit. Vir ad arma potius quam sacra natus, Aretiũ patriam in ditionem redegit, cũ Burgo sancti sepulcri, Tipherno, Castilione, Terra noua, Ciuitellaq; vallis Arni, quæ nunc adhuc Episcopi dicitur, quod ab ipso fuerit capta. Muris oppida hęc omnia cingi ac muniri, vias ab Aretij portis excurrẽtes dirigi ac dilatari, & vbi oportebat, sterni, pontibusq; iungi curauit. Opus etiam eiusdem est illa directa spatiosaq; via, quæ ab Angulario ad Burgum sepulcri ducit, victoria legionũ Pontif. Maximi & Florentinorũ qua Nicolaus Picininus deuictus, nobilitata. Successorẽ habuit in dominatu Petrũ fratrẽ cognomento Saccone, qui cum Vbertinis dimicãs, vt Vgonis Phaseoli filij castella sua perderẽt in causa fuit: quamobrẽ illi indignati iustã vltionẽ reposuere, vt Tiphernũ & Burgũ amitteret effecto: quibus oppidis amissis, pacẽ cum Florẽtinis facere coactus, Aretiũ illis vendidit, castellis quibusdam sibi reseruatis. Postea de rebus nouis suspectum Florentini vinculis appositis inclusum càrceri, imperio exuêre toto. Liberatus tñ & in pristinã possessionẽ restitutus à Gualtero Athenarũ Duce, Florẽtiæ Tyranno, cũ eũ Florẽtini exegissent, arma hic in Florẽtinos Perusinosq; sumpsit, oppidis per vallẽ Arni incensis, ac Mõte Varco præsidij causa capto. Dein ab Aretinis eiectus, Imperat. Carolũ IIII. adijt auxilia nequicquam petens: tandẽq; senex octuagenarius, cæterũ vigentibus adhuc corporis viribus, vtpote qui solus arma sibi indueret, nec difficilius ac iuuenis quisq; in equũ insiliret, Bibienæ suo in oppido vita cõcessit. Filios eius deinde Florẽtini cũ Bibienæ, tũ omnium quæ possidebãt imperio spoliarunt. Gualtero Florentia pulso Aretini libertatem arripuere, LX. viris ex ciuibus ad Reipub. gubernationem creatis. Ita pax & tranquillitas aliquandiu fuit: verùm enatis postea discordijs, filij Sacconis vnà cum Vbertinis alijsq; Gibellinarum partium exulibus in vrbem introducti, quoniam suis rebus diffidebant, sponte Guelphos exules omnes reuocarunt. Ita mox partes inter se concordia inita coniunctis animis vrbem diripuêre, cuius sic tum desertæ reliquias non diu pòst Engeranius Ludouici Angolemensis legatus ope filiorum Sacconis qui pulsi fuerant, iterum diripuit: & arcem obsidio tenens, cum de Ludouici morte nuntium accepisset, vrbem Florentinis XL. M. aureorum nummûm vendidit. Inde post annos paucos cũ Ioannes eius Episcopus iubente Gregorio II. Pontif. Rom. Aretinos vt ab imperio Florentinorum descis erent impulisset: illi celeriter instructis copijs ad vrbem missis, eam debellato Episcopo recepêre. Sic dein ad annum post C.N. MDII. nomen Florentinorum viguit: tum Vitellotij Castellani suasu, qui Alexandri VI. Pontif. Rom. copiarum præfectus erat, denuo rebellatum: captaque arx cum magistratu Populi Florentini, qui vrbi præerat. Haud diu tamen pòst tumultu hoc Ludouici Franciæ regis opera sedato, in Florentinorum potestatem vrbs restituta: quamobrem maior ciuium pars metu vindictę profugit, vrbe sic ferè desolata: in quam deinde memores furoris defectionisq; Florentini adeo deſæuierunt, vt tristissimo mox spectaculo omnibus fuerit. Ita peruentum ad MDXXIX. à C.N. annum, quo cum Imper. Carolus V. ex voto Clementis VII. Pontif. Rom. Philibertum Auraniæ principem cum instructissimis copijs aduersus Florentinos misisset, Aretini in deditionem venêre: subactaque pòst ipsa Florentia, cum ne in durissimum Florentinorum imperium reciderent, omnia obnixè fecissent, Alexandro Medici Pennano Duci Florentia restituta, in eiusdem imperium ipsis quoque concedendum fuit: quem Imperator Augustus Priorem Florentiæ perpetuum, ac postea Ducem appellauit. Eo dein crudeli cæde sublato, Cosmus Medices

dices qui in Ducatum Florentię ſucceſsit, perhumano nunc & æquo imperio Aretinos habet. Hęc pſens rerũ forma. Quondã Aretinis fictilibus vaſis ptiũ ſummũ fuit, vt Plini⁹ *a* docet· adeo vt omniũ Italiæ nobiliſsima cẽſeretur. De qb⁹ Martialis: *b*

a.lib.30. cap.11. *b.lib.1. Epigr.*

Aretina nimis ne ſpernas vaſa monemus,
Lautus erat Tuſcis Porſena fictilibus. Et alibi:
Sic Aretinæ violent criſtallina teſtę.

Martyrio hîc affectũ cõſtat ſub Valẽtiniano Imper. Aug. D. Donatũ vrbis epiſcopũ, à quo baptiſmate ablut⁹ Zenobi⁹ Tribũus, qui ſuprà memoratus, & Aretinam eccleſiam dotauit, vti antiquis ipſa in æde tabulis ex marmore plurimorum oppidorum quæ is condidit, & nunc ferè Senenſium ditionis ſunt, memoriam habentibus, perſcriptum legi antea dictũ eſt. Edidit Aretium ingenia claroſq; viros magno numero· inter cæteros D. Laurentium & Peregrinũ fratres ob fidẽ in Chriſtum ſub Diocletiano necatos, & hîc ſitos· item Mecęnatem, quem Aretij natum Macrobius ex epiſtola quadam Auguſti demonſtrat, & Horatius, alijſq; plurimi ſcriptores indicant· poſtea Guidonem inſignem Muſicum, qui ſymphonias moduloſq; ſenos in digitorum articulis variatos effinxit· præterea Leonardum Brunum, græcè latineq; doctiſsimum, vt opera quæ vel ipſe fecit, vel è græco in latinum vertit, abundè probant. Diem functus eſt anno poſt C.N. MCCCCXL. ætatis ſuæ LXXIIII. Florentiæ, cum illi Reipub. diu à ſecretis fuiſſet: & ſucceſſorem in eo munere habuit Carolum item Aretinum, & græcis latiniſq; litteris eruditiſsimum, qui etiam ipſe quædam de græcis latina fecit. Aretio quoq; geniti Ioannes Tortellius vtriuſq; linguę gnarus, cum Franciſco qui Phalaridis epiſtolas latinè vertit, prætereaq; D. Ioannis Chryſoſtomi opera nonnulla· item Angelus primus Gambalconius excellens iureconſultus, cuius de iure laudatiſsima extant ſcripta· Petrus Accoltius vir doctiſsimus, Eccleſiæ Romanæ Cardinalis, qui admodum confectus ætate, magna cũm iactura Senatus Apoſtolici Romę diem obijt anno à C.N. MDXXXII. Supereſt eius nepos Benedictus, item Cardinalis, homo doctus. Viuit etiamnunc Petrus Aretinus vernaculæ linguæ ornamentum, liberrimuſq; taxator principum & cuiuſq; conditionis hominum, vti epiſtolis alijſq; ſcriptis in lucem editis oſtendit. Pręterea tam multi illuſtres viri hac vrbe orti, vt omnes commemorare nimis longum foret. De Aretio Facius *c* Vbertus:

a.lib.3. cant.9.

Trans Lambram Aurelia nos excepit,
Aureliam appello vrbem Aretium,
Quoniam ea ſic olim dicta fuit.
Nomen tamen & imperium mutauit,
Quum à Totila capta eſt, qui poſtea
Induci illi aratrum vniuerſæ iuſsit.
Gens quæ ad hodiernum diem eam habet,
Modo quicquam ſit quo vitam ſuſtineat,
Honores ambitioſè non curat.
Et tamen natura ingenium habet
Acre totum, adeo vt ad quæ animum adiecerit,
In ijs ſępius alios homines vincat.
Agrum frumenti viniq; fertilem colit,
Arnus, Ciaſſa, Glanis, & Cerſo,
Propius ſunt quam alia flumina.

Signum

Signum ei magnus donauit draco,
Gaudet exornare muros & fossas,
Vti de cauda facit pauo. Hæc Facius. Ego nusquam legere memini Aretio nomen vnquã Aureliæ fuisse, vt ait: nec item id à Totila deletum, sed Aretium omnibus historicis & geographis dictum sicut ostendi, satis scio. Supra Aretium flumen è iugis vbi Mons Acuctus, in Arnum profluens, Ciassa. Dein ad Tiberim versus dextrà, Citerna: decætero trans amnem Souariam qui subter Montem Acutum ortus, in Tiberim influit, è regione propemodum Tipherni altera in ripa siti, Angularium est, exaduersum Burgo sepulcri trans Tiberim in Vmbria. Cernitur hîc illa directa lataque via, quæ à Guidone Petramala Aretinorum episcopo facta vt diximus, ad Tiberim Angulario ducit, nobilis strage legionum Nicolai Picinini, ab Eugenij, IIII. Pontif. Max. & Florentinorum copijs edita, quam Blondus Sabellicusque cum Platina memoriæ prodiderunt. Viæ spatium Angulario ad Tiberim millia III. Sequitur prope Tiberim Mõtedolium: altiusq; Ad D. Stephani, vbi pons Tiberim iungit, cuius læua inter montes, Capresium, Totilę Gothorum regis morte inclytum, qui ex pugna cum Narsete Iustiniani Imp. Legato inter Calium & Aqualaniam commissa saucius cum huc se recepisset, ex vulnere decessit, vti est à Procopio [a] traditum, qui Capras locum vocat. Ea de pugna plenius in Piceno dicemus. Altiùs hinc alia sunt exigua circa Tiberis fontem loca, quę quòd momenti pene sint nullius, omittere certum est. Infra Citernam amnis Ctereo: trans eũ in collibus, Mons D. Mariæ: dein Mons Albanus & Sorbellũ. Nerone flumine quod in Tiberim exit cõtra Fratam aduersa in ripa sitam, transito, Pieria in colle cernitur: inferiusque lacus Perusinus, quem Thrasumenum omnes antiqui dixerũt. Nomen id Annius in Commentariis ad Manethonem, à Thrasumeno Tyrrheni filio ortum scribit, cui pater vxorem petijt Aegylam nympham Amnĩ Faunigenæ regnatoris, vt Silius ait, Perusini lacus, filiam. Lacus is est eximius, & piscium optimorum mira copia fœcundus: quanquam à Calendis Nouembribus vsque ad Pascha piscatio tãtum cocedatur, cæteris verò temporibus vt cum opus est, abundantiam captura suppeditet, interdicta sit. In circuitu vici oppidaque multa, nominatim Ossaria, quo in loco Romanos Annibal cęcîdit ob temeritatem C. Flaminij, qui & ipse in certamine cum maxima parte legionum occisus, vt Polybius, [b] Liuius, [c] itemque Plutarchus [d] memoriæ prodiderũt. Hinc ab ossium multitudine, quę post eam stragem Romanorum militum hîc remansere, nomen loco inditum Ossariæ. Meminit illius infœlicis pugnæ Silius [e] his versibus:

Nec minus Herminium primis obtruncat inarmis
Assuetum Thrasumene tuos prædantibus hamis
Exhaurire lacus. Tres in lacu sunt insulæ cultu hominum habitatæ. Mirari satis haud possum apud cosmographos geographosque memoriam huius lacus non referri, cum tamen perinsignis sit: apud historicos autem propter cladis Romanæ memoriam celeberrimus est, vti ostendimus. Secundum dextram ripam deorsum Bassiniana, Burgetum, Castilio, Clusinum, Pacianum, & in montibus Panigaleum, Mons Alera: redituque ad lacum Mons Columna: tum vlterius ad Perusiam versus, Corcianum: mox antiquissima ciuitas Perusia, sic à Strabone, Plinio, Liuio, Appiano [f] Alexandrino, Procopiò, [g] Ptolemęoq; dicta. Perusiũ qui nominant, quos auctores sequantur haud scio: qppe quoniã omnes enumerati modo scriptores Perusiã, vti quoq; Tacit⁹, [h] cõstanter vocant.

a. lib. 3. de bell. Goth.
b. lib. 3.
c. lib. 22.
d. in uita Annib.
e. lib. 5.
f. lib. 5.
g. lib. 3. de bell. Goth.
h. lib. 17.

ter vocant. Primordium eius in diuersum auctores trahunt. Quidã à Perusio Troiano conditã aiunt· alij à Perseo· quæ Facij a Vberti videtur esse sententia cum ait.

a.lib.3. Cant.10.

Careharem transiuimus & Rodum amnem modicum,
Perq; transuersum ad Perusiam videndam iuimus
Quæ vti mons, bono pulchroq; situ est.
Perseus, qui hîc consedit, exul
A Romanis factus, post longum bellum
Eam à se, ni quidam fallit auctor, denominauit.
Agrum eius opimus claudit lacus,
Qui tam vber optimis est piscibus,
Vt plurimos in alias partes emittat.
Non crescit cuiusquam amnis accessu.
Aqua eius clara est tanquam fontana,
Nec etiam vbi exeat apparet.

Ita Facius. Ego hercule non video prorsus vbi legerint isti Perusiam à Perusio Troiano vel Perseo denominatam· quam obrem nisi auctores alios proferant, fide apud me carebunt. Nonnulli vt Trogus ab Achæis duce Vibio conditam dixere· quod etiam inscriptio marmoris adhuc apud portam Martiam extans probat huiusmodi. Vibia Colonia. Diuersè alij Tyrrhenos eius auctores memorant, vt Appianus b Alexandrinus post incendium vrbis narratum ita scribens. Hunc finem Perusia habuit vetustatis gloriam & dignitatis in se continens· quam ab Tyrrhenis iampridem in Italia conditam, inter XII. primas vrbes fuisse memorant, & ob id Iunonem Tyrrhenorum more in ea coli solitam. Qui reliquias vrbis ex sorte delegerunt, Vulcanum Deum patrium Iunonis loco statuêre. Hæc ille. Sed Marius Podianus in oratione quam coram Paulo III. Pontif. Max. cum huc accessisset anno à C. N. MDXXXV. habuit, aliter ex Catone, Beroso Caldæo, Myrsiloque Lesbio, ac alijs auctoribus vrbis initia commemorat. Noë ait, quem antiquitas Ianum vocauit, in Italiam post vniuersale diluuium profectus, & in læuam Tiberis egressus, colonijs XII. seu pagis hoc situ qui Vmbria vocatur, conditis, vicum dein his in collibus ædificauit ex tugurijs, vti illorum temporum ferebat ratio, nomine indito Turrenæ Augustalis seu principalis· statutoq; vt ad certũ lunæ nouæ diem, huc ad se tanquam caput & regem honorandum singularum coloniarum Lucumones seu præsides accederent. Is est locus quem nunc Burneam corruptè pro Turnea seu Turrena Perusini nominant. Vallis subiecta, quæ inter hunc collem & alium propinquum, in quo dein alia pars ciuitatis condita vt dicemus, intererat, Vallis Iani dicta fuit· & nũc corruptè Vallianum appellatur. Hæc tantæ vrbis initia fuere CCLXI, post vniuersale diluuium anno. Dein centum vnoque & viginti annis elapsis magno incremento loci altero in colle qui contrà erat, vbi nunc Mons Solis dicitur, ædificia quoque construxêre Armenij Ianigeni Gryphonij cum filijs & nepotibus huc ex Armenia profecti, comiterque ab Armenio Ianigena recepti, à quo collem hunc incolendum sumpsere, quem domicilijs exædificatum Perusiam dixere seu Gryphoniam, idem enim lingua Schytica significat · ipsamque gentem Perusinos seu Gryphonios, ab insigni Gryphi, quod eius gentis Ianigenarum erat, & Perusini adhunc vsque diem conseruarunt. Exin crescentibus indies ædificijs CCCCL. post Gryphoniorum aduentum anno, qui ab vniuersali diluuio DCCCXL. fuit, ambo hi colles vnà cum inter-

b.lib.5.de bell.ciuil.

inreriecta valle mœnibus à Tarconte cincti, iussuq; Tyrrheni Mæonij in Tetrapolim redacti, vt Appianus Alexandrinus tradidit. Eam vrbem inde plurimùm auxere Pelasgi qui Crotonem ceperant, vt Dionysius Halicarnasseus scribit. Trogum cum his auctoribus ita conciliari posse puto, vt cum Perusiam ab Achæis cõditam ait, refectam auctamue dicere censeamus C. Vibio Duce: frequenter enim condendi verbum scriptores pro instaurãdo vel ampliando solent vsurpare. Iam anteà diximus Pelasgos aliasque nominis Grecanici gentes in Italiam aduectas his locis consedisse auxisseq; Perusiã, & eã prima inter Hetruriæ capita XII. fuisse. Mentionẽ eius antiqui classiciq; auctores oẽs vt partim ostẽdimus, partim adhuc ostẽdemus, faciũt Sili⁹ *a* post cesos fusosq; ab Anniballe Romanos ad Thrasumenum, reliquias legionum huc confugisse dicit, inquiens: Noctis iter tacitum Perusina ferebat in arua. Liuius Perusiã sæpissimè memorat, nominatim vbi *b* Fabium consulem cum reliquijs Hetruscorum ad Perusiam, que & ipsa induciarum fidem ruperat, nec dubia, nec difficili victoria dimicantem, ipsum oppidum cum accessisset ad mœnia capturũ fuisse scribit, ni legati dedentes vrbem exissent. Alibi *c* quoq; sic: Nec in Hetruria pax erat· nam Perusinis auctoribus post deductũ à Cõsule exercitũ rebellatum fuerat. Et pòst: Fabius IIII. MD. Perusinorum occidit· cepit ad MCXL. qui redempti singuli æris trecentis decem: præda alia omnis militibus concessa. Postea tres validissimas vrbes Hetruriæ capita, Volsinos, Perusiam, Aretiũ pacẽ petijsse dicit. Alio insup *d* loco auxilia quæ sociæ ciuitates ad classem Africanã Scipioni contulere, memorans, Perusini, ait, Clusini, Rusellani abietes in fabricãdas naues & frumenti magnũ numerum polliciti. Præterea *e* L. Antonium Conf. M. Antonij fratrẽ Fuluia consulente bellum intulisse Cesari scripsit, receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati fuerãt inter quos erat Perusinus· & M. Lepido qui custodiæ vrbis cum exercitu preerat, fuso, hostiliter in vrbem irrupisse. Demum alio *f* loco Cæsarem cum esset annorum XXIIII, obsessum in oppido Perusia L. Antonium, conatumq; aliquotiens erumpere & repulsum, fame in deditionem compulisse, ipsiq; & omnib⁹ quidẽ eius militibus ignouisse tradidit, sed Perusia diruta. Scribit hoc quoq; Florus in Perusino bello· item Appianus *g* Alexandrinus, qui addit: cum diripere vrbem Cæsari in animo esset, tamen victum Perusinorum præcibus ignouisse: Cestium verò quẽdam cognomine Macedonicũ, quod Macedonico bello militauerat, cæteris insolentiorem ædes suas iniecto igne cremauisse· tum ventorũ subito exorta vi flãmis euagantibus vrbem deflagrasse totam præter Vulcani templum. Post hanc verò cladem breui vrbem mœnibus ac portis quæ nunc extãt, Cæsar instaurauit cõmuniuitq;, ac Perusiam Augustam appellari voluit, vt litteræ cubitales incisæ portis ostendunt, aliæque huiusmodi: Augusto Sacro Perusia Restituta. Posterioribus seculis in fide Cæsarum costanter hæsit, vsque ad Totilam Gothorum regẽ, qui annis septem obsessam, inopia rerum omnium conflictatam tandem cepit, diripuit, incendit, vastauitque magna oppidanorum cæde, crudeliter etiam necato D. Herculano eius episcopo, qui Germanus erat, vt D. Gregorius in Dialogis auctor est. Ita tum in potestate Gothorum mansit, vsq; dum à Narsete Imperatoris Iustiniani duce, strenuo viro, ad Calium Totila victus, accepto in pugna vulnere, Capris haud diu pòst excessit, Perusiamque Melidius præsidij Gothici prefectus Narseti dedidit, vt Procopius *h* auctor memorat. Post obitum Narsetis Longobardi in Italiam profecti, eam occupauêre: mansitque deinde sub imperio Lon-

a. lib. 6.
b. lib. 9.
c. lib. 10.
d. lib. 28.
e. lib. 125.
f. lib. 126.
g. lib. 5.
h. lib. 3. de bell. Goth.

gobardorum vsq; ad Desiderium regem vltimum, quem Carolus Magnus deuicit. quo tēpore Perusini imperio Romano restituti. Deinde cum Ludouicus Pius Caroli filius Hetruriam diuisit, Pontifici Romano Perusia cum alijs aliquot Tusciæ oppidis cessit, cuius in ditione ad hūc diē māsit. Quanq̃ verò nōnunquā externa vi distracta sit, vti à Ioanne Galeatio Vicecomite, primo Mediolani Duce: tamen ad eandem ditionem semper tādem redijt. Ciuium inter se varijs factionibus sæpe cōturbata fuit: inprimis Raspantium Gibellinorum, & Nobilium Guelphorum partibus. Nobiles à Raspantibus eiecti: illos nobilitas fouebat, eaque propter Nobiles appellabantur: ab his plebs stabat. quorum dux Biordus Micheletus armorum vsu exercitus. Nobiles in exilio mansere annis XXIIII, quamdiu Biordus superfuit: qui cum eo insolentiæ prouectus studijs popularibus esset, vt ferri porrò nequaquam posset, à Guidelotijs per coniurationem cum tota domo deletus est. Superfuerat forte Cecolinus frater, qui suorum inspecta strage, mox arrepto equo, contractisque clientelis fratrem Biordum incolumen viuere, nec extinctum, clamitans, pertracta etiam his vocibus magna in auxilium multitudine, quæ Biordum spirare credebat, repentè ad Guidelotiorum ædes aduolans, omnibus vltioni necis fraternę mactatis tyrannidem ipse cepit. Eam tamen haud diu tenere potuit, quoniam Bracio Montonio fortissimo belli duce consurgente, primùm ab eo exactus, dein & in pugna captus occisusque est. Ita tum populus omnium votis Bracium ob summam virtutem ciuitatis Principem appellauit: qui vt erat prudentia singulari, extemplo nobilitatem cum plebe in gratiam reduxit. De huius viri virtutibus alibi in Montonio dicemus. In Principatu dein vrbis succeßere. Nicolaus Picininus, Nicolaus Stella Bracij nepos, Franciscus & Iacobus, Picinini, Iacobi filij. His extinctis partes surrexere Odoniū & Balionorū: q̃bus inter se de principatu sæpe dimicantibus, tandē Odones pulsi. Dux eorum Fabricius Simonis filius nothus, qui protonotarius erat, vrbem cum armatorum aliquot cohorte ingreßus, magnisque vocibus factionis socios contra Balionos inclamitans, nemine in auxilium noctis obscuro se commouente, à Baleonis circumuentus occisusque est: comites laqueo necati: Primus ex Balionibus Odo fuit qui rerum potitus, vir sapiens prudensque. Filios ille genuit Nellum & Malatestam: è quibus in principatum vrbis patri successit Nellus, summaque moderatione præfuit, & maximam apud finitimos auctoritatem sibi peperit. Eo natus Rodulphus. Ex Malatesta Iacobaque eius coniuge Bracij Montonij nepte, Bracius, Carolus, Sfortia, Guido, Rodulphusq; geniti. Bracius horum primus Bracij Montonij nomen magis quàm virtutem imitans, nefario parricidio Rodulphū Nelli filiū patruelem suum in foro cum filio eius Francisco trucidauit: cæterum non diu scelere lætatus: etenim intra paucos dies vnicum & ipse filium Gryphum, quo vno se fœlicem beatumque reputabat, amisit. Secutus est Ioannes Paulus Rodulphi filius. Is Carolum Odone natum primi Caroli filio, vrbe pepulit, quem Cæsar Dux Valentinus, Alexandri VI. Pontif. Rom. filius restituit, Ioanne Paulo eiecto. Diem functo Alexandro Pontif. Ioannes Paulus Perusiā extēplo redijt, Caroloq; fugiente, principatum vrbis vsq; ad Iulij II. Pontif. Max. tempora tenuit: qui inuito se vrbem eum ingredi vetuit, stipendio tamen honesto militiæ constituto. Post Iulij Pontif. exceßum reuertens, magna populi lætitia tanquam Princeps receptus est. Tādem cum à Leone X. Pōtif. Romā vocaretur, acceptaq; fide multorū Cardinaliū & vrbis Romę ꝓcerū iuißet, iussu Leonis

Pontificis

Pontificis securi percussus est. Vrbem diu rexit · & quoniam armorum vsu pollebat, militum præfecturam à Iulio II. Pontif. ac item à Venetis habuit. Maximi animi summæque virtutis vir fuit. Filios reliquit Malatestam & Horatium. Eo mortuo Carolus cum Gentile Baliono redijt. Gentilis Rempub. gerens in valle Assisia nefariè à Federico Bozulo cæsus est, cum per id tempus Clementem VII. Pontif. Romæ in Hadriani mole Caroli V. Imper. Aug. legiones obsiderent, & Federicus vnà cum Francisco Maria Roboreo Vrbinatium Regulo præfectus Veneti exercitus esset, anno à C.N.M D X X I X. Sic tum in vrbem reuersi Malatesta & Horatius Ioannis Pauli filij, biennio rerum potiti sunt. Hi Philiberto Auraniæ principe, qui Caroli V. Imp. legiones ducebat, Clementis VII. Pontif. nomine Perusiam obsidente, conditionibus quibusdã cum illo depacti, vrbe excessere: Philibertus Bracium Balionum introduxit. Bracio dein eiectò, Malatestæ qui vita decesserat filius Alfonsus redijt, potitusque rerum est ad annum à C.N. MDXXXV, quo Paulus III. Pontif. Max. Perusiã venit, & maximis honoribus pompaque exceptus est, vti Marius Podianus opusculo hac de re edito pereleganter exposuit, apparatum vniuersum & ordinem sigillatim describens. Exin vrbs in potestate Pontificis tranquillè fuit vsque ad M D X X X I X. post C. N. annum, quo ob impositum vectigal salarium à Pontificis auctoritate desciuit. Hinc vtrinque magnis belli motibus excitatis, externa planè auxilia desperans, ingenti cum damno in ditionem Pontificis redijt. Ab eo tum datus Præfectus est Bernardinus Casalensis Casalensium Episcopus, vir vsu ac animo pollens, qui arcis initia posuit, cuius præsidio ciuitas in officio fideque contineri decætero posset. Is nunc Perusiæ status. Situ est huiusmodi. Colli insidet Apennini· maiore agri parte fructiferis & amœnis assurgente collibus, vini nobilis, olei, ficuum, pomorũ aliorũq; optimorum fructuum fertilibus. Subter vrbem ad Assisiam, itẽ ad Tuder versus iuxta Tiberim cãpi sternuntur iucundi, tritico cęteroq; frumẽto copiosi. Natura loci vrbs permunita est, nobilibus ædificijs cum priuatis ciuium, tum cultui diuino dicatis nitens, itemque nobili ac largo fonte qui medium vrbis habet. Populus frequens, & animis ingenijsque summis · nec minus ad litteras quã arma promptꝰ. Sita hîc D. Herculani martyris & Episcopi ossa, cũ B. Benedicti XI. Pontificis Max. ex ordine pdicatorũ Taruisini, B.q; Columbę tertij ordinis pdicatorum Reatinę. Pręclara etiam ingenia, quę non modo patriam, sed Italiam omnẽ illustrarunt hîc orta · veluti Sebastianus excellens theologus astrologusq;, & Nicolaus Columbus tam Philosophię, quam Theologiæ peritissimus, ambo pdicatorum ordinis, vita nõ pridẽ defuncti, prior anno à C.N.MXXV, alter biẽnio pòst. Iuri diuino humanoq; lumẽ attulêre maximũ plurimi ex hac vrbe quippe quæ Gymnasium habet vniuersale, orti: quorũ è numero fuere Paulus, qui pręter Collationes, numerum de Dijs Græcorum Latinorumq, scripsit, vnde Genealogiam suam Deorum aiunt Boccatium excerpsisse· item Baldus auditor Bartholi, pceptorq; Gregorij XI. Pontif. Max. qui anno post C. N. MCCCC. Ticini diem obijt, & explanationes iuris multas reliquit. Secutus eum Angelus filius patre haud inferior doctrina, vti etiam Angelus nepos ingenij commendatione temporibus Sixti IIII. Pontif. Max. clarus. Floruit etiam Petrus Baldi frater, cum Mattheo filio· itẽ alter Petrus· insuper alter Baldus, qui filios tres habuit ornatissimos homines, Nicolaum Apostolicæ Rotæ Auditorem, Matthęum insignem Iureconsultum, & Sigismundum Equitem Auratum. Secuti hos sunt Iuo, Salustius, &

Ioannes Petrutius ex nobili gente Montiſperelli. Præterea clari fuere Nicolaus Alexander Bartholi gener, Matthęus Fœlicianus, Benedictus & Dionyſius Bargiani, Benedictusque Benedictus cognomento Capra. Sed & alios cognitione iuris inclytos homines plurimos vrbs hæc genuit, quos breuiter commemorare omnes haudquaquam poſsim. Nec deſunt nunc etiam ex Peruſia viri eruditiſsimi, inter quos Reſtaurus Caſtaldus non ſolum apprimè doctus homo, quod eius opera probant, quæ nunc vbique typis deſcripta verſantur in manibus, verumetiam prudentia multa, multo vſu rerum publicarum aulæque Romanæ præditus. Plurima de huius viri maximis virtutibus commemorare poſſem, quæ nunc tacenda putaui, ne vel affectui indulgere meo, vel in adulationem prolabi forte videar. Nobilitauit quoque Peruſiam Iacobus Antiquarius inſigni virtute· quo in viro præter grecę latinæq; linguæ ſcientiam animi quidam mirus candor elucebat· quamobrem et ab omnibus obſeruabatur, & nulli non charus erat. Doctrinam eius & pietatem ſcripta quæ reliquit teſtantur, præſertim Epiſtolæ. Magna exiſtimatione fuit apud Ludouicum Mariam Sfortiam Mediolani Ducem circa MDXII. à C. N. annum. Franciſcus quoque Maturantius eruditionis gloria patriam hanc ſuam illuſtrauit· vti nunc adhuc faciunt Marius Podianus inſignis Orator, & Ioannes Franciſcus Camenus· quorum prior opuſculo illo de aduentu Pauli III Pontif. Max. elegantiam ingenij eſt teſtatus, quod præter eruditionis argumentum, pietate erga patriam in cuius laudibus diligentiſsimè verſatur, refertum eſt· alter ingenij quoque præſtantiam Sylua ad eundem Pontificem ſcripta demonſtrauit. Supereſt etiam adhuc Vincentius Herculanus, cum Gulielmo Pontano· alijque tum clariſsimi Iureconſulti plurimi, tum cæteris exornati diſciplinis homines, quorum nomina breuitatis ſtudio prætermittimus. Militari virtute clari ex Peruſia fuere item multi· inter quos Biordus & Cecolinus Micheleti, quorũ antea mentionẽ fecimus· item Bracius ſecũdus, Ioãnes Paulus, Malateſta, Horatius, Carolus, Gentilis, Citolus, è nobili familia Balionorũ omnes· prętere a Vincentius Colũbus, qui virtutis teſtimonium vti Sertorius olim, ſecum defert. Peruſinus inſuper fuit Petrus excellens, vti quæ ad ætatem noſtram eius opera peruenêre docent, pictor, antiquis illis à Plinio celebratis inſerendus. Aliorum illuſtrium hominum, qui temporibus exactis Peruſiæ ſplendori ac ornamento fuere, quique nunc eam adhuc ornant, quo demum ad loca dicenda reuertamur, omittimus. A Peruſia deorſum, inter montes Cerquetum: mox trans amnem Neſtorem Tiberis incolam Mons Petriolus, Mercatellum, Mons Veianus, & Campinianum· vltraq; ad Tiberim verſus Martianum· inferiùs Collis Longus, Ripabella, Mõs caſtellus, Ceruaria. Hinc Palia flumen, quo tranſito vltra Oriuetum ad Tiberim verſus, Caſtilio, Ciuitella. De cætero Phaliſcorum ager, de quibus iam porrò dicere aggrediemur.

PHALISCI.

DEſcriptione locorum ad Paliam amnem hactenus perducta, nunc in Phaliſcos vltra flumen tranſiemus. Eos Solinus gentem fuiſſe tradidit, quæ huc Phalerio Argiuo ductore Phyſca vrbe Macedoniæ commigrauit· quãquam Ouidius ducem eius Aleſum Argiuum appellat, inquiens: Venerat Atrides fatis agitatus Aleſus, A quo ſe dictam terra Phaliſca putat. Montem Phyſconem hic, quod

quod oppidum nunc mons Phyasconus appellatur, in memoriam nominis patriæ condidit. Hetruriæ quoque magna pars ab his incolis Phalisci & Phalerij dicta, quæ nimirum à monte Soracte, qui nunc D. Syluestri est, vsque ad Tyrrhenum æquor inter Plumbinum & Caput Hetruriæ continetur, vt Cato designauit. Erant in hoc tractu Mons Physcon, Viterbum & Phalerium, aliæque multæ vt ego quidem iudico, ac postea quoque demonstrabo, vrbes. Annius in Commentarijs Phaliscos insequentibus etiam temporibus Aequos, ab æquo scilicet appellatos scribit fuisse· quod vetusto quodam marmore prope Viterbum reperto comprobatum est. Tantæ fuerunt olim apud finitimos existimationis, vt leges ab ijs (si Seruio credimus) & supplementum XI. Tabularum Romani sumpserint. Agrum eorum lini copia fertilem denotat Silius, cum inquit: Induti sua lina Phalisci. Plinius Clitumnum amnem in Phaliscis esse scribit, cuius potu albescant boues: at vbi illo nomine fluuium, vel omnino vllum eiusdem naturæ hæc regio habeat, mihi sanè non liquet: in Vmbria Clitumnum esse, cuius aquæ conditio Plinianæ descriptioni conuenit, haud equidem ignoro· quapropter in eo Plinij loco mendum esse, proque Phaliscis Vmbriam accipi debere censeo. Liuius de Phaliscis sæpe commemorat· nominatim [a] vbi defectionem eorum à Pop. Romano, ac reditum vicissim in potestatem, refert. Et hactenus de Phaliscis generatim: nunc vt particularem enarrationem omnium locorum quæ in hac gente recenseri debebunt, ex instituto persequamur, à mari (relicta tamen ora litorali iam descripta priùs) ad montem Soracte Phaliscorum & Veientum limitem (acceptis nimirum finibus à Catone designatis) incedemus. Primum igitur hîc Pitilianum est, oppidum nobile Vrsinorum illustris familiæ Romanæ, titulo Comitatus inclytum, cuius principatum annis superioribus Nicolaus Vrsinus Veneti exercitus Imperator obtinuit· ex quo liberi qui hoc tempore rerum potiuntur, geniti. Pitiliano vicinum est Farnesium, honestum etiam oppidum, Farnesiorum nobili & honorata gente Romana clarum· ex qua plurimi cum rei militaris scientia, tum eruditione doctrinaq; singulari, ac rerum egregiè gestarum gloria celebres viri prodierunt. Fuit ex ijs Petrus Ancharanus, illo cognomine, quòd Ancharani castelli esset dominus· qui propter insignem iuris scientiam à Bononiensibus accitus, publico salario leges apud eos quamdiu vixit professus est, monumentoq; conditus in D. Dominici æde, vti epitaphium testatur. Plurima de iure litteris consignata reliquit· & collegium Ancharanum commoditati aliquot studiosorum iuuenum fundauit. Militari gloria Petrus Nicolaus quondam Bononiensium, ac deinde Florentinarum legionum dux anno à C. N. MCCCLX. præterea duo Raynutij claruerunt. Omnibus autem ex hac domo quouis nomine claris Paulus III. Pontif. Max. longissimè præluxit, qui & eruditione, prudentia, cæterisque virtutibus ad tam excelsum dignitatis gradum viam accessumque sibi muniuit· & nunc ad Ecclesiæ gubernacula tanta cum laude commendationeque sedet, vt omnes in admirationem sui maximam adigat. Plura de tanto Pontifice iam haud dicere statui, quo dein omnia suo loco referantur. Maximæ quoque spei nepotes eius summi ingenij adolescentes habentur, Alexander & Raynutius Cardinales, qui vestigijs aui laudatissimis prorsus velle videntur hærere. Camerini quoque Dux Octauius, & item Horatius Cardinalium fratres, non obscura tam tenera adhuc ætate documenta præbent, ad quem honoris ac existimationis gradum

[a] a.lib.6. & 19.

ſint olim peruenturi. Paulum infra Farneſiũ ciuitas Caſtrũ eſt, adeo om̃i ex aditu rupibus cauernisq́; ſepta, potius vt accedentes in ſpecum obſcurum & à feris habitatum duci ſibi videantur, quàm in vrbem hominum cœtu cultam atq; frequẽtatam. Magnum huic ciuitati nomẽ memoria patrũ noſtrorum peperit excellens legũ doctor Paulus, cuius nũc de iure probatiſsima ſcripta verſantur in manibus. Deinceps in via quæ Sena Romam ducit, citra Paliam flumen Aqua pendens occurrit, quod oppidum Volaterranus Aquulam à Ptolemęo deſignatam, eſſe iudicat, Plinij teſtimonio nitens, qui Aquaſeſes cognomine Taurenos (non tamen vt Volaterranus legit Aquuleſes) memorat. Eadẽ via porrò ad D. Laurentij peruenitur iuxta Volſinium lacum, quem Strabo Vulſienſium nominat. Vehementer
d.lib.5. autem miror Volaterranum *a* exiſtimare nullam huius lacus memoriam apud an-
c. v. tiquos inueniri præterquã Columellam· cum tam euidenter à Strabone *b* ſit deſi-
b.lib.5. gnatus, qui plurimos Hetruriam habere lacus ſcribens, quibus ad Tiberim multa deuehi ſoleant, eoq; Romã, lacum Cyminũ, Vulſienſium, & Cludiũ diſertè nominauit. Appoſita lacui Bolſena eſt, haud obſcurũ aut infrequens oppidum, veſtigijs antiquæ vrbis Vulſinenſium quæ ex Hetruriæ XII. primis vna fuit, inædificatum. Cato Volſiniã vocat, Ptolemæus Volſinium, Antoninus Volſinios. Plinius Vul-
c.lib.9. ſinenſium mentionẽ facit, vti quoq; Liuius plurimis in locis, ijsq́; præſertim vbi *c*.
& 10. Poſthumium Cõſulem exercitu in Hetruriã educto, primum Vulſinenſium agrũ depopulatum, poſteà cum ijs qui ex vrbe finium tuendorum cauſa proceſſerãt, iu-
d.lib.11. xta muros pugna decertaſſe narrat: præterea quum *d* cõſpiratione ſeruorũ potentiſsimã hanc olim inter primas Hetruriæ ciuitatẽ aliquando occupatam ſcribit· quo tẽpore ciuibus auxilia populi Rom. petentibus, Decius Murena cum exercitu miſſus dominos à ſeruorum imperio vindicauit. Tacitus etiam de Vulſinijs in
e. initio hæc verba memorat *e*. Aelius Seianus genitus Vulſinijs patre Seio Strabone equi-
lib.4. te Romano. Plinius tantæ fœlicitatis agrum vrbis eſſe perhibet, vt oleæ ibi poſt primum ſtatim quo ſatæ, annum fœcundæ ſint. Vina fert cumprimis nobilia, pręſertim verò apiana. Colit vrbs corpus D. Chriſtinæ virginis, cuius etiam veſtigia pedum ad hãc vſq; memoriam oſtendit lacus, in quẽ fidei noſtræ cauſa quũ præcipitata fuiſſet, ſalua tamen euaſit. Ingens etiam hîc illud accidit miraculum hoſtiæ cõſecratæ, firmo veroq; Catholicę fidei erga Seruatorẽ Ieſum Chriſtum argumento· quod eſt huiuſmodi. Sacrificus q̃dam cum miſſã operaretur, ac manibus hoſtiã conſecratã tenens apud animum dubitaret, verè ne ſacratiſsimũ illi corpus Chriſti ſacramentaliter ineſſet, ecce tum viuus ex ea prorumpere ſanguis viſus, candidũq; corporale ſeu linteum ſubſtratũ inficere, adeo vt plurimis in locis ſigna cruoris relinquerentur· mox ſanguine ſtillans paſsim obuolitare, marmoraq; niuea quæcunq; cõtigiſſet, cruoris etiam inſignire notis, quæ in hodiernũ vſq; diẽ oculis cernere manifeſto licet, egoq; ſæpiſsimè vidi Romanũ hac iter agens. Seruãtur cõmaculati illi lapides vt par eſt ingenti cum veneratione in oppidi fano· ſacratũ verò linteum ſanguine hoc infectum apud Oriuetinos in æde ſumma religioſiſsimè cuſtoditur. Antiquiſsima quædam hîc marmora leguntur, ex quorum inſcriptionibus facilè eſt de loci vetuſtate iudicium facere· nobile verò præ cæteris eſt quoddam pro templo, antiquitatem Vulſinenſium ſummam optimè probans. Dextra Bolſenę, nimirum poſt D. Laurentij, Grottę, Gradolique in collibus: pauloq; vlterius inter montes, Valentanum, ditionis Farneſiorum, Antonino dictum Varentanum. Rurſus ad lacum, eiuſq; in ripa, Caput Montis· cui nõ procul

ipſo in lacu oppoſita inſula, modica quidẽ, at fertilis & peramœna, nobilis cæde Amalaſiuntæ, cum ſapientia, tum pietate perilluſtris reginę, quã Atalarico eius filio mortuo, Theodatꝰ Oſtrogothorũ rex trucidari hîc iuſsit, vti à Procopio *a* memoriæ ꝓditum eſt· quanq̃ Blondus occiſam filio ſuperſtite ac diſsimulante ſcripſerit. Caſsiodorus auctor ꝓhibet reginã hãc tãta maieſtate venerationeq; fuiſſe, vt aſpectu ſui hominũ animos ad ſe colendã honorandãq; planè cõpelleret· nec admirari ſatis auditores poſſent, græcè, latinè, germaniceq; loquentẽ. Eo verò maiorem apud oẽs gratiam habebat, quod ex præcepto Sophoclis in oratione eſſet ſobria, quę præcipuè mulierem commendat virtus. Omnes ſubditarum gentium, & imperio Romano fœderatarũ linguas intelligebat. Tanta eius in ſermone grauitas cum incredibili ſuauitate cõiuncta erat, vt qui propter flagitia ſupplicijs eſſent extremis afficiendi, cum dicentem audiuiſſent, ita permulcerentur animis, vt perexiguam omnino ac leuem capitis penam ducerent. Inſulam nunc cum vicis agrisq; finitimis præclara gens Farneſiorũ poſsidet. Lacus piſces habet optimos, vinaq; locis circumiectis ꝑnobilia. Sequitur in ripa oſtioq; lacus quo ſe exonerat, Martham amnem emittens, oppidũ Martha, quod ipſi flumini nomen dedit. Antoninus in Itinerario Larthem amnẽ vocat vt Annius exiſtimauit, litteram, L. hac in voce vulgi vſu nunc in M. mutatam, Marthamq; ſic dici ſcribẽs. Partem eius in hunc vſq; diem accolæ vulgò Cadutã Saleumbronæ vocant. De oppido quoq; dici poterit idem quod de amne, Martham appellari nunc, at à Catone Larthes oppidum eſſe vocatum. Flumen vt dictum eſt, effundit lacus· idq; tandem mari illabitur, quemadmodum in ora memoratum. Dextra lacus peruetuſtum ac nobile oppidum eſt Tuſcanella, ditionis Eccleſiæ Romanæ. Coloni Plinio Tuſcanienſes vocantur. Conditum Annius exiſtimat ſub Aſcanio poſt excidium Troianũ, loco propinquo Tuſſæ Nanæ, quam ſic vt à Para Tuſſa (id nominis regiam coronatam ſignificat) diſtingueretur, ceu Tuſcam paruam appellarunt. Vicinam itaque Tuſcanellum paruæ Tuſciæ putat Annius, ſimulq; à cane nomen accepiſſe, quemadmodum coloni affirmant, & quidem peruetuſto cuiuſdam marmoris teſtimonio, quod ad oppidi portam ſic inſcriptum legitur.

a. lib. 1. de bell. Goth.

Ingreditur quiſquis huius per limina portæ
Aſcanium norit hanc vrbem exædificaſſe
Conſilio Martis, in ſomnis admonuit qui
Troianum Aeneam vt vbi catulam reperiret
Vnà cum catulis bis ſenis, conderet vrbem.
Turres quadrantur, tolluntur mœnia ſurſum·
Sic fundata fuit hæc vrbs & ciuitas dicta,
A cane Tuſcana dicta eſt
Quam quoq; Rex Tuſcus proceſſu temporis auxit.

Quanq̃ aũt hi verſus inconditi ſint & corrupti vt patet· tamen haud aliter ac nunc leguntur, aſſcribendos arbitrati ſumus. Addit Annius *b* quoniam bello impeditus Aeneas, oraculũ condendæ vrbis implere non potuerat, Aſcanium filium pòſt id executum, conditamq; ab eo monopolim, quę à cane inuẽta, Tuſcania dicta ſit, & pòſt à Tuſco iuniore dypolis facta, demum à Deſiderio Longobardorum rege Tuſcanella denominata. Memoratur à Facio *c* hac ſententia.

b. 33. quæſtione.

Poſtq̃ inde ex alto deſcendebamus
Apparebat Tuſcanella, quæ antiquitate

c. lib. 3. Cant. 10.

Nulli

Nulli omnino huius agri oppido cedit. Catonis seculo finitimam habuit Olanam, quod oppidum nūc prorsus interijt. Trans Martham deinde sursum ad lacus dextram, itinere quod Bolsena Viterbū ducit, saltus occurrit Montis Physconis, quem Vulsinensium Lucum prisci, & Hetruriæ Plinius dixit. Hunc eum esse non inuitus crediderim, vbi veteres tāta solennitate religioneq; Iunonis operabantur sacris: qua de re festum Iunonis memorans Ouidius ᵃsic inquit.

Stat vetus & densa præ nubibus arbore lucus,
Aspice, concedes numinis esse locum.
Aspicit ara preces, votiuaq; thura piorum,
Ara per antiquas facta sine arte manus: pluribusq; mox instituta solēnesq; sacrificij cæremonias & pompam describit. Trans Lucum Mons Phyasconus oppidum præcelso in colle, Teutonibus celeberrimum gratissimūq; propter vini apiani cum albi, tum vermiculi suauitatem ac dulcedinem. Locúsne hic ille sit, quem Strabo Phaliscum appellat, Plinius Phaliscam coloniam ab Argis, inquit, vt auctor est Cato cognominatam Hetruscorum lucum, dissentiunt scriptores. Annius hoc in loco Catonis: Soracte Phaliscorum mons Apollini sacer: disertè scribit eos in errore versari, qui Montem Fiasconū, seu Physconē esse montē Phaliscorū Catonis putant: quandoquidē prior inter Etruriā & Volsinas, alter verò inter Phalarim & Flauianū· seu hic in Hetruria, ille in Veientibus sit. Blondus cum Volaterrano nequaq̄ dubitandū censet, quin hoc ipsum Strabonis Phaliscum, Plinijq; Colonia Phalisca sit, & quin gētis Phaliscorū olim fuerit caput: quippe quoniam in colle, vti iam demonstrauimus, situm· nec aliud in Phaliscorum montibus oppidum inueniatur vllum. Huic sententię nos etiam assentimur, Ouidij de festo Iunonis versibus compulsi, quibus equidem apertissimè locum demonstrat, inquiens. Grande moræ pretium ritus cognoscere· quamuis Difficilis cliuis huc via præbet iter. Magis etiam vicina nos mouet Sylua, quam Vulsinensium aut Hetruriæ Lucum prisci dixere, Iunonisq; sacris inclytam fuisse paulo antè commemorauimus. Accedit summa loci amœnitas, vndiq; fructiferis arboribus nitentis· quod etiam Ouidius affirmat ita: Cum mihi pomiferis coniux foret orta Phaliscis. Aequè tenendum est, hanc eam esse vrbem, quam ob munitissimum loci natura situm longo bello Camillus obsedit, ijq; ludimagister abductis clam in hostium castra ciuium liberis, ꝓdere conatus est, vti à Liuio ᵃmemoriæ proditum, & Ouidius etiam ex parte significat his versibus:

a. lib. 5.

Cùm mihi pomiferis coniux foret orta Phaliscis,
Mœnia contigimus victa Camille tibi.
Casta sacerdotes Iunoni festa parabant,
Et celebres ludos, indigenamq; bouem. Itaq; tam ex situ naturaq; loci, quàm è cæteris adiunctis oppidum hoc id esse apparet ipsum, quod Strabo Pliniusq; memorarunt. Conditum Ouidius auctor est ab Aleso Argiua cum inquit.

Argiua est pompæ facies· Agamemnone cæso
Et scelus & patrias fugit Alesus opes·
Iamq; pererratis profugus terraq; mariq;,
Mœnia fœlici condidit alta manu.
Ille suos docuit Iunonia sacra Phaliscos. Montem Physconem quoq; Arcem Iti dictum Cato his verbis prodidit. Mons Coriti in iugis Cyminijs: è regione Mons Physcon, quæ & Arx Iti. Eum in locum Annius scribit Montē Physconem

nem denominatum à Physconibus veteribus Pelasgis, qui Vulturnæ fanum ingens dedicarunt, Physca Macedoniæ huc profecti, nominis Physci ac Pelasgi in agro Volturreno fuere auctores. Idem quoq; oppidum, vt diximus, Arx Iti vocatum, id est Iouis, seu Coriti: nam Beroso Lactantioq; Firmiano auctoribus, idem Iupiter Coritusq; est. Hinc, inquit Annius, in historia D. Flauiani martyris Arx Ici, mẽdosè pro Arx Iti scriptum legitur. Agrum Mons Phyasconius peramœnũ, fructiferisq; nitentẽ collibus habet: vnde nobilissima vina vti diximus, poma itẽ & ficus, alijq; consimiles fructus legũtur. Dextra tum inter montes Balneoregiũ est, Roda in Edicto Desiderij regis vocatum: in eo enim Rhoda & Ciuitas in posterum Balneoregium appellari iubentur. Locus hic ille est quẽ Plinius Nouem Pagos dicit: quanq̃ apud Volaterranum X. pagi vocetur: mendum enim in libris esse, & vnitatis notam ante numerum decennarium incuria librariorum omissam arbitror. Paulum Iouium doctum alioquin virum, & ætate nostra celeberrimum historiographum, vehementer equidem errare puto, quòd in vita Sfortiæ Lucum Feroniæ Balneoregium fuisse scribit, his verbis. Cum Tartalia transuectis per Vulsinensium lacum copijs suis, Bracio se coniunxisset, qui ab Aurispampano & Balneoregio: (id Feroniæ lucus fuit) ad Montem Phaliscũ peruenerat. Nequaq̃ profecto Lucus hîc Feroniæ: sed iuxta montẽ Soractẽ fuit: quamuis alter etiã in Thuscia nõ procul esset ab ora, de quo prius in oppido Petrasancta cõmemorauimus. Balneoregiũ ortu D. Bonauenturæ Cardinalis & Doctoris ex ordine Minorum eruditiõe vitæq; integritate clari inclytũ. Altius paulo Grafinianũ est, infraq; Specianũ, cum Viturchiano oppido, insigni erga Populũ Rom. fide claro, quemadmodũ in Curia Capitolina Cõseruatorum Romæ legitur. Est item hoc situ Bomartium, dein ad Tiberim, Munianum, pauloq; longius Bassanum: mox ad confluentia Naris ac Tiberis, vbi nostra etiam memoria pons Tiberis ripas iunxit, at nunc inundationum vi concidit, Hortia ciuitas, Hortanum Plinio dicta: qua de licet antiquissima sit, exiguam tamẽ apud veteres mentionem inuenimus. Hîc iam hoc latere terminus Hetruriæ est, qui in Vmbros vergit. Secundum Tiberim ad viam Flaminiam incedenti vestigia magni occurrunt in Tiberi pontis ab Augusto facti, quo via illa cõiungebatur, iuxtaq; altera in ripa ciuitas Ocrea fuit, vti pòst in Vmbria dicetur. Flaminia via cõtinentibus olim ædificijs ab Ocriculo, quod vltra Tiberim erat, adeo Romam vsq, septa fuit, vt ibi prima esse vrbis initia viderentur: quẽadmodum ab Ammiano *a* Marcellino memorię proditũ est, vbi Constantij Cæsaris Hormisdam Persam architecturę peritissimũ in comitatu ducentis, aduentũ ad vrbem hac ferè sententia narrat. Imperator cũ ad Otriculum esset ventũ, in pontis qui Tiberim iungebat transitu, vrbis Romæ initia inter suos celari iussit: deinde via illa perpetuis munita ædificijs aliquãdiu progressus, Hormisdam rogat, ecquid illi de ea ædium descriptione videretur: qui iam ipsa in vrbe se versari existimans, ciuitatem respondit esse splendidam. Haç ætate tot tantorumq; ædificiorum vix vlla vestigia supersunt: quanquàm stratæ saxo viæ quædam adhuc reliquiæ restent. Tribus ab Horta P. M. prope Tiberim in amœna planitie lacus Bassanellus est. Eum ego Vadimonis autumo, licet hac de re magna sit inter auctores controuersia. Blondus Vadimonis esse, qui nunc montis Rosei dicitur, existimat: nonnulli eum qui nunc Bacchani: alij aliter. At si nostri omnino iudicij vis saltem aliqua est, attentè ac diligenter epistola Plinij iunioris *b* ad Gallum inspecta, profectò haud dubitan-

a. lib. 16.

b. lib. ult.

bitandū arbitramur, quin hic Vadimonis certo ſit. Plinius, exegerat inquit, proſocer meus vt Amerina prædia ſua inſpicerem: hæc perambulanti mihi oſtēditur ſubiacens lacus nomine Vadimonis· ſimul quædam incredibilia narrantur. Perueni ad ipſum. Lacus eſt in ſimilitudinem iacentis rotæ circunſcriptus, & vndiq; æqualis· nullus ſinus· obliquitas nulla· omnia dimēſa, paria, & quaſi artificis manu cauata & exciſa. Color cœruleo albidior· viridior & preſsior ſulphuris: odor ſaporq; medicatus: vis qua fracta ſolidantur. Spatium modicum, quod tamē ſentiat ventos, & fluctibus intumeſcat. Nulla in hoc nauis, ſacer enim eſt· ſed innatant inſulæ herbidæ omēs harundine & iunco tectæ, quæq; alia fœcundior palus ipſaq; illa extremitas lacus effert. Sua cuiq; figura, vt modus cunctis: margo deraſus quia frequenter vel litori, vel ſibi illiſæ terunt, teruntur q;. Par omnibus altitudo, par leuitas· quippe in ſpeciem carinæ humili radice deſcendunt. Hæc ab omni latere perſpicitur· eadem aqua pariter ſuſpēſa & merſa. Interdum iunctæ copulatæq; & cōtinentis ſimiles eunt: interdum diſcordantibus ventis digeruntur: nōnunq̄ deſtitutæ tranquillitate ſingulæ fluitāt. Sæpe minores maioribus velut cymbulæ onerarijs adhæreſcunt: ſæpe inter ſe maiores minoresq; quaſi curſum certamenq; deſumunt. Rurſum omnes in eundem locum adpulſæ, qua ſteterunt, promouent terram· & modo hac, modo illac lacum reddunt auferuntq; auctum demum cum medium tenuere, non contrahunt. Conſtat pecora herbas ſecuta ſic in iuſulas illas vt in extremam ripam procedere ſolere· nec priùs intelligere mobile ſolum, quam litore abrepta, quaſi illata & impoſita circumfuſum vndiq; lacum pauent· mox quo tulerit ventus, egreſſa, non magis ſe deſcēdiſſe ſentire, quàm ſenſerint aſcēdiſſe. Idem lacus in flumen egeritur, quod vbi ſe pauliſper oculis dedit, ſpecu mergitur, alteq; conditū meat· ac ſi quid antè quàm ſubduceretur, accepit, ſeruat & profert. Hæc tibi ſcripſi, quia nec minus ignota quàm mihi· nec minus grata credebam: nam te quoq; vt me nihil æquè ac naturæ opera delectant. Vale.

Hæc igitur à Plinio de lacu Vadimonis memoriæ ſunt prodita: quæ cū ego mihi propoſuiſſem quo in lacu ſint inueſtigare, peramico homini Vincētio Regiano familiæ prædicatorū monacho qui tum Viterbi, loco propinquo conſidebat, & non ſolum regionis erat gnarus, ſed etiam antiquitatis totius ſummè ſtudioſus, negotium dedi, vt quàm diligenter cognoſceret, quid in lacu Baſſanello Plinianę deſcriptioni vel cōueniens, vel diſſentaneum appareret. Is igitur omnibus exactè conſideratis, hunc ipſum eſſe reſpondit, qui & à Plinio iuniore tam accuratè ſit deſcriptus, & ab eius auūculo in hiſtoria naturali *a*, inſulas in Vadimonis lacu natare perhibente deſignatus: nominatim verò paſtores agri & accolas omnes aſſerere, motum inſularum in eo prorſus ita cōtingere, quēadmodum à Plinio traditur: flumen item ex eo, quanq̄ pluribus initio diuiſum riuulis, effundi: denique conditionem ſitus nihil diſsidere· nam in planitie eſſe non procul Tiberi· Baſſanellum Hortæ oppidum à meridie imminere· à ſeptentrione trans Tiberim, Caſtellum Iouis in colle, ac vlterius Ameriam. Nullæ ſunt his campis arbores· quapropter opportunitatem præliorum habere ſummā vidētur: patetq; facilis ad lacum ab Amelia proſpectus. Locis circumiectis plurima reperiuntur antiquorum ædificiorum veſtigia· pleraq; etiam monumēta templorum, cōſimileſq; vetuſtatis reliquiæ. Quid? quod Plinius ex villa proſoceri ſui proſpectum ad lacū Vadimonis patuiſſe ſcribit, nec in ea regione ſit alius, qui poſsit vel ab Amelia, vel propinquis ei locis cōſpici, præterq̄ is qui nunc Baſſanellus dicitur? Sed & oēs etiam Amelia-

a.lib.2. cap.96.

Ameliani & Baſſanellini, qui locorũ curioſi ſunt, hunc Vadimonis eſſe lacũ conſiderata Plinij deſcriptione iudicant. Addebat F. Vincentius ſe cõiecturis quibuſdam moueri, vt hîc milites antiquitus ſacramentũ Ducibus ſuis præſtare ſolitos crederet, pota ex lacu aqua: cum & Plinius ſacrũ nuncupet lacum, & in hũc vſq; diem ædificia q̃dam hîc cernantur formas canalium, è quibus aqua manibus hauriri poterat, habentia. Perſuaſum itaq; nobis eſt & hũc Vadimonis eſſe lacũ, quẽ Plinius Liuiusq; memorarunt, & eum om̃ino, (nõ autem vt Blondus exiſtimat, lacum Montis Roſei, vel alium vllum) ad quẽ anno ab vrbe Roma cõdita CCCC LXX. Romanus Hetruſcos vicit. De qua victoria Liuius *a*, ad Vadimonis, inq̃t, lacum Hetruſci lege ſacrata coacto exercitu, cũ vir virum legiſſet, quantis nunq̃ aliàs ante ſimul copijs, ſimul animis dimicarunt: tantoq; irarum certamine geſta res eſt, vt ab neutra parte emiſſa ſint tela: gladijs pugna cœpit. Deinde cõmemorato prælij modo, illum diem ait primùm abundantes fortuna veteri Hetruſcorũ opes fregiſſe: cæſum eñ in acie quod roboris fuerat: & caſtra eo impetu capta direptaq;. Blondo de lacu montis Roſei cõtendenti Volaterranus reſpondet, ideo eũ Vadimonis nõ videri, q̃ ægerrimè credi poſsit Hetruſcos iam ante à Fabio Sylua Cyminia pulſos, vti Liuius *b* tradit, adhuc vlterius poſtea ꝓceſsiſſe. Sed & planius errorem eius conuincit, quod lacus Montis Roſei trans Cymini iuga eſt: Vadimonis autem citra, quẽadmodũ haud difficulter è Liuij verbis animaduertitur, quia Fabius à citeriori parte inter Cymini montes & Vulſinos tranſiuit. Deniq; manifeſto Blondi ſententia reprobatur ideo, q̃ is lacus nequaq̃ ea ſit conditione, qua eſſe Vadimonis ex Pliniana deſcriptione debet: nec eñ aquas habet colore cœruleo albidiore, viridiore & preſsiore ſulphureo: nec innatant inſulæ oẽs harundine & iunco tectæ: nec etiã piſces generat: alijsq; plurimis adiunctis q̃ in Vadimonis ſunt, nihil cõueniens habet aut ſimile. Volaterranus q̃dem (ꝑter quẽ alij quoq; multi diligenter in Vadimonis lacu inueſtigando ſunt verſati) eum in agro Viterbino deſignat, dextra viæ Romanæ: ſed amplius nec locum certum indicat: nec etiam quo hac memoria nomine vocetur, edocuit. Dextra in colle Baſſanellũ eſt oppidũ, vnde lacui nomen q̃ nunc habet. Sequitur Galleſium patria Nicolai Pontif, Max. Iuxtà, Corchianum Ignanellumq;, & vlterius Valetanum, item ad Tiberim Burgetum D. Leonardi, vicus lautus, ad ius dominiũq; Xenodochij ſancti ſpiritus Saſsiani Romæ, pertinens, & à Veneto milite poſt C. N. MDXXVII. anno quum per id tempus in Hadriani mole Clemens VII. Pontif. Max. obſideretur, incẽdio maiori ex parte vaſtatus. Tertio hinc per ripam Tiberinam lapide ꝑuetuſta eſt Turris, vbi tranſitus Tiberis, Folianũ vocant, ex aduerſum Maliano in Sabinis, de quo pôſt in Vmbria dicetur. Rurſus à Burgeto per antiquæ viæ Flaminiæ veſtigia, quæ plurimis in locis etiamnũ lapide ſtrata cernuntur incedẽti, poſt octauum milliare Ciuitas Caſtellana præcelſis in rupibus occurrit: de qua variè proditũ quid olim nominis habuerit, inuenimus. Quidã Veiorum fuiſſe vrbem à Romanis decennio obſeſſam propter munitiſsimũ loci ſitũ, arbitrantur. At hi cũ diligenter inſpicient & quod à Dionyſio *c* Halicarnaſſeo ſcriptũ eſt id oppidũ nõ vltra centeſimũ ab vrbe Roma ſtadiũ abfuiſſe, & quod Plinius *d* tradidit, Vientes iuxta Tiberim, vrbemq; Veiam à Fidena, Vaticano, & Ianiculo P. M. XIII. diſtaſſe (quanq̃ latius Veientum fines tum etiam ad montes Cymini pertinebant vt iudicabitur) equidem ab ea ſententia mihi videntur admoniti ſpõte diſceſſuri, cum ciuitatẽ Caſtellanam haud minus XX. P. M. Roma diſtare nullus ambigat.

a. lib. 9.
b. lib. 9.
c. lib. 1.
d. lib. 3. cap. 6.

Hoc verò multò magis ꝑsuasum eos habituros existimo, si verba Liuij volēt animaduertere, quibus trecentorū Fabiorū viam describēs, Roma ꝓfectos per Ianiculum versus lacum Sabatium cōtra Veientes, quos illo itinere habebāt obuios, cōmemorat: vnde satis euidēter patet, Fabios nō qua Ciuitas Castellana est ad Tiberim, ꝓcessisse: sed prorsus alio itinere, quo Veientes Romā Veia sua vrbe veniebant. Itaq; quid olim hoc loco fuerit, mihi Blondus, Annius & Volaterranus rectè demonstrare videntur, cū Fesceniam dicūt vrbem, sic à Plinio vocatā, Fescenniū verò Catoni Straboniq;: quā Argiuos cōdidisse Solinus auctor est, & ab insigni equitis armati denominatam Annius [a] testatur. Incolas eius ita Virgilius memorat [b]: Hi Fescēninas acies, equitesq; Phaliscos. Quod aūt ad eum versum Seruius Fescenium oppidum in planitie scripsit, mihi profectò videtur mirum: quippe quia nemini obscurum sit, huius agri montosi in quo versamur gentes à poëta memorari, vti ex sequentibus euidenter colligitur, cū inquit. Hi Soractis habent arces Flauiniaq; arua, Et Cymini cum monte lacum, lucosq; Capenos. apparet enim de gentibus quæ plana teneant hîc minimè recenseri. Est tamen & aliud in Campania Fescenium oppidum, de quo fortasse Seruius ignoratione huius quod in Phaliscis erat, Virgilianum illud accepit. Vetus igitur hîc vrbs fuit Fescenium in Phaliscis, vel Phalerijs vt diximus. Situ est Ciuitas Castellana præcelso, altissimis vndiq; cincta rupibus, à quibus haud procul in Veientibus erant Aræ Mutiæ, Catoni memoratæ: item [c] Plinio his verbis: Ad Aras Mutias in Veiente, & apud Thusculanum, & in sylua Cyminia loca sunt, in quibus terræ depacta non extrahuntur. Vrbs hæc summo imposita monti erat. Finitimis in locis etiā adhuc Vmbricæ vestigia cernūtur: Vmbricam dixit Cato. Nominis auctores Prisci Vmbri fuere. Sequitur amnis Trilia, qui à Nepe profluens lapsu infra Ciuitatem Castellanam, demum in Tiberim sub Ponte Foliano defertur. Ripa Tiberis pergenti Mons se D. Syluestri offert, quem Cato, Virgilius, & Strabo Montem Soractē vocant, Vibius Sequester Montem Phaliscorum, propterea quod agri Phalisci hinc ad mare Tyrrhenū vergētis, vti ante dictū est, principiū esset. Sacer olim Apollini habitus. Memoratur à Virgilio sic, Hi Soractis habēt arces Flauiniaq; arua. Sed & Horatius. Vides, inqt, vt alta stet niue candidū, Soracte: Silius [d] itē, Haud ꝓcul & sacrū Phœbo Soracte frequentāt. Mons D. Syluestri postea dictus, ꝗ in eo Syluester Pontifex metu Cōstantini Imperat. latitauerit. Plinius è Varrone refert ad Soractem esse fontem latitudinis quatuor pedū, & Sole oriente exundare feruenti similem, auesq; quæ gustauerint, iuxtà mortuas cōcidere. Ea res à Blondo etiam in Italia cōfirmatur qui nec putandū ait, tale ꝗd fieri haud posse: quoniā & in syluis Antijs vbi fons exiguus inter ingentes ædificiorum ruinas, ipse oculis viderit, auiculas duas ijs aquis gustatis repente iacuisse mortuas. Sunt & alterius in Hetruria fontis agro montis Politiani aquæ, vt sermonibus aliorū accepi, quarū par omino vis & natura. Verumenimuero cum his affectæ post potū aquis, volucres iam vti spiritu destitutæ iacent, si mox alium in locū transferantur, sensus integritatemq; recipiunt. Strabonis seculo sub hoc monte Feronia fuit vrbs, à Dea Feronia, quam huius agri gentes summa religione colebant, denominata. Fanum Deæ sumptuosissimū erat: eiusq; sacerdotes magicis adiuti artibus, vt à vulgo diuinis honoribus colerentur, ardentes lignorum strues nudo pede flammis parcentibus haud aliter calcabant, ac si innoxio prorsus incederēt humo, vti cum Strabone ac Plinio Solinus etiā memoriæ prodidit, Hirpos id hominū genus vocatū addens.

a. quæstione 37.
b. lib. 7. Aeneid.
c. lib. 2. cap. 38.
d. lib. 8.

Frequen-

Frequentissimi igitur olim huc mortalium concursus fiebant, nō solum Deæ venerandæ, sed etiam istius miraculi spectandi gratia. Nisi me coniectura fallit, vrbs Feronia prorsus eodē in loco fuit, quo nūc D. Syluestri castrum: nec procul hinc Feroniæ Lucus erat, vti etiam Volaterranus a indicauit: de quo iam antè commemorauimus, eodem vbi Balneoregium est loco, minimè extitisse. Tum vbi nonnihil à Monte Soracte deflexeris, iuxtà in Phaliscis Flauianū erat, ita Catoni vocatū: cuius hac ætate nulla prorsus monumenta sunt reliqua, sed agrum Virgilius commemorat inquiens b: Hi Fescenninas acies equitesq; Phaliscos, Hi Soractis habent arces Flauiniaq; arua: Silius c etiam ita: Quiq; tuos Flauiana focos. Deinde trans viam Flaminiam Veientibus relictis, per Phaliscorū regionē paulum in viæ dextram ad meridiem versus flectenti, Phalaris Catoni, Phalirū Ptolemæo, Phaleria Dionysio dicta occurrit, quæ quondam inter Hetruriæ capita XII. fuit. Eius incolas Strabo Phalerios, & qꝫ in Phalisco sint, etiā Phaliscos appellat: quamobrē non est existimandū id quod Seruius apud Virgiliū notauit, Ianū bifrontē è Phaliscis Romā allatū, à Macrobio dissidêre, qui Phalari profectū tradidit, cū idem sentiat vterq;: nec eiusdē nominis pterquā in voce, differentia sit vlla. Dionysius d Halicarnasseus & Epigon⁹ in Apologetico, quondā hac vrbe ac Fescenio locisq; finitimis vbi Ciuitas Castellana nūc est, Siculos habitasse tradiderūt. Phalaris vestigia nulla fere iam supersunt: quanq̃ habitationes hîc aliquot cernātur, q̃ recentes potius, q̃ antiquæ possunt existimari. Sequuntur hîc reliquiæ q̄dam peruetustę ciuitatis q̃ Cato ac Ptolemæus Ferentiā, Plinius Ferentiū, Strabo Ferentenū appellat: vti quoq; Tacitus e, cū de coniuratione Sceuini contra Neronem ita scribit. Primas partes sibi expostulat Sceuinus, qui pugionē templo Salutis in Hetruria, siue vt alij tradidere, Fortunæ, Ferenteno oppido detraxerat, gestabatq; veluti magni operis sacrū. Obseruandum porro est præter hāc Ferentiam alias item inueniri duas non admodum nomine dissimiles: quamobrem multi cū in historijs versantur, hac re non animaduersa in dubitationem incidere soleant: Ferentinum em̄ quod Strabo cæteriq; geographi memorant, in Hernicibus est, quemadmodū in tempore demonstrabimus: Frentanū item in Samnitibus, haud procul Theano Apuliæ: cæterum ab hoc Ferentio Tusciæ de quo nunc agimus, incolæ Ferentinates: à Ferentino Hernicum Ferentini: à Frentano Samnitium Frentani dicti. De primis Dionysius f Halicarnasseus mentionem facit: de secundis Annius cum Volaterrano: de postremis nos in Samnitibus dicemus: quanq̃ non raro cōfusa hæc nomina reperiri constet, vti apud Plinium Ferentini incolæ Ferentinates appellantur: quod etiam in vrbium ipsarum nominibus frequenter ob vocū similitudinē accidisse cōpertum est, vt Frentanū pro Ferentio sit scriptū. Attamē absq; cōtrouersia manebit hanc de qua nunc agimus Hetruriæ vrbē, Ferentiam seu Ferentium (licet etiam Ferentana dicta fuerit) illam in Latio Ferentinum, tertiam in Samnitib⁹ Frentanum appellari debere. Nascitur ex horū nominū vicinitate maxima dubitatio, nimirū, quænam Othonis inter XII. Cæsares à Suetonio collocati origo fuerit: Blondus enim & Volaterranus eum Ferentino Hernicum, Philippus Beroaldus in Cōmentarijs ad Suetoniū Frentano Samnitiū, Annius hac Ferentia Phaliscorū ortū cōtendit. Mihi verò videtur si diligenter Suetonij, Taciti, ac Sexti Aurelij verba cōsideremus, omnino idem qꝫ Annius hac in re statuendū esse, nimirum originē eum ex hoc Ferentio Tuscorū duxisse. Suetonius g, Maiores inquit, Othonis orti oppido Ferentino, familia veteri & honorata, atq; ex principibus

a. lib. 5. c. V.

b. lib. 7. Aeneid.

c. lib. 8.

d. lib. 1.

e. lib. 15. annal.

f. lib. 3.

g. in uita Othon.

a.lib.17. annal. pibus Hetruriæ. Tacitus a ita scribit: Othonis origo ex municipio Ferentino· pater Consularis· auus Prætorius· maternum genus impar. Sextus Aurelius hoc modo. Syluius Otho splēdidissimis maioribus ex oppido Ferentino: qbus equidem, vt diximus, oriundū Othonem hac Tuscorū Ferentia nō obscurè probari videtur, etsi propter vocū similitudinem auctores eam Ferentinum dixerint· ideoq; nonnulli Hernicum vrbē hîc accipiendā existimauerint, vti ab Annio quoq; demon-
b.quæst.8 stratum est. Vt aūt ad Ferentiū reuertamur Annius b hoc olim ait Trossanorū (ij Viterbo P.M.V. aberāt) metropolim fuisse, & à Viterbinis vt annales Gotifredi testantur, anno post C.N. MLXIIII. funditus deletum excisumq;. Causam eius calamitatis Gotifredus huiusmodi narrat. Eo insaniæ Ferentinates processerant, vt animā in Christo minimè creatā, sed diuinitatē ac numen eius vice fuisse, propterea q; nec eū in cruce cepisse mortē, sed quia nunq̄ diuinitatis p̄sentia destituebatur, vixisse quoq; tunc cōtenderēt. Hāc rem vt signo exprimerēt euidenti, Christū oculis in cruce apertis depinxêre, quēadmodū in hūc vsq; diē Viterbi tabulæ nōnullæ docēt, quæ post vrbis excidium eó deportatę. Tā ineptum ac fatuū furorem vt desererent cū à Viterbino episcopo iterum & sæpius essent admoniti, neq; tn̄ illi non parerēt modo, sed etiā sanè iubēti illuderēt, is Viterbinos ad arma cōcitat· qui magnis ad vrbē copijs adductis, cum post multa p̄lia nequicq̄ incōdita vi rem tentari intelligerēt, artibus agere instituunt. Placet vt diuiso exercitu maior cohortiū numerus altero ab latere mœnibus immineat, & mox cū ad illa defendēda quasi eó vis om̄is hostiū incubuisset, oppidani cōcurrerēt, altera manus nuda tū à p̄sidijs loca petat. Nec defuit cōsilio euētus. Ita vrbe capta nemini parcitum· omnia direpta· flammis cætera vastata adeo, vix vt vlla nunc vestigia supersint. Hinc Pontificis Rom. voluntate Beneficia quæ vocāt, & Dignitates Viterbū translatæ: qua in parte Præpositura quoq; D. Stephani fuit, q̄ in foro iuxta fontē est. Locis
c.lib.33. cap.2. Ferētio finitimis oppidū etiā erat Catoni dictū Trossulum, similiterq; Plinio, qui equites hinc Trossulos vocatos p̄hibet, inquiēs c. Sæpe variatū est equitū nomen: nam sub Romulo & regibus appellati sunt Celeres· deinde Flexumines· postea Trossuli, cū in Tuscis citra Volsinos nono lapide oppidū eius nominis sine pedite cepissent. Vocis illius vis vltra C. Gracchum durauit. Euersum postea Trossulū à Romanis, vnaq; Mæonū D. Anselmó inclytum· cuius oppidi q̄dam adhuc vestigia supersunt, nominisq; memoriā cāpus, quē planum Meani vocāt, retinet. Iuxtà
d.lib.3.Metamorph. hîc quondā & Turrena Mœonia fuit, quā Ouidius d in fabula Turrenorū Delphinorum memorat. Sunt qui prope Tiberim fuisse putēt, vbi nunc Moniani nomen restat, tanq̄ Mæoniani. De cætero hoc situ oppida q̄dam exigua sunt, Celinum, Fabrica, Caprariola: tum Nepe ciuitas, sic Plinio Catoniq; dicta, Straboni Nepita, Liuio Ptolemæoq; Nepete. Quāuis aūt Volaterranus Nepet scribendū censeat, quoniā in vetusto apud Sutrium lapide sic repererit, & apud bonos auctores frequenter corruptè legi Nepe vel Nepete haud se fugere fateatur: mihi tn̄ equidem nō placet, vt tot scriptorū monumēta Plinij, Strabonis, Liuij, Ptolemæi, q̄ Nepitā, Nepe, & Nepete habēt corrupta om̄ia deprauataq; iudicemus, & plus lapidis vnius inscriptioni, q̄ tot auctorū libris tribuamus. Itaq; disertè fateri ausim quolibet modo nomē hoc efferri rectè, ac scribi. Festus auctor est à gētis insigni quod erat scorpius, acceptū. Liuius vrbis memoriā multis in locis vsurpat· nominatim
e.lib.6. vbi e à Valerio captā, oppidanisq; p̄terq̄ defectionis auctoribus parcitū scribit:
f.lib.20. itē quum f inter eas duodenas numerat, q̄ cum Pop. Romano Annibali se opponere

nere noluerunt: alibi *a* quoq; cũ cæteris anno sexto pòst, duplũ inferre cõpulsam ait. Memoratur etiã à Silio *b* sic: Nepesina cohors. Rursus à Nepita si cõuerso itinere planitiem amœnã repetas, Viterbum occurrit, de cuius initijs variæ admodũ sunt auctorũ sententiæ. Blondus nouã vrbem propterea se censere dicit, quod nullam eius apud antiquiores mentionẽ inuenerit. Alij nomen qdem hoc nouum, at vrbem ipsam antiquissimam autumãt. Horum in numero Ioannes Annius Viterbinus *c*, Tyrrhenũ ait, qui cum Lydis in Italiam venerat, loci huius specie captũ sedes hîc & domicilium collocasse, vrbẽq; ipsam Etruriã regalẽ dixisse' quatuor item oppidorũ q̃ Ianus ac socij priùs cõdiderant, nimirũ Longholæ Tussæ, Vetuloniæ, Turrenæ Vulturnæ, & Arbani caput atq; principem cõstituisse. Vehementer aũt alibi *d* in harũ rerum probatione laborat: adijcitq; Volturniã Augustalem fuisse vrbem, in qua nouæ lunę temporibus XII. Hetrurię ciuitatum principes vt Ianum venerarentur (contra id quod Podianus de Perusia dixit) conuenire solebant' tres item earum vrbium, Longholam Tussam, Vetuloniam, & Turrenam Volturnam à Desiderio rege muro vno cõprehenhas, Viterbũq; simul dictas, vti ex eius edicto cõstat, quod in alabastrite Viterbi legitur, huiusmodi. Reuocamus statuta regis Aistulphi contra Vetulones edita, ne lacus non Tyrensium, sed Vetulonum sit, qui lacus magnus Italiæ dictus est, quia ager eorum priùs est Italia dictus ab ibi sede tali decreta: & vt suam Longholam non Longobardulam, sed cognomine sui ampliatoris Turreni Torebum vocent: & vt sub vno muro cingant tria oppida, Longholam, Vetuloniam & Turrenam Volturnam, dictam Etruriam, totam Q. vrbem nostra adiectione Viterbum pronuntient, vt Rhoda & Ciuitas Balneoregium dici iussimus. Permittimus pecunijs imprimi F A V L, sed amoueri Herculem, & poni Sanctum Laurentium sicut facit Roma & Bononia. Sunt etiam qui Viterbum prius Veiusam dictum scripserint, vti Facius *e* Vbertus his versibus:

a. lib. 28. *b. lib. 8.* *c. Instit. 3.* *Aequiua.* *d. quæst. 16 & 20.* *e. lib. 3. Cant. 10.*

Sequitur nunc vt de Viterbo dicam,
Quod ab initio Veiuza fuit appellatum,
Idemq; nomen donec Romanos habuit inimicos, retinuit.
Sed conciliatum dein Romanis, charum
Tam illis fuit ob salubres aquas & situm suauem
Vt in Vitam Erebi nomen mutauerint.

Multæ præterea reperiuntur aliorum opiniones, sed quarum cõmemoratio tædium legentibus adferre posset. Nos cũ Annio sentimus, nimirũ vt in Edicto Desiderij legitur, olim hîc quatuor illas vrbes extitisse, q̃ postea muro vno cõiunctæ Viterbi nomẽ acceperũt. Id partim Volaterranus in Cõmentarijs Vrbanis, partim Sabellicus cõfirmat. Et Volaterranus scribit Longholam hîc fuisse, cuius mentionẽ Liuius nõ vno *f* in loco facit. Animaduertendũ porro est Longholam hãc, aspirationẽ habere, quò ab alia Volscorum circa Tarracinã, differat. Quod aũt hæc in Latio sit Liuius *g* apertè docet, Papyrium Dictatorẽ cum legionibus nuꝑ conscriptis ad terrorẽ Cyminiã syluam traducti exercitus ꝓfectum, ad Longholam ꝑuenisse scribens. Longhola veluti hastata dicta' quãdoquidẽ græcis hasta λόγχη vocatur: at Longola Latij aliter nomen à longitudine sortita est. Sabellicus *h*, ex aliorum tñ auctoritate, Vetuloniam vrbẽ hoc loco extitisse refert' quod etiã probat Volaterranus' quanq̃ idẽ posteà diuersè dicat eos in errore versari qui id arbitrẽtur, cum & alibi Ptolemæus eã designauerit, & verisimile nõ videatur tam vicinã Longholę fuisse. At respõ-

f. lib. 1. & 9. *g. lib. 9.* *h. lib. 7. Enn. 9.*

deri Volaterrano non difficulter poteſt, Vetuloniam hanc eum locum minimè eſſe, qui ſic corruptè nunc apud Ptolemæum nominatur. Sed Vitulonium, vt iam antè à nobis in ora Hetruriæ dictum, vbi admonuimus hoc loco Vetuloniam vrbem, illic verò Vitulonium eſſe. Præterea quod ait non videri veriſimile tam vicinas inter ſe duas fuiſſe vrbes, ego id minime mirum videri debere aio: quoniam primis illis temporibus, vti quoque Dionyſius *a* Halicarnaſſeus perhibet, exigua oppida, pagorumque fermè ac vicorum qui nunc ſunt, forma condebantur: quapropter nouum putare haud oporteat, ijs ſeculis mortales id maximè ſtudio habuiſſe, quò à ferarum incurſionibus, ac improborum iniurijs faciliùs ſe tutarentur, propinquiora inuicem domicilia conſtituere. Nonnulli Viterbum Ptolemæi Vicum Elbij dixere: ſed quanto à veritate interuallo diſsideant, haud difficulter intelligitur, cùm is Vicus vltra Montes Cyminios deſcriptus ſit, vbi & à nobis demonſtrabitur, Viterbum autem citra eſſe nemo neſciat. Patet itaque iam Viterbum origine eſſe vetuſtiſsimum: quanquàm ſi coniunctionem trium oppidorum, eiuſque muri opus ſpectes, nouum putari queat, vt Blondus voluit. Nominis quod Deſiderius indidit, etymon variè proditum à multis Annius commemorat. Quidam Viterbum tanquàm Vei Terbum, id eſt curule Terbum putauere dictum: ab alijs aliter etymologia fingitur ſic: Vita Heroum, Vi trium vrbiũ, Vita vrbiũ, Vita herbidũ, Vita inermium, Vi Thermarum, plurimiſque modis alijs quos Annius recenſet. Ego Arcadis Epiſcopi ſententiam præ cæteris amplector, qui Viterbum à Deſiderio nuncupatum dixit tanquam trium vrbium ſeptum: ſeu murum tria oppida complectentem. Multa præter hæc antiqua de Viterbo commemorari poſſent, quæ ne tædium legentibus efficiamus, omittere viſum fuit: & qui planè cognoſcere volet, è Ioannis Annij Viterbini quæſtionibus, tertia, ſextadecima, viceſimaque ſexcentis interpretationibus expoſita diſtinctaque ad ſatietatem poterit haurire. Ciuitas ex more ac inſtituto eccleſiæ Romanæ Viterbum à Cæleſtino III. Pontif. Max. effecta: is enim vt teſtatur Platina *b* primus Epiſcopum dedit. Iacet amœno ſpatioſoq; loco, iugis Cyminijs (ea nunc mons Viterbinus) à tergo imminentibus, plurimis haud inhoneſtis operibus nitens, inter quę fons eſt inſignis, & maxima cum admiratione ſpectantium copioſus. Egregios homines multos edidit, qui ſumma ingeniorum excellentia principatum vrbis ſibi cõpararunt. Ex his Vici, diu rerum potiti, donec ab Aegydio Carila Cardinale ac Legato Eccleſię Romanę cuius tum in Gallia ſedes erat, pulſi. Eo tamẽ fatis intercepto rurſus ad imperium vrbis peruenerunt, idq; dein ad Eugenium IIII. Pontif. Max. tenuere. Hoc tempore Franciſcus Vicus vrbis Romæ præfectus à Patriarcha Vitelleſco Pontificalium legionum Imperatore ac Legato confoſſus, Ioannem Gattum in Viterbino principatu ſucceſſorem habuit: ille Princiualem filiũ, qui Roma Viterbum reuerſus, impetu inimicorum circumuentus perijt. Ob eius mortem cum populus tumultuaretur, cędes multę editę, plurimaq; deiecta ædificia: ſed cõpoſitis deinde motibus, ceſſanteq; ſeditione Ioẽs Gattus II. principatum vrbis ſuſcepit. Is tranquillo iam tum ac pacato ciuitatis ſtatu circa Alexandrum VI. Pontif. Max. anno à C. N. MCCCCXCVII. cæſus: qua occaſione Columnæ vrbem ingreſsi, Magancesios, qui Gattorum erãt inimici, magno numero obtrũcant: ædes multas diruunt: plurimas diripiunt. Tertio anno pòſt, Vrſini qui Magancesiorũ partes tuebãtur, Gattos viciſsim eijciunt: ſequitũq; eſt tam vehemẽter, tam

a. lib. 1.

b. in uita eius.

tam nec ætatis, neque sexus habita ratio, tot ædificia flammis incendioque consumpta, prorsus vt sæua Turcarum barbaries crudelius quicquam aut immanius designare haudquaquam potuisset. Nec aliter à Gattis dein vicissim occupata vrbe Magancesiorum habitę partes. Et fatales huiusmodi dies Viterbum sæpius expertum est·adeo quidem vt nunc maiori propemodum ex parte ruinis deformatum iaceat. Tales nimirum exitiosarum nefariarũq; factionum esse fructus solent. Orti hac vrbe pręstantes ingenio viri aliquot qui patriæ nomen summè illustrarunt. In primis Petrus Antonius Episcopus Signanus excellens theologus, & Ioannes Annius·quorum vterq; ex prædicatorum familia sed posterior sacri palatij magister fuit, homo egregiè non solum latinis literis, sed etiam græcis, hæbreis, arabicis & caldæis eruditus, præterea totius antiquitatis studiosissimus indagator, vti scriptis editis abundè est testatus: opera enim reliquit hęc: Commẽtationes in Catonem, Fabium Pictorem, Myrsilum Lesbium, Archilochum de temporibus, Xenophontis Aequiuoca, Philonem Iudæum, Methastenem Persam, Berosum Caldæum·item in Itinerarij Antonini partem, in Edictum Desiderij regis Longobardorum, in Propertium de Vertumno, & in Apocalipsin D. Ioannis·præterea quæstiones curiosissimas, cum institutionibus, alijsq; scriptis, quæ profectò omnia virum eum maximi ac solertis ingenij fuisse testantur: quanquam non desint, q fragmẽta Catonis aliosq; tales libros eũ cõfinxisse calũnientur·qppe quoniã ipsis illorũ auctorũ scripta visa nõ fuere·mihi verò primis etiã annis cognita. Romæ mortẽ obijt Alexãdro VI. Pontif. ac ibidẽ in Mineruę fano cũ Petro Antonio sit⁹ est. Viterbo quoq; cũ Faci⁹ Sanctor Ecclesiæ Romanę nostris tẽporib⁹ Cardinalis oriũdus fuit, tũ alij pterea multi docti viri & Ecclesiasticis dignitatib⁹ clari·quorũ omniũ in pñti memoria nõ succurrit. Vrbis ager bon⁹ fertilisq; est, & copia omniũ q̃ sunt ad vitã necessaria veluti frumẽto, vino, oleo, cęterisq; frugũ generib⁹ abundãs. Fluminib⁹ etiã multis pisciũ optimorũ vbertate fœcũdis pfunditur· vti Ecalido, Egelido, Riuo obscuro, Riuo Vrcerio, Alcione, Rosseno, Riuo Atlao, Albiano, Vessano, Catenace, Veiaq;, ac insup alijs id gen⁹ nitidissimis aquulis. Nec desunt fontes scaturiginesq; calidę, veluti in cæteris Aquæ Caię, quas cunctis alijs nobilitate præstare Strabo testatur, & Facius Vbertus his versibus memorat: *a* *a. lib. 3. Cant. 9.*

Haud equidem credebam quod fama didiceram
  Nec eram expertus, Bolicanem esse
  Tam immenso ardore feruentem.
Sed iniecto veruece decoctum eum
  Minori spatio quam CCL. passus confeceris
  Adeo vidi, vt præter ossa nil appareret.
Aqua ibi supra omnia medicamina
  Ad lapidem salubris·quippe quoniam
  Eũ terit frãgitq; ceu grana milij. Sic Faci⁹. Aq Caię veterib⁹ hę fuere·nũc Bulicani nominãtur. Cętera q̃ sunt in Viterbino agro plurima memoratu digna, quò clari⁹ exactiusq; dicãtur, agrũ oẽm bifariã diuidere visũ fuit, in Infernatẽ & Supnatẽ·vti ab Annio *b* quoq; factũ animaduertim⁹. Primã regionẽ ab vrbe ad Tiberim *b. lib. 7. Instit. 2.* in longũ·à iugis Cyminijs, q̃ nũc Viterbi dicũtur, ad montẽ Physconẽ Ferẽtiãq; in latũ accipiem⁹·eãq; rursus in partes duas, Trometinã atq; Trossãnã describemus. Trometina noĩatur à Trometi cãpo Vulturnę vicino, quẽ ętas nostra Pelasgico vocabulo planũ Trometorũ vocat, à τρόμος q̃ est formido vel horror, & τρέω, id est trans-

transfigo. Pars hæc à Viterbo ad Vadum Trossanum non procul Ferentino oppido, pertinet. Inde ad Tiberim, qua parte is ad ius Viterbinorũ spectat, regio Trossana· vbi Lydi & Mæones Italis atque sacratæ ab origine sedi prisci Coriti coniugijs stirpeq; se miscuerunt, vt Berosus a & Silius b perhibẽt. Manent hinc adhuc ea in parte nomina vetera deperditis oppidis Turrenorum Męono, Męonia: à quibus nunc campus Mæonianus cum oppido. Trossulum verò vt diximus, prorsus interijt. Est & in hac parte Athlantis filiæ oppidum, Celinum pro Celeno dictum· prætereaque Sagnena, vulgo nunc Sagena. de qua tabulam hæc memoria legit, quæ Sabatium in Trosis villam posuisse testatur: ea enim hæc est Sangnena, cuius à nomine adhuc Sangninaia regio Trometina nuncupatur, vnde nunc appellatio fani D. Mariæ Sagninaianæ. Regio Sangninaia longitudinem habet ab æde D. Mariæ, ad oppidum deletum Sangninaiam iuxta Celinum, vt diximus. Sangnininorum memoriam & Cato vsurpat. Sequitur regio Sabatia. Eam hac ætate Anguillariam & Barceanam vocant· terminus amnis Sangninaia nõ procul Cære, definit. Memoratur à Silio c sic: Sabatia quiq; Stagna tenent. Nomen cum regioni Sabatiæ, tum limiti Sangninaiæ Sabatius Sangni peperit, quẽ Berosus & Cato Sabi patrẽ perhibẽt· vnde nominis origo Sabinis Sabellisq;, quos Latini Samnites, Gręci Saunitas vocabãt, auctore Plinio d. Is itaq; lingua Sabinorũ & Hetruscorũ Sabatius Sangni dictus, itemq; Sabatius Saga· latinè verò Saturnus, Sanctꝰ, Fidius, Semipater. Et operępretium est animaduertere Sabatium hunc vel Saturnum, non Gręcum fuisse, sed Caspium, itemq; Iani in Latio Proregem· vnde Saturnia Capitolina, & Saturnia Latium, vt Varro de lingua latina scribens docuit. Quinetiam Hetruriæ pars ab eo dicta Sabatia· & ab eiusdem cognomine Sangninaia Trometina· & oppidum Saturnia nuper vt prædiximus à Senensibus refectum· itemque Tuscię pars, vti antè proditum est. Regio hęc Sabatia lacum Bracianum habet, ab nobili oppido Braciano quod ad dextram adiacet, ita nũc denominatum. Prisci Sabatinum dixere, ab ipsa regione Sabatia, quæ inter Tiberim inferumque mare patet, Straboni Sabbata dicta, itemque à Silio e sic commemorata: Sutrium, & Sabatia quique Stagna colunt. Olim hinc aqua Sabatina Romam ducta· cuius etiamnum medio in lacu fontem apparere Volaterranus auctor est, aquam quoque vocatam Alsietinam tradens, vti canalium & riuorum per quos ducebatur inscriptione constitit, & in ora superiùs ex parte dictum vnà cum Alsietinæ nominis causa fuit. Quin & Tarquiniæ lacus quondam appellatus ab Tarquinia vrbe, quæ iuxta fuit, Viterbo P.M.XV. Eius vrbis vestigia, nunc Tarquenæ vocant, ad mare versus supersunt. Condita creditur à Tarchonte, qui præfectus ijs Hetruriæ locis à Tyrrheno Athus filio constitutus, vt Strabo perhibit, XII. Hetruriæ primis colonijs ædificatis, Tarconam hanc nomini suo dicauit· qua de Silius, f Tarcona inquit, Tarcontis superbi domus. Eam tamen à Thessalis & Spinambris Gręcis conditam Trogus g scripsit. Exiguum ab initio fuit oppidum· sed postea maximis incrementis, vt huic æuo ruinæ testantur, auctum, Romani Tarquinias dixere. Demaratum Corinthium hìc splendidissimam ædificasse domum Dionysius h Halicarnasseus & Strabo tradiderunt. Ab eo genitꝰ Lucumo, Tarquinij Prisci pater. Plurimùm hanc vrbem Dionysius extulit. De situ eius admodum inter auctores variatur. Silius, i Blondus & Volaterranus non procul eam à mari ponunt iuxta Castrum Nouum aut Cornetum, quod etiam ex illius ruinis creuerit: Ptolemæi cum Tabulæ, tum Pictura in mediterraneis plusculum à

Castro

a. lib. 2. et 5
b. lib. 4.
c. lib. 8.
d. lib. 3. cap. 13.
e. lib. 8.
f. lib. 8.
g. lib. 20.
h. lib. 3.
i. lib. 8.

Castro Nouo designāt· vti quoq; facere Plinius videtur, & itē Antoninus, viā Aureliā Claudiamq; p mediterranea describens. Et posterior hæc sentētia mihi magis probatur· nimirū vt int9 in mediterraneo fuisse Tarqnias cēseam, vbi etiamnū vestigia supsunt. Ortus ea pter Tarquinium Priscū etiam vltimus Romanorū rex Tarqnius Superb9. Memoratur à Liuio frequēter, nominatim vero cū a Tarqnijs porcum humano ore natum· item alibi b quū Tarqnienses ad vela clasis, quam in Africam ducturus erat Scipio lintea contulisse pdit. Nunc quoniā in Sabatia regione versamur, loca quędā finitima demōstrare operæpretium erit. Ex ijs est Bieda, Catoni, Plinio, Ptolemęoq; Blere vocata· cuius etiamnū vestigia X. à Viterbo P.M. inueniūtur. Nominis originē Anni9 c à Flere capit, quoniā Latini f, littera cō sueuerint vti, vbi Hetrusci. b: sicem qd' illis blere fuit, latinis flere fuisse· porro id idē esse quod fluere seu scaturire, vel aquas aut lacrymas erūpe. Hinc Blere oppidū vocatum quod nō procul ab eo duorū amniū, Minionis & Blerani, vel vt nūc effer tur, Biedani, fontes fluant erūpantq;. Seqtur inferius ad orā versus Barbaranū· item Vianum· vltràq; Tolfa Noua, Forū Claudij Plinio, Ptolemæo, Straboni, Antonino q; dictū· vbi temporib9 Pij II. Pontif. Max. metallū aluminariū à Ioāne Castro lōbardo pspicacis ingenij viro reptum Volaterranus pdidit. Abest Forū Claudij Roma P.M.XXVIII. Erat etiā iuxtà hoc situ Prȩfectura Claudij, cū via Claudia, quā Antonin9 descripsit, vt Anni9 & Volaterran9 indicarūt. Sunt insup hîc Cæretana Balnea, q̄ Antonin9 in Aureliā Claudiaq; via ponit, Thermȩ Stigianȩ dictȩ, p tereaq; Balnea Sabatina, nimirū ab ipsa regione Sabatia, vel à Sabatino lacu, quem admodum prius à nobis in Hetruria litorali demonstratū est. Hinc tum ad Sabatinū seu Tarqniæ lacū incedenti Bracianū occurrit, ab eruditis etiā dictū Bracenū, Braceanū, & Brignanū: anteà vt Annius perhibet Arcēnū, priusq; Barcenū à Catonȩ vocatum, & ab Antonino in Cassia designatū ad Veientum & Cæretanorū con finium. Id Romanos aliquādo deiecisse Liuius d memoriæ prodidit. Deinde iuxta lacum Anguillaria, nobile oppidum, à quo lacus etiam Anguillariæ dici solet. Annius Amnilara proferendum asserit propter Larum flumen, (id hinc non procul è lacu effunditur,) tanq̄ Amnis Larus diceretur: quanquam Platina e non Anguillariæ lacum, sed Angularem ab angulis & trigoni forma quam habet, appellandum esse tradiderit. Sunt hæc oppida ditionis Vrsinorum nobilis & honoratæ familiæ Romanȩ. Hinc tum amnis Aron vt perperam pro Laro nunc vocant, è lacu emergit vti prȩdiximus: vlteriusq; mox oppidum ipsa quoq; in ripa, Triuilianum· & iuxtà loco propinquo Vicarellum aliud, qui olim Vicus Aurelij vocatus auctore Volaterrano: sed alij Biracellū à Ptolemȩo descriptū cēsent. Hactenus supiore Viterbini agri regione decursa, cōsequens est vt ad inferiorem conuertamur, quȩ scilicet ab vrbe spatio P.M.X. in longum ad Bleranum amnem olim Tarquiniensium pertinet, latitudine quicquid inter Montem Viterbinum vsq; ad amnem Martham & lacum Volsiniensem continetur, amplectens. Aequè hanc in partes duas, Tuscaniensem & Veiam diuidemus. Prior à Viterbo ad Vada Tuscaniensia sic iam dicta spatio P. M. V. panditur. Hæc in iugis deleta quædam habet oppida vti Dardanium, & Montem Italianum, cum regione Iasinella ac Thermis. Primo à Viterbo lapide Veteres Aruntes cognomine Camillarij fuere prope Iasinellas aquas, vti à Catone & Antonino demonstratum est· quo in loco multa reperiri antiquitatis monumenta testis est Annius in Commentarijs. Principiū illius vici vna cum ponte, Camillarius dicebatur· & etiamnum posterior pars Mon-

a. lib. 7. & 27.
b. lib. 28.
c. lib. 7. comm.
d. lib. 4. in fin.
e. in uita Adriani. lib. 1.

Mõtarunes appellatur. Vt autem curiosis ingenijs hoc loco satisfiat, tribus verbis qui fuerint Arũtes illi veteres Camillarij, dicemus. Ii Lucumonibus erãt à secretis: & vt nunc vocãt eorum cancellarij: camillum enim Hetrusci sua linguà propriè dicebant eum, quem vulgus cubicularium & secretarium Deorum appellaret, vti & Macrobius cum Seruio testatur, & Statius a Tullianus quoque confirmat Callimachũ, eũq; Hetruscis Camillus dicitur, Mercuriũ vocari scribens. Illa itaq; voce Deorum minister significatur: eoque pertinet quod ait Virgilius, Metabonem filiam suam nominasse Camillam, id est, ministram & famulam Dianę, quem admodum à Macrobio b refertur, addente insuper Pacuuium de Medea loquentem ita dixisse: Cælitum Camilla expectata aduenis, salue hospita. Sed & Romani olim ingenuos pueros puellasq; cum ministris flaminũ vel sacerdotũ camillos & camillas appellarunt. Fuere etiam antiquitus Arunci dicti habitatores, id est, municipes ac ciues, ideo quod honorum ac munerum quaq; in vbe participęs essent: de quibus ait Virgilius c: Aruncos ita ferre senes: quo loco Seruius annotat, in vsu cõsuetudineq; positum apud antiquos fuisse, vt senes iuuenib⁹ præteritorum temporum memoriam traderent. Ad quod etiam Lucanus alludit, inquiens: Cognita per multos docuit rudis incola patres. Erant igitur Aruntini veteres vt Plinius vocat, seu Arunci vt Virgilius, aut Aruntij Camillarij vt Cato & Antoninus, magistri ac p̃sides annaliũ atq; cõmentariorũ, q̃bus memorię causa res Hetruscorũ continebantur, vti denotat Virgilius d ita subijcens:

a. in lib. de vocab. rerum.
b. lib. 3. Satur.
c. lib. 7. Aen.
d. lib. 7. Aen.

his ortus vt agris
Dardanus Idęas Phrygiæ penetrauit ad vrbes,
Threiciamq; Samum, quæ nunc Samothracia fertur;
Hinc illum Coriti Tyrrhena ab sede profectum.
Aurea tunc solio stellantis regia coeli
Accipit: & numerum diuorum altaribus auget.

Hæc hactenus. Seq̃tur Caldanus amnis piscibus optimis fœcundus, Ecalidum veteres dixere celebratũ que miraculo pisciũ à Plinio prope Vetuloniã aq̃s calidis innasci pisces scribẽte Annius credidit: verùm iã anteà nostrã in oræ descriptione sententiã hac de re ꝓtulimus. Est insup hîc regio Sais Xantho, & Xantho Apoito, Osiridis triũpho illustris, vt Anni⁹ memorat: p̃terea Freddanus exiguus subiecta in valle amnis, Egelidũ prisci dixere, inclytus colloq̃o Veneris & Aeneæ, cùm is ad lucum fanumque Vulturnæ missus ad Lucumones, vicino Minione trãmisso, qui Cæretanorum ꝓpinquus terminus, & ab Egelidi fonte P.M.X. abest, ibi lustratus est: queadmodũ à poëtis, maximeq; Virgilio e memoratur. Pars hęc agri Viterbini Tuscaniẽsis dicta fuit à Para Tussa nimirũ vna Tetrapolis Etruriæ parte, seu coronata Tusca. Pars altera Vulturreni agri quę Veia dicitur, à Vado Tuscaniense ad Tuscanellã spatio P.M.V. pãditur: in qua fluuij villęq; sunt etiãnũ his nominib⁹, Veia, Cybelaia, Katenaces, Cymella, Horchiaq;. Sub his Tusi Nani & Tuscanelli in Tarq̃niẽsi: in quo & Carcarim, id est, Castrũ Lucernę. Hacten⁹ ager Viterbin⁹ q̃ hoc latere vrbi annectitur enarratus: nunc Mons seq̃tur Cymini⁹ de quo tamen priusquã dicere aggrediamur, priscæ vrbis Etruriæ, quam Cato, Myrsilus Lesbius, Dionysius Halicarnasseus, alijq; plurimi commemorarunt locum demõstrabimus. Dubium equidem haud est oppidum olim Etruriam extitisse, cuius nomen leni in capite spiritu scribitur: cum Hetruria si aspiratione addas, appellatio regionis fit, vti etiam priùs admonuimus. De loco vrbis scriptores minimè consentiũt. Raphaël Vola-

e. lib. 8. Aen.

Volaterranus eam in Vadis Volaterranis vbi nunc Tufsinatũ eſt, prope litus collocat queadmodum in tẽpore admonuim⁹, illa ſentẽtia improbata: nõnulli citra montẽ Cyminũ ponunt, inter quos Cato in hæc verba ſcribens: Gens tertia Tuſcię Tranſapẽnina à Cyminijs diffunditur ad Piſtoriũ. In his Vulturrena ſub radicibus Cyminijs iacẽs cognomine Etruria: à qua tres gentes Hetruriæ appellantur Hetruſci, vt à cõmuni metropoli. Idem confirmat Dionyſius a Halicarnaſſeus, cũ Hetruſcos à ciuitate regionis eorũ Etruria Romanis ſic appellatos ait. Sed et Myrſilus Dionyſiũ ſecutus. Ianũ Etruriã Tetrapolim ædificaſſe teſtatur: nimirũ cũ quatuor cõiunctis oppidis, Bolturſena, Betulonia, Tuſſa, & Harbano. Etruſiã verò cũ, s, littera nominat: quoniã vt Fabius Quintilian⁹ docet, veteres ea ꝓ r. vtebãtur, ac Fuſios & Valeſios hac ratione efferebãt, quos nũc Furios Valeriosq; dicim⁹. Subiungit aũt Myrſil⁹ ita. Ipſi quoq; Romani fatẽtur Hetruſcos eſſe vetuſtiſsimos, & aureo ſeculo natos à qbus aras, rit⁹, diuinationes, colonias, & diſciplinas habuit priſca Italia, initio ſumpto à prima eorũ tetrapoli dicta Etruria, à qua illos Romani Hetruſcos cognominarũt. Cato inſuꝑ Etruriã vrbẽ diſertè memorat his verbis. Turrenus, patre Elbio Vulturreno, & regũ Hetruſcorũ vltimo ad lacum Vadimonis cęſo, eqdem ad reddendã vrbẽ Etruriã anno II. Olympiadis CXXIIII. allici potuit: ſed ad recipiendas latinas litteras nunquã perſuaderi potuit. Hinc iam vrbẽ olim Etruriam fuiſſe pluſquam manifeſtò conſtat. Quanquam autem Annius diuerſis cõmentariorum & quæſtionum ſcriptis in huius rei probatione valde ſe torqueat, plurimosq; cum Liuij, tum Spartiani ac aliorum locos adferat, qui ad inſtitutam diſputationem vti legentes animaduertere poſſunt momenti habent nihil, cum non de ciuitate, ſed de regione Hetruria ſint accipiendi: minimè tamen negari poteſt, quin & vrbem Etruriam Liuius etiã aliquando memorauerit, veluti cũ in hæc verba ſcribit b. Alij duo exercitus haud procul vrbe, Etruriæ oppoſiti: vnus in Phaliſco, alter in Vaticano agro: C. Fuluius & L. Poſthumius Megyllus Prop̃tores ambo ſtatiua in ijs locis habere iuſsi. Satis vt puto hîc ex confinium deſignatione liquet Etruriam ciuitatem à Liuio memorari, cũ milites ſtatiua iuſſos habere dicit in agro Phaliſco Vaticanoq;: nam illi Etruriæ oppido finitimi ſunt: quinimo ipſum in Phaliſcis Viterbum eſſe iam antè commonſtrauimus. Satis igitur ſit hactenus Etruriam vrbem omnino extitiſſe, proinde certum ipſumq; locũ quo fuit, deinceps inueſtigare conueniens erit. Et eum ſi diligenter Catonis verba conſideremus manifeſtò appariturũ cenſeo: cum ẽm ait, Gens tertia Tuſciæ Trãſapẽnina à Cyminijs diffunditur ad Piſtorium: in his Vulturena ſub radicibus Cyminijs iacẽs, cognomine Etruria, à qua tres gẽtes Hetruriæ appellãtur Hetruſci, vt à cõmuni metropoli: ſatis euidẽter oſtẽdit, vrbẽ hãc radicib⁹ mõtis q̃ nũc Viterbin⁹, appoſitã fuiſſe. Quapropter vnà hîc cũ Annio ſentimus, eo loco Etruriam vrbem vbi nũc Viterbum eſt extitiſſe: ſimulq; quatuor oppidorum de quibus in Viterbo commemorauimus, caput ac Metropolim habitam. Diuerſis autem nominibus p̃ſertim apud poëtas appellata legitur. Nonnulli Turrenã, alij aliter dixerũt, & aliquãdo ſub nomine Larthis alicui⁹ expreſſere. Sic à Virgilio c Mezẽtij Agillini ſedes antiqua vocatur: & alibi d Turrena Coriti ſedes à Rege, Dardani patre, cum ait: Hinc illum Coriti Turrena à ſede prefectum. Silius e quoque priſci Coriti ſedem nominat, inquiens:

a. lib. 1
b. lib. 10.
c. lib. 8. Aen.
d. lib. 7. Aen.
e. lib. 4.

Ergo agit areptis præceps exercitus armis
Lydorum populus, ſedemque ab origine priſci Sacratam Coriti.

Quan-

Quandoq; totius Vulturnæ, vel eius duntaxat partis cuiusdam appellatione designatur, vt apud Liuium, vbi de fano Vulturnæ mẽtio fit. Plini⁹ etiam Vulturrenos memorat cognomine Etruscos, qui in Vulsiniensium regione sunt. Notare porro operæpretiũ est eum Plinij locum mendo nõ carere, si vt vulgares habent codices, Volaterrani, legatur· quandoquidem Vulturreni reponendum esse satis inde conuincitur, quòd Volaterrani in agro Vulsiniensi nequaquam sint, in quo Vulturrenos esse haud dubitatur. Alij Vetuloniam nimirum ab vna eius parte Vetulonia, dixere, quemadmodum Silius a illo versu: Mæoniæq; decus quondã Vetulonia gẽtis. Eodem modo Tussam Tuscamq; vocatã, incolas Tuscos, inuenitur, vti apud Propertiũ in Vertũno sic dicentẽ. Tuscus ego Tuscis orior· nec pœnitet inter Prælia Vulsinios deseruisse focos: Et Ouidius b de Libraca: qui Tusca, inqt, pulsus ab vrbe Exilium dira pœnam pro cæde luebat. Sæpius tamen Etruria proprium vrbis nomen apud auctores vsurpatum. Itaq; iam euidenter ex Annij sententia demonstrauimus Etruriam vrbem eo loco, vel saltem finitimo extitisse, quo Viterbũ est. nempe cis montem Cyminum· non vt Volaterranus existimauit, in eius vlteriori parte. Post Viterbum, seu id Vulturrena & Etruria pri⁹ fuerit· seu illa quæ Desiderius rex vno muro coniunxit oppida vti prędiximus, mons est Viterbinus, cui⁹ ipsis in radicibus Viterbum. Totus scriptorũ grex, vti Cato, Liui⁹, Virgilius, Antoninus, alijq; plurimi Montẽ Cyminũ vocãt: habetq; ad viæ qua nunc Romã itur lęuam primo fere lapide Canapinã oppidum, cuius incolas antiqui Capenates dixere. Capinã Cato vocat: hinc gens Capinates. Meminit eorum persæpe Liuius· nominatimq; cũ c Q. Seruiliũ audita Capenatiũ defectiõe copias in eorũ agrũ adduxisse, ac in eo prędas exercuisse· tũ exterritos oppidanos pacis cõditiones postulasse narrat. Alibi d quoq; in ciuitatẽ, inqt, accepti qui Veientium Capenatiũq; ac Phaliscorũ per ea bella transfugerãt ad Romanos· agerq; ijs nouis ciuibus assignatus. Fuit & olim hoc in monte Coritum (id Cato scribit in Corito monte cui ab illo Tuscię rege nomen erat, extitisse) oppidum, cuius hac ætate vestigia supersunt. Hetrusci sua lingua Coritnienta vocarũt, quod latinè vt Seruius exponit, Coritũ mõtem munitum cum arce & castello significat. Erat item in Cymino inuia quondã & horrida sylua, de qua Liuius e ita memorat. Iam Sutrium ab Hetruscis obsidebatur, Cõsuliq; Fabio in ijs montibus ducẽti ad ferendam opem socijs, tentandasq; munitiones si qua posset, acies hostium instructa occurrit: quorũ ingentem multitudinem cum ostenderet subiecta latè planities, Consul vt loco paucitatem suorũ adiuuaret, flectit paululum in cliuos agmẽ. Aspreta erant strata saxis· inde signa in hostem obuertit. Et paulò post. Eum impetũ non tulerũt Hetrusci· versisq; signis, fuga effusi castra repetunt: sed equites Romani pręuecti ꝑ obliqua campi, cum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere montes petunt: inde inermi pene agmine ac vexato vulneribus in syluam Cyminiam penetrant: Romanus multis millibus Hetruscorũ cæsis· duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptũ. Sylua erat Cyminia magis tum inuia atq; horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus· nulli ad eam diem ne mercatori quidem adita. Eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat. Ita Liuius· idemq; L. Florus in Hetrusco Samniticoq; bello cõfirmat, Cyminiũ saltũ ante illa tempora inuium planè, quasi Calidonium vel Hercinium fuisse scribens. Hac tamen ætate repurgatis munitisq; locis illis iter habet non min⁹ frequens atq; tutũ, quã olim infra Viterbũ via Cassia

a. lib. 8.
b. lib. 4. Metamor=
c. lib. 5.
d. lib. 6.
e. lib. 9.

Cassia fuit Romam Vetralla ducens. Trans arduum hunc montem lacus ad pedem est regione meridionali, veteres Cyminum dixerunt· nominatimq; Cato, & Virgilius qui syluam Capenam, montem, lacumq; Cyminum vno hoc versu memorauit *d*. Et Cymini cum monte lacum, lucosq; Capenos. Silius *b* etiam ait: Cymi niq; lacus. Seruius in enarratione Virgiliani versus, fabulam de lacus origine narrat. Hercules inquit, cum ad hos populos aliquando venisset, & à singulis prouocaretur ad ostendendam virtutem, ferreum vectem quo exercebatur, defixisse dicitur· qui cum terræ esset affixus, & à nullo potuisset auferri, etiam rogatus sustulit· vnde immensa vis aquæ secuta est quæ Cyminium lacum fecit. Hæc Seruius insuper addens, quanquam hoc fabulosum sit, verum tamen esse locis hoc situ humilibus egesta terra statim aquas prorũpere propter abundantiam earum, quæ hîc tanquam in concha minimo sub terra spatio lateant. Nomen à monte Cymino de quo iam egimus traxit, uti etiam ipsa regio & sylua. Lacus Elbij quoq; dictus ab Elbio postremo Larthe Turreni patre· quapropter & Antonino sic appellatur. Ptolemæus Vicum Elbij iuxtà designat: ideoq; non mediocriter illos errauisse manifestum est, qui Vicum Elbij Viterbum existimarunt, cum citra Cyminum sit· illud verò in vlteriori parte. Est autem & in hodiernum vsq; diem Vicus, vnde lacui quæ nunc viget appellatio nata, vt lacus Vici appelletur: nec immerito suspicari posse censeo Vicum Elbij Ptolemæum hoc eodem loco describere. Puto & hinc originem fuisse nobili honoratæq; Vicorum genti, quæ Viterbinæ Reipub. principatum diu tenuit, vt Blondus, Sabellicus, & Ioannes Genesius in Historia Ægydi Carilæ Cardinalis abundè perscripserunt. Deinde supra viam Cassiam, quæ paulo antè memorata, propter Cymini iuga Castellum Surianum est, vbi munitissimam cum primis Italiæ totius arcem Nicolaus III. ex Vrsinorum gente Pontif. Rom. construxit· posteaq; suæ familiæ concessit, vt Volateranus auctor perhibet. Eam quo tempore Pontificia sedes Auinioni in Gallia erat, Britones à Cardinale Gebennense Gregorij XI. Pontif. Legato in Italiam adducti occupauerant, neq; priùs vlla vi extorqueri sibi sunt passi, quamuis ab Alberico Cuniate libertatis summo vindice reliquis Italiæ locis omnibus fuissent pulsi, quàm Martinus V. è familia Columnana Pontif. Max. sedem Pontificiam è Gallia Romam reduxisset: is enim artibus, ingenioq; ac muneribus id effecit, vt sponte excederent, arcemq; suæ ditioni ac potestati restituerent, quemadmodũ Blondus, Velaterranus, & Sabellicus memoriæ prodidêre. Nostro item seculo Vrsinis traditam ab Alexandro VI. Potif. vidimus· nec ita diu pòst iterum ablatam receptamq;. In Via Cassia à Cisalpina Gallia Romam, oppida vt Antoninus recenset hæc sunt: Caferonianum, Luca, Phocenses, Sena colonia, Mons Vmbro, Varentanum iuxta lacum Volsiniensem· quæ loca iam à nobis antè descripta sunt. Sequitur eadem via Mudernum, quod ita nunc vulgus vocat, sed Antoninus Tudernum, Ptolemæus Sudernum: quanquam non sine ratione putem mendum hac in voce apud Ptolemæum esse· ac literam S. pro T. librariorum errore suppositam. Erãt & in hac via prope Viterbum Aruntes Camillarij, de quibus supra memorauimus. Hinc tum Vetralla est, sic vt quibusdam placet, tanquam Vetus aula dicta. Forum Cassij vocat Antoninus à Cassio nimirum, qui & viæ, & nominis eius auctor, vt Annius scribit. Suffragatur Antonino quod in hodiernum vsq; diem ædes hîc est vt uulgò vocatur D. Mariæ Forcassiæ. Viæ Cassiæ Marcus Tullius in Philippicis meminit, Hetruriam ea diuidi scribens. Læua hinc Sutrium versus plurimi sunt colles, Italicum vulgus Montaniolam vocat, habẽtq;

d. lib. 7. Aeneid.
e. lib. 8.

nõnulla etiam castella. Sequitur illa in via, quæ Romam ducit Roncilio, infraq; Capranica, quam Annius apud Berosum Cupranicam dici vult, olim Oceani Thetidis fratris coloniam: cuius amni Capo oceanum nomen est inditum. Dextra Capranicæ Bassanum. Rursus itinere Tiberino Cyminioq; iuxta descriptionem Antonini Sutrium antiquissima ciuitas, ita veteribus Straboni, Silio Ptolemæo, Antonino, Liuioq; dicta. Nominis originem à fruméto esse scribit Annius nempe à σῖτος, quod frumentum significat, & tris, quo triplicem aristam, compositum: quoniam tribus aristis pro symbolo ac insigni vtatur. Eos igitur errare censet, qui conditum à Saturno fabulantur: quandoquidem apud Catonem relatum sit auctores eius ante Saturnum fuisse Pelasgos. Liuius Sutrium multis in locis nominat, præsertim cum Hetruriæ claustrum ob loci naturã, & belli aduersus Hetruscos gerendi opportunitatem, appellat: pauloq; pòst, Camillum audita Sutriorum defectione, militi edixisse ait, vt annonam tridui secum in iter deferret, quò celeritati profectionis aduersus Sutrios obesse posset nihil. Hinc & Plautinũ est adagium,
a.lib.6. vt qui dierum aliquot annonam secum deferunt, ire Sutrium dicantur. Tantam
b.lib.9. Liuius [a] Camilli celeritatem fuisse scribit, vt eadem die Sutrium reciperet, eiectosq; restitueret, qua erat ab Hetruscis occupatum. Alibi [b] quoq; pugnatum inter Romanos Hetruscos, & Vmbros acerrime ad Sutrium ait, amissaq; ex Hetru-
a.lib.8. scis & Vmbris quorum pars capti, pars cæsi, hominum fermè M.LX. Sed et Silius [a] Sutrij meminit inquiens: Cyminiq; lacu qui Sutria tecta. Parum hac ætate frequentatur: cauernis vndiq; topho cui insidet, incisis cinctum. Alia quoq; sunt in hac regione loca, quæ quidem Phaliscis annumerari posse puto: cæterum quia nullius fere momenti habentur, omittemus: & ad Veientes vltimam Hetruriæ mediterraneæ partem ex instituto conuertemur.

VEIENTES.

VEientes à plaustris, quibus omnia sua more Schytarum circumferre, muni-
b.lib.5. tionesq; in oppidi formam componere solebant, appellationem traxisse Berosus [b] auctor in hæc verba tradidit. Anno tertio Iouis Beli filij Saturni Comerus more Schytico vnde venerat, docuit suos Italos vrbem curribus componere. Et ideo Veij appellati sunt vocabulo Sago, qui Veias plaustrum appellant, & vrbem ex his compositam si parua sit Veitulam, si magna Vlurdum, si metropolis Cyocholam. Ad hæc quoq; tempora Schytæ plaustris & curru pro domibus vtuntur: & sub solario quidem stabulum, suprà verò habẽt officinas domus. Hæc ille. Gentem itaq; Veiorum, vehiculorum vsum à Comero primùm accepisse, proptereaq; Veios & Veientes appellatam, illo auctore comprobatur. Fines Veientum Romã & Phaliscos describit Liuius: quo spatio XX.P.M. continentur: itaq; quod Ianiculum & Cymini montis radices nonnulli designarunt, spatium amplius P.M. XXX. rectè factum ex Liuij sententia esse haud potest. Nos huic genti limites statuemus à Ianiculo ad lacum Sabatinum: item Rosulum, Regnanũm, radices montis Soractis, ac deinceps secundum Tiberim ad Ianiculum. His finibus olim tenuere Veientes admodum ab antiquis scriptoribus celebrati, pręsertim Dionysio Ha
c.lib.1.3.5. licarnasseo, Catone, ac Liuio, qui sæpius contra Romanos grauissima eos gessisse
d.lib.7 bella, tandemq; victos subactosq; scribit. [c] Et Silius de hac gente, trecentorum Fabiorum cladem memorãs, Veientum, inquit, populi violata pace negabant Accептare iugum. Sutrio itaq; viam Romanam pergenti, quarto lapide Mons Roseus Antonino Rosulum dictus occurrit: pari à Nepe, de quo suprà diximus, interual-

lo, Pro-

lo. Propinquus eſt lacus, accolæ Montis Roſei vocant, haud quidem magnus, ſed tamen altitudine notabilis. Hunc vt paulo antè retulimus, lacum Vadimonis falſo exiſtimauit Blondus. De cætero eſt Bacchanum, de cuius nomine ſcribit Annius, Cãpanianum quod altero lapide abeſt, ſeu Capanianum, recentius Panianum à Pane dictum, quem Latini Bacchum vocant: inde Capanianum poſterius oppidum Bacchanum eſſe, à quo tota regio & ſylua olim Capaniana, nunc latinè Bacchana vocatur. Priuſquam ad vicum Bacchanum peruenias lacus occurrit exiguus, quem Bacchani vocant, flumen modicum effundens, admodum tamen apud ſcriptores vti poſtea dicemus, celebre· quod decurſa regionis parte, iuxta Valcham in Tiberim ſe condit. Poſt vicum Bacchanum qui totus ex diuerſorijs tabernis cõſtat, ſyluoſi imminent ſaltus, quos Bacchani vocant, cædibus & latrocinio quondam perinfames. Antiqui ab oppido quod iuxtà erat & Cato Meſium dixit, Meſiam ſyluam appellarunt. De qua Liuius [a], Sylua inquit, Meſia Tuſcis adempta. Et alibi pugnam Fabiorum cum Veientibus exponens, è ſylua Meſia vocem exauditam ſcribit. Olim ea commeare non ſine ſummo periculo licuit: ſed hac noſtra ætate tam quod maiori ex parte ſit incendio vaſtata, quàm per maximam Pontificum Rom. curam ac diligentiam, præcipueq; Iulij II, Leonis X. Clementis VII. & Pauli III. tam eſt tuta, prorſus vt abſq; metu quouis tempore peragretur. Flumen ex Bacchani lacu oriens Cremeram eſſe dicimus, prope quam CCCVI. Fabios cum ſeruis V. M. internecione occidêre Veientes, vt & Liuius [b] prodidit, & item Dionyſius [c] Halicarnaſſeus · qui amnem hũc parum à Veijs diſtare diſertè ſignificat hac ferè ſententia. Fabij cũ amnem attigiſſent Cremerã, qui non procul à Veijs abeſt, caſtellum in prærupta rupe defenſioni præſidioq; ſuo cõſtituêre, ac circũ ducta duplici foſſa, turribus etiam aliquot ad commodiorẽ ſtationis tutelam erectis, magno operè muniuere. Nomẽ ab amne Cremera inditum præterlabente. Addit poſtea caſtellum hoc cæſis Fabijs Veiẽtes expugnaſſe cepiſſeq;. Sciendum verò eſt Fabios omnes vnà cum ſocijs non ſimul ad Cremeram flumen interemptos, ſed paſsim diuerſis locis in vallibus collibusq; ac ſyluis propinquis. De Fabiorum clade ſic Ouidius [d].

a. lib. 1.
b. lib. 2.
c. lib. 9.
d. li. 2. Faſt.

Vt celeri paſſu Cremeram tetigere rapacem,
Turbidus hybernis ille fluebat aquis.
Caſtra loco ponunt· diſcretis enſibus ipſi
Tyrrhenum valido marte per agmen eunt. Et paulo pòſt
Fraude perit virtus, in apertos vndiq; campos
Proſiliunt hoſtes, & latus omne tenent.

Dextra tum deorſum, hæc occurrunt, Cæſanum, Formellum, Gallera quod oppidũ Antoninus in itinere Tiberino ſeu Cyminio deſcripſit, Annius nomine eſſe Aramæo ac Hetruſco vult· Galleram enim ab antiquis Gallis id eſt inundatis dictã, cùm Xenophon auctor ſit Babylonios Galleras dicere rates, quòd ab vndis feruent: easq; inquit Annius Galeas Hetruſci vocant, Schytæ Sagas. Ditionis eſt Gallera gentis Vrſinorum. Exiguo hinc interuallo Marthenianum in itinere Tiberino ſeu Cyminio, vt Annius ſcribit, quod nunc in via eſt, qua Roma itur Anguillariam tertio decimo ab vrbe lapide, Larthenianum Antonino Catoniq; dictum. De quo Cato, A Tiberi, inquit, ad Cyminia iuga, ſecunda gens Tuſciæ eſt, cognomine à Tuſcis Lartheniana, id eſt mettopolis Eniana: Larthem enim ſummum regem vocant· Enianum verò vrbs in ea ab Enetanis Pelaſgis condita, quam Veij Hetruſci pulſis Pelaſgis am-

pliatam, à principatu prouinciæ simul & conditoribus priscis Larthenianum, Romani verò à genere populi Veiens vocauerunt. Hæc Cato. Annius autem in Manethone ex Diodoro Siculo refert, Vetulonienses Glauco & Pelasgis tota Italia pulsis victores, Enotum oppidum potentissimum non procul vrbe Roma cum cepissent, vrbem sibi constituisse, quam à patriæ gentisq; suæ nomine Veientem appellarunt, vt Epigones tradidit. Hinc, addit, in vita Camilli Plutarchus illos Enotanos antè fuisse retulit, dictosq; à Romulo Sardinianos, quoniam à Veijs Hetruscis qui intra fines Hetruriæ continentur, originem habent. At verò Veij Hetrusci, Sardiniani fuere coloni vt idem Plutarchus in vita Romuli perhibet. Coloni autem Sardiniæ fuerunt, non quòd à Sardinia in Hetruriam venerint, sed quod origine Hetrusci Sardiniam cum rege Phorco primùm inhabitarunt, vt auctor Stra-
a.lib.5. bo a tradidit. Vrbs hæc illa est, quæ montis imposita iugo, rupibusq; præcelsis ab-
b.lib.2. scissa vndiq;, tantum, vt Dionysius Halicarnasseus b scribit, ambitu suo spatij complectebatur, quantùm olim Athenæ in Græcia. Sed idem tamen auctor scribit, illis antiquis temporibus ea magnitudine vrbes haudquaquam fuisse, qua nunc plerumq; sunt· quoniam prisca memoria, quod & ante retulimus, in speciem vicorum vrbes construebantur· multisq; de causis plurium inter se vicinitas captabatur. Itaq; iam nemo mirabitur eandem Martheniano amplitudinem Dionysium asscribere, quantam Athenis: etenim modicas eius etiamnum seculo Athenas fuisse, dein autem auctas, intelligere oportet. Est item hæc illa vrbs, quam populus Romanus decem æstatum bello obsedit, duceq; tandem Camillo expugnauit· vnde tanta vis opum tunc delata Romam, quanta CCCL. annis ea in vrbe adhuc visa nunquam fuerat. Situ cum primis erat amœno ac eleganti· cœlo optimo salu-
a.lib.5. berrimoq;: quapropter Roma quondam à Gallis capta Liuius a auctor est consilium habuisse Romanos patriæ deserendæ, domicilijq; populariter huc transferendi: qua de re versiculus ille legitur, Roma domus fiet, Veios migrate Quirites: etsi Camillo dissuadente non fuerit tum in illam sententiam discessum. Quod autem vrbs Veij loco hoc certò extiterit, minimeq; quo nunc Ciuitas Castellana est, tum situs confiniaq; à bonis auctoribus descripta, tum spatium quo ab vrbe Roma distat, omnino conuincit. Colli, vt ex Dionysio retulimus, imposita est præcelso: vicinum habet Ianiculum: deniq; centum ferè stadijs vt ait Dionysius, vel paulo amplius P.M.XII. abest à Roma. Prorsus igitur existimo Marthenianum hoc Veios quondam, gentisq; Veientum metropolim fuisse. Transuerso hinc itinere ad Montem Soractem, primò Malianum apparet, deinde Mantianum, mox Stagia, tum ad pedem montis Arinianum ita dictum Catoni, binas Ianum colonias ad ripam Tiberinam posuisse tradenti, Ianiculum & Arinianum, tanquam sublimitatem Iani dictum. Nec obscurè id quoque Blondus probat, oppidum hoc Arianum à propinqua Iani area vocatum scribens. Idem addit castellum quod hîc iam extat ab Illustri Domina Theodora Romana possessum, temporibus D. Gregorij Pontif. Max. ædificatum fuisse. Arignanum Platina vocat in Adriano IIII. Pontif. quem hîc vita concessisse scribit. In propinquo ripa est Tiberis, in qua mox Pontianum, & vlterius Flaccianum. Tiberis hîc flexus ad meridiem, vrbemq; Romã. Sequũtur itinere per ripam, Turrita, inferiùs Natianum, deinde Fianum ortu Francisci nobilis Historici & poëtæ, quem Blondus commemorat, inclytum. Dextra tum in mediterraneo Ciuitella, item Limprinianum, & vltrà Morlupum. De cætero viæ impositum Flaminiæ Castrum Nouum, quod Antoninus illo in itinere

recen-

recenset: hinc Arianum. Rursus Flaminia Romam tendenti Porta Prima occurrit, vbi viæ stratæ pars cum vestigijs quibusdam & ruinis ædificiorum superest. Cur nunc Portam primam vocent, equidem adhuc cognoscere non potui. Sequitur secundo Tiberi Pons Miluius, quo via Flaminia per amnem iuncta, primusq; datur in Latium & suburbia Romana ingressus. Tiberis hinc alueus ad Ianiculũ ducit: prope quod initia cum huius regionis, tum Italiæ totius cœperunt. Terminus hîc vt dictum est Veientum, quorum insuper in agro lapidem inueniri nobilem Plinius [a] his verbis memorat. Veientana Italica gemma est in Veijs reperta nigram materiam distinguente limite albo. Ianiculum pòst in Latio dicetur, quippe quia Romæ pars est. Sequitur secundo Tiberi Malianum ripæ appositum, locus peramœnus & elegans, quinto ab vrbe lapide, Pontificum oblectationi peculiaris. Ciuitas hinc Portus Romanus, quam in ora descripsimus. Denique Tiberina ostia totius Hetruriæ finis. Hactenus igitur absoluta nobilissimæ regionis Hetruriæ chorographia, proximi sunt Vmbri: quos tamen priusquam dicere aggrediamur, præclarum flumen Tiberim summè apud priscos scriptores celebre, commemorandum arbitrati sumus.

a. lib. 3c. cap. 10.

TIBERIS.

Amnem hunc à veteribus diuersè appellatum satis constat. Albulam inprimis vocãt, Liuius, Virgilius, itemque Silius [b] cum inquit: Sed patre ingenti medius illabitur amne Albula. Causam eius nominis in diuersum auctores trahunt. Annius apud Catonem ab Alba Iani deductum asserit ex Ouidij [c] versibus his, quibus Ianum loquentem introducit:

Sic fatus Spinam qua tristes pellere posset
A foribus noxas, hæc erat Alba, dedit. Pauloq; post.
Virgaq; canalis de spina sumitur Alba.

Coniungit Berosi [d] auctoritatem, qui Ianum filiam suam Cranam Aboriginum reginam creauisse, sceptrumq; illi cum Alba tradidisse scripsit. Albulam itaq; dictam putat à Ianigenis ab Alba Iani. Ea fascis virgarum erat cum securi, flagello, sceptroq; regio, quem Latini fascem Imperij vocabant, Aramæi Albam. Et primus omnium regio hoc fasce Ianus ex instituto Schytarum his in locis vsus est: nimirũ ad terrorem improborum, ne perpetuam illam Aurei seculi pacem & quietem conuellere quisquam ac turbare auderet. Eam ob rem ex virgis fiebat: flagellum quo malũ castigaretur, securis quo amputaretur, sceptrum quod Imperij potestatem significaret vnà iungebantur. Itaque quoniam his in locis Ianum fascibus vtentem habitasse contigit, propterea censet Annius amnem hunc Albam vel Albulam inde dictum: reprobatq; sententias aliorum, qui ab albis eius aquis denominatum putauerunt: quippe quoniam albæ illæ non sint, sed flauæ potius, Virgilio [e] teste cum inquit: Et multa flauus arena. item Horatio dicente: Vidimus flauum Tiberim retortis Litore Hetrusco: ac Ouidio [f] sic: In mare cum fulua prorumpit Thybris arena: denique Silio [g] ita: Addam etiam flaua Thybris quas irrigat vnda. Verumenimuero mihi Ioannis Antonij Flaminij plurimorumque qui vnà sentiunt aliorum opinio magis placet: nimirum Albulæ nomen ab albis fluuij desumptum aquis: idq; nec poëtarum quos Annius allegat auctoritatem oppugnare: dicimus enim Tiberis colorem esse album, quemadmodum & in spicis frumenti maturis quæ reuera flauæ sunt, albedinem accipimus, cum is color sic ipsa natura comparetur & proueniat. Dictus inde Thybris à Thybro Hetruscotum re-

b. lib. 8.
c. li. 6. Fast.
d. lib. 5. antiqui.
e. lib. 7.
f. lib. 14. Metamor.
g. lib. 9

ge, vel vt alij volunt, Aboriginum· quem Glaucus Minois filius apud eum interemit. Nonnulli, vt Seruius illo Virgilij [a] versu notat, Tum reges asperq; immani corpore Thybris, Thybrim dixere non tam ab regis huius nomine, quàm ab iniurijs & contumelijs quibus in obuium quemque circa fluuium grassabatur appellatum, quasi τὴν ὕβριν quæ vox iniuriam significat. Alij Siculos aiunt quosdam huc profectos, amniq; nomen id à Syracusana fossa, quam in oppidanorum contumeliam Africani & Athenienses fecerant, indidisse. Vt vt sit, nos omniũ sententias in medio relinquimus. Recentissimum nomen Tiberis à Tiberino Syluio Albanorum rege, qui anno ante Romam C. C L X I I I. in traiectu eius submersus, ortũ, vt Eusebius & Ioannes Lucidus testantur. Cuius rei mentionem Liuius [b] quoq; fecit, ac item Ouidius [c] inquiens: Albula, quem Tiberim mersus Tiberinus in vndas reddidit. Et alibi [d]:

a. lib. 8. Aeneid.
b. lib. 1.
c. li. 2. Fast.
d. lib. 14. Metamor.

ante fuit regnum, Tiberinus ab illis
Cœpit, & in Thusci demersus fluminis vndas
Nomina fecit aquæ.

Plerumq; vero hac appellatione veteres omnes qui memoriam amnis vsurparunt, vsi· vt Cato, Sempronius, Fabius Pictor, Strabo, Plinius, Dionysius Halicarnasseus, Dionysius Afer, Mela, Liuius, Antoninus, Virgilius, Ouidius, Silius, Horatius, Ptolemæus, cæteraq; cohors scriptorum qui mentionem eius fecere, tota. Memoratur à Virgilio [e] his versibus.

e. lib. 8. Aeneid.

Tum reges asperq; immani corpore Thybris,
A quò post Itali fluuium cognomine Thybrim
Diximus, amisit verum vetus Albula nomen.

Sed et alijs modis apud poëtas designari solet· nempe per periphrasin, veluti vt Lydus, Tuscus, Vulturnus ac Turrenus appelletur. Et ab Hetruriæ populis eæ quidem denominationes sumptæ: Lydus enim dictus à Lydis clara bello gente, quæ sedibus in Italiam translatis apud eum incoluit· totumque tractum à fonte ad mediam amnis longitudinem regione septentrionali, vt Herodotus, Myrsilus, ac Dionysius [f] Halicarnasseus tradidere, tenuit, vbi Tyrrhenus Mæon Lydorum colonias posuit XII. Hinc Lydi nomen amni natum à Lydis, qui ante Troiam conditam accoluere. Tuscum frequentius à poëtis vocari scimus, nominatim Ouidio, Virgilioq; ac Silio dicente: [g] quique ostia Thusci Amnis amant· item Martiale [h] qui, Hesperias inquit, Thusco lauit in amne boues. Quod autem nonnulli existimarunt propterea dictum Thuscum, quoniam in Tuscia surgat· ea sanè ratio mihi videtur inconueniens: etenim & ad cæteros hac regione nascentes amnes, Arnum, Auserem Vmbronemq; ac alios æquè pertineret. Veram itaq; rationem à Fabio Pictore sumemus, sic vt Annius ait, dicente. Tiberis limes Imperij Volturreni inter veteres Ianum & Saturnum, qui à principe eius vrbe Volturrena per syncopam dictus est Volturnus, & ob id non Latinus sed Tuscus. Itaq; duo cognomina sunt à Regia Volturrena, id est antiqua Turrena Tiberi indita· per syncopam Volturnus, sine syncopa Turrenus, & Tuscus. Hinc Varro [i] de lingua latina sic scripsit. Tiberis quod vocatur extra Latium Volturnus, non spectat ad linguam latinam, etiamsi transit in vsum latinæ linguæ. Nomina igitur & cognomina Tiberis vt Annius scripsit hæc fuere: Volturrenus, & per syncopē Volturnus, ab vrbe regia sub Iano & Saturno, sub finem ætatis aureæ· dein Tuscus à Tusco rege Herculis Aegyptij filio· Albula ab Alba Iani· Lydus à gente, sub Tyrrheno Mæone· Thybris à rege Thybre latrocinijs

f. lib. 1.
g. lib. 8.
h. lib. 4. Epig.
i. lib. 1.

cinijs infami·deniq; Tiberis à Tiberino X. Albanorum rege. Sic ille. Nos vt paulo antè diximus, Lydi Tuſciq; nomina per circumlocutionem potiùs à poëtis vſurpata putamus: ſuum tamen cuiq; relinquimus iudicium. Tiberis vt Strabo Pliniusq; teſtantur, prætereaq; facile videre eſt, caput in Apennini iugis tollit è media propemodum eius longitudine, finibus Aretinorum, eadem ferme parte vbi fons Arni ſupra Aretium· & vt ſcribit Dionyſius a Halicarnaſſeus, initium ex ijſdem Apennini radicibus habet, in quibus etiam Lyris·quanquam oſtijs per quæ mari illabitur vterq;, ſtadijs DCCC, vel P.M.C. inter ſe diſtent, Tiberisq; ad Septentrionem, Lyris ad Meridiem vergat. Tenuis primò admodum eſt modici riuuli inſtar, lapſuq; aliquandiu paulum etiam incrementi aſſumit, quòd præter exiguos fonticulos aquæ grandes accedant nullæ: dein vbi fluminibus augeri incipit, paulatim creſcens nauigabilis efficitur, Romamq; demum tam grandis fertur, ut tranſiri aliter quàm pontibus aut nauigio minimè queat, inquit Halicarnaſſeus. Amnes torrentesq; duos & quadraginta ſpatio P.M. CL, nam hæc à fonte ad oſtia longitudo eius tota eſt, colligit, præcipuos verò Narem, Anienem, Tinnam, & Glanem. Tot igitur auctore Plinio fluminibus, & Aſi item augetur: ideoque non mirum ſi Dionyſij temporibus latitudinem iugerum quatuor habuerit. Oritur vt diximus Apennino·Tuſciamq; percurrens non procul Tipherno, Perusia, Otriculo Hetruriam ab Vmbris Sabinisq; dirimit: dein citra Romam P.M. fere XIII. Veientes ab agro Cruſtumino & Fidenate, item Latium à Vaticano ſeparat. Rerum omnium in toto orbe naſcentium inquit Plinius, mercator placidiſsimus: etenim ab Oſtia naues aduerſo flumine vel remis, vel funibus ſubuehuntur. Plurimis accolitur aſpiciturq; villis, oppidis, ac vrbibus, præcipueq; Roma, quam in duas partes diuidit, vti pòſt in Latio dicetur: quem in locum Ianus, ſeu vt Cato dicit Noä vel Noë domicilium contulit·primaq; ibi Italiæ cœpta initia, dein Romani tenuere, qui imperiũ & Monarchiam vniuerſi propemodum orbis terræ ſibi compararunt. Plinius de Tiberi ſcribit, nulli fluminum licere minus incluſis vtrinq; lateribus: nec tamen ipſum pugnare, quamuis creber, & ſubitis incrementis augeatur·aquis quoq; nuſquam magis, q̃ in vrbe Roma ſtagnãtibus: quinimo vatem intelligi potiùs ac monitorem, quoties vrbem inundet·auctuq; religioſum veriùs, quàm ſæuum. Ita Plinius. Et mehercules Tiberim alueo nunquam egredi, Romamq; inundare, quin malum illi aliquod calamitatemq; maximam ceu bellum, peſtem, famem, aut ſimile quid portendat, exemplis pridem longa temporum ſerie fuit obſeruatum· è quibus & nonnulla quæ in noſtram memoriam inciderunt paucis commemorare libet. Temporibus Alexandri VI. Pontif. in eam magnitudinem intumuit, vt plano vrbis penitus occupato, ſignum illud pro D. Mineruæ fano exæquaret, quod in hunc vſq; diem memoriæ cauſa cernitur. Eam inundationem mox Caroli VIII. Galliarum regis aduentus eſt inſecutus, qui Italiam pene totam vſq; Neapolim ingenti cum exercitu peruaſit·vnde tot vrbium populorumq; clades & excidia proceſſere, quemadmodum Corius b in hiſtorijs oſtendit. Rurſus circa Clementem VII. Pontif. in tantum excreuit, vt omnia vbiq; ſigna, quæ temporibus exactis ad memoriam poſita fixaque fuerant, excederet, quod plurimis in vrbe locis videre eſt. Hanc eluuionem ſtatim anno à C. N. MDXXVII, triſtiſsimus vrbis caſus excepit, quo à Caroli V. Imperat. Auguſt. legionibus vaſtata direptaque fuit, ac ipſe in Hadriani mole circumſeſſus Pontifex, vt in noſtris Ephimeridibus eſt perſcriptum. Sub eodem Pontifice MDXXX. poſt

a. lib. 1.
b. parte ul.

C.N.anno diluuium aliud accidit, tanta aquarum magnitudine & insolentia, quæ superiorum temporum signa omnia rursum vinceret· tot hominum mortes, animalium interitus, mercium ac rerum annonariarum aliarumque damna, non solum intra vrbis muros, sed etiam in agris apparerent, vt absque lacrymis grauissimoque dolore commemorari minimè possit. Et quidem ea calamitas quantam cum Romæ, tum in Italia tota famem annonæque difficultatem traxerit, nemo hercule nunc ferè est qui nesciat. Hæc de Tiberi dixisse satis sit: Facij a tamen carmen adijciendum putaui quod est huiusmodi.

a. lib. 3. Cant. 9.

Dein ad dextram aspice vt euadat
  Tiberis, præter Massam Trebariam fluens,
  Ob aquas plurimas quas recipit.
Et vide vt lympham suam deferat
  A Burgo sancti sepulcri ad Castellum versus,
  Vbi Pibicus & Soara accedunt.
Vide etiam vt grandis & insignis
  Circa Perusiam· vtq; apud Tuder flectit,
  Vbi Aqua frigida est, vnaq; Iezua.
Et vide vt per agrum Sabinum,
  Ragolum,
  Per Romam (labatur) & apud Ostiam, mari influat.
Notato quoq; cum ab oriente recedit
  An extra Tusciam sit, vbi Ducatus (.i. Spoletinus, quæ Vmbria)
  Omnino, vt vides, se non absoluit. i. vbi Tiberim excedit.

V M-

VMBRIA ITALIAE REGIO TERTIA.

BSOLVTA TOTIVS HETRVRIAE descriptione, consequens sanè videbatur & proximum de Latio agere: sed quoniam hæc regio prorsus in mediterraneo sita est, pro vt nunc Vmbriam accipere solemus, eam ne forsan alieniori loco pertractaretur, Latio præmittere, ac tertiam Italiæ regionem in nostri operis ordine collocare visum fuit. Vetustissimum eius nomen, & perantiquos Vmbros esse, cum alij, tum in primus Plinius a testatur, inquiens. Vmbrorum gens antiquissima Italiæ existimatur, vt quos Vmbrios à Græcis putent dictos, quod inundatione terrarum imbribus superfuissent. Eidem accedit Cato in originibus Ianum scribens ex Schythia cum Dirin (vel Athlante iuxta Græcos, seu vt Hetrusci dicunt Atlauo) cumque Gallis Vmbrorum primogenitis in continentem eius regionis venisse, quæ nunc Italia vocatur. Fuere hi veteres illi Galli quos Xenophon in Aequiuocis ex vniuersali diluuio seruatos affirmat, Nini Babylonij atauum Ogygen Gallum vocatum perhibens, ideo quòd solus cum aliquot alijs inundato orbe terrarum imbribus superfuisset: qui plurimos deinde filios procreauit. Idem confirmat ex auctoritate M. Antonij Solinus. Planum igitur est Vmbros tanquam Imbrios ἀπὸ τοῦ ὄμβρου dictos eorumq; maiores antiquissimos fuisse Ianigenas, ab inundatione terrarum & imbribus, vt Cato perhibet, seruatos. Id quidam arcæ beneficio factum tradunt: quoniam à Beroso scriptum est, Noa sibi nauem instar arcæ contectam inundationis tempore fabricasse, & in eam cum tribus filijs Semo, Iapeto, Chem, ac eorum vxoribus Tytea magna, Pandora, Noëla, & Noëgla ingressum, aquas euasisse, post diluuium verò Ianum in hanc regionem Vmbriam cum Gallis profectum. Non defuere qui Vmbriam ab imbribus denominatam existimarunt, quoniam ab vndis diluuij circa Noë occupata submersaque non fuerit, quemadmodùm poëtæ fingunt: verùm id proculdubio fabulosum est: etenim præter sacræ scripturæ testimonium, etiam ex omnium scriptorum monumentis constat, diluuium illud vniuersale fuisse, nec vllam omnino terræ partem toto tunc orbe supereminuisse. Concludimus igitur ex his auctoribus, Plinio, Catone, Xenophonte, ac Beroso, regioni huic Vmbriæ nomen à primis eius incolis ex vniuersali diluuio seruatis, & huc posteà profectis, natum. Sed obseruandum tamen est geminam Vmbrorum gentem, id est Veteram ac Nouam inueniri, vt Annius commentario ad hunc Myrsili locum scribit. Quinetiam si quid tradit de bello Pelasgico Xantus, asserens Pelasgos antiquiores Athu, aggressos bello Tusciam, quæ quondam Vmbria dicta est: intelligi-

a. lib. 3.

telligitur enim hîc Vmbria prima & vetus, Antonino Saleumprona dicta, quod etiamnum superest nomen, & quidem vt Myrsilus indicauit in agro Volterrano· nam eius in hodiernum vsque diem confinia, vulgus Italicum Cadutam Sale Vmprone vocat: vbi locus etiam est is, in quo primùm Turrenus Mæon (id tradit Herodotus) cum his Vmbris sedes posuit· quem & in huius vrbis ciuem
a. lib. 8. allectum Berosus perhibet, itemque Silius a inquiens: Mæoniæque decus quondam Vetulonia gentis. Vocabatur itaque pars hæc Vmbria prisca seu vetus, quemadmodum à Plinio Myrsiloq; videtur appellari: quanquam & Vmbria simpliciter Xanto Dionysioque Halicarnasseo in descriptione bellorum à Pelasgis gestorum dicta sit. Rationem verò id habet, quòd antè Pelasgos Vmbriæ nomen erat simplex: sed insequenti æuo posterior Vmbrorum gens à primis illis antiquissimis qui Seleumpronam habuerunt genita, Nouorum appellationem assumpsit, interque Apennini colles & per Tusciam longè lateque propagata, nomen Vmbrorum à primis auctoribus retinuit. Itaque quod Isidorus
a. lib. 9. Etymolog. a scripsit Tusciam Italiæ partem esse, Vmbriam Thusciæ, id est veteris Saleumpronæ, de noua scilicet Vmbria capitur. Hactenus de nomine: fines in proximo sunt. Latissimos Vmbriæ terminos olim habitos non obscurè colligitur ex
b. lib. 5. Strabone, b qui montem illi Apenninum & Adriaticum mare pro limitibus assignat· eo tractu Camarinum, Senam, Fanum Fortunæ, Montem Cigunum, Ariminum, Sarsinam, Rauennam, item Aesin, Metaurum & Sentinum amnes complectens. Longitudinem à Rauenna Otriculum vel ad Tiberim per viam Flaminiam alij demonstrarunt· quo spatio MDCL. stadia continentur, vel milliaria CCVII. & semis: Rauenna enim Ariminum stadia CCC sunt· inde MCCCL. Tiberis abest vel Otriculum, vnde summa fit stadiorum MDCL. Sed latitudo quæ Sabinos amplectitur haud quaquam par est. Plinius Vmbriam angustioribus longè terminis includit: nec enim Rauennam, Ariminum & Sabinos addit· sed à finibus tantum agri Ariminensis Anconam vsque per litus superi maris incedens, in eo Adriæ fronte consistit· continentisque tractum omnem per Apennini iuga vsque Ameriam adijcit. Ptolemæus collocato à meridie Tiberi, ab oriente Aniene, à Septentrione Apennino, gentem ijs limitibus conseptam Vilumbros nominat: ijs dein ab occidente coniungit Vmbros, quibus à meridie sit Hetruria, ab exortu Vilumbri immineant, à Septentrione Senones, ab occasu Gallia togata: quam descriptionem nobis hîc sequi certum est· nimirum vt ijsdem finibus seruatis, Vilumbros Vmbrosque simul hac tertia regione complectamur. Principio autem à Tiberino fonte ducto, agrum omnem qui inter Apennium & Tiberim sternitur ad Anienem vsque (nimirum in eius læua vsque ac vrbem Romam vbi se in Tiberni exonerat) in Vmbria discribemus. Memoriam Vmbro-
c. lib. 1. rum Dionysius c Halicarnasseus vsurpat· gentemq; supra cæteras omnes magnam vetustamq; ac multis Italiæ locis insedisse perhibet. Plinius etiam auctor prodit Vmbros agro Palmensi, Prætutiano, Adrianoq; Siculos atque Liburnos expulisse· ipsos vicissim pulsos ab Hetruscis· illos à Gallis (quod & Cato tradidit) prætereà gentem Vmbrorum antiquissimam Italiæ existimari, longeq; potentissimã fuisse, vt cuius CCC. oppida Tusci debellauerint. Sed tamẽ animaduertendũ est Plinium hæc de Nouis Vmbris dicere, qui à primis è Schytia post inundationẽ terrarũ in hũc orbẽ profectis erant orti, vt est à nobis antè cõmemoratũ: pariterq;
quæ

quæ Dionysius Halicarnasseus & alij scriptores de Vmbris tradidere accipienda sunt: noui enim illi per loca modo nominata Rauennam vsq;, nec non ad agrum Spineticum (quando & in Vmbris Spina ciuitas à Trogo refertur) pertinebant. Liuius quoque frequenter Vmbros commemorat· præsertim a vbi per deditionem eos in Romanorum venisse potestatem narrat· præterea cum aliàs obsidionem vrbi Romæ cõminatos scribit. A Silio etiam nominantur hoc versu: b Deteriore cauis venientes montibus Vmbri, &c. Bonitatem vbertatemq; agri Vmbrorum, item mulierum fœcunditatem mirificè Stephanus de vrbibus Aristotelem auctorem citans, extollit: ait enim locis quibusdam adeo esse fertilem, vt supra rerum necessariarum quas copiosè fert, abundantiam, animalia tertium fœtus edant, arbores biferæ sint, puerperæ frequenter eodem partu edant geminos. Alia quæ de summa regionis fœlicitate fœcunditateq; commemorari plurima possent, nunc ad singula loca reijcimus. Hoc seculo maiori ex parte Ducatus Spoletinus vocatur, cuius nominis originem & causam breuiter exponere operæpretium est visum. Reuocato ab Italia Narseti præstantissimo duci successor à Iustino Imperat. datus Longinus primus Italiæ Exarchus. Is vt Rauennam venerat, ea se continens, Italiam per legatos administrare instituit quos appellabat Duces. Primò itaq; tum Romæ quemadmodum cæteris etiam vrbibus singulis, Dux attributus· vt aduentu Longini Consulum magistratus in Italia, Senatusq; Romanus qui huc vsque durauerat, prorsus interciderit. Hinc vltimos fuisse Coss. Romę Narsetem & Basilium auctor Blondus c affirmat· quanquam vt alibi dicemus, diuersum nõnulli scripserint. Ita Ducum magistratus à Longino cœpit sub Iustino II. Imperat. Benedictoq; Pontifice Rom. inclinationis imperij, quemadmodum tradit Blondus, anno CLXVI. Hac occasione dein Longobardi partem Vmbriæ Ducatum Spoletinum appellarunt, Ducum nomine iam ab ijs quos primò omnium Longinus instituerat Duces, enato: Ducatusq; etiam inde dictus, vt asserunt aliqui, nummus aureus qui tunc cudebatur Romæ. Ducis tamen vocabulum diu ante Longini tempora Liuium aliosq; luculentos auctores vsurpasse constat, sed in eodem minimè significatu· quippe quia militum præfectum seu belli, vel alicuius instituti ductorem solum apud eos, non vero præsides vrbium populorumúe denotat, qua significatione Ducum nomen primùm omnino vt diximus, à Longino cœpit. Et ab his initijs Ducum appellatio profecta, posterioribus seculis tantum assumpsit auctoritatis, vt à regibus secunda sit dignitas, quemadmodum horum temporum vsus & ratio docet. Hinc vt conditi primùm à Longino Duces, sic à Longobardis, quod in tempore dicemus, quatuor regionum Præfecturæ Ducatus appellati, nempe Beneuentanus, Taurinus, Foroiuliensis, & Spoletinus quo de nunc agendi locus est. Eum Longobardicis temporibus agrum omnem inter Tiberim & Apenninum, qui Flaminiam seu Rauennæ Exarchatum à Piceno, quæ iam Anconitana Marchia, diuidit, comprehendisse Blondus a auctor affirmat. Sed & Phorconeses, qui nunc Aquilani, item Pelignos qui Valuenses, præterea Penenses & Frentanos, qui nunc Aprutini, Marsos item ac Reatinos Interamnatesq; continebat. Hac verò memoria finibus longè angustioribus includitur· nimirum Tiberi, quantum à fonte suo ad Naris ostium prope Romam patet· item ipso Nare & Apennino: quibus terminis descripta loca nobis in hac regione dicere certum est. Primùm igitur à Tiberis initio deorsum versus, Pratolinum oppidum est: infraque mille per ripam passibus cum lauta, tum permunita Guido-

a. li. 9. 15.
b. lib. 8.
c. lib. 8. histor.
a. li. 11. hist.

Guidonis Petramalæ Antiſtitis ac Principis olim Aretinorum ſtudio ciuitas, Burgum Sancti ſepulcri. Blondus nihil hîc quicquam inueniri vetuſtum, métionem etiam vrbis apud ſcriptores nullam fieri ſcribit, niſi fortaſsis illum eſſe locum ſuſpicemur, vbi Plinius Iunior epiſtola quadam ſe villam habuiſſe ſignificat, quæ ad Apennini radices iuxta Tiberim erat ſita, montibus ibi ſpectaculum inſtar theatri efficientibus: tale enim quid ait Blondus etiamnum in ea parte animaduerti· proindeq; non malè exiſtimari poſſe ciuitatem hanc in illa ipſa Plinij villa poſitã. Sunt tamen quibus hoc minimè probetur, quaſi locorum ſitus & conditio nequaquam Plinianæ deſcriptioni conueniat. Alij Biturgiam eſſe Ptolemæi putant· quod oppidum ab illo in mediterraneis Hetruriæ deſcriptũ eſt. Vtcunq; ſit, mihi iam non libet inter tot opiniones quicquam decernere. Diu hanc vrbem Eccleſia Romana ditione tenuit· donec ab Eugenio IIII. Pontif. Max. XII. aureorũ nummûm millibus oppignorata Florentinis fuit. Ortu inclyta eſt Malateſtæ Catanei præſtantiſsimi legum Doctoris, & Epiſcopi Camertum. Sequitur inferiori latere Tiberis, Ciuitas Caſtellana, Plinio, Catoni, Ptolemæoq; Tiphernum dicta. Cato auctor perhibet, Gallos Hetruſcis pulſis genteq; Vmbrorum in poteſtatem redacta, nullis tamen viribus Tiphernum expugnare potuiſſe. Coloniarum quoq; liber de hac vrbe ſic habet. Ager Tiphernas centurijs fuit aſsignatus: poſtea iuſſu Imper. Tiberij Cæſaris, quîs prout occupabat miles: deficientibus his, alijs paucioribus eſt aſsignatus. Termini pleriq; quod ratione obſeruationis tantum aſcendunt, quantum rectura limitum. Magno illi ornamento fuit Gregorius homo cum primis eruditus, & græcæ latinæq; literaturæ peritiſsimus, vt opera quæ ex græcis latina fecit, præſertim Aſia Strabonis, manifeſtò teſtantur. Et Lelium habuit diſcipulum doctiſsimum eadem ortum patria, qui Philonem latinitate donauit. Vrbis principatum diu tenuit nobilis Vitelliorum gens· è qua primus Nicolaus eques laudatiſsimus, qui cum ob virtutes & eruditionem, tum ob eloquentiam commoditatemq; morum Eugenio IIII. Pontif. meritò ſummè charus fuit. Liberos quoq; militari gloria nobiles reliquit, inter cæteros Camillum, Paulum, & Vitellotium· quorum res præclarè geſtas recentiores hiſtorici abundè celebrarunt. Ex eadem gente orti Capinus equitum Veneti nominis præfectus· item Ioannes, qui Iulio II. Pontif. præfectura quoq; equitum militauit, & Vitellius, qui Florentinis· præterea qui hoc tempore ſtudio armorum ſummè claret Alexander. Is quanta ſit prudentia fortitudineq;, ſuperioribus annis Duce Alexandro Medice defuncto Florentiæ demonſtrauit, ea vrbe in fide poteſtateq; Caroli V. Imperat. ſapientiſsimè conſeruata. Sed & Ferdinandi Romanorum regis auſpicijs aduerſus Solimanum Turcam in Hungaria cohortes duxit, poſteaq; etiam ſub Carolo V. Imper. bello contra Saxoniæ Ducem & Haſsiæ Lantgrauium ſumma ſemper commendatione ac laude. Profectò iam planè mihi videtur huic conuenire familiæ, quod de Scipionibus à Liuio proditum memoriæ eſt, eorum ſtirpem fatalem militiæ fuiſſe: tot enim Vitellios breui temporis curriculo ſingulari armorum gloria ſcientiaq; claruiſſe nõ eſt obſcurum· vt vna cum militari diſciplina primùm à matribus in hanc lucem editi ſint viſi. Non procul Tipherno Tiberis vt Plinius ait nauigari incipit, ſed lintribus & nauiculis tantum vſq; Romam. Paulatim hinc etiam ab Apennino deflectit· à quo deinceps tanto abeſt longiùs, quanto ad Romã propiùs accedit. Tipherno P.M. XX. Eugubium abeſt ad Apennini radices poſitum: amœna pulchraq; planities aditum præſtat. Sunt qui ciuitatem hanc Inginium eſſe Plinij cenſe-

censeãt à qbus dissentit Volaterranus, & Eugubiũ dicit à Plinio vocatam vbi de linis agit, Eugubinũq; linũ nominatim cõmemorat. Alijs Isuuiũ esse videtur, qđ Ptolemæus in mediterraneis Vmbrorum supra Tusciam, descripsit. Mihi placet Inginium Plinij existimari, vti etiam Silius [a] appellauit inquiens: Et infestũ nebulis humentibus olim Inginium. Volaterrano respondetur, nõ ideo minus etiã Inginiũ dici Plinio potuisse, q͡p ab eodẽ Eugubiũ esset alibi vocatũ. Enimuero montẽ Inginiũ Strabo nominat: quẽ eum esse nõ sine ratiõe posset existimari, in quo nũc D. Vbaldi fanũ: eius enĩ radicib⁹ Eugubiũ adiacet, quod olim Inginij nomẽ inde traxisse credetur. Antiquũ & ꝑuetus oppidũ est: eiusq; rei plurima cernũtur etiamnũ vestigia, sed loco nũc paulũ remoto in planitie, vbi prisca vrbs fuit. Apparẽt hîc ruinę tẽplorũ veterũ ac theatri, muris ꝑeleganti oꝑe factis. Eodem in loco vestigia supsunt virginij, quod Leo X. Pontif. Max. arcis ædificandæ causa deiecit, quũ pulso ditiõe sua Francisco Maria Roboreo Vrbini regulo, Principatũ Laurẽzino Medici nepoti cõcesserat suo: quanquã morte præuẽtus institutũ arcis opus absoluere nõ potuit. Pręterea loci vetustatẽ tabulæ quædam ex ære, partim Hetruscis, partim Latinis characteribus inscriptę ꝓbant, quę nõ pridẽ inter antiq́ vrbis ruinas inuentæ, nunc in Curia magno cum honore seruãtur. Mihi cum aliquando Eugubiũ venissem, Priores vrbis summa cum religione septenas ostenderunt, binas adhuc deesse addentes. Erant quædam longitudine circa bipedali, latitudine pedali: nõnullæ minores. Quod ad inscriptiones attinet, equidem diligentissimè laborauerã vt exempli copia mihi fieret, quò huic loco insereretur: at cùm iam voluntati meæ satisfactum, omniaq; diligenter exscripta, pòst ad me transmissa fuissent, maximam litterarum partem à Latinis differre, nec sensum vllum elici posse animaduerti: quamobrẽ haud putaui cõueniens rẽ tam obsoletam, & penit⁹ obscurã oꝑeri inserere, diligentia nemini profutura. Cõstat igitur vt ostendimus euidẽter, non solum hisce tabulis, verumetiã antiquitatis ꝑterea monumentis alijs Eugubium, vetus scilicet, antiquissimam vrbem fuisse: quam Plinius & Silius Inginium, Ptolemæus Isuuium vt nos existimam⁹, appellauit. Dirutũ à Gothis, vrbẽq; nouã ab ijs q fugerant, cessante barbarorum sæuitia, conditam Eugubini ipsi affirmant: sed deserto priscæ vrbis loco noui oppidi ad montis in quo D. Vbaldi fanum, radices tutior munitiorq; situs delectus: quod deinde paulatim ædificijs crescens, in eã qua nunc est amplitudinem euasit, prisca vrbe derelicta. Noui Eugubij præter alia nobilia ædificia, magnificum summęq; artis op⁹ est Curia Priorũ: in qua tum insignia multa, tum verò fons pereximius, qui supra cũctas ædificij partes exiliens, oeci amplissimi medio copiosè magna cum voluptate spectantiũ nitidissimas ꝓijcit aquas, & per omnia quoq; cõclauia duct⁹ erũpit. Vrbs hoc tempore admodũ est frequens: populus summè nauus & industrius, pręsertim negotiatione lanaria. Fertili etiam est agro, partim campestri, partim collino: ex quo frumentum & vinum, cæteraq; ad vitã necessaria copiosè percipit. Diu imperio Ecclesiæ Romanæ habita, donec Antonius Mõfeltrius principatum occupauit. Illi dein Federicus filius, Federico Guidubaldus nobilissimę Mõfeltrinæ familię postremus successit. Guidubaldũ in principatu Franciscus Maria Roboreus insecutus est. Hic à Leone X. Pontif. q Laurenzinũ Medicẽ Vrbini principatu donauerat, eiectus, eo mortuo summa cum voluntate ac lætitia popularium ad sua redijt: & deinceps toto vitę curriculo tranq̃llè rerũ potitus, filium Guidubaldum imperij hęredem habuit, qui nunc fœliciter præest. Summè Eugubium illustrauit D. Vbaldus eius ciuis & antistes:

a. lib. 8.

antiſtes·cuius ſacratum corpus illæſum ad hunc vſque diem eo in fano viſitur, quod cõiuncti montis impoſitum iugo prædiximus. Floruit circa Pontif. Alexandrum III. Dantis poëtæ monumentis celebratus cum ait: a

a. Paradiſi Cant. II.

Accedit (in Tiberim) Tupinus & aqua quæ labitur
Ex colle à Beato Vbaldo dilecto,
Fertili monte, iugisq; præcelſis ſuſpenſo.

Tanta veneratione nunc à finitimis gentibus colitur, vt quotannis menſe Maio, die illi ſacra maximus ad hanc ædem concurſus fiat·ſæpeq; ſicut nos vidimus, hominum millia ad L. ſimul eò cõfluant. Supra Eugubium Branca eſt, & in via Flaminia quæ Romam ducit, Schetia·tum loco vicino D. Pedrintiani ædes propemodũ in Apennino: iuxta eſt fons gemino profluens riuo·quorũ vnus initium Aſio flumini dat, alter Aeſi, de quib⁹ in tempore dicemus. Schetia commodè per viam Flaminiam ab Apennino in Romanulam itur. De cętero Apennini latere procedenti Coſtaciarium agri Eugubini oppidũ occurrit, pauloq; vlterius Sigellũ Peruſini·inter quæ flumen Aſius cõtinuo creſcens auctu labitur, ꝑ Eugubinos dein Aſsiſinosq; montes infra Canariam oppidũ in Tinnam amnem deſcendens, vt Plinius nominat, vel vt Strabo Teneã: Silius b Tiniam vocat inqens: Tiniæq; inglorius humor: quem in locũ Marſus annotat, ideò flumen hoc inglorium poëtæ dici, quòd nauigabile non ſit·magisq; riuulus videatur quam flumen. Non deſunt tamen qui Tiniam hîc Aſium amnẽ interpretentur. Dein via Flaminia primum à Sigello oppidum Foſſatum in Apennini præcelſo colle apparet, iuxtaque quarto lapide propter Apenninum in eodem tamen colle, Gualdum, quod Blondus à Longobardis conditum ſcripſit, Vallido vrbe loco finitimo diruta. Riuus hîc modicus Aſio influit, non procul à Gualdo deſcendens·quem tranſire ſolent Ancona vel è Piceno ad Foſſatum & Gualdum, indeq; Peruſiam euntes·emenſo nimirum prius Apennino. Eſt tamen & itineris medio Caſa Calda oppidum difficili in monte ſupra Ceſiam. Sequitur recta via per Planellum vicum iuxta planitiem vſque ad Villam Patulinam, aut Vallem Cippiam, ſeu D. Ioannis, vbi tranſmiſsio Tiberis. Poſt Gualdum Apennini oppida paulatim elongari incipiunt. Dein ciuitas eſt Nuceria lateri item Appennini adhęrẽs. Nuceriã Strabo vocat, & à vaſis ligneis cõmẽdat. Nuceria quoq; Ptolemæo dicitur. Plini⁹ Nucerinos Fauonenſes memorat. Alfateniã olim cognominatã ait Blõdus, idq; mihi ad differentiã aliarũ Italię Nuceriarũ videtur factũ: eſt enĩ in Cãpania Fœlice altera, in Apulis tertia·quanq̃ illa verius appellari Luceria debeat, nimirũ vt ab hac Alfatenia, item à Cãpaniæ Nuceria, nec non alia eiuſdem nominis in Apennino, agro Mutinẽſi, diſcernatur, quemadmodum Volaterranus ſcribit. Idem quoque contendit Alfateniam Vmbriæ ciuitatem ab hac Nuceria diuerſam fuiſſe, prorſusq; deletam. Ego credere auſim aut hanc vrbem Alfateniam eſſe, aut illam loco ſaltem propinquo extitiſſe, vt euerſæ nomen pôſt huic Nuceriæ ſit additum, quò ab cæteris eiuſdem nominis internoſceretur. Alfatenię mentionẽ Liui⁹ ſępe facit, ꝑſertim cũ Liuiũ Cõſulem ad eam obſidendã profectũ. & oppidanos in populi Rom. poteſtatem redire coactos ſcribit. Propter mõtis in quo Nuceria, radices, Topinus amnis, Tinnam Plinius vocat, infimam vallem percurrit, cui inde Topiniæ nomen vſque Fulgineum. In Tinnę ripis ingentes paſsim apparent ædificiorum ruinæ, fundamentaq; maximorum operum, quæ à Romanis ad tutelam Viæ Flaminiæ facta quondam: ea enim hâc ſecundum Tinnam P. M. XII. emetiũtur. Eſt tamẽ illo tractu, quinto à Fulgineo, lapide, Põs cẽteſsimus, vbi ve-

b. lib. 8

vbi veterũ ædificiorũ veſtigia quædam· dictus ita fortaſſe, quòd hinc P. M. cẽtum vſq; Romã intercederent: quãq̃ hac ætate non eadem diſtantia cenſeatur· cum illis temporibus diuerſa ratione cõputandi locorũ interualla milliariaq; videãtur vſi. Ei⁹ rei argumentũ ex Antonini Itinerario manifeſtũ ſumi poteſt: etẽm haud obſcu rè veterũ mille paſſus noſtris fuiſſe minores inde diſcimus, vti curioſos ac diligentes latere minimè poteſt. Mox in amœna planitie Fulignum eſt ciuitas, Tinna flumine diuiſa. Cato Fulgineum vocat, Appianus Fulcinium, cum inquit: a Fulciniũ CLX. ſtadijs diſtans à Peruſia: Silius Fulginiam ſic: b paruoq; iacens ſine mœnib⁹ aruo Fulginia: quẽ locum enarrans Marſus, ętate quidẽ Silij muris eã caruiſſe, poſtea tñ pulcherrimis ac optimis cinctã ait. Plinius c quoq; Fulignates in ſexta regione memorat. Blondus vrbẽ hãc amiſſo oppido Fori Flaminij, quod Antoninus in Itinerario nominat, deleuere Longobardi, Fulignates ædificaſſe ait, qui ſedibus iuxta Tuder relictis domicilium huc traſtulerunt. Id ſi verũ eſt, qui mẽtionẽ Fulcinij fecere ſcriptores, de Fulignatibus ꝓpe Tuder locutos dicẽdum foret: illa enim memoria Fulignũ hoc non extitiſſet. Sed Fulignates ipſi longè vetuſtiſsimam vrbẽ ſuã, eamq; eſſe contendunt, quam Cato, Silius, Plinius, Straboq; memorarũt· ac proinde Longobardis multò antiqorem· ab ijs etiam olim obſidione tentatã, ſed oppidanorũ ſumma virtute defenſam capi haud potuiſſe. Addũt argumẽto eſſe portam ex lapide quadrato Nuceriam verſus, quam Longobardica tempora vincere aſſerunt. Vtcũque tamen hoc ſit, ego cum Blondo ſentio, cui Volaterranus etiam accedit: nec ita ſe tuebuntur incommodè, qui Fulginium à Tudernis conditum ſcripſere: dicemus enim eos de Fulignatibus iuxta Tuder tenentibus ſentijſſe. De Fuligno inſuper alij commemorant auctores, præterq; cæteros Facius d ita:

a.lib.5. b.lib.8. c.lib.3. d.lib.3. Cant.10.

Et vide Tuder, Aſſiſium, Fulignum, ac Reate,
Narniam, Inter amniam, lacumq; ſi tum eximiè
Qui Leænam cum catulis tenet (id eſt, pro ſymbolo.)

Peruſinos vrbem hanc grauiſsima quondam obſidione preſsiſſe, multaq; poſt prælia vi captã diripuiſſe, denique MCCLXXXI. à C. N. anno excidiſſe Blondus e ait: qua de cauſa Martinum V. Pontif. Max. tantam concepiſſe ferunt iram, vt anathematis interdictiq; ſententiam Peruſinis infligeret, nec expiare prius eos voluerit, quam & affectis illa clade Fulignatibus omnia reſarciuiſſent, & vrbi mœnia reſtituiſſent noua. Poſt id temporis deinde rebus ſat ſecundis & florentibus vſa eſt· maximisq; etiam opibus creuit. Nundinarios conuentus negotiatorũ ex omnibus Italiæ partibus quotannis admodum frequentes habet. Cenſentur Fulignates eximiè præ cæteris gentibus condituras ex ſaccharo minutas conficere, quas vulgò Fulignatas vocant. Nomen huius vrbis plurimùm illuſtrauit Gentilis medicus auorum noſtrorum memoria celeberrimus· cuius etiam adhuc in manibus hominum eruditiſſima ſcripta verſantur. Via Flaminia dein ad amœnam planitiem deuenitur, quæ Fuligno Spoletum vſque ſternitur, in longum ſpatio P. M. XII. in latum ferme IIII. plurimis aquarum riuulis irrigua. Fructiferi vtrinq; viã Flaminiã cãpi claudũt, arborũ ac vitium varijs ordinibus nitẽtes, oleaq; & amygdalis maximè cõferti: qua de cauſa frequẽs hîc admodum captura turdorũ, q ꝓpter oleã gregatim è mõtibus verno tẽpore delabi ſolent. Frumentũ, vinũ, cęterasq; fruges tãta copia fert, vt cũ vbertate, tũ elegãtia cęteris Italię fœcũdiſsimis amœniſsimisq; locis annumerari meritò queat. Neq; ſolũ Fuligno Spoletũ vſq; ꝑtinet· verumetiã citra Fulignũ pãditur infra oppidũ in collis Apẽnini latere quinq; à Fuligno P. M.

e.lib.18. hiſtor.

dextra sitū Hyspellū, vt Cato, Silius, Antoninus, & Strabo vocarūt, vel vt Plinius Hyspelliū. Id in impio ditioneq; Perusinorū est· quapropter anno post C.N. MDXXIX. direptū à Philiberto Auraniæ principe, Caroli V. Cęsaris Legato fuit, cū is ex voto Clemētis VII. Pōtif. Malatestā Balionum Perusia pellere cogitaret. Dein itē anno à C.N. MDXXXVI. Pauli III. Pōtif. Max. iussu mœnibus est nudatum, qua nunc forma iacet. Sequitur illa in planitie citra Fulignum V. ab Hispello lapide ciuitas in monte Assisium, vt Ptolemæus Procopiusq; vocarunt, sed vt Cato Esisiū. Plini⁹ colonos appellat Assisinates. Memoratur à Dāte *a* sic in Paradiso: Non dicat Ascesi, nam correptè diceret, Sed orientem si rectè dicere volet. Ciuilibus discordijs nunc propemodum interijt: adeoque magis quòd mœnibus sit cincta, quàm à populi coetu frequentiaque ciuitas vocari posse videtur. Inclytum sanctissima vita D. Francisci gloriosi illius Seraphici, qui Christi sacrosanctis stigmatibus, singulari vniuerso orbi exemplo insignitus, & familię Minorum conditor fuit. Eius eximia facta ne longior æquo sim, alijs relinquo commemoranda. Mortem obijt apud D. Mariæ Angelicæ fanum quod in vicina est planitie· situs Assisij, temploq; postea sumptuosissimo, vti nūc cernitur, honestatus. Quinetiā B. Clara perillustris virgo, D. Francisci discipula pudicitiæ summū exēplar maxima vitæ sanctitate Assisium illustrauit. Supra id porrò Mōs Asis, à quo nomē traxit. Infrà P.M.III. ꝑ planitiē flumē labitur Asius, à montibus Asimis vt Proptius indicare videtur, ita dictū: nūc Chiatiū vel Chiusum Itali vocāt, vt Landin⁹ in hūc Dātis *b* locū annotauit: Accedit Topinus, & aqua q̄ delabitur Ex colle à B. Vbaldo dilecto. Recipit in se Topinū ad Canariā, eiusq; nomē extinguit, solo Chiatij retēto: posteaq; oppido Bettonio ad sinistram relicto, demum in Tiberim prope Torsanā euoluitur. Maius flumē excepto Nare & Aniene nullū Tiberi accedit· estq; id quod Plinius Tinnæ nomine cū Glane Tiberim excipe scribit. Dixim⁹ sanè antea Topinum Plinio Tinnam, Straboni Teneā, Silioq; Tiniam fuisse· sed nunc Chiatio iunctus nomen non perfert, Chiatij tantùm durante. Multa sunt hoc situ agri Perusini oppida· è quibus ad Tiberim Fratta, à tergo Montonium summorum belli ducum ortu inclytum· inter quos Bracius, qui omnium fere Principum Italiæ copias duxit, & rem militarem perpetuò summa cum gloria commendatione que tractauit. Mortuus anno post C.N. MCCCCXXIIII, Bracianæ factionis auctor. Filium reliquit Oddonem, qui Florentinorum auspicijs ꝑfecturā militum, gerēs in Valle Lamone cæsus. Bracij res gestas historiæ Blondi, Aretini, Poggij, Ioannis Antonij Campani, item Sfortiades, plurimique nostræ memorię scriptores copiosè memorant: & mehercule vir tantus fuit, vt priscis illis illustribus cum Romanorum, tum Græcorum imperatoribus conferri rectè queat· idque nunc de eo dixisse sit satis. Natus etiam hoc oppido Nicolaus Stella seu Fortebracius ex Stella Bracij sorore, Carolus item Bracij filius, prętereà Nicolaus Picinin⁹ gloria rerum gestarum perillustris belli Dux, qui P.M. à Mediolano V. Corsica in villa LXIIII ætatis suæ, post C.N. MCCCCXLIIII. anno militiæ Philippi Mariæ Vicecomitis Mediolani Ducis Imperator extremum diem finiuit· duobus filijs Iacobo Franciscoq; virtutis suæ hæredibus relictis· qui & ipsi magna cum gloria militiam excoluere, sicut scriptorum monumentis abundè est proditum. Rursus à Fuligno vlteriùs, læua in parte secundum Apennini montium editorum latus Treui inuenitur· quod oppidum Mutiscas esse Blondus existimat· eaq; in re Seruium sequitur, qui in hoc Virgilij *c* loco: Ereti man⁹ omnis, oliuiferæque Mutiscæ,

a. Cant. 11.

b. Paradisi Cant. 11.

c. lib. 7. Aene.

Mutiscæ, primùm Mutascas, deinde Trebiam, quæ nunc est Trebula, dictã scribit, ad quam Romani ab Annibale cæsi: adfertq; Lucani hoc: Quod non impunita nati tempora Tinnarum, Trebiæq; iuuent⁹. Verumenimuero mihi non mediocriter errare Seruius videtur, cũ Trebiã ad quam Annibal Romanos superauit, hũc esse locum putat: etenim illa Trebia flumen est vltra Placentiam in Gallia Togata, quemadmodum ostendit Liuius. Mutiscæ verò, quod satis demonstrat Virgilius, in Vmbris sunt prope Sabinos, quas Treui esse, quæ & Trebula vocari solet, equidem existimo: sicut etiam confirmat Landinus: apertissimè verò Plinius *a* a.lib.3.c.11
indicat Trebulanos memorans qui cognominantur Mutiscæ, & qui Suffenates. Dionysius *b* item Halicarnasseus Trebulã prope viam Quinctiam exiguo in colle demõstrauit, Reate LX. stadijs, à Plinio, Strabone Ptolemæoq; Sabinis annumeratam. Itaq; cum non modo loci situs, verumetiam appellationis vicinitas satis id conuincere videatur, omnino credendum est Mutiscas & Trebulam esse Treui, quod fines Sabinorũ adeo premit, vt olim in ijs annumeraretur: ipsoq; etiã nomine satis adhuc ad Trebulam accedit: cuius insuper ager olearum abundantia Virgilianæ descriptioni conuenit. Quod autem Dionysium Halicarnasseum Trebulam iuxta viam Quinctiam designare diximus, cum Treui ad Flaminiam sit, ita id est intelligendum, ætate Varronis, ex quo Dionysius vt ipse fatetur, hæc habuit, viam illã Quinctiã fuisse dictam, quæ postea quòd esset à Flaminio restaurata sicut in tempore docebimus, Flaminia vocata est. Liuius *c* Trebulanorum mentionem facit, & in ciuibus Romanis eos numerat. Martialis casium Trebulanum his versibus loquentem fingit. Trebula nos genuit, commendat gratia duplex, Siue leui flamma siue domamur aqua. Præterea Trebulam & alibi nominat, inquiens: Humida qua gelidas submittit Trebula valles, Et viridis Cancri mensibus alget ager. E regione Treui Mõs Falcus est oppidũ in amœnis collibus, nouo quidem vt Blondus & Volaterranus scribunt, nomine: sed frequentissimum: quo B. Clara Eremitarum ordinis virgo, orta: cuius in corde cum ad meliorem vitam transijsset, omnia sacrosanctæ passionis Christi mysteria insculpta cum cruce tribusque lapillis æquali pondere, quanta religione profundissimum sacrosanctæ trinitatis mysterium coluisset, denotantibus, inuenta. Tum in radicibus illius collis, viaque Flaminia quondam, Beuania est, Catoni, Ptolemæo, Straboni, ac Tacito *d* Meuania dicta. Plinius quoque Meuaniates nominat, & item ipsam Meuaniam alibi *e* his verbis: In Italia quoque lateritius murus Acceti & Meuaniæ est. Strabo auctor perhibet, Teneã seu Tinnam amnem ex ea prodire, quo lintribus ad Tiberim fructus deportari soleant. Liuium quoque non latuit, vbi celerem Consulis profectionem aduersus Vmbrorum copias ad Meuaniam cõmemorat. De eadem Lucanus: *f* Et qui tauriferis vbi se Meuania campis Explicat, audaces ruere in certamina turmas. Silius item: *g* Et latis Meuania pratis. Illustrata maximè est à Propertio Aurelio, qui ad Tullum primo Elegiarum vt Nonius Marcellus ait, de se locutus ita est.

b.lib.1. c.lib.10. d.lib.9. e.lib.35. cap.13. f.lib.1. g.lib.8.

Proxima supposito contingens Vmbria campo
Me genuit terris fertilis vberibus: Et in quarto:
Vmbria me notis antiqua penatibus edit,
Mentior? an patriæ tangitur ora tuæ
Quà nebulosa tuo irrorat Meuania campo,
Et lacus æstiuis intepet Vmber aquis,

Scandentisq; axis? Mentionem quoq; facit eodē in libro Callimachi, natum in Vmbria significās, etsi locū minimè demonstret, cū inquit: Vt nostris tumefacta superbiat Vmbria libris, Vmbria Romani patria Callimachi. Ortus etiā Meuania Iacobus Blanconius ordinis p̄dicatorum Monachus· de cuius sancta vita miraculisq; propter merita eius à Deo editis, copiosè perscriptum est in libris hominū nostri ordinis illustriū. Viam deinde per amœnā planitiē ubi Fulignū & Trebulam esse diximus pergenti, læua parte Spoletum extrema in planitie ciuitas occurrit, à qua Ducatus Spoletini nomen Vmbriæ tributum prædiximus· quippe quia Ducum Longobardici nominis sedes erat, qui præfecturam administrationemq; regionis huius obtinebant· & quorum omnium primum Paulus *a* Diaconus ait Pharolam fuisse. Spoletū ita constanter omnes scriptores nominant· Plinius quoq; Spoletinos in sexta Regione. Liuius *b* Coloniam Pop. Rom. vocat: memoraturq; etiam ab Antonino in via Flaminia. Metropolim & vetustissimum Vilumbrorum caput esse scribit Annius, nec ab expoliendo, spoliandóve vocabulis latinis Spoleti nomen tractum· quoniam Veilumbrorum ætate latina vel græca lingua non erat· sed ab Aramæis & Hetruscis vocabulis, Polo duce, aut Spolo aue, cuius auspicio condita fuit, deriuatum. Sic fere Annius. Spoletum ergo in Vilumbria collocatur, id est, in antiqua prole Vmbrorū vt Cato demonstrat: Vmbra enim antiquam, Veia prolem significat: censeturq; cum primis Vilumbriæ vrbibus, vti etiam à Ptolemæo traditū est. In libro Coloniarum ita scriptum legitur. Ager Spoletanus in iugeribus & limitibus intercæsiuis est asignatus, vbi cultura est: cæterum insolutus est montibus, vel sublitius· quæ Reip. illi cessa cēsita sunt: nam & multa loca hæreditaria accepit eius populus. Spoletum quoq; Liuius frequenter memorat· nominatim cum *c* Annibalem debellato ad Lacum Perusinū Romano, totaq; regione vastata, profectum ad Spoletum ait, & vrbem obsidione cinxisse: quanq̄ hoc illi cōsilium nō paruo steterit· Spoletinorū em̄ fortitudine cæsis amissisq; suorū plurimis reiectū, & animaduersa oppidanorū constantia, mox in Picentinorū fines exercitum oēm traduxisse. Sed & inter prodigia quæ vno eodēq; tempore contigerāt, Spoleti marem in fœminam commutatū refert *d*: præter hæc & inter colonias, q̄ grauissimis bellorum Punicorum tēporibus auxilia Pop. Romano p̄buere, Spoletinos recēset *e*. Theodorico Gothorum regi mirificè hæc vrbs placuit, adeo q̄dem vt Prætorium in ea splendidissimū ædificarit: quanq̄ ab ipsis Gothis vnà cum regia subuersa deinde fuerit· operaq; Narsetis laudatissimi ducis Cęsariani nominis sit instaurata, Blōdo *f* Sabellicoq; auctoribus. Deiectum etiā in ea multis annis pòst, q̄ esset à Narsete restituta theatrum eximium. Insignē postea cladē & à Friderico Aenobarbo accepit, quod Alexandro III. Pont. Romano faueret: p̄terq; cætera oīa quę militaris furor vi captis vrbibus designare flagitia solet, edicto Cæsaris quotquot sacratæ in cœnobijs deuotæq; Deo virgines erant, oēs violatæ stupratæq;. Sed nec ab hac calamitate deinde refecta nonnihil, conquiescere tutò potuit: anno enim post C. N. MCCCXXIIII. Perusinorum fraude captam crematāq; Bernardinus *g* Corius prodidit. De cætero tamen ad hanc vsq; memoriam, cū populo, tum ædificijs honestissimis, itemq; opibus & existimatione rursum mirificè creuit. Situ est partim in plano, partim in colle, cui & arx insidet munitissima, cæteris Italiæ nobilibus annumeranda. Blondus *h* vetusto quodam ex amphitheatro quod hìc erat, factam tradidit. Ex vrbe lapideo aditur ponte qui magno artificio pilis gran-

a.lib.3. hist. Longob.
b.lib.20.
c.lib.22.
d.lib.24.
e.lib.27.
f.lib.12. histor.
g.parte 3. histor.
h.lib.6. histor.

grandibus IIII. & XX. sustinetur· vrbisq; partem editiore loco positam, cum arce, quæ alio in colle est, quem modica summouet ab vrbe conuallis, annectit. Memoratur à Facio [a] sic. Pons etiam mihi Spoletinus placet. Vrbs est copia rerum ad vitam vtilium in primis affluens, & frumento, vino, oleo, amygdala, cæterisq; frugibus abundans. Hinc Martialis vina Spoletina commendat, his versibus: De Spoletinis quæ sunt cariosa lagenis Malueris, quàm si musta Falerna bibas. Spoleti nomē P. Cornutus insignis orator illustrauit, vt refert Cicero [b]. præterea C. Melissus Grammaticus, de quo Suetonius & Eusebius commemorant. Sub Diocletiano Cæsare martyrio hac in vrbe coronati D. Carpophorus presbyter Hetruscus, Abundius Diaconus, Sabinus vrbis Episcopus, Exuperantius, Marcellnus Diaconus, Venasianus homo nobilis vnà cum vxore ac liberis, præterea Gregorius, & multi tā ex clericis, quàm ex laicis alij. Nostro hoc seculo Ioāne Antonio Aronio claret, eruditissimo viro, qui superioribus annis publico salario Bononiam euocatus, ibi Rotæ auditorem agit. Marius quoq; Fanonius ingenij summi adolescens litterarum studijs vt hanc suam patriam illustret planè se deuouit. Sed & Fabius Vigil Spoletinus Episcopus, & Pontifici Max. nunc à secretis haud paruo suæ vrbi ornamento est. Alij præterea viri præstantes hac memoria Spoleti nomen ornant tam multi, vt omnes recensere nimis longum foret. Altissimi, quo ad locorum situm orationem retrahamus, supra Nuceriam amnemq; Topinum qui collis radices, cui ipsam insidere vrbem diximus, alluit, itemq; supra Fulcinium, Trebulam, & Spoletum montes apparent, conuallibus & aquulis inter se dissociati: sic vt ab amoena illa iucundaq; planitie (vallem Spoletinam vocant) quam supra commemorauimus, haud mediocri interuallo Appenninus absit: quo spatio multa oppida, villæ, viciq; multi nominibus antiquis extant, vt propemodum hæc noua quædam & singularis dici posse regio videatur, quanquam admodum montosa. Primùm inter eos montes supra Fulignum Caput Aquæ oppidum est, à fonte quodam hîc exoriente denominatum, qui fluuio initium dat, breue post spatium dein Topino illabenti. Paulo altiùs Collis Floridus est, iuxtaq; modicus eiusdem nominis lacus, è quo riuulus etiam in Topinum Fulgino non procul influit. Stagnum id vndiq; præcelsi montes cingunt, inter quos D. Anatoliæ castrum haud obscurum agri Camertis. Dein à Colle Florido ad Serauallem peruenitur, cuius nomen ab ipsa loci forma captum putant, id est, ab angustissimis Apennini faucibus, quas è Piceno Camerinum euntes hàc transire coguntur. Blondus ex primæ Serauallensum habitationis tecto stillicidium vna parte in Vmbros, altera quæ posterior est, in Picentes cadere scribit. Sub colle dein cui Trebulam insidere diximus, fons aquæ nitidissimæ copiosus est, qui primum post stadium amnem efficit infra Fulgineum Topino influentē. Eum Virgilius Clitumnum vocat, inquiens [c].

Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos: pariterq; Silius [d] ita·

Et lauit ingentē perfusus flumine sacro Clitumnus taurū. Seruius in præmisso Virgilij loco Clitumnum amnē Meuaniæ vicinū annotat, iuxta quem boues albi nascantur, matribus ipso ex fluuio potantibus· quos postea Romani triūphos agentes vndis ex eodē amne perfusos Dijs immolare solebāt, vti quoq; Marsus in Silij loco refert. Mirari itaq; satis nō potui à Plinio cum boues [e] ex Clitum-

a. lib. 3. Cant. 10.
b. de clar. Orat.
c. lib. 2. Georg.
d. lib. 8.
e. lib. 3. cap. 106.

no bibentes albescere scribit, eum in Phaliscis poni. nam si verum id esset, alium Clitumnum illum ab hoc qui prope Meuaniam est, fateri cogeremur: quādoquidem à Phaliscis, qui vltra Tiberim in Hetruria sunt, vti anteà demōstrauimus, quam longissimè distat. Hac de causa diligenter perscrutatis Silij Virgilijq; interpretibus, postq̄ vt dixi Clitumnum amnem Meuaniæ vicinū, adeoq; in Phaliscis esse non posse didici, locum Plinij corruptum arbitratus sum· cum nec in Phaliscis vllum flumē Clitumni nomine vel vi reperiatur· nec vllo modo propter nimiā locorum distantiam, huius regionis partem ad Phaliscos pertinuisse dici queat. Persuasum igitur & certum omnibus esse debet Clitumnum in his Vmbriæ locis inueniri, vbi à Lucano, Propertio, Seruio, multisq; scriptoribus alijs demonstratur. Quod si quis adhuc instet, non vno in loco Plinium eundem amnem in Phaliscis dicere, cōstanter falsum esse id respondebo, nempe si de hoc ipso flumine disputetur. Inter Trebulam dein ac Spoletū castella plurima Spoletini agri sunt, & inter asperos altosq; montes Ceretum oppidum noui nominis, at frequens valde· à quo Ceretani vocantur errones illi, qui nunc per vniuersam Italiam discurrētes sanctitatis religionisq; prętextu varijs artibus emungere stipem solent. Hinc & in vsu esse cœpit, vt si quis importunius & absq; verecundia quicquā flagitet, aut nouum prætextum colorémue obtendat quò facilius quid extorqueat, is Ceretanus appelletur. Aiunt oppidum hoc quosdam cōdidisse Gallos, qui Francia pulsi Romanū Pontificem de loco sedium & habitationis cum adiuissent, ab eoq; diplomatis ornati, quò facilè stipem ad vitam tolerandam cogerent, donec locum hunc quē acceperant, domicilijs aptum reddidissent, ita dissolutæ illius ac otiosæ vitæ dulcedine capti, genus illud vitæ retinuêre· nec vnq̄ deinde relictis Pontificijs indultis ab eleemosina summo artificio cōquirenda destiterunt· adeoq; nūc miris artibus ac dolis stipem non tam extundunt, quā rapiunt: quanq̄ fraudibus eorum ac simulationibus hoc tempore plerūq; cognitis exiguam apud homines fidem habeāt. Infra Ceretum Pons Castellanus est oppidum à Ceretanis conditū, quo Ludouicus excellens legum Doctor, & Paulus item Iureconsultus & consistorialis aduocatus orti. Maximè tamen locum hunc origine Ioannes Pontanus vir omni disciplinarum genere præstantissimus illustrauit, quem Alfonsus Arragonum & Neapolitanorum rex à secretis habuit· cuiusq; nō solum nunc oratione soluta, sed etiam versibus opera commendatissima leguntur· sic vt cum primis suæ memoriæ viris omnium eruditorum calculo censeatur. A Ponte Castellano, qui sic propter Pontem vtramq; Naris ripam ibi coniungentem dicitur, sexto milliari oppidum Cassia, nomine recens Blondo, sed antiquum Volaterrano, qui Carsulos à Strabone descriptos autumat· cuius etiam incolas Carsulanos appellauit Plinius. Et sanè mihi quoq; videtur Carsulam esse, quam Dionysius [a] Halicarnasseus memorat, Coritoq; monti qui nunc Coruus est, facit propinquā. Carsulanorum præterea Tacitus [b] meminit. Hac memoria frequentissimum oppidū est· longoq; tempore libertatem sibi conseruauit. Alluitur flumine Coruo, quod ex Coriti montis, huius regionis altissimi radicibus ortum, hàc Nari illabitur, ꝓpe Tres pontes. De eius imperio quondam acerrimè disceptatum inter Spoletinos & Nursinos, vtrisq; potestatem in eo vendicantibus: quam cōtentionē mortes etiam & cædes plurimæ sunt consecutæ tam misera omnino clade, vt quemadmodum à Blondo scriptum est, etiam relatu solum longè foret tristissima. Post Cassiam P.M. VII. inter eosdem montes maximos, qui tamen fructiferis quibusdam

a. lib. 1.
b. lib. 19.

dam conuallibus ac riuulis aquarum dirimũtur, antiqua ciuitas est Nursia, quẽadmodum Plinius in quarta regione nominat: gens Nursini dicta. Ptolemæus eã in Sabinis collocat, qui ad orientem magis quàm Vilumbri vergũt. A Liuio [a] memoratur his verbis: Vmbriæ populi, & præter hos Nursini, & Reatini, & Amiternini, Sabinusq; ager, om̃es milites polliciti sunt. Item alibi [b] Nursinos Scipioni milites ad instruendas naues Africano bello paratas misisse narrat. Virgilius etiam nõ raro Nursiæ meminit, vti his versibus [c]: Qui Tiberim Fabarimq; bibũt quos frigida misit Nursia: pauloq; pòst: Et te mõtosæ misêre in p̃lia Nursæ. Priori loco Seruius, Nursia inquit, vrbs in Piceno est, frigidaq; dicta, vel quia reuera talis, vel quia nocens: Gracchi eñ vbiq; in cõcionibus suis Nursinos sceleratos appellauere: posteriori Nursiã inter montes sitam annotat. Sed quòd vrbem hãc in Picentibus collocauit, ex Plinij sententia fecit, à quo regioni quartæ tribuitur. Alijs tamen auctoribus in Vmbris & Sabinis est: quanquàm haud quicquam ferè intersit, propter regionum vicinitatem, quæ nimirum hîc confines sunt. Blondus enarratione Seruij considerata non quòd scelerati Nursini sint, vt Gracchi vocabant, ideo frigidam Nursiam Virgilio dici ait, sed quia loci situs is est, vt propter montium circumiectorum altitudinem, qui fere niuibus perpetuis occupantur, cum vrbs ipsa, tum ager finitimus ingenti frigore rigeat. Et sanè nobis etiam mirum est visum tam frigidam atque alienam expositionem Seruium hîc attulisse, quandoquidem obscurum esse non posit, quin Virgilius loci conditionem & aëris intemperiem verè proprieque voluerit explicare, neque Gracchorum dicteria quicquam cum hac re commune habere. Nursiam quoque Silius [d] appellat inquiens: Nursia, & à Tetrica comitantur rupe cohortes: Item Martialis de rapis sic: Nursinas poteris parcius esse rapas. Eas & Plinius [e] inter om̃ia genera primum obtinere locum magnitudinis, plurimasq; pondere multarum librarum inueniri scribit. Nursiam quoq; Facius hac sententia [f] commemorat.

a. lib. 28. b. lib. 38. c. lib. 7. Aenid. d. lib. 8. e. lib. 18. cap. 13. f. lib. 3. Cant. 10.

Fluuium etiam exiguum Nursiæ vidi,
Qui annis septem abditus sub terra latet,
Et septem rursus supra terram grandis pulcherq; fluit. Plurimos hęc vrbs illustres præclarosq; viros in lucẽ edidit, inprimis Sertoriũ illum militari gloria celeberrimũ apud Romanos, vti à Plutarcho Liuioq; monumẽtis proditũ est, itẽ D. Benedictũ monachorũ patrem, cuius vitam elegãtissimè descripsit Gregorius Pontif. in Dialogis, Benedictũ Regardatũ hominẽ eruditissimũ ex nobili quoq; D. Benedicti stirpe, Vespasiã Pollam Imperatoris Vespasiani matrẽ vt Suetonius [g] testatur, plurimosq; p̃terea cum eruditione, tũ alijs nominibus patriæ suæ perhonestos. Vrbs hoc tẽpore ciuium discordijs pessimè affecta iacet. Supra Cassiã dein P.M.X. Conissa noui noĩs oppidũ, montoso situ, admodũ frequens. Et hæc ea in parte montium q̃ ad Spoletum vergit, oppida sunt. Nunc qm̃ ad Narẽ deuentum est, vbi incipiunt Sabini (quanq̃ & Nursia Cassiaq; & alia q̃dam hoc situ castella Sabinis etiã olim tribuerẽtur vt p̃diximus) ordinẽ instituti nostri hoc latere finiemus, ac Spoletũ & ad Viam Flaminiã regredientes, ita q̃ sunt vltra Narẽ loca dicemus, exinde à Vissa, principioq; Naris, veterũ recentiumq; Sabinorũ regionem om̃em memoraturi. Spoleto itaq; via Flaminia in Vallẽ Angustiarũ ducit, admodũ saxosam, altissimisq; rupibus clausam, cuius in exitu, quarto ferè ab Interamnia lapide, olearum syluæ, vites, aliaq; fructiferarum arborũ genera: mox ipsa ciuitas Interam-

g. in Vespasiano.

Interamnia, duos inter amnes altissimã ex Nare fossam, ipsumq; Narem sita: quãobrem & Interamniam veteres appellarunt, vt Ptolemæus, Strabo, ac Plinius Interamnates in quarta regione memorans: quorũ mentionẽ Tacitus etiã facit a, audìtas in Senatu, coloniarum municipiorũq; legationes scribẽs, & ex ijs Interamnates disseruisse, pessum ituros fœcundissimos Italiæ cãpos si amnis Nar (id enĩ parabatur) in riuos deductus superstagnauisset. Pons hîc lapideus transitũ fluminis iungit. Vrbem olim amplitudine maiori fuisse q̃ nunc est, apertè veterũ ædificiorum ruinæ q̃ circa sunt, ostendũt. Rebus cum ad vitã hominũ vtilibus, tum ad pastum animalium opportunis admodũ abundat: frequens etiã colonis: & quãq̃ exactis temporibus ciuiũ discordijs haud parũ laborauerit, tñ pacata nunc & trãquilla est. Memoriam eius frequenter vsurpat Liuius, nominatimq; duodeuiginti colonijs annumerat b, quę summis Pop. Rom. tẽporibus Annibale Italiam vexante, nec auxilia belli, nec pecunias ad sumptus cõferre voluerunt. Ingenia magno numero tulit: inprimis Ioannẽ Mancinellum Apostolicæ olim Cameræ Auditorẽ, doctum hominẽ ac prudentẽ. Ager vrbis vltra citraq; Narem maximè fertilis est ob abundantiã aquarum, q̃ mirifica spectantium voluptate passim discurrunt. Et profecto iam tanta satis agnoscitur eius vbertas, vt Plinium scripsisse verè cõstet, prata quæ hîc sunt irrigua, quartùm, quæ nõ sunt irrigua, tertiùm annuo tempore secari. Cõtingit hæc fœlicitas à flumine ipso, quod agrum mediũ percurrit. Sed & fructus nobilissimos tam colles, quàm plana fundunt: omnigena item vina, vtpote vulnetiana, apiana, austera, mediocria, mirificamq; copiã olei. Flumen qui attingunt campi, caules rapasq; tam insignes ferunt, quæ magnitudine nullis Italiæ vniuersæ rapis cedant, nec minus celebrari generibus illis mereantur, quæ à Plinio commemorata sunt: nam & aliquæ librarum XXXIII. pondus æquant: & vt mihi affirmauere coloni, septenarum onus asino plerumq; sufficit. Nomen etiam huius vrbis columbæ tum ob insignẽ magnitudinem, tum ob carnis præstantiam habent. De cætero quoniam loca quædam citra Narem prætermisimus, ad ripam Tiberinam regionis huius limitem cõmeandum est, quò priusquam de Sabinis dicere aggrediamur, omnia ex instituto commemorentur. Ad Tiberim itaq; procedenti Druida castellum apparet frequens, in collis supra Tiberim latere, post Tinnæ cõfluentem, emensumq; lapideũ in Tiberi pontẽ, quo à Perusia in has venitur partes. Dirutã latinè dici q̃busdam placet: egoq; nouũ oppidum puto: quippe quia mentionẽ eius apud antiquos inueni nullam. In pretio sunt huius loci vasa fictilia, tum ꝙ inaurata videantur, tum etiã quòd artificiũ præ cæteris Italiæ totius habeant summum, nec imitatione adhuc superatũ: quanq̃ id tẽtauisse alibi plurimos cõstet: Maiorica vulgus Italicum vocat, quòd artis initiũ ex vna Balearium insula Maiorica prodierit. Via deinde qua Perusia itur Narniam, de qua postea dicemus, incedenti, vetusta ciuitas in colle occurrit Tuder, vt Strabo, Plinius, Cato, Procopius c Antoninusq; vocant, aut vt Ptolemæus, Tudernum. Memoriam eius summo cum honore vsurpat Strabo. Vilumbrorũ esse vrbem ait Annius, origine à Veijs Hetruscis Tudernis, qui à Silio d memorati sic: & haud parti Martem coluisse Tudertes. Mihi hãc Dionysij e Halicarnassei Tioram & Matieram CCC. à Reate stadijs ad Viam Latinam credi posse videtur, viamq; Latinam Antonino Flaminiam dici, in qua Tuder is collocat. Olim hîc Marti sacrificabant, templũq; erat præclarũ vt Silius testatur, & ꝓbat Dionysius, oraculũ Tioræ antiquissimũ Martis fuisse scribens, haud absimile Dodonæo, nisi inquit

a. lib. 1. annal.
b. lib. 27.
c. lib. 2. bell. goth.
d. lib. 8.
e. lib. 1.

inquit, quòd illic è sacra quercu vaticinari colũba solebat, apud Aborigines aũt auis picus è columba lignea. Situ est Tuder vt diximus, amoeno in colle, ficubus oleis, vitib9, alijsq; fructiferis arboribus ornato: quanq̃ hoc tẽpore ciuilibus discordijs vrbs euersa propemodũ iaceat. Superioribus annis extremi ferè interitus occasionem Altobellus præbuit indignus patriæ alumnus, homo nõ solum in externos, sed etiam in populares ac suos crudelissimus. Vrbem maiori ex parte ruinis deformauit· aduersariæ partis ædes incendio vastauit· cædibus absq; vllo discrimine grassatus· breuiter immanitatis summæ flagitia tam multa edidit, vt nisi oratione longa cõmemorari haud possent. Intra muros deuictis inimicis, cædium adhuc & humani sanguinis auidus, finitima quoq; loca eodẽ furore ferro flammaq; coepit infestare, ducentis fermè sicarijs feritate crudelitateq; duci ipsi haud dissimilibus adiutus: qui cũ præda dein è locis ꝓpinquis opportuna deesset, flagitiosæ vitæ instituto latrocinari in vijs, & iter agentes infestare· adeo vt neminem hoc tractu proficisci ab iniuria liberũ paterentur. Eius rei fama cum ad Cæsarem Borgiam Ducem Valentinum Alexandri VI. Pontif. filium peruenisset, is Vitellotium Castellanum fortissimum virum cum validis cohortibus persequi latrones iussit. Oppidum est Aqua Sparta non procul Tuderno: in id Vitellotij virtute ac prudentia fugere coactus Altobellus, cum grauiter obsideretur, nec elabendi viam patere vllam, diligentissimè oĩa tenentibus prꝑsidijs videret, in muliercula domũ viduæ clam se abdit: inuentus tandẽ è latebris protrahitur· deducta veste nudus alligatur tabulæ· medio in foro statuitur· oĩbus, qui læsi ab eo fuissent iniuriæ vindictã arbitratu suo repetendi potestas fit. Nunc feritatis immanitatisq; specimen inauditæ legentes accipiãt: liberis ab eo orbatæ matres, haud secus ac feræ furore percitæ, dolori vesanoq; reposcendæ poenæ desiderio indulgentes suo, morsu eũ ac dentibus appetere, viuasq; carnes lacerare. Idẽ facere mulieres quarũ ab illo mariti interfecti: summæ nulla omittuntur crudelitatis genera. Nec minor virorũ quos aut liberis, aut parentibus fratribusúe, aut oĩno sanguine cõiunctis spoliauerat, exq̃rendis in eũ supplicijs studiũ. Iaculis hi cor trãsfigunt· illi oculos, aut aliã corporis partem· oĩbus suas vlcisci iniurias & talibus, & alijs modis animus. Tanta tñ eius erat immanitas belluæ, vt has in se ipso cõtemnere poenas videretur· cõstanterq; nullũ nunc se genus supplicij curare, qm̃ ꝓuisa diu & ꝑcogitata sibi essent oĩa, diceret. Sic igitur vsq; ad mortẽ miserè multatus laceratusq; crudelitatis ꝑmium tulit. Aetate admodũ adhuc erat virenti: vitaq; ꝓuehi innata nõ siuit immanitas, queãdmodum à Dauide dicitur: Viri sanguinũ & dolosi dies vitæ medios haud attingent. Sed & aliud q̃d longè ferius in cadauer designatũ. Exanimis iam totq; suppliciorũ generibus cõfectus iacẽs, adhuc ferinis illis vindictã arbitratu suo exercentibus animis, viuus haud satis dedisse poenarũ visus: itaq; & post obitũ immani supra oẽm immanitatem feritate concisus in frusta, nõ secus ac in macello animalium carnes lanij secant, & ad pondus staterꝑ distractus fuit. Iam quis ad hæc cum audiat, horrere non cogatur? at quid si spectet humanas ab hominibus carnes vendi, coëmi, insuper & mandi? Immane hoc exemplũ sæuitiæ commemorare visum ideo est, vt legentes animaduertant, qui crudelitatis in alios exercendæ studio sibi placent, eos vicissim ab alijs in se crudelitatem experturos. Tuder Martinus primus Pontif. Rom. ortu illustrauit, vt Platina Petrarchaq; scribunt· quanquàm Blondus Martinum tertium dicat. Virum hunc sanctissimũ Constantinus tertius Imper. in Chersonesum Põti relegauit· vbi & vitæ supre-

ſupremũ exegit diem. Natus etiam hac vrbe Antonius, homo cum græcè, tum latinè doctiſsimus, vti opera literaria quæ reliquit tum ab ipſo facta, tum è græco in latinum verſa, maximeq; Plutarchi vitæ aliquot abundè teſtantur. Hinc finitimos inter montes ad Tiberim caſtella plurima ſunt· interq; cætera modico in colle haud procul amne Tiberi Aluianum, inſignis munitaq; arx· quam N. Abbas, Bartholomæi illuſtris noſtra memoria Venetæ militiæ ducis frater condidit. Annius ad Catonem tractum eum vniuerſum qui à Ferentino oppido (id in Hetruria commemorauimus) ad Tiberim pertinet, Albianam olim dictam ſcribit, id eſt, imperium Iani, quoniam hic regnauerit Ianus: argumento etiam ait eſſe fluuium eodem ex agro Tiberi illabentem, qui adhuc Albianus dicitur· vti quoq; planities appoſita Tiberi Albiana, quę ad Vmbriã pertinet. Nobis itaq; videtur locum hunc Aluianum vti nunc appellatur, Annio Albianum eſſe. Nomẽ Aluiani mirificè fratres illi quos modo nominauimus illuſtrarunt· prior ſumma liberalitate, quippe qui Mæcenas ingeniorum ſui tẽporis erat· alter rei militaris ſciẽtia· qui Veneti exercitus præfecturam gerens, magna rerum præclarè geſtarũ gloria, præcipueq; victoria nobili de Heluetijs & Franciſco primo Francorum rege apud Malignanum adepta inſignis, anno poſt C.N. MDXV. è vita deceſsit, filio vnico relicto. Dein paſsim collino hoc ſitu caſtella ſunt alia, momenti prorſus exigui, quæ referre tædioſum foret. Tiberina hinc ripa deuenitur ad Hortam, vbi Naris Tiberisq; confluentia, quemadmodũ in Hetruria diximus. Media eſt inter hos amnes antiqua ciuitas Amelia in colle. Ameriã Strabo Ptolemæusq; nominant, vti & Cato, qui nongentis amplius annis reſtitutam ait ante Perſei bellum, à Veijs Hetruſcis priùs cõditam Duce Ameroẽ Athlantis Itali ex Pleiona vxore, filia. Quà in re cum hactenus variet Plinius, vt conditam annis CMLXIIII. ante Perſei bellum ſcribat· ego ex Annij ſententia cõdendi verbo Plinium vti dixerim communi ſignificatu, qui non ſolum de primis vrbium initijs, ſed etiam de cõpletione, reſtauratione, vel auctu apud ſcriptores accipitur: vnde nimirum eſt illud, quod Carthaginem varijs temporibus auctoribusq; cõditam legimus· vti quoq;

a.lib.1. vrbem Romam, de qua Dionyſius [a] Halicarnaſſeus luculenter id expoſuit. De tẽpore ſatis conuenire Plinius cum Catone videtur, quoniam & nongentos amplius annos ante Perſei bellum Cato numerat· ſolumq; tunc temporis inſtauratam Ameriam tradit, Plinio conditam dicente. Coloniarum liber de hac vrbe ſic habet. Ager Amerinus lege Auguſti eſt deſignatus· & veteranis eſt quidem adiudicatus: & pro extimo, libertatis legem ſunt ſecuti. Vbi termini ambiguum: nunquã circa ipſum oppidũ, ſed extra tertium milliariũ. Lex Cæſariana operta eſt· in abſoluto termini ſiti ſunt, id eſt, SS. P.S.DE. D. CCC.P.S. XII. Vetuſtatis Ameliæ veſtigia etiam adhuc multa cernuntur· vti pars murorum ex longis latisq; lapidibus quadratis, ac alia inſuper ædificiorum fundamenta. Agrum habet vberem & bonũ: totusq; colles amœni ac vitibus arboribusq; fructiferis nitentes. Frumẽto, vino, oleo, cæterisq; mortalium vſui opportunis frugibus abundat. Meminit

b.lib.1. Georg. vrbis Virgilius [b] hoc verſu: Atq; Amerina parat lentæ retinacula viti: quem exponens Seruius, retinacula hæc virgulti genus eſſe dicit, quo ligabantur vites, & Amerinus ager abundabat. Plinius Nepos etiam Ameriæ meminit, epiſtola qua lacum Vadimonis deſcribit, vti in Hetruria retulimus. Ortus ea Roſcius, quẽ aduerſus Syllanam potentiam cum incertis auctoribus occiſo eius patre, per calũniam eſſet parricidij accuſatus, contentione facundiaq; tãta Marcus Tullius defendit,

fendit,vt abſolueretur: & in tam eximium hiſtrionem euaſiſſe conſtat, vt cum ipſi Ciceroni,tum alijs hominibus eruditis quamplurimis ſæpe ſummè placuerit. Libro etiam conſcripto hiſtrionicam cum eloquentia contulit. Sed et alia præclara ingenia tam multa nomen Ameriæ nobilitarunt, vt omnium commemoratio longiſsima foret.In cæteris autem Cæſar Naccius fuit,patriæ antiſtes,qui temporibus Alexandri VI.Pontif.Max.Cardinalis Vrſini Prolegatus apud Bononienſes obijt,ibiq; perhonorificè in D.Petronij ſepultus iacet.Iuxta viam qua Tuderno Narniam itur,paſsim in montibus oppidula quædam obſcura, nulliusq; momenti apparent: media autem in via Caſtellum Tudertinum, locus exiguus: vltraq; D. Gemini honeſtum quondam oppidum & frequens,ſed à legionibus Venetis Imperatore earum Franciſco Maria Roboreo Vrbini regulo, quum vti præ ſe ferebant,auxilio Clementi Pontif.à Cæſarianis militibus in Hadriani mole tũ obſeſſo,Romam cogitarent,anno poſt C.N. MDXXVII.peſsimè habitum,neq; ſolum direptum,ſed etiam vaſtatum flammis,adeo vt planè fuerit deſertum: quod tertio anno pòſt,Romam hac tendens ego vidi: quanquam belli calamitatem in ſecuta peſtis, cauſam quoque deſolationis attulerit. Ager circumiectus perelegans & amœnus eſt: colles enim ſunt nitentes,vitibus,oleis,ficubus,alijsq; fructiferis arboribus conueſtiti. Præter cæteros etiam fructus vuam copioſè fert exiguo grano,ac ſine acinis,paſſarinam coloni vocant,quæ non ſolum recens, verumetiã ſicca palato eſt gratiſsima. Magno in pretio Romæ habetur: nec admodum à Neapolitana Epiri differt,niſi quòd alba ſit,illa verò nigra. Sequitur hac ipſa in via, Flaminiam Antoninus vocat,altiſsimi montis radicibus appoſitum oppidum Ceſia,cum arce præcelſo in monte ſita.Dein ſecundum montis huius pedem ad oppidum peruenitur Aquam Spartam,quo Matthæus ortus ex ordine Minorum Cardinalis ſummæ doctrinæ,quemadmodum Commentarijs in ſententias editis teſtatus eſt.Incipit hîc amœna planities inter montium iuga,flumenq; Narem, tritici, aliorumq; frumenti generum fertilis,arborumq; cum vitibus ordines habens inſignes,& vini optimi copia fœcundos.Ad exitum dein Viæ Flaminiæ Pons ex latere cocto Naris ad Narniam tranſitum iungit: nec procul eodem in amne grandiſsimis innixi pilis arcus quidam ingentes apparent,nobilis ac vetuſti pontis, mirabili arte facti ex lapide quadrato prægrandi,quo à collis qui citra flumen eſt radicibus,per amnem ad Narniam commeabatur. Maximum equidem & ingens id opus fuiſſe,quæ adhuc eius pars ſupereſt,indicat.Memoratur à Martiale [a] his verſibus: Sed iam parce mihi, nec abutor Narnia Quinto, Perpetuo liceat ſic tibi ponte frui. Meminit eius etiam Procopius [b],haud vnquam pontis arcus altiores ſibi viſos ſcribens. Ædificatum ex Cimbricis ſpolijs ab Auguſto,Narnienſes aiũt. Arcus habebat ampliſsimos quatuor, vnumq; cæteris ampliorem in medio, tanta factum arte,vt ſub amnis aquis vno ex latere commeari in alterum poſſet,quemadmodum iudicio licet complecti.Fundamentis vnius pilæ conuulſis ac cedentibus concidit. Parte hac priuſquam amnis tranſmittatur, eius ripa procedenti iuxta montium radices multæ fontium occurrunt ſcatebræ,nominatim quæ non pridẽ anno à C. N. MDVII.repertæ,cuius aquas infirmi qui potaſſent, morbis maliſq; omnibus ſibi videbantur liberati: maximoq; concurſu ægri omnibus ex partibus huc confluebant,quibus hauſti fontis latices ſalutem impertiebantur. Hac de cauſa cum Narnienſes aduenarum hoſpitio tabernas aquæ adijcere decreuiſſent,effodiendis noui operis fundamentis, vetera ædificiorum inuẽta: quo conſtitit etiam

a. lib.6. Epig.

b. lib. 1. belli Goth.

olim hunc in pretio fontem fuisse. Pergenti hac etiam aliæ scaturigines apparent, in quibus vna famis vates· nec enim solet prorumpere, nisi cùm annus proximus grauem ac difficilem annonam est habiturus: vti etiam anno post C. N. MDV. maxima indomitaq; fame tota Italia calamitoso fuit obseruatum. Alij præterea fontes vt diximus permulti in ripa Naris, montisq; radicibus Hortam vsq; sunt, quorum fortasse natura maximè quoq; salutaris, quanquam incomperta: nec dubitauerim quin ex varia terræ visceribus abdita metallorum cõditione vim nanciscantur· vti illum quem tot malis morbisq; salutarem diximus, aquis igne ac decoctione probatis Narnienses medici naturam ex ferri metallo trahere compere-re. Proxima est Horta, vbi Naris in Tiberim confluens. Finis hîc Vmbrorum quãtum hac parte patent· ad quos tractus vniuersus inter initia Tiberis amnemq; Narem inclusus, vbi Tiphernum, Ameria, Tuder, pertinet· præterea verò & Spoletum Meuaniaq;, quemadmodum Cato & Sempronius volunt. Et Vilumbri qui fuerint iam in superioribus est satis demonstratum: itaque nunc regione Vilumbrorum absoluta, de cætero Sabinos, quam etiam Vmbriæ gentem diximus, aggrediemur.

SABINI.

CONseruato nostræ descriptionis ordine, quem hactenus tenuimus, primò de Sabinorum origine, dein finibus, posteà locis singulis agemus. Itaq; gentis huius initia variè scriptores prodidisse sciendum est. In primis Cato & Sempronius conditorem eius appellant Sabum, filium Sabatij, gentilis Sangni seu Caspij, id est Sabum Sagni, quem latina lingua sanctum vel sacerdotem & purum dicit. Is à Saturno Caspio, vel Ioue Belo, seu potius Nino, quem Assyrij Iouem nominabant vt Berosus & Xenophon testantur, pulsus, in Italiam ad Ianum venit· ab eoq; perhumaniter acceptus, & in regni gubernandi societatem ascitus, editis exin integritatis excellentiæq; ingenij documentis, & sapientissimè institutis Aboriginibus, earum gentium quæ vltra Tiberim in Hetruria erant, imperium & administrationem est adeptus· eiq; regioni Sabatiæ nomen à se tribuit, quam apud Strabonem [a] memoratam legimus. Idem confirmare Silius [b] videtur inquiens:

a. lib. 5.
b. lib. 8.

Ibant & læti pars sanctum voce canebant
Auctorem gentis: pars laudes ore ferebant
Sabe tuas, qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

Plinius tamen alios auctores secutus diuersè tradidit, Sabinos sic à religione cultuq; Deorum esse dictos quasi Sebinos ἀπὸ τοῦ σέβειν. Strabo principium illos ex Hetruria & à Tiberi habuisse vult. Zenodotus Trœzenius historicus aduenas quosdam ex Vmbris in agrum Reatinum profectos tradidit, vbi cùm aliquandiu consedissent tandem à Pelasgis expulsos in hanc regionem Sabiniam appellatam concessisse, proptereaq; Sabinos deinde vocatos. Hoc tamen Dionysio [c] Halicarnasseo nequaquam probatur, qui Portij Catonis sententiam amplectens, à Sabo Sangni, inquit, nonnulli Pistrunum vocant, Sabini cognominati· eorumq; primæ omnino sedes Testruna in vico fuere non procul Amiterno· quibus deinde relictis in agrum Reatinum profecti cum Aboriginibus habitarunt· postea quoque Cotilam oppidum nobile vi occuparunt· Reatinos agro suo pepulere· ciuitates etiam aliquot munitas, inter quas Cures ędificarunt· consequentibus vero temporibus potentia diuitijsq; in tantum aucti, vt tractum omnem ab illa vrbe ad Adriaticum mare pertingentem spatio CCXL stadiorum in latum, & fere M. in longum, occuparent, quam regionem his

c. lib. 2.

etiam

etiam temporibus habent. Ita Dionysius, cui Strabonem quoque consentire patebit vbi fines designabimus. Porro quod ad nos attinet, in hac opinionum diuersitate sententiam illam potiorem iudico, quæ Sabinorum nominis auctorem Sabum accipit. Termini gentis ex commutatione temporum valde diuersi reperiuntur: primi enim iuxta Catonem & Sempronium à Nare ad Anienem & Aequicolos vsque fuerunt· quanquam pro Aniene Silaris apud Sempronium legatur, mendum enim est euidens, quippe quia Silaris amnis Campaniæ Fœlicis finis, & Lucaniæ principium est. Erant in illa regione, montana scilicet, Nursia, Reate, Interamnia, Narnia, cum plurimis alijs vrbibus quemadmodum Ptolemæus depingit. Plinius autem & Amiterninos, Curenses, Forum Decij, Forum Nouum, Fidenates, Nomentanos, Trebulanos qui cognominantur Mutiscæ, & qui Suffenates, Tiburtes, Farinatesque Sabinis adiungit. Strabo de ijs, angustum inquit, agrum incolunt in longitudinem protentum à Tiberi vsque Nomentum oppidum stadijs mille, vsque ad Vestinos. Paucas ac tenues iam ætate sua ciuitates eos habuisse subijcit, propter bellorum assiduitatem. Præterea dein sicut & Plinius, Trebulam, Amiternum, aliasque ciuitates in illis comprehendit. Nos omnium horum itemque Dionysij Halicarnassei descriptione proposita, fines Sabinorum ita designabimus, vt primo latere Narem, altero Apenninum, tertio Tiberim, vltimo Anienem qui Sabinos ab Aequicolis diuidit, accipiamus· corruptè verò Silarem pro Aniene scriptum in Sempronij libro iudicemus. Erit itaque Sabinis à meridie pars Tiberis, itemq; Naris· ab occidente pars eiusdem amnis altera, cum parte montium· à Septentrione Apenninus· ab oriente Anio: vel aliter, ab exortu solis Latium· ab austro Vmbria· ab occasu & Septentrionibus Picentes Samnitesq;. Hac quidem montosa regione Sabini olim habitarunt: nostra verò memoria Sabiniam appellamus quicquid inter lacum Velinum, Reate, Tiberim, Narem & Anienem continetur. Particularem regionis descriptionem à fonte Naris auspicabimur, atque per eum amnem ad Tiberim & Anienis ostium· vsque, tum ad Apenninum transcurremus· inde ad initium Naris vnde primò digressi, reuertemur. Indicabimus autem non solum illa loca quæ nunc alicuius momenti vel nominis eo tractu reperiuntur· verumetiam antiqua omnia bonis auctoribus commemorata, quantum eius fieri poterit: etsi non ignoremus eorum tam in montibus, quàm plano, nunc etiam ipsis incolis quid olim fuerint, quibusque nominibus appellarentur ignorantibus, descriptionem plurimum difficultatis habituram. Et vt Strabo, Dionysius Halicarnasseus Pliniusque scripserunt, iam tum illorum ætate plurima tam prorsus interciderant, vt vbi extitissent ignoraretur· cum neque vestigia superessent, neque nominum propter migrationes, apud regionis incolas memoria. Qua de causa frequenter euenire solet, vt cùm homines curiosi in historijs versantur, & locum nominari aliquem videt, qui iam ex hominum cognitione deperditus est, maximo tœdio molestiaque afficiantur. Iam primùm omnibus qui veterum monumēta legerint, apertè constare arbitror olim frequentissimam fuisse Sabiniam, vt mirari minimè debeamus, tanto studio diligentiaque Romulum omnia fecisse, quò Sabinos affines, amicos, atque socios imperij haberet, quos prudentes, circumspectos, audaces, & ad omnia commodos aptosque perspexerat: de quibus etiam honorificè præter cæteros scriptores Tacitus[a] commemorauit. Hactenus de Sabinis eorumque finibus generatim: nunc ab Naris initio deinceps singula eorum dicentur. Prope Conissam inter a.lib.II.

montes qui ad Spoletum vergunt suprà designatam, citra Nare quo alluitur, Vissum sub Apennini ferme iugis est, antiquissimũ vt Blondus asserit oppidũ, Cereto millia P. X X. distans. Nar amnis ita veteribus omnibus constanter appellatur · Virgilio [a] nominatim cum inquit. Sulphurea Nar albus aqua : quo loco Seruius rationem eius epitheti vel ab aqua sulphurea, vel colore saporeúe sulphureo sumptam notat · Silio [b] item sic : Narque albescentibus vndis In Tiberim properans · & Lucano [c] ita : Et qua Nar Tiberino illabitur amni. Ab Italis hac ætate Nigra vocatur, per antiphrasim vt opinor, cum aquas albas habeat. Defluit ex Apennini iugis, & vt Plinius ait, monte Fiscello, duobus erumpens fontibus qui foramina sunt in saxo natura sic excauato, naribus animalis, seu nasi spiraculis admodum similia : quamobrem etiam ab antiquis Nar est vocatus : dein iuxta Vacunæ nemora descendens vt Plinius testatur, per subiectam vallem fluit · posteaque Tiberi coniungitur. Valle decursa nec non præter Ceretum Pontemque deuolutus, prope Schicinum oppidum à Spoleto M. P. V I. distans, labitur, vbi ligneum pontem habet per quem Spoleto iter est ad Montem Leonem, Cassiam, & Leonessam oppida · quorum posterius ortu inclytum Gentilis cognomine Leonessæ; memoria nostrorum auorum militari gloria celebris, vt à Blondo, Corio, Sabellicoque monumentis proditum est. Ducit etiam hæc eadem via in Castellum monasterij Ferentilis. Sequitur alius in amne pons lapideus non procul Harone oppido · infra quod plurimum Nar augetur aquis magna vi copiaque ex Velino lacu accedentibus : quæ cùm impetu in saxa maximo decidant, propter vehementem concussionem perpetuos emittunt fumos · sic vt è subiecta valle sursum aspicientibus, iris in cœlo semper apparere videatur. Et profecto summæ res est admirationis eam aquarum abundantiam quæ iustum efficere flumen posset, ex tam præcelso loco tanta violentia præcipitare, vt sonitus ad X. M. P. optimè possit exaudiri. Postquam ita Nar auctus nonnihil deinde processit, dextra brachium emittit flumen haud modicum, Sersimonem accolæ vocant, quod supra Interamniam fluens, deinde rursus in Narem redit. Nar Interamniam inferiùs alluit · ac inde per planitiem descendens, Narnia præteruectus tandem ad Hortam vt diximus in Tiberim se exonerat. Relicto Nare dextra eius in montibus amnis Velinus cernitur gemino oriens fonte, quorum primus interuallo modico iuxta Ciuitatem Regalem est, alter non procul Interdico oppido. Coniuncti flumen hoc efficiunt, quod postea Reate percurrens, id in duas partes scindit. Vrbem illam ita veteres constanter appellarunt, Strabo, Dionysius Halicarnasseus, Antoninus, Tacitus, Suetonius [d], Plinius in quarta regione, Siliusque [e] cum inquit : Casperulæ, hinc Foruli, magnæque Reate dicatum Cœlicolum matri. Id carmen exponens Marsus, Reate quondam Cybelæ sacrum fuisse scribit. Mentionem eius persæpe facit Liuius · nominatimq; quum [f] hîc mulam peperisse refert : item vbi [g] Annibalis ad vrbem Romam accessum narrans, Cœlium scriptorem ait iter eius Reate & Clutillo descripsisse. Tulit hæc vrbs antiqua per illustres homines · inprimis D. Columbam virginem tertij ordinis prædicatorum, quæ Perusiæ M D. post C. N. anno de vita decessit, vbi tum propter eius præclara merita Deus Opt. Max. plurima beneficia mortalibus est elargitus, quemadmodum in eius vita legitur à Sebastiano Perusino monacho theologoque, nec non Ioanne Antonio Flaminio oratore summo diligentissimè conscripta. Natum etiam

a. lib. 7. Aeneid.
b. lib. 8.
c. lib. 1.
d. in Vespasiano.
e. lib. 8.
f. lib. 26.
g. lib. 31.

hîc Thomam Moronum doctissimum virum & eloquentem maximæq; memoriæ Blondus scripsit. Vespasianum Imperat. cum Tito Vespasianoque Suetonius in vico Phalacrinæ Reati vicino ortum prodit in hæc verba. Vespasianus natus est in Samnijs vltra Reate, vico modico cui nomen est Phalacrinæ, XV. Calend. Decembris vesperique. Q. Sulpitio Camarino, C. Poppæo Sabino Coss. quinquennio antequam Augustus excederet: educatus sub paterna auia Tertulla in prædijs Cosanis. Mirari verò nullus debet Vespasianum in Samnijs ortum Suetonio dici· cum & Plinius Reatinos in Samnitibus & quarta regione describat· idque propter vicinitatem Sabinorum & Samnitium, qui etiam à Sabinis originem traxerunt, vti in tempore dicemus. Phalacrinas vicum Antoninus quoque memorauit. Plinij temporibus vt ipse testatur *a*, in agro Reatino fons erat Neminia dictus, qui nunc illo, nunc alio diuersoque loco erumpebat, ea varietate mutationem annonæ significans. Extra Reate non procul amnis Velinus cum alijs aquarum riuulis non paucis initia constituit Velini lacus, quem ita veteres appellant, nominatimque Tacitus *b*, Reatinos audita consultatione de fluminibus in Tiberim descendentibus auertendis, Romam profectos, eaque de re in Senatu auditos narrans his verbis: Nec Reatini silebant, lacum Velinum quà in Narem effunditur, obstrui recusantes· quippe in adiacentia erupturum· optimè rebus mortalium consuluisse naturam, quæ sua ora fluminibus, suos cursus atque originem, ita fines dederit. Inter aquulas de quibus diximus Neptuni quoque fons est, quem Plinius celebrat. Riuuli tamen hi priusquam confluant in lacum, paludem quandam efficiunt· ex qua deinde rursus emergentes, lacui principium dant. Meminit eius inter miracula Marcus Tullius, iumentorum vrgulas si plusculum in illo morentur indurescere tradens. Olim cum perpetua Velini amnis accessione, tum aliorum fontium, in tantum excreuit, vt ne finitima demergeret, exitum illi dare per quem effunderetur, omnino esset necessarium: idque à Consule quodam Romano factum, qui incidi & aperiri saxum curauit, vnde nunc erumpentes aquæ tanto cum impetu in scopulos subiectæ vallis per quam Nar labitur, ex alto præcipitant, vt fragor & sonitus ad decimum exaudiri lapidem posit, vti prædiximus. Cernitur etiam à sexto lapide ceu nubes quædam hîc perpetua consurgere· nimirum ex aquarum fumo, quem densum ac frequentem veluti spumeas scintillas vehementissimæ vndarum concussiones in aërem emittunt: quamobrem vt supra dictum est, è valle sursum aspicientibus arcus cælestis perpetuò videtur apparere. Lacum hunc Italiæ medium tenere Plinius ex sententia Varronis affirmat, itemque Marsus in hoc Silij versu: Casperula, hinc Foruli, magnæque Reate dicatum Cælicolum matri: scribunt quippe vmbilicum Italiæ totius hîc esse, quemadmodum orbis vniuersi Delphis. Hac ætate lacum Pedeluci vulgus Italicum vocat· nimirum ab oppido Pedeluco læuæ apposito ripæ. Collibus editioribus vndiq; cingitur, quanquam in præcelso montium iugo sit. Aquas habet claras: saxum tamen per quod exoneratur, ita quandoque excrescit, vt id ferro repurgare necesse sit, quò semper exitus ille pateat, ne per vicina superstagnet. Ligna circum eum in agris lapideo cernuntur obducta cortice· quod & nos oculis vidimus. Auditum etiam habemus ex accolis, lignum in eo defixum intra paucos dies lapide circundari. Pisces optimos generat, præcipueque Truttas & Tincas,

a. lib. 2. cap. 106.

b. lib. 1. annal.

easque sine spinis, præterquam in contextu vertebrarum. Oppidulis vicisque accolitur. Nauiculas fert exiguas, quibus deportari vltro citroque fructus solent. Mihi diligenter inspecta considerataque situs huius conditione, locus equidem is esse videtur, quem Virgilius descripsit his versibus a.

a.lib.7. Aeneid.

Est locus Italiæ in medio sub montibus altis,
Nobilis, & fama multis memoratus in oris,
Ansancti valles· densis hunc frondibus atrum
Vrget vtrinq; latus nemoris· medioq; fragosus
Dat sonitum saxis & torto vertice torrens.
Hîc specus horrendum & sæui spiracula Ditis
Monstrantur·ruptoq; ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces, quîs condita Erinnys
Inuisum numen terras cœlumque leuabat.

Vmbilicus igitur vt Plinium ex auctoritate Varronis tradere diximus, Italiæ hîc est· omnique ex parte præcelsi imminent montes, qui agrum lacui circumfusum claudunt. Apparet insuper horrendus aquarum descensus è lacu per excauatam in saxo viam præcipitantium, vnde fragor editur gemitus stridoresque qui apud inferos feruntur, referens, nec ab alijs etiam discrepans signis quæ Virgilius memorat. Sed aliter tamen in horum versuum expositione non solum Donatus scripsit, verum etiam Seruius· qui cosmographos ait Italiæ medium prope Venosam designare· nimirum in Hirpinis ad Apuliæ Campaniæque confinium, vbi sulphureæ fœtidæque, quod syluis vmbrosis circundentur, aquæ sunt: ideoque viam & aditum ad inferos ijs in locis esse dici, quòd ibi sacrificantes noxiarum aquarum teterrimo perimi fœtore soleant. Donatus aliter locum hunc iuxta Canosam ad flumen Calorem esse vult. At meherculè non mediocriter vterque mihi videtur errare, quòd Italiæ vmbilicum in Apulia statuant, qui ibi nequaquam, sed hîc ad lacum Velinum est, vti paulo antè satis euidenter comprobauimus. Quinimo nec in Apulia valles montesque reperiuntur quemadmodum Virgilius commemorat· nisi forsan vt Blondus inquit, comparatione montium Italiæ totius, illa loca valles appellare velimus· interpretatione profectò duriore, minimeque ferenda, quando singularem aliquem locum à poëta versibus illis, non autem vniuersam Italiam describi satis appareat. Imo nec fœcundus ille ager ibi est quem nominat Virgilius, inquiens: Ansancti Valles: eum tamen circa Velinum lacum agnosci minimè dubitatur· & magis etiam prisco seculo fuisse constat, quum primùm cæso saxo riuus factus est, quo lacus in Narem effunditur. Sed quanquam fertilis quoque circa Venosam Canosamque sit Apulia, tamen agro Velini lacus euidenter de fœcunditate plurimum concedit. Præterea Rosellanus etiam ager dictus hic antea fuit· de quo Seruius ad illa Virgilij verba: Rosea rura Velini, scribit, Lacum Velinum ei propinquum vicinumque esse· qui tantæ fertilitatis erat, vt auctore Varrone, Cæsar Vopiscus cum causam apud Censores ageret, campos Roseæ dixerit Italiæ sumen esse, in quibus pertica relicta postridie non appareret propter herbam: quod etiam à Plinio a commemo-

b.lib.17. cap.4.

memoratur. Iam itaque satis apparet Seruium ac Donatum aliter hoc Vergilij carmen interpretantes, manifesto in errore versari: nec omnino dubitandum esse, quin locus à Virgilio descriptus, in eo sic omnibus ad probationem exactè conuenientibus signis, lacus Velinus haberi debeat. Præterea tamen alio quoq; non infirmo argumento conuincitur has illas esse valles, quas Virgilius Ansancti vocat, quoniam in hodiernum vsque diem ager is vulgo Nesanctus appellatur, perperam nimirum pro Ansanctus, quod vndiquaque sanctum & fertilem significat. Hæc de Velino lacu: itaque nunc ad Reatinum agrum ab orationis diuerticulo reuertemur. Olim cum in eo ipso, tum locis finitimis vt scribit Dionysius a Halicarnasseus, vrbes oppidaque plurima fuere: quæ quidem licet ab alijs scriptoribus, quòd iam tum eorum ætate forsan interciderant, nominata non fuerint, nos tamen vt curiosis etiam satisfiat, ex Dionysio referre operæpretium duximus. Et quamuis quod nulla nunc prorsus eorum vestigia supersint, inceptum ordinem tam exactè forsan vt oporteret, obseruaturi non simus, omni tamen studio diligentiaque contendemus, quò quàm fieri possit commodissimè, singula legentibus ob oculos ponantur. Scribit itaque Dionysius auctorem esse in Antiquitatibus Terentium Varronem, quem imitari se velle constituit, ciuitates aliquot in agro Reatino non procul Apennini montibus extitisse: Roma quæ minimum, iter vnius diei abfuisse, quas Aborigines in Vmbria primum incoluerunt. Inter eas Palatium primo loco commemorat, stadijs à Reate XXV. suisque temporibus etiam habitatum. Sequebatur ad viam Quinctiam LX. ferme stadijs ab vrbe in monticulo Trebula, quam nos Treui esse diximus. Distabat inde stadijs totidem Vesbola, Ceraunijs vicina montibus: tùm post stadia XL. non ignobilis vrbs Suna cum peruetusto Martis fano: abhinc XXX. fere stadijs Mesilla, cuius ruinæ mœniumque vestigia tum adhuc extabant: inde stadio XL. ciuitas Oruinium eius regionis olim inter cæteras nobilis & ampla, sicut è vestigijs mœnium ædificiorumque magnificorum, & sepulcrorum vetusti operis, quæ Dionysij temporibus adhuc extabant, facilè colligebatur. Eius vrbis arx etiam vetus Mineruæ templum habebat. Octuagesimo dein à Reate stadio via Salaria prope Coritum montem Cursula erat vrbs, Strabonis ætate collapsa: quam eo loci fuisse mihi sanè videtur, vbi Cassiam nunc esse diximus: Coritumque montem existimamus etiam illum, quem hac ætate Montem Coruum nominant, alios huius regionis omnes excedentem: cui cum propinqua sit Cassia, nostram opinionem optimè sibi constare profecto arbitramur. Iuxtà etiam insula fuit Issa, circumfuso lacu cincta, quam olim Aborigines inhabitarunt, nullis operibus, sed natura loci sola perpetuis aquis septi, munitam. Propinquum Issæ Maruuium erat, in eiusdem lacus intimo situm recessu, XL. stadijs à Septem Aquis. Rursum à Reate per viam Latinam stadio XXX. Vatia: XL. Tiora, quæ & Matiera. In hac, inquit, oraculum Martis antiquissimum aiunt fuisse, non absimile Dodonæo: nisi quod illic in sacra quercu sedentem columbam dicunt vaticinari solitam: hìc autem apud Aborigines auis diuinitùs missa, quàm ipsi picum, Græci

a. lib. 1.

ἀξυνοκολάπτην, vel ἀξυνοκολάπτην nominant, idem faciebat in columna lignea. Mihi videtur vrbem hanc esse Tuder, seu vt nunc vernacula Italorum lingua vocatur Todi: tota enim loci conditione diligenter inspecta, id est, situ, distantia, Martisque templo, quod ibi fuisse suprà scripsi, prorsus vt ita sentiam impellor. Ab hoc oppido stadijs IIII. & XX. Lista erat Aboriginum metropolis, quam antiquis temporibus Sabini noctis obscuro clam vrbe Amiterna profecti ex improuiso ceperunt: ex qua clade qui superstites fuerant, recepti à Reatinis, sæpe frustra conati recuperare patriam, agrum eius tanquam adhuc suus esset, Dijs sacrum fecerunt, diris deuouentes qui deinceps fructus ex eo essent percepturi. LXX. dein à Reate stadio Cotila vrbs nobilis iuxta montes fuit, cuius meminit in quarta regione Plinius. Non procul ea lacus erat amplitudine iugerum quatuor, immensæq; profunditatis, nunquam etsi perpetuos effunderet riuos, decrescens, propter æternas in eo fontium scatebras. Veteres numen illi credebant inesse· victoriæque sacrum autumabant: quamobrem etiam summa religione, atque adeo fossa valloque circumducto aditum eius custodiebant, ne cui præter vrbis primores accessus vnquam pateret· ijs quippe statis sacrificiorum temporibus exiguam in eo insulam ambitu fere L. nec amplius, pedum, sesquipede super aquas eminentem, instabilem, & hac illac vt ventis impellebatur fluctuantem, ingredi tantùm ex instituto moreque gentis fas erat. Herbida ea dumisque tecta erat humilibus, & præcipuam ferebat herbam carici haud admodum dissimilem. Admiranda verò res illis videbatur, qui summæ rerum gubernatricis Naturæ vires & facultatem minimè cognitam habebant· ideoque miraculum potiùs nulli inferius, quàm vsitatam rem arbitrabantur. Hîc porro locisque finitimis primùm Aborigines vt diximus, Vmbris expulsis
a.lib.2. cap.95. habitasse, communi opinione credebatur. Insulæ mentionem Plinius a etiam facit, eam lacui innatare scribens. Sed & plura Dionysius quondam hoc situ oppida dicit extitisse, quæ calamitate temporum iam tum eius ætate prorsus interciderant: ideoque mihi videtur illorum vestigia non modo indagari minimè nunc posse· verumetiam quibus in locis olim posita fuerint, ignorare nos omnino cogi. Idem de rebus huius agri memorabilibus etiam dicendum arbitramur· nimirum vbi fuerint, sciri haud posse· quòd aut hominum obliuione, maximisque totius Italiæ ruinis ætatem Dionysij consecutis prorsus interierint· aut varietate temporum immutatæ deperditæque fuerint, adeo vt nunc incognitæ sint, etsi pleræq; forsan non planè interciderint. Excipimus tamen ea quæ sunt eiusmodi, vt nulla temporum vicissitudine vel clade deleri queant, quale est saxi per quem lacus Velinus effunditur, perpetuus auctus, aliaque similia per se ad æternitatem diuturna. Satis porro hactenus iuxta descriptionem Halicarnassei, per agrum Reatinum exspatiati sumus· quapropter ad reliquam regionis Sabinorum partem reuocandus sermo est. Via rursus Flaminia procedenti eo vsque vbi læua in parte Velini lacus aquæ ex edito præcipitatæ Nari·illabuntur, citra Ternum ponte transito qui Naris ripas iungit, oppidum in tumulo cernitur, Collis Scipionis vulgò literatis dictum, frequens & opibus affluens· quod Scipionem condidisse nonnulli putant. Id nostra ętate Vincentius Prædicatorum familiæ monachus homo doctus, ortu illustrauit. Sequûtur inter mõtes oppidula, Mons bonus, & Taranum ad modicũ nunc accolis incognitũ amnẽ, vt Blondus scribit·

scribit· est autem Himella montibus oriens de quibus infrà memorabitur, vbi Casperulam & Forulos, quæ oppida supra descensum Velini in Narem sunt, dicemus. Himella inter Ocriculum & Malianum in Tiberim defluit. Montes ex quibus oritur iuxta lacum Velinum incipiunt, Reateque læuâ in parte relicto ad meridiem auctu perpetuo vergentes, ab Apennino plurimum discedunt· & ad Æquicolorum montes, illi nunc Taliacotium vocantur, inflexi, Tybur vsque procurrunt: quo tractu montano Arcades olim ex Palantis posteris, qui Euandrum in Italiam erant secuti Blondus ait consedisse. Rursus Flaminia via post Collem Scipionis sursum, in aspero, saxoso, pręcelsoq; monte Narnia ciuitas antiqua cernitur·quam ita Strabo cæteriq; veteres, Antoninus, Tacitus, *a* Procopius *b*, constanter nominant. Plinius etiam Narnienses memorauit. Silius *c* Narniam cum inquit: Et duro monti per saxa recumbens Narnia·vt & Martialis, sic: Narnia sulphureo quã gurgite candidus amnis Citat, & ancipiti vix adeũda iugo. Plinium, Antoninum, & Liuium antea Nequinum dictam prodidisse satis constat: cuius appellationis rationem in diuersum auctores trahunt. Quidam id nominis ab asperitate loci in quo vrbs sita, ceu iniqui malignique tractum existimant: alij cum aliquando obsideretur, ventumque esset eò, vt aut in hostium potestatem concedendum, aut inedia fameque moriendum videretur, oppidanis consilio inito casum vtrunque declinare hoc modo censentibus, mutuò sese contrucidarent, primoque liberis, matribus, vxoribus, sororibusque peremptis, ipsi dein viri inuicem occumberent, id quum accidisset, ab summa cladis iniquitate oppidum vocari Nequinum cœpisse tradunt· quemadmodum nobis apud Narnienses vetusti cuiusdam libri copia facta, legere contigit: Posterius nomen ab amne Nare sumptum auctor est Liuius, plurimis in locis Narniæ memoriam vsurpans, maximè verò cum *d* scribit Apuleium Consulem ad Nequinum Vmbriæ castellum eius obsidendi causa profectum, idque quòd difficili esset impositum monti, ac vno latere valde præcipiti & abrupto, quo nimirum vrbs Narnia nunc est, ideo expugnari haud potuisse. Paulo pòst addit Nequinum in Pop. Rom. ditionem reuersum· nouos etiam colonos eò missos contra gentem Vmbrorum, Narniamque dein ab amne Nare dictam. Sed & prius vrbem hanc inter eas colonias annumerauerat, quæ populo Roma. difficilimis Reipublicæ temporibus cum Annibale in Italia luctanti, subsidia belli denegarunt. Ciuitas est vt diximus præcelsi, saxosi, præruptique montis imposita dorso· meridionali in parte rupes ac despectus admodum præcipites habens, quorum imo in hiatu Nar amnis per scopulos confragoso alueo labitur· tantoque fragore, quem etiam rupes cauæ repercussu faciunt vehementiorem, resonat, vt insolentium auribus haud parum sit molestus. A Septentrione colles amœni arboribusque fructiferis, vitibus, oleis, ficubus, ac id genus alijs nitentes imminent. Superioribus annis cladem maximam accepit, tum intestinis ciuium discordijs & pestilentia, tum à Veneto milite, qui cum Cæsarianæ legiones Clementem VII. Pontif. in Hadriani mole Romæ circumsiderent, vti in D. Gemini oppido diximus, his se locis continebat. Desolatam fuisse prorsus equidem nos affirmare certò possumus: nam cum anno à C. N. MDXXX. hac proficisceremur, vix tum pauca iter agentium commodo diuersoria restare vidimus. Vrbs tota cum Priorum, is magistratus est, Curia, præter duas forte vel tres in foro tenues tabernas, quæ magis tamen transeuntium habebantur gratia quàm

oppi-

a. li. 3. et 19
b. lib. 3. de bell. Goth.
c. lib. 8.
d. lib. 10.

oppidanorum, desolata desertaque iacebat, & quidem tam misera tristique facie, prorsus vt aliorum sermonibus eius rei fides haud quaquam mihi potuisset fieri, quippe quoniam prius vrbem frequentissimam, lautoque populo admodum abundantem videram. Roma tamen postea rediens, & colonis, & ædificijs mediocriter instauratam reparatamque spectaui. Agrum colit bonum ad vtramque Naris ripam· partimque collinum, partim planum. Inueniri hîc terræ genus, quod siccitate in lutum, pluuijs in puluerem soluatur Marcus Tullius inter miracula prodidit. Ad pedem rupium quibus insidet Narnia, propter Narem fontes plurimi varia natura conditioneque sunt· ac inter cæteros vnus è cauerna tanto cum impetu, tamque copiosè prorumpens, vt equidem quibuscunque molis voluendis extemplo sufficere posit· tantæ tamen frigiditatis, vix vt tactum ferat. Viros illustres ac præclaros magno numero Narnia tulit: in primis Ioannem XIII. Pontif. Rom. vti cum alij, tum Petrarcha in Pontificibus tradidit· quanquam Romanum eum, et prius Narniensem antistitem fuisse Platina scribat. Additur huic Bernardus Ecclesiæ Romanæ Cardinalis, Paulusque Cesius vir doctus itemque Cardinalis, apprimè studiosus antiquitatis, vt in eius domo Romæ quam in habitabat, vndique varijs egregijsque statuis, tymbis, epitaphijs, ac id genus vetustatis monumentis exornata cernebatur· qui non sine magno literatorum omnium luctu Romæ nuper anno à C. N. MDXXXVII. vitam cum morte commutauit. Superest nunc eius frater Paulus, etiam ob insignem virtutem à Paulo III. Pontif. Cardinalium ordini asscriptus. Narnienses quoque ciues fuere Bernardus Cardulus, Angelus & Octauianus pater & filius Cesij, omnes Episcopi. Fuit etiam Franciscus Cardulus vir & ingenio & literis pollens, prætereaque tanta memoria, vt auditam semel geminæ paginæ non priùs visæ prælectionem tam expeditè redderet, ac si librum ipsum ob oculos haberet positum· iterum verò auditam inuersè etiam referret· nec minus exactè à calce ad caput singula, quàm priùs. Tam multa stupendæ memoriæ documenta edidit· vt commemorari nisi longa oratione haud possent. Maximas equidem illi natura contulerat non animi solum, sed corporis quoque dotes: erat quippe & cum primis eloquens, & aspectu magnifico: quamobrem non solum in Curia Romana maximæ existimationis, sed etiam apud plurimos orbis Christiani Principes admodum gratiosus fuit. Fratrem moriens superstitem habuit Marcum optimum item & doctum virum, summæque memoriæ, cuius specimen nobis vt intimo domesticoque frequenter edidit. Narnia quoque Galeottus ortus excellens orator ac Philosophus, vti quos de interiori homine seu anima, eiusque facultatibus, ac item de corpore libros scripsit, abundè probant· etsi quoniam maiorem ac oportebat scientiam ostendere voluit, quibusdam in locis eum ab orthodoxa delapsum fide sit animaduersum. Illustrauit insuper hanc vrbem Maximus Arcanus homo doctus ornatusque, præterea Michaël Angelus Arronus etiamnum superstes, vir eximius & litteratus, qui à secretis suæ ciuitati diu fuit: in cuius virtutum commemoratione si nunc esse longior vellē, vererer sanè ne hoc familiaritati necessitudinique diuturnæ, qua mihi coniunctus est, viderer dedisse. Accedunt Petrus Dominicus Scotus, & Fabius Cardulus, ambo laudati viri. Accedit etiam Gattamelata præclarus Veneti exercitus imperator, qui Patauium in ditionem potestatemque Venetorum subiunxit, eaque propter statua insigni ex ære donatus, quam ex S. C. positam in hodiernum vsque diem Patauij videre

videre est. Alios præterea tam multos excellentes viros Narnia tulit, vt omnes commemorare sine tædio longæ orationis haud possemus. Ex vrbe via Flaminia pergenti, statim mons quò inter præcipites supra Narem rupes, ipsaque læua in parte præcelsa culmina transitus pateat, multorum operis excisus offertur. Mirari profectò non valde nequeas saxum illic in altum pedes XXX, in latum XV. aut amplius ferro perfractum. Dextrà despectus est perhorrendus, in cuius imo fine Nar ingenti sonitu per scopulos præcipitat. Vlteriùs dein passim inter montes oppidula cernuntur aliquot amœnis in collibus, qui vitibus plerunque ac oleis & ficubus alijsq; fructiferis arboribus ornati sunt. Apparent etiam his in locis pergulanę vites, que passarinam vt vocāt vuam ferunt, modico grano, nullis intus acinis· quæ diligenter siccata Romæ parem æstimationis gradum cum Neapolitana Epiri obtinet, quanquam illa nigra sit, hæc alba. Sequitur via inter fructiferos colles Flaminia, Ocriculum vt apud Strabonem Antoninumq; vocatur, ac item in recenti editione Ptolomæi, cum in antiqua planè non inueniatur. Tacitus [a] Otriculum nominat: Plinius Otriculanos in sexta regione oppidum ad mille passus à Tiberi in colle situm memorat. Sed & Liuius [b] Otriculanorum memoriā vsurpat, eos in amicitiam pop. Romani optimis conditionibus acceptos scribens: alibi [c] itē Fabium Maximū narrans via Flaminia Consuli obuiam proficiscentem, visa de longinquo circa Otriculum iuxta Tiberim cohorte, statim misso ex suis Tribuno, Consuli mandauisse, sine lictoribus ad se veniret· aliter enim ad Dictatorem accedere fas haud esse. Iuxta non procul in valle propter Tiberim vetustæ vrbis vestigia sunt Ocreæ, quam Antoninus Interocream appellauit. Annius honestissimam olim Sabinorum vrbem fuisse perhibet, citra Tiberim ex aduersum Galesio, quod trans amnem in Tuscia descripsimus. Apparent his locis in hodiernum vsque diem ædificiorum ruinæ plurimæ, veluti turrium & amphitheatri, aliorumque id genus operum, vel ex parte, vel prorsus collapsorum. Quod Annius ait ab Ocrea Ocriculum traxisse nomen, in hoc errare mihi profectò videtur, cùm eandem nominis Ocriculi vetustatem esse quam Ocreæ reperiamus. In propinquo hîc Tiberis fluit, pilas adhuc quasdam prægrandes habens, quibus olim pons sustinebatur vnus quaternorum è numero, quos D. Augustus in via Flaminia perinsignes & magnificos ædificauit, vti etiam priùs in Tuscia mediterranea dictum est. Nunc amnis hic transmissio est nauibus. Rursum si ad mōtes reuertamur Reati finitimos (eam hac ætate Sabiniam vocant) supra quos Malianum, vt postea dicemus, primùm Mons D. Ioannis, tum Seuerus, postea Niger occurrit. De his ait Virgilius [d]: Qui Tetricæ horrentes rupes: quod carmen exponens Seruius, montem hunc difficilimum in Sabinis esse scribit, poëtæq; vocari tetricum, id est asperum, vti homines tristes ac difficiles tetricos appellare solemus, id est asperos. Mentionem etiam eiusdem montis Silius [e] facit hoc versu: Nursia, & à Tetrica comitātur rupe cohortes. Succedit Mons Seuerus etiam Virgilio sic dictus cum subijcit: Montemq; Seuerum: vbi Seruius hanc montis esse propriam appellationem docet. Quondam his iugis Arcades habitasse prodit Blondus. Sequitur Casperia Virgilio quoq; nominata cum subijcit: Casperiamq; colunt. Ea de Seruius ait, vrbē fuisse. Annius duas in Sabinis antiquissimas vrbes habitas scribit, Cures, de qua pòst agemus, & Casperulam à Bactrianis Caspijs ædificatam sub eorum rege ac Pontifice Sabatio Saga, patre Sabi siue Saturni, vt Berosus prodidit: vnde & Silius [f], Hinc, inqt, Amiterna cohors & Bactris nomina ducens Casperula.

a. lib. 19.
b. lib. 9.
c. lib. 22.
d. lib. 7. Aeneid.
e. lib. 8.
f. lib. 8

Iam igitur à Sabatio Saga Bactrianorum lingua Caspia denominatam Casperulã apparet. Marsus tamen apud Silium aliter contendit Casperulæ nomen ab astris deductum, facta nimirum ad Portas Caspias allusione, quæ sunt in oriente, vbi & Bactriana, cum Parthici regni claustris, regio, quæ & à Caucasi montis finitimi culminibus Caucasia dicta: proinde poëtam ait occasione nominis Sabinorum fingere, quod aliquomodo cum Sabæ capitis Arabiæ, quæ thus ad sacrificia mittere solet, conuenire videatur: quoniam Sabini, vt auctor Plinius tradidit, à sacrifico ritu nomen habeant. Ita fere Marsus: Sed cum à nobis in superioribus sit ostensum, vnde Sabinorum nominis origo fluxerit, nõ putamus nunc operæpretium ea repetere, Marsoq; plenius respondere. Sequuntur Foruli subiungente scilicet Virgilio: Forulosq; ac etiam Silio sic: Casperula, hinc Foruli, magnæq; Reate dicatum Cœlicolum matri. Strabo Forulos locum bello magis quàm habitationi aptum ait, quoniam in saxis excauatæ sint specus. Denique fluuius est Himella, vti quoque Virgilius indicat, inquiens: Et flumen Himellæ. Hactenus quoniam ex antiquis huius situs loca breuiter enumerauimus vti olim fuere deinceps vt nunc se habent, sigillatim quàm fieri quoq; possit exactè, dicemus. Primùm igitur ab aquarum è Velino lacu in Narem delapsu, per ea loca quæ nunc Sabiniam appellant incedenti, Collis Scipionis offertur, quo de supra commemorauimus: hinc via inter montes prope flumen Himellam Mons Bonus, item Taranum, quo orti Paulus Raynutius homo doctus & consultissimus, eiusq; frater Sixtus vir item literis & prudentia insignis, qui hoc tempore Cardinalis Montani vrbis Bononiæ sacrosanctiq; Concilij Bononiensis Legati Auditorem agit. Himella ijs in montibus caput tollit, qui circa Velini lacus exitum sunt transcursaq; Sabinia, Tiberi inter Otriculum & Malianũ commiscetur vt dictum est suprà. Montes etiam ipsi circa fontem Himellæ prope Pedelucum incipiunt, Reateq; læua in parte relicto in meridiem vergentes, perpetuoq; assurgentes auctu ab Apennino magis magisq; discedunt & ad Æquicolorum conuersi montes Tybur vsque pertinent: quibus in iugis antiquitus habitasse Arcades Palantis posteros anteà quoq; diximus. Et hoc seculo montes hi, quondam Tetricæ horrendæ vocati, Mons D. Ioannis, Seuerus, & Niger appellantur. Eorum in dextra Caput Farfari est oppidulum, ab amnis fonte qui hîc exoritur, Farfari, denominatum. Virgilius Fabarim vocat hoc versu. Qui Tiberim Fabarimq; bibunt: eum enim locum Seruius exponens Fabarim ait amnem Farfarum esse, qui per Sabinos fluit, de quo Plautus dixit: Dissipabo te tanquam folia Farfari. Ouidius item: Et amœnæ Farfarus vmbræ: Plautini quoque dicti rationem assignat arborum circa flumen frequentiam, quæ gratissimas vt Ouidius ostendit, vmbras efficiunt ideoque de folijs illarum poëtam sensisse censet. Amnis Farfarus regionem quam hac ætate Sabiniam vocant intersecat. Eius in læua propter Himellam Vacuna nobilis olim vicus de quo sentit Horatius ad Aristonem scribens: Hæc tibi dictabam post fanum putre Vacunæ: versumque hunc exponens Acron, Vacunam à Sabinis cultam refert Deam, quæ Minerua quibusdam, alijs Diana seu Venus habita sit. Varro tamen de rebus [a] Diuinis, Victoriã fuisse vult, cui qui in acquirenda sapientia studiosè diligenterq; versati eam consecuti essent, tanquam ignorantiæ victores iam vacando lætandoq; vota soluebant. Supra Himellam dextrà, non procul Tiberi Maglianum in alto monte est, hac ætate primaria Sabiniæ ciuitas, frequens admodum ac lauta. Dein ab aspero monte in quo Malianum, ad mediterranea Sabiniæ descendenti spatiosa quædam vti inter mon-

a. lib. I.

ter montes plerumq; solet, conuallis offertur, in qua propè flumen Himellam D. Mariæ templum, itemq; D. Eutimij Sabinianæ diœcesis. Dextra D. Eutimij Turres, vti hoc seculo vulgus Italicum perperam dicit pro Cures, quæ Tatij Numæq; Romanorum Regum patria. Curium quis primus cōditor fuerit, variè proditum à scriptoribus Dionysius Halicarnasseus [a] memorat: nominatim verò à Terentio Varrone traditum scribit, in Reatino agro cùm eum adhuc Aborigines tenerent, virginem quandam indigenam claro genere ortam, choros inducentem in Euyalij templo (Deum hunc inquit, Sabini, quemadmodum & eos secuti Romani, Quirinum nominant, nondum satis certi Marsúsne sit, an quis alius honore Marti similis: nam quidam vni Deo bellorum præsidi nomen vtrumq; tribuunt: alij duorum id putant esse numinum) choream repente diuino furore correptam deseruisse, & in sacrarium se cursu proripuisse, nec non ibi à loci Genio compressam, vt vulgò visum est, filium edidisse nomine Medium, cognomine Fidium: sic enim nunc emendatè legitur in Dionysio: quanq̃ vetus eius latina editio corruptè Modium Fabidium appellaret: vti etiam Marsus in eum Silij [b] versum: Et læti pars sanctum voce canebant, rectè scripsit. Hunc adultum & forma fuisse suprà hominum, & in re militari longè præstantissimum ac excellentissimum habitum: captoq; de ciuitate ædificãda consilio, multitudine maxima ex finitimi agri populis collecta, Cures breui frequentes effecisse, sic à Genio cuius ipse filius credebatur, appellatas, vt quidam autumarũt, vel ab hasta, quam Sabini Quirim nominabant, vt alij. Hactenus Dionysius ex Varrone. Sed aliter tamẽ apud Sempronium & Berosum Annius notat, vrbem Cures à Cure Sabatij patre Sabiq; auo denominatam: eius inquam Sabi, qui XXII. regni Semiramidis anno Sabinorum & Aboriginum Princeps creatus. Hæc autem sententiarum diuersitas ita non malè conciliari posse mihi videtur, vt vrbem à Saturno Sabatioúe in memoriam patris Curis, aut à Sabo sub aui nomine dicamus ædificari quidẽ cœptam, quemadmodũ Sempronius & Berosus aiunt, postea tamen à Medio Fidio, de quo scribit ex Varronis auctoritate Dionysius, ampliatam, murisq; clausam censeamus. Vtcunq; verò sit, nobis auctorum opiniones retulisse sufficiet. Magna quondam vt Strabo testatur, vrbs fuit: cæterum eius ætate iam tum ad exigui vici formam erat redacta. Romanos nonnulli Quirites à Curibus tanquàm Curites putant dictos: sed Annius apud Berosum Quirites ait Ioues hastatos, coronatos, & reipublicæ gubernatores significare: propterea q; quoniam ante Romulum hasta sceptroq; reges pro coronis vti solebant, quemadmodum auctor affirmat Trogus [c], Quiritium nomẽ ab hasta deductum: cuius etiã sententiæ plurimos habemus assertores alios. Orti Curibus duo Romanorum reges, quorum mentionẽ Liuius [d] & Plutarchus [e] fecere. Plinius Curium in quarta regione meminit. D. Gregorius ad Gratiosum Nomentanum Episcopum scribens, se rationem eius ait habuisse commissa illi Ecclesiæ D. Eutimij in Curibus agro Sabinorum cura. Sequitur Nomentum, ita cum ab alijs, tum à Strabone [f] vocatum. Plinius etiam Nomentanos in regione quarta recenset. Albanorum coloniam hanc olim factam quo tempore Crustuminum quoq; ac Fidenæ, tribus fratribus deducentibus, Dionysius Halicarnasseus [g] prodidit. Idem etiam alibi [h] Nomentanorũ excursiones per agrum Romanum memorat: aitq; tandẽ à Tarquinio debellatos, & in tantas redactos angustias, vt conditionibus acceptis se dedere cogerentur. Liuius item frequenter Nomenti mentionem facit, præsertim subactum à Tar-

a. lib. 2.
b. lib. 7.
c. lib. 44.
d. lib. 1.
e. in uita Romuli, et Numæ.
f. lib. 5.
g. lib. 3.
h. lib. 3.

a.lib.1. quinio ſcribens a vnà cum Corniculo, Ficulnea, Cameria, Cruſtumerio, Ameriola, Medulliaq; veterum Latinorum. Martialis in huius vrbis agro ſe prædium habuiſſe ſignificat cum inquit:

Nomentana meum tibi dat vindemia Bacchum,
Si te Quintus emat commodiora bibes.

b.lib.1. In Epigrammatis b etiam ad Ouidium ait.

In Nomentanis Ouidi quod naſcitur agris,
Accepit quoties tempora longa merum.

c.lib.9. Item de Roſa. c

Sed tu Peſtanis genita es ſeu Tyburis aruis,
Seu rubuit tellus Tuſcula flore tuo,
Seu Præneſtino te villica legit in horto,
Seu modo Campani gloria ruris eris,
Pulchrior vt noſtro videare corona Sabino,
De Nomentano te putet eſſe meo.

Sed & Virgilius Nomentum nominat, d.lib.7. Aened. inquiens d: Qui Nomentum vrbem. Ortus eo Creſcentius, cum animi magnitudine, tum corporis viribus excellens vir, qui iam inclinatū collapſumq; pene Romanum imperium tot ſeculis olim florentiſsimum, inſtaurare conari auſus eſt, ideoq; Conſulum nomen reduxit, & ſe munitionibus in Hadriani mole circumſepſit, quæ pòſt inde Creſcentij caſtellum dicta. Auctor nobilis familiæ Romanæ Creſcentiorum fuit, ex qua multi prodiere viri præclari, & etiānunc ætate noſtra florent vrbis Romæ lumina: quales inter cæteros Marcellus Eccleſiæ Romanæ Cardinalis, & Iacobus vir ſingulari virtute ꝓditus. Supra Cures in montibꝰ, læua, Stromonium oppidum haud infrequens: deinde Mons Caluus, itemq; D. Petri Caſtellum. Ad dextram infrà, Cotanellum, Arx Antiqua, cum Aſpera iuxta Calentini torrentis alueum, qui haud procul Tiberi coniungitur. Supra Cotanellum & Arcem Antiquam aſperi colles ſunt, vltra quos Bucinianum, & Caſtellum D. Petri. Mox inter Calentinum & Malianum Collis Vetus eſt oppidum, item Stermiliana, Furianum, & Sabinianum. Poſt Calentinum in colle Poggium Mirtetū à quo nō procul torrens modicus fluit, Riuum Solis vocant. Blondo is videtur eſſe de quo ſic Horatius e in Epiſtolis: e.lib.1.

Me quoties reficit gelidus Digentia riuus,
Quem Mandella bibit rugoſus frigore pagus,
Quid ſentire putas, quid credis amice precari?

Eos verſus exponens Acron Mandellam vicum in Sabinis eſſe ſcribit, vbi Riuus Solis Horatio Digentia vocatus. Ad læuam huius aquulæ Montopolis oppidum eſt, & Publica, cuius arena duriſsimum lapidem coloris ferrei diſſoluit. Oppidum hoc ortu Petrus Odo maximus Grammaticus, carmineq; Flacci ac Naſonis æmulus illuſtrauit. In proximo dein amnis in Tiberim confluens Farfari. Is poſtquam à monte receſsit, longo tractu per amœniſsimos euoluitur campos, vtrinq; frondoſis arboribus conſeptus, quarum vmbra periucunda tegitur, vt aptè dixerit Ouidius: Et amœnæ Farfarus vmbræ. Dextra eius pulchro in colle cœnobium ſumptuoſè quondam ædificatum Farfa, cuius ad dextram non procul Nerula perhoneſtum oppidum: ſupra id Scandilia ciuitas: decætero Topia, Mons D. Mariæ, Fraſsium, Poggium Donadeum patria Franciſci Floridi, cum græcæ latinæq; linguæ, tum humanitatis totius ac philoſophiæ peritiſsimi viri, à quo multa præclara poſteritati ſcripta tradita, nominatim contra Plauti, cæterorumq; latinorum auctorum, item iuris

iuris ciuilis interpretum calumniatores Apologia, De Iulij Cæsaris excellentia libri tres, Lectionum succesiuarum libri totidem, aliaq; plurima quibus ingenij præstantiam ætatis etiamtum minimè prouectæ satis est testatus. Docuit aliquãdiu apud Bononienses annoq; post C.N.MDXLVII. sat magnis doctrinæ summæ monumentis relictis mortem obijt in Gallia. Sequitur Salisanum cum Poggio Maliano. Vallis hæc illa est nitidissima, vicis oppidisq; referta, quam Farfarus percurrit, vbi villam habebat Horatius amœnam, vti est à Blondo demõstratũ. Montes à Pedeluco Tybur vsq; procurrẽtes intersecat, & ab Horatio describitur his ad Quintium versibus.

Scribentur tibi forma loquaciter & situs agri.
Continui montes ni dissocienter opaca
Valle, sed vt veniens dextrum latus aspiciat sol,
Læuum descendens curru fugiente vaporet.
Temperiem laudes: quid si rubicunda, benigna &
Corna vepres, & pruna ferant, & quercus, & ilex?
Multa fruge pecus, multa dominum iuuet vmbra? Eandem & alibi *a* sic *a.lib.1.od.*

memorat.

Velox amœnum sæpe Lucretilem
Mutat Lycæo Faunus, & igneam
Defendit æstatem capellis
Vsq; meis, pluuiosq; ventos. Est nimirum hoc situ Mons Lucretilis,

quem à Poëta nominari videmus. Et quia vinum huius agri tenuis erat pretij, quale esse plerũq; solet, quod frigidis in locis prouenit, ea de causa Mecænati dono missum versiculis huiusmodi commendat:

Vile potabis modicis Sabinum
Cantaris, græca quod ego ipse testa
Conditum leui datus in theatro
Cum tibi plausus. Syluæ quoq; vicinæ mentionem

alibi *b* facit inquiens: *b.lib.1.od.*

Namq; me sylua lupus in Sabina
Dum meam canto Lalagen, & vltra
Terminum curis agor expeditus
Fugit inermen. Præterea loco etiam *c* alio mirifi- *c.lib.3.od.*

cè sibi hunc agrum placere significat inquiens: Cur valle permutem Sabina Diuitias operosiores? Pauloq; post fontem eius commendat his versibus:

O Fons Blandusiæ splendidior vitro,
Dulci digne mero non sine floribus,
Cras donaberis hædo. Et inferius:
Te flagrantis atrox hora Caniculæ
Nescit tangere, ni frigus amabile
Fessis vomere tauris
Præbes, & pecori vago.
Fies nobilium tu quoq; fontium
Me dicente, cauis impositum ilicem
Saxis, vnde loquaces
Lymphæ desiliunt tuæ. Sed hæc de Horatij villa, ipsaq; valle hactenus.

Deorsum hinc ad Tiberim peruenitur, vbi Curesis amnis incolæ Tiberis, cõfluẽs. Blondus Alliam esse dicit, quã sententiam & Volaterranus amplectitur. Sed errare profecto mihi videtur vterq; qm̃ à Francisco Florido, cuius paulo antè mẽtionem fecimus, qui his in locis est natus, aliter edoctus sum: Alliam em̃ vt in historijs inuenitur, is quarto vix ab vrbe Roma lapide, Curesin vicesimo distare cõfirmabat addito insuꝑ, Alliam esse quẽ nunc Caminatum Italia vocat ab oppidulo Caminato, quod iuxtà est in colle, cuiꝰ radices amnis alluit. Et id oppidũ ab vrbe Roma P.M.XVI. abest: fluuius ad inferiora ꝓuolutus, demũ ꝓpe portũ Montis Rotũdi. P.M. à Roma tribꝰ, aut paulò magis in Tiberim defertur. Nõnulli quoq; Riuum Mosũiũ pro riuo mortis appellare solẽt: quippe ad eũ cruenta illa Romanorũ cum Brenno Gallorũ Duce pugna XV. Cal. Sextilis contigit, quũ cæsis profligatisq; Romanis legionibꝰ, triduo pòst etiam vrbẽ ipsam ꝑter Capitoliũ hostis cepit atq; diripuit, vti sigillatim Liuius [a] & Plutarchus [b] cõmemorarũt: ob quam tristissimam cladem dies is Alliensis dictus, perpetuaq; memoria celebratus, nec non inter infœlices ac nefastos à Romanis habitus fuit. Nunc igitur ad Alliam vsq; prouecti, Sabinorum & Crustuminorum fines attigimus.

a. lib. 5.
b. in uita Camilli.

CRVSTVMINI.

TRans flumen Alliam, vel vt nunc appellant, Riuum Mosũum, Crustuminorum initium est XVI. ab vrbe Roma lapide, quemadmodũ tradidit Plinius. Gẽs hęc à Veientibus in aduersa fluminis ripa oppositis, vti in Tuscia cõmemoratum, Tibere diuidebatur alia qdem ac diuersa nihilominus tñ in Sabinis à Plinio quartæ regioni cõnumeratur. Vrbs eius ꝓcipua Crustuminũ fuit quò coloniã Albani cũ Fidenã ac Nomentũ quoq;, miserũt, tribus fratribus deducentibus, vt auctorẽ esse Dionysiũ Halicarnasseũ in Tuscia diximus. Sed hæc qdem diu cõditæ Romæ tẽpora ꝓcesserunt, vt idẽ Halicarnasseus tradit & cũ prius Latinorũ esset colonia, regnãte postea Romulo Crustumini fœdere cũ illo sese coniunxerunt, in eiusq; fide cõstanter ad Tarquiniũ vsq; permansere quo tẽpore Latinos secuti, vicissim tñ ad populi Rom. nomen amicitiamq; reuersi sunt, vti à Liuio [c] memoriæ proditũ legitur. Idem alijs quoq; locis Crustuminorum meminit ꝑsertim cũ [d] scribit auem sanqualem in Crustuminis apparuisse C. Claudio Cõs. quæ rostro lapidem sacrum exciderat, cuius ominis causa supplicatiões eo loco Senatus fieri decreuit. Inter Crustuminos Montẽ Rotundũ annumerãt, Eretũ antiquis dictũ, teste Strabone ac Virgilio qui inqt [e]: Ereti manus omis: idq; nomẽ ab Iunone Era Seruius esse dicit, q̃ hoc in loco venerabatur. Eretũ etiã Antoninus appellat, Dionisius Neretũ etsi putemus Heretum cũ aspiratione scriptũ qdem ab illo fuisse, verũ mutato nõ difficulter H. in N. Neretum scripsisse librarios. Strabonis ætate vrbs hæc, vti item Trebula, vicus erat exiguus quanq̃ vt idem testatur, olim vtraq; frequens fuisset, agroq; vitibus, oleis, & quercubus fœcundo, prȩsertim Eretino copia glandis affluente quamobrem gregibus animalium pascendis Eretini quæstum ingentem facere consueuerant. Locus nunc Vrsinorum in ditione est, clarȩ gentis Romanæ ex qua Marius Florentinæ militiæ ductor vir fortis & egregius MDXXIX. post C. N. anno Florentiæ decessit. Iuxtà est Palumbaria Sauelliorum, item patritiæ familiæ Romanæ. Sequitur ad Romam versus, & ab ea vt Dionysius Halicarnasseus scribit XL. stadijs, inter Montem Rotundum, Anienem, ac Tiberim Fidena.

c. lib. 1.
d. lib. 41.
e. lib. 7. Aeneid.

FIDENATES.

QVinto igitur fere ab vrbe Roma lapide Fidena vrbs inter Montem Rotundum, Anienem, atq; Tiberim erat. Coloniam huc Albanos fratres deduxisse paulò antè retulimus, è quibus instauratorem natu maximum habuit, ad Anienis Tiberisq; confluentem sita, quemadmodum ait Dionysius, à Vaticano Tibere diuisa, sicut à Veientibus Crustumini, inquit Plinius. Primùm à Romulo subacta fuit, quòd bello inter Romanos ac Veientes exorto, Fidenates illorum socij contra ius gentium legatos Pop. Romani trucidassent: quibus etiã Romæ, quòd pro republica fuissent occisi, statuæ in rostris ad memoriam positę. Hãc igitur ob rem validis copijs ad Fidenam eductis Romanus vrbem vi cepit· omnibusq; peremptis qui tanti sceleris aliqua parte contingebantur, nouis eam colonis impleuit: quos cum postea Fidenates per defectionem interemissent, tum M. Aemilius Dictator creatus exercitu maximo captam vi vrbem ac direptam penitus excidit, quemadmodum à Liuio Dionysioq; monumẽtis proditũ est, qui Fidenatum mẽtionem plurimis in locis faciũt, vti etiam Cornelius [a] Tacitus. Sed & Suetonius [b] Fidenæ amphitheatri lapsu XX. hominum millia scribit attrita· quod cum audiuisset Nero, simile spectaculum mortalium interitus aliquando videre gestiebat. In quarta regione Sabinis eam annumerat Plinius [c], qui [d] & in Fidenate agro iuxta vrbem ciconias neq; nidum facere commemorat, cum priùs etiam plurimos lapides è Fidenatibus Romam deportatos ad sumptuosissimorum operum ornamenta narrauisset. Virgilius [e] quoq; Fidenam nominat, inquiens: Hi tibi Nomẽtum & Gabios, vrbemq; Fidenam. Hac ætate ne vestigia quidem eius vlla supersunt· vti nec aliarum plurium quas olim his in locis extitisse Strabo scribit· inter quas etiam Collatia fuit, vbi Sextus Tarquinius Lucretiam honestissimã & perpudicam fœminam violenti stupro compressit, vt Halicarnasseus Liuiusq; testãtur. Erant etiam hîc Antenna, Ceninaq;, quas Fabius Pictor, Dionysius, & Liuius memorant, Virgilius [f] item inquiens: Ardea, Crustuminumq; & Turrigeræ Antennæ. Roma ferè hæc oppida intra quintũ & sextum lapidem aberant· quod nihil est aliud, qàm intra quintum aut sextum milliarium teste Strabone: Romani enim posito ad singula M. P. grandi lapide, viarum spatia demonstrabant: qua de causa tot ab vrbe lapidibus distare quisq; locus dicebatur, quot passuum millibus abesset. Adijcit Strabo suis temporibus vrbes has tam planè desijsse, vt vnà cũ Lauinio perexigui vici viderentur: at nunc ætate nostra tam penitus interierunt, vt quibus in locis olim extiterint, haud appareat. Pręterea quoq; Strabonis, Dionysij, ac Plinij seculis, vti ipsi prodiderũt, multa ruinis collapsa iacebant agro Sabinorum oppida, veluti Cotiscolæ non procul Reate, frigidis aquis vt Strabo testatur, celebres, Caletranum prope Crustumeriã, item alia plurima, quorum etiam vestigia prorsus ignorantur. Sabinis dein & Crustuminis, cum Monte Rotundo relictis, tertio ab vrbe Roma lapide ad Anienis in Tiberim influentis ostiũ peruenitur· de quo amnę pôst in Latio dicemus. Animaduertent autem legentes, in hac regione pleraq; nos recensuisse loca, quæ & Latinis annumerari solent, vti in tempore docebimus: sed Sabinis ea de causa sunt addita, quo commodius illi citra Anienem concludantur· vt existimare debeat nemo, rationem hoc nostrum consilium non habere· quanq̃ insuper etiam aliorum scriptorum exemplo iudicioq; confirmetur.

a. lib. 19.
b. in uita Tiberij.
c. lib. 3.
d. lib. 10. cap. 29.
e. lib. 6. Aene.
f. lib. 7. Aenid.

LATIVM SEV CAMPANIA ROMANA, ITALIAE REGIO QVARTA.

NITIA regionis huius, olim Latium, nunc Cāpania Romæ vulgò vocitatæ, quo ſumus in alijs hactenus vſi ordine, auſpicabimur. Latium à Saturno dictum, qui patria profugus in his locis latuerit, auctores plurimi cum Solino conueniunt. Vt autem melius intelligantur verſus illi Virgiliani quos infrà referemus, hiſtoriam hanc ſigillatim à Beroſo deſcriptam præmittere operæpretium eſt viſum. Is narrat Iouem Belum Saturni filium Babyloniæ regem ſecundum, poſtq̃ annis LXII. imperauiſſet, vrbisque Babylonis fundamenta primũ à patre iacta, plurimũ & extuliſſet, & amplificaſſet, libidine dominandi ac ditionis limites extra paternum regnum proferendi captum, quia Sabatium Sagam Pontificem Maximum, & regem Sagarum omnium, qui imperium ab Armenia vſque in Sarmatiam Europæ tenebat, vnum ſibi impedimento ſubigendis alijs intelligebat, eum clam è medio tollere conatum eſſe· porro Sabatium ſiue Saturnum cum animaduerteret tot paratas inſidias domi ſe nunquam euaſurum, occulta fuga profectum ad Sagas Caſpios, ibi delituiſſe· deinde verò Iouem Belum Nino filio morientem impoſuiſſe, vt Saturnum omnino perimi curaret, quò totius orbis imperium aſſequeretur. Sed his ad Saturnum apud Bactrianos Sagas ſeu ſacerdotes latitantem, & occaſionem aut ad regnum repetendum, aut ad fugam quò aliò capeſſendam expectantem delatis, Fabius Pictor ſcribit eum primo imperij Nini anno profugiſſe ad Ianum patrem in Italia regnantem, ab eoq; perhumaniter exceptum, & creatum Coritum, Latioq; ac Aboriginibus præfectum fuiſſe. Rationem inſtitutaq; vitæ ciuilis & cultus Deorum mortalibus ille primùm tradidit: inuentor etiam agriculturæ fuit· vnde Virgilius[a] ait:

a.lib. 8. Aeneid.

> Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo
> Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis:
> Is genus indocile ac diſperſum montibus altis
> Compoſuit, legesq; dedit.

Quod autem Seruius hos verſus enarrans Saturnum hunc ait Regem fuiſſe Cretenſium, & à Ioue filio pulſum, vineæq; ſerendæ rationem ac falcis vſum metendis ſegetibus inueniſſe, ciuitates etiam condidiſſe legibus populo datis omni præterquam naturæ ſolius iure priùs experti, præterea regionem hanc quòd in ea latuiſſet, appellari Latium potius quàm Saturniam voluiſſe· quamobrem & ſtatim ſubiungat Virgilius: Latiumq; vocari, Maluit his quoniam latuiſſet tutus in oris, in hoc mihi profectò videtur errare· quippe quia non Cretenſem Saturnum Virgilius deſcribit, ſed Caſpium illum iuxta Beroſum & Fabium vti oſtendimus. Circa Caſpium enim

aurei

aurei seculi finis, & argentei principium fuit: at Cretēsis, ætatem auream septingen tis annis ferè subsecutus est, vti ex accurata supputatione temporum Eusebij colligitur, si à Ninò ad Saturnum hunc annos numeres. Quinetiam sub Caspio rudes homines & feri, sine legibus & agriculturæ notitia fuerunt: sed Cretēsis ætate iura erant reperta, cultusq; terrarum in vsu iam fuit. Caspius vir iustus & humanus erat vt testatur ex Trogo Iustinus: Cretensis verò flagitiosus, patrem castrari iussit, liberos interemit, cum Titanibus suis nepotibus bellum gessit, & vniuersum Cretæ regnum conturbauit. A primo vt auctor est Macrobius[a] Italia nomen Saturniæ traxit: alterius verò temporibus nomen illud pridem interierat, & in vsu erat Italiæ: quandoquidem ante fugam Dardani, conditamque Dardaniam minus annis triginta vixisse temporum supputatione Berosi colligitur hoc modo. Primò regnauit Iasius: ante eum pater eius Coritus, gener Itali propter vxorem Electram Itali Athlantis filiam, Iasijq; matrem: ante Coritum regnauerat Morges eius affinis, frater Electræ: ante eum Italus Athlas, à quo nomen Italiæ: ante Italum Apis, à quo Apeninæ Taurinæq; defluxerat: porrò ante Apin appellatio Saturniæ viguit. Hinc facilè deprehenditur Saturnum qui ad Ianum exul profugit, non Cretensem illum fuisse, sed Caspium, circa quem Virgilius rudes & incultos hominum mores fuisse dicit: quo tempore iam tum ætas aurea deficiebat, quæ post vniuersale diluuium statim exorta, CC. & XL, vel IX. amplius annis vsque ad imperium Nini perdurauit, vt auctores sunt Fabius Pictor & Xenophon. Qua de re Virgilius etiam ita subiungit.

a.lib.1. Satur.

Aureaq; vt perhibent illo sub rege fuerunt
Secula: sic placida populos in pace regebat:
Deterior donec paulatim ac decolor ætas
Et belli rabies, & amor successit habendi.

Quod autem in anterioribus versibus inquit, Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo: id si forte cuiquam scrupulum inijciat, quoniam in Schytia nullus mons Olympi nomine inueniatur, qui debeat accipi Saturnum in Italiam ab Olympo venisse: potest responderi poëtam similitudine quadam aliunde sumpta Caspiorum montium altitudinem, vnde Saturnus in Italiam profectus est, denotare volentem, & quò sublimitatem illorum montium immensam alios eius regionis totius orbis editissimæ superantium aptissimè significaret, quandoquidem verticibus cœlum cōtingere videntur, ideo dixisse, quod ab Olympo venisset, cum ij montes Olympo sint similes. Sed & græcorum imitatione dictum hoc accipi potest, qui præcelsiores regionum quarumcunque montes Olympos nominant, vt auctor affirmat Xenophon in Aequiuocis inquiens: Omnis mons regionis altior Olympus à Gręcis dicitur: vnde & plures Olympi dicti, quasi toti lympidi: quanquam propriè vocatos Olympos quatuor inueniri tantum constet altitudinis immensæ montes, vnum in Macedonia, alterum in Peloponneso, tertium in Asia, quartum in Aegypto. Sed hæc hactenus. Latium igitur à Sabatio Saga vel Saturno Pontificè dictum, quòd is potentiam Semiramidis fugiens hîc latuerit. De qua re sic scribit Ouidius,[b] Ianum de Saturni aduentu loquentem inducens:

b.li.1.Fast.

Causa ratis superest, Tuscum rate venit ad amnem
Antè pererrato falcifer orbe Deus.
Hac ego Saturnum memini tellure receptum:
Cælitibus regnis ab Ioue pulsus erat.

Inde diu genti mansit Saturia nomen:
Dicta fuit Latium terra latente Deo.
At bona posteritas puppim formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata Dei.
Ipse solum coluit cuius placidissima læuum
Radit arenosi Thybridis vnda latus.

Varroni placere videtur Latij nomen huic regioni datum, quòd inter Alpium & Apennini sublimes præcipitesque rupes, mare, Tiberim atque Lirem tanquam abscondatur & lateat. Mihi priorum auctorum sententia magis probatur: etenim si quòd istis montibus, mari, ac fluminibus sit circumscripta regio, Latium ideo appellata fuisset, eadem ratione pluribus Italiæ regionibus & præsertim Vmbriæ multis mõtibus septæ dandum id nominis erat: quanquam hac in re legentium iudicio præiudicium fieri nostro dicto nolimus. Quod ad vulgatum nomen Campaniæ Romanæ pertinet, quo tempore primùm illud exortum fuerit ego nondum inueni· quamuis ad Cãpaniæ Fœlicis differentiam repertum existimari posse videatur. Terminos antiquo Latio fuisse Plinius & Strabo dicunt vno latere Tiberim, altero montes Circæos, in longum spatio milliariorum quinquaginta. Strabonis tamen ætate maior longitudo fuit, si per maris oram, nempe prius ab vrbe Roma Ostiam, inde ad Sinuessam aliquanto interius in continenti, mensura ineatur· quoniam à Sabinorum finibus incipiens, agrum omnem intercedentem vsque Sinuessam continebat. Deinde statuti fines ad Lirem vt Plinius & Solinus testatur· postremum autem vsque ad Campaniam fœlicem & Samnites, vbi Samnium erat & Peligni, ac alij Apennini incolæ sicut demonstrabimus, prolati. Itaq; cum auctores hos sequi in animo nobis sit, regionis huius terminos hoc modo designabimus. Initio sint ostia Tiberis, quibus in mare Tyrrhenum euoluitur ad Ostiam vrbem vbi Tusciam antè reliquimus: inde per oram litoris ad fauces quibus in mare se Liris exonerat transcurremus· & amnem illum vno latere terminum, altero Tiberim & Anienem, tertio montem Apenninum collocabimus: vt ab oriente Liris, à meridie mare Tyrrhenum, ab occidente Tiberis cum Aniene, postremùm à Septentrione sit Apenninus. Et hac ratione Latio præ illa veteri duplex longitudo cedet· quippe istis finibus centena passuum millia contineri numerant. Olim hæc diuersæ tenuere gẽtes, vt Halicarnasseus, Strabo, Plinius, Cato, Trogus alijsq; multi cõmemorant. Inter eas, Aborigines, Arcades, Pelagi, Ardeates, Siculi, Arunci, Rutuli, vltraq; montes Circæos Volci, Osci, & Ausones vti postea demonstrabimus, fuere. Fertilis & abundans est regio, præterquam aliquibus in locis propter oram, quibus paludes & aërem vitiosum atque grauem habet· nimirum vbi quondam habitarunt Ardeates, eaque parte quæ inter Antium & Lauinium vsq; Pometiam est, cum agro Setinorum, & circa Terracinam ac montes Circæos: hic enim aspera saxosaque sunt ómnia· quanquam non tam prorsus inania, quin pascuis ac syluis commoda reditusq; præbeant magnos· vt etiam paludes olim solebant, quemadmodum scribit Strabo. Gentes ad hęc vsq; tempora plerũque rudes & moribus agrestibus, animis audaces cõfidentesq;, ac viribus corporis nõ min⁹ q̃ olim pstãtes. A Latio quondã oẽs Latini vocabatur: nec vt qdã existimauerũt Latiũ à Latino rege denominatũest: & licet diuersè pdat Orpheus Latinos dictos à Latino quodam ex Argonautis, q huc cõcesserit, cuiusq; filij bello Troiano interfuerint· ego tñ sentẽtię priori accedo libẽti⁹. Diu Latini q esset ingenijs ferocio-

rociores, inimicitias acriter cum Romanis exercuerunt: cæterùm cōposita deinde pace, maximo illis auxilio in bellis fuere, queadmodum amplissimè tam Liuius memoriæ prodidit, quàm Dionysius Halicarnasseus, qui sigillatim Latinorum res gestas, vrbes, & loca persecutus est. Aequè cum ex istorum historijs, tum è Strebonis etiam ac Plinij monumentis plusquā manifestò deprehenditur quot populi, vrbes, oppida in hac antiquissima regione perierint, atq; adeo prorsus interciderint, vt iam non solum vestigia nō appareant, sed etiam quibus in locis extiterint, exactè discerni nequeat, præsertim de qbus psæpe Liui⁹ cōmemorat. Et hincqdē p ingentes Latij ruinas intelligimus de quo Tacitus *a* plurimis in locis memorat, *a.lib.1.* itemq; Dionysius Afer in libro de situ orbis ita loqtur. Latini gloriosum hominū genus, soliq; vbertate ac ingeniorū excellētia fœcundū. Hacten⁹ de Latij nominibus ac terminis abundè sit dictū: & quāq laudes regionis ingētes vti meretur, q in ea toti⁹ Italiæ principiū exortū, quodq; altrix ipsa tot eximiorū hominū fuerit, q ppemodū mundi toti⁹ imperio sunt potiti, hoc loco celebrare cōueniens foret tn̄ quoniā satius existimaui planè silere, q̄ breuiter illas hîc cōmemorare, locis particularib⁹, & præsertim vrbi Romæ potētissimæ quondā ac vniuersi orbis principi reseruādas arbitrat⁹ sum. Ab illa ipsa quoq; vrbe tanq̄ pcipuo totius Latij capite particularē nostrā descriptionē auspicabimur. Etsi verò de ea nō solū Latini, sed etiā Grȩci plurimi amplissimè scripserint tn̄ pter rerū & int⁹ intra muros, & foris etiā à præstantissimis quos habuit alumnis gestarū, magnitudinē, oēs studio defessos poti⁹ ipsorū monumēta testātur, q̄ plenè animo desiderioq; satisfecisse suo.

ROMA ORBIS DOMINA.

Roma quondā orbis Princeps & Imperatrix in Latio cōdita fuit ad Tiberim, P.M. à Tyrrheno mari XV. De ei⁹ initijs variæ sunt scriptorū opiniones. In primis Grȩci, ac nominatim inter alios Cephalō Gergiti⁹ veterrim⁹ scriptor vt Dionysi⁹ *b* Halicarnasse⁹ refert, conditā tradidit ȩtate secūda post bellū Troianū ab *b.li.1.* Aeneȩ socijs ex Ilio pfugis, auctore deducēdȩ coloniȩ Romo, quē vnū ex Æneȩ liberis dixit qppe quatuor eū habuisse, nimirū Ascaniū, Euryleontē, Romū, & Romulū. Cū hoc de tēpore, inqt Halicarnasse⁹, cōsentiūt Demagoras & Agathyll⁹, alijq; multi, queadmodū & de coloniæ auctore: sed scriptor rerū à mulierib⁹ apud Argos sacerdotio fūctis, tēporib⁹ cuiusq; gestarū, Aeneā tradit vti & Vlyssē, è Molossis in Italiā delatū, vrbē hāc ȩdificasse, ac Romā ab Iliēsi quadā muliere denominasse, q̄ cæteris hortatu suo psuaserat, vt facto simul impetu, pigrinationis & errorū tȩdio naues exurerēt. Cū hoc etiā Demastes Sigeēsis & qdā alij cōueniūt: sed Aristoteles philosophus Achȩos à bello Troiano redeūtes ad Maleā deflexisse scripsit, impetuq; tēpestatū actos, & incerto pelago diu multūq; iactatos, tandē orā regionis tenuisse Opicorū, q̄ Latiū vocatur, & Tyrrheno mari alluitur ibi qetis causa naues subduxisse in terrā ac hybernasse, dilata in vernū tēpus pfectione. Sed ab sumptis igne nauib⁹ quē captiuȩ Troianȩ mulieres iniecerāt, ne se domū hostis ad seruiēdū posset abducere, sic adēpta nauigatiōis facultate, sedes ijs in locis necessariò posuisse. Callias aūt Agathoclis rerū gestarū scriptor, Romā Iliēsē mulierē cū cȩteris Troianis delatā in Italiā, Aboriginū regi Latino nupsisse tradidit, filiosq; duos illi pepisse, Remū & Romulum ab eis matris nomen huic vrbi quam condiderant, impositum. Xenagoras historicus Vlyssem ex Circe tres filios suscepisse scripsit, Romū, Antiū, Ardeā eosq; totidē à se conditis vrbibus sua imposuisse nomina. Dionysius Chalcidēsis consensit quidē de auctore vrbis Romo, sed eū ex

quorun-

quorundã sententia filiũ Ascanij fuisse dixit, ex aliorũ Emathionis. Nec desunt q̃ Romæ cõditorẽ Itali filiũ, Romũ ex Electra Latini filia natũ, dixerint. Tanta varietate Græci de primis huius vrbis auctorib9 scripserunt, vt adeo [illegible]t sẽtẽtiæ diuerſæ, quot scriptores, inueniãtur. Sed omissis ijs ad Latinos porrò transeam9. Dionysi9 Halicarsseus, (is licet Græc9 natione fuerit, & græcè scripserit tñ vt ipse testatur, Romæ erat educatus, & res Romanas vti viderat, habebatq; cõpertas, monumentis consignauit) Latinorum ait, quidam volunt Remum & Romulum Aeneæ filios vrbis huius cõditores fuisse quos alij tñ Aeneæ nepotes ex filia dicũt: hos eũ ob fides Aboriginũ regi Latino dedisse ꝓpter fœd9, quod aduenæ cũ indigenis fecerãt puerosq; ꝓbenignè apud regẽ habitos, nõ solũ educatos liberaliter, verũetiã cũ is absq; masculina ꝓle decederet, ex parte quadã hæredes impij relictos. Alij tradũt Aenea defuncto Ascaniũ ex asse hæredẽ initio principatu Latinorũ imperiũ in tres partes diuisse cũ Remo Romuloq; fratrib9 eũq; postea cũ alijs q̃busdã oppidis Albã ædificasse, Romulũ verò Capuã à Capy ꝓaui sui, & Anchisam ab Anchisæ aui, & Æneiã ab Aeneæ patris, q̃ post vocata Ianiculũ, & Romã à suo noĩe sic dictas cõdidisse Romã aũt posteà desolatã Albanis eò Romuli Remiq; ductu coloniã mittẽtibus iterũ instauratã: sic vt eadẽ vrbs bis intelligatur cõdita primùm nõ multò post belli Troiani tẽpora iterũ ætate exinde quintadecima. Quin & si cui, ait, monumẽta vetustatis altius repetere libeat, tertiã quandã Romam his antiq̃orem inueniet, quæ ante Troianorũ & Aeneæ in Italiã aduentũ extiterit eiusq; rei scriptor antiq̃ssimus Antiochus Syracusanus auctor est: is q̃ppe de Morgete in Italia regnãte loquens (Italia tum erat illa vniuersa regio, quæ Tarento Pæstum vsq; protẽditur vt Berosus *a* tradidit) cum ita dixit: Postquam Italus consenuisset, Morges pro illo regnauit, ad quem vir quidam nomine Syculus Roma profugus venit: hac oratione satis indicauit Romam aliam excidio Troiano superiorem extitisse quanquam an eodem illa loco quo nunc est, aut quo alio fuerit, inde nequeat intelligi. Sic ferè Dionysius. Propositis itaq; de Romæ principijs antiquorũ opinionibus, nunc itẽ ex Dionysio *b* quemadmodũ à Romulo designata fuerit & exædificata porrò referemus. Ait ille barbaros Siculos eum locũ vbi nunc est Roma, primùm tenuisse, cũ & alios Italiæ multos haberẽt eos Aborigines pepulisse, q̃ oram inter Pæstũ & Tarentũ vniuersam occuparũt, posteaq; Pelasgos ex Hæmonia quõdã, nũc Thessalia, ꝓfugos, intra suos fines recepe dein & Arcades, q̃ Euãdrum ex oppido Palãtio secuti erãt, cũ eo delatos in hãc regionẽ vnũ è septẽ collib9 ꝓpe totius vrbis medium incolere cœpisse, oppidoq; condito, Palantiũ illud ab originis suæ vrbe nominasse post hæc & Herculẽ cũ exercitu domũ ex Erithea redeuntẽ in Italiã delatũ, partẽ sociorũ reliq̃sse ꝓpe Palantiũ vt collẽ alterũ inhabitarẽt, eo tẽpore Saturniũ incolis, nũc verò Capitolinũ Romanis dictũ hos Epeos maiori ex parte fuisse, q̃ post deuastatẽ ab Hercule patriam Elide venerãt ita dein hic omnia successisse tranq̃lla, donec ætate decimaseptima post bellũ Troianũ, quo tẽpore desolatũ prope Palantiũ & Saturniũ erãt, adeoq; pastorũ stabulis ac tugurijs occupabãtur, agro copiã cũ æstiui, tũ hyberni pabuli ꝓpter aquarũ opportunitatẽ abũdè suppeditãte, Albani locũ vtrũq; mœnibus & fossa complexi inhabitare cœperunt. Quamuis autem Dionysius Saturnium oppidum ab Herculis socijs conditum narret, Cato tamen & Fabius Pictor ac Sempronius à Saturno Caspio dicunt, qui ad Ianũ in Italiã ex Schytia venit, vti paulo antè cõmemorauimus. Etsi diuersitatẽ hanc ita cõciliare facile liceat, vt existimetur ab initio q̃dẽ oppidũ Saturniũ à Sa-

a.lib.5.
b.lib.2.

à Saturno conditum·sed posteriori tempore cum concidisset, à socijs Herculis instauratum fuisse: vnde liquidò sequeretur in Capitolino monte Saturnio condito primum Romæ principium extitisse·mox in Palatino Palantium ædificatum, vti suprà diximus·postea Saturnium ab Herculis socijs instauratum, ac demum ab Albanis vtrumq; colonis impletum. Fabius Pictor de Romæ principijs in hanc sententiam cōmemorat. Colles hîc septem apparent, & sub ijs planities quam Tiberis perlabitur·vt diligenter consideranti similitudo quædam arcus intenti videatur: amnis enim neruum exprimit, vno cornu versus orientem & montem Auentinum, altero versus occidentem & rupem Capitolinam. Medio Tiberis & colliū est Palantiū è regiōe fluminis in colle Palatino, cui læua Cælius, dextrà Esquilius adiacet. Auētinus ad dextrā habet Capenā cū Cælio & Viminali·fronte Tiberim spectat & portā Carmentalē, cōiungiturq; cum Quirinali. Veteres has rupes septē colles appellabāt. Agrū quē ambiunt, id est, qui inter Tiberim, Auentinū, Palatinum & Capitolinū collē est, ab initio Libyssus, postea Cāpus Argeus ad vicū Tuscū vsq; dictus fuit. Paludes olim pene ꝑpetuas habebat, ꝓpter frequētes cōtinuasque Tiberis inundatiōes·ideoq; cœli grauitate ac vitio mortales illic inhabitare vetabātur, donec Vertūno sacra facere cœperunt: tum enim paulatim ad alueum suum aq̄s redeuntibus, demum ibi domicilia sine valetudinis noxa constituerūt. Collis itaq; Capitolinus ab initio Saturnium habuit, vbi prima Romæ principia sunt exorta: dein Italus Athlas ex Sicilia contra fratrē Hesperū profectus Auentinū incoluit, & ad eius radices Hetruscorum consilio Capenam ædificauit, simulque à se nomen huic regioni dedit Italiæ, sicuti iam à principio huius operis commemoratum est. Hespero quoque rebus humanis exempto, totam Hetruriam ditioni suæ cōiunxit, eique communem Italiæ appellationem alijs nominibns abolitis, imposuit. Delato sic ad Italum harum regionum imperio, is Romam filiam Latio, vbi indigenæ Siculi & Aborigines incolebant (id etiam Berosus [a] perhibet,) præfecit, quæ Capena relicta in Palatinum concessit collem, quoniam is aliorum esset medius, in eoque Romam oppidulū condidit, quod nomen idem cum Valentia significat. Accidit hoc anno XXVII. regni Mancalei XIIII. regis Assyriorum, vt Berosus & Eusebius monumentis prodiderunt·quo anno Moses dux gentis Israëliticæ natus est. A tam exiguis initijs vrbs hęc profecta, quæ postea caput orbis vniuersi, Christianæq; religionis columē erat euasura. Romæ obitu ꝓpter paludes iterum desolari oppidum cœpit vsque in aduentum Euandri, à quo & restitutum, & Palantium nouo nomine vocatum fuit. Locus tamen etiam vbi ille primum consedit, Campus Argeus appellatus ab Argo quodam eius·hospite & socijs Argiui Herculis, qui ad Euandrum profecti, in Saturnia constiterunt. Ab eodem & Argileta nomen accepere·nimirum superius, ad principium Vici Tusci sub Cœliolo inter Circum maximum & Auentinum, vbi Lethi Argi monumentum est· infimum, ad finem eiusdem vici, vbi Ianus quadrifrons qui & Vertumnus, ad radices Capitolij in foro Boario·quo loco Saturniæ vestigia cernebantur. Itaque tres isti colles prius alijs inhabitati fuere·medius à Roma Itali filia, extremorū vnus à Saturno, alter ab Italo. Hactenus Fabij Pictoris sententiam fere retulimus, cum quo & Catonis conuenit. Plinius [b] quoq; Saturniam ibi extitisse tradit priùs, vbi nūc Roma est. Hinc Ouidius in Fastis [c] Iunonē fingit ita loquētem.

a. lib. 5.
b. lib. 3. cap. 6.
c. lib. 6.

Si genus aspicitur Saturnum prima parentem
Feci·Saturni sors ego prima fui.

A patre

A patre dicta meo quondam Saturnia Roma est,
Hæc illi è cœlo proxima terra fuit:
Si torus in pretio est, dicor matrona Tonantis,
Iunctaq; Tarpeio sunt mea templa Ioui.

Manet itaq; nunc ante Romulum hoc loco Saturniam fuisse, deniq; Romam ab Itali filia conditam, & iterũ ab Euandro instauratam, cæterùm à Romulo postremùm omium in Palatino cũ designatã, tum Albanis, Sabinis, Tuscis, alijsque gentibus accitis auctam. Id porro quibus modis & quo tempore factum sit, vt ab Halicarnasseo, Strabone, *a* Liuio, *b* Plutarcho, *c* Trogo, *d* Ouidio, *e* denique multis alijs scriptorib9 copiosè narratur, nos qua maxima fieri poterit breuitate, referemus. Amulius postquam fraude regnum Albanum occupauisset, quod iure ad Numitorem maiorem fratrem morte regis Procæ redibat, vt Numitori spem recuperandi imperij præcideret, nõ solum Aegestum eius filium necari curauit, sed & Ream Syluiam eius vnicam filiam Vestæ Deæ sacris addixit: quæ pòst anno quinto vel ipsius Amulij quod quidam dixere, vel vt alij, Martis compressũ grauida facta geminos edidit masculos. Eis Amulij iussu in Tiberinam ripam XV. ab Alba lapide abiectis expositisque, quò tandem aut aquarum impetu demergerentur, aut interirent fame, lupa fortè fortuna superueniens vbera præbuit, donec à Faustulo regio armentario reperti, domumque ad vxorem delati Remi Romuliq; nominibus loco liberorum ab eis educati fuere. Hi mox annos XVIII. nati Amulium interficiunt, auoq; Numitori restituunt regnum: & cum vrbis ædificandæ quæ noui imperij caput esset, consilium cepissent, nec satis de loco conueniret, Romulo eam in Palatino, quòd ad eius radices à lupa fuissent alti auspicandam censente, Remo autem vt Remuria modico in colle ad Tiberim quatuor fere à Saturnia millibus, eligeretur cupiẽte, Numitoris hortatu sacris peractis quò res auspicio discerneretur, Romulo vulturũ fœlicius augurium euenit: ideòq; ciuitatis condendę locus, eius dein arbitrio permissus est. Is mox vrbis initium à sacris & veneratione Deorum auspicatur. Solennia fuere hęc. Manibus aquilam deferens populo comitatus ad ignem succensum ante arã accedit, & expiationib9 ritè factis ipse sacris cæremonijsq; operatur, Deorum numen vrbis auspicijs propitium orans. Deinde Palatino monte figura quadrata circumscripto, taurum & vaccam arato iungit, sulcoq; prima murorum initia designat: qui mos condendarum vrbium apud Romanos diutissimè postea fuit in vsu. His peractis, plurimisq; victimis vnà cum bubus qui aratrum duxerãt, mactatis, opus demum auspicari iubet: in cuius diei memoriam tanquam natalis Romæ, quotannis dein festum Pariliorum ineunte Vere celebrari consueuit, quo pro partũ quadrupedum agricolæ pastoresq; grati Dijs sacrificabant. Tẽpus hoc conditæ vrbis in diuersum auctores trahũt. In primis enim Dionysius Halicarnassensis, Timæus Siculus inquit, id cum eodem quo Carthago ædificata, congruere tradidit: nempe in annum ante primam Olympiadem trigesimum octauum (hoc tamen si de Romuli ædificatione dicatur, nullo modo verum esse potest, cum à Didone Carhaginem multo antè tempore conditam manifestò constet) L. Cincius autem in quartum Olympiadis XII. refert, Portius Cato græcam temporum rationem non indicat, sed alioquin historia vetustatis perdiligẽter collecta, quadringentis triginta duobus annis Romam bello Troiano posteriorem ait: quod tempus ad Eratosthenis chronica collatum, in annum Olympiadis septimæ primum incidit, quanquam Polybius Megapolitanus in secundum dicat. Hactenus fere Dionysi-

a. lib. 5.
b. lib. 1.
c. in uita Romuli.
d. lib. 42.
e. li. 2. Fast.

Dionysius: sed aliter in Diuisione Italiæ Sempronius, Romulū ait condidisse Romam accitis ex Hetruria vatibus (hæc eius ipsa verba sunt) & fossa vbi caput Erti tauri est, pomœrioq; ad prudentis vatis auspicium sacratis, circum Palatinum collem aratro cingi iussisse XI. Cal. Maias, hora inter secundam & tertiam, Sole in Tauro, Luna in Libra, Saturno, Venere, Marte, Mercurio in Scorpione, & Ioue in Piscibus· ita L. Carrutio mathematicorum peritissimo tradente. Hæc ille. Solinus conditam Romam Olympiade octaua scribit· M. Tullius Olympiadis sextæ anno tertio· Cornelius Nepos Luctatiusq; cum quo sentiunt Eratosthenes & Apollodorus, Olympiadis septimæ secundo· quemadmodum & Pomponio Attico coram Senatu, doctissimisq; viris Græcorum chronica disputante compertum fuit. Etenim cùm ab Aenea Troiaq; excisa per tempora regum Latinorū vsq; ad Romuli principatum anni circiter triginta & quadringinti fluxerint, haud dubiè Olympiadis septimę secundo conditā apparet. Sunt igitur à Romulo huius vrbis initia posita MMMCCXI. anno mundi, post excidium Troianum vt quidā volūt CCCCXXXII. vel vt alij CCCCXXVII. vel XXIX. XXX. vel XXXI. tam enim hìc varij sunt auctores, ante Christi Natalem DCCLI. vel vt alij LII. Charope decennalem magistratum Athenis gerente, primo anno Mededis tertij Assyriorum regis post Arbacem, Titima Macedoniæ imperitante, Achaz Aegypto, Samo, & Hierosolymis. Et hæc initiorum tempora, hæc ipsa huius vrbis initia fuere, quæ pòst orbi vniuerso caput erat futura, eumq; non solum armis imperatricibus, sed etiam cœli clauibus administrare gubernareq; debebat: condidit Romulus, maternum genus à Troianis regibus ducens, incerto patre, colonorum numero peditum III. M. equitum CCC. & Romam oppidulum iam collapsum in regiam tetrapolim vt Fabius Pictor loquitur, conuertit, super Palatinum collem fundatam: ascito enim (subiungit Pictor) ex Hetruria vate atq; sacerdote, olympum fecit, pomœriumq; sacrauit, & aratro ab olympo in vico Tusco per Palatinum circumducens ab imo colle ad verticem, quadratam vrbem designauit, in vertice collis hærente Exquilino oppidulum ampliauit, & è regione loco proximo Cælio Velliam extruxit· cæterū in decliuo ad ima, versus Circum Maximum Germalliam fundauit, vbi iussu Amulij cum fratre fuerat expositus· hac enim anteà labebatur Tiberis· ab ea aūt versus Exquilias forum Romanū ædificauit. Ita Pictor, qui & paulò pòst· quarto autem mense, inquit, ab vrbe condita perpatratum est audax facinus in raptu Latinarum & Sabinarū. Primi ex Latinis bellum mouerunt in Romulum (ꝙ essent vrbi nouę propinquiores, vti in Vmbria diximus) Cęninēses, Antennates, & Crustumini. Romulus aūt auxilio implorato à Tuscis, cum Cælio rege Hetruriæ primū ex his triumphū retulit· & ob id quartus vrbis collis à Tuscis habitari cœptus est, Cæliusq; dictus. Idem etiā Dionysius scribit, addens Cæninas & Antennam vrbes à Græcis oriundas fuisse· Romulūq; regi earū seu Acroni opima spolia detracta Ioui Feretrio dicauisse, præterea colonos quotquot volebāt ex ijs habitatū populariter Romā transtulisse. Liuius item & Plutarchus tradūt Romulum Antenna deiecta Cæninas etiā euertere volentē, coniugis Hersiliæ Cæninensis precibus victū vrbi pepercisse. Bella hinc Sabinorū ingētia propter raptas virgines secuta, vt Fabius Pictor, Dionysius, Liuius, & Plutarchus cōmemorant: ideoq; domesticis viribus nō satis cōfidens Romulus, iterū ab Hetruscis Lucumonibꝰ auxilia petere necesse habuit. Ea de re Galerito Lucumoni Arbeæ negotiū datum est· qui cū Hetruscorū & Salpinatiū maximis copijs

aduentans, quãdo iam Capitoliũ Sabini à virgine Tarpeia fraude introducti cœperãt, proximũ Capitolio Quirinalẽ pro Romulo muniuit: & cũ Romulus aggressus sub Capitolio Sabinos, vulneratus fugeret, illũq; ad Portam Palatinã sequuti hostes Roma potituri viderẽtur, ilico Galeritus è Quirinali delapsus, viãq; retro in Capitoliũ pedẽ ferendi adimens, vbi Ianus quadrifrons, à tergo Sabinis imminens eos in fugam vertit. Animaduersa re Romulus redintegratis viribus & ipse à fronte cedebat· adeo vt Metius Sabinorũ Dux in paludẽ sese cũ equo armatus inijceret & interiret. Cædes ingens fiebat: nec sane restitisset vllus, ni Sabinarũ mulierum occursu tẽperatum ab hostili sanguine fuisset· quarũ intercesione pace constituta, fœdereq; cum Sabinis inito, Romulus vrbis agrum in tres partes diuisit æquis collibus, sic vt Sabinis Tatioq; Capitolium & Quirinalis, Romulo sequentes Exquilinus & Palatinus in quo Roma, Galerito & Luceribus Tuscis Cælius & Cæliolus obuenirent. Auentinum Romulus à nemine passus est incoli· quippe quia Remo fratri iam prius sacrum esse voluerat vsq; ad Helernæ lucum, quæ in Dearum numerum relata, syluam iuxta Tiberim à Crano fratre dono habuit, vt Berosus testatur, & item Ouidius in Fastis [a] inquiens:

a. lib. 6.

Adiacet antiquus Tiberino Lucus Helernæ,
Pontifices illuc nunc quoq; sacra ferunt:
Inde sata est nymphe Cranen dixere priores.

Subijcit Pictor: cumque concesisset naturæ Cælius, & Galeritus rex Hetruriæ succesisset, consensu tribuum Cæliolus, & ab eo tota arcus area septem collibus subiacens Tuscis data, & sacrificio Iano Vertumno facto, egestisq; paludibus, habitabilis reddita, & Vicus Tuscus dicta. Dionysius [b] tamen & Liuius [c] aliter Vicum Tuscum appellatũ tradunt à Tuscis, quos ibi Porsena reliquerat. Verumenimuero mihi hæc sententia probari haud potest, quandoquidẽ manifestò cõstat Vertumnum siue Ianum à Romulo Galeritoq; CC. penè & XL. ante Porsenam annis ad imũ Argiletum fuisse dedicatũ ligneo simulacro, quod Numa rex æreum postea fecit accito Mamurio Osco peritisimo artifice. Et sanè Romulum in Vico Tusco Vertumni simulacrum potuisse Propertius apertè testatur, Ianum ita loquentẽ [d] introducẽs:

b. lib. 5.
c. lib. 2.
d. in Elegia Vertum.

At tu Roma meis tribuisti præmia Tuscis,
Vnde hodie Vicus nomina Tuscus habet.
Tempore quo socijs venit Lucumonius armis,
Atq; Sabina feri contudit arma Tati,
Vidi ego labentes acies & tela caduca,
Atq; hostes turpi terga dedisse fuga:

Pauloq; inferius:

Stipes acernus eram properanti falce dolatus
Ante Numam, grata pauper in vrbe Deus:
At tibi Mamuri formæ cælator ahenæ,
Tellus artifici ne terat Osca manus.

Varro [e] quoq; scribit Vicũ Tuscũ sub Romulo habitatũ constare, ꝙ eius ætate Vertumnus Princeps Deus municipalis Hetruriȩ positus ibi fuerit. Possumus tñ vt mihi ꝗdem videtur hanc auctorũ diuersitatẽ ita conciliare nõ difficulter, vt ab initio ꝗdem sub Romulo Vicũ Tuscũ habuisse dicamus Tuscos· sed & alios Porsenæ tẽporibus illò deductos, vel ꝙ iam tum priorum numerus defecisset, vel alia quauis occasione. Primos igitur vrbis Romæ colonos è tribus gentibus cõflatos, Albanis, Tuscis, & Sabinis, Fabius Pictor aperte probat· addens etiã nomina Principem Tuscorũ (quippe illi tunc

e. lib. 1. de ling. Latina.

Italiæ

Italiæ imminebant imperio) tribubus, videlicet Tatiensium à Tatio, Romnensiũ à Romulo, Lucerum à se, quæ eadem & Trometina dicta fuit à Cælio Trometino, imposuisse. Id quoq; Seruius in hoc Virgilij loco: Tres equitũ turmæ: testatur, inquiens: Tres partes fuisse principio Pop. Romani constat· vnam Tatiensium à Tatio Sabinorum rege, aliam Romnensium à Romulo, tertiam Lucerum, vt quidam volunt à Lucumonibus Tuscis dictã. Huiusmodi itaq; fœlicissimum illud augustissimumq; principium, vt Fabius alijq; plurimi scriptores memoriæ prodiderunt, inclytę huius vrbis fuit· quę deinde tẽporum successu tot Senatores eximios, tot clarissimos fortissimosq; Duces, tot egregios Imperatores vniuersi ꝓpemodum orbis domitores tulit, vti nõ solum Latinorum, sed etiã (licet non sine qbusdam argumẽtis inuidiæ) Græcorũ oẽs historiæ q̃ amplissimè testantur. Vrbe condita cõplexisq; tribus in ea collibus, Palatino, Capitolino & Cælio, vel vt alij tradunt etiã Exquilino quarto, totidẽ portæ, quot mõtes, à Romulo fuerũt ordinatæ. Tribus eñ collibus tres portę respondebãt, Carmentalis, Romana, Pandana. Qui mõtes quatuor inclusos ab initio dicũt, quartã item addũt, Ianualẽ. Plinius à Romulo tres tãtũ factas asserit, quippe quæ tum vrbi exiguæ sufficiebant. Carmentalis sic dicta fuit ab Euãdri matre Carmenta: cernebatur ad dextram sub Capitolio inter Saxũ Tarpeium & Tiberim axaduersum modicæ ædi D. Catharinæ versus circũ Flaminiũ. Romanã ita vocabãt Sabini, ꝙ ex agro suo per hanc in vrbẽ ducebantur. Erat vbi nunc horti D. Mariæ Nouæ, nõ procul ab eo Palatini capite, quod Amphitheatrũ, seu vt hodie vocãt, Colossæum spectat. Vocabatur & à mugitu boum qui per eã in vrbem solebãt adduci, Mugonia· item à tribus angulis etiã Trigonia. Tertia Pandana quod semꝑ pateret res necessarias in vrbẽ deferentibus· eadẽq; Libera & Romanula dicebatur: erat in Velabro. Quarta, si & eã tum ab initio cõditam accipimus, vt aiunt, ad radices Viminalis extitit, & appellabatur Ianualis. Hæc porro q̃ cõmemorauimus, ṗtereaq; decætero edisseremus, si cui ad satietatẽ minutim & magis accuratè ꝑscripta cognoscere libebit, Romã restauratam Blondi, & item Francisci Albertini Florentini, P. Victorẽ de regionibus vrbis Romæ, Volaterrani Cõmentaria a Vrbana, Fuluiũ, & Bartholomæũ a. lib. 6. Marlianum legat, picturãq; simul F. Calui Rauennatis inspiciat. Nobis sanè causa breuitatis minima quæq; omittere certum est· dum paucis indicemus, qbus in locis illa prima splendidioraq; fuerint vrbis opera. Mirum quoq; nemini videbitur, si de singulis auctores suos nõ simus appellaturi: testatũ eñ & ṗdictum disertè volumus, nihil nos absq; Dionysij Halicarnassei, Strabonis, Plinij, Liuij, Melę, cæterorũq; suprà cõmemoratorũ auctoritate, vel quod ipsi oculis nõ viderimus, quicquã in mediũ esse ꝓpposituros. Et ꝓfecto si probationes omniũ sigillatim ab ijs quorũ monumentis tradita sunt, cõquirere vellemus, in infinitum res esset abitura· sicuti exẽplis aliorũ, qui laborẽ captauere plus satis magnũ, manifestò iampridẽ cõstat. Itaq; vt ad omissum sermonẽ reuertamur, quadrata primum forma Romã ædificauit Romulus· portas extruxit· trib⁹ diuisit, vt tradit Fabius Pictor, Tatio, Sabinis, Cælio, Tuscisq; locis quos antè diximus assignatis: etsi nõ desint, qui Cælium montẽ à Tullo Hostilio dicant adiectũ· sed q̄d hac de re sentiendum sit, nos iam demõstrauimus. Romulo vita defuncto Ianiculũ vltra Tiberim Ancus Martius vrbi adiunxit, Seruius Quirinalem, Viminalem & Exquilinum· qui & post tãtum incrementũ collibus septem cõplexis vrbem in octo regiones diuisit, totidemq; portas quæ regionibus singulis responderent constituit. Eæ fuere

Querquetulana, Neuia, Tergemina, Naualis, Tarpeia, Quirinalis, Viminalis, & Exquilina. Posterioribus verò tēporibus ampliatū denuo vrbis spatiū adeo, vt regionibus diuideretur quatuordecim, inscriptio vetus indicat q̄ in Capitolio legitur, huiusmodi. Imperatori. Diui Traiani Partici filio, Diui Neruæ nepoti, Traiano Hadriano Augusto Pont. Max. Trib. Pot. XX. Imp. II. Coss. III. P. P. Magistri vicorum vrbis regionū quatuordecim. Erāt hæ, Capena, Mons Cælius, Isis & Serapis, Templi pacis, Exquilina, Alta semita, Via lata, Forum Romanum, Circus Flaminius, Palatium, Circus Maximus, Piscina publica, Auentinus, & Transtiberim. Quidam addunt Vaticanum, & Campum Martium maiorem. Ambitus, vrbis Plinij temporibus erat P. M. XX. Vopiscus ait sub Aureliano Imp. à quo in tantum erat aucta P. M. L. fuisse. Neq; non facile credendum illi videbitur, si suburbia quoq; ciuitatis appellatione cōplectamur, quæ vsq; ad pontem Tiberinum prope Otriculum pertinebant. Hac verò ratione Vopiscum ita locutū esse manifestò cognosci potest ex Ammiano Marcellino, qui Constantij Imper. aduentum ad vrbem narrans, eum ait Hormisdam Persam hominem prudentem in comitatu duxisse, quem postq̄ in prima suburbia ventum fuisset, de vrbis initijs cælari voluit, & iam in media deductum rogauit, ecquid illi de vrbis descriptione videretur, quantumq; putaret itineris in illa factum? sic verò respondisse Persam, vt Imperator intelligeret eum se tum in vrbis medio versari putauisse, frequentia nimirum, & amplitudine deceptum ædificiorum, quæ ab illo ponte Romam vsq; continua serie producta cernebantur. Quin & hac nostra memoria ciuitatibus suburbia coniungi videmus, vt cum de vrbe verba fiant, etiam de suburbijs dici intelligamus: quapropter ambitus Romæ, q̄ solius vrbis P. M. XX. erat, suburbijs cōplexis facile potuit ad eam quantitatē quā Vopiscus tradit, ascēdisse. Portas suburbiorum & vrbis in vniuersum numero XXIIII. fuisse refert Plinius. Erant aūt hæ. Flumentana siue Flaminia, Nomentana seu Viminalis, Exquilina siue Taurina, Cælimontana vel Asinaria, Tergemina vel Ostiensis, Rutumena seu Veientana, Collatina, Interaggeres, Aurelia, Tarpeia, Fontinalis, Lauernalis, Mutia, Piacularis, Quirinalis vel Agonensis aut Collina, Ianualis vel Sabina versus Sabinos, Neuia siue Lauicana, Capena vel Appia, Portuensis vel Naualis, Triumphalis seu Vaticana, Tyburtina, Gabina, Latina, Catularia, Laurentina, Ferentina, Minutia, Salutaris, Prænestina, Libitinensis, Valeria. Trium quæ desunt memoriam non inuenimus. Animaduertendum porro est hoc numero septem antiquiores non contineri, videlicet Carmentalem, Mugoniam, Pandanam, Querquetulanam, Radusculam, Saginalem, & Sancualem, quæ Plinij temporibus interierant. Liuius tamē vt passim in illius historia legere est XXXVII. ponit. Vrbis medio, in capite Fori Romani columna erat erecta circa locum vbi nunc arcus Septimij cernitur· quod signum Aureum Milliare vocabant, vbi viæ totius Italiæ descriptæ erant, & finiebantur præterea, notata portarum omnium ab illo loco distantia mensuraq; legebatur· quæ vt Plinius refert, per directum efficiebat amplius XXX. M. P. ad extrema verò tectorum cum castris Prætorijs per vicos omnium viarum colligebat amplius LXX. M. P. Compita regionum singularum erant CCLXV. Regiones vti ex P. Victore diximus, XIIII. nimirum Capena, q̄ in ambitu cōtinebat pedes XII. Mil. CCXXII. Cælimontana quæ XII. Mil. CC. Isis & Serapis Moneta, XII. Mil. CCCCL. Templi Pacis XIII. Mil. Exqlina XV. Mil. CM. Alta Semita XV. Mil. DC. Via lata XII. Mil. DCC.

Forum

Forum Romanũ XII. Mil. DCCCLXVII. Circus Flaminius XXX. Mil. D. Palatium XII. MDC. Circus Maximus XI. Mil. D. Piſcina publica XII. Mil. Auentinus XVI. Mil. CC. Tranſtiberina XXXIII. Mil. CCCCLXXVIII. Erant in vrbe ꝑterea Senatula tria, Obeliſci magni VI. parui XLII. Pontes quo Tiberis trãſitus cõiungebatur VIII. Campi totidẽ, Fora XVII. Baſilicæ XI. Thermæ XII. Aquæ in vrbem ductæ XX. Viæ XXIX. Capitolia II. Nymphæa XI. Equi ænei deaurati XXIIII. Equi eburnei XCIIII. Arcus triũphales marmorei XXXVI. Cohortes ꝑtoriæ X. Cohortes Vrbanæ IIII. Cohortes Vigilum VI. Excubitoria XIIII. Vexilla cõmunia II. Macella II. Theatra II. Ludi V. Naumachiæ V. Cõmunia caſtra peregrina, Caſtra Miſenatium, Caſtra Tabellariorũ, Caſtra Lecticariorum, Caſtra Victimariorum, Caſtra Salgamariorũ, Caſtra Silicariorum, Caſtra equitum, ſingulorum II. Præter hæc & alia multa loca Victor commemorat, quæ nobis in præſenti omittere viſum fuit, tum quòd non magni momenti ſint, ideoq; nec à cæteris ſcriptoribus relata, tum vt ſuis locis commodius & opportunius dicantur. Turres imperio florente circum vrbem erant DCCXXXIIII. in quibus cum ita res ferret, ꝑſidia collocabantur. Quantus autem hac noſtra memoria Romæ ſit ambitus, nõ parum variatur. P. M. XV. nõnulli dicunt, alij XIIII. ꝗdam XIII. idq; menſura diſtantiæ portarũ inter ſe ſingularũ oſtẽdere conãtur, vt Marlianus a refert. Turres ſolummodo CCCLXV. portæ XX. ſuperſunt. Nec q̃ nunc extant turres, itemq; muri, veterum operum fundamentis inſiſtunt· neq; materia lapideúe conſtant eodẽ· nec iiſdem in locis ꝗbus olim, portæ ſunt· ſed oĩa mutata conuerſaq; reparatorum pro tẽpore arbitrio: quippe quia nõ ſemel incurſione barbarorũ vrbs ruinis deformata, planeq; vaſtata ac ſubuerſa fuit, vti Procopius, Blondus, Sabellicus, alijq; plurimi ſcriptores prodiderunt. Beliſarium inprimis didicimus Romam à Gothis dirutam nouis muris, longè tamen quàm primi erant arctioribus cinxiſſe: Blondus auctor eſt illis iterum euerſis poſt multos annos Pontificem Adrianum primum eos qui nunc extant, centenis aureorum nummûm millibus è Tuſcia conquiſitis extruxiſſe· quos deinde ſuccedentibus temporibus alij Põtifices auxerunt, vt Poggius ad Nicolaum V. commemorat. Ab initio lapide quadrato conſtabant, vti in hodiernum vſq; diem veſtigia quibuſdam in locis teſtantur· nunc opere lateritio variè pro temporũ inſtauratorũq; diuerſitate ſunt extructi. Quoniam autem de portis veteribus abundè locuti ſumus, de cætero quæ ad præſens extant perſequamur.

a. lib. 1.

PORTAE NOVAE VRBIS.

EÆ ſunt vt Volaterranus, Albertinus, & Marlianus tradunt, cum ſpatiorum quibus inuicem diſtant menſuris, primùm ab occidente Popularis, q̃ veteribus Flumentana ꝓpter vicinitatẽ Tiberis, poſtea quoq; Flaminia dicta eſt à Flaminia via. Sequitur per radices Collis Hortorũ ſpatio P. mille Pinciana, ſic à Pinciano Senatore denominata, in eodẽ colle verſus Aquilonẽ ſita, priſcis ab oppido Collatia non procul vrbe, Collatina dicta. Tum ſenis ſtadijs abeſt Salaria, nomen à ſale quod è Sabinis hàc in vrbẽ adferebatur ſortita· q̃ olim Quirinalis dicebatur, vel ꝙ eſſet ædi Quirini vicina, vel ꝙ ad collem Quirinalem ea perueniretur· Agonenſis præterea vel, vt quidam volunt ab Aegonio colle, vel vt alij, ꝙ angulis careret· item & Collina à Colle, ſed & Tricepis & Quinquecepis vt Varro tradit, à numero capitum exiguorum collium, vocata fuit. Exortũ ſolis æſtiuum ſpectat, vt & Porta D. Agnetis, q̃ ſtadijs ab ea quinq; diſtat. Hæc olim Viminalis

ob viminũ ꝓpinquis in locis frequentiã, appellabatur, vel vt alij volunt, à tẽplo Iouis Viminij. Figulensis etiã quod extra eã in proximo essent figlinæ: tum & Nomentana, qm̃ hàc Nomentũ ibatur. Iuxtà quõdam erat porta Inter aggeres, cuius nunc paucissima vestigia supersunt. Sequitur D. Laurentij, stadijs XII. à D. Agnetis, olim Tiburtina dicta: quanq̃ nõ desint qui Tiburtinã in ante relatas collocẽt, Diuiq; Laurentij priùs Exquilinã vocatam ab Exquilijs in q̃bus extat, arbitrentur. Nũc inter munitiones locis circũiectis extructas clausa manet, vt Põponius Lętus auctor est. Taurina quoq; vocabatur ob tauri caput, quod in hodiernũ vsq; diem in prima eius facie cælatũ apparet. Est ad orientẽ, vti & alia proxima. Quæ succedit Porta Maior appellatur, olim Neuia, propter vicinã syluã Neuiam: item & Labicana. Neq; nũc varias scriptorũ cõtentiones an hæc Neuia quondã, an potius Arcuaria fuerit, pluribus cõmemorare libet: cuiusmodi quoq; de multis alijs vbi quondã fuerint, cõtrouersiæ reperiũtur: sed omissis opinionibus ea tantũ quæ nobis ad veritatẽ propius accedere videbuntur, paucis exponemus. A Maiore stadijs XII. versus hybernũ solis exortũ Porta D. Ioannis sequitur, olim q̃dem Cælimõtana dicta, ꝙ esset in Cælij mõtis radicibus siue latere: nõnullis tñ Querquetula, qui Cælimontanam inter hãc alio nomine vocatã Asinariã, & Portam Metrodi prope D. Stephanũ Rotundũ mediã, refectisq; muris occlusam, ꝑterea quoque Septimij dictã fuisse volũt. Ab hac Gabiusa stadijs V. versus ortum æstiuũ distat, q̃ est in angulo mœniorũ sub Cæliolo, nũc clausa propter Aquæ Marianæ riuum, qui per eã in vrbẽ ingreditur. Nomẽ olim Gabiusæ, iteq; Gabinæ sortita, hodieq; retinet, quòd hàc in agrũ Gabiorũ iter sit: Metrodi q̃busdã à mẽsura videtur appellata. Proxima Latina in Cæliolo, stadijs à superiori V. semꝑ id nominis retinuit, ꝙ in Latiũ ea exiretur. Ortũ hybernũ spectat, D. Ioannis Euangelistæ tẽplo propinqua. Sequitur spatio paulo ampliùs D. P. D. Sebastiani porta, ab eius Diui fano extra vrbẽ, ad quod illa peruenitur, appellata: veteres Capenã dicebãt, quòd ad oppidũ Capenã mitteret: alij tñ ab amne Capenate volũt denominatã: etsi nec auctorẽ adducãt vllum, nec vbi fluuius ille fuerit, demõstrẽt. Camœnia quoq; dicebatur, qm̃ extra eam nõ procul templũ Camœnarũ erat: item Appio Censore, qui Viam Appiam muniuit hîc incipientẽ, Appia: nec desunt, qui & Triumphalem, deniq; & Fontinalem à fontiũ locis propinquis frequentia dictam tradant. Vltima deinde citra Tiberim D. Pauli est, spatio ab Appia P. mille: meridiemq; similiter vti & illa spectat. Nomen habet ab eius D. templo, quod extra eam est. Veteribus vt quidam existimant Trigemina vocabatur: quòd ea tergemini exiuissent Horatij. Fuit autem ijs temporibus intra Tiberim & Auentinum sub angulo montis, ad dextram amnis ripam iuxta Salinas: vestigiaq; supersunt etiamnum hîc in propinquis vineis: quanquam nonnulli diuersum sentiant. Ostiensis etiam dicebatur, quòd Ostiam mittat. Sunt qui Portam Laurentinam, Trigeminam, Ostiensem, & Trigoniam his in locis vicinis extitisse dicant: verùm nouis mœnibus extructis vnam D. Pauli conditam, aliarum omnium nominibus omissis. Abest à Tiberi stadijs XII. Trans Tiberim intra stadium medium Ripensis ad vernũ occasum est, olim Portuensis dicta, quòd iter hàc esset ad Portum Romanum ab Imperatore Claudio factum. Hinc paulo minus mille P. in Ianiculo D. Pancratij sequitur, antiquis Aurelia, quemadmodum nonnulli putant, ab Aurelio Imper. vocata, vel, vt quidem, ab Aurelia via: quanquam & à porta viam denominatam alijs placuerit. Hinc per Ianiculum incedenti post

D. P.

D. P. occurrit Septimiana versus Septentrionem ab Imperatore Septimio denominata posteaque ab Alexandro sexto Pontifice restaurata, vbi Septimij nomen incisum marmori cernebatur. Nonnulli Fontinalem ab initio dictam volunt à fontium vicinorum multitudine. Succedit Porta Turrioins à Nicolao V. Pontif. condita, aliter etiam Pusterula dicta, non procul à Campo. Succedit in Vaticano, regiæ Pontificum vicina stabulis Porta Pertusa paulóq; vlterius iuxa nobilissimos hortos ædesque Beluederij splendidissimas, Iulia, magno sumptu à Iulio II. Pontifice condita. Postrema hinc, Castello Sancti Angeli vicina Castellana est, q̃ prius Aeneia vocabatur. Et hę nostris tẽporib⁹ vltra citraque Tiberim vrbis Romæ portæ sunt olim verò & Triumphalis alia fuit, vbi in hodiernum vsque diem ex Tiberi pilæ quędam eminent prope Sancti Angeli pontem, exaduersum vię, quę à Sancto spiritu transcurrit ad Obeliscũ muris D. Petri vicinũ. Erat ea porta iuxta Pontem collapsum, de quo dicemus alibi. Tiberis Latium à Tuscia diuidit, itemque Romam ipsam, à porta Populari vsque ad muros Ripensis, spatio in longum stadiorum XII. Olim hîc ripa Tiberis quæ vltra citraque est, Romaque ipsa, & Latium cum Tuscia pontibus octo iũgebatur, de quibus porrò sigillatim agere decreuimus.

PONTES VRBIS ROMAE.

ERant vt diximus octo quondam in Tiberi pontes, quos ita P. Victor recenset, Miluius, Aelius, Vaticanus, Ianiculensis, Fabricius, Cestius, Palatinus, & Aemilius qui antè Sublitius. Miluium nunc vulgus perperam vocat Mollem: est extra Portam Popularem spatio amplius P. mille: viam Flaminiam cõiungit primùm Syllæ tẽporibus à Marco Scauro factus posteaq; sæpius & deiectus, & restitutus, nihil habet antiq̃tatis reliquũ p̃ter pilas. Ad hũc pontẽ Maxentius Tyrãnus à Constantino Magno diuinitus fuit oppressus. Sequitur Põs Castelli Sancti Angeli: hunc veteres Aelium appellabant, quod esset ab Aelio Adriano iuxta eius monumentum conditus. Paulo vlteriùs in Tiberi pilæ supersunt pontis Vaticani, per quem in Vaticanum ex vrbe commeabatur, aliter etiam Triumphalis dicti, quia per eum triumphantes in Capitolium proficisci solebant: rusticanos etiam hoẽs eo incedere fas haud erat. Quartus infrà sequitur pòs Sixtus, ita dictus quòd à Sixto IIII. Pontif. restitutus fuerit antè Ianiculensis propter Ianiculi vicinitatem, & item Aurelius ab Aurelia via vel porta. Sunt qui tradant ab Antonino Pio factum ex marmore, posteaq; bellorum temporibus deiectum, ideoq; donec à Sixto Pontif. reficeretur, diu pontem ruptum appellari consueuisse. Longitudinem habet pedum CCXV. Stadio dehinc vno exaduersum Theatro Marcelli medio in Tiberi modica est insula, vbri vtrinq; cõnexa pontibus: q Latiũ versus est, citrà, Quadricepis appellabatur à quaternis in eius aditu collocatis signis quadrifrõtib⁹. Olim Fabriciũ appellarũt, qm̃ à Fabricio fuerat instauratus, vti in lapide quodam arcus etiamnũ, quanquã maiori exparte corroso legitur, hoc modo. L. Fabricius, G. F. Cur. Viar. Faciundum curauit. Q. Lepi. M. F, M. Lollius. M. F. Coss. probauerunt. Longitudinis DXX, pedũ est. Alter quo Transtiberina regio cohæret insulæ, D. Bartholomęi nũc dicitur ab illius Apostoli fano, quod ipsa in insula est. Veteribus Exquilinus & item Cæstius vocabatur. Collapsum refecere Valentinianus, Valens & Gratianus Imppp. vti inscriptio adhuc docet huiusmodi. Domini nostri Imppp. Cęsares Fl. Valentinianus, Pius, Fœlix, Maximus, victor ac Triumf. semper Augustus, Pont. Maximus, Germ. Max. Alam. Max. Franc. Max. Goth.

Max.Trib.Pot.VII.Imp.VI.Cos.II.P.PP.II, & Fl.Valens pi9,fœlix,maxim9,victor ac triũf.sẽp.Aug.VI.Põt.max.Germanic.Max.Alamanic9Max. Frãc.Max. Goth. Max. Trib.Pot.VII.Imp.VII.Cosl.II.P.P P.& Fl.Gratianus,pius,fœlix, max. victor ac Triumf.semꝑ Aug.Pont.Max.Trib.Pot. III.Imp.Cos.primùm P. PP. Pontẽ fœlicis nominis Gratiani in vsum Sẽatus ac Populi Rom. cõstitui dedicariq; iusserunt.Habet in longum passus X nostros.Dein ad teli iactum põs succedit D.Mariæ Ægyptiæ,sic propter ædem illius Diuæ propinquã appellatus · olim Senatorius,& item Palatinus ob collis Palatini vicinitatem. Infrà deinde locus apparet vbi põs vltimus extitit, quem tota scriptorum cohors sublicium & Aemilium nominat.Ligneum Ancus Martius primùm fecit,trabibus inuicem ita compositis absque ferreis clauibus,vt belli tempore quàm aptissimè reuelli possent,& eodem ordine denuo coniungi. Vt hac ratione construeretur, periculum Romanos admõuerat,quando victoriam persequentes Hetrusci vrbem propemodum ceperant,nisi memorabilis Horatij Coclitis fortitudo tantisper hostium in cursum sustinuisset, donec à tergo rumperetur · qui deinde hîc interciso transitu non sine grauissimo vitæ discrimine cum ab aquarum altitudine,tum ab hostium telis,in amnem prosiliens ad suos se recepit,vti omnibus historijs est celebratissimum. Existimant nonnulli sublicium ab ilice dictum arbore quercuum generis, ex qua pontes construi solebant·alij à sublicis,quæ Volscorum lingua trabes sunt ad fulciendum depressæ. Lapideum postea fecit Aemilius Lepidus,vnde & Aemilij nomen accepit.Collapsum restituit Tiberius,iterumque Tiberis inundatione subuersum Antonin9 Pius. Ad vltimum denuo collapsus adhuc ea ruina iacet:exiguaque supersunt vestigia,quæ medio flumine cernuntur iuxta Portam Ripẽsem, vbi statio nauium sub Auentini collis radicibus esse solet. Herculem aliqui primùm hoc in loco Tiberi pontem indidisse ligneum tradunt, cum occiso Geryone rediens,partem sociorum qui Saturniam condiderunt vt prædiximus, hîc reliquit. Hactenus ambitu Romæ cum veteris,tũ nouę demonstrato,portis item vltra citraque Tiberim antiquis ac recentibus, deindeq; pontibus commemoratis, nunc septem quoque colles sigillatim & Campum Martium persequemur,ædificiorum tam veterum, quàm ꝓsentium memoriam nõ relaturi·de quibus nunc alios scriptores hac in re diligenter & copiosè versatos adiri iubemus,postea vias, aliaque scitu digna descripturi.

SEPTEM COLLES ROMAE. CAPITOLIVM.

QVemadmodum initio regiõis dictum à nobis est,vrbe Roma citra Tiberim septeni cõplectebantur colles siue rupes,aut montes,vt omnes scriptores nominãt:de quibus ita Virgilius. Scilicet & rerũ facta est pulcherrima Roma, Septẽque vna sibi muro circũdedit arces. Nomina sunt hæc,Capitoliũ,Palatinus, Auẽtinus,Cælius,Exquilinus,Viminalis,& Quirinalis. Hac quoque de causa Romã septicollem dictam anteà retulim9. Trans Tiberim alij duo sunt Ianiculus & Vaticanus. Capitolium ab initio Saturnij nomen habuit ab vrbe Saturnia, quam in eius cliuo quondam Saturnus condidit,vt suprà demonstratum est:postea Tarpeium à virgine Tarpeia dictum, quam in eo Sabini peremerunt Liuius auctor est. denique Tarquinij Superbi temporibus Capitolium vocari cœpit, humano capite in templi Iouis fundamentis reperto,vt Varro, Liuiusque,ac item Halicarnasseus ꝓdidit,q rem hãc sigillatim est persecut9. Cato quoq; nomẽ hoc inditũ dicit à capite inuento fluente sanguine. Diuidebatur in partes duas, arcem & Capitoliũ.

Arx

Arx Aquilonẽ ſpectabat. Eam initio Tarquinius Priſcus inceperat, perfecit Superbus, conſecrauit Horatius Puluillus Conſul. Temporibus deinde Syllanis Marianiſq; Scipione & Norbano Coſſ. annis CCCCXV. à dedicatione, flammis conflagrauit: nec, vt Appianus ſcribit, vnquam eius incendij auctor inuentus. Conſtitit ex lapide quadrato, quemadmodum nonnullis adhuc veſtigijs apparet. A Sylla tũ q̃de reſtitui cœptã Quintus Catulus abſoluit. Sub Vitellio dein iterũ igne abſumptã vt Tacitus ſcribit, Veſpaſianus cœpit inſtaurare, Domitian⁹ filius tã eximiè perfecit, vt multis partibus veterẽ magnificentiã ac ſplendorẽ ſuparet. Millia talentorũ XII. opi tũ impẽſa: æreiſq; laminis opa Catulli ſummi artificis totum opetrum quod tectũ ad Pontificẽ Honoriũ primũ perdurauit. is: enĩ ſuſtulit, D. Petri fanũ in Vaticano reficiens: vbi hac noſtra quoq; memoria tegulæ ex illis inauratæ cernũtur. Plurimę circum hoc nobiliſsimũ ædificiũ turres erãt, & intra muros delubra, ſimiliaq; loca numinibus conſecrata plus LX. non quidem ædes magnæ, ſed auro, argento, gẽmis, p̃tioſiſq; lapidibus tam ſumptuoſæ, vt cui poſſent aptè cõferri, nihil orbe toto reperiri quicquam putaretur. Id tum Ammianus Marcellinus [a] aperte ſignificat, vbi ſic inquit: Intra ſeptem montium culmina per accliuitates planitiemque poſita vrbis membra colluſtrans & ſuburbana, quicquid primum emicuit, inter alia cuncta ſpectabat Iouis Tarpei delubra, quantum terrenis diuina pręcellunt: tum etiã Caſsiodor⁹ his verbis: Forũ Traiani vel ſub aſsiduitate videre miraculum eſt, Capitolia celſa contueri, hoc eſt humana ingenia ſuperata videre. Locus hic tot olim egregijs & ampliſsimis ædificijs ornatus, hac ætate propemodum vacuus eſt & inanis: vix enim nunc ibi Senatoris & Conſeruatorum p̃toria nullius fere momenti, cũ Aræ cæli familiæ minorũ monaſterio cernũtur. Statuæ q̃dã ijs in ædib⁹ aliaq; vetuſtatis monumẽta ſupſunt, q̃ ſunt à nobis in antiq̃tatũ Romanarũ libro dicta: proindeq; nunc vti etiã vrbis cętera, nõ memorabũtur.

a. lib. 16. hiſt.

COLLIS PALATINVS.

Seq̃tur Mõs Palatin⁹, de cui⁹ nominis origine diuerſa pdiderũt ſcriptores. Inprimis Varro dictũ ait à Palatinis Aboriginib⁹, q ex agro Reatino Palatiũ vocato pfecti, hîc cõſederũt: alijs ab vxore Latini Palãtia, nõnullis ab ouiũ balatu tanq̃ balatiũ appellatũ referẽtibus. Halicarnaſſenſis aũt à Palãtia nomẽ deductũ vult, Arcadũ patria, q in hęc loca quõdã cõmigrarũt. Alij noĩs auctorẽ Palantẽ aſſerũt auum Euãdri, q cũ Arcadibus Palantia vrbe profectus hîc cõſedit, locumq; in patriæ ac Palantis aui memoriã ita denominauit: q̃ rẽ Virgili⁹ his verſib⁹ cõfirmat.

Arcades has oras genus à Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui ſigna ſecuti
Delegêre locum & poſuere in montibus vrbem
Palãtis paui de noẽ Palantęũ.

Nõ deſunt q à Palãtia Euãdri filia hîc ſepulta, quã Hercules cõpreſſerit, appellationẽ eſſe pdiderint: alij, q à Palãtib⁹ in hoc mõte ſepultis: alij q aliũde: tãtaq; ſentẽtiarũ eſt diuerſitas, vt oẽs referre tœdioſum foret. Iudiciũ, vtcũq; ſe res habeat, erudito lectori pmittim⁹. Hoc in mõte plurima & ampliſsima quondã ędificia fuere: primũ Roma oppidũ à Roma Itali filia cõditũ vt p̃diximus: q̃ deinde collapſũ Euãder inſtaurauit, Romul⁹ vrbis forma q̃drata cõplex⁹ eſt. Sciri verò debet hac ędificatione poſtrema domos ex lignis, cannis, aliaq; ſimili materie cõſtructas, queẽadmodũ auctor affirmat Halicarnaſſe⁹, vnã ex ijs habitationib⁹ in Palatino, q̃ Circũ ſpectat, viſam ſibi referẽs, q fama ciuitatis publica, Romuli quondam fuiſſe, eiuſque memoriæ gratia conſeruata credebatur.

Erat ea vbi nűc Virgilij Mantarẽsis Romani ciuis dom⁹ est. Aliæ processu tẽporũ in Palatino sumptuosæ plurimæq; fuerũt ædes, quas causa breuitatis omittimus, qm̃ ex auctorũ quos ante nominaui monumẽtis, haud difficulter cognosci possũt.

MONS CAELIVS.

COllis hic primùm Querquetulan⁹ est dict⁹, vt qdã existimãt à vicina quercuum sylua: sed vnde postea Cęlij nomẽ acceperit, in diuersum ttahitur. Sũt q id à Cælio Hetruscorum rege profectũ, cuius auxilijs est vsus Romulus, vt antè com memoraui, arbitrantur· nõnulli à Cælio quodam Vibone Hetruscorum duce, cui montẽ hũc Tarqnius Priscus assignauerit· alij ab Cęlio illo, q cũ Latino bellũ gessit. Ex his prima mihi sentẽtia magis probatur. Dein exiguus collis huic cõiunct⁹, in quo nunc ædes D. Ioannis Euangelistæ est, olim Dianæ templũ fuit, Cæliolus appellatus, tanquam paruus Cælius. Incipit ab eo fano, pertinetq; vsq; ad D. Grægorij. Hoc spatio cũ olim fuere, tum hac ętate quoq; sunt ędificia magnificẽtissima, plurimęq; res memorabiles, quæ nunc omittuntur vt ad Auentinũ veniamus.

MONS AVENTINVS.

SUnt q sic dictũ existimẽt ab auibus, q̃ de Tiberi subuolãtes in eo sedebãt· qdam ab Auẽtino putãt Aboriginũ vel Albanorũ rege, qui hîc occisus & sepultus fuerit· alij, quod cũ ob paludes inter eũ & Capitoliũ, ipse mons à cæteris partibus vrbis esset dissociatus, vehebantur & adueniebant ad illũ nauibus hoẽs· nõnulli deniq; ꝓpter aduentum eorum, qui magna frequentia solebãt ad Dianę tẽplum proficisci, quod hîc eo loco fuit, vbi nũc D. Sabinæ est. Mihi verior eorũ videtur sentẽtia, q ab aduentu ꝑ paludes vectorũ, nomẽ hoc colli inditũ autumarũt tanquã Aduentini. Romurius etiã olim appellatus est: quanquã Festus Põpeius Romuriũ locũ quendam certum in Auentini vertice dicat, vbi Romul⁹ auspiciũ vrbis cõdendæ cepit. Murũ illi Martius circundedit, quanquã aliter nonnulli tradãt. Quondam in Auentino locisq; circumiectis multa cum templa celebria, tum alia summi splendoris ædificia fuerunt, quæ nunc ad commodiora tempora reijcimus.

MONS EXQVILINVS.

EXquilinũ vel Exquilias collẽ ita vocatũ tradunt ab excubijs prętorianis, siue militibus Romulo per Lucumonem, instituto Hetruscorum attributis· nimirum apud quos ex more Princeps duodecim lictores, quibus singulis armati triginta coniũcti erant, tam honoris ac dignitatis, quàm tutelæ custodiæq; corporis sui habebat causa. Diuersè tñ alij nomẽ hoc ab aucupijs fluxisse dicunt· qm̃ ibi qsquiliæ, minutæ scilicet escæ decipiendis auibus spargi solerent. Varro montẽ hũc diuidit in partes duas, nobiliorem esse scribens eam, quæ à foro postea Traiani vocato, nunc à Turre Comitum ac Militiarum incipit, & per montem Caballinum, perque Thermas Diocletiani ad D. Laurentij portam vsq; protenditur. Altera pars ea loca continet, quæ inter Diocletiani Thermas & Marij Trophæos intersunt. Habuit Exquilinus tot olim ædes cum Deorum, tum hominum amplissimas & magnificentissimas, vt omnes absque tædiosa verbositate referre minimè possemus, quemadmodum aliorum auctorum descriptionibus tam antiquorum, quã recentium abunde demonstratum est.

MONS VIMINALIS.

ETsi nõ desint q collẽ hunc in Exqlijs annumerent· nos tñ aliorũ sententiam imitaturi, diuersum eum & singularem inter septem collocabimus. Nomẽ à Ioue

Ioue Viminco cuius hîc erat ara, ſumptum nonnulli prodiderunt: eamq; propter viminum hoc in loco ſyluam Iouis Viminei dictam. Sed & Cęliolum olim vocatũ aliqui commemorant. Latitudinis eſt paruæ, at longior multò. Nunc ingentes ruinæ, ſplendidis & ſumptuoſis ædificijs exornatum quondam fuiſſe, teſtari poſſunt.

MONS QVIRINALIS.

SIc à templo Quirini collẽ hunc dictũ cum Varro, tum etiam Ouidius in Faſtis ꝓdidit inqens: Templa Deo faciunt: collis quoq; dictus ab illo eſt, Et referũt certi ſacra paterna dies. Quibuſdam placet nomen hoc à Quiritibus acceptum, ꝙ cum Tatio Curibus profecti hoc in loco conſederunt: alijs à templo Iunonis, Sabinorũ Deæ, quam illi Curitim, id eſt haſtatam vocabãt: curim enim vel curinam, id eſt haſtam, Hetruſcos, at Romanos Quirin ſeu quirinam protuliſſe: quoniam illis, q. littera latina nõ erat in vſu: propter eaq; quẽ Hetruſci Curinalem, Romani Quirinalem appellabant. Montem Aegonium ab initio dictum nonnulli tradunt. Longitudine Viminali eſt ſimilis: at amplius in latum patet: ſunt enim qui collem illi alium inter portam Collinam & Collatinam adiungant, vbi characteribus Aegyptijs inſcriptus, Lunæq; quondam vt nonnulli prodiderunt, dedicatus iacet obeliſcus. Latitudo ſumitur à Viminali, quæ à Septentrione ad meridiem incedens, formam cubitus inflexi brachij refert vſque ad Turrim Comitum. Plenũ olim magnificis & ſumptuoſis ædificijs fuiſſe, veſtigijs quæ ſuperſunt manifeſtum fit. Hactenus ſeptẽ collibus partis citra Tiberim deſcriptis, decætero ad vrbis plana progrediemur.

ROMAE PLANITIES.

VRbis planitiem in duas partes diuidemus, hoc modo. A Capitolio ꝑ Pantheon ciuitatis vmbilicum, ad ripam Tiberis vſq; iuxta D. Rochi fanum directa linea, ac tanquam in duas æquales partes vrbe ſciſſa: prior ad latus & frontem habebit Tiberim: altera principium ducet à foro Traiani: continuabit ad Portam Flumentanam, quæ & Flaminia, & nunc Popularis: item ad radices Quirinalis & collis Hortorum gyro pertinebit. Vtraq; in parte quondam ampliſsima ſplendidiſsimaq; fuerunt ædificia, maximèq; Deorum delubra.

CAMPVS MARTIVS.

ERat Campus Martius planities intra forũ Suariũ, Pilam Tyburtinam, Colles, & Tiberim, ſecundũ aliquos, qppe Roma Capitolio finiebatur vt Blondus vult. Ab initio ſpatiũ hoc Cãpus Tiberinus dicebatur, ꝙ eſſet iuxta Tiberim ꝑtinebat ad pontẽ Miluiũ vſq;. Primùm extra muros erat: ſed à Beliſario Iuſtiniani Imperatoris Legato mœnibꝰ ꝑ radices collis Hortorũ ad Tiberim prolatis, vrbi pars eius adiecta fuit. Martius dictus quũ Tarqnijs eiectis, quorũ ager erat, Marti cõſecratꝰ eſt. Poſteriori dein ęuo ꝑmultis & ampliſsimis occupari ædificijs cœpit.

INSVLA TIBERIS.

EXiguam inſulam efficere Tiberim ſuprà diximus. Ea eſt inter Pontem Quadricipitem & Pontẽ D. Bartholomæi, nauis ſpecie, videlicet lata medio quãtum ſagittæ iactus: in longum duobus ſtadijs extenta: capite in proræ modum acutiori, fine in puppis ampliore: de qua ſic Ouidius.

Scinditur in geminas partes circumfluus amnis:
Inſula nomen habet laterum quæ à parte duorum
Porrigit æquales media tellure lacertos.

Naſci primùm cœpiſſe pulſis Tarqui-

a.lib.5. Tarquinijs Dionysius Halicarnasseus a & Liuius commemorant hac occasione. Regijs opibus à populo direptis, & alijs agris quos priuatim possederant inopibus ex plebe diuisis, campus inter vrbem & flumen Marti iam antea sacer, quem Tarquinius spreta religione suis segetibus oppleuerat, equis & iuuentuti disciplinis militaribus exercendæ relictus fuit: omne verò frumentum eo natum, siue iam tritum, siue adhuc cum spicis, in Tiberim abijci iussum, religione auehi vetãte: cuius acerui putrescentes, arena cæterisq; rebus quæ temere flumen conuehere solet, indies aucti, tandem istam insulam vti nunc est effecerunt: quæ postea domibus inædificatis Licaonię nomen accepit, Esculapioq; consecrata fuit simulacro eius ab Epidauro allato. Sunt qui ad nauis formam ideo redactã opere putauerint, quòd Esculapij signum effigie draconis eò naue deportatum fuisset. Et extat in hodiernum vsq; diem in horto ædis D. Bartholomæi nauis ex lapide Tasio, cuius vno in latere serpens conspicitur.

ROMA TRANS TIBERIM.

VLtra Tiberim Hetruria statim incipit locis Ianiculo subiectis, quos olim Rauennatium terram appellarũt. Origo nominis inde fluxit: Augustus Imperator classem Rauennæ tenebat: eius militibus, cùm Romam venissent, & propter hominum externorum multitudinem loco publico, quem Senatus decreuerat, accipi non possent, vrbis pars trans Tiberim asignata fuit, ac ideo Rauennatium terra dicta. Memorabilia nulla propemodum hac regione fuerunt ædificia, quòd esset nõ tam propter vsum necęsitatemq; ciuium, quàm ne hostes vrbis Romæ Tusci in Ianiculo sedere possent, vrbi coniuncta. Hominibus infimæ sortis & operam vilissimis negotijs dantibus incolebatur, propter cœli grauitatem, quòd Austrinis flatibus sit exposita. c

IANICVLVS.

Ianiculus in hac regione est. Eum collem à Iano sic denominatum nonnulli prodiderunt, qui primum in illo dicitur inhabitasse, posteaq; etiam sepultus: quod & Virgilius indicare videtur cum inquit:

Hæc duo præterea disiectis oppida muris
Relliquias, veterumq; vides monumenta virorum:
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit vrbem:
Ianiculũ huic, illi fuerat Saturnia nomẽ.

Erat in hoc mõte si Plinio credimus, olim vrbs Antipolis: sic enim scribit: Saturnia vbi Roma: Antipolis vbi Ianiculus in parte Romæ. Quamuis autem Barbarus in secundis castigationibus Plinianis locum hunc ita conetur emendare, vt pro Antipoli scribendũ dicat Aeneopolim, quoniam ita legatur apud Dionysium: nobis tamen ea sententia minimè videtur ex Dionysio colligi posse. b.lib.1. Narrat b is varias de principijs vrbis Romę scriptorum opiniones: & inter alias hanc fuisse quorundam, quòd Ænea rebus humanis exempto, filius eius Ascanius Latinorum imperium in tres partes cum Romulo Remoq; fratribus diuiserit: ipsum dein Albam condidisse: Romulum verò Capuam dictam à Capy proauo. Anchisam de Anchisæ aui sui nomine: de patris autem Æneiam, quę postea fuit Ianiculum: Romam quoq; de suo. Barbarus ex his verbis ait Aeneopolim ab Aeneia ciuitate dicẽdũ colligi, quod mihi sanè haud necessariò consequi videtur, propterea quòd omnes classici auctores constanter tradunt Romã à Romulo Remoq; conditam, natis ex Rea Syluia, Numitoris vltimi regis

regis Albanorum filia, post excessum Æneæ CCCC. amplius annis: & non à Romulo Euandri fratre, quemadmodũ eodem etiam in libro Dionysius scribit: qui nec Aeneiam vrbem postea Ianiculum ait appellatum, vt notat Barbarus, sed Ianidum: quanq̃ etsi Ianiculum diceret: tamen id non vt veram certamq; traditionẽ, sed vti opinionẽ alterius refert. Sequi hinc puto verum haud esse aut rectũ, quòd apud Plinium Aenopolis non Antipolis legendum sit. Hæc de Ianiculo: nunc Vaticanum, qui priùs extra muros, ac deinde coniunctus vrbi fuit dicemus.

COLLIS VATICANVS.

VAticani nomen vt Cato scribit Iani temporibus ortũ est, qui primùm hic Italiam quasi in cunis natam ac vagientẽ exceperit: locũ enim ideo Vaticanũ, tanq̃ Vagicanum dictũ ait. Gellius aliter, Vaticanum agrum & eiusdem agri Deum pręsidem sic à vaticinijs appellatum refert, quæ vi ac instinctu eius genij in eo agro fieri solebant. Sed Varro in libro rerum diuinarũ aliã huius nominis rationẽ tradit: nã sicut, inqt, Deus Aius appellatur, araq; eius statuta est, quæ est in infima noua via, quòd eo in loco vox edita diuinitùs fuerat: ita Vaticanus Deus nuncupatus, penes quem essent humanæ vocis initia: quoniam pueri simulatq; parti sunt, eam primam vocem, quæ prima in Vaticano syllaba est, edunt: & idcirco vagire dicuntur verbo sonum vocis recentis exprimente. Secundum aliquos aũt Vatire, Vaticare, & Vagire idem apud Hetruscos fuit. Festus Pompeius narrat Vaticani nomẽ à vatibus sumptum, cum Hetruscos vatum hortatu atq; consilio Romani ab hoc colle pepulerunt. Mihi Catonis sententia præ cæteris placet. Postea muro cum subiecta planitie cinctus à Leone IIII. Pontifice, ciuitas Leonina dictus est. Hodie Burgum nouum & vetus appellant. Templum hìc illud celeberrimũ D D. Petro Pauloq;, vt vulgò ferunt Constantinus Magnus ædificauit: vbi illorum Apostolorum ossa sanctissima seruãtur. Aedificia quoq; cernuntur hac in parte amplissima, quæ nunc omittimus, alio loco describenda.

VIAE A ROMA.

ERant ab vrbe in diuersas regiones vt Pub. Victor prodidit, Viæ XXIX. Prima Appia, quam Appius Claudius Censor latitudine qua contraria plaustra duo cõmearent, ad Capuam vsq; muniuit: inde ad Brundusium Traianus postea refecit, & exiccatis paludibus, cõplanatis montibus, excisis saxis, impletis vallibus, extructis pontibus, deniq; tum opere mirabili, tum ingenti sumptu silice strauit. Roma per hanc vsq; ad mare Brundusium, vt Strabo perhibet, iter est. Transit per Albam, Aritiam, Paludem Pontinam, Terracinam, Fundos, Molam, Sinueslam, perq; medium campum Stellatem, item per Atellam, Puteolos, sinum Baianũ vsq; Cumas. Plurima olim erant in hac via vsq; Brundusium ædificia nobilissima, maximè Romanorũ illustrium sepulcra. Flaminia via ab Antonini columna in vrbe, vsq; ad Aemiliã, quæ ad Alpes fert, excurrebat: hæq; Italiã à Gallia diuidunt, vti inferiùs in Romanula dicetur. Pars Flaminiæ ab initio via Quinctia vocata est: & aliter etiã alijs in locis, vti ex parte à nobis est demonstratum. Flaminia dicta, ꝙ à Caio Flaminio silice glareaq; strata, murisq; ac pontibus refecta fuerit, vt simul Liuius commemorat, simul in hodiernum vsq; diem apparet. Coniũgebatur huic etiam Claudia. Finis eius erat Aemiliæ principium, sic ab Aemilio Lepido Flaminij collega denominatæ, quæ deinde pertingebat ad Alpes, vti in Gallia Transpadana dicetur. Sciendum verò est duas vias Aemilias fuisse: nimirum hanc de qua nunc egimus, & alteram à Scauro restitutam, qua in Sabatios Pisa Lunaq; ibatur:

cuius etiam hac ętate nostra, permulta supersunt vestigia quemadmodum in loco demonstrauimus. Tiberina via fuit extra portam Valeriam vnà cum Cassia, quæ Sutrio, Vetralla, Viterbo, Bolsenam mittit. Collatina ab ea porta Collatiam ducebat: nec procul ab vrbe cum Salaria iungebatur, quæ extra Portam Collinam. Hæc in Sabinos ferebat, ad Eretum in Nomentanam desinens. Latina extra portam Latinam fuit. Denique cum intra Romam tum foris incedentes viæ XXIX. enumerantur his appellationibus. Appia, Latina, Labicana, Campana, Prænestina, Cyminia, Flaminia, Cassia, Tyburtina, Collatina, Nomentana quæ & Figulensis, Salaria, Aemilia, Portuensis, Cornelia, Claudia, Valeria, Ostiensis, Laurentina, Ardeatina, Gallica, Tiberina, Setina, Quinctia, Gallicana, Triumphalis, Prætoriana, Laticulensis, & Aurelia. Harum in quibusdam multa magnificaq; fuerunt ædificia, quę alibi dicenda nunc omittimus. Extra vrbem etiam locis circumiectis tot domus amplissimæ, villæ sumptuosissimæ, vici elegantissimi cernebantur, vt omnia referre nimis longum foret. Locorum igitur omissa tantisper enarratione de ijs qui ad vrbis Romæ gubernacula sederunt, commemorabimus.

RECTORES VRBIS ROMAE.

MEmoriam eorum qui sunt imperio Romæ potiti, relaturi, operæpretium putauimus initium nostri sermonis à primis illis repetere, qui in hunc continentem, Italiam temporibus insequentibus dictum, statim ab vniuersali venerunt diluuio: quo de Moses in libris Geneseos, & post eum Iosephus, Berosus Caldæus, Xenophon, alijq; scriptores memorarunt. Itaq; cũ annis amplius C. & octo post inundationem terrarum hæc regio quę nunc Italia, inculta desolataq;, nondum instaurato tum reparatoq; adhuc humano genere iacuisset, mortales circa maioris Armeniæ fines iam in tantam multitudinem excreuerant, vt laxiores ampliores q; sedes quærere cogerentur. Inter alios Noë vel Noa vt Berosus, aut Ogyges vt Metasthenes Persa, Diodorus Siculus, Xenophon, & Fabius Pictor, aut Ianus, Oenotriúsue vt Cato ac item Berosus volunt, primus ex Armenia magnam hominum multitudinem eduxit: rateq; delatus ad ostia Tiberis, per flumen aduersum P.M. à mari XV. subuectus, in læua domicilium cepit: coloniasq; primum in continentem exposuit, terram hãc postea vocatam Italiam, vti in cunis primùmq; vagientẽ (sic enim loquitur Cato) nutriendam ac educandam excipiens: quamobrem & Vaticanus postea locus ille tanq̃ Vagicanus fuit appellatus. Proinde Noë, vel si malis Ianus, imperium huius regionis omniũ primò tenuit annis XXXIII. post Ianum Comerus Gallus LVIII. post Comeri discessum Ochus Veius L. Hoc tempore iam ætas aurea desinebat, quæ computatis annis C. & VIII. priusquam Ianus adueniret Italiæ desertæ, ducentis & vndequinquaginta perdurauit. Tantum igitur ab inundatione orbis, ad finem aurei seculi temporis intercessit. Argentea dein ætas insecuta, in qua primus Cameses Italiæ regnũ tenuit annis XIX. post eum Ianus reuersus LXXXII. de cætero Cranus Razenuus LIIII. Aurunus XLIII. Tages XLII. Sicanus XXX, Enachius Lukius XXX. Apis X. Lestrigonus XLV. Hercules XXX. Tuscus XXVII. Alteus VII. Hesperus XI. Hactenus argenteum seculum CCCCXXX. annorum: ultimo autem Hesperi anno nouus in Latio Principatus exortus, vti in tempore posteà dicetur. Cœpit itaq; tunc in Italia geminum imperium, vnum Hetruriæ, alterum Latij, cum quibus ætas ænea principium habuit. Latij Principes fuerunt hi. Roma quæ primùm condidit Romam

mam imperauit annis XLVI. Romanessus LXXIX. Picus Priscus LVII. Faunus Priscus XXX. Ancus Faunigena LIIII. Vulcanus XXXVI. Mars cognomine Ianus XXIII. Cæculus cognomine Saturnus XXXVI. Picus Iunior XXXIIII. Faunus Iunior XXIX. Latinus XXVIII. qui sunt ætatis æneæ in totũ anni CCCCLII. Sed in Hetruria regnarunt Italus Athlas annis XIX. Morges XX. Coritus XXXIII. Iasius L. Coribantes XLVIII. Tyrrhenus LI. Taracon Priscus XXIII. Abas XV. Olanus XXI. Veibenus XLII. Oscus XXXIIII. Taracon XLIIII. Tiberinus XXX. Mezentius XX. qui simul conficiunt eiusdem ætatis annos CCCCL. Excepit hanc ætas stannea, qua post Latinum imperitarunt in Latio Aeneas annis III. dein Ascanius XXXVIII. Syluius Posthumius XXIX. Aeneas Syluius XXXI. Latinus Syluius L. Alba XXXIX. Athys Ægyptius XXIIII. Capys XXVIII. Capetus XIII. Tiberinus VIII. Agrippa XL. Romus vel Alladius XIX. Auentinus XXXVII. Procas XXIIII. Amulius XLIIII. & Numitor. Amulij regnum ætatem stanneam annorum CCCCXXVII. finiuit. Sciendum verò est Amulij anno X. primam Olympiadem incepisse. Post eundem etiam Albanum Latinumque regnum desijt, & nouum vnà cum seculo ferreo Romanorum incepit. Quidam vt prædiximus, asserunt Olympiadis septimæ anno secundo Romulum Imperij Romani principium auspicatum, cum quo simul ætas ferrea cœpit. Ea Romulus annis XXXVII. regnauit· deinde vacauit imperium anno vno, donec Olympiadis XVI. altero, Numa rex creatus, qui præfuit annis XLI. Post Numam consequenter Olympiadis XXVI. anno quarto Tullus Hostilius rex electus annis XXXII. præfuit: hinc Ancus Martius Olympiadis XXXV. postremo, XXIII. Tarquinius Priscus Olympiadis XL. vltimo XXXVII. Seruius Tullius Olympiadis XLIX. extremo XXXIII. deniq; Tarquinius Superbus Olympiadis LVIII. secundo, annis XXXV. sic vt ætatis ferreæ sub his septem regibus anni fluxerint CCXL. Succesit demum plumbea, durauit DX. annis vsq; ad gloriosissimum natalem seruatoris humani generis Iesu Christi, Regis regũ, Dominiq; potestatum omnium, à quò vera deinceps aurea incepit ætas. Plumbeam ętatem ita vocarunt propter grauitatem imperij Consulum, item Iulij Cæsaris & Octauij Augusti· cuius annos hoc modo numerant. Sub Cõsulibus, Tribunis Militaribus & Dictatoribus vsq; ad occupatam à Iulio Cæsare Monarchiã anni lapsi sunt CCCCLXIIII. Iulius dein rerum potitus est annis quatuor, mensibus septem, Augustus XLVI. de qua summa subductis annis senis, quibus post Christi Natalem imperauit, relinquuntur in totum ætatis plumbeæ quingenti decem, vti prædiximus. Consules binos primùm populus creauit, pulsis Tarquinijs, anno primo Olympiadis LXVII. qui magistratus annis LVIII. stetit. Deinde forma reipub. ad X. viros cõmutata est. Hi rempub. bienno tenuere. Tum iterũ electi Consules annis quatuor: dein creati tres Tribuni militares durauerũt mensibus quatuor· denuo Cõsules annis quinq;, mensib⁹ octo· iterũ tres Tribuni militares anno vno· decætero Consules annis quatuor· tres Tribuni militares duobus· Cõsules quinis· quatuor Tribuni militares tribus· Consules vno· tres Tribuni militares vno· Consules vno· quatuor Tribuni militares septenis· Consules quinis· tres Tribuni militares vno· quatuor Tribuni militares duobus· sex Tribuni militares ternis denis· Cõsules duobus· sex Tribuni militares quinis denis. Post hos respub. magistratu caruit quinquẽnio. Tũ vicissim lecti sex Tribuni militares annis quinque pfuerunt· Consules hinc annis vno & quadraginta· Dictator sine Consulibus

vno, Cosules octonis·Dictator sine Consulibus vno· deniq; Consules annis CC-LXVI. vsq; ad primũ CLXXXIII. Olympiadis, ab V.C. DCCLXVII·quo anno Cæsar imperium occupauit. Consules tamen electi postea quoque sunt vsque ad tempora Iustiniani Imperat. quemadmodũ nonnulli tradũt, qui postremos Theodorũ et Paulinum dicunt Olympiade CCCXXVIII. fuisse, anno ab V.C. MCC-XXXVII, & à C.N. DXXXVI. Diutius tamen Consulum magistratũ durauisse tradunt alij. Tantæ fuit venerationis, vt omnes Imperatores vsq; ad Iustinianum, vti illi primi scriptores perhibent, Consules esse voluerint·& quod inscriptiones antiquæ multis in locis vrbis etiamnũ indicãt, pleriq; non semel, sed iterum, & sæpius. Hinc aliquos Imperatorũ Consules decimum septimũ fuisse cõstat ex Haloandri, Glareani, & Cõstantij Phrigionis Consulum Catalogis. Monarchiã igitur imperij Romani Cæsar assumpto perpetui Dictatoris titulo occupauit anno primo CLXXXIII. Olympiadis vt pdiximus, C. Claudio Marcello L. Lẽtulo Cruscello Coss. ab exordio mũdi MMMCMXIIII. rerum potitus est annis tribus, vel vt alij, quatuor, & mensibus septem. Eius obitum Reip. turbulentissima tempora cõsecuta sunt·dominationemq; Triumuiratu inter se diuisere C. Cæsar Octauius, M. Antonius, & M. Æmilius Lepidus, donec Olympiadis CLXXXIIII anno altero summa rerum ad Octauiũ & Antoniũ delata, penes eos annis XII. stetit. Ad extremũ aũt Octauius solus Antonio deuicto Monarchiã tenuit annis XLIIII. vsq; ad secundũ Olympiadis CXCVIII. Eius anno XLIII. computatis etiã illis quibus vnà cũ Antonio dominatũ tenuit, Olympiadis CXCIIII. penultimo, ab V. C. D-CCLIII. ab initio mundi MMMCMLXI. Indictione V. Iesus Christus Dei filius in terris hac nostra fragili vestitus carne ex purissimo Mariæ Virginis sanguine tracta, vt ætatis plumbeæ finem, & aureæ principium adferret apparuit. Initiũ igitur huic aureo fœlicissimoq; seculo Iesus Christus verus Deus & homo dedit·cuius regni vt inquit propheta, non erit finis. Id enim in nobis dum in hoc mundo vitam degimus, virtute fidei, spei, charitatis incipit·pijs & sanctis actionibꝰ iuxta diuinas promissiones acquiritur·& post hanc ærumnosam vitã essentiæ diuinæ fructu completur, quo sanctorũ animæ, beatiq; manes quàm abundantissimè satiantur. Natus itaq; Iesus Christus orbis Imperator summus & Põtifex ter Maximus tẽpore quo prædictum est·& hac nostra fragili vita triginta tribus annis functus, in cœlum rediens Vicarium mortalibus reliquit Petrum Galilæum·cuius successorum memoriam à Christo sic ordiemur. Iesus cum hominibus conuersatus est, viam ad cœlestem patriam docens annis XXXIII. Succesit Vicarius Simon Petrus Galilæus annis XXXII. mensibus VII. diebus octo·sed in sede Romana solũ annis XXV. Secuti sunt Petrum decætero hi.

Anni à C.N.	Numerus Pontif.		Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
70	Secundus	Linꝰ Volaterranꝰ Pontificatũ tenuit	XI	III	XXV
81	Tertius	Cletus Romanus	XI	VII	XI
83	IIII	Clemens Romanus	IX	VI	
103	V	Anacletus Græcus	IX	VII	
113	VI	Euaristus Gręcus	IX	III	
122	VII	Alexander Romanus	VII	V	
129	VIII	Sixtus Romanus	IX	X	
139	IX	Telesphorus Græcus	X	VIII	
150	X	Higinius Græcus	IIII		II

Pius

Anni à C.N.	Numerus Pontif.		Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
154	XI	Pius Aquileinsis	IX	V	
163	XII	Anicetus Syrus	IX	VIII	
173	XIII	Soter Fundanus	IX		
182	XIIII	Eleutherius Gręcus	XIIII	XI	
197	XV	Victor Afer	X	I	
207	XVI	Zephyrinus Romanus	VII		
214	XVII	Calixtus Romanus	VI	I	
220	XVIII	Vrbanus Romanus	IIII	VII	
225	XIX	Pontianus Romanus	IX	II	
234	XX	Antherus Græcus	V	V	
239	XXI	Fabianus Romanus	XIII		
252	XXII	Cornelius Romanus	II		
254	XXIII	Lucius Romanus	II	X	
257	XXIIII	Stephanus Romanus	VII	X	
265	XXV	Sixtus II. Atheniensis	I	XI	
267	XXVI	Dionysius monachus	VI	III	
273	XXVII	Fœlix Romanus	II	V	
276	XXVIII	Eutychianus Lunensis	I		
277	XXIX	Caius Dalmata	X	VIII	
288	XXX	Marcellinus Romanus	VI	XI	
294	Vacauit Pontificatus		VII	VI	
302	XXXI	Marcellus Romanus	V	I	
307	XXXII	Eusebius Græcus	III	VII	
311	XXXIII	Melciades Afer	IIII	II	
315	XXXIIII	Syluester Romanus	XXIII	X	I

Ab hoc primùm Pontifices Romani phrygiam itra cœperunt vti: omnesq; præter Syluestrum superiores, ob assertionem fidei in Christum, martyrium subierunt.

338	XXXV	Marcus Romanus	II	VIII	
341	XXXVI	Iulius Romanus	XV	V	
357	XXXVII	Liberius Romanus	VI	II	
363	XXXVIII	Fœlix II. Romanus	I		
364		Liberius iterum	VI		
370	XXXIX	Damasus Hispanus	XVIII		
388	XL	Siricius Romanus	XIIII	III	
402	XLI	Anastasius Romanus	III		
405	XLII	Innocentius Albanus	XV	II	
420	XLIII	Zozimus Græcus	II	VI	
423	XLIIII	Bonifacius Romanus	III	VII	
426	XLV	Cœlestinus Campanus	VIII	V	
434	XLVI	Sixtus III. Romanus	IX		
443	XLVII	Leo Thuscus	XX	X	
464	XLVIII	Hilarius Sardus	VI	III	
470	XLIX	Simplicianus Tyburtinus	XIIII	VII	
485	L	Fœlix III. Romanus	VI	XI	

Anni à C.N.	Numerus Pontif.		Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
492	LI	Gelasius Afer	VI	X	
499	LII	Anastasius II.Romanus	I	IX	
501	LIII	Symmachus Sardus	XV	VII	
517	LIIII	Hormisda Frusinonius	XI		
526	LV	Ioannes Thuscus	II	IX	
529	LVI	Fœlix IIII.Samius	IIII	II	
533	LVII	Bonifacius II.Romanus	I	XI	
535	LVIII	Ioannes II.Romanus	I	V	
	LIX	Agapitus Romanus		XI	XIX
538	LX	Syluerius Campanus	I	VII	
540	LXI	Vigilius Romanus	XVI	VI	
557	LXII	Pelagius Romanus	IIII	X	
562	LXIII	Ioannes III.Romanus	XIII	XI	
575		Vacauit Pontificatus		X	IX
576	LXIIII	Benedictus Romanus	IIII	II	
580	LXV	Pelagius II.Romanus	XI		
591	LXVI	Gregorius Romanus	XIII	VI	X
605	LXVII	Sabinianus	I	V	
606		Vacauit Pontificatus		XI	XXVI
607	LXVIII	Bonifacius III.Romanus		VIII	XXVIII
608	LXIX	Bonifacius IIII.Valeriensis	VI	V	
614	LXX	Deusdedit Romanus	III		
617	LXXI	Bonifacius V.Campanus	IIII	X	
622	LXXII	Honorius Campanus	XII	XI	
635		Vacauit Pontificatus	I	VII	
637	LXXIII	Seuerinus Romanus		XI	
638	LXXIIII	Ioannes IIII. Dalmata	I	IX	
640	LXXV	Theodorus Græcus	VI	V	
647	LXXVI	Martinus Tudertinus	VI	II	
653		Vacauit Pontificatus	I		
654	LXXVII	Eugenius Romanus	II	VI	
657	LXXVIII	Vitalianus Signinus	XIIII	VIII	
672	LXXIX	Adeodatus Romanus	IIII	II	
676	LXXX	Donus Romanus	II	I	
679	LXXXI	Agatho Siculus	II	VI	
682		Vacauit Pontificatus	I	VII	
684	LXXXII	Leo II.Siculus		X	
685		Vacauit Pontificatus		XI	XI
686	LXXXIII	Benedictus II.Romanus	I	X	XIII
687	LXXXIIII	Ioannes V.Antiochenus	I		
688	LXXXV	Conon Thrax		XI	
689	LXXXVI	Sergius Antiochenus	XII	VIII	
702	LXXXVII	Ioannes VI. Gręcus	II	II	
704	LXXXVIII	Ioannes VII.Græcus	II	VII	
706	LXXXIX	Sisinius Syrus			XX

Con-

Anni à C.N.	Numerus	Pontif.	Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
707	XC.	Constantinus Syrus	VII	I	
714	XCI.	Gregorius II.Romanus	XV.	XX	
730	XCII	Gregorius III.Syrus	X	VIII	
741	XCIII	Zacharias Græcus	X	III.	
751	XCIIII	Stephanus II.Romanus	V		
756	XCV	Paulus Romanus	X	I	
766	Vacauit Pontif.		I		

quanquàm nonnulli Constantinum hìc interserant qui Pontificatum vitio adeptus est.

767	XCVI	Stephanus III.Siculus	III	V	
771	XCVII	Adrianus Romanus	XXIII	XI	
795	XCVIII	Leo III.Romanus	XX	V	
815	XCIX	Stephanus IIII.Romanus		VII	
816	C	Paschalis Romanus	VII	III	
823	CI	Eugenius II.Romanus	III		
826	CII	Valentinus Romanus		I	X
827	CIII	Gregorius IIII.Romanus	XVI		
843	CIIII	Sergius II.Romanus	III		
846	CV	Leo IIII.Romanus	VIII	III	
854	Ioãnes Anglicus sexũ mẽtitus cũ esset fœmina.		II	VI	
856	CVI	Benedictus III.Romanus	II	VI	
859	CVII	Nicolaus Romanus	IX	IX	

Platina in huius Põtificis vita scribit, traditum à quibusdam post Nicolai excessum sedem Petri vacasse annis VIII. mensibus VII. diebus IX. cui rei tamen legentes supputatis Pontificum annis fidem vt videbitur addent vel adiment.

869	CVIII.	Adrianus II.Romanus	V	IX	
874	CIX	Ioannes VIII.Romanus	X		
884	CX	Martinus II.Gallus	I	V	
886	CXI	Adrianus III.Romanus	I		
887	CXII	Stephanus V.Romanus	VI		
893	CXIII	Formosus	V		
898	CXIIII.	Bonifacius VI.Thuscus			XXVIII
899	CXV	Stephanus VI.Romanus	I	III	
900	CXVI	Romanus Romanus		IIII	
900	CXVII	Theodorus II.Romanus			XX
901	CXVIII	Ioannes IX.Romanus	II		V
903	CXIX	Benedictus IIII.Romanus	III	IIII	
905	CXX	Leo V		I	X
906	CXXI	Christophorus		VII	
907	CXXII	Sergius III.Romanus	VII	IIII	
914	CXXIII	Anastasius III.Romanus	II	II	
916	CXXIIII	Landus Romanus		VI	
917	CXXV	Ioannes X	XII	II	
930	CXXVI	Leo VI.Romanus		VII	

Anni à C.N.	Numerus Pontif.		Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
931	CXXVII	Stephanus VII.Romanus	II	I	
933	CXXVIII	Ioannes XI.Romanus	IIII	X	
938	CXXIX	Leo VII.Romanus	II	VI	
941	CXXX	Stephanus VIII.Germanus	II	IIII	
944	CXXXI	Martinus III.Romanus	III	VI	
947	CXXXII	Agapitus II.Romanus	VII	IIII	
954	CXXXIII	Ioannes XII.Romanus	VIII	III	
962	CXXXIIII	Benedictus V.Romanus		VI	
963	CXXXV	Leo VIII.	I	IIII	
965	CXXXVI	Ioannes XIII.Romanus	VII	XV	
973	CXXXVII	Benedictus VI.Romanus	I	IIII	
975	CXXXVIII	Donus II.Romanus	I		
976	CXXXIX	Bonifacius VII.		VII	
977	CXL	Benedictus VII.Romanus	VIII	VI	
983	CXLI	Ioannes XIIII.Romanus		VIII	
984	CXLII	Ioannes XV.Romanus		IIII	
985	CXLIII	Ioannes XVI.Romanus	X	VI	
995	CXLIIII	Gregorius V.Saxo	II	V	
997	CXLV	Ioannes XVII.Gręcus		X	
998	CXLVI	Syluester II.Gallus	IIII	I	
1001	CXLVII	Ioannes XVIII		X	
1002	CLXVIII	Ioannes XIX.Romanus	IIII	IIII	
1007	CXLIX	Sergius IIII.Romanus	II	VII	
1010	CL	Benedictus VIII.Thusculanus	XI	I	
1021	Vacauit Pontificatus		I		
1022	CLI	Ioannes XX.Romanus	XI		
1033	CLII	Benedictus IX.Thusculanus	XIII	III	
1045	CLIII	Syluester III.Romanus		III	
1046	CLIIII	Gregorius VI	II	III	
1048	CLV	Clemens II.		IX	
	CLVI	Damasus II.Bauarus			XXVI
1049	CLVII	Leo IX.Germanus	V	II	
1054	CLVIII	Victor II.Bauarus	II	VIII	
1057	CLIX	Stephanus IX.Lotharingus		X	
1058	CLX	Benedictus X.Campanus		IX	XX
1059	CLXI	Nicolaus II.Allobrox	II	VI	
1062	CLXII	Alexander II.Mediolanensis	XI	VI	
1074	CLXIII	Gregorius VII. Soanensis	XII	I	
1086	CLXIIII	Victor III.	I		
1087	Vacauit Pontificatus			V	
1088	CLXV	Vrbanus II.	XII	IIII	
1100	CLXVI	Paschalis II.Flaminius	XVIII	VI	
1117	CLXVII	Gelasius II.Caietanus	I		
1119	CLXVIII	Calixtus II.Burgundus	V	X	
1125	CLXIX	Honorius II.Bononiensis	V	II	
1130	CLXX	Innocentius II.Romanus	XIII	VIII	

Anni à C.N.	Numerus Pontif.		Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
1143	CLXXI	Cœleſtinus II. Tifernas		V	
1144	CLXXII	Lucius II. Bononienſis		XI	
1145	CLXXIII	Eugenius III. Piſanus	VIII	VII	
1154	CLXXIIII	Anaſtaſius IIII. Romanus	I	IIII	
1155	CLXXV	Adrianus IIII. Anglicus	IIII	X	
1160	CLXXVI	Alexander III. Senenſis	XXI	XI	
1182	CLXXVII	Lucius III. Lucenſis	IIII	II	
1186	CLXXVIII	Vrbanus III. Mediolanenſis	I	X	
1187	CLXXIX	Gregorius VIII. Beneuentanus		I	
1188	CLXXX	Clemens III. Romanus	III	V	
1191	CLXXXI	Cœleſtinus III. Romanus	VI	VIII	
1198	CLXXXII	Innocentius III. Anagninus	XVIII	IIII	
1216	CLXXXIII	Honorius III. Romanvs	X	VII	
1227	CLXXXIIII	Gregorius IX. Agnaninus	XIIII	III	
1240	CLXXXV	Cœleſtinus IIII. Mediolanenſis			XVIII
1242	Vacauit Pontificatus		I	IX	
1243	CLXXXVI	Innocentius IIII. Genuenſis	II	VI	
1254	Vacauit Pontificatus		II		
1256	CLXXXVII	Alexander IIII. Anagninus	VI	VI	
1263	CLXXXVIII	Vrbanus IIII. Gallus	III	I	
1265	Vacauit Pontificatus			VI	
1266	CLXXXIX	Clemens IIII. Narbonenſis	III	IX	
1270	Vacauit Pontificatus		II	II	
1272	CXC	Gregorius X. Placentinus	IIII	II	
1270	CXCI	Innocẽtiꝰ V. Burgũdꝰ ex ordine pdicat.		VI	
1277	CXCII	Adrianus V. Genuenſis		I	
	CXCIII	Ioannes XXI. Vlyſipponenſis		VIII	
1278	Vacauit Pontificatus			VI	
1279	CXCIIII	Nicolaus III. Romanus	III	VII	
1281	Vacauit Pontificatus			V	
1382	CXCV	Martinus IIII. Gallus	IIII	II	
1286	CXCVI	Honorius IIII. Romanus	I		
1297	Vacauit Pontificatus			X	
1288	CXCVII. Nicolaꝰ IIII. Aſculanꝰ ex ordine Minorũ		IIII	I	
1292	Vacauit Pontificatus		II	III	
1294	CXCVIII	Cœleſtinus V. Æſerninus		VI	
1295	CXCIX	Bonifacius VIII Anagninus	VIII	IX	
1304	CC	Benedictꝰ XI. Taruiſinꝰ ex ordine prædicat.		VIII	
1305	Vacauit Pontificatus		I	I	
1306	CCI	Clemens V. Vaſco	VIII	X	
	Sub hoc Pontifice ſedes Pontificatus Romani in Galliã tranſlata eſt.				
1315	Vacauit Pontificatus		II		
1317	CCII	Ioannes XXII. Gallus	XVIII	IIII	
1335	CCIII	Benedictus XII. Toloſanus	VII	III	
1342	CCIIII	Clemens VI. Lemouicenſis	X	VI	

Q 5 Innocen-

Anni à C.N.	Numerus	Pontif.	Anni Pontificatus.	Menses.	Dies.
1353	CCV	Innocentius VI.Lemouicensis	IX	VIII	
1363	CCVI	Vrbanus V.Lemouicensis	VIII	IIII	
1371	CCVII	Gregorius XI.Lemouicensis	VII	V	
1376	Sedes Pontificatus Romam ex Gallia reducta.				
1379	CCVIII.	Vrbanus VI.Neapolitanus	XI	VIII	
1391	CCIX.	Bonifacius IX.Neapolitanus	XIIII	IX	
	Non dicemus hîc eos qui per schisma Pontifices vitio facti cum veris concurrerunt, sed iustos Pontifices duntaxat recto ordine enumerabimus.				
1405	CCX	Innocentius VII.Sulmonensis	II		
1407	CCXI.	Gregorius XII.Venetus	II	VII	
1410	CCXII	Alex.V.Cretensis ex ordine Minorum		XI	
1411	CCXIII.	Ioannes XXIII.Neapolitanus	IIII	X	
1416	Vacauit Pontificatus		II	VI. ob Concilium Constantiense quo tres Pontifices simul depositi.	
1418	CCXIIII.	Martinus V.Romanus	XIII	III	
1431	CCXV	Eugenius IIII.Venetus	XVI		
1447	CCXVI	Nicolaus V.Sarzanæus	VIII		
1455	CCXVII	Calixtus III.Hispanus	III	III	XVI
1459	CCXVIII.	Pius II.Senensis	VI	XI	
1465	CCXIX	Paulus II.Venetus	VI	X	
1471	CCXX	Sixtus IIII.Sauonensis ex ordine Minorum	XIII		
1484	CCXXI	Innocentius VIII.Genuensis	VII.	XI	
1492	CCXXII	Alexander VI.Hispanus	XI		
1502	CCXXIII	Pius III.Senensis			XXVII
1505	CCXXIIII	Iulius II.Sauonensis	X		
1513	CCXXV	Leo X.Florentinus	VIII	VIII	XX
1522	CCXXVI.	Adrianus VI.Flander	I	VIII	III
1523	CCXXVII	Clemens VII.Florentinus	X	X	
1534	CCXXVIII.	Paulus III.Romanus			

Pontificibus Romanis Petri successoribus & Christi Vicarijs ordine vti apparet cõmemoratis, qua in re quanquam variè admodum à scriptoribus supputari tempora soleãt, nos tamen illos potissimũ secuti sumus qui rectiùs exactiusq; visi sunt scripsisse, memoriamq; etiam eorum prætermisimus, qui vitio Põtificatum adepti cẽsentur, deinceps Imperatores quoq; Romanos qui Italiæ vrbisq; Romæ imperium habuerunt dicere aggrediemur, exordium ab C. Iulio Cęsare facturi, quem anno primo CLXXXIII. Olimpiadis, ab V. C. DCCVI, à primordio mundi MMMCMXIIII. C. Claudio Marcello, L. Lentulo Cruscello Coss. cum Perpetuæ Dictaturæ titulo Dominatum occupauisse prædiximus. Rerũ itaq; potitus est C. Iulius Cęsar primus annis III. Mensibus VII. Vacauit inde Imperium annis XII. Succesit tum anno ab V.C.DCCXXIII. C. Cæsar Octauianus Augustus solus, & imperauit annis XLIIII. Mensibus VI. Sub eius Monar-

Anni ab V.C.	A.C.N.	Numerus Imperat.		Anni regni.	Menses.	Dies.
		Monarchia Olympiadis CXCIIII. anno quarto, ab V. C. DCCLIII. ab exordio mũdi MMMCMLXI. Indictione quarta natus est Iesus Christus Dei filius: quamobrem decętero etiam annos ab illius natali in Imperatoribus recensendis numerabimus.				
DCCLX	16	III.	Claudiꝰ Tiberiꝰ Nero Cæsar	XXII	VII	
DCCXC	38	IIII	C. Cæsar Caligula	III	X	VIII
DCCXCIIII	42	V	Tib. Claudius Cæsar	XIII	VIII	XIX
DCCCVIII	56	VI	Cl. Domitius Nero Cæsar	XIIII	VII	VIII
DCCCXXII	70	VII	Ser. Sulpicius Galba Cæs.		VII	
DCCCXXII	70	VIII	M. Syluius Otho Cæsar		III	V
		IX	A. Vitellius Cæsar		VIII	X
DCCCXXIII	71	X	F. Vespasianus Phalacrius	X		
DCCCXXXIII	81	XI	Tit. Vespasianus Cæsar	II	II	XX
DCCCXXXV	83	XII	Fl. Domitianus	XV	V	
DCCCL	98	XIII	Cocceius Nerua	I	IIII	
DCCCLI	99	XIIII	Vlpius Traianus Hispanus	XIX	VI	
DCCCLXXI	119	XV	Aelius Hadrianus	XX	XI	
DCCXCII	140	XVI	Tit. Aelius Aurelius Fuluius Boionius Hadrianus Antoninus Pius	XXIII	III	
CMXV	163	XVII	M. Aelius Aurelius Antoninus Philosophus cum L. Aelio Commodo Vero	XI		
CMXXVI	174		M. Aeliꝰ Aurel. Antoninꝰ Philo. solꝰ	VII	I	
CMXXXIII	181		M. Aelius cum Commodo	III		
		XVIII	L. Aeliꝰ Aureliꝰ Antoninꝰ Cõmodꝰ	X		
CMXLVI	194	XIX	P. Heluius Pertinax		II	XXV
		XX	Didius Iulianus		II	
CMXLVII	195	XXI	L. Septimius Africanus, cum M. Basſiano Antonino Caracalla filio	XVIII		
CMLXII	213	XXII	M. Basſianꝰ Antoninꝰ Caracalla.	VI	II	
CMLXXI	219	XXIII	Opeliꝰ Macrinꝰ cum Diadumeniano Antonino	I	II	
CMLXXII.	220	XXIIII	M. Antoninus Heliogabalus	IIII		
CMLXXVI	224	XXV	Aureliꝰ Alexãder Seuerꝰ, Syrus	XIII		
CMLXXXIX	237	XXVI	Iul. Maximinꝰ cũ filio Maximo Thrax	III		
CMXCII	240	XXVII	Balbinus cũ Pupieno Maximo	I		
CMXCIII	241	XXVIII	Gordiani tres, pater, filiꝰ, nepos	VI		
CMXCIX	247	XXIX	M. Iul. Philip. Arabs, cũ Philip. filio	V		
MIIII	252	XXX	M. Q. Traianꝰ Deciꝰ cũ filio, Pãnoniꝰ	II		
MVI	254	XXXI	C. Vibius Trebonianus Gallus cum C. Vibio Volusiano filio	II		
		XXXII	Aemilianus Libicus		III	
MVIII	256	XXXIII	P. Cornelius Licinius Valerianus cum Gallieno filio	XV		
	Circa hæc tempora imperium Rom. inuaserũt XXX. Tyranni					
MXXIII	271	XXXIIII	M. Aurelius Claudius II. Dalmata	I	VIII	

Valerius

Anni ab V.C.	A.C.N.	Numerus	Imperat.	Anni regni.	Menſes.	Dies.
MXXV	273	XXXV.	Valerius Aurelianus Pãnonius	V	VI	
MXXXI	279	XXXVI.	P.Annius Tacitus		VI	
		XXXVII	M.Annius Florianus	II		XX
		XXXVIII	M.Aurelius Probus Pãnonius	VI	IIII	
MXXXVIII	286	XXXIX	M.Aurelius Carus Narbonenſis cum Numeriano & Carino filijs	II		
MXL	288	XL	C.Aurelius Valerius Diocletianus Iouius, Dalmata, cum Maximiano Herculeo	XX		
MLX	308	XLI	Conſtantius Chlorus			
		XLII	Galerius Maximianus	II		
		XLIII	M.Flauius Valerius Conſtantinus & Maximianus Galerius	XXX	X	
		XLIIII	Maxentius			
		XLV	M.Iulius, Licinius Licinianus			
		XLVI.	Maximinus. Cum his vnà Conſtantinus rerum potitus eſt annis XVII. menſibus X. deinde verò ſolus annis XIII.			
MLXXX	328		M.Flauius Valerius Cõſtantinus Magnus	XIII	X	
			Is Bizantium in Græcia inſtaurauit, dixitq; à ſe Conſtantinopolim qua in vrbe reliquam dein exegit ætatem.			
MXCIII	341	XLVII	Conſtantinus II. cum Conſtantio & Conſtante			
MXCV	343	XLVIII	Conſtantius & Conſtans	X		
MCVI	354	XLIX	Conſtantius ſolus	XI	V	
MCXVII	365	L	Fl.Claudius Iulianus	I	VII	
MCXIX	367	LI	Iouianus Pannonius		VII	
MCXX	368	LII	Fl.Valẽtinianꝰ cũ F.Valẽte frẽ.Pãnon.	III		
MCXXII	370	LIII	Fl.Valẽtinianꝰ.Fl.Valẽs.Fl.Gratianꝰ	VIII		
MCXXX	378	LIIII	Fl..Valẽs.Fl.Gratianꝰ.Fl.Valẽtinianꝰ	IIII		
MCXXXIIII	382	LV	Fl.Gratianus.Fl.Valentinianus	I		
MCXXXV	383	LVI	Fl.Gratianꝰ.Fl.Valẽtinianꝰ & Theodoſiꝰ.	V		
			Theodoſius Hiſpanus ſolus	II		
			Theodoſiꝰ cũ Arcadio & Honorio filijs	III		
MCL	398	LVII	Arcadius & Honorius	VII		
			Arcadiꝰ & Honoriꝰ cũ Theodoſio Iuniore.	VI		
MCLXIII	411	LVIII	Honorius cum Theodoſio	XVI		
MCLXXIX	427	LIX	Theodoſiꝰ cũ Valentiniano filio	XXVI		
MCCV	453	LX	Valẽtinianꝰ III. cũ Fl.Valerio Martia.	V		
MCCIX	457	LXI	Fl. Martianus ſolus	II		
MCCXII	460	LXII	Fl.Valeriꝰ Leo, Græcꝰ, cũ Maioriano.	IIII		
			Fl.Leo cum Seuero	IIII		
			Fl.Leo cum Anthemio	I		
			Leo ſolus	VII		
MCCXXVIII	476	LXIII	Leo Iunior cũ Fl.Valerio Iſaurico Zenone.	I		
MCCXXIX	477	LXIIII	Fl.Valeriꝰ Zeno Iſauricus, ſolus	XVI		
MCCXLV	493	LXV	Fl.Valerius Anaſtaſius	XXVI		
MCCLXXII	519	LXVI	Fl.Iuſtinus Thrax	VIII		

Fl.Vale-

Anni ab V.C.	A.C.N.	Numerus Imperat.		Anni regni.	Menses.	Dies.
MCCLXXX	528	LXVII	Fl. Valerius Iustinianus	XXXVIII		

Quidã octauo anno Iustiniani, qui Olympiadis CCCXXVIII. tertius, ab V.C. MCCLXXXVI. post exactos reges MXXIII. à C. N. 536. fuit, Consules creari desijsse scribunt, vltimosq; fuisse Iustinianũ Aug. IIII. & Theodorum Paulinum. Alij tamen etiam multo tempore Consulum magistratum exinde durauisse tradiderunt.

MCCCXVI	566	LXVIII	Fl. Valerius Iustin9 II. Illyric9	XI		
MCCCXXVII	577	LXIX	Tiberius Constantin9 II. Thrax	VII		
MCCCXXXIIII	584	LXX	Mauritius Cappadox	XX		
MCCCLV	604	LXXI	Phoca	VIII		
MCCCLXIIII	612	LXXII	Heracli9 Sergi9 Cõstantinopolita.	XXIX		

Huius Imperatoris temporibus Mahumetes primùm extulit caput, anno à C.N. 621.

MCCCXC	640	LXXIII	Constantinus III.			III
MCCCXC	641	LXXIIII	Martina cum Heraclione filio	I		IX
MCCCXCIIII	643	LXXV	Constans II.	XXVII		
MCCCCXXI	670	LXXVI	Constantinus IIII.	XVII		
MCCCCXXXVIII	697	LXXVII	Iustin9 II. vel ut alij Iustinian9 II.	X		
MCCCCXLVIII	687	LXXVIII	Leontius vel Leo II.	III		
MCCCCLI	700	LXXIX	Tiberius II. Apsimarus	VII		
MCCCCLVIII	707	LXXX	Iustinus II. iterum	VI		
MCCCCLXIIII	713	LXXXI	Philippus Bardanus	II		
MCCCCLXVI	715	LXXXII	Anastasius Anthemius II.	III		
MCCCCLXVIII	718	LXXXIII	Theodosius III. Atrametinus	I		IX
MCCCCLXIX	719	LXXXIIII	Leo III. Syrus, cum filio	XXIIII		
MCCCCXCIII	743	LXXXV	Constantinus V. Copronimus	XXXV		
MDXXVII	778	LXXXVI	Leo IIII	V		
MDXXXII	783	LXXXVII	Constantinus VI. cũ Irene matre	XIX		

Hoc tempore Leo III. Pontif. Max. Imperium Romanum Occidenti restituit, creatusq; est Imperator Romanorum Carolus Magnus Germanus, Franciæ Germaniæq; Rex, in cuius familia deinde possessio imperij continuata est annis ferè centum, vti apparebit. Itaq; sic maxima Italiæ pars tum adempta ditioni Imperatorum Constantinopolis, præcipueq; Romani, succedentibus cum Carolo Magno etiam decætero alijs hoc ordine.

MDLII	802	LXXXVIII	Carolus Magnus	XIIII		
MDLXVI	816	LXXXIX	Ludouic9 Pi9 cũ Lothario filio	XXV		
MDXCI	841	XC	Lotharius solus	XV		
MDXCII	856	XCI	Ludouicus II.	XXVIII		
MDCXXVIII	877	XCII	Carol9 II. Calu9, cũ Ludouico III. Balbo	II.		
MDCXXX	879	XCIII.	Carolus III. Crassus	XII		
MDCXXXIX	891	XCIIII	Arnulphus	XII		
MDCLII	903	XCV	Ludouic9 III. vltim9 ex stirpe Caroli Magni	X		
MDCLXIIII	912	XCVI	Conradus Dux Austriæ	VII		
MDCLXXI	920	XCVII	Henricus Dux Saxoniæ	XVIII		

Circa

Anni ab V.C.	A.C.N.	Numerus Imperat.		Anni regni.	Menses.	Dies.
			Circa hæc tempora tyranni aliquot sub Ludouico tertio primùm ac postea, Imperium Italiæ vsurparunt, nimirum hi			
			Beregari⁹ I. Dux Foriiulij, q tyrãnidẽ annis IIII. exercuit.			
			Guido Dux Spoletinus			
			Berengarius II.	III		
			Rodulphus Dux Burgundiæ	III		
			Hugo Dux Arelatensis	X		
			Lotharius Hugonis filius	II		
			Beregarius III. cũ Adalberto filio	XI		
			Tenuere hi Italiæ imperiũ vsq; ad Othonis tẽpora Henrici Saxoniæ Ducis filij, qui Romanorũ Imperator apud Aquisgranũ creatus est.			
MDCLXXXVIII	938	XCVIII	Otho primus, Henrici filius	XXXVI		
MCCDXXVI	974	XCIX	Otho II. Othonis primi filius	X		
MDCCXXXV	984	C	Otho III. Othonis II. filius	XIX		
MDCCLII	1003	CI	Henricus II.	XX	V	
	1004		Hoc tempore Principes Electores ab Ioanne XIX. Pontif. Max. instituti sunt, quanquam hoc alij Gregorio V. tribuant.			
MDCCLXXVI	1025	CII	Conradus II. Sueuus	XV		
MDCCXCI	1040	CIII	Henricus III. Conradi filius	XVII		
MDCCCVIII	1057	CIIII	Henricus IIII. tertij filius	L		
MDCCCLVIII	1107	CV	Henricus V. quarti filius	XX		
MDCCCLXXVIII	1127	CVI	Lotharius II. Dux Saxoniæ	XI		
MDCCCLXXXIX	1138	CVII	Conradus III. Sueuus	XV		
MCMIII	1153	CVIII	Fridericus Ænobarbus Sueuus	XXXVII		
MCMXL	1190	CIX	Henricus VI	X		
MCMLI	1200	CX	Philippus	IX		
MCMLX	1209	CXI	Otho IIII.	III		
MCMLXIII	1212	CXII	Fridericus II:	XXXIII		
			Interregnum annis XXVIII. quoniam in Concilio Lugdunensi Friderico imperium erat abrogatum.			
MMXXVI	1273	CXIII	Rodulphus Aldenburgius	XIX		
		Interregnum		I		
MMXLVI	1293	CXIIII	Adulph⁹ seu Astulph⁹ Comes Nassoui⁹	VI		
MMLII	1299	CXV	Albertus Dux Austriæ	X		
MMLXII	1309	CXVI	Henricus VIII. Dux Lucelburgius	IIII	IX	
		Interregnum		I		
MMLXVIII	1315	CXVII	Ludouic⁹ IIII. Dux Bauariæ: impio mot⁹	XXXII		
MMC	1347	CXVIII	Carolus IIII. cum VVenceslao	XXXII		
MMCXXXIII	1379	CXIX	VVenceslaus solus Rex Boihemiæ	XXII		
MMCLV	1401	CXX	Robertus Dux Bauariæ	X		
MMCLXVI	1411	CXXI	Sigismundus Rex Vngariæ	XXVII		
MMCLXIIII	1438	CXXII	Albertus II. Dux Austriæ	II		
MMCXCVI	1440	CXXIII	Frideric⁹ III. Dux Austriæ cũ Maximiliano	XLVII		
MMCCXLIII	1487	CXXIIII	Maximilianus solus	XXXIII		
MMCCLXXVI	1519	CXXV	Carolus V. Archidux Austriæ, Rex Hispaniæ,			

cum

cum fratre Ferdinando Vngariæ, Boihemiæ, Romanorumq; rege.

Ex hac Regum, Consulum, Tribunorum militarium, Dictatorum, Imperatorum, nec non Pontificum enumeratione, quis Romam, Latium, ac vniuersam pene Italiã ad hæc vsq; tempora gubernauerit, nemini puto nõ amplissimè liquebit. Quanq̃ verò nunc reliquum adeoq; consequens videatur homines egregios eximiosq; cõmemorare omnes, quorum singularis virtus, inclytaq; gloria vrbem illustrauit: tamen si in hoc altissimum pelagus ingredi vellemus, ob infinitam eorũ multitudinẽ, qui tã ex antiqua memoria, quã ex recẽti recensendi essent, emergẽdi facultatẽ nobis defuturã vereremur. Et vt ita meritò existimemus, faciunt equidẽ tot integra de illis volumina tũ veterũ, tum recentiorũ auctorũ perscripta: veluti Dionysij Halicarnassei, Polybij, Thucydidis, Liuij, Trogi, Taciti, Valerij Maximi aliorũq; multorũ antiquæ memoriæ: recentis etiã vt Leonardi Aretini, Blõdi, Sabellici, Poggij, Corij, Platinę, plurimorumq; similiũ. Verũenimuero quot Cõsules Dictatoresq;, totidẽ fortissimos Duces Romã tulisse existimari potest. Imperatores, aliosq; viros præclarissimos atq; sapientissimos: tot gentium ac nationũ victores ea natos dignè haud possumus appellare: quibus nulla prope parte dissimiles etiã hac ætate nostra plurimos habuit: inter quos in primis Prosper, Fabricius, Marcus Antonius, Mutius Colũnæ, Virginius, Paulus, Fabius, Rentius Vrsini, cũ multis p̃terea tã ijs ex familijs, q̃ alijs: vtpote Cæsarinorũ, Farnesiorũ, Sauelliorũ, Vallensiũ, Sancruciorũ, Crescentiorũ, aliarumq; compluriũ. Præter Pontif. etiam, Max. qui XCVII fuerũt, vti ex Catalogo apparet, ingentẽ omnino Cardinalium, Patriarcharum, Archiepiscoporum, Episcoporum, cæterorumq; summorũ Præsulum multitudinem hac vrbe genitam reticemus: doctos etiam homines, primariasq; fœminas silentio præterire cogimur: & inter alias hisce temporibus singularem & pereruditã fœminam Victoriam Columnam, cum vita laudatissima, tum doctrina memorabilem. Hæc de Roma quondã orbis Imperatrice satis sint: tempusq; est regionis institutam descriptionem repetendi. Persequemur autem loca singula quæ iuxta litus Tyrrhenum sunt priùs, quàm ad mediterranea deueniamus.

LATIVM LITORALE.

Roma P.M. fere XXII. ad fauces Tiberis, dextrà, vetus ciuitas Ostia est, ita Straboni, Plinio, Melæ, Dionysio, Tacito, Solino, Antonino, Ptolemæo, cæterisq; multis scriptoribus appellata. Cõdidit eã hìc Ancus Martius in limo Tiberinis aquis allato, quemadmodũ Strabo, Plinius, Mela, Dionysiusq; scribũt. Subijcit etiam Dionysius, *a* olim naues hìc in alto (quod & hodie fit) exonerare oportuisse propter vada, quò merces deinde Romam nauigijs paruis vel remis vel funibus aduerso Tiberi subueherentur. Murum oppido primùm circundedit vt refert Dionysius, estq; à nobis dictum, Ancus Martius, Ostiæ nomine à loci ipsa con ditione tanquam ostij indito (græci θύρα dicunt) cum illo tempore Portus Romanus nondum esset conditus, quem multis pòst annis Claudius Imperator fecit, vt antè in Hetruria scripsimus. Mentionem vrbis huius Dionysius sæpe facit: & item Liuius *b*, queãdmodũ ab Anco Martio cõdita fuerit cõmemorãs. Post multa dein de secula magnificentissimis ac sumptuosissimis nitentem ædificijs Saraceni diruerũt, Leo IIII. Pont. Rom. colonis aliquot ex Corsica incolẽdã datã instaurauit. Sed & postea Martinus V. ex Colũnia gente Pont. Max. arcẽ ad Portus vrbisq; Romæ tutelã ibi muniuit: at à Iulio II. deniq; multo munitior vt nũc apparet, est reddita.

a. lib. 3.

b. lib. 1.

Mirum

Mirũ si id cogites videri profectò oporteat, nullas propemodum ex tot splendissi mis olim vrbis ędibus hac ætate superesse. Cęlum habet vitiosum & graue: quamo brem immunitatem Ostiensibus olim à SPQR. concessam tradunt. Ager eius pepones abundè fert: quorũ vt Capitolinus prodidit, Claudius Albinus Imperator vno prandio denos absumebat. Post Ostiam Antiũ vrbs (nunc Caput Antij) erat

a.lib.8. olim auctore *a* Liuio Romanorũ colonia: cui⁹ quoq; Tacit⁹ *b* & Appianus *c* Alex

b.li.3.et 14. andrin⁹ meminerũt. Polybius *d* item de Antiatib⁹ refert: & Philostrat⁹ *e* volumen Antij oppido Italiæ maritimo narrat asseruatũ, quo Pythagoræ quædã dogmata

c.lib.1. d.lib.3. perscripta dicebãtur: eaq; de causa celebre nomẽ illam vrbẽ habuisse. Plinius An-

e.de uita Appollonij lib.8. tium ait Latinorũ oppidũ in rupe situm, CCLX. nempe stadijs ab Ostia vt Strabo scribit. Vocatũ sic ab vno ex Vlyssis & Circes filijs Dionysius *f* ex auctore Xenagora prodidit. Alibi quoq; scribit Antiũ suis temporib⁹ nullũ habuisse portũ: &

f.lib.1. incolas sumptuosè tantum ædificandi studio vacauisse: quondam tamen & operã dedisse rei maritimæ quando simul cum Hetruscis infestum mare pyraticis nauigijs habebãt, quanq̃ sub imperio ditioneq; Romanorũ essent constituti: cõprehensos aũt cũ ab Alexandro Epirotarũ rege, tũ à Demetrio eius successore Romã missos: regib⁹ in Senatu per legationes exponẽtib⁹ noxios in gratiam cõmunis Romanorũ & Græcorũ originis populo Romano cõdonari, cæterum auctoritate maiestateq; Senatus cui tota parẽret Italia, perindignũ, eiusmodi prædones ad iniuriã omnium maritimarũ vrbium & Gręcię cõmunis patrię, ferri, pręsertim Antiates, qui medio suo foro tẽplũ Castori Polluciq; dicauissẽt, eosq; tanq̃ peculiaria numina religiosè inprimis colerẽt: et hac de causa cõmotũ grauiter ait Senatũ Antiatib⁹ vt à rapinis in posterũ abstinerẽt, vindicta graui ꝓposita edixisse. Quin et idẽ

g.lib.7. & 8. Dionysius *g* alibi Volscorum vrbem Antium perhonestam & re maritima potentem fuisse scribit: captas etiam naues eius XX. cum triremibus duabus à Romanis, quòd aduersus decreta prædarẽtur. Fuit hîc celeberrimum Fortunę templum

h.lib.3. de quo cum Tacitus memorat tum etiam Horatius *h* ad Fortunam inquiens,

annal 6. O Diua gratum quæ regis Antium,

lib.1.Od. Præsens vel imo tollere de gradu
Mortale corpus, vel superbos
Vertere funeribus triumphos.
Te pauper ambit sollicita prece
Ruris colonus: te dominã æquoris, &c.

Dionysi⁹ etiã multis in locis Antiatiũ meminit vnà cũ Liuio, qui tam insolẽtes & audaces memorat, vt lega-

i.lib.8. tos è Sicilia cũ frumẽto Romã missos interciperent. Dionysi⁹ *i* Martiũ Coriolanũ

k.lib.9. Antij vrbe Volscorũ exulauisse: ꝑterea deditione captũ Antiũ à T. Quinctio Con

l.lib.8. sule, populoq; Romano partẽ agri eius attributã alibi *k* refert. Liui⁹ *l* Antiũ, Aritiã, & Lauiniũ vrbes à Mario captas narrat. Instaurauit Antiũ Cl. Nero colonis impositis & portu operis sumptuosissimi facto: qui nõ in alia re dãnosior q̃ in ędificãdo, ait Suetoni⁹, cũ in hoc ope, tũ in alijs diuersis, toti⁹ imperij cẽsum & thesauros absumpsit, adeovt exhaust⁹, repẽtina spe cuiusdã indicio pollicẽtis immẽsas et recõditas opes Didonis in Africa vastissimis specub⁹ abditas, illudi quoq; sibi pa

m.lib.15. teretur. Tacit⁹ *m* eidẽ Antij filiã ex Poppęa natã, Augustãq; dictã scribit. Liui⁹ Antiũ immune cũ Ostia factũ narrat, quo tẽpore cũ Romanis in Italia bellũ gerebat Annibal, vt illo beneficio deuinctę ciuitates in fide Populi Rom. cõstãtiores, & in auxilio ferẽdo prõptiores essẽt. Paucissima nũc ei⁹ supsunt vestigia: Blõd⁹ aũt iuxta litus

ædificiorum ruinas in ſyluis apparere ſcribit, è quibus non difficulter vrbis amplitudo vetus æſtimari queat. Neptunium dein oppidum ditionis Columnarum propter Antij deſolationem hîc in litore conditum, aut veriùs inſtauratum· quod veteris Italiæ quondam hac parte terminus fuit, vti ſuperius ex Dionyſio, qui Neptuniam vocat, demonſtrauimus. Neptunienſes hoc tempore quanquam fertilem agrum habeant, & vino frumentoq; abundantem, vt plurimum tamen aucupio ac piſcationi vacant, propter loci ad ea ſtudia opportunitatem: litus enim omne ſpatio P.M.XVIII. vſq; Lauinium, ſaltus vepreſq; continuos habet, aprorum, capreolorum, leporumq; venationibus aptos. Palumbes & coturnices magna frequentia certis anni temporibus, præterea quoniam mare glareoſum habent, optimos generoſiſsimosq; piſces capiunt. Inter Oſtiam & Antium Ardea, quondam Rutilorum vrbs à mari LXX. ſtadijs vt tradit Strabo, ab vrbe Roma C L X. Veteribus omnibus, Straboni, Dionyſio, Melæ, Solino, Ptolemæo cæterisque ſic appellatur. Danaën Perſei matrem Plinius, ſed aliter ex Xenagora Dionyſius [a] vnum ex Vlyſsis & Circes filijs conditorem eius aſſerit. Nomen ab ardeæ auis augurio deſumptum Virgilius [b] his verſibus indicat, vti & ibi Seruius cum Igini teſtimonio confirmat: *a. lib. 1.* *b. lib. 7. Aeneid.*

Audacis Rutuli ad muros, quam dicitur vrbem
Acriſionæis Danaë fundaſſe colonis
Præcipiti delata Noto · locus ardea quondam
Dictus auis, & nunc magnum manet Ardea nomen.

Annotat etiam Seruius fabulam eſſe quam refert in opere Metamorphoſeos Ouidius, Ardeam ab Æneа combuſtam in auem ardeam mutatam. Quibuſdam placet nomen hoc à Dauno Pilumni filio, vrbis conditore tractum· alijs ab æſtus hoc loco vehementia, de quo Martialis ait: Ardea ſolſtitio Pęſtanaq; rura petantur, Quiq; Cleonæo ſidere feruet ager. In huius oppidi delubro quodam vt Plinius [c] memorat, antiquiſsimæ nonnullæ iuxta ac elegantiſsimæ picturæ cernebantur, tanquam recenter factæ· quarum auctorem [d] alibi Marcum Ludium prodit his verbis. Decet non ſileri & Ardeatis templi pictorem, præſertim ciuitate donatum. Ibi & carmen quod eſt in ipſa pictura his verſibus. *c. lib. 35. cap. 4. 10.* *d. lib. 11. cap. 10.*

Dignis digna loco picturis condecorauit
Reginæ Iunonis ſupremæ coniugis templa,
Marcus Ludius Elotas Ætolia oriundus,
Quem nunc, & pòſt ſemper artem hanc Ardea laudat.

Ea ſunt ſcripta antiquis literis latinis. Hactenus Plinius. Ardeæ Dionyſius ſæpe meminit, vti item Liuius, qui hanc inter illas colonias recenſet, quæ bello Punico Romanis auxilia denegarunt. Boccatius libro de fontibus, Ardeatium in agro fontes putidos & aquis ſulphureis eſſe ſcribit. Locus nunc in ditione eſt Columniæ gentis. Hinc inter Antium & Oſtiam XXIIII. à mari ſtadijs, exiguo in colle Lauinium eſt vt ſcribit Strabo, ſic etiam Appiano [e] vocatum. De eius conditore ac nomine diuerſa monumentis prodita didicimus. In primis Seruius eo Virgilij verſu: Italiam fato profugus Lauinia venit Littora: Lauinium à Lauino Latini fratre ſic appellatum ſentit· poſteà verò Laurentum propter inuentam à Latino Laurum, quando poſt mortem fratris imperium adeptus ciuitatem augebat · ideoq; dein etiam Laurolauinium, ad extremum autem Lauinium ab Æneæ coniuge Lauinia dictum fuiſſe. Dionyſius [f] Halicanraſſeus vrbis huius initià nominisque cauſam particulatim *e. li. 1. & 2.* *f. lib. 1.*

describit in hanc sententiam. Ænea cum socijs Troianis post longas pelagi iactationes tandem ad Italiæ Laurentum appulso, quum in eius litore tentoria fixissent, & site propter aquarum inopiam laborarent, spontanei fontes amœnissimi prorumpere visi, quibus & tum aquatio tempestiuè præbita copijs, & locus ille factus irriguus, aquulis inde ad mare decurrentibus. Ij tamen fontes non adeo, inquit, nunc abundant, vt quicquam inde profluat: sed depresso in loco stagnat aqua modica, Soli, vt accolæ credunt sacra. Commonstrantur apud eam aræ duæ, quarum vna solem orientem, altera occidentem spectat: ambæ à Troianis erectæ. In his Æneam aiunt primam Deo victimam in fontium acceptorum gratiam mactauisse: dein ad prandium ijs humi decumbentibus, multos vice mensę dapibus apium, vel vt alij dicunt triticea crusta substrauisse, quò vescerentur mundiùs: absumtis autem cibis appositis, cum aliqui quoque non temperarent ab apijs seu crustulis subiectis, quendam ex Æneæ filijs vel socijs exclamasse, Heus etiam mensas consumpsimus: eaq; voce turbatos omnes in memoriam demum oraculi redijsse Dodonæi, vel vt alij tradunt, in Erithris Idæ viculo ab Sibylla eius loci nympha fatidica accepti, quo nauigare versus occidentem, donec eò locorum peruenirent vbi mensas comederent, idque vt primùm factum animaduertissent, quadrupedis ductu vbicunque fessa procumberet, oppidum illic ædificare iussi erant. Ita Dionysius. Mensarum earundem, deque panis crustulis etiam Strabo meminit, omnem istam narrationem Homero fabulam esse scribens, quoniam is Aeneam à Troia nunquam discessisse prodiderit, sed in eius imperio cum posteris successisse, cum ait: Iam Priami genus est miseratus Iupiter: at nunc

Imperium Troiæ Aeneas violentus habebit,
Et nati natorum & qui nascentur ab illis.

Alij verò qui profectum Aeneam asserunt in Italiam, tam græci, quàm latini auctores, hæc verba conuertunt ad Aeneæ liberos & posteros, qui totius orbis imperium consequi debebant, hoc modo: At genus Aeneæ cunctis dominabitur oris, Et nati natorum & qui nascentur ab illis, de Romanis hæc intelligentes. Dionysius autem omnia de Aeneæ in Italiam aduentu vera iudicat, vti etiam Virgilius [a], vbi post cætera sic inquit:

a. lib. 3. Aeneid.

Sed non antè datam cingetis mœnibus vrbem,
Quàm vos dira fames, nostræq; iniuria cædis
Ambesas subigat malis subijcere mensas.

Quàm rem etiam alibi repetit, vti à nobis in tempore demonstrabitur. Dionysius autem hac sententia narrationem persequitur suam. Oraculo commoniti, pars penates è nauibus quò iussi erant ab Aenea, transferre incipiunt: pars subsellia cum altaribus adornant: mulieres sacra cum choreis & cantibus adferunt: Aeneas autem & socij paratis ad sacrificium omnibus, coronis sumptis circum altaria consistunt: & dum ab omnibus eo modo vota fiunt, ecce porca victimæ destinata, grauida tum & partui vicina, parantibus eam mactare sacrificis, elapsa è manibus ad mediterranea versus profugit. Ea re animaduersa memor Aeneas oraculi, cum paucis animal insequitur, spatio tamē à tergo longiori, ne strepitu territum à fatali via diuerteret. Porca ferme XXIIII. à mari digressa stadijs, collem petit, in eoq; fessa tandem procumbit. Aeneas oraculi finem intelligens, cum & eum agrum non optimum, & à mari procul abesse cerneret, animi anceps hærebat monitisne pareret vatum, & incommodiùs ibi consisteret, an verò locum vrbi condendæ aptiorem quęreret? Talia vario animo voluenti, numinaque inculpanti vox è nemore dicitur incerto au-

ctore

ctore data, iubens ibi maneret· omissaq; cunctatione celeriter oppidum conderet· nec tanquam incommodioris habitationis causa moraretur: quippe in fatis esse ex hoc inopi modicoque domicilio profectos, olim plurimos & optimos agros acquisituros· eorum verò posteros imperio longè amplissimo, seculisque multis duraturo potituros: in præsenti igitur ijs sedibus Troianos esse contẽtos oportere· futurum enim vt quot eo partu sus esset editura, post tot annos ipsorum liberi ciuitatem aliam amplissimam & florentissimam ædificarent. Alij narrant Æneæ solicito mœstoque, nec ad exercitum descendenti, nec cibum admittenti, sed illic vt erat, ea nocte cubanti, miram quandam Deorum Penatium imaginem in quietẽ astitisse, quæque modo diximus, omnia præmonuisse: quod vtcunque se habeat, non curamus. Postera die sus vno partu tricenos edidisse dicitur. Aeneas fœtum simul cum matre Dijs Penatibus sacrificat eo loco, vbi nunc septum ligneum est (hunc Lauinienses sacrum existimantes exteros aditu prohibent) iussisque Troianis castra mouere, simulacra numinum suorum in sacellum collis optimo loco conditum deferri iubet, mox oppidi principia magna alacritate aggreditur, in agrum circumiectum excurrens, & materiam instrumentaque ædificationi necessaria rapto quærens. Latinus rex in cuius finibus ista gerebantur, bello quod cum Rutulis habebat, intermisso, vires omnes contra Troianos colligit: educto autem exercitu cùm eos in armis & acie paratos ad dimicandum inuenisset, opinione deceptus quoniam incautos opprimere sperauerat, deflectens nonnihil in colle vicino castrametatus est, animo postridie cum hoste confligendi. Quiescenti in somnis Genius loci astitit, monens vt Troianos in agri partem acciperet· eorum enim aduentum sibi vtilissimum, & omnibus Aboriginibus summo bono fore. Quin & Aeneam ea nocte Dij Penates admonuerunt. Latinum hortaretur, vt sibi sponte concederet sedes, potiusque Troianis amicis, quàm hostibus vti vellet. Itaque somnium vtriusque, prælium committere vetabat. Vt autem exorto die constiterunt acies, vtrinque caduceatoribus missis colloquium petitum decretumque est· denique fœdus his conditionibus ictum. Aborigines Troianis agri quantum petebant à colle quoquoversus stadia ciciter XL. concederent: Troiani cum in præsenti bello Aboriginibus essent socij· tum quotiescunq; foret opus auxilia ijs ferrent· inuicem alteros alteri semper ope consilioque iuuarent. Hæc pacti, datis vltro citroq; obsidibus, in Rutilos communi Marte mouent· breuique captis omnibus illorum oppidis, ad imperfectum nouæ vrbis Troianorum opus reuersi, magna vi pariter & alacritate munitiones perficiunt. Lauinium oppido nomen indidit Æneas à Lauinia Latini filia, quod auctores Romani tradunt, & nominatim probat Trogus: quanquam ab Anij Deliorum regis filia, quæ dum vrbs conderetur, excesserit, & hoc in loco sit humata, Græci quidam ita dictum fabulentur· eamque virginem, quòd prudens esset & fatidica, precibus obtentam à patre, comitem nauigationis Aeneæ dicant fuisse. Fertur inter ædificandum prodigia quædam oblata Troianis: in nemore sponte incendio coorto, lupum ore fomitem aridum aggessisse· aquilam alarum ventilatione flammam excitasse· vulpem contrà, cauda in flumen immissa ignem extinguere conatam· & nunc accensoribus, nunc restinguente præualentibus, tandem vicisse lupum & aquilam· vulpem irrito conatu discessisse. Rem hanc interpretatus sic est Aeneas, illustrem quidem & amplissimam eam coloniam fore· verum incrementis suis inuidiosam ac molestam exteris: numine tamen Deorum humana tandem inui-

dia superata deuicturam æmulos. Hæc Dionysius, vrbem inceptam biennio post excidium Troianum perhibens. Ad maiorem autem ampliorem q; confirmationem omnium, quæ sunt à nobis hactenus ex illo relata, Virgilij a quoq; testimoniũ conferre libet· quod est huiusmodi.

a. lib. 7. Aeneid.

Sed circùm latè volitans iam fama per vrbes
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
Graminio ripæ religauit ab aggere classem:
Aeneas, primiq; Duces, & pulcher Iulus
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ,
Instituuntq; dapes, & adorea liba per herbas
Subijciunt epulis (sic Iupiter ipse monebat)
Et cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hinc forte alijs, vt vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisq; audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris,
Heus, etiam mensas consumpsimus inquit Iulus.
Nec plura alludens: ea vox audita, laborum
Prima tulit finem· primamq; loquentis ab ore
Eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
Continuò, salue fatis mihi debita tellus
Vosq; ait, ô fidi Troiæ saluete Penates.
Hic domus, hæc patria est· genitor mihi talia namq;,
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit.

Subijcit hinc poëta de fœdere affinitateq; cum rege Latino per Lauiniam filiam· item de vrbis initijs, & bello contra Rutulos, eorumq; rege Turno, quæ nunc omittimus vt ad Lauinium reuertamur. Non leuis sanè dubitatio est apud aliquos Aeneasne vt hactenus commemoraui, oppidùm hoc primùm à fundamentis condiderit? an verò instaurauerit tantùm ac auxerit, vt Seruius apud Virgilium in eo versu b: Italiam fato profugus Lauinia venit Littora, sentire videtur: annotat enim à Lauino Latini fratre primùm vrbem hanc denominatam · deinde verò Laurentum propter laurum ibi à Latino rege repertam· ad vltimum Lauinium ab Æneæ cõiuge Lauinia Latini filia· proindeq; non Lauinia littora, sed Lauinaq; legendum, à Lauino. Non desunt tamen qui tres in Latio diuersas vrbes faciant, Lauinium, Laurentum, & Lanuuium· inter quos Halicarnasseus esse videtur, cum Strabone, Plinio, Antoninoq;. Primùm enim de Laurento sic Strabo scribit. Curam templi Veneris vti à maioribus accepimus, Ardeates tuentur· inde Laurentũ Plinius. Laurentũ vrbem litoralẽ nominat, vbi Solis indigetis erat Lucus, vti paulo pòst dicetur, inter Ostiam & flumẽ Numicum. De eodẽ sic etiam alibi c Dionysius fere scribit. Publius & Marcus ex vrbe Laurẽto indices fuere coniurationis inopum & seruorum Romæ. Præterea Silius d, Sacra, inquit, manus Rutuli seruant qui Daunia regna Laurentiq; domo gaudet. Aeneam hoc in loco primùm consedisse Liuius auctor est. Idem affirmat Strabo, qui & Aeneam cum Anchise patre Ascanioq; filio scribit in Italiam delatum Laurenti cepisse terram · dein XXIIII. à mari stadijs prope Ostiam oppido condito, Lauinium illud à Lauinia Latini filia nominauisse. Præter hæc & Antoninus in Itinerario clarè Laurentum à Lauinio distinguit, hoc modo scri-

b. lib. 1. Aeneid.

c. lib. 5.

d. lib. 8.

do scribens. Ab vrbe Ostiæ M.P.XVI. Laurento M.P.XVI. Lauinio M. P. XVI. Landinus in eo Virgilij loco, Lauinia venit Littora, non quidem improbari sibi opinionem Seruij scribit, tamen & Dionysij sententiam ponit, nulla solutione vel conciliatione addita. Mihi videtur existimari posse poëtam Lauinia littora dicentem de Lauinij oppidi sentijsse, vel κατὰ πρόληψιν locutũ, vt quo loco primùm appulerit Æneas, tanquam indice commonstraret, qui iam tum suis temporibus ita vocabatur, etsi cum Æneas primùm aduenirel, id nominis adhuc nõ habuisset, quippe Lauinio nondum condito. Neque nouum hoc cuiquam videbitur, quando simili figura dictum ab eodem alibi sit, Albanique patres, qui tamen post Aeneam multis demum annis extitere. Probabit lector quod volet, mihi Dionysio videtur potiùs alijsque simul sentientibus accedendum, inter quos & Liuius, qui non semel de tribus his tanquam diuersis oppidis Lauinio, Laurento, Lanuuioque commemorat. Qua de re cumprimis locus ille singularis est, vbi [a] Ariciam, Antium *a.lib.8.* & Lauinium coloniam cepisse Marium scripsit. Multis autem alijs manifestò Lauinium à Laurento separat, vti & Dionysius, & item Ouidius [b], qui sic inquit: *b.li6 Fast.* Et populus Laurens, Lauiniumque meum: vt demum nobis quicquid alij dicant concludendum videatur, Lauinium ab Aenea primùm conditum, & ab eius coniuge Lauinia nomen accepisse. Fuit hic vt auctor est Strabo, commune Latinis omnibus templum Veneris, cuius cura Ardeatibus erat à maioribus demandata. Nunc paucissima supersunt vrbis in monticulo vestigia. Inter Ardeam & Antium vt Mela tradit, olim extitit Aphrodisium, ita quoque Plinio dictum, vbi præclara virorum illustrium Latinorum facta referebantur. Inde non procul iuxta Numicum amnem Lucus erat Ioui sacer, vt Plinius tradidit: quanquam mendosè apud eũ Locus solis indigetis, pro Lucus Solis indigetis legatur, quod Hermolaus Barbarus annotauit, & ex Liuio [c], Solino, Dionysio, Ciceroneq; [d] conuincitur. Significat itaq; Plinius vicinam hic fuisse syluam Ioui sacram, vti & Numicus amnis, in quo periclitatus est Aeneas. De qua re narrat Liuiꝰ [e], hoc in flumine corpus Æneæ repertũ, & amne illi dedicato, iuxta ripã eius inhumatũ cum hoc elogio fuisse. Patri Diuo terrestri, qui fluuij Numici vndas gubernat. Liuius itaq; Numicũ appellat vicinum Ardeæ. Virgilius [f] item sic: Et fontis vada sacra Numici, pauloq; pòst: Hæc fontis stagna Numici: alibi [g] denique: Sacrumque Numici. Quibus in locis annotat Seruius, Numicum ingentem fluuium ante mortem Aeneæ fuisse, cæterum pòst decrescendo paulatim in fontem redactum, qui & ipse exaruerit interceptis sacris, Vestæ quippe non nisi de hoc fluuio libari licuisse. Ouidius Numicium vocat, vt demonstrauit eruditissimus Barbarus in postremis castigationibus Plinianis. A Silio [h] quoque commemoratur sic: Et fonte Numici: quem locum exponens Marsus, amnem hunc prope Laurentum fuisse dicit, eiusque fontem in Aricina sylua post montem Albanum versus Forum Appij. Propinquum etiam Ardeæ fuit, auctore Strabone, Veneris fanum, quò Latini ad concilium festaque solennia conuenire solebant. Puto idem esse, quod ex eodem Strabone suprà diximus in vrbe Lauinio fuisse, cuius ad Ardeates cura spectabat. Samnitium verò populationibus deinde cum hoc templum deiectum, tum vniuersa penè regio deuastata fuit, adeo vt oppidorum aliorumq; locorum, quæ numinibus dicauerat Aeneas, vestigia vix essent relicta. P. M. ab Antio quinis oppidũ apparet Astura, marinis aquis cinctum. Claustra vocat Ptolemæus, vt quidam volunt:

c.lib.1. *d.lib.3. de nat.deor.* *e.lib.1.* *f.li.7 Aen.* *g.circa fin. lib.7.* *h lib.8.*

lunt: at Plinius insulam cui oppidum insidet, itemque flumen eodem in loco nominat Austram. Barbarus in castigationibus omnino dicendum asserit Astura. Virgilij verò locum hunc [a], Qua Asturæ iacet atra palus, gelidusque per imas Quærit iter valles, atque in mare conditur Vfens, ita legendum: Qua Saturæ iacet atra palus. & atræ paludis appellatione paludem Pomtinam demonstrare poëtam velle. quo de posteà dicetur. Id etiam hoc in loco videtur à Seruio confirmari: scribit enim Saturam hîc intelligi paludem. Si quis tamen Asturam planè legere volet, poëtam appellatione paludis amnem Asturam significasse putabimus. quandoquidem & oppidum, & amnis Astura prope Terracinam est. Liuius [b] fluminis Asturæ meminit. Strabo Sturam vocat: & Festus auctor est hoc agri Laurentis flumen Sturam & Asturam appellari. Scriptores multi cum amnis Asturæ, tum oppidi mentionem fecerunt. maximeque propter indignissimam Marci Tullij cædem, qui Antonium fugiens, hîc ab omnium hominum ingratissimo Popilio, cui vitam antè conseruauerat, obtruncatus est, vt Liuius, Plutarchus, alijque plurimi scriptores monumentis prodiderunt. Hunc ipsum locum memorabile Corradini fatum, Henrici filij, Fridericique secundi Imperatoris nepotis illustrauit. quem Carolus Angolemensis primus Siciliæ rex securi percussit, cum victus in campis Pomtinis huc vnà cum Austriæ Duce profugisset. Vltra Asturam Mons Circæus est, ita Plinio, Melæ, Solino, Procopioque [c] dictus. Erat in eo domus Circes. Plinij de hoc verba sunt. Circæi quondam insula immenso quidem mari circumdata, si creditur Homero. & nunc planè. Clitarchus huic insulæ mensuram posuit stadia LXXX. qui auctor vrbis Romæ anno CCCCLX. scripsit. Strabo Montem Circæum nominat CCXC. stadijs ab Antio, mari propinquum, ac partim eo, partim paludibus, insulæ modo cinctum. Idem hoc Virgilij [d] in loco, Circeæ raduntur littora terræ, Seruius notat. addens paludes in continentem pertinentes amnium ex montibus Albanis descendentium limo tandem obductas expletasque. Dionysius [e] Circæos locum opportunè ad mare situm, promontoriumque Tyrrheno imminens describit, vbi Circe Solis filia dicitur habitasse. Fuit in eo quondam oppidum sacellumque Circes, & Mineruæ ara. Strabonis etiam ætate poculum ibi ostendebatur, quo bibisse dicebant Vlyssem. Mons efficacissimis herbis abundabat, quarum vi Circen homines in bestias commutauisse ferunt. Circæum promontorium etiam Ptolemæus depingit, in quo ciuitas parua Circæum, Tarquinij Superbi colonia, loco in Pomtinis campis totius Latij maximis peropportuno, vt Halicarnaseus & Liuius prodidere. qui præterea multis alijs in locis Circæi montis, oppidique mentionem faciunt. Posteriori ætate oppido collapso munitissima ibi arx condita, tutum antiquis Pontificibus à Tyrannorum sæuitia refugium. vti anno post C.N. MCXX. sicut à Blondo perscriptum est, Gelasio II. Pontifici contigit. Facius [f] de hoc monte sic fere loquitur.

Aspice montem illum, vbi commorabatur
Circe frequenter, incantationibus vacans,
Ad stellarnm lunæq; lumen.

[a] li. 7. Aen. [b] lib. 8. [c] lib. 1. [d] l. 7. Aen. [e] lib. 4. [f] lib. 3. Cant. 1.

Inra-

In radicibus deinde montis Circæi castellum est Sancta Fœlicitas, memoria Cælestini II. Pontif. clarum, vt Petrarca Platinaque tradiderunt. Iuxta hunc amnis Stura labitur, vt Strabo, vel ut alij vocant Astura, de quo suprà diximus appellationem vtramq; Festum recipere. Plinius tamen Nympheum nominat. Ad id flumen oppidum Isformium describit Strabo. Nullus hac vniuersa ora præter exiguum apud Circæum portus est. Interius ab ora Pometinus ager, Straboni memoratus, quo vetus olim vrbs Pometia fuit. Tenuere hæc primùm Ausones · dein Osci, qui Campaniæ fœlicis partem quondam habuerunt, vti infrà demonstrabitur: postea Latini Sinuessam vsque, vt Strabo refert, occuparunt omnia. De Ausonibus, & eorum ad mare Siculum migratione, in loco dicemus: de Oscis plenè scribit Annius ad hæc Manethonis verba: Cæculus cognomento Saturnus Iunior, regnat apud Aborigines · & tertio anno pòst, apud Tyrrhenos regnat Oscus, cuius insigne fuit serpens: Oscum esse vocabulum Hetruscum à noxio ductum serpente quem etiamnum vulgus Tuscum Oscorzonem appellat · ideoq; gentem hanc Oscos à principis insigni, serpente vocatos · ab eodē & Volscorum in Latio nomen deductum, Volscos enim veteres Oscos significare · cæterum Oscos olim fuisse Capuanos. Mentionem Volscorum Liuius sæpe facit, præsertim vbi [a] res gestas eorum sigillatim persequitur. Tacitus [b] etiam de ijs est locutus. De Pometinis campis refert Dionysius [c], quo tēpore Lycurgus apud Lacedæmonios rerum potiebatur, eius legum sæueritatem pertæsos quosdam, secessione facta patriam deseruisse, longaque nauigatione pelago iactatos, terræ desiderio votum fecisse, quocunque primùm appulissent, ibi domicilium sedesque collocaturos · demum ad Pometinos campos Italiæ delatos, agrum quem primùm ceperant, appellasse Feroniam, quòd se istò fluctibus contigisset ferri · templum quoque Diuæ Feroniæ cui vota fecerant, ædificasse. Nunc vna litera subtracta, locum Ferona vocant. Eius & Tacitus [d] meminit his verbis. Ijsdem diebus L. Vitellius positis apud Feroniam castris, excidio Terracinæ imminebat. Propinqui etiam Capenates hoc situ fuerunt, de quibus ita Silius: [e] Et sacer humectat fluuialia rura Capenas. Erat dein oppidulum Satura, cum fonte syluaque Deæ Feroniæ sacra, sic à frugibus ferendis appellatæ. Mouit huc à vicinis Romæ locis Annibal, cum se nihil ibi efficere cognoscebat · templumque Feroniæ spoliauit vt refert Liuius [f]; itemque Silius [g] inquiens.

a.lib.2. b.lib.11. c.lib.2. d.lib.19. e.lib.13. f.lib.28. g.lib.13.

Optato lætis abitu iubet iter in agros,
Diues vbi ante omnes colitur Feronia luco,
Et sacer humectat fluuialia rura Capenas.
Fama est intactas longæui ab origine Fauni
Creuisse in medium congestis vndiq; donis
Immensum per tempus opes, lustrisq; relictum
Innumeris aurum solo seruante pauore:
Hæc auidas mentes & barbara corda rapina
Polluit, atq; armat contemptu pectora Diuûm.

Liuius [h] in agro Capenate prope syluam Feroniæ signa quatuor diem & noctem sanguine sudauisse narrat. Paludem hîc, oppido Saturæ vicinam Silius [i] quoque Saturam dicit inquiens:

h.lib.27. i.lib.8.

Qua Saturæ nebulosa palus restagnat, & atro

Liuentes cœno per squalida turbidus arua
Cogit aquas Vfens, atq; inficit æquora limo.

a.li.7.Aen. Similiter Virgilius a hoc versu: Qua Saturæ iacet atra palus: ad quem annotare diximus Seruium, de Satura palude loqui poëtam: etsi non desint qui Asturæ legant, tanquam de flumine Astura sentiat, quod vnà cum eiusdem nominis oppido, Terracinæ propinquum est. Sequitur hinc Pontina palus, quam Vibius Sequester Pontiniam vocat. Nomen à Pontia vrbe deductum existimat Strabo, quæ b.lib.9. Romanorum olim colonia simul cum Suessa facta, quod & Liuius b testatur. Fit palus ex amnibus duobus, Aufido, vt Strabo vocat, aut Vfente vt Plinius, & altero minore. De primo Virgilius c: Vfens insignis fama· item Silius d: Cogit aquas Vfens. Nunc Aufentem appellant, vel vt alij volunt Baudinum. De palude Pontina Plinius, eum locum XXIIII. vrbium fuisse tradit, idque Mutianum ter Consulem prodidisse. Nec vt ego quidem puto difficilis erit huius rei fides apud eos, qui Dionysij, Pictorisque monumenta legerunt: antiquis enim temporibus exiguæ ciuitates vti nunc vici, fuere, quamobrem facile credi posit oppida tot spatio P.M. VIII, vel paulo maiori extitisse. Paludes hæ fertilissimi quondam Pometini campi erant· neglectis quippe vijs, quibus aquæ huc propter loca depressiora confluentes, in mare se prius exonerabant, neque stagnare vt nunc, poterant, in hanc palustrem formam sunt redacti. Liuius e à Cornelio Cethego Consule quondam egestas maiori ex parte, & ad culturam reductas scribit. Postea tamen iterum neglectis meatibus effectæ paludes, quas Theodoricus rex Gothorum exiccauit, vt in marmore quodam hìc posito legi Volaterranus auctor est. Nunc denuo nullo patente aquarum ad mare exitu, amnes fontesque plurimi vicinis è montibus orientes hìc stagnant, & paludem ingentem faciunt P.M. à Roma distantem XL. vti etiam testatur Perottus. Meminit eius iter Cæsaris ad vrbem describens Lucanus f hoc versu: Et qua Pomtinas via diuidit vda paludes. De eadem Iuuenalis: Armato quoties tutè custode tenetur. Et Pomtina palus, & gallinaria Pinus· item Silius g· Et quos pestifera Pomtini vligine campi. Imminet huic paludi Terracina, mari circumfusa quõdam, vti Solinus testatur, & in hodiernum vsque diem agnosci potest: fuit enim illis temporibus in monticulo conuallibus vndique cincto, per quas aquæ marinæ diffundebantur· ijs verò deinde terra paulatim oppletis, nunc continenti collis hæret, vrbsque ad litus inferiori loco ædificata est. Ciuitas est exigua, sed frequens & honesta: Strabo, Mela, Liuius, Antoninus, Cæsar, Ptolemæus, alijque plurimi scriptores Terracinam vocant· & Polybius h Terracinenses commemorat· sed Tacitus i, Solinus & Procopius K Tarracinam nominant. Olim Anxur lingua Volscorũ dictus· eorundẽ caput, vt Plinius & Cato scribunt. Strabo Trachynam ab initio vocatam perhibet, id est asperam, propter montẽ saxosum in quo fuit posita· græcis enĩ vt Herodotus l auctor est, τραχὺ aspe rum significat. Liuius etiam m Anxur dicit inquiens. Anxur trecenti in coloniam missi sunt· bina iugera agri acceperũt. Serui⁹ in eo Virgilij n loco, Circęumq; iugũ queis Iupiter Anxurus aruis Præsidet· Iouem Anxurũ in hac Campaniæ parte quõdam cultum scribit, ita dictum tanquam ἄνευ ξυρᾶς. i. sine nouacula, quia barbam rasisset nunquam: ideoque signum eius imberbe fuit. Lucanus o de Anxure: Iamque & præcipites superauerat Anxuris arces: & Martialis p ad Faustinum: O nemus, ô fontes solidumque madentis arenæ Littus, & æquoreis splen-

c.li.7.Aen. d.lib.1. e.lib.46. f.lib.3. g.lib.8. h.l.q.3. i.lib.19.& 20. K.lib.1. l.lib.4. m.lib.8. n.l.7.Aen. o.lib.3. p.lib.10. Epig.

ſplendidus Anxur aquis· item pòſt ad Frontinum : Anxuris æquorei placidos Frontine receſſus : & Silius *a*: Quis Circęa iuga & ſcopuloſi verticis Anxur. *a.lib.8.*
Terracinæ quoque nomen auctores plurimi poſuerūt· in primis Liuius multis lo cis,prӕterquā vbi *b* ſpolia & prӕdam huius oppidi cauſam ab initio fuiſſe ſtipen- *b.lib.4.* dij militibus dati prodit, in hanc ſententiam. Fabio ad Anxuris iuxta paludes (Terracinam poſteriores vocarunt) obſidionem profecto, ſimulque capiendæ vrbis expoſita ratione,Seruilius Hala mox cum tribus cohortibus eam obſidere incipit. Eæ colle quodam occupato,qui vrbi imminebat,cùm inde in muros euaſiſſent,maximumq; iam vrbis diſcrimen Fabius animaduerteret, edicto vetuit in oppidanos ſæuiri,bonis tamen eorum direptioni permiſsis : qua in re cum paritum Imperatori fuiſſet,ideo poſtea militibus æra dari cœperunt,quod ante diem illum in vſu non fuerat. Alibi *c* quoque ſcribit militum manum in montis angu- *c.lib.8.* ſtijs ad Lautulas non procul Anxure conſediſſe· dein *d* pugnatum ibi· pòſt *e*,ſub *d.lib.9.* Aſdrubalis in Italiam aduentum vrbem hanc immunitate donatam· inſuper alibi *e.lib.26.* *f* angues immenſæ magnitudinis,piſcium modo iuxta portum Terracinæ collu- *f.lib.27.* dere viſos memorat. Suetonius *g* Tiberium Imperatorem in prætorio prope Ter- *g. in uita* racinam cœnantem,ęgrè repentinum ſaxorum lapſum,quo multi amicorum eius *Tib.* & familiariū attriti ſunt,effugiſſe ſcribit: quam rem etiam Tacitus *h* memorat his *h.lib.4.* verbis. Veſcebatur Tiberius in villa cui vocabulum Speluncæ, mari circumdata inter Fundanos montes,natiuo in ſpecu. Eius os lapis repentè ſaxis obruit quoſdam miniſtros· hinc metus in omnes, & fuga eorum qui conuiuium celebrabant. Ita Tacitus. Terracinæ Palmarius Conſul interfectus,quòd cædem in Adrianum moliretur,vt Spartianus ſcribit,qui & portum Terracinenſem ab Antonino Pio refectum prodidit. Quod ad nomen attinet, an Terracina vel Tarracina ſcribi debeat,optimos auctores vtroque modo dixiſſe reperio. Affecti hîc martyrio Fœlix præſbyter & Euſebius monachus Imperatoris Claudij iuſſu. Cùm anno à C. N. MDXXXVI. mihi fortè hac eſſet iter,marmor ante diuerſorium quod extra muros eſt,inueni cum hac inſcriptione litteris militaribus. M. Cocceio Aug. lib. Apollonio,& lib. Libertabus,poſteriſque eorum. Tranſcurrit hac Appia via quæ Roma Brunduſium ducit,maiori nunc ex parte paludibus ſubmerſa· quamobrem Roma Neapolim euntibus, ad eius læuā, verſus Terracinam in editoria paulum deflectere neceſſe eſt. Strabonis ætate perelegans fuit : Traianus ſilicè per Pomtinam paludem ſtrauit· pontibuſque multis per foſſas & aquarum vias coniunxit,plurimis etiam ædificijs ad tutelam eius extructis,vti à Dione monumentis eſt proditum. Erat olim iuxta viam Appiam foſſa profunda perpetuis aquis tum paludium, tum amnium vicinorum plena,per quam Terracina Romam nauiculis commeabatur. Eas ſub noctem conſcendebant· ſummoque mane in Appiam egrediebantur,qua dein ad vrbem deueniebant terra. Erat hæc via ſumptuoſo opere facta ſpondylis elegantium lapidum,artificioque tanto compoſita,vt ad decimum quemque pedem,quæ pertica vetus fuit,& noſtros pedes XII. efficit,lapides ſinguli medio pede præ cæteris eminerent, decempedæque menſuram demonſtrarent· quæ quoque ex tranſuerſo erat latitudinis. Monumentorum veterum ad hanc viam vtrinque tum veſtigia, tum ingentes ruinæ, quin et integra etiam ædificia multa cernuntur. Iuxtà fuerunt hæc olim municipia, Terracina , Formiæ , Minturnæ, Sinueſſa , item pars agri Tarentini Brunduſinique, ac aliæ multæ vrbes, de quibus à nobis inferiùs dicetur. Terra-

cinenſis

cinensis ager hoc latere foecundissimus & amoenissimus est, vitibus, citris, limonibus, & id genus arboribus abundans. Boccatius in libro de fontibus, Anxurem aquæ pestiferæ fontem agro Terracinensi fuisse quondam, & ne vel mortalibus, vel bestijs imprudentibus exitio esse posset, ab accolis obturatum scribit. Olim
a.lib.2. hac in ora fuit antiquissima vrbs Lógola, tum ab Halicarnasseo, tum à Liuio a memorata: cuius hac ætate nullum omnino superest vestigium. Vltima ciuitatis porta vltra Terracinam in Appia reperitur inter altissimam rupem & mare, loco peranguSto munitoque. Est ibi habitatio in saxum eminentiori excisa loco, vbi præsidium ad itineris propter angustias tutelam in statione degit: accolæ Ciuitatis arcem appellant. Locum hunc eum esse puto, nisi me coniectura fallit, ad quem
b.lib.21. muniendum Liuius b à Fabio Dictatore Minutium missum, infrà Terracinam ad mare; narrat, vt Annibalem ibi Appiæ viæ transitu in agrum Romanum prohiberet. Amphitheatrum in hoc aspero monte forma quadrata prope monasterium Sancti Angeli, quod monti vicinum est, cernitur: cuiusmodi sanè nullum aliud adhuc visum nobis est, quanquam tum in Italia, tum extrà, plurima viderimus. Sequitur hinc inter Caietam & Terracinam sedes olim Amyclarum, de quibus men
c.lib.9. tionem facit Plinius, itemque Virgilius inquiens c: tacitis regnauit Amyclis: præ-
d.lib.8. terea Silius d: quasque euertere silentia Amyclæ. Seruius apud Virgilium loco quem citauimus, oppidum hoc scribit inter Caietam & Terracinam à Laconibus constitutum, qui comites Castoris & Pollucis fuerant, & ab Amyclis agri Laconici vrbe nomen ei indiderunt: quum autem secundum Pythagoræam sectam cæde omnium animalium abstinerent, & ex vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab ijsdem interemptos. Idem refert Plinius: addit tamen & aliam expositionem Seruius huiuscemodi. Quum frequenter, inquit, falsò nuntiarentur hostes, & inani terrore ciuitas quassaretur, lata lege cautum est ne quis vnquam hostis nuntiaret aduentum: postea quum verè hostis veniret, nullo nuntiante ex improuiso ciuitas capta est, vnde tacitæ Amyclæ dictæ sunt, quòd periere silentio. Hinc est quod ait Lucilius: Mihi necesse est loqui: nam scio Amyclas tacendo perijsse. Hactenus Seruius. Succedit in ora D. Anastasij Turris: posteaque Castellum Spelunca, sic à Speluncis dictum: vbi maxima splendidissmaque fuisse ædificia Strabo tradit. Sinus à Terracina vsque ad initium promontorij cui insidet Caieta, spatij stadiorum centum, Caietanus appellatur. Promontorium Laconico vocabulo Caieta dictum à curuitate: Lacones enim curua omnia Caietas appellabant. Solinus tamen auctor est sic ab Aeneæ nutrice nominatum: quod etiam te-
e.lib.7. statur Virgilius inquiens e: Tu quoque littoribus nostris Aeneia nutrix Aeternã moriens famam Caieta dedisti: quem in locum Seruius annotat, alios hanc Aeneæ nutricem, alios Creusæ, alios Ascanij dicere: lectum tamen etiam in philologis, hoc loco classem Troianorum casu cõcrematam, indeq; Caietam ἀπὸ τοῦ καίειν dictam, quòd accendere adurereq; latinis significat. Verumenimuerò Landinus in eosdẽ Virgilij versus aliter scribit, tradere quosdam, olim vbi nunc Caieta, modicum fuisse castellum Epicæ, sic ab Epica vrbe Herleæ vocatum: Caietæq; mentionem etiam Homerum facere: cæterùm præterea concludit nihil. Sed aucto-
f.cã.1.li.3. rum melior pars Virgilio consentit, vti quoq; Facius f hac sententia scribens:

Vidi vbi Catillus postea vixit,
Quàm Thebas reliquit: & in vrbe fui
Cui Aeneæ nutrix nomen adhuc præstat.

Caietam

Caietam quoq; Silius appellat, & Ptolemæus, alijq; classici auctores: vbi portus semper celeberrimus fuit, amplissimè, vt Spartianus perhibet, ab Antonino Pio refectus. Vrbs est munita cum primis: & arcem habet inuictissimam summo in monte, quem superioribus annis muro cinxit Ferdinandus Arragonum & Neapolitanorum Rex, Gallis ductu auspicijsq; Consalui Ferrantis è Regno pulsis. Episcopus vrbi datus propter Formias à Saracenis excisas. Plurimùm eam Gelasius II. Pontif. illustrauit: item ætate nostra Thomas Vionius prædicatorum familiæ generalis magister, & pòst à Leone X. Pontif. Cardinalis creatus. Multa vir ille cum theologica, philosophica, logica, tum de conscientiæ casibus scriptorum monumentis prodidit: et profecto parem aut secundum aliquem neq; nostra memoria, neq; multis antè actis seculis habuit: quanquam nec æmulis caruerit multis. Obijt Romæ post C.N. MDXXXIIII. anno: elatus vti monachus, quod ipse iusserat, absq; pompa funeris & apparatu Cardinalitio, monumentoq; conditus extra portam magnam Mineruæ ad dextram, quod ipse viuus sibi posuerat cum hac inscriptione. Thomas de Vio Caietanus, Cardinalis sancti Xisti, ordinis prædicatorum. Vitam eius Ioannes Baptista Aquilanus tam prosa, quàm carmine pereleganter scripsit. Maximis cladibus non semel obrutam Caietam didicimus. Ingens anno à C.N. MCCCXCIIII. contigit, quando à Gallis direpta lacerataque cum ingenti oppidanorum cæde: nec enim aut sexus, aut ætatis, aut religiosorum penetralium discrimen habitum. Multis præterea post id tempus in hunc vsq; diem regni Neapolitani mutationibus conuulsa quassataq; vrbs, cæterùm in fide Ferdinandi regis Arragonum, Carolique V. dein Imperatoris Augusti constantissimè pertinacissimeq; semper hæsit. Hæc de Caieta: nunc ab extremo litore paulum nobis digrediendum est, vt etiam interiora quædam loca dicantur. A Terracina per viam Appiam silice stratam vt diximus, palustribus ijs in locis veterum ædificiorum plurima vestigia, muriq; lapide quadrato cernuntur: præter hæc & amplissimi templi parietes quodam in loco supersunt, cum partibus marmorearum columnarum, capitulis, basibus, stylobatibus, alijsq; lapidum frustis, opere vetusto perfectis. Dein ad X. à Terracina lapidem Fundi ciuitas est, ita Straboni, Melæ, Silio Ptolemæoq; dicta, sed Antonino Fundæ. Liuius eiusdem meminit, vbi [a] Fundanos Appiæ securitatem & tutelam procurasse narrat: pòst quoque Vitrubium Bacchum Fundanum Priuerni rebellionis principem nominat: quamobrem cum à L. Papyrio Cons. victis Priuernatibus, alter Consul Plautius in Fundanos exercitum duxisset, illos ait Plautium adijsse, non pro Vitrubio vel eius exercitu deprecantes, sed populum Fundanum defectionis crimine haud contingi contendentes: quippe quia Vitrubius & Priuerni domicilium habuerat, & ibi militem collegerat, non Fundis: eaque de causa laudatos à Consule Fundanos, & abductas ex eorum agro legiones. Strabo vinum Fundanum & Cecubum agrique finitimi valde commendat, vti quoque Plinius [b]. Et Martialis Fundanum seruari non debere significat his versibus: Hæc Fundana tulit, fœlix autumnus, Opimi. Expressit mulsum Consul, & ipse bibet. Vrbem hanc cum locis alijs pluribus, Ferrandus Arragonum & Neapolis rex singularium meritorum præmio donauit Prospero Columnæ præstantissimo herculè fortissimoque Duci, nec ætate nostra cuiquam secundo, quemadmodum eius egregiæ declarant res gestæ, in Sabellici Enneadibus nostrisque latinis Ephimeridibus commemoratæ. Calamitatem Fundis insignem

[a] lib. 8.

[b] lib. 14. cap. 6.

nem anno à C.N. MDXXXIIII. Caradinus Barbaroſſa claſsis Solimani Turcarum Imperatoris præfectus intulit: omnes enim oppidanos in ſeruitutem abduxit: nec multum abfuit quin & Iulia Gonzaga Veſpaſiani Columnæ, Proſperi filij, vidua caperetur: nam cum ad eam abducendam, quò propter formæ ſingularis præſtantiam ipſi offerretur Solimano, Barbaroſſa militem clam emiſiſſet, is oppidum tanta celeritate cepit, vt prope ſeminuda vix arrepto iumento facultatem haberet elabendi. Turcæ tùm ſpatio quatuor horarum vrbe direpta, diſiectiſq; humo arcis, quibus Proſperi & Marci Antonij Columnarum oſſa loco templi edito condita erant, vt aurum ornamentaq; cætera detraherent: item ſimulacris paſſim Seruatoris, Mariæ virginis, aliorumq; Diuorum laceratis, cum præda captiuiſque ad naues redierunt. Ortus hac vrbe Soter Pontif. Rom. Hinc itinere ad Formias, læuâ, caſtellum Villa cernitur, Imperatoris Galbæ patria. Dextrà Lacus Fundanus eſt: & Fandanum in Plinianis codicibus perperam legi Barbarus annotauit. Piſces in eo capiuntur multi, præſertim raræ magnitudinis anguillæ. Ad quintum hinc milliare veteris vrbis Mamurrarum veſtigia: de qua ſic Horatius: In Mamurrarum laſsi deinde vrbe manemus: alia inſuper ibidem vicina loca memorãs. Originem hinc traxit Mamurrana gens Romæ, qua natus Mamurra is, quem carminibus ſuis proſcidit Catullus. Non deſunt qui, Lemurnorum, in Horatiano verſu legendum contendant: ſed nos Mamurras quidem Formijs fuiſſe vicinas comperimus, Lemurnos haud ſcimus. Appia procedenti quam C. Caligula vt tradit Suetonius, lapide ſtrauit ex Olibano monte, myrto, lauro, lentiſcoq; ſemper virente cæſo, caſtrum amœnis in collibus, oleis, ficubus, vitibus, alijsq; fructiferis arboribus conueſtitis apparet Itrum, Hippolyti Medicis Florentini, Eccleſiæ Romanę Cardinalis, & vt nunc loquuntur Vicecancellarij, adoleſcentis excelſi animi inclytum morte: nam is anno à C.N. MDXXXV. Neapolim cogitans hîc interijt. Spatio dein P.M.V. Molam vſq; per ſinuoſam Caietani litoris oram eadem via ſumma cum voluptate amœniſsimi cernuntur horti, citris, limonibus, & id genus arboribus frequentes, aquuliſq; lympidiſsimis irrigui. De cætero Formiarum vt Ptolemæus depingit, veſtigia. Priùs hoc oppidum Hormiæ vocabatur, à Laconibus conditum, vt Plinius tradit. Nomen à commoditate portus accepiſſe Strabo auctor eſt. Fuit hîc ad viam Appiam, loco Molę propinquo: quod & veſtigia conuincunt, & Volaterranus aſſerit. Strabo Speluncas, de quibus ſuprà commemorauimus, CCCC. ſtadijs à Formijs abeſſe dicere videtur: quapropter de Formijs dubitari poſſet, cum ea minimè ſit inter hunc locum & Speluncas diſtantia, niſi maniſeſtò librariorum iniuria mendoſos codices arbitraremur factos, & ſtadia tantùm centena, quæ vera iſtius ſpatij dimenſio eſt, ab auctore ſcripta crederemus. Quin & ex ipſo colligitur apertè, CCCC. legi nullo modo poſſe: collocat quippe inter Formias & Sinueſſam in mediterraneo Minturnas, ab vtraque priorum ſtadijs LXXX. Formiæ Leſtrigonum ſedes fuit vt Plinius & Solinus tradunt. Marſus in
a.lib.8. eo Silij [a] loco: domusq; Antiphatæ compreſſa freto: domum Antiphatæ Formias intelligi ſcribit, quòd ibi Leſtrigonum rex Antiphates olim imperitauerit. Hoc etiam oppidum conſtituêre Lacones, Saraceni anno à C.N. DCCCLVI. vt Blondus tradit exciderunt. Oſſa D. Eraſmi martyris hinc delata Caietam, quò Gregorius IIII. Pontif. Rom. etiam Epiſcopatum tranſtulit. Formiarum quoq; Mela, Tacitus, & Antoninus meminerunt. Nobis vt diximus omnino perſuaſum eſt. Olim hoc loco Molæ propinquò fuiſſe: quod cum antiqua veſtigia demonſtrant, tum etiam

etiam confracta hîc marmora variè inſcripta, quæ Neapolim hac euntes vidimus. Talia fuerunt inprimis tabula longa pedes ſenos, lata vnum & ſemis, in duas partes diuulſa, quæ nunc in muro cuiuſdam recentis ædificij cernitur cum hac inſcriptione. Ex teſtamento M. Vitruuij Mempiliæ hoc monumentum Her. E. N. M: item altera quadrata pedum quatuor in qua ſic legitur. Q. Ciſuitius, Q. L. Philomuſus an. Mor. Ciſuitius Q. L. Philomuſus. M. N. M. Vitruuius. M. L. De. Vitruuius & Vitruuijs Chreſte. M. Vitruuius. S. M. L. Fratrem. Sequitur ad Appiam vndique peramœnis hortis nitentem, iuxta mare perelegans & prælõgus vicus Mola, forte ſic dictus à frequentia molarum, quas hîc è montium radicibus continuò profluentes aquæ verſant. Locus eſt mehercule peramœnus: horti vndique cultiſsimi, citris, limonibus, alijsque nobilibus arboribus conſiti: omnia quoque riuuli puriſsimarum aquarum grato murmure perfundunt, & paſsim in habitationes magna cum voluptate ducuntur. Fuit hîc, vt ait Volaterranus, Formianum Ciceronis, de quo ille ſcribat, [a] Lælium ſemper fere cum Scipione ruſticari ſolitum, eoſque quoties huc ex vrbe tanquam è vinculis euolauiſſent, incredibiliter repueraſcere eſſe ſolitos. Epitaphia quoque multa hîc cernuntur, inter quæ nos iſtud annotauimus è marmore longitudine ſeſquipedali, latitudine pedali. a.lib.2.de orat.

Imp. Cęſari Diui Hadriani filio. Diui Traiani filio. Diui Traiani Parthici nep. Diui Neruę pronepoti·Tito Aelio Hadriano, Antonino Aug. Pio Pont. Max. Trib. poteſt. XI. Con. IIII. PP. Formiani publicè. Legitur & in alio lapide ſic. L. Brutio L. F. Pal. Celeri equo public. Præf. cõ. III. L. Brutiꝰ primitiuo, pater & Inſteia mater filio optimo. P. S. P. L. D. D. D. Item in alio. Litarco Nico L. F. Pal. Capitoni ſcribæ edidit accenſo·vel Ato. II. viro quinquen. curatori aquarum· patrono coloniæ ordo Regalium, quorum honore contentus ſua pecun. poſuit L. D. D. D. Denique multitudo veterum monumentorum & marmorum ſimiliter inſcriptorum, prætereaque veſtigia magnarum domuum olim hunc locum valde frequentatum comprobant. Et profectò cæteris Italiæ peramœniſsimis iure debet annumerari: quamobrem & à Martiale [b] deſcribitur huiuſmodi carmine. b.lib.10. Epig.

O temperatæ dulce Formiæ littus,
Vos cùm ſeueri fugit oppidum Martis
Et inquietas feſſus exuit curas
Appollinaris, omnibus locis præfert.
Non ille ſanctæ dulce Tybur vxoris,
Nec Thuſculanos Algidóſue ſeceſſus,
Præneſte nec ſic, Antiumúe miratur.
Non blanda Circe, Dardaniſue Caieta
Deſiderantur, nec Marica, nec Liris,
Nec in Lucrina lota ſalmacis vena.
Hîc ſumma leni ſtringitur Thetis vento.
Nec languet æquor·viua ſed quies ponti.

Tum à Mola P. M. XII. ager vſque ad flumen Garilianum, vbi quondam Herculanthea via fuit à Marco Tullio memorata, locis vniuerſo Romanorum imperio amœniſsimis ac fœcundiſsimis·de quibus ille [b] in hæc verba ſcripſit. Accedent ſalicta ad Minturnas: adiungetur & illa via vendibilis Herculanthea, multarum delitiarum & magnæ pecu- c. Orat.2. cont. Rull.

niæ. Dein Castellonium offertur, nobilis Honoratorum familiæ villa, ab Honorato Fundensi Comite ædificata. Succedit Mons Cæcubus in sinum Caietanum vsque porrectus, à vini quod fert generositate nominatissimus: & quanquam vicinus sit paludib9 vt Strabo demonstrat, vineam tamen producit nobilissimam. Alijs præterea fructiferis arboribus est consitus: locisque finitimis etiam optima passim vina generantur. Cæcuba verò cũ Fundanis & Setinis, inter generosissima

a.lib.1.Od. sunt habita: quamobrem Horatius a ad socios Alexandrinam Augusti victoriam commemorans ait:

Nunc est bibendum, nunc pede libero
Pulsanda tellus, nunc saliaribus
Ornare puluinar Deorum
Tempus erit dapibus sodales.
Ante hac nefas depromere Cęcubũ.

Et Martialis: Cęcuba Fundanis generosa coquuntur Amyclis, Vitis & in media nata palude viret. Vltrà sunt ostia Gariliani fluminis, ab initio Clanius, deinde Liris Straboni, Plinio, Ptolemæoq; dicti. Plinius etiam appellat Glanicum. Oritur Apennino · perque Vestinum agrum iuxta Vicum Fregellarum olim honestam vrbem, & Lucum sacrum apud Minturnas hic in sinum Caietanum euoluitur. Nunc ad Garilianum Latij litoralis terminum delatis, mediterraneorum descriptio submittenda quidem videretur, nisi loca quædam ad eius amnis læuam dicenda superessent. Iis igitur priùs commemoratis, dein ad interiora statim conuertemur. Primùm est in monticulo castellum Traiectus, non procul eo loco, quo Minturnæ quondam vrbs fuit, ita Straboni, Tacito, Melæ, Ptolemæo, Antoninoque dicta. Erat hoc oppidum inter Sinuessam & Formias, vt Strabo ac Ptolemæus indicant: & in hodiernum vsque diem vestigia cernuntur · inter cætera theatrum propemodum integrum, item sumptuosissimus aquæductus, qui à collis cui Traiectus insidet, radicibus incipiens, haud modico per planitiem spacio fertur ad locum vbi quondam vrbs extitit non procul amne Gariliano. Sed & præterea veterum ædificiorum alia quoq; cernuntur hîc signa plurima. C. Marium in propinquis Minturnensium latuisse paludibus quum inimicorum arma fugeret, seruoque ab oppidanis, qui eum trucidaret, emisso, cum ille aspectu viri ac maiestate vultus deterritus, omissa cæde esset reuersus, Marium euasisse in nauem, ea-

b.lib.77. que in Africam transmisisse Liuius b monumentis prodidit, itemque Plutarchus. c

c.in uita Marij. De qua re Iuuenalis etiam his versibus: Exilium & carcer, Minturnarumque paludes, Et mendicatus victa Carthagine panis. Coloniam populi Rom. Min-

d.lib.10. turnas factam Liuius d auctor est · addens & immunitatem accepisse propter cœli grauitatem ac vitium. Liris oppidum medium interluebat, vt Plinius & Strabo volunt. Quod ad imperium Traiecti attinet, id castrum non pridem Prospero Columnæ Ferrandus Arragonum & Neapolitanorum rex cum Ducatus titulo condonauit. Tertio dein lapide iuxta ripam Liris Speninum est oppidum: inde octauo Frata: hinc totidem Pons Corui, quondam

e.lib.8. auctore e Liuio Romanorum colonia Fregellæ, quemadmodum Blondus & Vo-

f.lib. 3. de Nola. laterranus asserunt · etsi non desint, qui Fregellas vbi nunc Ttripalda, fuisse putet, vti Ambrosius f Leo prodidit. Honestissimum quondam oppidum Fregellas fuis-

g.lib.10. & 60. se testatur Strabo: sed ob defectionem pòst semel ac iterum à Romanis dirutum scripsit Liuius. g Strabonis ætate iam tum vicus erat exiguus, de quo Silius: h Hũc

h.lib.5. tristes

triſtes miſere Fregellæ · ac alibi a: Et quæ fumanti texere gygante Fregellę. Millia hinc ad Ceparanum nobile caſtrum octo. Præterea verò ſunt & multa ad Garilianum loca, quæ nunc prætermittimus, & Veſtinorum Samnitiumque chorographiæ reſeruamus. Hæc de Latij ora maritima, deque locis citra Lirim: conſequenter ad mediterranea tranſeundum eſt: a.lib.12.

LATIVM MEDITERRANEVM.

PRiuſquam ad interiora continentis ediſſerenda veniamus, præmonere breuiter legentes operæpretium eſt viſum, antiquis temporibus in hac parte plurimas vrbes oppidaque, ſicut ex Dionyſio, Strabone, Plinio, Antoninoque perſpicuum fit, extitiſſe, quæ poſtea maiori ex parte perierunt, vti à nobis circa finem regionis demonſtrabitur. Nec difficilis eius rei fides eſſe poteſt · quandoquidem & à Plinio ſcriptum legimus, iam tum ætate illius populos in Latio LIII. tã penit9 deperditos, vt ne veſtigia quidem eorum vlla ſupereſſent: cæterum & poſt Plinium ad hanc vſq; memoriam ex ijs quos ille deſcripſit interiere non pauci · quorũ ſigna ſimili calamitate vel nõ extãt nũc, vel ignorãtur: in vniuerſum em̃ ferè de veſtigijs antiquarum vrbium, quæ iam hoc ſitu reperiuntur, nõ ratione, ſed coniectura loqui cogimur. Et cum vt in alijs regionibus à fluminum oſtijs ad eorum fontes progreſsi ſumus, eodem in hac ordine vti non liceat, quandò procul ab amnibus hac illac diſperſæ vrbes in Latio ſunt · tamen quàm cõmodiſsimè fieri poſsit, quò ſuſcepto operi ſatisfaciamus, aliam non ineptam quoq; rationem ſequemur · perque tres vias à Strabone deſcriptas, Appiam, Latinam, & Valeriam ſeu Tyburtinam, vti Blondus etiam facit, progrediemur. Appiam à Roma litoralem oram Latij diuidere ex ſuperioribus intelligitur: Valeria ſeu Tyburtina per Sabinos in agrum Marſicum excurrit: inter has media Latina eſt, quæ cum Appia coniungitur ad Caſinum, ſtadijs à Capua XIX. Quanquam verò non ignari ſimus, vt maximè vijs illis quibus Latium auctore Strabone ſcinditur, propoſitis, omnium vrbium, oppidorum, ac vicorum, quæ tum olim his in locis extiterunt, tum ętate noſtra ſuperſunt, deſcriptionem exactam perfici nullo modo poſſe · quoniam vt omnium memoriam teneam9 fieri omnino nequeat inſuper ubi vetera illa ſita fuerint oppida, quæ nunc vel cum veſtigijs interciderunt, vel alijs recenter ijſdem fundamentis inædificatis, aut propinquis in locis, aut etiam diſiunctis erectis, latent, cogimur ignorare: præterea quoque viæ ipſæ plerumque tum deſtructæ vel tranſlatæ, tum ſyluis aut paludibus occultę nunc ſunt: attamen ad promiſſum exitum, quàm optimè noſtri ingenij vis ac facultas poterit, inſtitutum hoc deducere conabimur. A Roma lapide XII. Tarracinã verſus, Marinũ, Colũnarũ ditionis oppidũ in colle eſt · quo loco Blondus putat Marianã villam fuiſſe, L. Murenæ, Portiæq; vicinam. Argumentum eius rei nominum conuenientia videtur. Marinum enim pro Mariano iam dici non difficulter credi poſſet. Blondus tamen ſi Mariana villa hoc in loco fuerit, tum vbi nunc Zagariolum recentis appellationis caſtrum eſt, omnino eam extitiſſe cenſet. Marino P. M. VIII. antiqua ciuitas in tumulo Velitræ, ſcriptoribus omnibus ita conſtanter appellata · quondam honeſtiſsima Volſcorum vrbs, vt Halicarnaſſenſis pluribus in locis indicat, præſertim autem vbi b cum Liuio Velitrenſes à Martio Rege Romanorum obſeſſos, & ſpe deſtitutos auxiliorum, in deditionem veniſſe commemorat. Velitras quoque b.li.3.

Strabo ac Ptolemæus nominant. Plinius Veliternos. Et Volaterranus ſcribit incolas huius vrbis aut Velitrinos, aut Veliternos appellari poſſe. Oppidum Velitras alibi *a* quoque Dionyſius à Romanis captum, ſubactoſque Volſcos · & alio *b* loco Velitrinos ſe pop. Rom. dedidiſſe narrat, poſteaque cladem Volſcorum ingentem eo potiſsimum argumento cognitam, quòd Velitris vrbe frequentiſsima vix decimam populi partem à peſtilentia ſuperfuiſſe conſtiterat · paucos autem illos Romam legatione miſſa, ciuitatiſque ſuæ calamitate ſenatui expoſita, eam in pop. Rom. poteſtatem tradidiſſe refert. Liuius *c* Velitrinos ſeueriſsimè punitos ſcribit, quòd antiqui ciues Romani toties defectionem tentauiſſent: diſiectos enim vrbis muros, optimatibus expulſis, & vltra Tiberim commigrare iuſsis hac lege, ne citra flumen vnquam mille paſſus excederent · traſgreſſoreſque vel multam penderent ſtatutam vel in vincula ducerentur. ne vero deſolaretur vrbs prorſùs, colonos impoſuiſſe nouos, à quibus dein priſtinæ formæ reſtituta fuit. Nomen cum ab antiquitate, tum ab Auguſti maioribus hinc ortis habuit. Populo nunc ſatis frequens eſt. A Plinio *d* Veliterna vina cum primis laudantur. Læuá tum V. lapide Cora, vetus caſtrum in monte, Straboni Silioq; *e* ſic dictum. Plinius etiam de Coranis ſcripſit à Dardano Troiano ortis, quod item Solinus comprobat. Virgilius tamen aliter his verſibus.

a. lib. 6.
b. lib. 7.
c. lib. 8.
d. lib. 14. cap. 6.
e. lib. 8.

Tum gemini fratre Tyburtia mœnia linquunt
Fratris Tyburti dictam cognomine gentem,
Catilluſque acerq; Coras, Argiua iuuentus: quos exponens Seruius, tres fratres è Græcia profectos in Italiã ait, Catillum, Coram & Tyburtium, ab ijſque ſimul ciuitatem conditam à fratre natu maiore Tyburtio denominatam Tybur à Catillo verò montem vrbi vicinum, & hoc à Cora oppidum dictum. Itinere hinc ad Velitras perinfame nemus latrocinijs, ſpatio P. M. VI: dein amœna planitie millium quinque ad Sarminetam caſtellum in colle noui nominis deuenitur. Infra Sarminetam tabernæ quædam, & veſtigia veterum ædificiorum, quæ Trium Tabernarum eſſe puto, quas Antoninus memorat, Tres Tabernas ab Aricia XVII. lapide collocans. Mentionem earum etiam Lucas *f* in Apoſtolorum geſtis facit. Nobis vt diximus, hoc in loco fuiſſe prorſus videntur, cum propter antiqua veſtigia, tum propter ſpatij ab Aricia conuenientiam: etſi non deſint qui Tres Tabernas inter Hoſtiam & Romam extitiſſe putauerint. Eutropius apud Tres Tabernas Seuerum Imperatorem à Maximiano Herculio ſcribit occiſum. Vlterius ad M. P. in colle turris apparet, accolæ turrim Sarminetæ vocant, infra quam dextrà viæ, Pomtina deſinit palus, huc uſque à Terracina pertinens, & olim ætate Strabonis, & iam hac noſtra quoque nauigabilis. Millia inde quinque ad vetus oppidum in monticulo, Setiam, ſic à Strabone ac Ptolemæo vocatum, itemque Silio cum ait *g*: At quos ipſius menſis ſepoſta lyæi Setia, & in celebri miſerunt valle Velitræ. Vina Setina cum Strabo, tum quoque Plinius *h* commendat · Martialis etiam ſic: Pendula Pomtinos quæ ſpectat Setia campos, Exigua vetulos miſit ab vrbe cados. Setia Pipernum quod etiam colli inſidet, M. P. V. Priuernum Strabo, Liuius, Ptolemæuſque nominant, ac item Virgilius *i* inquiens: Pulſus ob inuidiam regno, vireſque ſuperbas Priuerno antiqua Metabus cum excederet vrbe. Originem ex hoc op-

f. cap. ult.
g. lib. 8.
h. lib. 14. cap. 6.
i. lib. 11. Aene.

hoc oppido Camilla traxerat, puella fortissima, quæ Turno contra Troianos auxilio fuit, & pro eo multa præclarè fecit, vt meritò summis à Virgilio laudibus celebretur: quanquam tandem in pugna quoque ceciderit. Qua de re sic memorat:[a] d.lib.11.

Hasta sub exertam donec perlata papillam
Hæsit, virginiumq; altè bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamq; ruentem
Suscipiunt: fugit ante omnes exterritus Aruns.

E Volscis autem fuisse superiùs ita demonstrauerat.

Est & Volscorum egregia de gente Camilla. Silius etiam de Priuernatibus ait: Sylla Ferentinos Priuernatumq; maniplos Ducebat. Liuius [b] Priuernates rogatos à Senatu qualem pacem maximè optarent, perpetuam si bona foret & honesta, breuem si turpis & infida, respondisse prodidit. Eosdem postea defectione tentata, denuo in potestatem redactos, tandem ciuitate Romana donatos ait. Alibi quoq; cœlo sereno solem sanguineum Priuerni visum memorat. Pipernum tamen quod nunc appellatur, veteris vrbis Priuerni fundamentis planè non est inædificatum: ea quippe duobus abhinc fere P.M. in planitie versus Anagniam, extat, vbi adhuc magnorum operum vestigia: Priuernumq; vetus à Germanis & Britonibus excisum Blondus auctor est. Extra Pipernum Amasenus amnis fluit, ita veteribus appellatus: de quo multa Virgilius cum Metabi fugam, eumq; Camillam filiam telo alligatam in vlteriorem ripam traijcientem referens, inquit: Ecce fugæ medio summis Amasenus abundans [c] Spumabat ripis: & vlteriùs. Alibi [d] quoq; mentionem hujus amnis facit ita: Quos Amasene pater: vbi Seruius Amasenum fluuium in Priuernati scribit. Plinius [e] agri Priuernatis vina celebrat. Locis dein Piperno finitimis, oppida viciq; reperiuntur aliquot, vtpote Magentia, Arx Gorgonia, Arx Sicca virtute inclyta D. Thomæ Aquinatis, quem mater in ea triennio tenuit clausum, vt indumentis familiæ prædicatorum abiectis, studiosorum iuuenum amictu vti induceret: cæterùm pueri constantia matris artes vicit, quemadmodum in Samnitibus à nobis postea cõmemorabitur. Hinc ad Soninum millia quinq;. Id ita dictum tãquam Summinum, quòd in alti montis vertice sit, cum Blondus, tum alij arbitrantur. Inter hanc syluestrem montosamq; viam, itẽ aliam quæ priùs in ora dicta est, Appia sternitur, ab Appio Censore refecta, lapideq; strata, quemadmodum testatur Liuius [f]. Hac ab Appia vrbis Romæ porta versus mõtem Albanum, quo de postea dicetur, incedenti, monumenta vetera quædam integra, quædam ex parte vel in vniuersum collapsa vndique apparent. Mirum quod sub Alexandro VI. Pontif. Max. (vt Volaterranus scribit, & nos ex Ioãne Garzonio Bononiẽse præceptore nostro viro doctissimo memoria tenemus audiuisse) cadauer in quodam inuentum puellæ, mirabili liquore conditum, eique propemodum innatans, incorruptum, marmore pretiosissimo collocatum, capillo flauo ac promisso, circumq; caput aurea præcincto corona, ad pedes ardente lucerna, quæ aperto monumento repente defecit. Quantum ex litteris adscriptis colligi poterat, annis iam tum amplius MCCC. fuerat seruatum: ideoq; non defuere, qui Tulliolæ Ciceronis vnicè patri dilectæ esse conijcerent. Conseruatoribus vrbis Romæ nulla parte læsum loco miraculi oblatum, & in Capitolio tanquam singulare quid aliquot diebus seruatum, Alexander Pontif. in Tiberim abijci iussit. Præter sepulcra quæ passim in Appia cernuntur, etiam amplissimarum ædium

b.li.8. Aene. c.lib.11. Aene. d.lib.7. Aene. e.lib.14. cap.6. f.lib.9.

vestigia supersunt, vtpote fundamenta ruinæque mœniorum, scapi columnarum confracti, capitula, bases stylobatæ, coronices, epistylia, tymbi, abaci, postes ingentium portarum, aliaque huiuscemodi tam multa, vt qui non viderit, credere difficulter queat. Et profecto tot nobilium ædificiorum ruinas neminem sine summo dolore spectare posse persuasum habeo. Sequitur hac eadem in via XVI. ab vrbe Roma lapide Alba ciuitas, ab Appiano *a* memorata. Quoniam autem duas eiusdem nominis in Latio reperiri traditur, vnam hanc esse sciendum est, alteram in Marsis collocari. Eam qua de nunc agimus anno tricesimo post ædificatum Lauinium Ascanius Aeneæ filius ex oraculo patri edito condidit · de quo superius ex Dionysio dictum est, & Virgilius *b* etiam ait: Ex quo terdenis vrbem redeuntibus annis Ascanius clari condet cognominis Albam. Idem à Liuio *c* quoque monumentis proditum est. Trecentis igitur annis hæc vrbs superior Romæ fuit, vti per regum Albanorum tempora manifestò demonstrabitur. Auctor Ascanius Aeneæ filius & Creusæ Priami filiæ si credimus Dionysio. Liuius tamen hîc dubium mouet, tradidisse quosdam inquiens, ab Ascanio Lauiniaque Latini filia conditam · alios ab Ascanio quidem Creusæ filio, sed qui Lauinio nouercaque Lauinia relicta, cum maiori Lauiniensium, Laurentum, & Latinorum parte huc commigrauerit, vrbemque constituerit, cui Albæ nomen ab alba sue cum suculis tricenis Aeneæ visa indiderit. Qua de re Virgilius: *d*

a.lib.3. *b.lib.8. Aene.* *c.lib.1.* *d.lib.8. Aene.*

Iamq; tibi ne vana putes hæc fingere somnum,
Littoreis ingens inuenta sub ilicibus sus
Triginta capitum fœtus enixa iacebit;
Alba solo recubans, albi circum vbera nati:
Hic locus vrbis erit requies ea certa laborum:
Ex quo terdenis vrbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

e.lib.1. Dionysius *e* quoque mentionem suis facit · verùm de colore nihil. Quin & alibi simpliciter ait Ascanium Albæ nomen huic vrbi indidisse, quam Græci lingua sua Leucam appellarent: additum autem cognomen longæ, à situs forma, quò discerneretur ab altera eiusdem nominis, & Alba longa vocaretur. Idem confirmat Liuius, sub Albano monte conditam scribens, & à situ porrectæ in dorso vrbis longam Albam appellatam. Sita erat inter montem & lacum media: quamobrem locus natura ipsa tanquam muro tutissimo cinctus muniebatur. Lacui maximæ altitudinis, planities subiecta cohęret peramœna, & fructuum omnis generis nobilissimorum fertilis, vini pręsertim, quod cum Italię totius suauissimis atq; generosissimis cōtēdat · quo de sic Martialis. Hoc tibi Cęsarei mitis vindemia collis Misit, Iulæo quæ sibi monte placet. Plinius *f* etiam de vua Albana scribit in hæc verba. Albani vuę vrbi vicinę pdulces ac rarę in austero. Neq; solum Albani montis vua cōmendatur. verum etiā vniuersa propemodum in Italia vites, quę vocantur Albanę. Dionysius inter initia condendæ vrbis maximum accidisse prodigium in hanc sententiam narrat. Penates quos Aeneas Troia Lauinium deportauerat, inde Albam in noua delubra translati, intimoque templo reconditi, nocte proxima foribus obseratis, inuiolatisque tectis atq; parietibus, sponte Lauinium redijsse fuerunt inuenti: piationib⁹ etiam ac votis solennibus iterū Albam traducti

f.lib.14. cap.6.

denuo

denuo Lauinium nullius opera remigrarunt: quamobrem cum dubitaretur quid potissimum fieri oporteret, quia neque sine Dijs patrijs habitandum, neque semel relictas sedes repetendas existimabant, placuit tandem eiusmodi sententia, qua tum religioni Deorum, tum hominum commoditati seruiretur: vt in delubris veteribus simulacra relinquerentur, sexcenti verò, qui sacrorum curam agerēt ex Alba Lauiniū domicilia referrēt. Tot igitur Ægesto Duce Lauinium remigrarunt. Subijcit etiam Deos illos à Romanis Penates dici: Græcis aūt variè nunc πατρῴους, nunc γενεθλίους, aliquando μυχίους aut ἑρκίους: easq; diuersas appellationes, diuersa tamen ratione proprietateque omnes ijs conuenire. Dein vrbem hanc tantis incrementis auctam idem scribit, vt reges XV. continua serie temporum habuerit: quanquam tresdecim alij dicant, quibus ego Dionysij sententiam potiorem esse debere censeo, quòd eum antiquitatem omnem curiosè ac diligenter inquisiuisse manifestò constet. Primus igitur, vt ille tradit, Albæ rex Ascanius fuit, Aeneæ filius ex Creusa: regnauitque annis XXXVIII: alter Syluius XXIX: tertius Aeneas Syluius, XXXI, à quo postea successores Albani reges Syluiorum traxere cognomen: quartus Latinus, regnauit annis LI: quintus Alba XXXIX: sextus Capetus XXVI. Pro hoc tamen Liuius Athum collocat, ac pariter Annius, qui & Aegyptium eum fuisse dictum in Commentarijs ait, etsi quo auctore haud sciamus. Septimus Capys, imperauit annis XXVIII: octauus Calpetus, XIII: nonus Tiberinus, VIII. qui in Albula perijt, eiq; Tiberis nomen à se præbuit vti prædiximus: decimus Agrippa, regnauit annis XXXIII. vt refert Dionysius, vel vt alij, XL: vndecimus Alladius, XIX. quem Liuius Anniusq; Romulum Syluium vocant: duodecimus Alba Auentinus, XXXVII. qui propter scelera fulmine percussus in Auentino, ei monti nominis auctor fuit: decimustertius Procas, XXIII. decimusquartus Amulius, frater Numitoris minor natu, qui regnum ad fratrem iure rediēs annis XLII. vel vt alij XLIIII. iniuria tenuit. Eū Romulus & Remus occiderūt, ac Numitori auo materno imperium restituerunt, vti à Dionysio Liuioq; traditur. Amplius igitur annis CCCCXVII, Albā sub ijs regibus floruisse manifestū est: postea verò Senatus Tulliq; Romani regis decreto, Marci Horatij vnius ex tergeminis ductu, colonis Romā populariter trāslatis excisa cōplanataq; fuit propter Metij Suffetij Ducis Albanorū proditionē. Accidit hoc annis D. minus XIII. vt scribit Dionysius a, postq̃ ab Ascanio fuerat cōdita. Liuius tamē CCCC. tantū annos hîc numerat: & nobis in præsenti difficultatē hanc plenius excutere nō libet, propter maximam auctorum variationē circa regum annos. Auctam itaq; maximis incremētis Albam, diuq; florentē, & oppidorum Latinorū XXX. matrē, semperq; gentis illius principem, vt inqt Dionysius, nouissima eius colonia subuertit & excidit, adeo vt habitatoribus Romam in Cælium migrare iussis, quod Liuius prodidit, vix post multa secula potuerit instaurari: confectam enim iterum ab Henrico III. Imp. Aug. didicimus. Sed & anno post C. N. MCLXVIII. temporibus Alexandri III. Pontif. Max. omnia eius ædificia Romanos euertisse Blondus b scribit. Nunc planè desolata iacet, nisi quod Sauellum in angulo quodam castellum modicum ex veteris vrbis ruinis ædificatum apparet, vnde nobilis Romana familia Sauelliorum, si Blondo credimus, orta: in cuius etiam ditione locus est. Incolas Albæ Longæ Plinius Albanos vocat, vti etiam Virgilius c inquiens: Albaniq; patres. Vrbs à Liuio, Dionysio, Tacitoq; sæpissimè nominatur.

a. lib. 3.
b. lib. 15. historia.
c. lib. 1. Aeneid.

Plurimum ab Innocentio primo Pontif. Max. Innocentij F. quamuis semiruta
a.lib.1. tum, ornamēti accepit. Ad læuam eius Mons Albanus, ita vocatus Appiano a, quē Annius apud Berosum alijq; scriptores ab Albino Istri filio nomē accepisse perhibent· mihi verò potius ab Alba ciuitate cui imminet dictum videtur. Mons est præcelsus, & longitudine porrigitur ad Arthemisium, de quò postea dicetur, vertice peraspero vt scribit Strabo. Fuit in eo quondam Iouis Latialis fanum à Tarquinio Prisco ædificari iussum, quò Latini quotannis ad Ferias Latinas cōueniebant. Dabatur ibi visceratio, quæ crudæ carnis distributio erat. Templum id in
b.lib.4. Albano condi decreuisse Tarquinium, Dionysius b sigillatim commemorat, vt eò Romanorum, Latinorum, Hernicorum, & Volscorum etiam, qui ex ijs in fœdus asscripti erāt, populi, quotannis ad mercatum cōuenientes, vnà epularentur: quibus diebus propter loci religionem legemq; de hoc latam ab omni vi temperaretur, sacraq; communiter Ioui Latiali fierent: ideoq; Feriæ vocatæ, quòd interea prorsus ab omnibus negotijs tam forēsibus quàm bellicis feriabatur. Hinc nimirum vulgaris Italorum vox manet, qua conuentus mercatorum certis anni temporibus nundinarios corruptè nunc Feras, tanq̃ Ferias appellant. Subijcit Dionysius constitutum quoq; fuisse, quātum quisq; populus in ea solennia præbere quotannis, quantamq; portionem accipere deberet: ideoq; quosdam agnos, quosdam caseum, quosdam lactis certum modum, alios liba lactaria conferre solitos: victimam deinde communem omnium fuisse taurum vnum, de cuius visceribus cuiq; populo sua tribuebatur portio: Romanos tamen sacrificijs cæterisq; solennibus præfuisse. Sed & præter hæc multa de Ferijs latinis apud Dionysium leguntur, quæ breuitatis gratia præterimus. De monte Albano sæpe quo-
c.lib.26. que commemorat Liuius· præsertim vbi c Marcellum Syracusis expugnatis primùm hîc triumphasse narrat, quàm Romam ingrederetur. Multæ nunc ædificiorum in eo ruinæ, maximeq; templi de quò diximus, & monumentorum plurium cernuntur. Castellum quoque modicum hîc est, extra quod ingens sepulcrum cum quinis pyramidibus, vna media præcelsiore, cæteris ad angulos paulo minoribus, apparet. Per circumiectos vndique colles, præsertim ad Albam versus, cultissima vineta, fructiferæq; cernuntur arbores: & profectò loca sunt cum fœcunda, tum peramœna· quamobrem mirari nemo debeat, olim tam exculta frequentiaq; populis fuisse. Camerenam antiquam vrbem, Albæ propinquam Annius in commentarijs nominat, à Camerte Aboriginum & Prisco-
d.lib.2. rum Vmbrorum principe conditam· de qua Dionysium d ait testari, vt à Romulo subacta imperio fuerit. Vlterius in monticulo ciuitas Aricia, sic à Stra-
e.lib.1. bone, Appiano e, Plinio, Tacitoq; f nominata. Polybius g etiam Aricinos memo-
f.lib.20. rat. Roma stadijs abest CL. vt Strabo, vel CXX. vt Dionysius h ait, confirmatq;
g.lib.3. h.lib.6. Philostratus i. Ab Archilocho Siculo conditam ac denominatam Solinus ex
i.lib.4. Cassio Hermina prodidit. Hac in vrbe Orestes monitus oraculo, simulacrum
de uita Apollij. Scythicæ Dianæ, quod ex Taurica regione deportauerat, priùs quam Argos peteret, consecrauit. Nicolaus Perottus Ariciæ nomē Archilochū illi indidisse q̄dem, sed ab Aricia Hippolyti cōiuge dicit· Hippolytum em̄ hîc vna cū Diana domicilium habuisse, per quam translatus huc fuerat· & Ariciam in vxorem accepisse.
K.lib.8. Liuius oppidi huius mentionē sępe facit· p̄sertim cū K Aricinos ciuibus Romanis
l.lib.4. adscriptos ijsdē legibus vti Lanuuiates acceptis, refert. Dionysius l Turnū Her-
m.lib.7. donium Aricinū virum militarem & facundum nominat: alibi m quoq; cū Aruns

Hetrusco-

Hetruscorum rex, Porsenæ filius Ariciam obsideret, Cumanos Aristodemum cũ exercitu Aricinis misisse auxilio narrat, à quo pugna confectus atque trucidatus Aruns, oppidumq; liberatum fuit. Liuius b Ariciam à Cinna Marioq; pessimè habitam narrat. Mentionem eius etiam c Virgilius facit inquiens: Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius, insignem quem mater Aricia misit. Quo loco Seruius annotat, Ariciam matrem vocare poëtam, propter Augustũ, qui matre Actia Aricina natus est· ac si diceret, Aricia quæ Augusti, maximi viri matrem genuit. Blondus autem in sua Italia manifesto in errore versatur, cũ Virgilij locum citans, quinq; ciuitates quæ tela subministrarunt Aeneæ, describentis, Ariciam ait à poëta compellari, potentemq; dici, ꝙ esset ex eius regionis præcipuis· nomẽ autem à morbis accepisse, quos cœli vitium propter vicinitatem Pomtinæ paludis ibi creet, auctore Seruio. Primo enim mendosè legit Aricia potens, vbi vera lectio, Atina potens habet, & est huiusmodi:

b. lib. 18.
c. lib. 7. Aeneid.

Quinq; adeo magnæ positis incudibus vrbes
Tela nouant, Atina potens, Tyburq; superbum,
Ardea, Crustumeriq;, & Turrigeræ Antennæ:

deinde quod ex Seruio de loco morboso ac nominis etymoliga refert, in eo quoq; corruptis exemplaribus eum deceptum existimamus. Notat quippe Seruius ad illos versus, Atinam vrbem fuisse iuxta Pomtinam paludem, ita dictam quia morbi Græcis ἄται vocentur, quos isto loco vicinitas paludium generare plerumq; solebat. Ariciam verò minimè compellat, cum neque rectè potuerit, vt quæ Pomtinæ paludi nequaquam propinqua sit. Nostra iam memoria parum frequentatur· & vt Blondus scribit, ex marmoribus quibus olim ornata fuit, domus nunc ædificatæ, templumq; Marini constructum est. Plinius d brassicam Aricinam vt vtilissimam commendat, quia sub omnibus ferè folijs fruticet cauliculis peculiaribus. Martialis eiusdem agri porros hoc versu laudat: Mittit præcipuos nemoralis Aricia porros. Ouidius e Ariciam quoq; nominat inquiens: Inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos. Vrbi vicinum erat ingens nemus, in quo libentissimè Vitellium Imperatorem versari solitum Tacitus f prodidit. Vltra Ariciam flexus est montis præcelsi ac ardui vt Strabo scribit, in quo dextra viæ Appiæ Ciuitas Indouina, vnde prospectus vsq; Antium, & ad mare. Hoc quondam Romanorum municipium fuit Lanuuium, vt veterrima quædam hîc inuenta marmora litteris perexactè ac eleganter inscripta probant. Lanuuij Plinius g excellentissima forma nudos cominus pictos Athlantem & Helenam fuisse tradit. Augustissimum etiam hîc Iunonis Sopitæ templum erat, de quo sæpe Liuius· præsertim cum h Antio Lanuioq; Pedum auxilia missa narrat, quam vrbem T. Aemilius Cons. Rom. obsidebat: & postea, victos Aricinos, Lanuuinos, Antiateis ac Volscos scribens· deniq; paulo inferius, Latinorũ viribus fractis atq; dissipatis, Furiũ Camillũ ait persuasisse patribus, optimam fore rationem augendæ rei Romanæ, si populis deuictis ignosceretur· ideoq; tum Lanuuinis iura ciuitatis Romanæ concessa, Deosq; Penates restitutos hac lege, vt deinceps Pop. Romano Lanuuinisq; communis esset lucus cum templo Iunonis Sopitæ quod ibi erat. Alibi i etiam sanguine vexilla Lanuuinorum in eo templo sudauisse tradit. Antiquum hoc & celebre fuit Romanorum municipium vt diximus· vnde gens patricia Murenarum orta, quemadmodum in oratione pro L. Murena M. Tullius commemorat. Locum hunc & à Ptolemæo Lanuuium puto vocari. Tum vltra Ariciam eadem

d. lib. 19. cap. 7.
e. lib. 6. Fast.
f. lib. 19.
g. lib. 35. cap. 3.
h. lib. 8.
i. lib. 20.

via prope Sturam seu Nympheum amnem, amplissimum olim cœnobium Fossæ Nouæ, sodalitatis Cistercienſium apparet. Id centum habitare fratres solebant quondam, nūc maiori ex parte ruinis collapsum, aliquot habet fructuum qui ad loci reditus pertinent, colligendorum gratia villicos, porta templi muro obturata, vti nos cum eò superioribus annis iter contigisset, vidimus. Excessit ibi præcipuum Ecclesiæ lumen D. Thomas Aquinas ordinis prædicatorum frater, anno post C. N. MCCLXXIIII. ætatis suæ XLIX. Conclauis in quo animam edidit, etiamnum pars aliqua commonstratur: & in templo monumentum ex marmore, quo conditus. Hinc tum per planitiem multa reperiuntur ædificiorum vestigia vsq; ad Pomtinæ paludis oram: ibiq; taberna, Maruti vocant, quo loco Forum Appij Antonino nominatum, à Tribus Tabernis P. M. XVIII. credimus extitisse. D. Lucas etiam in Apostolorum gestis a, Paulo deducto Puteolos, fideles quosdam vsq; ad Tres Tabernas, & alios ad Forum Appij scribit occurrisse. Hactenus Appia progressi, nunc ad Latinam accedamus. Per hanc viam Roma decimo lapide fundamenta Columnæ oppidi inueniuntur: ex quo, si Blondo credimus, ante multos annos Columnarum magnifica familia prodijt. Alij tamen è contra, locum ab illa gente nomen accepisse, vti à primis conditoribus existimant. Incipit hic nemus Algidum, Liuio cæterisq; scriptoribus sic dictum: supra quod in monte conspicitur Arx Papalis, ita nunc vulgò nominata: quondam Algidum, vt Volaterranus ex historicorum monumentis comprobat, Algidum vocatum inquiens, à situ loci, perpetuis cœli frigoribus, propter altitudinem algentis. Meminit eius Horatius sic: Quæq; Auentinum tenet, Algidumq;: Dionysius etiam non semel: & hinc denominata quoq; sylua monti subiecta, qua de paulò antè diximus. Algidum oppidum à Roma P. M. XII. abest, vti & sylua. Eius deinde medio, via qua discurrimus in duo cornua scinditur: dextro P. M. à Columna XV. Valmontonium est, vbi Lauicanum olim situm infrà demonstrabimus: sinistro, haud magno itinere Gallicanum deuenitur, quod postea dicetur. In aditu nemoris Algidi Lacus Regillus, ita veteribus appellatus, quod etiam Volaterranus asserit: nunc D. Praxedis vocant. Ad hunc Posthumius Dictator optima fortuna cum Tarquinio Superbo conflixit vt Liuius b auctor est: Dionysius c tamen cum Latinis Tarquinioq; Superbi filio pugnatum dicit. Tribus à Gallicano milliaribus vrbs Pilastrina, veteribus vti in tempore demonstrabitur, Præneste nominata. Hinc Cauæ milliario altero, Columnarum castellum: inde totidem Sinatianum, frequēs & nobile castrum: vnde millia X. Anagnia vrbs inter Hernicos, qua de plenius deinceps in ea gente tractabimus, vti tum eius antiquitatis causa, tum pro dignitate virorum illustrium quos edidit, par est.

a. cap. ult.
b. lib. 2.
c. lib. 6.

HERNICI.

PRiusquam de Anagnia dicamus, pauca de gente Hernicorū præmittere operæpretium est visum. Hernici itaq; populus dictus à locis asperis & saxosis in quibus habitabat: nam Herniæ Marsorū & Sabinorum lingua sunt saxa, quēadmodum ait Festus: proin Hernicus durum, asperum, saxosumq; denotat. Non defuere tamen, qui nomen Hernicorum à Sabino quodam his locis imperitanti tractum asseruerint: & Iulius Græcinus d, qui æqualis Ouidij fuit, & de vrbibus Italiæ scripsit, appellationis eius auctorem Hernum Pelasgum gentis ducē prodidit. Sed prior opinio mihi magis probatur: nimirū Hernicos à saxis aspretisq; quibus incolebant, nominatos. In hac gente numerantur Anagnini, Verulani, Alatrini,

d. lib. 2.

Alatrini, Frusinones, alijq; populi sicut ostendetur. Liuius Hernicos persæpe cō- *d.lib.9.*
pellat: primùm vbi *a* gentem illam exceptis Alatrinis & Verulanis, bello Roma-
nos cōmuniter petiuisse: & inferiùs vbi Martium Consulem Hernicos deditione
cepisse narrat. Virgilius etiam eorū meminit inquiens: Hernica saxa colunt, quos
diues Anagnia pascit: & Silius *b*: Hernica quæ impresso raduntur vomere saxa. *b.lib.8.*
Gens olim longe fuit potentissima: bellumq; contra populum Rom. diu susti-
nuit, vti à Liuio traditur, itemq; Dionysio, *c* sigillatim maximas eius res gestas *c.lib.8.*
perscribente. In Hernicis igitur Anagnia est ciuitas: Ananiam Strabo vocat, plu-
rimumq; commendat. Plinius Anagninos in prima regione numerat. Ptolemæ-
us etiam Anagniam compellauit, vti quoq; Tacitus *d*, ac Silius *e* inquiens: Hunc *d.lib.19.*
mater Anagnia fleuit: & alibi *f*: Queis putri pinguis sulcaris Anagnia gleba: itē: *e.lib.5.*
g Frugiferis tete ante alias Anagnia glebis: præterea Virgilius eo versu: Hernica *f.lib.8.*
saxa colunt quos diues Anagnia pascit: ad quem commentatur Seruius, Anagni- *g.lib.12.*
am diuitem appellari, vel quòd perfœcunda sit: vel ad historiæ confirmationem:
in ea enim Antonium Augusti sorore Fuluia contempta, Cleopatraq; in vxorem
accepta, nummum percuti iussisse. Liuius quoq; multis in locis de hac vrbe me-
morat: nominatim vbi *h* cōuocato per Anagninos in Circo Maximo vicinorum *h.lib.9.*
populorum omnium, præter Alatrinos & Verulanos, concilio, Pub. Cornelio
Aruina, M. Tremulo Coss. Hetruscos commune bellum contra Romanos de-
creuisse scribit: Anagninis verò pòst hac lege ciuitatem permissam, ne suffragio-
rum ius haberent, ac similiter à cœtibus concilijsq; magistratuum omnibus, præ-
terquam sacerdotum, submoti essent. Alibi *i* muros & portam Anagniæ fulmine *i.lib.27.*
percussam: item alio loco, terram ante portam huius vrbis ictam sine vllo ignis
alimēto arsisse: præterea terra quandoq; pluisse Anagniæ, prodidit *K*. Vrbs nō mo *K.lib.45.*
do florēte Romanorum Imperio, sed etiam posteriori memoria perhonesta fuit.
Pontifices Rom. quatuor genuit: nominatim Innocentiū III. & Gregorium IX.
eius nepotem è Comitum familia, vt Platina Petrarchaq; referunt. Gregorium
virum fuisse pereruditum ac prudentem accepimus: eiusq; iussu Raymundus Pe-
nafortius Catelanus ordinis prædicatorum monachus ingens Epistolarū à Con-
cilijs summisq; Pontificibus ad varios scriptarū volumen cōtexuit, quod Decre-
tales vulgò nominant. Dominicum apud Reate familiæ prædicatorum auctorē,
& Elisabetam virginem in Diuorum numerū retulit. Tertius ex Anagnia Pontif.
Rom. Alexander IIII. fuit, nō minus bonitate q̃ doctrina præcellens: quartus, Bo
nifacius VIII. ex manifica domo Caietana: qui primo Iubilæi tempus centum an-
norum constituit: aliaq; multa optimè fecit: demum proditus ab suis ciuibus in-
gratissimis, Sciatæq; Columnæ hosti deditus, Romam indignè pertractus, ibi vi-
tam miserè finiuit. Orti etiam hac vrbe Cardinales, Episcopi, similibusq; digni-
tatibus inclyti viri plurimi. Plinius auctor est & C. Septimulium Graccho per
amicum Anagniæ progenitum: cuius prope Aeserniam in Samnitibus elo-
gium in lapide legitur huiusmodi. C. Septimulio C. F. Treobolæ IIII. Vir.
ex Testamento. Patria quoq; hæc Ioannis Anagnini Bononiensis Archidiaconi,
& commentatoris Legum Pontificiarum, maximeq; Decretalium: qui anno à
C. N. MCCCCLVII. Bononiæ fato concessit. Nunc Anagnia vrbs antiquissi-
ma semiruta prope ac desolata iacet. Cum nobis anno à C. N. MDXXVI. tran-
situs per eam incidisset, ingentibus ruinis, maximeq; prætorij à Bonifacio Pontif.
Rom. quem suprà compellauimus ædificati, summa cum admiratione misera-
tioneq;

tioneq; ſpectatis, cauſam cladis à quodam ex optimatium numero interrogato didicimus, Bonifacij Pontif. capturam: quippe ex illo die vſq; in præſens, varijs occaſionibus vrbem iuiſſe præcipitem· adeoq; bello, peſtilentia, fame, plurimum verò ciuilibus odijs in hanc calamitatem redactam: inteſtinis enim contentionibus alios ab alijs eiectos, pulſorũ ædibus incenſis· viciſsimq; per vim ſe reſtituentium eoſdem ſpiritus, eandem belli rationem in aduerſarios fuiſſe. Hanc ob rem non pridem cum à paucis qui ſupererant ciuibus, in cœtu concilioq; communi de malorum cauſa quæſitum anxiè eſſet, tandem hanc occurriſſe, quòd maiores illorum Bonifacio Pontif. prodito ſe grauiſsimo ſcelere deuinxiſſent· idq; quoniam hactenus expiatum non fuerat, ideo Clemente VII. Pontif. obteſtato, vt Epiſcopum ad ſe mitteret aliquem, qui populum ab illa maiorum noxa liberaret expurgaretq;, hoc demum precibus ac votis ritè pro incolis factis, vt ab anathemate, quo ob manus Pontifici Max. violenter iniectas adhuc erant obſtricti, abſoluti Deo haberentur, executum. Recordatione profectò vehementer commouemur & perhorreſcimus, quam ſeuerè vim aduerſus ſacerdotes commiſſam non tam in ipſos qui intulere, quàm etiam in eorum filios ac nepotes Deus vindicet: quapropter & per Dauidem ipſe locutus, Nolite tãgere Chriſtos meos, id eſt, ſacerdotes mihi conſecratos. Hæc de Anagnia ſatis. Propinquus illi fons Toſanus, hyeme Celano lacu glacie conſtricto ſiccus, autumno, vere, ac æſtate redundans, vt ab illo lacu originem habere credi queat. Scribit enim Plinius è Fucino lacu, qui Marſorum dicitur, meatus quoſdam occultos & ſubterraneos cuniculos eſſe, per quos certis anni temporibus aqua dilabatur, amniq; cuidam initium faciat: quanquam vbi fluuius ille exoriatur, non adijcit. Blondus hunc fontem ab eo lacu creari per abditas humo vias coniectat: eiuſq; rei mihi quoq; non vulgare videtur argumentum quod diximus, congelato lacu fontem exiccari. Aquæ ex eo promanantes Gariliano illabuntur, eumq; plurimum exaugent. Vltra Anagniam millibus quinis alia Hernicorum vrbs in colle eſt Ferentinum, olim colonia Romanorũ, ita Straboni, Dionyſio, Liuio, Antonino, Ptolemæo, Silioq;
a. lib. 3. dicta. Plinius Ferentinates in prima regione numerat. Liuius [a] Tullum regem ad
b. lib. 7. caput Hernicorum Ferentinum profectum· & [b] alibi id ab eodem expugnatum·
c. lib. 9. alioq; loco [c] tribus Hernicorum populis, Alatrinatibus, Verulanis, & Ferentinatibus ſuas leges reſtitutas, quòd eas iuri ciuitatis Romanæ præferrent· præterea pòſt, exercitum in Ferentinates miſſum, cruentamq; pugnam qua cecidere CCC.
d. lib. 4. commiſſam, & militibus prædam conceſſam narrat. Dionyſius [d] in foro Ferentino concilium habitum ſcribit. Hinc tum quinto lapide Fruſinum abeſt, à Stra-
e. lib. 8. bone, Antonino, Ptolemæoq; memoratum, & item à Silio [e] cum ait: atq; duro
f. lib. 12. Fruſino haud imbellis aratro· item alibi [f]: Bellator Fruſino. Plinius Fruſinates in
g. lib. 10. prima regione Italiæ recenſet. Eoſdem nominat Liuius [g], tertiaq; agri parte mul-
h. lib. 27. tatos à Romanis ait, quòd Hernicis auxilia ſubmiſiſſent. Alibi [h] puerum Fru-
i. lib. 21. ſini magnitudine vt quatuor annorum videretur· alioq; [i] loco præter hæc & agnũ cum capite ſuis ibidem natum ſcribit. Patriam duorum Pontificum fuiſſe reperimus, Hormiſdæ Iuſti F. Symmacho ac Boëtio Coſs. item Syluerij Hormiſdæ F. quem imperante Iuſtiniano Theòdatus Gothorum rex accepta pecunia Pontificem vitio dixit, vt Platina Petrarchaq; teſtantur, qui eum initia peſsima, finem optimum aiunt habuiſſe. Flumen deinde Coſa iuxta Fruſinum decurrit, vti à Strabone demonſtratur. Poſt M. P. XV. Latij hoc làtere terminus, Ceparanum.

Hoc

Hoc ipso tamen itinere dextra Sinatiani Palianum inuenitur, quod annis superioribus Ascanio Columnæ Paulus III. Pontif. Max. ademit. Decætero Serronium, Pillium, Acutium, Triuilianum, Collis Podius, Anticolum, & antiqua ciuitas Verulum, ita veteribus appellata. Plinius Verulanos in prima regione memorat. Liuius non semel huius oppidi mentionem facit· præsertim *a* tamen vbi Verulanis suas leges restitutas, quas ciuitate Romana potiores eligebant, permissumq; illis affinitatis cũ Pop. Romano ius scribit. Hoc tempore summũ huic suo natali solo decus ac ornamentũ est Ennius Philonardus Episcopus Verulanus, & à Paulo III. Pōtif. Max. Cardinalis ob singularem virtutē dictus ex Sancti Angeli Castellano, post C.N. MDXXXVI. anno. Vir est perhumanus, candidus, vsu rerum & ingenio pollens, litteratorum summus fautor ac patronus. Plurima ab eo pro sede Pōtificia summa cum laude gesta multis recitare possemus, ni cōmodiori seruanda tēpori arbitraremur. Succedit castellum modicũ Fumonis, à Petrarcha, Platina, Blondo, Sabellicoq; frequenter nominatum, quod Cælestinus V. Pōtif. abdicata dignitate, vir probatæ vitæ, Petrus Moronus antea dictus, in eius arce detentus moriq; coactus fuerit à Bonifacio VIII. Pontif. eius successore. Dein vlterius Alatrium veterrimum oppidum à Strabone sic appellatum. Mendosos Plinij codices esse existimo, in quibus prima Italiæ regione Altrinates videntur nominari: puto quippe Alatrinates legi debere. Barbarum hominem diligentissimũ miramur hoc in castigationibus non animaduertisse· nisi forsan emendatioribus libris est vsus, vt correctioni locus non esset. Leges suas Alatrinatibus restitutas, vti alijs etiam vnà vrbibus è Liuio suprà relatum est. De cętero Babucum ciuitas, Liuio Bouillæ dicta si Blondo credimus· de qua mentionem quoq; facit Tacitus *b*· item Nota, Turritiũ, Profeum, Vicus, Ripæ, Porcilianũ, Treuum, & Fetinum. Dein repetita via medio in nemore Algido relicta, Valmontonium castellum in colle cernitur, Labicum Straboni dictum, ac item Silio *c* cum inquit: & veterem bellare Labicum: alibi *d* insuper: Iamq; adeo est campos ingressus & arua Labici. Plinius agrum Labicanum in prima regione collocat. Virgilius quoq; de Labico: Et picti scuta Labici: quo loco scribit Seruius populum hũc à Glauco Minois filio nomen inuenisse, qui Labicus appellabatur à scuto militari intus ansato, quod primus in Italia ostendit· λαβὴ namq; Græcis ansam significat. Sæpissimè Labici mentionem facit Dionysius, nominatimq; *e* Latinorum oppidum vocat à M. Coriolano cum cæteris Albanorum colonijs subactum. Liuius etiam huius vrbis non semel meminit· præsertim *f* verò expugnatam à Q. Sulpitio Prisco Dictatore direptamq; scribit, & colonis eò Roma ex S. C. missis bina iugera singulis data. Labicanus ager olim ab vuæ præstantia nomen habuit, cuius tres & viginti libras vno prãdio Claudium Albinum absumpsisse Capitolinus auctor est. Castrum Valmontonium ditione nunc habet magnifica Romana familia Comitum. Haud procul hinc Monfortinum, castellum Monfortinorum, etiam ex patritijs Romanis· quos & hinc denominatos Blondus scribit. Sequuntur Zancatum, Gauinianum, & Signia, quam sic compellat Strabo. Plinius Signinos in prima regione numerat. Coloniam Tarquinij Superbi fuisse perhibet Dionysius *g*, addens casu ac fortuitò constitutam, cum eius milites hyberna ibi castra in modum oppidi cōmuniuissent. Liuius etiam Signiæ mentionem facit, cum à Romanis X. Latinorum principes eorum sententiæ audiendæ causa vocatos, nemine ex Signinis aut Velitrinis accersito, scribit. Vinum Signinum Strabo & Plini-

a. lib. 9.
b. lib. 15. & 30.
c. lib. 5.
d. lib. 12.
e. lib. 8.
f. lib. 4.
g. lib. 4.

a.lib.14. cap.6. b.lib.8. us *a* commendant, quod vetus astringit ventrem· vnde Martialis: Potabis liquidum Signina morantia ventrem: Ne nimium sistant sit tibi parca sitis·Et Silius *b*: Quos Cora, quos spumans inimico Signia musto. Vrbem hanc Vitalianus Pontif. Max. Anastasij F. ortu illustrauit, à quo modulationes quibus Ecclesia Romana vtitur compositæ, organaq; inuenta, quemadmodum Petrarcha tradidit. Superioribus annis Romæ vita concessit maximo studiosorum dolore Laurentius Grana Romanus, Episcopus Signinus, orator excellens & admirabilis, tenacissimæq; memoriæ vir, ac virtutibus omnibus ornatus. Post Signiam vlteriùs sunt Scurcula, Merulum, Supinum, Patrica, Cecanum, & Castrum hac parte Latij finis. Consequens igitur est vt eodem modo per tertiam Latij viam, Strabo Valeriam Tyburtinamq; vocat, discurramus. Ea, inquit ille, Tyburi incipit, & per Marsos vsque Corfinium olim Pelignorum caput sternitur. Itaque hac primùm à Roma ciuitas in colle X V I. lapide Tybur est, sic à Strabone, Ptolemæo, cæterisq; scriptoribus appellatum. Plinius Tyburtinos in quarta regione collocat. Vrbis conditorem originemq; nominis in diuersum auctores trahunt. Quidam à Phocensibus ædificatam· alij cum Solino & Catone à Catillo Arcade classis Euandri præfecto· nonnulli cum Sexto Græco ab Argiuis asserunt· Catillum verò filium Amphiarai post prodigiosum patris interitum ad Thebas, in Italiam hortatu Tydei patrui profectum, ibi tres genuisse filios aiunt, Tyburtum, Coram, & Catillum, qui patre mortuo pulsis ex oppido Siciliæ veteribus Sicanis, vrbem hanc à maiore natu Tybur appellarunt, tanquam

c.lib.7. Aeneid. Tyburtum· quod confirmat Seruius apud Virgilium in his versibus *c*:

Tum gemini fratres Tyburtia mœnia linquunt
Fratris Tyburti dictam cognomine gentem,
Catillusq;, acerq; Coras, Argiua iuuentus.

Ego puto haud difficulter has omnes de origine tum oppidi, tum nominis opiniones posse conciliari· nimirum vt Tybur à tribus illis fratribus conditum, cum quibus Argiua iuuentus vnà erat, atque in Italiam venerat, accipiamus.

d.lib.3. Cant.1. Id & Facius *d* confirmat hac de Tybure sententia: Vidi vbi Catillus postea vixit Quam Thebas reliquit. Virgilius Tybur inter eas quinque ciuitates recenset, quæ tela Aeneæ fabricarunt, inqui-

e.lib.7. Aeneid. ens *e*: Quinque adeo magnæ positis incudibus vrbes Tela nouant, Atina potens Tyburq; superbum. Et Seruius ad eos versus annotat, quod superbum Tybur poëta vocet, eo per transitum illud tangere, quoniam aliquando cum à Senatu auxilia poscerent Tyburtes sub commemoratione beneficiorum, hoc tan-

f.lib.8. tum responsi tulerint, Superbi estis. Silius *f* etiam de Tybure sic ait: Hinc Tybur Catille tuum sacrisq; dicatum. Olim etiam vocatum Herculeum auctor Strabo perhibet, quòd Herculem præcipuè Tyburtes colerent, eoq; certa quotannis festa die, maxima populorum multitudo conflueret vt ait Perottus. Quinetiam Cataracta dictum legitur ob vicinas loci angustias, vnde fluuius Anio præcipitat vbi primum nauigabilis esse incipit: amnis enim ille per nemora vsque Tybur descendens, ibi ex editissimis rupibus in subiectam conuallem delabitur, ac pòst in Tiberim intrat, vti etiam à Strabone perscriptum est. Liuius plurimis in

g.lib.7. h.lib.6. locis memoriam Tyburis vsurpat· præsertim verò cum *g* bella Tyburtium & Romanorum, pacemque compositam inter eos refert. Et Ouidius *h* in Fastis inquit: Aspice Tybur. Posterioribus seculis Imperij Romani maiestate collapsa, florens etiam huius vrbis fortuna perijt: à Germanis enim euersam, etsi pòst

à Fride-

à Friderico Aenobarbo muris ampliata restitutaq; sit, didicimus. Arcem ibi quæ nunc est munitissimam Pius II. Pontif. Max. extruxit, cuius aditum Ioannes Antonius Campanus, Episcopus Aprutinus homo doctus hoc disticho exornauit. Grata bonis, inuisa malis, inimica superbis Sum tibi Tybur, enim sic Pius instituit. Cælum habet temperatissimum· quapropter superioribus seculis aulæ Romanæ Primores hîc æstatis feruentissima tempora soliti fuerunt exigere. Famam Tyburis Sibylla Albunea Tyburtina cognominata, quòd iuxta fontem Albuneam, quo de postea dicemus, prope Tybur esset nata, plurimum illustrauit. Eam hîc ad Anienem diuinis honoribus cultam reperimus· in quò amne postea simulacrum eius librum manu tenens inuentum est. Simplicij quoque Pontif. Rom. patria Tybur fuit. Sed & alios præterea multos excellentes summosq; viros genuit quorum omnium commemoratio nisi longissimè fieri haud posset. Inprimis tamen Vincentius Leoninus fuit, qui diu summa cum Laude bellica studia sectatus est, & fratrem habuit Ecclesiæ sua in patria moderatorem sapientissimum. Extra Tybur altissimis in iugis fons est Albunea quem paulo ante nominauimus, & sic ab aquæ qualitate dictum ait Seruius in horum Virgilij [a] versuum expositione: a.lib. 7. Aeneid.

oracula Fauni

Fatidici genitoris adit· Lucosq; sub alta

Consulit Albunea, nemorum quæ maxima sacro

Fonte sonat, sæuamq; exhalat opaca mephitim. Addit etiam Seruius, sub alta Albunea dici, quòd fons præcellis in montibus sit· à quibusdam etiam Leucotheam vocari· præterea non solum fontis, sed etiam syluæ circumiectæ nomen esse Albuneam. Infra Tybur haud procul multa vetustatis inueniuntur monumenta· interque cætera marmor insigne, quo leo cum equo tam aptè commissus exprimitur, vt vera viuaque pugna videatur. In læua propinquo loco iuxta pedem montis ruinæ apparent mirificæ ac peringentes Villæ Tyburtinæ, quam Adrianus Imper. immensis sumptibus ædificauerat, ita vt in ea & prouinciarum, & locorum celeberrimis nominibus inscriptis, veluti Lycium, Academiam, Pritanium, Canopum, Pœcile, ac Tempe partes vocaret, inquit Spartianus. Circum Tybur Latomiæ sunt, vbi lapis Tiburtinus, de quo Plinius [b] etiam meminit, cæditur. Ex hoc & ex Gabio maior splendidorum ædificiorum pars vrbis Romæ constitit. Subiecta Tyburi planities propter Anienem plurimis aquulis gelidis scaturit, quas Albulas vocant, multa medica virtute cum potæ, tum balneo adhibitæ pollentes, vt scribit Strabo. Nomen albularum ab coloris Albedine captum, quam metallum sulphuris vnde fontes promanant, efficit· quamobrem ita Martialis [c]: Itur ad Herculei gelidas qua Tyburis arces, Canaq; sulphureis Albula fumat aquis. Similes natura sunt Labanis in agro Nomentano, ac item alijs circa Eretum aquis vt Strabo perhibet. Ad viam præterea qua Tybure Romam itur, quibusdam in locis candentes generantur lapilli, dulciarijs condituris velut amygdalarum, coriandri, anisi, cinamomi, ac id genus alijs similimi, adeo quidem vt non nisi à prudentibus discerni queant· & nos Romæ multos in ijs dijudicandis etiam acutos & perspicaces decipi viderimus. Vulgò Tyburtina conditure nominantur. Trans Anienem è regione Sabini· quos hîc ideo commemorare voluimus, quoniam Tyburi finitimi sunt, vnde nobis iam ad reliqua Latij transeundum est.

b.lib. 36. cap. 22.

c. lib. 1. Epig.

AEQVICOLI.

SVpra Tybur in Latio præcelsis asperisque montibus Aequicoli habitarunt,
a. lib. 7. Aeneid. de quibus ita Virgilius [a]:

Horrida præcipuè cui gens, assuetaq; multo
Venatu nemorum duris Aequicola glebis
Armati terram exercent, semperq; recentes
Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.

His versibus exactè, ni fallor, satis gentem hanc poëta depinxit: agrestem enim moribus & incultã, perpetuoq; venatui deditam, & propter locorum asperitatem sterilitatemq; rapinis vitæ necessaria quærere solitam perhibet. Primos omnium è Latinis Aequicolos Populum Rom. iam adaucta cõfirmataq; nonnihil re sua, imperio subegisse Liuius
b. lib. 9. auctor [b] est, LX. diebus Aequicolorũ oppida XL. varijs modis expugnata captaq; memorans, adeoq; tum nomẽ illius gentis penè deletũ. Dionysius Halicarnasseus etiam multis in locis bella pugnasq; Populi Romani cũ Aequicolis recenset.
c. lib. 1. d. lib. 12. Meminit eorum & Tacitus [c], ac item Diodorus [d] Siculus. Primum gentis oppidũ inter montes ad læuã Anienis est Vicus Varronis à quibusdã dictus, sed à Sabellico Vicus Valerius, qui in hæc verba scribit. Vrsinus antistes ad Vicum Valeriũ, alij Varronis appellant. Castellũ nunc est cũ natura loci, tum opere munitissimum: in cuius oppugnatione MDX[illegible]XIII. post C.N. anno Ludouicus Gonzaga legionum Clementis VII. Pontif. ductor, vir fortissimus globo tormentario ictus interijt. Nomen loci Marcus Antonius Coccius Sabellicus ortu memoria nostra vehementer nobilitauit: à quo historicæ Rapsodiæ Enneades ab orbe cõdito, vsq; ad annum post C. N. MDVII. conscriptæ: præterea res gestæ Venetorum, historia Foriiulij, Exemplorum, De Venetis Magistratibus, Epistolarum familiarium, Orationum libri, aliaque multa volumina relicta. Diem obijt Venetijs summa cum iactura linguæ Latinæ, MDVII. à C. N. anno. Diu Salarium illi publicè dedêre Veneti, propter annalium vrbis confectionem. Vltra Vicum Valerium inter rupes Procella & Canta lupum parua sunt oppida: dein aspero præcelsoq; in monte Riuus frigidus: supra quem altissima iuga, nullis vel editissimis totius Apennini cacuminibus inferiora, puteis cum plurimis perfossa, quorum in numero bini tantæ profunditatis sunt, vt cuiusuis poëtæ disthichon planissimè recitare queas, priusquã deiectus ex summo ore lapis ad ima perueniat. Eos specus Martius Aedilis, vel Claudius Imper. effodit quò cursus aquæ Fucini Lacus in vrbem perducti, terra ventum per ea spiracula exhalante, non impediretur: quod opus Claudium annis ferme XII. continuis XXX. homi-
e. lib. 36. cap. 15. nũ M. operis ægrè perfecisse Suetonius auctor est. Eaq; de re Plinius [e] etiã in hæc verba scribit. Eiusdẽ Claudij inter maxima eqdem & memoranda duxerim, quãuis destitutũ successoris odio, montẽ perfossum ad Lacũ Fucinũ emittendum, inenarrabili profectò impẽdio, & operariorũ multitudine per tot annos. Cũ aũt corriuatio aquarum, qua terrenus mons erat, egereretur in vertice machinis, aut silex cæderetur, oĩa qui intus in tenebris fierent, neq; cõcipi animo nisi ab ijs qui videre, neq; humano sermone enarrari possunt. Ita Plinius. Et profecto nos etiam rei recordatione vehementer miramur, qua industria riuus eius aquæ per intima montium effodi potuerit, & aquæ ac saxa educi in vertice machinis, opere toto densissimis in tenebris vt in inquit Plinius gesto. Post Riuum Frigidum recta deuenitur Arceolum: iuxta quòd in mõtium verticibus amœna incipit planities,

vbi

vbi quondam Carſeoli,ſic à Strabone dicti,tenuere. Plinius etiam Carſeolanos in quarta regione numerat. Liuius Carſeolos *a* in Aequicolis Coloniam deductam: & pòſt, Carſeolanos in poteſtatem Populi Rom. per deditionem veniſſe: item alibi *b* Carſeolos inter eas vrbes, quæ bello Punico Romanis auxilia negarunt fuiſſe: præter hæc & alio loco *c* Bithim Regis Thraciæ filium obſidem Populo Rom. datum Carſeolis in cuſtodia degiſſe ſcribit. L. Florus Carſeolos etiam aduerſus Populum Rom. bello ſociali arma tuliſſe prodidit. Dehinc ſummo in montis vertice Cellæ, tam difficili aſperoque aditu, magis vt eſſe haud quaquam poſſent. Sequitur Seucula & Peretum: vnde ad Talia:cotium deſcenſus honeſtum in primis caſtrum, & populi frequentia multis huius regionis vrbibus non impar. Sabellicus *d* Taliequitium vocat: ſed quem eius nominis habeat auctorem, nondum inueni, putoq; ſic ab illo formatum: quoniam vti & Blondus tradit, caſtellum recentis originis eſt: quanquam Volaterrani ſententia mihi magis probetur, ædificatum vnà cum Vico Valerio Celanoque propter Carſeolorum & Claſtidij veterum his in locis vrbium interitum. Agro eſt peramœno ac fœcundo, vndique vitibus, ficubus, pomis, pyris, eiusque generis arboribus conſito, prædijs villisque Bononienſi vel Aemiliæ totius vlli haud infrequentiore. Tenet hæc vt nunc ſunt, imperio Aſcanius Columna princeps illuſtris. Aequicolorum nomen ſuperiori memoria Marius Aluetius plurimum nobilitauit cognomento Aequicolæ, qui diu inter Franciſci Gonzagæ Mantuani Marchionis familiares fuit, & lingua vernacula pereleganter Gonzagarum vitas ſcripſit. Hæc de Aequicolis quibus in Latio deinde Marſi annectuntur.

a. lib. 10. *b. lib. 27.* *c. lib. 40.* *d. lib. 1. Eunead. 11.*

MARSI.

AVctorem huius gentis Marſum Vlyſsis & Circes filium Plinius appellat: Silius autem Marſiam Phrygem, eum quem ab Apolline muſico certamine victum, & pòſt in hæc loca commigraſſe ferunt: quamobrem ſic inquit *e*: *e. lib. 8.*

Sed populis nomen poſuit metuentior hoſpes
Cum fugeret Phrygios trans æquora, Marſia, Crenos
Migdoniam Phœbi ſuperatus pectine Loton.

Alij Marſos à Marſia quodam Lydorum Duce denominatos: nonnulli à Pſyllis Africæ populis, quibus naturalis contra ſerpentes vis inerat, ortos, ac inde Naſſamoniorum armis pulſos, partim in Cyprum, partim huc ſe recepiſſe ſcripſerunt: quemadmodum Landinus in eo Virgilij *f* verſu: *f. lib. 7. Aeneid.*

Quin & Marrubia venit de gente ſacerdos, commemorat.

Ferociſsimam olim gentem Marſos didicimus, etſi ſatis arctis finibus includeretur. Memoriam eorum Strabo, Plinius, Florus, Ptolemæus, Vibius Sequeſter ac Tacitus *g* vſurpant, itemque Liuius frequenter, nominatim verò cum *h* Marſorum agrum ab Annibale deuaſtatum: item eum *i* eundem à vicinis Romæ locis redeuntem per Marſos tranſitum habuiſſe: præterea cum *K* Marſos quia libertatem à Populo Rom. petitam impetrare non potuerant, Picentibus, Veſtinis, Pelignis, Marucinis, Lucanis & Samnitibus ad defectionem vnà concitatis,

g. lib 1. *h. lib. 22.* *i. lib. 26.* *K. lib. 72.*

auctores belli socialis, quod Marsicum inde appellatum, memorat: quæ res à Strabone & Floro similiter est perscripta. Quoniam verò Liuius ita loqui videtur, ac si Picentes eius belli principes fuerint· nobis à Marsis initia quidem coniurationis furorisq; profecta, sed dein Picentes arma primos cepisse placet. Eo bello prius à Marsis victum Pub. Rutilium· Marsos dein à C. Mario scripsit Li-
a.lib.73. uius a vnà cum Floro. Eosdem pòst b, iterum à C. Mario & Cn. Pompeio superatos
b. lib. 74. ijdem auctores sunt. Præterea Liuius c denuo fractos atque debellatos scri-
c. lib. 76. bit à L. Murena, Cæcilioq; Pinna Syllæ legatis, adeo vt pacem vltrò peterent. Interfuit in hoc bello Marcus Tullius, qui tum ab ea summa rei militaris immanitate crudelitateq; animo abhorrens, relictis castris totum se dein humanitatis ac literarum studijs dedidit. Marsorum olim caput vrbs Marruuium ad Fucinum lacum paucis nunc se prodit vestigijs, quæ Marnū vulgò nominant. Ea de
d.lib.8. vrbe Silius d. Marruuium veteri celebratū nomine Marri Vrbibus est illis caput. Plinius Marruuios in Marsis quarta regione numerat. De quibus etiam Virgi-
e.lib.7. Aeneid. lius e: Quin & Marrubia venit de gente sacerdos: & eodem in versu Seruius Marruuios iuxta lacum Fucinum incoluisse scribit, ita dictos tanquam maris accolas, ob paludium ijs olim in locis vastitatem: etsi quibusdam placuerit à Marro eorum rege Marsiæ socio denominatos. Medeam aiunt in hanc regionem delatam cum Iasonem insequeretur, carminibus serpentes constringere, medicasque
f.lib.3. Cant.1. facultates herbarum populos docuisse: qua de re Facius f in hanc sententiam scripsit.

Et vidi eos vbi regionem fama tenet
Cum inuiseret (scilicet Circe) sororem, ibat
Colligens herbas ad suauia vnguenta componenda,
Transij Moram, quæ regionem alluit,
Et Viridem, nec latuit terra
Vbi Medea filio mortuo consedit.

Ita Facius. Appellata deinde gens hæc Agnitij, si credimus Landino, vel quòd angues incantandi artem callebat, ab angendo, vel ab Agnitia sorore Circes, à qua magicam artem acceperat. Id porro confirmare videtur Solinus cum in hæc verba scribit. C. Cælius Oætæ tres filias, Angitiam, Medeam, & Circen dicit fuisse· Circen Circæos insedisse montes, carminum maleficijs varias imaginum facies mentientem: Angitiam vicina Fucino occupauisse, ibiq; salubri scientia aduersus morbos resistentem, cum desijsset hominem viuere, Deam habitam· Medeam ab Iasone Buthroti sepultam,
g.lib.7. filiumq; eius Marsis imperasse. Hactenus ille. Virgilius etiam huius gentis & Angitię mentionem facit g inquiens:

neq; eum iuuere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ·
Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.

Marsos carminibus serpentes constringere solitos, etiam è Capitolino discitur vbi in hæc verba de Heliogabalo cōmemorat. Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur, eosq; subito ante lucem vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse, multosq; afflictos
h.lib.8. morsu & fuga. Præter hæc Silius h etiam de Marsorum incantamentis ac remedijs aduersus venena inquit:

Et

Et bellare manu,& chelydris cantare,soporem
Viperiumq; herbis hebetare & carmine dentem,
Oætæ prolem Angitiam mala gramina primam
Monstrauisse ferunt,tactuq; domare venena,
Et lunam excussisse polo,stridoribus amnes
Frenantem,ac syluis montes vndasse vocatis.

Quinetiam hac nostra memoria quidam incantamentis angues colligunt· eosque non secus ac domesticum ac innoxium animal attrectant, originem sibi ex posteritate D. Pauli impudentissimè mentientes,cum omnia magicis artibus, & per dæmoniorum inuocationes operentur. Multa sanè ad serpentium morsus præsentissima remedia mortalibus rerum natura prodidit, veluti herbas lapidesque,præsertim verò ieiuni hominis saliuam,quam vti contactum feruentis aquæ fugiunt: et Plinius [a] refert sputo serpentes rumpi si quis in hiatu earũ expuat: cæterùm capi præter offensionem, aut allici, & vti animalia mansueta cicuriaque pertractari nisi quadam vi quæ mortalium naturam excedat, vel diuina Sanctorumúe spirituum,vel inimici Dæmonis ope,nullo modo possunt. In Marsis Valeriam ciuitatem Strabo describit· quæ patria Bonifacij IIII. Pontif. Rom. fuit, cui à Phoca Imperat. Pantheon concessum vt Virgini Matri ac omnibus Diuis noua religione sacraretur. Ab ea vrbe regionem Marsorum circumiectam Gothicis temporibus cognominatam Valeriam historiarum eius memoriæ monumenta perhibent,maximeq; D. Gregorij Dialogorum libri. Strabo fines eius Tybur,indeq; per Æquicolas & Marsos Corfinium primam Pelignorum vrbem designat. A Taliequitio per amœnos colles,& vitibus ac varijs fructiferarum arborum generibus conuestitos descensus in latam quandam fert planitiem,vbi iuxta montis pedem ad viæ læuam Scutula castellum est,quod ego sanè Cuculum esse reor, modicum hoc situ oppidum à Strabone descriptum. Duobus hinc P. M. eodem latere montis in tumulo Malianum eminet· cuius in dextra planities qua de paulò ante diximus,à montium radicibus ad Fucini lacus ripas vsq; panditur: Campos Palentinos appellat Blondns, Corradini Siciliæ regis legionibus fusis ac cæsis inclytos. Loci facies huiusmodi est. Ad Septentrionem & occasum altissima iuga sunt· à meridie lacus Fucinus aut Albanus· ab ortu vrbs Alba in colle,ac montes spatio à lacu stadiorum X. absiti, vt hæc inter eos fines inclusa conseptaq; vallis,latitudine P. M. X. longitudine verò multò amplius pateat. Corradino quemadmodum prædiximus in his campis superato, Carolus victor ad perpetuam eius pugnæ memoriam cœnobium ibi cum templò sumptuosi operis ex lapide quadrato summa arte perfecto D. Mariæ victrici constituit,prædijs etiam amplis additis ad sacerdotum qui sacris operarentur,alimenta. Nunc id ædificiũ terræmotibus frequentibus conquassatum iacet· adeoq; nullam formã nisi ruinarũ ingentium habet,quarum aspectu simulq; recordatione splẽdoris antiqui, nemo hercule nõ maximè cõmoueri queat. A meridie esse lacũ Celanum, seu Albanũ, seu Marsicũ diximus· qui & Straboni, Tacitoq; [b] ac cæteris antiquæ memoriæ scriptoribus Fucinus vocatur, longitudine,inquit Strabo, maris instar. Ferunt interdum adeo redundare,vt ad montium radices occupata planitie de qua locuti sumus, vniuersa diffundatur· nonnunquã subsidere ac siccari ita vt ea loca coli queant· id accidere quoniã abditis quibusdã et subterraneis meatibus aquę dilabãtur atq; dimanent.

a. lib. 28. cap. 4.

b. lib. 12.

In Fucinum Iouencus amnis vt nunc vocant, inuehitur, & eius aquas supermeat, vti à Plinio a quoque scriptum est. & Vibius Sequester Pitornium id flumen appellans his verbis scribit. Pitornius fluuius per medium Lacum Fucinũ Marsorum ita decurrit, vt aquæ eius non misceantur stagno. Piscem in eo reperiri pinnis octo, cum cæteri quatuor tantum habeant, etiam à Plinio inter miracula commemoratur. Idem per Fucinum aquam Martiam transijsse prodidit, omnium in vrbem adductarum saluberrimam, qua de superius à nobis dictum est satis: & in hodiernũ vsq; diē à Fucino vsq; Romam eius aquæductus structi fornices, ac ingentium operum quibus aqua perducebatur, ruinæ, magna cum admiratione conspiciuntur. Ad exitum camporum Palentinorum, tribus à Lacu millibus in colle ad Apēninum versus Alba ciuitas apparet, colonia Romanorum simul cum Sora facta, colonorum VI. Mil. deductis, L. Genutio, Seruilio Cornelio Coss. vti à Liuio b memoriæ proditum est. Vrbem hanc Plinius in quarta regione ponit. Silius c ita commemorat: interiorque per vdos Alba sedet campos, pomisque rependit aristas: cuius dicti ratio est, quòd vrbis ager non æquè frumentarius esset, ac vbertate pomorum fructuosus. Populum Rom. florente republica locum hunc ijs qui custodiendi erant, tanquam carceres assignare consueuisse Strabo scribit, quòd altissimis circumiectorum montium rupibus vndique ceu vallo septus claususque sit. Et Liuius d eò Perseum regem cum Alexandro filio, iussu Senatus à Q. Cassio deductum. præterea e Bithuntem Aruernorum regem cum à Q. Fabio Max. pugna ingenti, qua Millia XII. Aruernorum & Allobrogum cecidêre victus Romam obtinendæ pacis causa venisset, ibi seruatum scripsit. Idem f Albam hanc inter illas XXII. colonias recenset, quæ tempore belli Punici Romanis auxilia non dedêre. Nunc ruinis tota propemodum collapsa iacet. vixq; paucos vti desolata vrbs, colonos retinet. Mœniorum ex lapide quadrato partes quædam supersunt, vnde de veterum ædificiorum amplitudine coniectura fieri non difficulter potest. Albas autem in Italia tres inueniri operæpretium est animaduertere. Prima hæc in Marsis de qua nunc egimus, cuius incolæ Albenses: altera, quam Ascanius in Latio condidit, vnde Albani dicti: tertia, Galliæ Togatæ, quemadmodum in loco demonstrabimus, à qua populi Albesani vulgò denominantur. Nemus Angitiæ Virgilius g propinquum Albæ Marsorum fuisse significat. Circa Fucinum castella sunt, Sanctapetitum, Ad D. Ionæ Paternum, Transacum, Caianum, Auetianum, & Malianum, supra quoque memoratum. Hæc tamen omnia cum populi frequentia, tum opibus Celanum longè vincit, iuxta montium altissimorum radices modico in colle meridiem versus. quod nobilissima Ciborum Genuensiũ familia possidet, Fucinoq; Lacui vulgatum hac memoria nomen Celani præbuit. Est etiam hoc situ ad pedem montium quatuor ab Alba milliaribus oppidulum Cesæ, Petri Marsi patria, nuper vita defuncti, viri cum primis litterati, prout eius scripta, maximeque commentaria in Silium testantur. Nunc quoniam vsque Celanum ad Latij hac parte fines prouecti sumus, & propter obiectum montium ordine quæ sunt inter Præneste, Tybur, Vicum Valerium ac Cinatianum loca vt oportebat peragrare haud potuerimus, ne quid prætereatur indictum, ad omissa retro hinc commeandum est.

a lib. 2. cap. 106.
b lib. 10.
c lib. 8.
d lib. 45.
e lib. 61.
f lib. 27.
g l. 7. Aen.

AEQVI-

AEQVICOLI.

PRimùm in eo tractu quem ſupra non attigiſſe nos diximus, Arx Cauorum eſt, & Capranica. Magnificæ Capranicorum familiæ ex patritijs Romanis quæ multos perilluſtres viros habuit, originem hinc eſſe quidam autumant. Sequuntur, Gadaniolum, Poli, Caſa Corbula, Ad D. Gregorij, Arx Dellirica nec procul Cecilianum, Sambuca, Saraceneſcum, Arx Mutiorum, Giranum & Teretum, quod à Strabone vocari Cereate puto. Succedit, Anticolum, Rinate, Afile, Ciuitella, ac Olibanum locus periucundus & amœnus. De cætero, Piſcianum & Sanuitum iuxta fontem aquæ clariſsimæ qui vnus ex amnis Gariliani auctoribus eſt. Suprà tum inter excelſos montes, Solagium, Plinio Sublaqueus in quarta regione dictus, vbi tamen Barbarus admonet Sublacum potius legendum, quòd à Frontino via Sublacenſis nominetur, non Sublaqueenſis, quodque Sublacenſes illi populi ſint vocati à tribus vicinis Lacubus, vnde fluuius Anio proficiſcitur, vti idem Plinius tradidit: proptereaque locum hunc Sublacum denominatum, nempe ob vicinitatem Lacus. Verumenimuero Tacitus locum hunc ſtagna Symbriuiana vocat, Sublaqueumq́; compellat, vbi [a] de Claudio Cæſare ſic ſcribit: Fonte aquarum Symbriuianis collibus deductis intulit: & alibi [b] multò apertiùs his verbis: Nam quia diſcumbentis Neronis apud Symbriuiana ſtagna, cui Sublaqueum nomen eſt, ictæ dapes, menſaque diſiecta, idque finibus Tyburtum acciderat, vnde paterna Planco origo. Silius [c] etiam Symbriuij mentionem facit inquiens: Quique Anienis habent ripas, gelidoque rigantur Symbriuio: quo loco Marſus annotat, Symbriuium amnem in Æquicolis vltra Tybur eſſe. Solagium oppidum eſt perhoneſtum Lacui imminens, nomine D. Benedicti, qui ſanctiſsimè vitam hìc egit, inclytum, vt in D. Gregorij Dialogis perſcribitur. Monaſterium habet ampliſsimum, vbi quondam magnus deuotorum numerus incoluit: ſed nunc commendationis iure habetur. A Solagio ſecundum Lacus & Anienis dextram procedenti, propter amnis ripam aquæductus pars apparet, quo per montem vſq; ad Vicum Valerium excauato riuo, ac deinde ſtructis opere lateritio fornicibus, multis in locis altiſsimis immenſisque pilis incumbentibus, per M. P. XL. Romam aqua ducebatur. Fieri profectò aliter non poſſe ſatis ſcio, quin incredibilis omnino ſit, niſi oculis inſpiciatur, huius operis admiranda ratio: maius enim quicquam excogitari ingenio nequit, vti ego arbitror, quàm effoſsis hìc tanto ſpatio montium intimis viſceribus Romanorum olim opes viresque perfecerunt: cuiuſmodi ad opera peragenda, nunc orbis vniuerſus, ſi hoc æſtimes, nihil penè facultatis habiturus videatur. Abſolutis hac parte Æquicolis, nunc ad vrbem Præneſte tranſiemus. Hæc in Romę proſpectu cum Tybure, Thuſculoque poſita eſt, vt etiam Strabo ſcribit. Præneſte veteres omnes conſtanter nominant. Conditum ex Zenodoro Solinus aſſerit à Præneſte Latini filio ac Vlyſsis nepote. Sed & etymon nominis quidam ἀπὸ τῶν πρίνων deducunt, id eſt ab ilicibus, quæ ibi abundant. Virgilius à Cæculo Vulcani filio ædificatum indicat his verſibus [d]:

Nec Præneſtinæ fundator defuit vrbis,
Vulcano genitum pecora inter agreſtia regem
Inuentumq́; focis omnis quem credidit ætas,

a. lib. 11.
b. lib. 14.
c. lib. 8.
d. l. 7. Aen.

Cæcu-

Cæculus. Et Seruius eum locum exponens in hanc sententiam scribit. Olim hîc Pontifices erant· & Dij Penates colebantur vti Romæ: duo præterea fratres à populo diuinis honoribus habebantur quorum sorori cum ad ignem sederet, forte fortuna scintilla ingremium euolauit, ex qua mulier concepit, peperitque filium, quem iuxta Templum Iouis expositum virgines ad aquam hauriendam euntes collegerunt & ad ignem attulerunt. Is Cæculus ob oculorum paruitatem deinde vocatus, collecta multitudine postquam diu latrocinatus esset, Prænestinam ciuitatem in montibus condidit· cumq; ad ludorum solennia vicinos populos inuitasset, cœpit eos admonere vt secum habitarent, & pro gloria se Vulcani filium iactare: quod cum illi non crederent, inuocato Vulcano vt se filium testaretur, omnis illius multitudinis chorus flamma est circumdatus: quo facto commoti cuncti simul habitarunt, & Vulcani filium esse crediderunt. Hæc de Prænestinæ vrbis conditore Seruius: cæterùm nominis etymon haud aliud assignat, quàm vt prędiximus ἀπὸ τῶν πρίνων. Festus Præneste vocatum ait, quod loc⁹ in quo situm, montibus præstet. Stephanon ab initio dictam ait Plinius· & Strabo Polystephanon, id est multarum coronarũ· addens, originis Græcanicæ cùm Tybure esse, & ab eo stadijs C. à Roma CC. distare. Templum hîc sumptuosissimum Fortunæ Sylla posuit, in quo certa edebantur oracula· quod sentit Silius [a], inquiens: Hinc Tybur Catille tuum, sacrisq; dicatum Fortunæ Pręneste iugis. Fuit & hîc Fortunæ simulacrum fidelissimè, inquit Plinius, inauratum· à cuius operis præstantia bracteæ crassissimę dicebantur Prænestinæ. Lithostratum etiam (id est opus crustis paruulis in varios colores artificiosè tinctis compositum) in Fortunæ Prænestinæ delubro factum à Sylla, idem Plinius [b] inter nobilia pauimentorum genera commemorat. Legebatur eo in fano quoque carmen in honorem Fortunæ quod erat huiusmodi.

a. lib. 8.

b. lib. 36. cap. 25.

Tu quæ Tarpeio coloris vicina Tonanti
Votorum vindex semper Fortuna meorum
Accipe, quæ pietas ponit sibi dona merenti
Effigiem nostri conseruatiuam parentis.
Cuius ne taceat memorandum littera nomen
Cæsius hic idemq; Titus Primusq; vocatur.
Qui largæ cereris messes, fructusq; renatos
Digerit in pretium· cui constat fama, fidesq;
Æqui diuitias nectit pudor· ire per altos
Consuetus portus cura studioq; laboris,
Littora qui præstat fessis tutissima nautis:
Notus in vrbe sacra· notus quoq; finibus illis
Quos Vmber sulcare solet, quos Tuscus arator,
Omnibus hic annis votorum more suorum
Centenas adicit numero crescente coronas.
Fortunæ simulacra colens, & Apollinis aras,
Arcanumq; Viri, quorum consentit in illo
Maiestas longæ promittens tempora vitæ.
Accipe posteritas quod per tua secula narres
Taurinus chari iussis pietate parentis
Hoc posuit donum· quod nec sententia Martis

Vince-

Vincere, nec poterit fatorum summa potestas,

Sed populi saluo semper rumore manebit. Præneste munitiori loco situm quàm Tybur, inquit Strabo, quòd altissimam supra se rupem haberet à tergo, spatio duorum stadiorum à propinquis iugis disiunctam, ascensuq; perarduam (qua descriptione Blondus Arcem Cauorum à Strabone denotari autumat) præterea cuniculis & specubus, tum aquæ, tum occultationis & clandestinæ fugæ causa quaquaversum vsque ad plana perfossam, in quorum vno C. Marius obsidione hîc pressus interijt. Confirmat hoc Liuius *a*, C. Marium post amissas ad Sacroportum copias, obsessum à Sylla narrans apud Præneste. Idem alibi *b*, Syllæ iussu Prænestinos omnes armis proiectis summa crudelitate trucidatos scribit, vnaque Marium senatorium hominem, cruribus brachijsq; primùm illi confractis ac naribus abscisis, effossisque oculis: præterea C. Marium ad Præneste ab Lucretio Asello legato Syllæ obsessum, & in specu latitantem, quia fugæ nulla patebat via, cum Pontio Telesino de mutua inter se cæde conuenisse, Telesinum autem concursu primo concidisse, Marium etsi grauissimo vulnere superstitem à seruo tandem precibus adducto peremptum narrat. Mentionem etiam eius calamitatis Prænestinorum tum L. Florus facit, Italiæ nobilissima municipia Præneste, Spoletum, Interamniam & Florentiam vti mancipia sub hasta venisse scribens: tum Lucanus *c* his versibus: Iam quot apud Sacro cecidere cadauera portum: Et infrà: a.lib.87. b.lib.88. c.lib.2.

Vidit Fortuna colonos

Prænestina suos cunctos simul ense rescissos

Vnius populum pereuntem tempore mortis.

Dionysius multis in locis de hac vrbe memorat, nominatim *d* autem cum Aquilium Consulem Hernicorum copijs in agrum Prænestinum ferme CC. ab vrbe Roma stadijs occurrisse scribit. Antoninus etiam & Tacitus *e* eam compellant, ac similiter Ouidius *f* in Fastis, inquiens: Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ. Subiungit autem Strabo, quæ cæteris vrbibus commoditati bonoque esse solent, loci munitissima natura, mœniorumque firmitas, ea huic oppido calamitati exitioque fuisse propter ciuilia Romanorum bella: confugientibus enim huc factiosis hominibus, obsidioneque postea victis, & vrbem deuastari, & agrum eius alienari contigisse. Sed & posteriori æuo, iam Imperij Romani flore perempto, Bonifacium VIII. Pontif. Max. Præneste euertisse Ioannis & Iacobi Columnarum, Cardinalium, ac Sciaræ item Columnæ odio, quòd in eius gentis ditione sit, accepimus. Iterum tamen instauratum est: cumque pòst ibi se Ponceletus & Nicolaus Fortebracius Romano nomini infensi muniuissent, denuo à Romanis æquatum solo Blondus prodidit. Nunc restitutum quidem est eodem in loco, sed nec vt priùs, munitum est, nec amplitudinem habet veterem, quod murorum ingentium antiqua vestigia demonstrant, quæ locis vndique circumiectis etiamnum apparent. Situs eius olim longè fuit & amœnissimus, & iucundissimus: ideoque florente re Romana frequenter Imperatores Augustos huc animi causa secessisse reperimus. Infaustus tamen Antonino Pio locus fuit, propter Veri Cæsaris, filij septennis interitum, cuius mortem integra patrem hebdomada luxisse Capitolinus tradidit. Liuius præter ea quæ suprà diximus, de Prænestinorum erga Populum Rom. fide commemorat *g*, eos Casilinum intellecta Cannensi clade profectos, ibique Pœnorum d.lib.8. e.lib.15. f.lib.6. g.lib.23.

obsidio-

obsidionē quamuis arctissimā grauissimamq; constanter sustinuisse scribēs, eaq; propter gemina stipēdia simulq; vacationē in annos qnq; meruisse. Nunc vt antè etiā innuimus, Præneste ditiōis Columnarū est:& nos anno à C.N. M D XXVI. cum iter eò incidisset, Stephanum Columnam virum tam humanitate, quàm re militari præstantem vrbis Principem vidimus. D. Agapetum annorum XV. adolescentem hîc genitum,& Imper. Alexandri iussu martyrio coronatum traditur. Antistes Prænestinus inter septenos Romano Pontifici assistētes vnus est. Strabo dein Verestim amnem per agrum Prænestinum fluere scribit, oppidaque Tybur & Præneste orientali in regione Romæ sita, porrò autem montano tractu iugum præcelsum ad Albanum collem vsque porrectum, poneque conuallem esse, quæ ad Algidum pertineat. In eius extenti montis iugo Thusculum amplissimum municipium fuit, oppidum olim multis nominibus insigne, splendidissimis item ædificijs, & vinetis circumcirca cultissimis, præsertim qua parte agri Romam spectabat, exornatum. Ager Thusculanus paulatim in altum porrigitur, ac inde descendentibus aquis irrigatur: quamobrem & cumprimis amœnus atque fructuosus est· & Strabo tum ætate sua villas in eo sumptuosissimas vndiq; fuisse prodidit. Thusculi Cato etiam atq; Ptolemæus meminerunt:& Plinius in prima regione Thusculanos recenset. Auctorem eius Thelegonum Vlysis & Circes filiū Eusebius ait. Nicolaus Perottus Thusculū dictū quasi τὸ σκύλλον autumat, quòd in monte satis edito situm, molestiam ascendentibus exhiberet: est enim σκύλλειν vexare. Sed Annius à Thuscis ædificatum scribit, ac inde pariter etymologiam nominis esse: quam auctorum varietatem nobis iudicio legentium permittere planè visum fuit. Mentionem Thusculi Dionysius persæpe facit, ac nominatim æmulationis eius cum exoriente Roma: de qua Liuius [a] etiam memorat, vnà cum Halicarnasseo Tarquinium Superbum narrans, qui regnum non antiquis legibus & iure, sed armis ac vi tenerent, ijs non minus armatorum præsidio, quàm vicinarum gentium amicitia coniunctioneq; opus esse cogitantem, omnibus modis fœdera Latinorum ambiuisse, proindeq; filiam Octauio Mamilio Thusculano Latinorū principi ex antiqua Thelegonis, de quo suprà diximus, progenie orto collocasse. Idem Liuius [b] pace inter Romanos & Porsenam constituta, Tarquinium vti reb9 desperatis Thusculum ad Mamilium generum confugisse alio loco scribit· ideoque bellum à Latinis in Romanos denuò susceptum, quo iuxta lacum Regillum pugna commissa, cum Romanis fortuna stetit. Alibi [c] quoq; Thusculi agnum cū hubere lactanti natum prodit: præterea multis in locis, vti quoq; Dionysius, hac de vrbe loquitur. Tacitus [d] originem Portiæ gentis è Thusculo fuisse perhibet. Vt à populo Rom. ditione subactum sit, Diodorus [e] Siculus perscribit. Plini9 exemplum fortunæ varietatis insigne de L. Furio Thusculano refert, qui suæ ciuitatis Consul, ea aduersis populum Rom. arma parante, Romam transfugit, ibique Cōsul designatus, vno eodēq; anno Romæ Thusculiq; magistratū illum adeptus est, & de Thusculanis quoq; triumphauit. Inclinata verò iacenteq; pòst Imperij Romani fortuna, Thusculanorum opes ac potentia adeo creuerunt, vt præter alias insignes victorias illam ex Romanis obtinuerint memorabilem, qua Raynonis Tyranni ductu cum Imperatoris Friderici Aenobarbi legionibus coniuncti, nō minorem Romanorum stragem edidêre, quàm olim ad Cannas acciderat. Ea tamen res exitio illis fuit, quippe post annum septimū memores iniuriæ Romani, virib9 omnibus repentè Thusculanos obruerunt, & vrbem flamma ferroq; vastatam æqua

a. lib. 1.
b. lib. 2.
c. lib. 27.
d. lib. 11.
e. lib. 11.

tam ęquauerūt solo, vti Blondus memoriæ prodidit. Ex eo tempore paulatim in hodiernum vsque diem instaurari quidem cœpit: sed amplitudine multis partibus antiquæ minori. Roma Stadijs abest centum, vti quoq; Dionysius scribit. Pontifices Max. Benedictum VIII. qui coronam Henrico Imp. Aug. posuit, Benedictū IX, vt Platina Petrarchaq; tradiderunt, & Ioannem. IIXX. progenuit: quanquam Blondus Benedictum VI. & VII. Ioannemq; XIX. dicat, quem postremū tamē Platina & Petrarcha Romanum origine asserunt. Villas in finibus agri Thusculani iuxta montem Albanum suburbiaque Romæ, præterea prope maritimam orā, sed eas cœli grauioris. Strabo suis tēporibus vti in amœnissima cultissimaq; regione permultas fuisse scribit: & in montanis haud procul ipsa vrbe Thusculo Horatij poëtæ fuit. Nunc desolata hæc planè sunt: adeoq; ruinis ędificiorum dumis, vepribus, vrticis vndiq; vestitis syluestria horridaq;, vt ferarum potius quàm hominum habitationes videantur. Iuxta sunt hoc tractu Cauum, sic à situ loci dictum, quòd tanquam in cauo seu fossa iaceat: deinde Pilium, & Pullanum, quo de suprà diximus: item in Thusculano Ciceronis D. Mariæ Cryptæ Ferratæ cœnobium, Græcanici quondam instituti D. Basilii, quemadmodum ex scriptorum monumentis constat: præterea Marinum quod anteà descriptum est: & in vertice collis Arx Papalis, vbi quondam Algidum fuisse monuimus, de quo Liuius persæpe loquitur, ac item Halicarnasseus, nominatim cum *a* ad Algidum Volscorum & Aequorum copijs occurrisse Romanas: & alibi, *b* Aequos depopulato Thusculanorum agro ad Algidum sedisse: præterea vrbem eam in Aequis sitam, tradens. Silius *c* etiam de Algido meminit. Ager à Thusculo ad alterum vel tertium Lapidem peramœnus, & aquarum abundantia irriguus est: vbi superioribus annis magnificam villam, hortosque cultissimos ædificauit Vbertus Gambara Brixianus, à Paulo III. Pontif. qui nunc est, propter summa merita Cardinalium ordini allectus: & anno post C.N. MDXXXIX. vita defunctus. Inter Cryptam Ferratam & Marinum plurima veterum ingentiumq; murorum fundamenta, Cryptęque seu Specus subterraneæ conspiciuntur: quæ omnes vna non inhonestum sanè oppidum efficerent, tantæ pleræq; capacitatis, vt multorum hominum habitationi possent sufficere. Dein haud procul Thusculo Frascata est, olim L. Luculli Villa: vbi nonnulli aquæ Virginis, quam etiamnum Romam accedere videmus, fontem repertum tradiderunt. Eam aquam Plinius *d* Marcum Agrippam in vrbem adduxisse scribit, ab octaui Lapidis diuerticulo, II. Mil. P. Prænestina via. In Frascata Paulus III. Pontif. eleganter & lautè multa nunc ædificauit: eoque solet ex vrbe & curarum fluctibus animi causa frequenter concedere. De cætero inter Marinum & Albam Lacus est, olim Albanus, nunc Castelli Gangulphi ab oppidulo Gangulpho Lacui imminente, veteris Albæ longæ fundamentis imposito cognominatus. Ex hoc stagno per fossam opere factam amnis exit non quidem frequentibus aquis: sed qui ꝓpter locum fluens, vbi D. Paulus securi percussus, Tres fontes hac memoria vocant, paludem Aquas Saluias efficiat. Lacus hîc ille est, de quo vates Veiens populo Rom. cecinerat priusquam ex Lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Veijs Romanum, vti à Liuio *e* proditum est. Albanum etiam vocat Strabo. Ab hoc Lacu dein P. M. IIII. Aricia: totidem inde inter montes aliud stagnum est Nemoris, quemadmodum etiam à Suetonio videtur appellari, cum Cęsarem in Nemorensi villam à fundamentis inchoatam, magnoq; sumptu absolutam, quia non tota ad animum responderat, totam diruisse scribit. Ex

a. lib. 10.
b. lib. 11.
c. lib. 12.
d. lib. 31. cap. 3.
e. lib. 5.

bit. Ex eo Lacu mirabili alueo Numicus amnis oriebatur, qui propter Ardeam Tyrrheno mari influebat, vti in loco diximus. Vicinum Lacui nemus est, de quo Virgilius his *a* versibus:

a. lib. 7. Aene.

Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
Contremuit nemus, & syluæ intonuere profundæ:
Audijt & Triuiæ longè Lacus, audijt amnis
Sulphurea Nar albus aqua: quos Seruius exponens, nemus hoc vicinum Ariciæ scribit, in quo Lacus sit Speculum Dianæ vocatus: ideoque poëtam Triuię Lacum dicere, quoniam Diana cognominatur Triuia. Syluam & Silius *b* memorat, inquiens: Quique immite nemus Triuiæ. Nemorensi stagno vicinum castellum est Cinthianum, ita perperam nunc dictum pro Cinthio, quia Dianæ quoq; cognomen est Cinthia. Mirari verò haud oportet cur lacus Speculum Dianę quondam sit appellatus, cum agro amœnissimo ac fructiferis arboribus vndique cingatur. Mediam conuallem ambitu instar theatri bina P. M, continentem occupat: reliquaque pars conuallis nemora quondam habebat, vbi Cæsaris prędium fuit, quod paulò antè Suetonium appellare Nemorense diximus: cæterum ætate nostra cultissimus hîc ager est, nec amœnitate nec vbertate cuiquam Italiæ totius inferior. De hoc loco Strabo loquitur, cùm ad Appiæ viæ læuam ab Aricia viam Aricinam petentibus Dianæ Lucum vulgo dictum Arthemisium apparere scribit, ibique Dianæ Tauricæ delubrum fuisse ab Oreste & Iphigenia dedicatum, in quo Scythicus humano sanguine sacrificandi mos colebatur huiusmodi: victima erat vir aduena, cui gladio dato, defensionisq; libertate permissa multitudo ensibus insultabat: & qui primus hostiam mactauisset, templi sacerdos creabatur: vbi quoq; licia tabellęq; votiuæ suspendebantur: quam rem & Suetoniꝰ *c* confirmat: & item Ouidius cum ait: Regna tenent fortes manibus, pedibusque fugaces, Et perit exemplo postmodo quisque suo. Pergit Strabo, fanum id Luco septum, & Lacum instar pelagi fluctuantem in propinquo esse: præterea continuis montium iugis, quibusdam tamen præcelsioribus, vndique tanquam vallum creari. Et Numam Pompilium ferunt arcanos cum Aegeria Nympha congressus colloquiaque ea in conualle frequentasse: translatum item huc Hippolytum vitæ restitutum, qui deinde Virbius, quia bis vir fuerat, appellatus est: vnde Virgilius *d* ait:

b. lib. 8.
c. in Claudio.
d. lib. 7. Aene.

Ibat & Hippolyti proles pulcherrima bello
Virbius, insignem quem mater Aricia misit
Eductum Aegeriæ lucis, Himetia circum
Littora, pinguis vbi & placabilis ara Dianæ: Ouidius *e* etiam in Fastis. Nympha mone nemori stagnoq; ad operta Dianæ,
Nympha Numæ coniux ad tua festa veni.
Vallis Aricinæ sylua præcinctus opaca
Est locus antiqua relligione sacer.
Hîc latet Hippolytus loris discerptus equorum,
Vnde nemus nullis illud aditur equis:
Licia dependent longas velantia sepes,
Et posita est meritæ multa tabella Deæ. Et pòst:
Aegeria est quę præbet aquas Dea grata Camœnis,
Illa Numæ coniux consiliumque fuit. In proximo tum Mons Albanus,

e. lib. 3.

banus, longè, inquit Strabo, vltra Arthemisium porrectus, & vertice perarduo, quod nos etiam suprà demonstrauimus. Ad eius radices lacus Albanus est, eo longè amplior, quem iuxta Arthemisium ostendimus. De Albano monte Lucanus *a* memorat, vbi Cæsaris ad vrbem iter describens, initio belli ciuilis à Tarracina Cinthianoq; venientis, eum ex hoc monte spectasse Romam, allocutumq; esse fingit his versibus. *a.lib.3.*

Iamq; & præcipites superauerat Anxuris arces,
Et quà Pomtinas via diuidit vda paludes,
Quà sublime nemus, Scythicæ quà regna Dianæ,
Quaq; iter est Latijs ad summam fascibus Albam,
Excelsa de rupe procul iam conspicit vrbem
Arctoi toto non visam tempore belli,
Miratusq; suæ sic fatur mœnia Romæ.
Téne Deûm sedes non vllo Marte coacti
Deseruere viri? pro qua pugnabitur vrbe?

Restare nunc exiguam tantùm Latij partem arbitramur, nempe tractum illum prope Romam ad Tybur versus, circa Tiberis & Anienis confluentia, quæ tribus ab vrbe milliaribus absunt. Eadem igitur qua hactenus vsi sumus breuitate facilitateq;, reliqua persequemur.

GABII.

IVxta radices Prænestini montis (Algidum dixere quondam) vbi nunc Gallicanum est, agroque finitimo Gabios incoluisse putamus, non modo situ locorum, sed etiã distantia, quæ Romam inde est vti à Strabone traditur, adducti. Tradit ille Gabios in via Prænestina sitos, vbi latomiæ erant, quæ materiam ædificijs vrbis Romæ maiori abundatia copiaque quàm vllæ aliæ suppeditabant, æquali spatio Roma Prænesteque C. fermè stadijs distantes: quod etiam Dionysius confirmat. Nonnulli Gabiorum vrbem fuisse putauerunt vbi nunc Zagariolum: at errore plusquam manifesto: siquidem longè maior Zagarioli ab vrbe Roma distantia est, quàm olim Gabiorum fuit. Alij Gabios collocant vbi nunc Gallicanum: inter quos Blondus, ijs nimirum rationibus incumbẽs, quæ sunt à nobis paulò antè commemoratæ. Cum Blondo nostra quoque se coniungit opinio, quanquam Volaterranus dissentiat. Vrbem Gabios Solinus à Galacto & Bio fratribus Siculis conditam, Dionysius *b* ab Albanis regibus ait: quod etiam confirmare videtur Seruius in hoc Virgilij *c* loco: Hi tibi Nomentum & Gabios, vrbemque Fidenam. Sed quanquam ipse sibi Seruius haud constare videatur, cum aliter in hoc *d* versu scribit: Quiq; altum Præneste viri, quique arua Gabinæ Iunonis, Gabios populos cum in agris antea diu habitassent, vrbem Gabiorum ædificasse non procul Roma: nobis tamen placet ita posse credi, cum Gabios veterum Latinorum vrbem cõstet, vti Seruius in primo loco testatur, ędificari quidem ab initio cœptos à Gabijs populis, qui per agros ante habitauerant: posterioribus verò tẽporibus vel muris, cinctos vel auctos ab Albanis regibus fuisse: quandoquidem vt alibi quoque demonstrauimus, in veterum scriptorum monumentis obseruare est, eos sæpe conditores oppidorum dici, qui aut instaurarunt, aut auxerunt. De Gabijs olim frequenti splendidaque vrbe non vno in loco Dionysius commemorat, nominatim *e* autem vbi iam tum ætate sua desolatam, eaque in parte tantùm quà via Prẹnestina transcurrebat, aliquot tabernas necessitati & commodo iter *b.lib.4.* *c.lib.6. Aene.* *d.lib.7. Aene.* *e.lib.4.*

V 2 agen-

agentium extitisse, cæterùm ex ingentibus maximorum ædificiorum ruinis & ambitu murorum de veteri eius amplitudine magnificentiaq; coniecturam fieri potuisse scribit. Artes deinde Tarquinij Superbi narrat, quibus ille filio subornato, Gabios subegit· vti à Liuio *a* quoque perscribitur, & item his versibus ab Ouidio *b* in Fastis.

a.lib.1.
b.li.2.

Iamq; potens misso genitorem appellat amico
Perdendi Gabios quod sibi monsstret iter.
Hortus odoratis suberat cultissimus herbis,
Septus humum riuo lene sonantis aquæ,
Illic Tarquinius mandata latentia nati
Accipit, & virga lilia summa metit.
Nuntius vt redijt, decussaq; lilia dixit,
Filius, agnosco iussa parentis ait:
Nec mora principibus cæsis ex vrbe Gabina
Traduntur Ducibus mœnia nuda suis.

c.lib.12.

Gabiorum mentionem Silius *c* quoque facit, inquiens: nec iuxta Iunonis terra Gabinæ: item Antoninus in Itinerario: & Plinius Gabinenses in prima regione numerat. A Gallicano P. aliquot Millibus Anio fluuius abest, Straboni, Dionysio, Plinio, Melæ, Liuio, Silioque sic vocatus. Oritur vt Plinius *d* tradit, in montibus Trebanorum· & tres lacus amœnitate nobiles, qui nomen dedêre Sublacui, sicut antè retulimus, defert in Tiberim. Strabo eum ex Alba decurrere scribit præter Latinam Marsorũ vrbem, indeque per campos propinquos in Tiberim influere· Tacitus à montibus Simpruinis descendere, ac III. à Roma millibus Tiberi coniungi dicit: quos auctores omnes etsi verbis diuersi videantur, idem tamen & vnà sentire nos putamus· vt quos Plinius Trebanorum, Strabo Albanos aut Albæ vicinos, Tacitus Simpruinos nominat, ijdem vnique montes sint. Pausanias tradidit Anienis aquas ea esse natura, vt ad primum contactum gelidissimæ, mox paulatim calescere videantur. Et Martialis auctor est ebur ablutum Anienis aqua candorem accipere, similiterq; dentes humanos. Nomen amnis Anien vel Anio (priùs enim Parensius appellabatur) ab Anio Hetruscorum rege tractum reperimus, quòd is Cethegum filiæ raptorem insequens, cum eum assequi non posset, in fluuium insilierit, in eoque sit extinctus. Quæ sententia nobis etiam probatur, etsi Boccatius in libro fluminum aliter cum Vibio Sequestro, Anienem Apollinis filium nominis auctorem dicat. Amnis vt ostensum est, in montibus oritur· ad Tybur autem ex alta rupe decidit in subiectam conuallem, vnde per plana fluens in Tiberim, Sabinosque à Latinis diuidens, tum potu gratus, tum aspectu periucundus est vt ait Halicarnasseus. *e* Neque verò solum ille, sed etiam Liuius Anienis mentionem sæpe facit, vtpote *f* cum illam memorabilem victoriam Manlij, qui iuxta hunc fluuium Gallo prouocatore manu victo cęsoque torquem aureũ detraxit, vnde Torquati cognomẽ adeptus· & cũ *g* Annibalẽ vrbis oppugnãdę causa cũ omnib9 copijs ad Anienẽ sedisse, duobus aũt millibus eqtum inde vsq; ad Collatinam portam excurrisse, multaq; præterea memoriam huius amnis contingentia memorat. Alij denique varij scriptores etiam Anienis meminerunt, vti Virgilius *h* inquiens: Gelidumque Anienem· & Silius: *i* Quiq; Anienis habent ripas· item *k* alibi Annibales iter ad vrbem describens, sic:

d.lib.3. cap.11.
e.lib.5.
f.lib.6.
g.lib.26.
h.lib.6. Aene.
i.lib.8.
k.lib.12.

Præceps ad ripans immani turbine fertur

Ad ge-

Sulphureis gelidus quà ſerpit leniter vndis
Ad genitorem Anio labens ſine murmure Thybri.

Præterea Horatius cum ait. Et præceps Anio: deniq; Propertius etiam ita: Siue Aniena tuos traxerit vnda pedes. Tranſitum eius quatuor coniungunt pontes: vnus in via Tyburtina, Mamolus vulgo dictus, tanquam Pons Mammeæ, qui primùm ab Antonino Pio factus, dein à Mammea prudēte, ſpectata, Chriſtianaq; muliere, Alexandri XXV. Imper. matre reſtitutus, ac marmore ſumptuoſè exornatus fuit, quo tamen nunc ſpoliatus cernitur: alter paulo inferiùs Nomentanam viam iūgit. Eum quis condiderit nondum inuenimus: etſi planè ſit integer, ſed ornamentis veteribus vt conijcere licet maximis, omnino denudatus. Sequitur infrà tertius in via Salaria, tribus ab vrbe Roma milliaribus, à Narſete Iuſtiniani Imper. Aug. legato victis Gothis fabricatus, quod inſcriptio docet huiuſmodi. Imperante D. N. Pijſsimo ac Triumph. Semp. Aug. PP. Ann. XXXVIII. Narſes Vir glorioſus, Ex præpoſito ſacri palatij Ex cons. atque Patritius, poſt victoriam Gothicam ipſis eorum regibus celeritate mirabili, conflictu publico ſuperatis atque proſtratis, libertate vrbis Romæ ac totius Italiæ reſtituta, Pontem Viæ Salariæ vſque ad aquam à nefandiſsimo Totila Tyranno deſtructum, purgato fluminis alueo in meliorem ſtatum quàm quondam fuerat, renouauit, poſuitq; carmina.

Quam benè curuati directa eſt ſemita pontis,
Atq; interruptum continuatur iter.
Calcamus rapidas ſubiecti gurgitis vndas,
Et libet iratæ cernere murmur aquæ.
Ite igitur faciles per gaudia veſtra Quirites,
Et Narſim reſonans plauſus vbiq; canat:
Qui potuit rigidas Gothorum ſubdere mentes,
Hic docuit durum flumina ferre iugum.

Quartus pons Tyburi quàm Romæ propinquior eſt, Lucanus, vbi moles rotunda cernitur, & hoc in marmore pontis elogium. T. Plancio M. Fani Syluano Aeliano Pontif. Sodali Aug. III. Vir A. A. A. F. F. Q. TI. Cæſaris Legat. V. in Germania. Pr. Vrb. Legat. & Comiti Claudij Cæſaris in Britannia, Conſuli Pr. Coſ. Aſiæ legat. P. Præt. Mœſiæ, in qua plura quam centum Mil. trans Danubium ad præſtanda tributa cum coniugibus ac liberis & Principibus aut regibus ſuis transduxit: motum orientem Sarmatar: compreſsit quamuis partem magnam exercitus ad expeditionem in Armeniam miſiſſet. Euoluitur vt prædiximus, in Tiberim Anien, tertio ab vrbe lapide. Hactenus quàm fieri diligenter & exactè potuit, Latium vt nunc eſt deſcripſimus: & quoniam antiquis temporibus plurimas in eo gentes, oppida, caſtellaque fuiſſe conſtat, quæ varijs rerum ſeculorumque mutationibus ante hanc memoriam interiere, quò ruinas viciſsitudineſque regionis immenſas ac incredibiles penè in præſentem vſque diem ab vrbe Roma condita ſecutas aliquo modo ob oculos ponamus, amiſſas gentes vrbeſq; ex ijs auctoribus qui ſcriptorum monumentis eorum memoriam prodiderunt, breuiſsimè referre conabimur. Primùm eos populos dicemus quos Halicarnaſſenſis nominat.[a] Hi ſunt Ardeates, Aricini, Piolani, (Strabo [b] vocat Epiolanos) Bubetani, Corani, Cornetani, Gabini, Laurentes, Lauinienſes, Lanuuini, Labicani, Nomentani, Norbani, Præneſtini, Pedani, Querquetulani,

a. lib. 5.
b. lib. 5.

Satricani, Scaptenses, Setini, Tellini, Tyburtini, Thusculani, Trebiani, Veliterni. Item alibi a Latinorum vrbes & colonias recẽsens, ex ijs Politorium ait à Martio Romanorum rege captum ac deletum: item Medulliam, quam Albani condiderant, à Romulo coloniam factam, (vbi natus est Tullus Hostilius) & receptam quum occupata fuisset à Latinis: præterea Tellenas, & Ficanam, & Fidenas ab eodem expugnatas: insuper à L. Tarquinio subactas Latinorum vrbes Apiolã & Corniculam Seruij Tullij regis patriam, item Camerinos, Fidenates, Ferentinos Latini nominis populos appellat. Alio deinde loco b Appium Claudium in Senatu triginta Latinorum vrbes pro populo Rom. depugnare paratas asserentem introducit: alibi c quoque Norbam compellat, alibi d Tolerinos, Bolanos, Artonam, Polustiam, Corbionem, Longulam, Satricanos, Setiã, Albiolanos, Mugillanos, Coriolos: alioq; e loco Collatiam, quæ tamen etsi Latinorum esset colonia, non erat in Latio, quapropter & à nobis in Sabinis trans Anienem est posita, nec procul Roma, quemadmodum à Strabone demonstratur. Idèm Dionysius alibi f Longulæ vicinam Polustiam Volscorum vrbem, caputq; gentis illius Coriolos, qua ciuitate perdomita Martio Coriolani quæsitum cognomen: alibi g Ecetrã item in Volscis: alibi h deniq; Corbionem & Hortanam in Aequis memorat. Quæ oppida omnia Latij quondam fuisse Strabo i quoq; testis est: & Liuius cum Dionysio cõueniens etiã ex ijs plurima nominat vbi k de Tarqnio Prisco in hæc verba scribit. Tarqnius Priscus omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumeriũ, Amariola, Medulia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinum defecerũt, capta oppida. Præter hæc prosperos Coriolani successus describẽs, l Satricũ, Longulã, Polustiã, Coriolos, Lanuuiũ, Corbionẽ, Vitelliã, Trebiam, Labicũ & Pedũ vrbes eũ cepisse: posteaq; ad Fossas Ciuiles V. à Roma lapide cũ exercitu Volscorũ cõsedisse narrat: postremò m dein Artonã oppidũ in Volscis esse dicit. Quæ Plinius n vrbiũ & gentiũ in Latio prisca nomina recenset, item Mela cæterique scriptores antiqui, nõ possent equidem absque tædio referri omnia: quapropter ea simul ne fastidio legenti simus, simul breuitatis gratia consultò prętermittimus: quæque velut in transcursu nominauimus, ea satis euidentia perspicuaq; ni fallor argumenta commutationum ingentium atq; ruinarũ huius regionis erũt, in qua tot gentes, oppida, castellaque tam planè interiêre, vt quod ab initio quoq; diximus, non solum vestigia non supersint vlla, sed etiam quibus in locis extiterint, plerumque ne coniectura quidem indagare possimus.

a. lib. 3. b. lib. 6. c. lib. 7. d. lib. 8. e. lib. 3. f. lib. 6. g. lib. 8. h. lib. 10. i. lib. 5. k. lib. 1. l. li. 2. m. lib. 4. n. lib. 5.

CAM-

CAMPANIA FOELIX ITALIAE REGIO QVINTA.

Ationem ac modum ordinis quoniam vbiq; sequi constituimus eiusmodi, vt primùm appellationes regionum, deinde fines, postremo partes sigillatim pertractemus: tale in hac quoq; principium, similemq; progressum nostri instituti fore conuenit. Igitur veterrimũ huius Italiæ partis nomen est Cãpania, deductum vt quidam volunt, inde, quòd cãpestribus se locis pandat. Nobis tamen aliorum plurium summæ auctoritatis scriptorum sententia magis probatur, qui Campaniam ab opulentissima nobilissimaq; quõdam vrbe Capua, cuius incolæ Cãpani dicti, & à Liuio locis pene infinitis memorati, sicut in eius descriptione manifestum fiet, denominatam prodidere. Dein & Antiquam vocatam reperimus, vt à Noua Campania Romana, quę Latium est, distingueretur: pręterea Fœlicem vt appellat Plinius *a*, nimirum ab huius oræ Italiæ fœlici beataq; amœnitate, qua, inquit, palam vno in loco naturæ gaudentis opus demonstratur. Et Strabo *b* tradit cum omnium rerum ad vsus humanos affluentia, tum amœnitate iucunditateq; Campaniam omnes Italiæ totius partes quàm longissimè superare. Postrema successit appellatio, Terra Laboris, quæ nũc in vsu vulgi est, hac occasione quẽadmodũ nõnulli autumãt, inuenta, ꝙ ager regionis commodissime facilimeq; colatur & aretur, nã id laborare sua lingua dicunt Itali: vel vt alij, quòd arationes eius & culturæ magno cum fructu respondeãt: quippe Terram Laboris dici, vt quę cum primis ob grandiferas & fructuosas arationes ad culturæ labores idonea sit. Non defuere qui longè diuersiorem eius appellationis causam prodiderint, vtpote quòd grauissimis ac difficilimis laboribus Campaniæ subactio & in fide conseruatio quondam Romanis steterit, vti ex historijs antiquæ memoriæ, maximeq; T. Liuij clarissimè patet. Blondus tamen, vnaq; Petrus Rasianus Panormitanus Luceriæ Præsul, ordinis prædicatorũ, & doctus & curiosus homo, monumẽtis ꝓdidere sibi hanc appellationem vulgi corruptione à Campis Leborinis deductam videri, quos Plinius Capuæ vicinos memorat, amœnitate fœcunditateq; pręstantissimos, quanquam cultura difficiles, amplitudine à Tifata supra Capuam, in agrum Neapolitanum vsq; pertinentes. Iis igitur placet Terram Laboris perperam pro Leboria dici: pro qua sentẽtia Rasianus hęc, vt est admodum curiosus, adfert: se cùm aliquando Capuę esset, eruditos quosdam peritosq; vetustatis homines audiuisse, qui tam ciuium priuatorum, quàm ipsius vrbis tabulas publicas trecentorũ amplius annorũ vidisse affirmabãt, qbus de Leborinis cãpis circũ Auersam mẽtio fiebat: vnde, inqt, Terrę Laboris errore vulgi corrupta defluxit appellatio. Pręterea cũ exosum populo Rom. Campanorũ nomen, proprer frequentes vrbis Capuæ defectiones, incolæ regionis animaduerterent olim, nouum (ita se autumare dicit) Leborinorum nomen ab ijs Campis inuentum: quod deinde paulatim veteri Campanorum exolescente adeo in vsu esse cœpit, vt ad vltimum

a. lib. 3. cap. 5
b. lib. 5.

vniuersa regio Terra Laboris pro Leboria nuncupata fuerit. Eius fines ab antiquis inuenimus diuersè constitutos. Sempronius amnem Lirem qui nunc Garilianus est (quanquam mendosi codices Silarum habeant) vno latere ponit· deinde Vulturnum, ad quem prisca sedes Hetruscorum, eorumque veterrima vrbs Osca fuit, pòst Capua vocata: tum à Vulturno ad Sarnum transit vbi Cumani incoluerunt, quos ijs agris Hetrusci, quanquam tum Italiæ propemodum vniuersæ dominarentur, pellere, aut in potestatem ditionemque suam redigere nunquam potuerunt: deniquè à Sarno ad Silarum pergit, vbi gens Picentini, quos eo situ quoque Ptolemæus & Strabo describunt. Ii tamen ætate sua Campaniam intra Liris & Vulturni ostia, inferum mare, montesque Samnitium conclusam, & olim tractum omnem eos inter amnes, Apenninum ac mare, quinetiam vlterius ad Silarum vsque Picentinorum agrum comprehendisse tradunt. Nos igitur ex horum sententia Campaniæ terminos ostia Liris & Silari, mare Tyrrhenum, Samnitiumque montes ponemus: vt ab oriente Silarus & pars agri Samnitium, à meridie mare Tyrrhenum, ab occasu Liris, à Septentrione Samnitium montes latera claudant. Regionem hanc per se supra commendationis ac omnium laudium dignitatem esse, propter omnium rerum in ea præstantiam excellentiamq;, dubitare haud oportet: ideoque mirandum non est veterum scriptorum facultatem dicendi vniuersam in eius gloriosa commemoratione concurrisse, Dionysij [a] præsertim & Flori, [b] Trogiq; [c] qui etiam vt Iustinus refert, originem incolis Campaniæ græcam attribuit. Auctores igitur hi sunt vnà cum Liuio, partem hanc orbis vniuersi optimam & excellentissimam, cum cœli temperie salubritateque, tum soli fœcunditate esse: nominatim enim Halicarnasseus tribus anni cuiusque temporibus, vere, ęstate, autumno fructus in ea colligi se oculis vidisse testatur: & Strabo scriptũ se reperisse dicit, qbusdã Cãpaniæ locis zeã frumẽti speciẽ iterũ eodẽ anno seri, tertioq; panicũ, sed & quartò holerũ eodẽ in aruo semina. Zeam nõnulli genus id putant, quod vulgo spelta vocatur: Dionisius tñ far esse vult, idq; græcis appellari zeam. L. Florus, Omnium, inqt, non modo Italia, sed toto orbe terrarũ pulcherrima Cãpaniæ plaga est. Nihil mollius cœlo: deniq; bis floribus vernat: nihil vberius solo· ideo Liberi Cererisq; certamẽ dicitur: nihil hospitaliùs mari. Hîc illi nobiles ꝑtus, Caieta, Misenus, & tepẽtes fontibus Baiæ, Lucrinus & Auernus quædã maris otia. Hîc amicti vitibus mõtes, Gaurus, Falernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuuius Aetnęi ignis imitator. Vrbes ad mare, Formiæ, Cumę, Neapolis, Herculaneũ, Põpei, & ipsa caput vrbiũ Capua, quondã inter tres maximas Romã Carthaginemq; numerata. Hæc ille. Et profecto mirabilis Cãpaniæ fertilitas est, non solũ omniũ rerũ ad humanæ vitæ necessitatẽ vtiliũ, sed etiam ad voluptatem atque delitias, incredibili quadam abundantia fœcundissimę: quamobrem à Plinio Fœlix haud immerito dicitur, quod nomẽ alia ꝑter Arabiã aromatũ vbertate nobilẽ, orbis vniuersi pars commeruit nulla. Sunt igitur in hac regione spatiosi fertilesq; campi· aprici & fructiferi colles· amœna munificaq; nemora· iucũdissimi saluberrimiq; fontes, & aquę tam ad hominum salutem, quàm ad voluptatem· præterea montium iugis amplissima tanquam amphitheatra venatus oblectationi naturæ opera fabricata· tum & in ora, & intùs cryptæ ac specus ingentes, cum ædificiorum admirabilium vestigijs, aliaq; sexcenta tam naturæ potentissimę, quã artis eius æmulæ opera, quibus ingenia curiosa mehercule

a. lib. 1.
b. de bell. Samnit.
c. lib. 20.

coguntur

coguntur abstupescere. Hæc in vniuersum de Cãpania dixisse satis sit, etsi multò plura commemorari possent, quæ commodiùs in particulari descriptione persequemur. Gentium tamen quæ varijs temporibus hanc terram incoluerunt, à Sempronio prætermissa nomina priùs recensenda putauimus, quàm ad loca dicenda conuertamur. Primùm igitur Opicos cognomine Ausones Campaniam tenuisse Strabo prodidit ex Antiochi sententia· quos vnam eandemque gentem dicit, etsi Polybius diuersas, & vtramque iuxta sinum Crateris tenuisse scribat. Alij quoque primùm Opicos in hanc plagam venisse, dein aliam gentem Ausones aiunt· cæterùm de hoc non puto laborandum. Ausones dein Osci subegerunt: eos Cumani eiecere: Cumanos magna parte pepulerunt Thusci. Commutationum harum causam Strabo regionis vbertatem & præstantiam autumat, cuius desiderio tam variæ gentes ictæ, sedes in ea quæsiuere. Postquã in Thuscorum ditionem venit, illi vrbibus hîc XII. eximijs conditis, omnium principatum Capuæ tribuerunt. Sed & Thuscos dein agrorum nimia fœlicitate languescentes ac eneruatos exegere Samnites: eos ad vltimum populus Rom· debellauit. Plinius harum gentium sedes apertiùs indicat: ait enim à Lire ad Vulturnum Oscos, Græcos, Vmbros, Thuscos, Campanos tenuisse· in quo cum Strabone conuenit· Græci enim Cumani erant, Vmbri verò ad nomen Thuscum pertinebant (vti in Hetruria diximus) quoniam à Pelasgis Hetruria pulsi erant. Nunc igitur Campaniæ veteribus colonis enumeratis, ad particularem eius descriptionem accedendum est, quam à Gariliani ostijs & Sinuessa primùm auspicabimur· indeq; per oram ad Misenum vsque, tum porrò ad promontorium Mineruæ, ac deinceps ad ostium Silari perducemus· eosque sinus ordine describemus, primum inter Sinuessam & Misenum, alterum inter Misenum ac Mineruæ promontorium, qui Crateris dicitur, inquit Strabo propter medij crateris formam, vti in tempore dicetur. Garilianum igitur amnem antiquos appellasse Lirem Strabo, Plinius, Mela, Liuius, Ptolemæus, Appianusq; *a* manifestò probant. Gariliani nomen à Gauro monte non procul eius ostijs, profectum existimant. Oritur Apennino, quemadmodum in Latio diximus· indeque propter Soram & Fregellas, perque Minturnas & Vestinos ad Vicum Frentalem mari inuehitur. Ab initio Claninus, posteaque Liris dictus vt Ptolemęus & Strabo tradunt: sed Plinius Glanicum appellat. De eo sic Martialis. Cœruleus nos Liris amat, quem sylua Maricæ Protegit· hinc Squillæ maxima turba sumus: in quo carmine notandum obiter est, squillã pisciculi genus in Minturnensi litore frequens poëtam significare· quanquam trifolium herbam Blondus existimauerit. Dextrà Liris Ausonia fuit vrbs sic appellata Græcis, Aurunca verò Latinis, ab Ausone quodam Vlysis & Calypsus filio condita, quemadmodum in hoc Virgilij *b* loco Seruius scribit: Auruncos ita ferre senes: cuius incolas idem poëta memorat inquiens: *c*

a. lib. 1. *b. lib. 7. Aene.* *c. lib. 7. Aene.*

Aurunci misere patres, Sidicinaq; iuxta
Aequora, quiq; Cales linquunt, amnisq; vadosi
Accola Vulturnj, pariterq; Saticulus asper, Oscorumq; manus.

Auruncorũ mentionem Liuius etiam persępe facit, itemq; Dionysius cũ alijs in locis, tum vbi *d* legatos ab ijs Romam missos narrat qui agrum nominis Volscorũ, quẽ Ecetranis deuictis Romani ademerãt, restitui ab Senatu postularẽt: ac deinde robustũ hominũ genus Aurũcos, membrorumq; firmitate pstantes, aspectu truci ac feroci describit· præterea q; Seruilij Cõsulis victoriã ex ijs cõmemorat.

d. lib. 6.

Eadem

Eadem in parte Liris Vestina Minturneq; vrbes extitere, quas vno bello subactas à Romanis, & Minturnas quidem conseruatas, Vestinam autem cum Auso-
a.lib.9. nia deletam, idque Ducum absentia contigisse Liuius *a* tradit. Ab Ausonia tum mare propinquum Ausonium, tum vniuersa dein Italia, quod suprà diximus, Ausonia vocata fuit. A Vestina quoque tractus circum eam vrbem à Liris ostijs ad Soram vsque, Vestinus ager appellatus. De Minturnis etsi dictum in Latio sit, tamen hîc quoque nonnulla referemus. Coloniam Romanorum deductam, quo tempore Casinum quoque, Liuius auctor est. Vrbem Liris amnis, iuxta cuius ostia fuit, interluebat: & in hodiernum vsque diem vlteriori in ripa vbi nunc Turris, ad quam schaphis Gariliani transmissio est, ingentes ruinæ supersunt. Si quid è vestigijs coniecturæ sumi potest, illæ sanè magnificam olim vrbem fuisse demonstrant. Concilium ibi generale Marcellinũ Pontif. anno post C.N. CCXCVII. peregisse reperimus: & Ioanne X. Pontif.
b.lib.12. hist. Blondus *b* Platinaque *c* Saracenos iuxta Minturnas à Christianis graui pugna,
c.in uita cui Pontifex ipse & Albericus Thusciæ Marchio interfuere, victos ac profli-
Ioannes.10 gatos, Italiaque deinde pulsos tradiderunt. Pauci tamen elapsi, munitionibus se tum in Gargano sepsere, de quib9 in Apulia dicemus. Ad ostia Liris Vicus Frentalis erat, vt dixim9, vrbs olim amplissima, nũc vnà cũ Minturnis deperdita. Lucũ sacrum his in locis agro Minturnensium describit Strabo, vbi nympha coleba-
d.lib.2. tur Marica, cuius ad amnis ripam templum erat magnificum, vnde Lucanus: *d* & vmbrosæ Liris per regna Maricæ Vestinis impulsus aquis. Id tamen apertiùs à Seruio traditur, qui ad hunc Virgilij locum:

Maius opus moueo, rex arua Latinus & vrbes
Iam senior longa placidas in pace regebat:
Hunc Fauno & Nympha genitum Laurente Marica

Accipimus: Maricam Fauni coniugem annotat, iuxta Minturnensium litus ad Lirem diuinis honoribus cultam. Hac ætate nec illius fani, nec vrbium Ausoniæ, Vestinæ, ac Frentalis vlla agnoscuntur vestigia: Paulum à liris ostijs Campaniæ principio Mons Gaurus abest, quibusdam Massicus, alijs Gal-
e.lib.2. Georg. licanus appellatus. De Massico Virgilius non semel cecinit, inprimis hoc *e* versu: Sed grauidæ fruges & Bacchi Massicus humor Impleuere: item alibi *f*:
f.lib.7. Aene. vertunt fœlicia Baccho Massica: quem locum exponens Seruius, Massicum
g.lib.7. Campaniæ montem vini generosi feracem ait. De eodem Silius: *g* Massica fulcabat meliore Falernus in equo Ensibus ignotis senior iuga: & pòst: Vuiferis latè florebat Massicus aruis, Miratus nemora & rorantes sole racemos: & infrà: Mas-
h.li.1. Od. sicus vuiferis addebat nomina glebis. Item Horatius: *h* Est qui nec veteris pocula Massici. Massica quoq; vina & ex mõte Gaurano Puteolos Baiasq; spectantia Pli-
i.lib.14. cap.6. nius *i* cum cæteris nobilibus ac generosis certare dicit, Massicumq; montem vt propinquum Vesevum exudare sulphur, quamobrem eo haud procul, nempe vbi nũc Turris Balneorũ, calidi quoq; fontes prorũpũt, ad plurima morborũ vt Strabo scribit, genera salubres. Eas aquas Tacit9 Vesuuianas appellat, cum de Ofonij Tigillini morte in hęc verba scribit. Tigillin9 accepto apud aquas Vesuuianas supremę necessitatis nuntio, inter stupra cõcubinarũ & oscula & deformes mores sectis nouacula faucib9 infamẽ vitã fœdauit etiam exitu fero & inhonesto. Dein iti-
k.lib.8. nere Minturnis ad Massicũ, inter Minturnas & Sinuesſã Trifanũ iacebat vrbs à Liuio *k* nominata: tũ Sinuessa, Minturnis LXXX. stadijs distans, colonia Romanorum,

rum, quam aliqui Synopem dixere vocatam vt Plinius vnà cum Liuio *a* perhibet. *a.lib.10.*
Aedificatam à Græcis Romani postea Sinuessam vocarunt, colonia deducta: qua de re Liuius scribit Senatum duas in agrum Vestinum & Falernum colonias deduci iussisse, Minturnas ad Liris ostia, Sinuessam in saltu Vestino Falernum agrum contingente, vbi Synope greca vrbs fuisse dicebatur. Sinuessam Antoninus etiam & Mela nominant: præterea Silius *b* qui tepentem vocat, inquiens: Sinuessa tepens, *b.li.8.* fluctuq; sonorum Vulturnum. Dicti rationem præbent aquæ calidę propinquo in loco, de quibus ita Tacitus. *c* In tanta mole curarũ Claudius valetudine aduersa *c.lib.12.* corripitur, refouendisque viribus mollicie cœli, & salubritate aquarum Sinuessam pergit. Libro quoque coloniarum de hac vrbe sic legitur. Sinuessa muro ducta, Iter populo non debetur. Ager eius in iugeribus, limitibus intercisis, militibus est assignatus. Soëssa tamen appellari à Ptolemæo videtur, & iuxta litus poni. Exigua nunc eius vestigia supersunt, etsi peringentes ædificiorum ruinæ circa montis Draconis caput (id nunc promontorij Massici nomen est) appareant, multoque maiores in ora litoris, vbi portus immensi muri quondam extitere. Sciendum obiter est Sinuessam ab Aruncorum Suessa, qua de postea dicetur, esse diuersam. Nunc Massici fines priusquam ad alia veniamus, hîc describendos puto. Fabium Max. Liuius *d* ait exercitum per iuga Massici montis duxisse vt populationib⁹ Annibalem prohiberet, qui vsq; ad Sinuessæ populi Rom. *d.lib.22* coloniæ portas excurrebat. Etiam prius ostenderat, Pœnos vsq; ad aquas Sinuessanas per eum agrum exiuisse populabundos: vnde montanus ille tractus à Suessa Pometia vel Auruncorum vsque Calenum, Massicus videtur mons fuisse, per cuius iuga Fabius exercitum deduxit, cunctatione Pœnum superare ac frangere cogitans, vt scribit Liuius *e*. Nunc propinquo Suessæ loco castellum est exiguum, sed munitissimum metu piratarum, Arx montis Draconis passibus à mari mille. Supra id non procul aquæ calidæ relinquuntur (Balnea Gaurana nunc vocant) de quibus antè mentionem fecimus. Deinde per hoc Massici latus ad mare versus, nullum oppidum, nullus vicus occurrit: sed altero, qua Suessam iter est, ager VIII. ferme P. M. quoquouersum inter mare, viam Appiam, Garilianum amnem montemque ipsum Massicum sternitur cultissimus, & villis vicisque plenus, Casales Suessæ vulgari sermone nominant. Sunt qui tractu hoc toto rebus Romanis florentibus prata fuisse dicant. Inde primùm in Appia via Massicum attingens vrbs Suessa iacet, ita Straboni Appiano, *f* Plinio, Liuio, Ptolemæoque vocata, Silio *g* quoque cum ait: detritaque bello Suessa. Plinius eam in prima regione numerat. Suessam Pometiam ab antiquis, & Suessam Auruncorum, & Sedicinorum, & Volscorum, & Vestinorum cognominatam, ex historijs Liuij, Dionisij, Tacitique *h* manifestò constat: eiusque varietatis causas breuiter enarrabimus. Pometia dicta quòd à Tarquinio Prisco cum Hernicis coniuncto Pometia veteri vrbe deleta, eius incolæ Suessam cõmigrassent, quam ideo Tarquinium etiam Pometinos insequentem expugnasse ac diripuisse scribit Dionysius. *i* Aurũcorũ cognomen vnde sit ortum, commemorat Liuius *k* in hanc sententiã. Contentionibus inter Sedicinos & Auruncos ortis, Romani T. Manliũ Cons. auxilio Sedicinis cum exercitu misêre: qua re perterriti Aurunci, liberis & vxoribus assumptis, vrbe sua deserta Suessam concesserunt, cui pòst Auruncorum inde cognomẽ additum. Auruncã quoq; defensoribus vastatam, C. Sulpitio Longo, P. Aelio Peto Coss. à Sedicinis postea deletã inuenim⁹. Sedicinorũ Suessa ꝓpter

e.lib.23.
f.lib.1.
g.lib.8.
h.lib.19.
i.lib.5.
k.lib.8.

Sedici-

Sedicinum propinquum oppidum vocata est. Volscorum verò quod esset eius gẽtis caput Vestinorum, quòd in agro Vestino posita quorum cognominum mentionem & Liuius, & Halicarnasseus, & Strabo a faciunt. Liuius b Pometiæ quoq; memorans, cum Aurunci filios, cædis Tarquinij Prisci auctores in exilium Suessam Pometiam concessisse narrauisset, posteà de belli Volscorum quod CC. amplius annis durauit, initijs narrans, Suessam Pometiam Volscorum disertè nominat. Dionysius c quoque Pometiæ cognomen non semel vsurpat. Et Liuius Suessam Auruncorũ vocat, insuperq; coloniam populi Rom. deductã scribit. Ciuitas hoc æuo est modica titulo tamẽ Ducatus honestata. Inter eos qui nomen eius ortu nobilitauerunt in primis fuit Augustinꝰ Niphus memoria nostra pinsignis & excellẽs philosophus, vt plurima scriptorũ monumenta quæ reliqt, indicant. Obijt annis superioribus Salerni, qua in vrbe diu reguli illius præmijs honestissimis Philosophiam docuerat. Vicinis Suessæ locis oppidum erat Sedicinum, à quo Suessæ quoq; cognomen Sedicinæ ortum suprà diximus. Agrum Sedicinũ Silius d hoc versu memorat: Tum Sedicina legunt pernicibus arua maniplis. Deinde per Appiam silice stratam in dextra Massico relicto P. M. à Sinuessa octo vetus inuenitur ciuitas Carinula, Plinio Calenum in prima regione numeratum. Eius ager Calenum nobile vini genus ferebat à Plinio e laudatum, de quo sic Horatius: Molle Calenum: & pòst: Cæcubum, & prælo domitam Caleno Tu bibes vuam. Carinula tñ ab antiqui Caleni vestigijs nonnihil dissidet, quod vna parte Falernum agrum cõtingebat, altero montem Massicum. Tum Appię læua, itinere ab Suessa Calenum, Massicus vltra Theanum Sedicinum & Cales porrigitur, vsque Calatiam de qua Silius: f nec paruis aberat Calatia muris item alibi: g eamque Calatia abegit. Quã quàm verò Massicus sinistra dein à Calibus ad agrum Venafrum, indeq; ad Vulturnum amnem perpetuo iugo pertineat altero tamen latere nemoroso quibusdã in locis panditur, & in dextram vijs sinuosis ad flumen Caliculam vergens, illi amni longo infrà tractu coniungitur, sic vt inter montes & Vulturnum superiori regione Venafrani campi versùs Aquilonem Samnitibus hærentes relinquantur. Venafranꝰ ager ita semper appellatus fuit ab oppido Venafro: & glariosũm eum Plinius, cæterum olea abundantem prodidit. Propinquum illi oppidum Gallutium in quo Rugerius Rugerij Sicilię Comitis filius ab Innocentio II. Pontif. Max. cum is Apuliæ imperio inhiaret, obsidione pressus: quem Guilielmus filius Calabriæ Dux ingentibus auxilijs adductus non solum eripuit sed ipsum quoque Pontificem cum toto Cardinalium quos in comitatu habebat, grege, cepit. Eum virum vt se Christianæ hierarchiæ cultorem demonstraret, non modo nullum ius belli victoriæq; contra victos exercuisse, sed etiam liberè dimissos omni humanitatis officio esse prosecutum, insuper & Pontificem vt Christi Vicarium adorauisse, proptereaq; tantæ facilitatis & obseruantiæ merito nihil à Pontifice non impetrauisse quicquam, Blondus & Platina memoriæ prodiderunt. Campis Venafranis adiacent, Concha, Minianum, Præsentianum, & Varianum: hęc vno latere. Sestus altero. Suprà vltra Vulturnum Alifa, vetus Samnitium vrbs ab Liuio Ptolemæoq; nominata cuius incolas Alifanos in prima regione recenset Plinius. Tum infrà inter Vulturnum, ex eo loco qui contra Caliculam est vsque ad litus, & trãscursu à Capua Casilinoque, tractusque montanus Gauri vniuersus, item ea Massici plaga quæ Calenum vsque pertinet, perq; maris oram extenditur, & agro Sinuessano quondam, nunc vulgò Tractus Montis Draconis dicto, cõiungitur, hæc

a. lib. 5.
b. lib. 1.
c. lib. 4. & 6.
d. lib. 12.
e. lib. 14. cap. 6.
f. lib. 8.
g. lib. 11.

hæc vniuersa regio Campaniæ est, amœnitate fœcunditateq; nulli cuiquam Italiæ totius inferior. Inprimis enim triticum, hordeũ, far, omnisq; generis frumentum ac fructus vbertate maxima fundit· vndiq; perculta, nobilibusq; plantis & arboribus instar amœnissimorum hortorum consita. Quondam hunc Campum Stellatem fuisse reperimus, de quo mentionem facit Liuius *a*, excursionem Samnitium in Campum Stellatem agro Campanorum referens. Idem & alibi *b* pugnam maximam in Campo Stellate factam narrat, qua XVI. Mil. CCC. Samnites à Romanis cæsi. Præter hæc & alio loco scribit, Annibalem per agrum Alifanum, Calatinumq; & Calenum in Campum Stellatem ad Casilinum exercitu deducto, viæ ducem ibi virgis antè cæsum in crucem sustulisse. De Campi Stellatis præstantia Marci Tullij nobile testimonium extat in oratione contra Rullum, qua legem agrariam contentione summa dissuasit, interque cætera sic scribit. Atenim ager Campanus hac lege diuidetur, orbis terræ pulcherrimus. Et pòst: Adiungit Stellatem Campum agro Campano, & in eò duodena describit in singulos homines iugera· quasi vero paulùm differat ager Campanus ac Stellâtis. Deniq; tota illa oratione non solum Herculantheam viam, Gaurum, & salicta ad Minturnas, sed etiam Stellatem Campum populi Rom. patrimonium, adeoq; peculiares tum fuisse fundos ostendit. Suetonius auctor est Iulium Cæsarem in Consulatu Campum Stellatem à maioribus consecratum, agrumque Campanum ad subsidia reipublicę vectigalem relictum, XX. millibus ciuium extra sortem diuisisse. Falernus ibi ager ab eius nominis monte dictus (quem & à Falerno quodam denominatum Seruius auctor est) vitiferis collibus nitet. Non procul est à Puteolis· vinumq; Falernum eo gignebatur, cui secundum inter Italiæ generosa nomẽ. Commemoratur à Martiale sic: De Suessanis venerunt Massica prælis: Condita quo quæris Consule? nullus erat. Et Silius *d*: grauidæ cui nectare vites Nulli dant prælis nomen præferre Falernis. Plinius etiam hoc vini genus commendat multis· additq; Falernum à ponte Campano incipere, læua, petentibus vrbanam coloniam Syllanam, antea Capuæ contributam. In Campo quoque Stellate Carinula quondam Calenum, iacet, quo de suprà diximus. Decætero Turris Fracolisena· item Theanum ad alterius in Apulia differentiam Sedicinum à Strabone Plinioque cognominatum· quò Coloniam deduxisse Augustum liber Coloniarum indicat his verbis. Iter populo debetur. Pedes LXXX. Ager eius limitibus Augustis militibus est assignatus. Theanum hoc Liuius persæpe memorat. Sunt etiam hîc Calui, Ptolemęo Cales vocati, itemq; Virgilio *e*, cum ait: Quique Cales linquunt: vbi Seruius Cales, inquit ciuitas est Campaniæ. De his ita liber Coloniarum: Cales municipium muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius limitibus græcanicis antea fuerat assignatus, postea iussu Cæsaris Augusti, millibus nominis sui est reuocatus. Auctor vrbis fuit Calais Boreæ filius post Argonautarum reditum in hæc loca profectus· vnde Silius *f*: Quem genuere Cales: non paruus conditor vrbis Vt fama est Calais Boreæ. Liuius *g* tamen & Festus Ausones primos Calium incolas fuisse tradunt. Sequitur Calicula sic veteribus dicta· nunc Caianellum: & vt ea Massici pars, quæ Liris ostijs est propinqua, Carrum, sic altera inter Carinulam & Turrem Fracolisenam pro Gallicano nunc Cascanum appellatur. Ad Turrem Fracolisenam Fabius Max. sedebat, quando Casinum petẽs Annibal, ad Casilinum errore deductus, ibi à Fabio conclusus est: qua de causa nullam ex agro Casilino viam exitumq;, sed Calliculæ iugum petendum animaduertens

a. lib. 9.
b. lib. 10.
c. lib. 22.
d. lib. 7.
e. lib. 7. Aeneid.
f. lib. 8.
g. lib. 8.

uertens, huiusmodi ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostem commentus euasit. Ad duo millia ferme boum contracta, quorum cornibus vndique faces ex agris collectæ fascesq; virgarum, atq; arida sarmenta præligantur: ita primis tenebris in aduersos concitantur mõtes accẽsis cornibus: & calore iam ad viuum adueniente, sic vt capitum inquietatio flammam excitaret discurrunt: tum Romani milites ad locorum præsidia collocati, nouitate rei vt obscura nocte perterriti, stationibus desertis, transitum Pœno in agrum Alifanum reliquere liberũ.
a.lib.22. Id & Liuius a & Plutarchus b quoque memorat. Vlteriùs ad ostia Vulturni flumi-
b.in uita Annibal. nis, dextra, Vulturnum quondam oppidum fuit ab eo flumine denominatum. Vtriusq; memoriam vsurpant Strabo, Plinius, Mela, Ptolemæus, ac Dionysius,
c.lib.7. qui de flumine prodigium ita refert c. Amnes Vulturnus & Glanis omisso naturali meatu verterũt cursus, aliquandiu retrocedẽtes ab ostijs ad suos fontes. Et flumẽ
d.lib.2. e.lib.8. etiam memorat Lucanus d inquiens: Vulturnusq; celer: item Silius e: Fluctuque
f.lib.2. de bell. Goth. sonorum Vulturnum. Nec verò omittendum est id ab Agathio f Casilinum appellari, qui de Bultino Francorum Duce scribens, his verbis vtitur. Quocirca cum Bultinus se in Campaniam contulisset, haud longè à Capua castrametatus est in ipsa Casilini fluminis ripa, quod ex Apennino monte per proximos circumagens se campos in Tyrrhenum mare defertur. Et infrà memorabilem Francorum stragem ab Narsete editam referens, poterat, inquit, circa Capuam quisque campos spectare cruore ac sanie diutius inundasse, & proximum flumen excessisse iam ripas, quia vltrà quàm ferre posset hostium cadaueribus repleretur. Mihi verò ex incolis quidam nonnulla elogia recitauit in vrnam insculpta lapideam sub Casilini fluminis ripas locatam, quæ huiusmodi sunt. Aquas Casilini fluminis mortuis grauatas suscepit Tyrrheni maris litus, quando Francorum gentem occidit Ausonius ensis, vbi misero hæc gessit morem Bultino. Fœlix etiam iste fluctus, & erit barbarico pro trophæo diutinè eructans sanguinem. Hæc Agathius. Erat autem Francorum exercitus pugnantium XXX. Mil. Narsetis vix ad IIXX. Mil. neque superstites ex ea clade supra quinque relicti Franci. Romanis LXXX. non amplius amissis. Obiter etiam ex Agathio Blondum aliosq; scriptores cõuinci notandum est, qui cæsum Bultinum, vel vt ipsi vocant Bucelinum, prope Tanetum prodidere: nam id errore non caret manifesto, quandoquidem hoc in loco Narsetem eam insignem edidisse stragem patet, vti iam prædiximus. Itaq; Vulturnum Agathius Casilinum appellat, qui ab Apennino per Venafranũ agrum Campaniamq; mediam ac vrbem Capuam fluens, ad eum locum vbi quondam Vulturnum oppidum extitit, vti etiam Strabo testatur, in mare prouoluitur. Amnes torrentesq; multos colligit, inter cæteros Cusanum, Calorem, Sabbatum, aliosq; item ex Apennino iactos.

CVMANI.

OLim à Vulturno ad Sarnum Cumanos tenuisse nec vnquam ab Hetruscis etsi tum vniuersæ propemodum Italiæ dominis illo tractu pelli, vel etiam in potestatem redigi potuisse Sempronius auctor perhibet. In hoc igitur prima vrbs
g.lib.34. Vulturnũ fuit, qua de paulo ante locuti sumus. Coloniam ex Romanis eò deductam Liuius g ita scribit: Coloniæ ciuium Romanorum deductæ, Puteolos, Vulturnum, Liternum, trecenti homines in singulas: deduxere Triumuiri T. Sempro-
h.lib.35. nius Longus, qui tum Consul erat, M. Seruilius, Q. Minitius Thermus: ager diuisus est, qui Campanorũ fuerat. Idem h alibi Vulturnum prope fluminis Vulturni ostia

ostia fuisse prodit. Nunc illo loco Castellum Almarinum est cognomine Boturnensium vt vulgò vocant pro Vulturnensium, ad alterius castelli Almarini differentiam, quod vltra Neapolim IIXX. P. Mil situm. Deinde post tria millia Castellutium, eiusdem amnis dextra in ripa, nunc vicus exiguus, vbi Casilinum Blondus celeberrimam Liuio, Straboni, Plutarcho, Ptolemæoq; vrbem fuisse autumat· tũ quod antiqui nominis Casilini recentisq; Castellutij quædam videatur conuenitia· tum quia Vulturni appositum ripæ non procul ab eo loco distet, vbi Vulturnũ oppidum olim extitisse constat, quod Liuius à Fabio Max. contra Pœnum præsidijs occupatum scribit, vt inde Casilino tribus millibus remoto submitti commeatus tutò posset. Et sanè Liuij [a] verbis diligenter inspectis Casilinum olim vbi nunc Castellutium est, intelligemus extitisse· præterquam quod etiam hoc tempore Falernum agrum à Campano, qui Sinuessano quondam, nunc Montis Draconis dicto, conterminus est, vicus ille distinguat. Quod si cui difficilem hæc res fidem habere videbitur, quasi è Liuio Straboneq; [b] manifestum fiat, Casilinum olim ædificia maxima firmissimosq; muros necessariò habuisse, quorum prȩsidio contra tot Annibalis impetus ac diuturnam obsidinem in fide Populi Rom. sese tutari potuerit· at verò hîc nulla nunc antiquitatis monumenta vestigiaq; conspiciantur, illi nos ita cum Blondo breuiter occurremus. Negari quidem haud posse quin Casilinum vires Annibalis egregiè diu sustinuerit· cæterùm id non tam ædificiorum aut operum magnitudine, quàm præsidiariorum militum, vtpote Prænestinorum ac Perusinorum virtute contigisse. Liuius [c] enim vnaq; Strabo ad Casilinum in Vulturni ripa situm, Annibalem ait copias admouisse, idq; quoniam milites Prænestini Perusiniq; DXL. in præsidijs ibi collocati erant, haudquaquam potuisse capi· obsidione quoq; tã longa tẽtatum, vt præ annonæ difficultate tritici modius vnus CC. drachmis emeretur, eiusq; venditor periret fame, emptor vitam conseruaret· deniq; hac demùm occasione relictum à Pœno, quòd Annibal quodam die rapa ferẽtes milites iuxta præsidia vidisset· ideoq; constantiam eorum & patientiam admiratum, quod in tanta rerum omnium inopia nondum de deditione cogitarent, sed animis ad perpetuam defensionem viderentur intenti, vtpote raporum maturitatem expectare cogitantes, motis castris soluisse obsidionem: vt adeo non tam munitione loci, quàm fide constantiaq; præsidiorum vrbs seruata fuerit. Itaq; iam non est vt dixi mirandum, si veterum ædificiorum quæ quoq; momenti exigui fuisse potuerunt, nulla iam hîc vestigia conspiciantur. Quod si quis adhuc instet, Casilinum olim iuxta vicos nunc in Vulturni ripa sitos, Gancellum & Aronum, extitisse, quòd ibi nunc plura vetustatis indicia vestigiaque, quàm apud Castellutium cernantur· respondet Blondus, eorum à mari Castelloq; Boturno distantiam Casilino non conuenire, cum inter maritimas vrbes, nec procul oppido Vulturno, scriptores id collocent, vici autem illi multò interiùs in mediterraneo sint. Quinetiã circa Gancellum & Aronum non est ille Vulturni amnis flexus, quem ad Casilinũ describit Liuius. Sed & Aronum antiquũ vocabulũ integrum penè esse videmus· olim enim Nataronus dicebatur, vti ex Plutarchi Parallelis vertit Petrus Candidus [d] · vbi ille res gestas Annibalis ad Casilinum memorans, eum ait in extremã Campaniæ partem ad Casilinum profectum, vbi Vulturnus amnis fluit, Nataronus Romanis dictus. Proinde tenendum videtur, neutro horum in loco, sed veriùs vbi Castellutium est, olim Casilinum extitisse. De Casilino sæpè Liuius commemorat· & nominatim [e] vbi præsidium eius annonȩ difficultate tandem victum, Annibali

a. lib. 22.
b. lib. 4.
c. lib. 23.
d. in uita Fab. Max.
e. lib. 23.

a.lib.24. nibali se dedidisse: itam alibi a, cum à Romanis receptum scribit. Tractus hîc totus vndiq; propemodum collibus inclusus circa ostia Vulturni ad mare versus tãtùm panditur. Intus dextra Vulturni ripa, quarto supra Castellutium lapide, à mari duodecimo, ciuitas est Capua Noua, iuxtaq; ad II. millia, peringentes Capuæ veteris ruinæ iuxta templum D. Mariæ gratiarum apparent. Eæ sunt, vrbis portæ semirutæ, theatrum, immensæ moles fundamentorũ amplissimarum ædium ac templorum, scapi, bases, capitula, tymbi, aliaq; similia planè confracta diruptaq;: præter hæc etiam aquarum longa lataq; receptacula subterranea, cum plurimis huiusmodi splendoris, amplitudinis, ac magificentiæ veteris Capuæ signis. Capuam Strabo, Sempronius, Cato, Dionysius, Liuius, Plinius, Appianus b, Tacitus c, Ptolemæus, & Virgilius compellant, itemq; Silius d, inquiens: Inprimis Capua heu rebus seruare serenis Inconsulta modum, & paruo peritura tumore. Item alibi e: Altera Carthago Capua. De primo eius conditore varias antiquorum sententias inuenimus. Catoni Sempronius consentit ab Oscis ædificatam tradens his verbis. A Vulturno amne ad Silarum Hetruscorum vetustissimus ager fuit, in quo priùs Oscam, dictam posteà Capuam condiderunt. Hoc alibi quoq; manifestiùs Cato confirmat, inquiens: Osci qui nunc Capuani. Seruius item hunc Virgilij f locum: Oscorumq; manus: ita exponit, vt Capuanos ab initio dictos Oscos scribat, propter serpentium apud eos multitudinem: Oscus enim serpentis est genus, quem Itali adhuc vulgò vocant Oscorzonem. Alij Capuæ nomen à falcone, quam auem prisca Thuscorum lingua Capyn dixit, profectum aiunt, quòd ex eius volatu auguriũ vrbis ędificandæ captum fuisset. Neq; nouum id vt puto cuiquam videbitur, si circa auspicia religiosissimos quondam ac diligentissimos fuisse Hetruscos cogitet: qua de re multis in locis testis est Liuius. Sed & plurimi Capuam denominatam conditamq; à Capy tradunt Æneæ socio, cui sententiæ Virgilius accedere videtur inquiens g: Et Capys, hinc nomen Campanæ dicitur vrbi: Seruio ibidem annotante, Capuam à Capy nomen habere: quod etiam Lucanus h approbat hoc versu: Mœnia Dardanij tenuit Campana coloni: præterea Silius i ita: Tum Capys vt primus dederat sua nomina muris, de Capua nimirum loquens. Cum his Dionysius K etiam sentire videtur: simulq; Suetonius in Cæsare scribens, cum in colonia Capua deducti lege Iulia coloni ad extruendas villas sepulcra vetustissima disijcerent, tabulam æneam in monumento, quo dicebatur Capys conditor Capuæ situs, inuentam esse conscriptam litteris verbisq; græcis hac sententia: Quando ossa Capys detecta essent, fore vt Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur. Strabo diuersè tradit Capuam appellatam à campestri agro regionis: quam cum prius Opici & Ausones, dein Osci, quos eiecere Cumani, posteà his pulsis Hetrusci tenuissent, eos vrbem hanc aliarum vndecim quas in hac regione condiderant, instituisse caput, quemadmodum in superioribus est dictum. Sentire hoc quoq; videtur Eustathius, itemq; Liuius l inquiens: Vulturnum Hetruscorum vrbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam traditur, Capuamq; ab Duce eorum Capy, vel quod propiùs vero est, à campestri agro appellatam. Nec ab hac sententia Plinius etiam abscedere videtur. Sed & Annius apud Sempronium tradit, Vulturnum Osca Thuscaq; lingua campestrem significare. Præter hæc tamen quidam aliud etymon à capacitate & abundantia, quasi omnem vitæ fructum capiat, assignant, vt Diodorus sentire videtur. Alij aliter, quorum opiniones ideo quod iuxta fabulas esse videantur prætermitto. Mihi sanè vt omnium quos citauimus sententiæ concilien-

Marginal notes: b.lib.1.de bell. ciuil. 2.& 4. — c.lib.4.13. 14.& 20. — d.lib.8. — e.lib.11. — f.lib.7. Aeneid. — g.lib.10. — h.lib.2. — i.lib.12. — K.lib.1. — l.lib.4.

lientur,haud ſine ratione credi poſſe placet,vrbem hanc primùm omnium ab Oſcis conditam Oſcamq; dictam,quod Cato Semproniusq; tradunt, auctam verò pòſt à Thuſcis,ſimulq; ob falconis augurium Capuæ nomen accepiſſe: ſed & id confirmatum aduentu Capys Æneæ ſocij,fortaſſe quòd ille etiam vrbem tum inſtaurarit auxeritúe,quapropter conditor eius antiquorũ ſcriptorum more dictus ſit, qui vt aliàs quoque monuimus,auctores vrbium perſępe nominant eos, à quibus vel auctæ tantùm,vel reſtitutæ fuere. Quinetiam Capuæ nomen ob agrum cãpeſtrem magis inualuiſſe·vel aliquando non admodum in vſu frequens(cùm Vulturnum quoq;Capuam olim dictam inueniamus)etymo quouis alio fuiſſe renouatum nil vetat. Omnia verò hæc tam quæ nos ipſi attulimus, quã quæ ab alijs dicta recitauimus,legentiũ arbitrio iudicioq; probanda planè damus. Sed de ſumma Capuę vetuſtate,neminem hercule ambigere puto: memoriam enim eius ſummo cũ honore veteres ſcriptores omnes vſurpant,nempe tam propter antiquitatem,quã opes,amplitudinem,ac potẽtiam. Liuius in primis eam ſæpiſsimè commemorat, nominatim autem vbi [a] Capuanorum cum populo Romano pacem factam narrat·item cum [b] omnium vrbium Italiæ principem Capuam ſecundum Romam dicit·idq; poſt Cannenſem pugnam ab Annibale Carthaginem perſcriptum,qui tũ à Capuanis benignè exceptus,apud eos hybernauit·quo tempore miles eius otio luxuq; corruptus adeo eſt,vt inſequenti vere veluti armorum rudis marceret: vnde nimirum(quod etiam Plutarchus [c] ſcripſit)primã ruentis fortunæ cauſam Pœnus contraxit. Poſt Annibalis à Capua diſceſſum, Q. Fuluium & Pub. Claudium Coſſ. eò cum legionibus ire iuſſos,quoniã in illa vrbe ſubacta maximum populo Rom. momẽtum fore putabatur, idem Liuius [d] commemorat. Alibi [e] ſcribit,vrbe ab Romanis per grauem ac longam obſidionem capta direptaq;,ad LXX. principes Senatus interfectos,nobiles ferme CCC. in carcerẽ conditos,varijs caſibus alios per ſocias nominis Latini vrbes in cuſtodias datos interijſſe. Sed & ante deditionem Vibium Virium ſcribit in Senatu Campano ita locutum, vt potiùs recordatione ſuppliciorum,quæ victos manere oporteret,antè fato cedendum arbitraretur· inſtructasq; ſibi epulas ad quas accederẽt,qui vna ſecum via & honeſta & libera ad mortem vti vellent,profiteretur,ſeptem & XX. Senatores domum ſecutos,epulatosq; cum eo,& quantum facere potuerant alienatis mentibus vino ab imminentis ſenſu mali,venenum omnes ſumpſiſſe·inde miſſo cõuiuio dextris inter ſe datis, vltimoq; complexu collachrymantes ſuum patriæq; caſum, alios vt eodem rogo cremarentur manſiſſe·alios domum eſſe digreſſos. Addit inde reliquam Romanis de vrbe agroq; conſultationem fuiſſe·quibuſdam delendam cenſentibus,præſentẽ tamen vtilitatem viciſſe: nam propter agrum fertiliſsimum ſeruatam, vt eſſet aliqua aratorum ſedes,vrbiq; frequentandæ multitudinem incolarum libertinorũq; & inſtitorũ opificumq; retẽtam·agrum & tecta publica Populi Rom facta· ſic habitari tanquam vrbem placuiſſe·corpus nullũ ciuitatis,nec Senatus,nec plebis cõcilium,nec magiſtratus eſſe·ſine concilio publico,ſine imperio·præfectumque ad iura reddenda quotannis ab Roma iri miſſum. Et hac de cauſa cum Cæſaris temporibus deſolata vrbs Capua propemodum tota eſſet,Romanorum eò coloniam deductã Coloniarũ liber his verbis teſtatur. Capua muro colonia Iulia fœlix iuſſu Imp. Cæſ. à XX viris eſt deducta. Iter populo debetur in ped. C. Ager lege Sullana fuerat aſsignatus· pòſtea Cæſar in iugeribus militibus pro merito diuidi iuſsit. Sanè hoc contra ſententiam rationemq; M. Tullij factum,ex eius oratione, qua le-

a. lib. 7.
b. lib. 23.
c. in uita Annibal.
d. lib. 25.
e. lib. 26.

gem agrariam summis viribus oppugnauit, intelligitur, cum in hæc verba prorumpit. Capuam deduci colonos volunt· illam vrbem huic vrbi rursus opponere· illuc opes suas deferre, & imperij nomen transferre cogitant, qui locus propter vbertatem agrorum abundantiamq; rerum omnium superbiam & crudelitatem genuisse dicitur. Pauloq; pòst: Maiores nostri Capua magistratus, Senatum, concilium commune, omnia deniq; insignia reipub. sustulerunt· neque aliud quicquam nisi inane nomen Capuę reliquerunt, non crudelitate, quid enim illis fuit clementius, qui etiam externis hostibus victis sua sæpissime reddiderunt, sed consilio, quòd videbant si quod reipub. vestigium illis mœnibus contineretur, vrbem ipsam imperio domicilium præbere posse. Item in oratione secunda hæc scribit. At enim ager Campanus hac lege diuidetur, orbis terræ pulcherrimus, & Capuam colonia deducetur, vrbem amplissimam atq; ornatissimam: & pòst: Vnúmne fundum populi Rom. caput vestræ prouinciæ, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum vectigalium, horreum legionum, solatium annonæ disperire patiemini? Item inferius, Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuum magnitudine, vrbis salubritate, descriptione, pulchritudine: ex hac copia atque omnium rerum affluentia primùm illa nata sunt· arrogantia, qua à maioribus nostris alterum Capua Consulem postulauit· deinde ea luxuries, quæ ipsum Annibalem armis etiam tum inuictum, voluptate vicit. Hæc Cicero, quibus aliter eum censuisse quàm accidit colonia Capuam deducta cognoscimus. Enimuero ex eo tempore semper in potestate ditioneq; Romanorum Capua stetit, donec ab Genserico Vandalorum rege subuersa, profligatisq; dein Ostrogothis à Narsete instaurata, demum post annos fermè centum à Longobardis iterum excisa deletaq; est. Nouam postea Capuam ad Vulturnum amnē duobus ab antiqua P. Mil. extructam constat, verùm quo auctore non reperimus. Eius mœnia Corradus Friderici II. Imperat. August. filius deiecit· vrbemque direptam ac spoliatam calamitate affecit ingenti, quòd vt Blondus [a] scribit, populus Campanus vnà cum Neapolitanis Manfredorum nomini hostem infensumq; se demonstrasset. Aliam deinde non minorem sub Alexandro VI. Pontif. Max. cladem sustinuit, cum exercitu Gallorum, quem rex Ludouicus XII. in expeditionem contra Federicum Arragonium miserat, benignè excepto, rapinis, stupris, ac cædibus ab eo lacerata fœdataq; est. Memorabile quidem ille casus vrbis, ciuium militumque supra trium millium stragem, aliud tamen insignius habuit, quod à Sabellico monumentis est traditum, complures præcipuæ nobilitatis virgines in flumen ibi sese præcipitasse, cum ita vim irruentium furore libidinis militum inito consilio præcauendam, castitatemque potiorem turpi habendam vita decreuissent. Episcopatum Capuæ Nouæ Ioannes XIIII. Pontif. Max. cum Othoni II. Imper. Aug. coronam poneret, in Archiepiscopatum redegit, memoriæ nimirum causa· quoniam per populi Rom. tumultum Iofredo Campaniæ Comite adiuuante, cum in carcerem fuisset missus, Pandulphi vt Blondus, vel Ioannis vt Platina vocat, Principis Capuani opera Iofredo perempto, libertatem dignitatemque recepisset. Antistitis Capuani locum annis superioribus Nicolaus Saxonius ordinis prædicatorum monachus & Ecclesiæ Romanæ Cardinalis tenuit, summi vir ingenij, ac inprimis eruditus. Capuam Nouam Raymundus prædicatorum generalis magister XXIII. ortu nobilitauit, homo non minus doctus, q̃ sapiens, vt scriptorum monumenta produnt· item Ioannes Antonius

a. lib. 17. hist.

nius cognomento Campanus, quem ſe cognouiſſe Volaterranus ſcribit puerum ouium paſtorē, cæterùm ingenij naturæq; impetu cōuerſum ad ſtudia litterarum tantos habuiſſe progreſſus, vt ingentibus p̄mijs in ſcholā à Peruſinis publicè accitus ſit, ac pòſt eruditionis ſummæ fama Epiſcopus Aprutinus à Pio II. Pōtif. Max. litteratorū Mæcenate diceretur. Obijt ætatis anno XL: corporis ſtatura modicus fuit, ſed ingenio doctrinaq; vir maximus. Plurima ſcriptorū monumenta poſteris reliquit, inter q̄ de Bracij Montonei rebus geſtis libri. Capuæ incolas Campanos pro Capuanis dictos obiter etiā ex Liuio ac alijs veteribus obſeruandū eſt. Campū Leborinū nobiliſsimū Capuæ finitimū à Plinio deſcribi ſuprà dictū eſt: cuius ſolum opere quidem arduum, cultuq; difficile, ſed grandiferum & fructuoſum perhibet. Incipit à monte Tifata qui ſupra Capuā eſt, & vſq; Neapolim & ad colles Puteolanos extenditur, vrbe Capua Vulturnoq; flumine vſq; ad oſtia, cōcluſus. Tractum hunc omnem circum Capuam & vbi Anuerſa, tabulis publicis ante annos CCCC. cōfectis Campos Leborios appellari, idq; ipſos aſſeruiſſe Cāpanos p̄diximus, ſimul etiā inde nouā Terrę Laboris appellationē, quæ Campaniæ nunc eſt, in vſum vulgi profectam. Tifata mōtem memorat Liuius *a*, Annibalem *a. lib. 7.*
è Brutijs auxilio Campanis venientem, quos tum Q. Fuluius & Appius Claudius *& 26.*
Romani Coſs. obſidione premebant, cum maxima parte copiarum ac elephantis tribus & triginta, poſt Tifata montem, imminentem Capuæ occulta in valle conſediſſe ſcribens. Eundem nominat Silius *b* hoc verſu: Tifata vmbrifero gene- *b. lib. 13.*
ratum monte Calenū. A Capua millibus octo noua ciuitas Anuerſa veteris Atellæ ruinis inædificata cernitur. Atellam Ptolemæus, Strabo, Siliusq; *c* nominā: & *c. lib. 11.*
Plinius Atellanos in prima regione: priùs itaque de Atella, tum de Anuerſa, tractabimus. Oſcorum vrbs Atella fuit, vnde Atellanæ fabulæ dictæ, quæ ſalibus & ſoluto ioco, cæterisq; id genus exempli tum ridiculi, tum laſciui conſtabant, vti à Marco Varrone, Gellio, Macrobio, Iuuenale, Liuioq; *d* traditur. Habebant ob- *d. lib. 7.*
ſcœniora quædam & impudica, neque raro morum pernitioſas corruptelas: quāobrem à Liuio, Valerio Maximo, Iuuenale, plurimisq; ſcriptoribus improbatæ taxatæq; fuere. Scriptor harum Ciceronis ætate L. Pomponius Bononienſis fuit. Atellæ memoriam ſæpe Liuius vſurpat: inprimis vbi *e* cum Calatia deditio- *e. lib. 62.*
ne captā: item cùm *f* Atellanos à Senatu Calatiam migrare iuſſos ſcribit. In eius *f. lib. 27.*
poſtea collapſæ deletæq; veſtigijs Robertum Guiſcardum Normannorum Ducem, (vel vt Collenutius *g* appellat, Raynonem Triſtani Normanni ſucceſſo- *g. lib. 3.*
rem) Neapolis & Capuæ imperio imminentem caſtra muniuiſſe, nouæq; vr- *hiſt. reg.*
bis initia poſuiſſe traditur: quam Aduerſam à re, vti aduerſus illa quæ diximus oppida munitam, appellauit. Nunc tamen Anuerſam littera d, in n, mutata dicimus. Nominat eam Facius *h* hac ſententia: Ducem itineris meum, qui non *h. lib. 3.*
ſubſiſtit Inſecutus ſum porrò donec ad Anuerſam veni. Dirutam vſq; ad funda- *Cant. 1.*
menta legimus à Carolo primo Neapolis rege ob Reburſæ gentis rebellionem, quam ille tum extirpauit deleuitq;, vt Collenutius *i* auctor perhibet. Non procul *i. lib. 5.*
Atella, Septentrionem verſus Auella fuit, ita cum à Strabone nominata, tum eti- *hiſt. reg.*
am à Silio *K* dicente: Paſcuaq; haud tardè redeuntia tondet Auellæ: ac infrà: Sur- *K. lib. 8.*
rentum, & pauper ſulci Cerealis Auella. Ptolemæus tamen Abellam, Plinius oppidum Abellinum vocat: cæterùm ea tenuis aut nulla propemodum eſt differentia propter litterarum V. & B. affinitatem, vt Lucianus demonſtrat, & in efferēdis gentium nominibus maximeque græcis, frequens eſſe docet vſus: nam &

græci, ß, ſuũ more, V. Latinorũ pronuntiant: & pariter Italię quoq; gentes q̃dam, vt pro Bernardo Vernardum dicãt. Macrobius auellanas nuces ab hac vrbe nomen habere vult: vti etiã Virgilius a ſentire videtur inquiẽs: Et quos maliferæ deſpectant mœnia Abellæ. Quanq̃ aũt hoc in verſu diuerſa quoq; lectio, Bellæ, habeat: idq; Seruius exponens Nolam à poëta ſignificari, ſed ideo non compelli dicat, ꝙ iniuria quãdoq; fuiſſet à Nolanis hoſpitio negato affectus: nobis tñ iſta ratio Seruij puerilis ineptaq; videtur, vt veram lectionẽ Abellæ eſſe omnino cenſeamus, quippe qm̃ hanc vrbem nucũ vbertate Nolæ quondã non ceſsiſſe cõpertum ſit. Vulturnũ amnem ſequitur Clanius è montibus inter Nolam & Capuam regione ferè media prorumpens, à Virgilio nominatus, ita: vacuis Clanius non æquus Acerris. Et eum locũ Mancinellus exponẽs, nominis originem ad Cyclopem quendã refert. Amnis hic ille eſt, qui via inter Capuã & Anuerſam occurrit, ac ſæpenumero nunc in Acerrano agro, ſicut olim in Campano Atellanoq; ſolebat, præſertim hybernis menſibus ſtagnat: qua de cauſa ligneis pontibus connexa multis in locis itinera neceſſariò ſunt, qui veterum ædificiorũ lapidibus ex vrbiũ propinquarum ruinis eò delatis plerumq; fulciuntur incumbuntq;. Dionyſius b Halicarnaſſeus Glanem appellat, cũ amnes Vulturnũ & Glanem naturali quandoq; curſu omiſſo, contrà ab oſtijs ad fontes aliquandiu refluxiſſe ſcribit. Vibius Sequeſter cum Virgilio Clanium vocat, auctuq; peſtẽ meditari terrę ait. Spatio à mari P. M. VIII. latiſsimè diffunditur lacus inſtar, latitudine duorũ ferme milliũ quibuſdã in locis, alibi verò C. vlnarũ: ideoq; circum oſtia quibus in mare exit, vulgò lacus Patriæ vocatur, piſciũ abundantia, qui fere Neapolim deferri ſolent, vberrimus. Lacum hunc Silius c paludis nomine memorat inquiẽs: Hinc Linterna palus: & alibi d. ſtagniſq; paluſtre Linternũ. Ratio cognominis eſt, ꝙ vti oſtẽdimus, propinqua Linterno ſit. Dextra lacus haud procul à mari Turris Patriæ cernitur, vbi lintre nunc tranſmittunt iter agentes, & propinqua paulò ſuperiùs antiqui pontis planè iam diruti, trãſitum per aquas olim cõiungentis veſtigia apparẽt. Iuxta Turrim hanc Linterni veteris vrbis indicia ſuperſunt, in qua Scipionẽ Africanum ſcriptorũ monumentis celebratiſsimum ætatẽ degiſſe legimus: vnde tanta loco nobilitas acceſsit, vt ab omnibus antiquis Strabone, Plinio, Liuio, Appiano, Mela, Ptolemæo, Antonino, deniq; multis alijs honeſtiſsimè commemoretur. Fuit inter Vulturnum & Cumas iuxta mare: quanquam citra Vulturnum à Liuio quandoq; collocari videatur, vtpote cum e difficile iter Annibalis in Samnium ex agro Falerno redire coacti narrans, eum intra Formiana ſaxa ac Linterni arenas, ſtagnaq; perhorrida ſitu hybernaturum ſe cogitantem, quia per Caſilinum euadere non poſſet, quæ vrbs à Fabio pręſidijs tenebatur, & Vulturno flumine dirempta Falernum agrum à Campano diuidebat, per montium ſaltus & iugum Calliculæ traducto exercitu in agro Alifano caſtra poſuiſſe ſcribit: ex quibus Linternum citra Vulturnum eſſe colligi videtur. Idem tamen alibi f dolis artibusque Campanorum, quibus rem Cumanam ſuæ ditionis facere contenderant, expoſitis, ita ſubijcit. Interim T. Sempronius Conſul Rom. Sinueſſæ, quò ad conueniendum diem edixerat, exercitu luſtrato tranſgreſſus flumen Vulturnum, circa Linternum caſtra poſuit: quibus verbis Linternum eo loco deſignat, vbi id auctores omnes alij cum hiſtorici, tum geographi ponunt: nimirum vbi nos Turrem Patriæ ſitam oſtendimus. Hæc autem varietas ita puto dijudicanda eſt, vt primo loco de agro Linterni qui citra Vulturnum erat, vtpote palu-

a. lib. 7. Aeneid.
b. lib. 7.
c. lib. 7.
d. lib. 8.
e. lib. 22.
f. lib. 23.

te paluſtri & arenoſo Liuium loqui exiſtimemus· altero de agro Linterni circa oppidum, & vltra Vulturnum. Idem hoc Blondus & Raſſanus, prætereaq; nequaq̃ ambigendum ſentiunt, quin iſto loco Linternum fuerit, cum etiam acidulus ille fons, de quo Plinius ait eius aquas vini modo facere temulentos, hîc inueniatur. Apparet nunc inter ædificiorũ ruinas· & vt incolæ regionis aſſerunt, potu capitis doloribus auxiliatur. Quod aũt Plinius ebrietatem eum cõciliare ſcribit, eius periculum ſe feciſſe Blondus & Raſſanus temperatè bibendo teſtantur, cęterùm cõmotionis aut temulentiæ vim, vel à cæteris aquis differentiam comperiſſe nullam. Addunt tamen ſumpſiſſe modicè· quãobrem experientia fortè nõ reſpõdit. Linternũ Romanorũ coloniam deductam auctor eſt Liuius *a* his verbis: Coloniæ ciuium Romanorũ eo anno deductæ, Puteolos, Vulturnũ, Linternũ· CCC. hoĩes in ſingulas: item Salernum Buxentumq; coloniæ Romanæ deductæ ſunt: deduxerũt Triumuiri T. Sempronius Longus, qui tũ Cõſul erat, M. Seruilius, Q. Minutius Thermus. Ager diuiſus eſt qui Campanorũ fuerat. Linternum Roma cõmigraſſe Scipionẽ Africanũ, vt æmulorum odio ac inuidiæ locũ daret Strabo, Liuius, Plutarchus, alijsq; multi tradũt, cum nõ modo Romã patriam & vniuerſam Italiam à Pœnis liberaſſet, verumetiam imperio populi Romani potentiſsimas orbis terræ partes, Africam, Hiſpaniãq; ſubiunxiſſet. Itaq; tam illuſtriũ factorũ hoc præmiũ cepit, vt maleuolorũ inuidię cedere cogeretur, exiliumq; volũtarium ſubiret, ne inter ingratiſsimos ciues viuens, patriæ quã ſeruauerat ornaueratq; triſtiſsimũ caſum videret: àdeo vt exemplo hoc verũ cõperiamus quod vulgò dici ſolet, nunq̃ benè rependi beneficia niſi ingratitudine, bonorũ omniũ iniqua ſceleratаq; matre. Domiciliũ igitur in hãc vrbẽ tranſtulit Africanus· & ſplẽdidiſsimas hîc ædes cõſtruxit, in otio & quiete reliquũ ætatis exigens. Aditũ ibidem honoris cauſa quandoq; à nobiliſsimis piratis, celeberrimo eius nomine ac illuſtri fama ductis, cum Liuius & Plutarchus, tum etiã D. Hieronymus ad Paulinum teſtatur. Quò tandem in loco ſepultus fuerit, maximè apud auctores controuerſum eſt. Quidam Linterni dicunt· alij nõ procul vrbe Roma, quemadmodum à Liuio *b* perſcriptum eſt. Is ætate ſua Scipionis vtroq; loco monumentum cum ſtatuis extitiſſe, viſumq; ſibi id quod Linterni erat cum erecta ſtatua pòſt vento deiecta, cum hoc elogio, perhibet: *a.lib.34.* *b.lib.38.*

Deuicto Annibale, capta Carthagine, & aucto
Imperio, hoc cineres marmore tectus habes.
Cui non Europa, non obſtitit Africa quondam:
Reſpice res hominũ quàm breuis vrna premat.

Alterum item ait ante Portam Capenam fuiſſe non procul à Roma, iuxta ſepulcra Scipionum, cum tribus ſtatuis, vna Publij, altera Lucij, tertia Q. Ennij poëtæ ſicut vulgò credebatur. Iam porro noſtra hac de re ſententia huiuſmodi eſt, vt ſuum tamen curioſis ingenijs integrum arbitrium iudiciumq; relinquamus, Linterni verè humatum Africanum: hoc enim è Liuij verbis diligenter inſpectis manifeſtò colligi putamus, cum Scipionem abijſſe Linternum ſcribit, ibique obſtinato nunquam repetendæ patriæ animo vixiſſe, morientem quoque monumento quod ipſe ſibi poſuerat, ne vel cineres ingratæ patriæ reſtituerentur, condi voluiſſe. Cuius rei teſtis etiam eſt Valerius Maximus *c*, cum ita ſepulcro ſuo tradit Africanum inſcribi iuſsiſſe. Ingrata patria ne oſſa quidem mea habes. Strabo *d* prætereа ſcribit iuxta mare poſt Sinueſſam Linternum oppidum eſſe, ibiq; ſepulcrum *6.cap.de ingratis.* *d.lib.5.*

Scipio-

Scipionis cognomento Africani, qui in ea vrbe reliquam exegerit ætatē, omissis propter simultates, vrbis Romæ negotijs. Idem videtur cōprobare Seneca, cum in
a. epist. 77 epistolis *a* inquit: In ipsa Scipionis villa iacens hæc tibi scribo, adoratis manibus eius & ara, quā sepulcrum esse tanti viri suspicor. Erat aūt Seneca Linterni. Ex his igitur ꝓbari puto Linterni Scipionē verè sepultū. porro quod aliud eiusdē prope Romam monumentum fuisse Liuius ait, hoc sanè quin verum quoq; sit, haud quicquam vetat: quippe id florentē adhuc in vrbe publicisq; negotijs, ipsum condidisse dicemus· etsi post in exilio Linterni defunctus, ibi ne ingratæ patriæ restitueretur, humatus fuerit, quemadmodū à Valerio perhiberi suprà diximus. Quod si non ipsum id cum statuis ante portam Capenam sibi posuisse cōtendatur, à cōiunctis certè vel amicis iuxta gentis Scipionum alia conditum memoriæ tanti viri dicemus· etsi nunq̄ in id eius ossa sint illata: quemadmodū & hac ætate nostra Altobellus Aueroldus è Brixia Polanus Episcopus, in fano D. Nazarij Brixiæ sumptuosissimum ex candido marmore monumentum cum statua posuit optimè de se merito Cardinali summoq; viro Raphaëli Riario Sauonensi, cuius tñ ossa Romæ condita sunt apud D. Laurentium in Damaso. Nunc vt ad Linternum reuertamur, id quosdam Baias dixisse reperimus, cæterùm errore nimis aperto ac impudenti, summaq; locorum ignorantia: prorsus enim ineptum est hæc oppida non distinguere, quæ P. M. octo ferme inter se distare scriptorum monumentis apertissimè probatur. Iam vbi quondam vrbs Linternum fuit, nulla præter illam Turrem Patriæ quam suprà memorauimus, & vnicam tabernam diuersoriam cū piscatorum aliquot casis, ædificia sunt: vndiq; tamen inter vepres atq; dumeta domorum fundamenta vetera ruinæq; conspiciuntur. Locus hercule situ cumprimis est elegans: habet enim ab occasu lacum quo de suprà diximus· à meridie mare· à Septentrione simulq; solis exortu campos cultissimos, amœnissimosq; colles: ideoq; spectatus à nobis cum iter eò contigisset, summa cum voluptate est, propter immortale nomen Africani: quanquam neq; sepulcrum illius, nec vllum antiquitatis monumentum præter ea quæ iam dicta sunt, viderimus. Hinc tum in itinere iuxta mare millibus quinis vsque Cumas, villa Seruilij Vacciæ fuit, nobilis & opulenti, verum ignaui hominis ac solitarij· quem otio cæterarumq;
b. epist. 55. rerum omnium contemptu tantùm claruisse consenuisseq; Seneca *b* prodidit, ea propter inquiens, negotijs perpetuis inuolutos dicere solere, vnum Vacciam scire viuere. Id tamen ipse Seneca damnat, eumq; non viuere, sed latere sciuisse, ac ideo se cum per eam viam transitus incidisset, tanquam de sepulto dictitare solitum, Hîc iacet Vaccia, dicit. Sequitur inde locus antiquissimæ nobilissimæque vrbis Cumarū, à veteribus om̄ibus ita nominatæ, nimirū Strabone, Plinio, Dio-
c. lib. 8. nysio, Mela, Solino, Agathio, Liuio, Antonino, Ptolemęoq; ac Tacito, Silio *c* deniq; cum inquit: Et quondam fatorum conscia Cumæ. Vrbis huius conditores Cumæos Euboicos, qui cum Chalcidensibus in Italiam venêre, tum è Strabone,
d. lib. 8. Plinio, Solinoq;, tum etiam ex Dionysio *d* Liuioq; *e* cognoscimus. Tradunt enim
e. lib. 8. illi Cumæos Chalcide Euboica cum classe profectos, in insulam Aenariam seu Pithecusas, quæ litori Campano adiacet, primùm egressos· postea verò maioribus animis in continentem sedes transtulisse. Et Strabo Cumas vetustissimum Chalcidensium atque Cumæorum ædificium, omnesque cum Siciliæ, tum Italiæ totius vrbes antiquitate præcedere scribit· ductores autem classis Hippoclem Cumæum & Megasthenem Chalcidensem ita conuenisse, vt

oppidum gentis vnius colonia fieret, alterius appellationem sortiretur. Clarius autem à Seruio Cumarum origo primordiumq; describitur in eo Virgilij *a* versu: *a. lib. 3. Aeneid.* Huc vbi delatus Cumæam accesseris vrbem· item *b* in hoc: Et tandem Euboicis *b. lib. 6. Aeneid.* Cumarum illabitur oris: ait enim Euboeam insulam esse, de cuius ciuitate Chalcide colonos profectos ad nouas sedes quærendas, nō procul à Baijs vacuum inuenisse litus, ibiq; visa forte muliere grauida, id fœcunditatis augurium interpretantes oppidum ædificasse, quod Cumas appellarunt vel ἀπὸ τῆς κύοντος, id est, pregnante, vel ab vndis, quas græci κύματα vocant. Postremum etiam illud Cumarum nominis etymon commemorat Strabo· additq; Cumanum litus vbiq; rupes habere, quæ fluctibus propemodum continuis feriri solent. Nobis Dionysij, Strabonis, & Liuij sententia probatur, cum quibus in primo loco Virgilij Seruius etiam videtur cōuenire. Vrbem Cumas in monte ascensu difficili & arduo positam, atq; ad mare spectauisse tradit Agathius *c*. Infimam fluctus marini alluebant· su- *c. lib. 1. bell. Goth.* perna muris, turribus, alijsq; molibus adeo erant consepta munitaq;, vt inuictus pene locus videretur: nunc autem omnia fere conciderunt, oppletaq; ruinis iacent, vt tamen vndiq; amplissimorum operum vestigia satis agnoscantur. Erat etiam olim in vertice rupis, vrbe media celeberrimum Apollinis templum, de quo Virgilius *d*: *d. lib. 6. Aeneid.*

At pius Aeneas arces quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæq; procul secreta Sibyllæ
Antrum immane petit.

Et hos versus exponens Seruius, in arce munitissima Cumis ædem Apollinis fuisse scribit: de qua præter ingentes hoc tempore ruinas nihil quicquam superest· quanquam eodem in loco fanum quoddam semirutū appareat. Vndiq; præterea inter ruinas amplissimorum operum admirādæ rupes cum nonnullis turrium & murorum partibus cernuntur. Mentionem Cumarum non raro facit Dionysius, nominatim *e* verò Aristodemum cognomē- *e. lib. 7.* to Malacum, Cumanorum ducem Aricinis auxilio profectum aduersus Aruntem Porsenæ filium, eūq; occidisse· itē præter egregia multa de Cumanis alia, Olympiade LXIIII. Hetruscos Ionij maris accolas, & cū ijs Vmbros, Daunios, aliosq; barbaros, copias ingentes L. Mil. peditum· equitum IIXX. collegisse ad excindēdas Cumas opū inuidia fœlicitateq; laborantes scribit. Hostibus addit, non longo tum ab vrbe spatio sedentibus prodigium accidisse, quo maius ex om̄i memoria non sit auditum vllum· amnes iuxta Castra Vulturnum & Glanim omissa naturali fluxione vertisse cursus, ab ostijs ad fontes aliquādiu recurrentes: id verò omen Cumanos optimum interpretatos, tanq̃ elatas res hostium fata deprimere, suas autem humiles in altum prouehere sponderent, trifariam omnē iuuentutem diuisisse· parteq; vna ad nauium, altera ad vrbis tutelam relicta, DC. equitibus, MD. peditibꝰ in aciem egressos cum hoste conflixisse· ab ijs verò strenuè rem gerentibus, tantā hominum multitudinem tum spreto loci ac temporis incōmodo, tum contemptu paucitatis eorū nullo ordine cōcurrentem, dissipatam profligatamq;· Ducem etiam illorum manu prostratū ac cæsum ab Aristodemo Cumano, cui deinde ciuitatis principatus plebiscito datus est. Idem Dionysius *f* alio *f. lib. 6.* loco Tarquinium Superbum ad Aristodemum Cumæorum Tyrannum confugisse scribit: quod etiam à Liuio *g* refertur· qui insuper alibi *h* Romanos vr- *g. lib. 2.* bem Cumas à græcis habitatam expugnasse narrat· item *i* Cumanos atque Si- *h. lib. 4.* nuessanos eadem lege qua Capuam haberi Senatum censuisse. Sed & præterea *i. lib. 8.*

Cuma-

a. lib. 23. Cumanorum fidem erga populum Rom. alibi a commemorat: & aliàs b de ijsdē b. lib. 4. in hæc verba scribit: Cumanis petentibus permissum vt publicè latinè loquerētur, & præconibus latinè vendēdi ius esset: cuius rei quoq; meminit Diodorus c. c. lib. 12. Alijs deniq; tam multis in locis Cumarum memoriam vsurpat Liuius, vti referre nisi oratione lōga haudquaquam possemus. Strabo Cumanos in potestatem aliquando redactos ab Campanis tradit, ac simul ingenti ab ijs calamitate affectos, cum multis alijs indignè crudeliterq; factis, tum etiam vxoribus cōstupratis: plurima tamen, inquit, ex institutis moribusq; græcanicis etiamnum retinent, tam in iure ciuitatis, quàm in vsu rituq; sacrorum. A Cumis dein ad Auernum lacū vsq; nihil inuenitur scitu dignum, præter Sibyllæ Cauernam vt vocant. Antrū est opere non minus admirabili, quàm sumptuoso in saxum effossum: quod ipsi oculis perlustrauimus, & modulis diligentissimè sumptis paulo pòst edisseremus. Specum hunc illum esse puto, quo de loquitur Virgilius d inquiens:

d. lib. 6. Aeneid.

At pius Aeneas arces quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæq; procul secreta Sibyllæ
Antrum immane petit. Et infrà:
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,
Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum:
Vnde ruunt totidem voces responsa Sibyllæ. Et postea.
Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages: antroq; remugit,
Obscuris vera inuoluens.

Quinetiam hæc ea loca putamus, vbi Cymmerios olim habitasse refert Strabo: Ephorū quippe commemorare dicit, Cymmerios hîc in antris & subterraneis specubus habitauisse (eas nominabant Argyllas) cauernis quibusdam inter se commeantes, & aduenas intra oraculi subterranea adyta deducentes: victum autem effossione metallorum atq; diuinationibus, ob quas etiam assignata sibi ab rege quodam præmia percipiebant, queritare solitos: latrocinando quoque morem habuisse patrium, vt interdiu nunquam ad solis aspectum procederent, sed noctu tantum ex antris egrederentur: eaq; propter Homerum dixisse, nunquam illos solis aspici radijs: gentem verò à rege quodam postea deletam, cum illi non respondisset oraculi fides, simulq; delubrum aliò translatum fuisse. Subijcit autem Strabo, sibi hæc Ephori iuxta fabulas esse videri: nam ætate sua cum Auerni lucum excideret Agrippa, magnifica tum illis in locis ædificia, præterea specum subterraneum vsq; Cumas effossum apparuisse, quem à Cocceio factum vnà cum alio Puteolis Neapolim perducto, fama tenebat. Et fortassis, inquit, ætate Coccei regionis vsus obtinuit, vt eiusmodi subterraneæ viæ cauernæq; fierent. De Cymmerijs etiam Silius e loquitur, inquiens:

e. lib. 12.

Ac iuxta caligante situ, longumq; per æuum
Infernis pressas nebulis pallente sub vmbra
Cymmerias iacuisse domos.

Ego cū anno à C. N. MDXXVI. primùm, & post decimum iterum ad hæc loca deuenissem, cuncta sigillatim inspiciendi cognoscēdiq; studio ductus, assumptis comitibus duobus qui secessus oēs exactè tenebant, per sinum Baianum & Puteolanum, vbi multa conspiciuntur admiranda (veluti quoque circa Mare Mortuum vt nunc vocāt) ad lacum Auernum poëtis celebratissimum, itemq; multis nominibus memorabilem rate deferri volui: breuiterq; referam quæ viderim. Primùm in eam partem montis circa lacum egressi,

egreſsi, quæ inter Septentrionem & occaſum iacet, de qua Virgilius, Facilis deſcenſus Auerni, ad medium vepreti quod ibi eſt, aut paulo inferius inter dumos & vrticas antrum exiguum inſtar aditus ſepulcri collapſi reperimus. In id ingreſsi per ruinas operum aliquandiu procedentes, viam elegantem in ſaxum excauatam, latitudine pedum X. altam XX. in longum D. extentam vidimus: & quantum coniectura licet aſſequi, cum obſtructa muro ſit, vlterius olim ad Baias procedebat. Hanc eam eſſe crediderim, quam Strabo ſcribit Cocceium feciſſe, qua Cumis & ab Auerno Baias commeabatur. Ad CCCCL. pedem oſtiolum in ea cernitur altum pedes V. latum III. per quod eiuſdem menſuræ via in ſaxum exciſa longitudinis ped. LXXX. proceditur. Ad eius finem, dextra perbellum eſt conclaue longum ped. XIIII. altum XII. latum VIII. Intus exaduerſum ingreſſui iuxta parietem, ſaxum à pauimento eleuatum inſtar exigui tori eſt. Penetrale hoc olim, vti etiamnum ex parte cernitur, magnificentiſsimè perfectum ornatumq; fuit: ſumma teſtudo ſile attico cum auri notis depicta: parietes zophoris diſtincti ex magaritarum conchis & coralio compoſitis· infra zophoros vſque ad imum ſolum, opere teſſellato ex gemmis itemq; coralio & margaritarum conchis inducti erant· cuius operis etiamnum aliqua ſigna conſpiciuntur, non minori ſumptu, quàm artificio quondam facti. Vulgò fama eſt hanc Sibyllæ Cumææ habitationem fuiſſe. Ad læuam introitus eius conclauis, eodem in pariete, quædam alia portula cernitur paulò latior altiorq;, per quam ad cryptam aliam latitudinis ped. VI. longitudinis XXV. via lata ped. IIII. alta totidem, ſed longa XL. ducit. Inde tum via breui & peranguſta, ſed altitudinis ped. IIII. in quãdam crypto porticum altam ped. VIII. latum X. longam IIII. & XX. deuenitur, quæ directò propemodum in alterius medium deſinit altæ ped. XX. latæ VI. longæ II. & XL. Contra eius introitum, anguſtum item in ſaxo excauatum ſacellum eſt, latitudine ped. X. longitudine VI. altitudine totidem· ad cuius introitum in eodem pariete, dextra, alterum conſpicitur, latum ped. IX. longum & altum vt ſuperius. Huius in medio lacuſculus aquæ eſt, locusq; tanta vi caloris æſtuat, vt ſudorem nemini non excutiat intranti. Qui receſſus hos tenent, Sibyllam aiunt inibi votis operam dare conſueuiſſe: mihi tamen ſudatorium veriùs fuiſſe videtur. Hucuſq; à primo ingreſſu, qui lacum Auernum ſpectat, nullum omnino ſpiraculum eſt· ſed obſcuræ cauernæ perpetuæ in ſaxum exciſæ, per quas abſque lucerna commeari nequit: & ſi quis ingrederetur aliter, euadere profecto haud poſſet· vti cuidam accidiſſe conſtat, per cuius oſſa nobis in ijs anguſtijs neceſſario fuit incedendum. Priùs etiam exitus in fine nullus patebat· ſed ad oſtium quò introibatur, retro erat commeandum, quod & prima vice nobis vſu venit: nunc autem auulſa montis parte verſus Baias, antrum apertum eſt anguſtum, per quod non tamen præter difficultatem egredi licet: vt manifeſtò appareat hac olim via ſubterranea Baias ab Auerno commeari ſolitum. Res eſt equidem admirationis plena, qua ratione tot cuniculi cryptæq; ferro potuerint excidi, ſilexq; cæſus egeri, cum præter vllum ſpiraculum in tenebris opus omne patratum ſit. Vtcunque aut Cymmeriorum habitationes, aut antiquorum vatum adijta, vel antrum Sibyllæ, vel quiduis deniq; fuiſſe dicamus, certè res eſt cum arte ſumptuq;, tum raritate mirabilis. Enimuero non malè puto conijciemus hîc olim Sibyllæ Cumææ ſedem fuiſſe, quòd id à Virgilio probari videatur cum inquit: Exciſum Euboicæ latus ingens rupis in antrum, &c. Quinetiam

a.lib.1.de bell. Goth. Agathius a idem non obscurè confirmat, quando Gothorum thesauros Cumas delatos, eamq; vrbem ab Narsete circumsessam narrans, in hęc verba scribit. Spelunca erat vtrinq; patentior ac profunda, penitissimisq; & amplissimis penetralibus, voraginibusq; immensis in abrutum descendebat: hanc ferunt Sibyllam Italicensem illam & magnam incoluisse, quæ Phœbo capta, & spiritu diuino instincta, petentibus futura prædiceret: siquidem & Aeneæ Anchisæ filio tradunt se adeunti omnia prædixisse, quæ illi essent in posterum occursura. Sic ille: Mihi credere libet illam latam longâq; viam, quæ cryptarum & speluncarum aditum præterit, eam esse quam Cocceius, vti ex Strabone retulimus, à Cumis per Auernum vsq; Baias effodit. Hac porro ingredienti iuxta rupes, quæ sunt circa Baiani sinus oram, aliæ multæ cauernæ & specus in mõtem saxosum cum arte mirabili, tum immenso sumptu excisæ conspiciuntur. A Cumis deinde tribus olim millibus Hamarum sylua fuit, Sacer Lucus antiquis dictus de quo Liuius b commemo- b.lib.23. rat in hãc sententiam. Campani postq̃ per se adorti erant rem Cumanam suæ ditionis facere, primò solicitantes vt ab Romanis desciscerẽt, vbi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statutum sacrificiũ ad Hamas: eò Senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt, petieruntq; vt Cumanus eò Senatus veniret ad consultandum communiter. Hæc legati Cumani Graccho nuntiarunt triduum post eum diem, festum esse, non Senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum. Gracchus iussit Cumanis omnia ex agris in vrbem conuehere, & manere intra muros: ipse pridie quam statutum sacrificium Campanis esset, Cumas mouet castra. Hamæ inde tria millia pass. absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito venerãt: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus erat magistratus Campanis, cum XIIII. Mil. militum habebat castra. Is sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quàm muniendis castris aut vlli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas: nocturnum erat sacrum ita vt ante mediam noctem compleretur. Gracchus silenti agmine profectus cum ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana simul omnibus portis inuadit. Hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia cum ipso Duce Mario Alfio: capta sunt signa militaria IIII. & XXX. Sic Liuius. Erat ea sylua cum templo in alto monte M D. fermè ab Tripergulanis aquis passibus, qui nunc ab imis radicibus vsq; ad cacumen operum nobilium ruinis vndiq; horret, nec ꝓpinquiores vllas habitationes habet, quàm Tripergulanas. Parte Cumarum quæ Baias & Auernum spectat, admirabiles arcus ex cocto latere, columnis altissimis fulciti conspiciuntur qui cum cæteris quæ hoc situ sunt excellentissimis ædificijs conferri dignè queãt. Opera illa magnifica sumptuosaq; medio inter Baias & Cumas spatio sunt. Cumis deinde milliaribus quinis Misenus abest mons, ita Strabo- c.lib.14. & 15. ni, Plinio, Dionysio, Virgilio, Antonino Tacitoq; c dictus, Ptolemæo Promontoriũ Misenũ cuius mentionẽ Silius d quoq; facit. Nomen à Miseno Aeneæ socio d.lib. 8. qui hîc perijt, ortũ Dionysius auctor est, cõfirmatq; Virgilius e, Aeneam anxium e.lib.6. Aeneid. vbi raptus fato Misenus humaretur Achatem consuluisse, demum hoc in loco sepulcrum illi councilitũ scribens, vnde monti nomẽ tum Miseno accessit, cum priùs, vt quidam existimant, diceretur Aërius. Verba Virgilij hæc sunt.

Præterea iacet exanimum tibi corpus amici.

Et pòst. Quem socium exanimum vates, quod corpus humandum

Dice-

Diceret· atq; illi Misenum in littore sicco.
Vt venêre vident indigna morte peremptum,
Misenum Æolidem quo non præstantior alter
Aere ciere viros, Martemq; accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes. Et pòst
Nec minus interea Misenum in littore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant: Ac deinde post commemoratos humationis ritus ita subijcit.
At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Imponit suaq; arma viro, remumq;, tubamq;
Monte sub Aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumq; tenet per secula nomen. Solinus etiam & Mela tradunt, Misenum hunc à quo montis appellatio profecta, tubicinem Aeneæ fuisse· quem ab illo cæsum iuxta lacum Auernũ, & Dijs immolatũ auctor est Homerus, vti in descriptione paludis Acherusiæ postea dicemus: quanq̃ nos in hac diuersitate legentibus suũ cõcedamus iudiciũ. Inter Misenũ & Mineruę promontoriũ, cui è regione Caprea insula respondet, sinus est, quẽ olim Crateris dictum inuenimus, amplitudinis per oram maritimã milliũ ferme LIIII. Ad eũ olim vrbibus, oppidis vicisq; ac villis, item balneis, theatris, molibus, ac id genus magnificis atq; sumptosis operibus prope cõtinuis omĩa fuere plena· quapropter in terrã ex alto prospectãti Baiæ, Bauli, villę circum Lucrinũ Auernumq; lacum, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompei, Surrentũq; vna quædã vrbs perpetua, nõ separata discretaúe ædificia videbantur. In Miseno quoq; Pharus olim fuit, altissima nimirũ turris, ad cuius è summo vertice noctu prælucentẽ facẽ, nauigãtes cursum dirigerẽt. Idem promontorium quà spectat Cumas, lacum habet aquæ marinæ, locorum accolæ Mare Mortuũ appellãt. Eius aquas effundit Puteolanus sinus: & olim vti conijcimus longè quàm nunc amplior fuit, quippe Cæsarem Augustũ in eo classem instructã ad pręsidium inferi maris habuisse Suetonius auctor perhibet in hęc verba scribens. Classem Miseni & alterã Rauennæ ad tutelam inferi ac superi maris collocauit. Præfecturã eius classis Plinium auunculũ gessisse, cũ incauto animi desiderio ad Vesuuij montis ignes propiùs explorãdos profectus interijt, Plinius nepos tradit. Augusti institutũ vt classes Miseni Rauennæq; teneret, Imper. Tiberius etiam secutus est, vt scribit Tacitus [a]. Mons Misenus, quò ad institutum reuertamur, præsertim vbi primùm tribus in mare lateribus excurrens, formam promontorij nanciscitur, intimis visceribus adeo perfossus, & cryptis ædificijsq; fornicatis, quæ numerus columnarũ maximus fulcit ac sustinet, excauatus est, vt ijs fornicũ pilis incumbere prorsus & insidere videatur. His sanè tam admirandis operibus inspectis obstupescere mihi planè cõtigit·vt adeo falli pręstigijs, aut per quietẽ, nec veras operũ cernere fabricas mihi viderer: quanq̃ plurima quoq; nũc magna ex parte ruinis deformata iaceãt. Excusso tñ stupore quædã ex his ędificijs metiri incepimus, p̃terq; cætera quod Cryptam Traconariã vocant, à traconibus nimirũ, id est, fistulis aut subterraneis meatibus, per quos in specũ hũc olim aquæ pluuiæ cõfluebãt. Itaq; per vepres, dumos, & vrticas ostiolo modico graduũ aliquot descensu in ꝓfunda mõtis penetralia deductus, cryptã immẽsam hac forma reperi. Patet vtrinq; longitudine latitudineq; plurimũ· altitudo quoq; maxima est: tota rationẽ structuræ cõuenientissimã obtinet: partim tñ integra, partim rui-

a. lib. 4.

nis deformata vel collapsa. Quæ pars eius etiamnũ cõspicitur, huiusmodi est. In medio ambulacrũ apparet longũ ped. CC. latũ IIXX: adhærẽt vtrinq; cellæ fornicatæ quaternæ, latitudinis q̃dam ped. XII. nõnullæ XVI· spatiũ etiam quo distant inter se singulæ nõ est idem, alibi ped. XII. alibi XVIII. Singulæ cellæ suas portas habent, oẽs eadem & pari latitudine ped. XII· quæ vicissim inter se singulæ distãt in pedes XVI: primæ tñ ab altera spatium aliquãto maius ped. IIXX. cæterarũ vt diximus, æquale est. Camerarũ fornices decussatim iuncti parietibus intermedijs incumbũt. Hoc ædificiũ vti tum fama fert, tum etiã agnosci facile potest, castellũ vel cisterna quondã aquis recipiendis fuit. Alia quoq; p̃terea tot in intimis visceribus mõtis, q̃dam integra, q̃dam ferè collapsa cõspiciũtur, vt admirationẽ prorsus ingentẽ habeãt, neq; sanè possent nisi longissima narratione describi· præterq̃ quod etiã pleraq; veritatis fidẽ excedere profectò viderentur. Relictò deinde Miseno, quod promontoriũ à Cumis vt diximus, quinis millibus abest, ab alia parte ad Baianum sinũ vltra Mare Mortuũ vsq; Cumas redeunti, oræ circuitus sinũ Baianum, Lucrinum, Auernũq; demonstrat: post eos Cumæ sunt. Itaq; Mare Mortuum, sinus Baianus, Lucrinus & Auernus chersonesum quandã in medio creant à Cumis incipientẽ, vti à Strabone describitur. Eius inter Auernũ & Cumas latitudo est· & inde paulatim instar humanæ linguæ vel digiti excurrens, attenuatur. Inter Cumas & Auernũ, abditam fossam esse Strabo quoq; scribit per quã ad mare cõmeabatur. Hãc eam viam autumo, quã à Cocceio factã prædixi: moueor aũt maximè, q̃ ijs temporibus nondũ exciso monte, quem postea Cæsar aperuit vt in Auernũ aquas marinas immitteret, qua de re dicetur inferiùs, Baias à Cumis euntibus mons ille superãdus esset· vt ea de causa subterraneam hãc viam à Cocceio factam existimẽ. Peninsula de qua diximus, spatio P. M. V. excurrens, geminæq; initio latitudinis, sed paulatim attenuata, milliũ duorũ, demum vnius minusq;, vestigia ingentiũ ædificiorũ vndiq; cũ subterranea, tum supra solũ tam multa habet, vt incredibile putem relatu fore: quippe quoniã (vt Blõdus etiã ait se sentire) nulla totius Europæ parte, Roma tñ excepta, plures maioresq; ruinas inueniri posse persuasum habeo. Tractũ hunc memorat Horatius, inquiens: Nullus in orbe locus Baijs p̃lucet amœnis: Baiæ nãq; in radicibus huius erãt chersonesi· cuius nũc latus describere in quo Mare Mortuũ est, aggrediemur. Circa hũc lacũ vndiq; plurima sumptuosissimorũ operũ fundamenta, ac item partes cõspiciuntur. Est p̃ter alia descensu graduũ XL. in ipsis terræ visceribus admirandũ opus latere calceq; factum, quatuor columnarũ ordinibus, id est, q̃uintuplici porticatione. Columnæ quadratæ sunt, crassæ pedes ternos, cũ simis eleganti symmetria factis, altæ sub fornicibus pedes duodenos: vnde quantũ ratione colligi potest, à solo ad summũ in testudine cœlũ, altitudo formæ pedũ XXV. erit· quippe qm̃ intercolumnia duodenorũ item pedũ sunt· vnde nimirum gemina ferè in altũ consurgere duodenarij mensura videtur. Et hæc q̃dem porticationis mediæ descriptio est· nã aliæ q̃ latus vtrinq; tenẽt, binis ped. angustiores sunt. In mediã quinq; gradibus ex alijs descẽsus est: vbi ambulatio, per quã aquæ nõnihil vsq; ad extremũ porticationis caput paulò humilius cætero, defluit· vbi graduũ etiam aliquot descensus: vnde iudicio colligi optimè potest, ædificium hoc quondã ad vsum aquæ seruãdæ factũ. Spatio inter extremos parietes in longũ ped. D. in latũ CCXX. patet. Altero capite rursus totidẽ graduũ est ascensus, quot in priore esse descensum diximus: spiraculaq; plurimis in locis apparent. Nũc ædificiũ hoc vulgò Piscinã Mirabilem appellãt.

Credere mihi cum Blondo Raſſanoq; libet, villam hîc olim L. Luculli Baianam fuiſſe, vbi ille menſibus hybernis agere ſolebat. Ea de Plutarchus a tradidit, cum in Lucullano, quod nunc Fraſcatã vocant, Cn. Pompeius, M. Cicero, multiq; nobiles viri L. Lucullum æſtiuo tẽpore conueniſſent, Pompeium inter cœnã cũ Lucullo familiariter ita iocatũ, eam villam ſibi inprimis elegantẽ atq; ſumptuoſam, feneſtris, cœnaculis, porticibus arte ſumma diſpoſitis, nimirũ ad vſum æſtiui tẽporis, cæterũ ad hyemem multitudine feneſtrarũ vehementer incõmodam videri· Lucullum Pompeio reſpõdiſſe, dominũ earũ ædiũ haudquaq̃ minus ſapere gruibus, q̃ natura ductæ, regionem cum tẽpore mutant· ideoq; domũ eam æſtati conuenientẽ, aliã aũt in Baiano nulla parte deteriorẽ hyemis opportunitati ædificaſſe. Deferri ſe in hãc villam Tiberium Imper. ingraueſcente morbo voluiſſe, Tacitus b auctor eſt in hæc verba ſcribens: Mutatisq; ſæpius locis tandẽ apud Promõtorium Miſeni cõſedit in villa cui L. Lucullus quondã dominus. Intus item in viſceribus huius peninſulæ peramplum inuenitur ædificiũ, quod Centũ Camarellas ab cellularum numero perarctis, at artificij maximi oſtiolis ingreſſum difficulter præbentiũ, appellant. Id quoq; ciſternã fuiſſe colligitur· cuius generis hoc tractu ſubterraneæ multæ cõſpiciuntur, olim à Romanis, qui in hac p̃cipuæ amœnitatis ora ruſticari ſolebant, ædificatæ. Veſtigia quoq; paſsim aliorũ operũ nempe, monumentorũ ac ædium apparẽt, vt hercule perpetua q̃dam hîc vrbs fuiſſe, nõ villæ videantur. Decætero hoc circa Mare Mortuũ tractu Baianus ſinus incipit, qui à Maris Mortui faucibus vſq; ad intimã extremitatẽ Auerni per oram litoris flexu millia V. cõplectitur· quantum etiam ſpatij porrò eſt vſq; Puteolos: quanq̃ à Miſeni capite per directum ſinus, Puteoli non amplius III. M. DC. paſs. interuallo abſint, vti ex Suetonio conſtat his de Caligula verbis ſcribente. Nouum præterea atq; in auditum genus ſpectaculi excogitauit· nam Baianũ medium interuallum & Puteolanas mloes, trium millium & ſexcentorum fere paſs. ponte coniunxit. Itaq; quod per directum hîc tam modicum eſt ſpatium, id ambitu flexuq; litoris milliariorum denum efficitur. A Mortui Maris oſtio per orã Baiani ſinus ad Auernũ, inde vſq; Puteolos incedenti, tot eo tractu magnificarum ædiũ operumq; tanq̃ perpetui vici ruinæ conſpiciuntur, vt certò credam narrationis fidem exceſſura. Primùm circa Maris Mortui fauces aſperrima rupes excauata cernitur, ita vt per eam nunc in ſinum Baianum è Mari Mortuo cõmeare nauigia poſſint. Hanc olim ſic exciſam autumo, quò commodiùs ad alias circa lacum habitationes terra perueniretur· nimirum non ſuperato rupis culmine, vel tranſmiſſo ratibus mari. Poſtea tamen collabentibus ædificijs, ijsq; locis deſolari paulatim incipientibus, nemine curam aquarum vt arcerentur ſuſtinente, omnia mare hauſit, vnaq; viam ſilice ſtratam, quam in hodiernum vſq; diem pacatis & conſiſtentibus vndis paſsim in fundo eſt cernere: quapropter cum olim iſthac terra tranſiretur, nunc nauigio proficiſci oportet. Decætero per litus ad Baias verſus ſumptuoſiſsimorum operum ex alijs rupibus olim ad mare propendentium apparent partes· pilæ nimirum ingentes quibus incumbebant. Erant illæ cum ædificijs ipſis ad viam, quæ à villis circa Mare Mortuum Baias ducebat· nunc autem vnà cum via, quod ſuprà diximus, ipſisq; fundamentis ædiũ & partibus, in æquore conſpiciuntur tantæ magnitudinis ac admirationis, vt equidem curioſa ingenia planè cogant obſtupeſcere. Baiarum inde veſtigia ſunt, ingentia nimirum pelago demerſa operum fundamẽta. Vrbis interitus à vi terræmotuum exortus eſt:

a. in uita Luculli.
b. lib. 3.

qua de causa paulatim emigrantibus colonis, tandem omnia marini inuasere fluctus, vt adeo iam nullum hîc integrum ædificium supersit, præter balnea quædam iuxta vicinas rupes· vbi plurimæ quoque cauernæ cernuntur, ex quibus æstimari potest olim magnificas hoc situ ædes extitisse. Baias Plinius, Strabo, Suetonius, Tacitus *a*, Appianus *b*, Antoninus, Mela, Silius *c*, aliique plurimi scriptores compellant. Nominis originem à Baio quodam Vlyssis socio hîc sepulto fluxisse scribit Strabo. Prope vestigia Baiarum in mari pilæ quædam crassitudinis immensæ conspiciuntur, ex cocto latere summo artificio constructæ, quibus aliæ similes haud procul Puteolis directò, vti in tempore demonstrabimus, respondent, olim pontis imponendi causa iactæ, quo transitus à Baiano sinu rectà per mare in Puteolanum iungeretur. Nos cum anno post C.N. M D X X V I. nauicula per hæc loca vagantes omnia curiosè notaremus, prandium in quodam submersæ vrbis Baiarum ædificio, quod instar scopuli ex æquore nunc adhuc eminet, epulis à propinquo litore allatis adornatum habuimus· vbi motus recedentium per vices ac redeuntium aquarum per eius ædificij quosdam canaliculos ingenti voluptate spectauimus. Delectationem verò propemodum incredibilē cepimus, quòd vndiq; pelago circunfusi, præterea quoq; sub pedibus aquarum veluti ludum conspicientes pranderemus, simulq; à piscatoribus echinorū munere, quorū ibi summa copia est, ornaremur. Absoluto prandio nauicula rursum in litus egressi, post exiguum eius oræ spatiū emensum, vbi quondā illa splendida ędificia fuere, balnea Baiana quę vocāt accolę, medici verò Syluiana, reperimus, in ripam nōnihil excauata. Iuxtà, eadem in ora litoris ampla domus ad rupis pedem in saxum excisa conspicitur, vbi Balneum Trituli medicis ita dictum, sed vulgo Ciceronianum, ac item Pratense, nimirum ꝙ in prato sit· etem̄ itinere quod à Tripergulis Anuersam ducit, hospitali transito, læua viæ specus est, in quem si descendas, ipse fons apparet. Ciceroniana hæc balnea non solum opinione vulgi sunt, verumetiam ex Boccatij sententia, qui sic denominata prodidit, quòd in villa Ciceronis Academiæ nomine clara extent. Enimuero Cicerone viuo nondum hos fontes apertos haud ignoramus· namq; post eius excessum Antistio villam possidente primùm erupisse, carmineq; Tullij Laureæ Ciceronis liberti celebratos Plinius auctor est. Locus elegantiam summam habet· cryptaque est mirabili artificio in saxum excauata· vbi & imagines erant, manus ad affecta loca corporis tenentes, quibus aquæ facultas auxiliatur: nunc autem maiori ex parte disiecta sunt omnia· nobilissimorum tamen colorum, quibus ædificium depictū fuit, adhuc argumenta supersunt. Fons interdiu semel, & item noctu, cum occasu exortuq; Lunæ calidam ac fumantem aquam in balnei lacum emittit· quo repleto pars in mare quodam riuulo defluit, pars ad fontem reuertitur. Supra balneum Ciceronianum eadem in rupe graduum aliquot ascensu crypta reperitur, opere excisa, altitudine ped. V I. latitudine V. sed in longum sinuoso anfractu plurimum extenta, suauem & iucundum exhalans odorem· quam si qui erectus ingrediatur, repente ferè sudabit, si pronus & ad solum inflexus, refrigescet. Vlterius ad dextram vergenti aqua purissima, sed pene feruens et tactu vix innoxia offertur, quam pleriq; credunt in infimum balneum occultis vijs diffluere. Ad eam accessus huiusmodi est. Duobus tantùm ad læuam passibus emensis, in dextram declinandum est, quo itinere lapis ingens offenditur, quem Caballum nūcupāt: eo trāsito calidus puluis calcatur vsq; ad cryptæ finē. Redeundū inde eò qua

a. lib. 11. 14. & 15.
b. lib. 5.
c. lib. 8. & 12.

quà in hanc cryptæ partem eſt introitus· ibiq; lacuna profunda lataq; cernitur. In propinquo apparet ſpecus ad meridiem vergens, ingreſſu vitandus· quippe ſi quis aliquantum in intima procedat, absq; caloris vel frigoris exceſſu, absq; vento vel motu aëris, vertigine concideret mortuus· caloreq; ſurſum exæſtuante ſimul cera candelæ deliqueſcet, ſimul lumen ſponte deficiet. Sudatorium hoc quod deſcripſimus, humores purgat, capiti ac ventriculo auxiliatur, rheumata curat, pituitam educit, corpus alleuat, hydropicis & podagricis vehementer confert. Ad dextram ſpiracula quædam apparent, vnde craſsi cum æſtu vapores exhalantur fumi modo ferventis aheni. Priſcis huiuſcemodi thermæ vehementer probabantur, quia ſudorem ſine quouis alio adminiculo prouocabant· & vt quibuſdam placet, fricatoria dicebantur, quòd etiam in ijs ſudor elici fricationibus ſoleret. Alia præterea ſunt hoc tractu balnea, Baiana dicta, quæ nunc omittimus. Omnia memorat Strabo, cùm apud Baias aquarum calidarum fontes non ſolum affectæ valetudini multifariam auxiliantes, ſed etiam voluptati atque delitijs opportunos erumpere perhibet: de quibus ita quoque Facius.

Vidi Noſubium quod alijs lumen præſtat,
Vidiq; balnea vetera bona ſalubriaq;
Vbi vnà cum incolis hauſtæ aquis ſunt Baiæ.

Portus deinde Baianus altiſsimus in litore conſpicitur· qui licet ædificia nulla habeat circumpoſita, nunquam tamen de veteri celebritate quicquam remiſit. Poſt eum ſinus Lucrinus eſt, à Tacito a Silioq; b Lacus Lucrinus appellatus. Aggerem ibi quo mare arcetur, inquit Strabo, longitudine ſtadiorum VIII. latitudine qua duo vehicula commeare queant, Hercules boum Geryonis traducendorũ cauſa iecit· quoniam antea propter vndarum & fluctuum impetus, per oram ſinus incedi vix poterat· etſi quoque ſuper vicinas rupes declinaretur. Hunc tamen Agrippa pòſt in meliorem formam redegit, quod idem Strabo teſtatur, vt ingreſſum nauigijs minoribus præberet, in ancora ſtantibus eſſet incommodus. Vehementer autem errant, qui ſinum Lucrinum Acheruſiam paludem arbitrantur: illa enim vbi fuerit, in tempore nos docebimus. Oſtreis & auratis Lucrinum abundare conſtat, vnde Martialis: Non omnis laudem pretiumq; Aurata meretur. Sed cui ſolus erit concha Lucrina cibus: Et alibi: Ebria Baiano veni modo concha Lucrino, Nobile nunc ſitio luxurioſa garum. Plinius c etiam auratas & oſtrea Lucrini Baianiq; ſinus celebrat. De Lucrino Virgilius d:

a. lib. 14. b. lib. 12. c. lib. 9. cap. 54. d. lib. 7. Georg.

An memorem portus? Lucrinoq; addita clauſtra,
Atq; indignatum magnis ſtridioribus æquor?
Iulia quà ponto longè ſonat vnda refuſo,
Tyrrhenusq; fretis immittitur æſtus Auernis.

Quos verſus exponens Seruius, duos ait in ſinu Baiano Campaniæ cõtra Puteolos eſſe lacus, Auernum & Lucrinũ· vnde propter vberes piſcatus ampliſsimum vectigal percipiebatur· aliquãdo tamẽ impetu nimio marinis vndis intrãtibus, & eadẽ celeritate refluentibus, abduci contigiſſe piſcem, & vectigalia deteriora fieri. Hac de cauſa publicanis orãtibus vt prouideretur, Iulium Cæſarem eò miſſum· ab eoq; toto negotio perſpecto, brachia duo iactis aggeribus ducta, quibus æſtus marinorum fluctuũ arcerentur· anguſto tamen oſtio relicto, per quod in Auernum piſcis commeare poſſet, fluctus ingruere non poſſent: proinde opus id Iulium appellatum. De qua re Suetonius e etiam memorat, Cæſarem Baianum portum extruxiſſe im-

e. in uita Iulij.

ſe immiſſo in Lucrinum & Auernum mari. Lucrinum à lucro dominatum nonnulli credunt, quod ex eo quia piſcoſus eſſet, percipiebatur. Ex Lucrino introitus in Auernum eſt, ita Straboni, Liuio, Plinio, Melæ, Virgilio, Vibio Sequeſtro, Silioq; a nominatum. Appellationis etymon hinc eſſe exiſtimat Nonius, quòd aues ſuperuolantes odoris eius grauitate conciderent enecatæ· dictum enim Auernum tanquã ἄορνον. vnde Lucretius b inquit: Principio quod Auerna vocant nõ nomẽ id ab re Impoſitum eſt, quia ſunt auibus contraria cunctis. Idem confirmat Seruius in hoc Virgilij c loco: Diuinosq; lacus· Lucrinum & Auernum lacus eſſe ſcribens, Auernum autem antea denſitate ſyluarum ita conſeptum, vt inde per anguſtias odor aquæ ſulphureæ grauiſsimus exhalans aues ſuperuolantes enecaret, vnde Auernus appellatus ſit tanquam ἄορνος. Philoſtratus etiam Auernum vocari locum quendam prope Niſam tradit, quòd aues ad ſe trahat. Adijcit autem Seruius, Auguſtum Cæſarem ea re intellecta ſyluis deiectis è peſtilentibus amœna hæc reddidiſſe loca. Virgilius eandem Auerni nominis etymologiam his verſibus d deſcribit.

a. lib. 12. & 13.
b. lib. 6.
c. lib. 3. Aeneid.
d. lib. 6.

Inde vbi venêre ad fauces graueolentis Auerni
Tollunt ſe celeres. Et infrà:
Quam ſuper haud vllæ poterant impunè volantes
Tendere iter pennis, talis ſeſe habitus atris
Faucibus effundens ſupera ad conuexa ferebat:
Vnde locum Graij dixerunt nomine Auernum.

Alijs præterea locis Auerni mentionem facit Virgilius· quem tamen exactius in hanc ſententiam deſcribit Strabo. Auernus & aditu, & fundo ſinus eſt oppornus, atque tam amplitudine, quàm natura loci portus commodiſsimus· vſu tamen non frequentatus, quoniam portus illi Lucrinus præiacet. Rupes eum arduæ præterquam ad oſtium, vndique circumplectuntur, hoc tempore cultu diligenti peramœnæ, quanquam olim horridis omnia ſaltibus occupata, ideoq; prorſus inania fuerint· vnde lacui denſitate nemorũ obſcurato religionis opinio accedebat. Apud accolas quoque fama erat, aues ſuperuolantes ſpiritus exhalantis grauitate exanimatas in eũ decidere, tanquam ad Plutonem abriperentur, indeq; ſtagnum Plutoni ſacrum habitum: quinetiam vicinos illi Cymmerios fuiſſe, apud quos peractis ritè ſacris placatisq; Dijs Manibus ad inferos deſcenſus eſſet· ſacerdotes enim in ea gente duces itineris ad Plutonem extitiſſe· quapropter & oraculum eo loco fuit: fons etiam ibi prorumpens in mare defluebat, à cuius vſu regionis incolæ, quòd ſtygias aquas arbitrarentur, abſtinebãt· ob propinquas enim feruentium vndarum ſcaturigines & paludem Acheruſiam, Phlegetontem eſſe exiſtimabant. Ita ferè Strabo. Cymmerios autem vicinos huic ſtagno fuiſſe, nimirum in illis ſpecubus antea deſcriptis, quorum introitus ad Auernum ſpectat, habitantes, tum ex hac Strabonis narratione conſtat, tum etiam à Plinio traditur, qui gentis eius oppidum ad Auernum lacum extitiſſe auctor eſt. Adijcit etiam Strabo, maiorum opinione (quod ab Homero quoque proditum ſit, etſi fabula ſibi videatur) Manium vaticinationes in Auerno fuiſſe, & Vlyſſem etiam ad id oraculum profectum. Arthemidorus docet Auernum lacum poëtis celebratiſsimum paludem Acheruſiam eſſe, cuius mentionem ſæpe facit Virgilius, & nominatim his f verſibus: Vnum oro, quando hîc inferni ianua Regis Dicitur, & tenebroſa palus Acheronte refuſo: in quorum expoſitione Seruius

f. lib. 6. Aeneid.

Auernum

Auernum lacum ait à poëta describi, quem Acheron inferorum fluuius efficit, ita dictus tanquam ἀχαίρω, id est, sine gaudio: sed eum locum reuera non procul à Baijs abesse, montibus autem adeo conclusum, vt nec orientem, nec occidentem, sed meridianum solem tantùm aspiciat. Ita Seruius. Ad hanc paludem homines olim immolari solitos indicat Homerus, Elpenorem apud eam ab Vlysse mactatum Orco, itemq; Misenum ab Ænea memorans. Quanquam verò Misenum fato suo functum in aliorum monumẽtis reperiatur: tamen ab Aenea cæsum immolatumq; verum est. Et Elpenorem in vltimis Oceani partibus mactatũ Homeri figmentum esse sciri oportet, quoniam loci descriptæ circumstantiæ manifestò conuincunt id hìc ad Auernum accidisse. Ad eiusmodi porro immania sacrificia speluncis cauernisq; subterraneis, præsertim horrendo illo Sibyllæ antro locũ hunc peropportunum fuisse nemo non intelligit. Aqua lacus Auerni sapore salsa est, colore nigra, quòd ob immensam profunditatem accidere putatur, cùm fundũ eius imum nõ posse deprehendi Vibius Sequester asserat. Verumenimuero cũ nos annis superioribus hæc peragraremus, ex accolis accepimus inuentum Auerni fundum à curiosis quibusdum hominibus fuisse nõ pridem, fune scilicet passuũ XC. quos singulos vlnæ quaternæ constituunt: vt sic altitudinem stagni CCCLX. vlnarum esse cõstiterit. Boccatius [a] rem valde prodigiosam narrat, se Roberti Siciliæ, Neapolis, & Hierosolymarum regis temporibus in litore circa eum lacũ maximam vidisse piscium enectorum multitudinem, intus atro colore visceribus planè defœdatis, odorisq; sulphurei tam grauis, vt accessum non permitterent: eos autem scaturigine recentis alicuius venæ sulphureæ contactos ictosq;, dein vndarũ impetu eiectos in ripã omnes censuisse. Superiori ætate quanquã diuisum Auernũ ab Lucrino constet, ostio tamen quodã mare turgens irrumpebat, quòd ante annos ferè quatuor conflagrationis Tripergulanæ violentia tam prorsus immutatũ atq; conuulsum est, vt nunc cum alijs locis permultis haud appareat. Auerni mentionem facit Silius [b], paludem nominans qua ad Acherontem eatur: inquit enim: Hinc vicina palus fama est Acherontis ad vndas Pandere iter. Hactenus Lucrino sinu Auernoq; descriptis, nunc ad rupes prope Trituli balneum Auerniq; montẽ reuertendum est. Transitis itaq; Tritulinis aquis, locus apparet vbi quondã Herculis Bauli templum fuit, quod hìc ad Auernum montem versus, orientali latere Plinius demonstrat, vbi tum ætate sua templum adhuc antiquissimum rotunda forma conspectum ait. Id ad Baianum fuisse sinum Strabonis quoque narratio probat, qua vt prædiximus, aggere Lucrinum lacum ab Hercule munitum scribit, boum Geryonis traducendorũ causa: quapropter & Baulos ita vetustate corrupto vocabulo Boalia primũ dictos auctor est Seruius in eo Virgilij loco: Et tenebrosa palus Acheronte refuso: addens insuper Herculem istic Aeneæ visum. De Baulis quoq; cõmemorat Tacitus [c], Neronẽ matris fata præparantẽ scribens eam ad Baias euocauisse, vbi Quinquatriũ celebrabat: exceptamq; inquit, manu & cõplexu duxit Baulos, id villæ nomen inter Misenũ promontoriũ & Baianũ lacũ est, quæ flexo mari alluitur. Eandẽ villã compellat Silius [d] inquiens: Et Herculeos vidit in littore Baulos. Hortensium oratorem apud Baulos in parte Baiana piscinam habuisse nobilem, & in ea murenam adeo dilexisse, vt exanimatam flesse crederetur: in eadem villa Antoniam Drusi murenæ quam diligebat, inaures addidisse, eiusque rei fama quosdam Baulos videre concupiuisse Plinius [e] scribit. Mentionem Baulorum Agrippinæ matris Neronis interitum insidijs filij

circum-

[a] lib. de Lacub.
[b] lib. 8.
[c] lib. 14.
[d] lib. 12.
[e] lib. 9. cap. 55.

circumuentę narrans, præter Tacitum etiam Suetonius facit· qui de Nerone quoque cum memoria huius oræ in hæc verba memorat. Inchoabat piscinam à Miseno ad Auernum lacum, contectam, porticibusq; conclusam, quò quicquid totis Baijs calidarum aquarum esset committeretur: fossam ab Auerno Hostiam vsq; vt nauibus nec tamen mari iretur, longitudinis per CLX. milliaria, latitudinis qua contrariæ quinqueremes commearent. Eiusdem fossæ Plinius [a] insuper, vnaq; Tacitus [b] meminerunt. Spartianus tradit Alexandrum Imper. in Baiano sinu splendidissimam villam cum stagno Mammeæ matri ædificasse, quod etiam sua memoria nomine Mammeæ celebrabatur: sed & eundem alia in Baiano opera magnifica in gratiam & honorem consanguineorum, stagnaque mirabilia admisso mari fecisse scribit. Vt vero tandem ex his Baiani sinus locis emergamus, ante fossam illã quam prius in Auernum è Lucrino piscem admisisse, sed annis superioribus conflagratione Tripergulæ prorsus obturatam prædiximus, Tripergulana balnea reperiuntur· quorum tamen descriptioni cætera quæ sunt circum Auernum præmittemus. Primùm igitur ad Auernum, læuà, Balneum arcus inuenitur, ita dictum ab arcuata ædificij forma. Sequuntur aquæ Raynerianæ, sic ab inuentore dictæ. Tum alio latere versus Puteolos Tripergulana Balnea erant, ab loci structura sic dicta, domo nimirum tripartitò diuisa, quòd vna pars custodiendis vestibus, altera lauationi, tertia lectis attributa esset. Idem vetus quoq; balneum olim dictum, quòd primum omnium hoc situ inuentum fuisset. Nomen Tripergulæ ab thermis dein vicus circumpositus assumpsit, frequentissimus olim & amplissimus ante conflagrationem· etsi ob terræmotuum violẽtiam, propterq; piratarum incursiones paulatim deseri cœptus· ad vltimum autem illo perhorrendo superioribus annis casu submersa haustaq; nunc omnia sint, et altissimus hîc trium fere milliariorum tumulus congestus: quam cladem descriptis priùs alijs quibusdam horum locorũ aquis ac ædificijs, breuiter quoq; referemus. Hoc igitur Auerni latere vbi Tripergulanus vicus cum balneis fuit, Mons Christi cernitur, ita dictus, quòd imperitum vulgus Christum ab inferis cum sanctorum manibus reuertentem isthac transijsse credat. Sequuntur Aquæ D. Nicolai, quæ quòd inopibus auxilio esse soleant illius Diui more, cũ alia balnea potentes plerũq; occupent, ita fuere vocatæ. Postea fons Scrofæ est· deinde D. Luciæ saluberrimus oculis, vnde quoq; nomen inuenit, quippe quoniam illi Diuæ vulgus oculorũ tutelam attribuit. Inde succedit Arculus, ab ædificij forma denominatus· aliterq; Balneũ D. Marię dictum. Hinc Sanctæ crucis est, inprimis pedibus, manibus, ac lateri salutaris, & quòd eæ Seruatoris Christi in cruce partes vulneribus cumpunctæ fuerint, ideo crucis cognominatum. De cætero in ora litoris sunt Aquæ Cantarellæ, sic à balneorum forma vocatæ, quibus à latere Balneum Fontanũ est, ita dictum quòd instar fontis aquæ eius perpetuò scaturiant. Quæ deinde sunt aquæ cum priùs horrendã cladem Tripergulanam dixerimus, quã hîc referre locus exigit, edisseremus. Anno post C.N. MDXXXVI. Mense Septemb. die qui D. Michaëli festus agitur, antea diebus aliquot auditis terræmotibus repente tam terribili mugitu fremituq; cœlo sereno terra dehiscens Tripergulano in vico se aperuit, vt vniuersa mundi machina ruere atq; dissipari videretur: quam rem cum attoniti accolæ spectarent, ex illo telluris hiatu flammæ oriri visæ, cineres ardentesque lapides cum ingenti fumo proijcientes. Saxa tanto cum impetu in cœlum eiaculabantur, vt intuentes admiratione prorsus obstupescerent. Cineres vndique venti erumpentes quàm latissimè dispergebant.

a. lib. 14. cap. 6.
b. lib. 15.

gebant: præcipueq; versus Puteolos ac Neapolim adeo vt ad oppidum Sanseuerinum vsque, quod à Neapoli P.M.IIII.& XX. abest, cum animalium & agrorum maximeq; arborum ingenti clade lues ea peruaderet. Circum diuulsionem illam & voraginem soli, cineres spongiosiq; lapides cum flammis eiecti, montem altissimum amplissimumq; constituêre, quaterna radicum ambitu milliaria continentem, in medio remanente hiatu, latitudinis vt æstimari poterat L. passuum. Plurima mons ille Tripergulæ Balnea, magnamq; Lucrini & Auerni partem contexit: præterea marinas etiam aquas haud parum videtur submouisse. Instar habet theatri, leniter à summitate cliuo se pandens: intus lacuna est tanquam area modica, quæ clarissimas aquas continet fumum sulphurei odoris exhalantes. Multas hoc terribili casu Tripergulanas aquas virtute salutares intercidisse constat. Sequitur ad litus iuxta templum D. Mariæ Balneum olei Petrolei sic vulgò dictum, quòd is liquor cum eius aquis coniunctus esse tam aspectu, quàm odoratu percipiatur. Culmanum inde iuxta pedem celsissimi montis Culmæ est, vulgo propter altitudinem sic dicti, templo D. Mariæ imminentis. In litore dein Solis & Lunæ reperitur, à vi cognominatũ, qua cæteris aquis vti Sol & Luna stellis omnibus, antecellit. Iter ad id per ædificiorum veterũ ruinas tãtùm datur: & locus antiqui balnei collapsus haustusq; mari cernitur: quanquam ibidem arena pinguis adhuc & crassa varij coloris aquam reddat. Olim Imperatorum balneum fuisse scriptum reperitur. Succedit hinc Gibborosum, ita corruptione vulgi ab ædificij forma, quæ tanquam gibbus est, denominatum: ad quod graduum aliquot descensu peruenitur. Iuxta tum Fons Episcopalis apparet, balneum ab Episcopo quodam ædificatum, ideoq; sic dictum, vel vt alij produnt, quia religionis antistites eo præcipuè vti solent, ob otij epularumq; ac delitiarum abundantiam podagra plerumq; laborantes, cui vehementer auxiliatur. Ascensu deinde passuum aliquot, Aquæ Fatorum inueniuntur, ita dictæ quod repertas fato credant: vel vt alij censent, etymo ex Italorũ lingua ducto, quòd eius testudo opere lautissimo perfecta sit & elaborata. Sequitur Balneum Bracula, nominis item etymologiam vt aiunt, ex Italorum lingua trahens, nimirum ab humilitate loci ac rotunditate. Post hæc balneũ Spelunca est, ita dictum, quòd eius in specu lauacrum sit: cuius aqua cerebrum adiuuandi vim habet, & vti Galenus tradit, pondere quinûm drachmarum pota quotidie, vitijs tam infra, quàm supra diaphragma medetur omnibus. Plurimi præterea situ hoc ab agro Falerno vsq; ad Misenum saluberrimi tam calidarum, quàm frigidarum aquarũ fontes erumpunt, quorum adhuc incomperta natura, tum quòd ædificiorum abditi ruinis lateant, tum propter accolarum incuriam imperitiamq;: quapropter æstimari potest tractum hunc totum ferme non nisi medicatis aquis scatere. Descriptis q̃ breuissimè fieri potuit Baianis aquis, rursum ab ostio quod olim per Lucrinum aquas marinas in Auernum immittebat, ac illo casu Tripergulano, cum vicinis locis fontibusq; plurimis contectum obturatumq; diximus, tũ in ora litoris, tum intus in continenti collibusq; versus Puteolos tam multę splendidissimorum operum ruinæ conspiciuntur, vt admirationem incredibilem habeant: adeoq; nunc orbis terræ vires opesq; cunctæ tot operibus extruendis haud suffecturæ videantur. Viæ quoq; circa sinum hunc Putealanum silice stratæ passim, ac item aquæductus quondam ad vsum ædificiorum tam in litore, quàm vicinis in collibus tunc existentium facti cernuntur. Et quantum è vestigijs argumenti capi potest, opera hæc quondam illis inter Cumas &

Misenum

Misenum non modo nulla parte inferiora, sed maiora potius fuere, præsertim id quod iuxta D. Mariæ templum (vbi balneum olei petrolei descripsimus) extitit, & murorum ruinis ingentem etiamnum amplitudinem ostendit, accolis Belgermanum appellatum. Id Tiberium Cæsarem à bello Germanico reuersum, vnde Germanici cognomen adeptus est, in memoriam illius gentis deuictæ condidisse, & vetustum quoddam marmor comprobat, & quoque ipsum nomen, quanquam corruptione vulgi mutilum. Belgermanum enim tanquam bellum Germanum dicitur. Iuxta rupes deinde circa litus incedenti via occurrit Attellana, quæ Romam euntes in Appiam ducebat. Vtrinq; tota propemodum habet sepulcra vetera, maiori ex parte integra, quæ cellulæ non inelegantes videntur, & inhabitari commodè possent, si ligneæ adderentur fores. Singula in latera pedes continent octonos omnia ferme: sunt tamen aliqua pedum quinum, aliaq; minoris quoquo uersum latitudinis. Constant è latere cocto exacta mensura conformato: & parietes haud externè solum elegantissimè structi cum coronis, verumetiam intus toti nobilissimis coloribus & auro depicti, zophoris item & coronis affabrè deornati sunt. Intratur ostiolo modico quod viam spectat: cui exaduersum ipso in pariete quædam ædicula est, media muri crassitudine excauata, fenestræ instar, altitudine plerumq; duorum pedum, tota coronis elaborata, superné vel in angulum acutum, vel in fornicem desinens. Ad latus vtrinq; minores sunt specie pyramidum, ordine tanquam humanæ manus digiti paulatim deficientes. In illa maiore patrũ familias cum cineribus vrna collocabatur: in cæteris matrum familias & liberorum pro suo cuiusq; gradu. Me hercule non parum in his antiquis sepulcris habent curiosi quod admirentur: etsi quia nunc vndique vepribus & dumetis septa sunt, introire, pleneq; omnia perlustrare oculis perquam difficile sit. Tum Attellana via relicta, secundum litus ad Puteolos versus sumptiosissimarũ ędium opere vt videtur reticulato structarum, in æquore vestigia cernuntur: vnde manifestò colligere est, à Mortui Maris faucibus vsque Baias, inde per Lucrini Auerniq; ripas, & pòst eo litoris flexu ad Puteolos, olim perpetui vici instar ædificia penè contigua perpetuaq; fuisse: quorum hac ætate nullũ omnino superest integrum: omnia quippe vel concidêre, vel mari hausta: vt hinc insigne liceat exemplum fragilitatis rerum humanarum desumere. Non procul dein à continenti ipso in mari, ferme contra viam Attellanam fons aquæ dulcis impetu vehementi exilit: cuius etiam in fundo pelagi emicare scatebra conspicitur oculis, vt ingentem prorsus admirationem habeat. Ego puto dulces eas aquas à continenti quibusdam occultis meatibus huc perduci: nimirum ex amne paruo, qui circa finem Attellanæ viæ fluit, nec procul hinc exitu latenti terra videtur absorberi: quapropter cùm inuentis cuniculis ex alto per eos decidant, ideo disrupto hîc pelago in sublime tanta vi prorumpant vt apparet. Quinetiam non aliena coniectura videtur, olim canales sub terra factos, per quos aut à flumine de quo diximus, aut ab alio quouis editiore continentis loco ad hæc in litore tunc ædificia dulces aquæ duci, ac priùs hîc ex fonte reddi solebant, quem postea mare simul cum ædificijs inuasit. Via hinc à litore ad Puteolos amphitheatrum inuenitur ex quadrato lapide propemodum integrum, sed inæquali forma: longitudo enim areæ pedes CLXXII, latitudo tantum IIXC. colligit. Suetonius ædificatum testatur ad ludos in honorem Vulcani, quos etiam Augustus spectauit: nos aratro nunc proscissum, frumentoq; consitum vidimus. Non procul hinc aliud est subterraneum & ingens ædificium, à multitudine

cellarum

cellarum in quas omnes ostiolo modico ex alijs introitus patet Labyrinrhus accolis vocatũ: etenim cũ intus obscurissimæ tenebrę sint, absq; lucerna vel glomere lini, vel qua alia re qua via notetur, ingressu periculosum est: namq; propter ostiorum multitudinem exitus perquam foret difficilis. Aquæ pluuiæ receptaculũ hoc item olim fuisse censeo. Multa præterea passim hoc situ reperiuntur antiquitatis monumenta, quæ nunc omnia recensere nimis longum foret. Enimuero sciendum est tractum hũc circa Puteolos & Auernum Lucrinũmq; Lacũ, Baias item & Mare mortuum tam frequentem olim mortalium domicilijs fuisse, tum propter summam cæli temperiem & agrorum amœnitatem, tum ob varietatem aquarum salubrium, vti partim hactenus ostendimus, partim verò adhuc in processu ostendemus. In proximo sunt Puteoli, iuxta litus imposita colli ciuitas, à qua sinus hic Puteolanus vocatur. Puteolos Strabo, Liuius, Mela, Plinius, & Ptolemæus appellant, itemq; Tacitus *a* inquiẽs: Vetus oppidum Puteoli ius coloniæ & cognominatum à Nerone adipiscuntur. Initio Dicæarcheam dictam nimirum ab administratione iustitię, sanctissimoq; imperio, Plinius, Strabo, Silius, Appianus, *b* & Philostratus *c* auctores sunt. Emporiũ Cumanorũ Puteolos fuisse, posteaq; colonis Romanis admodũ frequentes redditos, & nomẽ à puteorũ multitudine accepisse, vel vt alijs placuit, à putore, quę hic passim aquæ calidæ vi sulphuris emittũt, quapropter nonnullis etiam Phlegra vocatus sit Cumanus ager, Strabo memoriæ prodidit. A Liuio Puteolorum mentio sæpissime fit, præsertim autem vbi *d* colonos eò deduxisse Fabium Max. vrbemq; muniuisse, neq; multo pòst, Annio Consule referente, decretum à Senatu colonos in quinq; ciuitates marinas, & inter eas Puteolos mitti, narrat. Alibi *e* etiam Annibalem ad Auernum prætextu sacrificij profectum, sed animo capiendi Puteolos, alio *f* deniq; loco Romanorum coloniam factam scribit his verbis: Coloniæ ciuium Romanorum eo anno deductæ sunt, Puteolos, Vulturnum, Linternum: trecenti hoẽs in singulis: deduxerũt Triũuiri T. Sempronius Longus, q tum Consul erat, M. Seruilius, Q. Minutius Thermus: ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Præter hæc aliàs *g* etiam Masgabim regis Masinissæ filium euntem Romam, hic è naui egressum ait. De Puteolis etiam in libro Coloniarum hæc leguntur. Puteoli colonia Augusta. Iter populo Rom. debet. ped. XXX. Ager in iugeribus veteraneis & Tribunis legionarijs est assignatus. Vrbis medio nũc templum antiquissimum ex quadrato lapide cernitur, quãquam vi terræmotuum nonnihil deformatũm. Id Christiani D. Proculo dedicarunt, & in aditu hanc inscriptionem adhuc habet. Calfurnius L. F. Templum Augusto cum ornamentis. D. S. I. Et alia quoq; pars huiusmodi. L. Cocceius. L. C. Posthumi. L. Auctus Architecti. Visuntur etiam hic ossa quędam humana, vastissimæ magnitudinis hoc Põponij Læti carmine celebrata.

a. lib. 14.
b. lib. 5.
c. in uita Apollij.
d. lib. 4.
e. lib. 25.
f. lib. 34.
g. lib. 45.

Huc quicunq; venis stupefactus ad ossa Gygantum,
Disce cur Hetrusco sint tumulata solo.
Tempore quo domitis iam victor agebat Iberis
Alcides captum longa per arua pecus,
Colle Dicharcheæ clauaq; arcuq; Typhones
Expulit, & cessit noxia turba Deo.
Hydruntum petijt pars, & pars altera Thuscos,
Interijt victus terror vtroq; loco.
Hinc bona posteritas immania corpora seruat,

Et tales mundo testificatur auos. Plinius huius vrbis memoriam pluri-
a lib. 33. cap ult. mis in locis vsurpat·nominatimq; a Sil cœruleum Puteolanum commendat: item
b. lib. 35. cap. 6. que natiuos factitiosq; colores referens, b purpurissum inquit, Puteolanum poti-
us laudatur, quàm Tyrium, aut Getulicum, vel Laconicum. Sunt qui nouam hanc
vrbẽ dicãt, & vetus oppidũ Puteolos nõ hoc in colle positum fuisse, sed aliquãto
remotiore loco, vbi nunc ingentes adhuc ædificiorum ruinæ supersunt. Ego con-
trà haudquaquam hanc recentem, sed ipsam vrbem antiquam puto esse, non mo
do situ eius præsenti, quòd propinqua litori portuique sit, de quo paulo pòst age-
mus, sed etiam reliquijs pontis ab huius collis radicibus olim incipientis, præte-
reaq; veterrimo illo templo, de quo dictum est, adductus: quanquam multò quõ
dam ampliorem fuisse, q̃ nunc sit, cum omniũ antiquorũ monumẽtis celebretur,
minimè negare velim·adeoque putem illa operum propinqua vestigia vel partem
vrbis aliàs, vel suburbia fuisse. Portus dein ad eius pedem valde commodus atque
tutus erat, quem opere factum iactis in mare pilis Strabo scribit·nam ad eiusmo-
di moles puluerem huius agri peropportunũ esse, quòd cũ alia materie mixtꝰ vali
dissimè cõglutinetur in aqs atq; solidescat. Cuiꝰ rei Vitruuiꝰ etiã testis est, ac itẽ Pli
c. lib. 35. cap. 12. nius c his verbis de terrę varietate scribẽs. Quis em̃ satis miretur pessimã eius par-
tem ideoq; puluerem appellatum in Puteolanis collibus, opponi maris fluctibus,
mersumq; protinus fieri lapidem, vnũ inexpugnabilẽ vndis, & fortiorẽ quotidie,
vtique si Cumano misceatur cęmento. Puluerẽ quoq; Romanũ qui è rupibus in-
timis ad structuras hac memoria solet effodi, ab huius pręstãtia Puteolanũ dici ar
bitror. Portꝰ aũt Puteolani vestigia ferme nulla supersunt, quòd partim à mari oc-
cupatꝰ sit, partim vti alia regionis opera nemine curãte per se perierit. Cõtra in mari
XIII. vastissimę pilę turrium instar ex latere structę, ac in ijs q̃busdã arcus semiru
ti cernũtur exaduersum illis pilis, quas itẽ in æquore iuxta Baias apparere diximꝰ.
Pontẽ ab Caligula Imper. supiniectũ, quo trãsitus à Puteolano litore vsq; in Baia
nũ sinũ iungebatur Suetoniꝰ his verbis amplissimè memorat. Nouũ atq; inauditũ
genꝰ spectaculi excogitauit, nã Baianũ mediũ interuallũ, & Puteolanas moles triũ
millũ & sexcẽtorũ fere pass. põte cõiunxit, cõtractis vndiq; onerarijs nauibꝰ, & or
dine duplici ad anchoras collocãtis, supiectoq; aggere terreno ac directo in Appię
vię formã. Per hũc pontẽ vltro citroq; cõmeauit biduo cõtinenti·primo die phale
rato equo, insignis quoq; quercica corona, & cetra, & gladio, aureaq; chlamyde·
postridie quadrigario habitu curriculo bijugi famosorum equorum, præ se ferẽs
Darium puerum ex Parthorum obsidibus, comitante prætorianorum agmine, &
in essedo cohorte amicorum. Hæc Suetonius. Post has pilas vltra Puteolos in li-
tore multi salubrium aquarum fontes prorumpunt·inprimis quod D. Anastasij
balneũ ab eiꝰ Diui sacello ꝓpinquo vocãt. Aquã cupiẽti in arena fodiẽdũ est. Non
ꝓcul inde cauerna q̃dam rupis aquam habet longè saluberrimam, obstructis ac-
colarum incuria fontis meatibus in arena depereuntem, & occultis in mare dila-
bentem vijs·quapropter vti volentibus, contra specum lacus est egerendus in quo
scateat. Vulgò propter mirabilẽ ad plurima medicam virtutem, Subsidium Ho-
minis appellant. In alteriꝰ deinde rupis latere Balneũ Calaturæ est, ita dictũ, quia
montẽ ipsum vulgò Calaturã vocitãt. Seq̃tur sub rupe montis Petranũ, ob aquarũ
eius vim quę calculũ frangũt, denominatũ. Mox in litore Balneolũ est, à fõtis mo
dica forma sic dictũ. Vlterius Aq̃ Iũcosæ: nomẽ à iũcis ibi nascẽtibꝰ. Deniq; iuxta
litus Balneũ Cryptæ est. Hactenus itaq; medicatis aqs Puteolani litoris ad montẽ
Pausilip-

Pausilippū versus, de quo dicitur postea, descriptis, retro ad Puteolos & mediterranea cōmeabim⁹. Porta est australi regiōe nō procul ab ipsa vrbe nūc in Episcopi hortis, quæ haud paucorū graduū descensu in specū ducit adeo calidū, vt austro flāte nō sine summo pcriculo ac discrimine credatur adiri: æstus quippe vim, adempta intus facultate respirandi, suffocare mortales posse putāt. Has thermas balneū Orthodonicū appellat vulgus, quòd in hortis Episcopi sint. A Puteolis dein via qua itur Neapolim integro pene milliario ad Sulphurariam vsq; passim ingētes ædificiorū ruinę conspiciūtur, vnde quosdā adductos vt olim alio in loco Puteolos fuisse quā quo nunc sunt, existimauerint, iā priùs ea quoq; sentētia dānata retulimus. Ad finē ruinarū Sulphuraria est, locus à cōditione ac natura sic dict⁹. Strabo Forū Vulcani nominat, cum id Puteolis imminere dicit, & cāpum esse planū vndiq; flagrantib⁹ sulphure collib⁹ inclusum atq; septū, vnde velut è fornacib⁹ exhalationes cum ingenti fremitu proficiscuntur. Plinius hos ab antiqs campos Phlegræos ait appellatos, quod etiā probat Silius *a* ingens: illic quos sulphure pingues Phlegræi legêre sinus. Loci natura planè mirabilis est. Primùm aream habet oui forma prælongiorē: extenditur enī fermè ped. M D. sed in latū nō amplius M. patet, vndiq; ꝑpetuis altisq; collibus ita tanquam opere cōseptus, vt aditum vnū quà spectat Puteolos tātùm habeat. Solū areę totū sulphure vestitū ibi sponte nato: quāobrē & incessu crepitat, cū sit cauernosum, vti vacua cōtactu solēt omnia. In fine lata fossa, veri⁹ rotunda quā formę cuiusq̄ alterius apparet, aquæ nigræ spissæq; plena, quæ ꝑpetuo feruet, magnaque vi fumos ingentes emittit: qua de non solum vulgi fama est, sed etiam experimento compertum, quicquid immergatur, protinus educi coctum, nunquam tamen non aliqua parte deficiente: quemadmodum ex Hieronymi Lini Bononiensis relatione habeo, qui quaternis in eam immissis ouis, tria se tantum eduxisse confirmauit. Non semper eodem in loco aqua nec æquali magnitudine consistit, vti nos testari verè possumus: etenim post annos decem iterum hac proficiscentes, parte ferme tertia minorem, quàm prima vice conspeximus: cuius rei causa spissitas aquæ est: concrescentibus enim sulphure ripis extremis imminutio variatioq; contingit. Circa fossam vndique scrobes in solo conspiciuntur, ex quibus acutissimi vapores sulphurei, cum intēto calore prodeunt. Hac in area multæ sunt officinæ, quibus album sulphur conficitur. Ad fossam de qua diximus, equo periculosum est accedere, quòd omnia cauernosa ac insidia voraginibus sint: & aliquando quendam spretis peritorum monitionibus eò adequitantem solo haustum absumptumque ita vt repente spectantium oculis eximeretur, accolæ commemorant. De sulphure quod hîc prouenit ita Plinius. *b* In Italia inuenitur sulphur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogabi, quod è cuniculis effossum, perficitur igni. Colles hi passim videntur flagrare, magnosque fumos cum odore sulphureo emittere, qui per oram illam omnem & vsque Neapolim ventorum flatibus defertur. Quanquam verò grauis atque teter sit, ad fluxiones tamen & rheumata vehementer confert. Aqua quoque sulphurariæ fossæ neruos emollit, visum acuit, lachrymas & vomitum comprimit, stomachi doloribus auxiliatur, fœcunditatem sterilibus cōciliat, febres cum frigore pellit, & infecta scabie membra purgat. Colle transito qui Sulphurariam includit, ab oriente conuallis est vbi alumen conficitur. Modus est huiusmodi. Lapides è monte Sulphurariam cingente coquunt in fornacibus, eductosque coaceruant: dein aquam certis ex puteis

a. lib. 8.

b. lib. 35. cap. 14

qui hîc sunt, spatio dierum aliquot infundunt, & adeo macerant vt in cineres dissoluantur: Ex ijs cineribus lixiuium confectum lignea in vasa condunt, quod paulatim circum extremitates vnciæ plerumque crassitudine coit atque solidatur instar crystalli vel glaciei, ferroque diuellendum est. Voluptatem spectatio peringentem habet. arsque est ex se fructuosissima. Dehinc ad Septentrionem versus exiguum post spatium Mons Astrunus apparet altissimus, in cuius medio tanquam ingens lacuna quædam est, milliariorum ferme trium circa supremam oram, lenique cliuo descendens capacitatis in fundo modicæ. Formam habet theatri arte facti, profunditatis stadij plus minus vnius. Per imam aream aquula clarissima fluit, ad quam exiguus est lucus perbellus: & introitus vna in parte patet angustus. Montem hunc cum lacuna intus simili creatum casu, quo superioribus annis illum ad Tripergulas diximus, nimirum ignis violentia, flumenque paruum hîc ita relictum nos putamus: iuxta quod fontes etiam nonnulli salubres oriuntur. Quinetiam ab loci huius aliorumque similium forma, veteres theatrorum & amphitheatrorum in quibus munera frequens populus spectabat, normam exemplumque mutuatos arbitror. Alfonsum primum Arroganiæ Neapolisque regem, & Ferrandum filium venationes hîc edere solitos accepimus, apparatu perbello feris animalibus per ostium immissis, canibusque mox ad pugnam solutis: regesque ac primores iuxta lucum, populus in ambientis collis vertice considebant. Non procul ab hoc monte stagnum exiguum conspicitur, ad cuius læuam bini fontes eiusdem ac similis naturæ sunt, quos Balneum Astruni vulgò nominant. Dein ad viam redeunti quæ Neapolim à Puteolis ducit, villæ Ciceronianæ locus occurrit, etiamnum eo nomine inclitus: vbi Adrianum Imper. sepultum cum apud Baias excessisset, templumque illi Antoninum pro sepulcro constituisse Spartianus auctor est. Eadem via pergenti villæ L. Luculli, quam prope Neapolim habebat vt Plutarchus tradit, ingentes apparent ruinæ. Per montem hîc apertum ferro, marinas aquas Anianum in lacum collibus vndique conclusum is immiserat: quamobrem ad illud ostiũ vtrinq; rupes altę, iuxtaq; vestigia sumptuosorũ operũ adhuc cernũtur. Priusquàm hoc opus à Lucullo perficeretur, difficilimus ad lacum accessus vt fuerit, manifestò comprehendi potest: nunc autem nemine curam habente, terra propemodum est oppletum. Hoc ad lacum ingressu Thermæ stagni reperiuntur, Anianæ dictæ. Cellæ quædam sunt concamerata testudine, quarum solum magna freqentia calidos emittit vapores, adeo vt absque vestibus intranti repente sudor excutiatur, vnde Sudatoria quoque nominantur. Humores crudos euacuant, corpus vniuersum alleuãt, languidos reficiunt, ilia sanant, intestina vlcera desiccant, & podagricis vehementer auxiliantur. D. Germanum Campanorum antistitem animam Pascasij Cardinalis hîc inuenisse Gregorius [a] in Dialogis cõmemorat. Dextrà porro ad pedẽ altæ rupis qua lacus cingitur, haud procul ab ipsis aquis scrobs apparet in rupem excauata modicè, nec lata profundaue multum, posito signo præmunita ne quis eo propius accedat, quòd exanimati repente concidant vltrà procedentes, vti iniectis sæpe animalibus compertum fuit, & nos etiã oculis vidimus. Collapsum tamen intus animal si protinus educatur, aspergine ex stagno aquæ vitales spiritꝰ recuperat: sed auxilium ea in re vel quauis alia nullũ est, si cõmoretur pluſculum. Accolæ Carolum VIII. Galliæ regem, cum Alfonsum Arragonium regno Neapolitano pepulisset, asinũ inijci iussisse mihi narrauerũt,

a. lib. 4.

qui

qui statim expirauerit. Ego puto vapores noxios & graues hinc ex abditis aut sulphuris, aut aluminis, aut similis cuiusquam metalli venis perpetuò suborientes, eo vehementiores intentioresque esse, quòd cospissati per angustum hîc specũ exhalentur: quapropter cum vitales animalium spiritus subitò comprimant atq; suffocent, ijs in lacum mox immersis vigorem pristinum restitui existimamus, tanquam alto somno obrutis, quem repentina excutiat aquarum aspersio, mora verò morte prorsus finiat. Mentionem huius cauernæ Plinius a quoque facit his verbis. Alij spiracula vocant, alij Charonæas scrobes mortiferum spiritum exhalantes. De Blondo Rassanoq; viris alioqui curiosis ac eruditis miror, eos huius scrobis non meminisse, cum eorum alter Rassanus etiam apud Neapolim multis annis consederit. Lacus inde est vndique ripis altissimis instar amphitheatri conclusus. Fundum in eo deprehendi haud posse Boccatius etiam testis est. Nihil prę̨ter ranas quicquam generat. Ad Septentrionem præcelsam habet rupem, totam saxo vestitam, ex qua primo vere tot serpentium conuoluti globi decidunt, & in aquas magno cum impetu prouoluuntur, vt absq; vehementi admiratione spectari nequeant. Earum in stagno quanquã summa frequentia delabantur, nullã omnino conspici, ac ne signum quidem aliquod postquam aquas subiere, mihi locorum accolę confirmarunt. Ex hoc dein amphitheatro, sic em̃ appellare possumus, eadem via digredientes qua primum ingressi sumus (ea nunc terra propemodum atq; ruinis ædificiorum obturata est, quanquam non difficulter ita repurgari posset, vt admitteretur mare, quemadmodum olim à Lucullo facta fuit) retro nonnihil ad Puteoles commeabimus, quoniam in illius viæ læua quædam adhuc aquæ dicendæ supersunt. Eo itaque reditu, collis aridus quem & ignes emisisse quondam ac fumos, adhuc comprehendi manifestò potest, conspicitur, in quo nullum vnquam commoratur animal, nullæ prorsus consident aues, vti accolæ nobis affirmarunt. Ad eius radices cauernæ sunt, in quibus aquæ magno cum fremitu bulliunt: quapropter & vulgò Bullæ nominantur. Vix supra summam terram exeunt: ideoque nisi opere ac industria colligantur in balneum, vsui esse haud possunt. Locus ob solitudinem ab animalibus, ac surgentis fumi nebulas, itemque feruentium aquarum strepitum horribilis ijs est, qui soli accedunt. Hinc tum ad Neapolim eodem rursus itinere conuerso, mons occurrit Pausilippus, instar promontorij in mare vergens. Eum ita Plinius b appellat. Columella Cæsarem iuxta montem hunc piscinam habuisse scribit, in qua piscis vnus annis sexaginta vixerit: cuius quoque mentionem facit Plinius c, cum eiusdem montis Pausilippi commemoratione. Viam qua Puteolis ac item à Turre Patriæ Neapolim itur, intersecat & ꝑcludit: quãobrẽ in perfossus esset, aut ambitu longissimo circum eundus foret Neapolim petentibus, aut arduus iugorum abruptusque vertex superandus. Itaque per cauam montis viam sumptu artificioque mirabili excisam itinere directo commeari posse constat. Cryptã nunc appellant: Strabo speluncã dixit: de qua descripto prius ipso monte diligenter & abundè disseremus. Mons vndiq; tum cultura fructiferisq; arboribus, tum villis, hominũq; domicilijs nitet. Planities ante ascensum amœnissima pіacet, tota frumẽti fertilis, & vitib⁹ quæ præaltis arborib⁹ cõiunctæ sunt, nobilitateq; succi præcellũt, exornata. Passim etiã hortos nobilissimis arborũ generibus, maximeq; medicis ac similib⁹ cõsitos videre est. Initiũ hinc cryptæ, ꝑ intima mõtis viscera saxo mirabili ope exciso trãsitũ directũ ꝓbentis: qua de Strabo scribit, inter Neapolim

a.li.2. cap.90.

b.lib.3. cap.6.

c.lib.9. cap.54.

&Dicęarchiũ in montẽ effoſsã ſpeluncã eſſe (queadmodũ & aliã Cumas tẽdentẽ) per quam via multis ſtadijs, qua duo contraria plauſtra commeare queant, panditur. Hanc ego diligentius exactiusq; cognoſcendi deſiderio metiri volui, & pedum amplius XII. in latum, totidem in altum, à faucibus vbi introitur ad finem vſque contectæ cauernæ II. M, & ab oſtio quo exitur ad Neapolim via quidem detecta, ſed in ſaxũ inciſa D. in longũ eſſe cõperi, q̃ in totũ milliarij noſtrorũ tẽporũ vel M. P. menſura perfecta eſt. Pars tamen aperta, latitudine contectam aliquãto, duplici altitudine ſuperat: neq; recta eſt vt altera, ſed flexibus quibuſdam ſinuoſa. Feneſtris olim ſeu ſpiraculis plurimis lumen in opacum infundebatur: quibus nunc omnibus obturatis, intus perpetuæ tenebræ ſunt: & in oſtijs tantũ lumẽ ingreſſu refulgens tanquam ſtella procul apparet intus iter agentibus. Aetate Senecæ non minor eius obſcuritas quàm maiorum noſtrorum memoria fuit: ſcribit
a.Epiſt.57 a enim ille ſe in crypta Neapolitana fuiſſe, qua carcerem vnquam aut extẽtiorem, aut obſcuriorem haud conſpexerit. Raſsanus ætate ſua cum nullam omnino lucem haberet, nimirum feneſtris terra completis, & oſtijs etiam ruinis vepribusq; conueſtitis adeo, vt ingreſsus abſque lumine perhorrendus eſſet, Alfonſum Aragoniæ primumque Neapolis regem, fauces vti nunc ſunt aperuiſſe ferro purgaſſeque ſcribit, quò ſine metu per cauernã comeare liceret. Eam operam laude ſumma dignam profecto fatendum eſt: ingenti enim voluptate lumen oſtijs immiſsũ procul tanquam ſidus euntes cernunt, ad quod iter dirigant. Ego penitus omnia cognoſcẽdi ſtudio pedibus incedẽs p̃eunte lucerna, diligentiã & induſtriã artificũ qui tã directè fodere potuiſſent vehemẽter admirabar: ac poſtea nõ ſemel apud curioſos hoẽs quęſtionib⁹ iniectis, qua tandẽ ratione id aſseq̃ op̃ę potuerint, ita ꝓpe modũ oẽs ſentire cõperi: primũ in ſummo vertice mõtis conſtitutũ ſignũ, & ab eo lineã rectã vltro citroq; ductã ad oſtiorũ in pede cliui loca: his ita deſignatis, inceptã ibi fodinam, ac dein ad normã exacto directoq; proceſsu abſolutã. Mirabile profecto ac immenſum opus eſt: quanquam de auctore ſcriptorum ſententijs varietur, Zenobius Accieuolus ordinis prædicatorum monachus, græcè latineque doctiſsimus in Panegyrico quodam vrbis Neapolitanæ ac ciuium eius, nonnullos à L. Lucullo factum, alios à Baſſo dixiſse tantùm refert. Nos Cocceium auctorem exiſtimamus, verbis nimirum Strabonis inhærentes, qui vt antea commemorauimus, Cocceium cauam illam ac ſubterraneam viam à Cumis vſque Baias, & alteram à Puteolis ad Neapolim feciſse tradit. Et quod de Lucullo dicunt, id ſi veritate niteretur, haud adduci poſſum vt à Liuio Plutarchóue ſilentio debuiſſe præteriri credam, qui ſigillatim quæ is ædificauit, & opera momenti longè minoris omnia perſecuti ſunt. Quod ad Baſſum attinet, equidẽ de duobus tantũ Baſsis mentionẽ ſcriptores facere comperimus: vno Ventidio Baſſo, cui fortunã adeo fauiſſe Iuuenalis ait, vt ab obſcuriſsimis natalib⁹ in ducem Romanorũ legionũ euaderet: neq; præter facta militaria quicquã de hoc amplius inuenitur. Alterius Baſsi memoria quã minima fereq; nulla eſt, vti hominis ignobilis: quãobrẽ opus hoc ampliſsimũ veriùs à Cocceio factũ exiſtimam⁹: quã ſententiã Paulus
b.in uita Pompei co= lũnæ Card. b Iouius etiã approbat. Plinius hui⁹ mõtis perfoſsionẽ momẽti longè maioris fuiſſe, q̃ villæ cuiuſquam ædificationẽ ait. Virgilij quoq; ſepulcrũ an ad citeriorẽ mõtis introitũ fuerit, vbi nunc ſacellũ quoddã, an vlteriori in parte iuxta oſtiũ qđ Neapolim ſpectat, vbi nunc canonicorũ regulariũ ædes, dubiũ inter auctores atq; controuerſum eſt. Blondus & Raſſanus indagatione diligentiſsima ſe quãquam

accolę

accolæ plurima iactarent id inuenire haud potuisse fatentur. Ego quoque curiosa inuestigatione nihil certi comperi, nisi quod supra monasterium de quo dixi, monumenta quædam vetera reperiuntur, ibi sepultum indicantes. Enimuero duobus à Neapoli millibus via Puteolana contra cryptæ fauces humatum Seruius ait, cum horum versuum quos ipse fecerat inscriptione: Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc Parthenope, cecini pascua, rura, duces: quare si Seruio credimus ad exitum cauernæ versus Neapolim, vbi cœnobium id canonicorũ regulariũ est, sepulcrũ eius fuisse dicemus. Ab illo cryptæ ostio Neapolim vsq;, spatio millium duorum inter collium radices atq; litus ea via tot vtrinq; conspiciuntur ædes, vt propemodum vrbis pars, non vicus existimetur. A tergo quoque iuxta Pausilippi pedem ad vrbem versus ædificia multa splendidissima cernũtur, inter cætera quod Iacobus Samnazarius Musarum nostra memoria decus præcipuum construxit· Mergulinum vulgus, Mergelinas docti vocant· ab ipso conditore scriptis *a* celebratum, vbi cum amicis eruditis conuersari ac rusticari quãdoq; solebat. Id moriens habitationi religiosorum aliquot dicauit. Est etiam aliud ibi fratrum Seruorum monasterium. Sequitur à crypta secundo lapide lautissima ciuitas Neapolis, ipsi maris litori & amœnissimorũ collium radicibus apposita. Neapolim Strabo, Plinius, Mela, Liuius, Solin⁹, Antoninus, Tacitus, *b* Silius, *c* Appianus, *d* breuiter omnes scriptores nominant. Antea tamen Parthenopẽ appellatam Strabo, Plinius, Solinus, Virgilius, itemq; Silius *e* auctores sunt ab vna Sirenum Parthenope, quæ cum omnes vti est in fabulis, prædolore quod Vlyssem eiusque socios cantu decipere haud potuerant, in mare se præcipitassent, hoc in loco sepulta est· vbi deinde Cumani vrbem condiderunt, Parthenopenque ab ea virgine, vel vt alij dicunt, scorto, denominarunt. Indicat id etiam Silius *f* his versibus.

a. in lib. de partu Virginis.
b. lib. 14. & 15.
c. lib. 12.
d. lib. 1.
e. lib. 8.
f. lib. 12.

Sirenum dedit vna tuum memorabile nomen
Parthenope, muris Achelcias, æquore cuius
Regnauere diu cantus, cum dulce per vndas
Exitium miseris caneret non prospera nautis.

Historiam ita referunt: Cumanos à parentibus digressos vrbem hîc ædificasse· vbi cum Parthenopes corpus veteri conditum monumento reperisent, nomen eius vrbi indidisse: ea postquam ob loci vbertatem amœnitatemque frequentari plurimum inciperet, Cumanos veritos ne sic Cumæ desererentur, Parthenopen habito concilio subuertisse: quo facto mox immani pestilentia vexatos, oraculoque monitos vt vrbem restituerent, instauratam protinus tanquam vrbem nouam dixisse Neapolim. Sed & Strabo confirmat à Cumanis Neapolim conditam, licet Chalcidenses eam pòst incoluisse, ac populos ex Pythecusis & Athenis profectos, indeq; Neapolim vocatam dicat: quanquàm enim in hoc à superiori narratione nonnihil discrepare videri posit· tamen reuera diuersus non est: etenim Cumanos ex Chalcide & Cumis ortos, vti suprà quoq; diximus, & in Pythecusa primùm cepisse sedes, dein Cumas in Italia, postremò Parthenopen condidisse, pestilentiaque vexatos instaurasse subuersam, ideoq; Neapolim dixisse sciendum est. De Solino valde miror, eum Neapolim quòd ab Augusto refecta esset, primùm ita nominatã asserere· cũ in hoc non solum cæteris auctoribus iam citatis manifestò sit contrarius, verumetiam ante Augusti tempora Neapolis mentionẽ ac nomen in scriptorum monumentis inueniamus, nimirũ

mirum apud Lycophrontem, qui ætate Ptolemæi Philadelphi claruit, itemque
a.lib.8. apud Liuium non vno loco de Neapolitanis talia quæ seculis aliquot ante Au-
b.lib.20. gustum contigere referentem. Inter cætera [a] quippe Neapolim populo Romano se dedidisse cum Nolanorum præsidio narrat: & alibi, [b] reuocato ab exercitu Fabio Max. Dictatore, cum ad Geryonem, inquit, constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venêre. Ab ijs quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, vt dicerent, scire se Romani populi ærarium bello exhauriri: & cum iuxta pro vrbibus arisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ vrbe Romana, atq; imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi cum ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à maioribus relictum foret, eo iuuare populum Rom: si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos: gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent, dignosque iudicauerint à quibus donum animo ac voluntate eorum qui libentes darent, quàm re, maius ampli-
c.lib.23. usque acciperent. Addit inde, legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque: patera quæ ponderis minimi fuit, accepta. Sed & alio [c] in loco Annibalem ait per agrum Campanum mare inferum petijsse oppugnaturum Neapolim, vt vrbem maritimam haberet: insuper & pòst, Capua recepta, cum iterum Neapolitano-
d.lib.24. rum animos partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum scribit eum traduxisse exercitum. Aliàs [d] etiam Annibalem ab omni parte per triduum tentato Puteolorum præsidio, vt nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira, quàm potiundæ vrbis spe processisse narrat. Denique Neapolitanorum erga populum Rom. fidem, cum pacatis tranquillisque temporibus, tum etiam bellis vrgentibus perpetuam atque constantem amplissimè commemorat. Et hæc sanè ad tempus Augusto superius omnia pertinent, vnde Neapolis appellationem atque nomen eo longè vetustius esse plusquam manifestò constat. Neapolitanos quoniam à Romanis amicissimè semper habitos cultosque tam Consulum, quam Imperatorum temporibus, nimirum ob singularem erga se perpetuamque fidem, legimus, haud mirum videri debet quod à Strabone traditur Romanos olim in hanc vrbem aut studiorum, aut ætate confecta quietis & otij causa plerumque secedere solitos: quanquam plurimi quoque non tam recreationis animorum, quàm voluptatis ac delitiarum gratia propter summam regionis amœnitatem, & aquarum passim hoc situ, maximeque Baijs, & Puteolis erumpentium, item ob cœli quoque salubritatem Neapolim peterent. Aërem enim vrbs permollem & placidissimum habet, agrum iucundissimum: quæ scilicet multis olim Romanis Imperatoribus virisque senatorijs ac item literarum studiosis huc animi quietisque causa secedendi occasio fuit: vnde Silius Neapolim ita memorat: Nunc molles vrbi ritus, atque hospita Musis Otia, & exemptum curis grauioribus æuum. Itaque apud Neapolitanos vitam degisse reperimus P. Virgilium poëtarum principem, T. Liuium Patauinum, Horatium, Claudianũ, Franciscum Petrarchã vnicè Roberto regi Neapolitano charum, & memoria patrum nostrorũ Antonium Beccadellum Bononiensem cognomento Panormitanum, oratorem eximium, item Laurentium Vallam Romanum, linguæ Latinę reparatorẽ, Porcelliũ Romanũ elegantissimũ poëtam, Blondum Foroliuiensem totius antiquitatis studiosum indagatorem, Bartholomæum Facium Sulmonensem, Nicola-

Nicolaum Saguntinum, Ioannem Aurispam, omnes excellentissimos homines, plurimosq; theologos & philosophos, inter quos fuere, Ferrandus Valentinus, Michaël Epilamius, Ioannes Solerius, Ioannes Cardona, Henricus Panormitanus, Petrus Rassanus, qui postea Nucerensium Episcopus est factus, Hieronimus Monopolius, & Iacobus Mantuanus, qui tres postremi ex ordine pdicatorũ monachi doctissimi fuere. Quinetiam hac ætate Principes illustresq; viri nõ minori frequentia Neapolim concurrunt, quàm quod Strabo scribit, olim solebant: etenim vniuersi ferme regni, quod inter Adriaticum & Tyrrhenum mare ab amne Truento & Fundis vsque ad fretum Messanæ continetur, partem Samnitium, totam Apuliam, Calabriam, Lucaniam Campaniamque fœlicem amplectens, Principes & Reguli maiorem anni partem hac in vrbe exigunt, ædesque splendidissimas fermè omnes habent: vnde Principum, Ducum, Marchionum, Comitum, Equitum, Doctorum, Baronum ac nobilum hominum, & eiusdem conditionis mulierum plena confertaque Neapolis adeo est, vt paucissimas orbis terræ ciuitates huic exæquari incolarum nobilitate posse censeam. Et quidem ita id tanquam de gentium præclararum ac illustrium totius regni, quòd eæ hac in vrbe commorari plerumque soleant, sede dicimus: quanquam inter ipsos quoque ciues plurimæ sint fundatæ ac spectata nobilitate illustres familiæ. Concursu igitur eruditorum & præstantium hominum, qui tum olim hìc fuit, tum etiam hoc seculo est, abundè commemorato, nunc vrbis ipsius speciem describemus. Spatium amplectitur magnum, inter mare amœnissimosque colles ædificata magnificè, mœnibusque firmissimis, præsertim haud pridem iussu Caroli V. Imperatoris cui paret, consepta munitaque. Aedes cum Diuorum, tum hominum ornatissimas ac splendidissimas, arcesque pene inuictas habet. Inter hæc præcipua sunt, templum D. Claræ cum virginio, mirabile opus, ab Agnete regina Hispana, quam alij Sanctiam appellant, Roberti regis coniuge factum. Sepulcra in eo multa conspiciuntur eximia regum reginarumque & regiorum liberorum ex illustri Dyrrachina domo, Carolique qui D. Ludouici regis Franciæ frater fuit, progenie. Dein est insigne D. Dominici fanum, vbi simulacrum crucifixi visitur, quod D. Thomam Aquinatem his verbis affatum est: Bene scripsisti de me Thoma. Seruantur in eius sacrario Alfonsi primi Arragoniæ, Hispaniæ, Siciliæ, Neapolisq; regis, Ferrandi item primi eius filij, Ferrandi secundi, Isabellæ Ducis Mediolanensis, Ferrandi Dauali Marchionis Pischarię belli fulminis, aliorumq; multorum Principum & illustrium hominum ossa. Sanctissimo in delubro fratrum Montis Oliueti expressę Ferrandi primi, & alterius Alfonsi regum effigies cõspiciuntur, opere singulari vt viuere videãtur, perfectæ. Sepultus ibidẽ est Alexander ab Alexandris iureconsultus, qui multiplicis eruditionis volumen illud Genialium dierum conscripsit. Modico in templo D. Ioannis in Carbonaria fratrum Eremitanorum, magnificentissimum Roberti regis & Ioannę primæ sororis monumentum ex marmore candido cum eorum imaginibus artificiosè factis supra summam aram conspicitur. Post id exiguo in sacello, Nicolai Caraccioli, qui Magister Eqtum maximus in regno quondã fuit, sepulcrũ, itẽ perelegans ex candido marmore, prætereaq; sacellũ aliud in propinquo ornatissimum apparet. Paria celebritate sunt his, templum cathedrale quod Episcopium vocant, item D. Laurentij, fratrumq; minorum D. Francisci, cũ alijs quæ omnia recensere longũ foret. Aedes præ cęteris amplissimę sunt Ducis Grauinensis,

quanquam

quanquam nondum perfectæ, alioqn nullis Italiæ totius cessuræ, item Salernitani Principis. Viæ ciuitatis perelegantes directęq;. Curię quaternæ quas Sedes appellant, Capuana, Nidensis, Montana, Diuique Gregorij, quò Principes, Duces, Marchiones, omnesq; cæteri ordines ad cõsultandũ comuniter ac de rebus publicis, conueniunt. Arces fortissimæ sunt hæ, Castellum Nouum, quod Carolus primus Angolemẽsis anno post. CN. MCCLXV. cum Beatrice coniunge rex Neapolis in Lateranẽsi fano Romę à Clemente IIII. Pontifice corona sumpta designatus, ædificauit, vbi monasterium Mihoritarum priùs erat, cuius in vicem D. Mariæ Niualis fratrum obseruantium condidit, vti à Collenutio *a* memoriæ proditũ est. Eãdem arcem pòst Alfonsus primus instaurauit, operibusq; maximis sepsit, adeo vt firmissimis Europę totius propugnaculis annumerari meritò queat. Castellum hinc Capuanum, ad eam portam situm, vt antiquis temporib⁹ munitũ satis quod nunc concilijs habendis, & imperij ciuitatisq; negotijs attributum est item Castellum Oui modico extra vrbem spatio, in scopulo (Meagrum veteres appellabant) cinctum mari quæ Collenutius *b* à Guilielmo tertio Normanno cõdita, diuque Normannica vocata prodidit. Capuanum tamen pòst à Carolo Angolemense renouatum est. Præter hæc Castellum Santeremense est in rupe mœnibus vrbis imminente, superioribus annis à Carolo V. Imp. mirificè cõmunitum. Extra muros australi parte moles in mari opus arte summa factum conspicitur, initio qdẽ à Carolo secundo iacta, sed ab Alfonso primo maiorem in modum aucta, quemadmodum Collenutius *c* tradit, ad portus commoditatem atq; tutelam, nauibus ex omnibus orbis partibus perpetuò pleni. Gymnasium etiam omnium disciplinarum Neapolis habet, à Friderico secundo Imper. Aug. tum institutũ fundatumq;, tũ amplissimis prærogatiuis ornatũ, vt Collenuti⁹ *d* auctor est ad quod studiosorũ ex toto regno maximus fit cõcursus. Venerãtur hîc plurima sanctorũ hoĩm corpora, pcipueq; D. Aspreni Episcopi, item Agrippini, Eufemij, Athanasij, Seueri, Ioannis, Gaudiosi Episcopi, Ianuarij antistitis Puteolani martyrio coronati, Anelli abbatis, Restitutę virginis & martyris, itẽ Candidæ viduæ D. Petri discipulæ. Claros etiã & eximios hoẽs qui non modo patrię, sed orbi vniuerso decori ornamẽtoq; fuerũt, ortos hac vrbe plurimos inuenim⁹. In primis est Bonifaci⁹ IX. Põtifex Roman⁹, è Tomacellorũ nobili familia quẽ ætatis anno tricesimo tãtę dignitatis excelsissimũ gradũ ob integritatẽ vitæ summã, doctrinãq; singularẽ meritò adeptum Blõdus & Platina tradiderunt. Iũgitur huic Ioẽs XXIII. Põtif. Max. antea Balthasar dict⁹, ex illustri Cossarũ familia cui ꝑ meritis erga se ingẽtibus cũ hîc legationẽ gessit, cũq; postea Põtifex fuit, nostra patria Bononia multũ debet, vti est in analib⁹ ꝑscriptũ. Plurimũ quoq; Neapolis famam atq; nomẽ Oliuerius Carrafa Romanæ Ecclesię Cardinalis prudẽtia singulari illustrauit itẽ Vincentius Carrafa, Andreas Mathesius Palmerius, Marinus Caraciola Cardinales annis superiorib⁹ defuncti. Viuunt nunc Antonius Sanseuerinas, Ioaẽs Petrus Carrafa, & Ioãnes Vincenti⁹ Aquauiuan⁹ Cardinales, præstãtissimi viri. Tot præterea religionis antistites, Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos hęc vrbs tulit, q̃ cum eruditionis fama, tum integritate vitę ornamento illi fuerunt, vt oẽs referre nimis longũ foret. Neapolitanus fuit Statius Papini⁹ poëta nobilis, & item Iacobus Sannazarius Musis familiarissimus, qui superioribus annis cum summo literatorum dolore, plurimis voluminibus tã latina, q̃ vernacula lingua relictis, cum sua laudatissima Cassandra, summæ virtutis & eruditionis muliere vita decessit. Hacten⁹ de vi-

a. lib. 4. hist. regni.

b. lib. 3. hist. regni.

c. lib. 5. hist. reg.

d lib. 4. hist. reg.

de viris illustribus Neapoli ortis egimus· consequens igitur est, vt imperij vrbis formam enarremus. Neapolitanos in fide populi Rom. ac Imperatorum constantissimè quamdiu licuit, hæsisse, Liuius, Blondus, Sabellicus, & Collenutius in historijs ostendunt: sed inclinante demum imperij maiestate vrbem primùm à Gothis subactam, & à Belisario receptam Procopius [a] auctor est: dein Longobardis maiorem regni partem tenentibus, Imperatore Phoca mortuo circa DCXII. à C. N. annum, dominationem & imperium eius vti reliquæ præterea Campanię quæ Longobardis nondum parebat, Ioannem Campsinum Constantinopolitanum occupauisse Collenutius [b] tradit. Sed Campsinum Heraclio Imperatore creato cum Eleutherius Exarchus interemisset, vrbs in Imperatorum potestatem atque ditionem redijt· in qua deinceps permansit, donec anno post. C.N. DCCCXXIX. Saracenis in Italiam ex Africa transgressis, eumque tractum omnem qui inter Caietam & Rhegium Iulium est occupantibus, ab ijsdem bello subacta fuit. Saracenis post annum fere XXX. ab Ioanne X. Pontif. Max. cum optimo, tum animi summi acerrimiq; viro, Alberici Thusciæ Marchionis ope finibus agri Romani pulsis, & ad Vulturnum amnem ingenti pugna deuictis, adeo vt cæteris Italiæ locis derelictis in monte Gargano se tum munitionibus includere cogerentur, exin ad Ecclesiæ Romanæ ditionem pertinere cœpit. Bello tamen insequẽtibus temporibus à Græcis atque Saracenis variè petitam constat, vsque ad Normãnorum in Italiam aduentũ· ex quibus ab Innocentio II. Pontif. primus imperiũ Neapolis Rogerius secũdus, & posteà Rogerius tertius accepit. Sed hi tamen Reges appellati non sunt· primus enim ab Adriano IIII. Pontif. rex vtriusque Siciliæ, nimirum quæ vltra citraque Pharum, Gulielmus quartus Rugerij filius iurè est institutus, alterque pòst eum Gulielmus quintus, ob mirificam animi mansuetudinem Bonus cognominatus, Neapolis simul & vtriusque Siciliæ· q ætatis anno XXXVII. regni XXVI. pòst C.N. MCLXXXVI. cum ingenti non modo suarum gentium, sed Christiani nominis vniuersi dolore, absq; liberis Panormi excessit· ibiq; in fano vrbis summo posit⁹ est cum tali elogio: Hîc situs est Bonus Rex Gulielm⁹. In eius deinde locum suffectus, vnaq; Romanus Imperator dictus à Cælestino III. Pótif. Max. Henric⁹ VI. Friderici Aenobarbi filius, anno post C.N. MCXCI. qui Constantiam Rugerij IIII. filiam, Pontificis Max. auctoritate religione liberatam, cœnobioq; D. Mariæ Panormi, cuius antistes erat, exemptam, annos natam quinquaginta, matrimonio sibi iunxit, & ex ea Fridericum II. filium suscepit. Is anno à C.N. MCXCVIII. Messanæ mortuus, Panormi sepultus est, Friderico filio regni hærede relicto. Prudentem eum atq; disertum, statura mediocri, vultu gratioso, corpore imbecillo, acri ac vehementi animo, proindeq; terribilem hostibus fuisse produnt. Venatu aucupioq; falconum, & id genus rapacium volucrum mirificè delectabatur· eamque rationem aucupationis ab eius patre Friderico primum omnium in Italiam inuectam aiunt. Successit Henrico Fridericus secundus filius, anno post C. N. MCCXX. ab Honorio III. Pontif. Romanus Imperator nominatus· qui anno MCCL. Farentini Apuliæ decessit, & in Montem Regalem Siciliæ suprà Panormum delat⁹, vbi monumento positus est. Epitaphium illi Manfredus nothus hoc posuit.

Si probitas, sensus, virtus, gratia, intellectus,
Nobilitas oris, possent resistere morti,
Non foret extinctus Federicus qui iacet intus.

Forma corporis decẽti & eximi-

a. lib. 1. hist. Goth.

b. lib. 2. hist. reg.

& eximia, staturæ cōmodæ quadratæq;, capillo subrufo, læto viuaciq; animo, prudētia summa fuit. Ad omnes artes vulgares ingenio prōpt9 erat, eruditusq; literis, adeò vt italicè, latinè, germanicè, gallicè, græcè saraceniceq; loqueretur. Splendidum, liberalem, magnanimū, beneficiorum remuneratorem, & perfidiæ vindicē acerrimum, non inscium armorum, animiq; inuicti, cæterùm mulieribus plus satis deditum, & venationis studiosum historiæ quoq; testantur. Ecclesiā Romanā grauiter & infestè habuit, vti in loco dicemus, obitum etiam cōmemoraturi. Successit illi Conradus filius: quo mortuo frater eius Manfredus nothus regnum prę ter auctoritatem Pontificis Rom. occupauit, anno post C.N. MCCLIIII. Conradum inhumanum & crudelem, prudentia cæterisq; virtutibus patri dissimilimū, formæ tamen præstantia vel Absaloni conferendum historiæ describunt. Manfredum pellere cogitans Vrbanus IIII. Pontif. anno à C.N. MCCLXII. Carolū Ducem Angolemensem D. Ludouici Franciæ regis fratrem in Regnum Neapolitanum instituit, à quo Manfredus ad Beneuentū victus occisusq; est: humatus in pro fano, quoniam anathema habebatur, cum tali elogio:

Hîc iaceo Caroli Manfredus marte subactus,
Cæsaris hæredi non fuit vrbe locus.
Sum patris ex odijs ausus confligere Petro,
Mars dedit hîc mortē mors mihi cuncta tulit.

Forma corporis eximia, literis & philosophia pereruditus, affabilis, ingenio manuq; prompt9, & astut9, itēq; liberalissimus fuit. Manfredoniā cōdidit vrbē in Sipontino sinu. Eo mortuo, post C.N. MCCLXV. anno Carol9 vniuerso regno potit9 est, ac etiā Sicilia vltra Pharum: sed cum deinde Siculi per coniurationem Gallos ob insolentiā oppressissent, in potestatem Petri regis Arragoniæ tum concesserunt: ex quo tempore vsq; ad Carolum V. Imper. Aug. in Arragoniorum imperio ditioneq; Sicilia stetit. Carolus Angolemensis anno post C.N. MCCLXXXIIII. ætatis suæ LVI. regni XIX. excessit. Statura procera rectaq;, vultu rubicundo, naso magno, feroci aspectu, in puniendo seuerus & acer, animo summo, rebus militaribus longè quàm ciuilibus præstantior, pacificus, cibi potusq; moderati, veneris ad sanctitatem parcus fuit. Somno minimū vtebatur, ac item sermone: sed agebat multo plura quàm loqueretur. Erga milites liberalis, in promissis constans, at ingenio valde ambitioso, regni item & opum, idq; præter vllam curam aut discrimen vnde ad negotia conficienda sumerentur, auidissimus erat. Morionibus, scurris, ac eiusmodi otiosis aularum asseclis nūquam, sed militibus tantùm delectabatur. Francica lilia cæruleo in campo, supraq; castellum rubrum pro insigni ferebat. Rerum præclarè gestarū gloriam haud mediocriter imminuit nimia erga milites indulgentia, quos pacis tempore licentiùs cum iniuria popularium habebat. In ędificando splendidus fuit: templa, cœnobia, similiaq; magnorum sumptuum opera multa fecit: inter alia Castellum Nouum, vbi fratrum Minorum erat domus, in cui9 vicem Monasteriū D. Mariæ Niualis condidit. Moriens vnicum filiū reliquit Carolum Salerni Principem, tum in carcere degentem: cui ante multos annos Mariam stephani regis Pannoniæ filiam matrimonio copulauerat. Is itaq; successor patris factus ætatis anno sexagesimo, cum IIII. & XX. regnauisset, pòst C.N. CCCIX. decessit, Roberto filio hærede. Carolum hunc secundum benignum, gratiosum, iustum atque liberalem historiæ describunt. Pàce moderationeq; ciuili plurimùm excelluit: in rebus bellicis nec fœlix, nec expertus. Corporis habitu prauo fuit & claudus.

Ex Ma-

Ex Maria coniuge liberos sustulit mares nouem, fœminas quinq;. Filij fuere, Carolus Martellus ex materna succesßione Pannoniæ rex, Ludouicus Tolosanus antistes in Diuos à Ioanne XXII. Pontif. Max. relatus, Robertus tertiogenitus Neapolitani regni hæres, Philippus Tarentinus Princeps, Ioannes Peloponnesi, Tristanus, Raymundus Bellingerus, Ludouicus secundus Dux Dyrrachinus, & Petrus Comes Grauinensis· filiæ, Clementia, Caroli qui Philippi Belli Franciæ regis primogenitus fuit vxor, Blanca Iacobo regi Arragoniæ matrimonio coniuncta, Eleonora Federici regis Siciliæ, Maria Regis Maioricæ coniuges, Beatrix Actio Marchioni Atestino Ferrarięq; Domino primùm, deinde Beltramo Balcio, postea Roberto Delphino Viennensi copulata. Carolum secundum multa ædificasse cum apud Neapolim, tum in Prouincia Narbonensi reperimus: & inter cætera Molem in portu Neapolis, vti suprà dictum est. Post eum plurimis annis regnauit Robertus filius· qui decedens nullos liberos superstites ex se, sed neptes tantum ex Carolo filio tres reliquit, Ioannam, Mariam, & Margaritam. Robertum prudentem, doctum, religiosum, liberalem, eruditorum item hominum & ingeniorũ amantem fuisse tradunt, adeo vt nullus illorum temporum scriptor eius memoriam cum summo honore non vsurparit. Vxorem habuit Maioricæ regis filiam Sanctiam, laudatisſimam sanctisſimamq; mulierem, ex qua Carolum filium de quo dictum est, procreauit. Templa cœnobiaq; multa condidit, inter quæ Neapolis cœnobium Sanctæ Crucis, vbi sepulcrum Sanctiæ reginæ est· item D. Claræ monasterium. Castellum Nouum etiam auxit, & Santeremēse fundauit: post multa deniq; magnificè facta moriens apud omnes incredibile sui desiderium, memoriamq; dulcisſimam reliquit, à Francisco Petracha Ioanneq; Boccatio, quos vnicè charos habuit, scriptis amplisſimè celebratam. Regnauit post eum Ioanna prima neptis ad annum à C. N. MCCCLXXX. vsq;, quo iussu Caroli Dyrrachini regis Pannoniæ stragulata est, cum Ludouicum primum Angolemiorum Ducem, Ioannis Franciæ regis alterum filium auctore Clemente VII. antipapa pro filio sibi adoptasset· qui post longũ bellũ anno à C.N. MCCCLXXXIII. vulnere accepto in pugna cũ Alberico Comite Cuniate legionũ Caroli Dyrrachini præfecto, Vigilijs interijt. Carolus hic tertius in Pannonia dein anno post C.N. MCCCLXXXVI. decesſit, & filium Ladislaũ Neapolitani regni hæredem habuit· quanq̃ in id quoq; Ludouicus secundus Ludouici Ducis Angolemensis filius apud Auinionem à Clemente VII. antipapa fuisset institutus. Ladislaus annis XIX. imperauit· & sobole carens, Ioanna sorore regni hærede relicta mortuus est, anno à C. N. MCCCCXIIII. Corporis habitu satis specioso, bellicosus, imperij cupidus, promptus, fœlix, auctoritate grauis, armorum atq; militum amans, in actionibus peruigil, laborum patientisſimus fuit. Lingua nonnihil balbutiebat· cuius rei causa fuisse credebatur venenum puero datum, quo parum abfuit quin periret. Liberalitate præsertim in milites insigni erat. Vestitu vtebatur admodum vulgari, maximè capitis. Exteros honorificè complectebatur, in omnes comis & humanus. Succesſit illi soror Ioanna secunda, priùs Austriæ Ducis vxor, vltima Dyrrachinæ stirpis ex Francia. Hæc primò Ludouicum tertium Ludouici alterius Angolemij Ducis filium adoptauit· postea verò & Alfonsum Arragoniæ regem. Ludouicus Consentiæ decesſit anno à C.N. MCCCCXXXIIII. vir clemētia benignitateq; singulari. Nec diu superstes illi Ioanna fuit· etenim eodem anno resciſsis adoptionis Alfonsi iuribus, & hærede instituto Renato Lotharingiæ Duce Ludouici tertij fratre, diē

extremum clausit. Ioannam reginam impudicã & instabilem fuisse tradunt, quãobrem in sola volubilitate constans vulgò dicebatur. Post eam regni gubernacula tenuit Alfonsus annis XXII. qui ætatis LXVI. decedens, Ferrandum filium nothum hæredẽ reliquit. Statura fuit mediocri, corpore sicco, vultu decoro, pallidoq; magis quam fusco, oculis ardentibus, aspectu læto, naso parum circa medium eleuato & aquilino nonnihil, capillo natura nigro præcissoq; ne superaret aures. In oratione breuis, tersus, ciuilis, atque sententiosus erat: in respondendo placidus & gratiosus, id præcipuè obseruabat, ne quem à se vultu tristi abscedere pateretur: ideoq; si quid rogaretur inciuilius, dilationem inijcere potius, quàm apertè negare solebat. Religionis obseruãtissimus, ac diuinorum rituum omniumq; cæremoniarum cultor & assiduus & diligentissimus fuit, nihil quod ad sacrorum decorẽ pertineret omittens, in ijsq; perattentus. In vsu illi erat sacramentũ vbicunq; locorum videre contigisset, pedibus religiosissimè comitari. Cibo moderatissimè, vino aut nunquam, aut multum diluto vtebatur. Formæ præstantiam & pulchritudinẽ laudabat, morum eximiorum argumentum vti florem fructuum dictitans. Sanguine nunquam delectatus est: & quanquam in pugnis acer atq; terribilis esset, post bellum clementiam & humanitatem incredibilem exhibebat, ac iniuriarũ omniũ protinus obliuiscebatur. Lautitiarum & splendoris domestici studiosissimũ, aulæa conopeaq; ex serico, & opere phrygio elaborata, vasa aurea argenteaq; numero propemodum infinito habuisse, gemmarum item cupidissimum, nec tamen in tanto rerum pretiosarum ac supellectilis apparatu, sumptuoso vestitu delectatum tradunt. Multa quoque magnificè ædificauit: inter cætera Castellum Nouum, quod vt nunc est, elegantissimum atq; munitissimum effecit. Castellum Oui plurimum ornauit. Molem auxit: paludes circa Neapolim exiccauit. Ingenia seculi sui omnibus modis fouit: ideoq; Bartholomæum Facium, Georgium Trapezuntium Græcum, Laurentium Vallam, Ioannem Aurispam Siculum, Antonium Panormitanũ, aliosq; magno numero viros doctos in aula perhonorificè aluit. Nec minus amauit armorum expertos prudentesq;: tot denique virtutibus exornatus fuit, vt absq; longissima commemoratione non possent omnes enumerari: sunt autem à Blondo, Sabellico, Bernardino Corio, Antonio Panormitano, Simoneta, cæterisq; nostræ memoriæ scriptoribus amplissimè celebratæ. Post Alfonsum eius filius nothus Ferrãdinus à Latino Vrsino Cardinale, quem ad ponendã illi coronã Eugenius quartus Pontifex miserat, in regnũ ordinatus est. Is vir admodũ seuerus erat, vt adeo miraculi haberetur loco, si forte risisset vnquam. Moriẽs hęredem reliquit filiũ Alfonsum alterum, cui Cardinalis Claromontensis ab Alexandro VI. Pótif. Neapolim missus coronã dedit. Hic intellecto magnis viribus contra se bellũ susceptũ habere Carolum VIII. Franciæ regẽ, circa MCCCCXCIIII. à C.N. annũ diffidens rebus propter nutantes procerũ ac populorũ animos, regnũ Ferrandino filio cessit, transmissoq; freto Messanæ constitit, vbi non diu pòst vita defunctus est, & in summo templo funeratus. Carolo tũ ad Neapolim appropinquante, Ferrandinus etiã vrbe relicta primùm Ænariã insulã, inde Siciliam petijt: quapropter vetante nemine Carolus vti victor inuectus Neapolim, regni coronã sumpsit. Insequenti aũt anno in Galliã eo reuerso, Ferrandinus statim in regnũ redijt: postea q; deuictis passim ope Venetorum Francicis præsidijs, admodũ adolescens interijt. Rex tũ Federicus salutatus, eius patruus: qui cum ingentes contra se copias à Ludouico XII. Franciæ rege Caroli VIII. successore mitti cognouisset, neq; pares sibi ad

ſibi ad reſiſtendũ vires eſſe iudicaret, in Franciam ad Ludouicum confugit: cæterùm alia longè q̃ ſperauerat fortuna: detentus enim ab eo eſt, quanquam honorificè præbente ſumptus: & poſt annos aliquot ibidem deceſsit, Ticinumq; delatus in fano D. Franciſci regia ſepultura fuit affectus. Filios tres, filias duas reliquit ex Iſabella Balcia ſanctiſsima fœmina, quæ ſuperioribus annis apud Ferrarienſes ex humanis exceſsit in cœlum, vti piè credere par eſt. Ex hac Arragonia domo ſolus Calabriæ Dux Federici primogenitus nunc in Hiſpania ſummo cum honore Valentino Ducatui præfectus ſupereſt. Federico in Francia detento Ludouicus nullo tum negotio regnum cepit: ſed idem pòſt à Ferrando rege Arragoniæ Conſalui Ferrandi Aggidarij præſtantiſsimi Ducis virtute ac auſpicijs, Proſperi Fabricijq; Columnarũ ope adiutꝰ, pulſus eo exutuſq; eſt, vti tum Sabellicus perſcripſit, tum ego quoq; vidi. Ferrãdus igitur exinde ſolus Neapoli potitus, imperium quoq; Siciliæ tenens: quo poſt C.N. MDXVI. anno vita defuncto, Siciliæ, Neapolis, Arragoniæ, cæteraq; regna Hiſpaniæ omnia ad Carolũ Philippi filiũ, Imperatoris Maximiliani Aug. nepotem deuoluta ſunt per Iſabellam matrem, Ferrandi, quē prædiximus, & Iſabellę Hiſpaniæ reginæ filiã. Carolus poſtea Romanorũ Imperator creatus eſt, & à Clemente VII. Pontif. Max. corona auguſtali Bononiæ donatus anno à C.N. MDXXX. Sub eius igitur inuictiſsimi glorioſiſsimiq; Imperatoris ditione regnum Neapolitanũ in hunc vſq; diem conſeruatur: quanquã anno poſt C.N. MDXXVIII. conturbatũ nonnihil fuerit, vrbe ab Odetto Lotrechio Franciſci primi Franciæ regis legato cum exercitu L. Mill. armatorũ obſeſſa, ſed à Philiberto Auraniæ Principe XII. Mill. tantùm egregiè defenſa. Sic Carolus dein MDXXXV. anno à C.N. victor rediens ab expeditione Tunetana, qua Caradinũ Barbaruſſam Tuneto expulit, & Maurum regem eiectum in regnum paternum reſtituit, cum inſigni triumpho Neapolim ingreſſus eſt. Extra magnificentiſsimam hanc ciuitatem, vt inſtitutũ noſtrum perſequamur, ager amœniſsimus atq; iucundiſsimus eſt, non ſolum rebus ad hominum animaliumq; neceſsitatem, ſed etiam ad voluptates atque delitias opportunis vndique confertus. Inprimis omne genus frumentum, vinique nobiliſsimi ſummam abundantiam fundit, vt adeo qui non viderit, tantam vnius iugeri cum frumenti, tum vini vbertatem eſſe poſſe haud facile credat. Vites præaltis arboribus, patentiſsimisq; ramis earum tot plerumq; ſuſtinentur, vt interdum vrnas vini duodenas, quandoq; denas ſenas, arbores ſingulæ reddant: idq; mihi non ſolum ipſi regionis coloni affirmarunt, ſed etiam facile iudicio percipi ſi conſpiciantur, poteſt: quanquam mihi quoque priùs incredibile viſum ſit. Sed & Plinius [a] hanc vitium vbertatem pro miraculo celebrauit. Colles item hoc agro feraciſsimi, pleniq; nobiliſsimorum fructuum, & aliqui theatrorum inſtar areas planas cingentes, venationibus ferarum opportunas: præterea circum Neapolim horti amœniſsimi cultiſsimiq;, medicis ac eiuſcemodi generoſis arboribus ornati, dulciſsimoq; riuulorum vndiq; diſcurrentium murmure reſonantes ſunt. Elegantiſsima item his in hortis opera topiaria vitium exornata varietate, ex ijsq; racemi prægraues ſuis anni temporibus dependere magna cum voluptate cernuntur. Nec vſquam abeſt odorum ſuauitas, quos paſsim abundantia myrti, lauri, gelſamini, roſmarini, roſæ, ſimiliumq; fruticum aſpirat. Supra ſepimenta, quæ cum ex ijs arbuſculis, tum è buxo plerumque conſtant, arbores medicæ rubentibus odoriferiſq; pomis graues eminent: quibuſdam in locis reticulati parietes ijsdem pomorum generibus veſtiti conſpiciuntur: bre-

a. lib. 14. cap. 2.

uiter horum locorum amœnitas, elegantia, delectatio, vix intra modum humanũ consistere mihi profectò videtur· vt mirari nemo debeat, cum olim, tum hac ætate præcipuos homines vitam hîc degere solitos. Et eiusmodi quidem in vniuersum agri circa Neapolim conditio est· quapropter nunc ad loca singula dicenda conuertemur. Extra vrbem ad orientem mille fere pass. à mari amplius, olim Palepo-
a.lib. 8. lis extitit, vti *a* Liuius indicat, cum Palepolim non procul Neapoli describit, & vtrumque oppidum ab vna eademq; gente Cumanis inhabitatum ait, qui ex Chalcide Euboeæ cum classe profecti, primùm Ænariam in insulam seu Pithecusam, pòst in hæc loca egressi, sedes constituerunt. Idem inferiùs expugnatam à Græcis Palepolim & à Publio Palatio Consule receptam narrat· addens, Publium opportuno inter Palepolim ac Neapolim capto loco, ne à socijs & fœderatis gentibus hosti auxilia submitti possent, effecisse. Vrbem hanc vbi nunc Turris Ioppanellorum est tribus, à Neapoli P. M. olim sitam Ambrosius
b. lib. 1. de Nola. *b* Leo putat: ego tamen à Poggio Regali non procul abfuisse censeo, quoniam in hodiernum vsque diem ibi non pauca veterum ædificiorum vestigia supersunt. Poggium Regale nobilissimum palatium Ferrandus Arragonius primus, rex Neapolis ædificauit. In longum duplici latitudine patet: ad angulos singulæ turres sunt cum binis infrà supraque splendidis cœnaculis: turres inuicem percommodis iunctæ porticibus, per quas ex omnibus in alias commeatur· vti etiam per ambulacra quædam quæ supra porticus sunt. Medio totius ædificij gradibus aliquot in aream planam & æqualem descenditur, vbi fistulæ sunt artificio summo abditę, vix vt earum in pauimento reperiri ora queant, etiamsi diligentissime quæras· per quas arbitrio nutuque Regis tanta copia passim aqua prorumpebat, vt qui intus essent omnes, largissimè conspergerentur. Id opus contra immodicos æstiuorum mensium calores excogitatum fuit· etenim amicos & proceres eò æstate conuenientes, cum hoc in loco accumberent, ea re oblectare Rex solebat. Nunc tamen cum ob assiduitatem bellorum, tum quia nemo fere curam impendat, pessimè iacet affectum. Alfonsum Atestinum Ferrariæ Ducem, itemque Franciscum Gonzagam Marchionem Mantuanum, anteriorem in insula Padi Beluederio prope Ferrariam, alterum in illa pernobili villa Mirmiroli, modum hunc abditis atque latentibus fonticulis inscios aspergendi hinc mutuatos ego arbitror. Circumiectis etiam Poggio Regali locis, Ferrandi temporibus aliæ multæ splendidissimæ villæ cum hortis, vndique gratissimis fontibus irriguis erant, quarum hodie vestigia tantùm conspiciuntur. Hîc priusquam in litoralis oræ descriptione progrediamur vlteriùs, quædam inter Vesenum montem & Anuersam loca commemoranda putauimus. Primùm igitur hoc situ Marlianum, antiquis dictum Marianum, & Merelianum: dein Acerra, quam Strabo, Si-
c.lib. 8. lius *c*, & Appianus *d* Acerras vocant. Plinius Acerranos in prima regione col-
d.lib. 1. locat: de quibus etiam loquitur sæpe Liuius, præsertim cum *e* eos obsidione cin-
bell. ciuil. ctos à Pœnis, noctu arrepta quæ ferri poterat supellectile, quibusdam secretis iti-
e.lib. 23. neribus clam diffugisse, proptereaq; commotum ira Annibalem oppidum incen
f.lib. 27. disse narrat. Alibi *f* quoque permissum Acerranis scribit, vt vrbem crematam reædificarent. Acerrarum etiam meminit Virgilius his versibus: Talem diues arat Capua & vicina Veseuo Ora iugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris: vbi Seruius annotat Acerras vrbem esse Cãpaniæ non procul Neapoli, propter quam Clanius annis fluat, assiduis inundationibus agrum eius infestans: quamobrem

& pene

&pene desertum oppidum, ac potius infrequentem pagum videri, quàm vrbem Probus ait. Clanius amnis ita veteribus, Virgilio nempe, Silioque dictus, ex iugis supra Suessulam oritur. Probus à Clanio Cyclope denominatum tradit. Ager omnis qui circumiacet, Campus Leborinus est, de quo suprà diximus. Ab Acerris P. M. IIII. abest Suessula, non solum à Strabone memorata, sed etiam à Liuio multis in locis: nominatim autem a cum ad Suessulam tertiò Romanos atq; Samnites ingenti pugna conflixisse, victosque ac fugatos à M. Valerio Samnites: item b aliàs, Senatui placuisse Cumanos & Suessulanos eadem lege qua Capuam haberi: & c alibi, Marcellum Claudium à Casilino petijsse Calatiam, atque inde Vulturno amne traiecto, perque agrum Satriculanum Trebianumque supra Suessulam per montes Nolam deuenisse, scribit. A Plinio quoque Suessulani non sunt omissi: quanquam corrupti codices Tessulani habeant. Vrbs penè collapsa nunc iacet. Ab Aquilone deinde Campani montes sunt, Tifata Liuio dicti, sicut antè commemorauimus. Imminent vrbi Capuæ, vicinoque tractui vniuerso: pertinent autem altero capite longiùs in agrum Nolanum vsque. Tum vlteriùs ad Aquilonem asperi præcipitesque montes apparent Vallem Caudinam includentes, in quibus Isclerus amnis nascitur primus hac parte Campaniæ, miliaribus quinis supra Capuam in Vulturnum defluens. Præcelsissimi montes hi sunt inter Isclerum & Sorritellam fluuios, de quibus in Samnitibus agetur. Ijs in iugis oppidula quædam, inter alia Grotta: dein altius Mons Taburnus sic à veteribus appellatus, nominatimque Virgilio d cum ait: Neu segnes iaceant terræ iuuat Ismara Baccho Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum: quos versus exponens Seruius, Taburnum Campaniæ montem oleis abundantem scribit. Quod autem Landinus vnaque Vibius Sequester in Samnitibus eum esse tradunt, hanc ego varietatem nullius pene momenti censeo, quandoquidem & Samnitium, & Campaniæ dici potest, cum fines vtriusque regionis premat. Sed & alibi e Virgilius hunc montem memorat inquiens: At velut ingenti sylvæ summoque Taburno. Decætero supra conuallem Taburni quæ flumen Isclerum spectat, Collis Pacis castellum est: tum illa in valle inter montem & amnem ad dextram Lunatula: demum in monte nobilissimum oppidum Airola cernitur, Comitatus titulo deornatum, à Furcis Caudinis P. M. duobus. Hucusque perardui montes Campani protenduntur, qui propinquis agris imminentes, alio capite Nolam attingunt, antiquis Tifata dicti. Honesta quædam sub ijs qua parte meridiem spectant, oppida sunt, propemodum in ipsis radicibus: inter quæ Moronida, item Caserta ciuitas: vltraque Matalonis, à quibusdam Metaleonis, ab alijs Magdalonium vocatum, nobile tituloque Comitatus insignitum oppidum: cuius imperium possidet Carrafarum eximia gens Neapolitana, ex qua nunc Diomedes principatum loci tenet. Supra Metalonem millibus tribus inter montes Duratianum est, cuius imperium Nicolaus Ratanus habet. Tum in planitie vicina sub montibus, ad introitum conuallis Furcarum Caudinarum Argentum Castellum apparet, nobilis familiæ Neapolitanæ Stendardorum, ex qua ætate nostra Petrus cum iustissimus optimusque Princeps, tum etiam eruditus prodijt. Hinc per amœnos campos ad Neapolim versus incedenti, Sanctagatæ Castellum à Gothis vt quidam volunt ædificatum, occurrit: quæ oppida Volaterranus omnia recentis originis esse censet. Iuxta est Marlianum (quod antea recensuimus) infra Argen-

a. lib. 7.
b. lib. 8.
c. lib. 23.
d. lib. 2. Georg.
e. lib. 12. Aeneid.

tum,& ad medium collis oppidulum Cancelli· ſupraque Forinum. Hîc priuſquam vlterius progrediamur, Campani montes ſunt dicendi, quos antiqui Tifata vocarunt vti ſupra memorauimus. Eorum mentionem ſæpe facit Liuius· nominatim verò *a* vbi Samnites ſcribit omiſsis Sedicinis Campanos finitimos, vnde æquè facilis victoria, prædę atque gloriæ plus eſſet, adortos, ac Tifata imminentes Capuæ colles præſidio firmo cum occupaſſent, deſcendiſſe inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interiacet· ibi rurſus acie dimicatum, aduerſoque prælio Campanos intra mœnia pulſos. Et alibi *b* Annibalem ad Tifata copias habentem, aſſequi Gracchum etſi profectione celerrima non potuiſſe· præterea *c* Campanum agrum Tifatis ſubiectum à Cornelio Pæto, Scipione Africano, C. Lælio Pæto venditum quoque ſcribit: & paulò pôſt eoſdem montes iterum commemorat. In eorum deſcenſu decliui, qui à faſtigio ſupra Capuam, ad Caudinam vallem vſque vergit, in exitu decliuitatis oppidulum Sarnum eſt, ab amne Sarno denominatum, qui non procul inde oritur, vti poſtea demonſtrabimus. Reditu à Sarno in planitiem vetus vrbs Nola reperitur, tum à cæteris auctoribus tum à Strabone Appianoque *d* ſic appellata. Plinius eam in prima regione collocat, Ptolemæus in Picentibus· de quo magnopere miror, cum citra Sarnum amnem ſit Campaniæ terminum & Picentinorum initium· quod non ſolum ipſe demonſtrat, ſed etiam Sempronius Anniuſque in commentarijs confirmant, vti inferiùs oſtendetur. Liuius *e* eam in Samnitibus ponere viſus eſt, cum à Sylla Nolam in Samnio captam, & eius agrum militibus diuiſum ſcripſit. Exiſtimari tamen poſſe cenſeo ſententiam hanc ea demum ratione niti, quòd Samnitibus admodum vicina ſit, quodque bello ſociali cum ijs arctiſsimo fœdere coniuncta fuerit· eaque de cauſa Liuium eam in Samnio eſſe putauiſſe, quanquam Strabone Plinioque auctoribus vti dictum eſt, quin in Campania ſit collocanda, nihil equidem addubitem. Conditam à Iapygijs Trogus, à Titijs Solinus tradit: quæ varietas ita, ſi libet, conciliari poterit, vt ab earum gentium vna primùm ædificatam, ab altera vel auctam, vel inſtauratam arbitremur· quandoquidem vti non ſemel hactenus admonuimus, in veteribus obſeruare ſcriptoribus eſt, vrbium auctores appellari frequenter etiam eos, qui tantùm auxere vel refecere. Quondam ambitu maximo fuit, vti Ambroſius *f* Leo refert· mœnibus enim, inquit, II. Mill. XVII. paſſ. amplectebatur: forma rotunda, cum portis duodenis: & habebat amphitheatra bina, vnum marmore, alterum lateribus coctis ſtructum· item Auguſti, Mercurij, Iouisque templa. Repe-riuntur autem etiamnum in eo circuitu multa veterum ædificiorum ingentium veſtigia, plurimaque fodiendo antiquitatis monumenta· cæterùm vrbs veteri illa collapſa, nunc admodum exigua eſt, nec amplius CMXXIIII. paſſ. ambitu colligit, cum portis ſolum quinis. Multa præter hæc Ambroſius de patria perſcribit ſua, quæ iam niſi longiſsimè referri haud poſſent· liber Coloniarum ſic habet. Nola muro cincta Colonia Auguſta, Veſpaſianus deduxit. Iter populo debetur ped. CXXX. Ager eius limitibus fuerat aſsignatus. Eandem vrbem Liuius ſæpiſsimè memorat· in primis *g* cum à C. Liuio Conſule receptam· item cum *h* Annibalem ab Neapolis oppugnatione deterritum, inde cum exercitu

a. lib. 7.
b. lib. 23.
c. lib. 32.
d. lib. 1. bell. ciuil.
e. lib. 89.
f. lib. 1. de Nola.
g. lib. 9.
h. lib. 23.

ercitu in agrum Nolanum mouisse · posteaque à M. Marcello primùm ad Nolam ostensum vinci Annibalem posse, scribit. Alijs denique multis in locis Nolæ facit mentionem, vti referre tædiosum longitudine foret. Meminit eius etiam Plutarchus *a*, ac item Suetonius *b*, Augustum ex Capreis affecta valetudine Nolam delatum, illic in eodem cubiculo, quo pater Octauius, obijsse, corpus eius Decuriones municipiorum & coloniarum inde Bouillas vsque deportasse scribens: quam rem ita quoque refert Tacitus *c* · alibi *d* insuper eiusdem vrbis Nolæ memoriam vsurpans. De qua *e* Silius ita: *a. in uita Marcelli et Annibal.* *b. in Augusto.*

Campo Nola sedet crebris circundata in orbem *c. lib. 1.*
Turribus, & celso facilem tutatur adiri *d. lib. 4.*
Planitiem vallo. *e. lib. 8.*

Plurimos illustres inclytosq; viros cum doctrina, tum virtute bellica tulit, quos hîc ne tædium lectori propter multitudinem oriatur non enumerabimus, sed ex Ambrosio *f* Leone, qui diligentissimè persecutus est omnes, cognoscendos relinquemus. Rursus vt ad litoralem oram reuertamur, P. M. à Neapoli VIII. Turris Græca est, sic dicta nonnullis, quòd ibi vinum Græcum vt vulgò vocant, optimum proueniat, aut vt alijs placet, à conditore vel nomine, vel origine Græco. Vocatur etiam Turris Octaua, quod vt multi censent, à Neapoli octauo lapide sit. Heracleam seu Herculaneum vrbem Ambrosius *g* Leo quondam hoc in loco dicit fuisse · quanquam Blondus & Raffanus eam vbi nunc est Nuntiata, millibus abhinc octo constituant. Nobis Ambrosij sententia magis probatur · ad quàm Strabo videtur accedere, proximam Heracleam ad mare esse Neapoli, & promontorium habere scribens, vbi ventus Africus mirificè temperatum & salubre cœlum efficit vt inhabitetur commodissimè. Plinius & Mela nominant Herculaneum: de quo Dionysius *h* Halicarnasseus loquitur, Herculem compositis ex animi sententia rebus Italicis, & recepto incolumi exercitu Hispanico, prædęque decumis in sacrificia Deorum impensis, oppidum condidisse sui nominis, vbi classis eius naualia fuerant (quod etiam tunc ætate Dionysij incolebant Romani) inter Pompeios & Neapolim, portum omni tempore nauium stationi tutissimum habens: ac ita gloria sempiterna, diuinisq; honoribus apud omnes Italos adeptum in Siciliam traiecisse Herculem dicit. Non desunt qui hoc loco Plinium auunculum vi æstus & odoris sulphurei ex conflagratione Vesuuij prorumpentis, ad quam explorandam, vt Plinius Nepos ad Tacitum scribit, inconsultiùs accesserat, oppressum existiment, quoniam ad illud incendium collustrandum alius accessus non pateret. Hinc tum octauo milliario Nuntiata castellum elegans · iuxta quod oppidum Stabias monti vicinius aliquantò, & à mari remotius Ambrosius Leo quondam fuisse censet · etsi Blondus & Raffanus, quorum opinio non æquè mihi probatur vti suprà diximus, hîc ponant Herculaneum. Stabias oppidum in agro Campano vsque ad Cn. Pompeium & L. Catonem Coss. pridie Cal. Maij fuisse, quo die Sylla legatus bello sociali id deleuit, vt in villas pòst abiuerit, auctor est Plinius. Nunc Stabiensis Episcopus in libro Fisci Romani descriptus legitur: & eiusdem oppidi memoria vulgo quoque seruatur in appellatione Castelli Almarini vltra Sarnum, quod Stabiense cognominant, vti pòst in Picentinis exponemus. Hinc tum iuxta Sarnum amnem Pompeij fuerunt, haud procul à monte Veseuo vt inquit Plinius: Sarno allui eos Strabo dicit. Solinus ita scribit denominatos ab Hercule, quia victor ex Hi-

f. lib. 3. cap. 3. de Nola.
g. lib. 1. de Nola.
h. lib. 1.

ſpania pompam boum duxerat. Pagus erat extentus ad Caſtellum Almarinum vltra Sarnum vſque, vicis & villis quibuſdam elegantibus conſtans: de quo Cicero legem agrariam diſſuadens, nullo modo ferendum ait, Pompeios amœniſſimum vberrimumq; populi Rom. fundum, Decemuirorum nundinationi permitti. Quondam vt Strabo tradit, his in locis Oſci, poſtea Thuſci & Pelaſgi, deinde Samnites habitarunt, qui poſtremùm à Romanis eiecti. Ager optimo vino inclytus eſt, à Plinio *a* quoque celebrato, cum inter alia Campaniæ nobilia Pompeianis ſummum decem annorum incrementum eſſe prodit, nihil ſenecta conferente. Tacitus *b* Pompeios oppidum inter alia Campaniæ perhoneſtum temporibus Neronis terræmotu maiori ex parte ſubuerſum tradit. Imminet his locis Mons Veſeuus, à Strabone, Plinio, Mela, Suetonio *c*, Euſebio *d*, Floro *e*, Vitruuio *f*, Dione, Vibio Sequeſtro, Tacitoq; *g* ſic nominatus, itemq; Virgilio *h* dicente: Talem diues arat Capua & vicina Veſeuo Ora iugo. Quod autem Seruius eum locum exponens, Veſeuum ait montem eſſe Liguriæ ſub Alpibus, Veſuuium Campaniæ· Mancinellus verò cum Landino mõtem hunc Veſuuium, Veſulum, & Veſeuum appellari poſſe, Veſceuum autem cum littera c, dici montem illum Liguriæ ſub Alpibus, vnde Padus oritur de quo locutus eſt Seruius, hęc inquam talia ſunt, vt ego Seruij locum mendo non carere putem, cum Veſeuum Liguriæ montem ſcribit· exiſtimemq; Veſulum eum dicere velle, patrem ſcilicet Erydani, vt infrà in tempore demonſtrabitur. Enimuero Veſeuus hic eſt Campaniæ quem nunc deſcribimus, aliter etiam Veſuuius à ſuprà memoratis auctoribus appellatus. Nominis etymon à conflagratione tractum quidam putant· nam Veſuiæ fauillas ſignificant· eamq; ſententiam confirmare videtur Appianus *i*, Veſbium appellans· etenim propter v, & b, litterarum affinitatem, quaſi Veſuiũ dixit. Veſbium etiam nominari poſſe Petrus Marſus annotat in hoc Silij *k* loco: Monſtrantur Veſeua iuga. Rationem indicat Ambroſius *l* Leo, ſe in vetuſtiſsimis quibuſdam codicibus legiſſe Beſbium hunc montem appellatum, à Beſbio Duce Pelaſgorum, eum olim tenente· Græcos tamen ideomatis ſui conſuetudine Veſbium proferre ſolitos. Alij Leſbium initio vocatum à Leſbijs aduenis aiunt, vt Galenus *m* prodidit. Nunc Summanus dicitur ab oppido Summa in radicibus ſito, quo de inferiùs. A Strabone deſcribitur hoc modo. Veſuuius amœniſsimum agrum habet, præterquam in vertice vbi planities eſt nullum omnino fructum ferens, ſolo cineribus oppleto, ſcrobibusq; cauernoſis exuſta ſaxa, quod calor indicat, oſtendens· quapropter ſuperioribus temporibus ardere ſolitum, ac intus incendij materiam ac fomentum eſſe colligitur, quibus deficientibus ignis quoque ceſſet. Fortaſsis & hanc flammarum emiſsionem fertilitatis locorum circumiectorum cauſam non ineptè quis dixerit: idem enim de Aetna fertur, cineres eius conflagratione per agrum Catanenſem diſperſos mirificam ibi vinearum vbertatem creare, quoniam excoctas igne glebas aliquid habere pinguedinis exiſtimetur, quod fœcunditatem ſummam efficiat: etenim cum vaporibus vliginoſæ reddantur, quod ſulphuris natura præſtat, cineribusq; dein exuſtis temperentur, humectatio poſtea mirabilem illis vbertatem adfert. In hanc ferme ſententiam Strabo: nec equidem infirma ratione nititur, quando nihil æque fertilitatem creare conſtat, ac humorem euidenti calore temperatum: quapropter & calcem, & ſtercus gallinacium, columbinumque ac ouillum, quæ aquis conſperſa calidiſsima ſunt vt adeo ardeant, pro-

pemodum

a. lib. 14. cap. 6.
b. lib. 25.
c. de lib. de uiris ill. & in uita Titi
d. de tempor.
e. de bello Spartaco.
f. lib. 2.
g. lib. 4.
h. lib. 2. Georg.
i. lib. 1. bell. ciuil.
k. lib. 12.
l. lib. 1. de Nola.
m. lib. 5. de curationibus.

pemodum incredibilem terræ fœcunditatem creare videmus. Sed longiùs euagati sumus quàm animus erat, ideoq; nunc ad institutam montis descriptionem redeundum est. Eo de Procopius a in hanc sententiam scribit. Abest à Neapoli ferme LXX. stadijs, vrbemq; ipsam & Aquilonem spectat, vndiq; à circumiectis montibus diuisus: circum radices saltibus syluosus, vti etiam in summis cacuminibus, quippe vbi inuius horridusq; est. Medio eius vorago profunda, quam in intima terræ viscera præaltè penetrare coniectura est: hinc ignis & flammæ prorumpunt. Ita fere Procopius. Conflagrationis eius etiam meminit Berosus b, anno penultimo Aralij, septimi regis Assyriorum multis diebus Italiam tribus in locis arsisse scribens, circa Istros, Cumæos, & Vesuuios· additq; à Ianigenis illa loca dicta Palensanam, id est, regionem conflagratam. Sub Tito quoq; Veseuum incendio inflammatum Suetonius tradit his verbis. Quædam sub Tito fortuita ac tristia acciderunt, vt conflagratio Veseui montis in Campania: quam rem Dio exactissimè persecutus est hac sententia. Sub Tito horribilia quædam in Campania accidêre, quæ magnam admirationem habent· nam sub autumni tempus ingens incendium repente exortum, quo mons Veseuus conflagrauit. Is mons mare spectat ad Neapolim· habetq; fontes ignis maximos: ac olim quidem ex omni parte excelsus erat· sed tunc ex medio eius ignis extitit, nam ea parte tantùm exustus est· extrinsecus autẽ intactus integerq; permanet ad hæc tempora: ex quo fit vt cum ignis externas partes non exurat, interiora verò consumantur igni, rediganturque in cineres, vertices qui circa sunt, vsque adhuc veterem altitudinem habeant· & quæ pars igni consumpta est, dum in se coit, concaua facta sit, ita vt totus mons (si licet parua cum magnis conferre) formam habeat amphitheatri. Culmina eius montis multas arbores habent, vitesque· ipse interiùs circuitu propter ignem decliuis est· vtque fumum interdiu, ita noctu flammam reddit, adeo vt in eo suffimenta omnis generis fieri semper videantur. Quod cum ita se habeat, nec semper eodem modo, id magis interdum, aliquando minùs facit. Ad hæc puluerem proijcit quoties simul aliquid subsidit, emittitq; saxa facto impetu ventorum: tum resonat mugitq;, quòd minimè densas atque constipatas, sed raras & occultas respirationes habet. Cum igitur Veseuus eiusmodi sit, hæc in eo quotannis fere fieri solent: quæ cum illis temporibus præter morem euenerint, magnaq; adhuc esse videantur ijs, qui ea semper inspiciunt· tamen licet omnia simul cum cæteris, quæ tum quoque euenerunt comparentur, parua habeantur necesse est. Etenim eo tempore magnus numerus hominum inusitata magnitudine, quales gygantes finguntur, in eodem monte regioneq; finitima ac proximis ciuitatibus interdiu noctuq; vagari versarique in aëre visus est. Post hæc consecuta est maxima siccitas, ac repente ita graues terræmotus facti, vt & omnis ea planities feruida esset, & culmina montium subsiderent. Ad hæc sonitus subterranei tanquam tonitrua, & super terram mugitibus similes extiterunt. Dein mare simul fremere, omne cœlum resonare, ingensque & repentinus fragor quasi montes simul considerent, exaudiri. Tum exilire quoque primùm immensi lapides, & ad summos peruenere vertices· deinde magna copia ignis fumique, ita vt omnem aërem obscuraret, occultaretq; solem non aliter quàm si defecisset. Igitur nox ex die, & tenebræ ex luce factæ erãt, putantibus nonnullis gygantes seditionem inter se facere, quòd multę imagines eorũ in fumo conspicerentur, quodq; clangor tuba-

a. lib. 2. bell. Goth.

b. lib. 5. antiquit.

tubarum audiretur. Alij existimabant aut mundum in chaos redigi, aut igni consumi: ob eamq; causam properabant alij ex ædibus in vias, alij de vijs in ædes cõfugebant, atq; è mari in cõtinentem, & è continenti in mare se recipiebãt. Alij conturbati ea quæ nondũ venerant, existimare tutiora rebus præsentibus. Tanta verò erat copia cineris, vt terram mareq; atq; adeo ipsum aërem compleret: quæ res multa damna vt cuiq; sors tulit importauit, non solum hominibus prædijsq; ac pecoribus, sed etiam pisces volucresq; omnes peremit, duasq; vrbes Herculaneum & Pompeios populo sedente in theatro penitus obruit. Postremò tantus fuit cinis, vt inde peruenerit in Africam, Syriam, & Aegyptum, introieritq; Romam, eiusq; aërem compleuerit, & solem obscurauerit. Hoc Romæ accidit paucis post diebus, cum omnes ignorarent id quod factum esset in Campania, nec quid esset coniectura assequi possent. Itaque etiam ij putare cœperunt omnia sursum deorsum ferri, solemq; in terram cadere, aut terram in cœlum conscendere. Quanquam autem hic cinis non attulit statim grauia incommoda populo Roma. tamen postea morbum pestilentem & grauem immisit. Hactenus Dio. Plinium auunculum ad eius incendij causas propiùs quàm oportebat explorandas in eum locum vsque processisse, vbi nunc Turris Octaua est, vt diximus, ibiq; cum Basso vi æstus ac odoris sulphurei peremptum, Plinius Nepos in multis Dioni par ad Tacitum disertè scribit, & Suetonius *a* Eusebiusque *b* confirmant. Sed & Petrarcha de Plinio sic in triumpho famæ canit.

a. lib. de uiris illust.
b. de temp.

Inter spectandum statim quoq; vidi
Plinium illum Veronensem vicinum
Multa scribentem, imprudenterq; morientem.

Postremùm anno à C. N. MCCCVI. Benedicti IX. Pontificis Max. & Conradi Imp. Aug. temporibus Veseuum magnam emisisse vim flammarum, instar fluminis eo monte orientis, & ad mare vsq; dimanantis, in Bononiensium annalibus scriptum inuenimus: cuius incendij vestigia cum scrobibus vnde tum ignis prorupit, etiamnum videre est. Martialis *c* & inflammationem montis, & agri eius amœnitatem hoc Epigrammate complexus est.

c. lib. I. Epigram.

Hîc est pampineis viridis modo Vesuius vmbris:
Presserat hîc madidos nobilis vua lacus:
Hæc iuga quàm Nisæ colles plus Bacchus amauit:
Hoc nuper Satyri monte dedêre choros:
Hæc Veneris sedes Lacedæmone gratior illi:
Hic locus Herculeo numine clarus erat:
Cuncta iacent flammis & tristi mersa fauilla,
Nec superi vellent hoc licuisse sibi.

De Veseuo Silius *d* etiam ita:

d. lib. 12.

Monstrantur Veseua iuga, atq; in vertice summo
Depasti flammis scopuli, fractusq; ruina
Mons circum, atq; Aethnæ fatis certantia saxa.

Liuius *e* tradit ad eius radices pugnam illam Romanorum T. Manlio Torquato, P. Decio Mure Coss. cum Latinis patratam, quãdo se Decius pro salute exercitus deuouit, & in medios hostes inuectus perijt: quapropter illis in fugam conuersis, penes Romanos victoria stetit. Appositum nũc eius pedi oppidum Summa in mediterraneis, à quo montem Summanum vulgò vocari suprà diximus. Sunt tamen qui Summanum appellari putent, ab agri eius præstantia fœcunditateq; summa, vini quoq; Græci eo

e. lib. 8.

ci eo nascentis abundantia, (id Pompeianum appellat Plinius ob vicinitatem Pompeiorum, vti etiam Volaterranus probat) item ab vbertate varietateq; maxima fructuum optimorum hoc tractu prouenientium. Blondus Summum dici vult, tanq̃ montem altum, quod sit in prospectu Neapolis: etenim cum vno latere mare, cæteris vndiq; planitiem amœnissimam habeat, præcelsus inter ea camporum & maris æquora conspicitur. Vltrà sunt ostia Sarni fluminis, quod fontibus quibusdam initio corriuatum, iuxta radices montis Carij, Nolani, dein ad occidentem labens, aquis perpetuò clarissimis hîc non procul eo loco vbi quondam Pompei, se in mare exonerat. Sarnum nominat Virgilius *a*, inquiens: Et quæ rigat oppida Sarnus: item Lucanus *b* ita: nocturnæq; editor auræ, Sarnus: & Silius *c*: totasq; videres Sarni mitis opes· mitem vocans, quòd cursu minimè præcipiti feratur, nec inundationibus infestet agros. Quod autem Vibius Sequester in hæc verba scribit: Sarnus Nuceriæ ex Sarone flumine Adriæ per Campaniam decurrens: in hoc errare mihi sanè videtur· namq; haud quaq̃ ex Sarone Adriæ flumine Sarnus oritur, sed ex fontibus vti prædictum est, suis: quod etiam confirmat Nicolaus Perottus· addens accolas ab eo postq̃ è montibus exijt Sarrastes nominari, de quibus Virgilius: Sarrastes populos & quæ rigat æquora Sarnus. Nunc aliquibus in locis Scapharius à regionis incolis dicitur, quod scaphis eum transmittant Nuceriam euntes, spatio P. M. IIII. distantem. Picentinos ab hoc amne incipere Ptolemæus auctor est, & Strabo Semproniusq; conueniunt· quapropter nos illorum vestigijs inhærebimus.

a. lib. 7.
b. lib. 2.
c. lib. 8.

PICENTINI.

Picentinorum agrum nunc Principatum appellari sciendum est· qui in Lucaniam ad Vallem Dianæ vsq; pertinet. Fines gẽtis Strabo, Ptolemæus & Sempronius constituunt, ab occasu Campaniam, à Septentrione Hirpinos, ab exortu Silarum amnem & Lucaniam, à meridie mare Tyrrhenum· inter quos regio continetur latitudine milliariorum XVI. longitudine à Syrenusis vsq; ad ostia Silari stadiorum CCLX. vel milliariûm XXXIII. aut vt Plinius scribit, XXX. Gentem hãc ab Adria Romanos in sinum Pæstanum traduxisse reperimus· pulsamq; pòst inde ab ijsdem, & aliò migrare iussam, quòd vti quidam asserunt, cum Annibale societatem ac fœdus habuisset· vrbem item præcipuam in ea fuisse Picentiam tradit Plinius, quam etiam Pomponius Siliusq; nominant, vnde populi appellatio, vt quibusdam placet: nunc Vicentia dicitur. Hæc de Picentinis generatim: singula hinc dicenda sunt. Ostijs Sarni transitis, post duo millia Castellũ Almarinum est, Stabiense cognominatum, quòd propinquo loco Stabiæ fuerint, vt suprà dictum est, ad differentiam alterius Almarini Vulturnensium. Iacet in angulo Gauri montis, vbi in occasum ille vergere incipit, Mineruæ Promontorium efficiens. Magna hîc aquarũ præcipuę claritatis abundantia: peramœnus ager & fructifer. Locus propter opportunitatẽ summã mercibus valde frequẽtatur, quas hinc negotiatores in alias partes deportãt. A litore tũ introrsum in mediterraneo Nuceria ciuitas à Mari P.M.IX. à Sarno IIII. vt diximus, abest, ita Straboni *d*, Tacito *e*, Floro *f*, Procopio *g*, Silio *h*, Ptolemæoq; vocata. Nunc Paganorũ cognominatur, vti forsan (inquit Rassanus) agrestes & rudes homines à villarum & vicorum quos pagos vocant, in vrbis agro multitudine, nimirum propter summam soli vbertatem ac amœnitatem, eam appellare primùm cœperunt. Volaterranus *i* tamen probabiliorem huius vocabuli originem atque rationem affert,

d. lib. 1. 2. 4
bell. ciuil.
e. lib. 13.
f. de bell. Spartas.
g. lib. 3. de bell. Goth.
h. lib. 8.
i. lib. 6. Com. Vrb.

affert, Saracenos post acceptā ad Lirem illam insignem à Ioanne X. Pontif. Max· cladem hac vrbe se aliquandiu continuisse, proptereaq; Nuceriam Paganorum ab ea gente pagana cognominari cœptā. Liuius de Nucerinis sæpe memorat· no-
a.lib.22. minatim verò cum a eos, vnaq; Attellanos Calatiam migrare iussos ait, quoniam
b.lib.27. ita postulauerant: item cum b ad incolendam Attellam deductos scribit, quod sua vrbe subuersa petierant. Cicero legem agrariam dissuadens Nucerini quoque agri præstantiam commemorat. Supra Nuceriam montes sunt, inter quos Intermontium castellum, ita dictum ab situ loci montibus vndiq; consepti. Læua tū, propinqua in conualle ad collis latus haud procul oppidum Sanseuerinum, vnde clarissimæ nobilissimæq; familiæ Sanseuerinatum origo, quæ tot illustres mi-
c.lib.6. litiæ proceres ac duces edidit, vti tum Blondus, tum etiam Volaterranus c am-
Com. Vrb. plissimè refert: quorum etiam posterior initium gentis, inquit, à Gallis fuit, iam inde sub Carolo primo· quo Beneuentum obsidente, iamq; cum exercitu terga dante, procerum vnus ex hoste forte intercempto sublata sanguinolenta interula pro vexillo, aciem firmauit, vnde postea rubræ lineæ signa posteri assumpserunt. Is itaq; vir fortissimus oppidi huius appellatus princeps, auctor gentis fuit. Et quidem inprimis ex ea clarus extitit Robertus, nostræ memoriæ scriptoribus, Simonetæ, Sabellico, Corio, multisq; alijs admodum celebratus, armorū vsu virtuteq; per Italiam inclytus. Filios habuit Federicum Cardinalem, Ioannem Franciscum Calatinum Comitem, Antonium Mariam, Gasparum cognomento Fracassum, quod illi insignis fortitudo in equestribus decursionibus & lancearum ruptione pepererat, etymo ex vulgari lingua, Galeatium fortunæ alumnum, & Iulium Auinionis Archiepiscopū. Oppidum Sanseuerinum ad latus esse collis diximus, cuius radices vicis villisq; plurimis nitent, amoena fœcundaq; vallis fructus periucundos ac optimos generat, vinumq; item gratissimum vermiculum, Sanseuerinate dictum, maximo in pretio Romæ· quod veteres, vt quidam existimant, Himenæum appellarunt. In fine tum huius amoenæ vallis castellum Aquæ malorum est, ita dictum eruditis. Prope id amnis à fonte milliaribus aliquot decursis terra se cōdens, ita per abditos meatus spatio pass. C. emenso, rursus eadem qua deperijt copia claritateq; prorūpit: quod & ego oculis vidi, & Blondus Rassanusq; perscripserūt. Oppidum hoc Iacobus ordinis prædicatorum monachus, latinè græceq; eruditissimus ortu illustrauit, qui temporibus Eugenij IIII. Pontif. in Concilio Florentino summæ doctrinæ fiducia cum Græcis dimicauit. Dextrà, in monte supra conuallem Caua est ciuitas, sic à situ loci vocata, desertaq; nunc pene, ꝗ incolæ pacis temporibus in agros eius amoenissimos, arationis culturæq; commodioris gratia domicilium habitationēq; transferre soleant· in oppidū verò rebus turbulentis solū veluti in tutū cum re ac facultatibus cōcedere. Hoc tamen etiam Sanseuerinates & aliorū hoc situ oppidorū incolæ propter cōmodiorem agricolationem factitant. Iuxta Cauam antiquissimum amplissmūq; & opulentissimum prædijs cœnobium est, Cauæ nominatum, de quo mentio reperitur in canonibus. Lintea Cauæ texta præcipuè commendari solent· & architectura Cauenses mirificè pollere creduntur. Paternam inde originem aiunt illi artifici fuisse, qui castellum Oui apud Neapolim ædificauit. Rursum vt è mediterraneo ad litus redeamus, Nuceria castellum Almarinum anteà dictum millibus octo abest: eo autem interuallo læuà mons amplus & præcelsus relinquitur, ad quem latere versus Aquilonem Grinianum & Letteranū oppidula sunt: in pla-

nitie

nitie verò principium illius montis conſpicitur, quem Caſtello Almarino imminere diximus, & in occaſum vergentem; Mineruæ Promontorium efficere, de quo tractabitur inferiùs. Illa igitur diſtantia Caſtellum Almarinum ab Nuceria eſt. Decætero vel per montis latus quà difficilimum & aſperrimum eſt iter, vel per oram maritimam ad Mineruæ Promontorium verſus incedenti, Surrentum antiqua ciuitas occurrit, vti Plinius, Mela, Tacitus [a]; Silius [b], Ptolemæusq; nominant, à Græcis inquit Higinus, condita. Monti inſidet quem memorauimus: nec eandem nunc habet amplitudinem quam olim, vti veterum ædificiorum circũiectis in locis veſtigia demonſtrant. Ager iucundiſsimus, ac item vberrimus eſt, vitibus, citris, alijsq; nobilibus arboribus abundans. Plinius [c] vina Surrẽtina celebrat in vineis tantùm naſcentia, cõualeſcentibus maximè probata propter tenuitatem atque ſalubritatem: ideoq; Tiberium Cæſarem ait dicere ſolitum, conueniſſe medicos vt nobilitatem Surrentino darent, alioquin eſſe generoſum acetum. Eadem vina memorat Strabo, ætate ſua Romam deportari ſolita ſcribens Falerna, Setina, Calenaq;, & cum ijs certantia Surrentina, quòd experientia vetuſtatem illa ferre comperta fuiſſent. Idem confirmat Higinus. Et Martialis ait: Surrentina bibis, nec myrrhina picta, nec aurum Sume, dabunt calices hæc tibi vina ſuos. Acetum etiam ex Surrentinis præſtantiſsimum fiebat. Calicum nobilitate Surrentum celebratum Plinius [d] auctor eſt: vnde Martialis: Accipe non vili calices de puluere natos, Sed Surrentinæ læue toreuma rotæ. Præcipuum id vaſorum genus erat, vt Aretina quoque leuitate ſuperaret. De Surrento liber coloniarum ſic habet. Surrenti ager ex occupatione tenebatur à Græcis ob conſecrationem Neruæ: ſed & mons Sirenaicus limitibus pro parte Auguſtianis eſt aſsignatus: cæterùm inſoluto remanſit. Iter populo debetur. Vrbis huius nomen ortu nobilitauit Craſsitius ordinis libertini, cognomine Paſides, qui Romæ ludum Grammaticæ tenuit, & inter alios Iulium Antonium Antonij Triumuiri filium erudiuit, vt Suetonius auctor perhibet. A Surrento mille paſs. noui nominis vrbs eſt Maſſa, cuius ager vino maximè abundat, quod vulgo Maſsicanum vocant. Ego Surrentinum eſſe arbitror à Plinio deſcriptum: etenim Surrentinus hic ager, & Maſſa recenter ædificata: quodq; me magis commouet, tenue eſt ac ſalubre. Sequitur Vicus exigua ciuitas: eaque propter ſic dicta, quòd à primis auctoribus, qui varijs ex locis conuenerant, elegantis vici ſpecie condita fuerit. Quanquam autem vnà cum Maſſa non admodum hoc tempore frequentetur: ambo tamen ciuitates ſunt, & Epiſcopos habent Archiepiſcopo Surrentino contributos. Hinc tum ad Mineruæ promontorium adnauigatur, ita Melæ, Straboni, Plinio, Ptolemæoq; nominatũ: quondam, vt Plinius inquit, Sirenum ſedes. Id in hanc ſententiam deſcribit Strabo. Pompeijs finitimum eſt Campaniæ Sirreum, vbi Athenæum ſeu Mineruium promõtorium incipit, quod quidam Prænuſſum vocant: in cuius extremitate Mineruæ ſacellum ab Vlyſſe dedicatum. Hinc ad Capreas inſulam exiguum maris ſpatium eſt: flectenti verò circum promontorium, inſulæ quædam occurrũt exiguæ, ſaxoſæ, deſertęq;, quas Sirenas vocant. Latere Surrentum verſus, quædam ædes ſacra conſpicitur, vetuſtiſsimis donis accolarum loci religione ductorum exornata. Sinus Crateris quẽ vocant (is nunc ſinus Surrentinus eſt) hîc terminatur, inter promontoria duo ad meridiem verſus procurrentia, Miſenũ videlicet ac Athenæum. Hæc Strabo. Tractus autem vniuerſus quem ille flexus à Mineruæ promontorio verſus Orientem

a. lib. 4.
b. lib. 8.
c. lib. 14. cap. 6. & lib. 20. cap. 1.
d. lib. 35.

adagri Salernitani fines vsq; continet, quondam antiquæ Campaniæ contributus, vt Strabo demonstrat (oram Amalphicam ab Amalphi vrbe nunc vocãt) regio Picentinorum erat, quos ab vrbe Picentia gentis capite sic appellatos prædiximus. Itaq; ad Silarum amnem vsq; Picentini tenebant auctore Strabone: Ptolemæus autem eos à Sarno agrum omnem inter Hirpinos & Silarum inhabitasse scribit, vti suprà retulimus. Amalphicam oram seu Costam vt vulgò vocant, priusquam vltrà progrediamur, hîc dicemus. Spectat ad meridiem· amœna tota lætaq;, vt adeo vix cum alia quauis regione comparari rectè posśit. In longum ferme P. M. XX. porrigitur· & altos asperosq; montes habet, præsertim qua parte mari imminet. Eorum ascensus tam difficilis est, vt vel aspectu solo languorem incutiat. Atenim inter horridas eas rupes iucundisśimæ valles panduntur, cum fontibus & aquarum scatebris, vnde riuuli amœnisśimi pasśim grato cum murmure profluunt: quare fit vt mirum in modum frequentes colonis excultæq; sint· & adeo cunctis fructiferarum arborum generibus, veluti punicis, medicisque ac citris, item olea, pyris, prunis, cerasis, ac similibus exornatæ confertæq; niteant. Par etiam hîc vitium elegantia· præterea cum oculos, tum odoratum topiaria ex myrto, lauro, buxo, gelsamino, hedera, rosmarino, rosaq; & eiusmodi nobilibus arbusculis & odorem suauisśimum aspirantibus, & conspectu gratisśimis equidem mirificè delectant. Cælum agri temperatum· mare propemodum vndiq; patet. Vniuerso tractu vt diximus, colonorum hominumq; summa frequentia est, vt è mari prospicientibus non prædia vicique distincti, sed vna perpetuaq; vrbs per oram continentis extenta videatur. In monte iam tum Riuellum noua quidem ciuitas, sed elegantia splendoreq; ædificiorum cum primis totius regni certans. Decætero in litore sub montibus ciuitates sunt duæ, cum ob ædificiorum magnificentiam, tum ob agrorum amœnitatem haud spernendæ· Maior Minorq; vocãtur. Mox circa medium fermè huius oræ iuxta litus, Amalphis nobilisśima lautisśimaq; iacet vrbs, à qua circumiecti tractus appellatio fluxit. Olim quàm splendida potensq; fuerit, ex eius ædificijs amplisśimis atq; sumptuosisśimis, ac item nauium multitudine, quibus Amalphitanos latisśimè negotiatos legimus, intelligitur. Quinetiam vt Rassanus scribit, hoc etiamnum Amalphitanorũ nominis memoriæ testantur Messanæ, Syracusis, alijsq; Siciliæ multis in locis superstites, vbi illi negotiari frequentisśimè solebant, & proprias ędes attributaq; sibi certa tenebant loca quæ dicebantur Amalphitanorum· cuiusmodi in hodiernum vsque diem inter alia textorum appellata. D. Andreæ quoq; fanum Panormi conditum ab Amalphitanis, & ad eorum cœtus sacros ab antistite dedicatum nunc superest. Eosdem magnetis vsum nauigantibus interdiu noctuq; familiarẽ adeoq; necessarium reperisse ferunt, inuentum me hercule pręstantisśimum cuiuscunq; tandem auctoris fuerit. Vrbis huius prima mentio quæ scriptorum monumentis fit, in Imperatoris Lotharij tempora cadit, annumq; à C. N. M C X X V. quo Lotharium ab Innocentio II. Pontif. accersitum auxilio contra Rugerium Siciliæ Comitem in Italiam venisse, Pisanos autem qui cum illo coniuncti erant, hîc egressos, Amalphim & Riuellum cæteraq; tractus eius oppida diripuisse Blondus [a] prodidit. Ossa D. Andreæ maxima cum veneratione seruant Amalphitani augustisśimo in fano, ad quod plurimorum graduum ascensus est, vbi sacerdos sacrorum penetralium custodiæ præpositus voti causa peregrinantibus admirabilem liquorem (incolæ mannam vocant) elargitur, quem aiunt

a. lib. 15. historia.

aiunt ex illis Diui reliquijs perpetuo exudare. Nunc quanq; non ijs quibus olim opibus abundent, latè tamen & amplè negotiantur in varijs orbis partibus: neque segniter vrbis suæ decus splendoremq; pristinum tuentur. Ab Amalphi dein ad orientem versus, oram nauigio legenti promontorium exiguum, Caput Vrsi, occurrit, nautis sæpe formidolosum & horribile, quòd longè maiores hoc litore marini æstus, quàm tota vsquam hac ora sint. Salerno hàc Amalphim trãsmissio: at per continentem incedenti Vicus Veterum occurrit, ita doctis appellatus, vel Vetus vrbs: vbi plurimæ cum lautissimæ, tum amœnissimæ villæ passim apparent. Sequitur antiqua ciuitas Salernum, à mari nunc mille passibus, ætate Strabonis minimum. Nomen ab amne Silere traxisse commutata i, littera in a, Omnibonus Vicentinus hoc Lucani *a* in loco, scribit: . Radensq; Salerni Culta Siler. Coloniam Romanorum eò deductam quo tempore Buxentum quoque, Liuius *b* auctor est. Picentinis etiam cum Annibale fœdus habentibus vrbem hanc Romani operibus præsidijsque muniuerunt, vt illos regione sua depulsos in perpetuum excluderent. Mentionem præterea Salerni faciunt Plinius, Lucanus, Siliusq; *c*, ac Ptolemæus. Incrementa sub Roberti Guiscardi eiusque fratrum ac liberorum imperio maxima cepit, quando plurimæ magnificæ domus ad collis radices cui ciuitas insidet, iuxta litus ædificatæ sunt instar honesti ac elegantis vici, qui postea mœnibus veteri vrbi coniunctus vti nunc apparet. Templum etiam illud nobile D. Matthæo Apostolo ciues illis temporibus erexerunt, vbi corpus Diui conditum seruatur. Intra muros in collis latere quà meridiem prospectat, ad mare cultissimi amœnissimiq; sunt horti, quod etiam Strabo testatur, aquulis passim gratissimo cum murmure labentibus irrigui. Malorum medicorum hìc omnia genera cernuntur, communium, ingentium, paruorum, dulcium, acrium, saporis medij: quorum arbores item perpetuò ac simul flores pomaque tam matura, quàm agrestia ferunt. Nec minor est limonum abundantia: varietas item maxima: magni crassiq; tanquam citria, vulgares, orbiculati, fastigiatiq; peponum instar, dulces, acidi, cum anima vel sine, spongiosi vel densi, præterea quidam in arboribus adhuc admodum exigui, quibus peculiare amplius in magnitudinem non augeri. Quid mala citria? quanta horum formæ varietas? rotunda, longa, fastigiata, bifurca, trifurcaque sunt: quædam ingenti magnitudine, cætera mediocri: multæ præterea diuersæ species ab artifice natura progenitæ. Dependent etiam hìc suo anni tempore nobilissimis ex arboribus punica peringentia, quæ regionis incolæ vocant Alofilia, sapore dulcia, acria, media, cum persicis procopijs tantæ plerumq; crassitudinis, vt vulgares pepones æquent. Cætera fructuum genera, prunorum diuersissimorum, poma, pyraq; ac ficus, aliaq; similia consultò præterimus. Vitium elegantia generoso succo nobilium oratione vix exprimi queat. breuiter cum intra mures vrbis, tum circumiecto in agro tam amœna lætaq; loca vndiq; sunt, vt inter præcipua celeberrimaq; totius Italiæ præferri iure debeant. Nec minor ingeniorum vbertas hac in vrbe semper fuit: ideoque præter alios Salerno ortos inclyti fuere memoria patrum nostrorum Iacobus Solimenius excellens medicus cum Antonio filio: item Bartholomæus Saluanius Pandectarum medicinalium congestor, alijque summi viri permulti, quorum nos peculiarem cognitionem non habuimus. Gymnasium quoque disciplinarum omnium hìc est, in quo nostra memoria plurimis annis docuit Augustinus Niphus celeberrimus Philosophus.

a. lib. 2.
b. lib. 34.
c. lib. 8.

Vrbs Principatus titulum ſuſtinet· in quo nunc Ferrandus Sanſeuerinas humanitate prudentiaq; vir excellens, & ingeniorum Mæcenas vnicus elucet. A Salerno deinde per amœnam planitiem millibus X. emẽſis Ebolum ſuccedit à Ptolemæo nominatum in Picentinis, haud procul amne Silaro, perhoneſtum & opulentum oppidum. Id quod vltra Silarum in Lucania ponit Raſſanus, erratum eſt· quippe non modo citra eum amnem à Ptolemæo depingitur, ſed etiam ita reuera eſt, vti nos vidimus. Tum à Salerno IIII. & XX. P. M. oſtia ſunt
a. lib. 2. Sileris, ita Straboni, Catoni, Plinio, Melæq; vocati, ac item Lucano a dicenti: Veſtinis impulſus aquis, radensq; Salerni Culta Siler. Sed & Silarus dicitur,
b. lib. 8. vti indicat Silius b, inquiens: Nunc Silarus quos nutrit aquis, quo gurgite tradunt Duritiem lapidum merſis inoleſcere ramis. Oritur ad Perflagonem in Apennino, parte citeriori, propemodum exaduerſum Aufido, qui ex altera montis eiuſdem parte iactus, per Apuliam, vti in ea regione dicetur, tribus à Barulo millibus in mare ſuperum defluit. Silarus igitur ab Apennino verſus meridiem in Tyrrhenum decurrit, amnemq; Nigrum defert, Campaniam à Lucania dirimens: cuius hanc naturam eſſe Strabo, Plinius & Silius perhibent, vt in eum immerſa folia virgultaq; lapideſcant, nec tamen immutato colore vel forma: quanquam aliàs, vt adijcit Plinius, eius aquæ ſalubris potus ſit. Terminus eſt vt diximus Campaniæ Fœlicis ac Picentinorum: itaq; lautiſsimam iuxta ac nobiliſsimam regionem Campaniæ nunc abſoluimus.

LVCANIA,

LVCANIA, REGIO ITALIAE SEXTA.

Icentinis descriptis Lucania consequitur vt supra monuimus, quæ ab Silaro flumine statim incipit, vulgò nūc Basilicata dicta. De Lucaniæ veteris appellationis origine varia prodiderūt scriptores. Sunt qui nominis etymon huiusmodi adferāt, quòd regio lucenti cuidā stellæ directò subiaceret. Alij Lucium quēdam Samnitium ducem eius auctorem tradunt, qui primò lucum hoc situ incoluerit, quod Cato, Plinius, & Strabo confirmare videntur. Sanè Strabo Lucanos ab Samnitibus ortos omnino credi vult, qui Possidoniates, inquit, eorumq; socios memorabili pugna ductore Lucio debellarūt: idemq; vnà cum Plinio auctor est, hanc regionem Pelasgos, Oenotrios, Italos, Morgetes, Siculos, Magnæ Græciæ populos, nouissimè Lucanos tenuisse: qui cū prius statu populari gubernarentur, postea bellis ingruentibus regem per magistratus eligere instituerunt. Quo tempore, quaque occasione Basilicatæ nomen enatum sit, non reperimus. Dici posset ab asperitate montium qui hîc sunt, itemq; sinuosis confragosisq; ac infidis voraginibus hyberno tempore vijs, quæ propterea tanquam per se Basiliscus serpens execrandæ maximè videantur, captum. Montosam autem & horridam esse Lucaniam totam, Liuius apertè testatur, vbi *a* amoeno diuerticulo illam insignem atque curiosam quæstionem suscitat, quinam euentus Romanis rebus si cum Alexandro Magno foret bellatum, futurus fuerit: ibidem enim hos altissimos præruptissimosque Lucaniæ montes, rupesque præcipites memorat. Nostro seculo longè frequentiorem incolis arbitror, quàm illis temporibus fuit: quanquam multa sit etiamnum in ea solitudo. Terminos Strabo constituit hoc modo: flumina Siler atque Laus, & quantum inter ea mare Tyrrhenum ac Siculum alluunt: item à Metaponto ad Thurios, & à Samnitibus ad Isthmum vsque, qui à Thurijs in Cerillos pertinet haud procul à Lao. Sic Strabo. Ptolemæus longitudinem inter Silarum & Laum constituit: nec tanta Lucaniæ spatia tribuit vt Strabo, qui Petiliam, nec vt Liuius *b* qui Consentiam Petiliæ vicinam in ea numerant: sed Petiliam in Magna Græcia depingit, vti in tempore demonstrabitur. Itaque nobis ille potissimum hîc sequendus videtur: finesque Lucanorum designabimus ab occidente Silarum amnem Campaniæ limitem, à meridie mare Tyrrhenum, ab Oriente flumen Laum & Brutios, Magnæque Græciæ partem, à Septentrione Peucetios in Apulis cum Hirpinorum parte. Regionem fere montosam esse vniuersam suprà diximus: ideoque propter vias difficiles & horridas nemorumque saltus, latrocinijs habetur infesta. Mentionem Lucaniæ veluti item Lucanorum Liuius persæpe facit *c*, passim Romanos plurima bella cum Samnitibus, Lucanis, Brutijs, ac Hetruscis, perpetuoque superiori fortuna gessisse narrans. Seruilium quoque Galbam à Lucanis captum opera mulieris cum qua consuetudinem habere solebat, elapsum scripsit *d*. Sed & Tacitus *e* Lucaniæ non vno in

a. lib. 9.
b. lib. 9.
c. lib. 11. 12. 13. 14.
d. lib. 72.
e. lib. 11. & 17.

a.lib.8. in loco meminit, itemq; Silius a bellum Punicum secundum describens. Particularem eius enarrationem ita nos instituemus, vt primùm à Sileris ostijs ad Lai vsque per litus procedamus, ac deinde rursum à Silaro mediterranea quoque persequamur. Primùm igitur ab Silari faucibus in ora locus inuenitur, vbi Iunonis Argiuæ templum vt Strabo refert, ab Iasone conditum extitit. Plinius tamen id vltra Silarum in Picentibus, de quibus antea dictum est, collocare videtur: quæ varietas ita fortasse conciliari poterit, vt vicinum amnis ostijs ad agri Picentini fines ædem fuisse, proptereaq; Picentibus attributam à Plinio credamus· quanquam vltra Silarum intra Lucaniæ fines esset. Hinc tum L. stadijs ætate Strabonis Posidonia fuit, aliàs Pæstum dicta· cuius mentionem Cato, Plinius, Mela, Solinus, Silius b, alijq; plurimi scriptores faciunt. Strabo conditam à Sybaritis in litore tradit, Solinus à Dorensibus. Ego puto sententiam vtriusque locum habere posse· primoque conditam à Dorensibus· at à Sybaritis posteà vel instauratam, vel auctam: quod ipse quoque Strabo videtur innuere, cum à Sybaritis primos oppidi colonos eiectos, ipsosq; vicissim à Lucanis ait. Plinius initio Pæstum vocatum, dein à Græcis Posidoniam auctor est. De Pæsto Liuius plurimis in locis memorat, præcipueq; Alexandri Epirotarum regis iter referens c: & alibi d Pæstanos populo Rom. naues auxilio misisse scribit: alijsq; item nominibus hanc vrbem celebrat e. De qua Virgilius f etiam: Biferiq; rosaria Pæsti. Quod autem in eo Virgilij loco Seruius Pæstum Calabriæ ciuitatẽ esse scribit, vbi bis quotannis rosæ generantur· id ego non satis queo mirari, cum tam aperta Geographorum testimonia sint eam non in Calabris, sed in Lucania constituentiũ: Calabriam eñ hucusq; nequaquã pertinuisse· verũ Samnitibus esse finitimam tradiderunt omnes. Nec quidem hac ratione Seruium tutari quisq̃ poterit, tanq̃ ab eo Pæstum in Brutijs ponatur, quos nunc appellant Calabros: etenim cum in Lucaniæ propemodum aditu fuerit, adeoq; Picentinis potius quàm Lucanis, vt ait Strabo, contribuenda videretur, nõ potest illa sententia conuenire· cũ nec auctor vllus vel è veteri, vel è recenti memoria Calabriæ nomẽ huic plagæ tribuerit, Lucaniæ vel Basilicatæ tantùm tribuerint omnes. Iam itaq; & errorem Seruij vt maximè Iodocus Badius secutus sit, Antonius Mancinellus animaduertens, Pæstum non dicit Calabriæ, sed Lucaniæ vrbem esse. Enimuero Badium ego facile patior excusari, vtpote lapsum auctore Seruio propter huius situs & Italiæ totius ignorationẽ. Pæsti etiã meminit Ouidius g inquiẽs: Caltaq; Pæstanas vincat odore rosas: Et Properti⁹: Vidi ego odorati victura rosaria Pęsti Sub matutino cocta iacere notho. Tãta nimirũ cœli eius est clemẽtia, quod & Mancinellus testatur, vt mirũ videri haud debeat, biferas ibi rosas arboresq; cæteras esse. Sinus maris hoc litore Pæstanus olim est dictus ab ipsa vrbe, quæ mediũ tenebat: nunc Acropolitan⁹ dicitur ab Acropoli oppido, quod infrà describetur. Incipit ab ora Picentinorũ, ac inde flexu sinuatur vsq; ad promontoriũ Posidoniate, vt Strabo, Plinius, & Ptolemæus ostendũt. Post exortum Posidoniæ nomẽ, cuius auctores Græcos tradit Plinius, coloniam Romanorũ huc deductam scribit Liuius h: alibi i quoq; refert, legatis Posidoniatum ab insanis quibusdam adolescẽtibus Romę pulsatis, auctores eius iniuriæ Posidoniatibus dedi Senatũ censuisse, quò facinus ex eorũ animo arbitrioq; vindicaretur. Nũc extincta ꝓpe tota iacet· vestigiaq; tãtum partibus quibusdã supersunt antiquorũ ædificiorũ. Pæstanũ fuisse Parmenidem, qui Olympiade IIXC. vicit, Hallicarnasseus K ac Diodor⁹ l Siculus ꝓhibet.

b. lib. 8.
c. lib. 8.
d. lib. 26.
e. lib. 27.
f. lib. 4. Georg.
g. lib. de art. amãd.
h. lib. 14.
i. lib. 15.
K. lib. 9.
l. lib. 11.

Decæ-

Decætero in litore poſt ſena millia oppidū eſt Acropolis· à Sileris oſtio millibus XII. à quo ſinus hic Acrocopolitanus hodie nominatur, cū Salernitano coniunctus. Deinde quarto lapide caſtellū Abbatis eſt: hinc octauo Turris Marina Bruccana· quæ oppida noui nominis omnia ſunt. Exaduerſum his locis inſulæ iacent duę, Sirenes dictæ, paruo à continenti, vt etiā Strabo teſtatur, diuiſę freto· quas vnà cùm cæteris quæ ad Italiā pertinent inſulis, deſcribemus. Contra eas in litore vbi Poſidoniam collocauimus, promontorium eſt, Caput Leucoſium vt nunc vocant, olim auctore Strabone, promontorium Poſidoniate. Leucoſium ab inſularum de quibus iam nunc mentionem fecimus, altera puto dictum, quam Leucoſiam ab vna Sirenum appellari tradunt, quæ ibi ſe in mare præcipitauit vt eſt in fabulis, & nos in tempore memorabimus. Vltra Caput Leucoſium alius eſt ſinus, cui Turris marina Bruccana paulo ante dicta imminet. Ad eum Strabo Hyelam extitiſſe, ſic olim à Phocæenſibus auctoribus ab Hyela fonte· ſuis verò temporibus Eliam vocatam ſcribit ·addens Antiochum de vrbis huius primordio tradere, poſt Phocæam ab Harpago Cyri legato captam, Phocæenſes cum omni familia naues conſcendiſſe· primoque ad Cyronem & Maſsiliam tenuiſſe curſum Creonte duce, verùm inde reiectos hoc in loco Eliam condidiſſe· nonnulloſque vrbis nomen ab Elete fluuio deſumptum exiſtimare. Confirmantur etiam hæc ab Herodoto [a] propemodum omnia· qui tamen adijcit, Phocæenſes priùs in Corſicam profectos, & Alaliam ibi ædificaſſe, deinde Rhegium, poſtremùm huc delatos, in hanc ſententiam ſcribens. Phocæenſes qui Corſica progreſsi Rhegium confugerant, ciuitatem condiderunt in agro Oenotriæ, quæ nunc appellatur Hyela. Conueniunt his ea quæ Gellius de Veliæ principijs ex Higino refert. Cato Veliæ nomen probat, vti etiam Plinius & Mela. Notare porro operæpretium eſt, intereſſe plurimum an Vellia geminato ll. ſcribatur, an verò Velia ſimplici· quippe priori modo vello verbum, à quo vellus, eius nominis etymon dicemus· vnde Vellia quoque Romæ Palatini montis pars vocata, quòd ibi paſtores lanam vellere ſolerent, vti in tempore diximus: altero Veliam aut Eliam ab ἕλος græca voce, quæ paludem ſignificat, appellatam exiſtimabimus, quod Halicarnaſſeus, cui Seruius [c] etiam & Gellius accedunt, innuere videtur, Veliam à paluſtribus locis vocari ſcribens, nimirum ex vſu priſcæ Græcorum linguæ, quo nominibus à vocali incipientibus, V, præponebatur. Strabo legibus ac moribus vrbem hanc optimè fundatam conſtitutamque fuiſſe cenſet, quòd contrà Lucanos ac Poſidoniates fortuna ſuperiori ſæpe dimicauerit· etſi tam hominum frequentia, quàm opibus & agro ab ijs vinceretur. Atenim, inquit, incolæ propter agri tenuitatem magnam rebus maritimis operam dare coguntur: piſciumque condiendorum artem, & id genus opificia plurimùm exercent. Liuius Veliæ memoriam non ſemel vſurpat· nominatim [d] cum D. Quinctium Rom. à Rheginis, Velia Pæſtoque nauium certum numerum contraxiſſe ſcribit. Eiuſdem et Cicero [e] meminit, itemq; Virgilius [f] inquiens: portuſq; require Velinos: vtitur autem multitudinis numero, quòd hoc litore plurimi ſint portus, quanq̃ exigui. Seruius in hoc eiuſdē poëtæ verſu: Ni gens crudelis madida cū veſte grauatū: vrbē hanc Æneæ temporibus Veliam nondū appellatā notat· ſed poëtam illud nomen ſuo iam ſeculo vigens κατὰ πρόληψιν vſurpare. Nunc vrbis etiam veſtigia perierunt, quæ Poſsidonia C C. vt auctor eſt Strabo ſtadijs aberat. Sunt qui ſitam fuiſſe putent, vbi nunc Turrem Marinam Bruccanā demonſtrauimus. Parmenidē

a. lib. 1.
b. lib. 1.
c. lib. 6. Aeneid.
d. lib. 26.
e. Philip. 1.
f. lib. 6. Aeneid.
g. lib. 6.

Zenonemq; Pythagoræos originem ex Elia traxisse Strabo scribit. Agro Velino paruæ sunt insulæ oppositæ, quas vocant Oenotrias, Pontia prior, altera Isacia: de quibus in tempore dicetur. Succedit oppidum in litore nunc Pisciota, quod Buxentum à Plinio, Mela, Silio [a], Ptolemæoq; descriptum ego esse puto, sic, vt quidam voluerunt, à buxo, cuius hîc vbertas est mirifica, nominatum. Eò colonos Mirytum Siculum Messanæ principem misisse, qui deinde maiori ex parte rursus emigrarunt, auctor est Strabo. Liuius [b] Romanorum coloniam Tresuiros T. Sempronium Lôgum, M. Seruilium, Q. Minutium Thermum huc deduxisse scribit: agrumq; diuisum, qui Campanorum fuerat: item [c] alibi Sp. Posthumium Consulem renuntiasse narrat, peragrantem se vtrunq; litus Italiæ, desertas colonias Sipontum supero, Buxentũ infero mari inuenisse: simulq; hac de causa Tresuiros ad colonos eò scribendos ex Senatusconsulto ab T. Menio Prætore vrbano creatos, L. Scribonium Libonem, M. Tutium, Cn. Bebium Pamphilum. Non desunt qui Buxentum eo loco extitisse censeant, vbi nunc Beluederium. Deinde Caput Pisciotanum est, Pyxuntum promontorium Straboni dictum, cum portu flumineq; nominis eiusdem. Vlterius Caput Palinuri est, Promontorium Palinuri veteribus, vt scriptores tradunt, maximeq; Mela, & Seruius in hoc Virgilij [d] loco: Ni gens crudelis: à Palinuro clafsis Æneæ præfecto dictum, hîc sepulto: de quo multa Virgilius [e], mortem eius & sepulturam atq; laudes celebrans. Idem promontorium Palinurũ quoq; Strabo, Plinius ac Ptolemæus appellant. Post id in monte mari imminenti ruinæ conspiciuntur oppidi Molphæ à prædonibus subuersi, quod Melphem antiquis vocatum puto, à quo præterfluens amnis Melphis, quem Plinius commemorat, appellatus. Nec desunt etiam alij qui nobiscum amnem hunc esse Melphem censeant, qui à Policastro duobus fermè P. M. abest: alium autem illum esse Laum, vti nos diximus Lucaniæ terminum, quem nunc Coccum vocãt, tricenis ab hoc P. M. vti Rassanus scribit. Idem addit videri sibi Strabonem huic sententiæ aduersari, cum post Pyxuntum statim sinum Talaum collocat, & amnẽ Talaum, & urbem Lucaniꝗ postremam haud procul à mari, Sybaritarum coloniam, à Velia CCCC. stadijs: quo loco nunc aliqui Policastrum nobilem vrbem sitam existimant: quod inquit, si veritate constaret, Melphis amnis haud esset ille, quem citra Policastrum millibus duobus labi diximus, sed Talaus à Strabone memoratus. Quin & hîc Lucaniæ terminus foret: quandoquidem Plinius, Strabo, Ptolemæusq; Talaum seu Laum Lucaniam à Brutijs, aut vt nunc appellatur, Calabria, diuidere perhibent: nec Policastrum ea ratione Lucanis, sed Brutijs attribui deberet, quia trans illum amnem ad orientem versus est, D. propemodum à mari pass. In hanc sententiam Rassanus scribit: nobis tamen omnino tenendum videtur, Policastrum in Lucania seu Basilicata, non Brutijs vel Calabria situm: quoniam vt Volaterranus [f] refert, circa medium Pæstani sinus ædificatum est, ob Pæsti interitum: insuper & Burdonius in Italia sua Policastrũ iuxta Palinuri promontorium collocat: qua ratione non potest non in Lucanis poni, itemque citra Laum, qui ulteriùs aliquot milliaribus ad Brutios versus est. Policastrum nobilis vrbs Ducatus titulum sustinet. Post eam ostia sunt Cocci fluminis: Coccum nunc vocant accolæ: veteres Talaum seu Laum dixerũt, Lucaniæ terminum: cuius vniuersæ vt Strabo testatur, secundum litus D C. stadiorum nauigatio est. Hactenus igitur ora maritima peragrata, quò commodiùs & ordine mediterranea quoq; dicantur, retro commeandum est ad initium Lucaniæ Silarum.

a. lib. 8.
b. lib. 25.
c. lib. 39.
d. lib. 6. Aeneid.
e. lib. 6. Aeneid.
f. lib. 6. Com. Vrb.

MEDI-

MEDITERRANEA LVCANIAE.

PArte hac Lucaniæ inter oram litoralem ac montes qui Apulos ſpectant, Hirpinorumque partem, à Silaro ad orientem verſus incedendo ſylua perinfamis occurrit, Eboli dicta, propter Eboli oppidi vicinitatem, quod tamen vltra flumen eſt in Campania ſeu Picentinis. Dein itinere dextrà eius viæ quæ ducit ad Calabros, in collibus Sera caſtellum à Salerno milliaribus II. & XX. diſtans. Inde ſecundum Apenninum duo millia ad Piſtilionium: hinc ſena Caſtellutium: vtraque tribus millibus Cicinianum: ab hoc quaternis Petina abeſt: exinde totidem Auleta. Rurſum à Silaro eiuſdem viæ Calabricæ læua Pallum cernitur: inde duo millia Contutium: hinc quatuor Puccinum · vnde ſena numerantur ad Auletam. In montibus præterea ſunt inter Silarum & Auletam Conſentinum, & Caſtellum Sanctangeli ab Auleta P. M. VIII. diſtans. Ab eadem quoque Calianum quatuor abeſt: quæ oppida duo ſub ditione Comitis Congiani ſunt. Vltrà Auletam tertio lapide Pola · poſt quam Diania vallis incipit. Inter Auletam eamque vallem ab Auleta duo millia paſſ. diſtantem viæ dextra ſpecus cernitur, natura ſub alto ſaxoſoque monte factus, altitudine ped. XXX. latitudine L. cuius medio ſaxum eſt, in eoque ara D. Michaëli Archangelo ſacra, vbi quandoque celebrari miſſa ſolet. Vndique circum illam aram aquæ clariſsimæ diſcurrunt inſtar lacus, quæ mirabilem ſonitum in ſaxa delabentes reddunt, priuſquam eum lacum efficiant, Egrediuntur per oſtium ſpeluncæ, maximoq; cum murmure quanquam paucæ confragoſo lapidibus alueo in profundam vallem præcipitant, vbi amnis initium faciunt Nigri. Mihi cum anno poſt C. N. M D X X V I. hæc loca peragrarem, aquarum ex eo ſpecu tanta frequentia prorumpentium originem atq; cauſam indagare libuit: quapropter ab accolis omnia curioſè perquirēs, eas modico è ſtagno circa Vallis Dianiæ principium, quod paſſ. millib9 duobus hinc abeſt, occulto meatu dimanare in ſpecum didici. Quæ res ne fortaſſe cuiquam noua videatur, Strabonis a narrationem de ſimili aqua prope Metaurum referendam duximus. Spelunca inquit, iuxta Metaurum eſt, ampliſsimum intus habens cuniculum, per quem occultus amnis magno ſpatio dilabitur · poſtque in ſuperficiem erumpit, quemadmodum Horontes in Syria inter Apamiam & Antiochiam ſe occulens, quem Charybdim vocant, & poſt XL. ſtadia rurſum emicans. Ita Strabo. Flumen Niger hinc inter montes in Silarum defertur. Vbi paulum proceſſeris, in Vallem Dianiā introitus offertur, ab oppido Diano, quod iuxtà eſt, denominatam. Ea nauiculæ formam conuenientiſsimā habet, puppe proraq; diductiore, ventre vero capaci: panditur enim in longum XX. P. M. in latū IIII. tam amœna frumētiq; ac fructuum omnis generis fertilis, vt inter vberrimos lætiſsimosq; regionis huius, & vniuerſi regni agros meritò numerari queat. Colles vndique fructiferos atque iucundiſsimos habet, ad quos vici caſtellaq; magno numero frequentiſsima conſpiciuntur, magis vnius ac perpetui pagi inſtar, quàm diſtinctarum habitationum. Ad dextram aditus ſtagnum illud apparet, ſeu palus vt accolæ vocant, vnde diximus aquas proficiſci, quæ per ſpecum erumpentes Nigro flumini principium dant. Eam paludem amnis Botta Picernina creat, ita cognominatus, quod propter Picernum oppidum fluat: inde namque altos inter montes, demum arctis faucibus in vallem Dianiam fertur · qua media decurſa ſtagnum hoc ad caput efficit, amplitudinis fere P. M. duorum. Id tamen & alij fontes augent, qui è circumiectis collibus orti, hîc tanquam in lacuna propter

a. lib. 6.

locum

locum depreſsiorem corriuantur. Exonerare ſe per abditum cuniculum in ſpelun cam prædiximus. Ingreſſu vallis dextra ſecūdum hos Apennini amœniſsimos col les, paſſ. millibus à Pola duobus Sāctarſenium inuenitur, vnà cum Pola Salernitani reguli patrimonium. Vlterius in collium flexu ad inferum mare verſus, eo ſinu quo modica quædam apparet conuallis, ciuitas eſt olim admodum frequens ac opulenta, tituloq; Ducatus inſignis, cæterùm hac ætate propemodum deſerta propter alluuiones, Capacia, non procul à mari, veteriſq; item Pæſti loco. Tum à Sanctarſenio mille paſſ. ad pedem collis Sanpetrium caſtellum Blaſij Marzecani eſt· inde MD, Sanrufum Ioannis Ludouici Peregrini Dianatis· hinc quaternis mill. in Apennini colle Dianum oppidum opulentum ac nobile, Ptolemæo memoratum· à quo vallem vniuerſam nomen habere diximus. Ditionis eſt Ioannis Iacobi Marzecani, quo nunc Biſinianus Princeps à Carolo V. Imper. Aug. præfecturam militum gerens legato vtitur. Duobus à Diano milliaribus caſtellum D. Iacobi eſt Leonetti Marzecani, nobilis ex Diano viri: hinc vno Satianum. Loca hæc quoniam Salernitani Principis imperio tenētur, ideo nomine Principatus compellari ſolent. Vlteriùs Bonhabitaculum eſt Marchionis Padulani caſtellum, in dextra vallis parte poſtremum· quapropter nunc eius læua quoque percurrenda erit. Priùs autem ſi à Pola in læuam vallis declines verſus Septentrionem directò contra Peucetios ad millia fermè decem octo inter mōtes Potentia reperitur, hac parte Lucaniæ finis, quam Ptolemæus nominat. Sed & Plinius a Potentinorum meminit. Tum in ipſam vallem Dianiam redeundo, læuà ſecundum colles, quatuor à Pola milliaribus Atenum apparet· cuius incolas Atenates eſſe Plinio nonnulli putant: inde totidem Sala caſtellum Salernitani Principis abeſt: hinc rurſus eodem ſpatio Padula nobile oppidum, memoria noſtra Marchionis eius Antonij Cardonæ militari gloria virtuteq; inclytum, qui anno poſt C.N. M D X I I. Florentini exercitus præfectus exceſsit. Id nunc Maria Cardona Marchio, Auellinique Comes, ornatiſsima mulier, & hiſtorijs humanitatiſque diſciplinis erudita, tenet. Subter lautiſsimum eſt Carthuſianorum cœnobium in collis pede. Sequitur vlteriùs ſecundum radices ſpatio quatuor item milliariorum Monteſanum, vbi vallis aſtringi incipit, vſque ad finem decreſcens. Poſtremùm eodem interuallo Caſale Nouum eſt. Excultam eſſe vallem hanc totam, colleſque fructiferos & vitibus vndique veſtitos prædiximus. In exitu fauces ſunt per quas Botta Picernina fluuius illabitur. Excipit eas Peregrinalis ſylua, denſitate arborum præſertim ilicum tantæ altitudinis, vt cœlum cacuminibus attingere videantur, perobſcura: qua dein iter P. M. octo peragitur & ob horridas rupes aſperum, & ab latronibus infeſtum. Præcelſi hìc difficileſq; Lucaniæ montes incipiunt, antiquis nominatiſsimi. Per eos, perque nemorum ſaltus illa via milliariorum octo confecta, Lacus Niger occurrit oppidum, cuius ad dextram, itemque Caſalis Noui paulò antè inter montes deſcripti Turturellæ: ac de cætero ſed ad mare verſus Laurinum: poſtea Ioia Noiaque ſunt. Ad Lacum Nigrum etiam itinere inter montes tendenti, quatuor à mari P.M. Cuccarum, dein Roframum & Caſellæ apparent. Ad eiuſdem Lacus Nigri dextram inter iuga item Saponaria caſtellum eſt, vbi Grumentum fuit olim vt quidam autumant, à Ptolemæo deſcriptum· cuius incolæ Grumentini Plinio vocantur. Iuxta hæc deinde Mons Morus & Sanclericum. A Lacu Nigro tum ſi progredi vltrà velis, iterum per horridos atq; confragoſos montes via millium quatuor euadendum eſt ad Riuellum.

a. lib. 3. cap. 5.

Inde

Inde per montes asperrimos, ac inter præcipites eorum rupes incedēti, quanquam eodem itinere culta quoq; nonnulla loca reperiãtur, Luria occurrit. Cuius in dextra est Trechina· infraq; inter mōtes ad mare versus vno ferè milliario Marathia. Luriæ læua in parte Lationicum, vel vt alij, inter vocant Latiouicus præcelsa iuga cum Claromontio cernitur. Dein à Luria per altos montes ad Castellutium octo millia. Sed et eosdem inter montes Sylua Lusillina pass. millium trium inuenitur, pascuis opportuna. Lusillo ab oppido millibus tribus abest. Sequitur Lainum oppidum cum suburbijs, quæ Sapris fluuius ab oppido diuidit, Lucanos etiam à Brutijs dirimens: ipsum quippe oppidum in Lucanis citrà est· suburbia in Calabris vltrà sunt. Oritur haud procul Vincinello oppido Lucaniæ· perq; montes asperos ad meridiem versus, Basilicantã à Calabria diuidens, in mare Tyrrhenum profluit. Aquas habet perpetuò claras, adeo vt nullo vnquam casu turbentur. Ego Lainum oppidum Laum puto, quod nominat Plinius, pariterq; vicinum amnem esse Laum ab eōdem memoratum· quanquam Sauus in mendosis codicibus legatur: in hanc porro sententiam vicinitas oppidi cum amne, nominumque veteris Lai, cum recenti Laino conuenientia me pertrahit. Hunc ipsum etiam Laum fluuium arbitror quem Ptolemęus nominat· & Talaum, itemq; Laum quem Strabo· quippe quoniam hac regione nulli præter eum & Melphem antea descriptum, amnes inueniuntur. Credimus igitur hunc eum esse fluuium quem Ptolemæus & Strabo Lucaniam à Brutijs diuidere scribunt: etsi quondam ampliores Lucaniæ fines à Septentrione ad orientem versus fuisse Strabo videatur asserere· nimirum à Metaponto vsque ad Thurios iuxta sinum Tarentinum, quæ loca nunc etiam Basilicatæ contribuuntur· item à Thurijs ad Cerillos Petilia comprehensa, quæ ad Adriaticum mare post Siculi flexum fuit· quod litus nūc Brutiorum, olim Magnę Græciæ censebatur. Idem quoque Strabo Petiliam Lucanorum caput appellat· sed Plinius ac Ptolemæus eam in Magnæ Græciæ mediterraneo collocant, vti in tempore demonstrabimus. Enimuero & Liuius maiora spatia Lucanis tribuit Consentiam includens, vti item Theopompus, auctore Plinio, qui Mardoniam ijsdem dedit, quàm Pandosiam morte Alexandri Epirotæ inclytam Liuius, Strabo, Trogusq; vocant: vt equidem tot scriptorum constans auctoritas olim multò latiores fuisse Lucanorum fines quàm ætate Ptolemæi, conuincat. Plinius varias insuper enumerat gentes in hac regione, quæ prorsus interierunt.

CALA-

CALABRIA SEV BRVTII, REGIO ITALIAE SEPTIMA.

LVcanis abundè dictis, annectenda Calabria est, de cuius appellationibus primùm differere aggrediemur. Brutios initio gentem hanc vocatam, posteaq; Calabros sciendum est. Brutiorum nominis originem apertè Strabo *a* docet in hanc ferè sententiam. Brutios Lucani rebelles ac fugitiuos appellant: quoniam cum illorum olim pastores & serui essent, aufugêre, seseq; pro liberis gessere, quò tempore Dio contra Dionysium exercitu comparato passim omnia turbauit. Hæc ille. Sed Iustinus *b* ex Trogo primordium nominis Brutiorum diuersè prodit his verbis. Lucani ijsdem legibus liberos suos quibus & Spartani instituere soliti erant: quippe ab initio pubertatis in syluis inter pastores habebantur, sine ministerio seruili, sine veste quam induerent, vel cui incubarent, vt à primis annis duritiæ parsimoniæq; sine vllo vsu vrbis assuescerent. Cibus his præda venatica, potus mellis & lactis, & fontium liquor erat: sic ad labores bellicos indurabantur. Horum igitur ex numero quinquageni primùm ex agris finitimorum prædari soliti, confluente deinde multitudine solicitati præda cum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaq; fatigatus quærelis sociorum Dionysius Siciliæ Tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos miserat, quorum castellum proditum sibi per Brutiam mulierem expugnarunt: ibiq; ciuitatem concurrentibus ad opinionem nouæ vrbis pastoribus, statuerunt, Brutiosq; se ex nomine mulieris vocauerunt. Primùm illis cum Lucanis originis suæ auctoribus bellum fuit: qui victoria erecti cum pacem æquo iure fecissent, cæteros finitimos armis subegerunt: tantasq; breui opes consecuti sunt, vt perniciosi etiam regibus haberentur. Deniq; Alexander rex Epiri cum in auxilium Græcarum ciuitatum magno cum exercitu in Italiam venisset, cum omnibus copijs ab his deletus est. Quare feritas eorum successu fœlicitatis incensa diu terribilis finitimus fuit. Ad postremum imploratus Agathocles spe ampliandi regni à Sicilia in Italiam traiecit. Principio aduentus opinione eius concussi, legatos ad eum societatem amicitiamq; petentes miserunt: quos Agathocles ad cœnam inuitatos, ne exercitum traijci viderent, in posterum statuta ijs die, conscensis nauibus frustratus est. Ita Iustinus, euidenter vt appare à Strabone diuersus, auctor luculentus: quanquam cum Strabone conueniant etiam alij, cum illo nullus. Dici fortasse posset pro harum rerum conciliatione, liberos & pastores Lucanorum Brutios ab initio dictos ab ea muliere Brutia, quam Trogus memorat: postea verò & ab Lucanis eorum parentibus ac dominis, cum illos bello peterent, detestatione tanti sceleris Brutios cœpisse dici rebelles ac fugitiuos seruos omnes: quemadmodum & aliàs accidisse compertum est, vt appellatio populi alicuius ab re quapiam aut facto peculiari nomen ac famam habentis, etiam ad alios extendatur non tamen ex ea gente profectos, sed qui pariter illa re factoúe fuerint insignes. Ita nunc latrones Itali sua lingua generaliter vocant assassi-

a. lib. 6.

b. lib. 23.

ſaſsinos, quod primùm ſingulare gentis nomē fuit, latrocinijs & aggreſsionibus circa vias publicas infamis. Quodſi cuiquam hæc ſententia non ad plenum ſatisfacere videbitur, quaſi Lucanorum lingua Brutiorum nomen perpetuò ſeruos fugitiuos ac rebelles ſignificauerit, is ita nos conſtituere ſciat, vt Trogo potius quā Straboni primas hac in re putemus deferendas. Vult enim Myrſilus in auctorum variationibus eius potiſsimum ſententiam probandam, quem veriſimile ſit exactiorem amplioremq; rei controuerſæ notitiam, vel è ſcriptorum monumētis, vel relatione peritorum habuiſſe: quapropter cogitanti mihi Trogum Latini nominis eſſe ſcriptorem, profecto ſic cenſendum videtur, maiorem rerum Italicarum & annalium ſuæ terræ peritiam vti habuerit, ac diligentius etiam in antiquitate regionis huius inueſtiganda verſari potuerit, quàm Strabo, patria Græcus: quanquā & in Italia diu conſederit, & in ijs Geographiæ libris cura diligentiaq; præter vllam dubitationem ſit vſus ſumma. Quinetiam hoc nomine Trogo amplius tribuo quòd cum de re controuerſa multis ac ſigillatim ſcripſerit, eo ſe vel ex priſcis annalibus hæc narrare, vel ex certa & conſtanti auditione ſignificet. Iudicium tamen horum penes legentes relinquemus. Non deſunt qui Brutios à Bruto Vmbro nomen adeptos arbitrentur, inter quos Annius commentario ad Catonem. Et Perottus [a] Brutios dictos ait, quòd Bruti feri, obſcœni, bilingues, mēdaceſq; ſint, modum equidem ſynonymorum egreſſus, cum ex ea gente multi quoq; laudatiſſimi viri perpetuaq; memoria digni, vt indicabimus, orti fuerint. Mihi de Brutiorum nomine Trogus adhuc præ cæteris omnibus probatur. Regio nunc vnà cum Magna Græcia quemadmodum oſtendemus, Calabria vocatur, à flumine Lao per Tyrrheni maris litus ad fretum Siculum, inde flexu per oram vſque Roſetum, quod eſt in ſinu Tarentino, quicquid inter ea maria continetur amplectens. Origo appellationis Calabriæ vnde ſit, nondum inuenimus, quanquā Magnæ Græciæ partem Salentinis adhærentem ad Ionium æquor circa Iapygium extremum Italiæ promōtorium Calabros olim tenuiſſe legatur (vti Cato ac Ptolemæus ſcribūt) priùs Auſones dictos, quemadmodum à nobis in loco docebitur. Sed & Plinius auctor eſt Calabriam Græcis Meſſapiam ab eorum duce vocatam: vnde patet Calabriam illi quoq; eſſe partem Italiæ circa Iapygium promontorium exiguam illam uti diximus. Igitur in re incerta quid ſi Brutiorum agrum cum Magna Græcia nomen Calabriæ nactum à copia rerum omnium ad vitam vtilium, quibus hæc abundant loca dicamus? tanquam ἀπὸ τοῦ καλὸς καὶ ῥέω ἢ βρύω Calabria dicta ſit, quaſi regio bonis omnibus affluēs ſcatenſúe: cui ſententiæ Raſſanus etiā accedit. Fert enim vbertate fœlicitateque quadam mirabili quicquid non modo neceſſarium humanæ vitæ, ſed etiam ad delitias atque voluptatem excogitari poteſt. Enimuero cum nunc Magnæ Græciæ partem Calabriam vocari vnà cum Brutijs, dixerimus, ideo quoque ſimul regionis vniuerſæ laudes eo nomine complexæ referemus. Tota fere montibus collibuſq; fructiferis, & conuallibus amœnis conſtat. Triticum, hordeum, aliaſq; frumenti genera, vinum item varium, oleum, ficus, alioſq; fructus nobiliſsimos, ſaccharum, mel, ceram, ſalem natiuum factitiumq;, ſed & aurū, argentum, lanam, goſsipiū, crocum, habet, aliaque ſimilia. Serico tam abundat, vt in hac vna regione non minor eius quantitas, ſi conferre velimus, quàm in omni Italia reliqua fiat. Hîc lini cannabiſque ſumma copia, quinetiam de cælo manna pluit, res profectò admirabilis. Iuxta litus vtriuſque maris, ac item intus in mediterraneo horti conſpiciuntur amœniſsimi, arboribus

[a] in Cornu copiæ.

medicis,citris, limonibusq; variorum generum pleni. Flumina quoque paſsim opportuna· gratiſsimi colles Apennini· denſa præcelſis ilicibus nemora· valles fœcundiſsimę. Populis eſt regio cumprimis frequens·quanquàm maiori ex parte moribus inculti agreſtem vitam ducant: color propemodum omnibus aquilus.Ingenia tamen ſumma,plurimi item excellentium morum,virtutibusq; præſtantes viri ex ijs extitere ſemper· vti in locorum deſcriptione ſigillatim memorabimus.Hæc de Calabriæ laudibus in vniuerſum. Olim Brutiorum fines inter Laum & fretum Siculum fuere, ſtadiorum, inquit Strabo, MCCCL: addit autem in hanc ſententiam.Antiochus eo in libro quem de Italia conſcripſit, regionem inter hos fines Italiam vocari ſolitam aſſerit· de qua tantum ſe ſcripturum ait,priſcis Oenotria dicta:cuius terminos aſsignat amnem Laum in maris Tyrrheni litore Brutiorum limitem,& Metapontum ad mare Siculum: at oram Tarentinam quæ Metaponto propinqua eſt,vti aliam extra fines Italiæ regionem ſeparatim perſequitur· eamq; Iapygiam nominat. Antiquitus item Oenotros Italosq; ſolos appellatos tradit, qui cherſoneſum incoluerunt ad fretum Siculum vergentem,ſtadiorum C L X. inter duos ſinus, Hipponiatem ſeu Napetinum, & Scyllaticum· ambitu autem circa litus duorum millium. Hucuſque dicit Italiæ nomen Oenotriæq; pertinere,nimirum vſq; ad Metapontinos & Syritides·eamque regionem etiam Chones gentē Oenotriam tenuiſſe non obſcuram, ideoque Choniam vocatam.Hæc Strabo refert ex Antiocho: ſubijcit autem eum illa ſimplicius & iuxta priſca ſecula tradidiſſe, nulla Brutiorum à Lucanis facta diſtinctione: quapropter ipſe Brutios cherroneſum inhabitare ſcribit ſupra Lucanos, alteram quoque peninſulam habentem,cuius iſthmus inter Scyllaticum & Hipponiatem ſinum continetur.Itaque hæc olim regio Brutiorum fuit:nos tamen ſequemur Ptolemæum,& ex eius ſententia fines deſignabimus· nimirum ab amne Lao per oram ad fretum Siculum, & vlteriùs eo flexu litoris ad amnem Alicem vſq; proceſſuri Brutiorum ea parte terminum·vniuerſumq; tractum inter illa flumina comprehendemus, etiā cum mediterraneis, quibus à Septentrione Magna Græcia cum amne Crathide & Apennini parte iungitur: vt ſic ab occaſu Laus itemque Lucani, à meridie mare Tyrrhenum & fretum Siculum, ab oriente pars Adriatici maris,à Septentrione verò Magna Græcia cum amne Crathi conſtituatur.Brutiorum mentionem Liuius plurimis in locis facit,nominatim, [a] bella Populi Rom. cum Samnitibus, Lucanis,Brutijs & Hetruſcis multa, quibus illæ gentes deuictæ ſunt,enarrans:item [b] Brutios iuuētute ex ſe lecta exercitu quindecim millium ad Crotonem profectos,vrbem cepiſſe pręter arcem·ad hęc [c] Scipionis in Brutios à Syracuſis aduentum,poſt eiecta Locris præſidia Pœnorum & pulſum Annibalem, commemorans· præterea verò & ſæpiſsimè gentem hanc compellans,vti longiſsimum relatu foret. Enimuero ſciendum eſt Magnæ Græciæ ciuitates illum frequenter in Brutijs abſque diſtinctione collocare, nimirum ob regionum earum inter ſe vicinitatem: quas tamen nos diuidere quàm exactiſſimè commodiſsimeq; fieri poterit voluimus·vt vel hoc nomine legenti gratificaremur ſi ſatisfecerimus· vel ſaltem eius induſtria iudicioq; adiuuaremur, ſi qđ minus erimus aſſecuti. Brutios etiam nominat Silius [d], inquiens: Brutius ambiguus phalanx· itemq; cæteri luculenti ſcriptores, quorum recenſionem omittimus,vt ad particularem locorum deſcriptionem ingrediamur, quam per oram Tyrrheni litoris,& item vlterius ad amnem Alicem vſque primùm, deinde per medi-

a. lib. 12. 13. & 15.
b. lib. 24.
c. lib. 29.
d. lib. 11.

mediterranea dirigemus. E Lucanis igitur ostio Lai superato, prima Brutiorum vrbs in litore, Temesa, vt Strabo tradit, ita Græcis dicta, pariterque Melæ, ac Ouidio qui [a] inquit: Thurinosque sinus, Temesenque & Iapygis arua: quam Tempsam quoque dictam suis temporibus, ab Ionibus conditam, & postea Ætolos Thoantis comites incoluisse, dein illos à Brutijs eiectos, Brutios postremùm à Pœnis & Romanis Strabo scribit: addens prope Temesam sacellum esse, conseptum oleastris, Politi Vlyssis comiti dicatum, qui fraude Barbarorum circumuentus ingentium bellorum causa fuit. Tempsam quoque Plinius & Ptolemæus appellant: itemque Liuius [b] in hæc verba scribens. Tempsa & Croto ciuium Romanorum coloniæ deductæ: Tempsanus ager de Brutijs captus erat: Brutij Græcos expulerant: Crotonem Græci habebant: Triumuiri C. Octauius, L. Æmilius Paulus, C. Lectorius Crotonem, Temsam L. Cornelius Aruina deduxerunt. Sed & alijs in locis vrbem cum agro nominat. Rassanus à Crotoniatis excisam dicit. Sunt qui sitam fuisse putent vbi nunc Policastrum, vestigijs quibusdam antiquorum ædificiorum illic apparentibus vt ita censeant inducti, vel si non Temesam, at aliã quamuis vrbem eo loco extitisse persuasum habentes. Ego superiùs in Lucania Policastrum esse demonstraui, non in Brutijs: vnde consequitur ibi Temesam collocari haudquaquam posse, cum Brutijs attribuatur. Sed & illa vetera prope Policastrum vestigia quid fuerint, indicauimus. Vina Tempsæ genita Plinius nec gloria carere scribit. Aliam eiusdem nominis vrbem in Cypro, Temesam, & in vtriusque agro fodinas auri fuisse reperitur. Succedit ab Tempsa, Terriana, Straboni Terina dicta, similiterq; Melæ ac Plinio, condita quondam à Crotoniatis. Eam Ptolemæus omittere videtur, nisi cum his in locis exiguum Tauriani scopulum esse dicit, Terinum intelligat, quod sic ab Terinæ vicinitatem dictum sit. Vrbem hanc captam Annibal euertit, cum teneri posse diffideret. Aliqui sitam fuisse putant vbi nunc Terra Noua. Hæ Strabonis ac aliorum veterum temporibus vrbes in Brutijs fuere: sed quæ nunc extant, nimirum circa litus, ordo deinceps referri postulat. Ea sunt oppida primùm Scalia: decem inde P.M. Cirilum à Silio memoratum: post quod torrentis cuiusdam fauces: decem à Cirilo millibus Adamantium Bisiniani Principis, cuius in agro saccharum abundè prouenit: octauo inde milliario principis eiusdem Beluederium: vnde P. mille quingentis Bonifacium: hinc decem millibus Cetrarium Abbatiæ Montis Casini: post totidem millia, Ducis Castri Villaris qui Ioannis Baptistæ Spinelli, patritij Neapolitani demortui Ducis filius est, oppidum Paula: cuius ager vinum optimum generat, inprimis Romæ laudatum: quod forsan & à Plinio celebratur, cum genita Consentiæ, Temsæ, Balbiæ Lucanaq; nec gloria carere dicit: inter quæ comprehensum ab illo etiã puto Vulnetianum Sanlucidense, cæteraq; situs huius nobilia quemadmodũ ostẽdemus. Oppidum hoc atq; adeo regionem vniuersam D. Frãciscus cognomento Paulanus plurimùm illustrauit, ordinis Minimorum fratrum auctor: qui post exactam asperitate summa vitam, & ingentia sanctitatis data documenta nostris tẽporibus in vlteriore Gallia Toursij mortuus, inq; Diuos à Leone X. Põtif. Max. relatus est anno post C.N. MDXIX. Post Paulam quarto lapide Castrum est illustris familiæ Carrafarum Neapolitanæ Sanlucidum, generoso vino inclytum, quod existimare nos à Plinio quoque celebrari suprà diximus. Pari hinc interuallo Fredus abest amnis cum eiusdem nominis oppido: cuius ager hortis amœnissimis, arboribus medicis ac citris limonibusque & id genus alijs consitis nitet. Op-

[a] lib. 15. Metam.

[b] lib. 34.

pidum hoc in ditione Summani Ducis olim fuit, sed illo per defectionem Gallis adhærente, Ferrando Alarconi Hispano viro clarissimo donatum ab Imperatore Carolo V. Aug. est· cui vita decedenti filia successit Isabella, coniux Petri Gonsaldi Mendozæ item Hispani, viri prudentissimi, qui diu propter summam virtutem Calabriæ Proregem egit. Millia hinc quatuor ad Belmontium Vincentij Tarsiæ Comitis oppidum. Id agrum habet elegantissimum, arboribus medicis, ac citris, limonibus, alijsq; nobilibus confertum, & tam accuratè cultum, vt vni passim ornatissimi videantur horti. Belmontio milliaribus quatuor abest munitissima ciuitas Manthia, cum insigni arce. Manthianorum inclyta constantia fidesque in Arragoniam domum est: quoniam quo tempore Carolus VIII. itemque Ludouicus XII. Galliarum reges vniuersum fere Neapolitanum regnum ceperunt, & Arragonij reges tres, Alfonsus alter, eiusque filius Ferrandinus, & postea Federicus quoque profugerant, quamdiu vel minima de reditu eorum spes fuit, nulla se adduci ratione passi sunt, vt Arragonij nominis signa demolirentur, & in alienum imperium ac potestatem concederent. Atenim omnibus ijs extinctis in ditionem Ferdinandi Regis Arragoniorum transiere: per quem demum in Caroli V. Imp. Aug. sunt translati. Post Manthiam oppida sunt, M D. à mari pass. Castilio: dein itinere per litus Sancteuphemia, quod propinquo mari cognomen dedit: sinus enim hic Sancteuphemianus appellatur, inter Promontorium quod Caput Suberum vocant, & agri Tropiani fines. Ingens hîc maris tractus est. Strabo sinum Hipponiatem, similiterque Ptolemæus nominat, ab Hippone scilicet, quondam Locrensium vrbe, vti in tempore docebimus. Antiochus sinum Napetinum, Plinius & Thucydides [a] magnum sinum. Terinum vocarunt, ab oppido Terina, quemadmodum Hermolaus Barbarus in Plinianis castigationibus demonstrat. Iisdem scriptoribus etiam Vibonensis Phocensium dictus est, ab Hippone, quæ postea Vibo Valentia nominata est, & intus in mediterraneo sita fuit, vti ostendemus. Litore hoc ab oppido Paula vsque ad Sancteuphemiam probatissimum coralium inuenitur. Planities dein ad hunc sinum peramœna sternitur, tota culta consitaq; fructiferis arborib⁹, inter Sācteuphemiam, Nicastrum, Maidam, & Laconiam. Terreno itinere haud magnum à Sancteuphemiano sinu ad Scyllaticum, de quo pòst, interuallum est: sed ambitu litoris huius peninsulæ CCLXXV. pass. M. contineri Strabo perhibet. A Sancteuphemia sexto lapide Amati ostium, alti latique fluminis· inde octauo peringentis item Angitolæ, quod sic Antoninus appellat. Tractu hoc circa litoralem oram nunc vinum Treuium nascitur, ab ipso agro Treuio denominatum· olim saccharum magna copia proueniebat, quapropter ab Alfonso Arragonio Calabriæ Duce, posteaque rege Neapolis, ædificia hîc maxima constructa fuere cum officinis vbi conficiebatur, quæ nunc vti ego testari verè possum, intereunt atque collabuntur omnia, nemine curam impendente. Tanta cœli clementia regio hæc fœlix beataque est, vt cum nos anno à C.N. MDXXVI. mense Decembri eam forte obiremus, præter mirabilem abundantiam florum passim etiam tum apparentium, recentes pampinos in vitibus longitudinis circa vnius vlnæ oculis conspexerimus. Ab Angitola flumine per myrtorum nemora, posteaque per vineta multis etiam nobilium arborum generibus distincta, maximeque medicarum, citrorum, & limonum, quæ perbellis ordinibus ac elegantia summa dispositæ sunt, tribus millibus emēsis, exiguum terræ brachium inuenitur in mare procurrens, cui modicum insidet castellum Lopitium.

a. lib. 6.

pitium. Hoc litore quotannis menſe Maio thunni propemodum incredibili frequentia capiuntur, qui ſale conditi per vniuerſam Italiam exportari ſolent. Mihi accolæ confirmarunt vno die quingentos & millenos capi, quum vt vagentur tempus eſt: modum quoque piſcandi ita narrauere. Circa extremam oppidi partem Turris mari imminet, vbi cùm migrare piſcis ſolet, quidam vti de ſpecula tranquillum in æquor proſpicit, diligenterque motus aquæ notat, quos thunni gregatim incedentes efficiunt. Iis animaduerſis piſcatoribus dat ſignum cum inſtrumentis ad rem paratis ibidem obſeruantibus: qui mox ad commonſtratum locum nauiculis deuecti totam piſcium multitudinem retibus cingunt: concluſos paulatim ad litus attrahunt. Adijciebant etiam ne ferrea quidem retia piſci huic capiendo ſatis idonea fore propter maximas eius vires, ni roſtro eſſet tam molli ac infirmo, vt cum in maculas impegit, dolore peringenti afficiatur, ideoque retiorum deinceps contactum effugiens, in vada litoris ſe pertrahi capique ſinat. A Lopitio per oram ad exiguum oppidum Biuonam milliaria ſunt quatuor: quo ſpatio piſcatorum ſatis magna frequentia eſt, quanquam nulli ſint toto litore receſſus aut ſinus. Vndique per hanc oram maris pumices apparent, quos vi flammarum & ignis ex inſula Vulcania reiectos huc marini fluctus propellunt. In amœna circa litus planitie quam antea commemorauimus, vrbs Hippo quondam fuit, poſtea Vibo Valentia dicta, non procul eo loco vbi nunc Mons Leonus, vti in mediterraneis indicabimus: exiſtimoque Biuonæ nomen à Vibone profectum, vbi quondam Emporium Agathoclem Siciliæ Tyrannum vrbe ſubacta inſtituiſſe Strabo perhibet. Biuona circa finem Sancteuphemiani ſinus iacet: poſt duodena verò millia cherſoneſus eſt, in qua Tropia pulcherrima ciuitas, & non ſolum rebus ad vitam neceſſarijs, verumetiam ad delitias opportunis affluens. Populi quoque frequentia, moribus, & agro iucundiſsimo, quo paſsim horti, medicis, citris, limonibus, alijsque ſimilibus arboribus pleni, conſpicua eſt. Hinc ad Pelorum Siciliæ promontorium P.M.XL. numerantur. In propinquo ætate Strabonis portus Herculis fuit, à Plinio quoque memoratus. Qui hinc in Siciliam traſmittunt, extremo in æquore curſum ad orientem flectere coguntur. Strabo ſcribit hoc ſitu Medamam Locrorum vrbem eſſe: nec procul fontem magnum eiuſdem nominis. Veſtigia ciuitatis adhuc in illo terræ brachio reperiuntur de quo diximus, haud procul à mari: accolæ ſubuerſum à paganis, ideoq; nunc promontorium hoc Baticanum caput appellari memorant, etymo ex vulgari lingua, quòd à canibus (ita paganos ac infideles vocitant) vrbs exciſa fuerit. Fons etiamnum apparet. Tropiam dictam aliqui putant à trophæis quondam hîc extantibus: & quòd vrbs antiquiſsima ſit: quæ ſententia poteſt quidem non aliqua ratione non niti. Sed ego tamen de trophæis nihil vſquam inuentum habeo: Medamam apud ſcriptores memorari ſcio. Poſt octo millia per litus in latere montis ciuitas occurrit Nicotera, quam Antoninus compellat. Mox oſtium eſt amnis, Medunam docti vocant, quæ paulum infra Roſarnum, flumen Metremum excipit. Contra peninſulam in qua Tropia, C C. à continenti ſtadijs inſulæ iacent Aeoliæ, ſic ab Aeolo nominatæ, numero ſeptem, æquè hinc & è Sicilia conſpicuę quemadmodum etiam perhibet Strabo: de quibus aliàs agendi locus erit. De cætero Ioia cernitur introrſum à litore nonnihil remota: cuius ager vitibus arboribusque nobilibus, medicis, limonibus, ac id genus alijs

abundat· nec minùs tritici, frumentique reliquorum generum est fertilis. Ab Nicotera P. M. octo distat. Mox in ora lati profundique fluminis ostia succedunt, quod Metaurum ego à Strabone Plinioque descriptum esse puto: nunc flumen Seminariæ vocatur. Portus hîc erat Metaurus ætate Strabonis, Zancleorum vt Solinus scribit. A Ioia millibus octo Palma vicus sequitur: exin oppidum Baniaria: mox scopulus præcelsus Scyllæus vt Strabo vocat, exiguo terræ brachio tanquam peninsula continenti adhærens. Ptolemæo Scyllęum promontorium, nunc Garofilus dicitur. Ab Anaxilao Rheginorum Tyranno vt Thuscis nauale construeret, prædonibusque per fretum Siculum grassandi facultatem adimeret, muris olim conclusus est. Eum locum ita munitum Plinius Scyllæum oppidum appellat: portum ibi Mela Scyllam, ætas nostra vulgò Silium vocat. Sub hoc promontorio Scylla nominatissimus apud omnes scriptores locus est, à quo tum ipse scopulus, tum propinqua nauium statio nomen habet. Magna fuit in hoc poëtis fingendi materia· præterq; cæteros Virgilius *a* Helenum introducit eius formam Æneæ narrantem his verbis.

a. lib. 3. Aeneid.

Prima hominis facies, & pulchro pectore virgo
Pubetenus· postrema immani corpore pristis,
Delphinûm caudas vtero commissa luporum.

Similiter Ouidius. Altera Scylla tuo monstrum medicamine Cyrces,
Pube premit rapidos inguinibusq; canes.

Enimuero fictionis huius argumentum est, quòd Scylla saxum sit in mari prominens, summitate procul intuentibus speciem ostendens humanam, infrà verò scopulos plurimos inuicem diuisos habēs, sub quibus cauernosi recessus, in quos irruentes illisique fluctus vndarum, ingenti sonitu canum latratum, eiulatumque luporum, & aliorum animaliū voces edere ac imitari videntur: quapropter poëtæ commenti sunt Scyllam à pube succinctam canibus alijsque feris esse. Finit hîc promontorium Cenys, ita nominatum veteribus, nunc autem Silium, vti diximus, quod à Medama CCL. stadijs abest. Extremitas etiam hæc Italiæ proximè ad Siciliam accedens, & fretum angustissimum creans exaduersum Peloro Siciliæ promontorio, quod vnum è tribus est eam insulam triquetram efficientibus, vti in tempore dicetur. Et Pelorum quidem ad exortum solis æstiuum vergit, Cenys autem ad occasum· alterum alteri oppositum interuallo stadiorum XII. vt auctor est Plinius, vel XX. vt Thucydides *b* scripsit, quem nos hac in re magis probamus. Inter hæc quoque promontoria Charybdis nominatissima scriptoribus ad Siciliam est, nauigantibus admodum infesta, quòd aut vi ventorum, aut æstu marino fluctus propellente in scopulos, quum eodem illi impetu reciprocant, ita vorticosis vndis absorberi ac obrui nauigia soleant: qua de re copiosius in Sicilia dicendi locus erit. Flexu dein circum litus freti, quòd nunc Pharum Messanensem appellat vulgus, Siciliam ab Italia diuidentem, Strabonis temporibus Rhegina columella occurrebat, centum à Rhegio stadijs: cuius quoque mentionem facit Plinius· quanquam colonia Regia corrupti eius codices habeant, vti & ab Hermolao pereruditè animaduersum notatumque est. Eiusdem quoque tum Antoninus, tum Mela meminit, qui Columnam Rhegiam appellant: de qua Strabo tradit, in more priscorum fuisse, ditiones & imperia certis terminis distinguere, quemadmodum à Rheginis factitatum sit, qui columellam,

b. lib. 6.

id est

id est exilem turrem in litore freti, Peloro Siciliæ promontorio aduersam extruxerant. Dehinc à Silio P. M. VIII. ab Rhegio VII. turris cuiusdam inueniuntur ruinæ, vbi nunc taberna diuersoria pessimè admodum instructa, Catonam vocant, è regione Messanæ. Frequens hinc in Siciliam & ad Messanam ex Italia transmissio est, freto haud ampliore senis pass. mill. in quo nunquam non magnus numerus nauium hincinde commeantium cernitur, quas delphinorum greges humanis illecti vocibus comitantur, passim lætitiæ signo super aquas exilientes. Septimo ab Catona lapide ciuitas est Rhegium, item ad fretum loco prominente sita. Strabo Rhegium Iulium vocat, similiterque Thucydides a, Polybius, Plinius, Mela, Ptolemæus, Appianus b ac Philostratus. Conditam auctor perhibet Strabo, cui Solinus etiam suffragatur, à Chalcidensibus, qui cum ob sterilitatem ex oraculo decumatim oblati c fuissent Apollini, Delphis postea coloniam eduxerunt, alijs quoque de patria secum assumptis. Sed Antiochus, vt Strabo refert, à Zanclæis Chalcidenses accersitos tradidit, & huius coloniæ condendæ Principem Antimnestum constituisse· quinetiam inter illos Messeniorum è Peloponneso fuisse exules, de quibus adiecit, cum ciuili dissensione pulsi domo essent ab ijs, qui propter constupratas per vim Lacedęmoniorum virgines ad Limnas sacrorum faciendorum causa missas, & occisos puellarum defensores, pœnas sufferre recusabant, ad Macistum profectos, oraculum Apollinis ac Dianæ cum quærimonia consuluisse, perpetuásne pro Deorum immortalium honore tutato propugnatoq; commeruissent ærumnas, & quid se facere deinceps oporteret? Apollinem verò respondisse, nullam illos adhuc cepisse calamitatem, sed diuinitus seruatos, ne simul cum patria delerentur, quam mox Spartani forent subacturi· proinde cum Chalcidensibus vnà Rhegiũ migrarent, suæq; sorori de salute haberēt gratias· illos aũt oraculo paruisse, proptereaq; Rheginorum Principes vsq; ad Anaxilai tempora semper è Messeniorũ stirpe lectos. Hæc Antiochus· addiditq; quondam hunc tractũ vniuersum tenuisse Siculos, itemq; Morgantios, qui ab Oenotrijs eiecti in Siciliam traiecerunt: à qbus etiã Morgantij nomen ortũ quidam credidere. Strabo Rhegium dictum Aeschylo teste scribit à græco verbo ῥήγνυμι, ꝙ hîc violentia terræmotuum Siciliam ab Italia diuulserit: cuius rei auctores sunt etiam Sextus Pompeius & Trogus d alijq; permulti. Neq; difficilem id cuiquam habere fidem videbitur, cũ similes casus plurimos & aliàs euenisse Strabo commemoret, itemq; Plinius. Causam quoq; Strabo refert huiusmodi, ꝙ vti circa litus apertis spiraculis per quæ in terræ visceribus ignis abdita flagransq; materia commodè potest æstus exhalare, solum rarissimè conquassatur· ita vbi omnes in superficie meatus obturati sunt, spiritus inclusi violētia terræmotus fiunt: & ea ventorũ luctatio ac vis, nõnunq̃ adeo terrę partes auellit, vt à reliquo cõtinenti haud paruo spatio separentur· id verò ipsum accidisse Siciliæ dicit, quæ nunc exiguo freto ab Italia diuiditur, vbi in hiatum terræ, superum inferumq; mare coëunt. Adijcit etiam eodem modo Prochytam, Pithecusas, Capreas, Leucosiam, Sirenes, & Oenotrias ab Italia discretas, quarum cõmemoratio locum alium sibi vendicabit. Sed & quasdam insulas ijsdem momētis è mari exilijsse scribit· quod etiam ætate contigisse sua testis est Plinius e: quamobrem, inquit, credi potest medio in æquore sitas insulas ex fundo emersisse, reliquas autem quę promontorijs adiacent, à continenti quandoq; diuulsas.

a. lib. 6.
b. lib. 4. 5.
c. lib. 7. de uit. Apoll.
d. lib. 4.
e. lib. 2.

In hanc sententiam Strabo: non defuere tamen qui Siciliæ diuisionis ab Italia rationem paulo diuersiorem scriptis prodiderint, quòd cum hîc isthmus olim vndique subterraneis scrobibus esset cauernosus, in quas ingredientes vndæ paulatim latiores meatus efficiebant· ita terræ fundamẽtis tandem voraginibus erosis atque labefactatis, ingẽti mox aquarum alluuione vel maris impetu soli quoque superficiem absumptam· ripisq; paulatim collabentibus, cum terram fluctus aliò deferrent, creatum euripum ea qua nunc apparet vastitate· cui sententiæ

a. lib. 4. Trogus *a* accedere videtur. Longiores hac in re fuimus curiosorum hominum gratia· sed quæ dicenda adhuc supersunt, in Siciliæ descriptione persequemur. Verumenimuero cogitari posse sitne ab ea diuulsione Rhegij deductum nomen, an verò ab vrbis celebritate? inquit Strabo, cum eam Samnites Latino sermone Regiam appellauerint· prisciq; coloni communia cum Romanis administrandæ Reipub. instituta seruauerint, ac plurimùm latina lingua sint vsi. Sed etymologia nominis deinceps omissa, potentissimam olim hanc atque munitissimam vrbem fuisse dicimus, vt Strabo tradit: etenim castellis & turribus vndique septa, validissimum contra Siculos propugnaculum erat. Colonias etiam ex se plurimas in alia municipia misit. A Dionysio postea captam & æquatam solo perhibent scriptores, cum illi puellam hinc nobilem in matrimonium roganti, lictoris filia fuisset oblata. Dionysij filius dein vrbis partem instauratam, circa Pyrrhi ætatem Phœbiam appellauit. Sed & posteriori seculo ingentem à D. Iubellio Campani exercitus Imperatore cladem accepit· qui cum vrbem nomini Romano subactam præsidio teneret, ingentes ciuium strages fecit, vt

b. lib. 1. Thucydides, Polybius *b*, & Liuius *c* auctores sunt. Terræmotibus etiam haud

c. lib. 12. diu ante bellum Marsicum concussam ac laceratam inuenitur: ideoque pene subuersam desertamque Iulius Cæsar pulso è Sicilia Pompeio refecit, & colonis plurimis, quos inter socios nauales habuerat instaurauit, vt scribit Strabo· vnde Rhegium Iulium dein appellatum est. Sed & nuper anno post C. N. MD.XLIII. cum ab Caradino Turca Solimanicæ classis, quæ in auxilium Francisco primo Galliarum regi proficiscebatur, Duce, sit direpta, quoniam in Italiæ fronte fineque vti etiam in Apennini, est, nunc infrequens admodum & pe-

d. lib. 24. nè deserta iacet. Rhegij mentionem Liuius cum alijs in locis facit, tum vbi *d* Hannonem Pœnum cum Brutijs coniunctum modis omnibus eius expugnationem tentauisse scribit, verùm re non succedente Locros digressum illos ce-

e. lib. 12. pisse: quam rem Diodorus *e* quoque commemorat. Vrbis huius & Silius me-

f. lib. 13. minit inquiens *f*: haud lætus, Rhegina ad littora tendit. Multos illustres & præclaros homines tulit, interque cæteros Andredamum virum doctissimum, qui

g. lib. 2. Politic. Chalcedonensibus in Thracia leges scripsit, vt auctor est Aristoteles *g*· item Py-

h. lib. 34. cap. 8. thagoram eximium statuarium à Plinio *h* memoratum. Ager Rheginus olim latissimè patebat· nimirum ad Alicem amnem vsque Locrensium terminum, qui regionis etiam huius finis, & Magnæ Græciæ principium censetur. Vltra Rhegium L. stadijs promontorium est Caput armorum nunc dictum, vel Spartauentum, etymo ex vulgari lingua, quòd huc è Sicilia naui delatis, quoniam in mare superũ venerunt, cõmutare vela necesse sit, alioq; vento cursum instituere, si progredi velint· vti è ventorum tabula qua nautæ vtuntur manifestò deprehendi potest. Antiqui Promontoriũ Leucopetram à candore saxi nominarunt, vt Strabo,

bo, Ptolemæus, & Appianus *a*. Mentionem eius etiam Thucydides *b* facit, cum Demosthenem & Eurymedonta exercitus Atheniensium Duces Thurino venientes, à Crotoniatis transitu prohibitos, secundum Hyliam amnem iter cepisse ad mare, nauibusq; conscensis ad Leucopetram agri Rhegini traiecisse refert. Memoratur item à Cicerone *c* verbis huiusmodi: Cum ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promontorium agri Rhegini, venissem. A Rhegio huc ad orientem versus nauigatio instituitur. Qui Leucopetram præteruecti sunt, quoniam Herculeum, extremum vt ait Strabo promontorium deinceps in meridiem vergit, mox Africo se committunt ad Iapygium tendentes· post id ad Septentrionem flectendum, itemq; versus occasum in sinum maris Ionij. Promontorium Herculeum non ita magni momenti est, quoniã in mare haud magno spatio incedit: quanquã autem ab alijs in Magna Græcia describatur· nobis tamen Brutijs attribui debere visum est, vti sane oportet, cum olim in agro Rhegino censeretur, ad cuius fines (amnem scilicet Alicem, qui Rheginorum est terminus) Brutij quoq; pertinebant. Alex fluuius ab Apennino per vallem profundam huc in mare decurrit. Et hactenus de Brutiorum ora litorali dictum satis: consequens igitur est vt mediterranea quoque persequamur. Etsi verò plurimum in hoc difficultatis fore certi simus, Brutios à Magna Græcia rectè separare, quòd vtriusque regionis populi nunc vno communi nomine Calabri vocentur, & commisceri fere soleant· nos tamen omni studio diligentiaq; enitemur, vt quàm fieri possit exactè recteq; distinguantur.

a. lib. 5.
b. lib. 7.
c. lib. 1. Philip.

BRVTIORVM MEDITERRANEA.

QVanquam explicationem huius instituti nostri perdifficilem fore scimus· quòd non solum Magnæ Græciæ loca cum agro Brutio confundantur, sed etiam nullus à quo præscripta finitaque fuerint inueniatur auctor· quodque tum Liuius, tum alij multi scriptores eosdem populos interdum in Brutijs, nonnunquam in Magna Græcia collocent· nos tamen vti recepimus, in suas regiones vtranque gentem quàm verè fieri queat, distinguere conabimur. Ad Laum itaq; flumen Lucaniæ Brutiorumq; discrimen commeantes, à Laino oppido citra fluuium, quod Laum Plinio nominatum nos putare suprà diximus, per viæ dextram quæ Salerno Consentiam ducit, hanc mediterraneorum enarrationem aggrediemur· vt quæ læua in parte sunt ad Crathidem amnem vsque loca, Magnæ Græciæ nimirum contribuenda prætermittantur: at à Consentia dein vtrumque latus viæ peragrabimus, ad Catonam vsq; freto imminentem, vti prædictum est. Post Lainum itaque statim inter montes saxosos difficilesque, collis exiguus orbiculari specie cernitur, cui oppidum insidet Rotunda, dictũ ni fallor inde, quòd ita sit constructum, vt in formam rotundam ædificia coëant, instar castelli rotundi. Castellutio, quod est oppidum Lucaniæ, P. M. quatuor abest. Pari hinc spatio item inter montes Vallis D. Martini reperitur peramœna, fontibusque purissimarum aquarum scatens. Decætero in montium iugis sylua quædam, & ad eius finem iucunda planities, Campus Temesis dicta, sed antiquis Temesanus, si Ioanni Baptistæ Martorano Consentino diligenti sanè & curioso vetustatis indagatori credimus. Longitudine multò amplius quàm in latum patet, vndique vallata montibus, aditum exitumque tantùm apertum instar aluei fluminis habens, vtrinque rupibus altissimis natura di-

ra diuulsis. Tota culta fructiferaq; est. Hybernis mensibus haud absque magno discrimine transitur: contrarijs quippe ventis eo collium editissimorum septo conclusis nullo nisi per introitum egressumq; sicut ostendemus, exitu patente, niues tam solo iacentes, quàm decidentes ita contingit agitari turbinibus, vt qui iter illac agunt, obruantur, protinusq; suffocentur: quamobrem gnari locorum hyeme non solent hàc proficisci, nisi tempore cæloq; liquido ac puro. Qua de causa planities hæc Campus Temesis appellata sit, adhuc non inueni: forsan autem non male credi posset id nominis ab vrbe ortum Temesa, mari vicina quondam vt indicauimus· cuius ager hæc quantumuis introrsum inter montes, nec circa litus sint, etiam amplecti potuit. In exitu Campi fauces præruptissimis vtrinq; rupibus, vt valuarum postes opere in saxum incisæ videantur· quæ tamen partim natura, partim arte factæ sunt. Exhinc perangusta confragosaq; ac præcipiti via, Scalam Morani vocant, inter editissimas rupes descenditur· cuius ad initium, dextrà, fons apparet aquulam emittens q̃ Cochilis amnis Straboni Sylaris dicti, vt ostendetur, principium efficit· & per horridas istas rupes præcipitans ad pedem Scalæ delabitur, vbi Moranum est oppidulum, à quo viæ cognomentum: dehinc autem inter montes altissimos in planitiem subiectam descendit, moxq; torrentibus & varijs aquarum vndiq; accedentium riuulis adaucta, tandem in sinum Tarentinum se condit, vti in Magna Græcia dicetur. Ad pedem igitur istius asperrimæ viæ Moranum est, à Rotunda millibus XII. item inter montes situm, agro vndiq; peramœno cultissimoq;. Quarto inde lapide, via quoque per montes Castrum Villare succedit, editissimo impositum iugo· quòd etsi Rassanus in Magna Græcia collocet, nos tamen Brutijs censemus dandum, quò institutum per viam Cõsentinam ordinem plenè teneamus. Ducem huius oppidi Ioannem Baptistam Spinellum Comitem Cariatinum, quia vir prudentiæ singularis, & summarum rerum consultissimus erat, Imperator Carolus V. Aug. creauit. Parte tum qua Campus Temesis, à Castro Villari millia XII. inter montes Murus Magnus est: inde quatuor eodem illo tractu montano Papasiderũ: dein reditu ad ipsam viam quæ Consentiam ducit, ad dextram in Apennino Saracina· quod oppidum ad Septentrionem versus à Morano P. M. abest quatuor, in ditione Bisiniani Principis. Inde quatuor item millium interuallo, & eiusdem viæ dextra præcelso in vertice est Altomontium, vitibus & fructiferis arboribus vndiq; septum, vnde salis fodinæ mille passibus absunt. Eæ profectò mihi videntur iuxta miraculum esse, quòd in intima montis viscera specus excauati longitudine quidam pass. D. quidam mille sint, aut amplius, vnde salem effodiunt. Nec procul hinc alij montes apparent editissimi, nunquam fere niuibus carentes, vbi chrystallus magna copia reperitur: etenim cum ea iuga intentissimis frigoribus perpetuò rigeant, aquæ vi solis de niue stillantes, cum sunt congelatæ, postea diuturnitate temporis in saxum durantur. Descensu hinc læua viæ quam sequi instituimus, illa in conualle, propemodũ è regione Altomontij, manna colligitur, q̃ noctu rorat, præcipueq; cũ imbres diurnos liquidum purumq; cælũ noctis excipit. Legitur è frondibus & arborum quarundam truncis, vti in Magna Græcia cõmemorabimus. Dein ad viæ dextrã amnis est ex Apennino prope Maluetũ ortus, in Cochilẽ desinens· Esarũ appellat Martoranus: mihi tñ in mentem venire haud quaquã potest fluuium hunc eum esse quẽ Esarũ in Magna Græcia post Crotonẽ, cum portu nominat Strabo· quippe nõ solum magno spatio Crotone, distat, sed etiam in Syla-

rem

rem vel Cochilem non in mare deuoluitur, ideoq; nec portum vllum efficit. Fieri tamen potest vt Esarus hac ætate dicatur, quanq̃ non ille sit, quē eo nomine Strabo memorat. Amne transito deinceps in Apennino Maluetum: inde quarto lapide Sanctagata: demum eodem itinere per montes, octauo, Sangenitum, oppida sequuntur. lacus item in iugis aquæ nigerrimæ, plenus anguium. Insuper à Sangenito millia quatuor ad inferum mare versus, montano quoq; situ Bonifacium oppidum: inde rursum millibus tribus reditu ad viam à qua discessimus, ciuitas est D. Marci, ad imperiũ ac ditionem Bisiniani Principis spectans: cuius ager vua, cæterisq; fructibus optimis abũdat. Hinc tũ retro cõmeandũ propiusq; accedendum ad viam est: etenĩ ab Altomontio P.M.X. modico in colle Rugianũ est, agro non infœcundo Bisiniani quoq; Principis oppidum: vltraq; Cuciaris fluuius ex Apennino in Crathidem decurrens. A Rugiano millia quatuor in mõtibus Turranum oppidum omnibus rebus ad vitam necessarijs affluentissimum: post quod amnis quidam è iugis exit in Crathidem desinens. Decętero via per montes qui in Septentrionem vergunt, oppidum inuenitur Regina, Septentriones spectãs, agro peramœno & rerum omnium fertili, præsertim verò olei, cuius hîc maxima copia generatur. In ditione quoque Bisiniani Principis vnà cum Turrano est. Succedit amnis Finitus, quem etiam Crathis excipit. Itinere dein à Regina trium millium in monte ciuitas inuenitur Mons altus: cuius imperium nothus quidam filius Ferrandi primi Arragonij, Regis Neapolitani cum titulo Ducatus tenuit, in eoq; successores habuit liberos. Agrum colit vna cum finitimis vini fructuumq; reliquorum fertilem, moris item arboribus abundantem, quarum fronde vermiculi qui sericum faciunt, enutriuntur. Incolæ regionis plerumq; fortunis inopes, moribus agrestes sunt: speluncis ferme rudi admodum opere in montes excauatis habitant, absq; caminis, itemq; cloacis ad alui sordes exonerandas: nec eiusmodi secessibus in vicis oppidisq; solum, sed etiam in præcipuis vrbibus vulgò carent, vti ego visum oculis & compertum habeo. Maximarum tamen ciuitatum hac in re quædã est vrbanitas, vt vasis fictilibus quos Cantharos appellant, onus ventris excipiatur: quanquam ea rursum alia ciuilitate non soleant euacuari nisi plena, medijsq; in vijs publicis, vt intollerabili prope fastidio putor sit eorum odorum insolentibus: quod vti exploratum ego affirmare queo. Quinetiam aliud his partibus nouum magis, & vt arbitror incredibile relatu vidi, ostiorum seras & claues in illis antris vti plerumque sunt vicorum & oppidorum habitationes, è ligno fabricari: quod mehercule fateor nec meipsum priùs credidisse, quàm conspexerim, quoniam in Calabria ferri esse fodinas cognoueram. Duæ verò cogitanti mihi rationes huius rei potissimum occurrunt: vnà quòd hæ partes minimè frequententur aduenis, præterquam negotiatoribus, ijsq; paucis, qui ad vinum, sericum, mannam, cæterosq; fructus hîc nascentes exportandos commeare isthuc solent: quapropter cum nec incolis inter se possit vlla metus esse occasio, notis omnibus: neque timendum quicquam restet à negotiatoribus, non solum quoniam illorum institutum exigat animos gentium obsequio potius demereri, sed etiam propter legum pœnas, in ligneis seris ad domorum tutelam pręsidij satis esse videtur. Alteram puto causam, summam hominum egestatem, paganorum maximè: quorum inopia cum ferri sumptum non fert, tum claustra fortiora non requirit. Et perexiles equidem prædas facturus hîc esset miles ob inopiam & tenuitatem incolarum singularem, quãdo in aliquibus domibus

mibus vltra vini feriolam, lectulum ex ftramento, menfam nudam, pauca quædam vafa fictilia, fructuumq; pro diurno victu modicum, omnia cætera defiderare plerumq; liceat. Quod autem caminis in domibus haud vtantur, id vt ego cenfeo, propter frigoris hac regione, quemadmodum & in Sicilia mediocritatem fit. Enimuero cum ignis neceffaria de caufa fuccenditur, fumus vniuerfam domum occupans, ingentem moleftiam exhibet inaffuetis· & aut per feneftras, aut per oftium egreditur. Aliquibus tamen in locis paulo maius eft lautitiæ ftudium· & vel in coquinis quandoque, vel in conclauibus fpiracula fumi confpiciuntur. Cùm ægrotantibus igne opus eft, carbones in vafis æreis accenduntur· ita necefsitati fit fatis. Sed hæc quodam diuerticulo hactenus. A Montealto ad Confentiam incedenti amnes occurrũt duo, Septimus & Surdus, qui è memoratis antea montibus orientes, in Crathidem influunt. Secundum radices mõtis in dextra viæ, quaternis ab illa P. M. Apennini iugo Renda vicus infidet Confentini Diœcefis· cuius quondam Dominus & Comes Antoniottus Adurnius Genuatium Dux annis fuperioribus è viuis exemptus, & poft eum Ifabella filia ex Anna Coniuge nata, quæ Ioannis Francifci Pici Mirandulani filia fuit: qua quoq; fato perempta, Carolus V. Imper. Aug. locum Ferrando Alarconi Hifpano, Duci præftantifsimo cum Marchionis titulo donauit. Illi filia fuccefsit Ifabella, Petri Gonfaldi Mendozæ Hifpani, item ftrenui viri coniux. Eodem itinere fecundum Apenninum quinq; P. M. à Montealto fupra Confentiam Pandofiæ veftigia cernuntur antiquæ vrbis in monte· iuxta cuius radices amnis Sauutus oritur, quem Martoranus Acheronta nominatifsimũ veteribus exiftimat, alij verò Cerfinum fluuium. Eft hæc illa Pandofia prope quam Alexander Epirota fatali cafu

a. lib. 8. miferrimè perijt, vti à Liuio *a* perfcriptum eft, his verbis. Proditum eodem anno Alexandrum Epiri regem ab exule Lucano interfectum fortes Dodonæi Iouis euentu affirmaffe. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caueret Acherufiam aquam, Pandofiamq; vrbem· ibi fatis eius terminum dari: eoq; ocius trãfmittit in Italiã, vt quàm maximè procul abeffet vrbe Pandofia in Epiro, & Acheronte amne quem ex Molofside defluentem in ftagna inferna accipit Thefprotius finus: cæterùm vt ferme fugiendo in media fata ruitur, cum fæpe Brutias Lucanasq; legiones fudiffet. Heracleam Tarentinorum coloniam, Confentiam ex Lucanis, Sipontumq; Brutiorum Coloniam, ac Erniam, alias inde Meffapiorum & Lucanorum cepiffet vrbes, & trecentas familias illuftres in Epirum, quas obfidum numero haberet, mififfet· haud procul Pandofia vrbe imminente Lucanis ac Brutijs finibus, tres tumulos aliquãtum inter fe diftantes infedit, ex quibus excurfiones in omnem partem agri hoftilis faceret: & CC. ferme Lucanorum exules circa fe pro fidis habebat, vt pleraq; eius generis ingenia funt cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui campis omnibus inundantes cum interclufiffent trifariam exercitum à mutuo inter fe auxilio, duo præfidia quæ fine rege erant, improuifo hoftium aduentu opprimũtur, deletisq; ijs ad ipfius obfidionem conuerfi omnes: inde ab Lucanis exulibus ad fuos nuntij mifsi funt· pactoq; reditu promiffum eft regem aut viuum aut mortuum in poteftatem daturos: Cæterùm cum delectis ipfe ægregium facinus aufus per medios erũpit hoftes, & Ducem Lucanorum cominus congreffum obtruncat: contrahensq; fuos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis quem vis aquæ abftulerat, indicantem iter· quem cum incerto vado tranfiret agmen, feffus metu ac labore miles,

miles, increpans nomen abnominandum fluminis, iure Acheros vocaris inquit. Quod vbi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis, substititque dubius an transiret. Tum Sotinius minister ex Regijs pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur interrogans, indicat Lucanos insidijs quærere locum: quod vbi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum: iamq; in vadum egressum eminus veruto Lucanus exultans figit: lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta: namq; præciso medio partem Consentiam misêre, pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ cum iaculis saxisq; procul incesseretur, precanti mulieri data. Is finis lacerationi fuit: sepultumq; Consentiæ quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris vnius: ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde in Epirum deuecta ad Cleopatram vxorem sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Ita Liuius, quanquam narratione longiori vtatur, vti etiam Trogus *a*. Et Strabo verba quoque refert oraculi: Pandosia perdes populum quandoq; triuertex: addens deceptum responso Alexandrum, quòd eo cladem hostium denuntiari crediderat: quodq; cũ Pandosiã & Acherontem cauere iussus fuisset, eas appellationes non alibi quàm in agro Thesprotio esse putauerat. Huiusmodi nimirum ambiguis dictionibus homines ab Satana miserrimè decipi ac eludi videmus. Pandosia munitissimo loco sita erat, vbi tres exigui colles Acheronte fluuio cincti. Id quoque Liuius indicat, multis insuper alijs in locis Pandosiæ mentionem faciens: nominatim verò cum *b* Pandosianos & Consentinos in potestatem Populi Rom. vltrò concessisse narrat, quum potitos illos Petilia cognouissent. Oenotriorum quoque regum sedem Pandosiam, & Brutiorum caput, item agrum eius eorundẽ fuisse limitem, apud antiquos scriptores inuenitur: Lucani enim ad Acherontem amnem vsque pertinebant, qui ex montis radicibus in quo Pandosia, nascitur: & per vallem profundam inter montes altissimos, interq; Martoranum & Altiliam fluit, demumq; in sinum Sancteuphemianum inter Sancteuphemiam & Aielum euoluitur. Ab eo fluuio accolæ dicti Acherontini, quos Plinius *c* cõpellat. Procopius *d* oppidum hoc situ Acherontida nominat. A Pandosiæ vestigijs mille pass. Castellum Francũ abest, in ditione Bisiniani Principis. Tum reditu ad viam Cõsentinã, quæ memorata sæpe est hactenus, non procul à Consentia Busentus amnis inuenitur, ita quoque priscis dictus, fonte in montibus Consentinis meridionali plaga nascens. Vrbem ipsam ab occasu alluit, diuisisque ab ciuitate suburbijs, parte ad Septentrionem, prope muros Crathidi illabens nomen amittit. Priusquam Busentum transeamus, simulq; de Consentia dicere aggrediamur, admonendi legentes sunt visi, via quam sæpe iam memorauimus, ubi ad radices montium est per uentum vltra Cochilem amnem, statim amœnam conuallem vsque ad Consentiã sterni, quę inter Apennini montes & Crathidem fluuium patẽs, ab Austro seu dextra, montes in quibus ea iam priùs dicta oppida vrbesq; sunt, ab læua vel Septentrione flumen Crathidem habet. Vallis est hæc amœna, plurimum longitudine patẽs, in latum haud valde: per transuersum fluminibus partitur quinq;, multisq; torrentibus, quos ex Apennino in Crathidem ferri dictum est. In exitu suburbia Cõsentina sunt ipsa ab ciuitate Busento flumine diuisa, per quod in vrbem transitus ex suburbijs ponte coniungitur. Eo superato mox ædificia plurima conspiciuntur, vici instar. Busenti mentionẽ faciũt, Paulus Diaconus *e*, Blondus *f*, itemq; Sabel-

a. lib. 12.
b. lib. 29.
c. lib. 3. cap. 5.
d. lib. 3.
e. lib. 13. historia.
f. lib. 1. historia.

a. lib. 9. 7. Ennead. Sabellicus a in historia funeris Alarici Visigothorum regis, qui post expugnatam direptamque Romam, anno ab ea condita MCLXIIII. à C.N. CCCCXIIII. Consentiamq; item captam, hîc interijt: ac ne flagitia crudelitasq; barbarica vllo vnquam tempore vindicari in cadauer possent, à suis in arcam ornamentis insignijsque regijs exornatam inclusus, medio Busenti fluminis alueo, nimirum aquis dũ humaretur, aliò auersis posteaq; reductis, est depositus: interemptis etiam re perfecta omnibus qui pſentes operam præstiterant, quò post eorum digressum loci testis superesset nemo. Atenim animaduertere est operæpretium, in hac narratione quosdam Basentium hunc nominare amnem, ignoratione forsan duos atq; diuersos esse, Busentum his partibus, & Basentium Magnæ Græciæ, quem sinus excipit Tarentinus, cum Busentus in Crathidem se condat, vti est à nobis antea commonstratum. Aut sanè librariorum errore ac incuria contigisse dicendum, vt facili mutatione literarum pro Busento Basentium exarauerint: etenim Alaricum in alueo Busenti funeratum, cum excessisset Consentiæ, quæ à Basentio longissimè distat, prorsus omni scrupulo caret. Busento transito statim in vrbem Consentiam ingressus est, quam ita Strabo, Appianus, Liuius, Mela, Plinius, Ptolemæus, Antoninus, cęteriq; scriptores appellant. Caput ac metropolis est Brutiorum vt testatur Strabo, pene circa decliuitatem Apennini sita, colles septem amplectens, quibus maxima pars ædificiorum vrbis imposita: quamobrem & collibus septenis pro insigni vtitur. Arcem habet in iugo montis australi regione munitissimam, quæ Septentrionem spectat, vniuersæ ciuitati locisq; finitimis imminens. Vrbs est cum primis hac ætate nobilis, opulentaq; ac honesta: quanquam ampliorem potentioremq; ac ornatiorem longè fuisse quondam haud addubitẽ. Regionis sanè principatum adhuc tenet: summoq; templo eius dignitas Archiepiscopalis est attributa, quam annis superioribus Ioannes Rufus Theodolus Foroliuiensis & sapiens, & literatus vir habuit, à quo basilica hîc sumptuosissima facta. Pinguẽ colit agrum ac fertilem tritici, hordei, reliquarumque frugum, vini item optimi varijque, quod Plinius b inter nobilia circum æquor Ausonium nascentia celebrat. Oleum etiam hîc abundantia summa, reliquique fructus, vti ficus, medica, citria, limonia, vulgariaque mala, cæteraque id genus proueniunt. Moris item arboribus ad vermium nutricationem qui sericum faciunt, copiosus ager est. Vrbem vno latere Crathis, altero Busentus amnis includit: vnde mira loco accedit iucunditas. Non solum omnibus ad vsum necessitatemq; mortalium, sed etiam ad delitias & voluptatem opportunis rebus affluit. Memoriam eius cum alijs in locis plurimis vsurpat Liuius, tum vbi c Lucanis eam nominatim attribuit, ac vicissim vbi d Brutijs, illos Brutiorum populos enumerans, qui se primùm Annibali dediderant, & pòst ad Populi Rom. societatem ac amicitiam rediere cum Thurijs: addens etiam paulo pòst de pace Consentinorum & aliarum vrbium cum C. Seruilio Consule, qui in Brutijs erat, facta. Quin & alibi e post subactam à Romanis Petiliam sponte in eorundem ditionem potestatemq; Consentiam, Pandosiam, ac alia Brutiorum oppida concessisse scribit: vt nunc in Brutijs, nunc in Lucanis Consentiam ab illo poni manifestum sit: quod vti ego censeo, propter regionum earum inter se vicinitatem fit: aut certè primùm ad Lucanos, dein ad Brutios vrbem hanc pertinuisse dicemus. Alijs item plurimis in locis de Consentia memorat Liuius: sed nos hîc breuitatis causa subsistendum sumus arbitrati. Ingentem vt Blondus f auctor est calamitatem à Saracenis ex Africa Ioannis

b. lib. 14. cap. 6.

c. lib. 8.

d. lib. 5.

e. lib. 29.

f. lib. 13. historia.

XIII

XIII. Pontif. Max. & Othonis Imper. Aug. temporibus cepit· quum trucidatis oppidanis omnibus vrbs etiam direpta cremataq; est. Nec à quo postea sit instaurata reperimus. Ingenia summa quæ non solum patriæ, sed omni Italiæ decori ornamentoq; fuere multa tulit· in primis Petrum Paulum Parrhasium vtriusque iuris cõsultissimum, qui Patauij Bononiæq; diu publico salario leges professus est, & ob singularem eruditionem Auditor Apostolicę Cameræ Pauli III. Pontif. posteaq; Cardinalis creatus, tandem anno à C.N. MDXLV. Romæ fato decessit· item Ioannem Paulum Parrhasium, Latinis Græcisq; literis eruditissimum, Ioannem Crassum oratorem eximium, Antonium Telesium, Antonium & Nicolaum Giardinos omnes tres græcè latineq; doctissimos· præterea Ioannem Baptistam Martoranum, hominem ingenij rari, qui carminis vernaculi dulcedine summum eruditionis acumen orbi testatum reliquit. Multum huic viro nos debere perlibenter equidem fatemur, ob singularem eius humanitatem· quodq; cum anno à C. N. MDXXVI. regionem hanc obiremus, in locorum veterum cognitione plurimùm eius industria simus adiuti. Innumeros præterea viros eximios vrbs hæc genuit, quos omnes recensere nimis longum hercule foret. Ab Cõsentia tum in exortum versus ea via quę ad isthmum ducit, qui inter Hipponiatem & Scyllacæum sinum efficitur, incedenti, læua Crathis amnis ita Straboni cæterisq; veteribus appellatus inter montes profluens cõspicitur. Aelianus *a* à pastore quodam sic dicto nomen accepisse scribit, qui cum amore capræ deperiret, eodem cum illa monumento conditus sit. Herodotus *b* aliter Crathidem dictum tradit ad memoriam alterius in Peloponneso fluminis ita vocati. Fontem habet exiguum senis à Consentia P. M. orientali latere· perq; montes altissimos ad vrbem accedit, quam paulum ab oriente contingit· hinc ad Septentrionem flectens Busentum excipit, qui ex meridionali regione delapsus, propter eandem vrbem ab occasu fluit, nimirum inter vallem & planitiem, vti iam suprà commeratum est: eo non mediocriter auctus, alijs quoq; dein amnibus ac torrentibus crescit, qui ex Apennino passim accedunt· vti in partitione viæ qua Consentiam è Lucanis itur, præmonuimus: demum partim inter rupes altissimas & Magnæ Græciæ colles, vallemq; Consentiæ memoratam, partimq; inter montes vti in Magna Græcia demonstrabitur, fluens, amplitudine maxima vt qua terribilis aspectu, sed longè magis transitu sit, in sinum Tarentinum se exonerat. Aquarum eius natura est capillum efficere flauũ· vti econtra nigrũ reddit Busentus, quod etiam affirmat Strabo. Mihi præterea regionis incolæ confirmarunt, eandem horum amnium vim in serico deprehendi· nam eius fila si Crathidis aqua redordiantur, album, si Busenti, fuscum accipere colorem. Hinc igitur & illud est Ouidij *c* de Crathide Sybariq;: Crathis & hinc Sybaris nostris conterminus oris Electro similes faciunt auroq; capillos. Idem alibi *d* quoque Crathin nominat, inquiens: Est ꝑpe piscosos lapidosi Crathidis amnes Paruus ager. Crathidis aqua multis etiam malis auxiliatur, quod nec à Strabone est prætermissum. Reditu dein ad viam, qua vt prædiximus, ad isthmum Consentia itur, ante omnia Consentinum agrum illi circumiectum edisseremus, quo vici castellaq; tot sunt vrbis huius diœcesi attributa, quot in vllius vniuersæ Italiæ ciuitatis agro esse haud quaquam putem: nec enim habitationes diuisæ vel castella pagiq; distincti videntur, sed vnius ac perpetuæ ciuitatis habent instar. Mihi Martoranus retulit amplius centenos esse vicos in vicenas iurisdictiones, vulgus Prætorias vocat, di-

a. de uar. historia.
b. lib. 1.
c. lib. Metamorph.
d. lib. 3. Fast.

uisos, quæ tamen omnes ad Consentinam diœcesin pertineant. Eas quò lectori curioso satisfiat, breuissimè commemorare in animum induximus, cum numero vicorum qui singulis attributi prætorijs sunt. Primùm igitur ab vrbe via quam diximus incedenti, ad dextram prima mox occurrit iurisdictio Donicorum, cui tres pagi subsunt: decætero Aprilianum decem vicis præfectum: inde Filenum quatuor, Mangonum duobus, Roblanum quinque, Tellanum duobus, Dipinianum senis, Paternum quinis, Naletum duobus, Grimaldum tribus. Inter hos pagos Roblanum maximè frequens est, nec ciuilitate carens, omnibus etiam rebus ad vsum necessitatemq; mortalium abundans, cuiusmodi tamen etiam sunt vici cæteri. In tribus qui Grimaldo subsunt, Altilia populo rebusq; ad vitam hominum vtilibus antecellit· quanquam & ijsdem partibus alij coniuncti paulo sint inferiores. Viæ læua primò Gauranum est tribus vicis præpositum· inde Cornum duobus, Zompanum tribus, Robertum totidem, itemq; Celicum, Spetianum maius vni, Spetianum minus vndecim, Pedagium quatuor, Petra ficta totidem, Sicilianum octo. Tanta vicorum multitudo circum hos colles, cum amœnissimo cultissimoq; agro ac fructiferis arboribus & vitibus hortorum perpetuorum instar vndique conferto, non potest equidem absq; summa delectatione voluptateq; spectari quanquam agrestes ferme ac rudes moribus coloni sint, prætèr paucos vrbanitate ciuilitateq; excultos. Vlterius itinere per montes (vniuersa quippe regio montosa est inter Adriaticum & Tyrrhenum mare, vel vt apertiùs dicamus, ipse hac Apenninus dextra viæ qua pergimus, tendit, cuius etiam hîc superanda iuga vti ostendetur) ad viæ dextram P. M. ab Consentia XVI. in Apennino vetus ciuitas est Marturanum: vnde sena millia inter montes, Luceriam: dein Aielum oppidum à Marturano P. M. octo distans. Post hæc ad læuam, item inter montes, tribus à Marturano millibus Clocentum Marturano subiectum, cum Motta Porciana haud procul. Demum inter Altiliam & Marturanum Sauutus fluit amnis vt diximus, per montana in sinum Sancteuphemiæ descendens. A Motta XII. lapide Ferulentum sequitur castellum etiam in montibus· ac dein pulchra in conualle, Taberna, nobile ac frequens oppidum, literatis hominibus præcipueq; iuris vtriusque consultis, item græcè latineq; doctis abundans· vnde multum hercule decoris atque ornamenti Calabrorum nomini accedit. Itinere hinc ad Catanzarum viæ medio fluuius inuenitur Alis, è montibus in Adriaticum infra Castella decurrens. Eo transito ad oppidum ornatissimum deuenitur Catanzarum, octo P. M. à Taberna, & ab Scyllatio quod in Magna Græcia est XII. Isthmus hîc ille fit inter Sancteuphemianum & Scyllacæum sinum, de quo non semel antè mentio facta· vbi maximæ totius Italiæ sunt angustiæ, quemadmodum & à Plinio traditum, & nos oculis vidimus: nec enim inter vtrumq; sinum maius hîc interuallum continentis quindecim, aut ad summum viginti milliariorum est, vti mihi locorum gnari & incolæ confirmarunt. In huius isthmi editissimo fastigio (nam Apenninus hac vasta latitudine protenditur) amœnissima prata sunt, & agri culti cum sylua crassissimarum ac præcelsarum ilicum· nosq; hinc vtrunq; mare conspeximus, Tyrrhenum & Adriaticum, dextrà vnum, aliud à læua, tanquam haud magnis seiuncta spatijs. Dextrà tum descensu ad Sancteuphemiæ sinum versus fons occurrit amni cuidam initiũ faciẽs, qui primùm ex altissimis iugorum rupibus delapsus, paulatim alijs aquulis vndique contractis ita crescit, vt in eum sinum fluminis honesti magnitudine peruc-

peruenIat. Dein instituto itinere ad dextram præcipiti hoc descensu pergendo, ferme ad montis pedem iuxta sinum quem prædiximus, amoenissima reperitur via, septis vtrinque myrti, buxi, lauri, similiumq; virentium arbuscularum vestita: qua cum ego mense Decembri commearem, in hortis equidem cultissimis versari, non in locis syluestribus mihi videbar. Circa finem eius, & ad montis altissimi radices passim vineta sunt lætissima, hortiq; perornati medicis arboribus ac citris, limonibusq;, ac id genus alijs, terreni paradisi specie nitentes. Incipit hîc illa pulchra planities, quam in descriptione litoralis oræ inter Nicastrum, Maidam, Laconiam, & Vibonem Valentiam sterni diximus, vti mox demonstrabitur. Insigni nunc illa via per amoenissimos hortos vinetaq; confecta, paruo abhinc interuallo Nicastrum est ciuitas, à Catanzaro IIXX. P. M. à mari tribus, splendidè satis ædificata, sed agro pereleganti exactissimeq; culto, ac medicis arboribus, citris, limonibusq; mirabili ordine dispositis pleno. Decætero per amoena hæc loca millibus duobus incedenti, nobilissimo passim agro circa Sanctseuphemiæ sinum patente, Sanblasium occurrit: vnde ad decimum lapidem iuxta collem modicum sub Appennini radicibus oppidum frequens & honestum est Maida, campos illos nobilissimos quorum iam nunc mentio facta, finiens. A Maida millibus octo Francauilla sequitur in Apennino: hinc tribus millibus Mons Sanctus: inde quatuor Baduatium Castellum: decætero decem Laconia: post eam Arx Angitolana quatuor: hinc Mons Leo ciuitas octo: vnde totidem quoque Maida, mari millibus duobus abest. Vrbs Apennini in colle iacet, vbi priùs Hippon seu Vibo Valentia fuit vti prædiximus. In eam verò sentētiam tum situs loci ad antiquorum descriptionem optimè conueniens, tum veterum ædificiorum vestigia nos pertrahunt, quæ hîc etiamnum vsque ad oppidum Biuonam extant mari appositum, & vti nos sentire suprà commemorauimus, à Vibone diruta nomen trahens. Quin & hîc eandem vrbem collocat Ptolemæus, itemq; Strabo, finitimam amoenissimo agro tradens, quò Proserpinam ad flores legendos ex Sicilia venisse ferebatur antiquitus, quòd huius regionis prata campiq; floridissimi sint. Hippon igitur vt Plinius, vel Vibo Valentia vt Mela, seu Valentia Vionum vt Ptolemæus, aut Vibona vt Antoninus, aut Hipponium vt Appianus *a* vocat, olim hoc ipso in loco fuit, aut certè haud multum *a. lib.* 4. 5. remoto. Vibonem Valentiam Romanos veteri nomine commutato dixisse, cum vrbem Brutijs ademissent, qui priùs eam Locris conditoribus eripuerant, auctor est Strabo. Liuius postea coloniam eò deductam in hæc verba scribit *b.* *b. lib.* 35. Vibonem colonia deducta est ex Senatusconsulto, plebisq; scito: mille quingenti pedites ierunt, trecenti equites. Triumuiri deduxerunt eos, Q. Næuius, M. Minutius, M. Furius Crassipes. Quindena iugera agri data in singulos pedites: duplex equitibus portio. Brutiorum proximus fuerat ager: Brutij ceperant de Græcis. Mons Leo titulum Comitatus habet. Octo hinc P. M. Philocasum: inde tribus millibus quingentis Panalia: vnde Belfortium oppidum millia quatuor, à quo Surianum decem abest. Hîc priusquam vltrà progrediamur, admonendi legentes sunt visi, quod etiam ipsi animaduertere potuerunt, nullum nos ordinem in hac mediterraneorum parte dicenda, quam post Maidam peragrauimus, obseruasse: minusq; id etiam in sequentibus (quanquam vsque ad Catanzarum vel hanc Brutiorum ac Italiæ extremitatem factum sit) obseruaturos: quoniam vt fieri queat, nulla plane constat ratio: cum quæ ad Italiæ finem via du-

cit,non per mediterranea, sed mage secundum litus Tyrrhenum, vel ab eo non procul incedat omninoq; locorum oppidorumq; regionis situs sit eiusmodi, ne discriptionis certo complecti ordine possit: quamobrem vti quæ ex parte suprà sunt dicta, sic & quæ dicentur deinceps, quàm fieri poterit commodè collocare nitemur. Sed & hoc præscire lectorem volumus cum decætero distantiam oppidorum ac vrbium inter se definiemus, nõ vtiq; nos semper rectà processuros · sed vel directò, vel ad dextram, vel ad læuam vti res feret. Decimo post Surianum lapide Mislanium est· hinc sexto Mellitum· inde quarto Burellum: altoq; impositum monti duobus ab ora P. M. à Biuona senis, honestum oppidum Briaticum, agro fœcundo, ac vinetis hortisq; cultissimis & arborum medicarum, item citrorum, limoniũque ac similium ordinibus exornatis, vndique nitente, cinararum item mirificè fertili, quas Romæ ac in Neapolitano regno lingua vernacula Carciofalos, Siculi Cacocciocolos, Bononienses Arthichiopos vocant. Iuxtà est modicum castellum Calimera Briaticani reguli, nobilissimo pomario ornatum, varijs ordinibus citrorum limonumq; pleno· vbi perbellæ sepes conspiciuntur ex odoriferis ac virentibus arbusculis, itemque citris, è quibus crassissima poma, quædã acuta specie, vel orbiculari, quædã bifurca, trifurcaue, vel diuersiore, suis anni temporibus dependere cernuntur, vt admirationis summæ res sit tam infirmis exilibusq; ramis tanta vastissimorum pomorum põdera non tam generari, quàm sustineri posse. Intus tum ordines citrorum limonumq; ac aliarum nobilium arborum apparent· item topiaria vitium, in quibus & suis temporibus racemi tumidi vuarum: præter hæc in medio fons est ex marmore pereleganter elaborato prorumpens, & gratissimo murmure passim in omnes hortorum partes aquulas emittens, opaco citrorũ nemore circumseptus, vt adeo mirificã delectationẽ ac voluptatẽ horum hortorum exacta pulchraq; descriptio, nec nõ arborũ in ijs nobilissimarum abundantia videntibus creet. Ego cum hîc mense Decembri essem, à loci Domino perhumaniter omnia cõmonstrante vltro citroq; deductus, vernũ mensis Maij tempus agi putabã, non hyemis. Quanq̃ verò tam culti hîc cernantur horti· rudes tamen agrestesq; regionis incolæ sunt, & eiusmodi delitijs domini castellorũ Neapolitani ferè patritij studẽt. Ab Calimera percultam in vallem descenditur ad amnem Rosarni vsq; pertinentem· quo transmisso leni ascensu quatuor à Calimera P. M. Rosarnum inuenitur. Id oppidum insignem & bonum habet agrum, hortosq; perelegãtes, citris, limonibus, ac alijs id genus generosis arboribus confertos, cum septis passim ex rosa, vt ipsum castri nomen à rosarum in eius agri abundãtia tractum autumem. Hæret adhuc in memoria cum è Sicilia rediens circa mensis Martij principium iter hàc facerem, vbique rosas vidisse milesias florentes, mirificæ iucunditatis odorem aspirantes. Post Rosarnum deinde campus est latissimus, planitiem D. Ioannis vocant, incultus pene totus, vepribusq; ac dumis horridus. Ad læuã viæ qua Rosarnum Seminaria itur, quam postea dicemus, Polistena castellũ frequens est· vltraq; millibus duobus in Apennino Sangeorgiũ· octo hinc iuxta radices Apẽnini Terra Noua ciuitas populo abundãs. Dein à Sangeorgio senis P. M. loco altiore Grotaria est· decẽ inde Castellum Vitreum· hinc senis Motta læta· post Mottam quaternis Stillũ. Rursus tũ à Rosarno per latam eam planitiem P. M. XX. ad amnẽ peruenitur Sanleonẽ, à vico hîc qui iuxta est Sanleone, postque ab Seminaria, nec non ab illo D. Ioannis Campo alibi nomen habens: quo transito, itinere ad præcelsum collem Semina-

ria reperitur oppidum haud infrequens. Ea in planitie qua de commemorauimus, ipsumq; ad amnem hunc Gallos Arragonij cæciderunt Ludouici XII. Franciæ regis temporibus: & in parte citeriori fluminis, vti ego vidi, prope Seminariam locus ostenditur vbi tum anno elapso Galli Ferrandinum regem Neapolis ingenti pugna deuicerant, ex qua vix ipse rex equa protinus sine ephippio arrepta fugere ad mare potuit, vbi rate conscensa Messanam tunc in Siciliam traiecit, vti etiam à Corio [a] memoriæ proditum est. Vltra Seminariam Apennini iugum conscenditur, vbi pulcher & amœnus Seminariæ circumiectus ager aspicitur, excultus totus, & vitibus arboribusque fructiferis plenus, itemq; grandiferis arationibus fructuosus. Dein itinere per Apennini iuga saltus occurrunt obscuri ac infames Solani, quos ob latronum domicilia transitus infestos Solani vulgò nominant. Cernuntur hîc fodinæ silicum, magnusque cæsorum lapidum numerus forma similium ijs, quibus viæ nonnullæ circa Romam stratæ sunt, præsertim Appia. Decætero P.M. à Seminaria IIXX. itinere fere toto per Apennini dorsum syluososq; saltus quos cõmemorauimus, vnde prospectus ad Æolias & Vulcanias insulas patet, è quibus flãmæ fumiq; manifestò assurgere cernũtur, paruo à montis vertice descensu Flumaria Mori pagus occurrit vnde fretum aspicitur Siculum, per quod à Catona Messanam frequentissimus est traiectus. A Flumaria dein via præceps in modicam fert conuallem moris arboribus plenam, vnde vico enatum cognomen puto, nempe ab earum arborum summa hîc frequentia, præsertim verò læua in parte vallis vbi syluam efficiunt longissimam. Apud Flumariam Apenninus in læuam vergit vsque Rhegium, postremò ad Leucopetram desinens. A Flumaria itinere ad Catonam vallis amœnissima transitur, vitibus & fructiferis arboribus præcipueq; citris ac limonibus consita per quam & aquula præcipuæ claritatis spatio P. M. trium ad litus vsque decurrit vbi Catona, fretum ibi subiens. Ita iam nobis absoluta Calabria est ita non solum ora, sed & mediterraneum pulchræ profecto ac bonæ regionis fine conclusum suo.

[a] in histor. Mediol.

MAGNA GRAECIA, ITALIAE REGIO OCTAVA.

Agnæ Græciæ deſcriptionem aggreſſuri, primùm ab origine nominis exordiemur. Id huic regioni Sempronius Aborigines, Strabo Brutios indidiſſe tradit, quòd cum hîc, tum in Lucanis Brutijsque Græci ad nouas ſedes quærēdas patria digreſsi diu conſtiterint, vrbesq; plures quàm vlla quauis alia regione condiderint. Sed aliter longe Ioannem Antonium Flaminium Imolanum hominem doctiſsimum dicere audiuimus, Magnam Græciam ſibi videri denominatam ab ipſis Græcis propter Italiæ nobilitatem & excellentiam: quippe cùm ea cæteris orbis vniuerſi terris dignitate antecellat, vti Strabo, Dionyſius Halicarnaſſeus, alijq; plurimi ſcriptores abundè perhibent, ideo hanc eius partem qua ipſi patrijs ſedibus relictis frequentiſsimi conſederant, Magnam Græciam appellatam. Addebat inſuper haud idoneam cauſam nominis eam ſibi videri, quòd hîc plurimas Græci vrbes condiderint: cū ea ratione Peloponneſus, quam nunc Moream vocant, ac item aliæ regiones potiſsimè compellari ita deberent, in quibus oppida longè plura Græcos ædificaſſe haudquaquam eſt obſcurum. Hæc de Magnæ Græciæ nomine, quam nimirum originem & cauſam habuerit tantùm inuenimus: quanquam nunc quoque propemodum exoleuerit: & vt anteà dictum eſt, vnà cum Brutijs hæc Italiæ pars eodem vnoque nomine Calabria, vulgò nuncupetur. Fines eius olim multò quàm nunc ampliores fuiſſe Strabo demonſtrat: qui Græcos primùm inter mare Tyrrhenum & Adriaticum omnem illum Brutiorum atque Lucanorum agrum quem ſuprà deſcripſimus, & præterea rebus creſcentibus vniuerſam tenuiſſe Siciliam teſtatur: poſterioribus autem ſeculis oram hanc totam inſtituta moresq; barbarorum ait induiſſe præter Neapolim, Tarentum, & Rhegium: quædam item loca de Græcis Brutios, quædam Lucanos & Campanos, ad extremum regionem omnem Romanos cepiſſe. Cato Magnam Græciam vocatam perhibet oram ſinui circumiectam Tarentino: nam circum ſinum Tarentinum, inquit, vndiq; eſt Magna Græcia. Catoni Sempronius accedit. Plinius[a] Italiæ frontem hunc à Locris in tres incedentē ſinus Auſonij maris, ita dicti quoniam Auſones hæc loca primi tenuerunt, Magnā Græciam appellari ſcribit, & auctore Varrone millia paſſ. LXXXII. patere, quāuis alij LXXII. dicant. Enumerat quoq; mox amnes, vrbesq; ac oppida, quæ tum eo ſitu vſq; Tarentum fuerunt: vnde manifeſtò intelligitur Magnam Græciam illi eſſe circa Locrenſem, Scyllacæum, Tarentinumq; ſinum. Hoc idē exprimit Ptolemæus in Tabulis: quapropter cum nobis auctores hi ſint imitandi, Magnæ Græciæ terminos ex illorum ſententia ſic ſtatuemus, vt ab Alice flumine, quo Rheginus ager deſinit, incipitq; Locrenſis, per oram litoris binosq; ſinus antè commemoratos vſque Metapontum, inde circa Tarenti ſinum vſque ad ipſum Tarentum vt Ptolemæus facit, progrediamur: quanquam Metaponto regionem tertiam

a. lib. 3. cap. 9.

tertiam finiri, Tarentum in secunda esse dicat Plinius. Tractum igitur his finibus inclusum totum persequemur. Etsi verò paucissima tum Plinius, tum etiam Ptolemæus in hac regione loca mediterranea descripserit· Petiliam enim & montem Clibanum & Abistrum tantummodo referunt, quoniam illa memoria non plura hîc celebria fuere· multumque difficultatis intelligam in distinctione mediterraneorum vt nunc sunt, fore· tamen quàm exactissimè fieri possit, omnia nos edisseremus. Termini itaque sint ab exortu solis Adriaticum æquor, à meridie flumen Alex cum Brutijs, ab occasu Crathis amnis, Apenninus, & Lucani, à Septentrione sinus Tarentinus cum Apulis Peucetijs: quibus metis inclusum agrum nunc Magnam Græciam dicemus· alibi verò, quod nunc vsus vulgi obtinet partim etiam Calabriam, partim Basilicatam, partim Apuliam vocabimus. Magnopere profecto miramur, vti & in huius operis initio diximus, Heliam Capreolum Brixianum, itemque Facium Vbertum Italiam antiquitus vniuersam Magnæ Græciæ nomen habuisse perinfirmis quibusdam ac leuissimis rationibus vt videtur, adductos prodidisse· cùm & eius rei nullus omnino proferri queat auctor idoneus· & hanc Italiæ partem qua de nunc agimus, tantùm ita dictam, classici omnes manifestò attestentur. Nobilissimæ huius regionis mentionem Liuius persæpè facit· nominatim verò cum *a* interitu Alexandri regis Epirotarum apud Pandosiam commemorato, Græcos hæc tenuisse loca, in quibus Tarentum, scribit· item vbi *b* clade populi Rom. ad Cannas enarrata, post eam inter populos qui ab nomine Romano ad Punicum defecerant, Attellanos, Calatinos, Hirpinos, Apulorum partem, Samnites præter Pinnēses, omnes Brutios, Lucanos præter Surrentinos, & Græcorum omnem ferme oram, Tarentinos, Metapontinos, Crotonenses, Locrosque ac Cisalpinos Gallos omnes enumerat. Virgilius *c* etiam Helenum fingit Aeneam admonentem hæc vitaret loca dicentemq;:

a. lib. 8. *b. lib. 22.* *c. lib. 3. Aeneid.*

Has autem terras Italiq; hanc littoris oram
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu
Effuge, cuncta malis habitantur mœnia Graijs.

Quanquam verò non tam de Magna Græcia, quàm de Calabria loqui poetam existimari possit, quòd tunc quoque Calabriam obtinerent Græci· tamen hæc regio frequentior semper & vrbibus & mortalium numero fuit, vti ostendetur. D. Hieronymus *d* Platonem in Italiam venisse ad Architam Tarentinum scribit, ea regione quæ Magna Græcia quondam appellabatur habitantem. Enimuero sciendum est historicos Magnæ Græciæ loca quædam interdum Brutijs attribuere· Liuium in primis qui Locros, vti in tempore demonstrabitur, cum alijs oppidis in Brutiorum agro collocat: verùm id propter regionum vicinitatem coniunctionemque contingit. Nunc vno nomine Calabriam ambas vocant: nec vulgus imperitum aliam appellationem vllam agnoscit. Mirabitur autem fortasse quisquam vetustate exoletum Magnæ Græciæ nomen à nobis vsurpari: sed cum id eo consilio factum intellexerit, quò curiosis & excelsis ingenijs, quibus iucunda grataq; semper antiquitas ac ea quæ vulgaria minimè sunt, studiosè placeremus, haud puto sibi nō satisfactum patietur. Hæc in vniuersum de Magna Græcia dixisse sufficiat· quamobrem nunc particularem eius descriptionem aggressuri, primùm de Alice flumine, quo Brutij finiuntur, & hæc regio incipit, agemus. Straboni Alex, in vulgaribus Plinij codicibus Carinus appellatur: Barbarus autem id esse mendosum eruditè annotat· legendum quippe Cæcinus, vt Pausanias

d. Epist. ad Paulinam.

a.lib.3. Aelianus & Thucydides a scripserunt. Ptolemæus cum Strabone videtur conuenire. De cicadis ad hunc amnem quod Strabo refert in primis est memorabile, vocales admodum eas in ripa Locrorum esse, mutas prorsus, in vlteriori: causam existimari, quòd hæ regionem obtineant opacam & vmbrosam, ideoque mollibus humidisque pelliculis alarum ad stridorem ineptæ sint: illæ contrà feruidis ac patentibus in locis degant, vnde siccas ac vti corneas alas consequantur, proptereaq; valde stridulæ sint. Ego miror Strabonem putare sonum cicadis in alis esse, cum interno motu & agitatione corporis, non alis canant, vt animaduerti cerniq; manifestò potest. Atenim quòd cis amnem vocaliores quàm vltrà sint, ego inde esse credo, quòd hæ maiore solis ardore torreantur alijs: etenim ea cicadarum natura est, vt vbi vehementias æstuent, ibi multo acriùs strideant. Facius tamen aliam causam de mutis adfert ex fabulis, vocem illis à Dijs ereptam, ne molestæ essent Herculi hîc quiescenti, cum inquit:

Vidi etiam ea loca vbi manifestum est
Cicadas olim mutas effectas
Ne Herculem stridore excitarent.

Nec indignum etiam relatu putauimus, quod à Timæo perscriptum addit Strabo, quondam in Pythiorum certamine Locrensem Eunomum & Rheginensem Aristonem congressos: ac Aristone Delphicum Apollinem vt auxilio sibi canenti adesset inuocante, quòd eius maiores Apollini fuissent consecrati, quòdq; Delphis olim essent profecti Rheginenses: Eunomo verò ne certandum quidem Rheginensibus de Musica dicente, quoniam apud eos alibi vocalissimum animal cicada planè mutum esset, Aristonem tamen ad gloriam inflammatum, animoq; spem victoriæ concipientem certauisse: superatum verò ab Eunomo, cum inter canendum in illius cithara neruo fracto repente cicada superuolans astitisset, ac vocem alioqui defuturam suo suppleuisset cantu: quamobrem Eunomo victori statuam posuisse Locros cum cithara cicadaq; illi insidente. Post Leucopetram & Herculeum exigui momenti promontorium, quod in Magna Græcia Strabo, nos in Brutijs descripsimus, haud procul Alice flumine, ac item à Leucopetra, veteris vrbis vt Mela vocat Brutij, vestigia conspiciuntur. Brutium olim dictum ab incolis Brutijs ait Rassanus: quanquam hodie corrupta quædam eius nominis imago tantùm maneat: Bursanum enim vocant, vti tabula docet nautica. Duobus ab hoc loco milliaribus, à mari vno Brancaleonium est oppidum: à quo tribus millibus læuà introsum in mediterraneo nobilissimum abest cœnobium D. Mariæ Tridentinæ, sodalium D. Basilij, à templo dominatum quòd hîc fuit Neptuni, cui maris imperium & tridentem veteres attribuebant: vti etiam Virgilius eo in loco indicat: Sæuumque tridentem, &c. De cætero in ora Bursanum Caput sequitur, Plinio, Straboni, Melæ, Ptolemæoq; Zephyriũ promontorum dictum, in agro Locrorum, portu opportunũ, ad ventos ab occasu spirantes patente; Zephyrũ scilicet (vnde nominis etiam origo) qui exaduersum Euro flat ab æquinoctiali solis occasu, plãtasq; germinare ac pullulare facit, humore caloreq; leni. Mollit etiã niues pru-
b.1.Georg. ianasq; & gelu constricta: quamobrem ita Virgilius b: Zephyro putris se gleba resoluit: & Ouidius: Frigora iã Zephyri minuũt: Horatius itẽ: Soluitur acris hyems grata vice veris & Fauoni. Spirat ab ineune vere ad æstatis vsq; finẽ horis pomeridianis, ingenti iucunditate, præsertim verò circa hoc promontorium: admittiturque portu toto. Post Zephyrium locus antiquæ vrbis Locrorũ, quam Diodorus c
c.lib.12. & 13. Strabo

Strabo, Eustathius, cæteriq; scriptores comemorarunt, Græci è sinu Cressæo profecti Euanthe Duce condiderunt. Eustathius illorum è Græcia discessus causam hanc tradidit. Cum Locris Ozolis bello occupatis eorum serui coniuges absentium constuprassent, audito dominorum reditu flagitij pœnas metuentes Euanthe Duce profugisse in Italiam, ibique ciuitatem hanc ædificasse paulo post conditum Crotonem & Syracusas. Alij tamen Locrorum auctores Aiacem Oileum & Narytios eius comites asserunt quo de Virgilium auctorem citant illo versu [a]: Hic & Narytij posuerunt mœnia Locri. Solinum item qui vrbem hanc ab Aiace Locrorum Opontiorum rege conditam perhibet: cuius sententiæ Strabo scribit & Ephorum fuisse, qui quoque Locros Opontios primò Zephyrium Promontorium triennio quadriennioúe tenuisse, dein huc migrantes vrbem ope Syracusanorum extruxisse tradiderit: quanquam id à Strabone notetur, qui Locrorum auctorem asserit Euanthem vti prædictum est. Cognominatos etiam Epizephyrios inuenitur ab illo promontorio nempe quòd vrbs eius esset in parte sita, quæ vt Strabo tradit, mons Esopis appellabatur, aut vt alij Lucrinus, circa finem Italiæ extremum Apennino cohærens. Hinc ad Rhegium stadia numerantur DC. Locros omnium primos scriptis legibus vsos existimari, diuque Rempublicam optimis institutis fundatam habuisse Strabo tradit. Eorum res egregiè gestas commemorauit Trogus, vnde ab Iustino [b] referuntur his verbis. Crotonenses in oppugnatione Syris auxilium contra se à Locrensibus latum indignantes, bellum his intulerunt quo metu territi Locrenses, ad Spartanos decurrunt, auxilium supplices deprecantur. Illi longinqua militia grauati auxilium à Castore & Polluce petere eos iubent. Neque legati sociæ vrbis responsum spreuerunt: profectique in proximum templum facto sacrificio auxilium Deorum implorant: litatis hostijs, obtentoq; vt rebantur quod petebant, haud secus læti quàm si Deos ipsos secum aduecturi essent, puluinaria ijs in naui componunt, faustisq; precationibus solatia suis pro auxilijs deportant. Iis cognitis Crotonenses & ipsi legatos ad oraculum Delphos mittunt, victoriæ facultatem bellique prosperos euentus deprecantes. Responsum, priùs votis hostes quam armis vincendos. Cum vouissent Apollini decimas prædę, Locrenses & voto hostium, & responso cognito nonas vouerunt, tacitamq; eam rem habuere, ne votis vincerentur. Itaque cum in aciem processissent, & Crotonensium centum vigenti millia armatorum constitissent, Locrenses paucitatem suam circumspicientes, nam sola quindecim millia militum habebant, omissa spe victoriæ in destinatam mortem conspirant: tantusq; ardor ex desperatione singulos cepit, vt victores se putarent si non inulti morerentur. Sed dum mori honestè quęrunt, fœlicius vicerunt: nec alia causa victoriæ fuit, quàm quod desperauerant. Pugnantibus Locris aquila ab acie nunquam recessit eosque tam diu circumuolauit quoad vincerent. In cornibus quoque duo iuuenes diuerso à cæteris armorum habitu, eximia magnitudine & albis equis, & coccineis paludamentis pugnare visi sunt, nec vltra apparuerunt, quàm pugnatum est. Hanc admirationem auxit incredibilis famæ velocitas nam eadem die qua in Italia pugnatum est, & Corintho, & Athenis, & Lacedæmone nuntiata est victoria. Sic Iustinus. Dubium verò haud est, quin istorum omnium Satan artifex auctorque fuerit, qui illis temporibus eiusmodi miraculis & imposturis cæcas hominum mentes fallere solebat. Locris olim Italiæ florem cum opum abundantia, tum hominum omnibus rebus excellentium frequen-

[a] lib. 3. Aeneid.

[b] lib. 20.

a. in Timæo. lib. 1. frequentia fuisse Plato a testatur: eratq; primarium in hac vrbe litteratorũ ac studijs doctrinisq; deditorum gymnasium. At cuius vrbis tãta nobilitas famaq; tam illustris olim fuit, eius exigua nunc vestigia vix supersunt vbi Palepolis, quo nomine ciuitas antiqua Latinis significatur. Ibi superiorib9 annis ad huius oræ marisq; tutelam extructa turris est. Locrorum mentionem innumeri pene scriptores faciunt: inprimis Mela, item Silius b bellum Punicum alterum describens, vr
b. lib. 11. besq; referens quæ post cladem Cannensem ab Romanis ad Annibalem defecerunt, his versibus:

Idem etiam Locros habuit furor, ora vadosi
Littoris, Argiuos Maior quam Gręcia muros
Seruat, & Ionio alluitur curuata profundo,
Lætas res Lybiæ & fortunam in morte secuta
Iurauit pauitans Tyrio sua prælia Marti,

c. lib. 14. Liuius etiã Locros plurimis in locis memorat: nominatim c verò cũ Hannone adiutoribus ducibusque Brutijs Græcas vrbes tentauisse narrat. Rhegiumq; primùm tentatum, ac dies aliquot ibi nequicquam absumptos: dein Locrenses haud dubio in speciem consensu deditionem ad Pœnos fecisse, L. Attilio præfecto præsidij, quique milites cum eo Romani erant clam in portum deductis, atq; impositis in nauibus vt Rhegium deueherentur. Addit etiam hæc: Amilcarem Pœnosque ea conditione vt fœdus extemplo æquis legibus fieret, in vrbem acceperunt: cuius rei prope non seruata fides est deditis, cum Pœnus dolo dimissum Romanũ incusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. Et pòst: Locrensibus, inquit, iussu Annibalis data pax vt legibus suis liberi viuerent: vrbs pariter & portus in potestate Locrẽsium esset: societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensem Locrensis-
d. lib. 27. que Pœnum pace ac bello iuuaret. Alibi d narrat Crispini oppugnationem Locrorum in Brutijs: & eosdem postea sæpissimè nominat, captos ab Annibale, præsidio
e. lib. 29. que munitos, itemq; non semel à Romanis oppugnatos scribens. Alio e loco Scipionis à Syracusis reditum in Brutios commemorans, Locros eum recepisse Punico præsidio eiecto ait. Enimuero quanquam Locros in Brutijs collocet, quoniam olim eorum ager huc pertinere censebatur, verè tamen in Magna Græcia sunt, &
f. lib. 24. ab ipso etiam Liuio Græcis huius regionis vrbibus alibi f annumerantur. Locris
g. lib. 29. augustissimum illud sanctissimumq; templum erat Proserpinæ, cuius memoriam honorificè quoque Liuius vsurpat g, Lucrorum legatum in Senatu Romæ Q. Pleminium præfectum Romanum accusantem, quòd thesauros Proserpinæ spoliauisset, introducẽs, cum his ferè verbis. Fanũ est apud nos Proserpinæ, de cuius sanctitate credo aliquã famã ad vos præuenisse Pyrrhi bello. Subijcit inde, thesauris illius intactis Pleminium sacrilegas iniecisse manus: eundemq; priùs dixerat matronas construprauisse, virgines liberosq; ex complexu parẽtum rapuisse: quamobrem addit, sententiam dictam vt Pleminius vinctus Romam deportaretur, &
h. lib. 31. ex vinculis causam diceret: eumq; pòst etiam in vinculis mortuum. Alibi h quoq; literis Q. Minutij prætoris Brutiorũ in Senatu recitatis pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam, nec ad quos pertineat facinus, vestigia vlla extare, Senatum iussisse scribit quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius Prætor triennio antè habuisset. Locrorum nomen plurimi raræ virtutis ac fortitudinis homines illustrarunt: inter cæteros Agesidamus nobilis Olympionices, in quem pugilatu victorem Pindarus hymnum cecinit:

item

item Euthymus inclytus picta, roboreq; insignis, à quo lapidem ingenti magnitudine gestatū, qui Locris ostendebatur, Plinius, Pausanias, Ælianusque *a* scripserūt: quanquàm & alia multa præclare Euthymum fecisse legamus. Rursum supra Locros in mediterraneis extra Locrorum agrum, oppidum nobile Mamertium fuit, à Brutijs habitatum vt scribit Strabo, quod nunc intercidit. Mamertinos gentem ferocissimam, quæ fraude Zanclen vrbem Siciliæ, nunc Messanam appellatam occupauit, originem hinc traxisse in Siciliæ descriptione commemorandi locus erit. Eosdem quoque memorat *b* Liui⁹, aduentum Punicæ classis, quæ auxilio Mamertinis erat missa: item alibi *c* à Senatu auxilia Mamertinis cōtra Carthaginenses & Hieronem Siciliæ regem decreta narrans. Tum inde vbi Locri quondam milliaribus decem, à mari fere D. pass. alto in colle tanquam promontorio oppidum est Rocella: iuxtaq; Castellum vetus. Mox introrsum ab ora millib⁹ quatuor, Stillū, in monte perhonestum oppidum: post id læuà, ferri, dextrà versus Pacianum vicū, amne transmisso propter montis pedem, argenti filisq; præstantissimi ne attico quidē cessuri si eximeretur, nec procul hinc auri quoq; fodinæ sunt, in quibus tamen hodie nihil operis fit. Vlteriùs extra Locrorū agrum Sagra fluit amnis, à quo nomen oppido quod iuxta est Sagriano. Flumen id, Strabo Pliniusq; Sagram, Ptolemæus Locanum appellat: quod nomen etiam Plinius vnà cum Sagrę memorat: etenim etsi Loconus in vulgaribus Plinij codicibus legatur, Barbarus tamē id esse mendosum, & Locanum scribendum notat. Ego hac re animo cogitationeque percursa, tandem in eam sententiā delapsus sum, vt cum Ptolemæus Locanū, Strabo Sagram, Plinius vtriusq; nomen ponat, eius verò hæc ipsa verba sint *d*. In ea ora flumina innumera, sed memoratu digna Loconus, Sagra, nominibus ijs duorū amnium mētionem à Plinio fieri censeam, Loconi videlicet, aut vt Barbarus legit, Locani, & itē Sagrę: nisi forsan eiusdē fluuij duplicē appellation Pēliniū cōiungere dicamus, vnam Sagræ, qua Strabo, alteram Locani, qua Ptolemæus vsus est. Nec sanè aliter video qua ratione varietas horum locorū conciliari rectè queat. In ripa Sagrę Strabo Castoris & Pollucis aras fuisse prodit, ad quas Locrorum copię decē millium cum Rheginorum auxilijs, Crotonensium centū triginta millia acie deuicerunt: quanquam Trogus vti etiam antè relatum est, Crotonenses ad cētum viginti millia tantùm, Locros quindecim millia fuisse scribat: sed vt ille Rheginorum forte auxilia Locris annumerat, ita Strabonem Crotoniatis addere socios existimari potest. Itaq; hîc illa memorabilis & cruenta pugna Crotonensibus tam infausta, Locris fœlicissima cōtigit, à qua prouerbiū vulgò natum scribit Strabo aduersus incredulos, ἀληθέστερα τῶν ἐπὶ σάγρα Post hūc amnem Mons Caulonus est: cuius in vertice, quemadmodum tradidit Higinus, olim Caulonia fuit, Aulonia tanquam Vallonia priùs à vicina cōualle nominata (si Straboni creditur) ab Achiuis condita. Solinus tamen auctores eius Crotonenses perhibet. Thucydides etiam & Mela Cauloniam, Plinius Caulonem nominat: oppidiq; tum circa se vestigia solum extitisse, Strabo suis temporibus nullos fuisse colonos scribit: qui quōdam à barbaris è Sicilia pulsi huc cōmigrauerant, vti idem auctor est Strabo. De hac vrbe Virgilius *e*: Attollit se Diua Lacinia contra, Caulonisque arces. Brutijs attribuitur à Liuio *f*, oppugnatā ab Annibale scribente. Porphyrius agrum ei⁹ vini nobilitate celebrem scripsit: quamobrem Horatius dicat: Et amicus Aulon, Fertilis Baccho: Martialis etiam: Nobilis & lanis & Baccho fertilis Aulon. Dein agro Locrorum mediterraneo, dextrà, fermè ad octauum lapidē ciuitas est Hieracium, titulo

a.lib. 8. de uar.hist.
b.lib.14.
c.lib.16.
d.lib.3. cap.10.
e.lib.3. Aene.
f.lib.27.

Ee Marchio-

Marchionatus insignis, dicta vt quibusdam placet, à viso accipitris augurio dum
a.lib.27. conderetur, nam is auis ἱέραξ appellatur Græcis: idq; probat Trogus,[a] Antiochum cognominatum scribens Hieracem, quòd accipitris more veriùs quàm hominis aliorum fortunas opesq; raperet. Postea nō procul à litore castella quædam sunt, veluti Turris Brutiana, Motta Brutiana, Blancum, Crepacorium, Pandurum, Carenum, Motta Bubalina, Condolianum: quorum omnium ager maiori ex parte peramœnus & frugum, omniumq; rerum tam ad necessitatem, quàm ad delitias fertilis est. In ora tum caput Stilli succedit, Carcinum Promontorium Ptolemęo dictū, totius Italiæ longissimū vt quidā existimarunt, inquit Plinius. Cocinthum tn̄ id rectius in vetustis Plinij codicibus appellari annotat Barbarus: quēadmodū & Polybi⁹ vocat, & itē Antoninus, hinc ad Scyllacæū P.M.XXII. esse scribēs. Adijcit etiā Barbarus in Plinianis codicib⁹ id quoq; mēdo non carere, quod Carcinum oppidum iuxta Petiliam scribatur: etenim Cæcinū legi debere, quo de Philistus mentionem fecit his verbis: Cæcinū est oppidū non multum à Sicilia distās. Sequitur Caput Scylacæū, scopulis & marinorū æstuū cū ingēti fremitu reciprocatione periculosum. In hoc vetus vrbs fuit Scyllatium: nouum aūt Scyllatiū nūc alto impositū monti cernitur. Eam ciuitatē Strabo, Plinius, Solinus, & Mela Scylletium, itemq; Scyllatium appellant. Barbarus ex Plinio colligi notat, Scyllatium, Scolagium, & Scyletium vocari posse, quoniam ab Atheniensibus (inquit Plini⁹) cum conderēt ita dicta fuit. Ptolemæus quoq; Scyllatiū nominat. Strabo coloniā
b.lib.3. Cant.I. esse perhibet Atheniensium, deduxisse Mnesteum. Commemoratur à Facio [b] in hanc sententiam.

Atenim haud absq; multis curis quærebamus
Scyllatium, Tarentum, & Brundusium,
Quippe quoniam omnia hæc infidæ habitant gentes.

Sinus hic Scyllacæus est omnibus scriptoribus nominatus. Eum dictum ita Seruius ait in hoc Vir-
c.lib.3. Aene. gilij [c] versu: Caulonisq; arces & nauifragum Scylacæum, à Scylla nautis perinfesta, quòd periculosus æquè ac illa sit. Mihi potius à Scyllatio oppido nomen habere placet. Patet ad Crotonē vsq; spatio fere P.M.CL. Nusq̄ angustiorē esse Italiā quàm inter hunc & Hipponiatem sinum, in Brutijs nō pridē diximus: itaq; Dionysius Maior, vt Plinius & Strabo perhibēt, hìc intercisam muroq; distinctam adijcere Siciliæ voluit, prætextu quidem vt incursiones barbarorū prohiberet ab ijs q̄ intra isthmum incolebant, sed animo consilioq; Græcorū societatem diuellendi, quò maior illi subigendis imperio interioribus esset opportunitas: verùm excursionibus exterorum ab opere desistere coactus fuit. Intus dein agro Scyllacæo milliaribus à mari octo, Belicastrum est ciuitas, ob interitum antiquæ Petiliæ quæ hìc fuit, ædificata. Petiliam Strabo, Plinius, Ptolemæus, & Mela nominarunt: alij tamen Peteliam. Caput Lucanorum fuisse tradit Strabo, quoniam illis temporibus ager Lucanus à Silaro ad Laum, hinc à Metaponto ad Thurios, & à Samnitibus vsque ad isthmum qui à Thurijs in Cerillos prope Laum porrigitur, excurrebat. Eadem ratione Consentia Lucanis attributa fuit: illi enim hoc latere ad Acherontem amnem vsque pertinebant, quo inter Consentiam & Pandosiam olim Brutij finiebantur: vnde quoq; Petiliā in Lucanis olim
d.lib.3. Aene. habitā cōuincitur. Eam vrbē Seruius à Philoctete conditam hoc Virgilij [d] in loco: hìc illa ducis Meliboei Parua Philoctetæ subnixa Petilia muro: nomenque ab augurio volatus auium accepisse scribit. Aduentus autem Philoctetæ in Italiam

hoc

hoc modo narratur. Pœantis filius & comes Herculis fuit, qui in Oeta mõte moriens illi mandauerat, ne cuiquam sui corporis reliquias indicaret: idq; iureiurando promittere coëgerat: addita muneris loco pharetra cum sagittis Hydrę felle tinctis. Sed cum ad Troiam instituta expeditione Græcis ab oraculo Delphico data dictio fuisset, ad euertendam Troiam Herculis opus esse sagittis, inuentus Philoctetes & de Hercule rogatus, primò quicquam sibi de eo constare negauit: tandẽ verò mortuum fassus, cum grauiter ad indicandum sepulcrum vrgeretur, ne sacramentum lingua violaret, pede tumulum ostendit: cum autem ad bellum vnà pertraheretur, quòd præter eum nemo lernæis vti sagittis sciret, vni9 teli casu in pede ipso, quo sepulcrum Herculis prodiderat, immedicabili propemodũ affectus est vulnere: cuius fœtorem cum alij tandem ferre nullo modo possent, in Lẽno relictus est: attamen Achille perempto Vlysses in Lemnum reuersus eum ad Troiam adduxit: qua demum expugnata, pudore ne domum æger rediret impulsus, in Calabriã profectus est, ibiq; Petiliã condidit, vti & Strabo Solinusq; testantur. Strabo tamẽ Philoctetem è Melibœa ciuili dissensione pulsum huc profugisse scribit: vrbem verò ipsam pòst à Samnitibus, & castellis & propugnaculis egregiè munitam. Liuius Petiliam in Brutijs ponit: in Calabria Seruius. Mentionem eius nominatim facit Liuius in bello Punico secundo, laudatq; propter fidem erga populũ Rom. in qua post cladem Cannensem pertinacissimè stetit, donec ab Annibale diu obsessa, tandemque vi capta est. Alibi *a* narrat ab Annibale sub tumulo quodam iuxta Petiliam, equitum duobus millibus, peditum trib9, in insidijs locatis, eam manum auxilia nominis Romani, quæ ab Tarento Locros Marcellus Crispinusque Conss. mittebant, de improuiso inuasisse: trucidatosque Romanos ad duo millia, captos mille, reliquos fuga per mõtes Tarentum elapsos: præterea receptã à Cons. Rom. Petiliam in Brutijs alio *b* loco scribit. Strabo suis temporibus frequentissimam fuisse perhibet: nunc prorsus deperijt. Idem auctor est Cremissam quoque hoc situ condidisse Philoctetem, idque Appollodorum confirmare, qui in expositiõe nauium, Philoctetæ mentionem inserens, à nonnullis proditum scripserit, illum in agrum Crotonensem profectum, colonos in Cremissa promontorio collocasse, oppidumque Chonin à quo Chones incolæ dicti, ibidem condidisse. Via dein per oram Scyllacæi sinus P. M. XII. oppidum inuenitur Simaris, vbi Sybarin antiquã fuisse Marturanus autumat, quòd ea videatur hoc in loco à Ptolemęo depicta. Mihi tñ id probari haudquaquã pòtest, cũ eã vrbẽ alij geographi oẽs inter flumina Crathin & Sybarin ponãt, vti infrà dicẽdi locus erit. Puto igitur oppidũ hoc nouũ esse, aut à Sybaritis, vt inde nominis originẽ fluxisse demus, ædificatum. Succedit amnis ostiũ Tacinæ, qui è mõtibus descẽdens hìc in sinum Scyllacæũ euoluitur. Hinc ꝑ orã itẽ spatio P. M. XII. oppidũ seqtur Castella, ꝗ Pliniũ *c* Castra Annibalis dicere cẽseo, cũ in peninsula quã Schylacęo sinus Therinæus occurrẽs efficit, portũ esse scribit Castra Annibalis appellatũ: nusquam angustiore Italia, queadmodũ à nobis antea cõmoratũ est abũdè. Vulgus tñ Castella putat dicta ꝓpter multitudinẽ turriũ quę hìc sunt, plurium castellorũ specie. Senis abhinc ꝑ. oppidũ est Insula: totidẽ inde Caput Columnarũ, Plinio, Melę, Ptolemęo, cæteris q; scriptorib9 Laciniũ ꝓmontoriũ vocatũ: vbi celeberrimũ Iunonis Laciniæ fanũ erat, de quo cũ oẽs alij, tũ Diodorus *d* & Appian9 *e* amplissimè scripserũt. Seruius in his Virgilij *f* verbis: Attollit se Diua Lacinia cõtrà: quosdã voluisse narrat tẽplum hoc à Rege quodã & extructũ & denominatũ vnà cũ ꝓmontorio toto: sed

a.lib.27. *b.lib.29.* *c.lib.13. cap.9.* *d.lib.13. hist.* *e.lib.15.* *f.lib.3. Aene.*

alios tamen aliter à Lacinio latrone, qui finitimum agrum habebat infestum do nec ab Hercule occideretur, illam appellationem ortam tradidisse: expiatis enim locis Herculem hîc tum ædem Iunoni Laciniæ constituisse, promontoriumque Lacinium nominasse. Quondam religiosissimum hoc atque diuitijs inclytum delubrum fuit vt Strabo perhibet. Liuius etiam id persæpe commemorat, nomi-
a.lib.24. natimque cum a nobilissimum, ac omnibus circà populis sanctum fuisse scribēs, Lucus ibi, inquit, frequenti sylua & proceris abietis arboribus septus læta in medio pascua habuit, vbi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine vllo pastore: separatimq; egressi cuiusq; generis greges nocte remeabant ad stabula: nunquam insidijs ferarum, non fraude violati hominum: magni ergo fructus ex eo pecore capti: columnaq; inde aurea solida facta & sacrata est: inclytumq; templum diuitijs etiam, non tantum sanctitate fuit. At miracula aliqua affinguntur plerumque tam insignibus locis. Fama est aram esse in vestibulo templi, cuius cinerē nullus vnquam moueat ventus. Hæc Liuius. Idem quoq; confirmatur à Plinio. Sed &
b.lib.28. Liuius alibi b Annibalem scribit apud hanc ædem æstate integra commoratū, & aram erexisse cum tabula nobilissimo ex marmore, cui punicis litteris rerū ab ip-
c.lib.42. so gestarum elogium inscripserat. Alio præterea c loco Q. Fuluium Flaccum Cēsorem tegulas marmoreas ad partem dimidiam ædis abstulisse scribit, quibus templum Fortunæ Equestris quod ipse faciebat Romæ, contegeret: cęterùm Senatusconsulto vti hæ tegulæ reportandæ locarētur, iussum. Hodie quoque mirabilia supersunt templi eius augustissimi vestigia, nimirum altissimæ crassissimęq; columnæ multę, à quibus & promontorio nunc Capitis Columnarum est nomen. Finitur hîc sinus Scylacęus, incipitq; Tarentinus, vti & à Plinio traditū, cū inqt: A Lacinio ꝓmontorio secundus Europæ sinus incipit magno ambitu flexus: & Acroceraunio Epiri finitur promontorio, à quo abest LXXV. P.M. Idem, ante orā Lacinij, inquit, insula P.M. X. à terra Dioscoron: altera Calypsus, quam Ogygiā appellasse Homerus existimatur. Pithagoram Lacinium incoluisse promontorium, ibiq; Philosophiæ scholam habuisse fama est: nec id à veritate prorsus videtur alienum, cum eū Crotonis, quod oppidū abhinc XIX. milliaribus abest, diu habitasse scriptorum monumenta testentur. Post Scyllacæum, inquit Strabo, Crotonensis ager est, & trina Iapygum promontoria sic, vt Ephorus prodidit, à Iapygiis dicta incolis: deinde Lacinium Iunonis templum, quo de suprà dictum est. Addit etiam Strabo, interualla horum locorum nec scribi, nec æstimari facile posse: à freto tamen ad Laciniam ædem, stadiorum bis mille trecentorum esse distantiam tradidisse Polybium, inde verò ad extrema Iapygiæ, stadia colligi septingenta, fauces que has Tarentini sinꝰ dici, per oram verò eius quantum ratione queat comprehendi, P.M. CCXL. esse nauigationem, sed Artemidorū, qui regionem hāc descripserit, itinere terreno circū eū CCCLXXX. P.M. tradidisse colligi. Hæc igitur inqt, amplitudo sinꝰ Tarētini, q à Lacinio ꝓmōtorio incipit: statim enī inde flectēdo ciuitates occurrebāt Gręcę, q nūc oēs interierūt excepto Tarēto. In hāc sentētiā Stra-
d.lib.3. Aene. bo: nos q̄ exactè fieri poterit vrbes illas antiqs ætate Strabonis deꝑditas cōmemorare quoq; nitemur. Sinus Tarētini mētionē facit Virgiliꝰ d inqens: Hinc sinꝰ Her-
e.lib.13. culei si vera est fama Tarēti Cernitur. Qua de causa Tarentū Herculeū poēta vo-
f.lib.3. de bell. Goth. cet, in ipsa vrbis descriptiōe referemꝰ. A Lacinio. CL. stadijs, itinere secundū Tarētini sinus orā Crotō fuit vrbs vt antiq vocāt, vel vt Diodorꝰ, e Crotona, seu vt Procopiꝰ, f Croto. Nomē hoc etymō habere Gręcū ait Rassanꝰ, ꝙ ijs κρότος plausū atq;

succus

succeſsionē ſignificet·olim autēCrotoniatis plaudēdi ſaltandiq; ſtudiū magno in vſu fuerit. Quod ad primordiū vrbis attinet, Antioch⁹ à Miſcello] cōditā ſcripſit· Achiuos eñ erroribꝰ pelago iactatos, hāc tenuiſſe orā, nec diſcedere potuiſſe crematis nauibꝰ cū ignē mulieres intuliſſent·quaꝓpter oraculo cōdendę vrbis accepto Miſcellū ad agri conditionē explorandā egreſsū, ædificatā iā tū optimo loco Sybarin ab amne vicino nomē habentē inueniſſe, ꝓptereaq; reuerſū ad oraculū, et illáne eſsēt vrbe iuſsi cōſiſtere rogantē, huiuſmodi tuliſse reſponſū qa gibber erat:

Terga breuis Miſcelle tuo de pectore omitte
Cætera perquirens fruſtra·en venaris iniqua,
Ac rectum quodcūq; datur tu laude probato·moxq; digreſſum inde, Crotonem ædificare cœpiſse·Archiæq; Syracuſarū conditoris adiutū ope, qui tum eò forte fortuna mari delatus aduenerat. Ephorus hîc primò Iapyges incoluiſſe tradidit. Halicarnaſſe⁹ *a* Crotonē à Miſcello conditū ſcribit Numæ regis anno quarto, Olympiadis decimæ tertio. Maximis dein incrementis auctum hiſtoriæ teſtantur, vt adeo præſtantiſsimorū hominū multitudine quadā ꝓdigioſa raraq; claruęrit: ſeptē eñ vno die victores olympico certamine habuit, quod à Strabone memoriæ proditū eſt·vnde ꝓuerbium ortum: Qui Crotoniatū poſtremus, is aliorū Grę corū primus. Eā verò firmitatē corporis & viriū huius vrbis incolis cœli optima conſtitutio ſalubritasq; creabat, vt Plinius *b* teſtatur: ideoq; nec terræmotꝰ hîc vnquā contigere, nec peſtilentia, quemadmodū nec Locris, vnde vetus quoq; adagium, Crotone ſalubri⁹. Itaq; nobiliū olympionicarū Croto frequētiſsimū olim ſeminariū fuit: & quanq̃ illa cū Locris infœlici ad Sagrā pugna, de q̃ ſuprà cōmemorauimus, tota fere p̄ſtantiū virorū multitudo caderet, adeo vt vrbs diu ꝓpemodū habitatoribus vaſtata iacuerit·paulatim tñ iterū creuit, p̄ſertim circa Pythagorā, q poſt qnquageſimā Olympiadē vt auctor eſt Halicarnaſſenſis, philoſophorū doctrinęq; ſtudijs deditorū hominū gymnaſiū hîc inſtituit, vnde celebritas et ſplēdor vrbi reſtitut⁹. Et inprimis eā Milo Pythagoræ diſcipulus robore corporis omniū athletarū longè p̄cipuus illuſtrauit·q cū alia innumera vix credendæ fortitudinis exēpla dedit, tū illud ſingulare, quādo colūnæ domus in quā cœt⁹ philoſophorū cōuenerat, ruina vacillantis & inclinatę aſsiſtens, viribusq; obnitēs, labātes ædes tantiſper ſuſtinuit, dum oēs ſalui exirēt, quæ mox ipſo quoq; poſtremùm effugiente conciderunt. Idem ictu nudæ manus interemit taurum, & ſublatum in humeros integro ſtadio geſtauit, eodemq; die totum abſumpſit. Coronatū eū primis Olympijs auctor eſt Diodor⁹, *c* itemq; Gellius *d*. Exitum autē miſerabilem nimia virium fiducia ſibi comparauit, vt inquit Strabo: nam cum aliquando per vaſtiſsimos ac inuios oberraret ſaltus, ingentemq; truncum cuneis adactis findi cœptum imperfecto tamen opere, conſpexiſſet, inſertis in hiatum ligni manibus pedibuſque totum dirumpere conatus eſt· ſed cuneis elapſis iterū cœunte ligno manus viro incluſæ reſtiterunt, qui ſic tum feris ſe lanıandum præbuit. Crotonenſes etiam inclyti pictæ fuerunt Iſchomachus, qui Olympiade LXVIII. & LXIX. vicit, item Tiſicrates, qui LXXI, Aſtylus q LXXIII. ſicut ab Halicarnaſſeo *e* Pauſaniaq; traditum eſt. Crotoniatam quoq; Democedem fuiſſe medicum eximium, ſummoq; apud Polycratem Samiorum Tyrannum, itemq; Darium regem Perſarum in honore habitum auctor eſt Herodotus *f*. Eadem vrbe genitum Alcmęonem Fauorinus in omnimoda hiſtoria .tradidit, celeberrımū quoq; medicum ex Pythagoræ diſcipulis, qui primus de ratione naturæ ſcripſit, animamq; immortalem, & vti ſo

a. lib. 2.
b. lib. 2 cap. 9?.
c. lib. 12.
d. lib. 15.
e. lib. 5. 6. 8
f. lib. 4.

lem moueri disseruit. Orpheum poëtam è Crotone Pisistrato Tyrranno charum Argonautica, Dicæteriam, & alia quædam scripsisse Suidas ex Asclepiade cōmemorat. Insuper hac eadem ortos vrbe Phormionem ducem rei militaris peritissimum, qui Lacedæmonios classe vicit Theopompus, Philolaum celeberrimum philosophum, & alios pene innumeros virtute famaque inclytos alij memorant, quos omnes recensere nimis profectò longum foret. Mentionem Crotonis faciūt Thucydides,[a] Strabo, Plinius, Dionysius Halicarnassensis, Mela, Ptolemæus, maximè verò Liuius,[b] Brutios per se cōtractis armatisq; iuuētutis suę quindecim millibus, ad Crotonem iuisse expugnandum, moxq; introductos in vrbem ab hominibus plebis, cum optimates in arcem confugissent, referens· pauloq; pòst, Crotonē murū in circuitu patentē XII. millia pass. habuisse ante Pyrrhi in Italiā aduentū· post vastitatē eo bello factā vix dimidiam restitisse partē scribens· etenim flumen quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca tum ꝓterfluxisse muros. Aberat priùs à Iunonis Laciniæ templo P.M. tribus. Arx eius vna parte imminēs mari, altera vergente in agrum situ tantùm naturali quondam munita, postea verò & muro cincta, tutā satis vrbē reddebat. Inter Laciniū promontoriū ipsumque Crotonem millia P. intercedebant XIX. à Lacinio aūt ad Zephyriū sexaginta ferme: totidem inde ad Leucopetram erant· vnde Pelorum Siciliæ quinquaginta distat, quod ab amne Lao CL. millibus abest. Hęc inter initia Brutiorū & Crotonē interualla per orā maris haud iniucūda cognitu fore duximus. Vrbem Crotonē ꝑ auersas rupes arcis ab Dionysio Siciliæ Tyranno fraude captā Liuius quoq; scribit: additq; cùm arcē postea Crotoniatū optimates tenerēt, circūsedente cum Brutijs eos etiam plebe sua, Brutios postremò quoniam suis viribus inexpugnabilē viderent arcem, Hannonis implorasse auxilium· Hannonem conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatum· itaque Locrenses breui pòst legati cum permissu Hannonis arcē intrassent, persuasisse vt traduci se in Locros paterentur, nec vltima experiri vellēt: morituros enim se affirmauerant citiùs, quàm immisti Brutijs, quorū vt coloniā reciperēt actum erat, in alienos ritus moresq; ac leges verterentur. Ita, inqt, Crotone discessum est· deductiq; Crotoniatæ ad mare naues conscendunt. Idem Liuius alibi[c] quoq; pugnā Sempronij Cons. cū Annibale apud Crotonem, qua Pœni inferiores fuere· præterea coloniam deductam Crotonem, vnaq; Tēpsam scribit·[d] deduxisse. C. Octauium, L. Æmilium Paulū, C. Lectoriū. Alijs item in locis vrbē hāc persæpe memorat· sed nos iam hìc breuitati studem9. De Crotone quoq; Silius[e] bellū Punicum secundū describēs inqt:

a. lib. 7.
b. lib. 24.
c. lib. 29.
d. lib. 35.
e. lib. 11.

Inde Phalātęo leuitas animosa Tarēto
Ausonium laxare iugum· patefecit amicas
Alta Croton portas, Aphrisq; ad barbara iussa
Thespiadum docuit submittere colla nepotes.

Aetate hac nostra non tā vt olim frequēs vrbs est· nec eiusdē etiā amplitudinis, quanq̃ nomē celebre titulūq; Marchionat9 habeat. Nuꝑ anno à C.N. MDXLIII. Carol9 V. Imp. Aug. iuxta lit9 hìc arcē munitissimā ad orę maritimę tutelā inchoauit, qa Caradinū Solimanicæ classis ꝑfectum Francisco primo· Galliarū regi auxilio venientē circa hęc cōstitisse, locorūq; sitū & naturā speculatū cōstiterat. Crotone relicto quatuor à litore millib9 Cutrum succedit, ita si Rallano credi debet vulgò vocatū ꝑ Chitro, cuius nominis etymō à frigore esse dicit, qppe oppidū alto mōtis impositū vertici, ad tēpestates cœli ventosq; patēs gelu ꝑpetuo rigere. Per orā dein incedēti post Crotonem

tonē amnes occurrūt, Esarus cū portu, & Neethus, q in hodiernū vsq; diē antiqua noīa ꝑtulerunt. Esari neq; Plini⁹, neq; Ptolemę⁹ meminit: puto aūt Hyliā appellari ab Thucydide, *a* cū Demosthenē & Eurymedontē Atheniēsiū Duces à Crotonia a.li.7.
tis trāsitu ꝓhibitos è Thurinis veniētes, secundū Hyliā iter ad mare tenuisse, ac ibi cōscendisse naues scribit. Plini⁹ *b* Neethū amnē in secundo Europæ sinu collocat. b.lib.3 cap.10.
Nomē id casu ortū ab euentu malorū inqt Strabo, cū errorib⁹ ad hāc oram delatis Achęis, eorū mulieres iactationū tēpestatisq; ꝑtesæ naues incēdissēt, ne discēdēdi inde facultas relinqueretur. Crotone P. M. quatuor abest. Olim hæc regio Iapygia vocata est à Iapygis incolis, de qbus postea dicetur, q primū hîc tenuerūt, vt Ephorus tradidit. In mediterraneo, læua Crotonis, oppidū est Seuerina: post id Bernalda, cū alijs quibusdā castellis vicisq;, veluti Auerna, Mesuraca, Amiri, Longobuco, Virginio, vbi cādidū cęditur marmor, insuꝑ alia pleraq; loca. Tū itinere ꝑ orā sinus, quatuor à Neetho millibus oppidum est Strongoli: post id senis millibus tanquam promontorium apparet, in quo pagus Hippizirius, pascuis admodum opportunus. Decimoqnto abhinc lapide Turris Imꝑatoria est · vbi vetustissimū quoddā ædificiū · quarto inde Cariathis in litore perhonesta ciuitas, titulo Comitatus insignis, in quo non pridem Ioannes Baptista Spinellus pòst etiam Castri Villaris Dux, vti antea dictum est, eluxit. A Cariathi XIIII. P. M. ostia lati altiq; fluuij sunt Triuntis, qb⁹ in sinū Tarentinū illabitur: inde millib⁹ tribus, à mari mille qngētis pass. Calopitiatū oppidū agri fœcundi amœniq;, ab Rosano milliarib⁹ octo distans. Succedit in vertice ꝑcelsi mōtis Abbatia D. Mariæ Patiranæ perquam ædificata lautè · cuius ędem gentes finitimæ summa cū veneratione, magnificisq; donis frequentant. Cœnobiū hoc tanta religione sacrū sanctumq; habetur, vt mulieres ad id vllo vnq̄ tempore admiti nefas sit. In ora decętero Crathidis amplissimi fluminis ostium amplissimū succedit. Crathis ab omnibus antiqs vocatur · idemq; nomen vsurpat Vibius Sequester. Caput in montibus tollit orientali regione supra Consentiam, vti in Brutijs indicauimus · interq; montiū illa iuga descēdens, Magnam Græciam à Brutijs diuidit, quod in enarratione mediterraneorū huius regionis docebimus · ad extremum plurimis fontibus & aquis vndiq; contractis in immensum incremēto euectus, hîc in sinum Tarentinum se condit. Trans eum locus est vbi quondam Sybaris extitit, Strabone Plinioque auctoribus C C. à Crotone stadijs. Sybarin Achiuos Strabo, Troezenios & Sagarin Aiacis Locri filium Solinus ædificasse tradit. Ego conditam ab vnis arbitror, ab alteris auctam. Trœzenios autem primos auctores fuisse, idq; ex Antiochi narratione quā Strabo refert, colligi. Tradidit ille cùm Achiuis ædificandi Crotonis data dictio esset, ad exploranda loca Miscellum missum vrbem Sybarin ad eiusdem nominis amnem conditam optimo situ inuenisse · vnde manifestò consequitur vt puto, Sybarin ante Achiuorum in Italiam aduentum extitisse: proinde haud ineptè posse dici videtur ab Achiuis instauratam · quoniam & qui tantùm vrbes auxere à veteribus earum conditores appellari sæpe solent. Hoc itaque loco Sybaris olim fuit vt Strabo testatur, itemque Plinius *d* cum inquit: Oppidum Thurium in- d.lib.3.
ter duos amnes Crathin & Sybarin, vbi & vrbs eodem nomine fuit. Liquere nunc cap.10
arbitror Sybarin vltra Crotonen vbi à Ptolemæo depingitur, vbiq; nūc Simaris, haudquaquam fuisse · quando eam inter Crathin & Sybarin amnes cum Plinius & Strabo, tum etiam Diodorus *e* apertissimè collocauerit · ideoque Sybarin à e.lib.11.
flumine nominatam absq; cōtrouersia sit, cuius eadem appellatio ad hanc vsque

memoriam mãsit. Vrbẽ Sybarin opibus & potẽtia tam egregiè quondã floruisse Strabo testatur, vt quatuor finitimis gẽtibus impitarit, ciuitatesq; vicenas qnas ditionis suæ fecerit. Ad Crathidẽ etiã spatio qnquaginta stadiorũ ædificia Sybaritæ habuerunt· & exercitum trecentorum millium, cuius rei testis quoque est Diodorus, a aduersus Crotoniatas eduxere quodã· sed spatio dierũ LXX. tantũ opũ imperijq; vim, quoniam toti delitijs atq; luxu diffluebãt, eo bello profuderunt: etenim cum acie congressuri musicis instrumentis suaue ordinibus præcinere solerent ac si ad tripudiũ pficiscerentur, eorũ verò equi hostiũ Crotoniatarum terribili fremitu & clangore tãq̃ in furorẽ acti auribus ad eiusmodi sonitus inassuetis eos haud quaquam ferrent, suorum stationes retro cedendo perrupere: sic disiectos turbatosq; insecutus hostis, post ingentem cædem vrbe quoq; ipsa potitus est, eamq; immisso ex parte superiori flumine, demersit aqs, vt auctor etiam est Herodot⁹ b. Pauci tũ ex ea clade superstites ab Atheniẽsibus alijsq; Græcis in suas ciuitates recepti, ob dissolutos effœminatosq; mores p contemptũ primò habiti, paulatim verò etiã occisi oẽs sunt· nouaq; vrbs nõ pcul extra veteris locũ ad mare condita, Thuriũq; à fonte q iuxtà erat, nominata, cuius incolæ Thurij. Hæc Diodorus c abundè pscripsit, q vrbis eius initia sigillatim iucundissima narratione cõmemorans, posteaq; tũ, inquit, vrbis spatiũ in longũ porrectũ in quatuor platæas & fori loca distribuũt, quorũ vnum Heracleam appellant· alteri Aphrodisiadis nomẽ dant· tertium Olympiada, & reliquum Dionysiada vocitari instituunt. Per latitudinem verò tribus rursum foris spatia locis diducunt, nominaq; singulis imponunt, alteri Heroa, alteri Thuria, tertio Thurina: sic fere Diodorus. Thuriũ etiã Plinius, Ptolemæus, & Mela nominãt inter Crathin & Sybarin amnes sitũ. Sybaritarũ luxum omniq; voluptatũ ac delitiarũ genere corruptos mores, antiqtùs in pverbium abijsse traditur, vt molles, voluptarijq; ac luxu dissoluti hoẽs appellarẽtur Sybaritę. Altera quoq; Sybaris extitisse XII. à Roma pass. millib⁹, inuenitur. Rursũ quò ad Thurios vt Thucydides d & Appianus e vocant, aut Thurinos vel Thuriũ reuertamur, eã vrbẽ diu opibus longaq; pace floruisse tradit Strabo, priusq̃ à Lucanis impio subigeretur. At verò rẽ Lucanã cum Tarentini bello vehementer afflixissent, Thurij se populo Rom. dediderunt, q tum colonia huc missa nouo noẽ Copias vrbẽ dixere. Thurij Liui⁹ f psæpe meminit, vocatq; Thurinũ & Thurinos, vti quoq; L. Flor⁹. g Vinũ Thurinũ olim in ptio fuisse testatur Plini⁹ h. Supra locũ vbi Thurij quodã extitere regio nunc est Thurrana vulgò dicta, quã à Strabone quoq; Thurianæ noẽ memoratã puto. Thuriorum paucissima nunc vestigia supsunt iuxta litus· & in planitie vbi sita vrbs erat, ex arborum quarundam truncis, folijsq; syluestrium prunorum instar mãna legitur, quam æstiuo tempore cœlum rorat, præsertim cum imbres diurnos serena nox vti in Brutijs diximus, insequitur. Quæ folijs hęret, illa quę truncis melior & ptiosior habetur. Regio lætissimis pratis vberrima commodissimaq; est. Plinius, i in agro Turino, inqt, vbi vrbs Sybaris fuit, ex ipsa vrbe prospiciebatur quercus vna, nunquam folia dimittens, nec ante mediam æstatem germinans. Apparet his in locis aquęductus adhuc veterrimus, quem mihi Marturanus dicebat illius fuisse fontis, à quo Thuriorũ nomen acceptũ: hęc ætas Aquam Fabulinam vocat, fortassis ab dulcedine suauitateq; summa. Trogus k multas à Philoctete Thuriorum vrbes ędificatas, & in earũ vna sepulcrum adhuc illi⁹, suo seculo extitisse scripsit. Ego illas à Strabone l memorari puto, cum Petiliã aliasq; Sicilię ciuitates et vicos plurimos vsq; Venusiã Philoctetẽ cõdidisse perhi-

a. lib. 12.
b. li. 5. et 6.
c. lib. 12.
d. lib. 6. & 7.
e. lib. 5.
f. lib. 25.
g. de bello spar.
h. lib. 14. cap. 6.
i. lib. 16. cap. 22.
k lib. 20.
l. lib. 6.

perhibet. Post Thurios, inquit Strabo, Lagaria est oppidum, ab Epæo & Phocensibus ædificatũ, vnde Lagaritanũ vinũ dulcedine tenuitateq; præstãs, eaq; propter à medicis vti saluberrimũ apprimè laudatum, cuius à Plinio *a* quoq; mẽtio facta. *a.lib.14.*
Sybarin vrbẽ amnis sequebatur eiusdẽ noĩs, qui nunc Cochilis, quemadmodũ in *cap.6.*
Brutijs diximus. Oritur in dextra Schalę Morani interq; rupes altissimorũ montiũ in planitiẽ subiectã fertur, per quam accessione tandem fontium ac riuorum plurium auctus, sinui Tarentino influit. Equi ex eo si bibant, inquit Strabo, mirũ in modum sternutamentis agitantur, quãobrem hinc amoueri magna cura solẽt. Eiusdem amnis etiã Thucydides *b* meminit in hãc ferè sententiã scribens. Demosthenes & Eurymedon posteaquã Thurini ad societatẽ militiæ se expedierũt, septingenti, armati trecenti iaculatores, iubẽt classem tendere in orã Crotoniatũ. Ipsi recensitum priùs peditatum ad flumen Sybarin ducunt per agrum Thurinũm. Qui cum ad flumen Hyliam peruenissent, præmisere ad eos Crotoniatæ qui dicerent, nolle per suum agrum duci exercitum. Post Cochilem amnis est Sinus, Plinio Syris, pariterque Straboni appellatus, qui nauigabilem dicit. E montium delapsus iugis, hìc in sinum Tarentinum euoluitur. Olim illi vrbs apposita nominis eiusdem, Syris, fuit, à Troianis condita, quod Palladium huc ex Ilio delatum indicabat: de quo famam ætate sua fuisse scribit Strabo, vrbe ab Ionibus capta, simulacrum, cum ad id confugientes abstraherentur, palpebras & labra mouere visum. Iones tum huc Lydorum imperium pertæsi venerant, vrbemque expugnatam quam Aborigines seu Chones tenebant priùs, appellauere Polion. Syrin postea Tarentini subegerunt, coloniamq; inde deduxere Heracleam. Fuit etiam ætate Strabonis à Syride IIII. & XX. à Thurijs CCCXXX. stadijs non planè iuxta litus Heracleopolis, quam Mela Pliniusque ac Liuius Heracleam nominant, colonia Tarentinorum vti iam diximus, vtque non solum Diodorus *c* testatur, *c.lib.12.* sed etiã Liuius, *d* Heracleã Tarẽtinorũ coloniã ab Alexandro Epirota captã disertè scribens. Eadẽ vrbs Heracleensiũ, inqt Strabo, emporiũ fuit, quod à Tarentinis huc trãslati Syritidæ instituerãt. Plinius vnã eandẽq; ciuitatem Syrin & Heracleã censere videtur: vt quæ primò Syris, pòst Heraclea dicta sit. Sed aut vrbium nomine populum designat, quod in vsu esse doctis non ambigitur, eaq; ratione Heracleam priùs Syrin vocitatã scribit, qa gens eadẽ è Syride translata fuit Heracleã: aut ꝓfecto decipitur: qppe vrbes omnino diuersas fuisse Syrin & Heracleã, interualloq; locorũ diuisas, apertissimè demonstrat Strabo. Seqtur in ora flumen Acris, qđ Acyrin Strabo, Plini⁹ Acrin appellat: Barbar⁹ aũt in ea voce mendũ esse, & Acyrin legẽdũ vti apud Straboñ arbitratur: nisi fortassis ab illo quoq; Acrin, vti etiãnũ appellatur, scriptũ existimare malim⁹. Inter amnes quos memorauim⁹ vrbes illę fuere Syris & Heraclea, q̃ paulo antè dictę sunt. Ora dehinc fluuiorũ, Salãdri, quẽ veteres Thalandrũ appellarũt, & Basentij, de quo pòst in mediterraneis agemus. De cætero locus est vbi quondã nobilissimũ oppidũ extitit Metapontus, ab Emporio Heraclię CXL. stadijs, de quo dicetur inferiùs. Orã hãc à Rhegio, vel Alice flumine, seu Locrorũ initijs vsq; Metapontũ Strabo Magnã Gręciã nominat: & Plini⁹ tertiã Italię regionẽ Metaponto finiri scribit: Ptolemęus verò Tarentũ vsque Magnã Græciam, vti initio quoq; diximus, extendit, quem nos sequi instituimus. Priusquam autem longiùs circa hunc Tarenti sinum procedamus, retro nonnihil commeandum est visum, quò loca quædam partim intus in mediterraneo, partim ad litus sita dicantur, quæ nec à Strabone Plinioue, nec etiam à Ptolemæo,

b.lib.7.
d.lib.8.

mæo,fortasse quòd illorum seculis aut non extitere,aut nomine caruere,sunt relata:quamobrem ab agri Cōsentini finibus citeriori parte Crathidis,quem amnem Brutios à Magna Græcia separare diximus,incedentes,priùs mediterraneorum situm,dein etiam maritimorum ordine quàm licebit commodissimo (quippe quo vellemus,cùm montium iugis cōuallibusq; commixta sint omnia,haud datur) edisseremus.

MAGNA GRAECIA MEDITERRANEA, *partimq; litoralis.*

POst Cōsentiam cis Crathin primum est Castilio oppidū, ei⁹ agri caput· mox flumen Arentes·tum inter iuga oppidum Rosæ· dein P.M.ab eo quatuor aliud, Lilucij,quod peramœnum agrum habet,arboribusq; moris plenū. Succedit itinere ad Bisinianum versus sexto ferme lapide Moconus amnis rapidissimus·iuxtaq; pòst in colle mōtibus editissimis propinquo ciuitas ipsa Bisinianum,forma septiquetra,munitissimam arcē habens,tituloq; Principatus ornata,quē nūc Petrus Antonius Sanseuerinas Neapolitanus tenet,vnà cum imperio locorum hoc situ cōpluriū.Sequitur hinc Crathis:post eū Tarsia , senis à Bisiniano milliaribus inter montes,antiquum vt incolæ perhibent oppidum, opulentumq; ac frequēs, agro quoq; rerum ad vitam vtilium fertili. Crathis ad læuam præterfluit.Quinis hinc P. M. & à mari duodenis item inter montes oppidum est Terra Noua, satis hercule rebus necessarijs abundans:pariq; dein ab ora spatio aliud est, Agri : post id quaternis millibus in planitiem ad mare versus descendenti, perpulchrum occurrit D.Mauri,splēdidis ædificijs nitens, ac præsertim magnificentissima domo Bisiniani Principis,cuius ditione vti & cætera quę memorauimus,habetur.Circū hoc oppidum vndiq; nemora saltusq; sunt admodum ad venatus ferarum opportuni. Via tum per planitiem P.M.à mari quatuor ad Corlianum deuenitur oppidum, agro peramœno iucundoq;,quo passim horti cernuntur cultissimi,medicis alijsq; id genus fructiferis arboribus ordine bello positis,conferti , cum septis ex myrto,gelsamino,rosa,buxo,rosmarino , lauro,similibusq; fruticibus odoriferis ac perpetuò virentibus·itē cū pergulis variarū nobiliūq; vitiū,in quibus vuarū tumidissimi racemi quum anni tēpus est,apparent·aquulis etiam passim gratissimo murmure obstrepentibus,quibus arborū radices adaquantur,vt adeo incredibilē prorsus horū locorū spectatio delectationē habeat.Inprimis aūt elegans & mirabile Principis hìc pomariū est,alijs sanè cunctis nobilissimarū arborū varietate,cæterisq; rebus omnibus tanto excellentius,quantū ipse gentibus imperio potestatiq; suæ subiectis nobilitate prælucet.Oppidū Corlianum amnis Corlianet⁹ alluit.Senis à Terra Noua millib⁹ abest·quo interuallo medi⁹ fluit Crathis. In agro Corlianate argenti fodinæ sunt,vbi mihi Marturanus affirmabat, opera diligenti magnam metalli copiam elici posse· maiorē tamen si quęreretur eodem in agro senisdenis à Corliano milliaribus ad Bombucum versus.Iuxta Rosani sinū qui Tarentini pars & recessus quidam est, Corlianum iacet. Sinus nomen habet ab ciuitate munitissima Rosano, tribus à mari P. M. sita,cuius imperium nunc Bona Polonorum regina,Ioannis Galeatij Sfortiæ ac Isabellæ ex Alfonso altero Neapolis rege natæ, Mediolanensium Ducum filia,tenet. Sedem habet Archiepiscopalem,& agrum amœnum fœcundumque,vitibus,olea, medicis,ac alijs huiusmodi fructiferis arboribus nitentem.Arbusculas etiam fert,quæ piper gignūt.

Ego

Ego hanc eam vrbem esse puto, quam Procopius *a* Blondusque *b* Ruscianum vocant, cum montes Lucanorum in Brutios excurrere, duasque peranguſtas creare valles ſcribunt, nec procul ab ijs in ora Ruſcium eſſe Thurinorum promontorium, ac in eo ad LX. ferme ſtadium, interuallo quodam à mari diſtans oppidum Ruſcianum. Addunt etiam eum locum præſidio Græcorum militum à Beliſario munitum fuiſſe, cum is Crotonem proficiſceretur, quo tum Iuſtiniani claſsis appulerat: cæterùm Græcos pòſt annonæ difficultate victos Totilæ Gothorum regi ſe dedidiſſe. Inter Corlianum & Roſanum amnis Ruſillus fluit. Roſanum haud procul à templo D. Mariæ Patiranæ celeberrimo, de quo ſuprà diximus, abeſt. Vlteriùs inter montes XII. milliario Caſſanum eſt ciuitas, ad Biſiniani quoque Principis imperium ſpectans. Dehinc inter altiſsima iuga perhoneſtum & abundans oppidum Cerciaria, Marchionis Montis Sarchij ex Neapolitana gente Carrafarum. Inde millibus quatuor ad ſinum Roſanum verſus deſcendenti, in latere montis quod ipſum ſinum ſpectat, Caſtellum Nouum occurrit, Miletinæ Comitis, ex illuſtri quoque Neapolitana familia Sanſeuerinatum. Agrum id habet cumprimis iucundum, olea, citris, limonibus, alijſque fructiferis arboribus conſitum: adeoque paſsim horti amœniſsimi ſumma cum voluptate ſpectantur. Humanitatem atque magnificentiam qua illa preſtantiſsima mulier erga Franciſcum Syluestrum Ferrarienſem, noſtri ordinis ſummum antiſtem, & me cæteroſque comites anno poſt C.N. MDXXV. menſe Octobri, cum hàc iter faceremus, vſa eſt planè ſingulari, ſempiterna dignam memoria rati ſumus. Primùm de antiſtitis aduentu certior facta, nobiles aliquot viros è domeſticis egregiè veſtitos in equis inſignibus ad fines ditionis, tria millia P. obuiam miſit, qui exceptum mox in oppidum deduxere per amœniſsimum atque luculentiſsimum pomarium, quod in aditu eſt caſtelli, plenum citris, limonibuſque ac nobilibus id genus arboribus, in quibus craſsiſsima poma tum quoq; matura, præcipueq; citria variarum formarum, bifurca, trifurca, tam infirmis ramulis dependere ſumma cum admiratione cernebantur: paſsim quoq; diſcurrentiũ aquarum ſuſurris ſuauiſsimè circumſonantibus. Ipſa deductum in arcem cum comitibus grauitate quadam ętati paulo prouectiori decẽtiſsima perhumaniter excepit, & magnifica cœna, comitateq; mirabili habuit. Oppidum hoc, vt ad inſtitutum ab diuerticulo reuertamur, tribus à mari P.M. abeſt. Raſſanus etiam in hac regione Caſtrum Villare ponit, altiſsimo in monte ſenis à Caſſano milliaribus ſitum, iuxta quod Cochilem amnem fluere dictum eſt. Nos tamen id in Brutijs deſcripſimus, addita ibidem ratione: quanquam in Magna Græcia poni quoq; haud male poſſe arbitremur. Priuſquam vltrà procedamus, obiter hîc viſum fuit repetere, Thurios inter Crathin & Sybarin eſſe amnes: quo verò melius animo comprehendi queat ſinus Roſani ſitus, ordine loca circum eum omnia commemorabimus. Primò ipſum eſt Roſanum à mari tria millia: ſuccedit Corlianum illa nimirum in planitie, quæ ſemicirculari forma (nam eiuſmodi hîc littoris flexus eſt) ad montium radices vſque pertingit, vbi Caſtellum Nouum. Sequitur oſtium Crathis: campuſque vbi quondam Thurij. Crathis vt anteà quoque dictum eſt, è montibus oritur ſupra Conſentiam, & paſſim acceſsione fluminum aliorum auctus, infra Biſinianum, ac præter illa oppida quæ recenſuimus fluens, demum per hanc in ora planitiem ſinui Roſano illabitur. Haud procul à Crathide, propemodum in ſemicircularis illius curuatu-

a. lib. 3.
b. lib. 6 hiſt.

curuaturæ medio, Cochilis ostium est è mōtibus item descendētis, vltra quem amnem ad iactum lapidis oppidum Trebisatium est, iuxtaq; montes Albidona millibus quatuor à mari: dein Amygdalaria duobus à mari millib⁹. Nomen hoc oppidum ab amygdalarum copia, quibus ager eius abundat accepisse puto. Sed & vinum optimum eo nascitur. In ditione Marchionis Sarchini est ex Carrafarum Neapolitana familia. Plurimū nostra memoria illustratū est Pomponij Lęti ortu, doctissimi viri diligentissimiq; totius antiquitatis & inuestigatoris, & instauratoris vti scriptorum eius monumenta testātur, præcipueq; Cæsares: nec minus etiā Geographię Cosmographiæq; vacauit quàm disciplinis cęteris, ita vt cum Pomponio Attico non indignè conferri potuerit. Romæ diu consedit, ędesq; modicas in Quirinali ædificauit cum hortis amœnissimis, quorum aditum his litteris vti etiamnum apparet inscripsit. Sodalitium litteratorum. Relictis qui circum oram sinus sternuntur campis, ad montium radices, in exitu semicirculi quem modo descripsimus, immensus in litore scopulus apparet, cui arx insidet Rossetana, sic ab oppido Rosseto dicta, quod hinc introrsum in continenti P.M. octo situm est. Finis hîc vt vulgò putant Calabriæ, principiumque Lucanorum, vel vt alij volunt Apuliæ: tantaq; varietas etiam inter eruditos & locorum apprimè gnaros animaduertitur, sed nos antiquorum exemplum sequi iam dudum instituimus, & ad illorum rationē operis nostri processum conformare: quapropter eum tractum qui à Thurijs vsq; Metapontum est, Lucaniæ potius attribuendum quàm Calabriæ censemus, quòd à Strabone Lucanis detur, vti suprà dictum est.

PARS AGRI LVCANI.

IAm hîc pass. à mari mille iuxta montis latus Arx Imperialis cernitur, sic, vt aiūt, appellata, quòd ab Imperatore Friderico Siciliæ rege condita sit. Sed & munitissimam hîc arcem Alfonsus secundus rex Neapolis, Calabriæ Dux erexit. Decętero inter montes, Vel eta Nucariaq; sunt oppida perhonesta: tum Cana, Rupnum, & Frācauilla, vbi splendidissimum Carthusianorum monasterium: mox ad montis pedem Noia. Rursus in ora Syris ostium, vti antè demonstratum est. Succedunt vestigia deleti Pelicoris, vbi tamen arx modica etiamnum, in qua suspectis temporibus locorum domini pręsidia constituere solent contra piratas, ne per agros circūiecto populabundi excurrere queāt. Int⁹ inter montes sunt Ad D. Archangelū, Arx Noua, Vaturanum Græcorum domicilium, Castellum Nouum, Episcopia, Carinia, Teania, Claromontium, Senenses Colliuallesq;, & Torseum denis quinis à mari P.M. ab Acri flumine binis, cuius in ora litoris os profundissimum latissimumq; quamobrem nec ibi transiri potest, sed milliaribus duobus à mari demum, vbi pons ligneus viam iungit. Post Acrin iuxta montes duodecimo lapide Mons Albanus, dein ruinæ Petrolæ ad amnem Salandram cernuntur. Is fluuius adeo nonnūquā ex imbribus abundat, à decliui vtrinq; iugorum fastigio aquis accedentibus, vt super alueum excrescens, totam vallem inundatione compleat in morem brachij maris, quod ego cum anno à C.N. MDXXV. comes Francisci Ferrariensis summi nostrę sodalitatis magistri Calabriam peragrarem, oculis cōspexi. Sequitur Gracum, infra quod Salandra fluit: tum vlteriùs inter montes sunt Ad D. Maurum, Acremira, Cantianum mille passibus ab amne Basentio: deindè Ferrandina castellum à Ferrandino Calabriæ Duce, Alfonsi secundi Neapolitanorum regis filio denominatum conditumq;, non procul eo loco, vbi priùs Vegianum absumptum ac subuersum terręmotibus fuit: exin item inter montes oppidum

dum Pestice. Rursus in ora Basentij fluminis ostia sunt, q̃ Casuentũ appellare Plinium existimo post Thalandrũ. Abundare plurimũ & hoc ex imbribus hybernoq; tẽpore solet, vti cætera tractus huius oĩa· quapropter eorum transitum accolæ tũ passim ligneis põticulis cõiungere solent, quos tñ inundationũ violentia persæpe demolitur & aufert, vt iter agentibus expectare necesse sit dum aquę subsidant, q̃ ego sum expertus. Paulo vlteriùs D. à mari pass. Turris Marina nunc deserta cernitur, vbi pauca quędã inopum tuguria sunt. Eã vt propugnaculo cõtra prędonũ excursiones esset, olim ædificatam cõstat. Quidam hîc Thurios fuisse putauerunt, vti ego conijcere possum, exigua nominum similitudine adducti, quasi vicinũ & commune quicquã appellatio Turris Marinę cũ Thuriorum habeat: cæterùm toto, quod aiunt, coelo errant: etẽim inter Crathin & Sybarin Thurios fuisse, nimis apertè Strabo Pliniusq; demõstrarunt· quorũ verba cũ isti diligẽter inspexerint, eq̃dẽ nil addubito, quin ab eiusmodi sentẽtia statim sint abscessuri. Nõ procul dein à Turre Marina cãpus ingens & peramoenus sternitur, à mari D. passib9, in quo Metapõtum olim vrbs nobilissima fuit, ita Thucydidi *a*, Appiano *b*, Straboni, Plinio, Melæ, So- *a. lib. 7.*
lino, Liuio, Ptolemæo, cęterisq; scriptoribus appellata: cuius hac ætate nulla vesti- *b. lib. 5.*
gia pręter vetus cocti lateris rudus cum atra terra, supersunt. Admirationẽ profecto summam & propemodũ incredibilẽ habent tantæ vrbis tam exiguæ reliquiæ: quanquã nõ hîc eam extitisse, sed vbi Pelicoris est, alij falsò putauerint· quoniam Pelicoris inter mõtes, at Metapontũ in planitie iuxta mare fuit. Alij Pelicorẽ Metapõtinos ciuitati suæ deletæ superstites ædificasse tradiderunt, quod vtcũq; sit, vltrà iã inquirere nõ libet. De Metapõti auctoribus scriptores variãt. Strabo cõditum à Pylijs tradit, qui huc duce Nestore ab Troia sint profecti· Solinus à Locris ait, ab ijsq; Metapontũ vocatũ, & ætate sua Iubiũ· Ephorus à Daulio Crisæ Delphis propinquæ tyrãno dixit· Antiochus à Metapõto filio Sisiphi, quẽ Barbari Metabũ vocabãt, primòq; nominatũ Siritum perhibet Eusthati9. Nõ defuere qui noĩs etymologiã ab hac extremitate maris deducãt, ac si meta põti diceretur. Memorabile est quod refert Strabo, ætate sua famã extitisse, Leucippũ vnũ ex Acheorum legatis ad inhabitandã hanc vrbẽ missis, locũ à Tarẽtinis in vsum diẽ noctẽq; petitum, repetẽtibus huiusmodi colore nõ reddidisse, q̃ interdiu reposcẽtibus contra pactũ fieri, quo nox vtiq; sequens cõprehenderetur, noctu repetentib9 diẽ proximam expectandam diceret, vt q̃ nocti adhęreret, cõuentioneq; fuisset adiũcta. In tantũ deĩn ex agrorũ diligentissima cultura Metapontinos opibus & potẽtia creuisse refert Strabo, vt aureã æstatẽ Apollini Delphis obtulerint. Vrbis natalẽ ferijs quę dicebantur Neleidæ celebrabant. Trogus *c* auctor est Metapõtinos in Mineruæ tẽplo ferramẽta qui- *c. lib. 20.*
bus equum Troianũ Epeus, à quo cõditi erãt, fabricauerat, ostentasse, propter quod, inquit, omnis illa pars Italię; nimirum in qua Metapontus, Maior Gręcia vocatur. Sed principio originum Metapõtini cum Sybaritanis & Crotonẽsibus pellere cęteros Græcos Italia statuerunt. Cum primùm vrbẽ Syrin cepissent, in expugnatione ei9 quinquaginta iuuenes amplexos Mineruæ simulacrũ, sacerdotẽq; Deę velatũ ornamentis inter ipsa altaria trucidauerũt. Ob hoc cũ peste & seditionib9 vexarẽtur, priores Crotonẽses Delphicũ oraculũ adierũt. Respõsum his est, finẽ mali fore, si violatũ Mineruæ numẽ & interfectorũ manes placassent. Itaq; cũ statuas iuuenibus iustæ magnitudinis & inprimis Mineruæ fabricare coepissent, Metapontini cognito oraculo Deorũ, occupandam & maniũ pacem & Deæ rati, iuuenib9 modica & lapidea simulacra ponunt & Deã panificijs placant. Atq; ita pestis vtro

biq; sedata est, cum alteri magnificentia, alteri velocitate certassent. Metapontũ deinde à Samnitibus euersum, quo tẽpore bello illi cum tota Italia contendebãt, Herodotus *a* auctor ꝑdidit: quanq̃ id Tarentini, licet diutissimè cum Metapontinis certauissent, efficere potuere nunq̃. Addit tñ Herodotus, & item ex Antiocho refert Strabo, rursum postea Metapontum Achæos incoluisse, quibus Lacedęmone ciuili dissentione pulsis, & ad Sybaritas profectis ob inimicitias cum Tarentinis Sybaritæ persuaserant, vt hunc locum occuparent, ne q̃a Tarentinis esset propinquus, ab illis inuaderetur. Grauiter dein Achæos Metaponti incolas finitimæ gentes, vt q̃dam tradũt, aut alij inter quos Herodotus, Tarentini afflixerũt. Pythagorã hac in vrbe supremã ætatẽ exegisse, cum Crotone migrasset vbi annos viginti constiterat, auctor est Trogus *b* eundem etiã in admiratione tanta Metaponti fuisse scribens, vt & ædes eius dedicarentur, & ipse diuinis honoribus haberetur. Plinius *c* tradit Metapõti templũ Iunonis vitigineis columnis stetisse. Eiusdem vrbis mentionẽ persæpe facit Liuius nominatim *d* cum Annibali se dedidisse Metapõtinos item cum *e* eq̃tes Gallos quatuor, Numidas duos tota fere Italia per medios hostes peragrata, vt Annibali ab Asdrubale litteras adferrẽt, Annibale vltra Metapontum agente, captos perductosq; Tarentum scribit Sed & eodẽ in libro Metaponti mentionem Liuius sæpe insuper facit vti etiam alijs in locis maximeq; receptum à Fabio Max. Tarentum, cum Annibal ad Metapontum esset reuersus, vt dolos capiendi ea in vrbe Fabij strueret, narrans. Metapontum à Spartaco direptũ prodit Florus. Id Hippasis ortu inclytũ fuit Pythagorę discipuli, summi philosophi quanq̃ nulla scriptorũ ab eo monumenta reperiantur edita, queadmodum scribit Demetrius in Homonimis. A quo subuersa postremũ vrbs, & qua occasione tam planè deleta sit, vt præter nigram terrã veteri rudere mixtam, quæ nunc aratur nullum eius vestigiũ supersit, non inueni. Metaponto Magnã Græciam ex Strabonis sententia finiri diximus ex Plinij tertiam Italiæ regionem incepisseq; Iapygiam: sed vt alij quos ego sequi in animo habeo tradiderunt, Lucania hic desinebat moxq; Apuli annectebantur. Reliquam igitur huius oræ partem vsque Tarentum auctore Ptolemæo nos & Apuliam, & Magnam Græciam quoq;, vti suprà est demonstratum, vocabimus.

a. lib. 20.
b. lib. 20.
c. lib. 14. cap. 1.
d. lib. 25.
e. lib. 27.

PARS APVLIAE.

POst eum locũ vbi quondã Metapontus, ad quartũ lapidem in tumulo, mille pass. ab ora columnæ marmorlæ vicenæ ꝑgrandes altæq, conspici ũtur, ordine duplici, vbi gymnasium Architæ Tarentini fuisse quondam, vulgò creditur. Intus in montibus oppidũ est Bernalda, propinquum ad teli iactum Basentio. Tum ab eo flumine millibus duob9 iuxta pedem montis Pomaricum est & in ipsis collibus Milionicum, Principis Bisiniani. Senis inde millibus Crotolum Ducis Traiectini castellum: vlterius Grassanum, & Mons Scaliosus mille pasib. à Bradano iacetq; inter amnes Bradanum & Limincellum. Dein ad mare versus incedenti, Tricaricum iuxta montium radices occurrit, haud procul ab Apennino, senis à Grassano P.M. tum pulchra, tum perhonesta ciuitas in ditione Principis Bisiniani. Seq̃tur inde Bradanus è montibus in sinum Tarentinum defluens. Plurimũ hybernis mensibus abundat quapropter neq; tũ alius eius est transitus, quã ponte ligneo ꝑpter ꝑficiscentes extructo. Amnẽ hũc Appianũ *f* Alexandrinũ demõstrare puto, cum Cęsaris & Antonij congressum ad Metapontum Tarentũque iuxta flumẽ quod mediũ inter eas vrbes labitur, cõmemorat. Itinere dein secundũ vlteriorẽ

f. lib. 5. bell. ciuil.

Bradani

Bradani ripã sursum, ciuitas in iugis inuenitur Mons Pelosus, Ducis Traiectini, quã Bradanꝰ alluit. Hinc eadẽ via senis millibꝰ inter mõtes alia ciuitas Grauina, dignitate tituloq; Ducatꝰ insignis, ab Vrsinorũ nobili gẽte Romana diu possessa, ex qua nũc Princeps Virginius armorũ vsu cũprimis exercitꝰ eã tenet. Millia hinc sex ad nobilissimũ in Apẽnino castellũ Altãuillã·quod vt Volaterranꝰ *a* tradit, in antiq̃ Petiliæ loco situ, ac ꝓpter eius interitũ ędificatũ quidã existimarunt: quanq̃ nobis illi in errore manifesto versari sanè videtur, ꝙ in agro Scyllacæo Petiliam o cto P.M. à mari fuisse nõ solũ Ptolemęi pictura nimis euidẽter ostẽdat, sed etiã Virgilius, *b* cũ vrbes in illo Italiæ margine recensens, Helenumq; fingẽs Aeneæ futura ꝓdicentem, indicantemq; cursum maris, quem ad vrbis nouæ locum inueniendum tenere eum oporteret, à Calabris & Iapygijs ad fretũ Siculũ versus flectendũ dicit·ideoq; post Locros in eo tractu nominat Petiliam: vnde plusq̃ manifestò patet, non loca Tarẽtini, sed Scyllacæi sinus à poëta recẽseri·quoniã id nauigationis Aeneæ ratio ab Iapygijs ad fretum Siculum versus instituendæ postulat. Eccui igitur Altamuillãm ab Scyllacæo sinu longissimis itineribus diuisam, veteris Petiliæ fundamentis insidere credendũ videbitur? Accedit hũc quod Strabo Petiliam nominatim in Lucanis collocat, q̧ profectò nunq̃ vsq; ad Altamuillã ꝑtinuerunt· eum agrũ absq; dubitatione tenuere vbi Petiliã nos collocamus prope Consentiam·quã item in Lucania Liuius posuit, vti antea cõmemoratũ est. Sed & Plinium *c* si diligenter eum intueri libeat, nostram quoq; sententiã cõfirmare haud puto difficulter animaduerti poterit. Oppidũ Altauilla Principatus titulũ habet·ditioneq; nũc Ducis Traiectini ex ꝓclara Caietanorũ Neapolitana gente tenetur. Nulli in sacrorũ iure, quanquã nomẽ ciuitatis nõ habeat, Episcopo, sed Ecclesię Romanæ tantùm, & eius Archipræsbytero subiacet. Agrum vberem & optimum habet, vti in Apulia Peucetia deinceps indicabitur. Itinere dehinc per Apenninum P.M.XII. vallis inter eũ inuenitur pulchra, in qua vrbs Matera frequens inprimis & opulenta·quodã vt auctor est Collenutiꝰ, *d* Acherontia vocata. Sitũ habet huiusmodi. Partim in duobus profundissimis conuallibus, partim editissimis in locis q̧ vallibꝰ imminet, posita suspensaque est: quãobrem cũ ita libet, incolæ cœli sereni lucentibusq; stellis pleni formam & imaginẽ quandã aptissimã ludere ac efficere hîc queunt, tali nimirũ ratione, queãdmodum & Raffanus cõmemorat. Optimatiũ imperio per ꝓconem oẽs in imis cõuallibus oppidani post solis occasum ad signũ cõsuetum repentè lumẽ ante fores ostendere iubentur, vnde fit vt tũ è superno ciuitatis fastigio deorsum spectãtibus cœlũ tanq̃ sub pedibus appareat lucidissimis refertũ distinctumq; sideribus, instar septentrionũ, sucularũ, virgiliarũ, coronæ, cæterorũq; id genus, quæ astrologorũ disciplina confingit. Res hæc profectò eiusmodi est, vt prorsꝰ incredibilem efficiat admirationẽ, nõ tantùm si oculis spectetur, sed etiam si percipiatur auditione. Vrbs Archiepiscopatus titulum obtinet. In ditione est Ducis Grauinensis. Agrum optimũ & abundantia rerũ vberẽ habet. Dirutam olim à Saracenis auctor est Blondus, *e* qui Materam Apuliæ nominat. Quanquam autem id exemplo quoq; Plinij nitatur, qui Materlanos huius vrbis incolas in regione secunda commemorat·nobis tamen eam vnà cum Tarento Magnæ Græciæ coniungere visum fuit, quam Metaponto quidem Plinius itemq; Strabo definit vti dictum est, Ptolemæus autem Tarento·quo cum nos duce vti nunc instituerimus, ideo non solum vrbẽ hanc, sed alia quoq; multa lòca Magnæ Græciæ contribuemus, quæ ipsa & in Apulis esse demonstrabuntur. A Matera

a.lib.6. c.V. *b.lib.3. Aene.* *c.lib.3. cap.9.* *d.lib.2. hist.Regn.* *e.lib.13. histor.*

dein ad duodecimum milliarium illo itinere per montes castellum Tertianum sequitur, aquis abundantissimum: post, ad duodeuicesimum item à Matera, totidemque ab Tarento Castellanetum ciuitas in Apennino: inde per Apenninum ad sextum, Tarentoque duodecimum, Motula item ciuitas. Tum ad oram versus tertio milliari, Tarentoque duodecimo, copia rerum abundans oppidum in planitie reperitur Palesanum: læuaque, iuxta flexum ad Aquilonem Tarentini sinus in Apennino, quinis à mari millibus, à Palesano tribus, Tarentoq; nouem, exiguum sed munitissimum situ naturaque loci castellum Masafra. Quidam hîc fuisse Messapiam existimarunt, à Plinio Salentinis vnà cum Aletio mediterraneo attributam: sed vt ego arbitror, iudicio labuntur, hac potissimum ratione, quòd vltra Tarentum Masafra sit: at vt Plinius indicat, & nos in sequenti regione docebimus, in Salentinis Messapia fuerit, qui agro Tarentino finiebantur. Multa quoque locis circumiectis alia sunt hoc tractu castella viciq;, vti Ginosa, Colubranum, Alianellum, Alianum, Guardia, cum similibus exigui momenti locis, quamobrem & à nobis cõsultò ptermittuntur. In ora demũ antiqsſima nobilissimaq; ciuitas est Tarentũ, Magnæ Græciæ finis vt Ptolemæus statuit. In eius aditu primũm portus conspicitur, longè celeberrimus scriptorum monumentis, præcipueq; Strabonis, *a.lib.6.* a à quo ferè in hanc sententiam describitur. Portus Tarentinus maximus atq; pulcherrimus ingenti ponte includitur: amplitudine stadijs cẽtenis patet. Istmo inter sinus vndas exteriores, & ipsius portus internas, recessu interiore chersonesum creat in qua vrbs posita, facilimo nauium accessu opportuna, quòd in litore colles vtrinq; sint modici, verum vrbs ipsa se per loca depressa explicet: arce tamen in editiori parte sita. Murus ciuitatis antiquus ingenti omnino circuitu patet: cæterũm quà isthmum spectat, maiori nunc ex parte concidit: ea verò pars quæ portus ostio propinquior est, & arcem etiamnum habet, non mediocris vrbis magnitudinem explet: stadiumq; luculentissimum amplectitur, itemq; forum amplissimũ, in quo Iouis colossus ex ære cum mirabili opere summaq; arte, tum post Rhodiũ præcipuæ magnitudinis & vastitatis. Inter forum portusq; fauces arx eminet, perpaucas nunc veterum ornamentorum reliquias habens: nam cum priùs multitudine statuarum & signorum excellentium abundaret, plurima Carthaginenses vrbe potiti diripuerunt, quædam etiam postea Romani vrbe per vim capta spoliorum nomine sibi vendicarunt: è quibus Herculis ex ære signum ingens in Capitolio defixum, opus Lysippi, quod à Fabio Max. Romam delatum est. Hactenus Strabo. Memoriam huius vrbis omnes historici geographiq; celebrãt, inprimis quem di*b.lib.15 & 17.* ximus Strabo: præterea q; Plinius, Mela, Liuius, Trogus, Solinus Tacitusque b ac *c.lib.3. hist. Goth.* Procopius c cuius & hæc addere verba libuit: Calabrorum maritima Tarentum ciuitas, ab Hydrunte dierum duorum iter abest: breuiter, omnes Tarentum vocant, vti quoque Philostratus: *d.lib.7. de uita Apoll.* d quanquam Tarantum Appianus e Alexandrinus appellet solus. Primordium eius in diuersum trahunt auctores. Antiochus scribit Tarentum barbaros & Cretenses primũm tenuisse, qui vnà cum *e.lib.5.* Minoë patrijs egressi sedibus, eo in Camicis apud Cocalum in Sicilia extincto, nauibus conscensis, ad hunc Italiæ sinum adnauigarunt: vnde quoque temporibus insequentibus ex ipsis quidam ad Adriaticum æquor vsque per continentem effusi, inde se vsque in Macedoniam propagarunt, qui Bugei appellati: nomen autem ab heroë quodam vrbi inditum, Tarentum. L. Florus Tarentinorum bellum describens, eorum vrbem à Lacedæmonijs condi-

tam

tam ait·Solinus ab Heraclidis:at Seruius in hoc *a* Virgilij versu:Hîc sinus Herculei si vera est fama Tarenti·itéq; in hoc: *b* Quà piger humectat flauentia culta Galesus,Tarantem Neptuni filiū auctorē Tarenti perhibet,idq; post à Phalanto Parthenijsq; auctū. Alij noīs originē à Sabinorū voce, Tarentū, deducunt, quæ Latinis molle significat,quòd in hui⁹ vrbis agro nuces iuglandes & pineæ mollissimę generentur:ad quam sententiam allusisse putant Horatium cum inquit, Et molle Tarentum. Nec defuere qui appellationem Tarenti acceptam à Tarento flumine quinis ab vrbe pass.millibus fluentem,quiq; contrà ciuitatem amni nomen impꝑtiuisse contenderint. Etsi verò tam hîc variæ multiplicesq; scriptorum sententiæ sint·nobis tamen vna Seruij præ cæteris probatur, vt Tarenti auctorem Neptuni filium Tarantem existimemus·auxisse id ac instaurauisse Phalantum,qui octauus ab Hercule fuit:eoq; Virgilianū illud de sinu Tarentino pertinet:Hîc sin⁹ Herculei si vera est fama Tarenti. Nec de Phalanti quidem in hæc loca discessu, qua de causa domo profectus sit, inter scriptores satis conuenit: aduentum tamen eius omnes omnium sententiæ probant. Id nos propter iucunditatem historiæ breuiter ex Trogi *c* monumentis ita referemus,vt Antiochum & Ephorum si qua in re non planè congruere videbuntur, cum illo conferamus. Spartani postquam diu sanctissimis Lycurgi institutis ac legibus obseruatis,magno rerum successu floruissent,amicitiam finitimorum pacis ocijque conseruandi gratia studio venantes,ad Messeniorum sacra solennia cum liberis vxoribusque concedunt. Messenij in scelus & flagitium occasionē sacrificij vertunt, & Spartanorum virginibus stuprum inferunt. Hac de causa Spartani iusto dolore cōmoti Messenijs bellum indicunt·grauissimaque se obstringunt execratione,non priùs quàm Messeniam, expugnassent,domum reuersuros. Ephorus scripsit Spartanos ea propter Messenijs intulisse bellum , quòd eorum regem Teleclum ad solennia Messeniorum sacra profectum peremissent:potuitque hoc sanè contingere·nimirum pro virginibus pugnantem Regem,cum eas ad stuprum Messenij raperent,in tumultu cecidisse. Sed vtcunque sit, cum annis decem Spartani in obsidione Messeniorum contra suam præsumptionem tenerentur,inquit Iustinus,&querelis vxorum post tam longam viduitatem reuocarentur,veriti ne hac perseuerantia belli grauiùs sibi quàm Messenijs nocerent · quippe illis quantum iuuentutis bello intercideret, mulierum fœcunditate suppleri·sibi & belli damna assidua,& fœcūditatem vxorum absentibus viris nullam esse, iuuenes aliquot legunt tales, qui iurisiurandi tempore pueri adhuc fuerant,eaque propter sacramento teneri haud putabantur. Eos remittunt,vt cum virginibus concubitu iuncti liberis operam darent,cladēque virorum quos foris belli diuturnitas absumebat,noua prole domi resarcirēt. Iustinus paulo aliter,iuuenes ait, legunt ex eo genere militum,q post iusiurandū in supplementum venerant·ijsq; remissis promiscuos omnium fœminarum concubitus permittunt,maturiorem fore conceptionem rati, si eam singulę per plures viros experirentur. Et sanè verum vtrumque esse potest , vt & primi generis adolescentes, & item alterius simul missi fuerint,qui tam ex virginibus,quàm promiscuo congressu etiā ex absentiū virorū vxoribus prolē excitarēt: quanq̄ Ephorus tantū de virginibus sit locutus,Iustin⁹ verò generatim de fœminis. Ex his porro nati,ob notam materni pudoris appellati Partheniæ,id est infames & ignobiles,vt Antioch⁹ scripsit. Duodeuicesimo dein anno capta Messenia, cęsisq; internecione colonis,& agro eorū inter se diuiso, Lacedęmonij domū reuersi,cū hāc ꝑ

a.lib.3. Aene.
b.lib.4. Georg
c.lib.3.

le vti ignominiosè susceptã, haud agnosceret, sperni abijciq; se iuuentus ęgerrimè ferẽs, cum Helotib⁹ seruis vt Ephor⁹ & Antiochus scripsere, cõsiliũ iungit de Spartanis occidẽdis. Tempus agendæ rei capitur, quãdo in Amyclęo (is locus erat certus) certamen fieret in Hyacinthiorum celebritate: signum statuitur insultus, vt princeps coniurationis Phalanthus capiti pileum imponeret. Hac re per seruos quosdã Helotes patefacta, Spartani quoniam vi impetum sustinere haud facile putabant, quippe quia multitudo hominum erat magna, insuper vna eademq; mens omnibus, vtpote qui sese germanos inuicem esse cogitarent, hac ratione statuunt occurrendum. Consistente certamine pco in medium procedens, Phalanto ne pileum capiti imponeret, inhibuit. Id sentientes cõiurati, palam apertis iam insidijs, partim fugitant, vti Antiochus scripsit, partim supplices aduentant. Iussi aũt bene sperare conijciuntur in vincula: Phalanthus verò ad Apollinẽ de colonia deducẽda cõsulturus mittitur, & oraculũ huiusmodi accipit: Satyreũ & pinguẽ populũ tibi trado Tarenti Incolere, & latè cędẽ per Iapygas ædes. Vnà igitur cum Phalãtho ad hanc orã vbi nunc Tarentũ, Partheniæ sunt profecti· quos barbari & Cretẽses, qui locum priùs occupauerant, humaniter & benignè excepere. Paulo aliter Ephorus tradidit, detecta cõspiratione, per suos patres quosdam egisse Parthenias, vt in coloniã ijs excedere liceret: quod si satis idoneũ cepissent locũ, permanerẽt· sin contra, redirent, quintã agri Messeniorũ partẽ sortituri· tum emissos Achiuis se coniunxisse, qui bellũ forte tũc cũ Barbaris gerebant· & ab ijs in societatẽ periculi assumptos, Tarentũ dein ædificasse. Trogus diuersè, Partheniæ, inqt, cũ ad annos triginta pueniss ent, metu inopiæ (nulli enim pater existebat, cuius in patrimoniũ successio speraretur) ducẽ Phalanthũ assumunt, filiũ Arati, qui auctor Spartanis fuerat iuuentutis ad generandã sobolẽ domũ remittẽdę· vt sicuti dudũ patrẽ eius nascẽdi habuissent auctorẽ, sic ipsum spei ac dignitatis suæ haberẽt. Itaq; nec salutatis matrib⁹, è quarũ adulterio infamiã collegisse videbãtur, ad sedes reqrẽndas pficiscuntur· diuq; & p varios casus iactati, tandẽ in Italiã deferuntur· & oppugnata arce Tarentinorũ, expulsis veteribus incolis, sedẽ sibi constituunt. Sed post annos plurimos Dux eorũ Phalanthus per seditionẽ in exilium pulsus Brudusium se contulit, quò eiecti sedibus suis veteres Tarentini concesserant. Is moriens persuadet vt ossa sua postremasq; reliqas conterãt, & tacitè spargi in foro Tarentinorũ curẽt· hoc enim modo recuperare illos patriã suam posse, Apollinem Delphis cecinisse. Illi arbitrãtes eũ in vltionem sui fata ciuiũ prodidisse, pceptis paruere: sed oraculi diuersa sententia fuerat· perpetuitatem enim vrbis, non amissionẽ hoc facto promiserat. Ita ducis exulis consilio, & hostium ministerij, possessio Tarẽtina Parthenijs in æternũ fundata: ob cuius beneficij memoriã Phalantho diuinos honores decreuere. His initijs Tarẽtini exorti, tãtis dein & opũ, & potẽtiæ incremẽtis coaluerũt, rẽpub. inqt Srabo, populari potestate, quã Græci democratiã vocãt, gerentes, vt finitimas gentes oẽs classis apparatu longè superarent · peditesq; itẽ ad triginta millia, eqtũ tria millia, cũ Ducib⁹ eqtũ mille, in expeditionẽ mitterẽt. Pythagoricam quoq; tũ amplectebãtur Philosophiã· nominatim verò Archytas, q ciuitatis principatũ diu tenuit. Verũenimuero posteriorib⁹ seculis cum in delicatas voluptates & luxum ob res nimium secundas effundi cœpere, pluresque iam ludos, festasque celebritates quotãnis agerent, quàm reliquos anni dies, tum statim in deterius vrbis abire fortuna visa· deuentũq; est eò, vt qui priùs apud se militari virtute ac gloria cæteris præstarent, externis demũ vti imperatoribus coacti sint.

ſint. Contra Meſſapios enim & Lucanos Alexandrũ Moloſſorũ regem accerſiuerunt: antea quoq; Archidamũ Ageſilai filium, & poſteà Cleonymum & Agathoclem, dein Pyrrhum, quo tẽpore aduerſus Romanos bellum ſibi concitarãt. Nec verò ipſis quos auxilij defenſionisq; ſuæ cauſa euocauerant, morẽ gerere potuere, ſed infenſos etiam ſibi ac inimicos reddiderunt: qua de cauſa commune Græcorũ huius oræ conciliũ Alexander in agrũ Thuriorũ, cum in æde Herculis agro Tarẽtino haberi anteà conſueuiſſet, conatus eſt transferre: iuſsitq; ad Acalandrũ amnẽ locũ ædificari, vbi conuentus publici fierẽt. Malè quoq; rem ab Alexandro geſtã ob ingratos Tarentinorũ mores eueniſſe ferebatur, ac ipſum id in eos Annibalis tẽporibus quũ ſpoliati libertate ſunt, redundaſse. Poſtremis deinde temporibꝰ colonia Romanorũ admiſsa, ſolito melius pacati ac tranqlli fuere: bellũ etiã contra Meſsapios Heracleæ cauſa geſſerunt, Dauniorũ ac Peucetiorũ regibus amicis ac ſocijs vtentes. Hęc fere Strabo. Herodotꝰ *a* Darij & Milonis Crotoniatę ſeculo, Tarenti imperitaſse reges, interq; cæteros Ariſtophilidem memorat. L. Florꝰ vrbis vtramq; fortunã in bello Tarẽtino diſertè cõmemorat. Tarentum, inquit, etiã Lacedæmoniorũ opus, Calabriæ quondã & Apuliæ totiuſq; Lucaniæ caput, tũ magnitudine & muris portuq; nobili, tũ mirabili ſitu. Quippe in ipſis maris Adriatici faucibus poſita in oras noſtras, Hiſtriã, Illyricum, Epirũ, Achaiã, Africam, Siciliã vela dimittit. Imminet portui ad proſpectũ maris poſitũ vrbis Theatrũ, qđ q-dẽ cauſa miſeræ ciuitati fuit omniũ ſuarũ calamitatũ. Ludos fortè celebrabãt, cũ remigãtes litori Romanas claſses inde vidẽt: atq; hoſtẽ rati, emicãt: ſine diſcrimine, inſultãt: q aũt aut vnde Romani nec ſatis norãt. Aderat ſine mora q̃relã ferẽs legatio: hãc quoq; fœdiùs ꝑ obſcœnã tupẽq; dictu cõtumeliã violant. Exhinc bellũ, ſed apparatus horribilis, cũ tot ſimul populi ꝓ Tarentinis cõſurgerent: oĩbuſq; vehemẽtior Pyrrhus, q ſemigræcã ex Lacedęmonijs cõditoribꝰ ciuitatẽ vindicaturus, cũ totius viribus Epiri, Theſsaliæ, Macedoniæ, incognitisq; in id tempus elephantis, mari, terra, viris, equis, armis, addito inſuꝑ ferarũ terrore, veniebat. Pergit hinc Florus pugnas inter Pyrrhum & Romanos, nẽpe Leuinũ, itemq; curium & Fabricium Conſſ. factas cõmemorare: maximaq; Fabricij integritate, ac pclaris ſummiſq; Romanorũ virtutibꝰ enarratis, ita ſubijcit. Quis ergò miretur his moribus, virtute militum, victorem populum Rom. fuiſse? vnoq; bello Tarentino intra quadriennium maximã partẽ Italiæ, fortiſsimas gentes, opulentiſsimas vrbes, vberrimaſq; regiones in deditionẽ redegiſſe? Aut quid adeo fidem ſuperet? quoniam ſi principia belli cum exitu conferãtur, victor primo prælio Pyrrhus, totam trementem Italiam, Campaniam, Lyrem, Fregellasque populatus, propè captam vrbem à Præneſtina arce proſpexit: & à vigeſimo lapide oculos trepidæ ciuitatis fumo ac puluere impleuit. Eodem poſtea bis exuto caſtris, bis ſaucio, ac in Gręciam ſuam trans mare ac terras fugato, pax & quies, & tanta adeo de opulentiſsimis tot gentibus ſpolia, vt victoriam ſuam Roma non caperet. Nec enim vllus pulchrior in vrbem aut ſpecioſior Triumphus intrauit. Quum ante hunc diem nihil niſi pecora Volſcorum, gregis Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidiſſet: tum ſi captiuos aſpiceres, Moloſsi, Theſſali, Macedones, Brutius, Apulus atq; Lucanꝰ: ſi põpas, aurũ, purpura, ſigna, tabulę, Tarentineq; delitię. Sed nihil libẽtius Populꝰ Rõ. aſpexit, q̃ illas quas timuerat cũ turribꝰ ſuis belluas, q nõ ſine ſenſu captiuitatis ſummiſsis ceruicibꝰ victores ſeq̃bãtur equos. Hęc Florꝰ, vnde ſatis euidẽter apparet quãta olim auctoritate

a. lib. 3.

Tarentini apud alias gentes fuerint, vtpote quæ auxilio illis aduersum Romanos venêre: quo in numero & Pyrrhus. Sed et Tarentinonum res gestas plurimis in locis narrat Liuius, nominatim verò quum *a* classem Romanam ab ijs direptam, duce qui præerat classi occiso: tum legatos qui Tarentum à Senatu missi erant, vt de ijs iniurijs quęrerentur, pulsatos, & ob id, bellũ illis indictum refert. Alibi *b* deinde progressum successumq; belli huius copiosè perscripsit. Præterea *c* victis à populo Rom. Tarentinis pacem libertatẽq; datã: & quibus dein *d* artib9 Annibal Tarentũ præter arcẽ ceperit: quo itẽ *e* momento Fabius Max. Tarentum obsidens ad potiundã vrbẽ adiutus fuerit: vtq; tum captam diripuerit: & vt interroganti scribæ, qđ de signis Deorũ fieri vellet, Deos iratos Tarẽtinis relinq iusserit: insup *f* & Diti patri ad Tarentũ ludos ex pcepto librorũ Sibyllinorũ factos, q anno primo primi Punici belli, qngentesimo & altero ab vrbe condita facti erãt, alijs in locis tradidit: multoq; pluribus etiã Tarẽti mentionẽ vsurpauit, queadmodũ nisi oratione longa repeti haud posset. Idẽ fecit in multorũ *g* vitis Plutarchus. Tarentũ Romanos euertisse post discessum ab Italia Pyrrhi: pulso em̃ rege populũ Rom. ijs gẽtib9 à quo fuerat accit9 intulisse bellũ, & q̃rundã vrbes excidisse, nominatimq; Tarentũ, Petrus Rassan9 scripsit: addẽs etiã, habita bonitatis agri ratione victores ijs oppidanis qui ab extrema vrbis clade supfuerãt, propinquo in loco nouũ condere oppidulũ permisisse, idq; esse quod nunc extat eodẽ noẽ Tarentum. At equidem haud multũ huic narrationi tribuendũ mihi videtur, nẽpe quod ait Tarentũ ab Romanis post discessum Pyrrhi euersum, nouũq; hoc oppidũ qđ nũc extat tunc ędificatũ: qppe qm̃ apud Liuiũ *h* & Plutarchũ *i* disertè scriptũ est, pditione Tarẽtũ ab Annibale captũ vti pdiximus, ac dein à Fabio Max. receptũ: adduntq; mirificam tum vrbis amplitudinẽ, maximas opes viresq; ac ingentem omniũ rerũ apparatũ fuisse. Triginta em̃ millia seruilium capitum capta, ingentẽ argenti facti signatiq; vim, auri LXXXIII. millia pondo, signa, tabulasq; ppe vt Syracusarũ ornamenta æquarent: interq; cætera signa longè nobilissimũ Herculis delatũ Romã, & in Capitolio positũ. Quæro nũc si post abitũ Pyrrhi Tarẽtũ vet9 excisũ fuit, oppidulũq; hoc nouum conditum vt Rassanus ait, quì in eo recipiendo Fabius tantam belli vim adhibere habuit necesse? quì tot millia seruorum, tantam auri, argenti, signorum, tabularũ, ornamentorũ, tantã inquã vim opũ quas Romã delatas Liuius Plutarchusq; tradunt, inuenit? Proinde quis posteriori seculo Tarentũ euerterit, & in eam redegerit speciem qua nunc est, vt castellum videatur in peninsula tribus lateribus conclusa mari, quemadmodũ ostendemus, adhuc non inuenisse nos eqlem fateri cogimur. Sed nec quo id tempore acciderit cognouimus: quanquã in historijs Blondi *k* Sabellicíq; *l* perscriptum legerim, Calabros aliasq; gentes quasdam domo pulsas Tarentũ instaurauisse, quo tempore Romã Totila Gothorũ rex euertit, Belisario in vrbe Portus Romani, quæ priùs subuersa fuerat, ex morbo decumbente. Sed neq; tum ea Tarentum amplitudine restitutum qua erat olim: solũ em̃ q̃ portui vicinius, tribusq; partib9 alluitur mari, instauratum fuit. Dein etiã pcessu tẽporis q̃ in cõtinentem vergit, muro ac ingenti fossa munitũ est. Sic à Totilæ temporibus ad hanc ætatẽ vsque creuit vti demonstrabimus. Hæc de ipsa vrbe: deinceps eius imperij species dicenda. Postquam imperij Romani maiestas in Italia cœpit iacere, Bizantinis Imperatoribus paruit, vsq; ad Saracenorũ incursiones, qui magnam Italiæ partem occuparunt, Lucanos, Brutios, Magnam Græciam, sinum Tarentinum, Salentinos, Calabriam seu Iapygiam, Apuliam, Campanię-

a.lib.9. & 12. *b.lib.13. & 14.* *c.lib.15.* *d.lib.25.* *e.lib.27.* *f.lib.49.* *g.Pyrrhi. Annibalis & Fabij Max.* *h.lib.27.* *i.in uita Fabij Max.* *k.lib.6. hist.* *l.lib.4. Enn.8.*

paniçq; partem tenuere. Saracenis eiectis in Principũ suorum potestate ac regum Neapolitanorum fuit. Ita titulo Principatus ornatum, plurimos habuisse Principes legitur, & plerosq; ex illustri Vrsinorum gente Romana: quorum primo omnium Ioanni Antonio Iacobus Marchiæ Comes Neapolitanæ Reginæ Ioannæ maritus (is enim Tarenti erat Princeps) consentiente Regina principatum vendidit, vti à Blondo [a] memoriæ proditum est. Et vltimus Vrsinæ familiæ Princeps fuit Ioannes, humanitate prudentiaq; vir singulari. Supersunt quæ veterem amplitudinem testantur vrbis antiquæ vestigia, theatri item & multorum insignium ædificiorum, ostijq; perampli ac tutissimi portus: quanquam id nunc saxis ingentibus obturatũ sit, adeo vt paruis tãtũ nauigijs, nõ etiã magnis pateat: quod qua de causa & à quo factum sit, non legi. Sunt tamen ijs saxorum mobilib⁹ arcus aliquot impositi, per quos haud secus ac ostio fluminis æstus aduenie͂tes in portum admittuntur, emittunturq; reciprocantes. Eo fit vt ingentem vim piscium omnis generis pro anni te͂pore mare hàc importet: & memorabile sanè est, quòd auratas palmorum duorum, palatoq; gratissimas hîc capiunt. Tanta verò piscium vbertas hoc in portu est, vt non solum vrbi ipsi, sed etiam plurimis Calabriæ, Apuliæ, Lucaniæq; ac aliarum partium gentibus sufficiat. Septum ostij portus quod co͂memorauimus, ipsum portum ab sinu Tarentino diuidere videtur. Hac ætate tam nobilis olim port⁹ quæ separata est pars, vulgò Mare Paruũ dicitur. In circuitu M.P. XXX. in longum VIII. in latum II. colligit vti mihi piscatores affirmauere. Strabo tñ ambitu centena tantũ stadia continere dicit: nisi mendũ in libris esse arbitremur: putoq; fidem nos sequi accolarum & piscatorum tutò posse: quippe qui assiduè cum in eo versentur, mensuram spatiumq; totum exactè tenere credi debent. Neque verò post seculum Strabonis auctum arbitrari queo: tum quòd vndique præcelsis rupibus sit clausus, tũ etiã ꝙ in introitus dextra, muri reticulati insigniũ olim ædificiorum vestigia cernuntur, vbi vrbs vetus extitit. Et sanè haud difficile est animaduertere nobilissimũ quondam hunc tutissimũq; portum fuisse: quippe cum vndique rupibus altissimis conseptus præterquam in aditu sit. Fauces eius nunc obturatas vt diximus seruari propter vberrimum ex piscium captura quæstum existimare libet: nunquam enim piscatoribus caret: assiduè habet qui vel retib⁹, vel hamis, aut omnino quouis alio instrumento piscentur. Ostium portus in sinum emittit Tarentinum, quem accolæ nunc vulgò Mare Magnum vocant. Eo in digito continentis quem descripsimus, quique inter portum & sinum procurrit vrbs ipsa sita est, admodum exigua, si ad veteris amplitudinem & spatia conferatur. Extremam obtinet antiquę partem: longaq; multò magis quàm lata: nec iam ædificijs decora, sed habitationes admodum rudes habens, quippe quæ ferè piscatorum nunc sunt: vbi quondam tanta nobilissimorum hominum multitudo incoluit. Postrema in parte qua continentem spectat, vbi prisca vrbs erat, arx est munitissima, cinctaque marinis aquis, pridem à Ferrando Arragonio primo Neapolis rege refecta. D. Cataldi ossa quondam vrbis antistitis Tarentini seruant. Silius [b] in earum vrbium enumeratione, quæ post cladem Romanorum apud Cannas ab nomine Romano ad Punicum defecere, Tarenti quoque mentionem facit, inquiens: Inde Phalanthęo leuitas animosa Tarento Ausonium laxare iugum. Inclytum est Tarentum ciue Archyta Philosopho, cuius memoriam D. Hieronymus ad Paulinum summo cum ho-

[a] lib. 21. hist.

[b] lib. 11.

cum honore vsurpat, Platonem huc eius videndi causa venisse scribens. Et Horatius a ipsum Archytam his versibus affatur: Te maris & terræ numeroq; carentis arenæ Mensorem cohibent archita. Et pòst:

a.li.1. Od.

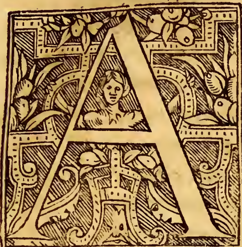
Plectantur syluæ te sospite, multaq; merces
Vnde potest tibi defluat æquo
Ab Ioue, Neptunoq; sacri custode Tarenti.

Ortus etiã hinc erat Aristoxenus, q celebrẽ philosophiæ scholã Mantineæ diu habuit, & prælatũ sibi ab Aristotele Theophrastum periniquè tulisse dicitur. Scripta reliquit plurima qbus summam doctrinam est testatus, cum in omni sciẽtiarum genere, tum verò in musica pcipuè vt Suidas scribit. Hũc Marcus b Tullius & Vitruuius Pollio auctores sunt cẽsuisse, animũ cõstare harmonia. Tarẽtinus quoq; fuit Luritus philosophus ętate sua celeberrimus: sed & alij præterea tam multi, cum litteris, tum cæteris virtutibus illustres viri hac vrbe nati, vt omnes recensere nimis longũ foret. Extra Tarentum haud procul ædicula subterranea visitur: fama regionem tenet à D. Petro apostolo factã, q enauigato mari primùm hîc in terrã egressus sit, & hinc Romã arripuerit iter. Summa vt par est non solum apud Tarentinos, sed etiam à finitimis religione colitur. Tarentinus ager opimus est, & omnium rerum ad vitam vtilium fertilis, itemq; salem generans, quem Plinius c vti suauissimum candidissimũq; præ cęteris generibus commendat. A Varrone mel Tarentinum laudatur. Macrobius d nucem Tarentinã adeo fragili esse putãine, ac ita mollem scribit, vt vix attrectata rũpatur. Et Fauorinus nuces ac item oues molles, Sabinorũ linguà Tarentinas vocari dixit· vnde Varro etiam Tarentinorum nominis originẽ tractã ad Libonem scripsit: quod confirmare videtur Horatius inqens: Et molle Tarentũ. Plinius e Tarentini porri meminit: itemq; de ficis, Tarenti, inquit, tantùm prædulces fici nascũtur quas vocãt Orias. Alibi etiã putaminũ nucũ molitiẽ vti suprà diximus confirmat: dein & castaneas Tarentinas cũ Neapolitanis commendat: insuper de myrto scribens, Tarenti ait folijs minutis est. Martialis de porro, Fila Tarentini grauiter redolentia porri Edisti quoties, oscula clausa dato. Emensa planitie lata quæ partim exculta est, partim dumis horret, vbi vrbs antiqua fuit, tertio lapide fluuius occurrit Galesus, etsi quinto esse Liuius dixerit, Annibalem capto Tarento ad Galesum flumen profectum cum cęteris copijs ibi castra posuisse scribens. Sed quid si tantum inter amnem vrbemq; spatij temporibus illis credamus intercessisse, paulatim verò exinde, quæ ferè solet amnium esse natura vt temporum vicissitudine cursus alueosq; mutent, propiùs ad vrbem accessisse? Flumen idem à Virgilio f memoratur hoc versu: Qua piger humectat flauentia culta Galesus: annotatq; Seruius, Galesum amnem esse Calabriæ non procul Tarento: vnde licet conijcere Seruij memoria tractum hunc circa Tarentum Calabriam dictum, quanquam Apulia nostro seculo vocetur. Finis hîc Magnæ Græciæ quemadmodum à Ptolemæo describitur· itaq; vti promisimus Terra Hydruntina decætero est dicenda.

b in Thusc. quæst. c. lib. 31. cap. 7. d. cap. 3. Satur. e. lib. 15. f. lib. 4. Georg

SA-

SALENTINI ITALIAE REGIO NONA.

ABsoluta Magnę Gręcię descriptione proxima coniuncta que regio Salentinorũ est, varijs olim nominibus vt Strabo *a* refert appellata: primùm enim Iapygia Messapiaq;, dein & Calabria Salentiniq; dicta. Iapyges incolas à quibus ipsa regio Iapygia, nominis auctorem habuisse Iapygem quendam Dedali filium ex Cretensi muliere susceptum, ducem eorum q huc ex Creta comigrarunt, tradit Strabo, confirmant Appianus, *b* Plini9, & Solinus. Messapiam vocatam scribit Solinus à Messapo Græcorum ductore, quem etiam Virgilius *c* compellat inquięs: Ductores primi Messapus & Vfens. Et Seruius in expositione huius eiusdem poëtæ versus, *d* Mittitur & Venulus magni Diomedis ad vrbem, annotat, Euboea in insula montem esse Messapum, à Messapo duce nominatum, q pòst in Iapyges profectus, appellationem etiam ab se illorum regioni Messapiæ præbuit. Calabriam item olim huius orę partem vocatam infrà commemorabitur, nimirum ἀπὸ τοῦ καλὸς καὶ βρίθω, quod vbertate fertilitateq; præcipua sit, vti in Brutijs est expositum. Salentinos Cretensium fuisse coloniam Strabo, Solinus à Lytijs conditos tradit: alij vt Festus, etymon nominis à salo deriuant, quòd hæc gens pene circumquaque mari ambiatur, isthmo tantum modico continenti annexa: ortam verò putant à Cretensibus & Illyricis, qui societate cum Locris inita, ijs locis cõsederint. Nonnulli Salentinos dictos putauerunt à fœdere, quod inter Idomenæos & Cretenses in salo siue mari initum fuit· quoniam in hanc oram Lytium Idomeneum commigrasse testis est Virgilius *e* inquiens: Et Salentinos obsedit milite campos Lytius Idomeneus. Obseruare sanè licet Iapygum & Salentinorum nominibus antiquos frequentiùs vti · quod ex Liuio nominatim vbi *f* Semproniij pugnas cum ea gente, primam aduersam & ignominiosam, alteram fœlicẽ laudabilemque cõmemorat, apertissimè colligitur. Et Halicarnasseus *g* multos ex Æneæ socijs è nauibus in Iapygiæ promontorium egressos scribens, id tum Salentinum appellatum adijcit. Nomen etiam huic regioni Apuliæ datum · & recentissimum nunc Italis ab Hydrunte vrbe, Terrę Hydruntinæ. Nos præcipuè Salentinorũ vtemur, quod & Sẽpronius, & Plinius & Mela cãpos Salẽtinos appellãs, & Ptolemæus vsurpãt. Fines hoc modo describemus, vt ab Tarẽto per litus Adriatici maris quod inter Magnam Gręciam & hanc ipsam regionem est, ad promõtoriũ Salentiũ siue Iapygiũ, vnde vsq; Brundusiũ flexu secundũ Ionij maris orã procedamus, Brundusio rectà per cõtinentem Tarentũ reuertamur. Et hæc eadem Herodoti descriptio est · nimirũ ut à meridie sit Tarentum & mare vsq; ad promõtoriũ Salentinũ, ab orientę promontoriũ idem cũ Ionio, itemq; ab Septẽtrione, ab Hydrũte nimirũ vsq; Brundusiũ, dein ab occasu Apulia Peucetia cũ parte locorũ q Magnæ Gręcię dedim9. Peninsula quædã his terminis efficitur, Ionio Adriaticoq; mari circumscripta latitudine inter Brundusium & Tarentum XXX. P. M. vt Plinius, vel amplius X, vt Rassanus prodidit. Strabo certũ stadiorũ milliariumue numerum haud exprimit · sed iter ait esse diurnum expediti viatoris. Litus

omne

a.lib.6.
b.lib.1 bell. ciuil.
c.lib.8.
Aene.
d.lib.8.
Aene.
e.lib.3.
Aene.
f.lib.59.
g.lib.1.

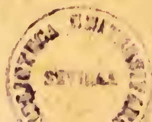
omne ab Tarento Brundusiũ ambitu P.M.CC.colligit,magisq; in hybernum so lis exortum q̃ æstiuum procurrit. Regio fertilis & opima·quondam vt auctor est Strabo,tredecim honestissimarum vrbium,quæ iam tum illius ætate præter Brun dusium & Tarentum ita perierant,vt perexigua essent oppidula. Nunc hoc tractu solum est Aletium, quod vrbis nomen ac æstimationem honestè sibi vendicare possit·omnia cætera vel ruinis & interitu, vel desolationibus in modica abiuere castella. Agrum Iapygiæ Strabo non sine admiratione commodùm oppidò esse scribit,quòd supremum eius solum asperum appareat, verùm aratro perstrictũ apertumq; glebã admodum pinguẽ ac vberem summæ altitudinis exhibeat,quòdq; siticulosus aquarum penuria videatur·tñ & pascua habeat lætissima, & arborũ vbiq; multitudinem. De Salentinis multa sępeque Liuius·inter cætera cum *a* eos à Populo Rom.hostes esse iudicatos,& alibi *b*,posteà quoq; deuictos scribit. Nunc ad singula dicenda progressuri,principium à Tarento ducemus,quo superior nobis conclusa regio fuit. Itaq; post Tarentum via P.M. V.est ad nobilissimum D. Viti cœnobiũ,familiæ D.Basilij·ad saxi iactum à mari distans. Caput ibi D. Viti persanctè non solũ Tarentini,sed etiam aliæ gentes finitimæ venerãtur. Ad quintũ inde lapidem Monacitiũ,mille pass.ab ora,locus quidem non frequens incolis,ꝙ præter aratores in hoc tractu nemo ferè versari soleat,arce tamen opinione nauigantium inuicta nobilis. A Tarento introrsum per continentem mille pass. & amplius à mari plurimæ quoq; villæ reperiũtur,regionis incolę Casalia vocant,cũ singulis turribus ad agrorum tutelam, & contra piratarum excursiones. In his est Litianum à Monacitio quaternis P.M.deinde Pulsanum, & Leuranum vbi fontes plurimi,quorum irrigationibus agri circumiecti mira fertilitas. Vlteriùs item à Monacitio millibus IIII. à mari tribus,castellum est Marucium : nec procul à litore vetustissimum D.Petri fanum,ipso viuo vt fama est constitutum · ad quod III.Non.April.frequentissimus quotannis mortalium concursus fieri solet. In ora tum ciuitas sequitur Gallipolis,ita Melæ vocata,sed Anxa Plinio,P. M.à Tarẽto XLII. Eam initiò Græcos,deinde Gallos tenuisse Rassanus vult:nobis contrà videtur, Græcos successisse Gallis·idq; potissimùm nominis argumẽto ꝙ à Græcis vti vrbi de Gallis captę inditũ,Gallipolis nã si primos Gręcorũ fuisse colonos arbitraremur,posteriores Gallos,illi sanè nõ gręcã appellationẽ,sed aliã ex sua lin gua vernacula cõdidissent. Accedit huic sentẽtiæ,ꝙ Ecclesia Gallipolitana,tanq̃ à posteriorib⁹ colonis Gręcis etiamnũ instituta ritusq; Græcorũ obtinet· quòdq; in more habet, nunc originis gentisque græcanicæ, nunc latinæ, per vices æquas episcopũ creare. Scopulo insidet seu insulæ modicæ,q mari vndiq, cingitur · cõtinenti adhæret põte saxis ingẽtib⁹ suffulto,q nõnunq̃ tumidis vndis ita prorsus occultatur,vt vrbi plena tum insulę forma sit. Munitissimũ itaq; natura sitũ habet, vt adeo haud facile vi expugnari posse videatur. Locus instar est fori,& negotiatoribus accessu tã mari,q̃ terra ꝓpportunus·quaꝓpter toto anni tẽpore mercatorib⁹ frequẽtatur,maximeq; Genuatib⁹. Exaduersum duæ lõgiùs in altũ ꝓiectæ insulę,sed ꝑmodicæ minimiq; momẽti cernũtur. Ager Gallipolitan⁹ optim⁹ & fertilissim⁹ est·oleo,vino,croco,cęterisq; fructibus ad vsũ humanę vitæ cũprimis abũdãs:mare valde pisculentũ habet. Exhinc itẽ P.M.XXX. ꝑ lit⁹,ꝓmõtoriũ est, D. Marię Caput nũc vocãt, ab illi⁹ gloriosissimę cęlorũ reginę ꝑaugusto fano·Salẽtinũ ęt Iapygiũ dixere veteres,Plini⁹ Acrã Iapygiã,Strabo scopulũ & vltimã Iapygiã. In maria q̃ longissimè ꝓcurrit versus exortũ hybernũ·& paulatim sese cõuertens, ad Laci

a.lib.9.
b.lib.15.

ad Lacinium flectitur, quod ab occasu contrà prominens, ostium Tarentini sinus claudit· quemadmodum exaduersum Iapygio montes in Epiro citra Sasonem insulā, quos Acroceraunios Ptolemæus appellat, discrimen Ionij Adriaticiq; maris efficere putantur, vti inferiùs exponemus. Vt aūt ad Caput D. Mariæ reuertamur, vbi templū illius Diuæ nūc esse diximus, ibidem olim pulcherrimū ditissimumq; Mineruæ fuit, de quo Strabo: cuius etiamnū certa vestigia supersunt ad iactum lapidis ab D. Mariæ. Sunt hæc quoq; loca Nympharū vt olim credebatur, operibus quibusdam inclyta. Virgilius Æneæ nauigationem ex Epiro commemorans, eum apud hoc Mineruæ primò in Italiæ continentem egressum significat cum inquit a: Crebrescunt optatæ auræ, portusq; patescit Iam propior, templumq; apparet in arce Mineruæ. Seruius itē in eo versu b, Graiugenumq; domos suspectaq; linquimus arua, Aeneam ad hunc Calabriæ locum adnauigasse scribit, illa solum de causa, quò sacris hoc in fano operaretur, vbi fama erat Vlyssem ab Diomede Palladium Ilio ereptum recepisse. Dionysius Halicarnasseus c tamē apertiùs non omnes vno in loco Troianos è nauibus egressos, sed maiorem classis partem ad Salentinum promontorium ait appulisse, Aeneam verò ad Mineruæ templum cum reliquis nauibus delatum, ideoq; portum ibi ex illo tempore dictum Veneris. Iapygium promontorium à Lacinio DCC. stadijs abest· oppidoq; Crotone totidem, vbi Tarentini sinus initium ex Strabonis sententia constituimus. A Capite D. Mariæ per oram spatio P.M. XX. ciuitas succedit Castrum, frequens negotiatorum conuentibus, præsertim olei coëmendi gratia, quod propter loci opportunitatem ex circūiectis agris eò deportatur. Cladem anno post C.N. MDXXXVII. memorabilem accepit cum à præfecto quodam Solimanicæ classis, quæ ad Aulorum Nauale mittebatur, ingentibus copijs in terram expositis, oppidani metu perculsi eo se pacto hosti dedidissent, ne quid hominum vitæ pecunijsq; damni daretur: etenim nec seruata conditionum fide hostis vrbem diripuit· & trucidatis omnibus inualidis, reliquam multitudinem captiuam abduxit. Solimanus tamen Imperator re intellecta non solum id in Ducem classis capitali supplicio vindicauit, sed etiam abductos mortales domum vnà cùm rebus suis remisit. A Castro deinde per oram millia XX. promontorium est Caput Leucæ, nomen ab oppido Leuca tenens, quòd hîc Strabonis ætate fuit. Rassanus ait eos in errore versari, qui Caput D. Mariæ, Caput Leucæ esse dicunt, idq; Strabonem vrbis Leucæ commemoratione demonstrare, iuxta quam is suo seculo fontem odoris teterrimi extitisse scribit· ex fabulis addēs, quòd cum ibi reliquos Gygantes Leuterinos è Campania locis Phlegræ finitimis à se pulsos Hercules exagitaret, eos terra deuoratos· ideoq; fœtidas illic aquas istorum cruore infectas scatere· Leuternium etiam ea de causa litus vicinum esse appellatum. A Leucæ promontorio Sason insula maris Ionij non procul Apollonia Epiri oppido, L.P.M. abest, vti indicare videtur Plinius· quanquam doctissimus Barbarus codices eius tam nouos, quàm veteres vbi mille milliaria scribitur, mendosos asserat· maiorem quippe centenario numerum esse non debere. Mihi Strabo probatur vt spatiū hoc L.P.M. non excedat, quod etiā omniū nostræ ætatis opinione voceq; cōfirmatur. Plinius hinc ex Italia breuissimam trāsmissionem in Græciam esse scribit: quod interuallum pedestri continuare transitu pontibus iactis primùm Pyrrhus Epiri rex cogitauit, post eum M. Varro, cùm classibus Pompei Piratico bello præesset: vtrumque tamen, inquit, aliæ curæ impedierunt. Itaq; cum à Leucæ Capite Sason non amplius L. P. millibus absit·

a. lib. 3. Aeneid.
b. lib. eod.
c. lib. 1.

a.lib.3. Aeneid.
b.lib.1. bell. Goth.
c.lib.2. bell. ciuil.

fretum non vltra LX.M. patere poteſt inter idem promontorium & montes Ceraunios: de quibus ita Virgilius a: Prouehimur pelago vicina Ceraunia iuxta Vnde iter Italiam, curſusq; breuiſsimus vndis: quos verſus exponēs Seruius, inter mõtes Ceraunios & Italiã interuallũ eſſe tam exiguũ ait, vt cõmodè ſpatio mediæ noctis tranſmittatur: cum non amplius inter Italiæ Græciæq; continentẽ LX. P. M. intercapedo ſit. Quarto dein à Leucæ promõtorio milliari per mare ciuitas ſuccedit Hydruntum, vt Antoninus & Strabo vocat, vel Hydrus, vt Mela, vel vt Plinius Hydruntiũ, aut vt Ptolemæus, Hydra, aut vt Procopius b & Appianus c Hydruns. Ætate Strabonis vrbs erat modica: nũc perhoneſta, caputq; regionis eſt, cui nomẽ etiã à ſe præbuit Hydruntinæ Terræ. Iacet prope Leucæ promontoriũ in altiſsimis oræ rupibus Epirum ſpectans. Arcem habet eximiam in ſaxo mari imminenti: qua propter ſi nihil rerum neceſſariarum ad tutelam deficiat, omnino ab omni vi inuicta creditur. Opus id Alfonſus Arragonius alter, rex Neapolis fecit, poſt vrbem de Turcis receptam, qui anno à C.N. MCCCCLXXXI. ductu cuiuſdam regaliũ claſsium præfecti huc ex Epiro traiecerant: vrbeq; aduentu repentino capta, viros omnes trucidarant, ad ſeruilia miniſteria pueris tantùm ac mulieribus conſeruatis: vti mihi vir honeſtus quidam ex ipſis illis quibus tum parcitum eſt, expoſuit. Rem totam is hoc ordine memorabat. Hoſtibus de improuiſo in vrbem incurrentibus oppidani diu fortiter acerrimeq; nequicquam reſtitere. Perditis itaque rebus cum vndique Turcarum irruptio fieret, ciuitatis antiſtes repente pontificalibus infulis arreptis, capiteq; mitra decorato, crucẽ dextra tenens, ſummo animo cum illa Chriſtianorum manu quæ aderat in hoſtem aduerſum profectus, ardentique ac intrepida voce cunctos in Chriſti fide conſtantiam præſtare cohortatus, nec eos expaueſcendos clamitans, qui corpus ferire queant, quòd ad propoſitam fidelibus animæ beatitudinem, quæ corporis occidione pro Chriſto, acquiritur, id ne flocci quidem ſit, aliaque multa in hanc ſententiam piè ſanctẽq; effatus, ipſe primus cum magna ſociorum parte telis immanium belluarum fortiſsimè occubuit: cæteri ad octingentos comprehenſi omnes, deductis veſtibus nudi extra muros in vallem exiguam pertracti ſunt, quæ nunc ab illo ſingulari conſtantiæ triumpho, quem ibi tanta fidelium multido pro Chriſti nomine crudeliſsimis laniata ſupplicijs, glorioſè egit, Martyrum appellatur. Conſtitutos autem in eo certaminis loco, primùm Turca præmijs ampliſsimis propoſitis vt fidem in Chriſtum abnegarent, tentare: deinde minis indictaque morte ſi recuſarent, terrere. Sed omnium vna voce glorioſiſsima, quacunq; vi occumbere paratos eſſe potius, quàm ſacroſanctum nomen Chriſti deſerere vociferantium, illuſtri exemplo teſtatum probatumque pietatis noſtræ perinfeſtis immanibusque eſt hoſtibus, nequaquam in Chriſti athletis idem quod ardentiſsimum coronæ deſiderium, conſtantiaq; Chriſtiana, tam ſolida certaq; columna Chriſto fulcita, vel immẽſa præmia rerum fluxarum poſſe, quæ improbiſsimi captare ſolent, optimi quique ridere, ſpernere, proculcare, quia præ Chriſti regno affluentiſsimo friuola uanaque ſunt illa omnia: vel metum etiam contumelioſæ necis valere, ad quam humanis tenebris inuoluti expaueſcunt, Chriſti lumine illuſtrati ſe confirmant, offerunt, obtrudũt: quoniam pro illa æterna & ineffabili cœleſtis vitæ beatitudiue nulla vis tormentorum ſatis horrenda ac immanis excogitari poteſt, quæ timeri mereatur. Itaque cum iam hoſtis occidione cædeq; immani ſæuiret, Chriſtiani ſeſe mutuis inuicem exhortationibus ad conſtantiam intrepidè cõfirmare. Tum vt mihi vir ille qni teſtis horum

omnium

omnium & ſpectator adfuit, enarrabat, voces, ibi patrum ad liberos audiebantur huiuſmodi, omnino non oportere corporis interitum, ſed animæ metuere: ingreſſum porro ad æternam animę beatitudinem atque vitam corporis occidionem eſſe· cumque certiſsima naturæ lege ſemel omnibus ex iſto mundo emigrare ſanctũ perſcriptumque ſit, nullam rationem meliorem atque præſtabiliorem excogitari poſſe neceſsitati omnino parendi, quàm ſi hanc vitam momentaneam fortiter pro Chriſti nomine profundamus, certiſsimumq; nobis & ampliſsimum æternæ vitæ præmium acquiramus. Liberi quoque viciſsim à patribus accepta monita ipſis illis inculcabant· decere imprimis vt quæ filijs ſuaderent, ipſi quoque vnà conſtanter obeunda ſibi proponerent: ſe iamdudum ſanctis exhortationibus pertinaciſſimè parere conſtituiſſe· parẽtes exemplo liberis nequaquam deeſſe oportere. Multis denique in hanc ſententiam pijs inter eos habitis ſermonibus, omnes ad martyrij coronam tanquam ad ſplendidas epulas, cum ad æternæ vitæ dapes reuera proficiſcerentur, exultatione gaudioq; ſummo ſeſe obtulere. Trucidata ſic internecione tota illa virorum multitudine, pueriſq; ac mulieribus acerbiſsimè ſeruituti mãcipatis, primùm omnia cœnobia Turcæ ſubuertere: fana dedicata ſanctiſsimis religionibus in impuras ipſorum Moſcheas commutare: Diuorum ſimulacra vti ne quod Chriſtianæ pietatis veſtigium vſquam appareret, diſsipare. Relictum tamen vnicum Diuæ Virginis cum filiolo ſignum, quod miraculo nõ viſum creditur fœdis illis noſtræ religionis hoſtibus, cum in ſummi templi ſacrario palam aperto ſtetiſſet loco. Id pòſt vrbe ab Alfonſo Arragonio pulſis Turcis recepta, temploq; reſtaurato ſummis ornamentis decoratum eſt, & in hodiernum vſque diem præcipua religione veneratur. Collecta quoque tum oſſa martyrum illorum de quibus ſuprà diximus, & in ſacello quodam ſummi templi ordine collocata: res etiam vt geſta eſt omnis, ibidem picturis expreſſa. Mihi ſanctiſsimis ijs oſsibus intuendis incredibile pietatis incendium animo obortum in memoria habeo: ſubiebat enim cogitatio de immenſa maximi optimiq; Dei benignitate erga fideles, quòd ijs perpetuò ac omnibus ſeculorum ætatibus exempla ſignaq; ſuæ potentię miſericordia temperatæ exhibeat· teſtata nimirum probataq; orbi, tot etiam noſtris temporibus à ſe confirmatorum martyrum cõſtantia, qui fidem Chriſti ſanctiſsimam, vitæ profuſione aſſerere non dubitarunt. Hæc ad conſolationem piorum huius ſeculi, quo tot etiam extitere martyres, grato quodam vti ſperamus diuerticulo commemorare voluimus, quò cuncti intelligant diuinam gratiam ceſſare nunquam, ſi modo eam aſſequi contendamus. Poſtquam, vt ad inſtitutum reuertamur, receptum de Turcis Hydruntum eſt, ita paulatim & mœnibus inſtaurari, & colonis diuerſorũ locorum nouis impleri cœpit, vt nunc munitionibus operibusq;, populi item frequentia ac ciuilitate perhoneſta rurſum vrbs ſit· opibus etiam indies incolarum negotiatione plurimum augeatur. Agrum habet cum pulchrum, tum vberem & fructuum optimorum fertilem. Hortis paſsim cultiſsimis amœniſsimiſq;, citris, medicis, limonibus alijsq; ſimilibus arboribus plenis, nitet. Hydrunte P.M. VIII. per litus, (flexu nempe à promontorio Leucæ ad occidentem verſus, quemadmodum Ptolemęi pictura ſignificat) munitiſsimum & inuictum vti apparet, in ſcopulo maris caſtellum eſt Rocca. Tractus hic propemodum vniuerſus inter Hydruntem & Brunduſium oleis refertus eſt, oleiq; maximam oppidò copiam ſuppeditat, vti in mediterraneis dicetur. Octauò à Rocca milliario per oram, vicus ſequitur D. Caſtaldi, vbi turris Aletio tanquam portus vſum præbens, à quo P. M.

octo distat: huc quippe Aletini merces ex vrbe deferunt in naues. Hinc tum VIII. fere. P.M. ciuitas est Brundusium, vt Strabo, Plinius, Solinus, Mela, Cæsar, Liuius, Ptolemæus, Appianus, Tacitus a, Silius b eo versu, Nec non Brundusium quo desinit Itala tellus, Cato his verbis, A Gargano ad Brundusium coluere Cœli, breuiter omnes scriptores appellarunt. Mela simulq; Ptolemæus ab hoc oppido ad Hydruntum per mediterranea Calabriam extendi tradunt, vti in continentis postea descriptione commemorabimus. Brudusium in Apulis vt Trogus c scribit, Ætoli condidere, qui Diomedem secuti erant: pulsis autem ab Apulis cum oracula consuluissent, data dictio est, locum quem repererant perpetuo possessuros. Hac de causa cum per legatos sub belli comminatione restitui sibi vrbem postularent, Apuli cognitis Deorum responsis, legatos eorum interfectos in vrbe sepelierunt, perpetuos illic habituros sedes: quamobrem ita defuncti oraculo in posterum vrbem retinuere. Strabo d aliter Brundusium Cretenses incoluisse tradit, qui è Cnosso cum Theseo venerant, & posterioribus seculis cum regia potestate gubernaretur, maximam eius agri partem occupauisse Lacedæmonios Phalanto duce, quem tamen postea Tarento pulsum à suis, vti in ea vrbe commemoratum est, Brundusini recepere. Coloniam deinde populi Rom. Brundusium deductam vnaq; Fregellas, auctor est Liuius e. Quondam vrbem hanc opibus & potentia tantum valuisse Florus prodidit, vt Salentinorum haberetur caput, nunc & deserta propemodum, & collapsa iacet, quod intestinis odijs & contentionibus euenisse Rassanus ait: ciues enim ipsos inter se diu cædibus & ædificiorum demolitionibus incendijsque plusquam hostili immanitate sæuijsse. Permunitam habet arcem, & portum toto orbe cumprimis celeberrimum, de quo Florus ita. Salentini Picentibus additi, caputq; regionis Brundusium inclyto portu. Conditio eius quemadmodum & Strabo describit, eiusmodi est, vt plurimi vno ostio portus includantur, ideoque nulla fluctuum agitatione turbari possint, intus sinuoso recessu vim ventorum excludente: formam quippe ceruinis cornibus perquam similem obtinet, vrbs ipsa capitis, vnde & appellatio, Brundusium, quoniam ea voce Messapiorum lingua ceruinum caput significetur. Locus hunc situm obtinet. In vrbem aditus ex continente est, vbi arx fortissima. Latus vtrunq; cornuum instar aquæ marinæ tenent, quæ sub oppido coëuntes, id in peninsulæ formam redigunt. Ipso in portu manifestè illa inter vrbem & continentem cornua tam lata profundaq; cernuntur, vt quamuis numerosissimam classem quarumcunque nauium percommodè receptura forent. Ad fauces duæ sunt aduersæ nō magno interuallo turres, inter quas catena ducta portus ostium occludi potest. Ex hoc priore dein aditus in alterum ampliorem est, qui paulatim se in vtrumq; latus explicans, tutissimam atq; pulcherrimam nauiū statione efficit. Dextrà non procul Turris Caballina, læuà, ex aduersum, Pœnalis, vtraq; ad portus tutelam ædificata: inter quas tribus ab vrbe P.M. in mari, directò contra primi portus ostium scopulus apparet, longitudine pass. mille, latitudine quingentorum. In eius fronte quà vrbem prospectat, arx est munitissima, Castellū Insulę vocant, Ferrandi Arragonij primi, regis Neapolitani opus, ambōrū portuū admirabile præsidium: omnino enim alterum latus eius tangere oportet ex alto se recipientes. Arx est vt ego vidi ad omnē vim inuicta, si modo nihil ad defensionē necessariū desit. Situ insula est vndiq; mari cincta: nam à Septentrione quoque per fossam saxo incisam æquore circumfunditur. Vt ad portum in quem vrbis pars excurrit primum, reuertamur, quondam ibi fontem extitisse, nauigantibus incorruptas

a. lib. 3.4.
b. lib. 8.
c. lib. 12.
d. lib. 6.
e. lib. 19.

ptas aquas præbentem auctor est Plinius. Brundusium olim mirè frequentatum, quòd ex Asia Græciaque Romam proficiscentibus, aut dein in eas regiones cogitantibus, aditu cum terreno itinere, tum mari peropportunum habeatur, omnes omnium historiæ memorant. Vrbis mentionem persæpe facit Liuius: & nominatim [a] Brundusinos inter duodeuiginti colonias recenset, quæ bello Punico altero rem populi Rom. milite pecuniaq; iuuerunt. Idem alibi Cn. Pompeiũ hîc à Cæsare obsessum, præsidijsq; disiectis vrbe elapsum narrauit: qua de causa bellum tunc in Thessaliam translatum est, vbi deinde Pompeius deuictus. Ea res ab ipso Cæsare sigillatim in commentarijs [b] perscribitur, exposita quoq; fugæ Pompei ratione, quum à se portus diligentissimè teneretur. Adhuc in vrbe iuxta portum binæ stant columnæ ingentes: sed qua de causa fuerint erectæ nondum inuenimus. Facius in hanc sententiam de Brundusio scribit.

a.lib. 27.

b.lib. 1. de bell. ciuil.

Atenim haud absq; multis curis quærebamus
Scyllatium, Tarentum, & Brundusium,
Quippe qm̃ omnia hæc infidę habitant gentes.

Ortũ Brundusio Pacuuiũ poẽtã, Ennij ex sorore nepotẽ traditur, qui relictis aliquot à se scriptis Tragœdijs, annos nonaginta natus, Tarẽti decedens, hoc Epitaphiũ habuit vt refert Gellius.

Adolescens tametsi properas hoc te saxum rogat
Vt se aspicias, deinde quod scriptum est legas:
Hîc sunt poetæ Pacuuij Marci sita ossa:
Hoc volebam nescius ne esses, Vale.

Plinius auctor est ab illo templum Herculis in foro boario picturis illustratum fuisse. Brundusium nunc Archiepiscopali sede nobilitatum est. Agrum habet omnibus rebus ad vsum humanæ vitæ abundantissimum ac vberrimum, olei præsertim tãta copia, vt cui olearum his in locis ingentia nemora visa non sint, incredibile planè videri possit. Volaterranus Brundusium Ionij Adriaticiq; maris discrimen collocat: quod etiam Plinius videtur innuere: Ptolemæus autem Apuliam Peucetiam & Dauniam de quibus infrà mox agemus, ad sinum Ionium monte Gargano definitũ ponit: diuersissimè Agathius [c] Ionium sinum inter Hydruntem & Pisaurum concludit, in hæc verba scribens. Leuthares quod reliquum erat exercitus ductans, Apuliam & Calabriam petit: & ad usque Hydruntem vrbem processit, quæ supra litus insidet Adriatici maris, vnde Ionius incipit sinus. Et paulo pòst. Vldach vnus qui ad Pisaurum iunctis exercitibus stationes habebant, & saltum insederant, vbi præuios equites conspexere in ipso litore Ionici sinus iter habentes. In hac auctorum varietate nobis Ptolemæum sequi certum est: ideoq; nunc sinum Ionium Brundusio ad montem Garganum vsq; extendi, inde Adriaticum incipere constituemus. Ionium mare sic dictum Annius in cõmentarijs ad Berosum ex Solino refert ab Ione Naulochi Apuli filia, q̃ procaciter insidentẽ vias, inquit Solinus, Hercules interemit. Ionici itaq; litoris nomen hanc regionẽ Apuliam inde consecutã existimat Annius: quod etiã approbat hac sententia Facius [d].

c. lib. 2. de bell. Goth.

d. lib. 3. Cant. 15.

Ionicum etiam ab Ione denominatur:
Et Adriaticum ab vrbe Adria
Quæ quondam hoc situ florentissima fuit.

Percursa nunc tota peninsulæ ora, quam Tarento Brundusioq; contineri demonstratum est, mediterranea decætero sunt dicenda. Prius autem q̃ ad ea deueniamus, operæpretium est visum admonere legentes, à Brundusio Romam duas olim vias fuisse quemadmodum & Stra-

bo tradit. Vna erat directior, mulisq; vectarijs opportuna per Peucetios & Daunios & Samnites vsq; Beneuentum: in qua primùm Egnatia ciuitas, deinde Celia, Netium, Canusium, & Cerdonia: altera per Tarentum paulo magis ad læuam, quę diurno itinere ducebat in Appiam plaustris longè cõmodiorem: in qua vrbs Vria Venusiaq;, hæc inter Brundusium Tarentumq; media, illa in Samnitium & Lucanorum confinio. Iungebantur hæ viæ ex Brundusio ad Beneuentum in Campania: vnde vsq; Romam vna ducebat Appia per Caudinum, per Caliculam, per Capuã, & Casilinum, ac Venusiam, indeq; per ea loca quæ diximus. Tota hæc à Brundusio Romam CCCLX. P.M. habebatur. Erat insuper & alia præter superiores duas à Brundusio Romam, è regione, inquit Strabo, per Brutios, & Lucanos, & Samnites: Appiæq; iungebatur in Campania, sed per Apennini iuga tridui itinere longior. Omnium harum pasim adhuc vestigia conspiciuntur, maximeq; circa Brundusium. De vijs igitur hactenus: consequens est vt ad mediterranea procedamus.

MEDITERRANEA SALENTINORVM.

BRundusio Tarentũ itinere terreno Plinius, vti antea quoq; diximus, interuallum esse P.M.XXXII, Strabo diurni itineris asserit. Hac itaq; via recta Brundusio P.M.VIII. Tarentũ versus ad radices exigui collis brachij, quod ab Ostuno de quo postea, protenditur, oppidum est Missaniũ, eruditis Messania vocatum. Ego quondam hic fuisse Messapiam existimo, quam Plinius in mediterraneis huius regionis memorat cum Aletio, ac illo alio oppido quod nunc, vti in Magna Græcia diximus appellatur Masafra. Messaniensis ager optimus est, & frumenti, olei, croci, rerumq; aliarum fertilis. Quatuor inde P.M. secundum exiguum hunc collem itinere Letianum inuenitur: & vlteriùs ipso in colle ciuitas Oria, Tarentum
a.lib.3. cap.10. spectans, vnde tamen P.M.IIII.& XX. abest. Vrbem hanc Plinius a Vriam appellat, Appianus b Hyriam, Herodotus c Yriam: idemq; conditores eius Cretenses fu
b.lib.7. c.lib.5. isse scribit, qui primùm in Sicilia quinquennio Camicum obsederant, verùm re nõ succedente nauibus repetitis hanc oram Iapygiæ tenuerunt. Spectat eam arx in colle fortisima Marchionis ex nobili gẽte Balciorũ. Strabonis temporibus in isthmi
d.lib.10. huius inter Brundusium & Tarentum medio vrbs fuit Thyreæ, vbi, inquit, potentis cuiusdam hominis regiæ monstrantur ædes. Idem oppidum commemorat Liuius d, Cleomenem Lacedæmonium in Italiam profectum Thuream Salentinorum vrbem cepisse, verum pòst ab Aemilio Consule Romano fugere compulsum ad naues, oppidumq; Salentinis restitutum scribens. Locus vbi id extiterit nunc ignoratur. Ad læuam deinde relicta Oria Terentum deuenitur. Qui tamen aliam tenere viam volunt, à Letiano per Francamuillam eunt oppidum ad radices modici illius collis, quem Tarentum prospectare dixi, P.M. ab Oria V, situm. Francauillanus & Orianus ager oleo, frumentoque, ac vino vberrimus est. Francamuillam quoq; Marchio Balcius posidet. Inde milliaribus octo, totidemq; ab Oria Tarẽtum versus, ad radices eiusdem collis oppidũ inuenitur Crotaliæ, Tarentinorum Ecclesiæ D. Cataldi subiectum, agro frumenti, vini crociq; fertilisimo. Tractu hoc vt Ptolemæi tabulæ demonstrant, etiam est Ruse, Rudia græca ciuitas ab illo vocata, cuius nunc exigua vestigia supersunt. Mela quoq; Rudiam appellat. Strabo tamen Rhodias: vterq; patriam Ennij poëtæ dicit, vti quoque Silius inquiens: Quem Rudiæ genuere vetustæ: quanquam Eusebius aliter, Ennium Tarentinum fuisse scripse-

ſcripſerit, fortaſſe propter eius vrbis longè maiorem quàm Rudiarum celebritatem: aut etiam ob locorũ propinquitatem. Epitaphium Ennij M. Tullius in Thuſculanis quæſtionibus refert huiuſmodi.

Aſpicite ô ciues ſenis Ennij imaginis vrnam:
Hæc noſtrûm ſcripſit maxima facta patrum.
Nemo me lachrymis decoret, nec funera fletu
Faxit: cur? volito viuus per ora virûm.

A Brunduſio Tarentum verſus itinere terreno per Calabriam vbiq; iri, Plinius, Ptolemæus & Mela demonſtrãt: ea enĩ Brunduſio Tarẽtoq; definitur: in qua regione quondã hi populi fuere: Sturnini & Vretum, quos Ptolemæus memorat: quos Plinius, Egetini, Butuntinẽſes, Deciani, Brumbeſtini, Narbonenſes, Sturnini, Tutini. Mela Brunduſiũ, Aletium, Lubias, & Hydruntem adiungit. Has itaq; gentes olim Calabros appellabant, nõ quas ita nunc vocamus, qui Brutij ſunt vti eſt ſuprà demonſtratũ. Antiqua verò illa Calabria mediterranea quidẽ regio, ſed perexigua fuit: qm̃ huius peninſulæ maxima pars Salentinorũ erat, ab ijsq; dicta Salẽtini. Calabrorũ veterũ multi meminere, maximeq; Tacitus [a]. Eorũ inter Brunduſiũ & Hydruntẽ deſcriptionẽ facturi, primùm ab Lupijs exordiemur: quã vrbem ſic nominat Strabo, Ptolemæus Luſpiam, Mela Lubias, Plinius Liſpias, Appianus [b] Alexandrinus Lupiũ. Barbarus in Plinianis caſtigationibus annotat, Lubia potius apud eũ auctorẽ legendũ, quòd ita Strabo ſcripſerit, ac item Antoninus in Itinerario. Ptolemęus in Tabulis oppidũ hoc XXV. P. M. à Tarento diſtare, maritimũq; eſſe demonſtrat. Strabo mediterraneũ dicit. Nobis ita cenſendũ videtur, nõ quidem in ipſo ſitum litore, ſed in continenti fuiſſe, ab ora tamen haud procul: vt vtroq; modo vel maritimũ, vel mediterraneum appellari potuerit. Nulla nunc eius veſtigia ſuperſunt: & qui Letium de quo mox agetur, illius inædificatũ fundamentis exiſtimarunt, toto me hercules quod aiunt, cœlo errant: Plinius enim Aletinos & Lupiam diſcretim nominat: Mela Lubias & Valetium quod nunc eſt Letium: vnde manifeſtò conſequitur Aletium Lubiasq; duas vrbes fuiſſe. Si tamen diuerſæ ſentẽtiæ auctores Lupiarum interitu Aletium creuiſſe ſignificare volunt, iam ſanè neq; nos id omnino dicemus improbandum. Planè non procul ab Aletio abfuiſſe Lupias ex Antonino colligitur: ſcribit enim XXV. M. P. ab Hydrunte eſſe Luſpiam: quot quoque ſunt aut paulò minùs ab Hydrunte Aletium. Eam vrbem millia IIII. & XX. à Brunduſio diſtantem, à mari VIII. ſic appellat Plinius, itemq; Ptolemæus & Mela, quanquam in eius mendoſis codicibus Valetium legatur. Volaterranus oppidum hoc nouum ab antiquo Aletio nonnihil abeſſe ſcribit. Nomen illi inditum nonnulli autumant à Lytijs quibuſdam huc ex Aſia profectis: quod ſi credi debet, inquit Raſſanus, Lytium ypſilo græca littera ſcribi oportet: alij ab Duce militum patria Lytio, primo eius conditore, quod etiam videtur innuere Virgilius [c] inquiens: Et Salentinos obſedit milite campos: Litius Idomeneus. Salentini Calabriæ veteris vt prædictum eſt, partem maximam habebant, à quibus & promontorium Salentinum appellatum. Eos Idomeneus ex vrbe Litio Cretæ, patria pulſus adijt, vti in eo quem citauimus loco Virgilij Seruius annotat. Cauſam exilij eius ita narrant. Poſt exciſum Ilium Idomeneus domum repetens cùm fluctibus diu multumq; iactaretur, ſi Deorum ope ſaluo ſibi in patriam daretur redire, ſacrificium eo facturum vouit, quod in ingreſſu primũ foret obuiam habiturus. Vna igitur cum ſocijs ex animi ſenten-

a. lib. 3.
b. lib. 3.
c. lib. 3. Aeneid.

tia fœlici nauigatione vſus, in vrbis ingreſſu cum filia gratulabunda primũ occurriſſet, eam voti cauſa Dijs immolauit, vt quidam tradunt, aut vt alij, cùm mactare vellet, cultrũq; parauiſſet, populus turba facta ſacris eripuit· patrem vrbe pepulit: qui dein hac illac per mare ad nouas ſedes quærendas vagatus, tãdem apud Iapygię promontorium è naui egreſſus vrbem hãc condidit, & à patria ſua Litium appellauit: quam rem confirmare Virgilius etiam videtur, inquiens a. Fama volat pulſum regnis ceſsiſſe paternis Idomenea Ducem, deſertaq; littora Cretæ. Diſtat Aletium à Iapygiæ, vel Salentino promontorio, ſeu Capite D. Mariæ ſicuti nunc vocant, P. M. X X X. Vrbs eſt honeſtiſsima, regionisq; totius præcipua tam ſi elegantiam ac deſcriptionem ædificiorum, quàm ſi populi frequentiam, ciuilitatem, opesq; ſpectes. Conſilium in ea regium Apuliæ totius & forum perpetuum agitur. Agrum habet optimum, frumento, vino, oleo, amygdala, medicisq; malis, ac id genus nobiliſsimis fructibus vberem. Inclyta eſt Roberti alumni ſui, Minorum ordinis monachi, Aquinatis Epiſcopi eruditione ac eloquentia· cuius doctrinam ſingularem conciones typis editæ poſteritati teſtantur. Vlterius Hydruntum eſt. Inde tum M. P. V I I I. flexu ad Caput D. Mariæ, V I. à mari caſtellum eſt Buſardum· ab eo tribus Andranum· hinc totidem Tricaſſum optimum, Comitis Centini ex illuſtri familia Balciorum· hinc item tribus Alexianum: vlterius D. paſs. Mons Sardus· Villa D. Mariæ cum plurimis alijs paſsim frequentiſsimis vicis. Tractus hic omnis cultiſsimus eſt, & plenus vitium, olearumq;: ac item medicarum aliarumq; ſimilium arborum, inſtar perpetuorum hortorum. Ciuitas hinc Mineruinum, à mari M. P. X I I. Itinere à Monte Sardo ad alterum lapidem Galianũ oppidum inuenitur· hinc ad ſeptimum via quæ Vxentum ducit pagi viciq; plurimi, quibus Græci habitant, gens & moribus inſtitutisq;, ſacrorum, & lingua veſtituq; ab Italis diuerſa, tametſi Italicè quoq; loquatur. Memoria teneo cum hàc ſuperioribus annis menſe Nouembri proficiſcerer, ex ipſis accepiſſe colonis feſtum ibi iam tum actum D. Philippo Apoſtolo, quod Eccleſia Romana Calendis Maij celebrat. Poſteros eſſe Græcorum exiſtimo, qui in præſidia regionis huius collocabantur, cum eam adhuc Imperatores Bizantini tenebant: quos etſi dein vt Blondus ſcribit, eiecere Normanni, tamen auctores horũ eſſe, græcanicos mores om̃ibus in rebus conſeruantiũ arbitramur. Emenſis inter hos pulcherrimos amœniſsimosq; vicos octo millibus, ciuitas in colle ſuccedit Vxentũ, vt Ptolemæus vocat, Hydrunte P. M. XX. à mari IIII. Ea ſatis olim ampla fuit, vti antiquorũ ædificiorũ veſtigia demonſtãt· nunc perexigua eſt. Eius in agro fanũ D. Mariæ finitimæ gentes ſumma religione colũt· quo in loco Veretũ vrbs fuit ab antiquis nominata, cuius incolæ Plinio Veretini dicũtur, etſi corruptè Neretini legatur. Ptolemæus oſtendit Vxentũ Veretũq; mediterranea oppida nõ procul à ſinu Tarẽtino, modico interuallo fuiſſe diſiuncta. Vxentũ à Iapygiæ promõtorio M. P. XX. abeſt, totidẽ à Gallipoli. Agrũ habet optimũ, olei, vini, cæterorumq; fructuũ fertilem. Ditione Centani Comitis tenetur. Sexto milliario caſtellum ſequitur Specianũ· vltrà tertio Ruffianum· inde quinto Coranum· hinc totidem Corlianum abeſt, Hydrunte P. M. X I I I. nobile ac munitum oppidum in dorſo modici collis ſitum, locisq; circumiectis mirè imminens. Id Ioannes Baptiſta Montanus patritius ex Neapoli poſsidet, vir ſingulari prorſus humanitate ac magnificentia, quod ego anno à C. N. M D X X V. menſe Nouembri, comes Franciſci Ferrarienſis noſtræ familiæ ſummi antiſti-

a. lib. 3. Aeneid.

tis

tis hanc regionem obiens expertus sum, æternisque litterarum monumentis existimaui dignum. Accepto nostri aduentus nuntio, filios duos annorum decem vnum, nouem alterum, splendida cum veste in equis insignibus auro sericoq; adornatis, angelica propemodum forma cum pædagogo magnoque nobilium hominum & famulorum comitatu obuiam misit ad tertium milliare: illi venientem antistitem ea reuerentia qua prouectioris ætatis nemo maiori potuisset excepturum, ipsi ad latera incedentes in castellũ deduxere. Pater item in aditu arcis pro ætatis grauitate vt qui ferè sexagenarius apparebat, admodũ decorè vestitus, summa eum humanitate complexus est: quo momento ecce tot tormentorum tonitrua simul edita, cœlum vt corruere prope videretur. Ita in amplissimarum ædiũ intima deducto cœnam exhibet oppidò splendidam: postridie totam arcem demonstrat, & situ naturaq; loci, & mœnibus crassissimis tam munitam, vt expugnari nulla vi posse videatur si rerum necessariarum vti nunc est instructa, desit nihil. Ea profectò visa nobis inter Italiæ præcipuas habenda, quanquam non pari sorte cum alijs amplitudine sit. Dominus à se tam exactè, quàm acutissimum quoduis ingenium excogitare queat omnibus numeris perfectam, machinisq; tormentarijs & rebus cunctis ad munitionem accuratè instructam aiebat, quò si Turcæ (quod Deus Opt. Max. auertat) vti annis superioribus tempore Ferrandi regis Neapolitani Hydrunti, vnquam deinceps in Italiam irrumpere audeant, huius loci propugnaculo mensibus aliquot ne grassari vltrà queant, prohibeantur, donec cęteri regionis Principes omnia ad defensionem & bellum opportuna commodè possint apparare. Arce perlustrata in hortos deducimur, & perelegantes, & amœnissimos, citris, medicis, ac id genus fructiferis arboribus plenos. Ibi ego inter cætera rara truncum caulis altitudine pedali, crassitudine exteriori amplius trium palmorum conspexi: mira profectò res ijs qui non viderint. Hortis ad extremum visis cum in equos conscendissemus, pater antistitem spatio aliquo comitatus, salute præfata filios cum eo reliquit aliter iam ac pridie adornatos, vt ad limites suæ ditionis abeuntem deducerent: quò cum ventum esset, illi quoque regia quadam indole venia ad patrem redeundi petita discessere. Tantam eius viri liberalitatem atque magnificentiam omnino hîc commemorare volui, vt pro facultate gratum me demonstrarem. Sed quò ab diuerticulo ad institutum reuertamur, plurimi sunt hoc tractu inter Hydruntem & Corlianum pagi, viciq; incolæ græca gens. Ager vniuersus periucundus, & fructuum optimorum fertilis: passim enim horti limonibus, citris, medicis, & similibus arboribus pleni conspiciuntur. Dein à Corliano V. millibus nobile castellum est D. Petri Galatinani, inter ingentes olearum syluas situm. Regulus eius Ferrandus, homo summè generosus ac humanus ex illustri familia Castriotorum, quæ Turcarum dominationem fugiens huc ex Epiro cõmigrauit. Abest hinc mille pass. Soletum, locus antiquissimus à Plinio nominatus, iuxta modicum collem qui in Austrum vergit, in ditione quoque Sanpetrij Ducis. Ager eius olearum pari cum Sanpetrio frequentia est. Ad tertium deinde milliare Sternatia succedit, Hydrunte P. M. XIII. Inter hoc oppidum & Hydruntem passim vici, pagi, castellaq; reperiuntur inter alia Scurianum, VIII. P. M. à Bastardo vnde castrum Noia munitissimo loco situm cerni potest. Hinc tum senis P. M. Conuertinum oppidum sequitur ab eo quaternis aliud Leuranum vnde totidem Vellia senis ab ea D. Ioannatij Ecclesiæ Brundusinæ castellum hinc totidem

dem aliud, Turris, ab Vria pari interuallo distans. Inter Vriam & Francauillam quæ suprà est dicta, M. P. sunt quatuor· inter Francamuillam & Crotalias octo· pari à Crotalijs spatio Brundusium versus, Latianum abest· inde medio Messania. Tum itinere ad mare versus à Messania V. milliari Cilinũ· inde quarto Curcialorium· hinc octauo Letium· exinde pari intercapedine Capia: vltraq; quarto milliari Gunianum inuenitur. Itinere ab D. Petri Tarentum versus, ad quintum lapidẽ Galatina, perhonestum oppidũ inter olearum quoq; nemora reperitur, nobilissimæ filiæ Ferrandinani Ducis. Id Antonij cognomento à patria Galatæi summi philosophi, medici, oratoris, poetæ, itemq; cosmographi, vt exactissimè ab eo depictæ tabulæ demonstrant, inquit Rassanus qui vidit, ortu inclytum est. Inter Vxentum & Gallipolim exiguum etiam est castellum, mediterraneum, Rachelis, VIII. P. M. à Gallipoli, ditionis Alfonsi Ptolemæi Senensis: præterea viculi quidam hoc tractu passim apparent, exigui planè momenti, quamobrem & à nobis omittuntur. A Galatina deinde senis P.M. Parauita castellum abest, à mari VII· ad læuam verò à Galatina III. ciuitas est antiquissima Nardum, Ptolemæo Neritum dicta, populo frequens ac lauta. Agrum habet amœnum, pulchrũ & vberem, arboribus medicis, limonijs, vastissimis olearũ nemoribus vitibusq; refertum. Abest à Gallipoli P. M. IX. à mari IIII: ditione pernobilis familiæ Aquæuiuanæ, cũ Ducatus titulo tenetur. Nomen eius memoria nostra Franciscus cognomento à patria Nardus, ex ordine prædicatorum philosophus ac summus theologus, vti scriptorum eius monumenta testantur, præcipueq; commentaria in Metaphisicen Aristotelis, plurimùm illustrauit· qui Patauij diu publico Venetorum salario literas professus, anno post C. N. MCCCCLXXX. de vita decessit. Nerito Tarentum versus, V. & XX. millibus Casalnouum abest. Mandurinum hîc fuisse quidam existimant, nonnulli Messapiam: ego priori sententiæ libentius accedo, quòd vti anteà dictum est, Messapiam vbi nunc Messania, credam extitisse. Mandurinũ Liuius *a* Manduriam appellat, Q. Fabium Cos. Manduriam in Salentinis cepisse narrans. Vulgò quoq; constanter existimatur Mandurinum seu Manduriam fuisse, vbi nũc Casalnouum. Id oppidulum Orianus Marchio possidet: agrum frumento vberrimum habet. Hinc si vltrà procedas, occurrit Tarentum, regionis terminus: quamobrem Salentinos seu Terram Hydruntinam nunc absoluimus.

a. lib. 27.

APVLIA

APVLIA PEVCETIA REGIO ITALIAE DECIMA.

IVcundissimam huius regionis vulgò nunc Terra Bariana, veteribus Apulia Peucetia vocatæ, descriptionẽ fore putamus, ꝙ fructuũ optimorũ vbertate varietateq́;, ac rerum omnium cum ad necessitatem mortalium, tum etiam ad delitias, abundantia quadam mirabili scateat, vti sigillatim edisseremus. Nomen ab Ausone Rege ex Armenia primùm habuit Ausoniæ, quem in hæc loca sedes transtulisse Berosus perhibet, inquiens. Aralij septimi regis Assyriorũ anno decimo Armeni Ianigenæ Griphonij cum colonijs suis ad Aurunum Ianigenam venerunt, quibus exceptis hospitio etiam sedem cum Ianigenis Razenuis assignauit. Classe quoq; Auson eodem tempore ab Auruno fuit exceptus anno octauo sequente· & ipsi sedes in orientali Italia ab eodem consignata fuit. Hactenus Berosus. Ausoniam igitur hanc regionem inde appellatam constat· quemadmodũ etiam in operis principio dictum est, vbi Italiam olim vniuersam Ausoniæ nomen habuisse scripsimus. Apulia deinde vocata vt quidam putauerunt, composita ex, à, primatiua particula, & pluuia, voce·tanquam apluuia, quòd in ea rarissimè pluat: idq; Facius *a* approbare videtur in hãc sententiam scribens: *a. lib. 3. Cant. 1.*

Apulia dicta quòd æstu tanto laboret
Vt terra quandoq; destituatur suo
Vigore, pessimeq; fructum ferat.

Verumenimuero mihi hæc plus satis dura tortuosaq; videtur etymologia, cùm aptè cõstet affatim vt in Apulia pluat necesse esse, q̃ tanta agrorũ vbertate triticum, hordeũ, linum, oleũ, amygdalam, vinũ, aliorumq; generũ nobilissimos fructus fundit, vt prope cũ omni Italia reliqua cõferri & æquari possit·quod me hercule si nimio torreretur æstu, minimè credendũ existimarẽ. Etsi verò nõ negẽ in hac regiõe plurima loca pluuiarũ & aquæ vti postea demonstrabitur, inopia laborare, qua de causa siticulosam Apuliam ab Horatio vocari scio, Persiũq; *b* dicere, nec linguæ tantum sitiat canis Appula· tñ eiusmodi vocis Apuliæ haud potest etymon ex pluuiarũ raritate constitui, qm̃ Apluuia dicendũ foret. Alij nomẽ id ab Apulo volunt ortũ prisco rege, qui huc multis ætatibus ante bellũ Troianũ cõmigrauerit. Plura de appellatiõis origine non inueni. Nũc Apuliæ nomen hæc Italiæ pars tota habet, quanq̃ vti indicabimus, certis q̃busdã nominibus distinguatur. Fines Apuliæ sunt auctore Catone, Plinio, Strabone ac Ptolemæo in longũ ab agro Tarentino ac Brundusino vsque ad flumen Phiternum vltra montem Garganum, in latum à supero mari seu Adriatico vt Plinius, aut Ionio vt Ptolemæus vocat, vsq; ad Lucanos, Hirpinos, & Samnites· vt ad exortum Salentini sint, ad meridiem Lucani, Hirpini, & Samnites, ad Septentrionem sinus Ionicus vel Adriaticus, ad occasum amnis Phiternus Caracenorum & Frentanorum qui nunc Aprutij, terminus. Inter hos tamen limites conclusam regionẽ veteres in duas partes diuidunt, vt à Brundusio *b. Satyr. 1.*

Taren-

Tarentoq; ad flumen Aufidum vna, inde altera vsq; ad Phiternum pertineat, latitudine quemadmodum suprà constituimus, vtriq; reseruata. Primam Peucetios, aut Apuliam Peucetiam ab Oenotri fratre Peucetio Lycaonis filio vocant,
a.lib.1. qui vt scribit Halicarnasseus a, XVII. ætatibus ante bellum Troianum in Italiam venit, & suis in Iapygiæ promontorium expositis, fixisq; ibidem sedibus, eorum locorum incolis Peucetiorum nomen tribuit. Idem confirmat Myrsilus, nouam illam gentem ab Oenotro Peucetioq; fratribus ex Arcadia deductam scribens in Italiam, vbi tum Ausones incolebant: ideoq; & partem eius è regione Peucetiorum Oenotriam appellatam: primamq; hanc ex Græcis coloniam habitam paulo minus XV. ætatibus excidio Troiano superiorem. Quanquam verò in ætatum numero Dionysius variet, qui XVII. numerat, quod spatium est annorum CCCCXXV. (nam ætas V. & XX. annos continet, vt auctor est Xenophon in Aequiuocis) ego tamen ex Annij sententia Myrsilo primas tribui debere censeo: quoniam (inquit ille) de antiquitatibus antiquiori maior fides adhibenda. Nullam verò cuiusq; arbitrio metam hac in re præscribimus: sed iudicij sui libertatem omnibus esse volumus integram. Inter Brundusium Tarentumq; & Aufidum etiam Aetolos olim ex ea Græciæ regione ortos incoluisse, qui Pædiclos expulerant, nõnulli prodidere. Pædicli vt Plinius b & Strabo c tradunt, adolescentes nouem fuere, totidemq; virgines ex Illyrico: à quibus XIII. populi progeniti, multaq; oppida condita. Nomen eorum etymon habet Græcum: pueros enim seu adolescentes illi παῖδας vocant. Non est autem credendum illos adolescentes virginesq;, licet originis essent præclaræ, tantas habuisse vires, vt hanc regionem imperio subigere potuerint, cui ab ipsis appellatio indita: sed potius ob generis nobilitatem id illorum honori datum à socijs existimandum est, vt vniuersæ genti nominis auctores statuerentur. Postremo dein regio hæc Peucetia dicta, quemadmodum antè est expositum: & nunc Italorum lingua vernacula, Terra Bariana, nimirum ab vrbe Bario, cæterarum vti ostendetur, capite. Sequitur altera pars Apuliæ ab Aufido amne vsq; ad Phiternum, Daunia vocata, seu Daunij ab antiquissimo rege Daunio, socero Diomedis, vti in tempore dicemus. Peucetiam ergo priùs aggressuri, quem hactenus in alijs regionibus ordinem seruauimus, eum etiam in huius descriptione sequemur: nimirum vt antè litoralem orã, deinde mediterranea percurramus. Itaq; à portu Brũdusino flexus primùm est in Aquilonem versus per litus Ostuni: quod oppidum quatuor à mari millibus absitum in mediterraneis postea describemus. Villa Noua hîc, portus Ostunensis, quò ex illa vrbe merces deferri solent in naues. Dein spatio P. M.XIIII. antiquissimæ ciuitatis Egnatiæ, Plinio, Melæ, Horatio, Ptolemæoq; nominatæ vestigia, nõ procul ab ora inter vrticas vepresq; ac dumeta reperiuntur: vnde quarto milliari modica sequitur arx D. Stephani in maris scopulo terreni brachij instar in altum procurrente sita, Equitum D. Ioannis Rhodiorum. Altero abhinc lapide per litus vrbs noua Monopolis: cuius mentionem nullis adhuc scriptorum monumentis factam reperi, prçterquam Volaterrani, qui conditam ob Egnatiæ propinquæ interitum scribit. Vrbs est pulchritudine, splendore, ciuilitate, ac ædificiorum magnificentia nobilis, cæterùm non magna. Habet inter alia memoratu digna sacellum summo in templo deornatum statuis signisque ex marmore tam admirabili arte perfectis à Ludouico Florentino, vt cum veterum illorum à Plinio cæterisq; priscis scriptoribus tantopere celebratorũ operibus

b.lib.3.
c.lib.6.

ribus non indignè conferri queant. Nomen huius vrbis illustrauere Bartholomæus Sibylla monachus prædicator, summus & Philosophus, & Theologus· item annis superioribus Hieronymus cognomento Monopolitanus, eiusdem familiæ sodalis, qui diu cùm Patauij Neapolisq; maximo studiosorũ concursu docuisset, Archiepiscopus deinde Tarentinus, Viterbi anno post C.N. MDXXVIII. extinctus est, relictis quibusdã scriptis doctrinę pcipuę monumentis. Ager Monopolitanus frumentũ oleumq; mirabili vbertate fert· mihiq; ciuitatis incolæ affirmarunt, cum olearũ est tempus, annatim olei plusq̃ vicena millia amphorarũ ibi colligi: quod incredibile propemodũ ijs sat scio videbitur, qui syluas olearũ his in locis totaq; regione vastissimas non viderint. A Monopoli P. M. V. per litus, Polinianum sequitur, edita pruptaq; & saxosa in rupe ciuitas, sed lauta populoq; satis frequens. Cauernæ sub ea plurimæ apparẽt, in quas vndæ magno cum impetu irruentes, leniq; cursu rursum exeuntes, periucundas quasdã voces eam maximi murmuris & susurri perpetuitatẽ audientibus, edunt. In hoc oppido corpora Diuorũ Viti, Crescẽtij, Modestiq; martyrũ summa religione colũtur. Ager eius vinũ affatim, oleumq; præstantissimũ & amygdalas generat· vtq; suprà diximus, & in mediterraneis ostendemus, vbiq; nemora cernuntur olearũ & amygdalarũ. Pisces quoq; circa litus hoc optimi capiuntur. Decætero per orã lapide septimo pernobilis & antiqua D. Viti ædes succedit, vbi q̃dam portus species· quanq̃ à Brũdusio hucusq; vadosum litus & absq; vllo sinu sit, per quẽ ad terram naues appellere possint· quibus ea propter in alto procul standum in ancoris est. Hinc tum interuallo P. M. duorum Mola castellum est in litore, frequẽs q̃dem ædificijs, cęterùm colonis agrestibus. Arcem ibi superioribus annis mirabilem atq; inuictam Marchio Polinianus huius oræ pſidio condidit. Ager vti finitimorũ etiam oppidorum olei frumentiq; perquàm fertilis est. A Mola P. M. X. antiqua ciuitas Barium, ita Melæ ac Ptolemæo dicta, itemq; Tacito a in hæc verba scribente: Syllanus tanq̃ Naxum deueheretur, Hostia amotus, pòst municipio Apulię cui nomen Barium est, clauditur. Strabo tamen Barin & Baretum nominat, Plinus Barion· & antè Iapygen ait dictam à Dædali filio, à quo & Iapygia quemadmodum in Salentinis exposuimus. Rassanus cùm primò Iapyx appellaretur, auctũ dein à Bariono ex nouem adolescentibus Pædiclis vno, inde Barium vocatũ scribit. Vrbs est pulchritudine, lautitia, populiq; frequẽtia nobilis, vt meritò regionis vniuersę teneat principatum, eiq; nomen abs se Terræ Barianæ pbeat. Insignis etiã Archiepiscopali sede est. Solebant hìc Reges Neapolis & Siciliæ coronã sumere· seruãturq; in hodiernum vsq; diem vestes, aliæq; regiæ inunctionis insignia quę nos vidimus. Templum Barij celeberrimũ atq; sumptuosissimũ est D. Nicolai Mireani antistitis, vbi sanctissimæ illius reliquiæ summa cũ veneratione seruantur· è q̃bus etiamnũ vt ego oculis conspexi, liquor admirabilis, mannam ibi vocant, emanat. Anno post C.N. MDXXV. demonstrata mihi est à sacerdotibus testudo suprà altare, sub quo Diui ossa sita erant, quam antea laminis argenteis vnà cum quaternis columnis eam fulcientibus contectã Ferrandus Arragonius primus, Rex Neapolis, bello Turcico quo receptum Hydruntũ vti prædixmus, nudauit. Addebant illi ipsi non modo Ferrandi res ex eo tempore, verumetiam eius liberorũ inspiciente tota Italia ruere, ac in deterius abire cœpisse. Cernitur & in hoc fano thesaurus ditissimus, aurea argenteaq; vasa plurima, cum signis ingentium ptiorum & vestibus Põtificijs tanti templi religione dignis. Cõfluit huc varijs ex par-

a. lib. 6.

tibus hominum magna frequētia quotannis eius Diui festo die, prætereaq; omni tempore voti causa peregrinantium· quamobrem & ita Facius *a.*

a.lib.3. cant.1.

Ea in parte significatum nobis fuit
Barium in propinquo esse· quocirca ego religiosè
Nicolai ædem ac domicilium inuisi. Ora hæc importuosa quoq; est: nulli em̄ planè litoris sunt recessus, etsi q̄dam portus forma, sed opere facti, appareat. Barium captū direptumq;, oppidanos partim occisos, partim Bizantium relegatos à Basilio Cōstantinoq; orientis Imperatoribus exercitu in Italiam ducto, circa Benedictum VII. Pontif. Rom. Blondus *b* memoriæ prodidit. Sed ex eo tēpore cum populo, tum opibus denuo satis instauratum est, incrementisq; maximis adeo auctum, vt nūc regionis caput habeatur. Diu in ditione ac potestate illustris familiæ Sfortiarum fuit· ex qua primus Franciscus, deinde Ludouicus eius filius ea potitus· qui vrbem cum toto Ducatu Isabellæ Alfonsi, Arragonij secundi, regis Neapolitani filiæ, coniugi quondam Ioannis Galeatij è Galeatio Duce nati vt ferebatur, pro dote restituit. Ea filiam ex Ioanne Galeatio Bonam, Sigismundo regi Poloniæ matrimonio iunctam, à qua nunc vrbs tenetur, hæredem habuit. Ager Barianus, oleū, vinū, frumentū, amygdalam, gossipium, aliosq; fructus vbertate quadam & abundantia propemodū incredibili fundit. Sequitur in ora duodecimo lapide ciuitas Iuuenatium, agro nō minus quàm aliarū vrbium quas cōmemorauimus, vini olei, frumenti, amygdalæ, cæterarumq; rerum fertili. Vehementer equidē falluntur, qui hoc oppidum ob interitū Egnatiæ cōditum existimant: quippe cum inter Iuuenatium & Egnatiæ vestigia superiùs à nobis demonstrata Barium Polinianūq; media intersint. Inclyta est hæc vrbs Nicolai cognomento Iuuenatij p̄dicatorum ordinis monachi, socijq; D. Dominici sanctitate· cui diuinitus inspirata ratio fuit illius Diui ossa transferendi, vt in libro virorum illustrium familiæ p̄dicatorum legitur. Instituta fundataq; ab illo multa sunt eiusdem ordinis cœnobia per Italiam, præcipueq; Brundusij & Perusię. Tertio milliari ab Iuuenatio ciuitas in ora est Marfetta quibusdā Morfitta, Melfattaq; dicta, pari cum finitimis vbertate agri. Inde post mille pass. ædes est pulchra quidē, sed exigua D. Mariæ Martyrum· ad quā magnus hominū concursus quotidie fit, certis aūt anni temporibus longè maximus. In hoc plurimæ cōspiciuntur imagines tum cereæ, tum argenteæ, quibus diuina gratia votorum cōpotes ad intercessionem D. Virginis Matris illos qui suspendere, factos indicatur. Vlterius quarto milliari ad litus præcelsis in rupibus ciuitas alia est, Vigiliæ· cuius nominis originē adhuc non inuenimus. Eius municipij ciues tanto libertatis desiderio tenentur, nimirum quò sibi Neapolitanis regibus tantū, nec alterius cuiusq̄ Principis imperio subesse liceat, vt anno à C.N. MDXXV. mihi ea loca peragrāti affirmauerint, se Carolo Imperatori Aug. Neapolisq; Regi, aureorū nummū millia XIIII. vltrò obtulisse, ne in cuiusq̄ alterius reguli potestatē traderentur, sed eodē quo tunc, statu reipub. deinceps vti possent. Reperta hîc sunt nostra memoria Diuorum Mauri Episcopi, Sergij, & Pantaleonis equitum atq; martyrum Christi ossa, diuinitus Francisco Balcio Duci Andrino itemq; huius vrbis rincipi Pindicata, & ab eodem summa cum veneratione conuenienti loco reposita. Stillat ex ijs continuò laticis genus quod appellant mannam, sanctitatis scilicet argumentum. Quantus finitimarū gentium concursus fuerit cùm inuēta sunt, tam eiusmodi prætiosissimum thesaurū videndi ac adorandi causa, quā ad obtinēdam à Deo per

b.lib.13. historia.

per illorum Diuorũ merita gratiam, dici vix queat. Summã verò gloriam Christus Iesus horũ martyrum nomini dedit, immensa in eos benignitate, qui inuisebant repertos, & pro re quapiam orabãt. Conditur hic vua sacccharo alijsq; rebus aromaticis tam excellenti arte, vt miram suauitatẽ longeq; maiorem ea quã oriens mittit, trahat. Ager vti finitimarũ vrbium æquè vini, olei, amygdalæ, aliorũq; fructuũ vbertate fertilis. Post quartum deinde milliariũ peninsula q̃dam in mare procurrit instar modici collis, amœna pulchraq;, cuius in vertice Minorũ cœnobium D. Marthæ Columnanæ. Hinc mille pass. Tranum ciuitas, Plinio Triniũ vt Volaterranus asserit. Auctorẽ eius inscriptio supra portã indicat huiusmodi. Tranum à Tyrrheno filio Diomedis cõditum, & à Traiano instauratũ: quapropter vt Collenutius [a] refert, Traianopolis, & cõtractione vocis Tranũ dictũ. Arcem eius Fridericus alter ædificauit. Vrbs est ædificiorũ descriptione pulcherrima, sed maiori ex parte propemodũ hoc tempore deserta. Causam incolæ dicũt, quòd cum superioribus annis in ditione potestateq; Venetorũ esset, Iudæis & Maranis Hispania eiectis plena, ob eorũ negotiationes amplissimas cõuentu quoq; maximo Christiani nominis mercatorum frequentabatur: at post Venetam cladẽ ad Abduam à Ludouico XII. Galliarum rege factã, vrbe à Ferdinãdo Arragonio Neapolitanoq; rege recepta, Iudæi Maraniq; pulsi fuere· quorũ excessum desolatio consecuta. Portus etiã illo tempore satis cõmodus, nunc arena fere oppletus est nemine curante, licet intra vrbem sit. Agri bonitatẽ pluribus exponendam non putaui, quia conditionis eiusdem cum finitimis haberi debet ob ingentes olearũ syluas, & frequentiam amygdalorum, quæ pulcherrimis ordinibus sunt dispositæ, tantæ proceritatis & crassitudinis, vt apud eos qui non videre, difficilis hercule rei fides esset futura. Mihi inter has arbores & nostrates eiusdem generis tanta dissimilitudo videtur, quanta syluestrium olearum est cum cæteris· idq; tam magnitudine truncorum, quàm proceritate ac frequentia ramorum: idemq; de amygdalis dico. Syluæ olearum & amygdalorum ab huius oppidi agro propemodum vsq; Tarentum pertinent· etsi quibusdam in locis, attamen paucissimis, rariores paulò appareant. Non desunt etiam hoc agro medicæ, limoniæ, cæterorumq; generum arbores fructiferæ, tam ad necessitatem mortalium satæ, quàm ad voluptatem. Deinceps in ora post sextum lapidem oppidum est nobile ac frequens, opulentumq; Barulum· quod, si Rassano creditur, anno à C. N. CCXLII. Fridericus alter Imperator cõdidit· Collenutius [b] autem ab ijs qui Canusium deseruerant ædificatum ait. Nobis hi auctores ita conciliari posse videntur, vt à Canusinis inceptum, à Friderico auctum existimetur. Medio oppidi foro statua ex ære armati regis X. ped. altitudine conspicitur: incolæ dicunt Imperatoris Heraclij esse· quis posuerit ignorant. Barulum inter quatuor Italiæ nobilissima præcipuaq; castella censetur, quæ communi omnium voce hæc sunt: Fabrianum Piceni, Pratum Thusciæ, Crema Lombardiæ, Barulum Apuliæ. Litus hîc vadosum & absq; vllo sinu est. Non cessant quidem Barulani molem omni ratione fluctibus obijcere, quò modicis ibi nauigijs tuta possit esse statio· verùm non queunt tamen ita locum operibus munire, ne Septentriones cum maximè sæuiunt etiam exiguis nauigijs haud valdè infesti sint: vidi enim ego tridui spatio multas ibi naues ijs ventis furentibus partim inter se collisas frãgi, partim etsi validissimis rudentibus, alijsq; diuersis operibus retinerentur in vada proiectas, tristissimo me hercule spectaculo, & cum immensa negotiatorum iactura dissolui. Barulũ cum

[a] lib. 4. hist. Reg.

[b] lib. 1. hist. Reg.

Trinio, Brundusioq; ac Hydrunte Ferrandinus Arragonius Rex Neapolis, quo tempore bello regnum à Carolo VIII. Galliarum rege repetebat, pro mutua pecunia Venetis oppignorauerat· ijs aũt pòst ad Abduam à Ludouico XII. debellatis, in potestatem ditionemq; Ferrandi Arragonij rediere. Hoc in oppido Consaluus Ferrandus Aggidarius, Ferrandi Arragonij belli p̃fectus ab initio se cum modica manu continuit· vnde principium ruinæ rerum Gallicarũ in Italia profectũ: etenim cum Ludouicus XII. Gallus, & Ferrandus Arragonius Neapolitanũ regnũ inter se partiti essent, paulatim oboriẽtibus vtrinq; suspicionibus Consaluũ portioni Gallorum inhiare, illos vicissim Ferrandi, tãdem ad arma res redijt, & præliari cœptum. Consaluo Prosper & Fabricius Columnæ aderant, vsu bellorum gerendorum inprimis exerciti· rerumq; processus huiusmodi fuit, vt non antè quiesceret, quàm exactis è regno Gallis· quemadmodum à Sabellico a memoriæ proditum est, & nobis quoq; magna ex parte visum. Dein anno à C. N. MDXXVIII. cùm Lotrechius Francisci primi Galliarum regis legatus exercitum ad Neapolim L. millium armatorum adduxisset, vt inde Philibertum Auraniæ Principem & Vgonem Moncatam Caroli V. Imp. Aug. præfectos pelleret, ac N. Valdemõtium in regno vti hæredem Raynerij Angolemensis constitueret, Galli occupatis plurimis locis etiam hoc oppidum ceperunt, & operibus munitionibusq; firmarunt: pace aũt anno sequenti inter Imperatorem Aug. Gallumq; ac Venetos & Franciscum Sfortiam Mediolani regulum Bononiæ, quò Carolus accipiendæ à Clemente VII. Pontif. Max. coronæ gratia venerat, constituta, cum cæteris Neapolitani regni oppidis, quæ Galli Venetiq; tenuerant, omnibus ob belli pestisq; calamitatem pessimè affectis, Barulum etiam Imperatori Carolo restitutum est· qui nunc eo vti & toto regno potitur. Nomen huius oppidi per vniuersam Italiã Gabriel monachus prædicator, eruditus atq; disertus homo valde illustrauit· qui nostris temporibus diu cum immenso animarum fructu sacra docuit. Editæ sunt typis conciones aliquot illi inscriptæ, quibus eo viro mehercule nihil esse potest indignius: nam ab imperito quodam homine mihi adolescenti noto fabricatæ sunt, qui vt decorem operi ineptissimo quæreret, falsum Gabrielis nomen prætexuit. Sunt in ijs multa quæ longè honestiùs omitti, quàm scribi debebant, vt qui legat, optimè cognoscere poterit. Hoc recentiorum cõcionatorum gratia commemorare volui, quò non sine iudicio versandum in ijs intelligant· ne quas continẽt ineptias & offendicula ipsi proferentes, indocti ac rudes habeantur. A Barulo secundum litus per amœnissima vineta (non procul tamen à mari) itinere trium milliariorũ, ad ostium amnis deuenitur Aufidi, vt Mela b vocat itemq; Silius c inquiens: At parte in dextra sinuat quà flexibus vndam Aufidus, & curuo circundat gurgite ripas. De hoc flumine plura in tempore dicemus alibi. Pontem hîc habet lapideum quo ripæ eius coniunguntur, ac item Apuli Peucetij cum Daunijs· eorum enim discrimen Aufidum antea constituimus. Absoluta nunc Peucetiorum ora litorali, priusq̃ ad continentem accedamus, admonendi nobis lectores sunt visi insignis in Benedicti Bordoni Italiæ pictura erroris, quòd in ijs flumen Aufidus citra Barulum ad Tranum versus depingitur, cum vltrà spatio trium milliariorum absq; dubio sit, vti nos & demõstrauimus, & oculis ipsi vidimus. Enimuero non auctoris hoc summi viri, sed scalptoris erratum esse censeo. Annectenda igitur hîc mediterranea sunt.

a. ult. Ennead.

b. lib. 2.

c. lib. 8. 9.

MEDITERRANEA PEVCETIORVM.

Quod

QVod in deſcriptione mediterraneorum huius regionis ordine non exactiſſimo proceſſuri ſimus, id ne quiſq; miretur, cauſam prædicendã arbitramur. Ea eſt locorum ſitus admodũ varius & multiplex, vt certa ratio cõmodè ſingula perſequendi nulla planè ſit: proinde ſtudio quanto maximo poterimus, non quo oporteret ordini ſeruire conabimur. Itaq; à Brunduſio Tarentoq; ad Aufidũ percurſuri, primùm itinere per cõtinentem IIII. & XX. P.M. à Brunduſio, plena horridaq; omnia ſyluis dumisq; reperimus: inde frequens populo ciuitas Oſtunum, ditionis Bonæ Sfortiæ Polonorũ reginę paruo in colle ſita eſt inter Molã & Conuerſanũ exoriente, vti oſtendetur. Agro Oſtunenſi lata cernuntur olearũ & amygdalorum nemora, vineta item cultiſsima, ſyluæq; opacæ ferarũ venationibus opportunæ. Relicto dein hoc colle poſt millia ſeptem media in via Cannarũ modica palus occurrit, ſic ob cannas ibi magna copia naſcentes appellata. Finitur ad eam, vti nimirum accolæ ferunt, Terra Hydruntina, incipit Bariana. Ager circũ Oſtunum latitudine P.M. XII. aſperrimus & planè montoſus eſt, vt ab eo qui circa fines Brunduſini inter Aquilonem & Occidẽtem vſq; ad Apenninũ, nihil differat, maximãq; cum ipſo Apennino ſimilitudinẽ habere videatur, quẽadmodũ & Strabo ſcribit. Deſcenſu tum ad Villam Nouam verſus in litore, tanq̃ portum Oſtunenſem antè nominatã, tractu P.M. XL. in longum, nec modica etiam latitudine, tot olearum & amygdalorũ arbores tam pulchro ordine poſitæ cernuntur, vt miraculum omnino videatur tantam arborũ multitudinem humana manu ſeri potuiſſe. Percipiuntur ex ijs immenſi fructus· qui cum in Italiæ totius vrbes, tum in alias orbis partes exportati, regionis incolis in magno ac vberi quæſtu ſunt. Vlterius dein ad radices collis antè memorati caſtellum eſt Equitum Rhodiorum D. Ioannis Phaſianũ· & in collis dorſo Conuerſanum ciuitas. Principium huius ſaxoſi, multis tamen inſignibus & fructiferis arboribus ornati collis, inter Molam & Conuerſanum eſt, à Bario P.M. XV. vnde verſus exortum ſpatio plurimorum milliariûm extenditur. In iugis eius vici oppidaq; varia, quæ partim hactenus cõmemorata, partim deinceps ediſſerentur. Conuerſani imperiũ Dux Atrinus tenet, idem Conuerſani Comes. Ager vrbis frumentũ, vinũ, oleum, aliosq; fructus abũdè fert. Itinere hinc ad Brunduſium verſus oppidum Eccleſiæ D. Nicolai Barianæ, occurrit, Ad D. Alicandrum: poſt id in colle quẽ ſuprà deſcripſimus aliud Cagiani Ducis Martina, XVII. ab Oſtuno, P. M. à Monopoli XVI. opacis nemoribus, in quibus læta etiam paſcua, cinctũ. Pars etiam agri eius vini optimi aliorũq; fructuum fertilis eſt. Vlterius in fine collis antiqua ciuitas ſuccedit, Cilium, Ptolemæo Celia dicta· cuius in agro crocum affatim naſcitur. Multæ hoc ſitu ſyluæ ferarum copia ſcatentes ad venatũ peropportunæ ſunt. Decætero ad Oſtunũ verſus quarto lapide D. Vitus: itẽ in colle ſupramemorato Carauinea: vlterius Ciſternium, Lucus Rotundus, Putilianũ honeſtũ oppidum Equitum D. Ioannis: inde tertio milliario caſtellũ Nucis, ampliſsima re pecuaria, Ducis Atrini· poſteaq; vetus oppidulum Thurium nunc perexiguum: vlteriùs caſtellum Ioia frumento abundans, in cuius agro præter amœniſsmos campos opaca quoq; nemora ſunt ad venatum percõmoda. Pulcherrimam hîc vt illis tẽporibus, arcem Fridericus ſecũdus Imperator locorum iucunditate ac venationis opportunitate ductus extruxit. Comes Ioiæ Ducis Atrini filius eſt. Amœniſsimis deinde campeſtribus in locis, item in Comitis Ioiæ ditione Noia ſequitur, à Bario P. M. X. vbi frumenti, vini, cumini, aniſi, goſsipijq; ſumma prouenit abundantia. Duobus abhinc P. M.

& à Bario denis, eadem in planitie Rontilianum iacet, frumento, cumino, aniso, gossipio, alijsq; fructibus afflues, sub imperio Ecclesiæ Barianæ D. Nicolai. Inde per planitiem amœnissimā incedenti frequens & nobile castellū occurrit Aquauiua, cuius ager frumēto, vino, syluisq; venationi aptis abūdat: Bario P. M. XV. abest, in ditione Comitis Ioiæ. Sequitur inde Cassanum ciuitas: post eam ad octauum lapidem Altus Murus nobilissimū oppidum, agri perquam copiosi frumēto: pauloq; post inter montes ciuitas Grauina· quæ loca quoniam Magnæ Græciæ dedimus, in eaq; cōmemorauimus, etsi Peucetijs attribui quoq; possent, nūc pluribus describere non est opus. A Grauina P. M. VIII. castellum distat Spinaciola, cuius ager amœnus opimusq; magnam frumēti copiam producit. Dein ciuitas est Venūsia, sic Plinio dicta itemq; Appiano· qui tamē & Venusiū alibi nominat, qm̄ vtroq; modo scriptores protulerunt. Sunt qui nomen hoc à cultu Veneris & fano quod hîc erat, ortum existiment: ego tamen qui Venusium à Venere deriuari commodè possit haud video. Distat à Canusio P. M. XV. In hanc vrbem victis ab Annibale Romanis ad Cannas, Terentius Varro Consul L. Paulo Aemilio collega in acie cæso, cum equitibus L. fugit, vti à Liuio *a* Plutarchoq; *b* monumentis proditum est. Liuius alijs etiam de causis Venusiæ mentionem sæpe facit· quam etiam præcipuè celeberrimi poetæ Horatij illustrauit nomen. Sexto à Venusia milliari, tertioq; ab Aufido flumine oppidum est Ioannis Tuffi Aduersani, Lauellum, agro vti aliorum quæ suprà memorauimus, æquè frumentario. Nomen loco clarum Tartalia peperit, vir militaribus rebus cumprimis exercitus· diu partis copiarum Francisci Sfortiæ, qui postea Mediolani Principatum est adeptus, ductor, vt Blondus, Ioannes Simoneta, Corius, Sabellicusq; scribunt. Inter asperrimos deinde montes Apennini ciuitas est Acherontia, sede Archiepiscopali inclyta, quam ætate patrum nostrorum Henricus Palemitanus ex prædicatorum ordine obtinuit, summus & Philosophus, & Theologus. Sunt qui vrbem hanc in Hirpinis collocent: nos tamen diuersam plurium auctorum sententiā qua Peucetijs attribuitur, sequi maluimus. Abhinc P. M. XV. item inter montes Atella est, alia q̄ illa vetus prope Neapolim, cuius in Campania Fœlici mentionē fecimus. Rursum à Venusia XV. lapide ad Aufidū versus, Cannarū, seu Canusij deleti vestigia reperiuntur exigua· licet cathedralis Ecclesia Cannarū sit, à qua nomē habet in libro sacro descriptus Cānensis Episcopus. Vrbs hęc ad amnē Aufidū, qui nunc vulgo Lofantus, amœna in planitie sita fuit, veteribus Canusiū vocata, Liuio p̄sertim vt docebimus, & Appiano *c*· Cannarūq; nomē ab ea flumini Aufido inditū. Locus hîc ille est nobilis insigni clade Romana, per Consulis Terentij Varronis temeritatē ab Annibale accepta, quēadmodū apertè Liuius *d* demonstrat, itēq; Plutarchus *e*, Siliusq; *f*, ac alij scriptores plurimi. Ceciderunt eo p̄lio Paulus Aemilius Consul, L. Acilius, L. Furius Bibaculus Quęstores, vnus & XX. tribuni militares, plurimi Cōsulares, Prætorij, Aedilitij, inter quos Cn. Seruilius, & C. Minutius Numantinus, qui superiori anno Magister Equitū fuerat, Senatores XC. pedites circa XL. M. Romani equites II. MDCC. totidēq; sociorum, capti præterea multi. Silius *g* eius calamitatis alibi quoq; mentionem facit inquiens: Cannasq; malum exitiale fouebat: & *h* rursus: Cannas vno ore sonant. A Facio *i* quoque commemoratur in hanc sententiam.

Transieram eum locum vbi copiæ fuerunt
Audaces Annibalis ad Cannas,

a. lib. 22. *b. in uita Scipionis Afric. & Annibalis.* *c. lib. 1. & 5.* *d. lib. 22.* *e. in uita Annibal. & Scipion.* *f. lib. 9.* *g. lib. 8.* *h. lib. 9.* *i. lib. 3. Cant. 1.*

Quum

Quum magna vis Romanæ potentiæ concidit.

Cannæ tum temporis quum Romani tam infœliciter ibi pugnarunt, vicus erat, in quem reliquiæ legionum ex conflictu sese recepere, quas Canusini perhumaniter exceptas officiosè fouerũt, maximeq; M. Paula nobilis mulier, q̃ frumento eas ac veste, pecuniaq; iuuit. Huc quoq; Venusia Terentius Varro dein ad reliquias cæsi exercitus colligendas venit, vti à Liuio proditum. Ptolemæus Canusium hunc locum vocat. Eius mentionẽ de lanis Canusinis loquens, facit Martialis, ita: Hæc tibi turbato Canusina simillima musto Munus erit gaude nã cito fiet anus: & pòst: Roma magis fuscis vestitur, Gallia rufis, Et placet hic pueris militibusq; color. Plinius [a] de coloribus natiuis & factitijs agens Canusinum purpurissum his verbis laudat. Vtilissimum purpurissum à Canusio. Mela Canusium Aufido flumine allui tradit. Donatus eum Virgilij [b] locum exponens: Ansancti valles: campos tam beatos iuxta Canusium ad Calorem amnem esse ait: qua de re nos aliter in Vmbris abundè diximus, ideoq; nunc plura scribere non est operępretium. Itinere dein per campestria versus mare ciuitas occurrit Bitetum: nec procul inde oppidum perhonestum Bonæ Sfortiæ Polonorum reginæ Medonium, vbi in fano D. Dominici sacellum visitur statuis & signis marmoreis opere Ludouici Florentini non minus excellenti, quàm alterum illud eiusdem artificis manu in templo Monopolitano, de quo suprà diximus, exornatum. Agri vndique circumiecti summa cum voluptate, vitium, olearum, amygdalorum, item medicarum, limoniarum, aliarumque fructiferarum arborum pleni conspiciuntur, ex quibus locorum incolæ quæstum maximum faciunt. Non longè à Medonio castellum est Palus: vltraque ciuitas Bitontum, incolis etiam Botontum dicta, etymon vt Raffanus ait, huiusmodi fingentibus, quasi bonum totum, leui literarum traiectione diceretur. Vrbs nobilis & frequens est, agro rerum omnium tam ad necessitatem mortalium, quàm ad voluptatem abundantissimo, summaque frumenti, vini, olei, amygdalæ, pomi medici, aliorumque nobilum fructuum vbertate. Marchio Bitontinus ætate superiori fuit Iulius ex illustri domo Aquauiuana, vir cum maximi animi, tum corporis dotibus insignis, & militari studio, diu summa cum gloria legionum ductor, valde exercitus ideoque Ferrando Arragonio primo, Neapolis regi percharus. Bitonti quoque nomen ætate patrum nostrorum Antonius disertus eruditusq; concionator ordinis Minorum, & Marianus admodum acutus disputator ordinis Prædicatorum, monachi, per Italiam vniuersam propagarunt. Abest ab hac vrbe Adriaticum, vel vt Ptolemæus vocat Ionium mare, P. M. VII. & campestri itinere pari interuallo pulchrum opulentumque oppidum Terlitium inde tertio ciuitas est, Riuus, aut vt quidam vocant, Rubus hinc quarto Quarata, seu vt alij Coratum, Marchionis Aquinatis oppidum, amœnissimis cultissimisque hortis, ac item maximis olearum & amygdalorum syluis cinctum inde VII. Andrium ciuitas, titulo ac dignitate Ducatus inclyta, quem longo tempore nobilis Balciorum familia tenuit. Ex ea postremus Pyrrhus Altomuranus Princeps, summi consilij maximique animi vir, filiam hæredem habuit Isabellam, matrimonio iunctam Federico Arragonio, qui postea rex Neapolis rebus suis diffidens, cum Ludouicus XII. Francię Rex bello Neapolitanum regnum peteret, ad eum in Galliam pacis obtinendæ causa profectus ibi Turfio in oppido mortem obijt, relictis extra regnum liberis quinq;, maribus tribus, fœminis duabus cum vxore vidua quam post summas calamitates ac miseri-

a. lib. 35. cap. 6.
b. lib. 7. Aeneid.

as Alfonsus, Ateftinus Ferraricſium Dux perhumaniter ſuſcepit & cum filijs duobus (tertius enim in Hiſpaniam abiuerat, Dux Calabriæ dictus) totidemq; filiabus per benignè ac liberaliter fouit. Vixit itaq; Ferrariæ mulier nobilis ſanctiſsimè, fortiſsimoq; animo calamitates ac ærumnas mundi ferens vſq; ad annum poſt C. N. MDXXXIII. quo in aſcenſionis Dominicæ feſto die, fato conceſsit ex liberis Calabriæ Duce in Hiſpania, binisq; filiabus omni humano auxilio deſtitutis, ſuperſtitibus. Andrij vaſa fictilia fiunt ob elegantiam operis in ſumma apud gentes finitimas exiſtimatione. Vrbis incolæ inprimis ſtudioſè negotiãtur, quã ex re quæſtum maximum faciunt. Ager ęquè ac aliarum quę iuxta ſunt vrbium, optimos nobiliſsimosq; fructus, vinum, oleum, amygdalam, pomum medicum, ſumma vbertate producit ac inſuper vndiq; cultiſsimos & amœniſsimos habet hortos. Ad mõtes deinde verſus incedenti, itinere ſecundum Aufidum millium XII. exiguo in colle tribus ab ipſo amne milliaribus, & à Lauello ſuprà memorato, nouem, Canuſium inuenitur, non tamen vetus illud quod ſuprà diximus tempore belli Punici extitiſſe, cũ id in planitie ſitũ fuerit vti indicauimus, hoc in colle ſit, nullo prorſus antiquitatis argumento notabile. Sequitur ad tertium lapidem amnis Aufidus ſic Plinio [a] dictus in hæc verba ſcribente: Aufidus ex Hirpinis montibus Canuſium præterfluens itemq; Straboni, Melæ, cæterisq; veteribus omnibus. Oritur Apennino in Hirpinis modico fonte, nec procul oppidulo quodam Moſco vnde ſic vti admodum exiguus riuus labitur, vt æſtiuis menſibus ſpatio P. M. XXX. (eum enim decurſum habet) vix eius agnoſcatur fluxio: hyeme tamen fluminũ & torrentium aliorum acceſsione, itemq; ex pluuijs adeo plerumq; creſcit, vt alueo derelicto ſæpe per latiſsimos Apuliæ campos euagetur, & inſtar alti vaſtiq; pelagi ab antiquo Canuſio quod ad ipſum amnem erat in planitie, vti ſuprà diximus, longo tractu regionem inundet. Apuliam Peucetiam à Daunia, quod prædictũ quoq; eſt, ſeparat primùm per agrum Lacedæmonium, deinde Melphitanum & Lauellinum, inde ſinuoſis flexibus per campeſtria loca prope Mineruinum, tum à Canuſio per Barulanum agrum in mare tribus infra ipſum Barulum millibus influens, vbi pontem eſſe lapideum prędiximus, mille paſſ. ab ora. Vnus ex omnibus Italiæ fluminibus Aufidus, Apenninum in quo naſcitur, diuidit, vt Plutarchus [b] auctor eſt. Eiuſdem amnis mentionem facit Virgilius [c], inquiens: Amnis & Adriacas retrò fugit Aufidus vndas: quem verſum exponens Seruius, Aufidum Apuliæ fluuium eſſe ſcribit Adriæ illabentem. Strabo ab Aufidi oſtio Barium, ſtadia CCCC. dicit intereſſe. Fluminis eiuſdem & Liuius [d] meminit, itemq; Silius [e] inquiens: Fundoq; imo mugiuit anhelus, Aufidus. In Hirpinorum montibus oriri vt anteà dictum eſt, Ptolemæus quoque teſtatur. Nunc iam Peucetijs non eo quidem quo voluiſſemus certo ordine, quoniam militares in ijs viæ non apparent, ſed quo potuimus, abſolutis, ad Daunios eſt pergendum.

a. lib. 3. cap. 10.

b. in uita Annibal.

c. lib. 11. Aeneid.

d. lib. 22.

e. lib. 8.

APV-

APVLIA DAVNIA, REGIO ITALIAE VNDECIMA.

Eteres hanc Italiæ regionem Apuliam Dauniam appellarunt· nunc Planam Italicum vulgus vocat. Apuliæ nominis auctorem Apulum priscum multis ætatibus ante bellum Troianum huius oræ regem suprà commemorauimus. Dauniæ Solinus Cleolaum Minois filium, at Plinius cui nos accedere mallemus, Daunum Ducem Diomedis socerum perhibet, qui vt Festus scripsit ex Illyrica gente clarus vir, patria propter seditionem domesticam excedens, hanc Italiæ partem occupauit, eamque cum Diomede socero partitus est. Dauniam itaque regionem hanc Cato, Plinius, Mela, Strabo, Ptolemæus, Itali nunc Apuliam planam vocant, à latissimis nimirum campis, & agrorum longè maiori quàm in Peucetijs æquore. Fertiles illi hîc inprimis tritici, aliorumque frumenti generum sunt. Fines Dauniorum quanquam suprà demonstrauerimus, tamen hîc quoque breuiter commemorandi visi. Principium igitur eorum est Aufidus, Apuliæ Peucetiæ terminus: patent in longum vsque ad Phiternum amnem, latitudine inter Apeninum seu Hirpinos Samnitesq;, & Adriaticum vel Ionium sinum: vt ab oriente sit Apulia Peucetia flumenque Aufidus, à meridie Apenninus cum Hirpinis & Samnitibus, ab occidente Frentani Caracenique nunc Aprutij, cum Phiterno, à Septentrione Adriaticum vel Ionium mare. Dauniorum mentionem sæpe facit Liuius· nominatim verò cum *a* post Samnitium defectionem, C. Sulpitio, Q. Aemilio Coss. nouum in Apulia bellum exarsisse narrat, quo illa vastata populataq; fuit: item cum *b* Apulos à Publio Consule pacis conditiones accipere coactos, aliaq; postea de illa gente scribit. Et alibi *c* seruorum & pastorum in Apulia seditionem, agros finitimos excursionibus infestantium à L. Posthumio Prætore compressam, VII. millibus seuerissimè damnatis punitisque, multis fuga elapsis, commemorat. Alijs denique varijs in locis Apulorum meminit· at nos breuitatis studio tenemur. In cæteris auctoribus plurimis, qui eandem gentem memorauere nominatim Tacitus *d* est, itemque Silius *e*, qui res Cannensem cladem insecutas referens, Apulos ad Annibalem defecisse prodit, inquiens: Mox Appulus armis, & deinceps. De Ptolemæo priusquam ad singula dicenda accedamus præmonendum est visum, eum in hac Apulia Daunia Canusium videri collocare, quod nos in Peucetia posuimus, & quidē vt puto, non malè, cum trans Aufidum sit, cuius vlterior omnis ripa, quemadmodum antè docuimus, Peucetijs attribuitur. Animaduerti quoq; debet non visam hanc regionem Straboni fuisse videri, quòd haudquaquam pari ab illo diligentia describatur, vti aliæ multæ, quas ipsum obiuisse constat. Circa Garganum tamen singularia demonstrat quædam vti referemus· ideoque credi forte posset Dauniam ab eo peragratam, sed paucissima relatu digna tum temporis illam habuisse. Non inquiremus nunc in hoc exactiùs, sed ad institutam regionis descriptionem conuer-

a.lib. 8.
b.lib. 9.
c.lib. 10.
d.lib. 3.
e.lib. 11.

conuertemur: quam vti hactenus in alijs fecimus, per oram primùm, etsi pauca sint hîc litoris oppida, deinde per continentem & mediterranea dirigemus. Vicenis ab Aufido P. M. in ora veteris Salapiæ locus inuenitur, ita Straboni Plinioque dictæ, sed Ptolemæo & Appiano a Salpia. Conditorem eius Varro Diomedem, alij Rhodium Elphiam tradunt. Plinius Annibalis meretricio amore inclytam scribit. Mentionem eius sæpe facit Liuius, cum b à Blatio deditam Marcello refert: alijsque multis in locis c. Desertionis eius caussa fuit cœli grauitas: etenim quotannis incidente pestilentia, M. Hostilianus à Senatu Romano petijt, vt vrbem quaternis P. M. propter salubritatem introrsum in continentem transferre liceret: quo impetrato nouum oppidum in mediterraneis condi cœptum, quod etiamnum extat Salpe, desolatumque vetus. Strabo Salapiam Argiripinorum emporium fuisse scribit. Sequitur Lacus Andurianus ab oppido vicino Anduria cognominatus: quem ita quoque Boccatius vocat. Plinius d oppidum Manduriam appellat, & lacum describit, vt sit ad margines plenus, neque exhaustis aquis minuatur, neque augeatur infusis. Paruo à litore interuallo abest. De cætero amnis, Candilarem accolæ vocant, quem ego simul cum lacu suprà memorato Strabonem indicare arbitror in hanc sententiam scribentem. Inter Salapiam atque Sipontem fluuius est nauigationi satis opportunus & lacus ingentis ostium: per vtrosque autem nascentes è Siponte fructus deuehuntur, præcipueq; frumentum. Hinc ad Manfredoniam millia octo sunt: quo spatio nulla nunc ædificia, vel etiam ædificiorum vestigia reperiuntur, præter casas & tuguria quædam piscatorum atque rusticorum. Manfredonia ciuitas in rupe sinus marini, quem Gargani montis flexus efficit, ad Septentrionem spectans sita est. Condidit Manfredus rex, Friderici secundi Imperatoris filius anno post C.N. MCC. Manfredoniamque à se denominauit, cum priùs hîc locus Capitaniatæ Portus diceretur vt Collenutius e auctor est. Aedificatam ob Siponti interitum constat: translataque huc Archiepiscopalis Siponti sedes, vnde Sipontini antistitis nomen adhuc Manfredoniano manet. Vrbs est Manfredonia cum lauta, tum populo frequens & honesta. Inuictam ad litus arcem habet, quam Lotrechius Francisci primi Galliarum regis legatus annis superioribus multis Apuliæ locis expugnatis nulla ratione capere potuit, vnaque cum vrbe ipsa Manfredoniani in fide potestateque Caroli V. Imper. Aug. constantissimè seruarunt. Moles extra muros in mari iacta, magnæ artis opus securam nauibus stationem creat. Eo in portu descensus est in naues aliquot graduum, quorum vnus vestigia Polonorum reginæ Bonæ, ex Ioanne Galeatio Sfortia Mediolanensi regulo, & Isabella Arragonia Duce Bariana natæ, in saxum excisa demonstrat, vbi illa nauem ascensura cum in Poloniam Sigismundo regi nuptum duceretur, à matre bona cum venia dimissa est: quòd eodem in saxo literis adiectis expressum ita legitur. Constitit hîc Poloniæ regina, quum licentiam & bonam veniam petijt ab Isabella matre Mediolanensi Barianaque Duce. Sunt qui Manfredoniam veteris Apenesti fundamentis inædificatam asserant: verum non obscurè profectò falluntur, quoniam vti ego demonstrabo Ptolemæus Apenestum vltra Sipontum non citra collocauit. Sed ijdem in alium etiam errorem lapsi sunt, multo grauiorem, quòd immemores eodem se loco Apenestum Manfredoniamque constituisse: subijciunt porrò, post Manfredoniam, quæ litoralis vrbs est, Vibarnum, Ptolemæo in Apuliæ Dauniæ mediterraneis nominatum, fuisse. Sed hæc hactenus. A Manfredonia

per oram

a. lib. 1. historia.
b. lib. 26.
c. li. 36. 37. & alibi.
d. lib. 2. cap. 106.
e. lib. 4. hist. reg.

per oram, mille pass. ad Gargani montis radices saxosa in rupe Siponti ruinæ cernuntur. Eam vrbem variè admodum nominant scriptores. A Plinio, Strabone, Mela, Ptolemæoq; Sipontum vocatur· à Silio *a* aliter, cum inquit: Et littora Sipus· à Græcis vt Mela scribit, Sipius, vt Strabo Sepius, propter multitudinem sepiarum, quæ fluctibus hîc in litus eijciũtur, vti & in hodiernum vsq; diem videre est. Conditam à Diomede Strabo prodit, abesseq; à Salapia stadijs C L. Nunc planè collapsa iacet, vt vestigia tamen ædificiorum eiusmodi supersint, ex quibus cognosci manifestò queat nobilem olim & magnificam fuisse. Summum quoque ciuitatis templum adhuc omnibus fere partibus integrum apparet· vbi principia sumptuosissimi sacelli ex lapide quadrato, quæ postea deserta sunt. Circa litus inter ædificiorum ruinas fons exilit aquæ purissimæ, summè copiosus, ad mare decurrens, olim oppidanorum vsui percommodus. Siponti mentionem Liuius cum alibi *b*, tum eo loco nominatim facit, vbi *c* Sp. Posthumium Consulem ad Senatum retulisse narrat, ipsum vtrumque litus Italiæ perlustrantem, duas inuenisse colonias desertas, supero mari Sipontum, infero Buxentum· ideoque Tresuiros creatos qui colonos eò deducerent L. Scribonium Libonem, M. Titium, Cn. Bebium Pamphilum. Idem Liuius antè *d* scripserat, Sipontum coloniam primò deductam à Trib. viris, D. Iunio Bruto, M. Bebio Pamphilo, M. Eluio, diuisumque agrum, qui Arpinorum fuerat. Florentissimum omnibus rebus Sipontum fuit vsque ad Saracenorum in Italiam aduentum, qui totam Apuliam imperio suo subactam tenuere, donec à Carolo Magno pellerentur· excedentes autem vrbem hanc direptam oppidanis omnibus interfectis planè desolarunt, opesque eius in Africam deportarunt. Hæc ita quidam de Siponti interitu monumentis tradunt· alij tamen id intestinis ciuilibusque contentionibus, nonnulli terræmotuum violentia deletum scribunt· nec quicquam fortasse vetat, quin illa simul omnia euenerint, vt nũc tam planè ruinis deformata iaceat. Archiepiscopus Sipontinus ætate nostra fuit Nicolaus Perottus Saxoferratẽsis, vir tum græcis, tum latinis literis pereruditus, quod eius scripta testantur. Eundem locum nuper tenuit Ioannes Maria Montanus Ecclesiæ Romanæ Cardinalis, homo tum summæ prudentiæ, tum non ineruditus· qui pòst anno à C. N. MDL. VI. Id. Febr. Pontifex Maximus appellatus, nomenque sortitus Iulij tertij, VI. Calend. Martij magnifica solennique pompa coronam cepit. A Siponto per litus procedenti, locus Apenesti occurrit planè nunc deleti· cuius apud alios scriptores quàm Ptolemæum mentionem reperi nullam. In proximo est Mons Garganus, quo dicendo institutum nunc per oram priùs incedendi, ac deinde per regionis vniuersæ mediterranea, ordinem non obseruabimus: etenim vt mons totus simul edisseratur, commodiùs est visum· quippe quia si maritima pars eius à mediterraneo diuelleretur, perdifficile sanè foret separata priùs, certo dein ordine connectere.

a. lib. 8. b. lib. 8. c. lib. 35. d. lib. 43.

MONS GARGANVS.

MOntem hunc Garganum antiqui vocant, Strabo nempe, Mela, Virgilius *e* cum ait: Victor Gargani condebat Iapygis arces, Lucanus *f* inquiens, Apulus Adriacas exit Garganus in vndas, Horatius *g* ita, Querceta Gargani laborent, Silius *h* Italicus, Liuius, Ptolemæus, alijq; plurimi scriptores, Facius *i* item in hanc sententiam scribens.

e. lib. 11. Aeneid. f. lib. 5. g. lib. 2. Od. h. lib. 8. & alibi. i. lib. 3. Cant. 1.

Similiter

Similiter quando nobis innotuit
Mons Garganus, vbi D. Angelus eſt,
Vſq; ad eum voti cauſa mihi non eſt viſum ire.
Pari ſtudio ac araneus telam orditur
Eam ſyluestrem viam diligenter conficiebamus,
Et nunc per hunc, nunc per illum ſpatiabamur collem.

Obſeruandum igitur Montis Gargani mentionem hoc nomine ab ijs auctoribus antiquis factam diu antè, quàm D. Michaël Archangelus hîc apparuerit, vti in hiſtorijs inuenitur: vnde fabuloſum eſſe cognoſcimus, quòd in apparitione D. Michaëlis perſcriptum eſt, hunc Montem Gargani nomen à Gargano quodam perópulento viro accepiſſe, qui gregibus armentorum locuples bouem fugientẽ percuſſurus, ipſum ſe illo telo ferijt: clarum quippe eſt ante D. Archangeli viſum, veteres Garganum hunc montem appellauiſſe. Sed de nomine hæc hactenus: nunc ad montis deſcriptionem ingrediamur. Præcelſus valdè eſt, & aſcenſu difficilimo, quo ſyluæ quædam peramœnæ reperiuntur: etſi quoque multis in locis arboribus planè careat, vbi tamen diuerſa ſalutiferarum & medicarum herbarum genera naſcuntur. Latere quo mare ſpectat vt Strabo demonſtrauit, promontorium habet in exortum ſpatio CCC. ſtadiorum procurrens. Incipit ab Apennino, ex cuius radicibus iugum enaſcitur editiſsimum, latitudine P. M. duorum, longitudine XX: poſt quòd ita paulatim mons ipſe aſſurgit, vt in ſummam (fructifer tamen) altitudinem, vaſtitatem, amplitudinemq; deſinat. In mare tam longè protenditur, vt ambitu radicum quas planities excipit, ad CC. P. M. contineat: quanquam Plinius ſpatium hoc CXXXIIII. eſſe prodiderit. Multis in locis præceps & abruptus eſt, quà mare ſpectat, & promontorium paulo ſuperiùs ex Strabone commemoratum emittit: quod vt idem ille auctor eſt, Diomedem foſſa ad mare perducta diuidere, & à continenti auellere conatum ferunt: etſi domum accerſitus cum hoc, tum alia varia opera nec abſoluta reliquerit. Loca montis dicenda hæc ſunt. Primùm lacus aliquot piſcoſi in eo reperiuntur, inter cæteros Varanus, ambitu P. M. XXX. circum quem oppida Caprinum, Cognatium, Iſcitella. Tum in fronte promontorij Beſtia eſt ciuitas ita vulgò dicta pro Veſta, quod nimirum hîc olim ædes eſſet Veſtæ, ſicuti Raſſanus exiſtimat. Poſt X. millia Veſtice caſtellum ſequitur: flexuq; illo promontorij toto emenſo, Rode ciuitas, Vreum Straboni vocata, modicum illius temporibus oppidum: Melæ Vris: cuius tamen codices mendoſos eſſe puto, legendumque Vria. Plinius incolàs eius Irinos appellat: idq; Barbarus corruptum notat, & Hyrinos ſcribi oportere docet ex Ptolemæo, Euſtathio ac Herodoto, qui Iapygiæ coloniam Hyriam memorarunt. Eam verò Ptolemæus, vti quoque Dionyſius Afer, non Hyriam nominat quemadmodum ait Barbarus, ſed Hyrium. Sũt qui Italica lingua Rore potiùs quàm Rode dici debuiſſe cẽſeant, quòd hîc ſumma roris temperies agros mirè fœcundet, ac optimos arborum ſuauiſsimosq; fructus efficiat. Hoc ex oppido Blondus ſcribit Alexandrum III. Pontif. Max. cum tredecim longis nauibus à Guilielmo Normanno acceptis ſoluiſſe, Venetias pacis cũ Friderico Aenobarbo faciendæ cauſa tẽdentem. Ptolemæus promontorium Montis Gargani diſcrimen Ionij Adriaticiq; ſinus conſtituit: alij Brunduſium vti antè diximus. Hyrium Ptolemæus ad initium Adriatici depingit. Garganum cum locis quibuſdam finitimis appellationem habere Iapygiæ tradunt, quò Virgilianum illud pertineat, Victor Gargani condebat Iapygis arces: vbi Seruius Iapygiam

Apuliæ

Apuliæ partem esse scribit in qua Mons Garganus: sed nos ea de re plura hîc non dicemus, inferiùs in tempore pleniùs acturi. Sequuntur itinere per oram loca quædam exigui momenti, quę non putauimus operęprętium commemorare. Exaduersum ijs in mari D. Maria Tremitina cernitur, insulæ Diomedeæ priùs vocatæ, quas inter alias attributas Italiæ dicemus. Ostia deinceps amnis Phiterni sunt haud procul ab lacu Lesinensi, quemadmodũ inferius ostendetur. Ora hæc Gargani est: continentem itaq; statim annectemus. Primùm in eius vertice præcelsaq; rupe quæ ad mare spectat, senis à Manfredonia P.M. oppidum est D. Angeli, ita nominatum à specu D. Michaëli Archangelo sacra, de qua mox dicemus. Oppidum est frequens naturaq; munitum loci, rebus ad vitam necessarijs, quæ montano hoc situ proueniunt, abundans: ideoq; diu Saracenorum cum summa Christiani nominis contumelia sedes fuit: quorum sepulcra ex profano more gentis in lapidem montis excauata passim etiamnum apparent. Inter agri dotes cæteras vinum optimũ vermiculum habet. Specus hîc cum templo D. Michaëlis sacratissimus est, anno à C. N. DXXXVI. VIII. Id. Maij, Gelasio Pontif. Max. Imperatore Zenone, Laurentio Sipontino Archiepiscopo, indicante D. Angelo inuentus, quùm à famulo Gargani telum emissum in bouem ante specus ostium obuersantem, ipsum à quo iactum erat percussisset. Verumenimuero non paruam ego varietatem inter huius rei scriptores de tempore comperi, cum Iacobus Philippus Pelanigra D X X X V I. post C.N. annum, quo Gelasius Pontificatum obtinuerit, Zeno Imperauerit, assignet, Sigisbertus autem à C.N. CCCCXCII. Gelasij primi alterum, & Zenonis decimũ septimum: vt ita XLIIII. annorum emergat differentia, qua Sigisbertũ Pelanigra excedit. At errare illum annales Pontificum ac Imperatorum docet, ex quibus anno post C.N. DXXXVI. Ioannem secundum Pontificem, Iustinianum primum Imperatorem fuisse constat. Formam specus huiusmodi habet, vt eiusdem Pelanigræ Troiani libello describitur, quod mihi anno à C.N. MDXXV. cũ hîc essem loci sacerdotes dono dedêre. Crypta est haudquaquam hominum ingenio vel arte, sed angelica vi consilioq; in viuum mõtis saxũ excauata: in quam deorsum per portam ingentem marmoream quæ meridiem spectat, à regni Principibus ædificatam ingressus LV. graduum ad Septentrionem versus patet: qua descendi absq; face nullo modo posset, ni plurimis in saxũ excisis spiraculis ac fenestris lumẽ diurnum in marmoreas admitteretur schalas. Earum ad finem sepulcretum est, in plano, apertum, cum sacellis monumentisq; multis: inter quæ læuà, priùsquam in sacratissimum specum ingrediaris, pulcherrimum apparet quoddam cum nobilis familiæ Neapolitanæ Pudericorum, quõdam huius loci dominorum insignibus. Prope sacellum hoc per aliam portam ex ære, summo artificio perfectam, quæ ad occasum respicit, in specum ipsum aditus datur, quo nemini prorsus antè solis exortum ingredi fas est. Ad dextram crypta mirabilis apparet in orientem explicata, Diui Michaëlis Archangeli domicilium, tota ex viuo solidoq; lapide purum liquorem perpetuo stillante, horrida, profunda, et obscura, haud in alium vt puto finem facta, quàm salutis animarum causa. In medio delubrum est exiguum ascensu graduum quatuor: cùm autem ad sanctissimam Angeli aram paulo editiorẽ propiùs accesseris, ille tibi locus hercule velis nolis venerandus est. Conspicitur ibi ara ab ipso Archangelo consecrata, vestitaq; nunc alterius humana manu fabricatæ tegumento, in qua missæ quotidianæ celebrari plerũq; solent: minimeq; in hæc penetralia passim omnes admittũtur. Non procul inde fons perennis at modicus

diuino latice scatens, quo sibi propemodum in omnibus morbis oppidani medicinam faciunt. Læuà dein aliæ plures aræ, sacella, similesq; loci abditi celebrandis missis, præcipueq; duæ aræ ab ipso etiam Archangelo factæ conspiciuntur. Præterea quæ suprà sunt, oratoria, non consilio effecta, sed in saxo natura sic creata putantur, quò ad pœnitentiam atq; diuinitatis contemplationem mortales alliciant. Pauimentum specus marmore candido rubroq; variè stratum est. Exteriora Cryptæ, id est supremum eius tectum vires densusq; lucus altissimis arboribus operit, è quibus multitudo maxima lapidum pendet, quos voti causa peregrinantes collo alligatos sursum in montis iugum baiulãt, ibiq; precibus patratis suspensos relinquunt. Admirationem profectò summam hæc habet sylua, quòd magno circumcirca spatio nullus ne frutex quidem appareat alius: quapropter miraculum potius quàm res naturalis habetur, tot & tam ingentes arbores hîc in viuum saxum radicatas. Mihi accolæ cum hîc essem narrauere, circa Carolum VIII. Franciæ regem qui anno à C.N.CCCCXCIIII. Neapolitanum regnum cepit, vnam à Gallo quodam milite cæsam, illumq; protinus supplicio diuino exanimatum concidisse. Vidimus etiam in sacrato specu insignem hercule crucem ex purissimo crystallo, longam ferè dodrantem & semis, quam loci sacerdotes inuentam hîc aiebant, quo tempore crypta ipsa mirabiliter primùm cognita est. Medio deinde montis vbi planities amœna, prataq; lætissima, castellum est D. Ioannis Rotundi, quò finitimæ gentes III. Id. Iunij, die D. Honofrio festo quotannis conueniunt & messis annonæq; conditione vel vbertate, vel angustia perpensa, communi omnium voluntate assensuq; certum frumento pretium eius anni decernunt, quod excedere nemini liceat. Ad montis latera passim antiquorum operum vestigia conspiciuntur quæ cum planè sint deserta, nobis nunc præterire visum fuit. Iuxta radices eius ad meridiem versus, prope planitiem inter Sanseuerum & Manfredoniam, D. Viti oppidum est ędificijs haud infrequens, at propter multitudinem serpentium, omnino desolatum. Nec debet huius rei difficilis cuiquã videri fides, cum à Solino quoque gentes ab anguibus fugatæ memorentur qui & Chersydre serpente Calabriã frequentissimam esse prodit. Attamen hoc eodem latere meridionali circa mõtis initia castellum inuenitur Arinianum deindeq; per radices ad occidentem flectendo, vbi se via primùm in montem attollere incipit, ab Ariniano P. M. III, à mari V. Sanctalicandrum quintoq; inde milliari duobus à pede montis, aliud honestum frequensq; Precina. Magnificum hîc palatium cernitur ab Imperatore Friderico secundo ædificatum, tali occasione quòd cùm his in locis post magnos venationis labores aprum ingentem cepisset, eo mactato cœnam sibi comitibusq; apparari, & castellum ad eius rei memoriam hîc condi voluerit, quod ab apro capto, & cœna ex eo instructa vocaretur Apricœna pro quo nomine, tum etymi ignoratione, tum prolationis errore vulgus ab initio Pricena, postea Precina, demum Porcina quoq; dixit: castellum dein exædificatum Imperator veteranis quibusdam suis ex Sicilia concessit. Hæc ita sunt à Rassano monumentis prodita. Sequitur à Precina versus occidentem lapide sexto Turris maior oppidum ab amne Phiterno P. M. quatuor: dein eodem interuallo ad meridiem versus, quaternis item à monte Gargano milliaribus aliud opulentissimum, nobile, ac frequens D. Seueri, nulli huius situs opibus impar. Strabo a scribit in agro Daunio (quanquam mendosi codices Saunio habeant) circa collem Drion appellatum, duo extitisse fana, vnum summo in vertice, Calchantis, cui oraculum consulentes nigrum arietem cædebant, eiusq;

a. lib. 6.

pelli

pelli stratæ indormiebant, alterum ad montis infimas radices Podalirij, C. à mari stadijs, ex quo riuulus ad omnes pecudum morbos salutaris promanabat. Ego hæc templa locis Gargano monti finitimis extitisse puto, cuius quoniam absoluta nobis descriptio nunc est, ad amplissimam Dauniæ planitiem, quam vulgus Capitinatam vocat procedemus.

CAPITANIATA.

IN antiquissimis Bononiensium chronicis perscriptum legi, campestrem hanc Apuliæ Planæ partem Capitaniatam à quodam Imperatoris Basilij capitaneo, id est præfecto dictam, qui multas hoc tractu à Samnitium finibus per Dauniorũ planitiem vrbes oppidaq; cõdidit, è quibus nominatim vti in tempore demonstrabitur, Troia, Capitaniatæ verò nomen à vulgo deinde corruptè proferri cœptũ, Capitinata, circa annũ à C. N. MXVIII. Relictis itaq; Gargani radicibus, illiq; finitimis locis, itinere campestri P, M. à D. Seueri XVIII, oppidum est Foggia, agro tritici, hordei, cæterorumq; frumẽti generum fertilissimo. Caret vniuersus hîc tractus arboribus, & item aquarum summa laborat inopia, quamobrem Horatio siticulosam Apuliam dici arbitramur. Foggiã Collenutius *a* à multitudine fouearum seu fossarum, quę pro granariorum vsu hîc sunt, colonos appellauisse scribit. Hinc ad Manfredoniam versus sexto lapide in planitie vestigia cernuntur Arporum, quos Diomedes post excisum Ilium fluctibus ad hanc oram delatus, vti à Trogo *b* proditum est, condidit. Vrbem hanc ætate sua collapsam Strabo priùs Argyrohippiũ, pòst Argyripam, demum Arpos appellatam scribit. Ego corruptum esse primùm nomen existimo, legendumq; Argoshippium vt Plinius habet, qui & Argyrippã postea vocatam testatur, addẽs Diomedem ibi Monadorum Dardorumq; gentẽ vrbesq; duas deleuisse. Meminit etiam Arporũ in Apulia Cato, itemq; Liuius persæpe, cum alijs in locis, tum vbi *c* Annibalem cæsis ad lacum Trasimenum Romanis Arpos mouisse, præterea; cum *d* vrbem hanc in populi Rom. ditionem venisse narrat. Virgilius *e* duo nomina postrema commemorat inquiens:

a. lib. 1. hist. Reg. *b. lib. 20.* *c. lib. 22.* *d. lib. 24.* *e. lib. 11. Aeneid.*

Vidimus ô ciues Diomedem Argiuaq; castra,
Atque iter emensi casus superauimus omnes,
Contigimusq; manu quo concidit Ilia tellus:
Ille vrbem Argyripam patriæ cognomine gentis
Victor Gargani condebat Iapygis agris. Et infrà.
Qui bellum attulerint quæ causa attraxerit Arpos.

Quos versus exponens Seruius, Diomedem Argoshippium condidisse scribit, eamq; vrbem sic à nomine relictæ patriæ primùm appellauisse, sed corrupto posteà vocabulo Argyrippam dici cœptum, postremoq; Arpos, quorum quoque Silius *f* meminit his versibus: Infaustum Phrygij Diomedis nomine campum Dumque Arpos tendunt instructi pectora Pœni. Millibus à Foggia XII. ad occasum versus, exiguo in colle planis insidenti campis vrbs apparet Luceria, sic à Strabone, Plinio, Liuio, plurimisq; scriptoribus alijs appellata, quanquã Neuceria Ptolemæo dici videatur, commutato forte librariorum errore primo vocis elemento. Strabonis temporibus diruta quidem iacebat, Mineruæ tamen fano donis antiquissimis prædiuite summam adhuc indicabat vetustatem. Vestigia illa in hodiernum vsq; diem vrbis amplitudinem priscam docent. Nec solum hoc in loco, sed etiam alijs vndiq; circumiectis ingentium operum Diomedis indicia conspiciuntur, summæ nimirum illius potentiæ monumenta. Restitutam dein ex veteribus ruinis Luceriam,

f. lib. 8.

riam,iterum Constantius II.Constantini III. Imperat.Bizantini filius circa Vitalianum vrbis Romæ Pontificem,vti a Paulo [a] Diacono Blondoq; [b] traditum est,cùm Longobardicis præsidijs occuparetur,excidit:captam enim per vim atq; direptã cæsis oppidanis omnibus etiam cremauit.Instaurata verò & post hanc cladẽ,quan quam haud eadem magnitudine qua priùs,cùm Imperatoris Friderici temporibus infrequens habitatoribus esset,ab illo migrare primùm iussis Christianis præter Episcopum & viros duodenos omnibus, Saracenis ex Africa deductis concessa, vt Blondus [c] apertè tradit: quamobrem Luceria Saracenorum deinde cognominata. Maximis hîc illa gens incrementis breui spatio coaluit· adeo vt huius vrbis imperio non contenta,finitimos etiam agros populationibus incendioq; vastaret nullis prohibere audentibus,quòd Imperatoris Friderici eiusq; filij Manfredi patre haud melioris,quos Pontifex Rom. inimicos habebat, gratia niteretur. Sed cum defuncto Fridercio Manfredus Pontificem bello peteret,illeq; se parem hosti esse minimè posse videret,Carolum Prouinciæ Narbonenses Comitem vtriusque Siciliæ citrà vltraque Pharum Messanæ,regem dixit,vt auxilio sibi contra Mãfredum adesset.Inter has turbas in tantum audacia pontentiaq; Saracenorum creuit,vt vicina loca quotidianis excursionibus,direptionibus, ac incendijs infestarent:& abductos etiam ex agris captiuos,maximam pecuniæ vim pendêre violentia immanium tormentorum congerent.Ita nemo inuentus qui consilium eos Luria pellendi tentare ausus sit vsque ad Caroli alterius,primi illius quem suprà memorauimus filij,tempora.Is quippe patris successor & hæres Italiã Saracenis purgare statuit: ideoq; copijs ingentibus contractis,bellum Ioanni Pipino præstantissimo Duci mandat,qui admotis ad Luceriam castris vrbem vi cepit·trucidatisque Saracenis omnibus,quoniam illa victoria die qui ascensionis D. Virginis memoria festus est,contigerat,oppidi medio ædem sanctissimæ Matri Dei pulcherrimam statuit,additis largè reditibus in sacerdotum antistitisq; loci alimenta, vitæque sumptus.Sed & nouum oppido nomen dedit vt D. Mariæ Ciuitas appellaretur·quanquam veteris æternitas illo aboleri minimè potuerit, remanente nimirũ in hunc vsque diem Luceriæ. Quingentis ab vrbe pass. Imperator Fridericus modico in colle munitissimam ædificauit arcem·eamq; præter ordinarium præsidium viros ducentos cum vxoribus & liberis inhabitare securitatis causa iussit. Et sanè oppidum potius frequens,quàm vulgare belli propugnaculum videbatur·habebatque basilicam admodum magnificam ex veteris Luceriæ reliquijs constructã· verum nunc partes eius apparent tantùm. Arx etiam ipsa iam ingentibus ruinis de formata iacet,ideoq; prorsus quoq; deserta est. Quantum è vestigijs ac semirutis ædificiorum muris coniecturæ sumi potest,munimentum admirabile fuit & amplissimum : eundem verò & prætorij fuisse splendorem oportet, ac item altissimarũ turriũ & operum aliorũ. Turris etiam hîc adhuc perpulchra, lapide quadrato admodũ affabrè structa cernitur,cũ his in marmor inscriptis literis. Anno D. MCCLXXI. primæ Lunæ Iulij. XIIII, Indict. Istud opus fecit Karolus Rex Siciliæ filius regis Franciæ. Nunc pecoris habitatio est. Liuius mentionem Luceriæ persæpe facit·nominatim vbi [d] duas è Campania vias Luceriam ferre,coloniamque Romanorum eò deductam scribit: item vbi [e] pugnam ad lacum Perusinum factam narrat. Ager Luceriæ vino,tritico,hordeo,cæterisq; frugibus abundat: coloni si Rassano credimus,perastuti varijq; sunt,vt si ad virtutes & gloriam ingenium conferrent,quòd calliditati ac malitiæ dant, insignes excellentesque genere studiorum quouis

a.lib.5. b.lib.9. histor.

c.lib.17. hist.

d.lib.9. e.lib.22.

quouis euadere possent: quanquam hercule non desint inter eos multi quoque laudati viri, ac omnium virtutum alumni. Sunt qui Luceriæ nominis etymon à lucendo esse putauerint, quòd vrbs edito in loco posita latissimum per circumiectos Apuliæ campos habeat prospectum, ipsaq; magnis vicissim interuallis cerni queat. Ita Petrus Rassanus Monachus prædicator scribit, vir doctus prudensque ac sanctus, nostra memoria ciuitatis huius Episcopus, quam diu sapientissimè rexit, & ædificijs etiam auxit plurimis. Post multa laudatissimè facta, clericis ad vitæ instituta religiosissima deductis, & Ecclesia sua plurima veste sacra, insuper & organis exornata, consuetudineque diuina officia more sodalium prædicatorum celebrandi introducta, quæ hîc etiamnum viget, tandem anno à C. N. MCCCCXCII. summa senectute confectus, magno sui apud omnes relicto desiderio animam edidit, positusque ante summam templi aram est cum totius ciuitatis luctu. Multa posteris scriptorum monumenta reliquit, vti in Panormo Sicilię dicemus, vnde origo illi patria fuit. Plurimùm nos huic eximio viro tenemur, quòd vti persæpe dictum est, magnum ab eo lumen in aliquarum regionum descriptione perceperimus. Corpus in fano D. Dominici Luceriæ sanctum seruatur B. Augustini Vngari prædicatorum ordinis monachi, quondam item huius vrbis antistitis, quem non minus diuinis hîc honoribus colunt, ac ritè in Diuos ab Ecclesia relatum, Diuumque Augustinum vocant sede Apostolica permittente. Plurima gratiarum largitione, qua sepulcrum eius cumulauit Deus, quanta apud se merita habuerit, ostendit. Mercatus hîc bini quotannis conuentu negotiatorum ex Italia, Græcia, Sicilia, Illyrico, alijsque partibus frequentissimi habentur. Succedit in Apennino Teanum Apuliæ, quod ita Straho, Mela, Pliniusque vocant ad alterius Teani Sedecini differentiam in Campania Fœlice dicti. De hoc Liuius [a] ait Teanenses Canusinos frequentibus Romanorum incursionibus vexatos, ad L. Plantiū supplices venisse pacis obtinēdæ causa, datis obsidibus. Et pòst, Teanēses Apuliæ scribit nouos Consules accessisse, pacemq; rursus certis petiuisse legibus, quia Florentum nobile oppidum iam tum Iunius ceperat. Alibi [b] quoque Teanenses & Canusini vt in populi Rom. ditionem concesserint, memorat. Rursus à Luceria P. M. VIII. itinere campestri in Septentriones, oppidum inuenitur Rassano Farentinum, Blondo Ferensuola dictum, nullo antiquitatis argumento, proptereaque recens omnibus habitum. Colonis infrequens, & pene maiori nunc ex parte collapsum iacet. Excessit hîc Fridericus secundus Imper. grauissimus Ecclesiæ Romanæ hostis, de cuius morte haud mediocriter inter scriptores variatur. Blondus cum Platina Sabellicoque ac multis alijs, à Manfredo filio notho suffocatum iniecto super os puluinari tradunt, ac ita separatum ab Ecclesiæ communione expirasse. Sed aliter alij, nominatimq; Collenutius [c] eum in extremis agentem, cum fati necessitatem agnosceret, culpa exactæ vitæ detestata pœnitentem, inter manus Panormitani Archiepiscopi, multorumq; religiosorum hominum, ex consilio plurimorum sapientium se sacrosanctæ Ecclesiæ dedidisse tradit, illiusque iussis parère iureiurando dixisse: quamobrem & iuxta Christianorum institutum tam affecto afflictoq; animo confessionem fecerit, vt ex illa Mainardus Imolanus Episcopus, qui multa de Friderico scriptis cōsignauit, eum vas electionis Deo factum censeri posse testetur. Addit etiam Collenutius à Guilielmo Podio perscriptum esse in Chronicis, itemque à Dandulo in Historia relatum, pœnitentem errorum in extremis Fridericum testamento condito, ætatis LIIII. anno,

a. lib. 8.

b. lib. 9.

c. lib. 4. hist. Reg.

regniq; XXXIII. vitæ finem habuisse· reiecta quorundam opinione falsa, qui famam fuisse scribunt, cum à Manfredo filio notho, ori iniecto puluinari mortis accelerandæ causa peremptum. Ita Collenutius: alij plurimi sic à Manfredo suffocatum· omnes acerrimum hostem Ecclesiæ Romanæ, depositumq; ab Imperio in Concilio Lugdunensi Gallicano, & à communione separatum ob flagitia scribũt. A Ferensuola vt ad institutum reuertamur, itinere IIXX. P.M. ad exiguum collem versus, in eo vestigia Ciuitati vrbis, patrum nostrorum memoria deletę cernuntur. Ædes tamen Cathedralis superest, cuius antistes nostra memoria fuit Ioannes Nolanus ordinis prædicatorum monachus vir prudens, maximusq; Theologus. Iam hinc ad Luceriam commeandum retrò est, quò loca quædam iuxta latus Apẽnini versus orientem, commemorentur. Sunt inter hæc Castellutium, Petramotta, Mons Coruinus, Vulturnum, aliud Castellutium, Licellana, Fortinum, Castellum Frannum, Alberotium, Bicarinum· dein à Luceria P· M. VIII. ciuitas opulentissima Troia, fœcundo agro. Instauratam vel potius conditam à Bubagiano Michaëlis Constantinopolitani Imperatoris præfecto circa Stephanum VIII. Põtif. Rom.

a. lib. 13. hist. Blondus [a] tradit: at in veterrimis vrbis Bononiæ Chronicis à Duce quodam Imperatoris Basilij instauratam ego legi: sed vtrumq; verum esse potest, quoniam Michaëli Basilius succesit· vt ita Bubagianus vtriusq; legatus fuerit, & opus hoc sub vno inceperit, perfeceritq; sub altero. Restat autem aliud circa Troiam dubium nobis explicandum, nempe quòd Consentinus in historijs, hĩc antiquam vrbem Ecananum fuisse scribit, Guido Rauennas presbyter Castra Annibalis· quam sen-

b. lib. 3. hist. Reg. *c. in Cæsa.* tentiam Collenutius [b] etiam confirmat, itemq; Volaterranus [c]. Enimuero possent fortasis hĩc Castra Annibalis extitisse, vti illi scribunt: ego tamẽ Consentino facilius de Ecanano credo, quem Chronica quoq; Bononiensium adiuuant. Sed & præter illos auctores id me maximè commouet, antiquum scriptorẽ inueniri nullum, qui in Apulia, Castra Annibalis memorauerit· in Magna Græcia, quemadmodum ibi docuimus eo nomine locum fuisse certum sit: proinde mihi potius hĩc Consentinus probatur, etsi nec eius aliũ auctorem vllũ habeam, Ecananum hoc in loco fuisse priùs. Condidit itaq; Troiã Babugianus, munimento nimirũ præsidijs, quibus Apulia Calabriaq; nomini Imperatorũ Constantinopolis tenebatur, proximaq; Romanorũ infestabantur loca. Conciliũ hĩc Vrbanũ II. Pontif. Max. habuisse, deprauatissimos tum clericorũ mores corrigendi gratia, Blondus [d] Platinaq;

d. lib. 22. historia. *e. in uita Vrb. II.* [e] scribũt. Visi hĩc tẽpore meridiano terni soles ãnno à C.N. MDXXXII. Vrbs titulo Comitatus insignis est. Episcopatũ eius nũc pereruditus prudẽsq; ac religiosus homo Ferdinãdus Pandulphinus ex Florentia tenet. Secundũ Apẽnini descensum in meridiẽ ꝓcedenti quarto lapide castellũ occurrit Vrsaria· pariq; deinceps interuallo Bouinũ ciuitas· inde tertio Delicetũ oppidum, quod homines incolunt agrestes· hinc septimo vetus vrbs Ascolum titulo Ducatus inclyta. Nominatur sic Appiano, Alexãdrino, Lucioq; Floro Tarentinum bellum scribente, quo Curiũ & Fabriciũ Coss. ad Asculũ Apuliæ Pyrrhũ debellasse narrat. Antiqui Asculũ Satrianũ cognominarũt ad differentiã alteriꝰ in Aprutijs, de quo in tẽpore dicetur. Euersum à Rugerio Guiscardi filio, ꝙ Asculanos ab se defectionẽ moliri acceperat, absente

f. lib. 22. historia. in Dalmatia patre, Blondꝰ [f] auctor est. Quanq̃ verò instauratũ denuo fuerit, nequaquam tamẽ eandẽ vt priùs amplitudinẽ est nactũ. Itinere hinc per campestria versus oram, IIII. ab ea P. M. augustissimum D. Leonardi templum à Friderico secundo Imperato. fundatum inuenitur cum nobili cœnobio, quod Equitibus Teutoni-

Teutonicis D. Mariæ Prussianæ, maximis redditibus additis concessit. Ijs cum diu fanum hoc religiosissimè spectatissimeq; rexissent extinctis, commendationis, vt vocant, iure locus haberi cœpit· ideoq; nunc pessimè iacet affectus, vti ego post C. N. MDXXV. anno vidi: nemine enim curante, splendidissima nunc illa ædificia ruinas passim facere incipiunt. Templũ non modo finitimis gentibus, sed omni Italiæ summo in honore venerationeque est. Cernitur in eo mira variorum ferramentorum multitudo, catenæ, compedes, collaria, & eiusmodi similia vinculorum ex ferro captiuis detinendis genera· quæ precibus meritisq; D. Leonardi mirabiliter exoluti, & è triremib⁹ carceribusq;, tum Paganorum, tum etiam Christianorum liberati homines, huc delata votiuis parietibus suspendere. Sequitur ab D. Leonardi per campestria loca IIXX. lapide castellũm Cidiniola. Quidam hîc percelebrem Liuio Geryonem fuisse putauerunt· et ijs à Rassano qui Geryonem alibi demonstrat, vti quoque nos in tempore docebimus, abunde contradictum est. His in locis Consaluus Ferrandi Regis Arragonij legatus, opera summorum belli Ducum Prosperi Fabritijq; Columnarum, Gallicanas copias Ludouici XII. Franciæ regis debellauit· cæso in pugna Namursio Neapolis Prorege, anno post C. N. MDIII. mense Maio· quod & à Sabellico *a* monumentis perscriptum est, & nos memoria quoque tenemus. Caret hæc vniuersa planities arboribus: at hordeum, triticum, aliaq; genera frumenti mira vbertate fundit. In lignorum vicem incolæ ferulis, quæ passim frequentes cernuntur, ad ignem vti solent. Aquarum etiam penuria non mediocri laborant, quas ex puteis altissimis, arte perdifficili ac ingenti sumptu effossis haurire coguntur. Paucissimas cernere est his latissimis in cãpis habitationes: castella enim & oppida quæ suprà commemorauimus, aratores incolunt· vnde cum opus in agro vel sationis vel messis causa faciendum est, bobus plaustrisq; rus annonam in tot dies quot abfuturi domo sunt, deferunt· ibiq; noctu etiam habitant. Ita cum ad messem exiuere, collectis frugibus, igneq; cremata stipula, domum ad oppida redeunt· neq; priùs in agrum reuertuntur, quàm cum arandi serendiq; tempus venit. Includuntur hi latissimi campi vt diximus, à meridie montibus Apennini, à Septentrione mari, magnitudine pastionis mirum in modum vberes· quapropter non solum ex locis finitimis, verumetiam longinquis, innumerabiles greges armentorum, ouium, caprarum, huc quotannis hybernandi causa mitti solent. Pla nitie Dauniorum dicta, reliquus eorum tractus est, quem antiqui vocauere Iapygiam: ad eum itaq; consequenter procedemus.

a. lib. 2. Ennead. 11.

IAPYGIA.

QVanquam vt suprà diximus, olim Iapygiæ nomen præcipuè Salentinorum fuerit, quæ regio nunc vulgò Terra Hydruntina dicitur· attamen & hanc Apuliæ partem quæ de Daunijs vsq; ad Phiternũ amnem superest, vnà cum Gargano monte Iapygiam appellatam scribit Seruius in eo Virgilij loco: Victor Gargani condebat Iapygis arces. Notat enim ibi Iapygiam Apuliæ partem esse, in qua Mons Garganus. Continebit igitur hæc regio tractum omnem cis Apennini iuga, quæ supra Dauniam sunt, & quondam Samnium fuere, non procul à fonte Phiterni, quo flumine Samnium ab Apulia diuiditur. Eius in Tiferno mõte fons est, haud longè à Bouiano, quemadmodum indicabimus. Initium porro Iapygiæ Campus Bassus oppidum in medio montium, qui cis Apẽnini iuga sunt, positũ, à Bouiano IIXX. P. M. interuallo, nobis erit· quoniam id hoc latere principium

Apuliæ censetur. Non minus tamen huic regioni vicina quoq; castella citra Phiternum attribuuntur. Campus Bassus oppidum titulo Comitatus insigne est. Orti hinc præstantissimi belli Duces permulti, inter quos Carolus in armorum exercitio non minori corporis robore, quàm animi dexteritate ac solertia prẹditus, quem se cognouisse Rassanus ait, fortemq; virium firmitate, vultu decorum, humanum ac liberalem describit· quamobrem à subiectis sibi populis mirificè diligebatur. Summa propter egregias virtutes apud Alfonsum Arragonium primum Neapolis regem existimatione fuit: & quanq̃ illi vnicè gratiosus esset· ingenij tamen dexteritate mirabili cæteris regni primoribus & regis familiaribus æquè se charum honoratumq; gerebat. Filium reliquit Colam, egregium item belli ducem, paternarum quidem virtutum hæredem, sed fortunæ minimè: nam post obitum Alfonsi, voluntate ab eius filio Ferdinando abalienatus, regno excedens, ad Carolum Burgundiæ Ducem transijt, indeq; pòst ad Venetos· vbi multis egregiè factis insignis vita defunctus est, superstitibus duobus filijs, Angelo, ac altero, Venetorum quoq; stipendijs militantibus, vti à nobis in historia latina copiosè perscribitur. A Campobasso Luceriam versus incedenti quarto lapide Campus Petræus occurrit· sexto deinceps, oppidum Petra Catella, præcelsi montis impositum vertici· inde quinto Macia· itemq; XVI. à Campo basso oppidum Celentia· tum hinc septimo Ricca· & è regione oppidum Gambatissa· dein octauo Castellum Mottæ· ac postea secundo, ciuitas Buturaria. Descensus hinc in planitiem est, exactisq; senis P. M. Luceria reperitur. Ad Apuliam quoq; Vinculatorium pertinet ab initijs Tiferni amnis interuallo senum milliariorum, pariq; à Bouiano. Sequuntur vlteriùs Baranellum, Buxum, Ratinum, Rocceta, Mons Sagianus Iacobi à Monte Sagiano patrum nostrorum memoria præstantissimi Equitum ductoris, patria· deinde Petrella, Castellineum, Morronium & Iouenisium. Sunt hæc prope Phiternum castella omnia, spatijs tamen ab eo diuersis. Decætero in ijs campis qui Senadena P. M. patent vsque ad mare, vestigia reperiuntur antiquissimi Geryonis à Liuio celebrati, maximeq; cum [a] Annibalem iuxta Geryonis moenia consedisse scribit, cuius per vim expugnati tum igneq; cremati paucissimis ædificijs pepercerat. Alibi quoque mentionem eiusdem loci facit. Hinc ad alterum lapidem castellum est Casacalenda· postq; sextum aliud recens, Larinum, loco à veteri nunc deleto millium duorum. Spatium ab hoc oppido ad Teanum quod suprà commemorauimus IIXX. milliariorum esse Marcus [b] Tullius prodidit. Nouum Larinum ditionis Vrsinorum nobilis Romanæ gentis est. Veteris meminere Plinius, Siliusq; [c] hoc versu, At Larinatum dextris socia Hispidis arma· Liuius [d] item, cum exposito Annibalis ex agro Falerno discessu, iter eum à Pelignis conuertisse, ac in Apuliam retro progressum, ad oppidum accessisse Glerenum, Dictatorem verò se munitionibus in Larinatum sepsisse campis narrat. Cæsar in commentarijs post septiduum, quo Corfinij militem refecerat, Apuliam se petijsse per Marrucinos, Frentanos & Larinates scribit. Melæ quoque codices hoc [e] in loco Dauni autem Tifernum amnem, Claternam, Lucrinum, Teanum oppida mendosos ego esse suspicor. Larinumque pro Lucrino scribi oportere censeo: referre enim eum Apuliæ Dauniæ loca manifestum est · itaque post Teanum collocari Larinum debet, non Lucrinum · quo nomine vel oppidum, vel vrbem aliumúe locum in hac regione scriptorem vllum memorare nondum comperi: Lucrinum verò

a. lib. 22.
b. in Orat. per Flacco.
c. lib. 8.
d. lib. 22.
e. lib. 2.

verò lacum prope Baias in Campania fœlice, Larinum castellum in hac Dauniorum parte referunt omnes. Anteà cum Gargano finitimũ agrum describeremus, amnem Phiternum in Adriaticum mare iuxta Lesinẽsem lacum exonerari diximus· quo de tum plura verba facta non sunt, vt huius regionis illa pars absolueretur: nunc itaq; tam de lacu, quàm de oppido vnde stagno nomẽ, plenius agendi locus erit. Quidam vrbem hanc Lesinam à piscatoribus Christianis conditam ob deletum Hyrium à Ptolemæo nominatum prodidere· sed vt mea ratio fert, nõ mediocriter errant: superiùs enim vbi quondam Hyrium fuerit, ostendimus. Alij fundatam quidem à piscatoribus vicini stagni primùm tugurijs, progressuq; tẽporum ædificijs commodioribus, & confluente paulatim huc ex alijs locis multitudine, tandem oppidum frequens effectum, altisq; fossis & mœnibus complexum, deniq; postulantibus incolis & Episcopum à Romano Pontifice accepisse tradunt, incrementaq; deinceps habuisse tanta, vt honestissima frequentissimaq; ciuitas euaserit. Enimuero quum Saraceni Apuliam tenuere, hæc etiam ab illis vrbs subuersa est· quæ postea quidem restituta, sed non qua priùs fuerat amplitudine. Nunc iterum deserta propemodum colonis est tota· sedem tamen Episcopalem perpetuo retinuit. Rassanus. Lesinam appellatam à primis conditoribus ait, qui huc ex Illyrici insula Lesina exaduersum huic vrbi in vlteriori ora maris Adriatici sita, commigrauerant· quod nos quoq; credimus. Abest à litore spatio P. M. IIII. In propinquo ad mille pass. lacus est Lesinæ cognominatus ab ipsa vrbe, iuxta quem, Phiternum amnem in mare diximus euolui. Continet in ambitu P. M. XL. Plinius [a] ni fallor Pontanum vocauit. Piscium optimorum copia fœcundus est, maximeq; præcipuæ magnitudinis anguillarum, quas accolæ capitones vocant. In continenti deinde quatuor ab vrbe Lesina millibus, vnoq; à Phiterno, Serra Capreola perhonestum oppidum in alti montis vertice conspicitur, toto regno Neapolitano, quòd pecudum gregibus, qui in Apuliam hybernãdi causa ducuntur, hàc transire necesse sit, nominatissimum. Portorium hîc, Doganam ipsi vocant, in animalium singula capita penditur· vnde vectigal immensum capiunt reges: & vt mihi publicani affirmauere cùm hàc iter agerem, aureorum nummûm quotannis suprà centum millia reddit. Deinde paulo altius quædam castella sunt haud procul à Phiterno, Ad D. Iulianũ, Coltortum, Macia, Petracatella, superiùs etiam memorata, cum Geldano, ac alijs exigui planè momenti. Secundum amnem sursum procedenti, læuà, multo altiùs prope ipsum fluminis fontem Circus Maior est: iuxtaq; dein amnis, cum Apuliæ Dauniæ, tum etiam huius Iapygiæ terminus. Nascitur in monte, à quo nomen illi veteres indidere vti ostendemus, Phiterno, qui nunc Bisanus dicitur, finitimusq; tum Bouiano oppido, tum Apennino est, quanquam perpetuis eius iugis non cohæreat. In Hirpinis à Plinio collocatur, qui Tifernum mõtem vocat, vti quoq; Mela, sed Phiternum Ptolemæus, exigua planè vt apparet differentia. Amnis itaq; Phiternus ex hoc monte oriens, spatio ferè LX. pas. M. Apulos Frentanosq;, seu Apuliam ab Aprutio diuidit· tandemq; iuxta Lesinæ stagnum vt prædiximus in mare prouoluitur, ratibus quibus frumentum hàc illac deportari solet, circa litus nauigabilis. Sic iam Apulia tota, sic fines dicti.

[a] lib. 3. cap. 10.

SAMNI-

SAMNITES, ITALIAE REGIO DVODECIMA.

Opulos Aprutij quondam Samnites appellatos, qui Frentani, Caraceni, Peligni, Marrucini, Præcutini, Vestini, Samnites & Hirpini sunt, ordine digesturi, maiorem longè operis molem imminere nobis animaduertimus, quàm aliarum regionum hactenus descriptio habuerit. Erunt enim tot gentium fines indicandi, etiam vltra immensa perarduaque montis Apennini iuga, quæ pleræq; transcendunt, quod in superioribus adhuc non accidit, Apennino ferè cæteras regiones omnes vno latere tam vltrà, quàm citrà definiēte. Primum verò de Samnitium Aprutijq; nominibus agemus, tum limites constituemus, deinde sigillatim populos persequemur omnes. Samnitium nomen vniuersæ huic regioni, quam enumeratæ paulo antè gentes tenent, ab vrbe Samnio tributum est· cuius circa finem, in eius partis descriptione vbi Sabini aduenæ primùm consederunt, Samnium propriè vocatæ, mentio fiet. Cato, pariterq; Sēpronius in Italiæ diuisiōe, tradit, incolas huius regiōis primùm Sabellos dictos, vti à Sabinis, quod ipsum quoq; nomē indicat, ortos, & à Romanis Sānites, à Græcis Saunites appellari· quod etiā Plinius cōfirmat, itēq; Strabo, qui Sānitium à Sabinis originē in hanc sententiā cōmemorat. Sabini cū diu bello aduersus Vmbros cōtendissent, demū vti à Græcis quibusdā gentibus factitatū legitur, promissum votūq; nuncuparūt Dijs ea immolandi, q̄ nascitura illo anno forent: ita rebus benè fœliciterq; gestis domū reuersi, nata tū, partim numinibus sacrificāt, partim publicè dedicāt: quaóbrē insecuta sterilitate visum q̄busdā oportere quoq; liberos cōsecrari: pueros itaq; mox eo anno editos Marti publicè dedicauere· qui tn̄ adulti in coloniā emissi ductu tauri, cū in Opicorū agrū vicatim habitantiū peruenissent, ijs eiectis ibi sedes posuere, ac de augurū sentētia taurum Marti mactauere qui Ducē illis taurū exhibuerat. Hac de causa dicti Sabelli, nomine diminutiuo ab Sabinis auctoribus, Græcis verò Saunites. Quidā agris sedibusq; receptos à Laconibus, proptereaq; erga Græcos mirifica beneuolētia fuisse tradiderūt. Pleriq; Parthenias appellarūt, & à Tarentinis originem eos ducere sunt arbitrati. Peculiare illis finitimos potentesq; sibi cōciliandi officijsq; deuinciendi studiū: qua ratione copias LXXX. mill. ped. VIII. mill. equit. aliquando cōtraxisse, domoq; emisisse memorātur. Legē quoq; Sānitibus honestissimā, & maxima p̄cipuaq; virtutū incitamenta continentē fuisse tradūt, vti nefas esset patribus cui vellēt filias nuptui collocare· sed quotannis denæ virgines producerētur, totidemq; iuuenes, è q̄bus prima p̄stantissimaq; ac laudatissima, primo præstantissimo ac laudatissimo, altera secundo, ac deinceps æqualis æquali hac cōditione tradebatur, vt q̄ vitæ superioris benè actæ rationē, virtutisq; studiū in deterius esset cōmutaturus, tanq̄ indignū notatūq; se cōcessa cōiuge spoliari oportere intelligeret. Hæc Strabo. Progressu temporū vires opesq; Samnitiū adeo creuere, vt ad Ardeā Latinorū, Cāpaniāq; fœlicē vsq; tantā locorū amplitudinē armis perdomuerint. Quapropter sanè haud facile queat illorū summa potētia demōstrari qua-

qua tot gentibus nunc vna Samnitium aut Aprutiorum vt dictum est, appellatione comprehensis, nomen suum induxere, populumq; Rom. grauissimis bellis & insignibus victorijs persæpe fatigarũt: ex quibus illa singularis ad Caudinas Furcas, quam Liuius *a*, vti in tempore dicetur, commemorat, itemq; Florus *b*, addẽs Samnites annis L. per Fabios atq; Papyrios planè domitos subactosq;. Victoriã quoque Papyrij Cursoris de hac gente Liuius *c* refert, eaq; ipsarum vrbium Samniticarum ruinas ita dirutas, inquit Florus, vt tum ætate sua Samnium in ipso Sãnio requireretur. Strabo postremùm Syllana dominatione Sãnitium vrbes quasdam mœnibus æquatis in vicos redactas, plerasq; funditus euersas deletasq; scribit. His de Samnitium origine, deq; veteri nomine breuiter expositis, vnde recens Aprutij appellatio regioni enata, deinceps commemorandum est. Quidam hanc vocem ex, A, priuatiua particula, Brutioq;, qui Lucanorum lingua fugitiuus seruus est, vt in Calabriæ principio suprà docuimus, componũt tanq̃ Abrutium regio dicatur, cuius incolę haud quaquam tali nota infames sint. Alij putant Aprutium ab aprorum his in locis propter ingentes syluosos q; saltus, frequentia dictum, quòd aprorum veluti peculiaris habitatio sit. Nonnulli ob asperitatẽ montium Aprutium vna littera sublata tanquam Asprutium, proferri credunt. Blondus autem cum Rassano Volaterranoq; longe aliter Aprutium pro Præcutio dici tradunt, à Præcutinis exigua parte Samnitium, de qua pòst agemus: ideoq; populos huius regionis vniuersæ, Præcutinos ab illa modica parte vocari cœptos, errore vulgi deinceps Aprutinos appellatos esse volunt, non autem vt alij putarunt, à Brutijs etymon nominis habere, quos in his locis nunquam habitasse, sed inter Lucanos, mare Siculum Adriaticumq; & Magnam Græciam constat. Fines Aprutinorum hi erunt: ab exortu Phiternus, ab occasu Truentũ amnes, à Septentrione sinus Adriaticus, à meridie Apenninus etiam vlterioribus iugis vti ostendetur. Constituimus igitur ad orientem Apuliam Planam & Phiternum, ad occasum, partem Sabinorum & Picentinorum cum amne Truento, ad Septentrionem mare Adriaticum, ad austrum Picentinos, Campanos, Latium, Marsos, & Aequicolas secundum Apenninum, tam citrà, quàm ex parte etiam vltrà. Continetur his limitibus regio propter summam cœli salubritatem populis admodum frequens. Primi à Phiterno Frentani sunt, vt Strabo vocat, vt Appianus *d*, Ferentani, licet ita mendosè scriptum in eius codicibus, legendumq; Frentani, putem, vti à Plinio *e* quoque nominantur in hæc verba scribente. Quarta regio gentium vel fortissimarum Italiæ in ora Frentanorum à Tipherno flumen Trinium. Cato Frentanos primùm à Lyburnis & Dalmatis, inde his pulsis à Thuscis ortos, eorumq; lingua Larinum metropolim, id est nobilem principem vocauisse: Hetruscas enim Laronem Larunem & Arunem, nobilem principem dicere scribit. Frentanos Ptolemæus his limitibus includit: ab Oriente Phiternus, ab occidente Sarus amnes, à Septentrione sinus Adriaticus, à meridie Apenninus, vbi Caraceni, quos etiam nos in hac gẽte complectemur: vt ab exortu Apuliam Dauniam ponamus, ad meridiem Apenninum, complexis nimirum Caracenis, ad occasum Pelignos, ad Septentrionem Adriam. Frentanorum mẽtionem Liuius sæpè facit, nominatim verò cum *f* ab Aulo Consule Rom. pugna debellatos, & vrbẽ eorũ in quam ex acie cõfugerant, deditione captam, obsides etiam dedisse scribit: cumq; post triumphum Romæ actum de superatis Aequis, Marsis, Marrucinis, & Frentanis, eas etiam gentes pacem à populo Rom. per legatos obtinuisse narrat.

a. lib. 9.
b. lib. 1. cap. 16.
c. lib. 10.
d. lib. 1.
g. lib. 3. cap. 11.
f. lib. 9.

Cæsar

a. lib. 1. Cæsar a quoq; Frentanorum in Cōmentarijs meminit. Frentanos ab oppido prope Teanum Apuliæ Frentano denominatos, auctor est Petrus Marsus in hoc Si-
b. lib. 8. lij b versu: Marrucina simul Frentanis æmula pubes. Caracenos huic genti nobis coniungere visum fuit, quòd pauca sint admodum vtriusq; loca. Primus Frentanorum à Phiterno in ora est, Campus Martinus· dein oppidulum Terminus, vt vulgò vocant, vtq; docti, Termulæ. Nominis occasionem incolæ dicunt, quòd hîc olim Apulia terminaretur: sed vt ego censeo, vehementer errant· quippe quia demonstratum antè est, Apuliæ finem à Ptolemæo poni Phiternum. Insigne est titulo Ducatus. Iacet in peninsula· quamobrem non solum firmitate mœnium sed etiam natura loci munitissimum situm obtinet. Intus, mille pass. à Phiterno, millibus octo à mari, nobile castellum est Guilliniacum· & altiùs pari hinc interuallo Guarda, Alfenia dicta· suprà quam Luparia, Cargabotatium, Lucitū, Lumesanum, Castellum Pinianum, Rocketa, Casale Reparandum, Lispinetum, Tornaquisium sequuntur· vltraq; Boianum ciuitas, eruditis Bouianum dicta, Samnitium vrbs, de qua pòst in Samnio dicendi locus erit. Haud ꝓcul à Bouiano Mons Phiternus ab Apennino protensus, vnde nomen amni Phiterno, quemadmodum in Apulia diximus. Rursum in ora post Termulas amnis ostiū Trinij, quem portuosum appellat Plinius. Ab eo læua millibus quatuor, totidemq; à mari, castellum est Mons Niger: tum suprà, Castellutium, & Arx Viuaria, cum nobili oppido Triuento Comitatus titulo insigni. Decætero altiùs Salcitum, Fossa Cæca, Baniolum, & Ciuitas Noua: deinde celsissima iuga montium ad Apenninū vsq;, perpaucis hominum domicilijs culta. Nascitur inter hos montes flumen Triniū prædictum· cui vicinus alter amnis Asinella· post quē in ora non longè item Senti ostium ex monte Plaro orientis. Inter hunc & Trinium habitationes oppidulaq; sunt· primùm in ora Monasterium D. Stephani, tum intus Turinum, Casale, Burdinum, Polustrium, Sernium, Casalangra, Pelicornū, læuaq; Asinellæ in ora oppidum Penna, aliudq; dein pernobile, Guastum Amonium, quod à Plinio nominari Istonium in quarta regione puto, quanq̄ corrupti eius codices Bistoniū habeant, vti quoq; doctissimus Barbarus annotauit. Histonium etiam Ptolemæus & Mela vocant· idq; hoc esse tum Blondus Rassanusq; censent, tum etiam antiquorum operū vestigia quæ hîc supersunt, maximeq; sumptuosi prætorij, ac per pulchri theatri, præterea locus ipse, comprobant. Aedes hîc admodum magnificas eximius belli Dux Iacobus Caldora loci Marchio, quæ etiamnum apparent, ædificauit· quarū in atrio peringēs & prodigiosę vastitatis os ex piscis capite cernitur, litore vicino repertū, instar crassissimæ arboris trūci. Dominus peropulēti huius & frequentissimi castelli superioribus annis fuit Alfonsus Daualus Aquinas Marchio, summus belli Dux Caroli V. Imper. Aug. rerum præclarè gestarum fama non solum Italiæ, sed vniuersæ Europæ Africæq; notissimus, vti alibi commemorabitur· qui nuper anno post C. N. M D X L V I. Vigeuani excessit. Intus deinde iuxta flumen Asinellam eius in dextra modicum castellum Mons Dorisius, insigne tamē nomine Comitatus· vltraq; ad amnis fontē versus, Gessum, Cāpinio, Basilica, Gelinum, & Tripalum oppida. Tum flumē Truentum haud procul ab Asinella cernitur, vnaq; Phiternus: vnde patet inter Sarum, aut vt nunc vocant Sanguinæum, & Phiternum alios amnes interesse, quorum ab antiquis nulla mentio facta. Ptolemæus in tabulis Ansanum cis Sarum in Frentanis collocare videtur, in pictura verò trans eum amnem in Pelignis· quòd tum Blondus atq;

atq; Raſſanus,tum ego quoq; miror: multoq; maximè,quod vbi nunc Lancianũ vltra Sarum quatuor à mari millibus, Maij Auguſtiq; menſium nundinarijs conuentibus,vti poſtea dicemus celeberrimũ,ibi quondam Anſanum id fuiſſe credatur. Hac de re cogitanti mihi tãdem ita viſum,oportere prorſus Anſanum à Ptolemæo deſcriptum, & Anaxinos à Plinio nominatos, citra Sarum conſtitui,ꝙ in tabulis Ptolemæus id in Frentanorum mediterraneis cum Larino apertè ponat· eius verò picturam eſſe corruptam,qua trans amnem Sarum relicto citrà Larino demonſtratur,cum eadẽ in ripa citeriori eſſe vtrumq; dicat. Neq; nouũ hoc cuiq̃ videbitur,qm̃ alijs plurimis in locis errores picturæ manifeſtiſsimos deprehẽdere eſt. Enimuero qui Anſanum extitiſſe,vbi nunc Lancianũ exiſtimãt huius ſeculi ſcriptores,cõiecturis quibuſdam leuiſsimis innitentes,ijs ita reſpondeo, priſcum auctorem adhuc nullum in manus mihi veniſſe,qui id oppidum vltra Sarum collocauerit. Planè ſi quis ob interitum Anſani Lancianum cõditum eſſe contendẽdum putet,id profecto neq; noſtrã ſententiam neceſſariò deſtruit,cum Anſanum citra Sarum fuiſſe diſputamus· qm̃ hîc Anſano collapſo,nouum oppidũ Lancianum vltrà condi cœptum vt credamus,nec quid vetare poſsit video,nec exempla cum in ſuperioribus relata,tum poſthac cõmemoranda nouarum vrbium longiſſimis interuallis à veterum,quarum illæ nomen accepere, ruinis diſtantium,deſunt. Quod ſi quis adhuc inſtabit Strabonem ac Plinium Ortonam ſeu Ortoniũ, vrbemq; Frentanum in Frentanis cõmemorare, maximeq; Plinium [a], qui Frentanos inter Phiternum Aternumq; amnes definit,eum admoneo, latiùs hanc gẽtem illorum ætate patuiſſe,quàm à Ptolemæo deſcribatur:oppidum quoq; Frentanum citra Sarum extitiſſe arbitror· etſi nunc id quidam prope Ortonam vbi Francauilla, conſtituant· quos ex veteribus aliquem ſententiæ ſuæ auctorẽ proferre mihi velim: quanq̃ ea de re minimè quoq; laboro,quoniã alia ratione nitor, iſtos etſi ibi Ortona verè fuerit vbi aſſerunt, tamen docere nequaq̃ poſſe, Frentanos huc ætate Ptolemæi,quem nos ſequimur,pertinuiſſe. Vlteriùs dextrà ad Maiellæ radices,de quo monte poſtea ſcribemus, Palumbarium eſt: & in montano iugo ſupra id Pinna oppidum Saro propinquum,cuius à Silio [b] quoq; mentio facta hoc verſu: Qui Fiſcelle tuas arces Pinnamq; virentem: dicitq; virentem,quòd mõti oleis herbiſq; comãtibus amicto inſideat. Iuxta Sarum dein, ad eius læuam intus Atiſſa,Tornaticumq; caſtella ſunt. Amnis inde Sangrus, aut vt nunc vocãt Sanguinæus,Ptolemæo Sarus· qui ex Apennino oriens, deſcenſuq; vt Strabo demonſtrat, inter Amiternum & Ortonium fluens, Frentanos Caracenoſq; à Pelignis diuidit,ac Adriatico tandem infunditur. Sub eius in Apennino fonte ſunt Aſſerulum, Peſcum,& Opum inter montes,cũ Valle Regia,Ciuitella, Roccaq;· oppida omnia. Trans amnẽ deinde Caracenorũ vrbs vt Ptolemæus indicat Aufidena eſt antiquiſsima· cuius etiam Liuius [c] in C. Fuluij Conſulis fœlici ad Bouianũ pugna meminit,poſt eam ipſum Bouianum oppugnatũ, breuiq; vi captam Aufidenam à Conſule narrans. Caracenos Ptolemæus his in locis collocat etiam vltra Sarum. In Frentanis dein ad mare verſus,læua ripa Sari,veſtigia reperiuntur vrbis antiquæ Sari,quẽadmodum adhuc vocatur locus. Suprà eſt Palietum oppidum,ob illam vrbẽ deletam ædificatũ. Eius nominis etymon Raſſanus paleam, dicit,quã hîc aratores tritura facta quotannis immenſis aceruis collectam relinquunt. Altiùs ſecundũ Sari alueũ Mons Planus editiſsimus ex Apennino oriens aſpicitur: in cuius decliuitate ſupra Sarum Arca eſt oppidũ,aliaq; in eodẽ monte

a. lib. 3. cap. 11.

b. lib. 8.

c. lib. 10.

hæc, Bomia, Colmetiũ, Transfriuũ, mons Ferrandus, & Petra Ferracina. Dein circa fontem amnis supra Petram Ferracinã castellum Pili, ciuitasq; Bucellum, & Pescolũ Penatariũ, item Ad D. Angelum Pescolanũ, cum oppido Iudice, memoria famaq; inclyto Iacobi Caldoræ Domini & hic nati, præstãtissimi belli Ducis· cuius eximia facta Blondus a, Sabellicus atq, Corius abundè monumentis celebrarunt. Flexu hinc læuorsum, in arduo difficiliq, monte castellum succedit Capracocta· & in intima valle prope montem Maiellam aliud pernobile Agnoniũ, quod cæterorũ huius situs principatũ obtinet. Blondus antiquã hanc vrbẽ Aquiloniam esse censet, de qua Liuius scribit b L. Papyrio Cons. cũ Samnitibus bellum gerente, Sãnites ad Aquiloniam oẽm exercitũ indixisse, militemq; collectũ ibi sacramento diroq; carmine in execrationẽ sui capitis iurare coactũ· ita legionem millium XVI. cum vir virũ legisset effectam, dictamq; Linteatam. Succedit D. Petrus Auellanus, ac deinceps alia circa Sarum oppida, quæ in Pelignis dicentur.

a. lib. 27. historia.

b. lib. 10.

PELIGNI.

GEntem hanc ab oriente flumẽ Sarus & Frentani Caraceniq; stringunt, à meridie Vestini, ab occidente amnis Aternus cũ Marrucinis, à Septentrione sinus Adriaticus. Meminere eius inprimis Cato ac Liuius multis in locis, iteq; Silius c inquiens, Acer Pelignus. Inter alias Samnitiũ olim lõgè fortissimã fuisse traditur. Plurimum sanè difficultatis eius descriptionẽ habituram video, ꝙ nulla certa ratione distingui, nec ordine aliquo digeri vero queat: tñ quanta maxima diligentia poterimus, ex perpetuo nostro instituto lectori satisfacere nitemur. Itaq; post Sarum amnẽ, iuxta fontẽ eius, dextrà Scontroniũ cũ Villa Vallis regiæ, subiectisq; locis parũ ab amnis alueo D. Maria Quinq; millium, supraq; Arx Quinquemillium. Torrens inde Rasinus in Sarum irrumpit, in campis Furcæ Palenæ, de qua dicemus inferiùs, caput tollens. Propinquum huic riuo castellum est Arx Rasini. Tum ad mare versus incedenti, dextra Sari, prope litus cœnobiũ occurrit D. Ioannis, vbi quondã celeberrima Veneris ædes fuit: supra id Fossa Cæsa, cum Arce D. Ioannis. Paulo altiùs propter eundẽ amnem vestigia cernuntur antiquæ vrbis Straboni d Plinioq; e Buca dictæ· qua voce cõmutata locũ nunc Seccam accolæ vocant. Mela queadmodum Blondus Rassanusq; referunt, Bucarã appellauit. In Sarum dein Auentinus amnis euoluitur, è Superequanis Pelignorũ (sic eñ olim vocati) Furcæ Palenæ finitimis profluens. Ante Auentini tñ ostium, dextrà confluens in Sarum amnis Viridis, cuius in Maiella monte fons inter Monasterium D. Martini castellumq; Faranum. Maiella mons est altissimus, ob præcipuã celsitudinem per ingentia spatia cõspicuus, vertice perpetua propemodũ niue vestito. Diuisus auulsusq; ab Apennino est, cui tñ adiacet, amplitudinis vastissimæ, difficilimo asperrimoq; ascensu. Vicina illi vndiq; multa castella viciq;: amnes item plurimos vti in sequentibus ostendetur, effundit. Syluas habet immensas ferarum copia scatentes, præcipueq; vrsorũ: rupibus etiã abruptis horret plurimis· per quas in summa iuga haudquaꝗ euadi potest: quibusdã etiam in locis herbida prata sunt, in quibus æstiuo tẽpore pecus habitat. Rupem quandã huius mõtis D. Petrus Moronensis Eremita, postea Cælestinus V. Põtifex dictus incoluit, auctor sodalitatis Cœlestinorum, qui & Moronenses, itemq; ab hoc monte Maiellani cognominati. Dedit ea societas multos religiosissimos doctissimosq; viros· è quibus patrum nostrorũ memoria fuit, Matthæus Aquilanus eximius Theologus, quẽ diu apud Neapolitanos philosophica magno studiosorum concursu docuisse

c. lib. 8.

d. lib. 5.
e. lib. 3. cap. 11.

cuisse perhibet Rassanus. Monte Maiella descripto, nominis Furcæ Palenæ causam exponere visum est. Oppidum ad Auentini amnis initium est Furca, veterrimum, Pelignis attributũ, quorum ager nunc Italis corruptè Palena dicitur pro Peligno: ita Furcam oppidum Palenæ pro Pelignorum nominant. Id Nicolaum Furcanũ Eremitam hominẽ sanctum ante annos CL. plurimũ illustrasse, qui Romæ moriens post obitũ miraculis claruit, auctor est Blondus. Sunt etiam hoc situ castella, Letum Paleni, & Palenum· iuxta quod antiquæ vrbis olim Metropolis capitisq; Pelignorum vestigia, vbi iam Furcæ Palenæ nomẽ pro Pelignorum, vti exposuimus, viget. Nunc oppida vicosq; ad Sarum circa Auentini ostia, quibus ille Saro additur, enumerabimus. Dextra eius Altinũ, Arx Scalonia, Gessum, Turricella, Pinna Hominis, Mons Niger oppida sunt cum vico Bonanocte, vbi pons amnis ripas iungens. Decætero Mons Labianus & Falumium, altiusq; in altissimi montis faucibus perangustis Ciuitas Luparella munitum oppidũ & ædificiorum operibus, & loci natura, populoq; confertum. Suprà hinc Quartum, Missferatum, Gambatarium, Petra, Ansaria: pòst, ad læuam Auentini amnis vbi Viridem recipit, Casale oppidum, altiusq; Collis Macinæ cum Falasculo. Vltrà sunt altissimæ rupes & inaccessæ montium, qui hinc ad Auentini fontem vsq; protenduntur. Dein ad radices Maiellæ, supra Viridis amnis egressum oppidula duo, Ciuitella & Lama: tum post Viridis in Auentinum cõfluentẽ dextrà, haud procul, Tarantum, Letumq; Paleni, & Palenum, de quibus anteà dictum est: pauloq; altiùs Furca Palena superiùs etiam cõmemorata. Finitur in his planis latisq; locis (vt inter maximos montes poni discrimina possunt) Maiella· cuius læuo latere campus est, Planitiem Arcis vocant, vbi oppida frequentia, Pescũ, Cõstantium, & Riuus Sonulus. Tum breui, sed perarcta difficiliq; via inter præcipites arduorum montium rupes ad Planitiem Quinquemillium deuenitur, sic à quinquemillium pass. longitudine quam habet appellatam. Hæc in Superequanis Pelignorum valdè celebratur: & æstiuo tempore peramœna est, propter circumiecta vndiq; læta admodum floridaq; prata· hyeme verò deformis, transituq; periculosa ob situm, (quanquam lata satis extentaq; sit) montium altissimis culminibus inclusum: etenim cadente niue, ventis, quibus liber ex his angustijs exitus nõ datur, luctationes mirificæ fiunt· reciprocantium nempe contraq; rursus accedẽtium flatuum concursu· quo nix tam cadens tum, quàm humo sublata tanto cum impetu glomeratur, vt quiduis in terram prosternat, ingentibusq; inuoluat molibus, & homines qui in huiusmodi tempestates incidant, facilimè exanimentur. Itaq; mensibus hybernis iter hac agentes cælum placidum & consistens solent obseruare, quò sine periculo iter agant. Nũc ab his asperrimis montiũ iugis rupibusq; ad litus est redeundum. Prima hîc in ora ciuitas peruetus Ortona, Plinio sic dicta: Cato Ortonum, Strabo Ortonium vocat, à quibus in Frentanis collocatur. Ptolemæus Ortonem nominauit, asscribitq; Pelignis. Strabo priùs dictã ait Petram piratarum, qui domicilia sua ex naufragijs constituunt, & in reliqua vita immanitate belluas imitari ferũtur. Aedes hîc augustissima est, in qua D. Thomæ Apostoli reliquiæ cum antiquo sepulcro, vt incolę aiunt, religiosissimè seruantur. Appellunt huc naues ex Epiro, Dalmatia, alijsq; partibus ad Lanciani mercatũ merces deferentes· quæ res Ortonensibus magno compẽdio est. Volaterranus [a] scribit Carolum primum Siciliæ regem huius loci vectigalia templo Diuorum Apostolorum vrbis Romæ dono obtulisse. Non procul ab Ortona modicum est op- a. lib. 6. c. v.

pidum Francauilla, vbi si Blondo Rassanoq; credimus, vrbs Fretanum olim erat, gentis Frentanorum caput. Enimuero mihi diligentiùs verba Strabonis *a* intuenti, qui Frentanum Teano Apuliæ, quod à Larino IIXX. P.M. abest, propinquum dicit, illa sententia vera esse nequaquam posse videtur: quapropter ego Frentanũ inter Larinum Teanumq; colloco vt in Frentanis sit: nam si vbi Francauilla, ponatur, equidem Teano vicinum nullo modo fuisse potest, quod hinc maximis interuallis distat, & intus quàm lõgissimè in mediterraneis est, vti tum Strabo, tum quoque Petrus Marsus in hoc Silij *b* versu, Marrucina simul Frentanis ęmula pubes, docet· apertè etiam Frentanum propinquum Teano collocans. Quod si quis pertinaciùs fortè Blondi Rassaniq; sententiam tueri volet, profectò nec contendemus, quoniam Frentana gens Catone, Plinio, ac Strabone auctoribus, qui Ortonam illi addunt, olim latius patuit, quàm à Ptolemæo describitur. Quapropter non omnino malè quoque dici posset Frentanum oppidum gentis caput hîc fuisse: quanquam enim Ptolemæus Frentanos Saro concludat· Strabo tamen ac Plinius terminum illis hoc latere ponunt Aternum amnem. Introrsum dein ad Maiellam versus Giuianum, Arotium, Arouacrium·. supraq; hæc oppida, Casa candidella: tum altiùs Ad D. Martinum· cuius in læua Falletum. Est in his agris flumẽ Morus bis mille pass. ab Ortona labens. De cætero in mediterraneis inter eum amnem & Ortonam sunt Græcum· & altiùs Ariellum, Orsoniaq;. Læua in ripa Mori, Ad D. Apollinarem· supraq; Frisum· & vlterius Castellum Nouum Lanciani. Dein supra Mori initia duobus ferme P. M. oppidum est Guardagallum. Sequitur exiguus amnis Feltrinus· prope quem in litore Castellum D. Viti Lanciani: medioq; hoc interuallo ciuitas ipsa Lancianum iacet, P. M. à Saro quatuor, totidemq; ab ora distans, ob Ansani interitum vti prædiximus, ædificatum. Emporium est celebre· quotannis enim Maio Augustoq; mensibus, Italiæ, Illyrici, Siciliæ, Græciæ, Asiæ, cæterarumq; mundi partium negotiatores huc ad frequentissimum mercatum conueniunt. In ora dein ostium Fori amnis è Maiella descendentis· ad quem oppidum Tullonium, læuaq; haud longè Milianicum, & altius Fara, vlterius Rapinum, Maiellæq; propinquum Pinna. Post Forum in ora Lenti fluminis è Maiella quoq; iacti ostium est· iuxtaq; ripam dextrà, P.M. à mari V. Villa Maina cernitur, supra quam sub Maiella Prætorium est oppidum. Iuxta id Arx Montis Plani castellum· supraq; fontem Lenti amnis castellum Menale· infrà in mediterraneis aliud Bucianicum agro iucundo ac oleis referto. In dextra Lenti ripa sub Maiella, haud procul ab eo cœnobium amplissimũ cum fano D. Liberatoris cernitur, vbi veterrima quædam volumina Longobardicis exarata literis seruantur. Hinc tum Sulmo est ciuitas, patria lepidissimi poëtę Nasonis, vti ipse testatur inquiens *c*: Sulmo mihi patria est gelidis vberrimus vndis, Millia qui nouies distat ab vrbe decem. Sulmonem quoq; Strabo vocat, itemque Cato ac Ptolemæus. Plinius *d* Sulmonenses retulit. Appellationis originem à Solymo esse ex Phrygia, testis ipse est Ouidius his versibus *e*.

Huius erat Solymus Phrygia comes vnus ab Ida
A quo Sulmonis mœnia nomen habent.
Sulmonis gelidi patriæ Germanice nostræ,
Me miserum Schytico quàm procul illa solo est.

Idem probat Silius *f* de bello Punico secundo agens his verbis:

Huic domus & gemini fuerant Sulmone relicti

Matris

a. lib. 5.
b. lib. 8.
c. lib. 4. Trist. eleg. 10.
d. lib. 3. cap.
e. lib. 4. Fast.
f. lib. 9.

Matris in vberibus nati, Mancinus & vnà
Nomine Rhetæo Solymus: nam Dardana origo,
Et Phrygio genus à proauo, qui sceptra secutus
Aeneæ claram muris fundauerat vrbem
Ex sese dictam Solymon, celebrata colonis
Mox Italis paulatim attrito nomine Sulmo.

Pub. Nasoni hinc origo patria fuit, quemadmodum ex ipso docuimus, & Martialis etiam testatur, inquiens [a]. Nasone Peligni Sonant: Et alibi. Mantua Virgilio gaudet, Verona Catullo, Pelignæ gentis gloria dicor ego. *a.lib.1. Epig.* Vrbs est Sulmo in primis pulchritudine, frequentia populi, & aquarum abundantia nobilis: vndiq; riuuli purissimarũ aquarum perpetui cum mirifica spectantium audientiumq; voluptate susurris iucundissimis admurmurant, haustu quoq; pergrati. Mentionem eius persæpe facit Liuius, nominatim verò cum [b] Annibalem ad Romam frustra copijs adductis, inde magnis itineribus mouisse scribit, & per Campaniam in Samnium, inq; Pelignos profectum & per Sulmonem in Marrucinos, postea per Albanum agrum in Marsos, demum Amiternum & ad vicum Forulum peruenisse. *b.lib.26.* Duo sunt in agro Sulmonensi oppida, Pectoranum & Vallis obscura, quorum vtrumq; amnem emittit peculiari alueo ferme ad Sulmonem vsq; accedentem, vbi tum alter alteri immersus vnico flumine extra vrbem per extentissimam planitiem, milliaque pass. sena latam, cursu ferme millium XII. absoluto, fontibusq; & aquulis quibusdam prope Populum haud mediocriter adaucti, tandem in Aternum se exonerant. Sulmonensium antistes Valuensis dicitur, quòd vt Rassanus ait, ager Sulmonis cum parte quoque vicinorum Valuanus seu Valua nominetur, qua vna voce plura hoc situ finitima loca comprehenduntur. Ea de re Blondus scribit iampridem annis ferme DCCC. amisso Pelignorum nomine, agrum hunc Valuensem appellari cœptum, ideoq; Romanam Ecclesiam ita Sulmonensem Episcopum vocare. Causam verò vocabuli nullam addit, quam Rassanus in hanc sententiam commemorat. Tractus omnis Pectorano, quod supra Sulmonem est, itemq; Valle obscura, Campo quinquemillium, cœnobio Sancti Spiritus quòd ab Sulmone millibus tribus distat, vbi vitam solitariam D. Petrus Moronensis, postea Cælestinus V. Pontif. appellatus egit, nobili item oppido Populo, quod posteà dicetur, ad Sulmonem vsque, ac item montibus duobus editissimis Apennino Maiellaq; circumscriptus, & ita iugis illorum altissimis conseptus, vt aditum omnino nisi per paucas ac difficiles arctasq; fauces habeat, Valua propterea dictus est, quod per paucissimas tantum angustias aditum præbeat, tanq̃ per ostia quæ latinis etiam valuæ dicuntur: ideoq; deperdito nomine Pelignorum ager hîc Valua ex conditione situq; suo vocatus. Dein amnis Sulmone profluens in Aternum vt Plinius, Strabo, Ptolemæusq; vocarunt, ingreditur, Piscariam Italis dictum ab exiguo castello Piscaria, veteris oppidi Aterni, à quo prius amni nomen, fundamentis inædificato. Nascitur Aternus ex Apennino supra Aquilam, haud procul Monte Regali, qui subter fontem eius est: augetur flumine quod à Sulmone descendit vti diximus, tantis incrementis, vt spatio P. M. XXII. à Populo ad mare vsque vado meabilis nec pediti nec equiti sit: prope Populum autem ligneo transitur ponte: vbi arx vtramq; fluminis ripam mœnibus ita munit, vt hunc Valuæ tractum tanquam claustro premere videatur, fortissimumq; situm non modo mœniorum firmitate, sed etiam ipsius amnis cursu, quo vno latere tuta planè

a.lib. 2. est, obtineat. Pontem ego hîc fuisse puto, cuius prope Corfinium Lucanus *a* meminit, inquiens. Ite simul pedites ruiturũ ascendite pontem: de quo Cæsar *b* etiam in Cõmentarijs, Domitium quinq; legiones ad pontem tribus à Corfinio P. M. demoliendũ misisse, at se prohibuisse scribit. Insuper & Strabo pontis huius meminit, quem in Aterno esse IIII. & XX. à Corfinio stadijs ait. Amnis Aternus omniũ Italiæ rapidissimus itemq; gelidissimus existimatur. In mare vltra Theate vti postea docebimus influit. Rursum iuxta flumen quod Sulmone prouoluitur oppidum est Abbatiæ Sancti Spiritus fratrum Cœlestinorum Pratula: sequitur aliud Populum, perhonestum, diu habitum ditione nobilis familiæ Cantelmorum, ex qua multi præstantes belli Duces orti, nostraq; memoria Restagninus inprimis militiæ gnarus· qui superioribus annis excedens, amplissimam de se famam posteritati reliquit. Hinc per planitiem tribus à Populo millibus, (vbi pontem in Aterno descripsimus) incedendo, veteris Corfinij vestigia reperiuntur, quæ nunc Campum D. Pelini, aliterq; Pentiniam vocãt. Corfinij mentionem facit Strabo *c*, Vestinos, Marsos, Pelignos, Marrucinos, & Frentanos ob negatum ius ciuitatis à Populo Rom. defecisse, socialeq; tum suscepisse bellum scribens, quo Corfinium Pelignorum caput omnibus Italis ciuitas communis appellata, Italicaq; nouo nomine dicta, vti arx & propugnaculum belli contra Romanos esset: vbi & in cõuentibus Imperatores deligebantur. Addit præterea bellum hoc biennio durauisse, donec ciuitas Romana populis concederetur· Marsicumq; dictũ, quoniam à Marcis, præcipueq; Pompedio primi furoris motus processerant, vti quoque L. Florus scribit. Plinius etiam Corfinienses in Pelignis recenset, iteq; Ptolemæus. Hac in vrbe Domitium Aenobarbum se munitionibus contra Cæsarem ne in Pompeium pergeret, sepsisse, auctor cum ipse Cæsar est, tum etiam Lucanus *d* inquiens: At te Corfini validis circundata muris Tecta tenent pungnax Domiti, tua classica seruant. De Corfinio præterea Silius *e* ita: Corfini populos: itemq; Liuius *f* persæpe, ac Appianus *g* mentionem faciunt. Nunc ingentium hîc ædificiorum ruinæ cernuntur· templum extat satis amplum D. Pelino sacrum, vnde agro Campi Pelini nomen· quibus nimirum in locis præclara Pelignæ gentis ciuitas olim & caput, planè iam interijt. A Populo dein si ad Maiellam versus pergas, quarto ferè milliario prope Aternum amnem Toccum est, & pòst in mediterraneis exiguum oppidum Cantalupum circa montis pedem· sub quo mirabilis scatebra laticis quod oleũ Petronicum vocatur, ac diligentissimè colligi ob virtutem facultatemq; medicam solet. In Aternum deinde fluuius ingreditur· binis torrentibus è Maiella iactis Rafento Ortaq; creatus. Ad huius ostium oppidum est Lucus· pauloq; altiùs in Aterni ripa Castellum Turris· & inter Rafentum Ortamque nobile oppidum Caramanicum, fama eruditionis & acuminis Antonij, monachi prædicatoris, eximij superioribus annis theologi inclytum. Suprà, sub Maiella tamen, Arx Morisij est· pauloque inferiùs Cusanum. Deinceps in Aternum amnis euoluitur Librata, veteribus Albula dictus, binas item ex Maiella procurrentes aquulas deferens, inter quas medium Manupellum. Hæc intus sunt· vnde ad oram nunc redibimus. Edito in colle à mari P. M. VII. Ciuitas Chieti est, Straboni *h* Theate dicta, quanquam corrupti codices Thegeate habeant. Addit idem vrbem hanc caput esse Marrucinorum, quod etiam velle Plinius videtur, itemq; Silius *i* inquiẽs: Marrucina simul Frentanis æmula pubes Corfini populos magnumque Theate trahebat· præterea

b.lib. 1. c.lib. 5. d.lib. 2. e.lib. 8. f.lib. 109. g.lib. 2. h.lib. 5. i.lib. 8.

Ptole

Ptolemæus quoq; Theateam appellans·de quo vehementer equidem miror, cum idem Pelignos inter Sarũ Aternumq; definiat·postea verò in Marrucinis trans Aternũ Theate pingat, quamuis citrà sit, vti & in Italica sua tabula Burdonius exprimit, & nos oculis vidimus. Enimuero quia nos Pelignorũ fines auctore nimirum ipso Ptolemæo Sarum Aternumq; posuimus·eam rationẽ deinceps quoq; tenebimus, & Theate dabimus Pelignis: quoniam ita rectè fieri arbitramur, vt primùm finibus cuiusq; gentis demonstratis, omnia deinde loca illis cõclusa memorentur: quanquam hac in re legem præscribamus nemini, sed arbitrio quenq; vti sinamus suo. Theate Facius ab Achillis matre nomen habere significat ita scribens *a*.

Vidi Theate vbi quondam sedes fuit
Matris Achillis·qua de re ipsos
Regionis incolas appello testes.

a. lib. 3. Cant. 1.

Alium huius rei auctorẽ adhuc inueni neminem·proinde fides apud lectorẽ esto. Dirutũ Theate à Pipino Caroli Magni patre legitur, quòd rebus Longobardicis perpetuò studuisset·restauratũ verò pòst, adeo Normannis ob loci amœnitatẽ placuit, vt prę cęteris omnibus Aprutij vrbibus sedẽ hîc potissimè collocarẽt, auctore Blondo. Sequitur in ora ostiũ Piscarię seu Aterni fluminis, in quo Mutius Attẽdolus Cotignolanus cognomento Sforza, belli fulmine perijt, cũ ministro in transitu vacillanti opẽ ferre vellet, vti Blondus, Simoneta, Corius, Sabellicus, alijq; multi monumentis perscripserunt. Ita Pelignis absolutis Vestini consequuntur.

VESTINI.

Termini huius gentis quæ supra Pelignos inter Samnium, Campaniam fœlicẽ cum Latio, itemq; Præcutinos. Marsos, & Sabinos est, primùm à Septẽtrione Peligni, ab oriente Samnium, à meridie Campania fœlix cum Latio, ab occidente Præcutini, Marsi, & Sabini erunt, vti ex Ptolemæi pictura discitur. Vestinij intus in mediterraneis, & maiori ex parte Marrucinorum Præcutinorumq; in montibus habitabant·qua de causa difficilis eorum futura descriptio est·quam non vt vellemus, sed vt optimè commodissimeq; fieri poterit, exequemur. Gentem hanc memorant Cato, Strabo, Plinius, Liuius multis in locis, Florus, Ptolemæus Appianus *b*, Martialis de Caseo Vestino dicens, Si sine carne voles ientacula sumere frugi. Hæc tibi Vestino de grege massa venit·item Silius *c* cum inquit, Vestina iuuentus, alijq; plurimi scriptores. Vt verò sigillatim omnia dicantur, primùm hîc locus apparet vbi olim Amiternum, nunc maximarum Ædium ruinis horridus. Amiternum Strabo *d* nominat Emporium Frentanorum, memoratur & à Ptolemæo, itemque Dionysio *e* Halicarnassense, qui Sabinis addit, vti quoque Plinius·& Silius *f* inquiens, Hunc Amiterna cohors & Bactris nomina ducens Casperula. Cato tamen vnaq; Ptolemæus Amiternum in Vestinis collocant· etsi parum hoc omnino momenti habeat, propter tãtam Vestinorum Sabinorumque vicinitatem, vt communia pleraque loca possidere videantur: proinde temporibus antiquis vrbs hæc facile Sabinis attribui potuit, vti nimirum fit à Dionysio, Plinioque ac Strabone item, qui propinquam Reati dicit, itemque rursus vt Cato & Ptolemæus faciunt, in Vestinis censeri, quibus olim hîc ager tribuebatur, quanquam Sabinorum esset·vti postea quoque Sabinis accessit. Amiternum perpetuo montis insidet dorso, vbi in hunc vsque diem fundamenta magnorum operum præcipueque theatri & aliquot ingentium templorum ac turrium supersunt, è quibus vrbis amplitudo vetus non difficulter colligitur. Sæpe de ea Liuius

b. lib. 1.
c. lib. 8.
d. lib. 5.
e. lib. 2.
f. lib. 8.

a.lib.10. verba facit: nominatim verò cùm *a* à Spurio Consule expugnatam cæsis Samnitium II. Mill. DCCC. captisq; IIII. Mill. CCLXXX. item vbi Amiterninos cum Vmbris, Nursinis, & Reatinis, L. Scipioni in Africam ituro militaria auxilia contribuisse narrat. Eadem vrbs à Virgilio *b* memoratur hoc versu: Vna ingens Amiterna cohors, prisciq; Quirites: item à Martiale sic: Nos Amiternus ager fœlicibus educat hortis, Nursinas poteris parcius esse rapas. Crispi Salustij ortu, à quo multa scriptis edita. Victorini etiam eius Episcopi sub Nerone martyrio coronati memoria claret. Quinto abhinc lapide ciuitas alto in monte cernitur Aquila, nunc huius tractus caput, à Sulmone XXX. P. M. interuallo, versus Apenninum sita. Recentem esse non ambigitur: condita enim vt Rassanus scribit, Caroli primi Siciliæ regis temporibus ob deletum Amiternum & Forconium, quod hinc P. M. octo aberat altero latere contra Amiternum, infrà, versus Piscariam amnem situm qui locus nunc quoque magna operum fundamenta ex lapide quadrato habet, appellaturq; Forconum. Aquilæ primordium Rassanus Blondusq; commemorant in hanc sententiam. Euerso Amiterno (à quo id factum ignoratur) itemq; Forconio (id deleuere Longobardi) nobili oppido, nequaquam tamen Amiterno pari vt Blondus ait, horum locorum coloni inter montes istos altissimos vti in tutum concessere: domicilijsq; fabricatis ibidem habitare cœperunt. Paulatim itaq; passim ob cœli salubritatem arcibus & castellis ædificatis, quoniam priùs nullo certo imperio potestateq; regebantur, tandem paucorum tyrannide oppressi, more mancipiorum durissimæ seruitutis conditionibus habiti fuere: quarum indies asperitate crescente, sumptis occultè armis animisq; Tyrannos obtruncant, seque in veterem libertatem vindicant. Ea re peracta consilium vrbis nouæ condendę in qua deinceps consistere possent, tutò, ineunt. Ita singulorum castellorum pagorumq; colonis pars ciuitatis assignata, quam arbitrio suo constituerent: hac tamen lege, vt vrbs condita nomen vnũ, Aquilæ, nancisceretur: ea spe ac omine olim colonis opibusq; auctam, finitimorum locorum imperio tanquam aquila reliquo volucrum generi, præfuturam. De tempore quo incepta certi omnino nihil inuenitur. Alij post Amiternum & Forconium deletum ab earum vrbium colonis, qui in villas, vicos, castellaq; propinqua diffugerant, posteaq; simul conuenere primis vno loco ædificijs factis fundatam aiunt: ac dein à Carolo Martello mœnibus complexam, ab eoq; dictam Aquilam, quòd edito in iugo vicinis agris, vti aquila cæteris

c.lib.4. hist.Reg. auibus, prædominanti sita esset. Alij aliter vt Collenutius *c*, qui Friderici II. Impe. iussu conditam perhibet, in hanc sententiam scribens. Sparsis per Aprutij montes inter Amiternum & Forconium deletas olim vrbes, Beneuenti, Casini, & Soræ, quas Fridericus excidi iusserat, colonis: idem vt coniuncti omnes nouum oppidũ loco ad Regni propugnaculũ illo latere opportuno, tum Aquisa dicto conderent, Aquilamq; ab insigni Imperatorũ nominarent, edixit, vti in ipsius epistolis apertè legitur. Ita ciuitas Aquila ædificata: quæ breui maximis aucta incrementis, nunc in potentissimis vniuersi regni numeratur. Hæc Collenutius. Mihi prima sententia magis probatur: nimirum auctores habuisse vrbem illos Tyrannorum percussores: quippe quia nec ad Friderici secundi, minusq; ad Caroli Martelli tẽpora primordiũ eius quadrat: quoniam multis ante natum Fridericum, itemq; Martellum annis, Aquilæ mentio vti quoq; Blondus in historia docet reperitur: præsertim verò in donatione Ducatus Apuliæ, quam Roberto Guiscardo Nicolaus II. Pontif. Max. anno post C. N. MLX. fecit Aquilæ: cum tamen Fridericus circa MCC-XII. Ca-

XII. Carolus circa MCCCIX. fuerit. Planè scriptores harum rerum ita nobis conciliari posse videntur, vt primos illos tyrannoctonos hoc in loco pagis vicisq; relictis domicilia fecisse coniuncta, insuper & aggere aliquo vti existimare licet, cōsepsisse arbitremur: ea verò pòst à Friderico vel Carolo mœnibus complexa munitaq; colonis ciuium iure ac nomine tributo: simulq; oppidum id temporum progressu tantis incrementis auctum, vt ad primatum totius regionis, quem nunc obtinet, peruenerit. Superiori memoria turbulentissimas equidem res Aquilani ac difficilima tempora habuere, donec vrbis primatus ad Ludouicum Montorium Comitem peruenit: per cuius summam prudentiam tranquillè sub Ferrandi Arragoniæ Neapolisq; regis, & Caroli V. Imper. Aug. ditione floruerunt. Ludouicus postquam apud Neapolim anno à C. N. MDXXVIII. excesserat, cum in milites Cæsarianos armis irrupissent ciues, vel vt alij ferunt, à militum vi ac iniuria, quod sanè potiùs credendum videtur, defendere ac tutari se conati essent, sæuerissimè tū à Philiberto Auraniæ Principe Neapolis Prorege damnati, milliaque decem aureorum nummûm multæ nomine inferre iussi. Sed et ab eodem alia pertulere, quę breuitatis causa prætermittimus. At cum exoluendæ tam magnæ pœnæ facultatē non haberent, sacratis templorum vasis, monumentiq; D. Bernardini ornamentis manus admouere coacti sunt. Vrbs est in regni Neapolitani finibus sita: quamobrem persæpe se Romanæ Ecclesiæ, Gallorumúe in Italiam irrumpentium potestati dedere conata est: vnde nimirum ingentes perpetuò ferè calamitates sibi ipsa acciuit. Ad Aquilam Bracius Montonius pereximius belli Imperator occubuit, vt Blondus, Sabellicus Platina, Simoneta, Corius, alijq; multi historici tradunt. Colitur hîc præcipuis honorib9 D. Bernardini Minorum ordinis monachi corpus: à quo primùm regularis illius sodalitatis mores institutaq; reformata. Nostris temporibus Aquila Ioanne cognomento Aquilano, ex prædicatorum sodalitio insigni theologo, facundissimoq; Doctore, quemadmodum eius conciones testãtur, claruit. Plurimis insuper alijs ingenijs illustratam accepimus: quorum memoriā ijs qui cognouere commendatam esse volumus. Ager vrbis cum aliarum rerum, tum maximè croci mira copia fœcundus est: ex quo prouentus, vti relatu habeo, quotannis ferme XL. millium aureorum nummûm capitur. Subter fontem dein Aterni in Apennino, Mons regalis ante memoratus: nec procul est pyrus colli innata ita fastigiato, vt aqua in eam arborē cadens, triplici diuisione in tria ingētia flumina diuersas petentia regiones, Velinum, Truentum, Aternumque dilabatur: quod & ostensum, & affirmatum sibi ab accolis tradit Blōdus. Finitima quædam loca, Soram, Suessam, aliaq; nonnulla quæ Vestinis etiam addi possent, quoniam illi olim ad amnem Garilianum vsque pertinebant, hîc omittimus, in Marrucinis dicenda, quòd in ea gente ab alijs ferè collocentur.

MARRVCINI.

PRoximi itaq; Marrucini sunt: quorū fines ab Aterno ad Truentū: itē sinus Adriaticus & Vestinorū montes: vt ab exortu Peligni cū Aterno sint, à meridie Vestini & Præcutini, ab occasu Piceni cū Truēto, à Septentrione Adria. Gentis huius meminere Appianus [a], Cęsar [b], Silius [c], itēq; Liuius diuersis in locis: nominatim verò cū [d] triumphū Romæ de Æquis actū narrās, Marrucinos, Marsos, Pelignos, & Frētanos pacē amicitiāq; populi Rom. impetrauisse scribit. Particularem eius descriptionem ab arduis atque difficilimis circa Piscariam amnem montibus auspicabimur. Primùm igitur in ascensu illorum sunt Raianum, Vertorium, &

a. lib. 1.
b. lib. 1. Com.
c. lib. 8.
d. lib. 9.

Carapel-

Carapellum, mediterranea. Tum infrà millibus duobus ab Aterno, Capistranum, Ioannis ex ordine minorum Monachi patrum nostrorum seculo sanctissima vita præclarisq; concionibus celebre. Medium est inter alia duo castella, Offenum & Buxum, ad amnem, Caput aquæ vocant, sita. Dein ad Piscariam sunt Castilio, Turris Antonelli, Petranicum, Alardum, & Rosanum. Supra hæc Nuria fluuius nascitur ex Apennino, prope cœnobium Casæ nouę Cistellini ordinis· descensuq; in Aternum fertur. Spatium inter horum amnium principia modicum intercedit· & quanquam Nuria, plurimiq; item alij amnes in Piscariam confluant· illa tamē nomen suum à fontis initijs vsq; ad mare perfert. Sub Nuriæ fonte monasterium id Casæ Nouæ iacet quod memorauimus, non solum ædificiorum pulchritudine, sed etiam facultatibus amplissimis inclytum. Dextra Nuriæ, oppida Gambatoneum, Planellum, Muscusonium, Mons Syluanus, & Spoltorium. Hactenus loca Piscariæ vicina satis percursa sunt· quapropter ad cætera quoq; finitima transeundum: quæ vt commodiùs & exactiori ordine persequamur, scire operæpretium est multos inter Aternum & Truentum esse amnes, è quibus vnius tantùm meminit Ptolemęus, nimirum Matrini· quem vt mea fert opinio, Rassanoq; etiam videtur, accolæ nunc Plumbam vocant. Ordo itaq; noster huiusmodi erit, vt à Piscaria primò Tauum, mox Sinum, Plumbam, Vomanū, Flumicellum, Viciolam, & Turdinū, quem nonnulli Iuuentium vocant, percurramus, deinde Salinum, & Liberatā, quę veteribus Albula propter aquæ colorē dicta, tum Castellanū, postremoq; Truentum· qui amnes fere omnes in Apennini iugis, vbi Corni nomen habet, exorientes, partim per Marrucinos, partimq; per Præcutinos fluunt· nonnulli etiam Marsorum partem, qui in montibus finitimi hærent Præcutinis, alluunt. Salinus Plinio Suinus in quinta regione dictus, vti ego credo, nomen nūquam mutat, sed à fonte vsq; ad ostium per quod Adriatico mari infunditur, perfert. Tauus & Sinus ex Corni radicibus nascuntur, & in Salinum intrant. Ita his amnibus recensitis, non difficile fore spero, oppida locaq; ijs adiacentia memorare. Primùm igitur inter Tauum & Sinū media prope regione, quatuor ab ora P. M. Ciuitas Pennæ, nobilissimum iuxta ac antiquissimum oppidum est, Ptolemæo Pinna dictum. Plinius in Vestinis Pennienses numerat. Rassanus Ciuitatem Pinnæ non Pennæ vocari debere, oppidumq; olim quàm nunc longè frequentius opulentiusque fuisse scribit. Non procul dein à Tauo Lauretum aliud oppidum in collibus apparet, insigne titulo Ducatus, itemq; Collis Coruinus. Dextra Sini sunt, Valuianū, Serra, Coruinianum, Bisentum, Pinianum, Mons Siccus, Casilentum. Prope Salinum haud longè ab ora, Portus D. Angeli oppidum· vltraque amnem Salinum tertio lapide alius Plumba· quem vti prædixi, Matrinum esse Ptolemæi censeo, Seuinum Plinij, Strabonis Homatrinum propter Adriam vt ait fluentem. In hanc porro sententiam me Ptolemæus pertrahit, qui in tabulis Angolum Vestinorum prope hūc amnem vti ego conijcere possum, & Rassanus etiam asserit, positum describit. Nunc id oppidum Ciuitas D. Angeli pro Angolo nominatur. Meminit eius etiam Plinius Angolanos referēs. A mari P. M. duobus abest. Propinquo Plumbæ loco castellū iacet Illice: tum intus, item iuxta eundem amnem aliud, Celinum, & circa fontē fluminis Schiranū: nec procul ab ostio, per quod in mare se exonerat, Portus Adriæ· quod oppidum à Strabone Emporiū Adriæ nominari ad Homatrinum, nunc Plūbam, existimo. Suprà dein Castellum Syluium est. Plumbaq; trāsita inter ipsam & Vomanum amnē sic in V. Regione Plinio dictū, medio spatio Adria Romanorū

colonia,

colonia, prædifficili arduoq; montis imposita iugo cernitur. Adriam quoq; Strabo & Mela nominant, itemq; Silius *a* hoc versu: Adria, & inclemens hirsuti signifer Asculi. Cato eam in Præcutinis collocat, aliter dictam, inquit, Atriam. Liuius *b* coloniam Romanorum cum Castro Senaq; deductam prodit: & alibi *c* insuper eius facit mentionem, veluti cum multa hîc prodigia visa scribit: inter cætera arã in cœlo, quam multæ hominum imagines candidis amictæ paludamentis circum stabant. Alio quoq; *d* loco Adrianos inter IIXX. colonias memorat, quarum subsidio, inquit, tum bello Punico altero imperium populi Rom. stetit. Ortus hinc Adrianus Imperator, auctore Spartiano ita scribente: Origo Imperatoris Adriani vetustior à Picentibus, posterior ab Hispaniẽsibus manat: siquidem Adria ortos maiores suos apud Italiam Scipionum temporibus resedisse in libris vitæ suæ Adrianus ipse commemorat. Dio tamen Græcus genus eum Africanũ habuisse, patrẽq; Adrianum ait: cæterùm huius rei certiorem fidẽ apud ipsos auctores relinquimus. Adrianum sanè patriam hanc suam adeo charam habuisse legitur, vt ornamento summo cognomen ab illa sibi impositum duceret. Quinetiam Sextus *e* Aurelius eum hinc ortũ asserit inquiẽs: Ælius Adrianus stirpis Italicæ, Ælio Adriano Traiani principis consobrino Adriæ orto genitus, quia id oppidum agri Piceni, etiam mari Adriatico nomen dedit. Sciendum verò est Aurelium in postrema parte narrationis errare: vnaq; cum eo Petrum Marsum hunc Silij locum exponentẽ: Adria & inclemens, &c. cum hoc oppidum Hetruscorum coloniam, & Adriatici nomẽ supero mari dedisse tradit: etenim vti in Trãspadana Gallia nos docebimus, appellationis illius origo ab alia manauit Adria. Plinius, Strabo, Ptolemæus, hanc in Piceno collocant: quoniam Homatrino amni, vt Strabo vocat, vt Ptolemæus, Matrino, vel vt Plinius, Heluino, aut vt hæc ætas Plumba, Prætucianam regionem finiri, & Picenum incipere tradunt. Nos tamen vti ab initio statuimus vsq; ad Truentum amnem Samnites extendemus: in ijsq; tum Adriam, tum alia citra Truentum loca numerabimus. Nunc Marrucinorum descriptione absoluta, Præcutinos, qui vt Plinius tradit, ab Adriano agro tenebant, aggrediemur.

a. lib. 8. *b. lib. 11.* *c. lib 25.* *d. lib. 27.* *e. in Adria.*

PRAECVTINI.

NOn minorem quidem in huius gentis finibus constituendis difficultatem quàm in aliarum fuit, animaduerto: quoniam inter Marrucinos, Vestinos, & Marsos complexa est: attamen quàm exactissimè poterimus, non vt vellemus, eos inuestigare conabimur. Ab exortu Vestini, à meridie Sabinus ager, ab occasu Truentum flumen, à Septentrione Marrucini cum Adriatico sinu erunt: quanquã non omnino certa sit huiusmodi Præcutinorum circumscriptio, sed per coniecturam ita fieri possit. In Samnitium initio monuimus, à Præcutinis corrupto vocabulo Aprutium dictum hanc vniuersam regionem inter amnes Phiternum Truentumq;, & à Larino Apuliæ vsque Beneuẽtum, item à Suessa Pometia Vestinorum, quæ nunc Campaniæ Fœlici tribuitur, vsque Reate & ad Pontem Corui transcursu ad Amiternum seu Aquilam: quibus finibus complexus ager Aprutinus appellatur, maximaq; Samnij pars est. Præcutinorũ, seu vt Plinius vocat Prætutianorũ mentionem Liuius persæpe facit: nominatim *f* cum Annibalem superatis ad Trasimenum Romanis, oppugnatoque Spoleto, inde in Picenum mouisse, eoque diebus aliquot vastato ac direpto, per agrum Præcutinum & Adrianum grassatum, inde in Marsos Marrucinos & Pelignos iter habuisse scribit. Plinius *g* vina Prætutia nobilitatis inter optima gradum habere perhibet. Nunc ad par-

f. lib. 22. *g. lib. 14. cap. 6.*

ad particularem agri Prætutiani descriptionem ingrediemur. A Plumba flumine in ora ostium Vomani amnis ita Plinio dicti, itemq; Silio a cum inquit: Murice nec lybico statue humectata Vomano. Strabo tamen vt mihi videtur, Trunonum vocat. Agri hîc inculti ac deserti. Læua Vomani intus oppida sunt, Motula, Mons Viridis, Mõs Gualcus· sursumq; ad fontem amnis qui in Apẽnino est, vici pagiq; multi, & castella frequentia· inter quæ Massonium, Caput Tostum, & Poggium oppida. Trans Vomanum in ora sexto lapide Turdini fluminis, quod vti suprà dixi, Plinius Iuuentium appellat, ostium. Sunt inter hos amnes oppida multa, quædã paribus inuicem interuallis, quædam imparibus, vti montanæ regionis, fluminũq; sinuosorum conditio fert: quapropter satis erit si ordine à supremo ad infimum vsq; memorentur. Primùm est Rossenum· deinde Poggiũ, Vinerecium, Ripa Montoriana, Montorium, Forariolum, Collis vetus, Rapinum, Mianum, Forcella, Cantianum, Transmundum, Castellum vetus, Castellum nouũ, Guardia Vomani, Loccariscum & Morum. Sequitur amnis Turdinus, qui è montis Corni radicibus oriens, nomen ad mare perfert. Apennini partem supra Præcutinos Cornum vocant: itaq; Tu͗rdinus è radicibus illius exiliens, per agrum Præcutinum quem describimus, in Adriaticum æquor exit, vti anteà dictum est. Inter eum & Viciolam amnẽ è Corno quoq; iactum ciuitas est Teranum, ad Viciolæ fauces quibus in Turdinũ confluit, spatio ab ora P.M.XII. Plinius ac Ptolemæus Interamniam vocant, etymon nominis, quod inter amnes Viciolam, Turdinum, & Flumicellum, cuius antè meminimus, posita. Caput est huius regionis: multisq́ue titulis ac dignitatibus eius Episcopus claret. Regulus vrbis, Dux appellatur. Illustrata plurimùm Simonis Lælij doctrinæ ac integritatis fama· qui res Ecclesiæ Romanæ perprudenter in Concilio Pisano atque Constantiensi trium Pontificum temporibus tractauit· itemq; Theodori eius filij, qui ob eruditionem singularem consistorialis aduocatus fuit. Ad initium Flumicelli castellum est Camplum: supraq; fontẽ amnis Burgum Nouum & Bissinium. Haud procul Turdino circa litus oppidum est ferè desertum Flauianum· vbi quondam vrbs Castrum à Ptolemæo nominata, Castrũq; nouum à Plinio. Paruo hinc Mons Paganus interuallo abest· inq; mediterraneo læua, iuxta eundem amnem, Mosanum, Ripatonium, Villantium: & vltrà V. lapide Salinus fluuius ab Apennino descendẽs· cuius in læua parte nobilissimum oppidum iacet Montorium, titulo Comitatus ornatum· quem superioribus annis Ludouicus Aquilæ Præses vti diximus, obtinuit. Eum Raymundus Cardona Prorex fide publica ad certum tempus data cum ad Neapolim euocauisset, intereaq; donec dies elaberetur humanissimis sermonibus & mirifica beneuolentiæ simulatione duxisset, tandem in Castello nouo conclusit: sed aliquandiu sub custodia habitus, quoniam Aquilani ab imperio defecerant, dimissus tum, & ad illam vrbem recuperandam ire iussus, ea re peracta, paucos post dies excessit. Prudentia cõsilioq; valde polluit. Supra Mõtorium deinde Poggium Morellorum, altiusq; Troia est: pòst, in montibus haud procul ab amne, dextrà munitissimum oppidum cum loci natura, tum firmitate mœniũ, Ciuitella. Sequitur amnis Librata, veteribus, inter quos Plinius, Albula dictus. Iuxta eum in dextra sunt Turturetum, Ad D. Tomerum, & Ad D. Egydium haud procul à fonte. Læua deinde ripa Caropellum & Neretium· vnde P.M.V. per oram, amnis Truentum. Priusquam tamen eò perueniatur, vti nauticæ tabulæ pictura docet, locus occurrit, vbi oppidum D. Floriani erat, memoria patrum nostrorum à Iulio Duce Adriano viro prudentissimo, eximioq;

a lib. 8.

mioq; belli præfecto,& cum clarissimis Italiæ totius principibus gloria rerum gestarum comparando, subuersum. Is tractus huius maritimi propemodum vniuersi dominus, ob summam aëris inclementiam id oppidum excidit· nouumq; in cótinenti, tribus P.M. ab ora suo sumptu condidit, indito Iuliæ nouæ nomine· quò Sanfloriani colonis translatis, agros etiam assignauit commodos. Truentum flumen vt Plinius nominat, Ptolemæo Truentus, Straboni Druentum vocatur· etsi librariorum errore primum elementum T. in D. mutatum ego putem. Mela Truentinum, Italia nunc Truntum appellat. Oritur item Apénino: circaq; fontem eius asperrimi altissimiq; ac perhorridi montes sunt· qui tamen cum ipso amnis descésu per eius vtramq; ripam paulatim propemodú vsq; ad mare mitiores adeo fiũt, vt circa fluminis ostium peramœni latiq; campi cernantur. Truentum oppidú Liburnos prope huius amnis in ora caput ædificasse, Strabo Pliniusq; tradũt· cuius vestigia locusq; nũc prorsus ignoratur· vti quoq; nec an ab oppido fluui⁹ nomẽ habuerit, an verò contrà minimè, constat. Plinius Truentum oppidum solum illo tempore Liburnorum in Italia reliquũ fuisse scribit. Eiusdem meminit Silius, a inquiens Quiq; Truentinas seruant cũ flumine turres: quod exponens Marsus, poëtam ait per Truentinas turres vrbem Truentum intelligere. Læua Truenti amnis primum est oppidum Columella· deinde Contraguerra, & Ancharanum· quod tamen Petri cognomento Ancharani clarissimi Iurecunsulti patria non est. Decætero Morrum, Murrumq; & Trassinum, Plinio Thesuinum dictum: vtraq; Castellanus amnis è valle Apennini quæ Castellana vocatur erumpens· qua percursa mox Asculum hoc latere præterfluit· neque procul inde Truento se iungit, quo Asculum ab altero latere alluitur. Asculum antiquissimam ciuitatem Strabo, Plinius, ac Ptolemæus in Piceno collocant· nobis verò, siquidem Picenum ab Truenti vlteriore ripa incipere, Samnites citeriore finire in aĩo habemus, vti à principio dictum, quoniam cis amnem est, in Aprutio ponere visum fuit. Iacet munitissimo in loco, mœnibus firmis, altisq; iugis cinctum, accessu militaribus copijs perdifficili, vt Strabo testatur. Plinius nobilissimam Piceni coloniam nominat. Mentionem eius etiam Cato, Cæsar, b & Silius c fecere· apud quem notat Marsus, Asculum Picenum adhuc denominatiuum nomen à Pico retinere, cuius auspicio conditum fuit. A Liuio sępissimè memoratur· nominatim verò cum d cædem Q. Seruilij Proconsulis omniumq; ciuium Romanorum qui in oppido erant, ab Asculanis patratam· Asculumq; alibi e à Strabone Pompeio funditus euersum scripsit. Cladem eã Asculi L. Florus f quoq; refert· causamq; sæuitiæ Strabonis addit, quòd initio belli socialis eo in oppido legati Romanorum cæsi fuissent. Instauratum deinde constat, & minori amplitudine· sed quo auctore non inueni. Quidam Æsculum scribendum contendunt ad differentiam alterius in Apulia Asculi, quod A, solum habet. Imperium vrbis diu Ecclesia Romana tenuit· primũq; hîc illius dominij temporalis, vt vocant, initiũ. Ante annos aliquot cõtentionibus inter ciues exortis, in factiões abijt, ijsq; grauiter est affectum. Primus inuadere principatum ausus Thomas Falcetta· post eum Stultus filius· quem in aduersam partem crudelissimè sæuientem, Zottus Miglianitus vrbe pepulit. Vterq; tamen postea pace rebusq; compositis, tranquilla in patria supremum clausit diem. Asculani fuere. T. Betutius Barrus, quem omnium extra vrbem Romam eloquentissimum Marc⁹ Tullius g appellat· itẽ Ventidius Bassus Parthico bello legionũ Romanarum Imperator· quo de facetum illud sed mordàx decantabatur: Modo Consul factus est,

a. lib. 8.
b. lib. 1. Com.
c. lib. 8.
d. lib. 72.
e. lib. 76.
f. lib. 3. cap. 18.
g in Bruto

a.Satyra.7 modò qui fricabat mulos: & Iuuenalis[a] quoque dixit:

Si fortuna volet fies de Rhetore Consul:
Si volet hæc eadem fies de Consule Rhetor:
Ventidius quid enim? quid Tullius? anne aliud quam
Sidus, & occulti miranda potentia fati? Asculo item origo patria fuit Nicolao IIII Pontif. Max. ex minorũ familia viro docto, prudẽti, & integerrimo, quemadmodũ Petracha Platinaq; tradunt: quanquã Blõdus Nicolaum III. Asculanum vocet. Nati hîc quoq; Cecc⁹, astrologus quàm poëta melior, Enoch itẽ orator eloquens, græcis latinisq; litteris eruditus: cuius industria M. Cælius Apitius & Põponius Porphyrio in Horatiũ circa Nicolaũ V. Pontif. inuenti, ac è tenebris in lucẽ vindicati sunt. Volumen orationum & epistolarũ ipse posteritati dedit. Romęq; diu magno studiosorũ hominũ concursu scholã habuit. Asculanus insuper GratiaDeus minorũ sodalitatis eximius Theologus & Philosophus patria fuit: q cõmentationes in artẽ veterẽ & VIII. libros Physicorũ, tresq; de aĩa, Aristotelis edidit, quib⁹ summã doctrinã est testatus. Hæc de Asculo. Per vallẽ deinde Castellanã ad nobile oppidũ Amatricæũ deuenitur, infra Truenti fontẽ: supra quẽ altissimi montes, vti postea dicetur, quanquã hominum domicilijs quæ referri mereãtur, vacui. Læua tum Castellani amnis, oppidula sunt, Mons Sanctus, Macia Buffarium, & ad D. Viti, iuxta Castellanam vallem: interq; hæc vici passim & villæ modicæ. Via hinc est ad oppidum Amatricęũ quod memorauimus. Montiũ qui deinceps in Truenti lęua parte sequuntur, perdifficilis herclè descriptio foret, quoniam altissimi sunt, & plerũque tot tantisq; rupibus perhorridis inuicem diuisi, vt omnino non modo non definiri, sed ne depingi quidem possent: quamobrem à nobis ꝑtermittentur. Peruentum nunc est ad Truentum, locaq; non solum agri Prætutini, regionisq; Samnitium aut Aprutij extrema, verumetiam ad fines Neapolitani regni, quod hac ætate nouem vel opulentissimas amœnissimasq; regiones Italiæ complectitur. Eę sunt Latij pars, Campania fœlix, Lucani, Calabria, Magna Græcia, Salentini, Apuli Peucetij, Apuli Daunij, & Aprutium, quod hactenus quoq; partim diximus, partim adhuc superest, & Hirpinis atq; Samnitibus, quos coniunctim persequi instituimus, absoluetur. Gentes hæ vltra citraq; Apenninum mediterraneæ planè sunt: nec ad oram vlla parte pertingunt. In memoria quoque habemus Italiæ regionem nullam præter hanc in alteram Apennini partem extendi suprà nos dixisse, quemadmodum & in sequentibus apparebit. Hirpinos autem à Samnio certis limitibus distinguere non tam difficulter, quàm nullo planè modo fieri posset, tum quòd nunc in his gentibus oppida paucissina, deperditorumq; rara admodum vestigia reperiantur: tum quòd in ea re veteres etiam maximè varient: adeo vt nonnullos vrbes quasdam Samnitibus, alios easdem Hirpinis, aut propter vtriusque gentis vicinitatem, aut ignoratione verorum finium dare constet: vnde summa difficultas circa limites vt oriatur. necesse est: ob quam scilicet harum gentium certos terminos designare nos etiam minimè conabimur: sed potius simul, vnisq; finibus ostensis vtramq; persequemur.

HIRPINI ET SAMNIVM

Hirpinorum populum à Lupo nomen inuenisse, quem in hæc loca veniens ducem habuit, & Samnites Hirpum vocabant, confinemque agrum eius cum

cum Lucanis, qui in mediterraneo tenent, auctor est Strabo *a*. Plinius Hirpinos in secunda regione in qua & Beneuentum, collocat. Eorum quoque meminere Appianus *b* Alexandrinus, Liuius plurimis in locis, itemque Silius *c* in enumeratione gentium, quæ post Cannensem pugnam ad Annibalem defecere, his versibus: *a.lib.5.* *b.lib.1. hist.* *c.lib.11.*

Tum gens Hirpini vana indocilisq; quietem,
Et rupisse indigna fidem, ceu dira per omnes
Manarent populos fœdi contagia morbi.

Samnium citra Hirpinos est, à quo tota hæc Aprutina regio iam olim Samnitium nomen adepta. Quidam vrbem fuisse regionis caput, Samnium, nunc deletam aiunt, à qua Samnites huius situs incolæ vocati sint: at nos ab initio docuimus gentem primò Sabellos, postea Samnites alia de causa dictam. Fines Hirpinorum & Samnitium erunt ab exortu Lucani: ijdemque etiam à meridie partim, partimque Picentini & Campania fœlix: ab occasu Sabini cum Vestinis: à Septentrione Apenninus cum Apulia Daunia quæ trans montem pertinet, & Caracenis ac Pelignis. Initium itaque particularis descriptionis locorum quæ his terminis conclusa sunt, ab Apennini iugis vlterioribus ducemus: qua in parte Beneuentanus ager quondam primariæ Samnitium vrbis, multisque rebus memoratu dignis inclytæ. Montes hîc tam alti sunt, vt ipsius etiam Apennini vastitatem superent: quorum vertices editissimis rupibus diuisos abruptosq; summa cũ admiratione passim cernas. Et inter horridos illos hiatus riuuli aquarũ purissmarũ, amnes ac torrẽtes multi è modicis qbusdã lacubus fontibusue profluentes apparent. Extenditur hoc Samnij latus per Apennini iuga à Vulturni fontibus vsque ad Silari, quod est Lucaniæ discrimen, spatio P. M. LXXX. Torrentes, aquulas, ac flumina huius tractus omnia præter pauca Sabbatus amnis colligit, Vulturni incola. Cursus eius ab ostio quo in Vulturnum euoluitur, paulatim aduerso amne sursum procedenti inspectus, formam arboris syluosæ conuenientissimam præbet ob riuulorum ac fontium vndique accedentiũ vti ostendetur, multitudinem. Beneuentum à quo primum incipere decreuimus, anteà Maleuentum Plinio Liuioq; testibus dictum fuit. In Hirpinis eorumque coloniam esse Plinius scribit. Strabo ac Ptolemæus in Samnio ponunt. Conditum, auctore Solino ac item Seruio in hoc Virgilij *d* loco: Venulus Diomedis ad vrbem: à Diomede: quemadmodum & Arpi: quod confirmat in hanc sententiam Facius *e*: *d.lib.8. Aene.* *e.lib.3. Cant.1.*

Arpis atque Beneuenti commorati sumus
Ob honorem Diomedis, qui nimirum
Adhuc famam primordij illorum tenet.

Maleuentum quondam appellatum primis colonis vt Festus ait, Græcis, propter iniuriosum, proteruum, ac horribilem ventum, quem frequenter patitur, dictione à malo vento composita, tradit Procopius *f*. Sæuus ille ventus è Dalmatia spirans, locum hunc quòd è regione tanquam frons oppositus sit, tam violenter pulsat, vt eo furente oppidani prorsus latêre cogantur: nec in apertum prodire sine summo periculo queant: tanta quippe vis turbinum exiltit, vt equum vnà cum sessore humo sublatum per aërem rapiant, ac præcipitem mox dent in terram. Maleuenti prisci nominis mentionem facit Liuius, cum *g* à Sulpitio & Petilio Coss. XXX. mill. Samnitium ad Maleuentum cæsa: itemq; *f.lib.1. de bell. Goth.* *g.lib.9.*

b.lib.10. cum a Pub.Decium legionibus ad Maleuentum adductis, Samnites Apulosq; ex oppidi munitionibus attractos acie deuicisse scribit. Idem auctor est mutati po-
b.lib.14. stea nominis: tradit b enim Beneuentum quum eò colonia deduceretur, boni omi
c.lib.3. nis gratia vocari cœptum· quod à Plinio quoque confirmatur c. Non defuere qui
cap.10 Maleuentum priùs dictum putauerint, propter ingentem stragem hîc à Sulpitio Petilioque Coss. editam· cuius è Liuio paulo antè meminimus: sed profectò in re facili multum isti errant· neque Liuij locum vt oportebat inspiciunt: siquidem ille cædem Samnitium apud Maleuentum ita iam tum dictum, sed ætate sua Beneuẽtum, contigisse scribit· nec addit, causam ex ea pugna Maleuenti appellationis enatam. Mihi Procopius de primi nominis etymo probatur. Coloniam ciuium Romanorum deductam Beneuentum, quo tempore & Ariminum, auctor est Liuius: quapropter & colonia Beneuentum Plinio dicitur. Olim rebus Samnitium florentibus, quanquam gentis caput non esset, maximæ tamen existimationis præ cęteris vrbibus fuit, cum ob situs opportunitatem, auctoritatemq; ciuium, tũ ob amœnitatẽ bonitatẽq; agrorũ: cęterosq; etiã Sãnitiũ populos Beneuentani cõsilijs ac disciplina militari superabant. Nec verò eos solum inter suos pręcipuè excelluisse, verumetiam apud Romanos opinionem habuisse maximam veteres historiæ testantur. Beneuenti, præterquã in locis hactenus cõmemoratis Liuius men
d.lib.22. tionem sæpè facit· veluti cum d Annibalem ex Hirpinis in Samniũ mouisse, popu-
e.lib.24 latumq; Beneuentanum agrum narrat: item vbi e Hãnonis & Gracchi pugnam· p̃
f.lib.25.& terea vbi f colonias duodeuiginti, quarũ subsidio res populi Romani bello Puni-
27. co secundo adiuta est, cõmemorat. Liber coloniarum hæc habet. Beneuẽtum muro ducta colonia Concordia. Deduxit Nero Claudius Cęsar. Iter populo non debetur. Ager lege triumuirali veteranis est assignatus. Eiusdem vrbis meminere
g.lib.4. Appianus g, item Tacitus h iter Neronis à Neapoli ad Beneuentum narrans. Id
bell.ciuil. Totilam Gothorum regem euertisse Blondus i auctor est. Refecere primum
h.lib.15. Longobardi tota Italia occupata, sedibusque ac imperij sui domicilio cum
i.li.6.hist. Beneuentani Ducatus nomine hîc constituto: quam rem si dixero pleniùs, operæpretium me facturum ratus sum. Longobardi occupatam Italiam totam, senis Satrapijs seu regionibus, quib⁹ singulę potestates attributæ, diuiserunt: Marchias duas appellauere, cæteras Ducatus. Marchiæ fuerunt, Anconitana, q̃ Picenũ, Taruisina, quæ Venetię partẽ cõtinebat: de qb⁹ in tẽpore cõmemorabitur. Ducatus erant hi, Spoletinus, Taurinus, Foroiulienſis, & Beneuentanus. Duces ex electione, non hæreditario iure· contrà Marchiones præerant. Ita CC. ferè annis Longobardorum hîc imperium stetit, vt Paulus Diaconus, Blondus, & Sabellicus in historijs perscribunt. Sublata illorum à Carolo Magno dominatione, cum post multos annos in Italiam Saraceni appulissent, & è Gargano, in quo se munitionibus sepserãt, finitimas latè regiones excursionib⁹ vastarẽt, ab ijs quoq; Beneuentũ direptum incensumq;, & ad fundamenta deiectum est· nec priùs quàm istis fœdis ac rabidis canibus omnino tota Italia pulsis, instauratum. Redijt tum ad pristinas sedes paucorum ciuium, qui per tempora bellorum passim fuerant dispersi, numerus, vrbemque cœpit instaurare · quæ post annos etiam aliquot ab Othone II. Imper. de improuiso capta direptaque ac incensa est, translatis quæ huc priùs è Roma erant deportata, D. Bartholemæi Apostoli sacratissimis ossibus
k.lib.13. in Iouis insulam, indeque in Lycaoniam vbi nunc sita sunt. Ita Blondus k.
hist.

Instau

Instauratum deinde Beneuentum à Guilielmo Normanno consignatumq; Adriano IIII. Pontif. Max. in D. Martini æde, quæ haud procul eadem ab vrbe est, vbi cùm à Pontifice Siciliæ rex fuisset dictus, sacramentum perpetuæ erga Romanam Ecclesiam fidei præstitit, auctores sunt Platina a & Blondus b. qui præterea c Fridericum quoq; secundum ab vrbe Roma iniquo animo digressum, partim fraude, partim vi cum Beneuento potitus fuisset, id euertisse scribunt. A quo postea refectum sit nondum inuenimus. Impositum est colli, cui perpulchra planities & amœna riuulis, nitentium aquarum magna cum voluptate spectantium passim discurrentibus, subiacet. Vicini sunt alij nitidi apriciq; colles optimè domicilijs exculti, quemadmodum ostendemus. A Neapoli Beneuentum XXX. ferè M. P. intercedunt. Summos viros & ingenia nobilissima magno numero tulit, è quibus Gregorius octauus Pontif. Max. prudentia viri bonitateq; ac virtutibus perornatus, vti Blondus d & Platina e tradunt. Beneuentani quoq; fuere Orbilius Grammaticus ætate Ciceronis austeritate summa erga discipulos notus, quamobrem ab Horatio plagosus dicitur qui annum ferè centesimum vitæ attigit, Orbiliumq; filium etiam Grammaticum reliquit auctore Suetonio item Roffredus & Odofredus celeberrimi Iureconsulti quorum postremus diu Bononiæ publico salario ius professus est, & fato concedens, eximium ibidem ex marmore monumentum forma pyramidali apud D. Francisci ędem habuit. Originem ab eo trahit Odofredorum Bononiensis familia. Beneuenti pro fide in Christum martyrio affecti sub Diocletiano, D. Ianuarius Episcopus, diaconiq; duo. Ager finitim⁹ Beneuētana vallis appellatur, & à quibusdam districtus Beneuenti qui longissimo spatio millium multorū ad Silari fontes vsq; ꝑtinet, pulchritudine, fertilitate, amœnitate, ac oppidorū quondā celebriū frequētia nobilis. In eius descriptionē quoniā antiquos sequi nobis constitutum est, tractum omnem circa Beneuētum à priscis Samnitibus habitatum, partem Samnij faciemus: etsi quę hîc loca recensenda sunt, non vt vellemus, sed vt poterimus relaturi simus quòd nō ipsa solum, sed antiqua quoque nomina pleraq; perierint, & noua quorundam à veteribus admodum diuersa successerint. Neque solum amœnam planitiem de qua superiùs mentio facta, sed etiam propinqua montium & Apennini iuga percurremus. Primum igitur in hac Samnij parte senis à Beneuento P. M. inter colles oppidum inuenitur Mons Fuscolus supraq; id Turris, & Mons Militus. Sequitur cōuallis per quam Sabbatus amnis fluit, ex Apennino qua regione iuga eius Montes Tremuli nominātur, oriens, & per depressa loca sinuosis flexibus, omnibus ferè Beneuentani agri de quo nunc agitur fontibus & aquis vno alueo collectis, tandem in Vulturnum illato illi incremento maximo se exonerans. Antoninus Sabbatum vocat. Italicum vulgus nunc Beneuenti amnem, quia propter eam vrbem fluit. Ego id esse flumen puto, quod antiqui Samnium dixere, Floro memoratū. Vulturnus Capuā alluit, quemadmodum in Campania fœlice docuimus. Circa vallē quam Sabbatum percurrere dixi, Beneuento propinquam, læuá sunt, Mons Falco, Candida, Serpitū supraq; altissimis ac difficilimis in montibus Tremulis Vulturata ciuitas. Supra Beneuentum spatio CCC. ferè pass. Caloris amnis in Sabbatum influit, ita quoq; Liuio f dictus, cum Hannonē tertio à Beneuento lapide iuxta Calorem fluuium cum exercitu consedisse scribit. Eiusdem amnis & Antoninus in Itinerario meminit. Dextra Caloris ad montes collesque supra Beneuentum flectentis, Iapygium, Cusanum, Castellum vetus, & altiùs Montella oppidum titulo Comitatus insigne. Calo-

a. in uita Adr. 4.
b. lib. 15. hist.
c. Blond. lib. 17. hist. Plat. in uita Greg. 9.
d. lib. 16. hist.
e in eius uita.
f. lib. 24.

rem spatio trans Sabbatum millium duorum Imperator Valens, non autem Valẽtinianus ne quis erret, ponte strauit. Is Valentinus dicebatur, & viam Appiam cõiungebat: nunc collapsus cernitur. Læua dein huius amnis propinqua sunt Apitium, vbi alius erat pons Appia cõmeantibus seruiens: tum Mirabella, Taurasum, Cusanum, Baniolum, Cussanum, & Noscum oppida. Hîc se Apenninus attollere incipit, circa fluminis Caloris initium. Altero montis latere exaduersum fonti Caloris Aufidus nascitur, vti in Apulia diximus: vbi quoq; illum amnem solum ex cæteris Italiæ cunctis Apenninum secare, & Apulia vtraq; diuisa, demum Adriatico mari illabi monuimus. Deinde Tripaltus in Calorem intrat. Vicinum illi nobile oppidum Tripalta, ferrarijs officinis notum, ornatumq; titulo Marchionatus. Ibi in maiori fano corpus D. Hypolisti martyris & sacerdotis seruatur: ad cuius monumentum diuinitus eduntur miracula: & pridiano postridianoq; ac ipso illi festo die mãna mittitur exudante marmore: feruntq; vnà D. Sabinum & Romulum esse, vti epithaphium adiectum docet. Sequitur in Tripalti amnis dextra peringẽs & infamis latronum domicilio sylua, Tripaltina propter amnis vicinitatẽ cognominata. Super eam, dextrà, prope flumẽ, Bonetum, Crypta Menarda, Flumariũmque læua, Miletum, Amandum, Iunculum: supraque hæc oppidula in Apennino Mons Grumus, quondam ita dictus, nunc Crepacorius. Exit hinc amnis Tripaltus: descenditque è Crepacorio Miscanus, quem Caloris eodem in loco vbi & Tripaltum excipit. Dextra iuxta eos Cursanum, & Mons Caluus. Inter ipsos amnes medius est collis asper ac difficilis, in quo ciuitas Arianum, veteribus vt Volaterranus scribit, Ara Iani dicta: quanquam nullo antiquitatis vestigio notabilis. Titulum nunc sustinet Comitatus. Pòst, ad dextram Miscani in valle Mons Malus, Bonalbergium, Casale arboris, & Castellum francum offeruntur. Succedit ostium Tamari amnis, quo in Calorem se exonerat, paulo superiùs quàm is in Sabbatum apud pontem Valentinum euoluatur. Tamarum Antoninus in Itinerario vocauit. Aquarum copia nihilo minor Calore est. Media horum fluminum regione, pari ab vtroque interuallo Padulæ est oppidum: supraq; in dextra Tamari nec procul ab ripa sunt, Ad D. Georgij, Molinaria, Casale Iani, Regnanum, Ad D. Mariæ, Collis, inclytum excessu Iacobi Caldorę pręstãtissimi belli ducis vti diximus, item Cercellum, Coffianum, & Ad Crucem sanctam. Incipit hîc immensa sylua, quæ latus Apennini vtrumque amplectitur, vnum vsque ad Phiternum amnem Apuliæ terminum, aliud vsque ad Tamarum. Quanquam autem in latum non vltra P. M. IIII. pateat, amplius tamen XX. vti ego vidi in longum protenditur. Perhorrida mehercules ac obscura densitate vastitateque syluosarum quercuum est. De cætero in læua iuxta Tamarum Petra Pulcina, Pauoniũ, Pestulonium, Farnetum, Campus Lotharius, Monasterium Iulietorum, Marconium, Saxum Honorij, & in Apennino Sepinum ciuitas à Ptolemęo descripta. Sed & Plinius in quarta regione Sepinates memorat. Liuius [a] Papyrium gra-
a. lib. 10.
ui apud Sepinum conflictu victorem, ex hostibus VII. mill. CCC. cæcidisse, III. Mill. cepisse, passim etiam eorum agro vastato scribit. Vrbem hanc Ferandi primi, Neapolitani regis temporibus Angelus Sepinas excellẽs Philosophus & medicus plurimum illustrauit: qui apud Neapolitanos diu summo in honore vixit. Sequitur Altauilla, Principatus titulo clara: supra quam in Apennini iugo Castellum vetus est, Tamari initijs propinquum. Ad Sabbati læuam, infrà, in planitiem redeunti sub colle, mille pass. ab amne vetus occurrit ciuitas Thelesia, sic à Stra-

Strabone, Liuio, Ptolemæo, Antoninoque nominata. Meminit eius non vno in loco Liuius: nominatimque cum *a* Annibalem ex Hirpinis in Samnium mouisse, perque Beneuentanum agrum vsque ad Thelesiam populationibus grassatum: itẽ alibi *b*, cum iterum à Fabio Max. Conf. Cumpluteriam, Thelesiam, Compsam, Meles, Furisulas, & Orbitanum de Samnitib9 capta scribit. Amnis hac in vrbe nascitur tantæ frigiditatis, vt nullum generet piscem. Incola Sabbati est. Propinquũ etiam ad Sabbatum inuenitur Limata oppidum. Abhinc ad oppidum Pontem torrentes quatuor intercedunt: qui deinde corriuati, vno ostio in Sabbatum ferũtur. Descendũt ex Apennino: vicinaq; fontibus eorũ oppida sunt quatuor, Ad D. Laurentium, Ad D. Lupum, Pons Landulphi, & Casalonium. Hactenus Beneuentani agri pars, quę Sabbati amnis læuam complectitur, exposita est: consequenter igitur alia, quę dextram eius stringit, percurrenda. Primùm hoc latere flumen occurrit Seritella, è Caudinis mõtibus oriens, sic ab antiquissima vrbe Caudio denominatis: queẽadmodũ & Vallis Caudina cũ Furcis, notissima scriptoribus antiquis loca ob insignẽ illam Romanorũ ignominiã, quæ legionib9 eorum à Samnite ibi sub iugum missis accepta: vti in tempore cõmemorabitur. Incola quoq; Sabbati Seritella est, illique decursa valle quadam iungitur, vbi oppida sunt Castellum Pozonium, Pescolia, Mons Saticulus à Liuio persępe momoratus, præcipueque cum *c* Marcelli à Casilino iter Calatiam, transitoque Vulturno amne Nolam, per agrum Saticulanum & Trebianum, perque montes supra Suessulam describit. In proximo deinde Caudina vallis est, nunc Gardani dicta teste Collenutio *d*. Cernuntur hîc antiq vrbis vestigia: Caudiũ veteres oẽs vocãt. Plinius in Hirpinis Caudinos ponit, Ptolemęus Caudium in Samnitibus, vti quoque multis in locis Liuius *e*. Haud procul etiam à Monte Saticulo ciuitas Harpadium, vt antiqui vocant, abest, vicina Furcis Caudinis: quas ita veteres nominant, præsertim Liuius *f* & Florus, insigni Romanorum ignominia quorũ legiones hîc sub iugum misère Samnites, inclytas. Eam rem Liuius his fere verbis narrat. T. Veturio Caluino, Sp. Posthumio Coss. Samnites Imperatorem Claudium Pontium Herennij filium habuerũt. Is exercitu educto circa Caudium castra quàm potest occultissimè ducit: inde ad Calatiam vbi iam Coss. Romanos castraq; esse audiebat, milites decẽ pastorũ habitu mittit: pecoraq; diuersos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet ꝓ sidijs: vbi inciderint in ꝓdatores, vt idem omnib9 sermo cõstet, legiones Samnitiũ in Apulia esse, Luceriam omnib9 copijs circũsidere, nec ꝓcul abesse quin vi capiant. Iam & is etiam rumor antè de industria vulgatus venerat ad Romanos: sed fidẽ auxere captiui, eo maximè quòd sermo inter oẽs cõgruebat. Haud erat dubiũ quin Lucerinis opẽ Roman9 ferret, bonis ac fidelib9 socijs: simul ne Apulia omnis ad ꝓntem terrorẽ deficeret: ea modò quà irent consultatio fuit. Duæ ad Luceriam viæ ferebãt: altera propter oram superi maris, patens apertaq;, sed quanto tutior, tanto verè longior: altera per Furcas Caudinas breuior, sed ita natura loci est. Saltus duo alti syluosique sunt, montibus circa se perpetuis inter se iuncti. Iacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus aquosusque, per quem medium iter est: sed antequam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: & aut eadem qua te insinuaueris, retro via repetenda: aut si ire porrò pergas, per alium saltum arctiorem impeditiorémque euadendum. In eum campum via alia per cauam rupem Romani præmisso agmine, cum ad alias angustias

a. lib. 22
b. lib. 24
c. lib. 23.
d. lib. 6. hist. Reg.
e. lib. 9.
f. lib. 9.

protinus pergerent, septas deiectu arborum saxorumq; ingentium obiacēte mole inuenere. Cum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur: citati inde retro quà venerant pergunt repetere viam: eam quoque clausam sua obice armisque inueniunt. Sistunt inde gradum sine vllius imperio: stupor omnium animos ac veluti torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alij alios, cum alterum quisque magis mentis cōpotem ac consilij ducerent, diu immobiles silent: deinde vbi prætoria Consulum erigi videre, & expedire quosdam vtilia operi, quanquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac spe omni adempta cernebant: tamē ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hortante vllo, nec imperante ad muniendum versi, castra prope aquam vallo circundant. Ex ijs cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent: etiam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primùm pacem peterent æquam: si pacem non impetrarent, prouocarent ad pugnam. Tum Pontius debellatū esse respondit: & quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum. Sic Liuius. Et missi mox summa cū ignominia sub iugū Romani. Id hoc modo fiebat. Defixis in terrā duabꝰ hastis, super eas tertia ligabatur: tunc victi discingebantur, & sub illa transibant inermes. Iniuriam verò hanc L. Papyrium Cursorem pòst in Samnites vltum, legionibus eorum vicissim sub iugum missis eodem libro Liuius, itemq; L. Florus commemorat. Loci huius mentionem Silius [a] quoq; facit inquiens: Caudinis faucibus hęrent. Nunc angustias Harpadij nominant: & vbi sub hasta Romanus transijt, Iugum D. Mariæ. Vallis Caudina Beneuento, interfluente amne, P.M. octo ferme abest: Furcę XIIII. Sequuntur ab alia parte vallis, Ad D. Martini, Penna Sturnina, Ad D. Angeli scalaris. Tū dextra Sabbati ripa procedēti fluuius occurrit prǫalto latoq; ex monte Virginis per planitiē in Sabbatū tendens. Mons Virginis est toto regno longè nominatissimus, nobileq; templum in vertice habet D. Virginis Mariæ, cœlorum gloriosissimæ reginę, miraculis & sanctitate inclytum, & innumerabilibus diuorum reliquijs plenum: adiecto etiam in cœnobio carnibꝰ omnino lactarijsq; cunctis vesci nefas est: quò cum adferuntur, mox vermibus aiunt scatere, haud sane pręter miraculum. Hūc ad locum quotannis die festo Penthecostes infinita populorū multitudo confluit, ad sacrata delubra visenda, matremq; Dei venerandam: vti priscis temporibus finitimæ gentes ædem matris Deûm quæ hîc erat, frequentabant: cuius mentionem in Itinerario facit Antoninus, iter Sulmone ad Columnam describens: in qua priùs Equum Tuticum, deinde Matrem magnam recēset. D. Virginis templum initijs huiusmodi fundatum à Christianis est. Pius quidā vir Guilielmꝰ hoc in loco domiciliū sibi perexiguū vitæ solitarię degēdæ cum constituisset, iamq; vitæ integritate sanctitateq; innotuisset finitimis, eorū ope paulatim maligni dęmonis ædem demoliri, nouamq; hanc Matri dei condere cœpit. Virgini Mariæ dicauit, quòd antè tot seculis Matris Deûm fuisset dicta. Sed & cœnobio pòst adiecto nouum religiosæ vitæ modum instituit, appellauitq; sodalitatem fratrum Montis Virginis: quæ deinceps illo ita persanctè rebus humanis defuncto creuit. Mons hîc pręcelsus ab Apennino diuisus est, iteq; ab cæteris mōtibus, quos solùm radicibꝰ contingit. Et tales etiā plures ab Apēnino ita separatos, tātęq; altitudinis, qua etiā ipsa illiꝰ iuga supent, Beneuētanꝰ ager habet. Rursum in valle amnis quem de mōte Virginis in Sabbatum fluere diximus, hæc sunt,

[a] lib. 8.

oppidum Altauilla, Monsq; Freddunus: & in propinqua conualle vetus ciuitas Abellinum, alia quàm quæ superiùs in Campania fœlice dicta est. Abellinates co gnomine Protropos in Hirpinis recenset Plini9, itēq; Ptolemæ9. Et in libro Fisci-Pontificij huius vrbis antistes Auellinensis Episcopus, alteri9 verò in Cāpania Auellinus nominatur. Altiùs dein aspero in loco Mercuriale est oppidū ab Antonino in Itinerario nominatum, archimandritæ Mōtis virginis subiectū. Hinc in alia conualle, quæ inter edita iuga supra torrentem Sabbati incolam panditur, vno latere Nigra palus, altero Serenū est oppidum: nec procul inde locus quem Forinū vocant, vbi superioribus annis inuentum sepulcretum corporibus plenum, quæ testaceis inuicem tabulis diuisa, omniaq; adhuc ferme integra, martyrum fuisse ferunt. Id cœmeterium Ad D. Fœlicissimum appellatur. Iuga hinc sunt Apennini, quę Montes Tremulos vocari diximus, vnde Sabbatus oritur. Nunc ad aliam partem agri Beneuentani versus occasum transeuntibus, primùm in ea Mons Matthesius, qui ab Apennino instar rami longissimè latissimeq; per mediterranea protenditur, totus horridus, asper, saxosusq; ac inanis. In radicibus flumē oritur Pratellum, ab oppido Pratello quod iuxtà est nomen habens. Ab eius fonte Castellū Galli haud procul abest. Montem hūc prisci incoluere Sānites, robore, firmitate, duritiaq; corporū validi, vti montani nimirum homines esse solent, idq; Liuius *a* his ferè verbis commemorat. Exercit9 alter cum Papyrio Cōsule locis maritimis peruenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniurijs & odio, quàm beneficio vllo populi Rom. Nā Samnites ea tēpestate in montibus vicatim habitantes, cāpestria & maritima loca contēptu cultorū molliore, atq; vt euenit ferè locis simili genere, ipsi montani atq; agrestes depopulabantur: quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus neqsset, aut interiecta inter Romam & Arpos penuria rerū omniū exclusos à cōmeatibus absumpsisset. Ita Liuius. Dein sub monte hoc Matthesio lac9 est circuitu P. M. X. cuius pars amni Vulturno propinqua: quo situ Castellum Ailanū, mox aliud D. Angeli, quod ripæ, caninę nominatur: nec procul inde oppidū item Pes montis, ꝑcelso in cole, subter quem amnis exoriēs per agrum Alifanum M. P. quatuor euoluitur, ac demum propter Alifam in Vulturnum se cōdit. Collis quem cōmemorauim9, super Alifam est. Eam vrbem ita Strabo, Ptolemæus, Antoninusq; vocat. Plinius Alifanos in Hirpinis secunda regione censet. Mentiònem antiquissimi huius oppidi Liuius persæpe facit: nominatim verò cum *b* Q. Fabium Procōsulem ad vrbem Alifas cum Samnitium exercitu signis collatis minimè ambigua re conflixisse scribit, fusos enim hostes, atq; in castra cōpulsos, eaq; circumsessa & nocte custodita ne quis elabi posset, postera die vix dum luce certam deditionem factam, & pactū, qui Samnitium forent, vt cum singulis vestimentis emitterentur, eos omnes sub iugum missos. Collem hunc super Alifam eum esse arbitror, quo de Liui9 ait *c*, Fabiū quoq; castris motis trangressum saltū sup Alifas loco alto ac munito cōsedisse, quū Annibal toto agmine ꝑ saltū traducto, & quibusdā in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alifano castra posuisset. Trib9 ab Alifa P. M. amnis Vulturnus fluit, qui hìc antiqtùs Campaniæ fœlicis & Sānij discrimē habebatur. Deinde quarto ab Alifa lapide vers9 occasum Petra Roia cernitur, alto difficiliq; in colle, sup quē amnis cadit propinquo loco ex Matthesio monte descēdes, & inde ꝓpe Pulianellum Vulturno se immergens. Ad eum in mediterraneo castella duo vicina sunt, Faui-

a b. lib. 9.
b lib. 9.
c lib. 22.

Fauicolum & Loium. Ita Samnij parte, quæ Beneuentani quondam agri erat, absoluta, quoniam reliquum huius regionis edisserēdum quoque est, deinceps ad loca Silari Vulturniq; fontibus contermina, quæ Samnitium olim fuere, transiemus· indeque ordine ad Beneuentani agri partem quam nunc prętermittimus, reuertemur. Primùm itaq; de Sora dicēdum sic veteribus appellata, Silioq; nominatim hoc a versu: Ducebat simul excitos Soræq; iuuentus. Eã Plinius in prima regione memorat, Strabo in Cãpania fœlice, Ptolemæus in Latio· at nós Samnitib9 attribuemus, cum quòd in Vestinis sit vti alibi docuimus, quæ gēs Samnitiũ erat, tũ q̀ à Samnitibus de Volcis capta, colonisq; IIII. Mill. impleta fuerit, vt meritò Samnitiũ vrbs haberi debeat. Liuius b coloniam Romanorũ deductam scribit, L. Posthumio, T. Minutio Coss. & iterùm c L. Genutio, Ser. Cornelio Coss. cum Alba. Sed & alijs in locis eiusdem meminit. Sub imperio Romano diu florentem olim, direptam crematamq; tandem à Friderico II. Imper. Gregorij IX. Pontif. Max. tēporibus auctores sunt Blondus d & Platina e. Quis postea refecerit, non inueni. Vicina Liri est amni, populo haud infrequens, tituloq; Ducatus ornata. Quondam omnis inter Soram & Beneuentum ager Samnitiũ fuit· quē cum describere instituerimus, primùm à Gariliano exordiemur· de quo licet in Cãpania quoq; dictũ sit, tamen hîc etiã cōmemoranda quędam sunt visa. Veteres amnē hunc Lirem vocant. Initium duob9 ex fontibus trahit, vno supra Sorã VIII. P. M. in Apennino, non ꝓcul oppidulo Capistrello, altero millibus IIII. à Sora prope castellum Pestroniũ, quem Rassanus mirificè laudat· nunquam clariorem aut perlucidiorem aquam sibi visam asserens: siquidem in ea quantumuis & mirabili copia prorumpat, & altitudinem non modicam habeat, tamen quiduis etiam in fundo exiguum inter pisces mira cum voluptate spectantium discursantes, posse discerni. Blondus originem eum ex Fucino lacu habere vult, vti quoque Plinius tradere videtur. Riui amborum cursu infra Soram delati confluunt, ita vt superiùs peninsula relinquatur, in qua sunt oppida, Pescum, Posta, Lobrutullium, ipsaq; Sora, P. M. X. ab D. Germani, quo de postea dicemus. Capiuntur in ijs fontium riuis carpiones· verùm non ea magnitudine, qua in Benaco. Supra peninsulam de qua diximus Apenninus cernitur, altissimis asperrimisque iugis horridus incultusque, nec vllis mortalium habitationibus frequentatus. Dextra tamen peramœna fertilisque regio est, Cominum vocant ab antiqua vrbe Cominio, quæ hîc olim fuit· cuius persæpe meminit Liuius, nominatim f vero captam à Sp. Caruilio Consule narrans, quum defensores à muris ac turribus in forum compulsi omnes, paulisper inde tentauerunt extremam pugnæ fortunam: deinde abiectis armis ad XI. mill. hominũ & CCC. in fidem Consulis venerunt, cęsis ad IIII. Mill. CCC LXXX. Tractum hunc amœnũ editissima montium iuga cingunt. Castella passim non infrequentia. Vicalium, Aluetium, Ad D. Donati, Ad Septem fratres, Picinestum, Gallinarium, & Casale Iuerum· dextraq; secundũ montes Atina antiqssima ciuitas, vna ex ijs quas Turno cōtra Aeneam arma fabricauisse Virgili9 ait ingens g: Quinq; adeo magnæ positis incudibus vrbes Tela nouant, Atina potens. Memoratur etiã Silio h dicenti: Nec Fabrateriæ vulgus, nec monte niuoso Descendens Atina aberat. Ptolemæus Atinã in Latio ponit, ego in Samnitibus, vti item Soram. In libro coloniarum ita scriptum legitur. Atina muro deducta colonia. Deduxit Nero Claudius. Iter populo non debetur. Ager eius pro parte in lacini-

a. lib. 8.
b. lib. 9.
c. lib. 10.
d. lib. 17. hist.
e. in uita. Greg. 9.
f. lib. 20
g. lib. 7. Aene.
h. lib. 8.

lacinijs & strigis est assignatus. Atinates Plinius in prima regione numerat: neque de hoc mirari, quemadmodum nec de Ptolemæi ratione oportet · quoniam Latio tam propinqua vrbs est, vt inter eius oppida ferme recenseri posse videatur. Meminit eius persæpe Liuius,[a] maximéque quo loco. C L. Petilium Dictatorem recenter nominatum, cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano ad Fregellas duxisse narrat· vnde nocturna Samnitiũ fuga sine certamine receptis Fregellis præsidioque valido imposito, in Campaniam reditũ, maximè ad Nòlam armis repetendã, quã nec ita multò pòst à C. Iunio Consule cum Atina & Calatia captam aliquos prodidisse scribit. Calatia vrbs Atinæ propinqua erat. Mentionem eius frequenter quoque facit Liuius.[b] A Plinio in prima regione describitur. Nos ea de satis in Campania diximus· quapropter hîc non erimus longiores. Titulum nunc habet Comitatus. Propter Atinam amnis fluit Melphis Straboni Plinioq; dictus, qui hîc propinquo loco ex Apennino descendens, per planitiem vsque ad Fregellas, indeq; non procul in Lirem euoluitur. Descensu hinc in loca subiecta sub Casali Iuero ad Melphem, læua, modicum inuenitur castellum Sclauonium· infraque asperrimo in colle Arpinum, cuius mentionem facit Silius[c] inquiens: Accollit Arpinas accita pube Venafro· itẽque Liui⁹ plurimis in locis· maximè[d] cum Romanos Soram, Arpinum, & Cessentiam de Samnitibus cepisse, coloniasq; priùs in easdẽ vrbes fuisse missas· præterea cũ alibi Arpinates & Trebulanos ciuitate donatos, L. Genutio, Ser. Sulpitio Coss. scribit. Plinius Arpinates in prima regione numerat· Oppidum hoc apud veteres scriptores inter alia antiqua celeberrimum origine C. Marij septimùm Consulis· qui tot insignes de populi Rom. hostibus victorias retulit, p̃sertim de Cymbris & Teutonis, vti à Liuio,[e] Floro, Plutarchoq;[f] monumẽtis est traditũ. In imo tũ Fibren⁹ amnis (eo de Sili⁹:[g] At q; Fibreno miscentẽ flumina Lirẽ) inter Arpinum & Soram fluit, cõiungiturq; Liri apud villã D. Dominici vti nunc locus appellatur, tribus ab Arpino P.M. vbi Marcũ Tulliũ in lucem editũ Petrus Marsus ait. Et q;dem de hac villa Cicero ipse scripsit[h] hoc modo. Sed ventum in insulã est: hac verò nihil est amœnius: vt em̃ hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideq; dilapsus cito in vnum confluit, & tãtum complectitur, quod satis sit modicæ palestræ loci· quo effecto tanquã id habuerit operis ac muneris, vt hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim p̃cipitat in Lirem, & quasi in familiam patritiam venerit, amittit nomen obscurius, Liremq; multo gelidiorem facit. Nec enim vllum hoc frigidius flumen attigi cũ ad multa accesserim, vt vix pede tentare id possim, quod in Phœdro Platonis facit Socrates. Paulo verò priùs idem huiusmodi erat sermone vsus. Hæc est mea & huius fratris mei germani patria: hinc enim orti stirpe antiquissima sumus, hîc sacra, hîc genus, hîc maiorum multa vestigia· quid plura? hanc vides villã vt nũc quidem est, lautiùs ædificatam patris nostri studio· qui cum esset infirma valetudine, hîc fere ætatem egit in litteris: sed hoc ipso in loco cum auus viueret, & antiquo more parua esset villa, vt illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. Ita Cicero ipse, vnicum eloquentiæ decus, & latinæ linguæ parens illustratorq;: cuius laudes silentio potiùs omittẽdæ, quàm modicè dicendæ visæ· quoniam vti plurimis accidit, multò antè me vires deserturas, quàm id plenè possim assequi persuasum habeo. Silij[i] de Cicerone versus adijcere operæ pretium putauimus, huiusmodi:

Tullius æratas raptabat in agmine turmas

[a] lib. 9.
[b] lib. 9.
[c] lib. 8.
[d] lib. 9.
[e] lib. 86.
[f] in uita marij.
[g] lib. 8.
[h] lib. 2. de legib.
[i] lib. 8.

Regia progenies, & Tullo sanguis ab alto
Indole proh quanta iuuenis, quantumq; daturus
Ausoniæ populis ventura in secula ciuem.
Ille super Gangen super exauditus & Indos
Implebit terras voce, & funalia bella
Fulmine compescet linguæ· nec deinde relinquet
Par decus eloquio cuiquam sperare nepotum.

Marcum Tullium quoque Plinius haud vulgariter celebrat, vti cætera laudatorum scriptorum cohors tota· omnibus multo antè defatigatis, quàm ipsi sibi satisfecerint: qua de causa neque nos de tanto viro plura nunc dicere instituemus. Sub Arpino læua, prope Melphem oppida sunt, Fontanum, & Arceum: supraq; vbi duo Liris capita in vnum cõfluunt, Insula castrum, amnibus ijs complexum, Interamnia veteribus dicta, vt Strabo Liuiusq; docent, nimirum quòd inter binos esset amnes posita. De cæterò secundum eiusdem fluminis decursum oppida, Turris, Campus Largus, & Insuleta sunt. Ad Samnium deinde pertinet tractus etiam ille omnis citra fluuium, qui ex Apennino nascens, ad occasum propter Cassini montis radices in Lirem præcipitat apud Pontem Corui. Non procul ab eo amne ciuitas abest Aquinum, ita veteribus appellata, nominatimq; Straboni, qui vicinam fluuio Melphi dicit. Mẽtionem eius etiam fecere Antoninus in Itinerario, ac Silius, [a] his verbis: atque viris ingens occurrit Aquinum· item alibi: [b] mox & vicinus Aquinas. Nunc collapsa pene iacet· vt tamen antiqua morientis vestigia superiorem eius amplitudinẽ haud obscurè testentur. A Plinio in prima regione ponitur, similiterq; in Latio à Ptolemæo. Tacitus [c] coloniam Aquinatem vocat vti quoque Liuius. [d] Hac in vrbe Robertum Guiscardum Normanum à Gregorio VII. Pontif. Max. post C. N. LXXIII. anno magna cum solennitate Ducem Apuliæ Calabriæq; dictum Blondus & Platina [e] scribunt. Inclyta est D. Thomæ Aquinatis de regia Siciliensi stirpe monachi prædicatoris ortu, sanctissimaq; vita, ac singulari eximiaq; doctrina· qui non minus herclè Aquinum, ac Marcus Tullius propinquum Arpinum nobilitauit. Nati etiam hîc Pescennius Niger Imperator, vt ab Herodiano in Cæsaribus, ac Iuuenale Satyrico proditum· item Victorinus summus Geometra, qui circa Leonem primum Pontif. Max. vt aliqui volunt, floruit, & iussu Hilarii Pontif. cõputationẽ Paschatis ad Lunę cursum accõmodauit: qua in re sup Eusebiũ, Theophilum, ipsumq; antè suum pręceptorem Prosperum excelluit. Aquinum etsi totum fere nunc ruinis conciderit, tamen Comitatus habet titulum, quo superioribus annis Ferrandus Daualus Comes Aquinas, & Marchio Piscariæ præstantissimus Caroli V. Imper. belli præfectus eluxit· qui se præclara D. Thomæ Aquinatis stirpe ortum gloriabatur, & plurimis insignibus victorijs illustris, anno à C. N. MDXXVI. excedens, apud Neapolim sepultus est, rerum gestarum magnitudine amplissima de se fama posteritati relicta. Læuo Aquini latere castellum exiguum alto insidet colli, Arx sicca, vbi triennio Thomam Aquinatem virginali castitate adolescentem ipsa eius mater conclusum tenuit· omnibus eum artibus, nec tã blanditijs, quàm etiam minis vt habitum sodalitatis prædicatorum abijceret, adigere contendens: quanquam nullo modo ne à matre quidem filius expugnari potuerit· quamobrem & zona castitatis ab sanctissimis angelis propter constantiam accingi meruit, vti in eius vita copiosè legitur. Pòst, in vertice montis locus apparet quondam Casini Romanorum coloniæ, quemadmodum à Liuio traditur, [f] colo-

[a] lib. 8.
[b] lib. 12.
[c] lib. 17.
[d] lib. 26.
[e] in uita Greg. 7.
[f] lib. 9.

coloniā eò deductā vnaq; Minturnas scribente. Meminit eius idē etiā *a* alibi item *a.li.36.*
Antoninus in Itinerario pterea Strabo, qui Latinorū pclaram vrbem appellat &
Plinius, à quo in prima regione numeratur Silius *b* etiā his verbis: Nymphisq; ha- *b.lib.12.*
bitata Casini Rura. Aedes hîc erat Apollinis vbi postea magnificū Cassinēse mo
nasteriū sic ab extincta vrbe dictū D. Benedictus Nursin9, monachorū in Italia pa-
ter fundauit, vnaq; cum D. Scholastica sorore situs est. D. Gregorius tñ in dialogis
refert antiquū illud ipsius Benedicti ædificiū Longobardos euertisse, quēadmodū
auctor ipse pdixerat. Id vero CXII. anno postquā conditū fuisset, à primis funda-
mētis instaurauit auxitq; Petronius Petronatius Brixian9 suasu Gregorij II. Pōtif.
vt Paulus Diacon9 *c* & Helias Capreolus *d* tradunt: etsi Blondus aliter rogatu Ste *c.lib.6.*
phani II. Pontificis, Antonini & Anastasij II. Imperatorū tēporibus hoc factū scri *hist.*
bat. Refecto ita cœnobio multos etiā ille monachos dedit quorū facultates au- *d.lib.5.*
ctore Volaterrano *f* quotānis aureorū nummûm XL. millia reddebāt. Totilā Go *hist. Brix.*
thorū regem huc ad D. Benedictū, quem fatidico spiritu pollere cognouerat, ho- *e.lib.17.*
noris causa venisse scribit D. Gregorius. *g* Blondus *h* Cassinati monasterio Ludo- *hist.*
uici primi Imper. tēporibus Saracenos iniecisse flāmas alioq; *i* loco, Fridericum *f.lib.21.*
secundū monachos eiecisse, latronesq, ac sicarios, & perditorū hominū imposuis *c.V.*
se genus, pcusso etiā ex sacris tēpli vasis nūmo, tradit. Demū verò id rursum lon- *g.lib.2.*
gè melioribꝰ auspicijs reparatū est: diu nāq; priùs cōmendatione habitum ideoq; *Dialog.*
pessimè nō solū temporali, sed etiam spirituali gubernatione affectū, cum Ioanni *h.lib.12.*
Medici Cardinali, q postea Leo X. Pontifex dictus cōmendatū fuisset, ille pruden *hist.*
ter animaduersa loci calamitate, monachos eò ex sodalitate D. Iustinę deduxit, ijs *i.lib.17.*
q; curā omniū demandauit, vt ita nūc illorū incolatu floreat. Priusquā vltrà pro- *hist.*
cedamus, referendum nobis illud prodigium est visum, quod Casini accidit, & à
Plinio *k* ita refertur. Ex fœminis mutari in mares non est fabulosum inuenimus *k.lib.7.*
eīm in annalibus Licinio Crasso, C. Cassio Longino Coss. Casini puerum factum *cap.4.*
ex virgine sub parentibus, iussuq; aruspicum deportatū in insulam desertam. Sic il
le. Et nobis equidē hoc fabulosum aliquādiu visum fatemur, donec similiter Ale-
xandri VI. Pontif. tēporibus puellā ipso nuptiarum die, vesperi inter choreas can
tusq; ac musicos sonos repente marē apparuisse cognouimus. Id à Volaterrano me
moriæ proditū nosq; iam perpensa apud animū re, neq; fabulā esse, nec fieri omni-
no non posse censemus: priùs siquidē genitale maris cōpressum occultumq; latu-
it imbecillitate naturæ quā tum hilariores epulæ symphoniæq;, tum saltationes,
ac id genus quę solent in nuptiarū solennibus hilaritatis & genij fomenta incita-
mentaq; esse cum adiuuarunt, excitarunt, firmaruntq;, manifestò se prodere con-
tigit. Hæc in gratiam curiosorū cōmemorare voluimus. Sequitur in radicibus Cas
sini montis ad orientē versus D. Germani castrum, ab illo sancto Abbate q con-
didit ita dictum pernitidis fontibus tum ipso in oppido, tum extra passim exilien
tibus abundans, quos amnis in ppinquo fluens Omnis colligit. Is IIII. ab D. Ger-
mani P.M. iuxta D. Eliæ, ppter Appenninū caput tollit, modicis admodū initijs
sed permagnus tot fontiū aquis exceptis. Oppidulū hoc vnà cū alijs hoc situ mul-
tis ad Abbatiā Cassinensem ptinet. D. Germani incolæ maiori ex parte fabri sunt
acuum, quę tanta hîc varietate fiunt, vt artificum ingenia tam multiplicia pro mi-
raculo planè habeantur. Eas qa non solū apud vicinas gentes verumetiā in alijs I-
taliæ regionibus longinquis culmen bonitatis & æstimationis obtinent, quam lō
gissimè mercatores exportant. Amnis quē D. Germani oppidum pterfluere dixi-

mus,cõtinuis augetur incrementis ꝓpter accedentes vndiq; fontes fluuiosq; · sed cursu P.M.ferme XII.confecto,in Lirẽ haud procul à Ponte Corui cadit.Vnum è tribus Samnitiũ est,quorũ accessione Liris præcipuè augetur. Infra D. Germani ad alterũ lapidẽ ingentes ædificiorũ ruinæ cernuntur,vt Blondus & Raffanus cen
a.li.10. sent,veteris Interamniæ,quæ à Liuio *a* Romanorũ colonia dicitur, &in via Latina
b.lib.26. fuit,itemq; ab eodem *b* in Annibalis è Cãpania ad vrbem Romã itinere memoratur:scribit quippe Pœnũ copijs à Suessula per agrum Alifanũ & Casinatẽ ad viã Latinam ductis, ibi sub Casino constitisse populabundum·inde verò propter Interamniam & Aquinũ per agrum Fregellanũ ad Lirem mouisse. Fregellæ vbi nũc Pons Corui,erant, vti in Latio docuimus·quoniam ager Fregellanus ad Latiũ per
c.lib.5. tinet.Fregellarũ Antonin⁹ quoq; meminit in Itinerario,item Strabo, *c* vicinum il lis Lirẽ tradens à Minturnis decurrentẽ.Plinius in prima regione Fregellanos re-
d.lib.8. censet.Liuius *d* scribit coloniã Fregellas deductam Pub.Plautio Proculo, Pub. Cornelio Capula Coss.& alijs insuper in locis eius meminit,quæ cum florens imperio multarũ vrbium Latini nominis potiretur,inqt Strabo,tandem quòd à populo Rom.defecerat,ab eo funditus euersa est,vt ipsius ętate iam tũ exigui vici for mam obtineret·quò tñ certis anni temporibus sacrorũ ludorũque causa frequentes adhuc hominũ fiebant cõuentus.Inclyta est M.Sextilij Fregellani responso, Senatui pro duodeuiginti colonijs dato,quæ bello Punico secundo pro imperij sub sidio appellatæ,& ex forma milites se paratos habere,& si plurib⁹ opus esset plures daturos,& quicquid aliud imperaret velletq; populus Rom.enixè facturos,ad id sibi neq; opes deesse,animũ etiã superesse dixerũt.Signini fuere hi, & Nolani,& Norbani,Satriculanique, & Brundusini,& Fregellani,& Nucerini,& Adriani,& Firmiani,& Ariminenses,& ab altero mari Põtiani,& Pęstani,& Cosani , & mediterranei Beneuẽtani,& Aesernini,& Spoletini,& Placẽtini,& Cremonẽses. Post Fregellas ager omnis ad dextrã viæ,quæ à D.Germani Cales ducit,Campanię tribuitur,ad læuam,Samnio. Operęptium etiã est scire,à Liris initio quod haud ꝓcul supra D.Heliæ,ad Vulturni fontẽ interuallum esse modicũ. Vulturnus versus Apenninũ spatio P.M.XII.excurrens,à tergo Vallem Rotundã & Aquã Fundatã exigua oppida relinquit,tandemq, ad D. Vincentij castellum accedit, vnde mille ferè pass.interuallo cœnobiũ abest amplissimum ditissimumq; D.Vicentij,quod olim magnus monachorũ numerus diuinis officijs mancipatus incolebat , nunc verò cõmẽdatiõis iure possessum,indies operũ sumptuosissimorũ ruinis deformatur, nemine sartum tectum exigente·quemadmodũ vulgò Cõmendatarij nõ templorũ curã habere solent,sed fructuũ tantũmodo · de quibus exactã herclè grauissimãq; Deo Max.rationẽ certè reddere cogẽtur. Monasteriũ hoc à Vulturno amne cognominatur,q hîc perexilis fluit,etsi post modicum interuallũ accessione aquularũ ac fontiũ latitudinẽ altitudinẽq; ꝑcipuam nanciscatur:qua cõditione inter Samnitiũ montes tractu P.M.XXX.in agrum Venafranum, inde XX. mill. in Alifanum,hinc XXV mill.in Cãpanum euoluitur. Samnium & Campaniã vt nõnulli volũt,à capite statim diuidere incipit:ego tñ ex antiqs didici ripã eius vtrã que à fonte ad Venafrani agri fines vsq;,lęuã inde solã ad agrũ Alifanũ,Samnitib⁹, ab Alifano agro deinceps vtramq; Campanis attribui,quoniã ijs in locis nihil vn quã iuris habuisse Samnites cõstat·vt certò demũ affirmari possit,ab Alifano agro Vulturnũ ꝑ Campaniã solam fluere.Sufficient hæc vt puto de Sãnij Cãpaniæq; discrimine·quapropter ad Vulturni alueum recurremus.Eius in dextra Mons Aqlus oppi-

lus oppidũ eſt:tum Arx Rauimola·mox ad D. Mariæ Oliuetinæ·poſtea Venafrũ in colle,ſic à Strabone dictum, eius oleum laudante·quo de Martialis etiam: Hoc tibi Cãpani ſudauit bacca Venafri, Vnguẽtum quoties ſumis, & iſtud ole·itẽ Iuuenalis: Venefrano piſcẽ ꝓfundit oliuo. Sed & Silius hoc verſu Venafrum nominat, Accolit Arpinas accita pube Venafro· prætereaq; Appianus *a*. A Plinio in prima regione collocatur, à Ptolemæo in Cãpania. Nõ ꝓcul Arpino Minturniſq, ·ſed ab D. Germani P.M.XVI. abeſt. Meminit eius perſæpe Liuius, itẽq; Antoninꝰ in Itinerario. Seqtur in mõtibus Apennino finitimis, dextrà, ſupra fontẽ Vulturni Mõs Niger· inde Riuus Frigidus·altiuſq; vetus oppidũ Forulũ, quod nullo adhuc ſeculo priſcũ mutauit nomen. A Vulturno dein P.M. tribus Furnellũ eſt, frequens & opulentũ oppidũ, agro amœno ac fertili, vitibuſq; conſito nobilis ſucci, quales finitimorũ quoq; locorũ omniũ habẽtur. Exaduerſum huic caſtello Vallis Porcina conſpicitur, vbi vetuſtæ cuiuſdã magnæq; vrbis veſtigia: nec ꝓcul inde fluuius ab Æſernia deſcẽdẽs in Vulturnũ p̃cipitat. Hęc illa eſt Æſernia priſca, Romanorũ colonia Straboni dicta, itemq; Silio *b* & Appiano *c*, quã Ptolemęꝰ in Sãnitibꝰ ponit, Pliniꝰ in quarta regiõe, Aeſerninos memorãs. Eius ꝑſæpe meminit Liuius maximè cũ *d* ab Italicis vnà cũ Alba, q̃ ipſa quoq; colonia erat, obſeſſam ac euerſam, ſcribit· qđ quoq; teſtatur Strabo. In libro coloniarũ hęc legũtur. Aeſernia colonia deducta lege Iulia. Iter populo debetur ped. X. Ager limitibꝰ Auguſteis eſt aſsignatꝰ. Illuſtrata patrũ noſtrorũ memoria Andreę Aeſernini ſummi Iurecõſulti ortu. Sequũtur iuxta flumẽ de quo diximꝰ, priuſq̃ Vulturno miſceatur, ingẽtia ædificiorũ fundamẽta veteris vrbis Theleſiæ potẽtiſsimę·cuiꝰ in dextra locis inferioribꝰ vbi nũc oppidula ſunt, Crapiata, Pratũ, Maſtratũq; ꝓpinqua erat Cũpluteria· cuiꝰ ꝑſæpe meminit Liuius, p̃ſertim *e* vbi vi captã à Fabio cũ Theleſia ſcribit. Vulturnus inter Aeſerniã & Venafrum fluit·q̃ vrbes interuallo paſſ. M. X. inuicẽ diſtabãt. Ab Aeſernia deinde verſus exortũ XX. ferme lapide Bouianũ nobiliſsima quondã vrbs Sãnij reꝑitur, colonia Bouianũ vetꝰ dicta·quã Pliniꝰ in quarta regione Sãnitibus attribuit, & Bouianũ quoq; Siliꝰ *f* appellat, Strabo verò Boianũ, Ptolemęꝰ Buianũ, Liuiusq; Bouianũ cũ Plinio Silioq; nominãs plurimis in locis cõmemorat. Eiuſmodi ſunt vbi *g* Iunium Cõſulẽ vi expugnata Cluuiana, occiſiſq; omnibus q̃ arma ferre poterant, victrices legiones ad Bouianũ Sãnitium Pẽtroriorũ caput admouiſſe ſcribit, quoniam id opulẽtiſsimũ iuxta ac potentiſsimũ eius gentis oppidũ erat: quo capto, liberalitate Cõſulis p̃da militibꝰ cõceſſa tã opima, vt in toto Sãnio nunquã maiores inuentę opes putarẽtur. Poſtea dein idẽ narrat, Bouianũ cũ à populo Rom. defeciſſet, Cornelium Fuluium Conſulẽ recepiſſe: ac eodẽ in libro & alibi mentionẽ eius ſæpiſsimè facit. Coloniarũ liber de hac vrbe ſic habet. Bobianũ oppidũ lege Iulia milites deduxerunt ſine colonis: Populo iter amplius nõ debetur q̃ ped. X. Ager eius ꝑ centurias & ſcãna eſt aſsignatus. Agro Bouianate hoc latere Samniũ finiebatur· quoniã tractꝰ oĩs vltra eũ ad mare vſq; Dauniorũ erat, quorũ terminũ amnem Phiternum eſſe diximus, cuius in monte Phiterno prope Bouianatem agrum vna parte Apennino conterminum fons eſt·vt Campus Baſſus à Bouiano P.M.XII. diſtans, Apuliæ tribuendus, quemadmodum in illa regione demonſtrauimus, non Samnio ſit. Hîc iam Aprutium, ſeu gentes Samnitium, à Phiterno amne ad Truentum progreſsi, qua parte ſinus Adriaticus à Septentrione relinquitur, à meridie Apennino, Lucania, Campania, Latio, Marſis, Aequicoliſque tranſcurſis, ordine vt initio conſtitutum fuit, abſoluimus.

a. lib. 1.
b. lib. 8.
c. lib. 1. hiſt.
d. lib. 72.
e. lib. 24.
f. lib. 8.
g. lib. 9.

PICENVM REGIO ITALIAE DECIMATERTIA.

Voniam in huius regionis descriptione, quam nunc Marchiam Anconitanam vocant, antiqui dixere Picenum, eundem ordinem vti in superioribus tenere decreuimus, initio de nominum origine, tum de finibus, postea sigillatim de locis omnibus & claris viris agemus. Cato in originibus Gallos Picenos lingua Hetrusca genus sacrum dici, ortosq; à Sabinis scribit quod confirmare quoq; non obscurè Plinius [a] videtur. Strabo aliter, Picenos è Sabinorũ agro profectos, ipsorum que auctores quoniam ductu auspicijsq; pici iter ingressi erãt, quã auem Marti sacram credidere veteres, hinc Picenorũ nomen deinde nactos tradit. Nonnulli id à gentis duce Pico Saturni filio quidã ab vrbe Piceno, quę olim hoc in agro extitit, ortũ prodidere. Nobis Strabo placet alios alij arbitrio iudicioq; suo probabũt. Regionem hanc priùs incoluisse Pelasgos auctor est Silius [b], de Piceno inquiens: Antè vt fama docet tellus possessa Pelasgis. Marchiæ Anconitanæ nomen à Lõgobardis ortũ, q post excessum Narsetis Italia tota occupata, Romani Imperij funditus extirpandi cõsiliũ ceperãt ideoq; nouis decretis, ac legibꝰ editisquas Longobardicas appellabant, & ego veterrimas in bibliotheca cœnobij D. Dominici Bononiæ vidi, mores institutaq; gentium Italicarum, & ipsam quoq; linguam vocabulaq; immutare conati sunt. Ab ijs igitur antiquæ Italorum vernaculæ linguæ corruptio profecta, non à Gothis quos Italia occupata non solum moribus vixisse Romanis, verumetiam latinis litteris mirificè delectatos constat. Itaque Theodoricum primum Ostrogothorum in Italia regem latinis græcisq; litteris apprimè eruditum, idemque de Amalasiunta filia, ac Theodoro legimus. Quinimo tã accuratè gens hæc non modo linguam Italorum coluit, sed etiam instituta obseruauit, vt aurum argentumue, aut aliud æris genus vllum, alio quam Romano charactere vetuerit cudi. Diuersa planè ratione Longobardi vt diximus, imperij Romam stirpes etiam euellere perdereque nitebantur, vt non tantùm Italorum sermonem vernaculum, characteres litterarum, quod ego vidi, consuetudines populorũ, leges antiquorũ Romanorum & Cęsarũ immutarẽt, verumetiã magistratuũ veterũ formas nouis turbarẽt institutis. Ita suã dominationẽ in senas diuisere ꝓfecturas, quod alibi quoq; diximus. Quaternæ Ducatus appellabãtur, erãtq; Beneuẽtanus, Spoletinꝰ, Foroiuliẽsis, & Taurinꝰ binæ Marchianotus, nimirũ Anconitanus & Taruisinus. Lex erat hęc Ducibus, ne arbitrio suo successorem deligendi sibi potestatem haberẽt sed is in consilio totius gentis diceretur: Marchiones ambo pari erãt potestate, ac in alios etiã duces auctoritate sua vtebãtur: ꝑterea q vel à Rege, vel à cõcilio cõmuni locũ illũ nacti erãt, his arbitrio voluntateq; sua hęredẽ sibi decernere ius erat: ideoq; lingua Lõgobardorũ ea Satrapia, Marchionatus dicebatur q vox perpetuũ magistratũ Blondo Rassanoq; auctoribꝰ denotat aut vt Marius [c] Aequicola scribit, Italica lingua Præsidentem vel vt ait Ricobaldus, Gallica est cui nationi Marca prouinciam significat. Andreas tamen Althamerus in

a. lib. 3.
b. lib. 8.
c. In Cõm. Marchionum Mant.

rus in ſcholijs ad Tacitum, tradit, Marchionum nomen à Marcha vocabulo Germanico, quo antiquitus pagorum vicorumq; magiſtratus appellabantur, ortum & Germanorum Principum eſſe, qui Marchiones, ideſt Marcharum præſides dicuntur. Mihi haud multum hi auctores inter ſe diſſentire videtur, quoniam omnes nomine Marchionis præſidem aut Marcharum aut prouinciarum, vel regionum, vel pagorum vicorumue ſignificari concedunt, imperio vel à regibus, vel ab communi Longobardorum concilio recepto. Attamen Andreas a Alciatus Iureconſultus Marchionum nomen Germanicum, perindeq; valere ſcribit, ac ſi magiſtrum equitum dicas quoniam illi Marcā vocent equum: Marcare quoque vernaculo ideomate ſuo Francis etiamnum pro equitare in vſu eſſe. Sed hæc altiùs exactiuſue non inquirenda duxi: quanquam enim cæteris potius quam Alciato accedere herclè mallem, tamen haud multum ipſa de re laboro quoniam ſatis eſt Marchionum nominis cū in Italia primùm quidem Longobardorum dominatione nati, tum in alijs prouinciis etiam in hodiernum vſq; diem perdurantis originem demonſtraſſe. Picenum itaq; Longobardi Marchiam dixere, & Anconitanam ab Ancone oppido, quòd in eo tanquam nobiliſsimo præcipuoq; regionis vniuerſæ Marchiones ſedem ac domiciliū habere ſolebāt. Picenum etiā Marchiæ Firmanæ quondam habuiſſe nomen ſcribit Platina b, itemq; Blondus c, Roberto Guiſcardo Normanno Gregorium Pontificem in Lateranenſi Concilio ſacris interdixiſſe narrans, quòd Marchiam Anconitanam olim Firmanam dictam, hoſtili animo inuaſiſſet. Nos ex longa vulgi conſuetudine regionem hanc totam potiſsimè Marchiam Anconitanam vocabimus. Piceni fines Plinius Aternum amnem & Anconem, Ptolemæus Matrinum flumē & Anconē, Strabo Aeſin nauigabilē amnem & Leaſtrū longitudine per orā DCCC. ſtadiorum, item mare ac mōtes inæquali tamen latitudine conſtituit. Nos eius regionis quæ nunc Marchiæ Anconitanę nomine cēſetur, limites ab amne Truento qui Aprutium claudit, ad Iſaurum qui muros alluit Piſauri vrbis, in lōgum, ab Apennino verò ad mare Adriaticum in latum deſignabimus: vt ad orientem Præcutini cum Truento collocentur, ad meridiem Sabini, Vilumbri, & Vmbri Ducatus Spoletini gentes cum Apennino, ad Septentrionem ſinus Adriaticus, ad occaſum Gallia Togata, nunc Romanula, cum Iſauro amne: quamuis enim inter Anconem vrbem & amnem Rubiconem tenentes, Ptolemæus Senones vocet, vti oſtendemus, eorum tamen quoſdam nos quemadmodum huius memoriæ ſcriptores faciunt, Marchiæ Anconitanæ dabimus cuius gentes partim Piceni, partim Vmbri, partimq; Senones dicētur, ſicut in tempore deinceps ac ordine apparebit. Regio Picenum Ptolemęo, Straboni, Plinio, Melæ, Tacitoq; dicta, longitudine multo magis, quàm latitudine patet, vt oſtendimus & rerum omnium fertilis attamen lignarijs fructibus, q̄ frumentarijs inquit Strabo, præſtantior. Eam vberrimę multitudinis quondā fuiſſe teſtatur Plinius: etenim CCCLX. mill. Picentium in fidem populi Rom. veniſſe quondam. Piceni multis in locis à Liuio memorantur maximè d cum pacem inter populum Rom. & Picentes factam. item cum e Annibalem deuictis ad lacū Peruſinum Romanis, in Picenum non modo omnibus fructuum generibus & commeatu ad præſens, ſed etiam opibus ac diuitijs abundantiſsimum tranſijſſe cumq; f C. Terentium Proconſulem in agro Picente militem conſcribere iuſſum præterea cum g iter CL. Neronis ad Liuium Salinatorē aduerſus Aſdrubalem referens, eū in Picenū deueniſſe memorat. Piceni quoq; mentionē Tacitus vti p̄dictum

a. in lib. de ſigul. certamine. cap. 32.
b. in uita Greg. VII.
c. lib. 13. hiſt.
d. lib. 25.
e. lib. 22
f. lib. 23.
g. lib. 3.

a.lib.3. ctum a facit Flaminiæ viæ conterminum indicans his verbis. Piso Dalmatico mari transmisso, relictisq; apud Anconam nauibus, per Picenum, ac mox per Flaminiam viam assequitur legionem. Alij pterea multi huius regionis meminere, quos vt ad particularē descriptionē ingrediamur, breuitatis causa prætermittim⁹. Initio igitur ad Truenti amnis quo Aprutium conclusimus, ostia, Portus Asculi est, arcis propugnaculo ad locorū qui circà sunt tutelā munitus. Tertio lapide Castellū D. Benedicti seqtur agro amœnissimo, vitib⁹ pulcherrimis, & fructiferis arborib⁹ cō sito, pcipueq; medicis ac olea. Eiusmodi est iucundissimus spectatu totus in hac ora tractus, cū alijs generosis arboribus, tū medicis limonibusq; plenus· quarū fruct⁹ tā sunt vberes & magni, vt supra colonorū vsum mirabili copia Venetias, Bononiā, Ferrariā, atq; adeo per totā Romanulā exportētur. Intus dein Truenti in dextra nec procul ipso amne Mōs Brandoni⁹, ortu Ioannis cognomēto Marchiani, minorū ordinis monachi, viriq; integerrimi ac disertissimi cōcionatoris plurimū illustrat⁹. Hinc trib⁹ millib⁹ Aquauiua nobile oppidū est, illustri Aquauiuana familia inclytum, è qua multi Adriæ Duces extitere, nominatimq; Iulius ille pstantissimus belli imperator, itēq; vir prudētissimus, à quo Iuliā Nouā conditā anteà dictū est. Nec minus etiā supiori memoria Iosias eius pater claruit, eximius militū pfectus, de quo Blōdus Coriusq; mentionē faciunt. Vlteriùs hoc itinere dextra fluminis Arquata nobile oppidū in Apēnino repitur· qntoq; & XX. dehinc lapide perhonestū aliud Acumulū· & infra Truenti fontē in monte Amatricęū, priùs in Aprutio descripțū, quoniā trans amnē est, vbi Neapolitanū regnū finitur vti diximus. Haud procul à Truenti capite abest· supra quod celsissima mōtium Apēnini iuga. Diuiditur hîc Picenum à Nursinis montibus. Supra castellum Arquatā Apenninus altissimis cacuminibus effertur· vt adeo seipsum celsitudine videatur superare, id est, vt adhærentia circūquaq; iuga cætera quanquā editissima, longè vincat: ideoq; & ex re nomen huic culmini datū, Mons Victor. Discrimē hîc Piceni Nursiniq; agri. Latere montis illius præcelsi, quà in orientem spectat, lacus inuenitur famosus· quo de vulgò ferunt, ibi cacodæmones magicis artibus constrictos apparere, sermonesq; cum elictoribus iungere: quæ res si veritatem haberet, profectò reprehensione digna, simulq; in magos ex Canonum & Imperatoriarū legū sanctionibus grauissimè esset vindicanda. Ego fabulas commentaq; æstimo· quemadmodū in cryptæ Sibyllinæ descriptione postea docebimus. Ex altero mōtis huius altissimi latere, quod meridiem aspicit, colles pcelsi duo nonnihil inuicē diuisi nascuntur, q Furcas Pestas creant. Intra eas profunda conuallis Truentum amnē transmittit· qui mox in fossam aptissimā vti arte factā præcipitās, illa prouectus, demū ad Arquatæ muros, hinc in mare peruenit. In ora tū ab Truēti ostijs & Portu Asculi, castellū seqtur Crypta latinis dictū· vbi amœnissimi iucundissimiq; medicis, limonib⁹, alijsq; nobilibus arboribus consiti horti, quos paulo antè cōmemorauim⁹. Quidā hîc vrbē extitisse Cuprā tradūt· sed cū duas eiusdē noīs à Ptolemęo recēseri constet, vnā in mōtibus, alterā in ora· non addunt tamen qua de sentiant. Nos maritimā hîc fuisse putamus, alterā verò montanā vbi nunc sanctissimū D. Mariæ Lauretinæ fanum, vti in loco docebimus. In ora decætero Pedasium & Ciuitas Noua: hinc Asoni fluminis ostia, P. M. à Truēti X. Ager omnis maritimus hortis peramœnis arborū medicarū, limoniū, olearū, vitiū, aliarūq; similiū fructiferarū omnibus generibus consitis, mirificè nitet· vt adeo cū quouis vberrimo fructuū abundātia certet. Seqtur exigui cuiusdam amnis in mare pcipitantis

tantis ostiũ: ad quod oppidũ est Morcinũ: pauloq; magis intus aliud, Ripa Trasso nia, situ mœnibusq; permunitium, & opibus populoq; abundans, vt in primis huius regionis merito numerari queat. Blondus olim à Francisco Sfortia Marchiæ Domino direptum scribit. Supra castellũ hoc aliud est honestum, Cosinianũ: indeq; tertio lapide nobile item & natura loci munitum Offida. Tenẽt hunc tractũ editissimi mõtes Apẽnini: quorũ in vno castellum D. Mariæ Gallicanæ: cui propinquus itẽ in Apennino immanis horribilisq; specus, Sibyllæ Cauernã vocãt. Eo de vulgi sermo aut veriùs insulsa fabula est, hác ad Sibyllam patere aditum, quę regnũ intus luculentũ atq; speciosum possideat, magnificis ędibus & basilicis plenũ, in qb9 innumeræ gẽtes versentur, oblectationib9 venerijs inter choros puellarũ lasciuiẽtiũ, & p ea iucũdissima tecta ac amœnissimos hortos diffluẽtes. Id verò inter diu tãtùm accidere: noctu em̃ viros mulieresq; pariter, & vnà Sibyllã ipsam in terribiles mutari dracones: simulq; cũ teterrimis ijs belluis primùm ope venerio cõgredi ijs esse necesse, q intro admitti cupiũt: nec ante annũ exactũ queq̃ cõtra volũtatem retineri, nisi quòd vnum omnino quotannis eorum è numero qui tum recepti fuerunt, manere oporteat: ad hanc porro auram inde reuersis, tantas Sibyllam prærogatiuas elargiri, vt fœlicissimo deinceps toto vitæ cursu vtãtur. Huiusmodi somnia nugasq; vulgus de hac Sibyllæ cauerna memorare solet: vti ego me puerũ paterna in domo à mulierculis audire memini. Rassanus scribit multos sibi mendaces ac impostores cognitos, q se p hanc speluncã ad Sibyllã descendisse, veraq; illa quæ ferũtur, cõperisse iactarẽt: cæterùm tota vita calamitosissimi, lõgeq; infœliciori obitu è viuis rapti sint. Enimuero mihi inprimis videtur mirũ, tot iampridẽ secula dici effluxisse, post hanc cryptam Sibyllęq; sedẽ inuentam: nec tamen vllam eius vti neq; pdigiosi stagni, quo de mox agem9, à Strabone, Plinióue, aut alio quouis diligẽnti auctorę mentionem esse factam: cum tam exactè Strabo cauernas antraque Baiarum, Cumarũ, ac Neapolis descripserit: & Plinius in naturę miraculis inuestigandis dicendisq; summo absq, controuersia studio sit versatus: proinde quę de Sibyllæ cauerna retulimus, deq; lacu statim addemus, fabulas planè aniles ac somnia censere oportet. Paulo superiùs Apennini in iugis agro Nursino lacus ille est non minus cauerna detestabilis: Nursinum dicunt: in quò cacodæmones innatare vulgus imperitum dictitat: quoniam aquæ perpetuis motibus salire, vicissimeque subsidere cernuntur, equidem non sine ingenti illorum admiratione, qui causam ignorant. Fama hinc per Italiam & alias quoque mundi partes ab ideotis sparsa, malignos spiritus hìc habitare, petẽtibusque dare responsa, supioribus seculis, inqt Rassanus, qdã è longinqs regionib9 leuitate exciti sua huc venêre, sceleratorũ ac detestabiliũ voluminũ cacodęmoni dedicandorum gratia: quò certis quibusdam flagitiosis optatis, vtpote diuitiarũ, honorũ, voluptatum, aliorumùe id genus potirẽtur: q cũ illusum sibi, falsamq; vulgi famã cognouissẽt, pudore ne temere cõmoti, itinerisq; labores & sumptus pdidisse viderentur, ad alios expleta sua desideria sunt mẽtiti. Addit idẽ Rassan9, se cũ harũ rerũ fidẽ exactius inqrere niteretur, à Theutonis qbusdã doctis viris gnarisq; q ipsi hũc locũ vulgi fama cõmoti adierant, vt cũ cacodæmone carminibus impijs voti impetrandi gratia magicè oparẽtur, accepisse, illos oĩbus supstitionis legib9 impletis, orbeq; descripto cũ signis peculiarib9, nec vllo q̃ reqrũtur execrabiliũ cęremoniarũ genere ptermisso, nihil toto triduo audiuisse qcquã aut vidisse: quãobrẽ impostura intel-

ligentes ac indignabundos, quòd volumina in ſtagnum deiecta, quibus prauæ artis præcepta, characteres, & ſigna magica continebãtur, reddita non fuiſſent, voto maximo nunquã deinceps in huiuſmodi rebus quicquã fiduciæ habendi nũcupato, & temeritatẽ grauiter accuſauiſſe ſuam, & nugarũ de loco auctores ob mendacia deteſtatos, ſimul omnes qui cacodæmonũ, itemq; magicorum voluminum vlla ducerentur fide, diris execrationibus deuouiſſe: enimuero quod ad motum ſtagni attinet, eum à ventis creari manifeſtò cognouiſſe, qui cũ aquas anguſti lacus inter altiſsimos concluſi montes agitant ac impellunt, ita fieri vt ſumma equidem cum admiratione nunc intumeſcere, nunc reſidere videantur. Ego ſanè haud ignoro diabolum etiam huiuſmodi edere miracula, ijsque mentibus hominum illudere poſſe, quemadmodum Theologi perhibent, ac item doctiſsimus vir Ioannes Franciſcus Picus Mirandulanus in dialogis contra ſuperſtitioſas vanitates memorat. Arbitror autem has de Sibyllæ cauerna, deque prodigioſo ſtagno fabulas recenter eſſe confictas: quippe quoniam ſi quid aut idem, aut ſimile vel affine circa ſpecum lacumque à veteribus fuiſſet obſeruatum, equidem non minus aliqua ſaltem eius inueniretur mentio, quàm de Delphico oraculo, de Podalirij, de Auerno, antroque & crypta Sibyllæ apud Cumas, item de varijs ſpeluncis, lacubus, arboribus, fluminibus, fontibus, ſyluis, templis, ſacellis, alijsque rebus ac locis, è quibus olim edita reſponſa legitur. Nurſini olim frequenti magorum ad hæc loca per altiſsimos aſperrimosq; montes concurſu animaduerſo, primùm eam ſpeluncam cauernamque operuere · dein cuſtodes etiam poſuere ad lacum. Facius *a* de lacu in hanc ſententiam ſcribit.

a. lib. 3. Cant. 1.

Procedebamus inter Fauonium & Corum
  Secus mare Adriaticum: tranſito Truento
  Relictoque Aprutio, & eius ſylueſtri via,
Cum in Marchiam veniſſemus, vti refero,
  Scariotum vidi quo oriundus erat Iudas,
  Vti quidam mihi hîc narrabant.
Famam agri nolo nudam remanere,
  De monte Pilati, vbi ille eſt lacus
  Qui cuſtoditur veſperi per vices cuſtodium:
Quoniam qui commercium habent cum Simone Mago
  Ad conſcerandos ſuos libros eò aſcendunt:
  Vnde poſtea tempeſtates ſequuntur maximæ,
  Prout accolæ loci memorant.

Intus deinde ſupra Pedaſsium oppida Mons Floris: altiuſque Mons Nouus caſtellum nobiliſsimum, à nouis colonis qui condidere, dictum, vti incolæ perhibent. De cætero Mons altus, Mons fortis: tum Aſculanorũ paſcua, q̃ Cõmunalia vocãt · & ſub amnis Aſoni fonte in Apẽnini vertice Mõs Monachus honeſtũ oppidũ · tranſitoq; Aſono flumine dextra eius, nempe in mediterraneo, Seruilianum · & ad D. Victoriam. ſupraque Mons Falco. Tum ad mare verſus deſcendenti prope Aſonum Mons Rabianus occurrit. In ora oſtia ſuccedunt Leti mortui fluminis · prope quod obſcura quędam veſtigia vrbis, nec vt videtur, modicæ · quam locorum accolæ Picenum aiunt dictam · vnde regionis totius nomen quidã arbitrãtur enatum. Ego in antiquis chronicis incerti auctoris legi, vrbẽ hoc ſitu à Pico Oenotrio aduena primùm Anconitano in

monte

mōte conditam, ab eoq; denominatam Picenum: cuius appellatio postea regioni vniuersæ cesserit: sed alium huius rei luculentum auctorem non habemus, ac proinde relinquendam in medio sumus arbitrati. Letus mortuus amnis supra radices Apennini inter oppida Belmontium & Petricinū erumpit. Per oram deinceps in agrum Firmanorū deuenitur. Vrbem eorum in monte tribus à mari P. M. sitam, quæ Romanorū colonia, totiusq; Piceni caput olim fuit, Strabo, Mela & Appianus Firmum appellant, Ptolemæus autem & Procopius *a* Firmiū. Liuius in IIXX. coloniarū enumeratione, quæ populo Rom. subsidia bello Punico secundo dedere, itemq; Plinius, Firmianos eius incolas nominant. Nec tamen eodem prorsus in loco nunc est, vbi fuit quondam: vetus siquidem ciuitas extitit, vbi nunc antiq castelli à Ioanne Olegio Vicecomite conditi, reliquię, cum litteris grandibus in lapidem incisis Augusti cuiusdam memoriam continentibus, saxoso in colle, nouæ vrbis mœnibus complexo cernuntur: in quo & postea Franciscus Sfortia regulus horum locorum arcem Gieronis munitissimam ædificauit: quam Eugenij Pōtif. armis illo è Marchia pulso, Firmiani deiecere, vestigijs in hodiernum vsq; diem apparentibus. Firmum à Facio *b* memoratur his versibus.

a. lib. 2. & 3. de bell. Goth.

d. lib. 3. Cant. 2.

Indies meum iter continuando
Vidi Asculum, Firmum, & Ricinetum,
Anconem, Fanum, Ariminum, & Vrbinum.

Præteritis temporibus vrbem hanc apud finitimos existimatione tanta fuisse reperimus, vt vulgi prouerbium decantaretur huiusmodi: Quando Firmum vult firmare totam Marchiam facit cōtremere. Dictū porro istud à mirifica omniū castellorū pagorūq; agri eius cū vrbe ipsa cōsensione ꝓficiscebatur: quod cū aduersus patrię coīs hostes ꝗcquā incidisset agendum, coloni oppidorū pagorūq; mox præsto esse ciuibus, pariq; ac eadē voluntate expeditionē suscipere solerent: quo fiebat vt vel numerosissimos exercitus possent contemnere. Sed annis abhinc LX. ciuium in comitatenses (ita castellorum habitatores vocant) exortum odium, armis ipsis quæ priùs coniuncta patrię communes iniurias magna cum gloria vindicare consueuerant, in se mutuó conuersis, tantas calamitates & vrbi & diœcesi importauit, vt vtramque pene deleuerit: quanquam iusto iudicio diuinitus putentur cædi, quòd patrum nostrorum memoria suum Episcopum interfecerint: ex quo tempore deinceps adeo rebus labi, ac in deterius abire visi sunt, vt non modo alios offendere, sed ne se quidem nunc tueri queant. Primus ætate nostra Oliuerotius vrbis statum conturbare, factionibusque discerpere cœpit: qui cū præfectus Cæsaris Borgiæ Valentini Ducis, Alexandri VI. Pontif. filij esset, eius, itemque Vitellotij Tifernatis ope ac studio cum CC. armatis de improuiso Firmum occupauit, septemque primarijs ciuibus, qui salutatum eum venerant, cùm aduersarios fore existimaret, obtruncatis, dominatum vrbis animo complexus, quem etiam inuasit, arcis Gieronicæ partem tutelæ sui causa refecit. Nihil tamen ista quicquam profuere: siquidem anno proximo eadem die, qua septenos illos ciues peremerat, ipsum Borgia necari iussit. Ita contentionibus ciuium atq, comitatensium antiquioribus initijs durātibus variè deinde perpetuò afflicta vrbs est, nunc hoc, nunc illo res nouas moliente, mutuaque grassatiōe partibus inuicem furentibus: idq; tā instabili fortuna, vt qui modo victores fuerant, cùm victi mox per vim ad sua redirent, diriperentur: tyranno interea loci non solum hostes acerbissimè persequente, sed etiam ijs reditum sibi parantibus plerumque contra

suos

ſuos præbente opem · quibusdam etiam externis ſe auxilijs in patriam reſtituentibus. Ijs itaq; temporibus quoniam omnia diripi paſsim ac dirui ſolebant, vt nũc vrbs deſolata propemodum, & nullius planè auctoritatis ſit, conſecutum: quales nempe factionum ciuiliumq; bellorũ exitus eſſe ſolere, documenti profecto ſatis quotidiana præbent exẽpla. Liuius in poteſtate ac ditione populi Rom. Firmianos initio fuiſſe docet, cum ab ijs rem Romanam pecunia, militibuſque adiutam perhibet. Hæc ciuitatis forma vti arbitror vſque, ad Gothorum ac Longobardorum in Italiam aduentum fuit · quippe in earum gentium poteſtatem veniſ ſe Firmianos, ex Procopio *a*, itemque inde quòd hanc regionem vniuerſam Longobardi ſua voce Marchiam Anconitanã dixere, colligimus. Longobardorũ reb9 fractis, ad Imperatores Auguſtos q̃ Carolo Magno ſucceſſere, vel ad regulos ab ijs inſtitutos vrbis imperiũ deuolutũ autumo. Tẽpora hæc priſca cenſentur · ꝑterea verò in antiq̃ſsimis Bononienſium annalibus ſcriptum legi Mecænatem quendã anno à C.N. MCCCXL. Firmij inuaſiſſe principatum, nec diu pòſt menſe Februario ab ciuibus interemptum · dein MCCCXLVIII. à C.N. anno Gentilẽ Moglianũ quoq; Tyrannidẽ occupauiſſe, ſed vrbẽ inde ab Egydio Carila Cardinale Hiſpano ſubactã, annoq; à C.N. MCCCLX. Ioãni Olegio priùs Bononienſiũ Tyrãno cõceſſam · qui in principatu annis ſex impletis, liberã eam deinceps in Eccleſiæ Romanæ poteſtate reliq̃t. Hæc in Bononienſiũ Chronicis: ꝑterea verò de ſtatu Firmij nihil habem9 vſq; ad Frãciſci Sfortiæ tẽpora · quẽ occupata Marchia tota vrbẽ hãc quoq; tenuiſſe, & arcem in ea ædificaſſe Gieronis conſtat. Sed illo armis Eugenij Pontificis vti prædiximus, eiecto, in Eccleſiæ Romanæ ditionem recidit · ſub qua diu florens, tandem Oliuerotij temporibus cõturbata prorſus ac lacerata eſt. Multos illuſtres & claros viros edidit, ꝓcipueq; Lactantiũ vt quidã volunt, Firmianum à patria cognominatum. Ager pulchritudine, bonitate, & fructiferarum arborum vtpote medicarum, ficuum, olearum vbertatis ſummę, vitium item generoſi ſucci frequentia nobilis: breuiter vrbs eſt omnibus rebus ad vitam neceſſarijs affatim naturæ munere dotata. Sequitur in ora Tennæ fluminis ex Apennino ꝑ agrũ Firmianorũ in mare tendentis oſtiũ · ad quod læuà oppidulum eſt Portus Firmianus, ita dictum non quòd reuera portus formam aut opportunitatem vllam habeat, cum hoc litus vniuerſum vſque Anconem ſit vadoſum, ſed quia nautæ ſcaphis huc appellere ſoleant è nauibus in alto relictis. Intus tum in continenti haud procul à Tenna, ſed eius in dextra parte, perhoneſtum iacet oppidũ D.Marię Georgianę · vbi quondam vetus vrbs fuit Tignium, cuius meminit in commentarijs Cæſar *b*, ſe cum certior eſſet factus Thermum Prætorem Tignium quinque cohortibus tenere, oppidum munire, omniumque eſſe Tigniorum optimam erga ſe voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus quas Piſauri & Arimini habebat, miſiſſe · eiuſq; aduentu cognito diffiſum municipij voluntati Thermũ, cohortes ex vrbe deduxiſſe ac profugiſſe · Curionẽ omniũ ſumma voluntate Tigniũ recepiſſe ſcribẽs. Multa ꝑterea Firmianorũ vltra citraq; Tẽnã oppida ſunt · inter q̃ ad ipſum amnẽ Mõs D.Martini, & altiùs tertio lapide Pẽna · indeq; fere ad quartũ, iuxta primos Apẽnini colles ꝑhoneſtũ Mãdola. Poſt Tẽnã octo millib9 in ora, fluminis oſtia Chienti · quod ex Apẽnino iactũ propter oppida quædam in mare fluit. Supra fontem eius Serauallis: altiusque vetus ciuitas & frequens in Apennini iugo, munitiſsimo loco ſita Camerinum, vt Strabo in Vmbris ponens, nominat, itemque Liuius ac Ptolemæus. Sed & Camertes

a lib. 2. de bell. Goth.

b lib. 1. de bell. ciuil.

tes Plinius in Vmbria sexta regione collocat. Liuius a Fabij Max. fratrē huc ad explorandos Hetruscorum motus & consilia missum, benigneque à Camertibus acceptum: item alibi, b Camertes Scipioni in Africam ituro sexcētos armatos cōtribuisse scribit. Præterea mentionem huius vrbis faciunt Cæsar in c cōmentarijs, & Silius d cum inquit: vel armis, Vel rastris laudande Camers: ad quem locum Petrus Marsus annotat, Camertes Vmbriæ populos in montibus, qui Vmbros à Picenis diuidunt, simulque bonos agricolas, simul bonos milites fuisse. Diu principatum Camerini Varranorum illustris familia tenuit: ex qua vir & armis strenuus, & consilio prudentiaque multum pollens fuit Gentilis cui, Rodulphus filius successit, qui Gentilem Pandulphum, & Gerhardum ex prima coniuge, Petrum Gentilem, & Ioannem: ex altera suscepit. Hi per coniurationem primorum germanorum suasu Ioannis Vitellesci, inquieti hominis vt Blondus Platinaque tradunt, Marchiæ tum Legati, contra secundos factam, omnes interiêre: Vitellescus em̄ accusatis coram se iudicio adesse iussis, Petrū Gentilem qui venerat, protinus falsi numi percussi insimulatum capitali supplicio ferit: coniurati alterum fratrem qui iudicio non adfuerat, dolo ac beneuolentiæ simulatione in ædium suarum conclaue intimum pertractum necant: quo scelere per vrbem euulgato, populi concursu Gentilis Pandulphus & Gerardi liberi quinque trucidati sunt, anno post C. N. MCCCC. XXXIII. quemadmodum à Blondo Corioque monumentis traditur: cum paucos ante dies tum Gerardus ipse Tolentini, cuius oppidi principatum obtinebat, obtruncatus quoque fuisset. Ita his principibus sublatis, Camertes suam sibi potestatem libertatemque arripuere: qua vt tuto perfrui deinceps possent, cum Francisco Sfortia Marchiæ regulo pepigere fœdus. Iam tum è Varrana domo soli supererāt liberi primorum Germanorum, è quibus Iulius retepto principatu cum ad senectutem vsque diu ac fœliciter rerum potitus fuisset, simili quo Priamus interijt fato: etenim ipso quoque cum Venantio, Annibale, Petroque filijs carceribus incluso, Cæsar Borgia Dux Valentinus omnes in arce Pergulana crudelissimè necauit: vt vnus planè ex ea domo restaret, Ioannes Maria, fratrum omnium natu minimus, quē pater Iulius initio belli Venetias cū thesauris, vti Polidorū filiū in Thraciā Priamus, amādauerat. Hîc post excessum Alexādri VI. Pontif. inclināte indies se Borgiæ potentia tandē in patriam redijt, & summa beneuolentia lætitiaque popularium receptus, pòst à Leone X. Pontif. cuius neptem in matrimonium acceperat, Camerini Dux appellatur: diuq; tranqllè gesto principatu decedit, vnica filia relicta: quā cū Guidubald⁹ Francisci Marię Roborei Vrbinatiū reguli fili⁹, inuito Paulo III. Pōtif. Max. sibi despōdisset, ortis inde cōtentionib⁹, Pōtifice Camerinū Ecclesiæ Rō. ditiōi vendicāte, post multa variaq; p̄lia, demū anno à C. N. MDXXXIX. Guidubald⁹ vrbē Pōtifici cessit: à quo mox Camerini Dux Octaui⁹ nepos ex Petro Aloysio filio Castri Duce, creat⁹. Ioēs Maria Dux in quo Varranorū stirps defecit, vir fuit lenitate, modestia, ciuilitateq; p̄stans, pacisq; ac doctorū hominū amator: quos in comitatu habere de litteris cōferendi gratia p̄petuò solebat. Camerinū ingenia p̄clara quæ tulit illustrauere, imprimis Ioannes dictus Camers, ordinis Minorū monachus, non solum diuinis, verūetiā humanis litteris eruditissimus, vti eius opra perhibēt: è qbus Index ille in Pliniū locupletissimè conscript⁹ Vienną Austrię, vbi lōgo tēpore summo in honore vixit, nobisq; post C. N. MDXVII. anno visus est: item Vgolinus ex familia p̄dicatorum eximia doctrina, ser-

a. lib. 9.
b. lib. 24.
c. lib. 1.
d. lib. 8.

na, sermonibus concionalibus notus. In Chientum dein amnis Flastra pręcipitat, in Apennino haud procul à Naris Vmbriæ fluminis vti diximus fonte nascens. Vicinum huic in Apennini iugo, castellum Flastra, dubium an ab amne nomen teneat, an illi dederit. Ad confluentem Flastræ Chientiq; non inhonestum quoque castellum est Caldarola. Deinceps ad Chientum loca dicturi, primùm eius læuã percurremus. Sunt hîc Ad D. Elpidiũ, moxq; ad D. Iustum, iuxta quæ oppida Letum viuum amnis fluit incola Chienti. Altiùs propter Apẽnini colles primos, Ad D. Genesiũ est, interiusq; Serauallis. Inter hæc duo castella Picæ cãpus sternitur, ꝑ pe quem Letum viuum amnis erumpit, cui vicinum ad quintũ lapidem infra Serauallem vetus vrbs fuit Alia, Plinio & Antonino Salina dicta, itemq; Ptolemęo in Piceni mediterraneorum cõmemoratione, quanquã Vrsa Baliua seu Vrsa Baluia corrupti codices habeant: omnino enim vrbs Salina scribendũ existimo. Procopius *a* Aliam vocat, quod nomen in hodiernum vsque diẽ superest. Oppidũ hoc Alaricus Gothorũ rex diruit: additq; Procopius ætate sua quosdam paucas eius reliqas superfuisse cum modica porta. Nunc theatrorũ aliquot ac operũ aliorum vestigia hîc conspiciuntur. In angulo deletę vrbis nunc castellum Alia vetus nomen seruans ædificatum. Vlteriùs itinere secundum amnem millium trium ruinæ occurrunt nobilissimi quondam cœnobij Claręuallis. In dextra Chienti Mons Casuarius, pauloq; pòst, Morum: inde tertio lapide ciuitas Macerata, propter Elię Recinæ (inquit Blondus) interitum vnà cum Recineto condita. Frequens totaq; regione Cancellariatus sede Marchiæ legati celebris. Altiùs ad quintum milliare Mons Vlmus honestum oppidum, & quondam à Francisco Sfortia temporibus Eugenij IIII. Pontificis vt Blõdus scribit, direptum vastatumq;. Succedit Arantia Varranorum nobilis vicus: supraq; hunc Tolentìnum vetus oppidum ad Chientum, cuius incolas Tolentinates Plinius in quarta regione nominat. Honorantur ibi reliquiæ D. Nicolai ex Eremitanorũ familia, quẽ Eugenius IIII. Pontif. Max. in diuos retúlit. Multi hoc oppidum præstantissimi viri ortu illustrauere, maximè Franciscus Philelphus, & græcis latinisq; litteris vt eius opera composita traductaq; testãtur, eruditissimus, & itẽ poëta nobilis, q extrema senectute postq̃ Bononiæ, Romę, Mediolani, Florentię, Patauij, Mantuæq; multis annis ingenti stipendio scholas habuisset, decedens Marium filium non modo fortunarum, sed etiam animi ac ingenij hæredem reliquit quod nimirum edita eius quoq; scripta docẽt. Tolentinas item fuit Nicolaus Matrucius armorum vsu & gloria cum primis nostrorum patrum memoriæ ducibus, vti à Blondo Corioq; proditum est litteris, & ego sæpe ex meo patre audiui, numerandus: cuius quoque filium Christophorum paternæ virtutis æmulũ magna cum laude militiæ vacauisse Cori9 auctor est. Fuit quoq; Ioannes Franciscus cognomine à patria Tolentinas, qui circa Sixtum IIII. Põtif. floruit, bellorũ quoque gnarus, animiq; & consilij summi vir, ideoq; copiarum ductor à multis Italiæ principibus expetitus. Tertio supra Tolentinum lapide castellum est Belfortium. A Chiento deinceps ad sextum fere milliarium in ora, modici torrentis ostium sequitur, Asini: prope quem intus, dextra, castellũ D. Mariæ Cassaninæ est. Læua itẽ in continenti, haud procul tamen à mari nobilissimum oppidum & frequens in monte, Ciuitas Noua. Hinc tum in ora flumen Potentia, supra Matelicã in Apennino, exaduersum Nuceriæ Alfatemæ, cuius in Vmbria mentionẽ fecimus, oriens. Olim iuxta huius amnis ostium vrbs eiusdem nominis Potentia fuit, à Strabone, Plinio ac Ptolemæo inter ꝓcipua oppida Piceni nume-

a.lib.2. de bell. Goth.

numerata. Volaterranus [a] Potentiam Traianam dictam scribit: ego ex Ptolemæo colligo duas vrbes fuisse, Potentiam atq; Traianam: & hanc ad litus, illam verò in mediterraneo sitam. Intus amnis Potentia dextro in latere sub primis Apennini collibus ad duo millia remotum Monticellum habet, infraq; læuà, Montem D. Honorati oppidum Marchianorum: suprà inter colles Apennino finitimos, propter nobile oppidum Sanseuerinum, ex antiquæ vrbis Septempedæ ruinis ædificatum fluit. Septempedam Longobardi solo æquauere. Meminit eius Strabo [b]: Plinius q; Septempedanos in quinta regione, Ptolemæus Septempedam in mediterraneis Piceni recenset. Dehinc in ora Musonis ostia sunt: quod flumen Aspidem vocant, à sinuoso nimirum vt opinor, tortuosoq; cursu: est enim instar aspidis serpentis: cum ex Apennino descendes, statimq; ad Aquilonem versus, dein ad orientem, rursusq; multis voluminibus hàc illac se flectens, ita tandem in mare prorumpat. Latere eius vtroq; per mediterraneum quà fluit, oppida multa sunt: quæ ordine ac poterimus commodissimo referemus. Primùm igitur intus vicinum illi Ricinetum, vrbs vt in illis partibus non inhonesta: quam Blondus Ricinetum ait appellatam, quòd cum Gothi Heluiam Ricinam oppidum ab Imperatore Heluio Pertinace refectum, colonisq; instauratum excidissent, cuius etiamnum fundamẽta prope Maceratam apparent, eius deletæ vrbis incolæ in hoc longum collis iugũ migrauere, vrbemq; hanc condidere, Recinetum parua mutatione pro Ricina nominantes. Id verò magna ex parte Ricinatium decreta comprobant, saxis incisa quæ Maceratæ conspiciuntur: & præsertim eximium illud marmor his literis inscriptum. Imper. Cæsari L. Veri Aug. Filio. Diui Pij Nepoti. D. Hadriani pronep. Diui Traiani Parth. Abnep. Diui Neruæ Atnep. L. Septimio Seuero Pio Pertinaci, Aug. Parthico, Maximo. Arabico & Adiabenico Pontif. Max. Trib. Pont. XIII. Imp. XI. Cos. III. P. P. Colonia Heluia Ricina conditori suo. Quanquam autem hoc elogium, conditori suo habeat: non tamen Heluiam Ricinam Heluius Pertinax primus fundauit, sed refecit tãtùm: fuit quippe in vsu veteribus, vt alibi quoq; dictum est, conditoris nomen pro instauratore sumere. Et instauratam solũ à Pertinace Ricinam è Plinio quoq; discimus, qui Ricinenses memorat, in quinta nimirum regione, scripsit autem sub Imperatore Tito multis ante Pertinacẽ ætatibus. Ricinetum vrbs nundinaria est: certis enim anni temporibus huc ad mercatum negotiatores ex omnibus propemodum Europæ, multisq; etiam Asiæ partibus conueniunt. Agrum habet perbonum ac nitidum, totumq; collinum, vitibus, oleis, alijsq; fructiferis arboribus abundantem. Claros etiam homines aliquos in lucem edidit: quorum è numero nunc floret Franciscus Apostolicæ sædis Referendarius, vir prudens, humanus atq; literatus. Inter Ricinetum & mare haud procul à Musone inclytum toto Christianorum orbe fanum in colle D. Mariȩ Lauretinæ iacet, fortissimo muro cinctum cum vico, quem fere caupones, stabularijq; ac diuersorias tabernas exercentes incolunt, ad eos qui ex omni Europa quotidie, præcipua tamen frequentia primi veris & autumni temporibus huc votorum causa veniunt, excipiendos. Initium de hoc delubro scribendi vnde potissimùm facere oporteat, equidem ambigimus, ob excelsam loci religionem summamq; magnificentiam: attamen cum illius sanctissimi conclauis in mentem venit, in quo nata educataq; cœlorum regina semper virgo Maria, mater filij Dei, & aduocata miserabiliũ reorum ad natum, ac vbi nunciante Gabriele Archangelo genetrix Dei appellata, itẽ vbi in ipsa carnem hanc nostram ærumnosam assumpsit Deus, quò nos à Tartarei

a. lib. 6. Com. Vrb.

b. lib. 5.

Satanæ tyrannide ac poteſtate ad regni cœleſtis portam, quæ tot ſeculis ob primorum parentum noxam occluſa ſteterat, traduceret, de illo quanquam dignè haud poſſe nos ſatis propter ingenij noſtri tenuitatem intelligamus, tamen pij curioſiq; lectoris gratia breuiter aliquid cõmemorare inſtituemus. Primùm omnium haud quaquam dubitare oportet hoc illud ipſum conclaue eſſe, in quo mundi regina in lucem edita: quãdoquidem præter grauiſsima ſcriptorum hac de re, ac item vti ab angelis huc deportatum ſit, quæ leguntur teſtimonia, nemo tam duri cordis aut ſceleratus eſſe poteſt, quin ingreſſu molleſcat, ac ſeipſum diuina quadam vi & inſtinctu moueat ad locum honorandum, precesq; ad Diuam vt pro venia ſuorum criminum apud Ieſum Chriſtum velit intercedere, fundendas. Præterea verò id miracula confirmant hîc diuinitùs edita: quibus mortales Matri Dei ſupplices, votorũ compotes facti, et etiamnum quotidie fiunt: vt euidenter monumenta ſcriptorum, ſtatuarum ex auro, argento, cera, picturę, aliaq; ſimilia, quæ per multas ætates & ſecula huc delata ſuſpenſaq; cernuntur, indicant. Atenim non ſolũ omnia hîc à Deo miraculoſè facta ſigillatim recenſere, quæ eiuſmodi ſunt, vt ijs incredibilia videantur, qui Deum Opt. Max. dulciſsimæ matris precibus haud permoueri exiſtimãt, infinitum planè foret: verumetiam perfectè nullo fieri ſtudio facultateq; poſſet: ideoque nobis hîc conſiſtere potiùs viſum, orandaque ſanctiſsima Dei genetrix, vt quòd à me vti oportebat, ac debiti erat mei non laudatur, id benignitate condonet ſua. Ædes hîc eſt magnificentiſsima: cuius in medio conclaue ſacroſanctum concluſum muro craſſo: ſic tamen vt humanũ opus diuino cõiungi nunquam potuerit, quemadmodum apparet: eo ſcilicet documento, id haudquaquam eſſe dignum, vt quos Chriſti mater tetigit parietes, contingat. Fanum totum mœnibus fortiſsimis, & omnibus armorum cum ad defendendum, tum etiam ad feriendum generibus, itemq; tormentarijs machinis, inſtructis, munitum eſt, ne à piratis iterũ vt olim à Turcis, diripiatur ac vaſtetur. Auctores huius operis fuere Alexander VI. Pontif. multoq; magis Iulius ſecundus, etiam toto vico muris complexo, vt nunc tutò hic canonici & ſacerdotes in fano ſacris operantes cum cætera plebe habitent. Olim hoc in loco vt quidam cenſent, Cupra montana fuit à Plinio in Piceni quintę regionis mediterraneo deſcripta, ſimulq; propter aliam Cupram maritimã montana cognominata. Sunt etiam qui in D. Mariæ Lauretinæ fani loco priùs ædem Iunonis Cupranæ fuiſſe tradant, à veteribus religioſiſsimè cultam, vt Petrus
a.lib. 8. Marſus ad hunc Silij a verſum notat: Et quîs littoreę fumant altaria Cuprę: ſcribit enim Cupram oppidum ad mare quondam templum habuiſſe Iunonis Thuſcorũ ædificium, qui Iunonem Cupram nominabant: ideoq; poëtam illic altaria fumaſſe dicere, quoniam Cuprani Iunonis colebant ſacra. Verumenimuero quod Cupram oppidum eſſe ad mare dicit Marſus, in hoc eum falli cum alijs quibuſdam animaduertẽdum eſt, qui immemores duas Ptolemæum in Piceno Cupras deſignare, montanam atque maritimam, non de alia quàm litorali Cupra cogitauere: cũ tamen Iunonis templum intus in colle, non ad litus in planitie ſitum fuerit. Nonnulli quoque Potentiam à Ptolemæo nominatam hîc deſignant: cæterùm quia nos antea locum eius vrbis demonſtrauimus, ea de re pluribus nunc agere non eſt operæpretium. Ioachimi Vadiani in Epitoma trium terræ partiũ errores inſignes cum ipſi multis in locis per ſe patent, tum illo præcipuè, cum in hæc verba ſcribit: Interius regio fertiliſsima Marchia hodie Anconitana vocata: amnis Metaurus: deinde Picenorum agri, & in litore Potentia: mox fluuius Clitumnus: ſupra
quem

quem vetustam Marsorum gentem Apenninus amplectitur. Inde Pelignorum agri·vbi hodie Lauretum vulgo frequens, & fluuius Aternus Fretanorum gentem alluens. Non semel hîc eum labi probationis equidem haud eget. Lauretum enim vulgo frequens in Pelignis collocat, quod in Piceno absque controuersia est· amnemque Clitumnum in Picentibus nominat, qui abhinc longissimè in Vmbria fluit, vti in tempore demonstrauimus. Rursum ad Musonem in colle cuius radices alluit amnis, X. à mari millibus vt scribit Procopius, antiqua est ciuitas, Auximus Straboni Procopioq; dicta·cuius incolas Auximates Plinius in V. regione recenset·quanquam corrupti codices, Ansinates habeant. Liuius *a* Oximum nominat, Censores Oximi Calatiæq; muros fieri decreuisse narrans. Memoratur etiam hæc vrbs à Cæsare et Appiano *b*, itemq; à Procopio persæpe·nominatim verò *c* cum diuturnam Belisarij obsidionem Gothos, quod Blondus quoque tradit, hoc in oppido sustinuisse scribit, ac perhonorificè id regionis huius vniuersæ caput appellat. Plurima quoque hîc non pridem epithaphia elogiaque reperta, quæ breuitatis causa prætermittimus, summam loci vetustatem & priscis temporibus auctoritatem indicarunt. Plinius *d* Auximati caseo Romæ gradum æstimationis inter cætera laudata genera fuisse scribit. Nostra memoria Bocalinus Guzonius Auximum longè nominatissimum reddidit· quòd patriæ occupato principatu non potuerit ab Innocentio VIII. Pontif. vrbe pelli, nisi Ioannis Galeatij Sfortiæ Mediolani Ducis ope·tamque constantis aut peruicacis ac feri animi fuerit, vt nepoti ante oculos suo ceruicem frangi spectare, quàm oppidum Pontifici dedere maluerit· donec spe Turcicorum auxiliorum deceptus, exercitu reguli Mediolanensis grauissimè premente Pontificis voluntati coactus paruit. Mediolanum commigrauit tunc· vbi coniurationis postea cuiusdam auctor deprehensus, quum ad supplicium traheretur, liberrimè negauit se tam vilis & abiecti hominis manu, de lictore sentiens, perimi oportere·simulque laqueo ceruici aptato, ipse se ex summis scalis præcipitem dedit ac suspendit. Nunc summo decori Auximo est Petrus Philippus Martorellus Iureconsultus, vir administrandarum vrbium inprimis gnarus· qui Ioannis Moroni Cardinalis, Bononiæque Legati, & plurium aliorum Auditor fuit, semperque mirificam pro temporum ratione grauitatem atque lenitatem in moderando adhibuit. Ager circumiectus omnis nitidi colles sunt, vitibus, oleis, alijsque fructiferis arboribus vestiti. Infra Auximum amoena sternitur planities, frumenti mira vbertate fertilis. Suprà tum XII. ferè lapide sub Apennini collibus, in monte tamen, oppidum Cingulum, quod Blondus Cimbulum vocat, vnoque latere, quemadmodum & Auximi montem, amnis Muson alluit, paulo altioribus initijs erumpens. Plinius in V. regione Cingulanos refert. Conditi à T. Labieno Pompeianarum partium defensore. Inter Cingulum & Auximum honestum oppidum est Staphilum· infraque ad læuam inter colles montemque Apennino vicinum, vetus castellum Rapirum. Deinceps in ora millibus tribus ab ostio Musonis vrbs fuit Humana, Melæ sic dicta, sed Plinio Ptolemæoque Numana, pariterque Silio *e* cum inquit: Hîc & quos pascunt scopulosæ rura Numanæ: vbi Marsus vrbem hanc in scopulo mari vicino esse positam, & à Siculis conditam auctore Plinio, notat. Non procul hinc iuxta litus in promontorio, Anconi, de qua vrbe mox agemus, finitimo Sirolum est oppidum, nobile vino, quod Plinius *f* Anconitani nomine celebrat, vti in castigationibus ab Hermolao Barbaro demonstratur. Altero eius promontorij latere Castellum Ficardum est.

a. lib. 41.
b. lib. 1. de bell. ciuil.
c. lib. 2. de bell. Goth.
d. lib. 11.
e. lib. 8.
f. lib. 14. cap. 6.

Promontorium hoc Cymeria dictum antiquis, vel vt Plinius scribit, Cumerum, hodie mons Anconitanus vocatur. Apennino ita cohæret, vt quidam hîc eum finiri scripserint: quòd tamen ratione caret: quanquam enim hîc Italia se flectat vt ait Plinius, demonstratque Ptolemæus, quam hucusque mediam Apenninus diuidit: tamen idem & hinc vnà cum totius Italiæ continenti se conuertit, regionemque totam iugis perpetuis ad Leucopetram vsque Brutiorum promontorium extremum percurrit, vti in Italiæ situs descriptione ab initio diximus à Ptolemæo demonstrari. Apennini iuga ferè supra Liguriam sunt: principioque ab Alpibus vsque Anconem, inde flexu versus Adriatici maris oram ad Garganum, hinc verò in meridiem ad Leucopetræ promontorium excurrunt, eoque finiuntur. Olim Anconitano in monte Veneris ædem fuisse docet Iuuenalis, de rhumbo ante id fanum capto, munerique Domitiano Cæsari dato sic inquiens: Ante domum Veneris quam Dorica sustinet Ancon: nunc eum Eremitæ aliquot incolunt ædificato monasterio, cum plurimis hàc illac tugurijs & speluncis, è quibus in cœnobij delubrum certis temporibus conueniunt. Sub ipso promontorio quà se in mare torquet, vrbs Ancona vel Ancon antiquissima iacet, ab oræ huius flexu cubiti formam, vt Plinius Melaque testantur, efficiente, denominata: nam is ἀγκὼν græcis dicitur. Oppidum hoc priscum Italorum & Gallorum discrimen est habitum: etenim vt Mela tradit, Italia hîc finiebatur, incipiebantque Galli Senones cum Gallia Togata. Cato Anconam priùs Picenam vocabulo Hetrusco simul & Aboriginum dictam, at Strabo græcam vrbem, & à Syracusanis qui ob Dionysij tyrannidem Sicilia profugerant conditam, idem Plinio Solinoque probante, scribit. Iuuenalis eam originis esse Doricæ velle videtur cum ait: Ante domum Veneris quam Dorica sustinet Ancon. Ego puto hanc auctorum varietatem ita posse conciliari, vt Dorios Græcos vrbem à fundamentis primùm incepisse, posteaque Syracusanos aut Siculos auxisse putemus. Quod si quis instabit Iuuenalem vtique conditores vrbis Dorienses indicare: posset equidem responderi, Doriorum in Sicilia multas fuisse colonias, indeque Siculos Dorienses huius vrbis auctores profectos. Aliter etiam Anconitanum portum Doriorum esse opus dicere liceret, vt innuere Iuuenalis videtur: oppidum verò ipsum Siculorum. Quidam vt Papias Carinusque historici scripserunt, Anconem Dolopes Thessaliæ populos: alij Ancum Martium regem Romanum, quod ego in veterrimis quanquam auctoris incerti chronicis legi, ædificasse prodiderunt: sed quia nihil soliditatis hæ sententiæ nobis habere videntur, fidem earum apud auctores esse volumus: nec luculentis scriptoribus consentientibus, vti hîc Plinius Strabo, Solinusque sunt, cum in aliarum vrbium originibus, tum etiam in huius, ad incertos & nomine carentes vllo pacto discedendum arbitramur. Situs Anconis eiusmodi est vt promontorio sit apposita, pulchroque & tam aditu opportuno, quàm statione tutissimo portu, sicut etiam Strabo demonstrat, à Septentrione claudatur: quem Traianus Imperat. Augu st. marmore cum gradibus per quos commodissimè naues onerantur & exinaniuntur, instaurauit: adiecto etiam arcu magni ac præclari operis, cum inscriptionibus huiusmodi. Imperat. Cæsar. Diui Neruæ F. Neruæ Traiano optumo August. Germanic. Datico. Pont. Max. Tr. Pot. XIX. Imp. XI. Cos. VII. P. P. Prouidentissimo Princi. S. P. Q. R. Quod adcessum Italiæ hoc etiam addito ex pecunia sua, portum tutiorem nauigantibus reddiderit. Et in dextro ipsius arcus latere. PLOTINÆ. Aug. Coniugi Aug. in læuo:

in læuo: DIVÆ Marcianæ Aug. Sorori Aug. Portus hic nobilissimus cum natura, tum opere & arte clausis adeo ac tutus est, vt tam magnitudine, quàm opportunitate inter primos atque nominatissimos orbis terrarum vniuersi possit annumerari· nec ab re vulgi dictum celebretur: Vnicus Petrus Romæ, vnica turris Cremonæ, vnicus portus Anconæ. Negligentia tamen & securitate magnoque item dedecore oppidanorum nunc quibusdam in locis oppletus est. Anconem vtpote antiquissimam vrbem scriptores multi præter hactenus citatos memorauere· nimirum Sempronius, Procopius *a*, Cæsar *b*, Tacitus *c*. Antoninus, Lucanus *d*, cum inquit: Illinc Dalmaticis obnoxia fluctibus Ancon: Silius *e* ita: Stat fucare colus nec Sidone vilior Ancon: itemque liber coloniarum his verbis: Ager Anconitanus limitibus græcanicis in centurijs est assignatus. Maximè quantum ex historijs colligere possumus, sub Imperio Rom. floruit vsque ad Gothorum in Italiam aduentum, à quibus obsessa fuit, multisque oppugnata prælijs· tam fortiter tamen oppidanis & Conone præsidiorum Iustiniani Imper. Aug. præfecto eam defendente, vt quanquam deiectis ab hoste suburbijs, nunquam capi potuerit, quemadmodum à Procopio *f* Blondoque *g* traditur· qui etiam alibi *h* referunt, apud Anconem legatos Narsetis classem Gothicam vicisse nauium XLVII. è quibus X. tantum euasere cladem, cæteris omnibus aut captis, aut submersis· cum Romana classis nauium XXX. solùm fuisset. Post tempora Gothorum Anconem Longobardus tenuit, sedemq; ac domicilium fecit Marchionatus, ea propter Anconitani vt prædictum est, appellati. Longobardis deletis profligatisque, cum cæteris Italiæ ciuitatibus hæc etiam ad Imperatorum Cæs. ex Germania ditionem peruenit. A Saracenis deinde regnante Lothario, circa Sergium Pontif. Rom. direptam incensamque Blondus *i* auctor est. Post hæc à ciuibus qui ex ea clade superfuerant, paulatim instaurata refectaque, simulque mox opibus ac populo aucta, consensione ciuium mirifica suo iure vti, ac in sua potestate esse cœpit: vt tamen Ecclesiæ Romanæ nomen semper agnosceret, quæ superioribus seculis imperium eius ac dominatum integrè nullo pacto nancisci potuit· quanquam id à multis Pontificibus constet fuisse tentatum. Tantus erat ciuium in libertate tuenda consensus, tantum studium potestatis suæ, vt quotannis clam magistratum certorum hominum legerent, etiam ipsis popularibus præterquam paucis ac fidis incognitum· qui id muneris ac negotij habebat, vt occultè ne quid aduersus rempublicam consiliorum iniretur, indagaret. ac si quid fortè præsensisset, ad Deputatos protinus deferret. Ita sibi ad annum vsque post C. N. MDXXXII. libertatem incolumem conseruarunt· qua tum Bernardini Barbæ Casalensis Episcopi, ac Ludouici Gonzagæ Clementis VII. Pontif. legionum præfecti artibus ac dolo sunt exuti. Castellum illi ædificarant, tanquam vrbis aduersus Turcarum itemque piratarum incursiones propugnaculo ac præsidio futurũ: hoc opere iam ita perfecto, vt habitationi aptum videretur, fraude ac si præsidia militum, tormentariasq; machinas introducturi essent, vrbem ipsam occupant: quod cum ciuium magistratus intelligerent, quia resisti iam nulla ratione poterat, in suas quisque priuatas ædes confugit, deserta curia· quam mox Barba valido præsidio militum & tormentorum occupat, relegatis in varia loca vrbis primoribus, & quibusdam e uestigio Romam missis, prætereaque callidissimo consilio tota iuuentute quæ tractare arma posset, à ciuitate abducta, hortatus vt Legato Pontificio itinere à D. Mariæ fano Laureti, mox adfuturo, obuiam honoris causa proficisceretur instructa· cui à

a. lib. 3. de bell. Goth.
b. lib. 1. & alibi.
c. lib. 3.
d. lib. 2.
e. lib. 8.
f. lib. 3.
g. lib. 5. hist.
h. Blõd. lib. 7. hist.
i. lib. 11. historia.

tergo portæ occlusæ, reditusq; in vrbem deinceps negatus, quanquam postridie legatus adueniret. Ita tum optimatibus ac iuuentute omni ciuitas vastata, planè in Pontificis imperium potestatemq; venit· quæ nunc rerum hîc forma est. Genuit Ancon ingenia nobilissima magno numero· inprimis autem Augustinum ordinis Eremitarum eximium Theologum, quod scriptis in lucem editis probauit· item Franciscum & Nicolaum Stalamontios iuris apprimè consultos, latinisque literis eruditos· præterea Cyriacum totius antiquitatis & rerum memorabilium per totam Europam Asiæq; & Africæ partem indagatorem· qui mirifico studio quæ literarum monumentis celebrata legerat, veluti theatra, amphitheatra, circos, templa, statuas, tymbos, obeliscos, pyramides, tabulas cum epitaphijs, arcus, ac id genus curiosæ inuestigationis alia, non solum ipse oculis conspexit, verumetiam diligenti & exacta pictura reddidit expressitq;· rogatus autem cur his in rebus tam studiosè versaretur, vt mortuos excitem, respondebat, dicto herclè tanto viro conuenienti atq; digno. Tam multa scriptis congessit expressitq; formis, vt Petrus Raffanus, cui cum illo magna familiaritas intercessit, tria se ingentia volumina manu ipsius exarata depictaq; vidisse affirmet: quarum antiquitatum partē in Germania Petrus Apianus, & Bartolomæus Amantius anno à C.N. MDXXXIIII. typis ediderunt. Alios præterea summos viros Ancona genuit, qui in nostram notitiam penitus non venêre, propterea que celebrandi relinquuntur alijs. Agrum habet bonitate, fertilitate, ac vbertate multorum nobilium fructuum & frumenti præstantem, maximè verò celebrem generositate vini, à Strabone
a.lib.14. cap.6. Plinioq; *a* laudati· quod hodie nominatissimum Siroli esse puto. Anconæ Silij temporibus purpuram tingi solitam, ex *b* his eius verbis intelligimus: Stat fucare
b.lib.8. colus nec Sidone vilior Ancon, Murice nec Lybico: ad quem locum Marsus annotat, purpuram maximè tinxisse ternos populos, Phœnices, Lybicos & Lacones· quodque idem Anconitani facerent, vti à Silio proditur, id alios non tradidisse. Picenum olim Anconitani agri finibus, seu Flumesino amne qui priùs Æsis dictus, terminabatur· ac idem veteris Italiæ Galliæq; Togatæ discrimen erat, vt Strabo, Plinius & Mela demonstrant: præterea gens Vmbrorum & Senones vt Plinius tradit, hîc incipiebant: proinde auctores illos sequi deinceps institutum est.

VMBRI, SENONES.

Finiebatur Picenum vt diximus, Æsi amne, qui nunc Flumesinus est, incipiebant Vmbri· vel ijdem potius hac parte terminabantur: etenim inter Apenninum & Adriaticum mare Vmbria (nempe illa quæ cis Apenninum erat) altero latere ab Rauenna incipiens ad Æsin pertinebat· omniaque hoc situ loca, Sarsinam, Ariminum, Senam, nunc Senegalliam, Camerinum, Montem Cigunum, Sentinum, Metaurum amnem hodie Metrum, Fanum Fortunæ, cum Æsi flumine, vbi
c.lib.5. primos Italiæ terminos fuisse Strabo *c* Pliniusque dicunt, amplectebatur. Cato ab Arimino inquit, ad Anconam Senegallia à Senonibus dicta pulsis Hetruscis· nunc Gallia Togata: Sempronius, à Rubicone ad Anconam Senonum Gal-
d.lib.5. lia, Togata dicitur, ab his qui duce Arunte primi in Italiam transcenderunt Alpes, à quibus sensim pulsi Hetrusci. Liuius *d* aliter, Senones aduenarum ex Gallis in Italiam recentissimos, ab Vsente flumine vsque ad Athesin habuisse fines, & Clusium Romamque inde venisse scribit, quemadmodum etiam

etiam à Polybio [a] traditur. Ptolemæus cum Catone & Plinio conuenit, tractum omnem inter Anconam seu amnem Aesin, & Rubiconem Senonum esse scribens. At cum Galliam Togatam inter Rubiconem & Trebiam amnes, quorum postremus agri Placentini fines alluit, vti in tempore demonstrabitur, concludit, in hoc à Plinio discrepat. qui Senones ipsos Galliam vocat Togatam. Nos vt hos auctores luculẽtos sequamur, regionem totam ab Aesi ad Rubiconem & vlteriùs vsq; Rauennam Vmbros, itemque ad Rubiconem tantùm, Senones, ad Foliam verò citeriorem limitem Marchiam Anconitanam, quemadmodum initio quoq; dictum est, appellabimus. Erunt itaq; Senonũ in Anconitana Marchia termini, Flumesinus amnis ab exortu, Folia ab occasu, Apenninus à meridie, sinus Adriaticus à Septentrione· vt ab oriente Piceno, ab occidente parte Senonũ quæ nunc Romanula, meridionali latere Apennino qui cæteros Vmbros ab his, itemque à Senonibus diuidit, à Septentrione Adria claudantur. Primùm ad Anconitani agri fines in ora Flumesinus amnis, Straboni, Plinio, Melæ ac Ptolemæo Aesis dictus, Apennino oriens, & descensu inter montes tandem hìc in mare se exonerans. Priscum nomen ab Aesi rege Piceni manauisse Silius [b] auctor est inquiens: Quîs Aesis regnator erat fluuioque reliquit Nomen. Olim vti suprà commemoratum, Vmbri ab hoc amne incipiebant· cuius rei testis quoque Silius cum ait: cauis venientes montibus Vmbri, Hos Aesis sapisque lauant. Propter ostium Flumesini arx est ab Anconitanis ad finitimi agri tutelam contra prædonum excursiones peropportunè tormentis instructa. Sequitur in ora deinde Casa Cremata, diuersoria taberna, fortissimo comunita muro propter piratarum Turcarumq; metum, qui hìc frequenter in terram egredi, locũq; diripere, ac peregrinãtes captiuos abducere priùs solebant. Nomen ab euẽtu habet, quòd sæpiùs à prædonibus cremata sit priusquam muniretur. In continenti tum Aesis dextra, D. ab eo pass. præcelso in monte Sanquiricum est oppidũ· vlteriusq; exaduersum Fabrianum· inde sexto lapide perhonestum Matelica· cuius incolæ Matelcates in sexta regione cum Vmbris recensentur à Plinio. Nomẽ huic loco peperit Corradus, vir vsu bellorum gerendorum inprimis exercitus, qui Bononiensium copiarũ ductor in oppugnatione Maximatici oppidi in agro Bononiensium, quod exules occupauerant, tormento ictus interijt anno à C. N. MCCCIIII. quemadmodũ in annalibus vrbis Bononiæ perscribitur. Latere tum qua iter Gualdum est Vmbriæ oppidum vti indicauimus, sub Apennini iugis Eremita fratrum Minorum cœnobium apparet nobile, ac ædificijs tam magnificum, vt prorsus absq; ingenti admiratione conspici nequeat, si quæ facultas esse potuerit in his asperis horridisque locis tam splendidè ac luculenter ædificandi cogites. Inter eosdem tamen colles montesque ad Aesin amnem intus, vrbs inuenitur Aesis, à Strabone Ptolemæoque nominata· cuius populum Aesinates Plinius etiam in Vmbria sexta regione memorat. Dubium an à flumine nomen ipsa teneat, an illi dederit. Vltrà sub primis Apennini collibus atque adeo inter ipsos honestissimum oppidum est Fabrianum, nobilitate ac ædificiorum magnificentia primis Italiæ totius castellis vulgi dicto collatum, quo Crema Lombardiæ, Pratum Thusciæ, Barulum Apuliæ, Fabrianum Marchiæ celebrantur. Aedificatum constat ob Sentinum veterem vrbem, cuius ad sextum lapidem reliquiæ supersunt, à Longobardis euersam. Nominis

a. lib. 4.
b. lib. 8.

etymon à Fabro Iano quidam esse tradiderunt· & in argumentum adferunt ipsius castelli symbolum, quod Iani imago est manu malleum tenentis vti subiectæ incudi impressuri. Iudicium tamen huius rei apud legentes stabit. Oppidum est Fabrianum lautè ædificatum, colonisque frequens, maiori ex parte artificibus chartarum, quæ hîc laudatissimæ fiunt, tantaque copia vt plurimis Italiæ regionibus atque Constantinopoli, & alijs insuper orbis partibus sufficiant. Principatum eius diu nobilis familia Clauellorum tenuit· ex qua postremus Baptista Thomæ F. crudelitate, immanitateque ac perditissimis moribus adeo efferatus, vt nullo modo ferri diutius posset, optimatium coniuratione in templo dum sacris operaretur, verbaque hæc quæ signa fore rei ineundæ conuenerat, Et incarnatus est de Spiritu sancto, & homo factus est, canerentur cum vniuersa domo præter ætatis aut sexus discrimen cæsus est. Ita verò cum ad tuendam libertatem Fabrianenses in se ipsis præsidij satis haudquaquam sibi esse intelligerent, Francisco Sfortiæ se dediderunt, quem hîc arcem vt illis temporibus firmam ac munitam condidisse, Blondus *a* scribit. Illo pòst armis Eugenij IIII. Pontif. tota Marchia depulso, ad nomen Pontificium pertinere cœperunt· diuq; exinde liberi & pace & opibus florucre, tanta municipum concordia, vt cum Leo X. Pôtif. Max. nepotem suum ex Francisco Cibone natum, principem illis dare cuperet, id propter insignem eorum consensum atque conspirationem facere minimè posset: ortis autem pòst inter plebem & optimates perniciosissimis odijs ac dissensionibus, demum Baptista Zibbico Duce natalibus infimis orto, sed audace loquaceque homine, cum plebs irruptione in nobiles facta plurimos ex ijs interemisset, alios ex oppido eiecisset, tum Leo Pontifex de quo suprà dictum, protinus legatis missis absque vllo negotio contentioneúe oppidum occupauit· cuius ita libertas tanto tempore summo ciuium labore diligentiaque conseruata demum concidit. Viros eximios magno numero edidit· maximè Constantium èx ordine prædicatorum hominem sanctum, & multis virtutibus ornatum, quem Asculi vita decessisse, ac ibi miraculis clarere legimus *b*· Baptistam item ex eodem ordine summum theologum, qui diu publico stipendio Patauij scholam habuit. In ora deinceps à Casa Cremata millibus aliquot vrbs est Senogallia Melæ *c* dicta, Catoni Plinioque & Antonino Senegallia, sed Ptolomæo Senagallia. Prius Senam appellatam testantur Strabo, Polybius *d*, & item Liuius plurimis in locis, maximeque cum *e* deductas colonias Adriam, Castrum, Senam, scribit· vbi hanc Vmbrorum Senam intelligit, quemadmodum à Volaterrano *f* quoque docetur· item cum *g* populos qui vacationem habere dicebantur, idque deferre ad Senatum iussi erant, vna die venisse refert, Ostienses, Alsienses, Antiates, Anxurates, Minturnenses, Sinuessanos, & à supero mari Senenses· posteaque Liuium Salinatorem cum exercitu aduersus Asdrubalem Senæ consedisse dicit, quum Cl. Nero aduenit. Senam à Senonibus vocatam auctor est Silius *h* inquiens: Clanius & Rubico & Senonum de nomine Sena. Senones hi sunt quos olim vrbem Romam incendisse traditur· qui à Furio Camillo cæsi, hîc sedes atque domicilia constituerunt, oppidoque nomen dederunt Senegalliæ. Aliter tamen apud Berosum Annius Senegalliam Crepidatam Vmbriam significare scribit, quoniam Hebræis Senæ, Græcis σανδάλιον, Latinis crepida vocetur· quod est calciamenti genus plantarum calces

a. lib. 25. historia.
b. lib. 5. de uiris illust. ord. præd.
c. lib. 2.
d. lib. 4.
e. lib. 11.
f. lib. 38. in paralip.
g. lib. 27.
h. lib. 8.

calces tantum infimas tegens, cæteris prope nudis, & teretibus habenis iunctis. Ergo is locum hunc crepidam appellat· cuius equidem ego rationem non video· nisi forte quia peramœnam illam huius oræ planitiem à Polybio descriptam finit, ideo tanquam eius extremam partem quam in humanis pedibus soleæ tenent, crepidam vocandam putet: sed horum censuram erudito lectori damus. Senæ insuper etiam Lucanus meminit, inquiens a: Senaque & Adriacas qui verberat Aufidus vndas. a. lib. 2. Senegalliam euersam (à quo id factum non reperi) Ioannes Roboreus Sauonensis, Sixti IIII. Pontif. Max. nepos, à Principibus Malatestis quorum dominatu habita diu fuerat, acceptam instaurauit, non tamen eadem qua priùs erat magnitudine. Succesit illi Franciscus Maria filius, postea Dux etiam Vrbini, Dominusque Pisauri ab Iulio II. Pontif. patruo suo creatus· qui hanc vrbem diu tranquillè rexit, hæredemque principatus Guidubaldum filium nunc imitatione patris æquè laudatè imperantem reliquit. Ab occasu Misa flumine alluitur ex Apennino descendente. Maxima dulcium aquarum penuria laborat propter maris vicinitatem · ideoque importata necessariò vtitur. Cælum habet graue. Incipit hîc Gallia Cisalpina, itemque illa planities amœna pulchraque Apennini montibus & Germanicis Alpibus complexa, Padoque flumine diuisa, quam Polybius b in hanc sententiam describit. b. lib. 2. Tertio Italiæ lateri quod Alpibus terminatur à meridiana regione, versus Septentrionem subiacent campi extremi totius Italiæ, omnis Europæ maximi ac vberrimi. Horum etiam forma triquetra est: apicem trianguli facit Apennini atque Alpium copulatio non longè à mari Sardoo supra Massiliam. Latus quò Septentrionem spectat, quemadmodum suprà diximus, Alpes faciunt, quæ ad duo millia & ducenta stadia protenduntur: latus verò quod ad meridiem vergit, perficit Apenninus: hic ad tria millia & sexaginta stadia protenditur. Basis locum tenet litus ipsum Adriæ. Eius magnitudo est à Sena vrbe vsque ad intimum eiusdem maris sinum: hæc duorum millium & quingentorum stadiorum spatio continetur. Ita omnis camporum circuitus decem millibus clauditur stadijs. De fertilitate regionis haud facilè dixerim, ita omnibus frugum generibus fœcunda est. Sic ferè Polybius, immensam huius plagæ vbertatem & ingeniorum excellentiam sigillatim deinde commemorans· quod nos etiam decætero in tempore faciemus. Itaque vt ad particularis descriptionis institutum recurramus, plurima per continentem iuxta Misam amnem inter colles oppida castellaque sunt· è quibus honestiora Mons Nouus, Mons Bodius, Corinaltum, & Arx contraria, sæpissimè à Blondo memorata. Paulo altiùs in Misam præcipitat amnis Sentinus, propter Saxiferrati perhonesti oppidi mœnia fluens. Id quosdam à cauernis seu fodinis ferrarijs quæ olim hîc fuerunt, & etiamnum manifestò apparent, ita dictum existimare Perottus refert. Volaterranus c c. lib. 6. amnem Sentinum Marchiæ Anconitanæ ac Vmbriæ discrimen facit· ideoq; Saxumferratum Vmbris, C. V. Fabrianum sexto abhinc lapide Piceno dat: nos tamē eos qui hac memoria scripsere sequuturi, Saxoferratum in Marchia collocamus, etsi non minus in Vmbris sit, queadmodum ex Strabone, Plinio, cæterisq; veteribus anteà docuimus. Celeberrimum est Bartoli iuris lucernæ ortu· cuius æterno ac illustri nomine oēs omniū regionū scholę curiæq; perpetuò resonāt. Excessit ætatis anno L. post C.N. MCCCLV. Perusiæ situs in cœnobio Franciscanorum, medio ędis, sepulcro soli pauimēto æquali, marmoreq; occluso, qđ in ambitu descriptū

eius Epitaphium habet. Præterea Saxoferratum Alexander Eremitani ordinis homo litteratus, ob virtutem à Pio II. Pontif. Cardinalis appellatus, ac Romæ in D. Augustini delubro sepultus, illustrauit· itemque Nicolaus Perottus Sipontinus antistes, latinis græcisq; litteris, vt edita conuersaque ab eo volumina demonstrant, apprimè eruditus, vnà cum Pyrrho nepote, græcæ quoque ac latinæ litteraturæ scientia perornato. Supra Saxumferratum interuallo stadiorum duorum ad Sentinum amnem ex Apennino descendentem, in via quæ Fossatum ducit Vmbriæ oppidum, locus inuenitur vbi quondam vrbs antiqua Sentinum, à flumine vicino dicta inquit Perottus, extitit· quam Strabo memorat, itemque Plinius, in Vmbria VI. Regione Sentinates referens. Huius in oppidi agro nobilis ille conflictus Romanorum, Samnitium, Gallorum, Vmbrorum ac Hetruscorum Fabio Maximo Decioque Coss. contigit· quum se Decius Consul, Pub. Decij patris in pugna Latinorum apud Vesæuum Campaniæ, quemadmodum ibi retulimus, exemplum secutus, deuouit· ac interitu suo Romanis victoriam peperit, ex hostibus ad IIII. & XX. mill. cæsis, ad VIII. mill. captis, Romanorum verò tantum VIII. mill. CCC. cum Decio Consule amissis, vti à Liuio
a.lib. 10. [a] periucundè narratur. Ob Sentinum deletum à Longobardis vt Procopius & Blondus tradunt, Saxoferratum conditum, itemque Fabrianum. In ora dein ostia sequuntur Cesani fluminis ita veteribus dicti· ad cuius læuam intus in collibus Mundulphium, Mundainumq; & altiùs Orzanum, Ad D. Laurentium, Ceresium, & ad D. Constantium· iuxtaq; fontem Cesani Pergula, quem locum Angelus patrum nostrum memoria vir militaris disciplinæ inprimis gnarus, vti
*b.lib.*23. *historia.* à Blondo [b] proditur obitum eius describente, ortu illustrauit. Pòst in montibus qui inter Metaurum amnem Isaurumque & Apenninum sunt, castellum inuenitur Carda, cum alijs quibusdam exigui momenti locis, vti sunt Raspagatta, Miraldella, Sorbumlongum, Ad D. Martini, Brasticaria, Belfortium, Campus, Turris Fossati, Paganicum Pelunumque. Dein propter Apenninum est Mercadellum· supraque asperrima in via, quæ per editos Flaminiæ montes in Thusciam ducit, oppidum Amola. Blondus Rassanusque tractum hunc Massam Trebariam nominant, tanquam Massam trabium· quoniam hinc olim longissimas ac peringentes abietes ad templorum & ædium structuras Romam deuehi consueuisse constet, vti etiam in hodiernum vsque diem fit, propter opportunitatm Tiberis, quo secundo materia facile Romam deportatur. Massa itaque Trebaria dicitur tanquam Massa trabium, quæ hîc cædi olim solebant, hodieque adhuc cæduntur, & ad Tiberim deuehuntur. In propinquo est hoc situ Castellum D. Angeli Vadani, negotiatorum commercio frequens, quondam ciuitas, Tipherum Metaurum dicta, sicuti quibusdam annalibus & Pontificum epistolis constare Federicus Bauarius hîc natus vir doctus, & antiquitatis perscrutator scribit· qui superioribus annis Romæ residens, excessit vita. Millibus ab hoc oppido V. planities sternitur bella, peninsulam habens quam Metaurus amnis efficit. In ea castellum Durantium est, conditum denominatumque à Guilielmo Durante Carnotensi Decano, totius iuris peritissimo· qui speculum conscripsit Nuntius & Thesaurarius per Romanulam Martini IIII. Pontif. In ora dein ostia sunt Metri amnis· Metaurum vocat
*c.lib.*2. Strabo, pariterque Plinius, Mela, Liuius, Vibius Sequester & Lucanus [c] hoc
d.lib..8 versu: In læuum tendêre latus veloxque Metaurus· item Silius [d] ita: rapidasq;

dasq; sonanti Vertice contorquens vndas & saxa Metaurus. A Strabone in Vmbris collocatur. Ex Apennino rapidissimè se præcipitat· & Cãtiano flumine quo plurimum augetur, millibus à Forosempronij quatuor excepto, præter eam vrbẽ perpetuò citatus fertur· tandemq; tribus infra Fanum milliaribus in mare intrat. Hunc ad amnem Liuius Salinator & Cl. Nero Asdrubalem spectabili victoria superarunt, vt narrat Liuius [a]. De Ptolemæo miramur, eũ huius fluuij cæteris scriptoribus nominatissimi mentionem non fecisse: proinde cum hoc, tum alia plurima vel prætermissa, vel malè descripta certissimo argumento sunt, eum ex alieno relatu geographiã concinnasse suam· tantoq; veriora scriptis expressisse, quãto cuiusq; rei meliores & fideliores auctores, tanto incertiora, quanto peiores habuerat. Secundum litus dehinc itinere P. M. trium ad vrbem Fanum deuenitur, Fanum Fortunæ Straboni, Plinio, Ptolemæo, Antonino, Procopio, & Agathio dictam, itemq; Tacito [b] in hæc verba scribenti: Exercitus Vespasiani duces ad Fanum Fortunę iter sistunt de summa rerum cunctãtes. Plinius coloniam nominat, simulq; tribuit Vmbriæ vti etiam Strabo. Mela Coloniam Fenestram appellat· cuius nominis rationem herclè non scio, Fani Fortunæ teneo, quippe quoniam ædem olim magnificam Fortunæ habuit, cuius etiamnum vestigia supersunt. Aliter autem Gotifredus, cum hîc iuxta Metaurum fortuna mirificè Romanis fauisset, duce Furio Camillo Dictatore Gallis sub Imperatore Brenno cæsis, illos victores hoc condidisse oppidũ, Fanumq; Fortunæ appellasse scribit. Verumenimuero mihi hæc fabula videtur· siiquidem Liuius [c] à Camillo Gallos in via Gabinia pass. mill. ab vrbe Roma VIII. debellatos, ab eoq; tum omnia Fana restituta tradit· nec tamẽ huius vrbis aut Metauri fluminis mentionẽ omnino facit vllam. Fani insuper in Cõmentarijs meminit Cæsar [d]. Arcus hîc ex marmore, sumptuoso ac nobili opere factus apparet, altus (vt æstimari potest, quoniam solum circumpositum accreuit) cubitos XXX. latus XX. fastigio mirabili arte elaborato quod concidit: quanquam totius operis formam ex reliquijs propemodum cõprehendere liceat· maximeq; cum integri similitudo à Fanensibus ad memoriam æternitatis propinquo loco in saxum depicta expressaq; conspiciatur. Inscriptum illi eximijs & cubitalibus litteris sic. DIVO Augusto, Pio, Cõstantino Patri Dño Q. Imp. Cæsar. Diui. F. Augustus Pontifex Max. Cos. XIII. Trib. Potest. XXXII. Imp. Pater patriæ murũ dedit: Subiectũq; dein ita: CVRANTE. L. Turcio Secundo Aproniani Præf. Vrb. Fil. Asterio V. C. Corr. Flam. & Piceni. Sub effigie arcus integri, quã è saxo scalptã apparere iuxtà diximus, hæc inscriptio legitur. EFFIgies arcus ab Augusto erecti, postea tormẽtis ex parte dirupti bello Pauli contra Fanenses, MCCCCLXIII. Fanum à Totila Gothorum rege cum Pisauro deiectũ, & à Belisario restitutum scribit Blondus. Vrbs est non inhonesta, perbono fertiliq; agro· quem Nicolaus Perottus supra cæteros oppidorũ Italiæ cum situ ac natura, tum industria colonorum amoenissimum dicit, quòd frumentum mira vbertate, præstantissimaq; vina cum oleo persuaui alijsq; fructibus optimis fundat. Fani principatum diu illustris familia Malatestarum habuit, posteaque Sfortiæ, postremùm Ecclesia Romana· sub cuius dominatu ciuilibus odijs & contentionibus, intestinisq; p̃lijs frequẽtibus extinctũ prope est. Ingenia multa tulit, inter quæ Nicolaus Bicardus. Post Fanum mox Argila fluuius in mare præcipitat. Tum in continentem secundum Metauri dextram ripam incedẽti, via Flaminia quæ à Fano in meridiem flectit, ad quintumdecimum lapidem

[a] lib. 27.
[b] lib. 10.
[c] lib. 5.
[d] lib. 1.

vrbs vetus occurrit ipsa in via Fossumbrunum, ab antiquis, Strabone, Antonino, Ptolemæo, cæterisq; Forum Sempronij nominata. Plinius Forosempronienses Vmbriæ, sextæ regioni tribuit, Strabo cum Ptolemæo Vilumbris. Cum hîc anno à C. N. MDXXX. mense Iulio Roma rediens stylobatam excellenti opere perfectam ex marmore, altam pedes tres, latam duos & medium, in lateribus verò duos tantùm, suspicere ac admirarer, incisasq; litteras describere, ecce mihi tum Hieronymus Boldrinus Aesius, vir nō minus humanitate, quàm eruditione perornatus, studiosorum aliquot hominum comitatu septus adueniens, me operi intentum mirifica vt videbatur cum omnibus cæteris voluptate spectabat: elogio autem in libellum expresso, cuius exemplū infrà subijcietur, meo se lateri de antiquitatibus horum locorum confabulandi gratia coniungit. Itaq; conscenso equo citra Fossumbrunum pass. quingentis ad ripam Metauri dextram, locum veteris vrbis Forisempronij commonstrauit, eam torrenti D. Martini vt nunc vocatur, vicinam fuisse certis argumentis indicijsq; docens vti sunt viæ silice stratæ, quæ hîc cernūtur, itē lapides pretiosi, maximeq; Cornelij, aurea, argentea, æreaq; numismata, auri laminæ quæ hîc quotidie effodiuntur, item aquæductus canaliculiq; plumbei, columnæ, tymbiq; marmorei, ac frusta variorum lapidum nobiliū, ex quibus tessellata pauimenta constant, quæ hîc apparent. Inter cætera quoq; saxum mihi antiquissimum apud magnificas Pauli vrbis Episcopi cum religiosi, tum litterati hominis ædes, plurimis & varijs summæ vetustatis elegantiæq; rebus plenas, commonstrauit, inscriptionem litteris maioribus ex parte æuo deperditis huiusmodi habens, vti industria summa legere potuimus. AVGVStales VI. Vir. C. Pescenius. C. Filius Clemens. Vittieus Ge. Tiro. L. Mænus & L. L. Pharnaces. G. Vernasius Gl. Eumolphs. G. Meiacus. C. I. Epaphræ. L. Lucilius. ZL. Crestus. Cn. Vettidius On. L. Opiatus. C. Vettiedius C. L. Quartio. C. Cupienus. CL. Successor. L. Mænus L. L. Barbarus Sex. Firmius Sex. L. Primio. Cn. Rustius Gn. CLarus viam long. P. XCLXV. Et. ob honorem Sex. Viratus sua pecunia silice sternen curarunt. Hæc cum ego diligenter animaduertissem, multaq; veterrima vasa ex marmore ac id genus alia studiosè collecta, ordineq; mirifico disposita ijs in ædibus aspexissem, in animum inducere cœpi credere, quæ vir ille doctus de veteri Forosempronij mihi asserebat nempe hæc vestigia quæ retulimus, vrbis antiquæ reliquias esse qua vel à Gothis, vel à Longobardis, aut alterius omnino oræ Barbaris euersa, nouum oppidùm propinquo loco non ijsdē planè fundamentis inædificatum sit, etsi quibus auctoribus, haud inuenerim. Situ id partim latus, partim radices collis amplectitur, in ripa Metauri dextra, cumprimis lautum opulentumq; ac frequens, agro optimo, triticum, aliaq; frumenti genera, vinum suaue, nobilesq; fructus propter cœli clementiam citiùs quàm alibi in Piceno Flaminiaùe maturitatem trahentes generans. Vrbis regione quæ pedem collis occupat summum est fanum pro quo iuxta portam illa perelegans stylobata cernitur, ex qua nos elogium descripsisse diximus quod est huiusmodi. C. HEDIO. C. C. Clust. Leg. II. Traian. F. Præf. Con. II. Linus Eq. II. Vir. Quinq. Quæstori, patrono, municipi. Flamini item Piceno. Mergente. II. Vir. quinq. IIII. Vir. Aedili Patrono, Municipi, Pontifici. Quod cum antea statuai nomine publico ob merita eius decreta esset, & is honore contentus, sumptibus publicis pepercisset, Decuriones ex suo posuerunt. Quibus ob dedicationem Verus singulis LXX. N. sportulas dedit. II. Viri Decuriones Forosempronienses

Vero

Vero salutem, & dignitati tuæ, Tot tantiq; tituli Iudices principalibus pulchri, & in Rempublicam N. notabilis munificentia adfectus, quos ciuibus nostris nunc ipse præstas· nunc ab ijs percipis, & præcipuè morum tuorum modestia singularis, reuerentia insignis necessariò nos compulis, vt tandem parem tibi gratiam in quantum potest, dum ignoras referamus. Nam statuam tibi pedestrem de nostro ponendam iampridem decreuimus. Sed idcirco decretum ad te commisimus neminem quoquot sicut antea cum publicè tibi statua decreta est fecisti, honore tantummodo te contentum esse rescriberes· quæ res tuam quidem modestiam illustraret, nobis verò velut segnitiam exprobaret. Igitur statua decreta ne quid negare possis iam comparata aduehitur. Quod superest, voluntati nostræ consule, & qualem inscriptionem dandum putas petentibus facito notum. Optamus te benè valere. Præter hæc Boldrinus quoque formam nobis ac figuram signi C. Titi Sempronij commonstrauit, cum his vtrinque litteris C. T. S. Forumsempronij diu nobilis familia Malatestarum possedit· ex qua Galeatius vti à Corio perscribitur, anno post C. N. M C C C C X L. id Federico Vrbinatium Comiti X I I I. mill. aureorum nummûm vendidit· vt ita post Federicum ad Guidubaldum filium, & Franciscum Mariam Roboreum peruenerit· dein ad Guidubaldum Francisci Mariæ F. Vrbini Ducem, cuius ditione nunc adhuc tenetur. Extra oppidum pons lapideus Metauri transitum iungit. Deinde Flaminia pergendo, latere eius vtroque vites apparent bellæ, succi nobilis. Ad tertium à Forosempronio lapidem amnis est Cantianus in Metaurum fluens sub muro longè lateq; patentis leporarij, à Federico Vrbini regulo consepti· in quo nemora ceruis, damis, capreis, leporibusq; ac alijs id genus feris plena. Oritur Cantianus ex Apennino· fluitq; subter Pontem Rizolum, quo transitus eius coniungitur, vsq; ad Cantianum oppidum cuius postea mentionē faciemus, hinc inter editos mōtes ad Calium, inde per conuallem ad Furli angustas fauces, ac tandem huc in Metaurum prouoluitur. Itaque si Flaminia incedas, Metauri dextra post Cantiani ostium Pons lapideus superandus, Metaurum iungens· quo transito Flaminia flexu in læuam ad Cantiani dextram ripam ducit, & hîc agnosci incipit, ab Octauio Augusto quò vrbs Roma faciliùs adiretur, Arimino tenus munita. Sūma hercle admiratione, si artem ac industriam vnaq; sumptus operis perpendas afficiare necesse est· quòd enim plurimis in locis secundum Cantiani alueum inter altissimorum montium deuexas rupes ferro ac opere præcisum saxum longitudine circa quingentorum pass. latitudine qua plaustra commeare queant, apparet, obstupescere profectò homines cogit. Accedunt muri crassi altiq; ex lapide quadrato mirabili artificio constructi, quibus multis in locis viæ crepidines ne violentia citatissimi fluminis arrodantur, munitæ sunt ac suffultæ. Ad perhorridum introitum angustissimasq; præcelsorum montium fauces opere inprimis admirabili silex ferro excauatus perforatusq; spatio in longum amplius centum pedum, in latum altumq; duodecim conspicitur· quem locum nunc accolæ Furlum dicunt, tanquam saxum foratum. Auctorem adiectæ litteræ quanquam adeo vetustate corrosæ, vt fere legi nequeant, Titum Vespasianum produnt, non Octauium Augustum, à quo viam munitam diximus. Ego aliquoties hàc Romam tendens, indagare volui, quà priusquam hoc ostium ac foramen aperiretur, iter agentes habere transitum solerent: animaduerti autem læua huius cauernæ supra Cantiani ripam præcisum saxum commodè viam præbuisse. Puto sanè à Tito

Oo fora-

foramen hoc apertum, cum vt tutior fluminis transitus efficeretur, tum virium ac potentiæ suæ ostendendæ causa. Furlo emenso læua in prçaltum & angustum Cãtiani alueum horribilis ex summa via despectus est, aquis abrupto descensu non currentibus, sed præcipitantibus· quarum violentia magis quàm naturæ opere tam præceps alueus effectus. Has inter vastissimas aspectuq; formidulosas præcisorum montium rupes tria millia viæ sunt, fluminis in saxa ruentis ingenti sonitu perpetuo aures feriente. Transitis autem his angustijs, torrens quidam Cantiani incola occurrit. Decætero si Flaminia porrò ire pergas, dextra Cantiani, amoena in planitie, quæ à torrente prædicto incipit, spatioq; fere P. M. X. vsque Calium extenditur, vicus occurrit Aqualania, diuersorias habens tabernas, ab exiguo castello Aqualania denominatus, quod haud procul in colle situm distat, & belli tempore vicanis refugio esse solet. Propter vicum amnis è montibus accedens pedem quoque collis alluit, iuxtaq; oppidum vbi pons lapideus Flaminiam iungens, delatus, mox emensa planitie Cantianum subit. In his campis cruento certamine Totila Gothorum rex à Narsete Iustiniani Imper. legato superatus est· ex quo cum amissis copijs ipse saucius ad Capras vltra montem iuxta Tiberis initium, LXXXIIII. stadijs à Calio, fuga euasisset, ibi vita decessit humatusq; est, vti à Procopio [a] traditur. De Blondo ac alijs qui Totilam ad Tanetum agri Regiensis à X. millibus Longobardorum victum confossumq; prodidere, satis equidem mirari nequeo· cum id auxilijs Longobardicis hoc in loco Narses patrauerit, vti è Procopio quem paulo antè citauimus, in hanc sententiam scribente [b] plusquam manifestò cõstat. Narses postquam ad Ariminum amne copias traiecerat, ad dextram via Flaminia relicta, propter Petram (is erat locus & situ, & præsidio munitissimus, passim enim hoc situ Gothi stationes habebant) iter ad Romam inferius cepit. Hoc audito Totila qui tum in Hetruria erat, motis castris ad Apenninum ducit, conseditq; apud Taginam. Nec diù pòst in eosdem campos ad centesimum ferè stadium accedit Narses. Deinde paulatim castra castris vterq; propiùs conferre, vt tandem in conspectu & ad alterum teli iactũ consisterent. In medio collis erat exiguus: hunc vterq; dux occupare studet, quippe quòd ex eo summa fore opportunitas à dextra in hostem irrumpendi videbatur. Circumiecta omnia tam erant præcelsa, ne à tergo hostem inuadere Narses posset nisi è Calio, quod haud procul ab ipso cölle aberat. Ita maximum vtriq; momentum in occupando tumulo videbatur, Gothis quidem vt inde metum ac suspicionem Romanis offunderet, Romanis vt tutò confligere neque circumueniri possent. Paulo pòst addit. Torrens propter eius collis radices fluit, cui propinquum Calium: Gothi ex aduersum ostio quo torrens desinit habebant castra. Dehinc pugnæ rationem & vt acie victus Totila, vt inter fugiendum sagitta ictus, deductusq; ad Capras stadijs à Calio LXXXIIII. (id nunc Capresium vocant iuxta Tiberis fontem vti diximus) ibi ex vulnere decesserit humatusq; sit, ordine commemorat. Qua ex narratione satis equidem euidèter intelligitur in hac planitie quæ inter Calium & Furlum iuxta Aqualaniam est, vbi tumulus ille cui modicum insidet castellum quod nominauimus, & cuius pedem alluit torrens, vti à Procopio describitur, pugnam illam memorabilem inter Totilam & Narsetem, qua confractæ Gothorum vires, ipseq; Totila saucius effugere coactus est, factam certò esse· non autem apud Brixellum aut Tanetum, quod Blondus & Sabellicus alijq; scriptores dicunt, Totilam à Longobardis qui numero mill. X. Narseti auxi-

a. lib. 3. hist. Goth.

b. lib. 3.

auxilio erant misi,debellatum occisumq; tradentes. Et qui diligenter leget Procopium,satis herclè intelligere poterit auxilia Longobardorum vnà cum Narsete fuisse. Idem auctor sigillatim iter Narsetis totum à Rauenna hucusque recenset: nec in Thusciam iuisse significat,quod aliqui scribunt, sed Petram (is munitissimus natura locus,& quãtum ego conijcio ad angustias Furli in aliquo summorum montium cacumine erat,sicuti Procopius idem alibi demonstrauit,cum ex eius despectu ait pusillos admodum apparuisse homines subter transeuntes) declinasse,relictaq; ad dextram via Flaminia,trans Metaurum inferiùs transuerso itinere per montes in hos campos venisse,quò via deinde Flaminia Romã pergeret: quod cum Totilæ renuntiatum fuisset, in Thuscia tunc vt Procopius indicat,non alijs in locis vt alij dixerunt, agenti, is agmine occurrens hîc depugnauit. Sed neque verisimile fit Totilam accepto Narsetis consilio Romam petendi,auditoq; iam transijsse Ariminum, aliud capere iter voluisse: quandoquidem intelligebat satis,si Roma potiretur Narses,eadem ruina rem Gothicam propinquis in locis & in Thuscia, Piceno, Flaminiaq; præcipitem ituram: quapropter vt ita vti ex Procopio demonstrauimus, hæc gesta sint, necesse est. Nec satis herclè mirari possum de Blondo Sabellicoq; ac alijs scriptoribus qui diuersum tradidere,cum Procopius hac in re tam sit apertus: neque minus se quoque doctissimus Alciatus Iureconsultus, græcæque ac latinæ linguæ peritissimus sæpe nobis de hac controuersia sermones conferentibus, dicebat admirari. Sed hæc hactenus. Altiùs deinde non procul tamen ab Aqualania Mons Falco est. Ad Flaminiam si descendas,pons inuenitur eam viam iungẽs in Boaso flumine, ab Vmbriæ vico Planello de quo in tempore scripsimus, inter montes vsque ad mœnia Calij decurrente,vbi Cantiano infertur. Calium vrbem Boasus à Septentrione, Cantianus ab exortu alluit, vt tanquam in peninsula relinquatur. Procopius *a* Callem, Antoninus Calle vicum nominat: & notari in Procopio debet, vel interpretis, vel typographi errore bis scriptum Callis absque maiuscula: quod omnino corrigendum est: vrbem quippe non viam ea vox denotare debet. Vetus oppidum deletum constat: cæterùm à quo id factum,non inueni. Nouum quo tempore conditum in eius annalibus his verbis legimus: Anno MCCLXXXIX. die Mercurij IX. Februarij inter primam & quintam horam matutinam ciuitas Calij translata fuit in locum in quo nunc est: & incepta prima fundamenta & domorum constructio: & dicta Ciuitas Sancti Angeli Papalis, tempore Pontificatus Domini Nicolai Papæ IIII. Domino Ioanne de Columnia Rectore Marchiæ. Calium igitur nouo nomine ciuitatem Sancti Angeli papalem dictam hinc intelligimus: qua de causa Blondus id oppidum recens esse ait, quod in montis radicibus & ad fauces per quas Cantianus labitur,ædificatum est,agro ab Aquilone versus Aqualaniam perbono. Diu ab Vrbini regulis cum Forosempronij possessum fuit,& nunc à Guidubaldo Vrbini Duce tenetur, quanquam Franciscus Maria pater eius aliquandiu sua ditione caruerit, bello Leonis X. Pontif. pulsus, qui Laurenzinum nepotem Vrbini Ducem dixerat, arcemque Calij deiecerat: etenim Leone rebus humanis exempto,Franciscus Maria mox pristinum dominatum omnem recuperauit: cui à filio Guidubaldo iure successum est. Post Calium inter montium angustias pons in Cantiano ex lapide flumen iungit: pauloque pòst alius ad commeandi opportunitatem. Hinc in exortum flectit amnis: quem si persequare, oppidum nobile ac frequens dextra in ripa situm occurrit

a lib. 3. de bell. Goth.

Cantianum, cum arce in colle. Nomen oppidóne flumen dederit, an econtrà; ambigitur. Conditum ob vrbis Luceolorum quæ vlteriùs ad Cantiani amnis dextram erat, interitum. Læua deinde fluminis ad alterum ferè lapidem tabernæ aliquot sequuntur cũ ponte lapideo· quo transito vestigia Luceolorũ apparent, vnde ponti nomen vulgo corruptum Rizolorum hodie, pro Luceolorum manet. Blondus *a* Narseti in huius vrbis obsidione commoranti post victos acie Gothos vti prædictum est, mortem Totilæ nuntiatam scribit: vnde quoque pugnam in Aqualaniensi campo perpetratam apparet· siquidem Narses e uestigio per Faminiam ad Luceolorum oppugnationem processit, qui vbi hodie pons Rizolorum, erant, ab eoque sunt deleti. Luceolis Eleutherium Exarchum ab Heraclio Imperatore ordinatum Rauennates milites propter affectati imperij suspicionẽ confodisse Paulus Diaconus *b* Blondusq; tradũt. Decætero iugũ Apennini est Anconitanæ Marchiæ finis. Iterum deinde supra Forũsempronij pass. millibus VIII. Firmianum Vrbinatis agri oppidum, quod Metaurus alluit. Iuxtà est Mons Asdrubalis, ita dictus opinione vulgi, quod hîc Asdrubalem Pœnum Liuius Salinator & Cl. Nero debellauerint, vti à Liuio *c* perscribitur· cuius verba si diligenter inspicias, vulgi sententiam confirmare sanè videntur. In ora deinceps vrbs Pisaurum, ita Melæ, Vibio Sequestro, Antonino, Procopio *d*, Plinio in Vmbris VI. regione, Ptolemæo in Senonibus, itemque Agathio *e* dicta. Quidam ab Isauro amne quo alluitur addita P, littera nomen formatum putant. Conditum Miletus ait à Romanis anno eorum vrbis DCXXXIII· posteaq; coloniam ab ijsdem effectam cum Mutina Parmaq;, vti Liuius *f* tradidit. Inter hos colonos fuisse L. Actium poëtam tragicum parentibus Libertinis natum Eusebius *g* scribit: nec defuere qui Farnatiani castelli Pisauro finitimi nomen, æuo nunc corruptum ab Actio manauisse, tanquam priùs Actianum sit dictum, existimarint. Liuius præterea multis in locis Pisaurũ memorat· maximè cum *h* Ful. Flaccum Cõsulem viam Pisaurensem strauisse, templumq; Iouis Pisauri ac Fundis ædificasse, itemque ad Pollentiam adduxisse aquam scribit. Cæsar *i* etiam in commentarijs, alijq; veteres plurimi huius vrbis fecere mentionem. Dirutam à Totila, refectamq; à Belisario Procopius & Blondus auctores sunt. Diu imperio Malatestarum illustris familiæ habitam constat· ex qua Malatesta Panduphi F. mirificè vir cum doctrina, tum moribus exornatus, tres filios generauit, filiam vnam Paulam Mantuani Marchionis coniugem, qua de postea dicendi locus erit. Ex Malatestæ filijs Galeatius partim pretio quod XX. mill. aureorum nummûm fuit, partim dotis Constantiæ nomine Pisaurum Alexandro Sfortiæ Francisci, qui deinde Mediolani Dux factus, fratri tradidit, vt Corius & Sabellicus scribunt. Alexandro filius in dominatu successit Constantius, vir litteris & virtutibus præditus· à quò plurimùm vrbs ædificijs exornata fuit. Coniugem is habuit Camillam illustrem ac eruditam mulierem ex nobilissima stirpe Arragoniorum Neapolis· cuius nuptiæ tam magnificum habuere apparatum, quàm maximum regi cuiquam potuisse fieri arbitror· quemadmodum ex illorum solennium auditu lectuque iucundissima narratione scripto vernaculo per vniuersam Italiam diuulgata intelligere est. Iustos liberos Constantius non habuit, nothos autem duos, Ioannem atque Galeatium· è quibus natu maior Ioannes philosophiæ studijs mirificè deditus, cum paternum principatum auctoritate Pontificis Max. assumptum diu tranquillè gessisset, eo à Cæsare Borgia Pontificis

a.lib. 7. historia. *b.lib. 5. hist. Long.* *c.lib. 27.* *d.lib. 3.* *e.lib. 2. bell. Goth.* *f.lib. 33.* *g.de temporib.* *h.lib. 41.* *i lib. 1. de bell. ciuil.*

cis Alexandri VI. filio deiectus est· qui & sororem illi suam Lucretiam à Pontifice desponsatam abstulit, falsò criminum quorumdam insimulato. Sed Alexandro Pontifice mortuo cum à Venetijs vbi aduersis temporibus constiterat, adducta simul vxore Geneueue Theupola lectissima optimaque muliere Pisaurum redijsset, humanissimè est à popularibus exceptus· ac vrbis imperio aliquandiu mirifica cum lenitate agitato decedens, Constantium filiolum ex Geneueue successorem reliquit: quo non multo pòst etiam defuncto, mater spretis mundi vanitatibus religioni in D. Claræ Morani virginio multis annis vsque ad vitæ finem operam dedit. Constantio mortuo gubernationem reipublicæ Galeatius patruus suscepit. Sed quoniam imperij confirmationem à Iulio secundo Pontif. nullo pacto impetrari posse videbat, cum illo bonis conditionibus ita depactus est, vt vrbs in potestate esset Pontificis: à quo mox Francisco Mariæ Roboreo nepoti pro magna vi pecuniæ, quam ei nomine stipendiorum Ecclesia Romana debebat, omnium etiam Cardinalium voluntate & assensu collata fuit. Hunc post obitum Iulij Leo X. successor possessione spoliauit· vrbisque dominatum Laurenzino nepoti suo tribuit· à quo in extremis fratri patrueli Iulio Medicæo Cardinali assignatus. At è vita deinde sublato Leone post C. N. MDXXI. anno, Franciscus Maria protinus ad pristinum imperium reuersus, mirificaque suorum lætitia receptus, in eo ad vitæ finem vsque magna fœlicitate ac inclyta iustitia fuit· similemque reliquit successorem filium qui nunc superest Guidubaldum. Pisauri munitam atque pulchram arcem ad litus Ioannes Sfortia condidit· & Franciscus Maria cingere vrbem firmis mœnibus incepit. Vrbs est ædificijs lauta elegansque, & Curiam habet sumptuosam, aliasque præterea nobiles ædes· sed cœli grauitate vehementer laborat, præcipueque mensibus æstiuis· vt adeo paucissimi hìc mortales annos quinquaginta superare, nec multi ad eam ætatem peruenire soleant: quamobrem æstuante aëre, potissimeque sub Canicula tot absumuntur pueri, vt absque ingenti dolore commemorari nequeat· vnde nimirum Catulli illud est ad Iuuentium, Præterquam iste tuus moribunda in sede Pisauri Hospes inaurata pallidior statua. Putamus tamen etiam nos incolarum huius loci breuem vitæ cursum non modo ab cœli grauitate, sed etiam à copia fructuum optimorum ac suauissimorum, quibus immodicè vescuntur, proficisci: generantur enim hinc in corporibus humores noxij· quos deinde perniciales morbi consequantur necesse est. Ager vrbis peramœnus, & vndique propemodum vitibus, ficubus, oleis, ac alijs id genus arboribus fructiferis confertus est· è quibus cum suauissima vina, tum alij fructus optimi percipiuntur, inprimisque mira copia ficuum, quæ arefactæ cum huic vrbi vniuersæ sufficiunt, tum etiam exportantur, & apud Venetos, Bononienses, totaque Flaminia magno in pretio sunt. Pisaurum certis anni temporibus ad mercatum Italici, Illyrici, aliarumque partium negotiatores conueniunt, propter locũ mari conuehendis mercibus valde opportunum. Quidam hanc vrbem antiquitus Farnacianum, quod nomũ suprà retulimus, appellatam prodidisse videntur: sed mehercle vehementer errant· aliter enim ac Pisaurum à nullo auctore classico nominatam constat. Ingenia tulit magno numero celebria· cumprimis Anduinum summum medicum, & Pandulphum Collenutium græcis latinisque litteris, quod eius scripta testantur, pereruditum. Scripsit de machinæ tormentariæ quam bombardam vocant, inuentione· item Baretam aduersus aulicos lingua vernacula, cum historia

Neapolitani regni. Pisaurius quoque fuit Petrus Barinianus excellens poëta, superioribus annis defunctus. Extra portam vrbis quæ spectat in occasum, amnis est Folia, priscis Isaurus appellatus, præterquam Plinio qui in sexta regione Pisaurum, vti & oppidum nominat. Oritur Apennino, fonte iuxta Cotili arcem· mœniaque Pisauri alluit, vbi pons lapideus viam Flaminiam itemque Picenum cum regione Flaminia iungit· moxque mari illabitur ostio sæpe arena fluctibus deferentibus adeo completo obturatoque, vix vt exiguas recipere nauiculas queat. Finis Anconitanæ Marchiæ, principiumque Flaminiæ est. A Strabone ac Ptolemæo non esse commemoratum, cum tamen à Plinio referatur, valde miror. Supra Pisaurum læua fluminis castellum est Mons Abbatis· & exaduersum huic loco torrentis quibusdam Albis in Foliam confluens, infra Maceratam Montisfeltrij. Oritur Albis in Apennino vicenis à Pisauro millibus, quibusdam Aspis, alijs Idaspis, Lucano [a] Sapis dictus hoc versu: Crustumiumque rapax & iunctus Sapis Isauro: in cuius tamen expositione plurimùm variant scriptores: sunt enim qui Sapin amnem Senegalliæ Misam esse tradant, vti in hunc ipsum Lucani locum Sulpitius Verulanus scribit· alij Sauium dicunt, qui Cesenam ab occasu alluit, quæ est Omniboni Vicentini in eodem loco sententia. Verumenimuero mihi isti haud obscurè videntur falli· quòd illorum amnium Isauro nunc Foliæ, neuter coniungatur, siue principiũ spectemus, siue finem: qui enim ad Senogalliam fluit, ex Apennino longissimis ab Isauri fonte initijs proficiscitur, ostioque tricenis fere milliaribus ab eodem abest, Metauro etiam & Cantiano fluminibus intercedentibus· qui Cesenates alluit Sauius, eodem modo capite fineque plurimum à Folia discrepat· & aliquot etiam alijs amnibus, vti in Flaminia docebitur, intercurrentibus est diuisus. Errore hoc multorum comperto, nobis exactiùs de rei veritate quærentibus, nec adhuc plurimorum hominum eruditorum sermonibus, quòd habueramus voti, multum adiutis, Petrum Barinianum virum doctum, quem paulo antè commemorauimus, vti historiarum & geographiæ cumprimis gnarum, simulque situs huius incolam consulere libuit· qui nullum amnem alium in Foliam influere præter hunc infra Maceratam Montis Feltrij sicut diximus Albin, eumque forsan ætate Lucani Sapin dictum, aliter enim versum eius verum esse non posse respondit· proindeque Straboni Cesenatium amnem Isapin dici, quanquam ab alijs vocetur Sapis: quæ Bariniani sententia mihi quoque probatur. Castella deinde multa sunt inter Albin & Foliam agro Pisaurio ac Vrbinate, inter quæ celeberrimum Mons Fabrorũ. Dehinc ciuitas alto in monte inter eosdem amnes, Vrbinum· cuius incolas Plinius in sexta regione Vrbinates cognomento Metaurenses vocat. A Strabone non commemoratur, vti nec à Ptolemæo, nisi fortè Suaslæ nomine, quam is inter Senones prope Pisaurum in colle designauit. Vrbini mentionem facit Tacitus [b] in belli Vitelliorum descriptione. Procopius [c] ait deditione captum à Belisario Iustiniani Imper. duce, cum post diuturnam obsidionem fons vrbis exaruisset· quod prodigij loco habitum, vt Blondus [d] Sabellicusque [e] tradunt. Diu Comitum Montis Feltrij ditionis fuit· è quibus Guido circa Bonifacium VIII. Pontif. Max. rebus in Italia pro Imperatore Aug. præclarè gestis inclytus, imperium eius occupauit primus· quanquam multo antè tempore maiores eius potentes etiam in ea fuissent, vti item olim Imperante Friderico Aenobarbo Oddus Antonius· cui succes-

a. lib. 2.
b. lib. 19.
c. lib. 2. de bell. Goth.
d. lib. 5. historia.
e. lib. 3. Ennead. 8.

ſere Galeatius, Guidantonius alter, Federicus & Nulphus. Porro cum Feltrani filij Ludouico Bauaro Pontificis hoſti militarent, Vrbini Vicarium Federicum, Calij Guidantonium Pontifex appellauit. Federico ſucceſsit Boncontes: Monfeltrano & Antonio alia obuenere. Guido dein Eugubium ditionis ſuæ fecit, hæredemque reliquit Odonem. Is ob conſtupratam importuna libidine virginem nobilem, admodum adoleſcens popularium furore trucidatus, perque vrbem tractus, genitali membro præciſo ac ori inſerto ſumma cum ignominia ſic tum derelictus eſt. Horribile præfectò id documentum principibus, quò in poteſtatis faſtigio ſe non vt pro voluntate tyrannidem exerceant, ſed vt cum ratione iuſtè moderentur, conſtitutos intelligant. Succeſsit Guido filius patre melior, homo cum religioni, tum virtutibus mirificè deditus. Is ex coniuge nobilis Columnanæ ſtirpis filium ſuſcepit vnicum: ſed iam priùs tam vehementer Federicum Bernardini Vbaldini filium ob inſignem indolem ſummasque dotes animi diligere cœperat, vt veluti ſuum filium educari curaret: natoque ſibi filio, poſtea Fridericum quem in militiam ad vſum armorum comparandum amandauerat, illo mortuo ſtatim Vrbinum ad ſe reuocauit, ac decedens inſtituit hæredem. Longiſsimè Friderici huius eximiæ virtutes animi præſtantiſsimæque corporis dotes commemorari poſſent: erat enim vir prudens, facundus, litteratus, & ingeniorum amator, bello fœlix, pace charus, apud Italiæ Principes honoratus, à ſuis dilectus. Vrbinum ſplendidis ædificijs exornauit, præcipueque ſumptuoſa illa domo cum bibliotheca magnificentiſsima, quam ingenti multitudine voluminum optimorum repleuerat, auro, argento, ac ſerico mirificè opertorum ornatorumque, ſicut ego priuſquam Cæſar Borgia ditionem Vrbini inuaderet ipſe vidi· quæ pòſt illa Borgiana dominatione paſsim, opere tam inſigni prorſus conturbato, diſperſa ſunt. Federicus igitur ſummis virtutibus adeo excelluit, vt meritò Dux Vrbini, cum priùs eſſet Comes, à Sixto IIII. Pontif. Max. creatus ſit. Forum Sempronij pretio XII. Mill. aureorum nummûm à Galeatio Malateſta, quemadmodum auctor eſt Corius, emit. Venetæ militiæ Dux aduerſus Herculem Ateſtinum Ferrariæ regulum, magno omnium dolore ſupremum clauſit diem. Memoriam eius luculenti ſcriptores multi celebrant. Succeſsit illi Guidubaldus filius, & moribus, & virtutibus, & literis præſtans· qui Fortunæ ludum vt aiunt, variè eſt expertus. Dux copiarum Alexandri VI. Pontif. aduerſus Vrſinos, in hoſtium poteſtatem amiſſo exercitu venit· & pòſt à Cæſare Borgia circumuentus, vim eius & carcerem vix euaſit: reuerſusque tum ad ſua, mox Paulo Vrſino Grauinæ regulo, Vitellotioque ac Oliuerotio Firmiano ad Senegalliam à Borgia captis, profugere coactus. Sed Alexandro Pontifice mortuo rediens, ſumma omnium voluntate ac lætitia receptus eſt· & reliqua vita tranquillè acta, ſine liberis decedens, ſucceſſorem habuit Franciſcum Mariam Roboreum, Iulij II. Pontif. Max nepotem; ex ipſius etiam Guidubaldi ſorore natum. Hunc cum Leo X. Pontifex, Laurenzino ſuo nepote Vrbini Duce creato poſſeſsione depuliſſet, illo mortuo redeuntem populares mirifica voluntate ac ſtudio complexi ſunt· & poſt tranquillè iuſteque agitatum imperium, anno à C. N. MDXXXVIII. defunctum, vti parentem germanumúe aut filium quiſque ſuum luxit. Filius ſucceſsit Guidubaldus· de quo paternis virtutibus haud inferior ſpes eſt, ob ingenij ſummi prudentiæque ac humanitatis ſigna, quibus

ætas eius adhuc tenera collucet. Vrbs est Vrbinum lautissima, splendideque satis ædificata, bono ac fœcundo agro, generosisque fructibus abundante. Viros multos quorum illustri fama plurimum celebratur, edidit: inter quos Raphaël excellens pictor, inclytis illis eruditorum commemoratione laudeque veteribus haud impar, vti opera testantur, quæ eius per Italiam maximeque Romæ in basilica Pontificia iuxta D. Petri visuntur. Obijt annis superioribus. Seraphinum etiam Vrbinatem consistorij aduocatum, hominem prudentem ac doctum Blondus nominat. Rursum reditu ad Pisaurum, supra id ad læuam multa sunt castella, inter quæ Mons Barotius, & Nouilaria seu Nobilaria, sic etymo vernaculo ab cœli bonitate vel nobili aëre dicta. Totus circa Pisaurum ager præter exiguam orientali parte planitiem, collibus amœnis constat, vitibus, ficubus, & oleis vt diximus consitis. Inter ea quæ modo nominauimus oppidula, flumen labitur Argilla, sic à terræ genere latinis argilla dictæ, quam hîc in amnis solo altam atque tenacem videre est, denominatus. Fani Fortunæ mœnia, quemadmodum anteà diximus ferè alluit. Hactenus vniuerso tractu inter Truentum & Isaurum descripto, regionem hanc absoluimus: etsi quædam adhuc loca Ptolemæus hîc referat, à nobis omissa: quorum nec memoria, nec vestigium omnino vllum superest.

ROMA-

ROMANVLA, ITALIAE REGIO DECIMAQVARTA.

Ine Anconitanæ Marchiæ fœliciter imposito, Romanulam seu Romandiolam vt vulgus vocat, alacri nos animo deinceps aggredi oportere putamus. Itaque sicut in præcedentibus est factitatum, primò regionis propositæ varia nomina, dehinc terminos, deniq; loca singula particulatim & ordine prosequemur. Etsi verò intelligamus longiorem quàm in superioribus multis, earum rerum commemorationem cum hìc, tum in sequẽtibus aliquot regionibus fore, tam propter multitudinem vicorum oppidorumque ac vrbium in ijs existentium, quàm ob magnitudinem earum rerum quæ in his gentibus accidère, adeo vt breui omnino sermone perstringi nequeant: tamen sic omnia conabimur referre, ne quàm par sit verbosiori narratione, tœdio legentes afficiamus: nec vicissim concisiore, plena integraque omnium cognitione priuemus. Hetruscorum gentem Polybius, Liuius, & Plinius auctores sunt, opibus ac potentia quondam adeo præualuisse, latissimis vt agris trans Apenninum vsq; Capuam, & vlterius vsque Nolam, quibus tenebat non contenta, superatis Apennini iugis, regionem vniuersam citra Padum, & vltra quoque ab Rauenna vsque ad Alpes præter illum Adriatici maris angulum quem Veneti tenebant, occuparet, ac vrbes in ea XII. exemplo totidem aliarum trans Apenninum, vti in Thusciæ principio demonstratum est, conderet: quarum mentionem in tempore sigillatim nos quoque facturi sumus. Inter eas Felsina fuit, à quodam gentis duce Felsino denominata, Catone Sempronioque testibus. Hanc oppidi appellationem vniuerso etiam tractui, vt Cato tradit inter Rauennam & Ariminum, vt Sempronius, ab vrbe Felsina quæ Bononia nunc est, vsq; ad Rubiconem, quod verisimilius videtur, gens ipsa dedit. Nomen igitur hoc primum huius fuisse regionis inuenio. Successit, fines etiam latiores amplectens Flaminiæ, seu Galliæ Flaminiæ, vt Cato tradit: quanquã nominis causam ac originem non cõmemorat. Ego id à via Flaminia profectum arbitror, quã C. Flaminius Consul Rom. opere muniuit vt Strabo *a* *a. lib. 5.*
Liuiusque *b* perhibent, eum Liguribus deuictis, paceque cum finitimis gentibus *b. lib. 9.*
firmata, ne miles inerti otio languesceret, viam ab vrbe Roma per Hetruriam & Vmbriam vsque Ariminum lapide strauisse tradentes. Hæc de origine nominis Flaminiæ nostra sententia est: nimirum vt tractum agrorum vsq; Ariminũ ab illa via sic appellatum existimemus: ac deinceps vsque Placentiam ab Arimino Æmiliam, quòd ijsdem Liuio ac Strabone auctoribus, à Placentia Ariminum M. Aemilius Lepidus viam protulerit, & cum Flaminia coniũxerit: quam dein ab Augusto refectam Suetonius testatur: etsi corrupti codices Liuiani vsque Aretium pro Arimino habeant, vti rectè est à Philippo Beroaldo in cõmentarijs ad Suetonium annotatum. Nomen itaq; Flaminiæ nos agro inter Ariminum & Isaurum, Æmiliæ tum inde sequenti dabimus. Totam verò regionẽ inter Rubiconem & Alpes, quæ Galliã ab Italia diuidunt, Liuio frequẽter & ante bellum Punicũ secundũ, & pòst, eoq;

eoq; durante, Galliam Cisalpinam appellari cõstat, quòd à Gallis Boijs, Insubribus, Cenomanis, ac alijs id genus populis inhabitata diu fuerit· vti etiam Polybius [a] apertè testatur, in hanc sententiam scribens. Campi sunt inter Apenninum & Alpes amœnissimi vberrimiq;. Padus fluuius medios percurrit, aquarum mole supra cæteros Italiæ amnes insignis, & in Adriaticum se condens sinum. Hos agros olim habitauere Tyrrheni, duodecim vrbibus ædificatis, donec à Gallis pulsi sunt, qui specie ac fœcũditate regionis pellecti, facto in Tyrrhenos impetu, eos finibus pellunt, ipsiq; locis occupatis à se nomen præbuerunt Galliæ Cisalpinæ. Inter Padum atq; Alpes habitant Laij, mox Lebetij, dehinc ingens Insubrum natio, post non longè à ripa fluminis, Cenomani. Loca vero mari Adriatico vicina antiquum è Paphlagonia genus colit: hi Veneti appellati. Rursus inter Apenninum & Padum primò Ananes, pòst Boij, inde Egones, postremò Senones iuxta Adriaticum mare extremi omnium Gallorum incoluerunt. Eorum caput Sena fuit. Hæc quoque confirmat Liuius [b], Thuscos à Gallis ad Ticinum amnem acie victos referens. Trogus [c] etiam Gallos Senones cum in Italiam venissent, sedibus expulisse Thuscos, & Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, Vicentiam, condidisse scribit· de quibus vrbibus in tempore sumus acturi. Galliam porro Cisalpinam veteres in duas partes diuisere, Cispadanam videlicet atq; Transpadanã· de quibus in sequẽti regione multis tractabimus. Romanulæ quoque seu vt vulgus vocat Romandiolæ partem, antiqui Galliam dixere Togatam, quemadmodum Cato, Sempronius & Plinius indicant, itemque Ptolemæus, qui & fines eius statuit vno latere Placentiam, altero Rubiconem· tum hinc vsque Rauennam per oram Adriæ Gallos Boios, omnia Padi ostia complectens. At Plinius Catoque cum Sempronio Galliam Togatam inter Anconem & Ariminum, & vlterius ad Rubiconem vsque definiunt. De Liuio notandum est, eum omnem agrum vltra Rubiconem perpetuo Galliam appellare, sed incolas cum vsu venit, proprijs diuersisque nominibus, veluti Insubres, Boios, & similes. Blondus regionem hanc prouinciam Ariminum dictam scripsit à Liuio [d], Prætori Sempronio prouinciam Ariminum euenisse narrante: sed profectò errare mihi Blondus hìc videtur· nec enim regionem hanc prouinciam Ariminum vocatam ait Liuius, etsi prouinciam Ariminum obuenisse Sempronio dicat· mirorque in mentem non venisse tanto viro, frequentem vsum ita loquendi esse Liuio, vt in prouinciam obuenisse vrbem aliquam dicat, ad quam Prætores aut alij magistratus cum exercitu mittebantur, vel belli inferendi propter inimicitias aut defectionem, vel propulsandi ac ipsius ciuitatis in populi Roma. fide continendi gratia: quemadmodum eo in loco pereuidenter indicat [e], vbi prouinciam Tarentum L. Posthumio Prætori obuenisse scribit, expeditionem aduersus Tarentinos illi demandatam sentiens: patet enim plusquam manifestò, Apuliam aut aliam vllam regionem à Tarento denominatam non fuisse· quo constat in prouinciam obuenire quid Liuio sit. Itaque decætero hanc regionem descripturi, primùm eam Vmbros illa de causa quam in superioribus indicauimus, itemq; Galliam Togatam vt vocat Ptolemæus, partemq; etiã Senones, ab Isauro nimirum amne ad Rubiconem, etenim eo vsq; Senones pertinent, deinde Gallos Boios à Rubicone vsq; in Lombardiam, insuper & Flaminiã Æmiliamq; nominabimus, vti sigillatim ostendetur. Galliæ Togatæ nomen vnde fluxerit breuiter indicabimus. Galli Senones itemq; Boij cum in Italiã venissent, & vt suprà dictum est, Thuscis possessione depulsis

a. lib. 2.
b. lib. 5.
c. lib. 20.
d. lib 24.
e. lib. 39.

depulsis in illorum sedibus domicilia constituissent sua, paulatim moribus institutisq; Romanorum vti cœpere, tam in uiuendi ratione, quàm etiam in vestiendi: quapropter cum & togam peculiarem Romanorum amictum suscepissent, Cenomanis, Insubribus, alijsq; Gallis idem minimè facientibus, inde Galli Togati dicti, regioq; ipsa Gallia Togata quam inter Anconam & Ariminum Cato atque Sempronius concludunt, inter Rubiconem & Placentiam Ptolemæus: eumque nos potius sequendum putauimus, quòd cum Liuio Galliam tantùm inter Rubiconem & Alpes constituente meliùs conueniat. Consequens est vt nunc recentis quoque nominis Romanulæ originem exponamus. Anno à C.N. DLVII. magistratum Iustinus Imperator in Italia condidit, Exarchum, à iure supremæ præfectu ræ dictum cuius tanta tum erat auctoritas, vt ius etiam in electione Maximi Ponti ficis haberet. Is magistratus annis CLXXV. durauit, vt Blondus [a] auctor est, vsque ad Astulphi Longobardorũ regis tempora, qui Rauennam cepit. Interea verò cum floreret, fidem Imperatorum Pontificisque Romani auctoritatem omnes huius regionis ciuitates sequebãtur, vt armis etiam contra Longobardos aliosq; Romani nominis hostes perpetuò decertarent. Rauennates fuere hi penes quos Exarchorum sedes, item Cesenates, & Ceruiani, Foroliuiensesq; & Forum Trunitinorum, & Fauentini, & Forocornelienses, Bononiensesque, licet alias præterea multas vrbes ad Exarchatus quoque præfecturam spectauisse, Mutinam scilicet ac Re gium Lepidi & Parmam Placentiamque Bibliothecarius, Agnellus, Blondusq; & Platina cum Sabellico tradant. Illæ igitur ciuitates nomẽ & auctoritatẽ vrbis Romæ constanter sunt secutæ, quamdiu Exarchorum præsidio niti licuit: quo tandem per inertiam illorum destitutæ, Longobardicum quoque iugum acceperunt: & quanquam admodum inuiti, ad Pipinum tamen Francorum regem vsq; pertulere. Is magnis copijs in Italiam adductis, Astulphum Exarchatus oppida Romano Pontifici tradere coëgit. Et cum post abitum Pipini denuo contra Romanum Pontif. Astulphus eiusq; successor Desiderius res nouas moliretur, ac ideo Carolus Magnus in Italiam venisset, simul Desiderium captum trans montes ablegauit in Galliam, simul Romam profectus à Leone Pontifice summa populi Romani voluntate Augustali corona donatus est quæque pater dederat Pipinus Adriano Pontifici, confirmauit. Hinc quòd Rauẽnates & illa quæ supra nominata sunt oppida diu constanter vrbis Romæ Pontificisq; Rom. nomen ac dignitatem coluissent, armisq; etiam fortiter asseruissent, Pontifex vnà cum Imperatore nouum Romanulæ nomen huic Italiæ parti tribuit, quod in hanc ætatem vsq; manet. Nominum varietate ac vicissitudine dicta, consequens est vt fines designemus. Itaq; ab Isauro flumine quod Anconitanæ Marchiæ Flaminiæq; discrimen est, ad Scultennam amnem nunc Panarium vsque transcurremus: quanquam regionem hanc olim vltra Vatrinum flumen cis Forum Cornelij non processisse quidam tradiderint alij verò etiam vltra Scultennam, vti in locis demonstrabitur, extendant. Proinde longitudo inter Foliam & Panarium erit, latitudo ab Apennino ad mare Adriaticum & Padusam quoque Paludem citra Padum, vltraq; Padum ad Veronenses Patauinasque paludes, ac vsque ad vltimum Padi ostium quod nunc Fornaces vocant. Sic ab exortu solis Foliam & Anconitanam Marchiam, ab Austro cum Hetruscis Apenninum, ab occasu Panarium & Lombardiam, dein Veronenses ac Patauinas paludes vsque ad Fornaces cum Adriatici maris parte ad Septentrionem constituimus: quanquam

[a] lib. II. historia.

à For-

à Fornacibus Rauennam propter litoris flexum latus propemodum orientale ſinus Adriaticus efficere videatur. Et his limitibus incluſum agrum nec totum Flaminiã vel Senones, aut Boios, Galliamúe Togatam nominabimus, ſed recenti nomine Romanulam: ad Ariminum enim appellatio Flaminiæ cum via ipſa deſinit· inde ſequitur Æmiliæ· Senones autem vſque ad Rubiconem tenuere· vltraque Rubiconem Boij, ſimulque Lombardiæ pars ſicuti oſtendemus. Gallia quoque Togata Padi ripam vnam contingebat· tranſpadana verò loca quædam etiam Senones, Boij, Egones, Trigaboli, & Aſſagi auctore Polybio [a] habuere, quemadmodũ in Tranſpadana Romanula planum fiet. Sed cur nos Romanulam vltra Padum ad Veronenſes Patauinaſque paludes, aut ad Fornaces vſque extendamus, ſi quis forte curioſi ingenij ſcire cupiat, cum ipſo Pado melius finiri poſſe videatur, hanc noſtræ ſententiæ accipiat rationem. Venetos Atheſim non exceſsiſſe hoc latere, ſed Aſſagos Thuſcos vt Plinius commemorat, agrum omnem cis eum amnem poſſediſſe reperio· quorum deinde ſedes occupauere Galli, ſicut his verbis teſtatur Liuius [b]: Senones recentiſsimi aduenarum ab Vfente flumine vſque ad Atheſim fines habuere. Ita cum hãc tranſpadanæ Galliæ partem à Thuſcis antiquitus poſſeſſam, & pòſt à Gallis occupatam extraq; Venetiam eſſe conſtet, eam in hac regione quæ nunc vulgò Romanula nuncupatur, vtique relinqui manifeſtum eſt· eaque de cauſa nobis Tranſpadana Romanula vocabitur. Sed quod anteà diximus Ciſpadanæ Romanulæ terminos vltra Panarium nonnullos proferre, inter quos eſt Peregrinus [c] Priſcianus Ferrarienſis, qui Romanulam trans Bondenum ad vlmum formoſam vſque pertinere, vbi nunc Foſſa Burana eſt, nec Rhenum olim ipſumq; Bõdenum in Padum, ſed in Paduſam paludem influxiſſe, idque Romanulæ ac Longobardiæ diſcrimen Vitalianum Pontificem ſtatuiſſe, Adrianum ſucceſſorem confirmaſſe ſcribit· his ita reſponderi poteſt, longè videri conuenientius hanc regionẽ olim vti cæteras, celebri aliquo flumine veluti Panario, ex veterum Italiæ incolarum inſtituto, quemadmodum claſsici auctores faciũt, nempe cum flumina haud intercidant, non autem arbore, quæ facili caſu perire ſolet, terminatam fuiſſe exiſtimare. Enimuero quanquam Panarius olim in Padum minimè deferretur, nomen tamen etiam priſca memoria non obſcurum habuit, vti in tempore docebimus. Verba Priſciani demolitur, quod Vitalianus Pontifex Romanulæ Lombardiæq; terminos haudquaquam poſuit, ſed inter loca Ferrariolę tantùm. Fuit enim Vitalianus circa Conſtantinum VI. Imper. DCLVII. poſt C. N. anno, Adrianus circa DCCLXXII. ijsque temporibus nomina Romanulæ Lombardiæq; nondum erant inuenta· quæ pòſt vti prædictum eſt, Carolus Magnus anno à C. N. DCCC. ferè Imperator à Leone III. Pontif. creatus condidit: vndè nimirum apertè ſequitur, Vitalianum vlmo formoſa non regiones, ſed particularia loca definiuiſſe, nec aliud planè in confirmando ſpectauiſſe Adrianum. Formoſa hæc vlmus arbor erat cùm veterrima, tum craſsiſsima trans Bondenum haud procul à Foſſa Burana. De finibus hæç nunc ſufficere arbitramur ideoq; priusq̃ ad ſingula veniamus dicenda, laudes regionis vniuerſæ quadam ex parte commemorandas duximus. Eas Marcus Tullius Philippica tertia breuiter his verbis attingit. Nec verò de virtute, conſtantia, grauitate Galliæ taceri poteſt: etenim ille flos Italiæ, illud firmamentum imperij Romani, illud ornamentum dignitatis. Ita ille de Ciſalpina Gallia quæ inter Rubiconem & Alpes eſt, vti indicauimus, Romanulamque noſtram maiori ex parte complectitur· quæ mehercules tota propter earum quas continet rerum excellen-

a. lib. 2.

b. lib. 5.

c. lib. 1. de antiquit. Ferrar.

cellentiam, mirifica commendatione digna est. Agros habet opimos, omniumq; frugum tam ad vitam necessariarum, quàm ad humanas voluptates ac delitias opportunarum fertiles. Campi hic latissimi, fructiferis arboribus omne genus consiti: colles peramœni, vitibus, item olea, ficuq; nitentes: sylvæ munificæ, herbidaq; prata cum dumis venationi apta. Salubres passim aquæ: salinæ tum circa litus, tum intus frequentes: mare fluminaq; plurima nauigabilia, itemq; piscibus fœcunda: metallorum fodinæ innumeræq; præterea naturæ dotes eximiæ, quæ nisi longissima narratione referri omnia haud possent, ac in operis processu sigillatim in tempore memorabuntur. Incolas alit ingenio summo, aspectu præclaro, corpore firmo, & cum ad armorum tractationem, tum ad disciplinas atq; mercaturam peridoneos. Multa insuper sunt in hac regione quæ summæ sanè laudis haberent materiam, cæterùm suis in locis deinceps commodiùs dicentur. Primùm itaq; , vt ad particularem descriptionem veniamus, à Folia seu Isauro amne modico spatio Flaminiæ viæ dextra, in colle qui orientem vno latere, alio Septentrionem & Adriaticum mare spectat, magnificum palatium cernitur Poggium Imperiale dictũ, quòd Fridericus tertius Imperator primum in fundamenta lapidem ita Constantio Pisauri Domino petente iecerit. Id postea Franciscus Maria Roboreus Vrbini Dux, Pisauriq; Dominus & auxit, & ædificijs splendidioribus adeo exornauit, vt herclè regia planè videatur. Ædes habet cultissimas cum fontibus aquam vndique proijcientibus: inter quos vnus balneum periucundum creat. Hortos omitto nitidissimos ædibus coniunctos: in quibus nec ornatus vllus, nec arbor vlla fructifera, nec vllum genus vitium in pergulis desiderari potest. Sepium elegantiam è rosa, buxo, myrtho, rosmarino, lauroq; opere topiario cõtextarum, quibus horti ipsi partiuntur clauduntúrq;, longum foret recensere: breuiter, aurea hæc tempe dixeris, ea loci amœnitas, is splendor est. Sursum hinc ad Isauri dextram, Puteus; tum inter Isaurum & Concam amnes Mons Lurus, cæsis Nicolai Picinini copijs inclytus, vti à Blondo memoriæ est proditum. Ad viam Flaminiam descendenti mons se Pisauri obijcit in meridiem prospectans, antiquis Promontorium Focariæ dictus, vini oleiq; suauissimi ac ficuum aliorumq; fructuum mirificam copiam generans. Quatuor in eo sunt oppidula, Granariolum, Castellum mediũ, Gabitiæ, Florenciolaque. Dein ad læuam viæ partem è regione montis ex colle modica quædam castella passim cernere est: hæc ferè sunt, Tumba, Planum montis, Mons Caluus, Pes Campi, Saxum, Corbarium, & Macerata Montisfeltrij. Tum si ad occasum pergas, ipsa in via sub monte Pisauri Catholica vicus occurrit, tabernis diuersorijs constans, cum arce satis firma, spectantur hìc sub aquis mari quieto atque consistente mœnia, turriumque ac aliorum ædificiorum fastigia pridem demersæ vrbis Concæ. Intus excelso in colle. Splendidum ac munitum eminet palatium Gradaria, Sigismundi Malatestæ Pandulphi filij Pisauri domini opus, ab amœnitate iucũditateq; tanquã gratus aër ita nuncupatum. Collis ipse vitibus arboribusq; fructiferis est cinctus. Ad pedem aquula nascitur, quæ viam dein ipsam & agrum Pisaurensem ab Ariminensi diuidit, ponteque lapideo iuncta mox in mare præcipitat. Vltra Catholicam primò flumen est Vintinella mare petens, deinde Conca, Plinio in octaua regione Crustumium appellatum, itemque Lucano [a] cum inquit: Crustumiumque rapax. Id ex Apennino huc in mare defluit. Vlterius circa litus in altæ ripæ radicibus aquæ nitidæ fons exilit insignis: & post vbi si viam sequare Flaminiam, ascensus est ripæ, alter: incipitque pulchra hìc & iucunda planities

a. lib. 2.

nities inter litus & Apenninum, interuallo ab Arimino P. M. X. quam mediam via Flaminia percurrit, maiori ex parte glarea bitumineque à C. Flaminio munita. Planities hæc amœna versus occasum perpetua latitudine secundum Apennini radices excrescit, vsque ad Alpes quæ Galliam ab Italia diuidunt. Flaminia via vsq; ad Ariminum secatur, vbi deinceps Æmilia Placentiam deferens incipit. Flumine quoque Pado perrumpitur, & vsque ad Alpes quæ Germaniam ab Italia summouent, vltraque in Histriæ fines, vti postea demonstrabimus, excurrit. Formam omnino triquetram obtinere Polybius a in hanc sententiam tradidit. Campi sunt in Italiæ extremo, totius Europæ maximi ac vberrimi. Horum forma triquetra est: apicem trianguli facit Apennini & Alpium copulatio: latus quod Septentrionem spectat, Alpes faciunt, quod ad meridiem, perficit Apenninus: basis locum tenet litus ipsum maris Adriatici, cuius magnitudo est à Sena vrbe vsque ad intimum eiusdem maris sinum. Scribit Polybius initium camporum esse Senam, quæ nunc Senegallia, quanquam inde ad hunc vsque locum de quo nunc agimus, modici aliquot intersint colles, nimirum inter Pisaurum & Catholicam: qui cum magni montes non sint, potest sanè principium regionis planæ Senegallia constitui, sed camporum æquora perpetua primùm hîc vltra Catholicam, & à via Flaminia, quemadmodum indicauimus, incipiunt. Læua tum eius viæ sunt in collibus, Ad D. Ioannem, Maregnanum, Mundainum, Saludetium, Mons Gridulphus. Tum aspero in monte Germanum, Tauletum, Planum Castelli, Castellum Nouum, Mons Tauesus, Certaldum Petri Turci docti viri patria, Planianum Francisci Planiani summi ducis literisque eruditi, cuius memoriam Blondus vsurpat, natale solum. Sequitur Planum Meledi, ortu Caroli, qui Innocentij VIII. Pontif. legionum præfectus fuit, illustratum. Sunt etiam hoc situ Petra Rubia & Carpenium, à quo mons ille altissimus hîc Carpenianus nuncupatur, herbosa pascua gregibus armentorum æstate suppeditans. Origo hinc Guidoni fuit, cuius in purgatorio b meminit Dãtes, ita: Petrus Trauersarius & Guido Carpenianus. Eum Landinus ait hominem nobilem & inclyta liberalitate fuisse. Mons Carpenianus ab Apennino Marecia flumine diuiditur, cæteros Italiæ cunctos qui ab Apennino sunt abscisi, altitudine superans. Sub eo sunt Castellaria, Mons Cerognonius, Monasteriumq; Sestinum. Montem Cerognonium existimo montem esse Cigunum Strabonis c, idque cum nominum similitudo, tum plurima veterum ædificiorum quæ hîc supersunt vestigia videntur conuincere. De cætero trans amnem Concam eius in dextra sunt, Ad D. Clementem, Aggellum, Corianum, Mons Scutulus, Albaretum, Gessum, tum Caiana, Mons Zardinus, Saxum, Mons Germanus, Mons Tasiorum, Mons Copiolus. Descensu dein ad viam Flaminiam in læua Fanum Trinitatis est. Dextra quoque Concæ nonnulla iacent castella, læuam amnis Mareciæ spectantia, nimirum Serauallis, Verrucula, Ad D. Marinum, quæ altissimo in monte sunt sub quo Conca tollit caput. Hinc in agro Montisfeltrij sursum nonnihil hæc cernuntur, Mons Magius, Macerata, Petra Acutula, Toranum, & ad D. Leonis, quæ vrbs Episcopalem habet sedem. Vertici insidet præcelsi montis, vndique præterquam vno latere quo aditur, rupibus circumcisi, vt adeo naturali situ inuicta videatur: quamobrem & Franciscus Maria Roboreus Vrbini Dux, Pisaurique & Senegalliæ dominus, cum bello Leonis X. Pontif. qui Laurenzino nepoti Vrbinum omnemque Francisci Mariæ ditionem acquirere cogitabat, impeteretur, maximam suarum fortunarum partem hunc in locum

a. lib. 2.

b. Can. 14.

c. lib. 5.

locum vti longè munitissimum condiderat: tamen cùm ipse vt populares belli calamitate liberaret, vltrò suæ ditionis finibus excessisset, post longam obsidionem arte mirabili à Pontificijs capta vrbs est: vt adeo iam nihil tam munitum arbitrari quicquam oporteat, quod humano nequeat ingenio vinci. Expugnationis ratio fuit huiusmodi. Scalis ad rupem admotis, aliaq; super aliam in saxum ferro excisum defixa firmataque, sic aditum in summa sibi montis fastigia struunt: quo opere perfecto, temporeq; opportuno pluuijs magna vi cadentibus capto ad rem gerendam, silentio quàm possunt maximo euadunt in suprema, oppidanosq; metu solutos de improuiso opprimunt. Sic ipsa vrbe capta, etiam arce potitur hostis. Sed fato dein absumpto Laurenzino, quum Leo Pontif. simul hanc vrbem, simul Vrbinatis agri oppida multa Florentinis condonasset, ij deinde Francisco Mariæ in veterem possessionem reuerso restituêre sua. Mentionem huius vrbis apud alios scriptores nõ inuenimus, quàm in Luitprandi *a* historijs, vbi Berẽgarium & VVillam huc præ Othone Imper. fugisse narrat inquiẽs. Otho Papiæ nauem cõscendit, ac per Eridani alueum Rauennam vsque peruenit, indeque progrediens, Montem Feretratum, quod oppidum Sancti Leonis dicitur, in quo Berengarius & VVilla erant, obsedit. Sequuntur hinc Scaulinum vetus, item Soaneum, Pœna Billiorum, & Maiolum, quæ postrema oppida duo Ioannes Medices equitum Leonis X. Pontif. Max. præfectus, anno à C.N. MDXXII. diripuit ac vastauit. Situ hoc quoque sunt Ciconaria, Montironum, Forumq; Ranchorum. In ora rursus antiqua ciuitas Ariminum, ita Catoni, Polybio, Straboni, Liuio, Plinio, Melæ, Appiano Alexandrino *b*, Tacito *c*, Procopio *d*, Agathio *e*, Antonino, Ptolemæo, multisque alijs scriptoribus appellata. Cato ab comitibus Herculis conditam, ac etiam ab eo cognominatam ait: ad quem locum Annius, Ar vel Ari cognomen esse Herculis Ægyptij notat, eiusq; gentis lingua pariter & Hebræa Aramæaque denotare leonem, Iminim verò teste Talmudista Samuele, Diuoq; Hieronymo in vocabulo Himenus, ipse numerat festinantes, significare. Hinc Ariminum Aramæè esse id quod latinè Leo siue Hercules ipse numerans festinantes, nimirum ad expeditionem cõtra Tyrannos Italiæ. Sic Annius. Alij nomen ab Arimino amne quo alluitur, volunt desumptum, nonnulli ab armario populi Rom. quod hîc fuisse dicunt, vbi à bello reuersi duces, Romamque redeuntes arma deponere solebant. Sed postremum hoc nobis omnino non placet, siquidem vltra Rubiconem arma relinquebãtur, vti pòst in tempore demonstrabimus. Strabo Ariminum vti & Rauennam, Vmbrorum oppida fuisse quondam, simulque pòst ijs eiectis populi Rom colonias effectas scribit, quod etiam confirmat Liuius *f*, Ariminum quo tempore & Beneuentum, coloniam deductam perhibens. Id Ptolemæi Lagi regis Ægyptij temporibus Pub. Sempronio, Ap. Claudio Coss. CCLXXXII. ante natum Christum annis contigisse auctor est Eusebius. Enimuero quòd i Liuius Ariminum in Piceno coloniam missam scribit, nos autẽ Piceni fines Isauro flumine posuerimus (quanquam ab alijs vlteriùs etiam tum ad Æsin amnem, tum ad Anconam constituti sint) ideoq; verior hîc Strabo videatur in Vmbris Ariminum antiquitùs collocãs, quàm Liuius in Piceno, ad hæc sanè dici posse videtur, fortasse priscis temporibus cum Ariminum Romani primùm colonos deduxere, oppidum id agri Piceni habitum, statutis nondum limitibus qui postea designati, & à Strabone, Plinio, Ptolemęoq; diuersè referũtur. Quinimo vti posteriori ęuo in Senonibus fuit, cuius rei Ptolemæus est auctor, ita priùs quin ad Picenũ spectare potuerit, nil vetat. Sed & Picen-

a lib. 6.
b lib. 1. 2. 3. 4. bell. ciuil.
c lib. 19.
d lib. 3.
e lib. 1.
f lib. 15.

Picentibus à Liuio forte datum propter vicinitatem·vel quod Picentium nomen Vmbrorum nomine cis Apenninum incolentiũ longe celebriùs esset: tanta quippe Picenorum olim potentia, tantæ opes fuere, vt Plinius CCCLX. millia eorum in fidem Populi. Rom. venisse referat, sicuti à nobis etiam est suprà commemoratum. Picentibus insuper hanc regionem vniuersam olim paruisse, proptereaq; Ariminum Piceno annumeratum cur existimare non possimus, haud intelligo. Quidam vrbem hanc ab Octauio Aug. conditam insigni errore prodidere· satisq; declararunt Liuium se haud vidisse, cum eo in loco quem paulo antè retulimus, vbi coloniam Ariminum deductam scripsit, ducentis amplius annis ante natum Octauium (quandoquidem id annis CCLXXXII. ante Christi natalem contigisse iam diximus) tum alijs permultis, vbi honorificam vrbis mentionem facit, maximeque [a] Ariminenses inter eas IIXX. referens colonias, quæ bello Punico altero suis subsidijs imperium populi Rom. adiuuarunt· ac insuper alibi [b]. Plurimum sanè magnis operibus ab Octauio exornatum Ariminum haudquaquam obscurũ est: & præter cætera pontem hîc eximium qui in hodiernum vsque diem in amne Arimino, de quo mox dicemus, permanet, itemque Arcum fecit. Memoriam Arimini vsurparunt persæpe Liuius, etiam alibi [c] quam suprà memoratis locis, item Cæsar in Commentarijs, & Lucanus. A Vitige Gothorum rege quondam grauissima obsidione pressum, & à Ioanne Vitaliano Imperatoris Iustiniani præfecto egregiè defensum Procopius, Blondusque tradiderunt. Arimini concilium habitum circa D. Hieronymi tempora, cui ipse præsens interfuit, accepimus· cæterum ab Ecclesia Romana deinde recisum id est. Vrbs in planitie sita imminentibus à meridie collibus amoenis, & vitium, olearum, ficuum, aliarumq; fructiferarum arborum quibus conuestiti sunt, vbertate foecundissimis: ab exortu & occasu latissimi se campi pandunt admodum frumentarij: Septentrionale latus alluit Adria. Rerum omnium ad vitam vtilium copia mirificè abundat. Ædificia complura habet memorabilia· cum primis insignem arcum triumphalem ab Octauio Aug. factum ad portam quæ orientem & Pisaurum spectat, his inscriptum literis. Cos. SEPTIMO Designat. Octauo M. V. celeberrimeis Italiæ vieis consilio Senat. Pop. Ita hæc ab alijs descripta reperi· sed habent hoc modo. COS. SEPTI. Designat· octauom. V. celeberrimeis Italiæ vieis Consilio Senatus, Pop. Ta. C. S. Vs. Nileis. Dein alio loco hæc legũtur, Imp. Cæsar Diui Iul. Fi. Augustus Pont. Max. Cos. XIII. Trib. Pot. XXVII. P. P. Murum dedit, Curante L. Turno secundo Aproniani Præf. Vrbis F. Acteio V. C. Correct. Flam. & Piceni. Superest etiam pars theatri ex latere cocto ad mare versus, summæ antiquitatis. Multæ quoque passim vetustæ inscriptiones leguntur, vnde vrbis antiquitas apparet. Palatia insuper quædam sumptuosa sunt, maiori ex parte à nobili Malatestarum gente condita· fonsque splendidissimus in foro, dulces ac nitidas proijciẽs aquas. Ariminum in ditione Romanorum fuisse, quamdiu illorum stetit imperium· & Exarchis etiam paruisse· dein ijs sublatis in potestatem Longobardorum redactum· illisque item debellatis, ad Italiæ reges, denique ad Imperatores Germanos & Malatestas vti Cæsarum Vicarios deuenisse colligitur ex historijs. Primum illa è gente Malatestam Theutonem Otho III. Imper. Aug. Vicarium instituit suum, oppidis etiam alijsq; locis ob singularem viri virtutem multis additis, anno à C. N. M II. De huius successoribus nihil inueni perscriptum vsq; ad alium Malatestam, qui anno à C. N. MCCCXLVIII. Princeps Anconitanus est factus. Is filios tres habuit, Mastinum, Pandulphum, & Galeottum

[a] lib. 27.
[b] lib. 31. & alibi.
[c] lib. 21. & 109.

leottum cognomento Hungarum quem pater vnà cum prioribus duobus vita defunctus reliquit superstitẽ, & Clemens VI. Pontif. Max. ob spectatam virtutem in Arimini principatum instituit. Dux summus & præstantissimus fuit imperiumq; Cesenæ, Ceruiæ, ac Æsis vrbium sibi comparauit. Moriens filios reliquit tres, Carolum, Pandulphum, & Galeatium. Carolus prudentia sapientiaq; & grauitate summa polluit quapropter ab omnibus qui illa tempora monumentis dedêre, Blondo, Platina, D. Antonino ac alijs summè nec immeritò laudatur quanquam à Mario Æquicola in commentarijs lingua vernacula de Mantuanis Principibus conscriptis, iniuria herclè carpatur, ac si statuam Virgilij poëtæ in flumen abijci iusserit etenim ipso auctori huic rei Æquicolæ fides tribuitur exigua, modicæ nimirum opinionis scriptori. Carolus belli dux Venetorum & Florentinorum auspicijs fuit. Pandulphus frater vsu etiam armorum præstitit, multamq; Ioanni Galeatio primo, Mediolani regulo operam egregiè nauauit, tãta animi magnitudine, vt post illius obitũ Brixiæ Bergomiq; imperiũ ipse sibi asciſceret. Filios reliquit Robertum, Sigismũdum & Malatestam. Principatũ Robertus obtinuit, vir tota vita integerrimus, adeo vt pro sancto ab omnibꝰ haberi laudariq; mereretur. Castitate tam insigni fuit, vt impollutus ad extremum vitæ peruenerit diem etiam cùm vxore, quam sororis habebat loco. Pontificiam auctoritatem tanta obseruantia coluit, vt ad nutum pene Pontificis Max. aliquot oppida Romanæ Ecclesiæ cederet, hæreditario sibi iure à patre relicta: qua re cum infensos popularium reddidisset animos, et à turba iam cum armis irruente neci peteretur, vultu ipse occurrens sereno, ita multitudinem protinus deuicit, vt è manibus omnium tela caderent. Vita sanctissimè excessit, magno sui desiderio relicto. Principatum inde Sigismundus habuit, Roberto omnibus in rebus dissimilis, quanquam militari laude claruerit. Vitam eius à Pio II. Pontifice descriptam cum scelerum & malè factorum commemoratione, habemus in manibus. In extremis tamen errorũ pœnitens, animam piè efflauit. Tertius frater Malatesta Nouellus Cesenę, Ceruię, Foriq; Truintinorũ possessionem erat nactus, vir & virtutibus, & eruditione præstans quamobrem & bibliothecam in D. Francisci cœnobio apud Cesenates splendidissimam condidit, nobilissimisq; confertam libris in membranas manu exaratis, & minio exornatis insigni elegantia in quibus sunt Plutarchi Vitæ tribus descriptæ voluminibus, è græco in latinum versæ quarum capitibus pereximiè depicta imago præposita illius, quo de tractat auctor. Opus hoc rarum equidem ac singulare. Moriens Cesenam & Forum Truintinorum Ecclesiæ Romanæ testamento dedit, Ceruiam Venetis cum perpetuorum aliquot legatorum oneribus. Sigismundo in Arimini dominatu filius nothus successit Robertus, postea Magnificus ob res egregiè gestas cognominatus. Patri haudquaquam similis præterquam militari virtute fuit. Victorias ingentes ex multis exercitibus est adeptus: primùm de Pauli II. Pontif. legionibus, earum ductore Napolione Vrsino, quem debellatum agro Ariminensi expulit deinde de exercitu Alfonsi Calabriæ Ducis ad Velitras qua pugna tot Principes & claros viros in suam redegit potestatem, vt summam herclè admirationem res haberet: quos curru Romam inuectus specie triumphantis præ se deduxit. Tanta fœlicitate perfunctus, non diu pòst ætate adhuc virenti ac miliari excessit filiosq; duos, Pandulphum ac Cæsarem nothos reliquit. Pandulphus virtute longè dissimilis patri, dominatu inito ab Alexandro VI. Pótif. pulsus est: quo mortuo cum Ariminum redijsset, diffidens tandem rebus propter offensam aduersam-

que voluntatem popularium, Venetis vrbem tradidit, & Citadellam oppidum hõ nestum cum fundis quibusdam agri Patauini contrà tulit. Veneti dein accepta ab Ludouico XII. Galliæ rege apud Ripaltam siccam clade, Ariminum Ecclesiæ Romanæ restituêre, Iulio II. Pontificatum tenente. Sed & cum eo defuncto, successoreque Adriano VI. adhuc in Hispania commorante Sigismundus Pandulphi filius habitu rustico herbæ fascem baiulans per dolum in vrbem ingressus, tumultuq; concitato, opera & auxilio coniunctorum aliquot vrbe ipsa, nec diu pòst etiã arce esset potitus, ita tum quidem in Principatum redijt Pandulphus, sed consistere in eò haud potuit: siquidem vt in Italiã appulit Adrianus Pontif. excedere iam tum mox fuit necesse. Sic inde Pontificibus continuata possesio donec Clementem VII. in Hadriani mole ab exercitu Caroli V. Imper. circumcesso, popularium quorundam ope Pandulphus iterum redijt: quanquam liberato mox Pontifice retro abire coactus. Reliquam deinde vitam cum inopia Ferrariæ compleuit. Ex Violante cõiuge Ioannis Bentiuoli II. Bononiensis filia liberos suscepit, Sigismundum Galeottum, Malatestam Robertum, Annibalem, Geneueuen, & Isabellam. Hîc illustris eius & magnificæ gentis est finis, ex qua tot insignes belli Duces, tot spectati prudentesq; viri ac item mulieres prodiere. Fuit earũ è numero Paula, Frãcisci primi Gonzagæ Mantuani Marchionis coniux, non solum excellenti formæ pulchritudine (venustissima quippe totius Italiæ habebatur) sed etiam multis virtutibus, literis, prudentia, sanctitateq; decorata: fuit & Baptista singularis formæ, sapientiæ, honestatis ac eruditionis mulier. Ariminum ortu ingenia illustraue re plurima nominatim Gregorius ex fratribus Eremitanis, item Petrus & Iacobus fratres Petroleonij, cũ græcis tum latinis literis eruditissimi. Sed & præterea qui Ariminenses fuere viri illustres longum herclè foret recensere. Nostris temporibus inter doctos huius antiquæ vrbis famam ac auctoritatem egregiè tuentes est Petrus Meltius vir eruditus & curiosus. Iacent hîc sacrata D. Gaudentij quondam vrbis Episcopi ossa, itemq; D. Victoris martyris, D. Innocentiæ Virginis, D. Theodori martyris, D.que Martinæ eius filiæ, item D. Arduini confessoris in abbatia Gaudentiana. Deinceps extra Ariminum ad occidentem Pons apparet sumptuosus in Arimino amne ab Octauio Aug. factus, Flaminiam viam Aemiliæ, simulq; suburbia ciuitati iungens. Vnus hic est ex quatuor pontibus ab Augusto, sumptu artificioq; præcipuo iuxta reliquos innumerabiles, factis in Flaminia, quæ maiori ex parte silice strata, bitumineq; munita vti etiamnum multis in locis apparet, vsq; ad vrbem Romam ferebat. Primus illorum pontium hic est Ariminensis, quo de nunc dicemus: alter in Nare flumine haud procul ab Narnia fuit, vti in Vmbria demonstratum: tertius sub Otriculo erat in Tiberi quartus adhuc superest item in Tiberi ad suburbiorum Romæ introitum, Miluius. Constat hic Ariminensis marmore quadrato totus, arcubus quinis, supraq; spondis vtrinque perpulchris. In latum ped. XV. in longum C C. continet. Spondarum vna inscriptionem hanc habet. Imp. Cęsar. Diui F. Augustus. Pontifex Max. Cos. XIII. Imp. XX. Trib. Potest. XXXVII. P. P. Aliaque pars hæc habet. Tib. Cæsar. Diui Augusti F. Diui Iuli N. August. Pont. Cos. IIII. Imp. VIII. Trib. Potest. XVII. dedêre. Statim à ponte ipsa suburbia sunt, vnaq; via incipit Æmilia quod prædiximus: proinde quæ sequuntur loca deinceps illi sunt danda.

VIA

VIA AEMILIA.

SVbter pontem de quo memorauimus, flumen labitur Marecia, quod ex Apẽnino huc iuxta muros Arimini in Adriam defluẽs, portum exiguum modicis tantùm nauigijs aptum propter vada vndiq; maris efficit. Ariminum à Strabone, Plinio, Catone, Procopioq; *a* nuncupatur. Eius ad dextrã sursum in excelsis mõtibus eminet Verrucium, Principum Malatestarum domicilium si Blondo credimus, qui hoc oppidũ ab Othone Imperatore antea quondã Malatestæ primo cõcessum, postea verò cum alijs locis Ariminum prodidit. Situ hoc quoq; sunt Maiuolum Biliumq; vt prædiximus. Dein ad amnis Arimini fontẽ Illiceum oppidũ & in ipso montis altissimi vti anteà docuimus vertice aliud, D. Martini, quõdam Acer Mons vt Blondus memorat· quanquam alium huius rei auctorem adhuc nõ inuenerimus. Oppidum est pernobile, opulentũ, & frequens· perpetuamq; sibi libertatẽ hactenus egregiè cõseruauit, adeo vt nullius vel potentissimi imperio fuerit subactũ. Montana hæc vitibus vbiq; ac fructiferis arboribus egregiè nitẽt· castellaq; habent omia tum opibus, tum populo solerte, nauo, industrioq; referta. Decætero in planitiem vicinam descensu, ad Aemiliam viam D. Iustinæ vicus occurrit quondã elegans, sed circa Paulũ II. Pontif. belli calamitate deletus, vt nũc præter fanum vnicamq; tabernam diuersoriam nil superſit. Ad primos tum Apẽnini colles oppidũ nobile D. Archangeli, ortu illustratum D. Simonis conuersi, ex prædicatorum ordine viri boni sanctiq;, cuius in D. Cataldi æde Arimini sepulcrum est. Ager huius castri optimos nobilissimosq; fructus fundit, maximè rapam magnitudinis præcipuę, nec Interamnatibus ex Vmbria cedentem. Canonicam quandam habet antiquam canonicorum solitariorum, qui planè interiere· quapropter locus nunc Sclopetinorum familiæ cessit. Rursus Aemilia in via per nobile ac lautum est oppidũ Sabinianũ, frumento cũprimis abundans. Hinc tum postea viã Plusa fluuius interrumpit, Aprusa Plinio dictus, ex Apennino in mare ostio sub Bellaria non ignobili palatio à Malatestis iuxta litus cõdito, defluens. Quondam hîc Aemiliæ transitus ponte iungebatur lapideo· cuius vsq; ad hanc ætatem vestigia cernere est. Torrẽs succedit Butrius· ad quẽ in collibus Apennini oppidũ nobile Lonzanũ, vndiq; pulcherrimis vitiũ ordinibus, oleisq; ac alijs fructiferis arboribus cinctũ· vnde pter mirificam oculorũ voluptatẽ quæstus magni vberesq; capiuntur. Locũ hunc Faustus cognomento Lonzanius singulari cũ latinæ, tum vulgaris linguæ sciẽtia decorat. In proximo est exiguus amnis Pissatellus, vniuersæ antiquitati Rubiconis nomine celeberrimus: sic enim à Strabone, Liuio, Plutarcho, Plinio, Cæsare, Lucano, Silio, multisq; scriptoribus alijs appellatur. Et quòd multi dubitare videntur an Pissatellus sit vetus Rubicon, an verò Plusa quam paulo antè memorauimus, eum scrupulum Strabo manifestè tollit in hanc sententiam scribens. Cesena Isapi fluuio propinqua & Rubiconi: quippe id oppidum amnes habet vno latere Sauium, vti ostendemus, altero autem Pissatellum: vnde qui aliter existimant, errare sanè conuincuntur. Pons olim in Rubicone fuit lapideus transitum amnis iungens, qui nunc concidit. Flumen est illud, quo antiquitus post translatos ab Aesi amne terminos Italia finiebatur auctore Plinio, itemq; Liuio, qui citra Rubiconem Italiam, vltra Galliam esse prodidit. Constat tamen Italiam dein ad Phormionem Iapydiæ fluuium, postque ad Arsiam vsque auctam, vti & Sabellicus *b* docet, & nos in operis huius principio commemorauimus. Cis Rubiconem quondam militibus Duci-

a. lib. 3. bell. Goth.

b. lib. 7 Enn. 6.

busq; à bello redeuntibus arma ferre haud licebat absq; S. P. Q. R. auctoritate: qui secus fecisset, hostis Reipub. iudicabatur vti olim in marmore ad pontem de quo sumus locuti inscriptum legebatur his verbis. Iussu Mandatúue P. R. Cos. Imp. Trib. Mil. Tiron. Commiliton. arma quisquis es Manipularięúe Centurio turmæúe legionariæ hîc sistito, vexillum sinito, arma deponito, nec citra hunc amnem Rubiconem signa, ductum, exercitum, commeatumúe traducito. Si quis ergo huiusce iussionis aduersus præcepta ierit fecerituе, adiudicatus esto hostis P. R. ac si contra patriam arma tulerit, penatesq; sacris penetralibus asportauerit. S. P. Q. R. Sanctio Plebisciti S. ve consulti vltra hos fines arma ac signa proferre liceat nemini. Blondus tabulam hanc marmoream cum inscriptione se vidisse refert quod mihi sæpius hac eunti ac diligenter inuestiganti non licuit: quãquam fortasse nunc aliò translata vel terra operta esse possit, cum exemptam diuulsamq; sibi visam ille adijciat. Iulium Cæsarem è Gallia reuertentem Romam, ad Rubiconem substitisse, cunctantemq; an legiones traduceret, ac ostento inuitatum, mox, eatur quo Deorum ostenta & inimicorum iniquitas vocat, iacta est

a. lib. 2. alea, dixisse, Tranquillus refert idemq; tradit Appianus [a] Alexandrinus. Fuit hoc belli ciuilis initium: Ariminum enim & vltrà deinde processit, vti à Plutarcho ac ipso Cæsare in commentarijs narratur, itemq; à Lucano [b] dicente:

b. lib. 1.

Iam gelidas Cæsar cursu superauerat Alpes
Ingentesq; animo motus, bellumq; futurum
Cœperat vt ventum est parui Rubiconis ad vndas, Et quæ sequuntur.

c. lib. 1. Idem alijs etiam in locis de Rubicone loquitur præcipuè [c] his versibus:

Puniceus Rubicon cum feruida canduit æstas,
Perq; imas serpit valles, & Gallica certus
Limes ab Ausonijs disterminat arua colonis. Sed & Vibius Sequester

Rubiconem memorat. Discrimen olim erat Italiæ Galliæq; Cisalpinæ, vti præter

d. lib. 2. alios tum Appianus [d] Alexandrinus tradidit, tum nos abundè anteà diximus. Senones etiam postquam ab ijs pulsi fuere Thusci, à Boijs diuidebat, qui vltra Rubiconem fines tenuere, & in possessionem quoque venerunt Thuscorum, à quibus anteà Liburnos Siculosq; pulsos, Cato, Sẽpronius & Plinius auctores sunt: proinde Senonibus omissis ad Boios transeundum.

GALLI BOII.

GEns Boiorum ab exortu solis Rubicone, ab occasu Lencia flumine, à meridie Apennino, à Septentrione Pado stringebatur. Alij tamen eam Rubicone per litus vsq; Rauennam, vltraq; ad Padi ostia quibus ille mari se iungit, ac inde ad Benacum extendunt. Nos vtramq; sententiam amplectimur quòd etiam

e. lib. 3. cap. 14. Plinius [e] Boios ab Arimino vsq; Placentiam constituat: vt à læua monte Apennino, à dextra Pado includantur. Eorum tribus priusquam interirent CXII. fuisse, potentiamq; tantam, vt non modo illum tractum quem Ptolemæus designat, nosq; suprà demonstrauimus, sed etiam omnem hanc regionem quæ Romanula nunc vocatur, cum Bononia, Mutina, Regio Lepidi eiusq; agro subegerint, tum è Liuio multis in locis discitur, tum nos in processu ostendemus. Pissatello itaque seu Rubicone superato, ad litus descendenti ostium ipsius apparet amnis, quo in mare se exonerat vltraq; Portus Cesenaticus exiguis tantùm nauigijs excipiendis idoneus, quòd vndiq; vadosum hac ora sit mare. Spectantur hoc litore passim machinę, quę decipulę sunt feris anatibus reti hyberno tẽpore, pręsertim cũ nix iacet

capien-

capiendis fabricatæ: Pantheras ipsi vocant: aucupiaq; frequentissima faciunt. Trancursus hinc ad viam Aemiliam vndique campos amœnos, maximaque frumenti copia vberes habet: castella quoque nonnulla agri Ariminẽsis, veluti Roncofredum, ac alia. Rursus in litore post Cesenaticum portum ciuitas est infrequens, loco palustri, cœloque graui, Ceruia, noui nominis, vti etiam Volaterranus ait: quondam dicta Phylocolis, vti priuilegia Rauennatis Ecclesiæ docere, cuius Archiepiscopo Ceruiæ antistes subiacet, mihi retulit Ioãnes Petrus Ferrettus Rauennas Milensis Episcopus, & græcarum litterarũ, & iuris ciuilis Pontificijque doctissimus: qui Vicarium Archiepiscopi Rauennatis diu egit. Ceruiani nunc ferè maiori ex parte salarij sunt artifices. Vrbs instar illarum priscæ memoriæ videtur habere, quum vt Halicarnasseus a scribit. aggeribus tantum arborumque truncis casæ aliquot læui materia vel arundine vel stramento excitatæ, quibus homines habitabant, circundabantur. Primam Ceruiæ mentionem apud Blondum b in historijs inuenio, cum oppida populosque ex Agnello auctore recenset, qui Fœlici Archiepiscopo Rauennati cum Constantino Pontif. Rom. de primatu contendenti adhæsere: nominat enim inter cæteros etiam Ceruienses cum Comaclinis. Cathedrale templum habet ædis rusticanæ forma: quãquam magno opimoque reditu dotatum sit. Propter fanum vetus apparet sepulcrum ex candido marmore, forma pyramidali, longitudine pedum senum: in quod eleganter scalpti sunt duo pueri stantes mœrentesque, manu vna facem accensam ad pedes conuersam, altera coronam tenentes cum inscriptione media, M. Aur. Mace. Vet. Nat. Delin. ex sub. opt. sibi & anno victoriæ liberatæ Viuus posuit. Si quis hanc arc. P. ex F. S. S. S. S. A. D. F. C. Opus est admodum vetus, vt litteræ vix legi possint. Aliud antiquitatis vestigium hîc inuenitur nullum. Sal æstiuis mensibus ex aqua marina concreta, vehementique solis ardore qui his in locis est, excocta, mirabili ac tanta copia fit, vt Romanulæ ac Marchiæ Anconitanæ, maiorique Lombardiæ parti sufficiat: vnde vectigal immensum Ecclesia Romana quotannis, nempe supra LX. mill. aureorum nummûm percipit. Memoria teneo cum superioribus annis iter hàc facerem, tot candidi salis grumos passim in syluis (quæ sunt loca salinis opportuna) conspexisse, planè vt pro miraculo tantam salis abundantiam haberem: longè verò magis admirabar montem salis ipsa in vrbe marmorea similitudine, pedum in ambitu imo ducentorum, in fastigium XXV. vti rem profectò stupendæ raritatis si priùs nunquam videris. Ceruiam primùm ad magnæ Rauennatis Ecclesiæ dominium pertinuisse reperimus: dein ex commutatione varietateq; temporum in potestate Bononiensium, vt cæteras etiam huius tractus vrbes, pòst in Foroliuiensium, itemque Polentanorum Principum Rauennæ fuisse, sed & de illis anno à C. N. MCCCLXXXIII. Galeatium Malatestam cepisse, tum verò eius gentis dominatione vsque ad Malatestam Nouellum habitam, qui refectam aliquantum Venetis cum certis legatorum oneribus decedens reliquit. Veneti deinceps ea potiti sunt vsq; ad annũ à C.N. MDIX. quo in Glarea Abduæ bello Ludouici XII. Francorũ regis amisso exercitu, & hanc vrbẽ, & Rauennã Iulio II. Pontif. Max. restituêre. Exin itaq; Pontificorũ in ditione Ceruiani steterũt vsq; ad Clementis VII. tẽpora: qui cum anno post C.N. MDXXVII. in Hadriani mole ab Cæsarianis teneretur inclusus, Veneti vrbẽ iterum occupauere. Anno tertio tamen pòst reddidere Pontifici: ex quo tẽpore nulla rerũ mutatio alia contigit.

a. lib. 1.
b. lib. 10.

tigit. Ceruiæ fuit Episcopus D. Hierontius martyr, cuius ossa sacrosancta Calij seruantur, quoniam illius vrbis est patronus. Vltra Ceruiam in ora quinto lapide Sauij ostium sequitur. Id flumen Isapin Strabo, Sapin Plinius appellat, itemq; Silius a de Vmbris inquiens: Hos Aesis Sapisq; lauant. Classem hac in ora ad tutelam superi maris collocatam habuisse Augustum auctor est Suetonius. Sapis ex Apennino rapidissimè delabitur· ideoq; cũ imbres cadunt, agros finitimos haud mediocriter infestat. Cesenæ fermè muros alluens huc in mare defertur. Intus ad Aemiliam in primis Apennini collibus, qui vite, ficu, olea, cęterisq; fructiferis arboribus conferti sunt, prope Cesenam cœnobium est sumptuosum cum æde cœlitum reginæ, quam hîc D. Mariam Montanam nuncupant, sacra. Loco nomen est Mons Mauri à D. Mauro Cesenatium antistite, qui hîc sanctissimè vitam egit. Occidentem & Septentrionem spectat· estq; monachorum D. Benedicti habitatio. Sepulcrum in templo marmoreum peruetus sub ara D. Mauri cernitur cum hac inscriptiõe. SEIa T. F. Marcellina sibi & Vibennio Marcellino filio viua posuit. Quod voluit & potuit. Quod potuit & voluit. Longum est pedes senos, latum duos. In pauimento etiam ibidem hæc leguntur. BALNeum Aurelianum ex liberalitate Imp. Cæs. M. Aureli. Pel. Aug. Seruata indulgentia pecuniæ eius, quam Deus Aurelianus concesserat, facta vsurarum exactione· curante Statio Iuliano V. Curatore· resi· referat. Præterea in eodem pauimento hæc sunt. Templum PIETAtis: & vltrà: D. M. P. Crassinio Martinio militi Cohor. III. Prætoriæ, S. T. M. Sextilia Semphicia coniunx incomparabilis, coniugi suo charissimo dolens posuit· & libertus H. V. Crassinius. F. & ipse dolens curauit. Desunt etiam alia quædam propter confractum lapidem. Ex hoc loco amœna illa planities, de qua suprà diximus, inter Apenninum & Adriaticum mare versus occidentem magis magisq; se pandere conspicitur, frumenti aliorumq; fructuum mirè fertilis. Apennini quoque colles vitibus, oleis, ficubus, alijsq; fructiferis arboribus instar cultissimorum hortorum vndiq; conuestiti apparent. In ipsa mox Aemilia via iuxta pedem collis vrbs Cesena iacet. Eam sic Strabo b, Procopius c, Plinius in octaua regione, Ptolemæus in Togata Gallia nominant. In vita tamẽ Diui Mauri eius Episcopi, antiquitus Flauiam Curuam Papiam fuisse dictam legitur. Antoninus Curuam Cesenam vocat. A quo primùm condita sit non inueni. Ciuitas est admodum frequens· ideoq; superioribus annis Bernardinus Rubrius Parmensis ab Leone X. Pontif. Max. Romanulæ Præses, nimis angustè habitari animaduertens, eam initio ab occidente ad Septentrionem versus ducto augere instituit· adiectæq; parti latam fossam cum aggere circundedit, quò murus quoque transferri debebat. At illo dein ad Bononiensem præfecturam auocato, opus id est desertum· cuius absolutio magnam herclè fuisset habitura commendationem. Arx vrbi ex colle ad Austrum versus fortissima imminet à Friderico II. Imper. condita, quemadmodum d Collenutius memoriæ prodidit. Ea cum ipsa vrbe iungitur, mole intercedente, quæ maiori ex parte ruinis perijt· vbi etiam nunc ædicula quædam, in qua è fastigio frustum porcinæ carnis salitæ, nonnihil præcisum dependet. Id tota ciuitas ibi suspensum ait miraculi à D. Petro martyre editi memoriã· qui cũ D. Dominici ædificaret cœnobiũ, de hoc ipso carnis frusto per eleemosynã accepto nulla parte decrescente in operas tamdiu distribuit, donec monasterium esset absolutum. Cesenates Longobardorum temporibus in fide vrbis Romæ constanter hæsere. Insigni verò post multos

a. lib. 8.

b. lib. 5.

c. lib. 2. & 3. de bell. Goth.

d. lib. 4.

annos clade à Britonibus affecti sunt, quos Cardinalis Gebennēsis Gregorij XI. Pontif. legatus in Italiam adduxerat: etenim quòd illo hîc commorante cum aliquot cohortibus, propter immanitatem in oppidanos, multi ex ijs per tumultum erant cæsi, Cardinalis reliquam manum, vnaque alios milites per castellum in vrbem introduxit: qui ciuibus de improuiso ac inermibus oppressis, vrbem totam nullo planè aut sexus, aut ætatis adhibito discrimine cædibus maximis ac miserrimis impleuere: sic vt ea calamitate parum abesset quin omnino desolaretur, quemadmodum Blondus in historijs, itemque Platina ac alij plurimi scriptores tradunt. In potestatem dein Bononiensium venit: vnaque fuit ex ijs vrbibus, quæ per legatos Bononiæ super Carrotio solenniter in S. P. Q. Bononiensis nomen sacramentum dixere, post C. N. MCCLVI. anno: quanquam antea cum ab Antonio Tarentino vexaretur, à Bononiensibus defensa liberataque tum in eorum fidem potestatemque se dedidisset, vti à nobis in Bononiensium annalibus est perscriptum. Occupatam pòst anno à C.N. MCCXCII. dominatione Maghinardi Susenanij annales vrbis Bononiæ testantur. Deinde principatum eius Ordelaffi inuasere: post hos Malatestæ: qua ex gente postremus Malatesta Nouellus vrbem Ecclesiæ Romanæ condonauit. Ita sub imperio Pontificum Max. vsque ad Alexandri VI. tempora fuit: à quo Cæsari Borgiæ filio donata est. Ante Borgiam verò maxima ferme ciuium pars factionibus erat diuisa Tibertorum & Martinellorum: quæ mutuis inter se cædibus & bello tam diu crudelissimè sæuierunt, donec ambæ prorsus extinctæ, trāquillitatem vrbi parerent. Ita principatus Borgiæ pacem deinceps habuit. At Alexandro VI. Pontif. eius patre mortuo, cum exin Pontificum imperium redijsset, partes iterum surrexerunt aliæ, quæ se mutuò quoq; deleuere. Post hæc tādem perpetua trāquillitas secuta: quo statu nunc vrbis opes maxima indies incrementa sumunt. Copia rerū omniū ad vsum vitæ cūprimis abundat, ex qbus à Plinio [a] quoq; vina Cesenatia propter bonitatem memorantur. Incolas nobiles, ingenioq; ac opibus pollentes habet. Aedificijs etiam perhonestis cumpluribus exornata est: inter quæ magnificentissima bibliotheca Malatestæ Nouelli opus apud D. Francisci: quam pretiosis planè ac raris constare voluminibus paulo antè dixi. Extra Cesenā ad occasum versus, Aemiliam viam Sapis fluuius interrumpit: cuius transitus ponte lapideo coniungitur à Malatesta quoq; condito. Deinde secundum læuam eius amnis ad collem versus incedenti, conualles per quas flumē labitur, ipsiq; colles pulcherrimis cultissimisq; vitibus, quæ nobilia illa vina ferunt, conuestiti apparent. Occurrit hinc Forū Saracenum, quod ex finitimis agris cōmerciorum gratia negotiatores frequentare solent. Tum altiùs ad Apennini radices vrbs est Sarsina. Eā Strabo in Vmbris collocat, qui Liburnos & Siculos eiecerāt, ipsiq; pòst à Boijs Gallis pulsi sunt, vt Plinius in sexta regione, itē Cato Semproniusq; perhibent. De Sarsinatium auxilijs quæ cōtra Gallos ex Alpibus irruentes pro populo Rom. contraxerāt, Polybius [b] ita scribit. Post hos Vmbri & Sarsinates Apennini accolæ ad XX. mill. coacti. Volaterranus [c] Farsina dicendū non Sarsina cōtendit: vtitur cū antiquorū quorūdam lapidū in qbus sic ait scriptū apparuisse, tū Plinij quoq; auctoritate, qui in Vmbris sexta regione Farsinates referat: tota tn̄ aliorum scriptorū cohors Sarsinā constanter dixit. Origo hinc Plauto Comico poetæ fuit: quē in pistrino mercenaria opera victum sibi quæritare, quodq; vacui temporis dabatur, Comœdijs scribendis collocare solitum Eusebius auctor est. Mentionem eius

a. lib. 14. cap. 6.

b. lib. 2.

c. lib. 6. Com. Vrb.

Varro

Varro in libro de poëtis fecit huiusmodi:

Postquam est morte captus Plautus Comœdia luget,

Scena deserta est, deinde risus, lususq; iocusq;

Et numeri innumeriq; simul collachrymarunt: item: Si Musæ latinè loquerentur, Plautino sermone loquerentur. Sarsinæ quondam episcopus fuit Vicinus, Ligur, vir sanctissimus & miraculis clarus· cuius in Ecclesia cathedrali corpus iacet, etiamnum sanctitatem miraculorum documēto in obsessos à malis dæmonibus comprobans. Ager vrbis vite, olea, cæterisq; fructiferis arboribus abūdat· nec minus nunc quàm olim, vber est. Memoriam eius etiam vsurpat Silius. Diu imperio Malatestarum habita, demum ad Pontifices Max. cum Arimino Iulij temporibus peruenit· & à Leone X. pòst Alberto Pio Carpensi Comiti est donata· cui frater Leonellus sub quo nunc tranquilla manet, in principatu succesit. Episcopatui Sarsinæ castella subiacent XX. quem regionis tractum vnà cum ciuitate nunc vulgò Boibum vocant, tanquam Boium, seu Boiorum agrum. Vlterius secundum Sapin ad oppidum via fert D. Mariæ in balneo, dextræ amnis ripæ imminens, ita cognominatum ab aquarum medicatarum tam potu, quàm lotione ad multas infirmitates salubrium balneis, quæ hîc sunt, & in hanc sententiam à Facio commemorantur.

Ad pedem Alpium quendam in balneo vidi

Muro cincto, ac lapidibus in eo fixis,

Qui noctu alijs magno compendio sunt. Castellum est satis lautum. Non procul hinc fons Sapis in Alpium radicibus sequitur. Vallis per quam fluit, perpulchra est & colonis frequens: vicos habet plurimos, nominatimq; perhonestum D. Petri in balneo, mille P. ab oppido D. Mariæ. Quondam hæc tota vallis Comitum qui à Balneis & Iaciolo nominabantur, possessio fuit: at nunc ferè ditionis Florentinæ est. Comitum Guidonium qui nunc à Balneo Iacioloq; vocantur, illustrem genealogiam, quia nobis ad manus certo scripto venit, breuiter hîc referre operæpretium est visum. Otho Henrici Saxoniæ Ducis F. in Italiam veniens circa CMXXXVIII. à C. N. annū Imperator Augustus à Ioanne XII. Pontif. dictus Romæ, nepotem in comitatu ducebat Guidonē, moribus armisq; prestantem iuuenem. Eum Modianæ Romanulæq; Comitē plurima auctoritate addita creatum, abiēs in Italia reliquit. Ex coniuge is filios suscepit tres, Guidonem à se, Saxonem à patria, Flaminium ab regione qua considebat, denominatum· accitusq; Rauennatium precibus, eam in vrbem domicilio translato, Pater Patriæ dictus est. Hinc cum quidam ex eius nepotibus virgini stuprum per vim intulisset, popularium tumultu cum vniuersa familia cæsus, ex ea clade superstitem è liberis Guidet tum infantem etiam tunc habuit· qui adultus ætate, parētis sui suorumq; necis vindictam adeo crudeliter & sæuerè exercuit, vt Beuisanguis cognomentum adipisceretur. Florentiam deinde migrauit, ac filium ibi Guidonem Senem reliquit in patris memoriam ita dictum. Hic cum Otho IIII. Imper. in Italiam venisset, eum Florentiæ adijt· simulq; de sanguinis cognatione docens, propter egregiam indolem ac mores præclaros mirificè gratiam Imperatoris tenuit· qui Gualdradam Belinzoniam virginem perpudicam, vti experimento constiterat, vxorem illi adiunxit cum dote Clusentini tractus, oppidorum scilicet, Galeatæ, Popiorum, Bibienæ, Porciani, Prati veteris, Batifolis, & Romenæ. Filios ex Gualdrada sustulit Guido Senex Guilielmum, Rugerium, Guidonem quartū,

Romeum

Romeum & Tigrinum. Guilielmus Florentinis maximè charus fuit· filiosq; reliquit Guidonem Nouellum, Simonemq;. Rugerius ex coniuge Guidonē Guerram procreauit. Tigrino coniux Friderici regis filia Guidonem cognomento Tigrinettum, & Philippum peperit. Dux Tigrinus fuit exercitus Honorij Pontificis Max. aduersus Tancredum Guiscardum · Aletijq; & Montis Scaliosi Comitatum sibi acquisiuit. Guido Nouellus Gibellinorum Florentiæ caput fuit· ac ibidem decedens filios reliquit Rugerium & Manfredum. Guido Guerra Guelphorum erat princeps· Viterbinosq; ac Mutinenses & Regienses deuicit, cū dux legionum Clementis Pontif. Caroliq; Angolemensis esset. Florentiæ post C. N. MCCLXXXI. anno decessit, CCCXX. post Guidonem primum gentis auctorem. Nati ex eo Bandinus Aretinorum antistes, & Ghinulphus Romanulæ Comes. Simon filios procreauit Vgonem, Guidonemq; qui Caroli regis belli legatus in Sicilia fuit. Guido quartus Ricciardum & Petrum, Ricciardus Petrum, Guidonem, Carolum & Robertum· eorum postremus Franciscum, Guidonem Guerram alterum, & Nicolaum suscepit. Deinde cum Ricciardum Florentini ditione exuissent sua, Petrus ad Marchionem Ferrariæ concessit, Guido Mantuam ad Gonzagas, eosq; sibi affinitate iunxit, vnde Mantuana gens orta quæ à Balneis hodie nominatur· ex qua Camillus elegans & virtutibus exornatus adolescens prodijt. Robertus ad Sfortiam profectus est, Carolus ad Malatestas Ariminenses, paterq; Riciardus Innocentij VII. Pontif. tempore Mediolanum, vbi honorificè vixit, donec Guido Mantuæ fato concederet: eius enim intellecta morte Mantuam ipse migrauit, ibiq; reliquam exegit ætatem. Ioanni Francisco postea Roberti filio Mantuę cum Marchionibus summo in honore vitam degenti, præfectura cataphractorum equitum LX. peditum CCCC. à Sixto IIII. Pontif. data est· & propter operam Apostolico nomini egregiè nauatā, ab Innocentio VIII. Pontif. Mons Bellus, Ginestretum, Mons Tisi, Lucæum, & Petra Montisfeltrij oppida concessa. Idem etiam castella hæc in dotem habuit ab Ermelina Malatesta coniuge, Iaciolum, Fontem frigidum, Castanietum, Belnaldum, Petrellam, Merlorim, Vallemq; Pennæ. Filios Guidonem Guerram III. Nicolaum, & Rugerium reliquit· è quibus duo Guido Guerra cum Rugerio per proditionem à Pandulpho Malatesta trucidati sine liberis obiere, Nicolaus in paternam maternamq; hæreditatem iure successit, præfecturamq; LXX. cataphractorum equitum Leonis X. Clementisq; VII. Pontificum gessit· à quibus stipendiorum nomine Caietam, Montemq; Scudulum tulit. Vxorem habuit Syluiam Prosperi Columnæ neptem, primariam ac prudentem mulierem, ex qua Ioannem Franciscū secundum, & Fabricium sustulit filios, qui nunc maiorum exemplo magna cum laude militari studio gloriaq; clarent. Et Ioannes Franciscus equitum cataphractorum LXX. cohortem à Paulo III. Pontif. habuit, itemq; à Carolo V. Imper. in expeditione Algeriana peditum mille· præterea q; sub Octauio Farnesio Camertium regulo, Caroli V. Imper. bello contra Ioannē Fridericum Saxoniæ Ducem & Lantgrauium Hassiæ Lutheranorum capita ordines quoq; duxit. Hæc hactenus. Nunc vt ad institutum tandem reuertamur, supra vallem de qua commemorauimus, oppidum apparet Saianum, in ditione illustris Malatestarum gentis· ex qua Rambertus Princeps cum litteris egregiè eruditus, tum ingeniorum mirificus obseruator ac alter fere Mæcenas non pridem anno à C. N. MDXXXIIII. ætatis suæ L. decessit, filio virtutum paternarum hærede relicto, qui militaris co-

hortis præfecturã à Venetis habet. Dehinc in ora post Sapis ostium sylua nobilis pinea, vulgò Pignedam vocant· cuius mentionem Paulus Diaconus *a* facit, Pinetum nominans, cum Odoacrem Herulorum regem à Theodorico Ostrogothorum Rauennæ obsessum scribit. A Facio *b* quoque commemoratur in hanc sententiam:

a. lib. 16.
b. lib. 3. Cant. 2.

Ea via quæ videbatur breuior
Per Pinetum proficiscebamur Ferrariam,
Vbi aquila candida nidum collocauit.

Nemus est vastissimum, pinis miræ altitudinis frequens. Extra Pinetum Candiani amnis nunc paludis exiguum ostium sequitur. Ante DCCC. ferme vel CM. annos in hoc stagnum Sapis qui nunc octo P. M. abest illabebatur, portumq; peropportunum ac tutissimum efficiebat auctore Blondo· circa quem Cæsar Augustus ad tutelam superi maris tenebat classem, vt Suetonius Tacitusq; *c* prodidere. Turris hîc Pharea tũ quoque fuit, cuius vsus inquit Plinius *d*, nocturno nautarum cursui ignem ostendere ad prænuntianda vada, portusq; introitum. Olim preterea cum locus ob celebritatem portus valde frequentaretur, ædificia hîc extrui cœpta· quę pòst etiam mœnibus septa munitaq; formam honesti oppidi effecere. Nomen illi à classe Romana quæ hîc consistere solebat vti diximus, inditum Classis: meminitque eius Spartianus in Didij Iuliani vita, Classem Rauennatẽ à Septimio Seuero occupatam inquiens· itemq; Paulus *e* Diaconus cum alijs in locis, tum vbi *f* à Spoletino Duce Feroaldo oppugnatam dicit· insuper & Agathius *g* in hæc verba scribens: Aligernus ad Classem castellum in Rauennati agro situm, vbi Narsetem morari didicerat, venit. Blondus *h* à Luitprando Longobardorum rege per proditionem captam ac direptam perhibet: ex quo tempore desolari cœpta, nunc tam planè interijt, vt præter D. Appollinaris ædem nulla ædificiorum vestigia supersint. Fanum id cumprimis est sumptuosum, marmoreq; & alijs nobiliũ lapidum generibus adeo deornatum, vt Italiæ vniuersæ cuiusuis pretium exæquare herclè possit. In longum pedes CXXX. in latum LXXXV. in altum LXVIII. complet· fenestris LVI. nunc maiori ex parte obturatis. Porticatione constat triplici, nempe gemino columnarum ex pretiosissimo marmore varij coloris, ordine: parietes toti marmoreis intecti crustis· medij tamen opere tessellato vti & pauimentum, cum emblematis facti. In introitu vtrinq; sena monumenta conspiciuntur ex candido marmore ingentia, sed arte perrudi elaborata, quibus Diuorum Archiepiscoporum duodecim ossa continentur. Sunt etiam in hoc fano D. Apollinaris primi Rauennatium Archiepiscopi ossa sanctissima, quæ sub imperio Friderici Aenobarbi, iussu Alexandri III. Pontif. Max. ab Ildebrando inuenta scriptum quoddam antiquum perhibet. Conditum à Iustiniano Imp. Iustini primi nepote, DXXXIIII. post C. N. anno, regniq; Iustiniani XXIX. nos ipsa in æde litteris expressum legimus. Sed id verum esse haud posse videtur, quando Iustinianum DXXVIII. anno post Christum natum ad imperium accessisse primùm, annis verò XXXVIII. rerum potitum constat. vnde nequaquam conuenit opus hoc anno eius Imperij XXIX. factum, cum is in DLVI. post C. N. incidat. Blondus à Theodorico primo Ostrogothorum rege scribit ædificatum: quod nos æquè veritatem habere non posse arbitramur: nam si XXIX. regni Iustiniani annum spectemus, eum Theodoricus nequaquam attigit· cum sub finem imperij Iustini primi, vel sanè Iustiniani initium excesserit. Idem verò Blondus

c. lib. 4.
d. lib. 36. cap. 12.
e. lib. 3. histor. Goth.
f. lib. 6. histor. Goth.
g. lib. 1. de bell. Goth.
h. lib. 10. hist.

dus *a* in hiſtorijs aliter tradit fundatum à Narſete, ac eius pecunia deornatum, adiecto etiam ſumptuoſiſsimo cœnobio: illaque inter Italiæ ſplendidiſsima fuiſſe opera: quo ſanè apparet ipſum ſibi Blondum aduerſari, aliterque in hiſtorijs, aliter in Italia ſcribere. Verumenimuero noſtra hæc eſt ſententia vtcumq; ſit, Iuſtiniani temporibus hæc ſaltem ædificata vel Narſete, vel quouis tandem alio auctore cenſendum. Multa iam hîc antiquitatis monumenta, veluti marmora cum elogijs, ſepulcraq; cum elegantibus epitaphijs, quæ ſigillatim à Deſiderio Spreco in libris de vrbe Rauenna, nec non à Ioanne Petro Ferretto Milenſi Epiſcopo deſcripta ſunt, ideoque à nobis omittuntur. Non poſſum equidem non maiorem in modum mirari, quì acciderit, vt hoc in loco vbi oppidum cum portu pharoque fuit, nullum prope nunc ædificiorum appareat veſtigium, ſed omnia ſint arenoſa, exauctaque mari, quod non modico priùs interuallo aberat: quamobrem etiam Sapis aliò curſum ad mare deflexit. Sed & ſigna vix aliqua ſuperſunt ipſius in hac palude Candiana portus: in quam modici torrentes Aueſa Beuanusque deferuntur. Non procul eo loco vbi Claſsis extitit, veſtigia cernuntur oppidi Ceſareæ, quod à Blondo *b* memoratur, Longinum Exarchum quum de Longebardorum in Italiam aduentu nuntiatum fuiſſet, caſtellum inter Claſſem & Rauennam muniuiſſe perhibente. Vicina igitur hæc tria inter ſe oppida fuere perpetuæ propemodum ciuitatis inſtar. Cæſareæ portam quæ ad mediterranea ſpectabat, immunitam antea Longinus alta foſſa valloque ſepſit: collocatis ibi ad vrbis tutelam præſidijs Thracum militum, & aliquot item Italorum. Mihi oppidi huius ſitum intentiùs conſideranti, ſermone cum venerabilibus monachis cœnobij Claſsienſis vti locorum gnaris habito, ab ijs Cæſareę locus demonſtratus eſt, vbi nunc Fanum D. Mariæ Porticariæ, tribus à Claſſe paſs. mill. quãobrem tria hæc oppida circa portũ fuiſſe ſita conijcio forma ſemicirculari, Claſſem orientali parte ad primum oſtij fauciumque cornu, Cæſaream in medio quà meridies, Rauennam circa finem ad occaſum: vt Septentrionale latus mare teneret, oppida ipſa vnius continuæque ciuitatis tractu complecti viderentur: ſicut & Blondus ſcribit, & poſt eum Ioannes Petrus Ferrettus: cui equidem, poſtquam nemo planè diligentius hæc inueſtigauit, aut plura humano ſtudio reperit, vti copioſæ eius hiſtoriæ latinæ de rebus vrbis ſuæ Rauennæ comprobant, meritò accedendum nobis exiſtimamus, tanquam rectè exacteque ſcribenti: cum etiam rudera fruſtaque confractorum laterum ac marmorum, item ruinæ veſtigiaque nobilium operum templorumque ſemirutorum, quæ olim inhabitata, magniſque honoribus culta exiſtimare oportet, nunc paſsim hoc ſitu apparentia, ſed incultis nunc agris præcipueque à D. Apollinaris vſque ad Rauennam ſpatio millium trium, magno ad veritatem argumento ſint. Decætero relicta ora intus in Aemilia via quam torrens interrumpit Aueſa, oppidum eſt Forumpompilij, ſic Plinio dictum, aut abſque m, littera Popilij, non autem Populi, vt in corruptis eius codicibus legitur, recteque à Barbaro in caſtigationibus eſt notatum. Conuincit hoc etiam ratio, quoniam olim loca quædam vbi forum agere ſolebant populi Rom. magiſtratus, fori appellationem cum alicuius eorum qui aut inſtituiſſet, aut agere ibi conſueuiſſet, nomine retinuiſſe conſtat. Ita hoc oppidum non à populo, ſed à Pompilio aliquo Romano denominatum eſt: quo de certius tamen nihil tradi poteſt: ſiquidem ex hiſtoria Liuiana plures fuiſſe Pompilios intelligimus. Quondam hoc oppidum vſu Eccleſiæ Romanæ ciuitas fuit:

a. lib. 7. hiſtoria.

b. lib. 8. hiſtoria.

vnumq; ex quatuor Foris à Plinio in Aemilia memoratis: sed anno post C. N. DCC. Pontificatum Max. Vitaliano gerente, pridie Paschatis quum oppidani ad templum conuenissent, Episcopoque suo sacris in olei consecratione operanti adessent, à Grimoaldo Longobardorum rege dolo captum, ac trucidatis maribus fœminisq; omnibus direptum, dein etiam æquatum solo inuenimus· quippe id apertè Paulus Diaconus [a] cum Blondo Sabellicoque prodidit. Instauratum dein à Foroliuiensibus, iterùm ab Aegydio Carila Hispano Cardinale, totius Italiæ legato Maximi Pontificis, qui tunc Auinioni sedem habebat, excisum euersumque est· adeo vt & aratrum solo induceret, ac salem insereret, anno nempe post C. N. MCCCLXX. Episcopali sede in Forum Truintinorum translata. Post vicesimum verò annum à Sinibaldo Ordelaffo Foroliuiensium Principe reædificatum ea qua nunc est honesti castelli forma, arcemque insignem dein additam legitur. Iacet in ipsa Aemilia via, peramœnis campis, frumentique ac glasti abundantia copiosis vndique circumfusum· vnde fructus colonis vberrimi. Rosillum antistitem virum sanctissimum ingentibusque miraculis clarum circa D. Mercurialis Foroliuiensium Episcopi tempora habuit· cuius etiam nomen inter Diuos stat, ossaque apud Forumliuij in D. Luciæ delubro seruantur: ad quem locum vsque dioecesin Foripompilij quondam aiunt pertinuisse· quæ tota memoriam sanctitatis eius singularem adhuc retinet, multis illius nomini aris templisque dedicatis, cum Abbatia ipso in oppido, vbi & priùs monachorum fuit cœnobium. Forum Pompilij ortu Antonellus Armutius illustrauit, ex homine rusticano primùm eques, deindeque paulatim ob ingenium summum ac robur corporis per gradus munerum militarium ad Præfecturam equitatus Pontificij euectus, præmiorumque loco oppidis D. Mauri & Talamellarum donatus, vti à Iacobo Volaterrano Cardinale in Commentarijs perscribitur. Successores simul Principatus, simul studij militaris reliquit Meleagrum & Brunorium filios, virtute sibi haudquaquam impares· quamobrem existimatione apud Ecclesiam & Venetos summa fuere· magnoque herclè sui desiderio relicto nuper excesserunt vita. Dein ad læuam Aemiliæ viæ M D. pass. à Foro Pompilij ciuitas in colle est Bretinorium, Plinio Forum Truintinorum vt Volaterranus ait nobisque etiam probatur, dicta. Tumulus in quo posita est, vndique vitibus, oleis, ficubus, alijsque fructiferis arboribus ingenti amœnitate ac elegantia conuestitur· vinaque nobilia cum optimis fructibus hi colles ferunt. Vrbi arx imminet munitissima, Friderici alterius Imper. Aug. opus, vt Collenutius [b] auctor est. Forum Truintinorum ciuitas effecta translato huc Fori Pompilij Episcopo ab Aegydio Carila Hispano Cardinale, cum Italiæ legatus esset, post C. N. MCCCLXX. anno, iam paulo antè diximus. Vrbs est cœli salubritate mira· proindeque ferax ingeniorum: vnde fit vt tranquillitate diu vti nequeat, quod nos in processu aliqua ex parte demonstrabimus. Propter aëris quoque præstantiam ac loci amœnitatem Fridericus Aenobarbus Imper. pace cum Alexandro III. Pontif. Venetijs composita huc profectus, cum oppidum retinere instituisset, rogatu Alexandri Ecclesiæ tandem restituit, vti in eo Pontifice tradit Platina. Dehinc in Foroliuiensium ditionem venit, itemque Malatestarum· & à Malatesta Nouello eius gentis vltimo Ecclesiæ restitutum, cuius in potestate ad Alexandrum VI. Pontif. vsque mansit· is Cæsari Borgiæ filio condonauit. Post Alexandri excessum factionibus cœpit laborare Saxeorum & Zatulorum, quæ

a. lib. 5. hist. Longobard.

b. lib. 4. hist. Reg.

quæ totam ferè ciuitatem in partibus trahebant· ideoq; frequenter armis depugnantes, intestino bello, cędibus, direptionibus, ædiumq; deiectionibus lõgè acerbiùs quam infensissimi hostes externi potuissent grassatæ, mutuo se tandem deleuerunt. Nunc ditione Leonelli Pij Carpensis Comitis trãquillè habetur· cui post fratris Alberti mortem superioribus annis à Clemente VII. Pontif. imperium vrbis concessum. Mentionem eius facit Dantes in Purgatorio *a* hac sententia: *a. Can. 14.*

O Bretinorium cur non effugis?

Postquam deiectus huc est tuus populus,

Multæq; gentes ideo quòd malæ non sint. Et Landinus ad hunc locum scribit, Bretinorium vrbem esse Romanulæ splendidam, in monte supra Forum Liuij sitam, incolarum Guidonis à Prata (id villæ nomen est intra Fauentiam & Rauennam) ac eius gentilium, aliarumq; familiarum insigni liberalitatis æmulatione inclytum: inter quos persæpe cõtentiones oriebantur, quũ aduenis in vrbẽ accedentibus, eos hospitio habere suo quisq; præ cęteris annitebatur: qua de causa columnã in foro statuêre cum annulis patrum familiarum totius vrbis numero æqualibus· & cuiq; suo attributo, ad quem fortè hospes deligasset equum, ab eius domino mox abductus domũ, humanissimè ac honorificè habebatur. Hinc tum meridionali latere descendẽti, sub colle ad Auesam torrentẽ, duobus à Foro Truintinorum millibus oppidum apparet Polenta, magnificæ gentis Polentanæ olim Rauennæ Principum origine celebre. Mihi Blondus in Italia sua magno errore prodidisse videtur, hoc in loco Saul Iudæum, Stiliconis qui Honorij Imper. Legatus erat, imperio fungentẽ, cum copijs ab Alarico Visigothorũ regẽ cæsum· quoniam id ad Pollentiam in Lepontijs, quæ super Astam est accidit, vti etiam Claudianus apertè probat inquiens: nec plus Pollentia rebus Contulit Ausonijs, aut mœnia vindicis Astæ· prætereaq; ratio profectionis Alarici docet· qui cum in Galliam vlteriorem haberet iter, cuius portionem incolendam acceperat, equidem his in locis non hæsisse meritò existimari potest. In ora deinceps à Portu Candiano Classisque vti prædictum est, ostium Bedesis amnis, quem Plinius Besedum vocat, portũ Rauennatem creantis, quo de postea scribemus. Sequitur antiquissima ciuitas Rauenna, Catoni, Straboni, Plinio, Liuio, Appiano *a*, Melæ, Agathio, Tacito *b*, Antonino ac Ptolemæo sic dicta, itemque Silio *c* his versibus: Quique graui remo limosis segniter vndis Lenta paludosæ proscindunt stagna Rauennæ. Quo tempore, quoque auctore sit condita, diuersè proditum inuenitur. Primùm omniũ (sic aliqui memorant) à Tubale scriptũ est CCXXV. annis post vniuersale diluuium in has partes septem ex Armenia Duces venisse, totidemque fundauisse vrbes· inter cæteras Ianiculam in colle, postea dicto Ianiculum ad Albulam, qui nunc Tiberis· aliam haud procul à Pado in litore maris quod Adriaticum deinde vocatum, eamque dixisse Nauennam, quòd eò nauibus delati fuissent· cæterùm eius vocis prima littera mutata, Rauennam deinde nuncupatam. Riccobaldus conditam Rauennam ait Heberi temporibus, qui Noë trinepos fuit, annis CCCCLXXX. post diluuiũ, ante Romam conditam MDCCXLV. & Christi Seruatoris natalem MMCCCCXCVII. Iacobus Voraginensis ad Nemrothi gygantis filios huc à patre missos vrbis primordia refert, Nauennámque ab ijs appellatam ait, propter nauium memoriam quibus huc appulerant. Aliter Carinus à Pentapoli Troiano conditam vult, de-

a. lib. 3. 5.
b. lib. 1. 4. 13. 17. hist.
c. lib. 8.

nominatamq; prius ab ipso Pentapolin, simulq; vrbium quinq; vicinarum imperio præpositam. Hæc illi: quæ nos erudito lectori vel omnia, vel aliqua, vel nulla pro arbitrio damus credenda. Strabo [a] auctor est Rauennam Thessalos ædificasse, posteà verò Sabinorum ditione habitam: quod & Plinius, itemq; Cato Rauennates stirpem Sabinorum vocans comprobant. Strabo commutationis eius rationem adijcit, Thessalos primos vrbis colonos quum Thuscorum iniurijs vexarentur, Vmbros vltrò acciuisse, domumq; reuertentes, ijs oppidū reliquisse incolendum: quos etiam tum ætate sua Rauennam tenuisse ait. Hac quoq; de causa quēadmodū in Vmbria Picenoq; diximus, idem Strabo cum alijs quibusdā scriptoribus Rauēnam Vmbris attribuit. Proinde Sabinorum eam oppidum & stirpem appellauere alij, Vmbrisq; item adiecere, tam ꝙ Vmbri huc vnà cum Sabinis venerint, quàm ꝙ Sabini etiam Vmbris annumerentur. A Ptolemæo in Boijs collocatur, qm̄ vti diximus, illa gens tractū vniuersum inter Rubiconem & extremos Regiensis agri fines tenuit. Vrbs equidem est antiquissima, sicut etiam sigilli eius inscriptio testatur huiusmodi: Vrbis antiquæ sigillum sume Rauennæ. Situm eius vt ætate sua fuit in hāc sententiam cōmemorauit Strabo. In paludibus ait positam, ædificijsq; ligneis extructā totam, aquis passim intercurrentibus: quapropter pōtibus ac lēbis peragrabatur. Maris auctu nō mediocriter inundari solebat: ideoque hinc fluctibus, inde amnibus accedētibus, cœni lutiq; sordes eluebantur, vnde summa cœli salubritas erat. Idq; huic vrbi & in Aegypto Alexandriæ tantùm accidisse dicit: nimirū vt palustribus in locis aërem haberēt innoxiū. De vitibus etiā mirabile refert, eas hîc in paludibus creari, celerrimeq; perfici, & fructū vberrimum ferre: sed post quartū quintūmue annum perire solere. Sic Strabo. Verumenimuero post illius tempora, vel potius nō pridem annis quinquaginta superioribus adeo hæ paludes exsiccatæ sunt, vt nunc vndiq; patentes & fructiferi campi appareant, frumēti mira vbertate fœcundi, quēadmodum in tēpore docebimus.

[b] Vinum Rauennate Martialis haud insulsè vituperat his versibus [b]: Sit cisterna mihi quàm vinea malo Rauennæ, Cum possim multo vendere pluris aquam. Idē verò Rauennates asparagos commendat, inquiens: Mollis in æquorea quæ creuit spina Rauenna, Non erit incultis gratior asparagis. Eosdem quoque laudat Plinius. De ranis etiam Rauennatibus ita Martialis:

Cum comparata rictibus tuis, ora
Niliacus habeat crocodilus angusta,
Meliusq; ranæ garriant Rauennates.

Plinius [c] optimi saporis rhombum haberi Rauennæ captum tradit. Vrbi ipsi vel sine mœnibus adhuc, vel ijs collapsis, Tiberius Imp. German. muros dedit: vti in Aurea porta vel aliter etiam Spetiosa dicta, litteris inscriptū legitur: quæ lapide perpulchro constat, & iniuria temporū tota ferè terra operta, nuper repurgata est, vt splendor operis artificiumq; summū nunc oculis percipiatur. Rauennā à Galla Placidia Arcadij & Honorij Impp. sorore amplificatam, itemq; à Valentiniano secundo ac Tiberio Gallæ Placidiæ filio, qui & plurimùm auxit, & muros refecit, Blondus [d] auctor est. Eandem vrbem Ostrogothorum reges mirificè exornarunt: maximè Theodoricus, Italiæ, Siciliæ, Dalmatiæ, Vngariæ, Germaniæ Galliæque magnæ partis imperium tenens: qui hîc annis octo & XXX. consedit, regiasque ac templa sumptuosissima condidit, vti in processu demonstrabitur. Fana vrbis

[a] lib. 5.
[b] lib. 3.
[c] lib. 9. cap. 54.
[d] lib. 3. historia.

na vrbis nobilissima complura sunt: imprimis archiepiscopale, splendidum, eximiũ ac sumptuosum mehercules opus, quatuor columnarũ ex pretiosissimo marmore ordinibus constans: in quo priusq̃ vrbs à Gallis diriperetur, vti postea commemorabimus, ditissimus super maximam aram tholus cernebatur, quatuor pretiosis columnis innitens, puro cõtectus argento cũ zophoris & fastigiorum sigillis elegantissimis, rarum profecto opus ac immensi pretij: siquidẽ XXXVI. Mill. aureorum nummûm sumptu ab Archiepiscopo quodam fuerat extructum. Id Vascones Ludouici XII. Franciæ regis milites spoliauere M D X I I. anno post C. N. tertio Paschatis die. In sacelli maioris hemisphærio depicti, seu opere græcanico effigiati cernuntur illi sancti antistites, qui columbæ supra caput apparentis indicio Rauennates Archiepiscopi fuere creati, súntque D. Adericus, Eleucadius, Calocerus, Martianus, Proculus, Probus, Datus, Liberius, Agapitus, Marcellinus, & Seuerus. Deinde sacratum D. Vitalis templum est, forma rotunda constructũ: cuius summa testudo pretiosissimis columnis sustinetur, quondam opere tessellato vnà cum arcubus qui circà sunt, elaborata. Parietes etiam huius fani marmoreis erant conuestiti crustis: & pauimentum opere tessellato cum emblematis compositum vti ex ijs operum partibus quę nunc supersunt, intelligitur. Quatuor mirificę nobilitatis columnæ cœlũ summæ aræ sustinent: ex quibus vna tantæ raritatis, propemodum vt omnia pretiosorum lapidum gemmarumúe genera, veluti porphyritidis, ophitis, granati, iaspidis rubentis viridisque ac citrini aliorumque colorum, item achatæ, rubini, calcedonij, similiumq; cæterorum in se contineat: cui vix aliam inueniri vsquam posse parem hercle arbitror. Equidem affirmare hoc verè queo, mihi nec in Italia, nec alijs in terris ęquè pretiosam esse visam, si modo rationem & magnitudinis, & lapidum gemmarumq; ex quibus constat rectè ineamus. Iuxta templum hoc nõ procul ædes est alia ditissima Diuis Geruasio Protasioq; à Galla Placidia constituta, marmore incrustata tota cælataq;, cum pauimẽto tessellato: maximæ profectò artis ac industriæ, maximiq; sumptus opus. In eius ingressu peramplo bina conspiciuntur ex candido marmore sepulcra rusticano opere facta: quorum vnum ad dextram, alterum ad læuam est: ijsq; nutricem ac nutritium liberorum Gallæ conditos aiunt. Medio dein ipsius ædis, quæ formam quadratam exactam obtinet, duo sunt alia monumenta item ex candido marmore summo artificio perfecta, dextra vnum, læua alterum, quibus duos Gallæ filios contineri ferunt: alio verò latere qui frontem facit, super aram tymbus stat ingens pretiosissimi marmoris, opereque mirabili elaboratus, in quo ipsius Gallæ ossa sunt condita. Merito etiam inter res admirandas huius vrbis annumerari debent columnæ nouem marmoreæ, quibus ædis D. Mariæ parietes innituntur: inter quas duæ apparent è regione collocatæ, rubenti candidoque colore natiuo tam excellenti, vt ingentem admirationem habeant. De capitulis quæ sustinent artificiosissimis non loquar. In medio cuiusque mas totus exactissimè est elaboratus, & à cortice mirabili artificio prorsus abscissus: cuius exemplum alibi nobis equidem haud est visum. D. Apollinaris noui fanum, quod olim hîc Diuo Martino in cœlo aureo vti vocabant, erat sacrum, inter nobilia quoque locum sibi vendicat. Id splendidissimè Theodoricus Ostrogothorum rex ædificauit: & columnarum pretiosi marmoris quas Bizantio adferri curauerat, ordinibus binis, itemque alio nobili marmore plurimo

tum ab Roma, tum ex alijs partibus allato exornauit. Præterea D. Ioannis Euangelistæ templum est augustissimum, à Galla Placidia Honorij Arcadijq; Impp. sorore conditum: in cuius testudine causa ædificationis expressa legitur, memoriam instar antiquissimorum annalium primordij continens, ædem ab ipso Apostolo D. Ioanne consecratam mirabiliter XI. Cal. Martij: quocirca etiam nunc ad hæc delubra maximus illa ipsa die populi cōcursus fit. In fornice testudinis opere græcanico effícti sunt illi Imperatores, qui de prosapia conditricis Gallæ fuere. Multa deniq; vetusta splendidaq; hîc videre templa est, cum eximijs antiquitatis monumentis magno numero, quæ prætermittimus. Aliorum ædificiorum veterum exigua prorsus vestigia supersunt: ad portam tamen auream modica cuiusdam operis pars ex veteri marmore conspicitur, quam de Theodorici magnificentissima regia restare fama est. Desolatis etiam his in locis quæ nunc arantur, fragmenta marmorum passim & lateris cocti apparent, haud secus ac si in terram hanc nigrā, colorisq; instar bituminis, opere ac studio fuerint sata: quo conijcitur ędificia quondam hîc extitisse multa. Præclari aquæductus à Theodorico refecti instauratique auctore Blondo *a*, nullum nunc signum apparet: vti neque eximiæ turris Curiæ, nec amphitheatri eiusdem Theodorici operum. Fuit etiam Rauennæ quondam equestris statua ex ære, quæ Caroli Magni temporibus Ticinum est delata. Regem solis vocant, cuius in Ticino mentionem faciemus ampliorem. Alia quæ hîc sunt antiquitatis monumēta, veluti sepulcra, tymbi, marmora cum epitaphijs, non possent nisi longissimè commemorari: proindeque commodiùs apud Desiderium *b* Spretum, à quo descripta sunt legentur. Sed & his temporibus Rauennæ nobilia conspiciuntur ædificia permulta: præterq; cætera Diuæ Mariæ in porticu sumptuosissimum cœnobium, canonicorum familię Frisonarianæ regularium habitatio: Dantis etiam Aldigerij Florentini excellentis poëtæ sepulcrum, quod Bernardus Bembus ordinis patritij Venetus, vir & prudens, & literatus, quum vrbis ab Senatu Veneto Præturam obtineret, perhonorificè instaurauit. Rauennam imperio Romano constanter adhæsisse, donec ab Odoacre Herulorum rege subigeretur, inuenimus: quem cum postea debellatum captumque Leoni Imperatori Theodoricus rex Ostrogothorū dedidisset, ipse ille sibi vrbis imperium arripuit: quo dein Ostrogothi LXXII. annis sunt potiti, donec à Narsete Iustiniani Imper. præfecto deuicti pulsiq;, quemadmodum Procopius & Agathius in Gothici belli historijs, itemq; Blondus *c* cum Sabellico memoriæ prodiderunt. Gothis eiectis Exarchorum magistratus quos Bizantio mittebant Imperatores, hîc incepit. Omnium primus fuit Longinus à Iustiniano missus anno post C. N. DLVII. quemadmodum in regionis principio diximus. Etsi verò tempus conditi primùm Exarchatus in diuersum auctores trahant, maximè Volaterranus, alibi *d* DLVII. annum à C. N. alibi *e* DCXX. assignans: ego tamen primordia Exarchorum omnino ad DLVII. referri oportere censeo. Legimus enim Iustino successisse Iustinianum: quo regnante vel ab ipso, vel à Narsete Classiensis ædes anno post C. N. DXXXIIII. condita: Narseti porrò post deuictos Gothos cæsumq; Totilam gentis regem apud Calium, Longinus primus Exarchus est suffectus: vt id DCXX. anno contigisse nullo modo potuerit, cū is in Heraclij regnū incidat, ante quē à multis alijs Imperatoribus Exarchos fuisse missos, omnes sigillatim cōmemorādo docebimus. Durauit hîc magistratus in Italia CLXXV. annis

a.lib.3. hist.

b.lib.3.

c.lib.7. hist.

d.lib.23. c.v.

e.lib.4. c.v.

vsq; ad

vsq; ad Leonem tertiũ Imper. vti cum Blondus tradit, tum exactè supputata ratione temporum intelligitur. Alij tamen & hîc variant: nam annos CLXX. tantùm numerauit Platina, Volaterranus quatuor addidit· cæterùm nobis sententia prior magis probatur· quam etiam recta collectione horum temporum ex Lucido verã deprehendimus. Tot itaq; anni sub his effluxere Exarchis, vti è scriptorum monumentis hausimus. Primum Iustinianus primus Imper. Longinum misit, qui Roma cæterisq; locis Italię spretis, perpetuò Rauennæ consedit. Huic Mauritius Imper. Smaragdum suffecit· illiq; Romanum & Gallinicum: quibus etiã reuocatis, Smaragdo magistratus redditus. Phocas deinde Ioannem Lemigium Thracem creauit, Heraclius Eleutherium Constantinopolitanum patritiũ cum Theodoro Caliopa, Constantinus Olympium cubicularium, eoq; reuocato Theodorum quem modo nominauimus, Caliopam. Iustinianus secũdus Ioãnem Platynam, Tiberiũ Abismarem, Theophilatium cubicularium misit, & Ioannem Tizocopam postq̃ in Imperium restitutus fuerat, Leo tertius Paulum Patritium & Eutichium · vt omnium Exarchorum numerus senûm denûm fuerit· qui Imperatorum nomine vsque ad Leonem tertium annis CLXXV. vti diximus Rauennæ gubernationem tenuere. Intercidit igitur Exarchatus circa DCCXXXII. à C. N. annum, quo Rauennam Aistulphus Longobardorum rex cepit. Is vrbem postea bello Pipini Franciæ regis coactus Ecclesiæ Romanæ tradidit cum Exarchatu toto, qui hæc oppida locaq; continebat, Cæsaream, Ariminum, Cesenam, Forum Liuij, Forum Pompilij, Fauentinos, Forum Cornelij, Bononiam, agrum Mutinẽsem cuius oppidum semirutum iacebat, Regium Lepidi, Parmam & Placentiam· addiditq;, Agnellus Brinte prope Bononiam, vbi nunc Castellum Britti est, item Ceruiam, Comaclum, & Classem· vt initium Satrapiæ Arimini esset, indeq; ad Placentinorum & Ticinensium fines longitudine extenderetur· latitudine verò inter Apeninum & Veronenses Vicentinasq; paludes & Adriaticum mare pateret. Ita Rauennæ imperio cessione Aistulphi ad Ecclesiam deuoluto, Pontifex Max. id vnà cum Exarchatu Leoni XLI. vrbis Archiepiscopo, item Iuliano, Petro, ac Vitaliano Tribunis concessit, vt auctor est Blõdus [a]. Deinde cum Aistulphus eiusq; successor Desiderius post discessum Pipini ex Italia, pactorũ fide spreta Exarchatum rursus occupauissent, eaq; de causa debellato Caroli Magni armis Desiderio iterum is ad Pontifices redijsset, eorum postea viribus, itemq; Imperatorum deficientibus, cum cæteris Italiæ vrbibus, quæ sibi libertatem passim arripiebãt, & populari dominatione sua se potestate moderabãtur, idẽ exemplum secuti Rauẽnates sunt. Primus ad vrbis gubernationẽ à populo Capitaneus est creatus Petrus Trauersarius, ingenij animiq; magni homo· qui vrbem in fide Pontificis Max. contra Fridericum secundũ illius hostem tota vita conseruauit. Mẽtionem eius in Purgatorio [b] facit Dantes hac sententia: Vbi bonus est Licius & Henricus Manardus, Petrus Trauersarius & Guido Carpenianus. Eo mortuo nequicquam se diebus aliquot tuente filio, Fridericus vrbe potitus est · cuius deinde cæsis ad Parmam copijs, Rauenna cæteræque Romanulæ ciuitates excepto Arimino rursus in Ecclesiæ ac Bononiensium ditionem rediere· missique legati Bononiam anno à C. N. MCCL. qui Senatui Pop. Q. B. dixere sacramentum. Ita Bononienses exinde Rauennam tenuere, donec eorum opes ciuilibus contentionibus Lambertatiorum & Geremeiorum labefactatæ ruere cœperunt: nam per eam occasionem Trauersariorum etiam apud Rauennates & Polentanorum surrexere partes · quæ cum diu

inter se

a. lib. 11. historia.

b. Can. 14.

inter se crudelissimè dimicassent, tandem eiectis Trauersarijs, victoribusq; Polentanis, ex ea gente Ostasius summi animi ingenijq; vir principatum vrbis arripuit. Is decedens filios reliquit Bernardinum, Pandulphum, & Lambertum: è quibus in dominatu successit Bernardinus: illum Guido secutus est, qui Bernardinum secúdum & Ostasium secundum genuit, quem postea mẽte captum quamdiu vixit filij custodia septum tenuere. Dominationem Bernardinus exercuit: eoq; defuncto frater Ostasius, qui liberos habuit Opizonem, Aldobrandinum, Azonem & Petrum. Ex ijs Opizoni filius successit Ostasius tertius, homo fatuus stolidæq; mentis: qua de causa Veneti tum quia Rauennates ita postulabãt, Iacobum Antonium Marcellum singularis prudentię virum ad vrbis administrationem misêre: post cuius aduentum Ostasius vnà cum vxore Venetias profectus, indeq; in Cretã missus est: vbi cum è vita decessisset, Veneti Rauennam suo sibi iure habere cœperunt. In hoc igitur Ostasio nobilis Polentanorum stirps defecit, quæ CXL. annis Rauennæ principatum initio per tyrannidem raptum, posteaq; à C.N.MCCCCXLI: anno Vicariorum Ecclesiæ Romanæ titulo confirmatum tenuit. Veneti postquam in possessionem venêre vrbis, cum vti malè cultum vicum, & propter ędificiorum ruinas, & propter colonorum raritatem accepissent, eam instaurare cœperunt: vnde & operibus, & populi frequentia dein honestæ ciuitatis forma redijt. Imperium illi vsq; ad MDIX. post C.N. annum habuere, quo cæsus eorum ad Ripaltam exercitus bello Ludouici XII. Franciæ regis: perque id momentum Ecclesiæ Romanæ cum Ceruia reddita Rauenna est. Pontificum exinde tranquilla possessio fuit vsq; ad MDXXVII. à C.N. annum, quando Clemente VII. Pontif. ab Imperatoris Caroli V. legionibus in Hadriani mole circumsesso, Veneti vrbem recepere: à quibus tamen pace inter Imperatorem ac ipsos Bononiæ composita MDXXX. post C.N. anno Pontifici est restituta: cuius in ditione nunc quieta stat. Ingentem anno post C.N. MDXII. accepit cladem fracto Hispanorum exercitu, cum ea pugna Gasto Foisseius Gallorum Imperator cecidisset: etenim à Gallo milite direpta crudelissimè est, vt ne sacratis quidem delubris parceretur: quæ omnia spoliata expilataque etiam sacrarijs ablatis, in quibus sacrosanctum redemptoris nostri corpus, eo per summum scelus in terram abiecto, continebatur. Quo tempore miraculum ingens magno nostræ sanctæ fidei argumento contigit huiusmodi. Vasco quidam miles cum tanto rapiendi furore percitus vt in maximum templum irruens, quia totum id iam expilatum cernebat, relicta solum ædicula sacratissimam hostiam continente, cui ex alijs nemo propter sacramenti religionem adhuc manus admoliri fuerat ausus, omni numinis metu deposit, oarculam pretiosam arripuisset, extractoq; per summum nefas venerabili sacramento, & in terram proiecto asportaret, hostia mox in columnam quandam sponte subuolauit, in eaq; constitit. Verumenimuero breui mora pœnæ Vascones istos qui ferè delubrorum sacrariorumque fuere spoliatores, exultare numẽ siuit: paucis enim pòst diebus ab Heluetijs in Italiam accitis maxima nequissimi generis pars vel cæsa, vel in Ticini Padiúe gurgites detrusa est: vt mox quaterna senaque illorum cadauera simul colligata fluminibus deferri spectarentur. Rasponorum etiam & Lunardorum factiones Rauennam ingenti calamitate afflixere: quæ temporibus Leonis X. Pontif. enatę, cædibus ac flammis vrbem sæpe funestarunt. Sanctos inclytosq; homines quam plurimos habuit: inprimis supra XII. Archiepiscopos indicio columbæ delectos vti prædiximus, D. Apollinarem primum vrbis antistitem & martyrem sub

rem sub Imperatore Vespasiano·qui ab Antiochia cum Diuo Petro Romam venit, ab eoque huc missus, è numero duorum & septuaginta Christi discipulorum fuisse dicitur·item Vrsum, Liberium, Petrum, Ioãnem, Petrum Rauennalem, Exuperantium, Ecclium & Maximianum Archiepiscopos sanctissimos· præterea D. Vitalem cum liberis martyribus, D. Geruasium & Prothasium, Vrsinum medicũ, Barbacianum Antiochinum presbyterum & confessorem sanctissimum, cum Romualdo sodalitatis Camaldulorum patre, qui centesimum ætatis annum excessit, vti à Volaterrano [a] perhibetur. Edidit etiã Rauenna Ioannem XVII. Pòtif. Rom. Cassiodorũ Senatorem virũ doctum, elegantemq; scriptorem, qui postea monachus effectus, multaq; literarum monumenta reliquit·insuper Faustinum, cui Epigrammata quædam inscripsit Martialis·nominatimq; ex cæteris illud, vbi inquit: Quos Faustine dies, qualem tibi Roma Rauennam Abstulit? ô soles, ô tunicata quies·simulq; Aspasium temporibus Alexandri Imp. sophistam, Pausaniæ ac Hippodromi discipulum·quem Suidas aduersus Aristonem & alios æmulos orationes scripsisse multas perhibet·præterea Petrum Damianum Cardinalem Episcopum Ostiensem, qui abdicato Cardinalatu se in eremum Sanctæ Crucis Fontis Auellani Eugubinis in montibus recepit, operaq; varia cum elegantia facundiaque, tum spiritu diuino plena conscripsit vti apparet, quæ multis in ecclesijs leguntur. Mentionem eius honorificè quoq; facit Dantes, Purgatorio [b]. Patrum nostrorum memoria Guilielmum excellentem medicum Rauenna dedit, scriptis Petri Pauli Vergerij laudatum·præterea Ioannem Grammaticum insignem oratorem, qui vt Leonardus Aretinus dictitabat, primus in Italia studium eloquentiæ cœpit reparare, iam tum vnà cum Imperij Rom. maiestate prorsus ferè deperditum. Priùs tamen poëticen eloquentiamq; Franciscus Petrarca recolere inchoauerat·quem hic ita secutus est, vt ferè pristinũ ijs disciplinis restitueret nitorem: vnaq; viri illi præstantissimi egregia instaurationis fundamenta iecere ea, quibus inædificatum hactenus ab alijs fuit, qui absolutum perfectumq; opus reddidere. Genuit etiã vrbs hæc Desiderium Spretum æqualem nostrorum temporum, non insulsum scriptorem, vti ex libris eius de amplitudine, de vastatione & instauratione vrbis Rauennæ patet. Viuit adhuc Ioannes Petrus Ferrettus Milensis antistes, vir elegãtis ingenij, & magnæ latinarum græcarumq; literarum scientiæ. Scripsit multa, nominatim de institutis ecclesiasticis, & de eorum honesta disciplina, Breuiarium ab vrbe condita vsq, ad nostra tempora, tresq; decades Historiarum Rauennatium·quibus operibus antiquissimam hanc vrbem patriamq; illustrauit suam. De Græco etiam in Latinum plurima vertit, aliaque multa edidit vnde styli eius elegantia summaque doctrina cognoscitur. Patrem habuit oratorem summum Nicolaum Ferrettum · ex cuius schola plurimi per cisalpinam Galliam viri celebres & clari prodiere. Fuit is ex progenie Ioannis Grammatici, de quo diximus · cuius est liber ille Hodoporicon, describens iter ad eloquentiam, aliaque varia opera cumprimis ad linguæ latinæ studium vtilia. Præter hos, etiam alios illustres homines Rauenna tulit, quos breuitatis causa non commemorabimus. Extra vrbem vt ad intermissam locorum descriptionem reuertamur, haud procul ædes Diuæ Mariæ Rotundæ cernitur, ita dicta, quòd circularem formam obtineat. Aedificium profectò admirabile ac singulare est, quale nec in Italia, nec alijs mundi partibus ego vidi. Totum ex lapide quadrato constat, opere reticulato: diametri latitudo intus pedum fere XXV. pauimentum

a. lib. 21. c. v.

b. Cant. 20

ex pretiosis lapillis varij coloris tessellatum cum emblematis: tectum est lapis vnus solidus, duritie mirabili, concauus sphærali specie, cum amplo in medio foramine. Latitudinem eius saxi per diametrum, considerata nimirum ipso ædis hemisphærio, murique quo fulcitur crassitudine, cum zophoris & coronicibus dimidiarum columnarum quæ ex pariete forinsecus prominent, XXXV. pedum vel amplius esse conijcio. Mirabili profectò arte ac industria tam immensam molem huc deportatam, & in altum ædificij euectam conuenit. Eius in vertice supra foramen elegantissima pretiosissimaque Theodorici Ostrogothorum regis arca constituta erat ex porphyritide, solida, longa ped. octonos, alta quaternos, crassitudine vnciarum octo, cum operimento ex ære, signis emblematisque nobili arte perfecto. Id monumentum Amalasiunta filia, regina, Theodorico genitori posuerat: sed patrum nostrorum memoria milites auiditate prædæ vt æs quo contegebatur auferrent, ictu bombardæ deiecerunt, eoq; casu sarcophago angulus præfractus est, qui ita nunc ad pedem ędis iacet. Mihi sanè arca maior ex porphyritide non est visa, præterquam illa Constantiæ, ad D. Agnetis extra muros Romæ, quã hanc excedere puto: duas autem alias vidi huic similes, nimirum Henrici, & Friderici Ænobarbi Imperatorum apud Montem Regalem Siciliæ non procul Panormo. Rauennam amnes duo cingunt, vnus dextrum latus Besedus, alter læuum tenet Montonus. Besedum in Æmilia quam secat commemorauimus, eumque Blondus in historijs Roncum nominat ac Bidentem, qui nunc portum Rauennatem creat, & Theodorici regis temporibus eodem Blondo [a] auctore Portilius appellabatur. Alter Montonus est, hac ætate Aquæductum vocant: Plinio Vitis dictus. Nascitur Apennini iugis prope Tiberis fontem. Intus deinde quondam haud procul tamen à mari, oppidum Vmbrorum erat Butrium, ita Plinio Ptolemæoq; dictum, cuius adhuc reliquiæ sunt exiguum castellum Butrium prope Cotignolã & Lucum. Terminus hîc erat Vmbrorum, qui hinc ad Æsin amnem vsq; fines habuerunt, auctore Strabone [b], vti in Anconitana Marchia retulimus. Itaque deinceps Vmbri nobis haud memorabuntur. Ad Roncum amnem (accolæ nunc Aquæductum Rauennatem vocant, quoniam fossa eius per multa millia passuum opere egesta etiamnum apparet) tribus à Rauenna milliaribus illa cruenta pugna Gallorum & Hispanorum contigit, anno pòst C.N.MDXII. qua viri in vniuersum IIXX. mill. cecidere, Gallorum Imperatore Gastone Foisseio cum amplius IIXX. centurionibus cæso, Hispanorum autem Raymundo Cardona per fugam elapso, captoq; de eius exercitu Fabricio Columna cum multis ducibus, è quibus etiam nonnulli periere, quemadmodum à nobis in Ephimeridibus latinis sigillatim demonstrabitur. Discessum vtrinq; ex eo prælio tàm ambigua fortuna est, vt penes quem victoria primò stare videbatur, is postea maximè appareret victus. Introrsum in Æmilia pontis ruinæ inueniuntur, quo per Roncum illa via solebat iungi, cuius ad dextram ædes cum fossa loco edito super amnis ripam cernitur, vbi Roncum oppidum fuit, de quo præter hæc aliud vestigium non superest. Meminit eius in Mediolanensi historia Bernardinus Corius, Franciscum Sfortiam ab Eugenio Pontifice cum exercitu ad Forum Liuij missum aduersus Antonium Ordelaffum, apud Roncum oppidum MD. pass. à Foro Liuij consedisse scribens. Dehinc per amnis dextram ripam sursum, ad collis radices in introitu faucium quę hîc sunt, Meldola iacet oppidum munitum, vbi ponte lapideo fluminis transitus coiungitur. Castrum est Meldola satis lautum, quò ad nundinas quoquo die Martis conue-

a. lib. 3. historia.

b. lib. 5.

tis conuenire monticolæ finitimiq; populi alij solent. Agrum habet copiosum, & frumenti, vini, olei, cæterarumq; rerum ad vitam vtilium fertilem. Diu in potestate Malatestarum principum Ariminensium fuit: ex quibus cum Pandulphus Ariminum Venetis tradidisset, ipsum etiam in illorum ditionem peruenit: Ariminoq; dein Ecclesiæ restituto, simul ad Pontifices transijt: vnde postea donatione Leonis X. cum Sarsina Comiti Carpensi Alberto Pio concessum, & post eius obitum fratri Leonello relictum est, à quo nunc tranquillè tenetur. Ingentem à Carolo Borbonio exercitus Caroli V. Imp. Aug. præfecto cum Romam tenderet, post C. N. MDXXVII. anno calamitatem accepit: direptum enim deiectumq; ferè est: quanquā nunc rursus instauratum penè videatur, ex quo domicilium hîc suum Leonellus Princeps constituit. Vlterius eadem ripa fluminis dextra incedenti, inter montes exiguum occurrit castellum, Cuserculum, vbi pons amnem iungit. Sequitur in læua ripa Ciuitella: indeq; secundo lapide Galeata, in perpulchra valle tres vici opulenti ac lauti. Nobis hi Saltes Galleani esse videntur, quos Plinius in octaua regione commemorauit. Abbatia quædam hîc est D. Hilarij dicta, qui his in locis vitam persanctè ac austerè egit. Eius etiam ibidem ossa cum ingenti accolarum veneratione seruantur. Olim monachorum habitatio fuit. Diœcesis est singularis, Metropolitanæ tamen Ecclesiæ Rauennati subiecta. Non procul alia cernitur Abbatia Insulæ, quondam sodalitatis Camaldulorum domus. Ad exitum vallis arx munitissima colli insidet, Planetum: iuxtaq; sub ea D. Mariæ Planetinæ fanum: deniq; inter montes altius castellum D. Sophiæ. Rursum Aemilia in via, Montonique amnis ex Apennino iacti vt diximus, læua, ciuitas est Forumliuij, à Plinio in octaua regione nominatū inter quatuor eius viæ Fora, similiterq; etiā ab Antonino, item in Ptolemæi geographia latina: quanquam eius editio græca locum hunc non habeat. Primordium vrbis quemadmodum ex antiquissimis illius annalibus à Paulo Quirino rari & curiosi ingenij homine mihi demonstratis hausi, breuiter cōmemorabo. Post cæsum à Liuio Salinatore Claudioq; Nerone Romanis Coss. Asdrubalem ad Metaurū fluuium, miles quidā emeritus L. Hermius vir clarus cū alijs aliquot item ætate confectis commilitonibus oppidulum prope eum locum vbi nunc Castellutium, & M D. pass. ab ipso nunc Foro Liuij, cœpit ædificare. Liuium à nomine Consulis dixit, erecta in foro statua cum hoc elogio:

Liuius ecce fui Romanus, conditor vrbis
Huius, & hanc volui terram coluisse Quirites
Magnanimos, populisq; dedi cognomen & arma.

Pagus erat temporibus ijsdem Æmilia in via, quo loco ipsa nunc est ciuitas: vbi ius dicere populi Rom. magistratus solebāt, & mercatus etiam habebātur: quamobrem tam à iure dicūdo, quàm à mercatu locus ille dicebatur Forum. Posteriori dein ætate Liuiani coloni maiorem huius Fori opportunitatem situmq; commodiorem rati, cum Fori incolis vt habitare sibi vnà liceret conditiones iungunt. Ita pari voluntate rem etiam Augusto ad Liuiæ vxoris itemq; Cornelij Galli Liuiani suasionem approbante, coniunctis vtriusq; loci appellationibus, vrbem hanc vno nomine Forum Liuij dixerunt: quæ duarum gentium coniunctio circa Christi Seruatoris natiuitatem accidit, cum iam anni C C V I I I. à prima Liuij ædificatione excessissent. Auctores itaque Foroliuiensium marticolæ militaresque viri fuere: proinde mirandum non est armorum ijs studium & exercitationem cum inter se, tum aduersus alios frequenti ac mirifico in vsu esse. Quondam cum cæteris hu-

ius tractus oppidis in fide Romanorum constanter mansere, donec eorum imperij auctoritas stetit: qua postremo cum Exarchis vnaque vrbis Romæ viribus extincta, suam sibi potestatem aliarum Italiæ ciuitatum exemplo Prætore creato vendicarunt. Primis etiam illis temporibus dominare finitimis cœpere, Ceruia, Forotruintinorum, Foroq; Pompilij subacto: conditis item Sadurano, Melidonio, Caminateque oppidis, ac simul cum Fauentinis Cotignola contra Bagnacauallum. Victorias quamdiu dissentionibus caruere perinsignes ex inimicis consecuti sunt: nominatim de Ioanne Apiano Gallo, cuius exercitum fuderunt: item de Fauentinis & Bononiensibus, quos ope Lambertatiorum exulum Bononiensium superauere. Sed & Guidonem Syluaticum Florentinorum Imperatorem prope Ciuitellam, & Pandulphum Malatestam cum Nicolao Picinino ad Pontem Ronci, præterea Franciscum Picininum cum Sigismundo Malatesta deuicerunt. Sic ad annum à C. N. MCCXLVIII. vsque peruentum, quo in Bononiensium potestatem cum cæteris Romanulæ ciuitatibus redacti: simulque anno MCCLVII. in S.P.Q. Bononiensis nomen super Carrotio, medio in foro Bononiæ sacramentum præstitere. Durauit ea rerum forma deinceps ad MCC X C V I. post C.N. annum, quo Mainardus Susinanius Ordelaphus dominatum occupauit, totaque deinde vita tenuit: etenim MCCCII. anno Foriliuij, Fauētiæ, Foriq; Cornelij excessit Princeps. Exortæ postea MCCCXIX. à C.N. anno vt Bernardin⁹ Corius scribit, Argoliosorũ & Calbulorũ partes: quæ ciuilibus inter se bellis dimicantes, eò rē deduxerant, vt Calbulis primùm ab Argoliosorũ factione auxilio Guelphorũ Rauennatiũ & Fauentinorum, & Forocorneliensium, itemque Comitum Cuniatum, eiectis, illi mox clientum & Ordelaphorum ope in vrbem reuersi, Argoliosos vicissim pellerent, simulq; Conticinum Malatestam Arimino exulantem populi Prætorem crearent: ac ipsis inter se quoque dissentientibus, principatum eo momento Scarpetta, Franciscus, & Sinibaldus Ordelaphi cum titulo Capitaneorum occuparent: qui pòst à Ludouico Bauaro nec iusto Imperatore Foriliuij Cesenæq; Vicarij sunt appellati. Hos tamen deinde legatus Italiæ Pontificius Ægydius Carila Hispanus Cardinalis pepulit, vt Blondus *a* Platinaque *b* tradunt: quo ex legatione reuocato, Foroliuienses iterum in suo iure ac libertate vti & aliæ regionis ciuitates agere instituerunt: annoque à C.N. MCCCLXXIII. principes vrbis Sinibaldum, Franciscum, Pinum, Ioannem, & Thebaldum Ordelaphos appellarunt. Ex his Francisco vita defuncto cum Sinibaldus non vt oportebat imperio potiretur, à ciuibus in lectulo simul cum filio confossus est. Eum Georgius secutus anno MCCCCX. qui Lucretiā Ludouici Alidosij Forocorneliēsium principis filiā in vxorē habuit. Georgio mortuo Thebaldus filius annorum X. successit: & cum mater puero à ciuibus metueret, eaq; propter eum in aui gubernationē ad Forumcornelij amandasset, populus id ægrè ferens, Marchionem Ferrariensem de pellenda matre, quò Thebaldus puer remitteretur, solicitabat. Hac re à Philippo Maria Vicecomite Mediolani Duce animaduersa, magnam is potiundę Romanulę occasionem tum sibi oblatam ratus, exercitu contracto non difficulter Forumliuij cepit: quod tamen statim vt Blondus *c* auctor est, Martino V. Pontifici restituit. Non diu pòst in vrbem reuersi Pinus & Franciscus secundus Ordelaphi, Principatum resumpsere: mortuoque Francisco, Pinus vt imperare solus pòsset anno à C. N. MCCCCLXVI. Franciscum tertium & Antonium Francisci secundi filios in exilium agit: ac decedens MCCCCLXXIX à C.N. anno, filium Sinibaldum secundum impuberem

a.lib.2. hist.
b. in uita Innoc. 6.
c.lib.21. hist.

berem sub vxoris Constantiæ Picæ Mirandulanæ tutela reliquit. Hunc cum aliquanto pòst intercepissent fata, Galeottus Manfredus Fauentinorum dominus summo studio Franciscum & Antonium Ordelaphos nepotes suos in principatum restituere conatus est: sed cum iam arcem in qua erat Constantia obsidione premeret, Sixtus IIII. Pontif. Max. obtinendæ ciuitatis opportunitate intellecta, Federicum Vrbinatem regulum huc cum exercitu mouere iubet à quo mox in potestatem redacta est, dedente arcē Constantia, fratribusq; Ordelaphis Venetias profugientibus, vti nos in Commentarijs latinis particulatim commemoramus. Ita Sixtus Pontif. Imperio Foriliuij potitus, id mox per Vicarij Ecclesiæ titulum Hieronymo Riario nepoti suo concessit: qui diu illo moderatè sapienterque gesto, post Sixti Pontif. excessum per ingratorum aliquot ciuium coniurationem indigna nece trucidatus est anno à C.N. MCCCCLXXXVIII. Liberos è Catharina Sfortia quosdam reliquit: quorum è numero post magnas contentiones Octauianus ætate adhuc puerili principatum inijt sub matris tutela: quæ mox cædem coniugis summa seueritate in percussores vindicauit. Ipsam deinde cum filijs Alexander VI. Pontif. eiecit, vrbemque Cæsari Borgiæ filio suo tradidit: cæterùm sub lato è vita Pontifice MDIII. pòst C.N. anno, Antonius Ordelaphus cum Ludouico fratre redijt: quibus vrbis principatus à populo datus, arcem præsidijs Borgiæ tenentibus. Non diu pòst cum fato concessisset Antonius, & se arcem obtinere haud posse Ludouicus animaduerteret, Iuliusque II. Pontif. qui Pio III. successerat, expeditionem contra Foroliuienses moliretur, Ludouicus vrbe relicta Venetias abiens ibi reliquam exegit ætatem. Ita nobilis Ordelaphorum gens cum his fratribus extincta est, Forumque Liuij in Pontificum imperium ac potestatem redactum, eodem adhunc vsque diem statu manet. Factionibus Numaliorum & Moratinorum aliquandiu grauissimè laborauit: quæ mutuis inter se cædibus, incendijs, direptionibus, & expulsionibus longè maiori crudelitate grassatæ sunt, quàm externi patriæ hostes vrbe per vim capta potuissent. Eas dein optimorum ciuium conspiratio quædam compressit, qua superioribus annis X C. viri creati hoc accepere muneris, vt animaduersis partium surgentium æstuantiumue motibus statim arma capiant, eiectisque turbulentis, publicam quietem & tranquillitatem vindicent. Sic iam pax ciuitatis & otium aliquandiu viguit. Sita est vrbs inter amnes duos, Roncum qui ab exortu MD. pass. abest vt prædiximus: & Montonum qui ab occasu muros alluit. Cœlum perbonum iucundumque habet, agrum copiosum & frumenti viniq; vbertate tam fœcundum, vt nō modo sibi abundè sufficiat, sed etiam exportet: præterque cætera Zeam, hordeum, oleum, rubiam, glastum, anisum, fœnumgræcum, cuminum, & coriandrum fert. Homines alit ingenijs præstantissimis, & ad literas & ad militiam mercaturamque cumprimis idoneos. Prætorium hîc illud sumptuosum Ægydius Cardinalis legatus, de quo supra commemorauimus, loci opportunitate captus, in foro ędificauit, cuius etiamnum pars superest: semiritum enim nunc Catharinæ Sfortiæ iussu in cædis mariti vltionem apparet. Vrbs equidem est hæc mirè iucunda tranquillis inter se ciuibus, qui ingeniorum amatores obseruatoresque summi sunt. Illustrauere eam ortu homines celebres quàm plurimi: inprimis D. Valerianus eques & martyr, item B. Marcolinus ex familia prædicatorum, & Stephanus Nardinus, Christophorusque Numalius ambo Ecclesiæ Romanæ Cardinales, præterea Ludouicus ipsius vrbis Episcopus, Nicolaus Astius Ricineti antistes vir summè doctus &

prudens, Thomas ex eadem gente, & Alexander Numalius vterq; Foroliuiensis Episcopus, quorum posterior prudentia doctrinaq; singulari fuit, quamobrem à Sixto IIII. Pontif. legatus Apostolicus ad Germanos iuit. In Diuæ Mariæ Popularis fano Romæ Ioannes Numalius iacet Episcopus. Insigni etiam eruditione ac prudentia Ioannes Rufus Theodolus hac ex vrbe Archiepiscopus Consentinus, Ecclesiæq; Romanæ Thesaurarius, & Caroli V. Imper. Aug. Capellanus fuit· qui ob egregias virtutes in aula Romana maximis honoribus vixit, & mandatu Leonis X. Pontif. legatus Apostolicus in Hispaniam est profectus. Obijt anno à C. N. MDXXVII. Fori Truintinorum Episcopus Bartholomæus Moratinus fuit, Antonius Arculanus Cariatis, Antonius Numalius Aeserniæ, Philippus Arculanus Alatri, Hieronymus Theodolus Calcis Hispaniæ. Edidit quoque Forumliuij viros in omni disciplinarum genere præstantissimos· cum primis sunt Cornelius Gallus poëta celeberrimus, Guido Bonatus astrologus summus· quanquam Helias Capreolus eum Brixianum *a*dicat, Raynerius Arsenetus Iureconsultus maximus Bartoli Saxoferratensis præceptor, qui in æde D. Antonij situs est apud Patauinos, vbi diu sub Carrariensium principatu ius docuerat, Franciscus Rubrius, Nereus Morandus ambo elegantissimi poëtæ & Iureconsulti, quorum memoriam persæpe Franciscus Petrarca in epistolis vsurpat· item Iacobus Turrius optimus philosophus & medicus, Iacobus Alegrettus poëta iucundus, Vgolinus cognomento Oriuetanus musicæ peritissimus, & scalæ modulorum in manus articulis inuentor, Palmerius vir magni curiosiq; ingenij, qui Græciam, Syriam, Arabiam, aliasq; mundi partes varias ad hominum mores vitæq; instituta cognoscenda peragrauit, Hieronymus ex ordine prædicatorum optimus theologus nec peior historicus, Guido Pepus cognomento Stella, philosophus, medicus, & poëta, Faustus Andrelinus item poëta suauissimus à Ludouico XII. Franciæ rege laurea coronatus, Hieronymus Massurius philosophus excellens, Ioannes Bentius canonicus, vir doctrinæ multiplicis, Bartolomæus Lombardinus absolutissimus medicus, Ioannes Selleius & Gulielmus Lambertellus ambo iuris Doctores maximi. Præ cæteris autem Flauius Blondus rari atque soliciti ingenij homo, & cum diligentissimus antiquitatis inuestigator, tum historicus vrbem hanc ortu illustrauit suo, qui plurima literarum monumenta reliquit, nominatim de Italia illustrata, quod tamen opus non absoluit, De Roma triumphante, De Roma instaurata, Res gestas Venetorum, Historiam ab inclinatione imperij Romani vsque ad sua tempora, multaq; alia. Plurimum illi mehercule studiosi debent ob insignem laborem ac industriam in antiquis recentibusq; rebus edisserendis. Obijt anno post C. N. MCCCCLXIII. Romæ, iacetq; ante D. Mariæ Aræcœli maiorem portam. Eugenio IIII. Pontifici diu à secretis fuit. Decedenti quinque filij superstites mansere, omnes egregiè literis eruditi. Foroliuiensis etiam erat quanquam maiorum origine Bononiensis, Paulus Quirinus ingenij suauissimi, summæq; vrbanitatis homo, latinis quidē literis non valde instructus, attamen vernaculo in carmine haud illaudatus, quo simul cum Magdalena charissima coniuge mirum in modum delectabatur. Industria studioq; magno res Foriliuij memorabiles collegit, prodiditq; scriptis. Excessit anno à C. N. MDXX. Non minus etiam celebres militiæ duces vrbs hæc genuit, è quibus Fulcherius Calbulus, qui copiarum Ecclesiæ Romanæ imperator Auximates Marchiæ subegit, & Bononiensium etiam exercitui præfuit· item Franciscus Ordelaphus primus, Venetarum copiarum ductor bello apud

a.lib. 6. hist. Brix.

apud Fossam Clodiam aduersus Genuates, vt Blondus & Sabellicus in historijs tradiderunt. Pinus primus ex eadem gente, Andreas Borsius, Franciscus Prætinus cognomento Comes, Tibertus & Hector fratres Brandulini, Gerhardus Marabellus, Nannius Moratinus, Hector Hectorius, om̃es egregij duces vti tam ex historijs, quàm annalibus huius vrbis & nostris etiam Commentarijs latinis plenè cognosci potest. Seruantur apud Foroliuienses ossa sacrata D. Mercurialis Epirotæ, quondam vrbis Episcopi & patroni, item D. Sigismundi regis, eiusque coniugis & filiorum duorum, D. Roffili Foropompiliensium antistitis, D. Grati diaconi, D. Marcelli subdiaconi, & B. Iacobi Veneti ex ordine prædicatorum monachi. Plura de hac ornatissima ciuitate commemorari possent, quæ breuitatis studio prætermittimus. Deinceps vt ad loca reuertamur, post Forumliuij in Montono, qui vrbem ab occasu alluit, pons est lapideus, amnis transitum itemque viam Æmiliam coniungens. Ad eius viæ dextram in Apennini latere quod Septentrionem spectat, Castrocarũ est, veteribus auctore Blondo Rassanoque Salsubium dictum, quòd ibi aquæ salsæ fons exiliat. Splendidi huius oppidi mentionem Dantes in Purgatorio *a* facit tali sententia: Et malè agit Castrocarum, & peiùs Conium. *a. Can. 14.* Quondam in ditione Foroliuiensium fuit: nunc est in Florentinorum. Sequitur haud inhonestum oppidum Duadola: tum altiùs inter montes Ad D. Cassianum, & inter asperrima iuga Porticus, ab Ambrosio monacho, Camaldulorum ordinis antistite latinis græcisq; literis pererudito illustratum, qui cum ipse multa doctè scripsit, tum etiam è græco in latinum non pauca vertit. Eugenij IIII. Pontif. temporibus floruit. Ob insignem doctrinam in Concilio Florentino maximam meruit commendationem. Origo illi vetustior ex antiqua gente Trauersariorũ erat, olim Rauennæ principum: qui à Polentanis eiecti, partim Venetias concessere, nunc Lecij vocati, partim huc commigrarunt, nomine veterum auctorum retento: quanquam & ab opificio cui operam dedêre, Fabri nuncupentur. A Porticu mille pass. interuallo locus est quem Infernum accolæ vocant, vbi terra grauis & nigrans cum specu quaternorum ferè ped. latitudine, flammam si accenso sulphurato ignis admoueatur emittente, qua ligna quoque si ponas viridia deflagrant: extinguitur autem panno laneo superiniecto. Multa locis circumiectis aurea, argentea, æreaq; numismata reperiri solet. Simile ferme quid in Friniano P. M. à Suessula V. contingit: vbi solum baculo percussum tot flammas eijcere, quot ictus fuere, superiniectis autem pannis ignem mox deleri videre est. Hinc tum rursus ad Rauennam haud procul ab amne Montono fossa est, Messanium antiqui dixerunt, quo de Plinius *b* loquitur inquiens: Padus angusta fossa Rauennam trahitur vbi *b. lib. 3.* Padusa vocatur, quondam Messanius appellatus. Ea fossa naues à Rauenna per *cap. 15.* spatium millium XII. in Padum commeant. Olim hinc Padusa palus incipiebat, cuius mentionem Virgilius ita facit: piscosoue amne Padusæ. Vibius Sequester nomen illi à Pado vicino esse prodidit, in quem se exonerat. Olim hæc palus tractum omnem inter Padum & Æmiliæ viæ finitima loca occupabat: nimirum à fossa de qua diximus prope, Padum, per L. fere P. M. ad occidentem versus: fluminaq; & torrentes plurimos ex Apennino iactos ab Anemone vsque ad Panarium colligebat, quibus ipsum stagnum creabatur. Sed annis prope L. superioribus adeo exiccata terraq; expleta est, vt exigua planè parte relicta sit: etenim à Rauenna per multorum milliariorum spatium (quæ loca quondam vt Strabo perhibet, *c. lib. 1. de* itemq; Procopius *c* omnia fuere palustria) continens pridem adeo excreuerat, vt *bell. Goth.*

vix illa quam dixi fossa reperiretur· eaque propter aquæ paucitatem ne modica quidem nauigia organis è Pado in aggerem priùs euecta sine magna difficultate duci possent. Itaque superioribus annis itinere ex agro Rauennate in Tiberiacenum Lucinumque ac loca finitima, nec non in Bononiensem quoque, siccatas adeo vidimus paludes, vt vndiq; cultissimi apparerent campi· magnaque admiratione ac voluptate quibus in locis pisces antea versati erant, in ijs latissimè tunc aratrum duci spectaretur. Paludem hanc priùs amnes efficiebant ex Apennino iacti· qui cum in Padi alueum altiorem exonerare se non possent, his locis depressioribus vti in lacuna stagnabant: sed quum postea mortales & multitudine aucti, & rerum ad vitam necessariarum inopia pressi, iuga quoque montium arare & colere cœperunt, imbribus terram ex alto ad ima deferentibus, paulatim hæ lacunæ adeo sunt expletæ, vt non difficulter humana deinceps industria fossis altis latisque factis siccari potuerint, & arationibus omnino opportunæ reddi. Id verò Hercules primus, Ferrariensium Dux magni vir ingenij præ omnibus tentauit· qui animaduerso paludium auctu, fossis egestis magnam regionem quæ Sanmartina nuncupatur, planè exiccauit, vnde mirabilem mox frumenti abundantiam est consecutus. Idem dein Bononiensis quidam fecit Hippolytus Platensis, vir summa industria· qui circa Diuum Venantium latissimos agros culturæ reddidit idoneos, vbi villam quoq; condidit Rauedam. Secuti sunt idem institutum Lamberti apud Poggium, alijq; multi Bononienses· vt ita maior ferè paludis huius pars exiccata fuerit. Ea res quò commodiùs faciliusq; fieret, Hercules Dux amnem Rhenum millibus supra Ferrariam fermè quatuor in Padum influere permiserat· ideoq; hoc latere Padusa in tantum minuebatur, vt Ferraria Bononiam carpentis & pedibus ea per loca iretur, quæ nunc Trauersiam vocant, & quondam sub aquis demersa fuere· quo tempore viam illam terra facere instituentibus, ab Ocellino per paludes erat commeandum. Enimuero cum anno post C. N. MDXLII. Hercules alter Ferrariæ Dux Pado Rhenum inferri nollet, quòd aggeres paulò infra Plebem Rhenus perrupisset, eo veterem cursum repetente, omnia rursus in paludes abierunt, tam Sanmartina, quàm Trauersia Rauedaque cum cæteris hoc situ finitimis latifundijs: qnò momento non modo tot tantique sumptus ab Hercule primo ac alijs facti periere, sed etiam Bononienses ingenti damno sunt affecti, multoq; ipsa Ferraria maiori. Ad extremum igitur iacturam intelligens Hercules secundus, post longas cum Bononiensibus altercationes denuo Rhenum Pado iungi concessit· proindeque nunc iterum exiccatæ paludes vti priùs sunt. Rursus Aemilia in via post Montonum amnem, quatuor à Foro Liuij millibus torrens succedit ex Apennino Cosina. Dehinc inferiùs ad Padusam ostium est Lamonis· quod flumen Plinius, itemque Antoninus Anemonem vocant, primum omnium in Padusam influentium. Hinc si ad cultos campos illi amni finitimos transeas, vicus occurrit Trauersaria Rauennatis agri, à præclara Trauersariorum gente factus, nisi hinc ipsa traxerit nomen, quod nobis sanè verisimilius videtur. Non procul dein ad dextram eiusdem amnis Baniacauallum est, antea Tiberiacum & ad Caballos dictum, vt Blondus cum Sabellico in historijs prodidit. Sed & Gabeum olim appellatum, idque in tabulis Ecclesiæ Rauennatis cui subest, scriptum legi, nobis Ioannes Petrus Ferrettus Milensis Episcopus affirmauit. Oppidum est perelegans, lautum ac

tum ac

tum ac opulentum, agro frumenti itemque rubiæ mirè fertili. Ditione nunc Ferrarienſis reguli habetur. Illuſtratum noſtra memoria cognouimus ortu Philippi Baniacauallini ſummi fratrum Minorum antiſtitis, maximi theologi facundiq; concionatoris. Sequitur Aemilia in via ciuitas Fauentia, quam amnis ipſe Anemo ſecat, vrbem à ſuburbijs diuidens, ponteque lapideo coniunctus perpulchro ac munito cum duabus turribus· quo & ciuitas ſuburbijs, & Aemilia ſibi via cohæret. Strabo quoque Fauentiam nominat, & Plinius in octaua regione Fauentinos. A Ptolemæo in Gallia Togata ponitur, Fauentia dicta, nec aliter ab Agathio *a*, Appiano *b*, Antoninoque nuncupata, itemque à Silio *c* dicente: Arua coronatum nutrire Fauentia Pinum. A quo primum ſit condita non inueni: antiquiſsimam tamen eſſe literarum monumenta comprobant: etenim & Liuius *d* mentionem eius fecit quum à Sylla Carbonem Italia pulſum, cæſo illius exercitu ad Cluſium, Fauentiam, Fidentiamq; ſcripſit· & Spartianus in Adriano, ex Cæſaris inſidiatoribus viros Conſulares Palmam Terracinæ, Nigrinum Fauentiæ trucidatos· itemq; Ceionium Commodum, qui pòſt Aelius Verus appellatus, maioribus Fauentinis genitum ait. Sed & Capitolinus in Aelio Vero, paternam illius originem ex Hetruria, maternam ex Fauentia dicit fuiſſe. Ciuitas eſt perhoneſta frequensque cum arce à Friderico II. condita, ſi Pandulpho *e* Collenutio credimus. Agrum habet opimum, & frumenti omnis generis ac vini fertilem· linis quoq; abundat, quæ à Plinio laudantur ob præcipuum candorem, & Haliconis ſemper crudis præferuntur. Fauentinos magnis calamitatibus afflictos Gothorum tempore Blondus & Sabellicus in hiſtorijs perhibent. Sed & dein iterum inſtaurata vrbe, M C C X L. poſt C. N. anno diu Friderici alterius obſeſsi bello, in fide Eccleſiæ Romanæ ſuadentibus ita Bolgherellis qui tunc ciuium principes erant, conſtanter hæſerunt, donec ſimul auxiliorum omni ſpe depulſi, ſimul inopia victi rerum neceſſariarum, poſt multa fortiter geſta deditionem facere coacti ſunt. Ita Fridericus vrbe potitus æquari ſolo iuſsit muros, arcemq; de qua diximus, præſidij cauſa ædificauit. A Britonibus quoq; direptam Fauentiam inuenimus. Eam Romani nominis fidem quamdiu maieſtas Imperatorum ſimulq; Exarchorum auctoritas incolumis fuit, vti cæteras hoc ſitu vrbes perpetuò conſeruaſſe, Blondus in hiſtorijs perhibet. At extinctis Exarchis, deuictoque Caroli Magni armis Deſiderio Longobardorum rege, cum poſteriori ætate ſucceſſorum quoque Caroli Magni potentia decreuit, exemplo cæterorum Italiæ populorum in ſua poteſtate ac iure agere ſuo inſtituit, annuo Prætore creato. Deinde tamen ditionis Bononienſium vnà cum alijs huius regionis vrbibus effecta, eorum imperium quamdiu factionibus caruere tulit: exortis autem Lambertatiorum & Geremeiorum partibus, in libertatem ſe recepit. Poſtea cum anno à C. N. M C C L X X X V I. Manfredi cum Maghinardo Suſinanio ciuitatem ingreſsi Bononienſes expuliſſent, Maghinardus per titulum Capitanei ſeu Tribuni populi, dominatum occupauit, eoque tum Fauentiam, tum quoque Forum Liuij tota vita tenuit. Defuncto illo poſt C. N. MCCCXXII. anno, Franciſcus Manfredus item cum nomine Capitanei pincipatum inijt. Hunc Albergetius eiecit filius, anno à C. N. M C C C X X V I I· qui dein annis duobus rerum potitus, ſucceſſores habuit Manfredum, Riciardum, & Ioannem: è quibus Riciardus è Capitaneo poſtea Vicarius eſt appellatus à Benedicto X I I. Pontif. Max. poſt C. N. M C C C-XXXIX.

a. lib. 1. de bell. Goth.
b. lib. 1.
c. lib. 8.
d. lib. 88.
e. lib. 4. hiſt. regn.

a. lib. 20. XXXIX. anno quemadmodum tradit Blondus a. Fecit hoc Pontifex in contumeliam Ludouici Bauari, quòd is eundem prius Vicarium dixerat. Sed & Riciardum non modo Fauentiæ, verumetiam Foricornelij Vicarium cum Ioanne fratre Pontifex constituit. Annis hi denis senis tranquillè dominauerunt, & excedentes Guidatium Astoremq; reliquere anno à C. N. MCCCLXXIIII. à quibus instaurari vrbs cœpta, murique item quos Fridericus secundus ac Britones deiecerant. Astor hinc Egydio Carilæ Cardinali Italiæ Legato ciuitatem tradidit, à quo pòst insimulatus tanquam consilia sua prodidisset hostibus, securi percussus est. Filios habuit viros prudentes Astorem & Guidantonium, qui reuocato ex legatione Auinionem Egydio, Principatum suscepere. Deinde fatis intercepto Guidantonio, Fauentinorum & Forocorneliensium imperium tenuit Astor, summa vir prudentia, magnoque armorum vsu pollens, eaque propter cum aliorum principum exercitus ductaret, multis prælijs victor fuit. Vrbis mœnia plurimùm auxit, altaque ac lata cinxit fossa. Prætorium etiam in foro quod nunc apparet, splendidè construxit. Demum vi adactus cum aliter omnino non posset, anno à C. N. MCCCCIIII. Balthasari Cossæ Cardinali legato Pontificis pretium depactus XXV. mill. aureorum nummûm vrbem restituit, annoque secundo pòst, die XI. Cal. Decemb. illius imperio publico in foro est obtruncatus, quòd vti in vulgus dictitabat Cossa, de occupando iterum dominatu cogitauisset. Superfuit Astori filius Ioannes Galeatius, qui principatum vrbis anno post C. N. MCCCCX. VI. Id Iunij cepit, annis sex tenuit, liberosque reliquit filios tres, filias duas, vti annales Bononiensium testantur. Ex ijs in imperio patri successit Guidantonius, quo post C. N. MCCCCXLVI. anno XI. Cal. Iul. fatis apud Senensia balnea erepto, frater Astor Fauentiæ, Thadeus Foricornelij possessionem sortitus. Astor postea MCCCCLXVIII. anno. VI. Non. Maij de vita decessit, filijs Carolo, Galeotto, & Federico relictis. Carolus optimus princeps, & vsu, prudentia, fortitudineque summus imperator fuit, ideoque magno in honore apud Italiæ regulos habitus: attamen cum annis XIIII. Fauentinis moderatè ac sapienter imperitasset, à fratre Galeotto indignissimè pulsus, Arimini reliqua ætate exulauit. Ita Galeottus deinde rerum est potitus, qui magnus quoq; dux, & summè litterarũ disciplinis eruditus, doctorum item hominum admirator amatorque fuit, & proinde magnam voluminum optimorum copiam collegit, quæ pretiosis deornata operimentis, mirificè habuit chara. Non minori existimatione quàm frater apud Italiæ primores ob egregiam virtutem erat. Exitum nactus infœlicem, quippe à famulis in cubiculo cæsus per vxoris simulato morbo insidias & conspirationem, quò iniurias quasdam vt aiebat, ab illo acceptas vlcisceretur. Filios reliquit ætatis adhuc puerilis duos, Astorem & Ioannem Euangelistam, vnum vt ferebant iustum, alterum minimè. Federicus tertius frater Episcopus Fauentinus ante hunc suæ gentis casum interitumq; fato iam concesserat. Post Galeotti cædem mirifico populi studio in principatum Astor annorum XIII. puer collocatus est, tutela imperij Venetis commendata, qui cum hominẽ prudentem gerendęq; reipub. summè gnarum misissent, illius moderatione tranquillis pacatisque rebus vsa est ciuitas, donec Alexander VI. Pontif. Max. Cæsare Borgia filio duce Fauentinos bello petijt, & post aliquot prælia cum iam omnis auxiliorum spes esset abscissa, mirificamque fidem & amorem erga Principem

suum

ſuum non modo viri,ſed etiam mulieres voluntate iuxta atque extremo conatu oſtendiſſent,ad deditionem compulit. Sic itaq; vrbs tum Cæſari Borgiæ his legibus vt ambo pueri cum libertate dimitterentur tradita eſt,cum ingenti totius populi luctu ac dolore,quòd Aſtore nobiliſsimo puero annorũ XV. & forma propemodum angelica prædito, cunctisq; ſimul in actionibus ſummæ indolis prudentiæque ſignis illuſtri priuaretur. Neque minori vultus decore ac gratia Ioannes Euangeliſta erat, nec Aſtori ingenij dotibus inferior: ſed ambo à Cæſare Borgia, ſpreta conditionum fide Romam ablegati, ibi ab Alexandro Pontif. in molem Hadriani concluſi, neque diu pòſt immani crudelitate perempti & in Tiberim abiecti ſunt. Perijt ita cum his pueris circa M D à C. N. annum illuſtris Manfredorum familia, quæ tot egregios & præſtantes viros dederat. Poſt Alexandri Pốtif. mortẽ, Fauentini à Cæſare Borgia deficientes, Franciſcũ Galeotti nothũ filium,qui diu ſumma cũ miſeria ęger in noſocomio quod Mortis vocatur,Bononiæ decubuerat, in vrbem reduxere, & propter iucundiſsimã Aſtoris memoriã Aſtoris nomine appellatum ſalutauere Principem, caſtelli pſidio nomen Borgiæ tuente. Is aliena ope nulla nixus, cum Veneti arce potiti eſſent, ad certas quaſdam conditiones cum ijs depactus eſt· vrbisque imperio liberè reſtituto Venetiàs abijt, vbi & extremum vitæ clauſit diem. Ita Veneti Fauentiam deinceps ad annum à C. N. M D I X. vſque poſſederunt· quo cæſis illorum legionibus ab Ludouico XII. Galliarum rege in Glarea Abduæ,ad Pontificum ditionem tunc Iulio ſecundo ſedem tenente redijt. Ea deinceps in hunc vſque diem ciuitatis forma tranquillè ſtetit· quippe quia ciuium mira conſenſio, turbulentis etiam temporibus omnium animis ad pacem & quietem ſpectantibus, factiones tollere caput haud paſſa eſt. Vrbs vt diximus eſt perhoneſta, ſplendideq; ædificata. Magnifica inter opera ſummum templum & prætorium in foro habet. Populus frequens, admodum ſtudioſus reipublicæ. Maximus hìc figulorum excellentium numerus, qui tanta nunc arte in vaſis formandis coloribusque varijs depingendis pollent, vt Fauentina totius Italiæ primatum obtineant· quæ Plinium ſi hac ætate viueret,omnibus alijs ſua cenſura prælaturum, etiam Aretinis, haudquaquam ſanè dubitamus. Vberrimum ex his quæſtum artifices omnibus Italiæ locis faciunt, præcipueque Bononiæ· vbi vna tantùm die quotannis, pridie Aſcenſionis Diuæ virginis quæ, ſolennis ac feſta cumprimis eſt Bononienſibus, quidam horum artificum ad trecentos ſe aureos ex figlinis,alios L X. quoſdam X L. plus minúſue prout vaſa cuiuſque excelleant, corradere ipſe mihi confirmauit. Ingenia multa quorum ſummis virtutibus & illuſtri fama plurimùm eſt illuſtrata Fauentiam tuliſſe reperimus· nominatim Mengum ſummum philoſophum & medicum, qui in Logica Pauli Veneti commentaria ſcripſit· item Antonium quem nos cognouimus, optimum medicum & excellentem philoſophũ, qui Patauij Bononiæq; multis annis habuit ſcholam, & litterarum etiam monumenta quædam pereruditа reliquit· Leonellum quoque Victorium, qui Bononiæ diu medicorum princeps fuit, vbi & exceſsit, in D. Dominici æde ſepultus. Viuit adhuc Benedictus Leonelli nepos, præſtantiſsimus item medicus, & maxima Italiæ parte notus,qui Bononiæ Patauijque diu medicinam pfeſſus, & ob ſummas virtutes meritò ciuitate à Bononienſib9 eſt donatus. Multi præterea docti homines ex hac vrbe prodiere, quos niſi lõgiſsimè commemorare haud poſſem9. Sed & alijs maximisq; virtutibus exornatos Fauentia genuit·inter

quos

quos Mainardus Paganus vir & corporis forma præclarus, & militari laude illustris, qui huius vrbis Tribunatũ gerens, rem Forocorneliensiũ ditionis suæ fecit· item Bernardinus Fuscus obscuræ q̃dem originis, cæterùm magni vir cõsilij· quapropter eo loco apud suos ciues fuit, vt præfecturam vrbis gesserit· Vgolinus etiã Fantolinus & virtutib9 & moribus exornatus, qui Principatũ quoq; tenuit: quorũ omniũ in Purgatorio a mentionẽ facit Dantes. Oriũdi insuper hinc fuere Scariottus & Martinus, egregij cohortium præfecti & armorũ vsu inclyti circa Philippi Vicecomitis Mediolanensium Ducis tẽpora vt Blondus b perhibet. Magno quoq; decori ac ornamento natali huic suo solo fuit Matthæus Casella propter summũ ingenium & in cõsilijs prudentiam· qui cum Alfonso primo Ferrariensiũ Duce & Hercule secundo eius filio diu vixit. Omittimus alios, quorũ certam notitiam haud habemus. Supra Fauentiã, vt ad intermissa loca recurramus, quarto lapide iuxta colles amœnos & optimi vini, olei, aliorũq; fructuũ fertiles, Oriolum apparet, Aureolus à scriptoribus appellatum, ꝙ vt aliqui tradunt, quanq̃ mihi haud quaq̃ probentur, huius castelli incolæ aurũ nomine census Ecclesiæ Rauennati pendere solerent. Infra Oriolum Marzanus torrens in Anemonem præcipitat, vetus alluens oppidum Modianam, priscis tẽporibus Mutilum dictũ. Id è Liuio discimus, quo loco c Pub. Aelium Conſ. in Gallia cum audisset à Boijs ante suum aduentum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitarijs tumultus eius causa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Appium præfectum socium hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam Tribum Sappiniã vocant agrum Boiorum inuadere iussisse scribit· addens Appium fines hostium ingressum primò populationes satis prosperè ac tuto fecisse, delecto deinde ad Castrum Mutilum satis idoneo loco, Gallorum improuiso impetu circumuentũ. Alibi d etiã L. Furium Purpurionẽ Conſ. in Boios per Tribum Sappiniam ꝑfectum, ubi iuxta Castrũ Mutilum peruenisset, veritum ne à Boijs intercluderetur, ait· ideoq; legiones retro qua venerat in Ligures vi[illegible] locis tutis & patentibus duxisse, ac se collegæ iunxisse. Oppidum hoc in ditione Florẽtinorum nunc est· quondã in Comitum Guidonium fuit, quos tam in Hetruria, q̃ in Aemilia latum olim imperium habuisse prędiximus. Deinde supra Fauentiam prope flumen Anemonem Vallis apparet Lamonis, vt nunc accolæ vocant, ab ipso amne nominanda Anemonis. Sempronius tamen in Italiæ diuisione sua, à Lamonibus hanc appellationem profectam velle videtur, his verbis scribens: Flaminia à Bononia ad Rubiconẽ amnem, antea Felsina à Principe Hetruriæ, missis colonijs Lamonibus: quem in locum etiam Annius scribit Lamones Hetruscos maritimos Herculeos fuisse, argumentoq; adhuc esse in Flaminia vallem dictã Lamone, & homines vt olim Turrheni qui huc migrauere, ad pyraticam aptos. Ego vallem hãc ab Anemone amne prorsus tenere nomen arbitror· vt tamen lectoribus eruditis censuram hîc suam minimè adimam. Vallis est perpulchta colonisq; plena, cũ oppidulis aliquot & vicis non inhonestis. Exercitum in ea Oddonis, Bracij Montonij filij MCCCCXXIIII. post C.N. anno concisum, ipso etiam Duce perempto, Blondus e memoriæ prodidit. Ex Castellis quæ ipsa in valle sunt haud ignobile vel illautum est Bresegella, multorum insignium Ducum origine clarum· inter quos primus fuit Dionysius Naldus, qui sub Alfonso altero, itemq; Ferrandino eius filio Neapolitanis regibus diu militiam exercuit, & postea sub Venetis· quos grauissimis etiam reipublicæ temporibus nunq̃ deseruit· proin-

a. Cant. 14.

b. lib. 31. hist.

c. lib. 31.

d. lib. 33.

e. lib. 22. hist.

proindeq; ob summæ fidei ac ingentiũ laborum memoriã insigni statua marmorea Venetijs in æde Diuorũ Ioannis & Pauli honestatus est. Vincentius etiam ex eadẽ gente diu ordines sub Pontificibus duxit· post hos Carlinus Babonus, Galassus & Ioannes ex eadẽ quoq; domo, Venetorũ auspicijs summa fide militarunt. Alios præterea duces egregios bellicosa hæc gens dedit, qui Bresegellæ patriæ nomen & illustrarũt plurimùm, & etiamnũ decorant. Insignẽ ea calamitatẽ ab copijs Iulij II. Pontif. quas Franciscus Alidosius Legatus Bononiensis Romanulæ domãdæ causa ducebat, anno post C. N. MDIX. accepit: direpta quippe est, oẽsque penè oppidani cõtra publicam fidẽ vincti. Decætero sunt Rontana, Castilio, Gratariaq; oppida, Marate, Bifurcatũq; vici elegantes. Sub Apennino dein Crispinũ, vbi qdam Abbatia magnis prærogatiuis ornata, cum Archimandrita, qui nũc perpetuus, at quondã de sodalitate Vallis vmbrosæ D. Ioãnis Gualberti fuit. Rursus infra viã Aemiliam & sub Fauentia nobile oppidũ est Solariolum, Sigismundo Gonzagæ Diacono Cardinali à Leone X. Pontif. Max. condonatũ. Dein Aemilia procedenti, dextra qdam apparet fossa latitudine pedũ denum, à Fauentia spatio trium millium producta, cũ mole seu propugnaculo iuxta caput· quod opus à Bononiensibus & Alberico Cuniate Comite socialis exercitus aduersus Astorem Manfredũ Fauentiæ Principem Imperatore MCCCC. post C. N. anno factum Bernardinus Corius in Mediolanensi historia, itemq; Bononiensium annales tradunt. Descensu tum ad infima huius situs loca, Senij fluminis inuenitur ostium· qui annis ex Apennino pass. M. quinis ab Alpibus iuxta Tortum, ita locum ibi accolæ vocant, oriens, viam Aemiliam intersecat, & in Padusam paludẽ defluit vbi sylua Lucina est, & Fusinianũ Calcagninorum Comitum ex Ferraria castellum, à Duce Borso quondã illis concessum, & nostra memoria Ioanni Saxatello, posteaq; Guidoni Vaino Forocornelieẽsibus donatũ. Ad dextram Senij amnis exiguum at pernobile oppidum iacet Cotignola, mœnibus firmissimis & alta fossa cinctum. Id Foroliuienses & Fauentini MCCLXXVI. à C. N. anno Tiberiacum obsidione tenentes, in obsessorum cõtumeliam detrimẽtumq;, & ad agri Fauentini tutelam condidere, sicuti Foroliuiensium annales perhibent· etsi quidam nostræ memoriæ scriptor in Sfortiæ vita, vetus castrũ Flaminiæ vocet, cum nouum esse constet. Muris septum est anno post C. N. MCCCLXXI. à Ioanne Aucutho præfecto & Confalonerio Ecclesiæ Rom. cui vnà cum Baniolo Gregorij XI. Pontif. donatione concessum erat, vti Corius in Mediolanensi historia scripsit. Homines illustres permultos edidit, qui non solum huius sui natalis soli nomen, sed vniuersæ omnino Romanulæ mirum in modum nobilitarunt. Primus ex ijs Sfortia fuit, Attendolus postea dictus, inclytę Sfortiarum gẽtis auctor. Nomen illi antè vernaculum erat Iacomuzzus· ideoq; rusticanorum hominum more duabus syllabis prioribus omissis, Muzzus inter suos appellabatur. Hinc nõnulli gratiam apud Sfortias venati, originem eorum ad Mutium Scæuolam retulere· vel ignorantia veri nominis perperam Muzzum pro Mutio prolatum, omninoque Mutium fuisse dictum contendêre. Sed hi monumenta Petri M. Caranti hominis docti Cotignolani, & rerum patriæ vti aut à maioribus acceperat, aut ipse cognouerat scriptoris, non viderunt. Muzzus igitur ligone terram subigens, cum à popularibus aliquot ad militiam incitaretur, hoc omine se venturum vnà recepit, si ligo in arborem proiectus, illa hæreret: quod cum mox euenisset, simul ad bellum est profectus, vt Petrus M. Carantus

alijq; multi auctores tradunt· quanquam ad gratiam Sfortiarũ alij diuerse prodiderint. Prima in castris Alberici Cuniatis militiæ rudimenta posuit· ibiq; & Sfortiæ nomen est adeptus ob feruidi ingenij impetum, quòd inter commilitones ferocior, & omnibus in rebus violentus videretur· nam Sfortia vox latinè violentum exprimit. Posterioribus deinde temporibus tantum in re militari habuit processum, vt multorum exercituum Imperator cum à Regina Ioanna Regibusq; Neapolitanis, tum à Pontificibus Max. alijsq; Principibus crearetur. Confalonerius etiam Ecclesiæ Romanæ & Comes Cotignolanus à Ioanne XXIII. Pontif. dictus est, ipsumq; oppidum pro stipendijs tulit XIIII. Mill. aureorum nummûm, quæ illi Ecclesia debebat. Perijt in Aterno amne post C. N. MCCCC XXIIII. anno, ætatis suæ LIIII. vt Simoneta Coriusq; scribunt. Filios reliquit Franciscum, Alexandrum, Ioannem, Leonem, Bosium, & Fuscinum, omnes eximios duces. Præcipuè verò Franciscus excelluit, qui Mediolani Principatum industria sibi comparauit sua, nec vlli cuiquam ex veteribus aut Persis, aut Græcis, aut Romanis summis Imperatoribus inferior est habitus. Eius & res gestæ multos mole sua scriptotes defatigarunt, veluti Ioannem Simonetam, Bernardinum Corium, Franciscum Philelphum, Sabellicum, aliosq; plurimos, & à nobis in Mediolano longiori sermone perstringentur. Alexander eius frater egregius item belli Dux Pisauri Dominatum nactus est, Bosius Sancti Floris oppidi. Ex Francisco Mediolanensium Duce Galeatius Maria, qui in principatu patri successit, Sfortia Dux Barij, Ludouicus Maria, Philippus, Ascanius qui Cardinalis fuit, & Octauianus filij nati sunt· ex Alexandro Pisauri, Constantius. Is nothos filios habuit duos, Ioannem & Galeatium· è quibus Ioannes Constantium secũdum, qui impubes obijt. Galeatij Mariæ Ioannes Galeatius in principatu successor fuit, à quo Franciscus genitus: à Ludouico Maria qui posteà Mediolani imperio potitus est, Maximilianus & Franciscus secundus Duces procreati· cum quibus Sfortiarum gens intercidit, nempe si iustorum liberorum progeniem spectemus. Ex nothis fuit Alexander Sfortia cum alijs & Octauiano item, Galeatij Mariæ Ducis liberi. De Ludouico Duce Ioannes Paulus progenitus, qui vnum quoq; filium habuit. Bosius filios aliquot suscepit à quibus Bosius secũdus ortus, qui ex Constantia Pauli III. Pontif. filia liberos progenuit, quorũ primus Guido Ascanius Ecclesiæ Rom. Cardinalis, & eximia spe propter egregias dotes est. Domus hæc præclara tantę fœlicitatis fuit, vt plurimos exercituum Imperatores summos, Comites, Marchiones, Duces, Reginas, vnamq; Imperatricẽ, item Episcopos, Archiepiscopos & Cardinales habuerit· neq; non maximam herclè admirationem moueat, intra centum annorum curriculum ex ea tot Principes Imperatoresq; prodijsse cogitanti. Verumenimuero cucurbitæ fœtus, qui citissimè crescit, ac item ocissimè deficit exemplo, quemadmodum mirabili processu exorta est, ita repentina etiam inclinatione concidit. Alios præterea viros illustres Cotignola multos edidit· in cæteris Bertutium, Laurentium, Corradum, Tristanum, Robertum, Firmanum, & Sforzinum cum Sancto Parente, omnes militiæ Duces· itemq; Michelottum Attendolum cum Raymundo filio· de quibus in Blondi, Platinæ, Sabellici, Simonetæ, Corijq; monumentis abundè legitur. Sed & præter militari gloria celebres homines, etiam ingenia maxima multaq; hoc oppidũ tulit· quorũ è numero Raynaldus Gratianus, summæ vir doctrinæ, sodalitatis minorũ Generalis minister, & postea Ragusiensis Archiepiscopus. Imperium

oppi-

oppidi diu Mediolani reguli tenuere, deindeq; Pontifices Max. at nunc in Herculis II. Ferrarienſium Ducis poteſtate eſt. Secundo abhinc lapide, caſtellum iacet perhoneſtum, & omnibus rebus ad vitam abundans, Lucus. Aedificia ſplendida habet, quanquam muro foſsáue ſeptum minimè ſit. Nomen à Luco Dianæ quod hic olim fuerit, aliqui putarunt ortum· nonnulli alia quædam ſomnia ſua de loci primordio tradunt, quæ nobis equidem operæpretium haud eſt viſum referre, cꝗ. colorem quoq; ſolidæ rationis habeant nullum. Itaq; iam vnà cum Blondo nouū hoc oppidum iudicamus· idq; vt exiſtimemus, antiqua conditio loci vbi poſitum eſt, facit, qui olim aquis & paludibus iteq; ſyluis totus occupabatur· nēpe ob regionis depreſsiorem ſitum aquis ex Apennino delapſis hîc tanꝗ in lacuna ſtagnantibus, priuſquam egeſtis foſsis exiccari cœperūt: vnde profectò conſequitur nec habitari hæc potuiſſe antiquitus. Et ꝗdem in paludibus hîc olim horridas fuiſſe ſyluas, etiā ipſum caſtelli nomē indicat: Lucum eñ rectè vocari debere, quod ſyluam quoq; Latinis ſignificat, dubitari haud oportet, cum id Eccleſiæ Rauēnatis peruetuſtæ doceant tabulæ, in quibus apertè Lucus nominatur, vti mihi Ioannes Petrus Ferrettus affirmauit, qui Vicarium agens Archiepiſcopi Rauennatis, eas in manibus habuit. Sed & appellatio circumiectorū adhuc locorum, quę ſylua Lugi pro Luci vocitātur, qua de ſupra diximus, inſigni inſuper ad id argumēto eſt. Imperium Luci diu quondam tenuere Bononienſes, deinde Pōtifices Max. poſtremoq; Ferrariæ reguli. Iulius II. Pontif. cum ad eius ditionem perueniſſet, ob amplitudinem populiq; frequētiam & ædificiorum ſplendorem è caſtello ciuitatem efficere cogitauit· cæterùm maioribus curis impeditus, cōſilium non potuit exequi. Agrum habet perbonum, & magna frumenti copia, rubiæq; ac vini quanquam tenuis, vberem. Illuſtrauit locum ortu Vincentius Archerius ex prædicatorum familia monachus doctus, & hebraicis, græcis, latinisq; litteris eruditus, itemq; ſummus theologus, vti ſcriptis editis probauit. Obijt anno poſt C. N. M D X L. ipſa in patria. Eandem nunc Lanfrancus Gipſius iuris conſultiſsimus ſummeq; reipub. adminiſtrandæ gnarus nobilitat, qui res Herculis Ferrarienſiū Ducis ſingulari cum prudentia ac integritate moderatur. Nō procul à Luco Zagonaria ſuccedit, inclyta Florētini exercitus ſtrage ab Angelo Pergulano copiarum Philippi Mariæ Vicecomitis, Mediolani Ducis Imperatore edita· qua magnus virorum numerus cecidit, maiorq; captus vnà cum Carolo Malateſta Duce, ſicuti & Blondus *a* Sabellicusq; *b* & Platina *c* perſcripſerunt. Duobus abhinc P. M. in Senij ripa locus apparet vbi quondam caſtellum extitit Cunium, illuſtri fama rerum geſtarum Alberici Cuniatis celeberrimi Ducis nobile· qui à Britonibus in Italiam Gregorij XI. Pontif. tempore deductis puer captus, tantum in re militari progreſſum habuit, vt pòſt à Barnaba Vicecomite Mediolani regulo exercitus Imperator aduerſus ipſos Britones crearetur, & fortiſsimè dimicans multas ſpectabilesq; de ijs victorias referret. Semel cum malè eſſet pugnatum, & in hoſtium poteſtatē deueniſſet, quot pondo ipſe erat, tantum argenti pro eo Barnabas pependit. Hac ratione liberatus, Barnaba dein à Ioanne Galeatio nepote carceribus incluſo, præ dolore furens, omino nō quieſcere decreuit, donec à barbaris Italiam prorſus expurgaret. Cōtracto ſic agmine armatorū ſupra XII. mill. (ſocietas ea D. Gregorij dicta) ſolenni ſacramēto de barbaris vno conſenſu perſequendis omnes deuinxit. Eam ad rem cōficiendam quò maiores exercitui ſpiritus, maiorē animum adderet, totius hominis ferro armādi rationem excogitauit,

a. lib. 22. hiſt.
b. lib. 11 Enn. 10.
c. in uita Martini V. Pontif.

cum antea partim ferro,partim lorica nexili, partim etiam corio cocto muniri solleret. Itaq; thoraces,manicas,tibialia,& id genus alia armorũ genera cum ex ferro,tum ex chalybe fabricari curauit. Socios huius belli habuit Braciũ Montoniũ, item Sfortiam,& Laurentiũ Attendolum Cotignolanos,cum Brandulino Foroliuiense,qui suprà memoratos ad eum deduxerat· habuit quoq; Paulum Vrsinũ, Mostardam Foroliuiensem,Tartaliam Lauellinũ, & Thomasinũ Cribelliũ Mediolanensem,qui deinde summi & excellentes militiæ duces oẽs euasere. Cum his itaq; fortissimis viris & Italorum militũ agmine quod diximus, hostes aggressus numero fermè ad XL. mill. armatorũ,tanta virtute ac industria rem gessit,vt tandẽ ex Italia planè pellerentur· simulq; tantũ barbaris inijceret terrorẽ, ne præter Italos quisq̃ armatus auderet incedere: breuiter Italiã quę Britonibus ad prędã & rapinam diu fuerat exposita,prorsus ab eo hominũ genere liberauit. Ita pulsis ab hoc præstantissimo duce barbaris,tanto in pretio ac existimatiõe disciplina militaris Italorũ esse cœpit,vt absq; nostris hominibus barbari se bella gerere haud posse arbitrarentur: quod in Carolo Burgundiæ Duce cõpertum fuit,plurimis & maximis ab eo bellis equitũ Italorum amplius MCC. peditũ bis mille opera sub Comitis Colæ Campobassij Neapolitani,item Comitum Sanmartinorũ ex Sabaudia,Petriq; Lignaniani & aliorũ præfectura cõfectis. Ad idem quoq; documẽto fuit Ludouicus XI. Francorũ Rex,auxilijs à Francisco Sfortia primo, Mediolani Duce petitis· à quo Galeatius filius cum multis cohortibus ad regẽ iuit. Albericus itaq; Cunias Italiam & à barbaris in libertatẽ vindicauit,& apud oẽs Europę nationes in summũ auctoritatis ac honoris collocauit gradũ· in quo superstitibus etiã illis egregijs ducibus,quos Alberici disciplina diximus imbutos,perseuerauit. At postq̃ ijs veris Italicæ libertatis amatoribus fato interceptis, in Italiæ Principes auaritia,superbia, ambitio, ac inuidia immigrauit, nostra memoria quod absq; vehementi equidem dolore animi exarare haud queo, rursum misera hæc terra furibundos incursus ac truculentas direptiones immanesq; cædes barbarorũ ita est passa, nullum vt eius angulũ annis quinquaginta superioribus dira rabies, efferaq; crudelitas, & sanguinarius mucro Francorũ Hispanorũq;, & Heluetiorum, & Vasconũ, & Alemannorum, & Epirotarũ, & Corsorum, aliarumq; gentiũ barbararũ nõ peruaserit, quẽadmodum in nostris Ephimeridibus latinis abunde cõmemoramus. Itaq; nunc in eũ statum deducta est,vt non modo auxilia cuiq̃ mittere possit· sed etiã ne suę q̃dem defensioni ac tutelę ipsa sufficiat. Antea verò quàm illæ inciderent calamitates, tantæ potentiæ tantarumq; virium erat,vt exercitũ equitum XXV. millium, peditũ ferè C. mill. cõflare, tormẽtisq; opportunis instructũ in alias orbis partes emittere posset. Quod ne videatur à nobis absq; certa ratione scribi,sigillatim oportere doceri arbitramur. Ferrandus primus Arragonius Neapolis Rex intellecto ingenti apparatu belli cõtra se Caroli octaui Frãciæ regis,exercitum cõscripsit equitũ grauis armaturæ mille quingentorum,leuis,duorũ millium,peditũ XII. milliũ. Iulius II. Pontif. equites tum cataphractos septingentos,leuis armaturæ CCCXL. pedites V. mill. quingẽtos collegit,bello item cõtra Gallum occupãdæ Ferrariæ, Bononiæq; recipiẽdæ causa suscepto. Ludouicus Sfortia Mediolani Dux vt Corius auctor est, cõtra Ludouicũ XII. Franciæ regẽ lancearios equites bis mille,totidẽ leuis armaturæ, pedites XIIII. mill. contraxit. Veneti tũ in expeditiõne cõtra eundẽ regem vt Marius Aeqcola Cõmentarijs historiæ Mãtuanæ scribit, in Glareã Abduæ cataphractos

equi-

equites mille quingentos, armaturæ leuis bis mille, pedites XXV. millia duxerunt. Alij dicunt equites armaturæ grauis bis mille quingentos viginti quinq;, ſub præfecturis cohortibusq; deſcriptis omnibus, quanq̃ ſeptingentos in oppida præſidiorum cauſa diſtributos addant: item equites armaturæ leuis quinq; millia ſexcentos, pedites XII. millia octingentos in caſtris, præter eos qui in præſidijs locati oppidorum, quibus additis numerus redibat millium XV. & L. Florentini inter eas turbas pro tẽporum ratione cataphractis equitibus octingẽtis, armaturæ leuis mille, peditibus quot rei neceſsitas poſtulare videretur, ſtipendiũ numerabãt. Quinetiam facilius virium Italiæ ratio iniri poterit, ſi illam ad primi belli Ferrarienſis tempus adhibeamus, quũ Italiæ principatus in duas partes diuiſi erãt, vti Corius in hiſtorijs demonſtrat hoc modo. Fœdere inter Sixtũ IIII. Pontif. Ferrandum regem Neapolis, Ioannem Galeatium Sfortiam Mediolani Ducem, Florentinos, Herculem Ateſtinũ Ferrariæ Ducem, & Mantuanum Marchionem Bononienſeſq; inito aduerſus Venetos, formula equitum cataphractorum per cohortes & præfecturas ſingulas facta eſt, qua Venetos equites armaturæ grauis bis mille ducentos decem ſeptem fuiſſe apparuit, vnà cõputatis Fregoſis & Rubrijs: ſocialis autem exercitus armaturæ item grauis quatuor millia quadringentos vnumque & ſeptuaginta. De peditum numero dubium non eſt quin ante clades turbulentaque tempora, eorum ad centena millia colligi potuerint & extra Italiam duci, remanentibus etiam tum ſatis idoneis ad regionis tutelam præſidijs: quod equidẽ difficile haud foret oſtendere, niſi & tœdiũ verboſitate me lectori facturum vererer, & homines intelligentes eam rationem per ſe haud difficulter poſſe ſubducere exiſtimarem. Ad Albericum Comitem igitur poſtquàm lõgiore ſumus diuerticulo egreſsi, tãdem reuertamur. Totam illi Italiam vti præclaro libertatis ſuæ vindici, plurimùm herclè debere cenſemus: quanquam eadem pòſt ab indignis alumnis ſuis iterum in ſeruitutem maiori ex parte retracta ſit. Magnus deinde regni Conneſtablius à Ladiſlao rege creatus, multa fortiter & egregiè geſsit, quibus hiſtoriæ Blondi, Sabellici, Platinæ, aliorumq; ſcriptorũ ſunt cõfertæ. Caſtellum Cunium in poteſtate fuiſſe Bononienſium, & ab iiſdem euerſum anno poſt C. N. MCCXXVII. legitur. Inſtauratũ deinde Comitis Alberici temporibus nec parum auctum, poſt eum denuo exciſum, planeq; deletum eſt, vt nũc vix ipſum prodant locum veſtigia: ſolùm enim foſſæ qua cingebatur, ſigna q̃dam hìc adhuc apparẽt cũ templo, p̃ter aliquot paſsim tecta modica recẽter excitata. Nos cum hàc iter ageremus, loco diligenter & curioſè colluſtrando in memoriã redibamus præſtantiſsimi illius Ducis, qui in lucẽ hìc erat editus: neq; non acerbiſsimo animi ſenſu ac dolore temporum iniuriã ferebamus, qua liberatoris Italiæ patria, ſpreto eius memoriæ honore nunc omnino deſolata, exciſa, deletaq; iacet. Alios etiam præclaros homines Cunium edidit, quorũ in p̃ſentia non recordamur. Florẽtinos anno poſt C. N. MCCCXCVI. propugnaculũ ędificaſſe iuxta Cuniũ, & Caſtellum Florentinum dixiſſe, Bononienſium annales perhibent. Nõ procul hinc veſtigia ſunt honeſti quondam oppidi Barbiani, quod Cuniates Comites poſsidebant, Ioannes XXIIII. Pontif. Max. anno à C. N. MCCCCX. excidit. Nobilitatum maximè cognouimus ortu Ioannis copiarum Galeatij Vicecomitis primi Mediolanenſium Ducis vt Corius tradit, præfecti, itemq; Bononienſium exercitus ductoris, vti illorum perhibent annales, Tulit quoque Comitem Landum, Manfredum, & Ludouicum omnes eximios viros, & ſummè armorum

gnaros. Tractus hîc omnis circa Cunium Barbianumq; deleta oppida, peramœnus est ager & frumenti fertilis, itemq; vini, rubiæ, ac aliarum frugum. Dehinc ad viam Aemiliam recurrenti Pons D. Proculi eam iungens amni impositus Senio cernitur, ad quem Bononienses anno post. C. N. MCCLXXV. à Fauentinis Lambertatiorum qui Bononia tum exulabant, & Foroliuiensium auxilijs adiutis, acie bis victi. Superato ponte dextra fluminis ipsa mox Aemilia in via Castellum Bononiense occurrit, perpulchrum lautumq; ac opulentum, & omnibus rebus ad humanæ vitæ necessitatem opportunis abundãs, anno post C. N. MCCCLXXXVIII. à Bononiensibus cõditum, vt Hieronymus Albertutius seu Borsellius ex prædicatorum sodalitate monachus in suis Chronicis, alijque annalium quoque Bononiensium scriptores prodiderunt. Aedificandi occasionẽ tradunt huiusmodi. Bononiensium legati ad Pontificem Adrianum VI. Petrutius Pretus & Bartolomæus Salicetus summi Iureconsulti Romam euntes, quum hoc in loco, qui tum syluosis horrebat saltibus, incursu latronum expoliati fuissent, anno à C. N. MCCCLXXXVI. Bononienses legatorum iniuriam bello vlturi, agmen ad quoddam agri Fauentini propugnaculum huic vicinum loco admouerant: quod vt Fauentinis est nuntiatum, opibus & potentia Bononiẽsium territis, purgandi sui causa legatos mittũt, qui id facinus ad se nulla parte pertinere dicerent, quippe quoniam intra suos fines haud accidisset. Iam similis erat Forocorneliensium excusatio: quapropter vtrorumque defensione accepta, Bononienses de castello hîc ad itineris tutelam ædificando consilium cepere, Fauentinis itemq; Forocorneliensibus ad id tantum agri modum ex suis finibus, quantum arcu valido sagitta excussa posset emetiri, concedentibus. Ita repente fabri magno numero conquisiti, oppidumq; hoc ocissimè excitatum, quod conditores à se Castellum Bononiense denominarunt. Id auctoribus suis perpetuò mirificam præstitit fidem: quanquam principum quorũdam iniurijs, præcipueq; à Cæsare Borgia Pontificis Alexandri VI. filio vehementer in hac summa erga Bononienses fidelitate conturbatum sæpe fuerit. Conatus est eam planè delere Borgia: quapropter & initio nomen vetus induxit, Villæ Cæsarinæ reposito, pœnaque graui sancita, ne secus appellaretur: & pòst simul oppidi mœnia fossamque complanauit, simul expulsis colonis, locum ita desolatum militibus vltro citroque commeantibus pro diuersorio solùm esse iussit. Verumenimuero non diu hæc eius decreta vixere: fatis enim erepto patre Alexandro Pontif. coloni veteres statim ad sua reuersi, fossis denuo egestis, refectoq; muro, breui se contra militum iniurias opportunè muniuerunt: qua reperfecta, mox summa omnium voluntate ad Bononienses reditum: à quibus etiam in potestatem libentissimè recepti. Sic itaque nunc rursus illorum ditione oppidum hoc tranquillè fruitur: quanquam arx insignis, quam maiori ex parte Borgia deiecerat, refecta sit nunquam. Agrum frumento, vino, glasto, alijsque frugibus abundantissimum habet, & magnis multisq; ex concessione Bononiensium immunitatibus ornatum, vti forum est quò ad mercatum negotiatores Romanulæ Lombardiæq; confluunt. Sursum hinc ad Apenninum Susenania cernitur, Maghinardi patria, qui Fauentiæ Cesenæque & Fori Cornelij dominatum titulo tamen Capitanei tenuit, & sepulcrum in D. Dominici æde apud Forocornelienses habet. Ipso in Apennino Palatiolum est, quondam ditionis Vbaldinorum. Infrà rursum in Padusa palude caput amnis Santerni, qui à Plinio Vatrenus appellatur, & prius Padum aut geba-

gebat in ostium eius influens Erydanum antea dictū, & ab alijs Spireticum, ab vrbe qua de posteà dicemus Spira, quæ iuxtà fuit vt inquit Plinius a. Nunc ostium hoc Padi Primarium vocatur: porro Vatrenus adeò post ætatem Plinij cursum immutauit, vt hoc tempore quingentis à Fossa Ziliola pass. in Padum cadat, ostio XX. fere millibus ab illo veteri, disiuncto. Nascitur Vatrenus Apennino in sylua Rodigina, longa P. mill. X. perq; Forocorneliensem agrum descendens, Aemiliam viam intersecat duobus à Luco milliaribus. Secundū eius ripam pulchra lataq; via sternitur in longum ferè P. M. X. producta, quam à Nicolao III. Atestino Ferrariæ Marchione inceptam, Marchio Leonellus filius perfecit. Ad dextrā ostij Vatreni in Padi ripa turris iacet rotunda, Bastiam vocant, ab eodem illo quē suprà nominauimus Marchione Nicolao ædificata. Nobilis est bellorum anni post C. N. MDXI. & sequentis cladibus, quum Iulij II. Pontif. Max. rem Ferrariensem ditionis suæ facere cupientis auspicijs, Petri Nauarræ peditum Ferdinandi regis Arragoniæ præfecti opera virtuteq; occupata, intra diem quintumdecimum ab Alfonso Ferrariæ Duce præsidio omni cæso, sed nec præter cohortium illius insignem stragem, ac ipso quoque vulnerato, recepta est, ac deinceps conseruata salutem rebus illius peperit. Sequitur in ipsa rursus Aemilia via, Santerni dextro latere ciuitas Imola, Forum Cornelij dicta veteribus, nempe Straboni b, Plinio in octaua regione, ac Procopio c, itemq; Ptolemæo, à quo in Togata Gallia ponitur. Meminit eius etiam M. Cicero in Epistolis ad Cassium his verbis d: Erat autem Claternæ noster Hircius, ad Forumcornelij Cæsar, vterq; cum firmissimo exercitu. Enimuero quòd hunc locum ita Iodocus Ascensius enarrat: Hircius noster. s. Consul, erat Claternæ, id est, in oppidulo cui Imolæ nunc nomen esse putant· Cæsar, id est Octauius, erat ad Forum Cornelij: mehercle nimis euidenter ostendit nullam se planè cognitionem huius habere situs: quippe oppida erant duo, Claterna, & Forumcornelij quod Imola postea dictum, vti in sequentibus apparebit: neq; Imolam vlla vnquam ætas Claternam appellauit. Forum Cornelij etiam Antoninus in Itinerario commemorat. Aedificatum id quidam à Troianis dixere post excisum Ilium· sed auctorem à quo perscriptum hoc sit, non nominant. Ego à Romanis conditum censeo, nomenq; à Cornelio aliquo accepisse, quem huc ad ius reddendum habendumq; forum Senatus miserit. Imolæ nomen vnde postea sit natum Blondus e in historijs docet hac sententia. Clephis Longobardorum rex Alboini successor, vbi Forumcornelij fuerat ab Antiocho Narsetis præfecto subuersum, Imolam fecit, sic tum primò dictam ab arcis nomine, quam eminentiori & vnico in tumulo Forumcornelij ciuitas habuisset. Fuit autem Imolæ ædificationis causa, quòd præsidio imposito Fauentinos Foroliuiensesq; & ipsos Rauennates, qui nomen Romanum & Imperatoris Aug. sequebantur, inde rex agitari voluit. Nonnulli regem hunc Dafrit appellant, sed plures Clephin, inter quos Blondus, iteq; Pomponius f Lætus, qui post Alboinum Longobardos regem sibi constituisse hominem crudelem Clephin aut Cefen, ait. Post hanc ædificationem alia Imolæ mentio reperta mihi non est· nisi quod pulsis Italia Longobardis in Bononiensium potestatem ac ditionem venerit, vti in historijs Bononiæ perscriptum legitur. Sæpe verò sub illorum imperio variauit· & cum MCCLXXII. à C. N. anno Petrus Paganus inimicis eiectis dominatum vrbis occupasset, insequenti anno vicissim à Bononiensibus est pulsus, vt ita

a. lib. 3. cap. 15.
b. lib. 5.
c. lib. 2. de bell. Goth.
d. lib. 12. Epist. fam.
e. lib. 8.
f. lib. 2. Cæs.

vrbs in illorum deinceps poteſtate relinqueretur, vſq; ad partium Lambertatiorũ & Geremeiorum apud Bononienſes exortũ. Sed & Friderico quoq; ſecũdo Imolani aliquo tempore, breui tamen, adhæſere, cum à Bononienſibus defecerãt, Alidoſio Mainardi Pagani ope Principatum occupante, anno nimirum poſt C. N.
a.Cant.15. MCCXCII. ſicut etiam Landinus in Dantis a Paradiſo ſcribit. Sic itaq; Forocornelienſibus exin Alidoſius eiusq; poſteri vſq; ad Ludouici vltimi ex Alidoſia gente captiuitatem, quanq̃ non ſtabili poteſtate imperitarunt: etenim & conturbati ſæpius aliquando etiam planè pulſi, dominatum recepere. Vicarios ex ijs Imolæ MCCCLII. poſt C. N. anno Maſsilienſis Abbas à Clemente VI. Pontif. Max. in Italiam miſſus, Lippum & Alidoſium conſtituit: quibus ſucceſsit Azo, eques appellatus à Cometio Albornitio Bononię, propter virtutẽ in p̃lio Raphaëlis Principis oſtenſam anno poſt C.N. MCCCLXI. cum Barnaba Vicecomite ſingularẽ. Demum ad imperium peruenit anno à C. N. MCCCXCIX. Ludouicus quem MCCCCV. Balthaſar Coſſa Cardinalis, Eccleſiæ Legatus primò expulit, deinde verò reſtituit addita etiam egregia militum præfectura. Manſit igitur in dominatu pòſt vſq; ad MCCCCXXIIII. à C.N. annum quo ab Angelo Pergolano Siccoque Montanianenſe, Philippi Ducis Mediolanenſium legatis vnà cum Beltramo nepote captus eſt: quam rem vti memorabilem ex Blondo commemo-
b.lib.21. hiſt. rare libuit. Is in b hanc ferè ſententiam ſcribit. Angelus Siccusq; Philippi Duces, Foriliuij arcem obſidentes, in qua tum Lucretia erat Ludouici filia, quę coniux Georgij Ordelaphi Foroliuienſium tyranni fuerat, & ex eo Theobaldum filium ſuſceptum patri Ludouico vt apud eum educaretur Imolam miſerat, cum fortè accepiſſent Ludouicum derelictam pene à præſidijs arcem habere, militis qui apud Ludouicum fuerat vſi indicio, fortunam tentare conſtituunt. Per hyemis frigidiſsimum ſidus aquas in altam glaciem concreuerat gelu. Siccus conſtituta nocte ſilentio cum paucis ad arcem ducit Angelus ſubſequitur: deprehenſis vigilibus arce potiti primi, cæteros introducunt: Angelus diſpoſitis circum vrbem ſtationibus ne quiſquam emigraret, Ludouicum ad ſe vocari in arcẽ iubet. Ita captum mox ad Philippum mittit, à quo famoſum in carcerem Modo etianum coniectus eſt. Ea Ludouici fortuna fuit: quanquam ſolutus poſtea vinculis habitum Franciſcanorum ceperit, vitamq; reliquam ſanctè ac religioſè egerit. Ferunt pridie quam in poteſtatem Angeli veniret, inter cœnam aſtrologi iudicium quod de ſe vix bimulo pater fieri curauerat, à Beltrando Alidoſio nepote ſibi accuratè legi iuſsiſſe, ſimulque collaudaſſe aſtrologum, quòd quem excidij rerum ſuarum fatalem fore diem prædixerat, cum ad eam qua nunc eſſet ætatem perueniſſet, eo haud quicquam fefelliſſet: etenim illa ipſa die Lucretiam filiam in arce Foroliuienſi obſideri cœptam eoque nunc ſe fato verè defunctum. Sed tamen hoc errore ſecurus atque negligens, ipſa inſequenti nocte vti diximus in hoſtium poteſtatem venit. Sic in Ludouico Principatus Alidoſiæ gentis Imolanus, quem illa licet varium ſæpe ac turbulentum diu tenuerat, planè extinctus eſt, & ad Philippum Ducem peruenit à quo poſtea Mar-
c.lib.23. hiſt. tino V. Pontificatum gerente, Eccleſiæ condonatus vt Blondus c ſcribit & & cum anno à C. N. MCCCCXXXVIII. ſub Eugenio quarto Pontif. per defectionem iterum ad Philippum fuiſſet delatus, anno inſequenti Guidoni Antonio Manfredo Fauentinorum Domino conceſſus eſt, vt Bononien-

ſium

ſium annales perhibent. Guidone Antonio dein M. C C C C X L V I. poſt C. N. anno fatis intercepto, Thadæus filius in Imolano dominatu ſucceſsit: quo contra Guidatium filium dimicante, M C C C C L X X I I. à C. N. anno, Galeatius Sfortia Franciſci Mediolani Ducis F. cum exercitu ſuperuenit: cui quia reſiſtere ſe non poſſe intelligebat, his conditionibus vrbem ceſsit, vt Caſtellum Nouum Alexandriæ viciſsim ferret. Galeatius Imola potitus, eam in dotem dedit Catharinæ filiæ ſuæ nothæ, Comiti Hieronymo Riario, Sixti IIII. Pontif. Max. nepoti deſponſatæ: à quo tam egregiè mox inſtaurata eſt & exornata ædificijs, vt vrbs pulcherrima Romanulæ totius cenſeretur. Poſt eius deinde ſceleratam indignamque apud Forumliuij cædem, Octauianus filius ſub Catharinæ matris tutela tam diu principatum retinuit, donec à Cæſare Borgia pelleretur. At Alexandro VI. Pontif. mortuo, ad Eccleſiam vrbis imperium deuolutum eſt, Iulio II. Pontificatum tenente. Partes hoc tempore enatæ Saxatellorum & Vainorum: his Guido, illis Ioannes Princeps erat: quarum dimicationes vrbem miſerrimè afflixere, maximisque cædibus direptionibus, ac incendijs multorum nobilium ædificiorum fœdiſsimè lacerarunt. Situ eſt Imola perbono, cum agro optimo ac fœcundo, magnam frumenti copiam, & vinum, oleum, aliasque fruges abundè ferente: latifundia quippe campeſtria periucunda, itemque amœnos habet colles. Incolæ nobiles, lauti, opulentique ſunt, ingenio peracri & ad virtutem gnauo, ſiue ad literas, ſiue ad militiam vel mercaturam, aut alia ſe ſtudia quæuis applicent. Plurimos tam diſciplinarum, quàm armorum gloria viros illuſtres inclytosque dedit: è quibus Beneuenutus ſummus philoſophus & poëta, Comœdiarum Dantis interpres: qua in re cum excellenti ingenio doctrinam quoque ſummam oſtendit: item Ioannes per excellentiam ab Imola cognominatus, qui multis annis apud Bononienſes publico ſalario cum mirifica diſcipulorum frequentia ius docuit, ibidemq; de vita decedens, in D. Dominici clauſtro ſepultus eſt. Filiũ eius quẽdam nothum, patri omnibus rebus diſsimilimũ cognouimus. Forocornelienſis etiam fuit Alexander Tartagnus, inter iuris ſtudioſos legum monarcha dictus, tantæq; auctoritatis, vt eius opinionem pro certa habeant ſententia. Libros conſiliorum aliaq; ſcripta plurima reliquit. Sepulcro marmoreo inſigni in D. Dominici æde ſitus eſt Bononiæ, vbi multis annis ſalario publico ſcholam habuit. Ortus hîc etiam Hieronymus Clarutius humanitatis ſtudijs & poëtica nobilis, qui Mediolani inter illa turbulenta exceſsit tempora, quũ Galli à Proſpero Columna ſocialis exercitus Leonis X. Pontif. Caroli V. Imp. Aug. & Henrici Angliæ regis contra Franciſcum Franciæ regem contracti imperatore pellebantur. Vrbanus item Grãmaticus ſummè liberaliũ artiũ ſcientia prędit⁹, qui ſuperioribus annis teſtata multis in locis eruditione ſua deceſsit Imolanus erat. Eandẽ patriã Ioannes Antonius Flaminius vir doctiſsimus habuit, cuius ſcripta pereruditа iã nunc oẽs Europæ partes peruagãtur. Orator fuit excellẽs, poëtaq; ſummus. Dictio illi⁹ pura, elegãs, terſa, florida, Tullianæq; facũdiæ quã imitabatur vena quadã erat imbuta. Fato Bononiæ cõceſsit, vbi diu ludũ habuerat, anno à C. N. MDXXXVI. ſepultusq; eſt in D. Dominici porticu, cũ elogio monumẽti huiuſmodi: Ioan. Antonij Flaminij Forocorneliẽſis viri de vtraq; lingua B. M. oſſa. Filium reliquit Marcũ Antoniũ. item eloquentem, virum, ſummumq; philoſophũ, ac græcis literis pereruditũ, vti

ſcriptorũ eius monumenta comprobant quem inter huius ætatis rara præcipuaq; ingenia meritò referendum arbitramur. Plurimos etiam laude militari inclytos Imola tulit interque cæteros Beltramum Alidoſium, cui à Bononienſibus anno poſt C.N.MCCCXXX.bellum datum contra Paſſarinum Bonalcoſsium, vti in annalibus Bononiæ,nec non à Mario Aequicola in hiſtoria Mantuana perſcriptũ eſt. Vſum etiam armorum Lippus Alidoſius habuit,qui aliquandiu ciuitatis tenuit principatum:item Franciſcus & Ioannes Saxatelli ordines duxere,præcipueque Ioannes,qui equitum præfecturam auſpicijs Iulij II.Pontif.Max. Venetorum item & Franciſci Sfortiæ ſecundi Mediolanenſium Ducis geſsit. Diu quoque patriæ ſuæ Princeps fuit,in qua MDXXXIIII.poſt C.N.anno obijt. Guido etiam Vainus ordines duxit peditum,itemque equitum imperio Iulij II.Pontif. Max. & Venetorum,& Caroli V.Imp. aliorumq; Principum & Pauli III.Pontif.equitum leuis armaturæ præfectus,ciuitatis etiam ſuæ principatu aliquandiu geſto, Romæ exceſsit anno poſt C.N.MDXLIIII.Spem ſummam militaris gloriæ Dominicus etiam eius filius oſtendebat,ſi fata vitam conceſsiſſent: admodum enim adoleſcẽs obijt,magno ſui deſiderio apud omnes relicto. Præterea multos viros celebres Imola genuit,quorum memoriam in præſentia non tenemus: cæterũm id omnino exiſtimari debere arbitramur,ſi Forocornelienſes pacati tranquilliq; eſſent, ex ijs non ſolum ciuitatis ſuæ,verumetiam Italiæ vniuerſæ ſumma poſſe ornamenta proficiſci. Deinceps vt ad intermiſſam locorum deſcriptionem reuertamur,læua Sãterni ripa,VII.ab Imola millibus Tauſignanum ita literatis dictum iacet. Id in Venetorum imperio quondam fuit poſt in Eccleſiæ Romanæ,itemq; Ricciardi Alidoſij,cui à Clemente VII.pro certa pecuniæ ſumma conceſſum erat. Sed & ab eodem Pontifice rurſus illi per vim ablatum anno à C.N.MDXXX.& Ramaciotto cum oneribus quibuſdam pretio mill.X. aureorum nummũm eſt traditum.Hunc Paulus III.Pontif.eiecit,oppidumq; ſub ditionem Eccleſiæ ſubiunctum Imolanis attribuit,anno poſt C.N.MDXXXVI. Nonnulli, inter quos Blondus & Raffanus Ioannem X.Pontif. qui Saracenos virtute Alberici Thuſciæ Marchionis ex Italia deturbauit, hoc oppido dixere ortum : ſed mehercle vehementer errant, quoniam Romanus,& patre Sergio natus ille fuit, vt Petrarca, Platina, Ioannes Stella, Hieronymus Albertutius,Ioannes Lucidus in Pontificibus, itemq; Volateranus *a* in commentarijs Vrbanis perhibent.Ijdem tamẽ auctores Ioanni IIXX. obſcuram aſſcribunt originem, nec patriam nominãtes,vt fieri poſſet illum hinc fuiſſe oriundum qui in Pontificatu menſes tantùm quatuor, dies viginti vixit. Illuſtrauit hunc locum quoque ortu Petrus excellens medicus, cognomento Tauſignanus. In colle deinde modico eſt Caſtellum Rium, diu ab eximia gente Alidoſiorum olim Imolæ Principum vti oſtendimus, poſſeſſum quod Franciſcus Alidoſius Cardinalis & Bononiæ Legatus plurimùm nobilitauit, quanquam infœliciſsimum habuerit exceſſum. Ornauere id etiam Opizo atque Riciardus eius fratres: & nunc Opizonis filij Cæſar, Nicolaus, Octauianus, & Alexander, ſingulari prudentia magnificentiaque laudatiſsimo ſe patri dignos gerunt.Circa hæc loca mille quingentis à Tauſsignano paſſ. Coregnanum eſt vicus bellus, patria Ioannis cogmento Tauſignani, qui mirabiliter Epiſcopus Ferrarienſis creatus, cum ex inopi quidem ſodalitate Ieſu, cæterùm vir ſanctus eſſet.Claruit temporibus N.Pontificis, & in ſuæ ſodalitatis domicilio Ferrariæ

a.lib.22.

Ferrariæ sepultus etiam adhuc contra spiritus immundos ingentibus miraculis diuinitus operatur. Deinceps inter hos Apennini colles aliquot oppida vicique sunt passim, inter quæ Fons, & Casula, & Saxatellum, vnde vetus præclaræ familię Saxatellorum Forocorneliensium origo. Dextra Vatreni in monte Caput Ronci altiusq; Planum Caldulum, materie ad ædificia insigni copiosum. Vlterius citra Florentiolam D. pass. antra quædam sunt pedum fere duorum amplitudine, quæ magnas perpetuò flammas effundũt, eoq; maiores, quanto vehementior cadit pluuia. Descensu tum ad radices Apennini Florentiola offertur nouum oppidum, elegans & lautum, à Florentinis conditum quibus paret. Rursum cis Apennini iuga Casale Fuminesium agri Bononiensis est, cum oppidulis alijs & vicis, quorũ montana hæc plena sunt. Ad Padusam redeũti castellum occurit Massa Lombardorũ, circa MCCXXXII. à C.N. annum condita hac occasione. Centũ quinquaginta familiæ Lombardicæ, maximè ex agro Brixiano Mantuanoq; cũ propter censuum et angariarum quibus à Friderico II. Imper. partes illæ vexabantur, acerbitatem domo essent profectæ, vel vt veriùs dicam, profugissent, agri aliqua portione quam incolerent à Bononiensibus petita, sedes in eorum finibus vti in historia Bononiæ perscripsimus, plurimæ ex ijs accepere Comitatum Minerbij & Altedi· duodenis verò quæ domicilia ibi sortitæ non erant, locus hic attributus, in quo illæ habitationes inuicem cohærentes tutelæ commodioris causa excitarunt. Ab hac familiarum in vnum in locum cõiunctione, nomen è vulgari lingua Italorum Massa processit, quod à collectione dictum est. Talibus initijs oppidulum hoc fundatum, posteaq; ampliori forma cinctum mœnibus, nunc à Francisco Atestino Alfonsi primi Ducis filio possidetur. Est etiam circa hæc Cõsilice, vocabulo corrupto sic pro capite silicis dictum· quoniam huc vsque via silice strata longitudine ab Imola P. M. XII. pertinebat. Eã olim Romani lapide muniuerũt, quò ad Padusam paludẽ ab Æmilia cũ mercibus & oneribꝰ facilè cõmearetur, quæ postea nauigijs in Padũ & mare ac deinceps in oras alias exportarẽtur· & vicissim vt aliũde aduectæ mari, per Padũ Padusamq; paludẽ ad Caput silicis, inde ad viã Æmiliam, sic ad quæcunque loca plaustris cõmodè possent deferri. Necessariũ porro erat lapide viã sternere, qua vehicula duci oporteret, ꝙ ob depressum regionis situm passim hîc aquæ stagnent. Abhinc spatium milliariorum septem Ziliola fossa per paludes vsque ad Padum enauigatur. Amnis dein est Silerus ex Apennino in Padusam defluens. Propter eum in agro Bononiensi Castellum Guelphum iacet, nobilis familiæ Maluetiorum. Infra id tertio ferè lapide versus paludem vbi D. Zachariæ Trecentini fanum familiæ Vallis Vmbrosæ est, vestigia reperiuntur oppiduli Trecenti Fantutiorum· quæ gens etiamnum hoc agros possidet, castello à Canedolis aduersæ factionis exciso. Dehinc in Æmilia rursum pons lapideus amnis Sileri transitum iungit· ad cuius dextram Castellum D. Petri est, anno post C.N. MCC. à Bononiensibus conditum. Summè frumenti copia frugumque aliarum, item lino, pomoque abundat, & maximum glasti habet prouentum. Ante oppidum ipsa in via bellus est vicus, ex tabernis diuersorijs & opificum habitationibus constans. Læua Sileri in colle qui Æmiliam spectat, oppidum est Dotia, vinis fructibusque generosis nobile, sequiturque in montibus Flagnanum. Dein reditu ad Aemiliam viam per elegantem illam ac amœnam planitiem mirificè arborum vitiumque ordinibus nitentem incedenti, Claterna fluuius offertur, per quem pons lapideus continuat viam. Apennino ortus amnis in Padusam

dusam paludem euoluitur. Claterna superata locus succedit vbi quondam vrbs Claterna fuit, ita Straboni dicta, quanquã corruptè in eius codicibus scriptum sit Cliterna· nam & à Plinio in octaua regione, ab Antonino in Itinerario, nec non à Ptolemæo in Gallia Togata constanter Claterna nuncupatur: prætereaq; etiam Ciceroni dicta sic est ad Cassium hæc[a] scribenti: Erat autem Claternæ noster Hircius, ad Forum Cornelij Cæsar, vterq; cum firmissimo exercitu. Iodoci Badij Ascensij lapsum in huius loci expositione de Claterna oppido suprà deteximus· ideo que iam ea de re plura dicere non est operæpretium. Interuallum à Foro Cornelij quod nunc Imola vocatur, vsque ad hunc locum vbi Claterna extitit, pass. mill. est XII. Animaduerti itaq; debet insignis etiam error in pictura Ptolemæi, quæ longè diuersa est ab auctoris descriptione: siquidem cum illa Claternam XXXIII. gradu longitudinis & paulo amplius collocet, latitudinis verò vltra XLIIII. non magno à Bononia spatio, à ForoCornelij multo maiore· pictura tã longitudine, quàm latitudine plurimùm eam à Bononia Foroq; Cornelij disiungit: cæterùm hoc vnà cum plurimis alijs erroribus librariorum accidisse incuria putamus. Inclinatio huius vrbis iam inde à Gratiani Imperatoris temporibus cœpit, cum bello Bononiensium anno à C.N. CCCLXXXV. post varia prælia subacta fuisset, quemadmodũ in nostra Bononiensi historia perscribimus. Exin igitur adeo intercidit, vt ferè nunc etiam vestigia sint amissa, præter veteris cuiusdam fani muros & viam lapide stratam, itemq; passim in agris aratis fragmenta ruderaque laterum cum terra nigrante. Deinceps ab Æmilia versus Padusam paludem infrà deflectenti, nec procul ab ea, castellum occurrit Medicina, post C.N. anno MCCCLXXXVI. à Bononiensibus fundatum· cuius tamen noua mœnia MDXXIII. sub Prætura Camilli Gogiadini equitis aurati absoluta fuere. Altero latere Butrium est opulentum oppidum, cannabis abundantia mirè copiosum· cuius apud Venetos intorquendis nauium rudentibus maximum ob firmitatem post Centinam & Plebeiam est pretium. Muris hoc castellum maiori ex parte cinxere Bononienses anno à C.N. MCCCLXIII. quum Aegydius Carila Hispanus Cardinalis Italiæ Legatum ageret. Plurimùm ortu Antonij cognomento à Butrio illustratum est summi Iureconsulti· cuius in porticu cœnobij D. Michaëlis Syluani extra Bononiam sepulcrum cernitur. Vltra viam Æmiliam dein ad Apennini colles oppidum Varignana, viam ipsam spectans, Petri Varignani summi medici patria, qui circa MCCCCXIII. à C.N. annum floruit, & Bononiæ concessit fato. Rursus tum in ipsa Aemilia flumen Idex, viam intersecans· quod ex Apennino interrupta Aemilia per planitiem in Padusam defluit iuxta Molinellam Voltiorum nobilis familiæ Bononiensis villam cum turre munitam, à Populo Bonon. post C.N. MCCCCLXIII. anno conditam. Hinc vicenis ferè stadijs per Padusam paludem lintribus ad Padum nauigatur. Læua Idicis trans Aemiliam ad primum Appennini collem in tumulo castellum eminet Britti, quod arcẽ fuisse puto vrbis Brintis, ad pedẽ collis positæ haud procul Bononia· cuius mentionem Agnellus in libro vt Blondus[b] memorat, de rebus Rauennæ, fecit, paulo ante sua tempora collapsam, & inter ciuitates Archiepiscopi Rauennatis suffragatorias, itemque hoc ipso in loco fuisse scribens. Id verò & veritatem habere colligitur è vestigijs aliquot operum antiquorum quæ hîc supersunt, cum viarum quæ lapide stratæ, reliquiis, terraque nigricante, ac passim in agris laterum fragmentis. Extat etiam hîc Abbatia peruetus, splendidè vt illis temporibus ædificata· quorum omniũ argumento nos quondam hoc

a. lib. 12. Epist.

b. lib. 2. hist.

in loco

in loco vrbem aut oppidum aliquot fuiſſe, nominatimque ciuitatem illam de qua diximus, Brinte, iudicamus. In eam verò ſententiam præter veſtigiorum ſigna quæ commemorata ſunt, itemque Agnelli auctoritatem, etiam me nominum affinitas deducit, quòd adhuc caſtellum hoc in colle gypſio, natura munito loco ſitum Briti nominetur· quippe quoniam fortaſſe Brintis vrbis propugnaculum & arx fuit. Enimuero qui appellationis eius originem & cauſam ad Britones ideo retulere, quòd illa gens à Cardinale Gebennenſi in Italiam introducta, & poſt ingentia maleficia tandem virtute Alberici Cuniatis pulſa, diu hîc conſederit, errarunt· quandoquidem multis antè ſeculis ita locum hũc appellatum fuiſſe Bononienſium docent Annales. Erat etiam apud Bononienſes vetus familia quędam à Caſtello Briti cognominata, quam poſt huius vrbis interitum Bononiam migrauiſſe arbitrari licet. De cætero Vetianum eſt, vnde antiqua Vetianorum Bononienſium origo: tum in dextra Idicis Camburatium. Ad Æmiliam deſcendenti ruinæ pontis longiſsimi lapidei in Idice apparent à Mathilde nobiliſsima Principe vt fama eſt, ædificati, quo per amnem olim via iungebatur. Colles qui læua viæ, ſpatio P.M.V. Bononiam vſq; ſunt, toti & villis ſplendidis, & vitibus arboribusq; fructiferis nitent, maximè oleis, quæ baccas illas prægrandes ferunt, quæ conditæ per vniuerſam Italiam, inprimis Romæ, maximo in pretio habentur. Sub his collibus ad Septentrionẽ verſus vſq; ad Paduſam, peramœni fertileſq; ſternuntur campi, tritico, hordeo, faba, cæteriſq; frugibus, item lino & cannabe fœcundi, arborum etiam pulcherrimis ordinibus cum vitibus conferti, ex quibus omnigena vina, alba, rubentiaq;, ac dulcia & auſtera & vehementia, & lenia colliguntur: nec deeſt vllum fructiferarũ arborum genus præter medicarum· quas tamen etiã in amœniſsimis circa Bononiam hortis ſummo quidẽ ſtudio Bononienſes fouent. Enimuero totus hîc ager tam citra, quàm vltra Bononiam, itemq; ad Septentrionem verſus, inter amœniſsimos fœcundiſsimoſq; totius Italiæ cenſetur. Æmilia deinde procedenti Sauena fluuius occurrit, Sapina doctis appellatus: quanquam nec eius, nec Idicis vllam apud antiquos mentionem repererim. Oritur Apennino ternis fontibus, accolæ tres Sauonellas nuncupant, vnde Sauenę profectũ nomen· & decurſu mille ferè paſſ. à Bononia ſecans Æmiliam, quam ibi pons bellus & longus ex cocto latere connectit, demum in Paduſam illabitur. Priùs tamen propter locum quendam fluit Mutiolariam, ipſa in amnis ripa· inter quem & Ricardinã, is vicus eſt ad eũdem fluuium, accerrima illa pugna patrata concurſu copiarum Bartolomæi Bergomatis, & Galeatij Sfortiæ Franciſci Ducis filij, harum imperatore Federico Vrbinatium regulo, illarum ipſo Bartolomæo cum Hercule Ateſtino Ferrarienſium Duce, quemadmodum & Corius Sabellicuſq; prodiderunt, & ego à patre audiuiſſe meo, qui tum circa MCCCCLXVII. poſt C. N. annum ſub Bartolomæo Bergomate ſtipendia fecit, memoria teneo. Nobilitauit igitur is conflictus Mutiolariã, etſi nunc ferè pugna Ricardinæ, Molinellæq; vocitetur, propterea quòd in ꝓpinquo illa paulo notiora ſunt loca. His agris emẽſis tandẽ in Paduſam vt diximus, Sapina defluit. Eam ꝙ Volaterranus [a] Quadernã appellari nũc ſcripſit, equidẽ haud obſcurus error eſt· quando cũctis huius regionis incolis vno nomine Sauena nũcupatur· nec aliã eius appellationẽ vulgꝰ omnino agnoſcit. Læua Sapinæ amnis ipſo in itinere quo Bononia itur Florentiã, vicus diuerſoriarũ tabernarũ eſt Planoriũ, vt docti vocãt· de quo Annius in hunc Sempronij locũ: A Parma itẽ ad Bononiam Bianora à duce· nunc Aurelia: in hæc verba ſcribit: Bianora dicebatur ab Ocno Hetruſco Larthe, quẽ etiam

a. lib. 4. c.v.

etiam Bianorem Virgilius vocat: ergo à victore illius partis & duce coloniarum Bianora regio dicta: à qua nunc existimo nomen accepisse Bianorum oppidulum ad radices Apennini, quo è Florentia imus Bononiam. Hæc ille. Alij Planorium dictum existimant à subiecta planitie, quam hîc à Florentia Bononiam tendentes, ingrediuntur. Quondam arcem munitam habuit, vti etiamnum vestigia demonstrant: quam anno post C.N.MCCCLXXVII. Bononienses cum Loiano, Zapolino, Monteq; Marmio propter oppidanorum defectionem exciderunt, nullis hîc ædificijs præter puteũ, vnamq; diuersoriam tabernam exilem proficiscentium necessitati relictis: cuiusmodi quoque Loiani sors fuit, quod vlteriùs inter montes inuenitur, & nunc vicus non magnus diuersoriorum est: quondam honestum oppidum. Post Loianum eodem itinere ad Florentiam Scaricalasinum inuenitur, etymo ex vernacula Italorum lingua sic dictum propter summam montis asperitatem, quasi ob eam asinos hîc exonerare oporteat, qui ista duci via debeant. Oppidum id quanquam nunc modicus paucarum habitationum vicus sit, Bononienses anno à C.N.MCCXLVI. condidere: summè Ramaciottus ortu nobilitauit, vsu armorum homo clarus & excellens, qui militiæ diu magna cum laude operam dedit, & pedestrium copiarum præfecturam auspicijs Ferdinandi secundi Arragonij Neapolitanorum regis, item Florentinorum, Venetorum, & Iulij II. Leonis X. Clementisq; VII. Pontificum Max. gessit, in cunctis vitæ actionibus ob fortitudinẽ integritatemq; ac fidem singularem apud omnes laudatissimus. Obijt ætatis prope LXXV. anno, à C.N.MDXXXIX. apud Petrammalam. Ad parem militaris gloriæ gradum Pompeius filius erat peruenturus si fata vitam concessissent: etenim admodum adolescens sub Prospero Columna cum summæ virtutis commendatione ordines duxit. Sepultus hic est in fano D. Michaëlis Syluani extra Bononiam ad primos Apennini colles. Dein eodem itinere pergenti, læua, prærupto in colle oppidulum apparet Caurenum: vltraque Petramala vicus, diuersoriorum ob viæ frequentis opportunitatem plenus. Non procul hinc antrum flamma perpetua flagrans. Rursum in planitie circa Bononiam Rheni amnis inuenitur pars, vti postea demonstrabimus, quæ à Casaletii septis fossa opere facta, per tria pass. millia Bononiam trahitur, eamq; intersecat, & exitu paulo infra vrbem, exiguum excipit torrentem Aposam vt docti vocant, per vrbem quoque ipsam hîc in Rhenum se exonerantem. Ea deinde fossa superioribus annis vti ego memoria teneo, nauigia peragebantur ab vrbis mœnibus vsq; ad Malalbergum, vbi Padusa: cæterùm vt animaduertit Senatus, compendium eius rei ab sumptibus vinci quos obicum multorum tutela requirebat: nam ijs vti cataractis præceps aquæ cursus necessariò temperabatur, nauium statio tribus à Bononia millibus ad Corticellam trãslata est, vbi pons transitũ fossæ, simul terrestre iter à Bononia Ferrariã, cõiungit. Sequitur in huius amnis læua ripa X. à Bononia P. M. Bentiuoliũ, sumptuosissima villa munitaq; cum turre, antea Pons Poledranus dictũ, ꝙ nomẽ cum à Ioanne Bẽtiuolo secũdo tam splendidè fuisset ædificatũ, cõmutauit. Is hoc ędificiũ ita cõstruxerat, vt vel Imperatore Augusto excipiendo esset idoneũ, tã multitudine cubiculorũ, q̃ elegãtia magnificentiaq;. Nullo nunc sartũ tectũ curãte semirutũ iacet. Hinc eadẽ deinde fossa ad Malalbergũ, vbi initiũ Padusæ est, nauigatur, priùs dictum Maletum, vt Peregrinus à Priscianus in antiquitatibus vrbis Ferrarię scribit: Rheni autem alueus hîc porro ad dextram auertitur, ne vicinũ alium qui in Padusam exit, aquis terram perpetuò deferentibus, obturet: proinde

ſolent hîc ex Rheno in illam vicinam foſſam nauigia machinis ſubuehi, qua per Paduſam deinceps ad Botifredum, is locus taberna quædam eſt diuerſoria, peruenitur, indeq; ad Turrē Foſſæ in Padi ripa quarto à Ferraria lapide poſitā. A Maleto ad Turrē foſſę nauigāti, in Paduſa terreſtriq; itinere quod Bononia Ferrariam ducit, Turris Vcellini ab læua relinquitur, à Bononiēſibus anno poſt. C. N. MCC XLII. cōdita, Galeatioq; primo Maraſcotto nobili viro Bononienſi propter ſumma erga Eccleſiam merita, donatione Nicolai V. Pontif. conceſſa, quemadmodū in annalibus vrbis Bononiæ, nec non à Ioanne Garzonio Bononienſe in hiſtoria latina perſcriptum eſt: quapropter & in hodiernum vſq; diem ab illa nobili gente poſsidetur. Superioribꝰ annis quod etiam anteà commemorauimus, adeo exiccata Paduſa fuit, vt hæc Turris Vcellini via deſerta planè eſſet, nouoq; terreſtri itinere medio, quà paludes anteà ſe pandebant, quod Trauerſia nuncupabatur, etiā vehicula ducerentur· nempe rectà per Lambertinorum Poggium in ipſa via ſitū. Et vtrinq; hoc itinere campi amœni cultique & magna frumenti vbertate copioſi cernebantur, quod nimirum ob Rheni exitum in Padum eueniebat: ſed cum anno poſt C. N. MDXLIII. Hercules ſecundus, Ferrariæ regulus Padi alueum influentis Rheni limo obduci & expleri arbitratus, vt perruptis quibus continebatur aggeribus, iterum in hæc loca deſiccata Rhenus illaberetur effeciſſet, aquis omnia rurſus ad Padi aggerem vſq; ſubmerſa fuere· quæ totam Sānartinam vbi Hercules primus, Ferrariēſiū Dux amplisſimos latè fundos effecerat, itemque Trauerſiæ campos omnes vſque ad Poggium & Galeram occupauerūt. Attamen intellecta dein immenſa iactura propter tot arationum amiſsionem, Ferrarienſis poſt quaſdam cum Bononienſibus altercationes, tandem in Padum Rheno exitum vti antea conceſsit· ideoq; nunc denuo exiccatæ paludes, & priſtina camporum forma reducta eſt. Ad finem huius aquæ Poggium iacet Lambertinorum nobilis & antiquæ gentis, Bononienſium· item Ad D. Proſperum, & Ad D. Venantium veterrimæ familię Bononienſis Platenſium poſſeſsio: vltraq; Galera vicus, quōdam nobile caſtrum. Marmora hîc in ædis fronte varia cernuntur, ex quibus de loci vetuſtate coniectura fit: eſtq; inter cętera quoddam longitudine pedum trium, latitudine duorum, cum hac inſcriptione. LELIO Aurelio Commodi. Imp. Antonini Aug. Pij. P. P. F. Sequitur oppidum olim honeſtum Plebis· indeq; ſpatio paſſ. mille, ſuperato Rheno Centum, & frequentiſsimum & peropulentum oppidum, multis regni Neapolitani ciuitatibus haud impar. Eius primordium memorari ſolet huiuſmodi· quòd cum à piſcatoribus cancrorum hîc primò cētum caſę habitarētur, ijs dein alta foſſa caſtri inſtar cinctis, nomen hoc Cētum, loco ſit relictum, videlicet à tuguriorum numero. Sed & confirmandæ rei cauſa Gambarinos aiūt, quæ huius oppidi familia nobilis eſt, gentilitij nominis originem, etymo nimirū linguæ vernaculæ, ab cancrorum piſcatione ſeruare, quòd eius auctores ex primis loci colonis piſcatoribus fuerint. Ego nullam huius oppidi mentionem in ſcriptorum monumentis inuenio præterquam apud Blondum *a*, cum extincta Exarchorum auctoritate potentiaq;, Longobardos ait Bononiam omniaq; eius caſtra & Perſicetum occupaſſe, ſimulq; fauces vbi poſteà ædificatum Centū. Narrationem porrò hanc ita nos accipimus, vt fauces quas cōmemorat, oſtium Rheni fuiſſe arbitremur, quo ille in Paduſam loca hæc humiliora omnia tenentem illabebatur: proindéque errare idē in Italia ſua Illuſtrata videtur, Paduſam paludē circa Turrim Vcellini deſijſſe, Rhenūq; ſe in Padum exoneraſſe ſcribens: quando-

a. lib. 10. hiſt.

quidem ferè à Rauenna vſq; ad Bondenum Paduſa pertinebat·quod profectò eſſe haud potuiſſet, ſi tunc Pado Rhenus inferebatur·vti annis ſuperioribus, Rheno in Padum ſupra Ferrariam millibus quatuor cadente, cõpertum manifeſtò fuit, & Peregrinus etiam Priſcianus in antiqtatibus Ferrariæ cõfirmat. De Paduſa ſatis in ſuperioribus eſt dictum. Rheni hîc læuam oppidulũ Plebis, dextram Centũ tenet, agro fœcundo, frumentoq; ac vino cæteribuſq, fructibus abundante, pręſertim verò cannabe, quæ Venetijs admodum expetitur, ꝓtio Butrianæ haud inferior. Caſtra Centum & Plebem Bononienſes anno à C.N. MCCXXXI. decumarũ loco quas de fundis ꝑſtare tenebãtur, Epiſcopo ſuo tradidere, poſteriori verò ętate Alexander VI. Põtif. Max Alfonſo Ateſtino Herculis Ferrariæ Ducis filio, dotis Lucretiæ illi deſponſatæ, quæ Põtificis erat filia, augmenti nomine dedit, Bononienſis antiſtitis iure cum alijs quibuſdã reditibus cõmutato. Succeſſor tñ Alexãdri Iulius II. ea Bononiẽſibus reſtituit·in quorũ poteſtate vſq; ad Leonis X. exceſſum permanſerunt: tũ eñ denuo ad Alfonſum Ducẽ à quo & priùs vexati erant Bononiẽſes, peruenere, & etiamnũ ab illo poſsidentur. Dein itinere Bononiã verſus læua Rheni ipſa in via caſtellũ eſt modicum Aggeris, à Bononienſibus anno poſt C.N. MCCCLXXX. cõditum. Seqtur eadẽ in via quæ Bononiã Ferraria ducit, interuallo P.M.X. ab vrbe Bononia caſtellum D. Georgij, à Bononienſibus etiam ædificatũ· vltraq; tum Corticella, tertio ab vrbe lapide, vbi nauigiorum quę cum mercibus & oneribus à Maleto Rheni foſſà perducuntur, ſtatio eſt vti ꝓdiximus. Abhinc itaq; trib9 millib9 antiqua eſt ciuitas & pernobilis Bononia·qua dicenda quanq̃ & ob debiti vinculũ, quo noſtræ patriæ nexi ſumus, & ꝓpter ingẽtes ꝑclaraſq; res geſtas eius alumnorum, par eſſet operi longiſsimè immorari·tñ quoniã in hunc vſq; diẽ libros de illa ſeptuaginta quatuor cõſcripſimus, ex qbus etiã pleriq; typis exiere, nominatim q de eius initijs & origine tractãt, nõ latiſsimè nũc euagãdũ, ſed breuiter q̃ maximè memorabilia videbũtur, ꝑcurrere viſum fuit·ita quidẽ vt ſimul patriæ bona parte noſtrę, ſimul legẽtib9 ſatisfiat. Primũ itaq; ſcriptorũ de primordio ciuitatis ſentẽtias exponem9, vt varias diuerſaſq; circa hoc rep̃im9. Iam primùm Hieronym9 Albertuti9 ex ſodalitate ꝓdicatorũ monach9 in annalib9 latinis, & Ioãnis Garzoni9 in Bononiẽſi hiſtoria, quoſdã aſſerere memorãt Bononiã à Fero inceptã, q poſt vniuerſale diluuiũ in Italiã ex Schytia cũ Apoſa cõiuge & Felſina filia, magnoq; mortaliũ comitatu migrauit·& ab ſe ponti Fero, q in hodiernũ vſq; deim ad Diuos Coſmũ Damiañuq; manet, ab vxore torrẽti Apoſę q ſubter põtẽ labitur, à filia aũt vico ipſi Felſinæ tũ recẽter ædificato indidiſſe nomẽ, quemadmodũ in Bononiẽſi hiſtoria nos copioſè retulimus. Simile ferè qddam chronica veterrima ꝑhibent·nimirũ ex Aſia Maiore quondã ductu ac auſpicijs aqlæ cãdidę ꝑeuntis ad CCCXX. millia armatorũ cũ vxorib. & liberis in hũc cõtinentẽ q pòſt Italia dict9, emigraſſe ſub ducibus XII. Brito, Tritonio, Sechoto, Lamiſo, Meſapo, Ferato, Limaſe, Ramuto, Gareno, Aſtore, Arſedone & Brimone: exijs aũt à Gareno oppidũ iuxta flumẽ Garenum, quod hoc ſeculo Rhenus eſt, aliquorũ opinione vbi nunc caſtellũ Epiſcopi, aut vt alij volunt, altiùs ſupra Panicũ, in loco vbi Planum Miſani dicitur, & perpetuò ruinæ ædificiorũ inueniuntur, fundatum, ab ipſo que Garenam denominatum, porro ætate poſteriori paulatim huc tranſlatũ appellatúmq; Bononiam. Hæc illi. At Cato in originibus aliter, Gallia, inquit, Ciſpadana olim Bianora à Victore Ocno, poſtea Felſina dicta vſq; Rauennã·nũc Gallia Aurelia & Æmilia à Romanis ducibus nomẽ habet: princeps metropolis Felſina pri-

na, primùm à rege Thuſco conditore, inde à ſucceſſore Bono Thuſcanienſe Bononia dicta. Sic Cato. Confirmat idem Manethon in Beroſi ſupplemento his verbis. Apud Thuſcos Pyſeo ſucceſsit Tuſcus iunior, annis XXXIX: huic Amnus annis XXV. quem ſecutus eſt Felſinus annis XXXIII: huic Bon, annis XXVIII. Cõuenit cum hoc Sempronius in Italiæ Diuiſione inquiẽs: Flaminia item à Bononia ad Rubiconem amnem antea Felſina à principe Hetruriæ miſsis colonijs Lamonibus. Nec mirari quiſquam debet hos auctores Bononiam à Thuſcis conditam, & ab eorum regibus appellatam tradere, cum apud priſcæ item memoriæ ſcriptores legatur Hetruſcos olim quoq; cis Apenninum colonijs XII. à ſe fundatis habitaſſe, quarum caput erat Bononia: ſicuti partim à Polybio *a* monumẽtis proditum, qui diſertè quondam hãc cis Apenninum regionem incoluiſſe Thuſcos perhibet, oppidis XII. ædificatis, partim à Plinio in octaua regione docetur, qui enumeratis oræ locis, intus, inquit, colonia Bononia Felſina vocitata cum princeps Hetruriæ eſſet. Enimuero quæ fuerint illæ Thuſcorum vrbes XII. in proceſſu demonſtrabimus. Itaque iam præter ſcrupulum vrbem hanc à Thuſcis conditam, & ab eorum quodam rege Felſinam, ab eius ſucceſſore poſtremò Bononiam appellatã exiſtimamus: quãquam non deſint qui à Gallis Boijs poſt expulſos Thuſcos primùm Boionam, dein euphonię gratia Bononiam dictam tradant: inter quos Volaterranus *b* in Commentarijs Vrbanis, & Petrus Marſus hoc Silij *c* in loco: paruique Bononia Rheni. Sed profectò veterum auctoritatem lõngè nobis antiquiorem eſſe oportere, quàm iſtorum nullis teſtibus adductis cenſeo: cum priſci tam apertè & conſtanter Hetruſcorum gentem cis Apenninum fines habitaſſe, Felſinamq; hanc vrbem ab eorum rege Felſino, poſtea Bononiam à Bono nuncupatam, atteſtentur. Nec adeo dubium vllis eſſe poteſt, qui Liuij, Plinij, Polybijq; ſcripta cognouere, quin olim hanc cis Apenninum regionem, vltra citraque Padum prope vniuerſam vti poſtea docebimus, Hetruſci incoluerint multis annis antè, quàm Galli Alpes tranſiere. Nec rurſum etiam eſt obſcurum, in Thuſcorum ſedes ijs pulſis immigraſſe poſteà Gallos, vti à Liuio *d*, Polybioque *e* traditur. Inſuper & cum Plinius in ſexta regione Vmbros cis Apenninum vſque ad Anconam tenentes à Gallis eiectos ſcribit, nihil id ab aliorum narratione habet diuerſum: quoniam Vmbri noui inter Thuſcos habebãtur, quemadmodum in Spoletino Ducatu admonuimus. A Romanis deinde ſubactos Gallos & Polybius *f*, & Liuius diuerſis in locis prodit: maximè tamen cum *g* L. Furium Purpurionem Conſ. legiones in Gallos ducentem, vniuerſum eorum agrum vſque Felſinam Boiorum vrbem vaſtauiſſe narrat. Ita igitur redactis in Populi Rom. poteſtatem Gallis, multæ in has partes Romanorum coloniæ ſunt miſſę, veluti Mutinam, Placẽtiam, Cremonam, itemq; Bononiã vt Liuius *h* auctor eſt in hæc verba ſcribens: Eodem anno ante diem III. Cal. Ianuar. Bononiam latinam coloniam Senatuſconſulto L. Valerius Flaccus, M. Attilius Seranus, L. Valerius Tappo III. viri deduxerũt. Tria millia hominum ſunt deducta. Equitibus LXX. iugera, cęteris colonis L. ſunt data. Ager captus de Boijs fuerar: Galli Thuſcos expulerãt. Patet itaq; iam ex his auctoribus Bononiã ab Hetruſcis conditã: eos à Gallis pulſos: poſtremò Romanorũ coloniã huc miſsã, qđ vt Henricus Glareanus cõputat, in annũ quartũ Olympiadis CXLVII. recidit, quo L. Cornelius Scipio Aſiaticus Coſ. de Aſia deuicta triũphauit, ab V. C. DLXIIII, L. Cornelio Scipione C. Lęlio Africano Coſſ. ante Chriſti Seruatoris natalem CLXXXVIII.

a. lib. 3.
b. lib. 4.
c. lib. 8.
d. lib. 37.
e. lib. 2.
f. lib. 2.
g. lib. 33.
h. lib. 37.

conditi orbis III. Mill,DCCLXXIII: quanquam exigua quoque varietas apud alios omni vnius vel paulo amplius hac in re subducenda reperiatur, vti in historia Bononiensi *a*, demonstrauimus. Bononiæ memoriam vsurpant Strabo *b*, Catoq; & Sempronius, & Mela *c*, & Antonin⁹ persæpe, Ptolemæus itẽ à quo in Gallia Togata collocatur, & Plinius *d* in octaua regione, Siliusq; *e* in secũdi belli punici descriptione *e*, ac Liuius plurimis præter quam eo qui suprà relatus est locis, nominatim quum *f* Flaminium Cons. deuictis Frisinatibus Liguribus bellum dein ad Apuanos transtulisse scribit, qui in agrum Pisanum & Bononiensem ita incursauerant, vt coli nõ posset. his quoque perdomitis pacẽ finitimis Consulem dedisse: & quia à bello quieta vt esset prouincia effecerat, ne in otio militem haberet, viam à Bononia perduxisse Ariminum, vti prædictum quoque est. Cornelius *g* Tacitus oratore Nerone sedecim tum annos nato, cum Octauiam Cæsaris filiam in vxorem accepisset, Bononiensi coloniæ igni haustæ subuentum prodit, centies sestertij largitione: ac alio in loco *h* Bononiæ gladiatores exhibuisse Fabium Valentem narrat. Eam & Suetonius in Augusto ac Nerone memorauit: prætereaq; Trebellius Pollio in Censorino, his verbis: Extat eius sepulcrum in quo grandibus literis circa Bononiam incisi sunt eius honores, vltimo tamen versu ascripto: Fœlix ad omnia, infœlicissmus Imperator. Sed & M. Cicero vrbis huius facit mentionẽ epistola ad Cassium de Bruto ita scribens: Qui sicut sperabamus erupisset Mutina, nihil belli reliqui fore videbatur. Paruis omnino iã copijs obsidebatur, quòd magno præsidio Bononiã tenebat Antonius. Eandem Bruti obsidionẽ Dio *k* quoque narrans Bononiæ meminit, vti etiã Procopius *l*, & Appianus *m* Alexandrinus, itemq; Paulus Diaconus *n*, vrbẽ in potestate ditioneq; Longobardorum fuisse prohibẽs. Sed & alij nobiles scriptores permulti huius vrbis memoriam vsurparunt, quos omnes recensere nimis longum foret, cum satis abundè sit quàm plurimos hucusq; retulisse. Apposita est Bononia radicibus Apennini, Æmilia in via, climate vt Ptolomæus describit, sexto, gradu longitudinis XXXIII. medioq; latitudinis ferè XLIIII: vt à meridie Apenninus immineat ab exortu amnis Sapina sit, à septẽtrione fertilis & amoena planities, ab occasu flumen Rhenus, torrente Aposa per mediam vrbem labente. Primùm ambitu exiguo fuit, nimirum vt prisca ferebãt secula: qua de re scripsit Dionysius *o* Halicarnasse⁹: etenim duabus omnino portis exitum ingressumq; præbebat: vna ad orientem & Rauennam cõuersa quæ Rauennalis, altera versus occidentem ad Mutinam quæ Stiera dicebatur. Et quoniam ad huius ætatis rationem arcta erat vrbs, in portis tantùm duabus opportunitatis quãtum erat satis habebat. Deinde sub Gratiano Imperatore totidem quot prius erant, adiectæ sunt: vna nimirum vbi hoc tempore Crux Stracastilionis, altera vbi Crux sanctorum est. At post Theodosianam calamitatem cum à D. Petronio instauraretur, portæ nouem factæ, vel vt alij dixere XII. vbi etiamnum turres quędam humiles cernuntur, vulgus Turrisottos nuncupat. Ad extremum in hãc formam qua nunc est ampliorem redacta ciuitas, portas accepit XII. auctaq; adeo est, vt annis superioribus cum metiretur, ambitu mæniorum interno pass. millia V. in longum bina millia dempto quadrante, in latum amplius mille pass. nempe Diui Mamoli inter & Galerianam, colligere apparuerit. Speciem habet onerariæ nauis, in longum quàm ex transuerso patentior. vno capite proram, altero puppin referens, medium turre Asinellorum celsissima mali instar, & turre Garisenda inflexa scalæ modo obtinente, cum multis præterea turribus funes tanquam ex primen-

a. lib. 1. *b. lib. 5* *c. lib. 2.* *d. lib. 3.* *e. lib. 8* *f. lib 39.* *g. lib. 12.* *h. lib. 13* *i. lib. 12.* *k. lib. 49* *l. lib. 13. de bell. Goth.* *m. lib. 3. bell. ciuil.* *n lib. 6.* *o lib. 1.*

primentibus. Ædificijs magnificis atque ſumptuoſis cum diuinæ rei, tum ciuium vtilitati deſeruientibus nitet· quorum & multitudo & ſplendor tantus, vt meher clè paucas Europę totius vrbes huic comparari poſſe cenſeam. Compertum id nũ per, cum hîc Carolo V. Imper. auguſtalis dabatur corona: ſiquidem hoſpitium abundè commodum tot principibus, familięq; item Pontificali Clementis VII. cum ſumma omnium admiratione præbitum. Inter præcipua fana primum D. Petri eſt, Epiſcopi ſedes· in quo Cardinales antiſtitesq; ac eruditi viri quamplurimi iacent, nominatim Baſsianus Archidiaconus. In foro dein ampliſsima D. Petronij vrbis patroni ædes· cuius ædificationi finem eundem fore, qui & mundi erit ego cenſeo. Templum hinc eſt D. Dominici, in quo ipſius diui oſſa cãdidi marmoris tymbo excellenti opere perfecto iacent· caput verò ſacrum in tholo quodam ditiſsimo monſtratur, prætereaq; vna ex pretioſiſsimis ſpinis de aculeata Seruatoris Chriſti corona, cum Biblijs ab Eſdra propheta in album corium deſcriptis. Hoc quoque templo ſiti ſunt, Ioannes Lignanus, Ioannes Andreas, Ioannes Calderinus, Bartolomæus Salicetus, Alexander Tartagnus, Petrus Ancharanus, & Ioannes Crottus è Monte Ferrato. In clauſtro autem hi, Florianus Sãpetrius, Dinus Mugellanus, Cynus Piſtorienſis, Ioannes Imolanus, Hippolitus Marſilius, Hieronymus Zanetinus, omnes celeberrimi Iureconſulti, item Ioannes Garzonius, Ioannes Antonius Flaminius, & Ioannes Andreas Gariſendus oratores præſtantiſsimi, græciſq; iuxta ac latinis literis pereruditi· item Iacobus Petra Melara medicus & aſtrologię gnarus, Alfonſus Lucẽſis ſtatuarius nobilis, alijq; plurimi excellentes viri, quos omnes referre nimis longum foret. Ipſo in cœnobio ampliſsimo, quo fere CXX ſacris deuoti habitant monachi, præter alia nec ignobilia opera celebris bibliotheca eſt, cui nullam vſq; aliam præferri, aut etiam cõparari ferepoſſe reor. Ante fanum deinde Rolandini Paſſagerij, & Egydij Fuſcarij maximorũ Iureconſultorũ ſepulcra ſtant. Poſtea D. Franciſci ædes eſt nobilis, mirabili artificio conſtructa, vbi permulti quoque docti homines ſepulti ſunt, nominatim Rolandinus Romancius, & Odofredus, cũ Accurſio iuriſperitiſsimi. Cœnobium amplius centeni monachi tenent. In ſeruorũ deinde templo Ioannes Ananias & Ludouicus Gozadinus clari quoque Iureconſulti iacent. D. Martini Carmelitarum Magnus Alexander Aclinus· philoſophus nobilis cum Ioanne fratre, politiſsimi & curioſiſsimi ingenij viro, quemadmodum eius ſcriptorum monumenta cõprobant. In pulchra Eremitarum æde ſacellum eſt ſplendiſsimum, à Ioanne ſecundo Bentiuolo ædificatum, opus meherclè regium. Sepulti ibidem duo Nicolaj Fabij ſummi philoſophi. Denique magnificum eſt cœnobium D. Saluatoris, inter Italiæ totius egregia opera numerandum · in cuius porticu Antonius codrus Vrceius iacet. Alia præter hæc templa monaſteriaq; ſunt multa, vtpote D. Stephani, vbi tot ſacratæ reliquiæ monſtrãtur à D. Petronio hoc delatæ, vt res admirationis plena ſit· quę gratia breuitatis vna cum eleganti fano D. Ioãnis Mõtani, in quo canonici regulares ſacris operantur, & Carolus Ruinus iureconſultus celeberrimus eſt ſitus, prætermitto. Quod ſiquis ampliorem ſacrarum domuum huius vrbis commemorationem requirat, abunde illi primus noſtrę hiſtorię Bononiẽſis liber ſatisfaciet. Ex alijs nobilibꝰ operibus quin Curia Senatus inter præcipua totius Europæ ædificia poni meritò poſsit, haud dubitatur, ſi modo elegãtiam & amplitudinem ſpectemus, nõ pretiũ· quoniam ex cocto latere tota conſtat. Priuatæ itẽ domus ornatiſsimæ ſumptuoſiſsimæq; permultæ ſunt, quas in hiſto-

ria Bononiæ describimus, neq; paucis omnino hîc possemus referre. Turres vrbs plurimas habet· inter cæteras illam cum Europę totius altissimis commemorandam Asinellorum. Adiacet vrbs Apennini vt diximus pedi, montibus nimirũ ab Austro imminentibus· quam partem vites, oleæ, ficus, pomi, pyri, aliæq; fructiferæ arbores vndiq; conuestiunt. Reliquis lateribus amœni cãpi longè lateq; sternuntur, tritici, hordei, fabæ, cęterarũq; frugum fertiles. Sed & linũ, & cãnabem, & isatis vtrũq; genus, & scordiũ, aliaq; ad humanę vitæ necessitatẽ opportuna ferũt· ac præterea perbellos arborũ ordines cum vitibus habent, vt cũ ex campestribus, tum è collinis fundis omnia vini genera legantur, videlicet apianũ, trebianũ, dulce, austerum, vehemens, mediũ, acutum, albũ, heluolumq;. Abundãt etiam moris arboribus, quarũ fronde vermiculi sericum generantes enutriuntur. Nec desunt herbida prata hoc agro densæq; syluæ, cũ lignatione, tum venatu opportunæ· præterea nec fontes calidarũ ac frigidarum aquarũ medicati, inter quos Aqua Porrectæ nominatissima. Sed & alumen, & ferrũ, aliaq; similia Bononiensis habet ager· vnde nõ difficulter vrbis abundantiã opulentiãq; colligere est, ob quã meritò Bononia crassa vulgò nuncupatur. Ingenia q̃ ferat eximia nobiliaq;, ac nõ solum ad disciplinas, verumetiã ad arma peridonea, quanquam in historia nostra copiosè demonstratũ sit, tamẽ infrà quoq; hoc opere bona ex parte ostẽdemus. De cætero forma ciuitatis dicenda. Postq̃ colonia populi Rom. effecta est, etsi cõstantissimè semper in illius fide steterit, tñ singularem eius mentionem apud scriptores nullã inuenimus, nisi ꝙ Antonianas secuta sit partes. Gratiani dein Imperatoris temporibus rem Claternensiũ ditionis suæ fecit· vsurpataq; libertate (sub Imperij Romani tamẽ nomine) ab Asclepio Cæsariano p̃fecto subacta rursum est· à quo populi in fide cõtinendi gratia castellum vrbi impositũ, vbi nunc Castellanæ gentis sunt domus. Post annũ exinde tertiumdecimũ Theodosius Imperator vrbem subuertit, trucidatis etiã colonis, vti in nostris historijs ostendimus. Instaurauit eam pòst hortatu Diui Petronij Theodosius Iunior anno à C.N. CCCCXXXIII. circa Cælestini primi Pontificatũ· vt non tam refecta tum q̃ aucta dici queat, cum amplitudine longè maiori restituta fuerit vt diximus, additis etiam ab eodẽ Augusto Generalis Academiæ disciplinarũ omnium priuilegijs. Ex eo itaq; tẽpore deinceps in Imperatorum fide mansit, vsq; ad Leonem III. sub quo cùm Rauennates Paulum Exarchum interemissent, vnà cum alijs Aemiliæ cæterarũq; regionum populis Bononienses quoq; Longobardorũ iugum accepere, & ad Pipini Francię regis in Italiam aduentum vsq; pertulerunt, à quo cõpulsus Aistulphus gentis rex, vniuersum Exarchatum Põtifici Romano tradidit. Sed cũ Pipino in Galliam reuerso Desiderius Aistulphi successor Exarchatum denuo occupauisset, ideoq; bello Caroli Magni ad Papiam victus captusq; esset, quę res in annũ post C.N. DCCC. incidit, ita tum Bononienses in Imperatorũ Cæsarum potestatẽ ditionẽq; reciderunt. Eorũ dein auctoritate viribusq; deficiẽtibus, cũ Italiæ ciuitates suo iure (sub nomine tñ Imperij Romani) agere instituerent, Consulibus nimirum ex se per vices creatis, itemq; Prætore externo, cum annuo vel ampliori vt temporũ conditio ferre videbatur, magistratu, ad quẽ totius vrbis administratio iudiciorumq; tam priuatorũ q̃ publicorum auctoritas, belli præterea temporibus rerũ summa deferebatur, itemq; curru fabricato quẽ carrotium dicebant, quo reipub. vexillum in aciem educebatur· ijs inquam tẽporibus Bononienses tantum animi tantosq; spiritus ob accumulatã longa libertate vim opum ingentẽ, collegerant, vt à nemine

sibi

ſibi metuendũ porrò exiſtimarent: ideoq; nimia temeritate Ludouicum Lotharij Imperatoris filium ſpernentes, impetu in eũ facto, cum ignominia fugere coëgerunt. Sed ea re Lotharius pater irritatus, firmiſsimo in Italiam exercitu ducto tam diu vrbem obſedit, donec inopia rei annonariæ cõpulſa deditionẽ faceret: qua de cauſa ſummas tum calamitates pertulit. Succeſsit his temporibus interuallo quodam Mathildis Comitis imperium: qua defuncta cum opibus iterum in ſummũ populus creuiſſet, animo maiora cõplecti cœpit, tum turres ingẽtes aliarum Italiæ ciuitatum exemplo extruens, tum expeditionibus in finitimos ſuſceptis imperij ſui fines proferens, vti in hiſtoria noſtra commemoratur. Ita res Bononienſium magna fœlicitate diu vſq; ad Fridericum Ænobarbum floruere· à quo turbarum aliquid illatum. Poſtea Conſules creati ſeptem, qui vnà cum Prætore vrbem adminiſtrabant. Tum Forocornelienſes, Fauentini, Foroliuienſes, Ceruiani, aliaque multa loca tam Romanulæ, quàm Mutinenſis agri in ditionem redacta. Deinde Conſules quaterni tantùm, neque diu pòſt, duplici numero octoni, ſed & temporum neceſsitate exigente poſtremò duodeni creati. Vrbs regionibus diuiſa quatuor: eas Quarterios appellabant. Prima regio erat Portæ Nouæ, altera Portæ Stieriæ, tertia Portæ D. Proculi, vltima Portæ Rauignanæ. Præfectis autem earum ſingulis quaterni Tribuni, Confalonos appellabant, additi, qui ſe cùm res exigeret, populo duces præbebant. His temporibus iterum tota Romanula ſubacta cum defeciſſet, bello nempe Friderici ſecundi Imperatoris oppreſſa· & in poteſtatem rediere Forocornelienſes, Fauentini, Rauennates, Ceruiani, Foroliuienſes, Foropompilienſes, Ceſenates atque Sanctarchangelini: Mutinenſes etiam, capto priùs Entio Sardiniæ rege Friderici ſecundi filio, parere coacti· omniaque agri Mutinenſis oppida deuicta. Bellum præterea cum Venetis exercitu ferè XL. mill. armatorum triennio geſtum magnæque & ſpectabiles victoriæ relatæ. Talis & tam fœlix cum eſſet vrbis ſtatus, infauſtiſsimo caſu Lambertatiorum & Geremeiorum partes enatæ, tantum deinde progreſſum habuerunt, vt immenſas calamitates ac miſerias ſeruitutemque tandem patriæ importarent· quod anno à C. N. MCCLXXIIII. accidit. Itaque cum poſt acerrima bella ciuilia Lambertatij pulſi eiectique ſunt, hominum ferè XV. mill. adulti, pueri, mulieres, præter famulorum cateruas, hæc Bononienſium ſuprema clades, hoc ſimul inclinationis ſimul ruinæ imperij eorum initium fuit, cum antea fœliciſsimè CLVI. annis à Mathildis temporibus ad hunc vſq; diem Romanulæ plurimarumq; ciuitatum aliarum imperiũ tenuiſſent. Conſecutũ hoc eſt vt Geremeij cum ſe Lambertatiorum exulum vim, qui per Romanulæ ciuitates ſe receperãt, & perpetuis excurſionibus agrũ Bononienſem infeſtũ habebãt, omnino nõ poſſe ſuſtinere arbitrarentur, ad fidẽ Romani Pontificis cõfugientes, in eius fidẽ hac lege cõcederẽt, vt S. P. Q. Bonomẽſi ius integrũ ac pcipuũ de Romanulæ principatu ſeruaretur. Poſtea cæſis ac profligatis maiori ex parte Lãbertatijs Fauẽtiæ, quã vrbem Geremeij dolo ceperãt, dignitatẽ vrbis ſuę Bononienſes vtcunq; tueri ſunt conati· quãuis iam tũ bona Romanulæ pars ab ijs ad Pontificẽ Rom. defeciſſet. Ita igitur ad annũ à C. N. MCCCXXIIII. vſq; libertatẽ ſibi cõſeruarunt· quo Bononiam ingreſſus eſt Beltrandus Cardinalis Italię Legatus à Pontifice cõſtitutus. Is Poteſtatis nomẽ in Rectoris commutauit, & Antianos XII. nempe pro regionibus ſingulis ternos iuſsit creari, abolito Confalonerij Iuſtitiæ magiſtratu. Arcem quoq; munitiſsimam ad Galerianam portam poſt biennium extruxit, vt

vrbem firmo præsidio tenere posset: omniaq; iam pter vllam exceptionē vti iustus Princeps arbitrio moderabitur suo: tandemq; etiam in exilium eijcere ciues & interficere ausus · vt adeò cunctorum animi metu occupati nec de calamitatibus quidem suis conqueri auderent. Attamen tyrannis hæc diu haud quaquam durare potuit: etenim anno à C. N. MCCCXXXIIII. cùm se iam stabili firmaq; dominatiōe potiri arbitrabatur, populi furentis impetu pulsus eiectusq; est, vt ægerrimè fuga eriperet vitam. Creatus eo tempore XVI. virorū magistratus hominū conspicuorum ac nobilium simulq; solo æquatum castellum quod legatus ædificauerat. Anno proximo Thadeus Pepolus Doctor & Eques vir prudens & humanus, Princeps appellatur, posteaq; à Pontificē Romano cōfirmatur. Is Antianos cū Proconsule ciuitatis ex veteri instituto reuocauit; totoq; imperij sui curriculo, quod annorum XII. fuit, moderatione ac sapientia singulari Rempub. ita gesfit, vt vrbis dignitatem egregiè tueretur. Successores in Principatu Ioanē & Iacobū filios habuit, cæterùm fœlicitate lōgè impares: etenī anno à C.N. MCCCL. rebus suis diffidētes, vrbem Ioanni Vicecomiti Archiepiscopo Mediolani pacto pretio tradidere. Castellum ille iuxta Pratelli portam ædificauit, & Ioānem Olegium hominē truculentū ciuitatis gubernationi præposuit · qui cū non modo natura esset crudelis, verumetiā imperium quod alieno nomine gerebat, post Archiepiscopi excessum sibi retinere cogitaret, tātis cędibus & proscriptionibus aduersus ciues est grassatus, vt istarū rerū in annalibus cōmemoratio horrore legentem perfundat. Deniq; verò cū se perpetuā dominationē retinere haud posse intelligeret, vrbem Egydio Carilæ Hispano Cardinali Italiæ legato tradidit, anno à C. N. MCCCLX. Difficilima fuerūt illa tum reipub. tēpora, ꝙ intus ciuitas Olegij vexaretur flagitijs & crudelitate · foris aūt bello perpetuo Barnabæ Vicecomitis imperiū vrbis sibi asserentis premeretur. In Egydij tamē legati potestate deinceps tranquillè stetit · quanq̄ ager eius magnas à Barnabæ legionibus clades accepisset · de quo præclaræ etiā victoriæ relatæ, præcipueq; memorabili illa pugna die D. Raphaëli festo patrata, quū vniuersæ illius copiæ disiectæ, captusq; cū omibus cētu-rionibus ipse Imperator est. Anno deinde post C.N. MCCCLXXVI. cum reuocato ex legatione Carila, successor illi Cardinalis Sancti Angeli datus esset, eūq; castellis oppidisq; diuersorū possessioni cōdonatis, reipub. statū lacerantē populus eiecisset, arrepta libertate XVI. rursum Antianos & Cōfaloneriū Iustitię creauit, oēs nobiles prudentesq; viros. Adiectus etiā magistratus nouus XVI. Tribunorū plebis · assignatiq; illis Cōfaloni. Postea numerus Antianorū in octonos est redactus, ampliato eorū imperio vt bimestre deinceps esset, cū priùs menstruū fuisset. His tēporibus nouorū mœniū opus quod antè erat inceptū, proferebatur. Durauit ille ciuitatis status ad annū à C.N. MCCCLXXVIII. vsq;, cū se Pontifici vrbs permisit, & fœdus cū Florentinis, Perusinis, alijsq; multis ciuitatibus contra D. Georgij societatē inijt, stipendiaq; mille lancearijs equitibus dedit. Sequēti anno concedēte Vrbano Pontifice rursum in suā redijt potestatē. Circa hoc tēpus oppida condidere Bononiēses, Arzele, Medicinā, Castellum Bononiēse inter Imolam & Fauentiam, Castellum Samogianum, aliaq; plura · ditioni etiā suæ multa subiunxere, præsertim in agro Fregnano. Dein à C.N. MCCCLXXXII. anno perinsignē & generosum equū sumptuosissimè instructū, pretij quingentorū aureorū nummū. Bonifacio IX. Pōtif. Max. eos obtulisse legimus. Anno à C.N. MCCCC. dominatū Ioannes Bentiuolus Tonioli filius vir splēdidus & acer occupauit: quo

post

post biennium occiso, in Ioannis Galeatij Vice comitis, primi Ducis Mediolanẽsium potestatem vrbs deuenit. Is Castellum iuxta Pratelli portam iussit euerti, ac decedens filium in principatu successorem habuit Ioannem Mariam: cuius præsidia deinde MCCCCV. A C.N. anno populus eiecit, simulq; se in Pontif. Romani contulit fidem. Ita tum à Pontifice Balthasar Cossa Cardinalis D. Eustachij legat9 administrationi ciuitatis est præpositus: electiq; simul Antiani XII. quos ille ad consilia deliberationesq; reipub. gerendæ adhibebat. Arcẽ hic portæ Galerianæ prius à Beltrando Cardinale conditam instaurauit, castellumq; Pratellinę portę diruit. Interea cum Alexander V. Pontif. Max. Bononiam venisset, ibiq; fatis esset interceptus, Cossa legatus decem septem Cardinalium suffragijs Pontifex appellatus est, cum Ioannis XXIII. nomine. Dehinc anno à C. N. XI. supra M. CCCC. nonnulli ex infima plebe opificum libertatis vindicandæ prætextu legatum armis sumptis expulere, vrbisq; Imperium occuparunt, Antianis octo creatis vnácum Confalonerio Iusticiæ, Tribunisq; plebis. Senatus ille Zumporũ & Arlottorum dictus patrijs vocibus, quòd ferè ex abiectæ sortis, & nobilitati inimicis hominibus constaret: Arcem Galerianæ portæ exciderunt: multaq; gessere in repub. flagitiosè, cum insectatione nobilitatis. Durauêre ex die quarto Id. Maij vsq; ad VII. Cal. Septemb. anni alterius: quum conspiratione optimatium è Curia pulsi sunt, & Antiani alij cum Confalonerio Iusticiæ Tribunisq; plebis, partim ex nobilibus, partim ex plebe creati, omnes prudẽtes, conspicui, & magnæ auctoritatis viri. Legatum illi Pontificis vt par erat, honorificè reuocarunt. Dein anno XIIII. Ioannes Pontifex cũm Cardinalibus XIII. Bononiam venit, ibiq; Iacobum Insulanum Doctorem & Equitem, prudẽtię ac auctoritatis in vrbe summę, Cardinalitia exornauit dignitate. Sequenti anno idem Pontifex huc Lauda rediens, arcem Galerianam refecit aggere circum ducto crassitudinis ped. XV. Anno XV. Antonius Galeatius Ioannis Bentiuoli F. item Guido Pepolus & Matthęus Canedolus arreptis armis eiecere præfectum Pontificium, exulesq; qui ferè ex ciuibus primarijs numero CXIII. erant, reduxere. Tum ciuitatis administrationi XVI. virorum magistratus hominum lectissimorum præpositus, & aggeres arcis Galerianæ cum mœnibus disiecti. Anno XX. supra MCCCC. cum Martino V. Pontifice Max. depactum est his conditionibus, vt Antianorum aliorumq; magistratuum ex more creandorum auctoritas penes ciuitatem relinqueretur, muneraq; omnia ciues gererent neque propugnaculum aut castellum vllum in vrbe excitare ius Pontifici esset: à quo tunc Alfonsus Cardinalis D. Eustachij Bononiã missus. Is anno sequenti: Antoniũ Galeatiũ Bentiuolũ cũ CXX ciuibus ex vrbe relegauit. Anno XXVII Martinus Pontifex accessit Bononiã: XXVIII Pepoli Canedoliq; & Lambertatij & Gozadini alijq; multi ex primarijs ciuibus arreptis armis vrbem in libertatẽ asseruere, Cardinalisque Siciliensis legatus in Canedolorum domum est abductus: Antiani cum Confalonerio Iustitiæ lecti itemque X VI. viri ex nobilibus prudentia auctoritateque pollentes ad statum Reipublicæ corrigendum, simulque ad annuam administrationem creati. Anno proximo rursus cum Pontifice transactum est, qui legatum misit Lucium Comitem Cardinalem. Is item X V I. viros correctores cum annuo magistratu vt prius, constituit: & anni spatio repub, gesta cum ad arbitrium & voluntatem Baptistæ Canedoli tanquam iusti Principis omnia procedere animaduerteret auctoritatemq; suã nimis exilem arbitraretur, vltro ab vrbe decessit: quę sic in Ba-

ptistæ

ptistæ Canedoli relicta potestate, à Martini Ponti. Rom. fide desciuit. Pòst illo defuncto in ditionem Eugenij Pontif. qui successerat, anno XXXI. redijt: ab eoq; Legatum accepit M. Condemerum Tarantasiensem Episcopum, ipsius Pontificis nepotem. Id anno XXXIII. gestum. Dein anno XXXIIII. rursus à Pontifice defecit, legato in custodiam abrepto creatisque X viris Bailię, magni profectò ingenij magniq; vsus hominibus, vt qui vel maximo quouis imperio regendo sufficerent. Accidit hoc ideo, quia Legatus occultè Gattamelatam Pontificalium copiarũ imperatorem in vrbem introducere moliebatur. Anno insequenti Pontificis imperium denuo susceptum est. quapropter Eugenius tum vrbis Gubernatorem misit Danielem Episcopum Cõcordiensem, & Prætorem Balthasarum Offidam Picentem improbum atque flagitiosum hominem, vnáque Gasparum Tudertinum latronem sceleratum Quæstorem vectigalium: quorum suggestu & cõsilio Gubernator multa nefariè & crudebiter egit, ac nominatim Antonio Galeatio Bentiuolo ad pedem scalarũ quæ tunc in atrio prętorij erant, caput auferri iussit. Deinde cum anno XXVII. Pontifex Eugenius ipse Bononiam venisset, eo hîc commorante Balthasarũ Franciscus Sfortia cepit, & vti nefarij hominis crimina merebantur, graui affecit morte. Eugenius sequenti anno Ferrariam ad concilium profectus est. Castellum hoc tempore Galerianum absolutum, itemq; pes Curiæ, quà meridiem spectat. Eugenio Ferrariæ commorante quoniam insolentia Pontificiorum Præsidum indies se magis magisq; vexari populus animaduertebat, armis sumptis eos vrbe pepulit: creatiq; sunt X viri Bailiæ: castellum etiam Galerianum occupatum: & in vrbem accitus cũ pręsidio Nicolaus Picininus. Hic anno XL. vti vrbis Princeps, assensu tamẽ & voluntate cõcilij cõmunis X viris Bailiæ magistratũ abrogauit: Senatũq; XVI. Correctorũ ex nobilibus prudẽtibusq; viris legit. Post eius abitũ dein Franciscus filius tyrannidẽ exercẽs, carcerib. iniuria ciuibus aliquot inclusis, mox captus est, & arx Galeriana subuersa: cũ iam anno XL Annibal Bentiuolus Antonij Galeatij nothus, opera Galeatij Marscotti, aliorũq; strenuorum aliquot ciuium, ex arcis Varranæ Marchionis carcere fuisset tractus, Bononiamq; reductus. Ita Picinino eiecto Annibalis in vrbe auctoritas adeo creuit, vt illius propemodum nutu ac voluntate omnia viderentur geri: reductisq; X viris Bailiæ, cum plena populi potestate, magistratu depositi XVI viri. Anno XLV Annibalem Canedoli interfecere: vicissimque ipsi partim cæsi, partim in exilium acti: simulq; domus eorum æquatæ solo. Proximo anno Sanctus Herculis Bentiuoli, qui Antonij Galeatij frater fuerat, nothus filius vti dicebatur, Florẽtię victum lanificio quęritans, optimatium studio Bononiam est reductus, & tutelæ Ioannis secundi duorum ferè annorũ pueri, Annibalis filij prępositus: qui dexteritate prudentiaq; tanta rem gessit, vt vnus tanquã iustus Princeps omnia moderaretur. Eo post annũ XVI. qui in M CCCC LXII. à C.N. incidit, fatis intercepto, ad Ioãnem vrbis administratio recidit qui deinceps auctoritate gratiaq; tam apud optimates, quàm apud plebem adeo creuit, vt vrbis dominus omnino videretur: quanquam ditioni illa Pontificali haberetur subiecta: siquidem quantumuis Cardinales Legati perpetuò mittebãtur, honorificeq; excepti obseruabãtur etiã, tamen vniuersa reipub. administrandæ ratio ad Ioannis arbitrium & voluntatem procedebat. Senatus hoc tempore ciuium vnius & viginti, loco X V I. itemque X virorum Bailiæ, Paulo secundo Pontif. assentiente creatus: qui vna cum Legatis, Prolegatis, alijsque rectoribus rempublicam gererent, simulque primus in

musin eo locus Ioanni afsignatus,cum hac prærogatiua vt ius illi sedere perpetuò esset,cum alij senis mensibus starent, totidemque postea considerent. Sic itaque in auctoritate nutuque Ioannis Bentiuoli ciuitatis status fuit sub his Pontificibus, Paulo II.Sixto IIII.Innocentio VIII.Alexandro VI.Pioq; III.Interea magnificas ædes suas à Sancto ædificari incœptas cũ turre munitifsima Ioãnes perfecit· multasq; pafsim in agro Bononiensi insignes condidit villas. Legati Bononiam à memoratis paulò ante Pontificibus iuerunt, Cardinalis Bessarion græcus, Cardinalis Mantuanus primus,Cardinalis Ascanius Maria Sfortia,Cardinalis Vrsinus,& Cardinalis Borgia.Durauit illa fœlicitate Ioãnes ad annum à C. N. MD VI.vsq;, quo à Iulio II.Pontif.Ludouici XII.Francorum regis auxilio cum vniuersa familia pulsus, Mediolanum commigrauit·vbi postea LXVI.ætatis suæ anno edidit animam. Eiecto Ioanne Senatus à populo restitutus est hominum vnius & XX.aliusq; preterea creatus pari numero popularis·quanquam in hunc quoq; nonnulli ex nobilibus, cæterùm studio populares,allecti essent.Deinde cum Iulius II.Pōtif. ad vrbem accefsisset,nẽpe D.Martini festo die,MD VI.post.C. N. anno, Senatum XL.ciuium ordinauit,qui Consiliari dicerentur,& rempub.vnà cum Legato gererent.Decedens autem post multas immunitates ciuibus oratoribusq; datas, & Galeriani castelli ædificationem inceptam, Legatum reliquit Antoniottum Sauonensem,Cardinalem sancti Vitalis·qui cum mensibus V.nequaq̃ ea qua oportebat dexteritate præfuisset, Romam à Pontifice reuocatus est,relicto ad vrbis gubernationem Laurentio Flisco Montis Regalis Episcopo, viro pidoneo ac sapiẽte: missusq; postea Legatus Franciscus Alidosius ex Castello Rio,Cardinalis Papiensis.Anno MDX.cum Iulius Pontif.iterũ Bononiam venisset, menseq; Maio sequentis anni Romam esset reuersus,post eius abitum factio Bentiuola. Legato in Curia Senatus cõmorante, Annibalẽ & Hermetem Bentiuolos in vrbem introduxit, tãta celeritate vt Legato vix fugiendi daretur tẽpus. Euersum tunc cõcursu populi castellum Galerianum· lectusq; Senatus ciuium vnius & XX. secundũ Bentiuolorum arbitrium·& abrogatus simul magistratus XL.Consiliarijs à Iulio creatis.Ita Bentiuoli in vrbe remãsere vsq; ad sequentẽ annũ: etenĩ cũ Galli ab Italia decefsissent,ipsi etiã Bononia cessere·q̃ sic ad imperiũ ditionẽq; Pontificis redit. Missus hoc tẽpore ad vrbis administrationẽ à Cardinale Mãtuano Prolegato, q apud Imolã cõsidebat,Ennius Philonardus Verulanus Episcopus,Gubernator & Castellan⁹ Imolę·quẽ & ꝑhonorificè excepit ciuitas,&in Curiã deduxit nec diu pòst Ioẽs Medices Cardinalis Legat⁹ vrbẽ ingressus est,è Gallorũ potestate elapsus, in quorũ manus ex pugna socialis axercitus cũ illis ad Rauennã patrata deuenerat.Is Iulio secũdo fatis intercepto Pontifex creat⁹ cũ Leonis X.mutato de more nomine,Senatũ hoĩm XL.restituit·quanquam vnum in mente reseruaret sua:anno q; post C.N.MDXV.cũ IIXX.Cardinalibus Bononiam accefsit, Legato tũ Iulio Medice Cardinale ei⁹ fratre patruele. Venit quoq; breui eò Franciscus Gallię rex cũ magna Principũ caterua, post receptũ Mediolanũ·& colloqo cũ Pōtifice habito,vtrinq; amicè discessum est. Legatiōe Cardinalis Medicęi durãte vrbẽ gubernauere,primò Bernardus Rubri⁹ Parmẽsis Episcopus Taurisan⁹, dein Altobell⁹ Auerold⁹ Brixian⁹ Episcop⁹ Polan⁹. Leoni X.Pōtif. vita defuncto Adrianus VI. Batau⁹ in Pōtificatu succefsit, Adriano Iuli⁹ Medices Cardinalis,de quo suprà cõmemorauim⁹,Bononię Legat⁹,q Clemẽs VII. dict⁹.Sub hoc ingentem calamitatem Bononia pertulit, tam ab exercitu Caroli Borbonij , qui Romam aduersus Pontifi-

Pontificem ducebatur, quàm ob famem & pestilentiam, qua tum Italia laborabat tota, & intra huius vrbis muros agrique fines propemodum vicena hominum millia periere, Rempub. gerente Gauro Pistoriense, Fani Episcopo, viro prudēte atq; cōsummato. Dein anno MDXXIX. Clemēs Pontif. cū XV. Cardinalib9 huc venit· pauloq; post etiā Carolus V. Imper. maximo regulorum cœtu comitatus, maximisq; copijs, coronæ augustalis accipiendæ gratia: quo tempore Principes & rerumpub. totius ferè Christiani orbis legati huc confluxere. Pontifici vnà cū Augusto in Curia Senatus hospitū ꝓbitū: cōpertaq; tū vrbis amplitudo, tot Cardinalibus, Principibus, regulis, militibus, alijsque mortalibus cōmodè exceptis, quot mehercule paucæ, vel fortasis nullæ totius Europæ hospitandis, tam opportunæ queant inueniri: pariterque qua est omnium rerum ad vitam vtilium abundantia copiaque intellecta. Sequenti dein anno qui XXX. supra MD. à C. N. fuit, die D. Matthiæ Apostolo festo, coronā Imperatori Cæsari Clemens Pontif. in D. Petronij æde, cum solēni mirificaque pompa posuit. Triumphum profectò splēdidiorē aut magnificentiorem ego me videre haud posse vnquam arbitror. Ex æde ambo Principes sub aureo tentoriolo candidis in equis insignibus, coronati, humeraliáque deferentes niuea, cum maximo ac longè ornatissimo comitatu per vrbem incedebant simul: & cum in æde D. Dominici Imperator Pontificis accepta pace digressurus iam erat, canonicus Diui Ioānis Laterani est creatus· simulque tum ibidem amplius ducentos equites auratos fecit. Postea inter Imperatorem Aug. Venetos, & Franciscum Sfortiā secundū pax cōstituta est· iteq; à Clemente Pōtif. & Alfonso Atestino Ferrarię Duce de imꝑio Ferrariæ, Mutinę, Regij, Luci, Bagnacaualli, & Cotignolæ, quod Alfonsus tenebat, Imperator arbiter est receptus. Ita tum Pontifex Romam, Cęsar Mantuam discesit· Bononiæq; Legatus mansit Innocentius Cibo Diaconus Cardinalis, Prolegatus autem Vbertus Gambara Brixianus Derthonensium Episcopus, doctrina vir, prudentiaq, ac vsu mirificè instructus, & ingeniorum insignis Mecænas· qui pòst ob singularem virtutem Cardinalis à Paulo III. Pontif. creatus. Anno XXXII. supra MD. Clemens Pontif. Gubernatorem Bononiensibus dedit Franciscum Guiciardinum Florentinum, hominē eruditū, ac in repub. gerēda prudentē atq; consummatū· q̄a diu Mutinā, Regiumq; Læpidi, cum illa oppida in Pontificum essent potestate, rexerat, itemque totā Romanulam. Iterum dein mense Septembri Clemēs Pontif. cum Cardinalib9 XIIII. huc venit: moxq; etiam Carolus V. Imp. Aug. cum Francisco Sfortia secundo Mediolani, Federico Gonzoga Mantuæ, Alexandro Medice Ciuitatis Pennæ Duce, itemque Florentiæ Rectore, nec non cum Alfonso Daualo Marchione Vastio, ꝑterea Duce Alui Hispano, & Ioanne Francisco Pico Comite Mirādulano, alijsq; multis regulis accesit. Vtrique in Curia ciuitatis hospitium pręhitum· & colloq̄a de quiete paceque Italiæ agitata vsque ad mensem Martium anni insequentis. Fœdus tum inter ipsos & Mediolanensem, & Ferrariensem, Mantuanumque regulū, itémque Genuenses & Florentinos & Lucenses pactum publicatumq; est. Deinde post vtriusq; discessum Francisco Guiciardino vrbis pręfectura remansit· in cuius auctoritate quoniam tota reipub. administratio, & priuata publicaq; iudicia erant posita, sequentis anni Iunio mēse nemo Præturam inijt· vti antiquo more ciuitatis ex eo tempore quo primùm creati Prætores, factitatum perpetuò erat: quāquam enim eorum nomen in Rectorum aut aliud quoduis aliquando fuisset cōmutatum, tamen ipse magistratus manserat. Anno hoc post C.N. MDXXXIIII,

VII. Cal.

VII.Cal.Octob.Clemens Pontifex animam efflauit: & III.Id.Octobris Alexander Farnesius Cardinalis, Ostiensis Episcopus succeſsit, qui Paulus tertius est dictus. Ab hoc Bononiam Gubernator miſſus Ioannes Maria Montanus Archiepiscopus Sipontinus vir doct⁹, & in administranda repub. dexteritate singulari. Cuius deliberatione ciuium commodo Quinque virorum Concilium institutum fuit, hominum doctorum & externorum, qui munere quinquennali ciuilibus iudicijs peſſent. Salarium ijs annuũ decretum singulis aurei nummi CCCC. quod illi luculentiùs præstatur, qui Potestatis nomen suo anno tenet: quippe id quotannis ordine ad alterum transfertur. Conseſſum hunc iudicum ad Romani illius Concilij instar, Rotam appellarunt. Deinde XXXV. anno supra MD. legatus Bononiẽsibus est datus Guido Ascanius Sfortia Cardinalis Diaconus, Pontificis nepos, ætatis annorum XV. & elegantis ingenij iuuenis. Proximò anno cùm legatus Romam conceſsiſſet, Gubernator à Pontifice miſſus est Marius Episcopus Reatinus: qui mensibus aliquot donec legatus reuerteretur, præfuit. Postea sub legato miſſus est Gregorius Magalottus Romanus, Clusinorum Episcopus, vir inclyta iustitia, verborum parcisſimus, at in agendo copiosus: qui cum MDXXXVII. à C.N. ano aduenisset, ac eiusdem anni mẽse Septemb. magno totius ciuitatis dolore animam efflaſſet, anni sequentis mense Februario Gubernator à Pontifice miſſus est Fabius Arcellus, Episcopus Bisinian⁹: eoq; Romã nõ diu pòst reuocato, Marcus Vigerius Sauonensis, Episcopus Senogalliæ. Secutus est anno XL. supra MD. IIII. Id. Ianuarij Vercellensis Episcop⁹, Cardinalis Ireæ legati designati nepos: & post etiam ipse legatus Bonifacius Fererius Cardinalis Iureanus per Fœlicianã portam in vrbẽ aduenit. Anno XLI. mense April. Prolegatus venit Fabius Minianellus, cũ Legati nepos Romam accitus à Pontifice fuiſſet. Eodẽ anno VII. Cal. Octob. Paulus III. Pontif. cũ XVI. Cardinalibus, & Hercule II. Ferrarienſiũ Duce, alijsq; multis regulis Bononiam acceſsit, honoribusque summis est exceptus. A Lucensibus tùm abceſſerat, colloquio ibi cum Carolo V. habito. Sequenti anno q XLII. fuit, mutato priore legato suffectus illi est Cardinalis Contarenus, vir doctus & sanctus: quo eodẽ anno fatis erepto, & in D. Proculi æde sepulto, Benedictus Cõuersinus Pistoriensis, antistes Aesius, homo magnæ integritatis illius loco remansit, cũ Auditore Petro Philippo Martorello Auximate, prudẽtia dexteritateq; mirifica pollente. Pòst anno XLIII. XV. Cal. Aprilis iterum Bononiam redijt Paul⁹ III. Pontif. cœtu Cardinalium XI. & Episcoporum duorũ & XX. comitatus, honorificè cum omnibus acceptus mense dein Aprili tribus aſſumptis Cardinalibus in iter Placẽtinũ hinc se dedit. Venit huc etiã interea loci cũ trib⁹ socijs Benedict⁹ monachus ex sodalitate prædicatorum Archiepiscopus Armeniæ, iã priùs à Pontifice Romæ cõfirmatus, vt aliquas adhuc prærogatiuas impetraret, nullos in Armenia sacerdotes præter monachos prædicatores inueniri aſſerens. Placentia deinde per Ferrariam Pontifex huc rediit: iterũq, de mense Iunio Parmam est profectus: inde Buxetum ad Carolum V. Imper. Aug. vnde colloquio arcano habito Bononiam se recepit, menseq; Iulio hinc Romam. Benedicto Conuersino Romanulæ Præside à Pontifice constituto, loco illius in vrbis gubernatione Bernardinus Barba Casalensis Episcopus succeſsit, vir vsu negotiorum consummatus: eoq;, anno MDXLIIII. Romam accito, Legatus à Pontifice datus Ioannes Moronus Mediolanensis, Cardinalis sancti Vitalis, qui III. Non. Maij in vrbem aduenit, & Vicarium habere Camillum Mentuatum Placẽtinum, Episcopũ Satrianũ, doctũ

Vu & iustum

& iustum hominem voluit. Anno MDXLVI. mense Ianuario Legatus Romam abiens, administrationem ciuitatis Mentuato reliquit. Hoc tempore concilium Tridentinum est inceptum, quo Ioannes Maria Cardinalis Sipontinus, & Cardinalis Sanctæ Crucis Legati, cum multis primatibus alijs à Pontifice missi conuenerant. Dein anni sequentis mense Martio concilium à Tridento Bononiam translatum est: ideoque XIII. Cal. Apr. Montanus & Sanctæ Crucis Cardinales, Concilij Legati cum magna præsulum caterua huc venêre, conciliumque persequi cœperunt in æde D. Petronij, cœtu Episcoporum LX. cum alijs antistitibus itemq; Galliæ regis legatione collecto. Postea pridie Non Iulij Romam reuocato Mentuato Prolegatus venit Ioannes Angelus Medices Mediolanensis, Ragusianus Archiepiscopus, eruditione ac ingenio vir pollens, qui dein ob virtutes summas vti alibi demonstrabimus, à Paulo III. Pontifice Cardinalium ordini est allectus. Dein V. Id. Septēb. Bononiā ingressus est Ioānes Moronus Cardinalis Legatus Roma veniēs: quo rursus à Pōtifice reuocato, anno MDXLVIII. XVII. Cal. Aug. Cardinalis Mōtanus Legatus est institutus, qui concilij Præses fuerat. Is tāta totius ciuitatis lætitia exceptus est, quāta nullus adhuc quisquam vel Legatus, vel Pōtifex Max. elapsis antè temporibus erat, quemadmodum in historia Bononiensi à nobis abundè perscribitur. Huius itaque summi viri auctoritate nunc vrbs nostra gubernatur, prolegato anno sequenti misso Annibale Borio Neapolitano Protonotario Apostolico. Breuiter hactenus percurso Bononiensium reipub. statu, eiúsq; in hunc vsque diem administratione, plurimarum rerum cōmemoratione omissa quæ referri tam de vrbis ornatu, quàm opulentia, nec non dein genijs alumnorum eius cum ad disciplinas humanitatis pacis temporibus peridoneis, tum etiā ad arma cum bellum incidit, itē de illorū insigni & rara erga hospites & externos humanitate, ac animorum cūctis in rebus magnitudine atq; sublimitate, harum inquam rerum omnium narratione relicta, celebres viros qui Bononia orti, non modo hoc natale solum suum, verùm adeo totam Europam ingētium virtutum gloria illustrarunt, deinceps enumerabimus. Primùm itaq; sanctos illos homines, qui inter Diuos Ecclesiæ iudicio stare meruerunt, deinde cæteros ordine quàm fieri poterit succincto, ne dilicatis lectoribus tœdium aderatur, recensebimus. Trucidati martyrioq; affecti ob assertionem fidei in Christum Iesum seruatorem nostrum Bononienses hi sunt. DD. Aggæus & Caius sub Diocletiano & Maximiano Impp. anno post C.N. CCLXXX. Diui quoq; Vitalis & Agricola eodem ferme tempore martyrio coronati, nēpe CCLXXXVIII. anno. De ijsdē Impp. D. Hermes fidei victoria triumphauit anno à C.N. CCLXXXIX. D. Proculus eques fortissimus sub Iustino Imp. animam propter Christum effudit anno DXIX. D. Iuliana vidua summè ab D. Ambrosio laudata post C.N. anno CCCCXXXIII. floruit. D. Bononius Abbas fœliciter post insignem abstinentiam Vercellis mortalem hanc vitā cum æterna commutauit, anno MXXVI. D. Guarinus Episcopus Prænestinus & Ecclesiæ Romanæ Cardinalis à Lucio secūdo Pontifice creatus, vitæ curriculo vltra centesimum decimum annum prolato sanctissimè demum anno post C.N. MCXLIIII. apud Præneste animam reddidit. Inter Beatos annumerātur hi Bononiæ alumni: B. Stephanus sodalitatis D. Saluatoris Scopettinæ instaurator: qui è cœnobio D. Donati Scopettino prope Florentiam, anno MCCCCXLIIII. in cœlum migrauit: B. Corradinus Ariostus ex familia prædicatorū monachus, anno MCCCCLXVIII. sanctè defunctus: B. Antoninus Cru-

cius,

cius, ac item eiusdem sodolitatis B Diana Andalia cum veste monachorum Prędicatorum in D. Agnetis, anno M CCXXI. B. Catharina Nigra ordinis D. Claræ, in corporis Christi domo, anno M CCCC LXIII. Pontifices Romanos Bononia dedit Honorium secundum Fagnanium, anno post CN. MCXXIX. Lucium secundum ex gente Caccianimicorum, M C XLIIII. Cardinales Ecclesiæ Romanę Bartolomęum Mediouaccam ab Vrbano VI. Pontif. lectum anno M CCCLXX VIII. Iacobum Insulanum à Ioanne XXIII. anno M CCCCXIII. Nicolaum Albergatium ex ordine Crathusianorum à Martino V. post C.N. M CCCCXXVIII. anno. Achillem Crassum à Iulio secundo Rauennæ agente, M DXI. Laurentium Cãpegium à Leone X. absentem in Austria, cum ibi legationẽ apud Maximilianum Imper. Aug. obiret, anno post C.N. M D XVII. Archiepiscopi hac vrbe orti, Bartholomæus Armeniæ prædicator ũordinis monachus, qui fidem Christi in ea mundi parte seuit, & diuinis honoribus colitur, Egydius Galutius Cretæ, sodalitatis item prædicatorum monachus. Franciscus Picolpassius Mediolani, & Fœlix Trophinus Theatis. Episcopi Bononienses hîc nati fuere, Bernardus, Victor, Hẽricus Frattani, Crassus & Gerhardus Scanabecci, Gerardus Ariostus, Octauianus Musellus, Ioannes Boncambius ex familia prædicatorum monachus, Octauianus & Sciata Vbaldini, Raynaldus Acarisius, Bartholomęus Raymũdus, Ioannes & Nicolaus Albergatij monachi Carthusiani, Ioannes Poggius, Achilles Crassus, Laurẽtiusq; Cãpegius ambo postea Cardinales, Alexãder Cãpegius Laurẽtij Cardinalis filius, q̨ nunc viuit. Aliorũ locorũ Episcopi Bononiæ geniti fuere hi, Rãbertus Primaditius ordini Prædicatorũ deuotus, Venetiarũ, Franciscus quidam Comaclinorum, Franciscus Sangeorgius Salubriensium, Bartolomæus Signinorum & postea Comaclinorum omnes instituto prædicatorum addicti, Delphinus Gozadinus Penniensium, Antonius Voltanus Forocorneliensium, Ioannes Garsius Ariminensiũ, Gaspar cognomẽto à sancto Ioanne, monachus prædicator summus Theologus & Philosophus, Forocorneliensium, Antonius Crassus Tyburtium, Achilles Marascottus Ceruianorum, Baptista Canonicus Fauentinorum, Martinus Lignanus ex ordine Prædicatorum monachus, Montisalti, Galeatius Butrigarius Caietanorum, Paris Crassus Pisaurensium, Hieronymus Cãpegius Parentinorum, Balthasar Cataneus Pisaurensium, Ludouicus Garsius Arimini, Vincentius Boccaferrius sodalitatis Montis olіueti monachus, Marsici, Balthasar Crassus Tifernatium, Octauianus Castellanus Montis Leonis, Laurentius Spata familię Minorum monachus, Calis, itemque alij multi Episcopi ac Primates qui obiere, nec breuiter omnino commemorari possent vrbe hac orti sunt· inter quos etiam Thadeus Pepolus familiæ montis Olіueti monachus, Carinulæ antistes, & Augustinus Zanettus Sebastiorum. Viuunt nunc quoque complures aliorum locorum præsules patria Bononienses, Thomas Campegius Feltrensis Episcopus, Marcus Antonius eius frater Rosetinus, Ioannes Baptista Campegius Maioricensis, Ioannes Campegius Parentinus, Ioannes Poggius Tropianus, Petrus Bouius Ostuninus, Peregrinus Fabius Auditor Rotæ, præsul Vestensis, Pompeius Zambecarius Sulmonensium, & Ludouicus Beccadellus Riuellinus. Alios permultos varijs maximisq; dignitatibus exornatos, vtpote Protonotarios apostolicos, Auditores Rotę Aduocatosq; cõsistoriales Bononia tulit, quorũ omniũ mentio lectori hîc fortè molestiã esset allatura· cæterũ ex primo Bononiensis historiæ libro si quis requirat, cognosci abundè poterunt. Consequens au-

tem est vt nunc homines doctrinarum studijs & scientia inclytos, qui in lucē Bononiæ sunt procreati referamus. Ex horum cohorte primùm Theologi celebres fuere Angelus, & Alexander, & Bombologninus, & Bartolomæus Comatius, Eustachiusque Platensis, omnes Prædicatorum ordinis monachi, quorū adhuc eruditissima scripta leguntur, præsertim cōmentationes ad quatuor sententiarum libros: item Gerhardus & Michaël Sereni ex sodalitate Carmelitarum, Paulus Matuianus, & Thomas Trentaquatrius ambo ex familia Prædicatorum multis literarum monumentis nobiles. Sequitur Philosophorum caterua, in qua Alexāder Aclinus qui plurima scripsit philosophica, maximeq; in Aristotelis Physica, Bartolomæus Manzolus instituto prædicatorū deuotus, qui Formalitates ad D. Thomæ sensum & multas quæstiones logicas reliquit, Hieronymus Gazo Minorum ordinis monachus, qui ingenij præstantiam editis quoque libris est testatus, vti & Laurentius Spata quondam Generalis minister eius sodalitatis, Tiberius Bazelerius, qui memoria nostra cum se, tum patriam eruditissimè docendo disputādoq; in Ticinensi ac Patauino gymnasio mirificè nobilitauit. Nec minori gloria fuit Ludouicus Boccaferrius, qui Romæ diu habuit scholam, itemq; in patria Bononiæ, vbi cum ingenti studiosorū luctu fatis concessit anno à C.N. MDXLV. Cū his iungendus Florianus Ceriolus olim in D. Petronij canonicus, optimus philosophus, qui doctrinæ famam insignem moriens reliquit. Doctorum iuris tam Pōtificij quàm Cæsarei catalogus perquam longus est: sunt enim in eo hi. Agamennon Marscottus qui Romanus Senator fuit, Albertus Ramponius, Alexāder paltronius, Andalus Andalius, Andreas Bouius, Andreas Manzolinus, Antonius Butrius, Bartolomæus Salicetus, Bartolomæus cognomento de Prætis, Bartolomæus Bologninus, Bartolomæus Panzachius, Bartolomæus Arculanus, Sebastianus & Bernardinus Zambecarij, Bernardus Pineus, Bonifacius Fantutius, Bōsignor⁹ Bonsignorius, Bornius Salanus, Bulgarus Bulgarius, Christophorus Poggius primus, Egydius Fuscherarius, Florianus Sāpetrius, Florianus Dolphius, Franciscus Ramponus, Franciscus Maluetius, Gaspar Calderinus, Gaspar Rēgerius primus, Hieronymus Zanetinus, Hieronymus Crassus, Iacomatius & Iacobus Butrigarij, Iacobus Balduinus, Iacobus Phasianinus, Iacobus Beluisius, Iacobus Bouius, Ioannes Andreas à Sancto Hieronymo. Ioannes Calderinus, Ioannes Sulimanus, Ioannes Plateanus, Ioannes Bonsignorius, Ioannes Barberius, Ioannes Arboreus, Ioannes Fantutius, Ioannes Sangeorgius, Ioannes Salanus, Ioannes Campegius, Ioannes Antonius Bottonus, Guido Baysius, Hippolytus Marsilius, Lambertinus Ramponius, Laurentius Pineus primus, Ludouicus Bologninus, Ludouicus Mozolius, Ludouicus Gozadinus, Ludouicus Ludouitius, Macagnanus Actiguido, Martin⁹ Sulimanus, Matthæ⁹ Mathesilan⁹, Melchior Moglius, Odofredus Odefred⁹, Paul⁹ Eleazarius, Paulus Voltan⁹ primus, Petr⁹ Canedolus, Petrus Anzolanus, Petrus Bōpetrius, Raphaël Primaditius primus, Richard⁹ Salicetus, Richardus Malumbra, Rolandinus Passagerius, Rolandinus Romancius, Thomas Formainus, Troylus Maluetius, Hugolinus cognomento à Prætis, Vincentius Paleottus, Vincentius Saluiolus. Alios prætera Iurisconsultissimos Bononia dedit tam multos, ut magni temporis spatio recēseri omnes haud possent: hos verò tantùm collegimus, quòd eorum scripta monumentaq; literarum in manibus hominum versentur. Medicinę doctores eximij non pauci etiam hac vrbe orti: nominatim Christophorus Honestus, aliorum quoque doctrinarum præterquam Medicinæ

cinæ gnarus vt eius ſcripta cóprobant, itē Dñicus Varignanus, Aſtor Tauſsginanus, Gaſpar Varignanus, Hieronymus Raynutius, Ioannes Blanchinus, Ioannes Garzonius, Iacobus Monticaluus, Ludouicus Leo, Mundinus Lucius, Neſtor Morandus, duo Nicolai Fabij, Petrus Zanettus, & Petrus Varignanus. Aſtrologi clari Bononienſes hi fuere. Iacobus Benatius, Iulius Macchiauellus, Marcusq; Scribanarius. Oratores & poetę, Andreas Magnanius, Angelus Coſpus, Bartolomæus Blanchinus, Benedictus Morandus, C. Ruſticellus, Camillus Paleottus, Iacobus Cruceius, Ioannes Baptiſta Pius Andalius, Ioannes Andreas Gariſendus, Lucius Pomponius, Laurentius Roſcius, Petrus Moglius, Philippus & Philippinus Beroaldi, Philippus Phaſianinus, Pompeius Fuſcararius, item Rufus, cuius memoriam vſurpat Martialis. Hiſtorici hac patria nati, Benedictus Morādus qui de origine Bononiæ ſcripſit eleganter, Ioannes Garzonius qui multos annalium Bononienſium libros, aliasq; multas hiſtorias eleganti ſtylo cōpoſuit, Hieronymus Albertutius Borſellius ex Prædicatorū ordine monachus, concionator facundiſsimus qui Epitomen hiſtoriarū Pontificalium à D. Petro vſq; ad Alexandrum ſextū concinnauit, prætereaq; librum de multis Italię ciuitatibus, cū Chronicis ſodalitatis prædicatorū, alijsq; item vrbis Bononiæ vſq; ad annū à C.N. MCCCCXCVII. edidit. Vernacula lingua ſcripſere N. Fabrutius, Guido Ghiſilerius, Guido Guinicellus, N. Honeſtꝰ, Petrus Creſcentius, Sēperbonus, Thomasq; Caſtellanꝰ qui & ipſe nōnulla Italico ſermone cōdidit. Mulieres etiā litteris eruditas ornatasq; Bononia tulit, inter quas Ioanna Matthæi Blanchetti filia, Bonſignori Bonſignorij vxor, quæ & eleganter latinè loquebatur, & Germanicæ Boihemicæq; linguę habebat vſum. Nouella Ioannis Andreę filia, Ioannisq; Lignani coniux patre occupato munus eius ex ſuggeſtu docendi ſuſtinebat. Chiromantiæ gnarum vrbs hæc tulit Bartolomæum Coclitem, qui volumen ingens de Chiromātia ac Phyſiognomia cōpoſuit. antiquarios cōplures, è quibus Alexander Calcina, Bartolomæus Maſsinus, Gaſpar Fantutius, Ioannes Philotheus Achillinus, qui anno à C.N. MDXXXVIII. ætatis ſuæ LXXII. ingenti apud mortales ſui deſiderio relicto exceſsit. In hoc viro ingeniū ad oēm humanitatē ac virtutē natum idoneūq; erat. etenim cū latinarū græcarūq; litterarū ſcientia, tū eloquentia poëticaq; tam latinę quā vernaculæ linguæ ſummè pollebat. Muſicæ quoq; peritiā ita vt & voce optimè modularetur, & varijs etiā inſtrumentorū generibus excellēter caneret habebat: præterea mirifico rerum antiquarū ſtudio ac deſiderio tenebatur, ideoq; tam magnū numerū veterrimarū ſtatuarū ex marmore collegerat, ac item numiſmatū aureorum & argenteorū æreorūq;, ex quibus expreſſæ imagines & formæ Imperatorū, Conſulum, Ducū Romanorū, aliorūq; celebrium hominū antiquæ memoriæ cognoſci cerniq; poterant, vt fortè paucis in locis Europæ totius harū rerū æquè magna multitudo ac excellentia reperiretur. Inter cætera pręclara eius ſigna caput Tulliolæ, Marci Ciceronis filiæ marmoreū tam eleganti & mirabili opere perfectū erat, vnà cum Senecę capite, vt perdifficulter opera aliqua ſimilia toto orbe terrarū inueniri poſſe cenſeām. Litterarū quoq; monumenta vir is qdam reliquit, nominatim Annotationes linguę Italicę ac librum verſibus vernaculis cōſcriptum titulo Fidelis, opus doctū & elegās. Alia de eo memoratu digna quibus vitæ viri cōmendatio cōtinetur, poſſent ſcribi, verum cauſa breuitatis nunc ad Bononienſem hiſtoriā à nobis reijciuntur. Inter filios reliquit Clitarchū omnibus in rebus egregijs paternæ indolis. Fuit etiam in hac antiquariorū claſſe

Thomas Gambarus in D. Petronij canonicus, non ſolum antiquitatis & numiſmatum mirè ſtudioſus, verumetiam Chiromantiæ ac Phyſiognomiæ peritus, itemque rerum pretioſarum ſcalptor excellentiſsimus. Præterea vetuſtatis delectati monumentis ſunt Paulus Voltanus alter, ac item Hercules Scadinarius, qui verſatili ingenio atque ad omnes diſciplinas apto erat· etenim & circa architectonicen, & circa picturam ſcalpturamque iudicio pollebat, vnaque priſcorum ſeculorum reliquijs oblectabatur· vti etiam Hieronymus Lineus, qui operæ plurimùm ijs eruendis inueniendisque collocauit, annoq; nuper à C.N. M D X L V. vita functus eſt. Viuit iam hîc Iacobus Raynerius artificio calceolarius, qui tantam copiam numiſmatum ex auro, argento, ęreque collegit, vt mirari ſatis nequeas, quo tandem modo eiuſmodi inſtituti atque conditionis homo tam magnos ſumptus facere potuerit tot pretioſiſsimis nobiliſsimisque numiſmatis conquirendis· prætereaque tantum operæ ac induſtriæ adhibuerit in tot inclytorum hominum imaginibus effingi curandis, quot vel ad magni cuiuſque Principis rationem eſſent ſatis. Mehercules quod ego dictitare ſoleo, mirificè erga eum liberalis in animo ſummo largiendo parens natura fuit· in opibus & re concedenda nimium parca. Genuit etiam Bononia pictores laudatiſsimos, quorum è numero Hercules fuit, cuius in ſacello Garganellorum ædis D. Petri, opera cóſpiciuntur, item Franciſcus Francia, cuius in pingendo tanta excellentia, tantumque vaſis ex auro argentoque fabricandis artificium erat, vt pictis eius operibus aurifex inſcriberetur, metallicis pictor. Vltra hos & Ioannes Maria Chiodarolus excellens pictor fuit, & Marcus Antonius Raymundus laudatiſsimus deliniator. Viuit nunc Amicus Aſpertus non minus elegans ſcalptor, quàm pictor, itemque Blaſius Pupinus picturæ artificio pollens. Statuarios vrbs hæc tulit Dominicum Aymonem cognomento Varignanam· cuius ex marmore opera cum Romæ in Capitolio, nempe Leonis X. Pontif. ſtatua, tum in nobiliſsimo D. Mariæ Lauretinæ templo, prætereaque multis in locis Bononiæ cernuntur. Hac ætate ſupereſt Hieronymus Cortellinus excellens item ſtatuarius. In arithmeticis præſtantes Bononia dedit Scipionem Ferreum, & hoc tempore Ioannem Mariam Cambium· architectos, Ariſtotelem Albertum, Ioannem Beroaldum, Ioannem Accurſium, & Iacobum Raynutium, qui nuper anno poſt C. N. M D X L IX. fatis conceſsit. Militiæ duces inſignes, qui ex hoc natali ſolo in lucem prodiere, ſunt hi: Agamemnon Senenſis, Albertus Gallutius, Albertus Platenſis, Annibal Bentiuolus primus & alter, Antonius Maria Cignanus, Bartolomæus Manzinus, qui ſæpius ſingulari pugna victor extitit, Baptiſtorius Pelacanus, Camillus Gozadinus, Æneas Blanchinus, Gaſpar Maluetius equeſtrium turmarum Veneti nominis ductor, Iacobus Pepolus Galeatij Vicecomitis copiarum imperator, Ioannes Ignanus dux legionum Romanarum anno poſt C. N. M C C C VI. Ioannes Pepolus militiæ Vicecomitum præfectus, Ioannes Ludouicus copiarum Reginæ Ioannæ imperator, Iulianus Maluetius, Gualengus primus Ghiſilerius, Hector Panicinus Galeatij Vicecomitis præfectus, duo Hercules Bentiuoli exercitus Florentinorum duces, Hercules Maluetius Venetorum, Hermes Bentiuolus equitum Venetorũ præfectus, vti quoq; Ludouicus Maluetius, itẽ Lucius Maluetius, qui copias duxit Ioannis Galeatij & Ludouici Sfortiarum Mediolani Ducum, poſteaq; Piſanorum cum illi ſe in libertatem aſſeruiſſent, denique Venetorum, quos non modo vnquam deſeruit, quanquam cæſis illorum copijs à Ludo-
uico

uico XII. Franciæ rege in Glarea Abduæ, verumetiam cùm propemodum totius cõtinentis imperium amisissent, ita enixè iuuit, vt & Pátauij recipiendi, & salutis reliquiarum exercitus auctor fuerit. Franciscum quoque Gonzagam Mantuanum Marchionem bello cepit, deduxitque Venetias: tandem post multos labores, plurimasque res egregiè pro Veneta repub. gestas, Pátauij animam reddidit, vbi & sepultus iacet. Pompeius Ramaciotti filius si per fata longiorem vitæ metam potuisset attingere, profectò vti ex militiæ primordijs quæ fecerat, intelligebatur, ad summum bellicæ virtutis gloriæque gradum erat euasurus: vti quoque Romeus Pepolus tertius, qui sub Iulio II. Pontif. equitum ordines duxit, & in Rauennate pugna fortissimè simul cum fratre Cornelio dimicans, cecidit. Ramaciottus Scaricalasinus equites peditesque sub Iulio secundo, Leone X. Adriano VI. Clementeque VII. duxit, ac perpetuò summam virtutis commendationem meruit: Spinatius vel Alexander Clarius sæpe Bononiensium & Venetorum pedestribus turmis præfuit: Thomas quoque Ramponus dux strenuus fuit: item Hugo Pepolus, qui Genuensium equestribus turmis, deinde Francisci primi Franciæ regis, postea Florentinorum imperitauit: quas præfecturas tanta prudentia, fortitudine, animique sublimitate semper gessit, vt si longiorem fata indulsissent vitam, totius Europæ partes celebritate sui nominis impleturus videretur. Alios præterea multos illustres viros Bononia tulit, quos breuitatis studio nunc omittimus, & cum alijs rebus memorabilibus permultis, ex huius vrbis historia cognoscendos relinquimus. Itaque vt ad intermissam locorum descriptionem reuertamur, extra Bononiam, læua, versus Apenninum, ac deinde secundum eius radices incedendo, dextra Rheno amne tenente, meridionali in parte tertio ab vrbe lapide pons inuenitur Casalecij, transitum fluminis iungens, ab oppido denominatus Casalecio, quod hîc citra fluuium olim fuit, vbi etiamnum quædam operum vestigia supersunt, & nunc vicus extat ad iter agentes excipiendos potiùs, quàm alia de causa excitatus. Rheni amnis mentionem exiguam apud antiquos inueni: à Plinio tamẽ inter [a] ea flumina quę Padus in Adriaticum defert, commemoratur, itemque [b] calamos generare traditur, quibus ad sagittas nulli alij sint aptiores, quòd plurima ijs medulla insit, pondusque volucre, contra flatus quoque peruicax libra. Sed et à Silio [c] nominatur ita: paruique Bononia Rheni. Nascitur vltra Porrectæ fontẽ in Apennino, infrà Pistorium: vnde descendens propter Porrectæ balnea, quorum aquis augetur, deinde per montes præceps ad alterum ab vrbe Bononia lapidem accedit: perq; campos latè diffusus, agri plurimum vastat, præsertim autumnalibus mensibus, cum imbrium frequentia maximè solet extumescere: deniq; supra Ferrariam millibus quatuor in Padum exit. Aquis est potu saluberrimis propter medicatarum Porrectę fontis accessionẽ. Dehinc per Apennini radices, læua Rheni viam cõtinuando, nõ procul à ponte quem descripsimus, Septum inuenitur: murus est crassissimus in Rheni alueo transuersus, aquas tanquam obice sustinens, & in altam compellens fossam opere factam, qua Bononiam trahuntur ad varias machinas circũagendas: quarũ vsus multiplex, frumentũ molere, itẽ vasis æreis bellicisq; tormẽtis fabricandis, & species, gallãq; terere, & ad sericũ intorquendũ, insuper arma expolire, variorũ instrumentorũ aciem excitare, tabulas & asseres ex materia secare, præterea ad chartam faciendam, aliaq; officia exequenda, denique nauigijs ad Maletum deferendis, vnde per Padusæ stagna remis porrò ad Padum peraguntur,

a. lib. 3. cap. 15.
b. lib. 16. cap. 37.
c. lib. 8.

indeque Ferrariam. Procedenti dein Oliuetum occurrit, & locus vbi Batiditium extitit castellum ad collis latus· posteaque Settæ fluminis ex montibus in Rhenum circa hæc illabentis, ostium. Aliud quicquam memoratu dignũ hac læua parte Rheni nõ est vsq; ad Porrectæ fontem, qui ripam fluminis aliam tenet vt indicabimus. Aemilia pergenti duobus à Bononia millibus pons in Rheno viam iungens superatur· moxq; dextra in ripa vicus est Casalecium, vbi alter pons amni impositus. Decætero Vallis Rheni, sic dicta, quòd per eius amnis dextrã pandatur ripã, amœnissima, vbertateq; frumẽti & nobilissimi vini, maximè apiani vulnetianiq;, ac fructuum omnis generis copia valde fœcunda. Itinere hoc per vallem ad splendidissimam Rubriorum villam deuenitur, Imperatore equidẽ Augusto excipiendo haud inopportunã· quam à Bartolomæo Rubrio inceptam Minus filius auxit, viri ambo cum ingenij, tum animi magnitudine præstantes. Aedificata est hac ratione vt vndiq; riui aquæ nitidissimæ diffluant· nec solum ad commodũ atq; necessitatem, verumetiam ad animi delectationem. Circà passim horti cultissimi topijs exornati perelegantibus, parietesq; gelsamino ac rosa varia rosmarinoq; conuestiti, murmure labentium aquularũ vbiq; suauissimo resonãte. Adest piscina pulcherrima, mirificam innatantium piscium si spectes voluptatẽ habens. Locis etiam circumiectis iunipereta cernuntur, aucupio cùm anni tẽpora ferunt, aptissima: breuiter, tanta est huius villæ iucunditas, tantus splendor, vt cuiuis vel maximo possèt Principi sufficere. Superioribus annis cum iniuria calamitateq; bellorum lacerata ac deformata fuisset, à Ludouico Mini filio viro ingenioso ac litteris erudito pristinæ magnificentiæ splendoriq; restituta est. Sequitur Castellum Episcopi, oppidum quõdam· nũc in vicum abijt: cuius ager collinus peramœnus vina generosissima producit apiana vulnetianaq;, cum optimis & suauissimis fructibus. Dein vicus Saxum Glosinæ est· ad quem priusquam descendatur, sub altissima rupe, ferro, vt per Rheni ripam via peragi queat, dissecta, transeundum est, itinere admodum horribili ob despectum altissimæ crepidinis in Rheni subiectam fossam, Settæ amnis ostio aduersam. Locus Saxum dicitur accolis ab rupe saxea peredita· quæ arctissima semita opere facta, longurijsque accolarum industria munita, quò absq; casus periculo commeari hoc posit, superatur· & ædiculam ferro excisam in silicem habet, in qua missæ sacris solet operari. Olim exaduersum his angustijs arx in colle erat ad loci prȩsidium ac tutelam cõstituta, quam Bononienses excidere. Descensus hinc in vicum, vbi villa splendidissima quondam à Nicolao Sanuto senatore Bononiense ædificata, cum fonte largo ac periucundo. Dehinc ad perarctas fauces quasdam peruenitur, dextrà monte altissimo imminente, læuà colle modico, in quo castellum munitum olim fuit Panicum, cuius etiamnum vestigia cum templi parte conspiciuntur. Id Bononienses euertêre propter Dominorum defectionem, qui Comites Panici dicti, Bononienses erãt ciues: qua ex gente multi præstantissimi Duces prodiere, vti in historijs Bononiȩ legere est. Faucibus ijs trãsitis aliquot apparẽt domus olim vici Panici, cũ ponte Rheni, quo collis monti vltra flumen annectitur. Post hũc vicũ dextra Rheni ripa per vallem incedenti planities offertur bella, nõ magna tamẽ· vbi ædificiorũ vestigia, quæ Misani deletæ vrbis esse accolæ perhibent· proindeq; locum hunc in hodiernũ vsq; diem Misani planitiem vocari, in quo pauimẽta reperiri tessellata, itemq; numismata cũ alijs antiquitatis monumentis solent. Nõnulli hoc nepotũ Noẽ ædificiũ fuisse aiunt: nos quia nullã Misani mentionẽ apud

scriptores

ſcriptores inuenimus, lectori hic arbitrium damus ſuum. Sequitur itinere per vallem pagus Vergatus, vbi præfecti ſedes, qui finitimorum locorum colonis ius reddit. Altius deinde Balnea Porrectana ſunt, oppidum honeſtum: vbi è ſaxo medicatæ aquæ calidæ magna copia prorumpunt, quarum vis omnibus notiſsima etiam vulgi dicto huiuſmodi: Porrectanã qui aquã bibit, aut purgatur, aut peribit: eiuſq; rei fidem exempla quotidiana videmus aſtruere. Fontem hunc anno à C.N. MCCCLXXV. repertum hac ratione perhibetur. Agricola bouem morbo languẽtem & ſummò macilentum, ſalutem animalis deſperans ita iam deſeruerat, vt in agro liberè vagantis nullam omnino curã haberet amplius. Bos hàc illac modicè paſcendo oberrans, aquæ riuulo inuento bibit: hauſtuq; captus, iterum & ſæpius eò cõmeare ad potũ incipit: vnde cum meliùs habere maciemq; deponere viſus eſt, dominus rei nouitate ſtupefactus ſolicitè cauſam ſanitatis inquirere cogitat: ac proinde bouis abitum diligenter non ſemel notans, eum ad riuulum accedere hũc tanquam ex conſuetudine, largiſsimeq; potare animaduertit. Iam tum quòd indies habitior craſsiorq; reddebatur, id illius aquæ facultate contingere certò didicit, quæ ſcilicet animali ſanitatem effecerat. Libuit etiam homini potu laticis periculum naturæ facere: quem cum ſalſum obtinere ſaporem inueniſſet, rem protinus ad medicos Bononiam defert: à quibus conſiderata diligenter aquæ conditione, experimentoq; in ægris probata, ſummè morbis quibuſdã conferre eſt cognita. Poſt hæc igitur affecti valetudine conſilio medicorum eò commeare cœperũt: quibus excipiendis vt locus redderetur opportunus, Senatus Bononienſis primũ vt pagus Caponianus & Garnalio duas ad fontem habitationes excitarent, cenſuit: dein autem ob ſummã frequentiam & concurſum mortalium alias ædificare oportuit plurimas: vt nunc in vrbis honeſtæ formam pene ex creuerit locus, colonosque lautos habeat, à quibus indies etiam ædificia adijciuntur plura. Calidæ huius aquæ fons admodum vt diximus largè prorũpit, ſapore ſalſus, odoreq; ſulphureus, ex edito ſupra magnum illum quẽ prædiximus alium, ſaxo metallicæ naturæ ſulphuris: cuius ſuperficies paſsim leues flammas emittere notantibus cernitur, prætereaq; & facili ictu ſcintillas ipſo è ſilice excutere eſt: ignẽq; etiam cõcipiet terra ſi facem admoliaris: reſtincta verò gramen herbamq; germinabit: Aquã hanc excipit Rhenus: ideoq; non eſt quod miremur eũ amnẽ potu eſſe ſaluberrimũ. Sequuntur altiùs aquæ Scarpettanæ virtutis etiam mirificæ: maceratum quippe his lutum inteſtinis hominum doloribus forinſecus appoſitum ſalutem adfert. Finitima Porrectanis aquis ſunt Garnalio, Capronum, Caponianum, Caſula, Caſium, vnde origo maiorum Hieronymi Caſij equitis aurati, poëtæq; laureati, qui ſuperioribus annis Romæ obijt: item amnis Limentina. Deinde Bargi & Caſtilio belli Pepolorum pagi ſunt, cum Mõte Acuto Baragaciaq;: ac præterea Bombianum. His in montibus lapilli inueniuntur adamãtium & beryllorum ſimilitudine iam exacta vt gemmarum imperitis frequenter ac facilè imponãt. Reditu hinc ad Rheni põtẽ, Æmiliã viã vti diximus cõnectentẽ, quam ab Arimino vſq; Placentiam & vltra etiam excurriſſe demonſtrabimus, primùm in ea Burgũ Panigaleum quõdam egregius vicus, occurrit: deinde læuà, flexu modico ad Apẽnini radices, haud procul extra viã, decimo ab vrbe Bononia lapide Criſpellanũ oppidũ altiuſq; millibus quatuor, exiguo in colle aliud, Bacianũ, à Comite mathilde cõditũ, vti annales Bononiẽſiũ perhibẽt, ac poſtea MCCXLVII. à C. N. anno Bononienſiũ bello ſubuerſum, ꝙ ab ijs ad Mutinẽſes hoſtes defeciſſet. Inſtauratũ: poſt ea forma

forma qua nunc est. Arcem hîc munitam & pulchram Ioannes Bentiuolus secundus ædificauit. Nomen loci nostra memoria Nicolaus cognomento Bacianus armorum gloria reddidit inclytum, qui persæpe cum egregijs & fortissimis viris depugnando, victorias semper illustres habuit. Altiùs est bis mille pass. à Baciano Mons Vellius vt docti vocant. quod oppidum à Veientibus Hetruriæ populis, quibus diutissimè cum populo Rom. bellum fuit, aliqui fundatũ dixere: sed nos quod tandem isti habeant eius opinionis fundamentum, equidẽ ignoramus. Veientes finibus suis circa Romam vnquam excessisse haud reperimus: proindeque illos nominum similitudine tãtùm ductos ita sentire arbitramur, ea de causa posse existimari Veientes montis Vellij fuisse auctores, quippe quoniam vulgò Mõs Veius appellari solet: cęterũ in hac vernacula voce nimis leue momentum ad rei fidem profectò esse patet, quoniam nulla vnquam memoria Montem Veientem appellauit, sed Montem Vellium, vti Blondus alijq; scriptores probant: quanquã agreste vulgus veram nominis prolationem deprauarit. Hieronymus Borsellius in annalibus Bononiæ oppidum hoc à Mathilde Comite conditum asserit. verum errauisse mihi videtur, quoniam à Blõdo traditum legimus apertè, cum Romani Leonis III. Imperatoris Constantinopolitani imperio spreto, suam sibi potestatẽ vindicãtes Marinum Spatariũ Imperatoris Legatũ, vnàque Adrianũ eius filiũ Campaniæ præfectum interfecissent, cumq; cæteri Italiæ populi omnes constitutis sibi certis ducibus principibusq;, quò se Exarchorum auctoritati subducerẽt, vti quoque Rauennates qui Paulum Exarchum occiderant, ab Leone defecissẽt, tum Longobardos ijs turbulentis varijsq; temporibus, quoniam Italiæ gentes Imperatorum præsidijs nudatas, ac simul idoneo ductore destitutas intelligebãt, belli impetu in Æmilia Bononiam, Fauces Persiceti (vbi posteà Centum conditum) & Mõtẽ Vellium occupasse: vnde nimirum manifestò apparet oppidum hoc antẽ Mathildem multis ætatibus fuisse conditum: ideoq; Borsellium labi, si dę prima loci ædificatione sentit: quanquã & si de restauratione ac auctu fortè, vel cœnobij principijs est locutus, verè scripsisse potuerit: nos tamen nullum oppidi excidium vel cladem ante Mathildis tempora incidisse reperiamus. De cætero Sauinianum est: prætereaq; oppidula quædam olim hoc situ extitere cum in collibus, tum in valle Samogiona Lauinaq;, quæ Bononienses varijs temporibus deleuere, veluti Montẽ Maiorẽ, Montẽ D. Ioannis, Montẽ D. Petri, Caprã Mociã, Bonaciariũ, Zapolinũ, aliaq; nonnulla. Sequitur hinc amnis Scultenna, cuius posteà mentionem faciemus. Rursum mille ab Æmilia via pass. in amœna planitie castrũ est Plumatium, antea Castellum Colũbanum vt quidam tradunt, vel vt alij, Ad D. Columbanũ dictum, à Bononiensibus anno post C.N. M.CCXLVII. constitutũ, auctore Borsellio. Tum abhinc quinto milliari ipsa in via Castellum Francum iacet, nec procul eo loco vbi antiquitus Forum Gallorum vt veteres dixere, vel

a. lib. 3. vt Appianus Alexandrinus [a], Celtarum Forum seu Villa, fuit. Nonnulli id oppidum vltra Castellum Francum interuallo modico, vbi nunc turris rotundę forma cum fonte largo cernitur, extitisse crediderunt: at à veritate quàm longissimè absunt, quoniam eæ Castelli Leonis olim à Mutinensibus incepti reliquiæ sunt, vti ostendemus. Alij paulo magis superiori loco volunt fuisse: siquidem & Aemilia via priùs altior erat, vt ex vestigijs antiquæ Mutinæ quæ contingebat Aemiliam, & altiori situ fuit quàm recens, sicut in eius descriptione docebimus, intelligere est: vnde si Forum Gallorum hac in via fuit quæ tum altior, &

ipsum supra Castellum Francum extitisse consequitur, quod postea propter Fori interitum & vię mutationem magis ad inferiorem quoque locum est translatum, ac dein à Bononiensibus anno post C.N.MCCXXIIII.muris septum, vti in historia Bononiensi perscripsimus. Ad Forum Gallorum Hircius & Pansa Coss. memorabili pugna M. Antonium vicerũt, qua de re Liuius[a] hac sententia scripserat. [a.lib.119.] C. Pansa Consul malè aduersus Antoniũ pugnasset, A. Hircius Cõsul cũ exercitu superueniẽs, fusis M. Antonij copijs fortunã vtriusq; partis æquauit. Victus deinde ab Hircio & Cæsare Antonius in Galliam confugit, & M. Lepidum cum legionibus quæ sub ipso erant, sibi iunxit, hostisq; à Senatu cum omnibus q intra eius p̃sidia erant iudicatus est. A. Hircius qui post victoriam ipsius in inimicorũ castris ceciderat, & L. Pansa è vulnere quod in aduerso p̃lio exceperat defunctus, in cãpo Martio sepulti sunt. Extra Castellum Francũ spatio modico, ipsa in via vt diximus, antiquæ turris vestigia cernuntur, vbi olim Mutinenses in Bononiensium contumeliã castellũ ædificare cœperunt Leonis, quod priusquã absolueretur, Bononiẽses anno à C.N.MCCXXXVII.incursu prostrauere, posteaq; MCCCLXXVII. turre ac mole contra Britones (vt in annalibus eorum traditur) muniuere: cuius operis in hodiernum vsque diem reliquię supersunt. Tribus dein ferme millibus Aemilia procedenti amnis occurrit Panarus, antiquis Scultenna dictus, qui Romanulam finit. Rursus à ponte Rheni altero à Bononia lapide, loca quæ dextram Aemiliæ viæ tenent commemorabimus. Primùm citra eum pontem haud procul taberna est diuersoria, cuius ad dextram via perquam directa millium octo ad Castellum D. Ioannis in Persiceto ducens. Hac cum ab Aemilia deflexeris, tertio à taberna lapide, quinto fermè à Bononia fluuius apparet Labinius, qui ex Apennino viam Aemiliam, itemque hanc alteram procursu secans, pontibus vbiq; iunctus, & infrà dein spatio pass. mille Fossam Ghirondam, per quam palustria quædam hoc situ se exonerant loca, proindeque limo ferè ac cœno perpetuo altoq; periculosam ingressu, excipiens, mox in Samogiã præcipitat, qua simul in Rhenũ defertur. Samogia quoq; ex Apẽnino descẽdẽs paulo inferius, simul Æmiliam, simul hanc quoq; viam pontibus vbiq; transitum coniungentibus scindit. Inter Labinium & Ghirondam fossam, vbi concursu peninsulæ cuiusdam triquetrę formã efficiunt, locũ nunc Forcellos accolæ vocãt à via mille ferè pasśibus, Octauius Augustus, M. Antonius, & M. Lepidus fœdere de Triumuiratu cõuenere. Quàmuis aũt hac ætate ager is instar peninsulæ sit, tñ olim insula fuisse videtur seu natura, seu opere facta, dextram pereditis Labinij ripis, lęuam Ghirondæ altisśima fossa limoq; profunda stringente, quorum aquę circa trianguli apicẽ confluunt, & pòst ad lapidis iactũ in Samogiã delabẽtes, ea vt diximus in Rhenũ tractu P.M.IIII. euoluũtur. Itaq; ad hũc cõfluentẽ illi quos paulo antè nominauimus Duces, imperiũ populi Rom. ex compacto inter se partiti sunt vt Appianus Alexandrinus[b] memoriæ prodidit. [b.lib.4. bell.ciuil.] Hinc porro manifestus in Italia Blondi apparet error, eius diuisionis conuentiones prope Fauentiam aut alijs quibusdam finitimis in locis initas in hæc verba scribẽtis. Tradi videmus à multis Octauiũ Augustũ, M. Lepidũ, & M. Antonium de scelestisśimo Triumuiratu suo apud confluentia prope Bononiam cõuenisse. Abesse autẽ nõ potest, quin aut Fauẽtia, aut proximè ad Bagnacauallũ, Cutignolã, & Lugũ, vbi flumina Anemo, Sennius, & Vatrenus ac Padus in mare vnis ostijs cõfluũt, ea fuerint cõfluentia. Sic Blõdus, at non rectè: primùm em̃ Florus de Triumuiratu scribens, Imperatores pace constituta apud confluentes inter

Muti-

Mutinam & Bononiam iunxiſſe manus ait, & exercitus conſalutaſſe: Plutarchus in Antonij vita conueniſſe eos in inſula amnis, ibique triduo commoratos ſcribit: idemque teſtatur Dio a, congreſſos nimirum in exigua amnis inſula prope Bononiam loco ab arbitris remoto: quem omnium apertiſsimè demonſtrat Appian⁹ b, in peninſulam quam circa Mutinenſium ciuitatem Labinius efficit amnis, cõueniſſe tradens. Enimuero quòd alij diuerſè prope Bononiam hũc locum deſcribũt, id rationẽ habet, quia Bononiæ quàm Mutinę vicinior: ab hac enim millibus fermè ſenis, ab illa XIII. abeſt. Et quòd Mutinã alij nominarũt, id optima quoq; ratione factũ arbitramur, quoniã agri Bononiẽſis illa ętate finis erat Rhenus, poſt quẽ vltrà Mutinenſis ſequebatur: vt ideo cùm Appianus iuxta Mutinam Triumuiratus inita pacta dicit, rectè non vicinitatem vrbium, ſed agrum ſpectauiſſe intelligatur: quod alij neglexere, ſolo locorum ſitu deſignato. Dubitari itaq; haud oportet quin ad Forcellos Octauius, Lepidus, & Antonius de Triumuiratu conuenerint, vti tum illi quos memorauimus ſcriptores tradunt, tum ratio quoq; conuincit, quæ adeo veriſimile eſſe non ſinit, duces tam longè ab ſuis exercitibus, qui inter Bononiam, Forumque Gallorum & Mutinam conſidebant, ſeceſsiſſe, quàm ſunt illa à Blondo demõſtrata loca: vbi hercule ſi conueniſſent, iam XXX. prope millibus ab copijs quęq; ſuis digreſſum appareret. Hęc noſtra eſt ſentẽtia. Improbiſsimi huius conſilij mentionem Liuius quoq; fecit: nempe C. Cęſarem cum Antonio & Lepido pacem feciſſe ita vt Treſuiri Reipub. conſtituendæ quidem per quinquennium pręeſſent: ipſum Lepidum & Antonium ſtatuiſſe, vt ſuos quiſq; inimicos proſcriberet: in qua proſcriptione plurimi equites, CXXX. ſenatorum nomina fuerunt: & inter eos L. Pauli, fratris M. Lepidi, & L. Cæſaris, Antonij auunculi, item M. Ciceronis: qui omnes dein occiſi. Non procul à Forcellis prata longè lateq; diffunduntur, quæ Salana vocant accolæ: quorum medio propugnaculũ cum antiqua turre eſt: tenetq; vicinitatem opinio, Sala oppidum hoc olim extitiſſe locô, vnde Prata Salæ nunc vulgo nuncupentur. In via rurſus quam mittere ad Caſtellũ D. Ioannis prædiximus, ſuperato Martignono, ita locus vocatur vbi Zãbeccariorũ nobilis familiæ Bononienſiũ villa eſt, poſt Labinij pontẽ amnis Samogia ſuccedit, iterq; ab eius ponte deterrimũ pluuijs cadẽtibus: q̃ppe quoniã paluſtria hæc ferè loca ſint, in q̃bus etſi deſiccata maximis partib⁹ fuerint, ob depreſsionẽ tñ ſitum aquę circa viam Aemiliã perpetuò ſcaturientes, & foſsis collectę deſcẽdẽtes, vti in lacunis ſtagnant. Secundũ hanc viam læua, paruæ quædam inſulę apparent, quas Comitis Mathildis temporibus factas fama eſt: eius ſcilicet potentiæ demonſtrandæ cauſa: quò cum hoc itinere proficiſceretur, tutus ad commeandũ foret locus. Tum ad Caſtellum D. Ioannis in Perſiceto deuenitur, quondam ædificijs peramplum & opulentum adeo, vt plurimis Italiæ ciuitatibus haud cederet: verùm à Bononienſibus, quòd ab eorum imperio ſępe defecerit, in hunc quo nunc apparet ſtatum eſt deductum, vti & in Bononienſibus Chronicis, & in noſtra hiſtoria perſcribitur. Suburbia quemadmodum ex veſtigijs intelligitur, illis temporibus ad cuiuſuis Italicæ vrbis rationem maxima habuit, populum frequentiſsimum: at nunc peſsima conditione ac ſemideſertum eſt. Homines illuſtres edidit Gaſparum ordinis prædicatorum monachum, Imolanum epiſcopum, virum religioſum & doctum, qui noſtra memoria fato conceſsit apud Ferrarienſes, ibiq; in Angelica æde ſitus eſt: item Andream Bernardum rerum quotidianarum ſcriptorem, etſi non valde politum, attamen induſtrium atque ſolicitum, qui in maiori

a. lib. 46.
b. lib. 4. bell. ciuil.

templo apud Foroliuiẽses iacet, duoq; magna volumina reliquit. Obijt anno post C.N.MDXXII. ætatis suæ LXXII. Memoriam eius non referre tam propter summum quo me complexus est amorem, quàm propter honestissimos viri labores nequaqam potui. Vlteriùs ad alterum ferè lapidem, læuâ, castellum est D. Agatæ, MC. post C.N. anno circa Friderici Aenobardi tempora conditum, vti marmoris cuiusdam in castri porta collocati inscriptio perhibet. Hinc ad Aemiliam versus incedenti Manzolinum exiguum castellum haud procul ab ipsa via cernitur. Itinere rursus à Castello D. Ioannis, tertio lapide Crocetta modicus inuenitur vicus, in exitu crucem habens: cuius læua via ad Bonportum Scultennæ transitum ducit, dextra continuato itinere oppidum Creualcore inuenitur, priùs Alegralcore dictũ vti in tabulis quibusdam priscis hoc in loco confectis legimus, his verbis: Anno MCCCXXVIII. Indictione XI. Die vltimo Decemb. Vniuersitas, Commune, & homines Terræ Alegralcoris cui dicitur Creualcore, Comitatus Bononiæ. Restitutum à Bononiensibus anno post C.N. MCCXXXI. reperimus, cũ MCCXIX. Friderici secundi bello fuisset euersum. Bis hîc Barnabam Vicecomitem Mediolani regulum Bononienses acie cæciderunt, ipso etiam vulnerato ac fere capto, vti in historia Bononiensi commemoramus. Ager Septentrionali latere prisco seculo paludibus ferè occupabatur totus: plurimorum amnium ac fontium aquis ob situm loci humiliorem hîc se colligentibus: quas industria curaq; tanta Bononienses canalibus ac fossis egestis aliò iampridem deriuarunt, vt omnia propemodum excicata nunc sint. Illustrauit ætate nostra castrum hoc Antonius excellens pictor, qui tam exactè proprieq; formas animalium, auium, ac fructuum omnium, coloribus verissimis reddebat, vt adeo naturales & viuæ planè viderentur: quarum plurimas adhuc Bononiæ diligenter scimus asseruari. Post Creualcore versus occidentem ad alterum milliarium aggeres apparẽt, quibus olim vt accolæ ferunt, amnis Scultenna continebatur: idq; ipsorum cum hîc essem commemoratione accepi: narrabant autem hoc modo. Panarus quoniam priùs hàc fluens agros more amnium solebat infestare, sæpeq; ad ipsum vsq; oppidum omnia vastabat, incolæ regionis consilium quo detrimentis occurreretur aquæ, à Bononiensibus petere constituunt: quos cum in Senatu primarius quidam vir interrogasset, ligonésne & palas, & bipalia, cæterumq; simile rusticum instrumentum haberent, simulq; auersus nullũ præterea verbum addidisset: illi nec intellecto prudentissimi hominis responso, tanquam nihil obtinuissent discessere. Non diu pòst iterum agros vastante flumine, cum inter se soliciti omnes rationem compescendis aquis inquirerent, vnus tũ forte arridens, vtiq; id quàm maximè inquit in nostra est potestate, qui ligones palasq; cum armis similibus in promptu habemus, vti sapientissimo Bononiensis senatoris cõsilio fuimus admoniti: qua re intellecta, mox bipalijs alijsq; rusticanis instrumentis arreptis, interciso priore alueo, flumen in hanc fossam qua nunc continetur, immisere. Dehinc ad Austrum versus inter viam Creualcoris & Æmiliam Nonantula cernitur, vbi quondam nobile ac sumptuosum fuit cœnobium: cuius etiam pars cum sacrata adhuc æde superest, & Luitprandus [a] Leuita Papiensis in historia sua fecit mentionem. Auctor eius Anselmus Athaulphi Longobardum regis cognatus: qui post insignes maximasque præfecturas militares seculum detestatus, ducem se MC & VII. religioni deuotis viris præbuit, domibus monachorum multis, inter quas hæc Nonãtulana, itemq; splendida illa D. Iustinæ apud Patauinos, circa DCCLXXX. à C.N. annum conditis, itemq; maximis dotibus

[a] a. lib. 2.

fundorum redituumq; locupletatis. Enimuero manifestum nemini nō esse puto, Petrarcæ librum de Pontificibus, vbi ab Anselmo hæc monasteria fundata MCCXLIIII. post C. N. anno legitur, mendum grauissimū continere, cum Athaulphum CCC. amplius annis id tempus præcessisse constet. Nos hæc de Anselmo conditore ex peruetusto quodam ipsius cœnobij codice didicimus, in quo Adriani primi Pontificis vita perscripta est: ideoq; quod alij Nonantulanam domum à Comite Mathilde conditam, Diuiq; Syluestri Pontificis in eam illata ossa narrant, fabulosum esse intelligitur. Planè credi fortasse posset ab illa vel instauratā, vel auctam, aut alia re quauis ornatam fuisse: sed Anselmus sacratas eas omnino huc detulit reliquias, vti in illo veterrimo quem commemorauimus libro legitur. Sunt hîc volumina quædam præcipuæ vetustatis: vnumq; ex cæteris quod plùrimas Adriani primi Pontificis Max. epistolas continet, de cultu venerationeque imaginum Christi, virginisq; matris & aliorum Diuorum ad Constantinopolitanos Imperatores scriptas, è quibus nonnulli ab catholicæ Ecclesiæ Romanæ sententia desciuerant, signis passim deijci, corrumpi, & flammis aboleri iussis. In æde sacra, Syluestri & Adriani primi Pontif. ossa, prætereaq; pretiosum Comitis Mathildis Breuiariū cum alijs præstantissimis voluminibus maximo vt par est honore seruantur. Oppidū quondā in ditione populi Bonon. fuit, vti in historijs nostris traditur: at nunc Ferrariensium reguli imperio, cœnobiumq; commendationis iure habetur, in quo monachi Cistellini sacris operam dant. Itinere dehinc in meridiem conuerso Æmilia rursum offertur, quæ ad Panarūm amnem ducit, vt nunc ab accolis infra viam nuncupatur: superiores enim Scultennam vocant, quemadmodum & Strabo, Liuius, Plinius, alijq; veteres, quod in sequenti regione docebimus. Flumen Panarum hoc latere Romanulam ab cispadana Lombardia finire iam ab initio diximus: ideoq; nunc huius regionis transpadanus ager superest, cuius descriptio nos retrò commeare nonnihil cogit.

ROMANVLA TRANSPADANA.

SEquitur post Cispadanam Romanulæ partem alia quæ trans Padum est, cuius fines quanquam in principio commemorauimus, tamen hîc quoque repetere operæpretium fore arbitramur. Erunt igitur hi: ab exortu mare Adriaticū à Primario vsq; ad Fornaces: inde à Septentrione paludes Patauinorū & Vicentinorum ac Veronensium, earumq; pars vsq; ad Padum ab occasu: ipse à meridie Padus. Non dicemus nunc causam cur hic tractus Romanulæ transpadanæ nomen teneat, quoniam id abunde suprà in regionis principio docuimus. Varias autem gentium appellationes quæ hæc loca tenuerunt, Boiorum, Senonum, Egonū, Trigabolorum, Assaggorum, aut vt Annius appellat, Saggorum, ordine explicabimus. Initium à Primario faciemus, quod primum Padi in Adriaticum defluentis ostium est. Locum hîc quendam vocant Dorsum, vbi vetus vrbs Spina fuit ita Straboni nominata, itemq; Plinio: quanquam in mendosis eius codicibus Spireticum ab vrbe Spira, pro Spineticū ab vrbe Spina legatur, sicuti doctissimus Barbarus in castigationibus suis annotauit. Spinam ab amne Spino qui propter fluebat, dictam Stephanus auctor est. Eius vrbis primordium Dionysius a Halicarnasseus in hanc sentētiam memorat. Pelasgi à Dodonæis discedere cupientes, & oraculo Italiam petere iussi quæ tunc Saturnia dicebatur, classe parata se mari Ionio commisere, vt ad Italiæ proximam oram traijcerent: verùm Austro flante, quoniam erant nauigationis & orbis ignari, longiùs prouecti vnū ex Padi ostijs

a lib. I.

Spine-

Spineticum tenuerunt, vbi nauibus imbelleq; ac laboribus ferendis impari turba cum præsidio relicta, quò si expeditio successum non esset habitura, tutò se recipere huc possent, illi qui remanserant, castra primùm mœnibus cinxere, mari annonam importantes, deinde cum omnia fœliciter euenirent, vrbe ostio fluminis cognomine condita, præ cæteris huius oræ populis florentes diu maris imperium tenuere, ac Delphos ex maritimis prouentibus Apollini misêre decumas amplissimas: postea tamen barbarorum finitimorum bello petiti sedes suas desertas ijs incolendas reliquerunt quos deinde populus Rom. deleuit. Ita ferè Dionysius. Exin itaq; paulatim colonis deficientibus, vrbs hæc adeo in peius labi cœpit, vt Strabonis ætate modicus tantùm esset vicus quemadmodum ipse perhibet *a*. Tam calamitosus huius nobilissimæ quondam vrbis Grecorum finis fuit cuius etiam sua memoria Strabo in ęde Delphica thesaurum donaq; amplissima superfuisse, ac vetus imperium maris plurima literarum monumenta testata tradit: addens insuper, olim eam alluisse mare sed iam tũ suo seculo reliquias in mediterraneo X C. stadijs ab litore abfuisse. Plinius *b* à Diomede conditam in hęc verba scribit. Proximum inde ostium (de Pado loquitur) magnitudinem portus habet qui Vatreni dicitur, quo Claudius Cæsar è Britannia triumphans, prægrandi illa domo verius quàm naue intrauit Adriam. Hoc antè Eridanum ostium dictum est ab alijs Spineticum ab vrbe Spina, quæ fuit iuxtà, præualens & Delphicis creditũ est thesauris, condita à Diomede. Auget ibi Padum Vatrenus amnis ex Forocorneliensi agro. Hæc ille videturq; Dionysio fidem abrogare, qui Spinæ auctores Pelasgos tradit. Sed eam varietatem exactè Cato in originibus discernit his verbis. Spinetum Padi ostium à Pelasgis conditoribus Spina dictum & à Diomede instauratum. Paucissima diximus vrbis superesse vestigia locusq; nunc partim Vallis, partim Dorsum Spinæ nuncupatur: & ostium Vatreni amnis, quo in Padum hîc Primarium dictum illabitur, vicenis ferè P. M. abest, ob fluminis vti in Cispadana regione demonstrauimus, immutationem. Iuxta Padi hîc in mare introitum, quod ostium nunc vulgò Primarium quia primum sit, appellatur, Bononienses anno post C. N. MCCLXXI. propugnaculum aduersus Venetos ædificarunt. In dextra deinde Padi ripa vicus D. Alberti est, priùs castellum anno à C. N. MCCCC. à Nicolao Marchione conditum, vt annales Ferrariæ perhibent: vbi quondam sicut in vita Alexandri IIII. Pontif. auctor est Petrarca, Veneti cum Bononiensibus bellantes Marcomanam fecerant castrum, quò hanc amnis ripam præsidio tenere aduersus hostes possent, qui in altera spatio quinque millium à mari, firmissimum illud propugnaculum cuius anteà mentionem fecimus, ligneum excitauerant, quod anno post C. N. MCCCIX. Lambertus Polentanus Rauennæ princeps & Ferrarienses diruêre, sicut à Peregrino *c* Prisciano memoriæ proditum est. In aduersa ripa è regione D. Alberti Fossa Messanicia sic à Plinio vocata, cernitur, per quam P. M. XII. à Pado Rauennam adnauigatur, perarcto nunc alueo, rarisque admodum aquis ob exiccatam maiori ex parte Padusam, quæ hæc loca priùs demergebat. Rursus secundum dextram Padi ripam spatio viginti millium à D. Alberti vico passim villæ pagique multi summa cum voluptate spectantur, nominatim Humana, Fossa putula & Longastrinum filum, sic dictum ab amnis perquam directo cursu senûm ferè millium, vti hîc ingenti cum delectatione si diligenter obserues, apparebit. Vlteriùs sunt Rota, & Ad D. Blasium exaduersum Fossæ Ziliolæ Bastiæque, quam in Ci-

a. lib. 5.

b. lib. 3. cap. 15.

c. lib. 1. de antiquit. Ferrar.

in Cispadano agro commemorauimus. Dein ad quartum milliare castellum est Argenta, quod antea trans Padum fuit, vbi nunc inter saltus ædes antiquissima D. Georgij, ab Exuperantio XX. Rauennatium Archiepiscopo, viro sanctissimo condita. Nomen aliqui tractum ab argento tradiderunt, quod loci incolæ quotannis Rauennati antistiti pendere tenebantur: idque ex decumis, quas in hodiernum vsque diem ecclesiæ Rauennati, cuius feudum hoc castrum est, præstant, confirmare quoque nituntur. Muris primùm à Smaragdo Exarcho cinctum Blondus auctor prodit: postea verò sub Alexandro III. Pontif. Max. à Ferrariensibus subactum, & anno à C. N. MCC: à Bononiensibus incendio vastatum, dein ab Reinaldo Atestino Ferrariensium Marchione receptum, ab Opizone autem eius successore MCCCXXXII. post C. N. anno Rauennati Ecclesiæ restitutum, sed & eidem Opizoni denuo iure feudi à Nicolao Episcopo Castellano Veneto, Ramundoque D. Nicolai Litorei Abbate, qui Benedicti XII. Pontif. legati erant, condonatum fuisse, cum idem Blondus, a tum Platina b Sabellicusque c tradiderunt: vnde ex eo tempore adhuc in eius illustrissimæ gentis potestate ditioneque mansit. Abest tum Ferraria pass. mill. IIXX. quo spatio villæ ac ædificia splendidissima permulta cernuntur: nominatim secundum Padi ripam altero ab Argenta lapide sumptuosissimum Ferrariæ regulorum palatium Boccaleo: quod confictis quibusdam rationibus aliqui Deucalionem vocitarunt, vt summam vetustatem astruerent loco, quantumuis Atestinorum opus esse recens constet. Sequitur ad tertium lapidem ornatissima villa à Ferrariæ quoque regulis condita Cosandoli, cum pago. Priusquam vltrà procedamus, hîc de veteri alueo Padi qui propter Cosandolum erat, vti etiamnum indicant vestigia, commemorandum sumus arbitrati. Vna fossâ Padum à primis initijs vsque ad Trigabolos solitum ferri, ac deinceps in duo cornua diuisum, vno Padusæ, altero Olanæ ostio in mare se condidisse Polybius auctor est in hanc sententiam scribens, vti id Peregrinus Priscianus de verbo ad verbum reddidit. Nauigatur autem Padus ex mari ad ostium vocatum Olana fere ad duo millia stadiorum. Proximum ex fontibus habet fluxum simplicem. Diuiditur autem in duas partes apud vocatos Trigabolos. Horum autem quidam alterum os vocatur Padusa, alterum autem Olana. Perotti inprimis versionem hîc deficere manifestò apparet, in qua Trigaboli non nominantur, Paduaque pro Padusa scribitur: Verum hac de re pluribus in sequenti regione agemus: nunc vbi illa Padi diuisio fuerit, qua de Polybius loquitur, inuestigare operæpretium erit. Olim igitur vno alueo tantùm à fontibus vsque infra Ferrariam vbi Pons D. Georgij cernitur, vltraque ad Codeream descendebat, prius Caput Eridani vel Caput Rhedis dictum, vt Peregrinus d Priscianus in antiquitatibus Ferrariæ perhibet: exinde sinuosis admodum flexibus, quemadmodum veteris adhuc aluei vestigia docent, ad Vici Quatisani fines delatus, modico mox brachio, veteres amnem Vergentem appellauere, partim Comaclinorum salsis stagnis illabebatur, partim ad Vicouentiam vsque decurrens, in Padusam se dein exonerabat: fines autem ingressus Cosandoli pagi, is tanquam Caput Sandoli dictus, nomen olim Sandoli assumebat. Concludendum itaque necessariò est, hoc tractu gentem Trigabolorum incoluisse, nimirum vsque ad Codeream ab eo loco vbi nunc D. Georgij templum infra Ferrariæ pontem est, amnisque scinditur vno cornu

a. lib. 20. histor.
b. in uita Bened. 12.
c. lib. 8. Ennead. 9.
d. lib. 1.

versus Turrim Fossæ protento. Vnde simul etiam consequitur agrum hunc vniuersum in Cispadana regione priùs fuisse: nam id Padi brachium quod nunc Turris Fossæ vulgò nominatur, anno à C. N. DCCIX. primùm est factum, Imperante Iustiniano secundo Constantini quinti filio, tempore Pontificatus Constantini primi: qui cum Fœlicis Rauennatium Præsulis insolentiam compescere cuperet, à Iustiniano impetrauit vt Theodorum præfectum cum exercitu in eum mitteret: cuius aduentu intellecto, Fœlix Padum à Ferraria in Padusam hac noua fossa traxit, vt maiore aquarum vi expletæ paludes & agri circum Rauennam, aditu vrbis Theodorum prohiberent, sicuti ex Agnello refert Blondus *a*. Trigaboli igitur his in locis fines tenuere gens Hetrusca, pòst à Boijs & Egonibus cum cæteris Thuscis qui cis Apenninum incoluerunt, pulsa, auctore Polybio *b*: qua de causa nos iam tractum hunc Trigabolos, Egones, Boiosque nominabimus. Polybius cum Hetruscos omni cis Apenninum agro vltra citraque Padum à Gallis eiectos scribit, narrationem hac sententia prosequitur. Qui autem vltra Padum circa Apenninum, primi quidem Ananes, post autem hos Boij habitauerunt, post autem hos secuti ad Adriam Egones (quanquam Perotti versio Eganes habeat) vltrà ad mare Senones. Sic ille. Gentis eius domicilia pagi absque mœnibus alijsque propugnaculis erant, strata fœnum, cibus caro, studium omnisque labor militia. Docet hîc etiamnum eorum imperium Vicouentia pagus, ita pro Vicus Egonum appellatus. Gallis dein à populo Rom. deuictis, captoque toto illorum agro, iuxta Vicum Auentinum, qui tunc Egonum vocabatur, hac ætate Vicouentia est vt diximus, oppidum extitisse Forum Alieni, ad illud Padi brachium quod postea Sandoli nomen est sortium, ex Cornelio Tacito non obscurè intelligitur, Vitellij Vespasianique post Othonis interitum res circa LXXI. à C. N. annum gestas perscribente his verbis. Sed Primus ac Varus occupantes Aquileiæ proxima quæque, & Opitergij & Altini lætis animis accipiuntur. Relictum Altini præsidium aduersus classem Rauennatem, nondum eius defectione audita: inde Pataium & Ateste partibus adiunxere. Illic cognitum tres Vitellianas cohortes & alam cui Scribonianæ nomen, ad Forum Alieni ponte iuncto consedisse. Sed & apertissimè hoc Ioannes Boccatius in libro de fluminibus indicat ita. Padus turbulentus accedens bipartitur, & duo de se facit grandia flumina, quorum quidem à sinistris allabitur Inuento, à dextris insigni oppido quod olim Forum Alieni vocauerunt veteres, hodierni verò vocant Ferrariam. Hæc Boccatius. Mihi porro mendosi eius codices videntur esse, quòd Inuentum in Padi læua, Forum Alieni in dextra situm habent: nisi fortassis auctorem non de Codereana Padi diuisione quæ fuit olim vti ostendimus, sed de Vici Aricoli sentire existimemus: quod tamen nisi magno errore non potest: quoniam cum Forum Alieni extitit, ad Vicum Aricoli Padus nondum scindebatur, vti nos infrà demonstrabimus. At si de partitione ad Codeream est locutus, ibi quidem Forum Alieni fuit, cæterùm haudquaquam illo in loco vbi nunc Ferraria, quo potiùs oppidum Inuentum ab eo memoratum, nempe læua Padi in ripa erat, vti pòst de Ferraria docebimus. Quinetiam Alieni Forum ad dextram Padi situm fuisse, modo hunc eius cursum spectemus, antiquissima Italiæ pictura testata est, quæ temporibus Iacobi Zenonis Patauini Præsulis in eius vrbis

a. lib. 10. histor.
b. lib. 2.

Episcopali domo fuit, è Basiliensi pseudoconcilio per Venetos legatos loco muneris allata, sicuti Peregrinus[a] Priscianus auctor perhibet, eam sibi visam tantæ vetustatis scribens, vt multis in locis nec legi posset: vbi Padi fluuius cum cornibus, & in dextra brachij illius quod ad Primarium defluit, Ostilia, infraque eodem latere Forum Alieni P. M. LIIII. ab Ostilia, pari item inde interuallo Rauenna designabatur. Qua de re dictum hîc sit satis pluribus autem in Ferraria tractabitur. Rursus itaque à Cosandolo dextra brachij Padi, quod nunc Turris Fossæ vulgò dicitur, iuxta ripam fluminis Hospitaletum, Monasteriolum, Ad D. Nicolaum, alijque vici reperiuntur. In meditullio insulæ, quam hîc duo Padi cornua faciunt, Policinium D. Georgij nunc vulgus nominat, tribus à Cosandolo millibus splendidissima est Tilla Calcagninorum cognomento Benuegnantium· præterquàm hac in insula passim etiam multę magnificę aliæ, ac ædificia præclara ingenti cum delectatione cernuntur. Postremò D. Georgij Burgum est, sic ab eius Diui æde vocatum, quæ ipsum insulæ frontem tenet, nomenque illi dedit. Translati huc primò Fori Alieni seu Vicohabentiæ coloni· quapropter cum iam admodum esset frequens locus, Ferrariola multo antè tempore, quàm Padi brachium Turris Fossæ aperiretur, appellari cœpit à Fossa Ferrariola quæ hîc erat, & ad Cosandolum versus pertingebat in Padusam: agrumque olim medium inter eam & Padi antiquum alueum ad Coderеam seu Caput Eridani incedentem Trigaboli Hetrusci absque dubitatione incolebant· hinc illius fossæ, illinc Padi præsidio muniti: quibus pulsis Egones successere, qui denique populi Rom. imperio debellati. Ferrariola hæc est ea, cuius in archiuo illustrium Marchionum mentio ita fit. Anno ab Incarnatione Christi CCCCXXV. Theodosius secundus, minor, Arcadij filius, & nepos Theodosij imperauit annis XXVI. Hic Theodosius studium Bononiæ dedit, & Ferrariolam vltra Padum transferri mandauit. Commemoratur etiam in Bononiensis Academiæ codicillis ab eodem Theodosio concessis, quibus Ferrariolæ permittitur, si volet intra biennium, Padum transire. Post magnificum D. Georgij cœnobium pons ligneus transitū Padi ad Ferrariæ portam iungit. Retro iterum iuxta litus eadem hac in insula, stagnum est ambitu millium XII. in quo ciuitas Comaclum vt docti vocant, sita, priscis dicta Cymaculum ἀπὸ τῶν κυμάτων: quoniam in vndis iacet, quæ κύματα vocant græci: scribitque Ioannes Petrus Ferretus Rauennas, præcipuus memoriæ nostræ tum antiquarius, tum historicus, id nominis in Ecclesiæ Rauennatis veteribus tabulis se reperisse. Submersam vrbem hanc quo tempore & Adria, legitur. Initiorum eius mentionem omnino apud nullum ex antiquis inueni: quondam tamen potentia diuitijsque floruisse constat, adeo vt egregiam classem Gothorum & Longobardorum temporibus educeret: euersaque anno post C. N. CMXXXII. à Venetis, quòd Albertum Berengarij Italiæ tyrranni filium aduersus ipsos Comaclini adiuuissent, Blondo auctore in historijs, exinde adeo se reficere viresque resumere haud potuit, vt nunc deserti ferè pagi conditionem ac formam obtineat: in Atestinorum autem Principum, Ferrariæ Marchionum redacta ditionem, sic in hodiernum vsque diem manet. Capiuntur hîc pisces incredibili copia, maximè cephali & anguillæ· è quibus tanta multitudo saliri solet, vt affirmare haud quaquam dubitem, propemodum vniuersæ Cisalpinæ Galliæ, mul-

[a] lib. 1. antiqui. Ferr.

multisque alijs Italiæ regionibus esse satis. Accidit etiam hîc idem, quod Plinius in Benaco Lacu Mincium amnem transmittente de anguillis scribit, ad fluminis emersus Octobri ferè mense fluctibus gloromatas volui in tantum mirabili multitudine, vt in excipulis fluminis ob hoc ipsum fabricatis singulorum millium globi reperiantur. Prouentus tum ex ipsis piscibus, tum è vectigalibus Ferrarienses reguli vberrimos & peringentes capiunt. Salem quoque faciunt Comaclini. Stagnum hoc in mare ad Maniauaccam se exonerat quod ostium Padi Caprasiæ Plinio *a* est, vti etiam Blondus *b* approbat. Proximum in ora Volanæ ostium, quo cornu illud Padi à Coderea defluens mari illabitur. Plinius id antea dictum Alanæ scribit: at Barbarus Olanæ legendum notat, quemadmodum & antiqui codices probant, ac item Polybius, cuius locum paulo antè retuli. Spatium inter hoc ostium & Primarium XV. ferè milliariorum intercedit: & vti ostendimus, inter has duas Padi fossas, Trigaboli Hetrusci, postea dicti Tesalij fines habuerunt: quibus pulsis, in oræ possessione gens Boiorum vti Ptolemæus indicat, in continentis Egones vt prædictum, succesere. Sunt in hac insula quam duo Padi brachia, mare Adriaticum, & stagnum Caprasiæ seu Maniauaccæ creant, Itali vernacula lingua polesinum vocitant, pagi vicique frequentes & belli, arationesque cultissimæ, nominatim Massa, Fossa Arborum, Milianeum, Miliarinum, & Medelana supraque dein Portus, & Belriguardum, cum multis alijs nobilibus ædificijs in pago Vicoueria. Dein hoc Padi cornu Olanæ vicenis ferme à mari millibus dextrà brachium aliud emittit, quod ad Gaurum mari immiscetur. In insula quam hæc amnis diuisio efficit, vici pagique habitatoribus pleni reperiuntur, ex quibus Arianum, & Codicorum ita dictum tanquam Caput Gauri, vel Fossæ cuiusdam olim Caurus vocatæ, vt Priscianus *c* scribit item Maxentia, nobilissimumque Pomposæ monasterium, Pomposia veteribus appellatum vbi magnus monachorum numerus religioni inseruire solebat, & D. Guido Archimandrita, Rauennas ex Strambiatorum gente solitariam egit vitam, cuius hîc etiamnum habitatio cernitur: at nunc iure Commendationis habetur locus. Tenuere hæc quoque Thuscis eiectis Boij. Sequitur quartum Padi brachium quod omnium primò ab maiori alueo infra Ficarolum (id olim anno à C. N. MCCCXLIX. ab Opizone Atestino Ferrariæ Marchione instauratum, ac pòst à Nicolao tertio munitum fuit) diffunditur, indeque ad Fornaces in mare profluit, ostio vt Plinius appellat Carbonariæ, si credimus Sabellico *d*, quod nunc Fornaces à taberna diuersoria hîc sita inquit Blondus *e*, nominatur. Vltimum hoc Padi ostium & Peregrinus *f* Priscianus nouum esse, vtpote nec in tabula nauticâ designatum, fortasseque Padi brachium quod huc fluebat olim ad Loretum vicum in paludibus à Vitale Faletro Venetorum Duce conditum interuallo à Fornacium ostio P. M. V. se disperdidisse dicit: vnde consequeretur hanc Plinij Carbonariam vt vult Sabellicus non esse. Mihi sanè Priscianus magna ratione videtur moueri siquidem vt apertè docebo, multis post Plinium seculis alueus quo nunc Padus hàc dimanat est egestus. Existimari tamen posset illis temporibus tertium Padi cornu alterum ex se brachium ob aquarum molem & vim emisisse, cuius ostium hîc erat vbi nunc Fornaces, vt ita Sabellici in tuto sententia collocetur id verò post eruptionem amnis ad Ficarolum, qua vis aquarum ipsa sibi hàc aperuit viam, exonerato ita tertio brachio intercidisse.

a. lib. 3. cap. 15.
b. lib. 7. hist.
c. lib. 11
d. lib. 4. & Enn. 6.
e. & lib. 3. de situ urbis Ven.
f. lib. 1. Antiq. Ferr.

Diſcernent tamen hæc ingenioſiores. Quo tempore & quomodo Ficaroli cornu cœperit, Priſcianus ex vetuſtiſsimis vt ait Ferrariæ Chronicis commemorat, quæ nobis etiam anno à C. N. MDXXXVI. Ferrariæ opera humanitateque Baptiſtæ Pappazonis Mirandulani, nobilis ac docti prudentisque viri viſa ſunt, & in hanc ſententiam perſcriptum habent. Circa M C L. à C. N. annum perhoneſti olim pagi Ruinæ populo mirificè cum frequentia, tum opibus creſcēte nimirum propter ſummum arationis ſtudium ac diligentiā, inuidia finitimæ gentes ob eius res florentiſsimas commotę, Padum ſuperiori regione inciſum in Ruinatem agrum immiſere: qui totus eo ſubmerſus, quoniam nulla planè vi aut induſtria colonorum arceri potuerat. Hac re ſimul cum ingenti iactura quæ ſequebatur, à Ferrarienſibus animaduerſa, nullis illi vel ſumptibus vel laboribus eam amnis ruptionem ſarcire conati ſunt: verùm quia biennij totius ſpatio nihil quicquam promouerant, deſperato opere relicto, nouum illum alueum aggeribus totum quantũuis & longo, & ſumptuoſo labore ſepſere, ne finitimos latè infeſtaret agros: vnde cum procedente tempore Ficarolum ad huius fluminis initia conditum fuit, ruptio Ficaroli id cœpit dici, quemadmodum ex tabulis quibuſdam antiquis poſt C. N. LIX. itemque L X X V. ſupra MC. confectis apparuit, in quibus Ficaroli eruptio pro confinio citatur. Blondus in Italia, centum fere ante ſuam memoriam annis hoc Padi brachium creatum aſſerit, argumento vſus picturæ Roberti Siciliæ regis & Franciſci Petrarcæ, in qua cornu hoc non fuerit expreſſum, ac præterea tabularum quarundam quę in æde D. Saluatoris repertæ, fundorum his ipſis in locis vti illa ætate confinia docere viſæ ſint. Ego illi hoc modo poſſe occurri puto, Robertum fortaſſe brachium hoc vel ignoratione, vel incuria prætermiſiſſe, quemadmodum à magnis ſæpe geographis factitatum extra controuerſiam eſt, vel flumina, vel loca etiam celebria omittentibus: ſic enim Ptolemæus & Rheni Bononienſium, & Ticini Papienſium, aliorumque multorum amnium etiam ex Apennino iactorum non meminit. Quod ad tabulas attinet, Priſcianus inquit Blondum non rectè diem illarum inſpexiſſe quo ſunt confectæ. Flumen hoc prolapſu ad mare quoſdam emittere ex ſe riuos, eosque rurſum colligere tradit Priſcianus: ſunt autem, Bouellus, Taxariolus, Baizaganus, ac alij plerique: redeuntque prope Villam Litiam, ipſa ruptione antiquiores. Tractu hoc à Mincio & Atheſe fluminibus vſque ad magnum Padi alueum, qui à Coderea ad Coſandolum & mare dirigebatur vbi nunc oſtium Primarium, indeq; per oram vſque ad Atheſis in Adria caput, olim Aſſagi Hetruſci fines habuere ſicut ex Plinio [a] diſcimus, qui omnia hęc, foſſas fluminaque primos feciſſe Aſſagos Thuſcos ſcribit, egeſto annis impetu per tranſuerſum in Adrianorum paludes quæ Septem maria appellabātur, nobili portu oppidi Thuſcorum Adriæ: à quo, inquit, Adriacum mare antè appellatum, quod nunc Adriaticum. Annius in Commentationibus ad Catonis fragmenta, Sagos non Aſſagos, itemq; Atriam & Atrianum ait dicendum, Aſſagorum autem nomen in Plinij codicibus A. littera præpoſita vitiatum eſſe, quoniam Thuſci antiquitùs Sagi ſint dicti. Pulſis Aſſagis in eorum ſedes ad oram ſucceſsiſſe Boros, intus vſque ad Atheſim amnem Cenomanos, Ptolemæus docet, Butrium Cenomanis attribuens, quod è regione erat Rauennæ. Sed & Senones poſtea tractum hunc tenuerunt vt [b] Liuius auctor eſt in hæc verba ſcribens. Senones recentiſsimi aduenarum ab Vfente flumine vſque ad Atheſim fines habuere. Poſtremò autem vniuerſam Gallorum gentem populus

a. lib. 3. cap. 15.

b. lib. 5.

pulus Romanus debellauit, vt Polybius commemorat. In hac insula quam Ficarolinæ ruptionis fossa, præcipuaq; Padi fluxio vsque ad Codeream, indeq; ad Caput Gauri labens, efficit, Italis sua lingua Policinium Ferrariæ nũcupata, ipsam eius nominis causam continet Ferrariam· de cuius primordio diuersissima prodiderunt scriptores. Primùm Gabriel Venetus in vrbis suæ annalibus Ferrariam vnà cum Mutina, Cremona, Ateste, Vicentia, Placentia, Verona, Aquileia, Concordia, Mantua, plurimisq; alijs Italiæ oppidis Troianos condidisse ait· testimonioq; ad id Sicardi Cremonensis Episcopi, item Carini, & Ptolemæi Torcellani præsulis vtitur: sed nos quia luculentiores hac de re auctores nõ videmus, aliterq; illarũ vrbium initia classicos scriptores tradidisse scimus, vti suis in locis demonstrabitur, iudicium eius sententiæ legenti permittemus. Quidam ante Athilæ in Italiam aduentum loca hæc inculta fuisse aiunt, & virgultis prunisq; syluestribus, quas aliqui lingua vernacula Frattas vocant, horrida, cæterùm fossis ac fluminibus, nempe quæ Plinius Assagos fecisse tradidit, tuta munitaq;: quamobrem cum audita Athilæ ab excidio Aquileiæ aduenientis sæuitia crudelitateq; finitimæ gẽtes huc vti in tutum commearent, ad Frattas proficisci initio dicti sint: vbi quum primò casas habitationesq; repentinas ad tempus excitassent, quippe ad sua reuerti in animo habebãt, dein arridẽte loco domicilia fixere, plurimis etiã ædificijs additis, quibus Fratta nomẽ mãsit, vocalitatis gratia pòst in Ferrarię commutatũ. Alij ferunt, quoniam hìc inter illos primos habitatores faber quidam considebat ferrarius, armorum artifex, vicinæ gentes intellecta Athilæ truculentia qua in agro Foroiuliensi grassatus erat, bellici instrumenti quo se aduersus tam sæuum tuerentur hostem, comparandi gratia huc concurrentes, ad ferrarium tendere dictitabantur, inde loco Ferrariæ nomen exortum: ita Cœlius Calcagninus vir doctus de patriæ suæ origine à nobis interrogatus se auditione accepisse respondit· vt tamen omnino certi statueret nihil, nec item aliud quicquam de vrbis suæ primordijs adferret. Peregrinus Priscianus *a* aliter in huius suæ patriæ antiquitatibus scribit, olim hoc loco Tridentum extitisse oppidum, quod in Cenomanis à Ptolemæo refertur· ac id postea Nuentum immutatione leui appellatum: conaturq; hoc ex Ferrariæ situ demonstrare. Verumenimuero mihi vehementer errare videtur, cum Tridentum quod Ptolemæus in Cenomanis numerat, etiam hac adhuc ætate in ea regione eodemque loco vbi à Ptolemæo designatur, extet· nempe circa gradum longitudinis XXXIII. aut paulo amplius, latitudinis XLV. qui situs haud quaquam nunc Ferrariæ conuenit, etsi Tridentum in Venetis positum in aliquibus Ptolemæi codicibus viderim· quo tamen Prisciani opinio multo magis impugnatur, quoniam vti demõstrauimus, Cenomanorũ vicino in agro iacet Ferraria. Nõ defuere qui ad Feratem vnũ ex Noë nepotibus ac illis XII. ducibus, qui post vniuersale Diluuiũ primi in Italiam venere, huius vrbis initia referant· nempe vt ab eo primùm hìc ædificatũ oppidum dicant, quo deinde collapso Ferrariola sit condita. Nobis fidem huic rei neque dare neque adimere in animo est: scimus tamen ita esse homines, vt quisque ferè obnixiùs & curiosiùs hoc contendere soleat, patriæ suæ vetustatem & à Noë nepotibus originem astruere. Verius autem existimari posse censemus, olim hoc prope loco, nimirum ad Padi magni (vt item à Prisciano designatur) læuam, oppidum à Boccatio commemoratum Inuentum extitisse · cuius vocis perfacili mutatione prima littera abiecta, Nuentum potiùs quàm Tridentum postea dictum fuerit. At Ferrariæ

a.lib.1.

rariæ nomen vt deinceps successerit ostendemus. Quidam id à ferro tractum asseruere, quod loci incolæ Rauennati Ecclesię quotannis pendebant nomine census, vti & Argentæ nomen ab argenti præstatione, & Aurioli in agro Foroliuiensi ab auri: sed aliter omnino se res habet: etenim a Ferrariolæ quæ trans Padū erat, colonis proculdubio profectū est, ijs huc ex Imperat. Theodosij Iunioris decreto translatis: de quo mentionem in Ferrariensium Principum archiuo reperiri suprà diximus, & nos ipsi legimus huiusmodi. Anno ab Incarnatiōe Christi CCCC XXV. Theodosius secundus minor Arcadij filius, & nepos Theodosij. Imperauit annis XXVI. Hic Theodosius studium Bononiæ dedit, & Ferrariolam vltra Padum transferri mandauit. Itaque iam patet à Ferrariolanis qui huc ex vlteriore Padi ripa migrauere, Ferrariam appellatam, cum anteà locus ita non vocaretur, vti ex historijs apertè intelligimus, maximè Blondi & Sabellici a. Scribunt hi Stilliconem Cons. & Arcadij Imper. ducem cùm Alaricum Gothorum regem in Italiam venisse, & ad Candianum sedere oppidum inter Classem & Rauennam, esset nuntiatum, primùm lectissimas cohortes Rauennam è Constantinopoli præmisisse, dein & ipsum breui subsecutum cum veteranis legionibus, quibus in Thracia, Bizantijque auspicijs Honorij & Arcadij Impp. vsus erat: iter autem habuisse ab Aquileia per Altinum & Patauinos ad Padum, eaque loca vbi nunc Ferraria, quæ tum vicus absque muris erat. Accidit hoc circa CCCCVIII. à C. N. annum: postea verò vt diximus CCCCXXXIII. anno Theodosij secundi decreto Ferrariolanis Padum intra biennium transire permissum est, vti fecere. Dein circa DXCV. annum Smaragdus Exarchus à Mauritio Imper. in Italiam missus murum, quod Blondus & Volaterranus perhibent, primùm loco circundedit: qui inde vt in Chronicis quibusdam legitur, plurimum auctus, & in ciuitatem commutatus à Vitaliano Pontifice Max. est sub Constante secundo Heraclij Imper. filio circa DCLVIII. post C. N. annum: Constante nimirum concedente transferenteque huc Vicohabentiæ collapsæ Episcopatu hac lege, quò Rauennatis Ecclesiæ metropolitanæ suffragatorius esset, vti & priùs Vicohabentiæ Præsulatum fuisse ex magnæ Rauennatis Ecclesiæ monumentis didicimus, quæ Ioannes Petrus Ferrettus scriptor diligentissimus & annalium patriæ solicitus indagator nobis inspicienda præbuit. Idem Constans horum palustrium locorum habitatoribus Rempub. constituere ex XII. massis (eæ pagi erant finitimi, sic Italica lingua dicti à villarum coniunctione atque cohærentia) permisit, Episcopumque dedit Marinum Romanum, virum bonum & prudentem anno DCLVI. vel vt alij volunt DCLVIII: cui diœcesin ipsam spiritualium iure subiecit. Pagi illi XII. fuere, Villa Auentina iuxta Sandolum, nunc Vicouentia: item Massa Polarioli, & Quatisana Donoris, & Curiolum, & Coparium, & Rumpiola, Petroliumque, & Scramaliæ, Trenteque & Senetica cum agris suis: quibus omnibus Constans immunitates varias concessit, vti in Chronicis quæ suprà memorauimus perscribitur. Ita cum Ferrariæ ciuitati iam effectæ, pagi essent attributi XII. & Episcopus impositus Marinus, is primùm Vicouentiæ consedit eo loco qui nunc Plebis appellatur, vbi & sepultus anno à C. N. DC LXX. vt in Pontificibus auctor est Petrarca: dein autem antistitis sedes ad caput Insulæ D. Gregorij, postremò ipsam in vrbem est translata, quemadmodum & Priscianus b in antiquitatibus confirmat. Apposita est Ferraria ripæ Padi amnis, quo ab exortu & Austro alluitur, egregijs ædificijs tam rei diuinæ, quàm

a. lib. 9. Ennead. 7.

b. lib. 1.

quàm Principum ciuiumq; nobilium habitationi dicatis nitens· cœlo crassiore propter situm palustrem· abundans affluensq; rebus ad vitam mortalium vtilibus, quòd agro sit tritici mira vbertate copioso, itemq; vinum, leue tamen, & hordeum, & zeam, aliaq; frumenti genera, fructusq; omnigenos ferente. Familias nobiles opulentasq; plurimas, item omnium disciplinarum gymnasium à Friderico secundo in Bononiensium contumeliam institutum habet. Mirificè sub illustri magnificaq; gente Marchionum Atestinorum, maximè Nicolao tertio & Hercule primo tum opibus, tum ædificijs creuit: etenim præter antiqua opera, inter quæ maximum vrbis fanum nobilissimum, plurimas illi ædes & cultui diuino, & Principum habitationi sumptuosissimas ædificarunt· vti sigillatim ijs qui imperium vrbis tenuerunt dicendis ostendemus. Tantis igitur in hunc vsque diem incrementis Ferraria aucta, ornamẽtisq; decorata est, vt inter primas Italiȩ totius vrbes meritò referri queat. A Facio [a] in hanc sententiam commemoratur. *a. lib. 3. Cant. 2.*

Ferrariam diu Padus oppugnat·
Incolas plerumq; ipsorum familia,
Propter præclaros mores qui hîc vigere dicuntur.

In fide Imperatorum Pontificumq; Romanorum ac item Exarchorum ab initio semper stetit: sæpe contra Longobardos Exarchis subsidio fuit· adeo vt ob nomen Romanum & summa fide cultũ, & armis etiam defensum, tam Imperatorũ, quàm Pontificũ vti diximus auspicijs, inter vrbes Romanulæ fuerit habita. Post Desiderium verò Lõgobardorum regẽ à Carolo Magno deuictũ, oppidaq; Exarchatus Ecclesiæ Romanæ condonata, in illius ditione permansit, donec Germani Imperatores auctoritatem Pontificum reuerenter amplexi sunt: temporibus autem insequentibus interdum & à Pontificum, & ab Cæsarum imperio desciuit, sic vt etiam aliquando neutris parêret. Deniq; circa MC. annum post C. N. ab Henrico tertio Imperatore qui Pontificis erat hostis, subacta bello, nempe Venetorum, Bononiensiũ, & Rauennatium auxilijs, ita mox in illustrissimæ Comitis Mathildis potestatem deuenit: à qua dein Ecclesiæ Romanæ donata, quẽadmodum in Pascale secundo Platina testatur, in eius exin possessione hæsit, donec egregia Marchionum Atestinorum, nempe circa MCXCV. à C. N. annum dominatum adepta est· ex qua primum omnium Albertatium Azonis filium ex ipsorum Ferrariæ Marchionum annalibus principatum Ferrariȩ tenuisse didicimus. Sed quò pleniorem huius rei cognitionem omnibus præbeamus, Marchionum Atestinorum originem & initia paulo altiùs ex Aequicola, itemque ex antiquis Chronicis repetere duximus operæpretium. Scribit itaq; Marius Aequicola in Mantuanis historijs hoc modo. Circa XCIII. post C. N. annum Berengario primo in Italia tyrannidem exercente cum regis ac etiam Imperatoris titulo, nam vtrumq; legitur vsurpasse, Sigisbertus quidam Lucensium princeps vir strenuus ex Lõgobardorum posteritate, Parmæ Regijq; dominatum occupauit. Eum origine vetustiori Lõgobardum fuisse nec dubitari potest, qm̃ & Azo Atestinus Gottifredum Spoletinũ Ducẽ natione Longobardum, Mathildis maritum, quarto consanguinitatis gradu contigit, vti scriptum legitur. Filios Sigisbertus procreauit tres, Sigisbertum alterum, Actium, & Gerhardum· quorum duobus fato interceptis, solus Actius superfuit, mutatione litterarum, quæ vicissitudo temporum & linguarum esse solet, Azzo dictus. Muniuit is Canossam in agro Regiensi, vbi domicilium sibi primumque nascentis imperij sedem constituerat· vnde & posteri eius Canossani

vocati,

vocati. Diuturnam Berengarij obsidionem pertulit: adiutusque est ab Othone primo Saxone. Filios duos habuit Thedaldum natu maiorem, & Sigisbertatium, aui nimirum Sigisberti simulque patris Actij nomen obtinentem: sed & Albertatius appellatus. Eum pater in Germaniam cum Othone Imperatore misit, à quo & magna gratia habitus, & in Italiam reuerso propter summa obsequiorum merita, Calme, Montem Silicis, Montanianam, Arquatum, & Ateste cum titulo Marchionis dono tulit· vxoremque in Germania notham Othonis Cæsaris filiam Aldam duxit cum dote Frausbrukgij. Nati ex his nuptijs filij Vgo & Fulco· quorum postremus in Germania cum matre mansit, Vgo à patre in Italiam deductus, illi in Marchionatu succesſit. Proin ab hoc Vgone domus illustris Atestina quæ nunc Ferrariæ principatu potitur, originem ducit. Ex hac stirpe Thedaldus vtpote primogenitus, Ferraria à Ioanne XII. Pontif. Max. impetrata (sic Polyhistor & Ricobaldus tradunt· quanquam hæc tempora confusa Platinæ videantur) in Padi ripa castellum Thedaldum à se denominatum condidit· quod etiamnum ita vocant· obijtque post C. N. anno MVII. Succesſit Bonifacius filius natu maximus: habuit enim & Thedaldum Regiensem Episcopum, itemque Corradum stirpis Canossanorum quæ superest auctorem. Bonifacius ex vxore Beatrice Henrici Saxonis germana liberos tres sustulit, mares duos: quibus interceptis fato, Mathildis filia sola, matris Augusti Othonis nomen ferens, omnium bonorum hæres superfuit. Martinus & Sigisbertus Bonifacium anno à C. N. MLII. excesſisse tradunt, filia Mathilde quinquenni relicta. Beatrix vxor marito XX. annis superstes fuit, quæ filiam vnicam consilio prudenti Gottifredo Spoletino Duci nuptũ dedit· quem vnà cum Mathilde Romam profectum, vt Alexandro secundo Pontifici auxilio essent, Pandulphus Sanpaulius, Martinusque Polonus cum Blondo ac alijs tradunt. Hoc vita functo Mathildis Azoni Atestino Aldobrandini filio se copulat· quas nuptias Gregorius VII. Pontif. Max. irritas esse iusſit, quòd in quarto affinitatis gradu inuicem coniuncti erant reperti: nec adduci vlla ratione potuit Gregorius, vt priuilegium irrogaret:
a.lib.13. hist. immo per litteras vti Blondus [a] Platinaque [b] scribunt, omnino illis vt separarentur imperauit· sicuti etiam fecere. Pręclara hinc prudentisſimorum illorum Pon-
b. in uita Greg.7. tificum constantia ac sæueritas in matrimonijs graduum à sanctis patribus concilijsque vetitorum non permittendis, itemque singularis Principum in obseruan-
c.lib.2. dis patrum conciliorumque decretis religio elucet. Extãt hac de re Gregorij [c] adhuc epistolæ in ipsius registro, tam ad Mathildem, quàm ad Beatricem eius ma-
d.lib.4. c.V. trem missæ. Quòd autem Volaterrano [d] hæc veritatem habere nõ videntur, supputatione quadam temporum ingenio suo facta, nos eum falli ac errare putamus: quanquam enim plures Azones seu Actios nobilisſimam Marchionum Atestinorum gentem habuisse reperimus, diuersoque tempore, vt si rationem annorum ex illius sententia colligamus, Azonem alterum Mathildi matrimonio iunctum videri debeat· tamen Azo primus Mathildis cõiux licet irritis postea nuptijs fuit. Obijt Mathildis anno à C. N. MCXV. vel circa, ætatis suæ LXIX. Paschale secundo Pontif. Henrico IIII. Imper. vt Platina, Mariusque Aequicola perhi-
e.lib.23. c.V. bent: & quanquam Volaterranus alibi [e] hoc ad annum MLXXVI. alibi [f] ad MCXVI. referat· tamen nos Platinam Aequicolamque sequimur, ratione nimi-
f.lib.5. rum permoti, quòd patrẽ Bonifacium anno MLII. decesſisse constat, Mathildetum quinquenne relicta, posteaque LXIX. ætatis defuncta· qui si rectè computemus,

mus,in MCXV. vel XVI. à C. N. incidit· quo etiam vetustissima quædam Chronica Bononiensium mihi Ferrariæ visa, eam excessisse, nempe Indictione nona, testantur. Relicta tum in Pontificum ditione Ferraria diu est, cum interea loci Marchiones Atestini summè potentes esse cœperunt: ex quibus vt eorum annales habent, principatum vrbis primus est nactus Azonis filius Albertatius· cui Azo alter successit ex Vgone natus· Azoni porrò Aldobrandinus Anconæ regulus ab Innocentio III. Pontif. Max. creatus, anno à C. N. MCCXX. Post hunc ad dominatum peruenit Azo tertius anno à C. N. MCCXIII: nam cum eo ferè tempore Salinguerra Goramontius ope studioque Actiolini Romanini, & voluntate Friderici secundi Imper. Ecclesiæ Romanæ hostis Ferrariæ tyrannidem occupasset, eamque dein Gregorius Montelongus Innocentij tertij Pontif. legatus auxilijs Venetorum, Bononiensium, & Mantuanorum anno MCCXIII. vel vt quædam antiquissima Chronica perhibent, MCCXL. à C. N. in potestatem redegisset, Gregorio IX. Innocentij successore Pontificatum gerente Azo tertius de quo diximus, in Vicariatum Ferrariæ ab Legato Pontificis institutus est, vt Blondus *a* ac Volaterranus *b* memoriæ prodiderunt. Successit illi Opizo Reinal- *a. lib. 17. hist.* di filius· qui & Anconæ Mutinæque, & Regij imperium tenuit, annoque à C. N. *b. lib. 4.* MCCXCIII. moriens, hæredem filium Azonem quartum habuit. Eum Flis- *c. V.* co nothus filius carceri inclusum necauit, quòd vxorem alteram defuncta prima duxisset, Blondo *c* Sabellicoque *d* & Prisciano auctoribus. Custodia septo patre *c. lib. 19.* circa MCCCVII. annum post C. N. omnia filius obnixè fecit, vt principatu vr- *hist.* bis potiretur: adiutusque est à Venetis, quibus hac de causa Cardinalis Pelagura *d. lib. 7.* Legatus Italiæ Pontificius sacris interdixit: qui & anno MCCCVIII. à C. N. cru- *Ennead. 9.* cigerorum exercitu contracto, ac Bononiensium auxilijs nixus Ferrariam occupauit, posteaque nomine Pontificis retinuit, occiso per impetum populi Fliscone fugam moliente. Dein anno XII. supra MCCC. Franciscus Marchio Dalmasius, qui præsidio vrbis præfectus erat, interemptus est. Anno itaque proximo ad Principatum accessit Opizo cum Rainaldo, Argentamque occupauit ope Passarini Mantuani, & Fœlicis Mutinensium principis· aliaque multa egregiè fortiterque gessit. Filium ille Opizonem anno MCCCXXXII. cum ornatissimo splendissimoque comitatu Bononiam ad Legatum Pontificium misit, ac post lõgas disceptationes Argentam Rauennati præsuli restituit. Ita Corius. In Ferrariæ dein & Mutinæ Argentæque imperium à Nicolao Episcopo Castellano Veneto, & Raymundo D. Nicolai litorei Abbate, Pontificis Benedicti XII. legatis institutus est hac lege, vt Ecclesiæ Romanæ quotannis feudi nomine X. millia aureorum nummûm penderet. Quanquam verò Corius illos Clementis VI. Põtificis legatos appellet· tamen Benedicti XII. fuisse nos credimus, vti cum Blondus *e*, tum etiam Platina *f* Sabellicusque *g* perhibent. Ita postquam Opizo Fer- *e. lib. 20.* rariæ Vicarius fuit confirmatus, Parmam quoque in ditionem subiunxit, Azone *hist.* Corregiano concedẽte: quam postea suasu Gilberti Sanuitalij Parmensis Luchi- *f. in uita Be-* no Vicecomiti Mediolanensium Principi restituit. Excedens anno à C. N. M *nedict. 12.* CCCLII. filios tres reliquit, Aldobrandinum, Nicolaum, & Albertum. Aldo- *g. lib. 8.* brandino deinceps MCCCLXI. anno vita defuncto, Nicolaus cognomẽto Clau *Enn. 9.* dus successit, acerrimus Ecclesiæ Romanæ defensor ac propugnator, & summè bellorum gnarus, ideoque multis spectabilibus victorijs ornatus, nominatim illa perinsigni de Barnabę Vicecomitis exercitu prope Montem Clarũ agri Brixia-

ni cæſo. Fauentiam & Bagnacauallum à Ioanne Aucutho Britannorũ Duce XX mill. aureorum nummûm emit: vrbem tamen Fauentiam non potuit adipiſci. Ferrariam ſplendidiſsimis operibus ac ædificijs plurimùm ornauit. Excedens circa MCCCLXXXVIII. à C. N. annum ſine liberis, Albertum fratrem imperij hæredem reliquit: cui item abſq; prole iuſta defuncto, Nicolaus nothus ſucceſsit, anno MCCCXC. vel vt alij XCIIII. Multum huic negotij ætate imbecilli adhuc Azo Ateſtinus, principatum vti ex iuſtis nuptijs procreato ſibi vendicans, exhibuit: cæterùm à Venetis & Florentinis & Bononienſibus defenſus eſt Nicolaus, capto etiam Azone & in Cretam relegato. Scire oportet obiter, Corij librum eſſe corruptum vbi ab Alberto hæres imperij relictus Azo nothus filius ſub tutela Philippi Roberti Regienſis legitur: etenim pro Azone reponendus omnino eſt Nicolaus: additq; etiam Corius eum ab Azone ex veris Marchionibus Ateſtinis procreato infeſtatum fuiſſe. Hactenus in ordine Principum Ateſtinorum qui Ferrariæ rerum potiti ſunt, itemque in annorum & temporum ſupputatione ſcriptores valdè diuerſos ac varios inuenimus, vti animaduertere quoque lectorem potuiſſe exiſtimamus: attamen ſumma diligentia ſtudioque ſumus annixi, vt quàm fieri poſſet, quoniam vt voluiſſemus non licuit, exactè rem hanc complexam, iudicioque noſtro ex plurium auctorum conuenientia ſelectam traderemus. Hæc obiter. Nicolaus confirmata iam ætate Ottobonum tertium Parmæ Regijque Lepidi tyrannum per Sfortiam Attendolum occidit, Regiumque ditionis fecit ſuæ. Arcem Ficaroli inſtauratam magnis operibus muniuit, vt catena per Padum hinc ad Stellatam aduerſa in ripa ſitam ducta flumen clauderet. Splendidiſsimè in Belriguardo ædificauit. Conſilium ſub eo Ferrariæ incepit Eugenius IIII. Pontifex Max. ad quod Ioannes Paleologus Imperator Conſtantinopolis, itemque Patriarcha, cum multorum præſulum principumque cœtu cõuenerant: ſed peſtilentia coorta Florentiam tranſlatum fuit, ibique finitum. Vir erat Nicolaus prudens, magnanimus, ingenioſus, vt adeo nihil in eo deſiderari præterquam litteræ viderentur. Vxores habuit diuerſis temporibus tres. Ex prima quæ Patauini reguli filia, itemque ex ſecunda quæ gentis Malateſtarum, liberos non ſuſcepit: ex tertia verò quæ de Marchionibus Salaſsis erat genita, filios procreauit Herculem & Sigiſmundum: nothos autem præterea quàmplures habuit, nempe Leonellum, Meliadutium, Borſum, & Albertum· quorum Leonellus & Borſus ordine illi in Principatu ſucceſſere. Deceſsit anno à C.N. MCCCCXL. Mediolani, poſt imperium ſumma gloria XLVII. annis geſtum. Statuam equeſtrem ex ære pro porta Curiæ in foro habuit, quæ in hunc vſque diem ibi cõſpicitur. Poſt eum Leonellus ex Stella natus, rerum potitus eſt annis nouem, vir humanitate, lepore, prudentia, litteris, ingenioque mirificè pollens & ornatus. Herculem & Sigiſmundum fratres iuſto matrimonio genitos adhuc pueros, quia ne notho ſibi negotium faceſſerent verebatur, Neapolim ad Alfonſum Arragonium primum tanquam aulicis inſtitutis imbuendos amandauit. Ferrariam nouis mœnibus quà flumine alluitur Pado, muniuit· vias refecit & ampliauit, coctoque ſtrauit latere· ac multa præclara ædificia condidit, inter quæ cœnobiũ ſplendidiſsimum Angelorum, impoſita prædicatorum obſeruãtium familia: nomenque dein Angelicæ hinc illa perelegans vrbis & longa lataque via tulit. Monumentum ipſe hac in æde ſibi delegit. Moriens anno à C.N. MCCCCL. Cal. Octob. filium ex Ioanna Gonzaga coniuge Nicolaum, impuberem adhuc Borſo

fratri

fratri commendauit, obtestatus vt Principatum cum adoleuisset, idoneusq; reipublicæ gerendæ foret, illi restitueret. Ita Borsus Nicolai filius nothus ex Senẽsi quadam muliere natus post Leonellum annis vno & XX. imperium tenuit, mira quidem fœlicitate, quòd venustus, magnificus, liberalis, animosus, ac virtutib⁹ summè exornatus esset, ob quas maxima semper existimatione apud Italiæ regulos omnes fuit. Mox assumpto principatu Herculem & Sigismundum Neapoli reuocauit, vt vnà cum Nicolao Leonelli filio liberaliter humaniterque educarentur· quos natorum ex se loco dilexit, mirabilique tractauit indulgentia. Dux Mutinæ & Regij Lepidi à Friderico tertio Imper. creatus est· posteaque à Paulo secundo Pontif. Max. cum Romam ad inuisenda eius vrbis sacrata delubra venisset, etiam Ferrariæ. Plurimùm ingenijs delectabatur· ideoque familiariter & honorificè multos eruditos viros in comitatu fouit, inter quos Titus Stroza Florentinus elegans poëta, Ioannes Aurispa item bonus poëta lyricus, & Vgo excellens medicus. Facetijs & salibus mirificè capiebatur, ideoque perquàm familiarem habuit Gonellam, omnes eius ætatis lepidos homines festiuitate superantem· cuius etiam ioci me puero tota Italia incredibili cum voluptate in omnium ore versabantur. Admirator præterea fortitudinis prodigiosæ erat Bertoldi monachi ex sodalitate Dominicana, qui tanto virium robore, corporisque firmitate polluit, vt quo constitisset loco, nullius planè hominis vi ac impetu dimoueri se pateretur· probatè tamen & piè nihilominus viuebat. Carthusianorum cœnobium in Circo splendidissimum mehercules ædificium condidit Borsus, vbi & sepulcrum statuit sibi. Obijt cum totius ciuitatis luctu anno à C. N. MCCCCLXXI. Successit in principatu Hercules eius frater iustis nuptijs editus. Eum Nicolaus Leonelli filius nonnihil impetiuit· at tandem captus, ac inscio Herculе omnino præter eius voluntatem capite luit. Erat ille forma corporis perpulchra, venustus, eruditus, animosus, itemque liberalis: cuius cædem & Hercules planè contra suam voluntatem factam demonstraret, auctores à quibus inscio se patrata fuerat, ex vrbe Ferraria eiecit, nec vllo vnquam tempore in patriam permisit redire: corpus etiam ingentem animi dolorem præ se ferens, maximis honoribus sepulturæ tradidit. A Venetis & Sixto quarto Pontif. Max. vehementer oppugnatus vexatusque est: aliorum tamen Italiæ Principum auxilijs & studio constantissimè se defendit. Prudentia singulari, ac ingenij acumine, reique militaris vsu, item pietate Christiana mirificè meruit commendari. Ferrariam Circi magna parte complexa, quam nunc vrbem nouam vocant, plurimum auxit, mœnibusque firmissimis ac turribus ad defensionem opportunis muniuit, & vt in toto spatio egregia ciues ædificia construerent, effecit. Monasterium D. Catharinæ Senensis condidit impositis ex Prædicatorum sodalitate sacratis virginibus. Aedem D. Mariæ Angelorum à fundamentis incepit sumptuosissimam· quæ si esset absoluta, profectò cum præcipuis Italiæ totius operibus numerari posset: verum nunc curante nemine paulatim dilabitur. Obijt anno à C. N. MDV. situsque est in D. Mariæ Angelorum vnà cum Nicolao patre. Liberi illi ex Leonora vxore, Ferrandi Neapolitani regis filia mares quatuor, Alfonsus, Ferrandus, Hippolytus qui postea Cardinalis, & Sigismundus, fœminæ duæ, Beatrix Ludouico Sfortiæ Mediolani, & Isabella Francisco Gonzagæ Mantuæ Duci nuptũ data. Iulium præterea nothum habuit. In principatu successit Alfonsus, Maximi vir ingenij non solum in republica gerenda, sed etiam alijs in rebus, præci-

pueq; tormentarijs machinis ac id genus operibus efficiendis. Musica quoque polluit. Ingentes fortunæ procellas animi magnitudine ac solertia superauit, præcipueque coniurationem suorum initio principatus contra se initam, ac excidium à Venetis intentatùm, itemque à Iulio secundo Pontif. Max. qui Mutinam, Regium, Ruberam, Lucum, Bagnacauallum cum alijs trans Padum oppidis cepit, omniaque cunctis viribus obnixè fecit, vt eum ditione extruderet tota, cæterùm inani conatu. Idem quanquam occultiùs Leo quoque X. Iulij successor egit: quorum molitiones ingenij summi præstantia sic vicit, vt se in veteri possessione vsque ad Adriani VI. Pontificis in Italiam aduentum tueretur, cum quo de controuersia transegit. Illo postea defuncto, Regium, Ruberam, omniaque cætera quæ Iulius Pontif. ademerat, præter Mutinam recepit. Nec minus prudenter cauteque cum Clemente VII. agendum illi fuit, quàm cum Leone fecerat, vti nos in Ephimeridibus latinis demonstramus. Ad ultimum Clemente ab exercitu Caroli V. Imp. Aug. in Hadriani mole circumsesso, Mutinam quoque recuperauit. Cum autem anno à C. N. M D X X X. Carolus Imperator accipiendæ coronæ gratia Bononiam venisset, ibi Clemens Pontif. ipseque Alfonsus, de toto imperio quod tenebat, nempe Ferrariæ, Mutinæ, Regij, Ruberæ, Luci, Bagnacaualli & Cotignolæ Cæsarem Augustum sumpsere arbitrum, permissa eius potestati tanquam apud Sequestrum Sponsionis ergo Mutina, donec sententia daretur· quam anni sequentis mense Aprili Carolus in Flandris Gandaui hoc modo tulit. Alfonsus Pontifici C X I I I I. Mill. aureorum nummûm penderet· mediũ nempe totius summæ ad proximum festum D. Petri, reliquum ad eundem diem anni alterius, præterea quotannis lege perpetua, millia septena propter rationem feudi· obtestante Cæsare Pontificem vt simul Alfonso Ferrariæ feudum vellet cõfirmare, simul præteritas iniurias condonaret· Mutina verò & Regium, & Rubera, & Cotignola eodem iure apud eum relinquerentur quo erant. Huic iudicio Clemens quidem noluit assentiri, quanquam Alfonsus arbitrio dictam summam obtulisset deposuissetque Romæ· at Paulus III. successor admisit · exolutaque illi pecunia sub Hercule secundo Alfonsi filio. Ferrariam Alfonsus egregijs operibus ita muniuit ornauitque, vt nunc expugnari propemodum nulla vi posse videatur, si defensores idonei, cæteraque ad tutelam necessaria non desint. In modica Padi iuxta vrbem insula palatium splendidissimum ædificauit Beluederium· totamque insulam in longum ferè quingentibus passibus, in latum teli iactu patentem muro perpetuo cinxit, importatis auium exoticarum & aliorum animalium quæ Italia priùs non viderat varijs generibus. Vxores habuit tres, primam Annam Galeatij Sfortiæ Mediolani ducis filiam, inde Lucretiam Alexandri VI. Pontif. Max. ex qua liberos mares quatuor sustulit, Herculem secundum, Hippolytum qui postea Cardinalis, Franciscum, & Alexandrum· quorum postremus anno à C. N. M D X I X. decessit. Tertiam deinde Lucretia mortua duxit Lauram Ferrariensem, obscuræ quidem originis, sed acerrimi ingenij maximæque prudentiæ fœminam, ex qua duos Alfonsos creauit. Demùm audita Clementis VII. Pontif. morte, cum iam priùs affecta esset valetudine, paucos intra dies pridie Cal. Nouemb. anno à C. N. M D X X X I I I I. eodem quo decesserat Clemens, animam efflauit, vniuersi imperij veteris, itemque Carporum quod ipse acquisiuerat, Hercule secundo filio hærede relicto. Sepultus magna cum Pompa in virginum Corporis Christi æde. Sic Hercules solennia principatus capessit
cum

cum vxore Reneria Ludouici XII. Franciæ regis filia: ex qua duos adhuc filios sustulit, Alfonsum secundum, & Aloysium. Dotis nomine habuit Ducatum Carnotensem & Pontem Archerium cum alijs in Francia locis. Hactenus illustrium Principum Atestinorum genealogiam vti partim ab Aequicola, partim in antiquis Chronicis perscripta reperitur exposuimus: deinceps autem vt à quodã non inelegante vitæ Comitis Mathildis scriptore, ex antiquis ipsorum principum vt ait archiui monumentis refertur, breuissimè perstringemus. Tradit is filios Gaini Ponterani Comitis Galli, quos in Francia morari patre mortuo pudebat, conuasato quantum asportari poterat, clam inde in Italiam profectos, & iuxta Montanianam haud procul à Scorsia, quoniã locus placuerat, Patauino in agro consedisse, ac deinde procedente tempore fundis coëmptis honestè egisse vitam, donec Carolum Crassum Imperat. iter hàc agentem honorificè exceperunt, simulq; ab eo agniti, Marchiones Scorsiæ & Atestis creati sunt anno post C. N. DCCCLXXXI. Ab his igitur Ferrariæ Principes origine trahere asserit: quos hoc ordine recenset. Primum Azonem Albertum nominat, qui Fulconem & Vgonem procreauit: Vgo Opizonem, posteaque Albertum secundum, item Azonem secundum: à quo generati Aldobrandinus, & Azo tertius quem Anconæ Marchionem Innocentius III. Pontif. Max. creauit ob pulsos Celanenses Comites Ecclesiæ Romanæ hostes. Ex hoc Azone natus Raynaldus, qui obses Friderici secundi Imperat. fuit, & in Apulia decessit Guilielmo filio in custodia ex amica suscepto (eique à Gregorio Monte longo natalium ius integrum impetrauit: Azonisque vel vt alij Opizonis nomen imposuit) & Opizone secundo ex iusta vxore, qui annorum XVII. patri in Principatu successit, procreato. Ab hoc deinceps Azo quartus, Franciscus, & Aldobrandinus secundus: ab Azone Franciscus, itemque Frisco nothus geniti: à Francisco Azo quintus, Thadeus, & Bertholdus; at hi principatu non sunt potiti, quoniam pulso Friscone, qui dominatum rapuerat, Aldobrandinus imperium est nactus. Is Opizonem tertium genuit: Opizo filios tres, Aldobrandinum tertium, Nicolaum Claudum, & Albertum secundum. Alberto Nicolaus successit: Nicolao Leonellus & Borsus nothi: quãquam & iustos liberos idem reliquit, Herculem atque Sigismundum. Leonellus Nicolaum iustum filium habuit. Borsum fato ereptum Nicolai filius Hercules secutus: quantumuis hac lege Leonellus Borso Principatum reliquisset, vt eum Nicolao suo filio restitueret. Ab Hercule procreati Alfonsus, Ferrandus, Hippolytus, itemque Iulius nothus: ab Sigismundo Hercules & Guro nothi. Post Herculem Nicolai filium Alfonsus dominauit: post eum Hercules secundus filius: præter quem etiam Alfonsum & Hippolytum, & Franciscum ex Lucretia Borgia suscepit, itemque ex Laura duos Alfonsos. Ab Hercule Sigismundi filio iustus filius progenitus Sigismundus alter. Ita in auctoris illius monumentis traditum inuenimus, itemq; in aliorum, ac etiam in Ludouici Ariosti Orlando Furioso: Quanquam autem inter omnes maxima planè varietas appareat: tamen vti scriptis hæc prodita sunt, omnino commemorare voluimus. Ad ipsam Ferrariam vt tandem reuertamur, eam multa præcipua edidisse lumina didicimus, à quibus ipsum vrbis nomen illustratum nobilitatumque presertim nostra memoria est. In hoc cœtu fuit inter cæteros Antonius Beccarius Scodræus Episcopus ordinis Prædicatorum monachus, vir apprimè doctus vti scriptorum eius monumenta testantur, vtque nos in libris hominum illustrium ex ordine Prædicato-

rum cōmemorauimus. Obijt nuper Anconæ MDXLIII. post C.N. anno. Felinus quoq; Sādęus Episcopus & sacri palatij Romani Auditor, qui multa de Pōtificio iure pereruditè scripta reliqt, Ferrariæ genitus est, itemq; Hieronym⁹ Sauonarola p̄dicatorū ordinis monachus, eximia vir doctrina, nec minori vitę sanctitate integritateq;, sicut opera posteritati relicta p̄bant: quanq̄ idē illi acciderit quod permultis euenisse legimus egregijs hominib⁹, & optimè de repub. aliqua meritis, p̄sertim Græcorū Romanorūq; ducibus· nimirū vt pro summis p̄clarisq; factis ingratitudine muneraretur, in qua vna nihil non inest mali. Floruit circa MCCCCXCVII. à C.N. annū. Frācifcus Syluester summus antistes sodalitatis prędicatorū vrbē quoq; hāc ortu nobilitauit: in cuius viri p̄creatione, quēadmodū in libris de viris illustribus familię nostræ scripsimus, oēm mihi videtur facultatē, oēmq; conatū adhibuisse natura, planè vt cunctis dotibus tam animi, q̄ corporis, q homini cōtingere possunt, eū cumulatè exornaret. Erat quippe aspectu inprimis pręclaro, sapientia, prudētia, affabilitate, humanitateq; mirabili, ingenio item ad oēs disciplinas versatili, & cū latinis, tum etiā gręcis litteris eruditus, vti scriptorū monumentis declarauit. Excesſit ingenti cū iactura totius sodalitatis in Britannis vrbe Renesia, ætatis suæ anno LIIII. à C.N. MDXXVIII. XIII. Cal. Octob. Ioānes Maria quoq; Riminaldus Ferrariensis fuit summus Iureconsultus, p̄tereaq; singulari vir humanitate ac prudētia· cuius memoriā Antonius Beccarius quē suprà nominauimus, frequēter & honorificè propter excellentē hominis doctrinā vsurpabat. Natus hîc etiam Peregrinus Priscianus Doctor nobilis, mirifico studio ac diligētia rerum & antiquitatum patriæ scriptor, quas nouē iustis voluminibus est persecutus à nobis Ferrariæ visis: ex quibus etiam huic operi pleraq; inserta sunt, vti sigillatim appellato auctore fatemur, nemine ēm omnino sua fraudare laude voluimus. Idē præter summā qua fuit circa res patriæ diligentiā, græcę quoq; linguę cognitionē habuit, eāq; fideliter & sincerè est interpretatus. Obijt sub Hercule primo Duce. Ludouicus Ariostus Ferrariensis, qui superioribus annis de vita deceſsit, mirabilē planè ingenij facultatē in Orlando Furioso demonstrauit, plurimorū excellentiū poëtarū inuentionibus, p̄cipueq; Virgilij tam cōmodè ac luculenter ad institutū adhibitis, vt nō fabulę cōfictę, sed veræ rerū narrationes & historię videantur. In eodē illorum Catalogo qui Ferrariā illustrarūt Cœlius Calcagnimus fuit, in patria canonicus, ingenij splendore summo, & latinis græcisq; litteris apprimè eruditus, orator iuxta ac poëta elegantiſsimus, vt litterarū monumentis est testatus. Obijt anno post C.N. MDXL: sepultus ad caput Bibliothecæ D. Dominici Ferrariæ· cui loco tā græcos, q̄ latinos suos codices oēs legauit. Nunc adhuc vrbē hāc Lilius Grægorius Ziraldus nobilitat, aſsiduus scriptor, & græcæ linguæ interpres ingenij acerrimi. Paucisſimos ætate nostra cū eo cōparari græcarū latinarūq; litterarū scientia posse equidē absq; adulatione cēsemus: memoriaq; præterea tam est tenaci, vt quod semel legerit, eius eum perpetuò recordari posse arbitrer. Ornat iam quoq; Ferrariam latinis poëmatis Ludouicus Bigus· item elegantisſimis orationibus editis Alexander Guarinus Herculi Duci à secretis· p̄terea Gaspar Sardus eximius historicus, rerū à Principib⁹ Atestinis gestarū, qui Ferrarię multarūq; aliarum vrbiū imperio diu potiti sunt, scriptor, nec minus in alijs operibus elegans. Militiæ Duces inclytos Ferraria quoq; dedit, inter quos Thadeus & Bertholdus Atestini· quorū prior circa MCCCCXLVII. à C.N. annū floruit, alter circa MCCCCLXIII: ambo copiarū Venetarum p̄fecturas habuerūt, vt

Blon-

Blōdus, Sabellicus, & Corius testantur. Bertholdus peregrè in Peloponneso cum Turcis depugnās cecidit. Orta etiā hac vrbe ingenia mechanica præclara, vti Galassus excellēs pictor, qui apud Bononienses eximia opera permulta fecit, maximè mirabilē Virginis matris in cœlos ascensum in æde D. Mariæ Montanæ supra Bononiā, vbi veræ expressæq; Bessarionis Cardinalis Græci, itēq; Perotti imagines cernuntur: insup summo artificio prospicuos in Sacello D. Stephani ædis Dñicanæ, parietes. Eadē arte Laurentius Costa valde polluit, vti operibus cū in fano Angelorū Ferrariæ, tū multis in locis Bononiæ editis ostēdit. Alios pterea multos excellentes homines vrbs hæc luci dedit, quos nisi longissima narratione cōmemorare oēs haud possem⁹. Relicta Ferraria, deinceps à Brachij Ficarolini in ora ostio per amnis læuā incedenti, vici pagiq; modici aliquot occurrūt: posteaq̃ Francolinum olim nō spernendū propugnaculū ab Atestinis Marchionibus ad limitū tutelam conditū vt Volaterranus [a] tradit. Vicus nunc est exilis ad iter Venetū agentes excipiendos, nullo opere munitus: antiquū tamē hic ædificiū amplum adhuc apparet. Annis superioribus à Ioanne Maria Salano nobili Equite Ferrariēse possidebatur: cui ab Alfonso Ferrariæ Duce propter ingentia merita longi fidiq; aduersum Atestinā domū obsequij donatū erat. Hinc eadē fluminis ripa vsq; ad caput, quo ex magno Pado emergit, alij quoq; viculi multi pagiq; modici reperiuntur. Rursum ab ostio in ora secundū dextrā ripam ascendenti cōplures occurrunt pagi, inter quos Corbula, Crispinū, & vlteriùs Fossa Pelasella, quā opere factā ait Priscianus ad aquarū partim ex paludibus & stagnis quæ hîc sunt ingētibus, partim etiā Athesis amnis, exonerandas deriuandasq;. Locū hunc spectabilis Hippolyti Atestini Cardinalis victoria de Venetis anno post C.N. MDIX. valde nobilitauit: qua is ab Alegria Ludouici XII. Franciæ regis Duce & Galeatio Sfortia Pisaurense, Ludouicoq; Pico Mirandulano Iulij II. Pontif. equitū præfectis, itemq; Ramaciotto Scaricalasino eiusdē Pontificis copiarū pedestriū ductore adiutus, ingentē illorū classem aduerso Pado subuectā ita tormētis perfregit ac dissipauit, vt triremes XI. biremes quinq;, corbitas duas Ferrariā abduceret, quinq; itē triremibus cū tribus myoparonibus, ipsi grippos vocāt, cūq; cōmeatu classis flumine demersis, & cæsis militū IIII. Millib. simulq; fugere coacto Angelo Triuisano qui præfect⁹ erat classis. Signa ex hoste relata LXX. in æde magna cū rostris triremiū alijsq; varijs spolijs suspendit: naues tñ captas vnà cū alijs quæ paulo antè ex fundo tractæ erant, nō diu pòst Venetis restituit. Intra Pelosellam pulcher est pagus Orcanus. Dictū suprà per Fossam Pelosellam aquas in Padum è diuersis partibus decurrere: corriuantur eñ cum ex paludibus, tum ex Athese, Tartaro, Menacoq; fluminibus: quorum abundatione nonnunq̃ adeo excrescunt, vt his in locis magnum maris sinū vndis etiam vti in alto sæuientibus efficere videantur. Agro hoc circumiecto multa passim castella pagiq; sunt, quorum fere mentionem in Fossæ Philistinæ descriptione faciemus. Continuato deinde per Padi ripā itinere, vicus inuenitur Pons lacus obscuri, vbi fluminis traiect⁹ est, & vlteriùs Oculus bellus, cum alijs quibusdā pagis. Demum ad integri Padi ripā, vbi hoc brachiū quod hactenus percurrimus primùm à magno alueo diffluit, Ficarolum iacet, antiquis vt Priscianus [b] auctor est, Vicus Aricoli dictus: quē collapsum Opizo Atestinus Ferrariæ Marchio post C.N. MCCCXLIX. anno, mense Iunio instaurauit, posteaq; Nicolaus secundus magnis operibus muniuit: quāquam nunc denuo propemodum conciderit. Deinceps quoniam trans Padum ad Ficarolum deuenimus,

a. lib. 4. c. v.

b. lib. 1. antiq. Ferr.

ager vniuersus qui inter hoc Padi brachium, amnesque Mincium & Athesim ac Adriaticum mare continetur superest dicendus. Hoc tractu olim Assagos incoluisse, deinde Gallos, nempe Cenomanos, Senones, itemque Boios, vti cæteras Transpadanæ Romanulæ quæ nunc ita vocatur, partes, iam antea dictum est.

a. lib. 1. antiquit. Ferrar.

Assagi Plinio auctore Fossam Philistinam fecere, quam Priscianus [a] hoc modo describit. Incipiebat infra Castelli noui arcem mill. fere pass. è regione Sermiti, Padumque per hæc loca trahebat vti nunc vocantur, Massam Serianam hodie Serianum, Trecetam, Ianiolum, Castellum Guilielmi, Manecium (siquidem illis temporibus inter hoc & Castellum Guilielmi fossa recens cum Tartari Athesisq; nouis brachijs non fuit) à Manecio ad Fanum D. Bellini, ad Castellinũ primum, ad Salinguerram, ad Villam Comedati, quæ nũc Fratta dicitur, ad Gauinianũ ad Villam Martianã, ad Arquate, Cornotium, Granianũ, Borsedam, D. Apollinaré qui locus Massa Campiliorum priscis dictus, ad Romanianũ, Balcarnũ, Grumulum, & Ceronianum vicos: tum in Tartarum amnem inuehebatur, indeq; per Casalariũ, Carthaginem, Ponianũ, Petiolas, Mizane, Cicensesq; modicos vicos, tandem in Adrianorũ paludes, & hinc ad mare perueniebat portu Philistinæ creato sic ab ipsa fossa dicto, quem alij Tartarũ ab illo nempe flumine appellarũt vti Plinius tradit, quoniam ostiũ hoc Philistinæ fossæ & Tartaro erat cõmune, quæ res à paucis scriptoribus videtur animaduersa. Fossam itaq; Philistinã ab Assagis Thuscis horũ locorũ priscis incolis Plinio teste factam, prætereaq; finitimos pagos & vicos qui nostra ætate sunt, omnes descripsimus: attamẽ & medio aquarũ abundationis illius maximæ in paludibus Adrianis, vicus iacet Maior vbi tanta copia piscium capitur, vt res ad miraculum accedat. Sequuntur hinc infrà paulò antiquæ ciuitatis Adriæ vestigia quam Ptolemæus in Venetis ponit, Atriamque vocat, Trogus Adriam, similiterque Tacitus [b] & Strabo, Liuiusque ac Polybius, [c] alijque plurimi scriptores. Trogus [d] à Græcis conditam ait, ab Hetruscis Cato in hæc verba scribens. Interijt Saga oppidum Hetruscorum vti & Atrias à qua mare Atriaticum, quod nunc Adriaticum. Polybius [e] Adriaticum, inquit mare ab Adria Thuscorum colonia, quæ inter ostia Padi condita fuit, appellatum est: vnde nimirum intelligimus Adriatico mari hinc esse nomen quod & Plinius cõfirmat: prætereaque Liuius & Strabo cum Trogo perhonestam hanc vrbem fuisse testantur, vtpote à qua mare Adriaticum sit appellatum. Trogus, Adria inquit, Illyrico mari proxima quæ & Adriatico mari nomen dedit: & Stephanus de vrbibus ait, Atria Hetruscorum à Diomede condita, & Ætria priùs vocata. Sed & Eustathius Adriaticum mare hinc denominatum asserit. Primùm autẽ de nominis varietate eruditissimus Barbarus in Plinianis castigationibus censet Atriam potiùs dicendum, & Atriaticum mare, quàm Adriam & Adriaticum, quòd in emendatis & veteribus Plinij codicibus ita scriptum reperiatur: itemque quòd maxima scriptorum pars ita proferat. De conditorum diuersitate quoniam aliquos à Græcis ædificatam itemque à Diomede quosdam, nonnullos Hetruscorum oppidum & coloniam dixisse ex ijs quæ commemorauimus apparet, non difficulter vt puto verum discerni poterit, cum inter se minimè pugnẽt, si primos vrbis auctores Græcos, aut Diomedem eorum ducem, coloniam verò postea Thuscorum huc deductam existimemus, vti Polybius disertè approbat Adriam Thuscorum coloniam vocans. Dubitatio longè maior insurgit, superumne mare ab hac Adria denominatum sit Adriaticum? an ab illa Mar-

b. lib. 19.
c. lib. 4.
d. lib. 20.
e. lib. 4.

rucino-

rucinorum vti in loco monuimus, propter Sexti Aurelij verba huiusmodi. Aelius Adrianus stirpis Italicæ. Aelio Adriano Traiani Principis consobrino Adriæ orto genitus: quia id oppidum agri Piceni etiam mari Adriatico nomen dedit. Verumenimuero quòd hic solus contra tot scriptorum communem vnamque sententiam à Marrucinorum Adria dictum Adriaticum existimat, id equidem sic accipimus, vt haud quaquam in illius partes ab auctorum tanta frequentia dignitateque transeundum arbitremur· omninoque præter vllum scrupulum ab hac Adria superum mare, seu Venetum Sinum vti nunc vocant, Adriatici nomen tenere persuasum habeamus: qua de re, quoniam in Adria Marrucinorum quoque dictum est, iam hìc non erimus longiores. Etsi verò Adriam Ptolemæus in Venetis ponat, mirari tamen nemo debet eandem à nobis in Assagis Thuscis collocari, quoniam & illorum vti suprà docuimus colonia fuit, & hanc Romanulæ Transpadanæ regionem Athesi amne decreuimus finire: cum quòque Liuius apertè doceat Senones Gallos ab Vfente flumine ad Athesim fines habuisse: in quibus vrbem hanc & nobis constituere visum fuit, quanquam ob vicinitatem à Ptolemæo detur Venetis. Hac memoria planè paucissima eius vestigia supersunt: nec mirum, quòd iam tum Strabonis Catonisque temporibus etiam penè perierat. Non procul hinc situ quoque hoc oppidum extitisse Sagam arbitramur, quod Cato nominat, amissumque dicit: putamus autem inde Assagos Thuscos denominatos pro Sagis, qui vti è superioribus abundè intelligitur, à Plinio commemorati sunt, & hunc tractum incoluere, donec à Gallis Boijs, Cenomanis, itemque Senonibus qui vltimi aduenarum, pulsi. Boios tamen in ora vsque ad vltimum Padi ostium Fornaces, vti nunc vocatur, fines habuisse demonstratum est. Quoniam autem paulo antè diximus vastissimas circum Adriam paludes Tartari Menacique fluminum accessione in tantum aquis expleri, vt aliquando magni pelagi instar habeant, breuiter originem eorum amnium hìc describere operæpretium sumus rati fore. Nascitur Menacus prope Magnanum Veronensis agri vicum· indeque pagos Ceretanorum & Pretelli perfluit. Tartarus eodem in agro tollit caput iuxta Gianum, olim Græcianum· procursuque læua Negarolum & Insulam Procaniam, dextra Gacium per bellos vicos alluit· pòst inter paludes quasdam labens ad Turrim Culicum & Bastilionem peruenit· indeque M D. pass. in brachia duo scinditur, quorum læuum ad Pontem Molinum decurrit, dextrum ad Turrim Mediam· deniq; tribus vltrà P.M. vno cornu per Ostiæ fossam vt Priscianus scribit in Padum trahitur. Intrat in has quoque paludes magnum ex Athese flumen, quod ab amne illo ad Castanianum infra Liniacum & Villam Bartholomæam vti alibi ostendemus, diffunditur. Ita trium horum fluminum cursu dicto, qui per Venetiam, hodie Taruisinam Marchiam labuntur, finitimam Transpadanæ Romanulæ, & mox dicendam, superest nunc tantùm de hac regione Policinij Rhodigini, ac diœcesis Adrianæ descriptio. Agrum hūc Sabellicus [a] ait Polynesum, id est magnam insulam vocatum, qđ latè admodū pateat· literarum aūt traiectione vulgò Polesinū appellari. Nomē Rhodigini ab oppido in eo pernobili tenet Rhodigio, vt docti vocāt, peropulento ac affluente· ꝙ Pontif. Max. voluntate conditum tradit Priscianus. Ortu id suo Bartholomæus Rouerella Rauennatium Archiepiscopus plurimùm illustrauit, prudens vir & doctus atque disertus· item Ludouicus

a. lib. 1. Decad. 4. rerum Venet.

Cœlius cum latinæ, tum græcæ litteraturæ ſtudio inclytus · cui rei ſcriptorum eius monumenta fidem addunt. Fato annis ſuperioribus conceſsit. In hac etiam inſula ſeu Poleſino Caſtellum Venetum eſt, etiamnum id nominis ſeruans. Vlteriùs Lendenaria ſequitur & Abbatia, frequentiſsima colonis oppida. Totum agrum nunc Veneti ditione tenent, quanquam aliquando in Principum Ferrarienſium poteſtate fuerit: etenim cum de Venetis antè captus eſſet, Hercules primus Ferrariæ regulus pacem cum illis iniens certis legibus eo ceſsit: itemque pòſt, cum anno à C. N. MDIX. cæſis illorum à Ludouico XII. Franciæ rege copijs in Glarea Abduæ, rurſus ab Alfonſo Ferrariæ Duce fuiſſet occupatus, deinde quoque bello receptus eſt, vt ita nunc in Venetorum imperio perſeueret. Ad integrum denique Padum, ſecundum eius dextram ripam, Serauallis, Caſtellum Nouum, Maſſa, & Bergantinum, ſeu vt Petrarca vocat, Brigantinum, à Ferrarienſibus circa MCCIII. poſt C. N. annum vti idem auctor *a* eſt, conditum · vel circa MCCVIII. vti in antiquis Chronicis inuentum fuit. Eſt hîc præterea Mellaria: quæ oppida pagique omnes non modo colonorum frequentia, ſed etiam opum rerumque copia mirificè abundant. Vlterius ſuccedunt Terra Firma · perque Padi ripam Lombardiæ fines, & poſtea Marchiæ Taruiſinæ in propinquis agri Mellariæ Brigantimque paludibus.

a. in uita Innoc. 3. Pontif.

LOM-

LOMBARDIA CISPADANA, ITALIAE REGIO DECIMAQVINTA.

QVO in hac regione dicenda nihil de ordine mutemus, quem hactenus in alijs obseruauimus, primum nomina quibus ex varietate commutationeq; temporum diuersè appellata fuit, deinde terminos, postremò loca singula persequemur. Partem hanc Italiæ varias appellationes tota veterum memoria sortitam legimus: primùm enim Bianora dicta, pòst Felsina, Doria, Boij, Gallia Togata, Gallia Cisapénina, Cispadana, Aurelia, Æmilia, Longobardia nomenq; id demum in Lombardiæ mutatũ, quod nunc manet. Bianora principio dicta ab Ocno Bianoro Thuscorum nobili duce, qui transito Apennino agrum hũc cepit, vti ex Catone discimus in hæc verba scribente. Gallia Cispadana olim Bianora à victore Ocno: Bianoræ verò partẽ vsq; Rauennam deinde Felsinam appellatam, idem auctor perhibet addẽs: postea Felsina dicta vsq; ad Rauennam. Sed & suis temporibus Galliam Aureliam, & Æmiliam à Romanis ducibus appellatam ita subijcit: nunc Gallia Aurelia, & Æmilia à Romanis ducibus nomen habet. Confirmat id quoq; Sempronius in Italiæ planæ diuisione vt tamen amplius etiam Doriam vocatam tradat inquiens: Cisapenninam Italiam flumina diuidunt, & item Transapẽninam. Padus amnis Galliam Cisalpinã primò discreuit: Cispadanam omnem missis colonijs tenuere Thusci: Doria Thuscorũ prima familia incoluit principio ab Asta colonia vsq; Parmã, à quã & fluuius Doria, & regio priùs Doria, nunc Æmilia: à Parma itẽ ad Bononiã Bianora à duce, nunc Aurelia. Sic ille. Patet igitur à Romanis ducibus quæ nomina sint ꝑfecta, qui has prouincias obtinuerũt, aut vias per eas muniuere, vti Aemiliã ab Placẽtia vsq; Ariminũ, vnde Flaminia deinceps vsq; Romã percurrebat, sicut initio Romanulæ docuimus: patet etiã appellationũ antiquarũ huius regionis varietas. Sciendũ porro est ijs omnibus nõ planè Lombardiã totam fuisse cõplexam, sed partes etsi quibusdam etiã vniuersa designata sit, vtpote Galliæ Cispadanę ac Æmiliæ, quod etiã suprà diximus, & in sequẽtibus abundè ostẽdemus. Cispadano agro ac itẽ Transpadano, quẽ omnẽ Cisapenninã Italiã vocat Sẽpronius, Galli Thuscis eiectis vt Liuius [a] Polybiusq; [b] tradũt, Cispadanæ Transpadanæq; Galliæ prębuerũt nomina: quę regiones ambę postea Lõgobardiæ ab Lõgobardorũ diuturno in ijs imperio sunt adeptæ quod his tẽporibus ob euphoniam in Lombardiæ commutatũ efferimus. Appellationis huius occasione in gratiã curiosorũ quædam hîc de Longobardorũ gente cõmemoranda duximus. Eam nonnulli Germanicã, nempe ex insula Germanici oceani Scandia profectã tradidere. Ptolemæ9 in tabulis duas illi in Germania sedes attribuere videtur, ad Rhenũ scilicet, itẽq; ad Albin amnes quorũ postremos aliqui in Italiã venisse volũt. At eos q Italiã petiere Paulus Diaconus in Longobardorũ historia, Scãdauiæ insulæ maris Germanici contra Vistulæ fluminis ostiũ sitæ populos fuisse scribit. Nos vt omniũ sentẽtia cõmodè seruetur, ita cẽseri posse putamus, Longobardorũ gentem ad Rhe-

a. lib. 5.
b. lib. 2.

ad Rhenum itemq; ad Albin in Germania habuisse fines·populos autem illos qui in Italiam ex insula Scãdauia quemadmodum Paulus Diaconus alijq; scriptores perhibent,venêre, Longobardi à barbarum prolixitate dicti tanquam Lõgobarbi, haudquaquam illos esse quos Ptolemæus commemorauit·prætera q; nec ab illis traxisse nomen·quoniam nec apud eum reperire est vllam in Scandia gentem Longobardorum appellatione consedisse. Sciendum etiam bis in Italiam venisse Longobardos, primùm à Narsete Iustiniani Imperatoris legato contra Totilã Ostrogothorum regem stipendio conductos, iterùm, ab eodem iniuria Iustiniani irritato euocatos: quando tamen ipso viuo non venêre, sed haud diu pòst, circa DLXXVIII. à C. N. annum: ex quo tempore dein Italia potiti sunt vsque ad DCCC. post C.N. annum vt Volaterranus tradit, aut vt Candidus [a], DCCLXXIIII. vel vt Platina DCCLXXVI. quo Desiderium eorũ regem Carolus Magnus cepit. Itaque tyrannide Italiam tenuere CCXXXII. ferè annis. Helias tamen Capreolus [b] eorum in Italia imperium CCIIII. annis tantùm durauisse scribit, vti etiã Platina [c], sub vno & viginti nimirum vel duobus & XX. regibus vt Candidus [d] perhibet. Ab hac gente regio quam nunc dicere instituimus, vnà cum agro transpadano Longobardiæ nomen est adepta, quod vt diximus, in Lombardiæ, vocalitatis gratia commutatum ætas nostra profert. Regiones porro hæ vltra citraque Padum ita potissimùm dictæ, quòd illa gens quãdiu in Italia regnauit, his in locis præcipuos & magis peculiares habuerit sedes: nomenque Lombardiæ post datã Carolo Magno coronam à Leone III. Pontif. augustalem, demum exortũ vt Blondus [e] indicat itemq; Platina, in hunc vsque diem manet. Complectemur in hac regione partem agri Boiorum, partemque Galliæ Togatæ, sicut initio Romanulæ diximus, Ptolemæi nimirum descriptione inspecta·prætereaq; ex Catonis & Sempronij traditione, Bianoram, Aureliam, Doriam, Aemiliam cum Liguribus Cisapenninis, Taurinisq; item ex Ptolemæi: quanquam hæc illa Taurinorum gens non erit, quæ in ipsius codicibus designatur: etenim vti in loco docebimus, illi hîc corrupti sunt·quoniam vbi Taurini designantur, ibi Ligures Cisapennini, qui nunc sunt Monferratenses, incoluere. Terminos Lombardiæ citra Padum Georgius Merula [g] constituit, Alpes, Apenninum, Athesim, Tarum, itemq; Rhenum Bononiensium·Blondus ab exortu Scultennam seu Panarium fluuium, à Septentrione Padum, ab Austro Apenninum, ab occasu Alpes: quam rationem nos quoque sequemur, ab oriente Romanula cum Panario amne eius limite, à meridie Apennino cum Hetruriæ parte ac item Liguriæ transapenninæ, à Septentrione Pado flumine, ab occidente partim eodem Pado, partim Alpibus qui Galliam vlteriorem à citeriore diuidunt, pro finibus cõstitutis. Plurimum equidem huius tractus descriptio voluptatis atque delectationis continebit, quòd tanta regionis præstantia dignitasq; sit, vt præter vllam omnino controuersiam inter præcipuas atque nobilissimas Italiæ numerari debeat, cum ob amœnitatem & omnium rerum tam ad necessitatem vitæ mortalium, quàm etiam ad voluptates atque delitias opportunarum vbertatem, tum ob ingeniorum quæ fert, mirabilem excellentiam. Colles habet amœnissimos, vite, ficu, olea cæterisq; fructiferis arboribus conuestitos, vnde vina generosissima, fructusq; omnis generis suauissimi leguntur·campos longè lateq; patentes, tritici, hordei, fabæ, zeæ, ac aliorum frumenti generum abundantia præcipua copiosos·homines tam præstantibus ingenijs, vt cum ad literarũ disciplinas & humanitatẽ, tum ad rem militarem itemq; ad mercaturam

a. lib. 3. hist. Aqui.
b. lib. 3. hist. Brix.
c. in Adria 1. Pontif.
d. lib. 1.
e. lib. 11. histor.
f. in uita Leon. 3.
g. lib. 7. hist. Vicecom.

caturam summè sint idonei · vrbes lautissimas iuxta ac permunitas · oppida, pagos, vicos, populo mirum in modum frequentes, vti abundè in processu demonstrabimus. Diutissimè profectò possemus in huius longæ nobilissimæ regionis laudibus commorari · nisi quātas meretur simul hîc referre animus haud esset, nimirum quò ad particularem descriptionem qua sigillatim memorabuntur ordiendam moræ nihil inijciant. Principio itaq; à Panaro amne facto, quo Romanulam finiuimus, eum Straboni [a] Plinioq; [b] Scultennam vocari sciendum est. Oritur Apennino · perq; planitiem Æmiliam viam secans in Padum defluit. Olim in Æmilia ponte iungebatur D. Ambrosij dicto · ad quem anno post C. N. MCCXLIX. Bononienses cum Mutinensibus illa memorabili pugna conflixere, qua Mutinenses cæsi, Entiusq; Sardiniæ rex Friderici secundi Imper. filius in potestatem Bononiensium venit, vti annales illorum perhibent. Ijdem anno post C. N. MCCCCV. ponte hoc capto turrim ædis quæ hîc erat, deiecerunt, Castellumque Nouellum cōdere cœpere. Nostra quoque memoria propter huius amnis confiniū inter Bononienses & Herculem primū Ferrariæ regulum magna difficilisq; cōtrouersia fuit: ideoq; à Bononiensibus in eius ripa turris extructa · quæ tamdiu permansit donec amnis irruentis violentia solo circumeroso concidit. Mentionem Scultennæ facit Liuius [c], vbi Claudium Cōsulem cum legionibus contra Ligures profectum, qui apud Scultennam considebant, & facto ibi in campis prælio hostes cæcidisse, captis ad XV. Mill. DCC. itemq; signis L. narrat. Ad hunc etiam amnem anno post C. N. DCCLXXX. Rotaris Longobardorum rex cum Theodoro Exarcho nominis Romani Duce, prælio decertauit, quo Romanus exercitus amissis ad VII. mil. hominum, cæsus, vti Paulus Diaconus [d], Sigisbertus & Blondus [e] scribunt. Strabo [f] lanam copiosè præcipuaq; excellentia locis circa Mutinam & Scultennam percipi tradit. De Ptolemæo satis mehercule nequeo mirari, nullam eum huius fluminis, vti nec aliorum inter Rubiconem & Placentiam mentionem fecisse, cum tamen inter ea pleraq; nobilia sint & ab cæteris scriptoribus commemorata. Bernardinus Corius in vernaculis historijs pugnam Rotaris cum Theodoro Exarcho narrans, amnem hunc Æmilium vocat, cognominatq; Scultennam: quam rem eum ex Paulo Diacono desumere arbitor · verùm is non Æmilium, sed Scultennam Æmiliæ vocat. Appellationem antiquam Scultennæ supra viam Aemiliam nunc quoq; retinet · infra in Panari mutauit. Ad eius in Padum introitum castrum est Ferrariensium Principum Bondenum, quod Blondus putat vetus esse Bondicomagum à Plinio [g] nominatum, lingua Ligurum Bodincum vocari Padum scribente, quod fundo carentem significet · eiq; rei argumento adesse oppidum iuxtà Industria, vetusto nomine Bondicomagum, vbi præcipua altitudo incipit. At verò nobis hîc falli videtur Blondus, vti etiam Merula [h] censet · quoniam altitudo Padi maxima nequaquam circa hæc habet initiū · imo potius deficit, nempe vicino loco paulò altiùs infra Stellatā, vbi in duo cornua scinditur, quorum vnum ad Francolinū, alterum ad Ferrariam tendit. Quod si quis Plinij seculo Francolini brachium vti in Transpadana Romanula docuimus, nec fuisse dicat, ideoque potuisse tum hîc præcipuam altitudinem incipere, ne hæc quidem ratio Blondum tuetur: nihilomagis enim etsi id brachium non erat adhuc creatum, profundissimus hîc tum Padi alueus fuit · sed potius ad eum locum vbi nunc Ferraria, quò tunc vti indicauimus integer amnis perueniebat: Sed nec ita Plinius de Padi altitudine loquitur, vt eam sursum aduerso flumi-

a. lib. 5.
b. lib. 3. cap. 15.
c. lib. 41.
d. lib. 4. hist. Lōgo.
e. lib. 9. histor.
f. lib. 5.
g. lib. 3. cap. 15.
h. lib. 6. hist. vicecom.

ne à mari accipiat: verùm econtra, quemadmodum illo loco vbi Plinij Bondicomagum extitit, commonstrando, nos docebimus. Oppidum est Bondenum satis lautum. Id annis superioribus Leonis X. Pontif. Max. cohortes occupauerant: at postea M D X X I. à C. N. anno Alfonsus Atestinus Ferrariæ dux recepit. Caput hîc Fossæ Phistorenæ cernitur, per quam aquæ ex locis superioribus corriuatæ in Panarum exonerantur. Secundum dextram Panari ripam ascendenti nobile Castellum Finale occurrit, à Mutinensibus conditum anno post C. N. M C C X I I I. mense Maio, sicuti annalibus illorum traditur. Id nostra memoria Nicolaus ex ordine prædicatorum monachus excellenti doctrina nobilitauit, qui librum de varijs ac omnibus omnino versuum generibus conscripsit, apud Herculem primum Ferrariæ ducem summè gratiosus. Viuit nunc Scipio Balbus hac eadem patria ortus, elegans profectò poëta: quemadmodum editis lucubrationibus est testatus præcipueque Fortuna, versibus hexametris descripta, item Beluederio insula amœnissima Principis Alfonsi heroico carmine, & Encomio Bononiæ, Epithalamio Herculis secundi Atestini & Reneriæ coniugum, Itinerarioque Laureti elegis, insuper Amoribus suis, ac Epigrammatis per multis, prætereaque varijs epistolis prosa conscriptis, quibus summæ profectò doctrinæ testimonia præbuit. Eodem dein itinere per Panari ripam Bonportus inuenitur, vbi Fossa Mutinensis Panaro se coniungit, ex quo supra Mutinam educitur. Hac ab vrbe Mutina hucusque nauigia peraguntur: ac deinceps in Padum Panaro. Traiectus etiam hîc est Bononia Mirandulam euntibus. Sequitur per Fossæ ripam si pergas Mutina ciuitas Æmilia in via: quæ altiori loco versus montes olim fuit, vti adhuc veterum ædificiorum vestigia demonstrant. Mutina constanter à scriptoribus vocatur vti à Strabone *a*, Plinio in octaua regione, Mela, Tacito *b*, Appiano *c* Alexandrino, Silio *d* Italico, dicente, Certauit Mutinæ, Dione *e* item obsidionem eius commemorante, ac alijs præterea multis auctoribus, quemadmodum in processu apparebit. A Ptolemæo in Gallia Togata ponitur: Liuius *f* coloniam Rom. cum Pisauro Parmaq; factam prodidit. A quo primùm sit condita, certò non reperimus: aliqui tamen Hetruscos eius auctores dixere, qui Apennino transito, agroque omni vltra citraque Padum occupato, multas in eo vt Liuius testatur *g*, vrbes ædificarunt: ex quibus hanc fuisse censent, argumento ad id ex Catone desumpto, quum omnem sub Alpibus transpadanum agrum priscos conuenas Thuscos missis colonijs tenuisse, & ab ijs multa loca retinere nomina, item illius regionis partem Bianoram dictam ab Ocno Bianoro duce sicuti initio retulimus, posteaque Gallos Alpibus transcensis, sedibus eiecisse Thuscos scribit: ideoque aiunt eam in Boijs descriptam Gallica gente: qua demum populi Rom. bello deuicta, illius sit colonia facta, quemadmodum è Liuio antè commemorauimus. Ego ab hac sententia nec prorsus puto discedendum, Catonis scilicet itemque Liuij *h* ac Polybij Plinijq; verbis inspectis, quum Hetruscos & postea Gallos Italiæ fere totius nempe Cisalpinæ vltra citraque Padum quondam tenuisse imperium perhibent, excepto Venetorum angulo quemadmodum anteà monuimus. De Mutinæ nominis origine quidam satis insulsus poëta digno auctore versiculo id à mouendi verbo tractum ait: quòd ingenti aquarum illuuione demersa aliquando fuerit, inquiens: Mutina subuersa fuit olim gurgitis vnda. Fidem huic rei lector ingeniosus vel addet vel demet. Mutinam persæpe commemorat Liuius, nominatimque *i* cum omnium communem fuisse opi-nionem

a. lib. 5.
b. lib. 17.
c. lib. 3. et 5. bell. ciuil.
d. lib. 8
e. lib. 64.
f. lib. 39.
g. lib. 5
h. lib. 5.
i. lib. 12. & 17.

nionem ſcribit Seruilij patrem à Gallis Boijs ad Mutinam cæſum: item ubi a à Gallis expugnatam à Romanis receptam narrat: præterea cum à M. Antonio D. Brutum hîc obſeſſum ſcripſit, miſſoſq; ad eum legatos à Senatu de pace, parũ ad eam componendam valuiſſe, tum populum Rom. ſaga ſumpſiſſe. Sed & alibi c retulit quoniam aduerſus C. Cæſarem, qui poſt Hircij & Panſæ mortem ſolus è tribus Ducibus ſupererat, parũ gratus fuerat Senatus, quòd D. Bruto obſidione Mutinenſi à Cæſare liberato, honore triumphi decreto, Cæſaris militumque eius mentionem non ſatis gratam habuerat, ea propter C. Cæſarem reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu veniſſe, Conſulemque creatum anno ætatis IIXX. Mentionem etiam Mutinæ facit Florus in Spartaco bello, Spartacum in Apennino Lentuli exercitum cæcidiſſe, apud Mutinam C. Craſsi caſtra deleuiſſe, item in Mutinenſi bello ab Antonio D. Brutum in Ciſalpina Gallia Mutinæ obſeſſum, Octauij armis liberatum, Antoniumque caſtris exutum ſcribens. Sed & Cicero Mutinam in epiſtolis ad Caſsium memorauit, itemq; Rutilius Gallus in Itinerario d his verſibus:

a. lib. 41.
b. lib. 118.
c. lib. 119.
d. lib. 1.

Ille tamen lepidus peior ciuilibus armis,
Qui geſsit ſocijs impia bella tribus.
Qui libertatem Mutinenſi Marte receptam
Obruit auxilijs vrbe fauente nouis. Ea de Facius e quoq; ſic ſcripſit: e. lib. 3. Cant. 5.
Et illa (ſcilicet vrbs) cuius cardines alluit Secia
Et Panarus, vbi aliqui id corpus eſſe putant.
Quod ſuo mucrone animam fortem expulit.

Alij præterea tam multi ſcriptores Mutinæ memoriam vſurparunt, vt omnes recenſere nimis longum foret. A quo euerſa, quo tempore, qua occaſione fuerit, variè narratum inuenimus. Nonnulli peſsimè habitam tradidere poſt initam à C. Octauio, M. Antonio M. que lepido Triumuiratus ſocietatem, ac dein ita refectam vt non magnum colonorum numerum vti immunito oppido confidentem reciperet. Alij à Gothis vel à Longobardis exciſam ferunt. Ego ſumma ſolicitudine mentionem eius aliquam à Triumuiratu vſque ad Caroli Magni in Italiam aduentum quęritans, ea de re cum Ioanne Petro Ferreto viro tum doctiſsimo, tum curioſo ſermonibus habitis, ab illo fui admonitus vt octauam D. Ambroſij ad Fauſtinum epiſtolam inſpicerem, inuenturum enim multarum Æmilia in via vrbium quæ tum eius ſeculo ruinis deformatæ iacuerunt, memoriam: quapropter conſulto libro ſcriptum in hæc verba reperi. Nempe de Bononienſi veniens vrbe, à tergo Claternam, ipſam Bononiam, Mutinam, Regium derelinquebas, in dextra Brixillum, à fronte occurrebat Placentia, veterem nobilitatem ipſo adhuc nomine ſonans, ad læuam Apennini inculta miſeratus, & florentiſsimorum quondam populorum caſtella conſiderabas, atq; affectu relegebas dolenti. Tot igitur ſemirutarum vrbium cadauera, terrarumq; ſub eodem conſpectu expoſita funera. Hactenus ille, quibus perlectis verum eſſe comperi vrbem hanc ante D. Ambroſij tempora deſolatam, ac tum eius ætate ſemirutam, non verò planè deletam iacuiſſe, quemadmodum & de Bononia, Claterna, Regio, Placentia, Brixelloque dicit, quas etiam tum extitiſſe hoc argumento didicimus, quod in Bononienſium annalibus de illorum fœdere Mutinenſibus ac Regienſibus contra Claternates inito perſcriptum legitur: etenim ſi tum ea oppida plane deſerta dilapſaq; fuiſſent, nullum ex ijs ſubſidium belli Bononiẽſibus eſſe poterat. Quidam inter quos

Blondus, Mutinam sub Triumuiratu euersam asseruere hac ratione, quòd ab illo tempore vsq; ad Exarchatus Rauennæ traditionem à Carolo Magno factam Pontifici Romano, nulla planè eius mentio reperiatur in qua etiam non vrbs ipsa, sed ager tantùm commemoretur. His ita occurrimus, D. Ambrosij verbis quæ illi non videre, planum fieri, memoriam eius vtiq; aliquam eo temporis spatio scriptis referri. Alij Mutinam à Gothis aut Longobardis euersam tradidere cum quibus & nos sentimus, hactenus tamen, vt cum Gothicis temporibus vrbs antiqua non prorsus adhuc perijsset, ab eis demum incendio vastationeq; solo æquatam censeamus, vti modo instituimus narrare. Post D. Ambrosij excessum, qui in annum à C.N.CCCXCIII. incidit, anno CCCCVII. post C.N. Radagaso duce maxima Gothorum multitudo in Italiam venit vrbis Romæ oppugnandæ consilio: sed eam in Apennini Phesulanis montibus occurrens Romanorum exercitus cæcîdit, ipso duce capto trucidatoque, ac vniuersa multitudine profligata. Postea cum nouis ingentibusque copijs Alaricus aduenit cui ab Honorio Imperatore sedes in vlteriori Gallia concessæ. Sed cùm eò pergentem Saul Iudæus Stilliconis legatus ad Pollentiam prope Astam die paschatis de improuiso esset aggressus, indignitate rei concitati irritatiq; Gothi acerrimè armis incumbentes eum vicere ac dein itinere ad vrbem Romam suscepto, furore tanto grassati sunt, vt tota via nihil non ferro incendijsque vastarent. Sic itaque cum alia huius regionis loca permulta, tum Regium & Mutina prorsus subuersa deletaque: qua exin conditione mansere, donec Italia pulsi Gothi, posteaque etiam Longobardi vt mirum videri non debeat illorum imperijs durantibus nullam de his vrbibus mentionem esse factam. At quo tempore Mutina restaurata sit, itemq; quibus auctoribus, imò vt rectiùs dicamus, quando noua planè hæc vrbs quæ nunc à veteris in Æmilia via sitæ fundamentis, nōnihil remota extat, ædificata fundataq; fuerit, ex annalibus eius referemus, qui sic habent. Eiectis Italia Longobardis Caroli Magni bello, eoque Romanorum Imperatore designato, postquam ademptus barbaricarum incursionum metus, nimirum Pipino Caroli filio Italorum rege constituto, Mutinensium ciuium liberi qui ob patriæ interitum alia in loca tuta se receperant, de vrbe veteri instauranda, vel alio in loco noua commodiore laxioreque condenda diu in æde D. Geminiani in via Claudia consultantes, cum omnibus propter summam vt videbatur propositæ rei difficultatem diuersa sentientibus propemodum eò esset deuentum, vt nihil decerneretur quicquam, prudens quidam animiq; vir excelsi & eximio erga patriam studio Antellanus Magnonius consurgens, persuasum inquit, habeo conciues, si verè natalis soli amor & recordatio vos tangit vti significatis, non modò rem & facultates vniuersas perlibenter eius gratia impensuros, verum ipsam quoque vitam animamq;: proinde nouæ omnino ciuitatis intia ponenda censeo ; quæ res nec magnæ quidem erit difficultatis, si quod ego in medium cosulam amplectimini nimirum vt ex nobilioribus verisq; ciuibus præcipui quique suis & amicorum atque clientum sumptibus noui oppidi singulas sibi portas extruendas sumant: vtque maiori celeritate res conficiatur, in præsentia septum cratitium areæ qua vrbs constituetur, erit circumducendum iuxta quod operæ rusticanæ fossam egerendo vallum simul excitabūt ad loci tutelam & munitionem opportunum, donec muris ædificatis inuicem portæ connectentur. His peroratis omnibus ea sententia placuit magnoque studio mox in opus incumbi cœptum. Primùm itaque Boschetorum

gens

gens nobilis cum clientelis portam Salicetam condidit, ſeptione hinc ad portam D Petri ducta, quam Fredorum domus cum clientibus extruxit. Ijdem hinc ad Saragotiam portam ſepiuerunt. Illam Gaſſoni eorumque clientes, itemque ſeptum porrò vſque ad portam Redecoccam fecere. Redecoccam Gorzani & clientes vnà cum ſeptione ad Baciovariam·hanc Saxuli & clientes excitarunt· ſpatio deinceps vſque ad portam Ciuitatis Nouæ conſepto, quam Sauiniani & eorum clientelæ condiderunt·qui quoq; deinceps ad Portam Ganacetam ſepiuere. Ganacetam genus nobile Caſalenſe Guidonis fecit, nempe Manfredi, Pedocij, & Pandelli, cum ſeptione hinc ad portam Albareti, quã progenies clara Caſalenſis Pizonis, nimirum Pici, Pij & Pappazones cum ſepto ad D. Ioannis Baptiſtæ portam extruxerũt. Eam familia Rodiana cum clientibus excitauit·ac porrò eadem vſq; ad portam Salicetam conſepiuit. Hæc vrbis nouæ nonnihil ab antiquæ veſtigijs ſeparatæ initia fuerunt·quibus paulatim muri quoq; adiecti, vt tandem habitari oppidum tutò poſſet. Quantũ verò proceſſu temporis colonorũ augebatur multitudo tantum item ædificiorum frequentia creuit. Ita cum iam Mutina dignitatem & exiſtimationem inter finitimos eſſet adepta, libertatem etiam ſub nomine tamen imperij Romani capeſsiuit·& ſæpè cum vicinis populis maximè Bononienſibus bello ac acie de finibus decertauit·vt quoque nonnunquam ſpectabiles victorias conſecuta ſit, aliquando ex viciſsitudine fortunæ clades paſſa, ſicuti annales Bononiæ teſtantur, & nos in hiſtorijs ſigillatim perſcripſimus. Atenim Mutinenſes in ſua egiſſe poteſtate, Romani ſolum nominis auctoritatem ſequentes, id apertè Chronica docent, in quibus ſæpe illis aduerſus hoſtes ab Imperatoribus Aug. auxilia miſſa legimus·vti maximè de Friderico ſecundo Bononienſiũ annales alijq; plurimi ſcriptores perhibent, ab illo Entium filium Sardiniæ regẽ Mutinenſibus ſubſidio miſſum tradentes·quem etiam Bononienſes hoſtes bello victores ceperunt. Primum omnino dein vrbis dominatum tenuiſſe in Bononieſium Chronicis inuenimus Opizonem Ateſtinum Raynaldi Ferrariæ Marchionis filium·cui eam Guido Guidonius Mutineſium Epiſcopus, item Lanfrancus Rangonus alijq; multi ciues anno à C.N. MCCLXXXVIII. XVI. Cal. Febr. tradidêre. Præterea MCCCXII. poſt C. N. anno Franciſcum Picum Mirandulanum ab Henrico VII. Imper. Vicarium Mutinæ conſtitutum reperimus·ſic tamen vt integrum vrbis ius Imperator ſibi reſeruaret. Ita Franciſcus vſq; ad MCCCXIX. annum præfuit, quo Paſſarinus & Butiro Bonacolſij Mantuæ Tyranni Guelphorũ ope ac ſtudio vrbem vt annales eius tradunt inuaſere·dominatuq; exin potiti vſq; ad MCCCXXVII. à C.N. annum: tunc enim ab immani tyrannide intolerabiles eiecti ſunt. Dein anno XXXI. ſupra MCCC. Manfredus Pius cum Guidone affine Vicarius à Ioanne Boihemiæ rege inſtitutus eſt, aſſumpto primùm Capitanei nomine, demum Principis. At poſt abitum regis hi Mutinam Opizoni ſecundo Ateſtino Ferrariæ Marchioni conceſſerunt, anno nempe XXXVI. ſupra MCCC. Carporum ſibi Diuiq; Fœlicis poſſeſsione cũ alijs exceptionibus vt ait Corius *a*, *a. parte 3. hiſtor.*
ſeruatis. Opizoni poſtea XXXIX. anno Vicariatus vrbis à Benedicti XII. Pőtif. legato Eccleſiæ Romanæ nomine decretus eſt, vt Blõdus, Platina *b*, Sabellicus *c*, *b. in uita Benedic. 12*
& Volaterranus *d* tradunt. Et ex hoc tẽpore pòſt in Ateſtinæ familię ditione Mutina pſeuerauit, vſq; ad MDX. à C.N. annũ. quo Iulius II. Pőtif. vrbẽ cepit, & Maximiliano Imper. Aug. ceſsit: à quo deinde MDXIIII. Leoni X. Pőt. Max. Iulij ſucceſſori pro X. mill. aureorũ nũmûm pignori data eſt. Demũ anno MDXXVII. *c. lib. 8. Ennead. 9. d. lib. 5 c. V.*

cũ in Hadriani mole Clemens Pōtif. à Caroli V. Imper. Aug. legionibus obside-retur, Alfonsi Atestini Ferrariæ Ducis armis est recepta· cui à Iulio Pontif. adêpta fuerat: vnde pòst in eius itemq; Herculis secundi filij ditione permansit. Posita est Mutina nō ꝓcul Apẽnino, Æmiliani via, splẽdida satis ædificiorũ decore, ꝑcipuè verò ab Hercule II. Ferrariȩ Duce munita, populo multisq; nobilissimis familijs inter quas illustris Rangonũ gens, aliæq; multæ, frequẽs. Excellẽtes viros qui cũ hanc suã patriã, tum vniuersam adeo Italiã plurimùm illustrarũt, magno numero tulit· nominatim Herculẽ Rangonũ ob summas virtutes à Leone X. Pōt. Cardinaliũ ordini allectũ, itemq; Iacobũ Sadoletũ ꝓfundissimæ doctrinæ, plurimarũq; virtutũ hominẽ· quapropter à Paulo tertio Pōtif. Cardinalis designatus est anno post C. N. MDXXXVII. quẽadmodũ & ab eodẽ Pōtifice ob summa merita Gregorius Cortesius ex ordine Benedictinorũ, ac Thomas Badia sodalitatis ꝓ̄dicatorũ· olim sacri palatij magister, ambo hac vrbe orti. Et hi tres postremi sola virtutũ cōmendatione dignitatẽ illã meruere· è quib9 Sadoletus & Badia nuper anno post C. N. MDXLVII. fatis cōcessere, Cortesius anno insequẽti subsecut9 est Romæ. Edidit etiã Mutina Vgonẽ Rangonũ præsulẽ Regiensium, & insigni doctrina virũ, & magno rerũ aulicarũ vsu· qui MDXL. post C. N. anno è vita decessit. Inclyta quoq; est vrbs hæc Frãcisci Mariæ Molzæ admirabili planè & ad oẽs disciplinas versatili ingenio, qui superiorib9 annis incredibili cũ dolore litteratorũ animã efflauit. Nũc doctrinæ gloria Ioẽs Frãciscus Furni9 ab operũ exactissimè castigatorũ editione viget. Bellica laude Mutinã illustrauere Nicolaus Ragonus & Gerhardus, ambo cohortiũ præfecti· itẽ Annibal & Guido Nicolai filij· præcipuè verò Guido, qui militarẽ præfecturã Leonis X. Clemẽtisq; VII. Pōtif. itẽ Francisci primi Franciæ regis & Venetorũ auspicijs gessit: neq; solũ vsu bellorũ polluit, sed etiã literis, eloquentia, liberalitate· prȩtereaq; doctos omni studio ac gratia fouit. Venetijs anno post C. N. MDXXXII obijt. Claudius etiã & Ludouicus ex eadẽ gẽte cohortiũ præfecturas magna cōmendatione ac laude gesserunt. Deniq; præclarissima ingenia quæ nun prætermittimus tũ dedit, tũ adhuc habet vrbs hæc tã multa, vt nisi longissima cōmemoratione recẽseri haud possẽt. Pictura nũc ætate nostra Frãciscus Maria Castald9 adolescẽs elegãtissimus, si fata vitã largiẽtur valde se hoc suũ natale solũ nobilitaturũ argumẽta summa iã Bononiȩ prȩbuit. Ager Mutinẽsis tritico, faba, cæterisq; frugũ generib9, itẽ optimis vinis, ꝑcipueq; suauissimis Tribianis abũdat. Relicta dein Æmilia via cũ agro supernate versus Apẽninũ, quẽ postea dicemus, per Padi læuã ripã incedẽti, V. à Bōdeno P. M. Stellata occurrit, quondã perbellus vicus cũ arce à Nicolao III. Atestino Ferrariæ Marchione cōdita, quò hinc ad Ficaroli castellũ tutelȩ Ferrariæ gratia in aduersa Padi ripa constitutũ catena per amnẽ duceretur. Arcẽ hãc Stellatæ circa MDXI. post C. N. Iulij II. Pōtif. & Venetorũ legiones bello Alfonsum, Ducẽ petẽtes maiori ex parte deiecerũt. Vlteriùs ad locũ deuenitur periucundũ Vallis Circolæ quẽadmodũ appellarũt veteres. Fuit circa hæc in Padi ripa Vlmus Formosa, limes Romanulȩ Lōbardiæq; cōstitut9, vti scilicet Priscian9 a scribit· cuius Vitalian9 prim9 & Adrianus Pōt. Rom. mentionẽ fecere, sicuti initio Romanulæ diximus vbi de hoc termino nostrã ꝓtulim9 sententiã: etsi in tabulis quibusdã à Leone Ferrariensiũ Episcopo cōfectis in hæc verba scriptũ inueniatur. Ab vno latere fossato quod est finis inter Lōgobardiã & Romaniã, prope vlmũ quæ vocatur formosa. Nũc ætate nostra vestigiũ omnino eius vlmi, aut memoriã accolæ nullã tenent. Sequitur castellum

a. lib. I. antiquit. Ferrar.

Sermitum

Sermitũ, q̃ Blõdus in Antonini Itinerario Sernini nomine cõmemorari ait, vbi Aquileiẽsis via ad Bononiã ita describitur. Ab Aquilea Bononiã M.P.CCXVI. sic: Cõcordia M.P.XXXI: Altino M. P. XXXI: Patauis M. P. XXXII. Ateste M. P. XXV. Aneiano M. P.XX: Vico Variano M. P.XVII: Vico Sernino M. P. XX: Mutina M.P.XXIII: Bononia M.P.XVIII. Deinceps in Padi ripa noui noĩs oppidũ Rouerũ est, è regione Ostiæ sitũ cũ primis lautũ ac splendidè ædificatũ. Sequitur ostiũ amnis Seciẹ, quẽ Plinius a Gabellum vocat ex Apẽnino via Æmilia interrupta huc in Padũ defluentẽ. Tractu hoc inter Panarũ, Seciã, Padum, & Æmiliã viã oppida nõnulla sunt, inter quæ primũ haud ꝓcul à Finali munitissimũ D. Fœlicis, q̃ cũ diu in Opizonis Atestini Ferrariæ Marchionis potestate fuisset, à Leonardo Pio occupatũ est, posteaq; rursus à Mirãdulanis & eodẽ Opizone captũ, ac demum illi anno post C.N.M CCCXLVI. cessum, vti Corius tradit, nunc ab Hercule II. Ferrariensium Duce tenetur: quãquam annis superioribus cum Mutinam Pontifices occupauerant, in eorum quoq; ditione, & à Clemente VII. Pontif. Alberto Pio Carpensi Comiti fuisset donatum. Locus item hoc situ est accolis Bocca ciuitatis dictus, vbi vrbem olim Ansam Reginam extitisse ferunt agro Bondenino, & etiamnum ingentium ædificiorum vestigia cõspiciuntur, vt Peregrinus Priscianus scribit, tabulas quoq; sibi visas addens anno post C.N.MCCXXII. Decima indictione, quintodecimo die exeũte mense Iulio (sic enim illa tempora loquebantur) confectas, in quibus ita scriptum legebatur. Eodem die illi homines de Finali addiderunt terræ Bononiensium propter Curtem Trensentulam, à robore Sancti Henrigi, quæ vadit ad Palazolum, à Palazolo vadit ad ciuitatem Ansalæ Regina, à ciuitate prædicta vadit ad Florianum, & postea vadit ad Palatam. Præter hæc quæ Priscianus refert de Ansa regina vrbe nihil vsquã inuenimus. Helias tamen Capreolus b in Brixianis historijs Ansam Reginã Desiderij Lõgobardorũ regis coniugem memorat, fœminam pietate Christiana conspicuam, quẹ ad radices collis Chineæ templum D. Iuliæ martyri nobile cum virginio condidit, & abbatissam ibi filiam suam instituit Anselbergam multis sanctorum reliquijs, præcipuæq; ipsius D. Iuliæ ossibus in ædem collatis, ipsaq; domo cum ad virginum alimenta, tum ad inopum egestatem subleuandam maximis & opimis reditibus locupletata. Plura de hac regina non inueni, nempe ciuitatem aut ædificium vllum cum eius nomine vnquam conditum. Dein à Finali sursum incedenti paludes apparẽt multæ, vastissimaq; Mõtironi vallis, vt Itali nuncupãt, quæ ad dextram aggerẽ habet non latũ quidẽ, sed lõgissimè ab Aemilia via vsq; in Padi fere ripã excurrentẽ, accolẹ dorsum vocãt, frumẽti vbertate mirabili copiosum. Vallis hẹc ab occasu lõgo illo clauditur tumulo, à Mirãdula q̃ ſupius inter austrũ & occasum sita est millibꝰ quinis distãte. Nos hãc lõgè lateq; patentẽ planitiẽ, Italis vallẽ vt diximꝰ appellatã Cãpos esse Nacros putamꝰ quos cõmemorauit Strabo, c vbi quotãnis forũ haberi solitũ ait. Eos autẽ hoc modo designat. Inter Placentiã inq̃t, & Ariminũ, sunt Parma, Mutina, Bononia prope Rauennã. Harũ medio exigua quædã iacẽt oppida per quẹ iter est Romã, Acara, Regiũ Lepidi, Nacri Cãpi, Claterna, & q̃ sequũtur. Quãquã autẽ Volaterranꝰ d hos cãpos ibi esse cẽseat, vbi nũc Carpi ego tamẽ exactè mecũ hac planitie cõsiderata, Stratonisq; verbis inspectis, hos ipsos esse Nacros cãpos arbitror: idq; vt sentiã, eqdem maxima antiq̃tatis vestigia, nobiliũq; ẹdificiorũ opere musiuo vt vocãt ornatorũ reliqẹ quẹ hîc vidimꝰ faciũt: vbi etiam indies numismata varia, pauimenta tessellata, vetusta vasa, sepulcro-

a. lib. 3. c. 15

b. lib. 5.

c. lib. 5.

d. lib. 4. c. V.

rum antiquorum ruinæ,cum insignibus lapillis cornelijs inueniuntur: èquibus vnus excalptam Mercurij habens imaginem superiori memoria Ioanni Francisco Pico Mirandulæ Domino,Concordiæq; Comiti dono oblatus,ab eo propter elegantiam & pretium summũ auro inclusus in digito gestabatur, vti ego sępisime vidi. Fuit is quoq; vir eruditisimus atque nobilisim⁹ in eadem qua nos hac de re sententia. Patent hi campi latisimè,nullis planè arboribus,herbã ferentes colore rubellam,sapore salsam, accolæ porcellanam vocant,ouinæ pastioni admodum expetitã: prætereaq; etiã magno tamẽ artificio salẽ hîc ex terra igne decocta conficiunt. Pascua itaq; hæc planites peropportuna gregib⁹ ouillis prębet ẽ quib⁹ lana cũ pręcipua excellẽtia,tũ maxima copia percipitur. Puto ego de hac Strabonẽ sentire,cũ præstantisimã circa Scultennã & Mutinã esse scribit. Mentionẽ Cãporũ Nacrorũ etiã a Liuius facit,defectionẽ Ligurũ narrans,& prædã Mutinæ captã maximaq; detrimẽta, itẽ cædes captiuorũ, & alias clades additq; cum Q. Petili⁹ Cõs. per literas Claudiũ Proconsulẽ ad se venire in Galliã & cãpos Nacros iussisset, eum accepto nuntio mox à Liguribus mouisse,& cum legionibus in campis Nacris se iunxisse Consuli. Quanquam verò Liuiani codices perperam campi Macri habeãt, tamen Nacri omnino scribi debet quoniam ex ijs quæ suprà diximus apertè patet hos campos Mutinæ propinquos fuisse, vti quoque sunt, etiam Strabonis descriptione inspecta. Dein vltra dorsum de quo anteà commemorauimus, ingentia item arua sequunrur. In ijs V. hinc milliari inter Austrum & occasum perlautum ac honestum oppidum Mirandula situm est, temporibus Constantis Imperatoris, Magni Constantini filij conditum,vti quoque Ioannes Franciscus Picus in vita Ioannis Pici patrui memorauit. Imperatori Aug. Constantino filij tres fuere, Constantinus alter, Constãtius,& Constans. Iis pater imperium trifariam diuisit: Constantino Gallia cum transalpinis regionibus cesserat, Constantio Italia Persiaque,Constanti Illyricus cum Africanis. Erat tum inter Cõstantini fortè aulicos Manfredus,& indole,& venustate præclarus adolescens. Eum Euridis Constantij filia mirificè deperibat, vt adeo summè se fœlicẽ ac beatam fore duceret, si nuptijs illius potiretur: nec minor erga Euridem Manfredi amor. Sermonibus consilijsque clam collatis, magno rerum pretiosarum thesauro conuasato fugiunt, & in Italiam delati,apud Neapolim egresi nauem, inde Rauennam peruenere mox in agrum Mutinensem vbi nunc est Mirandula, tum temporis omnia syluosis horrida saltibus fuere, se subducunt, ne deprehendi fortè possent. Eo loci diu inter pastores qui pecuarię rei gratia nemoribus se tenebant,duobus comitati spectata fide seruulis vitam agunt & ex thesauris quos attulerant paulatim latos coẽmunt fundos: quamobrem tanta inter vicinos auctoritate Manfredus esse cœperat,vt iã pro domino ac principe coleretur. Hoc statu Euridis vno partu tergeminos edit: nomina imposita filijs, Picus, Pius, Pappazo. Dein verò & alios cum mares,tũ fœminas parit: filiorum hęc nomina, Pãdellus, Mãfredus, Pedoccus, Fantulus, & Siculus filiarũ, Euridis, & Cõstantia. Postea cũ in Italiã venisset Constanti⁹,maximasq; copias Aquileiã adduxisset, Italicę gentes officij causa legationes nobilisimorũ hominũ ad eũ decernũt. In his propter elegantiam morũ tota regione finitima iam cognitã & perspectã Manfredus vnà mittitur qui cum omnib⁹ in rebus mirificã virtutis pstantiæq; cõmẽdationẽ singulari prudentia sibi cõpararet,eques ab Impatore appellatur & mox cũ ob multa egregiè gesta summo se loco gratię apud illum esse cerneret, ortũ fugãq; suã pdere instituit

a. lib. 41

tuit. Postulata itaque peccati in præteritum venia, tum perbenignè auditur, tum pacem veniamque accipit. Constantius Euridem vná cum liberis ad se iubet adduci: & mirifica humanitatis beneuolentiæque significatione complexus omnes, Manfredum vniuersi tractus Pado, Panaro, Seciaque fluminibus inclusi Comitem & Marchionem creat, iugerûmque item ex eodem agro amplius XX. mill. donat, cum iure ac potestate villas, arces, oppidaque condendi; quorum imperium ad ipsum ac imperatores Romanos tantùm, alijs etiam prærogatius additis, pertineret. Sed & aquilam illi nigram pro insigni tribuit: locumque quo edita proles, ob admirabilem eius rei casum Mirandam iussit dici: quod vocabulum deinde syllaba addita vulgus auxit, Mirandulamque nunc profert. Post excessum Constantij Manfredus cum vxore ac liberis ad primum hunc domicilij locum reuertitur, munitionesque ac villas quasdam ędificare incipit, ante omnia verò quod habitationi deligebat suæ, castellum Mirandam, ex Constantij voluntate nomen loco imponens. Defuncto ei successere filij: qui tanto mox numero aucti, vt patresfamilias nobiles essent quadraginta, qui omnes his in locis considebant, nominibusque his fuere. Prendipartes, Lanfrancus, Paganellus, Manfredus tertius, Pontius, Guido, Constans, Actiolinus, Dosius, Aldobrandinus, Arnerius, Ioannes, Marcellus, Constantius, Corradus, Bonifacius, Matthæus, Oderius, Egydius, Næuus, Opizo, Robertus, Gualfredus, Capinus, Azo, Constantinus, Paulus, Berardus, Artusius, Panarius, Lanzonius, & Manfredus quartus. Hos finitimi populi Milites, & patriam qua orti, Curiam quadragenorum Vocabant: quanquam errore vulgi syllaba addita, Curia Quarantula pro Quaranta, nimirū à viris illis illustrib9 quadraginta, partim filijs, partim nepotib9 Manfredi, posteriori seculo dicta sit. Diu olim apud finitimos hæc domus summo in honore magnaque existimatione fuit: at vt est omnium rerum quæ cœli conuexitas ambit conditio nunquam stabilis, solumque hoc vsquam perpetui, volubilitas, qua nunc efferuntur & crescunt, nunc vicissim deprimi & proculcari cuncta solent, diu item humi iacuit, donec circa M C I I. à C. N. annum aliquot eius alumnos summæ virtutis merito magnis honoribus denuo erexit Mathildis Comes, præfecturis diuersarum vrbium oppidorumque, veluti Ferrariæ, Mutinæ, Regij, Parmæ, Fauentiæ, datis: quarum occasione post obitum Mathildis ijs in vrbibus seminaria huius stirpis remansere, vti Pappazonum, Piorum, ac item aliorum ex Manfredi posteritate, qui à filijs Manfredi tanquam generis auctoribus prosapiæ nomina traxerunt. Sic à Pico Pici dicti, à Pio Pij, à Manfredo Manfredi, à Pedocco Pedocij, à Pappazone Pappazones: qua ex domo Baptista & Stephanus Maria raræ virtutis homines orti: à Pandello item Pandelli, quos vulgus perperam vocat Padellos, denominati, quorum genus ante annos amplius centum in Gerhardo expirauit. A Fantulo descendêre qui Fantij adhuc vocantur. Siculi posteros, fuisse vllos haud reperi. Et has omnes à Manfredo fluxisse nobilissimas familias, plurimi nos codicilli summę vetustatis edocuere quos vidimus: quique diuisiones pagorum, diœcesium, fundorum, aliorumque iurium olim inter eas gentes ex liberis Manfredi Curię Quarantulanę nominatas, cōmuniū, cōtinēt: oppidaq; ac pagos & vicos agrosq; à Pado ad Seciā, itemq; ab agro Mātuano ad eas terras q̄ Ferrarię reguli ditione citra Padū tenentur, nominatim memorāt. Horū vni diuisionē curiæ Quarantulanæ inter filios Māfredi factā anno post C. N. MCCXLII. perscriptam habuere: alij diuisionem Villæ Fossę anno MCCCXLVIII. initam: in quibus

quibus etiam Actiolinorum mētio fit ab Actilino Mãfredi nepote descendentiũ. Multa prætcrea de his illustribus familijs ex veterrimis quæ vidi tabulis commemorare possem, quibus earum summa nobilitas antiquitasque demonstraretur, sed omnino nimia verbositate lectori tędium essem allaturus si dicere cuncta instituerem. Initio Mirandula castellum peræxiguum fuit ac vti vicus, muro tamen fossaque munitus · quemadmodum etiam locus hac ætate Citadella dictus indicat: pòst vsque ad Burgum nouum, ita quædam eius regio vocatur, auctum · denique Burgum ipsum quoque mœnibus complexum & oppido reliquo coniunctum est, deiecto insuper annis superioribus, muro, fossisque complanatis, quibus Burgum ab Citadella diuidebatur · vt ita nunc vno ambitu corporeque formam & amplitudinem perhonesti oppidi habeat, inter præcipua huius regionis iure collocandi. Situm est amœnissimo planè loco, & frumenti, vini, cæterarumque frugum maximè fertili, populum habens lautum, humanum, venustum, liberalem, armisque tractandis strenuum, cum arce quoque munitissima, vt quæ inter præcipuas Italiæ totius collocari debeat. Castrum item ipsum peralta lataque fossa & muro duplici conseptum est. Principatum eius illustris Picorum gens præterq̃ paucis vicibus, in hunc vsq; die ab antiquissima memoria tenuit: etsi quod temporum iniuria factum arbitramur, in literarum monumentis huius rei priscam mentionem haud reperimus · vti nec de Manfredi posteris alia quàm quæ paulò antè relata sunt, itemq; præter id quod de Mutinæ vrbis initijs diximus, illius duas portas à Manfredis, Picis, Pijs, Pappazonibus & Padellis ædificatas. Post illa verò tempora de anno à C.N CXVIII. Manfredum Picum Mutinæ Prætorem eam laxauisse auxisseq; legimus, & vnà cum Ferrariensibus obsedisse Ruberiam. Deinceps in Merulæ & Equicolæ historijs, item in annalibus Mutinæ traditur illius ciuitatis Vicariũ anno à C.N.MCCCXII. ab Imperatore Aug. creatũ Franciscũ Picum, qui Passarino Bonalcossio Principatũ cessit, à quo Mirandula solo æquata · idemque Franciscus cum Prendiparte ac Thomasino filijs occisus est. Bartholomæum insuper ex gente Picorum cognomine Capinum inuenio Mirandulæ appellari Dominum · qui à Passarino de quo diximus, obsidione graui pressus, omni iam auxiliorum destitutus spe, castelli deditionem fecit · quod tum vti suprà commemorauimus, anno nempe à C.N. MCCCXXI. euersum est. Instauratum dein anno XXX. supra MCCC. mense Augusto, Aloysij Gonzagæ Mantuani Principis ope ac studio · qui & gratia Picorum illi Vicarium dedit cui familiæ nobiles Curiæ Quarantulæ perlibenter & promptè paruere. Nicolaum etiam Francisci Pici quem suprà nominauimus filium, Prætorem Regiensium fuisse reperimus, & filios genuisse tres, Ioannem, Francischinum, ac Prendipartem: quorum postremnm bello illi à Mutinensibus contra Bononienses mandato, in pugna captum anno à C. N. MCCCXC. Bononiensium annales perhibent. Paulum filium maximi ingenij virum habuit · cui successere Franciscus, Prendipartes, Spinetta, Thomasinusque filij nobiles equites. Ex Thomasino Iacobus & Ioannes nati · quorum prior vsu armorum maximè excelluit, ideoque pręfecturas militares auspicijs Florentinorum, Senensium, & Philippi Mariæ Mediolanensium reguli gessit. Franciscus Pauli F. Ioannẽ & Franciscum genuit, qui primi Cõcordiæ Comites à Sigismundo Imperatore creati, & à Friderico tertio cõfirmati sunt. Frãcisco Ioãnes Frãcisc⁹ & Thomasinus successere: è quib⁹ Thomasinus quieto planè viuendi instituto capto, fratri Principatũ

& hære-

& hęreditatē omnē cessit. A Ioanne Frācisco Nicolaus procreatus itēq; Brauusus nothus·à Nicolao Ioānes·ab Ioāne Ioānes Franciscus, qui mœnib⁹ arcē muniuit, sub cuius Ponte lapis cum hac inscriptione legitur. Io. Franciscus Picus Ioannis F. vt cæteris virtutibus, ita hac animi magnitudine facile suos maiores superauit, quòd arcem hanc à nullo antea septam maxima impensa sua cocto latere cingendam curauit, anno à Christi natali MCCCCXL. Cal. Sextilibus. Præclari huius viri mentionem Corius in historijs facit, eum anno post C.N. MCCCCLXII sub imperio Sigismundi Malatestæ equitum ordines ducentem, cum ad Senegalliam à Federico Vrbinate Comite Pij II. Pontif. belli præfecto Sigismundus prælio peteretur, egregiè depugnantem in hostium potestatem venisse scribens. Filios reliquit Galeottum, Antonium, Mariam & Ioannem: è quibus priores duo re militari celebres, & apud Italiæ regulos magna auctoritate fuerunt, Ioannes prodigioso planeingenio stuporem orbi incussit, vti literarum ab eo relicta monumenta mōstrant. Vir omnigenæ litteraturæ fuit, & græcè, hebraicè, arabicè, caldaicè doct⁹. Fatis interceptus Florentiæ anno ætatis XXXIII. post C.N. MCCCCXCIIII. sepultusq; est cum habitu sodalium prædicatorum, quem de manibus Hieronymi Ferrariensis in cœmeterio D. Marci summo cum dolore totius reipublicæ sumpsit. Memoriam eius abundè Ioannes Franciscus Picus ex fratre nepos in illius vita celebrauit, præterea verò & Marsilius Ficinus, & Angelus politianus, & Iacobus Antiquarius, & Baptista Carmelita, & Philippus Beroaldus, & Antonius Cittadinus, alijq; multi nostræ memoriæ nobiles scriptores·qui varias etiam ad illū epistolas exarauere. Galeotto mortuo quoniam alij Ioannis Francisci filij prolē nullam suscitarant, filius illi succesit Ioannes Franciscus·cui & Ludouicus atq; Federicus fratres natu minores fuere. Diu quidem Ioannes Franciscus & Ludouicus de principatus possesione inter se dimicarūt·adeo etiam vt Ludouicus opere studioq; Herculis primi Ferrariæ ducis pulso Ioannes Francisco ditione potiretur. attamē eā Ioānes Francisc⁹ mortuo Ludouico, Iulij II. Pōtif. auxilio recepit anno post C.N. MDX. eiecta nimirū Frācisca Ioānis Iacobi Triuultij notha filia, Ludouici vidua, Geleottiq; secūdi pueri exillo nati matre. Sed mox anno MDXII post Rauennatē pugnā Socialis exercitus Iulij secundi Pontif. & Ferdinandi. Aragonij·cum Ludouici XII Franciæ Regis copijs, Franciscam filiam Ioannes Iacobus Triuultius reduxit. Deinde cum Italia pulsi ab Heluetijs & Venetis opera Iulij II. Pontif. essent Galli, Ioannes Franciscus auctoritate Cardinalis Gurcensis, Maximiliani Imp. legati restitutus est·& principatum exin ad annum à C. N. MXXXIII. tenuit, quū mense Octobri. à Galeotto Ludouici filio, qui per dolū eum armatis XL. noctu in arcē irrepserat, ad imaginem Christi crucifixi prouolutus, & nihil nisi Iesum vti opem ferret inclamās, crudelissimè trucidatus est·occisusq; tum etiam Albertus filius. Ioanna verò Carrafa vxor cum Paulo filio, Carlottaque Vrsina, Ioannis Thomæ Ioannis Francisci & Ioannæ filij, coniuge, cum omnibus liberis in carcerem detrusa. Immensam profectò iacturam in acerbissimo illius viri casu grex litteratorum fecit: etenim omnium litterarum apprimè peritus, linguæque græcæ, hebręæ, caldææ, arabicæ, ac omnium humanitatis artium, poëticæ, logicæ, philosophiæ, theologiæq; gnarus quemadmodum editis abundè scriptis est testatus. Statura ꝓcera, colore lacteo, vultu prolixiore, naso aquilino, flagrātib⁹ oculis fuit·pręterea disert⁹, in iudicādo sanct⁹ ac iustus, totaq; uita integerrimus, in promittendo constans, catholicus & verus christianę pietatis cultor,

animi

animi sui motum ad diuina consilia semper moderans, nec vnquã in aduersis quæ ribundus· quanquam grauissima illi tempora permulta inciderint, quæ cum gratiarum actione Christiana perpetuò tulit. Plurima de hoc incomparabili viro dici possent, nisi locorum nunc quæ restat descriptio nos ad signa reuocaret. Ex Ioanna coniuge liberos mares tres, fœminas quatuor suscepit, Ioannem Thomam, Albertum, & Paulum, Ceciliam D. Claræ virginem, Annam Antoniotti Adurnij quondam Genuensium Ducis vxorum, Iuliam Sigismundo Malatestæ Ariminensi olim Principi desponsatam, & Beatricem quæ Paulo Taurello Comiti Montis Cheruculi nuptum data. Arcem, Castellum, totumq; Mirandulæ oppidum magnis operibus muniuit, insula quadam modica prope arcem effecta, quam multis fructiferarum arborum generibus conseuit. Post eius atrocissimam cędem Ioannes Thomas, & Paulus filij superfuere, sed exclusi principatu. Ioannes Thomas ex Carlotta Vrsina coniuge Virginium & Hieronymum procreauit. A Ludouico Ioannis Francisci fratre Galeottus de quo suprà dictum genitus est, qui Mirandulæ imperio usque ad annum à C. N. MDXLVIII possesso, tum id acceptis vicissim in Gallia certis reditibus vti ferebatur, Henrico Francorum regi cessit à quo Dominicus Ariámus Ferrariensis magni vir ingenij inclytæq; iustitiæ legatus oppido præpositus est. Vltra Mirandulam, vt ad loca dicenda reuertamur, altero lapide, in dextra Seciæ ripa castellum sequitur Concordia noui nominis, diuersumque ab illo quod Antoninus in Itinerario memorauit· illud enim in Venetis, núc Marchia Taruisina, hoc in Lombardia est. Diu Imperium eius Pici Mirandulani Principes habuere· maximæq; discordiæ, multorum malorum illa in gente causa fuit: nam cum à Galeotto Ludouici filio teneretur, eum Ioannes Franciscus infestauit possessioné sibi iure vendicans vti Imperatoris Aug. auctoritate subnixo. Tãdem cęso Ioanne Francisco quemadmodum narrauimus, cum ita Galeottus Mirandula potiretur, ab eo excisum est anno post C. N. MDXXXIIII, qua núc facie iacet. Deinceps ad Æmiliã viam incedenti supra Mutinã per Panari dextrã ripam octo P. M. emensis Spilibertũ occurrit lautũ oppidulũ olim Spinũ Lãberti dictũ vti in vita Pontificis Adriani primi, qui hîc è Gallia rediens animam efflauit, antiquissimo codice in Nonãtulæ cœnobio custodito perscripta, legimus. Possidet hoc castellum illustris familia Rangonum Mutinensis. Dein quarto lapide Viniola est, Luitprando Leuitę Papiensi *a* in historijs Neuiola dicta. Sępi⁹ hic Bononienses & Mutinenses pugna conflixere· magnæq; frequenter hinc inde editæ strages, sicuti annales Bononiæ perhibent. Decætero Maranellum est: tum secundo lapide Maranum· & in Apennini iugis XII. ferme Patianum· hinc quarto Locortianum. Iuxta sunt perãgustæ difficilesque fauces, per quas iter hac parte in Hetruriam & ad Pistorium. Inter montes Arx sequitur. Rursum ad viam Aemiliam versus, sexto ab ea milliario Castellum Nouum iacet· cuius in dextra millium quatuor interuallo lautum oppidum Formiginis, ortu Andreæ cognemento à patria Formigenæ nobilitatum summi architecti, quod eius opera Bononiæ vbi commoratur facta demonstrant. Altiùs tum Specianum & Floranum sunt· item in Apennino Folianum cum Turre Anserina. Pòst ipsa in Aemilia via modicum succedit castellum Marzalia, Secię fluminis lęua in ripa· per quam sursum procedenti Macreda, quintoq; inde milliario D. Mariæ Saxulinæ fanum magnis miraculis inclytum occurrit. Ab hac sacratissima æde D. passibus Saxulum abest nobile castellum, illustris familię Piorum olim Comitum Carpensium possessio: nam cum ex ea

a lib. 2.

ex ea Gilbertus suā portionē ditionis Carpensis Herculi primo Ferrariæ Duci cessisset, ab illo hoc oppidulum vicissim tulit. Situm est ad Apēnini radices læua Seciæ ripa. Dehinc in Apennino mons Zibius· supra quem ex saxo latex prorumpit olei cum aqua mixti specie, vulneribus mirificè cōferens. Ascēsu tum millium V. Mons Baronzonius inuenitur· iuxtaq; torrentis Salcinij ostiū quo in Seciam intrat, Dolum· & ad eundē torrentem sub Apennino Pelegrinum, vbi mons asperrimus & præcelsus Alpium D. Pelegrini nomine: cui mons cohæret Balestra, per quem difficili planè via Lunensis ager & Hetruscus aditur. Liuius D. Pelegrini Alpes montē Letum· Balestram, montē Balistam nominat, in hæc verba scribēs a. a. lib. 41. C. Claudius Proconsul audita rebellione Ligurum, præter eas copias quas secum Parmæ habebat, subitarijs collectis militibus, exercitum ad fines Ligurū admouit. Hostes sub aduentum C. Claudij, à quo duce se meminerant nuper ad Scultēnam flumen victos fugatosq;, locorum magis præsidio aduersus infœliciter expertam vim, q̃ armis se defensuri, duos montes Letum & Balistam ceperunt, muroq; insuper amplexi, tardiùs ex agris demigrātes oppressi antequam ad M.|& D. peruenirēt. Et infrà: Profecti Consules inde in diuersas regiones· Petilius aduersus Balistæ & Leti iugum quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Præterea quoq; subijcit ea iuga Romanas cohortes occupauisse· vt adeo ex Liuij verbis clarè appareat hos montes ab illo describi. Citra Seciam dein prope Salcinium alius torrens inuenitur, iuxta quē Carpinetū, & altiùs Volonium à Castello Nouo MD. passib. Deinde sub Volonio Petra Bisoniana nominatissimum montis iugum est & præcelsum, vno tantùm latere aditum habens, cum pulchra in vertice planitie iugeri propemodum vnius. Ager circum hunc montē peramœnus & fertilis est. Ad Busoniā deinde castellum M. P. tria. Quanq̃ aūt montana hæc sint omnia, tamen & arationum opportunitatē habēt, & varios fructus, præcipueq; castaneas ferunt. Sequitur interuallo trium item milliariorū oppidū Negonum, agro Parmensi finitimū. Circumiecta hæc incultis montibus horrent, feris enutriendis potiùs, q̃ vllis ad mortalium necessitatem alimentis producendis apta. Tum vlterius castellum alto in colle vallis Seneræ apparet haud procul Negono. Post mille pass. exiguum oppidum Cære, Alpinum hoc latus claudit, in Apennini itemq; Parmensis & Fiuiciani agri confinio situm. Prorumpit ex hac Apennini parte Rialberus amnis vnus ex tribus qui Seciam creant. Piscium hìc optimorum captura est, præcipueq; truttarum. Dein Aquarium oppidum agro Mutinensi propinquum inuenitur, medicatis aquis celebre. Succedit ad meridiē versus tertio lapide Menatium oppidum alto in montis iugo propter Apenninū: inde spatij tantundem est ad castellum Piolum, quod nunc Bartholomæus Bruciatus possidet: mille hinc pass. Lingoncius pagus ad Apenninum· cuius latera fluuij alluunt hinc Ozola, inde Rossendola, piscibus optimis & maximè truttis quanq̃ modicis, fœcundi· qui vnà cum Rialbero Seciam amnem corriuant. Regio hæc firmos & præcipuo virium robore homines generat, vt qui cum ferocissimis depugnare possint vrsis· quod persæpe exemplis constitit. Cœlum habet admodum salubre· quapropter & longa incolarum vitæ curricula ac sine morbis. Ingenia quoq; producit eximia· nominatimq; superioribus annis ex Baccia gente Ludouicum dedit ordinis Minorum disertissimum concionatorem, & inclytæ pietatis hominem, cuius tumulum ferunt argumentum sanctissimæ vitæ protulisse flores. Nunc ex eadem gente patriam hanc Petrus excellens Iureconsultus Ro-

mæ Cardinalis Cesij generalis procurator, ornat' itemq; Paulus Antonius, & Ioannes Antonius facundissimi causidici magniq; vsus. Alios præterea multos præstantes viros hæc regio tulit, quos alijs commemorandos relinquimus. Sequútur Apennini editissima iuga vbi tres montium speculæ, Cusina, Albaniana & Caballus albus, tantæ celsitudinis sunt, vt maximam Italiæ partem cum vtroq; mari, infero superoq; sub conspectum dent. Hinc tum itinere deorsum ad planitiem, trāsita Secia nobile oppidum in eius dextra ripa, Carpi, occurrit, vbi Volaterranus Campos Nacros fuisse censet vti prædiximus, quos diuersa sententia nos alio in loco demonstrauimus' putamusq; Strâbonis Acaram hîc ferè extitisse. Diu principatum Carporum nobilis Pia gens ex Manfredi & Euridis posteritate quemadmodum paulo antea demonstratum est, possedit. Ex ea Manfredum Federici Pij filium primum in litterarum monumentis commemorari inuenimus' quem expulsis Tosabellis (ij priùs Pios eiecerant) oppidi huius imperium occupauisse anno post C. N. MCCCXIX. pridie festum Ascensionis dominicæ, Mutinensium annales perhibent. Vir is prudentia magnoque armorum vsu polluit: quamobrem Mutinæ Vicarius simul cum Guidone Pio ex Curia Quarantula creatus ab Imperatore Aug. est anno post C. N. MCCCXXX. magistratumque inijt VI. Id. Martij. Carporum illi imperium liberè condonatum fuit, itemq; ius pascuorum Geminiolæ, Guidoni autem quoad viueret, paludium & molæ communis reditus cum præsidio Spilimberti. At hi post regis Boihemi abitum Mutinam Opizoni Atestino Ferrariæ Marchioni cesserunt anno à C.N.MCCCXXXI. vel vt Corius, XXXVI. Carpis alijsque castellis aliquot sibi reseruatis. Manfredorū etiā mentionē Blōdus in a historijs fecit. Deinde Galassus anno post C.N.MCCC
a.lib.10.in princip.
LIIII. in principatu Carporum successit, vir militaris rei summè gnarus, quamobrem à Bononiensibus copiarum præfecturam habuit. Eum Marsilius filius eques strenuus cum Alberto fratre subsecutus est' qui anno à C.N.MCCCLXXV. sacramentum in nomen Ecclesiæ Romanæ Cardinali Sancti Angeli Bononiæ Legato præstiterunt. Marsilio defuncto principatus ad Albertum recidit, armorum vsu maximè excellentem' qua de causa belli præfecturam Ioannis Galeatij Vicecomitis primi Mediolani Ducis anno post C.N.MCCCCI. itemque populi Mediolanensis auspicijs post mortem Philippi Ducis gessit. Nostra memoria Gilbertus Pius Bononiensium exercitus imperator fuit' qui à patruelibus fratribus Carpis extrusus, Herculi primo, Ferrariæ regulo ius suum cessit, accepto vicissim inter cætera Saxulo. Sic tum Hercules in eius portionem imperij Carporum successit. Filios aliquot Gilbertus ex Leonora coniuge Ioannis secundi Bentiuoli filia procreauit, inter cæteros Hieronymū & Marcum' quorum postremus nuper anno à C.N.MDXLIIII. Ferrariæ de vita migrauit. Reliqua ditionis Carporum pars Alberto secundo cessit docto inprimis homini, & maximæ apud proceres orbis Christiani auctoritatis: namque apud Iulium secundum & Leonem X. Pontif. Rom. Maximiliani Imperatoris Aug. legatum diu egit, prætereaque apud Clementem VII. Francisci primi Francorum regis: cum autem postea Carolus V. Imper. eius portionem Alfonso Ferrariensium Duci donauisset, in Galliam ad Franciscum regem concessit, annoque tandem à C.N. MDXXXI. mense Ianuario Lutetiæ Parisiorū animam efflauit. Erat vt diximus vir cum prudens, tum apprimè doctus' cuius rei documenta litterarum monumētis editis præbuit. Ita nobilis Pia gens principatu excidit Carporum, quem diu fœliciter tenuerat.

Super-

Superstes Alberto frater Leonellus fuit, qui in Medulæ Sarcinæq; possessione nõ pridem ab Leone X. Põtif. Alberto donatæ, item in Foritruintinorũ administratione illi successit. Vir est Leonellus ingenij summi, humanitatis verò singularis· quãobrem diu Romanulã vniuersam & Anconẽ vrbẽ rexit. Nuptias expertus est alteras: ex prima cõiuge Rodulphũ & Traianũ suscepit· quorũ anterior Fauentinus Præsul, & dein ob summæ virtutis merita Cardinalis à Paulo III. Pontif. anno post C.N. MDXXXVII. creatus. Longissimè laudes huius præstãtissimi viri pro dignitate cõmemorare possem· verũ qm̃ adhuc in viuis floret, adulatiõis suspicionẽ duxi euitandã. Traian⁹ inter venandũ obuio serpẽti, qui eũ erecto capite apertoq; rictu & vibrante petebat lingua, magno animo mucronẽ obiecit· tandẽq; lõgo cũ labore ceruicẽ prodigiosæ bestiæ secuit: cui victoriæ nõ diu ipse etiã fuit superstes. Ex secunda vxore Leonellus adhuc Constantiũ & Manfredũ procreauit· è qbus prior superioribus diebus cũ ingenti nõ modo propinquorũ, sed omniũ paternæ ditionis gentium luctu, fatis interceptus est, quẽ propter egregiã indolem & summæ virtutes argumenta splendorẽ dignitatẽq; maiorum suorũ æquaturum ac superaturum oẽs spem cõceperãt. Multos p̃terea viros claros illustrissima hæc domus tulit vti relatũ nobis est: sed qm̃ eorum cognitionẽ exactam nõ habuimus, ideo nunc p̃termittentur. A Carpis Noui succedunt, olim arx munitissima. De rebus ad eã gestis abundè in Ephimeridibus latinis scripsimus. Cũ ab Alfonso Ferrariæ Duce nõ pridẽ expugnata fuisset, eã dein Leonellus quo de locuti modò sumus recepit: demum ab Hercule secundo Ferrariæ regulo obsidione diuturna iterum in potestatẽ redacta, superioribus annis illius imperio æquata solo est. Inter aream eius & Carpos, itẽq, Seciam & Benciam amnes Corregium iacet perlautũ & honestũ oppidũ, noui nominis vt Volaterranus ait: quãq̃ nõ desint, qui Regiates esse à Plinio in octaua regione cõmemoratos censeant. Imperium eius illustris Corregia gens habet, olim Parmæ p̃potens vti in tẽpore dicem⁹. Familiáne ab oppido nomen traxerit, an oppidũ à gente, nõ discerno. Nostra memoria cũ eam domum, tum ipsum castrũ Borsus & Nicolaus maximè nobilitarunt viri magnifici, summæq; apud Italiæ Principes auctoritatis, & p̃cipuè Herculẽ Atestinũ primũ, Ferrariæ Ducẽ. Nunc adhuc locũ Raynaldus Corsus illustrat celebris Doctor, & ingenio maximè pollens· qui linguæ nostræ vernaculæ decus ac ornamentum est, om̃ibusq; humanitatis artibus apprimè instructus, in aliquot Victoriæ Columnę aliaq; opera doctissimas cõmentationes scripsit. Anselm⁹ etiã Glaciarellus huius suæ patriæ nobilitatẽ studiosè auget, p̃claris ædificijs Bononiæ extructis vbi commoratur, & elegantissimis characterib⁹ officina typographica erecta· quãobrem publico à Senatu Bononiẽse salario, & ciuitate insup donari meruit. Est in hoc tractu dein vbi torrẽs Crustulus in Fossam Taranã illabitur exiguũ castellũ Regiolũ. Crustulus ex Apẽnino fluens per Regiũ hîc se exonerat. Fossa Tarana per vicũ Suzariã in Padũ iuxta Belfortiũ pertingit. Habet etiã hic ager Gonzagam vicum, vbi sumptuosissima villa Gonzagarum Principum Mantuanorum: à qbus etiã loco esse nomen arbitramur. Deinde splendidũ & pernobile est cœnobiũ D. Benedicti Podolironi, à Bonifacio Mathildis Comitis patre conditũ vt Aequicola prodidit, & ab ipsa Mathilde auctũ maximisq; opibus locupletatũ· quanq̃ Blondus Platinaq; dicãt ædificatũ à Mathilde· qua re additamentũ & peropimæ dotis assignationẽ illos intelligere existimamus. Notare obiter aliquorũ insignẽ lapsum operæpretiũ est, qui domũ hanc à Thedaldo Mathildis patre primùm inceptã, &

ab ipsa demũ absolutã tradidere: nã erratũ id esse dubitari neq̃t, cum oẽs historici cõstanter Mathildis patrẽ Bonifaciũ Canossæ Comitẽ Thedaldi filium, nõ verò Thedaldũ nuncupent, vti ex Platina [a], Beneuenuti Imolani cõmentationibus in Dantẽ, Bernardino Corio de Henrici IIII. temporibus, Æquicola [b] in historijs Gonzagarũ, alijsq́; multis scriptorib⁹ apertissimè liquet. Monasteriũ hoc est pernobile, splendidũ, amplum, opulentum, & frequẽs amplius centũ viris ordini Benedictino deuotis. In templo Comes ipsa sepulcrum habet ex marmore cum hoc epitaphio. Stirpe, opibus, forma, gestis, & nomine quondam Inclyta Mathildis hîc iacet astra tenens. Obijt anno post C.N. MCXV. Secũdum Padum dein pergenti, post Trasinariæ fossæ quam Priscianus Taranam vocat vti suprà memorauimus, ostium, Luzaria occurrit pagus: ac dein Guardistallum binis generalibus concilijs nobile, primo quod Vrbanus secundus, altero quod Paschalis secundus Romani Pontif. habuere, quemadmodũ Blondus [c] Platinaq́; [d] monumentis produnt aiuntq́; postremi decretis Episcopum Placentinum, Parmensem, Regiẽsem, Mutinensem & Bononiensem ab Rauennatis Præsulis ditione absolutos, quoniam Ecclesia Rauennas ab auctoritate Romanæ desciuerat: quod tamen seruatũ postea non est, sed ab alijs Pontificibus abrogatũ, vti in historijs Rauennæ, itemq́; in illius Ecclesiæ Archiuo, prætereaq́; in litterarum monumentis Ioannis Petri Ferreti Milensis Episcopi, annalium Rauennæ & illius magnæ Ecclesiæ scriptoris legitur. Guardistallum olim longè frequentius honestiusq́; fuisse quàm nunc est, equidem per duo illa concilia verisimile fit: aut fortassè vetus illud oppidum intercidit, ædificatumq́; post hoc nouum minori amplitudine, quemadmodum etiam Blondus scribit. Diu in nobilis Taurellorum familiæ ditione fuit. Vlteriùs in Padi ripa Brixillum, vt Plinius in octaua regione vocat, vt Tacitus & Ptolemæus & Antoninus Brixellum, cernere est. Olim ciuitas fuit, quemadmodum Ecclesiæ Rauennatis codicilli docent maximeq́; Gregorij primi Pontif. Diploma, quod mihi Ioannes Petrus Ferretus inspiciendum præbuit. Mentionem Brixelli in historia Longobardica Paulus Diaconus [e] persæpe facit, ac item in additamento ad historiam Eutropij, vbi [f] ab Anthare Longobardorum rege vi captam scribit, solo mœnibus æquatis, ac Docirupho Duce qui partes Imperatorum secutus erat, & à quo ipsa Brixellus contra Longobardos defensa fuerat, Rauennã elapso. Meminit etiam huius excidij Blondus [g], insuper cum pòst à Longobardis munita rursum aggeribus fuisset, ab Exarchi Rauennatis legionibus captam incensamq́; & ad fundamenta planè deiectam scribens. Sequitur amnis ostium in Pado Lenciæ, quem Anitiam, vel vt alij codices habent Nitiam, Plinius [h] appellat. Ex Apẽnino viam Æmiliam secans vbi latericio ponte iungitur, hîc in Padum defluit. Læua Lenciæ ripa sursum versus Tannetum est, sic Ptolemæo, Antonino, cæterisque scriptoribus dictum. Plinius etiam Tannetanos in octaua regione nominat. Mẽtionem Tanneti Liuius frequentem facit nominatim [i] cum Triumuiros Romanos qui ad Gallicum agrum venerant assignandum, diffisos Placentiæ mœnibus confugisse Mutinam, & legatos qui ad Boios expostulãdi causa missi erant, ab ijs violatos scribit addens, Triumuiri cum Mutinæ obsiderentur, simulari cœptum de pace agi, euocatosq́; ad colloquiũ legatos & cõtra fidem quæ in id tempus data erat, contra ius gentiũ comprehensos deinde L. Manlium Imperatorem ira accensum, effusum agmen ad Mutinã duxisse inde posteà profectũ, in insidias præcipitatum inter syluas, & amissis octingentis militibus finẽ Gallis territandi, & pauendi

a. in Benedic. 10.
b. lib. 1.
c. lib. 14. hist.
d. in uitis eorum.
e. lib. 3. & alibi.
f. lib. 28.
g. lib. 8. hist.
h. lib. 3. cap. 15.
i. lib. 21.

pauẽdi Romanis fuiſſe vt ex ſaltu euaſere·inde apertis locis facilè tutantes agmen. Romanos ad Tannetum vicum propinquum Pado contendiſſe· ibi ſe munimento ad tempus, cõmeatibusq; fluminis & Brixianorum Gallorũ auxilio tutatos donec Manlius cũ auxilijs aduenit. Videtur tamẽ Cannetũ ab eo locũ hunc appellari, nõ Tannetum, ſi correctionẽ Eraſmianã qua Liuius anno à C. N. MDXXXI. Baſileæ typis editus, inſpiciam⁹. Quod aũt Volaterranus a Liuij Tannetũ eò in loco fuiſſe dicit, qui nunc Cannetũ nuncupatur, id equidẽ ego non intelligo: nam ſi de Canneto quod in Cremonenſi eſt agro, loquitur, toto vt aiunt cœlo errat· qm̃ is locus quẽ Liuius deſcribit, hîc citra Padum in Boijs eſt, illud verò Cannetũ vltra flumen in Cenomanis: etem̃ tractu hoc Boij Padum nõ exceſſere. Sed & nunc adhuc vulgò Tanedi nomen durat, nõ Caneti. Nõnulli inter quos Blondus, Totilam hîc à Longobardorum auxilijs X. mill. ãrmatorũ, quæ in Italiam Narſes Iuſtiniani Imp. legatus acciuerat, cæſum tradidere· prætereaq; Bucellinũ Gallum, regis Metenſiũ Ducem: at profectò vehementer illi falluntur·ſiquidẽ ad Capuam Bucellinũ victum Agathius b, ad Calium Totilam Procopius c diſertè perhibet, quẽadmodum in tẽpore demonſtrauimus. Vnde igitur qui diuersè cõtra tam luculentos ſcriptores tradidêre illa habeant, equidẽ prorſus ignoro. Tanneti inter exempla cenſus ſua memoria repertũ hominẽ auctor Plinius ſcribit, centũ viginti natũ annos. Oppidũ ſolo ęquauiſſe Ceſen Longobardorũ regem, quòd oppidani imperia recuſaſſent, Alboino Ticinum obſidente, Paulus Diaconus cum Blõdo d ſcripſit. Refectum exin vici ſpecie, nunc ita manet. Diſcrimẽ hîc, vel vt veriùs dicamus, ad Lenciam amnẽ, Boiorũ erat à Rubicone incipientium, ſicuti in ſuperioribus docuimus. Læua ripa Lenciæ ſurſum verſus Montecium ſequitur, & in medio Baniolum, Nouilaria, Ad D. Martinum· item dextra Seciæ Campus Caianus & Soleria. Exaduerſum Montecio Mons Ceritus vel Cheruculus eſt vt docti vocant, lautum oppidum à Paulo Taurello poſſeſſum, qui nuper anno poſt C. N. MDLIIII. fatis conceſsit, & Beatricem doctiſsimi viri Ioannis Franciſci Pici Mirandulani filiam in vxorem habuit. Dein itinere per dextram Seciæ ripam continuato, Æmilia in via munitiſsimum caſtrum inuenitur Ruberia, doctis Herberia nuncupatũ. Quod Sebaſtianus Corradus Regienſis vir litteratus in epiſtola quadam ſcribit, aliquos à Boiardis cõditum, nõnullos à Rubrijs Parmenſibus tradidiſſe· nomen aũt Ruberia tanq̃ Riperia vulgi voce dictum quoſdã exiſtimare· nõ deeſſe tamen qui à rubis deſumptũ putauerint, quibus ante oppidum cõditum locus fuerit cõueſtitus. Talia verò legentes ſuo ſibi iudicio permiſſa ſcient. Ruberiam Aegydio Carilę Cardinali Hiſpano, Italiæ cum Pontificis Max. imperio Legato Leonardum Boiardũ anno poſt C. N. MCCCLXXI. reſtituiſſe Corius in hiſtorijs ſcribit. Nõ inuenio quì dein ad Ferrarienſiũ regulorũ ditionẽ acceſſerit· in qua fuit diu, donec à Iulio II. Pontif. Regio capto ſimul in Eccleſiæ Romanæ poteſtatẽ venit: eaq; dein habitũ vſq; ad annũ poſt C. N. MDXXIII. quo poſt Adriani VI. Põtif. exceſſum ab Alfonſo Ateſtino Ferrariæ Duce receptũ, & tã magnis operibus firmatũ eſt, vt nunc cũ munitiſsimis Italię totius caſtellis numerari hercule queat. Inclytũ Antonij Codri græcarũ latinarũq; litterarum ſcientia eſt, vti eius ſcriptorũ monumenta cũ proſa, tum verſibus edita teſtantur. Obijt nõ pridẽ anno ætatis ſuæ LXX. Bononiæ, ſepulcro ibi in D. Saluatoris clauſtro à ſe ipſo poſito cõditus cum hoc epitaphio. C O D R V S   E R A M. Pereleganter vitam eius ſcripſit Bartholomæus Blãchinus. Inter Herberiã & Marzaliam de qua prædiximus,

a lib. 4. c. V.

b. lib. 2. bell. Goth.

c. lib. 3. bell. Goth.

d. lib. 8. hiſt.

mus, amnis Secia viã Aemiliam interrumpit; cuius transitus antea ponte lateritio iungebatur qui nunc cócidit, vestigiaq; tãtùm pilæ & arcus aliquot supersunt. Fama est à Mathilde Comite factũ, vti & alios permultos Aemilia in via, itemq, in Flaminia, quos hac ætate accolarũ tũ auaritia, tũ incuria dilapsos videmus. Aemilia deinde via procedẽti, dextra Seciæ ripa quam pòst expediemus, omissa, Regiũ Lepidi ciuitas occurrit, Crustuli amnis quẽ ex Apennino hàc in fossam Tararã defluere prædiximus, læuæ apposita. Regiũ Lepidi Strabo [a] vocat, itẽq; Tacitus [b] in hæc verba scribens. Die quo Bebriaci certabatur, auẽ inusitata specie apud Regium Lepidũ celebri vico cõsedisse incolę memorãt: nec deinde cœtu hominũ aut circũuolatu alituũ territã pulsamue, donec Otho seipsum interficeret: tum ablatam ex oculis. A Cicerone quoq; hoc nomine memoratur ad Cassiũ epistola, qua sic scribit. Præter Bononiam, Regiũ Lepidi, & Parmã, totã Galliã tenebamus studiosissimã reipub. tuos etiã clientes Transpadanos mirificè cõiunctos cũ causa habebamus: erat firmissimus Senatus exceptis Consulibus: ex qbus vnus L. Cæsar firmus est & rectus: Ser. Sulpitij morte magnũ præsidiũ amisimus. Antoninus etiã in Itinerario Regiũ nominat à Brixello P.M.XI. Ptolemæus aũt Regium Lepidi coloniam dicit. Primordiũ eius in diuersum trahũt scriptores: qdam eñ & nominatim Blondus cũ Perotto Lepidũ eum qui cũ Antonio & Octauio Triumuiratũ est partitus, auctorẽ eius asseruerũt: alij Brennum Gallorũ regem, quẽ ingentes in Italiam copias duxisse Liuius refert: idq; argumento ꝓbare cõtendunt portæ cuiusdã vrbis quæ Brena nuncupatur: nõnulli antiquissimæ originis, & ante M. Lepidũ fuisse affirmant, at coloniam ab illo deductã, cui sententiæ Ptolemæus astipulari videatur Regiũ Lepidi coloniam appellans. Sunt qui aliter & diuersè prodiderint. Nos Regiũ antiquitus à Thuscis ædificatũ putamus, qui Apennino superato vt Liuius docet, in Cisalpina Gallia tot vrbes cõdidere, quot in Hetruria trans Apenninũ ipsius gentis capita erant: & pòst à Gallis eiecti, tam vltra quàm citra Padum vt idem Liuius cũ Polybio tradit, ijs suas sedes incolendas reliquere. Muniunt hanc sententiã verba Plinij, qui Bononiã ait Felsinã vocitatã cum princeps esset Hetruriæ: ꝑterea verò & Regiũ in Bianora regiõe esse, sic ab Ocno Bianore Thusco denominata nõ semel hactenus retulim⁹. Ita vrbs hæc à Thuscis cõdita, posteaq; ab Gallis diu possessa qui Hetruriam pepulere: tandẽ & ijs populi Rom. ditione subactis, illius effecta colonia est. Id ex Liuij verbis intelligere possumus cum [c] M. Aemilium Lepidũ, T. Ebutiũ Carum, L. Quinctiũ Crispinũ Tresuiros ciuiũ Romanorũ coloniã deduxisse Mutinam & Parmã scribit: deductaq; item bina millia hominũ in agrũ qui proximè Boiorũ, antè Thuscorũ fuerat: illos eñ colonos Regiũ deductos credi facilè potest: siquidẽ id à primo ex Tribusuiris cognominatũ quoq; est Lepidi: qui anno quinto antè Consul etiã Aemiliam viam strauerat, anno ab V.C. DLXVII. Olympiadis CXL. secundo, ante C.N. CLXXX. Hæc nos de huius vrbis origine sentimus: quã aut conditã, aut coloniam factam à M. Lepido M. Antonij & Octauij in Triumuiratu collega equidẽ vt credam adduci prorsus nequeo, dũ ex Ciceronis ad Cassiũ verbis q̃ suprà relata sunt, illis iam tẽporibus Regiũ extitisse, & Lepidi fuisse dictũ animaduerto: prætereaq; cum Strabonẽ considero, sua memoria ciuitatẽ hanc inter ꝑcipuas totius regionis habitã scribentẽ [d]. Et qdem hac inqt, tẽpestate eximiæ dignitatis trans Padum est Mediolanũ ciuitas, quodãmodo Alpibus finitima: & propinqua Verona est amplissima & hæc ciuitas: his inferiores Brixia, & Mantua, & Regium, & Comum.

a. lib. 5.
b. lib. 18.
c. lib. 35.
d. lib. 5.

Quin

Quin aũt de hoc Regio cõmemoret, equidem dubitari neq̃t, cum vti diximus, de Cisalpinæ Galliæ ciuitatibus sermonẽ habeat. Itaq; facile colligimus si Regium à M. Lepido primùm cõditum vel deducta colonia fuisset, tanta vsq; ad Strabonis ætatẽ qui sub Octauio Augusto M. Lepidi in Triumuiratu collega scripsit, incrementa habere nõ potuisse, vt cũ primis Galliç Cisalpinç vrbib9 censeri mereretur. Cuius dein iniuria maleficioq; ita sit affecta vt post Ciceronis Strabonisq; monumẽta vsq; ad pulsos Italia Lõgobardos exigua planè eius mẽtio reperiatur, nõ inueni'quãq̃. octaua D. Ambrosij epistola vti superiùs etiã de Mutina diximus, inter semirutas iã tum eius tẽporibus Æmilia in via vrbes cũ Claterna, Bononia, Mutina, Brixello ac Placẽtia referatur. Et hunc quidẽ D. Ambrosij locũ Blõdus alijq; nonnulli cũ Mutinæ ac Regij mentionẽ ab Triumuiratu ad Carolũ Magnũ vsq; nullã prorsus inueniri scripserũt, haud vidère: nos aũt & Regiẽses p̃terea cũ Bononiensibus circa D. Ambrosiũ, itemq; post eius excessum fœdus aliquãdiu habuisse constitutũ, in Bononiensiũ annalibus legimus: quanq̃ vti etiã Bonononienses, tũ infirmis planè viribus Mutinenses essent propter immensas acerbissimasq; p̃teritorũ temporũ calamitates, q̃bus Bononienses ab Theodosio primo Imper. attritos perhibetur, & Mutinenses quoq; & Regienses p̃diti afflictiq; fuere vt maximè auctores ignorẽtur. Dein aũt Alaricus Gothorũ rex à Saule Iudęo ad Pollentiã vti p̃diximus, perfidè bello lacessitus, ob eã iniuriã summa cũ animi indignatione ac furore Romã petens, omĩa circũ Æmiliam viã latè ferro ac flãma vastauit: ex quo tẽpore oppida hæc deserta desolataq; cũ coloni ad tutiora cõfugissent loca iacuere, donec Italia pulsi Longobardi sunt, anno ferme post C. N. DCCC. vt porro mirari nõ debeamus, in Gothorũ itemq; Longobardorũ historijs memoriã Regij nõ vsurpari. Id post eiectos Longobardos ad sua paulatim redeũtibus colonis instaurari tandẽ ita cœpit, vt anno à C. N. MCCCXIIII. mœnibus nouis conseptũ Corius tradat. Mirum p̃fecto mihi visum est lectis huius vrbis annalibus, nihil de eius interitu ac itẽ instauratione reperisse. Sed de his hactenus abundè sit dictum. Quod Blõdus scribit à Frontino monumẽtis p̃ditum, sęuerissimè castigatã legionẽ illã q̃ Regiũ Lepidi p̃ter Imperatoris voluntatẽ euerterat, capiteq; ad IIII. mill. hominũ luisse, qui & lugeri & sepulturæ tradi S. C. vetiti, equidẽ id huic vrbi magno & euidenti lapsu attribuit, q̃m de Rhegio Iulio Brutiorũ est traditũ, vti in loco ex Liuij Polybijq; monumentis demonstrauimus. Incolæ Regij Lepidi Regienses, Rhegij Iulij Rhegini appellantur. Vrbs est hęc perlauta, nobilis, & frequẽs, omĩbusq; rebus ad mortaliũ vsum affluens, agro oppidò vbere fœcundissimoq; ac tritici, fabæ, hordei, cæterarũq; frugum & vini cum albi, tum heluoli abũdante. Cœlum habet salubre, ac vt ita dicam regium, vnde scilicet nomen ipsum deriuatum placet Perotto. Memoratur à Facio [a] sic: *a. lib. 3. Cant. 5.*

Supra claustrum transita Lencia
Vrbem vidimus vbi Prosper situs est,
Qui magnum scientiæ lumen orbi fuit.

Variam ex commutatione vicissitudineq; temporũ reipub. formã Regiũ habuisse annales perhibẽt: etẽm & in sua potestate aliquando egit reliquarum Italiæ ciuitatum exemplo, & Principum aliàs imperium tulit. Primùm à libertatis & populari statu, dominatione Comitum Canossæ haberi cœptum anno post C. N. MCCLXXXVI. apud Corium [b] legimus. Ijs dein conspiratione nobiliorũ aliquot ciuiũ, opeq; Bononiensium eiectis, pristina ciuitatis forma redijt: quæ cum retineri tueriq; non posse *b. parte. 2. hist.*

videretur,anno post C.N.MCCLXXXIX.vel vt alia Chronica perhibet XCII. Opizoni Atestino Ferrariæ Marchioni se dedidit: ac ita tum Robertus Folianus qui ab Orlandini Canossani factione pulsus erat,in vrbem rediјt.Deinde circa MCCCXXVI.à C.N.annum ad Pontificis Romani ditionem peruenit, in eaq; biennio stetit: quo tempore bini Prætores à Pontifice dati ordine interfecti· primus ob cōtumeliam factam mense Iunio Angelus Sanlupidius à Ioanne Manfredo & Ioāne Rizolo Foliano percussorū ducibus· alter Calendis Sextilib.à Marsilio Rubrio, Actio Corregio,Nicolao Manfredo,&Gilberto Foliano.Secutum est anno post C.N.MCCCXXXI.Ioānis Boihemiæ regis imperiū: quo post biennium ab Italia digresso,Foliana factio vrbē ingressa quoscunq; ex Manfredorū potuit assequi obtruncauit,ac tyrannidem deinceps occupauit: ad quā tuendam cum non satis sibi esse præsidij viriumq; crederet,vrbem Mastino Scaligero vendidit.Is priusquam possessionē adipisceretur vrbis,ab Ludouico Gonzaga præuentus in imperio rapiendo est· qui & anno XXXIX. arcem iuxta portam D. Nazarij extruxit.Illi anno LIX. supra MCCC.Feltrinus Gonzaga cū filijs succesit inuito fratre· quamobrem ab eo gentilitijs honoribus omniq; iure familiæ Gonzagarū est priuatus.Mortuo Feltrino qm̄ retinere se principatum nō posse Guido filius arbitrabatur,anno à C.N. MCCCLXX. vrbē Barnabæ Vicecomiti Mediolanensiū regulo LX.mill. aureorū nummûm vendidit: quæ sic deinceps in Vicecomitum potestate mansit vsq; ad Ioannis Galeatij primi Mediolanensiū Ducis obitū anno à C.N.MCCCCII. quo vt Blondus,D.Antoninus,Platina *a*,Corius, Sabellicus *b*, alijq; multi scriptores tradūt, cōplures tyranni Mediolanensis imperij ciuitates occupauere,sicut alibi demonstrabimus· & nominatim Othobonus tertius Parmæ dn̄atum Rubrijs interfectis inuasit,itēq; Regij·licet qua ratione,quoq; modo id perfecerit,nō reperiā.Eū dein vsq; ad MCCCCIX.annū à C. N. imperio potitū Sfortia Contignolanus mandato Nicolai secundi Atestini Ferrariæ Marchionis occidit, vt Blondus, Platina, Corius,& Sabellicus tradūt: quo momēto Regienses tū in Nicolai Atestini potestatē deuenere,& in eius posteritatis deinceps vsq; ad annū à C.N.MDXII.māserunt,quū Alfonso Atestino Ferrarię regulo Iulius II.Pontif.Max.cū alia oppida plura, tum hoc etiā ademit.Itaq; Regiū dein annis ferme XI.in Iulij II.Leonis X.& Adriani VI.Pōtif.ditione fuit:intereaq; loci nēpe anno post C.N.MDXVII.Ioannē Gozadinū Bononiēsem Protonotariū Apostolicū vrbis Prætorē,hominē doctū, & administrationis rerū publicarū summè gnarū,maiori in ęde sacris operā dantē ad elatiōis Eucharistię signū in populi cōspectu Bebia factio cōfodit.Attamē & post hunc crudelissimū casum vrbs in Pōtificū imperio hæsit, donec Adriano VI. mortuo, anno à C.N.MDXXIII.Ferrariæ regulus Alfonsus de quo p̄diximus,exercitu mille peditū,ducentorū equitum leuis armaturæ,totidēq, cataphractorū,tormentarijs machinis XVI. instructo eā obsidere cœpit: quāobrem om̄i auxiliorū spe destituti oppidani, dedere se coacti sunt,& ab victore magna lætitia tanq̄ sui recepti.Ita dein Regiū in illius potestate,ac pòst in Herculis secundi filij vsq; in hunc diem pacatè stetit, & nunc magna cum tranquillitate manet: consopitis nempe ac restinctis partium & ciuilium odiorum exitiosissimis ignibus,acerbo quem habere solent exitu probato. Multi Regium inclyti homines quos tulit nobilitarunt· inprimis D.Maximus Episcopus,vir doctus & integer, cuius sanctissimæ reliquiæ Venetijs asseruātur. Præsul Regiensis D.Prosper ex Aquitania fuit,non minus eruditus quàm sanctus vir.

a. in uita Bonifac.9
b. lib.9. Enn.9.

Illu-

Illustrauere pterea vrbē hanc alumni eius Guido Sugaranus, Philippus Casolus, & Iacobus Columbus oēs summi Iurecōsulti, cū Carolo Ruino, qui diu in Bononiensi gymnasio MCC aureorū nummûm salario ius docuit, ibidēq; vitā finiuit magno sui apud mortales desiderio relicto anno à C.N. MDXXX. Litterarū monumenta q posteritati dedit insignia mehercule & aperta pclaræ eius eruditionis documēta sunt. Filiū superstitē habuit Antonium, pbatis moribus & eleganti ingenio adolescentē: qui nefario latrocinio cæsus, vnà cū patre in D. Ioannis Montani Bononiæ situs est. Iunguntur his Ioannes Frācīscus Belius maximus Doctor, Antonius Carrafa vir eruditissimus, itē Bartholomæus Crott9 egregius poēta, excellentiq; apud Paulū III. Pontif. Max. gratia. Nūc Regiū decorant Iulius Scarlatinus homo prudens & apprimè litteratus, neq; solū iuris cōsultissimus, sed alijs quoq; varijs disciplinis instructus: qui cūprimis inter V. viros Rotæ à Senatu Bononiense lectus, tū in iure dicundo, tum in Potestatis munere magnā perpetuò cōmendationē meruit. De Sebastiano Corrado hac ipsa vrbe orto qd tandem dixerim satis? morū decus & ornamentū vnicum latinæ græcæq; litteraturæ est. Scholam publico stipendio nunc apud nos habet Bononię, mirabili studiosorū cōcursu frequentē: quanq annis quoq; superioribus publico in patria salario docuerit. Scriptorū eius monumenta, nominatim in Ciceronis ad Atticū epistolas cōmentaria doctrinā hominis insignē abundè testantur. Alios pterea viros illustres permultos Regiū tulit, nobis nō intimè cognitos: quos ea propter alijs celebrandos damus. Ad regionis enarrandæ institutum vt reuertamur, supra viā Aemiliam ad amnis Seciæ dextrā est Lora, Baisiumq;, & sub Apēnino Castellum Nouū, interq; colles tribus à Secia P.M. Castellaranū, item vltrà Carponetū, Balistæ monti quò de paulo antè diximus propinquū, & pterea Toanum. Rursus tum ad viā Aemiliā versus ab Herberia tribus P.M. per planitiē incedēdo à Secia nō procul Saluaterra: post in Apennino tribus supra Castellaranum millibus Castellum D. Valentini, iuxtaq; Seciam ad primos Apennini colles Dinantianū, & vlteriùs Casale Magnum. Secundū collem dein procedenti Turricella occurrit & ad radices eiusdem montis Scandianū per lautum oppidū à Matthæo Maria Boiardo ciue nobili Regiense, loci Dño illustratum, homine musis perq familiari: cuius ingeniū & eruditionē summam opera in publicū edita satis apertè testantur. Ornat hunc quoq; locum nunc Iulius Ioannis F. Matthæi Marię cognatus cū summo ingenio ac doctrina, tū magnificentia liberalitateq;: cuius exemplū illustre nuper edidit Paulo III. Pontif. Max. totoq; eius Comitatu hospitio splēdidè excepto. Sequitur altiùs in montibus Caranum, Cianumq;. Fama regionē tenet hoc situ Nuceriam extitisse, cuius mentionē facit Volaterranus a: solent enim hìc numismata reperiri multa cum alijs antiquitatis reliquijs, q vetus aliquot oppidū hoc fuisse loco produt: argumentoq; ad id pterea est aquula quam nunc accolæ Riuum Luxeriæ vocant. De cætero Leuicianū, Sarzanum, & Castellum Nouū sunt. Rursus ab Aemilia via sursum læua fluminis Lenciæ Paludes inueniuntur, & ppe amnē ipsum, Borzanū, Ad D. Pauli, Albinea, Mozadella, altiusq; Gessum à Scandiano mille pass. Iuxtà sunt Arundinaria, Rhassena, propiusq; ad amnē Canossa, munitissimo situ castellū, vbi Mathildis Comes Gregoriū VII. Pōtif. Rom. abdidit insidijs & vi Henrici IIII. Imper. Ecclesiæ Romanæ hostis petitū: q dein criminis pœnitēs huc capite pedibusq; denudatis summa hyeme per niues & glaciem impetrandæ veniæ causa ad Pōtificem grassatus, ab eo perhumaniter admissus & in gratiā acceptus est, vti Blondus

a lib. 6. c. v.

d.lib.13. hist. b.in uita Greg. 7.

Blondus *a* Platinaq; *b* memoriæ ꝓdiderunt. Circumiecto hoc agro quatuor Apenini in collibus totidem oppidula cernuntur à Mathilde Comite fundata, quẽadmodum ex lapidis cuiusdã inscriptione intelligitur. Primũ est Bibianellum, in cuius porta elogium huiusmodi legitur: Castrum Bibianelli Comitissæ Mathildis opus. Memoriam huius loci Corius in histórijs refert, cum Henricum V. Imper. post sumptam à Pontifice Max. coronam ad Mathildem Comitem diuertisse, triduoq; permagnificè hospitio habitum scribit anno post C.N. MCXIII. Alterum oppidum Castellum Vitreum est, vnde Mutinensem familiã quæ ab Castello Vitreo cognominatur ortam aliqui censent: tertium Mons Ianus, postremum Mõs Lucius appellatur. Imperium eorum illustris gens Comitũ Canossæ tenet, ex qua permulti clari viri prodiere, cũ armorũ gloria, tum litterarum etiã & sapientię celebres, qui nõ solum ipsum eorum principatũ, sed alienas quoq; respublicas summa famæ cõmendatione rexerunt. Id ex plurium ciuitatum annalibus cognoscere est, nominatimq; Bononiensium, in qbus Guidonẽ Canossanum anno à C.N. MCLXV. primum Bononiæ Prætorem creatum legimus. In Apennino dein altiùs fons amnis Lenciæ Boiorũ limitis, qui ab Rubicone ad hunc fluuium vsq;, vel ad Tannetum illi propinquum vti suprà demonstratum est pertingunt· quapropter & Boios deinceps non commemorabimus. In Padi læua ripa post Lenciæ ostium Parmæ fluminis caput quo in Padum intrat sequitur. Ex Apennino hoc supra Beluederium oriens, inde interrupta via Æmilia, Parmaq; vrbe ab suburbijs diuisa, huc in Padum defluit. Miror à nemine veterum esse nominatum, cum tñ & antiquum, & memoratu inprimis dignum sit. Attamen nec Lenciæ Seciæq; memoriã vllus retulit ꝑter Plinium, qui Anitiam vnum, Gabellum alterum vocat vti prædiximus. Transito Parmę ostio Tari succedit amnis, etiam à Plinio *c* tãtum ex antiquis & hoc qdem nomine cõmemoratum. Oritur Apennino iuxta Zaze, ac interuallo P.M.V. ab vrbe Parma fluens, hîc in Padum se exonerat. Padi ripa dicta, nũc ager interior tribus his amnibus Lencia, Parma, Taro conclusus restat. Infra viam Æmiliam nihil est memoria dignum præter Colurnum haud inhonestum oppidum in dextra Parmę fluminis à Pado sursum versus situm. Nomen à torrente Lurno qui hîc in Parmam exit, traxisse nõnulli arbitrantur, dictumq; tanquam Caput Lurni. Ditionis est illustris familiæ Sanseuerinorum· ex qua nunc Ioannes Franciscus eo potitur. Nobilitatum Ioannis Columini fama Venetarum pedestrium cohortium præfecti bello Ludouici XII. Franciæ regis, aut potius sociali procerum Christiani orbis contra Venetos coniuratorum. Hoc tempore Fœlix ex prædicatorum sodalitate adolescẽs perpoliti ingenij Colurninus, summæ eruditionis spem ostendit, si fata vitã largientur. Ad Aemiliam deinde viam olim ab vrbe Parma haud ꝓcul amphitheatrum extitit spectaculorum ludorumq; gratia cõstitutum vt Agathius *d* refert: in ipsa verò via peruetusta ciuitas Parma iacet, ita Catoni, Sempronio in Italiæ planę diuisiõe, Liuio, Ciceroni ad Cassium epistola, Straboni *e*, Plinio in octaua regione, Agathio *f*, Antonino, Ptolemæo, cæterisq; veteribus dicta. Coloniam Romanorum effectam vnà cum Mutina Liuius *g* in hæc verba tradit. Eodem anno Mutina & Parma coloniæ Romanorum ciuium sunt deductæ: bina millia hominum in agrum qui próximè Boiorum, antè Thuscorum fuerat deducta: octona iugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt Triumuiri M. Aemilius Lepidus, T. Ebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. A quo primùm ædificata fuerit, variè tradiderunt scriptores.

c. lib.3. cap. 15.

d. lib.1. bell. Goth.

e. lib.5.

f. lib. 1. bell. Goth.

g. lib.39.

Sicardus Cremonensis à Chryso Troiano Pallantis comite Iudicum Israelis tempore conditam, & ab ipsius auctoris nomine Chrysopolim dictam scribit, id est, ciuitatem auream. Hieronymus Albertutius ex sodalitate prędicatorum, in libro de vrbibus Italiæ Chrysum illum Placentinum fuisse vult, & militem Gallorum qui primùm in Italiā per Alpes irrupere: dictamq; ab illo priùs vrbē hanc Chrysopolim, at postea Iuliam à Iulio Cæsare Dictatore: confirmare aūt ista tali argumento nititur ꝙ lapidem pro fano Burgi D. Donini Aemilia in via viderit cū hac peruetusta inscriptione. Iulia ciuitas Chrysopolis distat à corpore Beati Donini per XV. milliaria. Ioannes Annius Viterbinus ex eadē prædicatorū familia, in cōmentationibus ad Sempronij planæ Italiæ diuisionē aliter, Parmam inquit existimo conditā à Bianore sicut & Mantuam, quia vocabulū Hetruscū & syncopatum est Parma, quasi Paraman: sicut em̄ Mantuā à nomine matris in Transpadana regione metropolim statuit: ita in Bianora metropolim Paraman cōstituit, dictam à principatu coloniarū: para enim à par, quod hastā vel principatū, & man, quod municipiū Aramæa lingua significat, deductū. Sic Annius. Nō desunt qui ob formam scuto veterū similē quod parma vocabatur: præterea qui ab amne intercurrente Parma, denominatā prodiderint. Ego Thuscos eius auctores in tanta scriptorū varietate & cōstantia censerem: cū hic Chrysum Troianū, ille Placentinū dicat, vrbēq; priùs Chrysopolim, postea Iuliam appellatam: quorū nominū memoriam equidē à nemine adhuc ex antiquis vsurpatā comperi, Parmæ ab om̄ibus celebrato, quēadmodum è Liuio cōstat, coloniam cum Mutina deductā referēte, quod in annū tertiū Olympiadis CXLIX. recidit, ab V.C. DLXXI. nempe in M. Claudij Marcelli alterū, & Q. Fabij Labeonis Consulatū. Iuliam quoq; dictā fuisse vnq̄ eo minus verisimile mihi videtur, ꝙ à Catone, Sempronio, Strabone, & Liuio Iulij Cæsaris æqualibus, item Plinio, qui sub Tito scripsit, & Ptolemæo Antoninoq;, quorū vnus sub Marco Antonino, alter sub Constantino Magno fuit, eodem perpetuò nomine Parma nuncupetur, nec vllo planè alio: quod illos si extitisset, profectò nō debuisse præterire arbitramur: vti de cæteris vrbibus aperta dedere documēta, nominatimq; de Bononia, quā Liui⁹ Pliniusq; disertè priùs Felsinam dictā memoriæ prodiderūt. Parmam itaq; nos primùm à Thuscis, que gens vti aliàs nec semel à Liuio, Plinio, Polybioq; scribi diximus, hāc regionē diu possedit, cōditam, & à principatu coloniarū sicuti censet Annius, denominatam arbitramur. Quod aūt Albertutius de vetusta lapidis inscriptione adfert, eam nos pro ficta recētiq; iudicamus: qua etsi quis pertinaciter auctoritatē illi astruere velit, planū quoq; nō fit, magis Parmam Iulię nomē vel Chrysopolis habuisse, q̄ aliā aliquam vrbē propinquā. Hæc tn̄ eruditus lector ingenio dijudicabit suo. Situ est Parma in Aemilia via plano, quinis ab Apēnino P.M. suburbijs quę ad occasum cōuersa sunt, ab ipsa ciuitate flumine Parma diuisis, cuius transitus ponte lateritio iungitur. Aedificijs splendida cūprimis est: incolæ venusti, nobiles, animosi, ingenioq; nō solum ad reipub. moderationē, sed etiā ad litteras & rem militarē aptissimo. Rebus ad vsum mortaliū inprimis abundat. Agrum habet optimū amœnissimumq; ac fœcundū, tritici, fabæ, cæterarumq; frugum, itemq; nobiliū fructuum & vini om̄igeni, dulcis, acuti, albi, vermiculi, fertilem. Nec caret medicatis aquis ad multa salubribus: vndiq; campi circa longè lateq; sternuntur pascuis lætissimis fœlices, summa opportunitate pecuariæ rei: vnde in tantū mirabili abundātia lac, caseo figurando percipitur, vt copia fidē excedat ni videris: obtinetq; summū

tota

tota Italia commendationis gradum caseus Parmensis cum Placentino ac Laudense. Præterea quoq; greges ouilli amplissimi hîc aluntur, nobilitate vellerũ inprimis laudati· de quibus Martialis: Tondet & innumeros Gallica Parma greges: item censuram lanarum Italicarum faciens, sic: Velleribus primis Appulia, Parma secundis Nobilis, Altinum tertia laudat ouis. Ciuitas ipsa tam salubri cœlo est, vt Plinius inter exempla census quem suis temporibus Impp. Cæss. Vespasiani pater filiusq; Censores egerunt, Parmenses centum viginti natos annos tres,

a. lib. 3. Cant. 5. centum triginta binos edidisse memoriæ prodiderit. De Parma Facius *a* in hanc sententiam.

Transito Taro quà præcipuæ magnitudinis est,
Etiam inter eos fuimus
Qui ad Parmam magnis honoribus
Interdum tauro solennem agunt diem.

De reipublicæ eius forma nihil ex veteri memoria quicq̃ reperio: quamobrem arbitror vti cæteras Italiæ vrbes in auctoritate nominis Romani Parmenses stetisse, quamdiu maiestatem illius Imperatores Cæsares vel eorum Legati & item Exarchi tutati sunt: qua collapsa contritaq; libertatem exemplo reliquarũ ciuitatum capessiuere· & nunc Imperatoribus, nunc Pontificibus Romanis adhæserũt, in curru quem carrotium appellabãt, vexillo reipub. erecto pro temporũ ratiõe populis amicis auxilia bellica mittentes, vti in Bononiensiũ annalibus reperio, sæpe mutuam vt res cedebãt, inter illos & hos opem intercessisse testantibus. Semper aũt Bononiensibus ferè coniunctissima Parma fuit· & quoq; se cum opus esset, ad Romani Pontificis causam adiunxit, præsertim contra Fridericum secundũ· cuius ea propter obsidionẽ grauissimam toto ferè biennio tulit circa MCCXLVIII. à C.N. annũ. Decreuerat tum pertinacissimè Fridericus nisi capta deletaq; prorsus vrbe nõ abscedere: quamobrem etiã propinquo loco nouũ oppidum Victoriam cõdidit, longitudine cannarum (ea mensuræ species vlnis nouẽ par erat) DCCC. latitudine DC. cum octonis portis, latisq; & altis per ambitũ fossis, aqua etiã immissa quã à Parma auerterat. Intus habitationes, areas, fora, tabernas, om̃iaq; cætera quæ ad ciuitatis formã attinẽt extruxerat, cũ templo D. Victori vti vrbis patrono dicato. Nummûm

b. lib. 4. quoq; percussit Victoriati appellatione, quemadmodũ Pandulphus *b* Collenutius in historia regni Neapolitani prodidit. His aũt omnibus certæ victoriæ spe, ac omine potiundæ delendæq; Parmæ gestis vti diximus, contractis in vnum copijs Parmenses, Mediolanensesq; & Placentini, & Mutinenses, & Regienses, & Bononienses, & Ferrarienses, itemq; Pontificiæ cohortes duce Pontificis Legato Octauiano Cardinale, tanto impetu ardoreq; Friderici legiones inuasere, planè vt perrumperẽt, ipsiq; cũ parua equitũ manu elabendi facultatẽ vix relinquerẽt, impedimentis regiaq; supellectile vniuersa direpta, vt & corona imperiali cæterisq; ipsius Augusti ornamentis potirentur; quę pòst Henrico VII. Imper. Brixiam obsidenti Gilbertus Corregius Parmensiũ reipub. nomine dono obtulit, quẽadmo-

c. lib. 8. hist. d. in uita Innoc. 4. e. lib. 4. f. lib. 10.

dum à Blondo *c*, Platina *d*, Merula *e*, Sabellico, prætereaq; Bononiensiũ annalibus perscriptũ legitur. Post eã spectabilem de Friderico victoriã, Gilbertus Corregius Parmæ dominatũ occupauit· at retinere diu nõ potuit: etenim à Matthæo Vicecomite Mediolani regulo pulsus est cõsilio Ioãnis Quirici Sanuitalij & Orlandi Rubrij vt Merula scribit *f*: etsi quod idẽ auctor adijcit, ab Henrico Imperatore propter augustalẽ coronam vti paulo antè diximus illi restitutam, Vicarius

huius

huius vrbis Vaſtallæq; Dominus fuiſſet appellatus. Deinde verò Parmam Canis maior Scaliger Veronenſium Princeps ditionis effecit ſuæ, ac vſq; ad annum à C.N. MCCCXXIX. quo mortuus, tenuit: cui ſuccedente Maſtino cũ vrbs ſe poteſtati Eccleſiæ Romanæ dedidiſſet, ac in ea quinquennio fermè ſtetiſſet, Guido, Simon, Azo, Ioannesq; Corregij ſtudio ac ope Philippini Gonzagæ, itemq; Regienſiũ ſubnixi, armis ſumptis Pontificios præfectos cũ Rubrijs eiecerũt, rempublicãq; ipſi capeſsiuere. Poſt hæc Azo Guidone fratre pulſo vrbẽ Opizoni Ateſtino Ferrariæ regulo LXX. mill. aureorũ nũmûm vendidit, anno à C.N. MCCCXLIIII. vt Corius perhibet· verùm is tueri imperiũ poſſe deſperans, anno ſecũdo ius ſuũ Luchino Vicecomiti Mediolanenſiũ Principi LX. mill. aureorũ nũmûm ceſsit. Itaq; deinceps in Vicecomitũ ditione Parma cõſtitit vſq; ad Ioãnis Galeatij primi Mediolanenſiũ ducis exceſſum, anno à C.N. MCCCCV. tunc eñ Othoboni tertij Rubrijs eiectis tyrannide occupata: quẽ cum deinde Sfortia Attendolus Cotignolanus interemiſſet, in Nicolai ſecundi Ateſtini Ferrariæ Marchionis poteſtatẽ venit. Ab eo porrò non ſatis ad retinendũ dominatũ pſidij ſe habere putante, circa MCCCCXX. à C.N. annũ, Philippo Mariæ Vicecomiti Mediolanẽſiũ Duci eſſe cõceſſam Corius alijq; ſcriptores tradũt, quẽ tota reliqua vita Principem habuit: trãſlato aũt poſt eius mortẽ ad Franciſcũ Sfortiam Mediolani imperio, ſimul etiã in Sfortiarũ ditionẽ Mediolani Ducum cõmeauit, ineaq; ad annũ vſq; MCCCCXCIX. à C.N. hæſit, quo Ludouicus XII. Francorũ rex Ludouico Sfortia Duce Mediolanenſis principatus poſſeſsione deiecto, huius etiã vrbis imperiũ adeptus eſt. Sic Galli rerũ potiti vſq; ad MDXII. à C.N. annũ: tunc eñ opera Iulij ſecundi Pontificis ac Venetorũ armis Helueticis Italia pulſi, & Maximilianus Sfortia Ludouici filius in Mediolani principatũ reſtitutus: eaq; occaſione Iulius ſecundus Pontif. vrbẽ hanc cum Placentia ſibi attribuit· quæ dein ſub Eccleſiæ Romanæ poteſtate fuere vſq; ad MDXV. à C.N. annũ, & ad Franciſci primi Franciæ regis cum ingentibus copijs in Italiã aduentũ: etẽñ cum cæſis ab illo ad Malinianũ Heluetijs auxilio Bartholomæi Alueani Venetarũ legionũ Imperatoris, Maximilianus Sfortia caſtellũ Portæ Iouiæ Mediolanenſe vnaq; ſeipſum victori dedidiſſet, à quo & in Frãciã ablegatus eſt, Leo X. Pontif. Max. Parmã etiã & Placentiã eidem permiſit. Conſecutũ deinde fœdus Caroli V. Imper. & Leonis X. Pontif. anno à C.N. MDXXI. quo bellũ ſociale contra Gallos Proſpero Columnæ viro cũ prudentiſsimo, tum maximi rei militaris vſus mandatũ: à quo captis direptisq; Parmæ ſuburbijs omnino parũ abfuit, quin ipſa quoq; ciuitate potiretur, ſed noluit· quanq̃ Federicus Bozolinus inſignis ſtrenuusq; pfectus cum lectis cohortibus intra muros pſidij cauſa ageret. Equidẽ abſq; dubitatione tum ſi ita viſum fuiſſet, Proſper vrbẽ obtinere poterat· quanq̃ non mediocri ſuorũ ſtrage omnino ſtetiſſet euentus. Mediolano aũt pòſt ab eodẽ capto, pulſisq; Italia Gallis ſtatim Parma Placentiaq; ad imperiũ Pontificiũ reuerſæ ſunt: qua cõditione deinceps ad annũ vſq; MDXLV. à C.N. perſeuerarũt. Tum Dux earum inſtitutus à Pontifice Max. Petrus Aloyſius Farneſius, Pauli III. Pontif. filius: eoq; intra biennium à cõiuratis qbuſdam ex nobilitate crudeliter apud Placentiam trucidato, ad Octauij filij ditionẽ Parma deuenit. Vrbs hæc celebres homines & cũ litterarũ, tũ aliarũ virtutũ armorũq; gloria claros abundè tulit: in quo catalogo Caſsius poëta, item Macrobius qui in Somniũ Scipionis à Cicerone deſcriptũ elegantiſsimè cõmentatus eſt, ptereaq; Saturnalia ſcripſit· quanq̃ nõ deſint qui negent eũ Parmę

BBb genitum.

genitum. Iunguntur his Blasius Pelacanus excellens philosophus & astrologus, Albertus Galeottus Iureconsultus, qui multa litterarũ monumenta reliquit, nominatimq; Margaritam quæstionũ, Bernardus Parmensis, canonicus in D. Petri Bononiæ vbi & sepultus, qui Apparatum ad Decretales concinnauit, Gulielmus Aremundus iurisperitissimus, qui circa MCCCXXXVI. à C. N. annum floruit, vt Corius auctor est, Iacobus Arenanus qui in Codicẽ, multaq; alia doctè scripsit, Ioannes olim Generalis minister ordinis Minorum, cum alio item Ioanne ex sodalitate prædicatorum ambo summi theologi, vti editis scriptis probauere, Gregorius Anselmus optimus medicus & philosophus, Antonius Camaldulẽsis græcæ latinæq; litteraturæ summè gnarus, cuius rei in Constantiensi concilio documenta dedit amplissima, Franciscus Marius Grapaldus qui de partibus ædiũ Lexicon, itemq; Syluam collegit, Thadeus Vgolettus, Nicolaus Brucius qui Bononiam libro edito celebrauit, Franciscus Carpesanus qui peruenustè nostrorũ temporum historiã conscripsit. Nunc Thomæ prædicatorũ ordinis monachi Parmẽsis in concionando facundiam tota Italia miratur: aliaq; item ingenia summa hac vrbe orta nostrũ habet seculum, quæ alijs memoranda relinquemus, præter Bernardũ Bergontium Iuriscõsultissimũ, qui inter primos Rotæ Bononiẽsis V. viros, ac deinde Potestas fuit, ꝑcipuamq; semper & eruditionis & iustitiæ cõmendationem meruit, in præsentia verò Legati Bononiensis agit Auditorem. Nati etiã Parmæ multi Ecclesiarũ Præsules qui virtutũ suarum splendore patriã illustrarũt: inprimis Gerhardus Blancus Eccl. Rom. Cardinalis fuit circa MCCLXXX. à C. N. annũ vt Corius [a] tradit: itẽ nostra memoria Guidantonius Arcimboldus Mediolani Archiepiscopus, & ob summam virtutẽ Cardinalis creatus, Hieronymus Palauicinus Laudensis antistes, integerrimus & sanctus vir, qui collegiũ canonicorum cũ Præsulatu in æde Monticelli instituit, opimisq; reditibus dotauit locũ, vt sacrorũ perpetuus ibi ac diligens cultus exerceatur, ipso etiã fano pretiosa ĝeste multa locupletato. Bernardus quoq; Rubrius Taruisinus episcopus homo magni vsus & administrandi imperij gnarus ex Parma originẽ traxit. Eadẽ vrbs insignes etiã viros belli gloria permultos tulit, inter quos prisca memoria Cassius cẽturio, itẽ circa MCCCXXV. à C. N. annũ Orlãdus Rubrius, qui & patriæ dominatũ occupauit vt Corius [b] auctor est, & pòst in exiliũ actus belli ꝑfecturã à Venetis cõtra Mastinũ Scaligerũ habuit: vti etiã Petrus Rubriꝰ circa MCCCXXXVI. à C. N. annũ vir singulari fortitudine, magnoq; rei militaris vsu, quanq̃ annũ ætatis sextũ & XXX. haud excessit: quẽ ictu sagittæ apud Montẽ silicis interemptum Sabellicus [c] ꝓdidit. Filium etiã ille successorẽ in militari à Venetis ꝑfectura nulla parte inferiorẽ sibi habuit, vt tradit Corius. Nostra tẽpora Petrũ Mariam ex eadẽ nobili Rubriorũ familia virum prudentẽ & strenuũ videre, qui VII. & XX. agri Parmẽsis castella possedit, & filios Guidonẽ atq; Beltrandũ ꝓcreauit: è q̃bus Guido cum à Ioanne Galeatio Sfortia Mediolani Duce principatu fuisset eiectus, Venetarum legionũ ob summã virtutẽ Imperator creatus est, magnaq; gloria semper & strenuè munus illud gessit. Nec minori sapientia q̃ moderatiõe ac fortitudine animi à fortuna se multatũ tulit. Filios reliq̃t Bernardũ & Philippũ. Alij ꝑclari viri cõplures ex hac nobili gẽte ꝓdiere quos nunc ꝑtermittimus. Æquè Palauicinorũ domus Parmam nobilitauit, inprimis Vbertino inclyta, qui summo ingenio Cremonæ, Brixiæ, multorũq; ꝑterea locorũ imperiũ sibi peperit, vt Blondus, Platina, Merula, Sabellicus, & Corius memoriæ ꝓdiderũt. Multa quoq; Manfredinus eius filius

[a] parte. 2.
[b] parte 2.
[c] lib. 2. Dec. 2.

filius egregiè gefsit,itemq; Nicolaus Manfredini filius. Nicolao Orlandus fucceſsit,Orlando Palauicinus,qui liberos mares excellenti gloria illuſtres quinq; genuit,Antonium Mariam,Galeatium,Octauianum, Chriſtophorũ,& Hieronymum: è quibus primi duo præſtantiſsimi militiæ Duces,tantaq; apud Italiæ proceres exiſtimatione fuerũt,vt adeò bellum abſq; illorum opera cõficeretur null[illegible]. Nihil aũt quicquã non cum inſigni virtutis & honoris cõmendatione geſsêre. Filium ſuſcepit Antonius Maria Palauicinũ alterum: Galeottus ſine liberis deceſſit: Chriſtophorus item quoſdã habuit. Ex hac eadẽ nobili gente fuere Orlandus ſecundus Curiæ maioris Dñs, Orlandinus Arcis candidæ, & Mãfredus adoleſcẽs iuxtà fortis ac animoſus,Italicęq; libertatis ſummus propugnator,at infœliciſsimus obitu,propterea ꝙ à Gallis miſerè laceratus atq; diſcerptus eſt. Pręterea verò & multos illuſtres viros hæc gens dedit,quos alijs celebrandos relinquimus. Plurima quoq; Sanuitaliorũ & Corregiorum ꝑclaræ familiæ Parmenſes lumina tuliſſe accepimus,quorum tñ plenã notitiã minimè habemus,& memoriã ideo melioribus referendã auctoribus dam9. Dubitari iam mehercule nõ poteſt quin hæc antiquiſsima ſit ciuitas vti diximus,omnibusq; omniũ ſeculorũ ætatibus nobiliũ & egregiorũ ciuium flore,vti nũc quoq;, maximo fuerit. Hæc hactenus: locorum deinceps cõmemoratio peragenda eſt. Supra viã Aemiliam læua fluminis Lenciæ procedenti Guardaſanũ occurrit,&altiùs in Apennino iuxta fontẽ amnis Beluederium. Rurſus hinc ad Æmiliã verſus dextra in ripa torrentis oſtium apparet Bagantiæ,qui ex Apennino huc defluens,amnẽ Parmam adeo perſæpe auget, vt plurimũ in ſubiectis cãpis detrimenti cõſequatur. Altiùs inter hunc torrentẽ & Parmam fluuiũ Zizanũ eſt,& ad Parmæ principia Berzũ. Iterum dein ab Aemilia via ſurſum,in læua Tari amnis Carona iacet· vlteriùs Forũ Nouũ,cui torrentis Spurcanæ Tari incolæ ex Apennino iacti oſtiũ propinquũ eſt. Altiùs per dextram Bagantiæ ripam incedenti Caſecum offertur,& in Tari læua,editiore loco Petra Maliana: tum porrò Belfortium· ac in Apennino Caſale: demum iuxta Tari fontem vti diximus,caſtellum Zize. Sic itaque iam ad terminum Bianoræ Aureliæque regionum,quæ vnà cum agro Parmenſe finiuntur· itemque ad initia Doriæ,quæ vltra Tarum ſequitur prouecti ſumus.

DORIA.

TRactum hunc oẽm inter Parmam amnem & Ligurum Montanorum Alpes Doriam Sempronij temporibus appellatam ac item Aemiliam, ſuprà in Lõbardiæ exordio diximus· vbi etiam nominis origo & cauſa demõſtrata. Ioannes Annius in hac regione Æmilia coloniã Aſtam,Dertonam,& Placẽtiam eſſe ſcribit. Primũm aũt hîc vt inſtituto ordine pergamus, à Tari oſtio læua Padi in ripa caſtellum eſt Arx alba· dein Regaciola· tum ad Lardæ fluminis ex Apennino in Padum decurrentis oſtiũ,Poleſeum· moxq; Caput Vrſi,Nuræq; amnis ex Apennino item in Padũ confluens. Agrũ igitur hunc Taro & Nura fluminibus incluſum deinceps expediemus. Dextra ripa Tari ſurſum D. Secundi caſtrũ inuenitur à Rubrijs nõ pridem muro conſeptũ,cum arce munitiſsima. Sanſecũdanos,qui in Aegydiola cũ Sorania,Nuceto,alijsq; finitimis oppidis ſunt, anno poſt C. N. MCCLXVI. à Mediolanenſibus ad Parmenſes defeciſſe,Corius a memoriæ prodidit. Altiùs Grunium & Naſetũ apparent. Sequitur Leciæ torrentis in Tarũ ad Põtolum introitus· ſupraq; Borbũ,Copianũ,Mons Arſinus,& in montibus, Alpes, cũ oppido D.Mariæ. Per dextrã Conij amnis dein aduerſo itinere ad D.Andream a. parte. 2.

deuenitur: interq; Conium ipsum & Sestronium flumina Fontanellatum illustris familię Sanuitaliorũ. Iuxtà Arx Lanzona. De cætero Aemilia via transita modico interuallo Castellum Guelfum sequitur, ita dictũ vti quidã putant à Guelfis con ditoribus: tum octauo lapide sursum versus Sepioniũ Salsum, à fontibus aquę salsæ qui hîc sunt, ex qua salem etiã conficiunt, denominatũ. Ipsa in Aemilia via Burgum Sancti Donini pernobile castrũ, antè Palauicinorũ ditionis: ꝓpe quod olim splendidum D. Columbæ cœnobium extitit, à Friderico secundo post cladem ad Parmam acceptã vt Blondus [a] perhibet, excisum. Infrà dein ad Padum versus Turricula nõ inhonestum oppidũ est. Tum rursus supra viã Aemiliam Mons Lanzonis, & altiùs Varanum Melagrorũ, vltraq;, Viani, Apecium: hinc inter altos mõtes Landesium & Coparinũ, vbi in Conium amnẽ torrens Occa defluit: item altiùs Bardi. Quondam hi editissimi montes Bardoni Alpes vocabantur, in quibus Luitprandum Longobardorum regem Berceti monasterium fundauisse Paulus Diaconus [b] scribit. Superiore situ Teium & Tamucola sunt· iuxtaq; Conij fontẽ Casaletium· item Ruinum, sub quo Cariscium. Infra viam Æmiliam in planitie dextra ripa Sestroni Sorania Marchionatus titulo nobilis perlautũ oppidũ, quod nunc Ioannes Paulus Lupus Parmensis possidet, vir prudens & virtutibus ornatus, ingeniorũq; vti alter Mecænas· cum quo Marius Quernus Maluetius Banioninus homo apprimè doctus & rarus, queadmodum in Baniono dictũ est, vitam agit. Ad ipsam viam Aemiliam ꝓcedendo inter Sestronũ & Lõgenam torrentem Castellum Nouũ iacet, & sub via Gibellum oppidũ olim Principũ Palauicinorũ· qđ à Gibelinis denominatũ, & ad Castelli Guelfi, quo de ꝑdiximus æmulationẽ conditũ nos putamus: quanq̃ nõ desint, qui à loci amœnitate ac pulchritudine sic nuncupatũ censeãt tanq̃ situs bellus, vt ex Italicis vocibꝰ, Gio bello, vocabulũ sit conflatũ. Pugna hîc ingenti Mediolanenses cũ Cremonẽsibus decertauisse, quum Regienses ipsum locũ præsidio tenerẽt, anno post C.N. MCCXVIII. Corius [c] auctor est. Hinc tũ rursus ad Æmiliã incedenti altero lapide Buxetũ nobile oppidũ Palauicinorũ occurrit, quod anno à C.N. MDXX. Galli diripuerũt, Christophoro Palauicino Marchione ac Dño perbonæ existimationis viro capto· cui nefariè & vt ferebatur iniquè, ac potiùs insano quodã furore, q̃ alia vlla de causa Mediolani caput abstulere. Filios aliquot reliquit qui post excessum ab Italia Gallorum paternis bonis potiti sunt. Plurimũ nuꝑ anno à C.N. MDXLIII. mense Iunio locum hunc Pauli III. Põtif· Max. & Caroli V. Imper. Aug. colloquiũ tridui ferme, illustrauit· ꝑtereaq; Matthæus cognomento Buxetinus ortu nobilitauit suo, non minori ingenio ac vsu reipub. gerẽdę vir, q̃ doctrina peritiaq; iuris: qui cũ illi hortatu Maximiliani Imperatoris Aug. à Maximiliano Sfortia Duce ius gladij toto Mediolanensi imperio cõmissum fuisset, tãta prudentia, iustitia, sęueritateq; cõtra malos fuit, vt principatũ illum qui per iniuriã temporũ ceu sentina q̃dam latronũ & sicariorum effectus erat, breui penitus expurgaret, paceq; ac securitate summa stabiliret. Tã erat flagitiosis terribilis, vt ad solam eius nominis mentionẽ quanta possent celeritate fugam capesserent. Decętero est ad D. Columbanũ, vltraq; torrens Grataroluς, & in Aemilia via nobile oppidũ Firẽzola, Ptolemæo Fidẽtia dictum, itẽq; Antonino. Plinius etiã Fidentinos in octaua regione nominat. Sed & Liuius huius loci meminit, quum [d] à Sylla Carbonẽ Italia deturbatum cęsis illius ad Clusium, ad Fauentiã & ad Fidentiã copijs scripsit. Ditionis est Firenzola celebris viri Sfortię Palauicini, magni planè ingenij & fortitudinis ad rem militarem homi-

a. lib. 27. hist.
b. lib. 6. hist.
c. parte. 2.
d. lib. 88.

hominis,qui nunc equitatus. Pauli III. Pontif. Max. præfecturam gerit. Sequitur haud procul Apẽnino Visolengũ.Dein Æmilia via procedenti Larda fluuius quẽ paulo antè memorauimus occurrit,ipsam viã secans,ponte hîc annexã. Læua tum viæ primis in collibus Apennini castellum iacet Arquatum,finitima regione tota propter suauitatẽ vini nominatissimũ,quod annis superioribus Constantia Pauli III. Pontif. filia singularis prudentiæ ac humanitatis fœmina,Bosij Sfortiæ Sanflorij olim coniux possedit. Mille hinc pass. Lucanianũ pulcher vicus abest. Dein sub Aemilia via castrum iacet Curia Maior,Palauicinorũ,vltraq; Gutta torrens, ita dictus supra viam· at infra Clauena. Tribus exiguis quos defert riuis augetur. Spatio dehinc P.M.X. modicũ inuenitur oppidũ Pontinurũ, sic appellatum qm̃ ab occasu Nura flumine cui pons impositus, alluitur. Per ripam dein eius amnis secundã ad Monticelliũ haud inhonestũ oppidũ Palauicinorũ deuenitur. Rursus per aduersam sursum Aemilia via transita prope radices Apẽnini Roncouerium, Roueniũ,& ad fontẽ amnis inter montes Nucetũ,Torciaria,Felinumq; reperiũtur. Deinde secundum Padũ ab ostio Nuræ peruetusta nobilisq; ciuitas Placentia sequitur,vniuersæ antiquitati sic dicta,nẽpe Straboni *a*, Plinio in octaua regione, Appiano *b* Alexandrino,Cornelio *c* Tacito,Liuio multis in locis, Antonino in Itinerario, Plutarcho *d*, Ptolemæoq;. Varias admodũ ac diuersas scriptorũ sentẽtias de eius primordio reperimus· quarũ aliquas ita referemus vt lectori dijudicandæ ꝓponãtur. Obiter aũt hîc admonemus legentes,cõmemorandis circa principia vrbiũ opinionibus,frequenter etiã talia nos referre, q̃ fabulas meraq; mendacia credimus,quò nimirũ lecta cõpertaq; nobis tãtùm doceamus,neq; vel de inscitia, vel incuria, vel malignitate criminemur· postq̃ tãta plerumq; cupiditate mortales antiquarũ originũ opinionẽ captare solẽt,vt cõfictis etiã narrationibus summã fidẽ cum delectatione adhibeãt,& scriptores qui istiusmodi ꝑtermittunt, vti imperitos aut negligentes,aut inuidos taxent. Itaq; iam mihi cãdidæ eruditęq; mẽtes veniã hîc dabũt cũ fabulosa recenseo: quanq̃ & abundè possit intelligi,qua talia sint apud me fide,quũ eruditorũ & prudentiũ iudiciũ appello. Sed hęc hactenus. Iam primùm Bentius Alexandrinus vrbẽ hanc à Placẽtulo Troiano conditã perhibet,quo tẽpore gentis Israëliticæ Deborah Iudex fuit. Hieronym9 Albertutius Bononiensis in libro de ciuitatibus Italiæ Peucentiũ Belouesi ducis Gallorũ qui primi omniũ in Italiam perrupere equitẽ,Placentiæ auctorẽ scribit, vrbemq; primùm ab illo Peucentiã denominatã,quod etiã peruetusta vt videtur Mediolani Laudæq; Chronica q̃ nobis ad manus peruenere cõprobant· etsi Peucinũ hunc equitẽ vocent,perperã fortassis,vt Peucentius legi debeat queadmodum scribit Albertutius. Idẽ vnà cum annalibus illis addit Augustam pòst ab Cæsare Augusto nuncupatã,argumentoq; esse fontẽ vrbis,qui adhuc cũ Augusti nomine superfit. Alij Placentiã ab initio statim dictã scripsere q̃dem,sed auctorẽ non ꝓdunt nominis. Bentius tñ etiã subijcit à Placentulo cõditore primũ denominatã Placentiam, at pòst à Peucentio instauratore Peucentiã. Nec defuere qui à placendo,ꝙ amœnissimo in loco sita sit,appellatã Placentiã crediderint. Alij aliter,quorũ narrationes momenti nullius atq; adeo ridiculas ne tædio simus,alijs cõmemorandas damus. Eorũ verò q̃ retulimus q̃dam nobis exiguũ omnino veritatis colorẽ habere videntur: cedo eñ quì potest credi vrbẽ hãc nobilissimã Augustæ nomẽ tenuisse, dein aũt Placentiæ,si ex Liuij monumentis intelligimus Placentiã nominatã initio secundi belli Punici,quo cũ Annibale ad Trebiam Pub. Cornelius Scipio depugna-

a. lib. 5.
b. lib. 1. 2.
c. lib. 15. 17. 18. & alibi
d. in uita Scipion. & Annib.

pugnauit, ante Augusti Cæsaris tēpora CC. ferè annis· quod certa ratione planū ex Liuio faciemus. Pub. Cornelius Scipio Consul fuit anno quarto Olympiadis CXL. ab V.C. DXXXVI. at C. Cæsar Octauianus Augustus tertio Olympiadis CLXXXIIII. ab V. C. DCCXI. imperare cœpit: vnde manifestò cōsequitur vrbem hanc priùs dici Augustam, deinde Placentiam nullo modo potuisse. Sed & Placentiæ nomen apud oēs classicos auctores vnum perpetuò reperias. De fonte Augusto firmum sanè argumentum planè sumi nequit· an enim ab aquarū nobilitate, vel alia quauis de causa quæ nos lateat, ita dici haud potuit? Vtcunq; tñ hoc se habeat, Placentiæ nomen omnes vti diximus scriptores classici vsurpāt, interq; cæteros Liuius permultis locis, nominatim in malæ pugnæ Romanorū cū Annibale ad Trebiā factæ narratione [a]: & pòst cùm capto hoc de Gallis agro colonias ciuium Romanorū deductas Placentiam & Cremonā scribit: item vbi [b] Placentinos inter eas IIXX. colonias, quæ populo Rom. Punicis armis vexato subsidia belli cōtulere, numerat: nec multo pòst ait Asdrubalem quod celeritate aduentus in Italiam profectum erat, id mora ad Placentiā dum frustra obsidet magis q̃ oppugnat corrupisse. Præterea & alibi [c] Placētinis & Cremonensibus in Senatu cōquerentibus de iniurijs Gallorum finitima tenentium, qui agros eorū infestabāt, negotium hoc Manlio Prætori datū scribit, iussosq; ciues Placentinos & Cremonenses ad suas quosq. colonias reuerti. Super hæc etiā [d] alio loco narrat Insubres, Cenomanos, & Boios excitis Salyis Iluatibusq; & cæteris Ligustinis populis Hamilcare Pœno duce, qui in ijs locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiā inuasisse· ac direpta vrbe & per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasq; relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam perrexisse. Sæpissimè insuper Liuius vrbem hanc nominauit, vt breuiter referri planè haud posset. Eadem & Asconius [e] Pædianus memorat, coloniam deductam scribens ordine quinquagesimam tertiam· deduxisse Tresuiros P. Masonem Asinam, Cn. Pompeium Strabonem, P. Cornelium Scipionem: sena millia hominum nouos colonos deductos· in ijsq; deducendi equites causam fuisse vt opponerentur Gallis, qui eam partē Italiæ tenebant. Tacitus etiam Placentię mētionem non semel facit· nominatim cum [f] sub Nerone in agro Placentino viam propter, natum vitulum scribit, cui caput in crure esset: item quum [g] à Spurina Othonis legato Placentiam acriter defensam aduersus Cæcinam Vitellianarum legionū ducē· eoq; certamine pulcherrimū amphitheatri opus extra muros sitū cōflagrasse narrat. A Silio [h] quoq; memoratur in bello Punico secūdo ita: Quassata Placentia bello. Insuper Trebellius Pollio de Aureliano Imperatore scribit, eū omnibus copijs apud Placentiā cum Marcomannis p̄lio inito tā insigni clade cæsum, vt illa pugna propemodū vniuersi imperij Romani vires deleretur. Plinius etiā inter exempla census quē suis tēporibus Impp. Cæsares Vespasiani pater & filius egerūt, hominē Placentię delatū qui annos esset natus CXXXI. tradit. Procopius [i] sua memoria Placentiā omniū Æmiliæ ciuitatū lōgè splendidissimā scribit fuisse iuxta Padū, nomini Romano addictā· copijsq; Gothicis à Totila missis grauiter obsessam nō potuisse ad deditionē cōpelli, quandiu facultas vlla rei annonariæ suppetebat· adeo etiā vt humanis carnibus in summa fame oppidani vescerentur. Alij p̄terea multi scriptores clari Placentię mentionē fecere quos breuitatis causa p̄termittimus. Vrbs est etiā hoc tempore admodum magnifica nobilitate ciuiū· inter quos claræ Landorū, Scotorū, Anguisciolorū & Fontanorum familiæ,

a. lib. 21.
b. lib. 27.
c. lib. 28.
d. lib. 31.
e. in orat. contra L. Pison.
f. lib. 15.
g. lib. 18.
h. lib. 8.
i. lib. 3. bell. Goth.

miliæ, quæ propter aurã popularem in magna ſæpe diſcrimina patriam adduxêre. Iacet periucũdo loco iuxta Padum, ab Auſtro cãpis amœniſsimis cincta, fructiferisq; collibus. Agrum habet omniũ rerum ad vſum mortalium fertilem: ex cãpis enim frumenti mirabilis abundantia percipitur, ex collibus generoſiſsimũ vinũ, fructusq; nobiles, & oleum: plana verò non tam aruis & arationibus, q̃ pratis & paſcuis ſunt beata, viciniſq; ex fluminibus opere factis riuis paſsim irrigua, ſic vt opportunitatem ampliſsimæ rei pecuariæ præſtent, cuius hîc ſummum ſtudium vberrimos etiam quæſtus reddit admirabili abundantia caſei, qui tanta copia tãtæq; bonitatis hinc exportatur, vt omnibus Europæ partibus in maxima admiratione ac pretio ſit: quamobrem & qui ſummum commendationis gradum caſeo quærunt, Placẽtinum vel illi ſimilem ſolent appellare. Ob præcipuam verò lactis affluentiã, quæ à magnitudine paſtionis huius agri proficiſcitur, tam magnis plerunq; formis caſeus hîc figuratur, vt latitudine duos pedes & ſemiſſem, craſsitudine tres amplius vncias cõtineant, pondoq; communia CC. Equidẽ non poteſt abſq; magna admiratione cogitari, vt queat tanta concreti lactis copia ſimul in mulctra tractari, ac ea ſumma bonitate perfici. Maioribus tñ formis apud Laudẽſes fit, quanq̃ res fidẽ excedere videatur, vti in tempore dicemus. Habet etiam ager Placentinus aquæ ſalſæ fontes, ex quorum liquore ſal candidiſsimus ignis opera cõficitur: habet & ferri fodinas, ijs nimirum in locis qui Ferrariæ dicuntur vulgo: deniq; ſaltibus quoq; venatui ferarũ aptiſsimis haud quaq̃ caret. In Romani nominis fide quandiu maieſtas illius cõſtitit, itemq; dignitatẽ ſuã Exarchi Rauennates tutati ſunt, Placẽtia ſemp̃ hæſit: poſtea verò cõmuni reliquarũ Italiæ ciuitatũ fortuna Gothicũ atq; Longobardicũ accepit iugũ. At debellatis à Carolo Magno Longobardis, captoq; illorũ rege Deſiderio, primùm ad Italiæ regum quos Carolus inſtituerat, pòſt in aliorũ qui ex cõmutatione varietateq; temporũ in Italia tyrannidẽ exercuere, poteſtatẽ deuenit, donec iterũ Imperatores Cęſares auctoritatẽ dignitatemq; ſuã poſteriori ætate vindicarũt & tueri potuere: qua dein affecta rurſus atq; deminuta, reliquarũ Italiæ vrbiũ exemplo ſub Imperij nomine libertatẽ capeſsiuit. Sed & in hoc ſtatu perſæpe ſuorũ ciuiũ tyrannidẽ experta eſt, ſicut Merula Coriusq; p̃diderunt: & item externorũ dñatu eſt oppreſſa. Primùm aũt qui Placentiã externus ſubegerit, Vbertinũ Palauicinũ reperimus anno à C. N. MCCLIX. vt Blondus [a] Coriusq; tradũt: qui Capitanei titulo cũ huius vrbis, tũ Cremonæ imperiũ tenuit. At eo dein ope ſtudioq; Philippi Fontani Ferrariẽſis, Archiepiſcopi Rauennatis, & Eccleſiæ Romanæ Legati, cuius fortuna ſecũdisq; rebus Placentini capiebantur, cuiq; Patauini, Brixiẽſes, & Ticinẽſes fœdere iuncti erãt, eiecto, libertatẽ recuperauit: in qua & perſtitit, donec Alberti Scoti potẽtia tantũ incrementi ſumpſiſſet, vt is ſolus nutu rẽpub. gerere ſuo tanq̃ iuſtus princeps videretur, ad annũ nẽpe poſt C. N. MCCCXVII. vſq;, ſicuti Merula [b] cũ Corio ſcripſit: qui cum non ſatis ad tuendum dñatũ præſidij ſibi adeſſe animaduerteret, Guidonem Turrianũ Mediolani tyrannum tanq̃ dñm vrbis effecit, quò illius gratia coniunctioneq; potiretur. Sed hac ratione poſtq̃ menſes XV. tenuiſſet imperium, ab Vbertino Lãdo partiũ aduerſarũ duce pulſus eſt: illũ tñ ipſe viciſsim mox eiecit, priſtinumq; rapuit dominatũ. Dein Placentiæ principẽ Henricus IIII. Imper. Galeatiũ Matthæi Vicecomitis filium cõſtituiſſe Merula [c] ſcribit: quanquam idem auctor etiam alibi [d] perpetuam Galeatio Procurationem cum huius vrbis, tum Cremonæ Cremæq; ab Ludouico Bauaro datam prodat.

a. lib. 18. hiſt.
b. lib. 8. hiſt.
c. lib. 8. hiſt.
d. lib. 9.

Præterea circa MCCCXXXV. à C.N. annũ Placentiæ dñatũ occupauisse Franciscũ Scotum Landis eiectis, apud Corium legimus· eundẽq; sequenti anno cum multis alijs ciuibus vrbẽ Actio Vicecomiti vendidisse: quæ deinceps in Vicecomitũ Mediolani Principũ ditione mansit vti traditũ memoriæ reperimus, vsq; ad initium imperij Ducis Philippi· tunc enim eius tyrannidem Philippus Arcellus Placentinus propter odium aduersus Philippum Ducem susceptum inuasit. Hũc tamen non diu pòst Franciscus Carmaniola Philippi Ducis copiarum pręfectus pepulit, vrbẽq; pristino domino restituit anno à C.N. MCCCCXVIII. vti à Corio ꝓscriptũ est. Post Philippi Ducis excessum anno à C.N. MCCCCXLVII. cũ Mediolanenses suum sibi ius arripuissent, Placentini ab illis ad Venetos defecere: quãobrem Mediolanenses tum Francisco Sfortiæ bellũ aduersus illos mandauerunt· à quo vi expugnata vrbs ac direpta· quanq̃ à Thadeo Atestino duce strenuo cum equitibus bis mille, totidẽq; peditibus quos Veneti p̃sidiorum causa miserãt, itẽq; ab tota ciuiũ multitudine, q̃ cũ externo milite numerũ armatorũ in vniuersum ferè XX. milliũ explebat, defenderetur. Capti etiã eo certamine Thadeus cũ Gerhardo Dandalo patritio Veneto, belli legato, ac multis egregijs cohortiũ p̃fectis. Vrbs tã miserè vastata, tãtaq; calamitate afflicta est, quantã ne summa q̃dem Turcarũ immanitas importare potuisset: nec em̃ parcitũ vel imbelli om̃ino hominum generi pueris ac senibus, nõ mulieribus, nõ sacratissimis sancta religione tectis atq; delubris, vt Blondus, Sabellicus, Simoneta, Platina, Coriusq; tradiderũt. Erant in exercitu Sfortiæ celeberrimi duces Frãciscus Picininus, Guidatius Mãfredus, Ludouic⁹ Vermius, Carolus Gonzaga, multiq; alij nobiles p̃fecti: copiarũ numerus in vniuersum equitũ peditũq; ad XV. millia. Post hanc cladẽ in Sfortiarum imperio Placentia cõquieuit, nẽpe sub Francisco, Galeatio, Ioãne Galeatio, & Ludouico Ducibus vsq; ad Ludouicũ XII. Francorũ regem· qui anno à C. N. MCCCCXCIX. Ludouico Sfortia principatu Mediolani deturbato, hãc etiã vrbem voluntaria deditione ciuiũ in potestatẽ accepit, & tãdiu tenuit, donec opera Iulij II. Pontif. Venetorũ, ac Heluetiorũ bello pulsis ab Italia Gallis ad Ecclesiæ Rom. ditionẽ vnà cũ Parma peruenit anno post C. N. MDXII. Durauit hoc statu vsq; ad Frãcisci primi Francię regis Ludouici successoris aduentũ· cui postq̃ Heluetios ad Malignanũ deuicerat auxilio nimirũ Bartholomæi Alueani Venetarũ legionũ ducis, Mediolaniq; receperat imperiũ, à Leone X. Pontif. Iulij successore restituta cũ Parma est. Illi deinceps annis ferè nouẽ paruit, donec Prosper Columna socialis belli Leonis X. Pontif. & Caroli V. Imper. Dux Mediolanum expugnauit, Gallosq; ab Italia pepulit: tunc enim in Ecclesiæ Romanæ ius reuersa, sic ad annũ MDXLV. à C.N. ꝑdurauit, quo Paulus III. Pontif. Max. Petrũ Aloysium filium Ducem eius vnaq; Parmæ fecit. At eo altero anno pòst ciuium quorundam ex nobilibus coniuratione trucidato, in Caroli V. Imper. fidem potestatemq; concessit. Hac tempestate vehementer cum populo, tum opibus floret: cũq; priùs infirmis planè esset consepta mœnibus, nunc firmissimos habet· indiesq; cũ à principibus, tum ab ipsis ciuibus tam studiosè munitur, castello etiã incepto per insigni, quod opus simul quotidie ꝓfertur, vt inter tutissimas Italiæ ciuitates collocari rectè queat. Omniũ quoq; disciplinarũ habet gymnasiũ. Nobiles & claros homines qui celebri nomine patriã illustrauere multos tulit· veluti ex prisca memoria T. Tincam hominẽ facetissimũ, cuius in Bruto M. Tullius meminit, itẽ L. Pisonis patrẽ, & Murenã C. Iulij Cæsaris socerũ, qui præfectus armis fabricandis

tempore belli Marsici fuit, ex posteriori verò Gregorium X. Pōtif. Rom. qui cō-
cilium Lugduni in Gallia peregit, & in Hetruscis Aretij efflauit animā, vbi etiam
sepultus magnis miraculis claruit. Placentini quoque fuere Gulielmus excellens
medicus, qui de vniuersali medicina scripsit, itēq; de Chirurgia librum, Raphaël
Fulgosus Iureconf. qui in Codicē & Digestū vetus cōmentaria, multaq; Consilia
edidit, Patauij in magna D. Antonij æde situs, Americus olim summus antistes or
dinis pdicatorum egregius Theologus in D. Dnici Bononiæ sepultus, Georgius
Valla qui nostris tēporibus floruit, græcè latineq; vir doctissimus, vti opera tā ab
ipso cōscripta, q̃ de græco in latinum versa testantur, Vincentius Baraterius ex p-
dicatorum sodalitate, qui nos logicæ ac philosophiæ pceptis informauit, nec so-
lum latinis, verumetiā græcis litteris & Philosophia Theologiaq; pereruditꝰ fuit,
queadmodū eius opera posteritati edita demonstrāt, cui viro ob summā erga me
beneuolentiā, & in instruendo docendoq; humanitatē plurimum equidē debere
me agnosco, Ioannes Castronus latinæ literaturæ gnarus, græcæ peritissimus, qui
Lexicon græcum reformauit, Antonius Cornacianus latinis & vernaculis carmi
nibus excellens, Nicolaus Fontana, qui prosa carmineq; latino polluit, cum Tho
ma Radino ex familia pdicatorū nō malo theologo, sed meliore oratore & poëta,
q Calypsichiā & Abissum cōposuit, Romæq; decessit anno à C. N. MDXXVII.
cum eā Caroli V. Imper. exercitus vastaret. Alia pter hęc ingenia multa Placentię
orta sunt, nobis haud satis cognita, quorum ideo mentionē ptermittimus. Extra
Placentiā nō procul Annibalis tēporibus Vicumuias Emporium extitisse docet
Liuius in hæc verba de Annibale scribens a. Paucorū inde dierum quiete sumpta, *a.lib. 21.*
& vixdū satis percurato vulnere, ad Vicumuias ire pergit oppugnādas. Id empo-
rium à Romanis Gallico bello fuerat munitum: inde locū frequentauerāt acco-
læ mixti vndiq; ex finitimis populis, & tunc populationum terror eò plerosq; ex
agris cōpulerat. Defensum etiā eius loci psidium egregiè refert, & Annibalē de-
uictis posteà finitimis ad populationes se conuertisse. Paulum supra Placentiā ad
amnē Trebiā locus ille est, Cāpus mortuus, insigni Romana clade inclytus, qua
Semproniū Consulem Annibal cæcidit, vti Liuius b & Plutarchus c tradūt. A Pla *b.lib. 21.*
centia dein secundum læuā Padi ripā procedenti, Trebiæ Padiq; cōfluens occur- *c. in uita*
rit. Eum amnē illa Romanorum strages ab Annibale edita de qua cōmemoraui- *Annib. &*
mus, plurimùm illustrauit, Trebiāq; scriptores nomināt, inprimis Liuius, Strabo, *Scipion.*
Plinius d, itemq; Silius e de bello Punico secundo loquēs hoc modo: Et nostrum *d.lib. 3.*
Trebiā, & Trasumeni littora Thuscis: ac alibi f: Nulla essent Trebiæ & Trasume- *cap. 15.*
ni nomina nulli: dixeratq; priùs g: Planitiē metuēs, Trebiam collesq; premebat. *e.lib. 6.*
Initium fluminis iuxta montem Brunum in Apennino prope cœnobium sanda- *f.lib. 7.*
ligerulorū instituti D. Augustini tres aquulæ duplices creant, & D. ferè pass. pro- *g.lib. 4.*
lapsæ corriuant, vnde pòst amnis à Bobio in agrum Placentinum descendens, vti
quoq; Strabo scribit, vltra Placentiā Aemiliam viā secat, vbi ponte lateritio iun-
gitur, ac porrò sic in Padū se exonerat, queadmodum etiā tradit Plinius. Læua ei-
us ripa sursum Riualgare, Ponitia, Aruia, Ripaq; sunt, & altiùs Auanti torrentis
ostium, quo in Trebiā pręcipitat. Secundū eum dein Ressiuane & Apeplanū, por-
roq; inter montes Cela est. Per læuam autem Trebiæ viam pergenti, supra Auanti
ostium in montibus Crux: dein Borianum & mons Brunus circa fluminis prin-
cipia, iuxtaq; Sauinium, apparent. Via hìc qua ex Lombardia transitus in Liguriā
& ad Genuam est. Amnem hunc supra Placentiam Galliæ Togatæ limitem con-
stituimus,

stituimus, etsi illam Rubicone & Placentia Ptolemæus finiat· nos enim hîc antiquorum geographorum & chorographorũ itemq; topographorum peculiarem morem ac institutum obseruabimus, qui prouincias, regiones, & agros plerumq; fluminibus solent disterminare, sicut etiam facit Ptolemæus aliàs· quanq̃ Togatę Galliæ limitem nõ statuat Trebiam, quia fortasse cognitionem eius non habuit, ideoq; nec nominauit. Volaterrano [a] autem qui Galliam Togatam Rauenna & Clastidio quod in dextro Trebiæ latere est, ita concludit, vt partem in ea viæ Flaminiæ, partem Aemiliæ çomprehendat, Ptolemæum anteponemus.

a. lib. 4. c. v.

DORIA, LIGVRES CISAPENNINI, AEMILIA.

ENimuero quoniam Liuius tradidit Placentia finiri viam Aemiliam, quam vti inito Romanulæ diximus, ab Arimino ad Placentiam M. Aemilius Cõsul à quo denominata, muniuit, arbitrabitur fortasse quisquam Aemiliæ mentionem in reliqua Lombardiæ parte fieri haud oportere: nobis tamen perpenso Strabonis loco, vbi in hanc sententiam scribit: Scaurus per Pisas & Lunam vsque ad Sabbatios viam strauit Aemiliam, & hinc per Darthonem: alia verò Aemilia quę Flaminiam excipit: eodem enim in Consulatu M. Lepidus & C. Flaminius collegæ fuerunt· victores autem Ligurum strauere: ista inquam narratione inspecta, quod de hac regione superest, Aemiliam quoque vocare visum fuit· nimirum ab illa via, cuius etiam in hodiernum vsque diem passim vestigia reperiuntur, vti sigillatim ipsis in locis demonstrabimus· & Georgius [b] Merula quoque attestatur. Eandem Lombardiæ reliquam partem Ligures Cisapenninos vocabimus, exemplo veterrimorum auctorum præcipueq; Sempronij, cui nec Ptolemæus discrepare videtur cum in Liguria quæ sub Apennino est, Sabbata, Pollentiam, Astam coloniam, Albam Pompeiam & Libarnum ponit: nominabimus etiam Ligures Cisalpinos cum Plinio [c], qui agrum omnem ab Trebia ad Alpes Cispadanum Liguriæ attribuit· quod item multis in locis facere videtur Liuius, quum Ligures Cisalpinos à Romanis debellatos memorat· nominatim eo [d] loco vbi in hæc verba scribit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus: in his & Frisinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius: omnes Aemilius subegit, armaq; ademit & de montibus in campos multitudinẽ deduxit. Pacatis Liguribus in agrum Gallicum exercitum duxit, viamq; ab Placentia vt Flaminiæ committeret, Ariminum perduxit. His itaq; nominibus Lombardiæ reliquam partem appellabimus· in qua primùm intus dextra Trebiæ Ronconetum inuenitur, & in Apennini iugo ciuitas Bobium, vbi nobile D. Galli Abbatis monasterium à D. Columbano de Gothica stirpe nato Longobardorum ope conditum· à quibus ad plurimorum monachorum alimenta qui sacrorum cultui præessent, multis fundis locupletatum est vti Paulus Diaconus [e] memoriæ prodidit, addens insuper ciuitatem hanc factam post eius sacræ domus ædificationem, dictamque Bobium in Alpibus Cottijs situm, quod etiam Georgius [f] Merula cõfirmat. Sunt qui geminum esse Bobium scripserint, vnum in Alpibus Cottijs, alterum inter Placentiam & Genuam in Apennino: sed profectò maximè falluntur· nec enim aliud præter hoc Bobium est vsquam: erroris autem occasionem inde traxêre, quòd id aliqui auctores in Alpibus Cottijs, nonnulli in Apennino descripserunt· vtrique rectè, quippe quoniam in Apennini iugo situm est, quod Alpibus Cottijs adhæret, imo pars illorum est: nam vti in fine Lombardiæ transpadanæ de Alpibus Cottijs scripturi demonstrabimus, contra illorum omnino opinionem

b. lib. 6. hist. Vic.
c. lib. 3. cap. 5.
d. lib. 29.
e. lib. 4. hist. Long.
f. lib. 1. hist. Vic.

opinionem qui diuersum ex Ammiani Marcellini auctoritate, cum tamen eum potius aduersantem habeant, astruere conantur, ad hunc vsq; locum eæ pertinent. Imperium Bobij gens Malaspinarum diu quondam tenuit· postea verò Bobium vnà cum Vicoiriæ Philippus Vicecomes Mediolani Dux Petro Vermio Veronensi strenuo duci copiarum donauit: qui dein eo tota vita potitus, etiam liberos in principatu successores habuit, donec Ludouicus XII. Francorum rex pulso Ludouico Sfortia Mediolani Ducatū cepit, & Sfortiarū cum Vermijs amicitia coniunctioneq; intellecta, illis ditione horum locorum spoliatis, ea Galeatio Sanseuerino summo suo armigero dedit. Rediere tamen in veterem possessionem Vermij, Gallis pòst Heluetiorum armis ab Italia depulsis. In cœnobio Bobij anno à C. N. MCCCCXCIII. multa peruetusta sunt reperta volumina· inter quæ pars Itinerarij Rutilij Numantij Galli. Bobiū Vmbertus excellens Iureconsultus ortu illustrauit, qui Summam de ordine iudiciorum multasq; iuris quæstiones scripsit circa MCCXL. post C.N. annum, quo tempore floruit. Ex Vermia domo qui prodiere viros illustres in Verona vnde genti origo fuit commemorabimus. A Bobio sursum Auanti torrentis in Trebiam introitus: iuxtà est Organastum, & altiùs Ottunum cum Ioueno. Auanti in dextra vbi torrentis Algretiæ confluens honestum iacet oppidum D. Ioannis, quod anno à C.N. MCCCXXII. Placentinos legato Pontificio tradidisse Corius *a* scribit, & annis superioribus Clemēs VII. Pontif. Laurentio Saluiato cū raræ humanitatis viro, tum græcis latinisq; litteris erudito donauit, qui nuper anno à C.N. MDXL. interceptus est fatis. Ad Apēninum dehinc Taiuolum est, rursusq; in Padi ripa ostium Vtidoni torrentis, qui propter oppidum D. Ioannis Æmilia in via, cuius iam antè mētio facta, fluit. Vlteriùs Bosenascum, infraq; Albianum & Stella: mox ad Copis torrentis caput Briuollanū, dextraq; Copis peruetustum oppidum Clastidium sic Straboni, Liuio, Polybio, Plutarchoq; nominatum· quod vti cellam & horreum altero bello contra Romanos habuisse Pœnum, & hoc modo ab Annibale subactū memorat Liuius *b*. Scipio locum qui propter flumen Trebiam tutissimus statiuis est visus delectum communiuerat: nec procul inde Annibal cum consedisset, quantū victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem nusquam præparatis commeatibus maior indies excipiebat, ad Clastidium vicum quò magnum frumenti numerum congesserant Romani mittit. Ibi cum vim pararent, spes facta proditionis· nec sanè magno pretio, nūmis aureis CCCC. datis, P. Brundusino præfecto præsidij corrupto traditur Annibali Clastidium. Id horreū fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. Sic Liuius. Idem etiam alibi *c* docet Clastidium illo tempore ad Ligurum nomen pertinuisse cum sic ait: Q. Minutius in læua Italiæ ad inferum mare flexit iter, Genuamq; exercitu adducto ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium vtrumq; Ligurum, & duæ gentis eiusdē ciuitates Celelates Cerdiciatesq; sese dediderūt. Et iā omnia trans Padum præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum sub ditione erant. Paulo pòst addit Minutio postquam dilapsi essent Boij, populationibus Gallorum agros infestante, tecta vrente, vicos expugnante, per eosdem dies Clastidiū incensum. Altiùs inde Trunconaria, propeq; torrentis Vtidoni principiū, Turris in ripa Padi, rursus Staforæ torrentis ostiū, vbi Albianum· supraq; Pancaranū, Nazanū, & Vorcū. Dextra tū eius torrentis opulentū ac lautū oppidū Vogheria, quod Vicheriā Merula *d* vocat, antiquis, noīatim Antonino in Itinerario Vicus Iriæ dictus: nūc ab Aloysio Marci

a. parte 3. hist.
b. lib. 21.
c. lib. 32.
d. lib. 6. hist.

Antonij

Antonij Vermij filio maximi ingenij viro posſidetur. Suprà dein eſt Ripa, Seſsimaq;. Sequitur Curo torrens, à quo nomē habet oppidum Pontis Curonis Æmilia in via, quinis à Dertona millibus ſitum, ꝙ ibi pons cuius etiamnum veſtigia ſuperſunt, eius tranſitum coniungeret. Delabitur ex Apēnino vti etiam teſtatur Merula [a]. Sunt ad eum vltra citraq; caſtella quędam, inter cætera lautum opulentūq; Caſellæ, veteribus Caſsium appellatum· quod cum annis ſuperioribus cohortes Caroli V. Imper. Aug. muniuiſſent ſepſiſſentq; operibus, maximum contra Gallos, Venetos, & Franciſcum Sfortiam ſecundum Mediolani regulum fœdere aduerſus Carolum iunctos propugnaculum præſidiumq; fuit. Suprà dein ſunt Muleta, Caſtellatium, Taurica, & Ad D. Caſsianum: mox flumen ex Apennino prorumpens, Scriuia, quod ingenti cum fragore per montes præcipitat, eoſq; magna vi dirumpit. Hiriam Paulus [b] Diaconus vocauit, Maiorianum ad eum haud procul à Tertrionenſi ciuitate peremptum ſcribens. Iuxta caput eius Caſtellum Nouum eſt opulentum oppidum, à Gothis cum Dertonam tenerent, conditum, tam quò belli temporibus hoc vterentur propugnaculo, q̄ vt horreum rei frumentarię haberent, ſicuti ex Caſsiodoro tradidit Merula. Noſtra id memoria Vincentius Bandellus ſodalitatis p̄dicatorum magiſter ſumma doctrina, morumq; grauitate maximoperè decorauit· de cuius excellenti eruditione ex voluminibus quæ conſcripſit, iudicium facere eſt, quemadmodū nos in libris de viris illuſtribus ordinis p̄dicatorum cōmemoramus. Ornat eundē locū nunc latinis vernaculiſq; ſcriptis elegantiſsimis Matthæus Vincentij nepos, ex familia quoq; p̄dicatorum monachus. Iuxta Caſtellum Nouum Sale eſt, non inhoneſtum etiā oppidū, à Gothis illa ipſa de cauſa qua ſuperius, ædificatū. Ambo rerum copia maximè abundant· ſitaq; ſunt inter Æmiliam viam & Padum in agri Placentini confinio, quamobrem & Merulæ terminum hoc latere Ligurię faciunt· nam is agro Placentino Ligures Ciſapenninos claudit. Hinc in Apennini flectentis ſe iugi cubito Dertona ciuitas apparet, ita Plinio [c] qui coloniam nuncupat in Liguribus Ciſapenninis, item Antonino Ptolemæoq; dicta, ſed Straboni Darthona. De primis eius initijs ſcriptores variant: aliqui enim tradidere à Liguribus ortam· ſed Hieronymus Albertutius quoſdam velle à Gallis conditam, appellatamq; primùm ab illis Antiliam ſcribit. Merula [d] reliquias Antiliæ ſupra Serauallē qua de paulo inferiùs dicetur, inueniri, ideoq; ſe putare ait, quoniam Ptolemæus Iriam vrbem haud procul Dertona ponat, eo ipſo in loco extitiſſe Antiliam ſeu Antiriam, ab ἀντὶ græca præpoſitione, & voce iria denominatam· quippe quia vetus arx ſummo impoſita colli fluentes amnes in Apennini flexu tanquam cubito, ſpectet, vbi Dertonam eſſe diximus. Alij Tertonam appellatam prodiderunt tanquam tergonam, quòd in Apennini dorſo ſeu tergo ſita ſit· nonnulli priùs Antiliam, dein Terdonam à tribus donis quæ habebat vt refert Albertutius, quorum primum erat ſaxum in loco Paēna copioſè oleum emittens, alterum fons prope Garbanianum quotannis feſto natalis D. Ioannis Baptiſtæ largiſsimè fluens, tertium, quòd paulo antè quàm nobiles aliqui viri mortē erant oppetituri iuxta Petram Biſſariam panis ſectus ſanguinē ſtillauerat· quapropter & vrbis ſigillum hanc teneat inſcriptionē: Pro tribus donis ſimilis Terdona leonis. Ita nos de Dertonæ initijs ſcriptū reperimus. In colle q̄ vrbis arcē habet, ædes eſt peruetuſta D. Virginis Matris. Dertonā anno à C. N. MCLXXIII. iuſſu Friderici Ænobarbi Imperat. ad Ticinenſiū poſtulationē euerſam, Blondus, Merula [e], Corius, itemq; Laudenſiū annales perhibent· eodem

a. lib. 6. hiſt.

b. lib. 16. ad hiſtor. Eutrop.

c. lib. 3. cap. 5.

d. lib. 6. hiſt. Vic.

e. lib. 6. hiſt. Vic.

eodem verò anno à Mediolanensibus ad pedem collis in planitie refectam Merula scribit, quamobrem deserta tum vrbs in colle superior, quum subiectam Mediolanensis incolere colonia cœpisset. Hac porrò memoria non solum oppidum supremum, sed etiam infimum prope desolatum est, cum ob accerrimas contentiones ciuiles, tum propter bellorum & famis & pestilentiæ superiorum annorũ ingentes calamitates, quibus tota propemodum confecta periere. Imperium eius ex Vicecomitibus primum adeptum Matthæum tradit Merula: posteaq; in Vicecomitum fide constanter hæsit vsque ad Philippum ex ea gente postremum Mediolani regulum: ab eius autem morte in Sfortiarũ, deinde Franciæ regum quoties illi Mediolano potiti sunt, vltimò in Caroli V. Imp. Aug. potestatem deuenit. Agrum habet bonum & fœcundum, tritici, hordei, cæterarumq; frugum, optimi item vini & glasti ac aliarum rerum plurimarum ad mortalium vsum fertilem. Nobilitauit Dertonam D. Martianus eius Episcopus, qui post multas ærumnas in tetrum detrusus carcerem, tandem pro assertione fidei in Christum mortem oppetens, cum martyrij corona de hac mortali ad æternam vitam demigrauit. Corpus eius in æde cathedrali Diuæ Apolloniæ virginis & martyris veneratur, & ob summa merita Deo largiente magnis miraculis claret: quamobrem & frequenti fidelium concursu visitur. Priusquam hinc digrediamur, breuissimè quædam contra Ptolemæum dicenda putauimus: de quo plurimùm equidem vnà cum Merula [a] miramur, quòd Augustam Batienorum & Dertonam in Taurinis qui pars Salassorum, ponat: apparet enim meridiana luce clariùs id verum esse haud posse, quando Lombardiæ regiones vt nunc vocantur, Cispadanam & Transpadanam Padus dirimat: vnde manifestò intelligitur, Salassos ab Apennini initijs primoq; flexu vbi Augusta Batienorum & Dertona sunt, quàm longissimè abesse: vtpote cum vltra Padum vti in Lombardia Transpadana demonstrabimus, illæ autem vrbes citra sint. Sed & alius quemadmodum Merula notat, in Ptolemæo non minus insignis error deprehenditur circa Padi originem & principium ita scribente: Fluuij Padi caput, quod iuxta Larij paludem: idq; à paucis omnino fuit animaduersum: nominatim autem ab illo docto homine declaratum, qui Ptolemæum nostra vernacula lingua reddidit, seq; Abduam ibi pro Pado vt sanè oportet, accipere scripsit. Post Dertonã in montis iugo dextra Scriuiæ fluminis oppidum est Serauallis, ita dictum quòd angustas hîc montium vallisq; fauces in planitiem se pandentes tanquam sera claudat. Id Philippum Vicecomitem Mediolani Ducem Blasio Assareto ex Genua præstantissimo classium præfecto in laborum præmium dedisse auctor est Blõdus. Supra Serauallem Merula tradit Iriæ vrbis à Ptolemæo Antoninoq; memoratæ vestigia reperiri, quæ fortassis Antilia fuit vti prædiximus: licet Iriam alij Sartiranam dicant aperto tamen errore, quoniam cis Padum Ptolemæus & Antoninus Iriam describunt, at vltra Sartirana est. Altius dein Bissuta Insula, & ad Apenninum Totila cernitur. Rursus ad Padi ripam iuxta Scriuiæ vel Scrimiæ fluminis in Padum introitum, olim Castellum fuit Gibelinũ, à Matthæo Vicecomite Mediolani regulo conditũ anno post C.N. MCCCXIII. appellatumq; Gibelinum in Gibelinæ factionis gratiam vt ea locũ frequentaret, & alacriùs atq; libentiùs contra Ticinenses hostes tueretur. Quanquam autem Padi violentia subuersum fuerit, ab ipso tamẽ auctore Matthæo refectum instauratumq; Corius [b] & Merula [c] prodiderunt. Sequitur ab Scriuiæ, Tanari amnis ostium, ita Straboni Plinioq; dicti [d], sed Ioanni Simonetæ [e], Tanagrus: cuius diuersi-

[a] lib. 6. hist. Vicecom.
[b] parte 2.
[c] lib. 3.
[d] lib. 3. cap. 15.
[e] lib. 10. hist. Sfort.

tatis ego mehercule causam ac rationem haud teneo, cũ & antiquis scriptoribus, & reliquo gregi recentiorum Blondo, Merulæ, Platinæ, Sabellico, ac alijs Tanarus constanter nuncupetur. Plinius ex Apennino iaci, D. Brutus & Strabo è Ligurum alpibus tradunt proficisci, nulla planè differentia, nam vtrunq; esse verum potest, quoniã ab ijs Alpibus Apenninus incipit, & amnis modica in valle medio Apennini & alpium tollit caput, fonte copioso, tribus primùm riuis dimanante, qui iactus sagittæ spatio prolapsi, ad conuallis exitum coëunt, & flumen creant vnum. Id deinde per arctas altasq; montiũ rupes præcipitans ad Vlmeã castellum bis mille pass. à fonte sitũ, hinc per angustas item fauces milliũ ferè VII. cursu ad Pontẽ Villæ Garesij accedit, vbi insigni ponte lapideo à quo nomẽ loco est, transitur. Incipit hîc dextra fluminis peramoena vallis, circa cuius principiũ amne relicto nobile oppidũ Garesium, olim Monsiardinus dictum, Marchionatus titulo insigne, quem diu Ceuarũ illustris familia possedit, sed nuper anno à C. N. MDXXXIX. Benedictę Spinolæ pro dodrante pretio XXX. mill. aureorũ nummũm vendidit vt quadrantem tantùm nũc Petrus Marchio Ceua teneat, rara omnino prudentia vir ac humanitate adeo perornatus, vt à suis mirabilem in modũ ametur, & diuinis propemodũ colatur honoribus. Vallis hæc in longũ M. P. VII. patens amoenissima, frumentiq; ac vini, item aliarũ quæ ad humanũ vsum vtiles ac opportunæ sunt rerũ fertilis est. Dextro eius latere mille pass. ab Garesio praecelso in colle rupes ad Garesium conuersa cernitur, natura sic creata tanquam arte ac ferro esset facta. Petram Dignam accolæ nominant vestigiaq; habet veteris cisternæ quædam vnde fama regionẽ tenet Aleramum hîc cum coniuge Othonis Imper. Aug. filia profugũ habitauisse. Viam iuxta flumen quod inter editissima montium iuga se proruit carpenti, trãsito Petriolæ castello, Vallis Baniasci offertur ab oppido Baniasco quod habet dicta. Spatio deinde P. M. VII. per angustas montiũ fauces ad Ceuam nobile castrum claræ gentis Marchionũ Ceuarum, qui imperiũ Garesij quoque tenuerunt vti prædiximus, amnis decurrit, & hinc in planitiem effusus, XII. (quanq̃ XXX. scripserit Sabellicus [a]) torrentes colligẽs, quatuor ex læua parte iactos, octo à dextra, tandẽ in Padũ influit. Aurũ in eius inuenitur ramentis, quo conflatũ torquẽ maximi pretij Volaterranus [b] se vidisse scribit ab Antonio Trotto Alexandrino equite aurato gestari. Incipit hoc amne peramoena foecundaq; regio nunc Montisferrati dicta, quæ Cisapenninæ Liguriæ pars est.

a. lib. 4. Ennead. 6.
b. lib. 4. C. V.

MONSFERRATVS.

NOminis huius originẽ & causam apud clasicũ auctorem inuenire omnino potui neminẽ, nec etiam in Merulæ voluminibus, qui tamẽ omni studio diligentiaq; sigillatim regione describere conatus [c] est. Sed nec à Blondo aut Volaterrano, quanq̃ exactè illi rara curiosaq; omnia perquisiuerint, vlla eius mentio est facta. Nostrã igitur hac de re sententiã in medium ita proponemus, vt meliori aliorum iudicio subijciatur. Tractum hunc Montem ferratum existimo dictum à modicorũ quos habet colliũ fertilitate, qui mirabili copia fructus omnigenos ad humanæ vitæ necessitatem fundunt: initio quippe hinc montem feracem apellatum puto cuius nominis læuissima planè mutatio Montisferrati creauerit. Hoc si curiosis non satisfaciet ingenijs, aliter etiam dici poterit agrum hunc Montem Ferratum à ferro appellari similitudine quadam, quòd vti ferrum cætera metalla vi ac duritie vincit, ita ille finitimos vbertate cum aliorum fructuum eorumq; nobilitate suauitate, tũ verò vini lõgè superet. A Merula [d] describitur ac hoc modo.

c. lib. 6. hist. Vicecom.
d. lib. 6. antiquit. Vicec.

Mons

Mons est perpetuis expansus iugis, totus amœnus & fructifer· omniumq; rerum ad vitam vtilium fertilis, & colonis admodum frequens. Incipit diurno ferè itinere ab Alpibus, planitieq; separatur quæ inter hos colles ac Alpes intercedit. Nihil hîc incultum quicquam, propter summam soli bonitatem opportunitatemq;. Læuam Tanarus, dextram Padus alluit, nec vllius alueum regio egreditur. Quanto magis autem ab amnibus abscedũt colles, tanto maiores amœnioresq; campi inter eos panduntur· quos haud malè Mesopotamiam queas dicere, quippe quòd amnibus vtrinq; sint conclusi. De monte Ferrato Facius *a* hac sententia cecinit. *a. lib. 3. Can. 5*

Duriam, Sturam, Goniam, & Moram
Quærebamus, perq; Montẽ Ferratũ ibamus,
Vbi Marchio liberalis & strenuus habitat.
Salutium, Cannabinum, & Principatum
Inuenimus, Albamq; & Astam vidimus
Quam Tanarus alluit tangitq; vno latere.
Quanquam muri sint veteres & corrupti,
Tamen non est ideo spernenda,
Propter Picum à quo condita cum Themeis castis:
Et etiam propter balneã quibus decoratur,
Salubria & bona, licet hoc tempore
Non videãtur à domino qui posſidet curari.

Post Tanarum ad eius ostiũ quo immiscetur Pado, vbi collis de quo prædiximus, incipit, haud procul Basſiniana cernitur, à Plinio Augusta Vacienorũ, à Ptolemæo Bacienorũ dicta, nulla propemodũ differentia· quoniã B. literã non solũ Græci ferè, sed etiã latini frequenter per V exprimunt. A Ptolemæo tamẽ in Taurinis qui ad Salassos vti diximus suprà, pertinent, quanq̃ in hac Cisapennina Liguria citra Padum sit, annumeratur: cuius etiã errorẽ pleriq; scriptores ignari locorũ sunt secuti. Pons olim ligneus Basſinianæ Tanarũ iungebat, de quo Blondus & Merula mentionem fecere. Cùm hàc transmitteret Padũ Ioannes Medices Florẽtinus, Cardinalis & Bononiæ Legatus, posteà Leo X. Põtif. qui in illa cruenta Gallorũ & socialis exercitus ad Rauẽnam anno à C. N. MDXII. pugna captus, in Franciã trahebatur, ex Gallorũ potestate ereptus est, & Bononiã ad legationis sedem reductus, vti nos in Ephimeridibus latinis cõmemoramus. Circa hęc loca Bondicomagũ olim ad Padũ extitit, à Plinio *b* in Padi descriptione nominatũ, & ita dictũ vt tradit, quòd hîc post exceptos vtrinq; plurimos amnes ac torrentes Padi altitudo pcipua inciperet· nam ipsum amnẽ Ligures sua lingua Bondincũ, quod fundo carentẽ significaret appellabant. Confirmare hanc sententiã idẽ auctor *c* in Ligurum Cisapenninorũ cõmemoratione videtur, vbi ante Pollentiã oppidũ Industriã recenset, postea Bondicomagũ, quod ita vocatũ iam diximus ab Padi altitudine maxima, quę ad id incipiebat. Idẽ probat Merula *d* Blondũ reprehẽdens, in sua Italia Illustrata Bondicomagũ vetustũ hodie Bondenum esse scribentẽ, quoniã id in Liguria Cisapennina Plinius manifestò designauerit, non aũt in Boijs vbi Bondenũ. Argumento insuper ad hanc rem est marmor quoddã peruetus, quod in Odolengo Montisferrati pago iuxta Padũ inuentũ, & nũc in æde D. Michaëlis pro abbaco aræ positũ est, inscriptionẽ hanc habẽs: T. Lollius T. Lollij masculus IIII. vir Bondicomagensis hîc propter viã positus, vt dicãt prætereuntes, Lolli Aue: quod epithaphiũ nobis Andreas Alciatus summus Iureconsf. nec minus curiosus, quàm

b. lib. 2. cap. 15. *c. lib. 3. cap. 5.* *d. lib. 6. hist. Vice[...]*

doctus vir cōmunicauit. Omnino igitur existimamus ad Padū circa hęc loca Bōdicomagū extitisse, quicquid sit quod sentiunt alij. Puto quoq; finitimā, in mediterraneo tamē, Industriā fuisse, quā idē Plinius nominat. Antiquū dein oppidum Valentia sequitur, Plinio Valentiū, Forumq; Fuluij dictū. Colli dein Pomarium insidet, vbi arx tam loci natura, q̄ opere munitissima. Iuxtà est Fraxinetū, item Casale D. Euasij à Sixto IIII. Pontif. Gulielmo Paleologo Montisferrati Marchione postulāte anno à C.N. MCCCCLXXIIII. ciuitas effecta, Bernardino Petri Romani, is fuit eiusdem oppidi ciuis, filio, maximi ingenij & vsus viro loci Episcopo designato. Vrbs est admodū frequens & splēdidis ornata ędificijs: fuitq; Marchionū Montisferrati sedes, qui & arcem hîc munitissimā extruxere. Diu imperiū eius itemq; præcipuæ Mōtisferrati partis tenuit clara nobilisq; posteritas Alerami Sáxonū Ducis filij, & Altesiæ Alerami cōiugis, quæ filia fuit Othonis II. Imper. Aug. Vixerunt hi circa CMLXXXVI. à C.N. annū vt Volaterranus tradit: illo eñ tēpore à parentibus in Italiā profugêre: & cū aliquandiu iuxta Garesiū vt est fama, latuissent, tandē ab Imperatore agniti, & multorū locorū præcipueq; Montisferrati ditione ab illo donati sunt. Liberos mares septē genuere, quibus singulis Imperator Marchionatū attribuit, nimirū Guilielmo natu maximo Montisferrati, alteri Ceuæ, tertio Poncioni, quarto Boschi, quinto Salutij, sexto Sauonæ, postremo Finarij. Guilielmus Bonifacium genuit, magni ingenij virū: Bonifacio Gulielmus alter cognomēto senex successit, qui Conradū Imper. Aug. socerū, simulq; Philippū Francorū regem comitatus in Asiam est expeditione Hierosolymitana, mirabilemq; tum à rebus præclarè gestis cōmendationem meruit, vt Blondus & Platina tradiderunt. Filios tres, Guilielmum tertium ab ensis quo vtebatur prolixitate Longaspatam cognominatū, item Rayneriū & Bonifaciū secundū, aliqui etiam quartum addunt Fridericū, filias duas habuit, Agnetem, & Iordanā quæ Bizantino Imperatori nupsit. Longaspata propter summā prudentiā & fortitudinē Imperator in Asia copiarū nominis Christiani à Balduino IIII. Hierosolymarum rege in lepręmorbū delapso constitutus est, accepta etiam in vxorē eius filia Sibylla: regniq; scriptus hęres: & post multa præclarè cōtra Saladinū gesta decessit, Balduino filio vnico & puero successore relicto, quē postea Regē Hierosolymitanū Balduinus patruus declarauit. Primus hîc ex Alerami progenie regni illius coronā gessit: nec diu imperio potitū rapuere fata. Post hūc Raynerius Lōgæspatæ frater, cui Cirimaria Constātinopolitani Imperatoris Emanuelis filia, cum dote regni Thessaliæ matrimonio iūcta erat, administrationē regni capessiuit: quo tēpore cū Bonifacius Longęspatę Raynerijq; frater Montisferrati Marchio, de fratris obitu deq; Soldani expeditione contra nepotē ad Hierosolymas suscepta nunciū accepisset, exercitu conscripto nepoti auxilio ꝓfectus est: delatus aūt in Syriā, & simul morte nepotis intellecta, simul nuptijs matris cū Guidone Lusiniano secundis, oppugnandorū Saracenorū consiliū haudquaq̄ deposuit: sed Guidoni auxilio ꝓfectus cùm egregiè diu cōtra Saracenos depugnasset, tandē vnà cū Guidone in illorū potestatē deuenit, & Damascū est perductus. Id postquā Corradus Raynerij filius audiuisset, copijs in Italia maximis collectis, primùm ad Constantinopolim traiecit cū Venetis, & Imperatorē ibi à Saracenorū obsidione liberauit, dein Hierosolymas ꝓfectus, in Soldanū qui iā totū ferè Chistianorū ijs in partib⁹ imperiū receperat, tanta vi & alacritate irrupit, vt hostē sterneret, Guidonemq; regē cum Bonifacio patruo recuperaret: ob quæ nobilissima facinora nuptū illi data Sibyl

læ Reginæ

læ Reginæ soror Isabella: ex qua filiã tantùm vnicã suscepit. A duobus Saracenis crudeliter ex insidijs in foro Tyri confossus oppetijt. In Thessaliæ regno Bonifaci° de quo dictũ est successit: illi in Mõtisferrati Marchionatu Bonifacius alter Guilielmi fratris Corradi, q ex Raynerio nat° erat, filius, prudẽtia, audacia, corporisq; vigore summo vir. Hunc filius est secutus Bonifacius tertius, ex Sabaudiæ Comitis filia pcreatus: qui Vercellas, Eporediã, aliaq; Pedemontani agri loca cepit. Liberos ille ex Beatrice cõiuge, regis Hispani filia marẽ vnum Ioannẽ, fœminas tres suscepit. Cum Ioanne genus Alerami nobile perijt: quamobrẽ illo extincto Mõferratini Bizantiũ ad Andronicũ Paleologũ Imperatorẽ, qui Iolantẽ Bonifacij tertij filiã in vxorẽ habuerat, legatione missa, tanq̃ ad eũ per coniugẽ imperiũ Montisferrati iure ptineret, id illi obtulere. Misit itaq; tum is Theodorũ filium natu maximũ, q susceptũ principatũ singulari humanitate ac prudẽtia gessit, Astamq; ditionis effecit suæ, & Vicecomitibus Mediolani regulis cõiunctissimus fuit: quos etiã armis in imperio tuendo retinẽdoq; iuuisse multis in locis testatur Merula. Paleologorum in Mõteferrato principatus ab eximio hoc viro cœpit: cui Ioẽs successit filius ingenio manuq; strenuus, q Gulielmũ et Theodorũ secundũ genuit. Volateranus a tamẽ hũc ex Iacobi Maioricensiũ regis sorore liberos suscepisse tradit quatuor, Othonẽ, Theodorũ, Gulielmũ, & Margaritã, Othoneq; mortuo, ac Gulielmo ad Neapolim in pugna cæso Theodorũ adhuc puerũ in imperio successisse, q pòst in virũ excellentẽ & piũ euasit, monasteriaq; multa vel cõdidit, vel fundis ac reditib° ppetui cultus sacrorũ gratia locupletauit. Sororẽ Sophiã Imperatori Cõstãtinopolis sanguine sibi iũcto, priuilegiũ vt fas esset irrogãte Põt. Rom. nuptũ dedit: ac tandẽ cũ insigni laudatæ vitæ cõmendatione moriẽs, filiũ vnicũ hęredẽ reliquit Iacobũ. Is & armorũ vsu pcipuè polluit, & virtutib° ipse exornatus earũ etiã sectatores dilexit: quamobrẽ meritò Præses totius Italiæ summus ab Sigismundo Imper. Aug. creatus est. Alexandriã Philippo Mariæ Vicecomiti Mediolanensiũ Duci restituit: eumq; recuperãdo imperio, q̃ à morte Ioannis Galeatij primi, Ducis, illius patris, tyrãni passim occupauerãt, obnixè iuuit. Ex Amadei primi Sabaudiæ Ducis sorore Ioãna liberos mares quatuor, Ioẽm secundũ, Gulielmũ secundũ, Bonifaciũ, & Theodorũ tertiũ, fœminas duas pcreauit, Amadeã & Isabellã. Ioẽs & corpore venust°, & eloquẽs ac liberalis, multisq; virtutib° ornatus fuit: qui sine liberis decedẽs successorẽ habuit Gulielmũ frẽm excellẽti itẽ virtute virũ, præcipueq; magno armorũ vsu præstantẽ, quapropter à scriptorib° in primis Italię toti° illorũ tẽporũ belli ducib° annumeratur. Cõfecta iã ætate quietẽ capessens, animũ ad religionẽ & sanctitatẽ cõuertit, multasq; pias domus cõdidit, inter cæteras monasteriũ fratrũ pdicatorũ Casalis, splendidissimũ mehercule opus: simulq; à Sixto Põt. Max. vt illud oppidũ Ecclesiæ Romanæ more ac instituto ciuitas efficeretur, & Episcopũ acciperet, impetrauit. Plurimũ vrbẽ hãc auxit, mœnibusq; firmis cõsepsit, multis pterea toto Montisferrati agro ppugnaculis & arcib° extructis. Successorẽ moriens cũ totius populi luctu absq; liberis, fratrẽ habuit Bonifaciũ iã senẽ, nulla parte sibi prudẽtia, humanitate, liberalitate, ac armorũ vsu inferiorẽ: quapter mutatũ adeo Principẽ Monferratini nõ putauêre tũ: quanq̃ imago ac species hominis alia subijsse videretur. Quartus frater Theodor° ob excellentẽ virtutẽ Ecclesiæ Rom. Cardinalis à Paulo III. Põtif. creatus est. Ex Bonifacio nati Gulielmus tertius & Sãgeorgius, quos mater Maria Seruiæ Despotis filia pueros educauit, donec p ætatẽ Gulielmus imperiũ posset gerere: q̃ ea cõfirmata suscepit. Ornatus

a. lib. 4. c. v.

tus ille cum animi, tum corporis dotib⁹ pcipuis fuit: etenim & sapiẽtia benignitate, magnificẽtiaq; polluit, ac itẽ mirifico corporis vigore, armisq; tractandis agilitate: cuius rei spectabilia documenta tã in Italia, q̃ Francia dedit, ludis equestribus ꝑpetuò victor. Obijt summo cũ dolore populariũ ætate florẽtissima MDXVIII. post C.N. anno, liberis ex Anna Ducis Lãzonis Galli sorore relictis Bonifacio secũdo filio hęrede, filiabusq; duab⁹. At quia puer adhuc erat Bonifaci⁹, admodũ sapiẽter & trãquillè imperiũ rexit Anna mater, prudẽs, religiosa, piaq; mehercule fœmina, donec fili⁹ vixit: quanq̃ nõ diu vixerit: etenim anno à C.N. MDXXX mẽse Iunio per ludũ equestri certamine cũ alio cõcurrens, acerbissimo fato, miserrimoq; planè casu inuicẽ impingẽtib⁹ eqs, et magna vi lapsis, animal ingenti mole superincidẽs pcordia iuueni rupit: q sic animã efflauit ꝓtinus. Erat formę decore venust⁹, affabilis, splẽdid⁹, liberalis, mirifica virtutis indole ac spe, p̃sertim aũt militaris. Post eius interitũ Sãgeorgius patru⁹ sacerdotio abdicato, siquidẽ Abbas erat quanq̃ nullo sacro ordine inauguratus, principatũ suscepit: cui cũ Carolus V. Imper. Aug. Iuliã Friderici Aragonij Neapolitani olim regis filiã despõdisset, eaq; magna populi lætitia Casale deducta, pariq; ab viro tũ ex morbo decũbente fuisset accepta, nõ diu pòst, anno à C.N. MDXXXIIII. diẽ ille supremũ explẽs innuptã mulierẽ reliqt, cũ qua matrimonij cõmerciũ adhuc nullũ habuerat. Ita Paleologorũ in Sangeorgio stirps, quæ Mõtisferrati imperio aliquandiu magna cũ laude potita est, intercidit: post cuius excessum Carol⁹ V. Imp. Aug. præsidẽ ditionis cõstituit, donec de principatus successione cognosceretur. Sorores Bonifacio secundo duæ superstites fuere: prior non diu post fratrẽ decesserat: altera Federico Gonzagæ primo Mantuæ Duci nupserat: huic & liberis post lõgas multiplicesq; controuersias inter regulos cõplures qui ad Montisferrati imperiũ aspirabant, audito & exactè pensato singulorũ iure, Carolus Imper. hæreditatem adiudicauit, vt ita nunc Mantuanus princeps hìc potiatur rerũ. Ciuitas est Casale vt ad eam reuertamur, perhonesta, multisq; nobilibus & magnificis familijs splendida, cũprimis autem Comitũ Sangeorgiorũ & Blandratiũ. Maximam anno à C.N. MDXXX. calamitatem ab Imp. Caroli V. copijs accepit: nam quia Federici Gonzagæ tunc præfecturã recusabat, direpta est. Agrum bonum & amœnum habet tam collinũ, quàm planum, frumenti, vini, cæterarumq; frugum fertilem. Viros illustres plurimos dedit, nominatim Othonem ex Alerami nobilissima progenie Cardinalẽ Ecclesiæ Romanæ, ac legatũ à Gregorio IX. Pontif. MCCXL. post C.N. anno in Angliã missum vt Blondus [a] prodidit: item Theodorum Paleologum quem Paulus II. Pontif. Cardinaliũ ordini propter virtutem allegit: præterea Bernardinum Romanum ipsius vrbis Episcopũ primum. Orti etiã hìc Georgius Cacatoxicus ex sodalitate prædicatorũ summus theologus & philosophus, græcè, latinè, hebraicè caldaiceq; doctus, ingenio mehercule ad omnẽ literaturam nato: quapropter in eruditissimorũ hominũ nostræ memoriæ cœtu meritò numeratur. Debem⁹ illi nos ꝓpter institutionẽ & disciplinã theologię, q̃ ab eo ꝑcepimus plurimũ. Casalẽses etiã fuere viri clari Petrus Roman⁹, prudentia summoq; ciuitatũ administrandarũ vsu pollens: quẽ Bononiensiũ fuisse Potestatẽ, & eũ magistratũ cũ mirifica iustitiæ sapiẽtiæq; cõmendatione gessisse memoria tenem⁹: itẽ Facin⁹ Canis manu armisq; strenu⁹, q sua tẽpestate famã & existimationẽ egregij ducis habuit vt Blõdus, Sabellic⁹, & Cori⁹ in historijs tradũt. Hæc de Casali. Dehinc Tanari in dextra ripa Burgetũ est. Post Augustã Vacienorũ mediterranei colles vndiq; nitẽt oppi-

a. lib. 17. hist.

oppidis·inter quæ Mons Castelli, Pauonũ, & itinere per montis dorsum incededo Ad D. Saluatorẽ, vbi arx munitissima·item Gerella, Suitianũ, Castelletũ, Lugum, Mons magnꝰ, aliaq; plurima. Decætero Tanari apposita ripę Arx Tanari est. Rursus à Casali per Padi ripã si pergas, haud ꝓcul duo apparẽt colles instar brachiorũ in quę mõs diducitur inter se diuisi et flumine circũdati, multaq; passim hoc situ tã in iugis, quàm cõuallibꝰ honesta oppida pagiq;, nominatim ad Padum Põs Sturę, sic ab amne Stura quo alluitur appellatꝰ. Arx hîc tutissima, in quã Ludouicus Sfortia Mediolani Dux ab Heluetijs ad Nouariam Gallis proditus venditúsq; primũ deductus fuit: vbi cum vnius tantùm famuli sibi facultatem relictã videret, in hãc orationẽ prorupisse gemẽs fertur. O vagam volubilemq; fortunã, quo me iam loco statutum video? XX. amplius hominũ millibus heri imperia dabã·nunc iã vix vniꝰ pueri restat potestas, itemq; captiuꝰ seruor. Spectabile profectò hinc fortunæ quã vocãt incertę ac volubilis exemplũ sumere licet. In colle dein secundũ Padi ripam Caminũ, mox Gabianũ, ita nunc dictũ pro Gabienũ, nempe quod à Liguribꝰ Gabienis vel conditũ, vel denominatum sit vt scribit Merula [a]. Plinius [b] etiam his ferè locis Ligures Gabienos prodere videtur cum inquit: Padus è gremio Vesuli mõtis celsissimũ in cacumen Alpiũ elati finibus Ligurũ Gabienorũ Visendo fonte fluens: vnde nimirũ intelligi potest oppidũ hoc ab illa gente vel ædificatũ, vel dictum. Sequitur Verruca, Villaq; Noua nõnihil à Pado distans. Intus supra Casale est Ad D. Georgiũ, item Occimianũ honestũ & frequẽs castrũ, vbi vetusta Mõtisferrati Marchionũ habitatio sedesq; fuit. Conuenisse huc diuersorũ populorũ legatos ad Fridericũ Ænobarbũ Imperatorem Aug. vt excidium Mediolani suaderẽt auctor est Merula [c]. Situ hoc quoq; finitimo Burgum D. Martini, Mons caluus, Gallianum, aliaq; oppida cõplura. Sunt hæc loca licet plura quoq; passim in collibus vallibusq; reperiantur, quorũ nos cognitionẽ non habuimꝰ, Tanaro Padoq; fluminibus & Asta vrbe conclusa, quæ Montisferrati agro possunt dari: quapropter ad sinistrã deinceps Tanari ripam & ad ostiũ amnis Bormiæ reuertemur. Itaq; retrorsum ad Tanarũ vbi illius Bormiæq; ex Apennino labentis confluens; incedenti, Alexandria occurrit à palea cognominata, quòd vt aliqui tradidere, stramineam hîc coronam Imperatores designati quondam accipere solerẽt. Id tamen ego fabulosum reor·quippe quoniam de tali coronationis ritu nullam apud bonos auctores mentionẽ inueni. Vtut autem huius se rei veritas habeat, paleæ cognomentũ vrbem tenere certũ est. Circa primã eius ædificationẽ tota cohors scriptorũ conuenit, nẽpe Blondꝰ, [d] Merula, [e] Volaterranꝰ, [f] Platina, [g] Coriꝰ, [h] Borsellıꝰ, annaliũ Mediolani & Laudæ auctores, alijq; prętere multi: quorum omniũ vna vox anno à C. N. MCLXXVIII. mense Maio conditã, nimirũ à Mediolanẽsibꝰ, Placẽtinis, & Cremonẽsibꝰ, vt reliquarũ ciuitatũ voluntati parerẽt, quæ cõtra Fridericũ Impꝰ post excisum Mediolanũ in Germaniã reuersum, & Ticinẽses, Dertonates, atq; Mõferratinos Cæsaris socios, fœdere coiuerãt. Amplexꝰ autẽ & auctꝰ initio vicꝰ Rouueretꝰ ab Statielorũ oppido P. M. VIII. nec ꝓcul ab Æmilia via distãs iuxta Tanarũ amnẽ·primũq; loco nomẽ Cęsareę datũ·vti apertè cũ ex Alexãdrinorũ annalibꝰ, tũ etiã è Sixti Põt. dedicatiõe discitur, in qua Alexãdrini Cęsariẽses appellati sunt vt ait Volaterranꝰ. Coiuêre primũ huc ex vicinis locis vtpote Maricoro, Gãdoforo, Bergolio, Huride, Selesteq; finitimis Statielorũ oppido pagis coloni ad XV. mil. tãtaq; alacritate simul habitationes excitatę, simul vrbs vallo, ꝓpugnaculis, altisq; fossis cincta est, vt summã res admirationẽ haberet. Incidũt hæc in

a. lib. 6. hist. Vicecom.
b. li. 3. c. 15.
c. lib. 6. hist. Vicec.
d. li. 15. hist.
e. lib. 3.
f. lib. 4.
c. v.
g. in uita Alex. 3. Pontif.
h. in hist. uernac.

annum IX. Pontificatus Alexandri tertij, quintumdecimũ imperij Friderici Cæsaris, & sextum post supremũ Mediolani excidium. Septimo dein conditæ Cesareę anno quum Fridericus Imper. in Italiã reuersus eã obsidere cœpisset, euertendi planè ac solo æquãdi consilio sicut Blõdus Merulaq; tradunt, nec iam totius semestri oppugnatione quicq̃ se ꝓfecisse, ꝑtereaq; maximũ oppidanorũ animũ q frequẽtib⁹ eruptionib⁹ & detrimẽti plurimũ dabãt, & tuẽdi loci spẽ opinioneq; ꝑtinacissimè tenebãt, animaduertẽs, mutato instituto obsidionẽ vrbis reliquisset, Alexãder Pontifex Ecclesiæ Romanæ more ciuitatem eam Episcopo dato effecit: ampliusque vt perpetuam ab se gratiam cõmeruisse declararet insignẽ illam populi contra Fridericum audaciam ac virtutem, primũ Cæsareæ nomen in Alexandriæ cõmutauit. Ita scriptores quos modo recensuim⁹ omnes cum Petrarca narrãt. Est igitur vt dixim⁹ vrbs hæc inter duos amnes posita, Tanaro suburbia diuellẽte. Iacet amœnissimo planè loco, virosque generat animosos & excelsis ingenijs. quamobrẽ sigilli inscriptionẽ huiusmodi habet: Deprimit elatos, leuat Alexãdria stratos. Enimuero ꝓpter maximũ ingeniorũ quæ ꝓducit feruorẽ, intestinis ac ciuilib⁹ bellis frequenter adeo laborauit, vt hoc tẽpore veterẽ illã & summã apud finitimos opinionẽ dignitateq; amiserit. Diu in Vicecomitum Mediolani Ducum potestate fuit, pòst in Sfortiarũ, & item Franciæ regum quamdiu illi Mediolano potiti sunt: nunc Caroli V. Imper. Aug. ditione habetur. Calamitatẽ ingentẽ à Francisci Sfortiæ II. Mediolanensiũ Ducis cohortibus est passa: nam Ioanne Saxatello Forocorneliense pręfecto, qui in pręsidijs hìc locatus erat cõtra Gallos, quos Prosper Colũna socialis exercitus Leonis X. ac pòst. Adriani VI. Põtif. & Caroli V. Imper, Dux Italia tum pellere nitebatur, quòd Gallico nomini fauere visa fuisset, direpta est, anno à C. N. MDXXII. Plurimũ eã nostra memoria Georgij Merulæ viri docti ortus illustrauit, à quo multa scriptorũ monumẽta posteritati relicta, nominatim historia Ducũ Mediolanẽsium seu Antiquitates Vicecomitũ. Obijt anno à C. N. MCCCCXCIIII. Trans Tanarũ est Borgoliũ ipsa Alexãdriæ suburbia, sic à vico Borgolio quẽ ante Alexandriã conditã inauratores habitabãt dicta, si Merulæ ᵃ credimus. Transitus amnis ex ciuitate in suburbia ponte iungitur. Inde Bormia flumine transmisso sursum læua eius in ripa Boscum est ad viam Æmiliam oppidum non inhonestum, quanquã Marchionatus vetustum titulum amiserit. Gallos ad id Bartholomæus Bergomas exercitus Mediolanensium ductor fudit, vt Sabellicus ᵇ & Corius perhibẽt. Habuit hunc locum Corradus Mãlius Iurisperitissimus, qui apud Ticinenses, Patauinos, & postremò Romæ publicè iura docuit, Auditorq; Rotæ & Episcopus Bagnareanus fuit. Altiùs inter Burmiã & Burdam, qui amnis etiam ex Apennino decurrit, Incisa est, vbi quondam vti Merula cẽset, Ptolemæi Libarnum extitit. Rursum altero ab Alexandria lapide Maricorum, vt docti vocant. cuius oppiduli colonos Alexandriam olim migrauisse prædiximus. Pagus item alius propter Tanarum est Forum, infrequens adeoq; desertus ferè vnà cum Maricoro. quæ frequentissima quondam castella cum primùm Alexandria conderetur fuere. Supersunt hìc in hodiernũ vsq; diem templorum ruinæ cũ pauimentis lapidum pretiosorũ tessellatis, itemq; silices elaborati, ac marmora cum inscriptis epigrãmatis: sed & præterea vetustatẽ coloni horũ locorũ quanq̃ pauci in lingua retinẽt & ritib⁹: etenim antiquo Romanorũ more vocabula multa ꝓferunt, vti strenã, togam, prosam, amolã, macrã, & alia, quemadmodũ Merula scripsit. Imperiũ sui per pagos distributũ ipsi gerũt, & inprimis diuinorũ cultui student

a. lib. 10. hist. vicecom.

b. lib. 5. Enn. 10.

ſtudent. Supra Alexandiam eſt Nicæa, paleæ cognominata, cũ Fœlicino nõ inhoneſto oppido circa cõfiniũm Alexandrinorũ & Aſtanorũ deinde Morum. Hinc ſe mons ſurſum verſus nonnihil cõtrahit, vt ad pedem cãpi pandãtur & latior aliquã to planities vbi caſtella duo, Soleriũ & Quadringentũ quorũ poſtremũ à XL familijs habere nomẽ vti quoq; Merula ſcribit, affinitas vocis indicare videtur: additq; Merula, etiamnũ hac ætate colonis horũ locorũ quandã ineſſe animorũ elationẽ, qua genus ſuũ ad priſcos Romanos referũt vt non difficulter credi queat, olim omnia fere populo Romano hîc tenente, familias hoc loco quadraginta cõſediſſe, à quib⁹ Italicũ nomẽ Quadringẽti ſit profectũ. Alexãdrino itinere ꝙ Aſtã ducit, ad Tanarcũ verſ⁹ deorſumſe flectere mõs cernitur in cui⁹ ſumis iugis vno latere munitiſsima iacet arx Annonis, vulgò Noni dicta, altero Arx Araſsi. Dehinc Moro amne ſupato q ex Apẽnino defluit Aſta ciuitas ꝑuet⁹ ſoccurrit, colonia Sẽꝑnio ac Plinio *a* Ptolemæoq; nũcupata dẽ cui⁹ originẽ ac initijs nihil ꝓditũ monumẽtis inuenimus. Vrbs eſt nobilis, lauta, diues, frequẽs, ſplẽdideq; ædificata, bono & fœcũdo agro, frumẽtiq; ac vini, cæterarũq; rerũ ad vſum mortaliũ opportunarũ fertili. Patronũ habet ex cœlitib⁹ D. Secundũ ideoq; ſigilli inſcriptione vtitur huiuſmodi: Aſta nitet mũdo ſancto cuſtode Secundo. Primũ in Vicecomitũ poteſtatẽ Luchini tẽporib⁹ anno à C. N. MCCCXLVIII. deuenit: & pòſt in illorũ Mediolani quoq; Principũ ditione manſit, donec à Ioãne Galeatio primo Mediolanẽ ſiũ Duce nomine dotis Valẽtinæ filiæ Duci Aureliano Gallo nuptæ data eſt. Itaq; deinde penes Gallos ſtetit vſq; ad annũ à C. N. MDXXIX. quo per conditiones pacis Cameraci factæ ab Frãciſco primo Gallorũ rege Carolo V. Imper. Aug. tradit eſt, q eã Sabaudiæ Duci ſanguine ſibi iũctæ donec viueret, póſtq; cũ illa deceſsiſſet, Emanueli Philiberto filio ex Carolo Duce, cõdonauit. Calãitates maximas ex cõtẽtionib⁹ odijsq; ciuilib⁹ eſt paſſa. Multos etiã excellẽtes edidit homines, à quibus ornamẽti famęq; plurimũ accepit nominatim Corradũ ſodalitatis p̃dicatorũ magiſtrũ nõ modo prudẽtia ſingulari, verumetiã inſigni theologię ſciẽtia pollẽtẽ, vt libris cõſcriptis eſt teſtat⁹, q in dominicana hui⁹ vrbis bibliotheca ſeruãtur, & nobis ſunt viſi. Cõmemoram⁹ de eo abũdè in primo libro Virorũ illuſtriũ ex ordine p̃dicatorũ. Aſta queẽadmodũ in exordio Lõbardiæ Sẽproniũ tradere ſcripſim⁹, Doria regio finitur. Haud procul ea Riuulus Frãcorũ eſt, ſic propter inſignem eius gentis ſtragem hîc à Grimoaldo Lõgobardorũ rege editã appellat⁹, vt Paulus Diacon⁹ *b* memoriæ ꝓdidit, De cætero Guarnæũ, Mõticellus, Ad D. Victoriã, & alti⁹ Pollentia, ſic Plinio ac Ptolemæo dicta, itemq; Liuio coloniã cum Piſauro, Mutina, Placentia, Parmaq; deductam, inſuper alibi, aquã ad eam adduxiſſe Fuluiũ Flaccum Conſulem ſcribente. Nobilitata ſpectabilib⁹ prælijs, vno quo Cn. Plancum Conſulem M. Antonius fudit occiditq; ſicut à Blondo & Volaterrano traditũ eſt, altero quo Stilliconis legiones infœliciter pugnauerũt cum Viſigothis Alarico rege qui tũ relicto in Galliã quod erat ingreſſus, itinere, Romã indignabũd⁹ petijt, vrbẽq; dolo captã diripuit, parte etiã incenſa: quo ex tempore Romani imperij maieſtas fortunaq; labi & inclinare cœpit nempe ſub Honorio Imperatore, quemadmodum diſertè Blondus *d* Sabellicuſq; docẽt. Blond⁹ tamen ad Polentã ꝓpe Forũ Truintinorũ in Aemilia Viſigothos oppugnatos ſcripſit, errore quidẽ manifeſto nã id hîc cõtigiſſe tũ illo in loco Romanulæ demõſtrauim⁹, tũ etiam indicat Claudianus inquiens: Nec plus Pollentia rebus Contulit Auſonijs, aut mœnia vindicis Aſtæ: quib⁹ profectò verbis apertiſsimè Pollentiã hanc Aſtæ propinquam

a. li. 3. cap. 5.
b. lib. 5. hiſt. lõgob.
c. li. 3. ca. 5.
d. lib. 1. hiſt.
e. lib. 9. Enn. 7.

pinquam designat. Blondus tamen vti in alijs erroribus, sic in hoc quoque sectatores habuit. Apparent etiamnum veteris Pollentiæ vestigia· quę sic à præstantia natiui coloris vellerum dicta, vel vt alij volunt, à potentia, quòd ad læuam Tanarũ

a. lib.4. histo. haberet stadijs LXXX. ab Asta fluentem, vt scribit Corius a. Lanæ Pollentinæ nigrę maximum pretium tribuit Plinius: eandemq; Martialis hoc disticho laudat: Non est lana mihi mendax· nec mutor aheno: Si placeant Tyriæ me mea tinxit ouis:

b.lib.8. & Silius b ait: Fusciq; ferax Pollentia villi: qui auctores ad primam denominis origine sententiã accedere videntur. Altiùs dein honestum oppidum est Ceua· quod etiam sic Plinio dictum asserit Volaterranus, & nos antea memorauimus. Itinere hinc ad Albam versus M D. ab ea pass. Rodum cernitur Picorum Mirãdulæ castellum, quod Ioanna Carrafa Ioannis Francisci Pici litteratorum phenicis coniux ab Anna Marchione Motisferrati emit, & post nefariam mariti cædem tota reliqua vita inhabitauit· defuncta tãdem anno à C.N. MDXXXVI. Sequitur ad læuam Tanari ciuitas Alba, Plinio Pompeia cognominata, cuius appellationis causam equidem non reperi· quanquam nonnulli à Pompeio esse qui instaurauerit, dicant. Bentius Alexandrinus de Albæ nomine fabellam narrat euidenter commentitiã, qua vrbis originem demonstrare nititur· aitque primùm dictam Troiam, nempe ab Troilo Troiano conditore, posteà cum à Friderico Aenobarbo Cæsare cui Ticinenses aderant, expugnata primo diluculo fuisset, quod Albam Itali vocant, eum vt Alba deinceps nuncuparetur voluisse. Sed nimis profectò hoc est apertè nugari· siquidem plurimis ante Fridericum seculis Albam Plinius, Dio, itemque Ptolemæus nominarunt. Vrbs est honesta, perbono ac fertili agro, flumineq; Tanaro alluitur. Incolas eius Albesanos appellare possumus ad differentiã Albanorum qui ab Alba Longa, item Albensium qui ab Alba Marsorum sic dicuntur, quemadmodum ijs in locis monuimus. Diu Montisferrati Marchionibus paruit, & nunc in Mantuanæ Ducis ex gente Paleologorum vltimæ ditionem peruenit. Haud procul ab Alba principium est peramœnorum apricorumque collium Apennini, ascensu planè lenium faciliũq; · qui deinde paulatim inter se diuidi cernuntur, & campos infrà iucundissimos ac fertilissimos relinquere.

c.lib.3.c.5. d.lib.5. Ciuitas hîc Aquæ Statielorum Plinio c in Liguribus nominata, cuius mentionem quoque facit Strabo d ita: Habet & tractus ille Clastidium atque Darthonam & Aquas, distanti pusillum in transitu: sed perperam hoc loco

e.lib.6. hist. Vicecom. est versus, vti non solum Merula, e verum etiam Barbarus in Plinianis castigationibus docet: est enim hoc modo interpretandus. Haud longè à via (id est Aemilia) Aquæ sunt Statielorum: idque insuper confirmat Volaterranus f.

f.lib.4. c.V. Conditam vrbem à Statielis Alpina gente ex Plinio colligimus. D. Brutus tamen ad Ciceronem epistola, de Statiliensium finibus non Statielorum memorauit· nimirum Antonij fugam, & per quæ loca, quibusque copijs ipse latronem illum in Galliam elabentem insequeretur, scribens. Aquas vrbem à fontibus qui hîc sunt calidis & medicatis appellatam prodidere nonnulli: Corius primùm Syluestram, pòst Aquas dictam scribit: sed Statielorum eũ dicere velle vti nos hactenus, existimo. Propter summam autem salubritatem non solum latini, verum etiam gręci scriptores plurimùm has aquas celebrauere. Statielorum in cuius gentis agro vrbẽ esse diximus, etiã apud Liuiũ multis in locis memoria reperitur· maximè v-

g.lib.42. bi in hæc verba scribit g: In Liguribꝰ in agro Statelati pugnatũ est ad oppidũ Caristũ· eò se magnꝰ exercitus Ligurũ cõtulerat: ac deinceps narrata Roman. victoria de Ligu-

de Liguribus, quorum supra X. mill. cæsi erant, DCC. capti, signaq; in potestatẽ redacta ferè LXXX. sic subijcit: Statelates qui vni ex Ligurum gẽte non tulissent arma aduersus Romanos, & quæ sequuntur. Sunt in hoc oppido thermæ publicæ cum mensis lapideis & gradibus, eorũ qui lauari volunt opportunitati dispositæ. Memorabile quoq; est quod tradidit Bursellius, aquis hîc feruentibus innasci herbam & vigere. Quondam pernobilis admodum & frequens vrbs fuit, vti annales eius docent: nec minus diuitijs floruit, omnium rerum ad humanum vsum vtiliũ abundantia copiaq; beata, sed nunc pernitiosissimis ciuium dissidijs ad summam calamitatem & miseriam deuenit, quamobrem ab ingenioso quodam eius alumno rectè dictũ legitur, concham esse auream nepis plenam. Inscriptionẽ sigilli in quo est aquila leporẽ vnguibus stringens hanc habet. Lector Aquis dignum com munis respice signum. Antiquitatẽ vrbis præcipuam vetusta docent mœnia, item diœcesis olim amplissima, complectebatur enim cũctos circũiectos pagos, vti ex Pontificum Romanorum diplomatis intelligimus, inquibus omniũ pene populorum mentio fit, qui ad Roueretum in prima Cesareæ nunc Alexandriæ ædificatione conuenerunt, & ad Aquensium Episcopi ius pertinere dicuntur. Hac etiam ratione Georgiꝰ Merula vetustũ patriæ nomen instaurare volens, Statielatẽ se nũcupauit, vti cum ipse [a] testatur, tũ quoq; Barbarus in Plinio cõfirmat. Dehinc per latam planitiẽ via discurrit Æmilia, quã vti prædiximus Æmiliꝰ Scaurus deuictis Liguribꝰ strauit, & à Placentia porrò vsq; Ariminũ ad Flaminiam perduxit. Sunt qui fortasse non satis diligenter inuestigatis locis, nec vbi veterũ auctorũ scriptis designetur animaduerso, nulla nunc eius vestigia superesse prodiderint: sed profectò falluntur, nec difficulter si exactè indagent, lapsum erroreq; ipsi agnoscẽt suũ. Hac via pergenti ad Burmiæ Tanariq; confluentia, dextrà Castellatium occurrit, antiquis Gamũdium appellatum, cuius colonos Alexandriam in eius prima ædificatione habitatum migrauisse prædiximꝰ. Tantis tamen incrementis iterũ mox creuit, ut berui de tota multitudine vix quenquã emisisse videretur. Supra Aquas Bestanium, Crutimilium, & Carni oppida sunt: altiusq; Mons Regalis non inhonesta ciuitas Sabaudiæ reguli. Iacet in monte, cũ natura loci, tum mœnibꝰ firmis tuta. Finitimus Apennini tractus plurimis inter Orã Genuensem & Aquas vrbẽ castellis nitet. Infrà tum Borbus torrens, cuius in læua Dianum, & ad fontẽ quo nascitur, Canacium. Hinc deorsum Mõs Calerius sequitur, oppidum pernobile ac beatũ, multis Italię ciuitatibꝰ haud cedens. Deinde lautissimum & affluentissimũ est castrum Cherium, quondam admodum frequens, sed bello Caroli V. Imper. Aug. contra Franciscũ primũ Francorum regem maximè cõfectum afflictũq;, nimirũ eadẽ planè fortuna, qua tractꝰ huius pagi, oppida, castellaq; omnia tantas calamitates sustinuere, propemodum vt desolata iaceãt, & nunc in domicilia militũ abiuerint. Isti nimirũ præclari fructus cõsequũtur bella. Sunt etiã hîc Villa Noua, Puerinũ, Rouiliascum, & spatio millium aliquot Carmaniola splendidum oppidum, vnde Franciscꝰ Buxonius illustris copiarũ ductor ortus, qui ab obscuris planè natalibꝰ ingenij summi fortunæq; benignæ munere tãtã apud Italiæ ꝓceres opinionẽ collegit, vt ad quãcunq; partẽ belli inclinasset, victoriã vnà secũ trahere certã putaretur, sicut Blõdus, Platina D. Antoninꝰ, Corius, cęteriq; scriptores illorũ tẽporũ oẽs ꝓdiderũt. Aura tamẽ illa summę ꝓsperitatis vno momẽto nouercę postremò fortunę in exitũ se miserabilẽ conuertit: nã Imꝑator exercitꝰ Veneti, ꝓditionis & ꝑfidiæ reus Venetijs inter D. Marci colũnas securi percussus est. Iuxta sunt intus

[a] lib. 9. hist. Vicecom.

intus Carmania, mox Fossanũ, & Ad D. Morum, nec procul à Pado Casale Crassum, Polõciaria, Reconicium, Moreta, Rana, ac vlterius agro item interiore Sauilianum perlautum oppidum & opulentum ante bella, de quibus suprà cõmemorauimus. Sequitur porrò Laniascum, Centale, & ad Padum Carede, vbi põs amnis transitum iungit. Hinc sursum versus, Salutium, ciuitas à Iulio II. Pontif. Rom. facta, qui Episcopum primus dedit Bartholomæi Roborei filium. Vrbs est perlauta, frequens, omnibusq; rebus abundans. Imperium eius diu cum titulo Marchionatus gens illustris ab Aleramo vt fertur orta tenuit, ex qua plurimùm eam nostra memoria nobilitauit Aloysius Marchio vir maximæ prudentiæ summiq; administrandi vsus: quapropter à Carolo octauo Francorum rege, cum is Neapolitano regno potiretur, prorex cõstitutus est, summaq; virtutis commendatione prouinciam gessit. Decedens filios quatuor ex Margarita Vascone coniuge reliquit, Michaëlem, Ludouicum, Franciscum, & Gabrielem. In principatu successit patri Michaël, qui auspicijs Francisci primi Francorum regis sub Odetto Lotrechio Prorege ordines ducens in Neapolitana expeditione cõtra Principem Auranię Caroli V. Imper. Aug. legatum, multis præclarè gestis, MDXXVIII. post C. N. anno diem supremum expleuit, summo planè suorum propter insignem & spectatam eius indolẽ dolore. Hoc defuncto populus alterũ fratrem Ludouicũ toto iã triennio matris iussu imperioq; captiuum è carceribus traxit, simulq; Principem consalutauit: qui statim intempesta nocte ad tetricam matrem omnium rerum ignaram profectus cum ense nudo, mucrone tamen in terram conuerso se ante pedes eius proiecit, & vti veniam in præteritum daret, filijq; se obsequentis deinceps haberet loco, ac principatum vti antea suo sibi relictum arbitrio putaret, orauit. Pretulit tum vultu gratiã mater, & hilaritatis benignè vsa signis est: sed haud diu pòst in Galliam vnà cum filio profecta, eum ipsa postulante Franciscus primus Rex custodia tradi iussit. Ita mater in Italiam reuersa Francisco filio tertio imperium permisit: attamen superioribus nondum satiata dein apud regem obtinuit vti & is in Galliam citaretur: quò cum ipsa quoque subsecuta coram à rege audito vtroq; in morbum incidisset, ex quo post in castro quodam Delphinatus, quod ipsius in dominio erat, decessit, nempe MDXXXII. à C.N. anno, sic tum Principatus absque controuersia Francisco remansit. Hic postquam in Caroli V. Imper. Aug. fidẽ cõcessisset, ab eoq; copijs aduersus Gallos præfectus Carmaniolam oppugnaret, quam illi cum præsidio tenebant, glande traiectus cecidit anno à C.N. MDXXXVII. Ita Gabrieli postremo fratri aditus ad imperium factus, qui superioribus annis Taurini mortuus est. Vrbs Salutium nuper ingentem à Francisci primi Francorum regis legionibus calamitatem pertulit: nam cum illæ hîc in hybernis agere decreuissent, oppidani autem per regis decretum recusarẽt, ciuitatem vi ingressus miles diripuit anno post C.N. MDXLII. Viros celebres quorum fama nomineq; fuit illustrata multos edidit, inter quos Franciscus Cauacia vir pereruditus & vsu rerum publicarum pollens, item Franciscus Vacca cum iurisperitissimus, tum etiam administrandi imperia gnarus, qui Senator Mediolanensis fuit. Nunc Episcopatum Salutij Philippus Archintus ex Mediolano doctus, prudens, & expertus homo tenet. In lęua Salutij Verculũ, Costilioliũ Buscheque est, ac deinceps inter altos mõtes ad viã qua Gallia vlterior aditur, oppidũ D. Petri, & altiùs eodem itinere Castellum Delphinum. Exin item supra Salutium dextrà per cõuallem duorũ montiũ præcelsorũ, vulgus nunc Vallonẽ Vesi nũcupat, amnis Bronda magno

cum

cum impetu ex illis iugorum faucibus præcipitat. Hinc tum Mons Vesus altissimus, Padi pater, omnibus antiquis Mons Vesulus appellatus, vti in processu ostendetur, cacumine pinnato conspicuus, quod procul intuenti turriũ arcis instar habet. Totus sterilis est & saxis horridus, cum modica in vertice area perdifficili omnino ac periculoso ex propinquis iugis aditu, quòd vndique tam angusta præruptaq; sint omnia, summum vt metum & horrorẽ accedentibus incutiant· quem admodum adolescentes quidam mihi narrauere, qui sibi cacumen ipsum perscrutatum speculatumq; profitebantur, & perarduum inprimis ac laboriosum ascensum, longè verò difficiliorem & magis horribilem reditũ dicebant, propter summum casus ex angustis & præruptis vndique crepidinibus periculum ac discrimen: quapropter & se per tetricas illas rupes manibus pedibusque repsisse super asperrimo iugi dorso prouolutos asserebant, nempe cum perpetuo metu ne in hiatus montium vtrinque immensa altitudine patentium deciderent. Planitiem summitatis exiguam reperisse fatebantur, in eaque duos interuallo non magno fontes exilire, quorum vnus binos amnes creat, Daruncium, qui occidentali latere per horridas & saxosas rupes ad plana delabens Rhodano infertur, itemque Duriam, quæ ad Septentrionem versus per Salassos & Gallicanas Alpes in Padum fluit vti ostendemus. Alter fons Plinio Visendus appellatus, paulo inferior Padi initia constituit, vti etiam testatur Strabo a. Ex hoc itaque fonte riuus aquæ claræ profluens, per angustas confragosasque rupes, & arctas scopulosi montis conualles præcipitat, vlnisq; tandem à solo quadraginta ferè velut ibi primùm nasceretur, tam largè, tantaque vi prorumpit, vt summam habeat admirationem. In saxa quibus vndique montis ex cuius rupibus perpetuò cadunt, radices, finitimaq; circûm horrent delabens, fragore strepituque maximo resonat. Mons est vt diximus in totum inanis· nec aut herbas, aut aliud quicquam fert præter piceam arborem quę picem manat. Supra eum locum vbi ex mõte amnis erumpit, haud procul crypta intimis visceribus montis ad alterum vsque latus perforatis opere cauata cernitur, qua ferunt aditum in vlteriorem Galliam ad Brigantium esse. Padus in planitiem effusus aquæ copia quæ versanda frumentaria mola sufficere posset temere lateq; non vllo certo alueo per saxeta discurrit spatio trium ferè millium vsque ad Paisanam· vbi solo ita absorbetur, vt exigua planè supra terram vestigia relinquat: post alterum verò milliarium rursus exoritur ad Paracolum, sub quo riuũ Brondæ quem ex Valle magna Vesuli decurrere paulo antè diximus, excipit. Infrà dein castella duo sunt, Vncinum dextra, Critium læua· vnde profluens Padus aquulas, torrentes, amnesq; varios colligit· quibus tandẽ mirum in modum augetur, vti cum omnes geographi historiciq; scribunt, tum maximè Polybius b in hãc sentẽtiam, vti à Peregrino Prisciano de verbo ad verbum est versus, quò mens auctoris intelligatur penitiùs, orationis speciositate neglecta. Padus fluuius à Poëtis Eridanus diuulgatus, habet quidem fontes ab Alpibus, sicut ad veritatẽ magis prædictæ figuræ: defertur aũt ad planitiem, faciens flexũ veluti versus meridiem: perueniens autem ad plana loca, declinãs cum fluxu ad orientẽ, fertur per ea. Facit autem ingressum cum duobus ostijs qui sunt ad Adriam· sinus autem maior abscinditur. Pars planæ regionis ad Alpes & ad Adriaticum recessum: ducit autem multitudinẽ aquarum nihil minorem eorum qui sunt in Italia fluuiorũ· quia fluxus ad planitiem declinantes ab Alpibus & ab Apenninis montibus in hunc placidiorem, omnes & vndecunq; maximo autem & pulcherrimo fluxu deferuntur.

a. lib. 4.

b. lib. 2.

Circa caniculæ ortum augumẽtatus multitudine liquefactarũ niuium à prædictis montibus. Nauigatur aũt ex mari apud ostiũ vocatũ Olana, ferè ad duo millia sta diorũ. Primùm ex fontib⁹ habet fluxũ simplicẽ: diuiditur aũt in duas partes apud vocatos Trigabolos. Horum aũt quidẽ alterum os vocatur Padusa, & alterũ Ola na. Iacet aũt super hoc portus, nullo eorũ prope Adriam minorẽ præbens securita tem his qui in eo firmantur. Apud quidem habitantes propè fluuius vocatur Bodi scus. Hactenus Polybius vti à Prisciano est conuersus: nam ab alijs quibusdã interpretibus fideliter omnino redditus haud est: deficitq; nominatim Perotti versio, fortassè mendoso codice græco vsi: nam pro Padusa Paduam scripsit, pro Bodisco Bondincum, etsi nostra sententia rectiùs id videatur, quod ita quoq; dicat Plinius, Trigabolorum aũt mentionẽ nullã fecit: qua de re cum in Romanula transpadana scriptum abundè sit, longiores hîc non erimus. De Padi origine Plinius a in hæc verba cõmemorat. Padus è gremio Vesuli montis in celsissimum cacumẽ elati finibus Ligurum Gabienorum Visendo fonte profluens, condensq; sese cuniculo, & in Forouibiensium agro iterum exoriens, nulli amnium claritate inferior, à græcis dictus ἠριδανὸς, ac pœna Phaëtontis illustratus. Hęc ille: subijcitq; mox de aquarũ incremẽtis à canis ortu aliaq; multa. Sed et alibi b fontẽ eius medijs dieb⁹ æstiuis velut interquiescentẽ ait arere. Strabo Ligurib⁹ alijsq; populis cõmemoratis in hãc sententiã pergit. Post Vocuntios Siconij sunt & Tricorij, deinde Medualli in pręcelsis montium iugis, quorũ altissimum cacumen ascensu stadiorũ centũ efferri tradũt, & hinc item in Italiæ fines esse descensum. Supra verò locis quibusdam admodum concauis ingens est lucus, & fontes duo non procul inter se dissiti, quorũ vnus amnes effundit, Daruentium per cõfragosa præcipitantem in Rhodanum, & Duriam ex diuersa parte per Salassos & Alpes Galliæ Pado illabentẽ, alter lõgè humilior Padum creat, qui per hæc loca multus & rapidus se proripit, at auctior longè processu molliorq; redditur amniũ multorum incrementis accedentibus: præcipuè verò cũ in plana peruenit dilatatur: ac ita diffusus obliquis flexibus cursum lentũ facit, tãdemq; amplissimũ in Adriaticũ irrũpit mare, omnes Europæ fluuios præterquã Istrum magnitudine superans. Ita Strabo: nec diuersè omnino Mela c, cum Solino d, qui triginta Padum flumina capere addit. Amnem hunc initio dictum Eridanum & Plinius e, & Polybius cum Solino alijq; multi scriptores prodiderunt. Nomen id poëtæ & græci à Solis vt scribit Seruius, filio sumpserunt, qui impetratum à patre currũ gubernare non potuit, & cum eius errore mundus arderet, fulminatus in hunc decidit fluuium, ac dein à luce ardoris sui Phaëtõ appellatus, pristinum nomen amni dedit: cuius etiam sorores postea flendo in populos arbores conuersę. Fabulam hanc si quis intelligere penitus velit, Berosus in antiquitatibus, & ad eum Annius commentator abundè satisfaciet. Plinius autẽ à græcis Eridanum dictum ait vti alij præterea multi scriptores, sed causam appellationis nemo præter Catonem profert. Is ab duce coloniarum hoc nomẽ esse tradit: à profunditate verò amnem eundem Hetruscis Botigon, Liguribus Botigum addit vocatum: in Plinio tamẽ legitur Bodincum, quod significet fundo carentẽ. Padi nomen vt Cato itemq; Plinius ex Metrodoro Sceptio tradit, ab arbore circa fontem picea tractum, quæ Gallicè pades vocabatur, vti etiam à nobis suprà commemoratum est. Itaq; Padũ constanter vno nomine scriptores omnes nuncupãt, vti tum hactenus abundè ostensum, tum in processu planiûs adhuc fiet. Mentionẽ eius persæpe facit Liuius, item Cornelius Tacitus, & Virgilius, alibi f Eridanum fluuiorum

a. lib. 3. cap. 15.
b. lib. 2. cap. 106.
c. lib. 3.
d. cap. 7.
e. lib. 3. & lib. 37. cap. 3.
f. lib. 1. Georg.

fluuiorum regem, alibi [a] Padum nuncupans. De eo sic Lucanus [b]. a.lib.9. Aeneid. b.lib.2.

Quoq; magis nullum tellus se soluit in amnem
Eridanus fractas deuoluit in æquora syluas,
Hesperiamq; exhaurit aquis: hunc fabula primùm
Populea fluuium ripas vmbrasse corona.
Cumq; diem pronum transuerso limite ducens
Succendit Phaeton flagrantibus æthera loris,
Gurgitibus raptis penitus tellure perusta
Hunc habuisse pares Phœbæis ignibus vndas.
Non minor hic Nilo, si non per plana iacentis
Ægypti, Lybicas Nilus stagnaret arenas.
Nō minor hic Istro, nisi quòd dum permeat orbem
Ister casuros in quælibet æquora fontes
Accipit, & Schyticas exit non solus in vndas.

Ouidius etiam in Fastis [c] Padum memorat: Et Vibius Sequester, Padus inquit, qui & Eridanus. Alij præterea tam multi scriptores cum Ptolemęo memoriam eius vsurparunt, vti nisi longissimè referri haud posset. Amnes magnos in eum sese exonerantes triginta capit quemadmodum tradere Solinum prædiximus, ac item confirmat Plinius: ex quibus Apennini latere iacti nobiliores sunt Tanarus, Trebia, Parma, Tarus, Lencia, Secia, Panarus, & Bononiensium Rhenus, Alpium verò Stura, Morgus, Duriæ duæ, Sessites, Ticinus, Lambrus, Abdua, Ollius, & Mincius. Nec alius fluminum tam breui spatio maioris incrementi est. Mediam Lombardiam & Romanulæ partē percurrens, amnes, torrentes, fontes, & aquas omnes colligit, ac in Adriaticum defert ostijs prægrandibus septenis, quemadmodum in Romanula dictum est. A Facio [d] in hanc sententiam describitur. c.lib.4. d.lib.3. Cant.11.

Draco maximus quem hæc terra habeat
Eridanus est, tam in sublimi nascens,
Vt cum XXX. filijs in mare se ingerat.
Ingreditur tanquam cuniculus latenter
Suum iter, & cum rursus exoritur,
Turbidus currit vsq; ad locum vbi quiescit.
Sub Geminis & Cancro semper augetur:
Alueum eius pulchrum auri nonnihil ornat,
Quanquam id expendisse hominem tædeat.

Sic Facius. Enimuero quoniam Padus aquarum mole mirum in modum vrgetur, & in profundum agitur, quanquam diductus in flumina fossasq;, tamen quia largiùs vomit, septem maria dictus efficere inquit Plinius. Sciendum obiter est quod Volaterranus [e] scribit, hac memoria nautas sena tantùm eius ostia notare. à dextra, inquit, Primariū, olim Vatrenum à flumine appellatum. ab læua Volanæ. Inter hoc & Primarium Comaclina stagna ostium habent, imo portum potius quem magnum vocant: sed ęstuaria illa maris sunt, quod ex salis cōcretione dignoscitur. Ex ea item parte vbi Adriam abluit, duobus ostijs elabitur in mare. Id quod Volanæ propinquum est Albatum dicitur, reliquum verò Gorium. Maioris autem huius fluminis ostium, quod Adriæ sinistram attingit, Fornaces accolæ vocant. Hactenus Volaterranus. Nos quoniam de his Padi ostijs in Romanula Transpadana satis superq; dictum est, hic iam longiores nō erimus. Nostro seculo Padum inusitatis planè videmus e.lib.4. c.v.

incrementis ſubinde abundare·ſiquidem pauci admodum anni intercurrunt vt non effluat, & immenſos agros ſumma iactura finitimorum inundet vaſtetq́;· velut anno à C.N.MDXXII.contigit,quo ſuper alueum egreſſus agrum Mantuanum & Ferrarienſem adeo demerſit,vt plurimis in aruis haud aliter ac in ipſo flumine ducerentur nauigia,perq; vrbem Ferrariam vſq; ad Francolinum tanquam ꝑpetuo ſtagno nauigaretur.Intumuit alluuie ſimili anno poſt C. N. MDXXXI. ſuperatis apud Sacchetã aggeribus:quo momẽto deſtructa tum funditus illa aruorum eo ſitu vniuerſa æquora.Nobis inter cauſas huius rei videtur eſſe prægrauans nunc hominum in Italia numerus: tanta quippe multitudine genus humanũ hîc auctum atq; locupletatum cernimus,vt plana cãpeſtriaq́; porrigendis mortalium alimentis haud ſufficiant·ideoq; montium etiam præcelſa iuga prius intacta,coli nunc & arari cœperunt:quo nimirum fit vt aquæ pluuię in rupta prociſſaq́; culmina decidẽtes,ex ijs impetu ſuo deorſum turbidę ſupra modũ in amnes torrentesq́; ferantur·qui cum in Padum ſe cuncti exonerent,eius alueum adeo expleant exaugeantq́; neceſſe eſt,vt accedentibus incrementis paulo maioribus,aggeres alueiq́; ſui crepidines flumen excedat,perq; agros latè effundatur·qđ ſuperiori memoria quum aquæ ſolo adhuc montium integro ſolidoq́, per herbas & virgulta puræ delabebantur haud euenit. Sed & alia poteſt inundationum ratio notari·nempe ꝙ extumeſcente prius amne moles aquarum in paludes ſeſe paſsim exonerabat,quales inter flumen ipſum & Veronam itemq́; Vicentiam erant vaſtiſsimæ· quapropter molliore longè fluxione minoriq́; vi tũ ad inferiora ferebatur:ſed nunc exiccatis maxima parte paludibus,& intercluſo munitionibus aquę acceſſu,conſtrictus amnis totus ingenti cum impetu & abundatione ad ima compellitur, aggeresq́; ſi quos humiliores aut infirmos reperit,vel ſuperat,vel erodit·moxq́; per cãpos longè lateq́; diffunditur. Poſſent inſuper & aliæ diluuiorum cauſæ memorari,veluti imbrium ab anno à C.N.MDXXIIII.vſq; ad M D X L IIII. magnitudo frequẽtiaq́;·nec ſolum in Italia,ſed alijs quoq; mundi partibus vbi demerſas hauſtasq́; terras conſtat,vti in extrema Batauorum ora nominatim & euidenter accidit: ſed hactenus opinionem noſtram retuliſſe habemus ſatis. Nec tamen omittendum putauimus quod Boccatius in libro fluminum de Pado allucinatus eſt, eum propter Imolam fluere ſcribens,indigno mehercule tanto viro lapſu,quo ſe nimis apertè fluminis huius ignarum prodidit. Ad fontem itaq; Padi Lombardiæ Ciſpadanæ limitem delati, Trãſpadanam regionem conſequenter annectemus.

LOM-

LOMBARDIA TRANSPADANA, REGIO ITALIAE DECIMASEXTA.

Vanquam in exordio Romanulæ cur vniuersus inter Rubiconem & Alpes quæ Galliam vlteriorem ab Italia diuidunt, tractus, Gallia Cisalpina dictus sit, item ex parte Gallia Transpadana, non obscurè tradiderimus: tamen haud ab re fore sumus arbitrati, nunc in Galliæ transpadanæ principijs quædam de nominis eius causa repetere. Sciendum igitur est olim hanc regionem omnem Hetruscis tenentibus, qui & ciuitates aliquot ipsi nouas condiderant, vti Liuium, Pliniumq; ac Polybium tradere priùs commemorauimus, Gallos superatis Alpibus in Italiam irrupisse, pulsaq; sedibus Hetruria, firmo fixoq; domicilio, fundatis etiam oppidis ac vrbibus diu partē hāc incoluisse, quæ propterea Galliæ Cisalpinæ nomen ad differentiam vlterioris vnde coloni ipsi venerant trans montes, est adepta. Eius aūt regionis totius duas appellationes Padus intercurrens genuit: nimirum vt in Galliam Cispadanā de qua iam antè tractauimus, & Transpadanam cuius descriptionem aggredimur, diuideretur: idq; Cato pleniùs his verbis tradit. Omnia sub Alpibus transpadana loca prisci conuenæ Thusci missis colonijs tenuere, ab ijsq; multa loca nomina retinent, plura deleuerunt Galli, qui primi Arunte Clusino duce Alpes transcenderunt, & sensim ab omni Gallia Cisalpina Hetruriam pepulere: ab ijsq; nomen sortita retinet Gallia Cisalpina, qua Mantua suo conditore Ocno Bianoro Thuscorum rege illustris. Penetrauere trans Alpes Boij, Senones, Insubres, & aliæ Galliæ transalpinæ gentes. Hactenus Cato: nec diuersè Liuius [a] in Italiam venisse Gallos dicit illectos dulcedine vini ab Arunte Clusino in vltionem stupratæ à Lucumone tum potente vxoris, anno ante crematam Romā ducentesimo, Tarquinij Prisci tēporibus, & post aureum sæculum paulo minus mille quingentis annis. Itaq; propter vnius mierculæ stuprum Hetrusci transpadanis sedibus eiecti, ac dein etiam Cispadanis sub Rheto rege, qui cedere Gallorum armis & potentiæ coactus, colonias Thuscas in agrum qui postea Rheticus appellatus traduxit, vti totus veterum historicorum cœtus consentit, ac etiam Annius in Catonis originibus refert. Enimuero quòd Liuius [b] in Gallorum aduentu & victoria de Thuscis commemoranda, per Taurinos & alpis Iuliæ saltus eos in Italiam transcendisse scribit, hoc loco non integros eius codices arbitramur, sicut etiā Ægydius Tschudus Glaronensis in libro [c] de gentibus Alpinis notauit. Gallos non per Iulias alpes sed per Cottias & Graias in Italiam penetrauisse scribens. Rhetum Hetruscos que à Gallis pulsos etiam Trogus [d] perhibet. Hactenus itaque causam appellationis Galliæ Transpadanæ demonstratam abundè putamus, nimirum ipsam Gallorum gentem: quæ cum hanc Italiæ partem diu tenuerit, nomen illi ad Cispadanæ discrimen Galliæ Transpadanæ peperit: quam ita nos vtpote citra Padum constiti nominabimus, quemadmodum alterā è conuerso diximus Cispadanam. Lōbardiæ nomen vnde postea fluxerit, superiùs quidem non obscurè docuimus: sed

a. lib. 5.
b. lib. 5.
c. cap. 28.
d. lib. 20.

& hîc ea de re pauca repetere cēſemus operæpretium. Carolo Magno Imperatore Romanorū ab Leone III. Pōtifice dicto, quoniā hac Italiæ regione tā vltra, q̃ citra Padū diu Longobardi cōſederant, eā Pōtifex vnaq; Carolus Auguſtus Longobar diā nuncupari voluerūt: q̃ vox deinde gratia vocalitatis in Lōbardiæ contracta. Fines Tranſpadanæ Lōbardiæ cōſtituemus oſtiū Mincij fluminis in Pado: hinc per eius ripā dextrā ad Benaci lacū, & vlteriùs eodem latere Mincij ad amnē Sarca & eius fontē: tū in occidentē verſus per Alpes vbi iuga Rhetica ſeu Mons Bralius, Diuorūq; Gothardi ac Bernardi mōtes ſunt· dein ad Auſtrum ea linea quā Ptolemæ9 deſcribit vſq; ad Vari fluminis oſtiū: et poſtea flexu verſus exortum ad fontē Padi, ac deinceps ſecūdo Pado vſq; ad Mincij caput: vt ab oriēte Mincius, dextra lacus Benaci ora, fluuiuſq; Sarca ſit, à Septentrione Alpes & ex cōmemoratis mōtibus aliqui, ab occaſu itē Alpes q̃ Italiā à Gallia diuidūt vſq; ad Varū· à meridie magna Padi pars fines claudat: etenim à fonte vſq, ad Clauaſiū ferè, vel finitima illa loca magis orientali latere allabitur Padus. Erūt igitur hi Lōbardiæ trāſpadanæ termini: quanq̃ eñ Sēpronius ab exortu flumē Atheſim & Venetos cōſtituat, nos tamē alios auctores eo modo quo cōſtituimus ſequemur. Et plurimæ quidē hoc tractu cōtinentur gētes, vti ex Strabone, Plinio, Sēpronio, Ptolemæoq, liquet. Cenomani ſunt, & Inſubres, & Becuni, & Lybici, & Rheti, Meſauciq; & Lepōtij, & Salaſsi Tauriniq; cū alijs Alpinis, quarū nūc omnino ſedes inueſtigari nequeunt· quanq̃ aliquas tñ nos q̃ exactiſsimè fieri poterit ſuis deſcribere finib9 enitemur. Lōgiſsima porrò vt huius eximię regionis deſcriptio ſit neceſſe eſt, cū ꝓpter vrbiū, caſtellorū, amniū, lacuū & cæterorū in ea memorabiliū multitudinē atq; copiā, tū ob rerū hîc geſtarū claritatē magnitudinēq;, & viros itē innumeros quorum inſigni gloria fuit illuſtrata. Naturæ luculētiſsimis dotib9 locupleta variè eſt: cāpos quippe latiſsimos, & tritici frumētiq; cæteri, itē nobilis vini, aliarūq; frugū abūdantia beatos habet, lac9 inſuper immēſos & altos, inſignia flumina tam piſciū capturæ q̃ nauigationi opportuna: fœlix etiā mirè eſt ingeniorū excellētia, q̃ cū ad litteras & arma, tum ad mercaturā prōptiſsima generat, quēadmodū in tēpore ſigillatim dicēdis locis oſtēdemus. Et hæc iā in vniuerſum de laudib9 ei9 dicta ſint ſatis, quò citiùs ad ipſas accedere partes liceat. Initiū à Cenomanis faciem9, quorū fines ab agri Brigātinatis et Mellariani paludibus vbi Romanulā finiuim9 tranſpadanā, ſurſum iuxta Atheſim vſq; Veronā & Tridētū, hinc flexu ſecūdū Alpes quà toti9 regionis lineā anteà duximus ad lacum Lariū, perq; ripā eius ad Abduā porroq; ad Abduæ in Pado caput, deniq; ſecūdo Pado vſq; exaduerſum Brigātini Mellariæq; paludibus fuere, hoc modo. Ab ſolis exortu pars earū paludiū itē Atheſis vſq; Tridentū· à Septētrione Alpes quæ Germaniā ab Italia ſeparāt· ab occaſu Lari9 & Addua flumē· à meridie Padus. Omnē tranſpadanā regionē Thuſcos habuiſſe Sēproni9 inter oēs auctores cōuenire ſcribit· manētq; inquit, veſtigia, vrbs Mantua, itē lac9 Hetruſca origine dictus Larius, q̃ à patrib9 Vulturrenis omnia ea loca principio poſſeſſa fuerint vſq; Veronā. De gēte Cenomanorū varia admodū tradunt ſcriptores. Aliq̃ auctorē eius ꝓdidere Cydnū, quē Beroſus hoc modo cōmemorat. Anno XX. Armatritis q̃ non9 Aſſyriorū rex fuit, Ligur miſit Cydnū & Eridanū cū colonijs, cū fratrib9 & nepotib9, & occupauerūt Italiæ tractū vſq; ad Iſtrū. Hūc aiūt Cenomanos voce Schytica & Cednomanos, ſiue ꝑ ſynereſin Cenomanos, cōdidiſſe, Cydnū porro variarū gentiū more diuersè ꝓferri, Babylonios eñ Cednū dicere, Schytas Cydnū, Græcos Cycnū, Latinos Cignū, Hetruſcos aūt ſua cōſuetudine ſynęreſin

nęresin in cōpositione facere, d, vel c, aut g, cōsonātib9 abiectis: ideoq; ꝙ integrū Cignomanos vel Cycnomanos, aut Cydnomanos & Cednomanos, ꝑ synæresin illos efferre Cenomanos & Cynomanos. Proinde Berosi argumēto innixi Cydnū hi Liguris filiū in hęc loca vbi Bergomū, Brixia, Cremona, aliaq; oppida vetustis nominib9 Schyticis appellata, venisse asserūt nēpe post orbē conditū anno MMCLVII. ab vniuersali inundatione DI. ante Christi Seruatoris Natalē MDCCC. Auctores hui9 sententiæ sunt Ioānes Anni9, Ioānesq; Chrysostom9 Bergomas canonic9 in libro de Orobiorū & Cenomanorū originib9: qb9 si fides esse debet, pci pua hercule, Cenomanorū his sedib9 antiqtas intelligitur. At Polybi9 a diuersè ꝓdidit, eā gentē huc ex Gallia Thuscis eiectis immigrauisse ꝙ & Liuius ꝓbat, itēq; Trog9 Cenomanos hac regione multas etiā vrbes nouas cōdidisse referēs, nominatimq; Bergomū Brixiā, & Tridentū vti ostendetur. Polybi9 in hāc sententiā scribit. Cāpos omnes quos Apēnino atq; Adriatico ęquore terminari dixim9, olim habitauere Tyrrheni, quo tēpore Phlegræos etiā cāpos qui circa Capuā & Nolā sunt tenebāt. Cū ijs ob vicinitatē loci frequēter Galli cōuersabantur. Hi specie ac fœcūditate regionis pellecti, exiguā quandam nacti occasionē exercitū cōparāt, factoq; in Tyrrhenos impetu finib9 eos expellunt. Cāpos deinceps ipsi tenētes inter Padū atq; Alpes habitāt. Laij, mox Lebetij, dehinc ingēs Insubrū natio, pòst nō lōgè à ripa fluminis Cenomani: loca verò mari Adriatico vicina, antiquū ex Paphlagonia gen9 alūt hi Veneti appellati, neq; morib. neq; ornatu corporis, sed tātūmodo lingua à Gallis differūt. Inter Apēninū rursus & Padū primò Ananes, pòst Boij, inde Egones, postremò Senones, q iuxta mare Adriaticū extremi omniū Gallorū incoluerūt. Ita Polijbi9. Quod apud Liuiū in cōmemoratione aduētus Gallorū legitur, post Bellouesum qui ꝑ Taurinos, saltusq; Iuliæ Alpis trāscēdit, acieq; fudit Thuscos haud ꝓcul Ticino flumine, aliā subinde manū Germanorū Elitouio duce vestigia priorū secutā eodē saltu, fauēte Bellouesо cū trāscēdisset Alpes, vbi nūc Brixia & Verona vrbes sunt locos tenuisse, id insigni esse mēdo corruptū scire oportet: ꝓ Germanis enim omnino Cenomani debēt scribi, quēadmodū etiā Hēric9 Glareanus in Liuianis castigationib9 annotauit. De Cenomanis autē scribēs Liui9 cū Polybio cōuenit, itēq; Trogo, a qui Mediolanū, Comū, Bergomū, Brixiā, Veronā, Tridentū, & Vicentiā vrbes à Gallis post agrū de Thuscis captū cōditas ꝓhibet. Iā si hęc à Gallis oppida cōdita, vel vti nos in tēpore docebim9, instaurata fuere, Hetrusciq; pulsi quēadmodū illi auctores cōsentiūt, qb9 cedo argumētis Cenomanos Cydni gen9 ea possedisse credem9? Ego Cenemanos Gallicā fuisse gētē cēseo, sicut et Liui9 b disertè ꝓbat in hæc verba scribēs. Duodeuiginti millia Rō. sociorū nominis Latini XX. auxilia ꝓterea Cenomanorū (ea sola in fide māserat Gallica gēs) his copijs cōcursū est. Diu itaq; hos fines tenuisse Cenomanos arbitror, vti cū è Liuij locis plurimis alijs, tum euidēti maximè quodā discim9, c vbi Cenomanos disertè quoq; Gallis annummerat. Hactenus de Cenomanorum origine dictum sit satis: quorum limites quanquā ab oriēte trās Mincium ponātur, nobis tamen nunc citeriorē agrum amplecti tantùm est visum, ac vlteriorē postea Taruisinæ Marchiæ cum Verona dare. Principiū itaq; particularis descriptionis flumen sit Minci9, quod ita Strabo d, Plini9, e Vibiusq; Sequester nominant. Effunditur ex lacu Benaco præcipua claritate, meminitq; eius etiam Virgilius, et ad Mātuā decurrēs eā vrbē insigni stagno circūfundit tumq; hinc eadē claritate ꝓgēs in Padū euoluitur vti dixim9. In lęua ostij castellū est Guberniū. Iuxta id Leo prim9

a. lib. 2.
b. lib. 21.
c. lib. 30.
e. lib. 5.
d. lib. 3. cap. 8.

Pontif. Rom. vir ſanctus cũ Athila Hunnorũ rege cõgreſſus eſt, vetãs ne porrò ire pergeret, iubẽſq; vt iter inſtitutũ cõuerteret aliò, qui tum imperij auctoritate per
a.lib.15.ad culſus, retro vnde venerat flexit viã, vt Paulus a Diacon9, Blõdus, Platina, Sabelli
hiſt.Eutro. cus, alijq; multi ſcriptores tradiderũt. Suprà dein ademerſ9 amnis è Mãtuano lacu
b.lib.5. Formicoſia eſt· mox ipſa medio ſtagni ꝑuetuſta ciuitas Mãtua, ſic à Strabone, b Pli
c.lib.8. nioq; in decima regione, Sẽpronio, Liuio, Ptolemæoq; dicta, itẽq; Silio c cũ inqt:

Mantua mittenda certauit pube Cræmonæ.
Mantua Muſarum domus, atq; ad ſidera cantu
Eucta Andino, & Smyrnæis æmula plectris.

Primordium eius in diuerſum trahunt auctores: nonnulli ſiquidem ad Thebanos id referunt, vt Manto Tireſiæ vatis filia vrbem condiderit, quę poſt excidium Thebarum in Italiam profecta, oppidoq; hîc ædificato Mantuæ illi indiderit nomen, quò à Dijs manibus defenderetur. Quidã Agnellũ Mantus filiũ cõditorẽ tradunt, vrbemq; ab eius matre appellatam Mantuam. Alij prodiderunt oppidum hîc ab Ocno Tiberini regis Thuſcorum & Mantus filio, quod Thuſci Venetiq; pariter incolebãt, primùm mœnibus conſeptum ac in aliam formam redactum, ſimulq; à matris nomine Mantuam dictum: quam ſententiã Cato confirmat, omnẽ trãſpadanum agrum ſub Alpibus antea Thuſcas habuiſſe colonias ſcribens, ab ijſq; multa loca retinere nomẽ, vti Mantua ſuo conditore Ocno Bianoro Thuſcorum
d.lib.10. rege illuſtris. Idem quoq; ſentit Sempronius, itemq; Virgilius d his verſibus.
Aen.

Ille etiam patrijs agmen ciet Ocnus ab oris
Fatidicæ Mantus & Thuſci filius amnis,
Qui muros matriſq; dedit tibi Mantua nomen.
Mantua diues auis, ſed non genus omnibus vnum.
Gens illi triplex· populi ſub gente quaterni.
Ipſa caput, populis Thuſco de ſanguine vires.

Diuerſam porro his explanationẽ adhibent interpretes. Et prę cæteris ſcribit Seruius Ocnum quem etiam Bianorem poëta vocat in Bucolicis, Tiberini Thuſci regis & Mantus quæ Tireſiæ vatis Thebani filia poſt interitum patris in has terras venit, filium, vrbem hanc condidiſſe, ſimulque à matris nomine dixiſſe Mantuã· eaque propter eam auis diuitem Virgilio dici: præterea his verbis, Sed non genus omnibus vnum, nihil ſignificari aliud poëtæ, quàm Mantuanos etiam à Thebanis & Venetis originem ducere· quoniam ex tribus diuerſis tribubus conſtarent, quarum ſingulæ in quaternas erant diuiſæ curias, quibus ſinguli Lucumones præerant in vniuerſum duodeni· nimirum communis imperij Thuſcorum exemplo: proinde XII. partibus tanquam præfecturis Mantuam fuiſſe diuiſam, quibus omnibus ſimul vnus princeps imperia dabat· vt ſic ipſa Mantua Thuſcorum his in locis caput ac princeps haberetur, vtpote Thuſco de ſanguine profecta. Sic ferè Seruius, cum quo Donatus etiam & Landinus conueniunt. Sed Marius Æquicola Aluetinus hiſtoriæ Mantuanæ lingua vernacula ſcriptor, hos verſus enarrans in hanc ſententiam pergit. Intelligimus ſanè Virgilium poëtico more patriæ laudes cõdidiſſe, facta ad hiſtoriam alluſione, ac eã vti eſt ingenioſus poëta, feſtiua fabula deornaſſe, quum Ocnum ait fatidicæ Mantus & Thuſci amnis nempe Tiberis filiũ, muros nomenq; matris dediſſe Mãtuę, diuiti auis, hoc eſt pernobili· ſed nõ omnib9 vnũ eſſe genus, triplicẽ enim gentẽ cõtinere. Sũt hę, Thebana (Põponi9 Mela Mãto Tireſiæ vatis filiã Thebarũ victores fugiſſe ſcribit: Diodorus Siculus

Manto

Manto filiam Iphianiæ & Anaxagoræ Megapentei filij nominat) item ex eadem regione Veneta, præterea verò ab Ocni patre Thusca. Sub his singulis populos fuisse quatuor accipimus, id est quaternas colonias, omnium autē in totum XII. Mātuam caput habitam, potentiam & vires à Thusco sanguine ducentem, propter colonias duodenas ab Hetruscis huc cis Apenninū missas: quæ non solum cisalpinæ regionis partē trāspadanā, sed etiā Alpes Rheticas imperio tenebant, vti Iustinus perhibet. Interpretes autem Virgilij Mantuā scribunt in tribus diuisam fuisse ternas: earum quamq; Curias habuisse quatuor, quibus singulis vnus Lucumo præerat, nos præsidem dicimus, vt horū numerus in totum esset duodecim. Ego à Seruio cæterisq; quæro cuius ex auctoritate hęc de Mantua tradant, aut vbinam repererint pro gente tribum intelligi, pro populo curiam? Virgilius equidem cum res ita tulit & tribum & gentem potuit dicere. Sic Aequicola: subditq; dehinc Epistolam Leonardi Aretini viri doctissimi ad Ioānē Frācīscū Gonzagā de Mātuæ vrbis origine scriptā, quæ nobis quoq; ne quisq̄ sua laude frustretur, omittēda haud est visa. Eius pars hac ferè sententiâ perscripta est. Iā primū constat Thuscos diu ante bellū Troianū è Lydia profectos eam Italiæ partē tenuisse, quæ inter Apēninū & inferū mare est, amnibusq; Tiberi & Macra cōcluditur. Regioni nomē Tyrrhenię natū ab gentis rege Tyrrheno. Ea populis erat diuisa duodenis, quia sub totidem ducib⁹ è Lydia coloni emigrauerāt: quamobrē & à Græcis Dodecapoli, à Latinis duodeni populi dicti Hetrusci. Regia potestate aliquandiu habiti, cum deinde regnum videri graue cœpit, eò deuentū est vt gentes singulę singulos Lucumones, id magistrat⁹ erat nomē, crearēt, q̧ consilio cōmuni omnē Hetruriā regerēt. His ex cōmuni populorū voluntate rēpublicā gerētib⁹, in tantū Hetrusci opibus ac potētia multitudineq; creuerūt, vt mox intra suos fines se nō continuerint. Effusi itaq; primò cis Apenninū per inferiorē Italiæ partē vsq; ad mare Siculū: dein trās Apennini quoq; iuga vsq; ad Alpes tenuere. Seqtur hinc Tyrrhenos à sacrifico ritu sua lingua Thuscos vocatos, colonias trās Apenninū XII. misisse, quarū sola Plinij ætate Mātua superfuit: ideoq; ambigi haud oportere, quin à Thuscis cōdita illa sit. Cōfirmat id quoq; Serui⁹, Mātuanorū originē ad Thuscos referēs. Sed auctorē Mātuæ & quo tēpore cōdita vrbs sit solus tradit Virgili⁹: quē luculentissimū vtiq; testē hîc accipim⁹ dū poëtā esse recordemur. Nec tamē ambigitur vrbis primordia trecētis ad min⁹ annis Roma esse antiqora, Mediolano ampli⁹ CCCCL. Cremona Placētiaq; plus DCCC: quę duę vrbes à Romanis post bellū Punicū secūdū ædificatę. Princeps & caput ędificandæ Mātuę vir diuinarū rerū sciētia lōge clarissimus fuit Ocnus, quem more poëtico Virgilius amnis Thusci & fatidicæ Mātus filiū canit. Aeneā etiā cū Turni ac Rutilorū p̄meretur bello, ab Thuscis auxilia petijsse, tūq; Mātuā vti ex illis ortā, auxiliū ei misisse dicēs. Similiter & Ocnū vrbi nomē murosq; dedisse fictio est, vti filiū eū amnis Thusci esse: & Mant⁹ fatidicę filiū vocat ob diuinationis sciētiā: diuinationē enim Græci μαντείαν dicūt: q̄ artē in Hetruria p̄cipuè viguisse Marc⁹ Tulli⁹ & Lucan⁹ testes sunt. Itaq; præstantē hac disciplina Ocnū Mantus filiū poëtarū more maxim⁹ poëta facit: aitq; à matre, hoc est à sciētia, vrbē denominasse. Muros & nomen dare nil aliud est quàm vrbē condere. Primos cōditores nō vno fuisse genere, sed triplici ait, id est gentē triplicē: gētes deinde singulas in populos quaternos diuidit: ij trib⁹ sunt, vt ex duodenis tribub. vrbs cōstaret tota, quas suo more Virgili⁹ appellat populos. Omniū caput erat ipsa Mātua. Qui Thuscos vnà cum Gallis & Venetis primos fuisse colonos dicunt, haud

haud sanè mihi satisfaciunt, quoniã eo tempore quod à Virgilio memoratur, Galli adhuc in Italiam nondum venerant. Vtcunq; sit, Mantuam cõdidere Thusci: nec repugnat quisquã præter Dantem: idque magis eo miror, quòd cum Thuscus ipse sit, æmulusq; Virgilij, nec tamẽ legerit aut annotauerit saltem Mantuanorũ suorũ originem à Thuscis deducere Virgilium, sed tanquã ignarus omnium aliã originẽ assignet. Haud ignoro quid de Tiresia scriptores prodiderint: sed ista puerorũ deliramẽta non quæro, nec an satis pudica sint scio. A Dante Manto nominatur virgo: à Virgilio mater. Ineptum mihi videtur credere mulierẽ fuisse Mãto & cũ seruis in paludes discessisse, ab omni humano consortio remotã. Sic ferè Aretinus, ac deinceps ad suæ gentis Hetruscę laudes digrediens, ijs epistolã claudit, datam Florentiæ VI. Cal. Iunij MCCCCXVIII. post C.N. anno. Subnectit Æquicola Dantis versus tali sententia.

Iter hác agens virginem crudam
  Vidi, vrbem medio in cœno positam
  Sine colonis, habitatoribus vastatam.
Ibi congressus humani planè vitandi causa
  Restitit cum seruis. artes suas colens,
  Et vixit, & corpus exanime reliquit:
Populi dein qui circumiectos agros tenebant
  In eum locum confluxere munitum
  Propter circumfusum vndique cœnum.
Quodque vrbs ossibus illis defunctorũ insideat,
  Et propter eam quẽ prima sibi locum delegit,
  Mantua dicta, nec aliud primordium fuit.

Beneuenutus Imolanus Comœdiarũ Dãtis vetustus interpres, Thebanum bellũ à Papinio Statio descriptum hîc memorat: quo cum Manto Tiresiæ filia patriæ cladem maximã vidisset inductã, in Italiã profugerit. Sed huic rei quoniã ad institutũ non pertinet nostrũ, cõtradicere iã haud libet, quanq̃ ex auctoritate Pausaniæ rectè possemus. Eo magis autẽ hîc taceo, quòd idem alij quoq; scripsere credidereq; cũ hoc interprete: nimirũ Dantẽ Mantuã appellare virginẽ crudam, veluti marito ac hominũ cõsortio carentẽ. Planè siquis multiiuge scriptione nunq̃ erret, eum in Dijs habẽdum equidem putaremus. Ioãnes Boccatius scriptor copiosissimus in Genealogijs,[a] Ceteon ait filium fuisse Mãtus: at hoc apertè allucinat⁹ est: quippe quod Virgilius duabus vocibus, Ciet Ocnus, dixit, ille coniunctim Ceteon legit. Hactenus Æquicola, cũ aliorũ vti apparuit, tũ Aretini auctoritate subnixus. Mihi Virgilianos versus ex Annij lucubrationib⁹ explanare magis placet: causam tamẽ profectionis Mantus filię Tiresiæ vatis à Thebis, breuiter præmittendã ratus sum. Stati⁹ prodit Eteocle ac Polynice filijs Oedipi Thebanorũ regis de imperij possessione armis inter se certãtibus, Achæos copijs ad Thebas adductis, vrbem diu obsessam tandemq; captam excidisse, ante bellum Troianum annis fere LX. quamobrẽ Manto vatẽ ab euersa patria profugã in Italiam venisse, cumq; Tiberino rege Thuscorũ congressã illi filiũ peperisse Ocnũ: quocirca Virgili⁹ ait: Ille etiã patrijs agmẽ ciet Ocn⁹ ab oris, Fatidicæ Mãt⁹ & Thusci fili⁹ annis. Demõstrat porro hoc tanquã cõmento poëta, quum amnis Thusci qui Tiberis, filium Ocnum dicit, eius patrem Tiberinum Thuscum. Ocnus autem postea Larthes prægrauãte hominũ multitudine Hetruriam exonerandã censens, trans Apenninũ & Padum ingentes copias

[a] lib. 7. cap. 51.

copias suorũ aliosq; vnà populos ad nouas sedes quærẽdas eduxit, ac ciuitates aliquot condidit, inter cæteras Mantuam à nomine matris nuncupatã. Et scriptores omnes præter Aretinũ in hoc didicim9 cõsentire, Mantuã ab Tiresię vatis filia denominatã, quę Manto vt diximus. Ocnus igitur ædificata Mantua, reipublicę formã in ea exemplo cõmunis imperij Thuscorũ, ipsamq; cæterarũ huius regionis vrbiũ caput & principẽ instituit, quòd nõ solũ opib9 præstaret, sed etiã auctorũ nobilitate, qui à Thebanis & Hetruscis regib9 originẽ habuere: quamobrem ait Virgilius: Mantua diues auis. Eminuero dissimilitudo inter Mantuanã rempub. & Hetruscorum regnum hæc erat, quòd Mantua quanquam ab nobilissimis auctorib9 orta, nẽpe Thebanis, Venetis, & Thuscis, qui primi fuere coloni vt Seruius alijq; scriptores tradunt, tamen eæ gentes diuersarũ nationum fuerint: Thebani quippe ab alijs oriundi erant: sic & Veneti, nimirũ à Paphlagonib9, aut vt aliqui volunt, à Phaëtonte, vel etiam à Troianis, vti in tempore docebimus, Thusci autẽ ex Iano sicut in Hetruria dictum est: qua de causa dixit Virgilius: Sed non genus omnib9 vnũ. At quemadmodũ Hetrusci in tres gẽtes erant diuisi, maritimã, transcyminã, ciscyminã, vti in eorũ regione docuim9: & ex vnaquaq; populi quaterni in vniuersum duodeni in Vulturnæ fano Hetruriæ gubernaculis præsidebãt, singulisq; populis rex Lucumo, illis omnib9 numero duodenis vnus Larthes velut antistes prę erat, sic Mantua tres etiam habebat gentes, Hetruscam, Venetam, & priscam indigenam: eæq; singulæ in tribus quaternas tanquam populos erant distributæ, vt in totum tribus duodenæ essent, ex quibus vna princeps in Curia tanquam Larthes pręsidebat ex solis Thuscis, quoniam ut Acron auctor est, Hetruscorũ ea lex & cõsuetudo fuit, vt ad imperij præfecturã aspirare nemo posset, nisi ab Hetrusca, vel vt Fabius adijcit, ex eorũ vernili stirpe fuisset natus. Hæc nimirũ sentit Virgilius cũ inquit: Gens illi triplex, populi sub gente quaterni, Ipsa caput populis, Thusco de sanguine vires. Quemadmodum autem ciuitas Etruria metropolis & caput omnium Thuscorum fuit, sic curia Mãtuani Senatus ad rationem totius vrbis caput ac princeps habebatur. Ita demum nobis Virgiliani versus videntur explanati. De tempore conditæ Mantuæ scriptores variãt. Aretinus in epistola quã suprà retulimus, ante Romã vt minimũ trecentis annis ędificatam ait, ante Mediolanum plus CCCC. ante Cremonam & Placentiam amplius DCCC. postremasq; has vrbes duas à Romanis post bellum Punicum secundum dicit conditas. At vt hoc obiter inseramus cõmemorationi temporũ, equidẽ haud satis de tanto viro mirari possumus eũ Placentiã & Cremonã vrbes à Romanis post bellũ Punicum alterũ conditas tradere, cũ permultis in locis earũ mentionẽ Liuius vti antiquiorẽ Annibalis in Italiam aduentu faciat, maximè colonias deductas perhibẽs agro de Gallis capto, & quidẽ de Boijs, vti idẽ alibi [a] significat. Scripsit autẽ in hãc sententiã, quẽadmodũ Flor9 refert in Epitomatis. [b] Colonię deductę sunt in agro à Gallis capto Placẽtia & Cremona. Itẽ alio [c] in loco narrationẽ facit talẽ. Interim nihil vltra q̃ Iberũ transisse Annibalẽ à Massiliẽsium legatis perlatũ erat Romã, cum pinde ac si Alpes iã trãsisset, Boij solicitatis Insubrib9 defecerũt: neq; tã ob veteres imperij iras, quã quòd nuper circa Padũ Placẽtiã Cremonãq; colonias in agrũ Gallicũ deductas ægrè patiebãtur. Itaq; armis repẽte arreptis in eũ ipsum agrũ impetu facto tantũ terroris ac tumultus fecerunt, vt non agrestis modo multitudo, sed ipsi Triumuiri Romani, qui ad agrũ venerãt assignandũ, diffisi Placẽtiæ mœnib9 Mutinã cõfugerint. Sæpe pterea libro eodẽ Placentiã memorat Liui9, maximè post clades Romano-

a.lib. 21.
b.lib. 20.
c.lib. 21.

Romanorum ab Annibale acceptas ad Ticinum & Trebiã ac alibi· insuper cum obsessam ab Annibale refert. Quibus argumentis Aretinus in errore versari deprehenditur, cum Placentiam & Cremonam post bellum Punicum secundum ædificatas scribit: nec enim illis tẽporib. vel conditæ vel etiã coloniæ deductæ fuerunt, vti ex Liuio clarè discimus. Hæc hactenus. De Mãtuæ principio vt ab diuer ticulo redeamus ad rem, nos hæc adferimus. Vrbem ante bellũ Troianum annis LX conditam reperio, temporum huiusmodi supputatione. Thebis Oedipus regnauit quo tẽpore Hierosolymis Abimelechus Iudex. Troia euersa est quarto anno regni Abdonis Iudicis: & inter vltimum Abimelechi annum vsque ad Abdonis tertium, medij fuere LX. Iam Troiæ excidium vrbem Romam annis CCCC XXXI. antecesꝭit, vti D. Hieronymus testatur: Romam conditam à Romulo DC CLII. ante Christi Seruatoris natalem auctor est Orosius: itaq; non comprehenso eo tempore, quod ab interitu Thebarum quo Mantua recentior, vsq; ad excidiũ Troiæ interfluxit, exactè summa collecta Mantuam ante C.N. annis MCLXXX III. conditam apparebit. In Mileti tamen Chronicis traditur ædificatam post natũ Abrahamum annis DXXX. qui ante vrbem Romam conditam ferè D C L X X sunt: Abrahamum autem vrbe Roma MCC annis superiorem fuisse D. Augustinus *a* perhibet: ex qua summa si DXXX. demamus, qui natalẽ Abrahami nimirum & initia Mantuæ intercessere, dein DCLXX. sumamus, quibus Mantua Romæ antiquior, additis DCCLII. qui ab vrbe Roma condita vsq; ad Christi N. vt Orosius tradit, medij fuere, Mantuam antè C.N. annis MCCCCXXII. ædificatã cõsequetur. Et quidẽ extra cõtrouersiã est quin antiquissima nobilissimaq; origo Mantuæ sit, vtpote quæ ab Ocno condita sicuti prædictũ. Itaq; ab initio Thusci qui auctores fuerant, rerum in ea potiti sunt: ab his autem ad imperium Gallorum deuenit, quum illi in Italiã ab Arunte Clusino acciti in vltionem stupratæ ab Lucumone vxoris, circa Tarquiniũ Priscũ CC. ante Romã crematã annis, post ætatem auream paulo minus MD. Hetruscos sensim transpadana primùm regione, post etiam Cispadana pepulere· ex qua tum Rhetus gentem reliquam Thuscorum vltra Padum in agrum Rheticum qui nunc vocatur, eduxit, vt Cato, Polybiusq́, alijque scriptores perhibent. Itaque post Hetruriam Galli hìc dominati sunt à quibus Trãspadanæ Cispadanæq; Galliæ nomina: quia verò Cenomani ex vltimis Galliæ transalpinæ finibus profecti, has erant sortiti sedes, Cenomanorum nomen hìc remansit. De Gallis dein agrum hũc cepere Romani· de ijs inclinata re Romana Gothi atque Longobardi: sed his expulsis Imperatorum Cęsarum potestas redijt: qua rursum labãte, cum totius Italiæ ciuitates sub nomine Romani imperij pro liberis se gererent, eodẽ Reipub. statu Mantua fuit, donec ab Othone II. Imper. Thedaldo Comiti Canossano propter officia patris eius Actij erga Romanum imperium singularia donaretur. Succesꝭit in dominatu Thedaldo Bonifacius filius· qui cũ absq; liberis maribus obijsset, Beatrix vxor præfuit· ac postea Mathildis filia perillustris mulier. Illi imperium huius vrbis Henricũ III. Imper. Aug. eripuisse scribit Aequicola: sed in Germaniã reuerso Imperatore cum suã sibi potestatẽ Mantuani rursum arripuissent, ea tandiu potiti sunt, donec à Mathilde Comite vehemẽter & perarctè obsesꝭi reb⁹ suis diffidẽtes volũtariã deditionẽ fecerũt, pridie Cal. Nouemb. anno à C. N. MCXIIII. post vsurpatã libertatẽ XXIIII. Mathilde tamen anno se quẽti intercepta fatis, sub nomine Romani imperij vicissim in suo esse iure cœperũt. Ea ciuitatis forma dein ad annũ à C.N. MCCXX. durauit vt Vola-

a. lib. 18. de. ciuit. Dei.

vt Volaterranus a & Æquicola perhibent·tum enim dominatum occupauit Sordellus ex Vicecometibus Goitinis vir strenuus & prudens, qui primus omnium post Mathildem Comitem Mantuæ princeps fuit. Nihil de eo reperimus aliud, q̃ quòd Actiolino Romanino crudeli tyrranno vrbis imperium affectanti armis impigrè restiterit, quanquã eidem sanguine esset iunctus. Defuncto Sordello post C. N. MCCLXXIIII. anno quemadmodũ Æquicola scribit, ex primoribus duo tanquam Tribuni plebis creati, Pinamontes Bonacolsius & Othonellus Zenacallus vir bonus ac prudens, quem prior occupandæ tyrannidis consilio tollendum curauit. Ita Pinamontes dominatum magno populi fauore duodeuiginti annis exercuit·animoq; iam tum etiam longè maiora complexus, fatis interceptus est anno à C.N. MCCLXXXIX. Succesit illi Bardelonus Bonacolsius omnium omnino virtutum expers homo, insolens, amens, imperitus, arrogans, animi abiectissimi, suspiciosus, adulationibus patens. Amarissimum vocat Platina, crudelem Aliprandus. Tulit hanc bestiam vrbs annum vnum vt Æquicola scribit, vt Platina quinq;, populusq; Botigellæ Bonacolsij viri magnanimi armis tyrrannide deturbatum cum Thoma fratre fugientem conuicijs & clamore insecutus est. Extremum itaq; diem exul Pataüij finiuit, Thomas frater Ferrariæ. Principatum inde Botigella vir ingenio manuq; promptus, & virtutibus clarus summa ciuitatis voluntate gratiaq; retinuit: qui & ædificia nobilia permulta condidit, & maximam ex armorum vsu gloriã est cõsecutus. Moriens anno post C.N. MCCCVIII. Passarinum fratrem summi animi virum successorem habuit. Is Mantuano imperio non contentus, oppida complura ditioni suæ subiunxit cum vrbe Mutina, quam illi Francischinum Picum Mirandulanum anno à C.N. MCCCXIX. concessisse dictum suprà est. Occisus tandem post multa præclarè gesta medio in foro à Ludouico Gonzaga, vel vt alij scribunt, à militibus Guidonis & Feltrini Gonzagarum Ludouici filiorum, captusq; Franciscus filius cum liberis, itemq; Butironus frater Passarini in carcerem coniectus, & postea Nicolao Pico Francischini filio deditus·à quo in vltionem paternæ cædis à Passarino fratre perpetratæ crudeliter interemptus est vt Corius & Aequicola prodiderunt. Itaq; Bonacolsiorum tyrannis Mantuæ LV. ferme anno concidit. Passarinus modica planè corporis statura; cæterùm ingenio vir callidissimo fuit: post cuius excessum ad reipub. gubernationem populi volũtate Ludouicus Gonzaga Guidonis filius accesit, anno à C. N. MCCCXXVIII. Multis autem seculis antè nobilis hæc gens Mantuæ consederat, vt Volaterranus & item Aequicola scribit, auctorẽ habuisse Germanum quendam circa Longobardorum in Italia regnum Gonzagam perhibens· quem tamẽ Volaterranus Ludouicum nominat·idq; fortasse nomen fuit viri, cognomẽ Gonzaga. Sed vtcũq; hoc se habeat, Ludouicus Guidonis filius egregijs virtutibus polluit, liberalis, animosus, & rerum gestarum gloria nobilis. Tertiam vxorem duxit. Ex prima Guidonem, Philippum & Feltrinum, ex altera Corradum, Albertũ & Federicum, totidẽ ex vltima quæ Malaspinæ gentis erat, nempe Azonem, Iacobum & Iannem filios procreauit. Decedens anno ætatis supra XC. à C.N. MCCCLX. XIX. Cal. Febr. Guidonẽ in Principatu hæredem reliquit vt Volaterranus & Aequicola tradunt, quanquam Philippinum alij dicant. Guido quietis studiosus, modestus, religiosus, & mirificè fidus fuit: diem supremum expleuit anno à C. N. MCCCLXIX. trium filiorum pater, quorum maximum natu Vgolinum ipso adhuc viuo, quòd vnà Rempu. gereret, minores Franciscus & Ludouicus interfecere.

a. lib. 4. c. V.

terfecere. Sed & Franciscus ante patrẽ sine liberis decessit: ideoq; Ludouicus post illum Mantuæ Capitaneus dominusq;, & Vicarius Imperij Romani perpetuus annis XII. fuit: defunctus fatis à C.N. MCCCLXXXII. anno. Successit Ludouico Franciscus filius annos natus XIII. Is ab armorum studio summam commendationem atq; gloriam consecutus est, & Principatum sibi egregiè contra Ioannẽ Galeatiũ Vicecomitem primùm Mediolani Ducem conseruauit. Huius tempore Galeatius Gonzaga virtutis, animorum, & fortitudinis Italicæ gẽtis insigne documentum Gallis præbuit, Bucicaldo Gallo Genuensium Prorege ingentis ac immodicæ staturę viriumq; prodigiosæ firmitatis homine per singulare certamen superato, quemadmodum Blondus, Sabellicus & Aequicola prodiderunt. Excessit Franciscus anno ætatis X L I. à C.N. MCCCCVII. Id. Martij. Poggius sapientẽ virum & inclyta auctoritate, peritissimum historiarum, doctorum & ingeniorũ amantem, priscæ gloriæ admiratorem, in congressibus suauem, facetum, liberalẽ, in honoribus splendidissimum scribit fuisse. Successorem habuit Ioannem Franciscum filium annos natum XII. quem Sigismundus Imperator Augustus Marchionem dixit, vti inscriptio turris Horologij Curiæ versus plateã patens indicat, vbi marmor hac sententia legitur. XIX. Cal. Septemb. Mantuæ principatum fortissimè cepit Ludouicus Gonzaga abauus illustris Marchionis Francisci Gonzagæ, qui in principatu successit die VII. Id. Martij. anno post C.N. MCCCCVII. natus annos XI. Men. IX. Dies IX. Hũc X. Cal. Octob. MCCCCXXXIII. à C.N. anno Serenissimus Sigismundus quartus suis manibus & ore Marchionem Mantuæ designauit in magnificentissimo tribunali, in foro D. Petri Mantuæ, concessis insignibus aquilæ nigræ albo in campo cum rubente cruce. Vxorem habuit lectissimam fœminam, religione, sapientia, pudicitia, literisq; decoratam Paulam Malatestam, ab omnibus illorum temporum scriptoribus ob singulares virtutes mirificè laudatam. Obijt rerum gestarum clarus IX. Cal. Octob. anno post C. N. MCCCCXLIIII. ætatis suæ LIIII. mẽse tertio. die XXIII. principatu quatuor filijs superstitibus diuiso: nam Ludouico maximo natu Mãtuam, Marcheriam, Goitum, omniaq; ad Veronam versus sita tribuit, Carolo Regiolum, Gonzagam, Luzariã Insulam, Ripariolum, Bozolum, Sanmartinum, Sabulonetam, Gaciolum, Viadanam, Suzariam & palatium vrbis in foro D. Petri vbi turris, Alexandro domum ei palatio contiguam, Canetum, Rodondiscum, Marcanam, Castellum Ziphræũ, Medolas, Castilionem Stiuerorum, & Ostianum, Ioanni Lucido in Ecclesiastica dignitate locato Rhodigium, Voltam, Caprianam, Ceresariam, Plubecam, & Castellarium. Aequicola scribit Alexandrum à Platina sanctum vocari: & Volaterranum qui monachum dixerit, errare, quoniam vxorem habuisse Comitis Vrbinatis filiã legatur. Posset Aequicolæ responderi, quin primò maritus fuerit, ac vxore mortua religioni sese dediderit vetare nihil. Post Ioannem Franciscum Ludouicus principatum gessit annis XXXII. multaq; pereximiè fecit. Diu cum fratre dimicauit Carolo, ad extremum tamen victor. Fato concessit apud Goitum summa cum laude actæ vitæ, natus annos LX. post C.N. MCCCCLXXVIII. prid. Id. Iunij. Vir fuit illustri gratia, liberalis, affabilis, & vt homo militaris, eloquẽtissimus atque religiosissimus. Aedificauit in vrbe multa magnificè, & ædis D. Sebastiani iecit fundamenta, itemque sumptuosissimi templi D. Andreæ: horologium absoluit artificiosissimum: insuper & fossam à Goito ad Mapellum perduxit, qua Mincij pars in prata trahitur irrigua. Fridericum III. Imper. Aug. vnaque Daciæ regem

hospitio

hoſpitio ſplendidiſsimè habuit. Liberos ex Barbara vxore quinque reliquit, inter quatuor minores hoc modo diſtributo principatu. Franciſco Cardinali & Ioanni Franciſco ſimul inuicem ſibi ſubſtitutis ex agro Cremonenſi Viadanam, Sabulonetam, Riparíolum, Bozolum, Sammartinum, Gaciolum, Doſiolum & Inſulam dedit, Rudulpho & Ludouico item inter ſe mutuo ſubſtitutis Canetum, Oſtianum Caſtellum, Ziphræum, Caſtilionem Stiuerorum, Rodondiſcum & Sulphurinū: cuius poſtremi arcem in Federici poteſtate eſſe voluit, cui vtpote natu maximo Principatus Mantuæ obuenit. Is & bello & pace multa ſapienter egregieq; geſsit. Tanta in ſuos ciues beneuolētia fuit, vt re ſua familiari pecuniaq; mutua præter vllam compendij fructuſue ſpem eos iuuaret, qui modo naui homines & ad mercaturam apti viderentur. Plurimas in vrbe artes opificiaq; cupiebat exerceri: deſidiam & otium ante omnia deteſtabatur. Ingenia ſuorum temporū humanitate, liberalitate, gratiaq; magna fouit: hoſpites præcipuis honoribꝰ habuit. Omnium conſiliorum arbitrū Franciſcū Siccum fecit: negotijs ciuilibus Euſebius Malateſta præerat, Franciſcus militaribus. In actionibus priuatis intimum Malateſtam, in publicis adminiſtratorem Siccū habebat. Malateſtā amore, Siccū honoribus proſequebatur: quamobrē inter eos odia ſimultateſq; verſabantur. Obijt tā eximius princeps anno poſt C.N. MCCCCLXXXIIII. III. Id. Iulij, liberis maribꝰ ex Margarita vxore Bauariæ Ducis filia tribus relictis, Franciſco, Sigiſmundo qui poſtea Cardinalis, & Ioanne: quorum prior Franciſcus annos natus IIXX. defuncto patri ſucceſsit, principatꝰ inſignibꝰ captis anno à C.N. MCCCCLXXXIIII. IX. Cal. Aug. Solēnia hæc fuere. Matutino tempore in foro pro caſtello in ciuium aſtātium præſentia virgam ab Magiſtro populus ſumebat, quam manu gerens, inde ad D. Petri ſacris adfuturus incedebat. Decorem illi vultus atq; dignitatem cū grauitate ſerena, maieſtateq; gratioſa, magnos oculos & hilaritatis indices tribuerat natura. Primus omniū Italię regulorū barbam perpetuò aluit. Diſciplinæ militari ſtudioſiſsimè vacauit: quamobrem non ſolum apud Italiæ magnates ſummum exiſtimationis gradum tenuit, ſed etiam apud Maximilianum Imp. Aug. & Ludouicum XII. Francorum regem itemq; Venetos. Et profectò niſi longiſsimè fortitudinem viri, dexteritatemq; & peritiam armorum, item liberalitatem erga ſuos ciues ac milites, erga hoſpites magnificentiam, amorem erga ciuitatem commemorare haud poſſemus. Vxorem duxit Iſabellam Herculis primi Ateſtini Ferrarienſium ſecundi Ducis filiam, maximi profectò ingenij mulierem: ex qua liberos mares tres, fœminas totidē ſuſcepit: filij fuere Federicus, Hercules qui poſtea Cardinalis, & Ferdinandus: filiæ Eleonora, pudicitia, prudentia fideq; ſingulari mulier, Franciſco Mariæ Roboreo Præfecto vrbis Romæ ac Duci Vrbinati Dominoque Piſauri nuptum data, Hippolyta virgo D. Catharinæ prædicatorum inſtituti, & Paula virgo D. Claræ ſodalitatis Minorum, ambæ rara caſtitate ac prudentia. Poſt inſignem rerum egregiè bello geſtarum gloriam ſupremum diem finiuit anno à C.N. MDXIX. IIII. Cal. Apr. Eximias eius animi corporiſq; dotes Baptiſta Carmelita Mantuanus, poëta ſummus abundè perſcripſit, itemq; Matthæus Bandellus ordinis prędicatorum monachus orator eximius, in oratione quam coram Federico filio totaque ciuitate in iuſtis anniuerſarijs habuit. Filius Federicus ſucceſsit anno ętatis IIXX. menſe X. qui III. Non. Apr. canditatus tota ciuium multitudine cum inſigni habitu comitante, ſolenni ritu ſceptrum imperij ſumpſit in porta templi cathedralis, vbi tum plurimis equitibus creatis vrbem inde

obiuit: moxq; simul veste mutata lugubrem sumpsit, simul patri magnificentissimas instituit exequias. Nulla re patri inferior commendatione militaris virtutis fuit: quamobrem Ecclesiæ Romanæ copiarum præfecturam à Leone X. Pontif. ætate adhuc prima habuit, itemq; à Florentinis: semper autem insignem militaris fortitudinis ac scientiæ laudem tulit. Carolum V. Imper. Aug. postquam is augustalem coronam ab Clemente VII. Pontif. Bononiæ ceperat, splendidissimè habuit hospitio: à quo Dux Mantuanus anno pòst C.N. MDXXX. dictus, cum anno insequẽti Margarita Gulielmi Paleologi Montisferrati Marchionis filiam duxit vxorem cum dote illius Marchionatus. Obijt anno ætatis XL. à C. N. MDXL. mense Iunio, relictis tribus filijs, vna filia, prægnanteq; coniuge. Filij fuere Franciscus, Gulielmus sacris inauguratus, Ludouicus, & Fridericus posthumus. Aedificauit quædam permagnificè, præcipueque nobilissimam ac ornatissimam villam Team, suburbanam. Eo defuncto Franciscus filius puer annorum VII. vel circiter solennia principatus cepit, deductus per vrbem à populi Magistro ac ipsa ciuium multitudine Ducali ornatus habitu: sceptrumq; manu ferens: sub quo nũc Mantua quiescit, Rempublicam gerente Hercule patruo Cardinale viro cum prudente, tum erudito ac inclytæ religionis. Hæc Mantuanorum Principum vsq; in præsens series: quod si cui ampliora de rebus gestis illorum cognoscere libebit, abundè Blondus, Sabellicus, Corius, Aequicola, Carmelita, Francisci Vigilij ac Bandelli funebres laudationes Francisci Marchionis, aliæq; multæ orationes recitatæ & scriptæ edita Mantuanorum de Gonzagis, satisfacient. Vrbs vt ad eam reuertamur, in medio paludium posita est, quas Mincius amnis creat: vt adeo munitissimum si vlla Italiæ ciuitas, obtineat situm. Ampla splendideq; ædificata est, & multis sumptuosissimus ædibus ornata, inter quas eximiũ prætorium Andreæ Mantegnæ nobilissimis picturis decoratum: vbi septem non modicæ tabulæ cernuntur, quibus triumphus Cæsaris tam excellenti arte est expressus, vt inter celeberrima præclarissimaq; summorum pictorũ opera meritò censeri queant. Splendidissima in Curia Senatus pernobilis ille locus est quem Cryptam vocant, rebus pretiosissimis confertus expletusq; ab Isabella Francisci Marchionis vltimi vxore. Multa hìc antiquitatis monumenta singularia, multa signa mirabilia cernere est. Inter cætera duo Cupidines sunt, vetustus vnus, alter recens: hunc si priùs videas, opus admirabile iudicaueris: si cum primo conferas, tantùm differre videbitur, quantum ab viuo animal exanime. Cum maximo etiam gemmarum & pretiosissimorum vasorum ex auro argentoq; numero cornu insigne cernitur monocerotis præcipua proceritate mirabile, paulum tamen ad extremum caput arrosum. Sunt etiam in hac regia singulari artificio nostris temporibus organa facta solido ex alabastro, peringenti sumptu, quibus ego cani aptissimè ac suauissimè audiui. Præterea quoque multę sunt vrbe tota permagnificæ domus, ædesq; sacræ: viri cum ad literas, tum ad arma, mercaturam, aliaque negotia prompti aptique. Ciuitas omnibus rebus ad vsum humanæ vitæ cumprimis affluit. Memoriam eius plurimi historici ac poëtæ celebrant, nominatim Ouidius, Statius, Martialis, Silius. Maximam sub Triumuiratu cladem tulit, Cremona victoribus diripienda concessa. propter cuius vicinitatem vnà magnam agri sui partem amisit: quamobrem inquit Virgilius: Mantua veh miseræ nimium vicina Cremonæ. Blondus etiam direptam tradit ab Athila, item ab Gothis & Longobardis, nimirum ab Agilpho vt Paulus [a] Diaconus scripsit. Alij pessimè habitam à Cancano Bauarorum rege ac

[a] lib. 4. hist. Lõgo.

rege ac Vandalis & Alanis perhibent. Aequicola mirum sibi de Athila videri dicit, quòd nec in historijs, nec alibi Blondus id tradiderit: neque nos eum absque ratione moueri putamus, quandoquidem Athilam ad Gouernum iuxta Mintij ostium ab Leone primo Pontif. Max. conuentum non vltrà processisse, sed in Pannoniam retro flexisse iter legitur vti prædiximus. Nec dirutam à Cançano Mantuam credi posse videtur, quum is agrum Foriiulij non excesserit vti postea demonstrabimus: quanquam Agiulphus Sclauorum auxilijs quæ Cancanus Bauarorum rex miserat, eam vastauerit vti dictum est. Conuentum hic Pius II. Pontif. Max. legationum Christiani orbis Principum habuit, quo contra Turcas expeditio decreta. Sub Iulio II. quoque Pontif. legati orbis Christianæ hic coiuerunt, vt de totius Christianæ reipublicæ summa deliberarent. Mantuam Facius [a] hac sententia commemorauit. a. lib. 3. Cant.

Fuimus in vrbe quam si consideres
  Condidisse Manto dicitur, Virgilius illustrat,
  Clausa Pado, Mintio, plurimisq; riuis.
Longini hic corpus situm est
  In D. Andreæ, magnisq; honoribus
  Festum eius agitur, & adoratur,
Dignitatem & amplitudinem & potentiam
  Ciuitatis Gonzaga tenet:
  Tres fratres vno animo sunt.
Pulchra vrbs admodum & magna & amœna,
  Portusq; eius insignis pacis temporibus
  Vectigal quod soluitur magnum habet.

Sic Facius. Edidit vrbs hęc illustres, strenuos, ac eruditos homines quamplurimos, quorum eximijs virtutibus non solum patria, sed vniuersa Italia decorata illustrataq; est. Fuit ex horum numero diuinus ille poëta Virgilius, in vico Andis qui nunc Petola dicitur, altero ab vrbe lapide natus: quamobrem scilicet Dantes [b] ait in purgatorio. b. Can. 18. Et illa vmbra nobilis ob quam nominatur Petola magis vllo Mantuani agri vico: Virgilium intelligens, quem etiam Silius [c] ita demonstrat: Mantua Musarum domus, atq; ad sidera cantu Euecta Andino, & Smyrnęis æmula plectris. c. lib. 8. Orti etiam Mantuæ Matthæus Syluaticus summus philosophus, Baptista Hispanus Carmelitarum sodalitatis antistes maximus, eximius theologus & excellens poëta Virgilij æmulus, vt eius editæ lucubrationes docent. Nunc Mantuam illustrat Marcus Guacius qui lingua vernacula diligentissimè mundi historiam ab anno à C.N. MDXXIIII. vsq; in hunc diem condidit, multaq; præterea tam prosa, quàm versibus conscripsit: item Marcus Antonius Antimachus latinis græcisq; literis eruditissimus, qui diu salario Principum Ferrariensium in eius vrbis gymnasio docuit, vti etiamnum facit. Spes quoq; est eximia de Camillo ex nobili & illustri gente Comitum à Balneis adolescente, propter egregia primæ adhuc ætatis signa talem eum in virum euasurum qui iure cum doctissimis ac celeberrimis huius vrbis alumnis conferri mereatur. Ecclesiæ præsules ornatissimos Mantua permultos dedit, ex quorum numero Franciscus Gonzaga Cardinalis à Pio II. Pontif. creatus, item Sigismundus Francisci vltimi Marchionis frater à Iulio II. Pyrrhus frater Ludouici cum Hercule Federici primi Ducis fratre Cardinaliū ordini ambo allecti

bo allecti ab Clemente VII. Multa de hoc postremo pereximio ac religioso præsule commemorari possent, nempe de summa viri prudentia, magnanimitate, affabilitate, liberalitate, doctrina, pietate, ni calumniam adulationis à maledicis metueremus: quanquam mehercule præter omnem adulationem illa prædicare liceat, cum viri perillustris virtus nemini planè non cognita spectataque sit. Quatuor hos eximios Cardinales vna domus peperit Gonzagarum, quæ multos etiam prętereà laudatissimos dedit præsules. Mantuanus item fuit Georgius Andriassus Episcopus Regij Lepidi, homo sapiens prudensque & eruditus, qui propter virtutes egregiosq; mores apud Paulum III. Pontificem maximè erat gratiosus, annisque superioribus de vita decessit. Vrbem hanc etiam strenui copiarum præfecti, ac militari virtute clari fortissimique viri illustrarunt: è quibus præter iam commemoratos Galeatius fuit, qui gygantem illum strauit Gallum Genuæ, item Carolus qui Mediolanensium exercitus post Ducis Philippi Vicecomitis obitum præfectus multa præclarè gessit, Rodulphus legionum Venetarum Dux qui cũ Carolo VIII. Francorum rege spectabili certamine depugnans ad Tarum, in acie cecidit, relictis Ioanne Francisco & Ludouico filijs, vtroq; non ignobili cohortium præfecto. Ludouicus eiusdem nominis filium genuit, qui ab summa fortitudine Rodomontes cognominatus vsu militari maximo itemque doctrina pollens, & exercitus Clementis VII. Pontificis præfectus ictu globi tormentarij perijt ad Vicum Varrum. Fratrem habuit is Ioannem Franciscum Cagninum præstantem quoque cohortium præfectum. Militari insuper gloria claruit Federicus cognomine Bozolinus, vti in latinis Ephimeridibus à nobis est perscriptum. Omnes hi nobiles belli duces gente vnā Gonzagarum orti: ex qua nunc Ferrandus viuit Ducis Federici frater, qui ob singularem virtutem à Carolo V. Imperat. August. Siciliæ Prorex creatus & item Mediolani Præses: qua in vrbe nunc agit, prouinciam maxima commendatione dexteritatis & iustitiæ gerens, militari virtute rebus præclarè pro Carolo Imperat. gestis ætate adhuc prima clarus. Laudes tanti viri melioribus condendas scriptoribus relinquemus. Alij præterea tam multi Mantuam inclyta virtutum fama nobilitarunt, vt omnes referre longissimum foret: nec solum eiuscemodi laudibus vti prædictum, sed etiam sanctitate vitæ clari, quemadmodum fuere B. Ioannes Bonus ex Eremitarum ordine, sanctaque illa mulier Osanna Andriassa tertij ordinis Dominicani, cuius vitam Franciscus Syluester Ferrariensis monachus postea Magister sodalitatis prædicatorum & item Ioannes Antonius Flaminius elegans scriptor condidit. Mantuanus etiam fuit B. Matthæus Carrarius ex familia prædicatorum vir sanctissimus,
a. lib. 5. vti in libris a hominum illustrium ordinis illius legitur, ad cuius preces Deus Opt. Max. plurima miracula edidit. Extra vrbem Mantuam alta lataque fossa cernitur cum valido aggere millia ferè XXX. colligens, & agri Mantuani partem concludens quam Seralium vocant, triquetra figura quem-
b. lib. 5. admodum Volaterranus b scribit. Fossam hanc ad vrbis tutelam & munitio-
c. v. nem Mantuani anno post C. N. MCCXI. incepêre, MCCXLIX. ab-
c. lib. 1. soluerunt vt perhibet Aequicola c. Sunt in ijs septis circa ripam stagni cum
hist. Mãt. hortis amœnissimis & cultissimis ac nitidis aruis quæ & vitium perpulchros habent ordines, ædificia splendida permulta, religiosæque domus, inter quas mona-

monasterium Angelorum familiæ prædicatorum habitatio. Transito lacu præclara mox apparet villa Marmiroli à Federico primo Marchione magno planè artificio maiorique sumptu ædificata. Multitudinem opportunitatemque conclauium habet tantam, vt Principe vel Rege quouis excipiendo pro tempore sufficiat. Locus hîc arte mirabili factus magistri voluntate tam repente per abditos quosdam fonticulos vndique prorumpentium aquarum copia perfunditur, vt qui intus sint, euadere prorsus nequeant quin perluantur. opus mehercule summi artificij, nec minoris voluptatis, præcipuè mensibus æstiuis, quum ad refrigeria maximè conuenit. Cingunt villam peramœni ac nitentes horti fructiferarum arborum varijs generibus ornati, cum pergulis vitium elegantissimis, quas autumnali tempore racemis vuæ variæ nobilis grauatas spectare est. Secundum Mintium hinc aduerso itinere Vallecium occurrit oppidum, vbi pons amnis transitum iungit. Altiùs dein ad emersus fluminis è lacu munitissimum oppidum est Pischeria cum ponte, à Scaligeris olim Veronæ principibus conditum, quod Facius commemorat inquiens [a]: Vidi Pischeriam eiusque lacum pulchrum & ripas. Incipit hîc lacus Benaci quemadmodum antiqui nominarunt, Plinius [b], Strabo [c], Ptolemæus, Virgiliusque multis in locis, nimirum ab oppido Benaco quod olim vbi nunc Thusculanus vicus, extitit, & alluuie stagni subuersum vestigijs etiam nunc & ædificiorum ruinis circa ripam, veterem oppidi situm indicantibus interijt. Allucinatus videtur Marcus Antonius [d] Sabellicus Benacum dictum tanquam penes Nacum, quod agri Tridentini oppidulum est, vnde fluuius prima lacus initia constituens profluit. Hac ætate lacum Gardæ appellamus ab castro Garda quod iuxta est vt Helias [e] Capreolus perhibet in quo diu à Berengario tertio carcere attentam Adlheidam, quæ Lotharij Imperat. Aug. vxor fuerat, Blondus in historijs scripsit. Strabo lacum hunc in longum D. stadijs, in latum C C C. patere tradidit, Blondus longitudinem habere P. M. ferè X X X. latitudinem multo minorem: attamen ex Iulij Iulij Canobij Iureconsul. viri ingeniosi curiosique ac item Georgij Iodoci Bergani monachi in D. Zenonis Veronæ docti hominis & elegantis poëtæ descriptionibus tam versu, quàm prosa picturaque editis, inter oppida Pischeriam & Riuam quæ ad extrema sunt capita, illud à meridie, hoc à Septentrione longitudo P. M. XXXV. per directum inuenitur: quanquam à Ripaltella quæ item australi in parte est vsq; Riuam duorum & XXX sit tantum: latitudo verò rectà ab Salidio quod in occidentali ripa vsq; ad Gardã aut Lagisum, quæ in orientali sunt, vnde plerumq; terreno itinere Verona solet adiri, milliariorũ censetur X V. aut vno minus. Tanta varietate recentiores ab Strabone differunt: sed eum aut nõ rectè credimus stagni mensurã edoctũ, aut iam corruptum à librarijs, quemadmodũ multis in locis apertissimè deprehẽditur, & nos alibi quoq; diximus. Locorũ circa lacũ enarrationem ex descriptione picturaq; diligentissima Georgij Iodoci monachi peragemus. Iam primũ omnium scire oportet trãsmissũ quandoq; valde esse periculosum, quòd ingentibus instar commoti maris fluctibus æstuet: procellas quippe sæuissimas inclusi montiũ circumiectorũ vallo venti creãt, cũ exitus illis vndiq; sit cõclusus: quamobrẽ aquas tanta vi concitãt, vt vndæ propemodũ ad altitudinem montiũ tumidæ mox horribiliq; reciprocantes impetu cum summo discrimine nauigia iactent, nisi magistros expertes prudẽtesq; & animosos nacta

a. lib. 3. Cant. 3.
b. lib. 3. cap. 18.
c. lib. 5.
d. lib. 3. Decad. 3. rerũ Venet.
e. lib. 5. hist. Brix.

ſint,vti nos ingenti cum pauore ac periculo ipſi didicimus: quod etiam ſignificauit hoc verſu Virgilius [a]: Fluctibus & fremitu aſſurgens Benace marino. Copia piſcium optimorum abundat, inprimis truttarum, itemq; Carpionũ qui vti ferunt, auro veſcuntur: nec alibi piſcis huius ſpeciem inueniri creditur præterquam in Poſtano lacu prope Soram Aprutij, magnitudine tamen huic inferiorem vti in tempore diximus. Nullam adhuc apud antiquiores eius piſcis mentionem inuenimus: & profectò miramur, quippe cum Plinius [b] anguillarum Benaci memoriam nominatim celebrauerit his verbis. Lacus eſt Italiæ Benacus in Veronenſi agro Mintium amnem tranſmittens, ad cuius emerſus annuo tempore, Octobri ferè menſe, autumnali ſidere vt palam eſt hyemato lacu, fluctibus glomeratæ voluuntur (de anguillis agit) in tantum mirabili multitudine, vt in excipulis eius fluminis ob hoc ipſum fabricatis ſingulorum millium globi reperiantur. Hæc ille. Facius [c] de Benaco quoq; commemorat tali ferè ſententia.

a. lib. 2. Georg.

b. lib. 9. cap. 22.

Vidi Piſcheriam & eius pulchrum lacum cum ripis,
Qui ſupra cæteros omnes Italiæ laudatur
Propter amœnum ſitum, & carpiones quos alit.
O lector vti ego hæc ſcribo tu notato,
Marchia Taruiſina nomen amittit,
Illic vbi Arponi pars anterior aquis alluitur.

Hactenus ſitu naturaq; lacus tradita, conſequens eſt vt ad locorum quæ circà ſunt enarrationem conuertamur, quam nos ex Georgij Iodoci monachi deſcriptione peracturos diximus. Initio igitur à Piſcheria per dextram ripam ducto, poſt eam tertio lapide Parencum, hinc altero Lagiſum, inde M D. paſſ. Ciſanum, pariq; mox interuallo Bardolinum ſequitur, vbi ſumptuoſiſsimum palatium gentis Ciariorum. Vlteriùs ſecundo milliari in ſinu quem lacus creat, oppidum Garda, de quo nomen ſtagnum habere prædictum eſt. A Garda bis mille quingentis paſſ. ad D. Vigilium peruenitur, ante quem ſcopulus Stellam vocant: tum altero lapide circa principium ripæ prominentis nonnihil, Turris: hinc item II. M. P. Paium: inde pari ſpatio Caſtelletum: pauloque deinceps maiori Brenzonium: mox Portus, poſt quem Fons frigidus & Caſonum cum Valle Soni. Fuit hìc vicus Sonus olim, cuius in hodiernum vſq; diem veſtigia ſuperſunt. A Caſono ad Maſeſinum millia quatuor. inde totidem ad Nauenum: ac propemodum hinc idem ſpatium ad Cornu bonum: nec maius dein ad Turbulum, à quo mille paſſ. amnis in lacum Sarca defluit ex montibus Tridentinis. Iuxta vicum hunc Veneti aliquot triremes aliasque naues per aſpera horridaq; iuga terrenis itineribus aduectas in lacum immiſere bello Philippi Vicecomitis Mediolani Ducis, cum is Brixiam repeteret: eaque res plurimum habuit admirationis tantas moles per tam ardua difficiliaque loca deportatas, vt Blondus alijque ſcriptores plurimi commemorant. Dextra Sarcæ fluminis ripa ſurſum caſtella pagique multi reperiuntur, nominatim Arcus, Drenna, Madrucium: pòſt ad exigui lacus inter montes dextram Vocianum, ac altiùs in valle Poncionum, & circa fontem amnis Ad D. Mariam. Rurſum ab vrbe Mantua per læuam Mincij ripam X. lapide Goitum oppidum, inde quinto Volta, Caprianaque. Dehinc per læuam Benaci à Piſcheria P. M. VIII. ripa lacus adeo prominere cernitur, vt peninſulam ferè creet, ubi Sirmium ab Antonino nominatum nobile caſtrum.

Sunt

Sunt qui sic dictum à Sirmio Dalmatiæ scripserint, vnde exules aliquot profecti hoc oppidum condiderint. Nobilitatum ortu Catulli celebris poëtæ Volaterranus auctor est itemq; Perottus [a] in Cornucopię. Sequitur quarto ferè lapide per ripam Ripaltella · mox primo Desencianum · & vlteriùs Cornu spinæ: de hinc altero milliario Padengæum · pauloque supra mille pass. exin Monica: mox Dusæum, Arx Minerbæa, Pons Dusanus, & vlterius in lacus præcipuæ latitudinis angulo pernobile oppidum Salodium vt docti vocant, aut longa Salona, quòd in longum maximè sit extentum, mercibus abundans, & insigni templo quale vel maximæ ciuitati sufficeret, decoratum. Incipit hìc ille iucundus & amœnus tractus Riperia Salodij vt vulgò vocant, qua de paulo inferiùs scribemus. Haud procul Barbaranus amnis sequitur, & ab eo milliari quarto alius, Bornicus, pauloque altiùs Madernum: postea fluuius est Thusculanus qui potest religiosus interpretari: eoque transito vicus Thusculanus inuenitur, vbi oppidum Benacum à quo priscum lacus nomen retinemus, olim extitit, inundatione nunc subuersum, vti ex Helia Capreolo paulo antè commemorauimus. Sequitur Viauetrum amœnus secessus · mox Boiacum, & Villa, & Germanum à Thusculano P. M. IIII. Dominici monachi ex ordine prædicatorum summi theologi facundissimique concionatoris qui nostra memoria claruit, & hæreticorum Inquisitor Mantuæ de vita decessit, ortu illustratum. Non procul hinc Fons Fredderius seu Frigellus ab rupe delabitur, moxque in lacum admodum gelidus præcipitat. Deinde per ripam ab Garniano itinere millium V. ad Pratum famis deuenitur, vbi tres Episcopi manibus sese ex suarum Dioecesium finibus apprehendere possunt. A Salodio hucusque omnis circa lacum ager amœnissimus, perpulcher & fructuosus est, arboribus fructiferis, medica, limonia, citria, olea, ficu, alijsque nobilium generum adeo confertus, vt inter nitidissimas & iucundissimas & fertilissimas Italiæ totius regiones censeri meritò queat · vulgò Salodij Riperiam vocant: Orientem & Austrum spectat: à Septentrione verò præcelsis rupibus asperisque montium iugis ita munitur, vt à ventorum ac alia quauis cœli iniuria tutissimi sint fructus, aëris perpetua salubritate durante. Quæstum ingentem coloni faciunt ex fructibus, qui per totam Lombardiam, & Bononiam, & Venetias exportantur. A Prato famis fluuius sequitur Campio, officinis aliquot ferri & chalybis seruiens · dein amnis Brosa rapidissimus · decætero Limon, & fluuius Ponalis in Leuirorum valle nascens, & per montium rupes tandem in lacum illabens: demum nobilissimum est castrum Riua, circa lacus exitum, ad Tridentini Episcopi dioecesin pertinens · quod ita dictum Blondus tradit propter ingentem Gallorum qui per Alpes Tridentinas huc in Italiam perruperant stragem ab Grimoaldo rege Longobardorum editam: etenim à sanguinis ex illo conflictu in lacum permanantis riuo nomen id loco remansisse. Altera in ripa seu portus latere Turbulum est. In lacu scopuli tres exaduersum Casono Vallique Soni cernuntur iuxta terram · & è regione propemodum Salodij latere altero modica insula monasterium sodalium minorum habens. Ita Benaco dicto rursus ad Padum commeabimus. Iuxta eum post ostium Mintij Burgum forte situm est, à Mantuanis ædificatum anno post C. N. MCXI. sicut Æquicola [b] perhibet. Olim hinc ad aliud castellum in vlteriori fluminis ripa positum catena ducta Padus claudi poterat. Sequitur introitus in Padum Ollij, quem amnem ita Plinius [c] appellat

[a] super 90 Epigr. Mart. in uerbo Verona.

[b] lib. 11 hist. Mant.

[c] lib. 3. cap. 18.

appellat, ex Sebino lacu qui nunc Isæus vti ostendetur, reddi scribens. Itinere secundum Ollium aduerso, dextrà nó inhonestum occurrit oppidum Marcheriatum Aqua Nigra· dein Clisij fluminis Ollij incolæ ostium. Effunditur id ex Isæo lacu. Priusquam hinc porrò pergamus, loca inter Mincium & Clisium dicenda· non tamen quæ in læua Mincij ripa sunt, quippe iam priùs relata fuere· sed mediterranea tantùm, Clisijque dextrum latus. Supra Marcheriam sunt Ad D. Martinum, & Rodondiscum mercimonijs frequens oppidum ob panni textrinas: dein Casaletium, Castellum Vgonis, Casalmorum, Rodecum, Gazoletum, Castellum Ziphræum Ludouici Gonzagæ viri docti & armorum ac administrationis rerumpub. in primis gnari expertiq;· cuius rei apud Venetos & Anglorum regem documenta dedit illustria. Sequuntur Nugularia, Ceresaria, & vlteriùs Publica, lautumq; oppidum Medole, pauloque superiùs Volta cum Sulphurino. Rursus ab ostio Clisij per dextram eius sursum post Aquam Nigram Martana est, & altiùs Asola castellum quod Helias Capreolus [a] anno à C. N. MCXXV. Brixianos solo æquauisse perhibet. Dein Aqua frigida, Carpinetulum, Ad D. Georgium, pauloque pòst modico in colle Mons clarus à Friderico II. Imper. Aug. subuersus vt Blondus [b] Capreolusque [c] tradiderunt. Vastatus etiam à Flandriæ Comite, qui Carolum Francum Siciliæ regem sequebatur, anno post C. N. MCCLXVI. vt Corius [d] auctor est. Illustratus nostra memoria plurimùm doctrina sanctaq; vita Calimeri ordinis prædicatorum monachi, qui superioribus annis cum insigni patientiæ ac humilitatis exemplo Laudæ animam reddidit, vbi pro summis eius meritis Deus Opt. Max. plurima mortalibus beneficia largiendo qui per illum patronum quicquam orarent, quantis honoribus coli debeat satis equidem indicauit. Sub hoc oppido lati sternuntur campi quos Montis clari nominant. Deinde Castilio Stiuerorum est eiusdem Principis Ludouici Gonzagæ, cum arce munitissima· item Calcinates, magisque in mediterraneo Lonatum oppidum affluens, olim Mantuanorum principum, at à Francisco Sfortia Venetis per initæ pacis conditiones traditum, Ludouico Gonzaga Mantuæ Marchione nequicquam intercedente, vt Volaterranus & Aequicola scribunt. Interiùs in mediterraneo Poponacium est, altiusque Poccum, & Caualcacesium, & Caualcesium, & Musculonium, & ad ostium lacus Idrini, Ripa: mox in dextra lacus Idrum oppidum vnde stagno nomen· quanquam id nonnulli Hydrum dictum voluerint ab Hydra, quam Hercules ex Ioue & Alcmena natus hìc peremerit. Eum porrò errorem cum Helias [e] Capreolus damnat, Hydram ab Hercule confectam in Lerna palude Argiuorum rectè tradens, ipse tamen non minus allucinatur addens lacum hunc ab ὕδωρ græca voce quæ latinis aquam significat, habere nomen· quoniam cum Italia quondam Magna Græcia diceretur, retinuisse hunc lacum id appellationis græcæ, tanquā lacus aquæ diceretur. Verumenimuero nimis euidenter hìc labitur, tam quòd Italiam Magnæ Græciæ nomē tenuisse scribit, siquidē id nulla planè memoria fert, illamq; Italiæ partem extremā ita solum dictā constat quæ circa sinum Tarentinum, vti nos in tempore docuimus· quàm quòd ab ὕδωρ appellationem huius lacus deducere nititur: ista enim ratione nihil vetaret quin omnia stagna reliqua, tantoque magis quanto maiora forent, idem hoc nominis possent habere. Sed & insuper ignarum se eorum quæ de Magna Græcia monumentis sunt tradita declarauit. Nos vti diximus, ab Idro castello lacum nuncupatum arbitramur Idrinum. Decætero ab Ollij ripa quæ in

[a] lib. 5. hist. Brix.
[b] lib. 17. hist.
[c] lib. 6. hist. Brix.
[d] parte 2. hist.
[e] lib. 1. hist. Brix.

læua Clisij sunt vsque ad alterius amnis Mellæ dextram, itemq; mediterranea loca dicemus. Post confluentem in Ollio Clisij mox Canetum cernitur, vnde Canedolorum nobilem olim & honoratam gentem Bononiensem, quod eius vrbis annales perhibent, nonnulli oriundam tradidere. Sequuntur altiùs Castellum Gofredi & Volonium, dein riui cuiusdam caput incolæ Clisij, quo transito Flos inuenitur. Læua tum Clisij sursum post Nauilium qui in Clisium præcipitat, Monasterium, Romandellum infimum, Casalmorum, Romandellum supernum, Caluisanum ab nonnullis Forum Caluisij dictum, quoniam vti aiunt, hîc cum imperio fuerit locoq; nomen dederit Q. Caluisius, cuius mentionem Cæsar facit in commẽtarijs. Altiùs inter Clisium & Nauilium Malpaga, Mõtronum, Castanietulum, Burgum Saiolum, Pauonium, & vltrà Guidatiolum, altiusq; Gauardum suauissimo vino quod vernatium vocant nobile. Iuxta fontẽ Nauilij Sabium est, porroq; Muntia, Vasiumq;. Profluunt ex hoc latere tres in Clisium torrentes, Touerus, Dignus, & Biocolus. Demum in Idrinum lacum amnis Caffarus illabitur sub Ludrone oppido altissimis in iugis montium sito, nobili gente Comitum Ludroniorum inclytum, ex qua multi prudentes & strenui copiarum præfecti prodierunt, itemque hac memoria clarent· nominatim verò inter eos qui singulari virtutis commendatione ac fama locum hunc ipsamq; gẽtem illustrarunt, Paris fuit equitum Præfectus auspicijs Venetorum contra Philippum Vicecomitem Mediolani Ducem· cuius memoriam cum honore vsurpat Volaterranus a. Rursum ab Ollio Melæque fluminis in eo confluente, dextrà eius amnis intus sursum versus oppidum Gambara· dein Pratum Alboini, Ad D. Geruasium, Ciuolum, Paunum, Otolengum, Bedęum, Lenum, Insulella, Macianellum, Ponciamum, Baniolum, Panciarata, Clauiniæ, Felurum, transitoq; dein aquæ riuo, Vercianum, & Turris D. Genesij. Tum ad montis radices honestissima est ciuitas Brixia, sic ab antiquis nominata, Strabone b, Plinio c in Cẽnomanis mediterraneis gentibus decimę regionis, Ptolemæo item in Cenomanis, ac alijs præterea multis scriptoribus vti in processu apparebit, Varia de primis eius initijs tradita reperiuntur scriptis, vti etiam Helias d Capreolus memorat. Fuere qui conditam ab Hercule Iouis & Alcmenæ filio post confectam ad Hydrinum lacum hydram tradiderint· sed quoniam illius rei paulo antè destructa est fides, haud aliud quã fabulam & somnium hoc quoque esse dicemus. Quidam auctorem eius Brinomem produnt, vti etiam vetusta chronica auctoris tamen incerti, quæ nobis in manus venêre comprobant: & primùm aiunt ad lacum ædificatam cum nomine Brinomiæ, dein huc translatam appellari Brixiam cœpisse. Nonnulli originem eius ad Troianos qui in Italiam cum Aenea venêre, referunt, qui post deuictum Turnum in has profecti partes, captique loci amœnitate vrbem condiderint, Altiliamque primò tanquam alterum dixerint Ilium. Liuius cum alijs quibusdam classicis scriptoribus vti ostendemus, Brixiam perhibet à Cenomanis (quanquam corrupti libri Germanos habeant vt prædictum est) conditam, qui per Taurinos, & alpis Iuliæ saltus fauente Bellouesso, nam is priùs transcenderat, ex Gallia in Italiam Elitouio duce venerunt. ·Alij Thracem Troianum circa Gedeonis tempora Brixiam ædificasse, dictamque vrbem priùs ab illo Thraciam scribunt · inter quos est Helias Capreolus · addens insuper à Gallis Senonibus instauratam, qui Brenno duce in Italiam venêre: tumque nomen Thraciæ tanquam horridum nimis, in Brixiæ commuta-

a. lib. 5. c. v.
b. lib. 5.
c. lib. 3. cap. 18.
d. lib. 1.

mutatum. Calepinus in Dictionario Brixiam Ciconij opus ait, nec amplius: au-
a.lib.4. c.v. ctorem etiam eius rei non nominat. Volaterranus a autem conditores Cenomanos qui post Insubres in Italiam venere prodit, simulq; id ex Liuio Polybioq; cõfirmat. Nos in tanta varietate primùm à Brinome, vel vt Capreolus vult Thrace Brixiam ædificatam censemus, ac pòst à Cenomanis vel auctam, vel instauratam: aliter ac Capreolus, qui à Gallis Senonibus refectam ait, Trogi b fortasse verbis de-
b.lib.20. ceptus, illos cum in Italiam venissent sedibus expulisse Thuscos, & Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, Vicentiam condidisse scribentis. Sed nos ex Liuio c didicimus Gallos Senonos in Italiã per Alpes profectos
c.lib.5. inter amnes Vfentem & Athesim fines habuisse: quod & antè commemoratũ est,
d.lib.2. & Polybius d apertè testatur, inter Apeninum & Padum primò Ananes, pòst Boios, dein Egones, postremo Senones iuxta mare Adriaticum extremos omnium Gallorum incoluisse perhibens. Itaq; si ab Vfente vsq; ad Athesim, id est vsq; ad eius amnis in Adria ostium, sic enim Liuij verba nos intelligimus, seu vt Polybius ait, inter Apenninum & Padum in ora vbi Senegalliam condiderunt, incoluere Senones, cedo Brixiam vt instaurare potuerint in hac regione, quam nec sedibus tenuerunt, nec etiam transitu fortasis attigere? Cenomanos autem quoniam hîc cõsedisse plusquam manifestum est, nos ab ijs vrbem hanc instauratam & auctã existimamus, etsi conditam à Gallis expresè dicat Trogus: sæpiùs enim iam admonuimus, instaurandi, augendi, condendiq; verbis indiscriminatim scriptores vti. Planè à Cenomanis instauratam auctamue Brixiam cum alij, tum maximè Ptolemæus, Pliniusq; ac Liuius indicant, Brixiam illi genti disertè attribuentes. Id multis in locis facit Liuius, nominatim verò cum à Boijs obsessa Mutina L. Manlium
e.lib.21. Imperatorem agmen eò duxisse scribit e: inde inexploratò profectum in insidias præcipitatum inter syluas, octingẽtos milites, signa sex amisisse: finem & territandi Gallis, & pauendi Romanis fuisse vt ex saltu euasere: inde apertis locis facile tutantes agmen Romanos ad Tannetum vicum propinquum Pado contendisse: ibi se munimento ad tempus commeatibusque fluminis & Brixianorum Gallo-
f.lib.32. rum auxilio contra hostes tutatos. Alibi f quoq; sic inquit. Boijs in agrum suum tutandum profectis Insubres cum Cenomanis super amnis Mincij ripas consederũt. Infra eum locum V. P. M. & Consul Cornelius eidem flumini castra applicuit: inde mittendo in vicos Cenomanorum & Brixiam quod caput gentis erat, vt satis comperit non ex auctoritate seniorum iuuentutem in armis esse, moliri cœpit vt deficerent ab Insubribus Cenomani: vnde iam manifectò liquet Brixiam esse Cenomanorum. Subijcit postea Capreolus, meritò Brixiam vrbem hanc dictam, nimirum ἀπὸ τοῦ βρίθειν, tãquam ab arboribus fructu grauidis & fœtu gaudẽtibus. Nec profectò negari potest quin vrbs perhonesta, diues, affluensq; sit, cũ Patauio simul sub scorpione posita, pulchra ædificijs & magnifica, lautisq; ac nobilibus colonis decorata. Fidem populi Romani constantissimè quondam coluit: precipuè verò difficilimis belli Punici temporibus post cladem ad Trebiam ab Annibale acceptam: quamobrem tunc subsidia rei Romanę pręstitit. Dein sub Imperatoribus Cæsaribus quieuit, donec Romani nominis maiestas auctoritasque constitit. Euangelium Chisti suscepit ab D. Apollinare Rauennatium præsule ac martyre, D. Petri Apostoli discipulo, anno post C.N.CXIX. quod exin fidelissimè coluit. Post labantem Romani nominis auctoritatem ac fortunam Gothis Italiam vastantibus ab Radagaso illorum rege tunc Romam petente crema-

ta est

ta est anno post C.N.CCCCXII.præsidijs etiam hîc relictis. Ab Athila quoque subuersam, ac dein refectam anno à C.N.CCCCLII.imperante Martiano Paulus Diaconus *a* scribit. Demum in Alboini Longobardorum regis venit potestatem ac deinceps in imperio gentis illius vsque ad captum à Carolo Magno Desiderium regem mansit, sub præfectis primo Alcuino quem Alboinus instituit, pôst alijs à succedentibus regibus datis: inter quos Alabi à Comperto rege filio Perterit vt Paulus Diaconus *b* memorat, item Guidealdus cuius idem auctor mentionem fecit, nominantur. Extincto Longobardorum imperio succeſsit Francicum: quapropter adhuc agri Brixiani pars vbi illa gens potiſsimè cõsedit, Franciæ Curtæ nomen retinet. Capreolus *c* tamen eius appellationis causam aliter ex quibusdam scriptoribus tradit, enatam nimirum multis post Desiderium Longobardũ sæculis tempore Caroli fratris Ludouici Francorum regis, qui Capreolum munitum huius agri oppidum euertit. Aiunt autem Carolo his in locis cum exercitu agente, qui primum D.Dionysij festum in Francia se peracturum iurauerat, cum res ac tempora incidissent eiusmodi, vt pro voti fide bellum qua putarat celeritate conficere haud posset, nec id tamen in perfectum vellet relinquere. Franciã Curtam appellari tum illam iusſisse agri Brixiani partem vbi sedebat, modicaq; ibidem æde iuxta oppidum Rodengum D. Dionysio constituta, festum eius eo loco celebrauisse, tanquam hac ratione sacramento posset defungi. Nos istorum fidem apud auctores esse volumus. Carolus Magnus deuictis Longobardis captoque Desiderio rege cum Imperator Cæsar Aug. ab Romano Pontifice dictus in Franciam rediret, administrationi Brixiæ Naimonem Bauariæ Ducem præfecit. Is vrbem instaurare ac augere cœpit ad Septentrionem & occidentem versus, templo D. Faustini & Iouitæ complexo vsque ad Turris longæ portam australi in parte sitam, anno post C.N.DCCCXLIII.VII.Id. Martij. Post Caroli & Naimonis excessum Bernardonus Caroli nepos in imperium Brixiæ succeſsit illi Ludouicus Imperator, Ludouico Berengarij Italiæ tyranni: maximamque ac multiplicem adeo status variationem vrbs hæc ab Ludouico III. Imper. vsque ad Othonem sentijt, vt illo spatio quod annorum ferè IIXXX. fuit, septies imperia diuersorum inuitiſsimè tamen experiretur. Quibus mutationibus affecti offensique Brixiani ab Othone Aug. suam sibi potestatem atque gubernationem sub imperij Romani nomine ac auctoritate impetrarunt anno à C. N. XCXXXVI. annuo tempore pro iure feudi censum Imperatoribus pẽdentes vt auctor est Capreolus *d*. Itaq; liberi dein vt aliæ ciuitates Italiæ fuere curruque publico quemadmodum cæteræ gentes in bellis vsi. Postea circa MCCXXII. vt Corius, vel MCCLX: vt Capreolus scribit à C.N. annum terræmotuum violentia calamitatem ingentem vrbs passa est: dein etiam ab Henrico VI. Imp. Aug. tam grauiter obsessam Merula prodidit, Capreolusq; cum Blondo confirmat, vt ad deditionem compelleretur: quo tempore muris nudata, multisque spoliata immunitatibus est. Denique cum perniciosiſsimis partibus Gibellinorum & Guelforum quæ mutuis inter se cædibus, incendijs & expulsionibus crudeliſsimè sæuiebant fluctuaret, occasionem inuadendi sui Mastino Scaligero Veronæ nobili tyranno præbuit à quo Guelforum opera capta ac in potestatem redacta est. Formam horum temporum vti à Capreolo narratur equidem non queas absque horrore legere, tam ingentes ac miserabiles ciuium clades cædesque ac proscriptiones & exilia, direptionesque ædium & vrbis vastationes continet. Exemplum planè habere

a. lib. 15. de reb. gest. Rom.

b. lib. 5.

c. lib. 5.

c. lib. 5.

bere videntur Syllanarum Marianarumque ac Triumuiralium proſcriptionum & latrociniorum, quæ ab Appiano Alexandrino commemorantur. Nec ſolum iſtæ calamitates intra muros vrbis conſtitere, verumetiam omnem eius peruaſerunt agrum. Non diu tamen dominatum tenere Maſtinus potuit: pulſus enim Azonis Vicecomitis Mediolanenſium tyranni bello· qui ſic ipſe vrbis imperio potitus, decedens Luchinum Matthæi Vicecomitis filium ſucceſſorem habuit· Luchinus Ioannem fratrem Mediolani Archiepiſcopum· quem deinceps Barnabas & Galeatius Stephani Vicecomitis filij ſecuti anno à C. N. MCCCLVII. Barnabam inde Ioannes Galeatius in carcerem incluſit, imperiumq; ad ſe totum tranſtulit, ac dein Mediolani Dux creatus, moriens anno à C.N. MCCCCII. ſucceſſorem principatus habuit Ioannem Mariam filium. Hoc interfecto Catharina mater gubernacula capeſsiuit: ſub qua cum ob contemptum muliebris imperij partes hîc iterum ſurrexiſſetn, magnæ cædes calamitatesq; incidêre: quamobrem illa tum Pandulphum Malateſtam legatum cum lectis cohortibus ad componenda ciuium diſsidia miſit. Pandulphus tum ſtudio factionis Guelfæ ſibi ipſi dominatum comparauit vrbis, anno poſt C.N. MCCCCIIII. Poſtea tamen Philippo Maria Mediolani Duce creato, quoniam tueri imperium & Carmaniolæ Philippi Mariæ legato cum inſtructis copijs aduentanti, viribus ſe parem eſſe nō poſſe cognoſcebat, certis conditionibus illi vrbem ceſsit anno à C.N. MCCCCXXI. Quinto inde anno pôſt cum Philippus Maria duriſsimo imperio Brixianos haberet· nec per frequentes eorum legationes ad imperium molliendum commoueri ſe ſineret, indignatione percita ciuitas Aduocatis ex factione Guelfa ſuadentibus ad Venetos defecit: nec à Philippo Maria recipi vllo vnquam conatu potuit vt Blondus, Corius, Simoneta, Sabellicus, Platina cum Capreolo memoriæ prodiderunt, qui ſummam Brixianorum ijs bellis patientiam & Venetorum potentiam celebrant. Ita deinde Veneti Brixia potiti vſq; ad MDIX. à C.N. annū, quo cæſis eorum ad Ripaltam Siccam in Abduæ Glarea copijs bello Ludouici XII. Frācorum regis, hortatu Aloyſij Aduocati partium Guelfarum principis, & præfecti equitum Venetorum Brixiani ſe Ludouico regi dediderunt· quanquam & munita ſatis vrbs, & omnibus rebus ad defenſionem abundè eſſet inſtructa. Ludouicus eam dein Imperatori Maximiliano Aug. condonauit· is nepoti ſuo Carolo Hiſpanorum regi· Carolus rurſum Franciſco primo Francorum, à quo tandem anno poſt C.N. MDXVII. Venetis eſt reſtituta, quorum imperio nunc tranquillè fruitur. Cladem ingentē ſub Ludouico rege pertulit, quum ab eo ad Venetos deficere pararet, Aloyſio Aduocato quem ſuprà nominauimus, in, id obnixè ſuā operam impendente anno à C.N. MDXII. tum enim Gaſto Foiſſeius Ludouici Regis legatus per arcem plurimis armatorum cohortibus in vrbem introductis omnia diripuit, cæſis etiam oppidanorum quàm plurimis, & Aloyſio Aduocato cum alijs ex nobilitate permultis in carcerem coniecto. Poſt hæc cum rurſus ad Venetam ditionem eſt reditum vt diximus, ita ſe refecit, ita denuo creuit opibus, ac ſi nulla
a.lib.3. can.3 vnquam calamitate fuiſſet afflicta. De Brixia Facius a in hanc ſententiam ſcribit.

Itinere illo quo directiùs itur,
Tranſito Cientio Brixiam iuimus,
Quæ ferè tota pedi montis appoſita eſt.
Audaces ſunt & quicquid tentant ſuccedit,
Aiunt ſe portare fidem

Quam

Quam nemo Princeps non colere videtur.
Auctor vrbis vti creditur
Idem qui Veronæ fuit Brennus,
Qui nomen quod nunc habet imposuit. Sic Facius. Ciuitas est Brixia nobilis vt diximus & frequens, populo solertis ingenij, rebus ad mortalium necessitatem vtilibus affluens, vberrimo agro, ac tritici, milei, frumentiq; reliquorum generũ, item vini omnigeni, olei, cæterorũq; fructuum fertile. Nec caret metallorum fœcunditate, nimirum ferri & æris, vnde maximus & insignis quæstus colonis. Capreolus a agrum Brixianum admodum longè lateq; patere scribit, etenim latitudine stadia ferè DCCC. seu P. M. C. continere, nimirum à Moso quod Mantua millibus XV. abest, vsq; ad Dialengum extremo in Vallis Camuniæ capite situm, longitudine stadia CCCC. vel P. M. L. inter Limonẽ Benaci vicum et Orcios nouos. Sũt hoc tractu lacus aliquot, nominatim Isæus & Idrinus, item colles montesq; & conualles, omnia pulchris vicis, pagis, oppidisq; colonis industrijs frequentibus nitentia, quemadmodum exhinc dicere sigillatim instituimus, & aliqua etiam ex parte hactenus ostensum fuit. Tantus autem hoc agro castellorum, pagorum, & vicorum numerus inuenitur, vt paucos omnino aliarum ciuitatum æquè esse frequentes haud ambigatur. Vrbs perñobiles & fundatas familias habet quamplurimas, vtpote Gambararum, Martinengorum, Madiorum, Aduocatorum, Aueroldorum, Luzagorum, & Aemiliorum· quæ gens postrema originẽ ab Romana illa trahit vt affirmat Capreolus, & vt aliqui tradiderunt exactius, ab Aemilio quodam legato ac duce cohortiũ quas Cornelium Consulẽ in Cenomanos & Brixianum agrum hybernandi causa distribuisse Liuius scribit· à quo et oppidum Meianum Latinis Aemilianum, nomen adhuc retineat. Sed & ab alijs traditum reperimus, auctorem huius familiæ Aemiliani Romani ex regione Vici Patricij filium Aurelianum Aemilium fuisse, qui bello Germanico Domitiani Imper. Aug. auspicijs stipendia cum fecisset, fratremq; germanũ Cletum, qui primus eius nominis Pontif. Max. fuit, graui Christianorum afflictione Romæ propter fidem in Christum crudelissimis tormentis accepisset enecatum, militia deposita Brixiam concesserit, ibiq; hanc reliquerit posteritatem· ex qua processu tẽporum plurimi nulla parte auctore suo deteriores orti, nominatimq; duo quondã equites, Ioãnes & Daniel, qui cum DD. Faustino Iouitaq; martyrio Brixiæ coronati iussu Aelij Adriani Imp. Aug. Sed hac tam prisca temporum memoria relicta, recentiori circa Ioannem Galeatium Vicecomitem Comitem Virtutis Philippinus quidam Aemilius ex hac gente floruit, qui apud illum principem existimatione commendationeq; tanta fuit, vt vniuersæ ditionis præses cum amplissima planè ac perillustri auctoritate constitueretur, nimirum vt à decretis & sententijs eius tam in pecuniarijs quàm in capitalibus iudicijs prouocatio haud esset: qui nisi partium aduersarum vltioni nimis aliquando dedisset ex occasione summæ potestatis, equidem longè maiorem laudis & gloriæ cumulum sibi comparasset. Dominus erat Pontispolleri in agro Veronensi, itemque Gabiani opulenti oppidi in Brixiano, quod nunc Hieronymus Martinengus eques tota Venetorum ditione præstantissimus possidet. Fratrem Philippinus habuit Ioannẽ, qui cum Francisco Gonzaga Mantuæ principe in summa dignitate vixit, ab eoq; testamenti procurator & sequester scriptus est, itemq; tutor Ioannis Francisci filij pupilli, qui dein primus Marchio Mantuæ creatus. Filium reliquit Ioannes Carolum

a lib. 1. hist. Brix.

lum,equitem strenuum,& item familiaritate conuictuq; Marchionis illius clarũ, qui Romanus etiã Senator sub Martino V. Pontif. fuit. Alios præterea nobiles homines permultos egregia hæc domus edidit,quos breuitatis causa nunc omittimus,eoq; magis quoniã ad eiusdem gentis commemorationẽ apud Veronã, quo iam antè CL. ferè annos aliqui ex ea cõmigrarunt,redeundũ nobis scimus. Pręter enumeratas autem paulo antè familias alię quoq; nobilissimę Brixię sunt,quæ viros celebres & pręclaros genuere multos. Capreolus vrbis splendorem atq; dignitatem longissimè persequitur. In reliquorum hominũ illustrium quos edidit catalogo Albertus Mandugasinus fuit circa Ludouicũ IIII. Imper. Aug. anno à C. N. MCCCXL. clarus, apprimè sacrarũ literarũ peritus, & item iuris Cæsarei Pontificijq; consultus, concionator facũdissimus, nec minori sanctitate q̃ doctrina, vtpote quem viuum adhuc edidisse miracula credatur. Summã casuum vt vocant conscientiæ scripsit, præterea librum variorum sermonũ aliaq; nonnulla quemadmodum Abbas Trittenheimius in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorũ perhibet. Fuit etiam Iacobus presbyter, seuerus hæreticorum inquisitor, vir præstãs, ex eodem quo Mandugasinus prædicatorum ordine monachus. Præterea Brixiã ortu illustrauit Laurentius Calcaneus summus Iureconf. & eques, qui volumẽ Consiliorum ingens edidit, quorum omniũ primo peracriter & eruditè collegium Aduocatorum Brixianum aduersus Andreæ Barbatiæ Siculi celeberrimi illa tempestate iureconsulti responsum defendit, illumq; tanquam contra speciem legis censuisset insimulat. Alia quoq; monumenta literarũ edidit, librum de cõmendatione studiorum, item de septẽ peccatis mortalibus, & de cõceptione D. Mariæ. Diẽ supremum expleuit anno pòst C. N. MCCCCLXXVIII. Sixto IIII. Pontif. Max. circa Fridericum III. Imper. sicut etiã Abbas Trittenheimius in suo catalogo prodidit. Nostra ętas Paulum Orianũ ex Brixia iurisperitissimũ vidit circa MDXX. à C. N. annum florentẽ, qui admodum adolescens Ticini scholã publicã habuit. Antiquis temporibus circa Gregorium IX. Pontif. Fridericum II. Imper. anno à C. N. MCCXL. Bartholomęus cognomento Brixianus summus & pręcipuus Iureconsultus floruit, qui opera litteraria non pauca perutilia reliquit in iure Pontificio, nempe Repertorium Decreti, libris tribus digestum, Disputationes decretalium, lib. V. Quæstiones Dominicales & Veneriales vnã & XC. quæ superioribus annis opera laudatissimi præsulis Matthiæ Hugonis Episcopi Amocustani & Iurisperiti Brixiani in lucem prodiere. Orti etiam hac vrbe Lanfrancus Orianus celeberrimus Iureconf. qui commentationes de iure Pontif. quasdam reliquit ad vsum fori illius inprimis vtiles, item Stephanus Federicus opinione commendatione q; iuris scientiæ clarus, cuius de legum explanatione cõmentaria quædã nos vidisse, præcipueq; à doctis hominibus eius literaturæ cõmendari audiuisse memoria tenemus, præterea Bernardinus Gadolus Camaldulensis Abbas, qui in omnes Bibliorum libros commentaria scripsit, De fugiendo seculo & amplexanda religione tractatum, contra Superbiã & Ambitionẽ librum, opera D. Hieronymi in ordinẽ redegit, Sermones varios & Epistolas plurimas quæ extant cõscripsit. Fuit etiã Andreas cognomẽto Brixianus qui doctissimũ vtilissimumq; tractatũ de Cãbijs posteritati reliquit. Nec omittendum arbitror Antonium quendã Brixianũ, cuius pereruditos & vtiles quosdam sermones vidimus, argumenta summæ viri sanctitatis & doctrinæ præclara, qnanquã ampliorem hominis notitiã habere nõ licuerit. Accedunt horũ gregi Conradus VVengerus, qui de bello inter Sigismun

dum

dum archistrategum Austriæ & Venetos libellũ edidit anno à C.N.MDXLIIII. Basileæ cum historia Coriolani Cepionis impressum typis, itẽ Franciscus Çaballus, qui de numero ordineq; partiũ & librorũ physicæ doctrinæ Aristotelis libros duos scripsit excusos Venetijs, item de animali pastillos theriacos & theriacam ingrediente librum singularẽ ibidem impressum, præterea Lucas Bernardus qui piè docteq; Chrysostomi Homilias LXXX. vertit. Sed ne scripta eruditorũ hominum Brixianorum omnia sigillatim cõmemoremus, quibus in immensum hercule excresceret opus, breuiter vrbs hæc viros celebres genuit Gratianũ & Franciscũ Sampsones ordinis minorũ monachos, quorũ etiã postremus eius sodalitatis Magister generalis fuit, Calphurniũ gręcis latinisq; literis eruditissimum, Bonifaciũ Bembum, Petrum Lazarinũ cum Ioanne Britannico Persij & Iuuenalis interprete, Iacobũ Armanum, Carolum Valgulium qui Cleomedẽ de inspectione excelsarum vrbiũ & Aristidem & Dionem de Concordia & Plutarchi nuptialia præcepta cum alijs multaq; præterea conuertit, item Theophilum cognomento Bonũ, monachum, qui versibus de vita ciuili & solitaria scripsit, Pyladem & Ioãnem Taberium viros doctissimos, Antonium Locatellũ ornatum & fructuosum concionatorem ex ordine prædicatorũ, Lauram Ceretem quæ librum perelegantiũ epistolarum scripsit, & Iacobum cognomine Brixianum familiæ prędicatorũ monachum, qui ad meliorem formã & instituti obseruationem canonicorũ regulariũ sodalitatẽ in agro Lucensi redegit, vt Capreolus alijq; multi historici tradũt. Nec minori numero Brixia præsules ecclesiarũ laudatissimos dedit, quorũ commendatione prudentiæ sanctaq; vita plurimùm illustrata fuit. In horũ cœtu fuit Vbertus Gambara nobilis Comes, à Paulo Põtif. qui nunc viuit, ob excellentẽ virtutem in Cardinaliũ collegiũ adoptatus, nec solũ apprimè doctus, sed etiã maximorũ negotiorũ expertus, tantaq; memorię tenacitate prędítus, vt quod vnquam edidicisset, perpetuò tanquã recentissimè lectũ retineret. In rebus Ecclesiæ gerendis Clementi VII. Pauloq; III. Pontificibus cum per Italiã, tum in externis regonibus vsui maximo fuit ne legationẽ Bononiensem cõmemoremus, quam tanta laude atq; commendatione gessit, vt omnibus incredibili planè esset desiderio. Literatorũ etiam Mœcenas habitus est, quoniã & ipse disciplinis liberalibus egregiè fuit imbutus: fit enim vt per se quisq; coniunctionẽ & consuetudinẽ maximè sui similium expetat. Præterea vir summè liberalis, affabilis. & magnificus erat ob quas virtutes ab omnibus ingenijs herculè meritò colebatur. Fato concessit hoc anno à C. N. MDXLIX. Romæ, magno totius litterarij gregis luctu delatusq; Brixiã ibi sepulturæ est traditus. Genuit insuper vrbs hæc multos religionis antistites alios qui in numero Diuorũ venerantur, & ferè pro Christi Euangelio martyrij coronã tulere quemadmodũ ostẽdit Capreolus. Fuit etiã Brixianus, Gaula, ipsius vrbis Episcopus ex ordine prædicatorũ, q̨ D. Dominicum à Christo virgineq; matre sursum inter duas scalas in cœlũ trahi vidit, itẽ Gerhardus Madius & ipse patriæ Episcopus, vir clarus, insuper Altobellus Aueroldus antistes Polanus, magni profectò ingenij homo, q̨ nostra memoria Prolegatꝰ Bononiẽsis tertiũ fuit. Præterea Colocerũ presbyterũ ex Brixia martyrẽ Christianæ fidei legimus. Patrũ nostrorũ memoria Corradinus Donatus Brixianꝰ ex sodalitate ꝑdicatorũ vir sanctus claruit, anno à C.N.MCCCCXXIX. Bononiæ mortuꝰ, & in Dominicana domo situs cuius sanctissima vita in libris hominũ illustriũ ordinis ꝑdicatorũ legitur. Sebastianus etiã Madius Brixianꝰ ex eodẽ ordine monachꝰ opinione sanctitatis haud vulgari fuit,

anno à C.N.MCCCCXCVII.mortaliũ ærumnis defunctus,cuius ſe corpus habere Genua lætatur.Alij præterea ſancti viri & præſules vrbe hac orti magno numero,quos niſi lõgiſsimè referre haud poſſemus,& Capreolus in hiſtorijs cõmemorat.Militiæ quoq; duces pſtantiſsimos edidit quãplurimos,inter quos Gerardus Gambara copiarũ Brixianarũ & Medolanenſiũ præfectus contra Fridericũ Ænobarbũ,cũ is anno poſt C.N.MCLXX.ad Barillanũ victus vt Blõdus a auctor perhibet.Eius veſtigia Ioannes Frãciſcus ex eadẽ gente ſecutus eſt,Vberti Cardinalis & Brunonis pater,armorũ gloria clarus.Patriæ gubernacula prudẽtiſsimè fortiſſimeq; rexit Matthæus Madius circa MDXIII.à C.N.annũ vt Corius b perhibet. Memoria quoq; patrũ noſtrorũ ſtrenuus equitũ præfectus Cæſar Martinẽgus cuius memoriã honorificè Blõdus c vſurpat,noſtra,militari virtute claruerũt Aloyſius Aduocatus,Antonius,Marcus Antonius,Baptiſta,cũ Cõtino Vragino Martinengi,Venetorũ equitũ præfecti,ſicut etiã Thadæus & Marcus Antonius Mottellani, Nũc adhuc armorũ cõmendatione patriã illuſtrat Bruno,quẽ paulo antè nominauimus Gãbara,Ioãnis Frãciſci F.cui nec audacia,nec prudẽtia,nec vires cũ res poſtulat vlla parte deſunt·qua de re præclara ſatis hactenus documẽta dedit.Alij celebres viri ingeniaq; præſtãtia Brixiã ortu nobilitarũt ſuo tã multi,vt niſi lõga narratione perſequi haud poſſent oẽs. Cõmemorãdi tamẽ ſunt Octauianus Prãdicius, Bartholomæus Textorinus,& Vincentius cognomento Brixianus excellentiſsimi pictores,itẽ Raphaël cõuerſus ex ordine Mõtis oliuetani,noſtra memoria ſummus artifex operis ſegmentarij vermiculati ex ligno·cuius in penetralibus ædis D. Michaëlis Syluani iuxta Bononiã exemplũ edidit admirabile.Plures alũnos Brixię hoẽs raros non referemus,ſed qui cognoſcere volet,ex hiſtorijs vt diximus Capreoli poterit.Vrbẽ amnis pcurrit modicus Garcia·qui deinde redditus,hàc illac ad irrigãdos agros trahitur.Extra Brixiã verſus mõtes,Regiateũ,Botteſinũ,Virleũ & altius Nubilaria:mox celſiſsima iuga ſunt.Læua ciuitatis flumẽ Mela per montes decurrẽs vno à Brixia milliario,quod Capreolus nõ Melã ſed Melonẽ latinè vocari contendit,quoniã ita dixerit Catullus inquiẽs:Brixia Chianæa ſuppoſita in ſpecula Flauus quã molli percurrit flumine Melo.Addit Capreolus Partheniũ in huius verſus explanatione lapſum,q Melã hunc amnẽ vocauerit: etenim Melonẽ appellandũ ab aquæ colore ſubnigro,non Melã,q altiùs ſit agri item Brixiani, ſed nõ tã vicinus vrbi.Profluit ex montibus·fonteſq; plurimos & aquulas hinc inde ab iugis accedentes,& in montiũ radicibus,paſsimq; toto agro Brixiano iuxtà pꝛumpentes cum quatuor torrentibus colligit.Quamuis aũt tot augeatur aquis, tamẽ in Olliũ lenis & modicus fertur·quoniã antequã ad confluentia perueniat, in irrigua vtrinq; diſtrahitur horrida,lapidoſa,ſiccaq; camporũ arua quæ ſic fœno,tritico,milio,ſiligine,cæteriſq; frumẽti generibus ferẽdis idonea reddũtur, & pꝑter aquatiões largas ac frequẽtes copioſè fruges fundũt. Altiùs dein ad amnis dextrã Mõs planus,Conciſum Seretiũq; caſtella ſunt: ad læuã vbi creſcere primũ incipit Coriũ,infraq; Villa cũ Vncino:mox iuxta torrẽtis acceſsũ Bronci,oppidũ Brociũ,iuxta initia Lodriũ.Dein ad Mormæ torrentis principia Piſſatium: nec procul à Melonis alueo Boratũ & Corium.Decætero inter hæc altiſsima montiũ iuga Valles panduntur quædã,nominatim Tropia colonis haud infrequens.Rurſum ab Ollio poſt Melæ oſtiũ eius in læua loco paulũ altiori Regna conſpicitur, dein aquæ riuo tranſito Balci,Ad D.Baſsianum,Ad D. Geruaſium,Verola, vetus Scorlariolum,Cadinianũm,Manerba,Fauẽtianum,Cignanum, Quincenellum, Corte-

a.lib.15. hiſt.

b.parte 2.

c.lib.25. hiſt.

Cortesium, Boldenicium, Pons castelli, Logradum, Turbulum, Traualia, Coca lium, Carabum, Rociatellum, Hospitaletum, Mandola, Monasterium, Roatum frequẽtissimũ si vllum agri Brixiani oppidum, Castaniarium, Caladuciũ, Passeranũ, Gusacũ, altiusq; Laiatiũ. Nunc in dextra Ollij quæ sunt oppida, pagi, viciq; vt dicamus consequẽs est, enumeratis nimirũ ijs quæ ab Mela hucusq; reperiuntur. Primùm itaq; Senega, Flanellum & Pons Vicus lautum oppidum, inde Monticu lus & Quintianum patria Ioannis Francisci Stoæ nobilis poëtę doctissimiq; viri, vt editis literarum monumentis est testatus, præcipuè libris senis Epographiæ de ratione syllabarũ, itemq; Dominici Phœnicis, Ioannis Frãcisci fratris docti etiam hominis. Sequitur hinc Cauda longa, Plebs, Verola vetus. Dextra Ollij Villa Clara est Bartholemæi Martinengi Brixiani ornatissimi viri & ingeniorũ patroni, nec min⁹ literarũ disciplinis, quã armorũ vsu scientiaq; pollentis dominatu inclyta. Deinde Mottella, Villa Grana, Gabianũ, Hogica, Barcheum, iuxtaq; Olliũ Orci Noui lautũ & opulentũ oppidũ à Venetis egregiè munitũ, antea D. Georgij dictũ. in cui⁹ arcis fundamẽta primũ lapidẽ posuisse Ioannẽ Flumicellũ Brixianũ & eius vrbis episcopũ anno post C.N. MCXXXIIII. memorat Capreolus [a]. Qua occasione postea nomen antiquũ in Orciorũ Nouorũ mutauerit, non reperio: nouos tamẽ dictos cõstat ꝓpter Orcios veteres qui haud procul sunt. Apparẽt dein Podianum, Campiciũ, Paternellũ, Farfengum, Barbarica, Capriolum, Gierola, Fauãcianũ, Rudianũ, Vracum, Ludrianum, Castrociacum, Clariũ ad Ollij ripã nobile oppidũ ab aquarũ claritate dictũ, frequẽs & amœnum. Ædẽ magnificã & ingentem habet collegialẽ, quæ cathedrali vix cedat, cũ magno sacerdotũ cœtu & Præsulatu. Dein hoc situ Pons Ollij castellũ sic appellatũ ab Ollij vicino ponte. Mox ipsa in Ollij ripa paulo alti⁹ Palatiolum lautũ castrum & frequẽs, vbi pons etiam amnis trãsitum iungit, Cernũtur hîc in flumine magno numero excipuli seu loculi cõsepti fabricatiq; viminib⁹, in quos annuo certo tempore deferentib⁹ aquis anguillæ glomeratæ cadunt, quæ mirabili numero extractę saliũtur. Hinc aduerso ꝑ ripã itinere locis editis Capreolum & Sarnecum inueniũtur, moxq; fauces Isei lacus Olliũ effundentis, vbi cãstrum Iseũ cum æde collegiali, vlteriusq; Sili. Plinius lacum hunc Sebinum vocat, nunc Ise⁹ ab oppido quod in ripa situm Iseo, denominatur. Dextra ripa sursum ad Ollij qui lacum ingreditur, finem, castellũ est Pisonium, & alti⁹ ostium in Ollio Griniæ torrẽtis, vbi Buenum, deinde Ciuitas, & Brenũ. Ollij principium ortumq; inuestigare difficile est, quanq̃ duo modici riui ex lacu Frigidulpho qui inter Alpes est ꝓfluant, quorũ vn⁹ ad dextrã nomẽ Frigidulphi retinet, Ollioq; tandẽ iungitur, alter ad læuam in alium amnẽ ꝑcipitat quem accolæ ferunt Ollij initia constituere. Sed & ꝑterea fluuius prope Poggium oppidum nascitur, in duo se brachia diuidens, ex quib⁹ vnũ læuorsum per Dialengũ & D. Bartholomæi castellum fluens Armilũ habet & Septa, porroq; Vallem solis percurrit, alterũ dextrorsum in Ollium desinit, qui deinde Vallem Camuniã emetitur. Itaq; difficulter admodũ initia fluminis Ollij vera discerni posse apparet, cũ à tot amnib⁹ tãq; diuersis in locis æquè creari videatur. In Iseũ lacũ influit vt scripsim⁹ vbi Pisoniũ oppidulũ, redditurq; postea sicut ostendem⁹. Per Vallẽ fluere Camuniã dixim⁹. Eius incolas Plini⁹ Camunos, Strabo [b] Camulos oppellat inter Lepõtios, Vindelicos, Noricos & Rhetos. Olli⁹ amnis pisciũ bonorũ fertilis effusus ex Iseo lacu in planitiẽ passim deriuatiõib⁹ exhauritur qb⁹ irrigua Brixiani & Cremonensis agri sic adaquantur, vt ex ieiunis atq; calculosis opima benignaq; fiant.

a. lib. 6. hist. brix.

b. lib. 4.

Aquarum Ollij perpetua claritas, nec ullo vnq̃ tempore deficiens. Brixianum agrum à Cremonense & Bergomate Ollius hac parte diuidit. Hactenus agro Brixiano inter Ollium descripto, reuertemur nunc ad Padum Ollijq; fauces, vbi ripã Padi inter Ollium & Clisium reliquimus, per mediterranea ad fontem Ollij progressi. Itaq; ab Ollij in Pado capite loca inter Padum & Ollij læuã dicemus vsq; ad Nauilium qui ex eo amne supra Calceum diffunditur: sed & vltra Nauiliũ ꝓcedem⁹, totumq; tractum inter Nauilium, Ollium, Padum, Abduæq; partem & Serium ab ostio vsq; ad fontem scilicet, persequemur. Nec à pristino nostri ordinis instituto, nempe antea per amnium ripas, deinde per mediterranea discurrendi latum vnguem discedemus: ideoq; nemo mirabitur si vicinorũ inter se locorũ mentionem aliquando non cõnectemus: etenim id ob discrimem intercurrentiũ fluminum quorum ripas totas sigillatim & ordine persequimur, eueniet. Iuxta Padum ab Olli ostijs primò Dosiolum est oppidum: per Ollij verò læuam ripã sursum incedenti Bozolum occurrit oppidum item nobile, præsertim tamen à Federico Gonzaga cognomẽto Bozolino illustratũ viro armis inclyto, præstãteq; cohortiũ præfecto, qui superiorib⁹ annis magno sui apud homines desiderio relicto supremũ expleuit diem. Sequitur insula Diaresi, supraq; confluentem Clisij, quod flumen è regione in Ollium defluit, Platina: de cuius oppidi origine Baptista Platina scribit *a* in vitis Pontificum his ferè verbis. Theodoro Exarcho Rauennate in magistratu mortuo Ioãnes Platina succesit. Hunc ego crediderim dedisse nomẽ meo natali solo quod Platina vocatur, in agro Cremonensi positum: nam cum inter Exarchos & Longobardorũ reges frequentia bella cõmitterentur, haud dissonum verò fit cum ille locus prope medius inter Rauennam & Papiam sit, quarum altera Longobardorũ, altera Exarchi sedes haberetur, ibidem aliquando vel pugnatum esse, vel castra habita: quib⁹ ex reb⁹ locis ipsis plerumq; nomina indita legimus. Hæc ille: cuius viri eloquentia doctrinaq; singularis quam monumẽtis literarum est testatus, præcipueq; Pontificum vitis, locum hũc egregiè nobilitauit. Diem obijt supremum ætate nostra natus annos LX. Sequitur in Ollij læua ripa post Platinam Ostianum, dein Labina, quod aliqui Biberiacum oppidum fuisse putant vbi victum à Vitellianis Othonem Tranquillus *b* prodidit itemq; Tacit⁹, *c* locum in agro Cremonensi ad Veronam itinere describens. Vlteriùs Sabuloneta, nobilis familię Comitum Persicorum Cremonensium origine clara, quemadmodũ tradit Blondus. Natus hîc Vitalianus Vitaliani ex Ciuitate Forijulij Philippi Mediolanensium Ducis copiarũ præfecti nepos, qui superiorib⁹ annis equitum ꝓsidiariorum Bononiæ ꝑfectus fuit, inclytus militari virtute homo. Altiùs deinde Socianellum iacet: tum Robeccum, Scãdoleria, Bordola, Castellum Vicecomitum, Casa Balborum, Romenengum, Ianellum, Trigolum, Casalotium, & eximium oppidum Soncinum tam freques̃ populoq; confertum, vt multitudine colonorũ plurimis Italiæ ciuitatib⁹ haudquaq̃ cedat. Euersum à Friderico Ænobarbo copias ad Cremonã ducẽte legim⁹ anno à C.N. MCXXIIII. rursumq; cũ instauratũ fuisset, anno MCXCII. incẽsum à Mediolanensib⁹, Corio *d* auctore. Iterũ tamẽ postea refectũ est. Diẽ supmũ Actiolin⁹ Rõ. inclyta crudelitate tyrãn⁹ hîc finijt, quũ ad Cassanũ captus vulnerat⁹q; fuisset. Diu Soncinũ sub Mediolani ditione stetit: cũ qua etiã ad Frãcorũ reges aliquãdo trãsijt: sed & in Venetorũ fuit: demũ autẽ cũ Mediolano ad Carolũ V. Imp. Au. ꝑuenit: à quo post Frãcisci Sfortiæ II. Mediolanẽsium Ducis excessum Maximiliano Stampæ patritio Mediolanẽsi cum titulo Marchio-

a. in Conone.
b. in uitis Othonis et Vitell. Imp.
c. lib. 17.
d. part. 2.

Marchionatus cōdonatum est ob singularē operā & fidem in tuendo cōseruādoq; portæ Iouiæ Mediolani castello anno à C.N. MDXXXV.quapropter nunc eius prudentis & magnifici viri imperio gubernatur, Ornauere Soncinū Paulus Barbus ex ordine pdicatorū homo doctissim⁹ vti editis scriptis cōprobauit, præcipuè verò quæstionib⁹ ad Aristotelis Metaphysica, & in Epitomen operū Capreoli in D.Thomā, Bernardus item Couus vir eruditissimus, & Guido Zappa disert⁹ orator ac poëta, qui omnes memoria nostra floruere, cum Ambrosino ordinis pdicatorū cōuerso tam bono ac sancto viro, quàm summo fenestrarū vitrearū artifice·q licet cōuersus esset, tamen B.Iacobi ex Alamania vitā composuit, cuius ipse discipulus fuerat. Sequūtur Galinianū, Villa Noua, Pumenengū, & alti⁹ Calce·supra quod ex Ollio Nauilius effluit in Padū se exonerās. Rursum ad Padi ripā ab Ollij ostio post Dosiolū Viadana, doctis Vitelliana dicta, perlautū, frequēs & opulētū oppidū. Id Blond⁹ Platinaq; sic ab Imperatore Vitellio tradūt appellatū, q hîc cum exercitu cōiuratisq; nuntiū cædis Othonis expectās cōstiterit, eoq; accepto locū muniri & inhabitari iusserit, indito à se nomine. Succedit eadē in Padi læua ripa Casale maius, non inhonestum oppidū, ingenti clade afflictum sub Philippo Vicecomite Mediolani Duce, quū à Francisco Carmaniola Veneti exercitus præfecto vi captū est, vt Blondus, Simoneta, Cori⁹, itemq; Capreolus [a] memoriæ prodiderūt. Infestatur etiam Pado vehemēter, adeo vt magna parte subuersum nunc aquis appareat. Dein eadē in ripa porrò Turricella: tum intus Castellum Ponciorū & Cortesium. Rursus in ripa Padi ostium Nauilij quē ex Ollio profluere diximus. Hoc trāsito Cremonā deuenitur nobilem coloniā Romanā vnà cum Placentia deductā vt Liuius [b] auctor perhibet, nosq; prius in Placentia cōmemorauimus. Cremonā quoq; Strabo, [c] Tacit⁹, [d] Plinius [e] in decima regione, ac Ptolemæus in Cenomanis nominānt. De primis eius initijs certi nihil reperimus: chronica tamē peruetusta quædā vidim⁹ conditam dictamq; priùs Troiā ab Hercule Iasonis comite tradentia, qui per Italiā cū magno Græcorū comitatu in Hispaniā iter agēs plurima fortitudinis admirabilis opera passim ediderit, maximè verò iuxta Padū & hæc loca deuicto stratoq; terribili gygāte pilam æreā pōdo CCC.gerēte, quam maxima facilitate quoquo vellet de manu iaciebat. Post hanc itaq; victoriā memoriæ rei causa oppidum hoc condidisse Herculē illa phibent Chronica, primoq; Climenā à matris nomine dixisse. q postea Cremona sit vocata·colonos autem ex finitimis inter Padum & Adduam populis contraxisse·deniq; statuam gygantis victi pilam manu tenentem erectam, quam memoriæ causa quotānis Cremonenses visere fuerint soliti. Hæc nimirum illis in Chronicis perscripta sunt·legentes fidem vel addent, vel adiment. Cremonæ mētionem Liuius facit persępe, nominatim verò quum [f] Cremonenses inter illas IIX X.colonias recenset, quarum subsidio belli Punici alterius tempore rem populi Rom. stetisse dicit. Ingentem sub Triumuiratu calamitatem pertulit militibus direptioni cōcessa: qua de re Virgilius ait: Mantua veh miseræ nimium vicina Cremonæ: fuit enim illa tam enormis & ampla clades, vt etiam Mantuanos iniuria contingeret. Bellis quoque Vespasiani et Vitellij miserrimè affectā Cremonam quum ab Antonio Vespasiani legato capta est, Tacitus [g] in hæc verba scribit. Per quatriduū Cremona suffecit, cū omnia sacra profanaq; in igne cōsiderent. Solū Memphitis tēplum stetit ante mœnia loco seu numine defensum. Hic exitus Cremonam habuit anno CCLXXXVI.à primordio sui. Condita erat T.Sempronio, P.Cornelio Coss. ingruente

a. lib. 9.
b. lib. 20.
c. lib. 5.
d. li. 17. 19.
e. li. 3. ca. 18.
f. lib. 27.
g. lib. 19.

gruente in Italiã Annibale, propugnaculũ aduersus Gallos trans Padũ agentes, & si qua alia vis per Alpes irrueret. Igitur numero colonorũ, opportunitate fluminũ, vbere agri, annexu cõnubijsq; gentiũ adoleuit floruitq; bellis externis intacta, ciuilibus infoelix. Hæc Tacitus, sigillatim præterea maximas Cremonensiũ calamitates referẽs. Notari verò debet cum vrbem cõditam irruente in Italiam Anniba le scribit, hoc de tempore quo colonia deducta, cuius mentionẽ facit Liuius, accipiendum: siquidẽ vti iam sæpissimè repetitum est, in vsu scriptores habent cõditas vrbes dicere, quũ vel coloniæ deductæ fuere, vel auctæ. Miserè quoq; Cremonã Gothi vt tradit Sabellicus *a* vastarũt, posteáq; Gisulphus Longobardorũ rex & Sclaui illius auspicijs conducti: euersamq; demũ totã DCXXX à C. N. anno mẽse Septemb. Paulus Diaconus *b*, Blondus *c*, Coriusq; *d* tradiderũt: Blondus autẽ exin anno fere DC, rursum mœnibus nudatã ac direptã à Friderico Ænobarbo, colonisq; vastatã addit. Instaurata dein & aucta plurimũ anno à C. N. MCCLXXXIIII. simulq; tũ illa turris præclara cõdita quæ nulli totius Europæ postponi rectè queat. Apud Corium itẽ & in Bononiensiũ annalibus Cremonã anno post C. N. MCCC XI. pessimè habitã, & cum ingenti ciuium occidione muris spoliatã ab Henrico IIII. Imper. Aug. legitur: quod tamen ad Henricum VII. Imper. ego referendũ cẽseo qui temporibus illis, rerũ potitus est: cum Henricus IIII. circa MLVIII. à C. N. annum & ferè centesimũ ante Friderici Ænobarbi seculum fuerit. Ex his omnibus immensis calamitatibus ita tamen vrbs emersit, vt nũc splendidis omnino ac magnificis ædificijs tã rei diuinæ, quã hominum habitationi dicatis niteat: ex quibus ædes cathedralis est, item D. Dominici, cui cœnobiũ adhæret sumptuosissimũ, insuper arx permunita cum primis Italiæ propugnaculis censenda, multæq; splendidissimæ priuatorum domus. In fide nominis Romani quamdiu maiestas eius & auctoritas constitit, firmissimè Cremonenses hæsere: paruerunt enim etiam Exarchis donec illi se cõtra Longobardos tutari potuerunt: Exarchorũ viribus extinctis Longobardicæ ditionis effecti in ea vsq; ad Carolum Magnum permansere. Dein erepti Longobardis à Carolo, sic post eum ad Italiæ regum potestatem redierunt. Tandem verò ciuitatibus Italiæ suam sibi potestatẽ sub Imperatorũ Cæsarũ nomine vsurpãtibus, idẽ Cremona fecit, curru publico aliarũ exẽplo, quẽ Carrotiũ vocabant fabricato, & Bertacioli superimposita statua queẽadmodũ Merula *e* pdidit. Hæc forma ciuitatis cũ pace trãquillitateq; stetit, donec enatis in Italia pniciosissimis Guelforũ & Gibellinorũ partibus, ijs quoq; Cremonẽses laborare ac distrahi cœperũt: quarũ intestinis bellis & grassatiõibus in summã calamitatẽ sunt perducti. Sic itaq; libertatẽ, sic splendorẽ amisere: nã cũ mutuò se factiones pellerẽt, ex ea quæ superior extiterat tyrãnidẽ aliquis inuadẽs, in eiectorũ facultates solebat inuolare, domos æquare, flãmis omnia miscere: quod exẽplũ reuersi pvim exules in aduersarios vicissim eiectos exercebãt: vt sic vnà cũ libertate dignitas & opes vrbis immanibus sæpe cædibus foedatæ interirẽt, queẽadmodũ à Merula *f* Corioq; per scriptũ legimus. Primus Cremonæ dominatũ occupauit Vbertus Palauicinus, qui Præturã in tyrãnidẽ cõuertit: deinde circa MCCL. à C. N. annũ Bosius Douerianus vt Merula *g* Coriusq; *h* scripsere. Eiectis postea Douerianis cũ Gibellina factione à Guelfis, principatum Gulielmus Caualcabos inuasit & aliquamdiu tenuit: cũ autem interea Gibellini Soncinum ingressi magnam Guelforum stragem edidissent, reliquos profugere coẽgissent, eaq; propter Gulielmus vt sociorum iniuriam vlcisceretur cum lectis armatorum cohortibus eò profectus esset, in foro contra Gibel-

a. lib. 3. Enn. 7.
b. lib. 4. hist. Lõgo.
c. li. 9. hist.
d. parte 1.
e. lib. 4. hist. Vicec.
f. lib. 5.
g. lib. 6. hist.
h. parte 2.

tra Gibellinos acerrimè dimicans post longum certamen circumuentus, & cum CCCC. suorum cæsus est. Ita Guelfi tum planè pulsi, Venturino quoque Fondulo inter fugiendum ab Imperatoris Cæsaris Legato cum tribus filijs capto, ac dein de supra tormentorum grauissimas pœnas securi percusso anno post C. N. MCCCXIII. Successit in Cremonæ dominatu Gulielmo Iacobus Caualcabos, nomine desumpto Principis & Defensoris, anno à C. N. MCCCXVI. quemadmodum à Corio a traditur. Hoc dein quinto anno pòst in exercitu Galeatij Vicecomitis primi occiso, quod perhibet Corius, b Galeatius euestigio copijs omnibus ad Cremonam adductis vrbem deditione cœpit, anno à C.N.MCCCXXII. Sic in Vicecomitum redacta potestatem illis annos ferè XII. paruit, donec Ponzon Ponzonius occupata tyrannide Vicarius Cremonæ dictus est ab Ioanne Boihemorum rege: post cuius tamen ex Italia decessum Azonis Vicecomitis bello ac oppugnatione compulsi Cremonenses, Vicecomitum denuo imperium suscepere vt scribit Corius c. Id dein vsq; ad annum MCCCCII. a C. N. stetit, quo fatis intercepto Ioanne Galeatio primo Mediolani Duce, maiorum suæ gentis dominatum animo voluens Vgolinus Caualcabos, opera studioq; Ponzoniorum tyrannidem occupauit, & à Ioanne Maria secundo Mediolani Duce defecit. Hic cum non diu pòst spretis Ponzonijs vt dominatum maioribus præsidijs firmaret, legatum sibi Gabrinum Fondulum Soncinatem hominem vafrum, audacem, & armorum expertissimum acciuisset, is vt erat animi magni de tyrannide sibi ipsi comparanda statim consilium cepit & tempus ad rem tentandam opportunum tandem nactus III. Id. Iulij, anno quarto dominatus Vgolini, eum Lauda secum redeuntem, magnoq; suorum gentilium numero stipatum, ad Macastormam altero ab Cremona lapide cum toto fratrum, cognatorum, & amicorum comitatu trucidauit, celerrimoq; præuectus cursu priusquam fama rei deferretur, in vrbem & arcem se recepit, nulloq; sic negotio tyrãnide pottus est. Tenuit eam annis aliquot cum magna commendatione prudentiæ sed Philippo Maria Mediolani Duce facto, cum is ductũ Francisci Carmaniolæ firmissimum exercitum ad expugnandã obsidẽdámq; Cremonam misisset, illi vrbem restituit, quoniam tueri se posse diffidebat, accepto vicissim Castilione, ac insuper certa pecuniæ summa. Contigit hoc anno à C.N.MCCCCXXII. nimirum centesimo pòst quàm à Galeatio Vicecomite primùm vrbs subacta fuisset vt scribit Corius. Proditione dein captus Gabrinus ab Oldrado Lamponiano ad Nicum agri Cremonensis oppidum, & Mediolanum pertractus, post acerrima tormenta sententiam ferente Duce medio in foro capite luit ob nefaria facinora. Talis nempe fuit Gabrini exitus, qui dominũ necauerat suũ. Anno dein à C. N. MCCCCXLI. Philippus Maria nomine dotis Blancę Mariæ filię Cremonam viro eius Francisco Sfortiæ tradidit: quamobrem exin eam Sfortiæ possederunt vsque ad Ludouici XII. Francorum regis in Italiam aduentũ contra Ludouicum Sfortiã anno à C. N. MCCCCXCIX. quo per cõditiones fœderis inter regem & Venetos initi, cum tota Adduæ Glarea Venetis cessit. Illorum hîc imperium decenne propemodum fuit, donec ad Ripaltam siccam ab eodem Ludouico rege cæsi sunt: tum enim Cremona sub Mediolani Ducatum redijt cuius rex potiebatur, Frãcicum deinde nomen viguit vsque ad MDXII. à C. N. annum, quo Galli Heluetiorum armis auxilioque Venetorum opera Iulij II. Pontif. Rom ab Italia pulsi, & Maximilianus Sfortia Ludouici filius in principatum paternum restitutus est ad cuius ditionem vti aliæ ciuitates ita tum

a. parte 2.
b. parte 3.
c. parte 3.

ita tum hæc quoq; redijt. Vix tamen ille vltra biennium durauit:ſuperatis enim auxilio Bartholomæi Alueani Venetarum copiarum ducis ad Malignanum Hel uetijs à Franciſco primo Francorum rege, cum ille victor Mediolanenſium potitus eſſet, eandem fortunam Cremona habuit. Tandem à Leone X. Pontif. & Carolo V. Imper Aug. ſociali bello contra Franciſcum regem ſuſcepto, quod Proſpero Columnæ Romano mandauerant, Cremona fœderatis ſe dedidit, ab ijſq; Frãciſco Sfortiæ Ludouici Ducis filio tradita eſt·quem etiam Carolus Imper. Mediolani Ducem deſignanit. Ita ſub Sfortiæ Franciſci imperio dein vrbs manſit ad annum à C.N. MDXXV. vſq;: tum enim ab exercitu Caroli V. Cæſ. capta, ſequenti verò à Franciſco Maria Roboreo Duce Vrbinate qui Venetarũ legionum præfectus erat recepta, moxq; Franciſco Sfortiæ reſtituta eſt. Ad extremũ poſt eius anno à C.N. MDXXXVI. obitum cum toto Mediolanenſium Ducatu ad Carolũ V. Imper. deuenit, ſub cuius ditione nunc permanet. Ripæ appoſita Padi eſt, reb⁹ ad vitam mortalium opportunis affluens. Ager eius vberrimus, tritici, milij, cæterorũmq; frumẽti generum ac vini fertilis, totus campeſter & pulcherrimis ordinibus arborũ cũ vitibus nitens. Vrbs tam vicina Pado eſt, vt ſuperioribus annis maximam ab aquis iniũriam ſummaque detrimenta ceperit. Inclyta ingenia magno numero procreauit quorum virtutibus & ſplendore claret. Præcipuorum ex grege eſt Franciſcus Sfondratus in Cardinalium Collegium à Paulo III. Pontif. lectus anno à C. N. MDXLIIII. propter ſingularem eruditionem prudentiamq; & in negotijs magnis gerendis vſum atq; dexteritatem: quamobrem cum Mediolanenſis eſſet Senator, à Carolo V. Cæſare ad gubernationem Senenſium reipub. dein ad Pontificem Rom. miſſus, ab eo primùm Amalphitanus Epiſcopus, tandem verò Cardinalis deſignatus eſt. Cremonenſes fuere M. Furius Bibaculus & Quintilius elegantes poẽtę, quorum poſtremus cum Horatio Virgilioq; perquàm familiariter vixit, fuit item Euſebius D. Hieronymi diſcipulus qui laudata quędã eccleſiaſtica reliquit ſcripta, inſuper Apollinaris cognomento Cremonenſis, Ioannes & Martinus Boſiani, Gerhardus Sabuloneta ſummus philoſophus & medic⁹, arabicæ, gręcæ, latinæq; linguæ perit⁹, vti libris ex Auicenna, Rhaſe, & Albengneſit conuerſis, itemq; ab ipſo cõpoſitis eſt teſtatus, Ioannes Baliſtarius Blondi præceptor latinè doctiſsimus, Nicolaus Epiſcopus olim Placentinus, & Vincentius eius frater Amidani, viri eloquentiſsimi. Preterea Cremonam ortu nobilitauit Gulielmus ſodalitatis Eremitarum Magiſter & Epiſcopus Nauarrę, vir cum doctrinæ ſummæ, tum vitæ ſanctiſsimæ, qui circa MCCCLII. à C. N. annum floruit, itẽ Franciſcus Regatius ex ordine Minorum Epiſcopus Bergomi homo doctiſsim⁹ qui MCCCCXVII. à C.N. anno apud Bergomates diem extremum finijt, et Moneta prædicatorum ordinis vir doctus, ſapiẽs, & bonus, de quo licet in illuſtrium hominum ordinis prædicatorum vitis agamus copioſè, tamen quia iucundã omnino commemorationem fore cenſemus, hîc etiam aliqua referenda ſunt viſa. Cũ ob egregiam doctrinam & iuris ſcientiam apud Bononienſes publico ſalario doceret ius, accidit vt D. Stephani feſto die ſtudioſorum adoleſcentum caterua ſtipatus in ædem D. Dominici ingrederetur, concionãte B. Iordano viro ſancto ac facũdo, magnaq; voce tũ fortè verba Stephani prcolamante: Ecce video cęlos apertos: addito, ecquid mortales moramini quin ad ingreſſum vos comparetis? quæ tam illo in viro fuerunt efficacia, tantum in eius mente deſiderium & ardorem excitarunt, vt domum reuerſus cœlos patentes cogitans, eos intrare ſibi enitendũ omni

opera

opera cogitaret· eoq; consilio firmissimè suscepto, monachorũ prædicatorũ veste sumpta, religioni se totum dederet. Itaq; sacrarũ literarũ studijs vacãs, acerrimè cum hæreticis & præcipuè Valdensibus qui illa tempestate fidem Christianã turbamẽtis inquinabant, depugnauit, editis etiam aduersus eos scriptis, vti etiamnũ in Bibliotheca D. Dominici Bononiæ videre est. Summam quoq; casuum vt vocant conscientiæ quam Monetanam dicunt edidit. Ornamento insuper Cremonæ maximo fuerunt Orlandus etiam ex sodalitate prædicatorũ vir doctus & sanctæ vitæ, item Richardus Malumbra cũ Hieronymo Ponzonio iurisperitissimi, quiq; superioribus annis de vita decesserunt Sigismũdus & Andreas Borgi, omni laude cumulatissimi ambo, maximisq; naturę dotib⁹ ornati, aspectu, pclaro humanitate, facundia, doctrina, meritoq; propter eximias virtutes apud multos Principes summè gratiosi. Lõgissimè possent eorũ laudes recẽseri, nisi breuitatẽ haberemus propositam. Ex Cremona quoque fuere Petrus Somentius, & Daniel Caietanus vtriusque linguæ doctissimus, vt eius literarum monumenta perhibent. Alij præterea multi inclyti viri hac vrbe orti, quorum enumeratio longissima hercule foret. Ad locorum descriptionem recurrendum est, eorum videlicet qui inter Nauilium, Ollium & Serium amnes includuntur. Primùm itaq; læuam Nauilij, dein Serij dextram desumemus. A Cremona secundum Nauilij & mox Ollij ripam sursum versus hæc sunt, Brãcanigra, Grunium, Tortum, Padimũ, Farfericum, Casale Botranum, Casale Moranum, interiusq; paulo Flesеum, Curia Caualcaboũ, Salueriola, Soresina, Triuoli, Ripalta, Fontanella, Issa, Antinianũ, Barbarũ. Vlterius supra Nauilij caput quo ex Ollio emergit Turris Passerũ & Paloscũ· mox amnis Cherij confluens Ollij incolæ· supra quem Telgatum, & in montibus Calepium, Luereum, Ciolum, Gurlacum, Calcinates, Laminellani, Crumellini, & iuxta fontẽ Cherij Spinum. Dein Vallis Calepia. Rursum in Padi ripa fluminis ostium Adduæ, cuius dextra sursum incedenti Crypta· mox vltra fauces quibus amnis Leciusorcus in Adduam se exonerat, Piceleo lautum, opulentum, & frequens oppidum occurrit, vbi munitissimam arcem Philippus Maria Vicecomes Mediolani Dux condidit, inter præcipua Lombardiæ propugnacula censendam vt ait Corius. Ædificatum hoc oppidum & muris cinctum anno à C.N.MCXX. posteaq; rursus à Philippo Maria refectum, mœnibusq; conseptum firmissimis vti nunc manet. In altera fluminis Adduæ ripa è regione arx modica iacet. Ad castrum Piceleonis Franciscum primum Francorum regem in Ticinensi prælio captum anno à C.N.MDXXV. die festo D. Matthiæ Carolus Lanoius deduxit· qui hìc regiè habitus, dein Genuã & in Hispaniam ad Carolum V. Imper· missus est. Decętero à Formicaria Serij flũminis ostium succedit. Oritur hoc in montibus supra Bergomũ, et per Serianã usq; infra id fluit, hybernis autẽ mẽsibus quibusdam cuniculis se condens, rursusque iuxta Cremam exoriẽs copiosè, demum huc in Adduam illabitur. Æstate tamen liquescentibus ardore solis montium niuibus adeo solet augeri & abundare, vt non solum meatus subterraneos impleat, sed etiam alueo supra terrã fluat perpetuo. In eius dextra sursum Viciaca Ripaltellaq; sunt, item Castilio, quod oppidum Cremonenses anno à C. N. MCXCVI. condidisse aduersus Cremenses auctor est Corius *a*. Sequũtur Margerates, Iciani, Ottonengum, Camisanum, Turris Coffia, Romanum, Monasterium, Martinengum nobile oppidum & frequens, Chisalbani, Malpagani à Bartholomæo Coleonio instaurati. Alti⁹ dein Chabernacum, & ad montes Patrenũ, Bastia, Scancium, Costani, Gandi-

a. parte. 1.

Gandinum, vltraq; fons Serij. Rursus ab ostio Serij quo in Adduam in fluit, læuam primùm, exinde dextram Adduæ ripam persequemur vsq; ad amnis Brembi confluentem · vnde porro per illius dextram ad fontem quo nascitur incedemus. Sciendum est tractum hunc omnem his amnibus conclusum vsq; ad Bergomatium montes, Adduæ Glaream appellari, & à Merula a Insulam Fulcheriam. Æquore camporũ latissimè patentiũ & insigni cultura nitet, mirificè colonis frequens, ideoq; vicis, pagis, castellis vndiq; abundans vti sigillatim ostendetur. Abduam amnem sic Plinius Tacitusque b nominant · Strabo tamen & Polybius Adduam. Redditus è lacu Lario cuiꝰ aquas supermeat vti postea dicemꝰ, · per planitiem in Padum tendit, vnaq; Serium defert. Ad eius læuam sursum ab ostio Serij primùm est Mons Dodonus, dein Abbatia Ceretis & Ripalta, moxq; nobilissimum oppidum Crema, quo loco Forum Diuguntiorum à Ptolemæo memoratum extitit, vti etiam probat Capreolus c. Sunt qui conditam Cremam tradiderint à catholicis ciuibus vrbis Parrhasij, qui post deletam ab Archiepiscopo Mediolani quòd in hæresim plebs delapsa esset, patriã, circa C M I. à C.N. annum superfuere. fuisse autem eius populi tam insulsum & amentem errorem, vt Deum habere membra dictitaret contra sacræ scripturæ notissimum elogium: Spiritus sanctus Deus est, incorporeus est · nec enim membris distinguitur · nec corporis mole censetur: itaq; condito oppido nomen eos indidisse Cremæ, quò memoriam patrię crematæ retineret · diœcesin etiam vrbis euersæ diuisam inter Mediolanensem Archiepiscopum, & Placentinum atque Cremonensem Episcopos · vt primo Triuiliũ, Vailates, cum Insula Fulcheria, Cremonensi Carauagium, Placentino reliquũ obueniret. Superest etiamnum hîc Præsulatus vrbis illius deletæ, ius conferendi beneficia quædam seruans. Alij ciuitatem illam sub Henrico IIII. Imper. deletam, nonnulli à Parrhasio Troiano conditam quoque prodiderunt. Præterea nullam ego de primordio eius oppidi memoriam reperio · quod vtut se habeat, prima Cremæ mentio quam inuenimus, in Friderici Ænobarbi tempora recidit, à quo grauiter obsessam ac etiam expugnatam legimus: quapropter emigrare tum oppidani coacti, sedesq; militibus cedere, qui mox omnia ferme vastauere flammis, murosque solo æquarunt, Cremonensium scilicet atq; Laudensium, hi namq; Cremanorum hostes erant, auxilio adiuti anno à C.N. MCLX. quemadmodũ tradidit Corius d. Dein autem cum idem Fridericus Cremonam euertisset, in contumeliam Cremonensium Cremam instaurauit: hoc Blondus e scribit: Cremamq; postea Cremonẽsibus Henricum Imper. Friderici filium attribuisse anno à C.N. MCXCI. Corius f auctor est. Demum oppidi huius dominatum vti & Cremonæ Placentiæq; Vbertum Palauicinũ occupauisse scribit Merula g, Venturinũ quoq; Benzonum h alibi Cremæ tyrannum perhibens: itemq; i Cremam incensam ab Cassone Turriano Mediolani dominatu eiecto post MCCIIII. à C.N. annum vnà cum Corio prodidit. Ea deinde refecta paulatim vires & conditionem sub Bosio Doueriano Cremonæ tyranno circa M C C X. à C.N. annum reparare cœpit: tandem verò ditionis Mediolanensium regulorũ effecta, primúmq; à Galeatio Vicecomite Mathæi filio subacta, qui & Cremonam in imperium subiunxit vt Merula k testatur. Vicecomitũ imperiũ Cremæ postea viguit vsq; ad MCCCCV. à C.N. annum, quo sub Ioãnne Maria Duce Mediolani Benzonus hîc tyrannidem occupauit. Eum tamen Philippus Maria Dux postquam imperium est adeptus, dominatu mox pepulit. At cum ab illo Brixiani ad Venetos defecissent, idem exemplũ secuta Crema est · quæ

sic in

a. li. 6. 8.
b. lib. 10.
c. lib. 1.
d. parte. 1.
e. lib. 14. hist.
f. parte 2.
g. lib. 4. hist. vicc.
h. lib. 7. 8.
i. lib. 6.
k. lib. 10.

ſic in Venetorum ditione pôſt etiam per conditiones pacis inter illos & Franciſcum Sfortiam initæ remanſit, vti Blondus cõmemorat. Veneti Crema potiti uſq; ad MDIX, à C.N. annũ, quo cladẽ ingentem ab Ludouico XII. Francorũ rege ac ceperunt, cui ſe tum ſuadente Socino Bẽzono primario ciue & equitũ Veneti nõminis præfecto Cremani dedidere: demum in Maximiliani Sfortiæ Mediolani Ducis poteſtatẽ, & poſt eum tandẽ ad Venetorũ reuerſi, ſub ijs trãquillitate paceq; iam fruũtur: & ædificijs ſplẽdoreq; ac frequẽtia colonorũ adeo creuit oppidũ vt inter nobiliſsima Italiæ totius vulgò decantetur, quæ nimirũ eſſe ꝓhibẽt, Apuliæ Barulũ, Heturiæ Pratum, Marchiæ Fabrianum & Lõbardiæ Cremã, eorũ præ cæteris amplitudinẽ, elegãntiã ac diuitias quibus antecellunt cunctis, denotantes. Sę pe Veneti Cremanos ut ciuitatis ſibi nomẽ & ius Italico more compararẽt incitauêre· ſed reluctati ſemꝑ ſunt cum multis alijs de cauſis, tũ eo maximè prætextu quòd nunc inter oppida præcipua celebrentur· at inter ciuitates nõ modo gradum nobilitatis vllum, ſed nec mediocrẽ fortaſſe locum forent habituri. Sita eſt Crema in iucũda pulchraq; planitie, ſpatijs ampla, firmiſsima mœnibus, abundans opũ copia, lauto populo frequens, ædificijs priuatorũ ſplendida, reb⁹ ad vitã mortaliũ vtilibus affluens. Agrum habet optimum, fertilem, excultũ, & ordinib⁹ arborũ vitibus maritarũ ex quibus nobilia vina fructusq; boni percipiuntur, nitentẽ. Aquarum riui clariſsimi multi ſunt piſcium optimoũ captura fœcundi, ꝑcipueq; muſtelarum & capitati cuiuſdam generis, accolę Marſonos vocant, capite reliquam partem duplici ferè magnitudine ſuperante, gratiſsimi planè guſtus. Claros & nobiles homines Crema multos edidit quorũ eſt illuſtrata virtutibus. Horum è numero fuere Benzonus itemq; Soncin⁹ Benzoni paulo antè cõmemorati, gloria militari inſignes. Noſtra memoria Daniel Blancus ſodalitati prædicatorũ addictus adoleſcens ex Crema tantos in literis proceſſus fecit, vt ſpem ampliſsimam ꝓbeat excellẽtis ingenij munere ſummũ inter celebres viros ſe locum adepturum. Iuxta Cremam intus in mediterraneo Vailates, Mazanica flumini propinqua, mox Barianum ꝙ Ioannes Chryſoſtomus a Bergomas in libris de Orobiorũ origine Baram eſſe Plinio b nominatam ait, vnde Bergomates nomen traxerint vti inferiùs dicetur. Succedunt Morencum, Colonium, Orgnanũ, & D. Marię Baſellanę nobilis ædes cum ſplendido ſodalium prędicatorum cœnobio, quod partim à Bartholomęo Coleonio, partim ab Alexandro Martinengo conditũ. Cauſa fani hui⁹ ędificãdi medio cãporũ in læua Serij parte ſiti hæc fuit. Cęlorũ Regina Virgo Maria cũ puellæ cuidã agreſti apparens hîc circa vaſtæ quercus radices terrã effodi iuſsiſſet, crucíſq; ſignum eximium inuentum iri monuiſſet, quod exoſculandũ religioſè temploq; in quo ſeruaretur extructo foret honorandum, puella rẽ ad parentes detulit· illi crucem ꝓfoſſo loco reperêre: tum filiola deſuauiandã clamitãs, vernacula regionis voce, baſela, quæ id iubet, ingeminata ſæpius, ibi mox erecto templo D. Mariæ Baſellanæ peperit nomen, cui dein Bartholomæ⁹ Coleonius poſt inſtauratam Malpagã vltra Seriũ, monaſterium cum religionis, tum cõmoditatis ſuæ gratia cœpit adijcere, ꝓdicatorib⁹ impoſitis, & domo prouentib⁹ dotata· quã vt nunc eſt, Alexãder Martinẽgus poſtea laxiore pulchrioreq; forma perfecit. Hinc ſurſum verſus Campaniolum & Seriatum ſequuntur. Per dextrã Abduæ ripam aduerſo itinere Spinum Pandinumq; occurrunt, item Ripalta, quam Merula c Ripam altam nominat, Veneta clade nobilis: ad eam enim Ludouicus XII. Francorum rex anno à C.N. MD IX. pridie Id. Maij Venetorum copias ſpectabili pugna

a. li. ult.
b. lib. 3. cap. 16.
c. lib. 6.

superauit, earum duce Nicolao Vrsino Romano Pitiliani Comite cũ exercitus parte dilabi coacto, peditatu autem conciso, cuius etiam pfectus Bartholomæus Aluican9.in hostium potestatem venit, Decætero Aquadellũ, Galuatianum, Cæsarianũ, Triuiliũ, & Carauagium victoria Francisci Sfortiæ Mediolanensium exercit9 pfecti nobilitatũ, qua Venetos cæcidit, illorũ copias equitũ II. mill. peditũ XIIII. mill. Micheletto Attẽdulo ducente, quemadmodũ Blondus, Simoneta, Platina, Cori9, vnaq; Sabellic9 memoriæ pdiderunt. Circa hæc Brembus ex altissimis supra D. Ioannẽ montib9 oriens in Abduã defluit. Ab ea per dextrã Brembi ripam sursum incedenti hęc occurrũt, Arcenum, Bolcetũ, Cęsarianum, Verdellũ maius, Spirates, Verdellũ minus, Comum nouũ, Steciani, Seiates, Ossium, Ossium supernum, Coloniũ, Dalmetes, Albigna, Trebolũ, dein ciuitas in iugo mõtis Bergomũ. Eam ita Cato, Plini9, Ptolemęus, alijq; veteres appellant, Plinius a his verbis commemorat. Orobiorũ stirpis esse Comũ atq; Bergomũ & Lycini forum & aliquos circà populos auctor est Cato, sed originẽ gentis ignorare se fatetur, quam docet Cornelius Alexander à Græcia ortam interptatione etiam nominis vitam in mõtibus degentium. In hoc situ interijt oppidum Orobiorum Barra, vnde Bergomates Cato dixit ortos etiamnũ prodentes se, alti9 quàm fortunatiùs siti. Sic ille: quæ Ioannes Annius explanãs in cõmentationib9 ad Catonem, eum ait Orobiorũ gentis originem incertam esse scribere propter argumẽtum vocabuli Orobios, quod vel Græcum, vel Hetruscum censeri posit: nam cum Gręcis quidem ὄρος montem, βιὸ vitam significet, vt Orobij dici queant monticolę, cuiusmodi sunt Comenses & Bergomates, eamq; nominis interpretationem Cornelius Alexander secutus fuerit, modestiùs tamen Catonem locutum cum originem Orobiorũ incertam scripsit, quoniam Orobium etiam nomen Sagum Aramæum sit, qua lingua Sagi Ianigenæ quondam vtebãtur: Aramęis enim & Hebræis Talmudicis, oros etiam idem quod mons, bit, quod filius vel filia esse: hinc Orobios montium filios vel incolas significare. Pergit dein Bergomates, Comenses, aliosq; populos à montanis ortos dicere, quia Thusci prius Alpes, deinde subiectam ijs regionẽ habitauerint. proindeq; reclamari Alexandro Cornelio rectè posse, qui græci nominis interpretatione nititur: quanq̃ enim ea valida sit argumentandi in historia ratio, tamẽ hîc non iuuare, quoniam Cato disertè tradat Orobiorũ nominis originem incertam esse, nempe vel Græcam, vel Aramęam. Addit mox regulam, quod vbi nomen barbarũ superfit ibi primordiũ à barbaris fuisse, licet ea vox in linguã latinã vel græcam postea sit recepta : nec etiam mirum Græcos à barbaris vocabula sumpsisse multa, quemadmodũ in Græciæ descriptione docet Strabo, quoniam barbari primùm illam regionem inhabitauerint linguamq; barbarorum vetustiorem græca latinaq; esse constet. Cõcludit itaq; cũ Orobiũ potius Hertusca vox quã Gręca sit, & certis etiã historiarũ monumẽtis tradatur, Alpinã itemq; trãspadanã priscã gentẽ vniuersam Hetruscorũ fuisse colonos, non autem Græcos aduenas, cõsequẽter Orobios Alpiũ incolas Thuscos esse credi posse quamobrẽ & Sempronius, & Cato Comẽses originis regiæ Vulturrenæ pdiderint, argumẽtis certissimis lacus eorũ Larij, Vallisq; Vulturrenæ sic adhuc apud eos dictæ. In hanc ferè sententiam Annius. Sed & Ioãnes Chrysostom9 Bergomas patriæ vetustatẽ plurimis affirmare cõtendit, etiã ex ipsi9 nominis Bergomi varijs etymologiæ tã ab græcis, quàm ab hebręis deriuatæ rationib9 tandemq; cõcludens, Bergomũ inquit, hebraica origine vocis latinè significare clipeatã inundatorũ ciuitatẽ, vel Gallorũ regiam vrbẽ,

quæ

a lib. 3. cap. 16.

quæ à Græcis Archipolis, à recentioribꝰ autẽ latinis tum Princeps, tum Ducalis ciuitas appellari soleat. Et paulo pòst. Igitur Bergomũ regalẽ veterum Gallorũ vrbem extitisse nomen ipsum manifestissimè docet. Alia præter hæc multa Chrysostomꝰ de patriæ vetustate ac primordio pro affectu erga eã suo partim ferè ex Catone Semprnioq;, partim ex Annio cõquisiuit, q̃ breuitatis causa non referimus. Et quidẽ cõmemorata hactenus omnia doctiorũ iudicio permissa, ac tanq̃ in mediũ proposita sunto. Nec tamẽ de summa Bergomi vetustate ambigitur vrbemq; ego cũ plurimis scriptoribꝰ antiquissimis ab Hetruscis primò cõditã, dein à Gallis Cenomanis instauratã auctamq; pulsis Thuscis omnino censeo: quod Trogus apertè docet, quanq̃ conditã à Gallis dicat, quoniã id de instauratione vel auctu intelligendũ ꝑsæpe iam diximꝰ. Pergamũ efferri debere nõnulli voluerunt, tanq̃ ortũ ab Asiæ nobili vrbe Pergamo habuerit, fabulis quibusdã adductis id probare nitentes, quas tamẽ prorsus ineptas insulsasq; Chrysostomꝰ apertè cõuicit tũ multis rationibꝰ alijs, tũ maximè vetustissimis quibusdã elogijs hîc repertis, ex quibꝰ est marmoris in sacello D. Petri Apostoli ædis D. Alexãdri talis inscriptio. C. Cornel. C. F. Vot. Minciano Præf. Con. Prim. Damasc. Trib. mil. legionis III. Au. Pręf. Fabr. Curatori Reip. Otesinorũ IIII. Viro. L. D. Pontif. Flamini Diui Claudij Bergomi Patrono Flamini Diui Traiani Mediolani Plebs Vrba. Itẽ est lapis antiquꝰ Brixiæ in quo sic legitur. P. Clodio. P. F. Fa. Suræ. Q. Flamini Diui Traiani Pont. II. Vir. Quinq;. Trib. Leg. II. Diutri. piæ. fid. curat. Rei. Bergom. dato ab Imp. Traiano. Curat. Reip. Comens. dato ab Imp. Hadriano collegia Fab. & Cent. Præterea Bergomi nomẽ peruetusta quædã ipsa in vrbe numismata quibꝰ inscriptũ est, Lupus Dux Bergomi, item omnis antiquorũ scriptorũ cohors, Cato, Piniꝰ, Trogus, Ptolemæus, Paulus Diaconꝰ, alijq; nobiles auctores multi probant ac vsurpant. Vrbs est in latere posita montis, cuius radices latissima suburbia ciuitati annexa tenent. Splendidis ædificijs tam rei diuinæ, quàm ciuium habitationi dicatis vbiq; nitet. Iuxta forũ ædes est D. Marię vbi magnificum ex marmore sepulcrum Bartholomæi Coleonij strenui olim militiæ cum Venetorum, tum aliorũ Principum ducis. In cœnobij ꝓdicatorũ templo nobilissimum apparet presbyteriũ opere segmentato factum ex ligno tam excellenti & mirabili arte, magis vt depictum quàm è ligno consertum iunctumq; videatur. Auctor Damianꝰ ordinis prædicatorum cõuersus. In eodem etiã monasterio Bibliotheca splendida est ab Alexandro Martinengo Malpagæ domino cõdita, cum præcipuis Europę meritò numerãda. Incolæ vrbis lautiꝰ & quanq̃ rusticano admodũ sermone vtantur, attamẽ ingenio peracri atq; solerte et cum ad literas, tũ ad mercaturã aptissimo pollẽt. Disciplinis omnibꝰ adeo ꝓcellunt, vt planè nec medicis, nec iurisperitis, causarũne patronis, aut tabularijs, minusq; grãmaticis externis opus habeant, ipsi apud se peritissimis cũctarũ artiũ hominibꝰ abundẽt. Agrũ colũt satis fertilẽ ꝓterq̃ ad Septẽtrionem, qua parte totꝰ asper, montosus, rigidꝰ, & in totũ sterilis est, nisi quod Pliniꝰ [a] tradit lapidẽ Cadmiã ex quo æs fit, sed & ꝓterea cotarias habet. Valles sunt passim multę, quarũ aliquæ vinũ oleumq; suauissimũ ferunt, nõnullę propemodũ inanes ferro tamẽ abundant, cæteræ quòd solo vitibus ponẽdis & arationibus idoneo non sint, vellera suppeditant, ex quibus cõfecta textilia per totam fermè Italiam exportantur. Quale post collapsam nominis Romani fortunam imperium Bergomi fuerit, non planè cognouimus. Paulus Diaconus [b] vrbem ab Athila vastatam prodit: à Longobardis quoq; subactã legimus, diuq; possessam sub præsidibus qui Ducis

a. lib. 34. cap. 1.

b. lib. 15. ad Eutrop.

gomates appellabantur. Itaq; Longobardorũ Ducibꝰ paruit, ex quibꝰ Rotariũ Paulus a Diaconus, Merula, b Blondusq; c cõmemorant· itemq; Gaidulphus, & pòst Aripertus, dein alij fuere qui Bergomo potiti sunt, vt Paulus Diaconus & Blõdus d perhibent. Capto inde ac deuicto Caroli Magni armis vltimo eius gentis rege Desiderio, Bergomum in Caroli ditionẽ, pòst in Italię regum ab illo instituto rum peruenisse censeo· demum exemplo cæterarum Italiæ ciuitatum sub nomine Romano libertatem ac ius sibi arripuisse suum, quippe quoniam Bergomatium cum finitimis populis aduersus hostes fœdera sæpe legimus. Ea reipub. forma durauit vsq; ad Philippum Turrianum, quem hìc dominare cœpisse Merula e scribit anno à C.N. MCCLXIIII. Postea MCCCCII. Ioannis Boihemorũ regis temporibus cui Imperatoris Cęsaris nomine Bergomum parebat, Luchinum Vicecomitem id occupauisse auctor est Corius f. Successit Mastini Scaligeri dominatus· qui deinde per cõditiones pacis cum Venetis & socijs factæ vrbẽ hanc vnaq; Brixiam Luchino ac Azoni eius nepoti restituit. Ita Vicecomites exin Bergomo potiti vsq; ad Ioannis Galeatij primi Mediolani Ducis excessum: tunc enim tyrãnidem inuasere Suardi, quanq̃ tenere nõ diu potuerint, eiecti mox à Coleonijs, quos tamen vicissim post varium certamen Franciscus Suardus vicit. Sed & is in principatu nõ diu vixit, apud Cremonã cum Vgolino Caualcaboue dimicans occisus. Exin ad Mastinum Barnabæ Vicecomitis filium cum Ioannis Mariæ secundi Mediolani Ducis voluntate Bergomi dominatus venit. Huic intra tempus anni mortuo Ioãnes Picininus ex Carolo, Barnabæ Vicecomitis nepos successit anno à C. N. MCCCCVII. nec vltra biennium imperio potitus ob flagitiorũ immanitatẽ ꝓcipueq; libidinem indomitam aduersus alienas coniuges iam intolerabilis cum tota familia populi concursu pulsus est. Dictator tum creatꝰ Ioannes Ruggerius Suardus, quem, cum id munus vrbisq; libertatẽ diu se tueri haud posse cognosceret, anno sequenti ciuitatẽ Pandulpho Malatestę tũ Brixiæ tyrãno XXX. millibus aureorũ nummũ vendidisse scribit Capreolus g. Deinde cũ & Brixiã & Bergomũ Malatestæ Philippus Maria Vicecomes Dux Mediolani per Franciscum Carmaniolam legatum anno à C.N. MCCCCXIX. eripuisset, nono ferè anno pòst Bergomates ab illo ad Venetos defecerunt, vt Simoneta, Corius, Æquicola cum Capreolo tradunt. In Venetorum ditione fideq; stetere vsque ad Ripaltanam cladem à Ludouico XII. Francorum rege acceptam, de qua iam sępè memorauimus: tum enim in Gallicum imperium cõcessere. Durauit hoc ad annum à C. N. MDXII. quò pulsis Italia Francis Maximilianus Sfortia Mediolani Dux Bergomo quoq; potitus est. Ab eo cum ob iniquum nimis dominatum rursus ad Venetos Bergomates transijssent, Rentiumq; Ceretem peditatus Veneti præfectum præsidij causa cum cohortibus acciuissent, obsessi dein maximis copijs ab Raymũdo Cardona Neapolis Prorege socialis belli duce, ac vehementer oppugnati, re desperata denuo in Maximiliani Sfortiæ potestate se futuros recepere, XL. millibus aureorum nummûm pœnæ nomine solutis ne diriperentur, cum priùs dena dare millia recusassent. Id cum anno à C. N. MDXIIII. accidisset, ad extremũ altero pòst anno in Venetorum imperium ac ditionem redierunt, sub quibus nunc pace tranquillitateq; fruuntur. De Bergomo Facius h in hanc sententiam commemorat.

Transito Serio, Lama, & Brembo
Bergomum inuenimus in latere montis
Quod rudi sermone vtitur, sed ingenio est acre.

a. lib. 6. hist. long.
b. lib. 1. hist. Vicec.
c. li. 9. hist.
d. li. 10. hist.
e. lib. 5. hist. Vicec.
f. part. 3.
g. lib. 9. hist. Brix.
h. lib. 3. cant. 3.

Hæc

Hæc vrbs tam commndè posita
Munito in loco, decus & nomen habet
Quo nonnunquam Mediolano haud fuit inferior. Edidit Bergomū viros celebres permultos. quorum splendor patriā maximè illustrauit. Ex his Gulielmus Lōga familia fuit (quæ gens priùs Alexandrorum dicebatur) in Cardinaliū collegium ob insignē eruditionē à Cœlestino V. Pont. adoptatus, itē Gerhardus Sauonensis Episcopus ex Eremitarū ordine vir doctus, Thomas Cataneus Episcopus Ceruiæ, monachus prædicator, memoria nostra fatis interceptus, Vēturinus eiusdē ordinis homo literatus & sanctæ vitæ, qui vehemētissimis admonitionib⁹ vniuersam ꝓpemodū Italiā ad delictorū pœnitentiā cōmouit, plurimos etiā in expeditionē ꝓ sacrosancto Christi sepulcro recipiēdo nomē dare coēgit, vti Ioēs Antoni⁹ Flaminius in eius vita ꝑscripsit: Pagan⁹ quoq; Bergomas eiusdē sodalitatis prædicatorū insignē fortitudinis cōmendationē meruit ab hæreticis martyrio pro fide Christi affect⁹. Doctissimos viros vrbs hæc genuit Matthæū Forestū & Ioēm Suardū insignes Iurecōsultos, itē Albericū Rosatē grauissimū Doctorē, q Dictionariū iuris & in leges Cæsareas scripsit circa MCCCCL. à C.N: annū. Bergomates etiā fuere Bartholomæus Ossanus, q variā historiā vsq; ad Ioānis XXII. Pontif. tēpora cōdidit, Bonifacius Clusonius, Guido Carrarianus cū Michaële filio Ioāneq; Augustino Turrio peritissimi medici, Gasparinus Bargizza cum latinæ, tū græcæ linguæ doctissimus ut edita eius literarū monumenta testantur, Petrus Almaduran⁹, Ioēs Ceresolas ambo monachi ꝑdicatores eximij theologi, quorū prior indicem in Thomæ Aquinatis opera confecit, & anno à C.N. MCCCCLXXXII. Placentiæ clausit vitā vbi miraculis claret, Iacobus etiā Philippus qui supplementū Chronicorū confecit, & Ambrosius Calepinus qui Dictionariū, ambo monachi sodalitatis Eremitarū nostra memoria floruere. Nec minus ijs qui suprà memorati sunt Bergomū ortu nobilitauit Gabriel Alexāder celebris iurecōsultus luculētissimis scriptis editis, vti est Epitoma iuris Cæsarei & Pōtificij, quā ingeniosè per alphabeticū digessit ordinē, & doctis scholijs illustrauit, cuiusmodi etiam ad Institutiones Iustiniani explanatis legū multarū difficultatibus conscripsit. Maiora moliēs ætatis adhuc florētis anno XL. fatis interceptus Gabrielē filiū reliquit ingenij acumine patri haud dissimilē, qui Prædicatorū instituto deuotus admodū etiamnū adolescēs insignē operā theologiæ nauat, talesq; hactenus flores attulit, quos amplissimos atq; iucundissimos fructus consecuturos egregia planè spes est. Damian⁹ monachus cōuersus ordinis ꝑdicatorū Bergomas in cōponendis ex ligno segmētis tāti ingenij fuit, quāti post hominū memoriā nemo scitur: etenim tā excellēti et mirabili artificio vermiculata emblemata perfecit, vt picturā penicillo elaboratā dicas. Cernūtur eius opera præcipuā planè artē testātia tū hîc in patria, nempe D. Dominici in æde, tū Bononiæ, varijsq; partib⁹ orbis Christiani ad quas ob raritatē deportata sunt. Perillustre est apud Bononiēses presbyteriū cū sacelli in quo sacrosanctū Patriarchæ D. Dominici corpus sitū tectorio, ꝙ Clemens VII. Pont. Max. & Carolus V. Imp. Aug. cū Bononiæ coronā is ab Clemente sumeret anno à C.N. MDXXX. nō solū diligentissimè spectauere, sed etiā summopere cōmendarūt: idemq; Cardinalium, Regulorum ac Procerum reliqua caterua fecit. Alia verò permulta quoq; opera Damian⁹ ꝑfecit q̄ in varias regiones delata summis ingenijs ob mirabilē planè tenuissimorū segminū commissurā admirationi maximæ sunt interq; cætera est ædicula cū anconibus aræ Henrici secūdi Francorū regis,

item ancones Paulo tertio Pontifici qui nunc viuit facti, prætereaq; tam multa, breuiter vt omnia commemorari haud possent. Anno à C.N.MDXLIX.III.Cal. Septemb. absoluto iam propemodum choragio quod in ædem D.Dominici Bononiæ locari debebat, spiritum supremum maximo omnium dolore edidit. Ornat adhuc Bergomum Paulus eius alumnus ex ordine prædicatorum musicus & organicus summus, vti vniuersus musicorum Italiæ chorus fatetur, qui nunc Bononiæ magna cum laude & existimatione viuit. Tulit etiam Bergomum inclytos administrandarum vrbium prudentia viros quamplurimos, veluti fuere Forestinus Forestius qui ob eximium ingenium apud Ioannem Vicecomitem Mediolani Archiepiscopum Dominumq; sublimem existimationis & honoris gradum tenuit, Iacobus Suardus qui Senensium Rempub. pro Mediolani Duce gessit, Petrus Coleonius qui Trecij sibi comparauit dominatũ, Bartholomæus Coleonius militari gloria pernobilis, qui tum propter ingenij mirificam dexteritatem, tũ propter audaciam & fortitudinem multorum Italiæ procerum exercitus ductauit, præcipueq; Venetorum, & à Corio, Sabellico, plurimisq; præterea scriptoribus literarum monumentis celebratur. Statuam illi ex ære perinsignem virtutis ac fidei singularis ergò Veneti pro DD. Ioannis & Pauli æde posuerunt. Sed & alios præterea tam multos illustres homines vrbs hæc edidit, vt omnes referre nimis profectò longum foret. Supra Bergomũ Capella se prodit, munitissimo quondam situ propter montis in quo posita cacumen, & muros firmissimos· nunc autem deserta iacet ac ferè semiruta, quòd reipsa compertum sit præsidium in ea minimum vrbis temporibus esse. Primùm hic fundamenta monasterij Dominicani iacta, sacellumq; conditum vnde loco nomen remansit Capellæ cum munitus postea fuit· simulq; D.Stephani parochia vicissim concessa monachis, qui domum mox egregiam in attributo sibi loco ædificarunt. Altiùs deinde Becuni in Alpibus incipiunt à Ptolemæo descripti, quorum nunc Vaunia, Carraca, Bretena, Anaunium ab illo nominata nusquam hîc inueniuntur· sed regionis pars admodũ colonis frequens Vallis Seriana nominatur, quòd amnis eam Serius interfluat, cuius ferè læuam ripam tenet. Sunt in ea primò Seriacum, Gorleum, & supra Bergomum Alzanum, dein porrò Nembretes, Albi, Desenciates, Gazanicates, Berlum. Hinc ex montibus deorsum ad Brembi ostium quo in Abduam illabitur inceden ti, supra id Brembana vallis occurrit, à flumine cuius in dextra ripa est, id nominis tenens. Inter hos montes vici castellaq; reperiuntur quædam, veluti ad D. Petrum & Menium. Sequitur Vallis D.Martini, quæ Potidam, Cesanum, Caurinũ, Callotium, Rosinum, & Laurentinum habet. Tum Mancana Vallis apud D.Peregrinũ incipit, vbi Villa D.Peregrini, Ad.D.Ioannem, Platiates, Roncolatesq;. Rursum ab ostio Brẽbi in Addua itinere inter amnes Caueriatũ inuenitur. Lęua Brẽbi ripa sursum Bramates, Ad D.Geruasiũ, Ronceũ, & Cauriates, altiusq; Filacum, Bonaretes cognomẽto infernates, & qui supernates, Tenũ, altiusq; Castelletũ. Rursus per dextrã Abduæ sursum versus Ad D.Seruatium est, & Cretum, & Putanengum & Medolacũ, & Cerinianum, & Colciates, & Turris Cæsarea, supraq; Calepium, & vlteriùs munitissimum oppidum Leucum, vbi pons Abduæ transitum iungit. Castrum hoc est nobile ac frequens in Mediolanensium principum ditione· nam cum anno à C.N.MDXXXII. ab Antonio Leua Neapolis Prorege, qui tum Caroli V.Imperat. legatus erat, Ioanni Medici Mediolanensi præmio laborum fuisset donatum, is Francisco Sfortiæ II. Mediolani Duci ius suum restituit

restituit,qui nequicquã antea diu validis copijs oppidum obsederat. Cõditiones aũt huiusmodi intercessere,vt præter alia quædã Melignani Marchio crearetur ab Sfortia Medices.Itaq; nunc sub imperio Mediolanensi Leucum manet.Incipit hîc aquarum abundantia præcipua, quam Larius cum Abdua reddit. Lacum Leuci vocant ab illo nimirum oppido vicino.Profluit hinc vsq; in Padum vti ostendimus Addua,quo flumine Larijq; dextra ripa Cenomanos hoc latere finire iam antea constituimus.Secundum Leuci lacum dextra vsq; ad Larium incedenti, Abbatia,Mãdellumq; occurrunt,et Lierna,Varrena,Bellanumq; nobile oppidũ splendidis ædificijs ornatum, maximeq; templo ab Azone & Ioanne Vicecomitibus olim Mediolani regulis condito.Pontem etiam in lacu habet insignem ex lapide quadrato.Principatum eius ac item locorum hoc situ plurium aliorum Ioannes Franciscus Sfondratus Cremonensis tenet,cum egregia doctrina vir, tum summa prudentia,nunc Cardinalis.Deinde Correnum & Prona sunt:mox stagnum exiguum amplitudine pass.mill.duorũ,quod creat Larius,effusis per hiantium iugorum fauces aquis.Supra id Collum est.Finiuntur hîc Cenomani,incipiuntq; Rheti,nempe circa hoc supremum Larij caput vbi Abduam excipit.

RHETI, VENONETES.

RHetica gẽs fuit à Rheto condita Lydorum rege vt Cato scribit,vt Trogus, *a* duce Thuscorum,cum quibus ex latis & fertilibus regionis transpadanæ campis vbi priùs incolebant,aspera iuga mõtium & Alpes occupauit, ijsq; nomẽ à se Rheticarum dedit vt docet Plinius,supra Comum ad Alpium radices Rhetos & Venonetes ad orientem habitare tradens,itemq; confirmat Strabo *b* hac sententia.Rheti ad Italiam vsq; pertinent quæ supra Veronã & Comũ. Antiquitùs tota gens in duas Curias,hoc est in primam & secundã Rhetiam diuisa fuit,vt Plinius significare videtur,itemq; Blondus asserit.Prima Curia Vallem Clauennã vti ostẽdetur,secunda Vulturrenã habebat,de quibus ante omnia nũc agere instituimus. Rhetorum fines describi haud posse arbitramur verè,ꝙ inter altissimos & multiplices montes etiam intra Germaniã variè omnino terminentur:partem verò eorum quæ ad Italiam pertinet tantum persequemur.Itaq; cũ ad Abduæ fauces quibus Lario illabitur, peruẽtũ sit hactenus,dextrã porrò eius amnis ripã vsq; ad fontem percurremus. Incolas huius tractus Voltulinæ vulgò nominant pro Vallis Telinæ,vel rectiùs pro Vallis Turrenæ seu Volturrrenæ,sic à patribus Volturrenis Hetruscis ex fano Volturnæ, dictæ, qui huc auitis sedib⁹ à Gallis pulsi cũ Rheto cõmigrarunt.Ægydius Tschudus Glaronensis *c* in Alpinarũ gentiũ descriptione Venonetes à Plinio nominatos postea fortasse Ventoninos dictos & nũc Ventolinos scribit:vt adeo Pliniũ *d* huius vallis populos appellauisse Venonetes existimare videatur,quib⁹ ab oriente Vennotes,à meridie Camunos nũc vallis Camonicæ gentẽ,ab occidente Triũpilinos seu lacum Lariũ annectit.Vallis hæc est per amœna,frequẽs,pagis vicisq; cõferta,mediã interfluẽte Addua. Primùm ad Abduæ caput in Lario Volonium est,dein ab Lario millibus octo nobile oppidum Morbinium,quod Paul⁹ Iouius in Larij descriptione Morboniũ appellandũ scribit propter cœli grauitatẽ ex paludiũ vicinitate prouenientẽ. Infra hoc oppidum post lacus ripã vallis de qua dixim⁹ initia sunt.Mediũ Morbiniũ amnis interfluit Bitus,è dextra montium parte iactus.Secundum hoc aduerso itinere,Saccum,Rasura, Podesianum, Albares, Gerola. Rursum Abduæ ripa dextra sursum pulcher vicus Talamona bis mille pass. à Morbinio: mox Colorina, Torum, Fusinæ,Ce-

a a.lib.20.
b b.lib.4.
c c.cap.24.
d d.lib.3. cap.19.

næ, Cedrarcum, Caiolum, Bossagia vel vt docti vocant Albosagia, Plateda, Buffetum, Pons in Abdua D. Iacobi. Dein ascensus admodum difficilis ad præcipites Ciapellorum Auricæ rupes est, quà vallis aditur Camunia. Secundum Abduæ dextram ripam iter pergenti Staciona, Tiranum, Louereum nobile lautumq; ac frequens & opulentum oppidum, item Touum & Madiũ occurrũt. Spatio inde millium XV. inter asperrimas iugorum rupes Grosium, Lopiæ, Capinaque vici reperiuntur. Tum flumen ab Tridento profluens, prope cuius fauces quibus in Abduam intrat iuxta pontem Abduæ Bormium castrum populo ac diuitijs abundans, quod alluit Abdua. Secundo abhinc lapide Balnea D. Martini sunt, & vltrà mille pass. Adduę fons in altissimi montis Braulij gremio. Plinius & Strabo montes hos iuga Rhetica nominant. Aquarum D. Martini dextra, breuis & compendiosa maximeq; frequẽs tum mercatoribus, tum alijs ex Italia præsertim à Mediolano ad Danubium & in Austriam commeantibus via panditur. Montium horũ
a.lib. 17. mentionem facit Tacitus *a*, iuga montesq; Rheticos appellans. Adduæ fons ad quem peruenimus, Curiæ Rhetorum primæ terminus est dextro latere: quamobrẽ nunc deinceps eiusdem amnis læuam ripam edisseremus. Itaq; ab Adduæ in Lario capite læua ripa sursum versus Martellum & Traona reperiuntur, supra quam in monte Caspanum nobile ac opulentum oppidum: pòst Ardenum, Buium, Barbenum, Castilio, & mox amnis Malengus vbi Malenga incipit vallis, meritò sic appellata, quippe cum deserta tota præcelsisq; rupibus & abruptis horridisq; culminibus nulla prorsus arbore vel herba viridicatorum montium, includatur. Mediã intercurrit Malengus, vnde nomen tenet. Lapidem habet ex quo vasa coquendorum esculentorum vsui vtilia fiunt, quæ per omnẽ Italiã exportantur. Ad finem amnis Sondriũ lautum ac frequens castrũ ipso flumine alluitur. Vlteriùs dein Pendulascũ, Tresiuũ, & Pons, infra quem Cluriũ & Glera, & in monte Teglium: ad eius radices Bouiale, Bianzonium, & Villa. Supra hunc vicum fluuius Pisclauo ab lacu in Adduam tendens: quo transito splendidissimum in altera ripa fanum Virginis Matris est quod Tirani nominatur. Tum in Adduæ ripa læua Versiũ, Grossutum, Grossum, Sondolum: mox Burmium de quo prædiximus sequitur, vbi secunda Rhetorum Curia finit. Ad primam itaq; redeũdum est, in qua per Larij dextram ripam incedemus ad ostium in eo Meiræ fluminis, quod à valle Bergalia profluens amnem Liram defert. Is è regione Rheni in valle Gampolschinorũ ex Adulæ montis radicibus oriens, & in Meiram euolutus, cũ ea propter Clauennã Lariũ in lacum pergit. Errauisse nobis Strabo videtur Adduam ex Adula monte nasci scribens: quoniã vti iã nũc demonstratum est, Braulius Adduæ pater, Adula verò Liræ. Iuxta caput in Lario Meiræ, Turris Volonij fuit, annis superioribus à Grisonibus excisa. Vallis hîc incipit Clauennæ, sic ab Clauenna iuxta Meirã millibus ab Lario XVI. nobili oppido dicta. Inter Voloniũ & Clauennã Nouates. Tota Clauennatiũ vallis prima Rhetorũ Curia cẽsebatur. Dextra Clauẽnæ, dextraq; fluminis Meiræ sursum, Costisana, Stãpa, Mõs cũ Valle Bregalia, deinde fons amnis in mõte Perninne. Rursum ꝑ læuã ripã à Clauẽna procedenti Pluriũ occurit ꝙ
b.lib. 38. amnis secat. Lapis etiam hîc est fabricandis vasis cibarijs aptus: quæ res à Plinio *b*
cap. 22. quoq; memoratur his verbis. In Siphno lapis est qui cauatur tornaturq; in vasa coquendis cibis vtilia vel ad esculentorum vsus: quod & in Comensi Italiæ accidere scimus. Vlteriùs Vespranum est. Iterũ ab Clauẽna Liræ læua sursum Tauretiũ est, dein amnis in Adula caput vti prędiximus, exaduersum Rheni fluminis fonti. Rhetis qua-

tis quatenus ad Italiam hoc latere pertinent dictis, ad Padum deinceps & ostium Abduæ quo Cenomani finiuntur, incipiunt Insubres, commeabimus.

INSVBRES.

INsubres Gallorum prolem qui cum Boijs, Senonibus, alijsq; transalpinis populis in Italiam venêre, sedesq; Thuscorũ ijs eiectis sortiti sunt, Cato, Liuius, cæteriq; scriptores perhibent, vti in exordio regionis huius dictum est. Mentionem Insubrum Strabo, Polybiusq; & Plinius & Trogus & Ptolemæus faciunt, itemq; Liuius in bellis eorũ cum populo Romano referendis, nominatim *a* quum eo bello quo Galli transalpini cum in Italiam irrupissent cæsi, popoulusq; Rom. sociorum Latiniq; nominis trecenta millia armatorũ habuisse dicitur, exercitibus Romanis tum primùm trans Padum ductis, Gallos Insubres aliquot prælijs in ditionem redactos scripsit, & M. Claudiũ Marcellũ Consulem occiso Insubriũ Gallorũ duce Viridomaro opima retulisse spolia: quam rem & Polybius & Plutarchus in Marcelli vita, prætereaq; L. Florus in Gallico bello tradit. Insubres etiam alibi *b* Liuius magna strage cæsos à L. Furio Consule perhibet, quũ Hamilcare Pœno duce defecissent, occisis captisq; amplius V. & XXX. millibus hominũ, Hamilcareq; ipso cum tribus Imperatoribus Gallorum interfecto. Præterea victos quoq; scribit aliàs *c* ab Cornelio Consule: ac varijs *d* insuper in locis res aduersus eos à Romanis fœliciter gestas cõmemorat. Insubres etiã Tacitus appellauit, alijq; prętereá nobiles scriptores permulti vti breuiter omnino referri haud posset. Terminos gentis statuemus ab exortu Adduam flumen cum Lario, nimirum inter Comũ & ostium Meiræ læuum stagni latus, ad meridiẽ Padum, ab occasu Ticinũ amnem, à Septentrione Rhetos. Adduam à cuius in Pado confluente exordiemur ita veteres nominant. E lacu Leuci vt diximus effluens, per planitiẽ in Padũ se exonerat. De principijs eius in Rhetis paulo antè satis multa sunt scripta, quapropter hîc plura dicere operæpretium non est. Tractũ inter eam & Lambrum vsq; Comũ, & vlteriùs ad amnẽ Meiram ordine iam persequemur. Itaq; lęua sursum Abduæ ripa primùm iuxta ostiũ eius Castellum Nouũ ostij Abduæ cognominatũ inueniiur, à Mediolanensibus & Placentinis olim anno à C.N. MCLXXXIX subuersum, ac dein à Parmẽsibus in gratiam Cremonensiũ instauratũ vt auctor perhibet Corius. Munitum etiam magnis operibus à Barnaba Vicecomite legitur anno post C. N. MCCCLXX. Dein est oppidum Maccastorma, vbi Gabrinũ Fundulum Caualcaboues mactauisse prædiximus. De cætero Camarracũ, & interiùs Cotoneum, Castellonumq; sunt: mox in Abduæ ripa ciuitas Lauda, nõ procul eo nunc loco, vbi Lauda vetus extitit, à Plinio *e* in nona regione Lauda Põpeia nominata. De principijs antiquæ Laudæ Mediolanensiũ Chronicis ita perscriptũ legi. Sigouesus Bellouesi filius, Gallorum his in locis rex, cum Laudum Mediolanẽsem hominẽ seditiosum superbũ ob flagitiosos mores intollerabilẽ Mediolano exegisset, eum huc profectum vrbem cõdere cœpisse, & à se Laudam nominauisse, colonis vnà deductis temerariorum, contumaciũ, atq; factiosorũ sibi similium turba: proindeq; posteros eorũ vrbis huius incolas perpetuò innata quadã peruicacia cum suis Principibus maximeq; Mediolanensibus ac itẽ imperio Romano luctatos: quanq̃ in patriã redire postea Laudo permisũ fuerit: demũ anno ab vrbe Roma cõdita DCCLXXI piratarũ duces quos Magnus Pompeius bello deuicerat, huc ab illo deductos, tũ vt Laudenses proteruitate superbiaq; feroces domarẽt, tũ vt ipsi faciliùs si quid flagitiorũ auderent, à vicinis populis cõprimerẽtur, medio inter Placentiam

Cremo-

a.lib.20. *b.lib.31.* *c.lib.32.* *d.li.33.34.* *e.lib.3. cap.16.*

Cremonam, Ticinum & Mediolanum loco inclusi. Ita nimirum illa perhibent Chronica, refertq; haud diuersè Merula a, quanquam eum ex illis ipsis annalibus hausisse arbitremur sua. Verumenimuero nobis vti etiam Blondo fabulosa hæc videntur, quando neminem scripsisse constat (de classicis auctoribus loquor) à Pompeio duces piratarum hanc in vrbem deductos: quibus econtra sedes illum & agri partem in Calabris & Magna Græcia concessisse Seruius apud Virgilium notauit. Laudæ Pompeiæ nomen à Pompeio Strabone Magni Pompeij patre putamus ortum, qui vel colonos huc deduxerit, vel vrbem refecerit, quanquam auctorem eius idoneum habeamus neminem. Plinius Boios trans Alpes profectos Laudam Pompeiam scribit condidisse quidem, sed nominis originem & ratione non prodit. De Polybio, Strabone, ac Trogo plurimùm miramur, quòd cum vrbium à Gallis conditarum memoriam referant, huius non meminerint, quam tamen ædificasse Boios Plinius disertè testatur. Primam omnino mentionem eius post Plinium in historia Blondi de Romani imperij inclinatione reperimus: vbi Odoacris Herulorum regis in Italiam aduentus, Orestemque patritium Augustuli patrem ab illo superatum pugna, Ticinum supra Laudam fugisse narratur. Aliud ex veteri memoria de Lauda scriptum nihil inueni præterquam in Chronicis quibusdam incerti auctoris. Euersam à Mediolanensibus ob odia ciuilia quibus laborabat anno post C.N. MCLVIII. Merula b Coriusq; testantur, ac item Mediolanenses & Laudenses annales qui nobis ad manus peruenere, quos Corium & Merulam secutos etiam arbitramur. Addit Merula non solum Mediolanenses Laudam expulso populo nudauisse mœnibus, sed etiam ciues in villas separatim relegasse, ne rursus coëundi patriæq; restaurandæ haberent facultatem: interdixisse illis quoq; mercaturam & connubia sine præsidis Mediolani auctoritate: si secus facerent, facultatibus & patrimonio spoliatis alium locum habitandi circumscribere solitos: parem eorum qui definito spatio vel noctu, vel interdiu excederent fuisse pœnam. Hanc miseriam & calamitatem annis fere quadraginta nouē ait durauisse vsq; ad Friderici Aenobarbi Mediolanensium hostis in Italiam aduentū, qui Laudensium partibus & causa suscepta, locum illis vbi nūc est Lauda tertio lapide ab vrbis antiquæ ruinis oppido nouo condendo tribuerit, ipseq; cum tota procerum caterua primis initijs adfuerit præsens, Erasmo Morena, Arcibaldo Summaripense, Lotharioq; Habonio Consulibus Laudensium designatis, agroq; concesso tractus huius vniuerso, limites insuper vrbis nouæ definitos hoc modo: ab regione D. Vincentij apud Adduam vsque ad initium fossati portę imperialis iuxta paludem: hinc per fossam vsq, ad paludem quę versus syluā Græcam est supra paludis eiusdem latus: tum inde secundū ipsum id fossati latus ad Adduam vsq;, perq; fossatum ab regione prætorij Imperialis vsq; ad Abduā in orientē versus. Sic vrbs noua summis auspicijs & gloria condita, moxq; tum ædificijs, tum opibus & populo crescens diu libera suam ipsa potestatem sub imperij Romani tamē nomine tenuit: demum verò pernitiosis Gibellinorum & Guelforum in Italia partibus exortis cum inter se ciuilibus armis dimicaret, communi tandem consensu anno à C.N. MCCL. respublica decennali magistratu Vestarino commissa est vt Merula c tradit. Postea circa MCCLXIIII. à C.N. annum Philippus Turrianus Mediolani tyrannus Laudam quoq; ditioni suæ subiunxit, cuius idem auctor est Merula d. Dein anno MCCCXXI. populi cōsensu principem appellatum Bassanum Vestarinum, cui Ioannes Iacobus & Succius Vestarini successerun

a. lib. 3. hist. Vicec.

b. lib. 3.

c. lib. 4.

d. lib. 5.

cesserunt à Petro Tenacollo ipsorum famulo singularis ingenij ac audaciæ homine carceribus inclusi fameq; necati, quam illi pœnam in alios exercere soliti erãt, ipsumq; tyrannoctonum ita sibi dominatum vrbis comparauisse Corius *a* memoriæ prodidit. Hinc Vicecomitum Mediolani regulorum imperium secutum est, cũ id anno à C.N. MCCCXXXV. voluntate populi totius Azo nactus esset vt Corius scribit: quo durãte circa MCCCLXX. annum Barnabas Vicecomes arcem hîc condidit. Post excessum autem Ioannis Galeatij primi Mediolanensium Ducis circa MCCCCV. à C.N. annum Ioannes Vineatus dominatũ occupauit, sub Ioanne Maria Duce Ioannis Galeatij filio. Sed cum eo cæso Ducatus ad Philippũ Mariam fratrem deuenisset, is per Carmaniolam legatum vrbem recepit, capto Vineato cum duobus filijs, ac dein occiso. Corius tamen Ioannem Vineatũ Mediolani in carcerem traditum, ac tum Carmaniolam ad Laudam missum eius filium Ludouicum cepisse, Mediolanumq; pertraxisse scribit. Philippo Mariæ Duci mortuo Franciscus Sfortia succesit· illi posteri Sfortiæ Mediolani Duces vsq; ad Ludouici XII. Francorum regis in Italiam aduentum· à quo tamẽ Lauda quoque rursus ad Maximilianum Sfortiam redijt, vti postremùm etiam à Francisco primo rege cui se dediderat, ad Franciscum Sfortiam secundum, cui in principatu defuncto Carolus V. Imper. Aug. vltimò succesit. Status hic imperij Laudensium in hunc vsq; diem fuit: quamuis enim ad Venetorum ditionem nonnunquam aspirauerint, tamen haud diu illa potuere frui. Ciuitas est Lauda perhonesta, diues, lauta, rebus omnibus quæ sunt ad vitam vtiles abundans. Populum alit non minus in armis quàm mercatura parandisq; diuitijs solertem. Ingentia superioribus annis detrimenta tulit ex bellis inter Carolum V. Imper. Franciscum primũ Franciæ regem, Venetosq; & Franciscum Sfortiam secundum, itemq; Florẽtinos gestis: nunc autem inter principes illos pace tam anno à C. N. MDXXIX. Bononiæ, quàm MDXXXVIII. inter Imperatorem Carolum & Franciscum Franciæ regem apud Aquam mortuam constituta, demum tranquillitate fruitur. Agrum habet admodum amœnum & fertilem copia tritici, siliginis, milij, cæteriq; frumenti, item vini aliorumq; fructuum. Campis latissimis & pratis ad rem pecuariam summè opportunis fœlix est· ideoq; casei tantam copiam suppeditat, quantam Italiæ pars nulla. Semper hîc recentes herbæ propter aquarum abundãtiam quibus vniuersus situs est irriguus: vndiq; riui discurrunt· alueis omnia plena· nec raro ternos quaternósue canales alios alijs superinductos vti locorum vel editior, vel depressior est conditio, videas, mirabili planè arte summoq; cum fructu· quamobrem euenit vt tertiùm quartumq; fœnum his pratis secetur, nonnunquam etiam quintùm, vti anno à C.N. MDXXXII. contigit. Hinc tanta lactis vbertas caseo faciendo consequitur, vt tam amplis & ingentibus eum molibus figurẽt, quantis haud credere queas ni videris. Exemplum adest compertum· Ioannes Franciscus Comes Somalienus anno à C.N. MDXXXI. caseos quatuor tam insigni & immensa forma confici curauit, vt singuli pondo D. complerent. Summa profectò admiratione dignum est eam lactis coagulati molem in vasis ad figurandum necessarijs opportunè commodeq; tractari posse. Viros nobiles Lauda multos edidit, inter quos D. Bassanus eius Episcopus & patronus, qui circa CCCCXV. à C.N. annum floruit, Raymundus item Summaripensis eius antistes, & Iacobus Arrigoneus ambo sodalitatis prædicatorum monachi, viri docti virtutibusq; decorati, vt in libris *b* hominum illustrium eius ordinis perscriptum legitur,

a. parte. 3.

b. lib. 3.

legitur, Ambrosius Vineatus summa doctrina præditus, & Matthæus Vegius, ex cuius litterarũ monumentis q̃ latinæ græcæq; linguæ peritus, quamq; poeticæ ac eloquentiæ summis dotibus ornatus fuerit, apertè cognoscitur. Alij p̃terea multi inclyti viri vrbe hac orti, quos breuiter enumerare haud possemus. Locorum descriptionẽ inter Adduam & Ticinum flumen sigillatim deinceps persecuturi, quã fieri poterit exactè seruatũ hactenus ordinẽ tenebimus, nimirum vt per aduersas primùm ripas amnium discurramus. Itaq; nunc læua fluminis Abduæ sursum incedentes loca tum in ipsa ripa, tum intus sita cõmemorabimus vsq; ad Pontẽ Leuci: dein aũt rursus à Pado Lambriq; ostio per eius amnis dextram vsq; ad lacum Puscianum ex quo profluit, etiam mediterranea priùs omissa perstringemus: tum succedet Comum. Sciendum etiam est hoc tractu multas clarium aquarũ latas altasq; fossas, accolæ rozas & nauilios appellant pasim cum irrigãdi in agros, tum nauicularum ducendarum gratia quibus regiõnis fruges hàc illac deportãtur, ex Addua Lambroq; ac alijs fontibus trahi, quarum mentionem facere nõ instituimus, nisi si quæ sunt paulo maiores, ne tædium multiplici narratione pareamus. Primùm à Lauda sursum versus Turricula, Comora, Galganium, Villa, Migneũ, Busna, Mutianum, Zolobenum, Persicum, Pau, Merlinum, Corratium Cornelianumq; sunt. Dein est Mutia riuus ingens ex Abdua, ponte apud Pau iunctus. Post Mutiam Irocatianum, & Cabalionium sequuntur. Dein ad dextram Melgolæ ripam (ea riuus aquæ est ex Brigantinis montibus in Mutiam paulò supra pontem de quo commemorauimus defluens) Septaria læuaq; Mutiæ Albinianum & medio horum fluminum Melci, quod aliqui Melpum putant oppidum olim opulentia pręcipuum, ab Insubribus & Boijs & Senonibus deletũ eo die, quo Camillus Veios cepit. Imperium huius nobilissimi castri Firmus Triuultius vir cũ alijs virtutibus, tum humanitate præstans habet. Dehinc Belinciacũ & Petiolum sunt, & ad læuam Adduæ ripam Cassanum, olim frequens oppidum & arce munitissima tutum, sed iniuria bellorum Caroli V. Imper. & Francisci primi Franciæ regis Francisciq; Sfortiæ secundi ac Venetorum, vti finitima cætera pessimè affectũ quanquam post initam pacem satis se refecerit hactenus. Victum hîc Actiolinum Romaninum nobilem tyrannum anno ætatis octuagesimo, vulneratũq; & captum, nec diu pòst ad Soncinum quò deductus, calamitosum vt promeruerat excessum habuisse Petrus Gerhardus Patauinus in illius historia perhibet, itẽq; Merula a & Blondus b, scriptoresq; alij. Altiùs porro Cropellum: mox Nauilius Martesanæ succedit ex Addua deriuatus, & subter Gorgongiolam vbi ponte iungitur ad Mediolanum accedens. Hoc riuo trãsito, iuxta Melgolam Vetena, & Gorgongiola, Fornaxq;, & Inciacum. Conspiciuntur hîc montium Brigantinorm iuga. Sunt qui Brigantiam tractum hunc dictum putent à græca voce βρίζω, quod extollo significat, propter elata montium cacumina, vel ob populorum fortitudinem. Alij id nominis huic inter Abduam & Mutiam plagæ milites Friderici Aenobarbi dedisse volunt, qui in ea diu cum Mediolanensibus bellantes consedere, à vitiferis collibus quibus agro circa lacum Brigantium quem nunc Constantiensem vocant, maximè similis est. Frequens omnino colonis pagisq; plena est. Decętero Massa, Vauarumq; non inhonestũ oppidũ, quod Merula c Vapriũ, Ligurinus poëta Vauire nominat. E regione iacet ostio fluminis Brembi, quod in Abduã dextra ripa defluit. Intus sunt Bassanũ, Æsia, Castellatium, Cambiacum, Homates, Cauernacũ, & altiùs Quiriacum, Moiratum, Ornacum, Roncellum, Monasteriũq;. Tum

a. lib. 4. b. lib. 18. hist.

c. lib. 6. hist. Vic.

Tum vlteriùs ad Abduam munitiſsimum oppidum Tretium à Barnaba Vicecomite conditũ anno poſt C.N.MCCCLXX. vnà cum Abduæ ponte ſicut Corius prodidit. Altiùs adhuc Arx Cuſani, Buſnaca, Beluſcum, Oldenicum, Miciacum, Cantonium, Ruſnellum, & Colnacium. Dein propter Abduam ſurſum Perteſinum, intusq; Oſnacum, Hidrum infernũm, & quod ſupernum, Caurci, Paternũ, Nouatum, Ceriuſculum, Robia, Imberſacum, & ſecundum Adduæ ripam Briuiũ, latinis Bripia dictum. Dein Arx Aironi, Oglina, Roueca, & altiùs Galbia. Mox Vallis Macreria. Longiùs per Abduæ ripã procedenti pons in ea Leuci occurrit. Rurſum in Padi ripa poſt Adduæ confluentia Guardamelium, Somaſia, Hoſpitaletum, Ori. Dein fluminis oſtium Lambri, pariter à Plinio nominati, quod ab Eupili lacu redditum infra Larium huc in Padum defluit, aquarum perpetua claritate nitens, copiaq; piſcium optimorum abundans. Itaq; iam ex lacu Lugano haudquaq̃ effundi Lambrũ patet, quanq̃ id Blondus [a] ſcripſerit. Ad dextrã Lambri ſurſum in mediterraneo Lauda vetus apparet, de qua paulo antè dictũ eſt. De- *a. lib. 21.*
cætero Biſſoneum, Motta, Tauacionum, Caſale Puſterulencum frequens & pulcher vicus à Mediolanenſi clara gente Puſterularum ſic dictus vti perhibet Corius [b]: tum Mulatianum, Ceruinianum, iuxtaq; ripam Lambri, Medi, Agelus Fori *b. parte. 4*
magni, Linatum, Piſcaria, Gãciacum, Panacia, Lucinum, Rodenum, Lunidium, Rugaceſa, Ad D. Petrinum, Lambratum, Segratum, Vonia, Leſcatũ, Vimildronum, Plotellum, Caſsina alba, Caſsinaq; Piciorũ. Diuidit hunc tractum Nauilius Marteſanæ Mediolanum petens, cuius mẽtionem anteà fecimus. Hoc tranſito Colonia reperitur mox Cernuſculum, Buſerum, Membrucium, Caponacum, & in Brigantinis montibus Piſſonium, Canuçatum, Monſcucus Caſabaſtonia, Imbaratia, Piſcariola, Concoregium ſuperioribus annis artificibus accuum frequẽs, Vicus Mercatus lautiſsimus pagus, quẽ tamẽ aliqui Vicũ Martium appellari debere volunt, tum propter lapidem hîc in D. Stephani æde poſitum peruetuſtum cũ hac inſcriptione: Herc. in Vic. Vot. Martius Luſor Albucius L.D. D. D. tum ꝙ ager Marteſanæ nomen adhuc à Marte retineat, quem Deum gentes huius ſitus colere ſint ſoliti. Apparent dein Orenum, Paſsica, Arconium, Ad D. Martinũ, Leſinum, Villa Vſina, Bernaregium, iuxtaq; Lambrum Canonica. Intus Cãpus Florentius, Tricaſium, Mons Aia, Cacenũ, Beſſona, Caſale, Miſericordia, Lomania, Mons Segius, Turricella, Caſſacum, Cremella, Rouaniatum, Hoë, & altius Anonum, Ogionum, Giſulpha, Ellum, Saratesq;. Lacus hîc eſt modicus exigua foſſa ſe in Adduam exonerans ſupra Pontem Leuci. Læuam eius lacus Chiua tenet. Per dextrã Lambri ripam iter pergenti, caput amnis quo ex Puſciano lacu redditur, occurrit. Hunc lacum Plinius [c] Eupilem vocat: nunc Puſcianus à vico ſuper- *c. lib. 3.*
poſito Puſciano dicitur. Lamber igitur ex Eupili ſub Comenſibus iugis, item Cer *cap. 18.*
uiano, Segrenoq; lacubus, qui foſsis & oſtijs Eupili cõiuncti ſunt, effluit, & ſic ab Eupili in quem alij cõfluunt effuſus, tandẽ in Padum ſe exonerat vti eſt oſtenſum. Ad dextram Eupilis Puſcianum eſſe vicum diximus. Sequitur vltra lacum vallis nomẽ ab Aſsi pago tenens Aſsina, infra Comũ Brigantinis propinqua montibus. Cantium habet, & altiùs Oſſum, & Ad D. Agatham, & Caſsilinum, & Scarrenã. Rurſus in Padi ripa poſt Lambri oſtium Chiniolum eſt, moxq; Ad D. Iacobum, Vena, Belgioſium opulentum & lautum caſtrum in ditione nobilis familiæ Comitum Barbianorum, quæ eſt poſteritas Alberici Cuniatis celeberrimi ducis, de quo in Æmiliæ Cunio copioſè ſcripſimus. Caſtellum hoc à Ioanne Galeatio Vi-

cecomite primo, Mediolani Duce cōditum aliqui tradiderunt. Agrum habet admodum fertilem, q vndiq; sit irriguus. Sequuntur hinc Mettona, Sagiarella, iuxtaq; Lambrum D. Columbani oppidum MCLXIIII. post C.N. anno Indictione X. conditū à Friderico Ænobarbo vtilitati & commodo Imperatorū vt ait Corius. Nunc Carthusianorū Ticinensium dominij est. Ingentibus detrimentis & cladibus affectum annis superioribus iniuria bellorum quæ inter Carolū V. Imper. & Franciscū primum Franciæ regē Francisci Sfortiæ II. Mediolani Ducis causa gesta. Peramœni hîc vitiferiq; colles vbere nobilis succi fructuūq; suauissimorū fœcundi. Per ripam Lambri sursum incedenti Vilantū occurrit, & nobile D. Angeli castellum à Regina Scaligera Barnabæ Vicecomitis vxore MCCCLXXXI. à C.N. anno sumptu C. mill. aureorum nummûm ædificatū vt Corius auctor est. Possidetur nunc ab eximia gente Bologninorū, sic à Matthæo patria Bononiense auctore, cui Frāciscus Sfortia primus, Mediolani Dux locum hunc virtutis causa donauit, appellata. Deinde secundū riuū seu nauiliū qui Ticinellus vocatur, Turris est Tertia. Transito Ticinello Landrianū & Grenianum inueniuntur. Hinc vltrà D. Angeli riuum, Casellæ, summi Iureconsulti Andreæ Alciati villa est, moxq; propter aquā Arceniacum, Cignianū, Pizagragia, versusq; Lambrum Riuotium, Balgapeum, Carpionium, Cornareum, & ad Lambrū Melignianum nobile oppidum à Mediolanensibus anno post C.N. MCCXLIII. muris cinctū vt Corius pdidit. Haud procul hinc Franciscus primus Francorum rex auxilio Bartholomæi Aluiani Veneti exercitus pfecti Heluetios plio fudit anno à C.N. MDXV. Animam hîc edidit Blanca Maria prudentissima sanctissimaq; fœmina Philippi Vicecomitis Mediolani Ducis filia, Francisciq; Sfortiæ primi, item Mediolani Ducis vxor, anno post C. N. MCCCCLXVIII. quēadmodum perhibet Corius. Nūc Melignianum cum Marchionis titulo Ioannes Iacobus Medices è Mediolano ditione tenet vti suprà cōmemorauimus. Sequuntur dein aquæ riuo quodā transito Arx, Viboldonium, Locatum, Opera, Pons Sextius, Ad D. Iulianū, iuxtaq; Lambrum Cultronium, Ceuida, Ad D. Donatū, Claraualllis, Ronchetum, Ad D. Mariam Rasanam, Castellatium, Viglinū, altiusq; Ad D. Martinum prope Lambrū, Bistigeria, Triuultium, Morsentia, Monlorū. Dein haud procul Mediolano Casinellum, Blanchetta, Cimianum, Cassencum, Tura, transq; nauilium Martesanę, Brocum, Præcentana· circa dextràm aluei ripam Suesæ Bresiq;. Tum in meditullio Bicocca Gallorum clade nobilitata, quos hîc anno à C.N. MDXXII. Prosper Columna debellauit: mox Præcetum, Turricula, Sextium, Peluca, Ad D. Rochum, & in mediterraneo Balsamum, Cinosellum, iuxtaq; Suesas Cusanum inueniuntur. Rursus ad Lambrum pernobile oppidum est Moncia, veteribus maximeq; Paulo Diacono [a] Modoëtia nominatum· quanquam recentiores aliqui Moguntiam vocent præter vllam antiquitatis auctoritatem. Id Lamber medium interfluit. Auctum nobilitatumq; plurimum à Theodorico primo Gothorum rege Paulus Diaconus scribit· & postea muris vastatum Azo Vicecomes anno à C.N. MCCXXXV. refecit vt auctor est Corius. Basilicam hîc ædificasse splendidissimam Theodoricum regem, itemq; magnificum D. Ioannis fanum Theodolinā reginam, idq; maximis ornauisse donis Blondus [b] memorię prodidit. Eorū munerum etiamnum aliqua supersunt, gallina cū pullis ex auro, pretiosaq; vasa plurima. Regiam quoq; hîc eandem reginam condidisse sumptuosam tradit Paulus Diaconus [c], vbi diu sedes ac domicilium reges Longobardorum habuere. Modoëtiam

a. lib. 4. hist. Long.
b. lib. 8. hist.
c. lib. 4. hist. Long.

doëtiam temporibus Galeatij Vicecomitis primi maximas calamitates pertulisse scribit Corius a. Diu mos Imperatoribus Romanis fuit, vt postquam Cæsares electi coronam apud Aquisgranum primam sumpsissent, alteram hoc in loco acciperent quæ ferrea dicebatur. Aliqui tamen exemplum posteriori ætate secuti nō sunt certis quibusdam de causis, sed illa solennia Mediolani cepere, quemadmodum à quibusdam historicis & Alciato quoq; doctissimo Iureconsuto traditum est. Cum anno à C.N. MDXXX. Carolus V. Imper. Bononiā venisset, quò à Clemente VII. Pontif. coronam illic acciperet, eumq; Modoëtini coronam offerentes, & vt illam ex veteri consuetudine à se vellet sumere orantes adijssent, summè quidem collaudatis gratiæ tum actæ, vetusq; prærogatiua confirmata, sed à Pontifice coronam Imperator in Curia Bononiēsium magna solennitate cepit. Imperium huius oppidi diu ad Mediolanenses regulos pertinuit· at superioribus annis à Carolo V. Imper. donatū Antonio Leuæ Hispano fortissimo Duci præmio meritorum est· cui mortuo filius in imperio successit. Modoëtiam Facius b hac sententia commemorat. a. parte 3. b. lib. 3. Cant. 3.

Iuxta terram illam firmaui vestigia
Quam peiùs morte leprosi omnes oderunt,
Sebastianum vocant, & sic ego scripsi.
Inde mox soluimus absq; longiori mora,
Lambrum traiecimus ad Mediolanum versus,
Sed in via haudquaquam latuere
Castànum, Modoëtia, & Marinianum.

Iuxta Modoëtiam Nouates· dein Massacum, mox Desium, Vedonium, Blasinum, Lisonium, Macij, Serenia, Senensesq;: tum in ripa Lambri Suicum, Albi, Carariū, Ciancates, Medates, Mocarellini, Marlianū, antiquis Marianū seu Manlianum vt qdam volunt, dictū. Decætero Veranum, Incinū, vbi parochialis ædes, plebem vocant Incini. Sunt qui Lycini forum hîc extitisse putēt cuius memoriam vsurpat Plinius c inquiens: Orobiorum stirpis esse Comum atq; Bergomū & Lycini forum & aliquos circà populos auctor est Cato. Sequūtur Canacum, Carenna, Monsularium, Ficinum, Arosum, & in collibus Inuericum, iuxtaq; Seuesam Canturium vt recentiores vocant, item Brena, Cernâcū, Cloracum, Noblæum, Fabrica, Alciatum sic latinè dictum à quibusdā veluti Alsiatum. Andreas tamen Alciatus vir in omni disciplinarū genere præstans Alciatū dici perhibet ab Alciato Parthaonis Ætoliæ regis filio, qui magnū in hæc loca colonorū numerum deduxit· & cuius manes cū ab Oenomao necatus esset, qꝫ inter procos eius filię Hippodamiæ fuerit, circa sepulcrū habitantes, iter hac agentes infestabāt, quo de d Pausanias cōmemorauit. Genitus hîc Virginius Rufus vt Cœcilius Plinius auctor est, Alsiā nominans locū. Sequitur Infimanū, & Mons Orfanus, & Parauicinū, & Mogutium à Merula Corioq; Mogūtium dictū· quapropter errare mihi videntur Monciam latinè Moguntiū appellātes, qm̄ hoc castellum sit Moguntium vti Merula demonstrat. Alciatus tn̄ Mogutium sibi videri scribit Montem Acutum potiùs vocandū. Iuxta lacum Eupilē est vnà cum Cuisamo. Supra modicū Serij lacū Erba Creuenaq; sunt. Dein Pons in Lambro qui lacui illabitur· altiusq;. Lambri in Eupilem influentis fons sub montibus vti dictum est, Larij. Tandem in læua Lambri nonnihil ab eo distās Comum est ciuitas, propter quam amnis Britia defluit in Larium. Circa Britiæ principia Morbiū, Canossum & Vacallum. Rursus à ponte Leuci per læuā ripā Leuci c. lib. 3. cap. 16. d. lib. 6.

lacus (sic illam aquarum abundantiam vocant, quam Larius vnà cum Abdua flexo ad Leucum versus cornu, ex quo demum Addua redditur, effundit) sursum incedenti, primùm Mulgrato, mox circa Larium tanquam in peninsula Belasium occurrit: hinc deorsum ad Comum versus per ripam Larij pergenti Nessium, & Carenum: mox Pliniana. Fons ille est à Plinio sic dictus vti accolæ ferunt, qui hîc habitauerit, singulis horis perpetuò intumescens, simulque residens quod ipse Plinius a tradidit. In huius ripa sursum Tornus, olim frequentissimus vicus, sed pessimè superioribus annis à Comensibus inimicis habitus. Pace demum inter Carolum V. Imper. & Franciscum Sfortiam II. Mediolani ducem facta quiescere cœpit: vt nunc coloni paulatim ad sua negotia studiaque pristina redierint. Sequitur Parlasca vicus ab Hieronymo cognomine à patria Parlasca, prædicatorum ordinis viro docto ac prudente nobilitatus, qui memoria patrum nostrorum apud Bononienses hæreticorum Inquisitor fuit. Iuxtà ciuitas est Comum, Lario apposita, quam ita Strabo b, Plinius c in nona regione, Trogus d, Cato, Ptolemæus, Ammianus e, alijque multi scriptores nominant. Trogus à Gallis conditum prodidit cum Mediolano, Bergomo, Brixia, Tridento, Verona, Vicentia: sed Cato itemque Plinius aliter ab Orobijs Alpium incolis ortum tradunt, quemadmodum & Bergomum, & Lycini forum, vti de Bergomo commemorauimus. Catonis verba sunt. Alpes omnes Italiæ, colonias fuisse Thuscorum incolæ asserunt: & ab ipsis vel ducibus, vel capitibus originum nomina gentibus & locis indita vt Rhetij à Rheto rege Lydorum, & Veronenses à Vera colonia Thusca, Comenses à fani regijs Turrenis, à quibus Vallis Volturrena, & Osci à quibus Oscella. Sic Cato. Nos Comum initio Thuscos ædificasse, ac inter illorum ciuitates XII. transapenninas fuisse quarum Liuius Polybiusq; & Plinius mentionem faciunt, dein autem à Gallis qui Thuscos his sedibus eiecêre, quemadmodum sæpissimè iam diximus, vel instauratum, vel auctum cum Mediolano ac cæteris illis vrbibus, vt Liuius Trogusq; scripserunt, existimamus: quanquam verbo condendi Liuius itemq; Trogus vtatur: etenim quod hactenus repetitum sæpe est, id reficiendi, vel augendi, vel etiam colonos nouos deducendi significatione veteres frequenter vsurpant. Nostra hæc est sententia, qua tamen aliorum arbitrio præiudicium fieri nolumus. Strabo scribit Comum mediocrem coloniam fuisse: sed Pompeium Strabonem Pompeij Magni patrem colonos in eam restituisse quam incumbentes Rheti vastauerant, inde Cor. Scipionem tria hominum millia insuper adiecisse, postea quoque Cæsarem quina deduxisse inquilinorum, quingentos ex ijs nobilissimos fuisse Græcos, hos etiam ciuitate donatos, & in habitatorum numero descriptos tamē domicilium hîc nō habuisse, sed oppido nomen relinquentes Noui Comi, colonis eius Nouocomensium appellationem peperisse. Mentionem Comi Liuius f quoq; facit cum Boijs finitimorum agros populationibus vexantibus Marcellum extemplo legiones trans Padum in Comentium agrum duxisse narrat, vbi Insubres armati Comensibus iuncti considebant: additq; mox insignem de Gallis Marcelli victoriam, qua cum ingenti hostium cæde, castris etiam eorum direptis, adepta, mox ad ipsius Comi obsidionē profectus, haud multos post dies eo potitus est. Ita dein vrbē hâc in imperio Romano cōquieuisse, quandiu maiestas eius auctoritasq; cōstitit, arbitramur, posteaq; Gothorū & Longobardorū nomen secutā, donec à Carolo Magno deuictis Longobardis & eorū rege Desiderio capto in illius ditionē, mox

a. lib. 2. cap. 106.
b. lib. 4. 5.
c. lib. 3.
d. lib. 20.
e. lib. 15.
f. lib. 37.

in

in Italiæ regis quē ipse constituerat ac in eius successorū, deniq; sic ad Imperatorū Cæsarū ex Germania, deuenit· sub quibus etiā vti Italiæ ciuitates reliquæ suā ipsa tenuit potestatē: ad extremū in Mediolanensium imperiū recidit vt Merula Coriusq; tradiderunt. Excisum vetus oppidū aiunt ab Anselmo Pusterula Mediolanēsi Archiepiscopo, qui cum Nouocomenses antistitem secundum eius arbitriū & voluntatē accipere abnuissent, post longas cōtentiones exercitum vrbi admouerit, eamq; tandē deditione ceperit, vti in libro ciuitatū Italiæ Bursellius perhibet. Itaq; sic Comi potitus Anselmus excedere vti narratur, colonos iussit, aliasq; sedes vbi vellent etiam in circumiectis agris capere· qui tum dolentes aris focisq; relictis finitimas occupauere valles, domiciliaque sibi ædificare noua cœperunt: Anselmus autem vrbem veterem edito in loco positam funditus deleuit. Ea occasione Vetus Colonia Romana hunc in locum vbi nunc Comum translata est, nouisque dein ædificijs quæ hîc condita fuerant ciuitatis accessit forma, nimirum vt nunc apparet, Cancri specie. Murum qua parte Mediolanum spectat Ioannes Vicecomes Archiepiscopus & Princeps Mediolani dedit anno à C. N. MCCCLIIII. qui castellum insuper Turris Rotundæ condidit. Primus omnino ex ipsius ciuibus quantum è Corij monumentis haurire nobis licuit, dominatum vrbis inuasit Lucterius Rusca post C. N. anno MCCLXXXIIII. vel vt Merula *a* scribit LXXXVIII. Sed eo Vitanis deinde se opponentibus auxilio Martini Turriani Mediolanensium Dictatoris exacto, Martinus ipse rem Comensem ditionis effecit suæ. Non diu post reuersis Ruscis principatum ex ijs Iordanus sumpsit· quo Vitanorum etiam ope pulso Philippus Turrianus anno à C. N. MCCLXIII. Comensium potitus est. Maximam auctorum varietatem circa hæc tempora reperio· quippe aliter ea Corius, aliter Merula prodit, vt an in codicibus eorum errores sint, an ipsi diuersè scriptum repererint, ignoremus. Vtcunque se habeat, rem alijs diligentiùs examinandam relinquimus. Præterea Frācíscum Ruscam annò à C. N. MCCCXXVII. Comensium Reipub. principatum adeptum reperio· cui nono ferè anno pòst Franchinus successit vt Corius *b* auctor est. Is MCCCXXXVIII. anno Comum Azoni Vicecomiti tradidit: ex quo tempore Vicecomites hîc regnarunt vsque ad Ioannis Galeatij primi Mediolanensium Ducis excessum: tunc namq; Ruscana factio consurgens Vitanos pepulit cum magna hinc inde cæde· perierunt enim eo conflictu ferè DCCC. inter quos Balthasar Rusca suæ factionis princeps· Adeoq; sic ciuitas semiruta cū suburbijs tum relicta. Sub Vicecomitum exin imperiū redijt Philippo Maria Duce Mediolani facto· cui Franciscus Sfortia successit· quem Galeatius & itêm Ioannes Galeatius in principatu secuti vsq; ad Ludonici XII. Francorū regis in Italiam aduentum, qui Mediolanum cepit. Sic postea similem Mediolano fortunam habuit, seu illo Francorū reges, seu Sfortiæ, seu Carolus V. Imper. Aug. potiretur: vnaq; cum Mediolano nunc sub Carolo manet. Ingentem anno à C.N.MDXX. calamitatem à Cæsarianis legionibus accepit, q fusos acie Gallos intra mœnia receperat: nam cū illi se munitionibus hîc sepsissent, eiecti mox à victoribus, vrbis diripiendæ causam præbuere. Vrbs est Comū nobilis ac opulenta, rebusq; necessarijs ad vsum hominū affluens. Colonos in re facienda solertes admodū & industrios, agrū à meridie peramœnū & fertilem, ab altera parte lacum Larium habet de quo postea scribemus. Illustres & doctos viros quorum fama nobilitatum est plurimos edidit, nominatim Cæciliū poëtā de quo Catullus hoc Epigrammate.

a. lib. 4. hist. Vic.

b. parte 3.

Poëtæ tenero meo sodali
Velim Cæcilio papyre dicas
Veronam veniat Noui relinquens
Comi mœnia Lariumq; littus:
Nam quasdam volo cogitationes
Amici accipiat sui meiq;.
Quare si sapiet viam vorabit.

Sed & Cæcilium illum ex Como fuisse marmor annis superioribus hîc inuentum probat, in quo sic scriptum legitur. L. Cæcilius L. F. Clio, IIII. Vir A. P. Qui testamento suo Ijs XXXX. municipibus Comensibus legauit, quorum reditu quotannis per Neptunalia oleum in Campo & in Thermis & Balineis, omnibusq; qui sunt Comi, populo præberetur, T. F. I. Plinius etiam secundus qui opus illud ingens Historiæ naturalis cõdidit, hac ex vrbe ortus erat vt Suetonius in libro de viris illustribus auctor est: quanq̃ non desint qui Veronensem fuisse contendant, cuius rei iudicium nos alijs permittimus. Illustrauit etiam Comum summè Benedictus Iouius vtriusq; linguæ peritissimus, qui non pridem magno cum totius vrbis luctu spiritum supremum edidit. Nũc eius frater viuit floretq; Paulus Iouius Episcopus Nucerinus inclytus historicus, qui vitas XII. Vicecomitum Mediolani Principum, item Magni Sfortiæ, Consalui Ferrandi, Ferdinandi Marchionis Piscariæ, Leonis X. Clementisq; VII. Pontif. Max. Pompeij Columnę Cardinalis, Elogia multorum illustrium virorũ, De rebus Turcicis, De piscibus Romanis, & Historiam suorum temporum conscripsit. Como Larium annectendum putamus in cuius ripa situm est. Eum Antoninus lacum Comacenum, Strabo [a], Cato, Sempronius, Plinius [b], Virgilius [c], Ptolemæusq; Larium vocant: cuius nominis rationem Cato Semproniusq; tradunt, quòd illa voce princeps Hetrusca lingua significetur: & Larius hic tanq̃ princeps & rex cæterorũ lacuum sit dictus: ait enim Cato Thuscos Laronem & Larunem & Arunem nobilem appellare principem: indeq; in transpadana Larium lacum, in Thuscia Larones amnes, & Arunes colonias, & viros Arunes, quos Græci Latiniq; Aruntes efferunt appellatos. Sempronius insuper, Transpadanam inquit, omnem regionem Thuscorum prolem fuisse inter omnes auctores conuenit: manentq; vestigia vrbs Mantua, Lacus Hetrusca origine dictus Larius, quòd à patribus Vulturrenis omnia ea loca principio possessa fuerunt vsq; Veronã. Hinc circa Larium lacum à principibus dicta Vallis Volturrena. Ioannes Annius hunc locum explanans, in transpadana regione lacus Larius inquit, id est maior vel princeps per interpretationem dictus, non à maioritate (sic enim loquitur) quantitatis, sed nobilitatis, quoniam ibi Volturreni consederunt, à quibus adhuc nomen Volturrena vallis tenet, nunc Voltolina. Supra eam in montibus oppidum quoq; Volturniam extitisse scribit Blondus [d], vnde Vallis denominata sit. Paulus Diaconus [e] Volturniam oppidum se Longobardis Agiulpho regnante dedidisse perhibet. Situs & forma lacus huiuscemodi est. A Septentrione primùm in ortũ solis hybernum diffunditur, ac dein cornua duo facit, quorum vnum inter Austrum & occasum ad Comum versus se pandit, alterum quod Abduam vomit in orientem porrigitur vbi Leucum. Longitudinem Larij Strabo stadiorum esse CCC. scribit, latitudinem XXX. Flumen Adduam accipit è iugis Rheticis vti prædiximus, quod lacui inuehitur supermeans, vt & Plinius auctor est, & oculis cernere licet: ac dein è Leuci redditum Pado illabitur. Eo de sic Facius [f].

a. lib. 4.
b. lib. 2. 3.
c. lib. 2. Georg.
d. lib. 8. hist.
e. lib. 4. hist. Long.
f. lib. 3. cant. 5.

Cogni-

Cognitionem acceperamus regionis eius
Vbi Addua lacum suum facit· & fuimus Comi
Quò qui it, ad ipsum lacum ire videtur. Larium Angelus Mediolanensis vt Iulius Iulius Canobinus eximius Iureconsultus & summè rerum singulariũ curiosus nobis retulit, hoc modo descripsit· nẽpe longitudinẽ habere pass. mill. LX. quæ ferè duplex Strabonis mensura est. Sed Angelus à Como quod in anguli lacus capite Mediolanum versus porrecto situm est, ad Belasij caput incedit: hoc enim spatium M. P. X X. colligit. E regione Comi quinto ferè lapide Tornum est. Deinde lacus in fine nonnihil effertur: tum illud quod apparet caput extremitatis trianguli figura protenditur· moxque se constringit, ac tandem sensim diffusus ad Leucum finitur vbi Abduam reddit. Vallis directò ad Porletiam quæ circa exitum lacus Lugani posita exaduersum capiti Belasio est, discurrens cernitur paulo altiùs læua in parte· quo interuallo si Comum versus oculos dirigas, Abbatia Aquæ Frigidæ prospectui subijcitur tanquam in peninsula sita. E regione item Lugani directò iuxta Comum vallis apparet per quam ad Clasium & Portum itur. Supraq; Montem Mussium alia vallis ad Belincionam rectà patens. Tum magno spatio lacus adeo se contrahit, vt fluminis potiùs quàm lacus speciem obtinere videatur· ideoq; nec vlteriùs abhinc nauigari potest ob saxa in aquis ingentia frequentiaq;. In dextra quoque rupes altissimæ. Dein eodem dextro latere subter Vallis est Volturrena, per quam vti prædiximus, Abdua defluit. Hoc situ vestigia quædam in planitie reperiuntur vrbis deletæ, haud procul ponte Leuci. Hausit eam inundatio: nonnulli Forum Lycini fuisse putant quod Plinius memorat· quanquam id vbi Plebs Incini est, designetur ab alijs, de quo iam non quærimus. Sic Angelus Larium descripsit; haud parum à Strabone discrepans: quanquam si cuiusque rationem mensuræ rectè inspiciamus, haud magna differentia fuerit· nam Strabo lacum tantùm non illud angustum cornu quod nauigari nequit, & Angelus vnà complexus est, metitur. Larium etiam Paulus Iouius tum scripto, tum in tabula peringeniosè expressit. Loca deinceps ad eius læuam hæc sunt. A Como læuorsum per lacus ripam sursum versus incedenti Presa fluuius occurrit· deinde Cernobium, & paulò altiùs Multrauasium, Vrium, Cartalalium, Brienum, Arcenium, Galbianum, amnis Perlana, Laua, Turris promontorium, Turris, Lenum, & in monte paulo superiùs Abbatia aquæ frigidæ, Griantum nobile generoso vino, Menasium & Nobiale. Incipit hîc ascensus asperrimus & peranguſtus, haud iniuria Saxum rancidum dictus· iuxta quem torrens quidam in lacum se exonerat. Vlteriùs Aqua Seria· mox Arcionicum, Cremia, Planellum, vbi molarium optimorum lapicidinæ. Tum præcelso difficilique in monte Mussum apparet, nostra memoria Ioannis Iacobi Medicis è Mediolano rebus gestis inclytum, qui cum hîc in præsidio locatus tutelæ lacus causa fuisset à Francisco II. Sfortia Mediolani Duce, sibi imperium oppidi comparauit· cuius dein ab Antonio Leua Caroli V. Imperat. copiarum duce, Mediolaniq; præside Marchio nominatus est: quanquam pace pòst inter Carolum & Sfortiam inita, cum illo ipse quoque in gratiam redierit, Musso, Leucoq; quemadmodum antea diximus, restituto. Lapicidinæ sunt hîc candidi marmoris. Sequitur in ripa Dungum, & torrentis in lacu ostium· dein Crauidona, Domasum, Gleria, Surgumq;. Constringit hîc se lacus, & porrò angustus inter altissimas rupes ad octo ferè pass. millia procurrit vsque ad amnis

Meiræ

Meiræ præcelsis ex Adulæ iugis vti pdictum est, defluentis ostiũ. Ad id prius Turrem Volonij fuisse quã Grisones annis superiorib⁹ euertere, antea retulimus. Incipit hîc vallis Clauennæ, cuius in Rhetis mentio prius facta. In ipso lacu millibus à Como XVI. è regione Balbiani insula Comacena cernitur, quã Paulus Diaconus a nominat, vbi principes ducesq; multos cum familijs & thesauris in propugnaculo quod hîc erat se cõtinuisse dicit. Fuit ex ijs Gãdulphus Bergomi Dux, Longobardus, item Francilio Romani nominis copiarũ vti idem Paulus Diaconus itemq; Blondus b tradidit, pfectus, qui cum vxore ac liberis & maximis opibus in hanc arcẽ se receperat, & ab Antare Longobardorũ rege semestri obsidione pressus, ob inopiam annonæ deditionẽ hac lege fecit, vt cum vxore ac liberis excedendi haberet facultatem: quamobrem ita Rauennam concesit relictis Antari thesauris omĩbus, quos ex vniuersa Gallia Cisalpina ab Addua, Pado, ac Alpibus vsq; Narniam, huc cõportauerat. Idem exemplum seruandarum opũ hac in arce vti inuicta reges Longobardorum quoq; secuti sunt: quam tamẽ cum posteriori tempore rex eorum Aripertus vi cepisset, euertit, vt Paulus Diaconus, vnaq; Blondus c auctor est. Piscium optimorum Larius est fertilis: maximeq; truttis eximijs & grandibus abundat. Transpadanam Italiam Plinius scribit iuxta Alpes & lacum Larium habere amœnum arbusto agrum ad quem ciconiæ non transmeent, sicuti nec octauum circà lapidem ab eo. Relicto lacu rursus in Padi ripa post Lambri ostium, Ticini sequitur quo in Padũ & is influit, hoc latere finis Insubriũ, & Lybicorum vti ostendetur initium. Strabo d, Plinius e, Ptolemæus, Siliusq; f Ticinum vocant, itemq; Liuius plurimis in locis: nominatim verò cum g non procul eo Hetruscos à Gallis Bellouesо duce fusos, item vbi pontem in Ticino Romanos oppugnandi Annibalis causa struxisse, præliumq; iuxta eum commissum scribit, quo pater Scipionis, eius qui pòst Africani cognomẽ accepit, vulneratus, & à filio cædi ereptus est. Plutarchus etiam in Scipionis vita Ticinum nominat. Oritur ex summis Alpibus vel monte Summano, qui nunc D. Gothardi nuncupatur: ex quo Rhodanus etiam & Rhenus & Athiso fluuij diuersis tamen partibus, & in diuersum fluentes vt Dominicus Machaneus in descriptione Verbani lacus & Aegydius Tschudus in libro gentium Alpinarum perhibẽt. Ticinus igitur ex illo monte per Lepontios in Austrum inter præcipites rupes ad Belincionã munitissimum oppidum de quo postea dicemus fertur: inde copiosus accessione plurimorum amnium ac torrentium in Verbanum euoluitur lacum, quem supermeat, vt Plinius h auctor est: ac tandem redditus, per planitiem aquarum præcipua claritate Pado influit, quanquam non illa quam ex lacu trahit, abundantia, quoniam deriuationibus & fossis in irrigua passim exhauritur. Tam est aquis perlucidis, vt quiduis etiam minimum imo in fundo luculentè monstret. Aurum quoque & argentum ex eius arena percipitur. Piscium nobilitate est inclytus, nominatim laudatissimo thymallo. De Blondo non satis hercule mirari possum quòd in Italia sua scribat Ticinum ex Alpibus vbi nascitur effluentem, priùs lacui Sebino qui nunc Iseus, dein Verbano illabi: nam id verum esse maximum Sebino Verbanoque intercurrens interuallum, item Ollius ex Sebino profluens haudquaq̃ patitur. Supra Ticini ostiũ quarto lapide ciuitas est Papia, veteribus, Straboni i, Plinio in nona regione q̃ Transpadanæ Italiæ, Cornelio Tacito K, Ptolemęoq; dicta Ticinũ. Circa primordiũ eius variãt scriptores. Aliq cõditã à Gallis Boijs & Cenomanis Ticini amnis accolis tradũt, prodigiosis, si credere

a lib. 3. 4. & 6. hist. Long.
b. lib. 4. 8. hist.
c. lib. 10.
d. lib. 4. 5.
e. lib. 3. cap. 15. 18.
f. lib. 6. 7.
g. lib. 5.
h. lib. 2. cap. 106.
i lib. 5.
K. lib. 3. 17

dere

dere oportet, initijs: nam fundamenta primùm iacta, postridie reuulsa disiectaq; incerto planè auctore visa: quaobrem conditoribus turbatis, inimicorũ qui trans Padum habitabãt, ac si nouæ ciuitatis auspicijs illi inuiderent, iniuria id factũ putãtibus, Ticino prudenti laudatoq; viro quendã apparuisse veneranda specie, qui tabellam ostenderit tribus litteris inscriptã N.N.N. repenteq; extra conspectum discesserit. Ticino rẽ mox in vulgus prodẽte, post varias diuersorũ cõiecturas tãdem hanc interpretationẽ litteris datã, ac si prima Nidũ, altera Nidorũ, tertia Nõ ædificatũ iri significaret: ideoq; desperato condendæ vrbis cõsilio cũ omittere rẽ cogitarẽt, id aliũ quendã huiusmodi expositione dissuasisse: primùm N. Niniuen inclytam vrbẽ, secundum Nidũ, vltimum Nidorũ demonstrare, vt malũ simul illi cuius vi subigeretur portenderet. Sic Bursellius in Chronicis qbusdam Ticinensiũ se scriptum reperisse tradit. Alij Boijs & Cenomanis Mediolani tam valde auctis vt illius vrbis spatijs contineri haud possent, prægrauantẽ multitudinem hunc in locum emissam Ticinum ædificasse tradũt, & à flumine cui impositũ denominasse, post instauratum Mediolanum anno LX. vel vt alij X. Eutropius Ticinum ab Insubribus & Boijs conditũ prodere videtur: Bursellius aũt illius verba sic accipi posse dicit, quòd cũ eæ gentes cõiunctim habitarent, eo factũ sit vt vrbem hãc vnà simulq; fundauerint. Miletus etiã auctores eius Boios Gallos appellat, Paulus Diaconus Gallos, quos item Mediolani, Bergomi, Brixiæ: nec de certa nationis gente perhibet. Sed & alia de Ticinensium origine multa insuper referri possent quæ omittimus, qm̃ auctoritatis aut momenti esse nullius videntur. Plinius *a* Leuos & Maricos Ticinum condidisse non procul Pado scribit. Eas gentes Volaterranus *b* magna contentione Gallicas asserit: attamen Ligusticæ stirpis hercule fuisse patebit si Plinij verba diligenter inspicias quæ sunt huiusmodi. Nouaria ex Vertamacoris Vocontionum, hodieq; pagus non vt Cato existimat Ligurum, ex quibus Leui & Marici condidere Ticinum non procul à Pado. Sed & Liuius indicat Ligusticam gentem fuisse Leuos in hæc verba scribens *c*. Alia subinde manus Cenomanorum (sic enim legendum est, non Germanorum vt corrupti libri habent) Elitouio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu fauente Bellouesо cum transcendisset Alpes, vbi nũc Brixia ac Verona vrbes sunt (locos tenuere Libui) considunt: post hos Salyi, qui prope antiquam gentem Leuos Ligures incolentes circa Ticinũ amnẽ petiere. Sic Liuius. Itaq; iam nobis Ticinum vt Plinius tradit à Leuis & Maricis Liguribus conditũ placet: fortasseq; pòst à Gallis Boijs & Insubribꝰ, ꝗ Paulus Diaconus & Eutropius volũt, instauratũ vel auctũ fuit. Papiæ nomẽ vnde profectũ sit æquè magna varietate traditur. Luitprãdus historicus id à Papæ significationis admirandi vocula factũ scribit, ꝗ vrbs sit mirabili copia rerum omniũ ad vitam hominũ vtilium abundãs & affluens. Alij Papiam ex Patri pia conflatam etymologiæ quibusdam rationibus demonstrare conantur. Sed & à Papyrio regis Francorum nepote dictam, qui circa DCCIIII. à C. N. annũ in Italiam venerit, & huius vrbis sibi pepererit imperium, ac propter egregias virtutes memoriæ sui causa nomen id vrbi tribuendi colonis occasionem præbuerit quidam allucinati sunt, specie vel argumento veritatis equidem planè nullo, quod etsi de cæteris sententijs iudicium permittamus alijs, dissimulare tamen haudquaquam potuimus, cum apertissimè Paulus Diaconus alijque scriptores doceant circa DCCIIII. à C. N. annum Longobardos Galliæ Transpadanæ regnum, & adeo totius propemodum Italiæ tenuisse, sedemque regni illorum

a. lib. 3. cap. 16.
b. lib. 5.
c. V.
c. lib. 5.

illorum ac domicilium hac ipsa in vrbe fuisse vsq; ad DCCC. & amplius à C. N. annum, donec à Carolo Magno Desiderius eorum rex vltimus hîc captus est. Sed neq, si numerum annorum existimemus deprauatũ in hoc quod de Papyrio Gallo traditum est, eo magis auctores defunduntur, quoniam à Carolo Magno Legatum vllum in Italiam missum nomine Papyrij nusquam reperitur· quanquam Pipinum filium Italiæ regem dixerit, posteaq; Bernardonũ nepotem vti legitur. Blondus Ticinum belli Punici secundi temporibus nondum extitisse sibi dicit videri, quoniam à Liuio commemoratum non sit in narratione pugnæ ad Ticinum amnem factæ, qua Cornelius Scipio vulneratus, pater eius qui postea dictus est Africanus: additq; dein, quòd si tum extitisset, pontem amni Romanos haud fuisse indituros, castellumq; ad pontis tutelam excitaturos, siquidem vrbis ipsius præsidio potiùs voluissent vti. Sic Blondus. Ego respondeo, non quia Liuius Ticini mentionem fecerit nullam, ideo tum non extitisse probari, quando plurimarum vrbium & locorum hoc situ quoq; memoriam non vsurpauerit, quòd vel ad institutum minimè pertineret, vel memorabile ibi contigisset nihil. De põte dicimus, aut illis temporibus nullum iuxta Ticinum in amne pontem fuisse, vel rerum haud conuenisse opportunitati. Et plurimas quidem vrbes amnibus appositas pontes non habere planum est, vti Placentia, Cremona, præteraq; multæ circa Padum. Sed & sæpe pontes amnium in omnes partes iter commodum non præbent. Castelli quoq; rationem fuisse cẽsemus, quòd fortè tam longè ab vrbe pons aberat, vt propugnaculo tuendus esset. Nec quidquam facit hoc, vrbis præsidio si extitisset vsuros fuisse Romanos· quoniam fortaßis è re fore non putabant tot loca præsidijs tenere, contenti tum Annibalem vlteriùs progredi vetare. Quid tamen si Ticinum insuper illo tempore modicum & parui momenti oppidulum, vel semirutum ac desolatum fuisse arbitremur· quapropter Romanis præstabilius atq; conuenientius esset pontem cum castello construere, quàm Ticino operibus sepiendo, rebusq; necessarijs & prçsidijs muniendo tempus operamq; dare? Diximus opinionem nostram· aliorum meliores expectamus. De Ticino nihil ex veteri memoria reperimus aliud vsq; ad Hunnorum regem Athilam, à quo direptum Paulus Diaconus [a] & Platina [b] scripsere. Dein autem adeo refectum ac munitum est, vt Orestes patritius Augustuli pater huc se reciperet· quem Odoacer rex Herulorum obsessum expugnata vi vrbe ac direpta cremataque muris etiam complanatis vnà cum tota ciuium multitudine trucidauit, sicuti à Blondo [c] traditur. Simili fato destinatũ fuisse CXX. anno pòst, cum Alboinus Longobardorum rex quòd in obsidione triennio hæserat, vrbis excindendæ votum fecisset· at in vrbis ingressu subter equum delapsus, quia luctando nulla ratione poterat erigi, donec suggerente quodam ex ducibus id dissoluisset, ac ita post crudelitatis depositum consilium equo consurgente ciuitatem sine cædibus & maleficio ingressus est, Paulus Diaconus [d] itemq; Blondus memoriæ prodidit. Exin autem vsque ad captum à Carolo Magno Desiderium regem Longobardis paruit, qui hîc sedem ac domicilium regni habuerunt, multaque præclara ædificia sicuti apertè Paulus [e] Diaconus perhibet, extruxere. Fuit ex ijs D. Claræ monasterium à Perterit conditum· à Theodolina regina D. Mariæ Perticalis ædes· à Luitprando rege D. Petri cœli aurei cœnobium, in quo D. Augustini corpus huc ab illo ex Sardinia deportatum seruatur, itemq; D. Anastasij martyris domus· à Regina Condiberta D. Ioannis Baptistç fanum· & à Petro Episcopo Luitprandi consobrino D. Sabinæ

a. lib. 15. hist. Long.
b. in uita Leonis I. Pontif.
c. lib. 2. hist.
d. lib. 2. hist. Long.
e. lib. 4. hist. Long.

Sabinæ templum. Alia præter hæc opera nobilia tam multa Papiæ Longobardi fecerunt, vt breuiter omnia commemorari haud possent: quorum mentionẽ Paulus Diaconus, Corius [a] in annalibus Mediolanensium, itemq; Iacobus Gualla Ticinensium antiquitatum scriptor facit. Gothorum quoq; reges ante Longobardos hac in vrbe consedisse propter salubritatem amœnitateq; loci legimus. Deuictis à Carolo Magno Longobardis, simulq; Desiderio gentis rege capto, Ticinum in Italiæ regum imperio fuit vsq; ad Stephani septimi Pōtif. Rom. tempora: sub quo cum Italiæ dominatum Rodulphus Burgundio teneret, in eam Hungari Salardo Duce irruperunt, vrbemq; hanc fortissimè se tuentibus oppidanis nequicquam obsidere: quanq̃ alligatis ad tela facibus iaculati in tecta, quoniam ex materia tum ædificia constabant, ita cōcepto igne deflagrauerit, quemadmodum Luitprandus [b] Leuita scripsit. Alij tamen vi tum expugnatum captumq; Ticinum ac direptum mactata plebe, dixerunt, quod Luitprādus negat. Dein Hugoni Arelatensi, Berengarijs Adalbertoq; regibus Italiæ paruit vsq; ad Othonem primum Imper. Aug. qui ab Italicis populis tyrannidem Berengariorum Adalbertiq; detrectantibus accersitus, exercitum è Germania L. mill. armatorum in Italiam adduxit: pulsoq; Berengario ac Adalberto, Adlheidam (vti Luitprandus & Iacobus Wimphelingus in historijs tradunt) quondam Lothario Hugonis Arelatensis de quo prædiximus, filio nuptam, cui Ticini principatus iure debebatur, carceribus extraxit & in vxorem accepit. Itaq. tum dein Italia se reficere nonnihil à maximis calamitatibus tyrannorum dominatu passis cœpit: vrbsq; hæc sub imperij Romani auctoritate & nomine cæterarũ exemplo suam ipsa potestatẽ tenuit, quum interea loci nonnunq̃ per speciem vindicandæ libertatis regnum ex ipsis ciuibus etiam affectarunt aliqui. Tandem verò libertatis tuendæ gratia Philippo Rauennati Archiepiscopo Romanæ Ecclesię Legato Ticinenses se dediderunt, anno nimirum à C.N. MCCLIX. vt Blondus [c] auctor est. Postea MCCLXXIIII. anno circa Napum Turrianum Mediolani tyrannum Ticini patriæ suæ dominatũ occupauisse perhibet Merula [d] Gotifredum Languscum: quem tamẽ Corius Guiscardũ nominat. Huic in pugna Napi Turriani iussu capto moxq; trucidato Philipponum Languscum in tyrannide successisse Merula [e] quoq; scribit. Dein anno à C.N. MCCCIII. Philipponum populus exegit, Ioannemq; Beccariam principem appellauit: cui Manfredus successit, & anno MCCCXLIII. Castellinus Beccaria popularium votis electus. Ita Corius [f]. Redijt postea Philipponus Languscus, & dominatum vt Merula [g] testatur, tādiu tenuit, donec ad Placentiam ex pugna in Galeatij Vicecomitis Matthæi filij potestatem venit. Eo capto Ludouicus & Stephanus Vicecomites Ticinum obsidere cœperunt, Philipponi filio Riciardino vrbem defendente: quo tamen demum cum multis alijs ex primoribus ciuium occiso, captisq; Antonio & Guidetto Guidonis filijs, Matthæo Vicecomiti se ciuitas dedidit vt auctor est Merula [h]. Sic exinde Vicecomites potiti Ticino sunt: quanq̃ aliquando à Galeatio secundo defecerit: etenim haud diu pòst anno à C.N. MCCCLIX. in eiusdem imperium ac potestatem redijsse perhibet Corius [i]: arcemq; tum hìc erexit Galeatius, & ponte Ticinũ iunxit amnem, cuius partem etiam ad Mediolanum fossà traxit. Post mortem Galeatij Barnabas Vicecomes Ticinum Ioanni Galeatio cũ titulo Comitis donauit. Plurimùm ab eo splendidis ædificijs exornatum est, imperioq; Mediolanensi coniunctum, Barnaba patruo carceribus incluso: quo ex tempore deinceps in Vicecomitum itemq; Sfor-

a. parte 1.
b. lib. 3. hist.
c. lib. 18. hist.
d. lib. 5. hist. vic.
e. lib. 6. hist. vic.
f. parte 3.
g. lib. 8. hist. vic.
h. lib. 9. hist. vic.
i. parte 3.

tiarum & Franciæ regum poteſtate fuit vſq; ad Franciſci Sfortię alterius Mediolani Ducis exceſſum: tunc enim vnà cum imperio Mediolani ad Carolum V. Imper. Aug. pertranſijt. Franciſcũ primum Frãcorum regẽ apud Ticinum in pugna cum equo lapſum Carolus Lanoius Neapolis Prorex & copiarũ Caroli V. Imp. præfectus cepit, anno à C.N. MDXXV. die D. Matthiæ feſto: quę ſors etiã regis Nauarræ, maximæq; partis Principũ fuit, quos in comitatu Franciſcus rex habebat vrbẽ hanc obſidẽs, ab Antonio Leua Hiſpano fortiſsimè tũ defenſam. Enimuero cũ pòſt anno à C.N. MDXXVII. Frãciſci regis eiuſdẽ legatus Odettus Lotrechius expugnatũ Ticinum vltionis cauſa diripuiſſet, magnaq; parte vaſtauiſſet, Antonius aũt Leua receptũ protinus nõnihil inſtauraſſet, Comes Sanpaulius in Italiam à Franciſco rege cum iuſto exercitu miſſus anno ſequẽti, denuo vrbẽ obſedit, & vi captã direptamq; magna etiam ex parte ſubuertit, vti nos vidimus cum è Britannia reduces iter hàc ageremus. Deſolatam propemodũ & colonorũ paucitate vaſtam, tectorumq; ruinis & ſtragibus lacerã miſerabili modo conſpeximus: ſed inter Carolum V. Imper. & Franciſcum Sfortiã ſecundum pace dein Bononię facta recreari ac refici nõnihil cœpit: & nunc ciuium illorum qui ex tantis calamitatibus ſuperſtites fuere perpetuo ſtudio reſtauratur. Caſtellum à Ioanne Galeatio Vicecomite factum in quo pernobilis erat bibliotheca, ſemirutũ adhuc iacet. Sepulcrum hîc cernitur ex marmore mirabili inceptũ arte, quo D. Auguſtini reliquiæ condi debent, ſed abſolutum non eſt: præterea celebris illa ſtatua Regiſolis vt vulgus vocat, equeſtris ex ære, qua de Corius *a* in hanc ſentẽtiam ſcribit. Anno à C.N. DV. temporibus Anaſtaſij Imper. Aug. cum Theodoricus Odoacre prorſus debellato cæſoq; totius Italiæ regno potiretur, ſedem ac domicilium Rauennæ conſtituit vbi magicis artibus eum in columna ſtatuam equeſtrem æreã ſe referentem fabricari curauiſſe reperimus, & Regem Solis nuncupaſſe. Hãc Carolus Magnus deuictis Longobardis Italiaq; perdomita ſecum in vlteriorem Galliam auferre cogitans Ticinum deportauit: at illic in morbum delapſus reliquit, vt ſic in hodiernum vſq; diem ibi maneat, corrupto dein nomine Regiſolis vulgò dicta. Sic ferè Corius. Aliter aũt Merula *b* ſtatuam hanc peruetuſtam Antoninum Pium exprimere ſcribit, quod ex vultus lineamentis, naſi, oris, barbæq; forma, militari item habitu, omnibus ad imagines eius & ſigna quæ in numiſmatis antiquis cernuntur, aptè reſpondentibus deprehendatur. Addit etiam quibuſdã in Chronicis inueniſſe ſimulacrum hoc Odoacris eſſe Gothorum regis, quod pòſt in memoriã ſubactæ Rauennæ ſpoliorum loco Ticinum inde ſit auectũ, vti etiam Platina *c* teſtatur. Verumenimuero nos lapſum Merulam putamus cum Odoacrem Gothorum regem traditum ſe dicit inueniſſe: nec enim Odoacer Gothus, ſed Herulorũ regnator fuit: ideoq; Theodoricũ eum dicere velle ſuſpicamur. Statuã hanc anno à C.N. MDXXVIII. Coſmus Magnanus Rauennas ſtrenuus manu vir, q Gallicas partes ſecutus erat, primusq; in Ticinũ per muros cum expugnaretur vti diximus, euaſerat, tanq̃ patriæ ſuæ priùs ablatam illi reddere cogitãs, iam naui impoſuerat qua Ticino Padoq; Rauennam deferretur, cum eam Franciſcus Sfortia II. Pado vectam cepit, & in arcem Cremonenſem pertractam, deinde Ticinenſibus reſtituit, apud quos in hunc vſq; diem cernitur. Gymnaſium omnium diſciplinarũ Ticino Carolum IIII. Imper. Aug. anno à C.N. MCCCLXI. dediſſe, Galeatio ſecundo Barnabaq; Vicecomitibus Mediolani regulis poſtulantibus auctor eſt Corius. Ager Ticinenſis opimus omniumq; rerum quæ ad vſum humanum vtiles & oppor-

a. parte 1.

b. lib. 9. hiſt. Vic.

c. in vita Greg. 2.

opportunæ sunt, mirificè fertilis est: nempe tritici frumentiq; cæteri, vini ac reliquorum fructuum: tantæq; planè est vbertatis, vt vulgò Mediolani hortus nuncupetur: copiam enim illi non solum necessariarum rerum, sed etiam delitiarum, & omnigenæ propemodum ferinæ, auium, pisciumq; nobilium, & aliorum quæ perinde mortalium vsui sunt opportuna, nec recenseri possunt omnia, suppeditat. De hac vrbe Facius *a* sic:

Sed hîc ad iter nostrum reuertimur, *a. lib. 3. Cant. 5.*
Vt illo die Ticinum peruenimus,
Vbi Boëtius & Augustinus siti sunt.

Claros homines Ticinum plurimos edidit, è quorũ numero Ioannes IIXX. Põtif. Rom. vir singulari virtute fuit, vt Blondus Platinaq; testãtur: item Thesaurius Beccaria Vallis vmbrosę Abbas, quem martyrem Christi Florentiæ coronatum Volaterranus *b* perhibet: Enodius excellens poëta cum Antonio Gaynero præstante medico Luitprandoq; Leuita suorum temporũ historico: præterea Cato Saccus, Syllanus Niger & Lanfrancus omnes summi Iurecõsulti, cum Iacobo Gualla Iureconsulto ac item antiquitatũ Ticini scriptore. Sed & alios illustres homines vrbs hæc nobilis genuit, qui nisi lõgissimè recenseri haud possent oẽs. Supra Ticinũ Mirabellum est & Carthusiana domus eximiũ mehercules opus, nec minoris sumptus quàm artificij: cõdidit Ioannes Galeatius Vicecomes primus Mediolani Dux, cuius & in hac æde augusta sepulcrum, & viui imago nobilis ex marmore scalpta. Cernitur etiã hîc ingens leporarium: murus pass. mill. XX. ambitu quadrato circumductus: q̃bus septis arua, syluæ, prataq; complectuntur feris animalibus enutriendis dicata, veluti leporibus, capreolis, ceruis, damis, & id genus alijs ad venatum opportunis. Et huius etiam operis auctor idem Ioannes Galeatius fuit: nunc passim lacer murus iacet, multoq; minor animalium intus ac olim est copia. Post leporarium Mandrinũ, Vidigulphiq; & Ticinellus: læua ripa Metunum sequitur. Vltra Ticinellum Cauaneria, Sicianum, Campus mortuus, Basilium, Ficenascum, Ferraboum, Bissonium, Moiracum, Cassinum, Assacum, Bacianellum, Benarcianum. Deinde rursus ad Ticinellum incedenti dextra eius occurrit Clarella, moxq; Binascum honestum & frequens castellum, Ad Bacinas latinè dictum Alciato, quibusdam Binæ: vbi magnificam Alciatus habet villam. De cætero Ad D. Nouum, Caitianum, Sportanum, Ad D. Iacobum, Intercisum & Rouidum. Rursus ad Ticinellum Rosa, Benda, Vinianũ, Vermetium. Dein itinere secundum nauilium seu riuum qui ab Abia Crassa Mediolanum tendit, fossa quadam aquæ transita Celum, Cadum, Gacianum, vbi pons nauilij transitum coniungit, tum Boniriola, Tertianum & Corsicum inueniuntur: mox amplissima ciuitas Mediolanum, ita Straboni, Catoni, Polybio, Liuio, Trogo, Tacito *c*, Ammiano *d* Marcellino, Antonino, Plutarcho *e*, Procopio *f*, multisq; præterea luculentis scriptoribus dicta. Primordium eius in diuersum trahunt scriptores. Quidam vt in tribus antiquissimis Chronicis huius vrbis itemq; Laudæ reperimus, post magnum Diluuium in hunc continentem qui nunc Italia vocatur, ex Schytia venisse perhibent Tubalem Iapheti filium Noëq; nepotem, & regionem omnem quæ inter Padum ac Tarentum patet cum hac amœna pulchraq; dextro Padi latere planitie vsq; ad Ligonis & Vesionis Alpes occupauisse: sedibus in his annos CXCVII. vixisse, liberis XC. procreatis, insuperq; nepotes ab illis vidisse genitos XIII. mill. DCC. Ijs agros vniuersæ regionis diuisisse, sed campestris huius situs qui postea Transpadana Gal-

b. lib. 21.
c. V.
c. lib. 17.
d. lib. 15.
e. in uita Marcelli.
f. lib. 2. hist. Goth.

lia, nunc Lombardia Transpadana dictus est, amœnitate captum, domicilia quædam & casas frequentiores excitare hîc vici forma cœpisse, locumq; dixisse Subriam: Tubali mortuo nepotem successisse Messapum, qui pagum hunc plurimùm auxerit additis mœnibus, nomineq; Subriæ mutato, à se Messapiã vocari iusserit: cæterùm adeo haud potuisse veterem appellationem obliterari, quin indies
a. lib. 1. magis etiam inualesceret. Hæc quanquam Merula a veritatis exiguo fundamento niti
hist. Vic. dicat, tamen si cum ijs exactè conferantur quæ veteres scriptores clasſici tradidere, profectò aliqua saltẽ ex parte probanda videbuntur, & item ex aliqua reijciẽda, queadmodum paulò inferiùs ostendemus. Additur in Chronicis amplius: auctis iam hac in regione gentibus post multũ temporis Hetruscos se trans Apenninum effudisse, totũq; cisalpinum agrum ditionis effecisse suæ præter Subriã: hanc tñ ad extremum quoq, magnis bellis fatigatam vi cœpisse cæsis omibus colonis, & direptum insuper incendio vastauisse locũ. Iam quod trans Apenninũ itemq; Padum Thusci peruaserint, cisalpinãq; regionem oẽm occupauerint, id hactenus persæpè dictũ, simulq; ex Catone, Sempronio, Strabone, Polybio, Plinio, Liuio, Trogo demonstratũ est: quod hîc diu habitauerint vsq; ad Bellouesi nepotis Ambigati Celtarũ regis in Italiã aduẽtum, & ab eo pulsos sedibus, nec procul flumine Ticinio acie fusos, quũ Galli in quo cõsederant agrũ, Insubriũ appellari audissent cognominẽ Insubribus pago Heduorum, ibi omen sequẽtes loci Mediolanũ con-
b. lib. 5. diderunt vrbẽ, apertè tradit Liuius b. Itaq; non planè Chronicorũ fidem circa vicum Subriam & Hetruscorũ trans Apenninum profectionẽ, eorumq; cisalpinum imperium à Liuio cæterisq; luculentis auctoribus discrepare videmus. De nomine Mediolani nimirum vnde fluxerit, variè quoq; proditum est. Quidam Mediolanum dictũ putauere quod inter duos amnes, ipsi lames vocãt, vrbs posita sit, Adduã scilicet & Ticinum. Alij vocem hãc condidisse Bellouesum scribunt, quum oraculo iussuq; Deorum eo loco ciuitatem condere fuisset monitus vbi suem media parte candidam, altera nigram, humerisq; lanam ferentẽ inueniret: etem ea cùm hîc fortè apparuisset, vrbi subinde conditæ nomen illum indidisse Mediolani, tãquam ab lanato media parte animali. Cato priùs Olanum ait dictam à Thuscorũ duce qui cum Orobijs colonijs hîc primùm consederit, dein ab Insubrium principe Medo adauctam nomen accepisse Mediolani. Doctissimus vir Andreas Alciatus aliter perhibet, auctores huius vrbis vt Liuius tradidit, Bituriges Heduosq; fuisse, quorum signis horum veruece, illorum sue collatis, vnum lanatæ porcæ factũ: eaq; propter vrbem Mediolanum dictam: sed & eiusdem nominis aliam etymologiam esse, quod prisca Celtarum lingua, Medel, virginem, lant, agrum seu regionem significet, vnde Mediolannm tanquam virginis terra nuncupata sit, nempe Mineruæ quondam hîc præcipua religione cultæ, quod etiam Polybius tradidit: cuius templum inducto dein Christi Euangelio dirutum, & in D. Teclæ commutatum est, quæ temporibus illis inter sanctas virgines in summa veneratione fuit, vti & in Eusebij Chronicis scribit Hieronymus. Hanc quam retulimus Alciati de Mediolani nomine sententiam, ipse in Emblematis hoc Epigrammate protulit.

Bituricis veruex, Heduis dat sucula signum:
His populis patriæ debita origo meæ est.
Quam Mediolanum sacram dixere puellæ
Terram, nam vetus hoc Gallica lingua sonat.
Culta Minerua fuit nunc est vbi numine Tecla

Mutato

Mutato, matris virginis ante domum.
Lanigeræ huic ſignum ſuis eſt, animalq; biforme,
Acribus hinc ſetis, lanitio inde leui.

Præterea ſunt & aliæ de Mediolani nominis origine ſcriptorum opiniones, quæ paucis commemorari haud poſſent, quapropter à nobis omittuntur, cum etiam non magnæ auctoritatis eſſe, multoq; minorem veritatis habere colorē videantur. Ego Mediolani appellationem à Gallis conditam puto, ſeu id Deorū iuſſu, ſeu occaſione inſignium populorum euenerit. Claudianus ſimile quid ſentire videtur inquiens:

Continuò ſublime volans ad mœnia Gallis
Condita lanigeræ ſuis oſtentantia pellem
Peruenit, aduentu Veneris ſpiſſata recedunt
Nubila, rareſcunt puris aquilonibus Alpes.

Ante Bellouesum pagus hoc loco erat vti oſtendimus Subria dictus· quod non ſolum ex Liuio percipitur, ſed etiam è Strabone *a* in hanc ſententiam ſcribente. Inſubres hac ætate ſunt qui Mediolanū metropolim habent. Ea ſanè pridem vicus erat, omnes enim vicatim habitabant, hac verò tempeſtate eximiæ dignitatis trans Padum ciuitas eſt, quodammodo Alpibus finitima. Sic Strabo. Bellouesus igitur in Italiam trans Alpes profectus eiectis Hetruſcis pagū hūc auxit, Mediolanūq; nominauit vti diximus· qua ratione Liuius & Trogus Mediolanū à Gallis conditū ſcribunt, in ampliorē formam redactum indicantes· qm̄ vt perſæpè iam repetiuimus, condendi verbum apud ſcriptores inſtaurandi vel augēdi ſignificatione ſolet vſurpari. Iam priùs vrbem hanc fuiſſe vicum ex Strabone ſatis euidenter comprobauimus. In Chronicis quorum ſuprà mentionē fecimus, ſigillatim operis Belloueſi ratio modusq; perſcribitur huiuſmodi. Ciuitatis ſpatium muro craſſo ped. XXIIII. alto LXIIII. circundedit, interpoſitis turribus CXXX. craſsitudinis altitudinisq; præcipuæ: ſenas ex ijs portas effeciſſe vrbis. Primordij huius tempus in annum CCLXX. ante Brenni Sueuorum & Vngarorum regis in Italiam aduentum incurrere teſtatur Merula *b*. In Chronicis dein multa præterea cōmemorantur opera Belloueſi, quę nos alijs deſcribenda damus. Additur, vrbe hac ita condita, Bellouesum regis nomine ſumpto annis XL. imperio potitum· quo ſpatio Galli ab illo in Italiam deducti cū hoc ſitu, tum alijs partibus vrbes plurimas inſtaurarint. Belloueſo mortuo Sigouesum ſucceſsiſſe filium, virum armis exercitum anno ferè DCC. ante C. N. vnis in annalibus ſcriptum eſt· in alteris annorum numerus ponitur DCXLIIII. Huncporro non ſolum Mediolanenſis agri, ſed totius Galliæ ciſalpinæ imperio annis IILX. geſto fatis ereptum, regni ſucceſſorem habuiſſe proditur Bruneſedum ſeu Bruniesuidum, qui Mediolani ac vniuerſæ Galliæ ciſalpinæ vno & L. vel vt alij LXX. annis imperium tenuit. Eius rebus florentibus Brennus Sueuorum & Vngarorum rex maximas in Italiam copias adduxit· verùm à Bruneſedo longa pugna debellatus, domumq; mox reuerſus multò maiore exercitu reparato XL. hominum millium, eo in Italiam & ad Mediolanum agmine rurſum adducto Bruneſedum occidit· deinde profectus Romam ibi aduerſo prelio deuictus eſt, quod à Liuio quoque traditur, anno ſcilicet ante C. N. DXVI. Poſt Brenni tempora Mediolanum adeo tum opibus, tum numero colonorū excreuiſſe, vt metropolis regionis totius haberetur, etiam Polybius *c*, Strabo ac Plutarchus *d* auctores ſunt. Et hæc ſanè quæ ex Chronicis retulimus, non omnino à veritate cenſeri debent aliena: nam & Liuius Polybiusque perſæpe de bellis po-

a. lib. 5.
b. lib. 1. hiſt. Vic.
c. lib. 2.
d. in uita Marcelli.

puli Rom. cum Gallis Insubribus qui tum in Italię magna parte rerum potiebantur gestis, mentionem faciunt: quapropter verisimile fit etiam illis priscis temporibus Principes Ducesq; ac Reges suos habuisse gentes, à qbus regerentur· vt non planè fabulosa regum illa nomina quæ recensuimus putare oporteat· quod hîc diserte monere voluimus eorum causa, qui Chronicorum istorum fidē omnino derident. Insubres vt ad institutum reuertamur, cum Mediolanū Magnamq; Galliç transpadanæ partem sub rege Viridomaro tenerent, bellūq; aduersus eos M. Marcello, Cn. Cornelio Coss. populus Rom. mandauisset, Marcellus Viridomarum fudit, opimaq; spolia Ioui Feretrio suspendit etiam subacto Mediolano, quod gētis erat caput, vti Polybius [a], Liuiusq; [b] ac Plutarchus [c] scribūt. In Chronicis multa præterea de Mediolano cōmentitia narrantur, nimirum vrbē ab Annibale subuersam, cum is tamen huc nunq̄ accesserit· item à Marcello refectam, qui plurimis insuper ædificijs locum ornauerit, & domicilium hîc diu habuerit, supremū ediderit spiritum, sepultus demum etiam sit· omnia meræ fabulæ: satis enim constat Marcellum Mediolano capto Romam mox reuersum de Insubribus triumphasse, Iouiq; Feretrio spolia opima consecrauisse, deniq; in Siciliā cū imperio ꝓfectum, & post cladē Cannensem bello aduersus Annibalem tertium Consulatū cum Fabio Max. quintum etiam in quo post multas victorias ab Annibalis militibus circumuentus apud Apulos perijt, cum T. Quinctio Crispino collega gessisse, sicut Liuius & Plutarchus memoriæ prodiderunt. Ita porro Mediolanū auspicijs Marcelli primùm ditionis Romanæ effectum in ea multis seculis stetit, maximisq; cum populi, tum opum incrementis florens creuit, præcipuè verò sub Imperatoribus, quorum multos loci conditione captos ac item opportunitate hinc contra Gallos & Germanos bellandi ductos, hîc consedisse legimus. Sæpiùs enim Mediolani Cæsar constitit, frequenter Nerua: tam valde Traiano placuit locus vt regiam hîc ædificaret, quod nūc Palatium dicitur. Habitauit etiam hîc Adrianus· item Maximus Herculeus ædem Herculi posuit vbi nunc D. Laurentij, iuxta quam columnis XVI. marmoreis domum sumptuosissimā Imperatorum vsui inædificauit, quam incendio perijsse scribit Merula [d], vt solæ columnæ sint relictæ. Philippus etiam Imperator Christianus hac in vrbe consedit, & post eum Constantinus, Constantiusq; vt Ammianus Marcellinus prodidit, item Iouinianus, Valens, Valentinianus, & Theodosius vti etiā Blondus testatur. Theodosius Imper. Mediolanēsibus clauum ex ijs vnū quibus in cruce Seruatôr fixus fuit, vnaq; serpentem æreum in desertis à Moise fabricatū donauit: quæ munera D. Ambrosius Ecclesiæ gloriosus Doctor, nam is illa tempestate floruit, vrbis huius Præsul in ædem D. Saluatoris quæ nunc D. Teclæ est, & in Diuorum Geruasij Protasijq; quæ nunc Ambrosiana, reposuit. Et D. Ambrosius ad æternam beatitudinem ex Mediolano demigrauit anno post C.N. CCCXCIII. pridie Non. Apr. Theodosio mortuo, deuectoq; Constantinopolim eius cadauere, Mediolanēses tanq̄ vnà cum illo Imperij amisissent sedem, mœrentes à Theodosio iuniore ex Bizātio pręsidem acceperunt Iacobū, ad Insubrium, Cenomanorū, aliarumq; gentium transpadanæ regionis gubernationem missum: quanq̄ illa quæ pauloantè commemorauimus Chronica Mediolanenses eum ad præfecturam regionis ipsos legisse dicant· quod verisimile quidem non videtur, cum Imperatoribus tota tum Italia pareret· attamen fieri potuit, vti alibi de hoc viro diximus. Circa hæc tēpora CCCC XL. à C.N. anno Regem Hunnorū Athilam post excisā Aquileiam Mediolanum diripuisse,

[a] lib. 2.
[b] lib. 20.
[c] in uita Marcelli.
[d] lib. 1. hist. Vic.

diripuisse, præsulatũ vrbis gerente B. Eugenio Paulus Diaconus *a*, Volaterranus *a. lib. 15.*
& Platina *b* memoriæ prodiderunt. Iacobo in præfectura cũ huius vrbis, tum Ita- *addit. ad*
liæ reliquæ Theodocius Ricimerem patritium hominem circumspectum & pru- *hist. Eu-*
dentem suffecit. Is vt erat animi magni, regem Alanorum Biorgorẽ, qui cum in- *trop.*
gentibus copijs in Italiam venerat, Bergomumq; iam ceperat, acie fudit, Italiaq; *b. in uita*
summouit tota: deinde Romam profectus Anthemium & Bellimerem Gothum *Leonis 1.*
exercitus aduersarum partium duces pugna superauit occiditq;, vt Paulus Dia- *Pontif.*
conus *c* memorat, itemq; Platina *d* Richimerem Gothum, & regem Biorgũ Ala- *c. lib. 16.*
manorum nuncupans· prætereaq; Volaterranus *e* regem eundem Biorgen nomi- *ad hist. Eu-*
nat. Addit Blõdus Ricimerem inter Bergomum & lacum Benaci regẽ hunc Ala- *trop.*
norum deuicisse, posteaq; Romam Anthemio socero perempto cepisse: sed cum *d. in uita*
non vltra tertium mensem expugnatæ Romæ superuixisset, occidentalis Imperij *Hilarij Pō-*
gubernacula populus Rom. Olimbrio dedit: Olimbrio Licerius successit· dein *tif.*
Augustulus, cuius patrẽ Orestem patritiũ quum Odoacer Herulorũ & Turtilin- *e. lib. 33.*
gorum rex Ticini cepisset, Placẽtiæq; mactauisset, Romã progressus Italiæ regnũ *c. v.*
sumpsit, vti Paulus Diaconus *f*, Blondus *g*, & Volaterranus *h* scribũt. Chronica tñ *f. lib. 16.*
illa Mediolani prisca Ricimere mortuo regẽ Italiæ creatũ Diocletianũ Mediola- *ad Eutrop.*
nensem, & à Theodoro vrbis Archiepiscopo in ęde D. Ambrosij solennia imperij *g. lib. 2.*
sumpsisse, multisq; pugnis Gallos & Germanos in Italiã transcensis Alpibus ir- *& 3. hist.*
ruentes superauisse perhibent· huic successisse Maximianũ ex Comitibus Castel- *h. lib. 23.*
li Separij regem etiã ab eodem Theodoro præsule designatum, fudisseq; Alexium *c. v.*
Vngariæ regem, qui cũ exercitu in Italiam irruperat. Ego sanè non intelligo qua
potestate, quoue iure Præsul Mediolanensis istos Italię reges dicere potuerit, cum
nusq̃ proditũ inuenerim eã Mediolani Episcopis auctoritatẽ ab vllo concessam
cui id facere ius esset. Attamen existimari potest tẽporibus illis turbulentissimis
quũ Italia totius orbis gentibus & nationibus ad pdam rapinãq; proposita vide-
batur, quẽadmodũ ostendemus, adeo tum labefactatis affectisq; Romanorũ Im-
peratorũ viribus, vt ab ingruentiũ vndiq; barbarorũ armis auctoritatẽ suã vindi-
care haudquaq̃ possent, om̃ibus modis qbus vellent tyrannos regnũ sibi asserere
rapereq; conatos: & hac fortasse ratione Mediolani Archiepiscopos qui tũ in Ita-
lia primatũ tenere videbantur, vtpote Romano Pontifici nondũ subditi ꝙ demõ-
strabitur, auctoritatẽ sibi regum Italiæ designandorũ quos Mediolanenses elegis-
sent desumpsisse. Sic ego si modo fides hac in re Chronicis vlla tribuẽda est, cẽseo.
Sed vt ad id quod propositũ est reuertamur, Maximiano fatis intercepto Theodo
ricus Ostrogothorũ rex vt Blondus *i* perhibet (quanq̃ in annalibus de qbus locuti *i. lib. 3.*
sumꝰ, is Endericꝰ Rutenorũ rex dicatur, qua in re parũ om̃ino est momẽti) in Italiã *hist.*
venit ab Imperatore Cõstantinopolis missus, & Odoacre cæso q Italiæ regnũ oc-
cupauerat, id ad se trãstulit. Midiolanũ quoq; ꝓfectus est vbi ferreã coronã sum-
psit, quod erat insigne, si quis Italię regnũ capescere vellet, ꝓcipueq; Mediolani, id
armis & ferro fieri oportere. Sic in Chronicis scriptũ reperimus· additurq; primũ
oĩm fuisse hũc, qui regibus Italiæ coronã ex ferro Mediolani ponendã decreuerit.
Merula K tñ & Corius *l* post comemoratas de ferreę coronæ constitutione varias *K. lib. 1.*
sentẽtias, eã primùm post Lõgobardos in Italia deuictos captũq; Desideriũ inuẽ- *hist.*
tã à Carolo Magno cõcludunt, qui hac ratione Lõgobardiæ populos secũ apud se *l. parte. 1.*
reges habere solitos deuincire lenireq; cogitauerit, vt Imperatoribus trãs Alpes
cõmorantibꝰ aliquã Italia ꝓgatiuã habere sibi videretur, quapropter eã meritò

illi suspicerent: ac item ad memoriam imperij veteris Italiæ, cuius tam Gothorũ, quàm Longobardorum temporibus auctoritas penes ipsam fuerat. Consequenti dein seculo corona hæc Modoëtiam translata: sic tamen vt Imperatoribus ab Archiepiscopo Mediolanensi magna cum solennitate poni oportere cõstitutum sit.
a.lib. 13. hist. Aliter Blondus a se reperisse scribit Gregoriũ V. Pontif. Romanũ, vel Othonem primũ Imper. aut illos proceres qbus primùm ius auctoritasq; data fuit Imperatoris Romani legendi, cõstituisse, vt qui nominatus ab ijs esset, Romam petens ad obtinendã Põtificis Max. auctoritatẽ in itinere binas coronas sumeret, stramineam Modoëtiæ, ferreã Mediolani ab Archiepiscopo. Sic Blondus. Mihi plus veritatis habere videtur id quod ex Chronicis primò retulimus, qm̃ Theodorici quoque successores insignia regni Italici coronam ferream Mediolani ab Archiepiscopo recepisse scriptorum monumenta testantur. Itaq; Theodorico successisse legimus Alaricum nepotem, eiq; coronam ex ferro Mediolani præsulem B. Datiũ in Ambrosiana basilica posuisse, tertioq; regni anno perempto Guidettum suffe-
b.lib. 4. hist. ctum, quem Blondus b Vitigem nominat, & Bellisarius captiuum Iustiniano Cæsari Cõstantinopolim adduxit, vt Procopius, itẽq; Blondus scribit. Vitiges antea quũ Gothici imperij tædere Mediolanenses cœpisset, ideoq; Romam illi Datiũ antistitem suum ad Bellisariũ misissent, postulãtes vti legatum aliquem virũ fortem ad se cum lectis cohortibus iuberet ire, ciuitatem enim in eius potestate proiecto Gothorum imperio futuram, vti etiam accidit Mundilla viro fortissimo profecto, de his certior factus Vraiam nepotem cum exercitu X. mill. Burgundionum auxilio sibi ab Theodoberto rege Franciæ missorum ad Mediolanum iusserat mouere: quod tam graui obsidione tum pressum est, vt inopia rei annonariæ cõpulsum deditione caperetur. Itaq, sic vrbe Vraia potitus, spreta conditionũ fide XXX. ampliùs hominũ millia peremit, omniaq; cædibus, direptioni, ac prædæ Burgundionibus concessit, vt quidem nec imbelli hominũ generi mulieribus parceretur: mox etiã ædificia dirui mœniaq; ciuitatis æquari iussit, quemadmodũ
c.lib. 2. Procopius c & Merula d testantur: quanq̃ Blondus e aliter argumentis sanè haud
d.lib. 1. hist.vic. satis validis, & quibus responderi facilimè queat, tum non euersum Mediolanum
e.lib. 5. hist. asseueret. Ego sanè multo potiorem hac de re Procopium auctorem censeo, qui bellis illis omnibus interfuit. Præterea quoque scribitur in Chronicis Mediolanum à Theodoberto vastatum: eumq; dein ab Azone Ilduini Mediolanensium Ducis filio cæsum, aliaq; multa quæ nos ijs legẽda relinquimus, qui codices ipsos habent, vt hìc tantùm referantur quæ à classicis auctoribus sunt tradita. Vitige
f.lib. 5. hist. debellato captoq; regnum Italiæ seu Gothicum Ildebrandus, vel vt Blondus f, Ildouardus arripuit, coronãq; ferream Mediolani sumpsit. Huic obtruncato à Bouilla cubiculario filius successit Berterus, quem Ataricum Blondus vocat. Is in imperio sextum vix mensem vixit, cæsus anno à C. N. DLXIII. Suffectus Totilas cognomento Baldouilla, nepos Ildouardi: qui coronam quoque ferream regni solennia Mediolani cepit, & inclytus rerũ prȩclarè gestarum vrbisq; Romȩ bis captæ gloria, tãdem in pugna cum Narsete Iustiniani Imperatoris legato cæ-
g.lib. 5. de bell.Goth. sus est ad Caliũ, vti apertè Procopius g perhibet, quanq̃ Blondus & Sabellicus ad Brixellum dicant, insigni quemadmodum alibi demonstrauimus, errore. Gothis deuictis peremptoq; Totila quiescere nonnihil Mediolanum & Italia tota cœpit sub Narsetis præfectura, cum imperium Gothicum annis LXXII. pertulisset, nimirum ab aduentu Theodorici regis primi vsq; ad vltimi Totilæ mortem.

Deinde

Deinde Longobardi post Narsetis excessum in Italiam per Foroiuliensem agrum Alboino duce penetrarunt·subactaq; tota Venetia Mediolanum profecti, id grauiter & diu circumsessum deditione ceperũt· quapropter ex veteri instituto coronam ferream Alboinus hîc à Frontino p̃sule sumpsit. Merula tñ Alboinum intra mœnia receptũ Honorati antistitis suasione scribit, & cõtra fidem datam vrbẽ diripuisse. Blondus [a] introductũ quidem Alboinũ ad Honorati suasionẽ tradit, cæterùm direptionis non meminit· imo alibi disertè negat vllum eã ab Alboino detrimentum accepisse. Post Alboinum vt Paulus Diaconus auctor est, imperio Lõgobardorũ præfuit Alboini nepos Clephis vel Dafrit, vt Corius vocat, qui corona quoq; ferrea Mediolani fuit insignitus. Gothis vt diximus p̃fligatis, occupataq; iam à Longobardis hac regione, Iustinianus Imper. Longinũ Exarchum aduersus eos misit, cuius p̃fecturæ maxima Italiæ pars cessit. Eũ Merula [b] scribit sedem ac domicilium constituisse Mediolani, qm̃ Alboinus Veronam tenebat·idq; demonstrare marmor apud Mediolanenses repertũ in quo sic legatur. D. M. Aurelio Ianuario signi· ex numer. Dalmat. Fort· & Aurelio Valentiniano Exarcho posuit Aurelius pater. Ianuarius vixit annos XXXII. menses III. dies VI. Valentiniauns vixit annos XXXII. mẽses III. dies VI. quæritq; dein si Valentinianus Exarchus Mediolanũ non rexit, & ibidem nõ consedit, quì sepeliri potuerit? p̃terea si excedere Rauenna nõ poterat & Mediolani ius reddere, quì igitur situs hîc sit? nisi nomen Exarchi magistratũ designet, quẽ se putare ait Mediolani tanq̃ opportuno administrandæ totius Galliæ cisalpinæ loco habuisse sedem. Ita ferè Merula, quẽ hercule satis mirari haud possumus vtpote singularis ac raræ doctrinę virũ Exarchos ab Imperatoribus in Italiam missos hac in vrbe consedisse per talẽ lapidis inscriptionẽ contendere, cum oẽs illorum temporũ scriptores constanter affirment Rauennam Exarchorũ sedem ac domicilium pace belloq; fuisse. Quod ad Epitaphium attinet optimè respondetur, ex toto scriptorum grege Valentinianũ Exarchum memorauisse neminẽ· id eñ ex eorum omnium nominibus à nobis cũ Rauenna descriptis manifestò intelligitur. Itaq; varietate significationis vocabuli Exarchi Merula videtur allucinatus, quippe cũ id nomẽ senum etiã militum præfecturam non modo illum summũ à Iustiniano cõditum magistratum significet. Cõuincere hoc puto quòd in elogio post Aurelium Ianuarium signiferum ex numero fortium Dalmatarum Exarchus Valentinianus collocetur· qui si maximus ille magistratus fuisset, haudquaq̃ signifero postponi vel conferri debebat propter summã & p̃cipuam auctoritatẽ dignitatẽq;. Parui itaq; momenti & imbecilla omnino Merulæ argumenta censeo, q̃bus Exarchos habitauisse Mediolani probare nititur. Imo vrbẽ hanc in potestate Longobardorũ ab Alboino vsq; ad Desideriũ vltimum eorũ regem fuisse semper, habeo persuasum. Rationes ad id argumentaq; sunt in promptu maxima, quòd Longobardorũ vrbs regia Ticinum, itemq; Modoëtia pass. mill. à Mediolano X. quẽadmodũ in loco diximus, fuerit· vnde cõsequi rectè videtur etiã eos tam propinquo Mediolano potitos, cũ magnæ partis Italiæ, nominatimq; regionis huius q̃ nunc Lombardia dicitur, imperiũ teneret. Sed & ipsum Merulam hîc testẽ appellabimus, qui paulo post Agiulphi regis, pace cũ Exarcho cõstituta, iter ad Romã narrãs, eum postq̃ vrbe Roma potiri non potuerat Mediolanum redijsse scribit: vltraq; etiam Aripertum Gondoaldi Theodolinæ reginæ fratris filium cum decederet Ticinum Gundiperto, Mediolanum Perteri filijs suis testamento reliquisse tradit. Corius etiam narrat insigni-

[a] lib. 8.
[b] lib. 1. hist. Vic.

insignibus imperij Lōgobardici donatum Adoaldum Agiulphi filiū Mediolani in Hippodromo pſente patre: quãobrem mihi nunc planè videtur, Longobardorum reges qui tẽporibus Exarchorū Rauennatium in Italia rerū potiti sunt, Mediolani imperiū vti finitimorū etiam locorū tenuisse, nō Exarchos. Nōnulli paulo diuersa ratione Merulã errauisse disputant· nimirū Exarchi nomẽ reuera quidẽ senarij numeri pfecturam nō significare, qm̃ aspirationẽ in principio non habeat, quæ talem ad rem exprimendã requireretur· sed tenui spiritu ꝓlatum principẽ aut rectorem designare· nec etiam aduersa ratione aliud ex elogio marmoris intelligi posse, q̃ Aurelium illum Valentinianū simplicem pfecturam vel ab Imperatore, vel ab eius legatis senū commilitonū habuisse: porro magnam om̃ino esse diuersitatem inter hoc munus & Exarchi magistratū illius, qui Rauennæ considebat, à quo Rauennas Exarchatus fuit dictus. Sic alij. Post occisum à suis, anno imperij secundò Clephen, vt ad Mediolanensium ac maioris Italiæ partis regum historiã reuertamur, Longobardos regio nomine sublato Duces XXX. sibi delegisse Paulus Diaconus auctor est· ex quibus præcipui habebantur quatuor. Romanus erat
a. lib. 1. hist. Vic. & Narniensis, & Spoletinus, & Beneuentanus vt Merula *a* scribit. Itaq; Mediolanenses Ducem sortitos Perideū perhibet Corius, vel vt Paulus Diaconus *b* Alom,
b. lib. 2. hist. Long. quẽ ex XXX· Ducum à Longobardis creatorū numero ait fuisse. Dein anno X. pòst cum in Italiam Smaragdus Exarchus appulisset, oppidumq; Classem iuxta Rauennam fusis Longobardis cepisset, illorū Duces triceni indicto concilio regem nominarunt Antarem Clephis filium, cognomine ob dignitatem illi addito
c. lib. 3. hist. Long. Flauij, quod exin oẽs Longobardorum reges vsurpauisse testatur Paulus *c* Diaconus. Antari fatis intercepto succeſsit Agiulphus, à Theodolina regina maritus & rex communi Ducum voluntate postulatus· quẽ imperij solennia Mediolani ce-
d. lib. 3. hist. Long. pisse Paulus Diaconus *d* etiã auctor est. Agiulphus successorem habuit Adoaldū filium, Adoaldus Arioaldum, Arioaldus Rotarem, Rotaris Radoaldum filium, cui occiso Aripertus Gundoaldi Theodolinæ reginæ fratris filius suffectus est. Is decedens imperium inter filios diuisit, Gundiperto Ticinū cum vnà parte regni, Perteri Mediolanum cum altera. Mortuo Ariperto Grimoaldus Beneuenti Dux regnū affectans, per insidias Gundipertū sustulit: quãobrem cum Perteris adhuc puer Mediolano profugisset, fatis intercepto Grimoaldo rex appellatus est. Hūc Christiana pietate enituisse Paulus Diaconus perhibet. Consortem imperij fecit Gundipertum filiū adhuc puerū· quẽ cum decedens sub curatore Asprando reliquisset, iratus Ragnupertus Taurini Dux bello Asprandū petijt, vnaq; cū Rotare Bergomi Duce prælio apud Nouariã cæcidit, moxq; regni solẽnia ipse cepit. Huic deinde filius succeſsit Aripertus, à quo etiã pugna fusus Asprandus, itemq; Rotaris qui coronã Laudæ sumpserat, & in contumeliã iussu Ariperti tonsus, posteaq; cū Luitiperto filio necatus in carcere est. Asprãdus qm̃ in insulæ Comacenæ propugnaculum cōfugerat, eam Aripertus quoq; vi cepit, & arcem ipsam excidit, vti in Larij lacus descriptione memorauimus. Priùs tamen iam tum Asprandus per Vallem Clauennatem in Bauariam erat elapsus, vnde mox copijs maximis comparatis in Italiam reuersus haud procul ab amne Ticino Aripertū acie fudit· qui fugiens in Ticino perijt. Ita tum votis Ducum & Procerum gentis Longobardicæ rex designatus Asprãdus, qui dein Luitprãdo filio insignibus imperij traditis animã edidit. Luitprãdo mortuo cū indictis comitijs vt Irprãdo illius filio diadema poneretur ex veteri more gentis, & in eius hasta cuculus forte auis insidere fuisset

visus

visus, reguli magnatesq; qui ad solennia peragenda couenerant omine malo territi regem designare abnuentes, eius loco Rachesium Forijulij Ducem insigni regio euinxerũt. Is suscepta cogitatione salutis aliquantò pòst imperium Aistulpho fratri cessit, Romamq; cum vxore ac liberis profectus seculo spreto monasticum sumpsit habitũ vt tranquillè Deo inseruire posset. Multa gessit Aistulphus & tandem in venatione ferarum ab apro percussus perijt. Sic Merula. Blondus [a] tñ eum apoplexia decessisse scribit. Aistulpho successit Desiderius, quẽ rebus gestis inclytum vltimò Carolus Magnus Ticini cepit, & in Franciã exulatũ duxit. Postremus ille regum Longobardorũ in Italia fuit: quorũ imperiũ annis CCXXXII. hîc viguisse Paulus Diaconus, itẽq; Blondus [b] exitũ eius narrans, probat. Sedem ac domiciliũ Ticini Modoetiæq; habuerũt. Sæpe Mediolani insignia regia cepere quẽadmodũ ostendimus. Tota propemodũ Italia potiebantur: attamẽ cis Apenninũ vltra citraq; Padum, q̃ regio Lõbardię nomẽ ab ijs adhuc seruat vti priùs demonstratũ est, potissimè habitarunt. Horũ itaq; dominatu ꝓfligato sublatoq; Carolus Magnus Italiæ regẽ imposuit Pipinũ filiũ: quo fatis intercepto, nepos Caroli Bernardonus successit. Post Carolum Magnũ Ludouicus Pius filius Imperator Aug. fuit. Is Bernardonũ Italiæ regẽ cõiurationis contra se reũ iussit occidi, Lothariũq; filiũ Italiæ præfecit, qui dein hæres in imperio Romano extitit patri. Lotharium Ludouicus secũdus qui Mediolani diẽ supremũ imperio Rom. annis vno & XX. gesto finiuit, Ludouico Carolus secundus cognomento Caluus Ludouici Pij filius successit: cui sexto imperij anno mortuo Ludouicus III. cognomẽto Balbus successor fuit. Is cũ Carolo III. qui Crassus dicebatur, administrationẽ communicauit: nec diu pòst fatis interceptus Carolo soli imperiũ reliqt: cui X. annis eo gesto iam mẽte capto ac vti fatuo Carolomani ex Ludouico Balbo geniti filius Arnulphus collega datus est, annisq; XII. præfuit. Cũ Arnulpho Caroli Magni progenies imperij Rom. pòssessionẽ amisit, quã annis ferè centũ retinuerat, vt Blondus, Platina, Sabellicus, Volaterranus, itemq. Rupertus Gaguinus edisserũt. Post Arnulphum quanq̃ Galli filiũ eius Ludouicũ nominassent Imperatorem, qui sex annis apud eos Imperatoris dignitate functus est: tñ hunc Pontifex Max. corona non insigniuit ex more, nec Romani susceperunt: qui Berengariũ Fori Iulij regulum ex prosapia Longobardorũ, Imperatorem appellauerant, opibus tum & armis florentem: quapropter cũ exercitũ in Italiam adduxisset Ludouicus, fuso prima pugna Berengario, vicissim ab illo copijs instauratis ad Veronam victus captusq; est, & vt quidã tradunt auctores, effossis etiã oculis necatus. Quarto dein anno regni Berengarius decedens successorem in imperio Berengariũ secundũ habuit. Hunc anno tertio Rodulphus Burgundionũ rex Italiæ finibus exegit: illum vicissim anno tertio imperij Hugo Arelatẽsis. Potitus Hugo Italia est annis decẽ, & filiũ Lothariũ mortem obiens successorẽ habuit: qui biennio pòst excessit fato, Adlheida cõiuge Ticini Principe relicta. Hac occasione Berẽgarius tertius primi ex filia nepos, in Italiam cum Adalberto filio reuersus dominatũ arripuit, & annis XI. tenuit, Adlheida Ticinensi regina carceribus inclusa, pulsoq; ex Italia Henrico Bauariæ Duce. Tyrannidem huius cum ferre Romani non possent, auxilijs ab Othone Henrici Saxoniæ Ducis filio petitis, vt is in Italiam cum instructis copijs armatorum X L. mill. veniret effecere: à quo Berengarius haud procul Foroiulio debellatus est, & agri demum partem in cisalpina Gallia trans Padum accepit. Verùm ea non contentus cùm Othone in Germaniam reuerso

[a] a. lib. II. hist.

[b] b. lib. II. hist.

copias ad recuperãdum dominatum comparasset, Otho re cognita exercitum in Italiam iterum deduxit,& victum eum cum Adalberto filio cepit,vnoq; Constantinopolim relegato,altero secum abducto reginam Adlheidam vxorem accepit, ex qua filius Otho secundus genitus hæres Imperij,cum id pater annis XXX. tenuisset. Othoni altero qui XVII. regni anno diem supremum expleuit, filius successit Otho tertius,præfuit annis XIX. sub quo Gregorius V.Pontif. Rom.constitutionem de Cæsarum Electoribus promulgauit· nimirum vt is demum Imperator Romanus habeatur, qui ritè nominat⁹ sit Procerũ votis. Archiepiscopi sunt hi Agrippinę Coloniæ,Treuirorumq; & Moguntinus,item Dux Saxonũ & Marchio Brandenburgus,Comesq; Palatinus,quibus rex Boihemorum septimus additus,quoniam vt sententijs variaretur euenire poterat·quæ in hunc vsq; diem cõstitutio viguit. Othoni fatis erepto procerum quibus eligendi ius tributũ erat, calculis Imperator suffectus est Henricus Bauariæ Dux: quo tempore nomen Imperatoris in Italia rapuit Ardoinus Marchio Ireæ,subnixus Episcoporum & potẽtiorum ex Lombardiæ finitimis vrbibus,votis. Id cum Henrico esset renuntiatũ, is exercitu in Italiam ducto primùm ab Ardoino pugna superatus est,dein autem hortatu antistitis Mediolanensium,copijs refectis iterum in Italiam redijt,& Ardoino longa pugna debellato grauiter in eos animaduertit, qui defectionis auctores extiterant. Ita tum Mediolani receptus coronam ibi ex ferro pro veteri laudataq; consuetudine sumpsit,& anno dein imperij octauo piè animã edidit, vti Merula [a] cũ Volaterrano testatur. Creatus subinde Cæsar Conradus Sueuus, qui maximis in Italiam copijs adductis Mediolanum nequicquã oppugnauit, acriter id defendentibus oppidanis·quamobrem in Germaniam infecta re est reuersus. Merula Blondusq; scribunt vrbem illi obsidenti D. Ambrosium apparuisse, mortẽq; ni desisteret esse minatum. Hactenus ordinem atq; successionem regum & Imperatorũ diximus, vti nempe post amissam in Caroli Magni stirpe Romani imperij possessionem fuit· quoniã vt Merula perhibet, Mediolano Berengarij,tres Othones,& Henricus Imperator potiti sunt: quanq̃ autem vrbs in Imperatorum potestate esset·tamen rempublicam magistratus à populo creati moderabãtur,primatum Archiepiscopo tenente quem populus quoq; nominabat· vt si plures aliquãdo renuntiari contingeret,is potior haberetur cui suam auctoritatem consultus Imperator addidisset. Bellante in Lõbardia Conrado, Italicæ gentes animos sumere & armis operam dare cœperunt: quapropter vt in expeditionibus aduersus hostes rationem aliquam & institutum militiæ certum sequerentur,currũ singulæ ciuitates fabricauêre tum,quod Carrotium appellabant. Eius hæc erat cõditio ac forma, quemadmodum à Merula [b] Corioq; describitur. Carrum vulgarem altitudine superabat,rubenti velatum tegumento· longã in medio sustinebat hastam erectam,ex cuius summitate plurimos funes promissos magna hominum caterua trahebat. Imposita erat hastæ crux aurea perpulchra cum velo candido cruce rubenti insignito. Ducebant currum binæ boum quadrigæ candidis ornatæ stragulis item rubenti cruce pictis. Corius tamẽ boues dextra in parte candido,læua rubenti velamento tectos fuisse dicit. Curam operis custodiãq; strenuus aliquis fortisq; gerebat eques,cui honoris causa loricã & ensem publicè præstabat ciuitas. Currũ ipsum perpetuo sacerdos comitabatur,qui missæ operaretur sacris, & exigente re sacramenta ministraret. Sequebantur æneatores octo publicis stipendijs merẽtes. Vbicunq; constitisset,signũ erat ibi agmen cõmoraturum·eò se cohortes

fusæ

[a] lib. 2. hist. Vic.

[b] lib. 2. hist. Vic.

fusæ recipiebāt·inde reparato impetu in aciem redibant. Amisso carrotio qui perdidissent, victi censebantur. His institutis cū Italiæ ciuitates suā ipsę potestatē sub Imperij Romani nomine exercerent, Conradus diem supremum finiens anno imperij XV. successorem habuit Henricum secundum filium. Hoc tempore Mediolanensis Ecclesia quæ ducentis amplius annis eiusmodi erat vsa cōsuetudine, vel potius ambitiosa licentia, quoniam à Romani Pontificis ditione se subduxerat, vt Archiepiscopum arbitrio suo præter vllam alterius auctoritatē crearet, ad Romani Pontif. ius & potestatem agnito superiorum temporum, errore redijt, eumq; vti militantis Ecclesiæ caput amplexa est, quemadmodū Merula prodit. Exemplum secutæ sunt totius propemodum occidentis Ecclesiæ. Missus ad hanc rem cōficiendam Mediolanū erat vir doctissimus Petrus Damianus Rauenās, Episcopus Ostiensis & Ecclesiæ Romanæ Cardinalis, qui in literarum monumentis ipse testatur Ecclesiam se Mediolanensem Ecclesiæ Romanæ veteri obedientiæ restituisse. Circa hæc tempora maximę dissentiones turbæq; Mediolani inter nobiles & plebem exortæ sunt, ciuitate suam ipsa potestatem tenente·sæpiusq; cōcursum ad arma ciuilia·tandem etiam Gotifredus antistes patritiorum princeps ab Erembalaso plebis duce exactus. In Gotifredi deinde locum Archiepiscopus successit Thealdus Castilionius, qui summa prudentia & ingenij dexteritate plebem cum patritijs in gratiam reduxit. Fatis intercepto Henrico secundo suffectus est Electorum votis eius filius Henricus tertius hostis Ecclesiæ Romanæ. Vixit is in imperio XLIX. annis, & filium successorē habuit Henricum IIII. ipso non minus Ecclesiæ Romanæ inimicum· circa quem maxima pars Mediolani incendio deflagrauit vti Merula se scriptum reperisse testatur, addens etiam nec difficulter id credi posse, quoniam tum temporis ædificiorū parietes cratitij fuerint, vtpote qui post varias quemadmodū pdiximus, vastationes vrbis et strages tectorū, ex materia repente instaurati erāt, ideoq; facile tota ciuitas vno in loco succensa ventis flammam deferentibus cremari posset. Hac etiam ratione statutum olim fuit ne ventis sæuientibus ignem habere liceret vel cibi parandi, vel alia quauis de causa·vnde consequebatur nōnunq; vt perseuerantibus diu flatibus ob ignis vsum vetitum, panis ac reliquorum esculentorū humanæ vitæ competentiū difficultate summa laboraretur. Archiepiscopatū circa hæc tenuit Iordanus Cliuius. Pacato ciuitatis statu cum Brixiani contra Nouocomēses auxilia petissent à Mediolanēsibus, & obtinuissent etiā, illi re pro socijs egregiè primū gesta dein & ipsi Laudā veterē expugnarūt, murisq; nudauere, colonis exactis & in villas pagosq; miserabili modo relegatis. Ea calamitate Laudenses annis XL. sæuissimè à Mediolanensibus afflictos, & tam dura tyrānide pssos vt adeo ferre esse queat nemo, qn si intelligat, illacrymari cogatur, nō solū Merula a, sed etiā Laudensiū ac Mediolanensiū annales phibent. Henricus quartus annis XV. imperio gesto diē obijt: mox Lothariū Saxoniæ Ducē proceres elegere·cui ferreā coronā Mediolani Anselmus Pusterula Archiepiscopus dedit, is qui reuerso in Germaniā Imperatore Nouum Comū excidit. Sub hæc tempora Pont. Rom. Episcopum Genuatē Archiepiscopi titulo auxit, additis illi suffragatorijs Bobiano Episcopo cum tribus alijs ex Corsica Mediolanensi diœcesi adeptis. Anselmus etiam Ticinēses debellauit, aliaq; multa pclarè gessit. Hac tempestate cœnobium Claræ vallis cōditū D. Bernado procurante. Lothario annis XI. Imperio functo fatis erepto Cōradus secundus Sueuus Bauariæ Dux Henrici quarti Imperatoris nepos successit. Huius temporibus Guelforū & Gibellinorū partes

a. lib. 3.

surrexisse Merula tradit ex alijs quibusdã auctorib⁹ & in Syria Martin⁹ Turrian⁹ cognomẽto ab insigni fortitudine Gygas, ꝓ fide in Christum oppetijt. Conradus imperij anno XV. quanq̃ coronã non acceperit decedẽs, successorẽ nactus est Fridericũ Ænobarbum fratrẽ vt Merula ꝓhibet. Is ad imperiũ accesit potius nõ reclamãtib⁹ Electorib⁹, quã suffragijs eorum subleuat⁹. Mox Italia petita vi Astam coloniã cepit, in gratiam Ticinensiũ Dertonã excidit, tum Mediolanum profect⁹ ibi coronã ex ferro mirifica populi gratulatione sumpsit ab Vberto Præsule, dein imperij solẽnibus Romæ captis in Germanã reuersus est. Postea cum Mediolanẽses Dertonam instaurassent, belloq; finitimos infestarẽt Ticinenses, ijs de rebus certior factus Imperator iterũ Italiam petijt hostili aduersus hanc vrbẽ animo, nõ solũ ob Dertonã instauratã, Ticinẽsesq; ac Nouocomenses & Laudenses magnis iniurijs affectos, verumetiã quia Romani Pontif. Alexandri auctoritatẽ vrbs sequebatur ipsi infenso inimicoq;. Copijs igitur instructissimis obsessi aliquandiu Mediolani iamq; annona graui conflictati ꝑ proditionem improborũ aliquot ciuium potitus est· moxq; vrbis mœnia cõplanare iussit eos populos qui Mediolanensiũ armis vexati fuerant, nempe Ticinẽses, Laudenses, Bergomates, Nouocomenses & Nouariẽses. Triũ Magorũ corpora quę in æde D. Eustorgij seruabãtur, hinc in Agrippinã coloniã trãstulit. Agrum Mediolanẽsem in Comitatus senos est partit⁹, nẽpe Martesanæ, Leuci, Patracij, Burgariæ, Barciani, Seprij· quib⁹ Germanos Comites singulos imposuit, omnib⁹ simul vno Pręside dato cuius sedes ac domicilium Mediolani esse. t Tũ Cataneos & Valuasores suos instituit ministros, qui insignia ferrẽt Augusti. Comites Anglerianos insectat⁹ adeo est vt parceret nemini, solusq; Viuianus mortẽ euaderet, qui Bononiã ꝓfugerat. Tantam his temporib⁹ Germani crudelitatẽ in Mediolanẽses exercuere, tantis eos iniurijs & calamitatibus afflixere si qua fides annalib⁹, vt amplius Turcarũ immanitas & truculentia sęuire haud potuisset: quanq̃ putem id iustissimũ arbitrũ Deum in eos statuisse, quod summis et ingentib⁹ ipsi cõtumelijs atq; cladib⁹ Laudenses, Ticinenses, Nouocomẽsesq; priùs affecerãt. Dein anno à C.N. MCLXVII. cũ Fridéric⁹ Vicentiã & Veronã adijsset, plurimæ subinde ciuitates Lõbardiæ spirit⁹ hostiles aduersus eum cœperũt sumere, & de Mediolano communi opera reficiendo decernere, designato tum post Vberti Pirouani sęuam mortem Archiepiscopo Galdino Salano. Fœderati itaq; populi fuere tum Cremonenses, Placentini, Veronenses, alijq; nõ nulli vt Blondus [a] scribit, qui Mediolanum instaurare cœperũt, anno scilicet à C. N. MCLXVII. Id. Apr. Fridericus Romã profect⁹ cõtra Pont. Alexandrũ, quoniã eum apprehendere nõ potuerat, vtpote Beneuentũ fuga elapsum, ira doloreq; percitus in Lombardiam redijt· quã cũ in armis esse totam reperisset, non satis confidens ijs quas tum paratas habebat copijs, in Germaniã nec tentata belli fortuna discessit, exercituq; collecto in Italiam ad vindicandas Mediolanensiũ, Brixianorum, Veronẽsium, Nouariensiũ & Vercellensium inimicitias iter suscepit. Hac de re certiores redditæ fœderatæ gentes, collatis auxilijs, productoq; carrotio cũ instructo agmine obuiam Imperatori profectæ, ad Barillanum (id in via quæ Mediolano Comum ducit positum est) castra castris contulerunt. Tantis vtrinque concursum animis, impetu, ira diu, vt incerto marte varia fortuna pugnaretur· demum instantibus acerrimè Germanis ad carrotium Mediolanenses repelluntur. Hîc belli exitum & summam ob oculos ponentes, potiùs oppetendam gloriosè mortem, quàm seruiendum constituere, mutuò se præclaris vocibus erigere, tanta virtute

[a] lib. 15. hist.

virtute pugnam redintegrare, vt qua iam potitus videbatur Fridericus, victoriam illi tandem extorquerent spectabilem, quanquam peringenti suorum cum occidione detrimentoq; longè tamen hostium maiori, cæso aquilæ Augustalis signifero, ac item Friderici equo strato, cùm iam ipsum etiam occubuisse putaretur. Maximæ Germanorum strages fuere, maiores tamen Nouocomensium & Ticinensium Friderici sociorum vt Merula,[a] Blondus [b] Coriusq; perhibent. Ita cum Fridericus malè pugnauisset, pacem cum Mediolanensibus fecit. Primus in his regionib⁹ imperij Vicarios vt tum dicebantur instituito & Potestates vrbium, quorũ munus erat curam ciuitatum pace belloq; gerere, leges & iudicia administrare, delectus habere, copiasq; in prælium educere quemadmodum populi Rom. Consules solebant. Sic ex alijs auctoribus refert Merula. Ciuitates autem insuper annua prouincia Consules aliquot creabant qui Prætoris lateri hærerent, & in administratione Reipub. consilia suggererent, penes quos et belli auctoritas. Mediolani quoq; Consulibus attributi erant Consiliarij, quos Sapientes Credentiæ hoc est pcognitores à secretis nominabãt. Archiepiscopus legatum habebat qui Vicecomes dicebatur, & populo ius dicebat, crimina quoq; puniens. Quæstores insuper erant ærarij qui rationes vectigalium procurabãt nec ad id munus aspirare quisquam poterat nisi Consularis: præterea Tribuni quos Capitaneos vocabant plebis, & Valuasores illorũ seu famuli, ac alij qui dicebantur Motani plebeculã infimam à potẽtiorum iniurijs tuebantur, & inopia pressos adiuuandi erigẽdiq; curam gerebant. Hæc illis temporibus Mediolanensiũ reipub. forma fuit. Fridericus anno imperij XXXVII. in expeditionem ad Hierosolyma profect⁹, in flumine quod lauandi causa erat ingressus perijt, haud procul Iconio, quemadmodum Blondus & Merula cæteriq; scriptores tradunt. Proceres Imperatorem dixere filium Henricum V. sub quo Mediolani plebs magistratum Credentiæ D. Anbrosij, sic enim appellabant, creauit vt auctor est Merula [c]. Diem apud Panormũ functo Henrico sentẽtijs Electorum Philippus frater suffectus est. Hunc anno imperij nono Palatinus Comes interfecit: electusq; mox Imperator Otho quartus, Saxoniæ Dux, qui antiquo more coronam ferreã Mediolani sumpsit, & anno quarto è vita concessit. Ita tum creatus Imperator Fridericus secundus Henrici V. filius. Is Mediolanenses ad Ollium acie fudit, Petro Theupolo Veneto illorũ Prætore, & Hẽrico Modoẽtiano belli pręfecto captis, vt simul etiam carrotio potiretur: de qua victoria Veronæ triumphauit. Tum Mediolanenses reparatis copijs Bergomates Friderico iunctos diripuerunt, agrumq; Cremonensem insuper vbi tum sedebat Imperator, nec erumpere ausus quem etiam postea moximo exercitu collecto Mediolani agrum infestantem Othone Mandello duce maximis animis occurrentes longa difficiliq; pugna superarunt, quum ipsis Mediolanum victoria lætis redeuntibus Imperator in Apuliam concessit. Post hæc Prætorem delegere Paganum Turrianum, qui ex illa gente prim⁹ omniũ hac in vrbe magistratum gessit vt phibet Merula [d]. Maiores eius ex Valle Saxina Comensis agri Mediolanũ venerãt, & opum ingentiũ magnitudine totius sibi populi animos deuinxerãt. Paganus designatus Prætor est quoniam summè popularis erat & comis, affabilisq; ac liberalis, maximiq; vir ingenij. Genealogiam eius domus haud puto ingratam cognitu fore, qua ppter hîc breuiter cõmemorabim⁹. Postq̃ ex Valle Saxina Mediolanũ Turriani primùm venêre, diuitijs & pecunia pbeati affluẽtesq;, duæ Comitis Tatij filię duob⁹ adolescentib⁹ Turrianis collocatæ primùm sunt quibus nuptijs

a. lib. 3. hist. Vicec.
b. lib. 15. hist.
c. lib. 4. hist. Vicec.
d. lib. 5.

Martin⁹ & Philipp⁹ ꝓcreati. Martinus Iacobũ, Iacob⁹ Paganũ, Paganus Hermanũn, Napũ, Frãciscũ, Cauernã, Paganũ secũdũ & Raymũdũ Aqleiæ patriarchã genuit, Hermãnus Mãfredũ Archipsbyterũ Modoëtianũ & Gotifredũ filios habuit, quorũ postrem⁹ Iciolinũ & Andreottũ Hensedisij patrẽ, Iacobũ secũdũ, Henricũ Lõbardumq; ꝓcreauit, Lõbardus Raymundũ secundũ & Lõbardũ secundũ Vercellensiũ antistitẽ. Ex Napo Musca & Cassonus, ex Musca Cassonus secund⁹, Pagan⁹ tertius, Eduard⁹ Muschin⁹, & Naxin⁹, ex Cassone Martin⁹ secũd⁹, Aquilinus, & Claudin⁹ nati. Franciscus Pagani primi tertius filius Guidonẽ, ille Franciscũ secũdũ, Simonẽ, Nandinũ, Lamoratũ & Guidonẽ genuit. Ex Cauerna Pagan⁹ quart⁹ Aquileiæ patriarcha, Zonfred⁹, & Ioãnes ꝓpagati. Paganini, ita Pagan⁹ alter dicebatur, Galera, Paganin⁹, & Casson⁹ terti⁹ filij fuere. Raymundus Pagani fili⁹ natu minim⁹ ꝓlem nõ habuit, quòd erat inauguratus sacris. Ita Corius Turrianorũ ꝓgeniem recenset. Pagano, vt eo reuertamur vnde sum⁹ digresſi, Prætore Mediolani creato, plebis & nobiliũ odia magis magisq; gliscebãt indies, Archiepiscopo Leone Perego à nobilitatis partib⁹ stante. Cũ hîc status ciuitatis esset, & Fridericus Imperator magno cũ exercitu redijsset, eũ Mediolanẽses eruptione facta fuderũt, capto etiã eius filio non ꝓcul Addua flumine, ac per insignem triumphũ in vrbẽ deducto: quẽ tamẽ postea comiter & honorificè dimiserũt. Excesſit deinde Fridericus hostis Ecclesiæ Romanæ, implicatus interdictione cõmunionis, & ab Imperio deposit⁹ à Pont. Max. XXXII. anno post capta solennia, IIXXX. post notam. Succesſit Cõrad⁹ filius à quibusdã Electorib⁹ tantùm nominat⁹, quẽ veneno Mãfred⁹ sustulit. Eo anno quo Fridericus cõcesſit fato, Matthæ⁹ Vicecomes nat⁹ est, Magnus postea cognominat⁹ ob rerũ gestarũ amplitudinẽ. Deinde cõmunib⁹ Electorũ sententijs Imperator dict⁹ Rudolphus Comes Aldeburgius. Interea Mediolani crescentibus inter plebẽ & patritios vt diximus odijs, ad voluntatẽ Archiepiscopi Prætor à Capitaneis & Valuasoribus designat⁹ est Paul⁹ Soresina, dux nobiliũ aduersus plebẽ eiusq; magistratus· quapropter & plebs Martinũ Turrianũ Ecdicũ sibi ac defensorẽ aduersus iniuriã nobilitatis creauit. Attamẽ recõciliatis dein ordinib⁹ cõmuni sentẽtia magistratu abire iusſi ambo, Prætorq; delectus externus. Quies hæc ciuitatis cũ nõ multo tẽpore durare potuisset, plebs armis arreptis Leonẽ Archiepiscopum omnemq; nobilitatẽ exegit Martino Turriano duce, qui se dein Principem Credentiæ, sic plebeium magistratũ fuisse dictum antea docuim⁹, appellari voluit, & mox impetu armisq; patritiorũ vicisſim vrbe pulsus, ac iterũ plebis studio reductus, lõgè sibi maiorẽ quàm priùs habuisset, auctoritatẽ induit, totius ferè ciuitatis dominatu populari gratia cõparato. In Leonis p̃sulis defuncti locũ Vrbanus Pont. max. Othonẽ Vicecomitẽ imposuit. Deinde Martin⁹ Turrian⁹ Mediolani princeps animã edit anno à C. N. MCCLXIII. sepult⁹ in fano Claræ vallis. Vir fuit admodum prudens, mãsuetus, singulari clementia & humanitate, inprimis ab omni crudilitate alienus. Neminẽ à se necari oportere dictitabat, quia genuisset neminẽ· steriles enim nuptias sortitus est. Successorẽ in dominatu Philippũ fratrẽ habuit maximæ fiduciæ virũ. Is Bergomũ, Nouariã, Laudãq; subegit, & multa gesſit p̃clarè, plura editurus si fata vitã cõcesſissent: erat enim p̃ter animi magnitudinẽ benignitate quadã & comitate singulari, qua homines in amorẽ sui summũ cõpellebat. Obijt anno post C. N. MCCLXXIII. Tum Napus Philippi nepos principatũ vrbis arripuit, qui cũ maximis trans Olliũ copijs ꝓfect⁹, Palatiolum agri Brixiani oppidum aliaq; nõnulla ditioni suæ subiunxit. Hoc tempore

tempore census actus Mediolani, repertaq; hominũ qui arma ferre possent mill. XXX. Napus etiã Laudensium & Vigeuanorũ potitus est, Succiumq; Vestarinũ cum duobus filijs Laudæ tyrãnos à Petro Tenacolo captiuos habuit, quos etiam post in carceribus necauit. Fisiragas Laudẽses & Vestarinæ factionis aduersarios omni studio fouit, Gotifredũ quoq; Languscũ Ticini tyrãnũ cũ exulib⁹ Mediolanẽsib⁹ ad Guassiram amnem haud procul Angleria superauit, ipso Gotifredo ac Theobaldo Vicecomite Othonis Archiepiscopi fratre, Matthæiq; & Vberti patre cum magno exulũ aliorũ numero captis & securi percussis. Ad extremũ post cæsas sępe Mediolanẽsiũ exulũ cohortes anno à C.N.MCCLXXVII. cũ Othone Vicecomite Archiepiscopo, cuius exercitus Dux erat Richardus Languscus, dimicans, in Richardi potestatẽ venit, amisso iam Pontio Amato Cremonẽse, Frãciscoq; Turriano fratre patruele: quamobrẽ etiam Mediolano tum exactus est Casson⁹ filius qui Parmã confugit. Ita tum Otho antistes ingenti triumpho ciuitatẽ ingressus est cũ Marcellis Mirabellis, & Castilionijs, quos omnes deinde Cataneos creauit vt Merula testatur· & aliquãdiu principatu integrè potitus est, quãquã Cassonis Turriani Raymũdiq; patruelis ei⁹ Aquileiæ patriarchę, ꝑterea Gulielmi Montisferrati Marchionis bello turbatus vexatusq; nõnunq̃ fuerit. Anno post C.N.MCCLXXXIII. Matthæum nepotem vrbis gubernaculis ꝑfecit, additis illi in consilium nobilioribus aliquot & prudẽtibus ciuibus, inter quos nominatim Henricus Modoẽtinus, Othoq; Mãdellus erãt. Sic cum dein quotãnis duo nobiles, sapientes, grauesq; ciues Matthæo attribuerentur, vt tranqllus vrbis status omni ratione conseruaretur, ille tanta cõmendatione virtutis cum in repub. gerẽda, tum in bellis administrãdis fuit, vt meritò cognomentũ Magnisit adeptus. Genealogiã Vicecomitũ vti à Merula *a* Volaterranoq; *b* describitur hîc referre operæptium gratumq; insuper studiosis hominibus fore duximus. Tradũt igitur illi nobilissimã hanc gentem auctoribus ab regia Longobardorũ stirpe oriundis censeri, qui capto Desiderio loca illa cum mulieribus & liberis insederint, quæ reges Longobardorũ ditione tenere erãt soliti. Et quanq̃ post Caroli Magni tempora reges ab eo vel eius successoribus instituti, aut ipsi Imperatores, vel Augustales Vicarij seu Procuratores Italiã administrarent, tamẽ ex veteri longaq; cõsuetudine Comitib⁹ Angleriæ Longobardici sanguinis ius fuisse Archiepiscopo Mediolanensi ꝑministrandi, & coronam ferream Cæsaribus ponendi · seruatumq; morẽ hunc vsq; ad Fridericũ Ænobarbum, qui capto subuersoq; Mediolano tam grauiter Angleriæ Comites est persecutus vt vnus tantum ex tota familia se neci potuerit eripere Viuianus, fuga Bononiam elapsus. Eius posteri vel ob tenuitatẽ angustiasq; patrimonij, vel inscitia metuuè nomẽ auorũ ita cõmutarunt, vt ꝓ imminutionem se ꝓ Comitibus Vicecomites appellarẽt. Hactenus de Viuiani maioribus tantũ cõmemorat Merula, Volaterranus autẽ ꝑterea scribit circa MCCL. à C.N. annum ex Vberto & Berta natum Othonẽ Mediolani Archiepiscopũ, Vbertũ Albintimiliensem episcopum, Iacobũ & Gasparum · ex Iacobo genitũ Theodaldũ, ex Theodaldo Matthæum Magnum & Vbertũ tertium ex eorũ postremo Ioannẽ Vercellinum, & Othonẽ secundũ. Dorius multo exactiùs Heriprando qui Bauerium Cõradi Imperat· nepotem occidit, fatis erepto sub annũ à C. N. MLXXV. Othonẽ superfuisse tradit, qui cum Gotifredo Bolionio ad sacrũ bellum in Syriã profectus Volucẽ Saracenorũ Ducẽ singulari certamine superauit ·, eiq; spolium opimũ detraxit viperã ingentẽ septemplici lapsu minaciter à cono cassidis erectã,

a.lib.5. hist.vicec.
b.lib.4. c.v.

& puerum manibus paſsis deuorantem quo pòſt ipſe inſigni vſus eſt. Is ex Lucretia vxore ſtirpis regiæ Francorũ Andreã & Othonẽ ſecundũ procreauit, horũ poſtrem⁹ Vbertũ & Ioannẽ Franciſcũ. Patri in principatu Andreas ſucceſsit, q̃ Galuaniũ ex Comitis Sabaudiani filia ſuſcepit. Secut⁹ eſt Viuianus qui Bononiã fugit: huic Andreottus, Andreotto deinde Theobaldus ſucceſsit. Ab Theobaldo Matthæus Magnus Inuorio in pago apud Verbanũ lacũ natus, item Opizo, Azo, & Otho procreati, quorũ poſtrem⁹ antiſtes Mediolani fuit. Petrus Theobaldi frater Leodriſium & Gaſparũ genuit. Matthæo Magno nati Galeatius, Marcus, Luchinus, Ioannes, & Stephanus Matthæi ſecundi Galeatijq; ſecundi & Barnabæ pater. Ita Corius. In Rodulphi Imperat. vt ad inſtitutũ reuertamur, anno imperij XIX defuncti locum Electores principes Adulphum Comitem Naſſauium, quẽ Merula vocat Arnulphũ, ſublegere. Potitus ille eſt imperio annis ſex, pugna occiſus ab Alberto Rodulphi Imperat. filio. Matthæum Vicecomitẽ Auguſtalẽ Vicariũ Mediolani Lõbardiæq; totius inſtituit vt Cori⁹ auctor eſt, addita eius inſignibus aquila: quamobrẽ circa MCCXCIIII. à C.N. annũ. Matthęus nomen Auguſtalis Vicarij p̃ferre cœpit, Comumq; ditioni ſubiunxit ſuæ, & in Montisferrati agro Trinum, Põtem Sturæ, Montẽ Caluũ, aliaq; multa oppida cepit, impoſito vectigali libellarũ Aſtenſium III. Mill. Anno ſequenti Otho antiſtes apud cœnobiũ Claræ Vallis de vita deceſsit, annos natus IIXC. Præditũ eum ſingulari prudentia, ſapietiaq; ac humanitate Merula [a] perhibet itemq; Corius. Sub Othone Mediolanũ maxima nobilitatis & opum incrementa habuit, adeo vt ferè tum in vrbe Iureconſulti centum, ciues ad XV. mill. cenſerentur. Ex his mirabili virtute inclyti extitere duo, Vbertus Crucius, & Gulielmus Puſterula: prior tantæ fortitudinis fuit, vt citatum equũ manu prehendens ſiſteret, iumentum etiam onuſtũ frumento tolleret in humeros & baiularet, quo cõſtitiſſet loco dimoueri nulli⁹ hominis vi poſſet inuitus: alteri tam fœlix & ſtupendum ingenium natura dederat, quo nõ vllis literarũ diſciplinis præterquã grãmaticæ rudimentis imbuto tam exactè periteq; ius de quaq; re conſtituebat, vt ſententijs eius nemo vel doctiſsimus Iurecõſultus aut adimere quicquam poſſet aut addere. Itaq; cum apud Bononienſes Prætura fungeretur, in iuredicundo tam ſingulari acumine, prudentia, perſpicacia fuit, vt vrbis totius iuriſperitos admiratione prorſus obſtupefaceret. Poſt Othonis exceſſum Marthæus Nouariã in ditionem redegit impoſito Prætore Galeatio filio. Diẽ Adulpho Imperatore functo Albertus ſucceſsit Auſtriæ Dux, cuius bello cæſus erat Adulphus. Is quoq; Matthæũ Auguſtalẽ Vicariũ Mediolani Lõbardiæq; nominauit qui mox filio Galeatio Mediolani adminiſtrationẽ tradidit, vxoremque Beatricem Azonis Ateſtini Ferrariæ Marchionis filiã copulauit. Deinde cum Albertus Scotus Placentinus vrbis ſuæ princeps, Philippinus Lãguſcus Ticinenſiũ tyrannus, Conradus Ruſca Nouocomenſis, Antonius Fiſiraga Laudenſis, Simõ Aduocat⁹ Vercellin⁹, Gulielm⁹ Bruciatus Nouarian⁹, multiq; p̃terea Lombardiæ tyrãni cõiuratione facta maximũ & validiſsimũ exercitũ in agrũ Mediolanenſem contra Matthæum ducerent, is bello diffidens Alberto Scoto nomen & auctoritatem Auguſtalis Vicarij ceſsit, Placentiamq; ſe cõtulit anno à C.N. MCCCII. Sic tum in vrbẽ reuerſi Turriani, qui iam annis amplius XXV. vitã in exilio degerãt. Muſca fuit & Guidett⁹, et Franciſcus, & Simoncinus, cæteraq; domus omnis. Muſca ſtatim Mediolanũ ingreſſus ordinem nobilitatis expulit, Prætorem Gulielmũ Bruciatum dixit ipſeq; mox inuaſit dominatum, quo tamen haud diu potitus eſt.

Filios

[a] lib. 6. hiſt. Vicec.

Filios reliqt Cassonū, Paganū, Raynaldū, Odoardū, Napū & Muschinū. In domi natu successorē habuit fratrē Guidettū humanitatis comitatisq; laude multò clariorē. Placentiā biēno tenuit Alberti Scoti ope, Prætore vrbi imposito Passarino Turriano. Deinde post mēsem XV. Albert⁹ Scot⁹ ipse dominatū inuasit, Teniano Palauicino Prætore quē Guidett⁹ dederat, exacto. Tū Mediolani antistite defuncto Cassonus Turrianus sublectus. Albertū Cæsarē imperio decē annis potitū in Rheni amnis trāsmissu Ioānes ex fratre nepos interfecit, Proceres Henricū Sextū suffecere Lucelburgēsem Ducē anno à C.N.MCCCVIII. Venit is in Italiā ad Mediolanū altero anno pòst, adducto vnà Matthæo Vicecomite, pacēq; cōstituit inter partes, Turrianos Vicecomitesq;. Solēnia cepit coronā ex ferro de manu Cassoni antistitis in Ambrosiano templo, simulq; rex Longobardorū salutatus, donatusq; sceptro ac aureo pomo, Asiæ, Europæ, Africæq; descriptione supraq; cruce aurea deornato. Propter asſidebat Imperatrix capillo post humeros flauēti nitore passo, coronaq; pdiuiti ex auro et gēmis incincto. Peractis solēnibus Imperator equites ex astante nobilium hominum cœtu designauit octoginta, primosq; omnium Matthæum Vicecomitem & Gulielmum Pusterulam, enseq; singulos ipse pręcinxit et muneribus quibusdam ornauit. Modoëtinis antiquam consuetudinē qua reges Cæsaresq; coronam ferream apud se in D. Ioannis Baptistæ fano capere solebant, intermissam conquærētibus, verbis humanitate plenis satisfecit, veteremq; prærogatiuā acceptis aureorū nummûm V. mill. confirmauit. Deinde Turrianos à Mediolano relegat. In plebis gratiā Conciliū Credentiæ D. Ambrosij restituit, itemq; Concilium Augustale cui ius & auctoritas esset eos cōpescendi, qui Cæsari obloquerentur, condidit. Vexillum luteū cum aquila nigra nobiliū ordini tribuit. Matthæum quoq; Vicecomitē in Astam coloniā, Galeatiū filiū ad Taruisinos relegauit: tandem aūt vtroq; reuocato Genuā pergens, Vicariū reliquit Mediolani totiusq; Lombardiæ Guernerū Aspurgiū, qui collegam sibi Matthæū in administratione sumpsit. Præterea Galeatiū etiam Henricus Prætorem dedit Placentinis, fratrē eius Luchinum Bergomatibus. Henrico post annū imperij quintū defuncto, sententijs inter Principes Electores variatū est: pars enim Ludouicū Bauarum, pars Fridericū Austriæ Ducē nominauit, qui deinde bello grauisſimè certarunt annis octo continuis, quū ad extremū bis victo Friderico Ludouicus in Italiā venit, imperijq; cepit solennia, Mediolani coronam ex more ferreā, Romæ aureā à Stephano Colūna Cardinale inuito Pont. Max. Perpetuò inimicus Pontifici fuit, qui cum illi sacris interdixisset, imperiumq; ac omnem honorem abrogasset, ipse spreta censura & auctoritate eius Petrum Corbariensem cœnobio Minorum eductum Pontificem dixit, hominē temerariū vt Blondus, Platina, D. Antoninus, Sabellicus, Volaterranus, totaq; scriptorū illius seculi cohors perhibet. Hoc rerū statu Galeatius rē Placētinā ditionis suæ fecit pulso Alberto Scoto, Procuratorq; perpetuus tū huius vrbis, tum etiam Cremonæ Cremæq; nuncupatus est ab Ludouico. Philipponū Languscum Ticinensium tyrannum bello captum Mediolani carceribus seruauit: nec diu pòst etiam Dertonam in potestatem subiunxit. Tantis succesſibus iam fortuna Vicecomitum florente Matthæus Castellum Gibellinū ad Iriæ fluminis in Pado ostiū condidit vt hostes cōmeatib⁹ intercluderet. Idē quoq; Turrianos aliosq; plurimos hostes & Mediolani exules deuicit. Zonfredū Patauinum Episcopū Pagani, Odoardum Muscæ fratrem, Amuratem & Guidettū Guidonis filio oēs Turrianos cū octoginta nobilib⁹ è Mediolano viris cepit,

Riciardúq; Philipponi Langufci filium occidit. Auctoritaté eius fecuti funt Ticinenfes, quibus Luchinum filium Prætoré dedit, ædificata tum ea in vrbe arce, prętereà quoq; Alexandrini quibus Marcum filiú Prætorem tribuit, & item Valentiani Antonio Fifiraga priùs Laudæ tyranno, eum enim captiuum habebát, tradito. queé ipfe abductum Mediolani in carcere tenuit, vbi dié fupremú finiuit. Hoc tépore frater eius Vbertinus maximi vir ingenij, fummęq; militaris virtutis è vita cófcefsit, & in æde D. Euftorgij perhonorificè eft fepult⁹. Aedificauit Matthæus Prætorium in foro Mercatorum vbi XII. viri iudicandis negotiatorú controuerfijs, rerumq; venaliú pretij præpofiti confiderent. Dein anno MCCCXIII. à C. N. cum Caffonus Turrianus Præfulatú Mediolani contrariá fuis partibus fortuná cernés fecuritaté deinceps & otiú animo complexus Pont. Max. renunciaffet, accepto vicifsim Aquileiæ Patriarchatu, Mediolanenfe collegiú facerdotum mox in eius locum fublegit Ioanné Matthæi filium. Sed cum iam priùs eam prouinciá Pontifex Aicardo prudétia doctrinaq; prętáti viro ex ordine prędicatorú decreuiffet, ijfq; facerdotiú initurus aduenìens iuffu Matthæi prohibitus fuiffet vrbe, Pontifex ira concepta Matthæum diris deuouit, vfumq; facrorú ciuitati interdixit. Hac de caufa Matthæus ne fuo confilio prohibitum Aicardum putaretur, fponte Vicarij titulú depofuit, Capitanei populi feu Tribuni, Defenforisq; libertatis fumpto. Ditione omnino tenuit Mediolanú, Cremoná, Bergomú, Laudá, Ticinú, Placentiá, Nouariá, Vercellas, Aquas Statielorú, Alexandriam & Dertoná. Cóiunctifsimos habuit Ioanné Quiricum Sanuitaliú & Orlandú Rubriú præcipuæ auctoritats homines Parmæ, ꝙ eos in eijciendo Gilberto Corregio modis omnibus adiuuerat. Admodum etiá familiariter amicitia Canis Scaligeri Veronæ principis vfus eft. Et ob tam amplá multiplicemq; rerú præclarè geftarú cómendationé Magni cognomen quo ab omnibus cópellabatur eft nactus. Galeatius etiá filius patre viuo multas fpectabiles de Turrianis victorias retulit, Cremá in ditionem fubiunxit, Cremona Caluaca boues expulit. Matthæus annorú LXXII. fenex fato functus magnitudine rerú geftarú illuftris, apud Crefcentiacú monafterium fepultus eft. Vir fuit hilaritate multa, viriú fuarú maximus æftimator, voce terribili, quáobré & Brulia dictus, nimirum à prægrandi tonáteq; loquela, moribus cómodifsimis, ideoq; meritò popularibus charus, prudentia fiduciaq; tanta in reipub. negotijs gerendis, fœlicitate in explicandis bellorú cófilijs, vt adeo ad imperiú planè videretur natus. Nec defuit catholicæ religionis fenfus & infigne pietatis ftudium, adeo quidé vt haudquaq̃ indignú auctoritate putaret fua facerdoti accingendo ad miffæ facrú fe paranti operá manibus præftare. Filios reliquit, Galeatiú, qui id nominis à multo gallorú cantu cum puer ederetur nactus eft, item Marcú, Luchinú, Ioanné Archiepifcopú & Stephanú. In principatu Galeatius fuccefsit. Hucufq; fuam hiftoriá perduxit Merula. Galeatius affumpto dominatu à patre relicto, cum mox eo deiectus vnà cum fratribus fuiffet, nó diu pòft eodé anno à C.N. MCCCXXII. quo cum fratribus redijt, iterú potitus eft rerú. Deinde lógo bello contra Legatú Pontificis Max. gefto, victoriaq; patrata, in contentioné cum Marco fratre venit, quando Ludouicus Bauarus anno pòft C. N. MCCCXXVII. ad Mediolanum acceflerat, à quo tandem fimul cum Actio filio, Luchinoq; & Ioanne fratribus in arcis Modoétinæ carcerem ab ipfo non pridé fabricatum conditus eft, tanquá venenum Cæfari parauiffent. Exorta erat hæc fufpicio tali occafione quòd Stephanus eorú frater Ludouico ad méfam præminiftrans vino præguftato

repente

repente morbum cōceperat excesseratq;.Ita tum carceri traditis Vicecomitibus, Ludouicus XXIIII.viros ex ciuibus legit qui vrbi præessent, Gulielmum verò Comitem Monfortium Lombardiæ Vicarium constituit. Anno sequenti cum emissi custodia Viccecomites essent, protinus ad Ludouicum in Hetruria tum agentem contendêre nec diu pôst Galeatius Pisciæ diem supremum expleuit, annos natus LI. Fuit is vt Corius a perhibet, bellica virtute præstantissimus & fortissimus Princeps, statura mediocri, habitu vberi, colore candido multoq; rubore suffuso, facie rotunda, liberalitate nulli hominum secūdus, in muneribus conuiuijsq; magnificus, in aduersis animo forti, consilio summo, verborū parcus sed disertus. Eo fatis erepto Bauarus Actium filiū Mediolani Præsidē constituit anno à C. N. MCCCXXIX. qui sic magna cum gratulatione reuersus in vrbē est. Dein anno MCCCXXXIIII. Ioannes Actij patruus Mediolani fit Archiepiscopus. Actius Cremonam subegit, Placentiam à Francisco Scoto multisq; præterea ciuibus emit anno MCCCXXXVI. Brixianorum etiam & Nouocomensiū potitus est. Post multa præclarè gesta fato concessit anno ætatis XXXVIII. à C.N.MCCCXXXIX. XIX. Cal. Sept. absq; iustis liberis. Statura fuit communi, vultu rotundo ac hilari, subcrispa cęsarie, aspectu iucundo, comi, & humano, summè liberalis, ac singulari prudentia, quamobrem plurimum rem Mediolanensem auxit. Eo defuncto communi totius ciuitatis populiq; consilio principatus ad Ioannem Archiepiscopū et Luchinum fratrem delatus est. Ioannes tamen integram potestatem ciuilium negotiorum permisit Luchino, qui rempub. mirifica dexteritate prudentiaq; gessit. Anno pôst C.N.MCCCXLVI. Carolus IIII. Ioannis Boihemiæ regis filius Imperat. Cæsar appellatus est. Luchinus vita concessit anno MCCCXLIX. X. Calē. Febr. vir singularis prudētiæ, maximi animi, æquitatis beneuolentiæq; raræ. Ditione tenuit Mediolanū, Brixiam, Cremonā, Placentiā, Parmā, Laudā, Astā, Alexandriā, Albā, Vercellas, Nouariā, Bobiū, Bergomū & Cremā. Bergomi arcē ædificauit in culmine montis, quæ Capella dicitur. Successorem habuit Ioannem antistitem fratrē, qui assumpto statim imperio nihil habuit potiùs, quàm nepotes Barnabam & Galeatium secundum quos Luchinus relegauerat, ab exilio reuocare. Multa ille præclarè gessit, Bononia quoque ac Genua ditioni suæ subiuncta circa MCCCLIII. à C.N. annum. Magnis ingentibusq; factis inclytus spiritum supremū edidit anno post C.N.MCCCLIIII. III. Non. Octob. hora XIIII. principatu inter nepotes ex Stephano fratre Matthæum, Barnabam, & Galeatium secundum testamento diuiso, vt Matthæus Bononiam, Laudam, Placentiam, Lucum, Massam, Bobium, Pontem tremulum, Burgumq; sancti Donini, Barnabas Cremonā, Cremam, Soncinum, Bergomum, Brixiam, Vallem Camuniam, Lunium Ripam lacus Benaci, Ripaltam, Carauatium & Pontem Vauarum, Galeatius Comum, Nouariam, Vercellas, Astam, Albam, Alexandriam, Dertonam, Castellum Nouum, Bassinianum, Vigeuanum, Pontem Ticini, oppidum D. Angeli, Montem bonum, & Mairanum haberet, Genua communis omniū ditionis esset cum Mediolano. Diē eo functo fratres paribus sentētijs Prætorē Mediolano pfecere, anno post C.N.MCCCLV. Vicarij Mediolani, Genuæ, Sabatiæ, Albintimelij, & Albingauni, oræq; totius orietalis & occidētalis inter Cornū & Monœcū itēq; Locarni, nominati sunt à Carolo Imperatore, cui muneris loco L. mill. aureorum nummûm & equos duodenos sericis stragulis vario pelliū colere subsuto deornatos obtulere. Matthęus dein anno sequēti vita cōcessit, cuius imperij portionē superstites fratres

a. parte 3.

tres inter se diuisere. Galeatius postea Ticini diē suprēmū finiuit anno ætatis LIX. imperij XXI. à C.N. MCCCLXXVIII. hærede Ioāne Galeatio filio qui Comes virtutis dictus, quoniā nomine dotis Isabellæ Frācorū regis filiæ q̄ anno MCCCLX. Ticinū traduxerat vxorē, Comitatū oppidi Virtutis erat cōsecutus. Eodem anno qui fatalis Galeatio fuit, etiā Carolus Imper. excessit, cui proceres VVēceslaū filiū sublegere. Barnabas hoc tēpore ditionē filijs diuisit vt Marco semissis imperij Mediolanēsis cederet, Ludouico Lauda Cremaq;, Carolo Parma cū Burgo Sancti Donini, Rodulpho Bergomū, Soncinū, & Abduæ Glarea, Mastino Brixia Ripaq; Salodij, & Vallis Camunia. Demum post multa præclarè per Ægydium Pappazonē ex Mutina copiarū eius ducē gesta, carceri traditur à Ioanne Galeatio nepote Comite Virtutis, iā imperio summa fœlicitate annis XXX. functus, pieq; mox in arce Tritiana supremū spiritū edidit anno ætatis LXI. XVI. Cal. Septē. Vehemēs & ꝓcliuus ad iracundiā fuit, atq; in iudicādo sæuerus, tātusq; iustitiæ cultor, vt eā omnibus sequeretur modis. Decreta ꝑmulta cōdidit optima q̄ & cōsuetudo retinuit. Sacella rei diuinæ ꝑpetuo cultu exercēdæ plurima cōstituit. Liberos mares iustis nuptijs genuit quinq;, Marcū, Ludouicū, Carolū, Rodulphū & Mastinū, fœminas decē. Viridis fuit quæ Leopoldo Austriæ Duci nuptū data, itē Thadæa q̄ Stephano Bauariæ, & Agnes Francisco Gōzagæ, & Anglesia Friderico VVirtembergio, & Valētina Petro Regi Cypri, & Magdalena Friderico Bauariæ Duci, & Catharina Ioāni Galeatio fratris filio Comiti Virtutis, singulæ cū dote cētum mill. aureorū nūmûm, itē Antonia Conrado VVirtembergio tradita cum dote LXXV. mill. vti etiā Elisabetha cognomēto Parua Ariouisto Bauarię Duci, insuꝑ Lucia Edemūdo Comiti Cōsiano Britanniæ regis filio collocata. Dānato quoq; coitu ꝓlem numerosam genuit, nimirū ex Beltramella Crassa Ambrosiū & Nestorē, ex Dōninia Porria Lācelottū & Palamedē, ex Catharina Cremonēse Galeottū, ex Mōtanaria Lazania Sacramorū, q ex Achilletta cōiuge Leonardū ꝓcreauit, quo Sacramorus alter natus Frācisci Bernardini Vicecomitis, & Leonardi superioribus annis D. Celsi Abbatis, iteq; Petri Frācisci q Alfonsum genuit, pater. Sed & filias nothas habuit cōplurimas. Enimuero summæ huius fœlicitatis exitus carcer fuit, quo cū eū Ioēs Galeatius vti ꝑdictū est, inclusisset, ipse Mediolani reliquarūq; ciuitatū et locorū omniū imperiū ad se trāstulit. Ioēs Galeatius dein anno à C.N. MCCCLXXXVII. Valentinā filiā Ludouico Caroli V. Gallię regis filio, tū Aureliano Duci collocauit cū dote CCCC. mill. aureorū nūmûm & Astæ coloniæ cū agro oppidisq; cōiunctis: q̄ nuptiæ Sfortiarū genti & Mediolano exitiū postea pepererūt anno à C.N. MCCCCXCIX. quēadmodū Corius, Sabellicus, totaq; scriptorū huius memoriæ cohors ꝓdidit, & nos etiā vidimus. Veronā eodē anno quo filiā elocauit, pulso Antonio Scaligero ditionis effecit sue, itemq; Vicentiā, ac mox Patauiū eiectis Carrariēsib⁹. Anno à C.N. MCCCXCV. Mediolani Dux à VVenceslao Cæsare dictus est cū magna vt Corius tradit solēnitate: tribuitq; tū illi Imperator imperiū amplissimū hac ferè formula: nominatim vrbes, oppida, pagos, regiones, agrosq;, Brixiā, Bergomum, Comum, Nouariā, Vercellas, Alexandriā, Dertonam, Bobium, Placentiam, Regiū, Parmam, Cremonā, Laudam, oppidaq; coniuncta, Tridentum, Cremam, Soncinum, Burmium, Burgum Sancti Donini, Pontē Tremulū, Massam Nouā, Fœlicianū, cum oppido arceq; Arassi ac omni eius iure in Astensi diœcesi, itemq; Serauallem, præterea Comitatus & Iurisdictiones ad Sacrū Imperiū spectantes, aquas, stagna, torrentes, lacus, fluuios in ijsdem dioęcesi-

dioecesibus, insuper Veronã, Vicentiã, Feltriũ, Bellunũ, Bassanũ cum territorijs, Sarzanã, Lauentinũ, Carrariã, D. Stephani castrũ, et arces, oppida, pagosq; dioecesis Lunanæ omnes. Pòst etiã anno MCCCXCVII. Comes Ticini Angleriæq; ac omniũ oppidorũ Verbani lacus ab eodẽ Imperatore appellat⁹ est: quẽ titulũ maximi natu Mediolanensiũ Ducũ liberi postea sibi vendicarũt, priusq̃ ipsius Ducatus possessionẽ nanciscerẽtur. Præterea quoq; Ioãnes Galeatius Marcariã, Casaticũ, D. Michaëlis oppidũ, & Campadellũ Mãtuano Marchioni ademit, annoq; MCCCXCIX. Pisas à Gerhardo Apiano cõparauit. Hoc anno Principes Electores VVẽceslaũ Cæsarẽ ab Imperio deponũt, vti indignũ ea ꝓuincia hominẽ, suffecto illi Roberto Bauaro, Comite Palatino Rheni. Dein anno post C. N. MCCCCII. Ioẽs Galeatius Bononiensiũ potitus est, & Florẽtinos instructissimis copijs cœpit obsidere: adeo quidẽ vt breui omnino videretur expugnaturus ni fata vitam ꝑripuissent: etenim mox cõcepto morbo, Septẽbri mẽse supremũ spiritũ edidit in arce Meleniani anno ætatis LV. principatu filijs Ioãni Mariæ, Philippoq; Mariæ relicto. Diuiserat tamẽ eũ his partib⁹ vt Ioãni Mariæ Anglo maiori natu Mediolani Ducat⁹, Bononia, Cremona, Lauda, Comũ, Placẽtia, Parma, Regiũ, Bergomũ, & Brixia cũ agro vsq; ad Mintiũ vniuerso cederet, Philippo verò Mariæ Anglo minori natu Ticinũ, Comitatusq; Nouariæ, Vercellæ, Dertona, Alexãdria, Verona, Vicẽtia, Feltriũ, Bellunũ, Bassanũ, Ripaq; Tridẽtina vsq; ad Mintiũ, Gabrieli Anglo notho Pisæ & Crema. Vir fuit Ioẽs Galeati⁹ prudẽtia calliditateq; summa, vitæ ꝓpemodũ solitarię, laborũ quanto posset opere fugiens, in aduersis timidus, in ꝓsperis audacissimus, magna simulãdi cõsuetudine, sumptuosus, nõ tam largus q̃ auri prodigus, in ꝓmittendo longè facilior q̃ in prę̃stãdo, nominis auidissimus, et q vniuerso orbi innotescere cuperet. Omnes omnino principes fœlicitate rerũq; successu antecelluit. Tãtus itaq; vir apud Melennianũ expirauit, vbi iã regiorũ ornamentorũ apparatũ instruxerat, quo breui diadema regiũ assumpturus decreuerat vti. Successorẽ in Mediolani principatu filiũ habuit Ioẽm Mariã Anglum, sub quo maximæ cõmutationes et turbæ in rẽ Mediolanẽsem inciderũt, omnibus propemodũ imperij paterni ciuitatibus defectione & occupatione Tyrannorũ alienatis. Ioẽs Suardus Bergoni dominatũ inuasit, Capoleonij Tritij, Georgius Benzonus Cremæ, Ioẽs Vineatus Laudæ, Gabrinus Fũdulus Cremonæ, Othobonus tertius Parmæ & Regij, Bononiẽses in Pontificiã ditionẽ rediere, Gabriel Vicecomes Pisas Florẽtinis vẽdidit, Sena libertatẽ pristinã arripuit, Perusini & Assisiates Ecclesiæ Romanæ restituti, Verona Vicẽtiaq; se Venetis dedidere, breuiter totius adeo imperij status subuersus turbatusq; fluctuauit. Fuit Ioẽs Maria moribus efferis & immanibus, adeo quidem vt noctu canibus homines agitaret, vti venatione feræ bestiæ solẽt: ideoq; propter intollerandã feritatẽ coniuratione ciuiũ trucidatus est ad missæ sacrũ in D. Gothardi templũ descendẽs anno post C. N. MCCCCXII. Successit frater Philippus Maria Anglus Ticini Comes. Hoc tẽpore cum Rupertus Imper. è vita decessisset, proceres Electores Sigismundum ex Lucelburgensi stirpe Caroli IIII. filium Boihemiæ Vngariæq; Regẽ sublegerũt cum Ioãnis XXIII. Põtif. volũtate. Philippus Maria Dux paternã ditionẽ in Lõbardia ferè totã, itẽq; Genuã sub Ioãne Maria fratre amissam auspicijs & ductu Frãcisci Carmaniolæ legati recuperauit, vt Blondus, Sabellicus, Corius, alijq; multi scriptores prodidere. Postea quũ Carmaniola iustas ob causas illi iratus ad Venetos se cõtulisset, ad eos etiã Bergomãtes & Brixiani defecerũt. Anno dein à C. N. MCCCCXXXI.

XXXI. Sigismundus Imperator Mediolanum venit, cui prisco more coronam ferream antistes posuit Bartholomæus Capra, solitaq; cum cæremonia dextræ manus annulari digito nobilissimũ indidit annulum, ense insuper nudo maximi pretij ac sceptro pomoq; aureo tradito. Post huius excessum Cæsar appellatus est Albertus Austriæ Dux, Sigismundi Imperat. gener, cui intra biennium defuncto Fridericum III. Austriæ Ducem proceres suffecere. Circa hæc tempora Philippus Maria Dux Blancam Mariam nec iustam filiam Francisco Sfortiæ Cotignolano nuptum dedit cum dote imperij Cremonæ Pontisq; Tremuli. Multa Philippus ingentia bella gessit, maximamq; partem Mediolanensis Ducatus à tyrannis varijs occupatam vti diximus, recepit: tandem amissis Bergomo Brixiaq; ac omnibus recuperandi vijs nequicq̃ tẽtatis, ereptoq; fatis Nicolao Picinino in cuius viri virtute spem omnem locauerat, iam ætate confectus, grauatusq; morbis animam edidit senex, anno à C. N. MCCCCXLIIII. Statura fuit p̃clara, venerãdoq; aspectu, munificus, liberalis, acuti ingenij, multæq; calliditatis, in puniendo facilis, in audiendo difficilis, sermone iucundus & mansuetus, cultu corporis minimè accurato, præcipueq; venationis studiosus. Quietis planè erat expers ob immodicum imperij desiderium: quamobrem omnes Italiæ principes diligenter euigilare coëgit, ipseq; vicissim omnium consilia magna cura spectare necesse habuit. Leuissimis quibusq; momẽtis & pacem sequebatur, & bella suscipiebat. Simulandi pene mirabilis artifex ac item dissimulandi fuit. Erga milites indulgentior longè q̃ erga ciues erat. In publicum perrarò procedebat. Aures delatoribus dabat effusissimè, vsq; adeo quidem vt ob minimas suspiciones vel fidissimos amicos dimitteret. Nihil illi quicq̃ odiosius esse poterat commemoratione mortis: fulgura tonitruaq; supra modum pauebat. Nemo quisquã eius seculo vir princeps extitit, in quo magis euidenter fortuna ludum exercuerit suum: puerum enim ditione prorsus exuit, adolescentem restituit & fouit, senem sustulit. Genuates accepit in potestatẽ: duorum regum multorumq; principum potitus est. Sæpe cum Venetis & Florentinis decertauit etiam non rarò victor. Ferocissimam gentem domuit Heluetios. Bononiam Forumq; Liuij & Forum Cornelij cepit, ac dein Ecclesię Romanę restituit. Eugenium Pontificem non solum exagitauit maximè, sed etiam Roma pellendũ curauit. In Italia tanquã nauis gubernator ad clauum sedere videbatur, eamq; pro arbitrio volũtateq; sua moderari poterat vt diximus. Prima ætate adhuc & quoq; iam confirmata secũdos fortunæ flatus est expertus, quæ postremũ seni durissimã se præbuit ex benigna altrice nouercam: tum enim Genuam amisit, Bergomum Brixiaq; ab imperio defecere, militum inimicorum voces Mediolani auribus hausit, aciem oculorum perdidit, morbis conflictatus est, & sub earum calamitatum mole vitam etiam demum posuit, vnaq; gentis suæ prosapiam cũ imperio Mediolani quo tã diu illa fœlicissimè potita erat, finiunt. Defuncto eo libertatẽ Mediolanenses arripuere: quanquã enim Carolus Aurelianorum Dux Gallus iure ad se principatus hæreditatem redire contenderet, vtpote qui ex Valentina Ioannis Galeatij primi filia esset natus, Fridericus etiam III. Cæsar ad Imperij Romani nomẽ potestatemq; Ducatũ Mediolani recidisse arbitraretur ex concessionis tabulis ac lege, quoniam virile genus Vicecomitũ in Philippo perijsset, nihiloq; secius Franciscus Sfortia successionem Philippi soceri per Blancã vxorẽ, eius filiã, sibi vẽdicaret, populi tamen furor tum præualuit, electiq; sunt XII. viri libertatis qui Conseruatores dicti, moxq; testamentũ Philippi Ducis dilaceratum, & Francisco Sfortię

bellum

bellũ aduerſus hoſtes patriæ demandatum eſt. Is dux belli captus ſtatim Placentiam & Laudam, quas ciuitates præſidia Venetorum à populis accita occupauerant, recepit: dein exercitum quoq; Venetum cæcidit ad Carauacium, qua fortuna viam ſibi ad Ducatum Mediolani ſtrauit: etenim Dux tandem totius populi cõſenſu nominatus anno à C.N. MCCCCL. dieq; q ſolẽnitate nuntij Angelici D. Virgini Matri feſtus agitur, vrbem cũ maximis honoribus & gratulatione popularíũ ingreſſus eſt, ac inſignia mox imperij ſolita cæremonia deſumpſit, Galeatio filio natu maiore Ticini Comite creato. Pacẽ cum Venetis fecit. A Genuatibus & Sauonẽſibus Princeps etiam appellatus eſt. Portæ Iouiæ caſtellũ quod Mediolanenſes poſt obitũ Philippi Ducis exciderant, longè meliori forma refecit, & tam egregiè muniuit vt cum paucis admodũ Europæ totius cõferri mereatur. Deceſsit vita præclarè acta magno cũ dolore populariũ anno poſt C.N. MCCCCLXIIII. liberis maribus ex Blanca Maria cõiuge relictis, Galeatio, Ludouico, Aſcanio qui Cardinalis poſtea factus, Philippo, Octauiano, & Hippolyta Maria filia. Staturæ fuit ꝓceræ, vultu honeſto, flagrantib⁹ oculis, latis humeris, extanteq; pectore, caluus, ac toto corporis habitu exactè conſtitutus, oratione facundus & copioſus, ingenio peracuto & in magnas ſublimeſq; res ſpectãte. In negotijs gerendis perſpicacia erat ſumma, in laboribus infatigabili patiẽtia, cũctis in actionibus prudentia maxima, callidus in vincendis inimicis, aſtutus in eludẽdis eorum cõſilijs. Rarò planè hoſtẽ ex improuiſo petebat: longè potius habebat tẽpore moraq; q̃ acie ſuperare. Pedeſtribus copijs numeroſiſsimis delectabatur ſummè, quibus ingenij præſtantiã & itẽ viriũ magnitudinẽ optimè ſe poſſe explicare cenſebat: præterea milites ſuos cupiebat auro argentoq; nitere. In conſilijs exequendis celeritatem ſemper adhibuit, omnibus vitæ actionibus laborum patientiã animiq; præſtantiã ſingularẽ exprimens. Succeſsit illi in principatu Galeatius filius, ſolenniaq; ex more cepit. Is bellator maximus fuit, & à ſuis ciuibus occiſus ob indomitã importunamq; libidinẽ anno à C.N. MCCCCLXXVIII. filijs ex Bona cõiuge Sabaudiæ reguli filia relictis Ioanne Galeatio & Hermete, magnaq; præterea nothorũ caterua, quemadmodũ in Cotignola ſcripſimus, vbi Sfortiarũ genealogiã perſequimur. Habitu corporis Galeatius admodũ ſpecioſo fuit, itẽq; forti ac robuſto, in pugna terribilis, ingenio peracuto, ſumma circa labores tolerantia, in iudicijs inclyta iuſtitia ſæueritateq;, fideliſsimus in promiſsis, intemperãter nimiũ venereis voluptatib⁹ addictus, quas tamẽ ab vlla muliere nunq̃ vi exegit. Eo cæſo filius natu maior Ioannes Galeatius adhuc puer ſub tutela matris Bonæ Franciſciq; Calabri excellentis ingenij & integritatis raræ viri agens inſignibus imperij exornatus eſt. Hoc tempore Fridericus tertius Imper. fatis cõceſsit anno imperij XLVII. à C. N. MCCCCLXXXVI. cui Maximilianus filius iam antea Cæſar electus ſucceſsit. Ioannes Galeatius principatu potitus eſt vſq; ad MCCCCXCIIII. à C. N. annum, quo diem obijt, XIII. Cal Nouemb. filio Frãciſco II. ex Iſabella vxore Alfonſi II. Arragonij Neapolis regis filia quadrimulo relicto. Fuit Ioẽs Galeatius admodũ hebetis & obtuſi ingenij: & quanq̃ eſſet eximia decoraq; corporis ſpecie, tamẽ animi dotibus omnino caruit: nunq̃ eñ adminiſtrationẽ imperij ſumpſit, verùm in poteſtate gubernationeq; matris aut Ludouici patrui ſemper ſtetit. Defuncto eo Franciſcoq, filio admodũ adhuc puero, quũ Italiæ ſtatus ob Caroli VIII. Francorũ regis expeditionẽ aduerſus Alfonſum Arragoniũ Neapolis regẽ ſuſceptam totus fluctuaret, magnates imperij Mediolanenſis expertũ aliquẽ & prudentem ho-

minem illis summis ac difficilimis tēporibus administrationi rerū publicarū esse præficiendū censuerunt: ideoq; mox ad Ludouicū Sfortiā cognomēto Maurū, q̄ nō modo Mediolanēsis imperij gubernacula tutor Ioānis Galeatij, sed etiā Italiæ propemodū vniuersę rexerat, Ducatus prouinciā deferūt. Is postq̄ à Maximiliano Imperatore noui principat⁹ auctoritatē obtinuisset, magna cū solēnitate totiusq; ciuitatis gratulatione Ducatus insignia cepit, die qui D. Theodoro martyri festus habetur, anno à C.N. MCCCCXCV. Primus ex Sfortia gente Mediolanēsis Ducatus titulū ac dignitatē iure nactus est, quoniam anteriores auctoritatē principatus ab Sacro Imperio Romano hactenus impetrare nō potuerāt. Fuit aūt in formula Ludouici nō solū de filijs iustis vt inuicē sibi succedendi ius haberēt, cōprehensum, sed etiā de nothis, vti ego vidi, si iustos non extare cōtingeret. Rerū potitus est vsq; ad MCCCCXCIX. à C.N. annū, quo cum Ioēs Iacobus Triuultius Ludouici XII. Francorū regis, qui priùs Aurelianus Dux fuerat, & Mediolanēsem Principatū ex auia sua Valentina Ioannis Galeatij Vicecomitis, primi Mediolani Ducis filia vendicabat, legatus in Italiā maximo cū exercitu venisset, Ludouicus in Germaniā profugit, vt sic vniuersum imperiū Triuultius occuparet præter Cremonā & Abduæ Glareā, quæ Venetis attributa p̄ fœderis inter eos & Gallū cōtra Sfortiā initi cōditiones. Sic itaq; tū Mediolani Dux à populo Frācię rex appellatus est: & cū Sfortia sequēti anno validissimis Heluetiorū copijs adductis reuersus, totā penè ditionē excepto Iouię portæ castello ac Nouaria recepisset, Triuultiū exercitus Frācici ducē apud Nouariā obsidens, ab Heluetijs iam priùs ad id certa merce de proposita corruptis, hosti est proditus, et mox in vlteriorē Galliā pertractus Auarici Biturigū animā edidit anno post C.N. MDVIII. duob⁹ filijs iustis superstitib⁹ Maximiliano & Frācisco secūdo, itēq; Ioāne Paulo notho. Vir fuit habitu corporis admodū decoro et venerabili, ac p̄humanus, benignus, comis, ingeniorū admirator, quæ liberalissimè fouebat, maximi ingenij, cautus astutusq;, summè aūt regnandi cupidus. In iudicijs iustus, paucisq; verbis lites maximas & inæstimabiles dirimebat. Consilijs tā egregiè polluit, vt non solū Italiā, sed Europā omnē moderari, totiusq; Christiani orbis arbiter videretur. Pietate quoq; ac religione præcelluit. Exitū tamē infaustū fortunæ ludibrio consecutus, quū ab Heluetijs venditus & captiuus in Franciā abductus est vti diximus, filijs quos memorauim⁹ iustis ex cōiuge Beatrice Herculis Atestini primi, Ferrariæ Ducis filia relictis. Mauri cognomē à colore fusco quòd is Maurorū sit, accepit. Ablegato igitur in vlteriorem Galliā Sfortia, Francorū rex Ludouicus XII. Mediolani Dux appellatur: q̄ deinde Mediolanū profectus solēnia quoq; principatus ibidē cepit. Hunc cū multis reb⁹ in Italia pręclarè gestis opera Iulij II. Pont. Heluetij Venetiq; tandē ab Italia depulissent, anno à C.N. MDXII. Maximilianus Sfortia Ludouici filius in imperium Mediolani paternū restitutus est, auctoritateq; Maximiliani Imperat. Aug. cōfirmatus. Deinde fatis erepto Ludouico rege cū Frāciscus Angolemensiū Dux, qui post Ludouicū Frāciæ rex erat designatus, Mediolani principatū armis repetere decreuisset, ac in Italiā ducto exercitu ad Malinianū Heluetios longa pugna deuicisset, auxilio nimirū Bartholomęi Alueani Venetarū legionū ducis, q̄ tū pręlio superuenerat, Maximilianus Sfortia castellū portæ Iouiæ quod tenebat, diffidens iam defensioni, certis quibusdā pactis Francisco regi tradidit, qui sic insignia Mediolanēsis Ducatus cepit Maximiliano in vlteriorē Galliā vbi vitā deinde finiuit, abeunte. Circa hæc tēpora Maximilianus Imper. Aug. fato cōcessit anno imperij XXXIII.

XXXIII.à C.N.MDXIX.ſublectusq; mox procerum ſententijs Carolus V. Philippi filius, Rex Hiſpaniæ, Sardiniæ, Siciliæ, Neapolis, Archidux Auſtriæ, Comes Flandriæ, ac Noui orbis vt vocant, Dominus. Poſtea ſociali bello Leonis X. Pontif. Caroli V. Imperat. & Florentinorũ, quod Proſpero Columnæ mandatũ erat, pulſo ab Italia Franciſco Galliæ rege, Frãciſcus Sfortia ſecundus, Ludouici filius & Maximiliani frater in principatum Mediolani reſtitutus eſt, decretũ quoq; ſuum Carolo Imperat. in Adriani VI. Pontif. & Florentinorum gratiam interponente. Vixit is in imperio dein vſq; ad MDXXXV. à C.N. annũ, quẽ fatalẽ habuit: quanquam vexatus oppugnatusq; Franciſci regis armis interea ſit, vti etiam Caroli Cæſaris, à quo tamẽ anno MDXXX. Bononiæ diadema ſumente cum in gratiã eſſet receptus, exin tranquillo rerũ ſtatu vſus eſt. Intercidit cum eo Sfortiarũ Mediolani principũ clara progenies. Homo fuit ſpecie corporis inelegãti ac parua, gibber nonnihil, aſtutus & acuti ingenij, ſimplicitatis ſimulator, nec eloquens. Succeſsit illi in imperio Carolus Cæſar Aug. ſub quo Mediolanũ in hũc vſq; diẽ permanet. Is Pręſidem imperij primùm conſtituit Alfonſum Daualum Marchionem Vaſtiũ, virum mehercule veteribus illis inclytis Romanorũ ducibus nulla parte inferiorem, cuius laudes in aliũ locum nunc reijcimus. Huic diem functo M D X L V I. à C.N. anno Carolus Ferrandum Gonzagã ſuffecit, prudẽtiæ, iuſtitiæ, ac humanitatis ſummæ virũ, quouis vel amplißimo maximoq; regno adminiſtrando nequaquam imparem. De hoc pernobili principe tum alibi cõmemorauimus, tum etiã in proceſſu locis quibuſdam adhuc dicemus. Vrbs eſt Mediolanum opportuno admodũ ſitu, quò præter agri ipſius vberrimas fruges, è Gallia Ciſalpina res omnes tam ad vſum humanæ vitæ, quàm ad delitias vtiles comportari queãt. Spatium cõplectitur amplißimũ, vſq; adeo quidẽ vt inter maximas Europæ totius vrbes cẽſeatur. Suburbia longa lataq; admodũ habet quibus plurimum augetur, plerisq; tam ingentibus vt cum magnis Italiæ ciuitatibus certent. Superioribus tamen annis ſtrages vaſtas pertulere ob perpetuorũ inter Carolũ V. Cæſarẽ & Gallos ac Venetos bellorũ incendia, quibus propemodũ maiori ex parte ſubuerſa dirutaq; ſunt, quanquam nunc cõtinuo ſtudio reficiantur. Vrbẽ ipſaq; ſuburbia latæ aquarũ foſſæ cingũt, per quas vndiq; nauigijs annonę copia defertur tam magna, nihil vt nõ vili hîc pretio ſit. Summã mehercules admirationẽ habet omniũ rerũ quę ſunt ad vſum mortaliũ vtiles huius vrbis inſignis abundãtia copiaq;. Tam multa hîc & tã diuerſa artificũ genera, tantaq; frequentia, planè vt referri niſi difficilimè haud poſſet, vnde & vulgi natum verbum celebre, qui Italiam reficere totam velit, eum deſtruere Mediolanũ debere, nimirũ quò ex his ſedibus artificũ examina per oẽs Italiæ partes ſpargãtur. Habet vrbs ędificia mirè ſplẽdida magnificaq;, nominatim ædẽ perauguſtã amplißimãq;, Domũ vocãt, immẽſo ſumptu ac tã admirabili arte factã, vt paucis omnino orbis terrarũ vniuerſi tẽplis cõferri poſsit, ſiue magnitudinẽ & artificiũ, ſiue pretia marmorũ & opera ſpectes: etenim non ſolũ vndiq; foris intusq; cruſtis niuei marmoris intecta nitet, verumetiã mirabilibus ex marmore ſtatuis arte ſumma elaboratis eſt ornata. Præterea ſunt nobilia fana permulta, inter quæ Gratiarũ ædes, ſodalitatis prædicatorũ è regione munitißimi caſtelli Portæ Iouiæ ſita, ſumptuoſum inprimis hemiſphærium à Ludouico Sfortia factum habens, ſub quo cũ vxore poni ipſe volebat, ſepulcro ibi ex marmore nobili conſtituto cum ipſius ac itẽ Beatricis cõiugis expreſſa imagine perfecto elaboratoq;. Fefellit tamẽ hominis conſiliũ fortuna, quũ in vltiorẽ Galliã deductus, ibi fato conceſsit: quamobrem

imperfectum opus monumenti nunc iacet, vti nos vidimus. Cœnobium huic fano insigne cohæret Prædicatorum, cum præclara Bibliotheca celeberrimis Italiæ totius addenda, cumq; nobili triclino, cœnæ Christi & Apostolorum admirabili pictura decorato· quod est Laurentij Vincij Florentini opus, summam artem auctoris omnium picturæ peritorum censura probans. In sacrario quoq; fani multę tum aureæ, tum argenteæ vestes sacræ conseruantur ad rei diuinæ ministerium à Ludouico Sfortia paratę· rara mehercule munera. Priuatorum in vrbe domus amplissimæ permultæ conspiciuntur. Est & arx Portæ Iouiæ, munitissimum præcipuumque totius Europæ propugnaculum, quod vlla profectò vi capi nunquam potuit, quanquam perannonę rerumq; necessariarũ inopiam id aliquando contigerit, vti in nostris Ephimeridibus latinis demonstramus. Insuper est Curia vetus, vbi modicum D. Gothardi fanum, nobilibus aliquot Viceconitum sepulcris decoratum. Sed & alia præter hæc ædificia præclara multa Mediolanum habet, quæ

a.lib.3. Cant.4. breuitatis causa præterimus. A Facio in hanc [a] sententiam memoratur.

Ita cum Mediolanum deuenissemus videre volui
Aedem D. Ambrosij, vbi corona insignitur
Is qui rex est Germaniæ si viribus polleat,
Herculem vidi quo de perhibent
Donec vt nunc situs est iacebit,
Imperium nemo vi constringere posse.
Dehinc in D. Laurentij fui supra horæ spacium,
Delectatus illo opere tam ingenti ac pulchro,
Quoniam versari mihi Romæ tum videbar.
Videre quoq; volui monumentum illud eximium,
In quo Geruasius & Protasius siti sunt,
Qui tanquam fratres Diuo Ambrosio fuere,
Præterea etiam in quo congressi sunt
Ambrosius & Augustinus antiquum locum
De trino & vno disputandi gratia.

Sic Facius. Vrbs est hæc admodum freques, populo mirificè nauo ac industrio, multisq; nobilissimis & fundatis familijs constante· ex quibus plurimi inclyti homines orti, qui splendidore suo non modo maximè hoc eorum natale solum, sed vniuersam etiam Italiam illustrarunt. Horum è numero fuere nominatim Alexander II. Pontif. Rom. ex gente Badatiorũ, Vrbanus III. ex Cribelliorum, & Cælestinus V. ex Castilionea, quem

b.lib.2.4. hist.Vicec. admodum Merula [b] perhibet. Mediolano etiam oriundi fuisse traduntur Didius Iulianus Imper. itemq; Maximianus Herculeus, qui Thermas Herculeas fecit, & hac in vrbe Imperium abdicauit. Eadem Cardinalis edidit Simonẽ Borsenum & Ioannem Antonium Sangeorgium cognomento Cardinalis Alexandrini, doctissimos homines, cum Brando Castilioneo item Cardinale, summoq; Iureconsf.

c.parte.4. quem circa MCCCCXL. à C.N. annum floruisse Corius [c] auctor est, præterea Scaramuciam & Augustinum Triuultios à Leone X. Cardinalium ordini allectos, item Iacobum Simonetam à Paulo III. qui & Ioannẽ Moronum in id collegium adoptauit ob excellẽtem virtutem, eum qui nunc viuit, Bononiæq; Legationem magna prudentia ac integritate triennio gessit· quanquam planè omnium animis ingenijsq; satisfacere præter Opt. Max. q; Deum possit nemo. Sed & anno post C.N. MDXLIX. recenter idem Paulus III. Pontif. Ioannem Angelum Medi-

etiã è Mediolane Ragusianum antistitem ob egregias virtutes Cardinalem appellauit, virum quippe prudentia doctrinaq; præstantem, ac litteratorum eximium Mecænatem. Archiepiscopos Mediolanum homines celebres permultos habuit, ex quibus Barnabas, Anatelonius, Caius, Calocerus, Datius, Castritianus, Calimerus, Monas, Mirocles, Protasius, Maternus, Eustorgius, Dionysius, Auxentius, Arrianus, Ambrosius, Simplicianus, alijq; multi præsules quorũ memoriam non æquè celebratam reperimus. Litterarum disciplinis eruditissimos homines etiam vrbs hæc edidit magna copia, Iureconsultos nominatim Saluium Iulianum Didij Iuliani Imper. paternum auum, item Obertum Ortinum qui de feudorum usu scripsit, & Gerhardum Catapistum Pontificij iuris peritos, Vincẽtium Glossatorem, Paulum Eleazarum, & Ioannem Lignanum qui luculento salario à Bononiensibus accitus, ea in vrbe mansit, gentemq; Lignanorum ibi nobilem condidit. Præterea celebres è Mediolano Iureconsulti fuere Pileus Modicensis, Sigismundus Homodeus, Christophorus & Guernerus Castilionij, Iason Maynus, Philippus Decius, alijq; multi. Patria quoq; hac orti M. Valerius Maximus, historicus & astrologus vti è marmore discitur, quod hîc adhuc extat huiusmodi. M. Valerius Maximus Sacerdos D. S. I. M. Stud. Astrologiæ sibi & Seueriæ Apr. vxori H. M. H. N. S. item Cœcilius Comicus, insuper Ioãnes, Iacobus & Camillus Gilini, Tristanus Calcus, Galeatius Capella, Ioannes Stephanus Cotta, Platinus Plato, Lancinus Curtius, & Andreas Bilius ex Eremitana familia monachus. Bellatores quoq; præclaros Mediolanum plurimos genuit, inter alios Virginiũ Rufum, qui tertiùm Consul fuit, & legionum ad Rhenum præfecturam gessit, Alsia in villa situs vbi hoc Epitaphium legitur. Hic situs est Rufus pulso qui Vindice quondam Imperium asseruit non sibi sed patriæ. Memoriã eius viri Cœcilius Plinius in Epistolis [a] & Plutarchus cum Dione Græci auctores referunt. Senex de Rhetorica scripsit, quos libros Fabius Quintilianus præcipuè laudat. De rebus ab illo gestis copiosè quoq; Cornelius Tacitus memorat. Additur eximius dux belli Datius Mandellus contra Fridericum Aenobarbum, item Aliprandus sub Actio Vicecomite, Opizo Alciatus sub Ioãne Galeatio primo Mediolani Duce, Antonellus & Thomasius Cribellij sub Philippo Maria Anglo Duce, Ambrosius Longinanus sub Galeatio Sfortia, Ioannes Iacobus, Renatus & Theodorus Triuultij sub Ludouico Sfortia Ludouicoq; XII. Francorum rege: præcipuè vèro Ioannes Iacobus excelluit, qui nostra memoria maximum per Italiam Franciamq; totam sibi comparauit nomen. Nunc Mediolanum uniuersa Europa reddit inclytum Andreas Alciatus in omni disciplinarum genere vir præcellens, qui maximis stipendijs in vlteriore Gallia, item Bononiæ Ferrariæq; ius professus est, & nobilissima nunc in vrbe Ticini studiosorũ adolescentum mirabili planè concursu docet quippe cum ad eum ex omnibus Europæ partibus tanquam ad oraculum Apollinis confluant. Ingenium viri singulare, peritiam græcę latinæq; linguæ ac iuris Ciuilis aliarumq; disciplinarum, item antiquitatis, cuius hoc sęculo pauci admodum gnari reperiuntur, præterea candorem & ornatum orationis eius solutæ, facilitatem ac elegantiã carminis equidem nullo queam opere vel oratione satis explicare. Nimis etiam me herclè forem longus, si quas excellentissimum eius ingenium & affabilitas meretur laudes, nunc referre velim. Pluribus hæc alibi persequemur, quanquam virtus doctrinaq; tanti viri præclara cunctis iampridem Europæ gẽtibus cognita testataq; sit abundè voluminibus in lucem editis. Bonauentura

a. lib. 2. 6.

uentura quoq; Castilionius Mediolanensis qui de Gallorum Insubriũ antiquis sedibus eruditè scripsit, patrię nomen hac tempestate plurimùm ornat, vti etiã Saba Castilionius nobilis eques Hierosolymitanus, Fauentiæ, cum integerrimæ vitæ vir, tum ingenij maximi summeque circa vetustatis monumenta curiosi, quod & edita eius scripta probant, & item præclaræ antiquitates quas apud se habet. Præterea quoq; multos illustres homines tulit Mediolanum quorum notitiam non planè nos habemus, & memoriam ea propter alijs damus celebrandam. Itaq; nũc ad loca dicenda redeundum est, quæ supra Mediolanum porro aggrediemur, nimirum vt agrum inter Seuesam fossam & Oronam complexum priùs percurramus. Dextra Mediolani in parte quæ læua Seuesæ est primùm apparet Mirabellum, dein Verganum, Quartum, Frisiana, Brucianum, Vialba, Bolasium, Nouatesque & Noiates, Cormatium, Casfsina matta, Garbania, Sinacum, Castelletum, Cæsates, Soleria, Limiates, Boijsium, Ceruanum, iuxtaque flumen Luram in eius dextra Cadisatia, Dalmasium, Mons bellus, Cæsates, Mesnitęum, Parlasina D. Petri Martyris ex ordine prædicatorum ab hæreticis occisi cæde nominata, Canacum, Laciateum, Rouellasca, Biracũ, Lenta, Cribellium, Bricola: tum altiùs clasfsis & Mandrusium. Rursus à Mediolano læua eius parte, sed Oronæ dextra sursum Cagnola, item domus Carthusiana, Misocum, Rosæum, Casfsina cognomento Pyri, Hospitale, Paltanellum, Reotium, Matium, Turricula, Ad D. Mariæ Rubræ, Caronum, Leina, Polianum, Zaconia, Horutium, Ad D. Laurentium, Ad D. Victorem, Lignanum vbi pons Oronæ transitum iungit: Decætero Cerrotium, Ad D. Mariam, Serona læua in parte Luræ fluminis: postea Germanum, Rouellum, Aipium, Olonia, Martiates, Castellacum, Metiacum, Prosplanium, Carbonates, Gorlates, Lorotium, Rouelasca, Venianum, Senigrates, Abiaguatium, Lunacipinũ, Tradates, Somallæum, & in montibus Castilio, Venegonum, infernum, & quod supernum, Canoscum, Bellagatium, Apianum, Giuentium, Lomates, Burgorium, Solerona. Dein altiùs Sulbiates, Arx, Caniotium, Monellum, Planasca. Tum ad Oronæ dextram ripam Pons Vidonus, Vedanotium, Rouera, Binacum, Mocania, Malnotium, Lagurnotium, Lignetum, Cacianum, Roderetum, Bisucium, Imbrusatium, Viglaui, Salnotium, Mons, Arsotes, & vltrà lacus Luganus dequo dicemus alibi. Deorsum ad Papiam versus inter leporarium & fossam Belriguardi Pistura Castorateque cernuntur, & inferiùs trans fossam, Belriguardum, Celata, Motta: superiusque Bessatium, Farangia, Ocenotes, & altiùs porrò in ripa fossæ quæ ex Ticino rectà hinc ad Mediolanum trahitur, Abia Crassa, quod oppidum Albiate vocat
a. lib. 5. Merula a. Olim opulentum, frequens, & nobile castrum fuit, quippe quia situ est opportuno tam ad oppugnandum, quàm ad defendendum Mediolanum: sed annis superioribus ingentes calamitates ex diuturnis bellis inter Carolum V. Imperat. Francifcumque II. Sfortiam, & Gallos gestis accepit. In fossæ læua supra Albiate Robeccum est, vbi pons riuum iungit: altiusque dein Brena. Rursus quoniam loca inter Oronam & hanc qua de iam nunc diximus fossam, quæ ex Ticino Mediolanum trahitur, persequenda sunt, ab Albiate sinistra fossæ ripa Mediolanum versus incedemus: tum læuam Oronæ cum mediterraneorum parte percurremus: dein iterum ab Albiate per dextram fossæ ripam vsque ad eius in Ticino caput, ac vlteriùs etiam sursum versus progrediemur. Itaque ab Albiate læua fossæ mox Brusates Rosatesque &

Tertia-

Tertiacum & Cesanum,& Ad D. Christophorum sequuntur: postea supra Mediolanum Oronæ læua, Magdalena, Lamponianum, Fagnanum, Populetum, Trenotes. Intus Bacium, Moijranum, Cusacum, Barecium, AdD. Petri vlmũ, Cassina, Quintium, Casaquartana, Lusernates, Arsanotes, Venaciacum, Pregnanũ, Ad D. Stephanum, Neruianum, Parablaceum, Casoretium, Bustum minus, Casa nigra, Ad D. Georgium, Villa Cortesia, Bustum maius, Syluaionga, Castellatium, vbi pons Oronę trãsitum iungit. Deinde sunt Olgiates, Sulbiatesq; & Fagnanum, & ad fossæ dextram Arna, Cassanum. Rursus in Oronæ fluminis læua Castellatiũ, Burgorium, Boladellum, Charatium, Piperacia, Subianũ, Carnacum, Trauainũ, Carengi, Mortecio, Schianum, Gornates, Caronum, Liciates, Biocetũ, Busti vltraq; Varescium, quod aliqui Vicum Varronis, nonnulli Varsisium, alij Vallesiũ tanq̃ à situ vallium, quidam Varisium dixere. Sequitur Induinum, & Ad D. Ambrosium. Tum rursus ab Albiate per dextram eiusdem fossæ qua partim, itemque partim per Ticinum spatio ferè CLX. stadiorũ ex Verbano lacu ad Mediolanum nauigia peraguntur, incedenti Castelletum occurrit, & in meditullio Fagnanũ, Bestanium, Albairatium, Corbeta, latinè Curia picta quemadmodum ait Alciatus, Cerianum, Cislianum, Sidrianum, sic pro Desideriano nominatum, quòd à Desiderio Longobardorum rege conditum fuerit vt aliqui volunt, Vittone quod Vicum Tadonis vocat Alciatus, Maxenta seu Maxitia, nomen à Maximiliano Imperatore tenens si creditur qbusdã, vel à Maxentio tyranno si alijs, Ossonia, Bufaloria, Meserotes, Bugio, Terbinium, Mala Talia, Castanum, Magnacum, Biena, iuxtaq; fossæ caput in Ticino Tinella, Lonates, Pecioldum, Fernates, Samarates, Casa Vergaria, Arnatium, Carlanum, Galeratum quod aliqui Gallorum aream dicunt, altiusque Betolinũ, & Albiciates cognomẽto Longi, Arnates, Albociates, Albeciacũ, Cardates, Villa, Foitum: mox in præcelso monte fanũ augustũ D. Mariæ Montanæ, quod perpetuò gentium concursu frequentatur, quæ causa obtinendi alicuius à Deo muneris per Virginis Matris cælorum reginæ patrocinium, huc accedunt. Ædes sacrarum virginum multarum ministerio gubernatur. Vlteriùs dein exiguus est lacus Brinci. Tum rursus à Ticino sursum versus Galla Sicca cernitur, & altiùs Sextium ad Ticini fluminis è Verbano emersus, quod Sexto Calendas aliqui nominandum asserunt, quoniam eò cuiusque mensis die quondam huc ad nundinas vel sacra finitimorum agrorum coloni conuenire solerent, vnde nomen enatum loco putant: id verò ædem quæ hîc sit vetustissimis quibusdam literis docere, quibus apertè significetur, olim agrestem huius situs multitudinem Herculi, Mercurio, Syluano, ac item Pantheo sacrificasse. Interiora tenent Somates, Cesorates, Metianates, Arsacum, quod aliqui interpretantur Aram Cęsaris, Besnates, & altiùs Vergiates. A Pado rursus & ostio Ticini per eius fluminis lęuam ripam sursum tertio lapide exaduersum Papiæ caput est Graualoniæ fossæ, quæ ex amne Ticino duob9 supra millib9 extracta hoc in eum ostio redit, insulam efficiens modicam propemodum è regione Papiæ. Sequitur vlteriùs magnifica villa cum amœnissimo iucundissimoque prædio Sfortiacæ: sic enim à Ludouico Sfortia Mediolani Duce suæ gentis voce denominata est, posito hîc tali carmine.

Vilis gleba fui nunc sum ditissima tellus,
Cur? quia Sfortiadum me pia dextra colit.
Mutata est facies mutataq; nomina: vilis

Dicebar, dicor nunc ego Sfortiaca.
Litauicus agros tulit hos, nec pœnitet, esse
Auctorem pacis conuenit agricolam.

Cernuntur hîc nitidissimi ornatissimiq; campi multa moro arbore cōsiti, cui⁹ frondes sericariorū vermium alimēta pstant. Duas huc idem Ludouicus adaquationis causa fossas deriuaiat magnas, vnam ex Gonia Nouariensis agri flumine, alterā è Ticino. Iuxtà est in meditullio Gambolate, quod aliqui duas colūnas ab
a.lib. 15. Ammiano Marcellino vocari putāt, cū in hæc verba scribit[a]. Deinde diebus paucis ex Helena Constantij sorore eidē Cæsari coniugali fœdere copulata, paratis vniuersis quę maturitas proficiscendi poscebat, comitatu paruo suscepto, Cal. Decembribus egressus, deductusq; ab Augusto vsq; ad locum duabus Columnis insignem qui Lacmellum interiacet & Ticinum, itinerib⁹ rectis Taurinum peruenit. Pagus est Gambolate vti Gropetum quoq; propinquū lautus ac pulcher. Sequitur ad Ticinū amnē Vigeuanum, à Clemēte VII. Pont. cum anno MDXXX. Bononiæ diadema Carolo V. Imperatori poneret, in gratiā Francisci Sfortiæ secūdi, Mediolanensium Ducis ciuitas effecta. Quidam Vicum Veneris nuncupant, inter
b.lib.5. quos Corius auctorē Carinū citans: alij queadmodū in historijs Merula, [b] Simo
hist. vicec. netaq; in Sfortiadib⁹ Vigeuanū, Volaterranus [c] Vegiuanū, Dominic⁹ Machane⁹
c.lib. 4. in Verbani descriptione Vigliuenū, incolasq; Vigliuenses, alij Vergeminū: nunc
c.v. vulgò Vigeuanum dicimus, ob quā varietatem nominū vrbē puto nouam esse, cū nec antiquā eius memoriam inueniamus: nam quod Carinus scripsit temporib⁹ Marcelli conditā post Viridomari Gallorū Insubrium regis cædem, ac dein Vicum Veneris dictam, id mihi fabulosum sanè videtur, quippe quia nullius testimo
d. lib. 4. nio iuuatur. Nec tamen Volaterrani [d] sententiā probamus, qui Vegiuani auctores
c.v. ait esse Mediolanensiū Duces: quoniā ante Vicecomitum Ducū imperij primordia Beltramū Christianum Ticinensem Consulem anno à C. N. MCCCXCVII. censuisse legimus, Vigeuanum agri Ticinensis oppidum esse quemadmodū scribit Corius: apud quē etiam traditur, anno post C. N. MCCLXIX Mediolanenses Vigiuanum nudauisse mœnibus. Arbitror itaq; Volaterranum vrbē hanc à Mediolanensib⁹ Ducibus instauratā & auctā fortè sentire: verū enim id est, quoniā ab illis decorem quo iam nitet, adepta est, maximeq; à Galeatio & Ludouico Sfortia, qui tum alia ædificia pclara, tum arcem sumptuosissimam adiecerunt, & habitare frequēter hîc erāt soliti. Fuit in Mediolanensiū Principū ditione Vigeuanū vsq; eò quū Ludouic⁹ XII. Francorū rex Mediolanū cepit: etenim ab illo tū Ioāni Iacobo Triuultio cū Marchionis titulo cōdonatū est. Eiectis dein ab Italia Gallis, & Maximiliano Sfortia in paternū principatū restituto, is vrbē Sedunensi Cardinali tradidit. Postea cū Frācifcus rex Mediolani Ducatū recepisset, in eius quoq; potestatē cōmeauit: à quo dein ad Franciscū Sfortiā secundū redijt, cui postremò Carolus V. Cæsar in vniuersum Mediolani imperiū successit. Maximas & ingētes superiorū temporū bellis inter Carolū V. Imperatorē, Franciscum Sfortiā, Franciscumq; Francorū regem gestis, & item famis ac pestilentiæ cladibus calamitates pertulit, adeo quidem vt pene desolaretur: sed pace demum inter eos Principes constituta Bononiæ M D X X X. post C. N. anno, refici ac instaurari exin cœpit, Francisco etiam Sfortia hîc commorante, sic vt satis honestæ formæ iam sit restitutū. Ciuitas est honesta lautaque, copia rerum ad vitam vtilium affluēs, agro perbono ac vbere, frumenti, vini cæterarumque frugum fertili, nauis & industrij[s]

colonis

colonis præſertim negotiatione textiliũ ex lana, q̃ mirifica hîc copia fiũt. Viros etiam illuſtres Vigeuanum multos edidit inter cæteros Petrum Candidum græcè latineque doctiſsimum, qui Plutarchi Parallela cum Appiano Alexandrino ac alijs operibus latina fecit, item Hieronymum Fantonum ordinis p̃dicatorum excellentẽ theologum, qui multa perutilia laborioſaq; ſcriptorũ monumẽta reliquit ingeniũ viri ſummũ teſtantia. Fato conceſsit anno MDXXXII. poſt C.N. ætatis ſuę ꝓpemodũ LXX. Ferrariæ in Angelorũ cœnobio. Sequitur in læua Ticini ripa Vallis Plumbana, Burgum Ticini, & vlteriùs exaduerſum ferè Sextio Caſtelletum. Incipit hîc p̃cipua Ticini abundantia è lacu paulo ſuperiore profluens. Rurſus à Pado inter amnes Ticinum & Goniã intus lautum oppidũ eſt Mortaria, quondã Sylua bella dictum, quod nomen ob inſignẽ Lõgobardorũ ſtragẽ à Carolo Magno editã cum eorũ rege Deſiderio hîc acie cõgreſſo, circa DCCLXXXVI. à C.N. annũ, in Mortariæ cõmutatum auctor eſt Corius [a]. Merula [b] Mortarium vocat. Subuerſum à Mediolanenſib⁹ anno poſt C.N. MCCXIII. ac iterum MCCXCIX. legitur apud Corium [c]. Inſtauratum tamẽ etiam denuo, in hunc vſq; diem manet. Orti Mortaria Dominicus ex p̃dicatorum ſodalitate vir doctiſsimus, qui ſcripta quędam reliquit egregiam eius eruditionem euidenter probantia, mortẽq; obijt Bononiæ MDII. à C.N. anno, p̃terea Bartholomæ⁹ ex eodẽ ordine latinæ literaturæ ac theologiæ peritiſsim⁹, qui Maſsiliæ cum eò Clemens VII. Pont. & Franciſcus Francorũ rex ad colloquium veniſſent fato cõceſsit. Oppidum hoc Facius etiam memorat [d] ita.

a. parte 1.
b. lib. 4. hiſt. Vicec.
c. part. 2.
d. lib. 3. cant. 5.

> Cum ad Mortariam venimus ibi plenè vidimus
> Nomen eam à multis mortibus accepiſſe
> Quum duo illi ſocij intercidêre.

Sequitur altius Burgum Lauetium, quod aliqui Forum Lebuoni ſiue Libetiorũ aut Lebetiorum vocant, ſic à vetribus nuncupatum ſcribentes. Ego non memini apud vllum luculentum auctorem legere nomen Fori Lebetiorum hunc habuiſſe locum. Dextrà eſt Barbarica medioq; hoc ſpatio Laumellum ſic à Ptolemęo dictum, quanq̃ corrupti codices Gaumellum habeant. Laumellũ etiam Antoninus in Itinerario nominat à Vercellis P.M. XXV. itemq; Paulus Diaconus [e] in hiſtoria Lõgobardica, iucũdã illã de Theodolina regina quæ Taurini Ducẽ Agiulphum maritum accepit, regemq; Longobardorum effecit, narrationem peragẽs. Ammianus Marcellinus tamen Lacmellum dixit. Olim amplum nobileq; oppidum fuit, & nomen agri Laumellini (vulgò Laumellina vocatur) vniuerſo inter amnes Ticinum & Goniam tractui dedit. Hac memoria minimè frequens ædificijs eſt, at peropimũ opulẽtumq;. Corius [f] à Mediolanẽſib⁹ euerſum ſcribit anno poſt C.N. MCCXV. Plurimis ager Laumellin⁹ pagis vicisq; nitet. Lini copia p̃cipuæ, quod etiam Plinius teſtatur, bonitatis abundat. Dein ciuitas eſt hoc ipſo in agro Nouaria, ſic à Plinio, Catone, Procopio, [g] Tacito, [h] Ptolemæoq; in Inſubribus trãſpadana regione nominata. De primordijs eius variè tradiderũt ſcriptores: quidam enim ab Eltio Troiano Veneris filio conditam aiunt qui mõtem in quo poſita eſt, Eltiũ à ſe dixerit, ipſam verò vrbẽ Nouariã, veluti Nouam aram, quòd hîc cũ Venere matre ſacrificiũ feciſſet eãq; dein ab Inſubrib⁹ auctã, & ea ꝓpter illis à Ptolemæo attributã fuiſſe. Sic iſti. Nos Venerẽ Troianã memorari haud vſq̃ ſcim⁹. Plini⁹ [i] Nouariã ex Vertamacoris Vocõtiorũ ortã, & pagũ ꝓhibet, nõ aũt Ligurũ vt exiſtimauit Cato, apud quẽ in fragmẽtis legitur Nouariã antè ab Herculis

e. lib. 3.
f. parte 2.
g. lib. 2. hiſt. long.
h. lib. 17.
i. lib. 3. cap. 16.

Ægyptij

Ægijptij nomine Lybiam,& à cognomine Ariam, Ægyptio vocabulo Leoninam sed à Liguribus instauratã deinde Nouariam esse dictam: quę locum explanans Annius, Vercellas Nouariamq; primùm à Thuscis Alpium incolis conditas sepu tare dicit, quoniam illa gens Alpes omnium prima tenuerit, dein autem à Lybico Hercule Ægyptio adauctas, postremùm à Liguribꝰ instauratas, & Nouariam sic vti Nouam Ariam, id est Leoninã vel Herculeam nouam nũcupatã. Hęc illi. Nos arbitrium tantæ varietatis apud doctos esse volumus. Vrbs est Nouaria modico in colle sita, partim plano agro amœno ac fertili, partim montoso sterilíq;. Diu sub Mediolanensium principum ditione fuit, primùm Turrianorum deinde Vicecomitum, postea Sfortiarum itemq; Frãciæ regum, vti ipsum imperij caput Mediolanum. Ad Nouariã Ludouicus Sfortia Dux ab Heluetijs proditꝰ venditusq; Gallis est anno à C.N.MD. posteaq; MDXIII. Galli cum Maximilianum Sfortiã Ludouici filium Ioãne Iacobo Triuultio strenuo militiæ pfecto, itemq; Palissano Principe ducibus obsiderent, ab eadem gente iam tum superioris temporis aduersus Ludouicum iniuriam & labem sarcire ac eluere cupiẽte, tantis animis tantaq; vi pugna ad Riotam haud procul ipsa vrbe petiti, vt planè funderentur fugarẽturq;, ac obsidio Maximilianus solueretur. Pernobiles aliquot hac in vrbe familiæ sunt, nempe Torniellorũ, Caballatiorũ, & Brusatorũ, quæ patriæ maximas psæpe clades inuexere, psertim autem anno à C. N. MCCCIII. sicut à Merula Corioq; traditur. Illustrauere Nouariam inclyti homines permulti quos genuit nominatim Albutiꝰ Silo magnus orator Augusti temporibus, item Petrus Lombardꝰ Lugdunẽsis Episcopus vir doctissimus, qui sanctorũ patrum dicta quatuor libris collegit, Sententias vocãt, opus hercule præclarum. Nouariensem quoq; faciunt aliqui Petrum Comestorem Ecclesiasticæ historiæ scriptorem. Superioribus annis fato concessit Ioannes Maria Cataneus hac vrbe ortus excellens poëta, qui præter alia literarum monumenta versu heroico Christianorum expeditionem ad bellum sacrum panxit. Egregios etiam bellatores Nouaria dedit, cum ex alijs, tum è Brusatorum & Torniellorum familijs, vti historiæ passim testantur. Hac tempestate Philippus Torniellus armorũ laude claret, equitum alæ Caroli V. Imper. pfectus. Sequitur in mõtanis porrò Mons Bosus moxq; iugum cacumine tam celso elatum, vt omnes Italiæ mõtes excedere videatur: quapropter nec vllo vnq̃ tempore vertex eius adiri potest cum ob asperitatem, tum ob niues quibus perpetuò conuestitur. Iuxtà iugum est aliud pene pari altitudine, Mons Gaciaronus, scelere Dulcini hæretici nominatissimus, qui cum quingentis amplius æquè vesanis hominibus huc se receperat, & aduersus vim quancunque muniuerat: attamẽ tam frigoris vehementia, quàm annonæ difficultate postea conflictatus vsque adeo vt plerique perirent, ipse cum perditissima vxore Margarita cumque reliqua maleficorum cohorte captus, & sæuera morte quam meruerat affectus est, quemadmodum Blondus, alijque plurimi scriptores tradunt. Constituta dein eo in loco quem Dulcinus occupauerat, modica est ædes D. Bernardo sacra. Aduerso ab latere montis huius circa radices Triuerium, Cociola, Crepacorium agri Vercellensis oppida sunt Ad Padum post Ticini confluentia mox aliquot amnium Padi incolarum ostia succedunt. Dein flumen est Gonia, quod iuxta Coctium è montibus effluit, inque Ticinum ad D. Marthæ, & ad Nebulosam se exonerat. Secundum Padi dextram exin incedenti Senciæ fluminis ostium occurrit, vbi castellum Bremidum est, & Insubres claudit amnis. Ad eius dextram ripam

sursum

sursum Palestrium,moxq; Romanianum, victoria populi Romani à quo nomen retinet, auspicijs C.Marij, Q.q; Catuli de Cimbris relata,nobilitatum, vti paulo pòst docebimus. Est etiam hoc situ Camarianum oppidum ita perperam pro Castris Marianis dictum vt asserit Alciatus,aut vt alij pro Arcu Mariano, cuius hîc in memoriam C.Marij positi vestigia etiamnũ extant. Absolutis nunc Insubribus priusquã ad Lybicos accingamur, Verbanum aliosq; finitimos lacus, item populos ac loca quæ circà sunt, enarranda sumus arbitrati. Descriptionem igitur hanc q̃ instituimus Verbani & aliorũ lacuum circumpositorum supra Sextiũ exordiemur,vbi Ticinum Verbanus reddit· abhinc enim modico sursum versus per meditullium vsq; ad Vergiam, ac porro vsq; ad lacum Monatium interuallo primùm incipiemus. Lacus Monatius ab oppido nomen tenet in ripa sito Monatio. Fossa quadam in lacum Gauiratium se exonerat. Altiùs dein lacus Trinatius,quem aliqui latinè Ternati,vel Terlacum vocant. Sequitur alius ab oppido denominatus quod iuxtà est in læua ripa, Trinatius, cum Comabio·cuius dextra Corcinum & Varranũ,à quibus etiã Corcini Varraniq; lacus idem appellatur. Patet in lõgum stadijs XVI.in latũ VIII.abest ab Sextiomillib⁹ XXXII.ab Gauiratio lacu VIII. vbi se exonerat quadã ꝑpter Blendroniũ exiguũ oppidũ fossa,seu potius stagno D. pass. tantũ à Gauiratio lacu vicenũ quinũ interuallo : colliguntur enim hîc aquæ ꝑ abditos meatus è lacu manantes.Interiùs sunt Cruces,& Ad D.Pancratiũ.Rursus ab eo stagno de quo diximus,sursum quarto ferè stadio Blendronium iacet, tum Barbia, mox lacus Gauiratius latitudinis pass. mille, longitudinis ad sena millia.Incola Verbani est,in quem iuxta Botiam vti ostendemus,supra Ispratium fossa P. M. V. se exonerat. Leuam eius ripam Gauiratium oppidum tenet à quo cognominatur. Dein Cellanum est, & in extremitate Caput Lacus·alio verò latere Actiatum,& vlteriùs Ad D.Franciscum.Itinere Gauiratio Angleriam planities emetitur peramœna, quam Gauiratiam accolæ vocant. Sequitur Ad D. Mariam Montanam, qui locus in Insubribus antea nobis est dictus. Ad Verbanum incedenti tum valles occurrunt Cluria Traualiaq;. Sed & præterea montes inter altissimos qui annectũtur,aliquot etiam modicæ valles sunt,cum ijs quæ Maioris Minorisque consilij nuncupantur. At à Valle Traualia Verbanum petens, amnem Tressam inuenit è Lugano lacu profluentem. Eius dextra ripa sursum, etenim inter præcelsa iuga pass. mill. VIII.fertur, incedenti pons apparet Tressæ dictus, amnis transitum iungens. Initium hîc Lugani lacus quem aliqui Lucanum vocant latinè. Admodum est tortuosus,præcipuis tribus ramis. Figuram eius quanquam mehercule nõ queat nisi difficilimè cõprehẽdi, tamen quàm fieri poterit exactè exprimere conabimur. Primùm à Ponte Tressæ diffundi incipit directo satis tractu pass. MD. vsque ad Lauenam:ibi continens instar hemisphærij crescit, vt itinere per excurrentem redeuntemque sensim ripam P.M. duorum ad Brusinum planum deueniatur:hinc vastiùs se spargens lacus recessum quendam inflexum humani digiti specie creat,circaque medium eius Morcotium est à Brusino millibus duobus, & in exitu sinus pari abhinc interuallo Portus. Tum ab extremitate digiti huius ad lacum redeunti Brusinum Cissum occurrit stadio XX. Dein iterum continens spatio quodam procurrit, moxque digitum alium intimo recessu facit, priore tamen longè latiorem·in cuius fine Ripa castellum est à Brusino P. M. IIII. Caputque Lacus à Ripa mille pass. Sunt hæc ad sinum oppida vtrinque. Redit hinc continens ad Lacus

manum

manum nempe post effectum vt prædiximus digitum qui licet finiri circa Caput Lacus oppidum videatur, tamē vlteriùs partim sinuoso tractu, partim recto inter exortum solis & Austrum diffusus, brachium lōgissimum creat vsque Porletiam vti ostendemus. A Capite Lacus per ripam sinus ad ipsum lacum reuertenti secundo lapide Marotium offertur ác dein eodem spatio Bissonium hinc mille ferè pass. circa fauces recessus è lacu, Campilium. At à Capite Lac9 oppido sursum ad octauum milliarium circa illius brachij quod inter orientem & meridiem ex tendi diximus finem, Hostenum est: inde tertio milliari Cima seu Cacumen Lac9. Hinc si per alteram huius brachij ripam pergas, mille pass. à Cima lacus ad extremum angulum Porletia cta est. Interiùs autē hoc latere Lichime Valsoldumq;. Nomen id huius est agri cum circa ripā, tum per continentē ornatissimis pagis vicisq; plurimis ornati. In colle quoque stadijs à lacu octo vestigia sunt castelli Valsoldi, quondam munitissimæ arcis, quam annis superioribus Ioānes Iacobus Medices Mediolanensis deiecit. Est etiam hoc situ Gandrium, & interiùs paulo Sonuicum. Rursus secundum eum digitum quem postremò descripsimus ad lacum redeunti latissimus apparet sinus, qui digitum ipsum emittit, vbi nobile oppidum & opulentum est Luganum, a quo nomen lacus habet. A Campilio quod aduersam ripā ad posterioris digiti fauces insidet, tribus millibus abesse censetur. Olim munitissima Lugani arx erat, sed excisa est. Post hoc oppidum excurrens ripa peninsulam format, in cuius capite Mili. tribus à Lugano millibus vltraq; pari abhinc spatio in altero peninsulæ capite simili illi quod Mili, habet, Murcotiū. Arx etiam hîc in colle munitissima quondam extitit, quam annis superioribus Heluetij cum hunc agrum cepissent diruêre. Deinde flecti incipit lacus & mox se nonnihil efferens ramulum emittere videtur inter orientem & Septentrionem, circa cuius medium tribus à Murcotio P.M. Casorum, porroq; duobus millibus Agnotium ad exitum: hinc rursus totidē ad fauces in lacu rami Cassanum est. Sinus hîc vast9 inter hoc cornu & Murcotiū sed altero latere perangustus inter Lauenā, vbi se stagni ripæ tam arctè contrahūt, vt trium stadiorum ostium quo vix naues duæ mediocres commeare possint, tantùm relinquatur dein autem latiùs abscedunt hoc latere præsertim, & ingenti recessu magnum sinum creant propemo dum vsq; ad Pontē Tressæ, qui à Cassano P.M. duobus abest, ad initiū fossæ sit9 qua tractu ferè millium octo per altissimos asperrimosq; montes lacum hunc in Verbanum exonerari diximus. Nominatur hîc locus Pons Tressę, nimirum à ponte quo fossa iungitur. Amplitudo lacus enauigatur his spatijs. A Ponte Murcotium vsque sena millia pass. à ponte Agnotium per sinus quem Lacus hîc efficit, flexū, quina: tum à Murcotio ad Brusinum planū quod in alia est ripa simul hinc ad Morū pass. mille: ad Portum duo millia: ad Brusinum cissum mille: decętero vsq; ad Caput Lacus quina millia: inde Bissonium quaterna. Secundum alteram ripam à Capite Lacus nauiganti è regione Campilij Luganum iacet interuallum millia tria: inter Luganum autem & Caput Lacus quod aliam tenet ripam, sena: à Lugano Bissonium quod eandem ripam insidet in qua Caput Lacus, tria. Magnitudo hęc & ambitus est Lugani lacus. Interiùs vndiq; montium altissima iuga sunt, & Vallis Lugani, montanaq; omnia vsque ad Ticini planitiem, quæ per Montem Cineris supra Magadinum transuerso itinere mille ferè pass. prope Catenatium, aditur. At inter Ticinū & hos montes quinque ferè millium campi confiniuntur vsque ad Subiascā, vbi latere dextro Vallis inuenitur Morobia, quæ X.M.P. ad Larium lacū

versus

versus,rectaq; ad Mussum iam antè nominatum panditur. Et hinc altius primo lapide Belinzona munitissimum est oppidum in planitie situm inter præcelsum dextra parte montem, & læua collem, quo de paulo inferius dicemus. A Sextio rursum vbi Ticinus è Verbano exit, illiusq; lacus initium est, vnde digressi modo sumus, dextram Verbani deinceps persequemur, finitimum tractum vnaq; lacus amplitudinem dicturi. Insubrium porrò limitem hæc nobis ripa constituet. Plinius lacum hunc Verbanum nominat [a], pariterq; Strabo varijs in locis, præcipuè tamē flumen Adduam è Verbano reddi scribens [b], quanq; id è Lario seu Comensi quēadmodum anteà demonstrabimus, effluat. Nos hunc Strabonis locum quoniam interpretū lapsu luxatum putabamus anxiè cum exemplari græco collatum, in eo quoque mendosum planè esse comperimus, auctoris ipsius vrbis edocti, qui paulo post eodem libro, prætereaq; sequenti etiam flumen Adduam è Lario lacu diffundi disertè scribit hac sententia. Non longè à fontibus Rhodani, Rheni fontes, & Mons Adualla, ex quo in Septentrionem Rhenus decurrit· & diuersa ex parte Adua in lacum Larium iuxta Comum intrans. Item alibi [c] sic. Nouo Como finitimus lacus Larius est, quem Adua fluuius auget inde in amnem Padum ingrediēs· fontem verò in Adua monte habet vbi Rhenus. Hactenus Strabo. Verumenimuero mendum in voce Adualla, ac item Adua nobis esse videtur, & Adulam montem scribendum, vt reliqua scriptorum cohors cum Ptolemæo vocat· aut sanè Adua, quemadmodum postremus habet locus. Errorem hunc in Strabone de fluminis Adduæ in Verbanum ingressu Dominicus Machanæus vir doctus etiam notauit in Verbani descriptione· nec tamen alios Strabonis locos vti nos animaduertit. De fonte Abduæ satis multa iam antè dicta sunt, quamobrem hîc pluribus agere operæpretium haud est. Ordinem circa Verbanum tenebimus, vt primùm de prisco Verbani nomine, tum de recenti Maioris, deinde formam lacus, postremò circumiectum continentem enarremus. Quidam Verbanum putant à diuersis verbis, hoc est, varietate sermonis dictum qua lacus accolæ vtūtur· alij à verborū multitudine, quibus inter se gentes ad lacum finitimæ conferre soleant indies propter negotiorum frequentiam· nonnulli ab herba verbena sacra, de Capitolij sacro loco sumptâ, quemadmodum ait Seruius, qua coronabātur fœciales & pater patratus fœdera facturi, vel bella indicturi· proinde quoniam ex herba verbena coronę illæ fiebant, ideo Verbanum euphoniæ gratia vnius literæ commutatione nominatum hoc stagnum, quod inter alia harum partium plurima dignitate tanquam corona præcellat. Non desunt qui censeant appellationem hanc à verna temperie natam, quæ circa ripam lacus perpetuò sit, ceu veris noui tēporibus vbiq; comante virenteq; solo. Hæc isti, quę nos eruditorum iudicio proponere voluimus, quippe quia nullū præterea classicum auctorē de Verbani nominis etymo habemus· vti nec de Maioris quo nunc vtitur Italia· quanquam id quidam è re sumptum arbitrentur, quòd Verbanus aliorum hoc tractu lacuum sex omnium maximus sit, nempe Monatij, Trinatij, Gauiratij, Lugani, D. Iulij, Margotijq;: iuxta quos tamen & alij propinquos inter mōtes, sed perexigui, ac nullius pene momenti sunt. Addunt insuper aliam coniecturam, lacum hunc Maiorem fortassis ab insigni & maxima opportunitate dictum, quam accolis præbet, nauigijs eo quiduis in omnes mundi partes exportandi, quoniam hinc Ticino Padoq; fluminibus in sinum Adriaticum enauigari possit, eoq; mox in Tyrrhenum mare, tum per fretum Gaditanum in Magnum Oceanum vsq;. Sunt hæ quas Iulius Iulius Canobius excel-

a. lib. 3. cap. 18.
b. lib. 4. in fine.
c. lib. 5.

MMm lens

lens Iureconſ.rariq; & curioſi ingenij vir aliorum ſententias refert. Situm lacus habet vt Machaneus exprimit, limacis ſpecie cum bifurcis cornibus inſtar lunæ cauæ. Nonnulli partes eius aliquas trianguli forma pingunt: at ex ea quam nobis Canobius impertiuit imagine, media ſuperiori parte delphinum, inferiore altera quernum folium ſeu triangulum paſsim ſinuoſum & cum crenis referre videtur· quam figuram nunc ſequi inſtituimus. Primùm igitur à Magadino ſurſum, nonnihil dein exiguo flexu vſq; Locarnum, hoc ſinu delphini roſtrum ferè creatur: poſtea deorſum flexu ad Aſconam vſq; piſcis curuatura: tum à vertice capitis qui vſque Briſacum eſt, dein ad Canobium deſcenſu gibbus: hinc vaſto flexu ac deinde ceu repentina quadam elatione circa finem ad Canerum, extremitas latæ caudæ vſq; ad Viſatium. Hæc pars delphini ſuperior· venter à Magadino deſcenſu figuratur, vbi primùm curuaturæ quædam inſtar infimæ partis faucium & gulæ, mox ventris totius ad extremam vſq; caudam quæ circa Lauenum eſſe videtur è regione Viſatij, vbi piſcis abſoluitur ſpecies, & quernũ ſe folium annectit, quod inter Viſatium Intratiumq; panditur. Incipit igitur hîc inflexio lacus in modum crenarum querni folij· procurrit primùm ad Palantiam, folijque dentati pinnam hanc vſq; ad oſtium fluminis Athiſonis extendit· tum ad Streſſam reuertitur· mox flexu rurſus Bugiram pertingit, vbi hæc inciſura finitur. Deinde paulatim excurrens curuansq; ſe ripa tanquam in mucronem definit à Ciconiolo Sextium, vbi Ticinus emergit, & apex eſſe folij videtur. Hoc primum latus: alterum eodem modo tum receſſu redituq;, tum inflexione lacus dentatum eſt à Laueno Liſantiam, ac porrò Sextium. Pars etiam lacus trianguli obtinere formam videtur. Baſem ſtatuimus inter Viſatium & amnis Athiſonis oſtia: dextrum hinc latus ad Ciconiolum vſq;· læuum à Laueno Liſantiam, & vlteriùs ad Sextium. Longitudinem Verbani Strabo CCC. ſtadiorum eſſe ſcribit, Machaneus CCCLXIII. Canobius recta linea non amplius CCCXX. latitudinem maximam Strabo ſtadiorum XXX. ſed Machaneus XXXIII. Canobius autem LVI. ferè, videlicet à crepidine inter illius foſſæ qua ſe Margotius lacus in hunc exonerat, fauces, & oſtium Athiſonis fluminis complexa vſq; ad oppoſitam directa linea ripam inter Cerrum & D. Chatharinæ: nam hoc curſu latitudo maxima ſtagni enauigatur· alijs enim partibus non vltra duo vel tria P.M. ſe fundit· quibuſdam quoque locis adeo continens vtrinque prominet, vt vix mille paſſ. fauces relinquantur. Altitudo pleriſq; locis tam eſt vaſta, ſolidum vt inueſtigari fundum nequeat quemadmodum oſtendemus. Nonnunquam adeo tranquillè conſiſtit, vt etiam nauigationis imperiti ſine periculo tranſmittant: interdum tanta procellarũ vi turbatur agitaturq;, quanta maxima Benacus, aut ipſum fluctuoſum mare: frequẽter ex placido ſæuiſsimis vndis repente ſæuit, ventis incumbẽtibus, præſertim auſtrali flatu quem accolæ Liuernam vocant. Fremitu ſtrepituq; cum iratus eſt ingenti remugit, quem in ſcopuloſas cauasq; ripas adactę violentia ſpirituum vndę reddunt. Piſces perbonos laudatoſq; generat, nominatim truttas præcipua magnitudine admirabiles, at longè iucundiſsimi ſaporis, item lucios inſignes & chalcides vel aquones, phoxinos vel verones, percaſq; nobile genus aurei coloris. Cœlum habet gratiſsima temperie beatum, & colles circà vndiq; peramœnos, cum fertilibus campis herbidiſq; pratis ad rem pecuariam vtilibus, nemora fœlicia tam materię compendio, quàm venationis opportunitate, fontes nitidiſsimos, oraq; fluuiorum & torrentium qui in eum ſe exonerant, permulta. Gentes accolæ ſolertes maximeq; nauæ ſunt in nego

tiando

tiando & re facienda. Pasſim omnia iuxtà lautis & honeſtis nitent oppidis, quæ tam opulentia, quàm ciuilitate multis Italiæ ciuitatibus haud cedunt. Initium lacus ad Sextium eſſe diximus vbi Ticinus effluit: hinc enim perpetuo tractu creſcit, nunc ſe diffundens, nunc contrahens vſq; ad Magadinum, iuxta quod Ticinus illabitur, quem inuectum ſupermeare Verbano Plinius a etiam auctor eſt. a. lib. 2. cap. 106.
De hoc lacu Facius b ſic. b. lib. 3. Cant 5.

Inueſtigatis paſsim locis omnibus ad ſummum fui
Lacus Maioris, quem efficit Ticinus:
A Marcotio, inquam, vſq; ad ſummum

Reſtat nunc continens, quem primùm per Inſubrium latus expediemus vſq; ad Ticini fluminis introitum. Itaq; poſt Sextium vbi ſe pandere ſtagnum incipit, Liſantia: mox tanquam in peninſula quam procurrens nonnihil ripa creat, antiqua ciuitas Angleria, ſic dicta ſi quibuſdam creditur, quòd ad glaream Verbani ſita ſit. Olim in amœna pulchraq; planitie mille paſſ. ab lacu aberat: nunc inſidet crepidini. Cernitur etiam arx in monte munitiſsima, cui priùs vrbs propinqua fuit ſubiectis in campis, vbi iam vicus. Deletam à Gothis legitur. Inſtaurata deinde non eodē loco, nec pari vt priùs amplitudine. De primis eius initijs variæ ſunt auctorum ſententiæ. Quidam ab Anglo Troiano conditam, alij ab Anglo Aſcanij filio perhibent. Nos Angli Troiani nomen apud auctorē luculentum inuenimus neminem, vti nec Angli cuiuſquam Aſcanij filij. Nonnulli primos Angleriæ dicunt auctores Anglos & Saxones, qui cum Longobardis in Italiam venerint: at ſi prior illa ſententia Gothos vrbem deleuiſſe veritatem habet, ſanè primùm ab Anglis & Saxonibus qui cum Longobardis in Italiam profecti ſint, ædificata haudquaquam fuit, ſed inſtaurata fortaſsis, & in hunc locum vbi nunc apparet, tranſlata dici poteſt, quoniam antè tempora Longobardorum vti iam ſæpe docuimus, Italiam tenuere Gothi. Sentiunt igitur iſti gentem Anglorum & Saxonum hanc condidiſſe vrbem iuxta lacum, & Angleriam tanquam Anglorum opus dixiſſe. Vtcunq; hoc ſe habeat nil moramur. Originem Vicecomitum ex hac vrbe tradūt Mediolanenſia Chronica, quæ vetuſtiſsimam eius familiæ genealogiam à multis Regibus Ducibusq; & Comitibus repetūt in hūc ferè vt breuiſsimè dicatur, modum. Auctorem primum ponunt Anglum Aſcanij filium: ab eo ad annum à C. N. CCCLXXXIIII. tranſcunt, ex quo ſeculo nominant Vbertum Vicecomitem, Maximianum Regem, Alionemq; Comitem, & poſtremi tres filios, Galuanium, Coſmum, Andream. Galuanio ſucceſsiſſe Perideum filium perhibent. Alij poſt Alionem Angleriæ principatum tenuiſſe dicunt Milonem: illi Orlandum, huic Milonem ſecundum, ei Galuanium ſucceſsiſſe, deinde Coſmum, Andream, Perideum qui rex Mediolani creatus fuerit aduerſus Theodoricum Gothorum. Addunt hi quoq, poſtea ſecutum Aiſtulphum Longobardorum regem, itemq; Deſiderium eius gentis vltimum: dein Bernardum Angleriæ Comitem Italiæ regnum habuiſſe, poſtea Guidonem, Actium, Berengarium, qui nomen Imperatoris in Italia prætulit, item Hugonem, Fulconē, Opizonem, Facium & Hirprandum omnes Angleriæ Comites. Diuersè verò in Chronicis traditur Anglum primum Angleriæ regem genuiſſe Abidum, qui illi ſucceſſerit, hūc porrò Phiſocum, ſecutos Philonem, Punetium, Elimacum, Albanicum, Semebundum, Albanicum ſecundum, Aſcaniū, Galeremundum qui Hetruriam in ditionem redegerit, Elimacum ſecundum, Rachinum, Belloueſum qui totam propemodum Italiam imperio ſuo ſubiunxerit,

iunxerit, Briginum, Brunesedum, Felaranandum, Bridomacum & Lucium in quo regnum Angleriæ Mediolaniq; finiuerit. Præterea post multos annos Vbertinum tradunt editum eum qui draconem confecerit, & Mediolani principatum deinde cepisse Maximum: ei successisse Milonem & Rolandum, qui munitissimã Angleriæ condiderit arcem cum summo puteo quem in hunc vsq; diem Orlandi nũcupant. Post hunc Comitum Angleriæ principatum intercidisse perhibent vsque ad Galuanium, qui potens esse Mediolani cœperit post Friderici Ænobarbi tempora. Sic isti produnt annales, attamen iudicium horum prudentibus & eruditis ingenijs permittimus: commemorata quippe sunt hîc tantum ea de causa, ne non esse nobis cognita quis putet: nam hoc consilio pleraq; referimus, non vt alijs ea probari velimus, sed quò bonorum auctorum historiæ rudibus os claudatur, ne talium etiam nos ignaros clamitent. Addunt Chronica, vti quoq; scriptum quod in Missario libro templi Ambrosiani apud Mediolanenses extat, reliquam prosapiæ Vicecomitum seriem à Galuanio ac Viuiano illo qui Bononiam fugit, vsque ad Philippum totius gentis vltimum principem: quam hîc repetere non est operę pretium, quippe quoniam in Mediolano narrauimus. Angleriam nũc Bonromæi patritia gens Mediolanensis possidet. Ab ea per ripam lacus in hac peninsula Rancotiũ sequitur. Tum se ripa curuat, medioq; sinus illius est Incusa, summo in cornu Ispratium. Succedit ostium fossæ qua lacus Gauiratius in Verbanum illabitur, amnem Bociam nominant. Dein Arolum, & ad D. Catharinã, crepidineq; in ipsa propemodum è regione Palantiæ Cerotium. Hinc abscedente paulatim flectenteq; se modicum ripa si procedas, ostium occurrit exigui fluminis ex montibus iacti: posteaq; rursum in excurrente ripa Lauenum, & vlteriùs parui item amnis cõfluens vbi Vallis Traualia conspicitur haud inamœna: supraq; lacum olim propugnaculũ erat priscum, Arx Vallis Traualiæ, quam annis superioribus Heluetij cũ hæc loca cepissent, euertêre. Decliui in ripa Geminus lacus est vt doctissimus Alciatus vocat. Fauces hîc Tresæ cernuntur quam è Lugano lacu vomi docuimus. Post eum amnem Luinum & Dogmentia: mox vbi continens vtrinq; quàm maximè procurrit, & angustissimum efficit lacum hac parte, Machaneum, patria Dominici Machanei viri cum sapientis prudentisq;, tum egregiè græcis & latinis literis quemadmodum abũdè scriptorum eius monumẽta testantur, exculti. Magnã profectò laudem atq; commendationem à singulari in patrium solum amore ac studio meruit, cuius descriptionem singillatim miraq; diligentia peregit. Sequitur aperiente se ripa Mons Scopatiolus, & in curuatura lacus quæ ventrem delphini refert, Poggium: in capite pinnæ quam continens emittit, Saxum Pini. Incipit hîc ripa directa vsq; ad Magadinum. Post saxum Pini Zena, deinde Martinio & Viratium, & in capite tanq̃ sub delphini rostro Magadinum. Mox Ticini ostiũ quo lacui infertur. Quòd Blondus in Italia sua scripsit Ticinũ ex Alpibus Graijs profluentem priùs in lacum Sebinum qui nunc Isæus est, descendere, quàm ad planitiem perueniat, falsum est: quoniam Sebinus lacus vltra Bergomum, vti ostendimus, ab hoc amne quàm maximo interuallo distat. Putamus autem errorem ascribẽdum librario, qui pro Verbano Sebinum exarauerit: idq; magis vt existimemus facit quod additur, Magadinum ostio Ticini in lacu propinquum esse: nam cum ad Sebinum locus sit nullus Magadini nomine, palam fit non Blondi, sed scriptoris lapsus. Id Dominicus Machaneus non videtur animaduertisse, quum in libris errore notato vehementiùs in Blondum inuehitur. Dextra Ticini ripa sursum

vici

vicus inuenitur Cratius, vbi virginum sacrarum cœnobium, dein Ossonia Blasca que, mox oppidum munitissimum Belinciona, quod Paulus Diaconus & Gregorius Turonensis castrum Bilincionis nominant, sed Bonauentura Castilioneus in libro de Gallorum Insubrium sedibus etiam Berinzonam, Bellizonam, aut Bellinzonam appellari perhibet, id est Breunorum castrum, vel Breunizonam, tanquam Breuni agri Zonam. Situm est in faucibus, montem præcelsum habens à dextra, collem in læua cum firmissimo muro qui ab arce modica montis alti coniuncta radicibus, ad aliam maiorem in colle positam pertingit, à qua Ludouicus Sfortia Mediolani Dux murum crassum pedes VII. in longum XVI. stadia durissimo ex silicæ duxit per eam planitiem, non minori sumptu, quàm industria, cum opportunis etiam ad operis tutelam & munitionem turribus. Pręterea quoq; tutissimā arcem in dextra Belincionæ constituit Saxum Corberium. Opus id eo consilio fecerat Ludouicus, vt hoc propugnaculo tanquam obice furor Heluetiorum reprimi frāgiq; posset, qui excursionibus hàc irruere vastareq; passim finitima solebāt: sed postq̄ ab ipsa gente Gallis proditus ad Nouariam fuit, ea rursus tractum hunc vniuersum cepit, & partē muri deiecit, cuius etiam deinde partem fluminis Breunij inundatio ac violentia subuertit. Decætero in dextra Ticini ripa mox amnis ostium Muetij, cuius à dextra Vallis Mesauca, mōtes inter altissimos asperrimosque conclusa. Populos inter hanc Vallem & Belincionam medios Plinius *a* Mesaucos vocat, quanquam mendosi codices Hisarci habeant vti etiam Ægydius Tschudus animaduertit. Muetij ripa sursum incedenti Rogoretum offertur in planitie, cum arce munitissima. Læua fluminis in Vallem Carangam faucibus perangustis ac difficilibus peruenitur. Secundum amnem pergenti Mesaucum in monte apparet arx permunita. Quondam situs hic omnis ditione nobilis familiæ Saccorum Mediolanensium habebatur, at pòst ad Triuultios nobilem quoq; Mediolani gentem peruenit. Vltrà mons est Culmen Locelli, vel D. Bernardi dictus à pago quodam in vallis huius aditu posito. Rursum post confluentia in Ticino Muetij deorsum Ticini dextra, fluminis ostium sequitur octauo à Belinciona lapide Breunij, quod ex Monte Lucumone profluit, vbi terminus Adulæ, principiumq; Summarum Alpium quæ nunc D. Gothardi sunt, vti paulo infrà demōstrabimus. Ager circa fluuium hunc Vallis Breunia dicitur, nimirum ab ipso amne Breunio, pertinet ad Coiratium versus P.M.XVI. Plinius *b* incolas Breunos nominat, Valli Mesaucæ finitimos, & Lepontijs de quibus paulo pòst agemus, attributos. Ptolemæus Brenoros memorat non hoc Italiæ tractu, sed inter Oenum & Licum: Plinius autem Breunos in hoc Alpium latere quod Italiam spectat, ponit, ac deinde Vindelicos separatim nominat. Superioribus annis cum violentia terræmotus abrupta montis pars subiectam vallem quam percurrit Breunius, obstruxisset, conclusus tum & obseptus amnis latissimum altissimumq; lacum hîc creabat insigni cum detrimento colonorum, è quibus multi aquis hausti, laribusq; ac focis exuti tum sunt: sed cum paulatim stagnantes aquas imbibens terra mollescensq; vim ac molem tantam sustinere haud posset, ideoq; demum viam exitumq; sibi lacus aperuisset, ingenti impetu & abundantia prorumpens longè supra veteris alueì quo fluuius in Ticinum exonerare se solebat ripas diffusus, plurimum locis finitimis damni dedit, parte quoq; magna muri illius apud Belincionam à Ludouico Sfortia facti rupta prostrataq;. Dein ab hac valle secundum Breuni montis qui Summis Alpibus annectitur, læuam, Vallis aditur Lepontina, sic à Lepontijs habita-

a. lib. 3. cap. 19.

b. lib. 3. cap. 19.

habitatoribus dicta, quos Tauriscorum populum fuisse passim his iugis & conuallibus insidentem auctor est Cato. Taurisci gens erat Gallicana, quæ multo tempore post primorum Gallorum in Italiam aduentum nusquam alibi repertis sedibus in hæc montana concessit, vt Aegydius Tschudus perhibet. Itaq; Lepontij tractum hunc incoluerunt, nempe summitatem Alpium vallesq; finitimas inter Heluetios, Sedunos, Salassos, Insubres, & Rhetos, insuper etiam vltra montes vti Polybius indicare videtur cum sic scribit. In Alpibus ab vtroq; latere loca montosa habitant ad eam partem quæ versus Rhodanum & Septentrionem spectat Galli, qui Trasalpini appellantur· ad eam verò quæ campis imminet, Taurisci, Agones, & alia pleraq; barbarorum genera, à quibus transalpini non genere, sed differentia loci discrepant. Sic memorat Aegydius. Strabo[a] de Lepontijs in hanc sententiam scripsit. Supra Comum ad Alpium radices Rheti iacent, & Vennones ad orientem versi. Alia ex parte Lepontij, & Tridentini, & Stoni, & alij cõplures populi parui, qui superioribus annis inopes latrocinabantur. Ita Strabo· subijcitq; postea Lepontios cum Camulis ad Rhetos pertinere. Dextra Ticini, vt ad institutum reuertamur, læua vero montis inter vallem Breuniam & Lepontinam sunt Polesenum, Capenium, & Faisium supra Belincionam P.M.XVI. Tum asperrimo monte Plontino in totum inani transito, per Vallem ad Airolum deuenitur iuxta radices altissimorum montium· quibus ascensu dein P.M.V. tramite peraspero difficiliq; cum gradibus opere factis per montis latus, superatis, vbi pontibus etiam Ticinum inter has rupes abruptas delabentem quibusdam locis traijcere necesse est, vltimæ demum eius editissimi montis fauces succedunt, cum exigua valle quæ religiosissimum sacellum D. Gothardi habet, vnde nunc montis appellatio, veteribus præcipueq; Cæsari summarũ Alpium nomine dicti. Post eam ædiculam inter præcelsa iuga læuorsum haud procul modicus inuenitur lacus, in quem ab hoc latere peralti præruptiq; iugi montis Iaceris aquæ confluunt. Oritur illius ex montis gremio Ticinus, pauloq; vlteriùs Athiso, quo de posteà dicetur, in aduersa verò parte Rhenus, Isaria, Rhodanus, quorum omnium fontes ambitu P. M. non amplius X. complectuntur· quanquam directò per transuersum inter eos vltrò citroq; commeari nequeat propter inuia culmina, rupesque præcipitijs horridas. Faucibus harum Alpium quæ nunc D. Gothardi vocantur altissimæ, Mediolanensis diœcesis & item Italia finitur. Itaq; cum ad Ticini fontẽ vsq; penetrauerimus, consequens est vt deinceps ab eius è Verbano exitu læuam partem lacus tractumq; finitimum persequamur. Exordium autem huius instituti à Ciconiola faciemus in ripa Ticini circa principium sita lacus, qui Ticinum ipsum effundit alueo mirè directo, quem à Longobardorum regibus cum tortuosum priùs flumen esset e, gestum annales Mediolani perhibent. Incipit igitur ad Ciconiolam Verbanus diffundi· cuius oram læuam plurimis vicis, pagis, oppidis, vallibus lacubusq; frequentem vt ordine dicamus, rationem ipsarum gentiũ quæ hæc incolunt sequentes, quadrifariam deuidemus, videlicet in agrum Aronẽsem, & Intratium, & Canobium, & Locarnatem· quarum partium oppida propemodum æqua inter se distantia sunt, ipsi Burgos & Plebis capita nominant, sub quibus vici pagiq; tam inter montes & in conuallibus, quàm ad ripam siti plurimi censentur. Itaq; supra Ciconiolam vbi crescere lacus incipit, moxq; se flectit, in promontorio quodam à Ciconiola quarto lapide, nobile castrum est & munitissimum supra ripam Arona, cum portu infrà maximè tuto. Difficili etiam & præ-
celso

a. lib. 5.

celso in monte qui lacum spectat, arx eminet tam ab natura loci, quàm operibus inuicta, nimirum si res ad tutelam necessariæ defensoresque non desint. Compertum id anno post C.N.MDXXII. cum ab exercitu Gallico X V. ingentibus tormentis instructo dierum XXX VII. spatio nequicquam obsessa grauiter oppugnataq; est. Oppidum Arona prominentis in oræ capite situm vti diximus, ferè exaduersum est Angleriæ quæ ripam alteram insidet. Incipit hîc sinus vasto perpetuoque lacus recessu· secũdum quem per agrum Vergantem, is Aronensis pars est, moxque per continentis instar cubiti flexum quo se ripa rursum protendit, ad Lessam deuenitur propemodum è regione positam Ispratij. Commendat eam vini nobilitas. Sequitur in ora non procul Bugiratium. Deinde procurrens iterum ripa cubitum figurare videtur, vbi circa flexum montis ad læuam est Stressa. Procedenti per oram quà maximè patet sinus, iuxta finem eius itemque montis, duæ apparent in lacu non procul à terra modicæ insulæ, quas piscatores inhabitant. Mox in extremo recessus angulo Margotium versus (relicto nimirum Feriolo quod est oppidnm antiquum in colle) fluminis Athisonis ostium sequitur: hinc post eius fossæ qua se lacus Margotius in Verbanum exonerat, fauces, redit inflectiturque continens, vbi exaduersum ferè Stressæ vicus Palantius admodum frequens est, qui suum agrum non habet, quoniam antiquitus ad Feriolum pertinuit, dein autem contributus Intratio fuit. E regione vici Palantij non procul à ripa quædam in lacu est insula: mox inter Palantium vicum & Stressam medio ferè spatio alia, cui Lancilottus Bonromæus Mediolanensis patritius sumptuosissimam villam cum hortis peramœnis inædificauit. Vltra Palantium continens alium efficit cubitum, flectique lacus incipit, in qua curuatura cœnobium est D. Bernardini, monachorum Minorum splendida domus. Sequitur amnis in lacum ex Monte Rubro descendens· tum Intratium · mox flumen aliud ex Intratia Valle. Deinde per oram sinuosam incedenti Bigniciolum, Visatium, Eugiabium, alijque pagi dœcesis Nouariensis occurrunt. Anconem dehinc creat lacus, vbi fluminis quibusdam confluens, itemque Canerum oppidum amœna in planitie fructiferis arboribus, præcipueque citris, limonibus, medicis, & id genus alijs plena situm, vino etiam nobile quod colles ad Austrum conuersi generant. In flectitur hîc dein ora, nec procul in lacu multæ connexæ cernuntur insulæ modicæ, Malpagam vocant, vbi quondam munitissimum castellum Beccarij quidam fratres cognomine Maciarditi finibus Canobij orti post Ioannis Galeatij Vicecomitis primi Mediolani Ducis excessum condiderunt, locumque Malpagam dixêre: qui deinde latrocinia finitimis in agris agitantes, tantum sibi diuitiarum & potentiæ comparauerant, vt Friderico III. Cæsari iter hàc à Belinciona Romam imperij solennium capiendorum gratia facienti quidam ex ijs Antonius insigni cum comitatu obuiam profectus eum magnificentissimè exciperet, amplissimisque muneribus ornaret· quamobrem tum ob summum splendorem ab Imperatore Comes appellatus est. At cum postea Philippus Viccecomes Dux Mediolani de flagitijs eorum & rapinis certior factus quadringentos armatos ad expugnandum locum misisset, obsessi toto biennio, summaque demum annonæ penuria victi deditionem hac lege fecerunt, vt rebus capitibusque saluis excedere liceret · ac ita digressi partim ad Intratium, partim ad Verallum, alij aliò concessere: quamobrem tum Dux Philippus arcem excindi iussit. Eodem tamen in loco postea MDXIX. à C.N.

anno Ludouicus Bonromæus nouam ædificauit arcem nomine Vitalianæ, versibus his aditu exornato.

Vitaliana vocor Verbani turris in vndis
Edita, primariæ nomina stirpis habens.
Me Ludouicus sic Bonromæus in altum
Extulit, vt pateat Vitalianis honos.
Simq; locus fidis semper patefactus amicis,
Hostibus at nostris sim moribunda lues.

Deinde transmisso lacus altissimo gurgite circa prçcipitē scopulum qui in aquas instar promontorij excurrit, Carminum edito in loco cernitur, moxq; pulchrum D. Eusebij fanum monasteriumq; in colle non procul Canobio: tum post caput saxosæ rupis ipse Canobius pagus cum portubus in lacu turribusq; præcelsis, & nobilissimis passim per vicos ædificijs potius honestæ ciuitatis quàm pagi formam refert: tam enim est lautus, opulentus, ac frequens locus. Ingenia profert eximia seu ad literas, seu ad mercaturam applicentur. Inter cæteras autem fundatas familias illa nobilis est Iulia, cuius alumni aliquot non pridem domicilium Bononiam transtulere, ciuitateque donati propter summa merita sunt· ex quibus est Iulius tum iuris, tum aliarum disciplinarum peritissimus, et elegantis ornatique virtutibus ingenij vir, cui nos plurimum debemus ob communicata nobis sua scripta, præcipueque de Verbano lucubrata. Perantiquum est Canobium, & in suo iure sub auctoritate tamen imperij Romani· quo statu tum se, tum agrum vniuersum adiunctosq; sibi pagos & vicos hactenus creatis cū summa potestate Prætoribus gubernauit. Anno à C. N. MDXXII. signum hîc Christi de cruce dempti, nudi, & ante matrem discipulumque Ioannem mœrentes positi, multis diebus sanguine sudauit, horribilique prodigio cruorem etiam ex aperto latere misit· quo fortasse clemens Deus præmonstrare mortalibus voluit ingentes calamitates, ruinas, & vastationes Italiæ, præsertim verò Lombardiæ iam tum imminentes, vti mox consecutæ sunt, quod in nostris Ephimeridibus latinis exactè demonstratur. Illius aūt prodigij causa maximus huc hominum cōcursus tum vndiq; fiebat· plurimiq; singularia consecuti sunt à Deo munera· quamobrem ex oblationibus augustum mox hoc in loco templum ædificatum. Post Canobium amnis cuiusdam in lacum illabentis ostium sequitur, vbi cubitus ingens lacus incipit, in cuius summitate quatuor à Canobio P.M. Brisacum est è regione propemodum Saxo Pini. Medio huius interualli modicæ iacent insulæ duç, quōdam habitatio cuniculorum, ac item à Ruscis possessæ. Dehinc ad illum oræ prominentis flexū procedēti, circa curuaturæ principium in planicie pagus occurrit Ascona, quondam maximè frequens, opulentissimus & latissimus· quemadmodum antiquorum ædificiorum vestigia, ruinæq; murorum peringentes indicant. Procurrit hinc continens instar peninsulæ. Tum in eius reditu sursum Madiæ fluminis ex Alpe D. Gothardi per vallem Madiam qua de posteà dicemus, in lacum descendentis ostium. Promontorium hîc in lacum tam procul excurrens, vt ad medium ferè perueniat, amnis efficit Madia· quo terram simul deferente paulatim vt in formam peninsulæ continens crescat, accidit. Supra ripam deinde sinus qui rostrum delphini figurare videtur vti priùs docuimus, ab Ascona secundo lapide Locarnum est, pagus amplissimus & frequens in diœcesi Nouocomensi. Fuit hæc olim Ruscarum sedes ac domicilium, qui munitissimam arcem adiecerant loco,

nõ

non pridem ab Heluetijs cum hunc tractū cepissent anno post C.N.MDXXXII. deletam. Relicta tum hac plaga cum Roncis Fragiæ nobili vino fœcundis, circa postremum lacus angulum in planitie reperitur Gordula, prope Verciascæ flumi nis angusta præcipitiq; valle Verciasca partem eius læuam tenente, descendentis ostium. Hoc flumine transito campus latitudine millium duorum aditur, inter Ticinum qui dextram, & montes altissimos qui læuam claudunt, quos ipsa plani ties & Vallis Verciasca stringit. Hinc à lacu per eos cāpos læua Ticini ripa sursum incedēti Coniascum occurrit, vbi artificiosæ piscinæ trāsuerso in Ticini alueo trut tis alijsq; piscibus capiendis fabricatę. Sequitur eodem itinere Belinciona, moxq; Lepōtina vallis, de qua superiùs locuti sumus cum partem eius trans Ticinum diximus. Dein montis apparet latus vnde Ludouicus Sfortia, Mediolani Dux quædam natura varia tanquam si veris tessellata distinctaq; carbunculis forent, marmora columnasq; desumpsit ad ornanda castelli Mediolanensis portæ Iouiæ nobilia conclauia. De cætero Alpis D. Gothardi est vnde Ticinum paulo antea diximus oriri. Transuerso per hæc iuga tramite iuxta latus montis Iaceris quem suprà commemorauimus, Dolia Vallis aditur, ab amne Dolia qui ex monte per eam Madiæ flumini illabitur, appellata. Pertinet vsq; ad Locarnum. Habet Vegnoium Cordaucum, Conum, Sumanum, Suncum, Mogenum, Laueleriam, Brontalium, Marcionium, Broilum, Sornicum & Fusium. In dextra fluminis vicus est Madia, Vericinum, & Vallis Rouana. Tum à Locarno flexu dextrorsum Vallis Casearia peragratur, & item Antigoria. Dein relicto monte Iacere à dextra, celsissimisque Vallis Madię iugis ab lęua, Vallis obitur Lusernonia, Cētumq; valles iuxta Canobium. Ab Antigoria multo latiùs planiusq; se vallis pandit: cuius in dextra Creuola: mox fluminis Athisonis fons ad altissimam D. Gothardi Alpem. Læua Creuolæ Doueriam amnem Athiso recipit. Doueria de Monte Scipionis vt aliqui latinè vocant, vel vt Bonauentura Castilioneus, Sempronij, præcipitat, perq; vallē hanc rectam cui Douerię nomen facit, ad Creuolam euoluitur, vbi per vallem Mōtisq; Scipionis iuga Brigam & ad lacum Lemanum via patet. Iulium Cæsarem hàc in Heluetios profectum celsi montis supra Creuolam iugo cæso quà sarcinarium duci iumentum posset, eiusque rei memoriam ipsis cotibus inscripsisse, nec iam literas ob antiquitatem apparere, quāquam signa quædam & vestigia pauca maneant, nonnulli tradunt: alij verò Cæsarem in Heluetios non hàc, sed per Catu riges penetrauisse contendunt: qua de re iam plura dicere haud libet. Heluetios hac via temporibus Ioannis Galeatij Sfortiæ Mediolani Ducis transgressos, illum iustis copijs oppositis ad angustum Creuolæ pontem magna cum hostis strage ac detrimento fugauisse post C.N.MCCCCLXXXVII. anno, IIII. Cal. Maij Corius auctor est. In valle quæ iacet è regione læua Vigletij, Vallem Canobiam at tingente, Veggetia vallis prospectui patet, quā amnis Lamietia percurrit, è præcel sis iugis in Madiam defluens. Est hæc conuallis in medio longarum faucium & asperrimarū rupium editissimo frigidissimoq; situ: quamobrem hōēs alit admodū agrestes ac duros ingenijsq; vastissimis: ex quibus est genus illud rude, ꝙ per vniuersam Europam oberrās caminis euerrendis operam locat. In Valle Rouana Cerentinum, Ruscum, Caprinum, Campus, & Bugnascum sunt. Dein ad Athisonem amnē descēdenti millibꝰ infra Creuolā duobus latissimo planissimoq; vallis loco Domodoscella castrū apparet. Id Oscellā esse quā Ptolemæus in Alpibus Scutijs iuxta Lepōtias nominat Blōdꝰ, Machaneꝰ, Tschudusq; volūt: quanꝗ diuersum alij

sentiant.

sentiat. Ego Blondum eiusq; suffragatores sequor ob Lepontiarum Alpium quas Ptolemæus citat vicinitatem. Auctores Oscellæ Cato tradit Oscos, vnde quoque nomen ortum sit: nos tamen Oscorum gentem in hanc Italiæ partem migrauisse nusquam reperimus. Domodoscella honestum & frequens oppidum cum arce munitissima est, media in valle montibus vndique conspta. Tschudus *a* libro de gentibus Alpinis Domodoscellam ab æde collegiali quam Itali vulgo Domũ vocant, tanquam Domũ Oscellę dictã scribit. Tota vallis ab ipso etiam oppido Domodoscellia nominatur. Inferiùs olim arx in colle fuit Mattarella, quam Heluetij deiecere. Tum flexu secundum amnem læuorsum vltima conuallis eius cũ Antrona flumine relinquitur. Hæc plana quidem est, sed angusta, horrida, & inanis: lapidem habet qui in vasa cauatur ad vsum coquendorum esculentorum. Equidẽ admirationis est res summæ qui tanta copia torno figurari ex saxo vasa queant. Maximum hinc quæstum exportatis in omnes Italiæ partes operibus incolæ vallis faciunt, eaq; ratione quęsita pecunia cum sterile omnino solum habeant, annonam aliunde sibi comparant. In dextra Vallis Anciasca cum amne est, vbi via difficilis inter asperos horridosq; montes ad vallem Augustam vsq;. Dein è regione faucium vallis Anciascæ, læuà, propter Athisonem Voconia cernitur ad montis radices muro septa, cum arce permunita. Vallis hìc apparet Vgonia, quam veteres Agonum dixisse perhibet Tschudus ab illa gente Gallica, quæ postrema aduenarum transcẽdit in Italiam, nec alibi sedibus inuentis huc concessit, cuius etiã mentionem facit Polybius *b* inquiens. In Alpibus ab vtroq; latere loca montosa habitant ad eam partem quæ versus Rhodanum & Septentrionem spectat, Galli, qui transalpini appellantur, ad eam verò quę campis imminet Taurisci, Agones, & alia pleraq, barbarorum genera, à quibus transalpini non genere, sed differẽtia loci discrepant, ideo transalpini dicti quia trans montes colant. Ita Polybius. Enim uero Taurisci dein hinc in Stiriã migrauere solis Agonibus relictis, à quibus nomẽ remansit valli, quam posteriora secula corruptè Vgoniam appellarunt. Oppidũ Voconia millibus VII. ab Oscella distat. Secundo per hunc tractum lapide Gandolia, item Ornauaspus apparet, quo ex monte candidum marmor cæditur ad ædis Mediolanensis splendidissimum ædificium. Descensu inde pass. millium duorum iuxta lacum propter altum montem Margotium, cum alio colle modico qui inter lacum est Margotij, flumen Athiso labitur Verbanum subiens in campis iuxta Feriolum & Vicum Palantium vti prædiximus. Vicinum Margotij monti lacus est, Margotius à monte cognominatus, longitudine mille pass. sed ambitu MD. continens, qui in Athisonem haud procul Verbano se exonerat. Amnis Athiso quem nunc Tosam vocant, nobilis ille est in veterum monumentis Cimbrorum clade, quos ad Athisonem C. Marius is qui septimùm Consul fuit, cum Q. Catulo Collega cæsis ad C X L. mill. captisque ad LX. mill. deuicit, vti Plutarchus in vita Marij scribit. Idemq; de Athisone in Apophtegmatis, Catulus Luctatius inquit, cum bello aduersus Cymbros ad Athisonem flumẽ castra haberet, & Romani quoniam barbaros ad transitum niti intuerentur, cederent, vbi eos detinere non poterat, tendit ad primum cursim abscedentium agmen, ne Romani fugere hostes, sed imperatorem sequi viderentur. Ita Plutarchus. Florus tamen de Cymbris victoriam à Mario Catuloq; patratam ad Athesin amnem scribit, quã in voce nos vitiatum eius codicem putamus inscitia librarij, qui commutatione facilima pro Athisone Athesin scripserit. Error is contigit ignoratione fluminis

Athisonis

a. cap. 32.

b. lib. 2.

Athisonis ac item locorum per quos in Italiam transcenderunt Cimbri: nam cum illi sedibus suis relictis quòd eas Oceanus demerserat, in Hispaniam primùm essent profecti, at Celtiberorum inde armis pulsi Galliam petiuissent, ibique cum Teutonis & Tigurinis coniuncti sic in Italiam penetrauerint, vti perhibet Liuius *a*, magis hercule videntur hac via per Oscellam irrupisse, qua in Galliam patent Alpes tramite cæteris breuiori, quàm tot aspera difficiliaque montium iuga per angustas & præcipites Alpium Tridentinarum semitas ad Athesim trascendi causa circumiuisse. Cōfirmat hanc sententiam quod Plutarchus scribit, Marium superatis Teutonibus cum ad eum legati Cimbrorum ad petendas sedes accessissent, æquum sibi videri respondisse vt ad amicorum colloquium admitterentur: moxq; Teutonum reges in Sicianis Alpibus captos produci iussisse, quibus conspectis Cimbri nimirum intellecto sociorū interitu, profugerint. Iam porrò circa Tridentum nulli reperiuntur populi Siciani, quos in agro Nouariensi esse constat, nempe vallis incolas Secianæ, quam amnis Secia, nūc Senza vulgò, percurrit, vnde nomen retinet. Præterea Dominicus Machaneus in Nouariensi pugnam Marianam cum Cimbris factam adhuc quorūdam ibi locorū nomina testari scribit, vtpote Randium, quod nunc Robium seu Rodobium vocant: item Camarianum, id est Arx Mariana, vel Castra, vel Arcus Marianus, quarto ab Nouaria lapide. Sylua Venia, Romanianum, & Blandrate, quod ita pro Flandrate nunc dicatur, nimirum à Flandria, memoriamque Cimbrorum seu Flandorum teneat. Verumenimuero nobis hoc allucinari Machaneus videtur de Blandrate, pro Flandrate id dici à Flandria: primùm quia Plinius *b* etiam huius oppidi mentionem in Liguria cum B. littera facit, inquiens: Ab altero latere ad Padum amnem Italiæ ditissimum omnia nobilibus oppidis nitent, Libarna, Dertona colonia, Trica, Barderate (quo tamen in loco mendum esse puto, legendumque Banderate, sicut etiam Volaterranus *c* videtur velle) secundò quoniam Marij temporibus Cimbri non dicebantur Flandri. Constat igitur ex superioribus, non procul Athisone flumine quod nunc Tosa, Cimbros iuxta castellum quoddam in Alpibus castra habuisse, non autem ad Athesin agri Tridentini: finitumque bellum in agro Nouariensi ac locis finitimis vti ostendimus. Anthisonem ex monte Iacere non procul ab illo modico lacu supra D. Gothardi sacellum oriri iam anteà diximus: priusquam autem eo tractu quem descripsimus in Verbanum euoluatur, læua parte iuxta Feriolum Stronam amnem excipit, quo se mille pass. à Verbano lacus iuxta Omeniam Ortanus exonerat. Idem etiam D. Iulij nominatur ab æde in lacus insula sita D. Iulio sacra, quæ sanctas eius reliquias habet, magnisque miraculis operante propter illius Diui merita Deo nobilitatur, præsertim autem eiectione malorum dæmonum ex hominibus. Insulæ lacus huius D. Iulij Paulus Diaconus *d* quoque facit mentionem, Minulphum insulæ sancti Iulij Ducem ab Agilpho Longobardorum rege quòd se Francis dedidisset, occisum scribens. Ortani nomen lacus ab Orta castro quod in ripa est, tenet. In longum millibus IX. in latum V. patet. Bussonio Ortam millia tria sunt, Orta Omeniam sena, deinceps ad Athisonem quina. Extant etiam præterea circa lacum hunc pagi, Menus Armenusque ac alij, cum montibus inter agrum Vergantem & Vallem Anciascam. Deinde secundum Athisonis dextram sursum Vallis Antigoria reperitur, & in læua, Vallis Vetus: tum monti transitis vltra Athisonē Bagnana, porroq; Maginiaca, transq; mōtes Seciana, de qua

a. lib. 6. 7.

b. lib. 3. cap. 5.

c. lib. 4.

c. v.

d. lib. 4. hist. Logo.

de qua paulo pòst dicetur. Sic igitur absoluto Verbano cum cęteris qui iuxta sunt lacubus, totoq; montano hoc & collino cum vallibus situ, nunc ad Lombardiæ planitiem cis Padum reuertemur, Italiæque reliquam hoc latere partem exdiemus.

LYBICI.

INitium nobis instituti huius destinamus Lybicos vt Ptolemæus, aut Libecios vel Lebetios vt Polybius, aut demum Lebuos vt Liuius eandem gentem nominat. Annius in Catonis fragmentis potius Lybicos quàm secus dicendum contendit, quoniam id nomen huic cis Ticinum genti ab Hercule Aegyptio Lybico remanserit à quo nonnullæ huius tractus instauratæ vrbes fuere. Fines Lybicorũ decernimus ab oriẽte Senciam vel Scesiã amnẽ, à meridie Padũ, ab occidente Duriã Baltheam, à Septentrione lacum Verbanum. Ptolemæus quidem Laumellum etiam vltra Vercellas & Seciam in Lybicis ponit: nos verò more veterum geographorum qui ferè fluminibus regiones prouinciasq; terminare solent, amne Secia gentem Insubrium finire ac Lybicos incipere statuimus: ideoq; Laumellum Insubribus dedimus. Itaq; in Padi ripa post amnis Goniæ confluentia Senciæ vel Siciæ
a.lib.3. sequuntur iuxta Bremidum oppidum vti prædiximus. Plinio a amnis Sesithes vo-
cap.15. catur. Profluit ex Alpibus supra Burgum per vallem Scesiam cui nomen facit. Ab eius ostio sursum læua ripa Balciola, mox Villa Noua, deinde priusquam flumen
b.lib.5. Saruum excipiat antiqua ciuitas Vercellæ, sic à Strabone b, Plinio, Ptolemæo, Ta
c.lib.17. cito c, Silio d, nominata, itemq; à Martiale e cum ad Domitianum inquit. Aemilię
d.lib.8. gentes & Apollineas Vercellas, Et Phaëtontæi qui petis arua Padi. De primis eius
e.lib.10. initijs variè proditum apud auctores inuenimus. Sicardus Cremonensis conditam ait à Venere nobili muliere Troiana, quæ cum Eltio filio ante supremum Troiæ excidium in hæc loca profecta iuxta Scesiam amnem modicam vrbem ædificauerit, Vercellamq; tanquam Veneris cellam denominauerit. In Mediolanensium annalibus scriptum reperi priùs vocatam Maropolam, pòst à Belloueso primo Mediolani rege auctam Vercellas cœpisse dici. Alij alia, quæ cuncta commentitia fictaq; nobis videntur, ideoq, referre operæpretium haud putamus. At Plinius
f.lib.3. f grauis auctor in nona regione quæ Transpadana est, Vercellas Libitiorum ex Sa
cap.16. lijs ortas perhibet: vbi tamen Sallyis, aut Saluijs scribendum doctissimus Barbarus in castigationibus notat, quoniam Græci Sallyos & Saluios dicant: quinimo Salubijs & Saluijs rectiùs fortasse videtur legendum. Addit Barbarus insuper eodẽ loco non Lebetiorum, sed Lybicorum vt Ptolemæus hanc gentem nominat, itemq; Liuius, scribendum. Saluiorum quos veteres Græci Ligures dixere, sedes in montibus supra Nicæam vsque Massiliam, & vlteriùs in rupibus circa mare de
g.lib.4. monstrauit Strabo g: Sallyorumq; mentionem etiam L. Florus in Allobrogico
h.lib.61. bello, Saluiorum Liuius h fecit, Cn. Sextium Proconsulem deuictis Saluijs coloniam ædificasse scribens Aquas Sextias, eamq; sic propter calidorum itemq; frigidorum fontium abundantiam nominauisse. Plinius Vercellarum auctores indicat Saluios: & quanquam aliter Annius eas primùm se putare conditas scribat à Thuscis Alpium incolis, qui primi hæc loca tenuerunt, postea verò ab Hercule Aegyptio Lybico auctas, vnde genti cognomen Lybicorum accesserit, nos tamen Plinio cæterisq; classicis auctoribus longè plus tribuendum quàm alijs arbitr[amur], quos sæpe fabulas potiùs adulandi causa, quàm veritatis studio ductos ref[er]re constat. Diximus in Nouaria quid de Venere Troiana filioq; Eltio sentiam[us]

quo

quod hîc repetere non attinet. De Vercellis finitimisq; locis Facius a in hanc sen- a.lib.5.
tentiam scripsit. cant.5

Et sic eam regionem peragrando
Transij malum oppidum Laueciarium, Nouariam & Vercellas,
Quæ primùm ædificandi parum fuere peritæ.
Totus ager partim planus est, partim collinus,
Cum sonat iucundus est, itemq; plenus
Pane & vino & amnibus magnis pulchrisq;. Sic Facius. Apud Plini- b.lib.33.
um b legitur extitisse tum legem Censoriã Victimiliarũ aurifodinæ quæ in Vercel- cap.4.
lẽsi agro cauabatur, ne plꝰ quinq; hominũ in opere publicani haberẽt. Ad Vercel-
las Castinũ Ioannis Tyrãni copiarũ Ducẽ ab Ardaburo Orientis rectore, q lega-
tus erat Valeriani tertij Cõstantis F. debellatũ scribit Blõdus c & item in hac vrbe c.lib.2.
Leo IX. Pont. conciliũ aduersus Berengariũ Turonensem Archidiaconũ habuit, hist.
q tum hæresim qua cõmaculatus erat, hîc abiurauit, vti in Decretis legitur. Vrbs
est Vercellæ perhonesta nobilisq; ac rebus omnibus ad vsum hominũ vtilibus af-
fluens, vberrimo agro & frumenti, vini, cæterarũq; frugũ maximè fertili. Cũ priùs
ex rudiũ seculorũ more non satis luculenter esset ædificata, superioribus annis e-
gregiè meliorẽ in formam redacta est, vt nunc ornata splendidaq; satis appareat.
Bis quotannis nundinarũ conuẽtibus frequẽtatur, quũ varijs ex partibꝰ huc mer-
catores negotiãdi causa, maximè verò re pecuaria lanariaq; confluũt. Diu quon-
dã miserè ciuiũ intestinis cõtentionibus afflicta fuit, partibus diuisa videlicet Ad
uocatorũ & Titionũ, quæ sæpenumero inter se dimicantes, ciuitatẽ in summas ca
lamitates adduxere sicut Merula scribit, vltimoq; Principatũ tandẽ rapuerũt Ad-
uocati circa MCCCX. à C.N. annũ vt Corius auctor est. Dein aũt vrbs in ditione
Marchionũ Montisferrati nominatim Bonifacij tertij fuit, ac itẽ in Vicecomitũ
Mediolani regulorũ ab Matthæo vsq; ad Philippũ Ducẽ, à quo cum Amadeo pri-
mo Sabaudiæ Duci nomine dotis Mariæ filiæ quã is vxorẽ duxerat, trãdita fuisset,
nẽpe MCCCCXXIX. post C.N. anno, sic deinceps in hũc vsq; diẽ apud Sabau-
diæ Duces stetit. Homines illustres q̃plurimos edidit, præ ceteris D. Eusebium
Episcopũ, itẽ Ioannẽ Sextũ ordinis prædicatorũ antistitem summũ, virũ doctũ &
sanctum, præterea Gregoriũ ex eadẽ sodalitate monachum, q per sanctißimã vitã
gloriosus adeo à Deo reddi meruit, vt eius patrocinio multa mortalibus munera
diuinitus elargirentur, quemadmodũ in libris hominũ illustriũ ordinis prędicato
rũ scripsimus. Vercellis etiã Barnabas familię prędicatorũ magister, plurimiq; mi
litari virtute clari viri orti, sicut insuper hac memoria summũ patriæ decus & or-
namentũ Hieronymus Titio monachus prædicator, & ingenij cãdore, & literarũ
scientia maximè nobilis. A Vercellis læua Sesithis ripa ꝓcedenti castellũ occur-
rit D. Germani, illustratũ ortu Antonij ex ꝑdicatorũ sodalitate, q MCCCCLVIII
post C.N. anno Comi sanctißimè defunctus, ibi miraculis claret. Sequitur Burgũ,
dextraq; prope Saruũ amnẽ Andurnũ, & altiùs inter mõtes Bugiela, monachi Prę
dicatoris Augustini patria sanctißimæ vitæ viri, qui in numero viuorũ adhuc agẽs
tanta fuit apud Deũ Opt. Max. gratia vt suis precibus quædã hominibus singula-
ria beneficia potuerit impetrare, quemadmodũ in libris hominũ illustriũ eius or-
dinis ꝑscribitur. Mortẽ obijt Venetijs, bonorũ operũ multitudine cumulatißimꝰ
anno à C.N. MCCCCXCIII. Læua dein Betullũ est vt antiqui dixerũt, nimirum
ab arbore betulla quę ad vasorum circulos expetitur, quemadmodũ doctißimus

NNn Alciatus

Alciatus perhibet. Rursus tum in Padi ripa D. tamen amplius ab ora passibus Tridinium oppidum amplum, honestum, nec immunitum est, memoria Broliæ strenui copiarum Ducis tempore nostrorum auorum vti recentiores historiæ tradũt, inclytum, itemq; sanctitate B. Magdalenæ tertij Dominicani ordinis annis superioribus qua de multis commemorari posset, quanquam nunc iam plura dicturi non simus. Eundem locum ortu maximè nobilitauit Nicolaus Falettus vir doct⁹ & excellens poëta. Ditioni Mantuani Ducis cum Casale tenetur. Præterea Padi item in dextra Moranum Fontanellaq; sunt castra, & eodem situ Palatiolum, altiusq; Crescentinum ad Duriam amnem haud ignobile oppidum, patria Vbertini Crescentinatis doctissimi viri, quemadmodum Commentarijs in Valerium Max. & Epistolas Ciceronis familiares editis testatus est, qui nostra memoria posteritati clarus de vita decessit. Intus est D. Marię Locetinæ quondam nobile cœnobiũ à Montisferrati Marchionibus conditum, quo priùs magna monachorum frequentia rebus intenta diuinis habitabat, nunc pauci & mercenarij cõsident, quippe quia iure Commendationis habetur locus. Religionem eius summam satis adhuc indicat amplitudo veterum ædificiorum, quę nunc paulatim ruinis deformãtur. Vlteriùs inter paludes quasdam oppidum est Liuurnum. Rursus in ora Padi Duriæ fluminis ostium quod, antiqui Duriam BalthEam dixerunt. Caput in Alpibus tollit non procul Hasturgia. Plinius [a] Duriam vocat, addẽs duos eiusdem nominis amnes esse. Sunt insuper iuxta fluuium hunc D. Georgij castellum & Salucia modica oppida. Sic absolutis Lybicis quos Duria finit, deinceps ad Salassos transeundum est.

a.lib.3. cap.16.

SALASSI.

EAm gentem à Tauriscis ortam Plinius [b] in Gallia Transpadana, nona regione Italiæ tradit prætereaq; Strabo [c], Ptolemæus, & Appianus [d] Alexandrin⁹ memorant. Terminos habebit ab exortu flumen Duriam cum Lybicis, ab Austro Padum, ab occasu Duriam Ripariam cum Taurinis, Centronibus & Caturigib⁹, à Septentrione Alpes quæ Heluetios ab Italia submouent, nunc Mons Iouis & D. Bernardi dictæ quemadmodum ostendemus. Agrum hunc duabus Durijs inclusum hoc seculo Cannabesium Italia vocat, ob cannabis vbertatẽ vt Merula [e] perhibet. Gentem eius ita describit Strabo [f]. Salassorum regio magna est, profundam vtrinq; vallem agrumq; claudentibus rupibus. Pars etiam eorum in editiora cacumina pertingit. Et paulo pòst. Aurifodinas habent quas ipsi cum potentia valebant olim possidere, sicut & ingrediendi dominium obtinebant. Magno illis Duria fluuius in effossionibus ærarijs auroq; diluẽdo vsui esse solebat, quocirca passim deriuationib⁹ communem alueum exinanibant, quod vt quibusdam in auro conquirẽdo maximè erat fructuosum, sic aratores ob rigationis facultatem interceptam afficiebat damno, cum fluuius exhaustus tot aruis agrisq; nequaquã sufficeret. Ea de causa gens inuicem assidua prælia gerebat: sed posteaquam ditionis effecta est Romanorum, tam aurifodinas, quàm fundos amisit iura tamen adhuc montium tenẽs, aquam publicanis & aurifodinarum redemptoribus vendebat. Hinc propter auaritiam publicorũ vectigaliũ assiduæ oriebantur disceptationes, vnde magnæ occasiones populi Rom. Prætoribus occurrebant suscipiendi belli: tandem verò ad hæc vsq; tempora nunc oppugnati, nunc pace populo Romano cõciliati potentes tamen Salassi erant, multisq; damnis intenti latrocinijs iter hàc agentes afficiebant, vsq; adeo vt etiam D. Brutum Mutina profugientem dragma

b.lib.3. cap.16. c.lib.4. d.de bello Illirico. e.lib.6 hist.Vicec. f.lib.4.

viritim

viritim data redimere se cõpulerint, & Messalam cũ his in locis hyemaret pro captis ad cõburendum lignis, itemq; ad hastilia tyronibus exercẽdis vlmis pretium pendêre coëgerint. Cæsaris quoq; pecunias quandoq; diripuere, factisq; semitis aut iunctis ponte fluuijs pcipitiorum & rupiũ opportunitatẽ exercitibus opponebant. Ad extremũ aũt Cæsar Augustus eos funditus deleuit, oẽsq; sub corona vendidit apud Eporediã Romanorum coloniã, ea de causa deductã vt propugnaculo aduersus Salassos esset. Ista tñ clade nec tota natio potuit extingui, nã hominũ deinde millia censa fuêre XXXVI. quorũ millia VIII. arma ferre poterãt. Hos acie victos Terentius Varro Imper. postremò sub hasta cunctos vendidit. Hactenus Strabo: nos particulatim Salassos dicturi principium à Duria faciemus, vbi Lybicos paulo antè finiuimus. Itaq, à Pado læua Duriæ ripa sursum incedenti Verolẽtum occurrit, altiusq; Riparella, tum interiùs in montibus Iurea ciuitas, ab alijs Lamporegiũ dicta, sed Straboni Eporedia, quẽadmodũ & Tacito *a* ac Ptolemęo, quanq̃ in eius codicibus mendosè legatur Eloredia. Plinius *b* auctor est oppidum Eporediã Sibyllinis libris à Populo Rom. condi iussum· Eporedicas enim Gallos vocare bonos equorũ domitores. Strabo quoq; perhibet Eporediã Romanorum esse coloniam, in qua Cæsar Augustus Salassos deuictos habuit venales vti pdiximus. M. Cicero multitudinis numero nomen vrbis effert, nã epistolæ cuidã sic asscripsit. Datum in Eporedijs. Liber fisci Romani Hipporegiã vocat, vti nũc etiam indoctũ vulgus. Situ est edito duos inter altos colles, qui vallis Augustæ Prætoriæ fauces efficiunt· arce ab læua munitissima imminente, vbi templũ summum, peruetus, Virgini Matri sacrum, in quo D. Bessi quondã vrbis antistitis ossa conseruantur. Intercurrit mediã amnis Duria, per quẽ celsissimo ponte ciuitas iungitur. Agrum ab Austro nõ infructiferum habet, at Septentrionali plaga perasperũ, vsq; adeo vt vix castaneas ferat: pascuorum tñ opportunitate cum anni tempus est, ad rem pecuariam vtilis· vnde tum vellerum abundantia, tum lactis copia figurando caseo Salasso, sic & olim, & hac etiã memoria nominato percipitur. Edidit Eporedia multos eximios homines, quorũ virtutib9 ac splẽdore fuit illustrata· nominatimq; gentem nobilissimã Ferrariorum, ex qua magnifici Pręsules cõplures orti, nempe Ioannes Stephanus ob egregia merita in Cardinalium collegiũ ab Alexandro VI. Pontif. adoptatus· cuius gratissimæ memoriæ gratia cum fato cõcessisset, Leo X. Pontif. anno post C.N. MDXVII. Cardinalium ordini allegit Bonifacium fratrẽ nulla parte deteriorem, qui dein anno MDXL. Legationem Bononiensem sub Paulo III. Pontif. gessit tanta humanitatis ac sapientiæ commendatione, quãta Rectorẽ populorum optimum decere potest, Romam aũt peracta puincia reuersus, mortẽ obijt. Eius in locũ dignitate familię summa ductus Paulus III. Põtif. anno post C.N. MDXLIX. Philibertũ nepotem Cardinalem creauit, quem tñ eodẽ anno fata intercepere. Præterea viros illustres multos vrbs hæc tulit, quos alijs melius de virtutibus eorum edoctis cõmemorãdos relinquimus. Eporediam vallis excipit Augustæ Prætoriæ quã suprà nominauimus, admodum longa, multisq; pagis inter illa celsissima iuga sitis frequens. Tractus hic omnis editissimis rupibus cõcluditur, inter quas maximus est campus, veteres Bardum appellarunt, nunc Bart vocant, optimis fructibus nobiliq; vino apiano ac alijs generibus fœcundus. Medium amnis interluit Duria maior, vti etiam Strabo perhibet. Patet hàc inter præcelsos montes angustissima via in Italiam vna, quæ deinde bifariam superioribus in locis diuiditur in iter id quod inuium iumentis per Al-

a. lib. 7.
b. lib. 3. cap. 16.

pium Pœninarum cacumina ducit,& alterũ planiùs maximeq; freques, quo per clementiora iuga Alpium quæ quondã Graiæ dicebantur, etiã curribus penetratur in Centrones. Ex Bardi planitie dein ad Augustã Prætoriam deuenitur, quam ita Plinius regione nona, item Strabo ac Ptolemæus nominãt. In eã colonos Romanos hominũ tria millia Cæsarẽ Augustum collocauisse, cum priùs hîc castra habuisset Varro, à quo reliquiæ Salassorũ erant deletæ, Strabo scribit. Hinc igitur Augustæ nomen accepit locus: quanq̃ id alij natũ dicant ab alio priùs Augustali Prætore, quippe quẽ Augustus miserat. Iacet ad geminas Alpiũ fauces vt Plinius *a* scribit. Salassorum, inquit, Augusta Prætoria iuxta geminas Alpium fauces, Graias atq; Pœninas. Inscriptionẽ hîc in Alpium trophæo extitisse idem quoq; Plinius *b* memorat huiusmodi. Imperatori Cæsari, Diui Filio August. Pontif. Max. Imp. XIIII. Tribunitiæ potestatis XVII. S.P.Q.R. Quod eius ductu auspicijsq; gentes Alpinę oẽs quę à mari supero ad inferũ pertinebãt sub imperiũ Pop. Rom. sunt redactę. Gentes Alpinę deuictę, Triumpilini, Camunes, Vennones, Venonetes, Mesauci, Breuni, Naunes, Focunates, Vindelicorũ gentes quatuor, Consuanetes, Virucinates, Licates, Cattenates, Abisontes, Rugusci, Suanetes, Callucones, Brixentes, Lepontij, Iuberi, Nautuates, Seduni, Veragri, Salassi, Centrones, Medulli, Vcenni, Caturiges, Brigiani, Sontiontij, Brondiontij, Nemaloni, Edemnates, Esubiani, Veamini, Gallicæ, Triulatti, Ettini, Vergunni, Equituti, Nemerari, Oratelli, Venesi, Velauni, Suetri. Subijcit inde Plinius adiectas nõ fuisse Coctianas ciuitates XII. quæ nõ fuerant hostiles, sed item attributæ municipijs lege Pompeia. Sciendũ porro est elogium hoc plurimis locis vitiatum in Plinij codicibus legi, verum à nobis ex Ægydij Tschudi libro *c* de gentibus Alpinis emẽdatius nostra quoq; sententia descriptum esse. Constat igitur Alpes has iuxta fauces vbi Augusta Prætoria, veteres appellauisse Graias & Pœninas, nimirum Augustæ dextra Pœninas, quæ nunc Mons Maior D. Bernardi & item Mons Iouis, læua Graias, quæ Mons Minor D. Bernardi, itemq; Columna Iouis, dicuntur. Pœninarũ nomen vnde fluxerit in diuersum auctores trahunt. Sempronius ab Annibalis, id est, Pœnorum qui Carthaginenses, transitu natũ ait: quã & aliorum sententiam fuisse docet Plinius *d*, his Annibalem transijsse memorari scribens. Idem ꝓbat Liuius *e*: attamen cũ inter oẽs constet, inq̃t, Annibalem postq̃ Rhodanũ transierat magnã copiarũ partem amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat in Italiam digresso, eo magis miror ambigi quanam Alpes transierit: & vulgum credere Pœnino, atq; inde nomẽ etiam iugo Alpium inditũ, transgressum. Cœlius per Cremonis iugum dixit transisse, qui ambo saltus eum nõ in Taurinos, sed per saltus montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est ea tum ad Galliam patuisse itinera: vtiq; cũ quæ ad Penninum ferãt, obsepta gentibus semigermanis fuissent: neq; hercule montibus his (si quẽ forte id mouet) ab transitu Pœnorum vllo Veragri incolæ iugi eius norunt nomen inditũ, sed ab eo quẽ in summo sacratũ vertice Penninũ montani appellant. Nõ desunt qui Penninas ab celsissimi cacuminis eminentia quo cæteras Alpes superant, nominatas crediderint tanq̃ Pinninas, q̃m maximè q̃d elatum pinna vocetur. Nos hæc eruditis arbitrio suo probanda relinquimus. Alpiũ Pœninarũ mentionẽ quoq; facit Tacitus *f*. Eas posteriori sæculo Iouis nuncupatas, vltimoque D. Bernardi, iam diximus: illud à Ioue quẽ hîc colebant, nomen profectũ, hoc à Bernardo ex Augusta monacho, viro sancto, qui his gentibus euangeliũ Christi tradidit, & è tota regione Satanã in al-

a. lib. 3. cap. 16.
b. lib. 3. cap. 19.
c. cap. 34.
d. lib. 3. cap. 17.
e. lib. 21.
f. lib. 17.

in altiſsimũ ſpecũ compulit quum iter hàc agẽtes palã infeſtaret occideretq;. Monaſterium etiã hîc idẽ vir ſanctus poſt edita maxima miracula condidit, quò commodiùs inſeruire Deo poſſet, tandẽq; fato concedens monti nomen à ſe reliquit. Hunc porrò Pœninum eſſe vallis etiãnum docet inter illius iuga Pelina nunc per peram errore vulgi ꝓ Pœnina dicta. Cõnectuntur ad Auguſtæ læuã Alpes Graiæ quemadmodũ vocat Plinius, his Herculem tranſijſſe ſcribens: nunc mons D. Bernandini minor, itẽq; Columna Iouis vti olim, nominantur. Patent ad Tarantaſiã in Centrones via, quæ ad Vallẽ quoq; Tarantaſiã ducit, per quã Iſaria fluuius inter Pœninas & Graias labitur. Valles hîc profundiſsimæ mirabili vbertate auri fœcundæ. Sequũtur mox Caturiges finitimi Cẽtronibus mõtis Ceniſij, vel vt veteres dixère Coctiarũ Alpium incolis. Itaq; Graias Alpes vel D. Bernardi minores, excipiunt Coctiæ, ſic à Coctio rege nominatæ, qui poſt domitos Gallos magnis lapidibus itinera per eas muniuit, quibus tũ exercitus, tum alij cõmodè poſſent cõmeare. Præterea verò & XII. in ijs cõdidit vrbes, Cæſaris Auguſti amicitia clarus vt Ammianus [a] Marcellinus memoriæ ꝓdidit. Coctias à Graijs Alpibus vſq; Bo- *a. lib. 15.*
biũ pertinere, Genuamq; cõplecti Paulus Diaconus & Luitprandus [b] Leuita Ti- *b. lib. 4.*
cinenſis auctores ſunt. Hæc de montano Alpium ſitu quatenus ad Italiam pertinent dixiſſe ſatis ſit: quamobrẽ ad Duriã nunc amnẽ reuertemur. Eius in læua Mazadiũ eſt. Dein relicta valle ac mõtibus rurſum in Padi ripa fluminis oſtiũ inuenitur Orci, quod Plinius [c] Morgũ vocat. Huius dextra nobile, frequens & opulentũ *c. lib. 3.*
oppidũ eſt Danaſum, altiusq; D. Martini, vnde Comitũ Sanmartinorũ magnificæ *cap. 16.*
ac illuſtris familiæ nomen, ex qua plurimi ſummi duces ꝓdierunt. Læua Morgi Clauaſiũ iacet vti à Merula [d] vocatur, perhoneſtũ oppidũ, prætereaq; Vulpianũ, *d. lib. 6.*
& in montibus Marcinaſcum, interiusq; Strambinũ, cum plurimis alijs oppidulis *hiſt. Vicec.*
ac vicis. Inſuper hoc ſitu Ad D. Benedictum Fructeranum eſt. Rurſus in Padi ripa confluens amnis Sturæ, qui ex montibus huc in Padum euoluitur. Tractu hoc vltra citraq; Sturã multa paſsim oppidula viciq; ſunt, vti Caſeleria, & Grangia, quæ nos alijs cõmemoranda relinquimus. Deinde ſecundũ Padum ad oſtiũ Duriæ peruenitur, quã antiqui Ripariã dixerunt ad alterius Duriæ Baltheæ differentiã, quæ priùs cõmemorata, principiumq; Salaſſorũ eſt ſeu Cannabeſij, cum hæc eã regionem finiat. Mentionẽ huius facit Strabo [e], Duriam ex aduerſa parte fontis Dar- *e. lib. 4.*
uentij qui Rhodano illabitur, caput tollere, perq; Salaſſos & Alpes Galliæ fluere ſcribens. Itaq; ex Alpibus Galliæ Duriam ad Taurinum in Padum ferri manifeſtũ eſt, & Anniũ in Cõmentarijs ad Sempronium apertè errare quũ à Ptolemæo Duriæ fluminis originẽ in Alpibus haud procul Aſta Colonia, caput in Pado ſupra Dertonã demonſtrari ſcribit, quoniã is fluuius à Ptolemæo deſcriptus (nimirũ vti pictura tabularum vera docet) ſupra Auguſtã Taurinorũ, non Aſtã naſcitur, & cis Padũ, non aũt vltra eſt. Occaſionẽ fortaſſe lapſus Annio præbuit, quod Sempronius de Doria regione ſcribens, eam ab Aſta colonia Parmã vſq; pertinere, vocatamq; pòſt Æmiliam ait, his verbis. Ciſpadanã omnẽ miſsis colonijs tenuere Thuſci. Doria Thuſcorũ prima familia incoluit principio ab Aſta colonia vſq; Parmam: à qua & fluuius Doria, & regio priùs Doria, nunc Æmilia. Verumenimvero quod Sempronius Doriam amnem ab Doria gente nominatum dicit, inde nequaquã ſequitur eum in illa ipſa eſſe regione: quocirca nobis allucinatus omnino Annius videtur. In dextra Duriæ ſurſum eſt Lancium & Belingerium extrema Salaſſorum loca, quæ Taurini excipiunt.

TAVRINI.

a.lib.5. b.lib.3. cap.17. Taurinos Strabo a itemq; Plinius b in nona regione Ligurũ stirpis esse tradunt, quamobrẽ à Duria Riparia q̃ paulò ante memorauimus, vsq; ad extremam orã Ligusticarũ Alpiũ circa mare, Ligurum natio tractũ hunc omnẽ videtur incoluisse qua in re nos eos auctores secuturi, Taurinos Liguribus attribuemus. Taurinorũ regionẽ nunc Pedemontiũ vocamus tanq̃ pedem montiũ, quoniã ad radices Alpiũ est, quæ Galliã Sabaudiamq; ab Italia diuidũt. Fines ponemus ab oriente Padũ, à meridie Ligurũ Alpes, ab occidente Galliæ Alpes, à Septentrione Duriã Ripariã. Taurinorũ mentionẽ persæpe facit Liuius, maximè cum Annibalis trãsitum in Italiã narrat c, item Polybius, Plutarchus in Annibalis vita, plurimiq; prætera scriptores. Agros habent amœnis fructiferisq; collibus plenos, qui frumentũ aliasq; fruges & optima vina cũ nobilissimis fructibus ꝓducunt. Vrbibus, oppidis, pagisq; perhonestis nitẽt. Nobis etiã Ducatus Taurinus vocabitur, quoniã ita sub Longobardis appellabatur, à quibus in prouinciæ formã cui Dux præerat, vti persæpe iam diximus, est redactus, nomenq; diœcesi Taurinũ vrbs Ducis sedes ac domiciliũ vt Paulus Diaconus auctor est præbebat. Longobardorũ imperio deleto primũ in Italię regũ quos Imperatores Cęsares instituêre potestatẽ venit, pòst in regulorũ diuersorum, diuq; seculis vltimis ditione Principum, Comitum, Ducumq; Sabaudiæ fuit habita, donec anno à C. N. MDXXXVI. partem eius Franciscus primus Franciæ rex, occupata quoq; trans Alpes Sabaudia, cepit & in hunc vsq; diem quo annum à C.N.LIII. supra MD. agimus cũ ipse tenuit, tum successori Henrico regi possidendã dedit. Hac verò de causa longũ inter Carolũ V. Imper. & Franciscũ regẽ bellũ fuit, quo tota propemodũ regio vastata subuersaq; nũc iacet. Primùm vt particularẽ descriptionẽ aggrediamur, ad ostiũ in Pado Duriæ vetus est ciuitas Taurinũ, q̃ Ptolemæus Augustã Taurinorũ, pariterq; Cornelius Tacitus d vocat, itẽq; Plinius, inquiens: Augusta Taurinorũ antiqua stirps Ligurũ. Conditã tradidere nonnulli ab Eridano seu Phaetonte, q ad maris Ligustici orã ex Ægypto cum magno comitatu delatus filiũ Genuinũ cis Alpes reliquerit, ipse trãs mõtes ꝓfectus vrbẽ hanc ædificauerit, Eridanũ à se dixerit, & post tẽpus aliquot hinc decedẽs, Liguri filio tradiderit incolendã. Alij Lamisonẽ vnũ ex Noë nepotibus auctorẽ loci asserũt, q tractũ inter Padũ & Ticinũ amnes vniuersum eiectis primis habitatoribus tenuerit, & à se Lamisonẽ appellauerit, qua voce gentis lingua Taurus significabatur, vnde postea Taurini nomẽ profectũ. Stephanus Grãmaticus Taurinũ à tauro Massiliensiũ cuius gentis colonia sit, insigni dictũ auctor est. Vtcunq; tamen hæc se habeant, priscis tẽporibus nobilẽ vrbẽ fuisse vel hinc intelligere licet, ꝙ colonia Romanorũ erat. Iacet ad montiũ radices, forma quadrata, cũ portis quatuor, nobilitate ciuiũ maximè clara, splẽdidis etiã ędificijs ornata, inter q̃ summũ tẽplũ. Gymnasiũ habet omniũ disciplinarũ, mirificeq; rebus omnibꝰ ad vsum vitæ necessarijs & vtilibus abundat. Agro est ꝓbono ac fertili, maximè verò versus orientẽ & austrũ, cũ vallibꝰ ferri copia fœcũdis. Taurino Liuius e memorat Annibalẽ potitũ. Id Longobardicorũ Ducũ sedẽ fuisse Paulus c.lib.21. Diaconus, Blondus, Sabellicusq; perhibẽt. His vsq; ad captũ bello Caroli Magni Desideriũ regẽ paruit, dein aũt in Italiæ regũ, Imperatorũ, Mõtisferrati Marchionũ, & Sabaudiæ regulorũ ditione fuit vsq; ad MDXXXVI. à C.N. annum, quo à Frãcisco primo Frãciæ rege subactũ, & cũ ab illo, tũ ab Hẽrico rege filio successoreq; deinceps in hunc vsq; diẽ anni post C. N. MDLIII. possessum est. Inclytum Maxi-

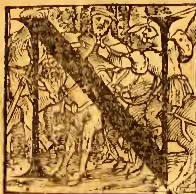
Margin notes: c.lib.21. (beside "tum in Italiã narrat c"); d.lib.17. (beside "nelius Tacitus d vocat")

Maximi eius Episcopi sanctitate & doctrina, q librũ sermonũ & homeliarũ pari eloquentiæ singularis ac sententiarũ grauitatis splendore collucentẽ reliquit. Ab hac vrbe nauigabilis infrà Padus: suprà paulo fluminis Sangoni confluens. Ad colles dein Riuoli frequentissimũ oppidũ est, illustratũ ortu B. Antonij martyris ex ordine prædicatorum, qui pro fide in Christum apud Tunetanos oppetijt, vti in libris hominũ illustriũ ordinis pdicatorũ legitur. Vlteriùs ad collẽ Auiliana perlautum & opulẽtũ castrũ est. Rursus iuxta Padum pòst Sangoni ostium est Carinianum, nuper longa obsidione Gallorum, cum à Petro Columna Cæsarianarũ legionum præfecto defenderetur, nobilitatum. Altiùs inter Riuolos & Auilianã splendidum D. Antonij Rauesini cœnobium est, & vlteriùs in valle Ad D. Ambrosium. Sunt in ea valle pagi aliquot, moxq; Susa, iuxta montis Cinisij radices, q̃ Plinius nona regione Segusium vocat, Ptolomęus in Graijs Alpibus ponit: quãquam non desint qui Segusium à Ptolemęo nominatum Seonem Germanorum putẽt. Ammianus [a] quoq; Marcellinus Segusium memorat, Alpes hîc Coctias incipere scribens. Alij Secusam appellant. Excisam à Friderico Aenobarbo prodũt historiæ. Supra Susam Alpes gemina via patent in Galliam: vna quæ ad dextram in Sabaudiam, altera quæ ad læuam Gratianopolim ducit. Prima circa principiũ ascensus montis Cinisij Noualesium habet, medioq; iugi Ferreriam, & altiùs propè montis cacumen lacum aquæ puræ, flumen Cinisium effundentem, qui per altissimas rupes præcipitans, ꝓpter Noualesiã, & pòst in Duriã fluit. Circa principium huius amnis Seciana, cũ Ecclesiola. Rursus ad Padũ sexto à Sangoni ostijs lapide Pinariolũ pernobile ac opulẽtum oppidũ est cum cœnobio sumptuoso. Suprà cernitur Petrosa, læuaq; fontis Sangoni Pagellatũ, & Aricariassa, dextra Mõs Bobius. Deinde Pado Pelix amnis Clusonem deferens illabitur, inter Pancalerũ & Villam Francã admodũ frequens, opulẽtum, lautumq; oppidum. Pancalerum inquit Blondus, Augusti, stirpis antiquæ Ligurum Taurinorũ fuit, iuxta quod nauigabilis Padus vt Plinius ait. Sic Blondus: ego Pancaleri nomẽ apud Pliniũ inuenire nõ potui: sed Augustam Taurinorum antiqua Ligurum stirpe diserte nominat, indeq; nauigabilẽ Padũ addit, quod eum de Taurino intelligere planè puto, cum idẽ probet Ptolemæus. Apud Villam Francã ponte transitus Padi iungitur. Ibi Prosperum Columnã Ducis Mediolani pfectum copiarum eximiũ anno post C.N.MDXV. Galli cepere. Sequitur ad Padi fontẽ versus Ripellum, & Paisana vbi marmorum nobilium lapicidinæ: tum vlteriùs Critium vt dixi, moxq; Mambrinũ oppidũ ad Capitis Padi dextrã, vbi planities quædã incipit amœna, Vallis Padi dicta, vel vt incolæ vocant, Liuernæ, nimirum ab oppido quod habet Liuerna, Procurrit in longum millia XXX. latitudinis ad summum IIII. In aditu eius orientali capite Mambrinum est, in exitus fine versus occidentẽ Crux lapidea præcelsa. Coloni vulgò nominantur Christiani: sed ritus & cæremonias Christianorum haudquaquam sequuntur: imo perquam nefaria flagitiosaq; colũt instituta: quale præ cæteris est quòd menstruo tempore diem obseruãt quo cuncti in ædem conuenientes, post antistitis impuri ac scelesti concionẽ extinctis obscuro noctis luminibus in venerem detestabili ac prorsus à sanæ mentis nemine non vituperato exemplo promiscuè ruunt.

Hîc huius regionis vniuersæ finis.

[a] lib. 15.

MARCHIA TARVISINA, REGIO ITALIAE DECIMASEPTIMA.

Ihil herculètam arduum ac difficile quicquam esse posse, quin continuatione laboris & assiduitate paulatim vincatur, iam in præcedentis regionis descriptione re ipsa comperimus: quæ quamuis summam habitura difficultatem priùs videbatur, tamen à nobis perpetua contentione studij tandem ad non pœnitendum exitum est deducta. Procedemus igitur ad hanc nobilem regionem quæ nunc Marchia Taruisina dicitur, olim sedes fuit gentis Euganeorum ab nobilitate sic dictæ, quoniam Euganei græca nominis interpretatione claris natalibus, genereq; nobili natos significant, vti Petrus Marsus in hoc Silij loco annotauit, Tellure antiquitus orti Euganea profugiq; sacris Antenoris oris: itemq; Ioannes Candidus & Gregorius *a* Amaseus in Commentarijs Aquileiæ. Plinius Euganeorum mentionem facit, eorum esse Veronam tradens *b*: & alibi *c*, Latini iuris Euganearum gentium oppida XXXIIII. enumerasse Catonem ait: præterea Liuius etiam Euganeos honorificè nominat vti postea dicemus: & Lucanus dixit.

a. lib. 1.
b. lib. 3. cap. 18.
c. lib. 3. cap. 19.

Euganeo, si vera fides memorantibus, augur
Colle sedens, Aponus terris vbi fumifer exit,
Atq; Antenorij dispergitur vnda Timaui: item Iuuenalis. Euganea quantumuis mollior agna. Multi insuper Euganeorum memoriam scriptores celebrant. Originem eorum diuersè proditam inuenimus. Cato & Sempronius à Dardano Thusco propagatos aiunt (Hetruscos enim primùm hæc incoluisse) propterea q; dictos Euganeos ab Hetruscæ stirpis nobilitate. Quidā profectos à Græcis scripsere, sed auctores eius sententiæ non proferūt. Euganeos his sedibus pepulere Veneti, à quibus deinde tota regio Venetia dicta. De Venetorū originibus æquè magna varietate dissident auctores. Cato & Sempronius ortos à Phaethonte perhibent: idq; confirmat Berosus, genealogiam eorum hoc modo cōmemorans. Eridanum genuisse Venetum, hunc porrò Venetū, eum Tylam, omnes ab Eridani patre Liguris filio Phaethonte oriundos, qui in Atticam profectus, inde primos in Liguriam vsq; ad Tylauentum amnem colonos deduxit, ante Oenotrium omnesq; Græcos, vti etiam Cato testatur, pauloq; ante Troiam conditam. Ita Ioānes Annius in Commentarijs ad Berosum scribit, & Cornelium Nepotem aliosque notat Græcorum fabulas secutos ab Enetis Asiæ populis Venetos ortos prodidisse, cum stirpis Enetorum Gallicæ & Europeæ gētis illi sint. Strabo *d* geminam de Venetorum origine sententiam refert, quod vel ab Enetis Gallis Oceani accolis descenderint, vel ab Enetis qui post bellum Troianum auspicijs & ductu Antenoris ex Paphlagoniæ finibus huc commeauerint, quod etiam alendorum equorum industria studioq; genti huic olim, Paphlagonum exemplo, peculiari probatum fuerit. Addit autem Strabo iam tum suis temporibus id Venetorum institutum defecisse. Postremam opinionem receptam olim, idem alibi *e* docet Strabo inquiens. Sophocles in Ilij expugnatione Antenorem & filios eius cum

d. lib. 5.
e. lib. 15.

eius cum Enetis in Thraciam profugiſſe tradit, inde circa Adriam in eam partem veniſſe quæ nunc Enetia nuncupatur. Probat hoc quoque Cornelius Nepos, cum Trogo [a], Venetos ex Lydia cum Antenore Duce poſt Troiam captam profectos memorantes: item Plinius [b] in regionis decimæ mediterraneis Venetos ait Troiana ſtirpe ortos auctor eſt Cato: teſtatur idipſum Polybius, inſuper & Liuius initio ſuarum hiſtoriarum in hæc verba ſcribens. Iam primùm omnium ſatis conſtat Troia capta in cæteros ſæuitum eſſe Troianos, duobus Æneа Antenoreq; & vetuſto iure hoſpitij, & quia pacis reddendæq; Helenæ ſemper auctores fuerāt, omnem vim belli Achiuos abſtinuiſſe. Caſibus deinde varijs Antenorem cum multitudine Henetum, qui ſeditione ex Paphlagonia pulſi, & ſedes, & ducem rege Pylemene ad Troiam amiſſo, quærebant, veniſſe in infimum maris Adriatici ſinum, Euganeisq; qui inter mare Alpesq; incolebant pulſis, Henetos Troianosq; eas tenuiſſe terras: & in quem primùm egreſsi ſunt locum, Troia vocatur pagoq; inde Troia nomen eſt, gens vniuerſa Veneti appellati. Sic Liuius, qua ſententia Silius [c] etiam inquit.

a. lib. 20. b. lib. 3. cap. 18. c. lib. 8.

Tum Troiana manus tellure antiquitus orti
Euganea, profugiq; ſacris Antenoris oris,
Nec non cum Venetis Aquileia ſuperfuit armis.

Tot ſummæ auctoritatis ſcriptorum ſententiæ profectò nos adigunt vt Venetorum gentem huc cum Antenore poſt Troiam captam omnino veniſſe cenſeamus. Notari porro debet quanquam Henetos cum aſpero ſpiritu quidam ſcribant, maiorem tamen auctorum gregem aſpirationis notam in V, litteram conuertere ac Venetos dicere, vti quidam exiſtimāt euphoniȩ gratia. Meminit etiam Venetorum Cornelius [d] Tacitus. Poſtrema regionis appellatio Marchia Taruiſina fuit, quȩ nunc viget. Cauſam & originē eius in Anconitanæ Marchiæ nomine diximus, vt hîc repetere non videatur operæpretiū. Poſt euerſum à Carolo Magno Longobardorū imperium Deſiderio rege capto, quēadmodū Aemiliæ Flaminiæq, pars q̄m in fide vrbis Romæ ſemper hæſiſſet, Romanula dicta eſt, itemq; pars Aemiliæ cum Gallia trāſpadana quòd ſub Longobardis fuiſſet, Longobardia, veluti in tempore docuimus, ita quoq; Venetorū tota regio Marchiæ Taruiſinæ nomen retinuit, quoniā Marchionum Lōgobardici nominis à quibus regebatur, ſedes & domicilium in vrbe Taruiſio tum erat, vt Blondus, Volaterranus [e], Raſſanusq; memoriæ prodiderūt. Nos itaq; Marchiȩ Taruiſinȩ nomen vſurpabimus, omiſſo illo quod aliqui dicūt Eccleſiam Romanam diuturno in vſu habuiſſe, Dalmatiæ maritimæ quod profectò eſt incōueniens, cū hȩc regio magnis ab Dalmatia mediterranea interuallis abſit. Cauſam etiā eius appellationis inuenire nullam adhuc potuimus niſi fortaſſe Romanis Pontificibus adeo inuiſam Longobardici regni memoriam fuiſſe dicamus, vt eam quoque regionum nominibus eradendam putauerint. Nos igitur vti diximus receptum longa ſerie ſeculorum Marchiæ Taruiſinæ nomen probamus quo tamen & aliqua Cenomanorum loca contineri ſciendum eſt vti ſigillatim oſtendetur. Fines regionis cum adhuc Venetia dicebatur, vti quidam aſſerunt fuēre, ab lacu Benaco vel Lario (eum enim nonnulli ponunt) ad Timauum amnem, quæ regionis longitudo: ſed ex aliorum ſententia veluti oſtendit Cato, longè arctiores erant nimirum ab angulo ſinus Adriatici poſt Iſtriam vſque ad oſtium Padi. Sed nec defuere qui Tylauentum flumen, & Padi oſtium pro terminis ſtatuerint. Ptolemæus etiam aliter oſtium

d. lib. 11. e. lib. 4. c. v.

Padi & Athesis hîc designauit, in mediterraneo Bellunũ, Vicentiam, Opitergiũ, Acedum, Ateste, Patauium, Altinũ, Adriam, & Tridentũ complectens. Nos hoc modo finium Venetiæ lineam ducemus: ab ostio Mincij fluminis per eius dextrã ripam sursum vsq; ad lacum Benaci· tum per illius ripam ad Alpes quę Germaniã ab Italia submouent· hinc per eas ad Timaui fontẽ, & vlterius etiã ad Risanũ amnem qui Formio fuit antiquis, auctæ Italiæ terminus· dein emenso hoc montano tractu qui Taurisanarum Alpium est, secundũ Formionis læuam ad Adriaticum mare, moxq, per oram eius ad Athesis brachij ostiũ Fossones vsq;, quod inter septem maria Plinius cõplectitur vti ostendemus· inde sursum secundum id flumen & paludes Melarianas Brigantinasq;, quibus in locis Romanulam transpadanã priùs absoluimus: vt sic ab occidente Venetiam claudant Mintius, Benacus, & Sarca flumen, à Septentrione montes Taurisani Italiæ Germaniæq; discrimen, ab oriente Timaui ostium & pars Adriatici maris, à meridie ostiũ Athesis paludesq; Melarianæ ac Brigantinæ. Sciendum porro est hos Venetiæ veteris terminos esse, non Marchiæ Taruisinæ quæ multo erat angustior, & longitudinem inter Mintium Alsamq; fluuios habebat· trans Alsam enim Foroiuliensis ager annectebatur. Prçterea notari quoq; debet Marchiam Taruisinam quæ nunc vocatur, nonnulla continere loca Cenomanorum, qui cum in Italiam transcendissent, pulsis hinc prioribus colonis, nimirum à Benaco Lariòue lacu Tridentum & Veronam vsq;, sicut in Cispadana Lombardia diximus, ipsi sedes eorum cepere, nomenque Cenomanorum pepererunt agro. Id quoq; cum in Lombardiæ postea commutatum est, etiam Tridentum & Veronam vnà comprehendisse prædiximus, vt à Verona deinceps ad Alsam amnem vsq; Marchia Taruisina censeretur. Proinde tribus nominibus tractum hunc à Mintio Veronam appellabimus, Venetiam, Cenomanos, & Marchiam Taruisinam. Benacum & qui vltra citraq; est agrum, cum vtraq; Mincij ripa, quoniam in Lombardia Transpadana priùs edisseruimus, nullus hîc amplius de ijs dicendi locus relinquitur· itaque reliquum instituti nostri dextra Mincij per mediterraneum ad Padum versus exordiemur· dein ad Athesim & Veronam progressuri. Regio est hęc pernobilis & lauta, ditissimis oppidis, vrbibusq; splendidissimis nitẽs, colonis & ingenio tum ad litteras omnemq; disciplinam, tum ad rerum publicarum administrationẽ aptissimis, & manu armisq; cum tẽpus exigit promptis, nec minus in re facienda cumulandisq; diuitijs solertibus. Cãpos habet amœnos fœcundosq; ac frumenti cæterarũq; frugũ, item omnigeni fructus & vini maximè fertiles. Nõ desunt calidi frigidiq; fontes ad medicinã mortaliũ vtiles· adest metallorũ vbertas· multi nobiles amnes & lacus vti ostendetur· cœlũ salubre, iucundũ & temperatũ· breuiter, tantis equidem & tam multis munificæ naturæ dotibus affatim ornata locupletataq; est, vt inter pcipuas Italiæ totius regiones optimo iure cẽseri possit, queadmodũ sigillatim hinc dicemus. Initiũ itaq; particularis descriptionis locorũ cis Mintiũ & Benacũ Saccetta nobilis familiæ Caprianorũ nobis erit, haud procul ostio Mincij ipsoq; Pado· circa quã anno post C.N. MDXXXI. ruptis Padi aggeribus ob vim & abundãtiam aquarũ lati agri demersi. Sequitur secundũ Padi ripã deorsum Serauallis arx permunita, quã anno à C.N. MCCXX. Mantuanos tutelæ suæ causa cõdidisse Marius Æquicola [a] phibet. Est in ditione Mãtuani reguli. Dein eodẽ itinere secũda Padi ripa primo lapide perlautum, frequensq; ac opulentũ oppidum inuenitur Hostia, cum arce tam mœnibus, quàm latis altisq; fossis & paludibus circumfusis muni-

a. lib. 1. Cõ. Mant.

munitiſsima. Meminit eius in Itinerario Antoninus Hoſtiliæ nomine Verona P. M.XXX. vocaturq; ſic etiam à Tacito *a* cum inquit: Mox Cæcina inter Hoſtiliã, viam Veronenſium, & paludes Tartari fluminis caſtra permunijt. Inſtauratam à Veronenſib⁹ anno poſt C.N.ML. ſplendidiſq; decoratam ædificijs, cum olim hîc circa Theodoricum Oſtrogothorum regem ædificata fuiſſe multa iam ferebatur, auctor eſt Blondus. Nunc Hoſtia Veronam admodum ampla directaq; via P.M. XX. numerantur, quanq̃ Antoninus XXX. colligat, fortaſſe per circuitus, quum illa quæ iam eſt recta via nondum extitiſſe potuit. Ea nunc prope Hoſtiam multis locis interrupta cernitur coniuncta tamen pontibus, ad quos etiam caſtella præſidij Hoſtianorum cauſa collocata. Imperium Hoſtiæ Mantuan⁹ princeps habet. Ad hos pontes vſq; paludes Melfariane Brigantinæq; de quibus in exitu Romanulæ transpadanæ diximus, pertinent. Eas flumina augent Tartarus & Menacus, vti ex parte quoq; dictum anteà fuit. Tartarus ſupra Græcianum agri Veronenſis tollit caput: quo de Plinius *b* Septem maria memorans ait, oſtium Padi Foſsiones Philiſtinas alios Tartarum appellare. Memoriam eius etiam Tacitus *d* vti modo relatum eſt, vſurpat item Antoninus in Itinerario. Menacus haud procul Magnano Veronenſis etiam agri naſcitur. Hæc itaq; flumina cum multis aquarum fontibus ac riuis has paludes augent. Deinceps quæ inter Tartarum & Minicum ſunt loca perſequemur. Ad oſtium amnis, læua, Baſtilio, Turrisq; Culicũ, & infrà poſt XII. ferè ſtadium in duo cornua ſe diuidit læuum ad Pontem Molinum tendit, alterum ad Turrim mediam ſub qua tertio milliari, vno in Padum brachio illabitur Hoſtiana foſſa interrupta quemadmodum ait Priſcianus. Rurſum ſupra paludem vltra Turrim Culicum hæc inueniũtur caſtella, Mons Vzaticus, Caſtellariũ, Põs Polerus, Erba, Ferratiolum deinde Græcianum, Sifagna, Nogariolum, Caſtilio Mantuanus, Mons Zancanus, Tornetium, Villa franca, Ad D. Zenonem, Gerſa, Burgetum, Valletium de quo diximus in Cenomanis pontis cauſa qui tranſitũ hîc Mintij coniungit. Sequuntur altiùs Saliotiæ, Caſtellum Nouum & Caualcaſellæ. Tum itinere deorſum ad paludẽ verſus inter dextram Tartari ripam Menaciq; læuam munitiſsimus eſt locus Pons Molinus, item Baſtilio D. Michaëlis, ad vltimũ Menaci oſtia quib⁹ hîc ſe exonerat. Inter eos amnes ſurſum inueniũtur Sãguinetũ, Nogaretiũ, Alpretũ, Solatiolũ, Inſula Scaligera quondã à Comitib⁹ cognominata, vicus tam ædificiorum ornatu, quàm populi frequẽtia ciuitatis inſtar ſplendidiſsimus: ædificarũt principes Scaligeri delectationis ſuæ gratia. Cepit hîc Lucius Maluetì⁹ Franciſcum Gonzagã anno poſt. C.N. MDIX. Percurrit hàc iter Hoſtilia Veronã. Sequũtur Vigatiæ, Ad D. Mariã, Pincianũ & Butapreda. Dein iterum ad paludẽ ſeu Tartarum oſtio Menaci tranſito Caſtaniariũ & Carpũ apparent. Flumẽ hîc in paludem infra Liniacum & Villam Bartholomæam ex Atheſe deriuatur. Vltra Carpũ Villa Bartholomæa mox Atheſis, de quo priuſq̃ dicere aggrediamur, agrum inter eius læuam & Menaci dextram cõcluſum expediem⁹. Itaq; læua ſurſum Atheſis ripa Liniacum occurrit pernobile, frequens, lautũ, amplũ & ſplendidũ oppidũ, ex quo multi homines illuſtres p̃cipueq; p̃dicatorũ ordinis ꝓdiêre. Sequũtur Angotiũ, Rouetiaria cognomẽto inferior, Gallotiũ, Mãrega, Rouetiaria, Roncotiũ, Turris Magnani, Petionũ, iuxtaq; Verona, de qua poſtq̃ Atheſim dixerim⁹, agẽdi loc⁹ erit. Amnẽ hunc ita Plini⁹ *e* nominat, itemq; Virgili⁹ tã in Bucolicis, quã Æneade *f* cũ inqt: Siue Padi ripis, Atheſim ſeu ꝓpter amœnũ: item Liuius, alijq; plurimi ſcriptores. Ptolemæus autẽ & Semproni⁹ Atrianum: dicitque

a. lib. 17. & 19.
b. lib. 3. cap. 16.
d. lib. 19.
e. lib. 3. cap. 15.
f. lib. 9.

dicitq; Sépronius vsq; ad Atrianum Veronæ fluuium, qui limes est Volturrenorũ & Venetiarum, Hetruscos tenuisse. Plinius Athesim ex Tridentinis Alpibus profluere auctor est. Initio perquàm exilis, lapsu vim magnã aquarũ colligit, accedentibus passim multis amnibus, maximeq; Sarca subter Bolzanũ: vnde tum ad meridiẽ versus rapido se cursu flectit: dein ab Tridento leniùs nõnihil per planitiẽ euoluitur: at mox iterum emensis campis inter montium angustias tanta cum violentia sæuit, vt omnibus quà fluit locis infestè minari videatur: eaq; vehementia per Veronam præcipitat, infra quam in duo flumina diducitur, vno quo paludes vti prædictum est petit, altero quo in mare pertingit ad Fossones haud ignobilem portum. Ostium hoc vnum est ex Septem maribus quæ Plinius [a] commemorat, vti etiam antea docuimus. Nomen quo nunc vulgus Italicum id compellat, Fossones, equidem à veteri deriuatum putari haud malè queat quod Plinius vsurpauit, Fossiones Philistinæ, quas idem ab alijs Tartarum appellari scribit, vti in Romanula transpadana dictum est. Pars etiam Athesis cum aquis palustribus Brunduli portum vt ait Plinius, efficit. A fonte Veronam vsque ratibus nauigabilis amnis non est ob rapiditatem: trabibus autem nauigatur, nam ingentes larices abietesq; cum asseribus maximis, aliaque prægrandia ligna compacta Tridentinis ex montibus eo deferunt: Verona porrò vsque ad Fossiones optimè nauigatur. Inter Veronam & Hostiliam latissimi campi sunt, Veronenses dicti: patent millia pass. XX. circaque Veronam ad quartum quintumúe lapidem vsque prorsus inculti saxis horrent: quanquam plurimis alibi locis nunc arentur, frumentumq; ac reliquas ad vsum humanæ vitæ fruges proferant. Blondus hìc C. Marium, Q. Catulum acie cum Cimbris dimicauisse scribit: qua de re diximus in Gallia Transpadana satis, proptereaq; longiores iam non erimus. Odoacer Herulorum & Turcilingorum rex post occupatum Italiæ regnum deuictis Oreste & Augustulo, quum à Theodorico Gothorum rege debellatus ad Sontium amnem fuisset, reparatis ingentibus copijs, in his campis aduersus Theodoricum castra locauit: à quo tridui pugna tum victus, planeque confectus est vt Blondus [b] scribit. Idem auctor [c] est cæsum hìc ab Vgone Burgũdione Arnoldum Bauariæ Ducem, qui maximo in Italiam exercitu ducto eam occupauerat, specieq; triumphantis à Veronensibus vti rex fuerat exceptus. In proximo est Verona ciuitas ad exitum camporum iuxta colles. Veronam Cato, Sempronius, Strabo, Plinius, Liuius, Tacitus [d], Ptolemæus, Antoninus, Silius [e] hoc versu: Tum Verona Athesi circumflua & vndique solers: alijque multi scriptores nominant. Originem eius variè proditam inuenimus. Cato à Thuscis conditam, & Sempronius à Thusca nobili familia Vera nomen habere scribit. Liuius [f] à Cenomanis ædificatam perhibet qui Elitouio duce in Italiam fauente Belloueso Celtarum rege, nam is priùs transcenderat, penetrarunt, & his in locis vbi nunc Brixia, Veronaque, consedere. Notari porrò debet quod in superiori quoq; regione diximus, corruptũ Liuij locum hunc, vbi Elitouium cum manu Germanorum in Italiam trascendisse legitur: nam Cenomanos scribi debere dubium haud est: quod etiam ex Trogo videtur colligi, quum apertè Veronã condidisse Gallos pulsis hoc agro Thuscis perhibet. Itaq; nos putamus vrbis huius auctores fuisse Thuscos, vti vel è Liuio Trogoq; licet argumentari, cum Thuscos his citra Padum sedibus à Gallis pulsos asserunt: Gallosq; Trogus ait Mediolanum, Comum, Brixiam, Veronam, Bergomum, Tridentum, & Vicentiam condidisse: nam id pro restauratione ac auctu intelligi oportere

superiùs

a lib. 3. cap. 15.

b lib. 3. hist.

c lib. 18. hist.

d lib. 19.

e lib. 8.

f lib. 5.

ſuperiùs in tempore diſputauimus. Proinde manet hoc nobis Veronam à Thuſcis initio conditam, & à Vera nobili Hetruſca familia Veronam denominatam vti Cato Semproniusq; ſcribunt, at pòſt à Cenomanis refectam auctámue, quod Liuius & Trogus volunt. Sabellicus tamen & Volaterranus illa de antiquitate ac origine Italiæ fragmenta, quæ Catoni Sempronioq; aſſcribuntur, commentitia fictaq; eſſe, nec illis auctoribus vti neq; cætera omnia, tribuendum quod in ijs legitur Veronam à Vera Thuſca gente dictam, contendunt. Argumentis ambo vtuntur huiuſmodi: plurimum horum fragmentorum phraſin à Catonis dictione pręſertim libro de re ruſtica differre: quamobrem vehementer hìc & acerbiùs in Ioannem Annium Viterbinum qui in illa fragmenta commentationes ſcripſit, quãquam nomen eius ſilentio inuoluant, tanquam in impoſtorem & totius geographię, latinitatis, candoriſque Catoniani turbatorem inuehuntur. Ego viros illos doctos rogo puténtne cum in vocabulis, tum in orationis ſtylo differentiam inueniri pro rei materiæq; de qua tractatur varietate? nimirũ vt alia phraſi ruſticæ res, alia ciuitatum origines perſcribantur? Equidem ni fallor, omnia dicendi inſtituta peculiarem ſibi ſermonis ſpeciem vẽdicare videmus: aliter enim longè familiares literas, aliter graues exaramus: ſuo quodam genere magnarum rerum hiſtoriæ, diuerſo leuiculæ ſcribuntur. Id manifeſto M. Tullij familiares vti vocãt, Epiſtolæ ſi legas, ſimulq; ſi quas ad Atticum ſcripſit addas, prætereaq; cætera eius ſcripta collata docebunt: apparebit enim proculdubio maxima ſtatim diſsimilitudo. Hoc ipſum etiam in poëtis animaduertere facilimum eſt. Itaq; dictionis formã ad ſubiectum ipſum examinare cõferreq; oportet. Cato de re ruſtica libro quanq̃ illa ſit humilis per ſe materia, tamen quia copioſiùs hoc argumentum perſequi inſtituerat, ornatiùs aptiusq; loqui pro arbitrio potuit: at de ciuitatum originibus tractãs ſecus: cum eæ paucis indigerent verbis, & quandam veluti nomenclaturam tantũ exigerent: quamuis nec in his puritas latinæ linguæ prætereaq; maximũ etiam artificium breuitatis tam multa magnaq; complectentis deſit. Sed cedo mihi Liuiũ, *a* Polybium *b*, ac Trogum *c*, auctoréſne ſunt Thuſcos hac regione vltra citraq; Padum priùs incoluiſſe, pulſosq; dein à Gallis eſſe? Supra id tamẽ Liuius, Polybius, & Plinius tradunt Hetruſcos cis Apenninum vrbes habuiſſe XII. quæ iamdiu ante Gallorum aduentum cõdiderant. Has igitur vſquam inueſtigare quærendo neceſſe eſt. Tot nos magnæ rationes mouent vt cum multis præclaris ingenijs doctiſsimiſq; viris, in quorum numero Ioannes Antonius Flaminius Forocorneliẽſis, illa fragmenta præter vllum ſcrupulum Catonis & Sempronij eſſe iudicemus: quippe quia XII. Hetruſcorum cis Apenninũ colonias nobis indicant, inter quas Verona: quanquam eas vnà cum Liuio Trogoq; pòſt à Gallis qui Thuſcos eiecerunt, inſtauratas auctasq; cẽſeamus: qua ſignificatione conditas à Gallis prodidere Liuius & Trogus, more ſcilicet veterum, qui condendi verbum pro reſtaurando vel augendo de vrbibus vſurparunt. Satis autem mirari non poſſumus quorundam hercule ruſticitatem, qui barbarica ſibi origine videntur placere potiùs, q̃ vt à nobili Thuſcorum ſanguine velint eſſe orti: cum hercule pro dignitate nationis Italicæ magis Hetruſcę ſtirpis affectare nomen, quàm barbaricę deberent, dum à veritate non abſcedatur. Poſſemus hac de re multis agere: ſed ne longiori diuerticulo ab inſtituto euagemur, hæc dixiſſe ſatis erit. Auctores igitur Veronæ primos aſſerimus nobiles Thuſcos, vnamq; hanc ex XII. Hetruriæ cis Apenninum colonijs fuiſſe, nomen etiam ex illa gente retinere, quod perhibet Sempronius: quanq̃

a.lib.5.
b.lib.2.
c.lib.20.

pulsis dein his sedibus Thuscis, Galli Cenomani vt diximus, locum vel refecerint vel auxerint. A Ptolemæo in Cenomanis, à Plinio [a] in Euganeis, ab Annio in Volturrenis Galliæ ponitur: plerumq; tamen Venetiæ Marchiæq; Taruisinæ datur vti ostendimus. Athesi amne non tam diuiditur, quàm munitur. Situ est optimo iuxta colles qui ad Austrum conuersi sunt: colonis lautis ac nobilibus: ædificijs magnificis & splendidis, inter quæ peruetusta Cathedralis ædes, eximiaq; D Anastasij sodalium prædicatorum, item amphitheatrum ingens & priscum quod vulgus Arenam vocat, condidit L. V. Flaminius, vti marmor in D. Fidriani repertum apud Lucenses hac inscriptione docet. L. V. Flaminius Roman. Cons. ac vniuersæ Græciæ domitor Amphitheatrum Veronæ proprijs sumptibus erexit, anno ab Vrbe Condita. DIII. Maximum hoc est amphitheatrum quod vsquam vel in Italia, vel alibi, aut etiam in Sicilia viderimus. Amplitudinem eius exactè Taurellus Sarayna Veronensis excelsi & curiosi vir ingenij refert in libris [b] de origine & amplitudine vrbis Veronæ: in quibus etiam aliud olim theatrum hîc extitisse, plurimosque triumphales arcus sigillatim omnium operum commemoratione facta, quorum nunc exigua vestigia, paucaq; intgera supersunt, docet. Pontes adhuc habet in Athesi quatuor eximios quibus connectitur. Aërem habet admodum tenuem: gens perlauta, magnifica, splẽdida, iucundo aspectu, ingenio summo, maximeq; ad literas idoneo. Rebus omnibus non solum ad vitam mortalium necessarijs, sed etiam ad delitias et voluptatem vtilibus abundat. Fundatissimas alit familias permultas. Agro est optimo, frumenti, vini, olei, cæterarumq; frugum maximè fertili, quemadmodum in locis sigillatim dicendis manifestum fiet. Vellerum quoq; copia pernobilium affluit, vnde maximum incolæ faciunt quæstum. Diu possem in vrbis huius & agri laudibus commorari: sed quia copiosè omnia Taurellus est persecutus, ideo breuitatem hîc amplectar. Veronam in imperio Romanorum fuisse quum id floreret vigeretq; Bursarianæ portæ inscriptio nobilis adhuc testatur huiusmodi. Colonia Augusta Verona Noua Gallieniana Valeriano II. & Lucillo Coss. Muri Veronensium fabricati ex die III. Non. April. Dedicati pr. Non. Decembr. iubente sanctissimo Gallieno Aug. N. insistente Aur. Marcellino, V. P. Duc. curante Iul. Marcellino. Quo ex elogio non solum eam in potestate Romanorũ Imper. fuisse, sed etiã Romanã postea coloniã effectã & Nouã Gallienianã ab Imp. Cæs. Gallieno cũ ab eo fuisset refecta, dictã intelligimus. In fide Romani nominis vsq; ad principiũ inclinationis imperij stetit: pòst enim eadem cõditione qua cęteræ Italię ciuitates fuit, donec ab Athila diriperetur vt Paulus [c] Diaconus memoriæ ꝓdidit. Athilæ tẽpora varij subinde exceperũt tyrãni. Olibrius, Licerius, Augustulus, & Odoacer Herulorũ & Turcilingorũ regnator, qui rapto Imperatoris nomine diuersis tẽporibus Verona potiti sunt. Vltimũ postquã Theodoricus Gothorũ rex non procul ipsa vrbe deuicisset vti ꝓdiximus, & captũ etiã necasset, ipse regnũ Italiæ sibi asseruit, imperiumq; simul tenuit Veronæ. Theodorici igitur exin & aliorũ Gothici nominis regum qui secuti sunt, in potestate vrbs fuit vsq; ad Totilæ mortẽ, quẽ haud procul Calio Narses Eunuchus Iustiniani Cæsaris legatus cæcîdit. Deinde cũ Italiã inuasere Lõgobardi, primùm hac regione potiti illi sunt: primumq; regẽ gentis Alboynũ Veronæ trucidatũ à Peredeo & Elmechilide, cõsilio suasuq; Rosimũdæ reginę vxoris Paulus [d] Diaconus Blõdusq; [e] tradunt. Exin itaq; Longobardi tum alijs in vrbibus Italiæ, tum in hac regnum habuerunt, donec victo captoq; Desiderio rege Caroli Magni bello Veronenses

a. lib. 3. cap. 18.
b. lib. 2.
c. lib. 15. ad Eutrop.
d. lib. 2 hist. Lõgo.
e. lib. 4. hist.

nenses fortunam temporũ secuti exacto Aldegisa Longobardo in Caroli potesta tẽ concessere: quemadmodũ etiam omnes tum vniuersæ regionis ciuitates fecisse auctor est Blondus a. Post Longobardos Verona regibus Italiæ quos Carolus Magnus instituerat, eiusq; dein successoribus & Imperatoribus paruit vsq; ad Berengariorũ, Rodolphi Burgundi, Hugonis Arelatensis, Lotharij Adalbertiq; tẽpora, quos oẽs post extinctam in Caroli Magni progenie Romani Imperij possessionẽ, imperium affectauisse Blondus b & Sabellicus demonstrant. Dein aũt Imperatore facto Othone primo ciuitates ad imperij Romani nomen & auctoritatẽ rediere, suaq; potestate sibi tũ magistratus creare, consiliũ cõmune legere, & carrotium in bellis vsurpare cœperũt. Illa igitur ætate cũ Italiæ populi sub nomine Romani imperij libertate fruebantur, & fœdera societatesq; bellorũ aduersus inimicos cõstituebant, idẽ Verona fecit. Hinc persæpe Veronẽses cũ Mediolanẽsibus alijsq; populis fœdere fuisse nexos legimus, nominatim aũt anno à C. N. MCLV. cũ post instauratũ finitimarũ gentium societate Mediolanũ quod Fridericus Ænobarbus Imper. exciderat, Mediolanenses, Veronẽses, Brixiani, Nouariẽses & Vercellẽses coniũctis viribus & cõmuni marte cõgressos, Fridericũ ad Barillanũ in via quę Mediolano Comũ ducit, egregia pugna superauisse, cõfosso etiã eius equo, sic vt ipse quoq; putaretur interemptus, & cæsa Germanorũ, Ticinẽsium, Comensiumq; maxima multitudine, Blondus c & Merula d cõmemorant. Durauit hæc Veronẽsium sub Romani imperij nomine libertas vsq; ad Actiolini Romanini tyrannidẽ, qui præfecturam in dominatũ conuertit, exacto Azone Atestino Ferrariæ Marchione quẽ Senatus populusq; Prætorẽ designauerat. Occasionẽ Actiolino ciuiũ intestina bella cõtentionesq; domesticæ præbuere: nam cum Monticulorũ & Comitũ Sancti Bonifacij partes mutuò inter se dimicarent, nunc his, nunc illis aduersa factione cum magnis vtrinq; cædibus eiecta, principatũ rapientibus, quemadmodũ Taurellus e refert, tandẽ pulsis Sãcti Bonifacij Comitibus & à Senatu proscriptis, ita tum Actiolinus cũ titulo præfecti in vrbẽ receptus imperiũ occupauit, tyrannidemq; deinceps annis XXXIII. tenuit vsq; ad MCCLIX. à C. N. quo ad Cassanũ vulneratus, Soncinũq; deduct⁹ ibi animã edidit. Hoc tyrãno defuncto Prætorẽ S. P. Q. creauit Mastinũ Scaligerũ antiqua ipsi⁹ vrbis familia ortũ: etenim iã tũ ferè ducẽtis annis illa gẽs Veronæ cõsederat, aliter ac nõnulli prodidere q nouos tum fuisse Scaligeros Veronæ volunt. Magistratũ gessit Mastinus annis quinq; tanta prudentiæ cõmendatione, vt exin totius populi sententijs Dictator perpetuus appellaretur. Hunc cũ sapienter vt antea rempub. administrantẽ anno demũ à C. N. MCCLXXIII. nefarij quidã ciues occidissent, longè maiori Senatus & populi auctoritate filius Albertus in patris locũ suffectus est, vir prudẽs, circũspectus, magnificus, liberalis, & beneuolentiæ ciuiũ tum diligenti omniũ cultu, tum epulis magnificis ꝑpetu⁹ captator. Filios habebat Bartholomęũ, Alboynũ, et Canẽ Frãciscũ q postea Magni cognomẽ est adept⁹, bellatorq; maxim⁹ fuit, cuius auspicijs & ductu MCCLXXV. post C. N. anno Parmã Rubrijs tradẽtib⁹, & Regiũ Lepidi Sãguinatijs dantib⁹ obtinuit. Ditioni quoq; suę subiũxit Ateste & Vicentiã, vltro dedentibus se Vicẽtinis, posteaq; Feltriũ etiã & Ciuitatẽ Belluni. Fato cõcessit cum toti⁹ ciuitatis dolore, Principatu Veronæ III. & XX. annis trãquillè gesto, à C. N. MCCXCVII. Sublegit illi ciuitas Bartholomæum filiũ benignitate, comitate, pacisq; studio præditũ, magis ad gubernationẽ, q̃ bella natũ, religionis pietatisq; diuinę summũ cultorẽ, & erga inopes adeo beneficum, vt eius domus nõ satellitũ co

a. lib. 11. hist.
b. lib. 21. hist.
c. lib. 12.
d. lib. 3.
e. lib. 1.

hortibus,sed gregibus egenorũ perpetuò stiparetur. Obijt cũ luctu omniũ, maximè verò pauperum anno à C.N.MCCC.sepulchroq; conditus est absq; funerali põpa quemadmodũ ipse iusserat,nisi qudò cũ omniũ totius ciuitatis inopũ comitatu ac lachrymis tanq̃ pater elatus.Successorẽ habuit in principatu Senatus populiq; sententijs ex more designatũ Alboynũ fratrẽ,vt pacis studiosissimũ,ita prorsus à bellis alienũ. Ii postulanti ciuitas collegã dedit Canẽ Franciscũ fratrẽ,militari,feroci,ac vehementi ingenio virũ. Alboynus ex vxore Catharina Vicecomite liberos suscepit Albertum secundũ,Mastinũ secundũ,& filias duas. In ditionem subiunxit Salodiũ cum tota Ripa·quartoq; principatus anno cũ fratrẽ Franciscũ auctoritate sua nõ esse contentũ existimaret, vt vniuersæ ciuitatis sentẽtijs pari secũ honore ac dignitate ornaretur effecit. Erat Canis Frãciscus statura ꝓcera, corporis habitu præclaro,pollens iudicio,magnificus,animosus & liberalis,vt meritò Magni cognomẽ sit adeptus:omisso aũt Francisci nomine, primũ baptismatis & vltimũ gloriæ retinuit vt Canis Magnus diceretur inquit Taurell⁹. Hos fratres Henricus Imper. Aug. apud Mediolanũ Veronæ Principes instituit,vt Merula cũ titulo Capitaneorũ populi & Procuratorũ,reseruato sibi vrbis summo imperio, sed vt Taurellus [a] ꝓhibet,cũ titulo Vicariorũ & Principũ tã Veronæ,q̃ aliorũ loco
a.lib.1. rũ quæ tũ possidebãt omniũ. Alboyn⁹ eodẽ anno quo fuerat ab Imperatore Princeps appellatus,à C.N.MCCCX.mortẽ obijt,filijs Alberto altero,Mastinoq; altero relictis. Dominatus apud Canẽ Magnũ mansit q nepotẽ ex fratre quãuis annos natũ III.& XX.tãtùm imperij consortẽ acciuit vti decedens frater postulauerat,cum ipse iustos liberos haberet nullos. Canis Magnus in ditionẽ addidit Mõtem Silicis,Ateste,Montanianã & Patauiũ anno post C.N.MCCCXXV.itemq; MCCCXXVIII. Taruisiũ,vnde priusq̃ digrederetur fato concessit,& Veronã delatus,ibi solenne funus habuit. Mortuus anno principatus XIX.ętatis suę XXXVII.quamobrẽ errare videntur illi qui vno & L.annis eũ imperio p̃fuisse scribũt, cũ tamẽ nõ supra XXXVII.vixerit. Res maximas et admirabiles gessit,ideoq; meritò Magnus est cognominat⁹. Adhuc viuo patre multas vrbes oppidaq; sub ditionẽ redegit vti dixim⁹,pluresq; post eius obitũ. Mãtua Passarinos pepulit, & Gõzagas in eius vrbis principatu capiẽdo iuuit obnixè. Epitaphiũ vti illo seculo p̃clarũ habuit latinis versib⁹, at leoninis. In principatu successere nepotes ex fratre Albertus et Mastin⁹, quos Senat⁹ populusq; solẽniter ꝓ more appellauit Principes,quoniã iusta Cani proles nõ erat. Albert⁹ pacis studio,mãsuetudinę ac humanitate cũ primis enituit,ideoq; plurimũ litteratis hominib⁹ musicisq; delectabatur,quippe cũ ipse delicati esset ingenij. Mastinus ecõtra bellicosus,terribilis,ferox, & ad labores quoscũq; ferẽdos idone⁹ erat. Brixiã insigni fraude ac dolo cepit opera Guelphæ factionis·& cõtra gẽtis suę maiorũq; dignitatẽ ac honorẽ,qui partibus eũ Gibellinis vindicabat,in eas tum crudelissimè sæuijt anno post C.N.MCCCXXX. Post quartũ etiã annũ Parmã magistratibus quos Ioẽs Boihemiæ rex ibi reliquerat,ademit·prætereaq; Luca potit⁹ est,tradentibus in ditionẽ vltro se Lucensibus, ne Florentinorũ imperiũ acciperent. Opitergiũ etiã aliaq; multa oppida ditionis effecit suæ. Quidã his fratrib⁹ Veronæ, Vicentiæ, Lucæ, Parmæ, cæterorũq; locorũ imperiũ à Benedicto Pont. Rom, concessum aiunt cũ Ecclesiæ Vicariorũ nomine, hac lege,vt tributũ quotãnis Põtifici quinq; milliũ aureorũ nummûm pẽderent semperq; cũ postularet,equites illi cataphractos CC.pedites CCC.ære suo toto d
b.parte 3. cẽnio p̃berent. Ita Corius [b] scribit,addens Pontificẽ id hac ratione fecisse,quoni
interre-

interregnũ erat,& iuſtus Imp.Rom. deerat· eaq; propter illum ad ſe tũ deuolutũ ius imperij ſupremũ aſſeruiſſe. Nos tamen hæc in libris Taurelli non inuenimus. Auctis in tantũ Maſtini Albertiq; viribus & potentia, vt iã cæteris Italiæ principibus terrori eſſe inciperẽt, Veneti Vicecomitesq; Mediolani reguli ne ad maioris Italiæ partis imperiũ aſpirarent, metuentes, fœdere facto maximas in illos copias eduxere. Maſtinus fratrẽ miſerat Patauiũ, vt eam vrbem cum finitimis in fide contineret. Hunc poſtq̃ Marſilius Carrarienſis proditione Venetis dediſſet, ijs dolo in vrbẽ introductis, ipſe mox Alberto capto dominatũ ibi occupauit, anno à C. N. MCCCXXXVII. Quod cũ Guido Corregius Maſtini legatus q Brixiæ ꝑerat intellexiſſet, anno ille quoq; ſequẽti Brixiã Actio Vicecomiti dedidit. Poſtea cũ de pacis cõditionibus inter Venetos, Vicecomites, & Maſtinũ tractaretur, Veneti Taruiſiũ exprimũt. Anno etiã à C.N. MCCCXLII. Piſani Lucã occupauere, Parmã Corregij & Rubrij. Ita dein Alberto è carceribus Veronã reuerſo Maſtinus ex ſummo opum ac potẽtię gradu res ſuas in tam humilem ſtatũ redactas, vt excelſi animi hoẽs ſolent, nõ ferens, præ mœrore doloreq; mortẽ obijt anno poſt C. N. MCCCL. ætatis ſuæ XLIII. liberis relictis maribus tribus, Cane Magno ſecundo, Cane Seniorio, & Paulo Alboyno, fœminis totidem, Beatrice, Altaluna & Viride. Cõditus eſt admodũ honorificè ſepulcro pyramidato in D. Mariæ Antiquæ cœmeterio, quod ipſe ſibi poſuerat cũ elogio latino. Poſt eius exceſſum Albertus frater ad otiũ & quietẽ ſe cõuertens, vt Canis Magnus ex fratre nepos annorũ XIX. à Senatu populoq; in Principatũ ſublegeretur effecto, poſt menſes paucos de vita cõceſsit ætatis anno XLVI. Canis Magnus ſecundus q ſucceſſerat, vnà cũ Cane Seniorio fratre Germaniã certis quibuſdã de cauſis petẽs, nũtio apud Bolzanũ accepto Frignanũ Canis Magni primi filiũ nothũ Veronæ dominatũ occupauiſſe, celeriter reuerſus Vicentiã, inde à Patauino tyrãno in imperiũ reductus eſt: Frignanus aũt nauicula per Atheſim fugiẽs in aquis perijt. Ita cũ anno MCCCLIIII. poſt C. N. Canis Magnus principatũ recepiſſet, deinceps eo potitꝰ eſt, donec anno ſequẽti à Cane Seniorio fratre occideretur. Nothos tantũ habuit duos, Theobaldũ & Gulielmũ. Ingenio fuit admodũ importuno, ſic vt quacunq; leuiſsima de cauſa mox ad iniurias deſcenderet. In principatu ſucceſſere fratres, Canis Seniorius & Paulꝰ Alboynꝰ, S.P.Q. ꝓ more ſentẽtijs cõſalutati. Horũ prior iuſtos liberos nõ habuit ſed nothos duos, Bartholomæũ & Antoniũ· quibus cũ imperij poſſeſsionẽ relinquere cuperet, Paulũ Alboynũ fratrẽ coniurationis inſimulatũ in arcis Piſcherianæ carcerẽ incluſit, & iã imminẽte morte, ne liberatꝰ vinculis poſt ſe potiretur rerũ, capitali iudicio damnandũ curauit, nefarioq; parricidio ꝑter vllũ numinis metũ iuſsit occidi anno à C.N. MCCCLXXV. Fato dein ipſe quoq; conceſsit anno ſequẽti, ætatis ſuæ XXXVI. ſolẽniq; funere monumẽto illatꝰ ſumptuoſiſsimo eſt qđ mauſolei forma ſibi ædificauerat, inſcripto etiã epigrãmate latino. Poſt eius obitũ S.P.Q. ſuffragijs Principatꝰ ad Bartholomæũ & Antoniũ filios nothos delatꝰ eſt, vnũ annos XV. alterũ XIII. natũ, ſub tutela curaq; Gulielmi Beuilaquę, Thomæ Peregrini, ac aliorũ ex nobiliſsimis ciuiũ conſtitutos. Hi quãdiu curatorũ auctoritatẽ ſecuti ſunt, trãquillus ciuitatis ſtatꝰ fuit: at deinde prior Antõnię anno ætatis XX. corruptus malorũ cõſilijs fratrẽ Bartholomæũ vt ſolus imperio frui poſſet, occidi curauit anno à C.N. MCCCLXXXI. poſteaq; flagitioſis moribus indies creſcẽs, tandẽ Ioãnis Galeatij Vicecomitis primi Mediolani Ducis bello Verona pulſus eſt. Priuſq̃ aũt ꝓfugeret, imperiũ vrbis publicè quibuſdã VVẽceſlai Imperato-

peratoris procuratoribus cessit, ac ita clam mox abijt Venetias anno à C. N. M-CCCLXXXVII. Sic itaq; tūc Ioēs Galeatius Vicecomes Veronæ potitus est. In Antonio Scaligerorū dominatus intercidit, quē hac in vrbe CXXVII. annis propemodū habuerant, nimirū si à Mastino primo Veronę Dictatore vsq; ad hūc Antoniū tēpus subducamus: nā ab anno post C. N. MCCCX. quo primū Henricus Imper. Canē Magnū in principatū instituit, LXXVII. tantū sunt vsq; ad Antoniū. Hoc igitur curriculo Scaligera gens illustris magna cū gloria Veronæ rerū potita est: deinde verò tā prorsus intercidit, vt nūc ex ea reperiatur nemo. Post excessum Ioānis Galeatij Vicecomitis qui huius vrbis imperiū XVIII. ferme annis habuerat, arcesq; D. Petri, D. q; Fœlicis cū castello hîc ædificauerat, defuncto iā Antonio, Gulielmus Canis Magni F. cū Brunone ac Antonio filijs ope Pandulphi Malatestæ Francisciq; Carrariensis Veronā reuersus est: pulsisq; tū præsidijs Vicecomitū, ꝑ portā Aureliā Martij Cāpi vrbē ingressus anno à C. N. MCCCCIIII. VII. Id. Apr. mox XIII. Cal. Maij S. P. Q. sentētijs Princeps appellatur. Nō diu tamen fortunæ suæ superfuit: etenim Franciscus cognatus hoc prætextu in vrbē receptus tanꝙ de magnis rebus ad colloquiū venisset, veneno eū interemit. Filios etiā eius Iacobinus Carrariēsis in arcē veterē Patauij sanguinis ꝓpinquitate circūuetos inuitans, repente criminū aduersus se quorundā insimulatos custodię tradidit, & in Montē Silicis deductos carceribus inclusit vbi tandē periere. Sic itaq; tū Frācīscus Carrariēsis Veronæ occupauit dominatū, at vix IIXX. mēsibus tenere potuit. Veneti em̄ intellecta Carrariensiū fraude qua Scaligeros oppresserāt, per Mantuanū Marchionē cū ingētibus copijs missum vrbē ijs hāc ademere: quorū nomine Mātuanus tū anno à C. N. MCCCCIX. die q D. Ioāni Baptistæ festus agitur, eā solēniter ingressus est. Quāuis aūt pòst anno MCCCCXXXVIII. Nicolaus Picininus Philippi Mediolanensiū Ducis legatus Veronā inuaserit: tamē nec arces obtinere, nec diu in vrbe cōsistere potuit. Itaq; Venetorū exin imperiū hîc stetit vsq; ad M-DIX. à C. N. annū, quo cæsis eorū ad Ripaltam copijs Veronēses in Maximiliani Imp. ditionē concessere: reuersi aūt dein anno MDXVII. post C. N. in pristinū Venetorū imperiū, eo reipub. statu in hūc vsq; diē vsi trāquillè sunt. Maximis porrò operibus, cōtinuoq; studio Veneti iādiu vrbē muniūt, adeo vt inter munitissimas totius Europę referri herculè queat. Hęc de Veronensiū ciuitatis forma imperioq; maiori ex parte Taurelli Saraynæ Veronēsis lucubrationes, quartusq; liber eiꝰ de origine & amplitudine vrbis Veronæ, ac loci alij nobis suppeditarūt, vti apparet. Hoēs claros & illustres Verona plurimos edidit, quorū summæ virtutes cū ipsam, tū Italiā vniuersam mirificè nobilitarūt. Ex hoc grege fuere D. Zeno Episcopus, q scripta q̄dā doctissima, sentētijsq; referta posteritati reliqt, itē alij XXXVI. vrbis eiusdē antistites in Diuorū numerū oēs relati, ꝑterea D. Petrꝰ martyr ex ordine p̄dicatorū, ꝓpter fidē in Christū morte affectꝰ: cuiꝰ sanctissimæ reliqæ cōseruātur Mediolani. Satis multa de hoc viro Ioēs Antoniꝰ Flaminiꝰ in eiꝰ vita ꝑscripsit. Veronę quoq; natꝰ est Hieronymꝰ Vargatariꝰ ex p̄dicatorū ordine cōcionator eloquētissimꝰ, q p̄nūtiata sui ipsiꝰ morte MDIIII. pòst C. N. anno Mutinæ vita cōcessit, ibiq; magno sanctitatis argumēto claret miraculis, vti in libris hominū illustriū ordinis p̄dicatorū retulimꝰ a. Petrꝰ etiā Scaliger huiꝰ vrbis Episcopꝰ egregiā doctrinā cōcionibꝰ editis, itēq; cōmētarijs in Euāgeliū D. Matthæi scriptis, est testatꝰ. Veronēses quoq; fuere Corneliꝰ Nepos, q cū alia multa, tū historiam sub Octauio scripsit, vt Eusebius auctor est, itē Æmilius Macer poëta qui naturas volucrū & herbarum

a. lib. 5.

barũ carmine panxit vt teſtatur Ouidius inquiens: Sæpe ſuas volucres legit mihi grandior æuo, Quæq; nocet ſerpens, quæ iuuat herba Macer: exceſsit in Aſia, quẽadmodum ex eodem Ouidio diſcimus, præterea Plinius Iunior Maioris nepos, ipſeq; maior quẽ ipſum etiã aliq Veronenſem faciunt, at Nouocomẽſes ſibi vendicant. Vtut autem hoc ſe habeat, nõ caret vtrinq; luculentis auctorib9. Præter hos Racherius monachus & antiſtes patriæ, qui multa p̃placra literarũ monumẽta reliquit, itẽ Raynaldus Grãmatic9 à Frãciſco Petrarcha maximè celebratus, Ludouic9 Cãpania p̃dicatorũ ordinis ſumm9 philoſoph9, theolog9, orator & poëta, quẽ nos cognouimus, cũ Bernardo Gentile, viri rari fuêre. Tulit etiã Verona Ioannẽ Madiũ Iurecõſultũ & oratorẽ maximum, itẽ Iacobum primum et alterũ Lauaniolos celebres iuriſperitos oratoresque. Præcæteris fundatiſsimis Veronæ familijs Nouarula tam viros, quã fœminas dedit quibus inter eximia præclaraq; nõ ſolũ Italiæ, ſed Europæ totius ornamenta nomen eſſe præcipuum meritò debeat. Ex viris fuit Leonard9 ſummus philoſophus & theologus, nec minus eloquens orator, quod literarũ monumẽta quæ reliquit abundè teſtãtur. Is cũ aduerſæ fortunę quã vocãt, fluctib9 iactaretur, quocũq; tamẽ gentiũ cõcederet, maximo in honore fuit, omnia ſua ſecũ portans vti Bias ille Prieneus. Itaq; domo p̃fugus à Clemẽte VII. Pont. p̃benignè receptus eſt, & pòſt ab Imperatore Maximiliano, apud quẽ legationib9 ad varios principes nationeſq; functus eſt: habebat enim præter doctrinã literarũ, Gallicæ, Germanicæ, Hiſpanicæ, Vngaricæ, Turcicæ ac Illyricę linguę cognitionẽ, vt adeo rudis omnino nullius putaretur ob mirabilẽ ingenij p̃ſtantiã. Fato cõceſsit pręcipuũ non modo Veronę patrię, ſed Italię totius decus annis ſuperioribus Tergeſti, in eius vrbis Præfectura. Dominus erat Belfortij, Cõſiliari9 Imperatoris, Comes, & Eques D. Iacobi nobiſq; cognit9 olim Neapolis fuit, vbi tũ tẽporis cum Iacobo Sannazario, multiſq; præterea doctis hominib9 verſabamur, Laudes hercule quãtas tãti viri virtus meretur oratione cõſequi haud poſsim. Ex fœminis huius familiæ p̃nobiles fuêre Geneueue, Angela, & Iſota: quarũ priores duæ cũ inſigni planè pudicitia ꝙ virginũ pręcipuũ eſt ornamentũ, prędítæ, tũ etiã multis eruditę literis erãt: poſtrena verò mirabili prorſ9 doctrina fuit Iſota: tantã enim humanitatis & philoſophiæ cognitionẽ habebat, vt ad viros doctiſsimos ornatè ac eruditè ſcriberet, vti nos ex eius quibuſdã epiſtolis didicim9, tãta elegãtia, tantaq; doctrina cõfertis, quantam in puella tenera vehemẽter omnino admirari ac ſtupere cogaris. Hoc etiam ſeculo non caret ea gẽs præclaris ingenijs ornatiſsimiſq; viris: eſt enim Ludouicus tum philoſophiæ, tum theologiæ peritiſsimus. vti diſputãdo ſępe iã oſtendit, eiuſq; frater Frãciſc9 literarũ ſtudijs & ſciẽtia quoq; decorat9 quamobrẽ etiã vbiq; locorũ in honore eſt, nimirũ vti virtutes ei9 merẽtur: quãq̃ ludũ quoq; vagę fortunæ vt aiũt, nõ mediocriter expert9 ſit, cui9 caſus haud aliter vnq̃ ac prudentẽ ſapientemq; virũ decet, mirifica fortitudine tulit. Eſt etiam Alexãder horũ frater, tũ doct9 homo ac prudẽs, tũ magno publicarũ rerũ vſu pollens, q nũc apud Mariã Vngarię Reginã admodũ luculẽta cõditione vitã degit. Alios p̃terea claros viros hæc gẽs habuit vti Bailardinũ, cui ſacramẽtũ Alboyn9 Caniſq; Magnus Scaligeri dixerũt in Impertoris Cæſaris nomẽ, cũ ſacri Imperij Romani cõſtituerẽtur Vicarij anno poſt C. N. MCCCXXXV. quẽadmodũ ſcripto quodã vetuſtiſsimo ꝙ nos vidim9 apparet, vnde ſatis intelligitur inſignis ei9 apud Cæſarẽ Aug. Bailardini auctoritas. Ex hac eadẽ familia fuit inclyt9 vir diuitijs Cagnolus, q reditũ annuũ ſupra XL. mill. nũmûm aureorũ habuit. Præterea celebres

 viri ex

viri ex hac illustri gente tam multi prodiêre quos omittimus, vti breuiter cõmemorari omnino non possent. Inter cæteros diuersarum familiarum quos Verona genuit doctos homines Bartholomæ⁹ fuit Cepolla, nobilis Iurecõsultus, vti literarũ monumentis est testatus, maximeq; libro cautelarum. Genuit is Hieronymum ordini prædicatorum inauguratum, elegantis ingenij iuuenem, qui nunc haustis philosophiæ disciplinis in theologia desudat, vt auctore suo se præstet dignũ. Ort⁹ etiã hac vrbe Ioannes Salernus, & multarũ vir literarũ, & in gerẽdis rebuspub. maximæ prudẽtię. Præcipuè verò Guarin⁹ Veronã nobilitauit græcæ latinęq; linguę scientia: quod ex eius operib⁹ tam suo marte conditis, quàm è græco in latinũ versis abundè cognoscere est. Multũ illi ꝓfectò tota litteratorũ cohors debet, quippe quoniã inter instauratores linguæ latinæ primos fuit, quam multis seculis barbaries prorsus oppresserat, vti alibi demõstrauimus. Excessit annis superiorib⁹ Matthæ⁹ Bossus cononic⁹ regularis, nõ min⁹ religione, q̃ literis excult⁹, vti scriptis editis apertè testatus est, in quibus vnà cum eloquẽtia pietas insignis elucet. Fatis etiã interceptus nostra memoria Domitius Caldarinus anno ætatis XXX. peringenti apud omnes sui desiderio relicto, Veronensis vterq;. Nec mediocriter quoq; vrbẽ hanc illustrarunt Franciscus & Daniel Sansebastiani: quorũ prior eximi⁹ Doctor, alter supra summã doctrinã Archidiaconat⁹ Ecclesiæ Veronensis dignitate, ac itẽ Protonotarij insignitus, & illustri propter egregias virtutes apud Pont. Max. gratia fuit. Cardinalis illi titulũ Pont. promiserat: quẽ tamẽ intercedẽte morte cõseq non licuit. Veronẽses ꝑterea fuere Marc⁹ Vitruuius architecturæ nobilis scriptor, & Cotta ꝑclarus poëta, item Ioãnes Antonius Panthe⁹, qui præter alia latinũ op⁹ Annotationũ variarũ ex tridui sermonibus collectũ edidit, & Christophorus Lãfranchinus celebris Iureconf. qui tractatũ pósteritati reliquit insignem de præcellentia Doctoris & militis, præterea Celsus Maphęus canonicus regularis, qui difficilem illã & elegantẽ quæstionem typis editã disputauit, Vllane respub. sine peccato Iudęos recipere queat gratia fœnoris exercendi, & an Pont. Max. permittere vt id fiat sine peccato, posſit? Nunc Veronã ornãt Taurellus Sarayna Iureconf. q de origine & amplitudine ciuitatis suæ, deq; viris eius illustribus, & ijs qui Veronę dominio potiti sunt, itẽ de monumẽtis antiquis vrbis & agri Veronensis, aliaq; multa cum eleganter, tum curiosè scripsit, Hieronymus Fracastorius optimus medicus & elegãs poëta, Hieronym⁹ Veritatius etiã poëmatis excellens, vti quoque Adamus Fumanus, omnes laudati apud doctos viri. Accedunt his Marcus Medices & Rochus Cataneus religioni addicti, prior ordini prædicatorũ, alter sacerdotio, protonotarius apostolicus, ambo rari ingenij adolescentes, & ad omnẽ virtutẽ nati, sic vt summã ornandæ patriæ spem opinioneq; prębeant, Marcus tã practicis, quàm theoreticis artibus, Rochus autem ciuilis Põtificijq; iuris scientia cũ studijs humanitatis coniuncta: nam in vtròque genere documenta eruditionis eximia præbet, tum Clemẽtinarũ constitutionũ prælectitionibus quas in nostro nunc florentissimo Bononiensi gymnasio publicè peragit, tum versione partitionum oratoriarum M. Tullij, quas in vernaculam Italiæ linguam fidelissimè traduxit, scholijsq; pereruditis & elegantib⁹ exornauit: quod opus nos vidim⁹, & vt in lucẽ edat vtilitatis publicę causa sumus adhortati. Insuper Veronæ nomen etiã nunc illustrat Ioãnes Baptista Montan⁹ excellens medicus, cui⁹ in Patauino gymnasio tũ philosophiæ, tũ græcæ latinæq; lingue scientia perq̃ est inclyta. Præter hos verò tam multos vrbs hæc doctrinarũ studijs celebres viros edidit, vt omnino nisi longissimè

logissimè commemorari haud possent. Nec minori copia prętantes belli Duces dedit, interq; cęteros Petrũ Vermiũ cũ Ludouico Iacoboq; filijs, omnes eximios copiarũ pfectos. Primus militũ pręfecturã sub Mastino Scaligero gessit anno post C.N.MCCCXXXVIII. queadmodũ perhibet Cori⁹ a: alter Veneti dux exercit⁹ Cretã domuit cum ab imperio Veneto defecisset, posteaq; cõtra Turcas dimicãs oppetijt anno à C.N.MCCCLIII. Iacob⁹ copias duxit Ioãnis Galeatij Vicecomitis primi Mediolani Ducis, & apud Alexãdriã Comitẽ Arminiacenũ cũ Ioãne Ancutho Gallorũ & Britãnorũ duces magna strage fudit, Arminiaceno etiam capto. Prodijt ex hac quoq; nobili familia Ludouic⁹ Philippi Mariæ Vicecomitis tertij Mediolani Ducis belli pfct⁹, de quo multa passim in historijs, maximeq; Corij, præclara facta leguntur: prætereaq; tam multos hæc gens illustres bellatores habuit, vt omnes breuiter referri haud possent. In Brixia de nobili Æmiliorum familia copiosè dixim⁹, attamen & hîc cõmemorãdi locus est, quoniam ante CL. ferme annos ex ea nõnulli desiderio Veneti imperij Veronã migrauere Brixia, quę tũ Mediolani Ducibus parebat. Fuere inter hos Antoni⁹ equitũ Veneti nominis pfect⁹, qui in Foroiuliensi agro perijt bello, qđ ibi cũ Vngariæ rege Veneti gerebãt: itẽ Petrus D. Zenonis huius vrbis, & Rosacij diœcesis Aquileiensis Abbas, summa virtute psul, & vnus ex Martini V. Pont. legatis quatuor ad Ticinẽse cõciliũ destinatis vt illi psiderent, quod etiã in hoc Pont. testatur Platina. Idẽ Petrus deinde Legationẽ Anconitanę Marchiæ gessit, in qua plurimas vrbes quas tyrãni occupauerant, Ecclesiæ Romanæ restituit, tantaq; cõmendatione virtutis Apostolicæ sedi nauauit, vt absens in Cardinaliũ collegiũ à Pont. adoptaretur: quamuis ei⁹ fortunæ gustũ præter ipsum nuntiũ consecut⁹ sit nullũ, quippe quoniã ea tẽpestate febris graui morbo tenebatur, qui tum XLVI. ætatis anno extinct⁹ est. Successorẽ in Abbatię Zenonianæ psulatu fratrẽ Marcũ habuit, q Romanã etiã aulã colẽs, & viã ad summos honores sibi sternens Apostolicus Referendari⁹ immatura morte perijt anno ætatis XXXVIII. Aliũ quoq; fratrẽ Petrus & Marcus habuerũt Aloysiũ. Is ex nobili vxore gẽtis Peregrinorũ inter cæteros liberos Philippinũ genuit, q & Ecclesiæ Romanæ militauit, & Ferrando primo Neapolis regi ciuitates quasdã fidei suæ cõmissas aduers⁹ Gallos tã egregiè defendit, vt omnes eorũ vires & impetus inanes redderet. Præter hos etiã Thomas fuit eques nobilis, qui post lõgam operã Venetis equitũ præfectura datã, ætate grauis, & numerosa familia beatus ad rei priuatæ curã se conuertit. Ex hoc nati Ioãnes canonic⁹ & thesaurari⁹ Ecclesiæ summæ Veronẽsis, itemq; Protonotari⁹ Apostolic⁹, & Marc⁹ eques summæ spei adolescẽs, at fatis interceptus anno ætatis XXII. filio ex se posthumo nominis eiusdẽ relicto Marco. Is puer adhuc ob merita patrui Protonotarij singularia, cũ ea ac tota posteritate Comes Moraticæ castelli in agro Veronẽsi, et pagorũ aliquot vicinorũ ab Imp̃atore Maximiliano q tũ Veronã tenebat, institutus est. Mortuo deinde Ioãne Comite ꝓtonotario sol⁹ Marc⁹ nepos sup̃fuit: qui licet ab ineũte ꝓpemodũ ętate fluctib⁹ vt aiũt fortunę iactari variè grauiterq; cœperit, oẽs tamẽ ꝑinfestos & iniquos casus tanta fortitudine tulit ac vicit, vt inuicti prors⁹ animi cõstãtiã cunctis in reb⁹ et vitæ actionib⁹, vti fortẽ & strenuũ equitẽ decet, ꝑpetuò testat⁹ sit: ideoq; nec pacis, nec belli tẽporib⁹ in hũc vsq; diẽ vnq̃ honestissimis titulis ac præfecturis apud varios Principes caruerit, in quorum oculis negotijsque maximam & florentiorem ætatis suæ partem summa cum dignitate laudeque dici potest exegisse. Filios habet præ cæteris duos, Ioannem Franciscum & Ioannem

a. parte 3.

Carolum,

Carolum,qui nobis de facie noti fuere cum hîc in nostro Bononiensi gynamsio literis operam darent,tam egregiæ ac præclaræ indolis adolescentes,vt euidenter specimen paternæ virtutis summæ prę se ferrent,aperteq; vestigijs maiorum laudatissimis insistere se proposuisse testarentur. Orti insuper Verona Georgius Caballus alę equitum Venetorum præfectus,itemq; Bartholomæus Sansebastianus,qui propter egregiam virtutem præfectura lacus Benaci donatus est quam & posteris eius Veneti tribuêre. Vita concessit anno à C.N.MDXI. Nunc adhuc Paulus Luciascus Veronam militari studio nobilitat. Edidit ea quoq; nobilissimum nostræ memoria pictorem Alticherium,aliosq; plurimos homines claros, quos alijs celebrandos relinquimus. Abundat vrbs nobilissimis fundatissimisq; familijs, inter quæ præcipuæ sunt Marchionum Malaspinarum, Comitum Sanbonifaciorum,Comitum Sarecorum,Comitum Iustorum,Comitum Beuilaquarũ,Comitũ Nouarulorum· item gens Peregrina,Medicea, Marcobruna,Montana,Maphæa, Nogaria,Rodulpha,Turcica, Dionysia,Minischalca, Buria, Guagninia, Spoluerina,Saibãtia,Alberta,Guariẽta,Chartolaria,Ionia,Iuliaria quę maximũ quondã habuit Cardinalem,aliæq; plurimæ familiæ claræ, quas omnes referre longũ foret. Est tamen præter has ex nobilissimis etiam Comitum Pompeiorum spectato erga Venetum nomen studio inclyta:fidem enim Venetorum ab eo tempore quo primùm illi Verona potiti sunt,adeo digenter coluit, vt alijs principibus nunquã, illis addicta perpetuò fuerit, operamque perinsignem nauauerit. Inter res eius illustres pro Venetis gestas illud insigne facinus fuit, quo Franciscum Gonzagam Mantuæ Marchionem cepit. Is cum apud Insulam Scaligeram maximarum cohortium præsidio stipatus, Præfectura quippe exercitus Cæsarei & fœderatorum fungebatur,consideret,Pompei literis ad Venetos legatos datis vt ducentos equites sibi concederent petiere,quòd in animo haberent clientelis suis ex agro Veronense cum montis Carbonarij auxilijs contractis, ea manu Franciscum Mantuanum & Ludouicum Mirandulanum opprimere. Non defuerunt postulatis legati, negotiumque Lucio Maluetio, Petro Spoluerino & Vincentiò Cassinæ mox ad eos cum ala C C.equitũ contendendi dedêre, literis additis quibus summam Senatus opinionem de Pompeiorum fide ac voluntate testabantur. Eæ scriptæ Nonis Aug. M D IX. post C. N. anno. Statim itaque collecta circa Montem Carbonarium auxilia IIII. Id.in hostem exiuêre noctu: tantaque celeritas itineris fuit,vt ante lucem opprimeretur. Ita captus Mantuanus insigni postea commodo Venetis fuit. Pompeios autem auctores huius rei fuisse cum id manifestò probat,quòd protinus Imperator Cæsar VIII. Cal.Septemb.eorum bona publicauit, tum Magistratus Veneti X. virorum testimonium amplissimum, & remuneratio, qua maximo natu Hieronymo præter alam equitum leuis armaturæ quos tum Balestrarios vocabant, cuius iam antè præfecturam habebat, alia cataphractorum equitum attributa est,additique fundi annui reditus aureorum nummûm sexcentorum,& Castellum Ilasium cum hac prærogatiua,prorsus vt à Veronensis Præturæ iurisdictione separatum haberetur· idque cum titulo Comitatus familiæ condonatum vti in tabulis hac de re confectis IIII. Id. Octob. anno post C. N.MDIX.& X. virorum decretum continentibus disertè perscriptum est. Eæ præfationem hanc habent. Tanta est fides & merita non vulgaria spectabilis viri Hieronymi Pompei capitis balestrariorum Dominij nostri & fratrum eius numero sex,cognita per veram experientiam in hoc præsenti bello,

bello, qui nõ degenerarũt à maiorib⁹ suis, relicta propria patria, et amissis omnib⁹ suis facultatibus exposuerunt propriam vitam in seruitijs Dominij nostri, & præsertim in procurando capturam Marchionis Mãtuæ & gentium suarum sicut successit, &c. Fratres hi seni Comitis Hieronymi fuere, Antonius, Iacobus, Augustinus, Thomas, Ioãnes Baptista & Alexander· quorum postrem⁹ vti natu vltim⁹, ita cæteris omnib⁹ superstes fuit, & pclara numerosaq; prole fœlix. Filios quinq; genuit, omnes suorũ maiorũ virtute ac indole pditos, vti honores & munera quibus fungũtur, abundè docent. Quatuor ex ijs militarẽ operã Venetis summa cũ dignitate præstãt, Antoni⁹ & Marc⁹ equestrẽ, quorũ prior cohortẽ equitũ cataphractorum centũ habet, itemq; pfecturã equitũ leuis armaturæ belli temporib⁹· alij duo Iuli⁹ & Thomas peditũ ordines ducũt. Ioãnes Paul⁹. autẽ quintus frater in reipub. Veronẽsis administratione summa cũ laude versatur. Honestissimis illũ ciuitas p temporum cõditione munerib⁹ ornat· veluti legationibus ad Senatum Venetum, & id genus alijs· & nunc inter IIII. viros contentionum ciuilium tollendarũ, publicæq; pacis stabiliendæ gratia creatos elucet. Nec prætereundus etiam silentio est Pompeius Hieronymi Comitis filius nothus, eximius cohortis præfectus, qui mehercules insigni virtute militari tum laudatissimo genitore, tum magnificentissimo gentis Pompeiæ nomine dignum se præstat. Est etiam perillustris Veronæ familia Turria, quæ Hieronymum philosophum & medicum celeberrimum edidit quatuor insignium filiorum patrem, Marci Antonij scilicet quem admodum adolescentem fata rapuere, sed prodigiosa tamẽ philosophiæ cognitione præditũ, Ioãnis Baptistæ, & Raymundi qui postea Comes fact⁹· quorũ vterq; summ⁹ philosophus & maximis virtutibus ornatus fuit, nostraq; memoria concessit fato, ptærea Iulij, qui adhuc superest eximius item philosophus vti libris quatuor de fœlicitate conscriptis latinè, testat⁹ abundè est. Ex hoc tres fratres nati, Franciscus aulæ alumus, & moribus elegantissimis supra linguæ græcę latinæq; scientiam decoratus, cuius epistolæ vernacula lingua scriptæ hominũ curiosorũ studio collectæ ac typis editæ satis euidenter auctoris in eo genere excellentiã testantur· alter Hieronymus generoso ingenio suauissimisq; moribus canonicus & prępositus Ecclesiæ cathedralis in patria· tertius Antonius, qui reipub. dat operam & in vrbe sua maximis honoribus ornatur. Omnes autem pari animo tam excelso tamq; magnifico sunt, vt cunctos alicuius nominis aut virtutis viros qui Veronam veniant, quadam veluti æmulatione liberalitatis ad hospitium inuitent, moxque suis amplissimis omnibusq; rebus quæ ad apparatum & splendorem ædium nobilissimorum hominum opportunæ esse possunt exornatis domibus exceptos, & humanissime habeant, & maximis honoribus afficiant. Ex hac eadem nobili familia Ludouicus egregius iureconsultus fuit, qui filium quoque iurisperitissimum reliquit Dominicum, ob ingenij præstantiam summamq; virtutem & integritatem primis Italiæ tribunalibus expetitum· qui nunc apud nos Bononiæ inter Rotæ V. viros Potestatis munere fungitur. Nobilissima mehercule ciuitas Verona est, agro verò etiam optimo maximeque fertili sicut initio diximus: abundat enim frumento, vino, oleo, pomis, alijsque fructibus omnigenis, item velleribus, cæterisque rebus quæ vel ad vsum humanæ vitæ necessariæ, vel etiam ad delitias opportunæ sunt, omnibus · quarum tantam habet copiam, vt non solum vrbi agroque toto sufficiant, sed etiam exportentur, huberrimósque prębeant quæstus. Vina producit varia præcipuæ nobilitatis, maximè verò Rheticum summè à Plinio laudatum,

datum, Falernisq; solũ à Virgilio posthabitũ: quod propterea Theodoricũ Ostrogothorum regem tertiũ Athesi & Adriatico mari ac deinde iumentis Romã vsq; sibi afferri curauisse refert Blondus. Id Cassiodorus Acinaticum nominãs hoc modo describit: colore esse rubens, saporis regij ac optimi, cuius dulcedo mirificè cũ quadam suauitate placeat: quamuis autem ad tactum densius crassiúsq; videatur instar carnei liquoris vel mandendæ potionis, tamen esse iucundissimum. Affluit etiam ager Veronensis oleo cumprimis dulci, pſertim circa læuam lacus Benaci ripã, vbi vt in loco diximus, olearũ tanta est frequentia, potiùs vt densissimorũ nemorũ natura ꝓductorũ formã referãt, quã opere manuq; consitorũ. Vellera huius agri cum optimis ac nobilissimis totius Italiæ censeri possunt ob siccissima pascua. Varietatem pſtantiamq; pomorũ eius cõmemorare sigillatim nõ audeo, quoniã paucis in locis tam diuersa genera, tamq; nobilia reperiri puto: naturaq; sunt hac vt ætatem mirificè ferant, & saporem integrum etiam circa recentiũ flores adhuc seruent. Non desunt hîc pecudum greges humanis vsibus opportuni: herbarũ etiam salutarium abundat copia, pſertim in altissimo monte Baldo qui supra vrbem est, in quem ex omnibus Europæ partib⁹ herbarij confluunt ad radices medicas herbasq; morbis quibuscunq; maximè salutares colligendas. Plurimis etiam hic ager medicatis fontibus alijs cum ad rigationes, tum ad machinas diuersorũ artificum circũagendas vtilibus scatet. Est autem pter cæteros memorabilis ille iuxta Negarinum in Valle Policella, mammis specie muliebrium ferro in saxum excisis profluens: ex his enim cadentes aquę nitidæ nutricibus quę lac vel morbo, vel alio quouis casu amiserint, lotura adhibitę restituunt vbertatẽ. Secundũ Athesin procedenti supra Veronam læua Pontanum oppidũ apparet, aliusq; Barcum pernobile, mox Catenium. Eo latere tum vbi torrens Vallẽ solis secat & in Athesim illabitur, Motium: supra id Ignatium: & altiùs Formicarium. Iuxta fontem Athesis in Alpibus haud procul modico illo lacu qui principium ipsius amnis effundit Lamium est oppidum. Absoluimus itaq; nunc læuam Athesis ripam, nimirum ab eius circa Castaniarium diuisione qua paludes petit, usq; ad ipsum fontem quo nascitur, vbi Cenomanorum terminus, quos ab Athese vsq; ad Abduam & Larium lacum fines habuisse prædiximus. Consequens est vt ad dextrã Athesis ripam trãseamus. Locorum quæ in hac sunt descriptionem, ab ostio quo se amnis in Adriam exonerat sursum perducemus, læua ripa relicta, quoniam ad Romanulam transpadanam pertinet, & in ea priùs enarrata est. Primùm itaque circa ostium Athesis portus vti diximus Fossones, quem ipse creat amnis, & fortè Fossiones esse Philistinas à Plinio [a] nominatas nobis videri antea commemorauimus. Vnũ ex ijs est ostijs quę idem Plinius Septem maria nominat, & ad paludes Adrianorũ pertinebant, in quas fossæ ac flumina quæ primi Assagi fecere, per transuersum ex ijs locis vbi nunc Ferraria, se exonerabant, & accedentibus aliquot amnibus vti in Romanula transpadana dictum est, maximam aquarum molem congerebãt, quæ deinde septem ostijs in Adriam fluentes, septenos efficiebant portus. Ex ijs igitur ostijs hoc primum erat, quo se Athesis cum paludibus in mare condit, nunc Fossones appellatum. Septem marium mentionem etiam Herodianus [b] facit iter Maximi ab Rauenna Aquileiam vbi Maximini pater & filius interierant, referens, hac sententia. Interea Maximus Rauẽna profect⁹ Aquileiam peruenit transmissis paludibus in quas fluuius Eridanus ac vicina exundant stagna, sic vt per ora septem in mare præcipitent: quamobrem indigenæ paludem illam Septem maria appellant.

a. lib. 3. cap. 15.

b. lib. 8.

appellant. In Athesi hic palustribus aquis immixto Turris Noua cernitur ad custodiam fluminis facta, ne vectigalium fraudatoribus id pateat. Dein est caput Bastilionis initio vrbis Venetæ conditum, eius ab his finibus tutelæ causa. Sequitur Arx Campi Noui amne ipso circumfusa: moxq; Turris Marchesana, quondam si Peregrino Prisciano creditur, à Marchionibus Atestinis condita. Post hæc diuisio est fluminis in duo cornua quæ Policinium Rhodiginum iucludunt, quod in Romanula transpadana diximus. Altiꝰ Athesis dextra procedenti supra sectionẽ hanc vbi Nouũ amnem excipit, Castellum Baldi occurrit, per honestum oppidum à Patauinis vti quædam Bononiensiũ Chronica perhibent: ædificatum anno post C.N. MCCXCII. Succedit perlautũ ac nobile oppidum Portus, exaduersum Liniaco interfluente solum Athesi, cuius transitus ponte iunctus vnius propemodũ oppidi formam ex duobus efficit. De cætero est confluẽs in Athese fluminis Albi: prope quod dextrà pulcherrimus & honestissimus vicus Cereta, læuà verò mox Auella: tum porro splendidum D. Bonifacij castrum, ex quo splendidissimam gẽtem Veronæ Comitum Sancti Bonifacij originem ducere quidã asserunt. Id Galuaniꝰ Lancea Vicarius Imperatoris anno à C.N. MCXLIII. excidit: sed instauratũ postea est. Vlteriùs Villa Noua: supraq; fluminis Albi ostium iuxta Athesin oppidum Porcilia: nec procul eo Montis Aurei amnis accessus, cum pernobili vico, cuius in media platea fons tantã aquarum abundantiam proijcit, vt mox ad iactũ lapidis frumentarias molas circũagat: quamobrem & ad eius fluuiũ plurima sunt ædificia tum frumento moliendo, tum facienda charta constructa, quæ vix singulis inter se stadijs distant. Hinc tum sexto lapide magnifica ciuitas Verona: supra quam dextrà Pelusiũ oppidum, vnde vulgus Pelusellæ Valli nomen esse putat. Eã tamẽ Policellam Guarinus appellari dixit propter nitorem & pulchritudinẽ pomorum quę fert, tanq̃ politam, vt scribit Blondꝰ. Oppidum hinc Licena: dein Roboretum, quod ita latini vocãt, interq; cætros Sabellicꝰ. Sub eo castro via perangusta ferro in saxum excisa cernitur, quæ in Germaniam ex Italia ducit: quamobrem hoc latere Veronẽsis ager munitissimo est aditu, Roboretũ Venetus cum illo potiretur maximis operibꝰ sepsit: in Imperatoris autem Maximiliani potestatẽ venit anno à C.N. MDIX. post cladem Ripaltanam. Altiùs Athesis ripa procedenti castellum in dextra se prodit Petra, quod arctissimis custodijs tenẽt Germani. Inter id & Athesim planities amœna sternitur, in qua Robertꝰ Sãseuerinas Veneti Dux exercitus egregiè contra Germanos depugnans cecidit, amissis etiam magna cæde legionibus, vt Sabellicus a monumentis prodidit, & nos adhuc memoria tenemus. Sequitur Bisinum: & vlteriùs vbi quidam in Athesim amnis ab castello Peregrina defluit Tridentum ciuitas, sic à veteribꝰ etiam appellata, & à Ptolemæo Cenomanis attributa. Nominis etymon & causam variè prodiderunt scriptores, vti Ioannes Pyrrhus Mantuanus in libro de gestis Ducũ Tridentinorum refert. Quidam acceptum dixerunt à tribus torrentibus qui è montibus huc in Athesim defluunt, ex quibus vnus vrbi per Aquileiensem portam illabens angusto alueo in Athesim se condit, alter Fersina dictus vrbis mœnia circũluit, tertius haud procul ab vrbe Saletus, rapidissimè per vineas & conualles præcipitat, innoxius tamen, quoniam aggeribus & saxis accolarum industria vtrinque aggestis coërcetur, & tandem etiam Athesi influit. Alij quemadmodum idem Pyrrhus memorat, Tridenti nomen à tribus altissimis Alpium cacuminibus quæ propinqua sunt, & trium digitorum seu pinnarum vel dentium instar habent, tractum putauêre. Nec

a.lib.8. Enn.10.

desunt qui à tridente Neptuni cui primùm olim vrbs sacra fuerit, desumptum asseruerint, argumento lapidis hîc peruetusti tridentem Neptuni habentis. Sed vtcunq; se veritas horum habeat, ita saltem de Tridenti nominis origine nos perscriptum inuenimus. Mentionem vrbis Strabo *a* facit et Plinius *b* in mediterraneo regionis decimæ numerat Tridentinos. Trogus *c* à Gallis cõditum Tridentum vnà cum alijs plerisq; vrbibus & Verona scripsit, quemadmodum retulimus alibi. Nos auctores eius fuisse Thuscos arbitramur cum in Rhetis sit, quibus nomen & primordium Rhetus dedit dux Thuscorum quos Galli sedibus exegerant, vt auctor est Plinius, *d* etiam inter oppida Rhetorum Tridentinos habendos alio in *e* loco scribens. Existimo tamen Cenomanos Gallos Tridentum instaurauisse vel auxisse, quemadmodum ex Liuio colligi potest vbi de Veronensium & Brixianorum origine cõmemorat *f*. Idem quoq; sentit Volaterranus *g*. Imperium eius post Gallorum tempora quale vsq; ad Gothorum in Italiam aduentum fuerit exactè non reperi: puto tamen ad ditionem populi Rom. ac Imperatorum Cæs. pertinuisse quamdiu maiestas Romani nominis stetit. Dein autem anno à C. N. CCCCXV. Theodoricum Ostrogothorum regẽ vrbis hui⁹ situ captum eam à finitimis populis maximeq; Feltrinis instaurari ac refici quoniam euersa fuerat iussisse, tũ in Gelasio Pontifice testatur Platina, itemq; Pinco in libro de origine vrbis Tridentinæ, tum etiam in Edicto Theodorici regis legimus. Gothis Italia pulsis Tridentum in potestatem Longobardorum venisse scribit Blondus *h* post Lõgobardos in Imperatorum Cæsarum fuisse vsq; ad Wenceslaum Aug. & ab illo condonatum Gregorio Pont. Max. post C. N. MCCCLXXVII. anno Corius auctor est. Nũc sui Episcopi habetur imperio, quod hac tẽpestate tenet Christophor⁹ Madruci⁹ Tridentinorum & Brixentium antistes, itemq; Cardinalis Ecclesiæ Romanæ. Dignitas hæc illi viro summa meritò contigit, quippe quia maximis virtutibus exornatus, & ingeniorum ac doctorum hominum maximus cultor est. Diu possem in eius amplitudine ac honoribus commemorandis versari, sed aliò vocat locorum descriptionis institutum. Ciuitas est Tridentum non inhonesta cum arce, gens partim Itali, partim Germani, et vt inter se varia lingua, sic moribus etiam diuersa. Concilium hîc generale inceptum anno à C. N. MDXLVI. cum Pauli III. Pont. Max. auctoritate, qui ad id miserat Ioannem Mariam Montanum Episcopum Cardinalem, Marcellum Politianum presbyterum Cardinalem tituli Sanctæ Crucis in Hierusalem, & Reginaldum Britãnum Diaconum Cardinalem omnes doctos homines & maximarum rerum vsu pollentes: conuenerantq; varijs ex partibus Præsules quamplurimi, sed peractis aliquot sessionibus, anni sequentis mẽse Martio translatum est ad Bononienses. Hac in vrbe Iudæorũ perditissima stirps B. Simonem puerum nostra memoria lacerauit ac discerpsit: ad cuius tumulum multa diuino numine signa tum edita precibus mortalium exauditis. Illustrauêre Tridentum multi ornatissimi Præsules, nempe Cardinales & Episcopi, quemadmodum Ioannes Pincio XII. libris earum vitas persecutus docet. Inter Cardinales fuerunt Hugo Candidus & Bernardus Clesius plurimarum homo virtutum, & promptissimo ad summa quæque ingenio. Extra Tridentum dextrà fluuius est in Athesim ex Alpibus iuxta Pineam defluens Fersena. Propter eam in dextra Secontianum, altiusq; Parchiasium, & Vesum, & Canatium. Deinde flumen aliud in Athesim cadens fonte haud procul Personorio lautissimo oppido. Iuxta eum amnem dextra Valesium, Fespergum, & Ciuidoniũ castella: læua Septum Septinusq;
callis

a. lib. 5.
b. lib. 3. cap. 18.
c. lib. 20.
d. lib. 3. cap. 19.
e. lib. 3. cap. 18.
f. lib. 5.
g. lib. 4. C. V.
h. lib. 9. hist.

callis angustissima inter Alpes via moxq; nobile ac opulentum oppidum Bolzanum, latinè Banzanũ appellatum Blondo, *a* cum Pipini Caroli Magni filij expeditionem in Italiam ad Banzanum & Tridentum aduersus Trasilonem Bauariæ Ducem narrat. Banzanum etiam Helias Capreolus *b* in historia Brixiana nominauit. Frequentatur certis anni temporibus conuentu mercatorũ ex Italia, Gallia, Germania, Dalmatia. Perlautum est oppidum & frequẽs. Distat nõnihil ab Athese, sed amne alluitur Sarca, quæ non procul fonte iuxta Sirentinum castellum profluẽs huc rapidissimè accedit, & à Sabellico *c* memoratur. Adeo is amnis Bolzanũ contingit, vt ob summam violentiam ædificia oppidi apposita perpetuò infestet. Ager Bolzaninꝰ optimus est & pulcher, vitibusq; mirificè ornatus, quæ tantam vini vbertatem porrigunt, vt cum ipsi oppido, tum vniuerso tractui circumiecto sufficiat vsq; ad Oenipontem vino sterilem propter vehementia frigora, quibus conualles illę altissimarum Alpium perangustæ perpetuò rigent. Admirationem hercule summam & iucunditatem ea vinearum hîc amplitudo habet, tam exactè ac diligẽter cultarum, vt æstiuis temporibꝰ è longinquo intuenti nitentes viridi herba cãpi longissimè latissimeq; diffusi videatur. Vlterius Casa Noua est, & altiùs Maranum frequentissimum oppidum quod licet ad Italiam pertineat, tamẽ populo incolitur & moribus & lingua Germanico potiùs quàm Italico. Succedunt Alpium celsissima iuga cum difficili & angusta via qua in Germaniã itur. Hactenus Athesis vtraq; ripa finitimoq; tractu ab ostio eius vsq; ad fontem, & ad Italiæ Germaniæq; hoc latere discrimem absoluto, consequens est vt ad alia loca quæ restant dicenda retro cõmeemus incipiemusq; primùm ab amne Nouo quem in Athesim iuxta Castellum Baldi defluere prædiximus. Igitur in eius (Lenerum vocant) læua sursum nobile, frequẽs, et opulentum oppidum Colonia, quod alluit: deinde Mons bellus frequẽs item & opulentum lautumq; castrum, Guidonis ex ordine prædicatorũ viri prudentis, religiosi ac docti, Ferrariensium Episcopi ortũ nobilitatũ, qui in æde D. Dominici Bononiæ nõ ignobili sepulcro iacet. Ad fontem huius amnis oppidum est Brendulum, diuitijs, nobilitate ac frequentia prædictis haud cedens. Tum per dextram amnis deorsum non procul Brendulo ad Leonicum deuenitur oppidum, cum opibus & multitudine colonorũ ac nobilitate, tum amplitudine multis Italiæ ciuitatibus par. Summè id illustrarunt Nicolaus & Omnibonꝰ græcæ latinæque litteraturę scientia, queadmodũ ex editis eorũ scriptis apparet. Omnibonus auditor fuit Victorini Feltrij, vnius ex primis linguæ latinæ reductoribus. Sequitur Ateste perhonestum etiam castrum à Plinio *d* memoratum, quanquam codices eius mendosi Aceste habeant. Nominari etiam constat Ateste tum Tacito *e* Ptolemæoque & Antonino, tum in vetustis quibusdam marmoribus. Dubitare tamen Barbarus in Plinianis castigationibus videtur, Atestẽne hoc illorum auctorum sit, quoniam Ateste Patauio distare XXV. M. P. Antoninus in Itinerario scribat, Patauium autem hinc non vltra millia XV. vel XVI. nunc absit. Sed adijcit tamen fortasse corruptum in Antonino numerum adiectione decussis scriptumq; pro XV. M. P. XXV. Nos plurimis quoq; rationibus hoc ipsum illud esse Ateste quod tam multi auctores nominant, persuasum habemus. Actiolinum Romaninum cum Entio Corsicę Galluræq; regulo Friderici secundi filio Ateste subuertisse pulso Actio loci Marchione Corius *f* auctor est. Accidit hoc anno post C. N. MCCXLVII. quanquam MCCL. dicat Corius, quod verũ esse non potest, quoniã Entium à Bononiensibꝰ captũ MCCXLIX.

a. lib. 11. hist.
b. lib. 4.
c. lib. 8. Enn. 10.
d. lib. 3. cap. 19.
e. lib. 19.
f. parte 2.

a.lib.12. anno cõſtat, vti nos in Bononienſium annalibus *a* perſcribimꝰ. Actiolinum ea tẽ-
b.lib.14. peſtate Saracenis aliquot oppidum incolẽdum dediſſe perhibet Blondus *b*. Origo
hiſt. hinc illuſtris Ateſtinæ familiæ, quæ nunc principatu Ferrariæ, Mutinæ, Regijque
Lepidi potitur, vt Volaterranus alijq; multi auctores tradunt. Nos eã in Ferraria
commemorauimus. A Colonia vſq; ad ſubiectas paludes iuxta Ateſte foſſa cerni-
tur in profluentem amnem opere perducta· qua tranſita perlautum exiguo in col-
c.lib.3. le oppidum apparet Mons Silicis. Id Plinius *c* Acelũ vocat, Ptolemæus Acedum
cap.18. in Venetia iuxta Patauium, vt Ponticus Virunius probat in annotationibus. Alij
tamen id Aſulum agri Taruiſini eſſe dicunt, ex quo dirus ille tyrrãnus Actiolinus
Romaninus erat oriundus, vt Barbarus in Plinianis caſtigationibus notauit. Op-
d.lib.4. hiſt.long. pidũ hoc vnà cum Patauio excidiſſe Lõgobardos Paulꝰ Diaconus *d* ſcribit, itemq;
e.lib.8. Blõdꝰ *e*, qui etiã alio in *f* loco cũ Corio *g* tradit anno poſt C.N.MCCLVI. Azonẽ
hiſt. Ateſtinum caſtella munitiſsima Montem Silicis & Solonũ Actiolino erepta Pont.
f.lib.18. Legato tradidiſſe: præterea Coriꝰ *h* refert anno à C.N.MCCCXVIII. Canem Ma
hiſt. gnum Scaligerum huius oppidi potitum, quod priùs Mõs Diuitiarum dicebatur.
g.parte 2. Id anno dein MCCCXXXVIII. in Venetorum poteſtatem venit cũ Maſtini Sca-
h.part.3. ligeri imperio teneretur, et ab eius legato Petro Vermio Venetis Rolãdo Rubrio
duce obſidentibus, integro anno defenſum fuiſſet. Ita Venetis exin paruit vſq; ad
MDIX. à C.N. annũ, quo cum cæteris totius regionis vrbibus & oppidis ſub Ma
ximiliani Imper· ditionem redactum, in ea vſq; ad MDXVII. annum manſit· tum
verò tandẽ poſt multas mutationes cum alijs ad Venetos redijt, eoq; in hunc vſq;
diem ſtatu manet. Secundum amnem prædictum incedenti Roboretes occurrũt,
moxq; nobiliſsimum caſtrum Montaniana tam frequens lauto populo, potius vt
ciuitas quàm oppidum videatur, nempe ſi diuitias & ciuilitatem ſpectes. Nobilita
runt locum ſummopere Bartholomęus excellẽs philoſophus & celeberrimns me
dicus, vti monumenta ſcriptorum eius teſtantur, præcipueq; de infirmitatibus &
balneis, cognomentoq; Montanianæ citatur adhuc à doctis· item alter Bartholo-
mæus ſuperioris nepos, illiusq; doctrinę ſectator, Gibbus Montanianęus dictus,
q noſtro ſeculo floruit· præterea Siccꝰ cognomine quoq; Mõtaniana, bellator inſi
i.lib.13. gnis, quẽ memorat Blondꝰ *i*. Sequitur infra foſſę de qua diximꝰ in palude caput Lo
hiſt. tium oppidum, dein amnis ex Alpibus Tridentins Bachilio. Hunc Blondus in Ita-
lia ſua maiorem Meduacum Plinij, qui Meduacos duos nominat vti mox refere-
mus, contendit eſſe· vt Brenta Meduacus nõ ſit, ſed Timauus: at hercule magno in
errore verſatur, quemadmodum paulo pòſt docebimus, quoniam amnem Brentã
qui nunc ita vocatur, Plinius maiorem Meduacum, hunc verò qui nunc Bachi-
lio, minorem intelligit. Nonnulli latinè Bambilonem, alij Bachilionem appel-
lant, Plinius Meduacum minorem cum inquit: Meduaci duo faciunt Edronẽ por
tum: maior enim Meduacus Brenta eſt, quippe quoniam id flumen ſimul cum Ba
chilione portum Edronem efficere conſtat, de quo dicemus inferiùs. Profluit igi-
tur Bachilio ab Alpibus per planitiem ad vrbem Vicentiam, eamque percurrit· &
priuſquã caſtellum Cuſtodiam attingat, in duo flumina finditur, quorum vnum
ad Foſſas Brentellas circa Patauium fertur, indeque delatum ad inferiora mox a-
pud Ingentionem redditur· vnde ad Bouelentam ac deinceps ad Pontem longum
labens, ibi paludibus immiſcetur, & maris acceſsione vel regreſſu nunc creſcens,
nunc ſubſidens in Foſſam Clodiam pertingit, quę profundiſsimum portum Edro-
nem creat uti oſtendemus. Læua Bachilionis ſupra Vicentiã frequens & nobile
caſtellum

castellum est Custodia, sic dictum quoniam hic olim noxij homines custodiri solebãt in vastis latumijs, quæ cædendo ad ædificia lapide factæ sunt vt ait Blondus. Cernuntur hic longæ profundæq; specus, ex quibus lapis cæditur haud absimilis Tyburtino: quamobrem de hoc Plinium loqui arbitror cum a inquit: In Liguria quoq; & Vmbria & Venetia albus lapis dẽtata serra secatur. Hi tractabiles in opera laborem quoq; tolerant sub tecto duntaxat: aspergine & gelu pruinisq; rumpuntur in testas, nec contra humores & auram maris robusti: nam eiusmodi natura lapidem qui hic cæditur esse cõstat, nimirum vt serra facile secetur, nec gelu cęterasq; tempestates & marinos ventos ferat. Amplitudinem harum lapicidinarũ quoniam multorũ sermonibus acceperam⁹ admirabilem, eaq; propter exactè scire cupiebamus, desiderium hoc nostrum per literas Ioanni Georgio Trissino Vicẽtino viro docto significauim⁹: persuasum enim erat ab eo verè omnia posse sciri, quoniam accola curiosiq; vir ingenij esset. Is igitur vt est humanitate singulari, satisfacere votis nostris cupiens, in hanc sententiam vernaculo sermone rescripsit. Ioannes Georgius Trissinus Leandro Alberto S. Iamdiu litteras tuas accepi, quibus de Custodiæ cauernis erudiri petiuisti. Ad eas hactenus respondi nihil: laboraui autem diligenter vt rem ipsam penitus cognoscerem, quoniam vti Dantes ait, honestæ petitiones re præstandæ sunt cum taciturnitate. Profectus ad locum ipse sum, quo planè cõditionẽ eius totã perspicerẽ ediscerẽq;. Pagus est Custodia Vicentini agri, sexto ab vrbe lapide, mille pass. ab amne Bachilione, Patauiũ seu ad Austrum versus. Iacet ad montis altissimi pedem, in exortum solis spectans. Posteriori ad occasum latere mons cauernas habet, inter alias vnam memorabili vastitate: nam vti mensura cæterisq; rationibus colligere potuimus, circuitu ferè tria millia passuum continet: ouata forma, nam longitudine maxima perticis D C L. patet, quæ ad IIII. mill. ped. constituunt: latitudine perticis ferè CCCCXC. seu ped: propemodum III. mill. Cauatus ita mons diuturno temporis spatio creditur cæsis ad ædificia lapidibus, quoniam antiquæ Patauinorum & Vicentinorum ædes hoc lapide constare palam est. Relictæ autem fulciendo montis tecto pilæ cernuntur solido ex eodem lapide peringentes, quadratæ, trium fermè in singulis lateribus perticarum, interuallis interse imparibus, plerisq; tamen vti mensura compertum, perticarum XII. Numerus columnarum in vniuersum ad mille esse creditur. Latumias fuisse has non solum quadrati adhuc lapides aliquot circumcisi nec extracti docent, verum etiam orbitæ vestigiaque rotarum, cum iam pridem nemo quisquã currus intus fuisse memoria teneat. In exitu huius amplissimæ cauernæ lacus est aquæ tã claræ, vt infimũ solum ac si nihil obstaret perluceat. Quibusdã in locis altitudine amplius pedum X X. est, quemadmodum asserunr accolæ, qui etiam lintribus aliquos enauigasse aquas, multaque de lacu & eius amplitudine fabulosa narrãt. Pisces omnino nullos habet præter squillas minimas, nec ijs marinis dissimiles quæ vulgò Venetijs solent vendi. Sed nec in ipsa ingẽti cauerna genus aliud animalium degit præter vespertiliones, notas quasdam in fronte tenentes, & colore ab cætero genere diuerso. Quibusdam insuper in locis humore supernum saxum stillat admodum ad corrumpendum quæ contigerit efficaci: docentque hoc stipulæ ab ijs fortè relictę, qui specus videndi causa ingressi sunt, quę breuissimo temporis spatio corruptæ cernuntur, vti etiam præterea radices arborum, & id genus alia hic putredine consumpta videre est. Hec sunt quæ de cauerna Custodiana scribere ad te habeo, partim oculis visa, partim aliorum à quibus

a.lib.36. cap.22.

frequentatur sermonibus accepta. Locus est vti manifestò apparet inexpugnabilis, quo recondi vel numerosissimus exercitus optimè queat. De cæteris rebus memoratu dignis quæ ad Ticentiam pertineant hoc insuper tantum addo, Trettum & Recouarium agri Vicentini pagos in montibus ad Vridentum versus argenti habere fodinas: prætereaque marmorum in Valdanio Carrarianis, in Campo Illyricis similium, vel duriorum etiam esse lapicidinas. Non ero nunc longior, quoniam cum has noster Breuius ad te deferat, is coram præstabit quo ego fortè scribendo non satisfeci. Vale. Ex Cricolis III. Non. Martij, post C. N. MDXXXVII. anno. Iam diligenti hac & exacta Custodianæ cauernæ descriptione nemo non poterit vt puto conditionem & specimen loci cum multis quoque memorabilibus insuper rebus non plenè cognoscere. Dein altius amnis Bachilio Vicentiam diuidit, non tamen æqualibus partib9. De nobilis huius vrbis origine nihil reperimus præterquam apud Paliarinum. Is in Commentarijs refert aliquos tradidisse Vicentiam hunc dictum locum ob gentis incolæ victoriam cæsis hostibus: aut à centum vicis qui priùs hîc extitere, quorum habitatores vnum in locum collecti ciuitatem hanc primùm effecerint. Ita Paliarinus: at quia nullum auctorem certum profert, addent his vel dement fidem legentes. Vicentiam Tacitus *a* memorat: item Antoninus in Itinerario, Plinius *b* insuper & Ptolemæus in Venetia. Trogus *c* à Gallis conditam scripsit cum Verona, Mediolano, ac alijs vrbib9, vti persæpe iam dictum est: nos autem primos eius auctores Thuscos putamus: his eiectis dein à Gallis instauratam vel auctam: qua de re diximus alibi plenè, neque nunc plura repetere necesse est. Nonnulli Veicetiam dicendum contendere marmoris cuiusdam argumento, in quo hæc inscriptio sit reperta. Sex. Attilius M. F. Seranus Procons: ex Senati consulto inter Æteſtinos & Veicetinos fines terminosque statui iussit. Ita Barbarus in Plinianis castigationibus refert, addens eum sua memoria lapidem inuentum. Alia tamen hæc res auctoritate non constat: neque quisquam luculentus scriptor Veicetiam, sed omnes constanter Vicentiam, nec etiam vti nunc vulgus indoctum Vincentiam, dixere. Ciuitas hæc est ex illis XII. Hetruscorum cis Apenninum vna, quam pulsis deinde Thuscis Galli habuere. Gallis à populo Rom. domitis, in eius exin fide perpetuò stetit vsque ad Athilæ tempora: vastatam enim ac direptam ab illo Paulus *d* Diaconus perhibet. Post hæc in Gothorum itemque Longobardorum potestate fuit vti ex eodem auctore discitur, cum occiso Arnefrit Lupi filio Foriiulij Duce, sublectum in eius locum Vectarinum Vicentinum hominem mansuetum & prudentem scribit: hinc quippè satis intelligitur Vicentiam tunc paruisse Longobardis, aliter enim homo Vicentinus Forijulij Dux creari haud poterat, quoniam ad eam dignitatem aspirare tantum Longobardi natione, vel parentibus Longobardis editi permittebantur. Idem quoque Paulus Diaconus alibi *e* narrat, Alabi Vicentiæ Ducem à Perteri Longobardorum rege defecisse, totumque sic rei Longobardicæ statum quanquam Longobardus ipse esset turbauisse. Ducem præterea Vicentinum alio *f* loco Perdeum Longobardum nominat. Deuictis Longobardis captoque illorum rege Desiderio Caroli Magni bello, Vicentia sub Imperij Romani nomine mansit, regibus parens quos Carolus Italiæ præficiebat. Hac conditione fuit vsque ad Berengarios, cæterosque tyrannos, qui vti anteà commemorauimus, Italiæ regum nomen vsurparunt: ijsque paruit, donec Imperium Romanum vindicauêre Germani.

a. lib. 19.
b. lib. 3. cap. 18.
c. lib. 20.
d. lib. 15. ad Eutrop.
e. lib. 5. hist. Long.
f. lib. 6. hist. Lōgo.

Sublis

Sub his cæterarum Italiæ ciuitatum exemplo in iure suo liberè (Romani scilicet imperij nomen præ se ferens) agere cœpit, carrotio fabricato, creatisq; sibi Antianis & Prætoribus annuis, fœderaq; cum alijs populis vti ferebant tempora feriens. Ea reipublicæ forma durauit vsque ad Fridericum secundum: qui cum Vicentini fœdus contra se cum Mantuanis, Cremonensibus, alijsq; populis constitutum haberent, relicta Cremona quam ferè nouem mensibus obsederat, simulatoq; ad Mantuam itinere, vrbem hanc de improuiso petijt: quamobrem destituti militibus rebusq; ad defensionem necessarijs oppidani pacem petere coacti sunt. Fridericus tum concepto dolo gratiam præ se ferens, interea cum de pacis conditionibus ageretur, planeq; iam in tuto res suas esse oppidani reconciliato Cæsaris animo putarent, hac fraude vrbem ingressus Cal. Noueb. anno post C. N. MCCXXXVI. eam direptam incendio cremauit: & tamdiu hic sedit dum agrum Patauinum rapinis flammisq; vastaret. Ita Blondus *a* itemq; Corius *b* & Merula *c* scribunt. Post hoc excidium instauratam Vicentiam Actiolinum quoq; Romaninũ infamem tyrannum cepisse anno à C. N. MCCLVIII. Blondus auctor est: illo tamen mox anno sequenti mortuo, cum cæteris quas tyrannide sua oppresserat vrbibus excepto Taruisio cunctis, in pristinam libertatem reuersa est. Vicentia Patauinos quoque diu potitos Baptista Paliarinus hinc ortus in annalibus perhibet. Deinde sub ditionem Mastini Scaligeri venit anno à C. N. MCCLXXV. quemadmodum Taurellus *d* Sarayna prodidit: & in eius gentis imperio stetit vsq; ad Antoniũ: qui cum metu Ioannis Galeatij Vicecomitis primi Mediolani Ducis Verona profugisset, Galeatioq; se dedidissent Veronenses, idem Vicẽtini fecere, ne Carrariensium Patauij tyrannorum imperium accipere cogerentur, vti Corius & Helias Capreolus *e* Taurellusq; *f* Sarayna tradunt. Post hæc diem functo Ioanne Galeatio quum Carrarienses Patauium vnde pulsi anteà fuerant, reuersi essent, itemq; Scaligeri Veronã, & ab his variè Vicentini infestarentur, illi suadente Catharina quondam Ioannis Galeatij vxore in Venetorum fidem primi omniũ huius situs populorum concessere, quod Blondus & Volaterranus *g* perhibent. Exin itaque Veneti Vicentia potiti vsque ad M D I X. à C. N. annum, quo cæsis eorum ab Ludouico XII. Franciæ rege copijs, vti persæpe iam diximus, Vicentini quoniam defendendi sui contra Veneti nominis hostes nulla ratio supererat, Maximiliano Cæsari se dedidere. Maximis autem exin vsq; ad MDXVI. à C. N. annum calamitatibus vexati sunt: nam quia non satis munita erat vrbs, nunc à Venetis, nunc vicissim ab Hispanis capiebatur: vt modò Venetorum imperium, modò Maximiliani August. tanquam per ludum sumeret poneretque. Quanquam autẽ interea persæpe summo in discrimine esset ne cremaretur delereturque funditus: numinis tamen diuini benignitate supremum casum euasit. Ad extremum Verona Brixiaque Venetis restituta, simul in eorundem ditionem velut ad iucundam quietem & sacram ancoram ipsa quoque confugit: moxque ad sua reuertentibus colonis, etsi iam tum pene deserta videbatur, paulatim adeo refecta restaurataq; est, vt iam detrimenti habuisse non videatur quicquam. Vrbs est ædificata peroptimè, ac splendidis operibus ornata, inter quæ Prætorium fori magnificentissimum, cœnobiumque D. Coronæ sodalium Prædicatorum, in cuius fano sacratissima spina conseruatur ex corona Seruatoris Christi, quam huc è Gallia Bartholomæus Vicentinus vrbis Episcopus ex ordine prædicatorum attulit, cui ab D. Ludouico Franciæ rege fuerat donata. Colunt hanc spinã Vicentini præcipuè:

a.lib.17.
b.parte 2.
c.lib. 4. hist.Vicec.
d.lib.11
e.lib.8. hist. Brix.
f.lib.2
g.lib.4. C.V.

deferturq; quotannis per vrbẽ cum maximis honoribns. Cœnobiũ hoc etiam per nobilẽ habet Bibliothecã. Sita est Vicẽtia iuxta radices collis, duobus amnibus diuisa nauigabilibus, Bachilione quẽ suprã nominauimus, & Rerone qui ex vicinis montibus in ipsa vrbe Bachilioni iungitur, Æliano Eretenus in animaliũ historia dictus, quẽ optimas Italiæ totius anguillas habere perhibet. Bachilio quoq; Tessinam amnẽ excipit ita Plinio dictũ. Bachilio Meduacus minor est, Brenta maior,
a.lib.5. vti etiã Volaterranus [a] asserit. Abundat vrbs hæc maxima rerum omniũ ad vitam
c.v. vtiliũ copia, propter summã agri amœnissimi vbertatem, qui frumenti, vini, cæterarumq; frugũ maximè fertilis est. Tanta cum in ipsa vrbe, tum in agro mororum arborũ quarũ fronde bõbyces aluntur, frequentia est, vt summã habeant admirationẽ. Poma ferũt alba quamobrem hoc sericũ non tam est robustũ, ac illud quod vermes genuere folijs earum arborũ nutriti, quæ mora nigra producunt. Vberrimum hinc quæstũ Vicentini faciũt, gẽs ingenijs viuidis, fiduciæq; magnę, prõptissimi ad literas, militiã, mercaturã. Lautè admodum viuunt, honesteq; vestiuntur, ac perpetuò in re faciend adesudant. Nati hìc viri illustres plurimi, quorũ ortu maximè nobilitata vrbs est. Fuere ex his Aulus Cæcina Imperatoris Vitellij legatus
b.lib.19. & Cons. Romanus, vti è Cornelio [b] Tacito discimus, itẽ DD. Fortunatꝰ & Fœlix martyres, qui sub Imperatore Maximiano floruerũt Aquileiæ, præterea B. Ioãnes ex ordine prędicatorũ, qui concionibus ardentissimis plurimos Italię populos in verã ad Christũ viam cõpulit, præcipueq; Veronenses vt Taurellus Sarayna memo
c.lib.5 rat, iteq; Bononiẽses vti illorũ annales perhibẽt, ac etiã in libris [c] hominũ illustriũ ordinis prædicatorũ legitur quanq̃ calũnijs Petri Aponini, cuius impiũ & nefariũ institutũ viuendi grauiter accusabat, impetitus fuerit. Horũ numero accedũt B. Is-
d.lib.5. nardus ex eadẽ sodalitate, cuius etiam in libris [d] hominũ illustriũ nostri ordinis sancta vita legitur, & Bartholomæus itẽ monachus prædicator, vrbisq; suæ antistes vir bonus, doctus, ac disertus, cui sacratissima coronæ Seruatoris spina donata est. Tulit insuper Vicentia Palemonẽ hominẽ doctum vt Eusebius testatur, Antoniũ Luscũ oratorẽ summũ elegantemq; poẽtã, Matthęũ Bissariũ oratoria quoq; ac poẽtica facultate præditũ, Vicentiũ Colcæũ ex ordine prædicatorũ eximiũ philosophũ ac theologum, omnibus Italiæ gymnasijs celebrẽ, qui nuper anno à C.N. MDXXXII. Bononiæ fato concessit, vbi diu philosophicas theologicasq; disciplinas erat professus, Hieronymũ Plegafetã ex eadem familia monachũ, oratorẽ & poẽtã præcipuũ, vti scriptorũ monumẽtis est testatꝰ, qui MDXLIII. post C.N. anno Vicentiæ fato cõcessit magno sui apud posteros desiderio relicto. Viuit nũc Ioẽs Georgius Trissinus græcis latinisq; literis ornatus, orator facundus & elegans, non solum latino, sed etiam vernaculo carmine poẽta, quemadmodũ lucubrationes eius docent, vir humanitate ac mãsuetudine singulari. Multas Vicentia
e.lib.5.6. nobiles & antiquas familias habet vt refert Baptista Paliarinus [e]. Scripsit is ab initio Vicẽtię patriæ vsq; ad sua tẽpora libros sex primũ de origine vrbis & imperio, præterea de fide ciuium, de amplitudine vrbis, de agri eius fertilitate, de viris illustribus, de familijs claris quę periere, ac nobilitate pręsentiũ libros singulos, quos omnes Arnardus Vicentinus patriæ studio ac honore ductus è vernaculis fecit latinos, nobisq; qua est humanitate singulari, cõmunicauit. Multa ꝑterea de hac vrbe scribi meritò possent q̃ nunc ꝑtermittimus. Supra Vicentiam oppidũ est Caldotium iuxta Bachilionem, altiusq; ad amnis fontem Portelletum, cum Villis Gen-
f.lib.3. nis quemadmodum Sabellicus [f] in libris de situ Venetiarum perhibet. Nũc anmis

dicendus

dicendus Brenta, quem Plinius Meduacum nominat vti præmonuimus: Blōdus aût quod in Italia sua maximè contendit Timauium esse hunc, & Bachilionē Meduacum, equidem valde errat, vti nos ipsis illis argumentis quibus ad suam sententiam firmandam vtitur, apertè cōuincemus. Capit itaq; Blondus vt Brentā Timauum esse doceat hāc Liuij, a de Cleonymo Lacedæmonio Græcæ classis pfecto quę litoribus institit Italiæ, narrationē. Eodem anno classis Græcorū Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ litora appulsa Thurias vrbē in Salentinis cepit. Aduersus hunc hostē Consul Æmilius missus prælio vno fugatum cōpulit in naues. Thuriæ redditæ veteri cultori, Salentinoq; agro pax parta. Circumuectus inde Cleonymus Brundusij promontoriū, medioq; sinu Adriatico ventis latus, cum læua importuosa Italię litora, dextra Illyrici Liburniq; & Istri gētes feræ, & magna ex parte latrocinijs maritimis infames terrerent, penitus ad litora Venetorum peruenit. Ibi expositis paucis qui loca explorarent, cum audisset tenue ita prætentum litus esse quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis, agros haud procul proximos campestres cerni, vlteriora colles videri esse· ostium prealti fluminis quo circumagi naues in stationem tutam vidisset, Meduacus amnis erat, eo inuectam classem subire aduerso flumine iussit. Grauissimas nauium nec pertulit alueus fluuij, & in lęuiora nauigia transgressa multitudo armatorū ad frequentes agros trib⁹ maritimis Patauinorū vicis colētibus ea in ora, peruenit. Ibi egressi leui præsidio nauibus relicto vicos vi expugnant, inflammant tecta, hominum pecudūq; prædas agunt· & dulcedine prædandi longiùs vsq; à nauibus procedūt. Hæc vbi Patauiū sunt nuntiata, semper aût eos in armis accolæ Galli habebant, in duas partes iuuentutem diuidūt: altera in regionē qua effusa populatio nuntiabatur, altera ne cui prædonum obuia fieret altero itinere ad stationem nauium, millia aût XIIII. ab oppido aberāt, ducta. In naues paruas ignaris custodibus interemptis repentinus impetus factus, territiq; nautę coguntur naues in alteram ripā amnis traijcere. Et in terra æquè prosperū in palatos prædatores prælium fuerat, refugientibusq; ad stationē Græcis Veneti obsistunt. Ita in medio circūuenti hostes cæsiq;· pars capti classem indicat regēq; Cleonymū tria millia abesse. Ibi captiuis proximo vico in custodiam datis, pars fluuiatiles naues ad superāda vada stagnorum aptè planis alueis fabricatas, pars captiua nauigia armatis cōplent, pfectiq; ad classem immobiles naues & loca ignota plusq̄ hostē timentes circūuadunt, fugientesq; in altū ac nusq̄ repugnantes vsq; ad ostiū amnis persecuti, captis quibusdam incēsisq; nauibus hostiū quas trepidatio in vada intulerat, victores reuertuntur. Cleonymus vix quinta parte nauium incolumi, nulla regione maris Adriatici prosperè adita discessit. Rostra nauium spoliaq; Græcorum in æde Iunonis vetere fixa multi supersunt qui viderūt. Patauij monumentū naualis pugnę eo die quo pugnatum est quotannis solenni certamine nauium in flumine oppidi medio exercetur. Hactenus Liuius· vnde Blondus additis etiam alijs argumentis ac rationibus Brentā ostendere esse Timauum, & Bachilionē Meduacū nititur. At hercule nō mediocriter eum à vero aberrare haud quisq̄ æquo iudicio esse potest quin discernat, ipsis nēpe Liuij vrbis inspectis, quæ multo magis aduersari Blondo, quàm ad eius sententiam apposita conuenientiaq; liquidò cognoscimus. Nego enim non apertè Liuium docere Brentam amnem hunc esse Meduacum, minimeq; Timauū, cum post tenuè prætentum litus & stagna ab tergo irrigua æstibus marinis ostio prealti fluminis classem subuectam ad XIIII. à Patauio lapidem ait: itemq;

a. lib. 10.

mox

mox cum Patauij monumentum naualis pugnæ eo die quo pugnatum est, quotannis solenni certamine nauium in ipso flumine oppidi medio exerceri perhibet. Euidenter igitur apparet Brentã amnẽ eũ esse quẽ Meduacum Liuius nominat, nõ Bachilionẽ. In Foriiulij fine vbi Timauũ designabimus, cæteris Blondi argumẽtis respondetur, ibiq; Timauũ verè esse cõuincetur. Non defuere tamẽ rudes geographiæ scriptores, q̃ hũc Blõdi de Meduaco ac Timauo errorẽ sint secuti. Nos itaq; duos Meduacos inuestigauimus quos memorat Plinius *a*, quanq̃ in mendosis codicibus Mediacidua legatur: nã Meduaci duo legendũ, vti quoq; doctissimus Barbarus annotat: ijq; sunt Brẽta qui maior, & Bachilio qui minor, Edronẽ portũ efficientes. Scribit aũt Plinius partẽ aquarũ ex paludibus emergentiũ proximũ facere portũ Brundulũ, sicut Edronẽ Meduaci duo ac fossa Clodia, nã in eam Bachilio se cõdit, vel per eam fertur, ac mox vnà cũ Brenta portũ Edronẽ qui nũc Clodianus, facit. Hos porrò duos amnes Meduacos esse Strabo *b* quoq; docet cũ de Patauio sic scribit. A mari sursum habet nauigationẽ fluuio per paludes delato CC. & L. à magno portu stadijs, Portus aũt ipse eodẽ quo fluuius nomine appellatur Meduacus. Iã igitur hinc clarè constat Meduacos esse hos amnes, quanq̃ portus eodẽ nomine appelletur: proinde si quæ dicta sunt hactenus diligẽter expendamus, dubitare profectò nõ poterimus quin Bachilio Brẽtaq; Meduaci sint: nã Bachilio infra Patauiũ octauo ferè lapide cornu vno Brentæ coniũgitur, ac deinde simul Edronem portũ creat, quẽ Meduacũ vocat Strabo. Sentit hoc etiã Volaterranus *c*, itẽ Sabellicus plurimis in locis, præcipuè tamẽ octauo lib. nonæ Enn. itẽq; Ioãnes Antonius Flaminius Imolanus, ac alij docti viri quã plurimi. Brẽta vt eò tandẽ vnde digressi sumus, reuertamur, vbi stagnis salsis se cõiungit in duo cornua finditur, quorũ quod dextrũ est ad Popiliã & Methamaucũ vt docti hæc vocant, extenditur, ibiq; portũ altissimũ latissimũq; creat Methamauci. Priusq̃ tamẽ huc deferatur, amnẽ Siochũ recipit, qui ex agro Patauino in stagna defluens, iuxta litus Brẽtæ cõiunctus amittit nomen vt Sabellicus *d* auctor est. Is ab castro Plebis Sacci, quod ita perperã nũc pro Plebe Siochi nuncupatur, descendit. Plinio *e* dictũ existimo Togisonũ, quẽ ex agris Patauinorũ ait procedere. Barbarus tamẽ in castigationibus Vigisiolũ scribendũ censet pro Togisono, quoniã lacus hîc fit Vigisiolus, vbi quondã ad læuam Brenta fluuius vrbẽ Venetam relinquere solebat: qui idẽ amnis portũ Venetiarũ creabat olim, gemina hinc inde turre munitũ. Et hunc quidem Brentæ fluxũ annis superioribus ad officinã Leucæ conseptũ opere constat, ne recto cursu per stagna vt priùs ferretur amnis: periculũ enim erat ne paludibus illabens paulatim lacunas cœno oppleret, ac ita facilis ad vrbẽ terrestris accessus tandẽ efficeretur: quod Veneti aduertentes, flumen ad dextrã ibi auersum vicinis stagnis immisere. Ad officinã Leucæ graui machina cymbæ nauigiaq; cum mercibus quæ Venetijs Patauiũ aut contrà cõmeant, ex stagnis in flumẽ, & vicissim in paludes è flumine transuehuntur. Iter Venetijs Patauiũ aduerso amne nauigiũ subducentibus equis vna nocte peragitur. Rursus per dextrã Meduaci vel Brentæ integræ ripã sursum ad vicũ Oriacum deuenitur, qui ex tabernis diuersorijs cõstat: & vlteriùs vbi Tegola torrens in Meduacum præcipitat, Tegola pagus: dein ad læuã iuxta Meduacũ Strata castellũ exiguũ, vnde fossa opere facta senis P. M. enauigatur Patauium. Succedit itaq; mox antiquissima ciuitas Patauium, quam sic Cato, Strabo *f*, Plinius *g* in X. regionis mediterraneo, Liuius plurimis in locis, Tacitus *h*, Mela *i*, Solinus & Antoninus in Itinerario nominãt, itemq; Ptolemæus, quanq̃ codices eius mẽdosi Platiuum

a. lib. 3. cap. 15.
b. lib. 5.
c. lib. 4. C. V.
d. lib. 3. de situ urb. Ven.
e. lib. 3. cap. 15.
f. lib. 5
g. lib. 3. cap. 18.
h. lib. 16. 17
i. lib. 2.

tiuum habeant pro Patauium·breuiter omnes ſcriptores Patauium vocant, at vulgus Italicum Paduam. Conditum ab Antenore Troia profugo quam Græci exciderant, tum multi ſcriptores perhibent, tum maximè Liuius initio ſuarum hiſtoriarum in hæc verba ſcribens. Iam primùm omnium ſatis conſtat Troia capta in cæteros ſæuitum eſſe Troianos, duobus Ænea Antenoreq; & vetuſto iure hoſpitij, & quia pacis reddendæq; Helenæ ſemper auctores fuerāt, omnem vim belli Achiuos abſtinuiſſe: caſibus deinde varijs Antenorem cum multitudine Henetum qui ſeditione ex Paphlagonia pulſi & ſedes & ducem rege Pylemene ad Troiam amiſſo quærebant, veniſſe in itimum maris Adriatici ſinum, Euganeisq; qui inter mare Alpesq; incolebant, pulſis, Henetos Troianosque eas tenuiſſe terras: & in quem primùm egreſsi ſunt locum, Troia vocatur, pagoque inde Troia nomen eſt gens vniuerſa Veneti appellati. Clariùs hoc ipſum docet Virgilius a, his verſibus. a. lib. 1. Aeneid.

Antenor potuit medijs elapſus Achiuis
Illyricos penetrare ſinus, atq; intima tutus
Regna Liburnorum & fontes ſuperare Timaui,
Vnde per ora nouem vaſto cum murmure montis
It mare præruptum & pelago premit arua ſonanti
Hîc tamen ille vrbem Pataui ſedesq; locauit
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaq; fixit
Troia, nunc placida compoſtus pace quieſcit.

Patet igitur ex Liuio Virgilioq; profugum Ilio deleto Antenorem per loca prædicta delatum hîc tandem conſediſſe, nobiliſsimamq; hanc vrbem in qua vitam quoq; finijt, fundaſſe. Sunt tamen qui famam eſſe ſcripſerint primùm non hoc in loco, ſed inferiùs paulo non procul tamen, circa Bouolentam Patauij initia poſuiſſe Antenorem, quemadmodū Sabellicus b in hiſtoria Veneta memorat. Vtcūq; hoc ſe habeat, vrbis huius auctorem Antenorem tota veterum ſcriptorum cohors teſtatur, epitaphiaq; monumento eius aſſcripta probant, maximè verò hoc quod in marmore parieti ædis D. Laurentij coniuncto legitur. b. lib. 2. Decad. 2.

Inclytus Antenor patriam vox niſa quietem
Tranſtulit huc Henetos, Dardanidumq; fugas.
Expulit Euganeos, Patauinam condidit vrbem,
Quem tenet hîc humili marmore cæſa domus.

Aliud etiam eſt complexum diſticho, quod multi aſſcriptum eidem ſepulcro dicunt huiuſmodi.

Hîc iacet Antenor Paduanæ conditor vrbis.
Proditor ipſe fuit, hiq; ſequuntur eum.

Verumenimuero quiſquis tandem fabricator eius diſtichi fuit, nobis videtur indignè ac iniurioſè tantū virū patriç proditionis inſimulaſſe, quē vt Liuius perhibet, ſuaſorē pacis inter Achiuos & Troianos, auctoremq; ſemper reddendæ Menelao Helenæ fuiſſe, filiū etiam Glaucum quoniam Paridi adhçrebat, ab ſe dimouiſſe, ac peremptū ab Agamēnone nec luxiſſe cōſtat. Itaq; tot luculentorū ſcriptorū auctoritate Patauiū ab Antenore conditū quē magna multitudo ꝑter Henetos erat ſecuta, cōuincitur·idq; Pōponius Mela, Solinus, alijq; præterea multi ſcriptores cōfirmāt. De nomine Patauij quis id primū & qua ex occaſione vrbi impoſuerit, variè proditū inuenim⁹. Quidā à Padi vicinitate dictū Patauiū tanꝙ Padauiū putarūt· alij ἀπὸ τοῦ πέτεσθαι, id eſt, à volādo, ꝙ captato augurio fuerit cōdita·quidā à petēdo,

quòd

quòd auem Antenor telo petiuerit, eoq; in loco condiderit vrbem: nonnulli priùs appellatam Antenoream, & colonos Antenoridas, postea Patauinos, & vrbem ipsam Patauium aiunt. Nos in hac diuersitate fidem eruditorum nulla in parte vrgemus. Antenor vrbe fundata quemadmodum diximus, arma delubris suspensa Dijs consecrauit, antiquorum consuetudine qui finitis bellis, emeritaq; militia Dijs arma dicabant. Idem igitur fecit Antenor vt Seruius ad hæc verba Vergilij, Armaq; fixit, annotat· nimirum vt vrbe hac post tot labores condita, nomineque Venetorum regionis genti parto, tanquam deinceps in ocio paceq; esset quiescendum, arma Dijs sacraret. Positum est inquit Strabo a, Patauiũ iuxta paludes, cũctas eius regionis vrbes excellens. Nuper in ea censi sunt quingenti equestris ordinis viri· antiquis autem seculis centum & vinginti armatorum millia constat emisisse. Quàm verò & virorum probitate, & artium bonitate floruerit, magnitudo cum aliarum rerum maximo apparatu Romam missarum, tum verò pannorum & vestimẽtorũ omnifariam mercatura declarat. A mari sursum habet nauigationẽ fluuio per paludes delato CC. & L. à magno portu stadijs: portus autem ipse eodem quo fluuius nomine vocatur Meduacus. Sic Strabo. Portus ille nunc Methamauci est. Nobilissimã hanc ciuitatem esse satis etiam indicat Strabo: maximè autem amica coniunctaq; populo Rom. fuit cum eius imperij maiestas vigebat· quamobrẽ enatis olim inter ciues discordijs vt scribit Liuius b, Senat⁹ Rom. alterũ ex Consulibus M. Æmiliũ huc ire pacis constituendæ causa iussit· & compositis ab eo dissentionibus quæ iam iam ad bellũ & cædes erant erupturæ, Romani exinde Patauinos perpetuo habuere coniunctissimos, eorumq; tum militarib⁹ tum pecuniarijs subsidijs in tempore sunt adiuti, quemadmodũ Tullius in Philippicis testatur. Patauium quoq; coloniam Romanorũ deductam, sed nõ ea qua cæteræ deductæ sunt conditione, Patauinis enim ius suffragiorũ quoq; datũ tanquã ciuibus Romanis Asconius Pædianus apud Ciceronem scribit. Sic itaq; Patauiũ in amicitia fideq; nominis Romani stetit quamdiu maiestas eius imperij cõstitit, & donec vrbs ab Hunnorũ rege Athila vastaretur, à quo captã, direptã, & occisis ciuibus etiã incensam Paulus Diaconus c, Blõdus d, Sabellicusq; perhibẽt. Ijdem instauratã dein à Narsete Iustiniani Imper. legato & Rauẽnatibus auctores sunt· centesimoq; anno pòst q̃ ab Athila subuersa fuerat, iterũ à Lõgobardis crematã Blondus e memoriæ ꝓdidit: qua de re sic scripsit. Agilulphus Longobardorũ rex amissæ vrbis Parmæ, & captorũ filiæ etiã tum pręgnantis ac generi dolore incensus, in Gallinicum quidem Exarchum ducere non est ausus, quòd illum magnas apud Parmã Bononiamq; copias habere intelligeret, sed iram exercuit aduersus transpadanas vrbes, quæ semper postq̃ à Narsete fuerãt receptæ, in Romanorũ partib⁹ mãserant, Rauẽnatiq; paruerãt magistratui. Duxère aũt primùm in Patauiũ Longobardi, q̃ in vrbẽ Gallinicus præsidiũ ex Rauẽna miserat validissimũ· diuq; illã hinc obsiderũt presserũtq; Lõgobardi, inde defensarũt ꝓ virib⁹ Rauẽnates. Erat tũ Padua vrbs sine mœnib⁹, latericio vel lapide cõpactis, vallo plãcisq; tãtũmodo munita: et oĩs ciuiũ habitatio rarissimas tunc habuit muri pinnas: ea eĩn primaria semp inter vrbes Italię habita, à prima demolitione tẽporib⁹ Athilę facta ꝑ annos circiter sexaginta sine mœnib⁹ aut vallo atq; etiã ciuiũ frequẽtia fuit· primũq; sub Theodorico Ostrogothorũ rege frequẽtari, & vallo fossaq; muniri cœpit. Quare illis in annis prope centũ, quot ab ea instauratione sub Theodorico facta ad huius obsidionis tempora intercedebant, omnia tam publica, quàm priuata ædificia

a. lib. 5.
b. lib. 41.
c. lib. 15. ad Eutrop.
d. lib. 2. hist.
e. lib. 8. hist.

ficia ex materia asseribusq; quibus abundat regio, constructa erant. Id cum cernerent Longobardi, ventos nacti validiores, faculas ignitasq; sagittas scorpionibus iniecerunt· & prima quæ hæsit ædificio sagitta incendium inchoauit, quo propinqua ilico corripiente, vrbis pars maxima est cremata. Ea adducti necessitate Rauennates præsidio impositi, fecerũt deditionem· & Longobardi omnibus qui inerant siue militibus, siue ciuibus, quo fuit libitum, per pactionem abire permissis vrbem incendio vastauere. Sic Blondus, itemq; & à Paulo Diacono *a*, & à Merula *b* monumẽtis est proditum. Hac specie Patauium aliquandiu iacuit, donec paulatim ad sua redeuntibus colonis instaurari cœptum est. Longebardis autem à Carolo Magno debellatis maxima sub Italiæ regibus à Carolo institutis, itẽ sub Imperatoribus ex Caroli stirpe ortis, præterea quoq; sub Berẽgarijs, Rodulpho Burgundione, Hugone Arelatense, Lothario ac Adalberto, quorum mẽtionem anteà sæpe fecimus, incrementa & auctoritatis & potentiæ cẽpit. Deinde cum Othonis primi Germani Imperatoris temporibus Italiæ ciuitates in suo iure potestateque agere, sub nomine tamẽ Imperij Romani, instituerent, idem fecêre Patauini carrotio fabricato, Prætoreq; apud se & Præfecto populi creatis. Hæc forma reipub. vsq; ad Fridericum secundum stetit, qui pacatis Germaniæ rebus in Italiam reuersus, consilio vti pòst apparuit, omnes Italiæ populos contra se societate ac fœdere connexos bello insectãdi, Actiolinum Romaninum infamem tyrannum quò instituti adiutorem haberet, sic enim expedire tum maximè videbatur, summo studio cum fouisset ac euexisset, is callidè blandis sermonibus Patauinos vt in gratiam cum Friderico redirent impulit, longè meliorem commodioremq; libertatis eorum publicæ defensionem fore, promissis etiam ingentibus additis dictitãs, si Friderico recõciliati coniunctiq; essent, quàm si in fœdere sociorum permanerent. Itaq; pace cum Cæsare confecta Zoboardum Teutonem cum lectis Germanorum & Saracenorum cohortibus Actiolinus in vrbem introducit: Germanis prætorij custodia, Saracenis portarum data. Sic tum præsidium Patauinis ac durissimæ seruitutis frenũm ab Actiolino impositum: neq; hoc difficile illi fuit, vtpote qui Azonem Atestinũ Carrariensibus inimicum, qui plurimùm in ciuitate opibus & potentia pollebat, coniunctum amicumq; haberet. Incidunt hæc in annum à C. N. MCCXXXVII. vt Blondus *c* Sabellicusq; scripsere. Potitus vrbe Actiolinus quò nouæ tyrannidis fundamenta securitate stabiliret, maximam partem ciuium supra eos quos iniquissimè trucidauerat, in exiliũ pellit. Et inter summæ crudelitatis exempla quæ in miseros edidit plurima, maximè quoddam horrendum sæuumq; fuit huiusmodi. Patauinos ad XII. mill. secũ in exercitu esse volebat, confidere se eorum voluntati simulans si armis cum hoste foret decertandũ: sed causa erat alia vt tanq̃ obsides haberet. Deinde multis artibus ac dolis occupata Verona cum in agrum Mantuanum redijsset, ibi accepto de Patauinorum qui domi manserant, defectione, protinus Veronã reuertitur, ibiq; Patauinos quos in exercitu duxerat immani strage necat. Defectionis occasionem Pauij dederat Hensedisij Prætoris fuga, qui nepos erat Actiolini, & audito Philippi Fontanensis Rauẽnatium Archiepiscopi Ecclesiæq; Romanæ Legati instructissimas copias adducentis aduentu, cum se Patauini in eius fidẽ ac tutelam contulissent, vltrò vrbe cesserat anno à C. N. MCCLVI. vt Blondus *d*, Sabellicus & Corius memoriæ prodiderunt. Erant cum Legato Pontificio Veronenses, Azo Atestinus Marchio cum Ferrariensibus, exules Patauini & Vicentini, Bononienses, Romanu-

a. lib. 4. hist. Long.
b. lib. 1. hist. Vic.
c. lib. 17. hist.
d. lib. 18. hist.

lani, & crucigeri, quos pdicatio crucis aduersus Actiolini tyrannidem exciuerat. Itaq; sic tum libertate suoq; iure Patauini sunt potiti. Nō diu verò pòst dominatū vrbis cum nomine Tribuni, Capitaneū dicebant, Marsilius Carrariensis occupauit. Gens Carrariensium ex nobili oppido Bassiano erat orta, Patauiūq; translato domicilio ius ciuitatis tandē acquisiuerat. Hi ab Actiolino pulsi cū Legato Pōtificio redierāt, Hēsedisio fuga elapso. Primus igitur post Actiolini tyrannidē sublatā ex hac nobili familia qui principatū vrbis ceperit, Marsilius fuit, vir prudētia consilioq; maximè pollens. Is aliquandiu gesto Principatu cū par esse Cani Magno Scaligero Veronæ dño, cuius armis petebatur, haud posset, fugiēs vrbē illi pmisit· posteaq; diē functo Cane reuersus, & dñatu fœliciter annis X. potit⁹, absq; liberis decedens Vbertinū fratrē patruelē hæredē fecit anno à C.N. MCCCXL. Vbertinus post sextū imperij annū à Mastino Scaligero pulsus est· cæterùm intercedentibus Luchino Vicecomite Mediolani regulo ac Venetis, tandē ex cōsensu in principatū restitutus, auctoritateq; Legati Pōtif. Benedicti XII. qm̄ illa tempestate Romanū imperiū vacabat, in eo cōfirmatus est. Vbertino defuncto, Marsilius alter successit, quē die quarto principatus frater patruelis Iacobinus occidit. Is vt tyrannide tutò potiretur ex primarijs ciuib⁹ ad quinquaginta sustulit, & è Carrariensi etiā familia plurimos in exiliū egit, qui perhumaniter à Venetis excepti ciuitateq; donati, & patritiorū ordini allecti fuere. Neq; diu tñ dirus iste tyrannus sceleri suo superesse potuit, nā anno quarto trucidat⁹ à Guilielmo filio notho est, quia nothū eū per contumeliā appellasset. Successit Franciscus filius, qui magna cū gloria rempub. gessit, multisq; splendidissimis ædificijs ac operibus maximis vrbē ornauit muniuitq;· sed tandē Barnabam Vicomitē socerum carcere liberare cupiēs, in quē erat à Ioanne Galeatio Vicecomite cōditus, illū in se grauiter concitauit, adeo vt cum maximis eius copijs qbus petebatur resistere haud posset, vnà cū vxorē supplex factus in Modoëtianū carcerē immitteretur, ibiq; finiret vitā anno à C.N. MCCCLXXXVIII. queadmodum pdidit Corius a. Sic itaq; tum Patauij Ioannes Galeatius est potitus: sed nō diu pòst Franciscus secūdus superioris filius clam è Bauaria copijs adductis, & à Venetis ac Florentinis adiutus vrbē recepit pter arcem, quā dein etiā superueniente Ioanne Aucutho Florētini exercitus duce in potestatē redegit. Exin Frāciscus in principatu summo cū metu vixit annis XV. vsq; ad Ioannis Galeatij mortē· quo defuncto cū Gulielmū, Brunonē, & Antoniū Scaligeros per fraudē reduxisset Veronā, ijs nefariè dein peremptis Veronā ditionis effecit suæ· hinc verò Brixiā quoq; tentans, demū à Iacobo Vermio, Iacobo Cruceio Othoneq, Bontertio Mediolanēsis reguli legatis deturbatus Veronæ dñatu est. Post hæc cū Vicentiā in potestatē redigere niteretur, & Venetis intercedentitbus haud paruisset, illi Franciscū Gonzagā cū maximis copijs in eum mittunt, qui Patauinos rebus ad defensionē necessarijs haud instructos trimestri obsidione qm̄ annona iam laborabant, deditionē facere coëgit. Frāciscus tum in arcē se recepit· at rebus suis diffidens his cōditionibus cū Gonzaga depactus est, Venetias ad Senatū supplici ire sibi vt potestas esset, veniæ petendæ causa· quam si impetraret, tū arx illorū potestati dederetur, sin minus, redderetur sibi. Venit igitur Venetias vnà cū Francisco tertio filio squalenti ac sordida in veste pacē veniamq; petens: at eā non modo nō accepit, verumetiā mox in carcerē à Senatu duci iussus: simulq; legatis euestigio Patauiū missis Veneti vrbis imperiū capessunt, & post dies paucos Frāciscū indignissimè laqueo necāt in carcere· quod summa cum

a. parte. 3.

cum indignatione animi ferebat Gonzaga, nimirũ quia fides publica quã ipse dederat, haud seruabatur. Acciderunt hæc circa MCCCCIII. à C. N. annũ vt scribit Corius, vel vt Aequicola MCCCCV. vel vt Volaterranus MCCCCVI. Cal. Decemb. Superstites ex Francisco fuerunt Vbertinus secundus & Marsilius tertius, qui ante hanc cladẽ in Hetruriam cõcesserant. Cũ his procul Pataujo deinde fato cõcedentibus pernobilis Carrariensium gens intercidit, q̃ magna cum gloria rerũ apud Patauinos, itemq; Veronenses aliquando, centum ferè annis erat potita. Sic vrbs in Venetorũ potestate mansit vsq; ad MDIX. à C. N. annũ, quo cæsis eorũ à Ludouico Frãciæ rege copijs in Abduę Glarea, sub ditionẽ Maximiliani Aug. venit, In ea tñ haud diu stetit, nã post alterũ ferè mensem à Lucio Maluetio Bononiẽse Veneti nominis Duce recepta est, vti nos in Ephimeridibus latinis ꝑscribimus. Is tam egregiè mox vrbẽ muniuit, vt pòst à Maximiliano cũ LXXX. ferè armatorũ millibus ex Germanis, Francis, Hispanis, Italisq; (quippe quia tum oẽs pene Christiani orbis Principes aduersus Venetos cõiurauerant) multorũ mensiũ obsidione capi expugnariq; haud potuerit. Itaq; sic in Venetorũ exinde mãsit imperio· à quibus adeo nũc est permunita muris, turribus, molibusq;, vt expugnari nulla vi posse videatur, modo defensores & res ad tutelã opportunæ nõ desint. Itaq; iã sub filiæ fœlicissimo vmbraculo tranquillè quiescit mater, qm̃ sicut in vrbis Venetæ descriptione dicemus, originẽ ab hac illa tanq̃ à matre filia traxit, coloniaq; Patauinorũ Venetiæ fuerũt. Vrbs est hæc admodũ ampla, triplicíq; muro septa, quo eriã profundissimæ cinguntur fossæ nauigabiles· quippe quia Meduacũ huc tam munitionis vrbis causa, q̃ nauigandi opportunitatis maximo ingenio Carrariẽses reguli pertraxere. Sumptuosissimis etiã ędificijs abundat, inter q̃ arx vt priscis tẽporibus munitissima, item Prætoriũ, omnia Carrariensiũ opera, cum multis pontibus lapideis, q̃bus fluminũ in vrbe transitus passim cõiungitur vt Blondus refert. Est etiã summum templum quod veteri memoria peringenti existimatione fuit, item augustissimum nunc D. Antonij Vlysipponensis Hispani ex ordine fratrum Minorũ, cuius hìc sacrata ossa monumento ex marmore splẽdido sita sunt. Aedem hãc maximã ciuitas quum libertate sub Imperij Romani nomine frueretur, cõdidit, ꝑtereaq; varijs tẽporibus quadraginta plebanicas, cum quatuor cœnobijs mendicorũ. Est quoq; sumptuosissimum D. Iustinæ monasteriũ, cuius spatium totum mille pass. in ambitu fossa cõplectitur qua discurrunt aquæ. Blondus auctor est T. Liuij sepulcrum hìc fuisse, templumq; Iunonis illud in quo spolia de Cleonymo capta quẽadmodum supra cõmemorauimus, Patauini suspẽdêre. Tenẽt iam locũ nigri monachi Benedictini, qui pereximiã hãc domũ condidere, & nunc sumptuosissimã ędem recenter ædificant. Seruantur apud eos sacrata D. Lucæ Euangelistæ ossa monumento peruetusto alabastretico, cũ reliquijs D. Maximi itemq; D. Prosdocimi vrbis patroni, ac D. Iustinæ Vitaliani Patauini ciuis filiæ, q̃ à Prosdocimo baptismate abluta, postq; sub Maximiano Cæsare martyrio coronata est. Curia quoq; maior Prætoris domiciliũ amplissimũ hac in vrbe cernitur, quã Henricus Imperator primò struxit, crematã verò Veneti longè splẽdidiore forma qua nunc est refecerũt· in eaq; sublimi loco perhonorificè T. Liuij Romanę historię patris ossa posuêre. Multa ꝑter hæc passim insignia magnificaq; sunt per vrbẽ ædificia, q̃ nisi longissimè referri oĩa haud possent. Fora quinq; habet admodũ spatiosa, quorũ vnum deambulationi & cõgressibus nobilitatis dicatũ, alterũ olitorium, tertiũ frumentariũ, quartum lignariũ, postremũ paleariũ

 est.

est. Collegia quoq; sunt hîc aliquot inopiæ studiosorũ iuuenum subleuandæ condita, qm̃ omnium disciplinarũ gymnasium Patauini habent, à Friderico secũdo in Bononiensium contumeliã, q̃p illi fœdere contra se Pontifici Romano cõiuncti essent, institutũ, vt Sabellicus [a] Chronicaq́, ac historiæ Bononiensiũ perhibẽt. Vrbs rebus ad vsum vitæ necessarijs ac vtilibus inprimis est affluens, cœlo quoq; saluberrimo. Coloni ingenijs summis sunt, & ad litteras omniaq́, virtutis studia prõptis, item lauti, politisq; moribus, habitu optimo corporis, & in om̃ibus actionibus ciuilitate præstantes. Orti hinc inclyti viri quãplurimi, quorũ è numero veteris memoriæ gloria T. Liuius historicorum princeps fuit, de quo Martialis [b] in Epigrãmatis: Censetur Apona Liuio suo tellus. Scripsit historiæ Romanæ CXL. libros arte ac elegantia tanta, prorsus vt nec ætas superior, neq; tota posteritas nõ modo potiorẽ, sed ne parem q̃dem vllum habuerit scriptorẽ. Est hic ille T. Liuius Patauinus lacteo eloquentiæ fonte manans, quẽadmodum ad Paulinũ scribit D. Hieronymus, ad quẽ de vltimis Hispaniæ Galliarumq; finibus quosdã venisse homines nobiles traditũ est· vt adeo quos ad cõtemplationem sui Roma nõ traxerat, vnius hominis fama perduxerit· habueritq; illa ætas in auditũ omnibus seculis celebrandumq; miraculum, vt tantã vrbem ingressi aliud extra vrbem quærerent. Verũenimuero iam de temporũ iniuria malignitateq; ac barbarorum feritate qui toties Italiam superioribus seculis vastauere, meritò conquæri possumus, qua longè maximã partem ex viri illius pretiosissimis opibus amisimus: etem̃ de CXL. libris eius historiæ nunc XXXV. vix habemus, nempe primam Decadem de vrbis Romæ primordio, tertiam de bello Punico secundo, & quartam de bello Macedonico· quanq̃ in hac tertius quoq; liber antea desideraretur, qui superioribus annis trans mõtes repertus est acephalus, item quintæ Decadis quinq; libros, qui nuper Erasmi Roterodami munere sed trunci mutiliq; locis aliquot in lucem editi. Spem is q̃dem studiosis dedederat cæteros etiã qui desunt libros è tenebris eruendi· sed fidem intercedentia fata soluere non siuêre· quãobrem adhuc ijs caremus, neq; vel fama vlla conficiendæ rei nunc potimur. Nõ defuere qui libros illos quinq; postremos Liuij verum haudquaq̃ esse partum suis quibusdã argumentis cõtenderint: at herculè si diligenter & exactè considerabunt opus, eos vndiq; facundia maiestateq; Liuiani styli collucere, nec vlla parte numeris, figuris, alijsq; lineamentis quæ cætera eius habent scripta deficere manifestò intelligent, vti multi quoq; litterati homines & Liuianæ historiæ familiares palam attestantur. Blondus refert lapidem se vidisse quẽ Liuius ipse priusq̃ proficisceretur Romam, ad sepulcrum quo cum vxore ac duobus filijs volebat condi, parauerat, hac inscriptione. T. Liuius. C. F. sibi & suis T. Liuio. T. F. Prisco. T. Liuio. T. F. Longo. F. Cassiæ Sex. F. Primæ vxori. Præterea verò addit marmoreum monumentũ in vestibulo ædis D. Iustinæ pulchris & insignibus litteris huiusmodi se legisse: VIVVS FECIT. T. Liuius, Liuiæ T. F. Quartæ Legionis Halys. Concordialis Pataui. sibi & suis OMNIBVS. Varietatem porro horum Epitaphiorũ hanc esse dicit, q̃p primum sibi sepulcrum Liuius priusq̃ iret Romã posuerit· ideo enim vxoris eum & filiorum quos habebat nomina tum descripsisse· sed postea reuersum Roma, liberisq; pluribus ac nepotibus auctum, & filia quoque L. Magio oratori Romano nuptum data, secundum hoc omnibus sibi vxorique & filijs ac nepotibus simul fecisse. Patauium etiam ortu nobilitauit Paulus Iureconsultus veteris memoriæ, qui Alexandro Imperatori in corrigendo Romanæ reipub. statu

[a] lib. 6. Enn. 9.
[b] lib. 1.

ſtatu adfuit. Patauini quoque fuêre Flaccus & Stella nobiles poëtæ, quos Martialis in Epigrammatis a memorat ad Maximum inquiens: a. lib. 1.

Stellæ delitium mei columba
Verona licet audiente dicam
Vicit Maxime paſſerem Catulli,
Tanto Stella meus tuo Catullo
Quanto paſſere maior eſt columba. Deq; Flacco ad ipſum:
O mihi curarum pretium non vile mearum
Flacce, Antenorei ſpes & alumne laris,

Voluſius inſuper fuit Patauinus poëta quem Catullus vituperat ob carmen Ennij imitatione de rebus geſtis populi Rom. ſcriptum. His priſco ſeculo viris claris inclytum Patauium fuit: at poſt imperij Romani cladem plurimos etiam celebres homines edidit, quorum ſplendore maximè eſt illuſtratum. Ex his fuêre Franciſcus Zabarella ſummus Iureconſ. vti litterarum monumenta eius teſtantur, item Pileus Pratenſis & Ludouicus omnes tres Eccleſiæ Rom. Cardinales: quorum poſtremus ſub Eugenio IIII. Pontif. maximis rebus geſtis claruit, ideoq; primùm Aquileienſis Patriarcha, dein Cardinalis factus eſt. Multa de eo Platina ſcripſit in Eugenij IIII. Vita, plurimiq; præterea ſcriptores. Ornauere etiam vrbem hanc ortu Albertinus, Muſſatus, & Lunatus eximij Iureconſulti ac elegantes poëtæ, Ioannes, Gabuſus, Gulielmus Sophilici, Ioannes Horologius cum Antonio Cermeſono ſummi medici omnes cum Marſilio, item Iacobus Aluarottus celeberrimus Iuriſperitus, Baptiſta Sanblaſius eximius philoſophus, Petrus Aponinus quem Conciliatorem vocant, excellens aſtrologus & philoſophus, quanq́ commertio ac intima familiaritate cum malis dæmonibus fuerit notatus, Michaël Sauonarola præcipuus medicus, qui practicen medicinæ vtiliſsimum opus condidit. Nuper anno à C. N. MDXXXI. vita deceſsit Benedictus Burdonius maximus geographus & coſmographus, qui figuram Italiæ pictæ meliori forma reſtituit, & inſuper libros inſularum diu apud paucos latitantes protulit in lucem. Multos etiã hac ætate qui nunc viuunt præclaros homines & ingenia nobiliſsima Patauium habere accepimus, de quibus commemorandi negotium damus alijs, quoniam nos eorum plena notitia deſtituimur. Facius b vrbem hac ſententia memorauit. b. lib. 3. Cant. 3.

Tranſita Cittadella viam ingreſſus ſum
Rectà ad vrbem quam carrus regit,
Et multis annis multisq; menſibus rexit.
Summa cum iuſtitia, iure, ac legibus
Eam Franciſcus tenet, valdeq; amplificant
Aponi Montericiq; delitiæ.
Is qui hîc primus dicitur
Habitauiſſe fuit Antenor,
Idq; ſepulcrum eius adhuc teſtatur.
Vidi hîc pręſtantium equorum florem,
Audiuiq; hîc T. Liuium natum
Qui rerum Romanarum grauis ſcriptor fuit. Et paulo pòſt.
A Pado vel à palude nomen accepit
Quæ ſatis ipſi vrbi eſt vicina,
Cingit eam Brenta, ponteq; claudit.

Ager eſt Patauinus amœniſsimus,

mus, & frumenti, vini, reliquarumque frugum maximè fertilis. Tantam vbertatem tritici fundit, vt summam omnino habeat admirationem: panisq; conficitur ex eo totius Italię candidissimus: vino quoque abundat generoso, quòd Plinius *a* inter nobilia celebrat, optimum in intimo sinu maris Adriatici nasci scribens· id enim agri Patauini est, qui sinum Adriaticum, nunc Venetum contingit. Nitet vndique regio hæc peramoena nobilisque pagis, vicis, & villis ornatissimis, quæ ferè patritiorum Venetorum sunt, qui mensibus æstiuis ruri plerumque cum familijs agunt. Habet etiam Patauinus ager colles & montes qui ad Apenninum non pertinent, nec item ad Alpes, qua conditione nullus ager alius est Italiæ totius. Montes hos vites, oleæ, reliquorumque generum arbores fructiferæ vestiunt, ex quibus vina pernobilia simulque suauissimum oleum percipitur. Est inter hos montes vnus Gemula, cuius vertici coenobium insidet quondam à Beatrice Atestina conditum pernobili virgine, quæ hîc summa cum religione ac sanctitate vitam exactam finiuit. Locum exinde perpetuus sacrarum virginum coetus incoluit. Alius est mons Venda, coenobium monachorum montis Olyueti habens. Iuxtà sunt colles Euganei poëtis celebratissimi, qui hos Euganeæ gentis primos fuisse sedes fingunt, vnde Martialis ait: Si priùs Euganeas clemens Heliconis in arces, &c. Et Lucanus, Euganeo, si vera fides memorantibus, augur Colle sedens. Sunt hoc collino situ vici villæque ornatissimæ magna frequentia· nominatimque pagus celeberrimus Arquatus, cognomento ad alterius Arquati in Policinio Rhodigino differentiam Montanus, Francisci Petracæ memoria inclytus qui hîc diu habitauit, & vitam quoque posuit, honorificeque sepulcro marmoreo columnis quatuor porphyreticis subnixo situs est, cum hoc Epitaphio quod ipse sibi fecit.

a.lib.14. cap.6.

Frigida Francisci lapis hic tegit ossa Petrarcæ:
Suscipe virgo parens animam, sate virgine parce,
Fessaq; iam terris coeli requiescat in arce.

Dein vicus est Euganeus, prope quem aquæ calidæ perpetuos vapores & fumos exæstuantes· nunc Aponi Balnea vocantur à vico quod iuxtà est, Apono. Virentes his aquis calidis innasci herbas etiam Plinius *b* scripsit. Memorat eas quoque Martialis inquiens: Nullæ sic tibi blandientur vndæ Ac fontes Aponi rudes puellis. A Claudiano verò mirificè ob summam virtutem laudantur, & à Michaële Sauonarola copiosè descriptæ sunt in libro de Balneis. Cassiodorus auctor est Theodoricum regem Ostrogothorum has aquas muro cinxisse. Non procul ædes D. Mariæ Montis Ortoni maxima finitimorum frequentia visitur ob summa munera quæ Deus hîc merito gloriosissimæ matris hominibus elargitur. Operantur in ea monachi Eremitani, sodalitatis D. Augustini gymnopodes. In finibus etiam huius monasterij coenum calidum inuenitur ad multos morbos salutare, quod vndique scaturientes aquæ calidæ efficiunt. Iuxtà est coenobium amplissimum Praia, Benedictinorum sodalium domus, inprimis sumptuosum ædificium, nobilissimisque totius Italiæ conferendum. Rursus dein ad Brentam in eius dextra, supra vicum Liminam vbi integer amnis esse incipit, oppidum apparet Cittadella, conditum à Patauinis anno post C. N. MC. Id anno MDIIII. Veneti Pandulpho Malatestæ tradiderant, accepto vicissim ab illo Arimino,

b.lib.2. cap.106.

mino, cuius principatum tenens contra Pontificum Romanorum vim qui eam vrbem sibi vendicabant, tueri se posse diffidebat, diem tum functo Alexandro VI. Pontifice, quemadmodum Sabellicus [a] scribit, & nos etiam memoria tenemus: verùm eidem accepta pòst ab Ludouico XII. Francorum rege clade, ob defectionem ademerunt. Oppidum est perlautum, nobile, frequens ac opulentum. Excipit hoc aliud perhonestum item & diuitijs affluens Marostica: supraque est Bassianum, origine Carrariensium Patauinorum Principum vti in tempore diximus, inclytum. Illustratur quoque à Lazaro cognomento Bassianate, viro cum græcis litteris, tum latinis eruditissimo, qui diu apud Bononienses summa cum laude inter doctos versatus est, & dein Patauium accitus publico Venetorum salario scholas ibi habet. Oppidum etiam hoc est pernobile, frequens, & opulentum vti prædicta. Supra Bassianum amnis Cisinus Brentam auget, vbi castrum Cisinum quod amni nomen dedit. Cisinus Arcuacum & Nauorium defert exiguos fluuios ex Alpibus, caput tollit iuxta Pemecum oppidulum. Decætero ripa dextra Brentæ supra Cisinum, haud procul amne, Grinium oppidum sequitur, à flumine quod hàc labitur, habens nomen. Dein castrum est Briuianum· supraque amnis Grinius incipit· altiusque iuxta exitum aquarum è lacu Tusopum & Caldonatium oppida· mox lacus quidam alijs duobus subiectus, qui tres simul amnis Brentæ principium constituunt decimo ferè ab Tridento lapide, sicuti quoque Sabellicus [b] in libris de situ vrbis Venetæ perhibet. Rursus tum circa stagna Venetorum ab ostio Meduaci proximum flumen in æstuaria se condens Musonus est, oppidum propter Mestrium, quod Sabellicus [c] Menstram in historijs nominat. Castrum est lautum & opulentum· multo autem magis superioribus annis fuit, nam ingentibus cladibus affectum est bello Venetorum ac Hispanorum. Solebat certis anni temporibus mercatorum ex varijs partibus conuentu nundinario frequentari. Læua hinc Musoni ripa sursum Villa Noua sequitur, altiusque paulo Campus D. Petri lautum & honestum castellum· in montibus autem iuxta fontem amnis oppidulum Collis Musoni, nomen ab ipso flumine tenens. Ad dextram Musoni intus nobile oppidum Castellum Francum· supraque nobilius Asulum, quod aliqui Acedum Ptolemæi esse putauerunt. Dein fluuius Silis, quem Plinius [d] ex montibus Taurisanis effundi scripsit in decima regione. Barbarus tamen in castigationibus aliter prodidit, oriri fontibus supra vrbem Taruisium, & in ipsa vrbe, nam ea quoque scaturigines quamplurimas habet, vti nos etiam oculis vidimus. Auctor fortasse falsus Plinium decepit, cum ipse loca hæc non obijsset. Silis in stagna se exonerat haud procul Torcello. Iuxtà hinc vetustæ vrbis Altini modica quædam vestigia supersunt in Silis ostij læua. Nominat Altinum Plinius, itemque Strabo [e], situm in paulidibus vti Rauenna, scribens, præterea Ptolemæus in Venetis.. Memoratur etiam à Tacito [f], Mela [g], & Antonino in Itinerario. Blondum scripsisse miror primam Altini mentionem apud Plinium inueniri, cum tamen à Strabone qui Plinio superior fuit, commemoratum quoque sit. Martialis [h] etiam eius memoriam vsurpat, inquiens:

Æmula Baianis Altini littora villis·
Et Phaethontei conscia sylua rogi·

a. lib. 2. Enn. 11.
b. lib. 3.
c. lib. 8. Enn. 9.
d. lib. 3. cap. 17.
e. lib. 5.
f. lib. 19.
g. lib. 2.
h. lib. 1.

Quæq; Antenorio Dryadum pulcherrima Fauno
Nupsit ad Euganeos sola puella lacus. Vrbem hanc cremauisse Athilam & deleuisse Ioannes *a* Candidus & Gregorius Amaseus in Aquileiensi historia prodiderũt: simulq; ob eius interitum Torcellum est ædificatum vti in tẽpore dicemus. Inter Musonum Silemq; nobile ac frequens castellum iacet Anoalis. Suprà tum in mediterraneo ciuitas est Taruisium, de cuius origine Ioannes Annius ad hæc fragmentorũ Catonis verba, Taurisanos Persæ gentem ab Api conditam asserunt. Taurisci inquit, Norici sunt vt Plinius tradidit, priùs Carni dicti. Hi ab Api, id est, Tauro nomẽ acceperũt qui huc ad fontes Istri vicinos venerat vt Diodorus *b* testatur, scriptum in Columna Osiridis fuisse tradens: I O Vis Iusti, qui & Apis: & ab eo loco vocatus est ab Italis contra gygantes, cum quibus toto orbe terrarum bellum susceperat vt Berosus *c* prodidit. Itaq; à fontibus Istri & Noricis Apis, Osiridis, Iupiter, Iustus in Italia triumphauit, eamq; à se dixit Apeninam vt Berosus auctor est, & confirmant Antiochus, Cato, ac Diodorus. Ab his Noricis Osirianis Taurisanis condita est vrbs clara Taurisium, vti ipsum nomen arguit, quam corruptè proferunt Triuisium. Sic ferè Annius. Nos hæc doctorum hominum censuræ permittemus. Antiquum auctorem qui vrbis huius mentionem fecerit inuenimus neminem: quanq̃ Plinius *d* fluuium Silem ex montibus Taurisanis, itemq; alibi *e* Taurisanos memoret: vrbis enim nomen nusq̃ posuit, vti nec Ptolemæus, vel Antoninus, vel ex veterum numero scriptor planè vllus aut historicus. Primam aũt memoriam Taruisij Gothicæ habent historiæ, quibus traditur Totilæ patrẽ Veronæ Taruisijq; imperium tenentẽ huius vrbis situ captũ in ea domicilium ac sedem habuisse, filiumq; Totilam qui postea regnum Ostrogothorum adeptus est, hîc in lucem editum educatumq;. Deleta re Gothica Longobardorũ regem Alboynum cum in Italiam venisset, Aquileia cũ cæteris huius regionis vrbibus in potestatem redacta, quoniam non tam citò vti volebat Taruisinorum legati ad imperia suscipienda occurrerant, vrbem diripere & vastare incendio decreuisse traditur: sed victum veneratione Fœlicis vrbis Episcopi, mitigato sic barbarico furore veniam & pacem cõcessisse. Deinde sedem hîc Longobardi posuere Marchionum, vnde regionis vniuersæ nomen Taruisinæ Marchię profluxit, vti initio dictũ est. Postea Taruisium Opitergiumq; ab Rotare Longobardorũ rege subuersum scribit Paulus Diaconus *f*. Fracta re Lõgobardica queadmodum Italiæ ciuitates reliquæ, sic etiam hæc in Imperatorũ & Italiæ regũ ditionem concessit: dein autem in sæuissimi tyranni Actiolini potestatem venit: inde in Richardi Caminatis, quem opibus ac potentia plurimùm hac regione pollentem, vrbis Procuratorem ab Henrico VI. Imper. auctoritatem sibi summi imperij reseruante constitutum perhibet Merula *g*, sed dominatu occupato tanquam iustum Principem arbitrio suo cuncta gessisse, bello etiam cum Aquileiensi Patriarcha dimicasse Candidus *h* & Amaseus memoriæ prodiderunt. Sequentibus seculis Taruisinorum potiti Carrarienses, Scaligeri, postremoq; Veneti anno à C. N. MCCCLXXXVIII. nempe per conditiones pacis quæ tum inter Ioannem Galeatium Viccecomitem primum Mediolani Ducem Venetosq; & Mastinum Scaligerum facta est, vt Corius *i* Taurellusq; *K* Sarayna tradiderunt. Exin itaq; fidẽ Veneti nominis vrbs hæc mirificè coluit etiam ijs summis temporibus Ripaltanæ cladis, qua de sæpissimè suprà memorauimus: quãuis ẽm tum omnes propemodũ vrbes & oppida continentis è Venetorũ ditione Principũ aliorũ imperia

a. lib. 3.
b. lib. 1.
c. lib. 5.
d. lib. 3. cap. 17.
e. lib. 3. cap. 18.
f. lib. 5. hist. Long.
g. lib. 6. 8. hist. Vic.
h. lib. 6. 7. cõ. Aquil.
i. parte. 3.
K. lib. 2.

peria

peria capessèrent, hæc tñ nunq̃ pristinum mutauit. Perculsos q́dem insigni calamitate Venetorũ, hostiumq; mirabili fœlicitate Taruisinos, quia militum p̃sidia habebant nulla, nec etiã auxiliorum spes videbatur, cõsilium fecisse dedendi sese Maximiliano Cæsari si fortuna prorsus vrgeret, cæterùm post alia deinde multa consilia spiritus ac fiduciam resumpsisse, potiusq; suprema omnia statuisse pati, q̃ imperium mutare, interea verò Venetorum auxilijs summo cum gaudio acceptis, ita diligenter vrbe permunita, req; frumentaria instructa pristino se in statu conseruasse tum Andreas Mocenicus in historia sua, tum nos in Ephimeridibus latinis perscripsimus. Vrbs est Taruisium rebus ad vsum humanũ vtilibus in primis affluens: copia namq; frumenti, vini, cæterarũq; frugum & pecuaria re maximè abundat. Triticum agri eius candidissimũ reddit panem· summaq; vino nobilitas. In vrbe præter amnem Silem quo perluitur, fontium scatebræ permultæ claris aquis & tam aspectu iucundis, quàm potu admodũ suauibus emicant: ædificia quoq; splendida quã plurima sunt: gens perhonesta lautaq;, sublimibus & viuidis ingenijs, tam ad litterarum disciplinas, q̃ opes quærendas aliaq; luculenta studiorum genera promptissimis. Fuerunt ex ijs multi illustres viri, qui summis virtutibus patriæ nomen & gloriam mirificè auxerunt: in primis aũt sanctus ille Põtifex Rom. Benedictus XI. qui ex familię prędicatorũ monacho summus eius ordinis magister ob excellentem virtutem creatus, & mox in Cardinalium collegium à Bonifacio VIII. Pontif. adoptatus, ei diem functo in Maximo Pontificatu successit· insuper aũt non diu pòst interceptus fato, singularia suo patrocinio mortalibus apud Deum beneficia confecit, vti in eius vita non modo Platina, sed etiam Petrarca & Ioannes Antonius Flaminius perhibent, & in libris *a* quoq; hominum illustrium ordinis p̃dicatorum legitur. Excessit Perusiæ· situs ibi monumẽto ex pario marmore nobili. Dignum est quod perpetuò celebretur hoc de viro quiddã. Maximo Pontificatu ornatus cum apud Perusinos vbi vitã quoq; finijt, ageret, matrẽ iam ætate cõfectam ꝗ vti decebat à Perusinis honorifico erat habitu ornata, dissimulãter auersatus est, eam nõ suam matrẽ quę esset paupercula, sed primariã ac nobilem aliquã fœminã esse dicens, matrẽ verò optimè se agniturum si videret: quãobrem cũ illa percepto filij sensu euestigio deposita veste aliena pretiosa, suã tenuem ac ignobilem resumpsisset, occurrẽs complexusq;, hæc inquit, mater suauissima est mea, hãc optime noui venisseq; gratulor· ac ita magno gaudio exceptã honorificè habuit: insigne profectò summæ humilitatis ac modestiæ contra mundanorũ ambitionẽ exemplũ. Taruisinus etiã fuit Ponticus Virunius vir græcis latinisq; litteris eruditissimus, quẽadmodum edita eius scripta testantur. Fato cõcessit anno post C.N.MDXX. situsq; Bononię in æde D. Frãcisci. Præterea multos illustres viros vrbs hæc edidit quorũ nos intimã notitiã minimè habemus, memoriãq; propterea nõ referimus. De Taruisio Facius *b* hac sententia.

a. lib. 3.

b. lib. 3. Cant. 2.

Iter nostrum porrò secundum mare erat
In occidentem· reperimusq; Taruisium,
Quod hospitium fuit, & vidisse periucundum. Et pòst.
Taruisium per iter inuenimus
Quod claris fontibus totum gaudet,
Amorisq; studijs quæ hîc diligenter exercentur.
Agrum eius Plauis abscindit
Et Silis, quorum vterq; nonnunq̃

Traijcien-

Traijcientes cum imbres magni sunt, extinguit.

Hanc vrbem sibi Venetus sumpsit. Ita Facius. Nunc quoniã ad Silem fluuiũ peruenimus qui Taruisiũ percurrit vti prædiximus, deinceps ad Carnos est cõmendũ. Silem porro Venetiæ finẽ, initiũq; Carnorũ fuisse olim, Plinius [a] auctor est.

a. lib. 3. cap. 18.

CARNI.

PLinius itaq; cũ Ptolemæo Carnos à Sile incipere testatur, interq; hũc amnem & Iapydiam q̃ sic Ptolemęo nominatur, nunc Istria, cõcludi. Idẽ etiam videtur sentire Strabo, cum iuxta sinũ Adriaticum ad Aquileiam nõnullos tenere Noricos & Carnos, in Noricis aũt & Tauriscos esse scribit. Populos igitur hos vsq; ad extremũ Venetię finẽ Carnos appellabimus vnà cum Plinio qui Carnos in decima Italiæ regione circa sinum Adriaticũ recenset. Adiungemus aũt cum Ptolemæo mediterranea, quorum pars etiã nunc Carnorũ nomẽ seruat. Mentionẽ gentis facit Liuius cum multis in locis, tum eo p̃cipuè [b] quo in hæc verba scribit. Sub idem tẽpus Carnorum Histrorũq; & Iapydum legati venêre. Supra Taruisium Silis dextra ripa sursum ad fontes versus exiguũ iacet castellum Casa Corba. Rursus in ora fluminis ostium Plauis, q̃ Anaxũ in decima regione vocat Plinius. Oritur Alpibus, & medius inter Feltrium Bellunumq; per cũfragosas valles inquietus p̃cipitat' nec priùs mitescit q̃ in apertos cãpos euolutus: quanq̃ sic quoq; citatiore cursu inter Trinos portus & Liquentiã in mare deferatur vt scribit Sabellicus [c]. Quum in planitiem euasit, Flaminius Imolanus auctor est iterũ rapido fluxu ab D. Saluatoris & Colle Alto prouectum, mox in duo cornua scindi tantæ altitudinis, vt haudquaq̃ vado transiri queant, sed opus nauigio sit (quod etiam nos cõperimus) ac dein mari illabi. Quidam hoc Anaxũ esse Plinij negant, inter quos Ioannes Candidus [d] in Cõmentarijs Aquileiæ. Scribit is Silem ex monte Silio Taurisanorum p̃fluere' idq; testari montis nomen' addit, inconueniens porro sibi videri, atq; adeo ratione carere vt Plinium putemus Anaxi mentionẽ si is sit Plauis, vsq; ad Tiliauenti per tã magna locorum interualla, postq; tot flumina quæ intersunt traijcere voluisse' proindeq; cum scripsit, Tiliauentum maius, minusq; Anaxum, id ita esse intelligendũ vt Tiliauentum minus Anaxum appellare censeatur. Sic ferè Candidus. Ego primùm de hoc homine regionis ipsius alumno valde mirari cogor, ac deinde rogo quibus tandẽ argumentis aut quo colore Plauem, seu vt veteres appellarunt Anaxum, ex Plinio Tiliauentum minus esse asserere audeat, cum tam disertè ac euidenter Anaxum à duobus Tiliauentis ille distinxerit? Verba Plinij sunt hæc [e]. Sequitur decima regio Italiæ Hadriatico mari apposita Venetia, cuius fluuius Silis ex mõtibus Taurisanis, oppidũ Altinũ, flumen Liquẽtia ex mõtibus Opiterginis, & portus eodẽ nomine, colonia Concordia, flumẽ & portus Romatinũ, Tiliauentũ maius minusq;, Anaxũ quo Varanus defluit, Alsa, Natiso, cũ Turro profluente, Aquileia XII. M. P. à mari sita. Sic Plinius, apertissimè nimirum Tiliauentũ minus ab Anaxo separãs. Quòd aũt præterea Candidus ait non videri conueniens vt Plinius in horum fluminum enumeratione tot amnes qui sunt inter minus Tiliauentum & Plauem transilijsse credatur, his ita respondemus, apparere manifestò Plinium in hac decima regione dicenda & vrbibus oppidisq, ac fluminibus recensendis ordinem exactè non seruasse. Potest id hinc animaduerti perquàm luculenter cum sic scribit. In mediterraneo regionis decimæ colonia Cremona, Brixia Cenomanorum agro, Venetorum autem circa mare, Ateste, & oppida Acelum, Patauium, Opitergium, Belunum,

b. lib. 43.

c. lib. 3. de situ urb. Ven. & lib. 5. Enn. 8.

d. lib. 1.

e. lib. 3. cap. 17.

lunum, Vicentia, Mantua Thuſcorũ trans Padum ſola reliqua. Patet iam ordinẽ certum hac deſcriptione Plinium nõ inſtituiſſe· quamobrem Candidi ratio nobis haudquaq̃ valida eſſe videtur. Plauem Anaxum Plinio dici Sabellicus & Cynthius Acedenſis, itemq; Ioannes Antonius Flaminius oẽs tum doctiſsimi viri, tum huius regionis ſummè gnari perhibent. Obiecta faucibus Anaxi modico intercurrente freto inſula in ſtagnis Æquilia. Portus etiam hîc Anaxi. Quondam oppidũ in inſula fuit Æquilium ab Heraclianis conditũ. Heracliam Cõcordienſes & Altinates poſt ſuarũ vrbiũ & Aquileiæ cladem cõdiderunt, & in Imperatoris Heraclij qui tunc erat, gratiã ita denominarunt. Poſtea cũ Pipinus Caroli Magni filius Italiæ rex cũ maximis copijs in Venetos à patre miſſus ſuaſu Fortunati Gradenſis Patriarchæ, adueniſſet, Heracliani aſſumptis vxoribus & liberis Venetias profugêre· quãobrem ita tum Heraclia cum Aequilio deſerta. Familias Heraclianorũ centum Venetias cõceſsiſſe, quorũ liberi patritiorũ dein ordini inſerti, Blõdus in libro de rebus Venetis tradit, itemq; Sabellicus. Deſertã ſic Heracliã & Aequiliũ Pipinus cepit. Vtrumq; dein oppidũ crematũ ab Hunnis ſub Berengario primo Sabellicus *a* auctor eſt· vnde iam prorſus intercidêre, veſtigijsq; planè perexiguis *a. lib. 3.*
ſe prodũt. Locus Æquilij nũc Ciuitatis Nouæ nomẽ retinet, quãuis antiquũ Epiſ- *Decad. 1.*
copatus maneat. Læua dehinc Anaxi propter amnẽ, Venetium, Liminaq; cum Aquorio ſunt, & in altis montibus ſuprà, ciuitas Feltriũ: Plinius *b* Fertinos Rheti- *b. lib. 3.*
cum oppidũ appellat. Illuſtrarunt locũ ingenia q̃dam nobilia, nominatim Victo- *cap. 18.*
rinus memoria noſtrorũ auorũ linguæ latinæ quæ tũ diu perierat, reductor ac inſtaurator. Epiſcopatũ Feltrij Thomas Campegius Bononienſis nũc tenet, vir prudens & litteris multoq; Romanæ aulæ vſu eruditus, qui nõ minus ornamenti illi à ſe prouinciæ tribuit, q̃ ab ipſa cõſequitur. Altiùs inter montes iuxta Plauẽ exigua q̃dem vrbs at nitida Ciuitas Belluni iacet. Amnis hîc propter Plauis magno cum impetu & vi p̃cipitat: Vlteriùs ſunt Pirariolum, Plebs, Vallis Bonſtanna, ſupraq; Cadurbium & Zoltum, vbi montes aſperrimi ferrarijs metallis fœcundi. Sequũtur, Laurentiacũ, Trini portus, Auruncum, & altiùs circa fontẽ Plauis Comeriũ. Dein ſecundũ eiuſdẽ amnis dextrã ripam modicũ oppidũ Madinum, & in mediterraneo Victoriũ eſt· ſupraq; mox vbi Calorus, quẽ fluuiũ Plinius Varamũ, ſeu vt Blondus & Volaterranus *c* cẽſent, Varianũ nominat, in Anaxũ euoluitur, op- *c. lib. 4.*
pidũ Teſeca· dein Bellunũ antiquiſsima ciuitas ad Calorũ, à Plinio *d* nominata, *c. v.*
mediterraneoq; Venetiæ regionis à Ptolemæo aſſcripta. Calorũ ex Alpibus quas *d. lib. 3.*
Germani habent orientẽ quinq; torrentes augẽt. Per hæc iuga pagi viciq; teuto- *cap. 18.*
nicis nominibus permulti ſunt. Retro hinc ad oſtiũ in Anaxo Calori incedendo fluminis alterius in Anaxo cõfluens inuenitur Cordiuallis. Profluit ex Alpibus. Vicina illi Falcaciũ & Tabuliũ oppida, pagiq; ac vici teutonicis nominibꝰ permulti. Rurſus in ora fluminis oſtiũ Liquẽtiæ, quã Plinius *e* in regione decima re- *e. lib. 3.*
cenſet. Oritur ex montibus Opiterginis haud longè à Pulcinico, fontibus qui- *cap. 17.*
buſdam largiſsimis eodem prope loco prorumpentibus· & hinc adeo lenis fluit vt vix commoueri videatur, quemadmodum Sabellicus in Carnorum chorographia librisq; *f* de vrbis Venetæ ſitu, itemq; *g* Candidus & Amaſeus in Aquileien *f. lib. 3.*
ſibus commentarijs tradunt. Diuiditur pòſt in cornua duo, quibus in ſtagna ſe- *g. lib. 1.*
condit ea vbi paulo antè diximus inſulam Æquilij modico ab continente freto ſummoueri: vno enim hanc abſcindit, altero autem in vicinas palludes inſulæ Caprularum præcipitat, ibiq; portũ creat Plauis ab oſtio eius CXL. ferè ſtadio.

Iuxta

Iuxta brachiorum initium in dextra Turritium oppidum habet. Intus vbi torren-
c.lib.3. tem Mutecam excipit, læua, vrbs est Opitergium, quod Plinius c in decimæ regionis
cap.17. mediterraneo recenset, Corneliusq; d Tacitus & Ptolemæus etiam ita nominant.
d.lib.19. Strabonis e Epiterpum esse puto, de quo scribit, Epiterpũ, Ordiam, Adriam & Lu-
e.lib.5. cetiam oppida inundationibus vexari quoniã paludibus ferè apposita sint. Quã-
uis aũt Opitergium nunc supra XXX. à mari lapidem absit, olim tamen oræ pro-
pinquum erat: etem classem ciuili bello Cæsaris & Pompei habuisse constat Opi-
terginos· prætereaq; gradus adhuc id hîc docent marmorei, quibus olim naues in
portum peractæ conscendebantur. De classe Opiterginorum Lucanus in Pharsa-
lica pugna dixit, Hinc Opiterginis classis venerata colonis: & Cæsar in commen-
tarijs scripsit Opiterginos sibi necem in suis nauibus afferre maluisse, quàm in
Pompei potestatem venire: fuitq; hæc vt Florus auctor est mille ferè iuuenum ma
nus. Opitergium ab Athila cum Altino, Aquileia, Concordiaq; subuersum tradit
f. lib.2. Blondus f: instauratum dein cremauisse Rotarem Longobardorum regem Pau-
hist. lus Diaconus g scribit, itemq; Sabellicus h· qui etiam alibi i narrat insuper à Gri-
g. lib.4. moaldo Longobardorum rege vrbem hanc excisam vltioni cædis fratrum quæ
hist.Long. hîc contigerat, & agrũ eius Taruisinis, Cenetensibus, & Foroiuliensibus diuisum,
h.lib.3. de quod Paulus K Diaconus quoq; confirmat. Ita tum antistitem vrbis Magnum in
situ urb. stagna concessisse, cumq; Seueri Pontif. Max. & Heraclij Imper. auctoritate He-
Venetæ. racliam vrbem malis auspicijs condidisse, quoniam post CL. ferme annum deleta
i.lib.5. est, Candidus l & Amasæus in Commentarijs Aquileiæ scribunt. Vestigia super-
de antiq. sunt adhuc & argumenta veteris fortunæ perspicua. Deinde iuxta fontẽ quo Mu-
Aquileiæ. tecus amnis oritur, nobile oppidum est Conegianum, cuius gẽtem Plinius m Co-
K.lib.5. gienses nominat vti Cynthius Acedensis & Flaminius Imolanus asserunt. Castrũ
hist.Long. est admodum lautum, opulentum, ac frequens, & rebus ad vsum humanum ne-
l. lib.3. cessarijs abundãtissimum. Succedit in dextra ostium Meduni fluminis, quod huc
m. lib.3. in Liquentiam ex supremis Alpibus Meduno monte profluit. Eius dextra Coli-
cap.18. uerium, supraq; circa fontem amnis Imesuli Portus Naonis amplum, nobile, &
opulentum oppidum· quod ad Austriæ Ducum imperium diu pertinuit, sed no-
stra memoria bello Veneto quod cum Imperatore Maximiliano gestum est, Bartho-
lomei Aluiani ductu captũ, illi Senatus Veneti liberalitate condonatũ fuit, cui diẽ
functo filius in Principatu successit. Altiùs Prata iacet, & intus Porciliæ modicũ
quidem at opulentum ac nitidum oppidum, quod vnà cum Broniaria paruo etiã
castro quinto abhinc lapide secus Liquentiam gens nobilis Comitũ Porciliano-
rum possidet, à Iacobo illustrata viro docto facundoq; quemadmodum eius scri-
pta testantur, maximeq; perelegantes & sententijs graues epistolæ. Distant à Por-
ciliæ millia tria. Dehinc circa Meduni Liquentiæq; confluentem honestissimũ ac
ditissimum oppidum est Sacile, multis Italiæ ciuitatibus cum lautitia, tum populi
frequentia non cedens. Habet ædificia splendida, numerumq; Doctorum, excel-
lentiumq; ac nobilium hominum tam magnum, vt cum nobis olim iter hàc esset,
in honestissima ciuitate versari videremur. Læua Liquentiæ supra Muteci ostium
Portus Bufaletius, quod oppidum ipsa alluit Liquẽtia. Dein circa fauces quibus
Imesulus in Liquentiam se exonerat, Ciuilonium· & vlteriùs inter colles nobilis-
simum oppidũ Serauallis, armorum bellicorũ celebris officina, pannorũq; & vi-
ni & frumenti negotiatione inclytũ. Est velut emporiũ gentibus Teutonicis, ædi-
ficatum optimè, lautoq; populo confertum. Percurritur Imesulo amne prædicto,
aquis

aquis nitente. Plurimæ castellum ipsum officinæ cingunt. Equidem & hoc quoque oppidum siue pulchritudinem & diuitias, seu lautissimi populi frequentiam spectes, cum multis Italiæ ciuitatibus certat. Agrum periucũdum habet vberẽq;, partim campestrem, partim collinum: fertq; tum frumentum & vinum, tum oleũ suauissimum, aliosq; fructus optimos. Inter colles hîc modicos amœnissimæ cõualles, & in ijs lacusculi quidam aquæ clarissimæ summa cum delectatione spectantur. Hoc in oppido peramœno Ioannes Antonius Flaminius Imolanus vir doctrinæ singularis cum publico stipendio luculento vixit: cuius summæ virtutes iam vniuerso litteratorũ gregi notissimæ sunt. A Serauallle dextrorsum procedenti, inter colles ciuitas occurrit Ceneda, quam Acedum dictam Ptolemæo putat Cynthius, qui hoc natali solo editus ideo sibi cognomẽ Acedensis sumpsit. Abest Serauallle mille pass. Euersam aiunt Gothicis tẽporibus. Memoratur ab Agathio *a* in Gothorũ historia Ceneda vrbs Venetiæ, similiterq; à Paulo Diacono in Longobardorum. Formam nũc potiùs vici, q̃ ciuitatis obtinet: Episcopus autem eius etiam imperium ciuile loci habet. Itinere à Serauallle Sacile Cordinianum inuenitur monti insidens, eximium propugnaculum, olim Nicolao Rangoni condonatũ. In subiecta planitie vicus honestissimus est Cassani. Sequitur in ripa Liquẽtiæ subter Portum Bufaletium Motta, quã Mettam Sabellicus *b* nominat vbi sic scribit. Ego sum eorum opinionis qui ad Mettam aiunt oppidũ, hodie Mota, edictum fuisse militi vt cõueniret. Summè hoc castrum Hieronymus Leander nobilitauit, à Paulo III. Pontif. Cardinalium ordini allectus ob insignem eruditionem: erat enim non solum latinis, sed etiam græcis & hebraicis litteris exornatus. Fato concessit annis superioribus Romæ. Castellum est Motta non magnũ quidem, sed vicis suburbanis perpulchris, lautoq; ac nobili populo frequentibus nitens. Abundat etiam mirificè rebus ad vitã hominum vtilibus. Intus læua Liquẽtiæ supra Mottam Fratina, Panigalia, Lamiduna, Produlum, Cusanum: & altiùs Zopola. Rursum in ora stagnisq; Liminis fluuij ostium est. Id Blondus ita nominatum scribit à Limite seu termino Forijulij & Marchiæ Taruisinæ, quòd has regiones hoc amne barbari quondam distinxerint: propterea q; nobis etiam idem Taruisinæ Marchiæ finis erit vti prædiximus. Oritur quemadmodum Sabellicus *c* scribit, in Carnis, moxq; medium Portum Gruarium intersecans, Cõcordiamq; præstringens circa Caprulas mari infunditur. Putamus hunc amnem Plinij *d* Romatum esse vti etiam Candidus *e* & Amaseus censent: quamuis enim Blõdus Alsam hanc Plinij crediderit, nos tamen pòst in Foroiulio flumen Alsam designabimus, & qua nunc appellatione vocetur aperiemus. Læuam Liminis Cõcordia insidet, quam sic Plinius Melaq; *f* nominant, itemq; Ptolemæus in Carnorũ mediterraneis coloniam Concordiam. Strabonis Ordiam esse arbitramur, ac ita mendosè apud eum pro Cõcordia legi. Memoratur etiam in Itinere Aquileia Bononiam ab Antonino, qui Aquileia Concordiã M. P. XXXI. esse scribit. Vrbem hanc deseruisse colonos, & in insulam Caprularum metu Athilæ cum is Aquileiam obsidione premeret, concessisse Blondus *g* in historijs auctor est. Euersam postea constat: ideoq; nunc adhuc collapsa iacet. Ad læuam præterea Liminis castellum est Sextium: & apud fauces quibus in mare vomitur, insula Caprularum, in quam olim Hunnicis temporibus Concordienses se recepisse modo diximus.

a. lib. 2.
b. lib. 8. Enn. 9.
c. lib. 3. de situ urb. Ven.
d. lib. 3. cap. 17.
e. lib. 1. Cõ. Aquil.
f. lib. 2.
g. lib. 2. 3.

DVCATVS FORI IVLII, REGIO ITALIAE DECIMAOCTAVA.

IRARI nemo debet regionem Venetiam à nobis diuidi, quódq; superiore eius parte fluuio Limine definita, reliquam nunc separatim aggredimur· quoniam si considerare libebit ea quæ priùs in exordio Venetię diximus, nihil hîc absq; ratione fieri facile constabit: præmonuimus enim Venetiæ partem Lõgobardos Marchiam Taruisinã nuncupauisse, nimirũ ab vrbe Taruisio, q̃ Marchionũ sedes ac domicilium erat· eiusq; fines Veronam & flumẽ Limen fuisse· partem verò aliam Ducatũ Forijulij Longobardica item ratione dictã, quæ ab Limine amne vsq; ad Timauũ integræ Venetiæ Carnorũq; terminum vti deinceps ostendemus, panditur. Primùm aũt hanc regionẽ de qua nũc dicere instituimus, olim quoq; Liburniã appellatã Blõdus *a* scribit: at vnde, nec quando, nec qua de causa docet. Forijulij nominis originem diuersè prodiderunt scriptores. Quidam id à Iulio Cæsare putant fluxisse, qui legiones hàc trans Alpes duxerit, vti litteræ q̃dam adhuc testari videntur marmori incisæ propemodum circa medium Crucij montis, loco nunc Zelia vulgò perperam pro Iulia dicto, viam habente quam Cæsar sibi traducendis copijs aperuit. Inscriptio aũt est huiusmodi. Iulius Cæsar viam inuiam solert. s. & impendio Rotæ. Redd. Et hoc quidem itinere legionem vnam ex tribus Cæsar in Heluetios misit. Non defuere qui Forumiulium hanc regionẽ dictam ante natum Cæsarem cõtenderint, argumento eius quod Plinius *b* Foroiulienses cognomento transpadanos memorat: cæterùm allucinari nobis isti profectò videntur qm̃ Cæsarem multis annis superiorẽ fuisse constat Plinio, quippe qui haud modico post Cæsarem interuallo Vespasiani Imperatoris temporibus floruit. Blondus *c* regionẽ Foroiuliensem ab vrbe Foroiulio denominatam videtur asserere, quã Cancanus Bauarorũ rex deleuit, vti tum Paulus Diaconus in historia Longobardica, tum ipse Blondus *d* alibi perhibet. Ea vbi extiterit in tempore postea nos docebimus, quãquam Blondus se nescire fateatur. Regionẽ etiam hanc Aquileiensem à metropoli Aquileia vocatam monumẽta litterarũ produnt. Ad extremũ Patriam dictam constat Venetis· quod nomẽ in hunc vsq; diẽ quoq; manet. Causam tradunt Candidus *e* & Amasęus in Aquileiæ Commentarijs: cum huius oræ populi metu Barbarorũ relictis sedibus continentis in paludes & stagna migrauissent vbi nunc Venetiæ, conditisq; nouis ibi domicilijs consistere decreuissent, originis suæ memoria regionẽ hanc vnde profecti erant Patriam dixisse. Sic illi. Nos itaq; tractum hunc oẽm & Forumiulium seu Ducatum Forijulij, & Venetos, & Patriam, & Carnos appellabimus. Ducatus Forijulij nomen Longobardi genuere, ꝙ vt alibi maximeq; in principio Marchiæ Taruisinæ retulimus, hanc Italiæ partem Dux Longobardus administraret. Fines eius statuemus vti Candidus ab exortu Istriã, à Septentrione mõtes Iapidios, ab occasu Alpes Vindelicorũ & Noricorũ, ab Austro

a. lib. 8. hist.
b. lib. 3. cap. 18.
c. lib. 8. hist.
d. lib. 9. hist.
e. lib. 1.

ſinum Adriaticũ. Situ regio eſt huiuſmodi. Incipit à planitie mari appoſita, moxq; paulatim creſcens primùm in colles tandem in montes altiſsimos euehitur· qui propemodum vndiq; fines adeo claudunt, vt hæc vallata montium iugis planities tanq̃ muro theatrum videatur, faucib⁹ autem vnis pateat per quas vti porta Sontij fluminis traiectu ab Taruiſio aditur. Cæteros itaq; terminos Alpes vbiq; premunt· ideoq; niſi per maritimos portus, aut conualles montium ſeu ipſos vertices acceſſum præbet. Portus habet in ora quamplurimos· nominatim quẽ Timauus amnis antiquus Italiæ terminus efficit· & Pōtanum, quem Montis Falconis fontes· Sdobbium quem fluuius eodem nomine creat, omnes ad ſinum Tergeſtinum pertinentes, item Lontiũ, Primariũ amnis Tilij, Gradenſem Aurei canalis, Aquileienſem, Buſium D. Andreæ, Lugianum Tiliauenti, Baſilicum, & Caprulanũ. Horum inter ſe ſpatia ſunt ab oſtio Gradenſium aquarum ad Natiſonis ſtadia XL. hinc ad Lignani portum CXL. dein ad oſtium Tiliauenti XL. tum ad Baſilicas plus duplo. Sunt in hac nobiliſsima regione campi lati & irrigui, maximeq; fertiles: abundant etiam vitibus generoſiſsimi ſucci, quarum vinum Plinius *a* in vinorum cenſura primo loco celebrat inquiens. Liuia Auguſta LXXXII. annos vitæ Pucino retulit acceptos non aquoſo. Gignitur in ſinu Adriatici maris non procul à Timaui fonte, ſaxeo colle, maritimo afflatu paucas coquente amphoras. Nec aliud aptius medicamẽtis iudicatur. Hoc eſſe crediderim quod Græci celebrantes miris laudibus Pictianum appellauerunt ex Adriatico ſinu. Sic Plinius, qui paulo pòſt eodẽ loco alia quoq; vina laudat ex ſinus Adriatici ora. Fructus hìc omnigeni, pomaq; nobiliſsimi ſaporis, ſyluæ tum ligno materiaq;, tũ venatu munificæ, prata nitidiſsima paſcuaq; gregibus pecudum vtilia, cœlum temperatum· agri cunctis rebus tam neceſsitati mortalium, quàm delitijs & voluptati opportunis per ſe abundant, vti ſigillatim ediſſeremus. Montes qui ad hanc regionem pertinẽt, omnibus ferè metallorum generibus fœcundi ſunt, nempe ferro, plumbo, ſtanno, ære, argẽto viuo, argento ac auro· marmor etiã habent candidum, nigrum, varium, lapillos cornelios, cambnitas, & beryllos itemq; criſtallũ. Alia breuitatis ſtudio prætermittimus quæ de regionis huius dotibus ac fœlicitate cõmemorari poſſent, & Gregorius Amaſæus tum epiſtola quadã ad nos doctiſſima perſcripſit, tum libro quod de finibus Venetiæ, de Timauo alijsq; fluminibus condidit, eſt perſecutus. Indigenæ quoq; non ſolum ad humanitatis artes, ſed etiam ad mercaturam aliaq; luculenta viuendi inſtituta quàm aptiſsimi ſunt. Priuſquam ad particularem locorum deſcriptionem accingamur, ordinem & nomenclaturam eorum qui imperio hæc vſq; in hodiernum diem tenuere, breuiter expediemus. Primùm igitur rerũ hìc potiti Euganei, Veneti, Troiani, Galli, poſteaq; populus Rom. quemadmodum ex hiſtorijs colligere facile eſt: Aquileiam enim à Romanis conditam Strabo *b*, coloniamq; Romanorum deductam Liuius *c* perhibet, vti in loco demonſtrabimus. Sed & rei Romanæ veſtigia monumẽtaq; ſuperſunt hìc etiam nunc, quæ legiones & exercitus C. Iulij Cæſaris aduerſus barbaros euntes in monte Crucio reliquêre, nomen nempe loci Zeliæ, perperam ita nunc pro Iulia dicti. Stetit in imperio Romanorum regio conſtanter donec integra fortuna maieſtasq; nominis Romani fuit: qua demum inclinante labanteq; ac barbaris in Italiam irrumpentibus in eorũ poteſtatem venit, maximeq; Longobardorum. Eius gentis primus rex Alboinus Foroiulio capto Giſulphum Ducem impoſuit· quem deinde Cancanus Pannoniorũ rex & imperio, & vita ſpoliauit.

a. lib. 14. *cap.* 6.

b. lib. 5.

c. lib. 40.

uit. Restituti tamen in rem paternam post Cancani mortem Gisulphi filij, nempe Taxo & Caco: quibus proditione circumuētis à Gregorio Patritio Romano cæsisq;, Grisulphus Ducatum occupauit. Huic Ago successit illustris Agonum gentis auctor, vt Paulus *a* Diaconus & Cādidus *b* cum Amasæo perhibent. Agone defuncto Lupus ad principatum peruenit cōsentanea nomini vita: nam fraudulenter vrbem Gradus ingressus, thesauros Aquileiensis Ecclesiæ furatus est, qui eò tanq̃ in locum tutissimum erant delati. Successorem habuit filium Varnesum vel Arnisuicum. Hunc Grimoaldus rex imperio deturbauit: Duxq; tum creatus Vectaris Vicentinus Comes vir prudens & humanus. Vectarem secutus Laudaris, & postea Rodoaldus. Illo certis quibusdam de causis extra ditionis fines profecto principatum inuasit Ausfrit Reumanus regulus. Oppidum erat Reuma Tiliauēto impositum ea parte qua mons imminens & collis Pincianus amnem stringūt: nomenq; hoc loci lingua Celtica vadum significabat. Ausfrit Compertus rex ad Veronam bello cepit, & luminibus orbatum multauit exilio. Sic tum Addo Rodoaldi frater in Ducatu secutus: eoq; mensibus decemnouem gesto successorem habuit Perdulphum, qui Ducum in ordine decimus fuit. Perdulpho diem functo Coruolus, Coruolo nepos successit Pemon: quo Luitprandi regis armis pulso, Dux XIII. factus Rachesius illius filius: post Rachesium Irprandus, post Irprandum Ruodgausus, quem Orlandus Britonum Dux armis inclytus eiecit. Itaque sic stirpis Longobardicæ regulis sublatis, Orlandus Henricum Gallum Ducem constituit: qui vt bello erat vir strenuus, Forumiulium à Baiouaris illorum Duce Rangotio cæso liberauit. Sed & Henrico demum à Tarsianis quorum vrbs Liburniæ, mari apposita, proditione circumuento, Carolus Imperator in Forumiulium per Magontiacum Noricosq; & Istriam profectus, cędem eius in Tarsianos grauiter vltus est, Ducemq; Cadolum instituit. Cadolo Baldricus successit tantæ vir prudentiæ ac virtutis, vt parua manu quemadmodum Aeginaldus scripsit, Ludouicum pelleret inferioris Pannoniæ tyrannum, quæ ab Ludouico Caroli filio defecerat, quum is ad Carnuntum iuxta flumen Drauum cum exercitu Italiam petens peruenisset: ideoq; & postea Carnontes Iapidiosq; in ditionem redegit. Baldrico postea Ducatus abrogatus concilio procerū apud Aquas, ob rem malè gestam in Hispania, quam sua socordia Bulgaris præbuisse vastandam accusabatur. Itaque Duces Forijulij XIIII. Longobardici sanguinis, duos Gallici reperimus. Post Duces in potestate Imperatorum ex Caroli Magni stirpe regio perseuerauit vsque ad Ludouicum tertium: eius enim temporibus Berengarius Longobardicæ originis princeps ad Ducatum erepsit: qui etiam extincta in Caroli Magni posteris imperij Romani possessione, nomē Imperatoris Augusti sumpsit. Huic in Ducatu Forijulij Berengarius successit alter: ei Berengarius tertius, vnaq; filius Adalbertus: quos vltimos patrem & filium Imperator Cæsar Otho cepit, regione ipsa ad Imperij Rom. ditionem retracta. Othonem hunc vrbem Vtinum, Faganiam, Gruanium, Bugamum & Graitanum cum eo tractu vniuerso qui Anaxo Liquentiaq; continetur, Aquileiensi Ecclesiæ condonauisse, Patriarcha tum Rodoaldo XLIX. Conradum verò Imperatorem Ducatum Forijulij totum cum Istriæ Marchionatu plurimisq; fundis addidisse, quorum omnium prouetus annuus ad Ecclesiam summa supra centena millia aureorum nummûm redibat, Candidus *c* & Amasæus scripsère. Diu porro sic imperium regionis apud Aquileienses Patriarchas fuit, donec à Venetis intercipi cœptum, qui Thoma Mocenico Duce primum

a. lib. 5. hist. Long.
b. lib. 3. Cō. Aquil.
c. lib. 5. Cō. Aquil.

mũm anno à C. N. MCCCCXX. fines imperij hac in parte protulerũt vt perhibet Sabellicus [a], ac deinde paulatim occupatis agris progreſsi, tãdem oĩa prorſus cum ipſa Aquileia Iſtriaq; ditionis effecerunt ſuæ. Sic Veneti Foroiulio potiti vſq; ad MDIX. à C.N. annum, qui grauiſsimus eis & perinfeſtus fuit: cæſis nãq; ac debellatis ab Ludouico XII. Francorum rege Maximilianus Imperator hæc ademit. Recepêre tamẽ poſtea, quemadmodum Candidus [b] ſigillatim memorat, & nos etiam in Ephimeridibus latinis ſcripſimus. Itaq; nunc Foroiulio tranquillè rurſum Veneti potiuntur. Forma hæc imperij quã regio tum priſcis ſeculis habuit, tũ noſtra memoria ſeruat: conſequitur vt particularem locorũ omniũ enarrationem aggrediamur· quã ab oſtio Liminis vbi Marchiam Taruiſinam finiuimus, exordiemur. Dextra Liminis ripa ſurſum Portus Gruarius oppidũ inuenitur, antiquis Portus Romatus, quẽ Plinius [c] memorat, vti quoq; confirmat Candidus [d]. Puto Romatum Plinio dictũ ab amne Limine percurrente quẽ antiqui Romatũ appellauere: quapropter Limen Alſam nõ eſſe vti q̃dam volunt, cõſequitur· nosq; paulo pòſt Alſam verè oſtendemus. Inſtauratũ hoc oppidũ à prioribus colonis cõſenſu Gentini Cõcordienſis Epiſcopi ſub Aquileienſi Patriarcha Voldarico Candidus [e] & Amaſæus produnt. Vlteriùs dein Sumaca· perq; læuã amnis ripam Cordiua reperitur, & altiùs in mediterraneo Prodolũ. Rurſus in ora ſtagnisq; fluminis oſtium Tiliauenti, quod ita Cato nominat itemq; Plinius [f] in Venetia decima regione, ac Ptolemæus in Carnis. Duplex verò Tiliauentum, maius minusq; Plinius prodit. Maius hoc eſt, amnis Stella minus: quanq̃ Cãdidus Stellam dicat Anaxum vocari Plinio: nos em̃ ſuprà docuimus Anaxum eſſe Plauem. Stella Palatiolum vti oſtendemus interſecat. Tiliauentũ maius de quo nunc agimus, ex monte Mauro naſcitur ſupra vicum Phornium, vbi fons mirabilis, in quo lignũ deiectũ lapideo cortice obducitur, & virgulta foliaq; immerſa lapideſcũt. Profluit igitur ex Alpibus Tiliauentum, amnesq; defert Butium, Decanũ, & Fellem: dein ex anguſtis Alpium faucibus emergens flumen Hydrã accipit ex agro Glemonenſi· mox Arginum: quorũ acceſsione nauigabilis efficitur. A fonte qui in Carnis, ad oſtiũ quo mari illabitur vſq; ſtadijs DCCL. ferme prouolui Candidus auctor eſt: vtrumq; vero Tiliauentũ in mari finit. Ripa dextra maioris ſurſum procedenti perhoneſtum oppidũ occurrit D. Viti· ſupraq; in mediterraneo Cuſani, Zopola, Valuaſoriũ, & in montibus Spilimbergum cũ natura loci, tum mœnibus & opere munitiſsimũ oppidum, itemq; perlautum, opulentum, & frequens. Altiùs inter montes Caſtellum Nouum iacet. In ora dein amnis oſtio trãſito nec procul eo munitiſsimum eſt oppidũ Tiſana, nobileq; & frequens & opulentum: altiùs Madriſium, Varmum & Varcum infernũ· ſupraq; Belgradum, & vlteriùs Codroipum, Cucaniaq;: tum præcelſo difficiliq; in monte nobiliſsimũ oppidum D. Danielis, ac demum ipſius Tiliauenti fons, iuxta quem Caſtellum Dugonia. Rurſus in ora Stellæ fluminis vel Tiliauenti minoris vt diximus oſtium, quo in ſtagna ſe condit. Oritur is amnis paulum infra Quadrinum, cuniculis quibuſdã ex maiori Tiliauento deriuatus vt auctor eſt Candid9. At aliter Sabellicus [g] naſci in Carnorum campis, magnaq; ex parte corriuationibus aquarum paluſtriũ conflari ſcribit· quod etiam Gregorius Amaſæus in regionis pictura videtur confirmare. Profluit ad Palatiolum tanta cũ aquarum mole, vt magnas naues capiat, euoluiturq; ſic in mare. Appoſitũ illi Palatiolum nõ inhoneſtum oppidũ. Suprà tum iuxta ſtagnum Coruatũ, quod in ingentem ſinum panditur mirificè piſcibus

a. lib. 9. Enn. 9.
b. lib. 7. 8. Cõ. Aquil.
c. lib. 3. cap. 17.
d. lib. 1. Cõ. Aquil.
e. lib. 5.
f. lib. 3. cap. 18.
g. lib. 3. de ſitu urb. Ven.

abundantem, munitissimũ est oppidum Maranum, frequentia colonorum, diuitijs, ac nobilitate pcellens. Id veteres dixisse Varanum Sabellicus [a], at Marianum Candidus [b] asserit. Sub Smaragdo Exarcho decẽ hîc Episcopi Romano Pontifici adhærentes synodũ habuêre: qui post in sedes suas restituti. Maranum diu Veneti possederũt: sed post acceptã in Abduæ Glarea Ludouici XII. Francorũ regis bello cladẽ, quanq̃ Veneto psidio teneretur, dolo ꝓditum Maximiliano Cæsari est. Veneti priùs arcem adiecerãt longè munitissimã, & quæ prorsus expugnari nulla vi posse videatur, tum ob naturã loci mœniaq; firmissima, tum ob maris vicinitatem quod vnũ latus munit, quo psidijs aditus pbetur. Itaq; propugnaculum vi inuictũ dolus subegit: nec vlla ratione Veneti quãuis oẽm virium molẽ adhiberẽt, recipere potuêre vt Candidus memorat. Dein rursus fraude captũ à Venetis quibusdã exulib⁹ accessitq; cũ alia manu tũ Petr⁹ Stroza. Hi locũ vsq; ad MDXLIII. à C.N. annum cõseruatum Venetis inde magna pecunia cesserũt. Secus stagnũ ad amnem qui huc defluit Castelletum est: in ipsis autẽ æstuarijs insula Gradus, cui quondã vrbem eiusdem nominis Aquileienses post excisam ab Athila patriã inædificauerunt: qua occasione Patriarchatum Aquileiæ diuisum anno ferè à C.N. DCX. Volaterranus [c] & Blondus scribunt: additq; Candidus [d] Ecclesiã hanc dein caput atq; metropolitanã regionis Venetiæ factã à Pelagio Põtifice Rom. Sed & Imperator Heraclius cathedram eburniam qua in Alexandrina ecclesia D. Marcus Euãgelista sederat, vt apud D. Hermacoræ ossa sanctè seruaretur, huc misit, quæ in hodiernum vsq; diem quanq̃ dissoluta in huius fani sacrario custoditur. Aquileiensis Ecclesiæ thesauros Longobardicis temporibus huc quoq; Paulinus XXIIII. Patriarcha transtulit, quò auaritiæ barbarorũ eriperet: idemq; dein fato hîc concessit, anno Pontificatus vndecimo, post inditũ vrbi Nouæ Aquileiæ nomẽ. Ita Candidus [e]. Idem porro alibi [f] tradit Aquileiensem ecclesiã priùs auctoritatẽ & ius Primatus in Gradensi habuisse: quã dein anno à C.N. MCCCLII. Pontifex Rom. Eugenius IIII. Venetias transtulit, vt sic ad Venetum Episcopum Castellanum nomen Patriarchæ deuenerit. Erãt sub Gradẽsi præsulatu suffragatores episcopi, Castellanus Venetiarum, Aequilius, Caprulanus, Torcellinus, Clodianus, & Heraclianus. Vrbem Gradus maximis persæpe calamitatibus affectã constat, ideoq; & nũc infrequẽter admodũ habitatur. Rursus ad Tiliauẽtũ magnũ oratione reducta, dextrã eius ripam latissimi tangunt cãpi, in qbus vrbs nobilis Vtina, cuius originem in diuersum trahunt auctores. Blondus ab Austrinis conditam vult, quoniam hunc tractũ Austriæ Duces diu possederint: additq; nec aliter prorsus existimare oportere, quippe qa vetus eius in Gothicis & Longobardicis historijs mentio reperiatur nulla, quod accidere haud potuerat si temporibus illis extitisset quibus Forumiulium Longobardi tenuêre. Nonnulli ab Athila Hunnorum rege tradũt ædificatam campestri hoc situ, in colle scilicet hominum operis facto, munitissíma illi arce imposita quæ spatiosum per finitima prospectum daret, præsidioq; teneretur firmo: vt si Aquileia potiri haud posset quam ea tempestate obsidebat, longè lateq; circumiectos hinc incursaret agros; huc in tutum se reciperet, hîc pro re ac tempore haberet sedem. Adijciunt eapropter isti potius Hunnium appellandam vrbem, quòd Hunnos conditores habuerit. Alij constanter priscę putandam originis asserunt, argumentisq; vtuntur arcis à Iulio Cæsare refectæ, ac nominis eiusdem, Iuliæ, quod ab Cæsare fluxerit: aggerunt insuper antiquitatis multa vestigia quæ hîc indies inueniuntur. Non desunt qui

a. lib. 4. Enn. 8.
b. lib. 7. Cõ. Aquil.
c. lib. 4. C. V.
d. lib. 3. Cõ. Aquil.
e. lib. 3. Cõ. Aquil.
f. lib. 4. Cõ. Aquil.

qui conditam dicant ab Vdinis ex Schytia post magnum diluuium huc profectis, quorum mentionē Plinium facere putant his verbis: Ab introitu dextro mucronē ipsum saucium tenent Vdini Schytorum populi: locūq; propterea vocandum potiùs Vdinū censent. Sed & pterea sunt qui primordiū Vtini aliter memorant· at quia solidis eorū fundamenta rationibus carēt, à nobis ptermittuntur. Ego vetustam vrbē esse censeo, qm̄ mentionem eius apud Pliniū non semel inuenire sit· nominatim verò cum *a* in Istriæ situ ex Venetis interijsse scribit Vtinam· sic enim legendum est, quanq̄ mendosi codices Atinam habeant. Sed longè clarior est locus apud eundē quo de fictilibus sic inqt *b*. Maior quoq; pars hominū terrenis vtitur vasis: Samia etiamnū in esculentis laudantur: retinet hanc nobilitatē & Aretium in Italia, & calicum tantùm Surrentū, Asta, Polentia, in Hispania Saguntū, in Asia Pergamum: habent & Trallis opera sua, & Vtina in Italia, qm̄ & sic gentes nobilitantur. Ita Plinius, quāobrem antiquissimam hanc vrbem esse nos putamus. Instaurata tamē arx oppidi pridem à Iulio Cæsare, posteaq; collis ab Athila cū arce quæ nunc superest, extructus, ac dein etiam vrbs ab Raymundo Turriano Aquileiense Patriarcha nō solum aucta, sed etiā operibus eximijs ornata est vti in processu demonstrabitur. De varietate verò scriptorum circa nomen alijs Vdinum, quibusdā Hunnium, nōnullis Vtinum vel Vtina proferētibus, Sabellicus *c* eā sententiam in qua fuerat olim, nimirū non Vtinum sed Hunniū dicendū *d*, repudiās, omnino ait Vtinū non Hunnium vrbem hāc appellandā· idq; nos probamus, videlicet vt Vtinum vel Vtina cum Plinio nominetur: etem̄ cum ab Hunnis condita nō sit, qui solùm arcē struxêre, nulla ratio est cur Hunnium vocari debeat, quādo multis antè seculis Vtina reperitur appellata. Et quod alij putant Vdinum ab Schytica gente dicendū, equidē id tale est vt argumenta conditæ vrbis ab ijs Vdinis maiora requiramus. Blondo nullam Vtini mentionē in Gothorū & Longobardorū historia reperiri dicenti Sabellicus occurrit, quærens ideóne cōdita videri debeat ab Austrinis? additq; scriptoribus Aquileiensis historię potius esse accedendū qui Vtinū, nō Hunniū nomināt, & pleriq; regionis alumni indigenęq; fuêre. Sic Sabellicus. Ego dico nō propterea quod Vtini memoriā historiæ Gothicæ Longobardicæq; nō habent, cōsequi statim eorū temporibus vrbē haud extitisse: multa em̄ loca regionis huius in ijs haud memorari cōstat, fortasse quia tū momēti habebāt nihil, vel re nulla q̄ referri mereretur nobilitata fuêre· quamobrem & Vtinum ea forte memoria frigidū oppidum ac infrequens vel nulla re memorabile in historia locū non habuit. Ad cætera Blondi quod conditū ab Austrinis dicit, qm̄ in Austrię Ducum imperio pridē fuit centum ferè ante se natum annis, ita responderi potest, Austriæ Duces huius vniuersæ regionis imperium habuisse diu minimè constare, quanq̄ partis aliquando potiti sint, vti Portu Naonis, ac alio aliquo fortè oppido: quamobrem nos herculè rationē non videmus quare condere hanc vrbē illi voluerint· aut vt maximè voluntatē haberent, quì cōdidisse potuerint, Aquileiensibus Patriarchis olim potētissimis donatione ac munere superiorum Cæsarum vti prædictum est, omnia hęc latè possidentibus. Sed & primordium Vtini circa Duces Austriæ quì consistet, si vetera vrbis ædificia multis seculis antiquiora illis esse cernimus? Accedit quòd Vtinum aliaq; multa oppida huius situs Aquileiensi Ecclesiæ cum eius præsulatum Rodoaldus tenuit, Othonem primum Imper. donauisse legimus· cuius imperij principium in CMXXXVII. à C. N. annum incurrit· quodq; postea propter euersam Aquileiam huc habitatū

a. lib. 3. cap. 18.
b. lib. 35. cap. 11.
c. lib. 1. Enn. 8.
d. lib. 1. antiquit. Aquil.

Patriarchæ cõcesserunt, ex quibus fuit Bertholdus Morauiæ Ducis filius sub Friderico secundo. Faciunt hæc vt nobis sententia Blondi Vtinũ ab Austrinis cõditum, haudquaq̃ probari queat, cũ apertè CCC. ampliùs annis ante Blondũ id memorari, & ante CC. sedem ac domiciliũ Patriarcharũ fuisse videamus, at Blondus solum centũ ante se natũ annis primùm ædificatum dicat. Hactenus itaq; tũ Blondo, tum alijs abundè responsum arbitramur. Postq̃ donatũ Aquileiensibus Patriarchis Vtinum fuit queadmodum diximus, illi huc vtpote Aquileia subuersa migrauère circa Friderici secundi tẽpora, quem ad imperiũ accessisse anno à C. N.
a. lib. 5. MCCXXII. Candidus a & Amasæus perhibent. Itaq; sic dein temporibus inse-
Cõ. Aquil. quentibus Vtini habuère sedẽ Patriarchæ: nominatim verò Raymundus Turrianus ex Mediolano, qui plurimũ huic vrbi decoris & ornamenti addidit, collectis in ea nobilibus familijs permultis, q̃ seditione Guelphorũ & Gibellinorũ suis vrbibus pellebãtur. Fuerũt ex ijs Mediolanenses Parentionũ, Rudensiũ, Cassinorũ, Brugnorũ seu Ottacinorũ, Lixonium, aliæq; plurimæ: pterea verò & aliarum vrbium multæ, nimirũ Romanæ, Florentinæ, Senenses, Bononienses, Lucenses, Parmenses, Cremonenses, Veronenses, Mantuanæ, Tridentinæ, ac alijs plurimis ex vrbibus, q̃ factione domo pulsæ huc tanq̃ ad cõmune refugiũ confluebant, ac dein auidæ quietis hìc ꝑpetuò cõsedêre. Creuit hinc adeò populus, vt tũ suburbia mœnibus etiam cõplecti oporteret, ambitu quo nũc Vtinũ est stadiorũ ferè XL. Portas igitur is maximus Patriarcha duodenas fecit, dupliciq; fossa Turrum amnẽ ad vrbem traxit, qui duo eius latera præstringit. Intus ad collis cui arx permunita insidet radices forũ est spatiosissimum, in quo mercatorũ certis temporibus nundinarij cõuentus habentur: aliud pterea forum variæ cingũt artificum officinæ. Rebus ad vsum mortaliũ necessarijs vrbs est affluens, cœlo tẽperato, indigenis tũ
b. lib. 6. summi ingenij, tũ admodũ magnificis ac nobilibus, vsq; adeo vt Cãdidus b scribat cũ hìc Patriarchæ quondã habitabãt, equites auratos plerũq; ad centũ, maximãq; Doctorũ & Episcoporũ qui ex tota regione domiciliũ hìc posuerant, multitudinẽ haberet. Plurimum & ornamenti, & incrementi sub Patriarchis sumpsit: at horũ deinde potentia labante, Venetorum in potestatem venit anno à C. N. MCCCC XX. Patriarcha tum Ludouico Thechio, Venetorumq; Ducatum Thoma Mo-
c. lib. 9. cenico gerente, queadmodũ Sabellicus c prodidit. Sic Veneti Vtino potiti vsq; ad
Enn. 9. MDIX. à C. N. annũ, quo post Ripaltanam eorũ cladem in Maximiliani Imper. ditionẽ venit: dein aũt mutato sæpiùs imperio tandẽ ad ipsos redijt, in quorũ potestate nunc tranquillè cõquiescit. Ingenia nobilia virosq; claros à q̃bus summe fuit illustratũ multos genuit: inter cæteros Paulũ ex Eremitanorũ ordine cognomẽto Venetũ, logicis & philosophicis scriptis inclytũ. Is Vtini in lucem editus, Venetijs educatus, apud Patauinos sepulcro conditus est cũ hoc rudi epitaphio.

Vir Pataui perit hìc: Vtinum tulit: iuit ad vrbem
Adriacam puer, hinc nomine Paulus habet.
Doctor Aristotelis dubios exponere sensus
Audet, & Aegydium carpit vbiq; potest.

Vtinenses etiam fuère Leonardus ex prædicatorum familia summus theologus, qui sermones plurimos insigni doctrina refertos reliquit, item Petrus Caualcantius cum Benedicto, Paride, Francischino, Thoma, Leonardoq; secundo omnibus eiusdem ordinis doctissimis viris, qui non modo suæ sodalitati, verumetiã patriæ summo decori ac ornamento fuère. Accedunt his maxima item huius vrbis lumina Lapus Turrianus

& Anto-

& Antonius Bredus eximij Iureconsulti, simulq; Iacobus Candidus Aquileiensiũ Commentariorũ auctor: quæ tñ Gregorius Amasæus elegans scriptor ex parte ab se genita, proindeq; vti socius operis ac laboris fuerat, ita se meritò quoq; participem honoris in libri titulo esse oportere profitebatur. Vir erat Gregorius aspectu venerabili, iucundus, liberalis, summi ingenij, & ad oẽs disciplinas versatili: quãobrem de cunctis ferme doctrinarum studijs ita disserebat, vt stuporẽ audiẽtibus incuteret admirabili memoriæ fœlicitate. Cũ à Romulo filio græcis latinisq; litteris eruditissimo viro (is apud Bononienses luculẽto stipendio Senatus, cui etiã prim⁹ erat à secretis, habebat scholã) Italię descriptionẽ instituisse nos didicisset, librũ à se copiosè ac eleganter de quibusdã huius regionis partibus, maximeq; de fluminibus, Meduaco, Sontio, Timauoq; scriptũ nobis impertiuit, quo vehementer cõquerebatur Candidum octo Cõmentariorum Aquileiæ libros suo solũ nomine edidisse, cum partem sui quoq; laboris ac industriæ continerent. Sed ægrius tñ ferebat omissa detractaq; fuisse nonnulla q̃ ad gloriã & honorẽ gentis Amasææ pertinebant. Hæc quoq; antea nobis exposuerat corã, adeoq; iustus viri dolor visus: quãobrem etiã vt suũ cuiq; quantũ officij nostri ratio postulat, tribueremus, Candido Amasæum de Gregorio sentientes in libris Cõmentariorum Aquileiæ citandis cõiunximus. Diem obijt Vtini MDXLI. post. C.N. anno. Plurimùm illi nos hercule debemus ob lucubrationum suarum cõmunicationem, q̃ magno nobis adiumẽto in hac regione dicenda fuerunt, p̃sertim verò tabula perquã diligẽter eius opera depicta. Non minus Vtinũ filius eius ornat Romulus, qui Bononiæ iãdiu publico salario mirabiliq; scholæ frequẽtia humanitatis artes docet, ac vti p̃diximus, à secretis Senatui fuit. Maiores suos origine Bononienses, & hinc ob seditiones Vtinũ profectos docuit. Plurimum hercule nunç vrbis huius nomẽ illustrat. Doctrinã viri singularẽ tum q̃ marte suo cõdidit, tum q̃ de gręcis latina fecit manifestò testantur, maximeq; Xenophon, Pausanias, & Aristoteles ab eo cõuersi, vt latino sermone nunc vtantur, cũ græcè loquerentur priùs. Adhæret illi filius insigni etiã spe litterariæ gloriæ Romulus, vtriusq; linguæ doctus, q publico etiã stipendio litteras apud Bononienses profitetur, nec humanitate profectò minori vir est q̃ doctrina. Multi p̃ter hos clari ac ingeniosi homines Vtinũ nobilitarunt, & etiamnũ ornant: quos nõ referimus, quia penitiore illorũ notitia destituimur. Supra Vtinũ ad primos colles incedenti hæc occurrunt, Faniana, Villa alta, Murcum, Mel, Braca, & altiùs Peusum, Coloretũ, Tricesimũ, Tarũ, Artenia, porroq; in mõtibus Prampergũ, Glemonaq; quã in historijs Longobardorũ Paulus Diaconus ita nominat, itemq; Blõdus & Sabellicus. Ad Tiliauentũ dein est Ossõpũ, & vlteriùs Ventiõis vicus, hoc tẽpore ditionis Venetorũ & Ducũ Austriæ, Stirię, Carinthiæq; terminus. Sed & inter mõtes pagi viciq; sunt multi. Rursus circa mare fluminũ ora Natisonis & Turri: dein Amphoræ ac Ansæ amnium item ostia, quibus in Natisonem defluunt: supra quos Strasoldum. Ansæ mentionem Sextus Aurelius in Annibaliano Constantio & Constantino facit, Alsam nominans cũ inquit: Constantinus latrocinij specie dum incautus fœdeq; temulentus in aliena irruit, obtruncatus est, proiectusq; in fluuiũ cui nomẽ Alsa, nõ longè ab Aquileia. Decætero ciuitas Aquileia, sic Straboni [a], Melæ [b] q ditẽ Aquileiã vocat, itẽ Tacito [c], Plinio in decima regione, Ptolemæoq; in Carnorũ mediterraneis dicta. Varia de primis eius initijs tradiderũt auctores. Quidã ab Aqlone Ilienseănditã aiũt, q huc Troia cũ Antenore venerit, & vrbi nomẽ à se dederit Aquileiæ. Nõnulli dictã sic

a. lib. 4.
b. lib. 2.
c. lib. 17. & 19.

sic ab Aquila Romanorũ militari signo putant, quod illorũ legiones hàc trãseuntes exemplo Cyri Persarum regis vt scribit Xenophon, detulerũt. Alij hoc nominis acceptum censent ab aquarum huius situs pasſim fontibus scatentis abundantia, quæ Natisone Alsaq; corriuatæ fosſis dein plurimis vndiq; per vrbẽ discurrebãt, adeo vt ea lẽbis vti quondã Rauenna quod Strabo tradit, peragraretur· ac demũ Amphoræ fluuio nauigabili collectæ, sic in Natisonẽ ferebãtur. Strabo, Aquileia inquit, sinui proxima, à Romanis cõdita est incumbẽtibus opposita barbaris. Ad eã aduerso Natisone flumine nauibus onerarijs nauigatur plus LX. stadijs. Et paulo pòst: Extra Venetiæ fines Aquileia est, amne verò ab Alpibus profluẽte disterminatur, per quod sursum nauigatur stadijs MCC. ad vrbẽ vsq; Noreiam, vbi Cn. Carbo collatis cum Cymbris signis re infecta discesſit. Ita Strabo: sed mendosum hercule hunc locũ esse si diligenter attendas, facilè cognosci potest· nã pro Extra Venetiæ fines, Intra Venetiæ fines, manifesto legendũ est, qm̃ Venetia regio Istriæ cõnectitur ad Timauum, qui vti antea diximus, vltra Aquileiam est· idemq;
a. lib. 1. Cõ. A quil. tum Amasæus in libro suo quẽ nobis cõmunicauit, tum etiã Candidus *a* annotat. Sed & aliud hoc loco vitium animaduertitur euidens in his verbis, per quod nauigatur sursum stadijs MCC. ad vrbẽ vsq; Noreiam: quippe quia vix à stagnis ad CC. stadiũ aduerso Natisone peragi nauigia posſunt: tam enim inquietus & præceps amnis ab Alpibus ob fluminum & torrentium accesſionem præcipitat, vt in campis omnia latè vastet· supraq; per cõfragosas valles Tauriscorũ inter montes labitur vbi Noreia, moxq; per Germanorũ Alpes: proinde nullo planè modo supra ducentesimum stadium nauigabilis est, vt & hîc M. litteram milliarij notã ad geminum CC. vitio irrepsisse censeamus, quod Amasæus etiã animaduertit. Aquileiam in Venetia esse perquam euidenter Plinius vti iam dictũ est, indicat, addens
b. lib. 39. à mari P. M. XII. abesse: cõfirmat idem Liuius his *b* verbis. Eodẽ anno Galli trãsalpini transgresſi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul indè vbi nunc est Aquileia locum oppido condendo ceperunt: legatis Romanis ea de re trans Alpes misſis responsum est neq; ꝓfectos ex auctoritate gentis eos, nec quod factũ esset in Italia se scire. Coloniam quoq; deductã Aquileiam idem Liuius hoc
c. lib. 39. modo narrat *c*. Illud agitabant in Senatu vti colonia Aquileia deduceretur. Nec satis constabat vtrum latinam, an ciuium Romanorum deduci placeret: postremò latinam potiùs coloniam deducendam patres censuerunt. Triumuiri crea-
d. lib. 40. ti sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acedinus. Dein & alio *d* loco deductam coloniam ita memorat. Aquileia colonia latina eodem anno in agro Gallorum est deducta. Tria millia peditum· quibus data quinquagena iugera, centurionibus centena: centena quadragena equites acceperunt. Triumuiri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acedinus. Sic Liuius· & hæc eodem anno gesta prodit, quo Celtiberorum XXXV. mill. Q. Fuluius Flaccus cæcîdit. Amasæus & Candidus scribunt hos colonos à Triumuiris ex S. C. deductos Aquileiensi inter se agro diuiso, suum quemque fundum à se denominasse, ac testari id in hodiernum vsque diem locorum appellationes Romanæ quæ hîc manent, vti Antonianum, Claudianum, Tiberianum, Seruilianum, Basſilianum, Papinianum, Horatianum, Casſianum, Iulianum, Laberianum, Flaminianum, Mutianum, Titianum, Gellianum, Actianum, Terentianum, Rutilianum, Casſinianum, Sabinianum, Salustianum, Trebellianum, Formilianum, Gracchianum, Magianum, Valerianũ, Martianum,

tianum, Manilianum, Marianum, Tullianum, Varianũ, Velleium, Flauianũ vbi Q. Cæcilij Flauiani sepulchrũ superest, Priscianũ, Aurelianũ, Galerianũ, Gaium, Cornelianum, Drusium, & Aurelianum. Præterea verò cunctos pene vicos & villas Aquileiensis agri Romana nomina retinere videmus, velut Puteoli, Campus Phormianus, Campus Martius, Thusculanum, Romanum, Tyburq; quanq̃ hæc nunc vulgus perperam & corruptè efferat. Itaq; Romani olim coloni Aquileiensibus inserti sunt, neq; solum mores in agrum suos intulerunt, sed eum etiam ædificijs, nominibus villarum, & agriculturæ studio, pulcherrimis arborum fructiferarum & vitium ordinibus adeo exornarunt, vt hortorum amœnissimorum haberet formam, eaq; propter ab Imperatoribus Aug. ad secessum frequenter caperetur. Ex ijs Octauius Aug. bella passim per legatos gerens, vt Pannonijs & Germanis cum quibus tum res gerebantur, immineret, cõsidere hîc solebat, vti quoq; Rauennæ & Mediolani. Captum etiam eum amœnitate loci mensibus octo apud Aquileiam cum vxore habitauisse Suetonius auctor est. Murum duplicem insuper insignẽ ad duo pass. millia perduxit adiecto marmore cum hac inscriptione. Imp. Cæs. Inuictus Aug. Aquileiensium restitutor & conditor viam quoq; geminam à porta vsq; ad pontem per tyrones iuuẽtut. nouæ Italicæ suæ, delectus posterioris, longi temporis labe corruptam muniuit atq; restituit. Aquileiæ Cæsarem Augustum controuersias Herodis & filiorum audiuisse, iudiciumq; dedisse Iosephus refert. Tam fuit in hanc vrbem animo propensus, vt ius Romanę ciuitatis illi impertiret. Tiberio hîc cum Iulia vxore commorante, partum illa immaturũ edidit. Imperatorem etiam Aquileiæ Vespasianum à legionibus salutatum legimus, quas ob causas tãtum vrbs incrementi ac decoris cum opibus, tum ædificijs adepta est, vt altera diceretur Roma: domicilium quippe erat Imperatorũ, mœnibusq; sumptuosissimis cincta, tẽplorum apparatu, magnificoq; amphitheatro ac alijs splendidissimis tum publicis tum priuatis operibus tam exornata, summę vt omnibus admirationi esset, præcipueq; Romanis. Itaque non sine causa Sextus Rufus & Ausonius poëtæ splendorem eius insignem & magnificentiam versibus celebrare conati sunt. Præter operum vero dignitatem amplissimum etiam spatium habebat nempe quod ambitu P. M. XII. vel vt Belinensis tradit, amplius sena contineret, vti facilè vestigia deiectorum mœnium indicant. Sed & magnitudinẽ vrbis ciuium ingens numerus olim testatus est: censa namq; semel CXX. millia cõstat. Militaris hinc via Bononiã lapide strata tũ erat, qua cõmodè legiones & exercit⁹ populi Rom. in barbaros cõmearent. Eã à M. Lepido, C. Flaminio Coss. post deuictos Ligures munitã perhibet Strabo [a] illum viã Flaminiã è Roma per Thusciam & Vmbriam vsq; Ariminũ, alterum reliquã porro usq; ad Bononiam & ex ea vsque Aquileiam prope Alpium radices, ducto per gyrum circa paludes opere strauisse scribens. Hodie viam altam vocant & circa flexum vicus est Reuolta. Describitur ab Antonino in hũc modum. Ab Aquileia Cõcordiam M. P. XXXI: Altinum M. P. XXXI: Patauium M. P. XXXII: Ateste M. P. XV: Ancianũ M. P. XX: Vicum Varianũ M. P. XVII: Vicum Suminum M. P. XX: Mutinam M. P. XXIII: Bononiam M. P. XVIII. Florentem Augusti temporibus vti supra demonstratum est, Aquileiam Iapidios ferocissimam gentem transalpinam diripuisse Appianus in Illyrico scribit. Dein huc D. Marcus Euãgelista venit à D. Petro Apostolo missus primaq; religionis ac fidei Christianæ fundamenta hîc iecit, & Euangelium conscripsit, posteaq; multis seculis monumento

a. lib. 5.

numento seruatus magna cum veneratione tandem Venetias sub Thoma Mocenico Duce translatus est, vbi nũc maximis honoribus colitur. Aquileia fidem imperij Romani donec illius fortuna viguit, constantissimè secuta est: probauitque hoc præclaris argumentis cum Maximinus Thrax Imperator à legionibus præter Senatus Romani auctoritatẽ appellatus vrbem obsideret, defendentibus eam Menophilo & Crispino Consularibus viris: etenim tanta tum constantia oppidanorum fuit, vt non solum obsidium fortissimè tolerarent, sed mulieres etiam cum inopia neruorum in arcubus sagittarij laborare cœpissent, in eam rem capillum proferrẽt, quò vrbs in auctoritate Senatus conseruaretur. Ita cõflictatus tandem penuria commeatuum Maximini exercitus, & inuictam obsessorum constãtiam animaduertens, ipsum Imperatorem suum vnà cum filio obtruncauit, seq; ad auctoritatem Senatus contulit: qui de insigni fœminarum Aquileiensium facinore dein edoctus, templum ideo Veneri Caluinæ statui iussit. Capitolinus auctor est eum qui ex hac vrbe missus ad cædem Maximini nuntiandam erat, tanta celeritate mutatis animalib⁹ cucurrisse, vt quarta luce perueniret Romam. Herodianus *a* quoque necem Maximini commemorat, ac item Eutropius, alijq; multi scriptores. Salutatus etiam hîc Imperator ab exercitu Quintilius Claudij secundi frater post deuictos apud Syrmium Gothos: quo pertinet illa Taciti Imperatoris ab Senatu electi ad Aquileienses epistola. Senatus amplissimus Aquileiensibus S. Vt estis liberi & semper fuistis lætari vos credimus: creandi Principis iudicium ad Senatum redijt: simul etiam Præfecturæ Vrbanæ appellatio decreta est. Succesit Tacito Probus: Probo Carus Aquileiensi auo natus vt refert Vopiscus. Constantium quoque Cæsarem frater eius hîc peremit, & Theodosius Imperator Maximum tyrannum, eiusq; filium Victorem. His igitur exemplis Aquileiensium fides erga Senatum Romanum & Imperatores ab illo dictos apparuit: quo instituto maxima tum populi, tum opum incrementa sumpserunt, vti ex parte iam est demonstratum. Fœlicitas autem vrbis tanta præcipuè ab negotiorum amplitudine ac frequentia procedebat, quoniam ex cunctis propemodum orbis partibus ob summam loci opportunitatem, & aditum tam mari, quàm terra commodissimum merces huc conuehebantur: maximeq; res Aquileiensium auctæ post Spinam & Adriam collapsas: ijs enim vrbibus sepultis, ad hanc vnam negotiatores omnes confluebant. Desiuit tamen id summum mercaturæ studium apud Aquileienses vnà cum ipsius ciuitatis fortuna: caputq; dein efferentibus Venetis, eorũ vrbs potentissima quæ seculis multis Aquileia recentior, negotiandi rationem omnem ad se traxit: ac ita iam hæc tota propemodum intercidit: illa meritò perpetuis aucta incrementis etiam nunc indies fœlicitate crescit. Initium verò inclinationis Aquileiæ temporibus Hunnicis fuit, cum ab Athila triennio toto grauiter obsessa, summamq; ad inopiam annonæ redacta, tãdem etiam hoc momento capta vastataq; est. De expugnatione iam propemodum desperans hostis, ciconiam fortè vidit ab arce vrbis summa pullos è nido sublatos exportare: quamobrem omine accepto mox tãto impetu oppugnationem aggressus, vt intra tertiam horam non sustinentibus vim oppidanis vrbe potiretur, XXXVII. ferè hominum millia ferro concîdit, reliqua multitudine ad Gradus insulam fugiente, direptam vrbem flammis & incendio planè vastauit. Silentio haud putaui omittendum pudicitiæ quod tum accidit facinus, singulare. Dugna virgo erat eximia forma, magnaq; re: hæc captam à barbaris patriam sentiens, ne pudicitię suæ vim hostis

a. lib. 8.

ſtis ferox & immanis afferre poſſet, præcauere, & honeſtè potiùs oppetere, quàm cum turpitudine ſupereſſe cum ſtatuiſſet, protinus capite obuoluto ſe de ſumma turre in flumen Natiſonem præcipitat, memorabili hercule generoſi animi & aſſertæ virginitatis exemplo. Fuit etiam Honoria, quæ ad mariti iam antè defuncti monumentum iniquæ fortunæ quærelas lachrymando fundens, in eius complexu tam pertinaciter hæſit, vt abſtrahi nulla vi poſſet vſque dum vltimum fatum barbari gladius inflixit, & expirare iuxta coniugem licuit vti cupiebat. Itaque dirus Athila nobiliſsimam vrbem hanc incendio planè vaſtauit deiecitq;: qua conditione ſepulta iacuit donec à Narſete refici ac inſtaurari cœpit· ita namque dein paulatim vrbis aliqua forma reſtituta. Poſt hæc in Longobardorum poteſtate cũ cæteris huius ſitus oppidis fuit vti initio diximus, vſq; ad Caroli Magni in Italiam aduentum· etenim capto illius bello Deſiderio Longobardorum rege, deinceps Italiæ regibus quos Carolus inſtituit, & Imperatoribus, itemq; Ducibus ab ijs creatis, ac Berengarijs alijsq; tyrannis illis quos in exordio regionis commemorauimus paruit. Exin ad Patriarcharum ditionem & imperium venit, poſtremò ad Venetorum· in quo cum ad annum MDIX. à C. N. vſq; ſtetiſſet, tum quidem ea Maximilianus Imperator potitus, at tandẽ ad Venetos redijt, ſub quibus nunc ſanè tranquillitate paceq; fruitur, ſed infrequens admodum colonis vrbs, quæ quondam ſummo ſplendore ſummaq; amplitudine fuit. Gratiſsimum profectò ſtudioſis hominibus Patriarcharum vrbis catalogum fore arbitramur, eaq; propter hìc annectere libuit. Primus omnium ſedem Patriarchalem Aquileiæ tenuit D. Marcus Euangeliſta ab D. Petro Apoſtolo miſſus· alter Hermacoras martyr· tertius Helarus Aquileienſis item martyr· IIII. Chryſogonus· V. Theodorus martyr· VI. Chryſocomas· VII. Agapitus· VIII. Fortunatus· IX. Valerianus· X. Benedictus· XI. Quirinus Philippi Imperatoris qui primus fidem Chriſti ſecutus eſt filius, martyrio apud Pannonios affectus ſitusq; Budæ· XII. Fortunatus Afer, qui ad Euangelium ſcripſit· XIII. Chromatius Aquileienſis· XIIII. Auguſtinus· XV. Adelphus· XVI. Maximus· XVII. Damianus· IIXX. Secundus· IXX. Nicetus· XX. Marcellinus· XXI. Marcellianus, qui ædem vrbis ab Athila deiectam inſtaurauit· XXII. Stephanus, quem propter veram in Chriſtum fidem Theodoricus Gothorum rex variè afflixit· XXIII. Macedonius· XXIIII. Paulinus, quem theſauros Aquileienſis Eccleſiæ Longobardis aduenientibus in inſulam Gradus detuliſſe, ac vrbi illi nomine Aquileiæ nouę impoſito vita ibi defunctum prędiximus· XXV. Probinus· XXVI. Helias, qui implicatus hæreſe Manichæana tres articulos Chalcedonenſis Conſilij reprobans, tandem ad ſanitatem reuerſus hortatu Pelagij Rom. Pontificis Epiſcoporum XX. ſynodum habuit· & Gradenſem Eccleſiam cum auctoritate Pelagij metropolitanam Venetiæ conſtituit· XXVII. Seuerus, qui cum metu Smaragdi patritij Exarchi Manichæanam hæreſim probauiſſet, dein eam in Synodo Epiſcoporum X. Marani meliùs re tota cogitata damnauit· XXVIII. Ioannes Aquileienſis, ſub quo Eccleſia hæc ſchiſmate laborauit Candiano apud Gradus Patriarcha deſignato ab Gregorio Pontif. Rom. & poſt Candianum Epiphanio· XXIX. Martianus· XXX. Fœlix· XXXI. Ioannes· XXXII. Petrus· XXXIII. Serenius, ſub quo Synodus Aquileiæ habita propter exurgentes quaſdam hæreſes· XXXIIII. Calixtus, qui cum Patriarchas Cormonæ habitare non putaret eſſe conueniens, vbi hactenus ab Helia vſque conſederant, in Caſtellum Iulienſe lautiſsimam & frequentiſsi-

mam vrbem quæ Forijulij Ducum sedes fuerat, domicilium transtulit, eiecto nimirum inde Amatore loci Episcopo, quem Longobardi post Maxentium primũ eorũ antistitẽ & Fridericum alterum fecerant. Hac porro de causa Pomon Dux Patriarcham in carcerem inclusit: at rex Luitprandus Pomonem spoliauit Ducatu, simulq; Patriarcha liberato grauiter id facinꝰ in auctores vltus est. XXXV. Siginaldus regiæ stirpis Longobardicæ. XXXVI. Paulinus, sub quo Carolus Magnus Aquileiensi Ecclesię multa munera contulit, plurimorum locorum iurisdictione ac fundis in Foroiulio, Istria, Noricoq; donatis, quæ deinde Ludouicus eius filius, item Lotharius, Carolus, Berẽgarius, Otho primus, Otho quartus, alijq; multi Imperatores & reges rata habuere. XXXVII. Vrbanus. XXXVIII. Maxẽtius, ad cuius postulationem Eugenius secundus Pontif. Rom. Mantuæ conciliũ indixit, in quo Gradus vrbem Aquileiensi Ecclesiæ subiectam esse patres censuerunt, & abrogatus Venerio Patriarchatus Gradensis est. XXXIX. Andreas. XL. Venantius. XLI. Endelmannus. XLII. Lupus. XLIII. Valpertus. XLIIII. Fridericus, qui prudentia, fiducia, ac ingenio summo maximas res gessit, vti ex parte descriptum in eius sepulcro legitur Aquileiæ. XLV. Leo, quem propter libertatem Ecclesiæ Rodoaldus Longobardus homo præpotens & opulentus occidit. XLVI. Vrsus. XLVII. Lupus. XLVIII. Engelfridus. XLIX. Rodoaldus, sub quo maximis donis ecclesiam ornauit Imperator Otho primus, Vtina, Fagania, Gruario, Bugamo, Braitano, totoq; tractu inter Liquentiam & Plauem illi condonato, quemadmodum Sabellicus[a] scribit. L. Ioannes, cui Imperator Otho tertius Solinianum, mediumq; ius castelli Noritiæ cõtulit, vt Vrso Othonis Vrseoli Venetiarum Ducis fratri Patriarchatus Gradensis abrogaretur, effecto. LI. Popo, sub quo Cæsar Conradus Aquileiensi Ecclesiæ Ducatum Forijulij, Marchionatum Istriæ, multosq; fundos cõdonauit, quorum reditus annuus centenorum millium amplius aureorum nummûm erat: addiditque insuper ius æris signandi. Popo vir summi ingenij fuit, & fiducia, magnificẽtiaq; singulari. Mœnibus Aquileiam cinxit nudam prorsus, & ædem Virginis matris amplissimam cum turre maximi operis fecit, adiecto constitutoq; vectigali perpetuo ad quinquaginta sacerdotũ alimenta. Præclarè multa gessit vt Candidus[b] & Amasæus referunt. LII. Eberhardus. LIII. Gottopoldus, sub quo Imperator Henricus Forijulij Ducatus Istriæq; Marchionatus donationem confirmauit, vt Aquileiensis Ecclesia membrum deinceps imperij Romani censeretur. LIIII. Rauenginus. LV. Sigeardus, sub cuius Patriarchatu Imperator Henricus quartus Iapidiam huic Ecclesiæ donauit. LVI. Henricus. LVII. Fridericus. LVIII. Voldarlicus vir sapientissimus, qui Paschalem secũdum Pontif. Rom. & Cardinales Henrico quarto reconciliauit: ædemq; magnificam ad Timauum D. Ioanni posuit ex reliquijs sumptuosissimi templi Diomedis: adiecitq; fundos plurimos ab amne Ponchæo vsq; ad villam Catinam. LIX. Gerhardus, quem vniuersum sacerdotum collegium paribus suffragijs ob vitæ sanctitatem expetiuit, & reluctantem pópulus summis tandem precibus vicit. Itaq; Patriarchatum hoc animo consilioq; suscepit vt verus opum Christi dispensator esset, qualem etiam egregiè se præstitit: etenim omnem curam basilicis instaurandis, inopia pauperum subleuanda, virginibus egenis dotandis adeò munificè tribuit, vt ad vsum suum reliqui pene nihil faceret: ac ita iustè sanctèq; facultates Ecclesiæ distribuens, ad æternæ vitæ beatitudinem præmio fidelis operæ fruiturus emigrauit, exemplo quod sequantur illustri dispensatoribus

[a] lib. 5. de antiquit. Aquil.
[b] lib. 5. Cõ. Aquil.

busthesaurorũ ecclesiæ relicto· LXI. Gotifredus· LXII. Voldardicus. Hunc post receptos à Venetis Gradus, ibi cum XII. canonicis, multisq; nobilibus ex Foroiulio viris confidentem, Vitalis Michaël Venetorum Dux cum lectis armatorum cohortibus de improuiso adueniens cepit abduxitq;. Dimissus tamen postea est hac lege, vti quotannis bouem opimum vnum, porcosq; duodenos ea die qua captꝰ erat pẽderet, quos Veneta plebs in foro publicæ lætitiæ causa mactaret. LXIII. Peregrinus fuit· LXIIII. Volcherius vir sapiens· LXV. Bertholdus Ducis Morauiæ filius & Hungaricæ reginæ frater· LXVI. Gregorius Montelongus, qui ob summam prudentiam & ingenium animiq; magnitudinem Legatus Italiæ creatus est à Pontifice Rom. contra Fridericum secundum & tyrannos, vt Blondus in historijs Platinaq; & Sabellicus & Cãdidus *a* annalesq; Bononiensium perhibẽt· *a. lib. 5.*
LXVII. Raymundus Turrianus è Mediolano. Multa is præclarè fecit, vir prudẽ- *Cõ. Aquil.*
tia splendoreq; summo, quæ breuiter omnino referri haud possent, & à Candido
b Sabellicoq; *c* sigillatim memorantur· LXVIII. Petrus Beroreus· LXIX. Otto- *b. lib. 5.*
bonus· LXX. Cassonus Turrianus Mediolanensis· LXXI. Paganus Turrianus *Cõ. Aquil.*
item ex Mediolano· LXXII. Bertrandus vir sanctus & prudẽs, pauperumq; pater *c. lib. 5. de*
& instaurator basilicarum, quem multa gloriosissimè fecisse Candidus *d* Sabelli- *antiquit. Aquil.*
cusq; *e* perhibẽt· LXXIII. Nicolaus Ioãnis Boihemiæ regis filius, qui multis quo- *d. lib. 7.*
que præclaris factis enituit, & indignam sæuamq; Bertrandi viri sancti præcesso- *cõ. Aquil.*
ris sui cædem vltus est vt Sabellicus tradit· LXXIIII. Ludouicus Turrianus Medio *e. lib. 5. de*
lanensis· LXXV. Marquadus· LXXVI. Philippus Alenconius Cardinalis & *antiquit.*
Episcopus Sabinensis· LXXVII. Ioannes· LXXVIII. Antonius Caietanus Car- *Aquil.*
dinalis· LXXIX. Antonius Panarinus ex Portu Gruario· LXXX. Ludouicus
Ducas Thechius, sub quo Veneti Foroiulio potiti sunt, vt scribit Sabellicus *f* cum *f. lib. 5. de*
Candido & Amasæo· LXXXI. Vitellius, qui auctoritatem solum iuris Pontificij *antiquit.*
habuit, Venetis imperium regionis tenentibus· LXXXII. Ludouicus Patauinus, *Aquil.*
qui cum Veneto depactus est vt imperium Aquileiæ, oppidorumq; D. Viti & Da- *& lib. 9.*
nielis Patriarchæ relinqueretur integrum· cætera Venetus teneret, & Patriarchis *Enn. 9.*
aureorum nummũm tria millia perpetuò in annos singulos pẽderet· LXXXIII. Marcus Barbus Venetus· LXXXIIII. Hermolaus Barbarus item Venetus, græcis latinisq; litteris homo eruditissimus, de quo dicemus in ipsa vrbe Veneta copiosius· LXXXV. Nicolaus Donatus Venetus· LXXXVI. Dominicus Grimanus Venetus Cardinalis & Episcopus Portuensis, vir prudens & doctus, cuius memoriam in vrbe Veneta celebrabimus· LXXXVII. Marinus Grimanus Dominici nepos, itemq; Cardinalis, doctrina summisq; virtutibꝰ ornatus & ingeniorum alter Mecænas· qui cum Marco nepoti Patriarchatum cessisset, ei dein fatis intercepto Ioannes suffectus frater, qui nũc honore hoc fungitur. Breuiter igitur vt apparet non modo nomina Patriarcharum commemorauimus, sed etiã quanta fuerit olim Aquileiæ fœlicitas, quæ amplitudo, simulq; lapsum fortunæ vrbis ac insignem calamitatem qua ex dominæ statu in seruitutẽ, ex florentissima frequentissimaq; nũc propemodũ ad solitudinem est perducta, retulimus· idq; hoc maximè consilio, quò cunctis exemplũ vagæ volubilisq; conditionis rerum humanarum ob oculos hîc poneretur, nimirũ vigentia florentiaq; breui momẽto collabi, quãtumq; prius habebant gloriæ, tantũ postea calamitatis habere, ne quisq̃ mortaliũ in vana fœlicitate humana spem vllam figere velit. Vrbs etiam Aquileia permultos homines illustres genuit· nominatim D. Syrum, quẽ D. Hermacoras Patriar-

cha Ticinẽsibus Episcopum dedit,quiq; fœlicitatem Ticini,calamitatem Aquileiæ prænuntians, eam verus vates nunquam fore restaurandam, nec ad amplitudinem fortunæ prioris reuersuram prædixit. Collegas illi D. Hermacoras attribuerat Iuuentium & Pompeium Diaconos, Chrysantium & Fortunatum presbyteros,homines sanctos, qui iaciendis fidei pietatisq; Christianæ fundamentis mirificè laborarunt. Edidit etiam Aquileia Ticinensem Episcopum Epiphanium,virum optimum & eruditum, item Erasmum & Teclam Valentiniano patre natos,aliosq; martyres vt Cãdidus a memorat. Aquileienses etiam fuere Cromatius,ad quem D. Hieronymus epistolas scripsit plurimas, itemq; Rufinus sacerdos doctissimus,& grææ latinæq; linguæ peritissimus,vti opera tam quę condidit ipse,quàm quę de græcis latina fecit abundè testantur,præterea Paulus Diaconus Longobardicę stirpis,qui præter alia libros sex de gestis Longobardorum scripsit,& ad historiam Eutropij de Cæsaribus, octo, nimirum à Valentiniani & Valentis Imperatorum temporibus vsque ad Leonis ex quo recentiores historici rerum Longobardicarum narrationes sunt mutuati. Pium quoque primum Pontificem Rom. Platina Candidusq; produnt Aquileiæ genitum. Alios insuper illustres & claros homines vrbs hæc multos tulit,quos nunc in memoria non habemus, ideoq; celebrandos alijs relinquimus. Aquileiam Facius b memorat hac sententia.

a. lib. 2.

b. lib. 3. Cant. 2.

Sic procedentes in Forumiulium deuenimus
Vidi Aquileiam,Durentium, & mutationem
Quam facit Longontius,& Liquentiam transmisimus. XXIIII. post.

Aquileiam stadio quemadmodum Sabellicus c auctor est, amnis Natiso fluit, quem ita quoque Strabo d Melaque e vocant , & Ptolemæus in Carnis memorat. Oritur Alpibus post iuga Ventionis,ad occasum solis æstiui solstitij versus & LXXX. ferè stadijs prolapsus tum in occasum hybernum flectit, Ciuitatemq; Forijulij mediam intersecat mox ad orientem incedens, post CXX. ferè stadia Sontio flumini illabitur. Id fontem in Alpibus habet iuxta Iapidiam quæ nunc Carnium vel Carniola: primùm vero à Septentrione per confragosas valles præcipitesq; rupes in occasum solis hybernum tanto cum impetu & violentia prouoluitur,vt ad CXX. pene stadium vsque nec pedibus, nec iumento transitum patiatur: dein crescens perpetuò stadia ferè XL. per vallem Plitianam conficit: pòst eodem amplius spatio per asperrimas fauces ad Caporetũ defertur, vbi pons eximius arcu vno ped. LX. transitum iungit: hinc vallem Caporetinã LXXX. paulo minus stadiorum emetitur multo lenior,adeo vt vbiq; transmittere commodè liceat: porro circa finem huius longissimæ conuallis apud Tulminum, amnem excipit Tulminam,eoq; non procul alium ex angustis faucibus prorumpentem Hydram insignem fluuium,vbi argenti viui metalla sunt: deinceps LXXX. ferè stadijs per vallem Sontij quam vocant Roncinãm, labitur ad pontem trium arcuum, iuxta quẽ annis superioribus turrem struxit Goritianus Comes: hinc verò per angustas confragosasq; valles è regionẽ Goritiæ,quę sublimis pons tribus pilis lapideis innixus iungit, lenisq; dein XL. paulo amplius stadia defluit vsq, dũ amnem Vipauum colligat ex Alpibus per finitimam Goritiæ vallem accedentẽ quo recepto nauigabilis efficitur vsq; ad mare stadijs CXL. Sic de Sontio Sabellicus f ferè prodidit. Notandum porro est eum tot amnes incolas deferentem nõ procul Aquileia Natisoni vt diximus,illabi, nomenq; nunc perferre, Natisonis

c. lib. 1. antiquit. Aquil.
d. lib. 5.
e. lib. 2.
f. lib. 5. de antiquit. Aquil.

qui vnà in mare desinit extincto· quanq̃ Candidus animaduerterit è cōtrà veteres flumen hoc in mare pertingens Natisonẽ appellauisse, nõ Sontiũ vti nunc omnibus dicitur. Primã Sontij mentionẽ apud Paulum Diaconũ a in additione ad Eutropium inuenimus, vbi in hæc verba scribit. Egressus Theodoricus à Mysia cum Ostrogothorũ multitudine, vniuersaq; suppellectile per Syrmiũ Pannoniasq; iter faciens ad Italiã venit· ac primùm iuxta Sontiũ flumẽ quod nõ longè ab Aquileia labitur, castra cõponens, ibi cum totius Italiæ viribus occurrentẽ Odoacrem magno ꝑlio superatũ postremò in fugã conuertit. Vlteriùs inter montes Ciuitas Forijulij sita. Vetus hoc Forumiuliũ est, primùm à Theodorico Gothorũ rege, dein à Cancano Pannoniorũ euersũ, vt Paulus Diaconus, itemq; Blõdus b in historijs prodidit: & quanq̃ in Italia sua nõ liquere scribat vbínam vrbs illa quondã à Cãcano deleta extiterit, multi tñ auctores alij conditione situq; loci inspecto vetus hoc Forumiulij prorsus esse perhibẽt, quod nobis etiã probatur. Instauratũ id postea Ciuitatis Austriæ accepit nomẽ: occasionẽ & causam huiusmodi refert Candidus c. Diem functo Luitprãdo rege vxor Rosimunda stirpis Austrianorũ principũ hortatu Hirprãdi imperiũ huius vrbis occupauit tũ adhuc Forumiuliũ dictæ. Sed cùm in ea cõsistens eximios colonorũ mores & instituta, summũq; maximis in rebus ingeniũ animaduertisset, eaq; ꝓpter abscedẽs rationẽ moderãdæ reipub. seruato sibi tãtùm principis nomine, ciuibus ipsis cõmisisset, illi quò tantã reginæ liberalitatẽ aliqua gratiæ significatione rependerẽt, eius memoriæ causa qm̃ sanguine erat Austriaco nata, vrbẽ suam Ciuitatẽ Austriȩ nominandã decreuere· quȩ dein fœlicitate perpetuò creuit, & nũc multis fundatissimis ornatur familijs, ꝓcipueq; Nordita. Iacet in faucibus Italiæ loco natura munitissimo· mediãq; percurrit amnis vt dictũ est Natiso, ponte lapideo nobili iunctus. Memoriã eius vsurpat Tacitus cũ alijs d in locis, tũ hoc e quo sic scribit. E militibus pars in colonia Foroiuliensi retenta. Sed & alibi f mentionẽ Foriiulij facit. Sunt qui regionẽ vniuersam Forijulij nomẽ hinc accepisse censeãt, vti initio scripsimus. Sequuntur in mõtibus leua Ciuitatis, Cucũ, Prætexta, Atini, Cerniũ, & Cuconicũ. Deinde secus Natisonẽ oppidũ euersum est Soffimbergũ ad amnẽ Turrũ, quẽ ita Plinius nominat ex montibus Tarcẽtinis Natisoni infra Ciuitatẽ illabentẽ, & vt ꝓdiximus, ad Vtinam ex parte fossa tractũ. Secundũ eum ad Alpes incedenti Sauornianũ occurrit, & propter fontẽ quo nascitur, Vapocũ in Alpibus, tumq; descensu per amnẽ rursus in altis item mõtibus Doriũ apparet. Dextra Ciuitatis Rosaciũ· altiusq; subter Alpes Cormona ciuitas in Longobardicis historijs & apud Blondũ sæpe memorata· mox oppidũ D. Martini Cirnosij. Læua Sontij ripa sursum ꝓpugnacula reperiuntur bina, quondã à Venetis anno post C.N. MCCCCLXXII. ad tutelã fluminis cõdita, ne Turcarũ excursionibus hàc vti priùs pateret via. Nomẽ vni Gradisca est, alteri Foliana, finitimis à pagis: postremũq; deseri cœpit Turcarũ metu cessante, Gradisca verò etiamnũ incolitur. Decætero in ora maris amne transito nobile frequensq; & opulentũ oppidũ ꝓcelso ac difficili in monte cernitur Mons Falconis, à Theodorico Gothorũ primo rege conditũ, & Verruca dictũ vt Blondus g, Sabellicus h, Cãdidusq; i cum Amasæo ꝑhibent. Iuxtà propter litus fontes Montis Falconis sunt, aquæ calidæ medicatæ· quarũ mentionẽ facit Plinius K his verbis. Cõtra Timauũ amnem insula parua in mari est cũ fontibus calidis qui pariter cũ æstu maris crescunt minuũturq;. Quãuis aũt olim scaturigines harũ quarum in insula diuisȩ essent ab cõtinente, nunc tñ vti videre est, terræ hȩrẽt alluio-

a. lib. 16.
b. lib. 9. hist.
c. lib. 3. Cõ. Aquil.
d. lib. 4.
e. lib. 17.
f. lib. 19.
g. lib. 3. hist.
h. lib. 1. Enn. 8.
i. lib. 3. Cõ. Aquil.
K. lib. 2. cap. 106.

ne annexæ. Nō procul in litore ſcopulus Arcis Belfortiæ vepribus & dumis conueſtitus cernitur: iuxtaq; fontes ipſos Tiueinus minor, ſic ad maioris differētiam vt ait Amaſæus de Timauo ſcribens, cognominatus, qui vicinus eſt & Tergeſtino ſinui propter fanū D. Ioannis Baptiſtæ Cherſicini illabitur vti oſtendemus. Amnis Tiueinus hic eſt Timauus, de quo tam valde controuerſantur docti: quidam enim non hunc, ſed Brentam eſſe Timauum aſſerunt. Et Blondus ante omnes in Italia ſua quò Brentam eſſe Timauum probet, hos Lucani [a] de pugna Pharſalica verſus in argumentum adducit.

a. lib. 7.

Euganeo, ſi vera fides memorantibus, augur
Colle ſedens Aponus terris vbi fumifer exit,
Atq; Antenorei diſpergitur vnda Timaui: contenditq; prorſus hoc illuſtri teſtimonio non dubitandum quin Brenta Timauus ſit. Addit & hūc Martialis verſum: Laneus Euganei lupus excipit ora Timaui. Virgilij [b] quoq; hos citat.

b. lib. 1. Aeneid.

Antenor potuit medijs elapſus Achiuis
Illyricos penetrare ſinus, atq; intima tutus
Regna Liburnorum & fontem ſuperare Timaui:
Vnde per ora nouem vaſto cum murmure montis
It mare præruptum & pelago premit arua ſonanti:
Hic tamen ille vrbem Pataui ſedemq; locauit
Teucrorum, & genti nomen dedit, armaq; fixit
Troia: quos vt ad inſtitutum conuenientiùs aptet, nouem illa ora Veneto in litore nota eſſe dicit, & Antoninū Septem maria vocauiſſe: nam illa Timaui oſtia eſſe ſeu Brentæ, quæ Septem maria creans dein tot oſtijs mari illabatur: ideoq; de Timauo dixiſſe poëtam, Vnde per ora nouem. Adfert inſuper de Muſato quodam Patauino verſus tales:

Condita Troiugenis poſt diruta Pergama tellus
In mare fert Patauas vnde Timauus aquas
Hunc genuit vatem. Præterea confirmari idem à L. Floro dicit, qui Timauum ab Arſia Italiæ termino magnis interuallis ſeparet, inquiens. Illyrici ab Alpium radicibus inter Arſiam & Timauum per Adriaticū litus effuſi regnante Teutana muliere. Fontes porro calidos à Plinio deſcriptos exaduerſum Caſtello Oliuolenſi Venetiarum vbi nūc Patriarchatus ſedes, vti in Venetijs docebimus, cōtendit fuiſſe: quanq̃ eñ iam ibi nō appareāt, mirari ꝓpterea nō oportere, quippe quia nō modo circa litus & maritima loca, quorum conditionem ſæpe maris violentia mutat, aquarum ſcaturigines intercidant, verumetiam in mediterraneis & ſolidis terræ partibus ac montibus fontes plurimos exaruiſſe conſtet. Ita Blondus: ego tamen cum exactam & luculentam Timaui deſcriptionē inſpicio, quàm geographi topographiq; prodiderunt, pręcipueq; Strabo [c], Plinius in Venetia decima regione, Pomponius [d] Mela, Liuiusq; [e], nequaq̃ aliter ac Timauum eſſe hūc celeberrimum veteribus amnem exiſtimari oportere cenſeo: quamuis enim ingētes hac de re ſciam inter noſtræ memoriæ doctiſsimos homines, qui verè Timauum inueſtigare conati ſunt, dubitationes contentionesq; fuiſſe, nominatim inter Georgium Merulam & Domitium Calderinum, item inter Flaminium Imolanum & Ioannem Baptiſtam Pium Bononienſem omnes eruditiſsimos ingenioſiſsimosq; viros, & cuiuſq; difficillimæ controuerſiæ ſatis idoneos arbitros: ego tamen hoc in loco verum inuenire ac euidenter commonſtrare contendam, hunc

c. lib. 5.
d. lib. 2.
e. lib. 41.

ipſum

ipsum scilicet omnino veterum esse Timauum. Strabonis itaq; de hoc amne verba sunt. Intra Venetiæ fines (sic enim legendum antea docuimus, quanquàm corrupti codices, extra Venetiæ fines, habeant) Aquileia est: flumine verò ab Alpibus descendente disterminatur, per quod sursum nauigatur stadijs CC. ad vrbem vsq; Noreiam, vbi Cn. Carbo collatis aduersus Cimbros signis re infecta discessit. Locus autem est ad purgandum aurum natura idoneus, nec minus ad ferri officinas: in ipsoq; Diomedis est templum, opus sanè memorabile, & Timauus portus, & lucus miro decore. Septem adsunt fluminis aquæ fontes in mare mox irrumpentes, lato & profundo sanè fluuio. Reliquos vno duntaxat excepto salsas habere aquas Polybius auctor est, locumque ipsum maris fontem & mare ab indigenis vocari. Timauus vt ait Posidonius, è montibus delatus decidit in profundum: deinde infra terram absorptus, stadijs circiter C. & XXX. irrumpit in mare. Sic Strabo: subditque dein. Post Timauum Histrorum litus est vsque Polam quę Italię adiacet, & in medio Tergeste castellum ab Aquileia CLXXX. distans stadijs. Itaque sic Strabo ab Aquileia Tergestum versus incedens Timaui portum designat, vt hercule nihil fieri posit apertiùs. Idem facit Liuius, quemadmodum mox referemus. Plinij verba sunt huiusmodi. Natiso cum Turro profluente, Aquileia XII. M. P. à mari sita. Carnorum hæc regio, iunctaq; regioni Iapidiæ, amnis Timauus, Castellum nobile vino Puccinum, Tergestinus sinus. Alibi etiam aquarum, fontium, fluminumq; miracula referens perquam luculentè Timauum in Aquileiensi esse significat: vti & Mela qui in hæc verba scripsit. At in oris proxima est à Tergeste Concordia: interfluit Timauus nouem capitibus exurgens, vno ostio emissus: deinde Natiso non longe à mari ditem attingit Aquileiam. Vltrà est Altinum. Et notandum hîc Melam alio contrarioq; itinere procedere quàm Strabo ac Plinius: incipit enim ab Tergesto, pergitq; versus Aquileiam: illi contrà. Liuius insuper æquè manifestus hac in re scriptor assertorq; est cum inquit. Profectus ab Aquileia Consul castra ad lacum Timaui posuit. Imminet mari is lacus. Eodem X. nauibus C. Furius II. Vir naualis venit. Aduersus Illyricorum classem creati Duumuiri nauales erant, qui tuendam XX. nauibus mari superiore Anconem velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra litora vsque ad Tarentum, C. Furius læua vsque Aquileiam tueretur. Eæ naues ad proximum portum in Histriæ fines cum onerarijs & commeatu missæ: secutusque cum legionibus Consul, quinque ferme millia à mari posuit castra. Pauloq; pòst. Histri vt primùm ad lacum Timaui castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederũt. Iã hinc satis equidẽ arbitror euidenter intelligi Timauũ Histris finitimũ, vti & Aquileiæ esse idem auctor paulo pòst demonstrat, fugam Romanarum legionum ex castris ad mare cũ Histri irruebant, castraq; diripuere, narrans: ait enim cum hostis in quæstorio rerum omnium paratam expositamq; copiã & stratos lectos inuenisset, simulq; cœpisset epulari, Romanus autẽ ad castra recipienda profectus, edita in vinosos ingenti strage cum castris omnia sua integra præterquam quod vini cibiq; absumptum erat recepisset, cæsis ad octo millia hostium, tum fortè ita euenisse vt Cn. & L. Gauillij nouelli Aquileiẽses cũ cõmeatu venientes ignari prope in capta castra ab Histris inciderent, vtque Aquileiam relictis impedimentis refugerent: vnde profectò tam manifestum fit vt magis esse nequeat, Aquileiam Timauo propinquam. Id insuper Antoninus docet, iter Aquileia Salonas per Histriam extra

mare M. P. CXCIX. sic describens. Ad fontem Timaui M. P. XII. Tergeste M. P. XII. & deinceps. Vibius Sequester etiam inter fontes Timauum Aquileiæ Galliæ nominat. Martialis item ait. Et tu Lædæo fœlix Aquileia Timauo, Hìc vbi septenas Cyllarus hausit aquas. Sed & recentioris memoriæ doctissimi viri Timauũ vti apertè veteres, Aquileiæ vicinũ attestantur: nominatim Pius II. Pontifex in Europa sua sic scribens. Carni inter quos Iapides enumerantur, Histros sequũtur. Sclaui tñ quorum sermo regionem obtinet Carnos bifariam diuidunt, duplicem Carniolam etiam dicentes, alteram siccam & aquarum indigam, in qua ponunt Histros & Tarsos qui medios inter Labathum & Tergestum incolunt montes, & ad Timauum vsq; proferuntur. Hæc ille. Sententiam eandem Georgius Merula ponit contra Domitium Calderinum de Partheniana Martialis toga scribens, vbi Blondum reprehēdit: item Marcus Antonius Sabellicus in antiquitatibus Aquileiæ, Raphaël Volaterranus in Com Vrb. Gregorius Amasæus in eleganti illo suo quod nobis communicauit opere de Timauo disputans, Cādidus in Cōmentarijs Aquileiensibus, Ioannes Antonius Flaminius in epistolis ad Ioannē Baptistā Piũ, ipseq; Pius cũ Romulo Amasæo, summè litterati viri oēs, & græcè latineq; doctissimi. Cōcludimus itaq; Timauũ in finib⁹ Aquileiensiũ, Iapidiorũ, Carnorũ, & Histrorũ esse prope Belfortiam arcē fluuiũ hunc qui nunc Tiueinus minor appellatur, distinctionis à maiori causa Tergestino sinui modico abhinc interuallo illabente propter ædē D. Ioannis Chersicini vt diximus, vbi mercatus annuo tempore magna hominũ frequentia celebratur. Enimuero & adiuncta q̄ de Timauo poëtæ geographiq; prodiderunt oīa hìc reperire est. Primùm è regione vestigia modicæ quondā insulæ, ac fontes calidi pariter cũ æstu maris per cuniculos subterraneos crescentes subsidentesq;, nōnunq̄ etiam è mari squillas paruas vnà trahentes, quas se vidisse & cōtrectasse manu Gregorius Amasæus perhibet: addēs & in aquis fragmēta pauimentorũ operis tessellati cōspecta sibi, lapillosq; nobiles aliquot miraculi ergo exemisse: nec id nouum cuiq̄ oportere videri, quādo etiā superiorib⁹ annis canaliculus hìc plumbeus sit inuētus his litteris inscriptus. Aqua Dei & Vitæ. Montiũ in radicibus scatebræ etiā hìc plurimæ, quæ tñ vt tēporis est cōditio, vel largiùs vel pressiùs erumpũt: nā pluuio cœlo abundantiores, sereno puroq; mediocres sunt, cernũtur: quod luculenter à Virgilio denotatũ est cũ ait: Vnde per ora nouē vasto cũ murmure montis. Quia verò non satis hi fontes queunt discerni, propterea Virgilius numero definito multitudinē eorum exprimere conatus est, vti quoq; Martialis septeno, inquiēs: Hìc vbi septenas Cyllarus hausit aquas. Iuxta D. Ioannis fanũ de quo memorauimus, saxosi q̄dam mōtes efferri nōnihil ac deinde cũ alijs qui cōtrà sunt, deficere cernuntur adeo vt vallem hiatu creent. In eam vallem vndiq; de iugis aquæ cōfluunt, quæ cum viam ad exitum apertā habeant nullam, cuniculis se necessariò condunt: ideoq; dein nunc copiosiores, nunc rariores pro cœli vt diximus conditione scaturiginibus fontium redduntur, interdum pluribus, nonnunq̄ paucioribus. Exiliunt autem è montium radicibus magno sonitu, qui summam audientibus admirationem efficit: quamobrem ait Virgilius: Vnde per ora nouem vasto cum murmure montis: & hoc quidem cum strepitu ac violentia mari dein etiam illabuntur, resonantibus vicinis montium iugis. Seruius quoque fragorem eum præcipitantes in scopulos aquas creare dicit: ideoq; subijcit poëta: It mare præruptum & pelago premit arua sonanti: nam amnē ipsum quà mari coniungitur accolis ob molem & abundātiam

aqua-

aquarum mare dictum scripsit Varro, & fontem maris Posidonius· eaque propter etiã Virgilius mare vocat. Famam regionis incolas tenere scribit Amasæus, ædem hanc D. Ioannis Trombani à tuba cognominari, quam trombam vocant Italici· quoniam supremi iudicij tempore quatuor angelorũ vnus huc vti ad designatum in orbis quadrante vno locum sit descensurus, vt tubæ sono cunctos ad iudicium euocet· eaq; de causa plurimos hominum hîc se tumulari velle: sibi tamen videri ait, cognominis id forsan fanum à sonitu ac murmure aquarum magno cum strepitu prorumpentium vti ostendimus, accepisse. Timauum itaq, non solum testimonio doctorum & curiosorum hominum quos memorauimus, hũc omnino amnem putare oportet, verumetiam quia geographorum & poëtarũ descriptionem in totum conuenire cernimus: & cum scatebras ostenderimus aquarum, vtcunq; fontes nouem vt ait Virgilius, vel septem vt Martialis & Strabo, vel plures sint, quia nos multas in montibus scaturigines esse diximus, quarum aquæ cuniculis haustæ, longoq; pòst spatio redditæ mari inferuntur eo cum sonitu ac modo vti scriptores tradunt, cætera quoq; reperiri hîc omnia quæ Timauo coniunxêre Strabo & Plinius, asserimus. Sunt hæc calidæ aquæ nunc Balnea montis Falconis dicta, itemq; portus. Quamuis autem fontes quibus exoritur Timauus, salsos esse præter vnum tradiderit Polybius, tamen id nunc animaduerti nequit· quanq̃ cum in mare se condunt, omnes salsi sint, vbi portum creant vt Strabo nominauit, aut lacum vt Liuius. Supersunt etiam locis propinquis amplissimi olim Diomedis templi vestigia, cum luco sicut ostendemus: breuiter, nihil hîc eorum non inuenitur, quę Timauo Plinius, Strabo, cunctiq; veteres attribuêre· quamobrem haudquaquam hæsitãdum arbitramur, quin hic Timauus ille sit amnis adeo ab antiquis celebratus. Blondi argumentis quibus Brentam esse Timauum asserere contendit, hoc modo occurritur. Primùm ad Lucani Cordubẽsis poëtę versus, Euganeo, si vera fides memorantibus, augur, & quæ sequuntur, Omnibonus Vicentinus eius interpres homo doctus, multos scribit hunc summum poëtam erroris accusare quòd dixerit, Atque Antenorei dispergitur vnda Timaui, tanq̃ Patauinus amnis sit Timauus: at eum non ita sentire, sed propterea Timauum Antenoreum dicere, quoniam eo transmiserit Antenor in Italiam veniens: Patauio enim haudquaquam propinquum, sed inter Concordiam & Tergestum esse. Versus tamen hos etiam aliter Ioannes Baptista Pius Bononiensis epistola quadam ad Flaminium enarrat, existimari posse Lucanum nomine partis totam regionem complecti, nimirum Apono cunctos Euganeos seu Venetiam omnem, cuiusmodi synechdoche poëtis frequens est, & apud Virgilium in hoc versu animaduertitur: Et septemgemini turbant trepida ostia Nili: nec enim accolas hîc Nili duntaxat, sed Aegyptum vniuersum significari· quam in sententiam inclinanare quoq; videtur Candidus [a]. Nonnulli tamen putant quoniam Lucanus hanc regionem non obiuerit, deceptũ eum aliena relatione: sed alij notum illi regionis situm optimè fuisse censent, verùm ideo Timauũ Antenoreum dixisse, ꝙ Antenor regionem totam ditione tenuerit· quemadmodum si dicatur Imola Fauentiaque fori Ecclesiastici, quoniam eæ Pontificum imperio subactæ vrbes sint. Martialis hoc versu: Laneus Euganei lupus excipit ora Timaui: propterea dici potest Euganeum appellare Timauum, vtpote qui in Euganeis sit· nam hoc eiusdem alius conuincit: Et tu Lædæo fœlix Aquileia Timauo: quo satis euidenter amnem hunc in Euganeis, at propinquum Aquileiæ ponit, vti etiam scriptores alij

[a] lib. I. Cõ. Aquil.

alij faciunt. Ad hos Virgilij versus: Antenor potuit medijs elapsus Achiuis: & quæ sequuntur· non magis ad Patauium quàm alibi Timauum ijs designari respondetur· imo potius in Histriæ confinio, quoniam Antenoris iter commemoratur quo ex Illyricorum sinu in cõtinentem egressus regnum Liburnorum attigit, deinde Timaui fontem è monte per ora nouem vasto cum murmure prorumpentem, & cæteris adiunctis quæ suprà cõmemorauimus, affectũ. Alius verò versus qui sequitur: Hic tñ ille vrbem Patauii sedesq; locauit Teucrorũ, adiuuare Blõdi sententiam videtur, ac si Timauũ circa eum locũ poëta demonstret, vbi Patauium ab Antenore conditũ. At huic argumento Flaminius in epistola ad Piũ Bononiensem respondet, eo versu particulam, hic, aduerbium loci non esse, sed pronomen· simulq; ad alterum quod sequitur, ille, connectendũ· etem̃ in vsu habere
a.lib. 7. Aenead. Virgilium ea frequẽter cõiungere, velut his exemplis apparet cũ inqt a: Hunc vllũ fatis externa à sede profectũ: & paulo pòst: hunc illum poscere fata Et reor, & si quid veri mens augurat opto: quare nec id q̃dem Blõndi sententiam adiuuare potest. Quod aũt ex Antonini Itinerario profert ibi septem maria cõmemorari, quæ cum Brentæ sint ostia, liquere inde Timauum esse Brentam: ego dico Padi illa esse ostia, quemadmodũ auctor est Plinius b in descriptiõe Padi his verbis. Nec alius
b.lib. 3. cap. 15. amnium tam breui spatio maioris incrementi est· vrgetur quippe aquarũ mole, & in profundũ agitur: grauis terræ· quanq̃ diductus in flumina & fossas inter Rauennam Altinumq; pass. C X X. mill. inde quia largiùs euomit Septem maria dictus facere. Sic Plinius, qui præterea Meduaci seu Brentæ diuersa ora memorat ab ostijs Padi. De Septem maribus abundè dictũ est priùs in Marchiæ Taruisinæ principio, simulq; demonstratũ vnde creentur, adeo vt omnino nõ queant ad institutum Blondi pertrahi, qui vt cætera Timaui adiuncta quæ Plinius refert, veluti cõtra ostium eius calidos fontes & insulam, de Brenta nos doceret optaremus: insulam em̃ quod eam esse dicit vbi nunc Veneti Patriarchæ sedes, & aquarum hîc scatebras intercidisse marinis fluctibus suppressas, id hercule nobis tale videtur, vt forsan absq; mẽdacio, ni auctor proferatur alius, cõficta fabula vocari possit. Sed cedo mihi locũ ad Brentam fani Diomedis cum luco, q̃ Strabo memorat, & nos ad Timauũ vestigijs etiamnũ extantibus ostendemus. De Musati versibus: Condita Troiugenis, & q̃ sequuntur, respõdeo, Patauas aquas Timauũ in mare ferre nõ absimili figura dictũ, quã qua paulo antea partis nomine totã regionem cõplexam exposuimus. L. Flori verba non rectè citat Blondus, etem̃ hoc modo habent. Illyrij seu Liburni sub extremis Alpium radicibus agunt inter Arsiã Titiumq; flumen, longissimè per totum Adriani maris litus effusi. Hi regnante Teusa muliere populationibus non contenti licentiæ scelus addiderunt. Ita Florus:
c. lib. 2. idemq; scribit Polybius c, at mulierem Teucam vocat. Apparet in hac narratione Timaui mentionem omnino fieri nullam· quamobrem non video cur in argumentum à Blondo sumpta sit. Poterunt nunc omnes cũ his rationibus, tum cæteris quę deinceps aliorum Timaui adiunctorum sicut à Strabone prodita sunt, expositione proferemus edocti, vero iudicio Timauum esse amnem hunc decernere quem longissima disputatione persecuti sumus, & antiqui tantopere celebrarunt. Itaque Timauum ostendimus amnem esse hunc arci Belfortiæ propinquum, qui multis fontium scatebris, seu nouem, aut septem, aut plures paucioresúe sint è montibus erumpens, vti oculis cernere licet, ac deinde subterraneis meatibus millia ferme IIII. occultè prolapsus, rursum de saxi radicibus intimis

timis emerſu multiplici, largiùs pluuio cælo, preſsiùs ſereno exoritur, & in vnum mox alueum collectus, altum latumq; flumẽ ac nauigabile conſtituit: nec magno dein ſpatio mari infuſus portũ Timaui quem Strabo nominat, ſeu Lacum quẽ Liuius, creat, haud procul eo loco vbi quondam Arx Belfortia. Sic igitur & vt olim fuit, & vt nunc eſt, Timaui ſe curſus, finis, exortusq; habet, de quo ſatis ſuperq; dictum hactenus etiam curioſis hominibus arbitramur. Locorum ſitus deinceps huiuſmodi eſt. Iuxta deiectam arcem D. Ioannis Cherſini, cœnobium apparet D. Ioannis, quod Voldaricus Aquileienſis Patriarcha condidit ex lapidibus templi Diomedis à Strbone memorati, cum in eo quotannis equum Diamedi candidum immolari conſueuiſſe ſcribit. Verbis autem ipſis quibus memoriam huius fani facit, euidenter Aquileiam in Venetis eſſe probat: locumq; de quo ſuprà diximus, vbi Extra Venetiæ fines Aquileia, legitur, corruptum indicat: ædem enim hanc in Venetis quæ tamen poſt Aquileiam eſt, ponit, inquiens. In Venetis ſanè quidem Diomedi inſignes exiſtunt honores, nam candidus illi immolatur equus. Fuit igitur hoc templum cis Timauum ad ſinum Tergeſtinum. Sunt etiam hoc ſitu luci duo, quorum vnus olim Iunoni Argiuæ ſacer erat, alter Dianæ Etolæ vt ſcribit Strabo: nunc alterum D. Margaritæ ſyluam vocari, D. Gertrudis aliũ Candidus & Amaſæus auctores ſunt. Addit Strabo fabulam ſuorum temporum: in hiſce lucis ita manſueſcere feras creditas, vt cerui lupis aggregarentur, & accedentium hominum demulcentes manus ferrent: ac ſi quas à canibus agitatas huc confugere contingeret, protinus ab inſectatione liberarentur. Nunc cum ad Timauum peruenerimus, Venetiæ Foriq; Iulij finem vti prædictũ eſt, & Iſtriæ principium, deinceps Tergeſti ſinus diſſeredus qui hîc incipit: & quanq̃ Iſtris à Ptolemæo ſit adiunctus, tamen à Plinio decimæ regioni datur. Nos itaq; circa ſinum hunc vſq; ad Formionem amnem ſexto ferè poſt Tergeſte milliario veterem auctæ Italiæ terminum vt auctor eſt Plinius, percurremus, & loca quæ hoc ſitu complectuntur in Foroiulienſi regione collocabimus. A monte Falconis iuxta litus edito in iugo munitiſsimum ſequitur caſtellum opulentumq; ac nobile Duinum, mox in minori colle Mocolanum, dein Pucinum perlautum item oppidum, vino nobile, quod Plinius *a* in cenſura vinorum ſummè laudat. Succedit circa litus ciuitas Tergeſte, colonia Romanorum in decima regione Plinio dicta, pariterque Antonino ac Ptolemæo, quanq̃ in Iſtris ſecus Adriatici maris flexum ab illo collocetur. Strabo ſcribit Aquileia ſtadijs C L X X X. diſtare: ſed Plinius aliter M.P. ferè XXXIII. Mentionem Tergeſtis etiam Cæſar in Cõmentarijs facit: vnde vetus hîc inſcriptio ſupereſt talis. Imp. Cæſar. Coſs. Deſig. Tert. III. Vir R. P. C. Iterum murum turreſq; fecit. Aliud ex veteri memoria de hac vrbe nihil inuenimus vſq; ad Henrici Dandali tempora Venetorũ Ducis, à quo tributariam effectam vnà cum Mugila ꝙ Tergeſtini Mugilanique latrocinijs infeſtum habuerant mare, Blondus *b* auctor eſt. Pôſt in Auſtriæ Ducum imperio fuit vſq; ad MDVII. à C.N. annũ, quo à Venetis ſubacta ductu auſpicijſq; Bartholomæi Aluiani, in eorum poteſtate biennio ſtetit, dein autem ad Imperatoris Cæſ. Maximiliani ditionem redijt, & nunc ab Archiducibus Auſtriæ, Imperatore nimirum qui nunc eſt Carolo V. Regeq; Ferdinando poſsidetur. Memoriam eius his verſibus vſurpat Facius *c*.

a. lib. 14. cap. 6.

b. lib. 16. hiſt.

c. lib. 3. Cant. 2.

Vidi Tergeſtum cum ſuis appendicibus,
Et ex ipſo nomine intelligebam ita eſſe dictum

Quòd

Quod ter egesserit radicem, (id est, ter euersum fuerit.) Vltra Tergeste senis millibus vt tradit Plinius, amnis est Formio, sic etiam Ptolemæo nominatus, ab Rauenna CLXXXIX. M. P. antiquus auctæ Italiæ terminus auctore Plinio in decima regione. Nunc Risanus dicitur. Interfluit Mugilam oppidum. Tergesti propinquum, & Iustinopoli Istriæ. Priusquam hinc in Istriam transeamus quanquam ad huius regionis terminum per oram sit deuentum, vt loca quædam inter montes mediterranea quæ reliquimus etiam commemorentur, retro paulum est commeandum. Itaque contra Duinum in montibus qui Adriam spectant, subter Alpes, haud procul Natisone flumine Goritia sita est Iulium Carnicũ Ptolemęo dicta, pariterq; Plinio, qui Iulienses Carnorũ in decima regione memorat vti Volaterranus *a* arbitratur, quosdam ex situ loci conijcere Iuliensium Carnorum hoc fuisse oppidum scribens. Candidus *b* expeditionem Cancani Pannoniorum regis Iustiniani secundi soceri in Italiam narrans, qui Gisulphũ primum Forijulij Ducem cum toto pene Longobardico exercitu deleuit, Noritiam appellat. Amasęus tamen in libro suo de Venetiæ finibus tractans, Goritiam eo in loco esse scribit, vbi quondam Noreia, monumentisque vetustatis quæ hîc supersunt id conuinci. Duabus vijs Alpes hinc patent· vna versus Septentrionem descensu per iuga mõtium amni Sontio finitimorum iuxta Villacũ, quod veteres Forum Vibij dixisse Pius II. Pontif. testatur, altera versus exortum solis per D. Gertrudis lucũm vsque ad Lupianam vel Labatum amnem nũc Quietum, quibus incedenti rotarum orbitæ saxosis impressæ iugis pluribus in locis adhuc apparent, vnde satis intelligitur olim his itineribus trans Alpes ab Italia tam pedibus, quàm iumẽtis & curribus itũ, quod hercule nulla ratione potest negari. Principes Goricini Ducibus Austriæ parent: quanquã enim anno post C.N. MDVII. ductu Bartholomæi Aluiani Goriciam Veneti cepissent, tamen non vltra biennium tenuêre. Peropulentum ac nobile oppidum est. Sequitur Grisorium, & in mediterraneo Rincanũ, Dorus, Cernix, Phocœnum, ac dein supra Tergeste sub Alpibus Castellum Nouum· vltraq; pagi complurimi.

a. lib. 8. c. v.
b. lib. 3. Cõ. Aquil.

ISTRIA.

ISTRIA, REGIO ITALIAE DECIMA NONA.

VMMVM omnium honestarum actionum ornamentum est fœlix exitus & finis, qui licet vt philosophi loquuntur, primus in intentione sit, vltimus tamen est in executione. Nos itaque cum ad hanc postremam totius continentis Italiæ regionem peruenerimus, consecuti iã videmur optatissimũ illum finem quo totam Italiã vti in operis principio recepimꝰ, describere mirifico iamdiu desiderio contendimus: quã quã reliquæ porrò sint insulæ quæ ad Italiã pertinẽt: eas enim dein quam breuissimè fieri queat persequemur. Igitur vt de ordine quẽ in superioribus adhuc secuti sumus, in hac quoque regione nihil immutemus, primùm appellationes eius & nomina, dein fines, postea situm locorum sigillatim persequemur. Istriam priùs dictam Iapidiam Plinius indicare videtur, regione decima Venetia de Carnis in hæc verba scribens: Carnorum hæc regio iuncta regioni Iapidiæ: suntq; qui Iapidiã antè vocatam dixerint quàm in hæc loca quæ tum Aborigines habebant, Argonautæ venêre, natumq; post Argonautas Istriæ nomẽ vt Trogus *a* memorat inquiens: Istrorum gentem fama est originem à Colchis ducere missis ab Æeta rege ad Argonautas raptoresq; filiæ persequẽdos, qui vt à Ponto intrauerunt Istrum, alueo Sai fluminis penitus inuecti vestigia Argonautarum insequẽtes naues suas humeris per iuga montiũ vsq; ad litus Adriatici maris transtulerunt, cognito quod Argonautæ propter longitudinem nauis idem fecissent: quos vt aduectos Colchi non reperiunt, siue metu regis, siue tœdio longæ nauigationis iuxta Aquileiam consedêre, Istriq; ex vocabulo amnis quo à mari cõcesserant, appellati. Hactenus ille. Plinius Istriã denominatã ab Istro flumine in Adriã ex Danubio amne profluente ex aduersum faucibus Padi, contrario eorum percussu mari interiecto dulcescente plerosq; falsò tradidisse dicit, & inter hos Nepotem Cornelium etiam Padi accolam, nullum enim ex Danubio flumen in Adriaticum effundi: deceptos verò se credere quoniam Argonauis in Ardiaticum descenderit, nec procul Tergeste, neq; constare quo flumine, sed humeris transuectã Alpes diligetiores tradidisse, subijsse aũt Istro, dein Sao, dein Nauporto, cui nomẽ ex ea causa sit, inter Hemoniam & Alpes exoriente. Sic Plinius. Aliter autem Cato Istriam à duce quem Ianus miserat nomen retinere prodit, additq; mox: At Grę corum quidam scribunt dictam ab Istro amne, cognomine Danubio, cui Danę gẽtes accolæ nomen impressere, fabulanturq; ramum ex eo in Istriam effluere inq; Adriaticum mergi. Fingunt alij Argonauem primum ab Istro è montibus humeris vectam & in Adriaticum demissam. videlicet tanta est in mentiendo gręcorum vanitas simul et leuitas, vt ab Istri ostijs ad eius fontes immẽsa gentium spatia trãsualauerint, & amnes etiam obstantes tranauerint, & humeris ea cõuecta nauigauerint vt etiã in Italia mentiendi sibi loca inueniãt. Nescio Argonauine græci aquas an Argonauis humeris mõtes nauigarit. Hæc Cato, ad quæ Ioãnes Annius notat haudquaquã ab Istro fluuio dictã Istriam, cum ille amnis nomen Istri non habeat

a. lib. 32.

a.lib.4. nisi remotissimis ab Italia locis vbi Illyricum alluit vt auctor est Plinius a. Itaque
cap.13. denominatam potius ab Istro Principe, quem Ianus tum Italiæ præsidens hæc in lo
ca miserit vti Cato perhibet. Tanta de nominis Istriæ primordio scriptorum varie
tas est· nec aliud hanc habuisse regionem inuenio: nemini porrò in hac sententiarũ
diuersitate quicquam præiudicatum velim. Regio est peninsulæ forma quemad-
b.lib.3. modum à Plinio b Ptolemæoq; describitur, latitudine XL. mill. pass. circuitu ve-
cap.18. rò CXXII. M. nempe à Formione fluuio qui nunc Risanus, vsque ad intimum an-
gulum Carnarij sinus, vbi Castellum Nouum cum Arsiæ fluminis ostio. Multo i-
gitur per mediterraneum breuiꝰ iter est, quippe quia per mõtes inter Formionem
& Arsiam millia XL. duntaxat numerantur· at per oræ ambitum vt diximus C-
XXII. millia sunt. Delectationem hercule summam huius extremitatis Adriatici
pelagi inter Venetias & Iustinopolim spectatio habet, quòd ora vbiq; curua infle
xaq; sit, adeo quidem vt rectà mari Italiam petenti medio ferè cursu hæc in dextrã
ad Italiam versus incedere peninsula cernatur· nimirum ab amne Formione vsq;
ad Fanaticum promontorium, vti quoq; Plinius demonstrare videtur. Erunt ita-
que termini Istriæ ab occasu Formio amnis quo Forumiulium finiuimus, parsq;
maris Adriatici, à meridie pars item maris, vti ab occidente quoq; cum Arsiæ flu-
minis Italiæ termini ostio, dein à Septentrione Alpes quæ Carniolam & Pannoni
am ab Italia submouent. Petrus Coppus tamen in Istriæ chorographia cum alijs
quibusdam auctoribus, finem eius ab occidente Timauum Venetiæ terminum sta
tuit, Tergeste, Mugilam, Duinum, aliaq; loca quæ Ptolomæus etiam complecti-
c.lib.5. tur, itemq; Strabo c his verbis: Post Timauum Istrorum vsq; Polam litus est quæ
Italiæ adiacet: connectens, & à Duino longitudinem millium centum colligit· la
titudinem facit XXX. millium, nimirum inter mare & montes Venæ, qui Istriam
à Carniola diuidunt, seu inter Raspum & Parentium: deinde per circuitum à Dui-
no ad Arsiam, hinc ad Venam, & rursus ad Duinum millia CC. numerat. Nos ve-
rò Plinium aliosq; secuturi auctores, ea ratione qua nunc Istria definiri solet, tra-
ctum illi inter Asiam & Formionem dabimus: multoq; nobis conuenientius vide
tur Istriam à Formione incipere, quippe qui olim Italiæ terminus fuit vti suprà de
monstratum est. Sunt in hac regione vrbes, oppida, pagiq; multi cum modicis in-
sulis & scopulis in ora ipsoq; mari ad eam pertinentibus, vti in tempore sigillatim
d.lib.14. commemorabitur. Istrorum mentionem Liuius persæpe facit, maximeq; cum d
audaciam eorum in inuadendis legionibus Romanis ad Timauum castra ha-
bentibus narat· quas etiam in fugam conuertêre, licet ab ijsdem postea victi cæsi-
que ac imperio subacti fuerint, vt eodem loco Liuius perscribit. Memoriam quo
que gentis huius in Istrico bello refert Florus, vti & alij scriptores antiqui. Parti-
cularem descriptionem per oram primùm à Formione, dein per mediterranea du-
cemus. Initio statim ciuitas occurrit Caput Istriæ, Iustinopolis dicta doctis. Par-
uam insulam occupat, longam pass. mille, latitudine modica, trino teli iactu ab
continente diuisam, cum vetusta circa medium arce quaternis turribus munita,
mariq; circũfuso mirificè tuta; cuius è terra transitus versatilibus pontibus est cõ
nexus: castellum vocãt Leoninum. Insulam hanc primùm à Colchis qui Argonau
tas insequebantur vti prædiximus, Aegidem nominatam veluti Caprariam ab op
portunitate nutriendi capras, etenim αἴξ græcis capram denotat, monumẽtis testa
tum inuenitur: dein autem Imperat. Iustini tẽporibus vrbem hanc Istri metu Scla
uorum qui regionem habebant infestam, condiderunt, & in gratiam Imperatoris
Iustino-

Iustinopolim vt Sabellicus a auctor est, nominauere: quamobrem hîc adhuc litteræ marmori inscriptæ supersunt huiusmodi. D. N. Cæsar Iustinus P. Sal. Pius, fœlix, victor, ac triumphator semper Aug. Pont. Max. Franc. Max. Goth. Max. Vandalic. Max. Cos. IIII. Trib. VII. Imp. V. conspicuam hanc Ægidis insulam intimo Adriatici maris commodiss. interiectam, venerandæ Palladis sacrarium quondã, & Colchidum Argonautarum persecutorum quietem ob gloriam propagandã Imp. S. C. vrbem sui nominis excellentiss. nuncupandam honestiss. P. P. P. designauit, fundauit, C. R. P. Q. & gente honestiss. refertam. Postea Caput Istriæ quod nunc apud vulgum nomen remanet, dici cœpit, quoniam in capite principioq; regionis est sita. Deiectam crematamq; tradit Blondus b à Bucelino Gallo refectamq; constat, verùm quo auctore non inuenimus. Ad extremum in Venetorum imperium venit, qua in hodiernum vsque diem conditione manet. Agro est bono, haud ignobili vino, oleoq; & sale fœcundo. Plurimum illi olim ornamenti attulit Petrus Paulus Vergerius, tum græcæ latinæq; linguæ, tum iuris peritissimus, qui opera litteraria posteritati multa reliquit insignia, nominatim de moribus ingenuis ac liberalibus studijs librum, & è græcis cum alia, tum Arriani libros de rebus gestis Alexandri Magni latinos fecit. Apud Carrarienses Patauinorum Principes magno in honore fuit, quorum conuictu vsus summa cum dignitate, ac liberos erudiuit. Mortuus nostrorum patrum memoria. Sequitur in ora quinto ferè lapide castellum Insula, temporib⁹ ijsdem quibus & Iustinopolis cõditum. Nomen Halieti quo primò nuncupatum fuit, & aquila significatur, non tenuit, sed Insulæ, quoniam eiusmodi conditionem habuit semper. Ad continẽtem lapideo ponte connectitur. Succedit Vranum vt græci vocauerunt: Italici Castellatium, & postea Castelleriũ dixere cum portu recessuq; maris. Quingentis hinc pass. ad D. Simonem deuenitur: inde millia V. Piranum abest, oppidum luculenter ædificatum post Athilæ vastationem. Iacet ad collem montis læua sinus quem vocant Largonem: & in dextra Saluorium est. Illabitur huic sinui Draconia fluuius, circa cuius accessum salinæ frequentes sunt, & habitationes tot, vt pagi formam obtineant. Flumen Draconia nomen ab tortuoso sinuosoq; lapsu quo draconi assimilatur, habet. A Pirano ad alterum Largonis cornu Saluerij millia ferme V. sunt, finiturq; capite hoc Tergestinus sinus. Pari propemodum interuallo succedit Vmacum in scopulo marinis vndis circumfusum, agro ferè vniuerso plano, & arationibus ac syluis munifico. Litus hîc ad Italiam seu meridiem versus se flectit, vt ora tota Italiam rectà spectanti vsque ad promontorium Fanaticum caua videatur: secundum quam curuaturam maritima quædam regionis cernuntur oppida. Ab Vmaco millia duo sunt ad D. Peregrinum: hinc ad D. Ioannem Cornetanũ pass. mille, totidemque dein ad D. Laurentiũ Dailanum mox ad alterũ lapidẽ ipsa Daila, pòstq; tertio Ciuitas Noua, propter Æmoniæ vt perhibẽt interitũ ædificata. Loca hæc quæ memorauimus importuosa sunt omnia. Aemoniam in monte iuxta modicam vallem fluminis Nauporti quarto ad Ciuitate Noua quæ quondam Nouetium, lapide positam fuisse traditur: condiderant Argonautæ græci, qui Argonauem in flumen Nauportum detulere, Græciæ regione profecti Æmonia. Supersunt adhuc vrbis vestigia propter amnem Quietum, vbi ædium fundamenta reliquiæque pauimentorum operis tessellati multæ reperiuntur. Post deletam Aemoniam vrbs hæc condita, Ciuitasque Noua dicta, mille pass. ab ostio Quieti distans. Eam olim cremauisse Pannonios deuicto Berengario primo

a. lib. 2. [illegible] 8.

b. lib. 7. hist.

a.lib.4. Candidus a memorat. In ora mox fluminis ostium est Labati, quod nunc Quie-
co. Aquil. tus at Nauportus Plinio dicitur. Profluit ex Alpibus, interque montes præcelsos millia ferè XII. conficit: à Taberna vero nauigatur vsque ad mare nam supra Tabernam quæ prope circa medium eius est, palustribus impeditur vadis sed infrà commodam habet altitudinem vt fluuius appellari queat. Iuxtà est castel-
b.lib.8. lum Labatum eiusdem cum amne nominis, vti quoque Volaterranus b prodidit.
c.V. Nauportum Tacitus c quemadmodum & fluuius dicebatur, vocat, in hæc verba
c.lib.1. scribens. Interea manipuli ante cœptam seditionem Nauportum missi ob itinera & pontes & alios vsus, postquam turbatum in castris accepere, vexilla conuellunt, direptisque proximis vicis ipsoque Nauporto quod municipij instar erat, retinentes centuriones risu & contumelijs, postremò verberibus insectantur. Volaterranus addit Dalmatas nunc oppidum hoc Lupianam à vicina palude nominare. Quidam Argonauem huc delatam, Istrumque flumen in Adriam influxisse, sed obturatum insequentibus seculis dixere, veluti Eustathius Grammaticus itemque Pius II. Pontifex in Europa, paludem hanc Lugeam fuisse Nauportum scribens, in quem Argonautæ vellus aureum ex Colchide raptum, & Iasonem Medeamque cum patrijs thesauris fugientem vehentes, ne ad Bosphorum attinerentur è Pontico mari aduerso flumine Istro in Saum enauigato, deinde per montes humeris nauem transuexisse, nec procul Tergeste immisisse Adriæ dicuntur: quanquam Græcorum hæ fabulæ sint si credatur Catoni. Post Quietum millia tria Portus Ceruerius: hinc in mari millibus aliquot modici scopuli, dein Episcopuli cernuntur, vnde M. P. IIII. Parentium ciuitas vt Plinius appellat Romanorum in Istria: pariterque Ptolemæo & Antonino nominatur. Iacet in peninsula mari ferè circumfusa tota, mœnibusq; ac turribus eximijs munita. Portum habet maximis quibusq; nauibus excipiendis opportunum obiectu insulæ D. Nicolai, in qua cœnobium, & turris antiquissima rotunda, quondam vsu luminis quod nauigantibus iter in portum præmonstrabat, habita. Memoriam Parentij veterem
d.parte 3. non inuenimus, nisi quod Corius d in historijs prodidit anno post C. N. MCCCLIIII. direptum & crematum à Genuensibus, cum in Venetorum ditione esset. Sequitur oppidum in monte Vrserium, diœcesis Parentinæ. Sub eo in litore veterum ædificiorum vestigia magno tractu multa cernuntur. Post alterum milliare Lemi amnis fauces succedunt. Is euripus magis quàm flumen videtur, quanquam inter altos montes rapidè fluat salsusq; est vsque ad Tabernam: inde suprà quondam ad Castellum geminum oppidum flexuoso per montes alueo videtur accessisse: & quamuis nunc in Tabernam aqua non influat vsque ad Castellum geminum spatio millium V. pestilens tamen eò Lemi aura peruenit. Os Lemi latum est pass. mille, longum VIII. mill. vsq; ad Tabernam, altitudine præcipua, & quæ nec modicis conueniat nauibus. Scopuli secundum oram sunt aliquot, vti Conuereria, insulaque Ficariola. Dein Rouinium est oppidum in insula, cuius altissimo cacumini D. Euphemiæ templum insidet. Insula circuitu mille pass. amplectitur, & continenti lapideo ponte connexa est. Aurupina dicta quondam ab Aurupino oppido in monte rupibus præfracto, quod forma quadrata mœnibusque præcelsis conseptum erat, nec procul hoc ipso Rouinio. Portus habet Rouinium duos vnus Vallis Boreæ dicitur alter in Austrum Africumq; conuersus, quem insulæ creant vna D. Catharinæ quingentis ferè pass. altera D. Andreæ bis mill. pass. à Rouinio disiunctæ, cum alia D. Ioannis Pelagici, duobus item millibus ab D. Andreæ.

Andreæ. Tribus in his inſulis minus graue cœlum eſt. In Rouinienſi agro marmor cæditur quod Italia tota magno nunc in pretio habet, Iſtricumque vocat. Per oram hinc à D. Andreæ procedenti duæ apparent in mari inſulæ modicæ, Serorias nominant: decætero Columnę, Portulus, Muratium, & mox promontorium Ciſanum, in quo millium duorum in mari ſpatio multa maximorum ædificiorum veſtigia reperiuntur, vnde quidam conijciunt oppidum hîc extitiſſe quod Plinius in Iſtria memorat, Nexantium. Muratio Phaſaniam millia tria ſunt: hinc ad vallē Bandoniam bina: totidemq; porro ad Marcodainū. Tertio inde lapide portus ſuccedit Polæ, qui in mare M.P.XI. procurrit, latitudine ſtadiorum octo, propemodum obiectu inſulæ Breoniæ clauſus, quæ tamen interuallo millium quinque diſiuncta eſt, & longitudinem item quinque millium, latitudinem quatuor, circuitum XXX. habet. Portus hic geminum in mare protendit cornu: dextrum in aditu Compatris Promontorium vocant, læuum Crucifixi. Sunt inter ea inſulamq; Breoniam modicæ inſulæ duæ D. Hieronymi, cū eius æde ac cœnobio. Intus in portu ſenæ aliæ perexiguæ, nimirū D. Hieronymi, D. Petri, D. Andreæ, quęq; Fraſcarum dicitur, & D. Catharinæ, D.q; Floriani. In Breonia lapis cæditur Rouinieſe mollior, quem ad ædificia magnifica Veneti aliæq; ciuitates Italiæ ſumūt. Dein alto ac difficili in monte qui ſinui vel portui de quo diximus, imminet, peruetuſta munitaq; ciuitas apparet Pola, ſic Straboni ac item Plinio dicta qui coloniam vocat, conditā olim à Colchis, pariterq; Ptolemæo. Plinius tamen addit ſuo ſeculo Iuliā pietatem appellatā. Antoninus etiam Polā in Itinerario nominauit. Tergeſte millibus centum abeſt. Ancona traiectu Adriæ CCXX. Iacet vti diximus in monte, cuius celſiſsimum cacumen vrbis medio elatum permunitam arcem habuit quondam, vt nunc ruinæ teſtantur: vbi etiamnū ingens ciſterna pluuijs aquis ſeruandis ſupereſt. Ædificauere vrbem Colchi ab Æeta rege ad perſequendos Argonautas Medeam filiam cum theſauris patrijs fugientem vehentes vt prædiximus, miſsi: qui infecta re, ſiue metu regis, ſiue tædio longæ nauigationis hîc conſederunt, & oppidum quod condiderant Polam Colcha lingua dixere, quo ciuitas exulum græcis ſignificatur vt Callimachus tradidit, quanquam alij dixerint eo nomine ab conditoribus denotatum iam tum ſatis ſe præſtitiſſe, nempe cum peracti itineris & eius quod adhuc reſtare videbatur, rationem iniuiſſent, nec vlteriùs procedendum iudicarent. Conſtanter porro ſcriptorum tota cohors vrbis huius auctores Colchos perhibet, vnde peruetuſtam eſſe conſequitur. Et ſanè priſca quędam adhuc opera ſummam loci antiquitatem indicant, vti amphitheatrum ex lapide quadrato, ſuperioribus annis ſedilibus perpulchris ſpoliatum, item aliud amplisſimum ædificium ſemirutum, nunc Zadrum vocant, quæ extra muros ſunt, cū antiquitatis monumentis quàm plurimis, vti marmoribus, porphyreticis, opheticisq; ac marmoris prętioſi columnis, & ſepulcris cum intra muros, tum extra permultis. Polam cum alijs hoc ſitu vrbibus ab Athila euerſam conſtat: inſtaurataq; dein, ſed à quo neſcimus. Direptā etiam & crematā ab Andrea Theupolo Venetorum Duce Blondus a Sabellicusq; ſcribunt. Vltima regionis eſt Iſtriæ, quemadmodum & Italiam hac parte claudit. Maximum edidit virum ſanctiſsimum, qui Rauennatium fuit Archiepiſcopus, et annales pręſulum eius eccleſiæ ſcripſit vſq; ad ſua tēpora. Polanū Epiſcopum ad Rauennatē diœceſin pertinuiſſe Ioānes Petrus Ferrettus in eccleſiæ Rauennatis archiuo teſtatum ſe reperiſſe perhibet. A Pola deinceps Brancorſium milliaria ſunt quatuor, inde totidem ad inſulā D. Mariæ

a. lib. 17. hiſt.

gratiarum, item ad Verudam XV. hinc ad Vlmum vnum, vlterius ad Vlmulum duo, dein ad Quatuor Promontoria (insulæ sunt hæ, maior vna, cæteræ permodicæ) quina, post quæ mille pass. Medolinum, & à Promontorijs ad Merlettas quæ duæ sunt in Fanatico sinu insulæ, millia VI. A Promontorijs Venetias traiectus est millium CXXX. Sunt hæ contra Medolini portum, seu nauium magnarum pariter & modicarum stationem, insulæ: & in capite portus eius alter est recessus paruus cui Medolinum ipsum incumbit. Hinc ad Arsiam M. P. XII. Sinus Carnarius à Promontorio Compatris incipit, & vsque ad ostium Arsiæ diffunditur, antiquis vti Plinio Fanaticus appellatus quemadmodum aliqui volunt à Fanatibus Liburniæ populis. Melæ Polaticus, nunc Carnarius vocatur ob violentiam marinorum fluctuum qua frequenter hîc naufragia fiunt tanquam in hominum carnificina. Longitudinem habet sinus millium LX. latitudinem inter Niam & Sansecam insulas millium amplius XXX. vsque ad XL. continetque modicas etiam insulas & loca præter ea quæ memorauimus alia. Priusquam verò de Arsia flumine dicamus, quando nunc ora nobis vniuersa est dicta, mediterranea porrò loca licet pauca, quæ hac in regione sunt, referenda sumus arbitrati.

MEDITERRANEA ISTRIAE.

INteriora Istorum à Iustinopoli primùm vsque ad Nauportum amnem persequemur. Et supra Iustinopolim in montibus hæc sunt dioecesi Iustinopolitanæ subiecta, Raspum, Rotium, altiusque inter montes supra curuaturam illius peninsulæ quam ad Italiam versus se flectere diximus, Buleum, Miniamum, Ad D. Laurentium, Portulæ, Grisiniana, Pinguentium à Ptolemæo nominatum, & Petra pilosa: quæ loca omnia territorij sunt Iustinopolitani. Præterea quoque parua reperiuntur hoc situ oppida, veluti Pedemontium, Castellum Nouum, Cernicale, Ad D. Seruum, Moccotium, Meteria, Suertenicum, Siopa, Sannosetium, Paupera, interque Petram pilosam, Portulas, & Pinguentium vicus Strigna, quem Blondus in Italia sua Stridonem sibi esse videri ait D. Hieronymi Cardinalis & Ecclesiæ Doctoris patriam: nec mediocriter in hac reprobanda laborat: & quibus potest rationibus aduersantium argumentis occurrere nititur: at alij negãt, quippe quia nullum hîc antiquitatis vestigium appareat, nec vllo indicio constet pagum hunc exiguum triginta vix iam villarum priscis temporibus habitatum fuisse: proindeq; D. Hieronymi natale solum potiùs Stridonem inter Dalmatiam & Pannoniam esse censent. Deinceps inter Nauportum & Arsiam in montibus sunt, Vallis, Castrum geminum, & altiùs Montona, item Pisinum à Grisiniana mill. XV. amoena planitie circumfusum, à qua Pisinum vetus nunc pagus millia X. abest. Ager Pisinus fertilis & iucundus planè est. Situ hoc quoq; sunt Linda castellum, & Treuisium, & Galigniana, Pedenaq; dignitate Episcopatus ornata, item Sombra, Cosliacum lacui Cosliaceno impositum qui flumen Arsiam effundit, Lupolianum, Dracutium, Chirotium, Vermum, Castellum Nouum Arsiæ, Ad D. Vincentium, vbi vastissimæ syluæ materia nauibus fabricandis munificæ, Vallis Adiniana, item montes Venæ qui ab Timauo ad Arsiam vsque pertinent, & Istriam à Carniola diuidunt, vltraque paulo montes duo vastissimi iuxta Alpes quæ Italiam à barbaris submouent, vnus inter Corum & Septentrio-

trionem Mons Caldera Tergestino sinui imminens, alter ad Solanum conuersus supra Carnarium sinum Mons maior dictus. Dein à promontorio Fanatico ad Arsiam incedenti supra Carnarium sinum edito in loco Algona, quam Altium vocat Ptolemæus, apparet posteaque Terra noua, quæ oppida cum Pisino totius Istriæ extrema sunt, pariterque oræ huius Italiæ, quoniam amni adiacent Arsiæ, sic à Plinio Ptolemæoque dicti, & pro termino Italiæ statuti. Definit is in Carnarium sinum ostio lato pass. mille: nauigatur à mari nauibus onerarijs ad sex millia dein spatio millium IIII. modica tantùm nauigia fert. Effluit è Cosliaceno lacu, Carnarioque sinui vt diximus illabitur. Facius [a] regionem his versibus memorat. a.lib.3. Cant.3.

Mare transmittens ad Istros versus
Quibus Sclaui Dalmatiaq; finitima
Latere orientali, multæq; gentes raræ,
Flumen vidi Carnarium in ora,
Polam, Parentium, itemq; Ciuitatem Nouam,
Saborq; in mari vbi quandoq; mortales pereunt.
Amnem traiecimus qui vel sole vel pluuia
Fel fit, quanquam pinguedo dicatur.
Et Istriam vti in mari iacet conspeximus.

D. NICOLAO CRASSO IC. VENETO, ET ORATORI SVMMO GVILIELMVS KYRIANder Hœningenus I C. S. D.

TALIAM Leandri Alberti, quam apud te superioribus annis tuaq; in bibliotheca latinam me fecisse scis vir præstantissime, non mea solum sententia, sed hominum celeberrimorum auctoritate ductus Maximiliano Imperatori Augusto sacrique Romani imperij Septemviris Electoribus inscripsi, quòd & Italiam ita luculenter expressam scriptis, latináque loquentem lingua Cæsaris ac illorum Principum in illustri fore gratia, & laborem nostrum vtilitati publicæ dicatum solis rerum communium præsidibus rectè latum iri expensum cogitare oportebat. Venetias tamen tuas, hoc est tuam patriam, tuamque rempublicam quæ non solum antiquissimis originibus ab reliqua differt Italia, sed etiam amplissimo Romanorum imperio socia tãtùm & amica pridẽ fuit, libertatem verò suam cuius per infœlicia quandoq; tempora detrimentum pertulit, optimo certè iure Germanorum Cæsarum indulgentia restitutam integramq; nunc possidet, nomini dedicare tuo volui. Nam cum meo quidem labore, sed tuo sanè, beneficio qui & facultatem & otium ad eas lucubrationes tribuisti, cunctis iam Europæ gentibus Italia Leandri latinè detur legenda, debuit immortalis effici tuæ benignitatis gloria, debuit auctorem tanti muneris cum ipso beneficio grex literatorum totus scire. Quãquam igitur quæ verè beneficorum eademq; tua est modestia, nolis fortasse liberalitatem humanitatemq; prædicari tuam · mihi tamen haudquaquam licet · tum quod per me rebus communibus, tum quod priuatis etiam meis tribuisti non perpetuò fateri, atq; adeo dum gratè beneficium me accepisse significo, non primam eius vt ait Seneca, pensionem soluere. Quosdam inquit idem, furtiuè gratias agere, & in angulo, & ad aurem, vereri palã ferre · quid his queat esse improbius? etenim qui beneficium occultat, eum beneficij pudet · is porrò beneficium non accipit, sed subtrahit · neq; semel habendus est ingratus, in quo vitio dicunt nihil non inesse mali, verùm delinquit sæpius. Tua nunc igitur Crasse disertissime liberalitas, tua beneficentia iure meo commendatur · & vti tuę ciuitati nota perspectaque est, ita cunctis Europæ populis illustri hoc monumento denuntiatur. Clarũ quidem te tua vita reddit, tua iuris scientia, tua facũdia, qua viros inter clarissimos & Iurecõsultorum & oratorũ principes illa in vrbe illoq; in foro præluces: sed & pericula ingentia non pridem iterum facto naufragio dũ forum effugis, ad cuius ornamentum gloriamq; natus es, & fortunarum omniũ iactura, móxq; iurisprudentiæ eloquẽtiæq; præsidio reparatæ facultates amplissimæ, nomen tuum reddiderunt inclytum, vti magnifica quoq; cætera summi tui ingenij opera, maximeque tholus ille crystallinus argenteúsque mirabilis, & infiniti pene pretij, quem tot annis, tantis sumptibus, tot artificum industria defatigata

gata tandem ita perfecisti, vt ipsam tui animi sublimitatem æquare, laudem ingenij propemodum vincere videatur: quiq; sicut illa in vrbe nunc inter res singulares mirifico nobilium hominum totius orbis & procerum concursu spectatur, ita maximorum tantummodo regum vel principum fortuna dignus omnium calculo censetur: reddiderunt inquam hæc nomen tuum iampridem totam per Italiam, & apud omnes magnates celeberrimum, sed ad æternitatem quoq; gloriæ profectò maximum habebit momentum insignis tuus candor, tua liberalitas & beneficẽtia, qua nationum exterarum doctos homines complures apud te modis omnibus fouisti, meq; etiam triennio nõ solum perquam humaniter vti fratrem habuisti hospitio, sed etiam vti filium instituisti, & in iurisprudẽtia forensibusq; studijs exercuisti, adeo quidem vt si mea me tibi omnia debere fatear, ad æquam tamen tuorum meritorum æstimationem haud sim peruenturus. Quanquam autem hoc ita sit, non cessas tamen humanissimis subinde literis per tanta locorum interualla tuas mihi tanquam filio deferre facultates, tuisq; beneficijs non tam ornare me quàm onerare atq; obruere. Quamobrem cum mea fortuna gratiæ referendæ vicem non admittat, breuem hanc ingentium tuorum erga me meritorum commemorationem ita suscipies, vt eandem esse immortali documento sinas memoris quidem certè animi mei, cæterùm ita deuincti obnoxijq; tua summa beneficentia, ne liberari se posse vnquam prorsus putet. Neq; quicquam ex ea demet obligatione remotissimorum inter nos locorum extremæ penè Germanię Venetæq; vrbis intercapedo: nam mente quidem qua reminiscẽdo recognoscimus, qua beneficia custodimus, qua gratiam habemus, omni momento maximas terrarum distãtias vti secula quoq; propemodum infinita percurrimus: atq; sic fit vt amicitia Marcus Tullius absentes adesse, quinimo mortuos etiam viuere non perperam dixerit. Accipe ergo benigè Venetias tuas, & illius inclytæ reipub. quæ sola nunc Italici nominis dignitatem magnificentiámq; veterem tuetur, breuem at dilucidam exactamq; descriptionem: patereq; vt debes libenter, veras tuas laudes ad Europæ totius populos deferri. Vale iuris & fori eloquentiæq; decus eximium. Ex Agrippinensi Colonia. Idib. Augusti. Anno post C. N. M. D. LXVI.

VRBIS

VRBIS VENETAE DESCRIPTIO, F. LEANDRI ALBERTI.

Váquam decere núc et cóueniens esse videatur, vt priusq̃ ad huius magnificentissimæ ciuitatis descriptioně accedamus, eximias eius dotes laudesq; quas meretur, receseremus, tamẽ quoniã in earũ cõmemoratione multos excellẽtes scriptores potiùs defatigatos, q̃ plenè id ꝙ præstare cupiebãt cõsecutos animaduertimus, haud visum nobis fuit in re infinita laborare: partẽ verò taliũ si quis cognoscere volet, monumenta facundissimi Sabellici, qui de hac vrbe diligẽter & copiosè scripsit, itemq; Blondus qui volumen eiusdem argumenti edidit, & Benedictus Burdoniꝰ in libris insularũ, suppeditabũt. Itaq; de nobili hac ciuitate dicere eiusmodi ordine instituemus, vt primò nominis Venetiarũ originẽ & causam, dein quibꝰ auctoribꝰ cõdita vrbs sit, & quo situ, itẽq; qualẽ reipu. statũ habuerit, postremò illustres quos edidit hoẽs referamus, & quidẽ qua maxima fieri possit breuitate: absolutoq; hoc instituto reliquo, demũ totiꝰ Italiæ quemadmodũ ab operis initio suscepta, est descriptionẽ ꝓfecerimus. Venetias vrbẽ hãc numero multitudinis olim finitimæ regionis Venetiæ gẽtes nominauere quum cõdiderũt, domicilijs ex ora cõtinentis in has stagnorũ modicas insulas trãslatis. Regio ipsa q̃ ciuitatis nomẽ genuit, vnde Venetia sit dicta supiùs in Marchia Taruisina cõmemorauimꝰ abundè: at ꝙ vrbẽ Venetias plurali numero ꝓferamꝰ, rationẽ nõnulli reddũt, quoniã nõ ab vniꝰ vrbis sed multarũ populis ædificata sit: quanq̃ eĩm prima eius initia fundamẽtaq; Patauini iecère, tamẽ aucta dein est vti ostẽdemus variarũ gentiũ accessione: ꝓindeq; Venetiæ multitudinis numero haud absq; ratione dicũtur, nimirũ vt ab regione Venetia discrimẽ nominis vrbs habeat. Sitæ sunt in intimo sinꝰ Adriatici recessu Venetię, medijs in stagnis q̃ ęstibꝰ irrigua marinis, affuso ab oriẽte mari, ꝙ rectà in exortũ M.P.DL. hinc patet, at secũdũ orã vsq; ad ꝓmontoriũ Leucæ mill. DCC. enauigatur. Sũmouet id à stagnis terrenꝰ agger tenuis (litus vocãt) artificio ꝓuidę naturæ ꝑtentus ad tutelã exiliũ insularũ in his stagnis, cõtra fluctꝰ & irati maris violẽtiã. Excurrit in longũ millia ferè XXXV. curuus instar arcus, & ostijs quinis interruptꝰ q̃ singula portũ modicũ efficiunt, & cũ mediocribꝰ nauigijs, tũ ipsis aquis marinis aditũ ac viã in æstuaria ꝑbent de quibꝰ postea dicemꝰ. Habet itaq; ab Austro vrbs partẽ eius aggeris cũ cõtinẽte, pariterq; à Septẽtrione & occasu. Stagna his finibꝰ inclusa ꝓpemodũ millia LXXX. lõgitudine patẽt, nimirũ ab insula Gradu vsq; ad Lauretũ olim non inhonestũ oppidum iuxta Padũ, vbi in Trãspadana Romanula Padi ostiũ Fornaces descripsimꝰ: latitudo admodũ est varia, qppe quia vix certi termini ęstuariorũ quà è mari diffunduntur, statui possunt, aquis passim diuersis euripis hæc stagna complentibus vsq; ad cõtinentẽ, adeo vt perdifficile omnino foret latitudinẽ tam diuersam inuestigare. Condita igitur medijs in his paludibus, quæ tũ aquæ marinæ per ostia litoris quina de quibus suprà cõmemorauimus effusæ, tum multi cõtinentis amnes huc se exonerantes creãt, vrbs nobilissima Venetię est, modicis primùm in insulis ferè LX. paruo inter se spatio disiunctis, intercurrẽtibus euripis vt herculè non minus per se tuto loco, q̃ ad imperia multarũ gentiũ & nationũ moderanda idoneo ac opportuno sita sit. Primordium eius in diuersum trahũt auctores. Blondus in libris

de rebus

de rebus Venetorum & item in historijs *a* Italiaq; sua illustrata, veluti etiam Candidus *b* in Cõmentarijs Aquileiensibus scribit, cum debellatus ab Aetio duce Romani nominis Athila in cãpis Catalaunicis non procul Tolosa esset, reparatoq; dein maximo exercitu rursus è Pannonia in Italiam mouens cõsilio inuadẽdi Romã, passim in Sclauis quà irruebat, omnia vastaret perderetq;, obiectas tũ gentes quò se tã diri hostis immanitati eriperẽt, in loca profugisse tuta, multosq; sic Aquileiensiũ in insulã Gradũ, Cõcordienses in Caprulas, Altinates ad Torcellũ & Maiorbiũ & Burianũ Murianumq; & Cõstantiacum & Amianum, Montissilicenses Atestinosq; & Vicentinos cum Euganeorũ colliũ populis ad Methamaucũ, Albiolam, Palestrinã, & Fossam Clodiã concessisse. Patauinos aũt cum allatum esset ad Aquileiã habere castra hostem, vrbemq; obsidere, pretiosa quæq; suarũ opũ & Ecclesiæ thesauros vnà cũ imbelli multitudine modicã in insulam Riuum altũ misisse, valida iuuentute ad vrbis defensionẽ retenta domi: mox Aquileia excisa cum progressus Hunnus Patauiũ, Montemsilicis, Ateste, Vicentiã, & Veronã quoq; subuertisset, tum qui patriæ superstites fuerant Patauinos etiam in has stagnorum insulas quæ Patauinæ diœcesis erãt, præcipueq; Riuũ altũ ad vxores liberosq; se contulisse: pariterq; cẹteros regionis populos vel metu barbarorũ, vel ob vrbiũ suarũ interitum migrauisse in paludes. Primùm sic anno post C.N. CCCCLVI. ante diẽ VII. Cal. Apr. locũ hunc in habitari cœptũ volũt, quanq̃ vt Volaterranus *c* refert CCCCXXII. Laurentius monachus prodiderit. Aliter aũt primordium & initia Venetiarum Sabellicus *d* relatis diuersorũ sentẽtijs memorat, hoc modo. Cũ iam Hũnici belli terror Italiæ populos inuasisset, essetq; omne Venetum nomen vt periculo propiùs, ita ob id vehementer sollicitum (vulgò enim ferebatur Hunnos in Italiam moturos) eorũ feritas quæ plusq̃ barbara in Christiani nominis viros esse tradebatur, effecit, vt ex priscis Venetis qui circa Adriaticũ sinum amœnissima loca incolebant alij alias propinquas maris insulas fuga occuparint: fueruntq; viri illustres ac magna præditi religione à quibꝰ fuga orta dicitur. De reliquis locis omnino nõ habeo q̃d affirmẽ ex duabꝰ clarissimis Venetiæ vrbibus Aquileia Patauioq; tũ primũ migratũ manifestò cõstat, vt Aquileiensiũ quidã Gradũ cũ liberis et pretiosa supellectile cõfugerint, ex Patauio quoq; non pauci atq; ijdẽ clari sese in Riuũ altum receperint. Fuerũt olim ea loca vbi nũc vrbs ipsa residet, insulẹ quẹdã angustiores parũ inter se distãtes, quas placidissimi amniũ meatus sinuoso ambitu in mare decurrentiũ pelagi æstu alternante discriminabant. Incolebant repostas sedes marinæ tantũ volucres, quæ illuc apricatũ ex alto se recipiebant ac fortassis piscator aliquis sed omnino rarꝰ in his locis agebat. Patauini igitur q̃ Riuũ altũ tenuere (est locꝰ ipse nũc in media ferme vrbe) primi omniũ ædificare cœpisse dicũtur. Sic prima volũt esse iacta vrbis nouæ fundamẽta ꝙ ipsum q̃ piè riteq; sit factũ ex eo potest intelligi, ꝙ quanto quis ea tempestate verẹ pietatis studiosior fuerit, eo magis Hunnũ reformidans, quẽ vtiq; Christianũ nomen & odio & crudelitate plusq̃ Hunnica persequi non ignorabat, quærendæ salutis effugio & quæsitæ munitiore loco tuẽdæ sese alijs & ducẽ & auctorẽ ꝓbuit. Pijs itaq; votis nuncupatis qualia sanè à viris optimis in re tanta nuncupari oportuit, fortunata mœnia fortunato solo statui cœperunt. Nõ desunt qui eo loco vbi nũc aureã D. Marci ædẽ cõspicimus primò ædificari cœptũ nõ dubitent affirmare: in eo ferè omnibus conuenire video VII. Cal. April. primordia vbis cœpisse. Quod si eximia quædã opera naturæ quæ eodem die edita dicuntur considerare volumus, non absurdum erit

a.lib.1.2
b.lib.3.
c.lib. 4.
c.v.
d.lib.1.
Decad.1.
de reb. Vẽ.

erit dictu nihil ea luce inchoari potuisse, quod nõ idem magnificum esset, amplũ, perpetuum, humanarumq; rerum fastigium superaturum. Diuinæ literæ testantur eodem die ipsum humani generis partẽem à Deo Optimo formatum, ipsum quoque Dei filium in virginis vtero conceptum, cuius mysterij amplitudinem supra humanum creditur ingenium nõ modo verbis explicare, quod fieri nõ potest, sed mente & intellectu concipere. Et pòst. Crescebat indies noua ciuitas multitudine & ædificijs, cum ignis repente ortus ex architecti domo momento temporis IIII. & XX. casas continuato incendio absumsit: & cum materies ad ædificandam temerè disiecta ipsum incendium aleret, appareretq; humana ope cõceptam pestẽ, tam facile restingui non posse, in preces versa ciuitas, votaq; D. Iacobo æde vrbs à præsenti clade seruata est. Ædem ad hunc diem inter Riualtinas mẽsas cum vestigio vetustatis cernimus. Sed primam hanc de qua loquor ædificationem, tenuem admodum fuisse crediderim, cuius speciem magis domorum frequentia quàm apparatus vllus fecerit, multis in præsentem vsum sibi ex palustri materia domicilia parantibus, consilio non multo pòst in continentem abeundi si Hunnus Italiam non inuasisset. Sic quoq; quia Athilæ aduentus in aliquot annos dilatus, à multis in pristinas sedes inde remigratum ferunt. Post enim tanti belli famam Subthar Manduchi frater, cuius auspicijs tunc omnia gerebantur, in Germaniam mouit: quo postea extincto, Athila qui illi cum fratre successerat diu Galliam peruagatus in Tolosanis Campis cum Aetio Romano & Theodorico Gothorum rege cruenta acie dimicauit, hinc pene victus in Pannoniam abijt, vbi quinquennio in reparatione exercitus absumpto Italiam prorsus inuadere statuit. Nec breuis interim parúmue laboriosa fuit expeditio illa qua Illyricum latus, Dalmatiam, Histriamq; domuit: ita vt IIII. & XX. anni à primis Hunnorum motibus quibus Danubium superarunt, vsq; ad Aquileiæ euersionem interfuisse credantur. Tantisper noua vrbs circa Aquileiam conualescere cœperat: sed non vsq; adeo: verùm quantacunq; per id tempus fuit, constat Consulari potestate Rempub. illic administratam, de quo tempore dicetur. Vbi verò Hunnus Italiam infestissimis armis vexare cœpit, tunc vndiq; promiscuè omnis ordinis & fortunæ viri cum coniugibus, liberis, cæteraq; supellectile in propinquas insulas quà cuiq; proximum fuit, sunt dilapsi, vrgenteq; necessitate pro se quisq; noua tecta ponere, vicum vico continuis operibus iungere: quot erant insulæ, vici, metæ, tot noua oppida ædificari putasses: multæ videbantur paruo ambitu condi ciuitates quum nomine & re vna conderetur. Et hæc illa Venetiarum celebratior conditio est, quam recentissimus quisq; probat, ac sub ipsum Aquileiæ excidium contigisse affirmat: sed ego priorem illam Riualtinam veram vrbis originem primariamq; habendam existimo. Cæterùm recentiores ædificationes incrementa potius dicenda, quæ non Hunnicis tantùm, sed Gothicis quoq; Longobardicisq; tumultibus modicis interuallis sunt postea consecuta: quòd licet diuerso tempore vt plenè ostendimus, sit huc ventum, quia tamen Hunnica tempestate id frequentiùs sit factum, incensa enim & euersa patria adempta iam spe reditus quum studiosiùs aliquanto ac frequentius quàm vnquam aliàs constet in insulas concursum, factum est vt ea vulgò credita sit Venetiarum conditio, quæ sub Aquileiæ euersionem contigit, quum veriùs fuerit incrementum quàm conditio dicenda. Hæc ferè Sabellicus: idemq; & postea, scriptorum, inquit, è numero fuisse constat quosdam, qui originem vrbis ad annum Salutis LVI. suprà CCCC. reijciant, estq; in illis Forliuiensis Blondus,

secutus

secutus & ipse eorum opinionem qui post euersam Aquileiam, vrbem ædificari cœpisse arbitrati sunt: sed quàm apertè decipiantur vel ex eo intelligi potest, quòd sexto antè anno qui L. supra CCCC. ab Christi incarnatione fuit, Aquileia, vt quidam tradiderunt, ab Hunno cœpit obsidione premi: aiuntq; eam obsidionem in tertium annum non ampliùs distractam. Sed fac etiam longiorem fuisse, nemo est ita rerum humanarum ignarus, qui nō videat fugam sub barbari aduentum factam, & non postquam omnia oppressa sunt, cum sanè parum vtilis atq; omnino irrita fuisset. Certè igitur ita contigit vt aliquot annis antequam Aquileia euersa sit, in insulis secundò cœptum sit ædificari. Nec eo inficias ipsam vrbis originem ad primum Gothicum tumultum (neque enim res Hunnicas multum præcessit) aliqua ex parte referri posse, quò Venetam oram barbaris armis concussam proditum est memoriæ. Sed tanquam omnium verissima illa nobis semper celebrabitur quæ primo post vicesimum & quadringentesimum Salutis anno esse cœpit. Hactenus Sabellicus. Itaque iam ex ijs quæ dictæ sunt rationibus, euidenter satis apparet prima huius inclytæ vrbis initia in annum à C. N. CCCCXXI. incidere, quo tempore fama iam erat sparsa trangressuros Danubium Hunnos Italiæ inuadendæ causa: proptereaq; etiam gentes huius oræ tuta in his stagnis insularum loca primùm cœperunt occupare. Neq; verò primus ille hominum cœtus ex piscatoribus, aut pastoribus, aut omnino flagitiosis ac infamibus viris, sed ex nobilibus optimiq; generis ciuibus constitit: quales nimirum auctores esse oportebat ciuitatis, quæ postea tam augustū & amplum mari terraq; imperium cōsequeretur, quale & superioribus seculis habuit, & in hunc vsq; diem habet. Prorsus itaq; & nobis vti doctissimi homines quamplurimi faciunt, de primordio Venetiarū vnà cum Sabellico libet sentire, nimirum anno post C. N. vno supra CCCCXX. initia earum prima posita: sed CCCCLVI. Blondus citat secundò fundatam, vt sic auctores hi luculenti ipsa quidem de re conueniant: pariter enim de posteriore vrbis ædificatione sentiunt etsi primam eam vnus, alter secundam vocet. Post hoc geminum vt dici potest principium rursus sub Clefi Longobardico rege tanta vrbs incrementa accepit, quum ob illius sæuam tyrannidem crudelitatemq; multarum Galliæ transpadanę vrbium ciues, veluti è Mediolano, Ticino, Verona, Vicentia, & oppidis alijs huc deserta patria confluxissent, vt tam multitudine populi, quàm ædificiorum auctu condita tum recēter ex parte videretur. Id porro sæuitia barbarorum quibus Italia prædæ tum erat, euenit: direpti enim vbiq; ab ijs & vexati indigenę tanquam in tutum huc se recipiebant: vnde dictum illo seculo natum legimus, alijs in locis vberibus matrum nutriri pueros quorum iuuentute postea Venetiæ fruerentur. Exin autem perpetuis incrementis quod sigillatim ostendemus, vrbs adeo creuit, vt nunc in admirabilem fabricam vnumq; corpus illæ circa Riuum altum insulæ LX. pontibus connexæ cernantur, quas nimirum insequentiū temporum industria crescensq; paulatim res in hanc formam euexit: adiectis tandem etiam populi commodo alijs duodenis. Suspicari libet insularum fana eius Diui nomē seruauisse, quod locus habebat priùs: easdemq; iam vicorum appellationes manere. Creuerunt igitur in tantum Venetiæ, nunc vt circuitu pass. millia VIII. colligant. Aedificijs nitent splendidissimis, populo pernobili, opulento ac potente: rebus omnibus cum ad hominum vsum necessitatemq;, tum ad delitias & voluptates vtilibus affluunt: quanquam enim nihil penè quicquā apud se, quoniam medijs in stagnis sitæ sunt vt diximus, habeant, ex omnibus tamen orbis par

tibus annona importatur. Primùm hìc pro anni tepore fructus [illegible]geni habentur, optimi pepones, vuæ varietas omnis, poma, pyra, similesq; fruges, & olerum mirabilis abundantia· dein phasiani, pauones, coturnices, turdi, pipiones, & auiũ alia genera, cum multitudine pullorum & quarumcunq; syluestrium volucrum infinita· butyrum, caseus dulcis, salsus, cæteraq; similis annona· frumenti sæpe tanta copia vt exportetur· vini adsunt omnia genera, maluaticum, apianum, ſiriolum aliaq; nobilia: rei piscariæ frequentia multis commemorari posset, toto enim anno tum marini, tum fluuiatiles pisces adeo fora complent, vt obstupescere cogant si primùm videas: salsamentorum verò quæ varijs ex partibus adferuntur, copia mirabilis est. Abundantiam equidem annonæ, rerumq; ad hominũ necessitatẽ ac etiam delitias vtilium, quæ diuersis ex oris & regionibus non solum Italiæ, sed Illyrici, Græciæq; insuper & Asiæ huc deportantur, nisi longissima narratione consequi haud possemus. Innumera hìc mortalium varijs ex orbis partibus, corporũ vario cultu multitudo negotiatur· quę res profectò summã & incredibilem admirationem habet. Ciuitas tota triplici ordine populi constat: patritij sunt, & ciues quos vocant, & plebs artificum. Imperij ac reipublicæ auctoritas apud patritios cõsistit, qui cum ipsam vrbem, tum ciuitates oppidaq; ditionis Venetæ moderantur: ciues honestissima scribarum & aliorum honorum munera gerunt, patritijs publicam iudiciorum potestatem exercentibus: nec enim ad magistratũm vel iuris functionem quisquam nisi patritius aspirare potest. Magistratus omnes consilij communis quod magnum vocant, suffragijs creantur· in quo nec genere quidem patritijs ante V. & XX. ætatis annum locus datur, nisi forte ductis ex certa ciuitatis lege apud magistratum cuius hac de re potestas est. Decemuiri sunt qui publicæ rei curam præcipuam sustinẽt, vnà cum Principe qui in Curia ciuitatis habitat, quò præcognitores, ipsi sapientes magnos vocant, item Consiliarij alijque magistratus ad consilia peragenda coẽunt. Princeps in publicum rarò procedit, nempe festis duntaxat diebus quibusdam, & quidem cum comitatu tum plus centenorum è primoribus splendido habitu ornatorum, vti vel à Pontifice Max. vel Imperatore Augusto Regéue aliquo vel Principe virtutis causa fuerunt insigniti. Quum è Curia procedunt vexilla proferuntur octo ex serico, bina cyanea, totidẽ alba, cætera rubentia· tubæ argenteæ sex vlnarum trium, sella, puluinar, vmbraculum aureum & fax cum ense. Principis honor perpetuus. Maior cum nobilium, tum plebeiorum ciuium pars mercaturam exercet. Vrbs in regiones est diuisa senas, proinde Sexteria vocant: in vniuersum vicos seu plebanicas congregationes habent LXXII. cœnobia XLI. quorum decemseptem conuentus monachorum sunt, IIII. & XX. virginum. Pro templis areæ singulæ sternuntur ad ciuitatis decorem, vna D. Pauli æde excepta. Frequentantur omnes areæ nundinis die qui Mercurij dicitur· at sabbato D. Marci forum maximo frequentissimoque conuentu, qui vel mercatui vrbis cuiusuis totius Italiæ comparari queat. Forum hoc non vnum est, sed coniuncta tria. In capite quod litus spectat, areæque cæterarum postremæ est, columnæ peringentes binæ cernuntur, quarum vna D. Marci leoninum alatum signum, altera D. Theodori statuam sustinet. In ipso intercolumnio supplicia de condemnatis sumuntur. Vt huc deportatæ sint, postea narrabimus. Forum hoc in longum ped. CCCC. in latum CXXX. patet, vndique nobilibus ædificijs clausum. Præoccupatur sumptuosissimo ac mirabili templo D. Marci, quod alterius fori medij longitudinis ped. D. latitudiuis CXXX.

frontem

frontem exornat, alterumque caput eius exaduersum ædes nobili lapide perfecta D. Geminiani tenet. Latera claudunt splendida è marmore ædificia cum eximijs porticibus & variorum artificum tabernis. Aedes Marciana tota è nobilissimo pretiosissimoq; marmore, nec minori artificio quàm sumptu constructa est. Pauimentum inprimis nobile habet porphyreticis, opheticis, alijsque pretiosissimis lapillis tessellatum cum varijs emblematis, inter quæ nonnulla Ioachini Abbatis Sanflorij iussu ferunt effecta, quibus ingentes Italiæ clades & grauissimi casus olim prænuntiabantur: veluti duo sunt galli cristis insignes vulpem inter se ferentes: quo signo nonnullis placet binos Galliæ reges Carolum VIII. & Ludouicum XII. denotatos, qui Ludouicum Sfortiam è principatu Mediolani forent elaturi: sic enim hoc symbolum aliqui vt diximus interpretati sunt: præterea leonum pinguium & eximio corporum habitu in aquis, iuxtaque macilentorum aliquot in terra procumbentium effigies cernuntur, quibus imperij Venetorum cui insigne leo, conditionem & fatum significari autumant, eos nimirum opimos, diuites, potentesque fore quamdiu maritimis commercijs studebunt: at quum illa deserent, seque ad continentis dominatum ac terrena solum negotia cõuertent, tum opibus & re lapsuros. Ita hæc emblemata exponunt multi: plurimi etiam aliter. Variæ porrò cernuntur & aliæ pauimenti huius picturæ, quæ curiosa ingenia diuersis coniecturis exercent. In parietibus quoque nobili marmore crustatis ad læuam binæ tabulæ sunt varij lapidis, candorem nigræ lineæ distingunnt, in quarum commissura signum virile tam excellẽti artificio cernitur expressum, vt summam prorsus habeat admirationem: cuius memoriam vti rari operis etiam Albertus Magnus literarum monumentis celebrauit. Inclyto in hoc fano ac inter Europæ totius magnificentissima censendo XXXVI. columnæ stant ex marmore solido præstantissimo, crassæ diametro pedes duos, altæque conuenienti statura. Tum ad aræ summæ penetralia gradibus aliquot nobilissimi lapidis ascensus est. Ipsam aram testudo tegit quaquaversum in crucem fornicata, lapide ophetico, quaternis fulcita marmoreis columnis, quæ totæ signis integris palmi paulò amplius magnitudine, (cælatæ perfectæque sunt), & sumptuosissimo mirabiliq; prorsus opere veteris ac noui testamenti historiam exprimunt. Post aram alabastreticæ columnę passuum duorum, perlucidæ vitri instar, quatuor, religioni ac decori sacratissimi corporis Christi positæ stant. Ipsum delubrum vtrinq; antè suggestum habet, in quorum vno festiuis diebus cum Senatus adesse sacris solet, musicorum chorus solennia modulatur vota: in altero quotidie Diaconus Euangelium canit. Sustinent hæc pulpita columnæ variorum lapidum nobilissimæ. Summam aram insignis tabula decorat ex auro argentoq; facta, multisq; infiniti pretij gemmis & margaritis exornata, quam non queas non vehementer admirari. Dextra mox in parte, basilicæ medio, lata sublimisq; porta cernitur opere tessellato perillustri elaborata tota, cum imaginibus D. Dominici D. q; Francisci, quæ signa Ioachinum prædictum effingi curauisse ferunt multis annis antè, quàm sancti illi viri in lucem editi fuere. Intra portam hanc thesauros illos inclytos D. Marci Procuratores seruant: qui iam olim nobis visi cum in comitatu Francisci Ferrariensis vniuersi prædicatorum ordinis magistri ageremus, & herculè diuitiarũ immẽsus aceruus stupendæq; prorsus opes sunt. Primũ ab illis magnificis viris ostensæ nobis coronæ maximi pretij duodenæ, totidemq; thoraces puro ex auro, & cum mirabili gemmarum variarum multitudine. Sunt hîc carbunculi quos ru

binos vocant, item smaragdi, topazij, chrysolithi, cæteraq; genera gemmarum, et margaritæ magnitudinis penè incredibilis, adeo quidē vt obstupescere nos harū planè coronarum & thoracum nobilitas cogeret. Deinde bina vidimus cornua monocerotis, eximia proceritate, tertiumq; breuius, item carbūculos, aurea vasa, cochleas ex achatis & iaspidibus non modicas carbunculum seu rubinum maximum à Dominico Grimano Cardinale his thesauris illatū, item vrceolum ex pretiosissimis gemmis, quem olim Vsum Cassanes Persarum rex Venetæ reip. dono misit, aliaq; tam multa ingentium pretiorū vasa, cum thuribulis ex auro & argento, prorsus vt ad stuporem si primùm videas adigare. Postremo mitram seu galerum qui nouo Duci imponitur cōspeximus, vndiq; puro auro per oras perq; trāsuersum deornatū, & in zophoro nobilissimas gēmas, in summo apice carbunculū infiniti pretij tenentē. Adsunt etiam ingentia candelabra, pateræq; aureę, aliaq; tam multa maximarū opum, vt nisi lōgissima narratione cōprehendi omnia haud queant. Equidē non facile puto diuitiarum aceruū vno aliquo in loco tam ingentē posse inueniri. Nobis cum in Italia, tum extra, præsertim in oppido Galliæ D. Dionisij iuxta Lutetias magna vis pretiosissimarū rerum visa est, at hercule quanta hìc, nusq̄. Vt ad ædem ipsam oratio reducatur, atrium habet ea duo eius latera claudens, cuius auream testudinem opere tessellato veteris testamenti historię de pictæ nobilitant, nec pauimentū ipsi ædis interno cedit. Quaternæ hìc valuæ aditum in templum præbent, cum XVI. colūnis è nobili marmore crassitudinis duorum pedū, aptæq; staturæ. Duas portas octonæ harū faciunt marmoris atri cū niueis onychinis maculis, aspectu iucundissimæ. Porticus huius exterior frons (tria quippe templi latera cū coronis prominent) CXIIII. colūnis porphyreticis opheticisq; & marmoreis alijs altitudinis ped. XIIII. sustinetur: aliusq; sequitur huic impositus ordo columnarum non quidē pari cum inferioribus magnitudine, sed tamen eiusdem nobilitatis CXLVI. quarū coronis ambulationē apertam cōplectitur supra vestibulum templi quę pariter vti ipsa porticus frontes ædis externos cingit, spodisq; forinsecus munitur ex marmoreis columellis. Hoc in ambulacro sacerdotes festo die Palmarum Senatu ac Principe subter astante certas quasdam solennes cæremonias peragunt. Supercilium frontis quod maiori portæ (quinas enim hæc facies æreas habet, quarum binæ aperiuntur indies, totidem nō nisi quibusdam festiuis diebus, vna perpetuò clausa est) respondet, equi ex ęre vetusti quatuor inaurati, forma magnitudineq; Turcici uiui mirificè ornāt. A solo huius ambulationis vsq; ad templi fastigium omnia græcanico opere cū emblematis inaurata sunt crebræq; per ordinem eminent statuæ Diuorū ex marmore perinsignes, cum basibus anaglyphis opere foliaceo itē ex marmore. Quædam ex his signis anno MDXI. post C.N. VII. Cal. Apr. decidêre. Tectum fani totius quinq; constat hemisphærijs, plumbeo tegumento. Contra basilicam interuallo ped. LXXX. turris est eminētissima tintinnabulorū, lata quaquauersum XL. ped. alta CCXXX. cum alati summo in apice genij signo, ventorū indice, quoniā versatile est, & aura quauis circumagitur. Sublime fastigium totum aureis vestitur tegulis, quarū fulgor solis repercussu longissimè conspicuus est. Multa prætera de hoc sumptuosissimo ditissimoq; tēplo scribi possent, vti quoq; de Curia magnificētissima cōiuncta, in qua Dux habitat & Cōsiliarij coēunt, præcipuè verò de comitio illius lōgè amplissimo nobilissimis summorū pictorū operibus exornato, cum arcano armamentario, mirabili armorum itemq; spoliorum quæ varijs è bellis relata sunt, &

aliarum

aliarum insuper rerum singularium vti vidimus copia conferto: sed hæc omnia nunc breuitatis gratia præterimus, vt vrbis ipsius reliquam speciem & conditionem persequamur. Vicos habet ea quamplurimos, totidemq; propemodum euripos, vt vniuersa tam pedibus, quàm nauiculis peragrari queat. Vicos ipsos riui diuidunt: at transitus vbiq; pontibus iungitur vel ligneis, vel lapideis: quorum in vniuersum tam publici, quàm priuati CCCC. censentur: publici in communi ciuitatis vsu sunt, priuati in vnas cuiusquam ædes ducunt. Præcipuus verò est euripus, Canalem Magnum vocant, qui vrbem totam intersecat, & circa medium ligneo ponte maximo tabernis vtrinq; tanquam spondis constipato iungitur. Is propemodum pons in vrbis vmbilico situs est, ponsq; Riui Alti dicitur. Ante caput eius alterum area modica panditur vndique conclusa porticibus: vbi tabernæ cum venali panno, certisque diurnis horis mercatores ad negotia tractanda conueniunt. Euripus ille magnus quà vrbem permeat longitudine ferme pass. M CCC. colligit: transmissus habet locis ternis denis, ad quæ nauicularum certus numerus considet: etiam ipsi traiectus vocant, suntque commodis inter se spatijs diuisi, maxima opportunitate, quoniam cum vnus tantùm pons riuum hunc iungat, nisi nauiculis passim transmissio fieret, multis magno incommodo circumeunda põtis esset via. In latum patet pass. XL. totusque splendidissimis ædibus vtrinq; clausus est, quæ summum omnino ornatum delectationemque ac admirationem habent: quanquam huiuscemodi magnificis ædificijs vrbs conferta sit tota. Nauicularum qua ciuitas peragratur numerus VIII. mill. amplius esse putatur: gondolas vocant: quarum pleræque meritoriæ sunt, cæteræ patritiorum aliorumq; ciuium. Est etiam intra vrbis ambitum nauale, locus pass. mill. duorum circuitu, mœnibus vndique validis munitus, & cum opportunis ad custodiam turribus, quem Arsenale nominant. Intus C C C C. hominum operis perpetuò naues ædificantur: quorum stipendia MCC. in hebdomadam aureorum nummûm sunt. Iuxtà locus alius, Tana, funium & rudentum intorquendorum ad naues officina. Nauali in ipso nauium longarum quæ in pontibus ad omnem occasionem paratę perpetuò stant numerus ad CC. est, præter alia nauigia minora: nec herculè maioris admirationis locus vllus vt puto spectari queat, vnde vires opesque & amplitudo rei Venetæ, quæ profectò nunc Italici nominis gloria decusq; sola est, facilè possunt intelligi. Officinarum quæ in hoc nauali sunt, item apparatus, & operum artificumq; plena narratio longissima mehercules foret, ac propemodum infinita. Multas quotannis naues Veneti varias in orbis partes negotiandi causa mittunt, vnde maximum reipub. vectigal accedit, adeò vt ex portorio vini, salis, olei, cæteræq; similis annonæ millies sestertium ferè capiat, præter vrbium aliarum quæ in ditione sunt, vectigalia. De numero patritiorum qui nunc quidem censeri queant hoc habemus, quod Donatus Ianotius Florentinus in libro de repub. Veneta, vicies mille propemodum lares seu familias hac in vrbe esse, quarũ singulæ si binos homines præstent, qui ferendis armis idonei sint, numerus efficitur XL. millium: patritios autem ad tria millia reperiri scribit. Venetias Facius in hanc sententiam memorauit a. a. lib. 3. Cant. 2.

Ea via qua ad Fossam Clodiam itur,
Præter alia verba, Venetias commeauimus,
Flectentes, vbi Adriæ supercilia facit.
Inter Christianos vrbem hanc celebrari

Mirum non eſt, tam propter ſitum,
Quàm ob ædificia magnifica ad quæ adnauigatur.
Quantum ex multis intellexi,
Heneti fuerunt & Paphlagones & Troiani,
Qui domicilium hoc in litore ſibi conſtituêre.

Primordio ac amplitudine ciuitatis huius qua nunc eſt, dicta, conſequitur vt formam reipublicæ dicamus· qua narratione ſimul incrementa tum populi, tum ædificiorum & imperij quoque tam maritimi, quàm terreni ſpecies commemorabitur. Ab initio itaque Conſulum magiſtratus, dein Tribunorum vt diximus, nempe ſub Imperij Romani nomine habuit· at quamdiu, nec ſatis inter auctores conſtat. Sabellicus *a* ſcribit annos ferè CCLXXXII. vt aliqui voluerunt, quidam CCXCVII. alij CCXCVI. nec minus CCXXX. ſub ijs magiſtratibus exactos tradunt· tanta hîc auctorum varietas. His temporibus autem maxima ciuitas incrementa ſumpſit, acceſsione magnæ multitudinis quæ Roma, Mediolano, Ticino, Brixia, Mantua, Verona, Vicentia, Patauio, multiſque præterea ex locis huc confluebat ob Italiæ vaſtitatem, quam Athila, Gothi, Longobardi, aliæque barbaræ gentes effecerant, vti apertè Blondus & Sabellicus in hiſtorijs perſcribunt. Tribunis etiam poteſtatem vrbis gerentibus cum Narſes eunuchus Imperat. Iuſtiniane legatus in Italiam contra Gothos veniſſet, rege tunc illorum Totila, profectum eum ad hæc tum Venetæ ciuitatis initia vehementer admiratum legitur ædificiorum in ſtagnis tam multorum, tamq; magnificorum ſitum, & maximam item populi frequentiam· ideoque votum D. Theodoro D. que Geminiano nuncupaſſe, ſi victoria potiretur ijs hîc templa conſtituendi· victoremque ſubinde reuerſum voti fidem perſoluiſſe ſtructis illorum Diuorum templis ad pomarij caput. Auctu igitur vrbs ingenti circa hæc tempora creuit, quum aliarum Italiæ variarum quas barbari indies vaſtabant coloni huc confluerent, maximeque circa Riuum altum conſiderent. Aedificauere tum quoque Patauini Caſtellum Oliuolenſe, quod poſterioribus ſeculis Epiſcoporum Caſtelli qui nunc Patriarchæ dicuntur, ſedes ac domicilium effectum eſt. Narſetem etiam Veneti contra Gothos magnis auxilijs nauium alijſque belli ſubſidijs iuuêre, & aquis interrupta itinera muniuêre pontibus, quibus ab Taruiſio Rauennam exercitus Romanus commodè traduceretur, vti à Procopio, Blondoque ac Sabellico memoriæ proditum eſt. Sub Tribunorum etiam poteſtate D. Martini D. q; Ioannis Bragolani fana dedicata. Priuſquam in magiſtratuum ſerie ſucceſsioneque procedamus, dicenda quædam viſa ſunt priùs, quæ ad ſequentium intellectum neceſſaria ſunt, & à nobis qua maxima fieri poſsit breuitate memorabuntur. Circa DCX. à C. N. annum Giſulphus Dux Foriiulij Patriarcham fecit veteris Aquileiæ Ioannem Abbatem, ſuperſtite tum adhuc Candiano Nouæ Aquileiæ Patriarcha: dignitatem enim illam Pontifices Romani iam tum antè ad Gradum tranſtulerant. Quinto igitur anno pòſt bini hi Patriarchæ depacti inter ſe ſunt, vt Aquilienſis continente potiretur, ad Gradenſis verò dioeceſim pertinerent omnia in ſtagnis loca quæ nunc Ducatus Veneti nomine complectuntur. Exin anno XIIII. quum Rotharis Longobardorum rex Opitergium euerterat, & eius vrbis Epiſcopus Magnus in æſtuaria tanquam in tutum conceſsiſſet, ibi ex auctoritate Seuerini Pontificis Romani ac Imperat. Heraclij ciuitatem inſignem condidit, Heracli-

a. lib. 1. rerũ Venet.

Heracliamque denominauit in gratiam Cæsaris, vti in regione Venetia diximus. Eodem anno Paulus Altinatium antistes cum ea multitudine quæ deleto à Longobardis Altino superfuerat Torcellum commigrauit, ibique sedem Episcopatus ex auctoritate quoque Seuerini Pontif. Rom. fixit, quæ in hodiernum vsque diem ipso in loco manet. Præterea domicilium Præsulatus antistes etiam Patauinus ad Methamaucum eiusdem etiam Pontificis consensu transtulit, Arianæ hæresis contagium fugiens, quæ tum ijs in locis indies gliscebat. Hoc ipso quoque tempore stagnorum & paludium incolæ ac eorum magistratus cum regibus Longobardis pacto conuenerunt, vt vniuersa regio Venetia quæ continentem amplectitur, ab Addua flumine vsque ad ipsam oram & æstuaria, Longobardiæ nomen caperet: quicquid autem in stagnis marinis situm erat, id Venetiæ retineret. Ita Sabellic9. Dein anno post C. N. DCL. Constantinus Imperator Heraclij filius Romam cogitans, cum Torcellum venisset, primum eius vicum à se Constantiacum vocari voluit. Circa hæc quoq; tempora prægrauans Heracliã multitudo laxiorũ sedium causa vicinam occupauit insulam, vrbemq; nouam in ea condidit Aequilium. Ita cum stagna hæc iam multitudine populorum frequentarentur, qui prius Consulum, deinde Tribunorum magistratus (nam vt Donatus Ianottus scribit, insula quæque Tribunum creabat suum) habuere, nimirum annis ferè CCXXXII. Blondo Sabellicoque auctoribus, & si quidam CCLXXXII. alij CCXCVI. nonnulli etiam CCLXXVI. dixerint: tandem omnium populorum consensu nouum magistratum erigere, veteremque formam publicæ potestatis Duce creato mutare visum fuit. Itaque conuentu apud Heracliam Patriarchæ Gradensis sacerdotumque ac Tribunorum primariorumque ciuium cuiusque populi Dux creatus Paulinus, seu Paulatius Heraclianus, anno post C. N. DCXCVII. sed vt Ianottus scribit DCCIII. ab conditis Venetijs CCLXXXII. Primus igitur ille Dux populorum consensu votisque communibus appellatus, imperio sumpto quanquam nihilominus adhuc insulæ Tribunos legerent, ab ijs quippe ad Duces prouocatio erat, pacem cum Longobardis fecit, & Heracliæ fines à maiori planitie vsque ad minorem protulit. Diem functus anno principatus IIXX. successorem accepit Vrsum Heraclianum, quem septimo anno populi concursu cæsum Blondus auctor est. Sabellicus aliter Paulatium anno imperij vigesimo, mense septimo fatis interceptum, succesorem habuisse Marcellum Heraclianum scribit, cui annis nouem Ducatu potito sublectus sit Orleus Hipatus cognomento Vrsus, quem XI imperij anno populus occiderit. Apparet igitur horum auctorum non mediocris circa primos Duces varietas, quippe quia Blondus vnum præterire videtur: consentiunt tamen Vrso cæso nouum magistratum conditum, Ducisque nomen in Magistri Militum qui Ducis planè potestatem haberet, commutatum, idque Sabellicus quadragesimo anno post Ducem primum creatum accidisse perhibet. Itaque primum Magistrum Militum Veneti fecere Dominicum Leonem: cui post annalem magistratum mortuo populi suffragijs Fœlix Cornicula suffectus, Fœlici Theodatus Vrsi Ducis interfecti filius ab exilio reuocatus, Theodato Iulianus Ceparius, vel vt quidem volunt Hepates, post hunc Cianus Fabricianus qui Magister Militum quintus fuit, anno quinto scilicet post conditum magistratum vt Sabellicus memoriæ prodidit. Blondus tamen quatuor tantùm Magistros Militum fuisse refert, Dominicum Leonem, Fœlicem Corniculam, Iulianum Ceparium, &

Ioannem Fabricianum quem Sabellicus Cianum nominat. Is magiſtratu inito populi ſeditione captus orbatusque luminibus,& ab imperio depoſitus eſt. Quidam hoc anno grauiter inter ſe conflixiſſe ſcribunt Heraclianos & Ieſulinos loco qui nunc Canalis Arcis ab illa ſpectabili cruentaque pugna dicitur·eaque de cauſa tum magnam hominum multitudinem ex Heraclia,Ieſulo,Æquilioque migrauiſſe. Poſt id certamen conuentu apud Meduacum indicto Ducum magiſtratum reſtituere viſum eſt·ſimulque Dux tum Theodatus Vrſi Ducis interfecti filius appellatur, vt ſic Magiſtorum Militum nomine inducto circa DCCXLII. à C.N. annum Ducaria poteſtas redierit. Theodatum qui ſedem Ducatus ab Heraclia Methamaucum tranſtulerat,cum ibi ad oſtium Meduaci arcem ædificaret, eaque propter in vſpicionem tyrannidis & vi retinendi imperij veniſſet, anno principatus XIII. populus per tumultum cepit, oculisq; ſpoliatum à magiſtratu depoſuit, ſublecto in olcum eius Galla. Sed & is cum anno XIIII. principatus ſeditione populariũ captus orbatusq; luminibus & ab imperio deiectus fuiſſet, nouum publicæ poteſtatis inſtitutum eſt formatum Duce creato Dominico Monetario Methamauceno,& additis illi per ſuffragia populi binis Tribunis,qui vnà rempub.pari auctoritate ac annuo magiſtratu gererent. Vix tamen annum primum imperij Dux ille implere potuit,quin multitudinis furore luminibus orbatus principatu detruderetur. Exin imperij poteſtas iterum ad Heraclianos venit Duce creato Mauritio Galbio,qui exacto anno primo vt filius ſibi in principatu collega daretur effecit, pernitioſo ad poſteros exemplo. Hoc anno Adrianus primus Pontif.Rom. Obelaltum Marinum Oliuolenſi Ecclesiæ primum Epiſcopum dedit·qui dein ædem D.Moſis condidit. Poſt hæc Caſtelli nomen accepit Oliuolum,quod in vrbis parte eſt·vbi inſulæ quædam olim ipſi Oliuolo ſubiectæ. Mauritius Dux ſuperbia magna fuit,adeo quidem vt Ioannem Patriarcham Gradenſem verberibus grauiter cæciderit,ex quibus paucos poſt dies mortem obijt: ſucceſſorq; Fortunatus cum in vltionem necis eius coniurauiſſet, populi impetu exactꝰ in Franciam profugit. Dein autem Ducatus patri filioque abrogatus eſt, Obelerio tum Methamauci Tribuno ſublecto;qui poſt C. N. DCCCIII.annus fuit. Is nondum expleto magiſtratus anno primo, ſeditione multitudinis pulſus Taruiſium ſe recepit, ibiq; Dux iterum ab exulibus Venetis creatus fratrem Beatum collegam ſumpſit.Circa hęc tempora nempe poſt C.N.DCCC.annum cum Pipinus Caroli Magni filius Italiæ rex factus Fortunati Patriarchæ ac Obelerij Beatiq; ſuaſu bello Venetos peteret, ij non procul Taruiſio acie victi his conditionibus pacem cum Carolo Pipinoque fecerunt,vt Obelerius cum Beato fratre in principatum reſtitueretur.Ita nonnulli prodiderunt ſcriptis,adduntque poſt abitum pipini cæſum cum vxore Obelerium populi ſeditione, Beatumque ſolum in Principatu relictum. Alij ſcribunt vtrumque relegatum ad Methamaucum, nec vnquam exin ad imperium reuerſos·ſuffectumque populi ſuffragijs Valentinum eorum fratrem natu minimum. Vtcunque tamen, inquit Sabellicus,hoc ſe habeat , quintum eos annum principatus conſtat haud exceſsiſſe. Eodem anno quo cum Pipino depugnatum eſt , Heracliam Veneti excidêre : quamobrem magna tum inde nobilium hominum multitudo Venetias traducta non mediocri incremento vrbem auxit : quorum deinde plurimi reipublicæ gubernacula tenuêre , ac poſteri in hodiernum vſque diem regunt. Iiſdem temporibus & ex Aquileia multi huc domicilia ſedesque tranſtulêre· quorum

accesſione

accessione præter alios ex varijs indies vrbibus Venetias quoque se recipientes in tantum ciuitas aucta tum est, vt iterum hoc tempore condita posset dici. Accidit porro id Gallorum metu, qui illa tempestate Venetiam habebant infestam. Itaq; Duce tum Angelo Patriciaco Heracliano, Tribunisq; cum illo duobus rempub. gerentibus, quia tam frequens circa Riuum altum concursus hominum fiebat, vt ibi simul consistere omnes haud possent, insulæ vicinæ pontib9 connecti LX. cœpere quò laxiùs habitaretur. Deinde quia nobiliores potissimaq; ciuitatis pars Riuum altum incolebat, isq; maiori dignitate locus, & magis reipub. gubernationi idoneus esse videbatur, sententia cōmuni sedes Ducatus eò translata est. Sic igitur Angelus Dux huc cōmigrauit, ędesq; magnificas in loco extruxit quarū in hodiernum vsq; diem reliquiæ supersunt· qua occasione tum ciuitatis mutari nomē cœpit vt pro Venetijs Riuusaltus diceretur vt Blondus auctor est: pariterq; templum Oliuolense ab Castello quod iuxta erat, Castellanum vocatū. Triennio pòst Angelus Dux Heracliam refecit, at nòn eadē qua fuerat amplitudine, ciuitatemq; nouam denominauit· quæ nunc quidem adhuc appellatio superest, nec tamē ideo quòd locus incolatur, sed propter Episcopatum. Idem Dux cœnobium D. Zachariæ fundauit illatis eius sancti viri ossib9. Circa hæc quoq; tempora Castellanam ædem Vrsus Episcopus D. Petro dedicauit· eiusq; gentiles templa duo binis in insulis erexêre D Seuero D. que Laurētio. Dein Angel9 Dux collegā imperij sumpsit Ioannē filium natu minorem: quapropter cum Iustiniani maioris natu ab Imperatore Leone Bizantio reuersi indignationem in se conuertisset, quò eius animo satisfaceret, Ioānē populi iudicio Constātinopolim exulatū mitti curauit, simulq; in imperij societatem Iustinianum cum Angelo nepote ex Ioanne filio relegato sumpsit. Exin detecta coniuratione Ioannis Tornarici Boniq; Bragadini contra Duces eos tres inita, reis comprehensis & morte multatis Duces periculo defuncti sunt. Circa hæc tempora gens Tornaricorum Bonusque Bragadinus ædem D. Danielis condidere. Mox anno à C. N. DCCCXXVII. fatis intercepto Angelo Duce, solus in principatu Iustinianus filius superfuit, nec tamen supra biennium. Eius vltimo anno D. Marci Euangelistæ corpus ex Asia Venetias allatum traditur. Iustiniano diem functo frater eius Ioannes ab exilio reuocatus Bizantio, Duxque nominatus est. Is ædis augustissimæ D. Marci quæ Curiæ Ducali cohæret fundamenta iecit, magnaque cum religione sancta D. Marci ossa delubro intulit. Hoc tempore Veneti maximis copijs in Methamaucenos missis Obelerium interfecere, quem eum in locum relegauerant· vrbemque ipsam euerterunt: quamobrem Dux tum in Franciam ad Regem citatus eò iuit. Sabellicus tamen scripsit eiectum coniuratione nobiliorum aliquot ciuium, principe coniurationis Carosio Bonicis filio, eaque propter in Galliam profugisse, Carosium verò Ducatu præter auctoritatem populi occupato mox Basilij Trasimundi, Ioannis Martunij, ac Dominici Ortianici prætereaque XXX. primariorum ciuium quos libertatis publicæ desiderium impellebat, conspiratione captum, & oculis ademptis in exilium actum, occiso priùs Theodato Aureo, Marino Patriciaco, Dominico Monetario, alijsque ex factione Carosiana plurimis. Commissa tum respub. donec Ioānes è Gallia rediret Vrso Oliuolensi Episcopo, Basilioq; Trasimundo & Ioanni Martunio est. Reuersus Ioannes non diu pòst ob inimicitias cum Mastalicia familia contractas in æde D. Petri circūuentus, & ornamentis Ducalibus spoliatus adempta barba capilloque, magistratus anno

octauo

octauo relegatus in Franciam est, vbi sacris inauguratus vitæ supremũ diem cum mœrore finiuit. Ducem illi populus sublegit Petrum Tradonicum Polæ natum, qui Gallico tumultu Aequilio pulsus Venetias se receperat. Is filium in principatu collegam postulauit Ioannem, & classe LX. triremium Michaëlem Imperatorem Constantinopolis aduersus Saracenos Apuliam infestãtes iuuit, ideóq; Protospatarius ab eo dictus, qui tum temporis secundus ab Imperatore Græciæ censebatur honor. Dux hîc D. Pauli ædem ædificauit. Quarto dein anno Sclaui Caprularum vrbem deleuere sub Pontificatu Maximo Sergij, qui priùs Os porci dictus fuerat: eodemq; anno fanum D. Margaritę Maurus Episcopus Castellanus condidit. Dein orbatus filio Dux Petrus, & rempub. solus gerens, quum in reditu à D. Zachariæ, domum à coniuratis quibusdam anno principatus XXIX. fuisset occisus, populi conuentu Tresuiri creati Petrꝰ antistes Aequiliꝰ, Ioãnes archidiaconꝰ Gradẽsis et Dominicꝰ Massonius, q̃ de coniuratis & ꝑcussoribꝰ haberẽt q̃stionẽ ipseq; Dux in D. Zachariæ tumulatus anno pòst C.N. DCCCLXIIII. quemadmodũ Blondus scribit. Sublecto tũ Vrso Patriciaco cæsi Principis familia non priùs ædes Ducales vt populo traderet adduci potuit, quàm insula sibi Pupilia cum immunitate & conditionibꝰ certis incolenda cõcederetur, vt Blondus auctor est. Sabellicus [a] tamẽ aliter, quosdam ex principis interfecti domesticis reos eius cædis in exilium eiectos, quosdam ad quintum à Venetijs lapidem Pupiliam in insulam relegatos scribit, qui eò cum vxoribꝰ ac liberis profecti tantis incrementis augeri cœperũt, vt frequẽtissimũ id oppidũ pòst euaserit quod deinde Genuensi bello deletum est. Locus nunc vulgò Poueia nominatur antiqui Pupiliam vt ait Sabellicus, dixêre. Dux Vrsus anno principatus XIII. populi consensu Ioannẽ filiũ collegam assumpsit. Multa ꝑclarè contra Saracenos gessit qui Anconẽ cremauerant hostemq; ipsum ora maris Adriatici tota propemodum ab Hydrũte Anconã vsq; direpta vastataq;, ad sinum Tarentinum vt idem ibi faceret conuersum, magna cũ multitudine Christianorum persecutus, tanta fortitudine virtuteq; petijt, vt ingenti cum detrimento eius fugaret rursusque dein ad insulam Gradum profectum, eamque diripientem, tanta vi tantoque animo aggressus est, vt fugere quàm ocissimè cogeret: nec insequi destitit vsq; dum ex Adriatico sinu prorsus eiecta peste Italiam parte hac pacatam tutamq; reddidisset. Hac de causa cum ab Imperatore Cõstantinopolitano Basilio Protospatarius Apocrisanorum fuisset appellatus, honoris illiꝰ gratiam eximio munere XII. ingentium ex ære tintinnabulorum rependit, anno post C. N. vt Blondus auctor perhibet DCCCLXX. Prima hæc omnino tintinnabula, vulgus campanas vocat, Græcia vidit. Maxima deinde gloria rerũ gestarum inclytus Vrsus vita concessit anno principatus XVII. Ioanne filio solo Duce superstite. Nihil & hîc à vestigijs laudatissimi patris deflectens, Comaclum Rauennatibꝰ ademit: at anno tertio pòst ob valetudinem infirmam cum populi volũtate fratrem sibi Petrum substituit, confirmatusq; dein collegam retinuit. Is æde DD. Cornelij & Cypriani in Methamauceno litore condita diem obijt. Tum Ioannes maiorem fratrem Vrsum accepit collegã cum populi voluntate: quo post dies paucos imperio se abdicante, Ioannes etiam dein idem valetudinis causa fecit, sexto post obitum patris anno. Sic cum ambo Duces magistratu vltrò cessissent, populus per comitia Ducem legit Petrum Candianum prudentiæ consilijque maximi virum, anno à C. N. DCCCLXXXVII. Hic præclara classe Naretanos seu Sclauos superauit, & iterùm aduersus eosdem

a. lib. 3. de reb. Ve.

pugnans

pugnans in conflictu cecidit quinto mense principatus. Huius ob mortem turbatis vehementer populi animis Ioãnes Patriciacus quem abdicauisse magistratum modo diximus, gubernacula Ducatus recepit ad temp⁹, donec trãquillis comitijs Dux alius designaretur, vti sexto post interitum Candiani mense contigit. Electo itaq; tũ Petro Tribuno, qui à C.N. DCCCLXXXVIII. annus fuit, Ioãnes nouo Duci magistratũ cessit. His temporibus in Italia duo reges caput efferre cœperũt Francis spretis. Berengarius fuit Foroiuliensis, & Guido Spoletinus. Petrum Tribunum Ducem Bizantin⁹ Imperator Protospatarium etiã appellauit. Is Venetias mœnibus cinxit à Riuo Castelli vsq; ad D. Mariæ Iudenicæ· quo in loco magnũ canalẽ ab æde Iudenicæ vsq; ad D. Gregorij catena ducta clausit. Hoc anno Italiã vehementer afflixerunt Hungari, qui ab Taruisio Mediolanum vsque ferro flammaq; cuncta vastarunt, & stagna quoque Venetorum nauibus repentè factis ingressi, Ciuitatem nouam, Fossamq; Clodiam & Caput aggeris diripuerant. Fusi tamen dein à Berengario qui exercitum XV. mill. armatorum contraxerat, verùm non tam affecti quin iterum acie dimicantes copias illi⁹ propemodũ ad internecionem cęderent: quamobrem cum hostẽ vi pelli haud posse Berengarius animaduerteret, ad artes & munera conuersum largitione effecisse vt ad sua reuerterẽtur, Blondus *a* & Sabellicus *b* perhibent, qui copiosè temporum horum calamitates monumentis prodidère. Petrus Tribunus Dux gloria rerum præclarè gestarum insignis diem supremum expleuit anno principatus XXIII. populus Vrsum Patriciacum suffecit vt Blondus scribit, sed Vrsum Badoarium dicit Sabellicus. Is prudentia bonitateque vir summa fuit, & Protospatarius etiam ab Imperatore Constantinopolitano appellatus. Circa hæc tempora Conradus Germanus Imperij Romani gubernacula adeptus est: quamobrem turbatis passim Italiæ rebus maximam eius partem occupauere Saraceni. Dux Vrsus post gestam sapienter rempub. annis ferè XIX. imperium populo restituit, & in D. Fœlicis Amiani cœnobio vitam reliquam instituto monastico sanctè exegit. Successit illi Petr⁹ Candianus q & Sanutus· nam Candianorũ gentem Sanutos postea dictos Sabellicus auctor est. Patrem is habuerat Petrum Candianum Ducem, qui vti prædiximus, in pugna cum Narentanis cecidit. Protospatarij quoq; dignitate ornatus vti superiores Duces ab Imperatore Bizantino est. Primus imperium Venetum in Liburniã Dalmatiamq; prouexit· tam enim eo seculo res Imperatorum afflictę iacebant, vt quacunq; vi facile ditionem occupari suam paterentur. Genua quoq; tum à Saracenis direpta, cum eius vrbis maritimæ opes viresq; labefactatæ grauiter ea clade fuissent, Veneti subinde mari potentes esse cœperũt, & exin continuo processu ad tantum maritimæ fortunæ culmen euecti sunt, vt hoc tempore non modo rem aliorum quamuis æquent, verumetiam plurimas excedant, quemadmodum exemplis documentisque frequenter constitisse Blondus, Sabellicus, Platina, multique præterea scriptores docent. Petro Duci post annum alterum ferè principatus, vel vt alij tradunt, septimum, fatis intercepto, populi suffragijs Petrus Badoarius Vrsi olim Ducis frater suffectus est· cui quoque biennio post diem functo populi item sententijs creatus successit Candianus Badoarius filius. Is à patre collega priùs voluntate populi assumptus, propter insolentiam ab imperio depositus fuerat· verum in melius dein mutato vitæ instituto castigante mores ætate tantam opinionem virtutis collegit, vt summa totius ciuitatis voluntate ac lętitia patri defuncto in principatu sublegaretur quo deiectus anteà

a. lib. 12. hist.
b. lib. 3. de reb. Venet.

antea fuerat. Iterum itaque Dux factus popul[illegible] Petrum [illegible]ium natu minorem imperij consortem asciuit· qui pòst [illegible] morum feritatem & insolẽtiam nõ solum potestate publica spoliatus, verũetiam in carcerem detrusus & capitis condemnatus est. Vitam tamen patris impetrauere preces, vt Rauennam exulatũ mitteretur· vbi postea nullis in patriam iniurijs abstinuit, vt eapropter mœrens pater anno principatus septimo, vel vt alij volũt, vndecimo de vita migraret. Huic tamẽ per comitia filiũ eũdem qui carcerem & exiliũ tulerat, vti iam diximus, Petrũ Cãdianum ciuitas suffecit. Is anno XVIII. vel XIX. Ducatus tyrannicè gesti cum per seditionem populariũ circumsessus in Ducali domo fortiter inde cum suis se tueretur, flammis in ædes ab tumultuantibꝰ iniectis, ardente tecto fugam capiẽs vnà cum filiolo crudeliter obtruncatus est· incendioq; illo non solum Curia Ducalis, sed etiam D. Marci, D. Theodori, D. que Mariæ Iudanicæ templa, priuatæ verò domus supra CCC. conflagrarunt. Blondus trium Ducũ qui hunc Petrum Candianum ordine præcessere, memoriam omittit, nempe Petri Candiani primi, Candiani & Petri Baduariorum· nonnullaq; sub hoc vltimo Petro Candiano commemorat, quę sub primò contigere· & rursus quædam primi tẽporibus attribuit, quæ sunt posterioris, vt hæc tempora liquidò confundat, fortasse quia non animaduertit geminum fuisse Petrum Candianum Ducem. Creatus exin pacata post interitum Petri Candiani ciuitate Dux Petrus Vrseolus, qui prouinciam oblatam magna cõstãtia recusauit, & vix tandẽ vt susciperet pcibꝰ se amicorũ summis siuit permoueri, maturus vir & sapiens. Inito itaque licet inuitè magistratu, D. Marci basilicam refecit, magnaq; cũ religione sanctissimas eius reliquias quę flammis ardẽte templo fuerant ereptæ, suum in locum reposuit. Tabulam quoque ditissimam illam & artificiosissimam ex auro mirabili nobilitate gemmarum ornatam, quæ ab Constantinopoli delata tum erat, & in hodiernum vsq; diem hîc visitur, in arã templi summam collocauit. Hoc tempore Ioannes Maurocenus monachus D. Georgij cœnobium auxit. Dux haud diu pòst clam in Aquitaniam anno imperij secundo profugiens, monasticum institutum vitæ cepit, in luctũ & lachrymas cũcta ciuitate meritò propter amissum tanta sapientia humanitateq; Principem effusa. Sublectus illi Vitalis Candianus Petri tertij filius· at non diu rempub. gessit: etenim anno altero causa valẽtudinis abdicato Ducatu, in cœnobium D. Hilarij se deferri voluit, vbi fato deinde concessit. Eius ędis ruinæ adhuc supersunt ad Brẽtam in pago Gambararum à Venetijs VIII. lapide. Lectus hinc per comitia Dux Tribunꝰ Memuas, prudẽtiæ singularis sed admodũ taciturnꝰ & verborũ parcꝰ vir. Hunc anno XIIII. principatus magistratum abdicare, monasticamq; vestem sumere populus coẽgit· cui iniuriæ nec diu superfuit. Depositum ab eo magistratum ciuitas paribus sententijs ad Petrũ Vrseolum detulit, sub quo res Veneta non solum finitimis in locis, verumetiam extra stagna lõgè lateq; creuit: subiunxit quippe in ditionem Parentium & Polam, itemq; Iaderam· dein & omnem oram Dalmatiæ quæ mari apposita domuit, etiam Belgrado Traguriòque Dalmaticis insulis cum Epetio parêre coactis. Corcyram nigram insuper expugnauit, & vi quoque cepit Lesinam euertitq;. Epidaurios in amicitiam accepit: Naretanis imperia dedit· breuiter vniuersum Dalmatiæ tractum circa mare cum insulis finitimis ab Istria vsq; ad extremos Illyrici fines ditionis effecit Venetæ. Cum hac insigni rerum gestarum gloria reuersus, ex Senatusconsulto Dux Venetiarum & Dalmatiæ dictus est, ita quidem vt hoc nominis ad posteriores exinde principes etiam commearet.

Vrbem quoque Gradi[illegible] instaurauit, quam Pepo Aquileiensis Patriarcha fraude captam euerterat: refecit ibidem etiam ędem splendidissimam illatis summo cum honore D D. Fortunati, Hermacoræ, Dionysij, Largi, & Hermogenæ ossibus. Domum quoque nobilem secessus causa sibi struxit Heracliæ, cum summo templo. Circa hæc tempora Venetias Roma venit Imperat. Cæs. Otho, ciuitatemque munere liberauit aurei pallij quod Imperatoribus Rom. in annos singulos ex pacto præstabat. Post hæc voluntate populi collegam sibi Dux Petrus filium assumpsit Ioannem. His temporibus Faletrorum gens nobilis ædem D. Benedicti cum cœnobio fundauit, additis ad alimenta monachorum fundis plurimis. Petrus Dux annis XIX. principatu gesto cum iam antè Ioannes filius decessisset diem obijt: sepult⁹ in atrio D. Zachariæ. Sublectus est Otho filius. Is virtuti paternæ haudquaq̃ impar Adrianos apud Lauretũ tanta strage cęcidit, vt ea dies extremũ vrbis Adrię fatum ac interitum habuisse visa sit, quæ mari Adriatico propter celebritatẽ olim nomen dederat, vti in Romanula transpadana diximus. Idem Dux Valerianos etiã quorum regio nunc Coruatia, deuicit: tandem verò coniuratione Dominici Flabonici hominis nefarij circumuent⁹, adeptaq; barba in Gręciã exulatum missus, ibi post dies paucos mœrẽs animã edidit post quintũ ferè sumpti Ducat⁹ annum. Suffecit populus Petrum Centranicũ vel Barbolanum, nam vtrumq; nomen eius familiæ fuit. Sub hoc Duce Pontifex Rom. Gradensem Ecclesiam regionis Venetiæ cæterarum metropolitanã constituit. Quarto principat⁹ anno seditione populariũ auctore Vrso Gradẽse Patriarcha Dux Petrus captus, & barba spoliat⁹ cum habitu monastico in exilium iuit. Imperiũ mox Vrso Patriarchę cõmissum, donec Otho Vrseol⁹ frater ab exilio reuocat⁹ adueniret: at postq̃ eum vita iam priùs decessisse constitit, Vrsus Patriarcha Ducat⁹ gubernationem apud populum deposuit: quem mox Dominic⁹ Vrseol⁹ præter auctoritatem ciuitatis capessere ausus, non vltra biduũ potuit tenere: impetu enim multitudinis ad cædem quæsitus fuga Rauẽnam euasit, vbi iudicatus exul post dies paucos mortem obijt. Eo itaq; fuga dilapso Dominicus Flabonic⁹ per comitia Dux creatur. Is et auctor priùs fuerat vt Otho Vrseolus in exilium truderetur, & principatũ adept⁹ propter inimicitias odiumq; quod cum Vrseola gente priuatum exercebat, omnibus viribus contendit effecitq; quò gens illa plebiscito vetaretur ad Ducatũ alióue magistrat⁹ ac honores vnq̃ aspirare, iusq; suffragiorũ etiã in ciuitate deinceps habere vllũ. Legem verò & vtilissimam reipub. rogauit, ne posteris Ducibus collegam in imperio sumere quod superiores pleriq; fecerãt, ius porrò esset. Decimo principat⁹ anno grauis ætate vitã finiuit. Blondus in horũ Ducum recensione plurimũ deficit, vti & in sequentiũ: quamobrẽ Sabellicũ nos sequemur, quod hactenus etiã ferè fecim⁹. Dominico Flabonico Duci vita defuncto populus Dominicũ Cõtarenũ suffecit. Hic Iaderã quæ ab imperio defecerat, expugnauit: intereaq; Pepo Aqleiensis Patriarcha Gradu iterũ capto maiori ibi clade quã priùs, incẽdio ac vastatione grassatus est. Dominic⁹ Cõtarenus Dux cœnobiũ D. Nicolai litorei, nec procul hinc aliud D. Angeli fundauit. Animã edidit post annũ magistrat⁹ XXVI. et ad D. Nicolai litorei funere publico elat⁹ est. Ibi tũ in exequiarũ eius solennib⁹ repẽte Dux nou⁹ à populo cõmunib⁹ votis & ingẽti toti⁹ ciuitatis lętitia nominatur Dominic⁹ Sylui⁹. Vxorẽ is habebat nobilẽ è Constãtinopoli, tantę ambitionis superbiæq; ac tãtarũ delitiarũ mulierẽ, vt quemadmodũ à Petro Damiano proditũ est, aquã purã ad manus aut aliã corporis partẽ abluendam indignaretur, cibum non digitis, sed

furcillis aureis caperet, odoribꝰ exoticis & aro[...] ptio[...] [...]o perfunderet conclauia, vt earũ rerum insolentes ad ingressum stupidi attonitiq; tanq̃ consisterẽt. At hercule nihil in rebꝰ humanis fragilibus caducisq; quicq̃ breuiꝰ & minꝰ ꝑpetuũ huiuscemodi esse delitijs posse, quãtoq; maiores sint, tanto periculũ maiꝰ secũ trahere res ipsa docuit, quumtantis voluptatibꝰ sepulta mulier, q̃ purã aquã cõtingere priùs abhorrebat, tandẽ sanie purulẽti humoris quo toto corpore scatebat, liberare se haudquaq̃ potuit: exemplo sanè mortalibꝰ spectabili qui studium cõseruandorũ corporũ in has molles delicatasq; voluptates collocãt. His tẽporibꝰ Dominico Oliuolensi Episcopo mortuo, Ducis filius suffectus Henricus, qui Oliuolensem Ecclesiã Castellanã iussit vocari, quod nomẽ hinc ad posteritatem manauit. Ducẽ Syluiũ cum in Normãnos ad Dyrrachiũ esset profectus, anno principatus XIII. malè gesta re Venetias reuersum populus ab imperio deposuit. Alij tamen anno XXIII. Principatꝰ fato concessisse prodiderũt, et in D. Marci sepultũ. Successit ritè per comitia Vitalis Falerius, qui per legatos ab Imperatore Constãtinop. Alexio, Dalmatiæ Coruatiæq; imperiũ obtinuit, primusq; regionũ illarum omniũ Dux vti in quibusdã annalibus legitur, appellatꝰ est. Circa hæc tẽpora Venetias ab Taruisio venit Imperator Henricꝰ IIII. qui admiratione summa ꝓpter sitũ loci ac descriptionẽ ædificiorũ cõmotus, post multa de laudibꝰ ciuitatis dicta, Regnũ eam nuncupauit, quoniã regni formã tot insulæ confertæ tectis habere videbantur. Hoc anno quoq; sacrum D. Marci Euangelistæ corpus quod diu abditum latuerat, repertũ, & maximis populi honoribus affectũ traditur. Marcus quoque Iulianus cœnobium Virginis tum quod Charitatis dicitur, ædificauit. Deinde Laureti castellũ quod ob antiquitatẽ pene conciderat, Dux Vitalis refecit, additis immunitatibꝰ permultis quò frequẽtius incoleretur locus. Defuncto eo XII. Principatus anno, vel vt alij. XIII. Vitalẽ Michaẽlẽ populꝰ Ducẽ dixit. Is classem CC. nauium in Ioniã misit quo tẽpore Christiani ad bellũ sacrum in Asiã iuere. Obijt anno Ducatꝰ quinto: suffectusq; ciuitatis suffragijs Orlafus Falerius, sub quo Balduinus rex Hierosolymarũ Venetis ob res maximas cõtra Saracenos gestas ædẽ, vicũ, forũ, areã, vnà cum Frãcis habere permisit apud Ptolemaidẽ, vbi ius arbitrio exercerent suo: nec solum ea in vrbe, sed in Hierosolymitani regni omnibꝰ vbi vellent idẽ concessit, additis præterea multis ꝑrogatiuis. Hoc tẽpore quoq; Venetijs incendiũ vastissimũ est obortũ, quo plurima tecta magnaq; pars vrbis conflagrauit: etenim à domibus Henrici Zenonis euagata flamma vsq; ad ædẽ D. Apostoli ꝓcessit: cremataq; tota hac regione trãs canalẽ magnũ vento acta, etiã D. Cassani insulã absumpsit: hinc insuper vsq; ad Matris Domini fanũ omnia hausit: & vlteriùs etiã D. Agathæ vicũ, D. Augustini, D. q; Stephani trãs canalem vastauit. Ignẽ hunc alius est secutus maior, altero vel paulo amplius mense, qui ab ædificijs Zancanorũ in insulã D. Laurẽtij ꝓcessit: hinc euagatus vtrinq;, denas senas vrbis insulas exedit cũ parte Ducalis domꝰ quæ ad ædẽ D. Bassi erat cõuersa. Blondꝰ auctor est plebanica templa ferè XX. arsisse. Eodẽ tempore Methamaucũ etiã incẽdio flagrauit, paucosq; post dies cũ terræmotibus, tũ inundatione deletũ pene totũ est: quibus casibus etiã Venetiæ tum magna ex parte cõquassatę. Mirũ porro videri debet nemini, tanta his temporibus incendia coorta, neq; solum Venetijs, verũ etiã alijs in vrbibus Italiæ, quemadmodũ apud Bononienses atq; Mediolanenses, vti in historijs Bononiæ scripsimus: quippe quia tum domus plerumq; materia cõstabant lignea, vti etiamnũ in Gallia Germaniaq;: quamobrem accẽsus vno in loco

ignis

ignis facili mo[illegible]entorũ v[illegible]ngè lateq; ſpargebatur. Hui⁹ quoq; Ducis tẽporibus Gradonici fanũ D. Cypriani cum cœnobio condidere Muriani, quo virgines à Methamauceno D. Cypriani monaſterio trãſlatæ. Pariter & dom⁹ Hilarianę Methamaucenę ſodales ædẽ D. Sorboli incolẽdã acceperũt, Badoarijq; templũ Sanctæ Crucis cum virginio fundauere. Poſt hæc Ordelafus Dux Iaderã recepit quæ à Venetis ad Hungariæ regẽ defecerat· ac dein bellũ aduerſus Hungaros in Illyrico gerens, ictu lanceæ perijt anno principatus XIX. Venetiasq; delatus ſepulcrũ in D. Marci magnis cũ honoribus adeptus eſt. Comitijs inde protinus indictis Dominicus Michaël Dux appellatur, qui claſſem CC. nauiũ in Turcas Syriã infeſtantes Chriſtianis duxit auxilio· maximisq; rebus in Aſia geſtis domũ ſe recipiẽs apud Chion inſulã glorioſo D. Theodori corpore potitus, id maximis cũ honoribus Venetias attulit. Methonẽ etiã in Peloponeſo domuit, viq; Traguriũ & Epetium cepit. Hac tẽpeſtate D. Donati oſſa Venetias à Pera delata, religioſeq; in ei⁹ æde poſita ſunt. Dominicus Dux anno magiſtratus XI. fatis interceptus in veſtibulo templi D. Georgij ſepultus eſt. Succeſſorẽ illi populus dedit Petrũ Polanũ generũ. Huius ſub principatu Fanũ in Venetã ditionẽ venit, Petruſq; Gatiloſus ædẽ D. Clementis cũ Xenodochio iuxta canalẽ orphanũ extruxit· odia quoq; grauiſsima diſcordiæq; inter Venetos & Piſanos exortæ. Dux hic Corcyrã inſulã cepit, & Emanuelẽ Imperatorẽ aduerſus Ruggeriũ Siciliæ regem adiuuit: tandẽ principatu annis XIX. geſto vita concedẽs ſucceſſorẽ habuit ex auctoritate populi Dominicũ Maurocenum, q̃ vrbes Iſtriæ tributo deuinxit. Sub hoc turris eximia D. Marci tintinnabulorũ, Campanile vocant, ædificari cœpta, cuius fundamẽta quę latẽt plus operis habere credi, quàm ad auras extet ait Sabellicus, & ſummũ faſtigium adeo ſublime eſt, vt aurei tecti fulgor in alto nauigantibus ad CC. ſtadiũ veluti ſidus appareat, ipſaq; ex turre naues ab Iſtria Liburniaq; ſoluentes cõſpici queant. Sed antea ſatis multa hoc de opere diximus. Eodem tẽpore fanũ D. Virginis quod crucigerorũ dicitur, conditũ, item ædes D. Matthiæ Apoſtoli à Gauſonib⁹, areã cõcedente Bernardo Cornario. Supremũ ſpiritũ Dux Dominic⁹ edidit anno ferè principatus octauo · tumulat⁹ honorificè in æde Cruceia. Populus ſubinde Ducẽ appellauit Vitalẽ Michaëlẽ ſecundũ, qui ſumptis imperij ſolennibus pacẽ cum Piſanis fecit, Traguriũ excidit, partẽ murorũ Epidauri deiecit, inſulã inſuper Chion in ditionẽ ſubiunxit. Tandẽ inclyta virtute homo principatus anno XVII. circumuẽtus inimicorũ inuidia trucidatusq; eſt· quare intellecta populus comitijs coactis, creatisq; ſtatim X. viris rempub. donec de ſumma rerũ ſtatueretur illis cõmẽdauit. Dein cõmunibus ſententijs Aureus Malipetra vir optimus Dux appellatur· q recuſato principatu auctor populo fuit vt Sebaſtianũ Cianũ ingenij ſummi ac ſpectatæ virtutis hominẽ eo magiſtratu ornaret, quemadmodũ etiã ſtatim factũ eſt. Huius tẽporibus Venetias è Gręcia nauib⁹ onerarijs quas vulgò zattaras vocãt, tres eximiæ magnitudinis colũnę ſunt aduectę. Quidã Cõſtantinopoli delatas tradidere, nulla pene diuerſitate, quoniã & illa Græciæ vrbs cenſetur. Quũ ex nauib⁹ in terrã deponerẽtur, vna molis vi fractis artificũ organis in aquas decidit, vbi etiãnũ imo in fundo cerni poteſt· alię duæ circa fori Marciani caput locatę modico inter ſe ſpatio, queãdmodũ nũc cõſpiciũtur, de quib⁹ ſuprà mentionẽ fecim⁹. Artẽ qua tã vaſtę moles erigi potuere Sabellicus ꝑſcriptã ſe reperiſſe teſtatur, aſperginẽ validiſsimorũ rudẽtum, & funes nouos aqs madefactos paulatim ſe cõtrahentes· inuẽtorẽ rei Longobardũ fuiſſe, nec aliud induſtriæ poſtulaſſe præmium, quàm vt aleatoribus

hoc in intercolumnio ludere vel dolo malo impunè liceret. Primus hic Dux pôtem Riuialti fecit. Temporibus eius Venetias accessere Pontifex Rom. Alexãder III. & Imperator Cęs. Fridericus Ænobarbus, quos in gratiam inuicẽ restituit: quamobrem vt se gratum rursus Pont. ostenderet, itemq; Fridericꝰ Imperat. ꝑter dona, multis eum etiã ꝓrogatiuis ornarũt. Inter cætera dedêre tubas argenteas octonas, vmbraculum, facẽ candidam, iusq; in plumbum signãdi. Sub hoc etiam sapientissimo Duce D. Marci templum auctũ est. Decesit dein anno imperij septimo, vel vt alij scribunt octauo, grauis admodum ætate: sepultus in D. Georgij. Tum comitijs coactis populꝰ IIII. viros creauit deligendorũ quadraginta virorũ à quibꝰ Dux diceretur. Ita Dux factus Aureus Malipetra qui priùs imperiũ recusauerat. Is industria summa Pisanos ab Anconitanorum amicitia disiunctos in societatem Veneti nominis pertraxit: tandemq; nono anno, vel XIIII. vel XX. principatus, tanta quippe hîc auctorũ varietas, deposito magistratu vitam monasticam in cœnobio Sanctæ crucis capessiuit, vbi supremum edidit spiritum. Huic igitur imperium abdicanti ex plebiscito de XL. viris electoribꝰ Dux suffectꝰ est Henricus Dandalꝰ. Is Polã à Pisanis occupatam recepit, & mœnibꝰ nudauit: deinde pace cum Pisanis facta classem CCXL. nauium ꝑter LX. triremes quas ab initio belli instructas Veneti habuerant, in Turcas misit: Iaderam quartùm expugnauit: vnà cum Francis Isacũ olim Imperatorẽ ab Alexio fratre luminibꝰ orbatũ in imperiũ Cõstãtinopolis reduxit Alexio pulso. Deinde necato Alexio alteriꝰ Alexij Myrtilli filio simul cũ Francis Cõstantinopolim cepit, quũ sortibꝰ ductis imperium Frãcis, patriarchatꝰ cum imꝑij quadrante Venetis ex pacto cessit, quẽadmodũ nõnulli prodiderunt. His ipsis temporibꝰ insula Creta Venetis à Balduino Gallo Imperatore Bizantij condonata est. Diem postea functo hoc Duce, & in atrio D. Sophiæ tumulato, sententijs XL. virorum Dux creatur Petrus Cianus Sebastiani olim Ducis filius: sub quo Venetis ciuibus diuersis loca hæc concessa, sic vt auctoritas imperij summa penes rempub. Venetam maneret, Corcyra, Methone, Corone, Gallipolis, Naxos, Paros, Melos, Herina, Andros, Chalcis Tenos, Mirina, Sciatos, Philocalos et Lẽnos. Concessionis ea causa fuit quoniam ab ipsis quibus concedebantur, *in* ditionem subiũctę fuerant: diu verò deinceps in Veneti nominis potestate cõstitere. Deducta etiam hoc tempore colonia est Candacem, vti olim vocabatur, quę Candia nũc, in Cretã: equites ex patritiorũ ordine: pedites è plebe deducti. Tabulã quoq; sub hoc Duce aureã in D. Marci ara qua de suprà memorauimꝰ, plurimũ nobilissimis gemmis & margaritis vti nunc cernitur, ornauit Angelꝰ Falerius reipub. procurator. Dux iam ętate cõfectꝰ anno imperij XXII. quũ se porrò negotijs curisq; reipub. sufficere haud posse putaret, vitamq; reliq̃ in otio sanctè cuperet exigere, deposito sponte magistratu cœnobium D. Georgij ingressus nec diu pòst vitam finijt, illatus monumento iuxta patrẽ. Deinde XL. virorũ suffragijs Dux creatus est Iacobus Theupolus. Huius principatu Iadera quintùm à Venetis defecit: protinus tamen recepta, concedente quoq; Bella Hungarorũ rege ius omne quod ad Hungaricũ regnũ ex ea vrbe ꝑtineret. Iacobus annis XX. repub. gesta moriẽs, sepulcro conditus est in D D. Ioãnis & Pauli æde quã Prędicatorũ familia tenet, primusq; Ducum tumulo hoc fanũ nobilitauit. Successorẽ in Ducatu habuit Marinum Maurocenum, nouo instituto designatũ vt ꝓdidit Sabellicus: condita nãq; tunc alia Ducũ creandorũ ratio, q̃ si quis cognoscere velit, apud Sabellicũ inueniet, qui libro hac de re cõposito summũ ingeniũ summãq; prudentiã legis auctorũ celebrauit.

celebrauit. Commemoratur etiã à Donato Ianotto Floretino. Decessit Marin⁹ Dux anno imperij quarto, cõditusq; monumẽto in D. Marci. Successorẽ nact⁹ est per Electorũ suffragia Rayneriũ Zenonẽ, cuius tempore magna cũ Genuensib⁹ mari bella gesta, queadmodũ Blõdus & Sabellicus memoriæ ꝓdiderũt. Mortẽ is obijt anno principat⁹ XVII. sepulcroq; cõdit⁹ in DD. Ioãnis & Pauli. Suffectus Lauren ti⁹ Theupol⁹ Iacobi Ducis fili⁹, à quò ꝑlijs aliquot cũ Bononiẽsib⁹ ad Primarium varia fortuna factis, tandẽ ad cõditiones & pacta ventũ, vti apud Blondũ & itẽ in Bononiẽsiũ annalib⁹ ꝑscriptũ legitur. Ita dein anno is imperij summa cũ laude ac gloria gesti sexto defunctus, monumẽto in DD. Ioãnis & Pauli iuxta patrẽ illatus est. Electores cõmunib⁹ sentẽtijs Iacobũ Cõtarenũ suffecere. Sub hoc armis in potestatẽ retracti Iustinopolitani Istriæ q̃ defecerãt, pugnæq; graues cũ Anconitanis in mari factę, cũ q̃bus tamen & pax deinde cõposita. Cõfect⁹ ætate Iacob⁹ imparq; iã reipub. curis magistratũ patribus restituit: nec diu post vita concedẽs in sodaliũ Minorũ æde sepultus est, primus omnino Ducũ eò illatus. Post eius abdicationẽ cõmuni cõsilio Dux electus absens Ioãnes Dandalus, sub quo Ptolemaidẽ Saraceni ceperũt. Animã edidit anno principatus X. magnaq; põpa funus ductũ ad ædẽ DD. Ioãnis & Pauli, vbi monumẽto maiorũ illat⁹. Peractis statim eius exeq̃s seditio in ciuitate grauis oborta plebis, minaciter & acerbè de patritiorũ ordine conquœrentis, et Iacobum Theupolum virũ grauem prudentemq; Ducẽ postulantis: qui re cognita, studio reipub. libertatisq; patriæ ductus plebi sapiẽter restitit: sed vt vi et furori multitudinis obuiam iri haud posse videt, insequenti nocte clam ad Marociũ capit fugã: ibiq; tantisper latuit donec tumultus consideret. Dein ex instituto ac lege ciuitatis Dux creatus est Petrus Gradonicus, tum temporis in Prętura Iustinopolis absens. Huius principatu durante Veneti à Genuensibus classe victi, coniurauitq; Baiamontes Theupolus cum Quirinis, Barocijs, Dorijs, Badoarijs, & Basilijs in necẽ Ducis aliorumq; plurimorũ imperij occupandi causa: sed proditis eorũ consilijs rei supplicio affecti. Iaderani sextò defecerũt. Excessit Dux Petrus imperio annis XII. mẽsibus IX. gesto: sepultus in D. Cypriani. Secutus ꝑ Electorũ suffragia Marinus Georgius, qui cœnobiũ D. Dominici fratrũ Prædicatorũ obseruãtiæ vt vocãt, fundauit, & mense principatus X. fatis interceptus, monumẽto in DD. Ioãnis & Pauli ęde iacet. Huic ritè successit Ioãnes Superãti⁹, qui Ducat⁹ sexto mẽse XVI. anni Iaderanis in ditionẽ receptis supremũ diẽ expleuit, sit⁹ in D. Marci templo iuxta Baptisteriũ. Sublect⁹ patrũ suffragijs Frãciscus Dãdal⁹ cognomẽto Canis ob pietatẽ erga patriã insignẽ, vt Blond⁹ & Sabellicus in historijs perhibent. Is bello Scaligeros petijt Veronæ Patauijq; regulos, & Taruisiũ, Basianũ, Castellũ Baldi, aliaq; multa oppida cepit. Castellũ Baldi tñ et Basianũ S. C. Carrariẽsib⁹ Patauinorũ regulis postea cõdonata. Diem Frãcisc⁹ obijt anno principatu XI. successitq; lege ciuitatis Bartholomę⁹ Gradonic⁹. Hoc Duce spatiosissimũ illud comitiũ in Curia factũ, vbi patritiorũ ordo magistratibus tum vrbanis, tũ prouincialibus creandis coit, & nõnunq̃ diebus integris octo dũ sentẽtijs variaretur, nec priusq̃ conueniret abscedẽdi esset facultas, cõmoratus est, vti Sabellicus a tradidit. Comitiũ id summorũ pictorũ opera nobilitãt, ꝑcipueq; Belinorum: & visuntur hîc Iacobi Sannazarij, Petri Bembi Cardinalis, & Andreæ Nauagerij doctissimorum hominum expressæ ad viuum imagines. Sabellicus scribit tradidisse quosdam, his temporibus primùm omnium ex vrbe magistratus Methamaucum, Pupiliam, & Palestrinam missos. Bartholomæus Dux annum alterum, menses

a lib. 3. Decad. 2. rerũ Venc.

nouem in principatu tantùm vixit, monumēto [illegible]at⁹ magna cū pōpa in D. Marci æde. Succeſsit ritè deſignat⁹ Andreas Dandalus ab inſigni benignitate humanitateq́;, nec maior annis XXXVI. māſuetiſsim⁹ appellatus. Literarū ſtudijs admodū deditus erat, & non inelegātes vt Franciſcus Petrarca teſtatur, hiſtorias ſcripſit, nominatimq́; celeberrimas rerū Venetarū. Hac tēpeſtate Iaderani ſeptimò defecerunt ſed armis & vi protinus in poteſtatem redire coacti. Claſſem quoq́; Genuenſium apud Sardiniam Veneta diuicit. Anno deinde principatus magna cum laude geſti duodecimo Andreas fato cum cōceſsiſset, in æde D. Marci conditus monumento eſt. Sublectus ritè Marinus Falerius Vallis Marinæ Comes & Eques auratus, legatione ad Max. Pontif. abſens. Hoc tempore claſſem Venetam Paganus Aurius Genuenſium claſsis præfectus rupit. Dux Marinus ob affectatam tyrannidem imperij menſe nono cæſus eſt, ſublectusq́; Ioānes Gradonicus cognomento Naſonus, qui pacem mox cum Genuenſibus fecit, & poſt menſem imperij XIIII. fato interceptus, honorifico funere delatus ad ædem ſodalium minorum ibi ſepultus eſt. Dux tum dictus abſens Ioannes Delphinus, qui principatus anno quinto ſupremum diem clauſit, inq́; DD. Ioannis & Pauli æde iacet. Patres Laurentium Celſum abſentem quoq́; tum ſuffecere ſub quo cum ab imperio defeciſſent Cretenſes, domiti mox armis & bello ſunt ductu auſpicijsq́; Ludouici Vermij copiarum Veneti nominis præfecti. Tertio dehinc anno, menſe decimo principatus exacto Laurentium fata rapuere, qui magna cum pompa ſepultus apud Cæleſtinos. Succeſſorem accepit Marcum Cornalem cuius temporibus cum iterum Cretenſes defeciſſent, armis in poteſtatem retracti ſunt. Obijt poſt anni tertij menſem octauum ſitus in DD. Ioannis & Pauli. Ducatus hinc ad Andream Contarenum ritè delatus. Is accepto de ſe ciuitatis iudicio clā in agrū Patauinū ſe ſubduxerat: multis tamē coniunctorum amicorumq́; conſilijs adactus, qui patrum mentē voluntatemq́; certam eſſe docebant magiſtratum capere eum oportere ſin min⁹, exilio multatū tanq̃ patriæ hoſtē, domoq́; direpta bona eius in publicum redigēda, ſuſcepit qdē imperiū, at prorſus inuitiſsimè. Circa hæc tēpora cū Tergeſtini defeciſſent, bello petiti atq́; in ditionem retracti ſunt. Pugnatum etiam cum Genuenſibus frequenter, qui fortunā belli ſecuti maximis iam cladibus affecta re Veneta Foſſam Clodiā vſq́; peruenerāt. Vicit tamē ad extremū Veneta claſsis, & exinde fœliciter hoſtē perſecuta Foſſam Clodiā decimo menſe poſtq̃ à Genuēſib⁹ occupata fuerat, recepit. Pax dein anni ſexti menſe quarto poſt inceptum bellum facta. Contarenus ſupra XIIII. annum princeps fato raptus, in D. Stephani æde ſepultus eſt. Patres inſignia Ducatus Michaëli Mauroceno tradidere, qui poſt quartum menſem vita decedens in DD. Ioannis & Pauli ſepulcrum habuit. Succeſsit Antonius Venerius abſens electorum votis dictus. Is tanta integritate ſæueritateq́; fuit vir, vt filium obſcuro carcere necari voluerit propter ſtuprum virgini oblatū diuis filiæ: quanquam & occidendum publicè decreuerat, niſi patrum interceſsiſſent preces, quibus ſe permoueri hactenus eſt paſſus, vt in carcere ſupremum vitæ diem agere eum pateretur, exēplum herculè nec impar gloriæ Bruti Torquatiue. Vita conceſsit tam iuſtus ac ſæuerus Princeps anno Ducatus IIXX. delatusq́; eſt in ædem DD. Ioannis & Pauli. Succeſſorem accepit Michaëlem Stenum ſub quo in Venetam venēre ditionem Verona, Vicentia, Colonia, Feltrium, Bellunum, Patauium: Iaderamque Ladiſlaus Hungariæ rex Venetis vendidit. Diem functus anno principatus XIII. honorificè delatus eſt in ædem D. Marinæ. Traditum

ditum à quibusdam dicimus vltimum eum familiæ suæ, Stenorum extinxisse nomen. Sublectus patrum sententijs statim Thomas Mocenicus, qui tum legationē ad Gabrinum Fondulum Cremonæ tyrannum obibat. Eo insignia Ducatus tenente Venetum in imperium venêre Ciuitas Foriiulij, Opitergium, totaq; Foriiulij regio: Basilica D. Marci incendio conflagrauit, instaurataeq; Ducales ædes. Post decimum principatus annum, mensem tertium mortuus, in æde DD. Ioannis & Pauli monumento conditus est. Patres Franciscum Fuscarum suffecerunt, sub quo ad Veneti nominis auctoritatem se contulere Brixia, Bergomum, & Rauenna. Clades etiam ad Carauagium à Francisco Sfortia Mediolanensium legato accepta cum quo deinde contracta societas in imperiū accepta Crema, rursusq; bellum gestum, tandem verò cum Dux Mediolani esset factus, amicitia denuo inita fœdusq; percussum. His temporibus Venetias venit Fridericus tertius Imperat. cum Eleonora Imperatrice, quibus haud diu antè Pontifex Max. Augustalem coronam Romæ posuerat. Eos Dux & patres summis honoribus exceptos amplissimis quoque muneribus ornauere. Ducem hunc dein annum ętatis nonagesimum agentem prudentissimè repub. gesta auctaq;, quoniam ob decrepitam ętatem publicis amplius curis haud sufficere videbatur, patres ab imperio deposuere, sublecto Pascale Malipetra: qua re senex intellecta, principatus anno XXXIIII. quoniam in affecto corpore vis tamen animi vigebat, nō diu pòst ex dolore mœroreq; mortem obijt delatusq; est in ædem sodalium Minorum habitu insignibusq; Ducalibus exornatus, in pōpa funeris comitante nouo Duce cū patribus magistratibusque vrbis vestem atram ac lugubrem indutis quod omnino absque temporum superiorum exemplo contigisse, nimirum vt Dux alter alteri funus duceret etiam Sabellicus testatur. Pascalis ferè post annum quartum, mensem sextum & ipse vita concessit, in DD. Ioannis & Pauli situs. Successit ritè Christophorus Maurus, qui Anconam ad Pium II. Pontif. cum triremibus aliquot profectus, operam suam in bellum Turcicum de quo consilia tum erant inita, obtulit. Sub hoc Principe Chalcidem expugnauit Othomanus Turcarum rex. Ædem cum cœnobio D. Iobis struxit annisq; nouem, mensibus sex repub. gesta spiritum supremum edidit, monumento positus in D. Iobis æde. Patres Nicolaum Tronum suffecere, qui nummum argenteum percussit cum sua imagine, Tronos vocant, & post vigesimum Ducatus mensem excessit, situs in æde sodalium Minorum. Sublectus inde Nicolaus Marcellus, qui nummum & ipse cum suæ gentis appellatione signauit, & vix X V. mense principatus exacto moriens sepulcrum habuit in D. Marinæ. Secutus est Dux ritè designatus Petrus Mocenicus, à quo nummus dictus gemini Marcelli pretio Mocenicus. Fato concessit anni principatus secundi mense altero, in DD. Ioannis & Pauli situs. Eius temporibus in Forumiulium incursarunt Turcæ, ferroque & incendio cuncta vastauere passim, vt Sabellicus a in historia rerum Venetarum copiosè perscripsit. Successit in Ducatu patrum sententijs Andreas Vendraminus, qui anno principatus altero diem supremum finiuit, delatusque est funere in ædem Seruorum. Excepit hunc Ioannes Mocenicus Petri olim Ducis frater sub quo Scedram Turca cepit ob præfecti socordiam quem Venetus præsidio loci imposuerat maximumq; bellum ac diuturnum cum Hercule Atestino Ferrariæ regulo gestum, in quo totius propemodum Italię principes aduersus Venetos pugnauere: sed cum ij de magnitudine animorum ac viribus nihil quicquam demitterent, tandem pax huiscemodi cōdi-

a. lib. 10. Decad. 3.

tionib⁹ facta est, vt Policiniũ Rhodiginũ apud ipsos relinqueretur. Ducales etiã ę-des hoc tẽpore cõflagrarũt, refecitq; mox Ioẽs. Eo dein Principat⁹ anno septimo diẽ functo, ac in DD. Ioãnis et Pauli ęde tumulato Marcũ Barbadicũ patres Ducẽ appellarunt· q fato raptus ingenti cum ciuitatis dolore, quoniã mirificè diligebatur, monumẽto illatus est in fanũ Charitatis. Successorẽ habuit Augustinũ Barbadicum fratrẽ. Is cũ Ludouico Frãciæ rege fœdus icit de Ludouico Sfortia Mediolani imperio pellendo. Societatis erat perscriptũ legibus vt Cremona & Sõcinum cum tota Abduæ Glarea Venetis cederet, vti etiam euenit. Antea quoq; Ferrandinus rex Neapolis bello Caroli octaui Francorũ regis qui regnum Neapolitanum cepit, Brundusium, Monopolim, Hydruntum, & Manfredoniã magna pecunię vi accepta Venetis oppignorauerat. Huius insuper Ducis tẽporibus Methonẽ & Coronem in Peloponneso, itẽ Naupactum Baiazetes Othomanus Turcarum rex occupauit. Imperio dein annis XV. gesto fatis absumptus Augustinus, in æde Charitatis monumento positus est. Successorem habuit Leonardum Lauredanum virum bonũ ac sapientẽ, cuius tẽporibus oẽs propemodum orbis Christiani principes societatẽ contraxerãt aduersus Venetos· quos cũ Ludouicus XII. Franciæ rex in Italiã exercitu adducto, memorabili apud Ripaltam pugna cæcidisset, imperiũ eorum exuêre, Bergomum, Brixia, Cremona, Verona, Vicentia, Patauium, cum maxima Foriiulij parte, Crema item & Soncinum, & alia plurima Lõbardiæ Marchiæq; Taruisinæ oppida, Romanulæ quoq; Rauẽna, Ceruia, Fauentia, Ariminũ, Apuliæ Monopolis, Brundusium, Trinium, & Hydruntũ. Vidit tamen idẽ Princeps receptum primò Patauiũ, deinde cum Veneti Ludouicũ regẽ eiusq; successorẽ Frãciscum fœdere sibi cõiunxissent, etiã Bergomũ, Brixiam, Vicentiã, totumq; Forumiulium. Mortuus annis XIX. mensibus VIII. diebus XX. sapientissimè gesta repub. post C.N. MDXXI. anno. Funus maxima põpa ductũ ad DD. Ioãnis & Pauli ædẽ, vbi situs est. Patres Antonium Grimanum postrid. Non. Iunij sublegere, senẽ admodum, & ætatis annum LXXXVI. mensem VI. agentẽ. Is fortunæ ludum varijs casibus tulerat: nam cum olim ob rem infœliciter aduersus Turcas mari gestã, summa sanè cum dignitatis & existimationis iactura exulare in Creta vno & centum annis fuisset iussus, difficilimis inde reipub. temporibus amisso pene toto continentis imperio, post C.N. M D X. anno reuocatus ab exilio, D. q; Marci Procurator erat factus· ad extremum Dux insuper appellatur. Decessit in hoc magistratu anno secundo, à C.N. MDXXIII. funere delatus honorificè ad D. Antonij Castellani fanum. Hoc itaq; summi ingenij ac sapiẽtiæ viro orbata ciuitas Andream Grittum Ducem nacta est, eximium hominem, & tam corporis, quàm animi dotibus egregiè decoratum: erat enim præclara statura, commodissimoq; mẽbrorum qui homini contingere queat habitu, humanus, facundus, & vsu rerum maximarum pacis belliq; temporibus exercitus. Multos calamitosis reipub. temporibus pro patria labores obiuerat, quũ illa totius ferè continentis amisisset imperiũ· nec vnq̃ defatigari se vlla in re erat passus. Eadem verò cõmendatione principatum gessit qua superiores reipu. curas omnes, sapienter nimirum & iustè moderateq;. Vita cõcessit anno post C.N. MDXXXVIII. mense Decẽb. magno sui apud mortales desiderio relicto· sepulcroq; conditus est in D. Francisci Vinealis. Patres insequenti mense MDXXXIX. anno Petrum Landũ appellauere Ducẽ, q consilijs optimis summaq; prudentia rem maritimã itemq; continentis rexerat, & maximam apud omes virtutis opinionẽ erat cõsecutus. Præfuit ad annum vsq;

MDXLV.

MDXLV. a C. N. quo mense Nouemb. fatis concessit. Funus ductum in D. Antonij Castellani ædem, vbi monumentum viuus ipse sibi nobile posuerat. Successorem habuit eodem anno ac mense designatum Franciscum Donatum, exploratæ notæq; virtutis & summę seueritatis prudentiæq; virum, qui nunc insignia Ducatus gerit. Hactenus imperij forma quam illustris & præclara hæc ciuitas à primordio sui in hunc vsq; diem habuit exposita, consequitur vt celebrium ac nobilium eius alumnorum memoriā quoq; referamus. Non tamen dicentur omnes, quippe quia tam multos in lucē edidit, vt nisi longissima narratione complecti haudquaquam possent. Itaq; ex ijs primùm qui in Ecclesiæ Romanæ gubernatione ac honoribus enituerunt, tres Pontifices Max. vrbs hæc genuit, Gregoriū XII. familia Coraria natū, eximiæ prorsus integritatis hominē, Eugeniū IIII. ex Condulmeria gente sapientissimū virum, & Paulū secundum ex Barborum magni ingenij virū: de quibus copiosè Platina in eorū vitis, itemq; Blondus & Sabellicus scripserūt. Cardinales Venetijs orti quamplurimi, Petrus Maurocenus, Marcus Landus, literis & moribus admodum ornatus vir, Antonius Gregorij Pontificis quem commemorauimus, nepos, Ioēs Amadeus, & nostra memoria Ioēs Baptista Zeno, Dominicus Grimanus qui & Aquileiensis Patriarcha disciplinarū studijs eximiaq; morum grauitate perornatus fuit, adeo quidē vt insigni sua doctrina virtuteq; dignitatē Cardinalatus illustrare magis videretur, quā ipse ab illa decorari. Bibliothecā reliquit voluminū amplius VIII. mill. partim Græcorū, partimq; latinorū ex omni scentiarum genere. Multis de huius viri tum scriptis, tum humanitate cōmemorari posset, verùm causa breuitatis quā hîc instituimus, memoriā eius honorificā ꝓ nostræ facultatis modulo celebrabimus alibi. Genuerūt etiā Venetiæ Cardinales Marcū Cornariū, itēq; Marinū Grimanū Dominici nepotē Aquileiæ quoq; Patriarchā, q annis superioribus fato cōcessit, insuper Gasparū Contarenū virū optimū ac doctissimū, qui à Paulo III. Pont. Max. Cardinaliū ordini allect9 est, & legationē Bononiēsem gessit, vbi supremū vitæ expleuit diem anno post C. N. MDXLII. Doctissimus & ipse erat, & doctorū alter Mœcenas. Accedit his Petrus Bembus quē Paulus quoq; III. Pōt. in Cardinaliū collegiū ob insignem virtutem adoptauit: de cuius ornatu ac elegantia tā in sermonibus, quam scriptis, neq; solū latinis & græcis, verumetiam vernaculis, quæ iam Europa tota legit & admiratur, multa ꝓfectò dicere possemus, sed in aliū locū q̃cquid eius est reijcere cogimur. Mortē obijt Romæ summo cū dolore litteratorū anno post C. N. MDXLVII. Viuunt adhuc Franciscus Cornarius Marci de quo dictū est frater, & Franciscus Pisanus Cardinales. Existimatione summa fuit Marinus Grimanus Cardinalis & Aquileiæ Patriarcha, vir eloquentissimus doctissimusq;, cuius industria Pōtif. Rom. in multis legationibus est vsus, veluti in Parmæ ac Placentiæ gubernatione, quas vrbes eximia prudētia rexit. Orator etiā ad Franciscū primū, Galliæ regē bello cū Imp. Carolo V. cōtendentē gratia cōciliandæ pacis iuit. Superest eius frater Ioēs Aquileiæ Patriarcha, disertus homo & ingeniorū pater, itē Cardinalis, cum Victore alio fratre grauissimo viro, reipub. q; cū primis studioso, ac eloquente, q D. Marci Procuratorē agit, dignus planè tā illustri stirpe: quodq; nullū adhuc successorē familiæ genuerit cuncta ciuitas summè dolet. Alios præterea celeberrimos Præsules Venetiæ tulerunt, inter quos Pātaleon Iustinianus primus latinorum Bizantinus Patriarcha, postquam eius vrbis imperium ad Francos deuenerat. Successerunt ei nobiles alij viri. Fuit etiā Hermolaus Barbarus nō minori

rerum

rerum publicarũ vſu, q̃ eruditione prædítus. Inſignc eius doctrina cum in latinis, tum grecis litteris monumẽta ſcriptorũ q reliquit abundè teſtantur patriæ nomẽ ꝓfectò mirificè illuſtrauit. Aquileiæ Patriacha creatus eſt ob ſummas virtutes ab Alexãdro VI. Pont. Rom. Laurẽtius Iuſtinianꝰ ex ordine Cæleſtinorũ monachus primùm Epiſcopus Caſtelli, dein Patriarcha Venetiarũ & Primas Dalmatiæ nuncupatus ab Eugenio quarto Pont. mirifica ſanctitatis opinione claruit eamq; miracula teſtata ſunt, plurima beneficia Deo mortalibus elargiente q patrocinium eius inuocaſſent. Secutus hunc eſt in Patriarchatu Maphæus Contarenus inſtituti Cæleſtinorũ ſodalis, dein Andreas Bondelmerius canonicus regularis, Gregoriꝰ Corarius, Ioannes Boratius, Maphæus Gerhardus ex ordine Camaldulorũ poſtea Cardinalis, Thomas Donatus ordinis prædicatorũ, Antonius Syrianus inſtituti Carthuſiani, Ludouicus Cõtarenus Cœleſtinorũ, Antonius Cõtarenus Scopetinorum, Hieronymus Quirinus prædicatorũ, q nunc ſedẽ tenet. Inſuper & alios inſignes Eccleſiarũ præſules vrbs hæc edidit, vti Epiſcopos Henricũ Contarenũ Caſtelli, Dominicũ Dominicũ, Petrũ Æmilianũ Vicentiæ, Fantinũ Patauij, Petrum Monteũ Brixiæ, Iacobũ Zenonẽ Feltrij Belluniq;, Dominicũ Torcelli, oẽs doctrina moribusq; ꝓornatos, cũ Antonio Pizamano Feltrinorũ antiſtite, q non ſolum doctrina, ſed etiã ſanctitate claruit, & diẽ functus anno à C.N. MDXII. Venetijs, tumuloq; cõditus in D. Petri Caſtellani miraculis illuſtratus eſt, Deo Opt. Max. mortalibus eximia munera concedente q in illius nomẽ rogarent maximeq; MDXX. anno, quũ aperto ſepulcro corpus eius integrũ adhuc apparuit. His addendus Hieronymus Treuiſanus cum philoſophiæ, tum iuris peritus, Epiſcopus Cremonenſiũ & Abbas apud D. Thomã Burgundionũ Torcelli quo in cœnobio ius patronatus habet Treuiſana familia. Præter hos verò tã multos Venetiæ nobiliſsimos Prẽſules ediderũt, vt oẽs referre nimis longũ foret ex quibꝰ tñ in vrbis ipſius Epiſcoporũ catalogo nõnullos adhuc cõmemorabimus. Viuit etiã nunc Aloyſiꝰ Lippamanus antiſtes Veronenſiũ, literis & virtutibus inſignis homo q catenam aureã in vetus teſtamentũ elegantiſsimã cõpoſuit. Nec minori numero litteratos viros vrbs hæc tulit q̃ Præſules quanq̃ & ex illis exornati doctrina multi fuerint vti oſtendimus. In doctorũ cohorte fuit Andreas Dandalus Dux, quẽ hiſtoriã inſignẽ ſcripſiſſe prædiximus, & Petrarca, Blõdus, Sabellicusq; perq̃ honorificè memorant. Carolus Zeno non ſolum apprimè doctus, verumetiã eximius claſsium præfectus fuit, vti Blõdus & Sabellicus in hiſtorijs perhibent. De Genuẽſibus triumphũ egit, itemq; Francicã fudit claſſem cui Bucicaldus imper. præerat validiſsimus homo, Carrariẽſibus Patauij regulis auxilio miſſus. Memoriã Caroli ſummo cũ honore celebrat Leonardus Iuſtinianus oratione quadã funebri, item Petrus Paulus Vergerius duabꝰ elegãtiſsimis epiſtolis. Zacharias Treuiſanꝰ nõ minori ſapientia prudẽtiaq; polluit in conſilijs, q̃ erat literarũ diſciplinis excultus idq; probant orationes eius editæ, nominatim illa quam coram Gregorio Pontifice habuit, qua rationem Eccleſiæ pacandæ, nam terni tum erant Pontifices, commemoratꝰ nec ſolum eloquentiam inſignem, verumetiam ingenium ſummum ea in re excogitanda teſtatur. Leonardus Iuſtinianus fuit vir maximi conſilij pariſq; facundię. Iuuenis adhuc verſus lingua vernacula plurimos arte magna panxit ætate verò confirmata dein eloquentiſsimus ac litteratiſsimus euaſit : neque ſolum oratione ſoluta, verumetiam recitatione carminis ſermone vernaculo mirificè delectabatur, vſque adeo vt inter ætatis ſuæ doctiſsimos homines ſit habitus, præterq̃

præterq̃ quod eximius reipub. consiliarius erat. Marcus Lippamanus scientia iuris enituit, itemq; tam linguæ græcæ q̃ latinæ. Franciscus Barbadicus consilio maximè valuit pariterq; Daniel Veturius ordinis patritiorum egregium ornamentum, Reip. summè studiosus. Frãciscus Barbarus in quo græcę latinæq; linguæ cognitio pariter cum eloquentia gerendæq; reip. prudentia collucebat, non satis hercule scio litteratúsne ac disertus & sapiens & bonus appellari debeat potius, q̃ fœlix, ob eximias eius res quæ memoriæ sunt proditæ in acquirenda conseruandaq; aduersus Philippum Vicecomitem Mediolani Ducem Brixia, gestas. Mentionem eius in historijs Blondus, Simoneta, Sabellicus honorificè faciunt. Andreas Maurocenus & Hermolaus Donatus quanq̃ reip. curis assiduè vacauerint, eruditionis tamen etiam eximiæ documenta perillustria dederunt, relictis heroico carmine suorum temporum historijs. Zacharias Treuisanus alterius Zachariæ filius laudatissimo comparandus patri fuit, primò literarũ studijs, dein administratione reipub. Genuit etiam vrbs hæc pernobilis Barbonum Maurocenum, Ludouicũ Fuscarum, Vitalem Landum, Candianum Polanum, Nicolaum Canalem cũ Lauro Quirino cunctos iuris consultissimos, et cum humanitatis artibus eloquentiaq;, tum in publicarum rerum administratione mirifica ingenij præstantia pollentes, ideoq; non minus ob literarum sciẽtiam in honore habitos, q̃ propter optima prudentissimaq; consilia. Ioannes Cornalis & Paulus Barbus nobilissimi viri præter insignem grauitatem latinarum quoq; literarum scientiam habebant. Andreas Iulianus & Bernardus Iustinianus Leonardi F. item Hieronymus Barbadicus Francisci F. cum Nicolao Barbo singulari ingenio maximaq; doctrina viri fuerunt: vti quoq; Vitalis Landus, Petrus Thomas, Ludouicus Donatus, Frãciscus Dedus, Marcus Sanutus, & Hieronymus Donatus omnes præclari Senatores, & docti, facundi, prudentes, ingenijq; summi homines pcipuè verò postremus, quẽ gręcè latineq; dicentem oẽs cum stupore mirabantur ob orationis maiestatẽ, qua cum antiquis illis Græcis aut Romanis oratoribus conferri poterat. Nec prætermittendus est Andreas Nauagerius, qui cum illustri vita, tum literis perornatus fuit, ideoq; scribendis Venetorum historijs per Senatusconf. Marco Antonio Sabellico succeßit. Diẽ functus est annis superioribus. Viuit nunc Ioannes Baptista Egnatius vir doctissimus vti literaria eius opera testantur. Præter eruditos verò homines vrbs hæc etiam præstantissimos duces edidit, præcipueq; classium, qui maximis victorijs potiti, Venetamq; rem mari terraq; plurimum auxerũt. Ex his fuere Ioannes & Raynus Polani, qui Corcyram in ditionem subiunxerunt, item Marinus Gradonicus cum Dominico Mauroceno, à quibus capta Pola, tributoq; Parentini subacti: Ioannes Basilius & Thomas Falerius Pisanos mare infestantes domuerunt. Reinherus Dandulus cum Rugerio Permarino classe XXX. nauiũ actuariarum Methonem & Coronem expugnarunt. Ioẽs Treuisanus nouẽ nauibꝰ duodenas Genuensiũ apud Drepanũ Siciliæ cepit. Insignẽ etiã artẽ virtutẽq; militarẽ aduersus Cretẽses q defecerãt, præstitere Petrus Thomas, Ioẽs Grittus, Nicolaus Balestreriꝰ, Marcꝰ Bonus, & Andreas Thealdus. Maximã classẽ regis Exagonorũ & Ioãnis Vatasij, cui Bauala præerat dux iuxta Cõstãtinopolim vicere Leonardus Quirinus & Marcus Onissorus. Iaderã cũ defecisset Reinerius Zeno obsedit, & in imperiũ Venetũ retraxit. Laurẽtius Theupolus classis pfectus III. & XX. Genuẽsiũ naues in portu Ptolemaidis cõfregit, ac dein vnà cũ Andrea Zenone spectabili pugna Genuenses apud Tyrum aggressus, eorum nauibus magnis XXIV. potitus

potitus eſt,inſignemq; victoriam retulit.Claſsis quoq; præfecturam Marco Gradonico dedit ob eximiam virtutem Balduinus Imper.Conſtantinopolis.Marcus Michaël IIXX.nauium claſſe circa Tenedum cum Genuenſibus depugnans,quorum claſsis nauium magnarum XX.erat,eos in fugam vertit,ac ita Chalcidem cepit.Gilbertus Dandalus præfecturam duarum & XXX.triremiũ geſsit. Iacobus Dandalus & Marcus Gradonicus quem ſuprà nominauimus,cum claſſe Genuẽſium IIXXX.nauiũ longarum apud Drepanum congreſsi, XXIIII. ex ijs cepere, reliquis incendio abſumptis. Idem Marcus alia præter hæc memorabilia multa geſsit,quæ niſi longiſsimè referri haud poſſent,& in Sabellici Decadibus rerũ Venetarum,ac item vltima Enneadum parte legi poterunt.Ruggerius Maurocenus LX.triremiũ imperator res maximas confecit,Ioannes Superantius cum XXV. Thedoſiam in Taurica cherſoneſo expugnauit, & Benedictus Iuſtinianus magnam græcarũ nauium multitudinem cepit.Primus omnino in Turcas Dux belli à Venetis iuit Petrus Zeno,qui potentiſsima claſſe multas victorias retulit inſignes.Succeſſerunt illi deinde Marinus Falerius, Andreas Cornalis,Petrus & Marcus Canales,Marcus Iuſtinianus,oẽs ſtrenui bellatores, fortiſsimiq; duces. Primi Legati quos Prouiſores vocãt,exercitibus additi Andreas Maurocenus & Simon Dandalus·poſteaq; Nicolaus Gradonicus & Pancratius Iuſtinianus: quæ munera patrum ſentẽtijs ob eximiam in conſilijs prudentiã illis viris demandata. Nicolaus Piſanus claſsis pręfectura ſummam quoq; laudem meruit cum Ioanne Delphino,pugnaq; vna Genuenſibus L.naues ademit.Secuti ſunt eum in re nauali Paulus Lauredanus,Marcus Michaël,& Ioannes Sanutus.Nec his minori virtutis cõmendatione fuit Marcus Cornalis quem ſuprà memorauimus, præclaro libertatis patriæ ſtudio,cum Senatus occiſo Marino Falerio Duce rempub.illi commiſit,donec princeps ritè nominaretur.Gloriam quoq; ductu claſsium adeptus eſt Bernhardus Iuſtinianus. Victoris Piſani memorabilis ſapiẽtia fortitudoq; fuit in caſibus fortunæ ſuperandis:etenim magna patrum totiusq; ciuitatis opinione ac gratia præfectus claſsis deſignatus,cũ poſt rem initio fœliciter geſtam,dein reluctante fortuna carceri traditus iniquè fuiſſet,Genuenſibus iam Foſſam Clodiã tenẽtibus,Venetis autem adeo perculſis vt ad hoſtis quaſcunq; conditiones ſe depacturos eſſent profeſsi,vocibus popularium in libertatem poſtulatus,tanta moderatione fuit vt admirari ſatis nequeas· & dux belli dictus victoriam inſignem obtinuit. Sabellicus hoc de viro perhibet,cum maturè ad Senatum è carcere venire eſſet iuſſus,etiam in cuſtodia pernoctare voluiſſe,ac ſacerdoti explicata mente ſacram Euchariſtiam accepiſſe,ſimulq; per id ſacroſanctum Chriſti corpus teſtatum,ignoſcere ſe cunctis quorum vlla iniuria fuiſſet affectus,neq; minores deinceps pro repub.labores ſuſcepturum q̃ feciſſet vnq̃.Itaq; ſic tum è carcere profectus in Senatum,maximis honoribus exceptus,& præfecturæ claſsis inſignibus ornatus eſt,tantoq; patrum populiq; ſtudio contra Genuenſes mouens,eos ſpectabili victoria deuicit vti diximus,& Blondus Sabellicusq; memorię prodiderũt.Dominicus Michaël III.& XX.longis nauibus octoq; myoparonibus Cretam quæ defecerat in poteſtatem retraxit.Illi in claſsis præfectura deinceps ſucceſſere Creſſus Molinus,Michaël Delphinus,Iacobus Maurus,Marcus Iuſtinianus, Carolus Zeno,qui Clodiana quoq; pugna cum Genuenſibus egregiæ virtutis documenta præbuerat.Magna etiam gloria rem naualem exercuere Michaël Iuſtinianus,Petrus Hemus ſummi conſilij vir,Fantinus Georgius,Marcus Grimanus, Ioannes

Barbus

Barbus, Victor Barbarus cohortium etiam præfectura nobilitatus Brixiano cōtra Philippum Mariam Vicecomitem Mediolani Ducem bello. Laudem insuper clasſis ductu Franciſcus Bembus eſt adeptus, qui claſſem myoparonum aliarumque nauium haud ſpernendam aduerſus Philippum Mariam Pado ſubuexit, vt Blondus, Sabellicus, & Corius in hiſtorijs tradunt. Præfectura nauali bello Genuenſiū etiam Petrus Lauredanus inclytus fuit, cui Andreas Mocenicus ſucceſsit. Et Stephanus Contarenus clasſis Dux in Pado fuit contra Philippum Mariā Mediolani Ducem poſtquā in Venetum imperium Brixia cōceſſerat. Aloyſium Lauredanum illa contra Turcas expeditio in qua Pontificis Eugenij Burgundionumque Ducis claſſes vnà iuerunt Imperatorem habuit, maximisq; rebus geſtis & egregijs victorijs illuſtrem fecit. Secutus eſt in Præfectura claſsis Victor Capellus ſapientiſsimus & prudentiſsimus vir, qui ob virtutem ſummam iterum quoq; Præfecturam accepit. Huic Vrſatus Iuſtinianus, Iacobus Lauredanus, Nicolaus Canalis, Petrus Mocenicus, Victor Superantius ſtrenui Præfecti omnes ſucceſſere. Gloriam quoque magnam re nauali conſecutus eſt Hieronymus Canalis, qui Maurum Alexandrinum pyratam admodum nobilem & inſignem cepit. Vicentius etiam Capellus claſsis Imperator Venetæ magnam virtutis commendationem meruit, vti inſuper Andreas Treuiſanus eques auratus ob virtutem factus· qui opinione in vrbe tanta fuit vt ſi fata vitam conceſsiſſent, inſignia Ducatus adepturus crederetur. Sed & præterea multos homines illuſtres Venetiæ tulerūt, veluti Antonium Cornarium, Nicolaum Prioſum, Hieronymum Georgium Equitem auratum & maximum oratorem, qui legationes plurimas ad varios principes obiuit, nominatim ad Carolum VIII. Franciæ regem, aliosq; non paucos, quorum memoriam alijs celebrandam tradimus. Nec deſunt nunc in hac fœlicisſima repub. maximi ingenij ſummiq; conſilij, & ad quæuis ingētia negotia tractanda prompti viri, quorum è numero Marcus Fuſcarus, Thomas Contarenus, item Laurentius Amulius qui claſsis præfecturā gerens anno poſt C. N. MDXLVIII. Sabarneſſam nobilem pyratā cepit. Vrbs hæc maximorum animorum homines & ingenia præclara ſemper magna multitudine habuit· nec in præſentia talibus quoq; caret vti oſtendimus. Et hactenus de Venetijs dictum ſit ſatis· cōſequenter autem Epiſcoporum & Patriarcharum quos habuere catalogus cum annis quibus ad illum honorem quiſq; peruenit, annectetur. Primus vrbis huius Epiſcopus ab Romano Pontifice inſtitutus eſt anno DCCLXXIIII. poſt C.N. Obelatus Marinus Eneagri Tribuni Methamauceni filius: alter Chriſtophorus Damiatus Græcus, anno à C.N. DCCXCII. creatus: ſecuti deinceps.

III.	Chriſtophorus Tancredus Græcus anno	DCCCIX
IIII	Vrſus Badoarius Venetus	DCCCXLI
V.	Ioēs Sanutus Ven. ſodalitatis Humiliatorū monachus	DCCCXLII
VI.	Maurus Vincentius Venetus	DCCCLII
VII	Dominicus Bodoarius Venetus	DCCCLXII
VIII	Craſſus Facius	DCCCLXXIII
IX	Ioannes Sanutus Venetus	DCCCLXXXIX
X	Ioannes Auenturatis Aquilinus	DCCCXCI
XI	Laurentius Timenſdeum monachus albus	CMXVIII
XII	Dominicus Maurus Venetus	CMXXXVI
XIII	Dominicus Dauid Venetus ex ordine Eremitanorū	CMXLVI

XIIII	Petrus Malefactus Patauinus	CMLXXI
XV	Vrſus Magaditius Venetus	CMLXXXI
XVI	Dominicus Badoarius Venetus	CMXCII
XVII	Petrus Quintauallis Venetus	MI
XVIII	Gregorius Georgius Venetus	MIX
XIX	Marinus Caſsianus Venetus	MXX
XX	Dominicus Gradonicus Venetus	MXL
XXI	Dominicus Gradonicus Venetus	MLIX
XXII	Dominicus Contarenus Venetus	MLXX
XXIII	Henricus Contarenus Venetus	MXCI
XXIIII	Vitalis Michaël Venetus	MCXXV
XXV	Bonifacius Falerius Ven.ex ordine Eremitanorū	MCXXXII
XXVI	Ioannes Polanus Ven.ex ordine Humiliatorum	MCLV
XXVII	Vitalis Michaël Venetus	MCLXXVIII
XXVIII	Philippus Caſolus Venetus	MCXCI
XXIX	Marcus Nicolaus Venetus	MCC
XXX	Vitalis Michaël Venetus	MCCXXXV
XXXI	Marcus Maurocenus Venetus	MCCXXXVI
XXXII	Petrus Pinus Venetus	MCCLII
XXXIII	Gualterus Agnꝰ dei Ven.ex ordine prædicatorū	MCCLXVIII
XXXIIII	Thomas Arimundus Venetus	MCCLXXII
XXXV	Thomas Rancus Venetus	MCCLXXII
XXXVI	Bartholomæus Quirinus Venetus	MCCLXXIIII
XXXVII	Simeon Maurus Venetus	MCCLXXXII
XXXVIII	Rābertꝰ Polꝰ ſeu Primaditiꝰ Bonon. ex ordine pdicatorū	MCCXCII
XXXIX	Iacobus Contarenus Venetus	MCCCIII
XL	Bartholomæus Quirinus Venetus	MCCCXXV
XLI	Michaël Catergus Ven.ordinis Eremitanorum	MCCCXXXII
XLII	Angelus Delphinus Venetus	MCCCXXXVI
XLIII	Nicolaus Maurocenus Venetus	MCCCXL
XLIIII	Ioannes Barbus Venetus	MCCCXLIX
XLV	Paulus Fuſcarus Venetus	MCCCLIX
LXVI	Ioannes Amadeus Venetus Cardinalis	MCCCLXXIX
XLVII	Angelus Corrarius poſtea Rom.Pontif.Gregorius XII. Venetus MCCCLXXIX	
XLVIII	Ioannes Lauredanus Venetus	MCCCLXXXV
XLIX	Franciſcus Falerius Venetus	MCCCXC
L	Leonardus Delphinus Venetus	MCCCXII
LI	Franciſcus Bembus Venetus	MCCCXCVIII
LII	Marcus Landus Venetus	MCCCCXVI
LIII	Franciſcus Malipetra Venetus	MCCCCXXV
LIIII	Laurentius Iuſtinianus Venetus ex ordine Cœleſtinorū MCCCCXXXII. quem dein anno MCCCCL. Pont. Max. Eugenius IIII. Patriarcham Venetiarū & Primatē Dalmatiæ dixit, tranſlata huc Gradenſi Eccleſia Patriarchale, ac illa dignitate tributa Venetijs. Primus igitur is Patriarcha factus eſt anno poſt C. N. MCCCCL. Secuti deinceps hi	

II. Ma-

II. Maphæus Contarenus Venetus ex ordine Cœlestinorũ MCCCCLI. anno
III. Andreas Bondelmerius Ven. ordinis Canonicorũ regulariũ, MCCCCLX.
IIII. Gregorius Corrarius Venetus, MCCCCLXV.
V. Ioannes Barotius Venetus, MCCCCLXV. (MCCCCLXVI.
VI. Maphæus Gerardus Venet. sodalitatis Camaldulorum, postea Cardinalis.
VII. Thomas Donatus Ven. ex ordine prædicatorum, MCCCCXCII.
VIII. Antonius Syrianus Ven. monachus Carthusianus MDIIII.
IX. Ludouicus Contarenus Ven. instituti Cœlestinorum, MDVIII.
X. Antonius Contarenus Ven. sodalitatis Scopetinorum MDVIII.
XI. Hieronymus Quirinus Ven. ex ordine prædicatorum, MDXXIIII. Sic Episcopis & Patriarchis enumeratis insulas etiam quæ ciuitati huic nobilissimæ passim in stagnis circumiectæ adiacent in curiosorum gratiam commemorabimus.

INSVLAE CIRCVM VENETIAS.

SVnt circum Venetias insulæ modicæ permultæ cum ædificijs, templis, cœnobijs, alijsq; domibus pietati dicatis. Primùm ad Austrum insula mill. pass. longitudine splendidis ædificijs & cultissimis hortis itemq; cœnobijs monachorũ ac virginũ plebanicisq; fanis aliquot nitens, ab vrbe lato ferè quingentos passus euripo submouetur, aditurq; cimbis traiectus causa semper hîc considentibus. Iudaicam nunc vocant: alioq; nomine Dorsum Durũ appellauere. Non procul inde in stagnis D. Angeli Concordiensis virginium sequitur: vltraq; ad occasum versus D. Georgij Algani conuentus: dein eadem parte versus occidentem si Venetijs consistas, D. Claræ domus quæ ponte vrbi Venetæ adhæret. Eodem in latere D. Secundi cœnobium est: nec procul à cõtinente D. Iuliani fanum. Deinde Septentrionali vrbis latere D. Christophori ædes in euripo quo Murianum ab vrbe nauigatur occurrit, moxq; D. Michaëlis cum cœnobio, postremùm ipsum Murianum in Venetiarum originibus cõmemoratum, quod Altinates & Opiterginos Hunnicis tẽporibus anno CCCCL. post C. N. incolere cœpisse Sabellicus prohibet, Athila iam tũ ad Venetiã appropinquante. Distat ab vrbe mill. pass. estq; periucũdus & amœnus locus situ quidem ædificiorũq; descriptione Venetijs par, at amœnitate longè prȩcellens, quippe quia singulæ pene domus hortos ornatissimos & varijs arborĩbus fructiferis confertos habent. Templa colit haud ignobilia XIIII. nominatim D. Petri marrytis cum cœnobio sodalium prædicatorum luculenter ædificato, vbi etiam bibliotheca præclara voluminibus optimis plena. Vitreamina tam excellenti hîc arte faciunt, vt tum varietate, tum artificio cætera totius orbis vasa vitrea longissimè superent. Nec desunt artifices ad materiæ pretium in dies ornamenta noua rationesque variè figurandi præstantiores ac elegantiores excogitare. Colores etiam quoscunque iam mirabili industria reddunt, vt omni-

vt omnino existimem Plinium si nunc reuiuisceret summa, cum admiratione vasa hæc supra fictilia tum Aretinorum, tum aliarum gentium longè collocaturum. Vidi ego præter cætera hîc miranda nauem rostratam exacta dimensione factam ex vitro, longitudine vnius vlnæ cum instrumento vniuerso tam conuenienter, vt miraculo prorsus esset ea ex materia partes omnes eiuscemodi operis adeo plenè formari potuisse. Conspeximus etiam organa parua vitreis tubis, quarum maxima longitudo ferme trium cubitorum tanto artificio iustam ad proportionem erat ducta, vt inflato spiritu, ac pulsatis à musices perito modulis, suauissimum cõcentum ederent. Magnitudinem vasorum quæ hîc cernuntur non commemoro, quippe quia fidem eorum qui non videre, superatura res foret. Equidem mirari ego satis haudquaquam potui tanta vitreæ materiæ copia quì colligi, & in tam varias infinitasq; species ingentium vasorum figurari queat. Et insignis hæc Murianinorum ars iam vniuersæ nota est Europæ, propterea quòd eorum opera nobilissima cunctas in eius partes exportantur. Officinas exercent XXIIII. in quibus operis artificum perpetuis vasa fiunt. Locus populo valde frequens est, maximaque pars aut artifices vitrearij vel negotiatores, aut piscatu viuit. Scinditur in partes duas instar Venetiarum amplo euripo. Circuitu millia tria colligit. Cœlo est bonò ac salubri, quod ab igne perpetuo vitrarias vrente fornaces proficisci arbitramur. Nobilitauit Murianum Franciscus Balarinus, qui arte ac industria super omnes adhuc formandis vasis artifices excelluit. Sequitur ad Septentrionem versus ædes D. Iacobi Palustris, vltraq; D. Nicolai. Dein Maiorbium IIII. & XX. à Muriano stadijs, ijsdem Hunnicis temporibus habitari cœptum ab Altinatibus, & vnius portæ nomine quæ Altini fuerat vt refert Sabellicus, dictum. Insola hæc infrequenter nunc colitur: gens modica, vel piscatu, vel hortorum cultura viuit. Torcellum inde succedit ciuitas, item ad Septentrionẽ, à Maiorbio mille pass. cuius Episcopus Torcellanus dicitur, cathedralis ædes D. Fuscæ virginis & martyris, quæ hîc monumento sita cum D. Malica nutrice, Rauenna delatæ simul vbi martyrium subiere. Torcelli quoq; nomen pro Turricello nunc ab Altini quondam sextante superest, cuius vti prædiximus, coloni Athilæ temporibus in hæc æstuaria cõmigrarunt. Vrbs & hæc vti Maiorbiũ infrequẽs colonis, vel piscatu vel hortorum cultura viuentibus. Abbatia non ignobilis adiacet monachorum D. Bernardi. Cœlum hîc admodum graue. Nec procul Buranum haud inhonestus in insula vicus, ad exortum Maiorbio Torcelloq; obuersus, pari interuallo mille pass. ab vtroq; nomen etiam ab Altinatibus vti quę suprà memorata sunt, habens. Hinc tum ex plaga Septentrionis in orientalem Venetiarum tendenti, domus D. Francisci quæ à Deserto cognominatur apparet, propiusq; Venetijs Lazaretum nouum, item versus orientem Carthusianus cõuentus, iuxtà mox D. Helenæ, viciniorq; dein ad vrbẽ, D. Georgij Maioris, tũ D. Seruuli, D. Lazari, et infra Lazaretũ vetus quod ad meridiẽ spectat, cũ æde Virginis quæ Gratiarũ dicitur vltraq; D. Clementis, & porrò in Austrum, Sancti spiritus: tum Pupilia est sic olim vti suprà memorauimus dicta, quinq; millibus à Venetijs. Insulam hanc quondam admodum frequentem populo fuisse Blondus & Sabellicus perhibent, maximaq; circa Ducatum Vrsi Patriciati incrementa cepit, quum Petri Tradonici Principis familiæ concessa est cũ vxoribus & liberis inhabitãda, quemadmodũ in catalogo Ducũ retulimus. Auctꝰ igitur & excultus à Tradonici famulitio eiusq; ꝓle locus est adeo, vt ad honesti oppidi formam cresceret, quod postea Genuensium bello cum

ij Fossam Clodiam cepissent, habitari desiuit. Sequitur Methamaucum vicus, olim Ducis Veneti sedes, vbi portus Meduaci fluminis profundissimus, de quo iam antea scripsimus. XXV. dein ab vrbe Veneta millibus alter est portus Clodianus, iuxtaq; oppidum Fossa Clodia, quemadmodum à Ptolemæo nominatur: quod Clodium Albanorum Ducem condidisse Volaterranus *a* refert ex auctore Sexto, Sabellicus *b* tamen prodidisse quosdam scribit ab Atestinis & Silicensibus ędificatum qui Hunnicis temporibus in stagna ex continentis ora profugerant: verùm hoc tamen vt constare sibi queat non video, cum Plinius & Ptolemęus qui plurimis ætatibus Hunnicas in Italiam irruptiones præcessere, Fossæ Clodiæ memoriã vsurpent. Dici fortasse posset Athilæ temporibus ab Atestinis & Silicensibus domo profugis auctum, cum iam priùs existeret: vt ita quod Sabellic9 refert non omnino veritati aduersetur. Ciuitas effecta est sub Ordelafo Falerio Duce MCV. post C.N. anno, trãslato huc Methamauceno episcopatu, cum eam vrbem inundatio vastasset. Diuorum etiam reliquiæ simul inde tum ad Clodianos asportatæ. Primùm locus momenti pene nullius erat, vti in Venetis annalibus priscis, maximeq; Bertucij Veneti se legisse Ioannes Petrus Ferrettus Rauennas homo doctissimus nobis affirmauit. Vndiq; stagnis marinis circumfunditur, in longum protenta, spatiosaq; & longa platea diuisa, in quam vtrinq; vici plurimi instar spinæ piscis exeunt. Circum vrbem salinæ passim, vbi mensibus æstiuis è marinis aquis sal conficitur ingenti Venetæ reipub. compendio. Genuenses anno post C. N. MCCCLXXX cum huc bello contra Venetos classe peruenissent, victoriamq; iam in manibus haberent, insolentia rem corrupisse, sic vt mutata fortuna victores ipsi vincerentur, plurimiq; capti magno cum triumpho abducerentur Venetias, Blondus *c* Sabellicusq; *d* nec vno loco memorant. Clodiani nunc ferè piscatu, vel hortorum cultura, vel salinis exercendis viuunt. Hinc ad Venetias redeunti litoris apparent campi amœni cum hortis nitidissimis, quorum fructus Venetias deportãtur. Proueniunt hîc pro anni tempore varia fructuum hortensium genera: nominatim pepones, cucumeres, anguriæ, brassicę lacuturres, sabellicæ, cęterę q; species & id genus fruges aliæ, vnde quæstũ Clodiani maximum faciunt. Vrbem hanc ortu nobilitauit Petrus Calotius ordinis prædicatorum monachus, qui admodũ exactè ingentia duo volumina de vitis Diuorum scripsit, quæ in bibliotheca Dominicana Bononiæ seruãtur. Hîc Italicæ chorographię, simulq; Venetiarum finis.

a. lib. 4.
c.v.
b. lib. 3. de situ uer. Vene.
c. lib. 20. hist.
d. lib. 9. Enn. 9. & in dec. rad. rerũ Ven.

Laus Deo.

A. ERRATA SIC CORRIGEN.

NVMERVS PRIMVS PAGINAM alter lineam denotat.

3.14.numubi.nuncubi.
ibid.37.prohibet.perhibet.
ibid.idem.dein.
7.24.circuniectæ.circumiectæ.
10.30 Sannites.Samnites.
ibid.32.Aquilea.Aquileia.
ibid.33.Samniam.Samnium.
12.22.Ligura.Liguria.
ibid 34.Flamminia Flaminia.
15.44.Monœci,quē Monaci. Monaci quem Monœci.
16.2.Augusta Augusti.
ibid.6.Ingaunos,in Ingaunos.
20.42.ijs.ij.
28.8.Spinosa.Spinola.
31.14.prætiosis.pretiosis.
ibid. 20. opidum.oppid.
36.6.milliarum.milliarium.
ibid.18.munerare. numerare.
37.31.facium.fascium.
38.22.hoc.hæc.
ibid.33.efficatur efficiatur.
39.4.Lunæ.Luna.
ibid.33.Arnus.Aruns.
40.22.Pisæ.Pisa.
44.32. sepentriones. Septentriones.
45.28.prætiosi.pretiosi.
46 40.prætiosis pretiosis.
51.3.nominatus.nominatas.
53.24.Apollonis Apollinis.
54.14. Palumamnis Palum Aronis amnis.
ibid.29.ostium.Ostiam.
61 5.in Dominici.in D.Dominici.
63.6.quoad.quod.
64.8.singlari.singulari.
ibid. 14. comentationes. commentationes.
66.1.diximus fuit.diximus Vrbs fuit
68.46.Constenti.Constanti.
71.1.Italia.Italiæ.
73.19.interpratationibus. interpretationibus.
74.1.intidisimi.nitidisimi.
ibid.8 annis.amnis.
ibid.31.Antonio.Antonino.
75.42.sic.h'c
B. 76.46.Tribanum Tribianum.
82 18.tati.tanti.
ibid.38. Iustinianum. Lustinianum.
92.34.Peliam.Pelium.
97.6.Acuctus.Acutus.
ibid 21.Nerone.Necone.
99.31 præcibus precibus.
100.25.Balionorum Balioniorum.
ibid.28.Balionos.Balionios.
ibid 29.Balionis.Balionijs.
ibid.30.Balionibus Balionijs.
105.13.penam.pœnam.
ibid.27.Tuscanellum. Tuscanellam.
106.39.Argiua.Argiuo.
110.14.Flauiniaq;.Flauianiaq;.
111.20.hic.hinc.
114.40.ædifica.ædificia.
116 14.Barccanam.Bracianam.
ibid.36.perhibit perhibet.
118.6:Vocari Vocare.
ibid.13.Vbe.Vrbe.
119.43.prefectum.profectum.
135.19 patre.parte.
ibid.29 amne.amnis.
127.45.circumfessus.circumsessus.
129.38..Veteram.Veterem.
130.38.Tiberni Tiberim.
131.9.fertilem Vt.fertilem, Vmbriam Vt.
137 1.Mutascas.Mutiscas.
139.34.Serauallesum. Seraualleusiū.
145.42.repertæ.reperta
149.2. & . 3. linea sic. lege. Vespasiano Imperat. simulq; Tito & Domitiano filijs Suetonius è Vico Phalacrinis Reati Vicino originem fuisse prodit in hæc Verba.
ibid 24.Vrgulas.Vngulas.
158.23.Stromonium. Stronconium.
161.28.qàm.quam.
164.4.Vocabatur. Vocabantur.
166.8.Halicarsseus. Halicarnasseus.
ibid.38.deuastatem.deuastatam.
172 25.XXIIII.XXXIIII.
174.29 item Appio. item ab Appio.
175.30.pos.pons.
176.15.hic sic.
177.9.opetrum.opertum.
185.2.Aquilenisis.Aquileiensis.
196.14.pyraticis.piraticis.
ibid.46.iuxta litus.iuxta lit9 ędifi-
199.29.ciciter.circiter.
204.26.Pomtinas.Pontinas.sic Vbiq;.
205.31.editoria editiora.
ibid.37.smmoq;.summoq;.
211.41.loco fuerit.loco non fuerit.
212. 12. trasgressoresq; transgressoresque.
ibid.20.fratre.fratres.
223.41.cimamomi cinnamomi.
ibid.44.Tyburtina.Tyburtinæ.
224.30.cumplu.quamplu.
225.9. Seucula. Scucula. Talia.cotium.Taliacotium.
ibid. 40. eum eundem.cum eundem
230.26.coloris.coleris.
ibid.45.iusis.iussus.
232.38.aduersis.aduersus.
240.32.protus.portus.
244 26.ad flumen Caliculam Vergēs, illi amni. ad Caliculam vergens, amni.
247.16.obsidinem.obsidionem.
251.27.obscœniora.obscœniora.
257.23. crypto porticum. cryptoporticum.latum.latam.
ibid.43.adijta adyta.
260.37.forme.ferme.
264.23. 24.eppornus.opportunus.
265.2.ὠχαίρο.ὠχαίρομ.
270.29.millum.millium.parf.pass.
272.17.Arrogania. Aragoniæ.
275.12.Samnazarius.Sannazarius.
277.13.nobilum.nobilium.
279.73.susce.Is anno.suscepit.Anno
280.43.CCCIX. MCCCIX.
285.17.miliaribus. milliaribus.
287.30.adeptum.adeptis.
290.3.confugebant,confugiebant.
294.34.appellata. D. Andreę. appellata domus.D.Andreæ.
303.4. Vt alij inter Vocant Latiouicus præcelsa. Vt alij Vocant, Latiouicus,inter præcelsa.
304.29 finitimus.finitimis.
307 24.ab ob.
318.4.insignijs.insignibus.
326.11.Vehementias. Vehementius.
ibid.38.promontorū.promontoriū.
ibid.44.ineune. ineunte. Et nota in sequentium paginarum numerū esse Vitiosum.
331.25.appellation Penlinium coniungere.appellationē Plinium coniungere.
D.331. 35.ἀλυσέςεςα.ἀλυσέςεςα
332.2.ἱςαεξ.ἱεςαξ
333.8.Sclylacæo. Scyllacæo.
335.38.cœunte.coëunte.
341.19.20.antissem.antistitem.
342.31 circumiect.circumiectos.
344.32.mile.mille.
ibid.33 marmorlæ.marmoreæ.
ibid.34. Architæ.Archytæ.
352.3.archita.Archyta.
353.9 comigrarunt cōmigrarunt.
ibid.12.inquies:Cuctores.inquiens: ductores.
ibid.35.Salentium.Salentinum.
355.34.Leuterinos.Leuternios.
359.2.dein.inde.
368. 42. Vrbis rincipi Pindicata. Vrbis Principi indicata.
377.26.deformata deformatum.
382. 19.conherent. cogerent. Luria. Luceria.
383.25.TeanensesCanusinos.Teanenses & Canusinos.
389.36.37.Hetruscas.Hetruscos.
396.21.Mareis.Marsis.
ibid.28.templum extat.templum etiam extat.
397.18.Sforza, belli fulmine. Sfortia,belli fulmen.
ibid.26.Vestinij.Vestini.
403.19.Iurecunsulti Iureconsulti.
416.21.Daturos,facturos,Daturas facturas.
418.29.30.Romam.Romani.
ibid. 35. Marchianotus. Marchionatus.
422.34.conscerandos.consecrandos.
426.7.letum Viuum.Letus Viuus. & sic Vbique.
ibid.14.quosdam.quasdam.
ibid.34.Alfatemæ.Alfateniæ.
431.2.clausis.clausus.
443.2.quorumdam.quorundam.
ibid. 41. nomem.nomen.
449.17. Trunitinorū. Truintinorū.
ibid.24.inuiti.inuitæ.
455.35.miliari.militari.
459.43. Pontificorum. Pontificum.
467.11.intra.inter.
473.32.ecclesiasticis. ecclesiasticorū.
480.31.qno.quo.

aliorumque

aliorumque
496. 3. regione, ab Antonino regione & ab Antonino.
499.19.Samnartinam. Sanmartinā.
500.6. ceteribusq;. cæterisq;.
502.2.omni.anni.
ibid.24.prohibens.perhibens.
ibid.44.45.puppin.puppim.
503.30.iacent. D. Martini. iacent.in. D.Martini.
ibid.38.hoc. huc.
506.2.moderabitur.moderabatur.
ibid.29.30.reuoto reuocato.
509.16.Consiliari.Consiliarij.
ibid.17.oratoribusq;.aratoribusq;.
ibid.35.axercitus.exercitus.
511. 33. 34. honorifice cum.honorificeque.
512.30.aderatur.adferatur.
513.8.Crathusianorū. Carthusianorū
ibid.34.Calis.Calium.
514.36.Actguido. Actioguido.
515.1.Tausginanus. Tausignanus.
518.30.hoc hàc.
519.8.summò.summè.
ibid.39.iam.tam.
ibid.46.Instauratum.Post ea.Instauratum post ea.
520.31. Samogiona Lauinaq;. Samogiana Lauiniaq;.
521.18.Panarus.Panarius.& sic vbiq;.
525.46.Rota.Ruptio.
528.11.Tilla.villa.
529.3.glorematas.glomeratas.
ibid.24.Codicorum.Codigorum.
530.11. 12. ruptionem sarcire.ruptionem non sarcire.
ibid.36.annis.amnis.
ibid.42.Boros.Boios.
531.16.dicti.dictæ.
537.26.& Hercules.vt Hercules.
540. 31. Calcagnimus. Calcagninus.
541.6.prospicuos.perspicuos.
ibid.11.posteaquam.posteaq;.
ibid.20.Pelasella.Pelosella.
547.3.longæ.longè.
549.44.fœdere Mutinensibus. fœdere cum Mutinensibus.
552.4.Aemiliam via.Aemilia in via.
556. 17. vsq; ab diem antiquissima. vsq; diem ab antiquissima.
ibid.22.C. N.CXVIII. C.N.MCXVIII.
557.43.gnarus quemadmodum. gnarus erat,quemadmodum.
561.1.Sarcin.Sarsinæ.
ibid.23. Seciam & Lenciam. Seciam Fossa Papazina cernitur, millium sex, Papazonum opus. Tum inter Seciam & Lenciam.
569.18.& constantia.& inconstantia.
572.4.excesit.excessisset.
576.25.Eadem.Eandem
ibid.2.quandiu.quamdiu.
577.12.13.plerunq;.plerumq;.
580.11.inito.initio.

5[illegible] 4.tradunt.tradiderunt.
ibid.3[illegible] [illegible]gione. regionem.
ibid.46.[illegible]tate.suauitateq;.describitur ac hoc modo.describitur hoc modo.
591 22.23.tradit est.tradita est.
592.12.phenicis.phœnicis.
593.27.berui.breui.
599.12.constiti.constituti.
600.12.Alpes qui.Alpes quæ.
ibid.74.locupleta.locupletata.
604.23.eam quem eam quæ.
ibid.43.annis.amnis.
607.41.Iannem. Ioannem.
608.18. Marchionis Francisci. Marchionis Ioannis Francisci.
ibid.26. gestarum clarus. gestarum gloria clarus..
609. 4. Sammartinum. Sanmartinū.
ibid.23.populus.populi.
610.21.edita.editæ.
ibid.24.sumptuosissimus. sumptuosissimis.
611.10.Christianæ.Christiani.
613.35.Salidio.Salodio.
618.9.Senonos.Senones.
ibid.43.Chisti Ghristi.
624 4.Medolanensium. Mediolanensium.
626.18.dehint definit.
928. 22. sumptuosimum. sumptuosissimum.
629.26.portus.potitus.
633.19.optimoum.optimorum.
638.40.Cretum.Ceretum.
641. 38. seditiosum superbum, seditiosum atq; superbum.
64529.soliti.solitæ.
646.40.Comentium.Comensium.
ibid.44.quandiu.quamdiu.
658.18.Ticinio.Ticino.
661.3.Theodocius.Theodosius.
ibid.38.Midiolanum. Mediolanum.
662. 4. poni oportere. poni eam oportere.
667.44.Bernado Bernardo.
669.78. regnimibus. regionibus.institute.instituit.
ibid.35.moximo maximo.
670.1.2. Hermanūn.Hermannum.
ibid.7.Cassone.Cassono.
ibid.39.crudilitate,crudelitate.
671.16.Cassonis.Cassoni.
ibid.42.Dorius.Corius.
672.32. Marthæus.Matthæus.
673.46.fili omnes.filios omnes.
674.9.pretij.pretijs.
ibid.14.ijsq;.isq;.
675.45.colere.colore.
677.30.Bergoni Bergomi.
681.12.parua.praua.
682.31.splendidore.splendore.
ibid.37. Cardinalis. Cardinales.
683.1.Mediolane.Mediolano.
686. 6. deriuaiat.deriuauit.
687.26.vetribus.veteribus.

690.10.cta.sita.
ibid.45. confiniuntur. conficiuntur.
691.9. demonstrabimus. demonstrauimus.
ibid 11. vrbis.verbis.
695.10.filicæ.filice.
696.9.Trasalpini.transalpini.
ibid.36.essete,gestum. esset,egestum.
697.27.dœcesis.diœcesis.
700.1.sentiat.sentiant.
727.6.7.Bernardini.Bernardi.
716.16.intgera.integra.
718.3.qudò.quòd.
723. 7.8.Ancutho.Aucutho.
ibid.24. qui tum.quo tum.
724.1.gynamsio gymnasio.
725.26.alumus.alumnus.
726. 18. alijs cum.alijsq; cum.
728.Pinco.Pincio.
729.21.discrimem.discrimen.
732.3.Ticentiam.Vicentiam.
ibid 4.Vridentum.Tridentum.
734.29.Vicentium.Vincentium.
ibid.49.anmis.amnis.
735.2.Timauium.Timauum.
839.9.Longebardis.Longobardis.
748.17.cūfragosas.confragosas.
ibid.37.Varanus.Varamus.
749.45.palludes. paludes.
750.2.Mutecam.Mutecum.
ibid. 36. à Porciliæ. à Portu Naonis Porciliæ.
753.7.accessum præbet.accessum haud præbet.
757.11. Polentia. Pollentia.
759.5.versatili.versatilis.
767.45.harum quarum.harū aquarū.
771.7.8.inclinanare.inclinare.
773.9.Strbone. Diamedi. Straboni. Diomedi.
775.42.43.transualauerint. transuolauerint.
776.17.occidente.oriente.
ibid.34.narat.narrat.
777.30.Saluerij.Saluorij.
784.17.suscepta, est descrip. suscepta est descrip.
786.3.parteem.parentem.
ibid.8.ædificandam.ædificandum.
ibid. 28. quo tempore. quo in tempore.
789.20.distingunnt.distinguunt.
790.28.spodisq;.spondisq;.
791.1.rerrum.rerum.
ibid.45.Adriæ.Adria.
792.19.Instiniane.Iustiniani.
794.4.Arcis.Arcus.
ibid.11.vspicionem.suspicionem.
ibid.13.olcum. locum.
797.46.sublegaretur. sublegeretur.
798.34.Memuas.Memus.
803.37.38.principatu.principatus.
804.39.diuis ciuis. 39.40. intercessisent.intercessissent.41.feiem. die.
806.46.omes.omnes.
807.21.scentiarum scientiarum

FINIS.

A.

Chri-

co=

Iesuat-

L.

mediola-

poten=

regio

S.

suessa

ueios

FINIS.

Errata quædam in libri capite postremum admissa.

Pagina præfationis 4. uersic. 44 multplices. multiplices. pag. 6. uersic. 20. diuturnitas. diuturnitatem.

